PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1216) PRO LATINIS, ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR.

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULIANO AD INNOCENTIUM III:

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LXXXII.

SANCTI ISIDORI HISPALENSIS

TOMI TERTIUS ET QUARTUS.

PARISIIS,

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA *AVENUE-DU-MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

1878

SÆCULUM VII. ANNUS 636.

SANCTI ISIDORI,

HISPALENSIS EPISCOPI,

OPERA OMNIA,

ROMÆ ANNO DOMINI MDCCXCVII EXCUSA,

RECENSENTE FAUSTINO AREVALO,

QUI

ISIDORIANA PRÆMISIT; VARIORUM PRÆFATIONES, NOTAS, COLLATIONES, QUA ANTEA EDITAS, QUA TUNC PRIMUM EDENDAS, COLLEGIT; VETERES EDITIONES ET CODICES MSS. ROMANOS CONTULIT:

NOVA NUNC ET ACCURATIORI EDITIONE DONATA PRETIOSISSIMISQUE MONUMENTIS AUCTA:

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS TERTIUS.

VENIT SEPARATIM TOMUS TERTIUS 10 FRANCIS

—

PARISIIS,

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

—

1878

ELENCHUS RERUM

QUÆ IN SANCTI ISIDORI OPERUM TOMO TERTIO CONTINENTUR.

Clichy. — Ex typis Pauli Dupont, 12, via dicta Bac-d'Asnieres. (475,—78)

PRÆFATIO.

Paucis te volo, lector benevole, sanctissimi Patris atque clarissimi Hispaniarum doctoris Isidori Opera omnia quotquot exstant, quæque eruditorum virorum sententia genuinus ejusdem sunt fœtus, tuæ ac publicæ omnium utilitati libens offero. Neque meam qualemcunque operam in hac editione adornanda cuivis ingratam futuram puto. Id quod vel inde mihi satis persuasum habeo, quoniam per duo fere sæcula, ab anno scilicet 1617, nullus, quod sciam, recudenda curarit. Exigebat sane Auctoris nobilissimi omnigena ac præclarissima doctrina, ut quemadmodum ab omnibus jure merito prædicatur, ita omnium manibus diu noctuque tereretur. Verum id qui fieri potest, nisi exemplaria abundent? Eapropter ipsorum desiderium, quod doctoris toto orbe celebratissimi magnum nomen augebat, ad novam quamdam, eamque accuratissimam, elaborandam editionem, eruditorum omnium, Hispanorum præsertim, animos sollicitabat, pertentabatque. Nec tamen propterea fuit, qui opera et industria sua publicis votis satisfaceret. Hæc autem omnia animadvertens ego, simulque verens ne inde Hispanorum genti dedecoris aliquid accederet, hanc editionem, quanta potui diligentia ac studio, et aggressus sum, et perficere curavi.

Et quidem vehementer amabam non solum Isidori opera jam olim excusa, denuo optimis characteribus, aliisque ornamentis quæ ad typographum spectant, prædita in medium producere; verum etiam, undique collatis veteribus manuscriptis, emendatiora, auctiora, illustrioraque publici juris facere. Sed animi vim repressit, tum rei magnitudo facultates meas superans, cum ejusdem mei conatus spes vel omnino jam expleta vel non nisi ægre nimis explenda. Nemo enim nescit, quanta cura et diligentia, accedente Philippi II Hispaniarum principis augustissimi speciali mandato, viri ex tota Hispania doctissimi, conquisitis hinc inde non per totam tantum Hispaniam, sed etiam per universam fere Italiam antiquis codicibus, singuli partes singulas ad trutinam revocantes, omnia tandem sancti Isidori scripta, quæ inveniri potuerunt, et emendarunt, et selectis annotationibus illustrarunt. Hinc prodiit anno 1599 editio regio nomine insignita, quam Joannes Grialius, vir clarissimus, aliorum perfunctus laboribus, adjectis quoque suis, Philippo III, jam tunc regnanti, nuncupatam in vulgus emisit. Regiam hanc editionem optimam quidem, atque aliis etiam posterioribus anteponendam asserunt eruditi; non tamen numeris omnibus absolutam arbitrantur. Certandum adhuc, et novo labore insudandum clamant, ut Isidorus, qua par est gloria et decore, procedat in publicum. At dicunt, non faciunt: Isidorus interim pene latet, atque in dies magis, magisque desideratur.

Igitur quod per me licet, quodque a me, et observantia in Isidorum, et publicæ utilitatis amor exigunt, id præsto; eamdem ipsam videlicet regiam editionem integram, illustriori forma digestam, elegantioribus characteribus, et nitida charta, id est, optimis typis (quæ typographi sunt partes) conspicuam iterum in medium profero. Neque tibi, lector benevole, aliud a me exquirendum putes. At fortassis, plura sunt, inquies, Isidori nomine inscripta opuscula, quæ frustra in Regia editione quæras. Ex his nonnulla sparsim ab aliquibus fuere in lucem edita; reliqua adhuc in ecclesiarum archiviis vel chartulariis delitescunt. Sunt plane; eademque tibi nunc exhibeo Appendicis loco. Qua in re conjecturæ meæ effectu ipso comprobatæ luculentum habes testimonium. Revera enim nec labori, nec sumptui peperci, ut omnia ea requirerem, quæ novam editionem uberiorem, locupletioremque redderent. Accepi itaque hinc inde apographa varia sancti Isidori nomine insignita. Sed ea a viris doctis in trutinam revocata, apocrypha inventa fuere fere omnia. Edidi nihilominus et in studiosorum gratiam, et in eruditorum exercitationem. Itaque singulorum seriem, addita brevi censura, contexam.

Primum obtinet locum *Liber quartus Sententiarum*, qui hactenus a nonnullis ob aliquorum codicum Isidori nomen præferentium fidem, tanquam ejusdem sancti Doctoris genuinum opus fuit habitus. At jam ut spurium habendum dubitabit nemo, qui libros quinque Sententiarum a Tajone Cæsaraugustano episcopo collectos, atque a continuatore Hispaniæ Sacræ, tom. 31, novissime in lucem editos attente legerit. Excerptus namque inde est quartus hic liber, ut cuique conferenti patebit. Atque ut id facili negotio perspici valeat, singulis capitibus annotatur quodnam ex quonam Tajonis libro, et capite sit desumptum. Observantur præterea lectiones variæ, et alicubi non perpetuæ Sententiarum series alioquin sibi utrinque cohærentes. Quæ omnia ad SS. Patrum Augustini et Gregorii opera, e quibus Tajo libros compilavit suos, illustranda plurimum conducent.

Sequuntur *Duo alia Sententiarum capitula:* quorum primum ex Divo Gregorio super Ezechielem ad verbum est depromptum; alterum ex Juliani Pomerii *de Vita contemplativa* lib. III, capitibus 3, 4, 9 et 10. (*Vide Patrol. t. XVI.*) Invenitur hocce opus inter sancti Prosperi Aquitanici scripta; eidemque longo tempore a permultis scriptoribus fuit assertum. Nunc ab omnibus Pomerio vindicatur. Videantur hac de re Isidorus noster de Viris illustribus cap. 25, et Cl. Ceillerius tom. XV *Histoire générale des Auteurs Ecclesiastiq.*, de Juliano Pomerio disserens.

Tertio loco subnexui opusculum hoc titulo, *Exhortatio humilitatis*, quod sancto Martino Braccarensi episcopo ascribitur, editumque est inter ejusdem opera tom. XV Hispaniæ Sacræ a doctiss. Florezio.

Abjudicandus similiter et Isidoro nostro Sermo, qui sequitur, *De Corpore et Sanguine Domini in Pascha*; cum idem sit omnino cum homil. 7 sancti Cæsarii Arelatensis, *De Paschate*. Vid. Biblioth. PP. tom. II, column. 277, edit. Paris. 1624.

Adduntur carmina quædam Bibliothecæ sancti Isidori appensa, quæ tom. IX Hispan. Sacr. edita fuerunt hac inscriptione : *Titulus Bibliothecæ a Domno Isidoro editus*; nec non fragmenta nonnulla, quibus capita ibidem indigitata suppleantur.

Sexto loco edidi *Expositionem Missæ* : quæ etsi non indigna videatur Isidori ingenio, et eruditione, vel ex nomine ab ipso est ableganda, quod Isidori ætate alius Missæ ordo, ritusqne vigebat in Ecclesia Hispana ab eo, qui ibidem exponitur, quique idem est omnino cum Romano hodierno.

Deinde subjunxi *Lectiones novem* in Festo Translationis sancti Isidori alias recitatas. Desumptæ sunt ad verbum ex Actis Translationis ejusdem tom. IX Hispan. Sacr. editis.

Postremo tandem loco supplendum curavi *Caput* XVII *Quæstionum in Leviticum* ex Albornoziano codice a D. Petro de Castro transcriptum; cujus apographum in Biblioth. Floreziana conventus divi Philippi regalis Matritensis ordinis Sancti Augustini asservatur.

Lamentum pœnitentiæ duplici alphabeto editum, etc., cujus meminit V. Cl. Nicolaus Antonius tom. I Biblioth. Veter. lib. V, cap. 4, pag. 265, quodque ab eodem ipso Nicolao acceptum ediderunt AA. Actor. Sanctor. tom. I Aprilis ad diem IV, editioni huic non addidi, quod sero, ea nempe fere in finem perducta, admonitus sum.

Liber autem *De Ordine Creaturarum* a D. D'Acheri tom. I Spicilegii pag. 225 editus, et quæ abb. Constantinus Cajetanus evulgavit opuscula sub Isidori nomine, cum a viris doctis vel ut spuria, vel ut nimium suspecta traducantur, non talia visa sunt, quæ hic insererentur.

Habes igitur, candide lector, Isidori Opera, si non ea summa diligentia, quam non nisi homines doctissimi et eruditissimi præstare poterant, illustrata ac nativo nitori restituta; aliquanto tamen defæcatiora, amplioraque, quam regia exhibuit editio. Ipsis itaque perfruere, ipsorum lectioni sedulo incumbe, meumque laborem, studium, conatum libenter amplectere. Vale.

PHILIPPO III, CATHOLICO REGI
J. GRIAL.

Sancti Isidori (cujus ipse a stirpe genus ducis) Opera ante annos jam plures, conquisitis undique tota ex Hispania Italiaque manuscriptis exemplaribus, pater tuus, Catholicorum Regum maximus, selectis quibusdam viris, quorum nonnullis nos, longe licet impares, successimus, emendanda tradiderat. Nam tametsi propter Auctoris præstantiam manserant, ferebanturque vulgo, qui nunc prodeunt, plerique omnes libri; tamen postulandum non fuit, in tot excellentibus scriptoribus, quibus temporis longinquitas fraudi fuisset, unus uti esset Isidorus eximius. Ergo contra potius accidit. Cum enim tererentur omnium manibus (neque enim fuit ullius, aut nomen in litteris per ea tempora clarius, aut auctoritas in rebus, vel Ecclesiasticis, vel civilibus gravior) factum est, et describentium vitio, et legentium sinistra diligentia, vix, ut ulli pro germanis, et sinceris aliena, atque adulterina, tam multa paulatim inolescerent. Ea vero tempora sunt consecuta, in quibus litterarum honos nullus, cultus nullus. Ut non tam queri debeamus, quod hæc deformarint, quam quod ad nos qualiacunque transmiserint, magna potius habenda sit gratia. Restituta porro hac nostra ætate re litteraria, cum lux rebus reddita videretur, tamen majus periculum adire cœperant sanctissimi Patris egregii labores, tum propter ea, quæ diximus, intertrimenta; tum vero propter præposteram quorumdam hominum elegantiam. Nam majorum disciplinarum studia, severioresque curæ, quæ, vel de Religione ab eo susceptæ sunt, vel in formandis, componendisque moribus versantur, ea, vel nomine ipso tanti pastoris, doctoris, legislatoris, satis tecta, munitaque videbantur. Quæ vero non tam vitam ipsam, quam vitæ cultum attingunt, et ornatum; ea, nisi rex potentissimus gentilis sui scripta, quasi subolem, manu asseruisset, verendum plane fuit, ne de statu dejecta, vix ullo in loco, exiguo certe cum honore consisterent. Fastidiebant enim hæc, et abnutabant delicati homines, quasi inventis frugibus, glandes ipsis objicerentur. Nunc vero non illa modò, quæ dignitatem suam per se tuebantur ipsa satis, illustriora, honoratoriaque officio isto reddentur, sed quæ criminationibus obnoxia, calumniisque obvia atque exposita videri poterant; ea posthac, et suis, et aliorum viribus fidere, et iniquorum voces contemnere assuescent. Nam quæ leviora, minutioraque censebantur, ea robur, pondusque auctoritatis ex antiquioribus scriptoribus bona ex parte recipient. Qua in re, cum nonnullorum, quibus hæc cura commissa fuerat, insignis opera exstiterit, illorum exemplo speramus, etiam fore; ut alii non nostri modo, sed externi etiam eruditione præstantes viri, in id jam nobiscum certatim conspirent ut laboriosissima Hispani doctoris excerpta studio suo pervestigare porro pergant, fortunasque nostras opibus ipsi suis constabiliant. Quod autem labor hic, qui, te necdum nato, susceptus est, ad exitum tamen perduci (cum id re-

ligiosissimus parens admodum expetiisset) ante regni tui initia minime potuerit ; nos hoc divino consilio factum putamus. Ut cui dies natalis in sancti Herminigildi, Hispaniæ regis, martyris, Isidorianique ex sorore nepotis natalem fuerat præstitutus ; iisdem omnino, eademque cœli de parte oblatis auspiciis, imperium inires, quibus primordia vitæ consecrasses. Atque, ut a nepote constituendæ exemplum, ita ab avunculo tuendæ, propagandæque religionis adjumenta acciperes, atque documenta ; eaque non a majoribus solum, vel etiam a tali parente tradita ; sed a te quoque ipso, nisi te tuimet meminisse pigeat, satis tibi insignite commendata.

AD LECTOREM
J. GRIAL.

Quibus emendatio librorum sancti Isidori Hispalitani (sic enim cum Gregorio Magno, ut et analogia exposcit, appellare malumus, quam Hispalensem) ante annos amplius viginti Majestatis Catholicæ jussu commissa fuerat ; ii ita rem gessere, ut quidam nihil prius habuerint, quam ut se totos statim huic labori addicerent ; alii ab suis se studiis et occupationibus ad hanc operam traduci permoleste ferrent ; nonnulli etymologiarum correctionem (spissum sane opus) exspectantes, ita rem distulerunt, ut partim re imperfecta, partim ne incepta quidem, e vita excesserint : ita ut alii pro aliis, neque id semel fuerint sufficiendi. Donec rege admonito, finem nullum fore, nisi quidquid plures refecissent, atque id insuper, quod sarciendum restaret, ad unum omne deferretur : ad id operis ego (cui ne abnuere quidem fas esset) maxime idoneus visus sum ; non quidem ingenii, doctrinæve facultate præ cæteris aliqua (qui essem infra omnium censum), sed cui fortasse tantum esset ab re mea otii mihi aliena, ut curarem ; sive adeo certe cum pluribus, ut conflictarer, ea lege atque omine, ut bene gestæ rei laus solida ad alios, noxarum omnium ad me unum summa summarum rediret. Quod ne accidat, hoc est, ne in me solum culpa omnis derivetur, ita mihi cautio erit : ut ne quis debito laboribus suis testimonio fraudetur, potior multo cura sit. Quod facturus fui aliquanto uberius : nisi is, qui editionem hanc a principio, usque pietate magna, sollicitudine assidua solus prope curarat Joannes Lopius Velascus , regius secretarius, probissimus vir, neque ab ullo litterarum genere alienus, sub ipsum hujus laboris finem nobis præreptus esset. Cujus obitu, neque de manuscriptorum exemplarium numero, neque de iis, a quibus missa fuissent, satis nobis constare potuit. Ergo in emendandi labore, quid quisque quantumque contulerit (quod sciero, poteroque) quam verissime referam.

Etymologiarum *emendatio Alvaro Gomezio Toletano, viro in primis erudito credita est, traditaque ipsi veterum codicum magna copia, quorum bona pars Gothicis (seu mavis Longobardicis), characteribus erat scripta. Quo ipse, varietate notata, ad Antonium Augustinum Tarraconensem archiepiscopum, et Petrum Chaconem Romæ jam tunc commorantem singulis de rebus referret. Quorum utrique id etiam a rege fuerat injunctum : ut et ipsi, collatis suis exemplaribus, quid sensus sui esset ad eumdem Alvarum remitterent. Constat autem omnes triginta, aut eo pluribus manuscriptis libris in hoc opere emendando fuisse usos. Sed Antonium Augustinum sanctissimum antistitem, deque suis libris toto orbe notissimum, cum ad duodecimum librum perventum esset, hoc est, Opere prope in medio, mors occupavit. Petrus Chacon (sic enim ipse se nostro, non Ciaconum, aut Ciaconium Italorum more, scribebat : ut qui Hispanum se, et Toletanum, id quod erat, quam Romanum, atque Sabinum haberi mallet), is igitur, quod multos annos in antiquis auctoribus emendandis versatus, de hoc opere restituendo in primis cogitarat ; dici vix potest, quantum opis attulerit, vir ingenio, industria, conjiciendi arte quadam singulari. Sed huic, quam dico, conjiciendi solertiæ nos perparum, minusque fortasse, quam æquum fuerat, tribuimus : libros veteres, quos ut antiquissimi quique erant, ita minus auctos, minusque corruptos invenimus, fontesque, e quibus hæc hausta, ab eodem bona ex parte indicatos, eos sumus secuti. Alvarus ergo, et duorum, quos diximus, egregia opera, et aliorum, in primisque Antonii Covarruviæ nostrorum omnium, quot sunt, quotque fuere undecunque doctissimi, atque elegantissimi viri communicatione adjutus, cum et pietate erga Isidorum eximia, et Majestati Catholicæ satisfaciendi studio plurimum duceretur, annotationum in omnes viginti libros magnæ molis corpore relicto, defunctus est. Quod cum gravissimi viri inspexissent, studium quidem diligentiamque, ut æquum fuit, valde probarunt, totius rei formam, modumque incudi reddenda censuere. Idque visum tum alias ob causas necessarium ; tum vero, quod cum enumeranda scripturarum, conjecturarumque varietate multus ubique esset, tamen contextum ipsum, cujus gratia labor omnis susceptus fuerat, in emendatum reliquerat. Huic latifundio (quoad genus hoc telluris ferret) perpurgando, conserendoque ego sum colonus datus. Quando meo cum labore nihil attinet dicere. Nam et si talibus viris (ut par fuit) satis fidebam, tamen, quin veteres libros ipse quoque rursus evolverem, identidemque in singulis prope cunctarer , efficere non potui. Ut mittam interim conquisita meo (ut ait ille) dulcique reperta labore. Quæ, quamvis pauca admodum non sint, mihi tamen videri sane solent, quam paucissima : dum cogito, quam multa adhuc restent, quæ nova aliqua cultura indigeant. In notis consilium non fuit de quorumdam minime malorum hominum sententia quæstiones pertexere, aut e veterum scriptis in eumdem sensum plura congerere, aut eorum, quos nostra hæc ætas ingenio, et eruditione præstan-*

tes plurimos tulit, scrinia compilare. Nam quis modus futurus esset cunctarum artium disciplinarumque bibliothecas omnes exhauriendi? Ergo in veteribus, e quo desumptum aliquid comperimus, ei quin sua redderemus, vix aliquem prætermisimus. Alios vero non nisi cum necesse fuit, ac raro et perparce citavimus; placuitque non hoc fieri, itidem ut in comœdiis, omnes omnia ubi resciscunt. E recentioribus vix quemquam nominavimus, nisi si quis forte loci alicujus curationi medicam manum applicuerat.

Differentiarum *librum priorem P. Pantinus, regius capellanus, e duobus manuscriptis libris correxit, quæque essent e veteribus grammaticis accepta, vel cum iis consentirent, indicavit. Visum vero nobis est Parisiensis editionis addere differentias, partim quidem easdem, nonnunquam etiam diversas, nullo tamen ordine digestas, ut qua conditione Isidori scripta fuerint, vel ex eo libello appareat.*

Posteriorem librum, qui de Theologicis Differentiis est doctor Rolandus Wicelius, regius quoque capellanus, e duobus item manuscriptis libris emendavit.

Librum de Natura Rerum ad Sisebutum *scholiis bene longis ab eo cui fuerat commissus auctum offendimus. Quæ, quia emendationi parum serviebant, placuit iis qui hæc regio jussu curabant, illis procul rejectis, librum ex quatuor manuscriptis codicibus, inter quos erat ex Ovetensi Ecclesia Longobardicus pervetustus, per nos reformari, notasque, quæ ex usu essent, affigi : quod est, neque frustra factum.*

Chronicon *vir clarissimus Garsias Loaisa, serenissimi postea principis magister, Toletanæ nunc Ecclesiæ dignissimus antistes, præter emendationem, indicatosque fontes e quibus confluxit, multa insuper historiarum cognitione, variaque eruditione collocupletavit. Cui propterea lib.* v *Etymologiarum, ubi eadem omnino tempora resque aliquanto brevius describuntur ; locus integer, intactusque reservatus est. Illud mirari nemo debebit, sique temporum descriptio interdum discrepet ; ille enim suos codices, nos nostrorum consensum repræsentavimus.*

Idem illustrissimus antistes Sententiarum *libros tres e manuscriptis* XIII *condicibus (e quibus duo Longobardici) emendatos et notis illustratos, Taurinique antea cum Chronico non satis probe excusos, longe nunc emendatiores dedit, totamque hanc editionem favore, industria, beneficioque suo provexit.*

Librum de Viris Illustribus *Joannes Baptista Perezius, episcopus postea Segobricensis, e manuscriptis* VI *emendavit, locosque illius quosdam illustravit.*

Idem Gothorum, Suevorum *et* Wandalorum Historiam *correxit. E quot manuscriptis libris, non liquet. In eo quod æra* 464, *anno imperii Justiniani* 1, *edidimus, non (ut gravissimis viris placere videmus,) anno Justini* 9 *secuti sumus, non tantum hujus Historiæ, sed etiam libri* v *Etymologiarum vetera exemplaria : quæ magno consensu Justino octo tantum annos assignant : utrovis autem modo Amalaricus (quod illi volunt) in eumdem annum incidit. Quod item verba de S. martyre Herminigildo æra* 606 : Herminigildum deinde filium imperiis suis tyrannizantem obsessum exsuperavit, *quosdam offendunt : nos quidem vocis* tyrannizan *insolentia nihil movemur : eadem namque est usus Rodericus Toleranus lib.* II, *cap.* 14 : Herminigildum deinde filium contra imperium tyrannizantem, obsessum Hispali dolo cepit : et quia nefandis ritibus noluit consentire, tormentis variis cruciavit. Demum securi percussum parricida impius dignum Deo martyrem consecravit. *Hujusmodi aliquid de martyrio in Isidoro deesse suspicamur. Nam quin nepoti idem cum Leandro fratre testimonium tribuerit, non fit verisimile. Atque eo magis, quod iisdem propemodum verbis in eadem re est usus Alphonsus Carthagena Anacephalæosis cap.*26. *Ut utrumque illa ex Isidoro descripsisse plane non dubitemus.*

Idem Epistolas *collegit atque correxit.*

Librum de Ortu et Obitu Patrum *Petrus Fontidonius, Salmanticensis canonicus, e veteribus* VIII *exemplaribus emendatum reliquit. Quod vero is liber gravissimis quibusdam viris suspectæ auctoritatis videtur : nobis, præter tot exemplarium nostrorum, externorum que consensum, sanctorum Ildephonsi et Braulionis cum Sigeberto auctoritas omnibus illorum argumentis potior esse debuit.*

Mysticorum Expositiones Sacramentorum *nullo certo titulo præscriptas accepimus : quod septem manuscriptorum librorum singuli singulas prorsus diversas, prorsusque ineptas præscriptiones præferebant, quarum nulla cum Parisiensi editione conveniebat. Notarat, selegeratque per totum hoc opus vir doctissimus lectionum varietates quasdam. Sed cui fucum fecerant tum codices quidam non satis attente considerati; tum Eucherii Lugdunensis editio fallax, e quo credidit bonam partem desumptam : cum contra potius deprehenderimus, ex Isidero illa omnia ad Eucherium fuisse transfusa. Æquius, veriusque fuerat, eos Auctores, quibus hæc accepta refert Isidorus, Origenem, Victorinum, Hieronymum, Ambrosium, Augustinum, Cassianum, Gregorium evolvere : ni res esset laboris, tædiique multi, quæque hominem minus occupatum, quam ille plane fuerat, postularent. In ea re nos, quod quivimus, præstitimus. Atque in titulo restituendo, opus ipsum prope jam abalienatum auctori suo restituisse videmur. Quod ejus magna pars, Genesis scilicet tota, et libri Regum apud Eucherium leguntur : opus etiam universum Venerabilis Bedæ libris attextum sit. Sed Eucherio tam multa non Isidori modo, sed aliorum inserta, vel assuta potius sunt, ut pudeat illorum qui Romanæ editioni præfuerunt. Nam (Augustinum et Paulinum mitto, in quorum scripta an Eucherius inciderit, alii viderint) Gregorium et Cassiodorum non potuisse ab Eucherio nominari, cujus fuit negligentiæ (an stuporis potius dicam) non vidisse? Integer etiam de Templo Salomonis, sive Beda,*

sive alterius liber, in quo Cassiodorus citatur, in libri tertii Regum commentarium conjectus est. Sed Isidorum Eucherio adjungere illius fuisse videtur, qui historicum, mysticumque sensum simul habere voluit. Bedæ vero (si modo is Beda est) cum e diversis Auctoribus quæstiones in Vetus Testamentum concinnare propositum fuerit, neque id, nisi usque ad Exodi initium perduxerit ; tamen per totam Genesim, cum aliquid ex hoc opere proponit, vel Isidorum disserte nominat, vel recapitulationem subtegmen hoc appellat. Quæstionum porro titulus in uno Olivensis cœnobii codice legitur, in quo singulis expositionibus suæ sunt percunctationes præpositæ. Neque tamen hujus codicis quæstiones easdem puto cum iis, quarum Ildephonsus meminit in libro de Viris Illustribus. Non enim ulla in re opus immutatum significat, nam neque id necesse fuit, ut Quæstionum liber Hieronymi et Augustini exemplo diceretur. Quapropter nec veriti sumus nos quoque Quæstionum etiam titulum retinere. Apparet etiam e Braulione has quæstiones in libros duos fuisse distinctas. Sic enim ille in prænotatione: Quæstionum libros duos, quos qui legit, veterum tractatorum supellectilem recognoscit. *Nam respexisse videtur ad verba ipsius Isidori in præfatione:* in quibus lector non nostra leget, sed veterum releget. *Fuerunt autem codices, quibus usi sumus; octo: Palentinus, Valentinus, Complutensis, Guadalup. Oxonienses duo, et cujus antea meminimus, Olivensis : nullo ita vetusto, ut Longobardicis litteris esset notatus.*

Allegorias *Cyprianus Suarez e Societate Jesu emendatas cum scholiis reliquit. Quot manuscriptis libris adjutus sit, non constat.*

Idem emendavit etiam libellum de Conflictu Vitiorum et Virtutum. *Neque item constare potuit, quot veteres Codices acceperit. Sed non advertit doctissimus vir, hunc tractatum cum Operibus sancti Ambrosii Romæ nuper editum, in quo tam multa a nostris discrepant, ut nos ea singillatim referenda non duxerimus. Tantum hæc nostra qualiacunque cum Augustiniana editione, propemodum congruentia, simul cum illis legi maluimus. Isidori autem esse opusculum (ut ipse scriptum reliquit) et codices illius nomen præferentes, et stylus (haud multum fortasse a synonymis abludens) et Sigeberti testimonium optimo viro persuaserant. Nos (ne quid dissimulemus) hoc fuisse opus illud credimus, quod Isidori ipsius ætate Joan. Chrysostomi nomine ferebatur. Sic enim ille de Chrysostomo in libro de Viris Illustribus :* Ad personam quoque cujusdam nobilissimæ matronæ Gregoriæ reperitur opus ejus insigne de Conversatione Vitæ et Institutione Morum, sive de Compugnantia Virtutum et Vitiorum. *Ergo scripturarum varietates, tam multas interpretibus potius, quam librariis ascribemus. De Epilogo vero, qui apud Ambrosium brevior, in nostris aliquanto productior, apud Augustinum multo est longior, non est quod laboremus, nam constat esse alienum, haud minus quam inscriptionem ad Simplicianum in Ambrosiana editione. Neque ex additamento conjecturam de auctore facere Lovanienses theologi debuerunt.*

Idem Expositionem in Canticum Salomonis *in uno tantum manuscripto libro repertam correxit ex Bedæ Commentariis, quos ille ex hoc fonticulo exuberasse autumabat. Causamque addidit, cur Isidoro recte ascripta sit. Reperisse enim se in veteri quadam Braulionis Prænotatione Operum Isidori verba hæc, quæ vulgo desiderentur.* Moralium libros beati Gregorii papæ rogatu compendiose abbreviavit ; Cantica Canticorum facunda expositione elucidavit ; quartam editionem Psalterii edidit ; super libros Moysi, et Psalterium, et quatuor Evangelia expositioni non minimo insudavit studio. In canonico quoque et Civili jure permaxima composuit instrumenta. *Sed ne hæc quidem verba brevissimæ expositioni satis conveniunt. Est enim multo brevior ea Justi Urgellitani expositione, quæ Isidoro ipsi valde brevis visa est. Quid si ex Beda excerpta ? Hos duos libellos, quod de Auctore non satis liqueret, extremos fecimus.*

Contra Judæos *libros duos ex* VII *manuscriptis codicibus emendavit, annotationesque addidit Joannes Mariana e Societate Jesu ; idem in* Prooemiorum *libro ex totidem manuscriptis ; idem in* Synonymis *ex decem exemplaribus restituendis et illustrandis præstitit.*

De Ecclesiasticis Officiis *libros nos ex vetustissimo codice Albaildensi (quod concilia plura, aliaque nonnulla contineat), ab aliis jam nobilitato, probe, ut speramus, refecimus. Neque tamen optimus codex non sæpe juvandus nostro labore fuit, conquisitis auctorum locis, e quibus fuerat id opus concinnatum. Habuimus præterea exemplar aliud e collegio Complutensi.*

Regulam Monachorum, *in codice tantum uno prius repertam, admodum depravatam P. Chacon ex Smaragdo, et libro Sententiarum Patrum bona ex parte direxerat ; cujus operam nos alterum codicem nacti, et quidem Longobardicum, sed et ipsum tamen mendis oppido deformem, permultum proveximus.*

Atque hæc de singulis libris. In universis vero id præ oculis habendum, excerpta esse pleraque. Id enim præ se tulit sanctissimus vir ; cavit etiam aliquando, ne ad culpæ suæ titulum referrentur, de quibus testificatio adhiberetur auctorum. *Quæ testificatio, cum neque ab ipso tam sæpe, quam nunc esset necesse, neque a nobis fuerit adhibita, aut adhiberi etiam, ereptis auctoribus nonnullis, quibus ille est usus, ullo modo potuerit: cohibebit se (si me audiet lector) nec dum diligentissimum scriptorem negligentiæ alicujus arguit, audaciæ temeritatisque crimen incurrat, de quo, et ab aliis, et a se ipso fortasse non multo post sit ipse condemnandus. Nam sunt etiam, quæ proposuisse tantum, non etiam dijudicasse (neque id nullo, sed Hieronymi, atque aliorum exemplo) sit existimandus. Cujusmodi sunt in Historia, quæ de trium capitulorum defensoribus in Theodoro Mopsuesteno, in Facundo, in Justiniano imperatore, atque in Victore Tunnensi ex ipso Victore narravit. Qualia fortasse fuerint, quæ in libro de Ortu et Obitu Patrum a gravis-*

simis viris notata sunt, ut Isidoro indigna. Quorum auctor alius quærendus potius fuit quam liber abjiciendus, qui SS. Ildephonsi et Braulionis auctoritate niteretur. Quibus addas licet, me lubente, quæ de Osii Cordubensis exitu ex Marcellino refert. Neque id mirum videri debebit ei qui libro V *Etymologiarum cap. ultimo, ætate* IV, *sub David Carthaginem conditam, eamdemque multis post annis sub Amasia rursus conditam aspiciat. Qua tamen de re in Chronico sibi cavit. Subjecit enim in Amasia :* Carthaginem hoc tempore quidam asserunt conditam : alii vero superius.

Quo de genere sunt etiam alia quædam in Etymologiis: non illa quidem magni momenti, sed interdum etiam secum ipsa pugnantia : ut quod exsul *scribendum sit, non* exul ; *at contra* exultat, *non* exsultat. *Atqui illud e Terentio Scauro hoc e Velio Longo sumptum videri possit, quod satis esse debebit.*

Malitiose, et impie adjecta credimus, quæ de præfinitione extremæ diei cap. 6 *Expositionum in Genesim abesse prorsus a quibusdam exemplaribus, in aliis importune repeti admonuimus. Nisi hæc quoque non de suo, sed de aliorum sensu relata, propositaque cum doctissimo viro mavis. Sed hujusmodi vix aliud reperias : ut libros omnes inoffenso pede possis decurrere.*

Detracta etiam quædam suspicamur, ut quod paulo ante de sancti Herminigildi martyrio diximus.

Typographorum culpas omnes præstare vix ejus sit, qui ætatem in hoc uno labore contriverit, præloque affixus perpetuo hæserit. Nos hujus rei inexperti, aliisque difficultatibus impediti obniti tantum non potuimus. Quod superest, ne qua majoris negotii restent, in quibus labi aut hærere possis, quin de iis admonere, sedulo curavimus.

VITA SANCTI ISIDORI,

AUCTORE CANONICO REGULARI CŒNOBII LEGIONENSIS SANCTI ISIDORI,

Forte Luca, postea episcopo Tudensi

(Edicta in Actis Bolland., ex manuscripto Codice Toletano a viro clarissimo Nicolao Antonio submissa.)

PROLOGUS.

1. Præclara beatissimi doctoris Hispaniarum, Christi confessoris Isidori, archipræsulis Hispalensis, Hispaniæ primatis merita, fratres charissimi, sacrosancta per orbem Ecclesia dignis efferenda laudibus prædicat, et festivum per omnia virum celebris semper et ubique fama commendat. Verumtamen præter communem illam honorificentiæ gloriam, quam sibi meritorum magnalibus in omnium comparavit contuberniis fidelium, præcipuis in Hispania sustollitur præconiis, quem alterum in terris post apostolos suæ fidei meruit intercessorem. Hic est enim splendidissimus Solis justitiæ radius, per qnem tibi præcipue, Iberia, lumen veritatis illuxit ; et quæ multis fueras Arianorum, Acephalorum, Mahometi et aliorum pseudoprophetarum seducta erroribus vel fallaciis, beati Isidori mediante doctrina dux effecta es æquitatis. Hic est insignis ille pastor tuus, egregiusque pontifex, qui te summis præficiendam sedibus, æternisque fecundandam divitiis, tam copiosis divinarum scripturarum [a] debriavit augmentis, ut [b] situ in successum transsumpto, jam non sis in regionibus ultimis ultima, sed in primis prima. Hic est qui post gloriosissimum apostolorum Jacobum hanc tibi contulit gratiæ excellentiam, ut populis (sis) fecunda, religione conspicua, triumphis clarissima. Sane ab Hispali civitate, sanctissimi Isidori sede, certissimo secuturi eventus præsagio [c] Hispania cognominata, ditior emines debriatione divina, quam felicitate terrena. Licet enim victoriosa trophæis, gratiosa deliciis, laudis tuæ titulos cunctarum nationum in fines extuleris ; multo tamen spectabilius multoque gloriosius est, quod te tam assiduis tamque officiosis obsequiis, tum nostri Salvatoris reverentia, tum gloriosissimi apostoli Jacobi præsentia, tum etiam rectissimi patris Isidori præsentia simul et clariflua doctrina, omnis te colit, omnis ad te confluit religio Christiana, quoniam (supra id) qnod tibi fors obtulit aut vis indulsit naturæ, apostolicæ dignitas prærogativæ non immerito obtinuit, ut sicut singularis privilegio gratiæ, [d] alter Romæ Petro apostolo successit Gregorius ; ita non impar Gregorio alter in Hispania Jacobo succedat Isidorus. Semina namque Verbi Dei, quæ beatus Jacobus seminavit, quasi pervigil agricola Isidorus cœlestium imbrium prædicatione saluberrima irrigavit, et spinas, tri-

[a] Ita mox *debriatio* divina dicitur. Sic Beda in Vita sancti Cuthberti episcopi Lindisfarnensis, 20 Martii illustrata, num. 46, asserit sanctos Cuthbertum et Herebertum presbyterum sese alterutrum cœlestis sapientiæ poculis *debriare*. Galbertus in Vita beati Caroli Boni, 2 Martii, num. 47, dicit hujus occisores ira et furore *debriatos*. Similia passim alibi habentur ; unde apparet *debriare* accipi, pro *potare* seu *satiare*.

[b] Lucas Tudensis, in præfatione ad Chronicon mundi, ita habet : *Hispania, situ in successum transmisso, non est in ultimis regionibus ultima, sed in primis prima.*

[c] Nicolaus Antonius ista adnotat : *Ab urbe Hispali nomen integræ Hispaniæ inditum sensuit olim Antonius Nebrissensis, nec improbat Florianus de Campo lib.* I *Historiæ Hispanæ, cap.* 16, *et alii, quos laudat Rodericus Carus in Historia Hispalensis urbis, sive antiquitatum illius, lib.* I, *cap* 4. *Hi autem sanctum Isidorum sunt secuti, qui ad Sisenandum regem Historiam Gothorum, hoc est librum* II *Chronici, dirigens, ita censet ; quamvis lib.* IV *Originum, cap.* 4, *Hispaniam ab Hispano rege, non ab Hispali cognominatam credat. Lucas vero Tudensis, in prologo sui Chronici, aliud prorsus etymon Hispaniæ, viro tali indignum prodit.*

[d] Constantinus Cajetanus de sancto Isidoro profert partem sermonis sancti Braulionis, in quo sequentia leguntur.

bulos, et [a] zizaniam pravorum dogmatum, ab inimicis hæreticis superseminatam, sarculo spiritus evellendo, ad fructus vitæ excolendos usque perduxit. Gregorium revera in beatissimi apostolum principis, loci simul et meriti principatu, universi orbis præfecit auctoritas; Isidorum autem Romanæ censura curiæ alterum profiteri Gregorium meritorum effecit parilitas. Et quidem singula quæ non tantum cursu naturæ, verum etiam ea quæ divina Providentia miraculose, senescenti mundo, per eum mirabiliter, ad illuminationem Ecclesiæ, dignata est operari, debitis prosequi officiis, vires, ingenium, et scientiam nostram excedit. Verumtamen de sanctissimo peccator, de maximo parvus, de sapientissimo imperitus, de multis ejus mirabilibus paucula ad futurorum eruditionem (ne tanti Patris opera labentibus annorum curriculis a corde quoque fidelium dilabantur), brevitate qua potero, charitatis gratia, fidelis styli subnotatione perstringam. Tanta quippe tamque bona, de tanto tamque bono viro, bene dicere, non nisi bonitatis ejusdem viri ascribendum est meritis; quorum profecto tenus hoc (*id est*, hactenus) excrevit eminentiæ magnitudo, ut rerum fidei sermonis subsidat elegantia, et elegantiæ cultum veritatis commendet materia.

CAPUT PRIMUM.

Sancti Isidori prosapia illustris et sancta.—Institutio in litteris.

2. Igitur ut egregius confessor Isidorus egregiis vetustaretur exordiis, et insignem futurum insignis præsignaret origo, civitatis [b] Carthaginensis, et provinciæ Hispaniæ dux, Theodorici regis Gothorum proles, Severianus, pater (ejus fuit), mater vero, [c] Turtura vocitata: viri clarissimi, viri eruditissimi, viri etiam tam morum quam ingenii singularitate præditi confessores Christi, Leander archipræsul Hispalensis, et Fulgentius, qui fulgore sanctarum Scripturarum et operum universalem irradiavit Ecclesiam, almus doctor et præsul clarissimus, una cum sanctissima Virgine [d] Florentina, virginum præposita, fratres ac nutritii fuere. Horum [e] serenissimis instructus documentis, orationibus proficiens, morum gravitate venustus, patriam religione, patrem prudentia, disciplina fratres, cognatos cultu, pares gratia, affines præmio, proximos illustravit affectu. Gloriosissimus diligebat puerum doctor et archipræsul Leander, tanquam unicum, et specialius extra patriam eum habens solatium; et quia non tantum **A** fallacium divitiarum quantum felicium morum suorum successivum exoptabat hæredem, summopere vigilabat, ne illa ætas, quæ prona consuevit devenire in malum, locum reperiret quo in corruptionem laberetur peccati. Non parcebat virgæ, et [f] laudatus est in illo; docuit eum et misit zelum in inimicum, et in medio amicorum gloriatus est in illo. In vita sua vidit et lætatus est, et in obitu suo non est contristatus coram inimicis. Reliquit enim similem sibi post se; defensorem domus contra inimicos, et amicis reddentem gratiam. O sanctissime Pater Leander, venerandus iste puer, quem diligis, quem nutris, quem doces, quem erudis, quem corrigis, quem custodis; cœlestis sponsi paranymphus est, sanctorum angelorum amicus, patriarcharum ac prophetarum **B** compar, apostolorum civis, martyrum consors, præsulum splendor, et sanctorum omnium gradibus proportionaliter conferendus, quod eventus rei opportuno tempore declarabit.

3. Igitur cum esset infantulus, sicut de beato Ambrosio legitur, et a nutrice ad hortum duceretur, anus, capta oblivione, eum inter olera dimittens discessit. Post aliquot autem dies, lugens filium, solarium Severianus pater ascendit, atque sedens contra viridarium aspexit, viditque [g] innumeram apum multitudinem cum ingenti murmure super puerum certatim descendere, atque inde ad cœlos volare. Qui in stuporem versus, ad hortum concite descendit, vocatisque servientibus, festinavit, ut rei gestæ videret miraculum. Accedentes autem viderunt alias apum **C** in os pueri intrantes et exeuntes, alias vero super faciem et totum corpus mellis et favi operimenta texentes. Patre vero filium cum clamore et lacrymis amplectente apes in tantam se altitudinem aeris extulerunt, ut oculis corporeis non possent videri. Hæc de multis, quæ cum eo taliter gesta sunt pauca proposui, ut prudens advertere possit, a quanta virtutum incœperit perfectione.

4. Cum igitur reverendus puer Isidorus fuisset studiis litterarum traditus, atque, ut sibi videbatur, ingenii minus existeret capacis, puerili permotus timore, verbera magistri metuens, divino nutu haud procul fugit ab Hispalensi civitate. Cumque ex itineris fatigatione juxta marginem cujusdam putei sitiens resedisset, [h] aspexit prægrande saxum tortuosis foraminibus perforatum. **D** Quod diligenter inspiciens, cœpit volvere intra se quis istorum foraminum vel ad quid exstiterit operator. Similiter in ore putei erat quoddam

[a] Ita zizaniam dixit sanctus Ambrosius, lib. VII in Lucam: *Aliud est fermentum tritici, aliud zizaniæ.*

[b] Ms., *civitas Carthaginensis provinciæ Hispaniæ*, T. R. G. *proles, dux Severianus*; quæ visum est, primi verbi correctione, et alterius transpositione, restitui sano sensu posse, conformiter ei quo Lucas Tudensis in citata præfatione Severianum Carthaginensem ducem nominat. An vero hic a Theoderico rege Gothorum prognatus, aut saltem frater ejus fuerit, disputent alii.

[c] *Theodora* dicitur Lucæ Tudensi loco citato. Quintanadvenas hanc Theodorici regis filiam facit, in Vita sancti Fulgentii fratris.

[d] In Martyrologio Romano, *Florentia;* colitur 20 Junii.

[e] Nicol. Antonius mallet legi *severissimis.*

[f] Paululum hæc varint Vulgata Editione.

[g] Adnotat Nic. Antonius ista: *Referunt ostensum hoc in Isidoro contigisse hi qui a sæculis duobus res ejus gestas in litteras retulerunt. Antonius, Morales lib.* XII, *cap.* 4; *Padilla, cent.* 7, *cap.* 22; *Vasæus, ad an.* 649; *Mariana, lib.* VI, *cap.* 7; *Marietta, lib.* V *de Sanctis Hispaniæ, cap.* 23; *omnes, ut suspicari possumus, hinc edocti.* Ita ille.

[h] Idem adnotat hujusce quoque rei auctores esse quos ante laudaverat, atque item Laurentium de Padilla in Vitis sanctorum Hispanorum.

lignum, continuis chordarum sectionibus in aquis hauriendis canalatum, et dum secum tacitus ageret, ad aquas hauriendas venit quædam mulier; quæ, super pulchritudine pueri admodum mirata, interrogavit quid hic ageret, aut cur tam parvus puer solus huc advenisset. Erat enim miræ pulchritudinis, splendidus facie, decorus forma, hilaris aspectu, lætus vultu, humilis visu, verecundiam semper in moribus prætendens. Ad quam puer humiliter conversus, inquit : O domina, ut mihi digneris disserere rogo quis, vel ad quid, lapidis hujus foramina vel istius ligni canales facti fuerunt. Cui mulier : *Lapis iste*, ait, *frequenti instillatione guttarum fuit perforatus, et lignum hoc frequenti chordarum ductu in aquis hauriendis exstitit canalatum*. Puer autem, divino repletus Spiritu, ad se reversus dixit : *Et si lapis durissimus mollis aquæ frequenti instillatione cavatur, et lignum chordarum sectionibus cedit secatum; quanto magis ego homo, Dei gratia præveniente, discendo quotidie parvissimis incrementis, valeo ad augmentum scientiæ pervenire!* O venerande Isidore, hujus evolutionis cogitatio non pueri est junioris, sed viri perfecti et sapientissimi senioris. Quis ille qui etiam ante litterarum disciplinam in teneris annis sic te docuit, nisi ille Spiritus veritatis, qui tibi suggerens omnia, etiam vas sanctificatum elegit, ut portes nomen filii Dei coram regibus et principibus et filiis Israel? Post hoc puer concito gressu revertitur Hispalim, seque magistrorum disciplinis subdidit cum humili devotione.

5. Tanta denique gratia cœlitus ei infusa, quidquid a magistris proponebatur ex Scripturis, sitibundo pectore avide retinebat ; et non auditor obliviosus factus, armariolo memoriæ multis profuturum fidelibus reservabat ; et ipsos doctores suos, quasi præscio intellectu, præveniebat; qua novitate miraculi tam magistri quam omnes qui aderant, stupore admirationis reddebantur attoniti. Sic namque divino inflammatus Spiritu, Latinis, Græcis et Hebraicis litteris instructus, omni locutionis genere formatus, [a] in trivii eruditione conspicuus, in quadrivii instigatione perfectus, in doctrinis philosophorum præclarus, divinis et humanis legibus eruditus, suavis eloquio, ingenio præstantissimus, vita quoque atque doctrina pro temporis ætate in multorum admirationem exstitit clarissimus. Sic namque de virtute in virtutem proficiens, refulsit doctor ita eximius, ut

A secundum qualitatem sermonis omnibus, videlicet Latinis, Græcis et Hebræis, sapientibus ac minus intelligentibus, in eruditione existeret aptus, et incomparabili eloquentia strenuus. Cum igitur beatus Isidorus omnibus fere mortalium præfulgeret scientiis, quod nostris temporibus contigisse recolitur inauditum, non, ut illa juvenilis ætas assuevit, delectationem amplexus est mundi, sed totus in logicali contemplatione, vel actualium instigatione, aut divinarum theoriarum meditatione et studio insistebat. Denique in tantum hunc insignivit natura, gratia ditavit, extulere mores, studia provocarunt, ut Platonem ingenio, Aristotelem studio, eloquentia Tullium, copia [b] Chalcenterum, eruditione Origenem, gravitate Hieronymum, Augustinum doctrina, B Gregorium sane prosequeretur exemplis. Qui cum eidem beato Gregorio, jussu fratris ac nutritii sui Leandri, epistolam quamdam de beatitudine, tam de philosophorum sententiis quam sanctarum Scripturarum floribus, miro studio decoratam, delegasset, ac beatus Gregorius perlegisset eamdem, tam de sermonum disertitudine quam de sententiarum connexione ac scientiarum exuberatione admirans, eumque in Spiritu, qualis futurus erat, intuens, fertur dixisse : *Ecce alter Daniel ;* et quidam alius : *Ecce plus quam Salomon hic.*

CAPUT II.

Notitia cum sancto Gregorio Magno.—Liber Etymologiarum conscriptus.— Scientia sacra adversus hæreses, imprimis Arianam, exerta.

C 6. Ex tunc itaque beatus Gregorius, amore visendi beatum Isidorum delectatus, sanctissimo antistiti Leandro, charitatis vinculis sibi annexo, sui animi voluntatem certis indiciis declarabat. Harum amicitiarum causa exstiterat, [c] cum Arianæ hæresis fervorem tempore Leovegildi confutare Leander radicitus non posset, pro confirmandis sanctæ et immaculatæ Trinitatis capitulis, ad Constantinopolitanum præsulum [d] cœtum transmeavit. Ibi aderat Gregorius, tunc cardinalis, vicem Romani antistitis agens, cum quo ipse Leander amicitiæ fœdus pepigit, et ab eo postulavit ut Moralia Job sibi exponeret, quod postea in apostolatu ille devota mente complevit. Cum autem Gregorii desiderium venerabilis Isidorus comperisset (quod mirabile est auditu), nocte Nati- D vitatis Domini, [e] ut fertur, in ecclesia Hispalensi

[a] De hoc trivio et quadrivio ista indicat Nic. Antonius : *Trivium olim dictæ tres artes, grammatica, rhetorica et logica , sicut quadrivium quatuor aliæ, arithmetica, geometria, astrologia et musica; quæ omnes chorum septem liberalium artium componunt, ut Vossius ait in lib.* I *de Vitiis sermonis, cap.* 26.

[b] Iterum ista observat Nic. Antonius : *Intelligit Dydimum Alexandrinum grammaticum, qui inter alia cognomina, teste Suida, dictus sit Chalcenterus, hoc est æreorum viscerum, ob studiorum et scribendi patientiam; eo enim nemo alius plures libros scripsit, ut ait Fab. Quintilianus lib.* I, *cap.* 8, *ipseque Isidorus, lib.* VI *Etymol., cap.* 7, *si pro* CALITERUS (*quod est in vulgatis Editionibus ante Matritensem*), CHALCENTERUS *legeris, de quo Hesichius, de Viris illustribus, Suidas et sanctus Hieronymus*. Hæc ille.

[c] Quæ sequuntur edidimus ad Vitam sancti Leandri 15 Martii, num. 3, et ex antiquis Breviariis desumpta et ex ipsius Isidori Chronico.

[d] Nullum tunc diximus Constantinopoli fuisse concilium, sed veram causam qua istic convenerunt Leander et Gregorius, ex nostri, non sui, temporis usu cardinalis hic dictus, contineri in ipsius sancti Gregorii epistola, expositioni libri Jobi præfixa. Plura lege in utraque Vita sancti Gregorii, ad diem 12 Martii elucidata.

[e] Nicolaus Antonius ista adnotat : *Miraculum hoc non facile probaverunt aliqui ex nostris : maxime Morales, lib.* XII, *cap.* 5 ; *Mariana, lib.* VI, *cap.* 7. *Alii nec referre id voluerunt, Vasæus, Garibajus, Marietta et Morgadus in Historia Hisp. lib.* I, *cap.* 9 ; *sed concessisse Romam, ut videret Gregorium et ab eo videre-*

prima lectione perlecta, extra ecclesiam egressus, nescio a quo ductus, in parvissimo temporis intervallo ad Romanam devenit urbem, atque beatum papam Gregorium in matutinis laudibus Deo psallentem invenit. Viso autem eo beatus Gregorius nimium lætus, protinus agnovit; et ideo gratias agens, amicissimum sibi Leandrum in Isidoro amplexatus est. Post evangelicam vero expletionem, vale faciens sancto, ab ecclesia egressus Hispalim in ipsa nocte rediit, et clericos quos dimiserat easdem matutinas laudes reperit celebrantes. Quod vero hoc sanctissimi Gregorii obtentu, vel Isidori meritis, aut aliquo alio modo factum fuerit, fateor me ambigere; melius est enim non eloqui magna, ubi sine mendacii periculo non erratur, quam contraria definire; sed firmiter teneo beatum juvenem scientiæ experientia plurima attentasse, et utilitati Ecclesiæ et fidelium commodis retulisse. Multimode namque pravorum dogmatum assertores hæreticos persequebatur, quia his temporibus plurimæ hæreses emerserunt, vineam hæreditatis Domini, scilicet sanctam demolientes Ecclesiam; et divina Providentia factum non ambigimus, quod talis tunc temporis fulgeret Isidorus, qui eorum proterviam non solum sanctarum Scripturarum testimoniis reprobaret, verum etiam philosophicis syllogismis et obtestationibus annularet.

7. Etenim tanto culmine scientiarum perfectus exstitit, quod nullus, ut reor, antiquorum philosophorum recti examinis judicio ei fuerit comparandus. Hoc ex cautelæ industria præterirem, si liceret, ne ethnicorum studia authenticis aut præferri aut comparari possent ullatenus documentis; cum sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ nostræ a viis eorum et cogitationes a cogitationibus eorum; et quantum excellit spiritus carnem, ratio sensum, fides opinionem, intelligentia fidem, pax Dei omnem sensum, postremo creator omnem creaturam, sic theologia omnem mundi sapientiam, sic philosophi omnem philosophorum gentilium transcenderunt doctrinam. Quia vero hoc multo magis Isidorus, qui et antiquorum philosophicis claruit perfectus, et modernorum theologicis emicuit summus: tamen (ut alia hujus illustris viri ad præsens omittam copiosissima, in quibus miro desudavit ingenio, volumina) ille Etymologiarum qui inscribitur, omnium admiratione plenus, omnium susceptione dignus liber, sollicitat, contestatur, exclamat, ne etiam hoc sanctissimi et eruditissimi viri desit laudibus, quo vel philosophorum primi ac peritissimi sunt elati, vel sapientissimus ille Salomon omnes illos tam scientia quam excellentia præcedere comprobatur; et sic omnibus filiis hominum scientiarum varietate post apostolos incomparabilis est creditus.

8. In hoc libro in trivii eruditione Isidorum præditum cernes eloquentia, hic in quadrivii investigatione perfectum admireris in matheseos disciplina, hic corporis salutem tueri, ac restaurare docendo theoricum practicumque reperies; hic methodicam, empiricam logicamque [a], discernendo Apollinem, Æsculapium et Hippocratem novissime perpendes; hic [b] Phoronei, Trismegisti, Solonis et Pompilii instituta retractando, juris invenies peritissimum; hic jura, leges edictis et decretis inferendo, instruxisse putabis Justiniannm; hic Ephemerides, epactas, Idus et Kalendaria, Annales et Historias distinguendo [c] Pherecidem et Josephum ebibisse probabis; hic chronicam persequendo Eusebium, Hieronymum et Orosium lectitasse clamabis. Et quia de Salomone legitur disputasse de cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum qui nascitur in pariete, de beato Isidoro hic reperitur, de prima causa usque ad extremam fere creaturarum mirabiliter pertractasse; et negotia et officia singularum modosque discutiendo, postremo rerum omnium naturam et circumstantias describendo, non solum hausisse, verum etiam excessisse putabis Salomonem: hic ætheris, aeris, aquarum terræque discrimina, cunctorum viventium naturas et vocabula perscrutando consuluisse credes primum hominem; hic Rachelis amplexibus totum stupebis delectatum, dum in antiquorum experientiis studio videris occupatum; hic [d] mali mandragorici fragrantia ad Liæ gremium gaudebis revocatum; dum supernorum delectatus amore in sacræ Scripturæ fecunditatem pie senseris implicatum; hic cum Maria vestigiis assidentem Dominicis partem optimam elegisse; hic cum Martha sollicitum frequenti in ministerio institisse; hic cum Paulo electionis Vase usque ad tertium cœlum raptum; hic cum eodem plus omnibus laborantem, ut omnes lucrifaceret, omnibus omnia factum; hic cum Paulo circumcisionem prædicanti Petro in faciem restitisse; hic cum Petro, enecto Simone, nec Neronem timuisse; hic hæreticorum omnium sigillatim expugnasse dogmata; hic sancta quatuor suscepisse ac venerari concilia; hic [e] cum Chalcedonensi synodo Dioscorum enervat et Eutychem hæreticos; hic cum Ephesina prima Nestorii quassat impietatem; hic cum Constantinopolitana cum Eunomio confodit

tur, vero similius est. Tamajus Salazar, etsi allegat Lucam Tudensem et Breviarium Segobiense pervetustum, tamen merum arbitratur commentum, cum Quintanadvenas. Et haudquaquam, inquit, est credibile tam insigne facinus antiquiores, Brautium et Hildephonsum, reticere. Ideo auctor bene præfatur hac formula, UT FERTUR, *sub dubio rem, ut acceperat, narrans.*

[a] Explicat hæc Isidorus, lib. IV, cap. 4, et vocat tres hæreses medicorum.

[b] Idem, lib. V, cap. 1, agit de auctoribus legum, iisque interserit Lycurgum, hic omissum.

[c] Phærecidem Syrum, lib. I, cap. 37, dixit primum apud Græcos soluta oratione scripsisse; et cap. 41, addit claruisse iis temporibus quibus Esdras legem conscripsit. Vide Vossium de scriptoribus Græcis, lib. IV, cap. 4.

[d] Lib. XVII, cap. 9, de herbis aromaticis agens, vult mandragoram dictam, quod habeat mala suaveolentia.

[e] Referuntur retrogrado ordine concilia, de quibus recto ordine agit ipse lib. VI, cap. 15.

Macedonium; hic cum Nicena versutissimum ac omni insania condemnat obcæcatum Arium.

9. Hic Arius fuit quidam presbyter Alexandrinus; qui diversas in Trinitate substantias mentiendo asseruit, et Christum non verum Deum, nec in Patre essentialiter permanentem, procaci falsitate astruxit. Sed qui tantum miser desipuit, et in sua assertione mendax fuit et perfidus; quia Christum verum Deum esse negavit, idcirco justo judicio Dei crepuit medius, et effusis omnibus visceribus ejus, cecidit in faciem prostratus, et quibus Christum negaverat fœda ora pollutus dignam pro impietate sua pœnam ab eodem Deo et homine etiam in hoc sæculo est consecutus; et in tartareo igne æternaliter cruciandus multos suos sequaces præcessit, suo nefario tam depravatos quam depravandos errore. Hujus etenim inanitas sceleris cum fideles toto orbe, totius orbis persequeretur exsiliis; post conventuum, Athanasio suo expulso, subversionem; post Italiæ lugubres, exterminato Vercellensi episcopo Eusebio, planctus; post Galliarum damnosas, Hilario [a] proscripto, ruinas: [b] Leovegildus Hispaniarum rex, cum omnibus pene regni sui principibus, hujus hæresis errore seductus, in tantam venit dementiam, ut clarissimos quosque et in lege Dei eruditos Ecclesiarum prælatos ab Hispaniæ confinibus persequendo exsularet; atque plurimos eorum gladio cædendo, carcere detrudendo, fame cruciando, ac diversis pœnarum generibus afficiendo, non solum in Hispaniæ partibus, verum etiam in Gallia et aliis regionibus per feralem insaniam dignos Deo martyres consecravit: et quia strenuus in armis fuit, multos populos suæ ditioni subjugatos impie oppressit, catholicis odio fidei persecutionem intulit, Ecclesiarum privilegia fregit, divites cupiditate cæcus damnavit, et in omnibus perniciosus exstitit. Inter omnia autem mala quæ gessit, sanctissimum [c] Masonam Emeritensem episcopum exsilio relegavit; atque clarissimum doctorem archipræsulem Hispalensem Leandrum, qui ad conversionem gentis Gothorum speciali contra nefarias hæreses cura infatigabiliter insistebat, multis affectum injuriis, ut oves sine pastore a seductoribus circumventæ luporum hiatibus facilius clauderentur, a regno Hispaniæ expulit, et se cum suis principibus Arianorum hæresi miserabiliter subjugavit, et Romano pontifici comminando, ad destructionem Romanæ urbis et Ecclesiæ demolitionem venturum se sponsione juramenti firmavit.

10. Venerabilis autem adolescens Isidorus, cunctarum scientiarum disciplinis eruditus, fervore martyrii accensus, pro defensione Ecclesiæ mori pronus, armis fidei præmunitus, contra furentes Leovegildi regis ac principum ejus rabies athleta fortissimus, Christi comitante gratia, processit imperterritus. Ministri ergo multiformis seductoris modo blanditiis

[a] Coluntur hi pugiles, Athanasius 2 Maii, Eusebius 1 Augusti, et Hilarius 13 Januarii.

[b] De Leovigildo seu Leuvigildo rege, consule Acta sancti Hermenigildi filii, ejus jussu martyrii coronam adepti 13 Aprilis.

A leniendo, modo terroribus propulsando, modo disputationibus agitando, modo munera offerendo, modo tormenta imponendo, modis quibuscunque poterant, a sancto proposito ipsum permutare satagebant. Magnum quippe suis dogmatibus credebant augeri cumulum, si Isidoro superato (qui tam scientiæ claritate quam generis nobilitate, corporis pulchritudine, morum gravitate et eloquii suavitate fulgebat), possent eum suis assensibus inclinare. Eia fortissime athleta Isidore, *ecce nunc tempus acceptabile*, in his ergo diebus thesaurum incomparabilem, quem in pueritia congregasti, ut audivimus, non tibi soli, sed et fidelibus reserandum, profer in medium; tempus est loquendi et divinarum sententiarum lapides spargendi, ut frontes obstinatæ inimicorum B conterantur, et fides Ecclesiæ catholicæ roboretur. Ecce enim navicula Petri in medio quatientibus fluctibus undique agitatur, Ecclesia Christi demergitur, nisi divinæ succursionis manu ad portum optati littoris deducatur. Inter hæc robustissimus athleta Isidorus in tormentis lætabatur, et Deo gratias referebat, quia dignus est habitus pro nomine Domini Jesu contumeliam pati; et inter oblatrantes undique Arianorum frequentias nec minis terretur, nec blanditiis demulcetur; sed magis ac magis fervore charitatis succensus, inter gladios hæreticorum securus, tam de tonitruis divinarum sententiarum quam de coruscatione philosophicarum propositionum, fulmina divini oraculi ardentia emittebat intrepidus, quibus inimicorum sævientium obtenebrabat aspe- C ctus. Quasi unus de quatuor paradisi fluminibus, ex ore suo flumina gratiæ cum impetu emanabant, quibus fidelium aridam irrigando ad viriditatem fidei perducebat; et hæreticorum perfidiam, in garrulitatis ac loquacitatis audacia confidentem fluctibus eloquentiæ demergebat. Hebetescunt miseri, et obmutescunt; sæviunt et confunduntur, qui dum se putant adolescentem superare, ab eodem turpiter superantur; atque fidem Christi, quam putant penitus exstirpare, hujus juvenis instantia cœlestibus incrementis dolent quotidie pullulare.

CAPUT III.

Orthodoxa fides per sanctum Isidorum propagata.— Ejusdem cellula. — Clausi vita.

11. Audiens autem reverendus doctor Leander fortis- D simi juvenis Isidori constantiam, in Domino gavisus, orationibus continuis Dominum precabatur, ut ipse, quid in servi sui tenera juventute incœperat mirabiliter, cœlesti eum robore confortaret, atque per eum Ecclesiæ suæ optatum dignaretur, prostratis inimicis hæreticis, annuere benigne triumphum. Misit ei itaque epistolam in qua præmonet mortem pro fide catholica quidquam non esse timendum. Beatus vero juvenis, tam orationibus prælati et fratris, quam exhortationibus et epistolarum adminiculo

[c] Paulus Diaconus Emeritensis, libro de Vita et miraculis Patrum Emeritensium, latissime deducit res gestas sancti Masonæ, qui inscriptus est Martyrol. Hispanico Tamaji ad Kalendas novembris.

confortatus, neque in adversis frangebatur neque levabatur in prosperis, sed in iis omnibus, ac si in epularum delectatione, lætus et hilaris apparebat. Debellata itaque Arianorum insania, unum et verum Deum Filium, cum Patre et Spiritu sancto in unitate essentiæ sempiternaliter permanentem, sanctarum scripturarum auctoritatibus, et septem liberalium artium rationibus, nec non philosophorum conventionibus, apertissime declarabat, et Romano pontifici, loco beati Petri a fidelibus substituto, ac universis Ecclesiarum prælatis ab eodem cœlesti institutore missis, divinæ paginæ testimoniis approbando, fidelibus populis obedire suadebat. Hic etiam prælati sui fratrisque Leandri sic est exsecutus vices, sic onera levigabat, sic vestigiis inhærebat constantiæ, ut carcere, minis, tormentis et gladio persecutorum spretis, serenissimi principis Recaredi, impiissimi regis Leovegildi filii, securus adiret præsentiam; et pocula verbi Dei assidue propinando, ab Ariana hæresi revocaret, et fidei catholicæ documentis redderet obsequentem. Formidolosi autem regis Leovegildi, qui se cunctis vitiis mancipaverat, et aures suas spinis diabolici erroris obturaverat, ne audiret bonum; non solum est nisus debellare proterviam; verum ad hoc usque, totius regni primates gladio spiritus exasperando commovit, ut eorum insistente perfidia, in necem piissimi ac serenissimi principis Hermenegildi filii sui, pro fide catholica vinculis mancipati, hujus Isidori amicissimi (quia eum beatus Leander a fæce Ariana erutum in fidem catholicam confirmaverat) impiissimus pater et tyrannus parricida insurgeret; et ad exsequias gloriosissimi regis et martyris, ministerio angelico celebratas, manifestæ perfidiæ culpam, exemplo Judæ proditoris, non pœnitens, sed pœnitentia ductus agnosceret. Veniens namque Toletum, cœlesti urgente judicio, atrocissima percussus infirmitate, inter torsiones et ejulatus simul cum ipsis interaneis miserabilem evomuit [a] animam, atrocissimis flammis et vermibus, ut credimus, æternaliter cruciandus; quo præcessit seductor suus nefandissimus Arius.

12. Mortuo igitur rege Leovegildo, factum est ut revertentem a Carthagine triumphatorem suum Leandrum læta susciperet Hispania, et substituto in regno catholico Recaredo, Hermenegildi regis et martyris fratre, fortis Isidori victoria redditur, nuntiata Ecclesiæ pace cum fidelium tripudio; exterminata a totius regni confinibus, cum debito dedecore, Ariana perfidia. Revocantur itaque exsulantes præsides, ecclesiæ adornantur, fideles devotissimi cum patribus gratulantur, omnipotentis Dei clementia magnifice collaudatur, qui tantæ virtutis constantia Isidorum roboravit. Beatus autem Leander, operibus charitatis et verbo prædicationis, Christianissimo regi Recaredo, qui loco patris eumdem Leandrum sibi præposuerat, gentibus Gothorum, quibus semper patrio inhæserat affectu, et populo Hispalensi, quorum curis invigilabat specialius, in sollicitudine, in charitate non ficta devotissime insistebat; et ut Patrem et Filium et Spiritum sanctum, *trinum* secundum personarum distinctionem, et *unum* secundum majestatis divinitatem, Deum esse crederent suadebat; quibus credentibus, prior instituit illis præcepta et [b] ecclesiastica officia. Ipso etiam tempore Suevi, unda baptismatis per [c] eum jam loti, Galleciam obtinent. Cernens igitur Leander admirabilem Isidori constantiam tantis fulgurare virtutum augmentis, nescio si quo præventus præsagio, ne se dimisso, prædicationis causa aut ob aliud aliquid exteras peteret regiones; vel quia, ut credimus, se ab infantia mente et corpore virginem Domino consecraverat, ne saltem levi inter turbas posset famine maculari, aut ne qui exstiterat persecutionis tempore robustissimus, levis auræ humana favoris elatus jactantia, in tranquillitate positus, frangeretur; in cella, ut fertur, ab eodem Isidoro constructa, bonæ indolis adolescentem reclusit. Hoc autem factum tam piissimus rex Recaredus, quam plures Ecclesiarum prælati ægre ferentes, cum animi molestia sustinebant; injustum enim censebant tanti patris placitis contraire. Murmurabant clerici mussitando, obsistit populus conclamando, lucernam clarissimam Isidorum non debere sub modio cellulæ vel etiam unius civitatis poni, qui splendore scientiarum et coruscatione bonorum operum, ad totius orbis sufficeret illuminationem; et qui tanquam aurum in fornace, ab impiis pœnarum tunsionibus probatus exstiterat; non in cellula includendum, sed in multarum gentium lucem proferendum, querulis vocibus clamitabant.

13. Reverendus autem Pater Leander, ut gravitatis pondere pressus, non pio regi Recaredo, non Ecclesiarum prælatis, non regni principibus, non mussitationibus clericorum nec populorum vocibus cessit; Spiritus enim sancti gratia præventus ipse, sciebat quid esset facturus. Denique ei eruditissimos providit magistros, a quibus audiendo, cum quibus

[a] Nicolaus Antonius adnotat : *De morte Leovigildi consulendum Ambrosium Morales, lib.* XI, cap. 11, *et quæ congerit Bivarius ad Maximi Chronicon anno Christi* 587. Nos nonnulla attigimus ad Vitam sancti Hermenegildi 13 Aprilis.

[b] Idem *Leandrum primum auctorem* agnoscere videtur *Ecclesiastici officii, quo dehinc Gothi usi sunt, quod vulgo Isidoro tribui solet.* Porro, teste Mariana, lib. VI, cap. 5, in concilio quarto Toletano, decretum erat : *Missale et Breviarium unum esto in Hispania; ejus rei perficienda cura, quoniam Isidoro, qui primas partes in eo concilio tenuit, creditur esse demandata; usus obtinuit, ut Missale et Breviarium Mozarabum, hoc est ex antiquo Gothorum more conservatum, sacrorum precumque diurnarum et nocturnarum ritus Isidoro tribuantur, tametsi nonnulla Leander invenit, plura progressus temporis addidit.*

[c] Illustravimus ad diem 20 Martii acta sancti Martini Dumiensis, archiepiscopi Bracarensis; et ostendimus, auctoritate Gregorii Turonensis et sancti Isidori, Suevos in Gallæcia degentes cum rege Theodemiro ad fidem orthodoxam conversos. An aliquid eo contulerit sanctus Leander, alibi non legimus. Potuit tamen fecisse, quando regnum Suevorum deletum sub Leovigildo et in Gothos translatum, permansit sub Recaredo rege catholico.

etiam disputando, conferendo, quibus opponendo et **A** respondendo, quosque interrogando, si quid minus didicerat, posset addiscere corrigendo. Mira res! omnis quippe, qui docturi cum de sua scientia præsumebant, ab eo mirabiliter docti, de incrementis doctrinæ copiosius gaudebant. Venerabilis vere rex Recaredus, juxta cellulam beati viri assidue assidebat; et a fontibus Salvatoris almo Isidoro effluente, sanctæ Trinitatis fidem piis hostibus per fenestram hauriebat; et non immemor auditorum, cupiens Filio Dei duplicatum reportare talentum, populis sibi subjectis pocula vitæ æternæ, quæ acceperat, fideliter effundebat. [a] Erat namque cultu religionis præditus, et paternis moribus longe dissimilis : nempe ille irreligiosus, et bello promptissimus; hic fide pius et pace præclarus; ille armorum artibus gentis imperium **B** dilatans; hic gloriosus eamdem gentem fidei trophæo sublimans. In ipsis enim regni sui exordiis catholicam fidem adeptus, totius gentis populos, inoliti erroris labe detersa, ad cultum rectæ fidei revocavit. Synodum [b] deinde omnium episcoporum ad condemnationem Arianæ hæresis, de diversis Hispaniæ et Galliæ provinciis congregavit; cui concilio idem religiosissimus princeps interfuit, gestaque ejus præsentia sua et subscriptione firmavit. Hic virtutibus adornatus, omnes quos Deo charos faciebat, honoribus extollebat; quos vero superstitiosos, coram omnibus arguebat, ut cæteri timorem acciperent; qui non patrem perfidum, sed Christum Dominum sequens, horrebat et exsecrabatur Arianam insaniam, et a toto regno suo turpiter expellebat. Tantam in vultu gratiam ha- **C** buit, tantam in animo gessit benignitatem, ut in omnium mentibus influens etiam malos ad affectum amoris sui attraheret; adeo liberalis exstitit, ut privilegia et Ecclesiarum prædia, quæ pater suus fisco associaverat, jure proprio restauraret; adeo clemens, ut populi tributa sæpe indulgentiæ largitione laxaret, opes suas in miseris et thesauros suos in egenis recondens, sciens ad hoc illi fuisse collatum regnum, ut eo salubriter frueretur. Hæc ad laudem Dei nostri et confessorum ejus Leandri et Isidori, qui talem a Domino discipulum obtinere meruerunt.

CAPUT IV.

S. Leandri episcopi Hispalensis obitus, et libri scripti. — Successio S. Isidori.

14. Videns itaque humani generis inimicus, se **D** suosque a sanctis confessoribus, per Recaredum regem, quem ante subditum habuerat, persequi; duos comites inclytos opibus et nobiles genere, profanis tamen mentibus et ignobiles moribus, Ganvistan, videlicet et Vulgernun, una cum Ariano episcopo [c] Athalco nomine, contra regem Recaredum concitavit : qui congregata multitudine Francorum, ob vindictam Arianæ vesaniæ, urbis Narbonæ circum adjacentes regiones devastantes, et innumerabilem clericorum, religiosorum et catholicorum trucidantes multitudinem, etiam piissimo regi Recaredo regnum præripere nitebantur. Contra quos gloriosissimus Recaredus, misso [d] Claudio Emeritensi duce, glorioso triumphavit eventu. Nam prostratis consternatisque de inimicis fere [e] sexaginta millibus, in Hispaniam cum gloria magna regressus est. Post hoc, remotis ab omni parte tempestatibus, desideratam Dominus populo suo largiri dignatus est pacem. Dum hæc ita se gererent, et multa catholicæ Ecclesiæ, favente Domino, tranquillitas redderetur, et Arianæ hæresis calamitas ab omnium pene mentibus discuteretur, atque urbs Hispalensis una cum sanctissimis confessoribus pro tantæ tranquillitatis gratia congauderet, et Domino indesinenter gratias referret innumerabiles, eumdem venerabilem antistitem Leandrum, Domino vocante, contigit ægrotare. Cumque diem extremum sui felicissimi laboris in proximo venturum agnosceret, venerabilem fratrem suum Isidorum, solatii ac benedicendi gratia et ut se ejus orationibus commendaret, a cellula educit, et sibi præsentari precatur. Quod cum beato Isidoro retulissent, cujus jam tota mens cœlis inhærebat, et parvam cellulam omnibus temporalibus divitiis præponebat, repulit eos a se dicens : Scitote, fratres, me ab hac cellula minime egressurum, quamdiu frater meus in hujus peregrinationis corpore superstes steterit : ipse enim hoc proposito sacramenti firmavit. Beatus autem Leander, pastoralibus jugiter curis expletis, post receptionem Dominici corporis et sanguinis, felicissime in Domino obdormivit. Hoc autem prætermittere jamdudum non existimo, quod hic clarissimus doctor Leander [f] fuit ab eodem patre Severiano, quo et Isidorus, genitus, professione monachus, et ex strenuissimo monacho, multo populorum conamine, ipso renuente, Hispalensis Ecclesiæ constitutus est episcopus. Vir hic suavis eloquio, ingenio præstantissimus, vita quoque atque doctrina fulsit excellentissimus; ut etiam fide ejus atque industria, populi gentis Hispanorum per eumdem beatum adolescentem fratrem suum Isidorum (ut superius scriptum est) ab Ariana insania ad fidem catholicam reverterentur. Hic namque in exsilii sui peregrinatione composuit duos ad-

[a] Sequentia ex Isidori Chronico transcripta sunt.

[b] Concilium Toletanum III æra 627, Recaredi anno 4, Christi 580 celebratum.

[c] Gregorius Turonensis lib. IX Hist. Franc., cap. 1°, appellat *Athalocum, Arianæ sectæ episcopum, qui, cum ad consentiendum ei paucorum faveret adulatio, commotus felle, ingressus in cellulam suam, inclinato super lectulum capite, nequam spiritum exhalavit.* Huic episcopo videntur adhæsisse *Ganvislan* et *Vulgernus*, licet alii eorum non meminerint, et ab illis excitati Franci in Narbonensem seu Gothicam provinciam irruisse.

[d] Joannes Biclarcensis *Claudium Lusitaniæ ducem* appellat. Isidorus, *Claudium ducem.*

[e] *Biclarcensis. Sexaginta millia ferme Francorum noscitur infugasse, et maximam eorum partem gladio trucidasse.* Isidorus tot advenisse ait; addens, *nullam unquam in Hispaniis victoriam Gothorum vel majorem vel similem exstitisse.*

[f] Hæc, paucis hinc inde additis aut mutatis, transcripta sunt ex elogio Isidori de S. Leandro, in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis; ex quo nonnulla perperam hic scripta correximus. Ea autem ad S. Leandri Vitam illustravimus.

versus hæreticorum dogmata libros, eruditione sanctarum Scripturarum ditissimos, in quibus vehementi stylo Arianam impietatem confodit ac detegit; graviter ostendens scilicet, quid contra eos habeat catholica Ecclesia, vel quantum distet ab eis religione vel fidei sacramentis. Exstat et aliud laudabile ejus opusculum, adversus instituta Arianorum, in quo propositis eorum dictis suas responsiones opponit. Præterea edidit Florentinæ sorori suæ, de institutione virginum et contemptu mundi, libellum, titulorum distinctionibus prænotatum; siquidem et ecclesiasticis officiis idem non parvo laboravit studio : in toto autem psalterio duplici editione orationem conscripsit : in sacrificiis quoque, laudibus atque psalmis multa dulcisono carmine composuit. Scripsit etiam epistolas multas ad papam Gregorium, et de beatitudine unam, in quibus ab eo archiepiscopale pallium et libros de expositione beati Job librumque Pastoralis Regulæ poposcit; et ut pro ejus fieret ad Dominum intercessio, pro morbo podagrico, quo admodum vexabatur, frequentissime exoravit. Quæ omnia a beato papa Gregorio, qui eum tenerrime diligebat, impetravit. Alteram vero, ut in ante dictis prælibavimus, ad fratrem suum Isidorum direxit epistolam, in qua præmonet cuiquam mortem esse timendam. Ad cæteros quoque episcopos plurimas promulgavit familiares epistolas, et si non satis splendidas verbis, acutas tamen sententiis. Sub Recaredo rege catholico, Romani pontificis vicibus in Hispaniis fungens, floruit : cujus etiam tempore mortalis vitæ terminum clausit, [a] pridie Idus Martii.

15. Translato igitur inter angelos beato Leandro, Hispalensis metropolis tanto destituta patrono, die noctuque preces Domino effundebat, quatenus, populo suo misertus, eis pastorem fidelissimum provideret, qui non solum cathedrali dignitate, verum etiam morum sanctitate beato Leandro successor existeret. Huic vero petitioni eorum pius Dominus minime defuit, misericorditer eis annuens postulata. De tanti etiam patris decessu adjacentium [b] parochiarum episcopi admodum condolentes, convenerunt in unum, cum clericorum et religiosorum convocatione, ut secundum sanctorum Patrum instituta eidem Ecclesiæ idoneum præsulem eligendo providerent. Horum siquidem electioni confirmandæ rex serenissimus affuit Recaredus, una cum principibus et Hispaniarum nobilibus viris. Sed populus civitatis, quod conceperat animo non valens subticere, majorum vota præveniens, interim conclamabat, dignum Dei famulum episcopatu Isidorum, qui in juvenilibus annis pro lege catholica viriliter egit, et innumeras pro ejusdem fidei defensione ab impiis sustinuit pœnas. Regis autem et episcoporum et principum eadem erat voluntas, una concordia, eademque sententia, et Isi-

A dorum episcopatu esse dignissimum, qui tam exemplo boni operis quam sermone sanctæ prædicationis totam erudiret Hispaniam, testabantur : et ad beatum Isidorum accedentes, cum humilitate et reverentia, communem omnium insinuant voluntatem; suadentes eum onus archipræsulatus, ad totius Hispaniæ salutem, subire; sed ille, qui omne sublime haud secus quam suum præcipitium declinabat, nulla ratione eorum desideriis præbebat assensum. Ad hoc reverendus princeps et almi pontifices, videntes se suasionibus nil posse proficere, non ferentes ultra, convocatis civibus uno spiritu, ad eumdem convenerunt Isidorum, pacati vim facere. Concurrentes itaque populi, concitato clamore beati viri cellulam diri-munt; atque, prout poterat, reluctantem in voce jubi-
B lationis ad Ecclesiam perduxerunt. Clamabat eminus Dei servus, volens excusationis prætendere rationem : sed incassum, quia continentium aures suas populorum lætantium voces invalescebant.

16. Perpendens itaque Christi præco, se nulla posse ratione resistere, coactus cessit; atque in Hispalensem antistitem cum veneratione magnifica est electus, totus insignis, totus signatus, totus celeber, totus pulcher, totus amabilis, totus desiderabilis, insignis origine, honestate, honore et majestate; signatus natura, dignitate, gratia et disciplina; celeber doctrinis, eloquiis, præmiis et præconiis; pulcher habitu, aspectu, delectu et cultu; amabilis obsequio, alloquio, conciliis, patrocinio; desiderabilis specie, desiderabilis bonitate, innocentia vel justitia;
C desiderabilis perfecta charitate. Talis eligitur, talis deligitur, talis cogitur, trahitur, adoptatur; talis infulatur. Diriguntur præterea nuntii ad gloriosissimum Gregorium venerandæ urbis romanæ papam, ut confirmata electione, de benedictione beati Petri apostoli pallium Isidoro sibi amicissimo archiepiscopale transmittere dignaretur. Sanctus vero Gregorius papa, de electione sibi dilecti Isidori admodum gavisus, Deo gratias egit, et nuntiis honorifice susceptis electionem confirmavit; [c] pallium cum postulatis dirigens, etiam ut primatiæ honorem in Hispaniis exsequeretur, concessit.

Decoratus igitur infula præsulari quantus vixerit, quantus exstiterit, quantum profecerit, quantaque fecerit, pontifex asserat, præsul affirmet, probet antistes, episcopus testetur : declaret virtus pontificem,
D prodat scientia præsulem, doctrina fateatur antistitem, mores eloquantur episcopum. Erat enim semper prudens, semper constans, semper modestus, semper justus; prudens discernendo, prudens eligendo, prudens diligendo, prudens inhærendo : constans tolerando, constans resistendo, constans cædendo, constans persequendo; modestus appetendo, modestus inquirendo, modestus utendo, modestus parcendo ; justus meditando, justus loquendo, justus operando,

[a] Imo *tertio Idus Martii*, ad quem diem Vitam dedimus.

[b] *Parochiam* pro *diœcesi* usurpari in Vitis Sanctorum et apud S. Hieronymum monuimus cap. 1. Ita præcipitur in Capitulis Caroli Magni, *ut nullus episcopus in alterius parochia ordinationes faciat.*

[c] Lectiones in Breviariis Hispanicis et Romano cardinalis Quignonii, *eique pallium misit in Hispaniam.*

justus perseverando; probus ubique, devotus ubique, utilis ubique, expertus ubique; promptus ad incipiendum, promptus ad obediendum, promptus ad agendum, promptus ad insistendum, devotus ad meditandum, devotus ad proloquendum, devotus ad orandum, devotus ad postulandum, devotus ad obediendum, devotus ad impetrandum; utilis ad persuadendum, ad dissuadendum, ad dispensandum, utilis ad compensandum; expertus ad evellendum et ædificandum, expertus ad plantandum, præ oculis semper habens passiones Filii Dei, non inani gloria elevabatur: nam, omnium se servum exhibens, plus amari appetens quam timeri, atque magis prodesse quam præesse, cunctis amabilem et benignum se præbebat; jejuniis, orationibus, et sanctarum Scripturarum meditationibus insistens; ex vilissimis cibis non ad cupiditatem, sed ad necessitatem parum sumens; sibi parcus, aliis largus nominabatur; eamdem morum gravitatem quam prius, eamdem sectabatur humilitatem. Idem enim constantissime perseverabat, qui prius fuerat; et, crescente dignitate, augebantur ei Spiritus sancti dona; atque ita plenus auctoritate et gratia, ubique laus sanctitatis ejus, et lucerna, indeficienti lumine accensa, jam non sub modio posita, sed super candelabrum constituta, ubique cunctorum laudibus ferebatur; ita ut etiam multorum doctorum præclarissimæ lucernæ, suo splendidissimo lumine de bono in melius magis ac magis accensæ, igne sancti Spiritus conglobato, splendiflue redderentur. Cunctorum etiam se debitorem astruens, præter alios hoc dono radiantes, inerat ei quasi proprie proprium, scilicet gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus: et miserorum ærumnas, compassione pia in se transumptas, potius ipse quam illi sentiebat; et eleemosynarium largiflua donatione pietatis studio detergebat. Tanta siquidem aderat illi copia largiendi, et continua hilaritas tribuendi, ut in multorum admiratione nullus valeret percipere, neque etiam ipsi familiares ejus, unde tantorum censuum sibi largitas proveniret. Quantum vero largus per omne vitæ suæ tempus exstiterit, soli Deo reservatum est nosse. Didicerat enim serenissimos mores, plus in tribuendo quam in accipiendo gaudere; sibi parcus et quodam modo avarus, cunctis vero affluens, ditabat munificentiis universos. In prosperis et adversis unus vultus ejus semper, clara hilaritate præventus cunctis lætior occurrebat. Non illum cunctis virtutibus inimica elatio asserebat; sed in omnibus placidam prætendens humilitatem, potentissimis et pauperibus charissimus habebatur in tanto etiam apostolatus culmine sublimatus, non ad cathedram, sed ad curam; non ad honorem, sed ad onus; non ad principandum, sed ad serviendum; non ad subditorum marsupia evacuanda, sed ad facinora exstirpanda; non ad quietem, sed ad laborem; non ad diversorum saporum fercula vel pocula exquirenda, sed ad divina præcepta populis demonstranda ac suadenda, et ad

A pauperibus Christi temporalia subsidia provide administranda, episcopi dignitate se vocatum, non minus operibus quam sermonibus fatebatur.

CAPUT V.

Cura in institutiones clericorum, monachorum, laicorum. — Iter Romanum. — Pluvia impetrata. — Mortua resuscitata.

17. Circa clericorum vero et scholarium curam ita sollicitus erat, ut ex ipsa vehementi invigilantiam singulorum patrem probarent. Parum enim sibi videbatur vicinis clericis scholaribus providere, quin etiam undique vocaret, ut magis haberet quibus sua impartiretur beneficia, quos per se ipsum in sanctarum Scripturarum paginis erudiret, et temporalibus alimoniis provideret. Concurrebant ergo clerici, tantum B patrem, non solum audire, verum audire sitientes; qui benignissime patrio susceptos affectu hortabatur, ne ab eo prius discederent, quam in lege Dei edocti sibi et catholicæ Ecclesiæ profuturi clarescerent; et ut removeret ab eis materiam vacandi otio, extra Hispalensem civitatem miræ pulchritudinis exstruxit monasterium, a quo nulli scholari exeundi ante quadriennium licentia præbebatur. Quosdam autem eorum qui ditiores videbantur, et inesse recusabant ministerio, quos veritatis spiritu demonstrante, in Ecclesia Dei opere et sermone potentes futuros esse prævidebat; ne occasione comperta, vana quæque per gyrovagationem meditando, mentem a studio revocarent, ferreis astringebat compedibus. De quorum collegio sanctissimus quasi Lucifer emicuit [a] Ildefonsus, nec non et gloriosus Braulius Cæsar Augustanus C episcopus. Et quia non semper personaliter, pluribus emergentibus curis, prout optabat, poterat eis continuare doctrinam, ubicumque in lege Dei sedulos, et ad bella spiritalis certaminis aptos speculabatur magistros, multis honoribus attollendo humiliter precabatur, ut sui optati laboris non immemores, in scholaribus docendis continuarent operam efficacem. Non enim sibi videbatur nefarias hæreses a vinea Domini radicitus posse evelli, nisi clerici et quique religiosi, fama sanctitatis et instantia prædicationis, populis insisterent. Fomes namque et occasio totius mali et hæresis, morum lapsus clericorum et religiosorum, et segnis contemptus scientiæ Scripturarum exstitit. Super religiosos quoque D monachos, eremitas, atque secundum patrum regulas sæculo renuntiantes summo opere invigilabat, ne quis eorum inopia mergeretur, aut verbi Dei inedia deperiret, necessitate compulsi, per diversa quæritando, lapides sanctuarii dispergerentur; et color auri optimus, scilicet propositum sanctorum virorum, mutaretur, et pervagatione mediante sanctæ conversationis obliviscerentur; et concupiscentiis illecti et abstracti, sæcularibus curis implicarentur; et regularibus frenis laxatis, se diaboli subderent servituti. Sicut mater unicum amans filium, ita omnibus charitate annexus, pandebat unicuique eorum

[a] Coluntur S. Ildefonsus 23 Jan. et S. Braulius seu Braulio 18 Martii: ad quorum Vitas hæc latius indicantur.

benevolentiæ sinum. Sicut gallina congregat pullos suos sub alis, ita protegebat eos a facie malorum : ne adversis pulsi incursibus vel egestatis pressi angustiis, paterno sublato præsidio, extra quam norma poscit, affligerentur. Sicut aquila provocat ad volandum pullos suos, ita ad cœlestia desideria piis monitis animabat; ipse prius cœlestibus operibus inhærendo super eos volitans, illius sanctissimi apostoli Pauli exemplar secutus, ne forte, cum sine exageratione operum aliis prædicaret, judicio deprehensus evangelico, dicens et non faciens, reprobus efficeretur. Quis namque sanctarum congregationum frater, molestia animi vel corporis pressus, infirmabatur, ipso non ad sanitatis remedia succurrente? Quis inimici tentationibus scandalizatus urebatur, illo non studio pastorali aquam sanctæ prædicationis desuper effundente? Portabat onera subditorum, dignum ducens ipse solus in sollicitudinibus sæculi tribulari, ut sancti viri perturbatione submota, habentes victum et vestitum, soli Deo studerent placere; credens se eorum intercessionibus, si quid ei deerat, promereri. Quamvis, etiam suæ et aliorum consulendo saluti, mulierum pro posse vitaret præsentiam, quascunque tamen moniales vel religiosas in Dei laudibus cerneret permanentes, mira venerabatur affectione; et ne temporalium spiritualiumve sibi deesset copia, assiduis largitionibus providebat. Per Hispaniæ igitur regionem plurima nec non et pulchra ædificavit monasteria : in quibus utriusque sexus religiosorum turmas, ad laudem et gloriam divini nominis congregavit. Tradidit etiam eis [a] regulam, quam ipse secundum apostolorum instituta ediderat, quam pro loci varietate et Dei servorum viribus decentissime temperavit, docens unumquemque stare in gradu et gratia qua vocatus est; et in officio quo in sæculo fungebatur (dum modo sit honestum), in monasterio quoque, secundum præpositi sui imperium, si necesse fuerit, humiliter deservire.

18. Inde non contentus (prodesse) uni soli provinciæ, qui omnium fidelium utilitati se natum credebat; per civitates et regiones egressus, in sacris tubis novi et veteris Testamenti clangendo, ad cœlestia desideria animabat electos; vel contra mundi rectores tenebrarum harum, ad spiritalia (bella) hortabatur. Ubique tuba personat Evangelii, ubique annuntiatur Christus, ubique sanctæ Trinitatis laudes resonant, et non est qui se abscondat a calore ejus; quoniam in omnem terram confessoris sonus exivit. Nam quos præsentia sui corporis illustrare non valebat, missis epistolis et nuntiis roborabat. Quidquid indecorum, quidquid incompositum, quid-A quid deforme, sed maxime legi Dei contrarium habuisset obvium, non parcebat oculus ejus; et ne crescendo augmentaretur sollicitus, quam celerrime principiis obsistendo, delere de populo Christiano et exstirpare nitebatur. Sed et Apostolicas sanctiones atque decreta sanctorum patrum, sanctæque Romanæ Ecclesiæ præcipue institutiones, in cunctis Hispaniarum ecclesiis instituebat. Tradebat cœlestia et humana jam strenuus legislator; leges dabat, modestiæ et honestati convenientes, præbens se ignem urentem, in consumendo nemora criminum; et aquam frigidissimam, in frigidando ardores tentationum. Denique quæ civitas, quæ solitudo, quæ [b] marka, quæ hujus doctoris non senserit beneficia? Peragrans itaque Dei servus, fidelium mentes verbi Dei pabulo B reficiendo, pauperes Christi in eleemosynis recreando, hæreticorum dogmata sollicite persequendo, in universis Hispaniarum provinciis; ad inclytam pervenit urbem Romanam, summo pontifice id humiliter postulante; qui quanto honore et reverentia a romano antistite et cardinalibus fuerit receptus, non es tnostræ disserere valetudinis; sed ex officiis et dilectionis obtemperantiis erga eum exhibitis perfacile lector conjicere potest. Onere namque totius Ecclesiæ sibi imposito, omnes se ei quasi patri pio, salva apostolica excellentia, offerebant benigne, ut etiam, si liberet, genere nobillissimi, moribus famosi, dignitate præcipui, famulorum vices supplerent, et humilitate quæ poterant ministrarent : dignum ducentes prudentissimi viri, ut quia pro fide catholica C et Ecclesiæ Romanæ honore ipsum, despectis tormentis principum, morti exposuerat, et multis scripturarum sententiis matrem Ecclesiarum omnium comprobaverat; ab eisdem Romanis condigno veneraretur honore : placuit etiam cunctis ut ecclesiæ prælati ad sanctam [c] synodum convenirent, ut si quid inhonestum reperiretur aut ambiguum, cum eodem sanctissimo corrigeretur Isidoro : quem summo desiderio in Romana curia ad sui decorem detinuissent, nisi in Ecclesiæ detrimento, ipso insinuante, hoc cessurum agnoscerent. Dimissa itaque synodo, quidquid voluit in romana curia ordinavit, et omnibus affectis mœrore dimissis, cum maximo honore et apostolicis muneribus in Hispaniam regressus est. Experti siquidem erant eum inter cæteras D virtutes prophetiæ spiritu clarescere, et ita multa de futuris, tanquam essent historialiter acta, magis evangelizare quam prædicere videbatur. Revertente autem eo factum est gaudium magnum et tripudium in ecclesia Hispaniarum.

19. Cum autem sanctus doctor ad Galliarum fines

[a] *Regula* S. Isidori exstat inter opera ejus, et seorsim parte II Codicis Regularum a Luca Holstenio editi. Citant eum Benedictus Anianensis abbas, in Concordia Regularum et Smaragdus monachus, in commentario ad Regulam S. Benedicti.

[b] *Marcka*, seu *marcha* pro limite provinciæ, aut integra limitanea provincia, accipitur passim in actis sanctorum. Consule dicta 6 Februar. ad Vitam metricam S. Amandi per Milonem c. 2, litt. 6.

[c] Fuisse anno 601 Romæ duo concilia habita tradit in synopsi sua Conciliorum Labbæus, quorum aliud pro monachis constitutum edidit, aliud adversus Andream Græcum, sub monachali habitu impostorem. Quidni aliqua similis synodus præsente sancto Isidoro habita fuerit? Ejus mentio fit in breviariis Hispanicis. At publicum aut solemne illud concilium non fuisse, arbitramur, cum Ambrosio Morales, lib. XII, cap. 21; Mariana lib. VI, c. 7; Padillat, cent. VII, c. 22, et aliis.

appropinquaret, mire magnificavit Dominus agere cum sancto suo. Cum enim Galliarum et Hispaniarum provinciæ siccitate aeris nimia laborarent, et ex pluviæ defectu fruges, arbores atque herbæ arescerent, et homines ex ipsa intemperie gravem corporis sustinerent molestiam; sancti antistitis audientes adventum, læti et alacres, de solita Domini pietate confisi, qui in servo suo semper operabatur insignia, cum crucibus et lampadibus de singulis civitatibus ei obviam procedebant, postulantes ut pro eis ad Dominum preces fundere dignaretur. Narbonenses vero, prope eo veniente, clamabant dicentes : O pie Hispaniarum doctor Isidore, tuis sanctis orationibus fusis ad Dominum, ab imminentibus periculis erue nos : advenisti desideratus, per te ubique a Domino solita præstentur beneficia. Beatissimus vero doctor, ut erat compassione promptus, imperat silentium; et verbi Dei cibaria esurientibus apponit populis, admonens eos, ut una secum Domini invocantes misericordiam, sanctæ Trinitatis fide præambula et omni hæsitatione postposita, filii Dei poscerent beneficia. Inde vir sanctus, elevans manus ad cœlum, Dominum precabatur, quatenus ad gloriam sancti sui nominis, populo suorum peccatorum remissionem, corporis sanitatem, aeris temperiem, pluviarum largitionem, atque fructuum abundantiam dignaretur impertiri optatam. O mira virtus orationis sanctorum! Cum enim aeris serenitas nimia esset et solis ardore æstuarent universa, post tonitruorum repentinos mugitus ac fulguris contiguos ictus tanta subsecuta est aquarum inundantia, ut quis non vidit temporibus retro actis hujus pluviæ comparationem. Beatus vero confessor, ictibus fulguris undique agitatus, totus ardere videbatur. At omnes timore mortis exterriti, sancto relicto, ad ecclesias confugerunt. Qui autem ægroti humeris bajulantium subsidia beati patris expetentes advenerant, suæ immemores imbecillitatis etiam cæteros fugiendo præcurrebant cum merito : omnes enim B. Isidori obtentu pristinæ erant redditi sospitati. Cæteri vero, in infirmorum sanitate perpendentes a Deo factum miraculum, animati viribus ad sanctum accedere cupiebant; sed nullus erat, qui præ foribus auderet progredi, coruscatione simul et pluviarum inundantia prohibente. Supersedens itaque Christi præco usque quo imbres cessarent, concurrit ad eum universa multitudo, laudantes in sancto mirabilia nostri Salvatoris. Beatus vero pontifex eos blande exhortatur, dicens : Ecce, fratres, quantum obtinet sanctissimæ Trinitatis fides intemerata. In nomine individuæ Trinitatis petistis a tribus vel pluribus erui periculis, et tria vobis a Domino et etiam plura sunt collata benefi-

A cia; scilicet sanitas corporis, aeris temperies, et exuberans frugum ac fructuum abundantia : præterea, quod sanctius ac carius amplectendum, si illibatam fidem servabitis, peccatorum indulgentiam consequimini et bravium remuerationis æternæ. Nunc igitur, confirmate corda vestra in charitate Christi Filii Dei, et nullatenus circumveniamini a seductoribus, qui circuerunt mare et aridam ut faciant unum proselytum, æternis flammis horribiliter concremandum. Lupi sunt infausta edacitate voracissimi, qui non veniunt nisi ut mactent et perdant, exterminantes facies suas, ut appareant jejunantes hominibus, et per hoc facilior ejus decipiendi aditus reperiatur. Hæc et his consimilia perorans sanctus venit ad hospitium, ut defessa membra refoveret.
B Populus interim per vicos et plateas Dei nostri magnalia collaudante, maledicentes, detestantes eos, qui Dei et virginis Filium Dominum nostrum Jesum Christum, vel sola cogitatione Deum esse verum, cum Patre et Spiritu sancto permanentem in æternum, negarent [a].

20. Cum appropinquasset almus doctor ad Hispalensem civitatem, obviam ei processit utriusque sexus populorum multitudo, clericorum, scholarium, monachorum et laicorum : qui in hymnis et laudibus, in voce jubilationis et tripudii, eum susceperunt cum gaudio magno. Concurrentibus itaque omnibus, ut sancti Patris tangerent fimbrias, ex compressione turbarum, quædam mulier prægnans præfocata spiritum exhalavit. Quod Sanctus cernens, ut erat miseC ricordiæ visceribus affluens, ubertim flevit, verba orationis ad Dominum tacitus fundens. Post aliquantulum vero spatium mulier surrexit, voce magna dicens : Benedictus tu, pater sancte Isidore, et benedictus sermo oris tui : sacris namque orationibus tuis ego, et quem gesto in utero, non solum præsenti vitæ redditi, verum etiam de manu sumus eruti inimici. Populus ad mulierem conversus, sciscitabantur qualiter evenisset ei. Ad quos illa : Egrediente, inquit, anima mea et filii mei, qui in utero est, de corpore, caterva dæmonum affuit, qui nexibus igneis nos ad pœnarum loca rapere parabant; et gloriosissimo patre nostro pro nobis orante, audita est vox dicens : Revertantur animæ horum in corpore suo, quoniam amicus Dei Isidorus orat pro illis. Quo audito, unus
D angelorum sanctorum qui semper sunt cum beatissimo doctore Isidoro, nos ad corpus reduxit. Elevans itaque omnis populus vocem in cœlum, laudes clarius Altissimo personando, eum in urbem dexerunt. Tantam siquidem pacem per eum Dominus contulit Ecclesiæ, atque tantum intulit terrorem universis superstitionis filiis, ut funditus ab Hispaniis omni exstir-

[a] Sequebantur nonnulla inserta de Mahometis prædicatione in Hispania, et quomodo a diabolo monitus sit recedere in Africam propter adventum S. Isidori : quæ falsa et adscititia censet Nicolaus Antonius. Disputat de iis Tamajus, qui *opinionem unam et sine apice veritatis adstructam clamitat cum Morales, Padilla, Mariana et aliis.* Quare nos ea ex hac Vitâ eliminamus, maxime quia compendium hic relatorum legi potest apud Lucam Tudensem lib. III Chronici sub Sisebuto rege et æra 674; item apud Maximum, in Chronico, ad annum 606; Luitprandum, ad annum 607; et similes auctores nuper excogitatos, quasi exinde Hispaniæ accederet aliqua gloria. Quidni tamen Mahometicæ pravitatis seminator aliquis, tempore Isidori ex Africa in Hispaniam trajecerit, matureque detectus, coactus sit sibi fuga consulere.

pata hæretica pravitate, nullus reperiretur qui vellet vel auderet hæresim nominare. Et ne aliquod misericordiæ opus vir sanctissimus inexpertum prætermitteret, si qua de puellis sæcularibus præ inopia infamem cogeretur ducere vitam, Dei minister celerrime præveniendo, miserabilia rescindebat vota, nuptui vel monasterio, pro ejus electione, tradendo. Si quem etiam de laicis in lege Domini voluntarium reperisset, nimia venerabatur dilectione, et inter suos secretarios amicabiliter annotabat. Innumerabiles fere squalore carceris maceratos vel etiam captivos, large datis muneribus, liberavit; et alieno ære illaqueatos, creditoribus data pecunia, utrosque gaudentes effecit. Reformandæ etiam pacis inter discordantes erat illi maxima cura; et nunc ecclesias construendo, nunc monasteria restaurando, nunc pontes innovando, veritatis operarius sollicitus permanebat; illud Salomonicum sæpius suis proponendo, multa mala docuit otiositas. Tanta erga eum reges et principes vincti tenebantur dilectione, propter apostolicam qua fungebatur auctoritatem, ut eum patrem humiliter venerarentur sanctissimum, et quæque ab eo sibi imperata perficerent cum summa devotione. Hinc in principibus florentem obedientiam cerneres monachorum, dum qui regis vel alicujus principis incurrisset offensam, et per alia ei reconciliari nequivisset, ad extremum refugium securus accedebat Isidorum. Quis unquam ad eum peccator mœstus, turbulentus, vel desperatione suffossus accessit, et non in verbis gratiæ, quæ mellifluo ejus ore effluebant, statim viribus resumptis, spe veniæ et gratiæ animatus, lætus et hilaris et ex animi contritione justus effectus, gratias agens, repletus bonis discedebat? Quicunque ad eum cujuscunque professionis accedebant, suæ assiduitate visionis et usu locutionis atque exemplo boni operis ab ambitione temporalium quiescebant, et veritatis lumine succensi, in desiderium æternæ lucis inardescebant. Quantæ autem extiterit virtutis et miraculorum vibratione coruscus, si omnes humani corporis artus verterentur in linguam, proloqui non auderent. Præterea futurorum providens utilitati, innumerabilibus fere sententiis et verbis præclaros edidit libros, quos enumerare longum est, tamen eos beatus Braulius Cæsaraugustanus episcopus in parte enumerat. Scriptis postquam edidit alphabetum [a] papiæ judicum, alphabetum verbalium, alphabetum theologicarum distinctionum, atque alphabetum librorum; oratione finem faciens, orationis scripsit Alphabetum, futuros plangens Gothicæ gentis errores, simul eversionem, in quo quotidie Domino psallebat, quod in hoc opere duximus annotandum.

CAPUT VI.

Alphabetum Orationis ad tentamenta repellenda Adversarii et Dei gratiam promerendam.

Audi, Christe, etc. (*Vide infra inter Opera sancti Patris.*)

CAPUT VII.

Epistolæ ad varios.

Præterea epistolam quam ad S. Masonum Emeritensem archipræsulem de reparatione prælatorum post carnis lapsum, S. Masono cum instantia humili postulante scripsit in hoc opere ampliamus; eo quod sit perutilis, non solum episcopis et personis ecclesiasticis, verum etiam cunctis ad Deum per pœnitentiam redeuntibus.

§ 1. *Ad sanctum Masonum Emeritensem archiepiscopum.* (Vide infra ad epistolas S. Patris.)

Plures etiam multarum quæstionibus promulgavit epistolas, quas si non ad plenum, tamen ex parte duximus adnotandas, ut Sancti virtus et potestas in eis innotescat mundo et Christi fideles erudiantur.

§ 2. *Ad Braulium discipulum suum.* (Vide infra ad epistolas S. Patris.)

§ 3. *Braulius Cæsaraugustanus episcopus ad Isidorum.* (Ibid.)

§ 4. *Ad sanctum Braulium.* (Ibid.)

§ 5. *Ad sanctum Eugenium Toletanum archiepiscopum.* (Ibid.)

§ 6. *Ad Leodefredum Cordubensem antistitem.* (Ibid.)

CAPUT VIII.

Synodus Hispalensis. Hæreticus conversus, cæcus illuminatus. — Epistolæ ad varios.

27. Hæc de innumerabilibus fere sufficiat ad præsens: si enim cuncta quæ occurrunt de eo præstringere voluerimus scriptis, tempus nos facilius quam copia deseret. In his namque sanctis operibus omne vitæ suæ tempus exercitatus, fama scientiæ et virtutum ejus universas regiones complevit. Multi itaque nobiles et peritissimi, desideratum cupientes videre Isidorum, alterius audire sapientiam Salomonis a finibus terræ veniebant. Veniebant alii ut doctrinam ab eo salutarem perciperent; alii vero ut viderent mirabilia in nomine Domini facientem: veniebant infirmi ut sanarentur a languoribus suis, quia virtus Dei de illo exibat et sanabat omnes, alii autem tentantes accedebant erronei, de seipsis præsumentes, si forte possent eum capere in sermone. Quorum pravæ æmulationis tempore quo ad [b] synodum Hispalim conveniebant episcopi, advenit [c] Gregorius, re suo contrarius [d] nomini, hæresis Acephalorum antistes, verbis garrulus, lingua disertus; paralogicis syllogismis promptissimus, in disputationibus acutissimus, qui, quasi fluvius rapidissimus, multos sibi obsistentes fidelium, qui electi videbantur, ab sanctæ ecclesiæ horto evellebat, et in mortis exitium secum infallibiliter pertrahebat. Negabat enim in Christo

[a] An *patriæ?* Nicolaus Antonius annotat mendum hoc emendari non posse, quod indicati alphabeti nullus meminerit.

[b] Est ea *synodus Hispalensis* II apud Loyasam, habita anno regni 8, Sisebuti 9, Christi 619 aut sequente, cui profuit ipse S. Isidorus metropolitanus, interfuere septem episcopi suffraganei ejus.

[c] *Gregorius Syrus* natione et ipse episcopus, cujus factionis historia exstat in dicta synodo can. 12.

[d] *Gregorius* Græce *vigilem* aut *vigilantem* significat.

duas esse substantias, et non verum Deum ex Deo Patre ante tempora permanentem, sed purum tantum hominem asserebat. Hic ad B. Isidorum cum venisset, petebat ut in communi audientia sibi cum eo inire disputationis certamen audendi tribueretur facultas; sperans se, etsi eum non superare, tamen nec ab illo superari ullatenus posse; et hoc deveniret in multorum eversionem, si ita succederet, sicut hæreticus prænotaverat. Beatus autem confessor, prævidens hoc ad utilitatem catholicæ Ecclesiæ a Domino dispensari, ejus petitionibus benigne annuens, statuit diem. Convocat fideles, judices eliguntur, qui partibus auditis, contra succumbentem dignam pro obtinente ferrent sententiam. Quid plura? Initur certamen, et diversarum Scripturarum concurrentibus testimoniis, cedit hæreticus episcopo, quia non poterat resistere sapientiæ et Spiritui, qui loquebatur. Admirans ergo super doctrina domini, non exspectat ut sententia judicum proferatur, ipse proprio ore se acclamans victum.

28. Populis vero cum episcopis et clero pia devotione Deum laudantibus, eo quod prostratus sit Christianorum prædo, qui seducebat illos die ac nocte, cæcus quidam astitit, importunis vocibus conquerendo : Heu, inquit, alme doctor Isidore, diu est quod de tua sanctitate percepi famam; sed nunc assistens, bonitate tua privatus, te videre non mereor. Intuitus autem eum Gregorius, B. Isidorum dissimulantem precabatur ut pontificalem chirothecam, quam manu tenebat, sibi porrigeret. Qua impetrata, in conspectu omnium fidus surrexit; et cæci oculos ea tangens, clara voce dixit, Dominus Jesus Christus, qui per B. Isidorum oculos mei cordis illuminavit, sanctis ejus meritis oculos corporis tui ad confirmationem fidei dignetur illuminare. Quo dicto, de palpebris cæci sanguine erumpente, visum recepit, vociferantibus in laudis jubilo exinde populis. Beatus antistes, vix silentio impetrato, docuit Christum Jesum verum Deum et verum hominem esse colendum, atque in una ejusdem persona duas esse substantias, divinam scilicet et humanam : divinam, quia Deo Patri semper manet coæternum; humanam, quia ex intemerata matre virgine cœpit esse hodiernus.

§ 1. *Epistola beati Isidori ad Braulionem.* (Vide infra ad Epistolas S. Patris.)

§ 2. *Alia epistola ad eumdem.* (Vide ibid.)

§ 3. *Epistola Braulionis ad S. Isidorum.* (Vide ibid.)

§ 4. *Responsum S. Isidori.* (Vide ibid.)

CAPUT IX.

Synodus Toleti habita. — Præclara in morbo præparatio ad felicem obitum.

32. Cum igitur gloriosus doctor Isidorus diversis coruscaret miraculorum signis, et fama sanctitatis ejus per universum fere orbem diffunderetur, pro- **A** phetiæ spiritu, quo clarissimus refulgebat, obitus sui diem longe ante discipulis præsignavit. Attollitur clamor scholarium, monachorum luctus substruitur, monialium singultus erumpit, atque populi gaudium convertitur in mœrorem. Beatus autem confessor eamdem, quam semper habuerat, de Ecclesiæ Dei grege sollicitudinem gerens, jussit omnes Hispaniæ episcopos, et abbates, et principes, ad Toletanum synodum convocari; exoptans summo opere, quatenus antequam migraret de corpore, clericalem ordinem in fraterna concordia, laicalem vero in perpetua dimitteret pace. Ad quam [a] synodum cum ventum fuisset, in primis ut in fide sanctæ Trinitatis permanerent exhortabatur, hanc de unitatis essentia ac personarum varietate proponens distinctionem, unum **B** scilicet essentia et natura, indivisibilem, verum Deum, de quo Moyses dicit : audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est : qui nequaquam vel cogitatione a fidelibus est dividendus ut non in labyrintho erroris volvantur : qui ubique totus et integer est, per essentiam sive per præsentiam majestatis, quod idem est; intra omnia, sed non inclusus; extra omnia, sed non exclusus; nec localiter tamen : qui cum sit simplicissimus secundum majestatis divinitatem, est tamen trinus secundum personarum distinctionem; Pater ingenitus, semper omnipotens; Filius unigenitus de Patre, semper inseparabiliter natus; amborum autem Spiritus, inseparabiliter a Patre Filioque semper procedens; unde et unum sunt. Præterea in una Christi persona duas profitemur nativitates atque na- **C** turas; unam scilicet sempiternam ex Patre, secundum quam Deo Patri æqualis manens, est immortalis et impassibilis, alteram vero temporalem ex matre, cum anima assumptam, secundum quam pro nobis pati atque mori dignatus est; unde verus Deus et verus homo in una persona est. Quid autem sit gignere, nasci vel procedere, hoc si non capimus sinu mentis, capiamus sinu fidei et salvi erimus. Omnes nefarias hæreses, non minus quam suum præcipitium exhortans, enervavit et anathematizavit, maxime exsecrabilem et odibilem Arii sectam, necnon et Acephalitarum nefariam superstitionem : quas ipse a tota Hispania et Galliis vehementi invigilatione, fratris sui prædecessorisque Leandri, sanctitate et doctrina perspicui, fulciente studio, gladiis verbi Dei persequendo eli- **D** minavit, confudit ac penitus enervavit. Romano etiam pontifici, loco beati Petri apostoli substituto, eo quod sit Ecclesiæ Dei caput in his quæ ad Deum pertinent, a fidelibus omnibus debere obedire, clarissimis sanctarum Scripturarum testimoniis approbavit : [b] quibus etiam contestando prohibuit, ne unquam membra a suo capite sejungerentur; volentibus præsumere, maledictum intentans. Regibus et principibus leges instituit; Ecclesiæ Christi sacerdoti-

[a] *Hæc est quarta synodus, sub Sisenando rege celebrata, sub quo et ipse diem suum obiit Isidorus, ut Ildephonsus innuit. Sed nihil eorum quæ postea huic synodo tribuuntur, diserta scilicet fidei confessio in ea, nisi aliis verbis legitur. Quare auctoris licentia hæc fuerit non laudanda, suo potius quam synodi sermone pronuntiare maluisse.* Ita Nicolaus Antonius : sed in Toletana synodo strictius dicta, latius explicantur in synodo Hispalensi II, can. 13.

[b] Idem observat *nihil* tradi de Romano pontifice in dicta synodo Toletana IV.

bus catholicam fidei regulam tradidit; [a] officia et gradus cunctorum ordinum exposuit, sacrorum jura ostendit civibus, et cunctis domesticis fidei populis disciplinam Christianæ religionis insinuavit. Ad ultimum vero, cum omnia hæc essent ab universis approbata, alter Moyses atque nostris temporibus legislator, ore prophetico prosecutus est dicens: Cum in his traditionibus permanseritis puro corde, in præsente vita pace fruemini et bonis, et in ætern gloria congratulabimini laude perpetua; cum autem hæc præcepta dereliqueritis, apprehendent vos mira mala, et cadet gens Gothorum fame et gladio inimicorum et peste. Cum autem conversi ad Dominum Deum vestrum fueritis perquirentes ea, possidebit semen vestrum portas inimicorum suorum et erit vobis gloria major quam fuerit unquam. Post hæc accepta benedictione valefacientes Sancto, omnes ad propria sunt reversi.

33. Beatus autem Isidorus primas, per aliquot dies Toleti moram faciens, verbo sanctæ prædicationis infatigabilis persistebat. Et licet plura monasteria servis Dei construeret miro opere, dum esset Toleti, parvissima erat cella contentus. Inde regressus Hispalim, cum [b] fatigatum corpus ægritudine assidua animæ natura subtiliter provideret [c] (licet in multorum admirationem larga eleemosynarum distributione semper fuerit usus), tanta eleemosyna continuis diebus, per sex menses seu amplius, plusquam erat solitus, monachis, scholaribus et pauperibus ab eo est erogata, ut ab oriente sole usque ad vesperum in distribuendo pauperibus substantiam multam, maneret occupatus. Post hæc infirmitate ægritudinis fessus, dum febris in corpore convalesceret et cibum ejiceret debilitatus stomachus (ut suis exemplum relinqueret pœnitendi), ad pœnitentiam convaluit (ut quod suis semper docuerat verbis, opere quoque, palam cunctis expleret, et cum Apostolo diceret, Imitatores mei estote sicut et ego Christi. Convocato itaque clero et omni populo, fecit se a discipulis suis ad ecclesiam lecto deferri); atque reverendæ vitæ sanctum Joannem episcopum, et præclarum virum Epartium antistitem beatissimum (quos sibi vitæ sanctitas vinculo amicitiarum annexuerat) jussit statim ut essent præsentes. Et dum a cellula sua ad ecclesiam sancti Vincentii martyris adduceretur, cuncta agmina clericorum (scholarium,

A monachorum, sanctimonialium, quorum sanctus confessor doctor exstiterat et sustentator) cunctarumque illius civitatis plebium, cum clamoribus et magno ululatu, eum susceperunt (rumpentes capillos capitis, barbas, facies et vestes scindentes); ut si ferreum possideret quispiam pectus, solveretur mox in lacrymas et lamentum totus.

34. Et dum in prædicti martyris ecclesia juxta altaris cancellum, in medio poneretur choro, mulierum turbas longius stare præcepit; ut in accipiendo ipse pœnitentiam, virorum tantum, non mulierum, circa eum præsentia cerneretur. Et dum a prædictis suis episcopis qui cum cæteris; qui ad hoc triste, licet sanctum, convenerant spectaculum, insolabilibus resolvebantur lamentis, in cinere [d] involveretur
B et cilicio, expandens manus suas ad cœlum, ita exorsus est dicens (Tu Deus, qui nosti corda hominum, et publicano longe posito, dum pectus percuteret, dimittere peccata dignatus es, et Abrahæ patriarchæ sinu recipere voluisti, suscipe hanc confessionem meam; et peccata, quæ innumerabiliter contraxi, ab oculis differ tuis. Non reminiscaris mala, et juventutis delicta ne memineris): Tu, Domine, non posuisti pœnitentiam justis, qui non peccaverunt tibi; sed mihi peccatori, qui peccavi super numerum arenæ maris. Non inveniat in me hostis antiquus quod puniat. Tu scis quia, postquam infelix ad onus istud potius quam ad honorem in hanc sanctam Ecclesiam indigne perveni, peccare nunquam finivi; sed ut prave agerem laboravi. Sed quia tu dixisti: In
C quacunqne hora peccator se a viis suis converterit, omnes iniquitates suas traderes oblivioni; hujus præcepti memor tui, clamo, utique cum spe et fiducia, ad te, cujus cœlum non sum dignus aspicere præ multitudine peccatorum quæ conversantur in me. Adesto et suscipe orationem meam, et mihi peccatori da veniam postulatam. Quod si cœli non sunt mundi in conspectu tuo, quanto magis ego homo, qui bibi iniquitates quasi aquas, et sumpsi claustra [e] peccati. His consummatis vivificum corporis et sanguinis Domini sacrificium, cum profundo gemitu cordis indignum se judicans, ab ipsis suscepit pontificibus.

35. Deinde eorumdem episcoporum et quicunque de clero erant, cunctarumque plebium (per omnia nobis, præbens humilitatis exemplum) veniam preca-
D batur, dicens: Deprecor vos, sanctissimi domini mei

[a] Quædam de his habentur can. 39 et 40.

[b] Hinc transcribitur Redempti clerici (quem archidiaconum appellat S. Isidorus in epistola ipsi inscripta) de obitu S. Isidori relatio cum hoc exordio hic omisso: *Visum est mihi ut tuæ sanctitati brevi exponerem, quomodo bonæ recordationis dominus meus Isidorus, Hispalensis Ecclesiæ metropolitanus episcopus, pœnitentiam acceperit, suamque confessionem erga Deum vel homines habuerit; vel quomodo de hoc sæculo ad cœlum migravit, fidelis prænotationis meæ stylo tuæ dilectioni notescerem. Quæ res me primum compulit pro hac sollicitudine, quam ex amore in eum offertis, vestræ charitati gratias agere: deinde quia vera supprimere nequeo, et quod de eo pauca de multis colligere potuit, te orante dicere cogor. Dum finem suum, nescio qua sorte jam prospiceret, et fatigatum corpus,* etc.

[c] Parenthesi inclusa sunt addita, ut hinc inde nonnulla alia. Quæ () inclusimus, velut ab auctore Vitæ originariam relationem interpolante inserta.

[d] In editis, *ab uno cilicium, ab altero super se mitti exposceret cineres.* Fuerunt autem hi duo episcopi, *Joannes Ilipæ*, quæ hodie *Penna-flor;* et *Epartius Italicæ*, vulgo *Sevilla la Vieja;* ambo concilio Toletano IV subscripti; et post metropolitam Hispalensem primi, secundum ordinem sedium, apud Carolum a S. Martino in Geographia sacra enumeratarum.

[e] Idem, *ut colostra peccatum*: quod magis probarim? est enim *colostrum* flos primi lactis: et sic continuata metaphora jungitur priori non absimili, qua se dicit Sanctus quasi aquas bibisse iniquitatem.

sacerdotes, sanctamque congregationem clericorum et populi, ut pro me infelice et pleno sorde peccati, vestra ad Dominum dirigatur oratio; ut qui meritis non sum dignus, merear, vestro saltem intercessu, obtinere, impetrata clementia, meorum veniam delictorum. Dimitte mihi indigno quod in unumquemque vestrum commisi, si quem contempsi odio, si quem læsi irascendo. [a] (Vides virtutum exemplar, a quo omnium paterna sollicitudine necessitas dependebat, dum magistrum sic conspicis a sibi subjectis veniam postulare: quia hoc gratiosius est simplici amore, quibus prodest offensos aliqua timere occasione. Imitari labora pro viribus ad tanti doctoris humilitatem sectandum: est enim summa humilitatis species subjicere se minori; et castus Dei timor sive sanctus, qui permanet in sæculum sæculi, est, se non elato corde præferre alicui. Deinde beatus confessor subjecit:) Dimittite, obsecro, nunc saltem, domini mei, mihi instanter petenti, imo et si quid deliqui, pœnitenti. Et dum omnes voce magna pro eo indulgentiam cum lacrymis postulassent (licet ab aliquibus objiceretur quod ille qui sanctitatis fulgebat culmine, non peccatorum precibus, sed e converso illi ejus juvarentur obtentu, qui mentis et corporis integritate ab ineunte ætate se Domino consecrarat. Dumque universi singulares viri virtutes narrant, circumstantes admonuit iterum, dicens: Sanctissimi domini episcopi et omnes qui adsunt, rogo et obsecro, ut charitatem invicem vobis exhibeatis, non reddentes malum pro malo, nec velitis esse susurrones in populo; ut dilectionis vinculo connexi, non reperiat a vobis lupus rapax relictum quem auferat. Dum igitur unicuique debitorum vincula vel chirographa condonasset (quæ fere innumerabilia videbantur, quod etiam ad eximiæ bonitatis ejus excrevit indicium, cœpit, resumptis divina virtute viribus, tam profusis cœlestis pabuli insistere dapibus, tam copiosa divini mysterii populis apponere fercula, atque diem qua ad vitam nasceretur, qua cum Apostolo cupiebat dissolvi et esse cum Christo, cunctis lætus insinuare, ut indubitanter asseras eum spiritu æternis semper interfuisse conviviis: atque, quamvis gravi correptus morbo, sed quo magis infirmatus fortior et potens, verbo exemploque prædicare, tam constanter, tam prudenter, tam affluenter, ut ad cœlestia festinans ipse, assistentes quoque festinare compellebat. His itaque gestis), residuam egenis et pauperibus mox dari jussit pecuniam. (Sed etiam hoc quam præcipue laudis illius clarificat titulum, quod dominicæ pacis præco latorque, ab omnibus studuit osculari, et pacem (accipere) quam ore prædicabat et moribus; dum eamdem osculo dato singulis circumstantibus imitator auctoris relinquit, dicens:) [b] Si ex toto corde dimiseritis ea quæ in vos adversa vel prava hactenus intuli, dimittit vobis Creator Omnipotens omnia delicta vestra, ita ut sacri fontis unda, quam hodie devotus populus est percepturus, sit vobis in remissionem peccatorum: et hoc osculum inter me et vos maneat in testimonium futurorum. Completis his omnibus, ad cellulam reversus est [c].

CAPUT X.

Sancti Isidori obitus, sepultura, epitaphium; varia encomia.

36. Aliis etiam continuis tribus diebus, similiter a clero et innumerabili plebium exercitu (qui quotidie numero augebatur, sancti Patris exitum sibi lamentabilem, cœlesti autem curiæ delectabilem, videre cupientes) similiter ad ecclesiam ducebatur, et sanctæ prædicationis verba sitientibus infundebat, et revertentem a nuptiis Dominum gaudens excipere gestiebat, quasi optata obviam Christo et cœlesti curiæ invitanti ad tam celebre epithalamium procedens, episcoporum, clericorum, principum et populorum caterva vallatus. Post diem autem confessionis vel pœnitentiæ quartum, in ecclesia stans, peracto sermone ad populum, expandens manus ad cœlum ac benedicens omnibus, Deo sibi hactenus traditum gregem commendans, sanctum Domino tradidit spiritum; nobis sui corporis pretiosissimam margaritam, digna veneratione amplectendam, relinquens. Pontificis autem animam, a corporis theca resolutam, populi ut cernunt, emittunt voces et ululatus ad cœlum, tanti Patris decessum amarissimis singultibus plangentes. Inundat civitas Hispalensis fletibus; episcopi pastorem, principes præceptorem, clerici doctorem, monachi et moniales rectorem et sustentatorem, pauperes patrem et defensorem, vultu lugubri cordis amaritudinem prætendentes, insolabiliter plangebant. Non multo post luctus convertitur in gaudium, amaritudo in dulcedinem, vox plangentium in laudem, desperatio in consolationem, eo quod Sanctus non fuerit passus adeo eos diu tristari: nam de corpore ejus tanta effluxit fragrantia, omnium aromatum vincens odorem, ut omnes qui aderant cœlesti viderentur perfrui beatitudine. Diversarum ægritudinum convenerunt infirmi, qui non solum sancti corporis tactu, verum etiam solo odoratu, pristinæ redduntur sospitati. Ad tam insignia singularis viri meritorum dona uberius cumulanda, ac cumulatius exaggeranda, quadragenarius accedit annorum numerus, multiplici sacramento dicatus; quorum in spatio functus ac defunctus, Dei in se ple-

[a] Hæc animadversio non habetur apud Redemptum, sicut etiam infra alia quædam puncta, quæ verosimiliter adjecta sunt ab auctore nostro, multa amplificatione ubique uso; nisi dicere quis malit ipsum Redemptum, abbreviatum duntaxat, a nobis haberi.

[b] Brevius apud Redemptum: *Interea se ab omnibus osculari studuit, dicens.*

[c] Additur apud Redemptum: *Et post diem confessionis vel pœnitentiæ quartum, pastoralem jugiter curam et finen suum consummavit in pace, pridie Nonas Aprilis, luna* XIX, *æra* DCLXXIV, hoc est anno Christi 636, quando Pascha agebatur pridie Kalendas Aprilis: adeo ut appareat hanc confessionem factam esse ipso sabbato sancto: quando celebrandus erat solennis catechumenorum baptismus, quod ipsum indicant verba immediate prægressa: et sic mortuus fuerit serie 4 Paschalis hebdomadæ.

nissime inhabitante et cooperante gratia evidenter ostenderet, quod perfectionis sibi culmen mystici sacramentum numeri consignaret. Advertat, dilectissimi fratres, charitatis vestræ intuitus, attendat quantus fuerit in sanctis, quam admirabilis, quam laudabilis, quam magnificus, quamque gloriosus iste Sanctus. Alius namque sanctorum cæcos illuminat, alius leprosos mundat, alius mutis organa solvit, alius surdis auditum restituit, alius claudo gressum firmat, alius defunctum cadaver ad vitam revocat, alius a tactu haustuque lethifero conservat illæsos, alius quovis morbo sanat attritos : unicuique enim, sicut ait Apostolus, datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alii quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alii gratia sanitatum in uno spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii gratia linguarum, alii interpretatio sermonum : hæc autem omnia operatur unus atque idem spiritus : cujus dono, cujus munere, cujus gratia, cujus largitate, cujus instinctu, cujus inspiratione repletus electus Dei confessor Isidorus his omnibus gratiarum muneribus, his charismatum donis ita refulsit ad plenum, ut cum hæc enumerando Apostolus describeret, in Isidorum mentis conspectum direxisse videretur, in quem cunctorum præcedentium dona justorum confluerent, et a quo in sequentes derivata decrescerent.

37. Dormivit autem B. Isidorus [a] æra DCLX, anno ab incarnatione Domini DCXXII, sana doctrina sanoque consilio præstantior cunctis, et copiosus operibus charitatis dierum bonorum senior : non caligaverunt ejus oculi, et dentes ejus non sunt moti de loco suo. Denique, ut sancti corpus cum honore debito sepeliretur, omnium fuit una voluntas, eadem vota, idemque desiderium. Et quia sanctissimus doctor Leander, antequam migraret ex corpore, fratrem suum hunc beatissimum juxta se sepeliri expetiebat, et gloriosa virgo Florentina, eorum soror, idem de se summo exoptaverat desiderio, sepulcrum sanctissimi corporis Isidori medium honorifice locaverunt, S. Leandri et S. Florentinæ sepulcro illud hinc inde jungentes, auroque et argento plurimo cælati operis decorantes. Interea plures fuere divino illuminati dono, qui viderunt Sancti animam in sublime ab angelorum multitudine, in voce laudis et jubilationis, deferri; et Christum Dei Filium, cum innumerabili sanctorum caterva, obviam ei procedentem. Quidam etiam, cujus vitæ continentia satis imitabilis videbatur, qui eumdem confessorem super omnia diligebat, cum casu emergente, tristitia nimia consolari renuens anxiaretur, se raptum in exstasi testabatur, atque hunc egregium pastorem inter innocentium turbas, quos Herodes pro Christi nomine trucidavit cum martyrii palma; virginitatis aureola, confessionis corona, primatum tenere se vidisse fatebatur, dicentem sibi, Quia paratus sum, omnibus pro me Christi auxilium implorantibus, ferre subsidium. Qua visione lætus semper et hilaris videbatur, sed tamen quodammodo anxius semper, pro patris suspirans præsentia. Sed perfectissimi viri quid miracula notem, quid virtutes magnificem, quid scientiam prædicem, quid doctrinam commendem, quid mores extollam ? Nam in apostolico viro, imo post apostolos Christi apostolo, virtutum consonantiam quid quæras, cum in eo prudentiam Noe, fortitudinem Abrahæ, temperantiam Isaac, justitiam Jacob, patientiam Job evidenti ratione conspicias. Unde in Isidore scientiæ laudes eminentiam, cum in eo Moysi et Eliæ mireris præsentiam? Quid doctrinæ præferas gratiam, in quo doctoris gentium veritatem exuberare, disciplinam spiritu fervere, zelum, scientiam abundare reperies? Quid morum glorifices claritatem, in quo Stephani tormenta, cæterorumque Christi sequacium cernes principare constantiam ?

38. Sed quia in his non est supersedendum ad præsens, ne protracta lectio fastidium generet audienti, ad propositum redeamus. Fuere interea clerici et scholares peritissimi quamplures in versibus et carminibus, agnoscentes doctorem, de accepto ab eo munere pii Patris magnalia extollentes ; inter quos honor cleri B. Ildefonsus, archipræsul Toletanus inclytæ sanctitatis, qui de pectore magistri doctrinæ latices hauserat purissimos, ad magistri decorem in parte Ecclesiæ, qua sancti doctores quiescebant, eorum gesta miro facit opere depingi, et in cruce argentea, quæ sanctorum superjacebat monumentis, hoc carmen signavit.

[b] EPITAPHIUM.

Crux hæc alma gerit geminorum corpora fratrum,
Leandri, Isidori, pariumque ex ordine vatum.
Tertia Florentina soror, devota perennis,
O quam composita consors ! hic digna quiescit :
Isidorus medius disjungit membra duorum.
Hi quales fuerint, libris inquirito, lector :
Cognosces, et eos bene cuncta fuisse locutos,
Spe certos, plenosque fide, super omnia charos.
Dogmatibus cernas horum crevisse fideles,
Ac reddit Domino quod impia jura tenebeant.
Utque viros credas sublimes vivere semper,
Aspiciens sursum pictos contende videre.

ITEM ALIUD.

In laudem Ecclesiæ, Christo regi gloriæ
Concinamus jugiter :
Et virginis unico, carmine Davidico,
Canamus solemniter.
Gloriam Isidori, meritorum memori
Voce sonent cantici :
Crescat laudum cumulus, gratuletur populus,
Et chori angelici :
Nostris in temporibus præfulgens hic moribus,
In verbis Dominicis :

[a] Supra ex Redempto retulimus *æram* DLXXIV, et annum Christi 636, qui annus mox e regno Cintilani confirmatur.

[b] Hoc carmen edidit ad 21 Decemb. Tamajus Salazar.

Fidus fidem extulit, fide labem expulit
Erroris hæretici.
Natus de Carthagine, nihil ab origine
Puerile sapiens,
Per fines Hispaniæ fontem sapientiæ fudit,
Mira faciens.
Hispali dum præfuit primas, legem docuit,
Hispanus Hispaniam ;
In doctrina præmicans, crucifixum prædicans,
Fugans [a] idolatriam :
Stemmate prænobilis, perstitit immobilis
In Dei magnalibus ;
Affectans cœlestium gaudiorum præmium,
Spretis temporalibus.
Per fulgorem operum, exemplar fructiferum
Sese clero tribuit ;
Nil a certo varians, totus cœlis inhians,
Vitia perdomuit ;
Romanorum dogmata Cosmi hic per climata,
Reparavit largius;
Hesperus Hesperiam, lucifer Ecclesiam
Decoravit clarius.
Orthodoxus Arium, dirum adversarium,
Rationis calculo
Confundit hic malleus ; cessit hostis felleus,
Victus in propatulo.
Iberi devotio cleri, pleno gaudio,
Colat patrem patriæ.
Contemplando dogmata Cosmi laudent climata
Doctorem Ecclesiæ.
Decus archipræsulum, sacerdotum speculum,
Scripsit, docte modulans,
De fide catholica carmina mirifica,
Libros libris cumulans.
[b] Mahometi cæcitas, perdens gentes perditas,
Illius miracula
Nequiens refellere, mœsta fuit cedere,
Viro sine macula.
Ut sincere credidit, sincere sic edidit
Formam pœnitudinis ;
In discendis perspicax, in exemplis efficax,
Doctor multitudinis,
Quis ad plenum promere posset vel præscribere
De gestorum titulis ?
Lingua non sufficeret, dextera deficeret,
In scribendis singulis.
Exoremus igitur hunc, de cujus creditur
Sanctitate firmiter ;
Hostis ab insidiis ut nos et a vitiis
Defendat perenniter.
O depressor criminum, tua nobis Dominum
Prece reconcilies:
In spe nos confoveas, noxia submoveas
Sordes cunctas expies ;

A Quem tecum excolimus, fratris tui poscimus
Leandri suffragia,
Preces nostras audiat, audiens suscipiat,
Æterna memoria :
Doctoris Fulgentii, horum fratrum socii,
Recordari volumus;
Quem per vitæ meritum, salutis sollicitum
Esse nostræ, quæsumus.
Virginem egregiam Florentinam sociam,
Cum fratribus petimus,
Ut adjutrix veniat, et offensas leniat
In quas nos cecidimus ;
Et leniri Dominus velit nihilominus,
Amen clerus concinat.
Interventu Virginis, labe mundet criminis,
B Quos peccatum inquinat.
Pro nobis tam celebris Virgo, pulsis tenebris
Vitiorum, advocet,
Ut qui regit omnia miranda potentia,
Nos in cœlis collocet.
Amen !

40. Obiit beatus professor [c] sub die Nonarum Aprilis, temporibus Christianissimi [d] Cintilani, Hispaniæ regis, et Heraclii [e] imperatoris Romanorum, illius videlicet Heraclii qui crucem Dominicam, quam impius rex Cosdroe asportaverat loco suo, Hierosolymis restituit atque exaltavit. Testamentum nullum concludit; quia, licet facultatibus abundans in Christo, tamen cum pauper spiritu esset, omnia quæ possidebat, priusquam de mundo migraret, distribuit pau-C peribus et egenis. Sed hoc quoque veram cunctorum erga patrem notavit dilectionem, quod duas lucernas fere perpetim ardentes et pene inexstinguibiles, quæ ab eodem naturali arte factæ feruntur, unam ad caput et unam ad pedes, in locis abditis posuerunt, unde corpus sanctissimum quasi continuo lumine frueretur.

41. Interea, fratres charissimi, dignum est ut hunc sanctissimum doctorem laudibus et præconiis veneretur omnis Ecclesia ; sed maxime Hispaniarum, quæ specialius præ cæteris saluberrima ejus refulsit doctrina. Quis enim extollat virum in infantia omni laude venerandum, in pueritia omnium veneratione laudandum, in adolescentia tot virtutibus plenum, in juventute tanta bonitate conspicuum, in episcopatu tot miraculis clarissimum, in senectute tam laudabili D prædicatione perfunctum, in senio tam imitabili exitu perornatum, atque in fine tam mirifico transitu glorificatum? Quis hunc non prædicet æterni regis conspectibus acceptissimum, qui vita, et moribus præsulatus officium, virtutibus famam, signis gratiam, profectibus disciplinam, scientiam laudibus, dies incrementis, et finem tanta gloria decoravit? Nimirum cum adhuc vir beatissimus corporeæ molis tædio gravaretur, et sitiens ad fontem vivum spiritus, nil tribuitur.

[a] *Idolatriam* pro *idololatria* passim medii ævi scriptores habent.

[b] Rejecimus supra aliquorum sensum de Mahometis in Hispaniam adventu : quem dum hujus epitaphii auctor recipit ut indubitatum, satis indicat longe juniorem se esse S. Ildefonso, cui primum epitaphium

[c] *Imo pridie Nonarum.*

[d] *Cintila*, seu *Cintilanus* regnavit annos tres, menses octo, ab anno 636 usque 640.

[e] *Heraclius* imperavit ab anno 610 usque ad annum 641.

in cœlo, nil in terra præter ipsum desideraret; quantus in oculis divinæ majestatis fuerit, quam Deo charus, quam angelis acceptus, quam amabilis hominibus, quam miraculis clarus, quam virtutibus splendidus, quam signis magnificus, quam glorifica laude dignus, quanta meritorum apud Deum largitate munificus, quanta apud homines munerum magnificentia conspicuus, in exanimi corporis rediviva omnibusque stupenda sæculis virtutum gratia orbis expertus est universus. Quantum enim qualemque transeuntium genitrix altrixque terra, nihil tamen terrenum, nihil caducum sapientem, Isidorum produxerit, foverit, tenuerit, imo ut expressius loquar, mente et operatione jugiter in cœlis inhærentem detinuerit; ipsum testatur cælum, sensit terra, aer exclamat, aquarum probat utilitas, sanitates produnt, dum ad divini nutus imperia Isidori semper placata meritis, et precibus prompta, pie petentium votis et obsequiis favent, et commoditatibus obsequuntur ad eruditionem Ecclesiæ, et laudem Jesu Christi Domini nostri, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT XI.

[a] *Abbreviatio Braulii Cæsaraugustani episcopi de vita sancti Isidori, Hispaniarum doctoris.*

42. Isidorus, vir egregius (natione Carthaginensis, a patre Severiano nobilissimo ejusdem patriæ duce genitus), Hispalensis Ecclesiæ archipræsul (Hispaniæ primas, sanctissimis episcopis et confessoribus Leandro et Fulgentio, ac sanctissimæ Florentinæ virgini præpositæ virginum, exstitit germanus) et sancto Leandro successor sanctissimus. Vir iste beatissimus a pueritia studiis litterarum traditus, Latinis, Græcis et Hebraicis litteris instructus, omnium locutionis genere formatus, in trivii eruditione conspicuus, in quadrivii instigatione perfectus, divinis et humanis legibus ad plenum eruditus; suavis eloquio, ingenio præstantissimus, vita quoque atque doctrina fuit clarissimus, et merito a cunctis Hispaniarum doctor nominatus. Sic namque de virtute in virtutem proficiens, refulsit doctor eximius, ut secundum qualitatem sermonis omnibus, videlicet Latinis, Græcis et Hebræis, sapientibus ac minus intelligentibus, in eruditione existeret aptus atque incomparabili eloquentia strenuus. Nam tantæ jucunditatis affluentem copiam in eloquendo promeruit, ut ubertas admiranda dicendi ex eo in stuporem verteret audientes; quod audita, is qui audisset, non repetita sæpius memoriæ commendaret.

43. Jam vero quantus sapientia fuerit, ex ejus diversis studiis et elaboratis opusculis perfacile prudens intelligere poterit. Denique de his quæ ad nostram notitiam venerunt, ista commemoravi. Edidit libros Differentiarum duos, in quibus subtili discretione, ea quæ confuse usu proferuntur, sensu discrevit; Prooemiorum librum unum, in quo quid quisque liber sanctæ contineat Scripturæ, brevi subnotatione distinxit; de Ortu et Obitu Patrum librum unum in quo gesta, dignitatem quoque et mortem eorum atque sepulturam sententiali brevitate subnotavit; ad germanum suum Fulgentium episcopum, Officiorum libros duos, in quibus origines officiorum, cur unumquodque in Ecclesia Dei agatur, interprete stylo, non sine majorum auctoritate, elicuit; Synonymorum libros duos, quibus ad consolationem animæ, et ad spem percipiendæ veniæ, intercedente rationis ordine, exhortationem erexit; de Natura Rerum, ad Sisebutum regem, librum unum, in quo, tam de ecclesiasticorum doctorum, quam etiam de philosophorum indagine, obcura quædam de elementis absolvit; de Numeris librum unum, in quo arithmeticam propter numeros ecclesiasticis in Scripturis insertos, tetigit disciplinam; de Nominibus Legis et Evangeliorum librum unum, in quo ostendit quid memoratæ personæ mysterialiter significent; de Hæreticis et Hæresibus librum unum, in quo majorum secutus exempla, brevitate qua potuit, diffusa collegit; Sententiarum libros tres, quos floribus papæ Gregorii ex libris moralibus decoravit; Chronicorum a principio mundi usque ad tempus suum librum unum, nimia brevitate collegit; contra Judæos, postulante Florentina germana sua præposita virginum, libros duos, in quibus omnia quæ fides catholica credit, ex Legis et Prophetarum testimoniis approbavit; (de [b] Nativitate Christi sempiterna ex Patre et temporali ex matre, ex Isaiæ testimoniis, librum unum; moralium libros, B. Gregorii papæ rogatu, compendiose abbreviavit: Cantica canticorum secunda expositione elucidavit); de Viris Illustribus librum unum. Deinde nos istos suggessimus: Religiosorum Regulæ librum unum, quem pro patriæ usu et regularium viribus decentissime temperavit; de origine Gothorum et regno Suevorum et Vandalorum Historiæ librum unum; Quæstionum libros duos, quos qui legerit veterum tractatuum supellectilem recognoscit. (Bibliothecam compilavit. [c] Quartam Psalterii translationem edidit; super libros Moysi, et Psalterium, et quatuor Evangelia Expositionem non minimo insudavit studio; in canonico quoque et civili jure permaxima composuit instrumenta); Etymologiarum etiam codicem nimiæ magnitudinis, distinctum ab eo titulis, non libris;

[a] Exstat hæc S. Braulionis ante Opera S. Isidori et appellatur *prænotatio librorum* ejus apud Tamajum Salazar ad hunc diem et alios; sed nusquam illis exstat tam laxe deducta quam hic; ut non videatur *abbreviatio* dicenda, sed *paraphrastica elucidatio*; sicut supra etiam in Redempti clerici recensione de obitu Isidori observavimus: et uncis similiter includimus quæ videntur interpolando adjecta. Nam totum hoc principium ita breviter complexus est Braulio: Isidorus egregius, Hispalensis episcopus, Leandri episcopi successor et germanus, floruit a tempore Mauritii imperatoris et Recaredi regis: in quo quiddam sibi antiquitas vindicavit, imo nostrum tempus antiquitatis in eo scientiam sibi imaginavit: vir in omni locutionis genere formatus, ut imperito doctoque secundum qualitatem sermonis existeret aptus, congrua vero opportunitate loci incomparabili eloquentia clarus.

[b] Hujus opusculi et duorum sequentium non fit mentio in jam citatis editis.

[c] Aliquot sequentium non meminerunt libri editi.

quem quia rogatu meo fecit, quamvis imperfectum reliquerit, tamen in viginti libros divisi, quod opus omnimodæ philosophiæ conveniens quisquis crebra visitatione perlegerit, non ignotus divinarum humanarumque rerum merito erit. Ibi recluditur diversarum artium elegantia, et quæcunque fere sciri debent, restricte colliguntur. Sunt et alii sancti viri multi libri et in Ecclesia Dei multo cum ornamento inscripti, quibus eam liquide præmunivit; quem Deus, post tot defectus Hispaniæ novissimis temporibus suscitavit, credo, [a] ad restaurandam antiquorum sapientiam, quæ præ nimia antiquitate fere in humanis mentibus defecerat, ne diutius ignorantia aut rusticitate veterasceret populus Christianus. Temporum igitur series, et sæculi ætates nescienti populo aperuit, sacrorum jura ostendit, sacerdotibus ecclesiastica officia et gradus cunctorum ordinum exposuit, regibus et principibus leges instituit, judicibus avaritiam interdixit, civibus et cunctis domesticis fidei populis disciplinam Christianæ religionis insinuavit, spurcitiam Arianæ hæresis a tota Hispania gladiis verbi Dei persequendo eliminavit, malignam Acephalitarum hæresim confudit ac destruxit : Gregorio namque præfatæ hæresis antistite superato, et sanctorum testimoniis Scripturarumque auctoritate convicto, docuit duas in Christo esse naturas, divinam scilicet et humanam. Ad ultimum vero sedium, locorum, regionum, omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas, et quæque obscura atque ab humanis mentibus fere jam remota, scribendo patefecit. Tanta debriatione scientiarum claruit præditus, ut non solum nostris temporibus, verum etiam a tempore apostolorum vel ante, primo homine et Salomone exceptis, in scientiarum varietate, ut credimus, nemo exstitit illi primus. Floruit temporibus [b] Recaredi, Luibani, Witterichi, Gundemari, Sisebuti, Suintilliani et Sisinandi regum, quos ipse ab insania Ariana eruit, et in fide catholica confirmavit.

44. Fuit præterea spiritu prophetiæ clarus, in eleemosynis largus, hospitalitate præcipuus, corde severus, in sententia verax, in judicio justus, in prædicatione assiduus, in exhortatione lætus, in lucrandis Deo animabus studiosus, in expositione Scripturarum cautus, in consilio providus, in habitu humilis, in mensa sobrius, in oratione devotus, honestate præclarus, semper pro Ecclesia ac veritatis defensione mori pronus et omni bonitate conspicuus. Præterea pater exstitit clericorum, doctor et sustentator monachorum ac monialium, consolator mœrentium, tutamen pupillorum ac viduarum, levamen oppressorum, defensor civium, attritor superborum, persecutor et malleus hæreticorum; et quid plura? Speculum bonorum omnium factus est mundo, et ideo jam sine fine regnat cum Christo. Quo vero flumine eloquentiæ et quibus jaculis divinarum Scripturarum seu Patrum testimoniis omnium nefarias hæreses destruxerit et enervaverit, synodalia gesta coram eo Hispali vel Toleti acta declarant : in quibus et Romano pontifici a fidelibus, loco beati Petri apostoli substituto, debere obediri; et uni Deo in trinitate personarum serviri, clarissimis Scripturarum testimoniis approbavit. Obiit temporibus Heraclii imperatoris et Christianissimi Suintillani Hispaniæ regis, illius videlicet Heraclii qui crucem Dominicam, quam impius rex Cosdroe asportaverat, loco suo Hierosolymis restituit atque exaltavit. Dormivit autem beatus Isidorus cum patribus suis æra 660, sana doctrina sanoque consilio præstantior cunctis, et copiosus operibus charitatis, ac diversis refulgens miraculorum signis; in quo quædam sibi antiquitas vindicavit, imo nostrum tempus antiquitatis in eo scientiam et miracula imaginavit : cui quasi quadam apposita laude non immerito illud philosophicum a nobis aptatur : Nos, inquit, in nostra urbe extraneorum more tanquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, ut possimus aliquando, qui et ubi essemus agnoscere. Tenuit episcopatum quadraginta annis, et sepultus est in senectute bona, angelorum sociatus choris. Afficitur tædio et mœroris inundatione civitas Hispalensis, dum tanto patre orbata in sortem voracissimi deducitur prædonis. Interea, fratres charissimi, dignum est ut hunc sanctissimum confessorem Isidorum omnis laudibus attollat Ecclesia, sed maxime Hispaniarum, quæ præ cæteris specialibus ejus saluberrima refulsit doctrina. Nam sicut Gregorius doctor Romæ successit Petro, ita B. Isidorus in Hispaniarum partibus doctrina Jacobo successit apostolo. Semina namque vitæ æternæ, quæ beatissimus Jacobus seminavit, hic beatissimus Isidorus verbo prædicationis, quasi unus ex quatuor paradisi fluminibus, sufficienter irrigavit, atque universam Hispaniam, tam exemplo boni operis quam fama sanctitatis, velut splendidissimus solis radius illuminavit. Igitur hunc sanctissimum confessorem attentius exoremus, qualenus pro nobis miseris peccatoribus, qui adhuc in periculis hujus vitæ constituti sumus, apud Deum intercessor assistat assiduus, ut qui ejus sacram doctrinam pio amore amplectimur, in præsenti ab instantibus periculis eruamur, et post hanc vitam ad societatem electorum Dei sacris ejus intercessionibus pervenire mereamur.

[a] In editis, *Ad restauranda antiquorum monumenta...quasi quamdam opposuit destinam*, id est *fulcrum* seu *columnam*, uti ea voce utuntur SS. Augustinus, Fulgentius, Beda cum Arnobio : quæ porro sequuntur, brevius et nervosius sic habentur in editis. *Cui non immerito istud philosophicum a nobis aptatur : Nos, inquit, in nostra urbe peregrinantes errantesque tanquam hospites, tui libri domum reduxerunt. Tu ætatem patriæ; tu descriptiones temporum; tu sacrorum jura, tu sacerdotum, tu domesticam publicamque disciplinam; tu sedium, regionum, locorum; tu omnium divinarum humanarumque rerum genera, officia, causas aperuisti. Quo vero flumine eloquentiæ et quot jaculis divinarum Scripturarum seu Patrum testimoniis Acephalitarum hæresim confoderit, synodalia gesta coram eo Hispali acta declarant, in quibus contra Gregorium, præfatæ hæresis antistitem, eam asseruit veritatem. Obiit temporibus Heraclii imperatoris et Christianissimi Chintilani regis, sana doctrina præstantior cunctis, et copiosior operibus charitatis.*

[b] Regnarunt hi septem ab anno 536.

NOTITIA HISTORICA IN S. ISIDORUM,

AUCTORE FABRICIO.

(Ex bibliotheca med. et inf. ætatis.)

Isidorus Hispalensis, stirpe Gothica [a], Severiano patre Carthaginensis provinciæ genitus, vir egregius, et paucis superiorum sæculorum inferior, Hispalensis Ecclesiæ post Leandrum [b], germanum fratrem, A. C. 600 defunctum episcopus, *in omni locutionum genere formatus, incomparabili eloquio clarus, cujus ubertas admiranda*, ut verbis Hildefonsi utar, *in stuporem verteret audientes*; grammaticus necessarius judicio etiam eorum qui illi detrahunt [c], diem obiit A. 636. De quo ne plura dicam, faciunt quæ copiose de eo Lucas Tudensis aliique apud Mabillonium Sæc. II Benedictin. atque in Actis Sanctorum tom. I April., IV, pag. 327 seq. et 900 seq. De obitu sancti viri Redemptus Clericus in relatione id. pag. 349.

De scriptis Isidori, *S. Braulio* Augustanus in præfatione ad libros Isidori (quam repetit auctor Vitæ tom. I Act. Sanctor. April., pag. 351, et suæ de iisdem dissertationi integram præmisit Oudinus tom. I, pag. 1583), S. Hildefonsus de Viris Illustribus cap. 9, Sigebertus cap. 55, Honorius III, 40; Anonymus Mellicensis cap. 26; Vincentius Bellov. Speculi Hist. lib. XXIII, 31; Trithemius cap. 232, et e recentioribus præter Labbeum eique laudatum Arnoldum Wionum tom. I Ligni Vitæ pag. 244 seq., aliosque, tum Caveum, Oudinum, consulendus imprimis Nicolaus Antonius tom. I Bibl. veteris Hispanæ, lib. V, cap. 4, pag. 250 seq. Videor autem mihi actum non acturus, si et ipse scripta ejus breviter retulero.

Editiones Operum Isidori hactenus exstant quatuor: una Margarini Bignæi, Paris. 1580; altera longe melior, Madritensis, Jo. Griali, 1599; tertia Jacobi Breulii, monachi S. Germani Parisiensis, Ord. Bened., Paris. 1601, in qua præfationes Madritensis editionis omissas ægre ferunt Colomesius et alii. Hæc recusa est Colon. 1617, cujus ordinem sequar in scriptis Isidori recensendis. Novam editionem quam exspectare jussit V. C. Jacobus Hommey, fata ejus prævertērunt.

1. *Originum* sive *Etymologiarum libri* XX, præmissis tribus ad Braulionem episcopum Cæsaraugustanum Isidori epistolis, et duabus Braulionis ad Isidorum, quo defuncto deinde Braulio ultimam manum addidit operi, inque libros digessit utilissimum sane, in quo ex optimis scriptoribus, ecclesiasticis etiam **A** non paucis, collegit breviterque exposuit de omni ferme argumento pleraque digna scitu, et multa bonæ notæ vix alibi reperiunda: lib. I, de Grammatica; II, de [d] Rhetorica et Dialectica; III, de quatuor Disciplinis mathematicis; IV, de [e] Medicina; V, de Legibus et temporibus, ubi breve Chronicon cap. ult. desinens in anno decimo Heraclii; VI, de Libris et Officiis Ecclesiasticis; VII, de Deo, Angelis et Fidelium Ordinibus; VIII, de Ecclesia et [f] Sectis diversis; IX, de Linguis, Societatibus et Cognatione; X, Vocabula ordine alphabeti, eorumque Origines; XI, de Homine et Portentis; XII, de Animalibus; XIII, de Mundo et Partibus; XIV, de Terra et Partibus; XV, de Ædificiis et Agris eorumque Mensuris; XVI, de Lapidibus et Metallis; XVII, de Rebus rusticis; **B** XVIII, de Bello et ludis; XIX, de Navibus, Ædificiis, et Vestibus; XX, de Penu, Instrumentis rusticis et domesticis. Subjunguntur etiam, pag. 178, fragmenta tria de Ponderidus, de Mensuris, variisque Vocabulis. In notatione originis vocabulorum non semper rem tangit acu, uti nec Varro apud Latinos, neque apud Græcos Plato, vel Philo apud Judæos: unde acerbior Christoph. Becmanni censura, *nil nisi nugas agere et risum movere*, et Salmasii ad Hist. Augustam pag. 28: *Isidorum more suo ineptum in etymologiis tradendis* improbantis, quem tamen in multis defendendum, alii eruditi docuere. Vide Nic. Anonium tom. I, pag. 251 seq. Prodiit hoc opus Isidori in Italia [g] ex veteri editione sine loco et anno; tum Augustæ Vindel. 1472, per Gintherum Zainer ex **C** Reutlingen, quæ exstat apud Venerandum nostrum Wolfium, et Venet. 1483, et Basil. 1489, Paris. 1509, 1520, nec non Haganoæ, apud Secerium, 1529, et cum Marciano Capella, ex emendatione Bonaventuræ Vulcanii, Basil. 1577, fol.; tum inter Isidori Opera, curante Margarino Bignæo, Paris. 1580, fol., atque ex Dionysii Gothofredi recensione inter scriptores Latinæ linguæ, Genev. 1595, 1602, 1622, 4°; denique cum notis præclaris Joannis Griali, qui observationibus Alvari Gomezii, Antonii Augustini et Petri Ciacconii usus est, in editione Operum Isidori Madritensi 1599, recusa Paris. 1601, et Col. 1617, fol. Eximii Codices antiqui Msti Lugd. Batavorum inter **D** libros qui fuere Isaaci Vossii.

[a] Voss. de Hist. Lat. p. 263.

[b] Blondellus de Episc. p. 73.

[c] Vide Thomas Pope Blount Censuram Scriptorum p. 336.

[d] Inde Isidorus de Arte Rhetorica, in antiquis rhetoribus Franc. Pithœi p. 356, 358.

[e] Symphoriani Camperii commentarium in librum IV Isidori, de Re Medica, memorat Nic. Antonius t. I, p. 255.

[f] Catalogus hæresium ex Isidoro repetitur a Gratiano parte II Decreti, causa 24, qu. 3, editus etiam ab Hieronymo Gebwiler Argentor. 1523, 4°, cum S. Augustini de Fide atque operibus et S. Hieronymo contra Helvidium et Vigilantium: et sparatim a J. Quintino, jurisconsulto, Paris. 1560.

[g] Vide Gesneri Bibl. p. 568.

2. *De Differentiis sive Proprietate Verborum* [a] liber I, pag. 179, ex Agrætio [b] aliisque antiquis de hoc argumento scriptoribus, de quibus dixi in Bibl. Latina, IV, 6. Liber II, *de Differentiis spiritualibus* verborum sacri et moralis argumenti pag. 185. Auctores citat Lactantium et Fulgentium. Liber tertius, primo longe plenior, digestus ordine litterarum, atque notis eruditis illustratus ex edit. Madritensi 1599, fol., qui *Differentiarum sive de Proprietate Sermonum* inscribitur pag. 194, præmissa præfatione in qua Isidorus notat veteres subtilius verba et verba distinxisse, sed poetis necessitate metrica sermonum proprietates confundentibus, consuetudinem obtinuisse ut pleraque ab auctoribus indifferenter acciperentur. *De his*, inquit, *apud Latinos, Cato primus scripsit, ad cujus exemplum ipse paucissimas differentias, partim edidi, partim ex auctorum libris deprompsi, tibique, lector, pro delectatione subnotavi.* Non alius fuit liber quem Ms. habere se testatus, edere voluit Barthius XXXII, 1, Adversar. Adde XXXIX, 14. Citat Isidorus in hoc libro etiam grammaticos Melissum et Palæmonem.

3. *Synonymorum* sive *Soliloquiorum* libri duo pag. 216, præmissa epistola ad Braulionem archidiaconum. Meditationes et præceptiones morales sunt, quæ *soliloquia* vocantur, quia homo solus plangens secum, vel rationem suam in consilium vocans inducitur : synonyma vero, quia eadem res aliis aliisque verbis repetita inculcatur. Prodierant Antuerp. 1488, 4°. Atque Italicæ versionis a Josepho Alchaino compositæ, editæque Venetiis A. 1570, meminit Nic. Antonius tom. I, pag. 263.

4. *De contemptu Mundi* libellus pag. 227, quem ait se scripsisse imitatione libri Ciceronis, illius scilicet quo consolationem de obitu Tulliæ suæ fuit complexus. Lucem viderat Venet. 1523, 8°.

5. *De Norma vivendi*, pag. 230.

6. *Exhortatio pœnitendi, cum consolatione ex misericordia Dei, ad animam futura judicia formidantem*, pag. 233.

7. *Lamentum pœnitentiæ* rhythmis trochaicis, alphabeto duplici pag. 234. Incip. : *Audi, Christe, tristem fletum, amarumque canticum.* Confer Lucam Tudensem in Isidori Vita cap. 6 tom. I Act. Sanctor. April., III, pag. 340 seq.

8. *Oratio pro Correptione Vitæ, flenda semper peccata*, pag. 239; *Oratio contra Insidias Diaboli*, pag. 244.

9. Epistola ad *Massanum* sive *Massonem* Emeritensem episcopum *de Lapsu Sacerdotis et Reparatione* data A.C. 609, pag. 245. Edidit et Canisius t.I, part. II antiquar. Lect., pag. 300 (edit. novæ Basnagianæ tom. II, parte II, pag. 147), et Octavianus Cajetanus Rom. 1616, 4°. Exstat et in Actis Sanctor. tom. I April., pag. 342. Vide Nic. Antonium tom. I, pag. 263 seq. et 268. Hæc Epistola plane commentitia videtur Joanni Morino lib. IV de Pœnitentia, cap. 15, § 6; quod pluribus probat Oudinus tom. I, pag. 1586 seq.

10. *De Natura Rerum* liber ad Sisebutum regem, pag. 246. Hic est *Liber Rotarum* in Chronico Fontanellensi; Trithemio cap. 232, *Cosmographia;* aliis, *de Mundo*, vel *Astronomicus* sive *de Astris* et in edit. Augustana 1472, fol., *de Responsione Mundi et Ordinatione Astrorum*. Vide Nic. Antonium tom. I Bibl. vet. Hispan., pag. 253. *Sane non contemnendum opusculum*, inquit Scriverius ad Vegetii v, 11. *et dignum viri docti censura. Multa indidem fragmenta Nigidii, Varronis, Suetonii Tranquilli et aliorum haurienda.*

11. *Chronicon* ab origine rerum usque ad annum quintum imp. Heraclii, et principis Sisebuti, cum notis *Garciæ de Loaisa*, ex edit. Madritensi.

Præter rem hoc Chronicon alii ad *Isidorum Pacensem* auctorem retulere : hujus vero auctor Chronici perinde ut Isidorus Hispalensis V. ult. Etymologiar. profitetur se vestigiis insistere Julii Africani, Eusebii, Hieronymi et Victoris Tunnunensis. Prodierat A. 1477 sub tit. *de temporibus;* et cum Gerhardi Mercatoris et Matthæi Beroaldi *Chronologia*, Basil. 1577, 8°, per Thomam Guarinum. In Ms. Vossiano Bibl. Leidensis inscribitur *Chronica de sex Mundi ætatibus ;* et in ipsis paginis, *Imago Mundi*, *Abbreviationem temporum* vocat Anonymus Mellicensis cap. 26.

12. *Historia sive Chronicon Gothorum*, [c] pag. 274, ab æra Hisp. 214 (A. C. 176) usque ad mortem Sisebuti regis, æra 666 (A. C. 628), subjuncta appendice *de Vandalis*, quæ eadem fere legitur in limine historiæ Roderici Toletani, et *de Suevis* [c], p. 277. Prodiit in libro secundo Chronici Lucæ Tudensis tom. IV Hispaniæ illustratæ, et integrior cum Codice sive XII libris legum Wisigothorum ex Bibl. Petri Pithœi, Paris. 1579, fol. et in Hispania illustrata Andreæ Schotti t. III, pag. 847; et cum scholiis Garciæ de Loaisa, Taurini 1693, 4°; et cum Bonav. Vulcanii notis, subjunctum Jornandi pag. 201, Lugd. B. 1597, 8°; et cum Jornande ac Paulo Warnefrido Frid. Lindenbrogii, p. 181. Et Vulcanius p. 235, et Lindenbrogius Hamb. 1611, breve *Chronicon Regum Wisigothorum* adjunxere. Longe emendatior et auctior historia illa exstat in Hugonis Grotii collectione rerum Gothicarum, Amstelod. 1655, 8°, pag. 707; et in Philippi Labbei Bibliotheca nova Mstorum pag. 61 seq; et in Aguirrii Conciliis Hispaniæ tom. II, pag. 183 seq. Vide Nic. Antonium t. I, pag. 256 seq.

13. *Liber Proœmiorum de Libris* quos in Canone recipit Ecclesia Catholica, *Veteris* pag. 278, *et Novi Testamenti* pag. 282. Quæ fuerit eo tempore sententia Ecclesiæ Occidentalis de Canone librorum sacrorum, ex hoc aliisque Isidori scriptis bene potest intelligi, ut notavit Richardus Simon in Censura Bibl. Ecclesiasticæ Dupinianæ tom. I, pag. 252. seq., cap. 55.

[a] Vide Goldastum ad Valerianum de bono disciplinæ, inter parænetic os veteres p. 54.

[b] Perperam *de proprietate rerum* apud Sigebertum

[c] Habet et Goldastus in scriptoribus rerum Suevicarum Francof. 1605, et Ulm. 1722, fol., p. 3.

qui etiam pag. 259 seq. notat Latinam versionem librorum Biblicorum non semper Hieronymianam sequi, sed aliam subinde, uti in Psalmis Romanum sive Italicum Psalterium, de quo vide Bonam II, 3, Rerum Liturgicar., et Nic. Antonium t. I, pag. 262.

14. *Commentaria* allegorica et vicina iis quæ inter Eucherii et Bedæ opera leguntur, sive *Quæstiones* et *mysticorum Expositiones Sacramentorum in Vetus Testamentum ;* in quibus auctor ait se sumpsisse dicta *ab Origene, Victorino, Ambrosio, Hieronymo, Cassiano, Augustino, Fulgentio, ac nostris insigniter temporibus eloquenti Gregorio.* In Genesin pag. 283, Exodum pag. 305, Leviticum pag. 315, Numeros pag. 320, Deuteronomium p. 326, Josue p. 330, Judicum pag. 333, Ruth pag. 336, Regum librum pag. 337 (II, pag. 342 ; III, pag. 344 ; IV, pag. 345) ; In Esdram, et de Maccabæis pag. 347, ex edit. Colon. 1530, 8°. Expositio *in Canticum canticorum* pag. 503. Totum Vetus Testamentum simpliciter exponendo percurrisse Isidorum testatur Sigebertus cap. 55. Hoc est quod Isidorus ipse mysticam expositionem traditurus : *Et quia jam pridem juxta litteram a nobis sermo totus contextus est.* Sed illum hodie desideramus.

15. *Allegoriæ Veteris* pag. 248, *et Novi Testamenti* pag. 351, prodierant Haganoæ apud Jo. Secerium 1529, 4°. Notæ Cypriani Suarez sive Soarii in editione Madritensi Operum Isidori A. 1599. In codice Cotelerii inscribitur hic Isidori liber : *de Significationibus Veteris et Novi Testamenti.* Vide ad Patres Apostolicos tom. I, pag. 738, Braulioni *de Nominibus Legis et Evangeliorum.*

16. Liber *de Scriptoribus Ecclesiasticis* XXXIII, p. 355. Prodierat cum Hieronymi, Gennadii, Honorii, Sigeberti et Henrici Gandavensis scriptis similibus, editore Suffrido Petri, Coloniæ 1580, 8° ; et in Conciliis Hispanicis Garsiæ Loaisæ A. 1593 ; et in Andræ Schotti Hispania illustrata t. I, Franc. 1603, fol. ; et in Auberti Miræi Biblioth. Ecclesiastica, Antuerp. 1638, Hamb. 1718, fol. ; et in Conciliis Hispanicis Loaisæ et Aguirrii t, III, p. 71. Non diversus hic *liber* a libro *de Viris illustribus* XLVI, qui p. 511, ex Garsiæ Loaisæ Conciliis Hispanicis, Madrit. 1593, fol., exhibetur, tantum addita [a] capita XIII : 1. de Sixto Papa, 2. de Macrobio Diacono, 3. Philastrio, 4. Theodoro Mopsuesteno, 5, de Ossio (primum est in libro de S. E.), 6 Rufino, 7. Vergundo sive Verecundo, 8. Victorino episcopo, 9. Idacio Chronici scriptore, 10. Eusebio episcopo Dorilætano, 11. Cereali, 12. Ferrando Afro, 13. Petro Ilerdensi, et 14. de Marcellino presbytero. Inde cap. 15, de Idacio. Priscillianistarum adversario, est caput secundum in libro de S. E., atque ita deinceps capita conspirant omnia ad extremum usque, quod utrobique est de Maximo Cæsaraugustano episcopo. Subjunctus ibidem p. 519. *Hildefonsi* Toletani libel-

A lus de Viris Illustribus duodecim, de cujus aliis editionibus dixi supra tom. III, p. 259.

17. *De Vita vel Obitu* Prophetarum et Apostolorum, sive *Sanctorum qui Deo placuerunt LXV Veteris*, p. 359, et *XXII Novi Test.*, p. 364. Prodierat in Orthodoxographis, Basil. 1569, fol., parte II, p. 1736, et ex veteri editione in 4°, sine loco et anno ; tum Haganoæ 1529, apud Jo. Secerium, 4. Usserius allegat libellum de festis Apostolorum in Martyrologio Hieronymiano, ex quo ait Isidorum hausisse quæ de Sanctis N. T. scripsit.

18. Ad *Florentiam*, sororem suam, *de nativitate Domini, passione et resurrectione, Regno atque Judicio.* p. 367. Fragmentum insigne versionis antiquæ Theotiscæ ex Codice Colbertino, quem illustris Baluzius ei

B communicaverat, cum Tatiani harmonia vulgavit atque insigni glossario auxit et illustravit vir egregius Jo. Philippus Palthenius, Ghryphiswald. 1706, 4°. Repetitum etiam in celeb. D. Jo. Schilteri t. 1 Thesauri Antiquitatum Teutonicarum. Ulm., 1727, fol.

19. *De Gentium Vocatione*, ad eamdem Florentiam p. 379. Hoc cum superiore scripto absolvit libros duos *contra Judæos*, Venet. 1485, 4, sive *contra nequitiam Judæorum*, editos apud Jo. Secerium, Haganoæ 1529, 4° Venet. 1584, atque in Oceano Juris sive Tractatu tractatuum, tomo XIV, p. 23. Inscribitur etiam *de Fide Catholica ex veteri et Novo Testamento*, vel *testimonoriumde Christo et Ecclesia*. Vide Nic. Antonium t. I, p. 262.

20. *De Ecclesiasticis Officiis* ad Fulgentium episco-

C pum Astigitanum libri II, p. 391. Editi primum a Joanne Cochleo Lips. 1534. 4° ; deinde ex Cochleo Parisiis apud Vivantium Gautherot 1542, forma minore, et 1564, 8° ; et in Orthodoxographis, Basil. 1569, fol. ; atque in Melch. Hittorpii sylloge scriptorum de Catholicis Ecclesiæ officiis, Colon. 1568., fol., ubi desunt duo postrema libri secundi capita *de suffragiis Ecclesiæ*, et *quorum suffragia prosunt :* atque eorum loco hæc legitur clausula p. 36 : *Hæc sunt pauca ex multis, quæ probabilium virorum novimus percepisse doctrinis, quorumque eloquia perinde quibusdam in locis a nobis interesse noscuntur, ut sermo noster patenis sententiis firmetur.* Exstant hi libri etiam in sylloge scriptorum de Officiis Ecclesiasticis Romana 1591, fol., Paris. 1610. fol. ; et in Biblio-

D thecis Patrum Paris. 1644, tom. X ; et in auctario A. 1624. Exstat et in Act. Sanctor. t. I April. p. 345. Ex hoc Isidori opere petita dicta in Anonymi tractatu de benedictione Dei ad Bathericum episc. ab A. 816 ad 842, Ratisbonensem edito a Stevartio p. 799 seq., et in edit. Sectionum Canisianarum Basnagiana t. II, p. 38, Isidori *exegesis in Missæ Canonem* Paris. 1548, 8°.

21 Ad *Ludifredum*, sive *Leofredum*, Cordubensem episcopum, quodnam episcopi et cæterorum sit officium in Ecclesia, p. 413, ex Ivone et Gratiano, ubi

[a] Illa XIII capita, appendicis more subjiciuntur Isidoro, Hildefonso, Juliano, ac Felici Toletano in editione Miræi, et apud Aguirrium t. III Concil. Hispan. p. 84.

deest pars postrema quæ ex Ms. offertur p. 486. *De Prælatis* fragmentum cum Goldasti notis editum 1601, 8°, cum Valeriani Cemeliensis sermone de bono disciplinæ.

22. *Sententiarum* Theologicarum libri III, ex Gregorii M. Moralibus magnam partem excerpti, p. 414, cum notis Garciæ Loaisæ p. 427, 452, 478, ex editione Taurinensi 1593, 4°. In illis erudita multa, illud vero prorsus destitutum naso critico quod p. 483 scribit Loaisa: *Nostris etiam exulceratissimis temporibus, Œcolampadii volumen adversus Sacramentum Eucharistiæ,* Bertramio *presbytero ad Carolum Magnum ascribitur: Carolostadii opus adversus imagines ipsi Caroli Magno: Calvini quidam liber Alcuino Caroli M. præceptori.* Isidori libri in antiquioribus editionibus inscribuntur *de summo bono,* quia incipiunt B a verbis: *Summum bonum Deus est,* Lovanii 1486, 4°, per Joannem de Wesphalia, et Lipsiæ 1493, atque sine loco et anno, in 12. Vide Theophilii Sinceri *Nachrichten von alten und raren Büchern* p. 163. Prodiit et Paris. 1519, 12; 1538. Hic videtur esse *liber Ecclesiasticorum Dogmatum* Sigeberto cap. 55: nam qui in editione Bignæana Parisiensi, A. 1580, Isidoro hoc titulo tribuitur, auctorem habet Gennadium Massiliensem. Isidorus *in fide Catholica* laudatur ab Ænea Paris. contra Græcos; sed intelligit libros de quo supra n. 19. Ex libro primo Sententiarum cap. 7. 10 et 38 seq., petitus liber *de Conversis ad Monachos,* quem velut ineditum vulgavit Canisius tom. V, II, Antiq. Lect., p. 305 (tom. II, II, edit. novæ p. 153), ut Constantino Cajetano observatum.

C 23. *Epistolæ sex* p. 486, duæ ad Braulionem, archidiaconum una, altera jam episcopum, tertia ad Helladium aliosque episcopos, quarta ad Claudium ducem, quinta ad Redemptum archidiaconum, et sexta ad Eugenium episcopum Toletanum. Exstant et in Actis Sanctor. t. I, April. p. 343 seq. Ex his quintam de usu panis azymi in Occidentali Ecclesia, suspectam habent viri doctissimi. Vide Nic. Antonium t. I, p. 264. Quartam sextamque refutat Oudinus tom. I, p. 1592 seq. Dallæus III, II, de cultibus Latinor. religiosis p. 296. W. E. Tentzelius de Symbolo Athanas. p. 53 seq.

24. *Regula Monachorum* capita XXIII, ad Cœnobitas Honorianenses, p. 490. Eadem quæ in Codice D Regularum Holsteniano Rom. 1661, 4°, p. 118, et Paris. 1663, 4°. Caput ultimum, *Sententia de Regula devotarum,* in Edmundi Martene tom. IX Monumentorum veterum p. 160.

25. *De Conflictu Vitiorum et Virtutum* liber p. 497, qui alieno loco lectus inter opera S. Ambrosii, Augustini, Leonis Magni. Vide Nic. Antonium tom. I, p. 265, qui malit tribuere *Ambrosio Autperto,* quod Oudino etiam placet tom. I, p. 1596.

Notæ vivorum doctorum in Isidori opera per *Joannem Grialum* collectæ et auctæ p. 523, 618.

26. *Liber Glossarum* ex variis glossariis, quæ sub Isidori nomine circumferuntur collectus p. 618, 631. Prodiere et cum glossis Græco-latinis Philoxeni et A aliorum, ex recensione Bonav. Vulcanii, Lugd. B. 1600, fol.; atque inter scriptores Latinæ linguæ, recensitos a Dionysio Gothofredo, Genev. 1595, 1602, 1622, 4°; et cum annotationibus Joannis Ludovici de la Cerda, in ejus Adversariis sacris, Ludg. 1626, fol., capite 141, p. 317 seq.; et novissime illustratæ eruditis Jo. Georgii Grævii observationibus, et *Auctario Glossarum* atque collectaneis Theodori Janssonii ab Abmeloveen, una cum Lexico philologico tertium edito Matthiæ Martinii, Trajecti ad Rhen. 1698, fol. (exempla quædam referunt Amst. 1701).

Scripta quæ in novissima Operum Isidori editione desiderantur.

Chronicon breve Regum Wisigothorum. Vide supra n. 12.

Sententia de regula Devotarum. Supra n. 24.

De Prælatis fragmentum, supra n. 21.

Exegesis in Missæ Canonem, supra n. 20.

Sermones plurimos diversis temporibus habitos, stylo egregio scriptos Isidorum transmisisse ad posteros, scribit Anonymus Mellicensis cap. 26. Sermonem *in natali S. Æmiliani,* episcopi Vercellensis, ms. in tabulario Ecclesiæ Vercellensis vidit Jo. Stephanus Ferrerius.

Sanctorum trium episcoporum, Religionis Benedictinæ luminum, Isidori Hisp., Ildephonsi Toletani et Gregorii R. E. cardinalis episc. Hostiensis Vita et actiones scholiis illustratæ. Accesserunt opuscula quædam ejusdem Isidori antea non edita, Rom. 1616, 4°, curante Constantino Cajetano, Syracusano: nimirum *Sermo* brevis *in die Nativitatis Domini,* alius *de sanctis Angelis.* Fragmenta *commentariorum in Regulam S. Benedicti,* de quibus vide Nic. Antonium tom. I, p. 268. *De conversis ad Monachos,* supra n. 3. *Oratio* sive *Confessio,* quam iterum edidit Jo. Tamaius Salazar tom. II Martyrologii Hispani.

Hymnus duplex in laudem *S. Agathæ* exstat in Actis Sanctor. tom. I, Febr. v, p. 596. Unus incipit: *Adesto plebs fidissima.* Alter: *Festum insigne prodiit.*

Explanatio *Danielis* prophetæ, et *de Susanna* ms. in Bibl. Leidensi. Vide Catalogum p. 329. Commentarius *in Cantica canticorum* qui legitur inter Gregorii M. Opera, Isidoro in quibusdam Codd. tribuitur. Liber *de Ordine creaturarum,* ad Braulium episcopum urbis Romæ (Cæsaraugustæ) editus a Dacherio t. I. Spicileg. p. 268 (edit. novæ tom. I, p. 225). Vide Nic. Antonium tom. I, p. 266, ubi disquirit quomodo Romæ potuerit nomine Cæsaraugusta venire.

Liber de Miraculis Christi, Nic. Antonius p. 267, ex Monastico Anglicano p. 223.

De S. Trinitate, Trithem.

De corpore et sanguine Domini, id.

De institutione jejunii Quadragesimalis fragmentum edere promisit Boxhornius notis ad Clodium Albinum Spartiani. Sed fortasse idem fuit cum lib. I, cap. 36, de Officiis Ecclesiast.

De partibus Orationis, Ms. in Bibl. Caroli de Mont-

chal; fortasse non diversum a capitibus quibusdam libri primi Originum. Similiter *de Numeris* quod Braulioni memoratur ex libro tertio, et *de Hæresibus* ex libro octavo. Etiam librum *de Nominibus Legis et Evangeliorum* et librum *de Mysteriis Salvatoris* puto latere in num. 13, 14, 15.

Librum Prophetiarum Isidori, pseudo-Luitprandus, p. 486, adversariorum ait se vidisse scriptum lingua Latina, Gothica; vulgari Hispana et Arabica.

Lucas Tudensis in Vita cap. 5, p. 340, nescio quod ejus *Alphabetum Papiæ Judicum* [a] memorat, et *alphabetum verbalium*, *Theologicarum distinctionum*, *alphabetum librorum*, *orationis*.

De *oratione Synodali* in synodo Hispalensi A. 636, paulo ante obitum habita, in qua Arii hæresin et Acephalitarum superstitionem condemnavit, mentionem facit Braulio, et scriptor Vitæ cap. 9, tom. I Act. Sanctorum April. p. 347.

Missale et *Breviarium* Hispanicis Ecclesiis præscriptum ab Isidoro non satis constat, atque dubitant viri eruditi Liturgiam *Mozarabicam* sive *Mixtarabicam* ad Isidorum auctorem referre. Confer W. E. Tenszelium de ritu Lectionum sacrarum § 54. *Legum* etiam *Wisigothicarum* libros XII, a Petro Pithœo, Paris. 1579, fol., et in Frid. Lindenbrogii Codice Legum antiquarum, atque in tomo tertio Hispaniæ illustratæ editos, post Isidorum demum collectos docent. Confer Nic. Antonium tom. I, p. 269, 270.

De *Collectione Canonum*, *Conciliorum* et *Epistolarum Decretalium* adhuc ut ferunt inedita, certe diversa ab illa Isidori Mercatoris, vide quæ notavi tom. XI Bibl. Græcæ p. 13 seq. et 66, et Nic. Antonium tom. I, p. 270 seq.

Interciderunt *commentarii allegorici* in plures libros Vet. Test. et *litterales* universi. Vide supra n. 14.

Veniam peto ab æquis lectoribus, si eorum sub oculis hic repræsentem omnium quotquot unquam audierim vel legerim, vetustissimum codicem Etymologiarum S. Isidori, quem servat Bibliotheca Malatestarum Cæsenatensis, librum, quem credo scriptum sæculo VII. Continet vero ille libros XXV, A nempe V ultra numerum quem editi præferunt. Id vero discrimen non inde provenit, quod addita sint quædam supra edita, sed ex diversa tantummodo disponendi operis ratione. Ita ergo distribuitur. Quatuor priores libri sunt ut in editis excepto quod libri IV, cap. 13, de initio medicinæ deest. In lib. V variat nonnihil Chronicon Isidori, quod incipit in hoc codice : *Ordinem Temporum*. Reliqui dein libri usque ad cap. 26, lib. XVIII pari passu cum editis procedunt, sed initium capitis 27 in editis est in codice initium libri XIX. Tum caput 20 lib. XVIII in editis est ibi liber XX. Liber XXI incipit a cap. 52 lib. XVIII. Liber XXII est caput 60 libri XVIII. Liber XXIII exorditur a cap. 7 lib. XIX. Liber XXIV a cap. 20 libri XIX. Denique totus liber XXV libro XX B editorum cohæret. Additamenta illa, quæ in edito Parisiensi 1601, p. 269, seorsum dantur hic etiam, sed non omnia comparent ad marginem descripta, ut *talentum*, etc., *mina*, etc., *obolus*, etc., *siclus*, etc. Sunt vero hæc additilia alterius et paulo recentioris manus, quam reliqua omnia. Variantes quædam occurrunt non contemnendæ, quas tamen ego majori diligentia annotare ex temporis angustia prohibitus sum. Unum hoc tantummodo non neglexi. Quo loco in edito lib. XIX, cap. 19, legitur *Canterium*, *Gallaia*, *Gavia;* ibi est *Cauteria Lingulina*. Denique in fine libri eadem ac cætera manu versus isti leguntur :

Ut est labor agricolis (*sic*) vomere proscindere terras
Est mihi arundineus (*sic*) calamus sulcare novales.
C Ille etiam tostas congaudet cernere messes,
Sic et ego finem lecto concludere versum (*sic*).

Libros de officiis nactus sum in altero ms. codice Lucensi, sæculo VIII scripto, atque in illo postrema duo illa capita desiderari animadverti, quæ et in Hittorpii editione desunt ; sicut et ibi pariter iisdem verbis, quibus et editus Hittorpianus totum opus concluditur.

Denique prætereundum haudquaquam duco collectionem canonum Isidorianam evulgasse Romæ an. 1741 virum cl. Cajetanum Cenni, qui et adductis in Præfatione argumentis sincerum illum Isidori Hispalensis fetum esse demonstrat.

[a] An *Patronymicorum?*

TESTIMONIA DE S. ISIDORO HISPALENSI

Sancti Braulionis, Cæsaraugust. episcopi, Prænotatio librorum D. Isidori.

Isidorus vir egregius, Hispalensis Ecclesiæ episcopus, Leandri episcopi successor et germanus, floruit a tempore Mauritii imperatoris, et Reccaredi regis; in quo quiddam sibi antiquitas vindicavit, imo nostrum tempus antiquitatis in eo scientiam imaginavit : vir in omni locutionis genere formatus, ut imperito doctoque secundum qualitatem sermonis existeret aptus, congrua vero opportunitate loci incomparabili eloquentia clarus. Jam vero quantus D sapientia fuerit, ex ejus diversis studiis et elaboratis opusculis perfacile prudens lector intelligere poterit. Denique de iis quæ ad notitiam nostram venerunt, ista commemoravi. Edidit libros Differentiarum duos, in quibus subtili discretione ea quæ confuse usu proferuntur sensu discrevit; Prooemiorum librum unum, in quo, quid quisque liber sanctæ contineat Scripturæ, brevi subnotatione distinxit; de Ortu et Obitu Patrum librum unum, in quo eorum gesta, dignitatem quoque, et mortem eorum, atque sepulturam sententiali brevitate subnotavit; ad germanum suum

Fulgentium, episcopum Astigitanum, Officiorum libros duos, in quibus originem Officiorum, cur unumquodque in Ecclesia Dei agatur, interprete suo stylo non sine Majorum auctoritate elicuit; Synonymorum libros duos, quibus ad Consolationem animæ, et ad Spem percipiendæ veniæ, intercedente rationis exhortatione, erexit; de Natura Rerum ad Sisebutum regem librum unum, in quo tam de Ecclesiasticorum Doctorum quam etiam de Philosophorum indagine obscura quædam de elementis absolvit; de Numeris librum unum, in quo Arithmeticam propter Numeros Ecclesiasticis Scripturis insertos ex parte tetigit disciplinam; de Nominibus Legis et Evangeliorum librum unum, in quo ostendit quid memoratæ personæ mysterialiter significent; de Hæresibus librum unum, in quo Majorum secutus exempla, brevitate qua potuit, diffusa collegit; Sententiarum libros tres, quos floribus ex libris papæ Gregorii Moralibus decoravit; Chronicorum, a principio Mundi usque ad tempus suum, librum unum nimia brevitate collectum; contra Judæos, postulante Florentina germana sua proposito virgine, libros duos in quibus omnia quæ Fides Catholica credit, ex Legis et Prophetarum testimoniis approbavit; de Viris Illustribus librum unum, cui nos ista subjunximus; Monasticæ Regulæ librum unum, quem pro Patriæ usu et invalidorum animis decentissime temperavit, de Origine Gotthorum, et Regno Suevorum, et etiam Wandalorum Historia, librum unum; Quæstionum libros duos, quos qui legit, veterum tractatorum multam supellectilem recognoscit; Etymologiarum codicem nimia magnitudine, distinctum ab eo titulis, non libris, quem quia rogatu meo fecit, quamvis imperfectum ipse reliquerit, ego in viginti libros divisi: quod opus omnimodo philosophiæ conveniens quisquis crebra meditatione perlegerit, non ignotus divinarum humanarumque rerum scientia merito erit. Ibi redundans diversarum artium elegantia, ubi quæcunque fere sciri debentur, restricta collegit. Sunt et alia ejus viri multa opuscula, et in Ecclesia Dei multo cum ornamento inscripta. Quem Deus post tot defectus Hispaniæ novissimis temporibus suscitans (credo ad restauranda antiquorum monumenta, ne usquequaque rusticitate veterasceremus), quasi quamdam apposuit destinam. Cui non immerito illud philosophicum a nobis aptatur: Nos, inquit, in nostra urbe peregrinantes errantesque tanquam hospites, tui libri, quasi domum reduxerunt: ut possimus aliquando qui et ubi essemus agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum, tu domesticam publicamque disciplinam, tu sedium, regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Quo vero flumine eloquentiæ, et quot jaculis divinarum Scripturarum, seu Patrum testimoniis Acephalitarum hæresim confoderit, synodalia gesta coram eo Hispali acta declarant. In qua contra Gregorium præfatæ hæresis antistitem eam asseruit veritatem. Obiit temporibus Heraclii imperatoris, et Christianissimi Chintilani regis, sana doctrina præstantior cunctis, et copiosior operibus charitatis.

Ex sancti Ildephonsi, Toletani episcopi, libro de Viris Illustribus.

Isidorus post Leandrum fratrem Hispalensis sedis provinciæ Bethicæ cathedram tenuit; vir decore simul et ingenio pollens: nam tantæ jucunditatis affluentem copiam in eloquendo promeruit, ut ubertas admiranda dicendi ex eo in stuporem verteret audientes, ex quo audita bis, qui audisset non nisi repetita sæpius commendaret. Scripsit Opera, et eximia, et non parva, id est librum de Ortu et Obitu Patrum; librum Lamentationis, quem ipse Synonymorum vocavit; libellos duos ad Florentinam sororem contra nequitiam Judæorum; librum de Natura Rerum ad Sisebutum principem; librum Differentiarum; librum Sententiarum. Collegit etiam de diversis auctoribus, quod ipse cognominat, Secretorum Expositiones Sacramentorum, quibus in unum congestis, idem liber dicitur Quæstionum. Scripsit quoque in ultimo ad petitionem Braulionis Cæsaraugustani episcopi librum Etymologiarum, quem cum multis annis conaretur perficere, in ejus opere diem extremum visus est conclusisse. Floruit temporibus Reccaredi, Liuvanis, Witterici, Gundemari, Sisebutis, Suinthilani, et Sisenandi regum: annis fere quadraginta tenens pontificatus honorem, insignemque doctrinæ sanctæ gloriam pariter et decorem.

Ex Sigeberti Gemblacensis libro de Viris Illustribus.

Isidorus Junior, Hispalensis episcopus, multa scripsit. Scripsit ad Braulionem episcopum viginti libros Etymologiarum. Scripsit librum Procemiorum de libris Veteris et Novi Testamenti, quos in Canonem recepit Ecclesia catholica; de Ecclesiasticis Officiis, ad Fulgentium; de Ortu, Vita et Obitu sanctorum Patrum, qui in Scriptura laudibus efferuntur; ad Orosium, librum de Significationibus Nominum; ad Sisebutum, librum de Natura Rerum. Scripsit et librum de Differentiis Verborum; librum de Proprietate Rerum; librum Sermonum; librum Ecclesiasticorum Dogmatum. Scripsit Synonyma, ubi inducuntur duæ personæ: una hominis plangentis, altera rationis admonentis. Scripsit et Lamentum Pœnitentis, distinctum alphabeto, addita oratione. Scripsit de Conflictu Virtutum et Vitiorum librum unum; de Mysteriis Salvatoris librum unum. Totum Vetus Testamentum simpliciter exponendo percurrit. Scripsit et alia sæculari litteraturæ competentia, quæ commemorare nihil ad nos.

Obitus beati Isidori a Redempto Clerico recensitus.

Visum est mihi, ut tuæ sanctitati breviter exponerem, qualiter bonæ recordationis dominus meus Isidorus Hispalensis Ecclesiæ metropolitanus episcopus pœnitentiam acceperit, suamque confessionem erga Deum, vel homines habuit; vel quomodo de hoc sæculo ad cœlum migrarit, fideli prænotationis meæ stylo, tuæ dilectioni notescerem. Quæ res me primum compulit pro hac sollicitudine, quam ex amore in eum offertis, vestræ charitati gratias

agere; deinde, quia vera supprimere nequeo, et quod de eo, pauca de multis colligere potui, te orante, dicere cogor. Dum finem suum, nescio qua sorte, jam prospiceret, et fatigatum corpus ægritudine assidua subtiliter animæ natura prævideret, tantam eleemosynam quotidianis diebus per sex pene menses, seu amplius, plusquam erat solitus pauperibus ab eo est erogata, ut oriente sole usque in vesperum multis illis in accipiendam maneret substantiam. Post hæc vulnere percussus est, ita ut dum febris in corpore convalesceret, et cibum rejiceret debilitatus stomachus. Ad pœnitentiam convaluit, atque suos coepiscopos, Joannem scilicet et Apartium beatissimos, mox adesse fecit præsentes. Et dum a cellula sua ad basilicam sancti Vincentii martyris adduceretur, cuncta agmina pauperum clericorum, religiosorum omnium, cunctarumque hujus civitatis plebium cum vocibus et magno ululatu eum susceperunt, ut si ferreum possideret quispiam pectus, solveretur mox in lacrymas, et lamentum totus. Et dum in prædicti martyris basilicam juxta altaris cancellum in medio poneretur choro, mulierum turbas longius stare præcepit, ut in accipiendo ipse pœnitentiam, virorum tantum, non illarum, circa eum cerneretur præsentia. Et dum a prædictis sacerdotibus ab uno cilicio, ab altero super se mitti..... exponere cinerem, expandens manum ad cœlum, ita exorsus est, dicens : Tu Deus, qui nosti corda hominum, et Publicano longe posito, dum pectus percuteret suum, dimitti peccata dignatus es; qui Lazarum dormientem de monumento post resolutionem carnis die quarta dignatus es resuscitare, et Abrahæ patriarchæ sinus eum recipere voluisti; suscipe in hac hora confessionem meam, et peccata, quæ innumerabiliter contraxi, ab oculis differ tuis : non reminiscaris mala mea, et juventutis delicta ne memineris. Tu, Domine, non posuisti pœnitentiam justis, qui non peccaverunt tibi; sed mihi peccatori, qui peccavi super numerum arenæ maris. Non inveniat in me hostis antiquus, quod puniat. Tu scis, quia postquam infelix ad onus istud, potius quam ad honorem, in hanc sanctam Ecclesiam indigne perveni, peccare nunquam sinivi; sed ut inique agerem, laboravi. Et quia tu dixisti : In quacunque hora peccator a viis suis reverterit, omnes iniquitates suas traderes oblivioni : hujus præcepti memor sum tui. Clamo utique cum spe et fiducia ad te, cujus cœlos aspicere non sum dignus præ multitudine peccatorum, quæ conversantur in me. Adesto et suscipe orationem meam, et mihi peccatori dona veniam postulatam. Quod si cœli non sunt mundi in

A conspectu tuo, quanto magis ego homo, qui bibi, quasi aquas, iniquitatem, et sumpsi, ut colostra, peccatum. His igitur consummatis, corpus et sanguinem Domini cum profundo gemitu cordis, indignum se judicans, ab ipsis suscepit pontificibus. Deinde eorumdem sacerdotum, et quicunque de clero erant, civium cunctarumque plebium veniam precabatur, dicens : Deprecor vos, sanctissimi Domini mei sacerdotes, sanctamque congregationem clericorum et populi, ut pro me infelici et pleno omni sorde peccati ad Dominum vestra porrigatur oratio : ut qui meo merito Dei non sum dignus impetrare clementiam, intercessu vestro merear consequi meorum veniam delictorum. Dimittite mihi obsecro, indigno, quod in unumquemque commisi B vestrum : si quem contempsi odio, si quem rejeci impie charitatis consortio, si quem maculavi consilio, si quem læsi irascendo : dimittite nunc petenti, imo et pœnitenti. Et dum una voce omnes pro eo indulgentiam postulassent, et unicuique debiti sua vincula, vel chirographa condonassent, circumstantes iterum admonuit, dicens : Sanctissimi Domini mei episcopi, et omnes qui adsunt, rogo et obsecro ut charitatem invicem vobis exhibeatis, non reddentes malum pro malo, nec velitis esse susurro in populo, non inveniat in vobis hostis antiquus quod puniat, non reperiat a vobis relictum lupus rapax quem auferat, sed potius ereptam ab ore lupi ovem pastor suis humeris congaudens reportet ad hanc caulam. Igitur post hanc confessionem, vel oratio- C nem, residuam egenis et pauperibus mox dari jussit pecuniam. Cui tamen fideli sit dubium, ut non statim, dimisso omni facinore, associaretur societatibus angelorum? Interea se ab omnibus osculari studuit, dicens : Si ex toto corde dimiseritis ea quæ in vos adversa vel prava usque hactenus intuli, dimittet vobis Creator Omnipotens omnia delicta vestra; ita ut sacri fontis unda, quam hodie devotus est populus percepturus, sit vobis in remissionem peccatorum, et hoc osculum inter me et vos maneat in testimonium futurorum. Completis his omnibus, ad cellulam reductus est, et post diem confessionis vel pœnitentiæ quartum pastoralem jugiter curam, et finem suum consummavit in pace. Amen. Sub die pridie Kalend. April., luna XIX, æra DCLXXIV.

D *Ex concilio Toletano* VIII, *cap.* 2.

Nostri quoque sæculi doctor egregius, Ecclesiæ catholicæ novissimum decus, præcedentibus ætate postremus, doctrinæ comparatione non infimus, et (quod majus est) in sæculorum fine doctissimus, atque cum reverentia nominandus, Isidorus.

J. GRIALIS AD ETYMOLOGIARUM LIBROS ADMONITIO.

Origines verborum qui tradunt, sive se intra grammaticorum fines contineant, sive philosophandi studio latius evagentur, sive utrumque (quod sanctus Isidorus fecit) sequantur; periculosæ tractant plenum opus aleæ. Id quod non modo Plato, et Varro, Stoicique (quos hujus rei perstudiosos fuisse e Cicerone novimus), sed gravissimi quique e nostris nimium experti sunt. Neque tamen ipsorum culpa, sed eorum vitio, qui quid illi spectarint, non sunt satis assecuti. Cujus rei caput illud est præcipuum, quod cum

uniuscujusque verbi (ut ait Varro) naturæ sint duæ, a qua re, et in qua re vocabulum sit impositum, illudque spectare grammatici, hoc magis sit philosophi : priorem illam rationem ingressis, huicque disciplinæ (quæ 'Ετυμολογική dicitur) insistentibus multi difficiles se et morosos identidem exhibent; dum ad syllabas et litteras omnia revocantes, si quid paululum deerrarit, id ut dissimulent, imperare sibi non possunt. At qui alterum genus (quod περὶ σημαινομένων idem Varro nominat) sibi proponunt; dum rebus ipsis edocendis, atque oculis subjiciendis intenti, occasionem tantum in vocibus captant, neque tam verbis, quam rebus lucem inferre student; ii vero, dum parum grammaticos videri se negligunt, in minus eruditorum opinionem incurrunt : cum sint maxima ex parte illis ipsis, qui artem hanc unam profitentur, ea in ipsa longe solertiores, modo animum ad eam rationem adhibeant, quam serio se nosse dissimulant. Quis enim credat, quæ res minutissimis grammaticis obviæ sint, eas doctrinarum omnium parentes, ac repertores usque adeo fugisse, ut se deridendos levissimis hominibus tam sæpe propinarint? An erit, qui Ciceroni tumultum timorem multum, Sulpitio testamentum mentis testationem, Tertulliano limum liquorem opimum fuisse, persuasum habeat? Aut qui Sylvestrum, et Romanæ synodi Patres Curiam a cruore dictam existimasse arbitretur? Nam ex Platone, Varrone, Hieronymo exempla congerere superfluum. Cum duo priores jam olim ea de re vulgo male audiant : Hieronymus vero culpam hanc (si modo culpa est) ita agnoscat, ut sibi ipse ignoscat; neque enim aliter toties illam in se admitteret, Græcis, et Latinis nominibus Hebraicas notationes (ut ipsius utar verbo) tam violenter assignans. Lusisse, inquies, gravissimos viros? Non nego. Illud aio assecutos, ut cum lusisse existimari voluerint, turpiter labi minus prudentibus hominibus videantur. Sed rursus eos, sive lusus, sive ineptias appellent; non carere fructu et utilitate dico. Nam, quin res, aut involutas explicent, aut obscuras in apertum producant, aut quæ notæ, manifestæque sint, acrius, ut sensus irritent, faciant, æquus harum rerum æstimator negabit nemo. Mantum (quod indumentum Hispanicum dicit esse Suidas) Isidorus, quod manus tegat tantum, nominatum vult. Qua notatione profusiore nos ea veste nunc uti ostendit, utpote quæ non manus solum, sed pedes quoque jam teget. Loricam noverat e Servio suo (neque enim librum alium tam legendo triverat) tegmen esse de loro factum. Loris carentem dixisse maluit; ut a lorica, quæ jam olim exolevisset ad circulis consertam ferreis Lectoris animum oculosque converteret. Sexcenta sunt hujusmodi. De definitionibus qui scripsere, cum unam, quæ rei naturam proxime attingat, veræ definitionis nomine dignentur, tamen reliquas ita non fastidiunt, ut earum plurima genera sedulo conquirant (nam quindecim, aut iis etiam plura Victorinus et Boethius prodidere) notationum, quæ verborum enodationes, descriptionesque sunt, conceptiones varias, cur tantopere aversentur, si quæras : causam quam afferant? Nisi forte, id se indignari, quod aberrationes hujusmodi in verborum, quam in rerum lusu magis appareant. At minori apparent cum periculo, non minori interdum cum fructu. Ut si qua in re, in hac plane verum sit, quod ait Flaccus : Ridiculum acri, fortius et melius magnas plerumque secat res. Sed ad Isidorum redeamus. Qui cum omne scriptorum genus diligentissime pervolutaret : optimum ratus, si parum eruditi sæculi hominibus brevem, facilemque viam ad disciplinas omnes aperiret : ut simul, et rerum, et verborum notitiam traderet, quaque liceret, in ipsis vocibus hærere omnia ostenderet; nihil aptius visum, quam si vocum enucleandis notionibus, et proprius earum usus ostenderetur, et rerum iisdem subjectarum, audito sono, obversaretur ante oculos, maneretque veluti spectrum quoddam, atque simulacrum. Quod cum faceret, plurimas quidem sive origines, sive explicationes e veteribus scriptoribus desumpsit; sed neque veritus est ipse illorum exemplo (quod bonum sibi esset, atque commodum) novas quoque proferre, consimilique ludo ludere. Eorum, inquam, exemplo, quorum æmulari exoptavit negligentiam, non admodum curans levium criticorum obscuram diligentiam. Qui, si quid in eo carperent, attendissent, minus sæpe, minusque audacter in illum sævirent. Ridiculi enim plane ipsi sunt, cum ea multoties rident, quæ illorum, quos ipsi venerantur, quosque hic noster auctores habuit, bona ex parte fuisse reperiuntur. Quos spero fore jam æquiores, cum multa, quæ quasi Isidoriana, cachinno excipiebant, vetustioribus auctoribus reddita videbunt. Quod si hoc opus, aut perfecisset D. Isidorus, aut non damnis auxissent maximis lectores : non diffideremus fortasse omni illum propemodum culpa liberare. Testatur enim ex veteris lectionis recordatione collectum : aliorum autem vitia præstare nolle se, diserte ipse profitetur. Nunc vero, cum auctoris summa abfuerit manus, interpolaritque hæc, et digesserit (ut quibusdam videtur) Braulio; lectores, quod in hoc volumine satis magnam, satisque lautam librorum supellectilem per id tempus sibi esse ducerent, quidquid aliunde possent, huc congererent; librarii, quidquid illitum chartarum margini cernerent, pro se quisque certatim in contextum inferrent; cujus audaciæ (an impietatis potius dicam?) tam multis aliorum delictis ad Isidori invidiam abuti? Sed ut quid in eo reprehendant, videamus, accusationis capita proposuisse fuerit operæ pretium. Vocibus (inquiunt) Latinis Græcas, Græcis Latinas origines tribuit. Quæ priora sunt, e posterioribus oriri vult. Ortographiæ rationem nullam ducit. Quæ verborum productiones sunt, in stirpibus, et radicibus numerat. Pro certis originibus origines alias, quæ significationibus subserviant, arbitrio suo supponit. Ad hanc opinor summam crimina omnia referri. Quæ nisi communia illi cum optimis auctoribus ostendero, non causam dico, quin, quod meritus est, ferat. Sed pluribus exemplis non utar : quod indicatis locis, facile sibi quisque ingentem sylvam comportare possit. Artem et oratorem Latinas esse voces ambigit nemo. At artem Donatus ἀρετὴν, oratorem ἀρητῆρα voluit esse Festus. Quam multa eodem modo Varro ex iis etiam, quæ in utroque agro (ut ait ille) non serpunt? Quid? Qui ex nostris Jesum ἴασιν, Cephas κεφαλὴν esse dixerunt, quorum nominum certas origines et interpretationes ex Evangelio noverant? At qui viri? Quatuor a figura quadrata deduxit Isidorus, cum quadratum e quatuor oriri rectum, simplexque videatur. Nonne jus eodem modo a justitia traxit Ulpianus? Orthographiæ rationem nullam ducit. Quid? Qui hortum ab oriendo, aut hederam ab edendo, aut ab hærendo dictam docet? At is est Festus Pompeius. Cui vero productiones pro stirpibus non sint, ut Sulpitio in testamento, Aquillio in postliminio; eorum, qui in hoc ludo se exercuerunt, arbitror omnino fuisse neminem. Quid illis facias, qui de originum suppositionibus, quo significationes magis appareant, quæruntur? Nisi grammaticorum inter jubeas plorare cathedras? Nam cum sinistrum, quantum ad auguria attinet, et senatorem, quantum ad agendi facultatem, utrumque a sinendo trahit Servius; nonne aliud veriloquium sciens, prudensque dissimulat? Quid? Quod nonnunquam ita fieri res ipsa cogit. Germanum negat esse Varro de eodem germine, sed de eadem genitrice manantem. Quid cum dignitati, vel honestati serviunt, aut melius aliquid innuunt; quam voces præ se ferant? Ignorabat idem Varro, culinam, quam in postica domus parte fuisse dixerat, a postica animalis parte dictam? A colendo ignem duxisse maluit. Obscurum Isidoro fuerat, medicinam a medendo oriri? A modo deflexit; ut ejus qualis usus esse deberet,

ostenderet. Sed instant clamoribus, atque urgent; etymologias, veriloquiaque, quæ neque etymologiæ, neque veriloquia sint, appellari nequaquam debuisse : itaque neque etymologiarum nomine libros fuisse præscribendos. Quasi non ἀλαὼν μάρτυς ἡ ἐτυμολογία a Galeno dicta sit? Sed laborasse plane videtur sanctissimus vir, ut opus longe utilissimum, et (ut illa ferebant tempora) immensi laboris, exigue admodum, et (ut ita dixerim) exiliter indicaret. Itaque rerum plurimarum doctrina refertos Commentarios, quasi nomina sola continerent, Etymologiarum libros appellari voluit, aut certe, cum longius progressus est, opus de quarumdam rerum origine ad Braulionem mittere se scribit. Qua præscriptione quid verecundius, aut modestius excogitari potuit? Ergo id ille consecutus est, ut posteri non quarumdam, sed omnium (prope dixerim) rerum, ac verborum ab his libris habere se cognitionem ad hæc usque tempora perpetuo agnoverint, et magna voce prædicaverint.

SANCTI ISIDORI
HISPALENSIS EPISCOPI
ETYMOLOGIARUM
LIBRI XX.

[a] Præfatio.

Domino meo, et Dei servo, Braulioni episcopo, Isidorus. En tibi, sicut pollicitus sum, misi opus de origine quarumdam rerum, ex veteris lectionis recordatione collectum, atque ita in quibusdam locis adnotatum, sicut exstat conscriptum stylo majorum.

LIBER PRIMUS,
DE GRAMMATICA.

CAPUT PRIMUM.
De disciplina et arte.

1. [a] Disciplina a *discendo* nomen accepit; unde et scientia dici potest. Nam *scire* dictum a *discere*, quia nemo nostrum scit, nisi qui discit. Aliter dicta disciplina, [b] quia discitur plena.

2 2. Ars vero dicta est, [c] quod artis præceptis regulisque consistat. [d] Alii dicunt a Græcis hoc tractum esse vocabulum ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, id est, *a virtute*, quam scientiam vocaverunt.

3. [e] Inter artem et disciplinam Plato et Aristoteles differentiam esse voluerunt, dicentes artem esse in iis quæ se et aliter habere possunt; disciplinam vero esse quæ de iis agit quæ aliter evenire non possunt. Nam quando veris disputationibus, aliquid disseritur, disciplina erit; quando aliquid verisimile atque opinabile tractatur, nomen artis habebit.

CAPUT II.
De septem liberalibus artibus.

1. Disciplinæ liberalium artium septem sunt. Pri- A ma, grammatica, id est, loquendi peritia. Secunda, rhetorica, quæ propter nitorem et copiam eloquentiæ suæ maxime in civilibus quæstionibus necessaria existimatur. Tertia, dialectica cognomento logica, quæ disputationibus subtilissimis vera secernit a falsis.

2. Quarta, arithmetica, quæ continet [f] numerorum causas, et divisiones. Quinta, musica, quæ in carminibus cantibusque consistit.

Sexta, **3** Geometria, quæ [g] mensuras dimensionesque complectitur. Septima, astronomia, quæ continet legem astrorum.

CAPUT III.
De litteris communibus.

1. Primordia grammaticæ artis litteræ communes existunt [h] quas librarii et calculatores sequuntur, B quorum disciplina velut quædam grammaticæ artis infantia est. Unde et eam Varro litterationem vocat. Litteræ autem sunt indices rerum, [i] signa verborum, quibus tanta vis est, ut nobis dicta absentium

Cap. I. — [a] *Disciplina a disc.* Verba sunt. D. August., Soliloq. cap. 2.

[b] *Quia discitur plen.* Pleni vis in disciplina nulla est, nam *plina* productio est sola verbi. Sed, ut hujusmodi notationum lusus etymologiarum vera, ac sincera appellatione commendari se minime postulant, ita qui hæc statim quasi inepta aut inania prorsus fastidiose respuat, nimium ipse durus sit præter æquumque et bonum.

[c] *Quod artis præcept.* Artis pro arctis antiquos scripsisse constat. Nam Valerius Probus artus pro angusto, et arctus pro membris inflexione sola distinguit. Festus: *Artifices quod apte opera inter se artent, qua ex causa etiam artes appellatæ sunt.*

[d] *Alii dicunt.* Donatus, in Andr.; et Serv., in artem secundam Donati. Varro, lib. IV : *Nonnulla* (inquit) *nomina in utraque lingua habent radices, ut arbores quæ in confinio natæ in utroque agro serpunt.*

[e] *Inter art. et disc.* Eodem modo distinguit artem a scientia Arist.

Cap. II. — [f] *Numerorum causas.* Ita Gothici recte, al., *casus.*

[g] *Mensuras.* Soli duo Tarraconenses habent *mensuras terræ*. A reliquis ea vox abest. Quod si non tam etymon, quam rem ipsam, quæ magis communis est, spectes, non incommode illam rejiciemus. *Est* (inquit) lib. II, c. 25, *Geometria mensura magnitudinis immobilis, atque formarum,* cum lib. III, c. 10, veram nominis rationem reddiderit.

Cap. III. — [h] *Quas librarii.* Aug., lib. II de Ord., cap. 12, cum de litteris egisset, hæc subdit : *Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duabus repertis nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat.*

[i] *Signa verb.* Hieron., de Notis, epist 34 : *et lin-*

sine voce loquantur. Verba [a] enim per oculos, non per aures, introducunt.

2. Usus litterarum repertus est propter memoriam rerum. Nam, ne oblivione fugiant, litteris alligantur. In tanta enim rerum varietate, nec disci audiendo poterant omnia, nec memoriâ contineri.

3. [b] Litteræ autem dictæ, quasi legiteræ, quod iter legentibus præstent, vel quod in legendo iterentur.

4. Litteræ Latinæ et Græcæ ab Hebræis videntur exortæ. **4** [c] Apud illos enim prius dictum est *aleph;* deinde ex simili enuntiatione apud Græcos tractum est *alpha;* idem apud Latinos *a*. Translator enim ex simili sono alterius linguæ litteram condidit ut nosse possimus, linguam Hebraicam omnium linguarum et litterarum esse matrem. Sed Hebræi viginti duobus elementis litterarum secundum Veteris Testamenti libros utuntur; Græci vero viginti quatuor; Latini, inter utramque linguam progredientes, viginti tria elementa habent.

5. [e] Hebræorum litteras a Lege cœpisse * per Moysen, Syrorum autem et Chaldæorum per Abraham. [f] Unde cum Hebræis, et numero, et sono concordant, solis characteribus discrepant. Ægyptiorum litteras Isis regina, [g] Inachi filia, de Græcia veniens in Ægyptum, reperit, et Ægyptiis tradidit. [h] Apud Æpyptios autem alias habuisse litteras sacerdotes dicunt, alias vulgus; sacerdotales ἱερὰς, vulgares πανδήμους. Græcarum litterarum usum primi Phœnices invenerunt, unde et Lucanus :

Phœnices primi (famæ si creditur) ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

6. Hinc est quod et Phœniceo colore librorum capita scribuntur, **5** quia ab ipsis litteræ initium habuerunt. [i] Cadmus Agenoris filius Græcas litteras a Phœnice in Græciam septemdecim primus attulit : α, β, γ, δ, ε, ζ, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, φ. [j] His Palamedes Trojano bello tres adjecit : η, χ, ω. [k] Post quem Simonides Melicus tres alias adjecit : Θ, Ψ, Ξ.

7. [l] Υ litteram Pythagoras Samius ad exemplum vitæ humanæ primus formavit; cujus virgula subterior primam ætatem significat; incertam quippe et quæ adhuc se nec vitiis nec virtutibus dedit. Bivium autem, quod superest, ab adolescentia incipit; cujus dextera pars ardua est, sed ad beatam vitam tendens; sinistra facilior, sed ad labem, interitumque deducens. De qua sic Persius ait :

Et tibi quæ Samios deduxit littera ramos,
Surgentem dextro monstravit limite callem.

8. Quinque autem esse apud Græcos mysticas litteras. Prima Υ, quæ humanam vitam significat, de qua nunc diximus. Secunda Θ, quæ mortem significat. Nam judices eamdem litteram *theta* apponebant ad eorum nomina quos supplicio afficiebant. Et dicitur *theta* ἀπὸ τοῦ θανάτου, id est, *a morte*. Unde, et habet per medium telum, id est, mortis signum. De qua quidam sic ait :

O multum ante alias infelix littera theta !

9. Tertia [m] *T*, figuram demonstrans Dominicæ crucis: unde, **6** et Hebraice SIGNUM interpretatur; de qua dictum est, in Ezechiele, angelo : *Transi per mediam Jerusalem, et signa thau* [n] *in frontes virorum gementium et dolentium.* [o] Reliquas vero duas, summam, et ultimam sibi vindicat Christus. Ipse enim princi-

quæ celeritatem præcederent signa verborum. Et epist. 47 : *signa ac furta verborum.*

[a] *Verba... introducunt.* Absunt hæc a quibusdam Goth. libris.

[b] *Litteræ autem, quasi legiteræ.* Neque hoc legitur in ullo Goth. cod. Est tamen apud Priscianum et Sergium.

[c] *Apud illos... Aleph.* Ex Epiph. lib. de Ponderib.

[d] *Ut nosse...matrem.* Verba sunt Hier. ad Soph., c. 3.

[e] *Hebræorum litt.* Eadem traduntur de inventor. litterarum septenariis quibusdam, quos Crinitus refert lib. XVII de Honest. disciplin.

[f] *Unde cum Hebr.* Ex Hieron. prolog. Galeato.

[g] *Inachi filia.* Secutus est Isidorus Augustinum, XVIII de Civit., cap. 3; Augustinus Ovidium, Metamorph. I, quod etiam Græcorum aliquos sensisse Suidas in collectaneis testatur.

[h] *Apud Ægypt.* Nihil necesse est Græcarum litterarum monstra quæ in Gothicis Codicibus visuntur huc proferri. Satis esse debebit ex iis Antonium, Aug. Petrum Chaconem et Vulcanium eodem modo conjecisse. Cum præsertim Herodoti verba, quæ subscribam, ex lib. II, dubitandi nullum relinquant locum: Αἰγύπτιοι διφασίοισι γράμμασι χρῶνται, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ἱερὰ, τὰ δὲ δημοτικὰ κελέουσι. Vid. Clem. Alex. στρομμ. 5.

[i] *Cadmus Agenoris.* Plinius, lib. VII, c. 56. Sed neque cum Plinio, neque cum Georgio Cedreno satis convenit Isidoro in hac litterarum assignatione.

[j] *His Palamedes adjecit tres* η, χ, ω. Malim e Servio, Æn. II, θ, φ, χ. Plinius quoque easdem tres huic assignat, quartam addens, ξ.

* Hic deesse videtur verbum aliquod in modo personali. Quam ellipsim non semel usurpavit Isidorus, ut legenti patebit. EDIT.

[k] *Post quem Simonides Melicus.* Quatuor item a Simonide Melico adjectas vult Plinius, e quo sunt hæc : ζ, η, ψ, ω. P. Chacon cum dissentire Isidorum a Plinio in numero videret, et in Codicib. Gothicis partim *miles* ** *tres*, partim *similiter tres* reperisset, itemque apud Suidam et Eustachium Simonidem διὰ τὸ ἡδύ Μελικέρτην appellatum, existimabat legendum SIMONIDES MELICERTES.

[l] Υ *littera.* E Ser., Æn. VI, in illud : *latet arbore opaca*, etc.

[m] T *Figuram demonstrans dominicæ crucis.* Recte doctissimi viri putant, propterea apud Latinos Missæ canonem ab hac littera incipere. Hieron., ad Ezech., c. IX: *Antiquis Hebræorum litteris, quibus hodie utuntur Samaritani, extrema* thau *littera crucis habet similitudinem.* Hæc Hieronymus; quod non perinde apparet in Samaritanorum alphabeto, quod circumfertur Ambros., lib. de Abrah., c. 2 : *Et cum trecentis decem et octo viris adeptus victoriam. Numeravit* (inquit) *trecentos decem et octo, ut scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum; eos enim asciscit quos dignos numero fidelium judicavit, qui in Domini nostri Jesu Cristi passionem crederent. Trecentos enim* T *littera Græca significat; decem et octo autem summam* IH *exprimit.* Vocem ipsam *thau* SIGNUM interpretati sunt LXX; CRUCEM Caninius, haud malus auctor, in Instit. ling. Syriacæ.

[n] *In frontes virorum.* Ita omnino legendum ex Gothicis, et ex LXX, qui ἐπὶ τὰ μέτωπα. Vulgat., super frontes.

[o] *Reliquas vero duas.* Ex Tertull. lib. de Monogam.

** Forte legendum : *Melic. tres*, ita ut *Melic.* sit pro *Melicus :* quidquid sit, sensus est, Chaconem, quatuor his vocibus elementa τοῦ *Melicertes* latitare fuisse suspicatum. EDIT.

pium, ipse finis, dicens : *Ego sum alpha et* ω : concurrentibus enim in se invicem alpha ad ω usque devolvitur, et rursus ω ad alpha replicatur : ut ostenderet in se Dominus, et initii decursum ad finem, et finis decursum ad initium.

10. Omnes autem litteræ apud Græcos et verba componunt et numeros faciunt. Nam *alpha* littera apud eos vocatur in numeris unum ; ubi autem scribunt *beta*, vocantur duo ; ubi scribunt *gamma*, vocantur in numeris ipsorum tria ; ubi scribunt *delta*, vocantur quatuor, et sic omnes litteræ apud eos numeros habent.

11. Latini autem [a] numeros ad litteras non computant, [b] sed 7 sola verba componunt.

CAPUT IV.

De litteris Latinis.

1. Latinas litteras Carmentis nympha prima Italis tradidit [c]. Carmentis autem dicta, quia carminibus futura canebat. Cæterum proprie vocata Nicostrata.

2. Litteræ autem aut sunt [d] communes aut liberales. Communes dictæ, quia multi eis utuntur in communi, ut in scribendo et legendo. Liberales, quia eas tantum illi noverunt qui libros conscribunt recteque loquendi dictandique rationem noverunt.

3. Litterarum duplex modus est; dividuntur enim principaliter 8 in duas partes, in vocales et consonantes : [e] vocales sunt quæ directo hiatu faucium sine ulla collisione varie emittuntur. Et dictæ vocales, quod per se vocem impleant, et per se syllabam faciant, nulla adhærente *consonantes*. Consonantes sunt quæ diverso motu linguæ vel impressione labiorum efficiuntur. Et vocatæ consonantes, quia per se non sonant, sed junctis vocalibus consonant.

4. Hæ in duabus partibus dividuntur : in semivocalibus, et in mutis. [f] Semivocales dictæ, eo quod quiddam semis de vocalibus habeant. [g] Ab E quippe vocali incipiunt, et desinunt in naturalem sonum Mutæ autem dictæ, quia nisi subjectis sibi vocalibus nequaquam erumpunt. [h] Si enim eis extremum

[a] *Numeros ad litteras non computant.* Dubitandum non fuit de hac lectione Gothicorum omnium Codicum, mirumque in ea hæsisse viros eruditissimos.

[b] *Sed sola verba componunt.* Post hæc in plerisque libris subduntur ista : *Exceptis aliquibus, quæ numeros figura demonstrant ut* I, *pro uno;* C, *pro centum ;* D, *pro quingentis;* L, *pro quinquaginta;* M, *pro mille;* V, *pro quinque; et* X *littera, quæ et in figura crucem et in numero decem demonstrat.* Ex quibus tamen in Vet. Langobard. Garsiæ Loaisæ v. cl. et in Rom. Cod. tantum hæc leguntur : *Excepto I, quæ unum, et X littera, quæ et in figura crucem significat, et in numero decem demonstrat.* Quæ omnia aliena esse constat. Nostri enim libri, quin aucti sint ab aliquo qui notarum nullam prætermiserit quæ litteræ speciem præberet, haud dubium est. Primum, quia quæ nunc videntur, aut etiam litteræ jam sunt, eæ sine controversia litteræ olim non fuerunt, sed numerorum tantum notæ; factæque sunt ex numerorum notis litteræ, non contra ex litteris notæ. Deinde, quia quæ mille assignatur littera, si ea est T, ut Gothici omnes libri præferunt, ea Latini nunquam sunt usi. Sed CIX, sive 81. Scio tamen ipsum T Gothorum ex I Latina nota et linea imposita scribentium vitio conjunctis fluxisse, quod hac quoque nota I Romani mille significabant, idque Isidorum ignorasse non fit verisimile. Præterea cum paulo ante T figuram Dominicæ crucis demonstrare dixerit, nunc X soli id tribuere, cum T quoque meminisset, non oportuit. Et T quidem figuram crucis esse etiam Lucianus vult cum Σ in T inveni facit. De X nihil (quod sciam) ab ullo Latinorum proditum. Adde quod hæc eadem de X quæ in quibusdam Gothicis sequenti capite repetuntur, ab aliis atque ab impressis omnibus libris absunt. Postremo neque id esset numeros ad litteras computare. Id quod vidisse etiam videtur quisquis hunc locum tali accessione multavit. Non enim excepit litteras illas quod ad eas numeri computarentur, sed quod figura numeros demonstrarent. Alioqui quomodo unus ad I, aut centum ad C, aut quinque ad V, aut decem ad X, aut ulla omnino ex hic exceptis ad numeros computabitur ?

[c] CAP. IV. — *Carmentis autem.* E Serv., Æn. VIII.

[d] *Communes aut liberales.* Hoc est : litteræ dicuntur tum notæ et signa vocum quæ scribuntur et leguntur, tum res ipsæ et disciplinæ quæ scriptura continentur. Ita sequenti capite grammaticam appellabit originem liberalium litterarum. Nam quod *artium* eo loco quidam habent Codices, interpretatio plane fuit *litterarum :* in plerisque enim et vetustioribus *litterarum* legitur. Itemque lib. XIV, c. 4; et lib. III de Summ. Bon., c. 13 : *Meliores sunt* (inquit) *communes litteræ, quia simpliciores et ad solam humilitatem legentium pertinentes.* Eodem etiam pertinere videtur quod infra, cap. 9, verba quædam grammaticorum esse dixit, alia rhetorum. Sic hodie Hispani loquimur, cum litteratos dicimus, non illos qui legendi scribendique periti sunt (quod antiqui scire litteras appellabant), sed eos potius qui majores disciplinas probe callent.

[e] *Vocales sunt.* Aug., lib. II de Ordine., c. 12 : *Animadvertit oris sonos alios esse, qui moderato varie hiatu, quasi enodati, ac simplices faucibus sine ulla collisione defluerent; alios diverso pressu, oris tenere tamen aliquem sonum; extremos autem, qui, nisi adjunctis sibi primis, erumpere non valerent; itaque has litteras hoc ordine quo positæ sunt Vocales, Semivocales et Mutas nominavit.*

[f] *Semivocales, quod quiddam semis de v. h.* Serg., in Art. primam Donati : *Quod semis quiddam habeant vocis.* Idem elegantibus versibus expressit Terentianus. Nobis vero valde probatur tota in re Priscianus. *Vocales dicuntur* (inquit) *quod per se voces perficiunt, vel sine quibus vox litteralis proferri non potest. Semivocales appellatæ, quod plenam vocem non habent, ut semideos; et semiviros dicimus, non qui dimidiam partem habent deorum, vel virorum, sed qui plene dei, vel viri non sunt. Mutæ ad comparationem bene sonantum sunt dictæ, velut informis dicitur, non qui caret forma, sed qui male est formatus; sic mutæ, non quod omnino carent voce, dicuntur, sed quod habent partem vocis exiguam.*

[g] *Ab* e *quippe vocali incip.* Id a mutis ipsas distinguit, quia (ut ait Priscianus) litteræ plus sonant cum eis vocalis præponitur, quam cum postponitur : præponitur autem semivocalibus, postponitur mutis.

[h] *Si enim eis extremum vocalis detraxeris sonum incl. litt. m. s.* Male quosdam hæc habuere verba; ita ut, vel delenda, vel alio, id est ad semivocales, transferenda censuerint. Si enim mutæ (inquiunt) dictæ, quia nisi subjectis vocalibus nequaquam erumpunt, quomodo illis detractis inclusum murmur sonabit? Quibus ita responsum sit : vix potuisse commodius loqui Isidorum; non enim editum aut prolatum, sed inclusum, ac ne sonum quidem, sed murmur dixit. Quod autem *sonabit* addidit, aut voce destitutus est, qua melius quod volebat enuntiaret; aut certe periculum non fuit ne non satis quod vellet ostenderet, cum non prolatum sed inclusum murmur id, quidquid est, appellasset. Esse autem id aliquid negari non potest, cum paulo post dicat mutas a suo sono

mum vocans detraxeris sonum, inclusum litteræ murmur sonabit. [a] Vocales autem, et semivocales, et mutæ, A a veteribus sonæ, et semisonæ, et insonæ dictæ.

5. [b] Inter vocales autem apud grammaticos *i* et *u*, [c] varias habent significationes.

9 6. Nam modo vocales, modo semivocales, modo mediæ sunt. Vocales ideo sunt, quia solæ positæ syllabas faciunt, et aliis consonantibus conjunguntur. [d] Consonantes habentur ideo, quia interdum habent post se vocales in eisdem syllabis constitutas, ut *Iuno*, *vates*, et habentur pro consonantibus.

7. Mediæ autem idcirco dicuntur, quoniam naturaliter solæ medium sonum habent, ut *illius*, *unius*. Conjunctæ aliis pinguius sonant, ut *Ianus*, *vanus*. Solæ enim aliter sonant, aliter junctæ. *I* vero propterea interdum duplex dicitur, quia quotiescunque inter duas B vocales invenitur, pro duabus consonantibus habetur, ut *Troia*. Geminatur enim ibi sonus ejus.

8. [e] *U* quoque littera proinde interdum est nihil, quia alicubi, nec consonans est, ut *quis*. Vocalis enim non est, quia *i* sequitur; consonans non est, quia *q* præcedit. Ideoque quando nec vocalis, nec consonans est, sine dubio nihil est. [f] Eadem et digamma a Græcis vocatur, quando sibimet aliisque vocalibus jungitur; quæ ideo digamma dicitur, quia duplex est instar *F* litteræ, quæ duplex gamma habet; ad cujus similitudinem conjunctas vocales digamma appellari grammatici voluerunt, ut *votum*, *virgo*.

9. Inter semivocales autem quædam liquidæ dicuntur, quia **10** interdum in una syllaba postpositæ aliis consonantibus [g] deficiunt, [h] et a metro excluduntur. Ex quibus duæ apud Latinos liquescunt, *l* et *r*, ut *fragor* et *flatus*. [i] Reliquæ *m* et *n* apud Græcos liquescunt, ut *Mnestheus*.

10. Decem et septem autem Latinis litteris vetus scriptura constabat. [j] Unde et legitimæ nominantur, illa [k] ratione scilicet, vel quod ab *e* vocali incipiunt, et in mutum sonum desinunt, ut sunt semivocales; vel quod a suo sono incipiunt, et in vocalem *e* desinunt, ut sunt mutæ.

11. *H* autem littera pro sola aspiratione adjecta est postea. [l] Unde et a plerisque aspiratio putatur esse, non littera : quæ proinde aspirationis nota dicitur, quia vocem elevat. Aspiratio enim est sonus uberius elatus, cui contraria est prosodia, sonus æqualiter flexus.

12. [m] *K* litteram Salvius ludimagister prius Latinis adjecit, ut in sono discrimen faceret duarum litterarum *c* et *q*; quæ ideo [n] supervacua dicitur, quia exceptis *kalendis* superflua judicatur : per *c* enim universa exprimimus.

13. [o] *Q* litteram nec Græci resonant, nec Hebræi; exceptis enim Latinis, hanc nulla alia lingua habet. Hæc prius non erat. Unde et ipsa supervacua est vocata, quia per *c* cuncta veteres scripserunt.

11 14. [p] *X* littera usque ad Augusti tempus nondum apud Latinos erat; sed pro ea *c* et *s* scribebant; unde

incipere, et in vocalem desinere; est igitur aliquid a quo incipiant antequam ad vocalem perveniant.

[a] *Sonæ, semisonæ, et insonæ.* Ex Victorini Grammatica. C

[b] *Inter vocales autem..... i et* u. Omnia ex Donato.

[c] *Varias habent significationes.* ASSIGNATIONES legebat Chacon.

[d] *Consonantes habentur.* Nigidius apud Agell., lib. XIX, c. ult. : *Si quis putat præire in his verbis.* Vaerius, Vennonius, Volusius *aut iin his*, iampridem, iecur, iocum, iocundum, *errabit, quod hæ litteræ cum præeunt, ne vocales quidem sunt.*

[e] U *quoque littera.* E Sergio.

[f] *Eadem et digamm.* Cujus figuram quidam F rectum esse volunt (quæ nomini convenit), alii inversum Ⅎ, qualis in marmoribus etiam cernitur. Sed hanc inversam figuram a Claudio inductam opinor, cum digammon ipsum multo ante Claudium Varro usurpaverit. Videturque Claudius obtinere potuisse ut ætate sua ea figura in usu esset; at posterioribus sæculis antiqua restituta est. Quare apud Priscianum et Donatum perpetuo F rectum pro digammo scribitur.

[g] *Deficiunt.* Id enim est liquescere. Græci ὑγρὰ γράμματα, et Terentianus idem exprimens, udas litteras nominat. D

[h] *Et a metro excluduntur.* Nam cum tempus consonantes (ut ait Terentianus) dividant unum duæ, tamen liquida mutæ subdita partem temporis non ministrabit. Ut idem Terentianus elegantissime docet:

Si mediam vocalis habet, quam consona et uda
Excipiunt, nequeunt geminæ vexare priorem.

Causam reddit :

Nam mediam nil uda juvat, quæ subdita currit.

[i] *Reliquæ* M *et* N *apud Gr. liq.* Sic etiam pleriq. alii. Contra Sergius : *Si liquidæ* (inquit) *sibi præponantur, liquidarum jura deperdunt, ut* Mnestheus.

[j] *Unde et legitimæ.* Sic Gothici omnes libri ; sed vulgatam lectionem *unde et Latinæ* retinebat Chacon ex Donati verbis : *Unde fit ut quidam putent Latinas litteras non plures esse quam* XVII.

[k] *Illa ratione scilic... quod ab* e *voc.* Recte rationem reddit Isidorus cur tantum XVII litteræ Latinæ, sive legitimæ sint, omissisque vocalibus de quibus controversia esse nulla poterat. Nam consonantes (inquit) aut ab *e* incipiunt, et in suum sonum desinunt, quales sunt omnino semivocales sex, *f, l, m, n, r, s;* aut contra a suo sono incipiunt, et in *e* desinunt, quales sunt mutæ totidem *b, c, d, g, p, t.* Vid. Donat., Artem primam, c. 2, et Serg., c. 6.

[l] *Unde et a plerisque aspiratio...* Ex Hier. in nominib. Heb. ex Deuter.

[m] K *Litteram Salvius ludimag.* Al. Sallustius. Salvii Rhetoris meminit Plinius in epistolis, et Suetonius in Vespasiano. Sed ante hunc Kaisones Fabii fuerunt, cujus prænominis nota K fuit, ut apparet, ex fastis. Item *Kalare*, et *Kalendæ* in omnib. veterib. libris.

[n] *Ideo supervacua.* Ita Hieronym., Donatus, Priscianus, et Terentianus. Sergius tamen : K, inquit, *et* Q, *quæ nonnullis superfluæ videntur, hanc habent rationem, ut* K *tunc præponatur, quando eam* A *sequitur.* Q *antiqui, quoties* V *sequebatur, præponebant.* Eadem fere Diomedes, nisi quod *K*, non nisi *A* brevi præponi vult.

[o] Q *Litteram nec Græci.* Ex Hieron., in nominib. ex Jesu nav.

[p] X *Littera.* Constat ante Augusti tempora *X* litteram in usu fuisse, ex antiquissimis nummis, et columna Rostrata Duilii ante MDCCC annos posita, et ex æneis legum tabulis Augusto longe superioribus, ac postremo ex Cicerone, qui in Oratore ad Brut. : *Quomodo* (inquit) *vestrum* axilla *ab* ala *factum est, nisi fuga litteræ vastioris ? Quam litteram etiam e* maxillis, taxillis, vexillo, paxillo *consuetudo elegans Latinis sermonis evellit.* Eamdem tamen Nigidium repudiasse, neque unquam ea in libris suis usum, sed antiquitatem secutum fuisse, refert Victorinus in Arte grammatica. Quæ hoc loco sequuntur : *Et digne hoc tempore, quo Christi nomen innotuit, quod per eam*

et duplex vocatur, quia pro *c* et *s* ponitur; unde et ex eisdem litteris compositum nomen habet.

15. A Græcis duas litteras mutuavit Latinitas, *y* et *z*, propter nomina, scilicet, Græca. Et hæ apud Romanos usque ad Augusti tempus non scribebantur; sed pro *z* duo *ss* ponebant, ut *hilarissat;* pro *y* vero *u* scribebant.

16. [a] Unicuique autem litteræ tria accidunt : nomen, quomodo vocetur; figura, quo charactere signetur; potestas, quæ vocalis, quæ consonans habeatur. A quibusdam et ordo adjicitur, quæ præcedat, quæ sequatur, ut *a* prior sit, sequens *b*. A autem in omnibus gentibus ideo prima est litterarum, pro eo quod ipsa prior nascentibus vocem aperiat.

17. Nomina autem litterarum gentes ex sono propriæ linguæ dederunt, [b] notatis oris sonis atque discretis. Nam postquam eas animadverterunt, et nomina illis et figuras imposuerunt : figuras autem partim ex placito, partim ex sono litterarum formaverunt, ut **12** puta *i*, et *o*, quarum uni sicut exilis sonus, ita tenuis virgula; alterius pinguis sonus, sicut et plena figura. [c] Potestatem autem natura, voluntas ordinem dedit.

18. Inter figuras litterarum et apicem veteres distinxerunt : apicem dictum pro eo quod longe sit a pedibus, et in cacumine litterarum apponitur. Est enim linea jacens super litteram æqualiter ducta. Figura autem, qua tota littera scribitur.

CAPUT V.

De grammatica.

1. Grammatica est scientia [d] recte loquendi, et origo et fundamentum [e] liberalium litterarum. Hæc in disciplinis post litteras communes inventa est, ut jam qui didicerunt litteras per eam recte loquendi rationem sciant. Grammatica autem a litteris nomen accepit : γράμματα enim Græci litteras vocant.

2. Ars vero dicta est, quod artis præceptis regulisque consistat. Alii dicunt a Græcis hoc tractum esse vocabulum ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, id est, *a virtute*, quam scientiam vocaverunt.

3. [f] Oratio dicta quasi *oris ratio;* [g] nam orare est loqui, et dicere. Est autem oratio contextus verborum cum sensu. Contextus autem sine sensu non est oratio, quia non est oris ratio. Oratio autem plena est, sensu, voce et littera.

4. Divisiones autem Grammaticæ artis a quibusdam triginta dinumerantur, id est : partes orationis octo, vox articulata, littera, syllaba, pedes, accentus, positiuræ, notæ, orthographia, analogia, etymologia, glossæ, differentiæ, barbarismi, solœcismi, vitia, metaplasmi, schemata, tropi, prosæ, metra, fabulæ, historiæ.

13 CAPUT VI.

De partibus orationis.

1. Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit, nomen et verbum. Deinde Donatus octo definivit. Sed omnes ad illa duo principalia revertuntur, hoc est, ad nomen et verbum, quæ significant personam et actum. Reliquæ appendices sunt, et ex his originem trahunt.

2. Nam pronomen ex nomine nascitur, cujus officio fungitur, ut *orator ille*. Adverbium de nomine nascitur, ut *doctus*, *docte*. Participium de nomine, et verbo, ut *lego*, *legens*. Conjunctio vero, et præpositio, vel interjectio [h] in complexum istarum cadunt. Ideo, et nonnulli quinque partes definierunt, quia istæ superfluæ sunt.

CAPUT VII.

De nomine.

1. Nomen dictum [i] quasi notamen, quod nobis vocabulo suo res notas efficiat. Nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit. Propria nomina dicta, quia specialia sunt : unius enim tantum personam significant. Species propriorum nominum quatuor: prænomen, nomen, cognomen, agnomen. Prænomen dictum, eo quod nomini præponatur, ut *Lucius*, *Quintus*.

2. Nomen vocatum, quia notat genus, ut *Cornelius;* Cornelii enim omnes in eo genere. Cognomen, quia nomini conjungitur, ut *Scipio;* agnomen vero, quasi accidens nomen, ut *Metellus Creticus*, quia Cretam subegit. Extrinsecus enim venit agnomen ab aliqua ratione. Cognomentum autem vulgo dictum, eo quod nomini cognitionis causa superadjiciatur, sive quod cum nomine est.

3. Appellativa nomina inde vocantur, quia communia sunt, **14** et in multorum significatione consistunt. [j] Hæc in viginti octo species dividuntur, ex quibus corporalia dicta, quia vel videntur, vel tanguntur, ut *cœlum*, *terra*.

4. Incorporalia, quia carent corpore; unde nec videri nec tangi possunt, ut *veritas*, *justitia*.

5. Generalia, quia multarum rerum sunt, ut *animal;* nam et homo, et equus, et avis animal sunt.

quæ crucis signum figurat scriptitatur, ea licet in Gothicis quibusdam leguntur, quia in melioribus Codicibus, et in Editis nulla sunt, et Isidori eruditione non sunt satis digna, minime recepimus.

[a] *Unicuique litteræ tria*. Ex Donat, et Sergio.

[b] *Notatis oris sonis*. Verba Augustini, II de Ord., c. 12.

[c] *Potestatem natura dedit*. Tot enim figuris ad notandos sonos opus fuit. Sed placebat Chaconi Toletanus Codex, in quo non sunt hæc verba. Quod mihi quoque valde probatur; nam neque in Goth. Ovet. collegii sunt, neque ubi sint collocanda consentiunt libri, sed alius alio ea rejicit.

CAP. V. — [d] *Recte loq*. In Editionibus veteribus additur, *scribendique ratio;* id non est in Gothicis; est vero apud Victorinum.

[e] *Liberalium litterarum*. Ita veteres Cod., non *artium*. Et supra litteras in communes et liberales divisit.

[f] *Oratio oris ratio*. Eod. modo luserunt in hac voce Hier., in epist. 139, ad Cyprian., Victorinus, et alii.

[g] *Nam orare est loqui*. Verba Servii, Æn. X.

CAP. VI. — [h] *In complexum istarum cadunt*. Vel eas conjungentes, vel præpositæ, vel interjectæ, unde et nomina acceperunt.

CAP. VII. — [i] *Nomen... quasi notamen*. Ita Boethius, et Priscianus. E Græco ὄνομα tractum putant alii. Nos ex NOSCIMEN *nomen* abcissum putamus, ut ex NOSCIBILIS *nobilis*.

[j] *Hæc in viginti octo*. XXVII, Sergius. Isidorus ipse XXVII percenset, ut deesse videatur aliquid.

6. Specialia, quia partem demonstrant, ut *homo*, species enim animalium homo. A

7. [a] Principalia, quia primam positionem habent, nec aliunde nascuntur, ut *mons*, *fons*.

8. Derivativa, eo quod ex alio nomine deducuntur, ut a MONTE *montanus*.

9 [b] Diminutiva, quia minuunt sensum, ut *Græculus*, *scholasticulus*.

10. [c] Sono diminutiva, quia sic sonant sicut diminutiva, sed intellectu principalia sunt, ut *fabula*, *tabula*.

11. Tota Græca, quia ex toto Græce declinantur, ut *Callisto*. Sic enim et Græcus et Latinus dicit.

12. [d] Tota Latina, quia ex toto in Latinum vertuntur; Græcus dicit *Odysseus*, Latinus *Ulysses*.

13. Media dicta, quia ex parte Græca sunt, et ex parte Latina. Eadem, et notha, quia corrumpunt ultimas syllabas manentibus prioribus, ut apud Græcos, *Alexandros*, *Menandros*; apud nos vero *Alexander*, *Menander*. Dicta autem notha quemadmodum nothus dicitur quisquis de dispari genere nascitur. B

14. Synonyma, hoc est, plurinomina, eo quod sit in pluribus nominibus significatio una, ut *terra*, *humus*, *tellus*. Idem enim sunt omnia.

15. Homonyma, hoc est, uninomina, eo quod sit in uno nomine, significatio plurima, ut *tumulus*, nunc mons brevis, nunc tumens tellus, nunc sepulcrum. Est enim in uno nomine significatio diversa.

15 16. Relativa dicta, eo quod ad aliam referantur personam, ut *magister*, *pater*, *dominus*.

17. Illa autem [e] quæ dicuntur ad aliquid aliqualiter se habentia, a contraria significatione dicta sunt, ut *dexter*. Dici enim dexter non potest, nisi sinister fuerit. C

18. Porro qualitatis nomina ex eo dicta, qui per ea qualis quisque sit ostenditur, ut *sapiens*, *formosus*, *dives*.

19. Quantitatis, quia mensura trahuntur, ut *longus*, *brevis*.

20. Patronymica dicuntur, eo quod trahuntur a patribus, ut *Tydides*, Tydei filius, *Æneades*, Æneæ filius; quamvis, et a matribus, et a majoribus ducantur.

21. Ctetita, id est, possessiva, a possessione, ut *Evandrius ensis*.

22. Epitheta, quæ Latine adjectiva, vel superposita appellantur, eo quod ad implendam sui significationem nominibus adjiciantur, ut *magnus*, *doctus*. Adjicis ea personis, ut *magnus Philosophus*, *doctus homo*, et plenus est sensus.

23. [f] Actualia ab actu descendunt, ut *rex*, *dux*, *cursor*, *nutrix*, *orator*.

Gentis a gente veniunt, ut *Græcus*, *Romanus*.

24. Patriæ a patria descendunt, ut *Atheniensis*, *Thebanus*.

[g] Loci a loco, ut *suburbanus*.

25. Verbalia dicuntur, quia de verbo nascuntur, ut *lector*.

Participalia, quæ sic sonant, sicut participia, ut *clemens*, *prudens*.

26. [h] Verbis similia, a verbi similitudine dicta, ut *contemplator*. Nam et verbum est imperativi modi, futuri temporis; et nomen, quia casum recipit. Hæ omnes species a nominum appellatione descendunt.

16 27. [i] Secunda pars, nominis comparatio. Comparatio dicta, quia ex alterius comparatione alterum præfert. Cujus gradus tres sunt: positivus, comparativus, et superlativus. Positivus dictus, quia primus ponitur in comparationis gradu, ut *doctus*. Comparativus ab eo, quod comparatus positivo, præfertur illi, ut *doctior*: plus enim novit quam doctus. Superlativus, eo quod comparativo superferatur, ut *doctissimus*: plus enim scit quam doctior.

28. Genera dicta sunt, eo quod generent, ut masculinum, femininum. Cætera non sunt genera, sed hoc hominum ratio et auctoritas voluit. Neutrum dictum, quia nec hoc est, nec illud, id est, nec masculinum, nec femininum. Commune dictum, quod duobus generibus nomen unum communicat, ut *hic* et *hæc canis*.

29. Cui contrarium est epicœnum, quia utrumque sexum sub uno genere enuntiat, ut *hic piscis*. Est enim incerti sexus, quod nec natura, nec oculis discernitur, [j] sed sensus tantum peritia. *Omne genus* dictum, quia cunctis generibus servit: masculino, et feminino, neutro, et communi, et omni.

[a] *Principalia q. primam pos.* Utroque nomine vocantur, et Principalia, et Primæ positionis.

[b] *Diminutiva... scholasticulus.* Eod. exemplo utuntur Donatus, et Charisius. D

[c] *Sono dimin.* E Sergio.

[d] *Tota Latina.* Ex Donato.

[e] *Quæ dicuntur ad aliquid aliqualiter.* Ita legendum ex Sergio, conjungendaque manuscriptorum et impressorum librorum lectio: in illis enim *qualiter*, in his *aliter* legitur.

[f] *Actualia.* Hæc neque apud Donatum, neque apud Sergium leguntur.

[g] *Loci a loco.* Reliquit numeri et ordinis species: ita XXVIII species constabunt.

[h] *Verbis similis.* Aliquid hoc loco e Sergio desiderare possis. Sic namque ille Art. 2, c. 2: « *Sunt etiam participiis similia, ut* demens. *Nam sic est* demens, *quasi* legens; *sed* demens *nomen est, quia recipit comparationem, id est* dementior; legens *vero participium, quia non recipit similiter comparationem. Sunt etiam verbo similia, ut* contemplator, *sed cum casum acceperint, nomina sunt, ut* contemplator *cum* contemplatoris *facit. Cum autem tempus habuerint, verba, ut Maro dixit*: Contemplator aquas dulces. » Ergo *casum ex* Sergio posuimus, ubi *comparationem* habebant libri omnes. Nam comparationem recipere de participialibus, non de verbo similibus, dixerat Sergius.

[i] *Secunda pars nom.* Quam primam dixerit, nisi appellativorum, nulla est; præcessit enim: *Hæ omnes species* a *nominum appellatione descendunt.*

[j] *Sed sensus tantum peritia.* Aut sensum pro intellectus arbitrio posuit, aut male libri omnes *sensus tantum peritia.* Nam si neque natura, neque oculis discernetur genus, quomodo sensus peritia discernetur? Itaque suspecta habebat hæc verba Chacon. Mirum ni *usus tantum peritia* Isidorus scripsit. Qui Servium legerit de hac scriptura non admodum dubitabit. Ejus verba sunt in art. 2, cap. 5: *Inter*

30. Numerus vocatus, quia per eum, vel singularia, vel pluralia nomina ostenduntur.

Figura, quia, vel simplicia, vel composita sunt.

31. Casus a cadendo dicti; per eos enim inflexa nomina variantur, et cadunt. Nominativus casus dictus, quia per eum aliquid nominamus, ut *hic magister*. Genitivus, quia per eum genus cujuscunque quærimus, ut *hujus magistri filius;* vel quod rem significamus, ut *hujus magistri liber*.

32. Dativus, quia per eum alicui aliquid nos dare demonstramus, ut **17** *da huic magistro*. Accusativus, quia per eum aliquem accusamus, ut *accuso hunc magistrum*. Vocativus, quia per eum aliquem vocamus, ut *o magister*. Ablativus, quia per eum nos auferre aliquid cuiquam significamus, ut *auferam a magistro*.

33. Hexaptota nomina dicta, quia per sex casus varietates habent, ut est *unus*. Pentaptota, quod tantum in quinque casibus variantur, ut *doctus*. Tretraptota, quod tantum in quatuor casibus declinantur, ut *latus*. Triptota, quod tantum in tribus, ut *templum*. [a] Diptota, quod tantum in duobus, ut *Jupiter*. [b] Monoptota, quod uno tantum casu utuntur, ut *frugi*.

CAPUT VIII.

De pronomine.

1. Pronomen dictum, quia pro [c] vice nominis ponitur, ne fastidium faciat nomen ipsum, dum iteratur. Nam cum dicimus : *Virgilius scripsit Bucolica*, addimus pronomen, *ipse scripsit et Georgica;* sic varietas significationis, et fastidium tollit, et ornatum inducit.

2. Pronomina autem aut finita sunt, aut infinita. [d] Finita pronomina dicta, eo quod definiunt certam personam, ut *ego*. Me enim statim intelligis. Infinita dicuntur, quia non sunt certæ personæ. De absentibus enim dicuntur et incertis, ut *quis, quæ, quod*. Minus quam finita appellantur, quia commemorationem faciunt notæ personæ, ut *ipse, iste*, certum est enim de quo dicitur.

18 3. Possessiva vocantur, eo quod nos aliquid possidere ostendunt; nam dum dico *meus, tuus*, definio aliquid meum esse, vel tuum. Relativa dicuntur, quia ad interrogationem referuntur, ut *quis est?* respondetur, *is est*. Demonstrativa, eo quod habent demonstrantis significationem. Aliquem enim præsentem his demonstramus, ut *hic*, A *hæc*, *hoc*, [e] quæ tria et articuli nominantur.

4. Articuli autem dicti, quod nominibus arctantur, id est, colligantur, ut cum dicimus *hic orator*. Inter articulum autem, et pronomen hoc interest, quod articulus tunc est, cum nomini jungitur, ut *hic sapiens*. Cum vero non conjungitur, demonstrativum pronomen est, ut *hic*, et *hæc*, et *hoc*.

5. Omnia autem pronomina, aut primigenia, aut deductiva sunt. Primigenia dicta sunt, quia aliunde originem non trahunt. Hæc viginti unum sunt. Finita tria : *ego, tu, ille*. [f] Infinita septem : *quis, qualis, talis, quantus, tantus, quotus, totus*. Minus quam finita sex : *iste, ipse, hic, is, idem, sui*. Possessiva quinque : *meus, tuus, suus, noster, vester*. Reliqua autem deductiva dicuntur, quia ex illis deducta at-
B que composita existunt, ut *quispiam, aliquis*, etc.

CAPUT IX.

De verbo.

1. Verbum [g] dictum, eo quod verberato aere sonat, vel quod hæc pars frequenter in oratione versetur. Sunt autem verba mentis signa, quibus homines cogitationes suas invicem loquendo demonstrant. Sicut autem nomen significat personam, ita verbum, factum dictumque personæ. In persona verbi, agentis et patientis significatio est. Nam *scribo* agentis personæ factum est. Item *scribor* personæ factum indicat, sed ejus a quo patimur.

19 2. Verborum genera duo sunt, grammaticorum, atque rhetorum. Grammaticorum in tria cadunt tempora : præteritum, præsens et futurum, ut, *fecit*,
C *facit, faciet*. Rhetorum autem universa oratio verba dicuntur, veluti, *verbis bonis nos cepit, verba bona habuit :* ubi non tantum verba quæ in tria cadunt tempora, sed universa oratio est. Verborum species sunt formæ, modi, conjugationes et genera.

3. Formæ verborum inde dictæ, eo quod nos ad unamquamque rem informent; per has enim ostendimus quid agamus. Nam Meditativa dicta a meditantis sensu, ut [h] *lecturio*, id est, *legere volo*. Inchoativa post meditationem ab inchoantis indicio, ut *calesco*. Frequentativa a sæpius agendo, ut *lectito, clamito*. Formæ enim sensum tenent, modi declinationem. Nam nescis quid sit declinatio, nisi prius didiceris quid sit sensus.

epicœnum, et commune hoc interest, quod in communi articulari secernimus sexum, ut, hic canis; *in epicœno vero unus articularis sumitur, et utrumque sexum intelligimus, ut,* hæc aquila; *eum autem sumemus articularem quem auctoritas dederit. Nam cum naturaliter non possumus in epicœnis sexum deprehendere, debemus auctoritate firmari.* Sexus peritia, quod in uno Rom. C. legitur, absurdum omnino videtur.

[a] *Diptota, ut* Jupiter. Duob. in casib. *Jupiter* dici etiam Charisius ait, et Sergius. Varietates duas habere nemo dixerit : nam ne accentum quidem variat *Jupiter* in vocativo, et nominativo. Ergo varietatem a casu cum Sergio distinxit.

[b] *Monoptota*. Hæc Sergius aptota appellari mavult.

Cap. VIII. — [c] *Pro vice nominis*. Sic infra, c. 36 : *Antonomasia pro vice nominis ponitur*. Donatus. Sergius et Beda, *Pro nomine ponitur*. Posset legi *pro*
D *nomine*, id est, *vice nominis*, ut eod. c. 36 : *Antonomasia est pro nomine, id est, vice nominis posita.*

[d] *Finita, eo quod dif. c. p.* Servius ad Art. Donat.

[e] *Quæ tria, et articuli n.* Sergius. Hæc nonnulli etiam pronomina articularia vocant, eo quod more Græcor. cum nominibus declinantur.

[f] *Infinita septem.* Quæ nomina ab aliis dicuntur. Sed cum Isidoro faciunt Charisius, Diomed., Serv. et D. Augustinus.

Cap. IX. — [g] *Verbum... quod verberat.* E Serv. ad Art. Don. Sed improbat Quintil. lib. I, c. 5. Quæ de perfecta forma leguntur in impressis, a Longobardicis quibusdam recte aberant.

[h] Lecturio, *id est*, legere volo. Sic Longobard. et Servius : *Una meditativa forma est, quæ non agere nos aliquid, sed adhuc velle agere ostendit, ut est* lecturio; *significat enim non* lego, *sed* legere volo.

4. Modi dicti ab eo, quemadmodum sint in suis significationibus. Indicativus modus dicitur, quia significationem indicantis habet, ut *lego* Imperativus, quia sonum habe timperantis, ut *lege*. Optativus, quia per ipsum optamus aliquid agere, ut *utinam legerem!* [a] Conjunctivus, quia ei conjungitur aliquid ut locutio plena sit: nam quando dicis *cum clamem*, pendet sensus; quod si dicam *cum clamem, quare putas quod taceam?* Plenus est sensus.

5. Infinitus dicitur, eo quod tempora definiens personam verbi non definit, ut *clamare, clamasse*. Cui si adjungas personam: *clamare debeo, debes, debet*, fit quasi finitum. Impersonalis dicitur, quia indiget persona nominis, vel pronominis, ut *legitur*: addis personam, *a me, a te, ab illo*, et plene sentitur. Sed infinitus modus persona tantum verbi eget. Impersonalis vero, vel pronominis persona, vel nominis.

6. Conjugatio dicitur, eo quod per eam ad unum sonum multa conjungantur. Docet enim, in quam syllabam exeat futurum tempus, ne per imperitiam quis dicat *legebo*, pro *legam*. Harum prima et secunda mittunt futurum tempus in *bo*, et in *bor*, tertia in *am*, et in *ar*.

20 7. Genera verborum ideo dicta, quia gignunt. Nam activo adjicis *r*, et gignit passivum. Rursum passivo adimis *r*, et parit activum. Ipsa autem activa dicuntur, quia agunt, ut *verbero*; et passiva, quia patiuntur, ut *verberor*. Neutralia, quia nec agunt, nec patiuntur, ut *jaceo, sedeo*. His si *r* litteram adjicis, [b] non sonant Latine. Communia autem dicuntur, quia et agunt et patiuntur, ut *amplector*. Hæc similiter, deposita *r* littera, Latina non sunt. Deponentia vero dicuntur, [c] quia deponunt futuri temporis participium a significatione passiva, quod exit in *dus*, ut *gloriandus*.

CAPUT X.

De adverbio.

1. Adverbium [d] dictum est, eo quod verbis accidat, ut puta, *bene legi*. *Bene* adverbium est, *legi* verbum. Inde ergo dictum adverbium, quod semper verbo junctum adimpleatur. Verbum enim solum sensum implet, ut *scribo*. Adverbium autem sine verbo non habet

A plenam significationem, ut *hodie*; adjicis illi verbum, *hodie scribo*, et juncto verbo implesti sensum.

21 CAPUT XI.

De participio.

1. Participium dictum, quod nominis et verbi capiat partes, quasi *particapium*. A nomine enim vindicat sibi genera, et casus; a verbo tempora, et significationes; ab utroque numerum et figuram.

CAPUT XII.

De conjunctione.

1. Conjunctio dicta, quod sensus sententiasque conjungat. Hæc enim per se nihil valet, sed in copulatione sermonum, quasi quoddam exhibet glutinum. Aut enim nomina sociat, ut *Augustinus et Hieronymus*, aut verba, ut *scribit et legit*. Una autem vis B omnium, sive copulent, sive disjungant.

2. Copulativæ autem conjunctiones dictæ, eo quod sensum vel personas conjungant, ut *ego et tu eamus ad forum*: ipsum *et* sensum conjunxit. Disjunctivæ dictæ, quia disjungunt res aut personas ut *ego aut tu faciamus*. [e] Subjunctivæ dicuntur, quia subjunguntur, ut *que*; dicimus enim, [f] *regique, hominique, Deoque*; non dicimus, *que regi, que homini*.

3. [g] Expletivæ dictæ, quia explent propositam rem, ut puta, *si hoc non vis, saltem illud fac*. Communes nominantur, quia ubivis ponuntur, et subjunguntur, ut, *igitur hoc faciam, hoc igitur faciam*.

4. [h] Causales dicuntur a causa, eo quod aliquid cogunt facere, ut puta, *occido illum quia habet aurum*: *Quia habet aurum* causa est. Rationales C dicuntur a ratione, **22** qua quisque utitur in faciendo, ut, *quomodo eum occidam, ne agnoscar: veneno? an ferro?*

CAPUT XIII.

De præpositionibus.

1. Præpositio dicta, quod nominibus præponatur, et verbis. [i] Accusativæ autem, et ablativæ præpositiones a casibus quibus serviunt dictæ. [j] Loquelares vero, quia loquelis, id est, verbis semper cohærent, nec aliquid valent solæ positæ, ut *di, dis*. Conjunctæ vero verbis figuram faciunt, ut *diduco, distraho*.

[a] *Conjunctivus*. Servius: *Ideo dictus conjunctivus, quia in loquendo, cum solus elocutionem implere non possit, conjungit sibi indicativum.*

[b] *Non sonant Latine. Latina*, Ms.; *non sunt Latina*, paulo post ex Donat.

[c] *Quia deponunt futuri temporis participium a passiva significatione.* DEPONENS (ait Charisius) *per antiphrasim dicitur, id est, e contrario, quod verbum r littera finitum deponere eam non potest.* Idem totidem verbis Diomedes. Ergo eodem modo hæc Isidori verba sunt accipienda, ut cum verbum deponens reliquas voces a passiva significatione deposuerit, hoc est, dejecerit, futurum in *dus* a patiendi significatione depellere nunquam queat. Nam *sequendus, utendus*, et si qua hujusmodi reperiuntur, passivam significationem retinent. Aut, DEPONUNT, id est *abjiciunt*, neque recipiunt futurum in *dus* propter passivam significationem, ut *gloriandus*: nam *gloriandus* in usu plane non est. Comminianus apud eumdem Charisium: *Trahuntur participia a communi* (inquit) *quatuor, præsens, et præteritum, et duo futura*: VADANS, VADATUS; VADATURUS, VADANDUS. *A deponenti tria: præsens, præteritum, et futurum, ut* LUCTANS, LUCTATUS, LUCTATURUS.

CAP. X. — [d] Totum caput e Sergio.

D CAP. XII. — [e] *Subjunctivæ*. Ita appellat eas Donatus.

[f] *Regique, hominique, Deoque.* Hemistichium Juvenci de Magis.

[g] *Expletivæ.* Etiam Donatus, et Diomedes, saltem in expletivis numerant.

[h] *Causales, eo quod aliquid cogunt facere.* Recte emendavit Chacon, cum libri partim *cogitem*, partim *cogitent* haberent. Sergius: *Inter causales, et rationales hoc interest, quod tunc utimur causalibus, quando de causa loquimur; tunc rationalibus, quando de ratione. Causa est, quæ nos compellit* (al., *impingit*), *ad aliquid faciendum; ratio, qua utimur in faciendo.*

CAP. XIII. [i] *Accusativæ autem, et Ablativæ.* Ita appellantur a Serv. et Serg.

[j] *Loquelares.* Ita appellantur a Probo, Serv., Donat. Diomed, Charis., Festo, in Am., et Bed., de Arte Metr.

CAPUT XIV.
De interjectione.

1. Interjectio [a] vocata, quia sermonibus interjecta, id est, interposita, affectum commoti animi exprimit, sicut cum dicitur [b] ab exsultante *vah!* a dolente, *heu!* ab irascente *hem!* a timente *hei!* Quæ voces quarumcunque linguarum propriæ sunt, nec in aliam linguam facile transferuntur.

23 CAPUT XV.
De voce.

1. Vox est aer ictus sensibilis auditu, quantum in ipso est. [c] Omnis vox, aut est articulata, aut confusa. Articulata est hominum, confusa animalium. Articulata est quæ scribi potest, confusa quæ scribi non potest.

CAPUT XVI.
De syllaba.

1. Syllaba Græce, Latine *conceptio*, sive *complexio* dicitur. Nam syllaba dicta est [d] ἀπὸ τοῦ συλλαμβάνειν τὰ γράμματα, id est, *a conceptione litterarum:* συλλαμβάνειν enim dicitur concipere. Unde vere illa est syllaba, quæ ex pluribus nascitur litteris. [e] Nam unam vocalem pro syllaba abusive, non proprie, dicimus, quæ non tam syllaba dicenda est quam ratio temporum. Syllabæ autem, aut breves sunt, aut longæ, aut communes.

2. Breves vocatæ, quia nunquam produci possunt. Longæ, quia nunquam corripi possunt. Communes autem, quia pro scribentis arbitrio, cum necessitas cogit, et producuntur, et corripiuntur. Lege Donatum. Ideo autem syllabæ longæ, brevesque dicuntur, quia per varias vocum moras aut dupla aut simpla spatia temporis habere videntur. Diphthongæ syllabæ Græco nomine dictæ, quod in eis binæ vocales jungantur.

3. Ex his apud nos veras esse scimus quatuor: *æ, œ, au, eu. Ei* vero apud majores tantum celebrata fuit. Syllaba autem apud metricos ideo semipes nominatur, quod sit dimidius pes. Nam pes **24** duabus A constat syllabis. Cum ergo syllaba una est, quasi dimidius pes est. [f] Dionysius Lintius syllabarum omnium singulas formas aptissimas fecit, et ob id statua honoratus est.

CAPUT XVII.
De pedibus.

1. Pedes [g] sunt qui certis syllabarum temporibus insistunt, nec a legitimo spatio unquam recedunt. Pedes dicti, eo quod per ipsos metra ambulent. Nam sicut nos pedibus incedimus, ita metra quasi pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes centum viginti quatuor sunt: disyllabi quatuor, trisyllabi octo, tetrasyllabi sexdecim, pentasyllabi duo et triginta, hexasyllabi quatuor et sexaginta. Usque ad quatuor autem syllabas pedes dicuntur; reliquæ συζυγίαι vocantur.

B 2. Ipsi autem pedes habent speciales causas nominum quare ita vocentur. Pyrrhichius dictus est, quia hic assidue, vel in certamine, vel in ludo puerili sæpius [h] frequentabatur. [i] Spondeus dicitur, **25** quia tractim sonat. Nam spondeus tractus quidam dicitur, id est sonus qui fundebatur circa aures sacrificantium. Unde et ii qui tibiis canebant in sacris gentilium spondiales nominabantur.

3. Trochæus vero ab eo dictus est, quod celerem conversionem faciat cantilenæ, et quasi rota velociter currat in metris, τροχός enim Græce rota dicitur.

4. Iambus dictus est, quod ἰαμβίζειν Græci detrahere dixerunt. Hujusmodi enim carmine omnes invectiones, vel detractiones implere poetæ sunt soliti. Dictum autem nomen ab eo quod velut venenum C quodammodo maledicti aut livoris infundat.

5. [j] Tribrachys, qui et chorius appellatur, dictus quia fit ex tribus brevibus.

6. Molossus dictus, a saltatione Molossorum, quam exercuerunt armati.

7. [a] Anapæstus, quia remissionibus et ludis hic pes dicatus est.

Cap. XIV. [a] *Interjectio.* Omnia fere verba Aug., lib. I de Serm. Domini in mont., c. 9.

[b] *Ab exsultante* VAH! Diomedes: *Exsultantem significat* EVAX! Item Donatus et Bed.: *Lætantis* EVAX! Augustinus tamen: *Cum delectamur,* VAH! (inquit) *dicimus.*

Cap. XV. [c] Omnia e Donato.

Cap. XVI. [d] ἀπὸ τοῦ συλλαμβ. Ita Serg., Diomed., Charis.

[e] *Nam unam vocalem pro syllaba abusive.* Donatum videtur notasse, qui vocalem longam syllabam dici proprie voluit. Ejus enim verba sunt: *Syllaba est comprehensio litterarum, vel unius vocalis enuntiatio temporum capax. Nam abusive etiam vocalem brevem syllabam vocamus.*

[f] *Dionysius Lintius.* Vel *Lindius* potius, cujus Strabo et Suidas meminere. Is Pompeii ætate grammaticam Romæ docuit.

Cap. XVII. [g] *Pedes sunt qui certis.* Elegantissime Terentianus:

Una longa non valebit edere ex sese pedem,
Ictibus quia fit duobus, non gemello tempore.

Sergius quoque: *Necesse est pedem unumquemque in se habere certum cum temporibus numerum syllabarum.*

[h] *Frequentabatur.* Postea in Romano Cod. hæc leguntur: *Sive Pyrrhichius dicitur,* ἀπὸ τοῦ πυρὸς, *id est, igne: celeri enim, sicut ignis, pes iste decurrit. Hinc est illud Virgilianum:* ARDENTES TYRII, *id est,* FESTINANTES. Eadem sunt in recentioribus Editionibus. Recta tamen prior etymologia. Terentianus:

Πυῤῥίχιος idem vocatur, quippe et aptus Pyrrhichæ.

[i] *Spondeus dictus, quia tractim.* Est enim σπονδεῖν lente moveri, unde spondeos stabiles dixit Horatius. Et Cicero: *Etsi enim hebetior est, et tardior, habet* D *tamen stabilem quemdam, et non expertem dignitatis gradum.* Vel potius ἀπὸ τῆς σπονδῆς, id est, *libatione,* unde ἐπιβώμιος etiam dictus, quod eo sacerdotes ad aras progredientes uterentur, ut ejus pedis gravitas ominosis vocibus officeret, ne ad illorum aures pervenirent. Terentianus:

Qui, quod in templis canorus a sono vocis malæ
Auribus libantis obstat et favet, σπονδεῖος est.

Et qui tibiis longis in sacris canebant, spondiales dicebantur, quorum meminit Plutarchus.

[j] *Tribrachys, qui, et chorius.* Et trochæus dicitur. Quintilian., lib. IX, c. 4: *Tres breves choreum, quem tribrachyn dici volunt.* Terentianus, cum de iambo egisset:

Nec minus currit trochæus lege versa temporum,
Syllaba longus priore, parcior novissima.
Χόριος idem nuncupatur a magistris plurimis.

8. Dactylus a digito dictus, quod a longiore nodo inchoans, in duos desinat breves. Sic, et iste pes [b] juncturam unam habet longam, et duas breves. Unde et manus oppansa palma dicitur, et pendentes digiti dactyli.

26 9. Amphibrachus, quod in utraque parte brevem habeat, longa in medio interjacente: βραχὺς enim brevis dicitur.

10 Amphimacrus dicitur, quod duæ hinc inde longæ habent in medio inclusam brevem: μακρὸς enim Græce longus dicitur.

11. Bacchius appellatus est, eo quod eo pede Bacchica, id est, Liberi sacra, celebrabantur.

12. [c] Antibacchius, vel palimbacchius dictus, quia contrarius, vel iteratus a Bacchio est.

13. Proceleumaticus, eo quod sit ad [d] celeuma canentium aptus.

14. Dispondeus autem, et ditrochæus, et diambus dictus, quod geminis constent iambis, spondeis vel trochæis.

15. Antispatus, quod sit ex contrariis syllabis, ex brevi et longa, ex longa et brevi.

16. Choriambus vero, quia ex hoc pede compositum carmen choris aptissimum sit.

17. Ionici sane propter numerorum inæqualem sonum dicti; habent enim binas longas syllabas, binasque correptas.

18. Pæones dicti ab inventore. Constant ipsi ex una longa et tribus brevibus; quæ longa juxta nomina eorum variatim est constituta.

19. Epitriti vocati, quod semper tres longas habeant syllabas, et unam brevem.

20. Syzygiæ autem sunt pentasyllabi, et hexasyllabi pedes. Et dictæ apud Græcos συζυγίαι, quasi quædam declinationes. [e] Sed hi non sunt pedes, sed appellantur pentasyllabi, et hexasyllabi, quia ultra quinque, et sex syllabas non procedunt; unde non oportet in carmine has syllabas quodlibet excedere nomen, ut *Carthaginiensium, Hierosolymitanorum*, et *Constantinopolitanorum*.

A **27** 21. [f] Accidunt unicuique pedi arsis, et thesis, id est, elevatio, et positio vocis. Neque enim iter pedes dirigere poterunt, nisi alterna vice leventur, et ponantur: ut *arma*, *ar* elevatio est, *ma* positio. In his duobus per divisionem pedes legitimi colliguntur. Æqua divisio est, quoties arsis et thesis æquali temporum divisione cæduntur.

22. Dupla, quoties ex his unus alterum duplo vincit. Sescupla vero est, quoties unum alterum sescuplo superat. In simpla enim ejus parte unum plus invenitur, in dupla unum minus habetur. [g] Sescum enim dimidium dicitur. Triplum est, quando major pars ter continet totum minus, id est, tria, et unum. Epitritum est, quando minus continetur a majore, et ejus tertia pars. Cæduntur vero pedum B membra, vel per æqualitatem, vel per duplum, vel per sescuplum, vel per triplum, vel epitritum.

23. [h] Partimur ergo in æqua hos:
Spondeum, ut *æstas;*
Pyrrhichium, ut *fuga;*
Dactylum, ut *Mænalus;*
Anapæstum, ut *Erato;*
Dispondeum, ut *oratores;*
Proceleumaticum, ut *avicula;*
Diiambum, ut *propinquitas;*
Ditrochæum, ut *cantilena;*
Antipastum, ut *Saloninus;*
Choriambum, ut *Armipotens.*

24. Item in dupla partimur hos pedes:
Trochæum, ut *meta;*
C Iambum, ut *parens;*
Molossum, ut *Æneas;*
Tribrachyn, ut *macula;*
Ionicum majorem, ut *Junonius;*
Ionicum minorem, ut *Diomedes.*

28 25. Unus vero tantum est qui tripla partitione dividitur, quæ est maxima, atque ideo minime metris adest.

26. Tripla: — Amphibrachys, ut *carina.*

Idem:

Nam solet longam trochæus solvere in duas breves,
Unde et appellant trochæum quem vocamus τρίβραχυν.

[a] *Anapæstus.* Longobardicos secuti sumus, qui in hanc lectionem consentiunt. Altera etymologia, quæ in aliis libris manuscriptis et inditis legitur: *Anapæstus dicitur repercussus (Græci enim* ἀνάπαισιν REPERCUSSIONEM *dicunt; qui ideo dicitur repercussus, eo quod repercutiatur a dactylo, est enim illi contrarius).* E Diomede sumpta est. Quibus verbis illud etiam subjungitur in sex libris: *Illud autem mirandum est, in his duobus pedibus, quod anapæstus suscipit qualitatem nominis; nam ex contrarietate sequenti in contrarietatem ponitur, eo quod brevitas in se præcurrit; ille vero qui in contrario ponitur, non de eo sumit vocabulum, sed de qualitate syllabarum.* Non prorsus absurde (si cui Diomedes tanti sit), sic enim ordinat Terentianus pedes, ut ab anapæsto incipiat, et omnino breviores semper præponat. Sed quis non videt, hac etymologia recepta, ut anapæstus quasi repercussus dicatur, nihilominus hunc quam dactylum nomen sumere de qualitate syllabarum, non quod repercutiatur a dactylo, sed quod duæ syllabæ breves re- D percutiuntur, et obtunduntur a sequenti longa?

[b] *Juncturam unam.* Articulum juncturam dixit.

[c] *Antibacchius, vel palimbacchius, quia iteratus.* Romanus Codex cum Donato: *Quia contrarius.* Hi *antibacchium*, nostri *palimbacchium*, interpretati sunt.

[d] *Ad celeuma canentium.* CALCANTIUM volebat Chacon., ex Jerem. XXV: *Celeuma, quasi calcantium.* Et Hieronym., Is. XVI: *Nequaquam in vindemia lætus vindemiator celeuma cantabit.* Et Jerem. XLVIII et LI. *Canendum* alii edidere, haud male.

[e] *Sed hi non sunt pedes.* Cicero in Oratore: *Jam pæon, quod plures habeat syllabas, quam tres, numerus a quibusdam, non pes, habetur.* Sed quod συζυγίας *declinationes* dixit, *conjugationes* forte legendum.

[f] *Accidunt unicuique pedi arsis.* E Sergio. Vide Terentianum.

[g] *Sescum enim dimid.* Sic Longobard. libri. Cicero in Oratore: *Ut necesse sit partem pedis, aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem; ita fit ut æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplex pæan.* Vid. Serg., art. 1, c. 5; et Quintil., lib. IX, c. 4.

[h] *Partimur ergo in æqua.* Omnia ex Donato usque ad *Fescenninus.*

Sescupli autem ii sunt :
Amphimacrus, ut *insulæes* (sic);
Bacchius, ut *Achat* (sic);
Antibacchius, ut *natura ;*
Pæon primus, ut *legitimus;*
Pæon secundus, ut *colonia;*
Pæon tertius, ut *Menedemus;*
Pæon quartus, ut *celeritas.*

27. Restant quos [a] epitrita partitione dividimus :
Epitritus primus, ut *sacerdotes;*
Epitritus secundus, ut *conditores;*
Epitritus tertius, ut *Demosthenes;*
Epitritus quartus, ut *Fescenninus.*

Sunt igitur æqui decem, dupli vero sex, triplus unus, sescupli septem, epitriti quatuor.

28. Numerus syllabarum in pedibus a duabus usque ad sex protenditur : ulterius enim non procedit, quia usque ad sex syllabas tenduntur pedes. Tempora in pedibus sunt, ut quanta unusquisque pes habeat. Resolutio est pedum, quando pro una longa duæ breves ponuntur, aut pro duabus longis quatuor breves, ut : *Sectaque intexunt abiete costas. Abiete* nunc resolutio est spondei in proceleumaticum, in qua resolutione semper [b] synalœpham sequitur Virgilius.

29. [c] Ex una autem longa duæ breves fiunt; ex duabus autem brevibus **29** longa nunquam fit. Findi enim solida possunt, solidari scissa non possunt. Figura est, cujus nota syllabæ agnoscuntur. Ubi enim circuli partem inferiorem bis positam aspicis, Pyrrhichius est, ◡◡; ubi *i* geminum jacens, spondeus, - - . Nam nota brevis inferior semicirculus ◡, nota longa *i* jacens est - .

30. [d] Metra pedibus accidunt, ut a trochæo trochaicum, a dactylo dactilicum, a iambo iambicum, de quibus paulopost dicendum est.

CAPUT XVIII.

De accentibus.

1. Accentus, qui Græce prosodia dicitur, ex Græco nomen accepit. Nam Græce πρὸς, Latine *ad*, ᾠδὴ Græce, Latine *cantus* est. Hoc enim nomen de verbo ad verbum expressum est. Latini enim habent et alia nomina. Nam accentus et tonos et tenores dicunt, quia ibi sonus crescit et desinit.

2. Accentus autem dictus, quod juxta cantum sit,
A sicut adverbium, quia juxta verbum est. Acutus accentus dictus, quod acuat et erigat syllabam. Gravis, quod deprimat, et deponat, est enim contrarius acuto. Circumflexus, quia de acuto et gravi constat : incipiens enim ab acuto in gravem desinit; atque ita, dum ascendit, et descendit, circumflexus efficitur.

3. Acutus autem et circumflexus similes sunt, nam uterque levat syllabam. Gravis contrarius videtur ambobus, nam semper deprimit syllabas, cum illi levent, ut : *Undè venit Titan, et nox ubi sidera condit. Undè* hic gravis est, minus enim sonat quam acutus, et circumflexus.

4. Monosyllaba autem pars orationis, si naturaliter brevis est, ut *vir*, **30** aut positione longa, ut *árs*, acutum accentum habebit. Si vero naturaliter longa, ut *rês*,
B circumflexum. Dissyllaba pars orationis, si priorem naturaliter longam habet, et ultimam brevem, circumflectitur, ut *Musâ*, aliter acuitur. Trisyllaba pars orationis, si mediam brevem habet, ut *tibia*, tunc primam acuimus. Si vero naturaliter longam habet secundam, et ultimam brevem, ut [e] *Românus*, tunc mediam circumflectimus.

5. Tetrasyllaba autem, et pentasyllaba ratione trisyllaborum retinentur. [f] Gravis accentus cum uno accentu poni potest in dictione una, cum utrisque nunquam, ut *Catùllus*. In composita dictione unus accentus est, ut *armipotens, omnipotens.*

6. [g] Accentus autem reperti sunt, vel propter distinctionem, ut *viridìque in littore conspicitur sus*, ne dicas *ursus*, vel propter pronuntiationem, ne dicas
C *mêta* breviter, et non producta *metâ*, vel discernendæ ambiguitatis causa, ut *ergò*. Nam cum producitur *go*, causam significat, cum corripitur, conjunctio est.

CAPUT XIX.

De figuris accentuum.

1. Figuræ [h] accentuum decem sunt, quæ a grammaticis pro verborum distinctionibus apponuntur. Ὀξεῖα, id est, acutus accentus, linea a sinistra parte in dexteram partem sursum ducta fit ita : ´.

2. Βαρεῖα, id est, gravis linea a summo sinistræ in dexteram deposita, fit ita : `.

31 3. Περισπωμένη, id est, circumflexus, linea de acuto et gravi facta exprimitur ita : ^ .

4. Μακρά, id est, longa, virgula jacens est, ita : -.

[a] *Epitrita partitione.* Augustinus *sesquitertiam* nominat, alii *supertertiam ; Epitritam* Diomedes, Donatus, et Terentianus.

[b] *Synalæpham sequitur Virgil.* Servius, Æn. v, ad illud: *Genua labant: Proceleumaticus* (inquit) *est quem sic semper ponit Virgilius, ut cogi possit in dactylum.* Quod alibi etiam repetit. Id fit si *i* et *u* consonantes fiant, sed in *rejice capellas*, Eclog. 3, etiam duo *ii*, in unum, idque consonans, contrahenda, cum tamen, *i*, in medio, nisi inter duas vocales, consonans esse non possit.

[c] *Ex una autem longa duæ breves..., ex duabus autem.* Terentianus :

Nam non ita est ut longa dissolubilis.
Breves vicissim contrahi in longam valent :
Quia solida findi magnitudo non vetat;
Divisa jungi rursum in unum non queunt.

[d] *Metra pedibus accidunt.* Donatus : *Accidunt unicuique pedi arsis et thesis, numerus syllabarum,*
tempus, resolutio, figura, metrum. De quibus omnibus
D jam egit Isidorus. Sergius: *Metrum, quod ex spondeo spondaicum, ex trochæo trochaicum, ex iambo iambicum nuncupatur.* Ac τὸ *nuncupatur* addendum putabat Isidoro Chacon, ita fore integra omnia.

Cap. XVIII. — [e] *Ut Românus.* Ita legendum ex Tarraconensibus libris, vel *Cethegus* ex Donat., ut congruat exemplum; non *Metellus*, ut est in reliquis libris. Nam distinxit paulo ante naturaliter longam a positione longa.

[f] *Gravis accentus..... cum utrisque nunquam.* Nunquam enim plus una acuta in eadem voce, ut ait Quintilianus, sed gravis poni in una dictione non solum cum acuto, sed etiam cum circumflexo potest.

[g] *Accentus autem reperti sunt.* Atqui Donatus, et Sergius, unde hæc sumpta sunt, conturbari et dissipari sæpe accentum legendi, vel distinguendi, vel pronuntiandi ratione, vel discernendæ ambiguitatis neces-

5. Βραχὺς, id est, brevis, pars est circuli inferior, jacens ita : ∪.

6. Ὑφὲν, id est, conjunctio, quia duo verba connectit, subjecta virgula versui circumflexa fit ita : ∪.

7. Diastole, id est, distinctio, quæ e contrario separat, dextera pars circuli supposita versui fit ita : ᑫ.

8. Apostrophos, pars item circuli dextera, et ad summam litteram apposita, fit ita : ’, qua nota deesse ostenditur in sermone ultima vocalis, ut *tribunal’*, pro *tribunali*.

9. Δασεῖα, quod interpretatur aspiratio, id est, ubi H littera poni debet, tali figura notatur : ⊢.

10. Ψιλή, quod interpretatur siccitas, sive purum, id est, ubi H littera esse non debet, tali nota ostenditur : ⊣.

11. [a] Quorum duorum accentuum figuram Latini ex ipsa littera aspirationis fecerunt. Unde, si conjungas has, facis eamdem aspirationis notam H. Rursum si medium ejus apicem scindis, δασεῖαν ⊢, et ψιλὴν ⊣ facis.

CAPUT XX.

De positura.

1. Positura est figura ad distinguendos sensus per cola et commata, et periodos, quæ dum ordine suo apponitur, sensum nobis **32** lectionis ostendit. Dictæ autem posituræ, vel quia punctis positis annotantur, vel quia ibi vox pro intervallo distinctionis deponitur.

2. Has Græci θέσεις vocant, Latini *posituras*. Prima positura, subdistinctio dicitur, eadem et κόμμα. Media distinctio sequens est, ipsa et κῶλον. Ultima distinctio, quæ totam sententiam claudit, ipsa est περίοδος; cujus, ut diximus, partes sunt κῶλον et κόμμα, quarum diversitas punctis diverso loco positis demonstratur.

3. Ubi enim in initio pronuntiationis necdum plena pars sensus est, et [b] tamen respirare oportet, fit comma, id est, particula sensus, punctusque ad imam litteram ponitur, et vocatur subdistinctio ab eo quod punctum subtus, id est, ad imam litteram accipit.

4. Ubi autem in sequentibus jam sententia sensum præstat, sed adhuc aliquid superest de sententiæ plenitudine, fit colon, mediamque litteram puncto notamus, et mediam distinctionem vocamus, quia punctum ad mediam litteram ponimus.

A 5. Ubi vero jam per gradus pronuntiando plenam sententiæ clausulam facimus, fit periodus; punctumque ad caput litteræ ponimus, et vocatur distinctio, id est, disjunctio, quia integram separavit sententiam.

6. Hoc quidem apud oratores. Cæterum apud poetas ubi in versu post duos pedes syllaba remanet, comma est, quia ibi post scansionem præcisio verbi facta est. Ubi vero post duos pedes de parte orationis nihil superest, colon est. Totus autem versus periodus est.

33 CAPUT XXI.

De notis sententiarum.

1. Præterea quædam scripturarum notæ apud celeberrimos auctores fuerunt, quasque antiqui ad distinctionem scripturarum carminibus et historiis apB posuerunt. Nota est figura propria in litteræ modum posita, ad demonstrandum unamquamque verbi, sententiarumque ac versuum rationem. Notæ autem versibus apponuntur numero viginti sex, quæ sunt nominibus infra scriptis.

2. [b] Asteriscus (✱) apponitur in iis quæ omissa sunt, ut illucescant per eam notam, quæ deesse videntur. Stella enim ἀστὴρ Græco sermone dicitur, a quo asteriscus est derivatus.

3. [d] Obelus, (—) id est, virgula jacens, apponitur in verbis vel sententiis superflue iteratis, sive in iis locis ubi lectio aliqua falsitate notata est, ut quasi sagitta jugulet supervacua, atque falsa confodiat. Sagitta enim Græce ὀβελὸς dicitur.

4. Obelus (⊷) superne adpunctus ponitur in iis, C de quibus dubitatur utrum tolli debeant necne.

5. [e] Limniscus, (÷) id est, virgula inter geminos punctos jacens, **34** apponitur in iis locis quæ sacræ Scripturæ interpretes eodem sensu, sed diversis sermonibus, transtulerunt.

6. [f] Antigraphus (Y) cum puncto apponitur, ubi in translationibus diversus sensus habetur.

7. [g] Asteriscus (⋇⟶) cum obelo : hac proprie Aristarchus utebatur in iis versibus, qui non suo loco positi erant.

8. Paragraphus (⌐) ponitur ad separandas res

sitate, dicunt; et utrumque verum esse nemo negarit.

CAP. XIX.—[b] *Figuræ accentuum.* Omnia ex Donato.

[a] *Quorum duorum accentuum figuram Latini.* Ita quidem Donatus, et Sergius. Sed A. August. etiam Græcos prius littera ipsa H pro aspiratione usos dicit; habere enim se Græcos nummos in quibus scriptum sit Η Η Ρ Α Κ Λ.; idque etiam Athenæum, lib. IX, c 19, et Priscianum, in lib. de Ponderibus, testari. A quibus ne Capellæ quidem verba prorsus abhorrent : H *aspirationis notam Græci diviserunt.* Quod si vocem *Latini* tollas, quæ a Romano Codice abest, non minus commoda erit scriptura : *Quorum duorum accentuum figuram ex ipsa littera aspirationis fecerunt,* Græci scilicet.

CAP. XX. — [b] *Et tamen respirare oportet.* Hanc respirationem Donatus et Sergius mediæ distinctioni tribuunt.

CAP. XXI. —[c] *Asteriscus.* De Asterico et obelo August., XVIII de Civit., cap. 42, et Hieronym. in præfat. Paralipom. et in Job, et epist. 135, ad Suniam et Fretel. Reperiunturque adhuc in libris, et asterisci, et obeli diversæ aliquantulum figuræ : asterisci, ✳ ⋇ ⋇; obeli, —;⟶

[d] *Obelus superne adpunctus.* Placet A. Augustino D sic pingi, ut est in pandectis Florent. ⟶

[e] Limniscus. De vocis notione vid. Veget. de Re veterinaria. Mirum vero hypolimniscum ab Isidoro prætermissum (nam prætermissum non dubito, cum omnes XXVI notas quas proposuit explicarit) cum constet quatuor omnino notis in Hexaplis, aut Octaplis usum fuisse Origenem, asterisco, obelo, limnisco, et hypolimnisco. Est vero hypolimniscus ex Epiphanio virgula jacens punctum subtus habens, quo indicatur ab altero tantum LXX pari sensum eisdem verbis redditum. Figura fuit : ⌙—.—

[f] *Antigraphus.* Duplici figura pingitur. In Gothicis hæc tantum : Y

[g] *Asteriscus cum obelo.* Hunc A. August. ita pingi vult : ⋇⟶

a rebus quæ in connexu concurrunt, quemadmodum in catalogo loca a locis, et regiones a regionibus, in agone præmia a præmiis, certamina a diversis certaminibus separantur. A

9. [a] Positura (ˀ|) est figura paragrapho contraria, ideo sic formata, quia sicut ille principia notat, ita ista fines a principiis separat.

10. Cryphia (◡), circuli pars inferior cum puncto, ponitur in iis locis ubi quæstio dura et obscura aperiri vel solvi non potest.

11. [b] Antisigma (Ɔ) ponitur ad eos versus quorum ordo permutandus est, sic et in antiquis auctoribus positum invenitur.

12. [c] Antisigma (Ɔ·) cum puncto ponitur in iis locis ubi in eodem sensu duplices versus sunt, et dubitatur qui potius eligendus sit.

13. [d] Diple (>): hanc scriptores nostri apponunt in libris ecclesiasticorum virorum ad separanda, vel demonstranda testimonia sanctarum scripturarum.

14. [e] Diple περὶ στίχον, (>·) hanc primus Leogoras Syracusanus apposuit **35** Homericis versibus ad separationem olympi a cœlo.

15. [f] Diple περιεστιγμένη, (>:) id est, cum geminis punctis: hanc antiqui in iis apponebant [g] quæ Zenodotus Ephesius non recte adjecerat aut detraxerat, aut permutaverat; in iis et nostri ea usi sunt.

16. Diple ὠβελισμένη (>—>) interponitur ad separandas in comœdiis vel tragœdiis periodos.

17. [h] Aversa (<) [i] quoties strophe et antistrophe infertur.

18. Aversa cum obelo (<—>) ad ea ponitur quæ ad aliquid respiciunt, ut:

> [i] Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vetere fundo
> Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
> Objecit?....

19. Dipel (>) superne obelata ponitur ad conditiones locorum, ac temporum, personarumque mutatas.

20. Diple recta et aversa superne obelata (><) ponitur, finita loco suo monade significante similem sequentem quoque esse.

21. Ceraunium ( ) ponitur quoties multi versus improbantur, nec per singulos obelantur, ceraunus enim fulmen dicitur.

22. [k] Chresimon (☧). Hæc sola ex voluntate uniuscujusque ad aliquid notandum ponitur.

36 23. [l] Φ et ρ, (Φ), id est φροντίς. Hæc ubi aliquid obscuritatis est, ob sollicitudinem ponitur.

24. Anchora ( ) superior ponitur, ubi aliqua res magna omnino est. B

25. Anchora inferior ubi aliquid vilissime, vel inconvenientius denuntiatum est.

26. [m] Coronis (ʒ) nota tantum in fine libri apponitur.

27. [n] Alogus (Ƭ) nota ad mendas adhibetur.

28. Fiunt et aliæ librorum notulæ pro agnoscendis iis quæ per extremitates paginarum exponuntur, ut ubi lector in liminari hujusmodi signum invenerit ad textum recurrens ejusdem sermonis vel versiculi, sciat esse expositionem cujus similem superjacentem notam invenerit.

CAPUT XXII.

De notis vulgaribus.

C

1. Vulgares [o] notas Ennius primus mille et centum invenit. **37** Notarum usus erat ut quidquid pro concione aut in judiciis diceretur librarii scriberent complures simul astantes, divisis inter se partibus, quot quisque verba, et quo ordine exciperet. [p] Romæ primus Tullius Tiro Ciceronis libertus commentatus est notas, sed tantum præpositionum.

[a] *Positura.* Cum reliqua omnia Græca sint; suspectum posituræ nomen videri possit.

[b] *Antisigma.* Vid Laert. in Platone.

[c] *Antisigma cum puncto.* In Laertio A. Augustini hæc erat figura. Ɔ.

[d] *Diple.* Cicero lib. VIII Epist. ad Att., epist. 2: *Vibulii res gestæ sunt adhuc maximæ; id ex Pompeii litteris cognosces, in quibus animadvertito illum locum, ubi erit* διπλῆ. De figura consentiunt omnia, præter Codicem Laertii A. August. in quo hæc cernuntur: ||, :||:, mendose, ut ipse etiam putabat.

[e] *Diple* περὶ στίχον >· Leogoræ meminit Suidas, sed nihil de eo præter nomen.

[f] *Diple* περιεστιγμένη. >:. Sic Anton. August. ex Cæsaraug. C., Gothic. CC.

[g] *Quæ Zenodotus.* Primus hic (ut ait Suidas) Homeri corrector fuit, bibliothecis Alexandrinis præfectus, et filiorum Ptolomæi magister.

[h] *Diple aversa.* Placet Cæsaraug. libri figura > itemque aversa cum obelo, <—> et superne obelata.

[i] *Quoties Strophe.* De strophis, et antistrophis vide Pindari interpretem, ad Olymp. et Hephæstionis Enchiridion, et Fortunatianum, de Metris Horatianis. Qui ita ait: *In cantionibus lyricis legitime scriptis, hoc est monostrophis, hæc tria inveniri necesse est: strophen, antistrophen, epodon. Nam circuire aram dextra strophen vocabant; redire a sinistra, antistrophen; post cum in conspectu Dei consistentes cantici reliqua peragebant, epodon.*

D [i] *Nosne tibi fluxas Phrygiæ res.* Quo loco Servius, *Status* (inquit) *relativus est.*

[k] χρήσιμον. Quod usui est.

[l] Φ et ρ. Cum in veteribus libris *frontis* legeretur, non difficilis fuit conjectura φροντίς legendum, quæ vox curam significat, et sollicitudinem.

[m] *Coronis.* Varie in libris pingitur, a quibus diversa est Hephæstionis nota. Sed placet Carion apud Aristophanem: Γραμμή τίς ἐστι βραχεῖα καμπήν τινα ὑποκάτω ἔχουσα.

[n] *Alogus.* Varie pingitur: | 7 V T

CAP. XXII. — [o] *Vulgares notas Ennius primus.* Posteriorem intelligo, qui de litteris et syllabis duos libros scripsit, ut ait Sueton. in Procem. lib. de Illustrib. Gramm.

[p] *Romæ primus Tull. Tiro.* Verba Hieronymi in Chronic. Euseb. Sed quonam modo primus, si Ennius quoque primus? Nundum hæc concinnarat Isidorus.

2. [a] Post eum Vipsanius Philargius, [b] et Aquila libertus Mæcenatis **38** alius alias addiderunt. Deinde Seneca, [c] contractu omnium, digestoque, et aucto numero, opus effecit in quinque millia. Notæ autem dictæ, eo quod verba vel syllabas præfixis characteribus notent, et ad notitiam legentium revocent, quas qui didicerunt proprie jam *notarii* appellantur.

CAPUT XXIII.

De notis juridicis.

1. Quædam autem litteræ in libris juris verborum suorum notæ sunt, quo scriptio celeris breviorque fiat. Scribebatur enim, verbi gratia, per B et F, *bonum factum;* per S et C, *senatusconsultum;* **39** per R et P, *respublica;* per P et R, *populus Romanus;* per D et T, *duntaxat;* [d] per supinam III litteram *mulier;* per P, secundum naturam, *pupillus;* [e] per Pγ, verso capite, *pupilla;* per unum K, *kaput;* per duo KK juncta, *kalumniæ kausa;* per I et E, *judex esto;* per D et M, *dolum malum.*

2. Cujus generis plurimæ consimiles notæ in libris antiquis inveniuntur. Has juris notas [f] novitii imperatores a Codicibus legum abolendas sanxerunt, quia multos per has callidi ingenio ignorantes decipiebant, atque ita jusserunt scribendas in legibus litteras, ut nullos errores, nullas ambages afferant, sed sequenda et vitanda aperte demonstrent.

CAPUT XXIV.

De notis militaribus.

1. In [g] breviculis quoque quibus militum nomina continebantur **40** propria nota erat apud veteres, qua inspiceretur quanti ex militibus superessent, quantique in bello cecidissent. [h] *T* nota in capite versiculi posita A *superstitem* designabat. Θ Vero ad uniuscujusque defuncti nomen apponebatur. Unde et habet per medium telum. Id est, mortis signum, de qua Persius ait :

Et potis est nigrum vitio præfigere theta.

2. [i] Cum autem impuritiam significare vellent lambda littera usi sunt; sicut mortem significabant cum ponebant theta ad caput. In stipendiorum quoque largitione propriæ erant notæ.

CAPUT XXV.

De notis litterarum.

1. Notas etiam litterarum inter se veteres faciebant, ut quidquid occulte invicem scriptura significare vellent, mutuo scriberent. **41** Testis est Brutus, qui iis litteris ea quæ acturus erat notabat, ignorantibus aliis quid sibi vellent eæ litteræ.

B 2. Cæsar quoque Augustus ad filium : *Cum*, inquit, *innumerabilia inciduut assidue, quæ scribi ad alterutrum oportet, et esse secreta; habeamus ergo inter nos notas, si vis, tales, ut cum aliquid notis scribendum erit, pro unaquaque littera scribamus sequentem, hoc modo, pro* A, B; *pro* B, C, *et deinceps eadem ratione cæteras;* [j] *pro* Z *autem littera redeundum erit ad duplex.* AA. Quidam etiam versis verbis scribebant.

CAPUT XXVI.

De notis digitorum.

1. Sunt quædam et digitorum notæ, sunt et oculorum, quibus secum taciti proculque distantes colloquuntur, sicut mos est militaris, ut quoties consentit exercitus, quia voce non potest, manu promittat, alii quia voce non possunt, gladiorum [k] nutu salutant.

C 2. [l] Ennius de quadam impudica : *Quasi in choro pila ludens* **42** *datatim dat sese et communem facit.*

---

[a] *Post eum Vipsanius.* Confirmavit conjecturam A. Augustini Codex Ovetensis collegii, in quo *Vipsanius* diserte scriptum est. Quod vero Agrippæ, qui ex Vipsania gente fuit, libertum hunc fuisse idem suspicabatur, non assentior. Neque enim arbitror liberto patronum id nomen dedisse, quod ipse respueret. Vid. Senec. in Declamat.

[b] *Et aquila libertus Mæcen.* Notas a Mæcenate ipso excogitatas, sed editas ab Aquila narrat Dion. lib. LV.

[c] *Contractu omnium.* Sueton de Valer. Prob. : *Multaque exemplaria contracta emendare, ac distinguere, et adnotare curavit.*

CAP. XXIII. [d] *Per supinam* III *litteram.* Cum plerique omnes libri M litteram haberent, probissime conjecit. A. Augustinus III scribendum, quo tertia littera significatur. Nam per C conversam in hunc modum Ↄ *cujam* significabant, eoque prænomine mulieres omnes utebantur. Plutarch., in Problem., et D Boœth in Top. Quod autem per supinam III litteram dicit Isidorus, Romanus Codex hanc notam habet Ш quæ est etiam in Goth. Ov.

[e] *Per* Pγ *verso capite* PUPILLA. Ita Valerius Prob.

[f] *Novitii imperatores.* Justinianus, in præfat. quæ Pandectis et Codici præfixa est. Obierat autem Justinianus anno a Christo nato 565.

CAP. XXIV. — [g] *In breviculis.* Rufinus, invect. 2: *Si quis, accepto breviculo, in quo militum nomina continentur, nitatur inspicere quanti ex militibus supersint, quanti in bello ceciderint; et requirens qui inspicere missus est propriam notam,* etc.

[h] T *nota i. c. v.* superstitem *signif.* Ita apud P. Diaconum, quamvis *V* nota *vivum* solere significari sciamus. Nam quod *V*FERALE vocat Ausonius, alia ratio est, ut adnotavit eruditissimus vir.

[i] *Cum autem impuritiam.* Al., *pueritiam;* al *imperitiam.* Ergo ληρεῖν, λαλεῖν, aut etiam lallare, quæ puerorum et imperitorum sunt, per λ significari quidam suspicantur. Alii non λ, sed γ litteram Pythagoræ substituunt puerorum ætati convenientem. Qui impuritiam malunt λεσβιάζειν, aut aliud obscœnum verbum ex Aristophane in Concionatricibus intelligunt.

CAP. XXV. — [j] *Pro Z autem l. red. ad dupl.* AA. Suetonius, in August. : *Pro* X *autem ad duplex* AA : opinor, quia Augusti tempore extrema littera fuit *X*, Isidori vero *Z*, ut supra vidimus c. 3 et 4.

CAP. XXVI. — [k] *Nutu gladiorum.* Sic est in Longobard. libro Viri clariss. G. Loaisæ, cum in reliquis omnibus *motu* non perinde eleganter legatur.

[l] *Ennius de quad. impud.* NŒVIUM pro *Ennio* reponendum admonuit vir eruditus ex Festo. Sunt autem versus ex Tarentilla Nævii quos Gab. Faernus trochaicos quinque esse dicebat, sed duos mendose scriptos; illa verba *in choro* tollenda esse, vel potius ante scribenda, quasi dicta essent a poeta in choro :

Quasi pila ludens datatim dat se, et communem facit,
Alium tenet, alii nutat.....
Alibi manus est occupata, alii pervellit pedem,
Alii dat annulum spectandum a labris, alium invocat,
Cum alio cantat, attamen aliis dat (de digito litteras.

Libuit eidem secundum versum ex Festo in *adnictat* ita supplere : *Alii adnutat, alii adnictat, alium amat, alium tenet.* Sed operæ pretium erit eosdem senarios factos ab alio audire.

Quasi in foro pila,
Ludens datatim dat se, et communem facit,

Alium tenet, alii adnudat, alibi manus est occupata, alii pervellit pedem, alii dat annulum spectandum a labris, alium invocat, cum alio cantat, attamen aliis dat digito litteras. Et Salomon : *Annuit oculo, terit pede, digito loquitur.*

CAPUT XXVII.

De orthographia.

1. Orthographia Græce, Latine Recta scriptura interpretatur; ὀρθή enim Græce *recta;* γραφή *scriptura* dicitur : hæc disciplina docet quemadmodum scribere debeamus. Nam sicut ars tractat de partium declinatione, ita orthographia de scribendi peritia, ut puta *ad*, cum est præpositio, *d* litteram ; cum est conjunctio : *t* litteram accipit.

2. *Haud*, quando adverbium est negandi, *d* littera terminatur, et aspiratur in capite ; quando autem conjunctio est, per *t* litteram sine aspiratione scribitur.

43 3. *Apud*, præpositio per *d* scribitur ; sicut *ad patrem*, quoniam veteres sæpe *ad* pro *apud* usi sunt duabus ex iis mediis litteris subtractis.

4. Interdum autem aliæ litteræ in locum aliarum rite ponuntur. *R* et *p* litteris quædam cognatio est ; nam pro *birro* dicimus *pirrum*. *C* et *g* quamdam cognationem habent ; nam cum dicimus *centum* et *trecentos*, postea dicimus *quadringentos*, *g* ponentes pro *c*. *C* et *q* similiter cognatio est; nam *hujusce* per *c*, *cujusque* per *q* scribimus. [a] *Cum* autem præpositio per *c* scribenda est, si autem abverbium fuerit, per *q*. Dicimus enim *quum* lego. *Deus* per *e* solam ; *dæmon* per *æ* diphthongum est notandus.

5. *Equus*, quod est animal, per *e* scribendus. *Æquus*, quod est justus, per *æ* diphthongon est scribendus. [b] *Exul* addita *s* debet scribi, quia *exul* dicitur qui extra solum est. [c] *Exultat* melius sine *s* littera scribitur. Nam cum ipsa *x* ex *c* et *s* constat, quomodo cum in ea sit *s*, rursus ei additur alia ?

6. *Æquor* per diphthongon scribendum, quia non ab aqua, sed ab æqualitate nomen est factum.

7. *Forsitan* per *n* in fine scribendum, quia integrum ejus est *si forte tandem*.

8. *Fedus*, quod est deformis, per *e* solam scribendum ; *fædus*, quod est pactum, cum *æ* diphthongo scribendum.

9. [d] *Formosus* sine *n* scribitur quia a *forno*, id est, *calido;* calor namque sanguinis efficit pulchritudinem.

[e] *Gnatus*, **44** quod est filius, per *g* scribendum, quia facit *generatus*.

10. *H*, quæ aspirationis nota est, in Latino tantum vocalibus jungitur, ut *honor*, *homo*, *humus*. [f] Aspiratur autem et consonantibus, sed in Græcis, et Hebræis nominibus. *Heus* autem, et *heu* interjectiones per *h* scribendæ.

11. *I* litteram inter duas vocales constitutam bis scribi quidam existimabant [g] ut *Trojia*, *Majia*, sed hoc ratio non permittit. Nunquam enim tres vocales in una syllaba scribuntur. Sed *i* littera inter duas vocales constituta pro duplici habetur.

12. *Id*, pronomen neutri generis per *d* scribitur, ab eo quod est *is*, *ea*, *id*, quia facit *idem*.

Quod si verbum est tertiæ personæ per *t* notabitur, ad eo quod est *eo*, *is*, *it*, quia facit *itur*.

13. [h] *K* litteram antiqui præponebant quoties A sequebatur, ut *kaput*, *Kanna*, *Kalamus*. Nunc autem *Kartago*, et *Kalendæ* per eamdem tantum scribuntur. Omnia autem Græca nomina qualicunque sequente vocali per *k* sunt scribenda.

14. *Lætus* per *æ* diphthongum scribitur quia lætitia a latitudine vocata est, cui contraria est tristitia, quæ angustiam facit. *L* autem littera interdum pro *d* littera utimur, ut *latum* pro *datum*, et *calamitate* pro *cadamitate ;* a *cadendo* enim nomen sumpsit *calamitas*.

15. [i] *Maxumus* , an *maximus*, et si qua similia sunt, qualiter scribi debeant **45** quæsitum est. Varro tradidit Cæsarem per *i* hujusmodi verba enuntiare, et scribere solitum esse ; inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam ut *maximus*, *optimus*, *pessimus*, scribatur.

16. *Malo* per unum *l* scribendum , quia est *magis*

Alium tenet, alii adnictat alibi manus
Est occupata, ast alii percellit pedem,
Alii dat annulum spectandum de labris,
Alium invocat, cumque alio cantat, attamen
Aliis dat digito litteras
Vid. conjectanea in Varronem.

[a] CAP. XXVII.—*Cum autem præp.* Ex Velii Longi libello de Orthograph.

[b] Exul *additas*. Quia salvum esse dictionibus suum initium debet, ait Terentius Scaurus.

[c] *Exultat*. E margine hæc ascita putabat Chacon ; continent enim sententiam præcedenti contrariam, e Placidi glossis desumptam. Nos Isidoro id nihil obesse putamus : illius namque non tam his de rebus judicare quam pluribus e locis diversa corrogare studium fuit. Eadem fuit Velii Long. opinio in lib. de Orthographia. Porro in antiquissimis legum tabulis in æs incisis, *maxsumus*, *proxsumus*, *dixserint*, *faxsit*, *deduxsit*, *exsigatur* hujusmodique alia multa visuntur.

[d] Formosus *sine* N. Scaurus : *Non mediocriter peccant qui* formoso N *litteram adsumunt, non magis necessariam, quam* GLORIOSO. Quidam ex apicibus vocalibus longis impositis *n* contraxisse plurimas voces contendunt, ut *formosus*, *thesaurum*, *mesam*, *quoties*, *vicesimum*. A Augustinus antiquiorem censebat hanc scripturam quam usum apicum, exstare enim Genuæ æream tabulam ante Ciceronis ætatem incisam, in qua sit *vicensumum*. Idemque de *thensauro*, *thensa*, *mensa*, et reliquis existimabat. Apices addere vocalibus longis non ita antiquum fuisse, licet sit vetus Quintiliano teste. Nam antiquiores longas vocales duplicare solitos, ut *Feelix* pro *Felix*, *Vaala* pro *Vala*, quæ in nummis leguntur. Quod autem *formosus* a. *formo* ducit, idem repetit lib. X et XIX, c. 7 et XX, c. 13.

[e] Gnatus... *quia facit* GENERATUS. Eodem modo loquitur paulopost : Sat. *per* T, quia integrum facit *satis*.

[f] *Aspiratur et consonantibus*. Cicer. in Orator. : *Quin ego ipse cum scirem majores ita locutos, ut nusquam nisi in vocalibus aspiratione uterentur, loquebar ita ut* pulcros, cetegos, Cartaginem *dicerem*.

[g] *Ut* TROJIA, MAJIA. Ita Ciceronem solitum scribere tradit Velius. Quo respexisse videtur Terentianus : *Atque* i *geminum scribere nos jubent magistri*.

[h] *Quoties* A *sequebatur*. A breve, ut diximus ex Diomed. ad cap 4.

[i] MAXUMUS *an* MAXIMUS. Velius Longus : *Ut jam in*

voto; *malle* per duo *l*, quia est *magis velle*; *nolo* quoque per unum *l*, *nolle* per duo. [a] NOLO enim, *ne volo* est; NOLLE, *ne velle*.

17. [b] *Os* si vultum aut ossum significat, per *o* solam scribendum est; [c] si personam, *h* præponenda est.

18. *Ora* finium per *o*; *hora* diei, per *h* scribendum.

Onus, si de onere venit, per *o* solam scribendum, si de honore, cum *h* aspiratione.

19. *Præpositio* et *præterea* per diphthongum scribendum.

[d] *Pene* vero, quod est conjunctio, per *e*.

Pœna, quod est supplicium, per *œ*.

20. *Q* littera tunc recte ponitur, cum illam statim *u* littera sequitur, et alia quælibet una pluresve vocales junguntur, ita ut una syllaba fiat. Cætera per *c* scribuntur.

21. *Quæ* pronomen cum *a* scribendum; *que* conjunctio, sine *a*.

Quid, per *d* litteram scribitur cum pronomen est; per *t* cum verbum, cujus positio prima est *queo*, *quis*, *quit*; et in compositione *nequeo*, *nequis*, *nequit*.

46 22. *Quod*, quando pronomen est, per *d* scribendum; quando numerus, per *t*, quia *tot* item per *t* scribitur.

[e] *Quotidie* per *q* scribendum; non per *c*, ut sit *quot diebus*.

23. *R* littera, communionem habet cum *s* littera. Itaque apud antiquos *honos*, *labos*, *arbos*, dicebatur; nunc *honor*, *labor*, *arbor*.

24. *Sat* per *t* scribi oportet, quia integrum ejus facit *satis*.

Sed per *d* oportet scribi. Apud antiquos enim *sedum* dicebatur; nos finales duas litteras abscidimus.

25. [f] *Tamtus* sicut et *quamtus* in medio *m* habebunt. De *quam* enim et *tam* veniunt, unde et *quamtitas*, *quamtus*, et *tamtus*.

26. [g] *Væ* interjectio cum *a* scribenda, *ve* conjunctio, sine *a*.

27. *Xristus*, quia Græcum est per *x* scribendum. [h] Ita et *Xrisma*.

28. Y et *z* litteris sola Græca nomina scribuntur. Nam cum *justitia* *z* litteræ sonum exprimat, tamen, quia Latinum est, per *t* scribendum est. Sic *militia*, *malitia*, *nequitia*, et cætera similia.

29. In dubiis quoque verbis consuetudo veterum erat ut cum eadem **47** littera alium intellectum correpta, alium producta haberet, longæ syllabæ apicem apponebant, ut puta *populus* arborem significaret, an hominum multitudinem, apice distinguebatur. Sic, et ubi litteræ consonantes geminabantur, [i] sicilicum superponebant, ut *sel'a*, *ser'a*, *as'eres*. Veteres enim non duplicabant litteras, sed supra sicilicos apponebant. Qua nota admonebatur lector geminandam esse litteram.

CAPUT XXVIII.

De analogia.

1. Analogia, Græce, Latine Similium comparatio, sive proportio nominatur. **48** [l] Cujus hæc vis est, ut quod dubium est, ad aliquod simile quod non est dubium referatur, ut incerta certis probentur. Octo autem modis comparatio analogiæ colligitur, id est, qualitate, comparatione, genere, numero, figura, casu, extremitatibus similium syllabarum, et similitudine temporum.

2. Si quid de iis unum defuerit, jam non est analogia, id est, similitudo; sed est anomalia, id est, extra regulam, ut *lupus*, et *lepus*, totum conve-

ambiguitatem cadat utrum per I *quædam debeant dici an per* U, *ut est* optumus, maxumus. *In quibus adnotandum antiquum sermonem plenioris sonus fuisse, et ut ait Cicero, rusticanum; atque illis placuisse per talia scribere, et enuntiare. Erravere autem grammatici qui putaverunt superlativa per* U *enuntiari; ut enim concedamus illis in* optimo, *in* maximo, *in* pulcherrimo, *in* justissimo, *quid facient in his nominibus in quibus æque manet eadem quæstio superlatione sublata:* manubiæ, *an* manubiæ; lubido, *an* libido? *Non vero postquam exilitas sermonis delectare cæpit, usque* I *littera castigavimus illam pinguetudinem, non tamen ut plene* I *litteram enuntiaremus. Et contendam quosdam alia nomina per* U *scribere, qui antiquorum voluntates sequuntur, nec tamen sic enuntient quomodo scribant.* Vide Quintil. lib. I c. 3; et Gn. Cornutii librum de Orthog., apud Cassiodor., unde hæc translata sunt.

[a] NOLO *enim* NE VOLO. *Ne* pro *non* dixisse antiquos probat Festus. Idque frequens apud Plautum. Terentius quoque *nisi tu ne vis*, dixit.

[b] Os *si vultum aut ossum significat*. Ita constanter vetustissimi Codices; nec mirum *ossum* dixisse hoc loco Isidorum, necessitate pene coactum, cum *osso* Agellium multo ante usum tradat Charisius. De loco vero Terentii in Eunucho credo ego Faerno, illud addens, si ossum apud Terentium legeretur, neque Varronem, neque Charisium, qui id non probant, fuisse dissimulaturos.

[c] *Si personam*. Ut sit accusativus pronominis articularis, *hos*.

[d] Pene *quod est conjunctio per* E. In Pandectis Florentinis per *æ* perpetuo scribi aiebat A. Augustinus.

[e] Quotidie *per* Q. Sed jam evanuisse dicit Quintilianus. Velius: *Per* Q quotidie *magis dicunt*, *quam per* C cotidie, *cum et dicatur melius etscribatur; non enim est* quotidie *a* quoto *dictum*, *sed a* continenti die COTIDIE *tractum*.

[f] TAMTUS, *et* QUAMTUS. Vide apud Cassiod. de Orthograph. Gn. Cornutum, et Cessellium.

[g] Væ *interjectio*. Eodem modo Agellius, lib. V, c. 12: *Sed mirum* (inquit) *quod in compositione* A *deperditur*, *quoniam* ve *syllaba in illis brevis est, ut in* vetus, vecors.

[h] *Ita, et* XRISMA. Ita vetustissimi Codices. Si Latine placuit tunc *Xristum Xrisma* scribi, ob id opinor, ut retineretur crucis figura; qua de re supra, c. 3 et 4.

[i] *Sicilicum superponeb.* Sic Victorinus in libro de Orthog. qui exstare id signum ætate sua multis in libris testatur. Fuit autem nota hujusmodi *ser'a*, *sel'a*. *Sicilicum dictum* (ait Festus) *quod semunciam secet*. Id nunc nullum apparere in antiquis marmoribus, aut libris miramur, cum in Duilii titulo *clases*, *numei*, in nummis *Pilipus*, sine alla sicilici nota visantur.

CAP. XXVIII. — I Omnia ex Quintil., lib. I, cap. 5, et Sergii Arte secunda, c, de Casibus, sed ita concinnata, ut neque interdum cohæreant, neque auctoribus e quibus sumpta sunt satis respondeant.

[k] *Analogia... Latine similium comparatio*. Ferri poterat, nisi apud Quintilianum similium comparatio alio sensu acciperetur. Est namque apud illum analogiæ pars, hic genus ipsum. Sergius melius *similium rationem* dixit.

[l] *Cujus hæc vis, ut quod dub.*, etc. Verba sunt Quintil.

nit; [a] sed dissentiunt casu; facit* enim *lupi, leporis.* Nam regulariter est dum quæris utrum *trames* masculinum sit an femininum, et erit masculinum.

3. Item *funis*, si incerti generis esse credis, similis est illi *panis* in declinatione, et erit masculinum. [b] Item ex comparatione positivorum, ut si dicas, *doctus, magnus*, positivi sunt, et sui similes. Fit, et per diminutionem, ut puta *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit; sicut *marmor* neutri generis esse; *masculum* indicat.

4. Nam quod genus in principalitate est, id esse solet in diminutione. Sed hoc non semper, ut *pistrinum, pistrilla*. Sed quia scire debemus, [c] ex positione declinationem, et ex diminutione genus colligere.

49 CAPUT XXIX.

De etymologia.

1. Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur. Hanc Aristoteles σύμβολον, Cicero Notationem nominavit, quia nomina et verba rerum nota facit, ut puta *flumen*, quia fluendo crevit, a *fluendo* dictum.

2. Cujus cognitio sæpe usum necessarium habet in interpretatione sua. Nam cum videris unde ortum est nomen, citius vim ejus intelligis. Omnis enim rei inspectio, etymologia cognita, planior est. Non autem omnia nomina a veteribus secundum naturam imposita sunt, sed quædam, et secundum placitum, sicut et nos servis et possessionibus interdum secundum quod placet nostræ voluntati nomina damus.

3. Hinc est quod omnium nominum etymologiæ non reperiuntur, quia quædam non secundum qualitatem qua genita sunt, sed juxta arbitrium humanæ voluntatis vocabula acceperunt. Sunt autem etymologiæ nominum, aut ex causa datæ [d], ut *reges* a *regendo*, id est, a *recte agendo*; aut ex origine, ut *homo* quia sit ex *humo*; aut ex contrariis, ut a LAVANDO *lutum*, dum lutum non sit mundum, et *lucus*, quia umbra opacus, parum luceat.

4. Quædam etiam facta sunt ex nominum derivatione, ut a PRUDENTIA *prudens*. Quædam etiam ex vocibus, ut a GARRULITATE *graculus*. Quædam ex Græca etymologia orta, et declinata sunt in Latinum, ut *silva, domus*.

5. Alia quoque ex nominibus locorum, urbium, fluminum traxerunt vocabula. Multa etiam ex diversarum gentium sermone vocantur. Unde, et origo eorum vix cernitur. Sunt enim pleraque barbara nomina, et incognita Latinis et Græcis.

A

50 CAPUT XXX.

De glossis.

1. Glossa Græca interpretatione linguæ sortitur nomen. [e] Hanc philosophi adverbum dicunt, quia vocem illam de qua requiritur uno et singulari verbo designat. Quid enim illud sit in uno verbo positum declarat, ut *conticescere* est *tacere.*

2. Item : *latus haurit apertum;* HAURIT, *percutit.* Item cum *terminum* dicimus *finem*, aut *populatas* interpretamur esse *vastatas*, et omnino cum unius verbi rem uno verbo manifestamus.

CAPUT XXXI.

De differentiis.

1. Differentia [f] est species definitionis, quam scri-
B ptores artium de eodem et de altero nominant. Hæc enim duo quadam inter se communione confusa conjecta differentia, secernuntur, per quam quid sit utrumque cognoscitur, ut cum quæritur quid inter *regem* intersit et *tyrannum*, adjecta differentia quid uterque sit definitur, ut *rex modestus, et temperans, tyrannus* vero *crudelis*. Inter hæc enim duo differentia cum posita fuerit, quid sit utrumque cognoscitur. Sic et cætera.

51 CAPUT XXXII.

De barbarismo.

1. Barbarismus est verbum corrupta littera, vel sono enuntiatum : littera, ut *floriet*, dum *florebit* dicere oporteat; sono, si pro media syllaba prima producatur, ut, *letebræ, tenebræ*. Appellatus autem *bar-*
C *barismus* a *barbaris* gentibus, dum Latinæ orationis integritatem nescirent; [g] unaquæque enim gens facta Romanorum, cum suis opibus vitia quoque et verborum et morum Romam transmisit.

2. [h] Inter barbarismum autem, et barbarolexim hoc interest, quod barbarismus in verbo Latino fit, dum corrumpitur; quando autem barbara verba Latinis eloquiis inseruntur, barbarolexis dicitur. Item quando in prosa vitium fit sermonis, barbarismus vocatur; quando in metro, metaplasmus dicitur.

3. Barbarismus autem fit scripto, et pronuntiatione. Scripto quatuor modis : si quis in verbo litteram, vel syllabam adjiciat, mutet, transmutet, vel minuat. Pronuntiatione autem fit in temporibus, tonis, aspirationibus, et reliquis, quæ sequuntur.

D 4. Per tempora quippe fit barbarismus, si pro longa

---

[a] *Dissentiunt casu.* Non casu, sed genere differre voluit Sergius, quia non ut *lupus lupa*, ita *lepus lepa* faceret.

[b] *Item ex comparatione positivor.* Donat. in Art. secund. : *In his regulis analogia, vel ex collatione positivor, nominum, vel ex diminutione cognoscitur.*

[c] *Ex positione declinationem, et ex dim. g.* Consentiunt vetustissimi Codices in hanc scripturam.

CAP. XXIX. — [d] *Ut* REGES *a* RECTE AGENDO. Al., *a regendo.* Utrumque ex Codicibus, et ex aliis Isidori locis confirmari potest. Vide lib. III de Summ. Bon., c. 48; et Burchard., lib. XV, c. 38; et Ivon., part. XVI, c. 39; et infra, lib. XII. c. 3.

CAP. XXX. — [e] *Hanc philosophi adverbum.* Al., *adverbium.* Græci πρὸς ἔπος. Unde natum, Οὐδὲν πρὸς ἔπος. Glossas initio dictas ipsa verba, vel obscura, vel peregrina ex Aristotele, Galeno, Polluce, Suida, et Quintiliano novimus; posteriores interpretationes ipsis verbis additas eodem nomine vocarunt. Nimis tamen anguste loqui videtur Isidorus, cum unius verbi rem uno tantum verbo explanari præcipit, ut si pluribus verbis explicetur glossam fore neget. Quod etiam repetit lib. XXIV, cap. 30.

CAP. XXXI. — [f] *Differentia est.* Ex Victorin. et Boeth., lib. I, de Definit., c. 28, repetuntur ead. l. II, c. 30.

CAP. XXXII. — [g] *Unaquæque enim gens.* Eadem infra, lib. IX, c. 1.

[h] *Inter barbarismum, et barbarolexim.* BARBAROLEXIM quoque nominat Charisius, BARBARALEXIM Donatus et Diomedes.

* *Facit* ad nominativum *casus*, hic subintellectum, referendum est.

syllaba brevis ponatur, aut pro brevi longa. Per tonos, si accentus in aliam syllabam commutetur. Per aspirationem, si adjiciatur *h* littera ubi non debet, aut detrahatur ubi esse oportet.

5. Per hiatum, quoties in pronuntiatione scinditur versus antequam compleatur; sive quoties vocalis vocalem sequitur, ut *Musæ Aonides*. Fit barbarismus, et per metacismos, iotacismos, et lambdacismos.

6. Metacismus est quoties *m* litteram vocalis sequitur, ut, *bonum aurum, justum amicum*. Sed et hoc vitium aut suspensione *m* litteræ, aut detractione vitamus.

7. Iotacismus est quoties in iota littera duplicatur sonus, ut, *Troiia, Maiia*, ubi earum litterarum adeo exilis erit pronuntiatio, ut unum iota, non duo, sonare videatur.

8 [a] Lambdacismus est, si pro uno *l* duo pronuntientur, ut Afri **52** faciunt, sicut *colloquium* pro *conloquium*; vel quoties unum *l* exilius, duo largius proferimus. Quod contra est; [b] nam unum largius, duo exilius proferre debemus.

9 [c] Collisio est quoties novissimæ syllabæ finis in alterius principio est, ut *matertera*.

CAPUT XXXIII.

De Solœcismo.

1. Solœcismus est plurimorum verborum inter se inconveniens compositio, sicut barbarismus unius verbi corruptio. [d] Verba enim non recta lege conjuncta solœcismus est; ut si quis dicat, *inter nobis* pro *inter nos*; aut *dare veniam sceleratorum*, pro *sceleratis*.

2. Dictus autem solœcismus a [e] Cilicibus, qui ex urbe Solæ, quæ nunc Pompeiopolis appellatur, profecti, cum apud alios commorantes, suam et illorum linguam vitiose inconsequenterque confunderent, solœcismo nomen dederunt. Unde et similiter loquentes solœcismos facere dicuntur.

53 3. Solœcismus autem apud poetas *schema* dicitur, quoties inversus necessitate metri factus invenitur; cum autem non invenitur necessitas, permanet solœcismi culpa.

4. Solœcismus fit duobus modis: aut per partes orationis, aut per accidentia. Per partes orationis fit, si alteram partem pro altera ponamus, ut puta si [f] præ- A positiones adverbiis applicemus. Per accidentia fit, id est, per ea quæ accidunt partibus, ut puta per qualitates, genera, numeros, figuras, et casus. Per ista igitur omnia fiunt solœcismi, sicut Donatus exposuit.

5. Fiunt præterea et plurimis modis. Nam Lucilius centum genera solœcismorum dixit, quos omnes vitare potius quam sequi debet qui regulam recte loquendi tenere studet.

CAPUT XXXIV.

De vitiis.

1. Vitia apud grammaticos illa dicuntur, quæ in eloquio cavere debemus. Sunt autem hæc: barbarismus, solœcismus, acyrologia, cacephaton, et reliqua.

2. Barbarismus est corruptio verbi unius, ut si tertiam syllabam quis producat in *ignoscere*.

B 3. Solœcismus, compositio vitiosa verborum: ut si aliquis dicat, *inter hominibus* pro *inter homines*.

4. Acyrologia, non propria dictio: ut, *liceat sperare timenti*; proprium est autem timenti formidare, non sperare; [g] et, *gramineo in campo*: proprium est *graminosum* dicere campum, non *gramineum*.

5. [h] Cacephaton, dictio obscena, vel incomposite sonans. Obscœna, ut, **54** *his animum arrecti dictis*. Incomposita, ut, *juvat ire et Dorica castra*, [i] Mala enim compositio fit, ab ea syllaba incipere qua superior finierat.

6. Pleonasmos, adjectio unius verbi supervacua: ut, *Hactenus arvorum cultus* et *sidera cœli*. Neque enim alibi nisi in cœlo sunt sidera.

7. Perissologia, adjectio plurimorum verborum C supervacua: ut, *Vivat Ruben, et non moriatur*, dum non sit aliud vivere quam non mori.

8. Macrologia, longiloquium, res non necessarias comprehendens, ut: *Legati, non impetrata pace, retro unde venerant domum reversi sunt.*

9. [j] Tautologia, idemloquium, ut: *Si fata virum servant, si vescitur aura, ætherea, neque adhuc crudelibus occubat umbris.* Totum enim quod repetitur una res est, sed crebro sermone annuntiata.

10. Eclipsis est defectus dictionis, in quo necessaria verba desunt, ut, *cui pharetra ex auro*; deest enim *erat*.

11. Tapinosis est humilitas statum magnæ rei dictis infirmans, ut:

[a] *Lambdacism.* Vide Martian. Capell.

[b] *Nam unum* l *largius, duo exilius.* Contra videbatur unum exilius, duo largius proferenda. Sed vetant libri omnes. Erit igitur (ut opinor) hujusmodi Isidori sententia: ut quemadmodum vocales duæ cum in diphthongum conveniunt, non plene singulæ proferuntur, sed ita coeunt, ut confuso sono aliquid unicuique depereat, neutraque illarum plene exaudiatur; ita duplex *ll* in media dictione exilius profertur, quam simplex. Neque id (si argutari licet) præter rationem accidit. Nam prius *l* obtunditur cum in sequens illiditur, quam plagam accipiens alteram vicissim sequenti infligit; nam cum eo coalescens aufert illi quod semivocalis erat proprium, at a vocali inciperet. Ita utrumque languescit, prius posteriore sui parte, priore posterius. Lambdacismos quoque nostri qui mollius loqui student sæpe admittunt. Neque Hebræi has delicias non agnovere, veluti cum in ההרזכד et גיולד *daghes* decorum appingunt.

[c] *Collisio est.* Collisionis supra non meminerat, at meminuit Donatus.

D Cap. XXXIII. — [d] *Verba non recte conjuncta.* Ex Aug. II de Doctrin. Christ., c. 13.

[e] *E Cilicib.* Ex Diomede.

[f] *Si propositiones adverbiis applicemus.* Ita vetustissimi Codices recte; ut si dicas *de longe*. Nonn.: *Omnes artem secuti negant adverbiis præpositionem addi oportere, sed auctoritas veterum præponi debet. De subito*, etc.

Cap. XXXIV. [g] *Gramineo in campo.* Quod advertit Serv. V Æn.

[h] *Cacephaton.* Quod Isidorus incomposite sonans, Servius Cacephaton in sermone, Donatus Cacephaton in composita dictione vocat.

[i] *Mala enim compositio.* Verba Servii ad: *Dorica castra*, Æneid. II.

[j] *Tautologia idemloquium.* Ita paulo ante: *Macrologia longiloquium*, etc. C. 36 allegoriam *alieniloquium* interpretatur.

Apparent rari nantes in gurgite vasto.
Gurgitem posuit pro *mari*.

12. Cacosyntheton. Vitiosa compositio : ut, *versaque juvencum terga fatigamus hasta*.

13. [a] Amphibolia, Ambigua dictio; quæ fit, aut per casum accusativum, ut illud responsum Apollinis ad Pyrrhum :

Aio te, Æacida, Romanos vincere posse.

In quo non est certum quem in ipso versu monstraverit esse victorem.

14. Fit et per incertam distinctionem, ut, *bellum ingens geret Italia*. Incerta distinctio, utrum *bellum ingens*, an *ingens Italia*.

15. Fit et per commune verbum, *deprecatur Cato, calumniatur Cicero, præstolatur Brutus, dedignatur Antonius;* nec ostenditur in hac ambiguitate utrum ipsi alios, an alii ipsos deprecati sunt, aut calumniati.

16. Fit et per homonymiam, quando uno nomine multa significantur, ut *acies*, et non addas, aut *ferri*, aut *oculorum*, aut *militum*.

55 CAPUT XXXV.

De metaplasmis.

1. Metaplasmus Græca lingua, Latine Transformatio dicitur, qui fit in uno verbo propter metri necessitatem, et licentiam poetarum. Cujus species istæ sunt :

2. Prothesis, appositio in principio verbi, ut *gnato* pro *nato*, et *tetulit* pro *tulit*. Epenthesis, appositio in medio, ut *relliquias* pro *reliquias*, *induperator* pro *imperator*.

3. [b] Paragoge, appositio in fine, ut *magis*, pro *mage*, et *potestur*, pro *potest*.

Aphæresis, abcissio de principio, ut *temno* pro *contemno*.

Syncope, abcissio de medio, ut *forsan* pro *forsitan*.

Apocope, abscissio de fine, ut *sat* pro *satis*.

4. Ectasis, productio contra naturam, ut, *Italiam fato*, cum *Italiam* correpte dici debeat.

Systole, correptio contra naturam, *aquosus Orion*, cum *Orion* producte dici debeat.

Diæresis, discissio unius syllabæ in duas, ut, *albai*, *longai*, pro *albæ*, *longæ*.

5. Episynalœphe, conglutinatio duarum in unam, ut *Phaeton*, pro *Phaeton*, *Nerei*, pro *Nerëi*, æripedem, pro *aeripedem*.

[c] Synalœphe, collisio vocalium adjunctarum vocalibus, ut, *atque ea diversa penitus, dum parte geruntur*.

6. Ecthlipsis, collisio consonantium cum vocalibus, ut *multum ille, et terris*.

Antithesis, contrapositio litteræ pro alia littera, ut *olli* pro *illi*.

Metathesis, transpositio litteræ, ut, *Evandre* pro *Evander*, *Timbre* pro *Timber*.

7. Inter barbarismum et lexin, hoc est Latinam et perfectam elocutionem, [d] metaplasmus est, qui in uno sermone ratione fit vitiosus. Item inter solœcismum et phrasin, id est perfectam connexionem sermonum, schema, **56** id est figura, est, quæ fit contextu sermonum ratione vitiosa. Ergo metaplasmi et schemata media sunt, et discernuntur peritia et imperitia. Fiunt autem ad ornatum.

CAPUT XXXVI.

De schematibus.

1. Schemata, ex Græco in Latinum eloquium Figuræ interpretantur, quæ fiunt in verbis, vel sententiis [e] per varias distinctionum formas propter eloquii ornatum. Hæc dum multa sint, [f] apud grammaticos ista inveniuntur.

2. Prolepsis est præsumptio, ubi ea quæ sequi debent anteponuntur, ut : *Interea reges ingenti mole : Latinus*. Debuit enim sic dicere : *Interea reges ingenti mole*, et statim adjicere quod sequitur : *Procedunt castris;* deinde dicere : *Latinus*, etc.; sed facta pro ornamento præsumptio rei, et qui sequi debuere reges interpositi sunt in septem versibus, et postea additum est : *Procedunt castris*. Inde præsumptio, quia anteposita sunt quæ sequi debuere.

3. Zeugma est clausula, cum plures sensus uno verbo clauduntur, quæ fit tribus modis. Nam aut in primo, aut in postremo, aut in medio id verbum ponitur, quod sententias jungit. In primo, ut,

[g] VERTITUR *œnophoris fundus sententia nobis.*

In medio, ut,

Græcia Sulpicio sorti DATA, *Gallia Cottæ.*

In postremo, ut : *Namque hoc tempore obsequium amicos, veritas odium* PARIT.

4. Hypozeuxis est figura superiori contraria, ubi in singulis sensibus propria unicuique clausula est, ut,

Regem ADIT, *et regi* MEMORAT *nomenque, genusque.*

5. Syllepsis [h] est in dissimilibus clausulis, aut pluralis dictio singulari verbo finita, ut, *sociis et rege recepto*, aut singularis dictio plurali verbo expleta, ut :

Sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, et pressi copia lactis.

---

[a] *Amphibolia*. Ita vetustissimi Codices et ita a Charisio nominatur, rectius quam a Diomede, et Donato *amphibologia*.

CAP. XXXV. — [b] *Paragoge ut* MAGIS *pro* MAGE. Iisdem exemplis utitur Donatus; at Charisio apocopes exemplum est *mage*, pro *magis*.

[c] *Adjunctarum vocalibus*. Sat erat collisionem vocalium dicere. Sed si quid addendum fuit, tolerabilior Romani Codicis scriptura visa est in quo *adjunctarum*, quam nostrorum, ubi *juncta*, vel *adjuncta* legitur.

[d] *Metaplasmus est, qui in uno sermone*. Totus locus e Serv., Æn. v, ad illud :

Urbis opus, triplici pubes, quem, Dardana versu.

Utrobique tamen mendosus, quem restituit ex veteri Editione Chacon.

CAP. XXXVI. — [e] *Per varias distinctionum formas*. Ita plerique ex Longob. Male in aliis, *dictionum*. Nam *distinctionum*, et ad nomen schematis et ad rem ipsam de qua agitur multo est aptius.

[f] *Apud grammaticos ista inveniuntur*. NECESSARIA ex Donato et Charisio addebat Chacon.

[g] *Vertitur œnophoris fund*. Citatura Nonio in sententia ex Lucil. lib. III Satyr.

[h] *Syllepsis est in dissim. cl.* Donatus : *Item syllepsis est in dissimilibus clausulis, quando dictio singularis verbo plurali adjungitur*. Charisius : *Syllepsis est cum singularis dictio plurali verbo concluditur*.

57 Supra enim *sunt* dixit, hic debuit dicere : *Est pressi copia lactis.*

6. Fit autem syllepsis non solum per partes orationis, sed et per accidentia partibus. Nam ubi et pro multis unus, et pro uno multi ponuntur, syllepsis est : pro multis unus, ut est illud : *uterumque armato milite complent*, cum non uno, sed multis militibus. Item pro uno multi, ut in Evangelio : *Latrones qui crucifixi erant cum eo improperabant ei;* ubi pro uno uterque inducitur blasphemasse.

7. Anadiplosis est, quando ab eodem verbo quo illud, prior versus finivit sequens versus incipit, ut est

Certent et cycnis ululæ, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.

8. Anaphora est repetio ejusdem verbi per principia versuum plurimorum, ut :

Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor.

9. Epanaphora est in uno versu per principia sensuum ejusdem verbi repetitio, ut

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.

10. Epizeusis in uno sensu congeminatio verbi, ut : *sic sic juvat ire sub umbras.*

11. Epanalepsis est sermonis in principio versus positi ejusdem in fine replicatio, ut est illud : *Crescit amor nummi,quantum ipsa pecunia crescit.*

12. Paronomasia est in significatione diversa dictio pene ipsa, ut illud : *Abire an obire te convenit*, id est, *exsulem fieri, an mori ?*

13. Schesis onomaton, multitudo nominum conjunctorum [a] quodam ambitu copulata, ut *nubila*, *nix grando*, *procellæ*, *fulmina*, *venti.*

14. Paromœon est multitudo verborum ex una littera inchoantium, quale est apud Ennium :

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.

Sed hoc bene temperat Virgilius, dum non toto versu utitur hac figura ut Ennius, sed nunc in principio versus tantum, ut est illud : *Sæva sedans super arma;* nunc in media, ut :

Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis;
Nunc autem in fine, ut :

Sola mihi tales casus Cassandra canebat.

58 15. Homœoptoton est, cum plurima nomina per unum casum denuntiantur, ut est illud :

Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemque,manus saxumque immane moventem.

16. Homoteleuton est, cum uno modo verba plurima finiuntur : ut *abiit, abscessit, evasit, erupit.*

17. Polyptoton est, cum diversis casibus sententia variatur, ut

A *Ex nihilo nihilum, ad nihilum nil posse reverti.*
[b] *Marcus Dama, papæ, Marco spondente, recusas,*
Credere tu nummos ? Marco sub judice palles !
Marcus dixit. Ita est, assigna, Marce, tabellas.

18. Hirmos est sententia continuatæ orationis tenorem suum, usque ad ultimum servans, ut :

Est in secessu longo locus, insula portum,
et reliqua. Hinc enim in longum vadit sensus usque ad illud :

Horrentique atrum nemus imminet umbra.

19. Polysyntheton est dictio multis concatenata conjunctionibus, ut, *tectumque*, *laremque*, *armaque*, *amycleumque canem.*

20. Dialyton, vel asyntheton figura est, quæ e contrario sine conjunctionibus solute ac simpliciter effertur, ut, *venimus*, *vidimus, placuit.*

B 21. [c] Antitheton est ubi contraria contrariis opponuntur, et sententiæ pulchritudinem reddunt, ut illud :

Frigida pugnabant calidis, humentia siccis;
Mollia cum duris; sine pondere, habentia pondus.

22. Hypallage quotiescunque per contrarium verba intelliguntur, ut *dare classibus austros*, cum ventis naves demus, non navibus ventos.

CAPUT XXXVII.

De tropis.

1. Tropos Græco nomine Grammatici vocant, qui Latine modi locutionum interpretantur. Fiunt autem a propria significatione **59** [d] ad non propriam similitudinem. Quorum omnium nomina difficillimum est annotare, sed ex omnibus Donatus [e] tredecim usui, tradenda conscripsit.

C 2. Metaphora est verbi alicujus usurpata translatio, sicut cum dicimus, *fluctuare segetes*, *gemmare vites*, dum in iis rebus fluctus et gemmas non invenimus, in quibus hæc verba aliunde transferuntur, sed hæ atque aliæ tropicæ locutiones ad ea quæ intelligenda sunt propterea figuratis amictibus obteguntur, ut sensum legendis exerceant, et ne nuda atque in promptu posita vilescant.

3. Fiunt autem metaphoræ modis quatuor : ab animali ad animale, ut, *aligeros conscendit equos;* metaphorice loquens miscuit quadrupedi alas avis, et quo cursu deserta petiverit, miscuit volatili cursum quadrupedis. Ab inanimali ad inanimale, ut, *Pontum pinus arat; sulcum premit alta carina.* Miscuit usum terræ aquis, dum *arare* et *sulcum premere* ad terram pertineat, non ad mare.

D 4. Ab inanimali ad animale, ut *florida juventus;* miscuit flores inanimales juventuti quæ animam habet. Ab animali ad inanimale, ut :

[f] *Tu, Neptune pater, cui tempora cana crepanti*
Cincta salo resonant, magnus cui perpete mento
Profluit Oceanus, et flumina crinibus errant.

[a] *Quodam ambitu copulata.* Mendose, apud Donatum, *eodem habitu copulandi* legitur.

[b] *Marcus Dama.* E Pers. Satyr. v.

[c] *Antitheton.* Hæc usque ad finem capitis neque Donati sunt, neque Charisii, et in Rom. Codic. plures aliæ figuræ leguntur, ut hæ quoque alienæ videri possint.

Cap. XXXVII. — [d] *Ad non propriam similitudinem.* Ferri potest vulgata scriptura *similitudinem*, ut sit quod Charisius dixit, *propter similitudinem.* Nam ex eo videntur hæc. Sed cum idem Charisius metonymiam definiat : *Dictionem translatam a propria significatione ad aliam proximitatem*, utrovis modo legas licebit. Et Donatus : *Ad impropriam similitudinem.*

[e] *Tredecim usui trad.* Ita Beda. *Duodecim* Donatus et Charis.

[f] *Tu, Neptune pat.* Citatur ex Claudian. a D. Aug., lib. III de Doct. Chr. Varroni quidam Albinovam tribuebat A. Augustinus.

Mentum enim, et *tempora*, et *crines* non ad Oceanum pertinent, sed ad homines.

5. Sic et alia rerum nomina de alio genere in aliud genus decentissme decoris gratia transferuntur, ut oratio perornetur. Metaphora autem, aut partis unius est, ut, *fluctuare segetes:* non potes dicere *segetare fluctus;* aut antistropha est, id est, reciproca, ut *remigium alarum.* Nam et alæ navium, et alarum remigia dicuntur.

6. Catachresis, est alienæ rei nomen appositum: hæc eo a metaphora differt, quod illa vocabulum habenti largitur; hæc quia non habet proprium, alieno utitur, ut,

Faciemque simillima lauro;

et,

.... *Nunc una ambæ junctisque feruntur*
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.

Dum *facies*, et *frons* tantum animalium et hominum sint. Quod nomen si poeta non apposuisset navi, quid proprium eidem parti diceret non haberet.

60 7. Metalepsis tropus a præcedente indicans quod sequitur:

[a] *Inque manus chartæ nodosaque venit arundo.*

Nam per *manum* verba, per *arundinem* litteræ significatæ sunt.

8. Metonymia est Transnominatio ab alia significatione ad aliam proximitatem translata. Fit autem multis modis: aut enim per id quod continet id quod continetur ostendit, ut *theatra plaudunt*, *prata mugiunt*, dum illic homines plaudant, hic boves mugiant; aut contra per id quod continetur id quod continet, ut *jam proximus ardet Ucalegon*, dum non ille, sed domus ejus arderet.

9. Item per inventorem id quod inventum est, ut, *sine Cerere et Libero friget Venus*, et *commistam Vulcanus (mittit) ad astra favillam.* Vult enim per Cererem frumenti inventricem intelligere *panem;* per Liberum inventorem vitis, *vinum;* per Venerem, *libidinem;* per Vulcanum, *ignem.* At contra per inventum inventorem demonstrat, ut, [b] *Vinum precamur,* pro Libero, qui vinum apud Græcos invenit.

10. Item per efficientem, id quod efficitur, sicut, *pigrum frigus*, quod pigros homines faciat; et, *timor pallidus,* eo quod pallidos homines reddat. At contra per id quod efficitur, efficiens, ut:

Jungit equos auro genitor, spumantique addit
Frena feris.

Spumantia frena dixit, cum utique non ipsa faciant spumas, sed equus qui ea gerit spumis conspergat infusis.

11. [c] Antonomasia est pro nomine, id est vice nominis posita: ut *Maia genitus* pro *Mercurio;* qui tropus fit tribus modis: ab animo, ut, *magnanimusque Anchisiades;* a corpore, ut *ipse arduus;* extrinsecus, ut:

A *Infelix puer, atque impar congressus Achilli.*

12. Epitheton, Supra nomen, præponitur enim proprio nomini, **61** ut *Alma Ceres, obscenique canes, importunæque volucres.* Inter antonomasiam autem et epitheton hoc differt, quod antonomasia, pro vice nominis ponitur; Epitheton autem nunquam sine nomine est. [d] Quibus duobus tropis, vel vituperamus aliquem, vel ostendimus, vel laudamus.

13. Synecdoche est Conceptio, cum a parte totum, vel a toto pars intelligitur. Eo enim et per speciem genus et per genus species demonstratur; sed species pars est, genus autem totum. A tota enim pars intelligitur, ut:

Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat.

B Non enim totus annus est frigidus, sed pars anni, id est, hiems. At contra a parte totum: ut, *flammas cum regia puppis extulerat.* Ubi non solum puppis, sed navis; et non navis, sed qui in ea; et non omnes, sed unus flammas extulit.

14. Onomatopæia, nomen fictum ad imitandum sonum vocis confusæ, ut *stridor* valvarum, *hinnitus* equorum, *mugitus* boum, *balatus* ovium.

15. Periphrasis est Circumloquium, dum res una plurimis verbis significatur, ut, *auras vitales carpit.* Significavit enim per copulationem verborum unam rem, hoc est, *vivit.* Hic autem tropus geminus est; nam aut veritatem splendide producit, aut fœditatem circuitu evitat. Veritatem splendide producit, sicut:

Et jam prima novo spargebat lumine terras,
Tithoni croceum linquens aurora cubile.

C Vult enim dicere, *jam lucescebat*, aut *dies ortus erat.* Fœditatem circuitu devitat, sicut:

placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.

Hoc enim circuitu evitat obscœnitatem, et decenter ostendit concubitum.

16. Hyperbaton est Transcensio, cum verbum aut sententia ordine commutatur. Hujus species quinque sunt: Anastrophe, hysteron proteron, parenthesis, tmesis, synchesis.

Anastrophe, verborum ordo præposterus, ut *littora circum,* pro *circum littora.*

17. Hysteron proteron, sententia ordine commutata, ut:

Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit.

D Ante enim ad æquora venit, et sic tetigit fluctus.

62 18. Parenthesis, ubi [e] interponimus sententiam, qua ex medio remota, integer sermo perdurat, ut,

Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achatem.

Est enim ordo: *Æneas rapidum præmittit Achatem,* nam illud in medio parenthesis est.

[a] *Inq. manus chartæ.* Pers., Satir. III. Quod vero sequitur: *Nam per manum verba*, etc., aut aliena sunt, ut aliis quoque visum est, aut forte legendum, *nam per manum, chartam, et arundinem litteræ signicatæ sunt.*

[b] *Vinum precamur.* Serv., Æn. I, ad... *Crateras magnos*, etc.: *Tropus est synedoche, ut cererem pro frumento dicimus. Sic Plautus:* Vinum precamur, nam hic Deus præsens adest.

[c] *Antonomasia.* Donatus: *Antonomasia est significatio vice nominis posita*, etc., usque ad *Achilli.*

[d] *Quibus duobus tropis.* Ex Donat. Charisius quoque Ἐπίθετον *est dictio vocabulo adjecta, aut ornandi aut destruendi, aut indicandi causa.*

[e] *Interponimus sententiam.* Donatus: *Interposita formatio diversæ sententiæ.*

19. Tmesis est sectio unius nominis per interpositionem verborum ut

... *Multo nebulæ circum Dea fudit amictu*,
pro *circumfudit*.

20. Synchesis est, ubi ex omni parte confusa sunt verba, ut illud : *Juvenes, fortissima frustra pectora, si vobis audentem extrema cupido est certa sequi, quæ sit rebus fortuna videtis. Excessere omnes, adytis arisque relictis, dii quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi incensæ; moriamur, et in media arma ruamus.* [a] Ordo talis est : *Juvenes fortissima pectora frustra succurritis urbi incensæ, quia excessere dii, quibus hoc imperium steterat. Unde si vobis cupido certa est me sequi audentem extrema, ruamus in media arma, et moriamur.*

21. Hyperbole est excelsitas fidem excedens ultra quam credendum est, ut, *sidera verberat unda*, et *terram inter fluctus aperit.* Hoc enim modo ultra fidem aliquid augetur, nec tamen a tramite significandæ veritatis erratur, quamvis verba quibus indicatur excedant, ut [b] voluntas loquentis non fallentis appareat ; quo tropo non solum augetur aliquid, sed et minuitur. Augetur, ut, *velocior aura ;* minuitur, ut, *mollior pluma*, *durior saxo*.

22. [c] Allegoria est alieniloquium, aliud enim sonat, aliud intelligitur ; ut, *tres littore cervos conspicit errantes :* ubi tres duces belli Punici, vel tria bella Punica significantur. Et in Bucolicis, *Aurea mala decem misi*, id est, ad Augustum decem eclogas pastorum. Hujus tropi plures sunt species, ex quibus eminent septem : ironia, antiphrasis, ænigma, charientismos, parœmia, sarcasmos, astysmos.

63 23. [d] Ironia est sententia per pronuntiationem contrarium habens intellectum. Hoc enim tropo callide, aut per accusationem, aut per insultationem aliquid dicitur, ut est illud :

. . . .
Vestras, Eure, domos, illa se jactet in aula
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet.

Et quomodo aula, si carcer est? Solvitur enim pronuntiatione. Nam *carcer* pronuntiatio est; *jactet in aula*, ironia est; et totum per contrariam pronuntiationem enuntiatur, per ironiæ speciem, quæ laudando deridet.

24. [e] Antiphrasis est sermo e contrario intelligendus, ut *lucus*, quia caret luce per nimiam nemorum umbram : et *manes*, id est, *mites*, et *modesti*, cum sint terribiles et immanes; et *Parcæ* et *Eumenides Furiæ*, quod nulli parcant, vel benefaciant. Hoc tropo, et nani *Atlantes*, et cæci *videntes*, et vulgo Æthiopes *argentei* appellantur.

25. Inter ironiam autem, et antiphrasim hoc distat, quod ironia pronuntiatione sola indicat quod intelligi vult, sicut cum dicimus homini agenti male : *Bonum est quod facis.* Antiphrasis vero non voce pronuntiantis significat contrarium, sed suis tantum verbis, quorum origo contraria est.

26 Ænigma est quæstio obscura, quæ difficile intelligitur, nisi aperiatur, ut est illud : *De comedente exivit cibus, et de forti egressa est dulcedo*, significans ex ore leonis favum extractum. Inter allegoriam autem et ænigma hoc interest, quod allegoriæ vis gemina est, et sub re alia aliud figuraliter indicat. Ænigma vero tantum sensus obscurus est, et per quasdam imagines adumbratus.

27. [f] Charientismos est tropus quo dura dictu gratius proferuntur, uti cum interrogantibus nunquid nos quæsierit aliquis, respondetur : *Bona fortuna.* Unde intelligitur, neminem nos quæsisse.

28. [g] Parœmia est rebus et temporibus accommodatum proverbium. **64** Rebus, ut, *contra stimulum calces*, dum significatur adversis resistendum. Temporibus, ut, *Lupus est in fabula.* [h] Aiunt enim rustici vocem hominem perdere, si eum prior lupus viderit. Unde et subito tacenti dicitur istud proverbium, Lupus in fabula.

20. [i] Sarcasmos est hostilis irrisio, cum amaritudine, ut :

Referes ergo hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori. Illi mea tristia facta
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.

30. Huic contrarius est astysmus, id est, urbanitas sine iracundia, ut illud :

Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi,
Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos,

id est : qui Bavium non odit, pro pœna ei contingat ut diligat Mævium. Fuerunt autem Mævius et Bavius poetæ pessimi, et inimici Virgilii. Qui hos ergo diligit, faciat quæ contra naturam sunt, id est, jungat vulpes, et mulgeat hircos.

31. Homœosis est quæ Latine interpretatur similitudo ; per quam minus notæ rei per similitudinem ejus quæ magis nota est panditur demonstratio. Hujus species sunt tres : [i] con, parabola, paradigma, id est, imago, comparatio, exemplum.

32. Icon est imago, cum figuram rei ex simili genere conamur exprimere, ut :

Ordo talis, etc. Servii ad eum Virgilii locum.

[a] *Ut voluntas loq. non fall.* Quintil., lib. VIII : *Monere satis est, mentiri hyperbolen, neque ita, ut mendacio fallere velit.*

[c] *Allegoria.* Ambros., lib. de Abraham : *Allegoria est, cum aliud geritur, et aliud figuratur.* Cic. III de Orat : *Aliud dicitur, et aliud intelligendum est.*

[d] *Ironia.* Charisius : *Ironia est oratio pronuntiationis gravitate in contrarium deducens sensum verborum.*

[e] *Antiphrasis.* Hieronymus, Bonos. Epist. 100 : *An ideo tibi bellus videris quia fausto vocaris nomine, quasi non et lucus ideo dicatur, quod minime luceat, et Parcæ quod nequaquam parcant, et Eumenides Furiæ quod non sint benignæ, et vulgo Æthiopes vocentur argentei ?*

[f] *Charientism.* Ex Donat. et Charis.

[g] *Parœmia.* Ex Donat. Charisius : *Parœmia est vulgaris rei usurpatio cum aliqua diversitate, ut,* cocta numerabimus exta, *cum significet*, ex eventu sciemus. Et, contra stimulum calces *id est, rei contrariæ resistere.* Quæ sit sententia hujus proverbii in Actis Apost. et apud Terentium nemo nescit.

[h] *Aiunt enim rustici.* Non rusticos, sed physicos id confirmare scribit Servius, ad eclog. 9. Vid. Donat. in Adelph.

[i] *Sarcasmos.* E Servio, Æn. II, ad verba Pyrrhi : *Referes ergo hæc*, et eclog. 3, ad illud : *Qui Bavium non odit.*

Omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
Et crines flavos, et membra decora juventæ.

Congrua enim est similitudo de specie cujus persona inducitur.

33. Parabola est comparatio ex dissimilibus rebus, ut,

qualis in arvis
Æstiferæ Libyæ viso leo cominus hoste
Subsedit;

ubi leoni Cæsarem comparavit, non ex suo, sed ex alieno genere similitudinem faciens.

34. Paradigma est exemplum dicti, vel facti alicujus, aut ex simili, aut ex dissimili genere, conveniens ei quam proponimus rei; ita : [a] *Tam fortiter periit apud Hipponem Scipio, quam Uticæ Cato.*

65 35. Similitudo autem tribus modis fit : a pari, a majore, a minore. A pari :

Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est
Seditio.

A majore ad minus :

Qualiter expressum ventis per nubila fulmen;

a minore ad majus :

Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus
Threicia fretus cithara fidibusque canoris

quasi dicat, re perva et brevi, id est, si ille cithara fretus, ego pietate.

CAPUT XXXVIII.

De prosa.

1. Prosa est producta oratio, et a lege metri soluta. [b] Prosum enim antiqui productum dicebant, et rectum. Unde ait Varro apud Plautum *prosis lectis* significare *rectis;* unde etiam quæ non est perflexa numero, sed recta, prosa oratio dicitur, in rectum producendo. Alii prosam aiunt dictam ab eo quod sit profusa, vel ab eo quod spatiosius proruat et excurrat, nullo sibi termino præfinito.

2. Præterea tam apud Græcos quam apud Latinos longe antiquiorem curam fuisse carminum, quam prosæ. Omnia enim prius versibus condebantur, prosæ autem studium sero viguit. Primus apud Græcos [c] Pherecydes Syrius soluta oratione scripsit, apud Romanos autem Appius Cæcus adversus Pyrrhum solutam orationem primus exercuit. Jam ex hinc, et cæteri prosæ eloquentia contenderunt.

CAPUT XXXIX.

De metris.

1. Metra vocata, quia certis pedum mensuris, atque spatiis terminantur, neque ultra dimensionem **A** temporum constitutam procedunt. Mensura enim Græce μέτρον dicitur.

2. **66** Versus dicti ab eo quod, pedibus in ordine suo dispositis, certo fine moderantur per articulos, qui *cæsa* et *membra* nominantur. [d] Qui ne longius provolverentur quam judicium posset sustinere, modum statuit ratio unde reverterentur, et ab eo ipso versum vocatum dicunt quod *revertatur.*

3. Huic adhæret rhythmus, qui non est certo fine moderatus, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus currit; qui Latine nihil aliud quam *numerus* dicitur. De quo est illud :

.. .. *Numeros memini, si verba tenerem.*

4. [e] Carmen vocatur quidquid pedibus continetur; tui datum nomen existimant, seu quod *carptim* pro- **B** nuntiaretur [f] (unde hodie lanam quam purgantes discerpunt, *carminare* dicimus), seu quod qui illa canerent *carere* mente existimabantur.

5. Metra, vel a pedibus nuncupata, vel a rebus quæ scribuntur, vel ab inventoribus, vel a frequentatoribus, vel a numero syllabarum.

6. A pedibus metra vocata, ut dactylica, iambica, trochaica. A trocheo enim trochaicum metrum nascitur; a dactylo dactylicum, sic et alia a suis pedibus. A numero vero hexametrum, pentametrum, trimetrum. Nam senarios versus nos ex numero pedum vocamus; hos Græci [g] quia geminos feriunt, trimetros dicunt. Hexametros autem Latinos primum fecisse Ennius traditur, [h] eosque *longos* vocat.

7. Ab inventoribus metra appellata dicuntur, ut **C** Anacreonticum, Saphicum, Archilochium. Nam Anacreontica metra Anacreon composuit, Saphica Sapho mulier edidit, Archilochia Archilochus quidam **67** scripsit, Colophonia Colophonius quidam exercuit; Sotadeorum quoque repertor est [i] Sotades genere Cretensis; Simonidia quoque metra Simonides poeta lyricus composuit.

8. A frequentatoribus, ut Asclepiadea. Non enim ea Asclepius invenit, sed proinde ita vocata sunt quod eis idem frequentissime et elegantissime usussit.

9. A rebus quæ scribuntur, ut heroicum, elegiacum, bucolicum. Heroicum enim carmen dictum, quod eo virorum fortium res et facta narrentur. Nam heroes appellantur viri quasi aerei, et cœlo digni propter sapientiam et fortitudinem; quod metrum **D** auctoritate cætera metra præcedit, unum ex omni-

[a] *Tam fortiter periit apud Hipp. Scip.* Q. Metellum Scipionem, opinor, intelligit. Qui cum antea P. Cornelius Scipio diceretur, postea adoptione Q. Metelli Pii, dictus est Q. Cæcilius Metellus Scipio. Hic, ut refert Appianus, cum in classem Cæsaris incidisset, neque effugere posset, gladio perfossus in mare se præcipitavit.

CAP. XXXVIII. — [b] *Prorsum enim antiqui productum d. e. r.* Glossar. : *Prosa, pexa tunica*, πεκτὸν ἱμάτιον. Vid. Fest. *Prosum* autem, an *prorsum* dicas, nihil referre (nisi quod illud antiquius) recte advertit vir eruditiss.

[c] *Pherecydes Syrius.* Apuleius, lib. II Florid. : *Pherecydes Syro insula oriundus, qui primus, versuum nexu repudiato, conscribere ausus est passis verbis, soluto locutu, libera oratione.* Meminit hujus Plinius, lib. V. c. 29; et lib. VII, c. 56. Strab., lib. X, et Eustach. Ὀδυσς. ο, ad illud : Νῆσός τις Συρίη κεκλήσκεται, Ἐξ ἧς (inquit) Φερεκύδης. Quod vero sequitur apud eumd. Βαβυλώνιος corruptum est ex Βάβυος υἱός. Vid. Laert.

CAP. XXXIX. — [d] *Qui ne longius provolv.* etc. Usque ad *numerus dicitur.* Augustini sunt verba. II de Ordine, c. 14. Vidend. idem, III de Mus., c. 1.

[e] *Carmen vocatur.* E Serv., Æn. III.

[f] *Unde hodie carminare.* Utitur eo verbo non semel Plinius, ut lib IX, c. 38.

[g] *Quia geminos feriunt.* Terentian. : *Sed ter feritur hinc trimetros dicitur.*

[h] *Eosque longos.* Cicero, II de Legib. : *Heroicis versibus, quos* LONGOS *appellat Ennius.*

[i] *Sotades genere Cretensis.* De quo Suid. et Athenæus, lib XIV.

bus tam maximis operibus aptum quam parvis, suavitatis et dulcedinis æque capax.

10. Quibus virtutibus [a] nomen solum obtinuit, ut Heroicum vocaretur ad memorandas scilicet heroum res. Nam, et præ cæteris simplicissimum habetur, constatque duobus pedibus, dactylo et spondeo; ac sæpe pene, vel ex hoc, vel ex illo, nisi quod temperantius fit utriusque mistura, quam si instruatur a singulis.

11. Omnibus quoque metris prius est. Hoc primum Moyses in cantico Deuteronomii, [b] longe ante Pherecydem et Homerum cecinisse probat *. Unde et apparet antiquius fuisse apud Hebræos studium carminum quam apud gentiles. [c] Siquidem et Job, Moysi temporibus adæquatus, hexametro versu, dactylo spondeoque decurrit.

12. Hoc apud Græcos [d] Hecatæus Milesius fertur primus composuisse; vel, ut alii putant, Pherecydes Syrius, quod metrum ante Homerum Pythium dictum est, post Homerum Heroicum nominatum.

68 13. Pythium autem vocatum volunt, eo quod hoc genere metri oracula Apollinis sint edita. Nam cum in Parnasso monte Pythonem serpentem in vindictam matris sagittis insequeretur, accolæ Delphici hoc illum metro hortati sunt, ut ait Terentianus: ἰὴ Παιάν, ἰὴ Παιάν.

14. Elegiacum autem dictum, eo quod modulatio ejusdem carminis conveniat miseris. Terentianus :

Hos elegos dixere, solet quod clausula talis
Tristibus, ut tradunt, aptior esse modis.

15. Hoc autem vix omnino constat a quo sit inventum, nisi quia apud nos Ennius eo prior usus est. Nam apud Græcos sic adhuc lis grammaticorum pendet, ut sub judice [e] res relicta sit. Nam quidam eorum Colophonium quemdam, quidam Archilochium auctorem atque inventorem volunt.

16. Bucolicum, id est, pastorale carmen plerique Syracusis primum compositum a pastoribus opinantur, nonnulli Lacedæmone. Namque [f] transeunte in Græciam Xerxe rege Persarum, cum Spartanæ virgines, sub hostili metu, neque egredi urbem auderent, neque pompam [g] chorumque agrestem Dianæ de more exercerent, turba pastorum, ne religio præteriret, eumdem inconditis cantibus celebrarunt. Appellatur autem Bucolicum a bubus, de majore parte, quamvis opilionum caprariorumque sermones in iis et cantica inserantur.

17. Hymnos primum David propheta in laudem Dei composuisse **69** ac cecinisse manifestum est. Deinde apud gentiles [h] prima Mnemia Timothoe fecit in Apollinem et Musas, quæ fuit temporibus Ennii longe post David. Hymni autem ex Græco in Latinum *laudes* interpretantur.

18. Epithalamia sunt carmina nubentium, [i] quæ decantantur a scholasticis in honorem sponsi et sponsæ. Hæc primum Salomon edidit in laudem Ecclesiæ et Christi. Ex quo gentiles sibi epithalamium vindicarunt, et istius generis carmen assumptum est. Quod genus primum a gentilibus in scenis celebrabantur; postea tantum in nuptiis hæsit. Vocatur autem epithalamium, eo quod in thalamis decantetur.

19. Threnos, quod Latine *lamentum* vocamus, primus Jeremias versu composuit super Urbem Jerusalem quando subversa est, et populus Israel captivus ductus est. Post hunc apud Græcos Simonides poeta Lyricus. Adhibebantur autem funeribus atque lamentis; similiter et nunc.

20. Epitaphium Græce, Latine *supra tumulum*. Est enim titulus mortuorum, qui in dormitione eorum fit qui jam defuncti sunt. Scribuntur enim ibi vita, mores et ætas eorum.

21. Poesis dicitur Græco nomine opus multorum librorum; poema, unius. Idylion, paucorum versuum; distichon, duorum; monostichon, unius.

22. Epigramma est titulus quod in Latinum *superscriptio* interpretatur: **70** ἐπὶ enim *super*, γραμμὴ *littera* vel *scriptio* dicitur.

23. Epodon in poemate clausula brevis est. Dictum autem *epodon* quod accinatur ad speciem elegiaci, ubi præmisso uno longiori, alter brevior componitur, atque ita in singulis quibusque majoribus sequentes minores quasi clausulæ recinunt.

24. [j] Clausulas autem Lyrici appellant, quasi præcisos versus integris subjectos, ut est apud Horatium :

Beatus ille qui procul negotiis,

deinde sequitur præcisus :

Ut prisca gens mortalium.

Sic et deinceps alterni, quibus aliqua pars deest, et ipsi præcedentibus similes, sed minores.

25. [k] Centones apud grammaticos vocari solent, qui

[a] *Nomen solum obtin.* Quamvis Lyricis heroum quoque tacta canerentur.

[b] *Longe ante Pherecydem.* Duo fuere Pherecydæ. Atheniensi antiquiorem fuisse Syrium (de quo cap. 37) vult Strabo. Contra Suidas, nisi mendum in hoc hæret.

[c] *Siquidem Job.* Hieron., in Præfat. ad Job.

[d] *Hecatæus Milesius.* Strab., lib. I : Πρώτιστα γὰρ ἡ ποιητικὴ κατασκευὴ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον καὶ εὐδοκίμησεν. Εἶτα ἐκείνην μιμούμενοι λύσαντες τὸ μέτρον, τ' ἄλλα δὲ φυλάξαντες τὰ ποιητικὰ συνέγραψαν οἱ περὶ Κάδμον, καὶ Φερεκύδην καὶ Ἑκαταῖον, etc.

[e] *Res relicta sit.* Ita vet. Cod. Rom.; *relegata*, vel *religata*, nostri; nos duas voces, *res relicta*, alienas putamus. Horatius, in Art. :

Quis tamen exiguos elegos emiserit auctor,
Grammatici certant, et adhuc sub judice lis est.

Transeunte in Græciam Xerxe. E Serv. ad Eclog. 1.

* Nonne legendum *probatur?* EDIT.

[g] *Chorumque agrestem Dianæ.* F. *Agresti*, vel, ut est in Rom. Cod. *Agrestæ*. Dianæ Agrestis meminit Pausan. lib. VII.

[h] *Prima Mnemia Timoth.* Ita plerique Cod. Al., *Memmia*, *Emmia*, aut *Inemia*, et *Cymothoe*. Qua de re amplius quærendum. Nam Timothoes vestigium nullum. Mnemia vero an pars nominis sit, an μνημεῖα, id est, *monumenta*, reliquerit, id quoque in medio relinquimus.

[i] *Quæ cantatur a scholasticis.* Aug., in Ps. XLIV : *Solent dici a scholasticis carmina quædam uxorem deducentibus, quæ vocantur* ephithalamia; *quidquid ibi cantatur, in honorem cantatur sponsi et sponsæ.* Quod autem ad *scholastici* nomen attinet, Hieronym. in Catalog. de Sarapione : *Sarapion qui ob elegantiam ingenii nomen Scholastici meruit.*

[j] *Clausulas autem Lyrici appellant.* Sic Terentian. paulo ante, pentametrum clausulam heroici dixit.

de carminibus Homeri, vel Virgilii, ad propria opera, more centonario, ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus, ad facultatem cujusque materiæ.

26. Denique [b] Proba, uxor Adelphi, centonem ex Virgilio, de Fabrica mundi et Evangeliis plenissime expressit, materia composita secundum versus, et versibus secundum materiam concinnatis. Sic quoque, et [c] quidam Pomponius ex eodem poeta inter cætera styli sui otia Tityrum in Christi honorem composuit; similiter et de Æneide.

71 CAPUT XL.

De fabula.

1. Fabulas poetæ a *fando* nominaverunt, quia non sunt res factæ, sed tantum loquendo fictæ. Quæ ideo sunt inductæ, ut ficto mutorum animalium inter se colloquio imago quædam vitæ hominum nosceretur. Has primus invenisse traditur [d] Alcmæon Crotoniensis, appellanturque Æsopicæ, quia is apud Phrygas in hac repolluit.

2. Sunt autem fabulæ, aut [e] Æsopicæ, aut Lybisticæ. Æsopicæ sunt, cum animalia muta inter se sermocinasse finguntur, vel quæ animam non habent, ut urbes, arbores, montes, petræ, flumina. Lybisticæ autem, dum hominum cum bestiis, aut bestiarum cum hominibus fingitur vocis esse commercium.

3. Fabulas poetæ quasdam delectandi causa finxerunt, quasdam ad naturam rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. Delectandi causa fictæ, ut eæ quas vulgo dicunt, vel quales Plautus et Terentius composuerunt.

4. Ad naturam rerum fabulas fingunt, ut [f] Vulcanus claudus, quia per naturam nunquam rectus est ignis; ut illa triformis bestia, [g] prima leo, postrema draco, media ipsa chimera, id est, caprea, ætates hominum per eam volentes distinguere, quarum ferox et horrens prima adolescentia, ut leo, dimidium vitæ tempus lucidissimum, ut caprea, eo quod acutissime videat, tum fit senectus [h] casibus inflexis, draco.

5. Sic et Hippocentauri fabulam esse confictam, id est, hominem equo mistum, ad exprimendam humanæ vitæ velocitatem, quia equum constat esse velocissimum.

72 6. Ad mores, ut apud Horatium mus loquitur muri, mustella vulpeculæ, ut per narrationem fictam ad id quod agitur verax significatio referatur. Unde et Æsopi tales fabulæ sunt ad morum finem relatæ; vel sicut in libro Judicum ligna sibi regem requirunt, et loquuntur ad oleam, et ad ficum, et ad vitem, et ad rubum : quod totum utique ad mores fingitur, ut ad rem quæ intenditur, ficta quidem narratione, sed veraci significatione, veniatur.

7. [i] Sic et Demosthenes orator fabula usus est adversus Philippum, qui cum ab Atheniensibus postularet ut sibi decem oratores darentur, et discederet, finxit ille fabulam, qua dissuaderet dicens : lupos aliquando pastoribus, quorum diligentiam decipere voluissent, suasisse ut in amicitiam convenirent, ea tamen conditione, si canes, in quibus erat causa jurgiorum, jure illis traderentur; annuisse pastores, et in spem securitatis dedisse canes, quos ovium suarum vigilantissimos custodes habebant. Tunc lupi, adempta omni formidine, omne quod in gregibus illis erat, non pro satietate tantum, verum etiam pro libidine laceraverunt : Philippum quoque principes populi postulare, quo facilius posset opprimere spoliatam custodibus urbem.

CAPUT XLI.

De historia.

1. Historia est narratio rei gestæ, per quam ea quæ in præterito facta sunt dignoscuntur. Dicta autem Græce *historia*, [j] ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν, id est à *videre*, vel *cognoscere*. Apud veteres enim nemo conscribebat historiam, nisi is qui interfuisset, et ea quæ conscribenda essent vidisset. Melius enim oculis quæ fiunt deprehendimus, quam quæ auditione colligimus.

73 2. Quæ enim videntur sine mendacio proferuntur. [k] Hæc disciplina ad grammaticam pertinet, quia quidquid dignum memoria est, litteris mandatur. Historiæ autem ideo *monumenta* dicuntur, quod memoriam tribuunt rerum gestarum. *Series* autem dicta per translationem a *sertis* factorum invicem comprehensorum.

CAPUT XLII.

De primis auctoribus historiarum.

1. Historiam autem primus apud nos Moyses de initio mundi conscripsit. Apud gentiles vero primus

[a] *Centones*. Tertullianus, lib. de Præscriptionib. : ... *cum de sæcularibus quoque Scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis. Quivis hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componit, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Ossidius* [Al. *Hosidius*] *Geta Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime expressit. Meus quidam propinquus ex eodem poeta, inter cætera styli sui otia,* Pinacem *Cebetis explicuit. Homericentonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus.*

[b] *Proba uxor Adelphi*. Probat Falconia, cujus et Hieronymus meminit, et cento quidam circumfertur.

[c] *Et quidam Pomponius*. Al., *Pomponus*.

Cap. XL. — [d] *Alcmæon Clotoniens.*, Pythagoræ discipulus.

[e] *Aut Æsop., aut Lybisticæ*. Arist., Rhetor. II, de Exemplo : Τούτων δὲ ἓν μὲν παραβολὴ, ἓν δὲ λόγοι, οἷον οἱ Αἰσώπειοι, καὶ λυβικοί. Hesychius : Λυβικοὶ λόγοι. Χαμαίλεον φησὶ λύβυν εὑρεῖν τοὺς λόγους τούτους. Vid. Theon. progymnasm.

[f] *Vulcan. claud.* E Serv., Æn. VIII.

[g] *Prima leo. postr. drac.* Lucretii versus, lib. V.

[h] *Casibus inflexis*. Qui Longobardicos characteres norint, vel *cruribus*, vel *cursibus* admittant, propter similitudinem, *a* et *u*, *r* et *s*, cum præsertim *casibus* sit in libro Salamant. in Romano vero : *casibus subjacens inflexis.*

[i] *Sic et Demosth.* In Olynthiacis.

Cap. XLI. — [j] Historia ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν. E Serv., Æn. I.

[k] *Hæc disciplina ad grammaticum pertinet.* Aug., lib. II de Ordin., cap 12 : *Quia grammatica ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam Latine* litteratura *dicitur, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam necessario pertineret.*

Dares Phrygius de Græcis et Trojanis historiam edidit, quam in foliis palmarum ab eo conscriptam esse ferunt.

2. [a] Post Daretem autem in Græcia Herodotus primus historicus habitus est. Post quem Pherecydes claruit iis temporibus quibus Esdras legem scripsit.

CAPUT XLIII.

De utilitate historiæ.

1. Historiæ [b] gentium non impediunt legentes in iis quæ utilia dixerunt. Multi enim sapientes præterita hominum gesta ad institutionem præsentium historiis indiderunt.

2. Si quidem et per historiam summa retro temporum annorumque supputatio comprehenditur, et per consulum regumque successum multa necessaria perscrutantur.

CAPUT XLIV.

74 *De generibus historiæ.*

1. Genus [c] Historiæ triplex est. Ephemeris namque appellatur unius diei gestio. Hoc apud nos *diarium* vocatur. [d] Nam quod Latini *diarium*, Græci *ephemerida* dicunt.

2. Kalendaria appellantur quæ in menses singulos digeruntur.

3. Annales sunt res singulorum annorum. Quæcunque enim digna memoriæ domi militiæque, mari ac terra, per annos in [e] commentariis acta sunt, ab anniversariis gestis annales nominaverunt.

4. Historia autem multorum annorum vel temporum est; **75** cujus diligentia annui commentarii in libris delati sunt. [f] Inter historiam autem et annales hoc interest, quod historia est eorum temporum quæ vidimus, annales vero sunt eorum annorum quos ætas nostra non novit. Unde Sallustius [g] ex historia; Livius, Eusebius et Hieronymus ex annalibus et historia constant.

5. [h] Inter historiam, et argumentum, et fabulam interest. Nam historiæ sunt res veræ, quæ factæ sunt. Argumenta sunt quæ, etsi facta non sunt, fieri tamen possunt. Fabulæ vero sunt quæ nec facta sunt, nec fieri possunt, quia contra naturam sunt.

Cap. XLII. — [a] *Primus historicus.—Primus in Historia* Roman. Cod., quam scripturam confirmare videtur Silien. Goth. mendum *historiam*. Sic Martial. : *Crispus Romana primus in historia.*

Cap. XLIII. — [b] *Historiæ gentium non imped. legent.*, etc. Vid. Aug., II de Doct. Christ., cap. 21.

Cap. XLIV. — [c] *Genus historiæ tripl.* Vid. Agelle lib. 5, cap. 18.

[d] *Nam quod Latini* diarium *Græci* ephemerid. — Agell. : *Id eorum est qui diarium scribunt, quam Græci* ephemerida *vocant.*

[e] *In commentariis acta sunt.* Conficiebantur ex actis primum commentarii, deinde ex commentariis annales, vel historia texebatur. Isidorus ex actis commentarios, ex commentariis annales, ex annalibus historiam confici vult, ejusque dici historiam, cujus opera ex annalibus historia sit composita, aut certe annales plures in volumen unum redacti.

[f] *Inter historiam autem et annal.* Servius, Æn. I, ad verba : Et vacet annales : *Historia ex eorum temporum quæ vel vidimus vel videre potuimus, dicta,* ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν, *id est, videre, Annales vero sunt eorum annorum et temporum quæ ætas nostra non novit, unde Livius ex annalibus et historia constat.*

[g] *Sallustius ex historia; Livius, Euseb.* Ita Goth. Ovet. colleg., pravissime, cum in reliquis omnibus *historialibus* legatur. Videntur apud Servium voces *Sallustius ex historia* deesse. Et plane in Sallust. ætatem inciderunt non modo reliquiæ historiæ, quas a M. Æmilio Lepido et Q. Lutatio Catulo Coss. orsus est, sed etiam Jugurthinum bellum, quod P. Scipionis Nasicæ consulatu cœpit. Hujus autem rei sit penes auctorem, hoc est Servium, fides; non enim probatur doctissimis viris hæc differentia. Vid. Beroaldi de Servii Commentariis censuram.

[h] *Inter historiam, argum. et fab.* E. Serv., Æn. I, ad verba: *Revocato a sanguine Teucri.* Qui locus emendari et suppleri ex hoc potest, pessime enim affectus est.

LIBER SECUNDUS,

DE RHETORICA ET DIALECTICA

76 CAPUT PRIMUM.

De rhetorica ejusque nomine.

1. Rhetorica [a] est bene dicendi scientia, in civilibus quæstionibus eloquentiæ copia ad persuadendum justa et bona [b]. Dicta autem *rhetorica* Græca appellatione ἀπὸ τοῦ ῥητορίζειν, id est, a *copia locutionis*; ῥῆσις enim apud Græcos *locutio* dicitur, ῥήτωρ *orator*.

2. Conjuncta est autem grammaticæ arti rhetorica. In grammatica enim scientiam recte loquendi discimus. In rhetorica vero percipimus qualiter, ea quæ didicimus, proferamus.

CAPUT II.

De inventoribus rhetoricæ artis.

1. Hæc autem disciplina a Græcis inventa est a [c] Gorgia, Aristotele, Hermagora, et translata in latinum a Tullio, videlicet, et [d] Quintiliano, sed ita copiose, ita varie, ut eam lectori admirari in promptu sit, comprehendere impossibile.

Cap. I. — [a] *Rhetorica est bene dicendi scientia.* Hæc tantum verba hujus loci propria esse duco. Quæ præterea leguntur in plerisque libris, *in civilibus quæstionibus necessaria ad persuadendum justa et bona eloquentiæ copia in rerum personarumque negotio*, neque eadem sunt in omnibus, et priora quidem importata huc sunt e capite 2 lib. I, postrema vero, *in rerum personarumque negotio*, a Goth. omnibus Cod. absunt. Adscripsimus ergo tantum quæ in melioribus libris leguntur.

Dicta autem ἀπὸ τοῦ ῥητορίζειν. Ita vet. Codices neque id abnuit interpretatio.

Cap. II.—[c] *A Gorgia, Aristot., Hermag.* Quoniam hi præcipue artem hanc excoluerunt, quamvis alii prima fundamenta jecerint, ut Empedocles, Tisias et Corax.

[d] *Quintiliano.— Et Titiano* addunt quidam libri, non tamen melioris notæ, recteque irrepsisse putabat Chacon ex ultimis syllabis *Quintiliani* librarior. vitio repetitis. De Titiano Hieronym. in Chronic. : *Titianus vir eloquens præfecturam prætorii apud Gallias administrat.* Et Serv., Æneid. X : *Titianus et Calvus, qui themata de Virgilio elicuerunt, et deformaverunt ad dicendi usum.*

2. [a] Nam membranis retentis, quasi adhærescit A memoriæ series dictionis; ac mox repositis, recordatio omnis elabitur. Hujus disciplinæ perfecta cognitio oratorem facit.

CAPUT III.

De nomine oratoris et partibus rhetoricæ.

1. Orator est igitur vir bonus dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, artibus. Dicendi peritus consistit artificiosa eloquentia, quæ constat partibus quinque : inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, et fine officii, quod est aliquid persuadere.

2. Ipsa autem peritia dicendi in tribus rebus consistit, natura, doctrina, usu; natura, ingenio; doctrina, scientia; usus, assiduitate. Hæc sunt enim quæ non solum in oratore, sed in unoquoque homine B [b] artifice spectantur ut aliquid efficiat.

CAPUT IV.

De tribus generibus causarum.

1. Genera causarum tria sunt : deliberativum, demonstrativum, judiciale : deliberativum genus est in quo de quibuslibet utilitatibus vitæ, quid aut debeat aut non debeat fieri, tractatur; demonstrativum in quo laudabilis persona aut reprehensibilis ostenditur.

2. Judiciale in quo de ipsius personæ facto, aut pœnæ, aut præmii sententia datur. Dictum autem *judiciale*, eo quod *judicet* hominem, et sententia sua ostendat utrum laudabilis præmio dignus sit, aut certe reus condemnari [c] liberarique supplicio.

78 3. Deliberativum genus vocatur, eo quod de unaquaque re in eo *deliberatur*. Hujus genus duplex C est, suasio et dissuasio, id est, de expetendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo.

4. Suasoria autem in tribus locis dividitur : honesto, utili et possibili. Hæc differt aliquid a deliberativa, quia suasoria eget altera persona, deliberativa interdum et apud se agit. In suasoria autem duæ sunt quæ plus valent : spes et metus.

5. Demonstrativum dictum, quod unamquamque rem aut laudando aut vituperando *demonstrat;* quod genus duas habet species : laudem et vituperationem. Laudis ordo tribus temporibus distinguitur : ante ipsum, in ipsum, post ipsum.

6. Ante ipsum, ut :

Quæ te tam læta tulerunt sæcula.

In ipsum, ut : D

O sola infandos Trojæ miserata labores.

Post ipsum, ut :

In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet,
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

7. Pari ordine, e contrario, et in vituperatione hominis hæc forma servanda est, ante hominem, in hominem, post hominem. Locus communis ad demonstrativum vituperationis genus pertinet, quod tamen ab eo in aliquo differt. Nam vituperatio, quæ contraria est laudi, specialiter in certam facientis personam adhibetur.

8. Communis vero locus generaliter in facti crimine præponitur; unde, et *communis locus* dicitur, quia absente persona non tam in hominem quam in ipsum crimen exponitur. Omne enim vitium non in uno tantum, sed etiam commune in plurimis invenitur.

CAPUT V.

De gemino statu causarum.

1. Status causarum apud rhetores dicitur ea res in qua causa consistit, id est, constitutio. [d] Græci autem statum, a contentione, στάσιν, dicunt. Latine autem non solum a pugna, per quam expugnent propositionem adversarii, sed quod in eo pars utraque consistat. Fit autem ex intentione et depulsione.

79 2. Status autem causarum duo sunt, rationalis et legalis. De rationali oriuntur conjectura, finis, qualitas, translatio. De fine juridicialis et negotialis. De juridiciali absoluta et assumptiva. De assumptiva, concessio, remotio criminis, [e] relatio criminis, comparatio. De concessione, purgatio et deprecatio.

3. Conjecturalis status est, cum factum quod alii objicitur ab alio pernegatur. Definitivus status est, cum id quod objicitur, non hoc esse contenditur, sed quid illud sit, adhibitis definitionibus, approbatur. [f] Qualitas est, dum qualis sit res quæritur; et quia de vi et genere negotii controversia agitur, constitutio *generalis* appellatur.

4. Translatio est, cum causa ex eo pendet, quod aut non is agere videtur quem oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oporteat. Translativa constitutio dicitur, quod actio translationis et commutationis indigere videtur.

5. Juridicialis est, in qua æqui et recti natura, et præmii aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid juris ex civili more et æquitate sit consideratur. [g] Assumptiva est, quæ ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit.

D 6. Concessio est, cum reus non id quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat, [h] quod nos ad pœnitentes probavimus pertinere. Remotio criminis

[a] *Nam membranis retentis, quasi adh.* Respexisse videtur ad Ciceronis verba Tusc. : *Sed nescio quomodo, dum lego, assentior; cum posui librum, assensio omnis elabitur.*

Cap. III. — [b] *Artifice spectantur.* Al., *expectantur*, forte *expectuntur*.

Cap. IV. — [c] *Liberarique.* Rejiciebat hæc Chacon. Sed frequens apud Isidorum conjunctionem disjunctionumque vicissitudo.

Cap. V. — [d] *Græci autem statum a content.* Ita Herodia et Hermagoras. Præferre videtur Isidorus nostram vocem Græcæ στασεως.

[e] *Relatio criminis, comparatio.* — *Compensatio* in plerisque libris, qua de re Capella: Comparatio (inquit) *quam* compensationem *novi a posterioribus perhiberi.* Sed *comparatio* est apud Ciceronem, unde hæc sunt. Et infra comparatio definitur, consentientibus omnibus libris.

[f] *Qualitas est.* Videntur abundare hæ voces ex Cic., I de Invent., legendumque : *Dum qualis sit res quæritur, quia de vi, et de genere negotii*, etc.

[g] *Assumptiva.* Post assumptivam videtur desiderari absoluta. Dixerat enim ex juridiciali assumptivam, et absolutam oriri. Quam Cicero definit : *Quæ ipsa in se juris et injuriæ continet quæstionem.*

[h] *Quod nos ad pœnit.* Vid. d. 50, c. *In capite* et seqq.

est, cum id crimen quod infertur, a se, et a sua culpa, vi et potestate in alium reus dimovere conatur.

7. Relatio criminis est, cum ideo jure factum dicitur, quod alius ante injuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod alterius factum honestum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum.

80 8. Purgatio est, cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur. Hæc partes habet tres : imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse se et consulto peccasse reus confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere.

9. Item ex legali statu hæc oriuntur, id est, scriptum et voluntas, leges contrariæ, ambiguitas, collectio, sive ratiocinatio et definitio legalis. Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere. Legis contrariæ status est, quando inter se duæ leges, aut plures discrepare noscuntur.

10. Ambiguitas est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur. Collectio vel ratiocinatio est, quando ex eo quod scriptum est aliud quoque quod non scriptum est invenitur. Definitio legalis est, cum vis verbi, quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit quæritur.

11. Status ergo tam rationales quam legales quibusdam certius decem et octo connumerati sunt; cæterum[a] secundum rhetoricos Tullii undeviginti reperiuntur, propterea quia translationem inter rationales principaliter affixit status. Inde se ipse etiam Cicero reprehendens, translationem legalibus statibus applicavit.

[b] CAPUT VI.

De tripartita controversia.

1. Tripartitia controversia, juxta Ciceronem, aut simplex est, aut conjuncta. Et si conjuncta erit, considerandum est utrum sit ex pluribus quæstionibus juncta, an ex aliqua comparatione. Controversia simplex est quæ absolutam continet unam quæstionem, hoc modo : *Corinthiis bellum indicamus, an non?*

2. Conjuncta, est ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur hoc pacto : *Utrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur?* Ex comparatione, in qua per contentionem utrum potius aut quid potissimum quæritur, ad hunc **81** modum : *Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittantur, qui sociis sit auxilio; an teneatur in Italia, ut quam maximæ contra Annibalem copiæ sint!*

CAPUT VII.

De quatuor partibus orationis.

1. Partes orationis in rhetorica arte quatuor sunt : A exordium, narratio, argumentatio, conclusio. Harum prima auditoris animum provocat; secunda res gestas explicat; tertia fidem assertionibus facit; quarta finem totius orationis complectitur.

2. Inchoandum est itaque taliter, ut [c] benivolum, docilem, vel attentum auditorem faciamus : benivolum, precando; docilem, instruendo; attentum, excitando. Narrandum est ita, ut breviter atque aperte loquamur. Argumentandum ita, ut primum nostra firmemus, dehinc adversa confringamus. Concludendum ita, ut concitemus animum audientis implere quæ dicimus.

[d] CAPUT VIII.

De quinque modis causarum.

1. Species causarum sunt quinque : honestum, B admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus, est cui statim sine oratione nostra favet animus auditoris; admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt; humile, est quod negligitur ab auditore.

2. Anceps, est in quo aut judicatio dubia est, aut causa honestatis et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa cernitur implicata.

82 CAPUT IX.

De syllogismis.

1. Syllogismus Græce, Latine *argumentatio* appellatur. Argumentatio autem dicta est, quasi *argutæ mentis oratio*, qua inventum probabile exsequimur. C Syllogismus igitur est propositionis, et assumptionis, [e] confirmationisque extrema conclusio, aut ex ambigentis incerto, aut ex fiducia comprobantis.

2. Constat enim tribus partibus : propositione, assumptione, conclusione. Propositione, ut puta : *Quod bonum est, turpem usum habere non potest.* Consentit audiens; assumit ille : *Pecunia turpem usum habet;* concluditur : *Ergo pecunia bonum non est.*

3. Syllogismis autem non solum rhetores, sed maxime dialectici utuntur, licet [f] Apostolus sæpe proponat, assumat, confirmet, atque concludat, quæ, ut diximus, propria artis dialecticæ, atque rhetoricæ sunt.

4. Syllogismorum apud rhetores principalia genera duo sunt : inductio, et ratiocinatio. Inductionis membra tria sunt : prima propositio, secunda illatio, quæ D et assumptio dicitur, tertia conclusio.

5. Inductio est quæ rebus non dubiis captat assensionem ejus cui instituta est, sive inter philosophos, sive inter rhetores, sive [g] inter sermocinantes. Propositio inductionis est quæ similitudines concedendæ rei necessario unius inducit, aut plurium.

6. Illatio inductionis est, quæ et assumptio dicitur,

[a] *Secundum rhetoricos Tullii.* Libros de Inv.

[b] Cap. VI. — Omnia ex eodem lib. I de Invent.

[c] Cap. VII. — *Benivolum.* Ita scribi præcipit Isidorus ipse, lib. X, non *benevolum.*

[d] Cap. VIII. — Ex eodem Ciceronis loco.

[e] Cap. IX. — *Confirmationis extrema concl.* Confirmationem syllogismo addidit, Ciceronem secutus, exemplo tamen non nisi syllogismi simplicis est usus.

[f] *Licet Apostolus.* Verba sunt Hieronymi ad Paul. Urbicam, epist. 155; mutasse Isidorum vocem *Apostol.* in *Philosophum* credebat Chacon, rediisseque rursus, vel ex scribentium errore, utraque voce per compendium scripta; vel alicujus, qui eam ex Hieronymo accersivit, supervacua diligentia.

[g] *Sive inter sermocinantes.* Victorinus, *in quacumque contentione verbor.*

quæ rem de qua contenditur et cujus causa similitudines habitæ sunt introducit. Conclusio inductionis est quæ aut concessionem illationis **83** confirmat, aut quid ex ea conficiatur declarat. [a] Ratiocinatio est oratio qua id de quo est quæstio comprobatur. A

7. Euthymema igitur Latine interpretatur *mentis conceptio*, quem *imperfectum syllogismum* solent [b] artigraphi nuncupare. Nam in duabus partibus ejus argumenti forma consistit, quando eo quod ad fidem pertinet faciendam utitur, syllogismorum lege prætarita, ut est illud : *Si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum.* Ex sola enim propositione constat esse perfectum; unde magis rhetoribus quam dialecticis convenire judicatum est.

8. Ratiocinationis duo sunt modi. Primus enthymema, qui est imperfectus syllogismus, atque rhetoricus. Secundus epicherema, qui est in rhetoricis latior syllogismus. B

9. [c] Enthymematis membra sunt quinque : primum convincibile, secundum ostentabile, tertium sententiale, quartum exemplabile, quintum collectivum.

10. Convincibile est quod evidenti ratione convincit, sicut fecit Cicero pro Milone : *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam, si putaretis per vos restitui posse, nolletis.*

11. Ostentabile est quod certa rei demonstratione constringit, sicut Cicero in Catilinam : *Hic tamen vivit, vivit, imo etiam in senatum venit.* Sententiale est quod sententia generalis addicit, ut apud Terentium : *Obsequium amicos, veritas odium parit.*

12. Exemplabile est quod alicujus exempli comparatione eventum similem comminatur, sicut [d] Cicero in Philippic. : *Te miror, Antoni, quarum exempla imitaris, eorum exitus non pertimescere.* C

13. Collectivum est cum in unum quæ [e] argumentata sunt colliguntur, sicut ait Cicero pro Milone : *Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela. Quem jure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc injuria, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere!*

14. Præterea secundum Victorinum enthymematis est altera **84** definitio ex sola propositione, sicut jam dictum est, quæ ita constat : *Si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda.* [f] Ex sola assumptione, ut est illud : *Sunt autem qui mundum dicunt sine divina administratione discurrere.*

15. Ex sola conclusione, ut est illud : *Vera est igitur divina sententia.* Ex propositione et assumptione, ut est illud : *Si inimicus est, occidit; inimicus autem est.* Et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur.

16. [g] Sequitur epicherema, descendens de ratiocinatione, [g] latior et executior rhetoricus syllogismus, latitudine distans, et productione sermonis a dialecticis syllogismus, propter quod rhetoribus datur. Hic autem constat modis tribus : primus modus tripartitus est, secundus quadripartitus, tertius quinquepartitus.

17. Tripartitus epicherematicus syllogismus est qui constat membris tribus, id est, propositione, assumptione, conclusione. Quadripartitus est qui constat ex membris quatuor : prima propositione, secunda assumptione, et una propositionis sive assumptionis conjuncta; tertia probatione, et [i] quarta conclusione.

18. Quinquepartitus est qui constat ex membris quinque, id est : prima propositione, secunda ejus probatione, tertia assumptione, quarta ejus probatione, quinta conclusione. Hunc Cicero ita facit in Arte Rhetorica : *Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari; eadem enim res, alii genus, alii pars esse potest : eidem genus et pars non potest*, et cætera, quousque syllogismi hujus membra claudantur.

85 CAPUT X.

De lege.

1. Lex [j] est constitutio populi, quam majores natu cum plebibus sanxerunt. Nam quod rex aut imperator edicit, *constitutio* vel *edictum* vocatur. [k] Institutio æquitatis duplex est, nunc in legibus, nunc in moribus. Inter legem autem et mores hoc interest, quod lex scripta est; mos vero est vetustate probata consuetudo, sive, lex non scripta; nam lex a *legendo* vocata, quia scripta est.

2. Mos autem longa consuetudo est de moribus [l] tracta tantumdem. Consuetudo autem est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex; nec differt, scriptura an ratione consistat, quando et legem [m] ratio commendat.

3. Porro si ratione lex constat, lex erit omne jam quod ratione constiterit, duntaxat quod religioni con-

[a] *Ratiocinatio.* Eodem modo Cassiodorus. Brevius Fortunatianus : *Ratiocinatio est qua aliquid approbamus.* D

[b] *Artigraphi.* Eadem voce utuntur Donatus et Servius ad Artem Donati. Constatque ex D. August., epist. 59, hujusmodi Græcolatinas voces illa ætate usurpatas esse, quamvis Quintiliano invisas. Iidem ab Augustino et Fortunatiano technici dicuntur.

[c] *Enthymematum membra.* Fusius hæc Isidorus quam Fortunatianus.

[d] Cic., Philipp. 2 : *quorum exempla imitere, eorum exitus non perhorrescere.*

[e] *Quæ argumentata.* Ex Ovet. Colleg. Goth. reliqui, *quæ argumenta.*

[f] *Ex sola assumptione.* Supplevimus hic quædam ex Tarraconensibus libris et Cassiodoro, auctore Ant. Augustino.

[g] *Sequitur epicherem.* Ex lib. I, de Invent.

[h] *Latior et executior rhetoricus syllogismus.* Sic paulo ante epicherema latiorem syllogismum dixit, *latior executio* volebat A. Augustinus ex Fortunatiano.

[i] *Et quarta conclus.* Vox *quarta* ex Gothicis reposita est.

[j] C. X. *Lex est.* L. V, c. 10, et d. 1, c. 2. Repetuntur eadem, l. V, c. 3, 10, 19, et seq Vid. Grat. d. I.

[k] *Institutio æquit.* Omne autem jus legibus et moribus constat, lib. V, cap. 3, et d. 1, cap. 2.

[l] *De moribus tracta tantumdem.* Sic ovet. l. *Tantummodo* Grat.

[m] *Legem ratio commendat.* Tertul., lib. de Corona milit.: *Consuetudo etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur cum deficit lex. Nec differt scriptura an ratione consistat, quando, et legem ratio commendet.*

gruat, quod disciplinæ conveniant, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu.

4. Omnis autem lex, aut permittit aliquid, ut vir fortis petat præmium; aut vetat, ut sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat; aut punit, ut qui cædem fecerit capite plectatur.

5. [a] Factæ sunt autem leges ut earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur nocendi facultas. Legis enim præmio aut pœna [b] vita moderatur humana.

6. Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam, **86** secundum consuetudinem patriæ, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem [c] in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

CAPUT XI.

De sententia.

1. Sententia est dictum impersonale, ut : *Obsequium amicos veritas odium parit.* Huic si persona fuerit adjecta, chria erit, ita : *Offendit Achilles Agamemnonem, vera dicendo; Metrophanes promeruit gratiam Mithridatis obsequendo.*

2. Nam inter chriam et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona nunquam dicitur. Unde, si sententiæ persona adjiciatur, fit chria; si detrahatur, fit sententia.

CAPUT XII.

De catasceve et anasceve.

1. Catasceve est confirmatio propositæ rei, anasceve autem contraria superiori est; revincit enim non fuisse, aut non esse, quod natum, aut factum, aut dictum esse proponitur, ut si quis Chimeram neget fuisse, aut fuisse confirmet.

2. Inter has et tnesin hoc interest, quod tnesis quamvis et ipsa habeat disputationem in utramque partem, tamen incertæ rei, quasi quædam liberatio vel coarctatio est; catasceve autem et anasceve in his rebus quæ verisimiles non sunt, sed pro veris proponuntur, plerumque versantur.

3. Anascevæ prima divisio est, in inconveniens, et mendacium. Inconvenientis species sunt : quod inhonestum est et quod inutile. Item inhonestum tractatur, aut in dictis, aut in factis. In dictis, ut si quis indecora et non respondentia auctoritati dixisse dicatur, velut si aliquis infamet Catonem illum Censorium juventutem ad nequitiam et luxuriam cohortatum.

4. **87** In factis, ut si quis abhorrens aliquid a sanctimonia et nomine suo fecisse dicatur, ut est fabula de adulterio Martis et Veneris. Mendacium autem tres habet species : incredibile, quod factum non esse credatur, ut adolescentem de Siculo littore [d] egredientes Africa classes videre.

5. Impossibile est : « ut Clodius insidias Miloni fecerit, et idem occisus sit a Milone. » Contrarium est : « Nam si insidias fecit, occidit. Occisus est, non fecit insidias. » Hæc distributio in contrarium reformata [e] catascevæ proderit. Oportebit tamen principia sic ordinare, ut aut credendum esse veterum auctoritati, aut fabulis fidem non habendam esse dicamus.

6. Et ad id postremum in anasceve recurramus, ne quid aliud significare voluerint qui ista finxerunt, ut si Scyllam non marinam, sed maritimam feminam, nec succinctam canibus, sed rapacem aliquam et inhospitalem venientibus extitisse.

CAPUT XIII.

De Prosopopœia.

1. Prosopopœia [f] est cum inanimalium et persona et sermo fingitur. Cicero in Catilinam : *Etenim si mecum patria mea, quæ mihi vita mea multo est charior, loqueretur, dicens*, etc.

2. Sic et montes, et flumina, vel arbores loquentes inducimus, personam inponentes rei quæ non habet naturam loquendi, quod et in tragœdiis usitatum est et in orationibus frequentissime invenitur.

88 CAPUT XIV.

De ethopœia.

1. Ethopœiam vero illam vocamus in qua hominis personam fingimus, pro exprimendis affectibus, ætatis, studii, fortunæ, lætitiæ, sexus, mœroris, audaciæ. Nam cum piratæ persona suscipitur, audax, abrupta temeraria erit oratio; cum feminæ sermo simulatur, sexui convenire debet oratio; jam vero adolescentis, et senis, et militis, et imperatoris, et parasiti, et rustici, et philosophi, [g] diversa ratio ducenda est.

2. Aliter enim loquitur gaudio affectus, aliter vulneratus. In quo genere dictionis illa sunt maxime cogitanda : quis loquatur, et apud quem, et de quo, et ubi, et quo tempore; quid egerit, quid acturus sit, aut quid pati possit, si hæc consulta neglexerit.

CAPUT XV.

De generibus quæstionum.

1. Genera quæstionum duo sunt : quorum unum est finitum, alterum infinitum. Finitum *hypothesis* Græce, Latine *causa* dicitur, ubi cum certa persona controversia est.

2. Infinitum quod Græce *thesis*, Latine *propositum*

[a] *Factæ autem sunt leges.* Ex Aug. epist. 56.

[b] *Vita moderatur humana.*—Moderatur passive ut, l. xv; d. de Negot. gest. *Pro qualitate personarum, et actio formatur, et condemnatio moderatur.*

[c] *In captionem contineat.* Paul., lib. v, Sentent., cap. 33 : *Ne quis in captionem verborum in cavendo incidat.*

Cap. XII. — [d] *Egredientes Afric.* Ex Plin. et Solin. mendose libri omnes, *ingredientes.*

[e] *Catascevæ proderit.* Post hæc verba adduntur in Gothicis aliquot : *Ut gradus omnes constituamus, honestum, utile, verisimile, possibile, consentaneum; vel ex diverso inhonestum, inutile, parum verisimile, impossibile, contrarium.* Quæ, quia neque satis cum superioribus cohærent, neque sunt in vetustioribus libris, recipienda non putavimus. Licet quibusdam probarentur.

Cap. XIII. —[f] *Prosopop.* Hæc et ethopœia majores visæ sunt quam ut cum figuris reliquis connumerandæ essent; propterea eas in progymnasmatis posuit.

Cap. XIV. — [g] *Diversa ratio ducenda.* Ex Goth. Ov. Al., *oratio dicenda.*

nominatur. Hoc personam non habet certam, nec [a] inest ei aliqua certa circumstantia, id est, nec locus, nec tempus. In causa vero certa omnia sunt, [b] unde quasi pars causæ est propositum.

CAPUT XVI.

De elocutione.

1. Jam vero in elocutionibus illa uti oportebit, ut res, locus, tempus, **89** persona audientis efflagitat, ne profana religiosis, ne inverecunda castis, ne levia gravibus, ne lasciva seriis, ne ridicula tristibus misceantur.

2. Latine autem et perspicue loquendum. Latine autem loquitur qui verba rerum vera et naturalia persequitur, nec a sermone atque cultu præsentis temporis discrepat. Huic non sit satis videre quid dicat, nisi id quoque aperte et suaviter dicere; ne id quidem tantum, [c] nisi id quod dicat et facete dicat.

CAPUT XVII.

De trimodo dicendi genere.

1. Dicenda sunt quoque submissa leviter, incitata graviter, inflexa moderate. Hoc est enim illud trimodum genus dicendi : humile, medium, grandiloquum. Cum enim magna dicimus, granditer proferenda sunt; cum parva, subtiliter; cum mediocria, temperate.

2. Nam in parvis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est, sed leni ac pedestri more loquendum. In causis autem majoribus, ubi de Deo, vel hominum salute referimus, plus magnificentiæ et fulgoris est exhibendum.

3. In temperatis vero causis ubi nihil [d] agitur ut agat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque est moderate dicendum; sed et quamvis de magnis rebus quisque dicat, non tamen semper granditer dicere debet, sed submisse cum docet, temperate cum aliquid laudat vel vituperat, granditer cum ad conversionem aversos animos provocat. Utenda tamen verba in submisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi vehementia.

90 CAPUT XVIII.

De colo, commate et periodo.

1. Componitur autem, [e] instruiturque omnis oratio commate, colo et periodo. Comma particula est sententiæ; colon, membrum; periodus, ambitus vel circuitus. Fit autem ex conjunctione verborum comma, ex commate colon, ex colis periodus.

2. Comma est juncturæ finitio, ut puta, *et si vereor, judices*, ecce unum comma; sequitur et aliud comma, *ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere;* et factum est colon, id est, membrum, quod in-

A tellectum sensui præstat, sed adhuc pendet oratio; sicque deinde ex pluribus membris fit periodus, id est, extrema sententiæ clausula, ita : *veterem judiciorum morem* [f] *requirunt*. Periodus autem longior esse non debet, quam ut uno spiritu proferatur.

CAPUT XIX.

De vitiis litterarum, et verborum, et sententiarum cavendis.

1. Præterea purum et honestum oratoris eloquium carere debet omnibus vitiis, tam in litteris quam in verbis, quam etiam in sententiis.

2. In litteris, ut junctura apta et conveniens sit, et sic observandum, ne præcedentis verbi extrema vocalis in eamdem vocalem primam incidat verbi sequentis, ut *feminæ Ægyptiæ ;* [g] quæ structura melior

B fit, si consonantes vocalibus applicantur; triumque consonantium, quæ in se incidentes stridere et quasi rixari videntur, vitanda junctura est, id est, *r, s, x,* ut : *Ars studiorum, Rex Xerxes,* **91** *Error Romuli.* Fugienda est et consonans *m,* illisa vocalibus : ut, *verum enim.*

CAPUT XX.

De juncturis verborum.

1. In verbis quoque cavenda sunt vitia, ut non impropria verba ponantur, quam Græci *acyrologiam* vocant. Amanda est ergo proprietas, sic tamen, ut aliquando propter humilitatem sordidi, aut spurci vocabuli, translatis nominibus sit utendum; non tamen longe accitis, sed ut veris proxima et cognata videantur.

C 2. Fugienda etiam hyperbata longiora, quæ fieri sine aliorum sensuum confusione non possunt. Ambiguitas quoque et vitium illud cavendum, cum quidam, jactatione eloquentiæ ducti, quod uno aut duobus verbis significare poterant, interpositis inanibus vocibus, longa et circumflexa ambage concludunt, quod vitium *perissologia* vocatur.

3. Cui contrarium vitium est, brevitatis studio, etiam necessaria verba furari. Fugienda sunt quoque sicut in litteris et verbis, quæ inter prima grammaticorum studia cognoscuntur, ita et in sententiis vitia.

4. Sunt autem cacophaton, tautologia, eclipsis, acyrologia, macrologia, perissologia, pleonasmos, et his similia. At contra orationem extollit et exornat energia, tum emphasis, quæ plus quiddam quam

D dixerit intelligi facit, ut si dicas, *ad gloriam Scipionis ascendet;* et Virgilius, *demissum lapsi per funem.* Cum enim dicit *lapsi,* [h] altitudinem suggerit. Huic contraria virtus est verbis minuere quæ natura sua magna sunt.

CAP. XV. — [a] *Neque inest ei aliqua certa circumst.* Al., *Neque in thesi aliqua circumst.*, eodem sensu.

[b] *Unde quasi pars causæ, e. p.* Cic. in Top. : *Itaque propositum pars causæ est.*

CAP. XVI. — [c] *Nisi id quod dicat et facete dicat,* Rom. Cod. : *Nisi id quod dicat et fecerit.* F., *nisi id quod deceat fecerit.* Al. : *Nisi id quod dicat et facere dicat.* Quam scripturam, una mutata littera, recepimus.

CAP. XVII.— [d] *Nihil agitur ut agat.* Sic O.I., ac tales sunt causarum pleræque in demonstrativo genere.

CAP. XVIII. — [e] *Instruitur.* Prothesis in Gothica scriptura frequens, *instruitur* pro *struitur*, nec minus frequens aphæresis, *Spania* pro *Hispania, Spalensis* pro *Hispalensis, storia* pro *historia.*

[f] *Morem requirunt.* Eadem verba apud Fab. Nunc pro *requirunt*, in Miloniana *minime vident*, vulgo legimus, cum alii quoque *requirunt* in Ms. lib. legisse se affirment.

CAP. XIX. — [g] *Quæ structura.* Al., *instructura* ex usitata prothesi.

CAP. XX. — [h] *Altitudinem suggerit.* Sic Cod. Romanus ; nostri omnes *altitudinem imaginis sugg.* sed sive *imaginis,* sive *imaginationi* potius legas, nobis probari neutrum potuit.

CAPUT XXI.

De figuris verborum et sententiarum.

1. Augetur et ornatur oratio, etiam figuris verborum ac sententiarum. **92** Nam quia directa, et perpetua oratio fatigationem atque fastidium tam dicendi quam audiendi creat, flectenda est, et in alias versanda formas, ut et dicentem reficiat et ornatior fiat, et judicem diverso vultu audituque deflectat. E quibus plurimæ superius a Donato in schematibus Artis Grammaticæ annotatæ sunt.

2. Unde tantum illa hic interponi oportuit, quæ in poemate, aut nunquam, aut difficulter fiunt, in oratione autem libere.

Anadiplosis est congeminatio verborum, ut, *hic tamen vivit! vivit! imo etiam in senatum venit.*

3. Climax est gradatio, cum ab eo verbo quo sensus superior terminatur inferior incipit, ac dehinc quasi per gradus dicendi ordo servatur, ut est illud Africani: *Ex innocentia nascitur dignitas, ex dignitate honor, ex honore imperium, ex imperio libertas.*

4. Hanc figuram nonnulli *catenam* appellant, propterea quod aliud in alio quasi nectitur nomine, atque ita res plures in geminatione verborum trahuntur. Fit autem hoc schema non solum in singulis verbis, sed etiam in contextione verborum, ut apud Gracchum: *Pueritia tua adolescentiæ tuæ inhonestamentum fuit, adolescentia senectuti dedecoramentum, senectus reipublicæ flagitium.*

5. Sic et apud Scipionem: [a] *Vi atque ingratiis coactus cum illo sponsionem feci, facta sponsione ad judicem adduxi, adductum primo cœtu damnavi, damnatum ex voluntate dimisi.*

6. Antitheta, quæ Latine *contraposita* appellantur, quæ dum ex adverso ponuntur sententiæ pulchritudinem faciunt, et in ornamento locutionis decentissima existunt, ut, Cicero: *Ex hac parte* **93** *pudor pugnat, illinc petulantia, hinc pudicitia; illic stuprum: hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor, hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia virtutes omnes cum vitiis omnibus certant: cum iniquitate luxuria; ignavia cum temeritate, postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia; bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit.*

7. Hujusmodi locutionis ornamento Liber Ecclesiasticus usus est, dicens: *Contra malum bonum, et contra mortem, vita; sic contra pium peccator, et sic intuere in omnia opera Altissimi,* [b] *bina, et bina unum contra unum.*

8. Synonymia est quoties in connexa oratione pluribus verbis unam rem significamus, ut ait Cicero: *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas.* Item, *non feram, non patiar, non sinam.*

9. Epanodos, quam *regressionem* nostri vocant: [c] *Principum dignitas erat pene par, non par fortasse eorum qui sequebantur.*

10. Antapodosis, quoties media primis et ultimis conveniunt, ut. *Vestrum hic factum reprehenditur, patres conscripti, non meum, ac pulcherrimum quidem factum; verum, ut dixi, non meum, sed vestrum.*

11. Paradiastole est quoties id quod dicimus interpretatione discernimus, cum te pro astuto sapientem appellas, [d] pro inconsiderato fortem, pro inliberali diligentem.

12. [e] Antanaclasis est quæ eodem verbo contrarium exprimit sensum. [f] Querebatur quidam de filio, cum mortem suam exspectaret, **94** respondente: *Non exspecto: Imo peto*, inquit, *ut exspectes.*

13. Antimetabole est conversio verborum quæ ordine mutato contrarium efficit sensum: *Non ut edam vivo, sed, ut vivam edo.* Et illud: *Si consul Antonius, Brutus hostis; si conservator reipublicæ Brutus, hostis Antonius.*

14. [g] Exoche: * *Quis eos appellavit? Appius; quis produxit? Appius.*

15. Nunc figuras sententiarum quas operæ pretium est cognoscere persequamur.

16. [h] Sententia est dictum impersonale, ut: *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Huic si persona fuerit adjecta, chria erit, ita: *Offendit Achilles Agamemnonem vera dicendo. Metrophanes promeruit gratiam Mithridatis, obsequendo.* Nam inter chriam et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona nunquam dicitur. Unde si sententiæ persona adjiciatur, fit chria; si detrahatur, fit sententia.

17. Sententiarum species multæ sunt: aliæ enim indicativæ, aliæ pronuntiativæ, ut:

Vade, age, nate, voca zephyros, et labere pennis.

Aliæ admirativæ, ut:

.... *Tantæ ne animis cœlestibus iræ!*

18. Aliæ comparativæ, ut:

Cap. XXI. — [a] *Vi, atque ingratiis coactus.* — *Coactus* τοῦ *ingratiis* interpretationem esse quis dubitet? ergo expungi sine fraude poterat.

[b] *Bina, et bina.* LXX δύο, δύο, ἓν κατέναντι τοῦ ἑνός. Et ita quidam vulg. edit. libri. Ms.: *duo, duo, unum contra unum.*

[c] *Principum dignitas*, etc. Ex oratione pro Ligario.

[d] *Pro inconsiderato fortem, pro illiberali dilig.* — *Pro confidente fortem, pro illiberali diligentem rei familiaris*, dixit Rutilius citans idem exemplum ex Hyperide. Eodem utitur Fabius, lib. IX, c. 3. Alterum autem paradiastoles exemplum apud Rutilium Fabius synœciosi aptavit, cum oppositæ figuræ videantur; illa enim res quæ videntur eædem disjungit; synœciosis contra diversa conjungit.

[e] *Antanaclasis.* Anaclasin vocat Rutilius, nisi mendum in eo. Quintilianus speciem esse dicit paronomasiæ.

[f] *Querebatur quidam.* Proculeium appellant hunc Fabius et Rutilius.

[g] *Exoche * Quis eos appellavit.* Videtur hoc loco deesse tum definitio exoches cum suo exemplo tum etiam alterius figuræ nomen cujus exemplum sit, quod e Milioniana affertur. Hanc A. Augustinus symplocem fuisse aiebat; utramque e Servio et Aquila Rom. supplere non erit difficile.

[h] *Sententia est dict. imp.* sup., cap. 11: *Quæ tamen, ne non intellecta.* Verba Servii *ad* v.: I, *sequere Italiam vent.* Æn. IV.

Si vinco, et pereo, quid ibi me vincere præstat? A
Aliæ superlativæ, quæ cum aliquo motu animi et indignatione promuntur :

... Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

19. Aliæ interrogativæ, ut :

Qui genus, unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
... juvenes quæ causa subegit
Ignotas tentare vias?

20. Aliæ responsivæ, ut *illinc*, *istinc*. Aliæ deprecativæ, ut, *eripe me his invicte malis*. Aliæ promissivæ, ut :

Parce metu, Cytherea, manent immota tuorum
Fata tibi.

Aliæ concessivæ, quæ cum impulsione prohibeant, ut :

I, sequere Italiam, ventis pete regna per undas; **95**
quæ tamen ne non intellecta sit persuasio, permista B
sunt aliqua, quæ vetant latenter, ut, *ventis per undas*. Aliæ demonstrativæ, ut, *en*, *ecce*. Aliæ optativæ, ut :

O mihi præteritos referat si Jupiter annos!

21. Aliæ [a] derogativæ, ut, *nequaquam*.

Aliæ, quæ cum exclamatione proferuntur, ut :

[b] *Quis furor, o cives, pacem convertit in arma?*
Et Cicero : *O dii immortales, ubinam gentium sumus?*

22. Aliæ exhortativæ, cum ad sententiam provocamus, ut : *Aude, hospes, contemnere opes.*

23. Aliæ dehortativæ, cum a contrario vitio peccato que reducimus. Sunt et affirmativæ, ut, *quidni*, *quippe*.

24. Præceptivæ, ut :

Nudus ara, sere nudus, [c] *habebis frigore messes.*

25. Vetativæ, ut :

Neve inter vites corylum sere, neve flagella C
Summa pete.

26. Negativæ, ut, *non*, *minime*. Sunt et mirativæ, ut : [d] *Papæ! vivere non licet, et fornicari libet!*

27. Dolentis, ut :

Hei mihi quod nullis amor est [e] *sanabilis herbis!*
Flentis.....

Similitudinis sic :

[f] *Ut quondam Creta fertur labyrinthus in alta.*

Admonentis.......

Irridentis.........

Gementis.........

Exhortativæ.....

Consolativæ.....

Commiserantis.....

Quorum quot sunt figuræ, tot et in pronuntiando D
voces.

28. [g] Sunt et amphidoxæ quarum pars honesta est, pars inhonesta, ut :

... Non est tua tuta voluntas:
Magna petis Phaeton.

29. Sunt, et aliæ, [h] procatalepses, cum id quod vobis objici poterat, ante præsumimus ad diluendum, ut : *Si quis vestrum, judices, aut eorum qui adsunt forte miratur.* Sunt, et aporiæ, dubitatio simulantis nescire se quæ scit, aut quomodo dicatur.

96 30. [i] Cœnonesis autem dicitur communicatio consilii cum judicibus, aut adversariis, ut si dicas : *Vos consulo, judices, aut, vos adversarii, quid me facere convenit, aut quid vos facturi fuissetis.*

31. Paradoxon est, cum dicimus inopinatum aliquid accidisse, ut pro Flacco Cicero : *Cujus laudis prædicator esse debuerit, ejus periculi deprecatorem esse factum.*

32. Epitrope, id est permissio, cum aliqua ipsis judicibus, aut adversariis permittimus æstimanda, ut [j] Calvus in Vatinium : *Perfrica frontem, et dic te digniorem qui prætor fieres quam Catonem.*

33. Parrhesia est oratio libertatis et fiduciæ plena : [k] *Occidi, occidi non Spurium Melium*, etc. Qua figura caute utendum est, ut Cicero, præmisit enim rationem.

34. Ethopœia est cum sermonem ex aliena persona inducimus, ut, pro Cælio Tullius facit Appium cæcum cum Clodia loquentem. Energia est rerum gestarum aut quasi gestarum sub oculis inductio, de qua locuti jam sumus.

35. [l] Metathesis est quæ mittit animos judicum in res præteritas, aut futuras, hoc modo : *Revocate mentes ad spectaculum expugnatæ miseræ civitatis, et videre vos credite incendia, cædes, rapinas, direptiones, liberorum corporum injurias, captivitates matronarum, trucidationes senum.* In futurum autem anticipatio eorum quæ dicturus est adversarius, ut Tullius pro Milone, cum mittit animos judicum in eum reipublicæ statum qui futurus esset, si, occiso Milone, Clodius viveret.

36. Aposiopesis est cum id quod dicturi videbamur silentio intercipimus :

Quos ego, sed motos præstat componere fluctus.

37. [m] Epanalepsis est digressio : *Tulit calor me dicendi, et dignitas rerum paulo longius quam volebam, sed redeo ad causam.*

97 38. Anamnesis est commemoratio ejus rei quam oblitos fuisse nos fingimus.

Apætesis est cum id quod in animos judi-

[a] *Aliæ derogativæ. Al.*, denegativæ.

[b] *Quis furor.* Petron. in Satyr. :

Quis furor, exclamat, pacem convertit in arma?

[c] *Habebis frigore messes.* Febrim potius ex Serv. et Virgilii Vita. Sed hæc verba e margine inserta verissime judicabat Chacon.

[d] *Papæ! vivere non lic.*, etc. Verba sunt Hieronymi in epist. ad Rust. 4.

[e] *Sanabilis*, medicabilis apud Ovid.

[f] *Ut quondam Creta.* Ex Æn. v.

[g] *Sunt et amphidoxæ.* Vid. Aug. de Rhetor., cap. 10.

[h] *Procatalepses.* Prolepsin Fabius, et præsumptionem vocat.

[i] *Cœnonesis.* Hanc Rufinianus Anacœnosin; Fabius communicationem nominat.

[j] *Calvus in Vatinium.* Constat a Calvo Vatinium accusatum; Catullus :

Risi nescio quem modo in corona,
Qui, cum mirifice Vatiniana
Meus crimina Calvus explicasset.

[k] *Occidi, occid.* Ex Milonian.

[l] *Metathesis.* Hypotyposin Rufinianus et reliqui vocant. P. Nunnesius recte nominatam ab Isid. Metathesin aiebat, quod per eam traducuntur judicum animi ab eo quod adest, ad præteritum, aut consequens.

[m] *Epanalepsis.* Cicero *reditum*, Quintilianus ἄφοδον vocat.

cum quasi deposueramus opportune reposcimus.

39. Ætiologia est cum proponimus aliquid ejusque causam et rationem reddimus.

40. [a] Characterismus est descriptio figuræ alicujus expressa, ut :

Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventæ.

41. [b] Epitrochasmus, cum plures sensus breviter expeditos in unum locum coacervat, et cum quadam festinatione decurrit, ut Cicero : *Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros*, etc.

42. Ironia est cum per simulationem diversum quam dicit intelligi cupit. Fit autem, aut cum laudamus eum quem vituperare volumus, aut vituperamus quem laudare volumus. Utriusque exemplum erit si dicas : *Amatorem reipublicæ Catilinam, hostem reipublicæ Scipionem.*

43. [c] Diasyrmos ea quæ magna sunt verbis minuit, aut minima extollit.

44. Epimone est quoties in eodem sensu diutius immoramur : *Cui tandem pepercit? Cujus amicitiæ fidem custodivit? Cui bono inimicus non fuit? Quando non aut accusavit aliquem, aut verberavit, aut prodidit?*

45. Epangelia est promissio qua judicem attentum facimus , pollicentes nos aliqua magna aut minima dicturos.

46. Prosopopœia est cum inanimalium et persona, et sermo fingitur. **98** Cicero in Catilinam : *Etenim, si mecum patria mea, quæ mihi vita mea multo est charior, loqueretur, dicens*, etc.

47. [d] Parathesis est cum quasi deponimus aliquid imperfectum apud memoriam judicum repetituros nos dicentes cum opportunum fuerit.

48. Pensis, id est soliloquium, cum ad interrogata ipsi nobis respondemus.

48. [e] Synchoresis est cum differimus aliquid petentes, ut aliud interim nos permittant dicere.

CAPUT XXII.

De dialectica.

1. [f] Dialectica est disciplina [g] ad discernendas rerum causas inventa. Ipsa est philosophiæ species, quæ logica dicitur, id est, rationalis, definiendi, quærendi, et disserendi potens. Docet enim in pluribus generibus quæstionum quemadmodum disputando vera et falsa dijudicentur.

2. Hanc quidem primi philosophi [h] in suis dictionibus habuerunt, non tamen ad artis redegere peritiam. [i] Post hos Aristoteles ad regulas quasdam hujus doctrinæ argumenta perduxit, et [j] dialecticam nuncupavit pro eo quod in ea de dictis disputatur ; nam λεκτὸν dictio dicitur. **99** Ideo autem post rhetoricam disciplinam dialectica sequitur, quia in multis utrique communia existunt.

CAPUT XXIII.

De differentia dialecticæ et rhetoricæ artis.

1. Dialecticam vero et rhetoricam Varro [k] in IX Disciplinarum libris tali similitudine definivit : *Dialectica et rhetorica est*[l] *quod in manu hominis pugnus astrictus, et palma distensa, illa verba contrahens, ista distendens.*

2. Dialectica siquidem ad disserendas res acutior; rhetorica ad illa quæ nititur docenda facundior. Illa ad scholas nonnunquam venit, ista jugiter procedit in forum. Illa requirit rarissimos studiosos, hæc [m] frequenter et populos.

3. Solent autem philosophi antequam ad isagogen veniant exponendam, definitionem philosophiæ ostendere, quo facilius ea quæ ad eam pertinent demonstrentur.

CAPUT XXIV.

De definitione philosophiæ.

1. Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio, cum studio bene vivendi conjuncta. Hæc dua_

[a] *Characterismus.* Vid. Rutilius, apud quem mendose *chresterinus.*

[b] *Epitrochasmus cum plures sens.* Duas figuras videtur confundere, epitrochasmum et synathrœsmum. Nam coacervare plures sensus commune epitrochasmo cum synathrœsmo; cum quadam festinatione decurrere, epitrochasmi potius est. Exemplum ex III Catilinaria magis est synathrœsmi ; non enim vita, bona, fortunæ, conjuges, liberi plurimum inter se distantia, quod erat epitrochasmi fortasse proprium. Volunt namque Aquila et Numenius esse πολυδιεστῶτα. Ergo cum in veteribus Editionibus epitrochasmus sit, litrismus, lintrismus et syntrismus in manuscriptis, utramque figuram ab Isidoro definitam putamus, non admodum dissimilibus verbis, unde unius definitionem, alterius exemplum utriusque tantum nomina librariorum inscitia reliquerit. Quomodo peccatum ab iisdem paulo ante advertit A. Augustinus in exoche et symploce. Vid. Rutil., Aquil., et Fab. lib. VIII. Vulcanius *Athrœsmos* fecit (credo) ex *litrismos.*

[c] *Diasyrmos.* Cujus exempla plura apud Aquilam et Rufinian.

[d] *Parathesis.* Cui Apætesis (de qua paulo ante) spondet.

[e] *Synchoresis.* Discessimus aliquantulum a libris, nam in Excusis *synæresis* in Manusc, *synerosis* , quia invenimus συγχώρησιν, id est *permissionem*, ab Aristide Quintiliano, in Musicis, inter figuras rhetoricas numerari.

CAP. XXII. — [f] Hoc initium tertii libri in Tarrac. Cod.

[g] *Ad discernendas rerum c.* Al., *ad disserendas.* Sed discernendas legendum ostendunt verba sequentia : *Docet quemadmodum disputando vera et falsa dijudicentur.*

[h] *In suis dictionibus,* id est, *disputationibus.*

[i] *Post hos Arist.* Cassiodor. : *Qua quidem veteres sunt usi plurimum, tamen ad artis non redegere normam. Primus fere Aristoteles eorum quidem qui in aliquo sunt pretio ad regulas quasdam hujus disciplinæ argumenta perduxit.*

[j] *Et dialecticam nuncupavit.* Non ille quidem totam artem, sed eam solam partem quæ probabiliter disserit, ut observatum est ab antiquis Peripatheticis, Alexand., Boœth. et aliis.

CAP. XXIII. — [k] *In IX Discipli. lib.* Legitur totum hoc cap. apud Cassiod.; sed utrobique legendum *nono* advertit A. Aug. ; citari namque ab Agellio, Acroneo et Non. Varronis tertium, quintum et octavum Disciplinarum lib., quamvis *novem disciplinarum libris* ferri quoque possit, si *novem* non ad disciplinas, sed ad libros referatur.

[l] *Quod in manu hom. pugn.* Id multo ante Varronem Zeno Stoicus dixerat, ut refert non uno in loco Cicero.

[m] *Frequenter et populos.* — *Frequentes et populos*, apud Cassiod.

bus ex rebus constare videtur, [a] scientia et opinatione.

2. Scientia est cum res aliqua certa ratione percipitur; opinatio autem cum adhuc incerta res latet, et nulla ratione firma videtur, ut puta, sol utrumne tantus quantus videtur, an major sit quam omnis terra; **100** item, luna globosa sit, an concava; et stellæ utrumne adhæreant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur; cœlum ipsum, qua magnitudine, quave materia constat, utrum quietum sit et immobile, an incredibili celeritate volvatur; quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata, et suspensa permaneat.

3. Ipsum autem nomen Latine interpretatum, *amorem sapientiæ* profitetur. [b] Nam Græci φίλον *amorem*. σοφίαν *sapientiam* dicunt. Philosophiæ species tripartita est: una naturalis, quæ Græce *physica* appellatur, in qua de naturæ inquisitione disseritur; altera moralis, quæ Græce *ethica* dicitur, in qua de moribus agitur; tertia rationalis, quæ Græco vocabulo *logica* appellatur, in qua disputatur quemadmodum in rerum causis, vel vitæ moribus veritas ipsa quæratur.

4. In physica igitur causa quærendi; in ethica ordo vivendi; in logica ratio intelligendi versatur. Physicam apud Græcos primus perscrutatus est Thales Milesius, unus ex septem illis sapientibus. Hic enim ante alios cœli causas atque vim rerum naturalium, [c] contemplata ratione, suspexit, quam postmodum Plato in quatuor definitiones distribuit, id est, arithmeticam, geometriam, musicam et astronomiam.

5. Ethicam Socrates primus ad corrigendos componendosque mores instituit, atque omne studium ejus ad bene vivendi disputationem perduxit, dividens eam in quatuor virtutes animæ, id est, prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam.

6. Prudentia est in rebus, qua discernuntur a bonis mala. Fortitudo, qua adversa æquanimiter tolerantur. Temperantia, qua libido, concupiscentiaque rerum frenatur. Justitia, qua recte judicando sua cuique distribuuntur.

7. Logicam, quæ *rationalis* vocatur, Plato subjunxit, per quam, discussis rerum morumque causis, vim earum rationabiliter perscrutatus est, dividens eam in dialecticam et rhetoricam. Dicta autem *logica*, **101** id est rationalis, λόγος enim apud Græcos, et *sermonem* significat, et *rationem*.

8. In his quippe tribus generibus philosophiæ etiam eloquia divina consistunt. Nam, aut de natura disputare solent, ut in Genesi et Ecclesiaste; aut de moribus, ut in Proverbiis et in omnibus sparsim libris; aut de logica, [d] pro qua nostri theoricam sibi vindicant, ut in Cantico canticorum et Evangeliis.

9. Item aliqui doctorum philosophiam in nomine et partibus suis ita definierunt: *Philosophia est divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia.* Aliter: *Philosophia est ars artium, et disciplina disciplinarum.* Rursus: *Philosophia est meditatio mortis, quod magis convenit Christianis, qui, sæculi ambitione calcata, conversatione disciplinabili, similitudine futuræ patriæ vivunt.*

10. Alii definierunt philosophiæ rationem in duabus consistere partibus, quarum prior inspectiva est, secunda actualis. Inspectiva dividitur in naturalem, doctrinalem et divinalem. Doctrinalis dividitur in quatuor partes, in arithmeticam, musicam, geometriam et astronomiam.

11. Actualis dividitur in moralem, dispensativam et civilem. Inspectiva dicitur, qua supergressi visibilia, de divinis aliquid et cœlestibus contemplamur, [e] eaque corporeum mente solummodo inspicimus quoniam supergrediuntur obtutum.

12. Naturalis dicitur, ubi uniuscujusque rei natura discutitur, [f] quia nihil contra naturam generatur in vita, sed unumquodque iis usibus deputatur quibus a Creatore definitum est, nisi forte cum voluntate Dei aliquod miraculum provenire monstratur.

13. Divinalis dicitur, quando aut ineffabilem naturam Dei, aut spiritales creaturas ex aliqua parte profundissima qualitate disserimus.

102 14. Doctrinalis dicitur scientia quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur quam, intellectu a materia separantes, vel ab aliis accidentibus, ut est par, impar, vel alia hujuscemodi, in sola ratiocinatione tractamus. Cujus species sunt quatuor, arithmetica, geometria, musica, astronomia.

15. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. Astronomia est disciplina quæ cursus cœlestium siderumque figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

16. Porro actualis dicitur quæ res propositas operationibus suis explicat, cujus partes sunt tres, moralis, dispensativa et civilis. Moralis dicitur, per quam vivendi mos honestus appetitur et instituta ad virtutem tendentia præparantur. Dispensativa dicitur, cum domesticarum rerum sapienter ordo disponitur. Civilis dicitur per quam totius civitatis utilitas administratur.

CAPUT XXV.

De isagogis Porphyrii.

1. Post philosophiæ definitiones, in quibus generaliter omnia continentur, nunc isagogas Porphyrii expediamus. Isagoga quippe Græce, Latine *introductio* dicitur, eorum scilicet qui philosophiam inci-

CAP. XXIV. [a] *Scientia et opin.* Ex Lact., lib. III, c. 3.
[b] *Nam Græci* φίλον AMOREM. Forte, *amatorem.*
[c] *Contemplata ratione.* — *Contemplatus* volebat A. Aug.
[d] *Pro qua nostri theoricam.* Ex Hieron. epist ad Paulam Urbicam, vel ex Orig., homil. I in Cant.
[e] *Eaque... mente solummodo.* Ex ead. Orig. hom.
[f] *Quia nihil contra naturam generatur in vita.* Orig., hom. cit. in Cant.: *Naturalis dicitur ubi uniuscujusque natura discutitur, quia nihil contra naturam generetur in vita, sed unumquodque iis usibus deputatur in quos a creatore productum est.* Duæ voces *contra naturam* absunt a mss. libris, pro quibus *confusum* legitur in Excusis, et apud Cassiodor.

piunt, continens in se demonstrationem primarum rationum, de qualibet re quid sit, suaque certa ac substantiali definitione declaratur.

2. Nam posito primo genere, deinde species, et alia quæ vicina esse possunt subjungimus, ac discretis communionibus separamus, tandiu interponentes differentias, quousque ad proprium ejus de quo quærimus signata ejus expressione perveniamus, ut puta : *Homo est animal rationale, mortale, terrenum, bipes, risus capax.*

3. Genus *animal* cum dictum est, substantia hominis declarata est. **103** Est enim ad hominem genus animal, sed quia late patebat, adjecta est species, terrenum, et jam exclusum est id quod aut æthereum, aut humidum. Differentia vero, ut *bipes*, quæ propter animalia posita est quæ multis pedibus innituntur. Item *rationale,* propter illa quæ ratione egent; *mortale* autem propter id quod angelus non est.

4. Postea discretis atque seclusis communionibus adjectum est proprium in parte postrema, est enim solum hominis quod ridet; sic perfecta est omnis ex parte definitio ad hominem declarandum. Cujus disciplinæ definitionem plenam existimarunt Aristoteles et Tullius ex genere et differentiis consistere.

5. Quidam postea pleniores in docendo ejus perfectam substantialem definitionem in quinque partibus, velut in membris suis diviserunt. Quarum prima est de genere, secunda de specie, tertia de differentia, quarta de proprio, quinta de accidente.

6. Genus, ut *animal.* Est enim vocabulum generale et commune omnium animam habentium. Species, ut *homo.* Est enim specialitas, qua separatur a cæteris animantibus. Differentia, ut *rationale, mortale.* His enim duobus differt homo a cæteris.

7. Cum enim dicitur *rationale*, discernitur ab irrationabilibus mutis, quæ non habent rationem. Cum *mortale,* discernitur ab angelis, qui nesciunt mortem. Proprium, ut *risibile.* Homo est enim, qui ridet, et hoc præter hominem nullius animalis est. Accidens, ut color in corpore, doctrina in animo.

8. Hæc enim temporum varietate et accidunt et mutantur; et est ex omnibus his quinque partibus oratio plenæ sententiæ, ita : *Homo est animal rationale, mortale, risibile, boni malique capax ;* sic etiam in omni oratione substantiali tandiu interponere debemus species et differentias, quandiu, seclusis omnibus quæ hoc idem possunt esse, ad id perveniatur, ut proprietas jam certa teneatur.

9. Isagogas autem ex Græco in Latinum transtulit [a] Victorinus orator, commentumque ejus quinque libris Boœthius edidit.

104 CAPUT XXVI.

[b] *De categoriis Aristotelis.*

1. Sequuntur Aristotelis categoriæ, quæ Latine A *prædicamenta* dicuntur, quibus per varias significationes omnis sermo conclusus est.

2. Instrumenta categoriarum sunt tria, id est prima æquivoca, secunda univoca, tertia denominativa. Æquivoca sunt, quando multarum rerum nomen unum est, sed non eadem definitio, ut *leo.* Nam quantum ad nomen pertinet, et verus, et pictus, et cœlestis leo dicitur. Quantum ad definitionem pertinet, aliter verus definitur, aliter pictus, et aliter cœlestis.

3. Univoca sunt, quando duarum aut plurium rerum unum nomen est, et definitio, ut *vestis;* nam, et [c] birrus et tunica nomen vestis possunt accipere et ejus definitionem. Ergo hoc univocum in generibus esse intelligitur, quia et nomen, et definitionem dat formis suis.

4. Denominativa dicuntur, quæcunque ab aliquo B solo differentiæ casu secundum nomen habent appellationem, ut a *bonitate bonus*, a *malitia malus.*

5. [d] Categoriarum autem species decem sunt, id est, substantia, quantitas, qualitas, relatio, situs, locus, tempus, habitus, agere et pati.

6. Substantia, quæ proprie et principaliter dicitur, est quæ neque de subjecto prædicatur, neque in subjecto est, ut *aliquis homo, aliquis equus.* Secundæ autem substantiæ dicuntur, in quibus speciebus illæ quæ principaliter substantiæ primo dictæ sunt insunt atque clauduntur, ut in homine *Cicero.*

7. Quantitas est mensura per quam aliquid vel magnum vel minus ostenditur, ut *longus, brevis.* Qualitas est, ut qualis sit *orator,* **105** aut *rusticus, niger*, aut *candidus.* Relatio est quæ refertur ad aliquid. Cum C enim dicitur *filius*, demonstratur, et *pater.* Hæc relativa simul incipiunt; nam servus et dominus uno tempore exordium nominis sumunt, nec aliquando invenitur dominus prior servo, nec servus domino. Alter enim alteri præesse non potest.

8. Porro situs a positione dictus, ut quis, aut *stet*, aut *sedeat*, aut *jaceat.* Locus est ubi sit, *in foro, in platea.* Loci autem motus habet sex partes, dexteram et sinistram, ante et retro, sursum atque deorsum. Partes quoque istæ sex duo habent, longe et prope. Tempus, ut, *hodie, heri.*

9. Habitus ab habendo aliquid dictus, ut *habere scientiam in mente, virtutem in corpore :* circa corpus, vestimentum et cætera quæ ad habendi modum designato a doctoribus numero comprehenduntur.

D 10. Jam vero agere, et pati ab agentis et patientis significatione consistunt. Nam *scribo* vocis actum habet, quoniam facientis rem indicat. *Scribor* patientis est, quoniam pati se ostendit. In his enim novem generibus, quorum exempli gratia quædam posita sunt, vel in ipso substantiæ genere, quod est οὐσία, innumerabilia reperiuntur ; nam et ea quæ intellectu capimus, ea ad alterum horum decem prædicamentorum sermone vulgamus.

Cap. XXV. — [a] *Transtulit Victorin.* Boœt., Dialog. 1 : *Rogo ut mihi explices id quod Victorinus orator sui temporis fere doctissimus a Porphyrio per* ἐσαγωγὴν, *id est per* introductionem *in Aristotelis categorias dicitur transtulisse.*

Cap. XXVI. — [b] Pleraque ex Arist. categoriis Boœt. interp.

[c] *Nam birrus et tunic.* Idem Capella, quod autem vestis genus birrus, vid. lib XIX, cap. 24 et in Cassian. annot.

[d] *Categoriar. species.* Cassiod.: *Quidquid loquimur aut cogitamus, in aliqua hor. specie invenitur.*

11. Plena enim sententia de his ita est : *Augustinus magnus orator, filius illius, stans in templo, hodie infulatus, disputando fatigatur*. Usiæ autem, id est substantiæ, proprium est, quod cæteris subjacet, reliqua novem accidentia sunt. Substantia autem dicitur ab eo quod omnis res ad seipsam subsistit. Corpus enim subsistit, et ideo substantia est.

12. Illa vero accidentia quæ in subsistente atque subjecto sunt, substantiæ non sunt, quia non subsistunt, sed mutantur, ut color, vel forma. De subjecto autem, et in subjecto quasi de ipso et in ipso. Ubi enim dicitur de subjecto, substantia est, quasi dicatur de substantia. Ubi autem dicitur in subjecto, accidentia sunt, id est quæ accidunt in substantia, ut quantitas, qualitas, vel figura.

13. De subjecto igitur genera, et species, in subjecto accidentia sunt. [a] Ex his novem accidentibus tria intra usiam sunt, quantitas, qualitas et situs. **106** Hæc enim sine usia esse non possunt. Extra usiam vero sunt locus, tempus et habitus; intra et extra usiam relatio, facere et pati.

14. Appellatas autem categorias constat, quia non possunt nisi ex subjectis agnosci. Quis enim quid sit homo possit agnoscere, nisi aliquem hominem sibi ponat ante oculos, quasi subjectum homini?

15. [b] Hoc opus Aristotelis intente legendum est, quoniam, sicut dictum est, quidquid homo loquitur, inter decem prædicamenta habetur. Proficiet etiam ad libros intelligendos, qui sive rhetoribus, sive dialecticis applicantur.

CAPUT XXVII.

[c] *De perihermeniis.*

1. Sequitur dehinc liber perihermenias subtilissimus nimis, et per varias formas iterationesque cautissimus, de quo dicitur : *Aristoteles quando perihermenias scriptitabat, [d] calamum in mente tingebat.*

Præfatio perihermeniarum.

2. Omnis quippe res quæ una est, et uno significatur sermone, aut per nomen significatur, aut per verbum, quæ duæ partes orationis interpretantur totum quidquid concepit mens ad eloquendum. Omnis enim elocutio conceptæ rei mentis interpres est.

3. Hanc Aristoteles vir in rerum expressione et faciendis sermonibus peritissimus, hermeniam nominat, quam interpretationem nos appellamus, scilicet quod res mente conceptas prolatis sermonibus interpretatur per cataphasin et apophasin, id est per affirmationem et negationem. Per affirmationem, ut *homo currit ;* per negationem, ut *homo non currit.*

4. In his itaque perihermeniis supradictus philosophus de septem speciebus tractat, id est, de nomine, A de verbo, de oratione, de enuntiatione, de affirmatione, de negatione, de contradictione.

5. **107** Nomen est vox significativa secundum placitum, sine tempore, cujus nulla pars significativa separata, ut *Socrates*. Verbum est quod significat tempus, cujus pars nihil extra significat, sed semper eorum quæ de altero dicuntur nota est, ut *cogitat, disputat*. Oratio est vox significativa, cujus partium aliquid separatum significativum est, ut *Socrates disputat*. Enuntiativa oratio est vox significativa de eo quod est aliquid, vel non est, ut *Socrates est, Socrates non est.*

6. Affirmatio est enuntiatio alicujus de aliquo, ut *Socrates est ;* negatio est alicujus ab aliquo, ut *Socrates non est.* Contradictio est affirmationis et negationis oppositio, ut *Socrates disputat, Socrates non disputat.*

B 7. [e] Hæc omnia in libro perihermeniarum minutissime divisa et subdivisa tractantur, quarum rerum definitiones hic breviter sufficiat intimasse, quando in ipso competens explanatio reperitur. Utilitas perihermeniarum hæc est, quod ex his interpretamentis syllogismi fiunt. Unde et analytica pertractantur.

CAPUT XXVIII.

De syllogismis dialecticis.

1. Sequuntur [f] dehinc dialectici syllogismi, ubi totius ejus artis utilitas et virtus ostenditur, quorum conclusio plurimum lectorem adjuvat ad veritatem investigandam, tantum ut absit ille error [g] decipiendi adversarium per sophismata falsarum conclusionum.

2. Formulæ categoricorum, id est, prædicativorum C syllogismorum sunt tres.

Primæ formulæ modi sunt novem.

3. Primus modus est [h] qui conducit, id est, qui colligit ex universalibus **108** dedicativis dedicativum universale directim, ut: *Omne justum honestum, omne honestum bonum, omne igitur justum bonum.*

4. Secundus modus est qui conducit ex universalibus dedicativis et abdicativis abdicativum universale directim, ut : *Omne justum honestum; nullum honestum turpe, nullum igitur justum turpe.*

5. Tertius modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directim, ut : *Quoddam justum honestum, omne honestum utile, quoddam igitur justum utile.*

6. Quartus modus est qui conducit ex particulari D dedicativa et universali abdicativa abdicativum particulare directim, ut : *Quoddam honestum justum, nullum honestum turpe, quoddam igitur justum non est turpe.*

7. Quintus modus est qui conducit ex universalibus dedicativis particulare dedicativum [i] per re-

[a] *Ex his novem accid.* Ex Aug., lib. de Categoriis.

[b] *Hoc opus... intente legend* Cic. in Hortens. apud Non. : *Magna animi contentio adhibenda est explicando Aristotelem si legeris.*

Cap. XXVII. — [c] *De perihermeniis.* Ita vet. Cod. et paulo post *Præfatio perihermeniarum.*

[d] *Calamum in mente ting.* De universis Aristotelis scriptis Suidas : Ἀριστοτέλης τῆς φύσεως γραμματεὺς ἦν, τὸν κάλαμον ἀποβρέχων εἰς νοῦν.

[e] *Hæc omnia... reperitur.* Addita sunt hæc ex Ms. quæ etiam sunt apud Cassiodorum nonnihil immutata.

Cap. XXVIII. — [f] Vid. Cassiod., Capell. et Apulei, de syllogism. categor., sive perihermenias.

[g] *Error decipiendi.* Al. *devincendi.* Al. *dejiciendi.*

[h] *Qui conducit.* Συνάγει. Quod autem in exemplis propositionis loco assumptio collocatur, neque id de syllogismi vi quidquam minuit, neque sine Græcorum et Arabum exemplo fit.

[i] *Per reflexionem,* ἀντιστροφὴν, vulgo *conversionem.*

flexionem, ut : *Omne justum honestum, omne honestum bonum, quoddam igitur bonum justum.*

8. Sextus modus est qui conducit ex universali dedicativa et universali abdicativa abdicativum universale per reflexionem, ut : *Omne justum honestum, nullum honestum turpe, nullum igitur turpe justum.*

9. Septimus modus est qui conducit ex particulari et universali dedicativis dedicativum particulare per reflexionem, ut : *Quoddam justum honestum, omne honestum utile, quoddam igitur utile justum.*

10. Octavus modus est qui conducit ex universalibus abdicativo et dedicativo particulare abdicativum per reflexionem, ut : *Nullum turpe honestum, omne honestum justum, quoddam igitur turpe non est justum.*

11. Nonus modus est qui conducit ex universal abdicativo et particulari dedicativo abdicativum particulare per reflexionem, ut : *Nullum turpe honestum, quoddam honestum justum, quoddam igitur justum non est turpe.*

12. *Formulæ secundæ modi sunt quatuor.*

Primus modus est qui conducit ex universalibus dedicativo et abdicativo abdicativum universale directim, ut : *Omne justum honestum, nullum turpe honestum, nullum igitur justum turpe.*

13. Secundus modus est qui conducit ex universalibus abdicativo **109** et dedicativo abdicativum universale directim, ut : *Nullum turpe honestum, omne justum honestum, nullum igitur turpe justum.*

14. Tertius modus est qui conducit ex particulari dedicativo et universali abdicativo particulare abdicativum directim, ut : *Quoddam justum honestum, nullum turpe honestum, quoddam igitur justum non est turpe.*

15. Quartus modus est qui conducit ex particulari abdicativo et universali dedicativo abdicativum particulare directim, ut : *Quoddam justum non est turpe, omne malum turpe, quoddam igitur justum non est malum.*

16. *Formulæ tertiæ modi sunt sex.*

Primus modus, qui conducit ex dedicativis universalibus dedicativum particulare, tam directim quam reflexim, ut : *Omne justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum*, vel sic, *quoddam igitur bonum honestum.*

17. Secundus modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directim, ut : *Quoddam justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum.*

18. Tertius modus est qui conducit ex dedicativis universali et particulari dedicativum particulare directim, ut : *Omne justum honestum, quoddam justum bonum, quoddam igitur bonum honestum.*

19. Quartus modus est qui conducit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum particulare directim, ut : *Omne justum honestum; nullum justum malum, quoddam igitur honestum non est malum.*

20. Quintus modus est qui conducit ex dedicativo particulari et abdicativo universali abdicativum particulare directim, ut : *Quoddam justum honestum, nullum justum malum, quoddam igitur honestum non est malum.*

21. Sextus modus est qui conducit ex dedicativo universali et abdicativo particulari abdicativum particulare directim, ut : *Omne justum honestum, quoddam justum non est malum, quoddam igitur honestum non est malum.*

22. Has formulas categoricorum syllogismorum qui plene nosse desiderat, librum legat qui inscribitur *Perihermenias Apuleii*, et quæ subtilius sunt tractata cognoscet. Distincta enim atque considerata **110** ad magnas intelligentiæ vias lectorem, præstante Domino, utiliter introducunt. Nunc ad hypotheticos syllogismos ordine sequenti veniamus.

23. Modi syllogismorum hypotheticorum, qui fiunt cum aliqua conclusione, sunt septem.

Primus modus est : *Si dies est, lucet ; est autem dies, lucet igitur.*

Secundus modus est : *Si dies est, lucet; non autem lucet, non est igitur dies.*

Tertius modus est ita : *Non et dies est, et non lucet ; atqui dies est, lucet igitur.*

24. Quartus modus est ita : *Aut dies est, aut nox ; atqui dies est, nox igitur non est.*

Quintus modus est ita : *Aut dies est, aut nox ; atqui nox non est, dies igitur est.*

Sextus modus est ita : *Non, et dies est, et nox ; dies autem est, nox igitur non est.*

25. Septimus modus est ita : *Non est dies et nox ; atqui nox non est, dies igitur est.* Modos autem syllogismorum hypotheticorum si quis plenius nosse desiderat, librum legat Marii Victorini, qui inscribitur *De syllogismis hypotheticis.*

26. [a] Hinc ad dialecticas definitionum species accedamus, quæ tanta dignitate præcellunt, ut possint jure dici orationum apertæ manifestationes, et quædam indicia dictionum.

CAPUT XXIX.

De divisione definitionum ex Marii Victorini libro abbreviata.

1. Definitio philosophorum est, quæ in rebus exprimendis explicat quid res ipsa sit, [b] non qualis sit, et quemadmodum membris suis constare debeat. Est enim oratio brevis uniuscujusque rei naturam a communione divisam propria significatione concludens. Divisio definitionum in partes quindecim habetur.

III 2. Prima species definitionis est οὐσιώδης, id est *substantialis*, quæ proprie et vere dicitur definitio,

[a] *Hinc ad dialecticas.* Cassiod. : *Hinc ad pulcherrimas definitionum species accedamus, quæ tanta dignitate præcellunt, ut possint jure dici ornamenta orationum, et quædam lumina.* Unde ex *judiciorum*, tria verba *jure dici orationum* non dubitavimus facere, cum præsertim in ms. Tarracon. libris multo hæc pejus affecta deprehendissemus. Sensus autem horum verborum hic erit, ut et illustrandis sententiis et enodandis dictionibus has definitiones dicat subservire.

CAP. XXIX. — [b] *Non qualis sit.* Deerat negatio in omnibus libris. Boæth., de Definit., cap. 4: *Ergo definitio, quæ est philosophorum propria in rebus exprimendis explicat quid sit, non quale sit ; quemadmodum membris suis constare debeat, exponemus.*

ut : *Est homo animal rationale, mortale,* [a] *risus disciplinæque capax.* Hæc enim definitio per species et differentias descendens venit ad proprium, et designat plenissime quid sit homo.

3. Secunda species definitionis est quæ Græce ἐννοηματικὴ dicitur, Latine *notio* nuncupatur ; quam *notionem* communi, non proprio nomine, possumus dicere. Hæc isto modo semper efficitur : *Homo est, quod rationali conceptione, et exercitio præest animalibus cunctis.* Non hic dixit quid sit homo, sed dicendo quid agat, quasi quodam signo in notitiam devocat. In isto enim et in reliquis notitia rei profertur, non substantialis explicatio declaratur, quia illa substantialis definitionum omnium obtinet principatum.

4. Tertia species definitionis est quæ Græce ποιότης dicitur, Latine *qualitativa* vocatur, quia ex qualitate nomen accepit, pro eo quod quale sit id quod sit evidenter ostendit. Cujus exemplum tale est : *Homo est, qui ingenio valet, artibus pollet, et cognitione rerum, aut quid agere debeat eligit, aut animadversione quid inutile sit contemnit.* His enim qualitatibus expressus ac definitus est homo.

5. Quarta species definitionis est quæ Græce ὑπογραφικὴ, Latine a Tullio *descriptio* nuncupatur : quæ, adhibita circuitione dictorum factorumque, quid quæque res sit descriptione declarat. Quæritur enim quid sit avarus, quid crudelis, quid luxuriosus, et universa luxuriosi, avari et crudelis natura describitur ; ut si luxuriosum volumus definire, dicimus : *Luxuriosus est victus non necessarii, sed sumptuosi* [b] *et onerosi, appetens, in deliciis affluens, in libidinem pronus.* Hæc et alia definiunt luxuriosum, sed per descriptionem definiunt. Quæ species definitionis oratoribus magis apta est quam dialecticis, quia latitudines habet, quæ simili modo in bonis rebus ponitur et in malis.

6. Quinta species definitionis est [c] quam Græce κατ' ἀντίλεξιν, Latine *ad verbum* dicimus. Hæc vocem illam de cujus re quæritur alio sermone designat, uno, et singulari, et quodam modo, quid illud, **112** sit in uno verbo positum, uno verbo alio declarat, ut, *conticescere est tacere.* Item cum terminum dicimus finem aut populatas interpretamur esse vastatas.

7. Sexta species definitionis est quam Græci κατὰ διαφορὰν, nos *per differentiam* dicimus. Scriptores vero artium de eodem, et de altero nominant, ut cum quæritur quid intersit inter regem et tyrannum, adjecta differentia quid uterque sit definitur, id est : *Rex est modestus et temperans; tyrannus vero impius et immitis.*

8. Septima species definitionis est quam Græci κατὰ μεταφοράν, Latini per *translationem* dicunt, ut Cicero **A** in Top. : *Littus est,* [d] *qua fluctus eludit.* Hæc varie tractari potest : modo enim ut moneat, modo ut designet, modo ut laudet ac vituperet. Ut moneat : *Nobilitas est virtus majorum apud posteros sarcina.* Ut designet : *Caput est ars corporis.* Ut laudet : *Adolescentia est flos ætatis.* Ut vituperet : *Divitiæ sunt brevis vitæ longum viaticum.*

9. Octava species definitionis est, quam Græci κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου, Latini *per privantiam contrarii ejus quod definitur,* dicunt : *Bonum est quod malum non est. Justum est quod injustum non est,* et his similia. Hoc autem genere definitionis uti debemus cum contrarium est notum, ut : *Si bonum est quod prodest cum honestate, id quod tale non est malum est.*

10. Nona species definitionis est quam Græci **B** καθ' ὑποτύπωσιν, Latini *per quamdam imaginationem* dicunt, ut : *Æneas est Veneris et Anchisæ filius.* Hæc semper in individuis versatur quæ Græci ἄτομα appellant.

11. Decima species definitionis est quam Græci ὡς τύπος, Latini *exemplum* appellant, ut si quæratur quid sit animal, respondetur : *Ut homo.* Rem enim quæsitam prædictum declaravit exemplum. Hoc est autem proprium definitionis, quid sit illud quod quæritur declarare.

12. [e] Undecima species definitionis est quam Græci κατ' ἐλλειπὲς πλήρους ὁμοίου γένους, **113** Latini *per indigentiam pleni ex eodem genere* dicunt, [f] Ut si quæratur quid sit triens, respondeatur : *Cui bes deest ut sit assis.*

C 13. Duodecima species definitionis est quam Græci κατ' ἔπαινον vocant, id est *per laudem,* ut Tullius pro Cluentio : *Lex est mens, et consilium, et animus, et sententia civitatis;* et aliter : *Pax est tranquilla libertas.* Fit et per vituperationem, quam Græci ψόγον vocant, ut : *Servitus est postremum omnium malorum, non modo bello sed morte quoque repellenda.*

14. Tertia decima species definitionis est quam Græci κατ' ἀναλογίαν, Latini *juxta rationem* dicunt. Sed hoc contingit cum majoris rei nomine res definitur inferior, ut est illud : *Homo minor mundus.* Cicero hac definitione sic usus est : *Edictum legem annuam dicunt esse.*

15. Quarta decima species definitionis est quam Græci κατὰ τὸ πρός τι, Latini *ad aliquid* vocant, ut **D** est illud : *Pater est cui est filius, dominus est cui est servus.* Cicero in Rhetorica : *Genus est quod plures amplectitur partes. Item pars est quæ subest generi.*

16. [g] Quinta decima species definitionis est quam Græci κατ' αἰτιολόγιαν, Latini *secundum rei rationem*

---

[a] *Risus disciplinæque cap.* Male omn. lib., *sensu disciplinæque cap.*, cum supra, cap 26, *risus capx* sit Itemque apud Boœth.

[b] *Et onerosi... in libidinem pronus.* Ex Boœth.

[c] *Quam Græci* κατ' ἀντίλεξιν. Ex eodem, lib. III, in Top.

[d] *Qua fluctus eludit.* ELUDERE quoque legitur apud Cicer. Idque probat A. Augustinus, et Gothi Cod. confirmant. *Alludere* malunt Lambinus et Ursinus.

[e] *Undecima...* κατ' ἐλλειπὲς Boœth., κατ' ἔνδειαν. Porro quæ restant restituta sunt omnia ex Boœthio.

[f] *Ut si quæratur quid sit triens, r. c. b. d. u. s. a.* Probe A. Augustinus cum in plerisque Ms. legeretur. *Ut si quæratur quid sit thesis, respondeatur : Cui vis deest ut sit arsis,* quod exemplum e musica petitum ferri quoquomodo poterat. Sed non est ut Isidorus a Boœthio tam longe discesserit, cujus exemplum est, item uti apud Cassiodorum : *Ut si quæratur quid sit quadrans respondeatur : Cui dodrans deest ut sit assis* Assis autem recto casu non est, quod quemquam apud Isidorum offendat.

[g] *Quinta decima* κατ' αἰτιολογίαν. Boœthio, αἰτιώδης.

vocant, ut : *Dies est sol supra terras, nox est sol sub terris.* Scire autem debemus prædictas species definitionum topicis merito esse sociatas, quoniam inter quædam argumenta sunt posita, et nonnullis locis commemorantur in topicis. Nunc autem ad topica veniamus, quæ sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, et origines dictionum.

CAPUT XXX.

De topicis.

1. Topica est disciplina inveniendorum argumentorum. Divisio topicorum sive locorum ex quibus argumenta ducuntur triplex est. **114** Nam alia in eo ipso de quo agitur hærent; alia, quæ dicuntur *affecta*, quæ quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur; alia quæ assumuntur extrinsecus. Argumenta quæ in eo ipso de quo agitur hærent, in tribus divisa sunt. Prima, *a toto;* secunda, *a parte;* tertia, *a nota*.

2. Argumentum *a toto*, cum definitio adhibetur ad id quod quæritur, sicut ait Cicero:[a] *Gloria est laus recte factorum, magnorumque in rempublicam fama meritorum.*

3. [b] *A partibus* est argumentum, cum is qui se defendit, aut negat factum, aut factum esse jure defendit.

4. *A nota* est argumentum, cum ex vi nominis argumentum aliquod elicitur, ut Cicero : *Consulem*, inquit, *quærebam, quem*[c] *in isto majali invenire non poteram.*

5. *Affecta* argumenta sunt quæ quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur. Sunt autem numero quatuordecim, id est : primum *a conjugatis* argumentum est, cum declinatur a nomine, et fit verbum, ut Cicero Verrem dicit *everrisse* provinciam ; vel nomen a verbo, cum *latrocinari* dicitur latro. Nomen est a nomine ; Terentius : [d] *Inceptio est amentium, haud amantium,* dummodo distet unius appellationis postremitas in aliam vocis declinationem formata.

6. Secundum argumentum *a genere* est, cum de eodem genere sententia dicitur, ut Virgilius : *Varium et mutabile semper femina.*

7. Tertium *a specie* argumentum est, cum generali quæstioni fidem species facit, ut :

At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.

A simili argumentum est, quando rebus aliquibus similia proferuntur :

Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Grajum Iliacis campis.

115 8. *A differentia* argumentum est quando per differentiam aliqua separantur, ut Virgilius :

Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis.

A contrariis argumentum ducitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur, ut Virgilius :

Mortaline manu factæ immortale carinæ.

A *Fas habeant, certusque incerta pericula lustret Æneas ?*

9. *A consequentibus* argumentum ducitur, quando positam rem aliquid in evitabiliter consequitur, ut Virgilius :

Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.

Ab antecedentibus argumentum est quando aliqua ex iis quæ prius gesta sunt comprobantur, ut Cicero pro Milone : *Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit?*

10. *A repugnantibus* argumentum est quando illud quod objicitur aliqua contrarietate destruitur, ut Cicero : [e] *Is igitur non modo de tali periculo liberatus, sed honore amplissimo ditatus domi te interficere voluisset ?*

B 11. *A conjunctis* argumentum est cum probabiliter ostenditur quid sit ex re quaque venturum, ut Virgilius:

.....Nos si pellant, nihil abfore credunt
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant.

12. *A causi* argumentum est, quando consuetudine communi res quæque tractatur, ut Terent. :

Ego nonnihil veritus sum dudum abs te, Dave,
Ne faceres quod vulgus servorum solet, dolis,
Ut me deluderes.

Ab effectis argumentum est cum ex iis quæ facta sunt aliquid approbatur, ut Virgilius :

Degeneres animos timor arguit.

13. *A comparatione* argumentum est quando per collationem personarum, sive causarum, sententiæ ratio sub imputatione formatur, ut Virg. :

Tu potes Æneam manibus subducere Grajum,
C *Nos aliquid contra Rutulos juvisse nefandum est ?*

14. Item argumenta quæ ducuntur extrinsecus, quæ Græci ἄτεχνα, id est *artis expertia* vocant, ut est testimonium. Testimonium omne est quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem.

15. Hæc dividitur quinque modis, id est : primo ex persona; secundo ex naturæ auctoritate; tertio ex temporibus; quarto ex dictis factisque majorum; quinto ex tormentis. Persona non qualiscunque est, **116** quæ testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed morum probitate debet esse laudabilis.

16. Naturæ auctoritas est, quæ maxime in virtute consistit. Temporibus multa sunt quæ afferunt auctoritatem, id est, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, et concursio rerum fortuitarum. A D dictis factisque majorum petitur fides, cum priscorum dicta factaque memorantur. A tormentis fides præbetur, post quæ nemo creditur velle mentiri.

17. Ea vero quæ tractantur in tempore, quia suis nominibus plana sunt, definitione non indigent. Memoriæ quoque condendum est topica oratoribus, dialecticis, poetis et jurisperitis communiter

CAP. XXX. — [a] *Gloria est laus recte fact.* Ex Orat. Pro Marcello.

[b] *A partibus.* Consentiunt lib. omn. At Cassiod : *A partibus sic, ut puta :* Si oculus videt, non ideo totum corpus videt.

[c] *Quem in isto majali.* Ita legendum apud Cic. in Pisoniana, non ut vulgo *animali,* quod advertit etiam Lamb. Est vero *majalis* porcus castratus.

[d] *Nam inceptio est amentium, haud amant.* Indulsit hoc sibi, ut in etymologiis solet, ut amentem et amantem conjugata diceret. Idem exemplum apud Cassiodorum. Neque vero displicebat A. Augustino Gotichorum Cod. scriptura: *amentium, aut amantium.*

[e] *Is igitur non modo de tali.* Hæc paulo aliter apud Cic. pro Dejotar.

[f] *Sed quando aliquid specialiter prob.* Boœt., lib. VI, in Top. Cic. ad locum de Caus. : *Communis quippe oratoribus ac philosophis locus hic esse perspi-*

quidem argumenta præstare; sed [f] quando aliquid specialiter probant, ad rhetores, poetas jurisperitosque pertinet; quando vero generaliter disputant, ad philosophos attinere manifestum est.

18. Mirabile plane genus operis, in unum potuisse colligi quidquid mobilitas ac varietas humanæ mentis in sensibus exquirendis per diversas causas poterat invenire : conclusum liberum ac voluntarium intellectum. Nam quocunque se verterit, quascunque cogitationes intraverit, in aliquid eorum quæ prædicta sunt necesse est cadat ingenium.

CAPUT XXXI.

De oppositis.

1. Contrariorum genera quatuor sunt, quæ Aristoteles ἀντικείμενα, id est *opposita* vocat, propterea quod sibi velut ex adverso videntur obsistere, ut contraria. Nec tamen omnia quæ sibi opponuntur contraria sunt, sed omnia contraria opposita sunt. Primum genus est *contrariorum*, [a] quod, juxta Ciceronem *adversum* vocatur, pro eo **117** quod tantum contrarie sibi opponuntur, ut non eorum sint quibus opponuntur, ut *sapientia*, *stultitia*.

2. Quod genus in tres species dividitur. Nam sunt quædam ex eis quæ medium habent; et sunt quædam quæ sine medio sunt; et quædam sunt quæ habent medium, et tamen sine nomine sunt, [b] nisi utrumque ei vocabulum creet. *Candidus* et *niger* medium habent, quia inter eos sæpe color pallidus vel fuscus invenitur.

3. Sine medio sunt quoties unum de duobus accidit, ut *sanitas* vel *infirmitas*. Horum nihil est medium. Ea autem quorum media sine nomine sunt, ut *felix*, *infelix*, medium habent *non felix*. Secundum genus est *relativorum*, quæ ita sibi opponuntur, ut ad se conferantur, sicut *duplum*, *simplum*.

4. Hoc solum oppositorum genus ad se refertur. Non enim est majus, nisi referatur ad minus, et simplum nisi ad duplum. Nam relativum relativo ita opponitur, ut hoc ipsum quod opponitur, aut ejus sit cui opponitur, aut ad id quocunque modo referatur. Dimidium enim opponitur duplo, ejusque dupli medium est; sed ita illi opponitur, ut ejus sit cui opponitur.

5. Sic et parvum opponitur magno, ita, ut ipsum parvum ad magnum cui opponitur sit parvum. Nam superiora, quæ dicuntur *contraria*, ita sibi opponuntur ut eorum non sint quibus opponuntur, nec ad ea quocunque modo referantur. Siquidem iniquitas justitiæ ita contraria est, ut non ejusdem justitiæ iniquitas sit, aut ad illam sit iniquitas.

6. Tertium genus oppositorum est *habitus*, vel *orbatio*. Quod genus Cicero *privationem* vocat, quia ostendit aliquid quempiam habuisse unde privatus est. Cujus species sunt tres, quarum prima est in re, secunda in loco, tertia in tempore congruo. In re, ut *cæcitas*, et *visio*. In loco, ut : « Cæcitatis et visionis in oculis locus est. » In tempore congruo, ut : Infantem non dicere sine dentibus eum **118** cui dentes ætas adhuc parva negavit; non enim est privatus dentibus quos nondum habuit.

7. « Quartum vero genu ex *affirmatione* et *negastione* opponitur, ut : *Socrates disputat, Socrates non disputat* Hæc a superioribus ideo differunt, quod illa singulatim dici possunt, hæc nisi connexe dici non possunt. Quod genus quartum apud dialecticos multum habet conflictum, et appellatur ab eis *valde oppositum*, siquidem et tertium non recipit.

8. Nam ex illis quædam habere tertium possunt, ut in contrariis *candidum* et *nigrum*; tertium ejus nec candidum nec nigrum, sed *fuscum*, vel *pallidum*. In relativis quoque, ut *multa*, et *pauca*, tertium ejus nec multa nec pauca, sed *mediocria*. In habitu, vel orbatione, ut *visio* et *cæcitas*; tertium ejus nec cæcitas nec visio, sed *lippitudo*. Hoc ergo : *legit*, *non legit*, tertium nihil habet.

citur, qui est a causis, his naturas rerum (quod est philosophiæ proprium) illis (quod oratoriæ facultatis est) facta probantibus.

Cap. XXXI. — [a] *Quod juxta Ciceronem* adversum *vocatur*. Mendose *diversum* in libris omnibus. Neque tamen dissimulandum quod Boœthius dicere est ausus, *Ciceronem non tam propriis nominibus quam notioribus usum fuisse. Nam quæ* CONTRARIA (inquit) *nominat*, OPPOSITA *verius dicentur; quæ* ADVERSA *dicuntur*, CONTRARIORUM *melius suscipiunt nomen.*

[b] *Nisi utrumque ei vocabulum creet.* Id est, nisi medium ex extremis nomen accipiat.

LIBER TERTIUS.

DE QUATUOR DISCIPLINIS MATHEMATICIS.

Præfatio.

1. *Mathematica Latine dicitur doctrinalis scientia, quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas est, quam intellectu a materia separantes, vel ab aliis accidentibus, ut est,* par, impar, *vel ab aliis hujusmodi, in sola ratiocinatione tractamus. Cujus species sunt quatuor, id est, arithmetica, geometria, musica et astronomia. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis formarum. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur qui inveniuntur in sonis. Astronomia est disciplina quæ cursus cœlestium siderum atque figuras contemplatur, atque omnes habitudines stellarum. Quas disciplinas deinceps paulo latius indicabimus, ut earum causæ competenter possint ostendi.*

119 CAPUT PRIMUM.

De vocabulo arithmeticæ disciplinæ.

1. Arithmetica est disciplina numerorum. Græci enim *numerum* ἀριθμὸν dicunt. Quam scriptores sæcularium litterarum inter disciplinas mathematicas ideo primam esse voluerunt, quoniam ipsa, ut sit, nulla alia indiget disciplina.

2. Musica autem, et geometria, et astronomia,

quæ sequuntur, ut sint atque subsistant istius egent auxilio.

CAPUT II.

De auctoribus ejus.

1. [a] Numeri disciplinam apud Græcos primum Pythagoram autumant conscripsisse, ac deinde a Nicomacho [b] diffusius esse dispositam, quam apud Latinos primus Apuleius, deinde Boœthius transtulerunt.

CAPUT III.

Quid sit numerus.

1. Numerus autem est multitudo ex unitatibus constituta; nam unum semen numeri esse, [c] non numerum. Numero *nummus* nomen dedit, **120** et a sui frequentatione vocabulum indidit. *Unus* ex Græco nomen trahit. Græci enim *unum* ἕνα dicunt: sic *duo, tria,* quos illi δύο et τρία appellant.

2. [d] *Quatuor* vero a figura quadrata nomen sumpserunt. *Quinque* autem non secundum naturam, sed secundum placitum voluntatis vocabulum acceperunt ab eo qui numeris nomina indidit. *Sex* autem et *septem* a Græco veniunt.

3. [e] In multis enim nominibus, quæ in Græco aspirationem habent, nos pro aspiratione *s* ponimus. Inde pro ἕξ sex, pro ἑπτὰ septem, sicut pro *herpillo* herba serpillum. *Octo* vero per translationem, sicut illi et nos: illi ἐννέα, nos *novem;* illi δέκα, nos *decem.*

4. Dicti autem *decem* a Græca etymologia, eo quod ligent et conjungant infra jacentes numeros. Nam δεσμεύειν, *conjungere,* vel *ligare* apud eos dicitur. Porro *viginti* dicti, quod sint *decem bis geniti, v,* pro *b* littera posita. *Triginta,* quod a ternario denario gignantur, sic usque ad *nonaginta.*

5. [f] *Centum* vero vocati a *cantho,* quod est circulus, *ducenti* a *duo,* et *centum,* sic et reliqui usque ad *mille. Mille* autem a *multitudine,* unde et *militia,* quasi *multitia;* inde et [g] *milia,* quæ Græci mutata littera μυρία vocant.

121 CAPUT IV.

Quid præstent numeri.

1. Ratio [h] numeri contemnenda non est; in multis enim sanctarum Scripturarum locis quantum mysterium habeant elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est: *Omnia in mensura, et numero, et pondere fecisti.*

2. Senarius namque, qui partibus suis perfectus est, perfectionem mundi quadam numeri sui significatione declarat. Similiter et quadraginta dies, quibus Moyses, et Elias, et ipse Dominus, jejunaverunt, sine numerorum cognitione non intelliguntur.

3. Sic et alii in Scripturis sacris numeri existunt quorum figuras non nisi [i] noti hujus artis scienter solvere possunt. Datum est etiam nobis ex magna parte sub numerorum consistere disciplina, quando horas per eam discimus, quando mensium curricula supputamus, quando anni spatium redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidem, ne confundamur, instruimur. Tolle numerum rebus omnibus, et omnia pereunt. [j] Adime sæculo computum, et cuncta ignorantia cæca complectitur, [k] nec differri potest a cæteris animalibus qui calculi nescit rationem.

122 CAPUT V.

De prima divisione parium et imparium.

1. Numerus dividitur in paribus et in imparibus. Par numerus dividitur in his: pariter par, et pariter impar, et [l] impariter par, et impariter impar. Impar numerus dividitur in iis: primum et simplicem, secundum et compositum, tertium mediocrem, qui quodammodo primus et incompositus; alio vero modo secundus et compositus est.

2. Par numerus est qui in duabus æquis partibus dividi potest ut II, IV, VIII. Impar vero numerus est qui dividi æquis partibus nequit, uno medio, vel deficiente, vel superante, ut III, V, VII, IX et reliqui.

3. Pariter par numerus est qui secundum parem numerum pariter dividitur, quousque ad indivisibilem perveniat unitatem, ut puta LXIV habet medietatem XXXII, hic autem XVI: XVI vero VIII; VIII, IV; IV, II; II, I, qui singularis indivisibilis est.

4. Pariter impar est qui in partes æquas recipit sectionem, sed partes ejus mox indissecabiles permanent: ut VI, X, XVIII, XXX et L. Mox enim ut hunc numerum diviseris, incurris in numerum quem secare non possis.

5. Impariter par numerus est cujus partes etiam dividi possunt, sed usque ad unitatem non perveniunt, ut XXIV. Hi enim in medietatem divisi, faciunt XII,

Cap. II. — [a] *Numeri discipl.* Eod. modo apud Boœt.

[b] *Diffusius esse dispositam.* Ex Gothicis. Al., *compositam.*

Cap. III. — [c] *Non numerum.* Τὸ *volunt* additum in Excusis abest a Gothicis, et quidem hujusmodi præcisæ locutiones per infinita verba frequentes in hoc opere.

[d] *Quatuor a figura quadrata.* Imo figura quadrata a quatuor; quatuor vero a Græco τέτταρες. Mutant namque sæpe illi κ in τ, ut τεῖνος pro κεῖνος, et contra, quos nos quoque non raro imitamur.

[e] *In multis enim nominibus.* E Serv., ad Eclog. 2. Alia, *serpillumque,* etc.

[f] *Centum vero a cantho.* Canthus et circulus est oculorum, et ferrum quo lignorum rotunditas in rotis arctatur, et stringitur, ut ait Hieronym. Ad Ezech. cap. XX. *Canthos* namque eo loco legendum, non (ut habet Reatini Editio) *conthos.*

[g] *Milia quæ Græci mutata lit.* Quod in excusis libris additur: *i. l. p. r.*, hoc est, *id est*, l pro r, in Manuscriptis non est, itaque licebit, vel a μυρία, vel a χίλια *milia* dicta putare.

Cap. IV. — [h] *Ratio numeri.* Augustini sunt verba lib. XI de Civit., cap. 30

[i] *Noti hujus artis.* Id est *periti,* sic in vetustioribus lib. et apud Bed., qui caput hoc in librum suum de computo transtulit. Eodem modo Braulio in Vita Isidori: *Quod Opus* (id est Etymologiarum) *omnimodo philosophiæ conveniens quisquis crebra meditatione perlegerit, non ignotus divinarum humanarumque rerum scientia merito erit.*

[j] *Adime sæculo computum.* Al., *adime sæculo calculi comp.*, sed vocem *calculi* neque Beda, neque antiquiores libri agnoscunt.

[k] *Nec differri potest.* Ita nom. lib. man. ut *differri* sit *distingui,* nisi quod in quibusdam, numero multitudinis, *nec differri possunt a. c. q. c. nesciunt rationem.*

Cap. V. — [l] *Impariter impar.* Eadem divisione utitur Capella, quamvis hoc membrum Boœthius omiserit, neque sic hoc loco in Gothicis, nisi quod paulopost explicat Isidorus quid sit impariter impar

rursumque in aliam medietatem VI, deinde in aliam III; et ultra divisionem non recipit sectio illa, sed ante unitatem invenitur terminus quem secare non possis.

6. Impariter impar est qui ab impari numero impariter mensuratur : ut XXV, XLIX; qui dum sint impares numeri, ab imparibus etiam partibus dividuntur, ut septies septem, XLIX, et quinquies quini XXV. Imparium numerorum alii simplices sunt, alii compositi, alii mediocres.

123 7. Simplices sunt, qui nullam aliam partem habent nisi solam unitatem, ut ternarius solam tertiam, et quinarius solam quintam, et septenarius solam septimam. His enim una pars sola est. Compositi sunt, qui non solum unitate metiuntur, [a] sed etiam alieno numero procreantur, ut IX, XV, XXI et XXV. Dicimus enim ter terni IX, et septies terni XXI, ter quini XV, et quinquies quini XXV.

8. Mediocres numeri sunt qui quodam modo simplices et incompositi esse videntur, alio vero modo secundi et compositi. Verbi gratia, IX ad XXV, dum comparatus fuerit, primus est et incompositus, quia non habet communem numerum, nisi solum monadicum. Ad XV vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus præter monadicum, id est ternarius numerus, quia novem mensurat ter terni, et quindecim ter quini.

9. Item parium numerorum alii sunt superflui, [b] alii diminuti, alii perfecti. Superflui sunt quorum partes simul ductæ plenitudinem suam excedunt, ut puta duodenarius; habet enim partes quinque : duodecimam, quod est unum; sextam, quod duo; quartam quod tria; tertiam, quod quatuor; dimidiam, quod sex; unum enim, et duo, et tria, et quatuor, et sex simul ducta faciunt XVI, et [c] longe a duodenario excedunt; sic et alii similes plurimi, ut duodevicesimus, et multi tales.

10. Diminuti numeri sunt qui partibus suis computati, minorem summam efficiunt, ut puta denarius, cujus partes sunt tres : decima, quod est unum; quinta, quod duo; dimidia, quod quinque. Unum enim, et duo, et quinque simul ductæ octonarium faciunt, **124** [d] longe a denario minorem. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi, qui in [e] partes redacti infra consistunt.

11. Perfectus numerus est qui suis partibus adimpletur, ut senarius, habet enim tres partes, sextam, tertiam, et dimidiam; sexta enim ejus est unum, ter-
A tia duo, dimidia tres. Hæ partes in summam ductæ, id est, unum, et duo, et tria, simul eumdem consummant perficiuntque senarium. [f] Sunt autem perfecti numeri intra denarium VI, intra centenarum XXVIII, intra millenarium CCCCXCVI.

CAPUT VI.

[g] *De secunda divisione totius numeri.*

1. Omnis numerus, aut secundum se consideratur, aut ad aliquid. Iste dividitur sic : alii enim sunt æquales, alii inæquales. Iste dividitur sic : alii sunt majores, alii sunt minores. Majores dividuntur sic : in multiplices, superparticulares, superpartientes, multiplices superparticulares, multiplices superpartientes. Minores dividuntur sic : submultiplices, subsuperparticulares, subsuperpartientes, submultiplices subsu-
B perparticulares, submultiplices subsuperpartientes.

2. Per se numerus est qui sine relatione aliqua elicitur, ut III, IV, V, VI, et cæteri similes. Ad aliquid est numerus qui relative ad alios comparatur : verbi gratia, quatuor ad II dum comparatus fuerit duplex dicitur et multiplex; sex ad III, octo ad IV, decem ad V, et iterum tres ad I triplex, sex ad II, novem ad III, etc.

3. Æquales numeri dicuntur, qui secundum quantitatem æquales sunt, **125** verbi gratia : II ad II, III ad III, X ad X, C ad C. Inæquales numeri sunt qui ad invicem comparati inæqualitatem demonstrant, ut III ad II, IV ad III, V ad IV, X ad VI, et universaliter major minori, aut minor majori, hujuscemodi dum comparatus fuerit inæqualis dicitur.

4. Major numerus est qui habet in se illum mino-
C rem numerum ad quem comparatur, et aliquid plus, ut, verbi gratia : quinarius numerus ternario numero fortior est, eo quod quinarius numerus habet in se ternarium, et alias partes ejus duas, et reliqui tales.

5. Minor numerus est qui continetur a majore ad quem comparatur cum aliqua parte sui, ut ternarius ad quinarium, continetur enim ab eo cum duabus partibus suis. Multiplex numerus est qui habet in se minorem numerum bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, verbi gratia : II ad unum dum comparati fuerint, duplex est; III ad unum, triplex; IV, quadruplex, et reliqui.

6. E contra, submultiplex numerus est qui intra multiplicem continetur bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, verbi gratia : unum a duobus bis con-
D tinetur, a tribus ter, a quatuor quater, et ab aliis multipliciter. Superparticularis numerus est dum fortior

[a] *Sed etiam alieno numero.* Alio numero Cod. Rom. et Boœt.

[b] *Alii diminuti.* Alii, *diminutivi.*

[c] *Et longe a duodenario numero excedunt.* Hoc est duodenarium longe excedunt, quomodo, et mox, et alias etiam loquitur.

[d] *Longe a denario minorem.* Serv., in Artem Donati : *Comparativus gradus tribus casibus jungitur : ablativo, septimo, et nominativo, interposita particula* quam *ablativo, ut* doctior ab illo. Quam loquendi rationem ipse etiam usurpat, ut Æn. I, ad verba, *dederatque abeuntibus heros. Heros* (ait) *vir fortis, semideus, plus ab homine habens*, et infr., cap. 47 : *Dum sol est superior a luna.*

[e] *In partes redacti.* Al., *reducti.*

[f] *Sunt autem perfecti*, etc. Omnia ex Boœt. lib. I de Arithm., cap. 20.

Cap. VI. — [g] Librariorum inscitia et nominum similitudine pleraque in hoc capite male accepta fuerant. Nam definitionum quædam transpositæ, aliæ omissæ, exempla mendosa. Quæ omnia, ut minimo negotio, ita nullo cum periculo restituta sunt. Quare illud unum adnotasse sufficiat : quos numeros Isidorus submultiplicem superparticularem, submultiplicem superpartientem, aut submultiplicem subsuperparticularem, submultiplicem subsuperpartientem vocat, iisdem quidem nominibus, lib. II Geomet., a Boœthio nominari, sed lib. I Arithm. cap. 22, multiplices subsuperparticulares, et multiplices subsuperpartientes ab eodem dici.

continet intra se inferiorem numerum circa quem comparatur, similiter et unam partem ejus.

7. Verbi gratia: III ad II dum comparati fuerint continent intra se duos et alium unum, qui media pars est duorum; IV ad III dum comparati fuerint continent in se tres et alium unum, qui est tertia pars trium. Item V ad IV dum comparati fuerint habent in se quaternarium numerum, et alium unum, qui est quarta pars dicti quaternarii numeri, et cæteri tales.

8. Superpartiens numerus est qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes ejus duas, aut tertias, aut quartas, aut quintas, aut alias, verbi gratia: V ad III dum comparati fuerint, habent in se quinarius numerus ternarium, et super hoc alias partes ejus duas; VII ad IV dum comparati fuerint, habent in se quatuor, et alias tres partes ejus; IX ad V dum comparati fuerint habent in se quinque, et alias quatuor partes ejus.

9. Subsuperparticularis numerus est minor qui continetur in fortiori numero cum aliqua parte sua, aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta, **126** verbi gratia: II ad III, III ad IV, IV ad V, et cæteri similes.

10. Subsuperpartiens numerus est qui continetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus, aut tribus, aut pluribus, verbi gratia: III continentur a V cum aliis duabus partibus suis; V a IX cum quatuor partibus suis.

11. Multiplex superparticularis numerus est qui dum comparatus fuerit ad numerum sibi inferiorem, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter, cum aliqua parte ejus, verbi gratia: V ad II dum comparati fuerint continent in se bis binos, et unam partem ejus; IX ad IV dum comparati fuerint continent in se bis quaternos, et unam partem ejus.

12. Multiplex superpartiens numerus est qui dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus ejus, verbi gratia: VIII ad III dum comparati fuerint continent in se bis ternos, cum aliis duabus partibus ejus; XIV ad VI dum comparati fuerint continent in se bis senos cum aliis duabus partibus ejus; XVI ad VII dum comparati fuerint continent inter se bis septenos, cum aliis duabus partibus ejus; XXI ad IX dum comparati fuerint continent intra se bis nonos, cum aliis tribus partibus ejus.

13. Submultiplex subsuperparticularis est qui dum ad fortiorem comparatus fuerit continetur ab eo multipliciter cum aliqua parte sua, ut III ad VII, et IV ad IX.

14. Submultiplex subsuperpartiens numerus est qui dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis, verbi gratia: III ad VIII continentur bis cum duabus partibus ejus, IV ad XI continentur bis cum tribus partibus suis.

CAPUT VII.

De tertia divisione totius numeri.

1. Numeri, aut discreti sunt, aut continentes. Iste dividitur sic, primus linealis, **127** [a] secundus superficialis, tertius solidus. Discretus numerus est [b] qui discretis monadibus continetur. Verbi gratia, III, IV, V, VI, et reliqui.

2. Continens numerus est qui conjunctis monadibus continetur, ut, verbi gratia, *ternarius* numerus, si in magnitudine intelligatur, [c] linea, aut spatio, aut solido dicitur continens. Similiter quaternarius et quinarius numeri.

3. Linealis numerus est qui inchoans a monade linealiter scribitur usque ad infinitum. Unde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam hæc littera unum significat apud Græcos.

4. Superficialis numerus est qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur, ut *trigonus*, *quadratus*, *quinquangulus*, vel circulares numeri, et cæteri qui semper in [d] plano pede, id est superficie, continentur.

5. Circularis dum sibimet multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur. Verbi gratia: *quinquies quini vicies quinque*. [e] Solidus numerus est qui longitudine, latitudine et altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum flammæ consurgunt.

6. Cubus sunt tesseræ. Sphæræ quibus est æqualis undique rotunditas. Sphæricus autem numerus est qui circulato numero multiplicatus a se inchoat, et in se convertitur, ut *quinquies quini, viginti quinque*. Hic circulus dum seipso multiplicatus fuerit, facit sphæram, id est, quinquies XXV, CXXV.

CAPUT VIII.

De differentia arithmeticæ, geometriæ et musicæ.

1. Inter arithmeticam autem, et geometriam, et musicam hoc interest, ut media invenias. In arithmetica primo sic quæris. Conjungis extrema, et dividis, et facis medium, ut puta: fac extrema esse VI et XII, simul jungis, et faciunt XVIII; partiris media, et facis IX, **128** quod est analogicum arithmeticæ, ut medius quod monadibus superat primum, iis superetur ab extremo. Superant enim IX VI, tribus monadibus, iis superantur a XII.

2. [f] Secundum vero geometriam ita quæris. Extrema multiplicata tantum faciunt quantum et media multiplicata, ut puta, VI et XII multiplicata facient LXXII; media, VIII et IX multiplicata tantumdem faciunt.

3 [g] Secundum musicam ita: qua parte superat medius primum, eadem parte superatur medius ab ex-

CAP. VII. — [a] *Secundus superficialis.* Ita etiam paulopost; al., *superficiosus.*

[b] *Qui discretis monadibus.* Ita apud Cassiod.

[c] *Linea, aut spatio, aut solido, dicitur continens.* Eodem modo Cassiod., disjunctione pro conjunctione utens.

[d] *Plano pede, id est superficie.* Alio sensu dixit Vitruv., lib. VI, cap. 11, et lib. VII, cap. 1 et 4.

[e] *Solidus... qui long., lat. et altitud.* Vox *latitudine* abest a nostris libris. Est tamen inf., cap. 11, in definitione figuræ solidæ, et in Cod. Rom.

CAP. VIII. — [f] *Secund. Geomet.* Hæc, neque integra sunt, neque satis cum superioribus cohærent. Nam cum proposuisset differentiam inter arithm., geomet, et music. ex inventione medii, rationemque arithmetici medii inveniendi propositis extremis tradidisset, oportebat idem in geometrico medio persequi, quod neque hoc loco præstat, neque inferius, cap. 13, ubi eadem repetuntur.

[g] *Secundum musicam.* Neque hæc meliore sunt conditione, nisi, quod cap. 22, alieno loco, quæ hujus propria erant, explicantur. Nam hic non rationem musici medii inveniendi, sed definitionem proportionis musicæ assignat, eamque non integram

remo, ut puta VI a VIII duabus monadibus superantur, quæ duæ pars sunt tertia eademque media VIII superantur ab ultima, quæ est XII.

A

CAPUT IX.

Quod numeri infiniti existunt.

1. Numeros autem infinitos esse certissimum est, quoniam in quocunque numero finem faciendum putaveris, idem ipse non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, et quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione, atque scientiam numerorum, non solum duplicari; verum etiam multiplicari potest.

2. Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicunque alteri possit. Ergo, et dispares inter se **129** atque diversi sunt, et singuli quique finiti sunt, et omnes infiniti sunt.

DE GEOMETRIA.

B

CAPUT X.

De geometriæ inventoribus, et vocabulo ejus.

1. Geometriæ disciplina primum ab Ægyptiis reperta dicitur, quia inundante Nilo, et omnium possessionibus limo obductis, initium terræ dividendæ per lineas et mensuras nomen arti dedit. [a] Quæ deinde longius acumine sapientum provecta, et maris, et cœli, et aeris spatia metitur.

2. Nam provocati studiosi cœperunt post terræ dimensionem et cœli spatia quærere : quanto intervallo luna a terris, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem cœli quanta se mensura distenderet, sicque intervalla ipsa cœli orbisque ambitum per numerum stadiorum ratione probabili distinxerunt.

3. Sed quia ex terræ dimensione hæc disciplina

C

cœpit, ex initio sui, et nomen servavit; nam geometria de *terra*, et de *mensura* nuncupata est. *Terra* enim Græce γῆ vocatur, μέτρον *mensura*. Hujus disciplinæ ars continet in se lineamenta, intervalla, magnitudines, et figuras, et in figuris dimensiones et numeros.

CAPUT XI.

De quadripartita divisione geometriæ.

1. Geometriæ quadripartita divisio est in figuras planas, in magnitudinem numerabilem, in magnitudinem rationalem, et in figuras solidas.

2. Planæ figuræ sunt, quæ longitudine et latitudine continentur.

Numerabilis magnitudo est quæ numeris arithmeticæ dividi potest.

130 3. Magnitudines rationales sunt quarum mensuram scire possumus, irrationales vero, quarum mensuræ quantitas cognita non habetur.

4. Figuræ solidæ sunt quæ longitudine et latitudine et altitudine continentur, [b] quæ sunt juxta Platonem numero quinque.

CAPUT XII.

De figuris geometriæ.

1. In plano figurarum prima circulus est, figura plana, et circumducta, cujus in medio punctus est, quo cuncta convergunt, quod centrum geometræ vocant, Latini punctum circuli nuncupant.

2. Quadrilatera figura est in plano, quæ sub quatuor lineis rectis jacet.

[c] Dianatheton grammon figura plana, etc.

Orthogonium triangulum est figura plana, quæ habet angulum rectum.

Isopleuros figura est plana, etc.

3. Sphæra est figura in rotundum formata partibus cunctis æqualis.

[d] Cubus est figura solida, quæ longitudine, et latitudine et altitudine continetur.

4. [e] Cylindrus est figura quadrata habens superius semicirculum insolidum.

131 5. Conon, figura solida, quæ ab amplo in angustum finit, sicut orthogonium.

6. Pyramis est figura solida, quæ in modum ignis ab amplo in acumen consurgit. Ignis enim apud Græcos πῦρ appellatur.

7. Sicut autem intra decem omnis est numerus, ita intra circulum omnium figurarum concluditur ambitus.

CAPUT XIII.

De principiis geometriæ.

1. [f] Principia hujus artis punctus est, cujus pars nulla est. Linea est præter latitudinem longitudo. Recta linea est quæ ex æquo in suis punctis jacet. Superficies vero, quæ longitudines et latitudines solas habet.

2. Superficiei vero fines lineæ sunt, quorum formæ ideo in superioribus figuris positæ non sunt, [g] quia intra eas inveniuntur.

Vid. Boœt., lib. II Arithm., cap. 34 et seq., et 50 et lib. II de Mus., cap. 12 et 16.

CAP. X. — [a] *Quæ deinde longius provecta.* Ex Plin., lib. II, cap. 23.

D

CAP. XI. — [b] *Quæ sunt juxta Plat.* Probe hæc quæ disjecta erant in sedes suas reduxit Chacon.

CAP. XII. — [c] *Dianatheton grammon.* Hæc meliorum librorum scriptura. Antonius Covarr. et doctrinarum omnium et elegantiarum admirabili quadam scientia præstantissimus, *diacatheton grammon* minima mutatione volebat, fieri enim a Vitruvio et aliis de cathetis lineis mentionem, nec male post quadratum subjici rectangulum altera parte longius per καθέτους, hoc est, perpendiculares lineas productum. Id P. Nunnesio nequaquam probabatur, quod commune esset pluribus figuris : nam, et in tetragono et trigono orthogonio esse lineas καθέτους. Ipse διὰ ἀντιθέτων γραμμάτων substituebat; esse namque in quibusdam libris hanc figuram quam duo Γ opposita conjunctaque redderent. A. Aug. Codicum scripturam retinens ἀναθέτων *suspensas* interpretabatur, suspensas namque videri ejus figuræ lineas quæ sit altera parte longior. Nobis propensior ad veritatem Covarrubiæ conjectura videbatur, quæ neque Chaconi displicebat. Nam *dianatheton* vocem geometrarum aures non agnoscunt, et P. Nunnesii nimis arguta sententia est.

[d] *Cubus.* Adde : quæ sex quadratris æqualibus continetur.

[e] *Cylindrus.* De cylindri definitione amplius deliberandum.

CAP. XIII. — [f] *Principia hujus artis.* Cic., Academic. IV : *Non quæro in his initia illa mathematicorum : punctum esse quod magnitudinem nullam habet; extremitatem, quasi libramentum, in quo nulla omnino sit crassitudo; lineamentum longitudinem latitudine carentem.*

[g] *Quia intra eas inven.* Est enim punctus in circulo, linea in figuris planis, superficies ejusque finis in solidis.

CAPUT XIV.

De numeris geometriæ.

1. [a] Numeros autem secundum geometriam ita quæris : extrema quippe ejus multiplicata, tantum faciunt quantum et media multiplicata, ut puta, VI et XII multiplicata faciunt LXXII; media VIII et IX multiplicata tantumdem faciunt.

DE MUSICA.

132 CAPUT XV.

De musica et ejus nomine.

1. Musica est peritia modulationis sono cantuque consistens; et dicta musica per derivationem a *Musis*. Musæ autem appellatæ [b] ἀπὸ τοῦ μῶσθαι, id est *a quærendo*, quod per eas, sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quæreretur.

2. Quarum sonus quia sensibilis res est [c] præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, inde a poetis Jovis et Memoriæ filias Musas esse confictum est. Nisi enim ab homine memoria teneantur soni, pereunt, quia scribi non possunt.

CAPUT XVI.

De inventoribus ejus.

1. Moyses dicit repertorem musicæ artis fuisse Jubal, qui fuit de stirpe Cain ante diluvium. [d] Græci vero Pythagoram dicunt hujus artis invenisse primordia, ex malleorum sonitu, et cordarum extensione percussa. Alii [e] Linum Thebæum, et [f] Zethum, et Amphiona in arte musica primos claruisse ferunt.

2. Post quos paulatim directa est præcipue hæc disciplina, et aucta multis modis; **133** eratque tam turpe musicam nescire quam litteras. Interponebatur autem non modo sacris, sed et omnibus solemnibus, omnibusque lætis, vel tristioribus rebus.

3. [g] Ut enim in veneratione divina hymni, ita in nuptiis hymenæi, [h] et in funeribus threni, et lamenta ad tibias canebantur. [i] In conviviis vero lyra, vel cithara circumferebatur, et accubantibus singulis ordinabatur conviviale genus canticorum.

CAPUT XVII.

Quid possit musica.

1. [j] Itaque sine musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim est sine illa. Nam et ipse mundus quadam harmonia sonorum fertur esse compositus, et cœlum ipsum sub harmoniæ modulatione A revolvitur. Musica movet affectus, provocat in diversum habitum sensus.

2. In præliis quoque tubæ concentus pugnantes accendit; et quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit fortior ad certamen animus. Siquidem et remiges cantus hortatur. Ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, et singulorum operum fatigationem modulatio vocis solatur.

3. Excitos quoque animos musica sedat, sicut legitur de David, qui a spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipsas quoque bestias, **134** necnon et serpentes, volucres, atque delphinas, ad auditum suæ modulationis musica provocat. Sed et quidquid loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per musicos rhythmos harmoniæ virtutibus probatur B esse sociatum.

CAPUT XVIII.

De tribus partibus musicæ.

1. Musicæ partes sunt tres, id est, harmonica, rhythmica, metrica. Harmonica est quæ discernit in sonis acutum et gravem. Rhythmica est [k] quæ requirit incursionem verborum, utrum bene sonus an male cohæreat.

2. Metrica est quæ mensuram diversorum metrorum probabili ratione cognoscit, ut, verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacum, etc.

135 CAPUT XIX.

De triformi musicæ divisione.

1. At omnem sonum, qui materies cantilenarum est, triformem constat esse natura. Prima est harmonica, C quæ ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quæ ex flatu consistit. Tertia rhythmica, quæ pulsu digitorum numeros recipit.

2. [l] Nam aut voce editur sonus, sicut per fauces; aut flatu, sicut per tubam, vel tibiam; aut pulsu, sicut per cytharam; aut per quodlibet aliud, quod percutiendo canorum est.

CAPUT XX.

De prima divisione musicæ, quæ harmonica dicitur.

1. Prima divisio musicæ, quæ harmonica dicitur, id est modulatio vocis, pertinet ad comœdos, tragœdos, vel choros, vel ad omnes qui voce propria canunt. Hæc ex animo et corpore motum facit, et ex motu sonum, ex quo colligitur musica, quæ in homine vox appellatur.

Cap XIV. — [a] *Numeros autem.* Repetuntur hæc ex cap. 8, quia caput 11 numerabilem magnitudinem partem geometriæ fecerat.

Cap. XV. — [b] Ἀπὸ τοῦ μῶσθαι. In Cod. mira varietas, nos ex μῶσαι, quod proprius aberat, μῶσθαι fecimus, quod etymon Platoni placuit in Cratylo.

[c] *Præterfluit in præter.* Aug., lib. II Ordin., cap. 4: *Quoniam illud quod mens videt semper est præsens; sonus autem, quia sensibilis res est, præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, rationabili mendacio jam poetis favente ratione, quærendum ne quid propagini similiter inesset, Jovis et Memoriæ Musas filias esse confictum est.*

Cap. XVI. — [d] *Græci vero Pythagor.* Macrob, lib. II in Somn. Scip.

[e] *Linum Theb.* Ex Euseb., in Chron.

[f] *Zeth. et Amph.* Ex eodem, et Serv., in Corydone.

[g] *Ut enim in veneratione divin.* Horat. :

D Divitum mensis, et amica templis.

[h] *Et in funeribus threni.* Hinc Siticinum modus in XII tabul., de quibus Agell., lib. II, cap. 2, et Non., in Siricinis. Servius, Æn. V: *Sciendum majoris ætatis funera ad tubam solere proferri, minoris vero ad tibias.* Vid. Fest. in Funebres tib. Hebræos quoque tibias in funeribus adhibuisse ostendunt Matthæi verba, cap. IX, *et vidisset tibicines, et turbam tumultuantem.*

[i] *In conviviis circumf.* Ex Quint., cap de Music.

Cap. XVII. — [j] *Itaque sine mus.* Ex eodem Quintil.

[k] *Quæ requirit incursionem verb.* Sic omnes libri Cassiod. : *Quæ in concursione verborum dijudicat.* Capell. : *Quæ ad melos pertinet, harmonica dicitur, quæ ad numeros rhythmica, quæ ad verba metrica.*

Cap. XIX. — [l] *Nam aut voce.* Ex August. in Psal. CL, et II de doctr. Christ., cap. 17, unde sumpta hæc omnia. *Quod percutiendo canorum est.* Ex eodem lib. II de Ord., cap. 14.

2. [a] Vox est aer spiritu verberatus, unde et verba sunt nuncupata. Proprie autem vox hominun est, seu irrationabilium animantium. Nam in aliis abusive non proprie sonitus vox vocatur, ut :

Vox tubæ infremuit, fractasque ad littora voces.

Nam proprium est ut littorei resonent scopuli, et :

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro.

Harmonia est modulatio vocis, et concordantia plurimorum sonorum, vel coaptatio.

3. Symphonia est modulationis temperamentum ex gravi et acuto concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores gravioresque concordant, ita ut quisquis ab ea dissonuerit sensum auditus offendat. Cujus contraria est diaphonia, id est voces discrepantes, vel dissonæ.

4. Euphonia est suavitas vocis. Hæc et melos a suavitate, et melle dicta.

5. Diastema est vocis spatium, ex duobus vel pluribus sonis aptatum.

6. Diesis est spatia quædam, et deductiones modulandi, atque vergendi de uno in alterum sonum.

7. Tonus est acuta enuntiatio vocis; est enim harmoniæ differentia, et quantitas, quæ in vocis accentu vel tenore consistit; cujus genera in quindecim partibus musici diviserunt, ex quibus hyperlydius novissimus et acutissimus, hypodorius omnium gravissimus est.

136 8. Cantus est inflexio vocis, nam sonus directus est, præcedit autem sonus cantum.

9. Arsis est vocis elevatio, id est initium. Thesis vocis positio, hoc est finis.

10. Suaves voces sunt subtiles, et spissæ, claræ, atque acutæ. Perspicuæ voces sunt quæ longius protrahuntur, ita ut omnem impleant coutinuum locum, sicut clangor tubarum.

11. Subtiles voces sunt quibus non est spiritus, qualis est infantium, vel mulierum, vel ægrotantium, sicut in nervis. Quæ enim subtilissimæ chordæ sunt, subtiles ac tenues sonos emittunt.

12. Pingues sunt voces, qnando spiritus multus simul egreditnr, sicut virorum. Acuta vox est tenuis, et alta, sicut in chordis videmus. [b] Dura vox est, quæ violenter emittit sonos, sicut tonitruum, A sicut incudis sonus, quoties in durum malleus percutitur ferrum.

13. Aspera vox est rauca, et quæ dispergitur per minutos et in dissimiles pulsus. Cæca vox est quæ mox ut emissa fuerit conticescit, atque suffocata nequaquam longius producitur, sicut est in fictilibus. [c] Vinnola vox, est mollis atque flexibilis. Et vinnola dicta a vinno, hoc est cincinno molliter flexo.

14. Perfecta autem vox est alta, suavis et clara: Alta, ut in sublimi sufficiat; clara, ut aures impleat; suavis, ut animis audientium blandiatur. Si ex his aliquid defuerit, vox perfecta non erit.

CAPUT XXI.

De secunda divisione, quæ organica dicitur.

1. Secunda divisio organica est in iis quæ, spiritu B reflante completa, **137** in sonum vocis animantur, ut sunt tubæ, calami, fistulæ, organa, pandura, et iis similia instrumenta.

2. [d] Organum vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. [e] Hoc autem cui folles adhibentur, alio Græci nomine appellant. Ut autem organum dicatur, magis ea vulgaris est consuetudo.

4. [f] Tuba primum a Tyrrhenis inventa, de quibus Virg. :

Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Adhibebatur autem non solum in præliis, sed et in omnibus festis diebus propter laudes vel gaudii claritatem. Unde et in Psalterio dicitur : *Canite initio mensis tuba in die insigni solemnitatis vestræ.* Præceptum enim fuerat Judæis ut initio novæ lunæ C tuba clangerent, quod etiam huc usque faciunt.

4. Tibias excogitatas in Phrygia ferunt, has quidem diu funeribus tantum adhibitas, mox et sacris gentilium. Tibias autem appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis cruribusque hinnulorum fierent ; deinde per abusionem ita cœptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusve essent ; hinc et tibicen, quasi tibiarum cantor.

5. [g] Calamus nomen est arboris proprium, a *calendo*, id est *fundendo voces*, vocatus.

138 6. Fistulam quidam putant a Mercurio inventam ; [h] alii a Fauno quem Græci vocant Pana. Nonnulli eam [i] ab Idi pastore Agrigentino ex Sicilia.

Cap. XX. [a] *Vox est aer sp. v.* Grammaticorum et philosophorum (ut ait Lactantius) definitio, sed quæ ipsi tamen minime probatur, lib. de Opif., cap. 15.

[b] *Dura...quoties in dur. m. percutitur f.* Al., *durum m. percutit ferrum.*

[c] *Vinnola.* Al. *vinnolata.* Festus : *Vinnulus molliter se gerens, et minime quid viriliter faciens.* Non : *Vinnolum, sensiloquum, illecebrum.* Plaut., in Asin. oratione, *vinnula, venustula,* Gloss., *vinnulus* Νωλεγὶς, ubi mendose *vinnicus* legitur.

Cap. XXI. — [d] *Organum vocab. est general.* Ex August. in Ps. CL.

[e] *Hoc autem cui folles adhibent.* Hydraulon appellari a Græcis putabat Chacon, de quo Vitruv., lib. X, cap. 13, et Tertull., lib. de Anima, c. de Animo. Plin. lib. VII, cap. 37, et Hieron,, in pneumat. Alii Tyrrhenam tibiam appellari putant ex Polluce, lib. V, cap. 9. De Organis vulgaribus exstant pulcherrimi versus apud Claudian., in lib. de Manlii Theod. consulatu.

D [f] *Tuba primum... Tibias excogitat.* Clem. Alex., Strom. I, Etruscos tubam et Phrygas tibiam ait excogitasse.

[g] *Calamus n. est arb. prop.* Non valde mirum si arundinem arborem dixit, quisquis fuit, unde hæc sumpta sunt. Cur a *calendo,* id est, *fundendo voces* nomen deduxerit, id multo obscurius, nisi *calando,* hoc est, *vocando* legas. Nam *canendo,* quod est in plerisque Gothicis, mendosum putamus. Sed has origines, quæ, aut nimis alienæ, aut etiam absurdæ multis apud Isidorum videbantur, non negligendas esse, satis jam viri eruditi hac ætate sunt experti.

[h] *Alii a Fauno.* Plin., lib. VII, cap. 56.

[i] *Ab Idi pastore.* Rom. Cod., *ab uno pastore.* Quid si vox mutilata ex Daphnide, quem Diod., lib. VIII Bucolici carminis auctorem facit, quod A. Augustino non displicebat?

[a] Fistula autem dicta, quod vocem emittat. Nam Græce PHOS *vox*, STOLA *missa* appellatur.

7. Sambuca in Musicis species est symphoniarum. Est enim genus ligni fragilis, unde et tibiæ componuntur.

8. [b] Pandura ab inventore vocata ; de qua Virg. :

Pan primus calamos cera conjungere plures
Instituit, Pan curat oves, oviumque magistros.

Fuit enim apud gentiles deus pastoralis, qui primus dispares calamos ad cantum aptavit, et studiosa arte composuit.

139 CAPUT XXII.

De tertia divisione, quæ Rhythmica nuncupatur.

1. Tertia est divisio rhythmica pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species citharárum diversarum, tympanum, et cymbalum, sistrum, acitabula B ænea, et argentea, vel alia, quæ metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum, et cætera hujusmodi.

2. Citharæ ac Psalterii repertor Jubal, ut prædictum est, perhibetur. Juxta opinionem autem Græcorum [c] citharæ usus repertus fuisse ab Apolline creditur. Forma citharæ initio similis fuisse traditur pectori humano, quod uti vox de pectore, ita ex ipsa cantus ederetur, appellataque eadem de causa. Nam *pectus* Dorica lingua κιθάρα vocatur.

3. Paulatim autem plures ejus species exstiterunt, [d] ut psalteria, lyræ, barbiti, phœnices, et pectides, et quæ dicuntur indicæ, et feriuntur a duobus simul. Item aliæ, atque aliæ, et quadrata forma, et trigonali.

4. Chordarum etiam numerus multiplicatus est, et C commutatum genus. Veteres autem citharam fidicalam vel fidem nominaverunt, quia tam concinunt inter se chordæ ejus, quam bene conveniunt inter quos fides sit. Antiqua autem cithara septem chordis erat : unde Virgilius : *Septem discrimina vocum.*

5. Discrimina autem ideo, quod nulla chorda vicinæ chordæ similem sonum reddat, sed ideo septem chordæ, vel quia totam vocem implent, vel quod septem motibus sonat cœlum.

140 6. Chordas autem dictas a corde, quia sicut pulsus est cordis in pectore, ita pulsus chordæ in cithara. Has primus Mercurius excogitavit ; idemque prior [e] nervos in sonum strinxit.

A 7. Psalterium, quod vulgo canticum dicitur, a psallendo nominatum, quod ad ejus vocem chorus consonando respondeat. Est autem similitudo citharæ barbaricæ [f] in modum Δ litteræ. [g] Sed psalterii et citharæ hæc est differentia, quod psalterium lignum illud concavum unde sonus redditur superius habet, et deorsum feruntur chordæ, et desuper sonant. Cithara vero concavitatem ligni inferius habet.

[h] Psalterio autem Hebræi decachordo usi sunt propter numerum decalogum legis.

8. Lyra dicta ἀπὸ τοῦ λυρεῖν, *a varietate vocum*, quod diversos sonos efficiat. Lyram primum a Mercurio dicunt inventam fuisse, hoc modo. [i] Cum regrediens Nilus in suos meatus varia in campis reliquisset animalia, relicta etiam testudo est, quæ cum B esset putrefacta, et nervi ejus remansissent extenti intra corium, percussa a Mercurio sonitum dedit, ad cujus speciem Mercurius lyram fecit, et Orpheo tradidit, qui erat hujus rei maxime studiosus.

9. Unde et æstimatur eadem arte non feras tantum, sed et saxa atque silvas cantus modulatione allicuisse. Hanc musici propter studii amorem, et carminis laudem, etiam inter sidera suarum fabularum commentis collocatam esse finxerunt.

10. Tympanum est pellis, vel corium ligno ex una parte extentum. **141** Est enim [j] pars media symphoniæ in similitudinem cribri. Tympanum autem dictum, quod medium est. Unde, et [k] *margaritum* medium tympanum dicitur, et ipsum ut symphonia ad virgulam percutitur.

C 11. [l] Cymbala acitabula quædam sunt, quæ percussa invicem se tangunt, et sonum faciunt. [m] Dicta autem cymbala, quia cum ballematia simul percutiuntur. Ita enim Græci dicunt cymbala ballematica.

12. Sistrum ab inventrice vocatum. Isis enim Ægyptiorum regina id genus invenisse probatur. Juvenalis :

Isis, et irato feriat mea lumina sistro.

Inde et hoc mulieres percutiunt, quia inventrix hujus generis mulier. [n] Unde, et apud Amazonas sistro ad bellum feminarum exercitus vocabatur.

142 13. Tintinnabulum de sono vocis nomen habet, sicut et plausus manuum, stridor valvarum.

[a] *Nam Græce* PHOS *vox*. Visum est Codicum simpliciorem scripturam sequi, si quid forte veri crepant. Nam idem aliquoties repetit Isidorus. φωνὴ non longe aberat.

[b] *Pandura*. Ab Assyriis inventam scribit Pollux, lib. IV. Varr. lib. VII : *Cur non a cithara, et Psalterio, et Pandura dicamus cithariceen*, etc.

CAP. XXII. — [c] *Citharæ usus ab Apolline*. Bioni :
Ὡς εὗρε πλαγίαυλον ὁ Πὰν, ὡς αὐλὸν Ἀθανᾶ,
Ὡς χέλυν Ἑρμάων, κίθαριν δ' ὡς ἁδύς Ἀπόλλων.

[d] *Ut psalter. barb.* Vid. Athen., lib. IV, et Polluc.

[e] *Nervos in sonum strinxit*. Mendose libri omnes *in nervos sonum strinxit*. Tertull., lib. de Coron. mil., cap. 8 : *Sed, et si nervos idem* (Mercurius) *in sonum strinxit, non negabo et hoc ingenium cum sanctis fecisse.*

[f] *In modum Δ*. Cassiod., in Prolog. in Ps. : *Psalterium est* (ut Hieronymus ait) *in modum Δ litteræ formati ligni sonora concavitas.*

D [g] *Sed psalter, et cithar.* Ex August., in ps. LXXX.

[h] *Psalterio autem Hebræi decachord.* Nam apud alios novem tantum chordas habuisse ait Athenæus.

[i] *Cum regrediens Nilus... allicuisse.* Ex comment. Arat. in Lyr. et Hygin., lib. II.

[j] *Pars media symphoniæ.* Sic supra, cap. 20, sambuca species est symphoniæ.

[k] *Margaritum medium tymp.* Tympanium vocat Plin., lib. IX, cap. 35.

[l] *Cymbala, et acitabula.* Aug, in ps. CL : *Cymbala invicem se tangunt, ut bene sonent, ideo a quibusdam labiis nostris comparantur.*

[m] *Dicta autem cymbala, quia cum ballematia.* Interdicitur ballematior, usus in natalitiis sanctor. Concil. Tol. III, can. ultim. Ballematium vero ἀπὸ τοῦ βαλλίζειν opinor ductum. Est autem βαλλίζειν, ut ait Suidas, τὰ κύμβαλα κτύπειν, καὶ πρὸς τὸν ἐκείνων ἦχον ὀρχεῖσθαι. Unde nostrum quoque *bailar.*

[n] *Unde apud Amazonas.* Quas ad calamos arma

14. [a] Symphoniam vulgo appellatur lignum cavum, ex utraque parte, pelle extenta, quam virgulis hinc et inde musici feriunt. Fitque in ea ex concordia gravis, et acuti suavissimus cantus.

CAPUT XXIII.

De musicis numeris.

1. Numeros autem secundum musicam ita quæris. Positis extremis,ut puta VI et XII,vides quot monadibus superetur VI a XII,et est VI monadibus ; ducis per quadratum: sexies seni faciunt XXXVI. Conjungis extrema illa prima VI ac XII, simul efficiunt XVIII. Partiris XXXVI per XVIII, efficitur dipondius. Hos jungis cum **143** summa minore,scilicet VI,erunt VIII, et erit medium inter VI et XII. Propterea quod VIII superant VI duabus monadibus, [b] id est, tertia de sex,et superantur VIII a XII quatuor monadibus, tertia portione. Qua parte ergo superat, eadem superatur.

2. Sed hæc ratio quemadmodum in mundo est, ex volubilitate circulorum, ita et in microcosmo in tantum præter vocem valet, ut sine ipsius perfectione etiam homo symphoniis carens non consistat. Ejusdem musicæ perfectione etiam metra consistunt, in arsi, et thesi, id est, elevatione et positione.

DE ASTRONOMIA.

CAPUT XXIV.

De astronomiæ nomine.

1. Astronomia [c] est astrorum lex, quæ cursus siderum, et figuras , et habitudines stellarum, circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

CAPUT XXV.

De inventoribus ejus.

1. Astronomiam primi Ægyptii invenerunt. Astrologiam vero et nativitatis observantiam Chaldæi primi docuerunt. Abraham autem instituisse Ægyptios astrologiam Josephus auctor asseverat, Græci **144** autem dicunt hanc artem ab Atlante prius excogitatam ; ideoque dictus est sustinuisse cœlum.

2. Quisquis autem ille fuit, motu cœli et ratione animæ excitatus, per temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus , per intervallorum spatia moderata, consideravit dimensiones quasdam et numeros, quæ definiendo, ac secernendo in ordinem nectens astrologiam reperit.

CAPUT XVI.

De institutoribus.

1. In utraque autem lingua diversorum quidem A sunt de astronomia scripta volumina, inter quos tamen Ptolemæus apud Græcos habetur præcipuus, hic etiam, et canones instituit, quibus cursus astrorum inveniantur.

CAPUT XXVII.

De differentia astronomiæ et astrologiæ.

1. Inter astronomiam et astrologiam aliquid differt. Nam astronomia conversionem cœli, ortus, obitus, motusque siderum continet, vel qua ex causa ita vocentur. Astrologia vero partim naturalis, partim superstitiosa est.

2. Naturalis, dum exsequitur solis et lunæ cursus, vel stellarum, certasque temporum stationes. Superstitiosa vero est illa quam mathematici sequuntur, qui in stellis augurantur, quique etiam duodecim si- B gna per singula animæ vel corporis membra disponunt, siderumque cursu nativitates hominum et mores prædicere conantur.

CAPUT XXVIII.

De astronomiæ ratione.

1. Astronomiæ ratio modis plurimis constat. Definit enim quid sit mundus, **145** quid cœlum,quid sphæræ situs, et cursus, et quid axis cœli et poli, quæ sint climata cœli, qui cursus solis et lunæ, atque astrorum, etc.

CAPUT XXIX.

De mundo et ejus nomine.

1. Mundus [d] est is qui constat ex cœlo et terra, mari cunctisque sideribus. Qui idcirco mundus est appellatus, [e] quia semper in motu est; nulla enim C requies ejus elementis concessa est.

CAPUT XXX.

De forma mundi.

1. Formatio mundi ita demonstratur. [f] Nam quemadmodum erigitur mundus in septentrionalem plagam, ita declinatur in Australem. [g] Caput autem ejus , et quasi facies, orientalis regio est, ultima pars septentrionalis est.

146 CAPUT XXXI.

De cœlo et ejus nomine.

1. Cœlum philosophi rotundum, volubile, atque ardens esse dixerunt, [h] vocatumque hoc nomine, eo quod tanquam vas cœlatum impressa habeat signa stellarum.

2. Distinxit enim id Deus claris luminibus, et implevit solis scilicet et lunæ orbe fulgenti, et astro- D rum micantium splendentibus signis adornavit. Hic

tractasse ait Capella, lib. IX, sed Isidor. magis videtur respexisse ad Virgilii carmen :

Regina in mediis patrio vocat agmina sistro. Æn. VIII.

[a] *Symphonia.* Hieronym.. ad Damas., epist. 146 : *Male quidam Latinorum symphoniam putant esse genus organi, cum concors in Dei laudib. concentus hoc vocabulo significetur. Symphonia quippe consonantia exprimitur in Latino.* Qui locus Hieronymi Isidorum procul dubio non fugit; invaluisse tamen consuetudinem ut pro organi, quodam genere illa ætate usurparetur apparet ex ejus verbis : *Symphonia vulgo appellatur.*

Cap. XXIII. — [b] *Id est, tertia de sex.* In scribendis numeris, Chaconi sumus assensi , ut rejiceremus adverbia quædam obsoleta, quæ in Excusis, et Mss. leguntur, quæ si quis malit, ejusmodi plura apud Volus. Mæcianum inveniet.

Cap. XXIV. — [c] *Astronom.* Eadem supra, lib. II, cap. 25.

Cap. XXIX. — [d] *Mundus est.* Hyginus (e quo multa Isidor.) Astron. cap. 1 : *Mundus appellatur is qui constat ex sole, et luna, et terra, et omnibus stellis.*

[e] *Quia semper in motu est.* Nempe quasi movendus. Vid. lib. XIII, cap. 1.

Cap. XXX.— [f] *Nam quemadmodum.* Virg. Georg. I.

Mundus, ut ad Scythiam, Riphæasque arduus arces,
Consurgit, premitur Libyæ devexus in austros.

[g] *Caput autem.* Aristoteles tamen australem verticem caput facit, secutus, ut quibusdam videtur, Homerum. Sed philosophorum hac de re placita vid. apud Plutarch.

Cap. XXXI. — [h] *Vocatumque.* Ex Amb. II Hexam., cap. 4.

autem Græce οὐρανὸς dicitur ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est, à videndo, eo quod aer perspicuus sit, et [a] ad speculandum purior. A

CAPUT XXXII.

De situ sphæræ cœlestis.

1. Sphæra [b] cœli est species quædam in rotundum formata, cujus centrum terra est ex omnibus partibus æqualiter conclusa. Hanc sphæram nec principium habere (dicunt), nec terminum, ideo quod in rotundum quasi circulus, unde incipiat, vel ubi desinat, non facile comprehenditur.

2. [c] Philosophi autem mundi septem cœlos, id est, planetas globorum consono motu introduxerunt, quorum orbibus connexa memorant omnia, quos sibi innexos et velut insertos versari retro et e contrario certis motibus ferri arbitrantur. B

147 CAPUT XXXIII.

De motu ejusdem.

1. Sphæræ [d] motus duobus axibus volvitur quorum unus est septentrionalis, qui nunquam occidit [e] appellaturque Boreus; alter australis, qui nunquam videtur, et [f] Austronotius dicitur.

2. His duobus polis moveri sphæram cœli dicunt, et [g] cum motu ejus sidera in ea fixa ab Oriente, usque ad Occidentem circumire, Septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus.

CAPUT XXXIV.

De cursu ejusdem sphæræ.

1. Sphæra cœli ab Oriente in Occidentem semel in die, et nocte vertitur XXIV horarum spatiis, quibus sol cursum suum supra terras et sub terra sua volubilitate concludit.

CAPUT XXXV.

De celeritate cœli.

1. Tanta celeritate cœli sphæra dicitur currere, ut nisi adversus præcipitem ejus cursum astra currerent, quæ eam remorarentur, mundi ruinam facerent.

CAPUT XXXVI,

De axe cœli.

1. Axis [h] est septentrionalis linea recta, quæ per mediam pilam sphæræ tendit, et dictus [i] *axis,* quod in eo sphæra ut rota volvitur, vel quia ibi plaustrum est.

148 CAPUT XXXVII.

De cœlestibus polis.

1. Poli [j] sunt circuli qui currunt per axem. Horum alter est septentrionalis, qui nunquam occidit, appellaturque Boreus; alter australis, qui nunquam videtur, et Austronotius dicitur.

2. Et dicti *poli*, quod sint axium cycli ex usu plaustrorum, a *poliendo* scilicet nominati, sed polus Boreus semper videtur, Austronotius nunquam, quia dextra cœli altiora sunt, pressa Austri.

CAPUT XXXVIII.

De cardinibus cœli.

1. Cardines cœli extremæ partes sunt axis. Et dicti *cardines*, eo quod per eos vertitur cœlum, vel quia sicut cor volvuntur.

CAPUT XXXIX.

De convexis cœli.

1. Convexa autem cœli, extrema ejus sunt a *curvitate* dicta, unde est illud:

Convexum quoties claudit nox humida cœlum.

[k] *Convexum* enim *curvum* est, seu inclinatum, et in modum circuli flexum.

149 CAPUT XL.

De januis cœli.

1. Januæ [l] cœli duæ sunt, Oriens et Occasus. Nam una porta sol procedit, alia se recipit.

CAPUT XLI.

De gemina facie cœli.

1. Facies cœli, vel caput, orientalis regio; [m] ultima septentrionalis. De qua Lucanus:

C Sic mundi pars ima jacet, quam zona nivalis,
Perpetuæque premunt hiemes.

CAPUT XLII.

De quatuor partibus cœli.

1. Climata [n] cœli, id est, plagæ, vel partes quatuor sunt ex quibus prima pars orientalis est, unde aliquæ stellæ oriuntur. Secunda occidentalis, ubi nobis aliquæ stellæ occidunt. Tertia septentrionalis, ubi sol pervenit in diebus majoribus. Quarta australis, ubi sol pervenit noctibus majoribus.

2. *Oriens* autem ab *oxortu* solis est nuncupatus. *Occidens*, quod diem faciat *occidere*, et interire. Abscondit enim lumen mundo, et tenebras superinducit, *Septen-*

[a] *Ad speculandum.* Ex eodem, lib. III, cap. 22.

CAP. XXXII. — [b] *Sphæra cœli est speci.* Hoc caput ex Hygin., Astron. cap. 1, et Ambros., I et II Hexam., et ex Somni. Scip., concinnatum est.

[c] *Philosophi autem... arbitrantur* Ex Ambros., II Hexam., cap. 2. Cicero: *Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia,* etc.

CAP. XXXIII.— [d] *Sphæræ motus duobus axib.* Id est, *polis,* quomodo alii quoque interdum loquuntur.

[e] *Appellaturque Boreus.* Sic etiam appellatur a Serv., Georg. I.

[f] *Et Austronotius.* Al., *Austronotus,* et Hygino *Notius,* sed in comment. in art. *Austronotus,* ut etiam inf., cap. 36, et lib. XIII, cap. 5.

[g] *Et cum motu ejus sidera in ea fix.* Aug., de Gen. ad lit., lib. II, cap. 10.

CAP. XXXVI. — [h] *Axis est septentrional.* Sic rursus lib. XIII, cap. 5; et Serv. II Æn.: *Axis est, aut plaustrum septentrionale, aut pars Septentrionis.* Delebat tamen vocem *septentrionalis* Chacon. a quo non dissentimus.

[i] *Et dictus axis.* Quoniam, cap. 32, axium, cardinum et polorum meminerat, eorum nunc etymologias reddit. D

CAP. XXXVII. — [j] *Poli sunt circuli.* Eadem inf., lib. XIII, cap. 5.

CAP. XXXIX. — [k] *Convexum.* E Serv., Eclog. 4; repetitur lib. XIII, cap. 5.

CAP. XL. — [l] *Januæ.* lib. XIII, cap. 1.

CAP. XLI. — [m] *Ultima septentrion.* Vocem Lucani IMA *ultimam* interpretatur Isidorus. Alioqui quomodo ima pars septentrionalis, si (ut cap. 29 dixit) mundus in sepentrionalem plagam erigitur. Itaque laborat ut Virgilium cum Lucano conciliet. Idem vidit Servius, qui ad Virgilii verba, *Mundus ut ad Scythiam: Jam,* inquit, *definitio est nostri climatis, id est, nostræ habitationis, quæ a Septentrione incipiens in australi plaga desinit.* Minus videt, qui bis in Isidoro *ima* pro *ultima* reponere conatus sit ad Lucanum solum respiciens.

CAP. XLII. — [n] *Climata cœli.* Ex Hieronym., in Ezech. cap. VI.

trio autem a *septem* stellis axis vocatur quæ in ipso revolutæ rotantur. Hic proprie et vertex dicitur, eo quod vertitur.

3. *Meridies* **150** autem vocatur, vel quod ibi sol facit *medium* diem, quasi *medidies*, vel quia tunc purius micat æther. *Merum* enim *purum* dicitur.

4. Sunt et alia septem climata cœli, quasi septem lineæ ab Oriente in Occidentem, sub quibus et mores hominum dispares, atque animalia specialiter diversa nascuntur; quæ vocata sunt a locis quibusdam famosis, quorum primus est Meroe, secundus Siene, [a] tertius Catachoras, id est, Aphrica, quartus Rhodus, quintus Hellespontus, sextus Mesopontus, septimus Boristhenes.

CAPUT XLIII.

De hemisphæriis.

1. Hemisphærium dimidia pars sphæræ est; hemisphærium supra terras, est ea pars cœli quæ a nobis tota videtur; hæmisphærium sub terra, est quæ videri non potest, quandiu sub terra fuerit.

151 CAPUT XLIV.

De quinque circulis cœli.

2. Zonæ cœli quinque sunt, quarum distinctionibus quædam partes temperie sua incoluntur, quædam immanitate frigoris aut caloris inhabitabiles existunt. Quæ ideo, et zonæ, vel circuli appellantur, eo quod in circumductione sphæræ existunt.

2. Quorum primus circulus ideo *Arcticus* appellatur, eo [b] quod intra eum *Arctorum* signa inclusa perspiciuntur. [c] Secundus circulus ex eo θερινὸς τροπικὸς dicitur, quia in eo circulo sol Aquilonis finibus æstatem faciens ultra eum circulum non transit, sed statim revertitur, et inde *tropicus* appellatus.

3. Tertius circulus ἰσημερινὸς, qui a Latinis ideo æquinoctialis appellatur, eo quod sol cum ad eum orbem pervenerit, æquinoctium facit (ἰσημερινὸς enim Latine *dies* dicitur *æquinox*) quo circulo dimidia sphæræ pars constituta perspicitur. Quartus circulus Antarcticus vocatur, eo quod contrarius sit circulo quem Arcticum nominamus.

4. Quintus circulus χειμερινὸς τροπικὸς, qui a Latinis *hiemalis*, **152** sive *brumalis* appelatur, ideo quia sol cum ad eum circulum pervenerit, hiemem iis qui ad Aquilonem sunt facit, æstatem autem iis qui in Austri partibus commorantur.

CAPUT XLV.

De circulo zodiaco.

1. Zodiacus [d] autem circulus est qui ex linearum quinque angulis et ex una linea constat.

CAPUT XLVI.

De candido circulo.

1. Lacteus circulus via est quæ in sphæra videtur, a *candore* dicta, quia alba est, [e] quam aliqui dicunt viam esse [f] qua circuit sol, et ex splendoris ipsius transitu ita lucere.

CAPUT XLVII.

De magnitudine solis.

1. Magnitudo solis [g] fortior est terra, unde, e eodem momento quo oritur, et Orienti simul, et Occidenti æqualiter apparet. Quia vero tanquam cubitalis nobis videtur, considerare oportet quantum sol distat a terris, quæ longitudo facit ut parvus videatur nobis.

153 CAPUT XLVIII.

De magnitudine lunæ.

1. Magnitudo quoque lunæ minor fertur esse quam solis. Nam dum sol [h] superior sit a luna, et tamen a nobis major quam luna videatur, jam si prope nos accessisset, multo major quam luna conspiceretur. Sicut autem fortior est sol terra, ita terra fortior luna per aliquam quantitatem.

CAPUT XLIX.

De natura solis.

1. Sol [i] dum igneus sit præ nimio motu conver-

[a] *Tertius Catachoras.—Catagoras, cathocoras, cathagorius, et catacorius* habent Ms.; et voces *id est Aphrica* absunt a Romano Cod., et forte a Cassiodoro huc allatæ; ille enim, *tertius Aphrica.* Capella, *tertius Dialexandrias,* quod ducitur per Cyrenas in Aphricam Carthagini ab Austro adjacentem, ex quo quidam, *tertius Cyrenæ in Africa* faciebat. Alius *catacaras, catamisocaras* interpretabatur, esse namque Misocaram portum in Mauritania. Chacon superioribus verbis annectebat, *a locis famosis*, κατὰ χώρας.

Cap. XLIV.— *Quod intra eum Arctor.* Sic omnes Goth. tum hic, tum lib. XIII, cap. 6. Hyginus, lib. III, cap. 1, de Polo Arctico, *quo utræque Arcti nixæ vehuntur Arctico circulo inclusæ.* Neque vero *Arcturi,* quod est in Excusis displicet. Nam idem Hyg., lib. I Astron. (unde hæc sumpta videntur): *Qui circulus* (inquit) Arcticus *appellatur, quod intra eum Arcturi simulacra ut inclusa perspiciuntur quæ signa a nobis ursarum specie ficta*, Septentriones *appellantur.* Et Arat. interp.: *Duo sunt Arcturi quorum majorem vocant Helicen*, et paulopost: *Arcturus minor,* etc.

[c] *Secundus circulus.* Verba Hygini, lib. I de Astron.: ἰσημερινὸς *namque Latine dicitur dies æquinox.* Quod si verbum ipsum redderemus, *æquidialis* potius nominaretur. Quo modo antiquos locutos tradit Festus his verbis: *Æquidiale apud antiquos dictum est, quod nunc dicimus* æquinoctiale, *quia nox diei potius quam nocti adnumerari debet. Græci quoque in hoc consentiunt* ἰσημερίαν, *id est*, æquidiale *dicentes.* Sed nos *æquinoctium* dicimus, non *æquidium.* Græci a die, nos a nocte nomen fecimus. Neque tamen dissimulabimus in omnibus libris legi, *Hemerinos* enim Latine dicitur *dies*, atque *nox* duobus exceptis Tarraconensibus, a quibus voces atque *nox* absunt. Chacon ita; ἡμέρα namque Latine dicitur *dies* atque *nox*; voluisse namque Isidorum ἡμέρας appellatione diem noctemque contineri, quomodo etiam edidit Vulcanius. Hygini lib. I: *Deinde ducitur circulus æquinoctialis Græcis* isemerinos *appellatus, ideo quod sol cum ad eum orbem pervenit, æquinoctium conficit. Hoc circulo facto dimidia sphæræ pars constituta perspicitur.*

Cap. XLV. — [d] *Zodiacus.* Ita omnes libri, quo sensu, non plane dixerim; aliter lib. XIII, cap. 6. Sed illa quoque, ut aliena a Gothicis absunt.

Cap. XLVI. — [e] *Quam aliqui dicunt.* Metrodorus, ut refert Plutarc.

[f] *Qua circuit sol. Currit,* R., ut lib. XIII, cap. 5.

Cap. XLVII. — [g] *Fortior est terra,* id est major, ut c. seq. et sup., cap. 6, fortiorem numerum non semel dixit.

Cap. XLVIII. — [h] *Superior sit a luna.* De hac constructione diximus in cap. 5. Locus autem ex Hygini lib. IV, c. de Luna.

Cap. XLIX. — [i] *Sol dum igneus sit.* Ex comment. Arat. in fin.

sionis suæ amplius incalescit. [a] Cujus ignem dicunt philosophi aqua nutriri, et e contrario elemento virtutem luminis et caloris accipere. Unde videmus eum sæpius madidum, atque rorantem.

CAPUT L.

De cursu solis.

1. Solem [b] per seipsum moveri, non cum mundo verti dicunt. **154** Nam si fixus cœlo maneret, omnes dies et noctes æquales existerent; sed quoniam alio loco cras occasurum, alio occidisse hesterno videmus, apparet eum per seipsum moveri, non cum mundo verti. Spatiis enim inæqualibus orbes annuos conficit propter temporum mutationes.

2. Nam vadens longius ad meridiem, hiemem facit, ut hibernis humoribus, ac pruinis terra pinguescat. Accedens propius ad Septentrionem, æstatem reddit, ut fruges maturitate durentur, et quæ sunt in humidis incocta fervefacta mitescant.

CAPUT LI.

De effectu solis

2. Sol oriens diem facit, occidens noctem inducit; nam dies est sol super terras, nox est sol sub terris. [c] Ex ipso enim sunt horæ; ex ipso dies, cum ascenderit; ex ipso etiam nox cum occiderit; ex ipso menses, et anni numerantur; ex ipso vicissitudines fiunt temporum.

2. Quando autem per meridiem currit, vicinior est terræ; quando vero juxta Septentrionem, [d] sublimis attollitur. Cui ideo Deus diversos cursus constituit, loca, et tempora, ne dum semper eisdem moraretur locis, quotidiano vapore ejus universa consumerentur, sicut Clemens ait: *Cursus diversos accipit, quibus aeris temperies pro ratione temporum dispensatur, et ordo vicissitudinum permutationumque servatur. Nam dum ad superiora conscenderit, ver temperat;* **155** *ubi autem ad summum cœli venerit, æstivos accendit calores; descendens rursus autumno temperiem reddit. Ubi vero ad inferiorem reddit circulum, ex glaciali compage cœli rigorem nobis hiberni frigoris derelinquit.*

CAPUT LII.

De itinere solis.

1. Sol oriens per meridiem iter habet, qui postquam ad occasum venerit, et Oceano se tinxerit, [e] per incognitas sub terra vias vadit, et rursus ad orientem recurrit.

CAPUT LIII.

De lumine lunæ.

1. Lunam [f] quidam philosophi dicunt proprium lumen habere, globique ejus unam partem esse lucifluam, aliam vero obscuram, et paulatim se vertendo diversas formas efficere. [g] Alii e contra aiunt lunam non suum lumen habere, sed solis radiis illuminari. Unde et eclipsim patitur, si inter ipsam et solem umbra terræ se interponat.

CAPUT LIV.

De formis lunæ.

1. Prima figura lunæ bicornis est, [h] secunda sectilis, tertia dimidia, quarta plena, quinta iterum dimidia ex majore, sexta iterum sectilis, septima bicornis.

2. Septima iterum semis et vicesima secunda semis in suo orbe mediæ sunt; cæteræ proportionales sunt.

156 CAPUT LV.

De interlunio lunæ.

1. Interlunium lunæ est tempus illud inter deficientem et nascentem lunam. Est autem tricesima dies qua luna non lucet. Quæ ideo tunc videri non potest, quia soli conjuncta obscuratur; sed eodem momento renascens paulatim ab eo recedendo videtur.

CAPUT LVI.

De cursu lunæ.

1. Luna amissi ac recepti luminis vicibus menstrua spatia moderatur. [i] Quæ ideo obliquo et non recto incedit cursu ut sol, ne incidat in centrum terræ, et frequenter patiatur eclipsim. Vicinus est enim circulus ejus terræ. Crescens autem orientem cornibus spectat; decrescens occidentem; merito, quia occasura et amissura est lumen.

CAPUT LVII.

De vicinitate lunæ ad terras.

1. Luna terris vicinior est quam sol. Inde et breviori orbe celerius peragit cursum suum. Nam iter quod sol in diebus CCCLXV peragit, ista per triginta dies percurrit. Unde et antiqui menses in luna, annos autem in solis cursu posuerunt.

CAPUT LVIII.

De eclipsi solis.

1. Eclipsis [j] solis est quoties luna tricesima ad eamdem lineam **157** qua sol vehitur pervenit, eique

[a] *Cujus ignem dicunt philosophi.* Cleanthi eam opinionem tribuit Cicero, II de Nat. Deor. Et III: *Alii autem solem, lunam, reliqua astra aquis, alia dulcibus, alia marinis; Camque causam eleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo.* Lucretius quoque, de Sideribus lib. V:

Sive aliunde fluens alicunde extrinsecus aer
Versat agens ignes, sive ipsi serpere possunt,
Quo cujusque cibus vocat, atque invitat euntes,
Flammea per cœlum pascentes corpora passim.

Et solem ex ignibus ab humidis vaporibus collectis coagmentatum, nubemque quamdam ustulantem esse, Xenophanes aiebat. Vid. Plutarch., Plin. et Arat. Comment.

CAP. L. — [b] *Solem per seips.* Pleraq. ex Hygin. lib. IV, cap. de Sole.

CAP. LI.—[c] *Ex ipso... temporum.* Verba Clem. VIII Recogn.

[d] *Sublimis attollitur.* Reliqua, quæ in excusis libris leguntur absunt a. Ms. et allata huc sunt e cap. 17 libri de Natura rer. ad Sisebuth.

CAP. LII.—[e] *Per incognitas sub terra vias.* Cognitas jam nostrorum hominum diligentia.

CAP. LIII.—[f] *Lunam quidam.* Ex Arat. comment.

[g] *Alii e contra.* Sensum quidem ex iisdem commentariis, sed verba ex Hyeronimo mutuatus est in Isaiæ cap. LXVI.

CAP. LIV.—[h] *Secunda sectilis... sexta iterum sectilis.* Al., *utrobiq. sextilis.*

CAP. LVI.—[i] *Quæ ideo... incid.* E Servio, Æn. I, ad verb. *Hic canit errantem lunam.*

CAP. LVIII.—[j] *Eclipsis.* Ex interprete Arat. prope fin.

se objiciens solem obscurat. Nam deficere nobis sol videtur, dum illi orbis lunæ opponitur.

CAPUT LIX.

De eclipsi lunæ.

1. Eclipsis lunæ est quoties in umbram terræ luna incurrit. Non enim suum lumen habere, sed a sole illuminari putatur, unde et defectum patitur, si inter ipsam et solem umbra terræ interveniat.

2. Patitur autem hoc decima quinta luna eousque quandiu centrum atque umbram obstantis terræ exeat, videatque solem, vel a sole videatur.

CAPUT LX.

De differentia stellarum, siderum et astrorum.

1. Stellæ et sidera, et astra inter se differunt. Nam stella est quælibet singularis. Sidera vero sunt stellis plurimis facta, ut Hyades, Pleiades.

2. Astra autem sunt stellæ grandes, ut Orion, Bootes. Sed hæc nomina scriptores confundunt, et astra pro stellis, et stellas pro sideribus ponunt.

CAPUT LXI.

De lumine stellarum.

1. Stellæ non habere proprium lumen, sed a sole illuminari dicuntur, sicut et luna.

158 CAPUT LXII.

De stellarum situ.

1. Stellæ immobiles sunt, et cum cœlo fixæ perpetuo motu feruntur, neque cadunt per diem, sed solis splendore obscurantur.

CAPUT LXIII.

De cursu stellarum.

1. Sidera, aut feruntur, aut moventur. *Feruntur* quæ cœlo fixa sunt, et cum cœlo volvuntur. *Moventur* vero quædam, sicut planetæ, id est, erraticæ, quæ cursus suos vagos certa tamen definitione conficiunt.

CAPUT LXIV.

De vario cursu stellarum.

1. Stellæ pro eo quod [a] per diversos orbes cœlestium planetarum feruntur, quædam celerius exortæ serius occidunt, quædam tardius exortæ citius ad occasum perveniunt.

2. Aliæ pariter oriuntur et non simul occidunt, omnes autem suo tempore ad cursum proprium revertuntur.

CAPUT LXV.

De intervallis stellarum.

1. Stellæ inter se diversis intervallis distant a terra, propterea dispari claritate magis, minusve nostris oculis apparent; nam multæ majores sunt iis quas videmus conspicuas, sed longius positæ parvæ videntur a nobis.

A **159** CAPUT LXVI.

De numero circulari stellarum.

1. Numerus circularis stellarum est, per quem cognosci dicitur in quanto tempore circulum suum unaquæque stella percurrat, sive per longitudinem, sive per latitudinem.

2. Nam luna octo annis fertur explere circulum suum, Mercurius annis viginti, Lucifer annis novem, sol annis decem et novem, [b] Pyrois quindecim, Phaeton duodecim, Saturnus triginta. Quibus peractis ad reversionem circuli sui iisdem signis et partibus revertuntur.

3. Quædam sidera radiis solis præpedita anomala fiunt, aut retrograda, aut stationaria, [c] juxta quod et poeta meminit dicens :

B

Sol tempora dividit ævi ;
Mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
Ire vetat, cursusque vagos statione moratur.

CAPUT LXVII.

De stellis planetis.

1. Quædam stellæ ideo planetæ dicuntur, id est, *errantes*, quia per totum mundum vario motu discurrunt. Unde pro eo quod errant *retrogradæ* dicuntur, vel *anomalæ* efficiuntur, id est, quando particulas addunt et detrahunt. Cæterum quando tantum detrahunt, *retrogradæ* dicuntur, stationem autem faciunt quando stant.

160 CAPUT LXVIII.

De præcedentia et antegradatione stellarum.

1. Præcedentia vel antegradatio stellarum est, dum stella motum suum consuetum agere videtur, et aliquid
C præter consuetudinem præcedit.

CAPUT LXIX.

De remotione vel retrogradatione stellarum.

1. Remotio vel retrogradatio stellarum est, quando stella, dum motum suum agit, simul et retrorsum moveri videtur.

CAPUT LXX.

De statu stellarum.

1. Status stellarum est, quia dum stella semper movetur, tamen in aliquibus locis stare videtur.

CAPUT LXXI.

De nominibus stellarum, quibus ex causis nomina acceperunt.

1. Sed appellatus, eo quod solus appareat, obscuratis fulgore suo cunctis sideribus.

D 2. [d] Luna dicta quasi *Lucina*, ablata media syllaba, de qua Virg. : *Casta fave Lucina*. Sumpsit autem nomen per [e] derivationem a solis luce, **161** eo quod ab eo lumen accipiat, acceptumque reddat.

3. Stellæ dictæ a *stando*, quia semper fixæ stant in cœlo, nec cadunt. [f] Nam quod videmus de cœlo

[a] Cap. LXIV. *Per diversos orbes cœlestium planetarum.* Rom. Cod., *Cœlestium polorum*, ex quo *parallelorum* faciebat Chacon. Porro, quæ restant ex Hygini sunt præfatione.

[b] Cap. LXVI. *Pyrois.* Cum in omnibus libris esset *Vesper*, recte monuit Chacon permutandas esse litteras. Ita namque Martem vocari ab omnibus, etiam ab Isid., cap. 70. Unde etiam corrigendus lib. v, cap. 30. Vid. Cic., II de Nat. Deor., et Censor., cap. 13, de die Natal.

[c] *Juxta quod, et poeta.* Lucan., lib. x, apud quem non *ævi*, sed *anni* legimus.

[d] Cap. LXXI. *Luna dicta q. Lucina.* Cic. : *Luna a lucendo nominata, eademque est Lucina.*

[e] *Per derivationem a solis luce.* Cicer. in Somn. *Ex quibus illa, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena.*

[f] *Nam quod videmus e cœlo.* Serv., Georg. I. *Quod autem videmus e cœlo stellas quasi labi* ἀπόῤῥοιαι *sunt ignis ætherei, quæ fiunt*, etc.

A stellas quasi labi, non sunt stellæ, sed igniculi ab æthere lapsi, qui fiunt dum ventus altiora petens æthereum ignem secum trahit, qui trecu suo imitatur stellas cadentes. Nam stellæ cadere non possunt; immobiles enim (ut prædictum est) sunt, et cum cœlo fixæ feruntur.

4 [a] Sidera dicta, quod ea navigantes *considerando* dirigunt ad cursum consilium, ne fallacibus undis aut ventis alio deducantur. Quædam autem stellæ idcirco *signa* dicuntur, quia eas nautæ observant in gubernandis remigiis, contemplantes aciem, fulgoremque earum, quibus rebus status cœli futurus ostenditur.

5. Sed et omnes homines ea intendunt ad prævidendas aeris qualitates per æstatem, et hiemem, vernalemque temperiem. Ortu enim vel occasu suo certis stationibus temporum qualitates significant.

B 6. Signorum primus Arctos, qui in axe fixus septem stellis in se revolutis rotatur. Nomen est Græcum, quod Latine *Ursa* dicitur; quæ quia in modum plaustri vertitur, nostri eam Septentrionem dixerunt.

7. Triones enim proprie sunt boves aratorii, dicti eo quod terram terant, quasi *teriones*. Septentriones autem non occidere axis vicinitas facit, quia in eo sunt.

8. Arctophylax dicitur, quod Arcton, id est, Helicem Ursam sequitur. Eumdem et Booten dixerunt, eo quod plaustro hæret: signum multis inspectabile stellis, inter quas [b] Arcturus est.

9. Arcturus est sidus post caudam majoris Ursæ positum in signo Bootæ. Unde et Arcturus dictus est, quasi ἄρκτου οὐρά, quia Bootæ præcordiis collocata est. Oritur autem autumnali tempore.

C **162** 10. Orion astrum ante Tauri vestigia fulget; et dictus Orion ab *urina*, id est, ab inundatione aquarum. Tempore enim hiemis obortus, mare et terras aquis et tempestatibus turbat.

11. [c] Hunc Latini Jugulam vocant, quod sit armatus, [d] ut gladio, et stellarum luce terribilis, atque clarissimus; in quo si effulgent omnia, serenitas portenditur; si obscuratur hic acies, tempestas cernitur imminere.

12. [e] Hyades dictæ ἀπὸ τοῦ ὕειν, id est, a *succo*, et *pluviis*. Nam pluvia Græce ὑετὸς dicitur. Ortu quippe suo efficiunt pluvias, unde et eas Latini *succulas* appellaverunt, quia quando nascuntur, pluviarum signa monstrantur, de quibus Virgilius: *Arcturum pluviasque Hyadas*. Sunt autem septem in fronte Tauri, et oriuntur tempore vernali.

13. [f] Pleiades a *pluralitate* dictæ, quia pluralitatem Græci πλειότητα appellant. Sunt autem stellæ septem ante genua Tauri, ex quibus sex videntur, nam latet una. Has Latini *Vergilias* dicunt, a temporis significatione, quod est *ver*, quando exoriuntur. Nam occasu suo **163** hiemem, ortu æstatem, primæque navigationis tempus ostenunt.

14. Canicula stella quæ et Sirius dicitur, æstivis mensibus in medio centro cœli est, et dum sol ad eam ascenderit, conjuncta cum sole, duplicatur calor ipsius, et dissolvuntur corpora, et vaporantur. Unde ex ipsa stella *dies caniculares* dicuntur, quando et molestæ sunt purgationes.

15. *Canis* autem vocatur propterea, quod corpora morbo afficiat. [g] *Sirius* propter flammæ candorem, quod ejusmodi sit, ut præ cæteris lucere videatur. Itaque quo magis eam cognoscerent, Sirion appellasse.

16. Cometes stella dicta est, eo quod comas luminis fundat ex se. Quod genus sideris quando apparuerit, aut pestilentiam, aut famem, aut bella significat.

17. [h] *Cometæ* autem Latine *crinitæ* appellantur, quod in modum crinium flammas spargunt, quas Stoici dicunt esse ultra XXX, quarum nomina et effectus quidam astrologi scripserunt.

18. Lucifer dictus, eo quod inter omnia sidera plus lucem ferat; est autem unus ex planetis. Hic proprie et *jubar* dicitur, eo [i] quod *jubas* lucis effundat, sed et splendor solis et lunæ, ac stellarum, *jubas* vocatur, quod in modum *jubæ* radii ipsorum extendantur.

19. [j] Hesperus stella occidentalis, quam cognominatam perhibent ab Hespero Hispaniæ rege. Est autem, et ipsa ex quinque stellis planetis, noctem ducens, et solem sequens. Fertur autem quod hæc stella oriens quod ortu suo primæ navigationis tempus ostendant.

[a] *Sidera q. e. n. considerando.* At Varro: *Sidera quæ insidunt, atque ita significant aliquid in terris.*

[b] *Arcturus sidus*, E. Serv., Æn. I.

[c] *Hunc Latini jug.* Ex comm. Arat.

[d] *Ut gladio.* Aratus, ξίφεος ἶφι πεποιθώς. Cic.: *Et dextra retinens non casum luminis ensem.* Varro tamen non ad ensem refert *jugalæ* etymon. Sic D namque scribit: *Citius Orion patefit, hujus signi caput dicitur e stellis tribus, quas infra duæ claræ, quas appellant humeros, inter quæ quod videtur jugulum, unde et* jugula *dicta.*

[e] *Hyadas dict.* Serv., Æn. I. Hyades dicta ἀπὸ τοῦ ὕειν. Latine *succulæ* a *succo*, et Georg. I: Hyades ἀπὸ τοῦ ὑετοῦ, e quo apparet esse quæ hoc loco confusa leguntur. Arati quoque interpres: *Hyades* (inquit) *appellantibus Græcis, quod nostri a similitudine cognominis vocabulum eis stellis propter succos impositum arbitrantur, imperiti appellavere* succidas. Cic. II de Nat. Deor.: *Has Græci Hyadas vocitare consueverunt a* pluendo, ὕειν *namque est* pluere, *nostri imperite* succulas, *quasi a suibus essent, non ab imbrib. nominatæ.*

[f] *Pleiadas a* PLURALIT. Ex Arat. comment. Nam Serv., Georg. I, ἀπὸ τοῦ πλέειν, id est navigando,

[g] *Sirius propter flammæ candorem.* Qui *sive* pro *Sirius* hoc loco legerunt (ut est in plerisque omnibus Manusc.) offecit eorum luminibus in *canicula* et *candore* vocis similitudo, neque adverterunt σειριαν *candere* esse et *splendere*, Isidorumque qui antea *Canicula quæ et Syrius* dixisset, nunc utriusque nominis rationem reddere. Cum præsertim in Arat. commentariis, unde sunt hæc ita scriptum sit: *Sirium autem stellam vocatam putant propter flammæ candorem.* Postremo Codicum varietas (nam in quibusdam *sive*, in aliis *aut* (in aliis *vel*) ipsos satis coarguit, est vero proprie Sirius (ut ait Serv., Æn. X) stella in ore canis.

[h] *Cometæ autem Latine crinitæ.* Serv., Æn. X: *Cometæ Latinæ crinitæ appellantur, et Stoici dicunt has stellas esse ultra* XXXII, *quarum nomina et effectus Avienus, qui iambicis scripsit Virgilii fabulas, memorat.* Sed Isid. forte ultra XXX scripsit, neglecto minori numero.

[i] *Quod jubas luc.* E Serv., Æn. IV. Ita portis jubare ex d. 1.

[j] *Hesperus* Serv., Æn. I et III.

Luciferum, occidens vesperum facit, de qua Statius :

...et alterno deperditur unus in ortu.

164 20. Planetæ stellæ sunt quæ non sunt fixæ in cœlo, ut reliquæ, [a] sed in aere feruntur. Dictæ autem *planetæ* ἀπὸ τῆς πλάνης, id est, *ab errore.* [b] Nam interdum in Austrum, interdum in Septentrionem, plerumque contra mundum, nonnunquam cum mundo feruntur. [c] Quarum nomina Græca sunt Phaeton, Phænon, Pyrois, Hesperus, Stilbon.

21. Hos Romani nominibus deorum suorum, id est, Jovis, Saturni, Martis, Veneris atque Mercurii, sacraverunt. [d] Decepti enim, et decipere volentes, in eorum adulationem qui sibi aliquid secundum amorem sæculi præstitissent, sidera ostendebant in cœlo, dicentes quod Jovis esset illud sidus, et illud Mercurii, et concepta est opinio vanitatis. Hanc opinionem erroris diabolus confirmavit, Christus evertit.

22. Jam vero illa quæ ab ipsis gentilibus *signa* dicuntur, in quibus et animantium imago de stellis formatur, ut Arctos, Aries, Taurus, Libra, et hujusmodi alia, ii qui sidera præviderunt in numerum stellarum, speciem corporis superstitiosa vanitate permoti, finxerunt, ex causis quibusdam deorum suorum et imagines et nomina conformantes.

23. Nam Arietem primum signum, cui, ut Libræ, mediam mundi lineam tradunt, propter Ammonem, Jovem ideo vocaverunt, in cujus capite qui simulacra faciunt Arietis cornua figunt.

24. Quod signum gentiles ideo inter signa primum constituerunt, quia in mense Martio, qui est anni principium, solem in signo illo cursum agere dicunt, [e] sed et Taurum inter sidera collocant, et ipsum in honorem Jovis, eo quod in bovem sit fabulose conversus, quando Europam transvexit.

165 25. [f] Castorem quoque et Pollucem post mortem inter notissima sidera constituerunt, quod signum Gemini dicunt.

26. Cancrum quoque inde dixerunt, eo quod ad id signum mense Junio sol dum venerit retrograditur in modum cancri, brevioresque facit dies ; hoc enim animal incertam habet primam partem, denique ad utramque partem gressum dirigit, ita ut prior pars sit posterior, et posterior prior.

27. Leonem ingentem Hercules in Græcia occidit, et propter virtutem suam hunc inter duodecim signa constituit. Hoc signum sol cum attigerit, nimium calorem mundo reddit, et annuos flatus Etesias facit.

28. Virginis etiam signum idcirco intra astra collocaverunt, propter quod eisdem diebus in quibus sol per illud decurrit, terra exusta solis ardore nihil pariat, est enim hoc tempus canicularium dierum.

29. Libram autem vocaverunt ab æqualitate mensis ipsius, quia octavo Kal. Octobris sol per illud signum currens æquinoctium facit, Unde et Lucanus :

Ad juxtæ pondera Libræ.

30. Scorpium quoque et Sagittarium propter fulgura mensis ipsius appellaverunt. Sagittarius vir equinis cruribus deformatus, cui sagittam et arcum adjungunt, ut ex eo mensis ipsius fulmina demonstrentur. Unde et Sagittarius est vocatus.

31. Capricorni figuram ideo inter sidera finxerunt, propter capram Jovis nutricem, cujus posteriorem partem corporis in effigiem piscis [g] ideo formaverunt, ut pluvias ejusdem temporis designarent, quas solet idem mensis plerumque in extremis habere.

32. Porro Aquarium et Pisces, ab imbribus temporum vocaverunt, quod hieme, quando in his signis sol vertitur, majores pluviæ profunduntur. Et miranda gentilium dementia, qui non solum pisces, sed etiam arietes, et hircos, et tauros, ursas, et canes, cancros, et scorpiones in cœlum transtulerunt; nam et aquilam et cygnum propter Jovis fabulas inter cœli astra ejus memoriæ causa collocaverunt.

166 33. Perseum quoque, et uxorem ejus Andromedam, posteaquam sunt mortui in cœlum receptos esse crediderunt, ita ut imagines eorum stellis designarent eorumque appellare nominibus non erubescerent.

34. [h] Aurigam, etiam Ericthonium, inter cœli astra collocaverunt, propter quod vidissent eum primum quadrigas junxisse. Mirati sunt enim ingenium ejus ad imitationem solis accessisse, et propter hoc nomen ejus post mortem inter sidera posuerunt.

35. Sic Calisto, Lycaonis regis filia, dum a Jove compressa, et fabulose a Junone in ursæ fuisset speciem versa, quæ Græce ἄρκτος appellatur, post interfectionem ipsius nomen ejus Jovis [i] cum filio in stellis septentrionalibus transtulit, eamque Arcton, filium autem ejus Arctophylaca appellavit.

36. Sic lyra pro Mercurio in cœlum locata. Sic Centaurus Chiron, propter quod nutrierit Æsculapium et Achillem, inter astra dinumeratus est.

37. Sed quolibet modo superstitionis hæc ab hominibus nuncupentur, sunt tamen sidera, quæ Deus in mundi principio condidit, ac certo motu distinguere tempora ordinavit.

38. Horum igitur signorum observationes, vel geneses, vel cætera superstitiosa, quæ se ad cognitionem siderum conjungunt, id est, ad notitiam fatorum, et fidei nostræ sine dubitatione contraria sunt ;

[a] *Sed in aere fer.* Ut multis est visum. Vid. Plin., lib. II.

[b] *Nam interdum ad Aust.* Verba Serv., Georg. I, ad versum : *Quos ignis cœli Cyllen.*

[c] *Quorum nomina Græc.* Sive hæc ex Hyginо, sive e Cicerone sumpta sint, illud certum est, Phaetonta Isidoro non esse Saturnum, ut sibi constet. Nam cap. 65, Phaetonta XII annis cursum explere dixit, Saturnum vero XXX. Itaque frustra in hoc doctissimus vir laboravit. Vide Plutarch., II de Plac., et Capell. VIII de Planet. Orb.

[d] *Decepti. e et decipere vol.* Ex Aug., in ps. XCIII.

[e] *Sed et Taurum.* Ex Arat. Comm.

[f] *Castorem.* Ex Hygini Astr. lib. II.

[g] *Ideo formaver.* Al., *finxerunt.*

[h] *Aurigam etiam Erichthon.* Hygini lib. II.

[i] *Jovis cum filio.* Jovis in recto casu etiam usus est Arati interpres, et Petronius; notus etiam de diis Ennianus versus :

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

sic ignorari debent a Christianis ut nec scripta esse videantur.

39. Sed nonnulli, siderum pulchritudine et claritate pellecti, in lapsus stellarum cæcatis mentibus corruerunt, ita ut per supputationes noxias, **167** quæ *mathesis* dicitur, eventus rerum præscire posse conentur; quos non solum Christianæ religionis doctores, sed etiam gentilium, Plato, Aristoteles, atque alii, rerum veritate commoti, concordi sententia damnaverunt, dicentes confusionem rerum potius de tali persuasione generari.

40. Nam si (ut dicunt) genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premitur, cur, aut laudem mereantur boni, aut mali legum percipiant ultionem? Et quamvis ipsi non fuerint cœlesti sapientiæ dediti, veritatis tamen testimonio, errores eorum merito pertulerunt.

41. Ordo autem iste septem sæcularium disciplinarum ideo e philosophis usque ad astra perductus est, scilicet, ut animos sæculari sapientia implicatos a terrenis rebus abduceret, et in superna contemplatione collocaret.

LIBER QUARTUS.

DE MEDICINA.

CAPUT PRIMUM.

De medicina.

1. Medicina [a] est quæ corporis vel tuetur vel restaurat salutem, cujus materia versatur in morbis et vulneribus.

2. Ad hanc itaque pertinent, non ea tantum quæ ars eorum exhibet qui proprie medici nominantur, [b] sed etiam cibus, et potus, et tegumen; **168** defensio denique omnis, atque munitio, qua corpus nostrum adversus externos ictus casusque servatur.

CAPUT II.

De nomine ejus.

1. Nomen [c] autem medicinæ a *modo*, id est, temperamento impositum æstimatur, ut non satis, sed paulatim adhibeatur. Nam in multo contristatur natura, mediocri autem gaudet; unde et qui pigmenta et antidota satis vel assidue biberint, vexantur. Immoderatio enim omnis, non salutem, sed periculum affert.

CAPUT III.

De inventoribus medicinæ.

1. Medicinæ [d] autem artis auctor ac repertor apud Græcos perhibetur Apollo. Hanc filius ejus Æsculapius laude vel opere ampliavit.

2. Sed postquam fulminis ictu Æsculapius interiit, interdicta fertur **169** medendi cura, et ars simul cum auctore defecit, latuitque per annos pene quingentos, usque ad tempus Artaxerxis regis Persarum. Tunc eam [e] revocavit in lucem Hippocrates, [f] Asclepio patre genitus in insula Coo.

CAPUT IV.

De tribus hæresibus medicorum.

1. Hi itaque [g] tres veri totidem hæreses invenerunt. Prima, Methodica, inventa est ab Apolline, quæ remedia sectatur et carmina. Secunda, [h] Empirica, id est, experientissima, inventa est ab Æsculapio, quæ non indiciorum signis, sed solis constat experimentis. Tertia, Logica, id est rationalis, inventa ab Hippocrate.

2. Iste enim, discussis ætatum, regionum vel ægritudinum qualitatibus, artis curam rationabiliter perscrutatus est. Empirici enim experientiam solam sectantur; logici experientiæ rationem adjungunt; methodici, nec elementorum rationem observant, nec tempora, nec ætates, nec causas, sed solas morborum substantias.

170 CAPUT V.

De quatuor humoribus corporis.

1. Sanitas est integritas corporis, et temperantia naturæ ex calido et humido, quod est sanguis; unde et sanitas dicta est, quasi *sanguinis status*.

2. Morbi generali vocabulo omnes passiones corporis continentur, quod inde veteres morbum nominaverunt, ut ipsa appellatione mortis vim quæ ex eo nascitur demonstrarent. Inter sanitatem autem et morbum media est curatio, quæ nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem.

3. Morbi autem omnes ex quatuor nascuntur humoribus, id est, ex sanguine, et felle, melancholia, et phlegmate. Sicut autem quatuor elementa, sic et quatuor humores, et unusquisque humor suum elementum imitatur: sanguis aerem, cholera ignem, melancholia terram, phlegma aquam. Et sunt quatuor humores, sicut quatuor elementa, quæ conservant corpora nostra.

4. [i] Sanguis ex Græca etymologia vocabulum

CAP. I. — [a] *Medicina.* Cœlium Aurelianum fere secutus est in hoc libro.

[b] *Cibus, et potus, et tegumen.* Al., *cibi, et potus tegmen, et tegumen.* Al., *regimen, et tegmen,* nos *regimen* ex varietate scripturæ *tegmen* et *tegumen* irrepsisse putamus.

CAP. II. — [c] *Nomen autem medicinæ a* MODO. Non tam de veriloquio laborasse quam occasionem in voce quæsisse videtur, ut reliqua inferret. Id enim φιλοσοφώτερον, quod et Plato et Varro persæpe faciunt.

CAP. III. — [d] *Medicinæ autem artis.* Soranus, in præfat. Isagoges: *Medicinam quidem invenit Apollo, amplificavit Æsculapius, perfecit Hippocrates.*

[e] *Revocavit in lucem.* Plin., lib. IX, cap. 1: *Tum vero eam revocavit in lucem Hippocrates genitus in insula Coo imprimis clara, et valida, et Æsculapio dicata.*

[f] *Asclepio patre.* Qui fuit sanguinis fortasse auctor ultimus. Nam ab Æsculapio nonus, decimusve fuisse dicitur Hippocrates, filius vero Heraclidæ et Pheneretæ.

CAP. IV. — [g] *Itaque tres viri.* Vid. Celsi præfationem ad lib. de Re medic.

[h] *Empirica, id est, experientissima.* Potuit cum Plinio *experimentosam* dicere.

CAP. V. — [i] *Sanguis ex Græc. etymolog.* Ἀπὸ τοῦ ζᾶν, sive ζῆν, quod est vivere.

sumpsit, quod vegetet, et sustentet, et vivat. Choleram Græci vocaverunt, quod unius diei spatio terminetur, unde et cholera, id est, *fellicula* nominata est, [a] hoc est, fellis effusio; Græci enim fel χολὴν dicunt.

5. Melancholia dicta eo quod ex nigri sanguinis fece admista sit abundantia fellis. Græci enim μέλαν *nigrum* vocant, *fel* autem χολὴν appellant.

6. [b] Sanguis Latine vocatus, quod sit suavis; unde et hominis **171** quibus dominatur sanguis, dulces et blandi sunt.

7. [c] Phlegma autem dixerunt, quod sit frigidum. Græci enim *rigorem* φλέγμονα appellant. Ex his quatuor humoribus reguntur sani, ex his læduntur infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturæ creverint, ægritudines faciunt.

B

8. Ex sanguine autem et felle acutæ passiones nascuntur, quas Græci ὀξέα vocant. Ex phelgmate vero et melancholia veteres causæ procedunt, quas Græci χρόνια dicunt.

CAPUT VI.

De acutis morbis.

1. Oxea est acutus morbus, qui aut cito transit, aut celerius interficit, ut [d] pleurisis, phrenesis; ὀξὺ enim *acutum* apud Græcos, et *velocem* significat. Χρόνια est prolixus corporis morbus, qui multis temporibus remoratur, ut podagra, phthisis; χρόνος enim apud Græcos *tempus* dicitur. Quædam autem passiones ex propriis causis nomina acceperunt.

2. [e] Febris a *fervore* dicta est, est enim abundantia caloris.

C

3. Phrenesis appellata, sive ab impedimento mentis, quia Græci *mentem* φρένας vocant, seu quod dentibus infrendant, nam *frendere* est *dentes concutere*. [f] Est autem perturbatio cum exagitatione et dementia ex cholerica vi effecta.

4. [g] Cardiace vocabulum a *corde* sumpsit, dum ex aliquo timore, **172** aut dolore afficitur. *Cor* enim Græci καρδίαν vocant. Est enim cordis passio cum formidabili metu.

5. [h] Lethargia a somno vocata. Est enim oppres-

A

sio cerebri, cum oblivione, et somno jugi, veluti stertentis.

6. [i] Synanche a continentia spiritus et præfocatione dicta. Græci enim συνάγχειν *continere* dicunt; qui enim hoc vitio laborant, dolore faucium præfocantur.

7. Phlegmone est fervor stomachi cum extensione et dolore. Nam cum cœperit fieri, inquietudo et febris consequitur. Unde et dicta est φλεγμονὴ ἀπὸ τοῦ φλέγειν, id est, *inflammare*; sic enim sentitur, et inde nomen accepit.

8. Pleurisis est dolor lateris acutus, cum febre et sputo sanguinolento. *Latus* enim Græce πλεῦρον dicitur, unde et pleuritica passio nomen accepit.

9. Peripneumonia est pulmonis vitium, cum dolore vehementi et suspirio; Græci enim *pulmonem* πνεύμονα vocant, unde et ægritudo dicta est.

10. [j] Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt. Dicta autem apoplexia, quod ex lethali percussu repentinus casus fiat. Græci enim *percussionem* ἀπόπληξιν vocant.

11. Spasmus Latine contractio subita partium aut nervorum, cum dolore **173** vehementi. [k] Quam passionem a corde nominatam dixerunt, quod in nobis principatum vigoris habet. Fit autem duobus modis, aut ex repletione, aut ex inanitione.

12. Tetanus [l] majorum est contractio nervorum a cervice ad dorsum.

13. [m] Telum, lateris dolor est, dictum est autem ita a medicis, quod dolore corpus transverberet, quasi gladius.

14. Ileos, dolor intestinorum, unde et *ilia* dicta sunt; Græce enim εἰλεῖν *obvolvere* dicitur: quod se intestina præ dolore involvant. Hi et *torminosi* dicuntur ab intestinorum tormento.

15. [n] Hydrophobia, id est, aquæ metus; Græci enim ὕδωρ *aquam* vocant, φόβον *timorem* dicunt; unde et Latini hunc morbum ob aquæ metum *lymphaticum* vocant. Fit autem, vel ex canis rabidi morsu, [o] aut ex ejus spuma in terram projecta,

[a] *Hoc est effusio fellis.* Cœlius, lib. III Acutar., cap. 19: *Choleram passionem aiunt quidam nominatam a fluore fellis, velut fellifluam passionem, nam* cholera fel *appellant,* rheam fluorem.

[b] *Sanguis Latine.* Hæc omnes libri habent, sed verisimile est tentasse quoque Latinam etymologiam reddere, quam etiam repetit lib. XI, cap. 1.

D

[c] *Phlegma autem, quod sit frigid.* Κατ' ἀντίφρασιν. Recte namque Cœlius, lib. III Trad. cap. 1: *Multa* (inquit) *medici contrariæ interpretationis vocabula sumpserunt, ut fella, quæ Græci* glyce *vocant, velut dulcia, cum sint amarissima.* Alioquin φλέγμα ab Homero καῦμα appellari, ait Pollux.; et cap. seq. Isidoro ipsi *phlegmon* INFLAMMANS est.

CAP. VI.—[d] *Pleurisis, phrenesis.—Pleuritis, phrenitis,* perpetuo apud Cœlium.

[e] *Febris a* FERVORE. Ita Varro apud Non.

[f] *Est autem perturbatio cum exag.* —Rom. Cod., *Perturbatio mentis cum agitatione.*

[g] *Cardiaca.* Cœl., lib II Acut., cap. 34.

[h] *Lethargia.* Idem. lib. II Acut., cap. 1: *Græci* lethen oblivionem *vocant*, argian vacationem, *quam corpori atque animæ ingerit vis supradictæ passionis.* Quæ verba non ab Isidoro, qui nationes captaret, sed a librariis omissa credebat Chacon.

[i] *Synanche.* Ex eod. lib. III, cap. 1.

[j] *Apoplexia.* Ex cap. 5.

[k] *Quam passionem a corde nominatam,* id est, ortam; oriuntur enim nervi a corde secundum Aristotelem.

[l] *Majorum contractio nervorum.* Cœl., lib. III, cap. 6: *Nervorum majorum, quos* τένοντας *vocant, levis tensio.* In nostris tamen libris, *major contractio,* mendose.

[m] *Telum.* Serenus: *Est et vis morbi quod* telum *commemoratur, cum subito furor insanus fuerit incitus ictu.*

[n] *Hydrophobia.* Cœl., lib. III, cap. 9.

[o] *Aut ex ejus spuma.* Cum *aeris spuma* legeretur in omnibus fere libris, Rodericus Fontejus, medicus doctissimus, ex Æliam., lib. IX de Hist. Anim., *ejus spuma* legendum admonuit, cujus conjecturam comprobarunt Mejoraden. liber, et Conchensis Hispano sermone conscriptus, in quo; *ó de la espuma de él caida en tierra.* Sed cum in reliquis omnibus libris *ex aeris spuma* legatur, Cœliusque, quem Isidorus plane sequitur, ex solius aspirationis odore, ex rabido cane adducto quosdam in hanc passionem

quam si homo, vel bestia tetigerit, aut dementia repletur, aut in rabiem vertitur.

16. Carbunculus dictus, quod in ortu suo rubens sit, ut ignis, postea niger, ut carbo exstinctus.

17. Pestilentia est contagium, quod dum unum apprehenderit, celeriter ad plures transit. Gignitur autem ex corrupto aere, et in visceribus penetrando innititur. Hæc etsi plerumque per aereas potestates fiat, tamen sine arbitrio Omnipotentis Dei omnino non fit.

174 18. Dicta autem *pestilentia*, quasi *pastulentia*, quod veluti incendium depascat, [a] *Et toto descendat corpore pestis.* Idem et contagium a *contingendo,* quia quemque tetigerit, polluit.

19. [b] Ipsa et *inguinaria* ab inguinum percussione. Eadem et lues a *labe*, et *luctu* vocata, [c] quæ tanto acuta est, ut non habeat spatium temporis, quo aut vita speretur, aut mors, sed repentinus languor simul cum morte venit.

CAPUT VII.

De chronicis morbis.

1. Chronia est prolixus morbus, qui multis temporibus remoratur, ut podagra, phthisis, χρόνος enim, apud Græcos *tempus* dicitur.

2. [d] Cephalea ex causa vocabulum habet, capitis enim passio est; Græci enim *caput* κεφαλὴν vocant.

3. [e] Scotoma ab accidenti nomen sumpsit, quod repentinas tenebras ingerat oculis, cum vertigine capitis. Vertigo autem est, quotiescunque ventus consurgit, et terram in circuitum mittit.

4. Sic et in vertice hominis arteriæ et venæ ventositatem ex resoluta humectatione gignunt, et in oculis gyrum faciunt, unde et *vertigo* nuncupata est.

5. Epilepsia vocabulum sumpsit, quod mentem apprehendens pariter, etiam corpus possideat; Græci enim *apprehensionem* ἐπιληψίαν appellant. Fit autem ex melancholico humore, quoties exuberavit et ad cerebrum conversus fuerit. Hæc passio et *caduca* vocatur, eo quod cadens æger spasmos patiatur.

6. Hos etiam vulgus *lunaticos* vocat, quod pro [f] lunæ cursu comitetur **175** eos insania; eadem *et larvatio*. Ipse [g] est et morbus *comitialis* idem major, [h] et *divinus*, quo caduci tenentur. Cujus tanta vis est, ut homo valens concidat spumetque.

7. *Comitialis* autem dictus, quod apud gentiles, cum comitiorum die cuiquam accidisset, comitia dimittebantur. Erat [i] autem apud Romanos comitiorum dies solemnis III Kal. Januar.

8. Mania ab insania vel furore vocata. [j] Nam Græcorum vetustas **176** *furorem* μαντικὴν appellabat, [k] sive ab *inanitate*, quam Græci μανίαν vocaverunt, sive a *divinatione*, quia *divinare* Græce μανεῖν dicitur.

9. Melancholia dicta est a nigro felle; Græci enim *nigrum* μέλαν vocant, *fel* autem χολὴν appellant. Epilepsia autem in phantasia fit, melancholia in ratione, mania in memoria.

10. [l] Typi sunt frigidæ febres, quia τύπος Latine *forma*, atque *status* dicitur; est enim accessionum vel recessionum revolutio per statuta temporum intervalla.

11. Rheuma Græce, Latine *eruptio*, sive fluor ap-

dicat devenisse, cum venenosus aer adducitur, et vitalibus inseritur partibus, aeris quoque mentionem ab Isidoro factam verisimile nobis fit. A. Augustinus, vel *oris*, vel *ejus* probabat.

[a] *Et toto descend. c. p.* Ex V. Æn.

[b] *Ipsa et inguinaria.* Vid. Paul Diacon., de Inguinaria nova Italiæ peste ante Justinianum.

[c] *Quæ tanto acuta est.* Gothicismus frequens, nec Isidori fortasse, sed librariorum.

CAP VII. [d] *Cephalea.* Cœl., lib. I Tard., cap. 1: *Cephalea a parte corporis quæ patitur passionem nomen accepit.*

[e] *Scotoma.* Ex eod., cap. 2.

[f] *Pro lunæ cursu comitetur eos insania.* Al.: *per lunæ cursum comitentur eos insidiæ dæmonum.* Utraque scriptura retineri possit, ut prior *lunationis* (ut ita dixerim), posterior *larvationis* notatio sit.

[g] *Ipse est morbus comitialis idem major.* Fest., in Prohibere comitia, et Cels., lib. III.

[h] *Et divinus.* — *Sacer* potius; cujus appellationis multas reddit causas Cœlius Aurel., I Trad., cap. 4. Pejus tamen in plerisque libris pro *divinus*, *diutinus* legitur. Nisi utrumque hoc subsequenti passioni, id est, *maniæ* aptemus. Ea enim et *divinus* morbus dicitur, et *diutinus*. Nam tardissima, ut Cœlius ait, passio est.

[i] *Erat autem apud Rom. comitiorum dies solemnis* III *Kal. Januar.* — *In Kal. Januar* omnes Cod. Itaque expungebat hæc, ut aliena, absurdaque Chacon. Non enim Kal. Januar. comitia haberi, cum is dies non comitialis, sed fastus esset. A. Augustinus *in Kal. Januar.* ante eas Kalend. quibus initium magistratus erat interpretabatur. Anton. Covarruvias vocem *in* ex nota III factam advertit. Idemque esse III *Kal. Januar,* quod *tertio Januarii die,* quo die (ut ait Caius in l. *Si caluitur*, D. de verb. signif.) pro salute principis vota suscipiebantur, eratque totius pop. Rom. conventus jam inde a Numa usque celeberrimus, eodemque modo dixisse Plutarchum, Ciceronem tertio die Kalendarum natum, quem Cicero ipse III Non. appellet. Is dies et nuncupatio votorum, et solemnia imperatorum, et præcise vota et solemnia dicebatur. Sueton. in Aug., Capitolin. in Pertinac., Tacit., IV et XV Ann., Tertull., in lib. de Coron. Comitia autem non ea solum dici quæ ad legendos magistratus fierent, sed pro conventu populi accipi solere, manifestum est.

[j] *Nam Græcor. vetustas.* Ex eod. Cœl. lib., cap 5, sed hæc confusa et perturbata sunt.

[k] *Sive ab* inanitate, *quam Græci* μανίαν. Ita interpretatur μάνον et μανίαν Eustach. ιλ. ψ, explicans vocem παρήορος. Ergo etiam apud Aurelian. *inanitate*, pro *iniquitate* reponendum videri possit, subjicit enim: *Quam appellant* maniam, *vel quod animum, sive mentem, ultra modum laxet*, manon *enim* dimissum, *sive* mollem *appellant.* Hispana quoque translatio: *O es dicha* ab inanitate; *esto es, de vaciamiento, ó de cosa vacia, que los Griegos llaman manie.* Adde quod Isid., lib. V, cap. 28: *Alii* (inquit) *putant* mane *vocari ab aere, quia* manus, *id est*, rarus *est, atque perspicuus.* In eo vero quod superius Græce μανειν *divinare* esse dixit, Gothicos libros sumus secuti.

[l] *Typi sunt frigidæ febres.* Ejecimus hinc illa (*quæ abusive appellantur ab herba quæ in aqua nascitur*), quamvis erant in omnibus libris, neque enim dubium quin huc nullo adducta sint consilio e libro XVII. Quod vero *forma* atque *status* e libris scripsimus, *statutum* mallebat Chacon; vocari enim *legem*, sive *pragmaticam* apud Justinianum τύπον, Novell. Græc. 165, 166, edictumque VII τύπον πραγματικὸν inscribi; easdem quoque leges *formas* Latine dici in l. *Decernimus*, c. de Sacros. Eccles. A statutis ergo temporibus, et ea lege quam periodicæ febres servant, τύπούς appellatas.

pellatur. Catarrhus est fluor rheumæ jugis ex naribus quæ dum ad fauces venerit βράγχος vocatur, dum ad thoracem, vel pulmonem πτύσις, dicitur.

12. [a] Coryza est quoties influxio capitis [b] in ossa venerit narium, et [c] provocationem fecerit, cum sternutatione; unde, et coryza nomen accepit.

177 13. Branchos est præfocatio faucium a frigido humore. Græci enim *guttur* βράγχος dicunt, circa quod fauces sunt, quas nos corrupte branchias dicimus.

14. Raucedo, amputatio vocis. Hæc et arteriasis vocatur, eo quod vocem raucam et clausam reddat ab arteriarum injuria. Suspirium nomen sumpsit, quia inspirationis difficultas est, quam Græci δύσπνοιαν dicunt, id est, *præfocationem*.

15. [d] Peripneumonia a pulmonibus nomen accepit. Est enim pulmonis tumor, cum spumarum sanguinearum effusione.

16. Hæmoptois, emissio sanguinis per os, unde et nomen sumpsit, αἷμα enim *sanguis* dicitur.

17. Phthisis est ulceratio, et tumor in pulmonibus, qui juvenibus facilius evenire solet; φθίσις autem apud Græcos dicta, quod sit totius corporis consumptio.

18. [e] Tussis Græce ab *altitudine* vocatur, quod a profundo pectoris veniat, cujus contraria est superior in faucibus ubi uva distillat.

19. [f] Apostema a *collectione* nomen accepit; nam *collectiones* Græci apostemata vocant.

20. Empye dicta est apostema intrinsecus, vel in latere, vel in stomacho, cum dolore, et febribus, et tussi, et abundantibus sputis, et purulentiis.

21. Hepaticus morbus a jecoris passione nomen accepit, Græci enim *jecur* ἧπαρ vocant.

22. Lienosis a *splene* vocabulum sumpsit. Græci σπλὴν *lien* vocant.

23. [h] Hydrops nomen sumpsit ab aquoso humore cutis, nam Græci ὕδωρ *aquam* vocaverunt, est enim humor subcutaneus, cum inflatione turgente, et anhelitu fetido.

24. [i] Nephritis a renum languore nomen accepit, *Renes* enim Græci νεφροὺς dicunt.

178 25. [j] Paralysis dicta a corporis impensatione,

A facta ex multa infrigidatione, aut in toto corpore, aut in parte.

26. [k] Cachexia nomen sumpsit a corporis malo habitu; καχεξίαν enim Græci *malam vexationem* vocaverunt. Fit autem hæc passio ex intemperantia ægrotantis, vel curatione mala medicantis, aut post ægritudinem tarda resumptione.

27. [l] Atrophia nomen accepit a diminutione corporis; nam Græci nutrimenti cessationem ἀτροφίαν dicunt. Est enim tenuitas corporis ex causis latentibus, et paulatim convalescentibus.

28. [m] Sarcia est superfluum carnis incrementum, quo ultra modum corpora saginantur; Græci enim *carnem* σάρκα vocant.

29. [n] Ischias, vocata a parte corporis quam vexat.
B Nam vertebrorum ossa, quorum summitas iliorum initio terminatur, Græci ἰσχία vocant. Fit autem de phlegmate quoties descenderit in recta ossa, et efficitur ibi glutinatio.

30. [o] Podagram Græci a retentione pedum dicunt nominatam, vel a ferali dolore, siquidem omne quod immite fuerit abusive agreste vocamus.

31. Arthriticus morbus ab articulorum passione vocabulum sumpsit.

32. Calculus petra est quæ in vesica fit, unde et nomen accepit. Gignitur autem ex materia phlegmatica.

33. Stranguria dicta est, eo quod stringat urinarum difficultate.

179 34. Satyriasis, juge desiderium veneris cum
C extensione naturalium locorum, dicta passio a Satyris.

35. [p] Diarrhœa, jugis ventris fluxus sine vomitu.

36. Dysenteria est divisio continuationis, id est, ulceratio intestini, Δὺς enim *divisio* est, ἔντερα *intestina*. [q] Fit autem antecedente fluore, quam Græci Διάῤῥοιαν vocant.

37. [r] Lienteria dicta, quod cibum tanquam per lævia intestina nullis obstantibus faciat prolabi.

38. Colica passio nomen sumpsit ab intestino quod Græci κῶλον appellant.

39. Ragades [*Al.* Ragadiæ] dicuntur, eo quod fissuræ sint rugis collectæ circa orificium. Hæ et hæmorroides a sanguinis fluore dictæ. Græci enim *sanguinem* αἷμα dicunt.

[a] *Coryza... quoties influxio.* E Cœl., lib. II, cap. 7.

[b] *In ossa ven.* — *In os ven n.* R. Cod.

[c] *Et provocationem.* Ita Goth. omnes alii *præfocationem.* Facilis lapsus ex digammo.

[d] *Perineupmonia.* Hanc superiori capite inter acutas posuit, alios fortasse secutus; hic Cœlium imitatur, qui eam in tardis numerat.

[e] *Tussis Græc.* Nempe βὴξ, quasi βὺξ, sive βίσσος, aut βύθος.

[f] *Apostema a collectione.* — *Collectionem* vocant recentiores quem Celsus *abcessum* nominat.

[g] *Empye.* Cœl. lib. II Tard., cap. 14: *Item empyica passio quod ex vomica collectionis interioris purulenta per tussiculam excludantur sputa.*

[h] *Hydrops.* Cœl., lib. III. cap. 8.

[i] *Nephritis.* Quæ etiam διαβήτης.

[j] *Paralysis dicta a corp. imp.* Ita omnes libri; neque
D deest qui tueatur hanc lectionem, esse enim *pensare* ponderare. Laborare igitur suo pondere paralyticos, qui ægre suos artus (ut ait Seneca) moliantur. Nobis illud suspicari venit in mentem, ex librarior. compendiis natum esse vitium. Fuisse enim potuit: *dissolutio corporis impensationem*, id est, dissolutio corporis impediens actionem.

[k] *Cachexia.* Cœl., lib. III, cap. 6.

[l] *Atrophia.* Idem, lib. II, cap. 14, et lib. III, cap. 7.

[m] *Sarcia.* Ita lib. omnes. Cœl., *polysarcia.*

[n] *Ischias.* Idem, lib. V, cap. 1.

[o] *Podagra.* Ibid., cap. 2.

[p] *Diarrhœa.* Diarrhœa et satyriasis in acutis numerantur a Cœlio.

[q] *Fit autem anteced. f.*, etc. Verba sunt Cœlii, lib. IV, cap. 6.

[r] *Per lævia intestin.* Al., *lenia.*

CAPUT VIII.

De morbis qui in superficie corporis videntur.

1. Alopecia est capillorum fluor circumscriptis pilis fulvis [a] æris qualitatem habentibus : vocata hoc nomine a similitudine animalis vulpeculæ, quam Græci ἀλώπεκα vocant.

2. Parotides sunt duritiæ, vel collectiones, quæ ex febribus, **180** vel aliquo alio nascuntur in aurium vicinitate ; unde et παρωτίδες sunt appellatæ, ὦτα enim Græce *auriculæ* dicuntur.

3. Lentigo, vestigia macularum parvula in rotunditatem formata, a specie lenticulæ dicta.

4. [b] Erysipelas est quam Latini *sacrum ignem* appellant, id est, exsecrandum per antiphrasim. Siquidem in superficie rubore flammeo [c] cutis rubescit. Tunc moto rubore quasi ab igne vicina invaduntur loca, ita ut etiam febris excitetur.

5. Serpedo est rubor cutis cum pustularum exstantia, et nomen sumpsit a *serpendo*, eo quod serpat per membra.

6. Impetigo est sicca scabies, prominens a corpore, cum asperitate et rotunditate formæ. Hanc vulgus *sarnam* appellat.

7. Prurigo vocata a *perurendo* et ardendo.

8. Nyctalmus est passio qua per diem visus patentibus oculis denegatur, et nocturnis irruentibus tenebris redhibetur, aut, versa vice (ut plerique volunt), die redditur, nocte negatur.

9. [d] Verrucæ aliud sunt, satyriasis aliud. Verrucæ singulatim sunt, satyriasis vero una fortior, ac circa ipsam plures inveniuntur.

10. Scabies et lepra, utraque passio, asperitas cutis cum pruritu, et squammatione ; sed scabies tenuis asperitas et squammatio est. **181** Hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta amittat. Nam scabies quasi *squammies*.

11. [e] Lepra vero cutis asperitas squammosa lepidi similis, unde et nomen sumpsit, cujus color nunc in nigredinem vertitur, nunc in alborem, nunc in ruborem. In corpore hominis ita lepra dignoscitur, si variatim inter sanas cutis partes color diversus appareat, aut si ita se ubique diffundat, A ut omnia unius coloris quamvis adulterini faciat.

12. Elephantiacus morbus dicitur ex similitudine elephantis, cujus naturaliter dura et aspera pellis nomen morbo in hominibus dedit, quia corporis superficiem similem facit elephantorum cuti, sive quia ingens passio est, sicut animal ipsum, ex quo derivatum ducit nomen.

13. [f] Icteris Græce appellatur a cujusdam animalis nomine, quod sit coloris fellis. Hunc morbum Latini *arcuatum* appellant ad similitudinem cœlestis arcus. *Auruginem* vero Varro appellari ait a colore auri. [g] Regium autem morbum inde æstimant dictum, quod vino bono et regalibus cibis facilius curetur.

14. [h] Cancer a similitudine maritimi animalis vocatum vulnus (sicut medici dicunt) nullis medicamen- B tis sanabile. Aut ergo præcidi solet a corpore membrum ubi nascitur, ut aliquanto diutius vivat, **182** tamen inde mortem quamlibet tardius affuturam.

15. Furunculus est tumor in acutum surgens, dictus quod ferveat, quasi *fervunculus ;* unde et Græce ἄνθραξ dicitur, quod sit ignitus.

16. [i] Ordeolus est parvissima, et purulenta collectio in capillis palpebrarum constituta, in medio lata, et ex utroque conducta, hordei granum similans ; unde et nomen accepit.

17. [j] Oscedo est qua infantum ora exulcerantur, dicta ex languore oscitantium.

18. Frenusculi ulcera circa rictum oris, similia his quæ fiunt jumentis asperitate frenorum.

19. Ulcus putredo ipsa, vulnus quod ferro fit quasi C vi. Et ulcus, quod olet quasi olcus.

20. Pustula est in superficie corporis turgida, veluti collectio.

21. [k] Papula est parvissima cutis erectio, circumscripta cum rubore, et ideo papula dicta, quasi *pupula*. Sirimpio...

22. Sanies dicta, quia ex sanguine nascitur, excitato enim calore vulneris, sanguis in saniem vertitur. Nam sanies non fit in quocunque loco, nisi ubi sanguis advenerit, quia omne quod putrescit, nisi calidum, et humidum fuerit, quod est sanguis, putrefieri

Cap. VIII. [a] *Circumscriptis p. f. æris qualitatem habentibus.* Al., *aeris.* Sed rejiciebat hæc omnia, ut aliena, Chacon.

[b] *Erysipelas.* Ab ἐρὶ voce, *augendi*, et σύπεσθαι, *putrescere*, ἐρισήπελας vocari quidam volunt.

[c] *Cutis rubescit.* Al., *cutes rubescunt.*

[d] *Verrucæ aliud sunt, satyriasis.* Editio antiqua *phthiriasis*, Manuscripti omnes *satyriasis* habent. Morbus uterque a verrucoso valde diversus. Quamvis *satyriasis* nomine, alia quoque morborum genera ab eo de quo superiori capite dixit significantur. Ut *phthites*, aut *phthiriasis* velimus. Eustachius facit, qui Il, 6, ad verba οἱ Μίλητον ἔχον, Φθιρῶν τ᾽ ὄρος ἀκριτόφυλλον : Φθεὶρ (inquit) σημαίνει τὴν πίτυν, καὶ τοὺς κώνους τῆς πίτυος. Quod si verum est, magna similitudo φθεροί, sive, ut loquitur Didymus, φθείραις, cum verrucis. Si quis *satyriasis* magis probat, Gothicos Codices auctores habeat.

[e] *Lepidi similis.* Id est, squammæ. Cassius Felix : *Lepida species scabiei corticosa squammas in se ostendens Græce dictas lepidas*, *unde nomen a Græco lepra accepit.* Scribon., Larg. cap. 133 : *Squamma æris*, *quam Græci* λεπίδα *vocant.*

[f] *Icteris...a cujusd. animal.* Galen., *ab ictide mustella agresti.* Plinius, *ab ictero avicula.* Gloss. : D *Aurugo*, ἰκτερίς. Hieronym., Amos. IV : ירקון *id est*, auruginem, *omnes* icteron *transtulerunt.*

[g] *Regium.* Plin., lib. XXII, cap. 4 : *Varro* regium *cognominatum morbum arquatum tradit quoniam mulso curetur.*

[h] *Cancer.* Locus sumptus ex Aug. lib XXII, de Civit., cap. 8 ; sed *ulcus* dicendus fuit potius quam *vulnus* cancer, si vere paulopost vulnus ab ulcere distinguit.

[i] *Ordeolus...ex utroque conduct.* Libri A. Aug. *ex utraque parte conducta*, id est, ut ipse interpretabatur, angusta, et quasi conclusa, vel circumducta.

[j] *Oscedo.* Duo morbi confundi videntur, oscedo et quas Græci ἄφθας vocant. Ergo hæc quidam ita distinguebat : Oscedo dicta ex languore *oscitantium.* Aphthæ, quibus infantium ora exulcerantur.

[k] *Papula*, *q.* PUPULA. Al., *quasi papilla.* Pupulas veteres puellas dicebant laneas.

non potest. [a] Sanies autem, et tabes sibi differunt. Fluere enim sanie vivorum est, tabe mortuorum.

23. Cicatrix est obductio vulneris, naturalem colorem partibus servans, dicta, quod obducat vulnera, atque obcæcet.

183 CAPUT IX.

De remediis et medicaminibus.

1. Medicinæ curatio spernenda non est. [b] Meminimus enim et Isaiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandasse, et Paulus apostolus Timothæo modicum vinum prodesse dixit.

2. Curatio autem morborum tribus generibus constat: pharmacia, quam Latini *medicamina* vocant; chirurgia, quam Latini *manuum operationem* appellant, *manus* enim apud Græcos χεὶρ vocatur; diæta, quam Latini *regulam* nuncupant, est enim observatio legis et vitæ.

3. Sunt autem omnium curationum species tres: primum genus diæticum; secundum pharmaceuticum; tertium chirurgicum. [c] Diæta est observatio legis et vitæ. Pharmacia est medicamentorum curatio. Chirurgia est ferramentorum incisio; nam fero exciduntur quæ medicamentorum non senserint medicinam.

4. Antiquior autem medicina herbis tantum et succis erat. Talis namque medendi usus cœpit; deinde ferro et cæteris medicamentis.

5. Omnis autem curatio, aut ex contrariis, aut ex similibus adhibetur. Ex contrariis, ut frigidum calido, vel siccum humido, sicut et in homine superbia sanari non potest, nisi humilitate sanetur.

6. Ex similibus vero, sicut ligamentum vel rotundo vulneri rotundum, vel oblongo oblongum apponitur. Ligatura enim ipsa non eadem membris et vulneribus omnibus, sed similis simili coaptatur, quæ duo etiam ipsa adjutoria nominibus suis significant.

7. *Nam antidotum* Græce, Latine *ex contrario datum* dicitur. Contraria enim contrariis medicinæ ratione curantur. At contra ex simili, **184** ut πικρὰ, quod interpretatur *amara*, quia gustus ejus amarus est. Ex convenienti enim nomen accepit, quia amaritudo morbi amaritudine solvi solet.

8. Omnia autem medicamenta ex propriis causis habent vocabula. Hiera enim dicta quasi *divina*. Arteriaca, quod apta sint gutturis meatui, et tumores faucium et *arteriarum* leniant. Theriaca est antidotum serpentinum, quo venena pelluntur, ut pestis peste solvatur. Cathartica Græce, Latine *purgatoria* dicuntur.

9. [d] Catapotia, eo quod modicum potetur, seu ingluliatur. Diamoron a succo mori nomen sumpsit, ex quo conficitur; sicut diacodion, quia ἐκ τῆς κωδείας, id est, *ex papavere* fit; sicut diaspermaton, quia ex seminibus componitur.

10. [e] Electarium vocatum, eo quod molle sorbeatur. Trochiscus dictus, quia in modum rotulæ deformatur, τροχὸς enim Græce rota dicitur. [f] Collyria, Latine sonant, quod vitia oculorum detergant. Epithema, eo quod superponatur, aliis adjutoriis præcedentibus.

11. Cataplasma, eo quod inductio sola sit. Emplastrum, eo quod inducatur. Malagma, eo quod sine igne maceretur et comprehendatur. Enema Græce, Latine *relaxatio* dicitur. [g] Pessaria dicta, quod intus injiciantur.

12. Medicinam jumentorum Chiron quidam Græcus invenit; inde pingitur dimidia parte homo, dimidia equus. Dictus autem Chiron ἀπὸ τοῦ χειρίζειν, quia chirurgus fuit.

13. Criticos dies medici vocant, quibus, credo, ex judicio infirmitatis illud nomen impositum est, quod quasi judicent hominem, et sententia sua, aut puniant, aut liberent.

185 CAPUT X.

De libris medicinalibus.

1. Aphorismus est sermo brevis, integrum sensum propositæ rei scribens.

2. Prognostica prævisio ægritudinum, a *prænoscendo* vocata. Oportet enim medicum et præterita agnoscere, et præsentia scire, et futura prævidere.

3. [h] Dynamidia potestas herbarum, id est, vis et possibilitas. Nam in herbarum cura vis ipsa δύναμις dicitur. Unde et Dynamidia nuncupatur, ubi eorum medicinæ scribuntur.

4. Botanicum herbarium dicitur, quod ibi herbæ notentur.

CAPUT XI.

De instrumentis Medicorum.

1. Enchiridion dictum, quod manu astringatur, dum plurima contineat ferramenta. χεὶρ enim Græce *manus* vocatur.

2. Phlebotomum ab incisione vocatum. Nam *incisio* Græce τομὴ dicitur.

3 [i] Simile... Angistrum... Spatomele...

[a] *Sanies autem, et tabus.* E Serv. Æn. VIII, ad verb. *Tormenti genus.*

Cap. IX. — [b] *Meminimus enim et Isaiam.* Verba sunt Tertull., in lib. de Coron. Milit.

[c] *Diæta observatio legis et vitæ.* — *Legis* cur dixerit, haud ita obviam. Sic apud Demosth. δίαιταν ἐπιτρέψαι, et apud Thucydidem διαιτῶμαι idem esse quod πολιτεύομαι observarunt ante nos alii.

[d] *Catapotia.* Scrib., Larg. cap. 87 : *Catapotium, id est, medicamentum quod non diluitur, sed ita ut est devoratur.*

[e] *Electarium.* Ita vocatur a Cœl., lib. III, Acut., cap. 4 ; *ectigma* a Plin., lib. XX, cap. 14 et 22 ; *quod sub lingua liquatur*, a Celso.

[f] *Collyria.* Ἀπὸ τοῦ κωλύειν τὸν ῥοῦν, id est, a prohibenda fluxione.

[g] *Pessaria.* Cels. lib. V, cap. 21 *Ut ea quæ feminis subjiciunt* πεσσοὺς *Græci vocant.* Inde πεσσάριον diminutionis vox. Isidorus vero *pessaria*, quod pessum eant, dicta videtur existimasse.

Cap. X. — [h] *Dynamidia.* Sic appellarunt recentiores medici Caleni libros de Simplicibus medicament., servatque hodie id nomen vetus eorum librorum interpretatio.

Cap. XI. — [i] *Simile... Angistrum... Spatomele.* Harum vocum interpretationes desunt. Σμίλης usus est in expurgandis vulneribus. Unde σμίλευμα vocat Aristoph. in Ranis, quod abraditur. Inde etiam σμιλάριον minuendi forma. *Angistrum* medici, nunc *uncinum* dicunt. Spatomele ad exploranda ulcera adhibetur; μίλης, etiam meminit Pollux ad idem opus.

4. [a] Guva, quæ a Latinis a similitudine *cucurbita*, [b] a suspirio *ventosa* vocatur. **186** Denique animata spiritu per igniculum, dehinc præciso corpori superposita, omne quod intra cutem vel altius æstuat, sive humorem, sive sanguinem evocat in superficiem. Clyster...

5. Pila a pinsendis seminibus, id est, terendis. Hinc et pigmenta, eo quod in pila et pilo aguntur, quasi pilagmenta. Est enim pila vas concavum, et medicorum aptum usui, in qua proprie ptisanæ fieri et pigmenta concidi solent.

6. Varro autem refert Pilumnum quemdam in Italia fuisse, [c] qui pinsendis præfuit arvis, unde et pilumni, et pistores. Ab hoc ergo pilum et pila inventa, quibus far pinsitur, et ex ejus nomine ita appellata. Pilum autem est unde contunditur quidquid in pilam mittitur.

7. Mortarium, quod ibi jam semina in pulverem redacta et mortua condiantur.

8. [d] Coticula est, in qua circumducta collyria resolvuntur, erit enim lenis. Nam aspera frangi potius quam resolvi collyrium facit.

187 CAPUT XII.

De odoribus et unguentis.

1. Odor vocatus ab aere.

2. Thymiama lingua Græca vocatur, quod sit odorabile. Nam thymus dicitur flos, qui odorem refert, de quo Virgilius :

....redolentque thymo fragrantia mella.

3. Incensum dictum, quia igne consumitur dum offertur.

4. Tetraidos, formulæ incensi in longitudinem porrectæ, quæ fiunt ex quatuor pigmentis. *Quatuor* enim Græce τέτταρα, *formula* εἶδος dicitur.

5. Stacte est incensum quod ex pressura manat, dictum a Græcis [e] ἀπὸ τοῦ στάζειν, quod est *manare*, et *distillare*.

6 Myrobalanum, quia fit ex glande adorata, de quo Horatius:

Et pressa tuis balanus capillis.

Oleum est purum, nullique rei admistum. Unguentum vero est omne quod ex communi oleo confectum, aliarum specierum commistione augetur, odoris jucunditatem sumens, et longius redolens.

7. Unguenta autem quædam dicuntur a locis, ut [f] Telinum, cujus Julius Cæsar meminit, dicens: *Corpusque suavi Telino unguimus.* Hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est una ex Cycladibus.

188 8. Sunt et quædam ab inventorum nomine, ut Amaracinum. [g] Nam quidam tradunt regium quemdam puerum, Amaracum nomine, complura unguentorum genera ferentem casu prolapsum esse, et majorem ex commistione odorem creasse. Unde nunc optima unguenta Amaracina dicuntur, sunt autem ex genere florum.

9. Item alia quæ a materiæ suæ qualitate dicuntur, ut rosaceum a rosa; Cyprinum a flore Cypri; unde et propriæ materiæ odorem referunt.

10. Ex his quædam simplicia unguenta sunt quæ ex una tantum specie existunt, unde et sui nominis referunt odoratum, ut Anethinum: est enim sincerum ex oleo et anetho tantum. Composita autem sunt, quæ pluribus admistis fiunt; unde et neminis sui odorem non habent; quia obtinentibus aliis quæ admiscentur, incertum odorem ducunt [h].

11. Cerotum...

Chalasticum....
Martiatum....

CAPUT XIII.

De initio medicinæ.

1. Quæritur a quibusdam, quare inter cæteras

---

[a] *Guva.* Ita meliores Cod. Alii cum Impress. antiq., *Guviæ.* Utramque lectionem defendunt viri doctissimi. Qui *Guvia* volunt, ex errore lectionis Græcæ vocis *Guvia* fluxisse dicunt. Græcis namque συκία, vel σικία *cucurbita;* permutari namque sæpe i et u, alteramque in alterius locum immigrare. Chacon, qui *Guva* mallebat ex *Cufa g* pro *c*, et *v* pro *f* digammo subeuntibus factum *Guva* existimabat. Vocari enim cucurbitas leves, quæ sine scarificatione adhibentur, a Græcis κούφας, et quidem non modo *u* pro *f* in Gothicis libris frequens, sed et lib. XIX, cap. 19, in Codice Oniensi pervetusto *Gufia* est, ubi in reliquis omnibus *Guvia* instrumentum fabror. De Cuphis porro sæpe Cœlius, ut lib. IV, cap. 7: *Cucurbitæ apponendæ leves, quas Græci cuphas vocant;* et cap. 8: *appositio cucurbitæ levis, quam Græci cupham vocant.* Isidorum vero, qui cucurbitas omnes a Græcis cuphas vocari putaret, deceptum Cœlii lectione idem fatebatur.

A suspirio ventosa. Satyricus :

Jam dudum caput hoc ventosa cucurbita quærit.

Et Theod. Priscianus, lib. II, cap. 6 : *His cucurbitæ ventosæ sunt imponendæ.* Celsus cucurbitas medicinales appellat.

[c] *Pinsendis præfuit arvis.* Ita Cod. omnes, *Herbis* tamen legit Hispanus interpres: *Varro dice, que Pilomino fue un hombre, en Italia que mejor molia yervas, y mejor las amasaba, que todos los otros.* Sed quia frumento pinsendo præfuisse ait Servius, initio libri IX, *arvis* ex libris retinuimus, ut *arvis* pro *frumentis* ponatur, ut apud Horat.

Ne percuncteris fundus meus, optime Quincti,
Arvo pascat herum, an baccis opulentet olivæ,

etc.

[d] *Coticula.* Al., *citicula.* A. Augustinus, *Cotyla.* Plinius, lib. XXXI, cap. 9, de Sale: *Ad hæc Hispaniensis eligitur, contraque suffusiones oculorum cum lacte in coticulis teritur.*

Cap. XII. — [e] ἀπὸ τοῦ στάζειν. Vet Cod. παρὰ τὸ σταχὴν στάζειν, id est, obtritum. Al. id est, *optimum.*

[f] *Telinum, cujus Jul. Cæs.* Ad libros de Analog. hæc refert Fulvius Ursinus. Sed A. Augustinus non Cæsaris dictatoris, sed Strabonis Tragici verba putabat, cujus Cicero meminit in Bruto, et Festus in Prophetas, quod senarius ipse prope integer nobis quoque persuadet. Integer autem fortasse fuit: *Corpusque suavi Telini unguine unguimur.* Telini meminit etiam Tertull. in lib. de Pall. et Athenæus lib. XV, cap. 15.

[g] *Nam quidam tradunt regium quemd. puer.* E Serv., Æn. I.

[h] *Ut cerotum chalasticum* : Conjuncte hæc legebat Chacon ex Marcell., lib. de Medic., cap. 35 : *chalasticum Olympiacum cerotarium insigne;* et cap. 25: *descriptio ceroti chalastici.* Apud Priscianum vero, lib. II, cum chalastici lomenti, cataplasmatis, adjutorii, aquæ, clysteris mentio fit, in his omnibus chalastici, vox laxandi vim habet. Martiatum vero ab inventore dicunt appellatum, ut Marcelianum, de quo Martialis:

Cujus olet toto pinguis coma Marceliano,
Et splendent vulso brachia trita pilo.

liberales disciplinas medicinæ ars non contineatur. Propterea, quia illæ singulares continent causas, ista vero omnium. Nam et grammaticam medicus scire jubetur, ut intelligere vel exponere possit quæ legit.

2. Similiter et rhetoricam, ut veracibus argumentis valeat definire quæ tractat. Nec non et dialecticam propter infirmitatum causas ratione adhibita perscrutandas atque curandas. Sic et arithmeticam propter numerum horarum in accessionibus et periodis dierum.

3. Non aliter et geometriam propter qualitates regionum et locorum situs in quibus doceat quid quis observare debeat. Porro musica incognita illi non erit, nam multa sunt quæ in ægris hominibus **189** per hanc disciplinam facta leguntur, sicut de David legitur, quia a spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Asclepiades quoque medicus phreneticum quemdam per symphoniam pristinæ sanitati restituit.

4. Postremo et astronomiam notam habebit, per quam contempletur rationem astrorum, et mutationem temporum, nam sicut ait quidam medicorum, cum ipsorum qualitatibus et nostra corpora commutantur.

5. Hinc est quod medicina *secunda philosophia* dicitur. Utraque enim disciplina totum sibi hominem vindicat. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.

LIBER QUINTUS.

DE LEGIBUS ET TEMPORIBUS.

CAPUT PRIMUM.

De auctoribus legum.

1. Moyses [a] genti Hebraicæ primus omnium divinas leges sacris Litteris explicavit. [b] Phoroneus rex Græcis primus leges judiciaque constituit.

2. [c] Mercurius Trismegistus primus leges Ægyptiis tradidit. [d] Solon primus leges Atheniensibus dedit. [e] Lycurgus primus Lacedæmoniis jura ex Apollinis auctoritate confinxit.

190 3. [f] Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, primus leges Romanis edidit; deinde [g] cum populos seditiosos magistratus ferre non posset, decemviros legibus scribendis creavit, qui leges ex libris Solonis in Latinum sermonem translatas XII tabulis exposuerunt.

4. Fuerunt autem hi : Appius Claudius, T. Genutius, P. Sextius, Spur. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, [h] P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Hi [i] decemviri legum conscribendarum electi sunt.

5. [j] Leges autem redigere in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseveravit, obtrectatorum metu; [k] deinde Cæsar cœpit id facere, sed ante interfectus est.

6. Paulatim autem antiquæ leges vetustate atque incuria exoluerunt; quarum etsi nullus jam usus est, notitia tamen necessaria videtur.

7. [l] Novæ a Constantino Cæsare cœperunt, et reliquis succedentibus; **191** erantque permistæ, et inordinatæ. [m] Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregoriani et Hermogeniani Codicem factum constitutionum a Constantini temporibus, sub proprio cujusque imperatoris titulo, disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocavit.

CAPUT II.

De legibus divinis et humanis.

1. Omnes autem leges, aut divinæ sunt, aut humanæ. Divinæ natura, humanæ moribus constant; ideoque hæ discrepant, quoniam aliæ aliis gentibus placent.

2. [n] Fas lex divina est; jus lex humana. [o] Transire per alienum fas est, jus non est.

Cap. I. — [a] *Moyses genti Hebraicæ.* Ex Euseb. Chron.

[b] *Phoroneus rex Græcis.* Qui fuit Argivor. Rex II, ut ibid. tradidit Euseb.

[c] *Mercurius Trismeg.* Lact., lib. I, cap. 16.

[d] *Solon primus.* Ante Solonem scripserat leges Dracon. Sed populus Atheniensis uni Soloni reip. initia accepta ferre solitus est.

[e] *Lucurgus.* Aug., II de Civit., cap. 16 : *Quamvis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Appollinis auctoritate se instituisse confinxerit, quod prudenter Romani credere noluerunt; propterea non inde acceperunt.*

[f] *Numa Pompil*, Virgil. :

Nosco crines incanaque menta
Regis Romani primus qui legibus urbem
Fundabit.

Quamvis Romulum et Tatium suas ante leges condidisse dicant Festus in Plorare, et Pompon., cap. 2, d. de Orig. Jur.

[g] *Cum populos seditiosos magistr.* Ex lib. de Viris Illust. in Virginio, et *seditiosus* legebat Chacon ex veteribus quibusdam libris. Nondum enim fuisse seditiosos magistratus.

[h] *P. Curiatus.* Ex Livio et Cassiod. Al., *Curatius.*

[i] *Hi decemvir. leg. c. e. s.* At non hi XII tab. auctores, sed his suffecti, excepto App. Claudio. Gratianus, *legum scribendarum causa.*

[j] *Leges autem redigere.* Unde hoc sumpserit, incertum. A Cod. Tarracon. uno abest vox *Pompeius.* Unde suspicabatur A. Aug. *C.* primum scriptum fuisse, inde factum *Consul,* additumque ab aliquo *Pompeius* ex margine. Cum *C.* Ciceronem fortasse ostenderet, quem constat librum edidisse de jure civili in artem redigendo. Sed quod sequitur, *non perseverasse obtrectatorum metu*, nescio an satis in Ciceronis personam cadat, cadit autem optime in Pompeium, cujus potentia invidiosa et suspecta erat.

[k] *Deinde Cæs.* Suet. in Julio.

[l] *Novæ a Constantin. Cæs. cœp.* A. Aug. : *Propter Theodosianas,* inquit, *constitut.*, *quarum collectio ex Christianorum principum constitutionibus const., eoque volumine Hispania utebatur* (*non Justiniani Codice*) *sumpto ex tribus Codicibus, in quibus leges Paganorum et Christianorum continentur.*

[m] *Postea Theodos. min.* Sic etiam Ivo., part. IV, cap. 170, Decret. et lib. II, tit. 12, cap. 17, Panormiæ. Legitur etiam *junior,* in quibusdam Gratiani et Isidori libris.

Cap. II. — [n] *Fas lex divina.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Fas, et jura sinunt.*

[o] *Transire per alienum.* Ita Goth. Cod.; *agrum* addidit Gratianus.

CAPUT III.

Quid differant inter se jus, leges et mores.

1. Jus [a] generale nomen est, lex autem juris est species. Jus [b] autem dictum, quia justum. Omne autem jus legibus et moribus constat.

192 2. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, sive lex non scripta. Nam lex a *legendo* vocata, quia scripta est.

3. Mos autem longa consuetudo est de moribus [c] tracta tantumdem. [d] Consuetudo autem est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex. Nec differt, scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendat.

4. Porro [e] si ratione lex constat, lex erit omne jam quod ratione constiterit, duntaxat, quod religioni congruat, quod disciplinæ conveniat, quod saluti B proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu.

CAPUT IV.

Quid sit jus naturale.

1. Jus, aut naturale est, aut civile, aut gentium. Jus naturale est commune omnium nationum, et quod ubique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habeatur, ut: viri et feminæ conjunctio, [f] liberorum susceptio et educatio, communis omnium possessio, et omnium una libertas, acquisitio eorum quæ cœlo, terra marique capiuntur.

193 2. Item depositæ rei [g] vel commodatæ restitutio, violentiæ per vim repulsio. [h] Nam hoc, aut si quid huic simile est, nunquam injustum, sed naturale, æquumque habetur. C

CAPUT V.

Quid sit jus civile.

1. Jus [i] civile est, quod quisque populus, [j] vel civitas sibi proprium, [k] humana divinaque causa constituit.

CAPUT VI.

Quid sit jus gentium.

1. Jus gentium est sedium occupatio, ædificatio, munitio, bella, captivitates, servitutes, postliminia, A [l] fœdera, paces, induciæ, legatorum non violandorum religio, connubia inter alienigenas prohibita; et inde jus gentium, quod eo jure omnes fere gentes utuntur.

CAPUT VII.

Quid sit jus militare.

1. Jus militare est belli inferendi solemnitas, fœderis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem, vel pugnæ commissio. Item signo dato receptio; item flagitii militaris disciplina, si locus deseratur; item [m] stipendiorum modus, dignitatum gradus, præmiorum honor veluti cum corona vel torques donantur.

2. **194** Item prædæ decisio, et pro personarum qualitatibus et laboribus justa divisio, item principis portio.

CAPUT VIII.

Quid sit jus publicum.

1. Jus [n] publicum est in sacris, et sacerdotibus, et in magistratibus.

CAPUT IX.

Quid sit jus Quiritium.

1. Jus Quiritium est proprie Romanorum, [o] quo nulli tenentur nisi Quirites, id est, Romani, tanquam de legitimis hæreditatibus, [p] de cretionibus, de tutelis, de usucapionibus; quæ jura apud nullum alium populum reperiuntur, sed propria sunt Romanorum, et in eosdem solos constituta.

2. Constat autem jus Quiritium ex legibus, et plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus principum, et edictis, [q] sive prudentum responsis.

CAPUT X.

Quid lex.

1. Lex [r] est constitutio populi, qua majores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt.

CAPUT XI.

Quid scita plebium.

1. Scita [s] sunt quæ plebes tantum constituunt; et vocata scita, quod ea plebs sciat, [t] vel quod sciscit ita uti rogata fuit.

CAP. III. — [a] *Jus generale.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Jura dabat, legesque viris.*

[b] *Jus autem dictum, quia justum.* Ulp., cap. 1, de Just. et jur.: *Est autem jus a justitia appellatum;* et Paul., cap. 11: *Jus autem pluribus modis dicitur,* etc.

[c] *Tracta tantumdem.* Ita plerique Cod; unus Tarracon., *tracta tantum.*

[d] *Consuetudo autem est i. q. m c.* Ex Juliano, cap. 32, de Legibus. Reliqua ex Tertull., lib. de Corona Milit.

[e] *Si ratione lex constat.* Ita apud Tertull. Al., *consistat,* ut lib. II, cap. 10, et apud Gratian.

CAP. IV. — [f] *Liberorum susceptio.* Ita meliores Cod., non *successio.* Male enim ante procreationem et educationem successio collocaretur.

[g] *Vel commodatæ restitutio.* Al., *commendatæ pecuniæ,* non perinde recte.

[h] *Nam hoc.* Paul., cap. 9, de Just.: *Jus pluribus modis dicitur, uno modo cum id, quod semper æquum, et bonum est jus dicitur, ut est naturale.*

CAP. V. — [i] *Jus civile.* Ex Caj., cap. 9, de Just. et Jur.

[j] *Vel civitas.* Ex c. *Omnis,* de Just. et Jur. D.

[k] *Humana divinaque causa. Divina humanaque,* Gratianus. Est autem posita conjunctio pro disjunctione, quod neque jurisconsultis insolens.

CAP. VI. — [l] *Fœdera paces.* Sallust., in Jugurth.: *Leges judicia, fœdera, atque paces.*

CAP. VII. — [m] *Stipendiorum modus.* Hinc duplicarii, quibus virtutis ergo stipendia duplicabantur; et ære diruti, quibus detrahebantur ignominiæ causa. Vid. Fest. et Cicer. in Verr.

CAP. VIII. — [n] Ex Ulp., cap. 1, de Just. et Jur.

D CAP. IX. — [o] *Quo nulli tenentur, nisi dives Rom.* Hæc Romanorum erant propria propter multas juris observationes, et solemnitates Quiritum proprias. Alioqui legitimæ hæreditates, et tutelæ, et usucapiones, etiam apud Græcos erant Græcorum legibus. Sed Romæ Græci peregrini erant, nisi qui cives Romani fuerunt, et hæredes fieri non poterant, neque ab intestate succedere ex jure Quirit., quo jure alii non tenentur nisi cives Romani.

[p] *De cretionibus.* De quibus inf., cap. 24, et Ulp., in fragm.

[q] *Sive prudentum resp.* Disjunctio pro conjunctione satis frequens in hoc opere.

CAP. X. — [r] *Lex est.* Sup., lib. II, cap. 10.

CAP. XI. — [s] *Scita sunt.* Plebiscita. Grat., d. 2, cap. 3.

[t] *Vel quod sciscit ita uti rogata fuit.* Vel *quod exsciscit ut et rogat, et fuit,* Salm. et compl. Codices vetustissimi, non longe a recta scriptura. Alii, *quod*

CAPUT XII.
Quid senatusconsultum.

1. Senatusconsultum, quod tantum senatores [a] populis consulendo decernunt.

CAPUT XIII.
Quid constitutio et edictum.

1. Constitutio, vel edictum, quod rex, vel imperator constituit, vel edicit.

196 CAPUT XIV.
Quid responsa prudentum.

1. Responsa sunt, quæ jurisconsulti respondere dicuntur consulentibus; unde [b] et responsa Pauli dicta. Fuerunt enim quidam prudentes, et arbitri æquitatis, qui [c] institutiones civilis juris compositas ediderunt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent.

CAPUT XV.
De legibus consularibus, et tribunitiis.

1. Quædam etiam leges dicuntur ab iis qui condiderunt, ut [d] consulares, tribunitiæ, Juliæ, Corneliæ. Nam et sub Octaviano Cæsare [e] suffecti consules Papius et Poppæus legem tulerunt, quæ a nominibus eorum appellatur Papia, Poppæa, continens patrum præmia pro suscipiendis liberis.

2. Sub eodem quoque imperatore [f] Falcidius tribunus plebis legem fecit, ne quis plus testamento legaret quam ut quarta pars superesset hæredibus. Ex cujus nomine lex Falcidia nuncupata est. **197** Aquilius quoque legem condidit, quæ hactenus Aquilia nuncupatur.

A

CAPUT XVI.
De lege satyra.

1. Satyra [g] vero lex est quæ de pluribus rebus simul eloquitur, dicta a copia rerum, et [h] quasi a *saturitate;* unde, [i] et satyram scribere est poemata varia condere, ut Horatii, Juvenalis et Persii.

CAPUT XVII.
De legibus Rhodiis.

1. Rhodiæ leges navalium commerciorum sunt, ab Insula Rhodo cognominatæ, in qua antiquitus mercatorum usus fuit.

198 CAPUT XVIII.
De privilegiis.

1. Privilegia autem sunt leges privatorum, quasi
B privatæ leges. Nam privilegium inde dictum, [j] quod in privato feratur.

CAPUT XIX.
Quid possit lex.

1. [k] Omnis autem lex, aut permittit aliquid, ut vir fortis petat præmium; aut vetat, ut, Sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat; aut punit, ut, Qui cædem fecerit capite plectatur, ejus enim præmio, aut pœna vita moderatur humana.

CAPUT XX.
Quare facta sit lex.

1. Factæ sunt leges ut earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis, formidato supplicio, refrenetur nocendi facultas.

sciscitatur et rogat, mendose; non enim plebs rogabat, sed ipsa potius rogabatur illa formula: *Velitis, jubeatis, Quirites,* et in fine: *Hæc uti dixi, ita vos, Quirites, rogo.* Post rogationem plebs in suffragium vocabatur; binæ singulis tabellæ ministrabantur: alteri *A* littera erat inscripta, quæ *Antiquo,* id est, *antiqua probo,* significabat; alteri *V. R.,* id est, *uti rogas.* Est autem *scisco,* ut Festus interpretatur, *jubeo, sententiam dico,* vel *suffragium fero.* Quod si *sciscitatur et rogatur,* vel *sciscitur et rogatur* legas, ut est in aliis libris, posterius prioris erit interpretatio. Gloss., *sciscit,* πυνθάνεται.

Cap. XII. — [a] *Populis.* Ita omnes libri; sed *Populi Rom.* legebat Chacon. Natus error ex similitudine *s* et *r* Gothicorum characterum, quorum prius *s,* posterius *r* illis fuit.

Cap. XIV. — [b] *Responsa Pauli.* Qui XXIII libros Responsorum scripsit, ex quibus multa in Digestor. libris leguntur.

[c] *Institutiones juris civil.* A responsis ad institutiones venisse dicebat A. Augustinus propter Caii institutiones cum Pauli sententiis ab Alarico editas post Codicem Theodosianum.

Cap. XV. — [d] *Consulares, Tribunitiæ.* Consulares leges vocabantur quæ, consule populum rogante, latæ erant. Tribunitiæ quæ, tribuno; quamvis hæc *plebiscita* proprie appellarentur, sed sæpius *leges,* Cic., III de Legibus: *Leges sunt veteres, neque eæ consulares (si quid interesse arbitramini), sed tribunitiæ.* Vid. Angell., lib. X, cap. 20.

[e] *Suffecti consules.* Consules suffecti dicebantur qui non Kalendis Januariis, ut ordinarii, sed aliqua parte anni consolatum capiebant. Senec., lib. III de Ira, cap. 31: *Dedit mihi præturam, sed consulatum speraveram; dedit duodecim fasces, sed non fecit ordinarium consulem; a me numerari voluit annum, sed*

C *deest mihi ad sacerdotium,* etc. Ausonius, in Gratiar. actione: *Sed consulatus ille cujusmodi? Ordinario suffectus, bimestri spatio interpositus, in sexta anni parte consumptus.* Vid. Dion., lib. XLVIII.

[f] *Falcidius.* Locus ex Euseb. Chron.

Cap. XVI. — [g] *Satyra lex.* Nulla fuit lex quæ proprio nomine *satyra* vocaretur; sed leges omnes quæ multa eaque diversa continebant *satyræ* appellabantur, ducta similitudine, sive ab ea lance quæ diversis pomor. seu frugum generibus referta deorum templis inferebatur; sive a cibo variis rebus condito. Inde quas leges perpetuo valere et æternas esse volebant, in earum sanctionibus addebant, *neve per satyram abrogato, aut derogato,* hoc est, ne simul quis, cum aliis alterius legis capitibus de eis abrogandis ad pop. ferret. Cum enim turbulenti aut factiosi magistratus legem aliquam populo non injucundam abrogare cupiebant, legum capita quædam æquissima et
D multitudini valde grata proponere, interque ea unum de illa, alia lege abroganda inserebant, quo artificio circumventus populus utiles sæpe leges imprudens abrogabat. Unde plures translationes fluxere. Nam quidquid confuse non servato temporis aut rerum ordine fiebat, per satyram fieri dicebatur. Gloss., *Satyra,* νόμος πολλὰ περιέχων. Vid. Fest.

[h] *Et quasi saturitate.* — *Saturam* scilicet dicebant et scribebant Isidori ætate.

[i] *Unde et satyram scribere.* Hæc aliena censemus cum Chacone.

Cap. XVIII. — [j] *Quod in privato feratur.* More suo pro *in privatum,* nisi potius *in privatos* legendum. Cic. III de Legibus: *Majores nostri in privatos homines leges ferri noluerunt, id est enim privilegium.*

Cap. XIX. — [k] Repetuntur hæc capita ex lib. II, cap. 10.

CAPUT XXI.

Qualis debeat fieri lex.

1. Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam, secundum patriæ consuetudinem, loco, temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem **199** contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

CAPUT XXII.

De causis.

1. Pragma Græcum est, quod Latine dicitur *causa;* unde et *pragmata* negotia dicuntur, et actor causarum et negotiorum *pragmaticus* nuncupatur.

CAPUT XXIII.

De testibus.

1. Testes quisque ante judicium, sibi [a] placitis alligat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se; unde et *alligati* appellantur.

2. Item *testes* dicti, quod *testamento* adhiberi solent, sicut *signatores*, quod testamenta *signant*.

CAPUT XXIV.

De instrumentis legalibus.

1. Voluntas generale nomen omnium legalium instrumentorum, quæ quia non vi, sed voluntate procedit, ideo tale nomen accepit.

2. Testamentum vocatum, quia nisi testator mortuus fuerit, **200** nec confirmari potest, nec sciri quod in eo scriptum sit, quia clausum et obsignatum est; et inde dictum *testamentum*, quia non valet nisi post testatoris *monumentum;* unde Apostolus: *Testamentum*, inquit, *in mortuis confirmatur.*

3. [b] Testamentum sane in Scripturis sanctis non hoc solum dicitur, quod non valet, nisi testatoribus mortuis, sed omne pactum et placitum, *testamentum* vocabant; nam Laban et Jacob testamentum fecerunt, quod utique etiam inter vivos valeret. Et in Psalmis legitur: *Adversum te testamentum disposuerunt*, hoc est, pactum; et innumerabilia talia.

4. Tabulæ testamenti ideo appellatæ sunt, quia A ante chartæ et membranarum usum in tabulis dolatis non solum testamentum, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur; unde et portitores earum *tabellarii* vocantur.

5. Testamentum juris civilis est [c] quinque testium subscriptione firmatum.

6. Testamentum juris prætorii est septem testium signis signatum; sed illud apud cives fit inde civile, istud apud prætores, inde juris prætorii. Testamentum autem signare, *notare* est, ut *notum* sit quod scriptum est.

7. [d] Holographum testamentum est manu auctoris totum conscriptum, **201** atque subscriptum; unde et nomen accepit. Græci enim ὅλον *totum*, [e] γραφὴν *litteram* dicunt.

B 8. Irritum testamentum est, si is qui testatus est capite diminutus est, aut si non rite factum sit.

9. Inofficiosum testamentum est, quod, frustra liberis exhæredatis, sine officio naturalis pietatis in extraneas personas redactum est.

10. Ruptum testamentum, inde vocatur, eo quod nascente posthumo, neque exhæredato nominatim, neque hærede instituto, disrumpitur.

11. Suppressum testamentum, est quod in fraudem hæredum, vel legatariorum, seu libertorum non est palam prolatum: quod si non latet, tamen si prædictis personis non proferatur, supprimi tamen videtur.

12. [f] Nuncupatio est cum in tabulis cerisque testator recitat, dicens: *Hæc, ut in his tabulis cerisque* C *scripta sunt, ita do, ita lego; itaque vos, cives Romani, testimonium mihi præbetote*, et hoc dicitur *nuncupatio;* nuncupare enim est palam nominare, et confirmare.

13. [g] Jus liberorum est conjugum sine liberis invicem loco pignorum hæreditatis alterna conscriptio.

14. [h] Codicillum, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictum, **202** qui hoc scripturæ genus instituit. Est autem scriptura nulla indigens solemnitate

CAP. XXIII. — [a] *Sibi placitis alligat..... unde et alligati.* An inde nos, *aliados*, et *alianza*, quasi alligatos et alligationem dicimus? An potius *sibi placitos* ex A. Augustini veteri libro recipimus, et *allegat* legimus, et *allegati?* Namque eosdem quoque non multum diversa significatione *allegados* hodie vocamus? Deflexisse enim significationes ab antiquis infinitis in vocibus passim cernimus; nam ad attestationem respicere non fit verisimile.

CAP. XXIV. — [b] *Testamentum sane.* Verba sunt Aug. in ps. LXXXII, et Hieronym., Habac. II.

[c] *Quinque testium subscriptione firmatum.* Tot enim testes in testamento per æs et libram adhibebantur. Justinianus vero ait jure civili signa testium necessaria non fuisse, sed jure tantum prætorio.

[d] *Holographum testam.* Amb., in Epist. ad Gal cap. VI: *Ubi holographa manus est, falsum dici non potest.* Idem hologrammon, sive hologrammaton testamentum apud Justinianum dicitur, de quo novell. 107, cap. 1: Βουλόμεθα, εἴ τις γράμματα ἐπιστάμενος μεταξύ τῶν αὐτοῦ παίδων βούλοιτο ποιήσασθαι διατύπωσιν, πρῶτον μὲν αὐτοῖς προγράφειν τὸν χρόνον, εἶτα καὶ τὰ τῶν παίδων ὀνόματα οἰκείᾳ χειρὶ, καὶ πρός γε τοὺς οὐγκιασμοὺς, εἰς οὓς γράφει κληρονόμους αὐτοὺς, μὴ τοῖς συμβόλοις τῶν ἀριθμῶν σημαινομένους, ἀλλὰ δι' ὅλων γραμμάτων δηλμένους.

[e] Γραφὴν *litteram.* — *Littera* pro *scriptura*, ut apud incertum poetam:

Littera rem gestam loquitur, res ipsa medullam.

[f] *Nuncupatio..... hæc, ut in his tabulis.* Ulpian., in Fragm., titul. XX: *Nuncupatur testamentum in hunc modum: Tabulas testamenti testator tenens ita* D *dicet: « Hæc, ut in his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor; itaque vos, Quirites, testimonium præbetote. »* Sed, quod Ulpianus addit, *ita testor*, omissum ab Isidoro, nihil mirum. Ait enim Pomponius, cap. 120, de Verbor. signif., in XII tabul., *Legandi* verbo, etiam hæredis institutionem contineri.

[g] *Jus liberorum.* Conjuges quibus filii non essent, non poterant se invicem hæredes in universum instituere, nisi jus liberorum a principe impetrassent. Ulpian. tit. XVI. Quod confirmatur etiam verbis veteris interpretis novell. Theodos. et Valent. de Testament., quæ posita est in calce Codicis Theodosiani.

[h] *Codicillum.* Seneca, lib. de Brevit. vitæ: *Hoc quoque quærentibus remittamus: quis Romanis primus persuasit navem conscendere? Claudius is fuit*, Caudex *ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabellarum contextus* CAUDEX *apud antiquos vocabatur. Unde publicæ tabulæ* Codices *dicuntur, et naves nunc quoque*,

verborum, sed sola testatoris voluntate qualicunque A scripturæ significatione expressa : cujus beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum solemnium ita ut qui titulum scribit ejusdem scripturæ, *codicillum* voc et; icut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum.

15. [a] Cretio est certus dierum numerus, in quo institutus hæres, aut addit hæreditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, [b] nec liberum est illi ultra capiendæ hæreditatis.

16. [c] Cretio autem appellata est quasi *decretio*, id est, decernere, vel constituere, ut puta : *Ille mihi hæres esto;* additurque : *Cernitoque intra dies tot.* Adeundarum autem hareditatum centesimus statutus B erat dies, quibus non esset cretio addita.

17. [d] Fideicommissum dictum, ut fiat quod a defuncto committitur. **203** Nam fides dicta, eo quod *fiat :* quod tamen non directis verbis, sed precativis exposcitur.

18. [e] Pactum dicitur inter partes ex pace conveniens scriptura, legibus ac moribus comprobata; et dictum *pactum*, quasi ex *pace factum*, ab eo quod est *pango*, unde et *pepigit*.

19. Placitum quoque similiter ab eo quod *placet*. Alii dicunt Pactum esse quod volens quisque facit; ad Placitum vero etiam nolens compellitur, veluti quando quisque paratus sit in judicio ad respondendum; quod nemo potest dicere *pactum*, sed *placitum*.

20. Mandatum dictum, quod olim in commisso C negotio alter alteri *manum dabat*.

21. Ratum vero quasi *rationabile* et rectum; unde, et qui pollicetur dicit : *Ratum esse profiteor,* hoc est, firmum atque perpetuum.

22. [f] Rite autem esse [F. est] non *recte*, sed, *ex more*.

[g] Chirographum..... Cautio.....

23. Emptio et venditio est rerum commutatio, atque contractus ex convenientia veniens.

24. [h] Emptio autem dicta, quod *a me tibi* sit; venditio quasi *venundinatio*, id est, a nundinis.

25. Donatio est cujuslibet rei transactio. Dictam autem dicunt *donationem,* quasi *doni actionem;* et *dotem,* quasi *do item.* Præcedente enim in nuptiis donatione, dos sequitur.

204 26. [i] Nam antiquus nuptiarum erat ritus, quod se maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla, sicut habemus in jure. Inde est, quod præcedente donatione viri, sequitur dos uxoris.

27. Donatio usufructuaria ideo dicitur, quia donator ex ea usumfructum adhuc retinet, servato cui donatum est jure.

28. Donatio directa ideo nuncupatur, quia et jure et usu statim transit in alterum, nec ultra inde aliquid ad jus donatoris retorquetur.

29. [j] Conditiones testium sunt proprie, et dictæ *conditiones* a *condicendo*, quasi *conditiones*, quia non ibi testis unus jurat, sed vel duo, vel plures. Non enim in unius ore, sed in duorum aut trium testium stat omne verbum. Item *conditiones*, quod inter se conveniat sermo testium, quasi *condictiones*.

30. Stipulatio est promissio, vel sponsio ; unde et promissores *stipulatores* vocantur ; dicta autem *stipulatio* a *stipula*. [k] Veteres enim quando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant : **205** quam iterum jungentes, sponsiones suas agnoscebant. Sive quod *stipulum* [l] juxta Paulum juridicum *firmum* appellaverunt.

31. Sacramentum est pignus sponsionis, vocatum autem *sacramentum,* quia violare quod quisque promittit, perfidiæ est.

CAPUT XXV.

De rebus.

1. Hæreditas est res quæ morte alicujus ad quempiam pervenit, [m] nec legata testamento, nec possessione retenta. Dicta autem *hæreditas* a *rebus additis*, sive ab *ære*, quia qui possidet agrum, et censum solvit ; [n] inde *hæres*.

2. Res sunt quæ in nostro jure consistunt. [o] Jura autem sunt quæ a nobis juste possidentur, nec aliena sunt.

3. Dicta autem res a *recte* habendo, jus a *juste*

quæ ex antiqua consuetudine per Tiberim commeatus subvehunt, caudicariæ *vocantur*. Hinc *codicilli*, qui ex tabulis cera illitis conficiebantur, ut facile in sinu gestari possent. Itemque scriptura qua quis voluntatem suam sine ulla solemnitate testatur.

[a] *Cretio.* Vid. Ulp., tit. XXII.

[b] *Neque liberum illi est. Jus*, sive *arbitrium* intellige.

[c] *Cretio appellata est.* Varr., lib. VI : CREVI *valet* CONSTITUI, *itaque hæres, cum constituit se hæredem esse, dicitur cernere; et cum id fecit, crevisse.*

[d] *Fideicommissum.* Ulp., tit. XXV : *Fideicommissum est quod non civilibus verbis, sed precativis relinquitur.*

[e] *Pactum dicitur.* Refert hæc verba Bernard., Papien., cap. 11, de Verb. sign., in I collect. Decretal., et Greg. IX, cap. 11, eo tit. Recte in vet. libris pacum a *pago,* non a *pango* ducitur.

[f] *Rite autem esse non recte.* Non dissentit a Servio, qui *rite* non *recte* solum, sed *recte secundum ritum* interpretatur.

[g] *Chirographum.... cautio.* Separatæ leguntur hæ voces in melioribus libris sine interpretatione; quæ sunt in Editis ipsa se satis produnt. Cod. Neap. *Chirographum, cautio, id est* MANUS INSCRIPTIO.

D [h] *Emptio autem dicta.* Vel potius, quod *e meo tuum* fiat, nisi quod hæc notatio est mutui apud Justinianum.

[i] *Nam antiquus nuptiar.,..sicut habemus in jure.* Verba Servii initio lib. I Georg., ubi desunt fortasse hæc verba : *ne videretur uxor ancilla.*

[j] *Conditiones proprie testium.* Ita scriptum in Gothico, et ita procedit notatio.

[k] *Veteres... agnoscebant.* Expungebat hæc Chacon.

[l] *Juxta Paul. jurid.* Lib. V Sent., tit. 8. Vid. inf. lib. X, Stipul.

CAP. XXV.—[m] *Nec legata teetamento, aut possess. retenta.* Verba sunt Ciceronis in Topicis, quæ in uno tantum libro Ovet. Colleg. integra leguntur.

[n] *Inde, et hæres.* Al., *inde et res.*

[o] *Jura autem sunt.* Ex August., epist. 54; quæ referuntur a Greg., c. 12, de Verbor. signif., et 14., q. 4, c. *Quid dicam*, et a Bernard. Pap., in I collect.

possidendo. Hoc enim jure possidetur quod juste, hoc juste quod bene. Quod autem male possidetur alienum est. Male autem possidet, qui vel sua male utitur, vel aliena præsumit. Possidet autem juste, qui non irretitur capiditate. Qui autem cupiditate tenetur, possessus est, non possessor.

4. Bona sunt honestorum, seu nobilium, quæ proinde bona **206** dicuntur,ut non habeant turpem usum, sed ea homines ad res bonas utantur.

5. Peculium proprie minorum est personarum. sive servorum. Nam peculium est, quod pater, vel dominus filium suum, vel servum pro suo tractare patitur. Peculium autem a *pecudibus* dictum, in quibus veterum constabat universa substantia.

6. Bonorum possessio est jus possessionis certo ordine, certoque titulo acquisita.

7. Intestata hæreditas est, quæ testamento scripta non est, aut si scripta sit, jure tamen nequaquam est addita.

8. Caduca inde dicitur, quia ejus hæredes ceciderunt.

9. Familia herciscunda est divisio hæreditatis inter hæredes. Herciscunda enim apud veteres *divisio* nuncupatur.

10. Communi dividendo, est inter eos quibus communis res est, quæ actio jubet postulantibus iis arbitrium dari, cujus arbitratu res dividatur.

11. Finium regundorum actio dicta, eo quod per eam regantur fines utrique, ne dissipentur, [a] dummodo non angustiore quinque pedum loco ea controversia sit.

12. Locatio est res ad usum data cum definitione mercedis.

13. Conductio est res in usum accepta, cum constituta mercede.

14. Res credita est quæ in obligationem ita deducta est, ut ex tempore quo contrahebatur certum sit eam deberi.

15. Usura est incrementum fenoris, ab *usu æris* crediti nuncupata.

16. [b] Commodatum est id quod nostri juris est,et ad alterum **207** temporaliter translatum est cum modo temporis, quandiu apud eum sit , unde et *commodatum* dictum est.

17. Precarium est, dum *prece* creditor rogatus permittit debitorem in possessione fundi sibi obligati demorari, et ex eo fructus capere. [d] Et dictum *precarium*, quia *prece* additur, quasi *prece adium, r* pro *d* litera commutata.

18. Mutuum appellatum est, quia id quod a me tibi datur ex *meo tuum* fit.

19. Depositum est pignus commendatum ad tempus, quasi *diu positum*. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendii, naufragii, apud alium custodiæ causa deponit.

20. Interest autem in loquendi usu inter pignus et arrham. Nam pignus est quod datur propter rem creditam, quæ dum redditur, statim pignus aufertur. Arrha vero est quæ primum pro re bonæ fidei contractu empta, ex parte datur, et postea completur.

21. Est enim arrha complenda, non auferenda, unde, qui habet arrham non reddet sicut pignus, sed desiderat plenitudinem, et [e] dicta *arrha* a *re* pro qua traditur. Item inter pignus et fiduciam, et hypothecam, hoc interest :

22. Pignus est enim quod propter rem creditam obligatur, cujus rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor. Cæterum dominium penes debitorem est.

23. Fiducia est cum res aliqua sumendæ mutuæ pecuniæ gratia, vel mancipatur, [f] vel in jure ceditur.

24. Hypotheca est cum res commodatur sine depositione pignoris, pactione, vel cautione sola interveniente.

25. [g] Momentum dictum a temporis brevitate, ut quam cito, quam statim salvo negotio reformetur, nec in ullam moram produci **208** debeat, quod repetitur; sicut nec ullum spatium est momenti, cujus tam brevis est temporis punctus, ut in aliquam moram nullo modo producatur.

26. Instrumentum est unde aliquid construimus, ut culter, calamus, ascia.

27. Instructum, quod per instrumentum efficitur, ut baculus, codex, tabula.

28. Usus, quo in re instructa utimur, ut *in baculo inniti, in Codice legere, in tabula ludere,* sed, et ipse fructus agrorum, quia eo utimur, *usus* vocatur. Hæc sunt illa tria....

29. Ususfructus autem vocatus, quia solo *usu* habetur ejus *fructus,* manente apud alium jure.

30. Usucapio est adeptio dominii per continuationem justæ possessionis, [h] vel biennii, vel alicujus temporis.

31. Mancipatio dicta est, quia res *manu capitur.* Unde oportet eum qui mancipio accipit comprehendere idipsum quod ei mancipio datur.

32. Cessio est propriæ rei concessio, sicut est illud : *Cedo jure propinquitatis. Cedere* enim dicimus, quasi *concedere,* id est, quæ propria sunt; nam aliena restituimus, non cedimus. Nam cedere proprie dicitur, qui contra veritatem alteri consentit, ut [i] Cicero : *Cessit,* inquit, *amplissimi viri auctoritati, vel potius paruit.*

[a] *Dummodo non angustiore quinq. ped.* Negationem tollit A. August. ad leg. XII tab., cap. 20.

[b] *Commodatum.* — *Commodum,* lib. omnes, mendose.

[c] *Cum modo temp.* Id est, cum præfinitione temporis. Al., *per commodum temp.*

[d] *Dictum precarium q. p. a.* Productio verbi est *arium,*ut in *armario.* Sed σημαινόμενον ita commode explicari quis neget ?

[e] *Dicta autem arrha a re.* Imo ab *arrhabone* præcisa voce.

[f] *Vel in jure ceditur.* Quomodo juris cessio fiat, docet Ulpian., in Fragm., et Caius citatus à Boœthio in Top.

[g] *Momentum ut quam cito, quam statim.* Ita meliores libri.

[h] *Vel biennii. Anni, vel biennii.* Ulpianus plenius

[i] *Ut Cicero.* In Ligariana.

33. Interdictum est quod a judice non in perpetuum dicitur, salva propositione actionis ejus.

34. Pretium vocatum, eo quod prius illud damus, ut pro ejus vice rem quam appetimus possidere debeamus.

35. Commercium dictum a *mercibus*, quo nomine res venales appellamus. Unde et *mercatus* dicitur cœtus multorum hominum, qui res vendere vel emere solent.

36. Integri restitutio est causæ vel rei reparatio.

209 37. Causa redintegratur, quæ vi potestatis expleta non est. Res redintegratur, quæ vi potestatis ablata atque extorta est.

CAPUT XXVI.

De criminibus in lege conscriptis.

1 Crimen a *carendo* nominatur, ut furtum, falsitas, etc., quæ non occidunt. sed infamant.

2. Facinus dictum a *faciendo* malum, quod noceat alteri.

3. [a]Flagitium a *flagitando* corruptelam libidinis, qua noceat sibi. Hæc duo sunt genera omnium peccatornm.

4. Vis est virtus potestatis, per quam causa, sive res, vel aufertur, vel extorquetur.

5. [b]Vis privata est, si quisquam ante judicium armatis hominibus quemquam a suo dejecerit vel expugnaverit.

6. Vis publica est, si quis civem ante populum, vel judicem, vel regem appellantem necaverit, aut torserit, sive verberaverit, vel vinxerit.

7. [c] Dolus est mentis calliditas, ab eo quod deludat ; aliud enim agit, et aliud simulat. Petronius aliter existimat dicens : *Quid est judices, dolus Nimirum ubi aliquid factum est quod legi dolet; habetis dolum, accipite nunc malum.*

8. [d] Calumnia est jurgium alienæ litis, a *calvando* id est, *decipiendo* dicta.

210 6. Falsitas, appellata a *fando* aliud quam verum est.

10. [e] Injuria est injustitia ; hinc est apud Comicos *injurius* qui audet aliquid contra ordinem juris.

11. [f] Seditio dicitur dissensio civium, quod seorsum alii ad alios eunt. Nam hi maxime turbatione rerum et tumultu gaudent.

12 [g] Sacrilegium proprie est sacrarum rerum furtum ; postea, et [h] in idolorum cultu hæsit hoc nomen.

13. [i] Adulterium est illusio alieni conjugii, quod quia *alter alterius* torum comma_ulavit, *adulterii* nomen accepit.

14. [j] Stuprum.....

15. [k] Raptus proprie est illicitus coitus, a *corrumpendo* dictus, unde Virgilius : *Rapto potitur*, id est, stupro fruitur.

16. Homicidii vocabulum compositum est ex *homine*, et *cæde ;* qui enim cædem in hominem fecisse compertus erat, *homicidam* veteres appellabant.

17. Parricidii actio non solum in eum dabatur qui parentem, id est, qui patrem, vel matrem interemisset, sed et in eum qui fatrem occiderat, et dictum *parricidium*, quasi *parentis cædes.*

18. [l] Internecivi judicium in eum dabatur qui falsum testamentum **211** fecerat, et ob id hominem occiderat. Accusatorum ejus possessio bonorum sequebatur. *Internecivi* autem significatio est, quasi hominis quædam *enecatio;* nam præpositionem *inter* ponebant antiqui pro *i* Nævius : *Mare* INTER *bibere.* Et Plautus : INTER *luere mare*, id est *ebihere* et *eluere.*

19. Furtum est rei alienæ clandestina contrectatio, a *furvo,* id est *fusco* vocatum, quia in obscura fit. [m] Furtum autem capitale crimen apud majores fuit [n] ante pœnam quadrupli.

20. Pervasio est rei alienæ manifesta præsumptio. Furtum autem earum rerum fit, quæ de loco in locum transferri possunt, pervasio autem et earum quæ transferuntur, et earum quæ immobiles sunt.

21. Inficiatio est negatio debitæ rei cum a creditore deposcicur. Idem et abjuratio, id est, rei creditæ abnegatio.

22. Ambitus judicium in eum est, qui largitione honorem capit, et *ambit*, amissurus dignitatem quam munere invadit.

28. Peculatus judicium in eos datur, qui fraudem

CAP. XXVI. — [a] *Flagitium.* Non. : *Flagitium veteres vitium quod virgini inferatur dici voluerunt.*

[b] *Vis privata... Vis publica* Ex Paul., lib. V Sentent., tit. 26, ex quo legentum videbatur Chaconi antea *populum,* nunc *judicem,* vel *regem appellantem,* quod nobis quoque videtur, nisi *ante populum* Gothicismum esse mavis.

[c] *Dolus est mentis calliditas.* De dolo malo hæc Labeo et Aquilius. Nam est etiam dolus bonus, ut videatur deesse vox *malus.*

[d] *Calumnia a* CALVENDO, id est DECIPIENDO. Hinc in XII tabul. : *Si calvitur pedemve struit.*

[e] *Injuria est injust* Verba Servii, Æn. IX, ex verb. *Cum Turni injuria.*

[f] *Seditio.* Citantur hæc a Non., ex Cic., VI de Rep., in Seditio.

[g] *Sacrilegium.* Serv., Æ. IX. : LEGERE, *furari, unde et* SACRILEGI, *qui sacra furuntur.*

[h] *In idolor. cultu hæsit.* Ita interpretatur quidam illud Pauli ad Rom. II : *Qui abominatis idola, sacrilegium facis.*

[i] ***Adulterium est illusio. — Abusio,*** Ovent. et Neap. Fest. : Adulter *et* adultera *dicuntur, quia et ille* ad alteram *et hæc* ad alterum *se conferunt.*

[j] *Stuprum...* Lacuna est in melioribus libris ; in aliis quæ de Raptu dicuntur pro interpretatione adhibentur.

[k] *Raptus.* E Serv., Æn. IV.

[l] *Internecivi.* Sic in antiquissimis quibusque libris, Fest. : *Internecivum testamentum propter quod dominus ejus necatus est.* Neque aliorum librorum scripturas, in quibus *interniciei, internicii, internicidii* legitur, rejicimus. *Internicidi* etiam recipimus cum Jacob. Cujac. Nam et Agell. *internicium morbum* dixit.

[m] *Furtum capitale.* Legibus XII tab., ut ait Theophilus, lib. IV Inst., tit. XII. Draconis vero leges etiam minimæ rei furem capitis damnabant. Plutarch. et Agell.

[n] *Ante pœnam quadrupli.* At Cato, in præf. lib. de Re rust. : *Majores nostri sic habuerunt, et ita in legibus posuerunt furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli.* Vid. Agell., lib. XI, cap. 18, qui hanc litem componit.

ærario faciunt, pecunianque publicam intervertunt; nam a pecunia peculatus est dictus. Non autem sic judicatur furtum publicæ rei, sicut rei privatæ; nam ille sic judicatur ut sacrilegus, quia fur est sacrorum.

24. Repetundarum accusatur, qui pecunias a sociis cœpit. In hoc **212** judicio reus si ante moriatur, in bona ejus judicium redditur.

25. Incesti judicium in virgines sacratas vel propinquas sanguine constitutum est; qui enim talibus miscentur, incesti, id est, *incasti* habentur.

26. Majestatis reatu tenentur ii qui regiam majestatem læserunt, vel violaverunt, vel qui rempublicam prodiderunt, vel cum hostibus consenserunt.

27. Piaculum dictum, quod *expiari* potest; Commissa sunt enim quæ erant quoquo ordine expianda.

CAPUT XXVII.

De pœnis in legibus constitutis.

1. Dupliciter malum appellatur: unum quod homo facit, alterum quod patitur. Quod facit, peccatum est, quod patitur pœna. [a] Malum autem tunc plenum est, cum et præteritum est, et impendet, ut sit et dolor et metus.

2. Pœna dicta quod *puniat.* [b] Est autem epithetum necessarium, et sine adjectione non habet plenum sensum, adjicis *pœna carceris, pœna exsilii, pœna mortis*, et imples sensum.

3. Supplicium proprie dicitur, non quo quis quoquo modo punitur, sed cum ita damnatur, ut bona ejus consecrentur, et in publico redigantur; nam *supplicia* dicebantur supplicamenta. Et *supplicium* dicitur de cujus damnatione delibatur aliquid Deo, unde et *supplicare.*

4 [c] Octo genera pœnarum in legibus contineri Tullius scribit: **213** damnum, vincula, verbera, talionem, ignominium, exsilium, servitutem, et mortem; his namque pœnis vindicatur omne perpetratum peccatum.

5. Damnum a *diminutione* rei vocatum.

6. Vincula a *vinciendo*, id est, *arctando* dicta, eo quod constringant, atque retineant, vel quia *vi ligant.*

7. Compedes dictæ, quia *continent pedes.*

8. Pedicæ sunt laquei quibus pedes illaqueantur, dictæ a *pedibus capiendis.*

9. Catenæ autem quod accipiendo *teneant* utraque vestigia, ne progrediantur. Item catenæ, quod se *capiendo teneant* plurimis nodis.

10. Manicæ sunt vincula quibus *manus capiuntur*, licet et manicæ tunicarum sint.

11. [d] Nervus.....

12. [e]Boia est torques damnatorum, quasi jugum in *bove;* ex genere vinculorum est.

13. Carcer in quo custodiuntur noxii. Et dictus *carcer*, quod eo homines *coerceantur*, includanturque quasi *arcer*, ab *arcendo* scilicet. Locum autem in quo servantur noxii *carcerem* dicimus numero tantum singulari; unde vero emittuntur quadrigæ *carceres* vocamus [f] numero tantum plurali.

14. Verbera dicta, quia cum agitantur, aerem *verberant.* Hinc **214** *flagra*, et *plagæ*, et *flagella*, quia cum *flatu*, et strepitu in corpore sonant. Nam *plagæ* quasi *flagæ;* sed *plagæ* et *flagra* primæ positionis sunt; *flagella* autem per diminutionem dicta.

15. [g] Anguilla est, qua coercentur in scholis pueri, quæ vulgo *scutica* dicitur.

16. Fustes sunt quibus pro criminibus juvenes feriuntur, appellati quod præfixi in *fossis stent*, quos *palos* rustici vocant.

17. [h] Vectes dicti, quod manibus *vectentur*, unde ostia saxaque velluntur, [i] sed hi ad pœnas legum non pertinent.

18. virgæ sunt summitates frondium arborumque dictæ, quod *virides* sunt, vel quod *vim* habeant *arguendi*: quæ si [j] lenis fuerit, virga est; si certe nodosa, vel aculeata, scorpio rectissimo nomine, [k] quia arcuato vulnere in corpus infigitur.

19. Ictus proprie flagellorum sunt ab *agitando* vocati.

20. Ungulæ dictæ, quod effodiant; hæc et [l] *fidiculæ*, quia iis in equuleo torquentur, ut *fides* inveniatur.

215 21. [m] Equuleus autem dictus, quod extendat

22. Tormenta vero, quod *torquendo mentem* inveniant.

23. Est et [n] latomia supplicii genus (..... ad verbe-

CAP. XXVII, [a] *Malum autem tunc plenum...et impendet.—Planum... et impedit* legit interpres Hispanus, qui ita reddidit: *El mal entónces es llano, quando es pasado, e embarga al que sea dolor, e miedo.*

[b] *Est autem epitheton necessarium.* Pro *necess.* NOMEN est in plerisque libris, error natus ex scripturæ compendio *nomen*, quod est in libro Salmant.

[c] *Octo genera pœnarum.* Ex August., 21 de Civit. cap. 11. Cic. lib. I de Orat.: *Vitia hominum atque fraudes, damnis, vinculis, ignominiis, verberibus, exsiliis, morte multantur.* Talionis tamen (quod sciam, non meminit Cicero; meminit Aug.

[d] *Nervus...* In vet. Cod lacuna est. Aliorum interpretatio ex Festi epitome sumpta videri possit, sed aliquanto etiam verius Festus ipse.

[e] *Boja.* Fest.: *Boiæ genus vinculorum tam ligneæ, quam ferreæ dicuntur.*

[f] *Numero tantum plurali.* At Virgil. singulari dixit: *fluuntque effusi carcere currus.*

[g] *Anguilla.* Plin., lib, IX, cab.23: *Tenuissimum (murænis) tergus, contra anguillis crassius, eoque verberari solitos tradit Verrius prætextatos, et ob id dicit his multam non institutam.*

[h] *Vectes.... saxaque velluntur. Vehuntur.* — mallebat A. August., sed velli vehique saxa vectibus passim videmus.

[i] *Sed hi ad pœnas leg. n. p.* Cur igitur hic commemorati? An quia martyres vectibus cruciatos sæpe legimus?

[j] *Si lenis.* Al., *si lævis.*

[k] *Quia arcuato vulnere.* Verba sunt Hieronymi, sive Tertulliani potius. Vid. inf., lib. XII, cap. 5.

[l] *Et fidiculæ.... ut fides inveniatur.* Vel potius a fidium similitudine.

[m] *Equuleus.... quod extendat.* Al., *extendatur.*

[n] *Latumia.* Eused., in Chron.: *Tarquinius superbus excogitavit vincula, taurea, fustes, latumias, carceres, compedes, catenas, exsilia, metalla.* Nec tamen lautu-

randum [a] aptum) inventum a Tarquinio Superbo ad pœnam sceleratorum. Iste enim prior latomias, tormenta, fustes, metalla, atque exsilia adinvenit, et ipse prior ex regibus exsilium meruit.

24. Talio est similitudo vindictæ, ut *taliter* quis patiatur ut fecit. Hoc enim et natura et lege est institutum, ut lædentem similis vindicta sequatur. Unde et illud est legis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*. Talio autem non solum ad injuriam referendam, sed etiam pro beneficio reddendo ponitur. Est enim communis sermo et injuriæ et beneficentiæ.

25. [b] Ignominium dictum, eo quod desinat habere honestatis **216** nomen is qui in aliquo crimine deprehenditur. Dictum autem *ignominium* quasi *sine nomine*, sicut IGNARUS *sine scientia*, *sicut* IGNOBILIS *sine nobilitate*.

26. Hoc quoque et *infamium*, quasi *sine bona fama*; *fama* autem dicta, quia *fando*, id est, *loquendo*, pervagatur per traduces linguarum et aurium serpens. Est autem nomen et bonarum rerum, et malarum. Nam fama felicitatis interdum est, [c] ut illud est: *Illustris fama*, quod laus est; malarum, ut Virgilius:

Fama malum, qua [d] non aliud velocius ullum.

27. [e] Famæ autem nomen certi locum non habet, quia plurimum mendax est, adjiciens multa, vel demutans de veritate; quæ tandiu vivit, quandiu non probatur. At ubi probaveris, esse cessat, et exinde res nominatur, non fama.

28. Exsilium dictum quasi *extra solum*. Nam *exsul* dicitur, qui *extra solum est*. (.... Unde [f] *postliminium* redeuntibus, hoc est de exsilio reducendis, qui sunt ejecti injuria extra limen patriæ.) Dividitur autem exsilium in relegatis et deportatis.

29. Relegatus est quem bona sua sequuntur; deportatus, quem non sequuntur.

30. Proscriptio exsilii procul damnatio, quasi *porro scriptio*. Item *proscriptus*, quia *palam scriptus*.

31. [g] Metallum est ubi exsules deputantur ad eruendam venam marmoraque secanda in crustis.

217 32. [h] Servitus a *servando* vocata. Apud antiquos enim qui in bello a morte *servabantur*, SERVI vocabantur. [i] Hæc est sola malorum omnium postrema, quæ liberis omni supplicio gravior est, nam ubi libertas periit, una ibi perierunt et omnia.

33. Mortium vero diversi casus, ex quibus crux vel patibulum, in quo homines appensi cruciantur vel patiuntur, unde et nomina habent.

34. Patibulum enim vulgo *furca* dicitur, quasi *ferens caput*, suspensum enim et strangulatum ex eo exanimat; sed patibuli minor pœna quam crucis. Nam patibulum appensos statim exanimat, crux autem suffixos diu cruciat, unde et in Evangelio latronibus, ut morerentur, et de ligno ante Sabbatum deponerentur, crura confracta sunt, quia ligno suspensi cito mori non poterant.

35. In ipso [j] quoque genere necis differt. Crudelius est enim in aqua spiritum torquente extingui, ignibus uri, frigore, et fame necari, canibus, et bestiis exponi. Nam ferro mori ætas quoque major optavit. Gladius enim sine majori cruciatu compendiosa morte vitam finire novit.

36. Culleus est parricidale vasculum ab *occulendo*, id est, *claudendo* **218** dictum. Est autem uter ex corio factus, in quo parricidæ cum simia, et gallo, et serpente inclusi, in mare præcipitantur; omnium autem istarum mortium genus *animadversio* nominatur.

37. Animadversio enim est quando judex reum punit, et dicitur *animadvertere*, id est, *animum illuc advertere*, intendere utique ad puniendum reum, quia judex est.

38. Ideo autem Romani aqua et igni interdicebant quibusdam damnatis, quia aer et aqua cunctis patet, et omnibus data sunt, ut illi non fruerentur, quod omnibus per naturam concessum est.

DE TEMPORIBUS.

CAPUT XXVIII.

De chronicæ vocabulo.

1. [1] Chronica Græce dicitur, quæ Latine *temporum series* appellatur, qualem apud Græcos Eusebius Cæsariensis episcopus edidit, et Hieronymus presbyter in Latinam linguam convertit: χρόνος enim Græce, Latine *tempus* interpretatur.

CAPUT XXIX.

De momentis et horis.

1. Tempora autem momentis, horis, diebus, mensibus, annis, lustris, sæculis, ætatibus dividuntur. Momentum est minimum atque angustissimum tempus, a *motu* siderum dictum.

2. Est enim extremitas horæ in brevibus intervallis, cum aliquid sibi cedit atque succedit. *Hora* Græcum est nomen, et tamen Latinum sonat. Hora enim

miæ dicendæ (ut quidam arbitrantur) quia Seneca lib. v Controvers, dicat: *Nec quemquam vestrum decipiat nomen ipsum latumiæ minime lauta res est* Vid. Fest. Ascon.

[a] *Ad verberandum aptum.* Aliena hæc censemus.

[b] *Ignominium.* Sic meliores libri, et statim *infamium,* quæ vox sæpe in consiliis Toletan. legitur.

[c] *Ut illud est : Illust. fam.* Ex Orat. pro Marcel.

[d] *Qua non aliud.* Sic in omnibus Gothicis non *quo*, ac, meo judicio, haud male.

[e] *Famæ autem nomen.* Totus locus ex Apolog. Tertull., cap. 8.

[f] *Unde postliminium.... patriæ.* Obelo hæc notavimus de A. Aug. et Chaconis sentent.

[g] *Metallum.... deputantur.* Neap *deportantur*.

[h] *Servitus.* Ex Aug. XIX de Civit., cap. 15.

[i] *Hæc est sola malorum.* Cic., Philipp. II: *Servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum.*

[j] *In ipso quoque genere necis.* Ex Apologet. Tertull.

[k] *Et Serpente.* Juvenal., satir. 8:

Cujus supplicio non debuit una parari
Simia, nec serpens unus, nec culleus unus.

Quæ de serpente, gallo et simia in quibusdam libris leguntur, in melioribus nulla sunt, præterquam in uno Salman. sane pervetusto, sed ibi quoque ad finem totius capitis rejecta, ut liquido appareat esse aliena. Hujusmodi accessionibus pessime multati sunt hi libri.

Cap. XXVIII. — [1] Quæ his XII capitibus de temporibus continentur, adhucta huc sunt e libro Isidori de Astris ad Sisebuthum regem, et ejusdem Chronic.

finis est temporis, sicut et horæ sunt fines maris, fluviorum et vestimentorum.

219 CAPUT XXX.
De diebus.

1. Dies est præsentia solis, sive sol supra terras, sicut nox sol sub terris: ut enim dies aut nox sit causa est, aut supra terram sol, aut sub terris. Dies legitimus viginti quatuor horarum est, usquedum dies, et nox spatia sui cursus ab Oriente usque ad alium Orientem solem cœli volubilitate concludat. Abusive autem dies unus est spatium ab Oriente sole usque ad Occidentem.

2. Sunt autem diei spatia duo: [a] interdianum atque nocturnum, et est dies quidem horarum viginti quatuor, spatium autem horarum duodecim.

3. [b] Vocatus autem *dies* a parte meliore; unde et in usu est ut sine commemoratione noctis numerum dicamus dierum, sicut et in lege divina scriptum est: *Factum est vespere et mane dies unus.*

4. Dies secundum Egyptios inchoat ab occasu solis; secundum Persas, **220** ab ortu solis; [c] secundum Athenienses, a sexta hora diei; secundum Romanos a media nocte. Unde et tunc *gallicinium* est, [d] id est *gallorum cantus*, [e] quorum vox diei ostendit præconium, [f] quando et mesonyctius afflatus fit.

5. Dies dicti a *diis*, quorum nomina Romani quibusdam sideribus sacraverunt, Primum enim diem a Sole appellaverunt, qui princeps est omnium siderum, sicut et idem dies caput est cunctorum dierum.

6. Secundum a Luna, quæ soli et splendore et magnitudine proxima est, et ex eo mutuat lumen. Tertium a stella [g] Martis, quæ Pyrois vocatur. Quartum tella Mercurii, [h] quem quidam Stilbonta dicunt.

7. Quintum a stella Jovis, quam Phaetontem aiunt; sextum a Veneris stella, quam Luciferum asserunt, quæ inter omnia sidera plus lucis habet; septimum a stella Saturni, quæ septimo cælo locata XXX annis fertur explere cursum suum.

8. Proinde autem ex his septem stellis nomina diebus gentiles dederunt, eo quod per easdem aliquid sibi effici existimarent, [i] dicentes habere a Sole spiritum, a Luna corpus, a Mercurio ingenium et linguam, a Venere voluptatem, a Marte sanguinem, a Jove temperantiam, **221** a Saturno humorem: talis quippe exstitit gentilium stultitia, qui sibi finxerunt tam ridiculosa figmenta.

9. Apud Hebæos autem dies prima *una Sabbati* dicitur, quæ apud nos *dies Dominicus* est, quem gentiles Soli dicaverunt; *secunda Sabbati*, secunda feria, quem sæculares *diem Lunæ* vocant; *tertia Sabbati* tertia feria, quem illi *diem Martis* vocant; *quarta Sabbati*, quarta feria, qui *Mercurii dies* dicitur a paganis.

10. *Quinta Sabbati*, quinta feria est, id est, quintus a die Dominico, qui apud gentiles *Jovis* vocatur; *sexta Sabbati*, sexta feria est, quæ apud eosdem paganos *Veneris* nuncupatur; *Sabbatum* autem septimus a Dominico die est, quem gentiles Saturno dicaverunt, [j] et *Saturni* nominaveruut. *Sabbatum* autem ex Hebræo in Latinum *requies* interpretatur, eo quod Deus in eo requievisset ad omnibus operibus suis.

11. [k] Melius autem in vocabulis dierum de ore Christiano ritus loquendi ecclesiasticus procedit: tamen si quem forte consuetudo traxerit, ut illud exeat ex ore, quod improbat corde, intelligat illos omnes, de quorum nominibus apellati sunt hi dies, homines fuisse et propter beneficia quædam mortalia, quia plurimum potuerunt, et eminuerunt in hoc sæculo, delati sunt eis ad amatoribus suis divini honores et in diebus, et in sideribus, sed prius a nominibus hominum sidera nuncupata, et a sideribus dies sunt appellati.

12. A *fando* autem *feriæ* nuncupatæ sunt, quod in eis nobis sit tempus dictionis, id est, in divino, vel humano officio fari; sed ex iis festi dies hominum,

Cap. XXX. — [a] *Interdianum.* Sic libri omnes.

[b] *Vocatus autem dies a part. mel.* E Serv., Æn. V, ad vers. *Torquet medios nox humida curs.*

[c] *Secundum Atheniens. a sexta hora diei.* Ex eod. Servii loco, qui Agellium citat, Agellius vero, lib III, cap. 2, ex Varrone diem apud Athenienses ab occasu solis dicit incipere. Quod affirmat etiam Macrob., lib. I, et Censorin., cap. 19. Ergo, vel Servium, vel Agellium emendari oportet. Isidorum secutus est Beda, cap. 2 de Ratione Temporum. Quid si e *supra* per compendium scripta *sexta* lectores fecerunt, cum *supremam* Isidorus intellexisset, vel potius pro SUPREMA *sexta* hora legerunt? Nam alio pacto quomodo hinc honeste habeamus nescio.

[d] *Id est, gallor. cantus.* Hæ voces additæ ex C. Neap. ut quod sequitur. *Quor. vox*, etc., procederet.

[e] *Quor. vox diei est.* p Ambros.: *Hoc excitatus Lucifer soluit polum caligine.*

[f] *Quando, et mesonyct. afflat.* Et quia noctis melior pars acta, solque ad nos jam flectitur, afflari radiis ejus orbis hic dicitur. *Afflari* autem magorum est verbum, qui, adventante sole, simulacra nocturna aufugere credebant. Unde Philostrat., lib. III de Vit. Appolonii negat Achillis simulacrum gallicinium exspectasse. Quo pertinet illud quoque Anchisæ:

Jamque vale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.

Eodemque modo interpretatur Servius illud Æn. VI;

Ecce autem primi sub lumina solis, et ortus,
ut lumina primi solis medium noctis intelligat.

[g] *Stella Martis, quæ Pyrois.* Chaconi assensi sumus hic, ut etiam supra, lib. III, cap. 70, cum in libris omnibus utrobique vesper pro Pyrois legatur.

[h] *Quem quidam Stilbonta.* Optime quoque conjecit idem Chacon, cum hic legatur: *Quem quidam candidum circulum dicunt, candidum* glossam fuisse τοῦ στίλβοντα, unde ab imperito lectore sublatum *Stilbonta* additum *circulum*, cum candidus circulus via lactea Isidoro sit, lib. II. cap. 45; hujus rei magnum argumentum, vocem *circulum* etiamnum a quibusdam libris abesse.

[i] *Dicentes habere a sole spirit.* Serv., Æn. XI, ad vers. *Nil jam cœlestib. ullis debentem: Superis debemus omnia donec vivimus, ideo, quia, ut dicunt physici, cum nasci cœperimus, sortimur a sole spiritum, a luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem.* Ubi quod ad Jovem attinet, Servius ex Isidoro videtur corrigendus. Cic., II de Nat. deor.: *His interjecta Jovis stella illustrat, et temperat.* Quem propterea in Somn. Scip. fulgorem salutarem appellat. Bed., cap. 4, a Saturno tarditatem.

[j] *Et Saturni nominaver.* Aug., XVIII cont. Faust. cap. 5: *Saturnum importare conamini, quia eum diem Saturni gentes appellaverunt.*

[k] *Melius autem in vocab.* Ex Aug. in ps. XCIII.

causa instituti sunt, feriati causa divinorum sacrorum.

13. [a] Partes diei tres sunt : mane, meridies et suprema.

14. Mane, lux matura et plena; nec jam crepusculum. [b] Et dictum *mane* a mano : *manum* enim antiqui bonum dicebant. Quid enim melius luce? Alii *mane* existimant vocari a [c] *manibus*, quorum conversatio a luna ad terram est. Alii putant ab aere, quia *manus*, id est, *rarus* est, atque perspicuus.

222 15. Meridies dictus quasi *medidies*, hoc est, *medius dies*, vel quia tunc purior dies est. *Merum* enim *purum* dicitur. In toto enim die nihil clarius meridie, quando sol e medio cœlo rutilat, et omnem orbem pari claritate illustrat.

16. [d] Suprema est postrema pars diei, quando sol cursum suum in Occasum vertit, dicta quod superest ad partem ultimam diei.

17. [e] Serum vocatum a clausis *seris*, quando jam nox venit, ut unusquisque somno tutior sit.

18. Hodie, quasi *hoc die*, et [f] *quotidie*, non *cotidie*, ut sit *quot diebus*.

19. [g] Cras, quod est postea.

20. Hesternum est pridie, et dictum *hesternum* ab eo quod jam dies ipse sit a nobis *extraneus*, et prætereundo alienus.

21. Pridie autem, quasi *prori die*.

22. Perendie, id est, *per ante diem*, vel in [h] antecessum, id est, prius.

CAPUT XXXI.

De nocte.

1. Nox [i] a *nocendo* dicta, eo quod oculis noceat. Quæ idcirco lunæ ac siderum lucem habet, ne indecora esset, et [j] ut consolaretur **223** omnes nocte operantes, et ut quibusdam animantibus quæ lucem solis ferre non possunt ad sufficientiam temperaretur.

2. Noctis autem et diei alternatio propter vicissitudinem dormiendi et vigilandi effecta est, et ut operis diurni laborem noctis requies temperaret.

3. [k] Noctem autem fieri, aut quia longo itinere lassatur sol, et cum ad ultimum cœli spatium pervenit elanguescit, ac labefactos efflat suos ignes; aut quia eadem vi sub terras cogitur, qua super terras pertulit lumen, et sic umbra terræ noctem facit. Unde et Virgilius :

Ruit Oceano nox,
Involvens umbra magna terramque polumque.

4. [l] Noctis partes septem sunt : vesper, crepusculum, conticinium, intempestum, gallicinium, matutinum, diluculum.

5. Vesper a stella occidentali vocatur, quæ solem occiduum sequitur, et tenebras sequentes præcedit. De qua Virgilius :

Ante diem clauso componet Vesper Olympo.

6. Tenebræ autem dictæ, quod *teneant umbras*.

7. Crepusculum est dubia lux. Nam [m] *creperum* dubium dicimus, hoc est inter lucem et tenebras.

B 8. Conticinium est, quando omnia silent. *Conticescere* enim *silere* est.

9. [n] Intempestum est medium et inactuosum noctis tempus, quando agi nihil potest, et omnia sopore quieta sunt. Nam tempus per se non intelligitur, nisi per actus humanos; medium autem noctis actu caret.

224 10. Ergo *intempesta*, inactuosa, quasi *sine tempore*, hoc est *sine actu*, per quem dignoscitur tempus; unde est, *intempestive venisti*. Ergo *intempesta* dicitur, quia caret tempore, id est, actu.

11. Gallicinium propter *gallos* lucis prænuntios dictum.

12. Matutinum est inter abscessum tenebrarum et auroræ adventum; et dictum *matutinum*, quod hoc tempore inchoante *mane* sit.

C 13. Diluculum quasi jam incipiens parva *diei lux*. Hæc et aurora, quæ solem præcedit.

14. [o] Est autem aurora diei clarescentis exordium, et primus splendor aeris, qui Græce ἠώς dicitur, quam nos per derivationem *auroram* vocamus, quasi *eororam*. Unde est illud : *Lætus Eois Eurus equis*, et *Eoasque acies*.

CAPUT XXXII.

De hebdomada.

1. Hebdomada dicta a numero septem dierum

---

[a] *Partes diei*. E Serv,, Æn. II.

[b] *Et dictum mane a* MANO. E Serv. Æn. I. ad vers. *Tenet ille immania saxa*. Varro, lib. V : MANE, *quod tunc* MANAT *dies ab Oriente, nisi potius, quod* BONUM *antiqui dicebant* MANUM, Vidend. item Serv., Æn. III, ad vers. *Stant manibus aræ*.

[c] A MANIBUS. Macrob., lib. I Saturn., cap. III : MANE *autem dictum, quod a locis inferioribus, id est, a* MANIBUS, *lucis exordium emergat*. Et in fin. lib. VIII, infr.

[d] *Suprema est post*. Varro SUPREMA, *summum diei, id a* SUPERRIMA. *Hoc tempus* XII *tabulæ dicunt occasum esse solis*.

[e] *Serum* Al., *Sero*.

[f] *Et* QUOTIDIE *non* COTIDIE. Vid. sup., lib. I, cap. 26,

[g] *Cras, quod est postea*. Deesse videtur aliquid, et *postera* fortasse legendum.

[h] *In antecessum, id est, prius*. Gloss. *in antecessum*, προχρεια; et apud Senec., *in antecessum* solvere, hoc est, antequam dies debiti cedat.

CAP. XXXI. — [i] *Nox dicta*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Ponto nox incubat atra* Raba. lib. X, cap. 6 : *Nox dicta, quod* NOCEAT *aspectibus, vel negotiis humanis, sive, quod in ea fures latronesque* NOCENDI *aliis occasionem nanciscantur*. Nisi potius a Græco νὺξ, ut ait Varro.

[j] *Consolaretur homines*. Al., *omnes*.

[k] *Noctem autem fieri... lumen*. Lucret., lib. V :

D At nox obruit ingenti caligine terras.
Aut ubi de longo cursu sol extima cœli,
Impulit, atque suos efflavit languidus ignes,
Concussos itere, et labefactos aere multo;
Aut quia sub terras cursum convertere cogit
Vis eadem supera, quæ terras pertulit orbem.

[l] *Noctis partes*. Serv., Æn. II : *Sunt autem solidæ noctis partes secundum Varronem hæ : vespera, conticinium, intempestum, gallicinium, lucifer*.

[m] *Creperum dubium*. Eleganter Ambros. *Lætus dies hic transeat; pudor sit ut diluculum, fides velut meridies; crepusculum mens nesciat*. Est autem *creperum* Sabinum verbum, ut ait Varro.

[n] *Intempestum... id est, actu*. Omnia sunt Servii, Æn. III, ad vers. *Nox intempesta tenebat*.

[o] *Est autem aurora*. Ex eodem, Æn. XI. Varro tamen, lib. VI : *Aurora dicitur ante solis ortum ab eo quod igne solis tum* AUREO *aer* AURESCIT.

quorum repetitione, et menses, et anni, et sæcula peraguntur; ἑπτὰ enim Græci *septem* dicunt. Hanc nos *septimanam* vocamus, quasi *septem luces*. Nam MANE *lux* est. Octavus autem dies, idem primus est, ad quem reditur, et a quo rursus habdomadis series orditur.

CAPUT XXXIII.

De mensibus.

1. Mensis nomen est Græcum de lunæ nomine tractum. *Luna* enim μήνη Græco sermone vocatur, unde et apud Hebræos menses **225** legitimi, non ex solis circulo, sed ex lunæ cursu enumerantur, qui est de nova ad novam.

2. Ægyptii autem primi propter lunæ velociorem cursum, et ne error computationis ejus velocitate accideret, ex solis cursu diem mensis adinvenerunt, quoniam tardior solis motus facilius poterat comprehendi.

3. [a] Januarius mensis a *Jano* dictus, cui fuit a gentilibus consecratus, vel quia limen et *janua* sit anni. Unde, et bifrons idem Janus pingitur ut introitus anni et exitus demonstretur.

4. Februarius nuncupatur a *Februo*, id est, Plutone cui eo mense sacrificabatur. Nam Januarium diis superis, Februarium diis Manibus Romani consecraverunt. Ergo [b] Februarius a *Februo*, id est, a Plutone, non a *febre*, id est, ægritudine, nominatus.

5. Martius appellatur propter *Martem*, Romanæ gentis auctorem, vel quod eo tempore cuncta animantia ad *marem* agantur, et ad concumbendi voluptatem.

6. [c] Idem appellatur et *mensis novorum*, quia anni initium mensis est Martius. Idem [d] et *novum ver*, ab indiciis, scilicet, germinum, quia in eo, viridantibus fructibus novis, transactorum probatur occasus.

7. [e] Aprilis pro Venere dicitur, quasi *Aphrodis*, Græce enim Ἀφροδίτη *Venus* dicitur, [f] vel quia hoc mense omnia aperiuntur in florem, quasi *aperilis*.

8. Maius dictus a *Maia*, matre Mercurii, vel a majoribus natu, qui erant principes reipublicæ. Nam hunc mensem majoribus, sequentem vero minoribus Romani consecraverunt.

9. Unde et Junius dicitur. Ante enim populus in centurias seniorum et juniorum divisus erat.

326 10. [g] Julius vero, et Augustus de honoribus hominum Julii et Augusti Cæsarum nuncupati sunt.

A Nam prius Quintilis et Sextilis vocabantur: Quintilis, quia *quintus* erat a Martio, quem principem anni testantur esse Romani; Sextilis similiter, quod *sextus*.

11. September nomen habet a [h] numero, et imbre, quia *septimus* est a Martio, et *imbres* habet. Sic et October, November atque December ex numero et imbribus acceperunt vocabula: quem numerum decurrentem December finit, pro eo quod denarius numerus præcedentes numeros claudit.

12. Kalandas autem, Nonas et Idus propter festos dies Romani instituerunt, vel propter officia magistratuum. In iis enim diebus conveniebatur in urbibus.

13. Quidam autem Kalendas a *colendo* appellari existimant. Apud veteres enim omnium mensium principia colebantur, sicut et apud Hebræos. Idus autem

B plerique Latinorum ab *edendo* dictas putant, quod ii dies apud veteres epularum essent.

14. Nonæ a *nundinis* vocatæ, nundinæ enim sunt publicæ conventiones, sive mercimonia.

CAPUT. XXXIV.

De solstitiis et æquinoctiis.

1. Solstitium dictum, quasi *solis statio*, quod tunc, sole stante, **227** crescant dies, vel noctes.

Æquinoctium appellatum, quod tunc dies et nox horarum [i] spatio æquali consistunt.

2. [j] Duo autem sunt solstitia: unum æstivum octavo Kalendarum Juliarum, de quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos, aliud hiemale, octavo Kal. Januar., quo tempore sol altiores incipit circulos petere. Unde et hiemalis solstitii dies

C minimus, sicut æstivi maximus invenitur.

3. Item duo sunt æquinoctia: unum vernale, et aliud autumnale, quæ Græci ἰσημερίας vocant. Sunt autem hæc æquinoctia die octava Kalend. April. et octavo Kalend. Octob., quia annus olim in duas partes tantum dividebatur, hoc est, in æstivum et in hiemale solstitium, et [k] in duo hemisphæria.

CAPUT XXXV.

De temporibus anni.

1. Tempora anni quatuor sunt: ver, æstas, autumnus et hiems; dicta sunt autem *tempora* [l] a communionis *temperamento*, quod invicem se humore, siccitate, calore et frigore temperent. [m] Hæc et *curricula* dicuntur, quia non stant, sed *currunt*.

CAP. XXXIII. — [a] *Januarius... vel quia limes et janua.* Hieronym., Ezech. XXVIII: *Januarius dicitur, eo quod apud Romanos anni sit* JANUA. Sed *limes* non *limen* in omnibus libris legi mirum.

[b] *Februarius a* FEBRUO. — *A die februato* Varro; *a Februo deo lustrationum* Macrobius; a *februo*, hoc est, purgamento, Censorinus. Servium, I Georg., et August., XVIII contra Faust., cap. 5, secutus est Isidorus.

[c] *Idem appell. mensis novor.* In sacris libris.

[d] *Idem novum ver ab indiciis.* Serv., Georg. I, ad verb. *Vere novo.* Al., *ab initiis.*

[e] *Aprilis... q.* APHRODIS. Macrob,, lib. I, cap. 12: *Secundum mensem nominavit* Aprilem, *quasi* Aphrilem, *a* SPUMA, *quam Græci vocant* ἀφρὸν *unde Venus creditur orta.*

[f] *Vel q. h. m. omnia aperiuntur in florem.* Quod Varroni placuit.

D [g] *Julius vero et August.* Aug., II de Doct. Chr., cap. 21.

[h] *A numero et imbre.* A numero tantum Varro, Augustinus et Servius, a quo hæc procul dubio sumpsit Isidorus. Sed hæc omnia additamentis plena. Quamvis scio Cassiodorum ex imbribus quoque notationem confecisse.

CAP. XXXIV. — [i] *Spatio æquali consistunt.* Ita nostri omnes Cod. *Constant* Romani.

[j] *Duo autem sunt.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Humida solstitia.* At boni Latinitatis auctores æstivum solum solstitium agnoscunt, alterum non *solstitium*, sed *brumam* nominant.

[k] *Et in duo hemisphæria.* Sic omnes libri, *In duas* ἰσημερίας volebat A. Aug.

CAP. XXXV. — [l] *A communionis temperam.* *A communi temp.* Cod. Rom.

[m] *Hæc et curricula.* E Serv. Æn. VIII.

2. [a] Constat autem post factum mundum ex quaditate cursu solis tempora in ternos menses fuisse divisa. Quorum temporum talem veteres faciunt discretionem, ut primo mense ver *novum* dicatur, secundo *adultum*, tertio *præceps*.

3. Sic et æstas in suis tribus mensibus *nova, adulta* et *præceps;* sic et autumnus *novus, adultus* et *præceps;* item hiems *nova*, **228** *adulta* et *præceps*, sive extrema. Unde est illud : *Extremæ sub casum hiemis.* Ver autem dictum, quod *viret.* Tunc enim post hiemem vestitur tellus herbis, et in florem [b] cuncta rumpuntur.

4. [c] Æstas dicitur ab *æstu*, id est, calore ; et *æstas* quasi *usta*, id est, exusta et arida. Nam calor aridus est.

5. [d] Autumnus a tempestate vocatur, quando et folia arborum cadunt, et omnia maturescunt.

6. Hiemem autem ratio hemisphærii nuncupavit, quia tunc breviori sol volvitur circulo. Unde et hoc tempus [e] *bruma* dicitur, quasi βραχύς ἡμέρα, id est, *brevis*, vel a cibo, quod major tunc sit vescendi appetitus. *Edacitas* enim Græce βρῶμα appellatur; [f] unde et *imbrumari* dicuntur [g] quibus fastidium est ciborum.

7. Hibernus autem inter hiemem et vernum est, [h] quasi *hiemevernus*, qui plerumque a parte totam hiemem significat. Hæc tempora singulis etiam cœli partibus ascribuntur.

8. Ver quippe Orienti datur, quia tunc ex terris omnia oriuntur; æstas vero Meridiano, eo quod pars ejus calore flagrantior sit ; hiems Septentrioni, eo quod frigoribus et perpetuo gelu torpeat ; autumnus Occiduo, eo quod graves morbos habet ; unde et tunc folia arborum defluunt. Ut autem autumnus abundet morbis, facit **229** hoc confinium frigoris et caloris, et [i] compugnantia inter se contrariorum aerum.

CAPUT XXXVI.

De annis.

1. Annus [j] est solis anfractus, cum, peractis A CCCLXV diebus ad eadem loca siderum redit. *Annus* autem dictus, quia mensibus in se recurrentibus volvitur. Unde et *annulus*, quasi *annuus*, id est, circulus, quod in se redeat. Virgilius :

Atque in sua per vestigia volvitur annus.

2. Sic enim et apud Ægyptios indicabatur ante inventas litteras, picto dracone caudam suam mordente, quia in se recurrit. Alii *annum* dicunt, ἀπὸ τοῦ ἀνανεοῦσθαι, id est, *ab innovatione*, renovatur enim semper.

3. Tria sunt autem genera annorum. Aut enim *lunaris* annus est triginta dierum, aut *solstitialis*, qui XII continet menses ; aut *magnus*, omnibus planetis in eumdem locum recurrentibus, qui fit post annos solstitiales plurimos.

B 4. [k] Æra singulorum annorum constituta est a Cæsare Augusto, **230** quando primum [l] censum exegit, ac Romanum orbem descripsit. Dicta autem *æra* ex eo quod omnis orbis *æs* reddere professus est reipublicæ.

CAPUT XXXVII.

De olympiadibus, et lustris, et jubileis.

1. Olympias apud Græcos constituta apud Elidem Græciæ civitatem. Eliis agentibus agonem, et [m] quinquennale certamen, quatuor mediis annis vacantibus ; et ob hoc Elidum certaminis tempus olympiadem vocaverunt, quadriennio in una olympiade supputato.

231 2. [n] Lustrum vero est πεντετηρὶς, id est, *quinquennium*, quod quinto anno dicitur condi propter olympiadas a Romanis ; adhuc enim consules, adhuc C æra nondum erant. Est enim quinquennale tempus. Ideo vero sic vocatur eo quod censu per quinquennium in republica peracto, urbs Roma lustrabatur.

3. Jubilæus interpretatur *remissionis annus*. Est enim Hebraicus, et sermo, et [o] numerus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est, quadraginta novem annis texitur, in quo clangebatur tubis, et

[a] *Constat autem post fact.* E duobus Servii locis, Georg. I, ad vers. *Vere novo*, et Georg., II, ad vers. *Non alios prima.*

[b] *Cuncta rumpuntur.* Al., *erumpunt*, al., *prorumpunt.*

[c] *Æstas ab æstu.* Serv., Æn. II, ad vers. *Propiusque æstus incend. volv.* : *Æstus* (inquit) *calor est, unde et æstas dicitur.* Vid. Varr., lib. V.

[d] *Autumnus a tempestate.* An tempestatem tempestivitatem intelligit? Ut sit AUTUMNUS *auctus annus*. detracta *c*, ut in *sartor, fartor, auctor*. Fest. : *Autumnum quidam dictum existimant, quod tum maxime augentur hominum opes.*

[e] *Bruma q.* βραχύς. Varr., Fest., Serv. et Macrob.

[f] *Unde et* IMBRUMARI. Al., *imbrumati*, item *brumati*, et *brumatici*, quæ vox hodieque apud nos in usu est.

[g] *Quibus fastidium est.* Quibus studium est, unus Tarrac.

[h] *Quasi hiemevernus.* Ex Cod. Neap. et Ovet., al., *hibernus*, ut sit præceps hiems.

[i] *Ex compugnantia contrarior. aerum.* — *Contrariarum rerum* Servius, Georg. I, ad vers. *Quid tempestates Autumni.*

CAP. XXXVI. — [j] *Annus est.* Totum caput, usque ad *æra*, conflatum ex variis Servii locis, Æn. I, III, et V.

[k] *Æra singulor. annor.* Leguntur hæc in plerisque Eusebii Codicibus, sed negabat exstare in antiquissimis Chacon. Porro de æra multi hac ætate multa. Nos Nonio credimus ita scribenti : *Æra muneri nota. Lucil., lib.* XXIX : *Hæc est ratio, perversa æra, et summa, et subducta improbe.* M. Tullius, in Hortensio, apud eumdem Nom. : *Quid tu, inquam, soles, cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam quæ ex his confecta sit non probare?* Vid. inf., lib. VI, cap. 15.

[l] *Censum exegit.* Ita lib. III. Tarrac. Neap., *exagitato censu* ; et quidem apud Euseb. frequens : *Censu Romæ agitato, inventa sunt hominum millia*, etc.

D CAP. XXXVII. — [m] *Et quinquennal. certam.* Euseb. in Chron. : *Elii agunt quinquennale certamen : quatuor annis in medio expletis, quam olympiadem Iphitus, filius Praxonidis, sive Hæmodi, primus constituit.*

[n] *Lustrum vero.* Serv., Æn. I, ad vers. *Vincit lustris lab. ætas* : — *Lustris quinquenniis et bene olympiadibus computat tempora, quia nondum, vel æra, vel consules.* LUSTRUM *autem dictum, quod post quinquennium unaquæque civitas lustrabatur.* Ergo verba illa, *adhuc n. consules, adhuc æra nondum erant*, quæ Virgilii interpretationi tantum serviunt, nihil Isidoro detracta oberunt. Nam Isidorus Servium legens non videtur Maronis verba considerasse ; PROPTER OLYMPIADAS, *pro olympiadibus*, vel *loco olympiadum* interpreteris licet.

[o] *Et numerus, qui septennis..... Spiritus sancti.*

ad omnes revertebatur antiqua possessio, debita absolvebantur, confirmabantur libertates.

4. Hunc numerum etiam in diebus Pentecostes et ipsi celebramus post Domini Resurrectionem, remissa culpa, et totius debiti chirographo evacuato, ab omni nexu liberi suscipientes advenientem in nos gratiam Spiritus sancti.

CAPUT XXXVIII.

De sæculis et ætatibus.

1. Sæcula [a] generationibus constant, et inde *sæcula*, quod *sequantur*. Abeuntibus enim aliis alia succcedunt. [b] Hunc quidam quinquagesimum annum dicunt quem Hebræi *jubilæum* vocant.

2. Ob hanc causam, et ille Hebræus, qui, propter uxorem et liberos **232** amans dominum suum, aure pertusa, servitio subjugatur, servire jubetur in sæculum, hoc est, usque ad annum quinquagesimum.

3. [c] Ætas plerumque dicitur et pro uno anno, ut in annalibus; et pro septem, ut hominis; et pro centum, et pro quovis tempore. Unde et ætas tempus quod de multis sæculis instruitur. [d] Et dicta *ætas* quasi *ævitas*, id est, similitudo ævi.

4. Nam ævum est ætas perpetua, cujus neque initium neque extremum nascitur, quod Græci..... vocant; quod aliquando apud eos pro sæculo, aliquando pro æterno ponitur. Unde et apud Latinos est derivatum.

5. Ætas autem proprie duobus modis dicitur; aut enim hominis, sicut infantia, juventus, sedectus; aut mundi, cujus prima ætas est ab Adam usque ad Noe; secunda a Noe usque ad Abraham; tertia ab Abraham usque ad David; quarta a David usque ad transmigrationem Judæ in Babyloniam; quinta deinde usque ad adventum Salvatoris in carne; sexta, quæ nunc agitur, usque quo mundus iste finiatur.

6. [e] Quarum decursus per generationes et regna primus ex nostris Julius Africanus sub imperatore Marco Aurelio Antonino, simplicis historiæ stylo elicuit. Dehinc Eusebius episcopus Cæsariensis, atque sanctæ memoriæ Hieronymus presbyter, chronicorum canonum multiplicem ediderunt historiam regnis simul et temporibus ordinatam.

7. Dehinc alii atque alii inter quos præcipue [f] Victor Tununensis **233** Ecclesiæ episcopus, recensitis priorum historiis, gesta sequentium ætatum usque ad consulatum Justini junioris imperatoris explevit.

8. Horum nos temporum summam ab exordio mundi ad Augusti Heraclii imperatorem, vel Suinthilanis regis Gothorum, quanta potuimus brevitate, notavimus, adjacente e latere descendente linea temporum, cujus indicio summa præterita sæculi cognoscatur.

CAPUT XXXIX.

De discretione temporum.

1. Prima ætas continet in exordio sui creationem mundi. Primo enim die, Deus in lucis nomine condidit angelos; secundo, in firmamenti appellatione cœlos; tertio, in discretionis vocabulo speciem aquarum, et terræ; quarto, luminaria cœli; quinto, animantia ex aquis; sexto, animantia ex terra, et hominem, quem appellavit Adam.

2. Adam, anno CCXXX, genuit Seth, a quo filii Dei, CCXXX.

Seth, anno CCV, genuit Enos, qui cœpit invocare nomen Domini. CCCCXXXV.

Enos, an. CLXXXX, genuit Cainan, DCXXV.

Cainan, an. CLXX, genuit Malaleel, DCCXV.

234 3. Malaleel, an. CLXV, genuit Jared, DCCCCLX.

Jared, an. CLXXII, genuit Enoch, qui translatus est M. CXXII.

Enoch, an. CLXV, genuit Mathusalem, M. CCLXXXVII.

4. Mathusalem, an. CLXVII, genuit Lamech, M. CCCCLIV.

Lamech, an. CLXXXVIII, genuit Noe. Arca ædificatur, M. DCXLIII.

Noe autem, an. DC, factum est diluvium, II M. CCXLII.

Secunda ætas.

5. Sem post diluvium, anno II, genuit Arphaxad, a quo Chaldæi, II M. CCXLIV.

Arphaxad, an. CXXXV, genuit Sala, a quo Samaritæ et Indi fuerunt. II M. CCCLXXIX.

Sala, an. CXXX, genuit Heber, a quo Hebræi, II M. DIX.

6. Heber, ann. CXXXXIV, genuit Phaleg. Turris ædificatur, II M. DCXLIII.

Phaleg., an. CXXXX, genuit Ragau. Dii primum adorantur, II M. DCCLXXIII.

Ragau, an, CXXXII, genuit Seruch. Regnum inchoat Scytharum, II M. DCCCCV.

7. Seruch, an. CXXX, genuit Nachor. Regnum Ægyptiorum nascitur, III M. XXXV.

Nachor, an. LXXIX, genuit Tharam. Regnum Assyriorum et Sycioniorum exoritur, III M. CXIV.

Thara, an. LXX, genuit Abraham. Zoroastes magicam reperit. III M. CLXXXIV.

Tertia ætas.

8. Abrahum, anno C, genuit Isaac. Nam prius et Ismahel, a quo et Ismahelitæ, III M. CCLXXXIV.

Isaac, an. sexagesimo, genuit Jacob. Argivorum regnum inchoat, III M. CCCXLIV.

Jacob, an. XCI, genuit Joseph. Phoroneus Græciæ leges dedit, III M. CCCCXXXV.

Ex Hieron., ad Am., cap. 5; et Ambros., in Apolog. David, cap. 8.

CAP. XXXVIII. — [a] *Sæcula generationibus constant. Sæcula sex generationibus constant,* Cod. Neap., sed nullo (opinor) sensu.

[b] *Hunc quidam.* Ex Hieronym., ad Gal. II.

[c] *Ætas.* Serv., Georg. III: *Ætatem plerumque generaliter dicimus, pro anno, pro triginta, pro centum, pro quovis tempore.* Verba autem *ut in annalibus,* itemque *ut in homine* aliena cum Chacone censemus.

[d] *Et dicta ætas q.* ÆVITAS. Nam et ævitas olim eadem fuit.

[e] *Quarum decursus..... sæculi cognoscatur.* Hæc non sunt in vetustioribus, sumpta tamen sunt ex Isidori Chronico.

[f] *Victor Tununensis.* Ita legendum ex lib. de Vir. Illust., non (ut antea) *Turonensis.*

9. Joseph, an. cx vixit. Græcia segetes habere cœpit, IIIM.DXLV. A

235. Hebræorum servitus in Ægypto an. cxliv. Atlas astrologiam invenit, IIIM.DCLXXXIX.

Moyses, an. xl, rexit populum in eremo. Hebræi legem et litteras habere cœperunt, IIIM.DCCXXIX.

10. Josue, an. xxvii, Erichthonius in Græcia primus quadrigam junxit, IIIM.DCCLVI.

Othoniel, an. xl, Cadmus litteras Græcis dedit, IIIM.DCCXCVI.

Aoth, an. lxxx. Fabulæ fictæ sunt, IIIM.DCCCLXXVI.

Debbora. an. lx. Apollo medicinæ artem invenit, et citharam reperit, IIIM. DCCCCXVI.

11. Gedeon, an. xl. Mercurius lyram condidit, IIIM.DCCCLVI.

Abimelech, an. iii. Chorus in Græcia inventus, IIIM.DCCCCLIX. B

Thola, an. xxiii. Priamus regnavit in Troja, IIIM.DCCCCLXXXII.

Jair, an. xxii. Carmentis Latinas Litteras reperit, IVM.IV.

Jephte, an vi Hercules se flammis injecit, IVM.X.

Abesan, an. vii. Alexander Helenam rapuit, IVM.XVII.

12. Abdon, an. viii. Troja capta est, IVM.XXV.

Samson, an. xx. Ascanius Albam condidit, IVM.XLV

Heli sacerdos, an. xl. Arca Testamenti capitur, IVM.LXXXV.

Samuel, an. xl. Homerus fuisse putatur. IVM.CXXV

Quarta ætas C

13. David, annis xl. Carthago a Didone conditur. Gad, Nathan et Asaph prophetaverunt, VIM.CLXV.

Salomon, an. xl. Templum Hierosolymis ædificatur, IVM.CCV.

14. Roboam, an. xvii. Regnum Israel, et Juda dividitur, IVM.CCXXII.

Abia, an. iii, sub quo Abimelech pontifex fuit, IVM.CCXXV.

Asa, an. xli. Achias, Amos, Jehu, Johel, et Azarias prophetaverunt, IVM.CCLXVI.

15. Josaphat, an. xxv. Prophetavit Elias, Abdias et Michæas. IVM.CCXCI.

Joram, an. viii. Prophetavit Elias et Eliseus, IVM.CCXCIX. D

236 Ochozias, an. i. Elias rapitur, IVM.CCC.

Athalia, an. vii. Jonadab sacerdos claruit, IVM.CCCVII.

16. Joas, an. xl Eliseus moritur, IVM.CCCLVII.

Amasias, an xxix. Carthago condita, IVM.CCCLXXVI.

Ozias, an. lii. Olypias a Græcis instituitur, IVM.CCCCXXVIII.

Joathan, an. xvi. Romulus nascitur, IVM.CCCCXLIV.

17. Achaz, an. xvi, Roma conditur, IVM.CCCCLX.

Ezechias, an, xxix. Senatus Romæ fit, IVM.CCCLXXXIX.

Manansses, an lv. Sibylla Samia claruit, IVM. DXLIV.

Amon, an. xii. Census primum agitur. IVM.DLVI.

18. Josias, an. xxxii. Thales philosophus agnoscitur, IVM DLXXXVIII.

Joachim, on. xi Nabuchodonosor Judæam capit, IVM. DXCIX.

Seechias, an. xi. Templum Hierosolymis incensum. Sapho mulier diverso poemate claruit, IVM. DCX.

Quinta ætas.

19. Hebræorum captivitas, annis lxx. Judith historia scribitur, IVM. DCLXXX.

Darius, an. xxxiv. Judæorum captivitas solvitur, IVM. DCCXIV.

Xerxes, an. xx. Sophocles et Euripides tragœdi celebrantur, IVM. DCCXXXIV.

20. Artaxerxes, an. xl. Esdras incensam legem renovat, IVM. DCCLXXIV.

Darius, qui et Nothus an. xix. Hæc ætas habuit Platonem et Gorgiam primum rhetorum, IVM. DCCXCIII,

Artaxerxes, an. xl. Hester historia expletur, IVM. DCCXXIII.

21. Artaxerxes (qui et Ochus), an. xxvi. Demosthenes et Aristoteles prædicantur, IVM. DCCCLIX.

Xerxes, an. iv. Xenocrates illustris habetur, IVM. DCCCLXIII.

Darius, an vi. Alexander Hierosolymam cœpit, IVM.DCCCLXIX,

22. Alexander Macedo, an. v. Asiam obtinuit, IVM.DCCCLXXIV.

Ptolemæus, an. xl. Machabæorum liber inchoat primus, IVM. DCCCCXIV.

237 Philadelphus, an. xxxviii. Septuaginta interpretes agnoscuntur, IVM. DCCCCLII.

Evergetes, an. xvxi. Jesus Sapientiæ librum componit, IVM. DCCCCLXXVIII.

23. Philopator, an. xvii. Machabæorum, secundi libri historia componitur, IVM. DCCCCXCV.

Epiphanes, an. xxiv. Romani Græcos obtinuerunt. VM. XIX,

Philometor, an. xxxv. Scipio Africam vicit, VM. LIV.

24. Evergetes, an. xxix. Brutus Hispaniam snbegit, VM. LXXXIII,

Soter, an. xvii. Thraces Romanis subjiciuntur, VM.C.

Alexander, an. x. Syria Romanis subjecta est, VM. CX.

25. Ptolemæus, an. viii. Rhetoricæ ars Romæ cœpit VM. CXVIII.

Dionysius, an. xxx. Pompeius Judæam capit, YM. CXLVIII,

Cleopatra, an. ii. Ægyptus Romanis subditur, VM. CL.

Julius Cæsar, an.. v. Hic primus monarchiam tenuit. VM. CLV.

Sexta ætas.

26. Octavianus, annis lvi. Christus nascitur, VM. CCXI.

Tiberius, an. XXIII. Christus crucifigitur, VM. CCXXXIV.
Caius Caligula, an. IV. Matthæus Evangelium scripsit, VM. CCXXXIII,
27. Claudius, an. XIV. Marcus Evangelium edidit, DM.CCLII.
Nero, an. XIV. Petrus et Paulus necantur, VM. CCLXVI.
Vespasianus, an. X. Herosolymia a Tito subvertitur. VL. CCLXXVI.
28. Titus, an. II. Hic facundus et pius fuit, VM. CCLXXVIII.
Domitianus, an XVI. Joannes in Pathmos relegatur. VM. CCXCIV.
Nerva, an. I. Joannes Ephesum redit, VM. CCXCV,
Trajanus, an. XXIV. Joannes Apostolus requiescit, VM. CCCXIV.
29. Adrianus, an XXI. Aquila interpretes habetur, VM. CCCXXXV.
Antoninus Pius, an. XXII. Valentinus et Marcion agnoscuntur, VM. CCCLVII.
Antoninus, an. XIX. Cataphrygarum hæresis oritur, VM. CCCLXXVI.
30. Commodus, an. XIII. Theodotion interpres habetur, VM. CCCLXXXIX.
238. Ælius Pertinax, an. I. Nihil habet historiæ, VM. CCCXC.
Severus, an. XVIII. Symmachus interpres habetur, VM. CCCCVII.
31. Antonius Caracalla, an. VII. Quinta editio Hierosolymis invenitur, VM. CCCCXV.
Macrinus, an. I. Hujus brevitas vitæ nihil gestorum habet, VM. CCCCXVI.
Aurelius Antoninus, an. IV. Sabellii hæresis oritur, VM.CCCCXX.
32. Alexander, an. XIII. Origenes insignis habetur, VM.CCCCXXXIII.
Maximus, an. III. Iste Germanos vicit, VM.CCCCXXXVI.
Gordianus, an. VII. Iste de Parthis et Persis triumphavit, VM.CCCCXLIII.
33. Philippus, an VII. Hic primus Christianus imperator fuit, VM.CCCCL.
Decius, an. I. Antonius monachus claruit, VM.CCCCLI.
Gallus, an. II. Novatus heresim condit, VM.CCCCLIII.
Valerianus, an. XV. Cyprianus martyrio coronatur, VM.CCCCLXVIII.
34. Claudius, an. II. Iste Gothos ab Illyrico expulit, VM.CCCCLXX.
Aurelianus, an. V. Iste Christianos persequitur, VM.CCCCLXXV.
Tacitus, an. I. Hujus brevitas vitæ prænotatione caret, VM.CCCCLXXVI.
35. Probus, an. VI. Manichæorum hæresis orta est, VM.CCCCLXXXII.
Carus. an. II. Iste de Persis triumphavit, VM.CCCCLXXXIV.
Diocletianus, an. XX. Iste divinis libris adustis martyria fecit, VM.DIV.
Galerius, an. II. Hujus brevitas vitæ nihil dignum historiæ contulit, VM.DVI.
36. Constantinus, an. XXX. Nicæna synodus congregatur, VM.DXXXVI.
Constantius, an. XXIV. Anthropomorphitarum hæresis oritur, VM.DLX.
Julianus, an. II. Hic ex Christiano paganus effectus est, VM.DLXII.
37. Jovianus, an. I. Iste iterum Christianus effectus est, VM.DLXIII.
Valens, an. XIV. Gothi hæretici efficiuntur, VM.DLXXVII.
Gratianus, an. VI. Priscilianus agnoscitur, VM.DLXXXIII.
Valentinianus, an. VII. Hieronymus in Bethleem prædicatur, VM.DXC.
Theodosius, an III. Joannes anachoreta claruit, VM.DXCIII.
38. Arcadius, an. XIII. Joannes Chrysostomus floruit. VM.DCVI.
239 Honorius, an. XVI. Augustinus episcopus claruit, VM.DCXXI.
Theodosius, an. XXVII. Nestorius hæresiarcha exstitit, VM.DCXLVIII.
39. Martianus, an. VI. Chalcedonensis synodus agitur, VM.DCLIV.
Leo major, an. XVI. Ægyptus errore Dioscori latrat, VM.DCLXX.
Zenon, an. XVII. Acephalorum hæresis orta est, VM.DCLXXXVII.
40. Anasthasius, an. XXVII. Fulgentius episcopus prædicatur, VM.DCCXIV.
Justinus, an. VIII. Acephalorum hæresis abdicatur, VM.DCCXXII.
Justianus, an. XXXIX. Vandali in Africa exstinguuntur, VM.DCCLXI.
Justinus, an. XI. Armenii fidem Christi suscipiunt, VM.DCCLXXII.
41. Tiberius, an. VII. Longobardi Italiam capiunt, VM.DCCLXXIX.
Mauritius, an. XXI. Gothi catholici effecti sunt, VM.DCCC.
Phocas, an VIII. Romani cæduntur a Persis, VM.DCCCVIII.
42. Eraclius XVII nunc agit imperii annum; Judæi Hispania Christiani efficiuntur. Residuum sextæ in ætatis soli Deo est cognitum.

LIBER SEXTUS.

DE LIBRIS ET OFFICIIS ECCLESIASTICIS.

CAPUT PRIMUM.

De Veteri et Novo Testamento.

1. Vetus Testamentum ideo dicitur, quia veniente Novo cessavit, de quo Apostolus meminit, dicens : *Vetera transierunt et ecce facta sunt omnia nova.*

240 2. Testamentum autem Novum ideo nuncupatur, quia innovat. Non enim illud discunt nisi homines renovati ex vetustate per gratiam, et pertinentes jam ad Test. Nov., quod est regnum cœlorum.

3. [a] Hebræi autem Veteris Testamenti, Esdra auctore, juxta numerum litterarum suarum, viginti duos libros accipiunt, dividentes eos in tres ordines, Legis scilicet, et Prophetarum, et Hagiographorum.

4. Primus ordo Legis, in quinque libris accipitur, quorum primus est Beresith, quod est Genesis; secundus Veelle Semoth, quod est Exodus; tertius Vaicra, quod est Leviticus; quartus Vajedabber, quod est Numeri; quintus Elleaddebarim, quod est Deuteronomium.

5. Hi sunt quinque lib. Moysi, quos Hebræi *thora*, Latini *legem* appellant. Proprie autem Lex appellatur, quæ per Moysen data est.

6. Secundus ordo est Prophetarum, in quo continentur libri octo, quorum primus Josue Ben-Nun, qui Latine Jesu Nave dicitur : Secundus Sophtin, quod est Judicum; tertius Samuel, qui est Regum primus; quartus Malachim, qui est Regum secundus; quintus Isaias; sextus Jeremias; septimus Ezechiel; octavus Thereazar, qui dicitur Duodecim prophetarum; qui libri, quia sibi pro brevitate adjuncti sunt, pro uno accipiuntur.

7. Tertius est ordo Hagiographorum, id est, *sancta scribentium*, in quo sunt libri novem, quroum primus Job; secundus Psalterium; tertius Misse, quod est Proverbia Salomonis; quartus Coheleth, quod est Ecclesiastes ; quintus Sir hassirim, quod est Cantica canticorum; sextus Daniel; septimus Dibrehajamim, quod est Verba dierum, [b] hoc est Paralipomenon; octavus Esdras; nonus Esther, qui simul omnes v, VIII et IX, fiunt XXII, sicut superius comprehensi sunt.

8. Quidam autem Ruth et Cinoth, quod Latine dicitur Lamentatio Jeremiæ, hagiographis adjiciunt, et XXIV volumina Testamenti Veteris **241** faciunt, juxta viginti quatuor seniores, qui ante conspectum Domini assistunt.

9. Quartus est apud nos ordo Veteris Testamenti eorum librorum qui in canone Hebraico non sunt. Quorum primus Sapientiæ liber est; secundus Ecclesiasticus; tertius Thobias ; quartus Judith ; quintus et sextus Machabæorum, quos licet Judæi inter apocrypha separent, Ecclesia tamen Christi inter divinos libros, et honorat et prædicat.

10. In Novo autem Testamento duo sunt ordines : primus Evangelicus, in quo sunt Matthæus, Marcus, Lucas et Joannes ; secundus apostolicus, in quo sunt Paulus in quatuordecim Epistolis, Petrus in duabus, Joannes in tribus, Jacobus et Judas in singulis. Actus apostolorum et Apocalypsis Joannis.

11. Summa autem utriusque Testamenti trifarie distinguitur, id est, in historia, in moribus, in allegoria. Rursus ista tria multifarie dividuntur, id est, quid a Deo, quid ab angelis, vel hominibus gestum dictumque sit, quid a prophetis prænuntiatum de Christo et corpore ejus ; quid de diabolo et membris ipsius ; quid de veteri et novo populo ; quid de præsenti sæculo, et futuro regno, atque judicio.

[c] CAPUT II.

De scriptoribus et vocabulis sanctorum librorum.

1. Veteris Testamenti secundum Hebræorum traditionem hi perhibentur auctores. Primus Moyses Divinæ Historiæ cosmographiam in quinque voluminibus edidit, quod Pentateuchum nominatur.

2. Pentateuchum autem a quinque voluminibus dicitur : πέντε Græce *quinque*, τεῦχος *volumen* vocatur.

3. Genesis liber inde appellatur, eo quod exordium mundi et *generatio* sæculi in eo contineatur.

242 4. Exodus vero exitum ab Ægypto vel egressum populi Israel digerit, et ex ea causa nomen accepit.

5. Leviticus appellatur, eo quod Levitarum ministeria et diversitatem victimarum exsequitur, totusque in eo ordo Leviticus annotatur.

6. Numerorum liber vocatur, eo quod in eo egressæ de Ægypto tribus dinumerantur, et quadraginta duarum per eremum mansionum in eo descriptio continetur.

7. Deuteronomium Græco sermone appellatur, quod Latine interpretatur *secunda lex*, id est, repetitio, et evangelicæ legis præfiguratio, quæ sic ea habet quæ priora sunt, ut tamen nova sint omnia quæ in eo replicantur.

8. Josue liber nomen accepit a Jesu filio Nave, cujus historiam continet, scriptorem vero ejus eumdem Josue Hebræi asseverant, in cujus textu post Jordanis transitum regna hostium subvertuntur, terra populo dividitur, et per singulas urbes, viculos, montes atque confinia Ecclesiæ cœlestisque Jerusalem, spiritualia regna præfigurantur.

9. Judicum nominatur a principibus populi, qui præfuerunt in Israel post Moysen et Josue, antequam David et cæteri reges existerent. [d] Hunc librum

CAP. I. — [a] *Hebræi autem* Ex Prolog. Galeato Hieronym., et præfatione in libros Reg., et Epiphan., lib. de Pond.

[b] *Hoc est Paralip.* Quæ post hæc verba adduntur in Excusis, in Ms. nulla sunt, neque esse debent. Non enim Chronicon is liber dictus est, quamvis id nomen aptissime illi conveniat, ut Hieron. ait.

CAP. II. — [c] Pleraque ex Hieron., epist. ad Paulum.

[d] *Hunc librum et Ruth.* Voces *et Ruth*, a plerisque

et Ruth edidisse creditur Samuel. Liber Samuel ejusdem Samuelis nativitatem, et sacerdotium, et gesta describit, idcirco et ab eo nomen accepit.

10. Et quamvis hic liber Saul et David historiam contineat, utrique tamen ad Samuel referuntur, quia ipse unxit Saul in regnum, ipse David in regem futurum. Cujus libri primam partem conscripsit idem Samuel, sequentia vero ejus usque ad calcem scripsit David.

11. Melachim proinde appellatur, eo quod reges Judæ et Israeliticæ gentis, gestaque eorum, per ordinem digerat temporum. Melachim enim Hebraice, Latine *regum* interpretatur. Hunc librum Jeremias primus in unum volumen coegit. Nam antea sparsus erat per singulorum regum historias.

12. Paralipomenon Græce dicitur, quod nos *prætermissorum*, vel *reliquorum* dicere possumus, quia ea quæ in lege vel in Regum libris, **243** vel omissa, vel non plene relata sunt, in isto summatim et breviter explicantur.

13. Librum Job quidam Moysen scripsisse arbitrantur; alii unum ex prophetis; nonnulli vero eumdem Job post plagam suæ passionis scriptorem fuisse existimant, arbitrantes ut qui certamina specialis pugnæ sustinuit, ipse narraret quas victorias expedivit.

14. [a] Principia autem et fines libri Job apud Hebræos prosa oratione contexta sunt; media autem ipsius ab eo loco in quo ait: *Pereat dies in qua natus sum*, usque ad eum locum: *Id circo ego me reprehendo, et ago pœnitentiam*, omnia heroico metro discurrunt.

15. Psalmorum liber, Græce *psalterium*, Hebraice *nebel*, Latine *organum* dicitur. Vocatus autem Psalmorum quod uno propheta canente ad psalterium, chorus consonando responderet. [b] Titulus autem in Psalmis Hebraicus *Thehilim* quod interpretatur *Volumen hymnorum*.

16. [c] Auctores autem psalmorum sunt qui ponuntur in titulis: Moyses, scilicet, et David, et Salomon, Asaph, Ethan, Idithun, et filii Core Eman Ezraithæ, et reliquorum, quos Esdras uno volumine comprehendit.

17. Omnes autem psalmos apud Hebræos metrico carmine constat esse compositos. Nam [d] in morem Romani Flacci, et Græci Pindari, nunc alii iambo currunt, nunc Alcaico personant; [e] nunc Saphico nitent, [f] trimetro, vel tetrametro pede incedentes.

18. [g] Salomon, filius David, rex Israel, juxta numerum vocabulorum suorum tria volumina edidit, A quorum primus est Hebraice *Misle*, quem Græci *Parabolas*, Latini *proverbiorum* nominant, eo quod in ipso sub comparativa similitudine figuras verborum et imagines veritatis ostenderit.

19. Ipsam autem veritatem ad intelligendum legentibus reservavit. **244** Secundum librum *Coheleth* vocavit, qui Græce *Ecclesiastes* dicitur, Latine *Concionator*, eo quod sermo ejus non specialiter ad unum sicut in Proverbiis, sed ad universos generaliter dirigatur, docens omnia quæ in mundo cernimus caduca esse et brevia, et ob hoc minime appetenda.

20. Tertium librum *Sir hassirim* prænotavit, qui in Latinam linguam vertitur *Canticum canticorum*; [h] ubi per epithalamium carmen conjunctionem Christi et Ecclesiæ mystice canit. Dictum autem Canticum B canticorum, eo quod omnibus canticis præferatur, quæ in Scripturis sacris habentur, sicut quædam in lege dicuntur sancta, quibus majora sunt sancta sanctorum.

21. Horum autem trium librorum carmina hexametris ut pentametris versibus apud suos composita perhibentur, ut Josephus Hieronymusque scribunt.

22. Isaias, evangelista potius quam propheta, edidit librum suum, cujus omnis textus [i] eloquentia prosa incedit, Canticum vero hexametro, et pentametro versu discurrit.

23. Jeremias similiter edidit librum suum cum threnis ejus, [j] quos nos *lamenta* vocamus, eo quod in tristioribus rebus funeribusque adhibeantur, in quibus quadruplex diverso metro composuit alphabetum, quorum duo prima quasi Saphico metro scripta sunt, C quia tres versiculos, qui sibi nexi sunt, [k] et ab una tantum littera incipiunt, heroicum comma concludit.

24. Tertium alphabetum trimetro scriptum est, et a ternis litteris iidem versus terni incipiunt. Quartum alphabetum simile primo et secundo habetur.

245 25. [l] Ezechiel et Daniel a viris quibusdam sapientibus scripti esse perhibentur, quorum Ezechiel principia et fines multis habet obscuritatibus involuta. Daniel vero claro sermone regna orbis pronuntiat, et tempus adventus Christi manifestissima prædicatione adnotat.

26. Hi sunt quatuor prophetæ qui Majores vocantur, quia prolixa volumina condiderunt. Liber duodecim prophetarum auctorum suorum nominibus prænotatur, qui propterea dicuntur Minores, quia D sermones eorum breves sunt,

27. Unde et connexi sibimet invicem in uno volu-

aberant, sed rejiciendæ non fuerunt, cum idem dicat lib. I de Offic. Eccl., cap. 12.

[a] *Principia autem et fin.* Ex præf. Hier. ad lib. Job.

[b] *Titulus autem comprehendit.* Ex epist. ad Sophr.

[c] *Auctores autem.* Ex eadem epist.

[d] *In morem Romani. Flacc.* Ex præf. ad Chron. Euseb., et ad Job.

[e] *Nunc Saphico nitent. Tument* apud Hieron.; *tinent.* Segunt. Cod.; ex quo *tinniunt* quidam legebat.

[f] *Trimetro vel tetrametro.* Nihil de trimetro aut tetrametro Hieronymus: *Sed nunc semipede ingreditur.* Atque ita legi volebat Chacon, illud alterum glossema fuisse.

[g] *Salomon.* Ex Hieronym., ad cap. I Ecclesiastæ.

[h] *Ubi per epithalamium.* Vid. Orig., hom. I in Cant., Hieronymo interp.

[i] *Eloquentia prosa.* Ut supra, *prosa oratione.* Al., *eloquentiæ prosa.*

[j] *Quos nos lamenta v. eo quod tristioribus rebus funeribusque.* Canebantur fortasse, uti nunc Job verba, ita Isidori ætate, Jeremiæ Lamentationes in officio defunctorum,

[k] *Et ab una tantum.* Ex epist. ad Paul. Urbic.

[l] *Ezechiel et Daniel.* Idem refert de Eccles. Offic., ex Hebræorum sententia, qui hæc vaticinia, non ab ipsis vatibus scripta, sed ab aliis excepta somniarant. Sed de Ezechiele ne dubitatum quidem videtur hieronymi ætate. Contra Danielis librum refert idem scripsisse Porphyrium, confutatumque ac Euseb. Apollinario et Methodio.

mine continentur, quorum nomina sunt : Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias et Malachias.

28. Esdræ liber auctoris sui titulo prænotatur, in cujus textu ejusdem Esdræ, Nehemiæque sermones pariter continentur. Nec quemquam moveat quod unus Esdræ dicitur liber, [a] quia secundus, tertius et quartus non habentur apud Hebræos, sed inter apocryphos deputantur.

246 29. Esther librum Esdras creditur conscripsisse, in quo eadem regina sub figura Ecclesiæ Dei populum a servitute et morte eripuisse scribitur, atque, interfecto Aman, qui interpretatur *iniquitas*, diei celebritas in posteros mittitur.

30. [b] Liber Sapientiæ apud Hebræos nusquam est, unde et ipse stylus Græcam magis eloquentiam redolet. Hunc Judæi Philonis esse affirmant, qui proinde Sapientiæ nominatur, quia in eo Christi adventus, qui est sapientia Patris, et passio ejus evidenter exprimitur.

31. [c] Librum autem Ecclesiasticum certissime Jesus, filius Sirac, Hierosolymita, nepos Jesu sacerdotis magni, composuit, de quo meminit Zacharias; qui liber apud Latinos propter eloquii similitudinem Salomonis titulo prænotatur.

32. Dictus autem Ecclesiasticus, eo quod de totius Ecclesiæ disciplina religiosæ conversationis magna cura et ratione sit editus. Hic et apud Hebræos reperitur, sed inter apocryphos habetur.

33. Judith vero et Tobias, sive Machabæorum libri, quibus auctoribus scripti sint minime constat. Habent autem vocabula ex eorum nominibus quorum gesta scribuntur.

34. Quatuor libros Evangeliorum quatuor evangelistæ singulariter conscripserunt.

35. Primus Matthæus conscripsit Evangelium litteris Hebraicis, et sermonibus in Judæa, initians evangelizare ab humana Christi nativitate, dicens : *Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham,* significans descendisse corporaliter ex semine patriarcharum Christum, sicut promissum erat in prophetis per Spiritum sanctum.

247 36. Secundus Marcus plenus Spiritu sancto scripsit Evangelium Christi eloquio Græco, in Italia secutus Petrum, ut discipulus. Is initium a spiritu prophetali fecit, dicens : *Vox clamantis in deserto : Parate viam Domino*, ut ostenderet Christum post assumptionem carnis Evangelium prædicasse in mundo,

A Ipse enim Christus et propheta dictus est, sicut scriptum est : *Et* [d] *prophetam in gentibus posui te.*

37. Tertius Lucas, inter omnes evangelistas [e] Græci sermonis eruditissimus, quippe ut medicus in Græcia, Evangelium scripsit Theophilo episcopo, initians a sacerdotali spiritu, dicens : *Fuit in diebus Herodis regis Judææ sacerdos quidam nomine Zacharias*, ut manifestaret Christum, post nativitatem carnis et prædicationem Evangelii, hostiam fuisse effectum pro salute mundi.

38. Ipse est enim Sacerdos de quo dictum est in Psalmis : *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Ubi enim Christus advenit, sacerdotium Judæorum obmutuit, lex et prophetia cessavit.

B 39. Quartus Joannes scripsit Evangelium ultimus in Asia, incipiens a Verbo, ut ostenderet eumdem Salvatorem qui pro nobis dignatus est nasci et pati, ipsum ante sæcula Dei Verbum esse, ipsum a cœlo venisse, et post mortem ad cœlum iterum remeasse.

40. Hi sunt quatuor evangelistæ, quos per Ezechielem Spiritus sanctus significavit in quatuor animalibus. Propterea autem quatuor animalia, quia per quatuor mundi partes fides Christianæ religionis eorum prædicatione disseminata est.

41. Animalia autem dicta sunt quoniam propter animam hominis prædicatur Evangelium Christi. Nam et oculis plena erant intus, et foris, quoniam pervident quæ dicta sunt a prophetis, et [f] quæ promissa erant impleri.

C 42. [g] Crura autem eorum recta, quia nihil pravum in Evangeliis. Et alas senas tegentes crura, et facies suas, revelata sunt enim quæ tegebantur in adventu Christi.

248 43. Evangelium autem interpretatur bona annuntiatio. Græce enim εὖ *bene*, ἀγγελία dicitur *annuntiatio*. Unde, et angelus *nuntius* interpretatur.

44. [h] Paulus apostolus suas scripsit Epistolas quatuordecim, ex quibus novem septem Ecclesiis scripsit, reliquas discipulis suis Timotheo, Tito et Philemoni.

45 [i] Ad Hebræos autem Epistola a plerisqua Latinis ejus esse incerta est propter dissonantiam sermonis, eamdemque alii Barnabam conscripsisse, alii a Clemente scriptam fuisse suspicantur.

46. Petrus scripsit duas nominis sui Epistolas, quæ D Catholicæ ideo nominantur, quia non uni tantum populo, vel civitati, sed universis gentibus generaliter scriptæ sunt.

[a] *Quia secundus, tertius et quartus non habentur apud Hebr.* Quia Esdræ Nehemiæque sermones in unum volumen (ut ait Hier.) coarctant, ita neque secundum agnoscunt; ut nobis Nehemias idem secundus Esdræ inscribitur.

[b] *Liber Sap.* Ex Hier. præf., cum in lib. Prooem. Jesu filio Sirach tribuat, Augustinum secutus, XVII de Civit.

[c] *Librum Ecclesiast..... qui liber apud Latin.* Non mirum, si Isidori ætate Salomonis titulum præferret, cum Hieron. ita de eo : *Quem Hebraicum* (inquit) *reperi, non Ecclesiasticum, ut apud Latinos sed* PARABOLAS *prænotatum. Cui juncti erant Ecclesiastes et Cantica canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum numero librorum, sed etiam materiarum genere coæquaret.*

[d] *Et prophetam in Gen. posui te.* Ex LXX, τέθεικά σε. Vulg., *dedi te.*

[e] *Græci sermonis.* Ex Hieron., epist. ad Damasum 145; sed ibi Græcis Evangelium scripsisse dicitur, non in Græcia.

[f] *Et quæ promissa erant impleri.* Ex Neap. Cod. Al. *in priori.*

[g] *Crura autem eorum rect.* Ex LXX. Vulg., *Pedes eorum recti.*

[h] *Paulus apost.* Eadem lib. I de Offic., cap 12; et Rab. II de Instit. Cler., cap. 54.

[i] *Ad Heb.* Ex Hieronymi Catalog.

47. Jacobus, et Joannes, et Judas, suas scripserunt Epistolas.

48. Actus apostolorum primordia fidei Christianæ in gentibus, et nascentis Ecclesiæ historiam digerit. Actuum apostolorum scriptorem Lucam esse (constat) evangelistam; in quo opere nascentis Ecclesiæ infantia texitur, et apostolorum historia retinetur. Unde et Actus apostolorum dicitur.

49. Apocalypsim librum Joannes evangelista scripsit, eo tempore quod ob Evangelii prædicationem in insula Pathmos traditur relegatus. Apocalypsis autem ex Græco in Latinum *revelatio* interpretatur. Revelatio enim dicitur manifestatio eorum quæ abscondita erant, juxta quod et ipse Joannes dicit: *Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere servis suis.*

50. Hi sunt scriptores sacrorum librorum, qui, per Spiritum sanctum **249** loquentes ad eruditionem nostram, et præcepta vivendi et credendi regulam conscripserunt.

51. Præter hæc et alia volumina apocrypha nuncupantur. Apocrypha autem dicta, id est, *secreta*, quia in dubium veniunt. Est enim eorum occulta origo, nec patet Patribus, ex quibus usque ad nos auctoritas veracium scripturarum certissima et notissima successione pervenit. In iis apocryphis, etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est in eis canonica auctoritas, quæ recte a prudentibus judicantur non esse eorum credenda quibus ascribuntur.

52. Nam multa, et sub nominibus prophetarum, et recentiora sub nominibus apostolorum ab hæreticis proferuntur, quæ omnia sub nomine apocryphorum auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt.

CAPUT III.

De bibliothecis.

1. Bibliotheca a Græco nomen accepit, eo quod ibi recondantur libri. Nam βιβλίων *librorum* θήκη *repositio* interpretatur.

2. [a] Bibliothecam Veteris Testamenti Esdras scriba post incensam legem a Chaldæis, dum Judæi regressi fuissent in Jerusalem, **250** divino afflatus Spiritu, reparavit; cunctaque legis ac prophetarum volumina quæ fuerant a gentibus corrupta, correxit, totumque A Vetus Testamentum in viginti duos libros constituit, ut tot libri essent in lege quot habebantur et litteræ.

3. [b] Apud Græcos autem bibliothecam primus instituisse Pisistratus, creditur Atheniensium tyrannus quam deinceps ab Atheniensibus auctam Xerxes, incensis Athenis, [e]vexit in Persas, longoque post tempore Seleucus Nicanor rursus in Græciam retulit.

4. Hinc studium regibus urbibusque cæteris natum est comparandi volumina diversarum gratium, et per interpretes in Græcam linguam vertendi.

5. Dehinc magnus Alexander, vel successores ejus, instruendis omnium librorum bibliothecis animum intenderunt, maxime [c] Ptolemæus cognomento Philadelphus, omnis litteraturæ sagacissimus, cum studio bibliothecarum Pisistratum æmularetur, non solum gen- B tium scripturas, sed etiam et divinas litteras in bibliothecam suam contulit. [d] Nam septuaginta millia librorum hujus temporibus Alexandriæ inventa sunt.

CAPUT IV.

De interpretibus.

1. Hic etiam, et [e] ab Eleazaro pontifice petens Scripturas Veteris Testamenti, in Græcam vocem ex Hebraica lingua per septuaginta interpretes transferre curavit, quas in Alexandrina bibliotheca habuit.

2. [f] Siquidem singuli in singulis cellulis separati, ita omnia per Spiritum sanctum interpretati sunt, ut nihil in alicujus eorum codice **251** inventum esset quod in cæteris, vel in verborum ordine, discreparet.

3. Fuerunt et alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra eloquia transtulerunt, sicut Aquila, Symmachus et Theodotion, sicut etiam et [g] vulgaris C illa interpretatio, cujus auctor non apparet, et ob hoc sine nomine interpretis. Quinta Editio nuncupatur.

4. Præterea sextam et septimam Editionem Origenes miro labore reperit, et cum cæteris Editionibus comparavit.

5. [i] Presbyter quoque Hieronymus, trium linguarum peritus, ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas convertit, eloquenterque transfudit, [j] cujus interpretatio merito cæteris antefertur. Nam est, et verborum tenacior, et perspicuitate sententiæ clarior, [k] atque, utpote a Christiano interprete, verior.

CAPUT V.

De eo qui primum Romam libros advexit.

1. Romam primus librorum copiam advexit [a] Æmilius Paulus, Perse Macedonum rege devicto;

D

Cap. III. — [a] *Bibliothec. veteris Testam.* Libri sacri sæpe bibliotheca appellantur. Hieron. in Catalog.: *Eusebius in Scripturis divinis studiosissimus, et bibliothecæ divinæ cum Pamphilo martyre diligentissimus pervestigator.* Et in epist. ad Marcellam 141: *Beatus Pamphilus martyr., cum Demetrium Phaleræum et Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio vellet æquare.* Et Gratianus non semel Hieronymum in prologo Bibliothecæ citat.

[b] *Apud Græcos autem.* Totus locus ex Agellii lib. VI, cap. ult. Vid. Athen., et Cicer., III Orat. Eustachius Aristarcho et Zenodoto ad id usum Pisistratum dicit. Plato, in Hipparch., Pisistrati filium Hipparchum Homeri libros Athenas detulisse, eosque decantari in Panathenaicis ludis jussisse ait.

[c] *Ptolemæus... omnis litterat. sag.* Verba Tertull, in Apolog., cap. 18.

[d] *Septuaginta millia.* Sic omnes libri. *Septuaginta millia*, Agell., et Marcell., lib. XXII.

Cap. IV. — [e] *Et ab Eleaz.* Ex Hieron., in Chron.

[f] *Siquidem sing.* Idem refert Aug., lib. II de Doct. Christ., et lib. XVIII de Civit., c. 42; et Epiph., lib. de Ponder., qua de re nimis multa a nostris hoc tempore dicta sunt.

[g] *Et vulgaris.* Hæc verba non sunt Augustini.

[h] *Miro labore rep.* Ex Catalog. Hier. in Origen. Reperit autem has Editiones (ut ait Epiph.) in doliis, quintam vero in Acteo littore, ait Hieronymus in præfat. ad homil. Origen. a se versas.

[i] *Presbyter quoque.* Aug. XVIII de Civit., cap. 43.

[j] *Cujus interpretatio.* Ex eodem II de Doct. Christ., quæ tamen non de Hieronymi interpretatione, sed de Itala dicuntur ab Augustino.

[k] *Atque utpote a Ch. int. v.* Hæc quidam libri non habent, neque libro I de Offic. Eccles. leguntur, sunt tamen in vetustioribus.

[b] deinde Lucullus e Pontica præda. **252** Post hos A Cæsar dedit Marco Varroni negotium quam maximæ bibliothecæ construendæ.

2. [c] Primum autem Romæ bibliothecas publicavit Pollio, Græcas simul atque Latinas, additis auctorum imaginibus in atrio quod de manubiis magnificentissimum instruxerat.

CAPUT VI.

Qui apud nos bibliothecas instituerunt.

1. Apud [d] nos quoque Pamphilus martyr, cujus Vitam Eusebius Cæsariensis conscripsit, Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio primus adæquare contendit. Hic enim in bibliotheca sua prope triginta voluminum millia habuit.

2. Hieronymus quoque atque Gennadius Ecclesiasticos scriptores toto orbe quærentes ordine persecuti B sunt, eorumque studia in uno voluminis indiculo comprehenderunt.

253 CAPUT VII.

Qui multa scripserunt.

1. Marcus [e] Terentius Varro apud Latinos innumerabiles libros scripsit. Apud Græcos quoque Chalcenterus miris attollitur laudibus, quod tantos libros ediderit quantos quisque nostrum alienos scribere propria manu vix possit.

2. De nostris quoque apud Græcos Origenes, in Scripturarum labore, tam Græcos quam Latinos operum suorum numero superavit. Denique Hieronymus [f] sex millia librorum ejus selegisse fatetur.

3. Horum tamen omnium studia Augustinus ingenio C vel scientia sua vicit. Nam tanta scripsit, ut diebus ac noctibus non solum scribere libros ejus quisquam, sed nec legere quidem occurrat.

CAPUT VIII.

De generibus opusculorum.

1. Opusculorum [g] genera sunt tria. Primum genus excerpta sunt, quæ Græce scholiam nuncupantur : in quibus ea quæ videntur obscura vel difficilia, summatim ac breviter præstringuntur.

2. Secundum genus homiliæ sunt, quas Latini verba appellant quæ proferuntur in populis. Tertium, tomi quos nos libros vel volumina nuncupamus. Homiliæ autem ad vulgus loquuntur ; tomi vero, id est libri majoris sunt disputationis. Dialogus est collatio **254** duorum, vel plurimorum, quam Latini sermonem dicunt. Nam quos Græci dialogos vocant nos sermones vocamus.

3. [h] Sermo autem dictus, quia inter utrumque seritur. Unde et in Virgilio :

Multa inter sese vario sermone serebant.

Tractatus est unius rei multiplex expositio, eo quod trahat sensum in multa. [i] sententiam contrectando secum.

4. Differt autem sermo, tractatus et verbum. Sermo enim altera eget persona, tractatus specialiter ad se ipsum est, verbum autem ad omnes. Unde et dicitur : *Verbum fecit ad populum.*

5. Commentaria dicta quasi *cum mente*. Sunt enim interpretationes, ut commenta juris, [j] commenta Evangelii.

6. [k] Apologeticum est excusatio, in quo solent quidam accusantibus respondere. In defensione enim aut negatione sola positum est, et est nomen Græcum.

7. [l] Panegyricum est licentiosum, et laciniosum genus dicendi in laudibus regum, in cujus compositione homines multis mendaciis adulantur. Quod malum a Græcis exortum est, quorum levitas instructa dicendi facultate et copia incredibili multas mendaciorum nebulas suscitavit.

8. [m] Fastorum libri sunt in quibus reges vel consules scribuntur, a *fascibus* dicti, id est, potestatibus. [n] Unde et ob id libri Fastorum dicuntur, quia de regibus et consulibus editi sunt.

9. Prooemium est initium dicendi. Sunt enim prooemia principia librorum, quæ ante causæ narrationem ad instruendas audientium aures **255** coaptantur. Cujus nomen plerique Latinitatis periti sine translatione posuerunt ; hoc autem vocabulum apud nos interpretatum *præfatio* nuncupatur, quasi *prælocutio*.

10. Præcepta sunt quæ aut quid faciendum, aut quid non faciendum sit, docent. Quid faciendum, ut:

Cap. V. — *Æmil. Paul.* [a] Videndum num ad hoc satis sit quod Plutarchus, Æmilii abstinentiam laudans, narrat, libros regis duntaxat filiis studia litterarum tractantibus concessisse, cum auri et argenti acervos, reliquamque prædam, ne aspicere quidem voluerit.

[b] *Deinde Lucull.* Cicer., in Lucull., et III de Finibus. Sed quod Lucullo Isidorus, Pompeio, qui Lucullo successit bellumque confecit, tribuit Plin. lib. VII, cap. 30.

[c] *Primum autem Rom.* Plin., lib. VII, cap. 30 : *Marci Varronis, in bibliotheca quæ prima in orbe ab Asinio Pollione de manubiis publicata Romæ est, unius viventis posita imago est.* Nam etsi reges illi multo ante Pollionem bibliothecas instruxerant, non tamen fortasse publicarant, hoc est, publicas fecerant.

Cap. VI. — [d] *Apud nos.* Ex epist. 141, ad Marcellam.

Cap. VII. [e] *M. T. Varr. apud Græc.* Locus est ex Hieronymi libello qui non exstat, ejus tamen eam partem quæ ad hunc locum pertinet refert Ruffin., invect. his verbis: *M. Terentium Varronem miratur antiquitas quod apud Latinos tam innumerabiles libros scripserit. Græci Chalcenterum miris efferunt laudibus, quod tantos libros composuerit quantos quivis nostrum alienos sua manu describere non possit.* Id cognomen fuit Didymo Alexandrino grammatico, ut ait. Hesichius in lib. de iis qui in discipl. claruerunt. Vid. Suid.

[f] *Sex mill. lib.* Ita Ruffin. in Apolog., sed eum Hieronymus mendacii arguit, vixque tertiam partem ab D Euseb. relatam affirmat. Idem tamen quod Ruffinus tradidit Epiphanius.

Cap. VIII. — [g] *Opusculorum* Ex Hieron., præf. in Homil. Orig. in Ezech., quæ repetit etiam Ruff. in Invect.

[h] *Sermo autem dicit.* E. Serv.

[i] *Sententiam contrectando secum.* Ita A. Aug., cum in omnibus libris *sentiendi* nullo sensu legeretur ; *seu a contrectando secum*, Chacon.

[j] *Commenta juris commenta Evang.* — *Commenta* pro *commentaria* præcise scriptum putabat A. Augustinus. Sed retinet idem verbum hodie abscissum vulgaris sermo, ut suspicari possimus eodem modo Isidori ætate usurpatum,

[k] *Apologeticum.* Ex Lact. V. cap. 4.

[l] *Panegyric.* Ex eodem, lib, I, cap, 15.

[m] *Fastor. lib... a* FASCIBUS *dicti.* Significatione etymon aptavit, ut consuevit, alioqui a *fando* dice non ignorans.

[n] *Unde et ob id.* Ex Cod. Neap. Mendose *reliqui* Ovid.

Dilige Deum tuum, et honora patren tuum, et matrem tuam. Quid non faciendum, ut : *Non mœchaberis; non furtum facies.* A

11. Similiter et gentilium præcepta vel jubent vel vetant. Jubent faciendum, ut : *Nudus ara, sere nudus.* Vetant, ut:

Neve inter vites corylum sere, neve flagella
Summa pete.

12. Primus autem præcepta apud Hebræos Moyses scripsit, apud Latinos [a] Martius vates primus præcepta composuit. Ex quibus est illud : *Postremus dicas primus taceas.*

13. Parabolæ et problemata nominibus suis indicant altius se perscrutari oportere, Parabola quippe alicujus rei similitudinem per se gerit, quod licet sit vocabulum Græcum, jam tamen pro Latino usurpatur. Et notum est quod in parabolis, quæ dicuntur rerum similitudines, rebus de quibus agitur comparantur

14. Problemata autem, quæ Latine appellantur propositiones, quæstiones sunt habentes aliquid quod disputatione solvendum sit.

15. Quæstio autem est *quæsitio*, cum quæritur an sit, quid sit, quale sit.

16. Argumentum vero dictum quasi *argutum*, vel quasi *argute inventum*, ad comprobandas res.

17. Epistolam proprie Græci vocant quod interpretatur Latine *missa*.

18. Ante chartæ et membranarum usum [b] in dedolatis ex ligno codicillis epistolarum alloquia scribebantur. Unde et portitores earum tabellarios vocaverunt.

256 CAPUT IX.

De ceris.

2. Ceræ litterarum materies, parvulorum nutrices, ipsæ.

... Dant ingenium pueris primordia sensus,

quarum studium primi Græci tradidisse produntur, Græci autem et Thusci primum ferro in ceris scripserunt, postea Romani jusserunt ne graphium ferreum quis haberet.

2. Unde et apud scribas dicebatur : *Ceram ferro ne cædito.* Postea institutum est ut ceram ossibus scriberent, [d] sicut indicat Atta in satyra dicens :

Vertamus vomerem in ceram, mucroneque aremus
Osseo...

Graphium autem Græce, Latine scriptorium dicitur Nam γραφὴ *scriptura* est.

CAPUT X.

De chartis.

Chartarum [e] usum primum Ægyptus ministravit cœptum apud Memphiticam urbem; Memphis enim civitas Ægyptiorum est, ubi chartæ usus inventus est primum, sicut ait Lucanus :

Conficitur bibula Memphitis charta papyro.

Bibulam autem papyrum dixit, quod humorem bibat.

257 2. Charta autem dicta, quod carptim papyri tegmen decerptum glutinatur. Cujus genera quam plura sunt. Prima, et præcipua [f] Augustæa, regia, et majoris formæ, in honorem Octavii Augusti appellata.

3. Secunda Liviana ob honorem Liviæ; tertia hieratica dicta, eo quod ad sacros libros eligebatur, similis Augustææ, sed subcolorata.

4. Quarta Tæniotica, a loco Alexandriæ, qui ita vocatur, ubi fiebat; quinta Saitica ab oppido Sai.

5. [g] Sexta Corneliana, a Cornelio Gallo, præfecto Ægypti, primum confecta; septima emporetica, quod B ea merces involvuntur, cum sit scripturis minus idonea.

CAPUT XI.

De pergamenis.

1. Pergameni [h] reges cum charta indigerent, membrana primi excogitaverunt. [i] Unde et pergamenarum nomen hucusque tradente sibi **258** posteritate servatum est. [j] Hæc membrana dicuntur, quia ex membris pecudum detrahuntur.

2. Fiebant autem primum coloris lutei, id est, crocei, postea vero Romæ candida membrana reperta sunt, quod apparuit inhabile esse, quod, et facile sordescant, aciemque legentium lædant. Cum peritiores architecti neque aurea lacunaria ponenda in bibliothecis putent, neque pavimenta alia quam e C Carysteo marmore, quod auri fulgor hebetet, et Carysti viriditas reficiat oculos.

3, Nam et qui nummulariam discunt, denariorum formis myrteos pannos subjiciunt, et gemmarum sculptores scarabeorum terga, quibus nihil est viridius, subinde respiciunt, et pictores idem faciunt, ut laborem visus eorum viriditate recreent.

4. Membrana autem aut candida, aut lutea, aut purpurea sunt. Candida naturaliter existunt. Luteum membranum bicolor est, quod a confectore una tingitur parte, id est crocatur, de quo Persius :

Jam liber, et positis bicolor membrana capillis.

5. Purpurea [k] vero inficiuntur colore purpureo, in quibus aurum et argentum liquescens patescat in litteras.

259 CAPUT XII.

D *De libris conficiendis.*

1. Quædam genera librorum apud gentiles certis modulis conficiebantur. Breviore forma, carmina atque epistolæ. At vero historiæ majori modulo scribebantur, et non solum in charta, vel membranis,

[a] *Martius vates.* Vid. Lil. Gyrald. Dialog. 4. de Poet. latin.

[b] *In dedolat exl.c.* Ex Hieron. Epist. ad Niceam 32.

CAP. IX. — [c] *Ipsæ dant ingen.* Carmen est Dracontii, lib. II de Machin. Mundi :

Cera dat ingenium pueris primordia sensus.
Inde fit, ut præstet littera, vel noceat.

[d] *Sicut indicat Atta.* Cui cur Attæ cognomen hæserit Vid. Fest. in Atta.

CAP. X. [e] *Chartarum usus.* Plin., lib. XIII, cap. 12.

[f] *Augustæa regia.* — *Regia* glossam putabat Chacon.

[g] *Sexta Corneliana.* De Corneliana nihil Plinius. Constat vero ex Dione et aliis Cornelium Gallum Ægypto fuisse præfectum ab Augusto.

CAP. XI. — [h] *Pergameni reges.* Eumenes Pergami rex membranas primus excogitavit.

[i] *Unde et pergamenarum.* Verba sunt Hieronymi in epist. ad Chromat. 43.

[j] *Hæc et membrana dic.* Et feminino et neutro genere. Gloss. : *Membranum* ὑμήν.

[k] *Purpurea vero.* Hieron. ad Eustoch., de Custod. virg. : *Inficiuntur membranæ colore purpureo, aurum liquescit in litteras.* Unde *liquescit* hic reponebat Chacon.

sed etiam, et [a] in omentis elephantinis, textilibusque malvarum foliis, atque palmarum.

2. Cujus generis Cinna sic meminit :

Hæc tibi Aratæis multum invigilata lucernis
Carmina, queis ignes [b] novimus aerios,
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera navicula.

3. Circumcidi libros Siciliæ primum increbuit. Nam initio pumicabantur. Unde et ait Catullus : *Cui dono lepidum novum libellum Arido modo pumice expolitum ?*

CAPUT XIII.

260 *De librorum vocabulis.*

1. Codex multorum librorum est, liber unius voluminis. Et dictus Codex per translationem a caudicibus arborum, seu vitium, quasi *caudex*, quod in se multitudinem librorum quasi ramorum contineat.

2. Volumen liber est a *volvendo* dictus, sicut apud Hebræos volumen legis, volumina prophetarum.

3. Liber est interior tunica corticis quæ ligno cohæret. De quo Virgilius : *Alta liberaret in ulmo*. Unde et liber dicitur in quo scribimus, quia [c] ante usum chartæ vel membranorum de libris arborum volumine fiebant, id est, compaginabantur. Unde et scriptores a libris arborum librarios vocaverunt.

CAPUT XIV.

De librariis, et eorum instrumentis.

1. Librarios (constat) ante bibliopolas dictos. *Librum* enim Græci βίβλον vocant. Librarii autem idem et antiquarii vocantur ; sed **261** librarii sunt qui et nova et vetera scribunt, antiquarii qui tantummodo vetera, unde et nomen sumpserunt.

2. A *scribendo* autem *scriba* nomen accepit, officium exprimens vocabuli qualitate.

3. Instrumenta scribæ calamus et penna. Ex his enim verba paginis infiguntur, sed calamus arboris est, penna avis, cujus acumen in duo dividitur, in toto corpore unitate servata (credo) propter mysterium, ut in duobus apicibus Vetus et Novum Testamentum signaretur, quibus exprimitur verbi sacramentum sanguine passionis effusum.

4. Dictus autem calamus quod liquorem ponat. [d] Unde et apud nautas CALARE *ponere* dicitur.

5. Penna autem a *pendendo* vocata, id est, volando. Est enim, ut diximus, avium.

262 6. Folia autem librorum appellata, sive ex si- A militudine foliorum arborum, seu quia ex follibus fiunt, id est, ex pellibus quæ de occisis pecudibus detrahi solent, cujus partes paginæ dicuntur, eo quod sibi invicem compingantur.

7. Versus autem vulgo, vocati [e] quia scribebant antiqui sicut aratur terra. A sinistra enim ad dexteram primum deducebant stylum ; deinde convertebantur [f] ad inferiora et rursum ad dexteram versus, quos hodieque rustici versus vocant.

8. [g] Scheda est, quod adhuc emendatur, et necdum in libris redactum est, et est nomen Græcum, sicut et *tomus*.

CAPUT XV.

De canonibus Evangeliorum.

1. Canones Evangeliorum [h] Ammonius, Alexandriæ B episcopus, primus excogitavit, quem postea Eusebius Cæsariensis secutus, plenius **263** composuit. Qui ideo facti sunt, ut per eos invenire et scire possimus qui reliquorum Evangelistarum similia aut propria dixerunt.

2. Sunt autem numero decem, quorum primus continet numeros in quibus quatuor eadem dixerunt : Matthæus, Marcus, Lucas, et Joannes ; secundus, in quibus tres, Matthæus, Mercus, Lucas ; tertius, in quibus tres, Matthæus, Lucas, Joannes ; quartus, in quibus tres, Matthæus, Marcus, Joannes.

3. Quintus, in quibus duo, Matthæus, Lucas ; sextus, in quibus duo, Matthæus, Marcus ; septimus, in quibus duo, Matthæus, Joannes ; octavus, in quibus duo, Marcus, Lucas ; nonus, in quibus duo, Lucas, Joannes.

4. Decimus, in quibus singuli eorum propria quæ- C dam dixerunt, quorum expositio hæc est. Per singulos enim evangelistas numerus quidam capitulis affixus adjacet, quibus numeris [i] subdita est æra quædam minio notata, quæ indicat in quoto canone positus sit numerus cui subjecta est æra.

5. Verbi gratia : si est æra prima, in primo canone ; si secunda, in secundo ; si tertia, in tertio, et sic per ordinem usque ad decimum perveniens.

6. Si igitur, aperto quolibet Evangelio, placuerit scire qui reliquorum evangelistarum similia dixerunt, assumes adjacentem numerum capituli, et requires ipsum numerum in suo canone quem indicat, ibique invenies quot et qui dixerint, et ita demum in corpore inquisita loca quæ ex ipsis numeris indicantur per singula Evangelia de iisdem dixisse invenies.

CAP. XII. — [a] *In omentis eleph.* Hinc elephantini libri, nisi mavis Codices eboreos, aut tabulas eboreas significari, de quibus meminere Ulp., de Leg. II, cap. 52. et Pompon., cap. 2 de Orig. jur.

[b] *Novimus aerios.* Sic Goth. omnes Basil. Zanchus *ætherios* legit. *Aerios* ex illorum opinione qui sidera non in orbibus fixa, sed per aera ferri existimarunt.

CAP. XIII. — [c] *Ante usum chartæ.* Ex Hieronym. ad Nicæam.

CAP. XIV. — [d] *Unde apud nautas* CALARE. Quo verbo nostri quoque Trasones utuntur, cum *calar el sombrero*, *calar la visera*, atque alia hujusmodi efficiunt ; inde etiam dies intercalares dictos vult, quasi interpositos, inf., cap. 17.

[e] *Quia sic scribebant antiqui sicut arat. terr.* Id Græci (ut ait Pausan., lib. I ἠλιακῶν) βουστροφήδον γραφειν dixere. Versum autem vocabant rustici, D cum, sulco ad finem perducto, iterum eo redditur unde arationis initium est, quod est *versum peragere* Plinio, lib. XVIII, cap. 19.

[f] *Ad inferiora.* Al., *ad inferiorem.*

[g] *Scheda.* Charis., lib. I : SCIDA *charta sine aspiratione*, a SCINDENDO *dicta est, sed etiam alii cum aspiratione*, SCHEDAM *ex Græco* ἀπὸ τοῦ σχίζειν *dictam putant*.

Cap. XV. — [h] *Ammonius.* Ex Hieronymi Catalogo, et præc. in Evang., et præc. Euseb. ad canones Ammonii.

[i] *Subdita est æra quæd.* Vel ex hoc loco apparet æram nihil esse aliud quam numeri notam. Nam quam Isidorus *æram*, Hieronymus *numerum* dixit, et Victor Capuanus, in præf. ad Harmoniam evangelicam Tatiani eadem de re : *Memoratos numeros prius curiosus lector, si velit, inspiciens, facile ex nota numeri reperta comprobet lectione.* Vid. supra lib. V, c. 34.

CAPUT XVI.

De canonibus conciliorum.

1. Canon [a] autem Græce, Latine *regula* nuncupatur. Regula autem **264** dicta, quod recte ducit, nec aliquando aliorsum trahit. Alii dixerunt regulam dictam vel quod regat, vel quod normam recte vivendi præbeat, vel quod distortum pravumque quid corrigat.

2. [b] Canones autem generalium conciliorum a temporibus Constantini cœperunt. In præcedentibus namque annis, persecutione fervente, docendarum plebium minime dabatur facultas.

3. Inde Christianitas in diversas hæreses est scissa, quia non erat licentia episcopis in unum convenire, nisi tempore supradicti imperatoris. Ipse namque dedit facultatem Christianis libere congregari.

4. Sub hoc etiam sancti Patres in concilio Nicæno de omni orbe terrarum convenientes, juxta fidem evangelicam et apostolicam, secundum post apostolos symbolum tradiderunt.

5. Inter cætera autem concilia quatuor esse (scimus) venerabiles synodos, quæ totam principaliter fidem complectuntur, quasi quatuor Evangelia, vel totidem paradisi flumina.

6. Harum prima Nicæna synodus trecentorum octodecim episcoporum Constantino Augusto imperante peracta est. In qua Arianæ perfidiæ damnata blasphemia, quam de inæqualitate sanctæ Trinitatis idem Arius asserebat; consubstantialem Deo Patri, **265** [c] Deum Filium eadem sancta synodus per symbolum definivit.

7. Secunda synodus centum quinquaginta Patrum sub Theodosio seniore [d] Constantinopoli congregata est, quæ Macedonium, Spiritum Sanctum Deum esse negantem, condemnans, consubstantialem Patri et Filio sanctum Spiritum demonstravit, dans symboli formam, quam tota Græcorum et Latinorum confessio in Ecclesiis prædicat.

8. [e] Tertia synodus Ephesina prima, ducentorum episcoporum sub juniore Theodosio Augusto edita, quæ Nestorium duas personas in Christo asserentem justo anathemate condemnavit, [f] ostendens manere in duabus naturis unam Domini Jesu Christi personam.

9. [g] Quarta synodus Chalcedenonsis sexcentorum triginta sacerdotum sub Martiano principe habita est, in qua Euthychem Constantinopolitanum abbatem Verbi Dei et carnis unam naturam pronuntiantem, et ejus defensorem Dioscorum quemdam Alexandrinum episcopum, et ipsum rursum Nestorium cum reliquis hæreticis una Patrum sententia prædamnavit, prædicans eadem synodus [h] Christum Dominum de Virgine sic natum, ut in eo subtantiam et divinæ et humanæ [i] confiteamur naturæ.

10. Quatuor hæc sunt synodi principales, fidei doctrinam plenissime **266** prædicantes; sed et si qua sunt concilia quæ sancti Patres spiritu Dei pleni sanxerunt, post istorum quatuor auctoritatem omni manent stabilita vigore, [j] quorum gesta in hoc corpore eondita continentur.

11. Synodus autem ex Græco interpretatur *comitatus*, vel *cœtus*.

12. [k] Concilii vero nomen tractum est ex more Romano. Tempore enim quo causæ agebantur, conveniebant omnes in unum, communique intentione tractabant. Unde et concilium a communi intentione dictum [l] quasi *communicilium*. Nam cilia oculorum sunt. Unde, et CONSIDIUM, *concilium*, *d* in *l* litteram transeunte.

267 13. Cœtus vero conventus est, vel congregatio, a *coeundo*, id est, conveniendo in unum. Unde et conventus est nuncupatus; sicut conventus

CAP. XVI. — [a] *Canon autem*, hoc caput ex alio Isidori volumine a Braulione, qui hoc opus interpolavit, in librosque digessit, accersitum videtur. Nam et concilior. Acta hoc opere condita contineri inferius dicitur, et multa hujus loci verba in ea præf. quæ inscribitur *origo conciliorum* reperiuntur.

[b] *Canones autem gen.* Citantur hæc a Grat., disc. 15 cap. 1, et Ivone, lib. II, tit. XI, cap. 16, Panorm. ex 18 cap. lib. VI Etymolog. Eademque in Rabani margine ex 17.

[c] *Deum Filium.* — *Dei Filium*, Gratian.

[d] *Constantinopoli* Al., *Constantinopolim.*

[e] *Tertia synod.* Ante hæc verba Ivo, cap. 20 : *Hæc synodus acta est temporibus Damasi papæ Romani, Cyrilli Hierosolymitani episcopi, Nectarii Constantinopolitan.* Sic namque legendum, non *Nestorii.*

[f] *Ostendens manere.* Gennad. : *Sixtus Urbis Rom. episcopus decretum synodi adversum Nestorium a se habitum volumine describens ad Orientis et Occidentis Ecclesias dedit, confirmans, duabus in Christo manentibus perfecte naturis, unam Filii Dei credendam esse personam*; et rursus eadem fere in Leporio.

[g] *Quarta synod.* Ante hæc verba Ivo, cap. 21 : *Hæc synodus acta est temporibus Cœlestini papæ Romani, Juvenalis Constantinopol. episcopi.* Ubi pro *Constantinopolitani*, HIEROSOLYMITANI legendum admonuit A. Augustin.

[h] *Christum Dominum.* — *Christum Deum* alii libri, et Grat., Ivo, Raban.

[i] *Confiteamur naturæ.* Addit post hæc verba solus Ivo : *Hæc synodus acta est temporibus Leonis papæ Rom. et Juvenalis Hierosolymitani episcopi, Anatolii Constantinopolitani.* Sic namque legendum, non *Athanasii.*

[j] *Quorum gesta in hoc opere.* Hæc omissa oportuit.

[k] *Concilii nom. t. e. m. Rom.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Nec vero h. s. s. d.* Quid autem esset concilium ostendunt Lælii Felicis verba apud Agell., lib. V, cap, 27: *Qui non universum populum, sed partem aliquam adesse jubet, non comitia, sed concilium edicere debet.* Sic enim legendum docuit A. August. ex Cicerone, et Livio.

[l] *Quasi* COMMUNICILIUM. Ita Rabanus; *quasi consilium* veteres libri; unus Salment., ante DCCCLX annos scriptus, *quasi* conscilium, quod ad hunc quidem locum attinet, mendose, rem totam attentius si spectes, haud prorsus absorde. Nam *conscilium* Isidori ætate solere scribi, mihi certe non fit dubium, nam et paulo post idem Codex habet: *Vel conscilium a societate*, etc. E qua scriptura duas ipse notationes confeci, ut *conscilium* sit (neglecto *s*) *concilium*, et hoc quasi *communicilium*, vel sit (neglecto *c*) *consilium*; et hoc quasi *considium*, *d* in *l* litteram transeunte, qua de re Festus: *Conscilium*, *vel a* CONSULENDO, *vel quod in unam rem plurium mentes* CONSIDERANT. Fuisse autem hanc *concilii* scripturam in usu testatur Pierius Valerianus lib., IX Æn., ad vers. *Consilium summis r. d. r. h.* Hoc Gratiani correctores non viderunt, nulla tamen re illorum sensus æque adjuvatur. Nos antiquorum Codicum scripturam repræsentavimus, quæ, hoc animadverso, et emendari, et suppleri facile possit, ut nihil sit jam amplius quod desideretur.

cœtus, vel concilium a societate multorum in unum. A

CAPUT XVII.

De cyclo paschali.

1. Paschalem [a] cyclum Hippolytus episcopus temporibus Alexandri imperatoris primus conscripsit. Post quem probatissimi auctores Eusebius 268 Cæsariensis, [b] Theophilus Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus, atque [c] Victorius, amplificatis ejusdem festivitatis rationibus, multiplices circulos ediderunt.

2. Cujus quidem rationem beatissimus Cyrillus Alexandrinæ urbis episcopus in xcv annos [d] per quinquies decem novies calculans, [e] quoto Kalendas, vel luna debeat paschalis solemnitas celebrari, summa brevitate notavit.

3. Cyclus autem vocatus, eo quod in orbem digestus sit, et quasi in circulo dispositum ordinem B complectatur annorum sine varietate et sine ulla arte.

4. Unde factum est ut cujusque materiæ carmina [f] simplici formitate facta cyclica vocarentur. [g] Hinc et laterculum dictum, quod ordinem habeat [h] stratum annorum.

269 5. *Primus siclus decemnovenalis.*

		Lunæ.
B. Com. an. ii Idus	April.	xx
C. vi Kal.	April.	xvi
Em. xvi Kal.	Maii	xvii
C. vi Idus.	April.	xx
B. C. ix Kal.	April.	xv
E. ii Idus.	April.	xvi
C. ii Non.	April.	xix
E viii Kal.	Maii.	xx
B. C. v Idus	April.	xv
C. ii Kal.	April.	xviii
E. xii Kal.	Maii	xix
C. Non.	April	xv
B. C. v Kal.	April.	xvii
E. xvi Kal.	Maii	xviii
C. vi Idus	April.	xxi
C. ix Kal.	April.	xvii
B. E. xi Idus	April.	xvii
C. ii Non.	April.	xx
E. viii Kal.	Maii	xxi

6. *Secundus cyclus lunæ.*

C. v Idus.	April.	xviii
B. C. ii Kal.	April.	xx
270 E. xii. Kal.	Maii	xxi
C. Non.	April.	xvii
C. v Kal.	April.	xx
B. E. xvi Kal.	Maii	xx
C. Kal.	April.	xvi
E. xi Kal.	Maii	xvii
C. Idus	April.	xx
B. C. v Kal.	April.	xv
E. xv Kal.	Maii	xvi
C. v Idus	April.	xix
C. viii Kal.	April.	xv
B. E. Idus	April.	xv
C. Non.	April.	xviii
C. v Kal.	April.	xxi
E. iv Idus	April.	xv
B. C. Kal.	April.	xvii
E. xi Kal.	Maii	xviii

7. *Tertius Cyclus lunæ.*

C. viii Idus	April.	xv
C. iv Kal.	April.	xviii
B. E. xv Kal.	Maii	xviii
C. v Idus	April.	xxi
C. viii Kal.	April.	xvii
E. xviii Kal.	Maii	xviii
C B. C. Non.	April.	xx
E. vii Kal.	Maii	xvi
C. iv Idus.	April.	xxii
C. vi Nov.	April.	xx
B. E. xi Kal.	Maii	xx
C. viii Idus	April.	xvi
C. iv Kal.	April.	xix
E. xiv Kal.	Maii	xx
B. C. iv Non.	April.	xv
C. viii Kal.	April.	xviii
E. xviii Kal.	Maii	xviii

Cap. XVII. — [a] *Paschalem cyclum Hyppolitus episcopus.* Post vocem *episcopus* lacuna est in Cod. Neap. Hieronymus, in catalogo, negat se reperire potuisse cujus urbis episcopus fuerit. Galasius papa metropolis Arabum episcopum facit (Bostræ fortasse), ejus enim urbis subscriptio in conciliis nonnunquam legitur. Zonaras et Nicephorus Portus Romæ episcopum fuisse tradunt. Reperta Romæ est ante annos xx illius marmorea statua sedentis, legiturque cyclus hic paschalis in literibus sedis cum catalogo operum illius, non tamen integro, quia lapis ea parte fractus.

[b] *Theophilus.* Ex catalogo Gennadii.

[c] *Victorius.* Ita omnino legendum ex Bed., lib. vi de Ratione tem., cap. 48, et ex Gennadio; cujus verba sunt : *Victorius homo Aquitanicus, invitatus a sancto Hylario urbis Romæ episcopo composuit paschalem cursum* (Al *recursum*) *indagatione cautissima, post quatuor priores, qui composuerant, id est, Hyppolitum, Eusebium, Theophilum, Prosperum. Victorius* quoque legitur in vetustiss, libris Salmant. et Complut.

[d] *Per quenquies decem novies.* — *Per quinquies decies novies,* Neap.

[e] *Quoto Kal. vel luna.* Concil. Bracar. ii, cap. 9: *Quoto Kalendar, die, vel quota luna.*

[f] *Carmina simplici formitate facta cyclica* Alii *cyclia* cum Rabano, sive id carminis genus arte quadam D fieret, ut Aristophanis interpres in Avibus. Nam et Κύκλου poematis quidam Homerum auctorem fuisse voluerunt, ut ait Philopon. ad lib. i 'Αναλ., sive inscitia potius fieret, ut vult Acron ad carnem Horat : *Nec sic incipies ut scriptor cyclicus olim.* Unde cyclicia plerisque Græcis triviales et circumforanei poetæ dicuntur.

[g] *Hinc et laterculum dictum.* Sic in melioribus libris, et recte. Concilium Tolet. iv, cui Isidorus interfuit, cap. 4 : *Solet in Hispaniis de solemnitate paschali varietas existere prædicationis, diversa enim observantia latercular. Paschalis festivitatis errorem interdum parturit.* Et Cedrenus : Ἡ παρ' Ἕλλησιν ὀπτὴ πλίνθος λατέρκουλον παρὰ Ῥωμαίοις λέγεται, etc. Et Hieronym., in Ezech. cap. iv : *Pro* LATERE *qui Græc dicitur genere feminino* ἡ πλινθος *Symmachus manifestius interpretatus est* πλινθεῖον, *quem nos* LATERCULUM, *et* ABACUM *appellare possumus.*

[h] *Stratum annorum.* Tertull., de Resurrect. carn. : *Ordo temporum* STERNITUR.

8.	*Quartus cyclus lunæ.*		*Lunæ.*
271 C. III Kal.	April.		XIX
B. E. XIV Kal.	Maii		XV
C. II Idus.	April.		XIX
C. VII Kal.	April.		XV
E. XVII Kal.	Maii		XVI
B. C. VIII Idus	April.		XVIII
C. IV Kal.	April.		XXI
E. III Idus	April.		XV
C. III Non.	April.		XVIII
B. E. X Kal	Maii		XVIII
C. XVIII Kal.	Maii		XXI
C. III Kal.	April.		XVII
E. XIII Kal.	Maii		XVIII
B. C. IV Idus	April.		XX
C. VII Kal.	April.		XVI
E. XVII Kal.	Maii		XVI
C. VII Idus	April.		XX
B. C. XI Kal.	April.		XV
E. III Idus	April.		XVI
C. III Non.	April.		XIX
E. IX Kal.	Maii		XX
9.	*Quintus cyclus lunæ.*		
B. C. VII Idus	April.		XVI
C. III Kal.	April.		XIX
E. XIII Kal.	Maii		XX
C. II Non.	April.		XVI
B. C. VII Kal.	April.		XVII
E. XVIII Kal.	Maii		XIX
C. II Kal.	April.		XV
E. XII Kal.	Maii		XVI
B. C. III Idus	April.		XVIII
C. III Non.	April.		XXI
272 E. XVI Kal.	Maii		XV
C. VI Idus.	April.		XVIII
B. C. III Kal.	April.		XX
E. XIII Kal.	Maii		XXI
C. II Non.	April.		XVII
C. VI Kal.	April.		XX
B. E. XVII Kal.	Maii		XX
C. II Kal.	April.		XVI
E. XII Kal.	Maii		XVI

10. [a] Post cujus expletionem ad primum exordium recurrendum. Antiquitus Ecclesia Pascha decima quarta luna cum Judæis celebrabat, quocunque die occurerret : quem ritum sancti Patres in Nicæna synodo prohibuerunt, constituentes non solum lunam paschalem et mensem inquirere, sed etiam et diem Resurrectionis dominicæ observare, et ob hoc Pascha a quarta decima luna usque ad vigesimam primam extenderunt, ut dies Dominicus non omitteretur.

11. [b] Paschæ autem vocabulum non Græcum, sed A Hebræum est; nec a passione, quoniam πασχειν Græce dicitur *pati*, sed a *transitu* Hebræo verbo Pascha appellatum est, eo [c] quod tunc populus Dei 273 ex Ægypto transierit. Unde et in Evangelio : *Cum vidisset*, inquit, *Jesus, quia venit hora ut transiret de mundo ad Patrem.*

12. [d] Cujus nox ideo pervigil ducitur, propter adventum Regis ac Dei nostri, ut tempus resurrectionis ejus nos non dormientes, sed vigilantes inveniat. Cujus noctis duplex ratio est, sive quod in ea vitam tunc recepit cum passus est ; sive quod postea eadem hora qua resurrexit ad judicandum venturus est.

13. Eo autem modo agimus Pascha, ut non solum mortem et resurrectionem Christi in memoriam revocemus, sed etiam cætera ([e] quæ circa eum attestan- B tur) ad sacramentorum significationem inspiciamus.

14. Propter initium enim novæ vitæ, et propter novum hominem, quem jubemur induere, et exuere veterem, expurgantes vetus fermentum, ut simus nova conspersio, quoniam Pascha nostrum immolatus est Christus; propter hanc ergo vitæ novitate primus [f] mensis in anni mensibus celebrationi paschali mystice attributus est.

15. Quod vero tertiæ hebdomadæ die Pascha celebratur, id est qui dies occurrit a quarta decima in vicesimam primam, hoc significat quia in toto tempore sæculi, quod septenario dierum numero agitur, nunc tertium tempus hoc sacramentum aperuit.

16. Primum enim tempus est ante legem, secundum sub lege, tertium sub gratia. Ubi jam manifes- C tum est sacramentum prius occultum in prophetico ænigmate, ideo et propter hæc tria sæculi tempora resurrectio Domini triduana est.

17. Quod vero a quarta decima luna usque ad vigesimam primam 274 per dies septem paschalis dies quæritur, hoc fit propter ipsum numerum septenarium, quo universitatis significatio sæpe figuratur, qui etiam ipsi Ecclesiæ tribuitur propter instar universitatis, unde et Joannes apostolus, in Apoc., ad septem scribit Ecclesias.

18. Ecclesia vero in ista adhuc mortalitate carnis constituta, propter ipsam mutabilitatem, lunæ nomine in Scripturis significatur.

19 Varia autem observantia opinionum paschalis festivitatis interdum errorem gignit. Latini namque D a tertio Nonas Martii, usque in tertium Nonas Aprilis primi mensis lunam inquirunt, et si quarta decima luna die Dominico provenerit, in alio die Dominico Pascha protrahunt.

20. Græci primi mensis lunam ab octavo Idus Martias usque in diem Non. April. observant, et si quinta decima luna die Dominico incurrerit, sanctum

[a] *Post cujus expletionem*. Quæ ante hæc in Impressis sunt, *A conditione mundi, usque ad hunc novissimum cycli annum computantur anni* DXCXII, a Manuscriptis vetustioribus absunt, neque in reliquis idem numerus, legitur, sed, vel MMMMMCM vel MMMMMCMXI vel MMMMMCMXXI.

[b] *Paschæ autem vocab.* Ex August., epist. ad Januar. 119. Vid. Hieron., ad Matth. XXVI.

[c] *Eo quod populus de Ægypt.* Imo, quod angelus percutiens postes agni sanguine illitos cæde abstinens prætergressus sit. Ut Hieronym., loco citat., Phil., sed hæc Augustini sunt.

[d] *Cujus nox ideo pervigil dicitur.* Ex Lact., lib. VII, cap. 19.

[e] *Quæ circa eum attest.* Absunt hæc ab optimo Cod. Tolet.

[f] *Primus mensis.* Expunximus τὸ *novorum,* nam neque apud Aug. est, neque esse debet. Vid. Exod. XII.

Pascha celebrant. Hujusmodi igitur dissensio inter utrosque Paschalem regulam turbat.

21. Communis annus dicitur qui [a] duodecim tantum lunas, hoc, est, dies CCCLIV habet. Dictus autem communis, quia sæpe duo ita conjuncti incedunt, ut invicem se in Paschali solemnitate sequantur; nam embolismus annus semper solus est.

22. Embolismus annus est qui tredecim menses lunares, id est, CCCLXXXIV dies habere monstratur. Ipse est annus sancto Moysi divinitus revelatus, in quo jubentur ii qui longius habitabant in secundo mense Pascha celebrare.

23. Embolismus autem nomen Græcum est, quod interpretatur Latine *superaugmentum,* eo quod expleat numerum annorum communium,quibus undecim lunares dies deesse cernuntur.

24. Embolismi autem anni et communes sic inveniuntur. Si enim a quarta decima luna Paschæ præcedentis, usque ad quartam decimam sequentis CCCLXXXIV dies fuerint, embolismalis annus est; si CCCLIV, communis.

25. Bissextus est post annos quatuor unus dies adjectus. Crescit enim per singulos annos quarta pars assis. At ubi quarto anno assem compleverit, bissextum unum facit.

26. Dictus autem bissextus, [b] quia *bis sexies* ductus assem **275** facit,quod est unus dies ; sicut *quadrantem* propter *quater ductum*,quod est bissextus, quem super dierum cursum in anno [c] sol facit; sive quod nequeat [d] annus subintroduci, nisi bissexto Kal. Mart. computaveris, hoc est, et prima die sexta Kal. Martias, et addito bissexto alio die sexto Kal. Martias iteraveris.

27. A sexto autem Kal. Martias usque in diem pridie Kalendas Januarias, in lunæ cursu bissextus apponitur, atque inde detrahitur.

28. Intercalares autem dies idcirco vocantur, quia interponuntur, ut ratio lunæ solisque conveniant. *Calare* enim *ponere* dicitur; *intercalare*, *interponere.*

29. Epactas Græci vocant, Latini adjectiones annuas lunares, quæ per undenarium numerum usque ad tricenarium in se revolvuntur. Quas ideo Ægyptii adjiciunt, ut lunaris emensio rationi solis æquetur.

30. Luna enim juxta cursum viginti novem semis dies lucere dignoscitur, et fiunt in annum lunarem dies CCCLIV. Remanent ad cursum anni solaris dies undecim, quos Ægyptii adjiciunt.

31. Unde et adjectiones vocantur : absque his non invenies lunam quota sit in quolibet anno, et mense, et die. Istæ epactæ semper XI Kal. April. reperiuntur in eadem luna quæ fuerit eo die.

32. Continentur autem circulo decemnovenali : sed cum ad XXIX Epactas pervenerit, qui est circulus decemnovenalis, jam sequenti anno non addes super viginti novem, undecim, ut decem annunties detractis triginta, sed inde reverteris, ut undecim pronunties.

CAPUT XVIII.

De reliquis festivitatibus.

1. Festivitas dicta a festis diebus, quasi *festiditas,* eo quod in eis **276** sola res divina fit. Quibus contrarii sunt fasti, in quibus jus fatur, id est, dicitur. Solemnitas a sacris dicitur, ita suscepta, ut mutari ob religionem non debeat [e] a *solo*, id, est, firmo, atque solido nominata.

2. Celebritas autem nominatur, quod non ibi terrena, sed cœlestia tantum agantur.

3. [f] Pascha festivitatum omnium prima est, de cujus vocabulo jam superius dictum est.

4. Pentecoste sicut et Pascha apud Hebræos celebris dies erat, quæ post quinque decadas Paschæ celebratur; unde et vocabulum sumpsit. Πέντε enim Græce *quinque,* in quo die secundum legem panes propositionis de novis frugibus offerebantur.

5. Cujus figuram annus jubilæus in Testamento veteri gessit; quæ nunc iterum per figuram repromissionis æternam requiem præfigurat.

6. [g] Epiphania Græce, Latine *apparitio*, sive *manifestatio* vocatur. Eo enim die Christus sideris indicio magis apparuit adorandus. Quod fuit figura primitiæ credentium gentium.

7. Quo die et dominici baptismatis sacramentum, et permutatæ in vinum aquæ, factorum per Dominum signorum principia exstiterunt.

8. Duæ sunt autem Epiphaniæ : prima in qua natus Christus pastoribus Hebræorum angelo nuntiante apparuit; secunda, ex qua in gentium populis stella indice præsepis cunabula magis adoraturis exhibuit.

277 9. Scenopegia solemnitas Hebræorum , de Græco in Latinum, tabernaculorum dedicatio interpretatur, quæ celebrabatur a Judæis in memoriam expeditionis, cum ab Ægypto promoti, in tabernaculis agebant, et ex eo Scenopegia : σκήνη enim Græce *tabernaculum* dicitur. Quæ solemnitas apud Hebræos Septembri mense celebrabatur.

10. [h] Neomenia, apud nos Kalendæ ; apud Hebræos autem (quia secundum lunarem cursum menses supputantur), et Græce μήνη *luna* appellatur; inde *Neomenia*, id est, *nova luna.*

11. Erant enim apud Hebræos ipsi dies Kalenda-

[a] *Qui* XII *tantum lunas.* Al., *lunationes.*

[b] *Qui bis sexies.* Ita scribi placuit A. Augustino, ut sexies semissem significaret, quod voluit Isidorus. Atqui certum est bissextum appellari,quod bis sexto Kal. Mart. dicamus, quod ipse statim subdit.

[c] *Sol facit.* Quæ post hæc leguntur in quibusdam Ms. etiam Gothicis, ut in Oniensi, et Cæsaraug., recipienda non putavimus; ea sunt : *Quia tres dies sine auctore sole transierunt initio conditionis dierum. Inde quarta pars assis per annum crescit, et quarto anno diem integrum reddit. Inde Ægyptii inventores hujus artis, ob exaltationes siderum auctore sole diei in quarta feria condito, unum diem in quartum annum adjecerunt in honorem solis et lunæ.*

[d] *Quod nequeat annus subintroduci.* Al., *annum subintroducere.*

CAP. XVIII. — [e] *Al.* SOLIO, *id est, firmo.* Vid. Fest.

[f] *Pascha fest.* De his tribus festivitatibus. Vid. Hieron., ad Zach., c. 1.

[g] *Epiph.* Qui dies a Græcis baptismo Christi dicatus est, sed quid potissimum hoc die sit factum (ait sanctus Maximus) noverit ille qui fecit.

[h] *Neomen.* Ex Hieron., epist. ad Sunnian.

rum ex legali institutione solemnes, de quibus dicitur in psalmo : *Canite initio mensis tuba, in die insigni solemnitatis vestræ.*

12. [a] Encænia autem est nova templi dedicatio. Græce enim καινὸν dicitur *novum*. Quando enim aliquid novum dedicatur, encænia dicitur. Hanc dedicationis templi solemnitatem Judæi Octobri mense celebrant.

13. Dies Palmarum ideo dicitur, quia in eo Dominus et Salvator noster, sicut propheta cecinit, Jerusalem tendens asellum sedisse perhibetur. Tunc gradiens cum ramis palmarum multitudo plebium obviam ei clamaverunt : *Osanna, benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israel.*

14. Vulgus autem ideo eum diem [b] Capitilavium vocant, quia tunc moris est lavandi capita infantium, qui ungendi sunt, ne observatione quadragesimæ sordidata ad unctionem accederent.

278 15. [c] Hoc autem die symbolum competentibus traditur propter confinem dominicæ Paschæ solemnitatem : ut qui jam ad Dei gratiam percipiendam festinant fidem, quam confiteantur agnoscant.

16. Cœna dominica dicta est, eo quod in illo die Salvator Pascha cum discipulis suis fecerit; quod hodie, sicut est traditum, celebratur, sanctamque in eo chrisma conficitur, [d] atque initium novi, et veteris cessatio Testamenti declaratur.

17. Sabbatum ab Hebræis ex interpretatione vocabuli sui requies nominatur, quod Deus in ipso, perfecto mundo, requievisset.

18. Siquidem et eo die requievit in sepulcro Dominus, ut quietis illius mysterium confirmaret, quod Judæis observandum in umbra futuri præceptum est. Sed postquam Christus in sepultura sua ejus figuram adimplevit, observatio ejus quievit.

19. Dominicus dies proinde vocatur, quia in eo resurrectionis Domini nostri gaudium celebratur, [e] Qui dies non Judæis, sed Christianis in resurrectionem Domini declaratus est, et ex illo habere cœpit festivitatem suam.

20. Illis enim solum celebrandum Sabbatum traditum est, quia erat ante requies mortuorum; [f] resurrectio autem nullius erat qui resurgens a mortuis non moreretur.

21. Postquam autem facta est talis resurrectio in corpore Domini ut præiret in capite Ecclesiæ quod corpus Ecclesiæ speraret in fine, jam dies Dominicus, id est, octavus, qui et primus, celebrari cœpit.

279 CAPUT XIX.

De officiis.

1. Officiorum plurima sunt genera, sed præcipuum illud quod in sacris divinisque rebus habetur. [g] Officium autem ab *efficiendo* dictum, quasi *efficium* propter decorem sermonis una mutata littera, vel certe ut quisque illa agat quæ nulli officiant, sed prosint omnibus.

2. Vespertinum officium est in noctis initio vocatum, [h] a stella Vespere, quæ surgit oriente nocte.

3. Matutinum vero officium est in lucis initio, a stella Lucifero appellatum, quæ inchoante mane oritur. Quorum duorum temporum significatione ostenditur ut die ac nocte semper Deus laudetur.

4. [i] Missa, tempore sacrificii, et quando catechumeni foras mittuntur, clamante levita : *Si quis catechumenus remansit, exeat foras*, et inde missa, quia sacramentis altaris interesse non possunt qui nondum regenerati noscuntur.

280 5. Chorus est multitudo in sacris collecta, et dictus chorus, quod initio in modum *coronæ* circum aras starent, et ita psallerent. [j] Alii chorum dixerunt a *concordia*, quæ in charitate consistit, quia si charitatem non habeat, respondere convenienter non potest.

6. Cum autem unus canit, Græce monodia, [k] Latine sincinnium dicitur; cum vero duo canunt, bicinium appellatur : cum multi, chorus. Nam chorea ludicrum cantilenæ, [l] vel saltationes classium sunt.

7. Antiphona ex Græco interpretatur vox reciproca, duobus scilicet choris alternatim psallentibus ordine commutato, sive de uno ad unum, quod genus psallendi Græci invenisse traduntur.

8. [m] Responsorios Itali tradiderunt, quod inde responsorios cantus vocant, quod alio desinente, id alter respondeat. Inter responsorios autem et antiphonas hoc differt, quod in responsoriis unus versum dicit, in antiphonis autem versibus alternant chori.

9. Lectio dicitur, quia non cantatur, ut psalmus, vel hymnus, sed legitur tantum. Illic enim modulatio, hic sola pronuntiatio quæritur.

10. [n] Canticum est vox cantantis in lætitiam.

11. [o] Psalmus autem dicitur qui cantatur ad psalte-

[a] *Encœn.* Ex August., tract. 18 in Joann.

[b] *Capitilavium.* Vid. lib. I de Off., cap. 27, et Rab., lib. II, cap. 35.

[c] *Hoc autem die Symb. comp.* Qui dicantur competentes, inf., lib. VII, cap. ultim.

[d] *Atque in n. e. v. c. t. d.* Addita sunt hæc ex veteribus libris, quæ in Editis non erant; in quibus autem Manuscriptis deerant, lacuna tantumdem patebat.

[e] *Qui dies non Jud. suam.* Verba Aug., epist. 119, cap. 13.

[f] *Resurrectio autem.* Ibid.

CAP. XIX. — [g] *Officium autem ab eff.* Ex Amb. I Off. cap. 8.

[h] *A Stella vespere.* Virg. : *Denique quid vesper serus vehat,* et alias sæpe.

[i] *Missa.* Ambrosium, Leonem, aliosque Patres sequitur. De Missæ etymol. multa Claut. Sanct., in præf. ad Liturg.

[j] *Alii chorum a* CONCORD. E Aug. in ps. LXXXVII.

[k] *Latine sincinniam.* Fest. : *Sincinnium cantionem solitariam.* Agellius, lib. XX, cap. 2 : *Qui rectius locuti sunt,* SINCINNISTAS *littera* n *gemina dixerunt. Sincinnium namque genus veteris cantionis fuit.* Et paulo post : *Accius poeta* SINCINNISTAS *appellari ait nebuloso nomine, quod* SINCINNIUM *cur diceretur ei obscurum esset.* Sed quoniam *assam* vocem Asconius et Nonius *solam* interpretantur *assicinium*, ut *assipondium*, dictum suspicabatur Chacon. *Sicinnium* apud Rabanum.

[l] *Vel saltationes classium.* Ita vetustiores libri; al. *saltationes plausuum.* Neap., *Ludicrum cantinelæ*, vel *plausuum* sine voce *saltationes.*

[m] *Responsorios.* Vel responsoria, utroque namque modo loquitur in lib. de Off. et in Regul. monach., c. de Off.

[n] *Canticum et vox.* Ex Hilar., in prolog. Ps.

[o] *Psalmus autem.* Ex Aug., in ps. IV.

rium, quo **281** usum esse David prophetam in magno A mysterio prodit historia. Hæc autem duo in quibusdam psalmorum titulis juxta musicam artem alternatim sibi apponuntur.

12. [a] Nam canticum psalmi est cum id quod organum modulatur vox postea cantantis eloquitur. Psalmus vero cantici cum quod humana vox præloquitur ars organi modulantis imitatur. Psalmus autem a psalterio dicitur, unde nec mos est ex alio opere eum componi.

13. Tres autem gradus sunt in cantando : [b] primus succentoris, secundus incentoris, tertius accentoris.

14. [c] Diapsalma Hebræum verbum quidam esse volunt, quo significatur *semper*, id est, quod illa quibus hoc interponitur sempiterna esse confirment.

15. [d] Quidam vero Græcum verbum existimant, quo significatur intervallum psallendi, ut psalma sit B quod psallitur; diapsalma vero interpositum in psallendo silentium, ut quemadmodum sympsalma dicitur vocum copulatio in cantando, ita diapsalma disjunctio earum, ubi quædam requies disjunctæ continuationis ostenditur.

16. Unde illud probabile est non conjungendas sententias in psallendo, ubi diapsalma interpositum fuerit, quia ideo interponitur, ut **282** conversio sensuum vel personarum esse noscatur.

17. Hymnus est [e] canticum laudantium, quod de Græco in Latinum laus interpretatur, pro eo quod sit carmen lætitiæ et laudis. [f] Proprie autem hymni sunt cantus continentes laudem Dei. Si ergo sit laus, et non sit Dei, non est hymnus; si sit et laus, et Dei laus, et non cantetur, non est hymnus. Si ergo et in C laudem, et Dei, et cantatur, tunc est hymnus.

18. Cui contrarius est threnus, quod est lamenti carmen et funeris.

19. [g] Alleluia duorum verborum interpretatio est, hoc est, *laus Dei*, et est Hebræum. Ia enim unum est de decem nominibus quibus apud Hebræos Deus vocatur.

20. Amen significat *vere* sive *fideliter*, quod et ipsum Hebræum est. Quæ duo verba *amen* et *alleluia*, nec Græcis, nec Latinis, nec barbaris, licet in suam linguam omnino transferre, vel alia lingua enuntiare. Nam quamvis interpretari possint, propter sanctiorem tamen auctoritatem servata est ab apostolis in iis propriæ linguæ antiquitas.

21. Tanto enim sacra sunt nomina, ut etiam Joannes in Apocalypsi referat se, Spiritu revelante, vi- D disse et audivisse vocem cœlestis exercitus tanquam vocem aquarum multarum, et tonitruum validorum dicentium *amen* et *alleluia;* ac per hoc sic oportet in terris utraque dici sicut in cœlo resonant.

22. [h] Osianna in alterius linguæ interpretationem in toto transire **283** non potest. *Osi* enim *salvifica* interpretatur; *anna* interjectio est, motum animi significans sub deprecantis affectu.

23. Integre autem dicitur *osianna*, quod nos, corrupta media vocabuli littera, et elisa, dicimus *osanna*, sicut fit in versibus cum scandimus. Littera enim prima verbi sequentis extremam prioris verbi veniens excludit, et dicitur Hebraice *osianna*, quod interpretatur *salvifica*, subaudiendo vel *populum tuum*, vel *totum mundum*.

24. Offertorium tali ex causa sumpsit vocabulum. [i] *Fertum* enim dicitur oblatio quæ altari offertur et sacrificatur a pontificibus, a quo offertorium nominatur, quasi *propter fertum*.

25. Oblatio vocatur, quia offertur.

26. [j] Dona proprie divina dicuntur, munera hominum.

27. Nam munera dicuntur obsequia quæ pauperes divitibus loco munerum solvunt; itaque munus homini datur, donum Deo; unde etiam in templis donaria dicimus. Munera autem vocantur, quia *manibus* vel accipiuntur, vel dantur.

28. Duo autem sunt quæ offeruntur : donum et sacrificium.

29. Donum dicitur quidquid auro argentoque, aut qualibet alia specie, efficitur.

30. Sacrificium autem est victima, et quæcumque cremantur in ara, seu ponuntur. Omne autem quod Deo datur, aut dedicatur, aut consecratur. Quod dedicatur, *dicendo* datur, unde et appellatur. Unde errant qui dedicationem consecrationem putant significare.

284 31. [k] Immolatio ab antiquis dicta eo quod in *mole* altaris posita victima cæderetur, unde et mactatio post immolationem est. Nunc autem immolatio pani et calici convenit, libatio autem tantum modo calicis oblatio est.

32. Hinc est illud : [l] *Et libavit de sanguine uvæ* sic et sæcularium [m] quidam poetarum : *Nunc pateras libate Jovi... Libare* enim proprie *fundere* est, sumptumque nomen de Libero quodam, qui in Græcia usum reperit vitis.

33. [n] Hostiæ apud veteres dicebantur sacrifi-

[a] *Nam canticum psal.* Ex eodem Hilario, vel Ruff.

[b] *Primus succentoris.* Permutari volebat hæc Chacon, ut esset primus incentoris locus, ex Varr. I de Re rust., cap. 2 : *Ut dextra tibia alia quam sinistra, ita tamen ut sit quodammodo conjuncta, quod est altera ejusdem carminis modorum incentiva, altera succentiva. Et quidem licet adjicias (inquam) pastorum vitam esse incentivam, agricolarum succentivam.* Sed Ecclesiarum morem secutum Isidorum, in quibus qui cantum incipit succentor dicitur, verisimilius est. Cod. Neap., *infimus succentoris.*

[c] *Diapsalma quidam Hebræum esse volunt.* Neque hoc (opinor) quisquam ante Isidorum, neque Isidorus ipse profecto dixit, qui toties apud Hieronymum legerat quod in Hebræo est הלס *sela*, id LXX, Theodotionum et Aquilam διάψαλμα, quintam vero Editionem *semper* reddidisse. Vid. epist. ad Marcell. 138.

[d] *Quidam vero.* Ex Aug., in ps. IV.

[e] *Canticum laudantium.* — *Canticum laudis*, Aug. ps. XXXIX.

[f] *Proprie autem hymnus.* Ex eodem, in ps. LXXII.

[g] *Alleluia..... laus Dei.* Ex Amb., in ps. CXVIII. Nam Hieronymus *laudate Deum* interpretatur, ut vocis ratio exposcit, epist. 137.

[h] *Osianna.* Ex Hier., epist. ad Damas. 145.

[i] *Fertum.* Fest. FERCTUM [*al.*, FERTUM] *genus libi dictum, quod crebrius ad sacra* FEREBATUR. Glossæ quædam Latinæ bibliothecæ Vaticanæ ; *Fertores ferto libantes*

[j] *Dona proprie divina.* Sic Goth. al., *Dei.*

[k] *Immolatio..... quod in* MOLE. A. Aug., *in mola.*

[l] *Et libavit de sanguine uvæ.* Ecclesiastici, L.

[m] *Sicut et quidam poetar.* Virg., Æn. VII.

[n] *Hostiæ apud vet.* E Serv., Æn. I.

cia, quæ fiebant antequam ad hostem pergerent.

34. Victimæ vero sacrificia quæ post victoriam, de victis hostibus, immolabantur; et erant victimæ majora sacrificia quam hostiæ. Alii victimam dictam putaverunt, quia *ictu* percussa cadebat, vel quia *vincta* ad aras ducebatur.

35. [a] Holocaustum illud est ubi totum igne consumitur quod offertur. Antiqui enim cum maxima sacrificia administrarent, solebant totas hostias in sacrorum consumere flamma, et ipsa erant holocaustomata. [b] Ὅλον enim Græce *totum* dicitur, καῦσις *incensio* et holocaustum *totum incensum*.

36. [c] Ceremoniæ apud Latinos dicuntur sacra omnia quæ apud Græcos orgia vocantur. Proprie autem visum est doctoribus a **285** *carendo* appellari ceremonias, quasi *carimonias*, eo quod iis quæ in sacris divinis offeruntur, in suo usu est *carerent* homines; quod etiam nomen in usu est litterarum sanctarum.

37. Alii ceremonias proprie in observationibus Judæorum credunt : abstinentiam scilicet quarumdam escarum secundum veterem legem, eo quod observantes careant his rebus quibus se abstinuerint.

38. Sacrificium dictum, quasi *sacrum factum*, quia prece mystica coneacratur in memoriam pro nobis dominicæ passionis; unde hoc eo jubente corpus Christi et sanguinem dicimus, quod; dum sit ex fructibus terræ, sanctificatur, et fit sacramentum, operante visibiliter Spiritu Dei, cujus panis et calicis sacramentum Græci Eucharistiam dicunt, quod Latine *bona gratia* interpretatur. Et quid melius corpore et sanguine Christi ?

39. [d] Sacramentum est in aliqua celebratione, cum res gesta ita fit ut aliquid significare intelliigatur, quod sancte accipiendum est. Sunt autem sacramenta baptismus et chrisma, corpus et sanguis.

40. Quæ ob id sacramenta dicuntur, quia sub tegumento corporalium rerum virtus divina secretius salutem eorumdem **286** sacramentorum operatur unde et a *secretis* virtutis, vel a *sacris* sacramenta dicuntur.

41. Quæ ideo fructuose penes Ecclesiam fiunt, quia sanctus in ea manens Spiritus eumdem sacramentorum latenter operatur effectum.

42. Unde seu per bonos seu per malos ministros intra Dei Ecclesiam dispensentur, tamen qui Spiritus sanctus mystice illa vivificat, qui quondam apostolico in tempore visibilibus apparebat operibus, nec bonorum meritis dispensatorum amplificantur hæc dona, nec malorum attenuantur, quia *neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus;* unde et Græce mysterium dicitur

A quod secretam et reconditam habeat dispositionem.

43. [e] Baptismus Græce, Latine *tinctio* interpretatur, quæ idcirco tinctio dicitur, quia ibi homo spiritu gratiæ in melius immutatur, et longe aliud quam erat efficitur.

44. Prius enim deformitate peccatorum fœdi eramus, in ipsa tinctione reddimur pulchri dealbatione virtutum, unde in Canticis scribitur canticorum : [f] *Quæ est ista quæ ascendit dealbata?*

4. Cujus mysterium non aliter nisi sub Trinitatis designatione, id est, Patris, et Filii, et Spiritus sancti [g] cognominatione completur, dicente Domino ad apostolos : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.*

46. Sicut enim in tribus testibus stat omne verB bum, ita hoc sacramentum confirmat ternarius numerus nominum divinorum.

287 47. Quod autem per aquam baptismus datur, hæc ratio est. Voluit enim Dominus ut res illa invisibilis, per congruens, sed profecto contrectabile et visibile, impenderetur elementum, super quod etiam in principio ferebatur Spiritus sanctus.

48. Nam sicut aqua purgatur exterius corpus, ita latenter ejus mysterio per Spiritum sanctum purificatur et animus. Cujus sanctificatio ita est.

49. [h] Invocato enim Deo descendit Spiritus sanctus de cœlis, et medicatis aquis, sanctificat eas de se metipso; et accipiunt vim purgationis, ut in eis, ut caro, et anima delictis inquinata mundetur.

50. [i] Chrisma Græce, Latine *unctio* nominatur, C ex cujus nomine, et Christus dicitur, et homo post lavacrum sanctificatur.

51. Nam sicut in baptismo peccatorum remissio datur, ita per unctionem sanctificatio spiritus adhibetur, et hoc de pristina disciplina, qua ungi in sacerdotium et in regnum solebant, ex quo et Aaron a Moyses unctus est.

52. Quæ dum carnaliter fit, spiritualiter proficit; quomodo et in ipsa baptismi gratia visibilis actus est quod in aqua mergimur, sed spiritalis effectus quod delictis mundamur.

53. Hoc significat illud unguentum quod peccatrix mulier **288** super pedes, et [j] ea quæ dicitur non fuisse peccatrix super caput Jesu fudisse scribuntur.

54. Manus impositio ideo fit, ut per benedictioD nem advocatus invitetur Spiritus sanctus. [k] Tunc enim ille Paracletus, post mundata et benedicta corpora, libens a Patre descendit, et quasi super baptismi aquam, tanquam super pristinam, sedem recognoscens, quiescit. Nam legitur quod in principio aquis superferebatur Spiritus sanctus

[a] *Holocaustum.* Ex Hieron., in Ezech. cap. XLV.
[b] *Ὅλον enim Græc.* Ex Aug. in ps. LXIV.
[c] *Cæremoniæ* Serv. Æn. IV : *Sane sciendum orgia apud Græcos dici omnia sacra, sicut apud Latinos cæremoniæ dicuntur.* De Etym., vid. Fest.
[d] *Sacramentum est in aliqua celebrat.* Ex Aug., epist 119, in principio.
[e] *Baptismus Græc.* Vid. Tertull., lib. de Baptism.
[f] *Quæ ascendit dealbata.* Ita LXX λελευκανθισμένη et Amb., serm, 19, in ps. CXVIII. Vulg., *quæ ascendit de deserto deliciis affluens.*
[g] *Cognominatione.* F.. *connominatione;* pejus apud Rabanum, *cognitione.*
[h] *Invocato e Deo.* Ex eodem.
[i] *Chrisma.* Ex Tertull.
[j] *Et ea quæ non dicitur fuisse peccatrix.* Sic omnes libri. Sed non videtur legisse hæc Rabanus.
[k] *Tunc enim ille Paracl.* Verba sunt Tertull.

55. Exorcismus Græce, Latine *conjuratio*, sive sermo increpationis est adversus diabolum, ut discedat, sicut est in Zacharia : *Et ostendit mihi Jesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini, et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei, et dixit Dominus ad Satan : Increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem.*

56. Hoc est exorcismus, increpare et conjurare adversus diabolum; unde sciendum quod non creatura Dei in infantibus exorcizatur, aut exsufflatur, sed ille sub quo sunt omnes qui cum peccato nascuntur. Est enim princeps peccatorum.

57. [a] Symbolum per linguam Græcam *signum*, vel *collatio* interpretatur. Discessuri enim apostoli ad evangelizandum in gentibus, hoc sibi prædicationis signum, vel indicium posuerunt.

58. Continet autem confessionem Trinitatis, et unitatem Ecclesiæ, et omne Christiani dogmatis sacramentum. Quod symbolum fidei et spei nostræ non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus.

289 59. Oratio petitio dicitur. Nam[b] *orare* est *petere*, sicut EXORARE *impetrare*. Constat autem oratio loco et tempore. Loco, quia non ubique, cum prohibeamur a Christo orare in publico, sed ubi opportunitas dederit, aut necessitas importaverit. Neque enim contra præceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodibus orabant, et canebant Deo.

60. De tempore vero dictum est : *Sine intermissione orate*, sed hoc singularibus. Nam est observatio quarumdam horarum communium, quæ diei inter spatia signant, tertia, sexta, et nona; similiter et noctis.

61. Sed ideo orandi hæ horæ divisæ sunt, ut si forte aliquo fuerimus opere detenti, ipsum nos ad officium tempus admoneat, quæ tempora in Scripturis inveniuntur.

62. Primum enim sanctus Spiritus, congregatis discipulis, hora tertia infusus est. Petrus, qua die visionem communicationis in illo vasculo expertus est, sexta hora orandi gratia ascenderat. Idem etiam cum Joanne hora nona templum adiit quando paralyticum sanitati reformavit.

63. Sed et Danielem legimus hæc tempora in oratione observasse, et utique ex Israelis disciplina, ut ne minus quam ter **290** die adoremus. Debitores enim sumus trium personarum, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, exceptis utique et aliis legitimis orationibus, quæ sine ulla admonitione debentur in ingressu lucis ac noctis, sive vigiliarum; sed et cibum non prius sumere quam [c] interposita oratione.

A 64. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria, quia priora cœlestia quam terrena. Qui autem vult orationem suam volare ad Dominum, faciat illi duas alas, jejunium et eleemosynam, et [d] ascendet celeriter, et exaudietur.

65. Jejunium est parcimonia victus, abstinentiaque ciborum, cui nomen est inditum ex quadam parte viscerum tenui semper et vacua, quod vulgo *jejunum* vocatur. Unde jejunii nomen creditur derivatum, quod sui inedia viscera vacua et exinanita existunt.

66. [e] Jejunium autem et statio dicitur. [f] Statio autem de militari exemplo nomen accepit, pro eo quod nulla lætitia, sive tristitia, obveniens castris stationem militum rescindat. Nam lætitia libentius, tristitia sollicitius administrat disciplinam; [g] unde et milites nunquam
B immemores sacramenti magis stationibus parent.

67. Discernunt autem quidam inter jejunium et stationem. **291** Nam jejunium est indifferenter cujuslibet diei abstinentia, non secundum legem, sed secundum propriam voluntatem, statio autem est observatio statutorum dierum, vel temporum.

68. Dierum, ut quartæ feriæ et sextæ jejunium ex veteri lege præceptum, de qua statione in Evangelio dixit ille : *Jejuno bis in Sabbato*, id est, quarta et sexta Sabbati.

69. Temporum autem, quæ legalibus ac propheticis institutionibus terminatis temporibus statuta sunt [h] ut jejunium quarti, quinti, septimi et decimi; vel, sicut in Evangelio, dies illi in quibus ablatus est sponsus; vel sicut observatio quadragesimæ, quæ in uni-
C verso orbe institutione apostolica observatur circa confinium dominicæ passionis.

70. His tertium genus quidam adjiciunt, [i] quam *xerophagiam* dicunt, abstinentiam scilicet humentium ciborum. Unde, et nomen hoc datum, eo quod *siccis* quidam escis utantur.

71. Pœnitentia appellata, [j] quasi *punitentia*, eo quod ipse homo in se puniat pœnitendo quod male admisit; nam nihil aliud agunt, quos veraciter pœnitet, nisi ut id quod male fecerunt impunitum esse non sinant. Eo quippe modo sibi non parcentibus ille parcit, cujus altum justumque judicium nullus contemptor evadit.

72. Perfecta est autem pænitentia, præterita deflere, et futura non admittere. Hæc secunda in similitudinem fontis purgatio est, ut si forte, impugnante diabolo, ali-
D quod peccatum irrepserit, hujus satisfactione purgetur.

292 73. Satisfactio autem est causas peccatorum, et suggestiones excludere, et ultra peccatum non iterare.

74. Reconciliatio vero est quæ post complementum pœnitentiæ adhibitur; nam sicut conciliamur Deo

[a] *Symbolum.* Ex Ruff. Symbol.

[b] *Orare est petere.* Ex Serv., Æn. III.

[c] *Interposita orat.* — *Anteposita* Chaconis Codex.

[d] *Ascendet celeriter.* Locus ex Aug. in Ps.

[e] *Jejunium autem et statio.* Sic Cass., lib. V de Instit. Cœnob., cap. 24 : *Per Ægypti monasteria tanta cordis alacritate suscipiebamur, ut, absque legitimis jejuniis quartæ et sextæ feriæ, quocunque pergebamus, quotidiana statio solveretur.*

[f] *Statio de militari exemplo.* Tertull., in lib. de Orat., in fin.: *Si statio de militari exemplo nomen accepit (nam et militia Dei sumus), utique nulla lætitia, sive tristitia obveniens, castris stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam.*

[g] *Unde et milites.* Ex eodem, in lib. de Jejun.

[h] *Ut jejunium quarti.* Verba Zachariæ, cap. VIII Vid. Hieron., ibid., et Isid., I Off., cap. 37.

[i] *Quam xerophag.* Qua voce sæpe utuntur Tertull., Hieronym. et Cassian.

[j] *Quasi punitentia.* Al., *quasi punientia.* Idem. II de Off., cap. 16. *Pœnitentia nomen sumpsit a* POENA

quando primum a gentilitate convertimur, ita reconciliamur, quando post peccatum pœnitendo regredimur.

75. Exomologesis Græco vocabulo dicitur, quod Latine *confessio* interpretatur, cujus nominis duplex significatio est. Aut enim in laude intelligitur confessio, sicut est : *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli, et terræ.* Aut dum quisque confitetur sua peccata ab eo indulgenda, cujus indeficiens est misericordia.

76. Ex hoc [a] igitur Græco vocabulo exprimitur et frequentatur exomologesis, qua delictum nostrum Domino confitemur, non quidem ut ignaro, cujus cognitioni nihil occultum est, sed confessio est rei, scilicet, ejus quæ ignorantur professa cognitio.

77. Utile enim sibi ac jucundum quisquam esse existimaverat, rapere, adulterari, furari; sed ubi hæc æternæ damnationi obnoxia esse cognovit, cognitis iis, confitetur errorem.

78. Confessio autem erroris professio est desinendi; desinendum ergo a peccatis, dum confessio est. Confessio autem antecedit, remissio sequitur; cæterum extra veniam est qui peccatum cognoscit, nec cognitum confitetur.

79. [b] Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, habitu atque victu, sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus dejicere, illa quæ peccavit tristi tractatione mutare.

80. Litaniæ autem Græco nomine appellantur, quæ Latine **293** dicuntur *rogationes*. Inter litaniam vero et exomologesin hoc differt, quod exomologeses pro sola confessione peccatorum aguntur; litaniæ vero indicuntur propter rogandum Dominum, et impetrandum in aliquo misericordiam ejus.

81. [c] Sed nunc jam utrumque vocabulum sub una designatione habetur, nec distat vulgo utrum litaniæ an exomologeses dicantur. Supplicationis autem nomen quodammodo nunc ex gentilitate retinetur.

82. [d] Nam feriæ, aut legitimæ erant apud eos, aut indictæ. Indictæ autem, quia paupertas antiqua Romanorum ex collatione sacrificabat, aut certe de bonis damnatorum. Unde supplicia dicuntur supplicationes. quæ fiebant de bonis passorum supplicia. Sacræ enim res de rebus exsecrandorum fiebant.

[a] *Ex hoc ergo Græco vocab.* Tertull., lib. de Pœnit. : *Is actus, qui Græco vocabulo magis exprimitur, et frequentatur, exomologesis est, qua delictum Domino nostro confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessioni disponitur, confessionis pœnitentia Deus mitigatur.*

[b] *Itaque exomolog. postern. et humilif. h. d. est.* Verba Tertull. ibid.

[c] *Sed nunc jam utrumque vocab.* Id unde natum sit ex Concil. Agathen. const. Sic in Concil. Tolet. 17. cap. 6 cum titulus sit de diebus litaniarum per totos XII menses celebrandis in canone tamen dicitur, ut exomologesis votis gliscentibus celebretur.

[d] *Nam feriæ aut legitimæ.* Verba sunt Servii, Æn. I. ad vers. *Templis indicit honorem.*

LIBER SEPTIMUS.

DE DEO, ANGELIS, ET FIDELIUM ORDINIBUS.

CAPUT PRIMUM.

De Deo.

1. Beatissimus Hieronymus, vir eruditissimus et linguarum multarum peritus, Hebræorum nominum interpretationem primus in **294** Latinam linguam convertit. Ex quibus, pro brevitate, prætermissis multis, quœdam huic operi, adjectis interpretationibus, interponenda studui.

2. Vocabulorum enim expositio satis indicat quid velint intelligi. Habent enim quædam ex propriis causis nominum rationem. In principio autem decem nomina ponimus, quibus apud Hebræos Deus vocatur.

3. [a] Primum apud Hebræos Dei nomen אל *Et* dicitur, quod alii Deum, alii etymologiam ejus exprimentes, ἰσχυρὸν, id est, *fortem,* interpretati sunt, ideo quod nulla infirmitate [b] opprimitur, sed fortis est, et sufficiens ad omnia perpetranda.

4. Secundum nomen אלהים *Eloïm.*

5. Tertium אלהי *Eloe*, quod utrumque in Latinum Deus dicitur. Est autem nomen in Latinum ex Græca appellatione translatum. Nam *Deus* Græce Θεὸς dicitur, [c] quasi δέος, id est, *timor;* unde tractum est nomen *Deus*, quod eum colentibus sit timori.

6. [d] Deus autem proprie nomen est Trinitatis pertinens ad Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Ad quam Trinitatem etiam reliqua quæ in Deo infra sunt posita vocabula referuntur.

7. Quartum nomen Dei dicitur צבאות *Sabaoth,* quod vertitur in Latinum, *exercituum*, sive *virtutum*, de quo in psalmo ab angelis dicitur : *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum.*

8. Sunt enim in hujusmodi ordinatione virtutes multæ, ut angeli, archangeli, principatus et potestates cunctique cœlestis militiæ ordines, quorum tamen ille Dominus est. Omnes enim sub ipso sunt, ejusque dominatui subjacent.

9. [e] Quintum עליון *Elion,* quod interpretatur in Latinum *excelsus*, **295** quia supra cœlo est, sicut scriptum est de eo : *Excelsus Dominus, supra cœlos gloria ejus.* Excelsus autem dictus, pro *valde celsus.* La enim pro *valde* ponitur, sicut *eximius*, quas *valde eminens.*

Cap. I. — [a] Primum apud Heb. Ex Hieron. ep. 136.

[b] *Opprimitur.* Al., *premitur.*

[c] *Quasi* δέος. E Serv., Æn. XII, ad vers. *Diva deam.*

[d] *Deus autem prop. e. n. T.* Ex Hieron.. epist. ad Amand. 147.

[e] *Quintum* Helion. Unde quidam Græcos ἥλιον fecisse putant.

10. Sextum nomen אהיה *Eie*, id est, *qui est*. Deus A enim solus, quia æternus est, hoc est, quia exordium non habet, essentiæ nomen vere tenet. [a] Hoc enim nomen ad sanctum Moysen per angelum est delatum.

11. Quærenti enim quod esset nomen ejus qui eum pergere præcipiebat ad populum ex Ægypto liberandum, respondit : *Ego sum qui sum, et dices filiis Israel : Qui est misit me ad vos;* tanquam in ejus comparatione, qui vere est, quia incommutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt quasi non sint.

12. [b] Quod enim dicitur *fuit*, non est : et quod dicitur *erit*, nondum est. [c] Deus autem esse tantum novit, fuisse et futurum esse non novit.

13. [d] Solus enim Pater cum Filio et Spiritu sancto veraciter est, cujus essentiæ comparatum esse nostrum non esse est. Unde et in communi eloquio dici- B mus : [e] *Vivit Deus*, quia essentia vita vivit, quam mors non habet.

14. Septimum שדוני *Adonai*, quod generaliter Dominus interpretatur, quod dominetur creaturæ cunctæ, vel quod creatura omnis dominatui ejus deserviat. Dominus ergo et Deus, vel quod dominetur omnibus, vel quod timeatur a cunctis.

296 15. [f] Octavum יה *Ia*, quod in Deo tantum ponitur, quod etiam in *alleluia* in novissima syllaba sonat.

16 [g] Nonum *Tetragrammaton*, hoc est, *quatuor litterarum*, quod proprie apud Hebræos in Deo ponitur, יהוה id est, duabus יה יה *ia, ia*, quæ duplicata ineffabile illud et gloriosum nomen Dei efficiunt; dicitur autem ineffabilis, non quia dici non potest, sed C quia finiri sensu et intellectu humano nullatenus potest, et ideo quia de eo nihil digne dici potest, ineffabilis est.

17. Decimum *Saddai*, אהי id est, *Omnipotens*. Vocatus autem Omnipotens eo quod omnia potest, sed a faciendo quod vult, non a patiendo quod non vult. Quod si ei accideret, nequaquam esset Omnipotens; facit enim quidquit vult, et inde Omnipotens.

18. Item Omnipotens, quia ipsius sunt omnia quæ ubique sunt. Solus enim totius mundi habet imperium. Dicuntur autem et alia quædam in Deum substantialiter nomina, ut *Immortalis, Incorruptibilis, Incommutabilis, Æternus*. Unde et merito cunctæ præponitur creaturæ.

19. Immortalis, sicut de eo scriptum est : *Qui solus* D *habet immortalitatem*, quia in ejus natura nulla est commutatio. [h] Nam omnis mutabilitas non inconvenienter mortalitas dicitur, secundum quam et anima mori dicitur, non quia in corpus, vel in aliquam alteram subtantiam mutatur et vertitur, sed in ipsa sua substantia quidquid alio modo nunc est aut fuit, secundum id quod destitit esse quod erat, mortalis utique deprehenditur, ac per hoc solus Deus dicitur Immortalis, quia solus incommutabilis.

20. Incorruptibilis appellatur, quia corrumpi et dissolvi non posset, nec dividi. Quidquid enim capit divisionem, et interitum capit. Ille nec dividi potest, nec interire ; inde incorruptibilis est.

297 21. Incommutabilis est, quia semper manet, et mutari nescit ; nec proficit, quia perfectus est ; nec deficit, quia æternus est.

22. Æternus est, quia sine tempore est. Non enim habet initium, neque finem. Hinc et sempiternus, eo quod sit semper æternus. A quibusdam autem Æternus ab æthere creditur dictus, quoniam cœlum sedes ejus habetur : unde est illud : *Cœlum cœli Domino ;* et hæc ista quatuor unum significant, nam una eademque res dicitur, sive dicatur æternus Deus, sive immortalis , sive incorruptibilis , sive immutabilis.

23. Invisibilis, quia nunquam per substantiam suam apparuit oculis mortalium Trinitas, nisi per speciem subjectæ creaturæ, ejusdemque corporeæ; nam nemo potest ipsam manifestationem essentiæ Dei videre, et vivere, sicut et dictum est Moysi. Unde et Joannes in Epistola sua dicit : *Deum nemo vidit unquam*. Res est enim invisibilis, ideoque non oculo, sed corde quærendus est.

24. Impassibilis est, quia nullis perturbationibus afficitur quibus fragilitas humana succumbit. Non enim attingunt eum ullæ passiones, ut libido, iracundia, cupiditas, timor, mœror, invidia, et cætera quibus humana mens turbatur.

25. Sed cum dicitur Deum irasci, aut zelare, aut dolere, nostro usu dicitur. Apud Deum enim perturbatio nulla est, apud quem tranquillitas summa est.

26. Simplex autem dicitur, sive non amittendo quod habet, seu quia non aliud est ipse, et aliud quod in ipso est [i] sicut in homine, cujus aliud est esse, aliud sapere.

27. Nam et esse potest, et sapiens non esse; Deus autem habete ssentiam, habet et sapientiam ; sed quod habet, hoc et est, et omnia unus est ; ac proinde simplex est, quia non in eo aliquid accidentis est, sed et quod est, et quod in ipso est, essentialiter est, [j] excepto quod relative ad quamcumque personam est.

28. Summe bonus, quia incommutabilis est. Creatura vero bonum, sed non summum est, quia muta-

[a] *Hoc nomen—mors... non habet*. Falso citatur hic locus a Magistr. Sent., lib. I, d. 8, cap. 1, ex Hiero. epist. ad Damasum, cum sit potius conflatus ex Augustini et Greg. variis locis : prima pars, usque ad *non sint*, ex Aug., VIII de Civit., cap. 11.

[b] *Quod enim dicitur* FUIT. Ex eodem, in lib. de Symbol., cap. 4, et in ps. CI, ex quo τὸ *dicitur* deleri bis hoc loco sine fraude posset.

[c] *Deus autem esse tantum nov.* Ex Greg. IV Moral., cap. 27, al 32.

[d] *Solus enim*. Ex eod., 18 Mor., c. 27, al. 32.

[e] *Vivit Deus, quia essent.* Ex eod. lib., c. 3, al. 1.

[f] *Octavum* יה. Ex Hieron., epist., 136.

[g] *Nonum*. Ex eadem epist., et 142. Et in Quæst., in cap. XVII Gen. : *Nec mirandum* (inquit) *quare cum apud Græcos, et nos* a *littera videatur addita, nos* ה *litteram additam dixerimus, idioma namque linguæ illius est per* ה *quidem scribere, seu per* a *legere, sicut* e *contrario* a *litteram sæpe per* e *pronuntiant*.

[h] *Nam omnis mutabil.* Ex Greg., XII Moral., cap 17. E quo sunt fere hujus cap. repliqua.

[i] *Sicut in homine.....* Ex XVIII Mor., c. 27, al. 34.

[j] *Excepto hoc, quod relati.* Ex Aug., XI de Civit., c. 10.

bilis est. Et dum sit quidem bonum, non tamen esse potest et summum.

A

29. Incorporeus autem, vel incorporalis ideo dicitur Deus, ut **298** spiritus credatur, vel intelligatur esse non corpus. Nam dum dicitur spiritus, ejus significatur substantia.

30. Immensus, quia cuncta concludit, ipse a nullo concluditur, sed omnia intra ejus omnipotentiam coarctantur.

31. Perfectus dicitur, quia nihil ei possit adjici. Attamen de consummatione alicujus facti perfectio dicitur. Deus autem, qui non est factus, quomodo est perfectus? Sed hoc vocabulum de usu nostro sumpsit humana inopia, sicut et reliqua verba quatenus id quod ineffabile est utcumque dici possit, quoniam de Deo nihil digne humanus sermo dicit, sicut sunt et alia.

B

32. Creator dictus pro totus mundi rebus ab ipso creatis; nihil enim est quod non originem a Deo traxerit. Ipse et unus, quia dividi non potest, vel quia nihil esse aliud potest, quod tantumdem capiat potestatis.

33. Hæc igitur, quæ de Deo dicta sunt, ad totam pertinent Trinitatem, propter unam et coæternam substantiam, sive in Patre, sive in Filio ejus Unigenito in forma Dei, sive in Spiritu sancto, qui unus est spiritus Dei Patris, et Filii ejus Unigeniti.

34. Sunt et quædam vocabula ex usu nostro ad Deum sumpta, de membris nostris, sive de inferioribus, et quia in propria natura invisibilis, et incorporeus est, pro efficientiis tamen causarum in ipso rerum species ascribuntur, ut more locutionis nostræ facilius seipsum insinuet, ut quia omnia videt, dicatur *oculus;* propter quod audit omnia, dicatur *auris;* pro eo autem quod avertitur, *ambulat;* pro eo quod spectat; stat.

C

36. Sic, et in cæteris horum similibus [a] ab humanis mentibus trahitur similitudo ad Deum, sicut et *obliviscens*, et *memorans*. Hinc est quod et propheta dicit? *Juravit Dominus exercituum per animam suam;* non quod Deus animam habeat, sed hoc nostro narrat affectu.

37. [b] Nam et *facies* Dei in Scripturis sanctis non caro, sed divina cognitio intelligitur eadem ratione qua per faciem conspectam **299** quisque cognoscitur. Hoc enim in oratione dicitur Deo : *Ostende nobis faciem tuam*, ac si dicitur : *Da nobis cognitionem tuam.*

D

38. Sic et vestigia Dei dicuntur, quia nunc Deus per speculum agnoscitur; ac perfectum vero Omnipotens reperietur, dum in futurum facie ad faciem quibusque electis præsentabitur, ut ipsam speciem contemplentur, cujus nunc vestigia comprehendere conantur, hoc est, quem videre per speculum dicuntur.

39. Nam, et situs, et habitus, et locus, et tempus in Deum non proprie, sed per similitudinem translate dicuntur, quippe *sedere super cherubim* dicitur, quod est ad situm; et *abyssus, tanquam vestimentum, amictus ejus,* quod est ad habitum; et, *Anni tui non deficient,* quod ad tempus pertinet; et, *Si ascendero in cœlum, tu ibi es,* quod ad locum.

40 [c] Nam et in propheta, plaustri portantis fenum species ad Deum dicitur. Et hæc omnia per figuram Deus, quia nihil est horum ad proprietatem substantiæ ejus.

CAPUT II.

De Filio Dei.

1. Multis etiam modis Christus appellari in Scripturis invenitur divinis. Nam ipse Dei Patris Unigenitus Filius, dum esset æqualis Patri, propter salutem nostram formam servi accepit. Proinde quædam nomina in illo ex divinitatis substantia, quædam ex dispensatione susceptæ humanitatis assumpta sunt.

2. *Christus* namque a *chrismate* est appellatus, hoc est, *unctus.* **300** [d] Præceptum enim fuerat Judæis ut sacrum conficerent unguentum quo perungi possent ii qui vocabantur ad sacerdotium, vel ad regnum; et [e] sicut nunc regibus indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis, sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem regiam conferebat, et inde *christi* dicti a *chrismate,* quod est unctio.

3. Nam *chrisma* Græce, Latine *unctio* nuncupatur, quæ etiam Domino nomen accommodavit facta spiritualis, quia spiritu unctus est a Deo Patre, sicut dicitur in Actibus apostolorum : *Collecti sunt enim in hac civitate, adversus sanctum Filium tuum, quem unxisti;* non utique oleo visibili, sed gratiæ dono quod visibili significatur unguento.

4[f] Non est autem Salvatoris proprium nomen *Christus*, sed communis nuncupatio potestatis; [g] dum enim dicitur Christus, commune dignitatis nomen est; dum Jesus Christus, proprium est vocabulum Salvatoris.

5. Christi autem nomen nusquam alibi omnino, nec in aliqua gente fuit, nisi tantum in illo regno ubi Christus prophetabatur, et unde venturus erat.

6. *Messias* autem Hebraice dicitur, Græce *Christus,* Latina autem locutione *unctus.*

7. *Jesus* Hebraice, Græce Σωτήρ, [h] Latine autem *Salutaris*, sive *Salvator* interpretatur, pro eo quod cunctis gentibus salutifer venit.

8. [i] Etymologiam enim nominis hujus etiam evangelista significat, dicens : *Vocabis nomen ejus Jesum, quia ipse salvum faciet populum suum.* Sicut enim *Christus* significat *Regem*, ita *Jesus* significat *Salvatorem.*

9. Non itaque nos salvos facit quicunque rex, sed rex Salvator **301** Quod verbum Latina lin-

[a] *Ab humanis mentibus.* Ex Greg. 32, cap, 5. *al* 6.
[b] *Nam et facies Dei.* Ex eodem, in lib. 1, Reg. x.
[c] *Nam et in proph.* Amos. II.
[d] Cap. II. *Præceptum enim fuerat Jud.* Ex Lact., lib. 4. cap. 7. Gothor. quoque reges a pontificib. Toletanis inungi solitos tradunt historiæ.
[e] *Et sicut nunc regibus indum. puerp.* Hinc *purpura regem* apud Virg. et *purpurei tyranni* apud Hor.
[f] *Non est autem Salvatoris.* Lact., ibid. : *Nam* Christus *non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis, et regni.*
[g] *Dum enim dicitur Christus.* Ex Hier. in Matth. 16.
[h] *Latine autem Salvat.* Ex Lact., IV, cap. 12.
[i] *Etymologiam.* Ex Hieron. in Matth. 1.

gua antea non habebat, sed habere poterat, sicut potuit, quando voluit. A

10. *Emmanuel* ex Hebræo in Latinum significat *nobiscum Deus*, scilicet quia per Virginem natus Deus hominibus in carne mortali apparuit, ut terrenis viam salutis ad cœlum aperiret. Ad divinitatis substantiam quæ pertinent ista sunt *Deus, Dominus.*

11. Deus autem dictus, propter unicam cum Patre substantiam.

Dominus, propter servientem creaturam.

12. Deus autem et homo, quia verbum et caro. Unde, et *bis genitus* dicitur, sive quia Pater eum genuit sine Matre in æternitate, sive quia Mater sine Patre in tempore.

13. *Unigenitus* autem vocatur secundum divinitatis excellentiam, quia sine fratribus; *Primogenitus* secundum B susceptionem hominis, in qua per adoptionem gratiæ fratres habere dignatus est, quibus esset primogenitus.

14. *Homousios* Patri ab unitate substantiæ appellatur. *Substantia* enim, vel *essentia* Græce οὐσία dicitur, ὅμος *unum.* Utrumque igitur conjunctum sonat *una substantia.* Hoc enim vocatur *homousion*, quod est: *Ego et Pater unum sumus*, hoc est, ejusdem cum Patre substantiæ.

15. Quod nomen, etsi scriptum in sanctis Litteris non inveniatur, in assertione tamen totius Trinitatis defenditur, quia datur ratio, unde recte dici ostendatur: sicut et Pater in illis libris nusquam *Ingenitus* legitur, **302** sed tamen dicendus esse atque credendus non dubitatur.

16. *Omœusios* similis substantiæ quia qualis Deus, talis est et imago ejus. Invisibilis Deus, et imago invisibilis. C

17. *Principium*, eo quod ab ipso sint omnia, et quia ante eum nihil.

18. *Finis*, vel quia dignatus est in fine temporum humiliter in carne nasci, et mori, et judicium novissimum ipse suscipere, vel quia quidquid agimus ad illum referimus; et cum ad eum pervenerimus, ultra quod quæramus non habemus.

19. *Os* Dei est, quia Verbum ejus est. Nam sicut pro verbis, quæ per linguam fiunt, sæpe dicimus, *illa, et illa lingua*, ita, et pro Dei verbo *os* ponitur, quia mos est ut ore verba formentur.

20. [b] *Verbum* autem ideo dicitur, quia per eum Pater omnia condidit, sive jussit.

21. *Veritas*, quia non fallit, sed tribuit, quod promisit.

Vita, quia creavit. D

Imago dicitur propter parem similitudinem Patris.

22. *Figura* est, quia suscipiens formam servi, operum virtutumque similitudine Patris in se imaginem atque immensam magnitudinem designavit.

23. *Manus* Dei est, quod omnia per ipsum facta sunt. Hinc et dextera propter effectum operis totius creaturæ, quæ per ipsum formata est.

Brachium, quia ab ipso omnia continentur.

24. *Virtus*, pro eo quod omnem potestatem Patris in semetipso habeat; et omnem cœli terræque creaturam gubernet, contineat atque regat.

25. *Sapientia*, pro eo quod ipse revelet mysteria scientiæ et arcana sapientiæ. Sed tamen cum sit Pater, et Spiritus sanctus sapientia, et virtus, et lumen, et lux, proprie tamen iis nominibus Filius nuncupatur.

26. *Splendor* autem appellatur, propter quod manifestat. *Lumen*, quia illuminat. *Lux*, quia ad veritatem contemplandam cordis oculos reserat. *Sol*, quia illuminator.

27. *Oriens*, quia luminis fons, et illustrator est rerum, et quod oriri nos faciat ad vitam æternam.

303 28. *Fons*, quia rerum origo est, vel quod satiat sitientes. Ipse quoque A et Ω; alpha enim litteram nulla præcedit; prima est enim litterarum, sicut et Filius Dei; ipse enim se principium Judæis interrogantibus esse respondit. Unde et Joannes, in Apocalypsi, proprie ipsam litteram ponens ait: *Ego sum A et Ω, primus et novissimus* (*Apoc.* XXII, 13). Primus, quia ante eum nihil est: novissimus, quia judicium novissimum ipse suscipiet.

29. [c] Mediator, quia inter Deum et hominem medius constitutus est, ut hominem ad Deum perduceret, unde et illum Græci μεσίτην vocant.

30. *Paracletus*, id est, *advocatus*, quia pro nobis intercedit apud Patrem; sicut et de eo dicit Joannes: *Advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum Justum* (*I Joan.* II, 1).

31. Paracletus autem Græcum est, quod Latine dicitur *advocatus*. Quod nomen et Filio, et Spiritui sancto ascribitur, juxta quod et Dominus in Evangelio ait: *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis* (*Joan.* XIV, 16).

32. *Intercessor* autem idem vocatur, quia pro culpa nostra removenda curam gerit, et pro abluendis nostris criminibus curam impendit.

33. *Sponsus*, quia descendens e cœlo, adhæsit Ecclesiæ, ut pace Novi Testamenti essent duo in carne una.

34. [d] *Angelus* dicitur propter annuntiationem paternæ, ac suæ voluntatis. Unde, et apud prophetam *magni consilii angelus* legitur, dum sit Deus, et Dominus angelorum.

35. *Missus* dicitur, eo quod apparuit huic mundo Verbum caro factum, unde et idem dicit: *Ego a Patre exivi, et veni in hunc mundum* (*Joan.* XVI, 26).

36. *Homo* autem dicitur, quia natus est.

Propheta, quia futura revelavit.

Sacerdos, quia pro nobis se hostiam obtulit.

Pastor, quia custos.

304 *Magister*, quia ostensor.

Nazaræus, vero a loco.

Nazaræus a merito, id est, *Sanctus*, sive *mundus*, quia peccatum non fecit.

[a] *Quod verbum Latina ling. ante non hab.* Qui enim Σωτῆρα *servatoris* voce satis se expressisse credunt, valde errant. Cic. act. II in Verr.: *Itaque eum non solum patronum istius insulæ, sed etiam* SOTERA *inscriptum vidi Syracusis Hoc quantum est? Ita magnum, ut Latine verbo exprimi non possit. Is est nimirum* SOTER *qui salutem dedit.*

[b] *Verbum autem.* Vid. lib. de Patris et Filii unitate inter Hilarii opera, e cujus fine istorum quædam desumpta.

[c] *Mediator.* Ex Lact., ibid.

[d] *Angelus.* Ex Tertull., lib. de Trinitat.

37. Siquidem et de aliis inferioribus rebus nominum A species ad se trahit Christus, ut facilius intelligatur.

38. Dicitur enim *Panis,* quia caro.

Vitis, quia sanguine ipsius redempti sumus.

Flos, quia electus.

Via, quia per ipsum ad Deum imus.

Ostium, quia per ipsum ad Deum ingredimur.

Mons, quia fortis.

Petra, quia firmitas est credentium.

39. *Lapis angularis,* vel quia duos parietes e diverso, id est, de circumcisione et præputio venientes in unam fabricam Ecclesiæ jungit; vel quod pacem in se angelis et hominibus facit.

40. *Lapis offensionis,* [a] quia veniens humilis, offenderunt in eum increduli homines; et factus est petra scandali, sicut dicit Apostolus : *Judæis quidem* B *scandalum.*

41. *Fundamentum* autem ideo vocatur, quia fides in eo firmissima est, vel quia super eum catholica Ecclesia constructa est.

42. Nam et Christus *Agnus* pro innocentia.

Ovis, propter patientiam.

Aries, propter principatum.

Hœdus, propter similitudinem carnis peccati.

43. *Vitulus,* pro eo quod pro nobis est immolatus.

Leo, pro regno et fortitudine.

[b] *Serpens,* pro morte et sapientia.

[c] Idem et *vermis,* quia resurrexit.

44. *Aquila,* propter quod post resurrectionem ad astra remeavit. Nec mirum si vilibus significationibus figuretur, qui usque ad nostrarum **305** passionum, C seu carnis contumelias descendisse cognoscitur.

45. Qui cum sit coæternus Dei Patris ante sæcula Filius, postquam venit plenitudo temporis, propter salutem nostram formam servi accepit, et factus est hominis filius.

46. Inde quædam de illo in Scripturis secundum formam Dei, quædam secundum formam servi dicuntur. Quorum, exempli gratia, duo quædam commemorantur, ut singula ad singula referantur. Secundum formam enim Dei de seipso dixit : *Ego et Pater unum sumus;* secundum formam servi : *Quoniam Pater major me est.*

47. Homines autem minus intelligentes quid pro quo dicatur, ea quæ propter formam servi dicta sunt volunt transferre ad formam Dei : et rursus ea quæ D dicta sunt ut ad se invicem personæ referantur, volunt nomina esse naturæ atque substantiæ, et faciunt errorem in fide.

48. Sic autem Dei Filio conjuncta est humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona. Solus igitur homo pertulit crucem, sed propter unitatem personæ et Deus dicitur pertulisse.

49. Hinc est quod scribitur : *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (*I Cor.* II, 8). Filium ergo Dei crucifixum fatemur, non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate humanitatis; non ex suæ naturæ permansione, sed ex nostræ susceptione.

CAPUT III.

De spiritu sancto.

1. Spiritus sanctus ideo prædicatur *Deus,* quia ex Patre Filioque procedit, **306** et substantiam eorum habet. Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quam quod ipse est Pater.

2. Spiritus autem dictus secundum id quod ad aliquid refertur; et *spirans* utique spiritu inspirans est, et ex eo appellatus Spiritus est. Proprio autem modo quodam dicitur Spiritus sanctus secundum quod refertur ad Patrem, et Filium, quod eorum Spiritus sit.

3. Nam et hoc nomen, quod Spiritus dicitur, non semper secundum id quod refertur ad aliquid, sed secundum id quod aliquam naturam significat.

4. Omnis enim incorporea natura *spiritus* in Scripturis sacris appellatur. Unde non tantum Patri et Filio et Spiritui sancto, sed omni rationali creaturæ, et animæ hoc vocabulum congruit.

5. Ideo igitur spiritus Dei *sanctus* vocatur, quia Patris et Filii sanctitas est. Nam cum sit et Pater Spiritus, et Filius spiritus et Pater sanctus, et Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus sanctus, tanquam sanctitas coessentialis et consubstantialis amborum.

6. Spiritus sanctus ideo non dicitur *genitus,* ne duo in Trinitate Filii suspicentur. Ideo non prædicatur *ingenitus,* ne duo Patres in ipsa Trinitate credantur.

7. *Procedens* autem dicitur, testimonio Domini dicentis : *Multa adhuc habeo quæ vobis loquar, sed non potestis illa modo audire. Veniet autem Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, et de meo accipiet,* **307** *ille vobis indicabit omnia* (*Joan.* XVI, 12, 13). Hic autem non solum natura procedit, sed semper ad peragenda Trinitatis opera indesinenter procedit.

8. Hoc autem interest inter nascentem Filium et procedentem Spiritum sanctum, quod Filius ex uno nascitur; Spiritus sanctus ex utroque procedit, et ideo dicit Apostolus : *Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (*Ad Rom.* VIII, 9).

9. Spiritus sanctus ex opere etiam et *angelus* intelligitur; dictum est enim de illo: *Et quæ ventura sunt annuntiabit vobis* (*Joan* XVI, 13); et utique angelus Græce, Latine *nuntius* interpretatur. Unde et duo angeli apparuerunt Loth, in quibus Dominus singulariter appellatur, quos intelligimus Filium et Spiritum sanctum; nam Pater nunquam legitur missus.

10. Spiritus sanctus, quod dicitur *Paracletus,* a consolatione dicitur; παράκλησις enim Græce, Latine *consolatio* appellatur. Christus enim eum apostolis lugentibus misit, postquam ab eorum oculis ipse in cœlum ascendit.

[a] *Quia veniens humilis.* Nominativus absolutus, quem (si quid id ad nostra hæc) etiam apud Ciceronem reperiri notavit Budæus, in comment. ling. Græcæ.

[b] *Serpens.* Vid. Greg. Nyss., in Vita Moys.

[c] *Idem et vermis.* Propter vermem, qui e cineribus Phœnicis existit; de quo Clem. Rom., in Const. lib. V, cap. 6, et carmen quod *Phœnicis* titulo cum Lactantii operibus circumfertur, et Epiph., in Anchoratu. Nam quod bombycem intellexerit, quamvis eo verme et notior et fortasse verior resurrectionis species constet, tamen non fit verisimile.

CAP. III.—[a] *De unita ejus plenitud.* Al., *unitatis.*

11. Consolator enim tristibus mittitur, secundum illam ejusdem Domini sententiam : *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (*Matth.* v, 5), ipse etiam dixit : *Tunc lugebunt filii sponsi, cum ablatus ab eis fuerit sponsus* (*Id.* IX, 15).

12. Item Paracletus pro eo quod consolationem præstet animabus quæ gaudium temporale amittunt. Alii Paracletum Latine *oratorem*, vel *advocatum* interpretantur. Ipse enim Spiritus sanctus dicit, ipse docet, per ipsum datur sermo sapientiæ, ab ipso sancta Scriptura inspirata est.

13. Spiritus sanctus ideo *septiformis* nuncupatur propter dona, quæ de [a] unita ejus plenitudine particulatim quique, ut digni sunt, consequi promerentur. Ipse enim Spiritus Sapientiæ et intellectus, **308** Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis, Spiritus timoris Domini.

14. Spiritus autem *principalis* in psalmo quinquagesimo legitur, ubi quia tertio Spiritus repetitur, nonnulli Trinitatem intellexerunt, ideo quia scriptum est : *Deus Spiritus est.* Quod enim non est corpus, et tamen est, videtur restare ut spiritus sit. Intelligunt ergo ibi nonnulli Trinitatem significari : in Spiritu *principali* Patrem, in Spiritu *recto* Filium, in Spiritu *sancto* Spiritum sanctum.

15. Spiritus sanctus ideo *donum* dicitur, eo quod *datur*. A *dando* enim *donum* est nuncupatum. Notissimum est enim Dominum Jesum Christum, cum post resurrectionem a mortuis ascendisset in cœlum, dedisse Spiritum sanctum, quo credentes impleti, linguis omnium gentium loquebantur.

16. In tantum autem donum Dei est, in quantum datur eis qui per eum diligunt Deum. Apud se autem Deus est, apud nos autem donum est, sed sempiterne Spiritus sanctus donum est, distribuens singulis gratiarum dona, prout vult.

17. Nam et prophetias quibus vult impertit, et peccata quibus vult dimittit. Nam peccata sine Spiritu sancto non donantur.

18. Spiritus sanctus inde proprie *charitas* nuncupatur, vel quia naturaliter eos a quibus procedit conjungit, et se unum cum eis esse ostendit, vel quia in nobis id agit, ut in Deo maneamus, et ipse in nobis.

19 Unde, et in donis Dei nihil majus est charitate, et nullum majus est donum Dei quam Spiritus sanctus.

20. Ipse est et *gratia*, quæ, quia non meritis nostris, sed voluntate divina **309** *gratis* datur, inde *gratia* nuncupatur. Sicut autem unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine *Sapientiæ*, cum sit universaliter et Spiritus sanctus et Pater ipse sapientia, ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo *Charitatis*, cum sit et Pater, et Fillius universaliter charitas.

21. Spiritus sanctus *Digitus Dei* esse in libris Evangelii apertissime declaratur. [b] Cum enim unus evan- A gelista dixisset : *In digito Dei ejicio dæmonia*, [c] alius hoc idem ita dixit : *In Spiritu Dei ejicio dæmonia.* Unde et digito Dei scripta lex est, data die quinquagesimo ab occisione agni ; et die quinquagesimo a passione Domini Jesu Christi venit Spiritus sanctus.

22. Ideo autem *Digitus Dei* dicitur, ut ejus operatoria virtus cum Patre et Filio significetur. Unde et Paulus ait : *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (*I Cor.* XII, 11). Sicut autem per baptismum in Christo morimur, et renascimur, ita spiritu signamur, qui est *Digitus Dei* et spirituale signaculum.

Spiritus sanctus idcirco in *Columbæ* specie venisse scribitur, [d] ut natura ejus per avem simplicitatis et innocentiæ declaretur. Unde, et Dominus : B *Estote*, inquit, *simplices sicut columbæ* (*Matth.* x, 16). Hæc enim avis corporaliter ipso felle caret, habens tantum innocentiam et amorem.

23. Spiritus sanctus inde nomine *Ignis* appellatur, propter quod in Actibus apostolorum per divisionem linguarum, ut ignis apparuit, qui, et insedit super unumquemque eorum.

24. Propterea autem diversarum linguarum gratiam apostolis dedit, ut idonei efficerentur fidelium eruditioni populorum.

25. Quod vero supra singulos sedisse memoratur, id causæ est, ut intelligatur per plures non fuisse divisus, sed mansisse in singulis totus, sicut fere ignibus mos est.

310 26. Hanc enim naturam habet ignis accen- C sus, ut quanti ad eum, [e] quanti ad crinem purpurei splendoris aspexerint, tantis visum suæ lucis impertiat, tantis ministerium sui muneris tribuat, et ipse nihilominus in sui integritate permaneat.

27. Spiritus sanctus nomine *Aquæ* appellatur in Evangelio, Domino clamante et dicente : *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui credit in me, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus.* Evangelista autem exposuit unde diceret. Secutus enim ait : *Hoc autem dicebat de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum* (*Joan.* VII, 39)

28. Sed aliud est aqua sacramenti, aliud aqua, quæ significat Spiritum Dei. Aqua enim sacramenti visibilis est ; aqua Spiritus invisibilis est. Ista abluit corpus, et significat quod fit in anima ; per illum autem D Spiritum sanctum ipsa anima mundatur et saginatur.

29. Spiritus sanctus ideo *unctio* dicitur, Joanne testante apostolo, quia sicut oleum naturali pondere superfertur omni liquori, ita in principio superferebatur Spiritus sanctus aquis. Unde et Dominus oleo exsultationis, hoc est, Spiritu sancto fuisse legitur unctus.

30. Sed et Joannes apostolus Spiritum sanctum unctionem vocat, dicens : *Et vos*, inquit, *unctionem, quam accepistis ab eo, permaneat in vobis; et ne-*

[b] *Cum enim unus evangelista.* Luc., XI.

[c] *Alius.* Matth., XII,

[d] *Ut natura...ipso felle caret.* Verba sunt Tertull. in lib. de Baptism., et ita etiam cum plerisque loquitur divus Th. III p., q. 39, artic. 6, non quod felle prorsus careat, sed quia fellis quam minimum habeat, ut ait Arist. lib, III de Part.

[e] *Quanti ad crinem purp. coloris. Purpureum capillum* et *purpuream comam* Virgilius et Tibullus dixere, et Salom., cant. 7 : *Comæ capitis tui, sicut purpura regis juncta canalibus.* Sed cur hoc loco crinis mentio sit injecta, alii dixerint?

cesse non, habetis ut aliquis doceat vos, sed sicut A *unctio ejus docet vos de omni re* (*I Joan.* II, 27). Ipse enim Spiritus sanctus unctio est invisibilis.

311 CAPUT IV.

De eadem Trinitate.

1. Trinitas appellata, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi *Triunitas*, ut memoria, intelligentia et voluntas, in quibus mens habet in se quamdam imaginem divinæ Trinitatis. Nam dum tria sint, unum sunt, quia et singula in se manent, et omnia in omnibus.

2. Pater igitur, et Filius, et Spiritus sanctus, Trinitas et unitas. Idem enim unum, idem et tria. In natura unum, in personis tria. Unum propter Majestatis communionem, tria propter personarum proprietatem.

3. Nam alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus; sed [a] *alius* quidem, non *aliud*, quia pariter simplex, pariterque incommutabile bonum et coæternum. B

4. Pater solus, non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus. Filius solus de Patre est natus, ideo solus dicitur genitus. Spiritus sanctus solus de Patre et Filio procedit, ideo solus amborum nuncupatur Spiritus.

5. In hac Trinitate, alia appellativa nomina, alia propria sunt. Propria sunt essentialia, ut *Deus, Dominus, Omnipotens, Immutabilis, Immortalis*. Et inde propria, quia ipsam substantiam significant, qua unum sunt.

6. Appellativa vero *Pater*, et *Filius*, et *Spiritus sanctus*, *Ingenitus*, et *Genitus*, et *Procedens*. Eadem et relativa, quia ad se invicem referuntur. Cum enim dicitur Deus, essentia est, quia ad seipsum dicitur. Cum vero dicitur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus C relative dicuntur, quia ad se invicem referuntur.

7. Nam Pater non ad seipsum, sed ad Filium relative dicitur, quia est ei Filius; **312** sic et Filius relative dicitur, quia est ei Pater; sic et Spiritus sanctus, quia est Patris Filiique Spiritus.

8. His enim appellationibus hoc significatur, quod ad se invicem referuntur, non ipsa substantia, qua unum sunt. Proinde Trinitas in relativis personarum nominibus est; deitas non triplicatur, sed in singularitate est; quia si triplicatur, deorum inducimus pluralitatem.

9. Nomen autem *deorum* in angelis et sanctis hominibus ideo pluraliter dicitur, propter quod non sint æquales.

10. De quibus psalmus: *Ego dixi: Dii estis*. De Patre autem, et Filio, et Spiritu sancto, propter D unam et æqualem divinitatem non nomen *Deorum*, sed *Dei* esse ostenditur, sicut ait Apostolus: *Nobis tamen unus Deus*, vel sicut voce divina dicitur: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*, scilicet, ut, et Trinitas sit, et unus Dominus Deus sit.

11. Fides apud Græcos de Trinitate hoc modo est: una οὐσία, ac si dicatur *una natura*, aut *una essentia; tres hypostases*, quod resonat in Latinum, vel *tres personas*, vel *tres substantias*.

12. Nam Latinitas proprie non dicit de Deo, nisi *essentiam*; *substantiam* substantiam vero non proprie dicit, sed abusive, quoniam vere *substantia* apud Græcos persona intelligitur, non natura.

CAPUT V.

De angelis.

1. Angeli Græce vocantur, Hebraice dicuntur *melachim* מלכים : **313** Latine vero *nuntii* interpretantur, ab eo quod Domini voluntatem populis nuntient.

2. [b] Angelorum autem vocabulum officii nomen est, non naturæ; semper enim spiritus sunt, sed cum mittuntur, vocantur angeli.

3. [c] Quibus ideo pictorum licentia pennas facit, ut celerem eorum in cuncta discursum significent, sicut et juxta fabulas poetarum venti pennas habere dicuntur, propter velocitatem, scilicet. Unde Scriptura sacra dicit: *Qui ambulat super pennas ventorum* (*Ps.* CIII, 3).

4. [d] Novem autem ordines esse angelorum sacræ Scripturæ testantur, id est, *angeli, archangeli, throni, dominationes, virtutes, principatus, potestates, cherubim* et *seraphim*: quorum officiorum vocabula, cur ita dicta sint interpretando exsequemur.

5. *Angeli* vocantur, propter quod de cœlis ad annuntiandum hominibus mittuntur; *angelus* enim Græce, Latine *nuntius* dicitur.

6. *Archangeli* Græca lingua, Latina *summi nuntii* interpretantur; qui enim parva vel minima annuntiant, *angeli*; qui vero summa, *archangeli* nuncupantur, archangeli dicti, quod primatum teneant inter angelos; ἀρχὸς enim Græce, Latine *princeps* interpretatur. Sunt enim duces et principes, sub quorum ordine unicuique angelorum officia deputata sunt.

7. [e] Nam quia archangeli angelis præsunt, Zacharias propheta testatur, dicens: *Et ecce angelus, qui loquebatur in me egrediebatur, et angelus alius egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum: Curre et loquere ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Jerusalem* (*Zac.* II, 3).

8. Si enim in ipsis officiis angelorum nequaquam potestates superiores inferiores disponerent, nullo modo hoc, quod homini diceret angelus, ab angelo cognovisset.

9. [f] Quidam autem archangelorum privatis nominibus appellantur, **314** ut per vocabula ipsa in opere suo, quid valeant designetur.

10. [g] *Gabriel* Hebraice in linguam nostram vertitur *fortitudo Dei*. Ubi enim potentia divina vel fortitudo manifestatur, Gabriel mittitur.

11. Unde et eo tempore quo erat Dominus nasciturus, et triumphaturus de mundo, Gabriel venit ad Mariam, ut illum annuntiaret, qui ad debellandas aereas potestates humilis venire dignatus est.

12. *Michael* interpretatur *quis ut Deus?* Quando enim aliquid in mundo miræ virtutis fit, hic archan-

CAP. IV. — [a] *Sed alius quidem non aliud*. Ex Aug., XI de Civit., cap. 10.

CAP. V. — [b] *Angelorum autem vocab*. Ex Greg., hom. 34 in Evang.

[c] *Quibus ideo pictorum*. Ex Hieron. Is. VI.

[d] *Novem autem ordines*. Ex Greg., ead. hom.

[e] *Nam quai arch... cognovisset*. Ex IV Mor., cap. 27.

[f] *Quidam autem archang*. Ex ead. hom.

[g] *Gabriel..., Michael...* Ex Greg. et Hieronym., in Daniel, VIII.

gelus mittitur. Et ex ipso opere nomen est ejus, quia A nemo valet facere quod facere prævalet Deus.

13. *Raphael* interpretatur *curatio,* vel *medicina Dei;* ubicunque enim curandi et medendi opus necessarium est, hic archangelus a Deo mittitur, et inde *medicina Dei* vocatur.

14. Unde et ad Tobiam idem archangelus missus oculis ejus curationem adhibuit, et cæcitate detersa visum restituit; nominis enim interpretatione et angeli officium designatur.

15. *Uriel* interpretatur *Ignis Dei,* sicut legimus apparuisse ignem in rubo. Legimus etiam ignem missum desuper, et implesse quod præceptum est.

16. *Throni* autem, et *dominationes,* et *principatus,* et *potestates,* et *virtutes,* quibus universam cœlestem societatem Apostolus complectitur, ordines B angelorum et dignitates intelliguntur, et pro hac ipsa distributione officiorum allii *throni,* alii *dominationes,* alii *principatus,* allii *potestates* dicuntur, pro certis dignitatibus quibus invicem distinguuntur.

17. *Virtutes* angelica quædam ministeria perhibentur, per quæ signa et miracula in mundo fiunt, propter quod et *virtutes* dicuntur.

18. [a] *Potestates* sunt quibus virtutes adversæ subjectæ sunt, et inde **315** *potestatum* nomine nuncupantur, quia maligni spiritus eorum potestate coercentur, ne tantum mundo noceant quantum cupiunt.

19. *Principatus* sunt hi qui angelorum agminibus præsunt. Qui pro eo quod subditos angelos ad explendum ministerium divinum disponunt, *principatus* vocabulum acceperunt. Nam alii sunt qui admi- C nistrant, alii qui assistunt, sicut per Danielem dicitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei* (*Dan.* VII, 10).

20. *Dominationes* sunt ii qui etiam *virtutibus et principatibus* præeminent, qui pro eo quod cæteris angelorum agminibus dominantur, *dominationes* vocantur.

21. *Throni* sunt agmina angelorum qui latino eloquio *sedes* dicuntur; et vocati *throni,* quia illis conditor præsidet, et per eos judicia sua disponit.

22. *Cherubim* autem, et ipsæ sublimes cœlorum potestates et angelica ministeria perhibentur: qui ex Hebræo in linguam nostram interpretantur *scientiæ multitudo.* Sunt enim sublimiora agmina angelorum, qui pro eo quod vicinius positi divina scientia cæteris amplius pleni sunt, *cherubim,* hoc est, *ple-* D *nitudo scientiæ* appellantur.

23. Ipsa sunt duo illa animalia super propitiatorium arcæ ficta ex metallo, propter significandam angelorum præsentiam, in quorum medio ostenditur Deus.

24. *Seraphim* quoque similiter multitudo est angelorum qui ex Hebræo [b] in Latinum *ardentes,* vel *incendentes* interpretantur, qui idcirco *ardentes* vocantur, quia inter eos et Deum nulli angeli consistunt et ideo quanto vicinius coram eo consistunt, tanto magis claritate divini luminis inflammantur.

25. Unde et ipsi velant faciem et pedes sedentis in throno Dei, et idcirco cætera angelorum turba videre Dei essentiam plene non valet quoniam *seraphim* eam tegit.

26. Hæc igitur vocabula agminum angelorum ita sunt specialia ordinum singulorum, ut tamen sint ex parte communia omnium. Nam dum *throni* sedes De in quorumdam angelorum ordine specialiter **316** designentur, tamen per Psalmistam, *Qui sedes super cherubim* (Ps. LXXIX, 2), dicitur.

27. Sed ideo isti ordines angelorum privatis nominibus appellantur, quia hoc ipsum officium in proprio ordine plenius acceperunt. Et cum sint omnibus communia, propria tamen hæc nomina suis ordinibus deputantur.

28. Unicuique enim, sicut prædictum est, propria officia sunt injuncta, quæ promeruisse eos in mundi constat exordio. [c] Nam quia angeli et locis et hominibus præsunt, per prophetam testatur angelus dicens: *Princeps regni Persarum restitit mihi* (*Dan.* X, 13).

29. Unde apparet nullum esse locum cui angeli non præsint. [d] Præsunt enim et auspiciis operum omnium.

30. Hic est ordo vel distinctio angelorum, qui post lapsum malorum in cœlesti vigore steterunt. Nam post quam apostatæ angeli ceciderunt, hi in perseverantia æternæ beatitudinis solidati sunt. Unde et post cœli creationem in principio repetitur: *Fiat firmamentum, et vocatum est firmamentum cœlum* *Gen.* I, 6 et 8).

31. Nimirum ostendens, quod post ruinam angelorum malorum, hi qui permanserunt, firmitarem æternæ perseverantiæ consecuti sunt, nullo jam lapsu aversi, nulla superbia cadentes, sed firmiter in Dei amore et contemplatione manentes, nihil aliud dulce habent, nisi eum a quo creati sunt.

32. Quod autem duo seraphim in Isaia leguntur, figuraliter [e] veteris, et novi Testamenti significationem ostendunt. Quod vero faciem et pedes Dei operiunt, quia præterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus, sed media tantum, [f] eorum testimonio contemplamur.

33. Singuli senas alas habent, [g] quia de fabrica tantum mundi, quæ in sex diebus facta sunt, in præsenti sæculo novimus. Quod clamant ter Sanctus alter ad alterum, Trinitatis in una divinitate demonstrant mysterium.

317 CAPUT VI.

De hominibus, qui quodam præsagio nomen acceperunt.

1. Plerique [h] primorum hominum ex propriis causis originem nominum habent. Quibus ita prophetice

[a] *Potestates.* Ex Gregor., ibid.

[b] *In Latinum* ARD. Ita Gregorius, *comburentes* Hieronymus.

[c] *Nam quia angeli et locis.* Ex Gregor. IV Mor., c. 27.

[d] *Præsunt enim et auspiciis operum omnium. hominum.* Neap. Cod., *præsunt enim ut aspiciant opera hominum.*

[e] *Veteris et nov. Testam.* Hieron., Isai. VI, et Orig., hom. 1 in Is.

[f] *Eorum testimonio.* Has voces rejiciebat Chacon quod apud Hieronym. non essent.

[g] *Quia de fab.* Hieron., ibid.

CAP. VI. — [h] *Plerique.* Omnia fere ex Hieronymo.

indita sunt vocabula, ut aut futuris, aut præcedentibus eorum causis conveniant.

2. In quibus tamen manente spirituali sacramento, nunc tantum ad litteram intellectum historiæ persequemur. Ubi autem etymologiæ interpretationem non attigimus, solam ipsam etymologiam in Latinum posuimus.

2. Quod autem unum nomen Hebraicum aliter, atque aliter interpretatur, hoc secundum accentuum et litterarum evenit diversitatem, ut in variis significationibus nomina commutentur.

4. *Adam*, sicut beatus Hieronymus tradidit, *homo*, sive *terrenus*, sive *terra rubra* interpretatur. Ex terra enim facta est caro, et humus hominis faciendi materies fuit.

5. *Heva* interpretatur *vita*, sive *calamitas*, sive, *væ*: *Vita*, quia origo fuit nascendi; *calamitas* et *væ*, quia per prævaricationem causa exstitit moriendi. [a] A *cadendo* enim nomen sumpsit calamitas.

6. Alii autem dicunt ob hoc etiam Hevam *vitam* et *calamitatem* appellatam, quia sæpe mulier viro causa salutis est, sæpe calamitatis, et mortis, quod est, væ.

7. Cain *possessio* interpretatur; [b] unde etymologiam ipsius exprimens pater ejus ait: *Cain*, id est, *possedi hominem per Deum*. [c] Idem et *lamentatio*, eo quod pro interfecto Abel interfectus sit, et pœnam sui sceleris dederit.

318 8. Abel *luctus* interpretatur, quo nomine præfigurabatur occidendus. Idem et *vanitas*, quia cito solutus est, atque subtractus.

9. *Seth* interpretatur *resurrectio*, eo quod post fratris interfectionem natus sit, quasi resurrectionem fratris ex mortuis suscitaret. Idem, et *positio*, quia posuit eum Deus pro Abel.

10. *Enos* juxta propriæ linguæ varietatem, *homo*, vel *vir* dicitur. Et congrue hoc vocabulum habuit. De eo enim scriptum est: *Tunc initium fuit invocandi nomen Domini*. Licet plerique Hebræorum arbitrentur quod tunc primum in nomine Domini et similitudine ejus fabricata sunt idola.

11. Enoch *dedicatio*. In ipsius enim nomine civitatem postea ædificavit Cain.

12. Cainam *lamentatio*, vel *possessio eorum*; sicut enim Cain *possessio*, ita derivatum nomen, quod est *Cainam*, facit *possessio eorum*.

13. *Mathusalem* interpretatur *mortuus est*. Evidens etymologia nominis. [d] Quidam enim cum patre translatum fuisse, et diluvium præteriisse putaverunt. Ob hoc signanter transfertur *mortuus est*, ut ostenderetur non vixisse eum post diluvium, sed in eodem cataclysmo fuisse defunctum. Soli enim octo homines in Arca diluvium evaserunt.

14. Lamech *percutiens*. Iste enim percussit et interfecit Cain; quod etiam ipse postea perpetrasse uxoribus confitetur.

A

15. Noe *requies* interpretatur, pro eo, quod sub illo omnia retro opera quieverunt per diluvium. Unde et pater ejus vocans nomen ejus **319** *Noe*, dixit: *Iste requiescere nos faciet ab omnibus operibus nostris* (*Gen.* v, 29).

16. *Sem* dicitur *nominatus*, quod nomen ex præsagio posteritatis accepit. Ex ipso enim patriarchæ et prophetæ, et apostoli, et populus Dei, ex ejus quoque stirpe et Christus, cujus ab ortu solis, usque ad occasum magnum est nomen in gentibus.

17. Cham, *calidus*, et ipse ex præsagio futuri cognominatus est. Posteritas enim ejus eam terræ partem possedit, quæ vicino sole calentior est. Unde et Ægyptus usque hodie [e] Ægyptiorum lingua *Cham* dicitur.

B

18. Japheth *latitudo*. Ex eo enim populus gentium nascitur, et quia lata est ex gentibus multitudo credentium ab eadem latitudine, *Japheth* dictus est.

19. *Chanaan*, filius Cham, interpretatur *motus eorum*. Quod quid est aliud, nisi *opus eorum*? Pro motu enim patris, id est, pro opere ejus, maledictus est.

20. Arfaxat *sanans depopulationem*.

21. *Chus* Hebraice *Æthiops* interpretatur, a posteritate sui generis nomen sortitus. Ab ipso enim sunt progeniti Æthiopes.

22. *Nembrod* interpretatur *tyrannus*. Iste enim prior arripuit insuetam in populos tyrannidem, et ipse aggressus est adversus Deum impietatis ædificare turrem.

23. Heber *transitus*. Etymologia ejus mystica est,

C

quod ab ejus stirpe transiret Deus, nec perseveraret in eis translata in gentibus gratia. Ex ipso enim sunt exorti Hebræi.

24. Phaleg *divisio*, cui pater propterea tale nomen imposuit, quia tunc natus est, quando per linguas terra divisa est.

[f] Thara *Exploratio ascensionis*.

25. Melchisedech *rex justus*. Rex, quia ipse postea imperavit Salem; justus, pro eo quod discernens sacramenta Legis et Evangelii, non pecudum victimas, sed oblationem panis et calicis in sacrificium obtulit.

320 26. Loth *declinans*. Factis enim Sodomorum non consensit, sed eorum illicita carnis incendia declinavit.

D

27. Moab *ex patre*, et totum nomen etymologiam habet. Concepit enim eum primogenita filia de patre.

28. *Ammon*, cujus causa nominis redditur *filius populi mei*, sic derivatur, ut ex parte sensus nominis, ex parte ipse sit sermo. *Ammi* enim, a quo dicti sunt Ammonitæ, vocatur *populus meus*.

29. *Sarai* interpretatur *princeps mea*, eo quod es-

[a] A cadendo *enim non. sumps.* calamit. Victorin., lib. de Orthog. et Ter. Scaurus. Calamitas *antea dicebatur* Cadamitas.

[b] *Unde etymolog.* Ex Hieron. Quæst. in Gen., cap. 4.

[c] *Idem et* Lamentatio. Hieronymus: Cain *possessio*, vel *acquisitio*. Cainam *lamentatio*, vel *possessio eorum*. Ut mirum non sit si quemadmodum Cainam *possessio*, e converso Cain *lamentatio* sit Isidoro.

[d] *Quidam enim eum cum patre*. Ex Quæst. in c. 5.

[e] *Ægyptiorum lingua* Cham. Vel *Ham*, ex Quæst. ad cap. 9.

[f] Thara *exploratio Ascensionis*. In Nominibus ex Gen.: Thara *exploratio odoris, sive* exploratio ascensionis, *vel* pastio.

set unius tantummodo domus materfamilias. Postea causa nominis immutata, ablata de fine *i* littera, dicitur *Sara*, id est, *princeps*. Omnium quippe gentium futura princeps erat, sicut et Dominus pollicitus fuerat Abraham : *Dabo tibi ex Sara, filium, et benedicam ei, et erit in gentes ; sed et reges populorum erunt ex ea* (*Gen.* XVII, 16).

30. AGAR *advena*, vel *conversa*. Fuit enim Ægyptia, complexui Abrahæ advena causa generandi data, quæ post contemptum, angelo increpante, conversa est ad Saram.

31. [a] CETURA *thymiama*.

32. *Ismael* interpretatur *auditio Dei*; sic enim scriptum est : *Et vocavit nomen ejus Ismael, quia exaudivit eum Deus* (*Gen.* XVI, 11).

B 33. [b] *Esau* trinomius est, et ex propriis causis varie nuncupatur. Dicitur enim *Esau*, id est, *rufus*, ob coctionem rufæ lentis ita appellatus, cujus edulio primogenita perdidit. *Edom* autem ob ruborem corporis dictus est, quod Latine *sanguineus* dicitur. *Seir* vero, quod fuerit hispidus et pilosus; quando enim natus est, totus, sicut pellis, pilosus erat.

34. Atque ideo tribus nominibus appellatur, ESAU, id est, *rufus;* EDOM, id, est, *sangnineus ;* SEIR, id est, *pilosus*, quia non habuit lenitatem.

35. REBECCA *patientia* sive *quæ multum acceperit*.

36. LIA *laboriosa*, utique generando. Plurimos enim dolores quam Rachel fecunditate pariendi experta est.

321 37. *Rachel* interpretatur *ovis*, pro ea enim Jacob pavit oves Laban.

C 38, [c] ZELPHA *os hians*.

BALA *inveterata*. *Dina* transfertur in *causam*, jurgii enim in Sichimis causa exstitit.

39. THAMAR *amaritudo pro viris mortuis*. Eadem, et *commutans*. Mutavit enim se in habitum meretricis, quando cum socero suo concubuit.

40. PHARES *divisio*, ab eo quod diviserit membranulam secundinarum, *divisionis*, id est, *Phares* sortitus est nomen. Unde et Pharisæi, qui se quasi justos a populo separabant, divisi appellabantur.

41. *Zara* frater ejus, in cujus manu erat coccinum, interpretatur *oriens :* sive quia primus apparuit, sive quod plurimi ex eo justi nati sunt, ut in Libro Paralipomenon continetur, *Zara*, id est, *oriens*, appellatus est.

D 42. *Job* in Latinum vertitur *dolens*, et recte, propter percussionem carnis et passiones dolorum. Calamitates enim suas nominis etymologia præfiguravit.

43. [d] *Pharao* nomen est non hominis, sed hono-

A ris ; sic enim et apud nos Augusti appellantur reges cum propriis nominibus censeantur. Exprimitur autem in Latinum [e] PHARAO *denudans eum*, utique Deum, sive *dissipator ejus*, populi enim Dei fuit afflictor.

44. JANNES *marinus*, sive *ubi est signum*. Cessit et defecit signum ejus coram signis Moysi : unde, et dixerunt magi : *Hic digitus Dei est*.

45. [f] MAMBRES, *mare pelliceum* sive *mare in capite*.

46. *Moyses* interpretatur *sumptus ex aqua*. Invenit enim eum ad ripam fluminis expositum filia Pharaonis, quem colligens **322** adoptavit sibi ; vocavitque nomen ejus *Moyses*, eo quod de aqua sumpsisset eum.

47. AARON *mons fortitudinis* interpretatur, propter quod thuribulum accipiens in medio superstitum et interemptorum obviam stetit, et ruinam mortis quasi B quidam mons fortis exclusit.

48. ELEAZAR, *Dei adjutorium*.

BALAC, *præcipitans*, sive *devorans*.

BALAAM, *vanus populus*.

49. PHINEES, *ori parcens*, tranfixit enim pugione Zambri, cum scorto Madianitide, et Domini furorem placavit, ut paceret.

50. ZAMBRI, *iste lacessens*, vel *amaricans*. Proprie enim nomen ab *amaritudine* præfiguratum, quod peccando *amaricaverit* populum.

51. RAAB, *latitudo*, vel *fames*, sive *impetus*.

Josue interpretatur *salvator*. Ipse enim in figura Christi populum a deserto salvavit, et in terram repromissionis induxit.

52. CALEB *quasi cor*, aut *canis*.

C [g] OTHONIEL, *tempus ejus Deus*, vel *responsio Dei*.

[h] AOTH, *gloriosus*.

BARACH, *fulgurans*.

53. DEBBORA, *apis*, vel *loquax*. Apis, quia fuit ad bellum promptissima, dimicans adversus Sisaram ; quo perempto, cecinit canticum, inde *loquax*.

JAHEL, *ascensio*.

54. GEDEON, *experimentum iniquitatis eorum*. Frequentibus enim documentis informatus est quali præsagio contra hostes futuram victoriam expediret, ex quo futuro *experimento* etymologiam nominis sumpsit.

55. ABIMELECH, *pater meus rex*.

THOLAH *vermiculus*, vel *coccinum*.

JAIR, *illuminans*.

D JEHPTE, *aperiens*, vel *apertus*.

[i] HESEBON, *cogitatio*, sive *vinculum mœroris*.

ABDO, *servus ejus*.

56. SAMSON *sol eorum*, vel *solis fortitudo*. Fuit enim virtute clarus, et liberavit Israel de hostibus.

---

[a] CETURA *thymiama*. Hieron. : CETURA *thymiama offerens*, vel COPULATA, ut JUNCTA.

[b] *Esau trinom*. Idem, in Abd.

[c] ZELPHA *os hians* Hieron., *os fluens*.

[d] PHARAO *nomen est non hom*. Ex eodem, Isai. XXX.

[e] PHARAO, *denudans eum*. In Nominibus ex Act. : PHARAO *denudans eum, sive* DISSIPATOR EJUS. Idem in nom. Epist, ad Heb.

[f] MAMBRES *mare pelliceum*. Sic omnes libri, et apud Hieron. Sed cum idem Hieronymus MAMBRE *perspicuum* interpretetur. JAMBRES *mare pellucidum*, recta fortasse scriptura fuerit, ut et *maris* et *perspicui* ratio constet aliqua. Nam et apud Paul., II Timoth. III, Ἰαμβρῆς legitur ; et ita appellatur a Palladio in Vita Macarii Alexand., et Euseb., lib IX de Præp. cap. 3,

[g] *Othoniel*. In Nom. ex Jesu Nav. : OTHONIEL *responsio Dei*, vel REVELATIO DEI, *vel* TEMPUS MEI DEI, *vel* SIGNUM DEI.

[h] *Aoth*. In Nom. ex eodem.

[i] *Hesebon*. In Nom. ex Num. : COGITATIO, *sive* CINGULUM MOERORIS.

DALILA, *paupercula*, vel *situla*.

BOOZ, *in fortitudine*, sive *in quo robur*.

57. [a] *Noemi*, quam interpretari possumus *consolatam*, eo quod, marito et liberis peregre mortuis, nurum Moabitidem in consolationem suam tenuit.

58. *Ruth*, interpretatur *festinans*. Alienigena enim erat ex populo gentili, **323** quæ relicta patria festinavit transire in terram Israel, dicens socrui suæ : *Quocunque perrexeris pergam*.

59. ANNA *gratia ejus* interpretatur, quia dum esset prius sterilis natura, postremo Dei gratia fecundata est.

HELI, *Deus meus*.

60. OPHNI, *discalciatus*. Filius enim fuit Heli electus in ministerium sacerdotii, cujus amissionem suo expressit vocabulo. Apostolus enim ait : *Calciati pedes in præparationem Evangelii pacis*.

61. Et propheta : *Quam speciosi pedes qui annuntiant pacem*. Iste ergo *discalciatus* interpretatur, ut ejus nomine veteris Testamenti sacerdotium a veteri populo significaretur ablatum.

62. *Phinees*, frater Ophni, *os mutum* interpretatur, quo significatur sacerdotii veteris et doctrinæ silentium.

SAMUEL, *nomen ejus Deus*.

JESSAI, *insulæ sacrificium*, vel *incensum*.

63. SAUL *petitio* interpretatur ; notum est enim quomodo Hebræorum populus eum sibi regem petierit, et accepit non secundum Deum, sed secundum suam voluntatem.

64. DAVID, *fortis manu*, utique, quia fortissimus in præliis fuit. Ipse et *desiderabilis*, in stirpe scilicet sua, de qua prædixerat propheta : *Veniet Desideratus cunctis gentibus*.

65. [b] *Salomon* trinomius fuisse perhibetur. Primum vocabulum ejus *Salomon* dicitur, id est, *pacificus*, eo quod in regno ejus pax fuerit. Secundum nomen *Idida*, eo quod fuerit dilectus, et amabilis Domino. Tertium vocabulum ejus *Cohelet*, quod Græce appellatur *ecclesiastes*, Latine *concionator*, quod ad populum loqueretur.

66. JONATHAS, *columbæ donum*.

67. [c] ABSALOM, *patris pax* per antiphrasin, eo
A quod bellum adversus patrem gessisset, sive quod in ipso bello David placatus **324** fuisse legitur filio, adeo ut etiam magno cum dolore exstinctum plangeret.

68. ROBOAM, *latitudo populi*, et ipsum per antiphrasin. quod decem tribubus ab eo separatis, duæ tantum ei relictæ sint.

69. ABIA, *pater dominus*, vel *pater fuit*.

ASA, *tollens*, sive *sustollens*.

JOSAPHAT, *Domini judicium*.

JORAM, *qui est excelsus*.

[d] ACHAZIAS, *apprehendens Dominum*.

70. ATHALIA, *tempus Domini*.

[e] JOAS, *spirans*, vel *Domini robur*.

AMASIAS, *populum tollens*.

OZIAS. *fortitudo Domini*.

B AZARIAS, *auxilium Domini*.

71. [f] *Ozias*, autem ipse est qui et *Azarias*, duplici nomine.

[g] Ipse est qui illicitum sibi sacerdotium vendicare conatus, lepra in fronte percussus est.

72. *Joatham* est *perfectus*. Pulchram etymologiam nominis habet ; fecit enim rectum in conspectu Domini, et portam templi ædificavit excelsam.

73. ACHAZ, *apprehendens*.

EZECHIAS, *fortis dominus*.

MANASSES, *obliviosus*. Per multa enim scelera et sacrilegia reliquerat et oblitus fuerat Dei, sive quod oblitus est Deus peccatorum illius.

74. [h] AMON, *fidelis* vel *onustus*.

[i] JOSIAS, *ubi est incensum Domini*, propria etymo-
C logia nominis. Iste est enim qui simulacra combussit.

75. JOACHAZ, *robustus*.

JOACHIM, *ubi est præparatio*.

ELIACHIM, *Dei resurrectio*.

JECHONIAS, *præparatio Domini*.

SEDECHIAS, *justus Domini*.

76. [k] JEROBOAM, *judicatio*, sive *causa populi*, vel, ut quidam aiunt, **325** *divisio* interpretatur, pro eo quod in regno ejus divisus sit populus Israel, et præcisus a regno stirpis David. Divisionis enim populi causa iste exstitit.

77. ZAMBRI, *Psalmus*, vel *Canticum meum*.

OMRI, *crispans meus*.

ACHAB, *frater patris*.

[a] *Noemi*. Ex epist. ad Furiam, non longe a fine.

[b] *Tribus nominibus*. Ex comm. Eccles. cap. I.

[c] ABSALON *patris pax*. Non ex Hieronymo, qui *patrem pacis* interpretatur, sed ex Greg. in Prolog. psalm. VII pœnit. (si modo id opus Gregorii esse credimus) sic namque : ABSALON PATRIS PAX *interpretatur, non quod ei pax ulla cum patre fuerit, sed quia quantæ pacis et patientiæ exstitit, in ejus perversitate pater ostendit*.

[d] *Ochozias*. In Nom. ex Matth.

[e] JOAS, *spirans*. Ita Ms. omnes. Quod vero apud Hieronymum legitur in nom. ex lib. Judic.: JOAS SPERANS, *sive* TEMPORALIS *vel* DOMINI ROBUR. *Spirans* eo loco reponendum putamus. Una est enim etymologia *spirans*, sive *temporalis* ducta a verbo יאש *desperavit*, quæ in spirantem aut temporalem optime cadit. Quod vero *Domini robur* additur, alia ratio est, יה enim *dominus*, et עז *fortis*, sive עוז *fortitudo*. Is-
D que mos nomina Hebræa confundendi, sive quod aliter olim scripta, sive quod Latina scriptura et pronuntiatione eadem fiant, non infrequens Hieronymo : cum tamen diversæ interpretationis rationem nonnunquam reddat, sæpe etiam reddere negligat, quod ipse fatetur in præf. ad lib. de Nom. Heb., et initio hujus capitis advertit Isidorus.

[f] *Ozias autem ipse est qui*. Verba Hier. in Isa. I.

[g] *Ipse est qui illicit*. Idem, in Amos I, apud quem, *indebitum* sibi sacerd.

[h] *Amon*. In Nominibus ex Matth. AMON, FIDELIS *vel* NUTRITIUS, *si tamen ab* א *littera exordium habet, quod si ex* ע *scribitur*, ONUSTUS *interpretatur*.

[i] *Josias*. In nominibus ex Matth.

Sedechias. In Nom. ex lib. III Reg. et in Ez. II.

[k] *Jeroboam*. In Am. I : JEROBOAM, JUDICATIO, *sive* CAUSA POUPULI δικασμὸς λαοῦ, *licet quidam per* χ *Græcam litteram legentes*, DIVISIONEM POPULI *suspicentur*.

78. [a] Jezabel, *fluxus sanguinis*, vel *fluens sanguinem*, sed melius, *ubi est sterquilinium*. Præcipitata enim deorsum, comederunt carnes ejus canes, sicut prædixerat Elias : *Et erunt*, inquit, *carnes Jezabel sicut stercus super faciem terræ*.

79. Ochozias, *apprehendens Deum*.

[b] Jehu, *ipse*, vel *est*.

[c] Joatha, *robustus*.

Sella, *umbra ejus*, vel *petitio*.

Manahen *consolans*.

Phaceas, *aperiens*.

80. Nabuchodonosor, *prophetia lagunculæ angustæ*, sive prophetans istiusmodi signum, per somnium scilicet futurorum, quod vidisse narratur, et Daniel interpretatus est; sive, *sessio in agnitione angustiæ* pro iis qui in captivitatem ab eo ducti sunt.

81. [d] *Zorobabel*, apud Hebræos ex tribus integris nominibus traditur esse compositus. Zo, *iste*; ro, *magister*; Babel proprie *Babylonium* sonat; et efficitur nomen Zorobabel, *iste magister de Babylone*, in Babylone enim ortus est, ubi et princeps gentis Judææ exstitit.

CAPUT VII.

De patrarchis.

1. Quorumdam [e] patriarcharum etymologiæ notandæ sunt, ut sciamus quid in suo vocabulo resonent. Nam plerique eorum ex causis propriis nomina acceperunt. *Patriarcha* interpretatur *patrum princeps*. Ἄρχος enim Græce *princeps* est.

2. [f] *Abram* primum vocatus est *pater videns populum*, propter **326** Israel, scilicet, tantum; [g] postea appellatus *Abraham*, quod transfertur *pater multarum gentium*, quod erat adhuc per fidem futurum. *Gentium* autem non habetur in nomine, sed subauditur, juxta illud : *Erit nomen tuum Abraham, quia patrem multarum gentium posui te*.

3. *Isaac*, ex *risu* nomen accepit. Riserat enim pater quando ei promissus est, admirans in gaudio. Risit et mater, quando per illos tres viros promissus est, dubitans in gaudio. Ex hac ergo causa nomen accepit Isaac, interpretatur enim *risus*.

4 [h] Sciendum autem quod quatuor in veteri Testamento absque ullo velamine nominibus suis, antequam nascerentur, vocati sunt; *Ismael, Isaac, Salomon* et *Josias*. Lege Scripturas.

5. Jacob, *supplantator* interpretatur, sive quod in ortu plantam nascentis fratris apprehenderit, sive quod postea fratrem arte deceperit. Unde et Esau dixit : *Juste vocatum est nomen ejus Jacob, supplantavit enim me ecce secundo.*

6. [i] Israel, *vir videns Deum*. Tunc enim hoc nomen accepit, quando tota nocte luctatus vicit in certamine angelum, et oriente lucifero benedictus est. Inde propter visionem Dei *Israel* appellatus est, sicut et ipse ait : *Vidi Dominum et salva facta est anima mea*.

7. [j] *Ruben*, interpretatur *visionis filius*. Sic enim quando eum peperit Lia vocavit nomen ejus *Ruben* dicens : *Quia vidit Deus humilitatem meam*.

8. [k] *Simeon*, interpretatur *auditio*. Sic enim dixit Lia quando peperit eum : *Quia exaudivit me Deus*.

9. Levi, *additus*. Dixit enim Lia quando peperit eum, non **327** ambigens de amore viri :*Nunc mecum erit vir meus, quia peperi ei tres filios*.

10. Judas *confessio* dicitur. Quando enim peperit eum Lia, laudem Domino retulit dicens : *Nunc super hoc confitebor Domino* ; et ob id vocatus est *Judas*. A confessione itaque nomen ejus est dictum, quod est gratiarum actio.

11. [l] *Issachar* interpretatur, *est merces*. Ie quippe dicitur *est*, Sachar *merces*. Hoc autem ideo, quia mandragoris filii Ruben introitum viri, qui Racheli debebatur, ad se emerat Lia. Unde et dum natus est, dixit Lia : *Dedit Deus mercedem meam*.

12. Zabulon interpretatur *habitaculum*. Sextum enim hunc filium genuerat Lia ; propterea jam secura dixit : *Habitavit mecum vir meus*. Unde, et filius ejus vocatus est *habitaculum*.

13. [m] Nephthalim de *conversione*, sive *comparatione* causa nominis ejus est. Unde et dixit Rachel, cum eum peperisset ancilla ejus Bala : *Habitare me fecit Deus habitationem cum sorore mea*.

14. *Dan* interpretatur *judicium*. Bala enim dum eum peperisset, dixit Rachel domina ejus :*Judicavit me Dominus, et exaudiens dedit mihi filium*. Causam nominis expressit, ut ab eo quod judicasset se Dominus, filio ancillæ *judicii* nomen imponeret.

15 *Gad ab eventu*, sive *procinctu* vocatus est. Quando enim peperit eum Zelpha, dixit domina ejus Lia : *In fortuna*, id est quod dicitur, *in procinctu*, vel *eventu*.

16. Aser *beatus* dicitur, dum enim peperisset eum Zelpha, dixit Lia : *Beata ego, et beatificant me mulieres* ; et ab eo quod beata dicatur, ex etymologia nominis *Beatum* vocavit.

17. *Joseph*, ab eo quod sibi alium addi mater optaverat, vocavit *augmentum*. Hunc [n] Pharao *Zapha-*

---

[a] *Jezabel*. In Nom. ex Apoc.

[b] *Jehu*. In Nom. ex III Regum.

[c] Joatha *robustus*. Rom. Cod. : Jathar, *ambustus*. Hieronymus, Etham *robustus*. Joatham vero et Joachaz (qui in nonnullis Codicibus leguntur) interpretationes paulo ante positæ, ut tota de re amplius quærendum videatur.

[d] *Zorobabel*. In Agg. I.

Cap. VII. — [e] *Quorumdam*. Omnia fere ex quæstionibus in Gen.

[f] Abram *pater vid*. Ex Nominibus apud Matth.

[g] *Postea appellatus est* Abraham. Ex Quæst., ad cap. 17.

[h] *Sciendum autem*. Ad cap. 17. Falso autem pro Salomone *Samuelem* quidam substituunt. Vide Paralip. I, XXII.

[i] Israel, *vir videns Deum*. Ita quidem in Nominibus, et in Is. I. Sed eam interpretationem improbat in Quæst., cap. 32, ubi *princeps cum Deo* interpretatur. Idemque rursus in comment. in Joel, εὐθύτατον θεοῦ, id est, rectissimum Dei.

[j] *Ruben*. Ad cap. 29.

[k] *Simeon*. Ibid.

[l] *Issachar*. Ad cap. 30.

[m] *Nephthalim*. Ibid.

[n] *Hunc Pharao*. Ad cap. 41.

nathPhaaneca appellavit, **328** quod Hebraice *absconditorum repertorem* sonat, pro eo quod obscura somnia revelavit, et sterilitatem prædixit.

18. Tamen, quia hoc nomen ab Ægyptio ponitur, ipsius linguæ debet habere rationem. Interpretatur ergo *Zaphanath Phaaneca* Ægyptio sermone *Salvator mundi*, eo quod orbem terræ ab imminente famis excidio liberarit.

19. [a] *Benjamin* interpretatur *filius dextræ*, quod est *virtutis*. *Dextra* enim appellatur *Jamin*. Mater quippe ejus moriens vocaverat nomen ejus *Benoni*, id est, *filius doloris mei*. Pater hoc mutavit, *filium dextræ* nominans.

20. [b] *Manasses* dictus ab eo quod sit pater ejus oblitus laborum suorum. Ita enim Hebraice vocatur *oblivio*.

21. *Ephraim*, eo quod auxerit eum Deus, et ex hoc vocabulo in linguam nostram transfertur *augmentum*.

CAPUT VIII.

De prophetis.

1. Quos gentilitas *vates* appellat, hos nostri *prophetas* vocant, quasi præfatores, quia porro fantur, et de futuris vera prædicunt. Qui autem a nobis [c] prophetæ, in veteri Testamento *videntes* appellabantur, quia videbant ea quæ cæteri non videbant, et præspiciebant ea quæ in mysterio abscondita erant.

2. Hinc est quod scriptum est in Samuele : *Eamus ad videntem*. Hinc Isaias : *Vidi*, inquit, *Dominum sedentem super solium excelsum, et elevatum*. Et Ezechiel : *Aperti sunt cœli, et vidi visiones Dei*.

3. Quorumdam autem prophetarum nominum etymologiæ annotandæ sunt. Vocabula enim eorum satis ostendunt quid in futurum factis dictisque suis prænuntiassent.

4. *Elias* interpretatur *Dominus Deus*. Ex futuri igitur præsagio sic vocatur. Nam dum altercaretur in sacrificio cum quadragintis **329** sacerdotibus Baal, invocato nomine Domini, descendit de cœlo ignis super holocaustum. *Quod cum vidisset omnis populus, cecidit in faciem suam, et ait : Dominus ipse est Deus* (*III Reg.* XVIII, 30).

5. Ex hac igitur causa tale prius nomen accepit pro eo quod per eum postea cognoverit populus Dominum Deum. [d] Idem et *fortis Domini* interpretatur, vel propter quod interfecit eosdem sacerdotes, vel propter quod Achab adversitatem toleravit.

6. ELISÆUS *Domini salus* interpretatur, vocabulum autem idem ex futuri præsagio accepit. Denique et multas virtutes fecit, et famem pellens populum a morte salvavit.

7. [e] NATHAN, *dedit*, sive *dantis*.

[f] *Isaias* interpretatur [g] *Salvator Domini*. Et merito ; Salvatorem enim universarum gentium, ejusque sacramenta amplius quam cæteri prædicat.

8. JEREMIAS *excelsus Domini*, pro eo quod dictum est ei : *Constitui te super gentes et regna* (*Jer.* I, 10).

9. EZECHIEL, *fortitudo Dei*.

DANIEL, *judicium Dei*, sive quia in presbyterorum judicio sententiam divinæ examinationis exhibuit, dum, reperta eorum falsitate Susannam ab interitu liberavit ; sive quod visiones et somnia, quibus per signa (forte *sigla*) quædam et ænigmata futura monstrabantur, sagaci mente discernens aperuit. [h] Hic, et *desideriorum vir* appellatus est, quia panem desiderii non manducavit, et vinum concupiscentiæ non bibit.

10. OSEE, *salvator*, aut *salvans*. Dum enim iram Dei in populum Israel ob crimen idololatriæ prophetasset, domui Judæ salutem prænuntiavit. Propter quod Ezechias rex Juda, sublatis idolis quæ præcedentes reges consecraverant, templum Domini purgasse ac purificasse monstratur.

11. [i] JOEL, *Dominus Deus*, sive *incipiens Deo*, vel *fuit Dei*. Hæc enim ejus vocabulum resonat etymologia incerta.

330 12. [j] AMOS, *populus avulsus*. Prophetia enim ejus ad populum fuit Israel, quia jam *avulsus* erat a Domino, et aureis vitulis serviebat, sive *avulsus* a regno stirpis David.

13. [k] NAHUM, *gemens*, sive *consolator*. Increpat enim civitatem sanguinum, et post eversionem illius consolatur Sion dicens : *Ecce super montes pedes evangelizantis et annuntiantis pacem* (*Isa.* XLII, 7).

14. [l] HABACUC, *amplexans*, quia, vel ex eo quod amabilis Domini fuit, vocatur *amplexatio*, vel quod in certamen cum Deo congreditur, *amplexantis*, id est, *luctantis* sortitus est nomen. Nullus enim tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem justitiæ provocare, cur in rebus humanis, et mundi istius πολιτεία tanta rerum versatur iniquitas.

15. [m] MICHEAS, *quis hic*, vel *quis iste?* Comminatur enim Samariæ ob causam simulacrorum illo modo, quo de Eliu dicitur : *Quis est iste involvens sententias* (*Job*, XXXVIII, 2)?

16. [n] SOPHONIAS, *specula*, vel *arcanum Domini* interpretatur, utrumque ad prophetam convenit. Ipsi enim sciunt mysteria Dei. Unde ad Ezechielem dicitur : *Speculatorem te posuit domui Israel* (*Ezec.* III, 17). Et alibi : *Non faciet Dominus quidquam nisi revelaverit servis suis prophetis* (*Amos*, III, 7).

17. [o] ABDIAS, *servus Domini*. Sicut enim Moyses

[a] *Benjamin*. Ad cap. 35.
[b] *Manasses... Ephraim*. Ad cap. 41.
CAP. VIII. — [c] *Prophetæ in Vet. Test.* Ex prolog. Biblioth.
[d] *Idem et* FORT. Ex epist. 61, ad Pammach.
[e] *Nathan*. In Nom. ex Luc.
[f] ISAIAS. *Salus Domini* in Nominibus ex Act. *Salutare Domini*, in Nom. ex Epist. ad Rom. *Salvator Domini*, in cap. I Isai. ex sua sententia.
[g] *Salvator est enim*. Ex præf. in eumd. Isai.
[h] *Hic, et desider*. Ex epist. ad Eusthoc. de custod. Virg.

[i] *Joel*. in præf. Malach. : JOEL, *qui interpretatur* DOMINUS DEUS. In Nominibus : JOEL, INCIPIENS, *vel* EST DEUS, *vel* DEI. In præf. in Joelem : *Joel* ἀρχόμενος, *id est*, INCIPIENS.
[j] *Amos... quia jam avuls*. Ex comm. in cap. I.
[k] NAHUM *gemens*. Ita legendum apud Hieron. in Nom. ex Epist. Barnab., non *germen*. ex Cod. Toletan., nam reliqui, mendose, *germen*.
[l] *Habacuc*. Ex prolog. commentarior.
[m] *Micheas... quo de Eliu dicitur*. Job XXXVIII.
[n] *Sophon*. In cap. I.
[o] *Abdias*. In cap. I.

famulus Domini, et apostolus servus Christi, ita iste legatus ad gentes missus 331 videt, et prædicat, quæ prophetali digna sunt ministerio, et servitute, inde *servus Domini*.

18. [a] *Jonas* interpretatur *columba*, sive, *dolens*. *Columba* pro gemitu, quando in ventre ceti triduo fuit. *Dolens* autem, vel propter tristitiam, quam habuit de salute Ninivitarum, vel propter hederam subito arescentem, cujus umbraculo tegebatur contra solis ardorem.

19. Ipse est, et *Amathi* Sareptanæ viduæ filius, ut Judæi affirmant, quem resuscitavit Elias, matre postea ad eum dicente: *Nunc cognovi quoniam vir Dei es tu, et verbum Dei in ore tuo verum est* (*III Reg.* XVII, 24). Ob hanc causam ipsum puerum *Amathi* vocitatum. *Amathi* enim ex Hebræo in Latinam linguam *veritas* dicitur, et ex eo quod verum Elias locutus est, ille, qui suscitatus est, *filius* nuncupatus est *veritatis*.

20. ZACHARIAS, *memoria Domini*. Septuagesimo enim anno desolationis templi completo, Zacharia prædicante, memoratus est Dominus populi sui; jussuque Darii reversus est Dei populus, et reædificata est, et Urbs, et templum.

21. [b] *Aggeus* in Latinum *festivus* et *lætus* resonat. Destructum enim templum ædificandum prophetat, et post luctum captivitatis regressionis lætitiam prædicat.

22. *Malachias* interpretatur *angelus Domini*, id est, *nuntius*; quidquid enim loquebatur, quasi a Domino essent mandata, ita credebantur, et inde ita nomen ejus Septuaginta transtulerunt, dicentes: *Assumptio Verbi Domini super Israel in manu angeli ejus* (*Malach* I, 1).

23. ESDRAS, *adjutor*.

NEHEMIAS, *consolator a Domino*. Quodam enim præsagio futurorum nomina ista sortiti sunt. Fuerunt enim in adjutorium et consolationem omni illi populo redeunti ad patriam. Nam et templum Domini idem reædificaverunt, et murorum ac turrium opus ipsi restauraverunt.

24. [c] ANANIAS, *gratia Dei*. Idem, et *Sidrac* lingua Chaldæa, quod interpretatur *decorus meus*.

332 25. AZARIAS, *auxilium Domini;* Idem et *Abdenago*, quod in Latinum vertitur *serviens taceo*.

26. [d] MISAEL, *quæ palus Domini;* ipse, et [e] *Misach*, quod interpretatur *risus*, vel *gaudium*.

27. AHIA, *frater ejus*.

SEMEIA, *audiens Dominum*.

ASAPH, *congregans*.

[f] ETHAN, *robustus*, sive accensus.

28. IDHITUM, *transiliens eos*, sive *saliens eos*.

[g] Quosdam enim inhærentes humo, curvatos in terram, et ea quæ in imo sunt cogitantes, et in
A rebus transeuntibus spem ponentes transilivit canendo iste qui vocatur *transiliens*.

29. EMAN, *accipiens*, vel *formido eorum*.

BARACHIA, *benedictus Dominus*, vel *benedictus Domini*. [h] OLDA, *distritio*, sive *diverticulum*. JUDITH, *laudans*, vel *confitens*. ESTHER, *absconsa*.

30. ZACHARIAS, *memoria Domini*, ob hoc, quia canit:..... *Memorari testamenti sui Sancti* (*Luc.* I, 72).

31. JOANNES BAPTISTA, *Domini gratia*, eo quod sit limes prophetiæ, prænuntius gratiæ, sive initium baptismatis, per quod gratia ministratur.

32. Hi sunt prophetæ Veteris, Novique Testamenti, quorum finis Christus, cui dicitur a Patre: *Et prophetam in gentibus posui te* (*Jer.* I, 5).

33. Prophetiæ autem genera septem sunt: Primum
B genus, *Ecstasis*, quod est mentis excessus, sicut vidit Petrus vas illud submissum de cœlo in stupore mentis cum variis animalibus.

34. Secundum genus, *visio* sicut apud Isaiam dicentem: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum* (*Isa.* VI, 1). Tertium genus, *somnium*, sicut Jacob subnixam in cœlo scalam dormiens vidit. Quartum genus, *per nubem*, sicut ad Moysen, et ad Job post plagam loquitur Deus.

333 35. Quintum genus, *vox de cœlo*, sicut ad Abraham sonuit dicens: *Ne injicias manum tuam in puerum*, Gen. XXII, 12). Et da Saulum in via; *Saule, Saule, quid me persequeris* (Act IX, 4)?

36. Sextum genus, *accepta parabola*, sicut apud Salomonem in Proverbiis, et apud Balaam, cum evo-
C caretur a Balac. Septimum genus, *repletio sancti Spiritus*, sicut pene apud omnes prophetas.

37. [i] Alii tria genera visionum esse dixerunt. Unum secundum oculos corporis, sicut vidit Abraham tres viros sub ilice Mambre, et Moyses ignem in rubo, et discipuli transfiguratum Dominum in monte inter Moysen, et Eliam, et cætera hujusmodi.

38. Alterum secundum spiritum, quod imaginamur ea quæ per corpus sentimus, sicut vidit Petrus, discum illum submitti de cœlo cum variis animalibus, et sicut Isaias Dominum in sede altissima non corporaliter, sed spiritualiter vidit.

39. Non enim Deum forma corporea circumterminat, sed quemadmodum figurate, non proprie multa dicuntur, ita etiam figurate multa monstrantur.

D 40. Tertium autem genus visionis est, quod neque corporeis sensibus, neque illa parte animæ, qua corporalium rerum imagines capiuntur, sed per intuitum mentis, quo intellecta conspicitur veritas, sicut Daniel hoc præditus mente vidit, quod Balthasar viderat corpore, sine quo genere illa duo, vel infructuosa sunt, vel etiam in errorem mittunt. Omnia tamen hæc genera Spiritus sanctus moderatur.

[a] JONAS... *ipse est* AMATHI, etc. Ex præf. in Jon.
[b] *Aggæus*. Ex prolog. biblioth.
[c] *Ananias*. Ex Nom. ex Jerem. et Daniele.
[d] MISAEL, *quæ* PALUS DOMINI. Ex Nom, ex Daniele. Mendose ergo Cod. omnes, *qui populus Domini*... In Nomin. ex Exod.; MISAEL, TACTUS DEI, *sive* QUIS INTERROGAVIT?

[e] *Misach.*, ibid.
[f] ETHAN ROB., *sive* ASCENSUS. Ita etiam apud Hieronym, accensus malebat A. August.
[g] *Quosd. enim inhærentes*. Ex Aug. in ps. XXXVIII.
[h] *Olda*. Ex Nom. III Reg.
[i] *Alii tria gen... moderatur*. Omnia ex Aug. contra Adimant., cap. ultim.

41. Habere autem Prophetiam. non solum bonus, sed etiam malus potest; nam invenimus Saulem regem prophetasse. Persequebatur enim sanctum David, et impletus Spiritu prophetare cœpit.

CAPUT IX.

De apostolis.

1. Apostoli *missi* interpretantur : hoc enim eorum nomen indicat. Nam sicut Græce αγγελοι, Latine *nuntii* vocantur, ita Græce apostoli, Latine *missi* appellantur. Ipsos enim misit Christus evangelizare per universum mundum, ita ut quidam Persas, Indosque penetrarent, docentes gentes, et facientes in nomine Christi magna et incredibilia miracula, ut, attestantibus signis et prodigiis crederetur illis in iis quæ dicebant et viderant. Habent autem plerique ex iis causas suorum vocabulorum.

2. *Petrus* a *petra* nomen accepit, hoc est, a Christo super quem est fundata Ecclesia. Non enim a Petro petra, sed Petrus a petra nomen sortitus est, sicut non Christus a Christiano, sed Christianus a Christo vocatur, ideoque ait Dominus : *Tu es Petrus, et super hanc petram*,etc., quia dixerat Petrus: *Tu es Christus Filius Dei vivi;* deinde ei Dominus : *Super hanc*, inquit, *petram*, quam confessus es, *ædificabo Ecclesiam meam.* Petra enim erat Christus, super quod fundamentum etiam ipse ædificatus est Petrus.

3. [a] *Cephas* dictus, eo quod in *capite* sit constitutus apostolorum; **335** κεφαλή enim Græce *caput* dicitur, [b] et ipsum nomen in Petro Syrum est.

4. *Simon Barjona* in linguam nostram sonat *filius columbæ*, et est nomen Syrum pariter et Hebræum. Bar quippe Syra lingua *filius*, Jona *columba*, utroque sermone, dicitur.

5. Alii simpliciter accipiunt, quod Simon, id est, Petrus filius sit Joannis, juxta illam interrogationem : *Simon Joannis, diligis me?* et volunt Scriptorum vitio depravatum, ut pro *Barjoanna*, hoc est, *filius Joannis, Barjona* scriptum sit, una detracta syllaba. *Joanna* autem interpretatur *Domini gratia.*

6. Et fuisse constat Petrum trinomium : *Petrum, Cepham*, et *Simonem Barjona;* [c] *Simon* autem Hebraice interpretatur *obediens.*

7. *Saulus* Hebraico sermone *tentatio* dictus, eo quod prius in tentatione Ecclesiæ sit versatus. Persecutor enim erat, et inde nomen habebat istud, quando persequebatur Christianos.

8. Postea, mutato nomine, de Saulo factus est *Paulus*, quod interpretatur *mirabilis*, sive *electus*. Mirabilis, vel quia multa signa fecit, vel quia ab Oriente usque ad Occasum Evangelium Christi in omnibus gentibus prædicavit.

A 9. Electus, sicut in Actibus apostolorum Spiritus sanctus dicit : *Segregate mihi Barnabam, et Saulum ad opus, ad quod elegi eos* (*Act.* XIII, 12.) Latino autem sermone *Paulus* a *modico* dictus; unde et ipse ait : *Ego sum minimus apostolorum omnium* (*I Cor.* XV, 9). Quando enim *Saulus*, superbus, elatus ; quando *Paulus*, humilis et modicus.

10. Ideo sic loquimur: *Paulo post videbo te*, id est, *post modicum.* Nam quia modicus factus est, ipse dicit : *Ego enim sum novissimus apostolorum;* et : *Mihi minimo omnium sanctorum* (*Eph.* III, 8). *Cephas* autem et *Saulus* ideo mutato nomine sunt vocati, ut essent etiam ipso nomine novi, sicut Abraham et Sara.

11. *Andræas*, frater Petri carne, et cohæres gratiæ, secundum Hebræam etymologiam, interpretatur *decorus*, B sive *respondens*, sermone [d] autem Græco a viro *virilis* appellatur.

336 12, *Joannes*, quodam vaticinio ex merito nomen accepit ; interpretatur enim *in quo est gratia*, vel *Domini gratia.* Amplius enim eum cæteris apostolis dilexit Jesus.

13. [e] *Jacobus Zebedæi* a patre cognominatur, quem relinquens, cum Joanne verum Patrem secuti sunt. Hi sunt filii tonitrui, qui etiam [f] *Boanerges* ex firmitate et magnitudine fidei nominati sunt. Hic est Jacobus filius Zebedæi, frater Joannis, qui post Ascensionem Domini ab Herode manifestatur occisus.

14. *Jacobus Alphæi* ob distinctionem prioris cognominatus qui dicitur filius Zebedæi sicut iste filius Alphæi : cognomentum igitur ambo a patre sumpserunt.

C 15. Iste est *Jacobus minor*, qui in Evangelio frater Domini nominatur, [g] quia Maria uxor Alphæi, soror fuit Matris Domini, quam Mariam Cleophæ Joannes evangelista cognominat, a patre, sive a gentilitate familiæ, aut quacunque alia causa ei nomen imponens. *Alphæus* autem Hebræo sermone in Latinum exprimitur, *millesimus*, sive *doctus.*

16. [h] Philippus, *os lampadarum* vel *os manuum.*

Thomas, *abyssus*, vel *geminus*, unde Græce *Didymus* appellatur.

Bartholomæus. *filius suspendentis aquas*, vel *filius suspendentis me.* Syrum est, non Hebræum.

17. *Matthæus*, in Hebræo *donatus* exprimitur. Idem et appellatus *Levi* ex tribu a qua ortus fuit. In Latino autem ex opere *Publicam* nomen accepit, quia ex D Publicanis fuit electus, et in apostolatum translatus.

18. [i] *Simon Cananæus.* ad distinctionem Simonis Petri, de vico Galilææ Cana ; ubi aquas Dominus mutavit in vinum : ipse est qui in alio evangelista scribitur *Zelotes*, Cana quippe *zelus* interpretatur.

19. *Judas Jacobi*, qui alibi appellatur *Lebbæus*, fi-

Cap. IX. —[a] *Cephas... quod in capite.* Græcam etymologiam Anacleti III, Dionysii Areopag. et Optati Milevitani exemplo reddidit, cum Syrum verbum esse constet, idque statim idem testetur. Cujus rei exempla alia rationemque non inelegantem. Vid. apud Turrian., lib. II contr. Magdeburg., cap. 3.

[b] *Et ipsum nomen in Petro Syr.* Vid. Hieron. Matth. VI, et in Nomin. ex eodem.

[c] Simon... *obediens.* Hieron, : Simon... *quippe* obediens *dicitur.*

[d] *Sermone autem Græc.* In Nom. ex Act.

[e] *Jacobus.* In cap. Math. x.

[f] *Boanerges.* Ibid. Sed in Dan. I : *Filii Zebedæi appellati sunt filii tonitrui quod non* (*ut plerique putant*) Boanerges, *sed emendatius legitur* Beneraham, et in Is. LXII. Et in Nom. ex Joann.

[g] *Quia Maria uxor Alph.* Ex eodem advers. Elvid.

[h] Philipp. *os lampadar.* In Nom. ex Act., *lampadar.* In Nom. ex Luc., os lampadis, vel os manuum.

[i] *Simon Can... Judas...* In Matth. x.

guratum nomen **337** habet a *corde*, quod nos diminutive *corculum* possumus appellare : ipse in alio evangelista *Thaddæus* scribitur, [a] quem ecclesiastica tradit Historia missum Edessam ad Abagarum regem.

20. *Judas Iscariotes*, vel a vico, in quo ortus est, vel ex tribu Issachar vocabulum sumpsit, quodam præsagio futuri in condemnationem sui. *Issachar* enim interpretatur *merces*, ut significaretur pretium proditoris, quo vendidit Dominum, sicut scriptum est : *Et acceperunt mercedem meam, triginta argenteos, pretium quo appretiatus sum ab eis Matth.* XXVII, 9).

1. *Matthias*, qui inter apostolos sine cognomine solus habetur, interpretatur *donatus*, ut subaudiatur pro Juda ; iste enim in locum ejus electus est ab apostolis, cum pro duobus sors mitteretur.

22. [b] MARCUS *excelsus mandato*, utique propter Evangelium Altissimi, quod prædicavit.

23. LUCAS, *ipse consurgens* sine *ipse elevans*, eo quod elevaverit prædicationem Evangelii post alios.

4. BARNABAS, *filius Prophetæ*, vel *filius consolationis.*

CAPUT X.

De reliquis in Evangelio nominibus.

1. MARIA, [c] *illuminatrix*, sive *stella maris ;* genuit enim Lumen mundi. Sermone autem Syro MARIA *Domina* nuncupatur, et pulchre, quia Dominum genuit.

2. ELISABETH, *Dei mei saturitas*, vel *Dei mei juramentum.*

3. MAGDALENA, *turris*. MARTHA, *irritans*, aut *provocans ;* sermone autem Syro interpretatur *dominans*.

338 4. NATHANAEL, *donum Dei*, quia dolus, id est, simulatio, dono Dei, in eo non fuit.

5 ZEBEDÆUS, *donatus*, sive *fluens iste.*

ZACCHÆUS, *justus*, sive *justificatus*, sive *justificandus :* Syrum est nomen, Hebræum.

6. LAZARUS, *adjutus*, eo quod sit a morte resuscitatus.

HERODES, *pelliceus*, *gloriosus*, clara etymologia.

7. CAIPHAS, *investigator*, aut *sagax*, aut *vomens ore ;* iniquo enim ore suo justum condemnavit, quamvis hoc mysterio prophetali annuntiasset.

8. [d] PONTIUS, *declinans consilium*, utique Judæorum ; accepta enim aqua lavit manus suas, dicens : *Innocens ego sum a sanguine hujus Justi* (*Matth.* XVII, 24).

9. PILATUS, *os malleatoris*, quia dum Christum A ore suo, et justificat, et condemnat, more malleatoris utraque ferit.

10. BARRABA, *filius magistri*, eorum absque dubio Judæorum magistri, qui est diabolus, homicidiorum auctor, qui usque hodie regnat in eis.

CAPUT XI.

De martyribus.

1. *Martyres* Græca lingua Latine *testes* dicuntur, unde, et *testimonia* Græce *martyria* nuncupantur. *Testes* autem ideo vocati sunt, quia propter testimonium Christi passiones sustinuerunt, et usque ad mortem pro veritate certaverunt.

2. Quod vero non *testes* (quod Latine utique possemus), sed Græce *martyres* appellamus, familiarius B Ecclesiæ auribus hoc Græcum verbum sonat, sicut multa Græca nomina, quæ pro Latinis utimur.

3. Martyrum primus in Novo Testamento *Stephanus* fuit qui sermone Hebræo interpretatur *norma*, quod prior fuerit in martyrio **339** ad imitationem fidelium : idem autem ex Græco sermone in Latinum vertitur *coronatus*, et hoc prophetice, ut quod sequeretur in re, vaticinio quodam futuri prius in vocabulo resonaret; passus est enim, et quod vocabatur accepit. *Stephanus* enim *corona* dicitur, humiliter lapidatus, sed sublimiter coronatus.

4. [e] Duo autem sunt martyrii genera, unum in aperta passione, alterum in occulta animi virtute. Nam multi hostis insidias tolerantes, et cunctis carnalibus desideriis resistentes, per hoc quod se Om- C nipotenti Deo in corde mactaverunt, etiam pacis tempore martyres facti sunt, qui etiam, si persecutionis tempore existerent, martyres esse potuerunt.

CAPUT XII.

De clericis.

1. Cleros [f] et clericos hinc appellatos (credimus) quia Matthias sorte electus est, quem primum per apostolos legimus ordinatum, κλῆρος enim Græce, *sors*, vel *hæreditas* dicitur.

2. Propterea ergo dicti *clerici*, quod de *sorte* sunt Domini, [g] vel quia Dominum partem habent. Generaliter autem *clerici* nuncupantur omnes qui in Ecclesia Christi deserviunt, quorum gradus et nomina hæc sunt :

3. *Ostiarius*, [h] *psalmista*, *lector*, *exorcista*, *acoly-* D *thus*, *subdiaconus*, *diaconus*, *presbyter et episcopus.*

340 4. [i] Ordo episcoporum quadripertitus est, id

[a] *Quem ecclesiast.* Ibid. Est autem historia Euseb., lib. 1, cap. ultim.

[b] MARCUS *excels. mand.* Sæpe hoc repetit Hieronymus. Sed in Nom. Epist. ad Colos. : MARCUS, SUBLIMIS MANDATO, *sive* AMARUS, *vel certe* ATTRITUS, *atque* LIMATUS.

Cap. X. — [c] MARIA. *illumin.* In Nom. ex Matth. : MARIAM *plerique æstimant interpretari* ILLUMINANT ME ISTI, *vel* ILLUMINATRIX, *vel* SMYRNA MARIS. *Sed mihi nequaquam videtur : Melius est autem ut dicamus sonare eam* STELLAM MARIS, *sive* AMARUM MARE. *Sciendum quoque quod* MARIA *sermone Syro* DOMINA *nuncupatur.*

[d] *Pontius declinans consilium.* Ita Goth. Cod., et apud Hieronym.; *Concilium*, Impressi. Reliqua hujus cap. ex eodem Hieron.

CAP. XI. — [e] *Duo sunt autem martyrii gen.* Ex Greg. III Dialog., cap. 26.

CAP. XII. — [f] *Cleros et cleric.* Ex Augustin., in ps. LXVII.

[g] *Vel quia Dominum partem.* Al., *Domini partem.* Utrumque retulit in lib. Off.

[h] *Psalmist., lect. Psalmista, sive lector*, Rab., lib. I, cap. 4. Non est autem *psalmista* ordinis aut gradus proprium nomen. Sed ordinis nomine aliquando censeri fatetur D. Th. in Addit., q. 37, art. 2.

[i] *Ordo episcop. quadrip.* Sic Rab., Grat. et veteres libri, sed idem Rab., lib. I, cap. 5 : *Tripertitus est, id est, in* PATRIARCHIS, ARCHIEPISCOPIS, *qui et metropolitani sunt, et in* EPISCOPIS.

est, in *patriarchis, archiepiscopis, metropolitis* atque A
episcopis.

5. *Patriarcha* Græca lingua *summus Patrum* interpretatur, [a] quia primum, id est, apostolicum retinet locum, et ideo quia summo honore fungitur, tali nomine censetur, sicut Romanus, Antiochenus, et Alexandrinus.

6. *Archiepiscopus* Græco vocabulo, quod sit *summus episcoporum*, tenet enim vicem apostolicam, et præsidet, tam metropolitanis quam episcopis cæteris. ([b] *Metropolitani* autem a *mensura civitatum* vocati.)

7. Singulis enim provinciis præeminent, quorum auctoritati et doctrinæ cæteri sacerdotes subjecti sunt, sine quibus nihil reliquos episcopos agere licet, sollicitudo enim totius provinciæ ipsis commissa est. B

8. Omnes autem superius designati ordines uno eodemque vocabulo *episcopi* nominantur, sed ideo privato nomine quidam utuntur propter distinctionem potestatis, quam singulariter acceperunt.

9. Patriarcha, *patrum princeps;* Ἄρχος enim *princeps.*

10. Archiepiscopus, *princeps episcoporum*, sicut *metropolitanus* a *mensura civitatum.*

341 11. [c] *Episcopatus* autem vocabulum inde ductum, quod ille qui superefficitur *superintendat*, curam scilicet subditorum gerens, σκοπεῖν enim Græce, Latine *intendere* dicitur.

12. *Episcopi* autem Græce, Latine *speculatores* interpretantur; nam speculator est præpositus in Ecclesia, dictus, eo quod *speculetur,* atque prospiciat po- C
pulorum infra se positorum mores et vitam.

13. Pontifex, *princeps sacerdotum* est, quasi via sequentium, ipse et *summus sacerdos,* ipse et pontifex maximus nuncupatur; ipse enim efficit sacerdotes atque levitas, ipse omnes ordines ecclesiasticos disponit, ipse quid unusquisque facere debeat ostendit.

14. Antea autem pontifices et reges erant; [d] nam majorum hæc erat consuetudo, ut rex esset etiam sacerdos et pontifex. Unde et romani imperatores pontifices dicebantur.

15. [e] *Vates* a *vi mentis* appellatus, cujus significatio multiplex est; nam modo *sacerdotem,* modo *prophetam* significat, modo *poetam.*

16. Antistes *sacerdos* dictus, ab eo quod *ante stat,* primus est enim in ordine Ecclesiæ, et supra D
se nullum habet.

17. *Sacerdos* autem nomen habet compositum ex Græco et Latino, quasi *sacrum dans,* sicut enim *rex* a *regendo*, ita *sacerdos,* **342** [f] *sanctificando* vocatus est; consecrat enim, et sanctificat.

18. Sacerdotes autem gentilium *flamines* dicebantur. Hi in capite habebant pileum, in quo erat brevis virga desuper, habens lanæ aliquid. Quod cum per æstum ferre non possent, filo tantum capita religare cœperunt.

19. Nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas erat: unde a *filo,* quo utebantur, [g] *lamines* dicti sunt, quasi *flamines.* Verum festis diebus filo deposito, pileum imponebant pro sacerdotii eminentia.

20. *Presbyter* Græce, Latine *senior* interpretatur non modo pro ætate, vel decrepita senectute, sed propter honorem et dignitatem, quam acceperunt, *presbyteri* nominantur: [h] unde et apud veteres idem *episcopi* et *presbyteri* fuerunt, quia illud nomen dignitatis est, hoc ætatis.

21. Ideo autem et presbyteri *sacerdotes* vocantur quia *sacrum dant*, sicut et *episcopi*; [i] qui licet sint sacerdotes, tamen pontificatus apicem non habent, quia nec chrismate frontem signant, nec Paracletum Spiritum dant, quod solis deberi episcopis lectio Actuum apostolorum demonstrat.

22. *Levitæ* ex nomine auctoris vocati; de *Levi* enim *Levitæ* exorti sunt, a quibus in templo Dei mystici sacramenti ministeria explebantur. Hi Græce *diaconi*, Latine *ministri* dicuntur, quia [j] sicut in sacerdote consecratio, ita in diacono mysterii dispensatio habetur.

23. *Hypodiaconi* Græce, quos nos *subdiaconos* dicimus, qui ideo sic appellantur, quia subjacent præceptis et officiis levitarum. **343** Oblationes enim in templo Dei a fidelibus ipsi suscipiunt, et levitis superponendas altaribus deferunt: hi [k] apud Hebræos *Nathinæi* vocantur.

24. *Lectores* a *legendo* psalmistæ, a *psalmis* canendis vocati; illi enim prædicant populis quid sequantur; isti canunt ut excitent ad conpunctionem animos audientium, licet et quidam lectores ita miseranter pronuntient, ut quosdam ad luctum lamentationemque compellant.

25. Iidem etiam *pronuntiatores* vocantur, quod porro *annuntient;* tanta enim, et tam clara erit eorum vox, ut quamvis longe positorum aures adimpleant.

26. *Cantor* autem vocatus, quia vocem modulatur in *cantu.* Hujus[l] duo genera dicuntur in arte musica, sicut ea docti homines Latine dicere potuerunt, *præcentor,* et *succentor.*

27. *Præcentor,* qui vocem *præmittit in cantu.*

[a] *Quia primum, id est apostol.* Sic Rab. et vetus Gratiani lib. cum Gothicis libris.

[b] *Metropolitani autem.* Hæc parenthesi inclusimus, vel quia aliena fortasse sunt, ut censebat Chacon, cum veriorem interpretationem Rabanus retineat, qui omnia hæc ex Isidoro sumpsit, vel ut quæ sequuntur: *Singulis e. provinciis,* etc., archiepiscopis aptentur ex sententia Antonii Augustini. Cui duo veteres libri favent, in quibus post hæc omnia *metropolitani* etymon hoc qualecunque est collocatum. Sic etiam erit episcoporum tripertitus ordo.

[c] *Episcop. vocab.* Ex Aug., XIX de Civit., cap. 19.

[d] *Nam majorum.* E Serv., Æn. III, ad vers. *Rex Anius.*

[e] Vates, *a vi ment.—A viendis versibus,* Varr. lib. VI.

[f] *Sanctificando.* Eodem modo, lib. IX, cap. 3.

[g] *Flaminis.* E Serv., Æn. VIII. Vid. Fest. et Varr.

[h] *Unde et apud vet. idem episcopi.* Ex Hier., epist. 83, ad Ocean.

[i] *Qui licet sint sacerd.* Ex Innoc. I, epist. 1, cap. 3.

[j] *Sicut in sacerdote consec.* Ex epist. ad Rustic. Narb., de sept. gradibus Eccles. quæ cum Hieronymi operibus circumfertur.

[k] *Hi apud Heb.* Nathinæi. Al., *Nathanæi.* Vid. II Off. Eccl., cap. 10, Raban.

[l] *Duo genera... respondit.* Ex Aug. in ps. LXXXVII.

Succentor autem, qui *subsequenter canendo respondet.*

28. *Concentor* autem dicitur, quia *consonat ;* qui autem non consonat, nec concinit, nec concentor erit.

29. *Acolythi* Græce, Latine *ceroferarii* dicuntur, a *deportandis cereis* [a] quando legendum Evangelium est, aut sacrificium offerendum.

30. Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, et deportantur, non ad effugandas tenebras, dum sol eodem tempore rutilet, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur de qua in Evangelio legitur : *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.*

31. *Exorcistæ* ex Græco in Latinum *adjurantes*, sive *increpantes* vocantur. Invocant enim super [b] energumenos, vel super eos qui habent spiritum immundum, nomen Domini Jesu, *adjurantes* per eum ut egrediatur ab eis.

344 32. *Ostiarii*, iidem et *janitores*, qui in veteri Testamento electi sunt ad custodiam templi, ut non ingrederetur illud immundus in omni re : dicti autem *ostiarii*, quod præsint *ostiis* templi. [c] Ipsi enim tenentes clavem, omnia intus extraque custodiunt, atque inter bonos et malos habentes judicium, fideles recipiunt, respuunt infideles.

CAPUT XIII.

De monachis.

1. *Monachus* Græca etymologia vocatus, eo quod sit *singularis;* μονάς enim Græce *singularitas* dicitur. Ergo si *solitarius* interpretatur vocabulum *monachi*, quid facit in turba qui solus est? [d] Plura sunt autem genera monachorum.

2. *Cœnobitæ*, quos nos *in commune viventes* possumus appellare. [e] Cœnobium enim plurimorum est.

3. *Anachoritæ* sunt qui post cœnobialem vitam deserta petunt, et soli habitant per deserta ; et ab eo quod procul ab hominibus recesserunt, tali nomine nuncupantur ; sed anachoritæ Eliam et Joannem, cœnobitæ apostolos imitantur.

4. *Eremitæ* ii sunt qui et *anacharitæ*, ab hominum conspectu remoti, eremum et desertas solitudines appetentes. Nam *eremum* dicitur quasi *remotum.*

5. *Abba* autem Syrum nomen, significat in Latinum *pater*, quod Paulus Romanis scribens exposuit, dicens : *In quo clamamus : Abba, pater*, in uno nomine duabus usus linguis. Dicit enim *abba* Syro nomine *patrem*, et rursus Latine nominat itidem patrem.

345 CAPUT XIV.

De cæteris fidelibus.

1. *Christianus*, quantum interpretatio ostendit, de *unctione* deducitur, sive de nomine Auctoris et Creatoris. A *Christo* enim *Christiani* sunt cognominati, sicut a JUDA *Judæi*. De Magistri quippe nomine cognomen sectatoribus datum est.

2. Christiani autem olim a Judæis, quasi opprobrio, *Nazaræi* vocabantur, pro eo quod Dominus noster atque Salvator a vico quodam Galilææ *Nazaræus* sit appellatus.

3. Non se autem glorietur Christianum, qui nomen habet, et facta non habet. Ubi autem nomen secutum fuerit opus, certissime ille est Christianus, quia se factis ostendit Christianum, ambulans sicut et ille ambulavit, a quo et nomen traxit.

4. CATHOLICUS *universalis*, sive *generalis* interpretatur ; nam Græci *universale* καθολικὸν vocant.

5. *Orthodoxus* est *recte credens*, et *ut credit vivens;* ὀρθῶς enim Græce *recte* dicitur [f] δόξα *gloria :* hoc est, *vir rectæ gloriæ.* Quo nomine non potest vocari qui aliter vivit quam credit.

6. *Neophytus* Græce, Latine *novellus*, et *rudis*, *fidelis*, vel *nuper renatus* interpretari potest.

7. *Catechumenus* dictus pro eo quod adhuc doctrinam fidei *audit*, nec dum tamen baptismum percepit, nam κατηχούμενος Græce *auditor* dicitur.

8. [g] *Competens* vocatur qui post instructionem fidei *competit* **346** gratiam Christi, inde et a petendo *competentes* vocati.

9. LAICUS, *popularis;* λαὸς enim Græce *populus* dicitur.

10. *Proselytus*, id est, *advena*, et *circumcisus*, qui miscebatur populo Dei, Græcum est.

[a] *Quando Evang.* Ex Hier., epist. advers. Vigilant.
[b] *Super energ.* Vid. II Off. Eccl., c. 13, et d. 23, cap. 27.
[c] *Ipsi enim tenent cl.* Ex d. epist. ad Rust. Narb.
CAP. XIII.— [d] *Plura autem sunt gen. Monach.* Ex Hieron. ep. ad Eustoch. 22.
[e] *Cœnob. enim.* Ex Cassian., collat. 18, cap. 10, et cap. 4 et seq.

CAP. XIV. — [f] DOXA, *gloria*, Opinio potius, ut reliqua conveniant.
[g] *Competens vocatur.* Ex Aug., serm. ad competentes. Hieronymus, ad Pammach., epist. 61 : *An non tu potius scindis Ecclesiam, qui præcepisti Bethleem presbyteris, ne* competentibus *nostris in Pascha baptismum traderent?*

LIBER OCTAVUS.

DE ECCLESIA ET SECTIS DIVERSIS.

CAPUT PRIMUM.

De Ecclesia et Synagoga.

1. *Ecclesia* Græcum est, quod in Latinum vertitur *convocatio*, propter quod omnes ad se *vocet.* CATHOLICA, *universalis* ἀπὸ τοῦ καθ' ὅλον, id est, *secundum totum;* non enim, sicut conventicula hæreticorum, in aliquibus regionum partibus coarctatur, sed per totum orbem terrarum dilatata diffunditur.

2. Quod etiam Apostolus approbat ad Romanum dicens : *Gratias ago Deo meo pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in universo mundo* (*Epist. ad Rom.* I, 8) : hinc, et **universitas** ab **uno** cogno-

minata est, propter quod in *unitatem* colligitur. Unde Dominus in Evangelio : *Qui mecum non colligit, spargit* (*Luc.* XI, 23).

3. Cur autem Ecclesia, cum una sit, a Joanne septem scribuntur, nisi ut una catholica septiformi plena Spiritu designetur? Sicut et de Domino novimus dixisse Salomonem : *Sapientia ædificavit sibi domum, et excidit columnas septem* (*Prov.* IX, 1), quæ tamen septem una esse non ambigitur, dicente Apostolo : *Ecclesia Dei vivi, quæ est columna et firmamentum veritatis* (*I Tim.* III, 15).

347 4. Inchoavit autem Ecclesia a loco, ubi venit de cœlo Spiritus sanctus, et implevit uno loco sedentes.

5. Pro peregrinatione autem præsenti Ecclesia *Sion* dicitur, eo quod ab hujus peregrinationis longitudine promissionem rerum cœlestium speculatur; et idcirco *Sion*, id est, *speculatio* nomen accepit.

6. Pro futura vero patriæ pace *Jerusalem* vocatur, nam JERUSALEM *visio pacis* interpretatur. Ibi enim absorpta omni adversitate, pacem, quæ est Christus, præsenti possidebit obtutu.

7. [a] *Synagoga* Græce *congregatio* dicitur, quod proprium nomen Judæorum populus tenuit. Ipsorum enim proprie *Synagoga* dici solet, quamvis et *Ecclesia* dicta sit.

8. Nostram vero apostoli numquan *Synagogam* dixerunt, sed semper *Ecclesiam* : sive discernendi causa, sive quod inter *congregationem*, unde, *Synagoga*, et *convocationem*, unde *Ecclesia* nomen accepit, distet aliquid, quod, scilicet, congregari et pecora solent, quorum et *greges* proprie dicimus : convocari autem magis est utentium ratione, sicut sunt homines.

CAPUT II.

De religione et fide.

1. *Dogma* [b] a *putando* philosophi nominaverunt, id est, *hoc puto esse bonum, hoc puto esse verum.*

2. [c] *Religio* appellata, quod per eam uni Deo *religamus* animas nostras **348** ad cultum divinum vinculo serviendi. Quod verbum compositum est a *religendo*, id est, *eligendo*, ut ita Latinum videatur *religo*, sicut *eligo*.

3. Tria sunt autem quæ in religionis cultu ad co- A lendum Deum in hominibus perquiruntur, id est, *fides*, *spes*, *charitas*. In fide quid credendum, in spe quid sperandum, in charitate quid sit amandum.

4. *Fides* est, qua veraciter credimus id quod nequaquam videre valemus. Nam credere jam non possumus quod videmus. Proprie autem nomen *fidei* inde est dictum, [d] si omnino fiat quod dictum est aut promissum. Et inde *fides* vocata ab eo quod sit illud quod inter utrosque placitum est, quasi inter Deum et hominem, hinc et fœdus.

5. *Spes* vocata, [e] quod sit *pes* progrediendi, quas *est pes*. Unde e contrario DESPERATIO, *deest* enim ibi *pes*, nullaque progrediendi facultas est, quia dum quisque peccatum amat, futuram gloriam non sperat.

6. *Charitas* Græce, Latine *dilectio* interpretatur, B quod duos in se *illiget*. Nam dilectio a duobus incipit, quod est amor Dei et proximi, de qua Apostolus : *Plenitudo*, inquit, *legis dilectio* (*Ad Rom.* XIII, 10).

7. Major est autem hæc omnibus, quia qui diligit, et credit, et sperat. Qui autem non diligit, quamvis multa bona faciat, frustra laborat. [f] Omnis autem dilectio carnalis, non dilectio, sed magis amor dici solet. Dilectionis autem nomen tantum in melioribus rebus accipi solet.

349 CAPUT III.

De hæresi et schismate.

1. Hæresis [g] Græce ab *electione* vocatur, quod scilicet, unusquisque id sibi eligat quod melius sibi esse videtur, ut philosophi Peripatetici, Academici, Epicurei, et Stoici, vel sicut alii, qui, perversum dogma C cogitantes, arbitrio suo de Ecclesia recesserunt.

2. [h] Inde ergo *hæresis* dicta Græca voce, ex interpretatione *electionis*, qua quisque arbitrio suo ad instituenda, sive ad suscipienda quælibet ipse sibi eligit. Nobis vero nihil nostro ex arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit.

3. Apostolos Dei habemus auctores, qui nec ipsi quidquam ex suo arbitrio, quod inducerent elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignaverunt. Itaque etiam si angelus de cœlis aliter evangelizaverit, anathema vocabitur.

4. *Secta* a *sequendo*, et *tenendo* nominata. Nam sectas dicimus habitus animorum ac instituta circa

CAP. I. — [a] *Synagoga*. Ex aug. in ps. LXXXI.

CAP. II. — [b] *Dogma* a *putando*. Nempe ἀπὸ τοῦ δοκεῖν.

[c] *Religio*. Aug., lib. I Retract, cap. 13 : *Ad unum Deum tendentes, et ei uni religantes animas nostras, unde* RELIGIO *dicta creditur. In his verbis meis ratio, quæ reddita est, unde sit dicta religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit aliam hujus nominis originem exposuisse Latini sermonis auctores, quod inde sit appelata* RELIGIO, *quod* RELIGATUR, *quod verbum compositum est, a* LEGENDO, id est ELIGENDO, *ut ita Latinum* videatur RELIGO, *sicut* ELIGO. Sed postrema Augustini verba rejicienda putamus, ut male cohærentia, et adjecta ab aliquo qui integrum locum descripserit, non animadvertens id etymon secutum fuisse Isidorum quod maxime probaretur Aug. et Lactantio l. IV, c. 28, qui etiam adversus Cic. notationem pluribus verbis disputat, quamvis hoc altero etiam utatur Aug., lib. X de Civ., c. 4 : *Ipse namque fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis, hunc eligentes, vel potius religentes* (*amiseramus namque negligentes*); *hunc ergo religentes, unde* RELIGIO *dicta perhibetur, ad eum dilectione tendamus.* Restat tertia D notatio ex Cic., II, de Nat. Deor. : *Qui omnia quæ ad cultum deorum pertinerent diligenter pertractarent, et tanquam relegerent, sunt dicti* RELIGIOSI, *ex* RELEGENDO, *ut* ELEGANTES *ex* ELIGENDO. Ut religio sit, vel a *religando*, vel *religendo*, vel *relegendo*.

[d] *Si omnino fiat, quod dic.* Ex Cic., I de Offic.

[e] *Quod sit pes.* Recte de spe, quæ virtus sit. Nam spem subdolam qui respexere, SPEM, quasi *sine pede* interpretantur, unde in nummis veteribus non fixa, sed in altitudinem erectis pedibus fingitur. Aliis *spes* ἐλπίς est.

[f] *Omnis autem dilect.* Aug., XIV de Civitat., cap. 7.

CAP. III. — [g] *Hæresis Græc.* Ex Hieron., ad Gal. V, et ad Tit. III.

[h] *Inde ergo hær... vocabitur.* Ex Tertull., in Præscript., apud quem pro INDULGERE, *inducere*, ex hoc loco reponas licet. Nam ea voce paulo post, alibique sæpius utitur.

disciplinam, vel propositum, quod tenendo sequuntur, longe alia in religionis cultu opinantes quam cæteri.

5. *Schisma* a *scissura* animorum vocatum. Eodem enim cultu, eodemque ritu credit, ut cæteri, solo congregationis delectatur dissidio. Fit autem schisma cum dicunt homines : *Nos justi sumus, nos sanctificamus immundos*, et cætera similia.

6. [a] Superstitio dicta, eo quod sit superflua, aut *superinstituta* observatio. Alii dicunt a *senibus*, quia multis annis *superstites* per ætatem delirant, et errant *superstitione* quadam, nescientes quæ vetera colant aut quæ veterum ignari asciscant

350 7. Lucretius autem *superstitionem* dicit *superstantium* rerum, id est, cœlestium et divinarum, quæ *super* nos *stant*, sed male dicit. Hæreticorum autem dogmata, ut facile possint agnosci, causas eorum vel nomina demonstrare oportuit.

B

CAPUT IV.

De hæresibus Judæorum.

1. Judæi [b] *confessores* interpretantur. Multos enim ex iis sequitur *confessio*, quos antea perfidia possidebat.

2. Hebræi *transitores* dicuntur, quo nomine admonentur ut de pejoribus ad meliora transeant, et pristinos errores relinquant.

3. [c] *Pharisæi*, et *Sadducæi* inter se contrarii sunt nam *Pharisæi* ex Hebræo in Latinum interpretantur *divisi*, eo quod traditionum et observationum, quas illi δευτερώσεις vocant, justitiam præferunt. Unde et *divisi* vocantur a populo, quasi per justitiam.

4. *Sadducæi* interpretantur *justi*; vindicant enim sibi quod non sunt, corporis resurrectionem negant, et animam interire cum corpore prædicant. Hi quinque tantum libros legis recipiunt, prophetarum vaticinia respuunt.

C

351 5. [d] *Esseni* dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos omnem abstinentiam.

6. [e] *Masbothæi* dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos in omni re sabbatizare.

7. *Genistæi* dicti, eo quod de *genere* Abrahæ esse se glorientur; nam cum in Babyloniam venisset populus Dei, plerique, relinquentes uxores suas,

A

Babylonicis mulieribus adhæserunt; quidam autem Israeliticis tantum conjugiis contenti, vel ex eis geniti, dum reversi essent de Babylonia, diviserunt se ab omni populo, et assumpserunt sibi hoc nomen jactantiæ.

8. [f] *Meristæi* appellati, eo quod separant scripturas, non credentes omnibus prophetis, dicentes aliis et aliis sipiritibus illos prophetasse ; μέρος enim Græce, Latine *pars* dicitur.

9. *Samaritæ* dicti, quod legem solam custodiunt, nam prophetas non recipiunt.

10. [g] *Hemerobaptistæ*, eo quod quotidie vestimenta sua et corpora lavent.

CAPUT V.

De hæresibus Christianorum.

1. Quidam [h] etiam hæretici de Ecclesia recesserunt, et ex nomine auctorum suorum nuncupantur ; quidam vero ex causis quas eligentes instituerunt.

352 2. *Simoniani* dicti a *Simone* magicæ disciplinæ perito, cui Petrus in Actibus apostolorum maledixit, pro eo quod ab apostolis Spiritus sancti gratiam pecunia emere voluisset : hi dicunt creaturam non a Deo, sed a virtute quadam superna creatam.

3. *Menandriani* a *Menandro* mago discipulo Simonis nuncupati, qui mundum non a Deo, sed ab angelis factum esse asseruit.

4. *Basilidiani* a *Basilide* appellati, qui, inter reliquas blasphemias, passum Jesum abnegavit.

5. [i] *Nicolaitæ* dicti a *Nicolao*, diacono Ecclesiæ Hierosolymorum, qui cum Stephano et cæteris constitutus est a Petro ; qui propter pulchritudinem relinquens uxorem, ut qui vellet ea uteretur, versa est in stuprum talis consuetudo, ut invicem conjugia commutarentur : quos Joannes in Apocalypsi improbat, dicens : *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum.*

6. *Gnostici* propter excellentiam scientiæ se ita appellare voluerunt. Animam naturam Dei esse dicunt, bonum et malum Deum suis dogmatibus fingunt.

7. *Carpocratiani* a *Carpocrate* quodam vocantur, qui dixit Christum hominem fuisse tantum, et de utroque sexu progenitum.

---

[a] *Superstit.* Verba Servii, Æn. VIII, ad vers. *Vana superstitio*, etc.; est vero Lucretii locus ad quem respexit, lib. I :

Humana ante oculos fœde cum vita jaceret
In terris oppressa gravi sub relligione.
Quæ caput a cœli regionibus ostendebat.
Horibili super aspectu mortalibus instans.
Melius Balbus apud Cic., II de Nat. Deor.

Cap. IV. — [b] *Judæi.* Euseb., lib. IV Hist. Eccl., cap. 21, ex Hegesippo septem fuisse refert Hebræorum sectas, quarum nomina hæc sunt : *Essæi, Galilæi Hemerobaptistæ, Masbothæi, Samaritæ, Sadducæi, Pharisæi.* Justin., contra Triph, : Ὥσπερ οὔδε Ἰουδαίους ἄν τις ὀρθῶς ἐξετάσῃ, ὁμολογήσειεν εἶναι τοὺς Σαδδουκαίους, ἢ τάς ὁμοίας αἱρέσεις γενιστῶν, καὶ μεριστῶν καὶ γαλιλαίων, ἑλληνιακῶν, καὶ φαρισαίων, βαπτιστῶν, etc.

[c] *Pharisæi... Sadducæi.* Ex Hieronym., Matth. XXII, et Isid., XIX.

[d] *Esseni.* Vel *Essæi.* ex Euseb. Convenit autem quod Hieronymus ; lib. II advers. jovin. ex Josepho de his refert, quod ab uxoribus, vino et carnibus abstinerent, et quotidianum jejunium verterent in naturam.

[e] *Masbothæi.* Hoc eorum proprium fuisse nomen,

D

præter Eusebii verba quæ indicavimus, hæresis ipsa Sabbatizandi, iis præsertim qui Hebræas litteras attigerunt, satis ostendet.

[f] *Meristæi. Meristæ*, Cod. Rom. De Essenis Epiph. in prolog. Ἐχρῶντο γραφαῖς ἑτέραις μετὰ τὸν νόμον, τοὺς δὲ πλείους τῶν μετέπειτα προφητῶν ἀπεβάλλοντο.

[g] *Hemerobaptist.* Epiph., lib.... cap. 17. Retinent hunc morem interiorum vestium identidem lavandarum Fessani Mauri.

Cap. V. — [h] *Quidam.* Ex Aug., de Hæres., ad Quodvultd., et Gennadii catalogo pleraque. Vid. 24, q. 3.

[i] *Nicolaitæ.* Aug. *Qui cum de zelo pulcherrimæ conjugis culparetur, velut purgandi se causa, permisisse fertur ut qui vellet ea uteretur, quod ejus factum in sectam turpissimam versum est, qua placet usus indifferens feminar.*

8. *Cerinthiani* a *Cerintho* quodam nuncupati. Hi inter cætera circumcisionem observant, mille annos post resurrectionem in voluptate carnis futuros prædicant: unde et Græce *Chiliastæ*, Latine *Millenarii* sunt appellati.

9. Nazaræi dicti, qui dum Christum, qui a vico Nazaræus est appellatus, Filium Dei confiteantur, omnia tamen veteris Legis custodiunt.

353 10. [a] *Ophitæ* a *colubro* nominati sunt. *Coluber* enim Græce ὄφις dicitur. Colunt enim serpentem, dicentes ipsum in paradisum induxisse virtutis cognitionem.

11. [b] *Valentiniani* a *Valentino* quodam Platonicæ sectatore vocati, qui αἰῶνας, ib est, *sæcula* quædam in originem Dei Creatoris induxit: Christum quoque de Virgine nihil corporis assumpsisse, sed per eam quasi per fistulam transisse asseruit.

12. [c] *Apellitæ*, quorum *Apelles* princeps fuit, qui creatorem angelum nescio quem gloriosum superioris Dei faciens Deum legis et Israelis, illum igneum affirmans, dixit Christum non Deum in veritate, [d] sed hominem in phantasia apparuisse.

13. [e] *Archontiaci* a *principibus* appellantur, qui universitatem quam Deus condidit opera esse archangelorum defendunt.

14. *Adamiani* vocati, quod *Adæ* imitentur nuditatem; unde et nudi orant, et nudi inter se mares feminæque conveniunt.

15. [f] *Cainani* proinde sic appellati, quoniam *Cain* adorant.

16. *Sethiani* nomen acceperunt a filio Adam, qui vocatus est *Seth*, dicentes eumdem esse Christum.

17. *Melchisedechiani* vocati pro eo quod *Melchisedech* sacerdotem Dei, non hominem fuisse, sed virtutem Dei esse arbitrantur.

18. [g] *Angelici* vocati, quia *angelos* colunt.

354 19. *Apostolici* hoc sibi nomen ideo præsumpserunt, quod nihil possidentes proprium, nequaquam recipiant eos qui aliquid in hoc mundo utuntur.

20. *Cerdoniani* a *Cerdone* quodam nominati, qui duo contraria principia asseruit.

A 21. [h] *Marcionistæ* a *Marcione* stoico philosopho appellati, qui, Cerdonis dogma secutus, alterum bonum, alterum justum Deum asseruit, tanquam duo principia creationis et bonitatis.

22. *Artotyritæ* ab oblatione vocati. Panem enim et caseum offerunt, dicentes primis hominibus oblationem a fructibus terræ et a fructibus ovium fuisse celebratam.

23. *Aquarii* appellati, eo quod *aquam* solam offerunt in calice sacramenti.

24 *Severiani* a *Severo* exorti, vinum non bibunt, Vetus Testamentum et resurrectionem non recipiunt.

25. [i] *Tatiani* a *Tatiano* quodam vocati, qui et *Encratitæ* dicti, quia carnes abominantur.

B 26. *Alogii* vocantur tanquam *sine Verbo*; λόγος enim Græce *Verbum* dicitur. Deum enim Verbum non credunt, respuentes Joannis Evangelium et Apocalypsim.

27. *Cataphrygiis* nomen provincia *Phrygia* dedit, quia ibi exstiterunt auctores earum Montanus, Prisca et Maximilia: hi adventum Spiritus sancti non in apostolis, sed in se traditum asserunt.

28. [j] *Cathari* propter munditiam ita se nominaverunt. Gloriantes enim suis meritis, negant pœnitentibus veniam peccatorum: viduas si nupserint, tanquam adulteras damnant; mundiores se cæteris prædicant. Qui nomen suum si cognoscere vellent, mundanos se potius quam mundos vocarent.

29. *Pauliani* a *Paulo Samosateno* exorti sunt, qui
C dixit non semper fuisse Christum, sed a Maria sumpsisse initium.

355 30. [k] *Hermogeniani* ab *Hermogene* quodam vocati, qui materiam non natam introducens, Deo non noto eam comparavit, matremque elementorum et deam asseruit; quos Apostolus improbat, elementis servientes.

31. [l] *Manichæi* a quodam Persa exstiterunt, qui vocatus est *Manes*. Hic duas naturas et substantias introduxit, id est, bonam et malam, et animas ex Deo quasi ex aliquo fonte manare asseruit. Testamentum Vetus respuunt, Novum ex parte recipiunt.

[a] *Ophitæ*. Ex Tertull. Præscript., a quo nonnihil discrepat Isidorus, quod ille serpentem ait fuisse virtutem quæ generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit; quare vocem *virtutis* rejiciebat Chacon. Vid. Epiph., Philastr., August.

[b] *Valentiniani.... Platonicæ sectatore*. Ita Cod. Neap., recte. Tertull.: *Ubi nunc Marcion Stoicæ studiosus? Ubi Valentinus Platonicæ sectator?*

[c] *Apellitæ*. Ex eodem. Vid. Epiph. et Irenæ.

[d] *Sed hominem in phantasia apparuisse*. At Tertull. ita de Apelle: *Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis ut Evangelium docet*. Et in lib. de Carne Christi, et in lib. de Resurr. separatim profitetur se disputare adversus Marcionem, qui veritatem carnis Christo tollebat, vanitatem phantasmatis inducens; et contra Apellem, qui solidum corpus et carnem recipiebat, non tamen natam, sed de sideribus et substantiis superioribus tractam. Itaque negaba hunc locum integrum esse Chacon, cui assentimur.

[e] *Archontiaci.. opera archangelorum*, — *Archon-*
D *ton* legebat Chacon. Nam et Augustinus *principis* interpretatur.

[f] *Cainani*. Vid. not. in Grat.

[g] *Angelici*. Vid. Epiph., August. et Theod., ad Coloss. II. et concil. Laodic., cap. 35.

[h] *Marcionistæ... a quo duo princip.* Augustinum sequitur. Nam Epiphanius tria principia ab his inducta refert.

[i] *Tatiani..... qui est Encratitæ*. Ita legend. ex Aug Epiph. et veteribus lib non. *Encreatitæ*. Nam quamvis Isid. carnium tantum meminerit, constat eos vino carne et nuptiis abstinuisse.

[j] *Cathari... viduas si nup*. Verba Aug., in lib de Agon. Chr. cap. 31.

[k] *Hermog... quos apost. improb*. Ex Tert. Præscr.

[l] *Manich... qui vocatus est* MANES. Al., *Manis*; apud Aug. *Manin*.

32. [a] *Anthropomorphitæ* dicti pro eo quod, simplicitate rustica, Deum habere humana membra quæ in divinis libris scripta sunt, arbitrantur. Ἄνθρωπος enim Græce, Latine *homo* interpretatur, ignorantes vocem Domini, qui ait : *Spiritus est Deus ;* incorporeus est enim, nec membris distinguitur, nec corporis mole censetur.

33. [b] *Hierachitæ* ab *Hieracha* auctore exorti : monachos tantum recipiunt, conjugia respuunt, regna cælorum parvulos habere non credunt.

34. [c] *Novatiani* a *Novatiano* Romæ urbis presbytero exorti, qui adversus Cornelium cathedram sacerdotalem conatus invadere, hæresim instituit, nolens apostatas suscipere, et rebaptizans baptizatos.

35. *Montani* hæretici dicti, quod tempore persecutionis in *montibus* latuerunt, qua occasione se a catholicæ Ecclesiæ corpore diviserunt.

36. [d] *Ebionitæ* ab *Ebione* dicti, sive a *paupertate ;* Christum enim, **356** per profectum solum, virum justum putant effectum. Unde competenter *Ebionitæ* pro *paupertate* intelligentiæ compellati sunt. [e] Hi semijudæi sunt, [f] et ita tenent Evangelium, ut Legem carnaliter servent, [g] adversus quos Apostolus ad Galatas scribens invehitur.

37. [h] *Photiniani* a *Photino* Gallogræciæ Sirmiæ episcopo nuncupati, qui Ebionitarum hæresim suscitans, asseruit Christum a Maria per Joseph nuptiali coitu fuisse conceptum.

38. *Aeriani* ab *Aerio*, quodam nuncupati sunt : hi offerre sacrificium pro defunctis spernunt.

39. [i] *Ætiani* ab *Ætio* sunt vocati, iidemque *Eunomiani*, ab *Eunomio* quodam dialectico Ætii discipulo, ex cujus nomine magis innotuerunt, dissimilem Patri asserentes Filium, et Filio Spiritum sanctum. Dicunt etiam nullum imputari peccatum in fide manentium.

40. [j] *Origeniani* ab *Origene* auctore exorti sunt, dicentes quod non possit Filius videre Patrem, nec Spiritus sanctus Filium. Animas quoque in mundi principio dicunt peccasse, et, pro diversitate peccatorum, a cœlis usque ad terras diversa corpora, quasi vincula, meruisse, eaque causa factum fuisse mundum.

41. *Noetiani* a quodam *Noeto* vocati, qui dicebat Christum eumdem esse, et Patrem, et Spiritum sanctum; ipsamque Trinitatem in officiorum nominibus non in personis accipiunt. Unde et *Patripassiani* vocantur, quia Patrem passum dicunt.

42. *Sabelliani* ab eodem Noeto pullulasse dicuntur, cujus discipulum perhibent fuisse *Sabellium*, ex cujus nomine maxime innotuerunt; unde, et *Sabelliani* vocati sunt. Hi unam personam Patris, et Filii, et Spiritus sancti astruunt.

43. *Ariani* ab *Ario* Alexandrino presbytero orti sunt, qui coæternum **357** Patri Filium non agnoscens, diversas in Trinitate substantias asseruit, contra illud quod ait Dominus : *Ego et Pater unum sumus.*

44. *Macedoniani* a *Macedonio* Constantinoplitano episcopo dicti sunt, negantes Deum esse Spiritum sanctum.

45. *Apollinaristæ* ab *Apollinare* vocati sunt, dicentes Christum corpus tantummodo sine anima suscepisse.

46. [k] *Antidicomaritæ* appellati sunt, pro eo quod Mariæ virginitati contradicunt, asserentes eam post Christum natum viro suo fuisse commistam.

47. *Metangismonitæ*, ideo tale nomen acceperunt, quia ἄγγος Græce vas dicitur. Asserunt enim sic esse in Patre Filium, tanquam vas minus, intra vas majus.

48. *Patritiani* a quodam *Patritio* nuncupati sunt, qui substantiam humanæ carnis a diabolo conditam dicunt.

49. *Coluthiani* a quodam *Colutho* nominati, qui dicunt Deum non facere mala, contra illud quod scriptum est : *Ego Dominus creans mala.*

50. *Floriani* a *Florino*, qui e contrario dicunt Deum creasse mala, contra id quod scriptum est : *Fecit Deus omnia bona.*

51. [l] *Donatistæ* a *Donato* quodam Afro nuncupati, qui de Numidia veniens totam pene Africam sua persuasione decepit, asserens minorem Patre Filium, et minorem Filio Spiritum sanctum, et rebaptizans Catholicos.

52. [m] *Bonosiaci* a *Bonoso* quodam episcopo exorti produntur, qui Christum **358** Filium Dei adoptivum, non proprium asserunt.

53. [n] *Circumcelliones* dicti, eo quod *agrestes* sunt, quos *Cotopitas* vocant, supradictæ hæresis habentes

[a] *Anthropomorph.* Ex Hier., advers. errores Joann. Hierosolymitan.

[b] *Hierachitæ.* Etiam Hilarius Hieracham auctorem appellat lib. VI de Trin.

[c] NOVATIANI *a* NOVATIANO. Ita legendum ex Hier. catalogo, non *Novata*, quamvis hic primus auctor sectæ fuerit. Hos cum Catharis (de quibus paulo ante) non est necesse eosdem fuisse. Sed aliquid commune habuisse.

[d] *Ebionitæ.* Eusebius, lib. III Hist., cap. 27, Ruffino interprete : *Ebionæi solum esse hominem putant, et per profectum vitæ ac virtutis virum justum effectum.* Et paulo post : *Unde competenter* EBIONITÆ *pro* PAUPERTATE *intelligentiæ appellati sunt.* Horum meminit sæpe Hieronym., et Tertull. in Præscript.

[e] *Hi semijudæi.* Ita appellat Ebionem ad Gal. III Hieronym.

[f] *Et ita tenent Evang.* Ex eodem, in Is. I.

[g] *Adversus quos ad Gal.* Ex Tertull. Præscript. ita aucissima verba trib. ex locis contexta.

[h] *Photiniani* Hieron., de Vir. Illust., et Niceph., lib. IX, cap. 31; mendose apud Damascenum *Smirnensis* pro *Sirmien.* legitur.

[i] *Ætiani..... dicunt nullum imputari peccatum in fide manentium.* Quorum errorem revocavit Lutherus.

[j] *Origeniani...* usque ad *filium.* Ex Hieronymi Apolog. Reliqua ex Aug., IX de Civit., cap. 23.

[k] *Antidicomaritæ.* Qui et *Antidicomarianitæ* ab Epiphanio et Augustino dicuntur.

[l] *Donatistæ... decepit.* Verba Hier. in Catalogo.

[m] *Bonosiaci.* Hi apud Aug. non sunt, et fortasse ab aliquo huc inducti; cujus rei magnum argumentum, quod ante Circumcelliones leguntur, eosque à Donatistis contra Isidori verba mentemque, separant. Nam Circumcelliones Donatistas esse, non Bonosiacos, manifestum est. Bonosiacos vero Photinianis adnumerat Innoc. I, in epist. ad Laurent. Senen.

[n] *Circumcelliones.* Hi (ut ait Aug. in ps. LXXXII) Agonistrios se nominabant, quod pro Christo cum

doctrinam. Hi amore martyrii semetipsos perimunt, ut violenter de hac vita discedentes martyres nominentur.

54. *Priscillianistæ* a *Priscilliano* vocati, qui in Hispania ex errore Gnosticorum et Manichæorum permistum dogma composuit.

55. [a] *Luciferiani* a *Lucifero* Sardiniæ episcopo orti, qui episcopos catholicos qui, Constantii persecutione, perfidiæ Arianorum consentientes erant, et postea correcti redire in catholicam delegerunt, damnantes sive quod crediderant, sive quod se credidisse simulaverant, quos Ecclesia catholica materno recepit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis, hanc illi Matris charitatem superbe accipientes, eosque recipere nolentes, ab Ecclesiæ communione recesserunt, et cum ipso Lucifero auctore suo, qui mane oriebatur, cadere meruerunt.

56. *Jovinianistæ* a *Joviniano*, quodam monacho dicti, asserentes **359** nullam nuptiarum et virginum esse distantiam, nullumque inter abstinentes et simpliciter epulantes esse discrimen.

57. *Elvidiani* ab *Elvidio* nominati, qui dicunt post natum Christum, alios Mariam filios de viro Joseph peperisse.

58. *Paterniani* a *Paterno* quodam exordi; inferiores corporis partes a diabolo factas opinantur.

59. *Arabici* nuncupati, eo quod in *Arabia* exorti sunt, dicentes animam cum corpore mori, atque in novissimo utrumque resurgere.

60. *Tertullianistæ* dicti a *Tertulliano* presbytero Africanæ provinciæ, civitatis Carthaginensis, animam immortalem esse, sed corpoream prædicantes, et animas hominum peccatorum post mortem in dæmones verti putantes.

61. *Tessares Cædecatitæ* dicti, quod, quarta decima luna, Pascha cum Judæis observandum contendunt; nam τέσσαρες *quatuor*, δέκα *decem* significat.

62. [b] *Nyctages* a *somno* nuncupati, quod vigilias noctis respuant, superstitionem esse dicentes jura temerari divina, qui noctem ad requiem tribuit.

63. *Pelagiani* a *Pelagio* monacho exorti: hi libe- A rum arbitrium divinæ gratiæ anteponunt, dicentes sufficere voluntatem ad implenda jussa divina.

64. *Nestoriani* a *Nestorio* Constantinopolitano episcopo nuncupati, qui beatam virginem Mariam, non Dei, sed hominis tantummodo asseruit Genitricem, ut aliam personam carnis, aliam faceret Deitatis; neque unum Christum in verbo Dei, et Carne credidit, sed separatim, atque sejunctim alterum Filium Dei, alterum hominis prædicavit.

65. *Eutychiani* dicti ab *Eutyche* Constantinopolitano abbate, qui Christum post humanam assumptionem negavit existere de duabus naturis, sed solam in eo divinam asseruit esse naturam.

360 66. [c] *Acephali* dicti, id est, *sine capite;* nullus enim eorum reperitur auctor, a quo exorti sint. Hi B trium Chalcedonensium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, et unam in ejus persona naturam prædicant.

67. [d] *Theodosiani* et *Gaianitæ* appellati, a *Theodosio* et *Gaiano*, qui, temporibus Justiniani principis, in Alexandria populi perversi electione uno die sunt ordinati episcopi. Hi, errores Eutychetis et Dioscori sequentes, Chalcedonense concilium respuunt, ex duabus unam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaianitæ incorruptam contendunt.

68. [e] *Agnoitæ* et *Tritheitæ* a Theodosianis exorti sunt, ex quibus *Agnoitæ* ab *ignorantia* dicti, quia perversitati a qua exorti sunt, id adjiciunt, quod Christi divinitas ignoret futura quæ sunt scripta de die et hora novissima, non recordantes Christi personam C in Isaia loquentis: *Dies judicii in corde meo.* TRITHEITÆ vero vocati, quod sicut tres personas in Trinitate, ita quoque *tres* astruunt *deos* esse, contra illud, quod scriptum est: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est.*

69. Sunt et aliæ hæreses sine auctore et sine nominibus: ex quibus aliæ triformem putant Deum esse, [f] aliæ Christi divinitatem passibilem dicunt, aliæ Christi de Patre nativitati initium temporis dant. **361** aliæ [g] liberatione omnium apud inferos factam Christi descensione credunt, aliæ animam imaginem

dæmonio certarent. Et vere *circumcelliones* dicti, qui circum cellas vagarentur, nulloque in loco consistentes sedes quotidie mutarent. In Ovet., Goth., Tarac. et Rom., *Circiliones*, Eosdem Aug. *Montenses*, Philast. *circuitores* appellat. Sed pro *Cotopitæ*, *Coropitæ*, *Catropitæ*, *Catotopisci* (Tot namque aut pluribus D modis hoc nomen in libris vet. legitur), *Catoptæ* A. Aug. probabatur. Illorum enim fuit, non tantum se ipsos vario genere mortis interimere, sed aliis quoque in desertis locis insidiari, ut quos possent in eumdem furorem incitarent, sibi, ut mortem afferrent. Id ni effecissent, ipsi in illos sæviebant, necatosque pro martyribus colebant. *Biothanati* dicuntur a Philastro.

[a] *Luciferiani.* Prima verba Aug. sunt in lib. de Hæresibus, reliqua ex lib. de Agon. Chr., cap. 30. Sed voces illæ *auctore suo*, quæ August. non sunt, rejici poterant. Fuit autem Lucifer Caralitan. episc., Caralis vero Sardiniæ urbs nobilis. Hujus stat adhuc liber. Vid. Hieron., lib. de Vir. Illust., et Niceph., lib x, cap. 17.

[b] *Nyctages.* Sive *Nystages*, vel *Nystazontes* a *dormitando*. Vid. lib. de Off., c. de noctur. Vig.

[c] *Aceph... Hi trium Chalcedon. capitulorum.* Cur hæc tria capitula Chalcedonensia appellet, cum sint in quinta synodo tractata; cur item eorumdem capitulorum D. Isidorus, aut debeat, ant non debeat defensor videri, vide Annot. Segobricen. antistitis, ad cap. 4 lib. de Vir. Illustrib.

[d] *Theodosiani* et *Gaianitæ.* Illi *corrupticolæ*, hi *phantasiastæ* dicuntur in Breviario Liberati, quarum appellationum rationes explicat D. Thom. quodlib. 4. Vid. notat. in Gratian., et Evagr., et Anasthasium Bibliothecarium, quorum dicta sumpta sunt ex Petri Theophanis libro qui in Vatican. asservatur.

[e] *Agnoitæ* et *Tritheitæ.* Greg., lib. Regist. VIII, epist. 35 et 42, et Niceph., lib. XVIII, cap. 49, qui Agnoitarum Themistium sub Valente, Tritheitarum Joann. Philoponum sub Phoca, nobiles Peripateticos duces extitisse refert.

[f] *Aliæ Christi divinitatem.* Quos Græci θεοπασχίτας vocant.

[g] *Aliæ liberationem omnium.* Ita omnino legendum ex tribus Codicibus Tolet., Salm. et Rom., et ex Aug. indice præfixo ad lib. de Hæresib. et opere ipso. Sic enim in indic.: *Liberationem omnium apud inferos factam Christi descensione credentes.* In opere

Dei negant, aliæ animas converti in dæmones et in quæcunque animalia existimant, aliæ de mundi statu dissentiunt, aliæ innumerabiles mundos opinantur, aliæ aquam Deo coæternam faciunt, aliæ [a] nudis pedibus ambulant, aliæ cum hominibus non manducant.

70. Hæ sunt hæreses adversus catholicam fidem exortæ, et ab apostolis et sanctis Patribus, vel conciliis prædamnatæ : quæ dum in se, multis erroribus divisæ, invicem sibi dissentiunt, communi tamen nomine adversus Ecclesiam Dei conspirant. Sed et quicunque aliter Scripturam sanctam intelligit, quam sensus Spiritus sancti flagitat, a quo conscripta est, licet de Ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest.

CAPUT VI.

De philosophis gentium.

1. *Philosophi* Græca appellatione vocantur, qui Latine *amatores sapientiæ* interpretantur. Est enim philosophus qui divinarum et humanarum rerum scientiam habet, et omnem bene vivendi tramitem tenet.

2. [b] Nomen philosophorum primum a Pythagora fertur exortum. Nam dum antea Græci veteres *sophistas,* id est, *sapientes,* aut *doctores sapientiæ* semetipsos jactantius nominarent, iste interrogatus, quid profiteretur? verecundo nomine *philosophum,* id est, *amatorem sapientiæ* se esse respondit, quoniam sapientem profiteri arrogantissimum videbatur.

3. Ita deinceps posteris placuit ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrina quisque, vel sibi, vel aliis videretur excellere, non nisi *philosophus* vocaretur. [c] Iidem autem philosophi triplice genere dividuntur : nam aut *physici* sunt, aut *ethici*, aut *logici.*

4. *Physici* dicti, quia de naturis tractant. *Natura* quippe φύσις Græce vocatur.

362 5. *Ethici,* quia de moribus disputant. *Mos* enim ἦθος apud Græcos appellatur.

6. *Logici* autem quia in naturis et moribus rationem adjungunt. *Ratio* enim Græce λόγος dicitur. Divisi sunt autem et hi in hæresibus suis, [d] habentes quidam nomina ex auctoribus, ut *Platonici, Epicurei, Pythagorici;* alii a locis conventiculorum, et stationum suarum, ut *Peripathetici, Stoici, Academici.*

A 7. *Platonici* a *Platone* philosopho dicti. Hi animarum creatorem esse Deum, corporum angelos asserunt, post multos annorum circulos in diversa corpora redire animas dicunt.

8. *Stoici* a loco dicti. Porticus enim fuit Athenis, [e] quam *Pisianactiam* et *Pœcilenstoam* appellabant, in qua picta erant gesta sapientium atque virorum fortium historiæ. In hac porticu sapientes philosophabantur, ex qua et *Stoici* dicti sunt. Græce enim *porticus* στοὰ dicitur. Hanc sectam primus Zeno instituit.

9. Hi negant sine virtute effici quemquam beatum. Omne peccatum uniforme esse asserunt, dicentes : *Sic ille nocens erit qui paleas furatus fuerit quam qui aurum; qui mergum occiderit quam qui equum; non enim animal crimen, sed animus facit.*

B 10. Hi etiam animam cum corpore perire dicunt. Amant quoque virtutem continentiæ, affectant gloriam æternam, cum se fateantur non esse æternos.

11. *Academici* appellati a villa Platonis *Academia* Athenarum, ubidem Plato docebat. Hi omnia incerta opinantur; sed sicut fatendum est multa incerta et oculta esse quæ voluit Deus excedere intelligentiam hominis, sic tamen plurima esse quæ possint et sensibus capi, et rationi comprehendi.

12 Hanc sectam [f] Arcesilaus Cyrenaicus philosophus reperit; **363** [g] cujus sectator fuit Democritus, qui dixit tanquam in puteo alto, ita ut fundus nullus sit, ita in occulto jacere veritatem.

13. *Peripatetici* a *deambulatione* dicti, eo quod Aristoteles auctor eorum deambulans disputare solitus esset. Hi dicunt quamdam particulam animæ
C esse æternam, de reliquo magna ex parte mortalem.

14. *Cynici* ab immunditia impudentiæ nuncupati. Contra humanam enim verecundiam in propatulo coire cum conjugibus eis mos erat : censentes licitum honestumque esse palam cum uxore concumbere, quia conjugium justum est, publice id prædicantes agendum, ut canes in vicis, vel plateis. Unde et a *canibus*, quarum vitam imitabantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt.

15. *Epicurei* dicti ab *Epicuro,* quodam philosopho amatore vanitatis, non sapientiæ, quem etiam ipsi philosophi *porcum* nominaverunt, [i] quia se volutans in cœno carnali, voluptatem corporis summum bo-

vero : *Alia, descendente ad inferos Christo, credidisse incredulos, et omnes inde existimat liberatos.*

[a] *Aliæ nudis pedibus.* Non quod id nefas sit, sed quia ipsi nefas aliter ambulare putent.

CAP. VI. — [b] *Nomen philosoph.* Ex Aug., VIII de Civit., cap. 2; et Cic., Tuscul. V.

[c] *Iidem autem phil. tripl.* Aug., ibid.

[d] *Habentes quidam nomina...* ACADEMICI. Verba Tertull. in Apologet.

[e] *Quam Pœcilenstoan.* Ita veteres libri; *Pisianaction,* Impressi. Et quidem utroque modo constat eam porticum appellatam. Laert. in Zenon. : Ἀνακάμπτων δὲ ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ, τῇ καὶ πεισιανακτείῳ καλουμένῃ, ἀπὸ δὲ τῆς γραφῆς τῆς Πολιγνότου ποικίλῃ, etc. Nisi πλησιανακτείῳ, ex Plut., in Cimone, mavis, cujus verba sunt : Καὶ διὰ τοῦτό φασιν ἐν πλησιανακτείῳ τότε καλουμένῃ, ποικίλη δὲ ἦν στοὰ, etc.

D [f] *Arcesilaus Cyrenaicus.* Vel quod voluptati deditus, vel quod Cryenen navigarit, ibique Demetrium adolescentem perdite adamarit. Nam constat Prytaneum fuisse. Vid. Laert.

[g] *Cujus sectator fuit Democritus* Non Arcesilai, quem constat Democrito longe posteriorem fuisse, sed sectæ, vel opinionis. Ergo τὸ FUIT, *fuerat* interpretare.

[h] *Cynici ab immunditia impudentiæ. Impudenti,* Anton. Augustinus.

[i] *Quia se volutans.* Aug. in Ps. LXXIII. In excusis Venetiis, anno 1493: *Et forte qui dicit :* CUM MORTUUS FUERO, NIHIL ERO, *et litteras didicit, et ab Epicuro didicit, hoc nescio quo deliro philosopho, vel potius amatore vanitatis, non sapientiæ, quem ipsi etiam philosophi porcum nominaverunt, quia voluptatem corporis summum bonum dixit.* Horatius :

Cum ridere volens Epicuri de grege porcum.

num asseruit, qui etiam dixit nulla providentia divina instructum esse aut regi mundum.

16. Sed originem rerum atomis, id est, insecabilibus ac solidis corporibus assignavit, quorum fortuitis concursionibus universa nascantur et nata sint. Asseruit autem Deum nihil agere, omnia constare corporibus, animam nihil aliud esse quam corpus. Unde et dixit : *Non ero postea quam mortuus fuero.*

17. *Gymnosophistæ* nudi per opacas Indiæ solitudines perhibentur philosophari, adhibentes tantum genitalibus termina ; [a] *gymnasium* enim eo dictum est, quod juvenes nudi exercentur in campo, ubi pudenda sola tantum operiunt, hi et a generando se cohibent.

18. *Theologi* autem idem sunt, qui et *Physici* : dicti autem *Theologi*, quoniam in scriptis suis de Deo dixerunt ; quorum varia constat opinio, quid Deus esset, dum quærerent. Quidam enim corporeo sensu hunc mundum visibilem ex quatuor elementis Deum esse dixerunt, **364** ut Dionysius Stoicus. Alii vero spiritualiter intellexerunt mentem esse Deum, ut Thales Milesius.

19. Quidam animum in omnibus commeantem, et [b] lucidum, ut Pythagoras. Quidam Deum sine tempore incommutabilem, ut Plato. Quidam mentem solutam, ut Cicero. Quidam, et spiritum, et mentem ut Maro. [c] Inventum enim solummodo Deum non, ut invenerunt, exposuerunt, quia evanuerunt in cogitationibus suis ; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.

20. Platonici quidem Deum curatorem, et arbitrum, et judicem asserunt. Epicurei otiosum et [d] inexercitatum. De mundo autem Platonici affirmant incorporalem, Spoici corporalem, Epicurus ex atomis, Pythagoras ex numeris, Heraclitus ex igne.

21. Unde et Varro ignem mundi animum dicit, proinde quod in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis. Quam vanissime : *Qui cum est*, inquit, *in nobis, ipsi sumus*; *cum exit*, *emorimur*. Ergo et [e] ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur.

22. Hi [f] philosophorum errores etiam apud Ecclesiam induxerunt hæreses. Inde αἰῶνες, et formæ, nescio quæ, inde apud Arium Trinitas nominis, et apud Valentinum [g] Platonicus furor.

365 23. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, a Stoicis enim venerat ; et ut anima interire dica-

A tur, Epicurus observatur; et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur; et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est; et ubi quid de igneo Deo legitur, Heraclitus intervenit. Eadem materia apud hæreticos et philosophos volutatur, iidem retractatus implicantur.

CAPUT VII.

De poetis.

1. Poetæ unde sint dicti, sic ait Tranquillus : « Cum primum homines, exuta feritate, rationem vitæ habere cœpissent, seque ac Deos suos nosse, cultum modicum ac sermonem necessarium commenti sibi utriusque magnificentiam ad religionem deorum suorum excogitaverunt.

B 2. Igitur, ut templa illis domibus pulchriora, et simulacra corporibus ampliora faciebant, ita eloquio, etiam quasi augustiore honorandos putaverunt, laudesque eorum, et verbis illustrioribus, et jucundioribus numeris extulerunt. » Id genus, quia forma quadam efficitur, quæ *poesis* dicitur, *poema* vocitatum est, ejusque fictores *poetæ*.

366 3. *Vates* a *vi mentis* appellatos, Varro auctor est; vel a *viendis carminibus*, id est, *flectendis*, hoc est, *modulandis ;* et proinde *poetæ* Latine vates olim, et scripta eorum *vaticinia* dicebantur, quod vi quadam et quasi vesania in scribendo commoverentur, vel quod modis verba connecterent; *viere* enim antiquis pro *vincire* ponebant. Etiam per furorem divini eodem erant nomine, quia et ipsi quoque pleraque

C versibus efferebant.

4. *Lyrici* poetæ ἀπὸ τοῦ λυρεῖν, id est a *varietate carminum*. Unde, et lyra dicta.

5. *Tragici* dicti, quod initio canentibus præmium erat *hircus*, quem Græci τράγον vocant. Unde et Horatius :

Carmine, qui tragico vilem certavit ob hircum.

Jam dehinc sequentes tragici multum honorem adepti sunt, excellentes in argumentis fabularum ad veritatis imaginem fictis.

6. *Comici* appellati, sive a loco, quia circum pagos agebant, quos Græci κώμας vocant, sive a comessatione. Solebant enim post cibum homines ad eos audiendos venire. Sed comici privatorum hominum prædicant acta, Tragici vero res publicas, et regum historias ; item tragicorum argumenta ex re-

D bus luctuosis sunt, comicorum ex rebus lætis.

[a] *Gymnasium.* Idem, inf., lib. VIII, cap. 17.

[b] *Commeantem et lucidum.* Cic., I de Nat. deor. *Nam Pythagoras qui censuit Deum animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem.* Et Minutius in Octavio ; *Pythagoræ Deus est animus per universam naturam rerum commeans et intentus.* LUCIDUM fortasse appellavit, quia apud Ciceronem non *intentum*, sed *nitentem* legerat.

[c] *Inventum enim solummodo.* Tertull., in Apologet. : *Inventum enim solummodo Deum non ut invenerunt, disputaverunt.* Isid., *exposuerunt.* Vulg., *glorificaverunt*, δόξα enim et gloria est et opinio.

[d] *Et inexercitatum.* Tertull., *inexercitum.*

[e] *Ignis cum de mundo.* Id est, *cælo*, ut sup. lib. III, cap. 63.

[f] *Hi philosophorum errores.* Omnia, usque ad finem, ex Tertull. Præscript. ex quo aliqua correximus, non repugnantibus libris Ms.

[g] *Platonicus furor.* Non discessimus a veteribus lib. quorum magnus hoc loco consensus. Chacon ita ex Tertull. : *Inde Æon. e. f. n. q. et trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat.* Nos vero *nominis* retinuimus. Nam quamvis utrumque in Valentinum cadat, quia tria hominum genera induxit, πνευματικὸν, ψυχικὸν, καὶ σαρκικὸν, ut est in lib. contra Valentinianos, tamen si Arium cum Valentino copulavit Isidorus, Æonem primum trinomium fuisse suspicemur. Ita namque eod. in libro Præscript. : *Sed et cum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur, apud quem Æon ille nescio qui, novi et non unius nominis, generat e sua charitate sensum et veritatem,* etc.

7. [a] Duo sunt autem genera comicorum, id est, veteres et novi. **367** *Veteres*, qui et joco ridiculares exstiterunt, ut Plautus, Actius, Terentius. *Novi*, qui et *Satyrici* a quibus generaliter vitia carpuntur, ut Flaccus, Persius, Juvenalis, et alii; hi enim universorum delicta corripiunt; nec vetabatur eis pessimum quemque desciibere, nec cujuslibet peccata moresque reprehendere. Unde et nudi pinguntur, eo quod per eos vitia singula denudentur.

8. [b] *Satyrici* autem dicti, sive quod pleni sint omni facundia, sive a *saturitate*, et *copia*, de pluribus enim simul rebus loquuntur; seu ab illa lance quæ referta diversis frugum vel pomorum generibus ad templa gentilium solebat deferri, aut a *Satyris* nomen tractum, qui inulta habent ea quæ per vinolentiam dicuntur.

9. [c] Quidam autem poetæ *theologi* dicti sunt, quoniam de diis carmina faciebant.

10. [d] Officium autem poetæ in eo est, ut ea quæ vere gesta sunt in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa transducat. [e] Unde et Lucanus ideo in numero poetarum non ponitur, quia videtur historiam composuisse, non poema.

11. [f] Apud poetas autem tres characteres sunt dicendi: unus in quo tantum poeta loquitur, ut est in libris Virgilii Georgicorum. Alius dramaticus, in quo nusquam poeta loquitur, ut est in comœdiis et tragœdiis. Tertius mistus, ut est in Æneide. Nam poeta illic et introductæ personæ loquuntur.

CAPUT VIII.

De sibyllis.

1. *Sibyllæ* generaliter dicuntur omnes feminæ vates lingua Græca. Nam [g] Σιὸς Æolico sermone *Deus*, βουλὴν Græci *mentem* nuncupant, **368** quasi *Dei mentem*. Proinde igitur, quia divinam voluntatem hominibus interpretari solebant, *Sibyllæ* nominatæ sunt.

2. Sicut enim omnis vir prophetans, vel *vates* dicitur, vel *propheta* ita omnis femina prophetans *Sibylla* vocatur. Quod nomen ex officio, non ex proprietate vocabuli est.

3. Decem autem Sybillæ a doctissimis auctoribus traduntur fuisse. Quarum prima de Persis fuit. Secunda Lybissa. Tertia Delphica in templo Delphici Apollinis genita, [h] quæ ante Trojana bella vaticinata est, cujus plurimos versus operi suo Homerus inseruit.

4. Quarta Cimmeria in Italia. Quinta Erythræa nomine [i] Herophyla in Babylone orta, quæ Græcis Ilium petentibus vaticinata est perituram esse Trojam, et Homerum mendacia scripturum. Dicta autem Erythræa, quia in eadem Insula ejus inventa sunt carmina. [j] Sexta Samia, quæ Phemonoe dicta est a Samo Insula, unde fuit cognominata.

5. Septima Cumana nomine Amalthæa, quæ novem libros attulit Tarquinio Prisco, [k] in quibus erant decreta Romana conscripta. Ipsa est et Cumæa, de qua Virgilius:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.

369 Dicta autem Cumana a civitate Cumis, quæ est in Campania, cujus sepulchrum in Sicilia adhuc manet.

6. Octava Hellespontia in agro Trojano nata, quæ scribitur Solonis, et Cyri fuisse temporibus. Nona gria, quæ vaticinata est Ancyræ. Decima Tyburtina Phynomine Albunea.

7. Quarum omnium carmina efferuntur, in quibus de Deo et de Christo, et gentibus multa scripsisse manifestissime comprobantur, celebrior autem inter cæteras ac nobilior Erythræa perhibetur.

CAPUT IX.

De magis.

1. Magorum [l] primus Zoroastes rex Bactrianorum, quem Ninus rex Assyriorum prælio interfecit, de [m] quo Aristoteles scribit quod vicies centum millia versuum ab ipso condita indiciis voluminum ejus declarentur.

2. Hanc artem multa post sæcula Democritus ampliavit, quando et Hyppocrates medicinæ disciplina effloruit. Apud Assyrios autem magicæ artes copiosæ sunt, testante Lucano:

....quis noscere fibra
Fata queat, quis prodat aves, quis fulgura cœli
Servet et Assyria scrutetur sidera cura.

3. Itaque hæc vanitas magicarum artium [n] ex tradi-

Cap. VII.—[a] *Duo sunt autem genera comicor.* Successisse poetas satyricos in locum veteris comœdiæ, cujus licentia lege compressa sit, notum ex Horatio; sed aut hos novos comicos, aut Plautum et Terentium veteres dictos, aut Attium, vel Actium comicum fuisse, quis credat? Neque mihi dubium quin aut hæc aliena, aut valde depravata sint.

[b] *Satyrici autem dict.* Vid. quæ sub., lib. v, de Leg. Satyr.

[c] *Quidam autem poetæ.* Aug., lib. xviii de Civit., cap. 14.

[d] *Officium autem poetæ.* Verba Lact., lib. i, c. 11.

[e] *Unde et Lucan.* E Serv., Æn. v, ad vers. *Matre dea monstr. viam.*

[f] *Apud poetas.* Ex eodem, Eclog. iii.

Cap. VIII.—[g] Σιὸς. Ex Lact., lib. i, cap. 6, et Serv., Æn. iii.

[h] *Quæ ante Troj.* E Solin., cap. 8.

[i] *Herophyla.* Vel Heriphile. Sed magna omnino in Sibyllar nominibus confusio. Nam Demophilen., Amaltheam, Cumanamque easdem cum Herophila facit, ex Varrone, Lactantius. Vid. Suid. et Viu. ad lib. de Civit.

[j] *Samia quæ Phemonoe.* Samia a Suida, ex Eratosthene, Phyto vocatur. Phemonoe vero Delphica fuisse videtur. Pausan., in Phocaic., de Delphico oraculo. Μεγίστη δὲ παρὰ πλείστων εἰς Φημονόην δόξα ἐστὶ ὡς πρόμαντις γένοιτο ἡ Φημονόη τοῦ θεοῦ, πρώτη τὸ ἑξάμετρον ᾖσε. Et Strab. lib. ix: Πρώτην δὲ Φημονόην φασὶ γενέσθαι πυθίαν. Lucamus quoque Phemonoen Delphis facit Appio responsa dantem.

[k] *In quibus erant decreta.* E Serv., Æn. vi ad vers. *Hic ego namque tuas sortes.* Sed *remedia*, non *decreta*, apud Serv. *Secreta* volebat Chacon.

Cap. IX.—[l] *Magor primus.* August. de Civit., cap. 14.

[m] *De quo arist.* Ex Plin., lib. xxx, cap. 1. Sed Plinius Hermippum, non Aristotelem, citare videtur. Lapsus in eo quod Plinii verba de Aristotele non præcedentibus (ut debuit,) sed subsequentibus, attexuit Isidorus.

[n] *Ex traditione angelorum malorum* Ex Lact., lib. ii, cap. 16. Et Tertull., in Apolog.: *Eadem officia dependunt, et qui astrologos, et auspices, et augures, et magos de Cæsarum capite consultant, quas artes, ut ab angelis desertoribus proditas, et a Deo interdictas, ne causis quidem suis adhibent Christiani.*

tione angelorum malorum in toto terrarum orbe plurimis sæculis valuit, per quamdam scientiam futurorum, et infernorum evocationes. Eorum inventa sunt aruspicia, augurationes, et ipsa quæ dicuntur oracula, et necromantia.

4. Nec mirum de magorum præstigiis, quorum in tantum prodiere maleficiorum artes, ut etiam Moysi simillimis signis resisterent, vertentes virgas in dracones, aquas in sanguinem.

370 5. [a] Fertur et quædam maga famosissima Circe, quæ socios Ulyssis mutavit in bestias. Legitur et de sacrificio, quod Arcades deo suo Lycæo immolabant, ex quo quicumque sumerent, in bestiarum formas convertebantur.

6. Hinc apparet, non esse in totum dubium quod [b] nobilis ille poeta scripsit de quadam femina quæ magicis artibus excellebat :

Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit, ast aliis duras immittere curas ;
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet manes, mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.

7. Quid plura, si [c] credere fas est, de Pythonissa, ut prophetæ Samuelis animam de inferni abditis evocaret, et vivorum præsentaret conspectibus, si tamen nimam prophetæ fuisse credamus, et non aliquam phantasmaticam illusionem Satanæ fallacia factam ?

8. [d] Prudentius quoque de Mercurio sic ait :

Traditur exstinctas, sumptæ moderamine virgæ,
In lucem revocasse animas...
Ast alias damnasse neci...

Et post paululum adjecit :

Murmure nam magico tenues excire figuras,
Atque sepulcrales scite incantare favillas.
Vita itidem spoliare alios ars noxia novit.

9. [e] *Magi* sunt qui vulgo *malefici* ob facinorum magnitudinem nuncupantur. Hi et elementa concutiunt, turbant mentes hominum, ac sine ullo veneni haustu violentia tantum carminis interimunt.

10. Unde et Lucanus :

Mens hausti nulla sanie polluta veneni
[f] Incantata perit.

Dæmonibus enim accitis, [g] audent ventilare, ut quisque suos perimat malis artibus inimicos. Hi [h] etiam sanguine utuntur, et victimis, et sæpe contingunt, corpora mortuorum.

371 11. *Necromantii* sunt, quorum præcantationibus videntur resuscitati mortui divinare, et ad interrogata respondere. Νεκρός enim Græce *mortuus*, μαντεία *divinatio* nuncupatur, [i] ad quos sciscitandos cadaveri sanguis adjicitur; nam amare dæmones sanguinem dicunt; ideoque, quoties necromantia fit, cruor aqua miscetur, ut colore sanguinis facilius provocentur.

12. *Hydromantii* ab *aqua* dicti.[j] Est enim hydromantia in aquæ inspectione umbras dæmonum evocare, et imagines vel ludificationes eorum videre, ibique ab eis aliqua audire, ubi adhibito sanguine [k] etiam inferos perhibentur sciscitari.

13. Quod genus divinationis a [l] Persis dicitur allatum. Varro dicit divinationis quatuor esse genera, terram, aquam, aerem, ignem. Hinc geomantiam, hydromantiam, aeromantiam, pyromantiam.

14. *Divini* dicti, quasi *Deo pleni ;* divinitate enim se plenos assimilant, et astutia quadam fraudulenta hominibus futura conjectant.

Duo sunt autem genera divinationis, ars et furor.

15. [m] *Incantatores* dicti sunt qui artem verbis peragunt.

16. *Arioli* vocati, propter quod circa aras idolorum nefarias preces emittunt, **372** et funesta sacrificia offerunt, iisque celebritatibus dæmonum responsa accipiunt.

17. [n] *Aruspices* nuncupati, quasi horarum inspectores (dies enim, et horas in agendis negotiis operibusque custodiunt, et quid per singula tempora observare debeat homo intendunt). Hi etiam exta pecudum inspiciunt, et ex eis futura prædicunt.

18. *Augures* sunt qui volatus avium et voces intendunt, aliaque signa rerum vel observationes improvisas hominibus occurrentes ; iidem et *auspices*. [o] Nam auspicia sunt, quæ iter facientes observant.

19. Dicta sunt autem *auspicia ;* quasi *avium aspicia ;* et *auguria,* quasi *avium garria,* hoc est, avium voces et linguæ, Item [p] *augurium,* quasi *avigerium,* quod aves gerunt.

20. Duo sunt autem genera auspiciorum : unum

[a] *Fertur et quæd.... converteb.* Ex Augustin., XVIII de Civit., cap. 17.

[b] *Nobilis ille poeta.* Ejusdem.

[c] *Si credere fas est.* Problema a nostris theologis multum vexatum. Vid. Hieron., Is. VII; Cyrill., lib. VI de Adorat.; Aug., ad Simplician. et D. Thom., non uno in loco.

[d] *Prudentius quoque.* Lib. contra Symmach.

[e] *Magi sunt, qui vulgo malef.* Verba Hieronymi, Daniel II. Eadem Augustin., XXI de Civit., cap. 9, et Lact., lib. II, cap. 17.

[f] *Incantata perit.* — *Excantata* apud Lucan. Horatius quoque :

Quæ sidera excantata voce Thessala, Lunamque
Cœlo deripit.

[g] *Audent ventilare.* Etiam Quintilianus præstigiatores ventilatores vocat.

[h] *Hi etiam sang.... mortuorum.* Ex Hieron., Dan.

[i] *Ad quos suscitand.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Præterea jacet exan.*

[j] *Est enim hydrom.* Ex Aug. VII de Civit., cap. ultim.

[k] *Etiam inferos perhib. sciscit.* Ex eodem.

[l] *A Persis allatum. Varro dicit divinationis,* etc. Secuti sumus Augustinum, non veteres libros, quorum hæc scriptura : *A Persis fertur allatum. Varro dicit divinationis,* etc. Illud enim ex Augustino constat, hoc de Varrone non audemus affirmare. Forma autem per infinita verba loquendi frequens Isidoro, ut antea annotavimus.

[m] *Incantatores.* Ex Hieron., Dan. II

[n] *Aruspices.* Donat. in Phorm. : *Aruspices harugarum inspectores,* id est, *hostiar.* Ergo verba illa, *Dies enim et horas intendunt*, e margine ascita credimus. Cum Isidorus scripsisset : *Aruspices harugarum* (vel *haruigarum,* ex Festo) *inspectores. Hi exta inspic.*, etc.

[o] *Nam auspicia sunt, quæ inter facientes observ.* Horat. :

....cui si vitiosa libido
Fecerit auspicium, cras ferramenta Theanum
Tolletis fabri....

Sed exemplor. plena sunt omnia.

[p] AUGURIUM q. AVIGERIUM. Serv., Æn. V.

ad oculos, alterum ad aures pertinens. Ad oculos, A scilicet, volatus; ad aures, vox avium.

21. [a] *Pythones* a *Pythio* Apolline dicti, quod is auctor fuerit divinandi.

22. *Astrologi* dicti, eo quod in as tris augurantur.

23. [b] *Genethliaci* appellati propter *natalium considerationes* dierum. Geneses enim hominum per duodecim cœli signa describunt, siderumque cursu nascentium mores, actus et ventus prædicere conantur, id est, quis quali signo fuerit natus, aut quem effectum habeat vitæ, qui nascitur.

24. Hi sunt qui vulgo *mathematici* vocantur; cujus superstitionis genus **373** *constellationes* Latini vocant, id est, notationes siderum, quomodo se habeant cum quisque nascitur.

25. Primum autem [c] iidem stellarum interpretes B *magi* nuncupabantur, sicut de his legitur qui in Evangelio natum Christum annuntiaverunt; postea hoc nomine soli *mathematici*.

26 [d] Cujus artis scientia usque ad Evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicujus de cœlo interpretaretur.

27. *Horoscopi* dicti, quod horas nativitatis hominum speculantur dissimili, et diverso fato.

28. *Sortilegi* sunt qui sub nomine fictæ religionis per quasdam, quas sanctorum sortes vocant, divinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt.

29. [e] *Salisatores* vocati sunt, quia dum eis membrorum quæcunque partes salierint, aliquid sibi exinde prosperum seu triste significare prædicunt. C

30. [f] Ad hæc omnia pertinent et ligaturæ exsecrabilium remediorum quæ ars medicorum condemnat, [g] sive in præcantationibus, sive in characteribus, vel in quibuscunque rebus suspendendis atque ligandis.

374 31. In quibus omnibus ars dæmonum est ex quadam pestifera societate hominum, et angelorum malorum exorta. Unde cuncta vitanda sunt a Christiano, et omni penitus exsecratione repudianda atque damnanda.

32. *Auguria* autem avium Phryges primi invenerunt

33. *Præstigium* vero Mercurius primus dicitur invenisse. Dictum autem *præstigium*, quod *præstingat* aciem oculorum.

34. *Aruspicinæ* artem primus Etruscis tradidisse dicitur [h] quidam Tages. Hic ex [i] oris aruspicinam D dictavit, et postea non apparuit.

35. Nam dicitur fabulose, arante quodam rustico, subito hunc ex glebis exsiluisse, et aruspicinam dictasse, qua die et mortuus est. Quos libros Romani ex Etrusca lingua in propriam mutaverunt.

CAPUT X.

De paganis.

1. *Pagani* [j] ex *pagis* Atheniensium dicti ubi exorti sunt. Ibi enim in locis agrestibus **375** et pagis gentiles lucos idolaque statuerunt, et a tali initio vocabulum *pagani* sortiti sunt.

2. *Gentiles* sunt qui sine lege sunt, et nondum crediderunt. Dicti autem *gentiles*, quia ita sunt ut fuerunt *geniti*, id est, sicut in carne descenderunt sub peccato, scilicet, idolis servientes, et necdum regenerati.

3. Proinde *gentiles* primitus nuncupantur : ipsi dicuntur Græce *ethnici* ; ETHNICI enim ex Græco in Latinum interpretantur *gentiles* ἔθνος enim Græce *gens* dicitur.

4. Post fidem autem non debent vocari *gentes*, sive *gentiles*, hi qui ex gentibus credunt; sicut post fidem dici jam non potest Judæus, testante Paulo apostolo, et dicente jam Christianis : *Quoniam cum gentes essetis*, hoc est, infideles.

5. *Apostatæ* dicuntur qui, post baptismum Christi susceptum ad idolorum, cultum et sacrificiorum contaminationes revertuntur. Est autem nomen Græcum.

CAPUT XI.

De diis gentium.

1. Quos pagani deos asserunt, homines olim fuisse produntur, et pro uniuscujusque vita vel meritis, coli apud suos post mortem cœperunt, **376** ut [k] apud Ægyptum Isis, apud Cretam Jovis, [l] apud Mauros Juba, apud Latinos Faunus, apud Romanos Quirinus.

2. Eodem quoque modo, apud Athenas Minerva, apud Samum Juno, apud Paphos Venus, apud Lemnos Vulcanus, apud Naxos Liber, apud Delphos Apollo; in quorum etiam laudibus accesserunt poetæ, et, compositis carminibus, in cœlum eos sustulerunt.

3. Nam quarumdam adinventiones artium cultum peperisse dicuntur, ut Æsculapio medicina, Vulcano fabrica. [m] Ab actibus autem vocantur, ut *Mercurius* quod *mercibus* præest; *Liber* a *libertate*.

4. Fuerunt etiam et quidam viri fortes, aut urbium conditores, quibus mortuis, homines qui eos dilexerunt [n] simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium, sed paulatim hunc errorem, persuadentibus dæmonibus, ita in posteris constat irrepsisse, ut quos illi pro sola nominis memoria honoraverunt successores deos existimarent, atque colerent.

[a] *Pythones*. Al., *Pythonisse*.

[b] *Genethliaci*. Aug. II de Doctr. Chr., cap. 21, et Hier., Dan. II.

[c] *Iidem stellar. interp*. Ex Tertull., de Idololat.

[d] *Cujus artis scient*. Ex eodem.

[e] *Salisatores*. Al., *Salitores*. Gloss., *Salisatio*, παλμός. Exstat libellus Melampodis Ægyptii περὶ παλμῶν. Vid. Justin, Martyr., in Respons. ad Orthodox., interrog. 19. Male Cœlius et vives *Saliatores* vocant.

[f] *Ad hæc omnia pertinent*. Ex Augustin., II de Doctr. Christ., cap. 20.

[g] *Sive in præcant., sive in char*. Vid. D. Thom. III cont. Gent., cap. 105.

[h] *Quidam Tages*. Ex Cic., II, de Divin. Columel :

Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli.
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

[i] *Ex oris*. Forte, *exarans*, vel *ex arvis*.

CAP. X. — [j] *Pagani dicti*. Athenas in pagos divisas ostendunt pagorum ipsor, nomina, Areopagus, Cronapagus et alia. Sed melius Festus : PAGANI *dicti* a PAGIS, PAGI *dici a* FONTIBUS, *quod eadem aqua uterentur, nam* παγαὶ *lingua Dorica* FONTES.

CAP. XI. — [k] *Apud Ægypt. Is*. Ex Lact., I, cap, 15.

[l] *Apud Mauros Juba*. Qui in captivitate ex Barbaro doctissimus factus scripsit historiam. Minutius Fel., in Octav. Appian. et Plutarch.

[m] *Ab actibus*. Serv. Æn. IV, advers. *Sacra Jovi Stig*.

[n] *Simulacra finx*. Ex Lact.

5. Simulacrorum usus exortus est cum ex desiderio mortuorum constituerentur imagines, vel effigies, tanquam in cœlum receptis, pro quibus se in terris dæmones colendos supposuerunt, et sibi sacrificari a deceptis, et perditis persuaserunt.

6. Simulacra autem a *similitudine* nuncupata, eo quod manu artificis ex lapide aliave materia eorum vultus imitantur in quorum honorem finguntur. Ergo simulacra, vel pro eo, quod sunt *similia*, vel pro eo, quod *simulata*, atque conficta, unde et falsa sunt.

7. **377** Et notandum quod [a] Latinus sermo sit in Hebræis. Apud eos enim IDOLUM, sive SIMULACRUM *selem* dicitur. Judæi dicunt, quod Ismael primus simulacrum luto fecerit.

8. Gentiles autem primum [b] Prometheum simulacra hominum de luto finxisse perhibent, ab eoque natam esse artem simulacra et statuas fingendi. Unde, et poetæ ab eo homines primum factos esse confingunt figurate propter effigies.

9. Apud Græcos autem [c] Cecrops sub quo primum in arce oliva orta est, et Atheniensium urbs [d] ex Minervæ appellatione nomen sortita est.

10. Hic primus omnium Jovem appellavit, simulacra reperit, aras statuit, victimas immolavit, nequaquam istius modi rebus in Græcia unquam visis.

11. IDOLOLATRIA *idolorum servitus*, sive *cultura* interpretatur. Nam λατρεία Græce, Latine *servitus* dicitur, [e] quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur.

12. Hanc sicut impia superbia, sive hominum, sive dæmonum, sibi exhiberi, vel jubet, vel cupit, ita pia humilitas, vel hominum, vel angelorum sanctorum, sibi oblatam recusat, et cui debetur ostendit.

13. Idolum autem est simulacrum quod humana effigie factum **378** et consecratum est, juxta vocabuli interpretationem, [f] εἶδος enim Græce *formam* sonat, ab eo per diminutionem *idolum* deductum, æque apud nos *formulam* facit.

14. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria omnis circa idolum famulatus et servitus. Quidam vero Latini ignorantes Græce imperite dicunt idolum ex *dolo* sumpsisse nomen, quod diabolus creaturæ cultum divini nominis invexit.

15. [g] *Dæmonas* a Græcis dictos, aiunt, quasi δαήμονας, id est, *peritos* ac *rerum scios*. Præsciunt enim futura multa, unde et solent responsa aliqua dare.

16. [h] Inest enim illis cognitio rerum plusquam infirmitati humanæ, partim subtilioris sensus acumine, partim experientia longissimæ vitæ, partim per Dei jussum, angelica revelatione, hi corporum aereorum natura vigent.

17. [i] Ante transgressionem quidem cœlestia corpora gerebant. Lapsi vero in aeream qualitatem conversi sunt, nec aeris illius puriora spatia, sed ista caliginosa tenere permissi sunt, qui eis quasi carcer est, usque ad tempus judicii. Hi sunt prævaricatores angeli, quorum princeps diabolus est.

18. [j] *Diabolus* Hebraice dicitur *deorsum fluens*, quia quietus in cœli culmine stare contempsit, sed superbiæ pondere deorsum corruens cecidit, Græce vero DIABOLUS *criminator* vocatur, vel quod crimina in quæ ipse inlicit ad Deum referat, vel quia electorum innocentiam criminibus fictis accuset; unde et in Apocalypsi voce angelica dicitur : *Projectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos in conspectu Dei nostri die, ac nocte.*

19. SATANAS in Latinum sonat *adversarius*, sive *transgressor;* **379** ipse enim est adversarius, qui est veritatis inimicus, et semper sanctorum virtutibus contraire nititur; ipse et transgressor, quia prævaricator effectus in veritate qua conditus est non stetit; idem, et tentator, quia tentandam justorum innocentiam postulat, sicut in Job scribitur.

20. *Antichristus* appellatur, quia *contra Christum* venturus est. Non quomodo quidam simplices intelligunt, *Antichristum* ideo dictum, quod *ante Christum* venturus sit, id est, post eum veniat Christus; non sic, sed Antichristus Græce dicitur, quod est Latine contrarius Christo; ἀντὶ enim Græce in Latinum *contra* significat.

21. Christum enim se mentietur, dum venerit, et contra eum dimicabit, et adversabitur sacramentis Christi, ut veritatis ejus Evangelium solvat.

22. Nam et templum Hierosolymis reparare, et omnes veteris legis cæremonias restaurare tentabit; [k] sed et ille Antichristus est qui negat esse Deum Christum, contrarius enim Christo est; omnes enim qui exeunt de Ecclesia, et ab unitate fidei præciduntur, et ipsi Antichristi sunt.

23. *Bel*, idolum Babylonium est, quod interpretatur *vetus;* fuit enim hic Belus pater Nini primus rex Assyriorum, quem quidam *Saturnum* appellant, [l] quod nomen et apud Assyrios, et apud Afros postea cultum est, [m] unde et lingua Punica *Bal* DEUS dicitur. **380** Apud Assyrios autem *Bel* vocatur, quadam sacrorum suorum ratione, et *Saturnus*, et *Sol*.

24. *Beelphegor* interpretatur simulacrum ignominiæ; idolum [n] enim fuit Moab, cognomento Baal, super

[a] *Latinus sermo sit in Heb.* Est עלם *zelem*, imago, vel simulacrum.

[b] *Prometheus simul.* Ex Lact., lib. II, cap. 10.

[c] *Cecrops sub quo.* Integer locus ex Euseb. Chron.

[d] *Ex Minervæ appell.* Nam Minerva, Ἀθήνη.

[e] *Quæ quantum ad relig.* Alioquin in λατρεία et λατρεύειν latior serviendi significatio.

[f] Εἶδος *enim Græc.* Ex Tertull., de Idol.

[g] *Dæmones.* Ex Lact., II, cap. 14, et Serv., Æn. III.

[h] *Inest enim illis cognit.* Ex August., II de Gen. ad litt., cap. 17.

[i] *Ante transg.* Ex eodem lib. III, cap. 10.

[j] *Diabol. Hebrai.* Καταῤῥέων. Ex Hieronym., ad Ephes. VI.

[k] *Sed et ille Antichrist.* Ex Tertull. Præscript.

[l] *Quod nomen apud Assyr.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Qua Belus, et omnes a Belo.*

[m] *Unde et ling. Pun.* Ex Hieronym., in Ezech. XXIII : *Idolum* BAAL, *sive* BEL, *et ut apertius dicam* BELIS. *Assyriorum religio est consecrata a Nino, Belis filio, in honorem patris, quem cum Saturno eumdem facit.* Is. XLVI.

[n] *Idolum fuit Moabitar.* Ex eodem lib. de locis Hebr., in voce *Fogor*, et Os. IX; et Serv., Georg. IV, ad vers. *Hellespontiaci serv. tut. P.*

montem Phegor, quem Latini Priapum vocant, deum A hortorum.

25. Fuit enim de Lampsaco civitate Hellesponti, de qua pulsus est, et propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum suorum eum Græci transtulerunt, et in numen sacraverunt hortorum, unde et dicitur præesse hortis propter eorum fecunditatem.

26. [a] *Beelzebub* idolum fuit Accaron, quod interpretatur *vir muscarum;* Zebub enim *musca* vocatur. Spurcissimum igitur idolum ideo vir muscarum vocatur, propter sordes idololatriæ, sive propter immunditiam.

Belial...

27. [b] *Behemoth* ex Hebræa voce in Latinam linguam *animal* sonat, propter quod de excelsis ad terrena cecidit, et pro merito suo ut animal brutum effectus sit. B Ipse est et *Leviathan*, id est, serpens de aquis, quia in hujus sæculi mari volubili versatur astutia.

28. [c] *Leviathan* autem interpretatur *additamentum eorum*, quorum, scilicet, **381** nisi hominum, quibus in paradiso semel culpam prævaricationis intulit, et hanc usque ad æternam mortem quotidie persuadendo adjicit, vel extendit.

29. [d] Quædam autem nomina deorum suorum gentiles per vanas fabulas ad rationes physicas conantur traducere, eaque in causis elementorum composita esse interpretantur, sed hoc a poetis totum fictum est, ut deos suos ornarent aliquibus figuris, quos perditos ac decoris infamia plenos fuisse historiæ confitentur; omnino enim fingendi locus vacat, ubi veritas cessat.

30. *Saturnus* origo deorum, et totius posteritatis a C paganis designatur, [e] hunc Latini a *satu* appellatum ferunt, quasi ad ipsum *satio* omnium pertineat rerum, vel a temporis longitudine, quod *saturetur* annis.

31. [f] Unde eum Græci Κρόνος nomen habere dicunt, quasi Χρόνος, id est, *tempus*, quod filios suos fertur devorasse, hoc est, annos quos tempus produxerit in se revolvit, [g] vel eo quod semina unde oriuntur iterum redeunt.

32. Hunc Cœli patris abscidisse genitalia dicunt quia nihil in cœlo de seminibus nascitur. Falcem tenet, inquiunt, propter agriculturam significandam, vel propter annos et tempora quod in se redeant, vel propter sapientiam quod intus acuta sit.

33. In aliquibus autem civitatibus Saturno liberos suos gentiles immolabant, quod Saturnum poetæ li- D beros suos devorasse solitum tradiderunt.

382 34. *Jovis* fertur a *juvando* dictus, et *Jupiter* quasi *juvans pater*, hoc est, omnibus præstans. Hunc et privato titulo *Jovem optimum* dixerunt, dum fuisset incestus in suis, impudicus in extraneis.

35. Quem modo taurum fingunt propter Europæ raptum, fuit enim in navi cujus insigne erat taurus; [h] modo Danaes per imbrem aureum appetiisse concubitum, ubi intelligitur pudicitiam mulieris ab auro fuisse corruptam; modo in similitudinem aquilæ, propter quod puerum ad stuprum rapuerit; modo serpentem, quia reptaverit, et cygnum, quia cantaverit.

36. Et ideo non figuræ istæ sunt, sed plane de veritate scelera, unde turpe erat tales deos credi, quales homines esse non debeant.

37. [i] *Janum* dicunt, quasi mundi, vel cœli, vel mensium *januam*: duas Jani facies faciunt, propter Orientem et Occidentem. Cum vero faciunt eum quadrifrontem, et Janum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc referunt, vel ad quatuor elementa, sive tempora. Sed dum hoc fingunt, monstrum non deum faciunt.

38. [j] *Neptunum* aquas mundi prædicant, et dictus ab eis *Neptunus*, quasi *nube tonans*.

39. *Vulcanum* volunt ignem, et [k] dictus *Vulcanus* quasi *volans candor*, vel quasi *volicanus*, quod per aerem volet, ignis enim de nubibus nascitur.

40. [l] Unde etiam Homerus dicit eum præcipitatum de aere in terras, **383** quod omne fulmen de aere cadit. [m] Idcirco autem Vulcanus de femore Junonis fingitur natus, quod fulmina de imo aere nascuntur.

41. Claudus autem dicitur Vulcanus, quia per naturam nunquàm est rectus ignis, [n] sed quasi claudus ejusmodi speciem motumque habet. Ideo autem in fabrorum fornace eumdem Vulcanum auctorem dicunt, quia sine igne nullum metalli genus fundi extendique potest.

42. [o] *Pluton* Græce, Latine *Diespiter*, [p] vel *Ditis pater* [q] quem alii *Orcum* vocant, quasi receptorem mortium. Unde et *orca* nuncupatur vas quod recipit aquas. Ipse et Græce *Charon*.

43. [r] *Liberum* a *liberamento* appellatum volunt, quod quasi mares in coeundo per ejus beneficium emissis seminibus liberentur. Quod idem Liber muliebri et delicato corpore pingitur; dicunt enim mulieres ei attributas, et vinum propter excitandam libidinem.

44. Unde et frons ejus pampino cingitur; sed ideo coronam viteam et cornu habet, quia cum grate et moderate vinum bibitur, lætitiam præstat; cum ultra

[a] *Beelzebub*. Hieron., Eccles. x, et Matth. x. Idem Græcis ἀπόμυιος, id est, muscarum *depulsor*, quod muscas ab Olympo abegerit trans Alphæum, sive is Juppiter, ut Pausanias velle videtur, sive Hercules fuerit.

[b] *Behemoth*. Verba Greg., XXXII Mor., cap. 10.

[c] *Leviath*. Ex Greg., XXXIII, cap. 13.

[d] *Quædam autem nomina deor*. Cic., de Natura deor.

[e] *Hunc Latini a Satur*. Ex Aug., VII de Civit., cap. 19.

[f] *Unde et eum Græc*. E Serv., Æn. III.

[g] *Vel eo quod semen*. Ex Aug., VII de Civit., cap 19.

[h] *Modo Danaes per imb*. Ex eod., XVIII, cap. 13.

[i] *Janum dicunt*. Ex VII de Civit., cap. 8.

[j] *Neptun*. E cap. 16.

[k] *Et dict. Vulc*. E Serv., Æn. VIII, ad vers. *Haud secus igni potens*.

[l] *Unde etiam Homer*. Ιλ, α, et ibi Eustach.

[m] *Idcirco autem*. Ex eodem Servii loco.

[n] *Sed quasi claudus*. Aug., XX contra Faust.

[o] PLUTON *Latine* DIESPITER. E Lact., I, cap. 14.

[p] *Sive* DITIS PATER. — *Ditis* recto casu etiam alii usi. Petron.:

Has inter sedes Ditis pater extulit ora.

[q] *Quem alii* ORCUM, *quasi receptorem mort*. Aug., VII de Civit., cap. 3: *Quid de veritate? Quid de felicitate? Quas cum deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, ubi dederunt Marti, et Orco, uni effectori mortium, alteri receptori.*

[r] LIBERUM a LIBERAMENTO. Ibid., cap. 2.

modum, excitat lites, id est, quasi cornua dat. Idem autem et Lyæus ἀπὸ τοῦ λύειν, quod multo vino membra solvantur. Iste et Græce Διόνυσος a [a] monte Indiæ Nyso, ubi dicitur esse nutritus. Cæterum est Nysa civitas, in qua colitur idem Liber, unde et Nysæus dictus est.

384 45. MERCURIUM *sermonem* interpretantur. [b] Nam ideo *Mercurius,* quasi *medius currens* dicitur appellatus, quod sermo currat inter homines medius. Ideo et ἑρμῆς Græce, quod *sermo*, vel *interpretatio*, quæ ad sermonem utique pertinet, ἑρμηνεία dicitur.

46. Ideo et mercibus præesse, quia inter vendentes et ementes sermo fit medius. Qui ideo fingitur habere pennas, quia citius verba discurrunt. [c] Unde et velox et errans inducitur; alas enim ejus in capite, et in pedibus, significare volucrem fieri per aera sermonem.

47. *Nuntium* dictum, quoniam per sermonem omnia cogitata enuntiantur. Ideo autem hunc furti magistrum dicunt, quia sermo animos audientium fallit. Virgam tenet, qua serpentes dividit, id est, venena.

48. Nam bellantes ac dissidentes interpretum oratione sedantur; unde et secundum Livium legati pacis *caduceatores* dicuntur. Sicut enim per fæciales bella indicebantur, ita pax per caduceatores fiebat.

49. *Hermes* autem Græce dicitur ἀπὸ τῆς ἑρμηνείας, Latine *interpres,* **385** qui ob virtutem multarumque artium scientiam [d] *Trismegistus,* id est, *ter maximus* nominatus est. Cum autem eum capite canino fingunt, hæc ratio dicitur, quod inter omnia animalia canis sagacissimum genus et perspicax habeatur.

50. *Martem* deum belli esse dicunt, et *Martem* appellatum, quia per viros pugnatur, [e] ut sit MARS, *maris ars*, licet et tria sint genera consuetudinum, sicut Scytharum ubi et feminæ et viri in pugnam eunt; Amazonum, ubi solæ feminæ; Romanorum aliarumque gentium, ubi soli mares.

51. Item [f] *Martem* dicunt, quasi effectorem *mortium.* Nam a MARTE *mors* nuncupatur. [g] Hunc, et *adulterum* dicunt, quia belligerantibus incertus est.

52. Quod vero nudo pectore stat, ut bello se quisque sine formidine cordis objiciat. [h] Mars autem apud Thracas *Gradivus* dicitur, eo quod in bello *gradum* inferant qui pugnant, aut quod impigre gradiantur.

53. [i] *Apollinem* quamvis divinatorem et medicum vellent, ipsum tamen **386** etiam *Solem* dixerunt, quasi *solum;* ipsum *Titan*, quasi unum ex *Titanis* [j] qui adversum Jovem non fecit.

54. Ipsum *Phœbum*, quasi *Ephœbum*, hoc est, *adolescentem;* unde, et Sol puer pingitur, eo quod quotidie oriatur, et nova luce nascatur. *Pythium* quoque eumdem Apollinem vocari aiunt, a *Pythone* immensæ molis serpente, cujus non magis venena quam magnitudo terrebat.

55. Hunc Apollo sagittarum ictibus sternens, nominis quoque spolia reportavit, ut *Pythius* vocaretur; unde et ob insigne victoriæ Pythia sacra celebranda constituit.

56. [k] Dianam quoque germanam ejus similiter *Lunam,* et viarum præsidem aiunt. Unde et virginem volunt, quod via nihil pariat. Et ideo ambo sagittas habere finguntur, quod ipsa duo sidera de cœlo radios usque ad terras emittant, *Dianam* autem vocatam, quasi *Duanam*, quod luna die ac nocte appareat.

57. Ipsam et *Lucinam* asseverant, eo quod luceat. Eamdem et *Triviam,* quod tribus fingatur figuris. De qua Virgilius: .... *Tria virginis ora Dianæ,* [l] quia eadem *Luna*, eadem *Diana*, eadem *Proserpina* vocatur.

58. Sed cum Luna fingitur:

[m]... Sublustri splendet amictu.
Cum succincta jacit calamos, *Latonia* virgo est:
Cum subnuxa sedet solio, *Plutonia* conjux.

Latonia autem *Diana*, eo quod *Latoniæ* fuerit filia.

387 59. [n] *Cererem*, id est, *terram*, a creandis frugibus asserunt dictam, appellantes eam nominibus plurimis. Dicunt etiam eam et opem, quod opere melior fiat terra.

60. *Proserpinam*, quod ex eo *proserpant* fruges.

61. [o] *Vestam*, quod herbis, vel variis *vestita* sit rebus, vel a vi sua stando. Eamdem et *Tellurem*, et *Matrem magnam* fingunt turritam, cum tympano, et gallis, et strepitu cymbalorum. *Matrem* vocatam, quod plurima pariat; *magnam*, quod cibum gignat; *almam*, quia universa animalia fructibus suis alit. Est enim alimentorum nutrix terra.

62. [p] Quod simulacrum ejus cum clavi fingitur, quia tellus hieme clauditur, vere aperitur, ut fruges nascantur. [q] Quod tympanum habet, significari volunt orbem terræ.

63. [r] Quod curru vehi dicitur, quia ipsa est terra, tam, quasi bellatoris et Gradivi.

[a] *A monte Indiæ Nys.* E. Serv., Æn. VI, ad vers. *Liber agens celso Nysæ d. v. t.*

[b] *Nam ideo* MERCURIUS. Ex eodem lib. Aug., cap. 14.

[c] *Unde et velox.* E Serv., Æn. IV, et Aug.

[d] *Trismeg.* Ex Lact., lib. de Ira, cap. 11, et lib. I, cap. 6.

[e] *Ut sit* MARS, *maris ars*. Ut sit MARS *mas*, Cod. omnes sed non fuit difficilis conjectura.

[f] *Item* MARTEM *dicunt effect.* MORT. Ex August.

[g] *Hunc et adult.*, etc. Aug., XX contra Faust., cap. 9: *Venerem Vulcani uxorem, et Martis adulteram, quia belligerantibus incongrua est.*

[h] *Mars autem apud Thrac.* GRADIVUS. Non quod apud Thraces *Gradivi* nomen sit, sed quia idem sit illis θούριος ἄρης qui Romanis *Gradivus*. Fuerunt enim (ut ait Serv.., Æn. I et III) Romæ duo Martis templa, alterum intra Urbem Quirini, quasi custodis et tranquilli; alterum extra Urbem via Appia prope por-

[i] *Apollinem quamvis.* Aug., cap. 16.

[j] *Qui adversus Jovem non fecit.* Hispanismus, *hacer por alguno, ó contra alguno*, neque fuit cur *bellum* adderent Impressi libri, quod in Ms. non est.

[k] *Dianam quoque.* Ex Aug., cap. 16.

[l] *Quia eadem Luna.* E Serv., Æn. III, ad vers. *Sacra mari colit.* Apud quem mendose *Juno* pro *Luna* legitur.

[m] *Sublustri splendet amict.* Carmen Prudentii, I contra Symmach.

[n] *Cererem.* Ex Aug., cap. 24.

[o] *Vestam, quod herb.* E Serv., Æn. I ad vers. *Cana fides et Vesta.*

[p] *Quod simulacrum ejus cum clav.* Ex eodem, Æn. X ad vers. *Alma parens Idæa.*

[q] *Quod tympana.* Ex Aug.

[r] *Quod curru vehitur.* E Serv. Æn. III, ad vers. *Et juncti currum dominæ sub. l.*

quæ pendet in aere. Quod sustinetur rotis, quia mundus rotatur, et volubilis est. Quod leones illi subjiciunt mansuetos, ut ostendant nullum genus esse terræ tam ferum quod non subigi possit aut superari ab ea.

64. Quod in capite turritam gestat coronam, ostendit superpositas terræ civitates, quas insignitas turribus constat. Quod sedes finguntur circa eam, quia cum omnia moveantur, ipsam non moveri.

65. Quod corybantes ejus ministri cum strictis gladiis esse finguntur, ut significetur omnes pro terra sua debere pugnare. Quod gallos, huic deæ ut servirent fecerunt, significant qui semine indigeant terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri.

66. Quod se apud eam jactant, præcipitur, inquiunt, ut qui terram **388** colunt ne sedeant, semper enim esse quod agant. Cymbalorum autem æreorum sonitus, ferramentorum crepitus in colendis agris; [a] et ideo ære, quod terram antiqui colebant ære, prius quam ferrum esset inventum.

67. [b]Eamdem Vestam et ignem esse perhibent, quia terram ignem habere non dubium est [c] ut ex Ætna Vulcanoque datur intelligi. Et [d] ideo virginem putant, quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia quæ arripuerit absumat.

68. Ovidius in Fastis :

Nec tu aliud vestam, quam vivam intellige flammam;
Nataque de flamma corpora nulla vides;

propterea, et virgines ei servire dicuntur, eo quod sicut de virgine, ita nihil ex igne nascatur.

69. *Junonem* dicunt, quasi *janonem*, id est, *januam* [e] pro purgationibus feminarum, et quod quasi portas matrum natis, et naturas pandat nubentium maritis. Sed hoc philosophi. Poetæ autem Junomen Jovis asserunt sororem et conjugem; [f] ignem enim et aerem Jovem, aquam et terram Junonem interpretantur, quorum duorum permistione universa gignuntur.

70. Et *sororem* dicunt, quod mundi pars est; *conjugem,* quod commista concordat, unde et Virg.

Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther
389 Conjugis in gremium lætæ descendit...

71. [g] *Minerva* apud Græcos ἀθήνη dicitur, id est, *femina.* Apud Latinos autem Minervam vocatam, quasi Deam et munus artium variarum. Hanc enim [h] inventricem multorum ingeniorum perhibent, et **A** inde eam *artem* et *rationem* interpretantur, qui sine ratione nihil potest contineri.

72. Quæ *ratio,* quia ex solo animo nascitur, animumque putant esse in capite et cerebro, ideo eam dicunt de capite Jovis esse natam, quia sensus sapientis, qui invenit omnia in capite est.

73. [i] In cujus pectore ideo caput Gorgonis fingitur, quod illic est omnis prudentia, quæ confundit alios, et imperitos ac saxeos comprobat, quod et in antiquis imperatorum statuis cernimus in medio pectore loricæ, propter insinuandam sapientiam et virtutem.

74. [j] Hæc *Minerva,* et *Tritonia* dicitur. Triton enim Africæ palus est, circa quam fertur virginali apparuisse ætate, propter quod *Tritonia* nuncupata est. Unde et tanto proclivius dea credita, quanto minus **B** origo ejus innotuit.

75. *Pallas* autem dicta, vel ab insula Pallene in Thracia, in qua nutrita est; [k] vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν τὸ δόρυ, id est, *ab hastæ concussione,* vel, quod Pallantem gigantem occiderit.

390 76. [l] *Venerem* exinde dicunt nuncupatam, quod sine vi femina virgo esse non desinat. Hanc Græci ἀφροδίτην vocant, propter spumam sanguinis generantem, ἄφρος enim Græce *spuma* vocatur.

77. Quod autem fingunt Saturnum Cœlo patri genitalia abscidisse, et sanguinem fluxisse in mare, et quod ex spuma maris concreta Venus nata est, illud, aiunt, quod per coitum salsi humoris substantia est; et inde [m] ἀφροδίτην Venerem dici, quia coitu spuma est sanguinis, quæ ex succo viscerum liquido salsoque constat. **C**

78. Ideo [n] autem Venerem Vulcani dicunt uxorem, quia Venereum officium non nisi calore consistitur, unde est : *Frigidus in Venerem senior.*

79. [o] Nam, quod Saturnus dicitur patri Cœlo virilia amputasse, quæ in mare cadentia Venerem creaverunt, ideo fingitur, quia nisi humor de Cœlo in terram descenderit, nihil creatur.

80. [p] *Cupidinem* vocatum ferunt propter amorem : est enim dæmon fornicationis. Qui ideo alatus pingitur, quia nihil amantibus levius, nihil mutabilius invenitur. Puer pingitur, quia stultus est et irrationabilis amor. [q] Sagittam et facem tenere fingitur; sagittam, quia amor cor vulnerat; facem, quia inflammat.

[a] *Et ideo œre, quod terram antiq.* Lucret., lib. V :

Et prior æris erat, quam ferri cognitus usus,
Quo facilis magis est natura, et copia major.
Ære solum terræ tractabant, æreque belli
Miscebant fluctus, et vulnera vasta serebant.

[b] *Eamdem Vestam et ign.*, August., IV de Civit. et Serv. Æn. I.

[c] *Ex Ætna Vulcanoq.* Ita apud Serv.; alioquin *Vulcaniis* legerem, cum inf., lib. XIV de Æoliis insulis, eædem et *Vulcaniæ* vocantur, quod et ipsæ sicut Ætna ardeant.

[d] *Et ideo virginem.* Lact. I, cap. 12.

[e] *Pro purgationibus feminar.* Ex VII de Civit., cap. 2 et 3.

[f] *Ignem enim gignuntur.* Verba Servii, Georg. II.

[g] *Minerva... id est, femina.* An potius *sine femina.* Orta namque e Jovis cerebro, unde et ἀμήτωρ. Ergo Αθηνη, quasi ἄνευ θηλύας, vel certe θήλη.

D [h] *Inventricem multorum ingeniorum.* Aug., XVIII de Civit., cap. 8 : *Minerva multorum sane operum inventrix.*

[i] *In cujus pect.* E Serv., Æn. VIII ad vers. *Connexosque angues.*

[j] *Hœc Minerva... innotuit.* Verba Aug., ibid.

[k] *Vel* ἀπὸ τοῦ πάλλ...*occiderit.* Verba Servii, Æn. I.

[l] *Venerem exinde dic.* Ex Aug., VI de Civit., cap. 9.

[m] Ἀφροδίτην. Serv., Æn. V, ad vers. *Unde genus Ducis.*

[n] *Ideo autem Venerem.* Ex eod., Æn. VIII, ad vers. *Accepit solitam flammam.*

[o] *Nam quod Satur... creatur.* Verba ejusdem, Georg, II, ad vers. *Rusticus, et curvo Sat.*

[p] *Cupidinem.* Ex eodem, Æn. I, ad vers. *Ergo his aligerum.* Vid Propert. eleg.

Quicumque ille fuit puerum qui pinxit Amorem.

[q] *Sagittam.* Ex Aug., XX contra Faust., cap. 9.

81. *Pan* [a] dicunt Græci, Latini *Silvanum* : deum rusticorum, quem in naturæ similitudinem formaverunt; unde et *Pan* dictus est, id est, *omne*. Fingunt enim eum ex universali elementorum specie.

82. Habet enim cornua in similitudinem radiorum Solis et Lunæ. Distinctam maculis habet pellem, propter cœli sidera. Rubet ejus facies ad similitudinem ætheris. Fistulam septem calamorum gestat, propter harmoniam cœli, in qua septem sunt soni, et septem discrimina vocum.

83. [b] Villosus est, quia tellus est convestita, et agitata ventis. **391** Pars ejus inferior fœda est, propter arbores, et feras, et pecudes. Caprinas ungulas habet, ut soliditatem terræ ostendat, quem volunt rerum et totius naturæ Deum; unde *Pan*, quasi *omnia* dicunt.

84. [c] *Isis* lingua Ægyptiorum *terra* appellatur, quam Isim volunt esse. Fuit autem Isis regina Ægyptiorum, Inachi regis filia, quæ de Græcia veniens Ægyptios litteras docuit, et terras colere instituit, propter quod et terram ejus nomine appellaverunt.

85. [d] *Serapis* omnium maximus Ægyptiorum deus. Ipse est *Apis* rex Argivorum, qui navibus transvectus in Ægyptum, cum ibidem mortuus fuisset, *Serapis* appellatus est; propterea, quia arca in qua mortuus ponitur, quam sarcophagum vocant, σορὸς dicitur Græce, et ibi eum venerari sepultum cœperunt, priusquam templum ejus esset instructum; velut σορὸς *Apis* : Sorapis primo, deinde, et littera commutata, *Serapis* dictus est.

86. Apis fuit apud Ægyptios taurus Serapi consecratus, et ab eo ita cognominatus, quem Ægyptus instar numinis colebat, eo quod de futuris daret quædam manifesta signa; apparebat enim in Memphi. [e] Quem centum antistites prosequebantur, et repente velut lymphatici præcinebant : hujus capitis imaginem [f] sibi in eremo Judæi fecerunt.

87. *Fauni* a *fando*, velut [g] ἀπὸ τῆς φωνῆς dicti, quod voce non signis ostendere viderentur futura; in lucis enim consulebantur a paganis, et responsa illis non signis, sed vocibus dabant.

88. [h] *Genium* autem dicunt, quod quasi vim habeat omnium rerum gignendarum, seu a gignendis liberis; unde et *geniales* lecti dicebantur a gentibus, qui novo marito sternebantur.

89. Hæc et alia sunt gentilium fabulosa figmenta, quæ interpretata sic habent, ut ea non intellecta damnabiliter tamen adorentur.

90. *Fatum* autem dicunt esse quidquid dii fantur;
A quidquid Jupiter fatur : **392** [i] a *fando* igitur *fatum* dicunt, id est, a *loquendo*. [j] Quod nisi hoc nomen jam in alia re soleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinare, rationabiliter possemus a *fando* FATUM appellare.

91. Non enim abnuere possumus esse scriptum in litteris sanctis : *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi,* etc. Quod enim dictum est, *semel locutus est,* intelligitur *immobiliter*, hoc est, *incommutabiliter est locutus,* sicut novit incommutabiliter omnia, quæ futura sunt, et quæ ipse facturus est.

92. [k] Tria autem fata fingunt in colo, et fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter tria tempora : præteritum, quod in fuso jam netum atque involutum est; præsens, quod inter digitos
B [l] neentis trajicitur; futurum, in lana, quæ colo implicata est, et quod adhuc per digitos neentis ad fusum, tanquam præsens ad præteritum trajiciendum est.

93. [m] *Parcas* dicunt κατ' ἀντίφρασιν appellatas, quod minime parcant. Quas tres esse voluerunt, unam, quæ vitam hominis ordiatur : alteram, quæ contexat; tertiam, quæ rumpat. Incipimus enim cum nascimur; sumus, cum vivimus; desinimus, cum interimus.

94. *Fortunam* a *fortuitis* nomen habere dicunt, [n] quasi deam quamdam res humanas variis casibus et fortuitis illudentem, [o] unde et *cæcam* appellant, eo quod passim in quolibet incurrens sine ullo examine meritorum, et ad bonos, et ad malos
C venit. *Fatum* autem a *Fortuna* separant, et *Fortunam*, quasi sit in his quæ fortuitu veniunt, nulla palam causa; *Fatum* vero appositum singulis et statutum aiunt.

95. Aiunt et tres Furias feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus, **393** qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit; cupiditas, quæ desiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. Quæ ideo Furiæ appellantur, quod stimulis suis mentem *feriant*, quietam esse non sinant.

96. *Nymphas* deas aquarum putant dictas a *nubibus;* nam ex nubibus aquæ, unde derivatum est;
D nymphas aquarum deas, quasi numina lympharum. [p] Ipsas autem dicunt et *Musas,* quas et nymphas, nec immerito, nam aquæ motus musicem efficit.

[a] Pan *dicunt*. E Serv., Eclog. 2.

[b] *Villosus est, quia tellus convestita est, et agitata ventis*. Horum nihil apud Servium (e quo sunt reliqua), et varie leguntur in Ms.; quare suspecta ea habebat Chacon.

[c] Isis, *ling. Ægypt.* E Serv., Æn. VIII, ad vers. *Regina in mediis p. v. a. s.*

[d] *Serap.* Verba Aug., XVIII de Civit., cap. 5.

[e] *Quem centum antist.* E Solin., 35.

[f] *Sibi in eremo Jud.* Lact., lib. IV, cap. 10.

[g] *Velut* ἀπὸ τῆς φωνῆς. E Serv., Æn. VII.

[h] *Genium*. Ex Aug., VII de Civit., cap. 13.

[i] *A fando igitur fat.* Ex eod., V de Civit., cap. 9, et Serv., Eclog. 4.

[j] *Quod nisi hoc nomen*. Ex eodem Aug.

[k] *Tria autem fat.* Ex XX contra Faust., cap. 9.

[l] *Neentis*. Ita constanter Gothici libri hic; et paulo post, servata analogia, non *nentis*, sive secundæ sit conjugationis, sive tertiæ, ut apud Tibull. :

Stamina, quæ ducunt, quæque futura neunt.

[m] *Parcas*. E Serv., Eclog. 4.

[n] *Quasi deam quamd.* Ex Lact., lib. III, cap 27.

[o] *Unde et cæcæ*. Ex IV de Civit., cap 18.

[p] *Ipsas autem dicunt*. Mus. E Serv., Eclog. 8.

97. Nympharum apud gentiles varia sunt vocabula, [a] *Nymphas* quippe montium *Oreades* dicunt, silvarum *Dryades*, [b] camporum *Hamadryades*, fontium *Naiades*, maris *Nereides*.

98. [c] *Heroas* dicunt a Junone traxisse nomen, Græce enim *Juno* ἥρη appellatur, et ideo nescio quis, filius ejus, secundum Græcorum fabulam, Ἥρως fuit nuncupatus? Hoc videlicet, velut mysticum significante fabula, quod aer Junoni deputetur, ubi volunt Heroas habitare. Quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum, quasi ἀήρωας, id est, *viros aerios*, et cœlo dignos propter sapientiam et fortitudinem.

99. [d] *Penates* gentiles dicebant omnes deos quos domi colebant. [e] Et *penates* dicti, quod essent in *penetralibus*, id est, *in secretis*. Hi dii qui vocabantur, vel quæ nomina habuerint, ignoratur.

100. [f] *Manes* dicunt deos mortuorum, quorum potestatem inter lunam **393** et terram asserunt : a quibus et *mane* dictum existimant, quos putant ab aere, qui *manus*, id est *rarus* est, *Manes* dictos, sive quia late manant per auras; sive quia mites sunt immanibus, contrario nomine hoc appellantur. [g] Apuleius autem ait eos κατ' ἀντίφρασιν dici *Manes* (hoc est, *mites*, ac *modestos*, cum sint terribiles, et immanes), ut Parcas et Eumenides.

101. *Larvas* ex hominibus factos dæmones aiunt, qui meriti mali fuerint. [h] Quarum natura esse dicitur terrere parvulos, et in angulis garrire tenebrosis.

102. *Lamias*, quas fabulæ tradunt infantes corripere, ac laniare solitas, a *laniando* specialiter dictas.

103. [i] *Pilosi*, qui Græce *Panitæ*, Latine *Incubi* appellantur; sive [j] *Invi* ab ineundo passim cum animalibus : *unde*, et *Incubi* dicuntur ab *incumbendo*, **395** hoc est, *stuprando*. [k] Sæpe enim improbi existunt, etiam mulieribus, et earum peragunt concubitum, quos dæmones Galli *Dusios* nuncupant, quia assidue hanc peragunt immunditiam.

104. Quem autem vulgo *Incubonem* vocant, [l] hunc Romani *Faunum Ficarium* dicunt, ad quem Horacius dicit :

> Faune Nympharum fugientum amator,
> Per meos fines, et aprica rura
> Lenis incedas.

[a] *Nymphas quippe mont.* Ex eodem. Æn. I, ad vers. *Hinc, atque hinc glomerantur Oreades*, et Eclog. 10.

[b] *Campor.* HAMADRYAD. Serv. : *Quæ cum silvis nascuntur Hamadryades.*

[c] *Heroas defunctor.* Ex Aug., x de Civit., cap. 21.

[d] *Penates... colebant.* E Serv., Æn. II.

[e] *Penates dicti.* Arnob., lib. III : *Varro qui sunt introsus atque in intimis penetralibus deos* (*Penates*) *esset censet.*

[f] *Manes.* E Serv., Æn. III, ad vers. *Stant manibus aræ.*

[g] *Apuleius autem ait.* Non est integer locus. Nam cum cætera ex Apuleio sint (qui etiam ab Augustino citatur, IX de Civit., cap. 9, in lib. de Deo Socrat.), tamen hoc ex Servio est potius, ut Manes κατ' ἀντίφρασιν dictos scribat.

[h] *Quarum natura.* Ex Hier., in præf. Heb. Quæst.

[i] PILOSI *qui Græce* PANITÆ, Gregor., VII Moral., cap. 15 : *Quinam alii* PILOSI *appellatione figurantur, nisi hi quos Græci* PANAS. *Latini* INCUBOS *vocant?* Ita enim emendatiores Gregorii libri, non *Faunos*, cum tamen utrumque sit verum, et *Panas* et *Faunos* dictos. Sed *Panisci* hoc loco putamus legendum, non *Panitæ*.

[j] INVI *ab* INEUNDO. E Serv., Æn. VI, ad vers. *Pometium Castrumque Invi.*

[k] *Sæpe enim improbi.* Verba Augustin., XV de Civit., cap. 23.

[l] *Hunc Romani* FAUNUM FICARIUM, Hieron., Is. XIII : *Pilosi, vel Incubones, vel Satyros, Sylvestres, quosdam homines, quos nonnulli Faunos Ficarios vocant.* Item Eutrop., lib. XII : *Sylvestres homines, quos nonnulli Faunos Ficarios vocant.* Idem *Fatuus Fatuelis* videtur cum *Fauno Ficario*, quantum e Servii loco citato conjicere licet.

LIBER NONUS.

DE LINGUIS, GENTIBUS, REGNIS, MILITIA, CIVIBUS, AFFINITATIBUS.

CAPUT PRIMUM.

De linguis gentium.

1. Linguarum diversitas exorta est in ædificatione turris post diluvium; **396** nam prius quam superbia turris illius in diversos signorum sonos humanam divideret societetam, [a] una omnium nationum lingua fuit, quæ *Hebræa* vocatur, qua patriarchæ et prophetæ usi sunt, non solum in sermonibus suis, verum etiam in litteris sacris : initio autem quot gentes, tot linguæ fuerunt, deinde plures gentes quam linguæ, quia ex una lingua multæ gentes sunt exortæ.

2. Linguæ autem dictæ in hoc loco pro verbis quæ per linguam fiunt, genere locutionis illo quo is qui efficit per id quod efficitur nominatur : sicut os dici solet pro verbis, sicut manus pro litteris.

3. Tres autem sunt linguæ sacræ : Hebræa, Græca, Latina, quæ toto orbe maxime excellunt. His namque tribus linguis super crucem Domini a Pilato fuit causa ejus scripta. Unde et propter obscuritatem sanctarum Scripturarum harum trium linguarum cognitio necessaria est, ut ad alteram recurratur, si quam dubitationem nominis, vel interpretationis sermo unius linguæ attulerit.

4. Græca autem lingua inter cæteras gentium clarior habetur. Est enim et Latinis et omnibus linguis sonantior, cujus varietas in quinque partibus discernitur : quarum prima dicitur κοινή, id est, mista, sive communis, qua omnes utuntur.

5. Secunda Attica, videlicet, Atheniensis, [b] quasi

CAP. I. — [a] *Una omnium nation... in litteris sacris.* Ex Aug., XVI de Civit., cap. 11.

[b] *Qua usi sunt omnes Græciæ auctores.* Vel certe elegantiores, vel Græciam pro Hellade accepit, de

usi sunt omnes Græciæ auctores. **397** Tertia [a] Dorica, quam habent Ægyptii, et [b] Siculi. Quarta Ionica. Quinta Æolica, qua sunt Æoles locuti, et sunt in observatione Græcæ linguæ ejusmodi certa discrimina; sermo enim eorum ita est dispertitus.

6. [c] Latinas autem linguas quatuor esse quidam dixerunt, id est, Priscam, Latinam, Romanam, Mistam. Prisca est, qua vetustissimi Italiæ sub Jano et Saturno sunt usi, incondita ut se habent carmina Saliorum. Latina, quam sub Latino et regibus Tusciæ cæteri in Latio sunt locuti, [d] ex qua fuerunt duodecim tabulæ scriptæ.

7. Romana, quæ post reges exactos a populo Romano cœpta est, [e] qua Nævius, Plautus, Ennius, Virgilius poetæ; ex oratoribus, Gracchus et Cato, et Cicero, vel cæteri, sua scripta effuderunt. Mista, quæ post imperium latius promotum simul cum moribus et hominibus in Romanam civitatem irrupit, integritatem verbi per solœcismos et barbarismos corrumpens.

8. Omnes autem Orientis gentes in gutture linguam et verba collidunt, **398** sicut Hebræi et Syri. Omnes mediterraneæ gentes in palato sermones feriunt, sicut Græci et Asiani. Omnes Occidentis gentes verba in dentibus frangunt, sicut Itali et Hispani.

9. [f] Syrus et Chaldæus vicinus Hebræo est in sermone, consonans in plerisque, et litterarum sono. [g] Quidam autem arbitrantur linguam Hebræam ipsam esse chaldæam, quia Abraham de Chaldeis fuit; quod si hoc recipitur, quomodo in Daniele Hebræi pueri linguam quam noverant doceri jubentur?

10. Omnem autem linguam unusquisque hominum, sive Græcam, sive Latinam, sive cæterarum gentium, aut audiendo potest tenere, aut legendo ex præceptore accipere. Cum autem omnium linguarum scientia difficilis cuiquam sit, nemo tamen tam desidiosus est, ut in sua gente positus suæ gentis linguam nesciat. Nam quid aliud putandus est nisi [h] animalibus brutis deterior? Illa enim propriæ vocis clamorem exprimunt, iste deterior, qui propriæ linguæ caret notitia.

11. Cujusmodi autem lingua locutus est Deus in principio mundi cum diceret *Fiat lux* invenire difficile est; nondum enim erant linguæ. Item qua lingua insonuit postea exterioribus hominum auribus,

A maxime ad primum hominem loquens, vel ad prophetas, vel dum corporaliter sonuit vox dicentis Dei : *Tu es Filius meus dilectus*, ubi a quibusdam creditur illa lingua una et sola, quæ fuit antequam esset linguarum diversitas; in diversis autem gentibus creditur quod eadem illis lingua Deus loquatur qua ipsi homines utuntur, ut ab eis intelligatur.

12. Loquitur autem Deus hominibus non per substantiam invisibilem sed **399** per creaturam corporalem, per quam et hominibus apparere voluit quando locutus est. Dicit etiam Apostolus : *Si linguis hominum loquar et angelorum.* Ubi quæritur : Qua lingua angeli loquantur, non quod angelorum aliquæ sint linguæ, sed hoc per exaggerationem dicitur.

13. Item quæritur qua lingua in futurum homines
B loquantur, nusquam reperitur. Nam dicit Apostolus : *Sive linguæ cessabunt.*

14. Ideo autem prius de linguis, ac deinde de gentibus posuimus, quia ex linguis gentes, non ex gentibus linguæ exortæ sunt.

CAPUT II.

De gentium vocabulis.

1. Gens est multitudo ab uno principio orta, sive ab alia natione secundum propriam collectionem distincta, ut Græciæ, Asiæ; hinc et gentilitas dicitur. *Gens* autem appelata propter *generationes* familiarum, id est, a *gignendo*, sicut *natio* a *nascendo*.

2. [i] Gentes autem a quibus divisa est terra LXXIII. Quindecim de Japhet, **400** triginta et una de Cham, viginti septem de Sem, quæ fiunt septuaginta tres, vel
C potius, ut ratio declarat, septuaginta duæ, totidemque linguæ per terras esse cœperunt; quæ crescendo provincias et insulas impleverunt.

3. Filii Sem quinque singulariter gentes singulas pro Quorum primus *Elam*, a quo *Elamitæ* principes Persidis; secundus *Assur*, a quo *Assyriorum* pullulavit imperium; tertius *Arphaxat*, a quo *Chaldæorum* gens exorta est; quartus *Ludi*, a quo *Lydii;* quintus *Aram*, a quo *Syri*, quorum metropolis fuit Damascus.

4. Filii Aram, nepotes Sem, quatuor : Hus, et Ul, et Gether, et Mes. [j] *Hus* Traconitidis conditor, qui inter Palæstinam et Cœlesyriam tenuit principatum, unde fuit Job secundum quod scriptum est : *Vir erat in terra Hus nomine Job;* secundus *Ul*, a quo *Armenii;* tertius *Gether*, a quo [k] *Acarnanii*,

cujus terminis vid. Eustach. Ἰλ., π, ad vers. Χάλκωνος φίλον υἱὸν ὃς Ἑλλάδι οἰκία ναίων. Hieronymus quoque in Quæst. Heb., Iones, qui Atticis sunt affines, olimque iidem fuerunt Græos ἁπλῶς appellat : *De Ionibus* (inquit), *id est, de Græcis nascuntur Elisæi, qui vocantur Æoles.*

[a] *Dorica, quam habent Ægyptii.* Alexandrini.

[b] *Et Siculi.* Mendose *Syri* in omnibus libris.

[c] *Latinas autem linguas quatuor esse.* In quo si quid vitii est, id Isidorus præstare non debuit, auctor magis quærendus.

[d] *Ex qua fuerunt* XII *tab.* Non quod sub regibus scriptæ, sed quod illorum fortasse lingua, quo plus auctoritatis haberent antiquiora verba; quod se quoque fecisse profitetur, Cicero, II de Legibus : *Sunt certa verba legum, Quincte, neque ita prisca, ut in veteribus his sacratisque legibus*, etc.

D [e] *Qua... Enn... effuderunt.* Ex Cod. N., sed cum *scripta sua* absit ab omnibus nostris, non displicet lectio a Vulcan, indicata ex vet. Cod., *effulserunt.*

[f] *Syrus, et Chaid. vicin.* Ex Ambros., I Hexam., cap. 8, et Basil., homil. 1.

[g] *Quidam autem arb.* Verba Hieronym. ad Daniel. I.

[h] *Animalibus brutis deterior?* Ex duabus Tarr. et Rab.

CAP. II. — [i] *Gentes autem a quibus.* Aug., XVI de Civitate, cap. 6 : *Ex illis igitur tribus hominibus. Noc filiis, septuaginta tres, vel potius, ut ratio declarata est*, etc. Nempe cap. 3 declararat.

[j] *Hus Traconitid.* Ex Hier., in Quæst. Heb., e quo sunt pleraque hujus cap.

[h] *Acarnanii, sive Curiæ.* Mendose apud Hieronym., *Cariæ*, pro *Curiæ.* Stephanus : Ακαρνάνια χώρα

seu *Curiæ;* quartus *Mes*, a quo sunt ii qui vocantur A *Mæones.*

5. Posteritas Arphaxat, filii Sem, Heber, nepos Arphaxat, a quo *Hebræi.* JECTAM filius Heber, a quo Indorum gens orta est. *Sale* filius Jectam, a quo Bactriani, licet eos alii Scytharum exsules suspicentur.

6. *Ismael* filius Abraham, a quo *Ismaelitæ*, qui nunc corrupto nomine *Sarraceni,* quasi a *Sara*, et *Agareni,* ab *Agar.*

7. *Nabajoth* filius Ismael, a quo *Nabathæi,* [a] qui ab Euphrate in mare Rubrum habitant.

8. *Moab,* et *Ammom* filii Loth, a quibus *Moabitæ,* et *Ammonitæ.*

401 9. [b] *Edom* filius Esau, a quo *Idumæi :* hæ sunt gentes quæ de Sem stirpe descendunt, possidentes terram Meridianam, ab ortu solis, usque ad Phœnices.

10. Filii Cham quatuor, a quibus ortæ sunt gentes hæ. *Chus,* a quo *Æthiopes* progeniti.

Mesraim, a quo *Ægyptii* perhibentur exorti.

11. *Phut,* a quo *Lybii;* unde et Mauritaniæ fluvius usque in præsens dicitur *Phut,* omnisque circa eum regio *Phuthensis.*

12. [c] *Chanaam,* a quo *Afri,* et *Phœnices,* et *Chananæorum* decem gentes.

13. Item ex nepotibus Cham filii Chus nepotes Cham sex.

[d] Filii Chus, Saba, Hevila, Sabatha, Rhegma Sabathaca.

14. *Saba,* a quo progeniti et appellati *Sabæi*, de quibus Virg. : *Solis est thuræa virga Sabæis.*

15. *Hevila,* a quo *Getuli* in parte remotioris Africæ eremo cohærentes.

16. *Sabatha,* a quo *Sabatheni,* qui nunc *Astabari* nominantur.

17. Rhegma vero et Sabathaca paulatim antiqua vocabula perdiderunt, et quæ nunc pro veteribus habeant ignoratur.

18. Filii Rhegma, Saba et Dadan. Hic Saba per ש litteram scribitur in Hebræo; ille autem superior *Saba* per ס e quo appellantur *Sabæi,* interpretatur autem nunc SABA *Arabia.*

19. *Dadan,* a quo gens est *Æthiopiæ* in occidentali plaga.

402 [e] Filii Mesraim *Labaim,* a quo *Libyes*, qui quondam *Phuthæi* vocabantur.

20. *Casloim,* a quo *Philistiim,* quos veteres Ἀλλοφύλους, nos modo corrupte *Palæstinos* vocamus.

21. Cæteræ sex gentes ignotæ sunt, quia bello Æthiopico subversæ, usque ad oblivionem præteritorum nominum pervenerunt.

22. Filii Chanaam undecim, ex quo Chananæorum decem gentes, quorum terram, iis expulsis, Judæi possederunt. Quorum primogenitus *Sidon,* a quo *Sidones;* unde et urbs eorum in Phœnice *Sidon* vocatur.

23. Secundus *Cheth,* a quo *Chetæi.* Tertius *Jebus,* a quo *Jebusæi,* quorum fuit Jerusalem. Quartus B *Amorrhæus,* a quo *Amorrhæi.* Quintus *Gergesæus*, a quo *Gergesæi;* Sextus *Hevæus,* a quo *Hevæi;* ipsi sunt *Gabaonitæ* a civitate eorum *Gabaon,* qui supplices venerunt ad Jesum.

24. Septimus *Aracæus,* qui arcas condidit oppidum contra Tripolim in radicibus Libani situm. Octavus *Sinæus,* a quo *Sinæi.* Nonus *Aradius,* a quo *Aradii,* qui Aradum insulam possederunt angusto freto a Phœnices littore separatam.

25. Decimus *Samaræus,* [f] a quo Edessa Syriæ nobilis civitas, quæ vocatur Cœles. Undecimus *Amathæus.* Hæ sunt gentes de stirpe Cham, quæ a Sidone usque ad Gaditanum fretum omnem meridianam partem tenent.

26. Filii Japhet septem nominantur : *Gomer*, ex C quo *Galatæ,* id est, *Galli.*

27. [g] *Magog,* a quo quidam arbitrantur *Scythas* et *Gothos* traxisse originem.

403 28. *Madai,* a quo *Medos* existere putant.

Javan, a quo *Iones*, qui et *Græci,* unde et mare *Ionium.*

29. *Thubal,* a quo *Iberi,* qui et *Hispani,* [h] licet quidam ex eo et *Italos* suspicentur.

30. *Mosoch,* ex quo *Cappadoces* sunt; unde et urbs apud eos usque hodie *Mazaca* dicitur.

31. *Thiras*, a quo *Thraces,* quorum non satis immutatum vocabulum est quasi *Tiraces.*

κεχωρισμένη τῶν Κουρήτων πρὸς ἀχελόῳ. Διὸ καλοῦνται οἱ μὲν κειρόμενοι Κουρῆτες, οἱ δὲ ἀκούρευτοι ἀκαρνᾶνες. Quod autem Hieronymus, et Isidorus Curetas cum Acarnanibus confundunt, idem ab aliis quoque D factum narrat Strabo.

[a] *Qui ab Euphrate.* Idem, inf., lib. XIV, cap. 13. Vid. Hieron., quæst. in XXV Gen.

[b] *Edom filius Esau.* Quod Gen. XXXVI legitur : *Hæ sunt generationes Esau patris Edom,* Idumæorum intellige. Ipse enim Esau est Edom, ut eo loco dicitur, filium ejus nominis nullum habuit, nisi Idumæos, quos semper *Edom*, nunquam *Idumeæ* nomine nisi in Græca translatione nuncupari, ait Hieronymus ad Ezech. XXV. Et quidem in antiquissimis biblioth. Vaticanæ Bibliis : Αὗται δὲ γενέσεις Ἐσαὺ πατρὸς τῶν ἐδουμαίων, hodie legi affirmabat Chacon. Eusebius quoque in Chronic. (Unde sumpta hæc videntur) : *Primus* (inquit) *Esau, qui et Edom, a quo gens Idumæorum.* Ut legi hoc loco sine fraude possit : *Edom, qui et Esau,* vel potius, *Edom, id est, Esau.*

[c] *Chanaam a quo Afr.* Hier., Gen. X. : *De Chanaam primus natus est Sidon, a quo Urbs in Phœnicia Sidon vocatur. Deinde Aracæus, qui Arcas condidit oppidum contra Tripolim*, etc. Ubi de Afris mentio nulla. Potuit tamen Isidorus ad Didonis migrationem respicere.

[d] *Filii Chus.* Ex Hier., ibid.

[e] *Filii Mesraim.* Videntur deesse nomina posita apud Hieronym.: *Mesraim genuit Ludim, et Aramim, et Labaim, et Nephthuim, et Phetrosim, et Chasloim*, etc.

[f] *A quo Edessa Syriæ... Cœles.* Verba Hieronymi, e quo vocem *Edessa* supplevimus.

[g] *Magog. a quo quidam arb.* Verba sunt Hieronymi, qui videtur notare Ambrosium; qui, lib. II de Fid., Gog. Gothos dixerat.

[h] *Licet quidam.* Hieron., in Genes. Idem, Ezech. XXXVIII. *Hebræi Italos suspicantur.* Et Isa. LXVI. *Thubal, sive Tobel, aut Italia interpretatur, aut Iberia.*

32. Filii Gomer nepotes Japhet. [a] *Aschanaz*, a quo *Sarmatæ*, quos Græci *Reginos* vocant.

33. *Riphath*, a quo sunt *Paphlagones*.

Thogorma, a quo sunt *Phryges*.

34 [b] Filii Javan *Elisa*, a quibus Græci *Elisæi*, qui vocantur *Æolides*, unde et lingua quinta Græciæ *Æolis* appellatur.

35. *Tharsis*, a quo *Cilices*, ut Josephus arbitratur; unde metropolis civitas eorum *Tharsus* dicitur.

36. *Cethim*, a quo *Citii*, id est, *Cyprii*, a quibus hodieque urbs *Citium* nominatur.

Dodanim, a quo *Rhodii*.

37. Hæ sunt gentes de stirpe Japhet, quæ a Tauro monte ad Aquilonem mediam partem Asiæ et omnem Europam, [c] usque ad Oceanum Britannicum possident, nomina et locis et gentibus relinquentes, de quibus postea immutata sunt plurima, cætera permanent ut fuerunt.

38 [d] Nam multarum gentium vocabula partim manserunt, ita ut hodieque appareat unde fuerant derivata, sicut ex Assur *Assyrii*, ex Heber *Hebræi*; **404** partim vero temporis vetustate ita mutata sunt, ut vix homines doctissimi antiquissimas historias perscrutantes, nec omnium, sed aliquarum ex istis origines gentium potuerint reperire.

39. Nam quod ex filio Cham, qui vocabatur Mesraim, Ægyptii sunt exorti, nulla hoc resonat origo vocabuli, sicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere qui Chus appellatus est. Et si omnia considerentur, plura tamen gentium mutata quam manentia vocabula apparent: quibus postea nomina diversa, diversa dedit ratio. Namque *Indi* ab *Indo* flumine dicti sunt, qui ab Occidentali parte eos includit.

40. *Seres* a proprio oppido nomen sortiti sunt, gens ad Orientem sita, apud quos de arboribus lana contexitur, de quibus est illud:

Ignoti facie, sed non et vellere Seres.

41. [e] *Gangaridæ* populi sunt inter Assyrios, Indosque inhabitantes circa *Gangem* fluvium; unde etiam *Gangaridæ* nuncupati sunt.

42. *Hyrcani* dicti sunt a silva *Hyrcana*, ubi sunt plurimæ tigres.

43. *Bactriani* Scythæ fuerunt, qui suorum factione a sedibus suis pulsi juxta *Bactron* Orientis fluvium consederunt, ex cujus vocabulo et nomen sortiti sunt Hujus gentis rex fuit Zoroastes inventor magicæ artis.

44. *Parthi* quoque, et ipsi a Scythis originem trahunt. [f] Fuerunt enim eorum exsules, quod etiam eorum vocabulo manifestatur; nam Scythico sermone EXSULES *Parthi* dicuntur. Hi similiter, ut Bactriani, domesticis seditionibus, Scythia pulsi, solitudines juxta Hyrcaniam primum furtim occupaverunt, deinde pleraque finium, etiam virtute obtinuerunt.

45. [g] *Assyrii* ab *Assur* filio Sem vocati, gens potentissima, quæ ab Euphrate usque ad Indorum fines omnem in medio tenuit regionem.

405 46. *Medi* a rege suo cognominati putantur; namque [h] Jason, Peliaci regis frater, a Peliæ filiis Thessalia pulsus est, cum Medea uxore sua, [i] cujus fuit privignus Medus rex Atheniensium, qui post mortem Jasonis Orientis plagam perdomuit, [j] ibique Mediam urbem condidit, gentemque Medorum nomine suo appellavit. [k] Sed invenimus in Genesi quod *Madai* auctor gentis *Medorum* fuit, a quo et cognominati, ut superius dictum est.

47. [l] *Persæ* a *Perseo* rege sunt vocati, qui, e Græcia in Asiam transiens, ibi barbaras gentes gravi diuturnoque bello perdomuit: novissime victor nomen subjectæ genti dedit. Persæ autem ante Cyrum ignobiles fuerunt, et nullius inter gentes loci habebantur. Medi semper potentissimi fuerunt.

48. *Chasdim*, qui nunc *Chaldæi* vocantur, a *Chasea* filio Nachor fratris Abrahæ cognominati sunt.

49. [m] *Sabæi* dicti ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, quod est *supplicare*, et *venerari*, quia divinitatem per ipsorum thura veneramur: ipsi sunt et *Arabes*, qui in montibus Arabiæ sunt, qui vocantur Libanus et Antilibanus, ubi thura colliguntur.

50. *Syri* ab *Assurim* vocati perhibentur, qui fuit nepos Abraham ex Cethura, [n] quos autem veteres *Assyrios*, nunc nos vocamus *Syros*, a parte totum appellantes.

51. [o] *Hebræi* vocati sunt ab *Heber*, qui pronepos fuit Sem.

406 52. *Israelitæ* vero ab *Israel* filio Isaac. [p] Nam patriarcham Hebræorum constat fuisse *Israel*, a quo duodecim tribus Judæorum *Israelis* vocabulum sortitæ sunt. [q] *Judæis* autem scissura decem tribuum

[a] *Aschanaz, a quo Sarmatæ*. Supplendæ videntur apud Hieronym. voces, *a quo Sarmatæ*, et legendum ex Joseph.: *A Chanaxas Aschanaz, quos Græci Rheginos vocant.*

[b] *Filii Javan*. Hier. quæst. in cap. 10: *De Ionib., id est, de Græcis nascuntur Elisæi, qui nominantur Æolides.*

[c] *Usque ad Oceanum Britan*. Quod Hieron, *usque ad Gadira* dixit.

[d] *Nam multarum gene... appareat*. Verba Aug., XVI de Civit., cap. 11.

[e] *Gangaridæ... Hyrcani*. E Serv., Georg. III, et Æn. VII.

[f] *Fuerunt enim eor. exsul... obtinuerunt*. Justini verba, lib. XLI.

[g] *Assyr. ab Assur*. Ex Hier., Is. XIX.

[h] *Namque Jason*. Ex Just., lib. XLII.

[i] *Cujus fuit privign*. Ex eod.

[j] *Ibique Mediam*. Justinus, *Medeam*, lib. XLII; sic namque: *Postmodum Jasonis Medus æmulus virtutis ejus in honorem matris Medeam urbem condidit.*

[k] *Sed invenimus in Gen*. Minime quidem in Genesi, sed apud Hieronym., in Gen., ut pro *invenimus* HIERONYMUS cum Chacone legendum credamus.

[l] *Persæ autem*. Ex Hieronym., ad Is. XXI.

[m] *Sabæi dicti*. E Serv., Æn. I, ad verba: *Centumque Sabæo thure*. At supra, a *Saba*, filio Chus, *Sabæos* deduxerat.

[n] *Quos autem veteres Assyr*. E. Hier. in Is. XIX.

[o] *Hebræi vocati ab Heber*. Ita Hier., Gen. X. Ab Abraham deduci enixe contendit ad cap. 3 Epist. ad Philip. Ambrosius.

[p] *Nam patriarch. Heb*. Ex Euseb. Chronic.

[q] *Judæis autem sciss*. Hieron., Jon. I, et aliis in locis.

nomen imposuit. Nam antea Hebræi, sive Israelitæ nuncupabantur.

53. Ex quo autem in duo regna Dei populus divisus est, tunc duæ tribus, quæ de stirpe *Juda* reges habebant, *Judæorum* nomen sortitæ sunt. Reliqua pars decem tribuum, quæ in Samaria sibi regem constituit, ob populi magnitudinem, pristinum nomen retinuit *Israel*.

54. [a] *Samaritanorum* gens sumpsit exordium ab Assyriis, qui transmigrati habitaverunt in *Samaria*, qui Latine interpretantur *custodes*, eo quod, captivato Israel, isti in terra regionis eorum ad custodiam collocati sunt.

55. *Phœnix*, Cadmi frater, de Thebis Ægyptiorum in Syriam profectus, apud Sidonem regnavit, eosque populos ex suo nomine *Phœnices*, eamque Provinciam *Phœniciam* nuncupavit.

56. *Sidones* autem a civitate quæ vocatur *Sidon* traxisse vocabulum perhibentur.

57. *Saraceni* dicti, vel quia ex *Sara* genitos se prædicent; vel, sicut gentiles aiunt, quod ex origine *Syrorum* sint, quasi *Syrigenæ*. Hi [b] peramplam habitant solitudinem. Ipsi sunt et *Ismaelitæ*, ut liber Geneseos docet, quod sint ex *Ismaele*. Ipsi *Cedar* a filio Ismaelis. Ipsi *Agaræni* ab *Agar*, qui, ut diximus, perverso nomine *Saraceni* vocantur, quia ex *Sara* se genitos gloriantur.

58. [c] *Philistæi* ipsi sunt *Palæstini*, quia *p* litteram sermo Hebræus non habet; sed pro eo φ Græco utuntur. Inde *Philistæi* pro *Palæstinis* dicuntur a civitate utique sua. Iidem et *Allophyli*, id est, *alienigenæ*, ob hoc, quia semper fuerunt inimici Israel, et longe ab eorum genere et societate separati.

507 59. *Chananæi* appellati de *Chanaam* filio Cham, quorum terram Judæi possederunt. Ex cujus origine fuit *Emor* pater Sichem, a quo *Amorrhæi* sunt nuncupati.

60. [d] *Ægyptii* ab *Ægypto* quodam suo rege vocati sunt. Nam antea *Ærii* dicebantur. Interpretantur autem lingua Hebraica ÆGYPTII *affligentes*, eo quod afflixerint Dei populum, priusquam divino auxilio liberaretur.

61. [e] *Armenius* ex Thessalia unus de numero ducum Jasonis qui ad Colchos profecti sunt : recollecta multitudine, quæ amisso rege Jasone passim vagabatur, *Armeniam* condidit, gentique ex suo vocabulo nomen dedit.

62. [f] Limes est Persicus qui *Scythas* ab eis divi-

A dit, *Scytha* cognominatus, a quo limite *Scythæ* a quibusdam perhibentur vocati, [g] gens antiquissima semper habita. Hi Parthos Bactrianosque, feminæ autem eorum Amazonum regna condiderunt.

63. *Massagetæ* ex Scytharum origine sunt. Et dicti *Massagetæ*, quasi *graves*, id est, *fortes Getæ*. [h] Nam sic Livius argentum grave dicit, id est, *massas*. Hi sunt qui inter Scythas atque Albanos septentrionalibus jugis inhabitant.

64. *Amazones* dictæ sunt, seu quod simul viverent sine viris, quasi ἅμα ζῶσαι, sive quod adustis dexterioribus mammis essent, ne sagittarum jactus impediretur, quasi ἄνευ μαζοῦ. Nudabant enim quam adusserant mammam. [i] Has Titianus *unimammas* dicit. Nam hoc est *Amazon*, quasi ἄνευ μαζοῦ, id est, *sine*
B *mamma*. [Has jam non esse constat, quod earum partim ab Hercule, partim ab Achille, vel ab Alexandro usque ad internecionem deletæ sunt.

65. [j] In parte Asiaticæ Scythiæ gentes quæ posteros se Jasonis credunt albo crine nascuntur ab assiduis nivibus, et ipsius capilli color genti nomen dedit, et inde dicuntur *Albani*. Horum glauca oculis,
408 id est, picta inest pupilla, adeo ut nocte plusquam die cernant. Albani autem vicinæ Amazonibus fuerunt.

66. *Ugnos* antea *Hunnos* vocatos, postremo a rege suo *Abares* appellatos dicunt, qui prius in ultima Mæotide inter glacialem Tanaim et Massagetarum immanes populos habitaverunt. [k] Deinde pernicibus equis Caucasi rupibus, ubi feras gentes Alexandri claustra cohibent, eruperunt, et Orientem
C viginti annis tenuerunt captivum, et ab Ægyptiis atque Æthiopibus annuum vectigal exegerunt.

67. *Trojanorum* gens antea *Dardana*, a *Dardano* nominata. Nam Dardanus et Jasius fratres e Græcia profecti : ex iis Jasius ad Thraciam, [l] Dardanus ad Phrygiam pervenit, ibique primus regnavit. Post quem filius ejus Ericthonius, deinde nepos ejus *Tros*, a quo *Trojani* nuncupati sunt.

68. GALATÆ *Galli* esse noscuntur, qui, in auxilium a rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo [m] parta victoria diviserunt; sicque deinde Græcis admisti, primum *Gallogræci*, nunc ex antiquo Gallorum nomine *Galatæ* nuncupantur.

69. *Græci* ante *Thessali* a *Thessalo*, postea a *Græco* rege *Græci* sunt nuncupati. [n] Nam *Græci*
D proprie *Thessali* sunt.

[a] *Samaritanorum gens... item Phœnix Cadm.* Ex Euseb. Chron.

[b] *Hi peramplam hab.* Hieron., ad Isai. XXI.

[c] *Philistæi ipsi sunt.* Ex Hieron., ad Ezech, XXV, apud quem *a gente sua*, quod hic *a civitate sua*.

[d] *Ægyptii ab Ægypt.* Ex Euseb. Chron.

[e] *Armenius ex Thessal.* Justin., lib. XLII.

[f] *Limes est Pers.* Plin. et Solin., cap. 52.

[g] *Gens antiquiss.* Ex Justin., lib. II, in princip.

[h] *Nam sic Livius arg.* Serv., Æn. VI, ad vers. *Egregium forma juvenem : Pro quo ære gravi donatus est, id est, massis. Nam sic et Livius argentum grave dicit, id est, massas.*

[i] *Has Titianus... deletæ sunt.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Ducit Amazonidum*, etc. et Æn. XI. ad vers. *At medias inter.*

[j] *In parte Asiaticæ.* Verba illa *ab assiduis nivib.* itemque, *id est, picta*, aliena ducebat Chacon, neque enim sunt apud Solin., e quo sunt reliqua.

[k] *Deinde percinibus eq.* Verba sunt Hieron., epist. 30.

[l] *Dardanus et Jasius.* Serv., Æn. V, ad vers. *Dardanus Idæas.* Et Euseb., in Chron.

[m] *Parta victoria.* Al., *peracta.* Ex Justin., lib. XXV, et Hieron., In Epist. ad Gal., quæ repetuntur lib. XIV, cap. 3.

[n] *Nam Græci proprie Thessali.* E Serv., Æn. II, ad vers. *Eruerint Danai.* Plin., lib. VII, cap. IV. *Hellas eadem Thessalia, et Dryopis semper a regibus cognominata. Ibi genitus rex nomine Græcus; a quo Græcia; ibi Hellen, a quo Hellenes,* ibi (fortasse) Thessalus, a quo Thessalia, ne Isidori fidei derogemus

70. *Lapithas* autem gentem Thessaliæ fuisse aiunt, A circa Peneum amnem olim inhabitantem, a *Lapitha* Apollinis filia, nuncupatos.

71. *Sicyonii* Græci sunt nuncupati, a *Sicyonio* rege. Hi primum *Ægiatæi* vocabantur, a [a] rege *Ægialeo*, qui primus Sicyoniis imperavit, a quo, et *Ægialæa* nuncupata est, quæ nunc *Peloponesus* a *Pelope* rege suo vocatur. Ipsi sunt et *Arcades* ab *Arcade* rege, Jovis et Calystonis filio, dicti.

409 72. *Danai* a *Danao* rege vocati. Iidem et *Argivi* ab *Argo* conditore cognominati. Postquam autem Græcorum rex Apis mortuus est, huic filius Argus successit in regnum, et ex eo *Argivi* appellati sunt, qui etiam ab eis post obitum ut deus haberi cœpit, templo et sacrificio honoratus.

73. *Achæi*, qui et *Achivi* ab *Achæo*, Jovis filio, B dicti.

74. *Pelasgi* nominati quia cum velis passis verno tempore advenisse Italiam [b] visi sunt, ut aves. [c] Primos enim eos Varro Italiam appulisse commemorat. Græci vero *Pelasgos* a *Pelasgo*, Jovis et Larissæ filio, perhibent dictos.

75. [d] *Myrmidones* fuerunt Achillis socii; *Dolopes* Pyrrhi, dicti autem *Myrmidones* propter astutiam, quasi μύρμηκες, id est, *formicæ*. Eratosthenes autem dicit dictos *Myrmidones* a *Myrmidone* duce, Jovis et Eurimedusæ, filio.

76. Cecropi Atheniensium regi [e] successit Cranaus, cujus filia *Atthis* nomen et regioni et genti dedit. Et ex ea *Attici* cognominati, qui sunt *Athenienses*.

77. [f] *Ion*, vir fortis, ex suo nomine eosdem Athe- C nienses vocavit *Iones*.

78. *Macedones* a nomine *Emathionis* regis antea *Emathii* nuncupati sunt; postea *Macedones* dicti a Macedone rege, Deucalionis materno nepote.

79. [h] *Epirotæ a Pyrrho* Achillis filio prius *Pyrrhidæ*, postea vero a Pyrrho rege ad Italiam transire præsumpserunt.

80. *Dorus* Neptuni et [h] Ellepis filius fuit, unde *Dori* et originem et nomen ducunt. Sunt autem pars Græciæ gentis, ex quibus **410** etiam cognominata est tertia lingua Græcorum, quæ *Dorica* appellatur.

81. *Lacedæmones* a *Lacedæmone*, Semelæ filio, dicti. [i] Hi diu perseverantes in bello contra Messenios, veriti ne diuturnitate prælii spem prolis amitterent, præceperunt ut virgines eorum cum juvenibus domi relictis concumberent, sicque ex promiscuo virginum et maritorum concubitu juvenes de incertis parentibus nati sunt, et ex nota materni pudoris *Parthenii* vocati sunt. Nam ipsos esse *Spartanos* quos et *Lacedæmones*. [j] *Spartanos* vero propter repentinos adversus Cadmum quasi de terra contractus, et ex omnia parte conflictus, ita vocatos.

82. *Thraces* ex filio Japhet, qui vocatus est *Thiras*, et orti et cognominati, ut superius dictum est, perhibentur, licet gentiles eos ex moribus ita dictos existiment, quod sint *truces*. Sævissimi enim omnium gentium fuerunt; unde et multa de eis fabulosa memorantur : quod captivos diis suis litarent, et humanum sanguinem in ossibus capitum essent soliti potare. De quibus Virgilius :

Heu fuge crudeles terras, fuge littus avarum,

quasi crudelium et avarorum.

83. [k] *Istrorum* gens originem a Colchis ducit, qui missi ad Argonautas persequendos; ut a Ponto intraverunt *Istrum* fluvium, a vocabulo amnis, quo a mari concesserant, appellati sunt.

411 84. [l] *Romani* a *Romuli* nomine nuncupati, qui urbem Romam condidit, gentique et civitati nomen dedit. Hi ante a *Saturno* SATURNII, a *Latino* LATINI vocati sunt. Nam Latinus Italiæ rex fuit, qui ex suo nomine *Latinos* appellavit, qui postea *Romani* nuncupati sunt. Hi et *Quirites* dicti, quia *Quirinus* dictus est Romulus, quod semper *hasta* utebatur, quæ Sabinorum lingua *Quiris* dicitur.

85. *Italus* quoque, et *Sabinus*, et *Sicanus* fratres fuerunt, et quibus nomina populis imposita et regionibus sunt. Nam ab *Italo* ITALI, a *Sabino* SABINI, a *Sicano* SICANI, qui et *Siculi* cognominati sunt, idem et *Sicilienses*.

86. *Thusci* Italiæ gens est a frequentia sacrorum et thuris vocata, id est, ἀπὸ τοῦ θύειν.

87. [m] *Umbri* Italiæ gens est, sed Gallorum veterum propago, qui Apenuinum montem incolunt. De quibus historiæ perhibent quod tempore aquosæ cladis *imbribus* superfuerint, et ob hoc ὄμβρίους Græce nominatos.

88. *Marsi*, gens Italiæ dicta [n] a comite Liberi

[a] *A Rege Ægialæo*. Euseb., in Chron.

[b] *Visi sunt ut aves*. Ergo Pelasgi, quasi πέλαργοι, id est, *ciconiæ*.

[c] *Primos enim eos Varro*. Serv., Æn. VIII : *Ili primi Italiam tenuisse perhibentur*.

[d] *Myrmidones fuer*. E Serv., Æn. II, *ad vers. Myrmidonum Dolopumve*.

[e] *Successit Cranaus*. Ex Euseb. Chron.

[f] *Ion vir fortis*. Ex eod.

[g] *Epirotæ a Pyrrho*. Justin., lib. XVII et XVIII.

[h] *Et Ellepis filius*, Serv., Æn. II, ad illud : *Dorica castra : Sane Dorus Neptuni filius fuit, unde Dori originem duxerunt*, neque Ellipes aut Ellopis meminit.

[i] *Hi diu perseverantes in bello*. Refert hoc ex Ephoro Strabo, lib. VI, cujus etiam meminit Lactantius, lib. I, cap. 20 : *Sic juvenes ante dimissi, cum virginibus, ex quibus sunt Parthenii nati*. Eusebius, Chronico, *Parthenitas*. Ephorus, *Parthenias*. Serv., D Æn. III, et Georg. IV, *Partheniatas* vocat. Male ergo in plerisque Codicibus *Sparthini*. Propius a vera scriptura Goth. Ovet. colleg., *Sparthenii*.

[j] *Sparthanos vero*. Euseb., in Chron. : *Ea quæ de Spartha memorantur, quos Palephatus scribit, cum proximarum essent regionum, adversum Cadmum constitisse, et propter repentinos quasi de terra contractus ex omni parte confluentes, Sparthos vocatos*. Vid. Agell., lib. XVII, cap. 3, et Isid., infra, de Phalanto Parthenior. duce.

[k] *Istror... qui missi*. Ab Aretha rege. Justin., lib. XXXII.

[l] *Rom... Quirites... Thusci*. E Servii diversis locis.

[m] *Umbri... tempore aquosæ clad*. Solin., cap. 8; Plin., lib. III cap. 14.

[n] *Dicta a comite Liberi a Marsya*. Silius, lib. VIII.

Sed populus nomen posuit metuentior hospes.
Cum fugeret Phrygios trans æquora, Marsya Crenos.

Marsya, qui usum illis vitium ostendit, et ob hoc illi statuam fecerunt, quam postea Romani victis Marsis tulerunt. [a] Marsos autem Græci *Uscos* vocant, quasi ὀφιώχους, quod multos serpentes habeant, et ὄφις *serpens* dicatur; illæsos autem esse carminum maleficiis; inhabitant autem plagam Apennini montis simul cum Umbris.

412 89. *Gothi* a *Magog* filio Japhet nominati putantur, de similitudine ultimæ syllabæ, quos veteres magis *Getas* quam *Gothos* vocaverunt, gens fortis et potentissima, corporum mole ardua, armorum genere terribilis, de quibus Lucanus :

Hinc Dacus premat, inde Getes occurrat. Iberis.

90. [b] *Daci* autem Getarum suboles fuerunt, et dictos putant *Dacos*, quasi *Dagos*, quia de Gothorum stirpe creati sunt. De quibus ille : *Ibis Arctoos procul, usque Dacos.*

91. *Bessi* barbari fuerunt, qui a multitudine *boum* sic vocati creduntur. De [c] quibus quidam : *Qui colit terræ medio, vel ille divitis multo bove pileatus accola ripæ.*

92. *Gipedes* pedestri prælio magis, quam equestri sunt usi, et ex hac causa ita vocati.

93. *Sarmatæ* patentibus campis armati inequitabant, priusquam eos Lentulus Danubio prohiberet, atque inde ob studium armorum Sarmatæ nuncupati existimantur.

94. *Lanus* fluvius fertur ultra Danubium, a quo *Alani* dicti sunt, [d] sicut et populi inhabitantes juxta *Lemannum* fluvium *Alemani* vocantur. De quibus Lucanus :

Deseruere cavo tentoria fixa Lemanno.

95. *Longobardos* vulgo ferunt, nominatos a prolixa barba et nunquam tonsa.

96. *Vindilicus* amnis ab extremis Galliæ erumpens, juxta quem fluvium habitasse et ex eo traxisse nomen *Vandali* perhibentur.

413 97. *Germaniæ* gentes dictæ, quod sint immania corpora, immanesque nationes sævissimis duratæ frigoribus; qui mores ex ipso cœli rigore traxerunt, ferocis animi et semper indomiti, raptu venatuque viventes. Horum plurimæ gentes variæ armis, discolores habitu, linguis dissonæ, et origine vocabulorum incertæ; [e] ut *Tolosates*, *Angrivari*, *Quadi*, *Tungrii*, A *Marcomani*, *Bructeri*, *Chamavi*, *Wangiones*, *Tubantes*, quorum immanitas barbariæ etiam in ipsis vocabulis horrorem quemdam significat.

98. *Suevi* pars Germanorum fuerunt in fine Septentrionis, de quibus Lucanus :

Fundit ab extremo flavos Aquilone Suevos

Quorum fuisse centum pagos et populos multi prodiderunt. Dicti autem *Suevi* putantur a monte *Suevo*, qui ab ortu initium Germaniæ facit, cujus loca incoluerunt.

99. *Burgundiones* quondam, a Romanis subacta interiore Germania, per castrorum limites positi à Tiberio Cæsare, in magnam coaluerunt gentem, **414** atque ita nomen ex locis sumpserunt : quia crebra per limites habitacula constituta *Burgos* vulgo vocant. Hi postea rebelles Romanis effecti, plusquam octo- B ginta millia armatorum ripæ Rheni fluminis insederunt, et nomen gentis obtinuerunt.

100. *Saxonum* gens in Oceani littoribus et paludibus inviis sita, virtute atque agilitate habilis. Unde et appellata, quod sit durum et validissimum genus hominum, et præstans cæteris piraticis.

101. *Franci* a quodam proprio duce vocati putantur. Alii eos a feritate morum nuncupatos existimant. Sunt enim in illis mores inconditi, naturalis ferocitas animorum.

102. *Britones* quidam Latine nominatos suspicantur, eo quod *bruti* sint, gens inter Oceanum, interfuso mari, quasi extra orbem posita. De quibus Virgilius: *Toto divisos orbe Britannos.*

103. *Scoti* propria lingua nomen habent a picto C corpore, eo quod aculeis ferreis cum atramento variarum figurarum stigmate annotentur.

104. [f] *Galli* a candore corporis nuncupati sunt, γάλα enim Græce *lac* dicitur. Unde et Virgilius sic eos appellat, cum ait de iis: *Tum lactea colla Auro innectuntur.*

105. Secundum diversitatem enim cœli et facies hominum, et colores, et corporum quantitates, et animorum diversitates existunt. **415** Inde Romanos graves, Græcos leves, Afros versipelles, [g] Gallos natura feroces atque acriores ingenio pervidemus, quod natura climatum facit.

106. Galli autem *Senones* antiquitus *Xenones* dicebantur, quod Liberum hospitio recepissent, postea *x* in *s* litteram commutata est.

Plinius tamen, lib. VII, cap. 2, a Marsa Circes filia.

[a] *Marsos autem Græci.* Serv., Æn. VII, ad vers. *Oscorumque manus*, ita scribit : *Capuenses dicit qui antea Oscim appellati sunt, quod illic plurimi abundarent serpentes.* Sed, cur hos cum Umbris postea habitare dicat Isid., cum a Capuensibus longissime distent, quærendum.

[b] *Daci autem Goth.* Verba sunt Justini, lib. XXXIII. Carmen vero sancti Paulini.

[c] *De quibus quidam.* Idem Paulin.

[d] *Sicut et populi hab. j. Lem.* Serv., Georg. VI, ad verba, *Prope flumina Mellæ.*

[e] *Ut Tolosates.* Mira varietas in libris, dum singula nomina multimodis scribuntur, ut Tolerates, Tolorates, Dolerates, Olarates, Coloniates. Item Amsivari, Samsi, Vari, Amisi, Vari Anismani. Item Quadi, Quadivi. Item Tungrii, Turingii, Ungari, Mungrii. Item Bruteri, Bruteni, Brutei, Bructeri. Item Camasi, Cla- D massi, Chasuasi, Chamavi. Item Blangiani, Blanciani. Item Tubantes, Abantes. Nobis Tolosates, cum Rhenan., lib. I German. rer. placent. Itemque Angrivari, Quadi, Tungrii. Marcomani, Bructeri, Chamavi, Wangiones, Tubantes, ex Tacito. Quamvis pro Chamavis Clamosi, in panegyrico Nazarii ad Constantin., Aug. mendose (ut credo) legantur. Eadem Antonio Aug. probabantur, nisi quod pro Tolosatibus Tencteros, longius a scriptura discedens, ex Tacito substituebat.

[f] *Galli a candore.* Hier., in proœm. lib. II, in epist. ad Gal., ex Lactantio, e cujus verbis *Sibylla* pro *Virgilii* nomine in quosdam nostros Codices irrepsit.

[g] *Gallos natura feroces atque acriores.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Principio cœlum ac terras*, quo tamen loco non acrioris, sed pigrioris ingenii legitur. Et Julius Firmic., lib. I, cap. 1, et Hilar. (ut refert loco citato Hieronymus) *Gallos stolidos vocant.*

107. [a] *Vacca* oppidum fuit juxta Pyrenæum, a quo **A** sunt cognominati *Vaccæi*, de quibus creditur dixisse poeta : *Lateque vagantes Vaccæi*. Hi Pyrenæi jugis peramplam montis habitant solitudinem. Idem et Vascones, quasi *Vaccones*, *c* in *s* litteram demutata.

108. [b] Quos Cn. Pompeius, edomita Hispania, et ad triumphum redire festinans, de Pyrenæi jugis deposuit, et in unum oppidum congregavit. Unde et *Convenarum* urbs nomen accepit.

109. *Hispani* ab *Ibero* amne primum *Iberi*, postea [c] ab *Hispalo* Hispani cognominati sunt.

110. [d] *Galleci* a candore dicti, unde et *Galli*. Reliquis enim **116** Hispaniæ populis candidiores existunt. Hi Græcam sibi originem asserunt. Unde et naturali ingenio callent.

111. Siquidem post finem Trojani belli, Teucrum **B** morte Ajacis fratris invisum patri Telamoni, cum non reciperetur in Regnum, Cyprum concessisse, ibique urbem nomine antiquæ patriæ Salaminam condidisse (ferunt), [e] inde ad Galleciam profectum, et positis sedibus ex loco genti nomen dedisse.

112. *Astures*, gens Hispaniæ, vocati eo quod circa *Asturam* flumen septi montibus silvisque crebris inhabitent.

113. [f] *Cantabri*, gens Hispaniæ, a vocabulo urbis et Iberi amnis cui insidunt appellati. Horum animus pertinax, et magis ad latrocinandum et ad bellandum, vel ad perpetiendum verbera semper parati.

114. *Celtiberi* ex Gallis Celticis fuerunt, quorum ex nomine appellata est regio *Celtiberia*. Nam ex flumine Hispaniæ *Ibero*, ubi consederant, et ex Gal- **C** lis, qui *Celtici* dicebantur, misto utroque vocabulo *Celtiberi* nuncupati sunt.

115. [g] *Afri* appellati ab uno ex posteris Abrahæ, qui vocabatur *Afer* : qui dicitur duxisse adversus Libyam exercitum, et ibi victis hostibus consedisse, **117** ejusque posteros ex nomine Atavi et *Afres* et *Africam* nuncupasse.

116. [h] *Pœni* autem Carthaginenses sunt a *Phœnicibus* nuncupati, qui cum Didone profecti sunt.

117. *Tyrii* vero a *Tyria* urbe Phœnicum nominati, de qua profecti sunt, et in Africæ littus venerunt.

118. Getuli *Getæ* dicuntur fuisse, qui ingenti agmine a locis suis navibus conscendentes, loca Syrtium in Libya occupaverunt; et quia ex *Getis* venerant, derivato nomine *Getuli* cognominati sunt. Unde ea opinio est apud Gothos, ab antiqua cognatione Mauros consanguinitate propinquos sibi vocare.

119. [i] Africam autem initio habuere Libyes, deinde Afri, post hæc Getuli, postremum Mauri et Numidæ.

120. *Mauri* et *Numidæ*, ut Afri putant, sic sumpserunt exordium et vocabulum. Nam postquam in Hispania Hercules interiit, et exercitus ejus compositus ex variis gentibus, amisso duce, passim sib sedes quærebant, ex eo numero Medi, et Persæ, et Armeni navibus in Africam transvecti proxima maris loca occupavere.

121. Sed Persæ, dum materiam in agris pro construendis domiciliis non invenirent, et ignara lingua commercium prohiberet, per patentes agros, et diversas solitudines vagabantur, et a pabulationibus vagabundis semetipsos propria lingua *Numidas* appellaverunt, id est, sine oppido vagos et errantes.

122. Medi autem cum Libyis se miscuerunt, qui proxime Hispaniam inhabitabant, quorum nomen paulatim *Libyes* corruperunt, barbara lingua *Mauros* pro *Medis* appellantes, licet *Mauri* ob colorem a Græcis vocentur. Græci enim *nigram* μαυρὸν vocant, æstifero quippe calore afflati atri coloris speciem ducunt.

123. [j] *Massylia* civitas Africæ est, non longe ab Atlante, et hortis Hesperidum; a qua civitate *Massylii* vocati sunt, quos nos corrupte *Massulos* vocamus, de quibus Virgilius :

Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos.

118 124. *Gaulalum* gentes sunt a meridie usque Oceanum Hesperium pervagantes. [k] His nomen *Gauloe* insula dedit, quæ est juxta Æthiopiam, ubi nec serpens nascitur, nec vivit.

125. *Garamantes* populi Africæ prope Cyrenas inhabitantes a *Garamante* rege, Appollinis filio, nominati qui ibi ex suo nomine *Garama* oppidum condidit. Sunt autem proximi gentibus Æthiopum, de quibus Virgilius *extremi Garamantes*. [l] Extremi autem, quia sævi, et a consortio humanitatis remoti.

126. *Hesperii* vero sunt qui circa Hispaniam commorantur. Nam *Hispania* Hesperia.

127. *Æthiopes* dicti a filio Cham, qui vocatus est *Chus*, a quo originem trahunt. [m] *Chus* enim Hebraica *Æthiops* interpretatur.

128. Hi [n] quondam, ab Indo flumine consurgentes,

[a] *Vacca opidum juxta Pyren.* A. Augustinus **D** *Jacca* legendum existimabat. Nam et Strabo, lib. III, de Gentibus inter Pyreneum et Idubedam montes Jaccetanor agens, Jaccetanam nobilissimam prædicat, ubi nunc Jacca urbs. Itaque delebat idem quæ sequuntur verba, ut aliena, abesse namque a duobus Cod. Carmen vero e Virgilii Æneid., lib. IV, *Lateque vagantes Vaccæi*, mendosum, sed eodem modo legitur apud Hier. in epist. ad Dardan.

[b] *Quos Cn. Pompei... nomen accep.* Ex Hieron., advers. Vigilant. ; hodieque Comange dicitur.

[c] *Ab Hispalo Hispani. Ab Hispano Hispani*, Justin., lib. XLIV, et C. Neap.

[d] *Galleci.* Ex eodem Justin. Sed illa apud eum non sunt : *Unde et naturali ingenio callent.*

[e] *Inde Galleciam profectus.* Multa omissa sunt non ab Isidoro, ut Chacon quidem censebat, sed a librario, quæ petes e Justino.

[f] *Cantabri... a vocabulo urbis.* Cujus et annales nostri sæpe meminere, et ruinæ hodie visuntur.

[g] *Afri appellati.* Omnia et Hieron. quæst. in Gen. XXV.

[h] *Phœni... a Phœnicibus.* Serv., Æn. I : *Pœni* ἀντίστοιχον, *est, quasi Phœni.*

[i] *Africam... habuere Libyes.* Ex Sallust., in Jugurth.

[j] *Massyla.* Vid. Serv., ibidem.

[k] *His nomen Gauloe,* E Solin. Sed cur Æthiopiæ proxima? An quia Solinus statim de Æthiopia?

[l] *Extremi, quia sævi.* E Serv., ad eclog. 8, *quasi sævi.*

[m] *Chus enim ling. Heb.* Ex Hieron., in lib. de Nominib. Heb.

[n] *Hi quondam,* etc. Verba Hier., in lib. de Loc. Hebraic.

juxta Ægyptum, inter Nilum et Oceanum, in meridie sub ipsa solis vicinale insederunt, quorum tres sunt populi : Hesperii Garamantes et Indi : Hesperii sunt Occidentis, Garamantes Tripolis, Indi Orientis.

129. [a] *Troglodytæ* gens Æthiopum; ideo nuncupati, quod tanta celeritate pollent, ut feras cursu pedum assequantur.

130. [b] *Pamphagi*, et hi in Æthiopia sunt : quibus esca est quidquid mandi potest, et omnia fortuitu gignentia, unde et appellati.

131. [c] *Ichthyophagi*, quod venando in mari valeant, et piscibus tantum alantur. **419** Hi post Indos montanas regiones tenent, quos subactos Alexander Magnus piscibus vesci prohibuit.

132. [d] *Anthropophagi* gens asperrima sub regione Serum sita. Cui quia humanis carnibus vescuntur, ideo *Anthropophagi* nominantur. Itaque sicut his, ita et cæteris gentibus per sæcula, aut a regibus, aut a locis, aut a moribus, aut ex quibuslibet aliis causis immutata vocabula sunt, ita ut prima origo nominis eorum temporum vetustate non pateat.

133. Jam vero hi qui [e] *Antipodes* dicuntur, eo quod contrarii esse vestigiis nostris putantur, ut quasi sub terris positi adversa pedibus nostris calcent vestigia, nulla ratione credendum est, quia nec soliditas patitur, nec centrum terræ; sed neque hoc ulla historiæ cognitione firmatur, sed hoc poetæ, quasi ratiocinando, conjectant.

134. [f] *Titanas* autem quosdam in Græcia ferunt fuisse robustos et excellentes viribus populos, [g] quos ferunt fabulæ ab irata contra deos terra ad ejus ultionem creatos.

135. Unde et *Titanes* dicti sunt ἀπὸ τῆς τίσεως, id est, ab *ultione*; quod quasi ulciscendæ matris terræ causa in deos armati exstiterint; quos fabulæ a Jove bello fuisse superatos atque exstinctos fingunt, propter quod e cœlo jactis fulminibus interierunt.

CAPUT III.

De regnis et militiæ vocabulis.

1. *Regnum* a *regibus* dictum, nam sicut *reges* a *regendo* vocati, ita *regnum* a *regibus*.

2. Regnum universæ nationes suis quæque temporibus habuere, ut Assyrii, Medi, Persæ, Ægyptii, Græci, quorum vices sors temporum ita volutavit ut alterum ab altero solveretur. Inter omnia autem regna terrarum duo regna cæteris gloriosiora traduntur, Assyriorum primo, **420** deinde Romanorum, ut temporibus et locis inter se ordinata atque distincta.

3. Nam sicut illud prius, et hoc posterius, ita illud in Occidente exortum est; [h] denique in illius fine hujus initium confestim fuit. Regna cætera cæterique reges velut appendices istorum habentur.

4. [i] *Reges* a *regendo* vocati, [j] sicut enim *sacerdos* a *sanctificando*, ita et *rex* a *regendo*; non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur. Unde et apud veteres tale erat proverbium. [k] *Rex eris si recte facies, si non facias, non eris.*

5. Regiæ virtutes præcipuæ duæ, justitia et pietas ; plus autem in regibus laudatur pietas ; nam justitia per se severa est.

6. *Consules* appellati a *consulendo*, sicut *reges* a *regendo*, et sicut *leges* a *legendo*; [l] nam cum Romani regum superbam dominationem non ferrent, annua imperia binosque consules sibi fecerunt, nam fastus regius non benevolentia consulentis, sed superbia dominantis erat : hinc igitur *consules* appellati, vel a *consulendo* civibus, vel a regendo cuncta *consilio*.

7. Quos tamen ideo mutandos per annos singulos instituerunt, ut nec insolens diu maneret, et moderatior cito succurreret. Inde autem duo pares, quia unus rem civilem, alter rem militarem administrabat. [m] Regnaverunt autem annis CCCCLXIIII.

421 8. Proconsules subjecti erant consulibus, et dicti *proconsules*, eo quod vicem consulis fungerentur, [n] sicut procurator curatoris, id est, actoris.

9. *Exconsules* autem dicti, quod jam a consulatu exierint, sive discesserint, peracto vicis suæ anno.

10. [o] *Dictatores* nono anno post reges expulsos Romani sibi creaverunt, dum gener Tarquinii, ad injuriam soceri vindicandam, ingentem adversus Romam collegisset exercitum.

---

[a] *Trogloditæ gens*. Ἀπὸ τῆς τρώγλης, id est, caverna, quod in speluncis habitent. Solin., cap. 34. Sed Isidori notatio magis *Trogoditis* respondet, id est, viæ voratoribus. Plinius quoque lib. VI, cap. 29 : *Gentes Trogloditarum idem Juba tradit Therothoas a venatu dictos miræ velocitatis.* Neque tamen propterea *Trogloditas* ab Isid. nominatos putarim, cum præsertim Trogloditæ in omnibus Cod. legatur ; sed lusisse in voce, ut solet, liberius.

[b] *Pamphag.* Verba Solin., cap. 33.

[c] *Ichthyophag.* Ex eod. cap. 57.

[d] *Antropophag.* Ex eod. cap. 53.

[e] *Antipodes.* Ex. Aug. XVI de Civit., cap. 9, qui Lactantium secutus est, quædam etiam verba e Servio, Æn. VI ad illud : *Noctes atque dies p. a. i. D.* Hos omnes ætas nostra coarguit ad Antipodas ipsos penetrans. Sed Servius non de Antipodibus, sed de inferis ac terræ centro loquitur.

[f] *Tinatas.* Ex Lactantium, lib. V, cap. 6.

[g] *Quos ferunt fabul.* E Serv., Æn. VI : *Hic genus antiquum Trojæ.*

Cap. III. — [h] *Denique in illius fine hujus initium fuit.* Nam quo tempore Sardanapalus ultimus Assyriorum rex ab Arbace Medo victus igni se tradidit, Romulus et Remus nati sunt, quantum ex Eusebio colligere licet.

[i] *Reges a regendo.* Ex Aug., ad ps. XLIV.

[j] *Sicut enim sacerdos a sanctificando.* Ex eodem, ut etiam sup., lib. VII. cap. 12.

[k] *Rex eris, si recte facies.* Horatius.

[l] *Nam cum Romani regum superbum dominationem.* Ex Aug., XV de Civit., cap. 12. Qui hæc ex Sallust. Catilin., apud quem etiam *superbam dominationem* (non ut vulgo *in superbiam dominationemque*) in antiquiss. libro legi aiabat Chacon.

[m] *Regnaverunt autem annis* CCCCLXIV. Totidem numerat Hieronymus in præf., ad Aggæum, et Euseb. in Chron. Mendose libri nostri CCCCLXVII, facili librariorum lapsu.

[n] *Sicut procurator curatoris.* Vid. cap. seq.

[o] *Dictatores nono anno.* Euseb. (sive Hieronymus potius), in Chron. : *Nono* (inquit) *anno post exactu*

11. [a] Hi quinquenii temporis imperis utebantur; plus enim erant honore, quam consules, quia annuas potestates tenebant. [b] Et dicti *dictatores*, quasi *principes*, et *præceptores*; unde et *magistri populi* nominabantur. Unde et *dicta* dicuntur.

12. [c] *Cæsarum* nomen a Julio cœpit, qui bello civili commoto primus Romanorum singularem obtinuit principatum. *Cæsar* autem dictus, [d] quod *cæso* mortuæ matris utero prolatus eductusque fuerit; vel quod cum *cæsarie* natus sit, a quo et imperatores sequentes **422** *Cæsares* dicti (eo quod comati essent). Qui enim ex secto utero eximebantur, *Cæsones* et *Cæsares* appellabantur.

13. *Julius* autem dictus, quia ab Iulo Æneæ filio, originem duxit, ut confirmat Virgilius:

Julius a magno demissum nomen Iulo.

14. *Imperatorum* autem nomen apud Romanos eorum tantum fuit prius apud quos summa rei militaris consisteret, et ideo *imperatores* dicti ab *imperando* exercitui; sed dum diu duces titulis imperatoriis fungerentur, senatus censuit ut Augusti Cæsaris hoc tantum nomen esset, eo quod is distingueretur a cæteris gentium regibus, quod et sequentas Cæsares hactenus usurpaverunt.

15 [f] Solet enim fieri ut primi regis nomen etiam reliqui possideant, sicut apud Albanos, ex *Silvii* nomine, omnes reges Albanorum *Silvii* appellati sunt; sicut et apud Persas *Arsacidæ*; apud Ægyptios *Ptolomæi*; apud Athenienses *Cecropidæ*.

16. [g] *Augustus* ideo apud romanos nomen imperii est, eo quod olim *augerent* rempublicam amplificando. Quod nomen primo senatus Octaviano Cæsar tradidit, ut quia *auxerat* terras, ipso nomine et titulo consecraretur.

17. Dum autem idem Octavianus jam Cæsar et imperator appellaretur, vel Augustus, [h] postea vero dum ludos spectaret, et pronuntiatum esset A illi a populo ut vocaretur et *Dominus*, statim manu vultuque averso, indecoras adulationes repressit, et *Domini* appellationem, ut omen, [i] declinavit, atque insequenti die omnem populum gravissimo edicto corripuit, *Dominumque* se post hæc appellari, ne a liberis quidem suis permisit. Fuit enim filius Attiæ, quæ nata est de sorore Julii Cæsaris.

423 18. *Reges* autem ob hanc causam apud Græcos βασιλεῖς vocantur, quod tanquam *bases* populum sustinent; unde et bases coronas habent. Quanto enim quisque magis præponitur, tanto amplius pondere laborum gravatur.

19. *Tyranni* Græce dicuntur, iidem Latine et *reges*; [j] nam apud veteres inter regem et tyrannum nulla discretio erat, ut:

B Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Fortes enim reges tyranni vocabantur; nam TIRO *fortis*, de quibus Dominus loquitur: *Per me reges regnant, et tyranni per me tenent terram.*

20. Jam postea in usum accidit tyrannos vocari pessimos atque improbos reges, luxuriosæ dominationis cupiditatem, et crudelissimam dominationem in populis exercentes.

21. [k] *Princeps* et dignitatis modo significatur, et ordinis, sicut est illud Virgilianum

Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,

pro *primus*.

[l] Dictus autem *princeps* a capiendi significatione, quod *primum capiat*, sicut *municeps* ab eo quo *munia capiat*.

C 22. [m] *Dux* dictus, eo quod sit *ductor* exercitus; sed non statim quicunque principes, vel duces sunt, etiam reges dici possunt. In bello autem melius ducem nominari quam regem; nam hoc nomen exprimit in prœlio ducentem; unde Virg.: *Ducis Evandri*, Sallust.: *Quo cupidius in ore Ducis sese quisque bonum.* Non dixit *in ore Consulis.*

reges nova dignitas est creata, Dictatura, scilicet. In quo Livium secutus videtur. Cassiodorus *octavo anno post exactos reges*, de qua discordia. Fasti inspiciendi; Ant. August. non nisi *duodecimo*. Nostri omnes libri magno consensu *quinto anno* retinent, error fortasse natus ex nota IIX, vel XII.

[a] *Hi quinquennii... tenebant.* Hæc censoribus aptanda videntur, de quibus cap. seq. Nam dictatura semestris fuit.

[b] *Et dicti dictat*, Varr., lib. V: *Hinc in manipulis castrensibus* dicta *ducibus. Hinc* dictata *in ludo, Hinc* dictator *magister populi.* Cic., III de Legibus: *Ast quando duellum gravius discordiæ civium poscunt,* dictatur *esto, ne amplios sex menses, si senatus creverit, idemque juris, quod duo consules teneto. Isque avi sinistra* dictus *populi magister esto.* Dictus vero *dictator*, quod a consule diceretur.

[c] *Cæsarum autem.* Imperatorum, alioqui ante Cæsarem dictatorem Cæsar Juliorum cognomen fuit. Euseb. in Chron.: *C. Julius Cæsar Primus apud Romanos singulare obtinuit imperium a quo* Cæsares *Romani principes appellati.*

[d] *Quod cæso matris.* E. Serv., Æn. I, vers. *Nascetur p. t, o. Cæsar.* Quam verum (cum vixerit Aurelia Cæsaris mater diu vivo Cæsare), Servius viderit.

[e] *Qui enim ex secto.* Plin., lib. VII; *Auspicatius enecta parente gignuntur, sicut Scipio Africanus prior natus, primusque Cæsarum a cæso matris utero dictus, qua* D *de causa cæsones appellati.* Vid. Fest. Verba vero, *eo quod comati essent,* aliena cum Chacone ducimus.

[f] *Solet enim fieri.* E Serv., Æn. XII, ad vers. *Murranum hic atavos.*

[g] *Augustus... eo quod augerent.* Suetonius ab *auctu*, vel ab *avium gestu, gustuve.* Ovidius utrumque indicavit Fast. III:

Hujus et augurium dependet origine verbi;
Et quodcumque sua Jupiter auget ope.

[h] *Postea vero dum lud. spect.* Sueton., cap. 53.

[i] *Ut omen declinavit.* Verissime restituit hunc locum A. Covarruvias cum in libris, *ut homo* legeretur. Neque Isidoriano Codici, a quo hæ voces absunt, tantum credo, quantum huic emendationi. Sueton.: DOMINI *appellationem, ut maledictum et opprobrium semper exhorruit* Quod autem sequitur, *quæ nata est de sorore Julii Cæsaris,* verba sunt Servii, initio Æneid.

[j] *Nam apud veteres.* E Serv., Æn. IV et VII, et August., V de Civit., cap. 19: *Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed veteri nomine fortes dicti existimentur. Unde ait Virgil.*:

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

[k] *Princeps et dignitatis mod.* Serv., Æn. advers *Cum princeps medioque Gyas*, etc.

[l] *Dictus autem princeps* Ex Aug., lib. de Grammat.

[m] *Dux dictus,* Ex XVIII de Civit., cap. 45.

23. *Monarchæ* sunt qui singularem possident principatum, qualis fuit Alexander apud Græcos, et Julius apud Romanos. Hinc et *monarchia* dicitur Μονὰς quippe *singularitas* Græco nomine. ἀρχή *principatus* est. A

24. *Tetrarchæ* sunt quartam partem regni tenentes. Nam τέτταρα *quatuor* sunt, qualis fuit apud Judæam Philippus.

424 25. [a] *Patricii* inde vocati sunt, pro eo quod sicut *patres* filiis, ita provideant reipublicæ.

26. [b] *Præfecti* dicit, quod prætoria potestate præsint.

27. [c] *Prætores* iidem qui et præfecti, quasi *præpositores.*

28. [d] *Præsides* vero dicti, quia alicujus loci tutelam præsidialiter tenent.

29. *Tribuni* vocati, quod militibus, sive plebibus B jura *tribuunt.*

30. [e] *Chiliarchæ* sunt qui *mille* præsunt, quos nos *millenarios* nuncupamus, et est nomen Græcum.

31. *Centuriones* dicti, eo quod *centum* præsunt militibus, sicut *quinquagenarii*, qui in capite sunt *quinquaginta* militum, sicut *decani* ab eo quod militibus *decem* præferuntur.

32. [f] *Miles* dictus, quia *mille* erant ante in numero uno, vel quia unus est ex *mille* electus. Romulus autem [g] primus ex populo milites sumpsit, et appellavit. Liber vero primus militiæ ordinem docuit.

33. Miles, aut ordinarius dicitur, aut extraordinarius. Ordinarius est **425** qui per ordinem militat, nec adhuc aliquem consecutus est gradum honoris est enim gregarius, id est humilis militiæ. Extraor- C dinarius vero, qui ob virtutem promovetur ex ordine.

34. *Emeriti* dicuntur veterani solutique militia, qui jam in usu prælii non sunt, qui MERERI *militare* dicitur, a stipendiis, scilicet, quæ merentur. Iidem et *veterani* dicuntur quia jam in usu prælii non sunt, sed post multos militiæ labores quietis suffragium consequuntur.

35. *Equestres* milites dicti eo quod *equo* sedeant. Item militat ille in equestri ordine.

36. *Tirones* dicuntur fortes pueri, qui ad militiam deliguntur, atque armis gerendis habiles existunt. Hic enim non ex sola professione nativitatis, sed ex aspectu et valitudine corporis existimantur. Unde et *tirones* dicti, qui antequam sacramento rogati sint, milites non sunt. D

37. [h] Romanæ autem militiæ mos fuit puberes primo exerceri armis. Nam decimo sexto anno tirones militabant, quo etiam solo sub custodibus agebant, de quibus Virgilius: *Et primævo flore juventus.*

38. [i] Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Annibalis tempore, cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuissent Romani, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas.

39. [j] *Desertores* vocati, eo quod, *desertis* militaribus officiis, evagantur. Hi in alios numeros militiæ nomen dare prohibentur, sed si non magni temporis culpam contraxerint, cæsi numeris suis restituuntur. Sed et qui deserunt exercitum ad hostes transeuntes, et ipsi *desertores* vocantur.

426 40. *Conscripti* milites dicuntur, quia in tabulis conferuntur ab eo qui eos ducturus est; sicut *transcrispti* vocantur, cum de alia in aliam legionem transeunt, et inde *transcripti*, quia nomina dunt ut *transcribantur*

41. [k] *Optiones* dicti, quod sint electi. Nam OPTARE *eligere* est, sicut est illud : *Optavitque locum regno*, id est *elegit.*

42. *Excubitores* dicuntur, pro eo quod *excubias* semper agunt. Sunt enim ex numero militum, et in porticibus *excubant* propter regalem custodiam. [l] Excubiæ autem diurnæ sunt vigiliæ nocturnæ, unde et *vigiles.*

43. *Velites* erant apud Romanos genus militiæ, a *volitando* vocati. Lecti enim agilitate juvenes, cum armis suis post terga equitum considebant, et mox cum ad hostes ventum esset, equis desiliebant, et continuo pedites ipsi ex alia parte, equitibus per quos advecti fuerant dimicantibus, hostem perturbabant. Ab his ergo *velitibus* elephanti quondam Annibalis retro acti, cum regi jam a suis non possent, fabrili scalpro inter aures adacto, necabantur.

44. *Castra* sunt ubi miles steterit; [m] dicta autem *castra*, quasi *casta*, eo quod illic castraretur libido. Nam nunquam iis intererat mulier.

45. *Militia* autem a *milibus* dicta, aut a *multis* quasi *multitia*, quasi negotium multorum, aut a *mole.* [n] rerum, quasi *moletia.*

46. *Legio* sex millium armatorum est a *delectu* vocata, quasi *lecti*, **427** id est, *armis electi.* Proprie

[a] *Patricii inde vocati.* De novo patriciorum genere, quod erat Justiniani tempore, A. Augustinus.

[b] *Præfecti.* De præfectis præforio.

[c] *Prætores iidem qui et præfecti.* Veteres prætores intellige, hoc est magistratus, qua ratione prætores consules dicebantur, et prætorium, et porta prætoria. Quod vero *quasi præpositores,* melius cum Varrone, *quasi præitores* dixisset.

[d] *Præsides.* Glossar., *præses*, ἡγεμών.

[e] *Chiliarchæ.* Ex Hieronym., Isai. II.

[f] *Miles..... quia mille erat ante in numero uno.* Cohortes *numeros* apellari solitas a Latinis tradit Sozomen., tripart. Hist. lib I. cap. 7. Varro tamen, lib. IV. *Milites, quod trium millium legio primo fiebat, ic, singulæ tribus Tat. Ramn. Lucer, millia singula nittebant.*

[g] *Ex populo.* Ex plebe.

[h] *Romana autem militiæ.* E Serv., Æn. VII, ad vers. *Ante Urbem pueri*, etc.

[i] *Servos sane nunquam militasse.* Ex eodem, Æn. IX, vers. *Vetitisque ad Trojam miserat armis.*

[j] *Desertores.* Vid. I. *Desertorum*, § 3, d. de Re milit... et Quintil., lib. VII, cap. 7.

[k] *Optiones.... nam optare elig.* E Serv. Fest. *Optio qui nunc dicitur, antea appellabatur* accensus *is adjutor dabatur centurioni a tribuno milit., ut quem vellet* eligeret, *unde et nomen sortitus est.*

[l] *Excubiæ autem diurn.* Ex eodem Æn. IX.

[m] *Dicta autem castra* Ex eod., Æn. III, ad vers. : *Nos castra movemus.*

[n] *Quasi moletia.* Al., *molestia*, quibus favet Conchen. vernaculus, *la mollitia*, et Rabanus. Festus, quo-

autem Macedonum [a] *phalanx* [b] Gallorum *caterva*, nostra *legio* dicitur.

47. [c] Legio habet sexaginta centurias, manipulos triginta, cohortes duodecim, turmas ducentas.

48. *Centuria* est pars exercitus in centenos milites divisa. Unde et qui iis præsunt *centuriones* dicunt.

49. *Succenturiati* sunt, non qui in prima, sed qui in secunda centuria sunt, quasi *sub* prima centuria, tamen stricti etiam ipsi, et in speculis positi in bello sunt, ut si prima defecerit, isti, quos sub se diximus, laborantibus primis subveniant. Unde ad insidiandum ponitur succenturiatus, quasi armis dolosis instructus.

50. *Manipulus* ducentorum est militum; *manipuli* autem dicti sunt milites, sive quia bellum primo *manu* incipiebant, sive quod antequam signa essent *manipulos* sibi, id est, *fasciculos* stipulæ, vel herbæ alicujus, pro signis faciebant, a quo signo *manipulares* milites cognominati sunt. De quibus Lucanus:

Convocat armatos extemplo ad signa maniplos.

51. [d] *Turma* triginta equites sunt. Romani enim equites in una tribu trecenti fuerunt. De singulis enim centuriis decem dabantur, et fiebat turma.

Cohors quingentos milites habet.

428 52. Tria sunt militiæ genera, sacramentum, evocatio, conjuratio.

53. *Sacramentum*, in quo post electionem jurat unusquisque miles se non recedere a militia, nisi post completa stipendia, id est, militiæ tempora, et hi sunt qui habent plenam militiam. Nam viginti quinque annis tenentur.

54. *Evocatio*, dum ad subitum bellum non solum milites, sed et cæteri evocantur. Unde etiam consul solebat dicere: *Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.*

55. *Conjuratio*, quæ fit tumultu, quando vicinum urbis periculum singulos jurare non patitur sed repente colligitur multitudo, et tumultuosa in ira conflatur. Hæc et *tumultuatio* dicitur.

56. In acie autem istæ fere formæ sunt: Exercitus, classis, nodus, cuneus, alæ, cornua, agmen, A quæ formas et nomina ab ipsis rebus de quibus translata sunt mutuantur.

57. *Acies* dicta, quod ferro armata sit, et *acumine* gladiorum.

58. *Exercitus*, multitudo ex uno genere, ab *exercitatione* belli vocata.

59. *Classes* dictæ propter divisionem exercitus, qui postea manipuli dicti sunt. Unde et Virgilius:

Classibus hic locus, hic acies certare solebant.

Jam postea et *classis navium* dicta.

60. [e] *Nodus* proprie est densa peditum multitudo, sicut turma equitum. *Nodus* autem dictus, pro difficultate, quod vix possit resolvi.

61. *Cuneus* est collecta in unum militum multitudo. Unde propter quod in unum coit, [f] ipsa coitio B in unum *cuneus* nominatus est, quasi *couneus*, eo quod in unum omnes coguntur.

429 63. *Alæ* in exercitu triginta equites esse dicuntur; [g] *Alæ* autem equites ob hoc dicti, quia tegunt pedites *alarum* vice.

63. *Cornua* vocantur extremitas exercitus, quod intorta sit.

64. [h] *Agmen* dicitur cum exercitus iter facit, ab *agendo* vocatum, id est, *eundo* Plautus.: *Quo te agis ipse?* Est enim exercitus ambulans. Nam agmen dicitur quod in longitudine directum est, quale solet esse cum exercitus portis procedit; quidquid fuerit aliud, abusive dicitur.

CAPUT VI.

De civibus.

C 1. De imperiis militiæque vocabulis ex parte dictum est, deinceps civium nomina summatim subjungimus.

2. *Cives* vocati, quod in unum *coeuntes* vivant, ut vita communis et ornatior fiat et tutior.

3. *Domus* unius familiæ habitaculum est, sicut urbs unius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani. Est autem domus genus, familia, sive conjunctio viri et uxoris. Incipit autem a duobus, et est nomen Græcum. Nam δώματα Græci *tecta* vocant.

que: *Militem Aleius a mollitia per antiphrasin dictum putat, eo quod nihil molle, sed asperum quid reddat.*

[a] *Macedonum phalanx.* E Ser., Æn. II. *Et jam Argiva phalanx.*

[b] *Gallorum caterva.* Veget., lib. II, cap. 2.

[c] *Legio autem habet* LX. Serv., Æn. XI, ad vers. *Volscor. edice maniplis. Signiferi,* inquit, *quia secundum antiquum morem in legione erant triginta. Legio autem habebat septem cohortes, sexaginta centurias.* Putamus autem apud Serv. vitiose VII pro XII scriptum. Nam apud Isidor. omnia constant, qui paulo post cohortem quingentis militibus constare dicit. Licet (ut ait ibidem Servius) *in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutaverit militiæ disciplinam.* Agell., lib XVI, cap. 4: *In legione sunt centuriæ* LX, *manipuli* XXX. *cohortes* X. Vegetius quoque, lib. II, cap. 6: *Sciendum est autem in una legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas et numero militum et dignitati præcedit.*

[d] *Turma... et fiebat turma.* Concinnasse videtur hæc (quæ nunc integra non esse nemo non videt) e Servio et Varrone, ita ut utriusque aliquid restet. Ergo scripturam quæ in libris omnibus erat relinquentes, amborum verba proponemus: Serv., Æn. IX: *Trecentum scutati omnes. Romani, inquit, equites primo trecenti fuerunt, de singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus.* Varro lib. IV: *Turma, terma, e in u abiit, quod terdeni equites ex tribus tribubus Tatiensium, Ramnens. et Lucer. fiebant; itaque primi singularum decuriarum decuriones dicti.* Chacon, reliquis rejectis, hæc tantum ex D Servio retineri volebat: *Romani equites primo trecenti fuerunt, de singulis enim curiis decem dabantur. Cohors,* etc.

[e] *Nodus proprie est densa,* E Serv., Æn. X, ad illud:

....abantem
Oppositum interimit pugnæ nodumque moramque.

Quod autem sequitur, *Nodus autem dictus pro difficultate,* alia verbi apud Servium notio est, non ratio prioris, ut videtur existimasse Isidorus, qui Servii commentaria sine Virgilii carminibus fortasse inspiciebat.

[f] *Et ipsa coitio in unum.* Verba Aug. in lib. de Ordin., cap. 18.

[g] *Alæ autem equites.* Veget., lib. II, cap. 1, et Agell., XVI, cap. 4.

[h] *Agmen.* Serv., Æn. ; I et IX: *Agmen proprie est exercitus ambulans, quidquid fuerit aliud, abusive dicitur.*

Familia est liberi ex liberis legibus suscepti a *femore*.

4. *Genus* autem a *gignendo* et *progenerando* dictum, aut a definitione certorum prognatorum, ut nationes, quæ propriis cognationibus terminatæ, gentes appellantur.

5. [a] *Populus* est cœtus humanæ multitudinis, juris consensu et concordi communione sociatus. *Populus* autem eo distat a *plebibus*, quod *populus* **430** universi cives sunt, connumeratis senioribus civitatis; *plebs* autem reliquum vulgus sine senioribus civitatis.

6. *Populus* ergo tota civitas; vulgus vero *plebs* est. *Plebs* autem dicta a *pluralitate;* major est enim numerus minorum quam seniorum. [b] *Populus* vero συχνὸς δῆμος dicitur, id est, Κοιτὸς πολὺς. Unde et *populus* dictus est. [c] Græce autem *populus* dicitur λαὸς a *lapidibus*. *Vulgus* est passim inhabitans multitudo, quasi quisque quo vult.

7. *Tribus* dicuntur tanquam curiæ et congregationes distinctæ populorum, et vocatæ *tribus* ab eo quod in principio, Romani *trifarie* fuerunt a Romulo dispertiti [d] in senatoribus, militibus et plebibus. [e] Quæ tamen tribus nunc multiplicatæ nomen pristinum retinent.

8. *Senatui* nomen ætas dedit, quod *seniores* essent. [f] Alii a *sinendo* dictos accipiunt *senatores;* ipsi enim agendi facultatem dabant.

9. *Senatusconsultus* a *consulendo*, tractando est dictus, quod sic fit, ut *consulat*, et nocere non possit.

10. [g] *Patres* autem, ut dicit Sallustius, a curæ similitudine vocati sunt. Nam sicut patres filios suos, ita illi [h] rempublicam habebant.

11. [i] *Patres conscripti*, quia dum Romulus decem curias senatorum elegisset **431** nomina eorum, præsente populo, in tabulas aureas contulit, atque inde *Patres conscripti* vocati.

12. Primi ordines senatorum dicuntur *illustres*, secundi *spectabiles*, tertii *clarissimi*. Jam inferius quartum aliquod genus non est. Quamvis autem senatoria quisque origine esset, usque ad legitimos annos eques Romanus erat, deinde accipiebat honorem senatoriæ dignitatis.

A 13. *Censores* apud veteres Romanos erant. Est enim nomen *censoris* dignitas judicialis. *Censere* enim *judicare* est. Item *censores* sunt patrimoniorum judices, a *censu* æris appellati.

14. [k] *Judices* dicti, quasi *jus dicentes* populo, sive quod *jure* disceptent. Jure autem disceptare est juste judicare. Non est autem Judex, si non in eo est justitia.

15. *Præsides* rectores sunt provinciæ, dicti eo quod *præsunt*.

16. *Prætores* autem, quasi *præceptores* civitatis, et principes, iidem, et *quæstores*, quasi *quæsitores*, eo quod *quæstionibus* præsunt, consilium enim et causa apud eos est.

17. [l] *Proceres* sunt principes civitatis, quasi *procedes*, quod ante omnes honore præcedant. Unde et
B capita trabium, quæ eminent extra parietes, *proceres* dicuntur, eo quod primo *procedant*. Hinc autem ad primores facta translatio, quod a cætera multitudine præeminent.

18. [m] *Tribuni* dicti, quod plebi jura, vel opem *tribuunt*. Constituti sunt autem **432** decimo sexto anno post reges exactos. Dum enim plebs a senatu et consulibus premeretur, tunc ipsa sibi tribunos, quasi proprios judices et defensores creavit, qui eorum libertatem tuerentur, et eos adversus injuriam nobilitatis defenderent, unde et *defensores* dicti, eo quod sibi plebem commissam contra insolentiam improborum *defendant*. [n] At contra nunc quidam eversores, non defensores existunt.

19. [o] *Numerarii* vocati sunt qui publicum num-
C mum ærariis inferunt.

20. *Functi*, ab eo quod *fungantur* honore et officio aliquo dicti. Hinc et *defunctos* mortuos dicimus, qui compleverunt vitæ officia, nihil enim jam faciunt.

21. *Municipes* sunt in eodem municipio nati, ab officio munerum dicti, eo quod publica *munia* accipiunt. Munia enim officia sunt; unde et *immunes* dicuntur, qui nullum gerunt officium.

22. *Municipales* originales cives, et in locum officium gerentes.

Cap. IV. — [a] *Populus est cœtus*. Aberat a libris vox *cœtus*, quam restituimus ex August., XIX de Civ., c. 21 et 24, qui hæc verba e libris Cic. de Rep. citat.

[b] *Populus vero*. Quot hic monstra e Græcis characteribus? Sed proxime accedit ad lectionem quam posuimus, Ovet. colleg. Goth. Vide nunquid ad hæc τὸ « πολὺς συμμικτὸς » Hieronymi, Nahum III, ad illud: *Bruchus expansus est*.

[c] *Græce autem populus*. E Serv., Georg. I, ad vers.: *Unde homines nati durum gen.*

[d] *In senatoribus mil. et pleb.* Aliena hæc ducimus.

[e] *Quæ tamen tribus nunc multip.* Varr., lib. IV. *Centuria primo a* centum *jugeribus dicta, post duplicata retinuit nomen, ut* tribus *multiplicatæ idem tenent nomen*. Ead. ex eod. Varrone refert Columella, lib. V, cap. 1, a quo verius fortasse sit Isidorum sumpsisse. Nam Varronis libros de Ling. Latin. non putabat ab Isidoro lectos Chacon.

[f] *Alii a sinendo*. Verba sunt Servii, Æn. V, ad vers. *Et patribus dat jura vocatis*. Sed quis hæc, obsecro, in Isidoro, non risit? At in Servio, *suspiciunt iidem*.

[g] *Patres autem*. Serv., ibid.

[h] *Remp. habebant*. Ita Goth. Cod.; alii, *alebant*.

[i] *Patres conscripti*. Hæc unde sint, quærendum. Dionys.: Οἵ δὲ μετέχοντες πατέρες ἔγγραφοι προσηγορεύθησαν, καὶ μέχρις ἐμοῦ ταύτης ἐτύγχανον τῆς προσηγορίας, ἑλληνικὸν δὲ τοῦτο ἔθος ἦν. Neque tamen sic satis placere possunt, neque si ex aureis æreas tabulas facias, adducemur, ut hæc non adulterina sint.

D [j] *Primi ordinis*. E Placidi glossis, e quo *senatorum* vocem delebat Chacon.

[k] *Judices dicti*. Infra, lib. XVIII, cap. 15, et Grat., 23, q. 2, cap. 1, et Greg., cap. 10 de verb. Signif.

[l] *Proceres... unde, et capit. trab.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Post alii proceres*.

[m] *Tribuni... decimo sexto*. Mendose omnes libri, *sexto*. Ascon., in Corneliana: *Tanta in illis virtus fuit, ut anno* 16 *post reges exactos, propter nimiam dominationem potentium secederent, leges sacratas ipsi restituerent, duos tribunos crearent*. Et Pompon., cap. 2 de Origin. Jur.: *Anno fere* 17 *post reges exactos pop. Rom. tribunos sibi in monte Sacro creavit*.

[n] *At contra nunc quidam*. Oportet hæc alicujus antiqui Scriptoris verba fuisse, nam Isidori ætate tribuni non erant.

[o] *Numerarii*. Exstat edictum Egicæ regis in concil. Tolet. XVI, ubi numerarii muneris mentio fit.

23. *Decuriones* dicti, quod sint *de ordine curiæ*. Officium enim curiæ administrant. Unde non est decurio, [a] qui summam non intulit, vel curiam non participavit.

24. *Curiales* autem iidem et *decuriones*. Et dicti *curiales*, quia civilia munera procurant et exsequuntur.

433 25. *Principales magistratus* et *duumvirales* curialium officiorum ordinis sunt. *Principales* dicti quod *primi* sint magistratibus.

26. *Magistratus* vero, quod majores sint reliquis officiis.

[b] *Duumvirales....*

27. *Tabellio* vocatus, eo quod sit portitor *tabellarum*. Idem *exceptor*, idem et *scriba* publicus, quia ea tantum quæ gestis publicantur *scribit*.

28. *Burgarii* a *burgis* dicti, quia crebra per limites habitacula constituta *burgos* vulgo vocant. Unde et *Burgundionum* genti nomen inhæsit, quos quondam, subacta Germania, Romani per castra disposuerunt, atque ita ex locis nomen sumpserunt.

29. [c] *Collegiati* dicuntur, quod ex eorum collegio custodiisque deputentur **434** qui facinus aliquod commiserunt. Est enim sordidissimum genus hominum patre incerto progenitum.

30. *Privati* sunt extranei ab officiis publicis. Est enim nomen magistratum habenti contrarium; et dicti *privati*, quod sint ab officiis curiæ absoluti.

31. *Mercenarii* sunt qui serviunt accepta *mercede:* iidem et *barones* Græco nomine, quod sint fortes in laboribus; βαρὺς enim dicitur *gravis*, quod sit *fortis*. Cui contrarius est *levis*, id est, *infirmus*.

32. *Publicani* appellantur conductores vectigalium fisci, vel rerum *publicarum*, sive qui vectigalia *publica* exigunt, vel qui per negotia sæculi lucra sectantur. Unde et cognominati sunt.

33. [d] *Villicus* proprie *villæ* gubernator est. Unde et a *villa* VILLICUS nomen accepit. Interdum autem villicus non gubernationem villæ, sed dispensationem universæ domus, Tullio interpretante, significat, quod est universarum possessionum et villarum dispensatorem.

34. [e] *Actores* iidem et *curatores* ab *agendo*, et *curando* vocati.

35. *Procuratores* vero, eo quod vicem curatoris, A fungantur. [f] quasi *propter curatores*, sicut PROCONSUL *pro consule*.

435 36. *Coloni* sunt cultores advenæ dicti a cultura agri. Sunt enim aliunde venientes, atque alienum agrum locatum colentes, ac debentes conditionem genitali solo propter agriculturam sub dominio possessoris, pro eo quod iis locatus est fundus. Coloni autem quatuor modis dicuntur. Nam coloni, aut Romani sunt, aut coloni Latini, aut coloni auxiliares, aut coloni ruris privati.

37. *Inquilini* vocati, quasi *incolentes aliena*, non enim habent propriam sedem, sed in terra aliena inhabitant.

38. Differt autem inter inquilinum, et advenam. *Inquilini* enim sunt, qui emigrant, et non perpetuo B permanent. *Advenæ* autem, vel incolæ adventitii perhibentur, sed permanentes; et inde *incolæ*, quia jam habitatores sunt, ab *incolendo*.

39. *Indigenæ* sunt *inde geniti*, et in eodem loco nati, ubi inhabitant.

40. *Incola* autem non indigenam, sed advenam indicat.

41. *Peregrini* dicti, eo quod ignorantur eorum parentes, quibus orti existunt; sunt enim de longinqua regione.

42. *Urbani* vocabantur, qui Romæ habitabant, qui vero in cæteris locis *oppidani*. [g] Nam sola *urbs* Roma, cætera *oppida*.

43. *Famuli* sunt ex propria servorum *familia* orti. [h] *Servi* autem **436** vocabulum inde traxerunt, quod hi qui jure belli possent occidi a victoribus, conservabantur, et servi fiebant, a *servando*, scilicet *servi* appellati. C

44. *Ancillæ* a sustentaculo vocatæ, ἀγκὼν enim Græce *cubitus* dicitur, unde, et *anconem* dicimus.

45. *Mancipium* est quidquid *manu capi*, subdique potest, ut homo, equus, ovis. Hæc enim animalia statim, ut nata sunt, mancipinm esse putantur; nam et ea quæ in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi, sive domari cœperint.

46. *Ingenui* dicti, qui in genere habent libertatem, non in facto, sicut liberti. Unde et eos Græci εὐγενεῖς vocant, quod sint *boni generis*..

47. *Libertus* autem vocatus, quasi *liberatus*. Erat enim prius jugo servitutis addictus. [i] Libertorum

[a] *Qui summam non intulit, vel curiam non particip*. Qua de re ita Chacon: *Qui decurio fiebat, is pro introitu præstitutam summam inferebat, neque,* D *antequam eam inferret curialis erat; ubi vero de more nihil inferebatur, non antea curialis dicebatur, quam cum aliis curiam ingressus de rebus publicis consultaret*. Vid. Plin., lib. x, epist. 333. Ant. Augustinus: *Duplex*, aiebat, *decurionum genus ostendi: alterum honorianorum, qui pecunia data honorem assequuntur, sed munere abstinent; alterum ordinariorum, qui decurionum munus exercent, id enim esse curiam participare*.

[b] *Duumvirales*. August., in lib. de Gram.: *Duumvirales, quasi duorum hominum vir*. Male vero explent quidam libri lacunam quæ est in Gothicis omnibus.

[c] *Collegiati*. De collegiis dicuntur aliqua in titul. de Jure Immun., lib. L Digest., sed quæ ad hunc locum illustrandum non sint satis.

[d] *Villicus... significat*. Hieronymi verba, in q. 6, ad Algas. Unde pro œconomo villicum et dispensatorem reddidisse videtur Cicero in Œconomic. Xenoph. Nam et in Hortens. (ut refert Non.) dispensatoris voce est usus: *Quid tu, inquam, soles cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam quæ ex his confecta sit non probare?*

[e] *Actores... procuratores*. Jurisconsulti actorem præsentis esse dicunt, procuratorem absentis, tutorem procuratorem constituere non posse, actorem posse.

[f] *Quasi propter curatores*. Hæc aliena existimamus.

[g] *Nam sola urbs Roma, cætera oppid*. Si quando vero Romani historici oppidi mentionem faciunt, nihil præterea addentes, oppidum Palatinum intelligunt, ubi primum fuit Roma condita, quam Ennius quadratam vocavit:

Et quibus exstiterat Romæ regnare quadratæ.

[h] *Servi...quod hi qui*. Verba Aug., XIX de Civ., c. 15.

[i] *Libertorum filii apud antiq*. Suet., in Claud., cap. 24: *Appium Cæcum censorem generis sui productorem libertinorum filios in senatum allegisse docuit, ignarus temporibus Appii, et deinceps aliquandiu li-*

autem filii apud antiquos *libertini* appellabantur, quasi de *libertis nati,* nunc vero libertinus, aut a liberto factus, aut possessus.

48. *Manumissus* dicitur, quasi *manu emissus.* Apud veteres enim **437** quoties manu mittebant, [a] alapa percussos circumagebant, et liberos confirmabant; unde et *manumissi* dicti, eo quod manu emitterentur.

49. *Dedititii* primum a *deditione* sunt nuncupati. Deditio enim dicitur quando se vincti aut vinciendi hostes victoribus tradunt, quibus hæc origo nominis fuit. Deum quondam adversus populum Romanum servi armis sumptis dimicassent, vincti se dederunt, comprehensique varia turpitudine affecti sunt.

50. [b] Ex his quidam postea a dominis manumissi propter suppliciorum notas, quas manifeste perpessi sunt ad dignitatem civium Romanorum non pervenerunt.

51. [c] *Latini liberti* (ante Romam conditam apud Latinos fiebant) nunquam per testamentum, sed per epistolam libertatem sumentes. **438** Inde quia per testamentum non fiebant, nec ex testamento aliquid capere, nec suos hæredes facere poterant, cives Romani postea sub consulibus per testamenta in urbe Romana effecti sunt.

52. Dicti autem cives Romani, quia testamento liberi effecti in numerum Romanorum civium rediguntur. His primum aditus erat in urbe Roma commorari, [d] cæteris autem libertis prohibebatur, ne vel in urbe Roma, vel intra septimum ab urbe milliarium commanerent.

CAPUT V.

De affinitatibus et gradibus.

1. Hæredis nomen imposuit census æris, [e] solvit enim tributum auctoris. In hoc enim vocabulo prima successio est hæreditatis et generis, ut sunt *filii* et *nepotes*.

2. *Prohæres* est qui loco hæredis fungitur, quasi *pro hærede;* est enim, aut institutus, aut substitutus.

3. *Pater* est a quo nascitur initium generis; itaque is *pater familias* vocatur. **439** *Pater* autem dictus, eo quod *patratione* peracta, filium procreet. [f] Patratio enim est rei venereæ consummatio. [g] Lucret.: *Et bene parta patrant.*

4. *Genitores* autem a *gignendo*, et *parentes*, quasi *parientes.*

5. Iidem et *creatores.* [h] Crementum enim est semen masculi, unde animalium et hominum corpora concipiuntur. Hinc *creatores* parentes dicuntur.

6. *Mater* dicitur, quod exinde efficiatur aliquid; [i] mater enim quasi *materia*, nam causa pater est.

7. *Paterfamilias* autem dictus, quod omnibus in familia sua positis servis, tanquam pater filiis, patria dilectione consulit, servorumque conditionem a filiorum affectu non discernit, sed quasi unum membrum amplectitur; hinc enim exhortum est nomen *Patrisfamilias.* Qui autem inique dominantur in servis, hoc se nomine nequaquam reputent appellari.

8. [j] *Materfamilias* inde vocatur, quia per quamdam juris solemnitatem in familiam transit mariti. Tabulæ enim matrimoniales instrumenta emptionis suæ sunt **440** Alias sicut [k] matrona est mater primi pueri, id est quasi mater nati; ita materfamilias illa est quæ plures enixa est. Nam familia ex duobus esse incipit.

9. *Avus* patris pater est, ab *ævo* dictus, id est, ab antiquitate. Proavus avi pater est, quasi *prope avum. Abavus* proavi pater, jam longe *ab avo. Atavus* abavi pater.

10. *Tritavus* atavi pater, quasi *tetravus* id est, quartus supra avum. Sed tritavus ultimum cognationis nomen est. Familia enim oritur a patre, terminatur in tritavo.

11. [l] *Filius* et *filia* a familia dicti, ipsi enim primi in ordine nascentium existunt; unde et Cornelia familia stirps ipsa omnis a Cornelio orta.

bertinos dictos, non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.

[a] *Alapa percussos circumageb.* Nam vindicta servi caput percutere, faciemque palma, tergumve festuca verberare mos fuit. Vertebantur quoque et circumagebantur a dominis. Hinc Persius:

.....Heu steriles veri, quibus una Quiritem
Vertigo facit.

[b] *Ex quis quidam postea a dominis manumiss,* Aug., in Epist. ad Gal.: *Stigmata dicuntur notæ quædam pœnarum servilium, ut si quis, verbi gratia servus in compedibus fuerit propter naxiam, id est, propter culpam, vel hujusmodi aliquid passus fuerit, stigmata habere dicatur, et ideo in jure manumissionis inferioris est ordinis.*

[c] *Latini liberti (ante Rom. cond.* De Latinis libertis ex lege Julia Norbana, ex Ulpiani Titulis, Caiique et Justiniani institutionibus satis constat. Cum quibus hæc nequaquam congruunt. Itaque negligebat ista A. Augustinus, et aversabatur. Nam quid illud: *Ante Rom. cond, apud Latinos fiebant?* Quid postremum: *His primum aditus erat in urbe Rom. commorari?* etc. Sed quia veri aliquid interjicitur, ut quod per epistolam fierent, quod testamenti factionem non haberent, suspicari se dicebat Chacon Latinos libertos ab Isidoro dictos qui eo jure essent quo liberti facti quondam a Latinis populis ante Rom. conditam. Quod quidem ad Latinorum libertorum etymon aliquid conferre nemo negarit. Sed quomodo tam longe Isidorus respexit? Ergo amplius quærendum.

[d] *Cæteris autem libertis prohib.* Hoc (inquit) A August. nemo unquam dixit. Expellebantur tamen urbe nonnunquam Latini cives, si comitia impedirent.

Cap. V. — [e] *Solvit enim tributum auctoris.* Id est ejus qui illum hæredem instituit.

[f] *Patratio enim rei ven. consumm.* Patrare obscenum verbum fuisse ostendit. Quintil., lib. VIII, cap. 3: *Ductare* (inquit) *exercitum, et patrare bellum, apud Sallustium dicta sancte et antique, ridentur a nobis.* Et Gloss., *patrat.*, μασσᾶται κακεμφάτως, ὡς ἐπ' αἰσχρῶς, atque hoc tritum antiquis Scriptorib. Catullo, Persio et aliis.

[g] *Lucretius, et bene parta patrant.* Optime restituit Lucretio simul et Isidoro sua verba ex paululum deformata scriptura nostrorum Codicum Antonius Covarruvias.

[h] *Crementum sem.* Idem repetit lib. XI, cap. 1. Placid. glos.: *Excrementum, quod expuimus, vel excreamus habetur. Item semen virite, unde animalium et hominum corpora concipiuntur. Hinc creatores parentes dicuntur.*

[i] *Mater enim quasi materia.* Non vocis, quam Græcam esse non ignorabat, sed συμαινομένου notatio.

[j] *Materfam. inde voc. E* Serv., Æn. XI, ad vers. *Tyrrhena per oppida matres.* Vid. Boeth., ad Topic. Cic.

[k] *Matrona... mater nati.* Vel nascituri, etiam ex Agellio, et ex ipso Isidoro, qui infra, cap. 7: *Quasi mater nati, vel quia jam mater fieri potest.*

[l] *Filius... Filia.* Quasi *familius*, ne hæc quidem rejicienda.

12. *Familia* autem a *femore*. [a] Femore enim genus et stirps ostenditur. Nam familia pro servis abusive, non proprie dicitur.

13. *Stirps* ex longa generis significatione vocatur. *Gnatus* dictus, quia generatus. Unde et per *g* scribitur. [b] *Suboles* eo quod substitutio sit generis.

14. Quadripertitus est autem ordo filiorum, ita: Unigenitus, primogenitus, medius, novissimus. *Unigenitus* post quem nullus. *Primogenitus* ante quem nullus. *Medius*, inter omnes. *Novissimus*, post omnes. [c] Idem et *minimus a monade*. NOVISSIMUS autem propter quod *novus*, quia cæteri præcedendo antiquiores existunt.

15. [d] Quatuor etiam modis filii appellantur, *natura, imitatione, adoptione, doctrina* **141** *Natura* veluti cum dicuntur filii Abrahæ Judæi. *Imitatione*, ut ipsius Abrahæ fidem imitantes ex gentibus, dicente Evangelio: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ*, vel sicut eosdem Judæos Dominus filios esse dicit diaboli, a quo non nati, sed quem fuerant imitati.

16. *Adoptione* quoque, quod humana consuetudine nulli licet nescire, vel sicut nos Deo non natura, sed adoptione dicimus: *Pater noster, qui es in Cœlis*. *Doctrina*, sicut Apostolus filios suos appellat eos quibus Evangelium prædicavit.

17. Filii autem ideo in legibus *liberi* appellantur, ut isto vocabulo secernantur a servis quia sicut servus in potestate est domini, sic filius in potestate est patris. Inde etiam filio fit emancipatio, ut sit liber a patre, sicut fit servo manumissio, ut sit liberatus a domino.

18. Item *liberi* dicti, quia ex libero sunt matrimonio orti. Nam filii ex libero et ancilla servilis conditionis sunt. Semper enim qui nascitur deteriorem parentis statum sumit.

19. *Naturales* autem dicuntur ingenuarum concubinarum filii, quos sola natura genuit, non honestas conjugii. Iidem et *pueri*, a *pube*.

20. *Adoptivus* filius est, qui aut a patre justo, aut avo, aut proavo, in cujus potestate est, per emancipationem est traditus in alienam potestatem, qui utriusque fert nomen, [e] ut *Fabius Æmilius Scripto Paulus*.

21. *Gemini* sunt, non duo tantum simul nati, sed A etiam plures. De geminis autem, uno aborto, alter qui legitime natus fuerit *vopiscus* nominatur.

22. [f] *Posthumus* vocatur, eo quod *post humationem* patris nascitur, id est, post obitum. Iste et *defuncti* nomen accipit; sic enim lex voluit ut qui de defuncto nascitur defuncti nomine appelletur.

142 23. [g] *Nothus* dicitur qui de patre nobili et matre ignobili gignitur, sicut ex concubina. Est autem hoc nomen Græcum, et in Latinitate deficit.

24. Huic contrarius est *spurius*, qui de matre nobili, et patre ignobili nascitur. Item spurius patre incerto, matre vidua genitus, velut tantum *spurii filius*, [h] quia muliebrem naturam veteres σπόριον vocabant, velut ἀπὸ τοῦ σπόρου, hoc est, *seminis*, non patris nomine.

B 25. [i] Eosdem et *favonios* appellabant, quia quædam animalia, favonio spiritu hausto, concipere existimantur. Unde et ii qui non sunt de legitimo matrimonio, matrem potius quam patrem sequuntur. Latine autem *spurii*, quasi extra puritatem, id est, quasi immundi.

26. *Nepos* est, qui ex filio natus est. Dictus autem nepos, quasi *natus post*. Primum enim filius nascitur, deinde nepos. Gradus enim substitutionis est. Hinc et posteritas, quasi *postera ætas*. [j] Nepos autem utriusque sexus est. Nam, ut *neptis* dicamus in jure est propter discretionem successionis admissum.

27. *Pronepos* est qui ex nepote conceptus natusque est. Et dictus *pronepos*, quasi *natus porro post*. Ex hoc quoque gradu incipit vocari et *progenies*, quasi *porro post geniti*. Nam filii et nepotes **143** non C sunt progenies, quia non est in eis longa posteritas.

28. Sicut autem inferius longe editi *progenies* dicuntur, ita superius proavi, atavique *progenitores* appellantur, quasi *porro generantes*. PRONEPOS dictus, quia *prope nepotem*.

29. *Abnepos*, quia sejungitur a nepote. Est enim inter illum et nepotem pronepos. *Adnepos*, abnepotis filius.

30. *Trinepos*, adnepotis filius, quia post nepotem quartus in ordine est, quasi *tetranepos*.

31. [k] *Minores* autem non dicimus, nisi quoties graduum deficit nomen, ut puta filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos. Ubi isti gradus defece-

[a] *Femore enim genus*. Silan. Goth., *femor enim*, haud dubium quin *e* cum alterum sequeretur, omnissum sit a librario. Legendum ergo *femure*, vel *femore* quando utroque modo constat veteres locutos.

D [b] *Suboles eo quod sit substit*. Ergo *suboles*, non *soboles*, ex hac quoque notatione scribendum apparet.

[c] *Idem et minimus, a monade*. Vid. lib. seq., litt. M.

[d] *Quatuor modis* Ex Aug., lib. contra Adimant., cap. 5, et I Retract., cap. 22.

[e] *Ut Fabius Æmilius vel Scipio Paulus*. Vel Fabius Æmilianus, Scipio Paulinus.

[f] *Posthumus eo quod post humat*. E. Serv., Æn. VI, ad vers. *Tua posthuma proles*; sed A. August. et Jacob. Cujacius *posthumus* scribi volunt, ut sit sola productio verbi *post*., ut in *postremus* quorum sententiam adjuvant antiqui nummi.

[g] *Nothus*. Serv., Æn. VII, adv. *Supposta de matre nothos. Nothos*, inquit, *materno ignobiles genere*. Est autem nomen Græcum, nam Latine quemodo dicatur non est.

[h] *Quia mulierem naturam veteres* σπορ Plutarch. in Problem.: Λεκτέον δὲ καὶ τὸν ἕτερον λόγον· ἐστὶ δὲ ἀτοπώτερος, τοὺς γὰρ Σαβίνους φασὶ τρ γυναικὸς αἰδοῖον ὀνομάζειν σπόριον.

[i] *Eosd. et Favonios*. Varr., II de Re rust.: *In fetura res incredibilis est in Hispania, sed est vera. Quod in Lusitania ad Oceanum, in ea regione ubi est oppidum Olysippo, in monte Tagro, quædam e vento concipiunt certo tempore equæ, ut hic gallinæ quoque solent, quorum ova* ὑπηνέμια *appellant*. Ut igitur ova ὑπηνέμια, ita equos favonios, nam favonio flante conciniebant equæ, ut ait Plin., lib. IV, cap. 22.

[j] *Nepos autem utriusque sex.. admissum*. E Serv., Æn, XII ad vers. *Pauperque domus*.

[k] *Minores autem... vocabulum*. Ex eod., Æn. VIII. Hoc loco adjectus erat in quibusdam libris titulus integer de gradibus cognat. ex Institut. Justiniani. Sed quoniam in antiquioribus libris non erat, et alia Isidori nomine eadem de re a Burchardo referuntur, lib. VII, c. 28, et ab Ivone, lib. VII, tit. 12, Panormiæ, et parte IX, c. 64, Decret., et a Gratiano, 35, q. 5, c. 6, quæ etiam leguntur in Legib. Gothor. et apud Jul. Paul. lib. IV Sent., tit. 11, de Gradib., nec illa Justiniani admisimus, et hæc (siquidem Isi habuimus dori sunt) quibus ex locis peti possint, indicare sat habuimus.

rint, merito jam dicimus *minores*, sicut et *majores* dicimus post patris, avi, proavi, abavi, atavi, tritavique vocabulum.

CAPUT VI.

De agnis et cognatis.

1. *Agnati* dicit, eo quod accedant pro natis, dum desunt filii. Qui ideo prius in gente agnoscuntur quia veniunt per virilis sexus personas, veluti frater eodem patre natus, vel fratris filius, neposve ex eo, item patruus.

2. *Cognati* dicti, quia sunt et ipsi propinquitate cognationis conjuncti. Qui inde post agnatos habentur, quia per feminini sexus personas veniunt, nec sunt agnati, sed alias naturali jure cognati.

3. *Proximus* propter proximitatem sanguinis appellatus.

444 4. *Consanguinei* vocati, eo quod ex uno sanguine, id est, ex uno patris semine nati sunt; nam semen viri spuma est sanguinis, ad instar aquæ in scopulos collisæ, quæ spumam candidam facit, vel sicut vinum nigrum, quod in calice agitatum spumam albentem reddit.

5. [a] *Fratres* dicti, eo quod sunt ex eodem fructu, id est, ex eodem semine nati.

6. [b] *Germani* vero de eadem genitrice manantes; non, ut multi dicunt, de eodem germine, qui tantum fratres vocantur. Ergo fratres ex eodem fructu, germani ex eadem genitrice manantes.

7. *Uterini* vocati, eo quod sint ex diversis patribus, et uno utero editi; [c] nam uterus tantum mulieris est.

8. [d] Quatuor autem modis fratres dicuntur in divinis Scripturis : *natura, gente, cognatione, affectu. Natura*, ut Esau et Jacob. Andreas et Petrus, Jacobus et Joannes. *Gente*, ut omnes Judæi fratres inter se vocantur, ut in Deuteronomio : *Si autem emeris fratrem, qui est Hebræus* (*Deut.* XV, 12). Et Apostolus : *Optabam*, inquit, *ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem qui sunt israelitæ* (*Rom.* IX, 3).

9. Porro *cognatione* fratres vocantur qui sunt de una familia, id est, patria, quas Latini paternitates interprefantur, cum ex una radice multa **445** generis turba diffunditur, ut in Genesi dixit Abraham ad Loth : *Non sit rixa inter me, et te, et inter pastores tuos, et pastores meos, quia omnes fratres nos sumus* (*Gen.* XIII, 8). Et certe Loth non erat frater Abrahæ. sed filius fratris ejus Aram.

10. Quarto modo *affectu* fratres dicti, qui in duo scinduntur ; spiritale et commune. Spiritale, quo omnes Christiani fratres vocantur, ut : *Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres in unum* (*Psal.* CXXXII, 1). Commune, cum omnes homines ex uno patre nati pari inter nos germanitate conjungimur, Scriptura loquente : *Dicite iis qui oderunt vos. Fratres nostri vos estis.*

11. *Germana* ita intelligitur, ut germanus, eadem genitrice manans.

12. [e] *Soror* autem, ut frater ; nam soror est ex eodem semine dicta, quod sola cum fratribus in sorte agnationis habeatur.

13. *Fratres patrueles* dicti, eo quod patres eorum germani fratres inter se fuerunt.

14. [f] *Consubrini* vero vocati, qui, aut ex sorore, et fratre, aut ex duabus sororibus sunt nati, quasi *consororini.*

15. *Fratrueles* autem materteræ filii sunt. *Subrim* consubrinorum filii. [g] *Thius* Græcum nomen est.

446 16. *Patruus* frater patris est, quasi pater alius ; unde, et decedente patre, pupillum prior patruus suscipit, et quasi filium lege tuetur.

17. *Avunculus* est matris frater, cujus nomen formam diminutivi habere videtur, quia ab avo venire monstratur.

18. *Amita* est soror patris, quasi alia mater. *Matertera* est soror matris, quasi altera mater. *Socer* est, qui filiam dedit.

19. [h] *Gener* est qui filiam duxit; gener autem dictus, quod asciscatur ad augendum genus. *Socer* autem et *socrus*, quod generum vel nurum sibi associavit.

20. *Vitricus* autem qui uxorem ex alio viro filium aut filiam habentem duxit; et dictus *vitricus*, quasi *novitricus*, quod a matre superducatur novus.

21. [i] *Privignus* est qui ex alio patre natus est, et *privignus* dici putatur, quasi *privigenus*, vel quasi

CAP. VI.— [a] *Fratres dicti.* Fest. : *Frater a Græco dictus est* φρήτωρ, *vel quod sit fere alter.*

[b] *Germani d. e. g. m. non. u. m. d., de eod. germine.* Vides a vocis veriloquio significationem deerrare : ut aliud fuerit τοῦ συμαινομένου ἔτυμον comminisci necesse. Saltem, ut res magis patefieret, fraterque a germano distingueretur. Sunt autem Servii verba, Æn. V, ad vers. *Hæc germanus Eryx. Germanus est secundum Varronem, in libris de Gradibus, de eadem genitrice manans, non* (*ut multi dicunt*) *de eodem germine, quos ille tantum fratres vocat, secundum quem bene nunc Erycen Butæ et Veneris filium Æneæ dicit fuisse germanum.* At Corn. Fronto : *Frater aut ex alia matre, aut ex alio patre potest esse; germanus ex iisd. parentibus sit necesse est.* Justinianus vero, lib. III Instit., cap. 2 : *Itaque eodem patre nati fratres gnati sibi sunt qui et consanguinei vocantur ; nec requiritur an etiam eamdem matrem habuerint.* Sed hos quoque germanos vocari advertit Cujac.

[c] *Nam uterus tantum mulieris.* E Serv. Æn. II, ad vers. *Uterumque a. m. c.*

[d] *Quatuor autem modis fratres.* Ex Hier. advers. Elv.

[e] *Soror, quod sola, cum frat.* Antistius Labeo apud Agellium : *Soror, quod quasi seorsim nascitur, separaturque ab ea domo in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur.*

[f] *Consubrini.* Et subrini et consubrini per *u* perpetuo leguntur in antiquissimis libris.

[g] *Thius.* Gloss. : Θεῖος πρὸς πατρὸς *patruus*, θεῖος πρὸς μητρὸς *avunculus*. Cujus nominis non inelegantem rationem reddidit Simplic. in Epictet. quod cum liberis parentes, quasi θέοι, id est, dii sint eosque deos nominare numinis metu vereamur, ejus tamen honoris et pietatis signum aliquod in thiis remanserit. Vid. Stob., cap. 42 et 77.

[h] *Gener... ad augendum genus.* E Serv., Æn. XI, ad vers. *Generumque asciverit Urbi.*

[i] *Privignus.* Duæ notationes, vel quod *privo*, hoc est, proprio patre, vel quod *prius genitus*, de posteriore Paulus apud Festum : *Privignus dictus, quod antequam mater secundo nuberet est progenitus*, PRO

prius genitus; unde et vulgo *antenatus.*

22. Vocabula autem a gente hæc videntur declinata: genitor, genitrix; agnati, agnatæ; cognati, cognatæ; progenitores, progenitrices; germani, germanæ.

Item de prædictis affinitatibus.

23. Auctor mei generis pater mihi est, ego illi filius, aut filia. Patris mei pater mihi avus est, ego illi nepos, aut neptis. Patris mei avus mihi proavus est, ego illi pronepos, aut proneptis. Patris mei proavus mihi abavus est, ego illi abnepos, aut abneptis. Patris mei abavus mihi atavus est, ego ille adnepos, aut adneptis. Patris mei atavus mihi tritavus est, ego illi trinepos, aut trineptis.

447 *De patruis.*

24. Patris mei frater mihi patruus est, ego illi fratris filius, aut filia. Patrui mei pater mihi pater magnus est, ego illi filii fratris filius, aut filia. Patrui mei avus mihi propatruus est, ego illi filii, aut filiæ nepos, aut neptis. Patrui mei proavus, mihi adpatruus est, ego illi nepotis, aut neptis filius, aut filia.

De amitis.

25. Patris mei soror mihi amita est, ego illi fratris filius, aut filia. Amitæ meæ mater mihi amita magna est, ego illi filiæ fratris filius, aut filia. Amitæ meæ avia mihi proamita est, ego illi neptis filius, aut filia. Amitæ meæ proavia mihi ab amita est, ego illi nepotis, aut neptis filius, aut filia.

De avunculis.

26. Matris meæ frater mihi avunculus est, ego illi sororis filius, aut filia. Avunculi mei pater mihi avunculus magnus est, ego illi filii sororis filius, aut filia. Avunculi mei avus mihi proavunculus est, ego illi filii nepos, aut neptis. Avunculi mei proavus mihi abavunculus est, ego illi neptis filius, aut filia.

De materteris.

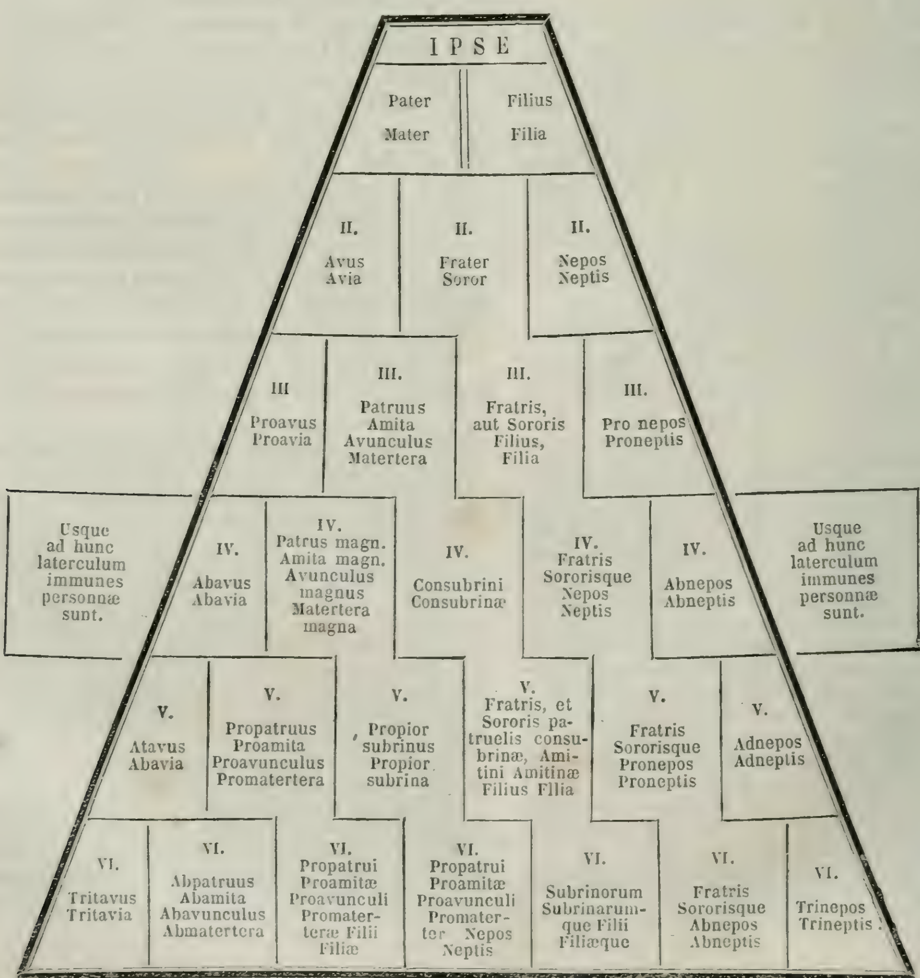
27. Matris meæ soror mihi matertera est, ego illi sororis filius, aut filia. **448** Materteræ meæ soror mihi matertera magna est, ego illi sororis nepos, aut neptis. Aviæ meæ soror mihi abmatertera est, ego illi pronepos sororis, aut proneptis. Proaviæ meæ soror mihi promatertera est, ego illi neptis filius, aut filia.

449 28.[a] Stemmata dicuntur ramusculi, quos advocati faciunt in genere, cum gradus cognationum partiuntur, ut puta: ille filius, ille pater, ille avus, ille agnatus, et cognatus, et cæteri, quorum figuræ hæ sunt.

enim antiqui pro PRÆ *dixerunt.* Vulgo *antenado.*

[a] *Stemmata dicuntur —L. Stemmata. D. de gradibus.* Sunt autem in antiquissimis quibusque libris duo hæc tantum stemmata descripta.

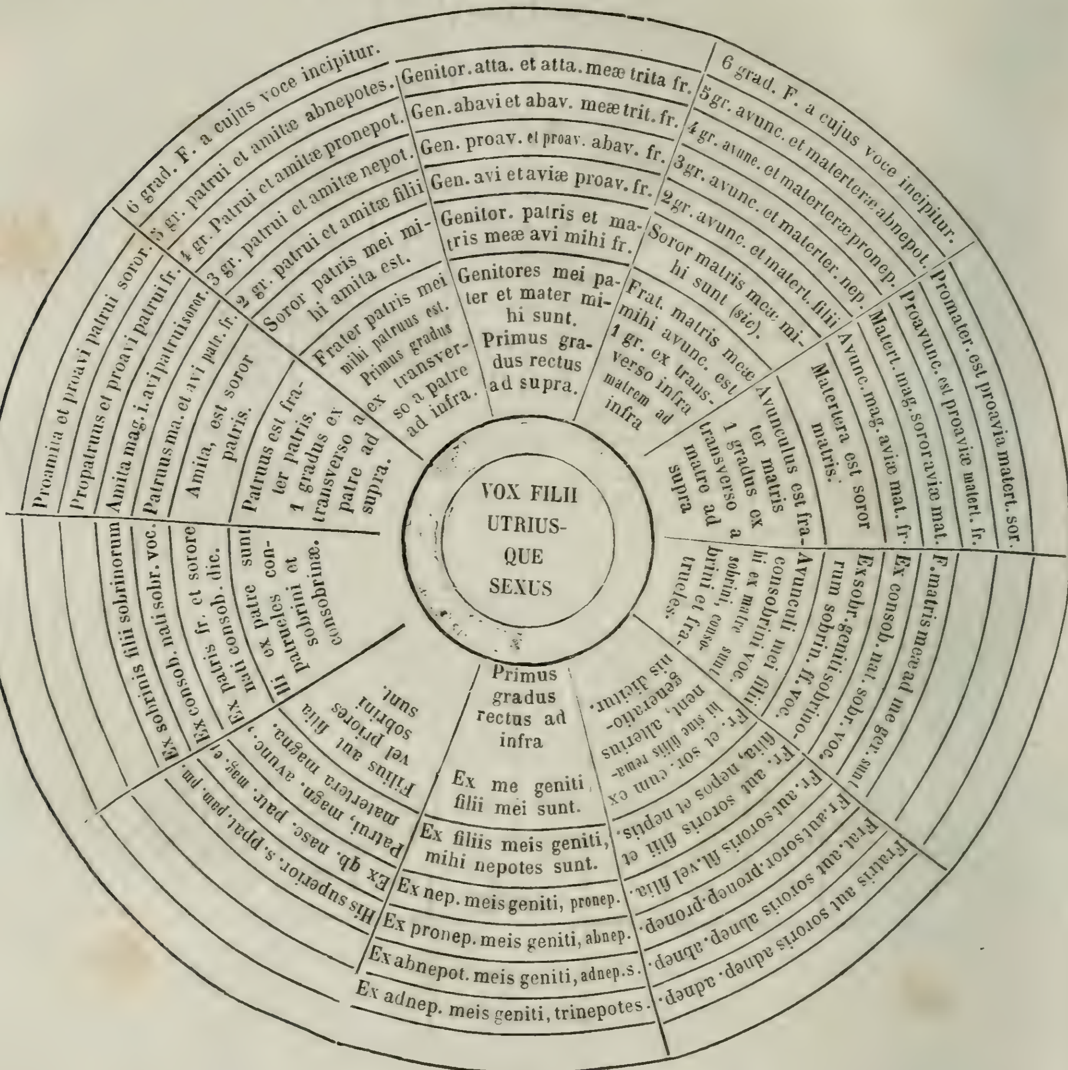
ARBOR JURIS.

						Tritavi Pater. Tritavi Mater. VII.	Tritaviæ Pater. Tritaviæ Mater. VII.						
					Tripatruus. Triamita. VII.	Tritavus. VI.	Tritavia. VI.	Tritavunculus. Trimatertera. VII.					
				Adpatrui, Abamitæ Filii VII.	Adpatruus. Adamita. VI.	Atavus V.	Atavia V.	Adavunculus. Admatertera. VI.	Adavunculi, Admateteræ Filii VII.				
			Abpatrui. Abamitæ Nepotes VII.	Abpatrui, Abamitæ Filii. VI.	Abpatruus. Abamita V.	Abavus. IV.	Atavia. IV.	Abavunculus. Abmatertera. V.	Abavunculi, Abmateteræ Filii VI.	Abavunculi, Abmateteræ Nepotes. VII.			
		Propatrui, Proamitæ Pronepotes. VII.	Propatrui, Proamitæ Nepotes. VI.	Propatrui. Proamitæ Filii. V.	Propatruus. Proamita. IV.	Proavus. III.	Proavia. III.	Proavunculus. Promatertera IV.	Proavunculi, Promateteræ Filii. V.	Proavunculi, Promateteræ Nepotes. VI.	Proavunculi, Promateteræ Pronep. VII		
	Propatruelium, Proamitinorum Propepot. VII.	Propatruelium, Proamitinorum Nepotes. VI.	Propatruelium. Proamitinorum Filii. V.	Propatruelis. Proamitinus. IV.	Patruus magnus. Amita magna. III.	Avus. II.	Avia. II.	Avunculus magnus. Matertera magna. III.	Proior subrinus. Propior subrina. IV.	Prop. subrini, Prop. subrinæ Filii. V.	Prop. subrini Prop. subrinæ Nepotes. VI.	Prop. subrini, Prop. subrinæ Pronep. VII	
Patruelis, Amitini AbnePotes. VII.	Patruelis, Amitini Pronep. VI.	Patruelis, Amitini Nepotes. V.	Patruelis, Amitini Filii. IV.	Frater, Soror Patruelis, Amiti. III.	Patruus Amita. II.	Pater.	Mater.	Avunculus, Matertera. II.	Consubrinus, Consubrina. III.	Consubrini, Consubrinæ Filii. IV.	Consubrini, Consubrinæ Nepotes. V.	Consubrini, Consubrinæ Pronep. VI.	Consubrini, Consubrinæ Abnep. VII.
						IPSE.							
						Filius.	Filia.						
						Nepos.	Neptis.						
						Pronepos.	Proneptis.						
						Abnepos.	Abneptis.						
						Adnepos.	Adneptis.						
						Trinepos.	Trineptis.						
						Trinepotis Filii.	Trineptis Filii.						

STEMMATA STIRPIS HUMANÆ.

451 29. Hæc consanguinitas dum se paulatim propaginum ordinibus dirimens, usque ad ultimum gradum subtraxerit, et propinquitas esse desierit, eam rursus lex hæc matrimonii vinculo repetit, et quodam modo revocat, fugientem (*Ex* XV *de Civit., cap.* 16). Ideo autem usque ad sextum generis gradum consanguinitas constituta est (*Vid. Rabani epist. ad Humbert. episc.*), ut sicut sex ætatibus mundi generatio, et hominis status finitur, ita propinquitas generis tot gradibus terminaretur.

452 CAPUT VII.

De conjugiis.

1. *Vir* sexum significat, non conjugium, nisi adjeceris *vir ejus*.

2. *Maritus* vero etiam sine adjectione conjugem sonat, [a] et a *mare* MARITUS, quasi *mas*. Est enim nomen primæ positionis, quod facit in diminutione *masculus*, in derivatione *maritus*.

3. *Sponsus* a *spondendo* vocatus. Nam ante usum tabellarum matrimonii cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant se invicem consentire in jura matrimonii, et fidejussores dabant.

4. Unde et admissum est ut *sponsum* dicamus virum, a *spondendo*, et *sponsam* similiter. [b] Cæterum proprie SPONDERE *velle* est. Ergo *sponsus* non quia promittitur, sed quia spondet et sponsores dat.

5. *Arrabo* dicta, quasi *arrha bona*. Quod enim datur pro conjugio, bene datur, quia conjugium bonum est. Quod vero causa fornicationis, aut adulterii malum est, idcirco *arrabo* non est.

6. Dicta autem *arrha* a *re* pro qua traditur. Est autem *arrha*, non solum sponsio conjugalis, sed etiam pro qualibet promissa re data, ut compleatur.

CAP. VII. — [a] *Et a mare maritus. — Et a marte marit.* Gothici mendose, ut videtur.

[b] *Cæterum spondere prop. velle est.* Unde *sponte*. Vid. Varr., lib. v, et Agell., lib. IV, cap. 4.

7. [a] *Proci*, nuptiarum petitores, a *procando*, id A est, *petendo* dicti.

8. [b] *Pronuba* dicta, eo quod nubentibus præest, quæque nubentem viro conjungit : ipsa est et *paranympha*, nam nympha sponsa in nuptiis, et nympha pro lavationis officio, quod ad nomen nubentis alludit.

9. [c] *Conjuges* appellati propter jugum quod imponitur matrimonio **453** conjungendis. Jugo enim nubentes subjici solent, propter futuram concordiam, ne separentur. Conjuges autem verius appellantur a prima desponsationis fide, quamvis adhuc inter eos ignoretur conjugalis concubitus, sicut Maria Joseph *conjux* vocatur, inter quos nec fuerat, nec futura erat carnis nulla commistio.

10. [d] *Nuptæ* dictæ, quod vultus suos velent : translatum nomen a *nubibus* quibus tegitur cœlum. Unde, B et *nuptiæ* dicuntur, quod ibi primum nubentium capita velantur. Obnubere enim cooperire est.

11. Cui contraria *Innuba*, hoc est, innupta, quæ adhuc vultum suum non velat.

12. [e] *Uxores* vocatæ, quasi *unxores*. Moris enim erat antiquitus ut nubentes puellæ simul venirent ad limen mariti, et postes antequam ingrederentur ornarent laneis vittis, et oleo ungerent. Et inde *uxores* dictæ, quasi *unxores*, [f] quæ ideo vetabantur limina calcare, quod illic januæ et coeant et separentur.

13. [g] *Matrona* est quæ jam nupsit, et dicta *matrona*, quasi *mater nati*, **454** vel quia jam mater fieri potest, unde et *matrimonium* dictum. Distinguitur autem inter matronam matrem, et matremfamilias. Nam *matronæ*, quia jam in matrimonium convenerunt; C *matres*, quia genuerunt; *matresfamiliæ*, quia jam per quamdam juris solemnitatem in familiam mariti transierunt.

14. *Monogamus* dictus, quia uni tantum nupsit. Μόνον enim apud Græcos *unum* dicitur, γάμος *nuptiæ* interpretantur.

15. *Bigamus* autem, *trigamus* a numero uxorum vocatus, quasi *duabus*, vel *tribus* maritus.

16. [h] *Vidua* vocata, quod cum *viro duo* fuerint, nec circa consortium alterius viri post mortem primi conjugis, adhæserit. Nam quæ alteri post mortem prioris viri nupserint, viduæ non dicuntur. [i] Item *vidua* dicta, quod sola sit, nec circa consortium viri conjugalia jura custodiat.

17. [j] Fratris uxor *fratrissa* vocatur. Mariti frater [k] *levir* dicitur. Duorum inter se fratrum uxores *janitrices* vocantur, quasi eamdem *januam* terentes, **455** vel per eamdem januam iter habentes. Viri soror *glos* appellatur.

18. Sororis vir speciale nomen non habet, nec uxoris frater.

19. [l] *Matrimonium* est nobilium justa conventio et conditio.

20. *Conjugium* est legitimarum personarum inter se coeundi et copulandi nuptiæ. *Conjugium* dictum, quia *conjuncti* sunt, vel a *jugo*, quo in nuptiis copulantur, nec resolvi, aut separari possint.

21. *Connubium* autem non a *nupta*, sed a *nubendo* formatum. Dicitur autem *connubium*, cum æquales in nuptias coeunt, ut puta cives Romani, pari utique dignitate. Connubium autem non est, cum civis Romanus cum Latina jungitur. Quoties autem connubium non est, filii patrem non sequuntur.

22. *Hymenæus* dicitur a quodam *Hymenæo*, qui primus prospere usus est nuptiis, [m] vel ἀπὸ τοῦ ὑμένος, quod membranæ virginitatis est claustrum.

23. *Contubernium* est ad tempus coeundi conventio; unde et *tabernaculum*, quod modo huc, modo illuc præfigitur.

24. *Repudium* est quod sub testimonio testium, vel præsenti, vel absenti mittitur.

25. *Divortium* est quoties, dissoluto matrimonio, alter eorum alteras nuptias sequitur.

[n] *Divortium* autem dictum a flexu viarum, hoc est, viæ in *diversa tendentes*.

26. [o] *Frivolum* est cum eo animo separantur, ut rursum ad se invicem revertantur. Nam *frivolum* est

[a] *Proci a procando.* E Serv.

[b] *Pronuba dicta, quod nubentibus præest.* E Serv., ad vers. *Pronuba Juno*, Æn. IV. Festus : *Pronubæ adhibentur nuptis, quæ semel nupserunt matrimonii perpetuitatem auspicantes.*

[c] *Conjuges*, etc. Omnia ex Aug., lib. I de Nupt. et concup., cap. 11.

[d] *Nuptæ.* Ead., lib. II de Off., cap. 19.

[e] *Uxores quasi unxores. Moris enim erat.* E. Serv., Æn. IV, ad vers. *Conjugis antiq. m. q. h. c.*

[f] *Quæ ideo vetabantur limina calcare.* Elegans ratio. Servius vero ex Varrone : *Ideo ait nuptas limen non tangere, ne a sacrilegio inchoarent, si depositura virginitatem calcent rem Vestæ consecratam*, ad Eclog. 8.

[g] *Matrona.* Sup., cap. 5.

[h] *Vidua vocata, quod cum viro duo fuerint.* Quasi dicat, *nunc una sit;* ita enim videtur retineri posse veterum librorum scriptura. Quidam ex Rabano ita legebat : *quod cum a viro divisa fuerit, circa consortium alterius viri non adhæserit.*

[i] *Item vidua dicta quod sola sit.* Quasi *sine duitate* ut enim Labeo ait : *Vidua sic dicta quasi vecors, vesanus, qui sine corde, aut sanitate est.* Aut verius fortasse quasi *valde divisa* : nam *ve* augere solet, ut in vehemens, vescus, *iduare* autem *dividere*, aut *findere*, quo videtur respexisse Horatius :

..... Idus tibi sunt agendæ.
Qui dies mensem Veneris marinæ
Findit Aprilem.

[j] *Fratris uxor fratrissa.* Festus : *Fratria uxor fratis.* Non.: *Fratriæ appellantur fratrum inter se uxores.*

D [k] *Levir... glos... Janitrices.* Modestin., in l. *Non facile*, D. de Gradibus : *Viri frater* levir. *Is apud Græcos* δαὴρ *appellatur. Viri soror* glos. *dicitur, apud Græcos* γάλως. *Duorum fratrum uxores* janitrices *dicuntur, apud Græcos* εἰνατέρες. Gloss., *Janitrices* δύω ἀδελφῶν γυναῖκες.

[l] *Matrimonium est nobilium.* A. August. Cur nobilium? An quia civium tantum erat Romanorum? Ve quia auspicato fiebat, et plebeiorum nulla erant antiqua auspicia, ut est apud Livium?

[m] *Vel* ἀπὸ τοῦ ὑμένος. Donat. in Adelph. ad vers. *Missa hæc face, Hymenæum*, etc. *Alii quod* ὕμην *dicatur membrana quædam, qua est munita Virginitas.*

[n] *Divortium... a flex. viar.* Serv., Æn. IX, ad vers :

Objiciunt equites sese ad divortia nota.

Divortia inquit, *diverticula viæ militaris.*

[o] *Frivolum est.* Ulpian., l. *Cum hic Statius*, § *Divortium*, D. de Don. inter vir. et ux. : *Quod si*

velut quassæ mentis, **456** et effluxæ, nec stabilis. [a] Proprie autem *frivola* vocantur fictilia vasa inutilia.

27. Tres autem ob causas ducitur uxor : prima est causa prolis, de qua legitur in Genesi : *Et benedixit eis, dicens : Crescite, et multiplicamini* (*Gen.* I, 28); secunda causa adjutorii, de qua ibi in Genesi dicitur : *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile* (*Id* II, 18); tertia causa incontinentiæ; unde dicit Apostolus ut qui se non continet, nubat.

28. [b] In eligendo marito quatuor spectari solent : virtus, genus, pulchritudo, sapientia. Ex his sapientia potentior est ad amoris affectum. Refert hæc quatuor Virgilius de Ænea, quod his Dido impulsa est in amorem ejus. Pulchritudine : *Quem sese ore ferens.* Virtute : *Quam forti pectore, et armis.* Oratione :

..... Heu ! quibus ille
Jactatus fatis, quæ bella exhausta canebat !

Genere :

Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.

29. [c] Item in eligenda uxore, quatuor res impellunt hominem ad amorem : pulchritudo, genus, divitiæ, mores. Melius tamen est, si in ea mores quærantur quam pulchritudo. Nunc autem illæ quæruntur, quas, aut divitiæ, aut forma, non quas probitas morum commendat.

457 30. Ideo autem feminæ sub viri potestate consistunt, quia levitate animi plerumque decipiuntur. Unde et æquum erat eas viri auctoritate reprimi. Proinde et veteres voluerunt feminas innuptas, quamvis perfectæ ætatis essent, propter ipsam animi levitatem in tutela consistere.

divortium, inquit, *non intercesserit, sed frivusculum, profecto valebit donatio, si frivusculum quievit.*

[a] *Proprie enim frivola.* Fest. : *Frivola sunt proprie vasa fictilia quassa, unde dicta sunt verba frivola, quæ minus sunt fide subnixa.*

[b] *In eligendo marito.* Ead. lib. II de Offic., cap. 6. Nisi quod pro sapientia orationem illic posuit, ut hic quoque in enumeratione.

[c] *Item in eligenda uxore quatuor.* In Officiis vero : *In feminis tria spectabantur, si generosa, si bene morata esset, si pulchra.* E Donat., in Phorm., actor. I, scen. 2 : *Quatuor sunt quæ in sponsis quæruntur : forma, probitas, dos, nobilitas.* Sed quid in officiis secutus sit, cum dotem sive divitias omisit (si modo omisit), non est obscurum.

LIBER DECIMUS.

VOCUM CERTARUM ALPHABETUM.

1. Licet [a] origo nominum unde veniat a philosophis, eam teneat rationem, ut HOMO ab *humanitate,* SAPIENS a *sapientia* nominetur, quia prius sapientia, deinde sapiens, tamen claret alia specialis in origine quorumdam nominum causa, sicut *homo* ab *humo,* unde proprie *homo* est appellatus. Ex quibus exempli gratia quædam in hoc opere posuimus.

A

2. *Æros,* vir fortis et sapiens.

Auctor ab *augendo* dictus.

[b] Auctorem autem feminino genere dici non posse existimant. Nam quædam **458** sunt quæ in feminino flecti non possunt, ut *cursor.*

Actor ab *agendo.*

3. [c] *Alumnus,* ab *alendo* vocatus : licet et qui alit et qui alitur, alumnus dici potest, id est, et qui nutrit, et qui nutritur; sed melius tamen qui nutrit.

4. *Amicus* per derivationem quasi *animi custos;* dictus autem proprie amicus ab *hamo,* id est, catena charitatis; unde et *hami,* quod teneant.

5. *Amator* turpitudinis, quia amore torquentur libidinis. *Amabilis* autem, quod sit amore dignus.

[d] *Amasius,* eo quod sit pronus ad amorem.

6. *Astutus* ab *astu* vocatus, quod est callidi et cauti hominis, qui possit sine periculo fortiter aliquid facere.

Argutus, quia argumentum cito invenit in loquendo.

Acer, in unamquamque formam vegetus ac nimius.

Alacer, a velocitate, et cursu, quasi diceret *aliger.*

Armiger, quod arma gerat.

Alacris, lætus, alacriter gestiens, **459** et nullius rei novitate turbatus.

Agilis, ab *agendo* aliquid celeriter, sicut *docilis.*

7. [e] *Æmulus,* ejusdem rei studiosus, quasi imitator et amabilis; alias inimicus invenitur.

Æquus, est secundum naturam justus dictus, ab *æqualitate,* hoc est ab eo quod sit æqualis; unde et [f] *æquitas* appellata ab *æquilitate* quadam scilicet.

Æquævus, ab eo quod sit alteri *æqualis ævo,* id est, coætaneus. *Arrogans,* eo quod multum rogetur, et ille fastidiosus sit. *Audax,* proprie pro arrogante ponitur. *Animosus,* quod sit animis et viribus plenus. *Animatus,* quasi *animo auctus,* et quasi animo firmatus.

[a] *Licet origo.* Ante hæc verba in omnibus libris editis leguntur ista : *Origo quorumdam nominum, id est, unde veniant, non pene omnibus patet; proinde quædam noscendi gratia operi interjecimus;* quæ in manuscriptis quibusdam non sunt; in aliis (ut in Salm. et Silien. Goth.) tum diverso charactere, tum etiam interjecto hoc titulo (*De quibusdam vocabulis hominum*) ab hoc initio separantur.

[b] *Auctorem feminino genere dici non posse.* Charisius : *Auctor siquidem propterea dicitur, quod augeret, et generaret; et auctricem dicemus, quod pariter augere possit, cum vero ad auctoritatem referatur, pro communi accipiendum.* Eadem Serv. Æn. XXXIX ad vers. *Auctor ego audendi.* Sed hic locus non est integer. Nam in *cursore* alia ratio est.

[c] *Alumnus... sed melius tamen, qui nutrit.* Ita veteres libri. Et ita fortasse visum Nonio consuetudine repugnante; sic namque ille : *Alumnos, quos alas vel educes, vel eos, qui aluntur consuetudo dici vult.* Quasi aliud ratio exposceret.

[d] *Amas, eo quod sit pronus ad amorem.* Julianus Rhetor, apud Angelium, lib. X, cap. 9 : *Audite, ac discite nostros quoque antiquiores, quos nominastis poetas, amasios ac Venerios fuisse.*

[e] *Æmulus.* E Serv. Æn. V. 6. Quod autem *et amabilis* additur ab Isid., idem dixerat Hesiodus : Οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην ἐρίδων γένος, ἀλλὰ ἐπὶ γαῖαν — Εἰσὶ δύω · τὴν μὲν κὲν ἐπαινήσειε νοήσας.

[f] *Æquitas ab æqualitate.* Ex August., de Quant. anim., cap. 9.

8. *Elatus*, pro eo quod seipsum super mensuram suam elevet, dum magnus sibi videtur de his quæ agit. A

Attollens, quod se elevet et erigat.

Ambitiosus, quod honores ambiat.

9. *Avidus* dictus ab *avendo, avere* enim *cupere* est. Hinc et *avarus*. Nam quid est avarum esse? progredi ultra quam sufficit. [a] *Avarus* ex eo dictus, quod sit *avidus auri*, et numquam opibus expleatur, et quantum plus habuerit, tantum plus cupiat, Flacci super hoc concordante sententia, qui ait : *Semper avarus eget...*, et Sallustii : *Quod avaritia neque copia, neque inopia minuitur.*

10. *Amarus*, a sapore translatum nomen habet. Est enim insuavis, nec novit quemquam ad consortium suum aliqua invitare dulcedine.

Adulter, violator maritalis pudoris, eo quod *alterius* thorum polluat. B

11. [b] *Anceps*, huc illucque fluctuans, ac dubius, istud *an* illud *capiat*, et in quam partem declinet anxius. *Atrox*, quod sit tetris moribus. *Abstemius*, a *temeto*, id est, *vino*, quasi *abstinens a vino*. *Ablactatus*, quod sit a *lacte ablatus*.

12. *Æger*, quod *agatur* infirmitate, vel tristitia ad tempus. *Ægrotus*, quod sit *æger* frequentius, sicut *iratus* et *iracundus*. **460** *Ærumnosus* a *rumine* dictus, quod per inopiam miser factus, esurit et sitit.

13. *Auspex*, eo quod *avium auspicia* intendat, sicut *auceps*, quod *aves capiat*.

[c] *Astrosus*, ab *astro* dictus, quasi malo sidere natus.

14. *Enormis*, eo quod normam et mensuram excedat.

Abactor, est fur jumentorum et pecorum, quem vulgo *abigeum* vocant, ab *abigendo* scilicet. C

15. [d] *Atratus*, et *albatus* : ille a veste nigra, iste ab alba. [e] *Advena*, eo quod aliunde adveniat. *Alienigena*, qui ex *alia gente genitus* est, et non ex ea ubi est. Idem *alienigena* quod *alienæ regionis* sit, et non ejus ubi est.

16. *Accola*, eo quod adveniens terram colat.

Agricola, a *colendo agro*, sicut *silvicola*.

Assecla, eo quod *sequatur* aliquem lucri causa.

17 [f] *Assiduus* dicebatur apud antiquos, qui *assibus* ad ærarii expensam conferendis erat, et in negotiis quoque publicis frequens; unde, et per *s*, non per *d* scribendus est.

18. *Apparitor* nominatus, quod *appareat*, et videatur, et præsto sit ad obsequium.

Attentus, ut aliquid audiens *teneat*.

19. [g] *Attonitus*, veluti furore quodam instinctus, atque stupefactus; dictus **461** autem *attonitus* a *tonitrui* strepitu, quasi *tonitruo stupefactus*, et vicino fulgori, aut tactu proximus.

20. *Allectus*, quod sit palam electus. [h] *Abactus*, quod sit *ab actu* remotus. *Abortivus*, eo quod non oriatur, sed *aboriatur*, et excidat. *Adoptivus*, quia est palam *optatus* in filium.

21. *Ambo* ab eo quod est ἄμφω, nomen de Græco Latinum factum, littera tertia demutata. [i] *Alius* de multis dicitur, *alter* vero de duobus. *Æquimanus* appellatus qui utraque manu gladio incunctanter utitur.

B

22. *Beatus* [j] dictus, quasi *bene auctus*, scilicet ab habendo quod velit, et nihil patiendo quod nolit. Ille autem vere beatus est, qui et habet omnia quæ vult bona, [k] et nihil vult male. Ex his enim duobus beatus homo efficitur.

23. *Bonus* a venustate corporis creditur dictus, postea et ad animum translatum nomen. Eum autem dicimus bonum, cui non prævalet malum; [l] eumque optimum, qui peccat minimum.

24. *Benignus* est vir sponte ad benefaciendum paratus, et dulcis alloquio; non autem multum distat benignus a bono, quia et ipse ad benefaciendum videtur expositus. Sed in eo differt, quia potest bonus esse, et tristior, et bene quidem facere, et præstare quod poscitur, non tamen suavis esse novit consortio. Benignus autem sua cunctos novit invitare dulcedine.

25. *Beneficus* a *benefaciendo* alteri dictus; unde et *beneficentia* vocatur, quæ proximo prodest.

462 26. *Benivolus*, quia *bene vult*. Non tamen dicimus *benevolus*, sicut nec *malevolus*. Sæpe enim ex duabus partibus compositum nomen, aut priorem, aut sequentem litteram corrumpit; [m] nam *benevolentia* absurdum sonat.

27. *Blandus*, dulcis et invitans ad familiaritatem sui.

28. *Brutus*, quasi *obrutus*, quia sensu caret. Est enim sine ratione, sine prudentia. Unde et ille Junius Brutus ex sorore Tarquinii superbi genitus, cum

[a] *Avarus*. Hieronymi verba, Eccles. v.

[b] *Anceps*. Aug., lib. de Gramm.

[c] *Astrosus*. Retinet vulgaris lingua eamd. vocem.

[d] *Atratus*. — *Atamus*, vet. Cod.

[e] *Advena*. Ambros., in psalm. XXXVIII : *Advena, qui aliunde venit; accola, qui ad tempus colit.*

[f] *Assiduus*. Charis. : *Adsiduus quidam per scribunt, quasi sit a* sedendo *figuratum, sed errant. Nam cum a Serv. Tullio populus esset in quinque classes divisus, ut tributim prout quisque possideret inferret, ditiores qui asses dabant,* assidui *dicti sunt. Et quoniam soli negotiis publicis frequentes aderant, eos qui frequenter adsunt* assiduos *ab assibus dixerunt.* Hinc Agellius *assiduum*, in XII tab., et pro locuplete et facile munus faciente, dictum ait ab *assibus*. Caper. ab *adsidendo* deducitur. Legimus autem *ad ærarii expensam* ex Cod. Rom. Nam reliqui *ad ærarium expensum* nullo sensu, nisi ærariam expensam mavis.

[g] *Attonitus*, Serv. Æn. III : *Attonitus*, stupefactus. *Nam proprie* attonitus *dicitur cui casus vicini fulminis et* sonitus *dant stuporem.*

D [h] *Abactus q. s. a. a. r.* Festus : Abacti *magistratus dicebantur qui coacti deposuerunt imperium.*

[i] *Alius de mult.* E Serv., Æn. XI.

[j] *Beatus quasi bene auctus.* Cassiod. in Psalm. I : *Beatus, sicut nobis majorum tradidit auctoritas, dicitur quasi* bene aptus, *cui omnia desiderata succedunt.*

[k] *Et nihil vult male.* Ita Goth. libri, et August., XIII de Trinit., non male.

[l] *Eumque optimum, qui peccat minimum.* Hor. :
Nam vitiis nemo sine nascitur, optimus ille est
Qui minimis urgetur.

[m] *Nam benevolentia absurdum sonat.* Et quia minus coalescunt partes altera manente integra, et *volentia* per se absurda vox Latinis auribus, et quia minor vox *i*, quam *e*, ut ait Hallicarnasseus, cui rei in componendis dictionibus studemus, ut minus gravis sit plurium dictionum conjunctio. At ætas hæc *benevolentiam* usurpavit.

A eumdem casum timeret quem frater inciderat, qui ob divitias et prudentiam ab avunculo fuerat occisus, utilem temporis simulavit stultitiam. Unde etiam Brutus est cognominatus, dum vocaretur Junius.

29. *Balbus*, a *balando* potius quam loquendo dictus; verba enim non explicat. Inde et *blesus*, quia verba frangit.

30. [a] *Bucco*, garrulus, quod cæteros oris loquacitate, non sensu, exsuperet.

Biliosus, quod semper sit tristis, ab humore nigro, qui *bilis* vocatur.

31. [b] *Baburrus*, stultus, ineptus.

[c] *Biothanatus*, quod est vi mortuus; θάνατος enim Græco sermone *mors* dicitur.

C

32. *Clarus* a *cœlo*, quod splendeat; unde et *clara dies*, pro splendore cœli. *Celsus* a *cœlo* dictus, quod sit sublimis, et altus, quasi *cœlestis*.

463 33. *Castus*, primum a *castratione* nuncupatus; postea placuit veteribus etiam eos sic nominari qui perpetuam libidinis abstinentiam pollicebantur.

34. [d] *Cœles* dictus, quia iter sibi facit ad cœlum. [e] *Cœlebs*, connubii expers, [f] qualia sunt numina in cœlo, quæ absque conjugiis sunt. Et *cœlebs* dicitur, [g] quasi *cœlo beatus*.

Cœlicola, eo quod *cœlum colat*, est enim angelus.

35. *Continens*, non solum in castitate dicitur, sed et in cibo et potu; in ira quoque, et vexatione mentis, et detrahendi libidine. Et *continens*, quod se a multis malis abstineat.

36. *Clemens*, misericors ab eo quod *cluat*, id est, protegat, et tueatur, sicut solet patronus clientem.

37. *Concors* a conjunctione cordis appellatus; nam sicut *consors* dicitur qui sortem jungit, ita ille *concors* dicitur qui corde jungitur.

38. *Concionator*, multitudinis allocutor.

Consolator, unius allocutor; et inde dictus *consolator*, quod soli se applicat cui loquitur, et solitudinem levat alloquio suo : hinc et *solatium*.

39. [h] *Consultus* est qui *consulitur*, cui contrarius est *inconsultus*, qui non accipit consilium.

40. *Constans* dictus, quod undique stat, nec in aliquam partem declinari potest.

Confidens, quod sit in cunctis fiducia plenus. Unde et Cœcilius : *Si confidentiam habes, confide omnia.*

41. *Cautus* a *cavendo* dictus.

Callidus, fraudulentus, quia celare novit, et male peritus. [i] *Callidum* autem veteres non pro astuto tantum, **464** sed etiam pro astute docto ponebant. Hunc, et *versutum*, ab eo quod animum cito vertat.

42. *Cupidus* a *capiendo* multum, id est, accipiendo vocatus. *Clamosus*, quasi *calamosus* a *calamo*, scilicet, quod sonet. [j] *Calumniator*, falsi criminis accusator a *caluendo*, id est, frustrando et decipiendo, dictus.

43. *Calculator*, a *calculis*, id est, lapillis minutis, quos antiqui in manu tenentes numeros componebant.

44. [k] *Compilator*, qui aliena dicta suis permiscet, sicut solent pigmentarii in pila diversa mista contun- B dere. Hoc scelere quondam accusabatur Mantuanus ille vates, cum quosdam versus Homeri transferens suis permiscuisset, et cum compilator veterum ab æmulis diceretur, ille respondit : *Magnarum esse virium clavam Herculi extorquere de manu.*

45. *Contumax*, ab eo quod *contemnat*.

Chromaticus, quia non confunditur, nec colorem mutat; Græce enim χρῶμα *color* vocatur.

46. *Contumeliosus*, quia velox est et *tumet* in verbis injuriæ.

Contentiosus, ab *intentione* vocatus, qui non ratione aliquid, sed sola pertinacia vindicat.

47. *Contemptibilis*, vel quia *contemptui habilis*, vel quia *contemptus*, et *vilis*, id est, sine honore.

48. *Crudelis*, hoc est, *crudus*, quem Græci ὠμὸν C appellant per translationem, quasi non coctus, nec esui habilis; est enim asper et durus.

49. [l] *Carnifex*, quod carnem efficiat.

[m] *Cruciarius*, eo quod sit cruce dignus.

Collega, a *colligatione* societatis et amicitiæ complexu dictus. *Coætaneus*, quasi compar ætatis.

465 50. *Complex*, qui uno peccato, vel crimine alteri est *applicatus* ad malum; ad bonum vero nunquam dicimus complicem.

51. *Consors*, eo quod ad eum pars pertinet bonorum; nam *sortem* veteres pro *parte* ponebant. *Consors* ergo, quod sit communis sorte, [n] sicut *dissors* dissimilis sortis.

[a] *Bucco* Gloss. : *Buccones*, παράσιτοι, βουκκίονες. Apulei., Apolog. 2 : *Macie prorsus ut buccones videbuntur.*

D

[b] *Baburrus*. Gloss., *Baburra* ἄφρων, ἀνόητος, μάταιος.

[c] *Biothanat.* Serv., Æn. IV, ad vers. *Omnibus umbra locis adero : Dicunt physici biothanatorum animas non recipi in originem suam.* Vox frequens Julio Firmico, Cassiano, Tertull.

[d] *Cœles.* Aug., lib. de Gramm. : *Præses, dives, hæres, cœles, cœlites, qui iter sibi faciunt ad cœlum.* —*Cœlite* quoque in singulari usus Ovid., l. V, de Ponto:

Quod tamen potui de cœlite, Brute, recenti,
Vestra procul positus carmen in ora dedi.

[e] *Cœlebs.* Quintil., lib. I, cap. 5, *Ingeniose Caius visus est dicere cœlibes, veluti cœlites, quod onere gravissimo carent.* Et Hieronym., II contra Jovin. : *Cœlibes quod cœlo digni sunt, inditum nomen.*

[f] *Qualia sunt numina in cœlo.* Verba Aug., loco cit.

[g] *Quasi cœlo beatus.* Al., *cœlo aptus.*

[h] *Consultus.* E Serv., Æn. III, ad vers. *Inconsulti* abeunt.

[i] *Callidum... pro astute docto.* Hor. :

Callidus huic signo ponebam millia centum.

[j] *Calumniator... a caluendo.* Caius cap. 233, de Verb. sign. : *Si caluitur, et moretur, et frustretur. Inde et calumniatores appellati, quia per fraudem et vexationem alios vexarent litibus. Inde et cavillatio dicta est.*

[k] *Compilator.* Fest. : *Compilare est cogere in unum, et condere* [f. *contundere*]. Idem tamen : *Pilare et compilare sunt, qui Græca originis... Græci namque fures* πειράτας.

[l] *Carnifex.* Donat in Hecyr. : *Caro proprie dicitur mortuorum, unde* carnifices *dicti, quod carnes ex homine faciant.*

[m] *Cruciarius.* Petronius : *Itaque cruciarii illius parentes, ut viderunt custodiam laxatam, detraxere nocte pendentem.*

[n] *Sicut dissors.* Aug., lib. de Gramm. : *Dissors dicitur, dissimilis sortis.*

52. *Celer* appellatus a *celeritate,* quia quod usus exigit velocius facit.

Confinalis, ab eo quod sit genere vel loco affinis.

Colonus a *colonia*, vel ab agro colendo dictus.

53. *Curator,* quod curam ferat pueris, qui adhuc ejus ætatis sunt ut negotia sua satis administrare non possint.

Cognitor, a *cognoscendo* causam dictus.

[a] *Clientes*, prius *colentes* dicebantur, a *colendis* patronis.

54. *Captus.....*

Captivus dicitur quasi *capite diminutus*, ingenuitatis enim fortuna ab eo excidit, unde, et a jurisperitis *capite diminutus* dicitur.

55. [b] *Colomis*, a *columna* vocatus, eo quod erectus et firmissimus sit.

56. *Comptus,* a *coma* dictus, quod sit formosus capillis, vel quia comam nutrit.

57. *Calamistratus* a *calamistro*, id est, acu ferreo in calami similitudine facto, in quo crines obtorquentur, ut crispi sint, quem in cinere calefacere solent qui capillos crispant, ut calamistrati sint.

58. *Corpulentus*, quod sit corpore validus, et lentis carnibus.

Crassus a sagina corporis, a *creando* carnes.

Comessor, a *comedendo satis.* **466** Est enim gulæ ac ventri immoderate deditus.

[c] *Caupo* pessimus, de vino aquam faciens.

59. *Candidus : canus* dictus a *candore*, et *candidus* quasi *candor datus;* studio enim accedit candor. Nam *album* vocari, naturæ est.

60. [d] *Clodus... Curvus... Crispus....*

Cæcus appellatus, quod careat visu. Est enim luminibus amissis. Cæcus est, qui utroque oculo non videt.

61. *Caducus* a *cadendo* dictus, idem *lunaticus*, eo quod certo lunæ tempore patiatur. *Confusus*, a *confusione* sceleris appellatus, inde et *confusio*.

62. *Convulsus* dicitur, cui sua, vi aliqua adimuntur. Unde et *convulsa navis*, cujus eminentia vi tempestatis adimuntur; unde et Virgilius : *Vix septem convulsæ undis*, quasi *mutilatæ*.

63. *Consumptus*, totus sumptus, et devoratus.

Conciliatrix, ob societatem flagitiosæ consensionis dicta, eo quod intercurrat, alienumque nundinet corpus. Hanc etiam et *lænam* vocant.

64. *Circumforanus*, qui advocationum causa *circumfora* et conventus vagatur. [e] *Collegiatus.... Carpentarius....*

A 65. *Dominus* per derivationem dictus, quod *domui* præsit.

Disertus, doctus, a *disserendo* dictus, disposite enim disserit.

66. *Doctos* a *docendo*, inde et *doctor*.

Docilis, non quod sit doctus, sed quia doceri potest; est enim ingeniosus, et ad discendum aptus.

Discipulus a *disciplina* dictus, *disciplina* autem a *discendo* vocata.

67. *Dispensator* vocatur, cui creditur administratio pecuniarum. **467** Et ideo *dispensator,* quia prius qui dabant pecuniam, non numerabant eam, sed *appendebant.*

68. [f] *Dives* ab *ære* vocatus. [g] *Decorus,* perfectus, a *decem. Dulcis.... Decens,* compositus, a numero

B *decem* dictus. Hinc et *decorus*, et *decibilis*.

69. *Directus,* eo quod in rectum vadit.

Dilectus a *diligentia*. Hæc sunt enim signa diligendi.

70. [h] *Delibutus,* de oleo unctus, ut athletæ solent, vel in ceromate pueri. Hinc, et *delibutum gaudio*, id est, perfusum, vel plenum.

Delicatus, quod sit *deliciis pastus*, vivens in epulis, et nitore corporis.

71. *Defessus*, semper infirmus, quasi *diu fessus*.

Debilis, quod per bilem factus sit fragilis. Bilis enim humor est afficiens corpus.

Decolor, quod desit illi color.

72. *Desperatus*, vulgo vocatur malus, ac perditus,

C nec jam ullius prosperæ spei. Dicitur autem per similitudinem ægrorum, qui affecti et sine spe deponuntur. Consuetudo autem erat apud veteres ut [i] desperati ante januas suas collocarentur, vel ut extremum spiritum redderent terræ, vel ut possent a transeuntibus forte curari, qui aliquando simili laboraverant morbo.

73. *Degener*, aut ignobilis, aut quod sit impari genere, aut si dum sit optimo genere natus, inhoneste tamen vivit.

74. *Decrepitus*, quod morti sit propior, et quasi ad mortis tenebras vertat, sicut *crepusculum* tempus noctis. Alii dicunt *decrepitum*, non qui **468** senectute avulsus est, sed qui jam *crepare* desierit, id est, loqui cessaverit.

D 75. [j] *Depretiatus,* ab eo quod sit vilis, nec aliquo pretio dignus.

[k] *Dirus*, præparcus, et teter, quasi *divina ira* in

[a] *Clientes*. E Serv., Æn. VI, ad vers. *Pulsatusve parens, a. f. i. clienti.*

[b] *Colomis*. Unde *incolumis*, a *columna*, vel *columine*. Donat. in Phorm.: *Columen, culmen, an columen columna?* Vitruv., lib. IV, cap. 20 : *Columen in summo fastigio culminis, unde et columnæ dicuntur.*

[c] *Caupo pessimus,* Hieron., Is. I: *Hæretici quoque evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt caupones pessimi facientes de vino aquam.*

[d] *Clodus... Curvus... Crispus*. Aliqui libri recentiores has lacunas explent. Sed ita, ut referre non sit operæ pretium.

[e] *Collegiatus*. De collegiatis titulus est lib. XI Cod.

[f] *Dives ab ære*. Aliqui Goth., *ab habere.*

[g] *Decorus... a decem*. Seg., *a decendo.*

[h] *Delibutus*. Ex Don. in Phorm., ad illud: *Si te delibutum gaudio reddo*.

[i] *Desperati... consuetudo autem erat*. Servii sunt hæc, non *Desperati*, sed *Depositi* vocem interpretantis. Æn. 12, ad vers. *Ille, ut depositi p. f. p.* Quæ si non satis apta sunt, minus mirum, cum Isidorus Servii commentariis sine Virgilii carminibus usus sit, ut Chacon optime conjecit, et ex aliis hujus operis locis manifeste apparet.

[j] *Depretiatus*. Utuntur hac voce antiquus Bibliorum interpres, Tertull. et alii ecclesiastici scriptores.

[k] *Dirus præparcus, et teter*. Haud absurde ; oppo-

id actus. Nam *dirum* dicitur quod divina infertur ira. Alias DIRUS, *magnus*.

76. [a] *Dehiscens*, valde hiscens. Hic enim *de* augentis est, ut *de*amare, *de*sidere.

Despiciens, eo quod *deorsum aspiciat*, vel contemptui habeat.

Dolosus, insidiosus, vel malignus, ab eo quod *deludat*. Ut enim decipiat, occultam malitiam blandis sermonibus ornat.

77. *Dubius*, incertus, quasi *duarum viarum*.

Delator dictus, eo quod *detegat* quod *latebat*.

Dilator, quia differt ad proferendum.

Desidiosus, tardus, piger, a *desidendo* vocatus, id est, valde sedendo (idem et *reses*, a *residendo*); *de* enim hic augentis est.

78. [b] *Delirus* mente defectus per ætatem, ἀπὸ τοῦ ληρεῖν, vel quod a recto ordine et quasi a lira aberret. Lira enim est arationis genus cum agricolæ facta semente dirigunt sulcos, in quos omnis seges decurrit.

79. *Demens*, idem qui amens, id est, sine mente, vel quod diminutionem habeat mentis. *Desipiens*, eo quod minus sapere incipit quam solebat.

80. *Damnatus*, et *damnabilis*, quorum prior jam addictus est, sequens potest addici.

[c] *Degulator*, quod gula sit deditus.

469 E.

81. *Elatus* pro eo quod seipsum supra mensuram suam elevet, dum magnus sibi videtur de his quæ agit.

[d] *Enormis*, eo quod normam, et mensuram excedat.

82. *Eloquens*, profusus eloquio.

Exertus, in loquendo expeditus. *Exerere* enim proferre vel expedire est.

[e] *Eruditus*, quia non rudis, sed jam doctus.

83. *Expertus*, multum peritus; *ex* enim hic pro *valde* ponitur.

Expers vero, qui est extra peritiam et intellectum.

Exornatus, valde ornatus; *ex* enim pro *valde* ponitur, sicut *excelsus*, quasi *valde celsus*.

84. *Eximius*, quasi *valde minens*.

Efficax dictus, quia nullam difficultatem habet in qualibet refacienda; hinc, et *efficiens* a *faciendo* dictus.

Exspes, quod sine spe.

Expers, quia extra partem, caruit enim parte.

Exsors, quia extra sortem est.

A 85. [f] *Exsul*, quia extra solum suum est, quasi trans solum missus, aut extra solum vagus. [g] Nam exsulare dicuntur qui extra solum eunt.

86. [h] *Extorris*, quia extra terram suam est, quasi *ex terris*. Sed proprie *extorris*, cum vi expulsus, et cum terrore solo patrio ejectus; et *extorris*, ex terra sua pulsus.

87. *Extorris*, extra terram: aut extra terminos suos, quia *exterretur*.

88. [i] *Exterminator*, non ille, qui vulgo dicitur ἀφανὴς εἶναι, sed qui dejicit **470** et expellit a terminis civitatis.

Exterminatus, ab eo quod sit extra terminos suos ejectus; sic et *externus*, eo quod sit alienæ terræ.

89. *Egens*, et *egenus*, sine gente, et sine genere,

B indigens.

Exiguus, multum egens. *Ex* enim pro *valde* ponitur.

[j] *Exilis*, tenuis, quod possit quamvis per angustum exire (sive sine illis).

90. *Exesus*, quasi *percomesus*. Est enim aridus, tenuis et exilis.

Exhaustus, quia consumptus est, et inanis effectus.

Exsanguis, quod sit extra sanguinem.

91. [k] *Exanimis*, est mortuus. *Exanimis* autem et *exanimus* dicimus, sicut *unanimus*, et *unanimis*, *inermus*, *inermis*, et hoc nostro arbitrio subjacet.

92. *Exustus* dicitur, de quo nihil superest, quasi *valde ustus*. *Ex* enim pro *valde* ponitur.

Exosus ab odio dictus; [l] nam antiqui, et *odi* dicebant, et *osus sum;* hinc est *exosus*, quo utimur,

C licet jam *osus* non dicamus.

93. *Effractor*, quod sit expugnator claustrorum.

Exitiosus, eo quod multis exitio sit.

Exsecutor, ab *exsequendo*; idem et *exactor*.

Efferatus, mente ferina effectus, et ultra humanum modum excedens.

Effrenatus, ab eo quod sit præceps, et pronus, et sine freno rationis.

94. *Eunuchus*, Græcum nomen est, quod est *spado*. Horum quidam coeunt, sed tamen virtus in semine nulla est. Liquorem enim habent, et emittunt, sed ad gignendum inanem atque invalidum.

95. [m] *Effeta* ab eo quod sit frequenti fetu exhausta; partus enim eam assiduus debilem reddidit.

nitur enim DIRO *comis*. Cicero, in Caton. Mai: *Quanta in uno comitas, in altero diritas?* Reliqua e Serv., Æn. II, VI.

[a] *Dehiscens*. Ex eodem, Æn. I, ad illud: *his unda dehiscens*.

[b] *Delirus... dirigunt sulcos in quos omnis seges decurrit*. — *Sulcos* pro porcis posuit, vel liris; nam in sulcos non seges decurrit, sed aqua ex liris. Vid. Varron. et Columell.

[c] *Degulator*. Apulei., apolog. 2: *Quæ tamen omnia in paucis annisita hic degulator studiose inventrem condidit*, etc. Idem *degulo* dicitur ab Aug., in lib. de Gramm.

[d] *Enormis*. — *Anormis* quibusdam placuerat, quod in Goth. *œnormis;* in aliquo etiam *anormis;* sed non convenit interpretatio. *Anormis* namque, qui sine norm. Hor.:

Rusticus anormis sapiens, crassaque Minerva.

Enormis, extra normam. Illud absurdius, quod supra in *A*: Enormis, et Helatus, et Heros, quia in libris

D Æros, Ænormis, Ælatus.

[e] *Eruditus*. Vid. Cassiod., in ps. II.

[f] *Exsul*. E Serv. Æn. III.

[g] *Nam exsulare dicitur*. Ex eod., Æn. XI.

[h] *Extorris*. Ex eodem, Æn. IV, ad vers. *Finibus extorris*.

[i] *Exterminator*. Non una hic species Græcorum characterum; sed ἐξορίστου Manuscripti nihil habent, ἀφανίστου aliquid omnes. Ergo quod præferre libri videbantur, ἀφανὴς εἶναι scripsimus: neque ἀφανιστὴς, quod A. Augustino probabatur, rejicimus.

[j] *Exilis.. sive sine illis*. Vid. Fest., vel Serv. potius.

[k] *Exanimis*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Exanimumque auro*.

[l] *Nam antiqui diceb*. Ex eodem, Æn. V, ad vers. *Si nondum exosus ad unum*.

[m] *Effeta*. Ex eodem, Æn. V, ad vers. *Frigentque effetæ in corp. vires*.

471 F.

96. *Facundus* dictus, quia facile fari possit.

Facetus, qui jocos et lusus gestis et factis commendat, a *faciendo* dictus.

Frugalis a *fruge* nominatus, id est, a fructu, vel parcimonia, sive, ut alii volunt, a modestia et temperantia.

97. [a] *Fenerator*, qui pecuniam deponit apud debitorem, quasi *fenoris actor ;* nam *fenus* pecunia est. *Fenerator* autem Latine dicitur et qui dat mutuum, et qui accipit.

Flamines, pontifices idolorum.

98. [b] *Felix* dicitur qui felicitatem dat; felix qui accipit; et felix, per quem datur felicitas, ut *felix tempus, felix locus*.

99. *Fidelis*, pro eo quod fit ab eo id quod dicit, vel quod promittit bonum.

Facilis, a *faciendo*, nec tardus.

Firmus, unde et *formosus*.

Fortis, quia fert adversa, vel quæcumque acciderint; sive a ferro, quod sit durus, nec molliatur.

100. [c] *Formosus* a *formo* dictus. *Formum* enim veteres *calidum* et *fervens* dixerunt. Fervor enim sanguinem movet, sanguis pulchritudinem.

101. [d] *Fœdus* nomen habet ab hirco, et *hædo, f* littera addita. [e] Hunc veteres in gravi significatione ponebant, ut :

Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat ignes.

472 *Fragilis* dictus, eo quod facile frangi possit.

102. *Fessus*, quasi *fissus*, nec jam integer salute : est autem generale. Dicimus enim fessus animo, ut *ter fessus valle resedit;* et fessus corpore, quod magis est proprium; et fessus rerum a casu venientium.

Fatigatus, quasi *fatis agitatus*.

103. *Formidolosus* a *formo*, id est, sanguine dictus, cum se a cute ad præcordia fugiens contrahit sanguis; nam timor sanguinem gelat, qui coactus gignit formidinem, unde est illud : *Gelidusque coit formidine sanguis*.

[f] *Formidolosus* autem cum sit *timidus*, et *timendum* significat.

104. [g] *Fatuus* ideo existimatur dictus, quia neque quod fatur ipse, neque quod alii dicunt, intelligit. *Fatuus* originem ducere quidam putant a miratoribus *Fatuæ* Fauni uxoris fatidicæ, eosque primum *fatuos*

A appellatos, quod præter modum obstupefacti sunt vaticiniis illius, usque ad amentiam.

105. *Fautor*, ab eo quod faveat et consentiat.

[h] *Fictor*, appellatus a *fingendo*, et componendo aliquid, sicut qui capillos mulierum lenit et pertractat, ungit et nitidat.

Fallax, quod *fando*, id est, loquendo decipiat.

473 106. *Fervidus*, iracundus, ira enim inflammat.

Frendens, quod minando *frangat dentes*, et comprimat.

Fremens...

Ferox, ab eo quod feritatem exerceat, ut bestia.

107. [i] *Fur* a *furvo* dictus est, id est, a fusco; nam noctis utitur tempore.

Factiosus, inter opprobria, cum seditiosum acci-
B pi volumus; cum vero gratiosum, ac potentem, quasi *magnæ factionis*.

108. *Facinorosus*, a facti commisso nominatus; facit enim quod alteri noceat.

[k] *Femellarius*, *feminis* deditus, quem antiqui *mulierarium* appellabant.

Flagitiosus, eo quod frequentius flagitet atque appetat libidinem.

109. [l] *Furcifer* dicebatur olim, qui ob leve delictum cogebatur a dominis, ignominiæ magis, quam supplicii causa, furcam circa viam ferre, prædicans peccatum suum, et monere cæteros, ne quid simile peccarent.

110. *Futilis*, vanus, superfluus, loquax, et est metaphora a vasis fictilibus, quæ quassa et rimosa non
C tenent quæ injeceris.

111. *Fornicarius*.....

Fornicatrix est cujus corpus publicum et vulgare est. Hæ sub arcuatis postabant, quæ loca fornices dicuntur; unde et *fornicariæ*. Virgilius : *Atque adverso fornice*.

112 *Fecunda*, a *fetu* dicta, quasi *fetu abundans :* est enim partu frequens.

Feta.....

Flens, quasi lacrymis *fluens*.

Fugitivus nemo recte dicitur, nisi qui dominum fugit; nam si parvulus puer a nutrice, vel a schola dicesserit, fugitivus non est.

G

113. *Gloriosus* a frequentia claritatis dictus, *g* pro *c*

D

[a] *Fenerator autem Latin*. Ex Aug., in ps. XXXVI.

[b] *Felix*. Serv., Æn. I : *Felix dicitur, et qui habet felicitatem, et facit esse felicem*.

[c] *Formosus... Formum enim veteres calidum*. Ita legendum inf., lib. XIX, cap. 7, in *Forcipes*, et apud Serv. (cujus hæc sunt verba, Æn. VIII), non *forvum*, et apud Non., in *Fauno*. Vid. Fest., in *Forcipes*..... *Forma*... et *Formucalis*, et Donat., in Phorm., act. I, sc. 2, ad verba *Hæc formam exstinguerent*.

[d] *Fœdus*. Fest. : FŒDUM *antiqui dicebant pro* HŒDO, FOLUS *pro* HOLERE, FOSTEM *pro* HOSTE, FOSTIAM *pro* HOSTIA.

[e] *Hunc veteres in gravi signif*. Serv., Æn. II : Fœdum *tam apud Virgilium, quam apud Sallustium non* turpe *significat, sed* crudele.

[f] *Formidolosus, cum si timid*. E Serv., Æn. IV.

[g] *Fatuus*. Ex eod., Æn. VII, ad vers. *Hunc Fauno, et nimph*. At Justin., lib. XLIII : *Fauno fuit uxor nomine Fatua, quæ, assiduo divino spiritu impleta, velut per furorem futura præmonebat. Unde adhuc qui inspirari solent* fatui *dicuntur*. Ipse quoque Faunus *Fatuus Fatuelis* dicebatur.

[h] *Fictor... lenit*. Al., *linit*.

[i] *Fur*. Vid. Agell., lib. I, cap. 8.

Factiosus... cum vero gratiosum, ac pot. Gloss., *factio*, τάγμα. Sueton., in Nerone : *Quinque millia juvenum elegit, qui divisi in factiones plausuum genera condiscerent*. Et Plaut., in Aulul. : *Istas magnas factiones, dotes dapsiles nihil moror*. Inde *factiosi*, potentes et *gratiosi in factionibus*.

[k] *Femelliarius*. Aberat hæc vox a plerisque Goth. Erat in Ovet.

[l] *Furcifer*. Ex Donat. Vid. Gloss., in *Furcifer*, σταυροκόμιστος, etc.

littera commutata. Gloriosus a laurea dictus, quæ datur victoribus.

Gnarus, sciens, cui contrarius; *ignarus*, nesciens.

Gravis, venerabilis; unde **474** et contemptibiles *leves* dicimus. Gravis pro consilio et constantia dictus, quia non levi motu dissilit, sed fixa constantiæ gravitate consistit.

114. *Grandis..... Gracilis..... Grandævus*, quod si *grandis ævo*. *Gratus*, gratiam servans; sed gratus tantum animo, gratissimus et animo et corpore dicitur.

Gratificus, ab eo quod gratis faciat bonum. [a] *Gratiosus*, qui plus unicuique quam meretur tribuit.

115. *Garrulus* proprie dicitur, qui vulgo verbosus appellatus, accedente lætitia, nec valens, nec volens tacere. Sumptum nomen a graculis avibus, qui importuna loquacitate semper strepunt, nec unquam quiescunt.

[b] *Ganeo*, luxuriosus, et tanquam in occultis locis, et subterraneis, quæ *ganea* Græci vocant.

[c] *Glutto*, a gula, id est, gulosus.

H

116. *Heros* [d] vir sapiens, et fortis.

Humilis, [e] quasi humo acclinis.

Honorabilis, quasi *honori habilis*, hoc est, aptus.

117. [f] *Honestus*, quod nihil habeat turpitudinis; nam quid honestas, nisi honor perpetuus, id est, quasi *honoris status*?

Humanus, quod habeat circa homines amorem et miserationis affectum; unde et *humanitas*, qua nos invicem tuemur.

475 118. *Habilis*, quod sit ad habendum commodus, atque aptus. *Honorosus*, plus est quam *honoratus*, sicut *scelerosus*, quam *sceleratus*.

Hirsutus, ab eo quod sit hirtus, et pilis horridus.

119. [g] *Hypocrita*, e Græco sermone in Latinum *simulator* interpretatur. Qui dum intus malus sit, bonum se palam ostendit; ὑπὸ enim *falsum*, κρίσις *judicium* interpretatur.

120. Nomen autem hypocritæ tractum est a specie eorum qui in spectaculis contecta facie incedunt, distinguentes vultum ceruleo minioque colore, et cæteris pigmentis, habentes simulacra oris lintea gypsata, et vario colore distincta, nonnunquam, et colla, et manus creta perungentes, ut ad personæ colorem pervenirent, et populum, dum in laudis agerent, fallerent, modo in specie viri, modo in feminæ, modo tonsi, modo criniti, anili, et virginali, cæteraque specie, ætate, sexuque diverso, ut fallant populum, dum in ludis agunt.

121. Quæ species argumenti translata est in iis qui falso vultu incedunt, at simulant quod non sunt; nam hypocritæ dici non possunt ex quo foras exierint.

122. *Humatus*, quod sit humo tectus, id est, sepultus.

Hilaris, Græcum est nomen.

I

123. *Ingeniosus*, quod intus vim habeat gignendi quamlibet artem.

Inventor dictus quod *in* ea quæ quærit *venit*; unde et ipsa quæ appellatur *inventio*, si verbi originem retractemus, quid aliud resonat, nisi quia *invenire* est in id venire quod quæritur?

124. [h] *Interpres*, quod *inter partes* medius sit duarum linguarum **476** dum transfert. Sed et qui inter Deum, quem interpretatur, et homines, quibus divina indicat mysteria, interpres vocatur.

125. *Juridicus*, quia legum *jura dicit*.

Indoles, proprie est imago quædam futuræ virtutis.

Justus dictus, quia jura custodit, et secundum legem vivit.

126. [i] *Innox*, quod non noceat.

Innocuus, cui nocitum non sit, sed apud veteres utrumque indifferens est.

Jocundus, eo quod si semper jocis aptus, et hilaritati, a frequentia, sicut *iracundus*.

Jocosus, *jocis usus*.

127. *Inclytus*, Græcum nomen est. Nam κλυτόν Græci *gloriosum* vocant.

Illustris, nomen notitiæ est, quod clareat multis, splendore generis, vel sapientiæ, vel virtutis, cui contrarius est *obscure natus*. *Idoneus*...

128. *Incolumis*, a *columna* nomen habet, quasi erectus, fortis et stabilis.

Immarcescibilis, incorruptus, et sempiternus, quod sit sine marcore et languore.

Intemeratus incorruptus et nulla temeritate violatus.

129. *Infirmus*, quia sine formo, id est, sine calore.

Imbecillis, quasi *sine baculo*, fragilis, et inconstans.

Inanis, levis.

130. *Inconstans*, quia non est stabilis, sed quod placet ei rursus displicet.

Jactans, vel arrogans est, qui majorum institutis non acquiescit, sed propriam quamdam viam justitiæ et sanctitatis inquirit.

[j] *Iracundus* dictus, qui accenso sanguine in furorem

[a] *Gratiosus*. Agell., lib. IX, cap. 12: *Gratiosus, et qui adhibet gratiam, et qui admittit.*

[b] *Ganeo... tanquam in occult. et subterr.* Fest.: *Ganeum locum abditum ac velut sub terra dixerunt.* Donat., in Adelph.: *Veteres ganeum meretricum tabernam dixerunt*, ἀπὸ τῆς γᾶς, τοῦτό ἐστὶ τῆς γῆς, *quod ipsa sit in terra, non ut cœnacula superius, unde, et taberna, quasi trabenaa validioribus dicta trabibus, quibus superiora suspensa sunt.*

[c] *Glutto*. Aug., in lib. de Gramm.: *Heluo, qui et glutto*. Fest.: *Ingluvies a gula dicta; hinc et ingluviosus, et glutto, et gulo.*

[d] *Heros*. Idem sup., cap. l. I, 39: *Heroes appellantur viri, quasi aeri, et cœlo digni, propter sapientiam et fortitudinem*. Vid. Serv., Æn. I, et Aug., 10 de Civit., cap. 21, a quibus longe diversus it Socrates, in Cratylo. *Æros* in libris vet. in A scribitur.

[e] *Humilis... humo acclinis*. Ita Gothici omnes.

[f] *Honestus q.... honoris status*. Al., *q. honor. stans*.

[g] *Hypocrita*. Ex Aug., serm. 1 in fer. 6 post Quinquag.

[h] *Interpres*. Serv., Æn. X, ad vers. *Tertius ille h. divumque interp.* — Interpres, *medium est, nam et Deorum interpretator, et hominum, qui divinas indicat mentes* interpres *vocatur*.

[i] *Innox*. Gloss., *Innox*, ἀβλαβής.

Iracund... Ut enim flamma. Sæpe hoc repetit. Hebraice אור *lux*.

compellitur, ut enim flamma dicitur, et ira inflammat.

131. *Incentor*, ab eo quod incendat, atque inflammet.

[a] *Incentor*, quia prava suggestione ad vitia cor aliorum succendit, et persuadendo inflammat.

132. *Inexpiabilis*, quod nunquam expietur, nunquam purgetur.

477 [b] *Inlaudabilis*, non quia laudatus non sit, sed quia laudari non meruerit.

Iratus, *ira actus*.

133. *Impius*, quia sine pietate religionis est.

Iniquus proprie dictus, quia non est æquus, sed inæqualis. [c] Inter impium autem et iniquum hoc distare nonnunquam solet, quia omnis impius iniquus, non tamen omnis iniquus est impius. Impius namque pro infideli ponitur; et dictus impius, quod sit a pietate religionis alienus. Iniquus vero dicitur, pro eo quod non est æquus, sed pravis operibus maculatur, vel si Christianitatis nomine censeatur.

134. *Inimicus*, quia non amicus, sed adversarius. Duæ autem res inimicos faciunt : fraus et terror. Terror, quod timent; fraus, mali quod passi sunt.

135. *Invidus*, dictus ab intuendo felicitatem alterius.

[d] *Invidiosus* est, quia ab alio patitur invidiam.

Invisus, odiosus, ab invidia et zelo dictus.

136. *Intestabilis*, cujus testimonium non valet, et quod dixerit irritum improbatumque sit.

Infamis, non bonæ famæ.

Improbus dictus, quod instat etiam prohibenti.

137. *Importunus*, inquietus, quia non habet portum, id est, quietem. Unde et importuni, quia in naufragium cito feruntur.

Infrenis est qui frenis non regitur, ut *Numidæ infreni*.

138. *Infrendens*, proprie est inter se comprimens dentes.[e] Nam et *frendere* significat *dentibus frangere;* unde *nefrendes* infantes, qui necdum dentes habent.

Ingluviosus, a gula et voracitate dictus.

139. [f] *Inglorius*, quod sit sine gloria, id est sine triumphis. Item inglorius, immemor gloriæ.

Informis, ingens, non quod non habeat formam, sed quod ultra formam magnitudinem habeat.

478 140. [g] *Inveterator*, eo quod sit multi veterisque usus in malitia.

[h] *Immanis*, quia non bonus, sed crudelis, et terribilis. *Manum* enim *bonum* dicitur. Unde κατ' ἀντίφρασιν dii manes, minime boni.

141. [i] *Immunis*, minime munificus, ut est in proverbio veteri : *Immunem cives odere sui*. Item immunis, qui non facit munia, id est officio non fungitur, est enim omni privilegio vacuus.

142. *Indemnis*, eo quod sine damno vivat, et sine ulla culpa, atque periculo.

Iners, sine arte, et ob hoc ne operi quidem ulli aptus.

Inermis, vel sine armis, vel sine viribus. Nam semper arma pro viribus.

143. *Ignavus*, ignarus viæ, id est rationis et vitæ.

Ignarus, non gnarus, id est, inscius, vel sine naribus. [j] *Olfecisse* enim veteres, *scisse* dicebant.

[k] *Ignarus* autem duo significat, vel qui ignorat vel qui ignoratur.

144. *Immemor*, qui oblitus est, perdidit enim memoriam.

Inscius, quia sine scientia est.

Idiota, imperitus. Græcum est.

Imperitus, sine peritia.

145. [l] *Inconsultus*, ab eo quod non accipiat consilium. Item *inconsultus*, quia est sine consilio, et inscius rerum, atque ignarus.

Ineptus, apto contrarius est quasi *inaptus*.

146. [m] *Inops*, qui sine terra est; *opem* enim terram intelligimus, quia opem fert fructificando. Alii inopem intelligunt, non sepultum, inhumatum, cui nec inanis absenti surrexit tumulus.

147. *Ignobilis*, eo quod sit ignotus, et vilis, et obscuri generis, **479** cujus ne nomen quidem scitur.

Ircosus, quia sudore corporis fetido putet.

Ignotus, ignobilis, vel ex improviso veniens.

148. *Improvisus* dictus, eo quod subito sit, et non porro ante visus.

Index, proditor, ab *indicando*.

[n] *Indigena*, vocatus, quod inde genitus sit, id est in eodem loco natus.

149. *Impudens*, eo quod ab eo pudor, et pudicitia procul abest.

Impudicus, a *pœdore* vocatus. Pædorem enim fetorem dicunt.

Incestus, propter illicitam commistionem vocatus, quasi *incastus*, sicut qui virginem sacram vel affinitati suæ proximam stupraverit.

150. [o] *Internicida* est qui falsum testamentum fecit et ob id hominem occidit.

[a] *Incentor, quia prava.* — *Succentor, quia prava*, etc., Neap. Cod., cui scripturæ magis convenit interpretatio *suggerendi*, et *succedendi*.

[b] *Illaudabilis*. E Serv., Georg. III. Sed hæc interpretatio non *illaudabilem*, sed *illaudatum* respicit. Id unde tam sæpe nascatur, antea admonuimus.

[c] *Inter impium autem et iniquum*. Hieron., contra Pelag. : *Omnis impius iniquus est, et peccator, nec reciprocatur*, etc.

[d] *Invidiosus est q. a. a. p. i.* Agell., lib. IX, cap. 12.

[e] *Nam, et frendere*. Fest.

[f] *Inglorius*. Serv., Æn. X : *Inglorius sine triumphis, immemor gloriæ*.

[g] *Inveterator*. Ita vet. omnes. Danielis tamen XIII, *Inveterate dierum malorum*.

[h] *Immanis*. Fest., IMMANIS, FERUS *sive* MAGNUS. Gloss., *Immanis*, μέγιστοι, ἄγριος. Vid. Serv. et Non.

[i] *Immunis*. Gloss., *Immunes*, ἀτέλεῖς, ἀνέπαφοι, ἀλειτούγητοι.

[j] *Olfecisse enim veteres*. Idem inf., lib. XI, cap. 1 Terent. : *An non sex totis mensibus prius olfecissem, quam ille quidquam cœperet?*

[k] *Ignarus autem duo*. E Serv., Æn. I, VI.

[l] *Inconsultus*. Vid., sup., *consultus*.

[m] *Inops*. E Serv., Æn. VI, ad vers. *Inops, inhumataque turba est*.

[n] *Indigena*. Ex eod., Æn. VIII.

[o] *Internicida*. Fest. in *Internicivum testamentum*, et *internectio*. Vid. Cujac. observ.

Inficiator, negator, quia non fatetur, sed contra A veritatem mendacio innititur.

Impostor.....

151. *Interceptus*, proprie dicitur, qui inter duos de medio tollitur.

152. *Insidiosus*, quod insideat; nam proprie *insidere* est dolose aliquem exspectare. Unde et *insidiæ* nominatæ sunt.

[a] *Incincta*, id est, sine cinctu, quia præcingi fortiter uterus non permittit.

153. [b] *Investis*, id est, sine veste, nondum enim habet stolam, quod est signum maritalis dignitatis.

Iscurra vocatur, quia causa escæ quemlibet consectatur.

480 K

154. *Katholicus*, universalis, Græcum est. B

Karu, Græcum nomen est; sicut, et *karitas*; unde et *karistia, karismata* gratiæ.

L

155. *Luculentus* ab eo quod sit lingua clarus, et sermone splendidus.

Lector, dicitur a *legendo*, id est, percurrendo. Unde et navis dicitur legere quidquid transit. Nam legit, transit, præterit, ut :..... *Crebris legimus freta concita terris*. Item *lector*, a *colligendo* animo quæ legit, quasi *collector*, sicut illud : *Qui legitis flores*.

156. *Loquax*, non est eloquens.

[c] *Lætus*, a *latitudine*.

[d] *Locuples*, quasi *locis plenus*, et possessionum plurimarum possessor, quemadmodum docet Tullius in libro II, de Republica : « Multaque ditione ovium C et boum, quod tunc res erat in pecore, et in locorum possessionibus; ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur. »

157. *Liberalis* dictus ab eo quod *libenter* donet, nec murmuret.

Largus...

Longus a *linea* dictus, propter quod sit porrectus.

Longævus, quasi *longi ævi* et longi temporis.

158. *Longanimis*, sive *magnanimus*, eo quod nullis passionibus perturbatur, sed ad universa sustinenda patiens est. Cui contrarius **481** est [e] *pusillanimis*, angustus, et in nulla tribulatione subsistens, de quo scribitur : *Pusillanimis vehementer insipiens*.

159. *Levis*, ob inconstantiam vagationis appellatur, quia levi motu mentis nunc ista, nunc illa desiderat, D

Lubricus, ab eo quod labitur.

[f] *Labens*, interdum velox, ut : *Labere nympha polo* et *labere pennis*. Cursu enim lapsus celerior est.

160. [g] *Latro*, insessor est viarum, a *Latendo* dictus. Ælius autem : *Latro est*, inquit, *latero, ab latere, insidiator viæ*.

Lanista, gladiator, id est, carnifex Tusca lingua appellatus, a *laniando*, scilicet corpora.

161. *Lacessitor*, per translationem dictus a canibus, vel a feris, quæ solent *lacerando* provocare.

Leno, conciliator stupri, eo quod mentes miserorum blandiat, et *deliniendo* seducat.

Libidinosus, ab eo quod facit quodlibet.

Libidinosus, a Libero, qui puellari corpore pingitur.

Luxuriosus, quasi solutus in voluptates; unde et membra loco mota *luxa* dicuntur.

Lascivus, quod sit laxus, id est, solutus et vanus.

162. *Lymphaticus*, quod aquam timeat, quem Græci ὑδροφόβον vocant. Lymphaticus proprie dicitur qui vitium ex aqua contrahit, cujus vitium est huc atque illuc currere, a fluore aquæ sumpto vitio. Sed poetæ jam hoc genus nominis pro furiosis usurpant.

163. *Languidus*.....

[h] *Luridus*, quod sit pallidus a *loro* dictus, quod hujusmodi habeat cutem.

Leprosus, a *pruritu* nimio ipsius scabiei dictus : unde per *p* scribi debet.

164. *Luscus* quod *lucem* ex parte sciat; sicut [i] *luscitiosus*, qui vespere **482** nihil videt. [j] Luscos *coclites* dixerunt antiqui; unde et Cyclopas *coclites* legimus dictos, qui unum oculum habuisse perhibentur.

Lotus, lavatus, id est, mundus.

Lupa, meretrix, a rapacitate vocata, quod ad se rapiat miseros, et apprehendat.

M.

165. *Misericors*[k], a compatiendo alienæ miseriæ vocabulum sortitus est; et hinc appellata *misericordia*, quod *miserum* cor faciat dolentis alienam miseriam. Non autem occurrit ubique hæc etymologia; nam est in Deo misericordia sine ulla cordis miseria.

166. [l] *Mactus*, magis auctus gloria, et est nomen tractum a sacris. Quoties enim thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant : *Mactus est taurus vino*, vel *thure*, hoc est, cumulata est hostia, et magis aucta.

167. *Munificus* dictus, vel quia alicui munera multa dat, vel quia munus suum, id est, officium quod debet adimplet; sic et *munifex*, quia numera fert.

[a] *Incincta*. Eamdem vocem nostri usurpant.

[b] *Investis, id est, sine veste*. Hactenus recte, hoc est, *sine pube :* auctoribus Serv., Macrob., Non. Quod sequitur non admodum cohæret, *nondum enim habet stolam, quod est signum maritalis dignitatis*. Itaque hoc additítium, ejusque qui illud *sine veste* non intellexerat, auxeratque damno interpretationem, accersens hæc verba e lib. XIX, cap. 29.

[c] *Lætus a latitudine*. Varr., lib. V : *lætari ab eo quod latius gaudium propter magni boni opinionem diffusum*.

[d] *Locuples*. Vid. Non. in *Pecuniosus*.

[e] *Pusillanimis vehementer insip*. Ex LXX editione, pro quo Vulg. : *Qui autem impatiens exaltat stultitiam suam*. Prov. XIV.

[f] *Labens, interdum velox*. E Serv., Æn. II ad vers. *Tot jam lab. ann.*

[g] *Latro*. Vid Varr., lib. VI.

[h] *Luridus, a loro*. Recte Varr. : *Lorica a loris, quod de loro crudo pectoralia faciebant. Luridi autem hujusmodi coloris sunt*. Festus: *Luridi supra modum pallidi*.

[i] *Luscitiosus, qui vesp. nihil vid.* At Festus contra : *Luscitio vitium oculorum, quod clarius vesperi quam mane cernit*. Vid. Fulg. Plac.

[j] *Luscos coclites*. E Serv., Æn. VIII.

[k] *Misericors*. Ex Gregor., Moral. lib. XX, cap. 23, al. 24.

[l] *Mactus magis auct*. Ex Serv., Æn. IX.

168. *Magnus*.....

Magnanimus, ab eo quod sit *magni animi*, et magnæ virtutis. Cui contrarius pusillanimis.

Magnificus, a *magna faciendo* vocabulum traxit.

169. [a] *Mansuetus*, mitis, vel domitus, quasi *manu assuetus*.

[b] *Modestus*, a *modo* dictus, et temperie, nec plus quidquam, nec minus agens.

Mitis, lenis, et mansuetus, et cedens improbitatibus, et ad sustinendam injuriam tacens, quasi *mutus*.

170. [c] *Mutus*, quia vox ejus non est sermo, nisi *mugitus;* vocalem **483** enim spiritum per nares quasi mugiens emittit.

Memor, vel qui memoriam tenet, vel qui memoria tenetur.

171. [d] *Magister*, *major in statione*, nam στεῤῥὸν Græce *statio* dicitur.

Minister, *minor in statione*, sive quia officium debitum *manibus* exsequitur.

172. *Major*.....

Minor.....

Minimus, a numero monadis, quod post eum non sit alter.

Maximus, aut meritis, aut ætate, aut honore, aut facundia, aut virtute, aut omnibus magis eximius.

173. *Modicus*, parvus, sed abusive, cæterum rationabilis.

Moderatus, a *modo* scilicet, et temperamento.

Mediocris, quod modicum illi sufficiat.

174. [e] *Miser* proprie, eo quod omnem felicitatem *amiserit*. Secundum autem Ciceronem, proprie *mortuus*, qui in Tusculanis *miseros* mortuos vocat, propter quod jam amiserunt vitam.

Miserabilis, quod sit *miseriæ habilis*.

175. [f] *Mæstus*, naturaliter tristis, non casu. Est enim a natura mentis et animi; [g] unde, et *mæstus*.

176. *Mendicus* dictus, quia minus habet unde vitam degat, sive quia mos erat apud antiquos os claudere egenum, et manum extendere, quasi *manu dicere*.

Mendax, quod mentem alterius fallat.

177. *Malignus*, quia malitiæ votum, vel opus peragit.

A *Malus*, appellatus a nigro felle, quod Græci μέλαν dicunt, unde et *melancholici* appellantur homines, qui et conservationem humanam refugiunt, [h] et amicorum charorum suspecti sunt.

Malitiosus, deterior malo, **484** quia frequenter malus. [i] A malo autem pejor dicitur, a bono deterior.

178. *Melior* dictus, quia *mollior*, non durus, aut ferreus, nam *melius*, quasi *molius*.

Minax, a facie oculorum, [j] quando furiose ardescunt, ut amplius videns pertimescat.

Minator est monitor, sed monitor dicitur cum prænuntiat bona, minator cum prænuntiat adversa.

179. [k] *Mulcator*, eo quod blandis verbis *mulceat*

B ad declinandum animum : translatio a *mulso*, id est, quod acceptum lenire solet fauces dolentis, aut oppletum sordibus stomachum.

180. *Metatores* appellantur, qui castra designant, a *metiendo*, scilicet Lucanus :

Hesperios audax veniat metator in agros.

Mollis, quod vigorem sexus enervato corpore dedecoret, et quasi mulier emolliatur.

181. *Macer* a *Macie;* et *macies* a *mæchia*, eo quod immoderata libido *macros* faciat, sive a *maceratione*.

[l] *Mancus*, *manu ancus*.

182. [m] *Moribundus*, morienti similis sicut, *vitabundus*, vitanti similis. Quando enim dicimus, *moriturus est*, vere moriturus est; moribundus autem non vere,

C sed verisimilis morientis est.

183. *Meretrix* dicta, eo quod pretium libidinis *mereatur*. Inde et *meritoriæ tabernæ ;* nam et milites cum stipendia accipiunt, *mereri* dicuntur.

184. *Morio*, a *morte* vocatus, eo quod non vigeat intellectu.

Mulio, dictus a *mulis*, eo quod præsit eisdem vehiculis.

Manifestum dicitur, quod in *manu* est promptum.

485 N.

183. *Nobilis*, NON VILIS, cujus, et nomen, et genus scitur.

Nubilis, ad nubendum habilis.

D [n] *Nemo* ab *homine* tractum est, id est, *ne homo*, quod est pro nullo.

Nullus autem, quasi *ne ullus*.

[a] *Mansuetus*. Vid. Cassiod., in ps. XXIV.

[b] *Modestus*. Ex Ambros., lib. I Off., cap. 18.

[c] *Mutus... vocalem enim sp*. Ex Lact., lib de Opif., cap. 11.

[d] *Magister... nam*. στεῤῥὸν *Græc. statio*. Gloss., Στεῤῥὸς, *robustus, gravis, stabilis*. Στάσις ἡ καταμονὴ, *statio*. Vid. Fest. in *Magisterare* et *Magisteria*.

[e] *Miser... secundum Cic*. E. Serv., Æn. IV, ad vers. *Miseri post fata Sichæi*.

[f] *Mæstus naturaliter tristis*. E Serv., ad vers. *Mæstum mittit Onyten* : Æn. XII, *Mæstum, naturaliter tristem, severum, quem Græci* ἀγέλαστον *dicunt*.

[g] *Unde et mæstus. f. metus*. Vid. Serv., Æn. I, ad *Mæstumque timorem*.

[h] *Amicor. charor. suspecti sunt*. Ita libri omnes. Gothicismus.

[i] *A malo autem pejor, a bono det*. E Serv., Georg. IV, ad vers. *Deterior qui visus*.

[j] *Quando furiose*. Al., *furore*.

[k] *Mulcator*. Donat., in Hecy., sc. 1 : *Nam proprie Mulciber dictus est, quod omnia mulceat, id est, molliat*, et in Adelph., scen. 2 : *Ipsum dominum atque omnem familiam mulcavit*. Ita enim legi in veteribus libris admonuit Gab. Faernus. Quæ autem de mulso, Plinii videntur, lib. II, cap. 94.

[l] *Mancus... manu ancus*. Festus : *Ancus appellatur, qui aduncum brachium habet ut porrigi non possit*. Gloss., *Ancus, mancus*, κυλλὸς, πηρός.

[m] *Moribundus... morienti similis*. E. Serv., Æn. X.

[n] *Nemo, id est ne homo*. Vel *nec homo*, Serv. et Fest.

186. [a] *Nihili*, compositum est ex *ne* et *hilo*. Hilum autem Varro ait significare medullam ejus ferulæ quam Græci asphodelon vocant; et sic dici apud nos *nihilum ;* quomodo apud Græcos οὐδὲ γρῦ.

187. [b] *Nequam* a malo plerique distinguunt, alium perniciosum, alium nugam existimantes, [c] ut ait Monatius : *Hic adolescens nequam, non malus*, id est, nugas, non perniciosus. Alii confundunt, quasi utrumque unum idemque significet.

188. *Nequaquam*, eo quod *nec quidquam* sit, id est, ex eo quod nihil sit, veteres esse dictum voluerunt.

Neuter, neque iste, neque ille, quasi dicat, nec uterque.

189. [d] *Nefarius, non* dignus *farre*, quo primo cibi genere vita hominum sustinebatur. Alias *nefarius*.

Nefandus, id est, ne nominandus quidam.

Nutritor, quasi *nutu eruditor*.

190 [e] *Nuntius* est qui nuntiat, et quod nuntiatur, id est, ἄγγελος καὶ ἀγγελία; **486** sed nuntius ipse homo genere masculino; id vero, quod nuntiat genere neutro, ut *hoc nuntium*, et *hæc nuntia*.

191. *Nazaræus*, id est, *sanctus Dei*. Nazaræus olim dicebatur qui sanctam comam nutriebat, et nihil contaminatum accipiebat, abstinens se a vino, omnique sicera, quæ mentem ab integra sanitate pervertit.

192. [f] *Nugas* autem Hebræum nomen est. Ita enim in prophetis est expositum, ubi dicit Sophonias : *Nugas qui a lege recesserunt*, ut nosse possimus linguam Hebraicam omnium linguarum esse matrem.

193. *Nugigerulus*, appellatus ab eo quod sit turpis nuntius. Negligens, quasi *nec legens*.

194. [g] *Nepos*, dictus a genere quodam scorpionum, qui natos suos consumit, excepto eo qui dorso ejus insederit; nam rursus ipse qui servatus fuerit consumit patrem ; unde homines qui bona parentum per luxuriam consumunt *nepotes* dicuntur. Hinc quoque *nepotatio* pro luxuria ponitur, qua certe quæque res consumuntur.

195. *Niger*, quasi *nubiger*, quia non serenus, sed fusco opertus est. Unde et *nubilum* diem tetrum dicimus.

O

196. *Orthodoxus*, rectæ gloriæ.

Orator, [h] ab *ore* vocatus, a *perorando* nominatus, id est, dicendo; nam ORARE *dicere* est.

107. *Obaudiens*, ab *aure*, eo quod audiat imperantem.

[i] *Ospes*, quod inferat ostio pedem.

Ospes, facilis, apertus, et *ostio patens;* unde et *ospitalis* homo dicitur.

487 198. *Osor*. inimicus, ab *odio* dictus; sicut *amator* ab *amore*, et est generis communis.

Odibilis, odio habilis.

Obsitus, obsessus, id est, undique *insidiis* convallatus.

199. [j] *Obscenus*, impuræ libidinis, a vitio obscuro dictus. [k] *Obtunsus*, hebetior, et obclusior, quasi *ex omni parte tunsus*.

Obnixus, contra nisus, et conabundus.

Obnoxius, quia obligatus est nexibus culpæ.

200. [l] *Oblectator*, quasi cum lacte, et fraude, ut Terentius : *Nisi me lactasses amantem ;* unde et *oblectare* dictum est.

[m] *Obtrectator*, malignus, et qui obstringillando officiendoque non sinat quempiam progredi et augescere.

201. *Orbus*, quod liberos non habeat, quasi oculis amissis.

Opifex, quod opus faciat aliquod.

Opilio, ovium pastor, *ovilio*.

P.

202. *Prudens*, quasi *porro videns ;* perspicax enim est, et incertorum prævidet casus.

[n] *Patiens*, dictus a *paviendo*, *pavire* enim *ferire* est; percutitur enim, et tolerat.

203. [o] *Perfectus*, cui jam nihil adjici potest. Huic nomini apud grammaticos comparatio non adjicitur, quia si dixeris : *Ille perfectior est*, iste perfectus non erit.

204. *Pulcher* a specie cutis dictus, quod est (rubens

---

[a] *Nihili*. Festus ; *Hilum putant esse quod grano fabæ adhæret, ex quo* nihil *et* nihilum.

[b] *Nequam... Al. nequitiam*. Vid. Varr. in extremo libro nono, et Agell., lib. VII, cap. 11.

[c] *Ut ait Monatius*. Forte *Munatius*, vel *Matius* potius, cujus Mimoiambi laudatur a Terentiano. *Numatius* in Cod. Tarracon.

[d] *Nefarius, non dignus farre*. Non. : *Nefarii proprietatem*, lib. I de Vita pop. Rom., *Varro patefecit, a farre, quod adoreum est, quo scelerati uti non debeant*. Ascon. : *Nefarium quod sacra polluit farre pio solita celebrari; ergo nefariis, sacrilegi*.

[e] *Nuntius*. Serv., Æn. VI, ad vers. *Verus mihi nuntius ergo : — Sane qui nuntiat genere tantum dicitur masculino ; quod autem nuntiatur, licet neutro dicatur, tamen invenitur etiam masculino*.

[f] *Nugas autem Heb*. Ex Hieron., Sophon. III. Est autem vox Hebræa נוגי. Charis., lib. I :*Nugas licet indeclinabile sit, tamen commune trium generum, hic, et hæc, et hoc nugas*, et paulo post : *Neutralia indeclinabilia sunt, ut nugas, quod est commune trium generum*.

[g] *Nepos a genere quodam scorp*. Gloss.: *Nepa*, σκόρ-. Non. : *Nam vere nepa scorpius dicitur*. Aliter Festus de *nepotis* etymo, et Isidorus ipse, lib. XI.

[h] *Orator*. At Festus : *Oratores ex Græco, quasi* ἀρατῆρες, *dicti quod missi ad reges nationesque, deos solerent* ἀρᾶσθαι ἀρατῆρες, *id est testari*.

[i] *Ospes*. Hospes. Recte abest a quatuor Tarr. cod. hæc vox.

Obscenus. Varr., lib. VI : *Obscenum, turpe, quod nisi in scena palam dici non debet*.

[k] *Obtunsus*. L. *Obtusus... obclusior*. Al., *obdurior*. Utroque enim modo legi admittunt caracteres Gothici.

[l] *Oblectator*. Fest., in verbo *Lacit*.

[m] *Obtrectator... obstringillando*. Vel *obstrigillando* potius, ut apud Varr., de Re Rust., cap. 20.

[n] *Patiens dictus a paviendo*. Festus : *Obpuviat, verberat, a* paviendo, *id est feriendo. Unde* pueri, *quod puniendo coercentur, unde et* pavimenta. Nimirum, quod Græcis παίειν ferire et pulsare. Nam et *paimenta* pro *pavimenta* legi in antiqua inscriptione affirmat vir eruditissimus.

[o] *Perfectus*. Servius, Æn. XI, ad vers. *O fama ingens ingentior arm.—Alia illa nomina sunt, in quibus est dubitatio, utrum comparentur, ut est* perfectus; *quod si vels comparare, incipit perfectus non esse perfectus*.

pellis; **188** postea transiit hoc nomen in genus. Nam pulchritudo hominis, aut in vultu est, ut : *Os, humerosque Deo similis ;* aut in capillis, ut : *Namque ipsa decoram cæsariem ;* aut in oculis, ut: *Lætos oculis afflarat honores;* aut in candore, ut : *Quale manus addunt ebori decus ;* aut in lineamentis, ut : *Te multo plus figura et lineamenta hospitis delectabunt;* aut in proceritate, ut Turnus :

Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.

205. *Pellax* a *pelliciendo.*

Perspicax, splendidus, eo quod perluceat.

Perpetuus.....

Perennis, ab eo quod sit *perpetuus annis.*

206. [a] *Præsul* vocatus quia *præest sollicitudine.*

Præpositus appellatus, eo quod sit subjectorum ac famulantium ordinator, vel rector.

Patroni a *patribus* dicti sunt, quod hujusmodi affectum clientibus exhibeant, ut quasi patres illos regant.

207. [b] *Pædagogus* est qui parvulis assignatur. Græcum nomen est, et est compositum ab eo quod pueros agat, id est, ductet, et lascivientem refrenet ætatem.

208. *Præsens* dictus, quod sit *præ sensibus*, id est, coram oculis, qui sensus sunt corporis.

Prior, quod primus sit ordine ; et primus, quasi præeminens.

Primus.....

Postremus.....

209. *Potens,* rebus late *patens;* unde et *potestas,* quod *pateat* illi quaqua velit, et nemo intercludat, nullus obsistere valeat.

Præopimus, præ cæteris opibus copiosus.

210. [c] *Pecuniosos* Tullius primum eos dictos refert, qui plurimam habuissent pecuniam, id est, pecora. Ita enim antiqui eos appellabant. Paulatim autem per abusionem nomen in aliud devolutum est.

211. [d] *Pervicax* proprie dicitur qui in proposito suo ad victoriam perseverat. **489** [e] Antiqui enim *viciam* dicebant, quam nos *victoriam;* credo quod inde dicatur herba *vicia,* id est, *victorialis.*

212. [f] *Pernix* a *pernitendo* tractum est, id est, in conatibus perseverando. [g] Alii pernicem velocem intelligunt pedibus; [h] nam pernicitas pedum est, ut : *Pernicibus ignea plantis ;* sicut celeritas pennarum est, ut : *Celerique fuga sub sidera lapsæ.*

213. *Piger,* quasi *pedibus æger.* Est enim tardus ad A incedendum, quod nomen per usum transiit et ad animum.

Pernox, pervigilans nocte. *Perseverans.....*

[i] *Pertinax,* impudenter tenens, quasi *pertinens.*

214. *Petulans,* nunc quidem pro audace et improbo ponitur; olim autem acerbi flagitatores, et proprie argentariorum coactorum pueri, quod pretia rerum crebrius et asperius exigebant, a *petendo* PETULANTES vocati.

215. [j] *Procax,* proprie idem quod *petax.* Nam *procare* est *petere;* unde et nuptiarum petitores *proci* dicuntur.

216. *Prodigus,* sumptuosus, atque consumptor, qui omnia *porro agit,* et quasi *projicit.*

Profugus proprie dicitur qui procul a sedibus suis B vagatur, quasi *porro fugatus.*

Peregrinus longe a patria positus, sicut alienigena.

217. *Projectus,* quasi longe et *procul jactatus,* sicut et *produxit,* quasi *porro* illum *duxit,* et *provocavit,* quasi *porro* illum *vocavit.*

Projectus, quasi *porro ejectus,* ac *projactatus;* unde *Projectaque saxa Pachyni,* id est, *porro jactata.*

218. *Proscriptus;* cujus bona palam et aperte scribuntur.

[k] *Præscriptus,* **490** ordinem significat, sicut et præscriptiones apud jurisconsultos.

219. [l] *Procinctus,* expeditus et armatus; unde : *Et in procinctu,* id est, cum belli causa arma sumebant.

[m] *Præcinctus,* eo quod ante se ponat aliquid, quo præcingitur. Unde et de Domino dictum est: *Præ-* C *cinctus linteo, lavit pedes discipulorum suorum.*

220. [n] *Prædo* est qui populando alienam invadit provinciam. *Prædo* ab abigendo prædas dictus, et *prædo* qui prædam habet.

Prædator est cui de præda debetur aliquid.

221. *Plagiator,* ἀπὸ τοῦ πλαγίου, id est obliquo, quod non certa via gradiatur, sed pelliciendo dolis.

[o] *Piratæ,* sunt prædones maritimi ab incendio navium transeuntium quas capiebant dicti. Nam Πῦρ *ignis* est.

222. *Pugillator,* qui de manu in manum nummorum aliquid subtrahit.

Peculator, pro eo quod sit pecuniæ publicæ defraudator.

Proditor, pro eo quod detegit. Item proditor, per- D ditor, ut : *Unius ob iram prodimur.*

[a] *Præsul...quia præest sollicitud.* Paul., ad Rom. XII: *Qui præest in sollicitudine.* Dictus autem *præsul* a *præsiliendo* (ut ait Phocas), sic enim inter Salios primus appellabatur, quod tripudium auspicaretur, inde Lucilius :

Præsul, ut antruat, inde, et volgus redantruat olli.

Hic est præsultor, quem Glossarium vetus τὸν ἐν τοῖς ἱεροῖς προορχούμενον interpretatur.

[b] *Pædagog. qui parvulis assign.* Ex Hieron., ad Gal. III.

[c] *Pecuniosos.* Ex eod., Eccles. V.

[d] *Pervicax.* Donat., in Hecyr. : *Pervicax, perseverans cum quadam vi,* et paul. post : *Pervicax, per vim agens.*

[e] *Antiqui enim viciam.* Ovet., *vicam.* Vitiose, opinor.

[f] *Pernix a pernitendo.* E. Serv., Georg. III.

[g] *Alii pernicem velocem.* Ex eod., Æn. XI.

[h] *Nam pernicitas ped.* Ex eod., Æn. IV.

[i] *Pertinax, q. pertinens. Quasi pertendens,* Varro, lib. IV.

[j] *Procax.* E Serv., Æn. I.

[k] *Præscript. ordinem signific.* Præscriptiones appellant jurisconsulti exceptiones, illas præsertim quæ longi temporis objectione actiones excludunt. Cujus nominis origo fortasse, quod earum formula præscripta esset, aut in edictis prætorum, aut in actionum formulis. Sic etiam *præscriptis verbis actio.*

[l] *Procinctus.* Vid. Fest.

[m] *Præcinctus.* Ex August., in ps. XCII.

[n] *Prædo.* E Serv., Æn. X.

[o] *Piratæ ab incendio.* At Græcis πειρατὴς, non πυρατὴς Hesich. : πειρατὴς, κακοῦργος.

223. *Perfidus*, quia fraudulentus est, et sine fide, quasi *perdens fidem*.

[a] *Perjurus*, quia *perpere jurat*, id est, male jurat. *Perjurus* autem in verbo *r* non habet. Nam *pejero* et *dejero* dicimus.

224. [b] *Prævaricator*, malæ fidei advocatus, et qui, vel in accusando nocitura, vel in defendendo profutura prætereat, aut inutiliter **491** dubieque ponat, mercedis gratia, scilicet corruptus. Cicero : *Quid enim tam prævarum ?* id, est valde varum.

225. *Pellax*, dolosus, et fallax, a *pelle*, id est vultu. Foris enim ut fallat arridet, sed nequitiam intus gerit.

Profanus, quasi *porro a fano*. Sacris enim illi non licet interesse.

226. [c] *Parracida*, proprie dicitur interfector parentis, quamvis quidam veteres hunc *parenticidam* dixerint, quoniam parricidium et homicidium in quocunque intelligi possit, cum sint homines hominibus pares.

227. *Persecutor* non semper pro malo intelligitur, unde *persecutus*, perfecte secutus.

[d] *Publicanus* est qui vectigalia publica exigit, vel qui per publica negotia sæculi lucra sectatur ; unde et cognominatus est.

228. *Peccator*, a *pellice*, id est, meretrice vocatus, quasi *Pellicator*, quod nomen apud antiquos tantum flagitiosum significabat, postea transiit hoc vocabulum in appellationem omnium iniquorum.

229. *Prostitutæ* meretrices, a *prosedendo* in meritoriis, vel in fornicibus.

[e] *Pellex*, apud Græcos, proprie dicitur a Latinis *concuba*. Dicta autem a fallacia, id est, versutia, sub dolositate vel mendacio.

230. *Procurvus*, quasi *per longum curvus*.

[f] *Pavidus* est quem vexat trepidatio mentis (habet enim cordis pulsationem, cordis motum) ; nam PAVIRE *ferire* est, unde et *pavimentum*.

231. *Petræ* autem et *rupes* a duritia saxorum nominantur.

492 *Pusillanimis*, pusillo animo.

[g] *Petulcus*, dictus ab *appetendo*, unde etiam et meretrices *petulcas* vocamus.

Pisinus a pusione.

Productus, quasi *porro ductus*.

Q

232. *Quæstor*, a *quærendo* dictus, quasi *quæsitor*.

A *Quæstuosus*, querimoniosus.

233. *Querulus*, quia querelam infert. *Quietus*, quod sit ipse sibi animo securus, neminem tangens.

R

234. *Religiosus*, [h] ait Cicero, a *relegendo* appellatur, qui retractat, et tanquam relegit ea quæ ad cultum divinum pertineant. Hi sunt dicti *religiosi* ex *religendo*, tanquam ex ELIGENDO *eligentes*, ex DILIGENDO *diligentes*, ex INTELLIGENDO *intelligentes*.

235. [i] *Rationator* dictus, [j] vir magnus, quia de omnibus rebus quas esse mirabiles constat possit reddere rationem.

Retractator, repetitor, [k] nam *retractare*, est *repetere* quod omiseras.

B 236. *Resipiscens*, eo quod mentem quasi post insaniam recipit, aut quia resipit qui sapere desierat. Castigat enim seipsum dementiæ, et confirmat animum suum ad rectius vivendum, cavens ne iterum corruat.

237. *Repentinus*, a *repente*. [l] *Repens* autem et adverbium et nomen potest esse.

Robustus, fortis, validus, a fortitudine roboreæ arboris appellatus.

Rapidus, velox pedibus.

Raptor, eo quod *corruptor*. Inde et *rapta*, eo quod *corrupta* est.

238. [m] *Reus* a *re* de qua obnoxius est, et *reatus* a *reo* est nuncupatus.

493 *Reus majestatis*, primum dictus qui adversus C rempublicam aliquid egisset, aut quicunque hostibus consensisset. Dictus autem *reus majestatis*, quia *majus* est lædere patriam quam civem unum. Postea autem et hi *rei majestatis* dicti sunt qui adversus majestatem principis egisse viderentur, vel qui leges inutiles reipublicæ detulerant, vel utiles abrogaverant.

239. *Rixosus*, a *rictu* canino dictus. Semper enim ad contradicendum paratus est, et jurgio delectatur et provocat contendentem.

Rusticus, dictus quod rus operetur, id est terram.

S

240. *Sapiens*, dictus a *sapore*, quia sicut gustus aptus est ad discretionem saporis ciborum, sic sapiens ad dinoscentiam rerum atque causarum, quod unumquodque dignoscat, atque sensu veritatem discernat.

[a] *Perjurus in verb. r. non habet*. Imo et nomen ipsum in vetustiss. Cod. Salm., *pejurus*, bis sine *r* scribitur. Sunt autem hæc Serv., Æn. II.

[b] *Prævaricator*. Plin., lib. VIII, cap. 19 : *Arator nisi incurvus prævaricatur. Inde translatum hoc crimen in forum. Ibi itaque caveatur ubi inventum est*. Quod autem a *vario* deduxisse Cicero videtur in Partitionibus, cum dicit : *Prævaricationis nomen significat eum qui in contrariis causis, quasi* varie *esse positus videatur*, non prorsus diversa notatio est ; nam et *varium* a *varo* fortasse descendit. Quanquam id exigere iniquum est, cum præsertim *Quid enim tam prævarium* in quibusdam libris legatur.

[c] *Parracida*. Ita Gothici libr., non *Parricida*.

[d] *Publicanus*. Caius, cap. 16 de verb. Sign. : *Eum qui vectigal pop. Rom. conductum habet* publicanum *appellamus*.

D [e] *Pellex apud Græc*. Vid. Fest. Agell., et Paul., cap. 144, d. de verb. Sign.

[f] *Pavidus... habet enim cordis puls*. Respexisse videtur ad Virgilii verba : *Corda pavor pulsans*.

[g] *Petulcus*. E serv., Georg. IV, ad vers. *Hædique petulci*.

[h] *Religiosus ait Cic*. II de Nat. deor.

[i] *Rationator*. Sic in Goth. omnibus, eaque scriptura Chaconi placebat. Nam *ratiocinator* alius est.

[j] *Vir magnus*. Magus volebat A. Augustinus.

Nam retractare. E Serv., Æn. VII, ad vers. *Mos erat Hesperio in Latio*.

[l] *Repens autem*. Ex eod., Æn. XII.

[m] *Reus, a re de qua obnoxius*. Cic., II de Orat. : Reos *autem appello non eos modo qui arguuntur, sed omnes quorum de re disceptatur*.

Cui contrarius est *insipiens*, quod sit *sine sapore*, nec alicujus discretionis, vel sensus.

241. *Studiosus*, quasi *studii curiosus*.

[a] *Sanctus*, veteri consuetudine appellatus, eo quod hi qui purificari volebant sanguine hostiæ tangebantur, et ex hoc *sancti* nomen acceperunt.

242. [b] *Sincerus*, quasi *sine corruptione*, cui contrarius est *insincerus*, vitiatus, corruptus.

Supremus, summus, ab eo quod *superemineat*. Unde et *supreme Pater* dicimus.

Sublimis, ab altitudine vocatus honoris : nam proprie sublime dicitur quod in alto est, ut : *Sublimemque feres ad sidera cœli.*

243. [c] *Speciosus*, a *specie*, vel aspectu, sicut *formosus* a *forma*.

[d] *Solers*, quod sit *sollicitus in arte*, et utilis. Solers enim apud antiquos dicebatur, qui erat omni bona arte instructus. Terentius : *Adolescentem solertem dabo.*

244. [e] *Superstitiosos* ait Cicero appellatos qui totos dies precabantur, **494** et immolabant, ut sibi sui liberi *superstites* essent.

Sollicitus, quia *solers*, et *citus*, atque irrequietus.

Sedulus, familiare verbum Terentii, hoc est *sine dolo*, alias assiduus.

245. [f] *Sodales* dicuntur, qui ad symbolum convenire consueverunt, quasi *sua edentes*, alias quasi *sedales*, quod simul sedeant. [g] *Socii* dicuntur propter periculi et operis societatem, quasi in unam caligam et uno vestigio manentes.

246. *Stultus*, hebetior corde, sicut quidam ait : *Ego me esse stultum existimo, fatuum esse non opinor*, id est, obtusis quidem sensibus, non tamen nullis. [h] Stultus est qui per stuporem non movetur injuria: sævitiam enim perfert, nec ultus est, nec ullo ignominiæ commovetur dolore.

247. [i] *Segnis*, id est, *sine igne*, ingenio carens (*se* autem *sine* significat, ut *se*dulus, *sine* dolo, *se*curus, quasi *sine* cura), id est, frigidus, per quod inutiles accipimus.

248. *Stupidus*, sæpius stupens.

Superbus dictus, quia *super* vult videri quam est; qui enim vult supergredi quod est, superbus est.

249. *Susurro*, de sono locutionis appellatus, quia non in facie alicujus, sed in aure loquitur de altero detrahendo.

250. *Seditiosus*, qui dissensionem animorum facit, et discordias gignit : quam Græci διάστασιν dicunt.

Severus quasi *sævus verus*, tenet enim sine pietate justitiam.

251. *Simulator*, dicitur a *simulacro*. Gestat enim similitudinem ejus **495** quod non est ipse.

[j] *Suasor*, decipiens, id est, in *suam sortem* trahens. *Studiosus*...

252. [k] *Scrupulosus*, animi minuti, et asperi. *Scrupus* enim est arena durior.

[l] *Sacrilegus*, dicitur ab eo quod *sacra legit*, id est, furatur.

Sicarius vocatur, qui ad perpetrandum scelus telis armatus est. *Sica* enim gladius est a *secando* vocatus.

253. [m] *Scævus*, sinister atque perversus, ἀπὸ τοῦ σκαιοῦ. Est enim pessimi et crudelis animi. *Scenicus*, qui in theatro agit. Theatrum enim scena est.

[n] *Scorta*, quæ a Græcis quoque σκυτεα vocabantur, quo defricantur pelles, quibus corruptela fit.

254. *Spurcus*, quod sit impurus.

[o] *Scelerosus*, sceleribus plenus, ut lapidosus locus, et arenosus. Plus est autem scelerosus quam sceleratus.

255. *Sator*, seminator, vel pater, a *semine*.

[p] *Scurra*, qui sectari solet quempiam cibi gratia. A *sequendo* igitur, inde *scurra* appellatus. Idem *assecla*, a *sequendo*.

Satelles, quod adhæreat alteri, sive a lateris custodia.

256. *Suffectus*, in loco alterius suppositus, quasi *suffactus*. Unde et *consulem suffectum* dicimus eum qui pro alio substituitur.

257. *Secundus*, quia *secus pedes*, et tractus est sermo a sequentibus servis pedisequis. Unde et *secunda fortuna* dicitur, quod secundum nos est, id est, prope nos. Inde et *res secundæ*, id est, prosperæ. *Secundæ* autem a *sequendo* sunt dictæ.

258. [q] *Stipulator*, promissor. *Stipulare* enim *pro-*

---

[a] *Sanctus*. Vid. Serv., Æn. XII, ad vers. *Qui fœdera fulmine sancit*, aut ad verba Pauli potius respexit : *Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio.*

[b] *Sincerus*. E Serv., Georg. IV.

[c] *Speciosus*. E Serv., Æn. I. Quamvis alias *formosum* non a *forma*, sed a *formo* ducat Isidorus.

[d] *Solers*. Donat., in Eunuch.

[e] *Superstitiosos ait Cic.* Lib. II de Nat. deor.

[f] *Sodales*. Tres *etymologiæ* indicantur a Festo, ut sodales sint, vel *ex suo edentes*, vel *una sedentes*, quasi *sedales;* vel *suadentes*, quarum duas priores posuit Isidorus.

[g] *Socii*. Quasi in eod. *socco* insistentes.

[h] *Stultus est, qui per stupor*, E Serv. Æn. XI, ad vers. *Quis metus ?*

[i] *Segnis, id est, sine igne*. E Serv. Æn. I. Hunc locum dispunctione sola restituimus.

[j] *Suasor d. i. i. s. s. trahens*. Al. : *Suasor, a suadendo quem vult decipere*. Utraque scriptura Gothicorum librorum.

[k] *Scrupulosus*. E Serv., Æn. VI.

[l] *Sacrilegus*. Ex eod., Eclog. 8.

[m] *Scævus*. Ex eod., Æn. III, ad vers. *Scævæque amplector limina portæ*. Gloss. σκαιὸς, *scævus, et Scæva*, ἀριστερὰ χεὶρ; et Non. in *Obscæcavit.*

[n] *Scorta*. Vid. Fest. et Epitom.

[o] *Scelerosus... Plus est autem scelerosus*. Donat., in Eunuch.: SCELEROSUS *proprie auctor est scelerum;* SCELERATUS *in quo scelus sit constitutum, vel commissum.*

[p] *Scurra*. Vid. Fest. et Scalig.

[q] *Stipulat... stipular. enim promittere*. Recte, Goth. omnes Gloss. ἐπερωτῶμαι, *promitto, spondeo, stipulor*. Item ἐπερωτῶ *consulto, interrogo, stipulo*, seu mavis *stipulorum*. Nam stipulor commune, ut ait Pris-

mittere est, ex verbis **496** jurisperitorum, qui etiam stipulum firmum appellaverunt.

259. *Sanus*, a sanguine, quia sine pallore est.

Sospes...

[a] *Salus*, a *sale* nomen accepisse putatur.

Subtilis, ab extenuatione dictus.

260. [b] *Sequester* dicitur, qui certantibus medius intervenit, qui apud Græcos ὁ μέσος dicitur, apud quem pignora deponi solent. Quod vocabulum a *sequendo* factum est, quod ejus qui electus sit utraque pars fidem sequatur.

261. *Sessilis*, quod non videtur stare, sed *sedere*.

Surdus, a *sordibus* humoris aure conceptis; et quamvis multis casibus accidat, nomen tamen æger ex prædicto vitio retinet.

262. *Siccus*, quod sit exsuccatus, sive, per antiphrasin, quod sit sine *succo*.

[c] *Sepultus* dictus, eo quod sit sine palpatione, vel *sine pulsu*, id est, sine motu.

263. [d] *Sajo*, ab exigendo dictus.

Sutor, a *suendis* pellibus nominatur.

Subulcus, porcorum pastor, sicut *bubulcus* a cura boum.

T. 497

264. *Tutor*, qui pupillum *tuetur*, hoc est, intuetur, de quo in consuetudine vulgari dicitur: *Quid me mones? Et tutorem, et pædagogum olim obrui.*

265. [e] *Testes* dicti, quod *testamento* adhiberi solent, sicut *signatores*, quod testamentum *signent*.

266. [f] *Tetricus*, mons in Sabinis asperrimus. Unde et tristes homines *tetricos* dicimus.

Taciturnus, in *tacendo diuturnus*.

267. *Trutinator*, examinator, ex judicii libra perpendens; recta translatione a *trutina*, quæ est gemina ponderum lanx.

268. *Tristis*...

A *Tenax*, nummi cupidior, quod teneat. [g] Interdum, et *pertinax*. *Truculentus*...

269. [h] *Torvus*, terribilis, eo quod sit *torto vultu*, et turbulento aspectu, ut: *Torva leæna*; et:

Cernimus astantes nequidquam lumine torvo.

270. [i] *Turbidus*...

Terribilis...

Teter, ab obscura tenebrosaque vita. *Teterrimus* pro fero nimium. Tetrum enim veteres pro Fero dixerunt, ut Ennius: *Tetrosque elephantos*.

Terribilis, quia timorem habet, et timetur.

271. *Tergiversator*, quod animum quasi *tergum vertat* huc et illuc, nec facile qualis sit intelligitur.

Temulentus, a *temeto*, id est, vino, dictus.

272. [j] *Timidus*, quod *timeat diu*, id est, a sanguine;

B nam timor sanguinem gelat, qui coactus gignit timorem.

273. *Turpis*, quod sit informis, et *torpeat*.

V 498

274. *Vir*, [k] a *virtute*.

Utilis, ab *utendo* bene sua, vel quod bene quid uti possit, sicut, *docilis* quod *doceri* possit.

275. *Verus*, a *veritate*, hinc et *verax*. Major est veritas quam verus, quia non veritas a vero, sed verus a veritate descendit.

Veridicus, quia *verum dicit*, et veritatis assertor est.

Verecundus, quia *verum* factum erubescit.

276. [l] *Viridis*, vi et succo plenus, quasi *vi rudis*.

Venustus, pulcher, a *venis*, id est, sanguine.

Vivens.....

C *Vivus*.....

277. *Varius*, quasi non unius viæ, sed incertæ mistæque sententiæ.

Versutus, eo quod ejus mens in quolibet actu ad quamlibet fraudem facile *vertitur*, unde et *versutia* dicitur contorta sententia. Plautus: *Versutior quam rota figularis.*

---

cianus, lib. v, citans ad id Suetonium, lib. viii Prætorum. Festus, in *Stipe*: *Stipem esse nummum signatum, testimonio est et id quod datur stipendium militi; et cum spondetur pecunia, quod stipulari dicitur*; vel (ut edidit Ful. Ursinus): *Stipem dicebant pecuniam signatam, quod stiparetur; ideo stipulari dicitur is qui interrogatus spondet.* Ergo cum stipulari commune sit, interrogationemque et sponsionem contineat, recte quoque ead. Gloss.: Ἐπερώτησις, *interrogatio*, *stipulatio*; et *Stipulatio*, ἱκανοδοσία; itemque: ἱκανοδοσία, *satisdatio*. Satisdatio autem et ἱκανοδοσία promittentis sunt, non interrogantis. Hæc propterea pluribus, quia A. August. STIPULARI *rogare* esse volebat, non *promittere*, et *stipulatorem* eum qui rogaret, nullo modo qui promitteret.

[a] *Salus, a sale.* Quod corruptionem prohibeat.

[b] *Sequester.* Serv., Æn. xi, ad vers. *Pace sequestra*: *Media* (inquit), *nam sequester est medius inter duos altercantes apud quem aliquid ad tempus seponitur.* Gloss., *sequester*, μεσίτης, ἔντριτος, συνθηκοφύλαξ. Vid. Agell., lib. xx, cap. 10, et jurisconsultor. libros.

[c] *Sepultus.* E Serv., Æn. vi, ad vers. *Custode sepulto.*

[d] *Sajo.* Gothorum vox, quam et nos retinemus, et sæpe legitur in Gothicis legibus et membranis, et apud Cassiodorum. In concilio vero Emeritensi, c. 8, mendose *Salomonem*, pro *Sajonem* habent aliqui Codices. Illud adnotandum, *i* consonans eo modo prolatum a Gothis, quo a nobis *gi* et *ge*. Idque non modo scriptura ipsa *sagio*, quæ in quibusdam libris est, et Germanus *sager* eadem significatione, sed notatio quoque Isidori satis demonstrat.

[e] *Testes.* Sup., lib. v., cap. 24.

[f] *Tetricus.* E Serv., Æn. vii, ad vers. *Qui Tetricæ horr. cautes.*

D [g] *Interdum, et pertinax.* Eleganter utramque conjunxit Plautus: *Quid ais, tenaxne ejus pater?* Ph. *imo ædepol pertinax.*

[h] *Torvus, terribilis.* E Serv., Æn. x, ad vers. *Una torvus Abas.* Eosdem nos *rostrituertos* dicimus.

[i] *Turbidus.* E Serv., Æn. iv.

[j] *Timidus... id est a sanguine.* Hoc est: Fit propter sanguinem; *nam timor sangui.*, etc. Quæ sunt Servii verba, Æn. iii.

[k] *Vir a virtute.* Physica, non grammatica, hoc est, non vocis, sed rei ipsius origo, qua de re in præfatione hujus libri. Nam *virtus* potius a *viro*, *vir* a *vi*, quod major in eo vis quam in femina, nominatus, ut ait Lactantius in lib. de Opif., cap. 12. Eamdem rationem sequitur paulo post in *vero* et *veritate*.

[l] *Viridis, vi, et succ. pl. q. vi rudis.* Varro, *Viridis a vi quadam humoris, quæ si exaruit, moritur.*

278. [a] *Villis* a *villa*, nullius enim urbanitatis est.

Versipellis, eo quod in diversa vultum et mentem vertat. Inde, et *versutus*, et *callidus*.

Violentus, quia *vim* infert.

279. [b] *Vecors*, mali *cordis*, et malæ conscientiæ.

Vagus, quia sine via.

Venus, a *Venere* etymologiam trahit. Item *vanus* inanis, falsus, eo quod sine memoria evanescat.

280. *Vesanus* non probe *sanus*.

Vinolentus, qui et satis bibit, et difficile inebriatur.

A [c] *Vexatus*, id est, *portatus*, ab eo quod est *veho vexo*, *vecto*, ut *vexasse* sit *portasse*.

281. *Veneficus*, eo quod venenum mortis causa paravit, aut præstitit, aut vendidit.

[d] *Vector*, quasi *vehitor*. Est autem vector et qui vehit, et qui vehitur.

282. *Venator*, quasi *venabulator*, a *venabulo*, scilicet, quo bestias premit. [e] Quatuor autem sunt venatorum officia : vestigatores, indagatores, alatores, pressores.

[a] *Villis a villa*, etc. Hæc non leguntur in vetustioribus libris.

[b] *Vecors*. Festus : *Vecors, turbati ac mali cordis*. At Labeo : *Vecors* sine corde ; *Vesanus* sine sanitate.

[c] *Vexatus*, E. Serv., Eclog. 6.

[d] *Vector*. Ex eod., Æn. IV, ad vers. *Nescius illa fuga*, etc.

[e] *Quatuor sunt venatorum officia*. Vestigatorum munus vox ipsa ostendit satis. Alia duo expressit Virgilius uno versu :

Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt.

Pressorum officium ex eleganti verbi premendi significatione constabit. Significat enim interdum fugientem insequi, atque ita urgere, ut prope prendas ; nos *ir al alcance* dicimus :

B Hanc fugerent Graji, premeret Trojana juventus.

Æn. I. Et 2 :

.....Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jamjamque manu tenet, et premit hasta.

Hic incipit Editionis Arevali tomus IV.

LIBER UNDECIMUS.

DE HOMINE ET PORTENTIS.

1 CAPUT PRIMUM.

De homine et partibus ejus.

1. *Natura* [a] dicta ab eo quod *nasci* aliquid faciat. Gignendi enim et faciendi potens est. [b] Hanc quidam Deum esse dixerunt, a quo omnia creata sunt et existunt.

2. *Genus* a *gignendo* dictum, cui derivatum nomen a terra, ex qua omnia gignuntur, γῆ enim Græce terra dicitur.

3. *Vita* dicta propter *vigorem*, vel quod *vim teneat* nascendi, atque crescendi. Unde et arbores vitam habere dicuntur, quia gignuntur et crescunt.

4. *Homo* dictus, quia ex *humo* factus est, sicut dicitur in Genesi : *Et creavit Deus* [c] *hominem de humo terræ*. Abusive autem pronuntiatur ex utraque substantia totus homo, id est, ex societate animæ et corporis.

5. [d] Nam proprie *homo* ab *humo*. [e] Græci autem hominem ἄνθρωπον appellaverunt, 2 eo quod sursum spectet, sublevatus ab humo ad contemplationem artificis sui. Quod Ovidius poeta designat, cum dicit :

Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Qui ideo erectus cœlum aspicit, ut Deum quærat, non ut terram intendat, [f] veluti pecora, quæ natura prona et ventri obedientia finxit.

6. [g] Duplex est autem homo, interior et exterior. Interior homo, anima; exterior homo, corpus. 3

7. [h] *Anima* autem gentilibus nomen accepit, eo quod ventus sit. Unde et *ventus* Græce ἄνεμος dicitur, quod ore trahentes aerem vivere videamur. Sed apertissime falsum est, quia multo prius gignitur anima quam concipi ore aer possit, quia jam in genitricis utero vivit.

C 8. Non est igitur aer anima, quod quidam putaverunt, qui non potuerunt incorpoream ejus cogitare naturam.

9. *Spiritum* idem esse quod animam [i] evangelista pronuntiat dicens : *Potestatem habeo ponendi animam meam, et rursus potestatem habeo, sumendi eam*. De hac quoque ipsa Domini anima passionis tempore memoratus evangelista ita protulit, dicens : *Et inclinato capite* [j] *emisit spiritum*.

10. Quid est enim emittere spiritum, nisi animan ponere? Sed anima dicta propter quod vivit; spiritus autem, vel pro spirituali natura, [k] vel pro eo quod

D inspiret in corpore.

11. Item [l] animum idem esse quod animam. [m] Sed

[a] *Natura dicta est*. Verba sunt Servii, Georg. II, ad verba : *Quippe solo natura subest*.

[b] *Hanc quidem*. Ex Lact., lib. II, cap. 1.

[c] *Hominem de humo terræ*. Ita vetustissimi quique libri, secutusque est (ut solet) LXX interp.

[d] *Nam proprie homo ab hum*. Hieron., Joel. II.

[e] *Græci autem* ἄνθρωπ. Ex eod, Lact. loco.

[f] *Veluti pecora*. E Sallustio in Catilin.

[g] *Duplex est autem homo*. Ex Hieron., Ezech. XIV.

[h] *Anima autem gentilibus*. Ita Goth. Cod. Vid. Lact., de Opif., cap. 17.

[i] *Evangelista pronuntiat*. Joann. X.

[j] *Emisit sp*. Joan. XVII, *tradidit sp.*; Matthæus, *emisit*. Sed eod. modo auctor libri de Sp. et Anim.

[k] *Vel pro eo quod spiret*. Ead. in lib. de Spiritu et Anim., c., 34. Quod opus non esse Hugonis de Sancto Vict. hæc atque alia in Codicibus nostris Hugone antiquioribus satis ostendunt.

[l] *Animum idem esse quod animam*. Ex Lact., de Opif., cap. 18.

[m] *Sed anima vitæ, animus consilii*. E Serv., Æn. X, ad vers. *Sanguisque animusque seq*. Suntque in eod. lib. de Spir. et Anim.

anima vitæ est, animus consilii. Unde dicunt philosophi etiam sine animo vitam manere, et sine mente animam durare; unde et *amentes;* nam *mentem* vocari, ut sciat; *animum*, ut velit.

12. *Mens* autem vocata, quod *emineat* in anima, vel quod *meminit*, **3** unde et immemores amentes. Quapropter non anima, sed quod excellit in anima *mens* vocatur, tanquam caput ejus, vel oculus. Unde et ipse homo secundum mentem imago Dei dicitur. Ita autem hæc omnia adjuncta sunt animæ, ut una res sit. Pro efficientiis enim causarum diversa nomina sortita est anima.

13. Nam et memoria mens est, unde et immemores amentes; [a] dum ergo vivificat corpus, *anima* est; dum vult, *animus* est; dum scit, *mens* est; dum recolit, *memoria* est; dum rectum judicat, *ratio* est; dum spirat, *spiritus* est; dum aliquid sentit, *sensus* est. Nam inde animus *sensus* dicitur pro iis quæ sentit, unde et *sententia* nomen accepit.

14. *Corpus* dictum, eo quod corruptum perit. Solubile enim atque mortale est, et aliquando solvendum.

Caro autem a *creando* est appellata.

15. [b] *Crementum* enim semen est masculi, unde animalium et hominum corpora concipiuntur. Hinc, et parentes *creatores* vocantur.

16. [c] *Caro* autem ex quatuor elementis compacta est. [d] Nam *terra* in carne est, *aer* in halitu, *humor* in sanguine, *ignis* in calore vitali. Habent enim in nobis elementa suam quæque partem, quibus quid debetur compage resoluta.

17. [e] *Caro* autem et *corpus* diversa significant. In carne semper corpus est, non semper in corpore caro; nam caro est quæ vivit, idem et corpus. Corpus, quod non vivit, idem non caro. **4** Nam corpus dicitur, aut quod post vitam mortuum est, aut sine vita est conditum. Interdum et cum vita corpus, et non caro, ut herba et lignum.

18. *Sensus* corporis quinque sunt: visus, auditus, odoratus, gustus et tactus. Ex quibus duo aperiuntur, et clauduntur, duo semper patentes sunt.

A 19. [f] *Sensus* dicti quia per eos anima subtilissime totum corpus agitat vigore sentiendi.

[g] Unde et *præsentia* nuncupantur, quod sint præ sensibus, sicut præ oculis, quæ præsto sunt oculis.

20. *Visus* est qui a philosophis humor vitreus appellatur. [h] Visum autem fieri quidam asseverant, aut externa ætherea luce, aut interno spiritu lucido [i] per tenues vias a cerebro venientes, atque penetratis tunicis in aerem exeuntes, et tunc commistione similis materiæ visum dantes.

21. [j] Visus dictus quod vivacior sit cæteris sensibus, ac præstantior, sive velocior, ampliusque vigeat, quantum memoria inter cætera mentis officia. Vicinior est enim cerebro, unde omnia manant, ex quo fit ut ea quæ ad alios pertinent sensus videre
B dicamus, velu ticum dicimus: *Vide quomodo sonat, vide quomodo sapit*, sic et cætera.

22. *Auditus* appellatus, [k] quod voces hauriat, hoc est aere verberato suscipiat sonos.

Odoratus, quasi aeris *odore attactus*. Tacto enim aere sentitur, sic et *olfactus*, quod odoribus afficiatur.

Gustus, a *gutture* dictus.

5 23. *Tactus*, eo quod pertractet, et tangat, et per omnia membra vigorem sensus aspergat. [l] Nam tactu probamus quidquid cæteris sensibus judicare non possumus. Duo autem tactus genera sunt: nam aut extrinsecus venit, quod feriat, aut intus in ipso corpore oritur.

24. Unicuique autem sensui propria natura data
C est. Nam quod videndum est oculis capitur, quod audiendum auribus, mollia et dura tactu æstimantur, sapor gustu, odor naribus ducitur.

25. [m] Prima pars corporis *caput*, datumque illi hoc nomen, eo quod sensus omnes et nervi inde initium capiant, [n] atque ex eo omnis vigendi causa oriatur. Ibi enim omnes sensus apparent. Unde ipsius animæ, quæ consulit corpori, quodammodo personam gerit.

26. *Vertex* est ea pars qua capilli capitis colliguntur, et in qua cæsaries vertitur, unde et nuncupatur.

[a] *Dum orgo vivif... accep.* In eod. lib. de Sp., cap. 34.

[b] *Crementum.* E Placidi glossis, ut sup., lib. IX cap. 5.

[c] *Caro autem ex quatuor elem.* Ita Cod. omnes. *Corpus* scribebat Chacon, ex Lact. et Hieron., non recte, nisi *corpora nostra*, ex Lact., vel *corpora humana*, ex Hier., scribas, siquidem carnis nomine statim dicturus est vitam contineri, corporis non item. Neque obstat quod carnem et totum et partem videtur facere, dum subdit, *nam terra in carne est;* id enim ita dicitur, ut quasi manifestum et evidens ponatur, quo cæteris elementis minus aliquanto notas sedes assignare pergat.

[d] *Nam terra in carn.* Lact., lib. II, cap. 12.

[e] *Caro autem, et corp.* Ex Hieron., epist. ad Pammach. advers. error. Joann. Hierosolymitan.

[f] *Sensus dict.* Eod. lib. de Spirit.

[g] *Unde et præsenti.* Sup., lib. X., litt. *P.*

[h] *Visum autem fieri quid.* Prioris opinionis auctor Aristoteles; alterius Empedocles et Plato, quos Galenus secutus est.

[i] *Per tenues vias.* Al., *venas.*

D [j] *Visus dictus, quod vivacior.* Itaque Græci, cum aliorum sensuum verbis gignendi casum tribuant, videndi verbo, quod efficientiæ plus habeat, accusativum dedere, quo Platonis opinio adjuvari putatur.

[k] *Quod voces hauriat.* Ex Lact., cap. 8 lib. de Opif.

[l] *Nam tactu probamus.* Ambros., VI Hexam., cap. 9: *Plerumque enim tactu probamus quæ oculis probare non possumus.*

[m] *Prima pars corp. cap. datumq. illi hoc nom.* Lact., de Opif., cap. 5: *In summo vero caput collocavit, datumque illi hoc nomen, ut quidem Varro ad Ciceronem scribit, quod hinc capiant initium sensus ac nervi.*

[n] *Atque ex eo omnis vigendi causa oriatur.* Ambros.; ibid.: *Viciniores oculi sunt cerebro, unde omnis manat usus vigendi.*

27. *Calvaria*, ab ossibus calvis dicta, [a] per defectionem, [b] et neutraliter pronuntiatur.

Occipitium, capitis pars posterior, quasi contra capitium, vel quod sit capiti retrorsum.

28. [c] *Capilli* vocati, quasi *capitis pili*, facti ut et decorem præstent, et cerebrum adversus frigus muniant, atque a sole defendant.

Pili autem dicti a *pelle*, e qua prodeunt, [d] sicut et *pilum* dicitur a *pila*, ubi pigmentum contunditur.

29. [e] *Cæsaries*, a *cædendo* vocata, ideoque tantum virorum est. [f] Virum enim tonsum decet, mulierem non decet.

6 30. [g] *Comæ* sunt propriè non cæsi capilli, et est Græcus sermo. [h] Nam *comas* Græci *caimos* a *secando* nominant, unde et κείρειν tondere dicunt. Unde et *cirri* vocantur, quod etiam iidem [i] Græci μαλλὸν vocant.

31. *Crines*, proprie mulierum sunt. Dicti autem crines, eo quod vittis discernantur. Unde et *discriminalia* dicuntur, quibus divisi religantur.

32. *Tempora* sunt quæ calvariæ dextra lævaque subjacent. Quæ ideo sic nuncupantur, quia moventur, ipsaque mobilitate, quasi tempora, quibusdam intervallis mutantur.

33. [j] *Facies* dicta ab *effigie*. Ibi est enim tota figura hominis, et uniuscujusque personæ cognitio.

34. *Vultus* vero dictus, eo quod per eum animi voluntas ostenditur; secundum voluntatem enim in varios motus mutatur. Unde et differunt sibi utraque; nam *facies* simpliciter accipitur de uniuscujusque naturali aspectu, *vultus* autem animorum qualitates significat.

35. [k] *Frons*, ab oculorum *foraminibus* nominata est. Hæc imago quædam animi, mentis motum specie sua exprimit, dum, vel læta, vel tristis est.

36. [l] *Oculi* vocati, sive quia eos ciliorum tegmina *occulunt*, ne qua incidentis injuriæ offensione lædantur, sive quia occultum lumen habent, id est, secretum, vel intus positum Hi inter omnes sensus viciniores animæ existunt; in oculis enim omne mentis indicium est, unde et animi perturbatio vel hilaritas in oculis apparet. **7** Oculi autem iidem et *lumina*. Et dicta

A *lumina* quod ex eis *lumen* manat, vel quod initio sui clausam teneant lucem, aut extrinsecus acceptam visui proponendam refundant.

37. *Pupilla* est medius punctus oculi, in quo vis est videndi, ubi, quia parvæ imagines nobis videntur, propterea pupillæ appellantur. Nam parvuli *pupilli* dicuntur. Hanc plerique *pupulam* vocant; vocatur autem *pupilla*, quod sit pura, atque impolluta, ut sunt puellæ. [m] Physici dicunt easdem pupillas, quas videmus in oculis, morituros ante triduum non habere, quibus non visis certa est desperatio.

38. Circulus vero quo a pupilla partes albæ oculi separantur discreta nigredine, *corona* dicitur, quod rotunditate sui ornent ambitum pupillæ.

[n] *Volvos* autem quidam appellant ipsos vertices B oculorum ex similitudine bolborum.

39. [o] *Palpebræ* sunt sinus oculorum, a *palpitatione* dictæ, quia semper moventur. Concurrunt enim invicem, ut assiduo motu reficiant obtutum. [p] Munitæ sunt autem vallo capillorum, ut et apertis oculis si quid inciderit repellatur, et somno conniventibus tanquam involuti quiescant latentes.

40. In summitate autem pelpebrarum, locis quibus se utræque clausæ contingunt, exstant adnati ordine servato pili, tutelam oculis ministrantes, ne irruentes facile injurias excipiant, et ex eo noceantur, ut pulveris, vel cujuscunque crassioris materiæ arceant contactum, aut ipsum quoque aerem concidendo mitificent, quo tenuem atque serenum faciant visum.

41. *Lacrymas*, quidam a laceratione mentis pu- C tant dictas, alii existimant ideo quod Græci δάκρυα vocant.

42. *Cilia*, sunt tegmina quibus cooperiuntur oculi, et dicta *cilia*, **8** quod *celent* oculos, tegantque tuta custodia.

[q] *Supercilia* dicta, quia superposita sunt ciliis, quæ idcirco pilis vestita sunt, ut oculis munimenta prætendant, [r] et sudorem a capite defluentem depellant.

Intercilium vero est medium illud inter supercilia, quod sine pilis est.

43. *Genæ* sunt inferiores oculorum partes, unde

---

[a] *Per defectionem*. Nempe a *calvendo*, ut calumnia et cavillatio, teste Caio, cap. 233, de Verb. signif. Gloss., *Calvor* ἐξαπατῶ.

[b] *Et neutraliter pronuntiatur*. Id est, non tantum feminino genere, Gloss., *Calvarium*, κράνιον. Item *calvaria*. κράνιον.

[c] *Capilli q. capitis pili*. Aug., Dialect., cap. 6.

[d] *Sicut et pilum d. a. pila*. Varro a *pinsendo*, Servius a *pilumno* ducit.

[e] *Cæsaries... virorum est*. Verba Servii, Æn. VIII, ad vers. *Namque ipsam decoram cæsariem*.

[f] *Virum enim tonsum*. Ambros., de Cæsarie: *Alium sexum crinita, alium tonsa decet*.

[g] *Comæ*. Verba sunt Servii, Æn. V, ad vers. *Tonsa coma pressa corona*

[h] *Nam comas Græci caimos*. Ita plerique omnes Gothici libri. Nam *culmos* Salmaticensis eodem referri potest ex characterum affinitate. Aliorum librorum monstra, qualia fere occurrunt quoties e sermone Græco aliquid petitur, non est operæ pretium proferre.

[i] Græci, μαλλὸν. Gloss.: Μαλλὸς, *cirra, villus*.

[j] *Facies*, etc. Ambros., ibid.: *Quid sine capite est homo? Cum totus in capite sit, cum caput videris,* D *hominem agnoscis*.

[k] *Frons*. Ex Lact., cap. 8, et Ambros., loco cit.

[l] *Oculi voc*. Ex eod. Lact.

[m] *Physici dicunt*. Verba Servii, Æn. IV, ad vers. *Dat somnos adimitque*, etc.

[n] *Volvos autem quidam*. Lib. XVII, cap. 10: *Volvi appellati, quod sint volubiles, et rotundi, ab aliis* βολβοὶ, et *bulbi*; ab Isidoro perp tuo *volvi*, consentientibus omnibus libris. Al., *a similitudine valvar*. Addit. Tarr. Cod. *Valvuli, folliculi fabæ*.

[o] *Palpebræ*. E Serv., Æn. IV, ad vers. *Sinum lacrymis impl. obortis*. Et Lact., cap. 10 de Opif.

[p] *Munitæ sunt autem*. Ex Cic., II de Natur. deor., vel ex Ambros., loco cit.

[q] *Supercilia*. Ambros.: *Frontem geminæ rupes superciliorum sequuntur, quæ oculis munimenta prætendant*.

[r] *Et sudorem a c.d. depell*. Ciceronis sunt verba.

barbæ incboant; nam Græce γένειον *barbæ*. Hinc et genæ, quod inde incipiant gigni barbæ.

44. *Malæ* sunt eminentes sub oculis partes ad protectionem eorum suppositæ. Vocatæ autem malæ, sive quod infra oculos promineant in rotunditatem, quæ Græci μῆλα appellant, sive quod sint super maxillas.

45. *Maxillæ*, per diminutionem a malis, sicut paxillus a palo, taxillus a talo.

Mandibulæ sunt maxillarum partes, ex quo et nomen factum.

Barbam veteres vocaverunt, quod virorum sit, non mulierum.

46. *Aurium* inditum nomen a vocibus hauriendis, unde et Virg. : *Vocemque his auribus hausi*. Aut quia vocem ipsam Græci αὐδὴν vocant, ab auditu. Per immutationem enim litteræ *aures*, quasi *audes*, nuncupatæ sunt. [a] Vox enim repercussa per anfractus earum sonum facit, quo sensum excipiant audiendi. [b] *Pinnula*, summa pars auris, ab acumine dicta. [c] *Pinnum* enim antiqui *acutum* dicebant; unde et *bipennis* et *pinna*.

47. [d] *Nares* idcirco nominantur, quia per eas, vel odor, vel spiritus *nare* non desinit; sive [e] quia nos odore admonent, ut *norimus* aliquid, **9** et sciamus; unde e contra inscii ac rudes ignari dicuntur. *Olfecisse* enim, veteres *scisse* dicebant. Terentius : *Ac non totis sex mensibus prius olfecissem, quam ille quidquam cœperet*.

48. Narium recta pars, propter quod æqualiter sit in longitudine et rotunditate porrecta, *columna* vocatur; extremitas ejus [f] *pirula*, a formula pomi pyri. Quæ vero dextra lævaque sunt, *pinnulæ*, ab alarum similitudine, medium autem, *interfinium*.

49. *Os* dictum, quod per ipsum, quasi per ostium, et cibos intus mittimus, et sputum foras projicimus ; [g] vel quia inde ingrediuntur cibi, inde egrediuntur sermones.

50. *Labia* a *lambendo* nominata. Quod autem superius est, *labium* dicimus, quod inferius, eo quod grossius sit, *labrum*. [h] Alii virorum *labra*, mulierum *labia* dicunt.

A 51. *Linguæ* a [i] *ligando* cibum putat Varro nomen impositum. Alii quod per articulatos sonos verba ligat. [j] Sicut enim plectrum cordis, ita lingua illiditur dentibus, et vocalem efficit sonum.

52. *Dentes* Græci ὀδόντας vocant, et inde Latinum nomen trahere videntur. Horum primi *Præcisores* dicuntur, quia omne quod accipitur ipsi prius incidunt. Sequentes *canini* vocantur, quorum duo in dextra maxilla, et duo in sinistra sunt. Et dicti canini, quia ad similitudinem caninorum existunt, et canis ex ipsis ossa frangit, **10** sicut et homo, et quod non possunt priores præcidere, illis tradunt, ut confringant. Hos vulgus, pro longitudine et rotunditate, [k] *colomellos* vocant. Ultimi sunt *molares*, qui concisa a prioribus atque confracta subigunt et mo-
B lunt, atque immassant, unde et molares vocati sunt.

53. [l] Dentium autem numerum discernit qualitas sexus. Nam in viris plures, in feminis pauciores existunt.

54. [m] *Gingivæ* a *gignendis* dentibus nominatæ. Factæ autem sunt, etiam ad decorem dentium, ne nudi horrori potius quam ornamento existerent.

55. [n] *Palatum* nostrum, sicut cœlum, est positum, et inde *palatum* a *polo* per derivationem. Sed et Græci similiter palatum οὐρανὸν appellant, eo quod pro sui concavitate cœli similitudinem habeat.

56. *Fauces*, a *fundendis* vocibus nominatæ, vel quod per eas *famur* voces.

[o] *Arteriæ* vocatæ, sive quod per eas a pulmone aer, hoc est, spiritus fertur ; seu quod arctis
C et angustis meatibus spiritum vitalem retineant, unde vocis sonos emittunt, qui soni uno modo sonarent, nisi linguæ motus distantias vocis efficeret.

57. [p] *Tolles* Gallica lingua dicuntur, quas vulgo per diminutionem *tusillas* vocant, quæ in faucibus turgescere solent.

Mentum dictum, quod inde mandibulæ oriantur, vel quod ibi jungantur.

58. [q] *Gurgulio*, a gutture nomen trahit, cujus meatus ad os et nares pertendit, habens viam, qua vox ad linguam transmittitur, **11** ut possit verba collidere, unde et *garrire* dicimus.

[a] *Vox enim repercussa*. Ambros., ibid.

[b] *Pinnula summa pars*. Gloss., *Summa auricula*, πτερίγιον.

[c] *Pinnum enim*. Sic lib. XVII, c. 7, et lib. XIX, c. 19.

[d] *Nares... nare non desinit*, Ita Cod. R., et Lact., cap. 11. Nostri, mendose, *manare*.

[e] *Quia nos odore admon*. Ex Don., in Adelph.

[f] *Pirula*. Hanc σφαίριον Græci, *pinnulas* πτεριγια, *interfinium* ἰσθμὸν appellant. Hoc idem interfinium *imbricem* vocabit Arnobius. *Septum* voluisse videtur Lactantius, cum dixit : *Velut pariete per medium ducto intersepsit, atque divisit*. Theophil., lib. III. Περὶ τῆς κατασκ. Παρὰ τοῖς ἰατροῖς διαφραγμα, παρὰ δὲ τοῖς ποηταῖς κίονα καὶ στύλην.

[g] *Vel quia inde ingred*. Sic in Evang. : *quia inde erat transiturus*. Sed *illuc*, vel *illac* ex libris Tarr. legere etiam licet.

[h] *Alii viror. labra*. Quos reprehendit Serv. in Corydone.

[i] *A ligando cib. put. Varro*, Lact. : *Itaque Varro a ligando cibo putat linguæ nomen impositum*.

[j] *Sicut enim plectrum*. Ex Hieronymo, in epitaph. Paulæ.

[k] *Colomellos*. Et Varr., de Re Rust., *columellares* appellari dicit.
D
[l] *Dentium autem num*. Solini verba, cap. 4.

[m] *Gingivæ*. Lact., cap. 10.

[n] *Palatum nostrum sicut cœlum*. Cic., de Epicuro : *Sed dum palato quid sit optimum judicat, cœli palatium, ut ait Ennius, non suspexit*.

[o] *Arteriæ*. Confundit asperam arteriam cum reliquis, quæ per corpus diffusæ vitalem spiritum continent, aptatque Græcæ voci Latinam notationem jure suo.

[p] *Tolles Gallica ling*. Idem scribit Festus. Gloss., *tolæ, tolia*, παρίσθμια, *et tusillæ* παρίσθμια; *tosillas*, non *tonsillas* legi in Corn. Celsi manuscriptis libris, lib. VI, cap. 10, aiebat Chacon, et tonsilla Festo palus dolatus est.

[q] *Gurgulio a gutture*. Vid. Lact. et Serv., Georg. I.

59. [a] *Rumen*, proximum gurgulioni, quo cibus et potio devoratur. Hinc bestiæ quæ cibum revocant ac remandunt, *ruminare* dicuntur.

[b] *Sublinguium*, operculum gurgulionis, quasi parva lingua, quæ foramen linguæ recludit operitve.

60. *Collum* dictum, quod sit [c] rigidum et teres, ut *columna* bajulans caput, et sustentans, [d] quasi capitolium, cujus anterior pars *gula* vocatur, posterior *cervix*.

61. *Cervix* autem vocata, quod per eam partem cerebrum ad medullam spinæ dirigitur, quasi *cerebri via*. Veteres autem plurali tantum numero *cervices* dicebant; [e] primus Hortensius cervicem singulariter dixit. Cervix autem numero singulari membrum ipsum significat ([f] nam pluraliter contumaciam sæpe demonstrat). Cic. in Verr. : *Prætorem tu accuses, frange cervicem.*

62. *Humeri* dicti, quasi *armi* ad distinctionem nominis a pecudibus mutis, ut hi *humeros*, illi *armos* habere dicantur, nam proprie *armi* quadrupedum sunt.

[g] *Ola*, summi humeri pars posterior.

63. *Brachia* a fortitudine nominata, βαρὺ enim Græce *grave* et *forte* significat. [h] In brachiis enim tori lacertorum sunt, et insigne musculorum robur existit. Hi sunt tori, id est, musculi, [i] et dicti *tori*, quod illic viscera *torta* videantur.

64. [j] *Cubitus* dictus, quo ad cibos sumendos in ipso cubamus.

12 [k] *Ulna*, secundum quosdam utriusque manus extensio est, secundum alios cubitus, quod magis verum est, quia Græce ὠλένη *cubitus* dicitur.

65. [l] *Alæ* subbrachia sunt appellatæ, eo quod ex eis in modum alarum motus brachiorum inchoet, quas quidam ascillas vocant, quod ex his brachia *cilluntur*, id est, moventur, unde, et [m] *oscilla* dicta ab eo quod *cillantur*, id est, moveantur, *ora*. Nam

A *cillere* est *movere*. Has quidam *subhircos* vocant, propter quod in plerisque hominibus hircorum fetorem reddant.

66. [n] *Manus* dicta, quod sit totius corporis *munus*. Ipsa enim cibum ori ministrat, ipsa operatur omnia, atque dispensat, per eam accipimus et damus. Abusive autem *manus* etiam ars, vel artifex, [o] unde et *manupretium* dicimus.

67. *Dextra* vocatur a *dando*, ipsa enim pignus pacis datur, ipsa [p] fidei testis atque salutis adhibetur, et hoc est illud apud Tullium: *Fidem publicam jussu senatus dedi*, id est, dextram. Unde et Apostolus : *Dextras dederunt, mihi et Barnabæ, societatis.*

68. *Læva*, quod aptior sit ad levandum. Sinistra autem vocata, quasi *sine dextra*, [q] sive quod rem
B fieri sinat. A *sinendo* enim *sinistra* est nuncupata.

69. *Palma* est manus expansis digitis, sicut contractis, *pugnus*.

Pugnus autem a *pugillo* dictus, sicut *palma* ab expansis *palmæ* ramis.

70. [r] *Digiti* nuncupati, vel quod decem sunt, vel quia decenter juncti existunt. Nam habent in se et numerum perfectum, et ordinem decentissimum. Primus *pollex* vocatus, eo quod inter cæteros polleat virtute et potestate. [s] Secundus *salutaris*, seu *demonstratorius*, **13** quia eo fere salutamus, atque ostendimus.

71. Tertius *impudicus*, quod plerumque per eum probari insectatio exprimitur. Quartus *annularis*, eo quod in ipso annulus geritur ; [t] idem et *medicinalis*,
C quod eo trita collyria a medicis colliguntur. Quintus *auricularis*, pro eo quod eo aurem scalpimus.

72. *Ungula* ex Græco vocamus; illi enim has ὄνυχας dicunt.

Truncus, media pars corporis a collo ad inguina. [u] De quo Nigidius : *Caput collo vehitur, truncus sustinetur, coxis, et genibus, cruribusque.*

73. *Thorax*, a Græcis dicitur anterior pars trunci

[a] *Rumen*. Et Fest.

[b] *Sublinguium*. Gloss., sublingua, ὑπογλωσσον.

[c] *Rigidum et teres*. Lactantii verba.

[d] *Quasi capitolium*. F. *capitulum*, vel (ut Isidorus loquitur) *capitellum*. Idem namque collo caput quod columnæ capitulum.

[e] *Primus Hortens*. Ex Quintil., lib. VIII, cap. 3. Quamvis et Varro idem referat, lib. VII et IX. Quo allusit Cic., act. 5 in Verr. : *Tamenne putamus patronum tuum in hoc crimine cerviculam jactaturum?*

[f] *Nam pluraliter contum*. Interpunctione sola factum est, ne sibi ipse adversaretur hoc loco Isidorus.

[g] *Ola*. Al., *aula*.

[h] *In brachiis enim tori lacert*. Ex Lact. Ambrosius quoque: *Succedunt brachia, et validi lacertor. tori.*

[i] *Et dicti tori*. Quia torum Servius a tortis herbis dictum scribit, Isidorus brachiorum toros a tortis visceribus dictos voluit.

[j] *Cubitus*. Horat. :

Languidus in cubitum sese conviva reponat.

[k] *Ulna*. E Serv., Georg. III.

[l] *Alæ, subbrachia*. Nos quoque *sobacos* dicimus.

[m] *Oscilla... movere*. E Serv., Georg. II. Vid. Fest., Macrob., Hygin., Arati interp., Ovid. in Fast.

[n] *Manus*. Ex Ambros., loco cit.

[o] *Unde manupretium*. Al. *manuspretium*. Ut apud Ulp., cap. 13, de verb. Signif.

[p] *Fidei testis*. Serv. Æn. III, ad vers. *Dixerat, et genua amplexus. Physici dicunt esse consecratas numinibus singulas partes corporis, aurem Memoriæ, frontem Genio, dexteram Fidei.*

[q] *Sive quod fieri sinat*. E Serv., Æn. II. Vid. Fest., in *Sinistræ aves*, et *Sinistrum*.

D [r] *Digiti*. Ex Lact.

[s] *Secundus salutaris*. Ita vocatur a Sueton. in Aug., hodieque Romæ, cum se matronæ salutant, indicem ori admovent. Idemque faciunt in publicis precibus viri, cum Christum salutant.

[t] *Idem et medicinalis*. Macrob. et Agell., quod ab eo sinistræ manus digito nervus quidam tenuissimus ad cor usque pertineat ; ergo is erit potius medicinalis, quam dexter.

[u] *De quo Nigidius* : *caput collo vehitur*, etc. Non in *Coxendibus*, *Coxendicas coxas*. Lucil., *caput collo sustentatur, truncus sustinetur a coxendicibus.* Quare totum hoc *coxis, et genibusque, cruribusque*, ex una voce *coxendicibus* non intellecta factum suspicamur. Septenarius autem sive Lucii, sive Nigidii sic sustentari posset : *Caput a collo sustentatur, truncus a coxendicibus*, si in coxendice penultimam producas. Aut, ut senarius ex Isidoro fiat : *Caput*

a collo, usque ad stomachum, quam nos dicimus *arcam*, eo quod ibi arcanum sit, id est, secretum, quo cæteri arceantur. Unde, et *arca*, et *ara* dicta, quasi *res secretæ*, cujus eminentes pulpæ *mamillæ*. Inter quas pars illa ossea *pectus* dicitur, dextra autem lævaque *costæ*.

74. *Pectus* vocatum, quod sit *pexum* inter eminentes mamillarum partes, unde et *pectinem* dicimus, quod pexos capillos faciat.

Mamillæ vocatæ, quia rotundæ sunt, quasi *malæ*, per diminutionem scilicet.

75. *Papillæ* capita mammarum sunt, quas sugentes comprehendunt. Et dictæ *papillæ*, quod eas infantes quasi *pappant*, dum lac sugunt. [a] Proinde mamilla est omnis eminentia uberis, papilla vero breve illud unde lac trahitur.

76. *Ubera* dicta, vel [b] quia lacte uberta, vel quia uvida, humore scilicet lactis in morem uvarum plena.

77. [c] *Lac* vim nominis a colore trahit, quod sit albus liquor, λευκος enim Græce *album* dicunt, cujus natura ex sanguine commutatur; nam post partum si quid sanguinis nondum fuerit uteri nutrimento **14** consumptum, naturali meatu fluit in mammas, et earum virtute albescens lactis accipit qualitatem.

78. *Cutis* est quæ in corpore prima est appellata, quod ipsa corpori superposita incisionem prima patitur, [d] κοπτὴ enim Græce incisio dicitur. Eadem et *pellis*, quod externas injurias corporis tegendo *pellat*, pluviasque et ventos solisque ardores perferat.

79. Pellis autem mox detracta, subacta jam *corium* dicitur.

Corium autem per derivationem *caro* appellavit, quod eo tegatur; sed hoc in brutis animalibus proprium est.

80. *Pori* corporis Græco nomine appellantur, qui Latine proprie *spiramenta* dicuntur, eo quod per eos vivificus spiritus exterius ministretur.

81. [e] *Arvina* est pinguedo cuti adhærens.

Pulpa est caro sine pinguedine, dicta quod palpitet, resilit enim sæpe. Hanc plerique et *viscum* vocant, propter quod glutinosa sit.

A 82. *Membra* sunt partes corporis.

Artus, quibus colligantur membra, ab *arctando* dicti.

83. *Nervi*, Græca derivatione appellati, quos illi νεῦρα vocant. Alii Latine vocatos nervos putant, eo quod artuum conjunctiones invicem his inhæreant; id est, ab *inhærendo*. Maximam autem virium substantiam nervos facere certissimum est: nam quanto fuerint densiores, tanto propensius augescere firmitatem.

84. *Artus* dicti, quod colligati invicem nervis arctentur, id est, stringantur, quorum diminutiva sunt *articuli*. Nam *artus* dicimus membra majora, ut brachia; *articulos* minora membra, ut digitos.

15 85. [f] *Compago*, capita sunt ossium, dicta, eo quod sibi compacta nervis, velut glutino quodam B adhæreant.

86. *Ossa* sunt corporis solidamenta. In his enim positio omnis roburque subsistit. *Ossa* autem ab *usto* dicta, propter quod cremarentur ab antiquis, sive, ut alii putant, ab *ore*, quod ibi pateant, nam ubique cute visceribusque obtecta celantur.

87. *Medullæ* appellatæ, quod madefaciant ossa, irrigant enim, et confortant.

[g] *Vertibula* sunt summæ ossium partes nodis crassioribus conglobatæ; dicta ita, eo quod ad inflexionem membrorum illa vertantur.

88. *Cartilagines*, ossa mollia, et sine medulla, quod genus auriculæ, et narium discrimen, et costarum extremitates habent, sive opercula ossium, quæ moventur. Et dictæ *cartilagines*, quod leni attritu ca- C rent dolore, dum flectuntur.

89. *Costas* appellari quidam putant, quod ab ipsis interiora custodiantur, ut tota mollities ventris vallata salvetur.

90. *Latus* quia jacentibus nobis *latet*. [h] Est enim læva pars corporis, [i] dextro autem lateri habilior motus est, lævo fortior, et oneri ferendo accommodatior. Unde et læva nuncupata, quod aptior sit ad levandum aliquid, et portandum. Ipsa enim gestat clypeum, ensem, **16** pharetram, et reliqua onera, ut expedita sit dextera ad agendum.

collo vehitur, truncus coxendicis, vel *coxendicibus*.

[a] *Proinde mamilla est.* E Serv., Æn. XI. Et Fest., in voce *Papillæ*.

[b] *Quia lacte uberta.* Eadem voce usus Agell., lib. VIII, cap. 14.

[c] *Lac vim nom. a col.* Idem repetit lib. XX, cap. 2.

[d] Κοπτὴ *enim Græce.* Ita A. Aug., cum in omnibus libris *cutis enim Græce* nullo sensu legeretur. At Festo cutis est ἀπὸ τοῦ σκύτους, quomodo libenter hoc loco legeremus, nisi incisionem interpretaretur Isidorus.

[e] *Arvina.* Serv., Æn. VII: *Secundum Suetonium arvina est durum pingue, quod est inter cutem et viscus.*

[f] *Compago.* Ita plerique Goth. Al., *compagia.*

[g] *Vertibula... cartilagines.* Lact., cap. 5, de Ossib.: *Summas eorum partes crassioribus nodis conglobavit, ut et substringi nervis facilius, et verti possent, unde sunt vertibula nominata; eos nodos firmiter solidatos levi quodam operculo texit, quod dicitur cartilago, scilicet, ut sine attritu, et sensu doloris aliquo flecterentur.*

[h] *Est enim læva pars corp.* Hinc *interior* sinistra a Servio dicitur. Is namque Æn. V, ad vers. *Dum proram ad saxa suburget Interior.*: « INTERIOR, *id est*, SINISTERIOR, » interpretatur. Item, Æn. V, ad vers. D *Urbem designat aratro*: « *Quem Cato, in Originibus, morem dicit fuisse. Condituri enim civitates taurum in dextra, vaccam intrinsecus jungebant.* » Atque ita interpretatur etiam Asconius jocum apud Ciceronem de Aspendio citharista omnia *intus* canente. Unde illustratur etiam Catulli locus:

Marrucine, Asini manu sinistra
Non belle uteris in joco atque vino,
Tollis lintea negligentiorum.

Ergo, et latus tegere sinistrum ire significat, ejusque est, qui lævum possit latus fodere, quod de nomenclatore dixit Horatius. Scimus quid tota de re viro eruditissimo placeat, de quo illud dicam: Servio cur hac de re tantopere sæviret, non fuisse, cum Catoni et Asconio eadem opera succensere posset.

[i] *Dextro lateri habil... accommodatior.* Verba Solini extremo cap. 5.

91. [a] *Dorsum* est a cervice usque ad renes; dictum autem *dorsum*, quod sit superficies durior corporis, in modum saxi, fortis, et ad portandum, et ad perpetiendum.

92. [b] *Terga*, quia in ea supini jacemus in terra : quod solus homo potest, nam muta animalia tantum, aut in ventre, aut in latere jacent; unde in animalibus terga abusive dicuntur.

93. *Scapula*.....

[c] *Interscaplium*, spatium quod inter scapulas est, unde et nominatum.

94. *Palæ*, sunt dorsi dextra lævaque eminentia membra, dicta quod in luctando eas premimus, quod Græci παλαίειν dicunt.

95. *Spina*, junctura dorsi, dicta eo quod habeat radiolos acutos, cujus juncturæ *spondilia* appellantur, propter partem cerebri, quæ fertur per eos longo tractu ad cæteras corporis partes.

96. [d] *Sacra spina* est ima perpetuæ spinæ, quam Græci ἱερὸν ὀστοῦν vocant, quoniam primum infante concepto nascitur. [e] Ideoque ex hostia id primum a gentilibus diis suis dabatur, unde et *sacra spina* dicitur.

97. [f] *Renes*, ait Varro, dictos, quod rivi ab his obsceni humoris nascantur. Nam venæ et medullæ tenuem liquorem desudant in renibus, qui liquor rursus a renibus calore venereo resolutus decurrit.

98. [g] *Lumbi*, ob libidinis lasciviam dicti, quia in viris causa corporeæ voluptatis in ipsis est, sicut in umbilico feminis, unde, et ad Job **17** in exordio sermonis dictum est : *Accinge sicut vir lumbos tuos*, ut in iis esset resistendi præparatio, in quibus libidinis est usitata dominandi occasio.

99. *Umbilicus* est medius locus corporis, dictus quod sit *umbo iliorum*; unde et *umbo* appellatur locus in medio clypei, a quo pendet. [h] Ex eo enim infans in utero pendet, ex eo etiam et nutritur.

100. *Ilium* Græco sermone appellatum, quod ibi nos obvolvamus; Græce enim εἰλύειν *obvolvere* dicitur.

101. *Clunes* vocatæ, quod sint juxta colum, [i] quod est longao.

[j] *Nates*, quod in ipsis innitimur dum sedemus; unde et conglobata est in eis caro, ne prementis corporis mole ussa dolerent.

102. *Genitalia* corporis partes (ut nomen ipsum docet), gignendæ sobolis acceperunt vocabulum, quod **A** his procreatur et gignitur. Hæc et *pudenda* pro verecundia, sive a *pube*, unde et indumento operiuntur. Dicuntur autem ista et *inhonesta*, quia non habent eam speciem decoris, sicut membra, quæ in promptu locata sunt.

103. Idem et *veretrum*, quia *viri* est tantum, sive, quod ex eo *virus* emittitur; nam *virus* proprie dicitur humor fluens a natura viri.

104. *Testiculi*, per diminutionem a *testibus* dicti, quorum numerus incipit a duobus. Hi semen calamo ministrant quod a spinæ medulla et renibus et lumbis suscipiunt ad gratiam procreandi.

[k] *Viscus* est pellis in qua testiculi sunt.

105. *Posteriora* vero vocata, quod retro sunt et a vultu aversa, ne dum alvum purgamus, inquinaremus **B** aspectum.

Meatus, inde appellatus, quia per eum meant, id est, egeruntur stercora.

106. *Femora* dicta sunt, quod ea parte a femina sexus viri discrepet, **18** sunt autem ab inguinibus usque ad genua.

Femina autem, per derivationem femorum, partes sunt, quibus in equitando tergis equorum adhæremus; unde et præliatores olim *sub feminibus equos admisisse* dicebantur.

107. *Coxæ*, quasi, conjunctæ axes; in ipsis enim femora moventur, quorum concava *vertebra* vocantur, quia in eis capita femorum vertuntur.

Suffragines, quia subtus franguntur, id est, flectuntur, non supra, sicut in brachiis.

C 108. *Genua*, sunt commissiones femorum et crurum; et dicta *genua*, eo quod in utero sint genis opposita. Cohærent enim ibi sibi, et cognata sunt oculis lacrymarum indicibus et misericordiæ : [l] nam a genis *genua* dicuntur.

109. Denique complicatum gigni formarique hominem (dicunt) ita ut genua sursum sint, quibus oculi formantur, ut cavi, ac reconditi fiant. Ennius : *Atque genua comprimit artagena*. Inde est quod homines, dum ad genua se prosternunt, statim lacrymantur. Voluit enim eos natura uterum maternum rememorari, ubi quasi in tenebris considebant, antequam venirent ad lucem.

110. *Crura* dicta, quia iis currimus, et gressum facimus. Sunt autem sub genibus usque ad suras.

D *Tibiæ* vocatæ, quasi *tubæ*; sunt enim et longitudine et specie similes.

[a] *Dorsum*. Nempe quasi *durum sursum*. At Fest. : *Dorsum dictum, quod ea pars corporis devexa sit deorsum*.

[b] *Terga*. Ex Lact., cap. 10.

[c] *Interscaplium*. Al., *interscapulum*, aut *interscapilium*. *Interscaplium* apud Cæl., lib. III, cap. 2, atque ita reponendum in gloss., ubi legitur *interscapulum*, μετάφρενον.

[d] *Sacra spina*. Hieron. in Eccles. XII : *Florem amygdali, quem nos pro canis posuimus, quidam sacram spinam interpretantur, quod decrescentibus natium carnibus, spina crescat et floreat*. Cæl. 4, tard. cap. 3 : *Spina sacra dicitur os sacrum, quod Græci quoque vocant* ἱερὸν ὀστέον.

[e] *Ideoque ex hostia*. Menander : Οἱ δὲ τῆς ὀσφὺν ἄχραν θύσαντες.

[f] *Renes*. Ex Lact., cap. 14.

[g] *Lumbi*. Ex Greg. verbis, homil. 13, notationem qualemcunque confecit.

[h] *Ex eo enim inf*. Ex Lact., cap. 10.

[i] *Quod est longao*. Gloss. : *Longao*, κωλέντερον. Apud Cælium tum *longao*, tum *longano*; apud Arnobii et Varr. manuscriptos libros, *longano*; apud Veget., lib. I, cap. 42, de Veterinaria, *longanon intestinum*.

[j] *Nates*. Ex Lact., cap. 13.

[k] *Viscus est pellis*. Goth. *Fiscus*, per Digammon.

[l] *Nam a genis genua*. Ead. repetit in libro Differ. et in Cantic. expositione.

111. *Talus* dictus a *tolo;* nam tolus est eminens rotunditas, unde et fastigium templi rotundi *tolus* vocatur. Talus autem sub crure est, sub talo *calcanei.*

112. *Pedes,* ex Græca etymologia nomen sortiti sunt; hos enim Græci πόδας dicunt, [a] qui alternis motibus solo fixi incedunt.

113. [b] *Plantæ,* a planitie nuncupatæ, quia non rotundæ, ut in quadrupedibus, ne stare non possit bipes homo, sed planæ atque longiores formatæ sunt, ut stabile corpus efficerent. Sunt autem plantæ anteriores partes, quæ etiam ex multis ossibus constant.

19 114. [c] *Calcis,* prima pars plantæ; a *callo* illi nomen impositum, quo terram calcamus : hinc, et *calcaneus.*

115. [d] *Solum,* inferior pars pedis, dictum quia eo terræ vestigia imprimimus, sed et *solum* dicitur omne quod aliquid sustinet, quasi *solidum,* unde et terra *solum,* quod cuncta sustineat, et *solum* pedis, quod totam corporis molem portat.

116. [e] *Viscera,* non tantum intestina dicimus, sed quidquid sub corio est, [f] a visco, quod est inter cutem, et carnem. Item *viscera,* vitalia, id est, circumfusa cordis loca, quasi *viscora,* eo quod ibi vita, id est, anima contineatur.

117. Item viscera, capita nervorum ex sanguine et nervis copulata. Eadem *lacerti,* sive *mures,* quia sic in singulis membris cordis loco sunt, ut sit in media parte totius corporis cor; appellanturque a nomine similium animalium sub terra delitescentium. Nam inde *musculi* a murium similitudine. Iidem etiam, et *tori,* quod illic viscera torta videantur.

118. *Cor,* a Græca appellatione derivatum, quod illi καρδίαν dicunt, sive a *cura.* In eo enim omnis sollicitudo et scientiæ causa manet.

[g] Quod ideo pulmoni vicinum est, ut cum ira accenditur, pulmonis humore temperetur. Hujus duæ arteriæ sunt, e quibus [h] sinistra plus sanguinem habet, dextra plus spiritum; unde et in dextro brachio pulsum inspicimus.

119. [i] *Præcordia* vero sunt loca cordi vicina, [j] quibus sensus percipitur; et dicta *præcordia,* eo quod ibi sit principium cordis et cogitationis.

A **20** 120. *Pulsus* vocatus, quod palpitet, cujus indicio, aut infirmitatem intelligimus, aut salutem. Hujus duplex est motus. Simplex est, qui ex uno saltu constat. Compositus est, qui ex pluribus motibus inordinatus et inæqualis existit. Qui motus certa habent spatia : dactylicum percussum, quandiu sine vitio sunt; si quando vero citatiores sunt, ut δορκαδάζοντες, aut leniores, ut μυρμίζοντες, mortis signa sunt.

121. *Venæ* dictæ, eo quod viæ sint natantis sanguinis, [k] atque rivi per corpus omne divisi, quibus universa membra irrigantur.

122. [l] *Sanguis,* ex Græca etymologia nomen duxit, quod vegetetur, et sustentetur, et vivat. Sanguis autem est, dum in corpore est, effusus vero *cruor* dicitur. Nam *cruor* vocatus, eo quod effusus decurrit,
B vel ab eo quod currendo corruat. Alii autem *cruorem* interpretantur *sanguinem corruptum,* qui emittitur. Alii aiunt vocatum sanguinem, quod suavis sit.

123. [m] Sanguis autem non est integer, nisi in juvenibus. Nam dicunt physici minui sanguinem per ætatem, unde in senibus tremor est. Proprie autem sanguis animæ possessio est; [n] inde genas lacerare in luctu mulieres solent, unde et purpureæ vestes, et flores purpurei mortuis præbentur.

124. *Pulmo,* ex Græco trahit vocabulum. [o] Græci enim *pulmonem* πλεύμονα vocant, eo quod [p] cordis flabellum sit, in quo πνεῦμα, id est, spiritus inest, per quod, et agitantur, et moventur, unde et *pulmones* vocati sunt. Nam Græce πνεῦμα spiritus dicitur, qui flando et agitando aerem admittit et rejicit, a quo
C moventur pulmones, et palpitant, et aperiendo se, ut flatum capiant, et stringendo, ut ejiciant. Est enim organum corporis.

125. [q] *Jecur,* nomen habet eo quod ignis ibi habeat sedem, **21** qui in cerebro subvolat. Inde ad oculos cæterosque sensus et membra diffunditur, et calore suo ad se succum ex cibo tractum vertit in sanguinem, quem ad usum pascendi nutriendique singulis membris præbet. In jecore autem consistit voluptas, et concupiscentia, juxta eos qui de physicis disputant.

126. [r] *Fibræ,* jecoris sunt extremitates [s] sicut extremæ partes foliorum in intybis, sive quasi lin-

[a] *Qui alternis motib.* Lactantii verba nonnihil detorta.

[b] *Plantæ.* Lact., ibid.

[c] *Calcis prima p. plantæ.* Calcis rectus, ut lancis, l. xx, c. 4; sed utrumque librariorum putamus erratum.

[d] *Solum dicitur.* Serv. verba, Æn. vii, ad vers. *Et Certale solum.*

[e] *Viscera.* Ex eod., Æn. i.

[f] *A visco quod est inter cut. et carn.* Serv., Æn. vi, ubi *inter ossa et carnem.*

[g] *Quod ideo pulm.* Ex Ambros., vi, cap. 9.

[h] *Sinistra plus sanguinem.* Ita optimi quique libri, recte opinor, quamvis paulo insolentior constructio videri possit.

[i] *Præcordia.* E Serv. Æn. vii, ad vers. *Huic dea cæruleum.*

[j] *Quibus sensus percipitur.* Ex Aristotelis sententia. Nam cerebro id tribuunt medici.

[k] *Atque rivi.* Ex Lact., cap. 7.

[l] *Sanguis.* Sup. lib. iv. cap. 3.

[m] *Sanguis non est integer.* E Serv. Æn. ii, ad vers. *Vos o quibus integer ævi sanguis.*

[n] *Inde genas lacerare.* Pleniora hæc apud Serv. Æn. xii, ad vers. *Roseas laniata genas,* et Æn. vi, ad
D vers. *Purpureas sup. vest.* et ad vers. *Purpureos spargam flores.* Cautum tamen lege xii tab. *Mulier faciem ne carpito.*

[o] *Græci enim pulmonem πλεύμονα vocant.* Πλεύμων est Atticis, aliis πνεύμων. Alcæus, apud Plutarch., Τέγγε πλεύμωνας οἴνω.

[p] *Cordis flabellum.* Ventilabrum cordis dixit auctor lib. de Spir. et anim. cap. 33.

[q] *Jecur... eo quod ignis.* Ut sit, quasi *jacens ur,* nam *ur* Isidoro ignis non uno in loco.

[r] *Fibræ jecoris sunt.* E Serv., Æn. x, ad vers. *Cui pecudum fibræ.*

[s] *Sicut extremæ partes foliorum in intyb.* Serv. Georg. i, ad vers. *Amaris intyba fibris : — Fibris autem abusive quod radices intyborum hac atque illac decurrunt ut fibræ per jecur, id est, venæ quædam, et nervi.* Unde hæc male affecta sunt. *Filorum,* legebat Chacon. Sed quid simile cum linguis eminentibus?

guæ eminentes. Dictæ autem fibræ, quod apud gentiles in sacris ad Phœbi aras ferebantur ab ariolis, quibus oblatis atque succensis, responsa acciperent.

127. *Splen* dictus a supplemento ex contraria parte jecoris, ne vacua existeret, quem quidam etiam risus causa factum existimant; [a] nam splene ridemus, felle irascimur, corde sapimus, jecore amamus. Quibus quatuor elementis constantibus, integrum est animal.

128. *Fel* appellatum quod sit folliculus gestans humorem, qui vocatur *bilis*.

Stomachus, Græce *os* vocatur, eo quod ostium ventris sit, et cibum excipiat, atque in intestina transmittat.

129. *Intestina* dicuntur, eo quod corporis interiore parte cohibentur, quæ idcirco longis nexibus in circulorum ordinata sunt modum, ut susceptas escas paulatim egerant, et superadditis cibis non impediantur.

130. [b] *Omentum*, membranum quod continet intestinorum majorem partem, quod ἐπίπλουν Græci vocant.

Disseptum intestinum, quod discernit ventrem, et cætera intestina a pulmonibus et a corde.

131. *Cæcum* intestinum, quod sit sine foramine, et exitu, quod Græci, [c] τυφλὸν ἔντερον dicunt.

Jejunum, tenue intestinum, unde et *jejunum* dicitur.

22 132. [d] *Venter* autem, et *alvus*, et *uterus* inter se differunt. Venter est, qui acceptos cibos digerit, et apparet extrinsecus, pertinetque a pectore ad inguina. Et dictus *venter*, quod per totum corpus vitæ alimenta transmittat.

133. *Alvus* est, quæ cibum recipit, et purgari solet. Sallustius : *Simulans sibi alvum purgari*. Et vocatur *alvus*, quod abluatur, id est, purgetur. Ex ipsa enim sordes stercorum defluunt.

134. *Uterum* solæ mulieres habent, in quo concipiunt, ad similitudinem caliculi. Tamen auctores uterum pro utriuslibet sexus ventre plerumque ponunt, nec poetæ tantummodo, sed et cæteri.

135. Vocatus autem *uterus*, quod duplex sit, et [e] ab utraque in duas se dividat partes, quæ in diversum diffusæ ac replexæ circumplicantur in modum cornuum arietis, vel quod interius impleatur fetu. Hinc et *uter*, quod aliquid intrinsecus habuerit, ut membra et viscera.

136. [f] *Aqualiculus* autem proprie porci est, hinc ad ventrem translatio.

Matrix dicitur, quod fetus in ea generetur, [g] semen enim receptum confovet, confotum corporat, corporatum in membra distinguit.

A 137. *Vulva* vocata, quasi *valva*, id est, janua ventris, vel quod semen recipiat, vel quod ex ea fetus procedat.

Vesica dicta, quia sicut vas aqua, ita de renibus urina collecta completur, et humore distenditur, cujus usus in volucribus non habetur.

138. *Urina* autem dicta, sive quod urat, sive quod ex renibus egeritur; cujus indicio, et salus, et ægritudo futura monstratur. Qui humor vulgo *lotium* dicitur, quod eo lota, id est, munda vestimenta efficiantur.

23 139. *Semen* est quod jactum sumitur, aut a terra, aut ab utero ad gignendum, vel fructus, vel fetus. Est enim liquor ex cibi et corporis decoctione factus, ac diffusus per venas atque medullas, qui inde desudatus in modum sentinæ concrescit in renibus, B ejectusque per coitum, et in utero mulieris susceptus, calore quodammodo viscerum et menstruali sanguinis irrigatione formatur in corpus.

140. *Menstrua*, supervacuus mulierum sanguis. Dicta autem *menstrua* a circuitu lunaris luminis, quo solet hoc venire profluvium. Luna enim Græce μήνη dicitur, hæc et *muliebria* nuncupantur; nam mulier solum animal menstruale est.

141. Cujus cruoris contactu fruges non germinant, acescunt musta, moriuntur herbæ, amittunt arbores fetus, [h] ferrum rubigo corripit, nigrescunt æra. Si qui canes inde ederint in rabiem efferantur. Glutinum asphalti, quod nec ferro, nec aquis dissolvitur, cruore ipso pollutum sponte dispergitur.

142. Post plurimos autem dies menstruos ideo C semen non est [i] germinabile, quia jam non est menstrualis sanguis a quo perfusum irrrigetur. Tenue semen locis muliebribus non adhæret, labitur enim, nec habet vim adhærendi. Similiter et crassum vim non habet gignendi, quia muliebri sanguini miscere se non potest propter nimiam sui spissitudinem. Hinc et steriles mares et feminas (dicunt) fieri, vel per nimiam seminis, vel sanguinis crassitudinem, vel propter nimiam raritatem.

143. [j] Primum autem aiunt cor hominis fingi, quod in eo sit, et vita hominis, et sapientia; deinde quadragesimo die totum opus expleri, quod ex abortionibus, ut fertur, collectum est. [k] Alii fetus a capite sumere dicunt exordium; unde et in avium fetibus primum oculos fingi in ovis videmus.

D 144. *Fetus* autem nominatus, quod adhuc in utero foveatur. Cujus *secundæ* dicuntur folliculus qui simul cum infante nascitur, continetque eum; dictus ita, quia eum, cum editur, sequitur.

145. [l] Nasci autem patribus similes aiunt, si

a *Nam splene ridemus*. Ex eod. Æn. VIII, ad vers. *Exarserat atro felle dolor*.

b *Omentum membranum*. Gloss. : *Omentum*, ἐπίπλους *membranum*, ὑμήν.

c Τυφλὸν ἔντερον. *Fundulum* vocat Varro, et *jejunum hilum*.

d *Venter*. E Serv., Æn. II, ad vers. *Uterumque a. m. c.*

e *Ab utraque in duas*. Ex Lact. 12.

f *Aqualiculus autem proprie porci est, h. a. v. transl*. Referuntur eadem hæc verba a veteri Persii interprete.

g *Semen receptum*, etc. Verba sunt Hieronymi in epist. ad Pammach. cont. errores Joan. Hierosolymit.

h *Ferrum rubigo*. E Solin., cap. 4. Plin., lib. VII, cap. 15.

i *Germinabile*. *Generabile*. Goth. omnes et Rab.

j *Primum autem aiunt cor*. Ex Lact., cap. 12.

k *Alii fetus*. Ex eod., cap. 11.

l *Nasci autem*, cap. 12.

paternum semen validius sit; **24** matribus, si matris; hac ratione similes exprimi vultus. Qui autem utriusque parentis figuram reddunt, æqualiter misto paterno maternoque semine concipiuntur; avorum proavorumque similes fieri, quia sicut in terra multa semina occulta, sic et in nobis semina celantur, figuras parentum redditura. Ex paterno autem semine puellas nasci, et ex materno pueros, quia omnis partus constat duplici semine, cujus pars major cum invaluit, occupat similitudinem sexus.

146. In corpore nostro quædam tantum utilitatis causa facta sunt, ut viscera; quædam, et utilitatis, et decoris, ut sensus in facie, et in corpore manus, ac pedes, quorum membrorum et utilitas magna est, et species decentissima.

147. [a] Quædam tantum decoris, ut mamillæ in viris, et in utroque sexu umbilicus. Quædam discretionis, ut in viris genitalia, barba promissa, pectus amplum; in mulieribus leves genæ, et angustum pectus, ad concipiendos autem et portandos fetus renes, et latera dilatata. Quod ad hominem, et ad partes attinet corporis, ex parte dictum est, nunc ætates ejus subjungam.

CAPUT II.

De ætatibus hominis.

1. Gradus [b] ætatis sex sunt, infantia, pueritia, adolescentia, juventus, gravitas, atque senectus.

2. Prima ætas, *infantia,* est pueri nascentis ad lucem, quæ porrigitur in septem annis.

3. Secunda ætas, *pueritia,* id est, *pura*, et necdum ad generandum apta, tendens usque ad decimum quartum annum.

4. Tertia, *adolescentia,* [c] ad gignendum adulta, quæ porrigitur usque ad vigesimum octavum annum.

25 5. Quarta, *juventus,* firmissima ætatum omnium, finiens in quinquagesimo anno.

6. [d] Quinta ætas, senioris, id est, *gravitas*, quæ est declinatio a juventute in senectutem, nondum senectus, sed jam non juventus, quia senioris ætas est [e] quam Græci πρεσβύτην vocant. Nam senex apud Græcos non *presbyter*, sed γέρων dicitur. Quæ ætas quinquagesimo anno incipiens, septuagesimo terminatur.

A 7. Sexta ætas, est *senectus,* quæ nullo annorum tempore finitur, sed post quinque illas ætates quantumcunque vitæ est, senectuti deputatur.

8. *Senium* autem pars est ultima senectutis, dicta quod sit terminus sextæ ætatis. In his igitur sex spatiis philosophi vitam descripserunt humanam, in quibus mutatur, et currit, et ad mortis terminum pervenit. Pergamus ergo breviter per prædictos gradus ætatum etymologias earum in homine demonstrantes.

9. *Infans* dicitur homo primæ ætatis; dictus autem *infans* quia adhuc fari nescit, id est, loqui non potest; nondum enim bene ordinatis dentibus, minor est sermonis expressio.

10. [f] *Puer* a *puritate* vocatus, quia purus est, et necdum lanuginem floremque genarum habens. [g] Hi
B sunt ephebi, id est, a Phœbo dicti, necdum viri, [h] sed adolescentuli leves.

11. *Puer* autem tribus modis dicitur, pro nativitate, ut Esaias: *Puer natus est nobis.* Pro ætate, ut octennis, decennis. Unde est illud:

26 Jam puerile jugum tenera cervice gerebat.

Pro obsequio et fidei puritate, ut Dominus ad prophetam: *Puer meus es tu, noli timere*, dum jam Jeremias longe pueritiæ excessisset annos.

12. [i] *Puella* est parvula, quasi *pulla;* unde et *pupillos*, non pro conditione, sed pro ætate puerili vocamus. *Pupilli* autem dicti, quasi, sine oculis, hoc est, a parentibus orbi. [j] Hi autem vere pupilli dicuntur quorum patres ante discesserunt quam ab eis nomen acciperent. Cæteri orbi vocantur *orphani,*
C iidem qui et pupilli; illud enim nomen Græcum est, hoc Latinum. Nam et in psalmo ubi legitur *Pupillo tu eris adjutor,* Græcus habet ὀρφανῷ.

13. *Puberes* a *pube,* id est, a pudendis corporis nuncupati, quod hæc loca tunc primum lanuginem ducunt. Quidam autem ex annis pubertatem existimant, id est, eum puberem esse qui quatuordecim annos expleverit, quamvis tardissime pubescat. Certissimum autem puberem esse, qui et ex habitu corporis pubertatem ostendat, et generare jam possit.

14. *Puerperæ* sunt quæ annis puerilibus pariunt. Unde et Horat.:

Laudantur simili prole puerperæ.

[a] *Quædam decoris,* cap. 10.

Cap. II. — [b] *Gradus a tot.* Vid. Serv., Æn. v.; Ambros., epist. 49. Philon., de mundi Opific.

[c] *Ad gignendum adulta.* Non sunt hæc in quibusdam Codicibus.

[d] *Quinta ætas, senioris, nondum senectus.* Serv., Æn. v., ad vers. *Tum senior tales: — Secundum Varronem, junior et senior comparativi sunt per diminutionem,* etc. Item Æn. vi, a i vers. *Jam senior: — Aut pro positivo posuit, aut senior est virens senex, ut junior intra juvenem est, quam rem a Varrone tractatam confirmat etiam Plinius.* Ita vero distinguit seniores a senibus Varro apud Censorinum de die natali, ut seniores vocari dicat a 45 usque ad 60 annum, quod tum primum senescere incipiat corpus, post sexagesimum vero senio jam laboret.

[e] *Quam Græci* πρεσβύτην. Ex Aug., de Gen., contra Manich., lib. I, cap. 23.

[f] *Puer a puritate.* Varro apud Censorin.: *Pueri, quod sint puri, id est, impuberes.*

[g] *Hi sunt ephebi, id est, a Phœbo.* Imo ab Hebe.

[h] *Adolescentuli leves.* Al., *lenes.*

D [i] *Puella est parvula, q. pulla.* Fest.: *Pullus Jovis dicebatur Q. Fabius, cui cognomen Eburno fuit, propter candorem, quod ejus natis fulmine icta erat. Antiqui autem puerum quem amabant, pullum ejus dicebant.*.

[j] *Hi autem vere pupilli... quam ab eis nomen acciperent.* Prænomen (intellige) quod ante pubertatem non accipiebatur. Nam gentis vel familiæ nomen lustrico die accipiebatur, auctoribus Fest., Macrob. et Plutarch., in Problem. Et Julius Paris (seu Probus), in Epitom. lib. x Val. Max.: *Pueris, non priusquam togam virilem sumerent, puellis, non antequam nuberent, prænomina imponi, Q. Scævola auctor est.* Et postea: *Publii, qui prius pupilli facti erant, quam prænomina haberent. Alii nominis causa ex pube.* Vid. A. August., in not. 1 Collect. decretal., cap. 7, de Despons. impub., et cap. 3, eo tit., Greg. IX.

[a] Et dictæ *puerperæ*, vel quod primo partu gravantur, vel quod primum pueros pariunt.

15. *Adolescens* dictus, eo quod sit ad gignendum adultus, sive a crescere et augeri.

16. *Juvenis* vocatus, quod *juvare* posse incipiat, ut in bubus juvenci, **27** cum a vitulis discesserint. Est enim juvenis in ipso ætatis incremento positus, et ad auxilium præparatus. Nam juvare hominis est opus aliquod conferentis. Sicut autem triginta perfectæ ætatis est annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus.

17. [b] *Vir* nuncupatus, quod major in eo vis est, quam in femina. Unde et virtus nomen accepit, sive quod vi agat feminam.

18. *Mulier* vero, a *mollitie*, tanquam *mollier*, detracta littera, vel mutata, appellata est *mulier*.

19. Utrique enim fortitudine et imbecillitate corporum separantur. Sed ideo virtus maxima viri, mulieris minor, ut patiens viro esset, scilicet, ne, feminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, aut in alium sexum proruere.

20. Dicitur igitur mulier secundum femineum sexum, hoc ex non secundum corruptionem integritatis, ex lingua sacræ Scripturæ. Nam Eva statim facta de latere viri sui, nondum contacta a viro, mulier appellata est, dicente Scriptura : *Et formavit eam in mulierem*.

21. [c] *Virgo* a viridiore ætate dicta est, sicut *virga* et *vitula*. Alias ab incorruptione, quasi *virago*, quod ignoret femineam passionem.

22. [d] *Virago* vocata, quia virum agit, hoc est, opera virilia facit, et masculini vigoris est. Antiqui enim fortes feminas ita vocabant. Virgo autem non recte *virago* dicitur, si non viri officio fungatur. Mulier vero si virilia opera facit, recte *virago* dicitur, ut Amazon.

23. Quæ vero nunc femina, antiquitus *vira* vocabatur, sicut a servo *serva*, sicut a famulo *famula*, ita a viro vira. Hinc et virginis nomen quidam putant.

24. *Femina* vero a partibus femorum dicta, ubi sexus species a viro distinguitur. **28** Alii [e] Græca etymologia *feminam* ab ignea vi dictam putant, quia vehementer concupiscit. Libidinosiores enim viris feminæ sunt, tam in mulieribus quam in animalibus. Unde nimius amor apud antiquos *femineus* vocabatur.

25. *Senior* est adhuc viridior. * Ovidius in VI lib. :

A *Senior,... inter juvenemque, senemque*. Ter. : *Quo jure sum usus adolescentior*.

26. *Adolescentior* non utique magis adolescens, sed minus; ut senior minus senex; ubi comparativus gradus [f] minus significat a positivo. Ergo senior non satis senex, sicut junior intra juvenem, sicut pauperior intra pauperem.

27. *Senes* autem dictos quidam putant a sensus diminutione, eo quod jam præ vetustate desipiant. [g] Nam physici dicunt homines stultos esse frigidioris sanguinis, prudentes calidi. Unde et senes in quibus jam friget, et pueri in quibus necdum calet, minus sapiunt; inde est quod convenit sibi infantum ætas et senum.

28. Senes enim per nimiam ætatem delirant, pueri
B per lasciviam et infantiam ignorant quid agant. Senex autem tantum masculini generis est, sicut anus feminini; nam anus dicitur sola mulier. *Anus* autem appellata a multis annis, quasi *annosa*. [h] Nam si commune esset nomen, cur diceret Terentius senem mulierem? Hinc et *vetula*, quia vetusta. Sicut autem a sene senectus, ita ab anu anilitas nominata est.

29 29. *Canities* autem vocata a candore, quasi *ties*. Unde est illud :

Florida juventus, lactea canities,

prout diceret, *candida*.

30. [i] Senectus autem multa secum et bona affert et mala. Bona, quia nos ab impotentissimis dominis liberat, voluptatibus imponit modum, libidinis frangit impetus, auget sapientiam, dat maturiora consi-
C lia. Mala autem, quia senium miserrimum est, debilitate et odio. Subeunt enim morbi, tristisque senectus. [j] Nam duo sunt, quibus minuuntur corporis vires : senectus et morbus.

31. *Mors* dicta, quod sit amara, vel a Marte, qui est effector mortium.

32. Tria sunt autem genera mortis : acerba, immatura, naturalis. **30** Acerba infantium, immatura juvenum, matura, id est, naturalis senum.

33. *Mortuus* autem ex qua parte orationis declinetur incertum est. Nam, sicut ait Cæsar, ab eo quod est *morior* in participio præteriti temporis in *tus* exire debuit, per unum, scilicet, *u*, non per duo. Nam ubi geminata est littera, nomen est, non participium, ut *fatuus, arduus*. Convenienter itaque factum ut

D

[a] *Et dictæ puerperæ*. Hieronym., in Jerem. IV : *Puerpera interpretatur, quæ primos parit fetus*. At Donatus in And. : *Omnis quæ peperit, puerpera; quæ primum*, πρωτότοκος. Paulus, cap. 163, de verb. Sign. : *Puerperas appellant recentes ex partu*.

[b] *Vir*. Ex Lact., cap. 12.

[c] *Virgo a viridiore æt*. E Serv. eclog. 3, ad vers. *Bis venit ad mulctram*.

[d] *Virago*. Ex eod., Æn. XII, ad vers. *Juturna virago*.

[e] *Alii Græca etymologia*. An quasi ἐφιεμένη ?

[f] *Minus significat a positivo*. Verba sunt Donati in Prolog. Hecyr.

[g] *Nam physici dicunt*. E Serv., Georg. II, ad vers. *Frigidus obstiterit circum præc. s.*

[h] *Nam si commune esset nomen, cur Terentius diceret senem mulierem?* Assentior Chaconi, qui hæc putabat aliena, ejusque cui Isidori sententia displiceret, itaque objiceret : *Nisi commune esset nomen*, etc. Sed frustra laborat Donatus (quem Isidorus sequitur) ut *senem* neget nomen esse commune. Papinius, sive Pomponius, apud Varronem, lib. VI :

> Ridiculum est, cum te cascam tua dicit amica,
> Fili Potoni, sesquisenex puerum.
> Dic tu illam pusam, sic fiet Mutua muli :
> Nam vere pusus tu, tua amica senex.

Et Tibullus :

> Hanc animo gaudente vident juvenesque, senesque.
> Commemorant merito tot mala ferre senem.

[i] *Senectus autem*. Ex Hieron., præf. ad lib. II in Amos.

[j] *Nam duo sunt*. E Serv., Georg. II, ad vers. *Subeunt morbi tristisque senectus*.

quemadmodum id quod significat non potest agendo, **A** ita et ipsum nomen non possit loquendo declinari. Omnis autem mortuus, aut funus est, aut cadaver.

34. [a] *Funus* est, si sepeliatur. Et dictum *funus* a *funibus* accensis, quos ante feretrum papyris cera circumdatis ferebant.

35. [b] *Cadaver* autem est, si insepultum jacet. Nam *cadaver* nominatum a *cadendo*, quia jam stare non potest. [c] Quod dum portatur, *exsequias* dicimus; crematum, *reliquias*; conditum jam, *sepultum*. CORPUS autem consuetudine dicitur, ut illud : *Tum corpora luce carentum*.

36. *Defunctus* vocatus, quia complevit vitæ officium. Nam dicimus *defunctus officio*, qui officia debita compleverunt, unde et honoribus functos. Hinc ergo *defunctus*, quod ab officio sit vitæ depositus, **B** sive quod sit diem functus.

37. [d] *Sepultus* autem dictus, eo quod jam *sine pulsu*, et palpitatione est, id est, sine motu. Sepelire autem est condere corpus. Nam humare obruere dicimus, hoc est humum injicere.

31 CAPUT III.

De portentis.

1. *Portenta* [e] esse ait Varro, quæ contra naturam nata videntur; sed non sunt contra naturam, quia divina voluntate fiunt, cum voluntas Creatoris cujusque conditæ rei natura sit. Unde et ipsi gentiles Deum modo Naturam, modo Deum appellant.

2. Portentum ergo fit non contra naturam, sed contra quam est nota natura. *Portenta* autem, et **C** *ostenta, monstra,* atque *prodigia,* ideo nuncupantur, quod portendere, atque ostendere, monstrare, atque prædicere aliqua futura videntur.

3. [f] Nam *portenta* dicta perhibentur a *portendendo*, id est, præostendendo. *Ostenta* autem quod *ostendere* quidquam futurum videantur. *Prodigia* quod *porro dicant*, id est, futura prædicant. *Monstra* vero a *monitu* dicta, quod aliquid significandum demonstrent, sive quod statim monstrent quid appareat, et hoc proprietatis est; abusione tamen scriptorum plerumque corrumpitur.

4. Quædam autem portentorum creationes in significationibus futuris constitutæ videntur. Vult enim Deus interdum ventura significare per aliqua nascentium noxia, sicut et per somnos, et per oracula, **D** quibus præmoneat et significet quibusdam vel gentibus, vel hominibus futuram cladem, quod plurimis etiam experimentis probatum est.

5. [g] Xerxi quippe lepus ex equa creata dissolvi regnum portendit. Alexandro ex muliere monstrum creatum est, quod superiores corporis partes hominis, sed mortuas habuerit, inferiores diversarum bestiarum, sed viventes, significasse repentinam regis interfectionem : supervixerant enim deteriora melioribus. Sed hæc monstra, **32** quæ in significationibus dantur, non diu vivunt, sed continuo, ut nata fuerint, occidunt.

6. Inter portentum et portentosum differt. Nam portenta sunt quæ transfigurantur, sicut fertur in Umbria mulierem peperisse serpentem. Unde Lucanus : *Matremque suus conterruit infans*. Portentosa vero levem sumunt mutationem.

7. Exempli causa, cum ex digitis nati. Portenta igitur, vel portentosa, existunt, alia magnitudine totius corporis ultra communem hominum modum, [h] quantus fuit Tityon in novem jugeribus jacens, [i] Homero testante; alia, parvitate totius corporis, ut nani, vel quos Græci pygmæos vocant, eo quod sint statura cubitales; alii magnitudine partium, veluti capite informi, aut superfluis membrorum partibus, ut bicipites, et trimani, [j] vel cynodontes, quibus gemini procedunt dentes.

8. Alii a defectu partium, in quibus altera pars plurimum deficit ab altera, ut manus a manu, vel pes a pede. Alii a discissione, ut sine manu aut capite generata, quos Græci *steresios* vocant. [k] Alia privimeria, quando solum caput, aut crus nascitur. Alia quæ in parte transfigurantur, sicut qui leonis habent vultum vel canis, vel taurinum caput, aut corpus, ut *ex Pasiphae* memorant genitum Minotaurum, quod Græci ἑτερομορφίαν vocant.

9. Alia, quæ ex omni parte transfigurantur in alienæ creationis portentum, ut ex muliere vitulum dicit historia generatum. Alia, quæ sine transfiguratione mutationem habent locorum, ut oculos in pectore, vel in fronte, aures supra tempora, vel sicut Aristoteles tradidit, quemdam in sinistra parte jecur, in dextera splenem habuisse.

10. Alia secundum connaturationem, ut in alia manu digiti plures connaturati et cohærentes reperiuntur, in alia minus, sive in pedibus. Alia secundum immaturam et intemperatam creationem, sicut ii qui dentati nascuntur, sive barbati, vel cani. Alia complexu **33** plurimarum differentiarum, sicut illud quod prædiximus in Alexandro multiforme portentum.

11. Alia commistione generis : ut ἀνδρόγυνοι, qui et ἑρμαφροδῖται vocantur. [l] *Hermaphroditæ* autem

[a] *Funus*. Ex eod., Æn. I, ad vers. *Noctem flammis funalia*. Vide ead. lib. XX, cap. 10.

[b] *Cadaver*. Ex eod., Æn. VI, ad vers. *Belloque caduci*.

[c] *Quod dum portatur*. Ex eod., Æn. II, ad vers. *Patrios fœdasti s. v.*

[d] *Sepultus*. Ex eod., Æn. III, ad vers. *Parce sepulto*.

CAP. III.—[e] *Portenta*. Ex Aug., XXI de Civ., cap. 8.

[f] *Nam portenta*. Cic., II de Divin. : *Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt; ostenta, monstra, prodigia dicuntur*.

[g] *Xerxi quippe lepus*. LEPUS scripsimus ex Herodoto in Polyhymnia, et Valer. Max., de Prodig., cum *vulpes* inversis litteris in omnibus Cod. legeretur.

[h] *Quantus fuit Tityon. Cui tota novem per jugera corpus Porrigitur*. Æn. VI.

[i] *Homero testante*. Ὀδυσσ.

[j] *Vel cynodontes*. E. Solon., IV.

[k] *Alia privimeria*. Ita Rabanus, neque compositio Latinæ vocis suspecta esse debet, quando neque *epitogium* respuit Quintilianus. Hos μονομέρους vocat Agell., lib. IX, cap. 4.

[l] *Hermaphroditæ*. Mirum *Hermaphroditæ*, non *Hermaphroditi* in omnibus libris legi, cum dicat Aug., XVI de Civit., cap. 8, Consuetudinem loquendi prævaluisse, ut a meliore, hoc est, a masculino sexu ap-

nuncupati, eo quod eis uterque sexus appareat. 'Ἑρμῆς quippe apud Græcos Mercurius est; ἀφροδίτη Venus nuncupatur : [a] hi dextram mamillam virilem, sinistram muliebrem habentes vicissim coeundo, et gignunt, et pariunt.

12. Sicut autem in singulis gentibus quædam monstra sunt hominum, ita in universo genere humano quædam monstra sunt gentium, ut Gigantes, Cynocephali, Cyclopes, etc.

13. [b] *Gigantes* dicti juxta Græci sermonis etymologiam, qui eos γηγενεῖς existimant, id est, *terrigenas*, eo quod eos fabulose parens terra immensa mole et similes sibi genuerit; γῆ enim *terra* appellatur; γένος *genus*, licet et *terræ filios* vulgus vocet, quorum genus incertum est.

14. [c] Falso autem opinantur quidam imperiti de Scripturis sanctis, prævaricatores angelos cum filiabus hominum ante diluvium concubuisse, et exinde natos Gigantes, id est, nimium grandes et fortes viros, de quibus terra completa est.

15. [d] *Cynocephali* appellantur eo quod canina capita habeant, quosque ipse latratus magis bestias quam homines confitetur : hi in India nascuntur.

16. *Cyclopes* quoque eadem India gignit, et dicti *Cyclopes*, eo quod unum oculum in fronte media habere perhibentur. [e] Hi et ἀγριοφαγῖται dicuntur, propter quod solas ferarum carnes edunt.

34 17. [f] *Blemmyas* in Libya credunt truncos sine capite nasci, et os et oculos habere in pectore. [g] Alios sine cervicibus gigni, oculos habentes in humeris.

18. [h] In ultimo autem Orientis monstrosæ gentium facies scribuntur. Aliæ sine naribus, æquali totius oris planitie, informes habentes vultus. Aliæ labro subteriori adeo prominenti, ut solis ardoribus totam ex eo faciem contegant dormientes. Aliis concreta ora esse, modico tantum foramine calamis avenarum pastus haurientes. Nonnulli sine linguis esse dicuntur, in vicem sermonis utentes nutu, sive motu.

19. *Panotios* apud Scythiam esse ferunt, tam diffusa

A aurium magnitudine, ut omne corpus ex eis contegant; πᾶν enim Græco sermone *omne*, ὦτα *aures* dicuntur.

20. [i] *Artabatitæ* in Æthiopia, proni, ut pecora, ambulare dicuntur. Quadragesimum ævi annum nullus supergreditur.

21. [j] *Satyri*, homunciones sunt aduncis naribus, cornua in frontibus (habent), et caprarum pedibus similes, qualem in solitudine Antonius sanctus vidit. Qui etiam interrogatus, Dei servo respondisse fertur, dicens : *Mortalis ego sum unus ex accolis eremi, quos vario delusa errore gentilitas Faunos Satyrosque colit.*

22. [k] Dicuntur quidam et silvestres homines, quos nonnulli [l] *Faunos ficarios* vocant.

23. *Sciopodum* gens fertur esse in Æthiopia, sin-

B gulis cruribus, et celeritate mirabili; [m] quos inde σκιόποδας Græci vocant, eo quod per æstum in terra resupini jacentes, pedum suorum magnitudine adumbrentur.

35 24. [n] *Antipodes*, in Libya plantas versas habent post crura, et octenos digitos in plantis.

25. *Hippopodes* in Scythta sunt, humanam formam et equinos pedes habentes.

26. In India ferunt esse gentem, [o] quæ Μακρόβιοι nuncupantur, octo pedum staturam habentes. Est et gens ibi statura cubitalis, [p] quos Græci a cubito *Pygmæos* vocant, de qua supra diximus. Hi montana Indiæ tenent, quibus est vicinus Oceanus,

27. Perhibent et in eadem India esse gentem feminarum, quæ quinquennes concipiunt, et octavum

C vitæ annum non excedunt.

28. Dicuntur autem et alia hominum fabulosa portenta, quæ non sunt, sed ficta; et in causis rerum interpretantur, ut Geryonem Hispaniæ regem [q] triplici forma proditum. Fuerunt enim tres fratres tantæ concordiæ, ut in tribus corporibus quasi una anima esset.

29. [r] *Gorgones* quoque meretrices crinitas serpentibus ferunt, quæ aspicientes convertebant in lapides, habentes unum oculum quo invicem utebantur.

---

pellarentur. *Nam nemo* (inquit) *unquam aut Androgynas, aut Hermaphroditas nuncupavit.* Equas tamen Hermaphroditas dixit Plin. XI, cap. 49.

[a] *Hi dextram mamillam.* E Plin., VIII, cap. 2.

[b] *Gigantes... qui eos terrigenas.* Sic Callimach., in lavacro Pallad. Et Gloss. : *Terrigenæ*, γηγενεῖς.

[c] *Falso autem opinantur.* Sumpta sunt hæc ex III de Civit., cap. 4. Fuit vero opinio, quæ hic exploditur, gravissimorum auctorum, Clementis Alexandrini, Justini Martyris, Cypriani, Ambrosii, Lactantii. Augustinus quæstionem proposuit, quid ipse sentiret non pronuntiavit.

[d] *Cynocephali.* Augustini verba sunt, XVI de Civit., cap. 8. Vid. Ælian. et Plin.

[e] *Hi et agriophagitæ.* Plin., VI, cap. 36. Solinus *agriophagos* vocat.

[f] *Blemmyas.* Plin. V, cap. 8. Solin., cap. 34.

[g] *Alios sine cervicibus.* Ex Plin., VII, cap. 2. Vid. Aug., XVI de Civit., cap. 8., et Agell., lib. IX, cap. 4.

[h] *In ultim. autem Orient.* Ex Solin., cap. 32.

[i] *Artabatitæ.* Ita in Plinii emendatioribus libris; apud Solinum, *Arthabathitæ.*

[j] *Satyri.* Ex Hieronym. In Vita Pauli Eremitæ.

[k] *Dicuntur, et quidam silvestres.* Vid. lib. VIII, cap. ultim.

[l] *Faunos ficarios. Fatuos ficarios* Cod. card. Sirleti, et complur. Goth. Et Jerem. L, Hieronymus, *cum fatuis ficariis.*

[m] *Quos inde Sciopodas* Plin., lib. VII, cap. 2. Aug., XVI de Civit., cap. 8. Agell., IX, cap. 4.

D [n] *Antipodes in lib. — Androphagi in Scythia* legebat Chacon, ex Plin. VII, cap. 2.

[o] *Quæ macrobii nuncupantur octo ped.* Optime restituit hunc locum Chacon, cum XII legatur in omnibus libris, deprehendit librariorum fuisse erratum, qui XII pro IIX scripsissent. Nam horum corpora cubitorum quinorum, et binorum palmorum facit Plinius, ex Onesicrito. Porro quinos cubitos, qui singuli sesquipedibus constent, et binos palmos, qui semipedem conficiant, octo esse pedes, non duodecim.

[p] *Quos pygmæos.* Ex XVI de Civit., cap. 8.

[q] *Triplici forma proditum.* Al., *præditum.* Sed *proditum* retinuimus ex Justino, lib. XLIV : *Porro Gerionem ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur fuisse.*

[r] *Gorgones quoque.* E Serv., Æn. VI.

Fuerunt autem tres sorores unius pulchritudinis, quasi unius oculi, quæ ita spectatores suos stupescere faciebant, ut vertere eos putarentur in lapides.

30. [a] *Sirenas* tres fingunt fuisse ex parte virgines, ex parte volucres, habentes alas, et ungulas; quarum una voce, altera tibiis, tertia lyra canebat. Quæ illectos navigantes suo cantu in naufragia trahebant.

31. [Secundum veritatem autem meretrices fuerunt, quæ transeuntes quoniam ad egestatem deducebant, iis fictæ sunt inferre naufragia. **36** Alas autem habuisse, et ungulas, quia amor et volat et vulnerat. Quæ inde in fluctibus commorasse dicuntur, quia fluctus Venerem creaverunt.

32. [b] *Scyllam* quoque ferunt feminam capitibus succinctam caninis, cum latratibus magnis, propter fretum Siculi maris, in quo navigantes verticibus in se concurrentium undarum exterriti, latrare existimant undas, quas sorbentis æstus vorago collidit.

33. Fingunt et monstra quædam irrationalium animantium, ut *Cerberum* inferorum canem tria capita habentem, significantes per eum tres ætates per quas mors hominem devorat, id est, infantiam, juventutem, et senectutem. [c] Quem quidam ideo dictum *Cerberum* putant, quasi sit κρεοβόρος, id est, *carnem vorans*.

34. Dicunt et *Hydram* serpentem, cum novem capitibus, [d] quæ Latine *Excetra* dicitur, quod uno cæso, tria capita excrescebant. Sed constat Hydram locum fuisse evomentem aquas, vastantem vicinam civitatem, in quo uno clauso meatu, multi erumpebant. Quod Hercules videns, loca ipsa exussit, et sic aquæ clausit meatus.

35. Nam *hydra* ab aqua dicta est. [e] Hujus mentionem facit Ambrosius in similitudinem hæresium, dicens : *Hæresis enim, velut quædam hydra fabularum, vulneribus suis crevit; et dum sæpe reciditur, pullulat, igni debita, incendioque peritura.*

36. [f] Fingunt et *Chimæram* triformem bestiam : ore leonem, postremis partibus draconem, media capream. Quam quidam physiologi non animal, sed cap. 4. Lyciæ montem esse aiunt, quibusdam locis leones et capreas nutrientem, quibusdam ardentem, quibusdam plenum serpentibus. Hunc Bellerophontes habitabilem fecit, unde Chimæram dicitur occidisse.

37. *Centauris* autem, id est, hominibus equo mistis, species vocabulum dedit, quos quidam fuisse equites Thessalorum dicunt; **37** sed quod discurrentes in bello, velut unum corpus equorum et hominum viderentur, inde Centauros fictos asseruerunt.

38. Porro *Minotaurum* nomen sumpsisse ex tauro et homine, qualem bestiam dicunt fabulose in Labyrintho inclusam fuisse. De qua Ovidius :

> Semibovemque virum, semivirumque bovem.

39. [g] *Onocentaurus* autem vocatur, eo quod media hominis species, media asini esse dicatur, sicut et *Hippocentauri*, quod equorum hominumque in eis natura conjuncta fuisse putatur.

CAPUT IV.

De transformatis.

1. Scribuntur autem et quædam monstrosæ hominum transformationes et commutationes in bestias, sicut de illa maga famosissima Circe, [quæ socios quoque Ulyssis mutasse fertur in bestias, et de Arcadibus, qui, sorte ducti, transnatabant quoddam stagnum, atque ibi convertebantur in lupos.

2. Nam et Diomedis socios in volucres fuisse conversos, non fabuloso mendacio, sed historica affirmatione confirmant. Sed et quidam asserunt strigas ex hominibus fieri. Ad multa enim latrocinia figuræ sceleratorum mutantur, [h] et sive magicis cantibus, sive herbarum beneficio, totis corporibus in feras transeunt.

3. Siquidem et per naturam pleraque mutationem recipiunt, et corrupta in diversas species transformantur, sicut de vitulorum carnibus putridis apes, sicut de equis scarabei, de mulis locustæ, de cancris scorpiones. Ovidius :

> Concava littorei si demas brachia cancri,
> Scorpius exibit, caudaque minabitur unca.

[a] *Sirenes*. Ex eod., Æn. v.

[b] *Scyllam quoque*. Locus adumbratus ex Justini lib. IV.

[c] *Quem quidam ideo dictum Cerber*. E Serv., Æn. VI, ad vers. *Custodem in v. p.*

[d] *Quæ Latine excetra*. Ex eod. Æn. VI, ad v., *Bellua Lernæ*.

[e] *Hujus mentionem facit Ambrosius*, I de Fid., c. 4.

[f] *Fingunt, et Chim*. eod. Servii loco.

[g] *Onocentaur*. Hier., Is. XIV : *Porro Centauri* [Legend. *onocentauri*] *nomen ex asinis centaurisque compositum*. At Isidorus *hominis* pro *Centauri* videtur scripsisse.

CAP. IV. — [h] *Et sive magicis artibus*. Omnia fere ex Aug., XVIII de Civitate, cap. 16 et sequentibus.

LIBER DUODECIMUS.

DE ANIMALIBUS.

38 CAPUT PRIMUM.

De pecoribus et jumentis.

1. Omnibus [a] animantibus Adam primum vocabula indidit, appellans unicuique nomen ex præsenti institutione, juxta conditionem naturæ cui serviret.

2. Gentes autem unicuique animalium ex propria lingua dederunt vocabula. Non autem secundum Latinam linguam, atque Græcam, aut quarumlibet gentium barbararum nomina illa imposuit Adam, [b] sed illa lingua quæ ante diluvium omnium una fuit, quæ Hebræa nuncupatur.

CAP. I. — [a] *Omnibus animantibus Adam*. Ex Tertull., lib. de Virg. veland.

[b] *Sed illa lingua quæ ante diluv*. Sup., lib. IX, cap. 1.

3. Latine autem *animalia*, sive *animantia* dicta, quod animentur vita, et moveantur spiritu.

4. [a] *Quadrupedia* vocata, quia quatuor pedibus gradiuntur, quæ dum sint similia pecoribus, tamen sub cura humana non sunt, ut cervi, damæ, onagri, etc. Sed neque bestiæ sunt, ut leones; neque jumenta, ut usus hominum juvare possint.

5. [b] *Pecus* dicimus omne, quod humana lingua et effigie caret.[c] Proprie autem *pecorum* nomen iis animalibus accommodari solet quæ sunt, aut ad vescendum apta, ut oves et aves, aut in usu hominum commoda, ut equi et boves.

6. Differt autem inter pecora et pecudes; nam veteres communiter in significatione omnium animalium *pecora* dixerunt; *pecudes* autem tantum illa animalia, quæ eduntur, quasi *pecuedes*. Generaliter autem **39** omne animal *pecus* a *pascendo* vocatur.

7. *Jumenta* nomina inde traxerunt, quod nostrum laborem, vel onus suo adjutorio subvectando, vel arando, juvent. [d] Nam bos carpenta trahit, et durissimas terræ glebas vomere vertit. Equus et asinus portant onera, et hominum in gradiendo laborem temperant. Unde et *jumenta* appellantur ab eo quod *juvent* homines, sunt enim magnarum virium animalia.

8. Eadem quoque *armenta*, vel [e] quod sint *apta armis*, id est, bello, vel quod his in armis utimur. [f] Alii *armenta* tantum boves intelligunt, ab *arando*, quasi *aramenta*, vel quod sint cornibus *armata*. Discretio est autem inter armenta et greges; nam armenta equorum et boum sunt, *greges* vero caprarum et ovium.

9. [g] *Ovis*, molle pecus lanis, corpore inerme, animo placidum, ab *oblatione* dictum, eo quod apud veteres in initio non tauri, sed oves in sacrificio mactarentur. [h] Ex iis quasdam *bidentes* vocant, eo quod inter octo dentes duos altiores habent, quas maxime gentiles in sacrificium offerebant.

10. [i] *Vervex*, vel a *viribus* dictus, quod cæteris

A ovibus sit fortior, vel quod sit *vir*, id est, masculus, vel quod *vermem* in capite habeant; quorum excitati pruritu, invicem se concutiunt, et pugnantes cum magno impetu feriunt.

11. [j] *Aries*, vel ἀπὸ τοῦ ἄρεος, id est, a *Marte* vocatus, unde apud nos in gregibus masculi *mares* dicuntur, sive quod hoc pecus a gentilibus primum aris est immolatum. *Aries* quod *aris* imponeretur. Unde est illud : *Aries mactatur ad aram.*

40 12. [k] *Agnum*, quanquam et Græci vocent ἀπὸ τοῦ ἄγνου, quasi *pium*, Latini tamen ideo hoc nomen habere putant, eo quod præ cæteris animantibus matrem *agnoscat;* adeo [l] ut etiamsi in magno grege erraverit, statim balatu recognoscat vocem parentis.

13. [m] *Hædi* ab *edendo* vocati, parvi enim pinguis-
B simi sunt, et saporis jucundi; unde et *edere*, inde et *edulium* vocatur.

14. *Hircus*, lascivum animal, et petulcum, et fervens semper ad coitum, cujus oculi ob libidinem in transversum aspiciunt, unde et nomen traxit. [n] Nam *hirqui* sunt oculorum anguli secundum Suetonium, cujus natura adeo calidissima est, ut adamantem lapidem, quem nec ignis, nec ferri domare valet materia, solus hujus cruor dissolvat. [o] Majores hirci *Ciniphii* dicuntur a fluvio *Ciniphe* in Libya, ubi grandes nascuntur.

15. *Capros*, et *capras* a *carpendis* virgultis quidam dixerunt. **41** Alii, quod captent aspera. Nonnulli a *crepitu* crurum, [p] unde eas *crepas* vocitatas, quæ sunt capræ agrestes, [q] quas Græci, pro eo quod acutissime
C videant, ἀπὸ τοῦ ὀξὺ δέρκεσθαι *dorcadas* appellaverunt.

16. Morantur enim in excelsis montibus, et quamvis de longinquo, vident tamen omnes qui veniunt. Eædem autem et *capreæ;* eædem *Ibices*, quasi *avices*, eo quod ad instar avium ardua et excelsa teneant, et in sublimi inhabitent, ita ut de sublimitate vix humanis obtutibus pateant.

[a] *Quadrupedia vocata*. Ex Aug., III de Gen. ad lit. cap. 11.

[b] *Pecus*. E Serv., ad vers. *Ignavum fucos pecus*. Æn. I.

[c] *Proprie autem pecorum*, etc. Ex. August., III de Gen. ad lit.

[d] *Nam bos carpenta*. Ex Hieronym., in Is. I.

[e] *Quod sint apta armis*. E Serv., ad vers. *Bellum hæc arm. min.* Æn. III. Itemque Georg. III.... *Seu quis Olympiacæ.*

[f] *Alii armenta tantum*. E Serv., loco proxime cit.

[g] *Ovis ab oblatione*. Cur non ab ὄϊς? Sæpe gaudet ad rerum vel naturas, vel usus, magis quam ad voces respicere, quod non semel monuimus.

[h] *Ex iis quasdam bidentes*. Vid. Serv. ad vers. *Mactant lectas de more bidentes*. Æn. IV. Et Agel., lib. XVI, et Fest., in *bidental*.

[i] *Vervex, vel a viribus*. A *natura versa*. Varro.

[j] *Aries, vel* ἀπὸ τοῦ ἄρεος, *id est, a Marte*. Varro : *Aries, quod eum dicebant* ares *veteres*, *nostri* arviga.

[k] *Agn*, ἀπὸ τοῦ ἄγνου, *quasi pium*.— *Purum* fortasse, ex Festo. Glossar. : *Agnus* ἀρνειόν, *sive* ἀρνειός, et : Ἁγνὸς, καθαρὸς, *et castus*. Varro tamen, quod pecori ovili agnatus sit, Latina origine *agnum* dictum vult.

[l] *Ut si in magno grege erraver*. Ex Ambros., Hexam. VI, cap. 4.

[m] *Hædi ab edendo*.— *Fædum* pro *hædo* dixisse antiquos, tradit Festus; atqui digammon pro *v*, et contra Gothos consuevisse scribere ex Isidori Codicibus satis constat. Nam et paulo post *Cynyvi* pro *Cynyphii*, et *Tragelavi* pro *Tragelaphi* scribitur in omnibus nostris. Erit ergo *hædus*, vel *fædus*, quasi *vedus* vel *vescus* (licet enim nobis his de rebus cum gravissimis auctoribus interdum argutari), idque secutum fuisse Isidorum, ratio quam subjicit satis videtur ostendere; ea est : *parvi enim pinguissimi sunt, et saporis jucundi*. Vo-
D ces quoque illas, *unde et edere*, quas alii expungendas censuerant, nos (cum in omnibus libris legantur) libenter retinemus, scribimusque, *unde et ederæ;* Festus namque *hederam*, vel quod *hæreat*, vel quod *edat*, vel quod *edita* petat, dictam existimat.

[n] *Nam hirqui sunt oculorum anguli*. E Serv., ad Eclog. 3. *Hirquos* autem, an *hircos* pro eodem scribas, nihil refert, ut recte monet Pierius Valerianus.

[o] *Majores... a fluvio Cyniphe in Libya*. Unde Theocrit., id. I. 3 : Τὸν λιβυκὸν κνάκωνα φιλάσσεο μή τυ κορύψῃ.

[p] *Unde eas crepas*. Festus : *Capræ dictæ, vel quod omne virgultum carpant, sive a crepitu crurum, unde et crepas eas prisci dixerunt.*

[q] *Quas Græci pro eo, quod acutissime videant*. Origen., homil. 2 in Cant., interprete Hieronymo. *Caprea* (inquit), *id est, dorcas, acutissime videt.*

17. [a] Unde et meridiana pars *Ibices* aves vocat, quæ Nili fluentis inhabitant. Hæc itaque animalia, ut diximus, in petris altissimis commorantur, et si quando ferarum vel hominum adversitatem persenserint, de altissimis saxorum cacuminibus sese præcipitantes in suis se cornibus illæsa suscipiunt.

A

18. [b] *Cervi* dicti ἀπὸ τῶν κεράτων, id est, *a cornibus*. Κέρατα enim Græce *cornua* dicuntur. [c] Hi serpentium inimici, cum se gravatos in infirmitate persenserint, spiritu narium eos extrahunt de cavernis, et, superacta pernicie veneni, eorum pabulo reparantur. [d] Dictamnum herbam ipsi prodiderunt. Nam ea pasti excutiunt acceptas sagittas.

19. Mirantur autem sibilum fistularum. Erectis auribus acute audiunt, submissis nihil. [e] Si quando immensa flumina, vel maria transnatant, capita clunibus præcedentium superponunt, sibique invicem succedentes nullum laborem ponderis sentiunt.

B

20. [f] *Tragelaphi* a Græcis nominati; quid dum eadem specie sint, ut cervi, villosos tamen habent armos, ut hirci, et menta promissis hirta barbis, qui non alibi sunt quam circa Phasidem.

21. [g] *Innuli* filii sunt cervorum, ab *innuere* dicti, quia ad nutum matris absconduntur.

42. 22. *Damula* vocata, quod de manu effugiat : timidum animal et imbelle; de quo Martialis :

Dente timetur aper, defendunt cornua cervum.
Imbelles damæ, quid nisi præda sumus?

23. [h] *Lepus*, quasi *levipes*, quia velociter currit. [i] Unde et Græce pro cursu λαγὼς dicitur; velox est enim animal, et satis timidum.

24. *Cuniculi*, genus agrestium animalium, dicti, quasi *caniculi*, eo quod canum indagine capiantur, vel excludantur a speluncis.

25. [k] *Sus* dicta, quod pascua *subigat*, id est terra subacta, escas inquirat.

43 *Verres*, quod grandes habeat *vires*.

[l] *Porcus*, quasi *spurcus*. Ingurgitat enim se cœno, luto immergit, limo illinit. Horatius : *Et amica luto sus;* hinc etiam *spurcitia*, vel *spurcus*, nuncupatur.

26. Porcorum pilos *sectas* vocamus, et *setas* a *sue* dictas, a quibus et *sutores* vocantur, quod ex setis suant, id est, consuant pelles.

27. [m] *Aper*, a *feritate* vocatus, ablata *f* littera, et subrogata *p*. Unde, et apud Græcos σύαγρος, id est, *ferus* dicitur. Omne enim quod ferum est et immite, abusive agreste vocamus.

28. [n] *Juvencus* dictus, eo quod *juvare* incipiat hominum usus in excolenda terra, [o] vel quia apud gentiles *Jovi* semper ubique juvencus immolabatur, nunquam taurus. Nam in victimis etiam ætas considerabatur.

29. *Taurus*, Græcum nomen est, sicut et bos. [p] Indicis tauris color fulvus est, volucris pernicitas, pilis in contrarium versis, caput circumflectunt flexibilitate, qua volunt, tergi duritia omne telum respuunt immiti feritate.

30. *Bovem* Græci βοῦν dicunt. [q] Hunc Latini *trionem* vocant, eo quod *terram terat*, quasi *terionem* Nævius : *Trionum hic moderator rusticus*. Cujus latitudo pellium a mento ad crura, *palearia* dicuntur, a pelle ipsa, quasi *pellearia*, quod est generositatis in bove signum. [r] Boum in sociis eximia pietas. Nam

C

alter alterum inquirit cum quo ducere collo aratra consuevit, et frequenti mugitu pium testatur affectum, si forte defecerit.

44 31. [s] *Vacca* dicta, quasi *boacca*. Est enim ex

[a] *Unde et meridiana pars*. Ex Gregor., xxx Moral., cap. 9, al, 16.

[b] *Cervi dicti*. E Serv., ad vers, *Tres littore cervos* Æn. I.

[c] *Hi serpentum inimici*. Ex Orig., homil. 2 in Cant. et Serv., ad eclog. 8, et Plin., lib. VIII, cap. 32.

[d] *Dictamnum*. Sive *dictamum* (utraque enim scriptura suos auctores habet), e Solin., cap. 22.

[e] *Si quando immensa flumina*. E Gregor., XXX Moral. 10, al. 9.

[f] *Tragelaphi*. Solin., c. 22, et Plin., l. VIII, c. 33.

[g] *Innuli*. Ita scriptum in Gothicis, et in Codicibus Horatianis, lib. I, od. 23 : *Vitas inuleo me similis Chloe*. Quos secuti sunt Canterus, Lambin., et Hartung. Ergo aliter fortasse scribendus Innulus νεβρὸς, quam Hinnulus ὁ ἐξ ἵππου, καὶ ὄνου.

D

[h] *Lepus quasi levip*. Varr. III de Re rust., cap. 12 : *Lucius Ælius putabat dictum leporem a celeritudine, quod* LEVIPES *esset; ego arbitror a Græco vocabulo antiquo, quod eum Æoles Bœthii* λέποριν *appellabant*. Vid. Agell., et Quintil., lib. I, cap. 6.

[i] *Unde et Græci pro cursu* λαγώς. Ut si ἀπὸ τοῦ λα ἄγειν; etenim λα intensionis particula. Alii ἀπὸ τοῦ λᾶν, id est, *cernendo*, quod patentibus oculis dormiat.

Cuniculi... quasi caniculi. Græcis id magis in promptu fuit ἀπὸ τῶν κυνῶν τοὺς κυνίκλους ducere; ita enim Polyb., lib. XII, et Ælian., de Hist. Animal. lib. XIII, cap. 15, eos appellant, nisi quod uterque, Hispanam vocem esse dicit. At Varro, lib. III de Re rust., cap. 12 : *Tertii* (inquit) *generis est, quod in Hispania nascitur, simile nostro lepori, sed humile, quem cuniculum appellant. Cuniculi dicti ab eo quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris*. Varronem sequitur Plin., lib. VIII, cap. 55. Videre licet in Adriani numismate Hispaniam ramum ilicis manu tenentem, ad cujus pedes cuniculus.

[k] *Sus... quod pascua subig*. Non ineleganter, si rem spectes, sed Græca est vox, ὗς.

[l] *Porcus, q. spurcus*. Nisi Græcum esse mavis cum Varrone.

[m] *Aper a feritate*. Varro : *Apri a locis asperis, nisi a Græcis, quod his* κάπρος.

[n] *Juvencus*. Ex Varr., lib. IV.

[o] *Vel qua apud gentiles*. E Serv., ad vers. *Cælicolum regi mactabam*. Æn. III; et Æn. IX, ad vers. *Statuam ante aras*. Vid. Macrob., de Virgilii versu : *Taurum Neptuno*.

[p] *Indicis tauris*. Plin., VIII, cap. 21, et Solin.

[q] *Hunc Latini trionem*. Varro, lib. VI, et Agell., lib. II, cap. 21.

[r] *Boum in sociis eximia pietas*. Ambrosii verba sunt in Orat. de morte Syri fratris : *Bos bovem requirit, seque non totum putat, et frequenti mugitu pium testatur affectum, si forte defecerit cum quo ducere collo aratra consueverat*. Basil., in Orat. in martyr. Julit. : Καὶ ποτε εἶδον ἐγὼ βοῦν ἐπὶ φάτνης δακρύοντα τοῦ συννόμου, καὶ ὁμοζύγου τελευτήσαντος. Virg. :

..... it tristis arator
Mœrentem abjungens fraterna morte juvencum.

[s] *Vacca... ex qualitate mobil. nom*. Donatus, in Arte secund. : *Sunt* (inquit) *genera nominum fixa, sunt mobilia : fixa sunt quæ in alterum genus flecti*

qualitate mobilium nominum, sicut leo leæna, draco dracæna.

32. [a] *Vitulus,* et *vitula*, a *viriditate* vocata sunt, id est, ætate viridi, sicut *virgo*. Vitula ergo parva est nondum enixa. Nam enixa, juvenca est, aut vacca.

33. [b] *Bubali* vocati per derivationem, quod sint similes boum; adeo indomiti, ut præ feritate jugum cervicibus non recipiant. Hos Africa procreat.

34. *Uri*, agrestes boves sunt in Germania, habentes cornua in tantum protensa, ut regiis mensis insigni capacitate [c] ex eis gerulæ fiant, dici *uri* ἀπὸ τῶν ὀρῶν.

35. *Camelis* causa nomen dedit, sive quod quando onerantur, ut breviores, et humiles fiant, accubant, quia [d] Græci χαμαὶ *humile*, et *breve* dicunt; sive quia curvus est dorso. [e] *Camur* enim verbum Græcum *curvum* significat. Hos licet et aliæ regiones mittant, sed Arabia plurimos. Differunt autem sibi. [f] Nam Arabici bina tubera in dorso habent, reliquarum regionum singula.

36. [g] *Dromeda,* genus est camelorum, minoris quidem staturæ, **45** sed velocioris. Unde et nomen habet. Nam δρόμος Græce cursus velocitas appellatur. [h] Centum enim et amplius millia uno die pergere solet. Quod animal, sicut bos, et ovis, et camelus ruminat.

37. [i] *Ruminatio* autem dicta est a *ruma*, eminente gutturis parte, per quam dimissus cibus a certis animalibus revocatur.

38. *Asinus* et *asellus* a *sedendo* dictus, quasi *assedus;* sed hoc nomen, quod magis equis conveniebat, ideo hoc animal sumpsit, quia priusquam equos caperent homines, huic præsidere cœperunt. Animal quippe tardum, et nulla ratione renitens, statim ut voluit sibi homo substravit.

39. *Onager* interpretatur *asinus ferus*, ὄνον quippe Græci *asinum* vocant, ἄγριον *ferum*. Hoc Africa habet magnos et indomitos, et [j] in deserto vagantes. Singuli autem feminarum gregibus præsunt. [k] Nascentibus masculis, zelant, et testiculos eorum morsu detruncant, quod tamen caventes matres eos in secretis locis occultant.

40. *Asini Arcadici* dicti, quod ab *Arcadia* primum vecti sint magni et alti. [l] Minor autem asellus agro plus necessarius est, quia et laborem tolerat, et negligentiam propemodum non recusat.

41. *Equi* dicti, eo quod quando quadrigis jungebantur, *æquabantur*, paresque forma et similes cursu copulabantur.

42. [m] *Caballus* a *cavando* dictus, propter quod gradiens ungula impressa terram concavet, quod reliqua animalia non habent; inde et *sonipes* quod pedibus sonat.

49 43. Vivacitas equorum multa; exsultant enim in campis, odorantur bellum, excitantur sono tubæ ad prælium, [n] voce accensi ad cursum provocantur, dolent cum victi fuerint, exsultant cum vicerint. Quidam hostes in bello sentiunt, adeo ut adversarios morsu petant. [o] Aliqui etiam proprios dominos recognoscunt, obliti mansuetudinis, si mutentur; aliqui præter dominum nullum dorso recipiunt. [p] Interfectis, vel morientibus dominis multi lacrymas effundunt. Solius equi est propter hominem lacrymari, et doloris affectum sentire. Unde et in centauris, equorum et hominum natura permista est.

44. Solent etiam ex equorum mœstitia, vel alacritate eventum futurum dimicaturi colligere. Ætas longæva equis Persicis. Hunnicis, Epiroticis, ac Siculis, in annis ultra quinquaginta; brevior autem Hispanis, ac Numidis, et Gallicis, frequens opinio est.

45. [r] In generosis equis, ut aiunt veteres, quatuor spectantur: forma, pulchritudo, meritum, atque color. Forma, ut sit validum corpus, et solidum, robori conveniens altitudo, latitudo, latus longum,

non possunt, ut pater, mater, soror. *Mobilia autem, aut propria sunt, et duo genera ex se faciunt, ut:* Caius, Caia, Marcus, Marcia; *aut appellativa, et tria genera faciunt, ut* bonus, bona, bonum, etc.

[a] *Vitulus.* E Serv., Eclog. III.

[b] *Bubali adeo indomit.* Ex Hieron., ad Am. VI, et Solin., cap. 23.

[c] *Ex eis gerulæ fiant.* E Solin., 23. Vid. Cæsar., VI, de Bell. Gall.; Plin. lib. VIII, cap. 15; et Serv., ad vers. *Silvestres uri assid.* Georg. II.

[d] *Græci* χαμαὶ. Etymologicum Græcum: Κάμηλος τὸ ζῶον, ὅτι χαμαὶ καθημένη αἴρει τὸ φορτίον, ὡσεὶ χάμηλος, ἐτυμολαγεῖται δὲ παρὰ τὸ κάμπτειν τοὺς μηροὺς ἐν τῷ καθέσθαι σκάμηρος τὶς οὖσα. Sed melius Varro, lib. IV: *Camelus cum suo nomine Syriaco in Latium venit.* Est namque Syris *gemal* Hebræis *gamal*.

[e] *Camur enim.* E Serv., Georg. III, *camuris, curvis*; at Fest.: *Camera, et camuri boves a Græco* καμπὴ.

[f] *Nam Arabici.* E Solin., cap. 52. Sed Bactrianis hoc tribuit Plin., lib. VIII, cap. 18.

[g] *Dromeda.* Vel *dromedarii.* Nam dromeda... præcise credo scriptum in Gothicis, pro *dromedarii.*

[h] *Centum enim et amplius mill.* Ex Hier., in Isidor., cap. 21.

[i] *Ruminatio dicta est a ruma.* E. Serv., ad Eclog. VI. vel a *rumine*, ut legunt Editi: *Rumen est pars colli qua esca devoratur.* Varroni, Nonio et Glossar., *Ruma est mamma.*

[j] *In deserto vagantes.* Solin., et Plin., lib. VIII, cap. 3.

[k] *Nascentibus masculis zelant.* Eodem modo loquitur Orosius, in Hist. Præfat.: *Non eos quos insectantur oderunt, sed his quos amant zelant.*

[l] *Minor autem asellus agro.* Pessime in Editis quibusdam, *onagro* Sunt enim Palladii verba, lib. IV, cap. 14. Idem Columell., lib. VIII, cap. 1.

[m] *Caballus.* Respexit ad Virgilium:

At duplex agitur per lumbos spina cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.

[n] *Voce accensi ad cursum provocantur.* Verior hæc lectio, quam quæ apud Solinum est: *Nonnulli etiam accensis facibus ad cursum provocantur.*

[o] *Aliqui etiam proprios.* Solin.: *Aliqui inventi sunt qui non nisi primos dominos recognoscerent, obliti mansuetudinis, si quando mutassent consueta servitia.*

[p] *Interfectis, vel morientibus domin.* Nota sunt Homeri et Virgilii de Achillis et Pallantis equis carmina.

Solent etiam event. Plin., lib. VIII, cap. 42.

[r] *In generos. eq. quatuor.* Pallad., lib. IV, cap. 13: *In admissario quatuor spectantur: forma, color, meritum, pulchritudo.*

[a] venter substrictus, maximæ et rotundæ clunes, pectus late patens, corpus omne musculorum densitate nodosum, pes siccus, et cornu concavo solidatus.

46. Pulchritudo, ut sit exiguum caput, et siccum, pelle prope ossibus adhærente, aures breves, et argutæ oculi magni, [b] nares patulæ, erecta cervix, coma densa, et cauda, [c] ungularum soliditate fixa rotunditas.

47 47. Meritum, ut sit animo audax, pedibus alacer, trementibus membris, quod est fortitudinis indicium, quique ex summa quiete facile concitetur, vel excitata festinatione non difficile teneatur. [d] Motus autem equi in auribus intelligitur, virtus in membris trementibus.

48. [e] Color hic præcipue spectandus : badius, aureus, roseus, myrteus, cervinus, gilvus, glaucus, scutulatus, canus, candidus, albus, guttatus, niger. Sequenti autem ordine, varius ex nigro, badioque distinctus; reliquus varius color, vel cinereus deterrimus.

49. *Badium* autem antiqui *vadium* dicebant, quod inter cætera animalia fortius vadat. [f] Ipse est et *spadix*, quem *phœnicatum* vocant, et dictus *spadix* a colore palmæ, quam Siculi *spadicam* vocant.

50. [g] *Glaucus* vero est, veluti pictos oculos habens, et quodam splendore perfusos; [h] nam *glaucum* veteres dicebant *album*.

[i] *Gilvus* autem, mellinus color est subalbidus.

Guttatus, albus nigris intervenientibus punctis.

51. *Candidus* autem, et *albus* invicem sibi differunt. Nam *albus* cum quodam pallore est, *candidus* vero, niveus, et pura luce perfusus.

[j] *Canus* dictus, quia ex candido colore et nigro est.

Scutulatus vocatus propter orbes, quos habet candidos inter purpuras.

48 52. *Varius*, quod vias habeat colorum imparium. Qui autem albos tantum pedes habent, [k] *petili* appellantur; [l] qui frontem albam, *callidi*.

53. *Cervinus* est, quem vulgo [m] *gauranem* dicunt. *Æranem* idem vulgus vocat, quod in modum *ærei* sit coloris.

[n] *Myrteus* autem est pressus in purpura.

54. [o] *Dossinus* autem dictus, quod sit color ejus de asino, idem, et *cinereus*. Sunt autem hi de agresti genere orti, quos *equiferos* dicimus, et proinde ad urbanam dignitatem transire non possunt.

55. *Mauros* niger est. *Nigrum* enim Græci μαῦρον vocant.

Mannus vero, equus brevior est, [p] quem vulgo *Buricum* vocant.

[q] *Veredos* antiqui dixerunt, quod veherent rhedas, id est, ducerent, vel **49** quod vias publicas currant, per quas et rhedas ire solitum erat.

56. Equorum tria sunt genera, unum generosum, [r] præliis, et oneribus aptum; alterum vulgare, atque gregarium ad vehendum, non ad equitandum aptum; tertium ex permistione diversi generis ortum, quod etiam *bigenerum* dicitur, quia ex diversis nascitur, ut mulus.

57. [s] *Mulus* autem a Græco tractum vocabulum habet, quod jugo pistorum sebactus, tardas molendo

[a] *Venter substrictus*. Vox *venter* nulla erat in libris, sed cum constanter *substrictus*, non *substrictum* in Gothicis omnibus legeretur, non dubitavimus quin hæc esset vera scriptura, quam indicavit Chacon, ex Columell., lib. VI, cap. 29. Palladii vero locum mendosum cum eod. Chacone credimus, et ex Isidoro supplendum.

[b] *Nares patulæ*. Quæ si angustæ sint, discindi solent ne longo cursu incalescentes suffocentur, ut ait Theophil., lib. IV, de Homin. fabric.

[c] *Ungular. soliditate fixa rot*. Pallad.: *Ungularum solida et fixa rotunditas.*

[d] *Motus autem equi in auribus intellig*. Solin. cap. 30 : *Motus equi in auribus intelligitur, animos leonum frons, et cauda indicat.*

[e] *Color hic præcipue spect*. Ex Pallad., lib. IV. Varro, apud Non. : *Equi colore dispares, ita nati; hic badius, iste gilvus, ille murinus.* Vid. Agell., l. II, c. 26, et l. III, c. 9, et Alciat., l. II, Parerg., c. 1.

[f] *Ipse est spadix*. E Serv. Georg. III. Quos *Bayos* et *datilados* Hispani dicimus.

[g] *Glaucus est veluti pictos ocul*. Serv. ; *Glauci felineis oculis, id est, splendore perfusis.*

[h] *Nam veteres glaucum alb*. Nam glaucum albo cæruleum diluit. Unde et Virg. *Populus et glauca canentia fronde salicta*. Sed idem de glauco paulo aliter, lib. XIX, cap. 28. Est tamen in tribus Gothicis lacuna : *Nam glaucum.... veteres dicunt.*

[i] *Gilvus mellinus color*. E Serv.

[j] *Canus dictus, qui ex candido et nigro*. Tilesius, in lib. de Coloribus : *Nascitur equus nonnunquam canus, atque albineus, non idem qui et candidus, aut albus, sed hujus non expers*, hos nostri *tordillos* dicunt.

[k] *Petili appellantur*. Festus : *Petilam suram ungulam equi albam dici ait Scævola*. In glossario quoque, ubi *perfilis* μακροσκελής legitur, *petilis* μικροσκελής puto legendum : citat ex Plauto Nonius hunc versum, in *Petilis*, et in *Fronte* : *Nam coloratam frontem habet petilis*. Atque ipse *tenuem* et *exilem* ex sua libidine, ut solet, interpretatur.

[l] *Qui frontem albam calidi*. Gloss. : *Callidus*, λευκομέτωπος. Habent tamen plerique libri *calidi*. Sed *callidus* probabat A. August.

[m] *Gauranem dicunt*. Retinent eamdem vocem Itali, una littera mutata, nam *sauro* dicunt.

[n] *Myrteus est pressus in purpura*. Pressum quoque in coloribus equorum numerat Palladius, sed quid apud eum *pressus*, apud Serv. *professus murteum*, hoc loco *pressus in purpura* valeat, nondum satis constitui. Opinor tamen *pressi* voce significari densiorem (ut ita dixerim) colorem, ducta similitudine ab uvis, quæ quo magis pedibus vel prelo premuntur, minus liquida, et vel ex albis rutila, vel ex rubris subnigra vina reddant.

[o] *Dossinus*. An quia Varro *dossuarios* vocat asinos oneribus ferendis aptos? et Gloss. *dorsuaria*, νωτοφόρα. Hunc colorem murinum dicunt Pallad. et Columella.

[p] *Quem vulgo buricum*. Hieronym., in Eccles. X : *Dignitate prælati vias publicas mannis terunt, quos vulgo* buricos *vocant*; et ad Pammachium : *Ferventes* buricos mannos. Paulin., ad Senec. : *Macro et viliore asellis* burico *sedentem*. Et Gloss. : *Mannis*, βουρίχοις. At Porphyrio : *Manni*, ait, *equi dicuntur pusilli, quos vulgo* burdos *vocant*; et Acro : *Mannus burdo;* illi minores equos, nos hodie exiguos asellos *burricos* dicimus.

[q] *Veredos*. Verba sunt Festi, in quo ex Isidoro restituenda vox *veredos*. Procop., lib. II de Bello Persic. : Ὁ δὲ ἵπποις τοῖς δημοσίοις ὀχούμενος, οὓς δὴ βερέδους καλεῖν νενομίκασιν. Julian. Antecessor., in Epitom. Novell. Justiniani, novell. 139, quod Græce est, τῶν δημοσίων ἵππων δρόμον, *veredorum cursum* reddidit.

[r] *Præliis et onerib*. — *Honoribus* quidam libri.

[s] *Mulus*. Μύλον, *pistrinum*; et μύλη, *mola*; ergo

ducat in gyrum molas. [a] Judæi asserunt quod Ana abnepos Esau equarum greges ab asinis in deserto ipse fecerit primus ascendi, ut mulorum inde nova contra naturam animalia nascerentur. Onagros quoque admissos esse ob hoc ad asinas; et ipsum istiusmodi reperisse concubitum, ut velocissimi ex his asini nascerentur.

58. Industria quippe humana diversum animal in coitum coegit; sicque adulterina commistio ne genus aliud reperit; sicut, et Jacob contra naturam colorum similitudines procuravit. [b] Nam tales fetus oves illius concipiebant, quales umbras arietum desuper ascendentium in aquarum speculo contemplabantur.

59. Denique et hoc ipsum in equarum gregibus fieri fertur, ut generosos objiciant equos visibus concipientium, quo eorum similes concipere et creare possint. Nam et columbarum dilectores depictas ponunt pulcherrimas columbas eisdem locis quibus illæ versantur, quo, rapiente visu, similes generent.

50 60. Inde est quod quidam gravidas mulieres jubent nullos intueri turpissimos animalium vultus, ut cynocephalos, et simios, ne visibus occurrentes similes fetus pariant. [c] Hanc enim feminarum esse naturam, ut quales prospexerint, sive mente conceperint in extremo voluptatis æstu dum concipiunt, talem et sobolem procreent. Etenim anima in usu Venerio formas extrinsecus intus transmittit, eorumque satiata typis, rapit species eorum in propriam qualitatem.

61. In animantibus *bigenera* dicuntur, quæ ex diversis nascuntur, ut mulus ex equa et asino; [d] burdo ex equo et asina, [e] hybridæ ex apris et porcis, [f] tityrus ex ove et hirco, [g] musmo ex capra et ariete; est autem dux gregis.

CAPUT II.

De bestiis.

1. *Bestiarum* [h] vocabulum proprie convenit leonibus, pardis, tigribus, lupis, et vulpibus, canibusque et simiis, ac cæteris, quæ vel ore, **51** vel unguibus A sæviunt, exceptis serpentibus. *Bestiæ* autem dicti a vi qua sæviunt.

2 [i] *Feræ* appellatæ, eo quod naturali utantur libertate, et pro desiderio suo *ferantur.* Sunt enim liberæ earum voluntates, et huc atque illuc vagantur et quo animus duxerit, eo feruntur.

3. *Leonis* vocabulum ex Græca origine inflexum est in Latinum. Græce enim λέων vocatur, et est nomen nothum, quia ex parte corruptum. [j] *Leæna* vero totum Græcum est, sicut, et *dracæna.* [k] Ut autem leæna *lea* dicatur usurpatum est a poetis. [l] Leo autem Græce, Latine *rex* interpretatur, eo quod princeps sit omnium bestiarum.

4. Cujus genus trifarium dicitur. E quibus breves, et juba crispa, imbelles sunt; longi, et coma B simplici, acres. [m] Animos eorum frons et cauda indicat. Virtus eorum in pectore, firmitas in capite. Septi a venatoribus terram contuentur, quo minus conspectis venabulis terreantur. Rotarum timent strepitus, sed ignes magis.

5. Cum dormierint, vigilant oculi; cum ambulant, cauda sua cooperiunt vestigia sua, ne eos venator inveniat. [n] Cum genuerint catulum, tribus diebus et tribus noctibus catulus dormire fertur; tunc deinde patris fremitu, vel rugitu veluti tremefactus cubilis locus, suscitare dicitur catulum dormientem.

6. [o] Circa hominem leonum natura est benigna, ut nisi læsi nequeant irasci. Patet enim eorum misericordia exemplis assiduis. Prostratis enim parcunt; [p] captivos obvios repatriare permittunt; hominem **52** C non nisi in magna fame interimunt. De quibus Lucretius : *Scymnique leonum*, etc.

7. [q] *Tigris* vocata propter volucrem fugam. Ita enim nominant Persæ et Medi sagittam. Est enim bestia variis distincta maculis, virtute et velocitate mirabilis, ex cujus nomine flumen *Tigris* appellatur, quod is rapidissimus sit omnium fluviorum. Has crebrius : magis Hyrcania gignit.

Editorum scripturam retinuimus; nam mendose Gothici omnes : *Mulus a. a. G. t. v. h. Græcum enim hoc, vel quod jugo,* etc. Nisi Isidorus *mulum* vocem esse Græcam putavit, *molam* tantum Latinam. Sed quærendus auctor non inelegantis senarii, quem nemo olfecit : *Tardas molendo ducat in gyrum molas.*

[a] *Judæi asserunt, quod Ana abnep.* Ex Hieron. Quæst. in Gen., cap. 36. Id Paphlagonibus tribuit Homerus, Ἰλ., 6.

[b] *Nam tales fetus.* Ex eod. lib., in cap. XXX Gen.

[c] *Hanc enim feminarum dicunt esse naturam.* Verba Hieronymi, ibid.

[d] *Burdo ex eq. et as.* Varro, II de Re rust., cap. 8 : *Ex equa et asino fit mulus; contra, ex equo et asina, hinnus.* Glossar. : Ἡμίονος ἐξ ἵππου θηλείας καὶ ὄνου, *mulus. Burdo* ἡμίονος ἐξ ἵππου καὶ ὄνου θηλείας.

[e] *Hybridæ ex apris et porcis.* Plin., lib. VIII, cap. 53. Acron tamen, ad Satyr. 7. lib. I : *Tractum* (inquit) *ab aquila, quæ ex aquila et vulture nascitur, sive a canibus, qui nascuntur ex venatico et gregario.*

[f] *Tityrus.* Serv. Eclog. 1 : *Laconum lingua, tityrus dicitur aries major, qui gregem anteire consuevit.*

[g] *Musmo.* Ex Gothicis; et *musmones* dicuntur a Strabone, lib. V. *Musomones* e Serv., Georg. III, ad vers. *Undisque aries in gurgite vill.* Nonius : *Musimones asini, muli, aut equi breves.*

Cap. II. — [h] *Bestiar... serpentibus.* Ex Aug., III de Gen. ad lit., cap. 11.

[i] *Feræ appellatæ.* E Serv., ad vers. *Pinguisque ferinæ.* Æn. I.

[j] *Leæna.* Ex eod., ad vers. *Catulor, oblita leæna.* Georg. III.

[k] *Ut autem leæna dicatur.* Ex eod., Æn. XII. Lucretius :

D Irritata leæ jaciebant corpora saltu.

[l] *Leo autem Græce, Latine rex.* De hoc loco Ant. August. : *In veteri* (inquit) *libro Græco post Orionis etymologicon est :* Λέων, διὰ τὸ λεαίνειν, ἤγουν νικᾶν.

[m] *Animos eorum frons, et cauda.* Solin., cap. 30.

[n] *Cum genuerint.* Verba sunt Origenis, homil. 17 in Gen.

[o] *Circa hominem leonum naturam.* Serv., ad vers. *Tum demum movet arma leo.* Æn. XII : *Hæc enim leonum natura est, ut nisi lacessiti, irasci nequeant.*

[p] *Captivos obvios repatriare.* Solin. : *Cum multi captivorum aliquot leonibus obviis intacti repatriaverint.*

[q] *Tigris.* Ex Plin., lib. VIII, cap. 18, et Solin. Etiam apud Armenios *tigrim* sagittam significare ait Varro.

8. *Panther* dictus, [a] sive quod omnium animalium amicus sit, excepto dracone; sive quia et sui generis societate gaudet, et ad eamdem similitudinem quidquid accipit reddit. [b] Πᾶν enim Græce *omne* dicitur. Bestia [c] minutis orbiculis superpicta, ita ut oculatis ex fulvo circulis, nigra, vel alba distinguatur varietate.

9. Hæc semel omnino parturit, cujus causæ ratio manifesta est. Nam cum in utero matris coaluere catuli, maturisque ad nascendum viribus pollent, odiunt temporum moras. Itaque oneratam fetibus vulvam tanquam obstantem partui unguibus lacerant, effundit illa partum, seu potius dimittit, dolore cogente. Ita postea corruptis et cicatricosis sedibus genitale semen infusum non hæret acceptum, sed irritum resilit. [d] Nam Plinius dicit animalia cum acutis unguibus frequenter parere non posse. Vitiantur enim intrinsecus se moventibus catulis.

10. [e] *Pardus*, secundus post pantherem est, genus varium, et velocissimum, et præceps ad sanguinem. Saltu enim ad mortem ruit.

11. *Leopardus* ex adulterio leænæ et pardi nascitur, et tertiam originem efficit, sicut et Plinius in naturali historia dicit leonem cum parda, aut pardum cum leæna concumbere, et ex utroque coitu degeneres partus creari, [f] ut mulus et burdo.

53 12. *Rhinoceros* a Græcis vocatus, Latine interpretatur *in nare cornu*. [g] Idem et *monoceros*, id est, *unicornis*, eo quod unum cornu in media fronte habeat [h] pedum quatuor, ita acutum, et validum, ut quidquid impetierit, aut ventilet, aut perforet. Nam et cum elephante sæpe certamen habet, et in ventre vulneratum prosternit.

13. Tantæ autem est fortitudinis, ut nulla venantium virtute capiatur; sed, sicut asserunt qui naturas animalium scripserunt, virgo puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille, omni ferocitate deposita, caput ponit, sicque soporatus, velut inermis capitur.

14. *Elephantem* Græci a magnitudine corporis vocatum putant. **54** quod formam montis præferat. [i] Græce enim *mons* λόφος dicitur. Apud Indos autem a voce *barrus* vocatur. Unde, et vox ejus *barritus* dicitur, et dentes *ebur*. [j] Rostrum autem *promuscis* dicitur, quo ille pabulum ori admovet, et est [k] angui similis, vallo munitus eburno.

15. [l] Hos *boves lucas* dictos ab antiquis Romanis: *boves*, quia nullum animal grandius videbant; *lucas*, quia in Lucania illos primus Pyrrhus in prælio objecit Romanis. Nam hoc genus animantis in rebus bellicis aptum est. In eis enim Persæ, et Indi, ligneis turribus collocatis, tanquam de muro jaculis dimicant. Intellectu autem, et memoria multa vigent.

16. [m] Gregatim incedunt, [n] motu quo valent salutant, murem fugiunt, aversi coeunt, quando autem parturiunt, in aquis, vel insulis dimittunt fetus propter dracones, quia inimici sunt, et ab eis implicati necantur. Biennio autem portant fetus, nec amplius, quam semel gignunt, nec plures, sed tantum unum.

55 [o] Vivunt annos trecentos. Apud solam Africam et Indiam elephanti prius nascebantur; nunc sola eos India gignit.

17. [p] *Gryphes* vocantur, quod sit animal pennatum, et quadrupes. Hoc genus ferarum in Hyperboreis montibus nascitur. Omni parte corporis leones sunt; alis et facie Aquilis similes, et equis vehementer infesti. Nam et homines visos discerpunt.

18. [q] *Cameleon* non habet unum colorem, sed diversa varietate conspersus, ut pardus. Dictus autem ita (eo quod cameli similitudinem habet et leonis)

[a] *Sive quod omnium animalium amicus.* Huic etymo favent, quæ Plin. VIII, cap. 17; et Ælian., VI de Hist. animal., referunt. Vulgo *panthera*, quod tota fera sit, dicta putatur.

[b] Πᾶν *enim* OMNE *dicitur.* Aut aliquid deest (quod visum est A. Aug.), aut hoc potius superfluum inepti alicujus, qui id solum nosset, interpretis glossema.

[c] *Minutis orbiculis*, Solin., cap. 21: *Minutis orbiculis superpictæ, ita ut oculatis ex fulvo circulis, vel cærula, vel alba distinguatur tergi supellex.*

[d] *Nam Plin. dicit.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Sæva leonum semina.* Locus vero Plin., lib. VIII, cap. 16.

[e] *Pardus secundum post pantheram.* E Solin., ibid.

[f] *Ut mulus et burdo.* Ex tribus Codicibus A. August.

[g] *Idem et monoceros.* Ex Greg., lib. XXXI Moral., cap. 10, al. 13. Plinius alium a monocerote rhinocerotem esse vult., lib. VIII, cap. 20 et 21. Hunc Romæ sæpe visum, illum negat vivum posse capi. Idem refert Solinus. *Vivus*, inquit, *non venit in hominum potestatem*, et in Balearico Codice, additur hoc loco: *Fertur tantam habere ferocitatem, ut captus statim moriatur.*

[h] *Pedum quatuor.* Sic etiam Solin.; sed Plin., *cubitorum duorum; cubiti unius*, Ctesias in Indicis apud Photium; *sesquicubiti*, Ælian., lib. IV, cap. 52. De asinis Indicis. Est etiam in ejus cornu coloris magna varietas apud eosdem. Videtur autem Plinius eumdem monocerotem existimasse cum asino Indico; negat enim lib. XI, cap. 46, aliud esse animal unicorne præter asinum Indicum et orygem. Sumpsitque id ex Arist., lib. II, cap. 1, de Hist. animal. De certamine rhinocerotis cum elephante, vid. Plin., Solin., Ælian. Diodor., Strab., Agatharchid., in lib. de Mari Rubro.

[i] *Græcis enim mons* λόφος. In Gothicis, *elepho*, nulla sententia, ut fere in Græcis vocibus accidit. A. Aug. secuti sumus conjecturam non admodum dubiam. Alias ex aliis origines aut notationes elephantis afferre nihil attinet.

[j] *Rostrum autem promuscis.* Ex Ambros., IX, Hex., cap. 5.

[k] *Et est angui similis.* Lucretius:

> ... Anguimanos elephantos India, quorum
> Millibus e multis vallo munitur eburno.

[l] *Hos boves Lucas.* Varr., lib. VI, et Plin., VIII, cap. 6. Lucret., lib. V:

> Inde boves lucas turrito corpore tetros...
> Anguimanos belli docuerunt vulnera Pœni
> Sufferre.....

[m] *Gregatim incedunt.* Ex Plin., VIII, cap. 5. Solin.: *Oberrant agminatim.*

[n] *Motu quo valent salutant.* Solin.: *Solis exortus motib., quibus possunt, salutant.*

[o] *Vivunt ann.* CCC. — Est in Græco etymologic. ea de re hemistichium.

[p] *Gryphes vocatur quod sit.* Non etymon reddit, ut neque Servius, e quo sunt hæc, in Eclog. 3.

[q] *Cameleon... dictus autem.* Post hæc verba lacuna est in Gothicis.

hujus cameleonis corpusculum ad colores quos videt facillima conversione variatur, quod aliorum animalium non est ita ad conversionem facilis corpulentia.

19. [a] *Cameleopardus* dictus, quod dum sit, ut pardus, albis maculis superaspersus, collo equo similis, pedibus bubulis, capite tamen camelo est similis. Hunc Æthiopia gignit.

20. [b] *Lynx* dictus, quia in luporum genere numeratur : bestia maculis terga distincta, ut pardus, sed similis lupo. Unde ille λύκος, iste *lynx*. Hujus urinam converti in duritiam pretiosi lapidis dicunt, qui [c] *lincurius* appellatur, quod et ipsos lynces sentire hoc documento probatur; nam egestum liquorem arenis, in quantum potuerint, contegunt, invidia quadam naturæ, ne talis egestio **56** transeat in usum humanum. [d] Lynces dicit Plinius secundus extra unum non admittere.

21. [e] *Castores* a *castrando* dicti sunt. Nam testiculi eorum apti sunt medicaminibus, propter quod cum præsenserint venatorem, ipsi se castrant, et morsibus vires suas amputant. De quibus Cicero in Scauriana : *Redimunt se eà parte corporis propter quam maxime expetuntur*. Juvenalis :

. . . . qui se
Eunuchum ipse facit cupiens evadere damno
Testiculi.

Ipsi sunt et *fibri*, qui etiam *pontici canes* vocantur.

22. [f] *Ursus* fertur dictus, quod ore suo formet fetus, quasi *orsus*. Nam aiunt eos informes generare partus, et carnem quamdam nasci, quam mater lambendo in membra componit. [g] Unde est illud :

Sic format lingua fetum, cum protulit ursa.

Sed hoc immaturitas partus facit ; denique tricesimo die generat. Unde evenit ut præcipitata fecunditas informes procreet. Ursorum caput invalidum; vis maxima in brachiis, et in lumbis; unde interdum erecti insistunt.

23. *Lupus* Græca derivatione in linguam nostram transfertur. Lupos enim illi λύκους dicunt, [h] λύκος autem Græce a morsibus appellatur, quod rabie rapacitatis quæque invenerit trucidet. Alii lupos vocatos aiunt, quasi *leopos*, quod quasi leoni, ita sit illi virtus in pedibus, unde quidquid pede presserit, non vivit.

24. Rapax autem bestia, et cruoris appetens, de [i] quo rustici aiunt **57** vocem hominem perdere, si eum prior lupus viderit. Unde et subito taceuti dicitur : *Lupus est in fabula*. Certe si se prævisum senserit, deponit feritatis audaciam. [j] Lupi toto anno non amplius quam dies duodecim coeunt, famem diu portant, et post longa jejunia multum devorant. [k] Lupos Æthiopia mittit cervice jubatos, et tantum varios, ut nullum colorem illis dicant abesse.

25. *Canis* nomen Latinum Græcam etymologiam videtur habere. Græce enim κύων dicitur; licet eum [l] quidam a *canore* latratus appellatum æstiment, eo quod insonet, unde et *canere*. Nihil autem sagacius canibus, plus enim sensus cæteris animalibus habent.

26. Namque [m] soli sua nomina recognoscunt, dominos suos diligunt; dominorum tecta defendunt; pro dominis suis se morti objiciunt; voluntarie cum domino suo ad prædam currunt; corpus domini sui etiam mortuum non relinquunt. Quorum postremo natura est, extra homines esse non posse. In canibus duo sunt (spectanda) aut fortitudo, aut velocitas.

27. [n] *Catuli* abusive dicuntur quarumlibet bestiarum filii; nam catuli proprie canum sunt, per diminutionem dicti.

28. [o] *Lycisci* autem dicuntur, ut ait Plinius, canes nati ex lupis et canibus, cum inter se forte miscentur. [o] Solent et Indæ feminæ canes noctu in silvis alligatæ admitti ad bestias tigres, a quibus insiliri, et nasci ex eodem fetu canes adeo acerrimos, **58** et fortes, ut in complexu leones prosternant.

29. [d] *Vulpes* dicta, quasi *volupes*. Est enim volubilis pedibus, et [r] nunquam rectis itineribus, sed tortuosis anfractibus currit, fraudulentum animal, insidiisque decipiens. Nam dum non habuerit escam,

---

[a] *Camelopardus*. — *Camelopardalis* dicitur a Plinio et Solin. Vid. Varr., lib. IV.

[b] *Lynx dictus*. Goth. *lyncis*, ut supra, lib. XI, *Calcis* pro *calx*.

[c] Λυγγούριον. Dioscorid., Plin., Solin., Ælianus.

[d] *Lynces dicit Plin*. E Serv., ad vers. *Degere more feræ*. Æn. IV.

[e] *Castores a castrand*. E Serv., ad vers. *Virosaque Ponti Castorea*. Georg. I.

[f] *Ursus, q. orsus*, Varro : *Ursi Lucana origo*.

[g] *Unde est illud : Sic format ling*. Carmen Dracontii, de quo paulo post.

[h] Λύκος *Græce*. Est enim λύσσα, *rabies* et λυσσᾷν, *rabie furere*. Vetus Orionis liber : Λύκος διὰ τὸ κακῶς λιὰν λύειν τὴν ποίμνην.

[i] *De quo rustici*. Idem supra, lib. I, cap. 36. Vid. Plin., VIII, cap. 28; Solin. in cap. de Ital.; Ambros., VI Hexam., cap. 4.

[j] *Lupi... diebus* XII *coeunt*. E Solin., cap. 8, aut Plin., lib. VIII, cap. 22. Arist. non coire, sed parere omnes diebus anni duodecim refert, quod ipse fabulosum putat, lib. VI, cap. 35, de Hist. animal. Duodecim dies parturire Ælianus ait, lib. IV, cap. 4. de Animalibus, his verbis : Οὐ ῥᾳδίως οἱ λύκοι τὴν ὠδῖνα ἀπολύουσιν, ἀλλὰ ἐν ἡμέραις δώδεκα, καὶ νυξ τοσαύταις. Ἐπεὶ τοσούτῳ τὴν Λητῶ εἰς Δῆλον ἐξ Ὑπερβορέων ἐλθεῖν Δήλιοί φασιν. Theodori Gazæ interpretatio confirmatur verbis Antigoni, mirabilium Narrationum cap. 61 : Φησὶν γὰρ αὐτοὺς ἅπαντας ἐν ιϐ′ τοῦ ἐνιαυτοῦ τίκτειν. Sed est qui putet XII dies tantum in utero ferre, cui opinioni occasionem præbuit vetus quædam Aristotelis κατὰ πόδα interpretatio. Lege Pier. Valerian., lib. XI Hieroglyph., in Lupo et Properantia.

[k] *Lupos Æthiop*. Sol. Cod. de Æthiop. : *Æthiopia mittit Lycaonem : lupus est cervice jubatus, et tot modis varius, ut nullum illi colorem dicant abesse*.

[l] *Quidam a canore latratus*. Varr., lib. IV : Catulus *a sagaci sensu, et acuto. Hinc* canis, *nisi quod tuba et cornu signum cum dant*, canel *dicitur, quod hic item et nocticulus in custodia, et venandi signum voce dat*, canis *dictus*. Ubi pro *nocticulus*, *neictaculus* quidam legunt.

[m] *Soli nomina sua recognosc*. Ex Plin. et Solin.

[n] *Catuli abusive*. E Serv., Georg. III.

[o] *Lycisci*. E. Serv., Eclog. 3.

[p] *Solent et Indæ* . Ex Plin., VIII, cap. 4, et Solin.

[q] *Vulpes dicta*. Varro : VOLPES, *ut Ælius dicebat quod* volat *pedibus*.

[r] *Et nunquam rectis itinerib*. Ex. Gregor., XIX Moral., cap. 1.

fingit mortem, sicque descendentes, quasi ad cadaver, aves rapit et devorat.

30. [a] *Simiæ* Græcum est nomen, id est, pressis naribus. Unde et *Simias* dicimus, quod suppressis naribus sint, et facie fœda, [b] rugis turpiter follicantibus, licet et capellarum sit pressum habere nasum. Alii simias Latino arbitrantur sermone vocatas, [c] eo quod multa in eis *similitudo* rationis humanæ sentitur, sed falsum est.

31. Hæ elementum sagaces, [d] nova Luna exsultant, media et cava tristantur. Fetus quos amant ante se gestant, neglecti circa matrem hærent. Harum genera quinque sunt, ex quibus *cercopitheci* caudas habent. Simia enim cum cauda est [e] quam quidam οὐρὰν vocant.

32. [f] *Sphinges*, villosæ sunt comis, mammis prominentibus, dociles ad feritatis oblivionem.

Cynocephali, et ipsi similes simiis, sed facie ad modum canis, unde et nuncupati.

33. *Satyri*, facie admodum grata, et gesticulatis motibus inquieti.

Callitriches, toto pene aspectu a cæteris distant; sunt enim in facie producta barba, et lata cauda.

59 34. *Leontophonos*, bestia modica, et ex eo ita vocata, quia capta exuritur; ejusque cinere aspersæ carnes, et positæ per compita semitarum leones necant, si quantulumcunque ex illis sumpserint.

35. [g] *Histrix*, animal in Africa erinacii simile, vocatum a stridore spinarum, quas tergo laxatas emittit, ut canes vulneret insequentes.

36. [h] *Enhydros* bestiola ex eo nuncupata, quod in aquis versetur, et maxime in Nilo. Quæ si invenerit dormientem Crocodilum, volutat se in lutum primum, et intrat per os ejus in ventrem, et carpens omnia interanea ejus, [i] exit viva de visceribus crocodili, ipso mortuo.

A 37. [j] *Ichneumon* Græce vocatus, eo quod odore suo et salubria **60** ciborum et venenosa prodantur. [k] De quo Dracontius ait : *Prædicit suillus vim cujuscunque veneni.* Suillus autem a setis est nuncupatus. Hic etiam serpentes insequitur, qui cum [l] adversus aspidem pugnat, caudam erigit, quam aspis maxime incipit observare, quasi minantem, ad quam cum vim suam transfert, decepta corripitur.

38. *Musio* appelatus, quod muribus infestus sit. Hunc vulgus *catum* a *captura* vocant. [m] Alii dicunt quod catat, id est videt. Nam tanto acute cernit, ut fulgore luminis noctis tenebras superet. [n] Unde et a Græco venit *catus*, id est, ingeniosus, ἀπὸ τοῦ καίεσθαι.

39. [o] *Furo* a *furvo* dictus, unde et *fur*. Tenebrosos enim et occultos cuniculos effodit, et ejicit prædam B quam invenerit.

40. [p] *Melo*, quod sit rotundissimo membro, vel quod favos petat, et assidue *mella* captet.

CAPUT III.

De minutis animantibus.

1. *Mus* pusillum animal, Græcum illi nomen est; quidquid vero **61** ex eo trahitur Latinum fit. Alii dicunt *mures*, quod ex humore terræ nascuntur. [r] Nam MUS *terra*, unde et *humus*. [s] His in plenilunio jecur crescit, sicut quædam maritima augentur, quæ rursus minuente luna deficiunt.

2. *Sorex*, Latinum est, eo quod rodat, et in modum *serræ* præcidat. [t] Antiqui autem SORICEN *sauricen* dicebant, sicut et CLODUM *claudum*.

C 3. [u] *Mustella* dicta, quasi *mus longus;* nam *telum* a longitudine dictum. Hæc ingenio subdola, in domibus, ubi nutrit catulos suos, transfert mutatque sedem. Serpentes etiam et mures persequitur : duo autem sunt genera mustellarum. Alterum enim sil-

[a] *Simiæ*. E. Serv.. Eclog. 10.

Rugis turpiter follicantib. Usus est eadem voce Apulei., lib. IX : *Quales illi muli senis, vel cantherii debiles circa præsepium capita demersi, contruncabant moles palearum cervice cariosa, vulnerum putredine follicantes nares languidulas.* Et Hieron., in ep. ad Eust., de Cust. Virg : *Si pes laxa pelle non folleat*, et paulo post, *laxæ manicæ, caligæ follicantes.*

[c] *Quod multa in eis similitud.* Enn. :

Simia quam similis turpissima bestia nobis.

[d] *Nova luna.* E. Solin. vid. Arist. et Plin.

[e] *Quam quidam* οὐρὰν. Chaconis conjectura, ut ad *caudam*, non ad *simiam* referatur. Ad lectiones Vulcanii addas licet ex nostris alias non minus ineptas, *cluram*, *cram*, *diuram*, *cuuram*.

[f] *Sphinges... callitriches, leontophonos.* Ex Solin.

[g] *Histrix animal in Africa.* Ita Plin. VIII, cap. 35; at Solin., *in Æthiopia*, cap. 33.

[h] *Enhydros.* Solin., Plin., Amm. Marcellin., lib. XXII Hist., Diodor. Sicul., et Plutarch., in lib. *Utrum terrestria aquatilib. prudentiora.*

[i] *Exit viva de visceribus crocodili, ipso mortuo.* Pro his verbis in veteribus libris sola hæc leguntur, *et sic moritur.* Vid. Plin. et Solin.

[j] *Ichneumon, quod odore* Ἰχνευτὴν, hoc est, *vestigatorem*, sive *indagatorem* interpretantur Herodot., Nicander et Hesychius.

[k] *De quo Dracontius... prædicit.* Al. *præcidit.* Dracontius opus sex dierum carmine composuit. Athanagildo regnante, quod poema Eugenius III, Tolet. antistes, sub Cindasuintho et Reccensuintho, et emendavit, et septimi diei versibus auxit. Hunc librum Gothicis characteribus scriptum bibliotheca Martini Roderici Azagræ nunc servat.

[l] *Adversus aspidem pugnat.* Plin., VIII, cap. 24.

[m] *Alii dicunt quod catat, id est, acute videt.* Varro, lib. VI : *Cata, acuta; hoc enim verbo Sabini dicunt; quare Catus Ælius Sextus non, ut aiunt, sapiens, sed acutus; simul* CATA DICTA, *accipienda* ACUTE DICTA.

[n] *Unde, et a Græcis venit catus.* E Serv., ad vers. *Instant ardentes Tyrii. Æn.* I.

[o] *Furo a furvo.* Hodie a nobis *huron*, idem cum D Plinii (ut opinor *viverra*).

[p] *Melo.* Quem Georg. Agricola, in lib. de Subterran. animalibus, et (nisi fallor, Plin., lib. VIII, cap. 38) *melem* appellant. Sive, ut scriptum est in Varrone, edito a P. Victorio, *mælem.* Georg. Alexand., in Priscar, vocum enarratione, quæ in libris veterum de Re rustica sunt : *Meles* (inquit), *animal avibus inimicum, puto esse id quod vulgus* fovinum *et* maturelum *appellant, alii* taxum *dicunt.*

CAP. III. — [q] *Quidquid vero ex eo trahitur.* Voces quæ a *mure* ducuntur.

[r] *Nam mus terra.* Idem repetit lib. XX, cap. 3.

[s] *His in plenilunio.* Cic., in lib. de Divinat. : *Musculorum jecuscula bruma dicuntur augeri.* Item Plin., lib. XI, cap. 37 : *Murium jecusculis fibræ ad numerum lunæ in mense congruere dicuntur.*

[t] *Antiqui soricen.* E. Serv., Georg. II, III.

[u] *Mustella dicta.* E Serv., in illud : *At non hoc te-*

vestre, est distans magnitudine, quod Græci ἰκτίδας vocant; [a] alterum in domibus oberrans. Falso autem opiniantur qui dicunt mustellam [b] ore concipere, aure effundere partum.

4. [c] *Musaraneus.*

Aranea.

[d] Est in Sardinia animal perexiguum, araneæ forma, quæ *solifuga* dicitur, quod diem fugiat. In metallis argentariis plurima est, occulto reptans, et per imprudentiam supersedentibus pestem facit.

62 5.[e] *Talpa* dicta, quod sit damnata cæcitate perpetua, et tenebris. Est etenim absque oculis, semper terram fodit, et humum egerit, atque radices subter frugibus comedit, quam Græci ἀσφάλακα vocant.

6. *Glires* dicti sunt, quia pingues eos efficit somnus. [f] Nam *gliscere* dicimus *crescere*. Hieme enim tota dormiunt, et immobiles, quasi mortui jacent, tempore æstivo [g] reviviscunt.

7. [h] *Hericius* animal spinis coopertum, quod exinde dicitur nominatum, eo quod subrigit se, quando spinis suis clauditur, quibus undique protectus est contra insidias. Nam statim ut aliquid præsenserit, primum se subrigit atque in globum conversus in sua se arma recolligit. Hujus prudentia quædam est. Nam dum absciderit uvam de vite, supinus sese volutat super eam, et sic eam, exhibet natis suis.

8. *Grillus* nomen a sono vocis habet. [i] Hic retro ambulat, terram terebrat, stridet noctibus; venatur eum formica circumligata capillo in cavernam ejus conjecta, afflato prius pulvere, ne se abscondat, ita formicæ complexibus trahitur.

9. [j] *Formica* dicta, eo quod *ferat micas* farris, cujus solertia multa. Providet enim in futurum, et præparat æstate quod hieme comedat. In messe autem elegit triticum, hordeum non tangit. **63** [k] Dum pluit ei semper frumentum, totum ejicit. [l] Dicuntur in Æthiopia esse formicæ ad canis formam, quæ arenas aureas pedibus eruunt, quas custodiunt ne quis auferat, captantesque ad necem persequuntur.

10. [m] *Formicoleon*, ob hoc vocatus, quia est, vel formicarum leo, vel certe formica pariter, et leo. Est enim animal parvum, formicis satis infestum, quod se in pulvere abscondit, et formicas frumenta portantes interficit. Proinde autem *leo* et *formica* vocatur, quia aliis animalibus ut formica est, formicis autem ut leo est.

CAPUT IV.

De serpentibus.

1. *Anguis* vocabulum omnium serpentium genus, quod plicari et contorqueri potest. Et inde *anguis*, quod *angulosus* sit, et nunquam rectus. Angues autem apud gentiles [n] pro geniis locorum erant habiti semper, unde et Persius :

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus...

2. *Coluber*, ab eo dictus, quod *colat umbras*, [o] vel quod in *lubricos* tractus flexibus sinuosis labatur. Nam *lubricum* dicitur quidquid labitur dum tenetur, ut piscis, et serpens.

3. *Serpens* autem nomen accepit, quia occultis accessibus *serpit;* non enim apertis passibus, sed squammarum minutissimis nisibus repit. Illa autem quæ quatuor pedibus nituntur, sicut lacerti, et stelliones, non serpentes, sed *reptilia* nominantur. Serpentes autem *reptilia* sunt, quia ventre, et pectore reptant; quorum tot [p] venena, quot genera; tot pernicies, quot species; tot dolores, quot colores habentur.

64 4. *Draco* major cunctorum serpentium, sive omnium animantium super terram. Hunc Græci δράκοντα vocant. Unde et derivatum est in Latinum ut diceretur *Draco;* [q] qui sæpe a speluncis abstractus fertur in aerem, concitaturque propter eum aer. Est autem cristatus, ore parvo, et arctis fistulis, per quas trahit spiritum, [r] et linguam exerit. Vim autem non in dentibus, sed in cauda habet, et verbere potius quam rictu nocet.

5. Innoxius autem est a venenis, sed ideo huic ad mortem faciendam venena non esse necessaria, quia si quem ligaverit, occidit. [s] A quo nec elephas tutus

lum. Æn. IX. Vide Fest., in *Arma* et *Tela*. Et Cai. cap. 233 de verb. Signific.

[a] *Alterum in domib. oberrans.* Quam Græci ἁπλῶς γαλῆν, illam ἀγρίαν γαλῆν dicunt.

[b] *Ore concipere. aure effund.* Contra, duo Cod. Tarrac. : *Aure concipere, ore effundere*, quod magis probat A. August.

[c] *Musaraneus.* Duæ hic lacunæ in Gothicis, uno Ovetensi excepto, in quo : *Musaraneus cujus m.a.p.;* in aliis, vel *interimitur*, vel *moritur*, ut suspecta prorsus mihi sit interpretatio. Μυογαλῆ dicitur a Dioscoride. Glossar. : Μυογαλῆ, *musaraneus.* Salm. Cod., *Musaraneus, vel musaranea.*

[d] *Est in Sardin.* E Solin., 10.

[e] *Talpa...quam Græci.* Ex Hier., in Is. II. Glossar.: *Talpa*, ἀσφάλξ. Gothici ἀσαφάλακα (non ἀσπάλακα, ut Hieronymus) habent.

[f] *Glires crescere.* Verba Serv., Æn. XII, in princip.

[g] *Reviviscunt.* Post hæc verba ascriptum est in Balearico : *De quo quidam :*

Tota mihi dormitur hiems, et pinguior illo
Tempore sum, quo me nil nisi somnus alit.

[h] *Hericius.* Ex Ambros., Hexam. VI.

[i] *Hic retro ambulat.* Plin., Verb. lib. XIX, cap. ult.

[j] *Formica dicta.* E Serv., Æn. IV : *Sane* (inquit) *Formica dicta est ab eo, quod ore ferat micas.* Vox *farris* nihil ad etymon, sed hallucinatus est Isidorus, qui commentaria Servii sine versibus poetæ habuerit. Vid. Serv.

[k] *Dum pluit ei.* Al., *Dum pluit super ejus frumentum... totum ejicit*, hoc est, *exponit soli.*

[l] *Dicuntur in Æthiopia.* Ex Sol., cap. 43.

[m] *Formicoleon.* E Greg. V Moral., cap. 16, nisi quod apud eum *myrmicoleon.*

CAP. IV. — [n] *Pro Geniis locorum.* E. Serv., Æn V.

[o] *Vel quod in lubricos t. s.* Ex Lact., cap. 8 de Opif.

[p] *Tot venena quot genera.* Verba Tertull., in lib. Advers. Gnostic., nisi quod illic, *ingenia*, hic *genera.*

[q] *Qui sæpe ab speluncis.* Ex Aug., in ps. CXLVIII.

[r] *Ore parv... et linguam exerit.* Vid. Solin., cap. 33. de Æthiop. Dictus autem *draco* ἀπὸ τοῦ δέρκειν, id est, *videndo.* Cernit namque acutissime. Macrob., I Saturn; et Fest., in *Dracones.*

[s] *Nec elephas tutus est.* Lucan., lib. IX : *Nec tutus spatio est elephas.* Sunt namque dracones quoque ipsi ingentes. Diodor., lib. IV : *Tradunt quidam in desertis, ac feris locis, serpentes, qui cum elephantis propter aquas pugnant, magnitudine numeroque admirabiles esse*, etc. Et Plin., VIII, cap. 11.

est sui corporis magnitudine. Nam circa semitas delitescens, per quas elephanti solito gradiuntur, crura eorum nodis illigat, ac suffocatos perimit. Gignitur autem in Æthiopia, et India in ipso incendio jugis æstus.

6. [a] *Basiliscus* Græce, Latine interpretatur *regulus*, eo quod rex serpentium sit, adeo ut eum videntes fugiant, quia olfactu suo eos necat, nam et hominem, vel si aspiciat, interimit. Siquidem ad ejus aspectum nulla avis volans illæsa transit, sed quamvis procul sit, ejus ore combusta devoratur.

65 7. A mustellis tamen vincitur, quas illic homines inferunt cavernis in quibus delitescit. Itaque ea visa fugit, quem illa persequitur, et occidit. Nihil enim parens ille rerum sine remedio constituit. Est autem longitudine semipedalis, albis maculis lineatus.

8. [b] *Reguli* autem, sicut scorpiones, arentia quæque sectantur, et postquam ad aquas venerint, ὑδροφόβους et lymphaticos faciunt.

9. [c] *Sibilus* idem est qui et Regulus. Sibilo enim occidit, antequam mordeat, vel exurat.

10. [d] *Vipera* dicta, quod *vi pariat*. Nam cum venter ejus ad partum [e] ingemuerit, catuli non exspectantes naturæ maturam solutionem, corrosis ejus lateribus, vi erumpunt cum matris interitu. Lucanus :

Viperei coeunt abrupto corpore nodi.

11. [f] Fertur autem quod masculus, ore inserto viperæ, semen exspuat. Illa autem, ex voluptate libidinis, in rabiem versa, caput maris ore receptum præcidat; ita fit ut parens uterque pereat, masculus dum coit, femina dum parturit. Ex vipera autem *pastilli* fiunt, qui θηριακοὶ vocantur a Græcis.

12. *Aspis* vocata, quod morsu venena immittat et spargat; ἰὸς enim Græci *venenum* dicunt, et inde aspis, quod morsu venenato interimat. Hujus diversa genera, et species, et dispares effectus ad nocendum : [g] fertur autem aspis, cum cœperit pati incantatorem, qui eam quibusdam carminibus propriis evocat, ut eam de caverna **66** educat, illa cum exire noluerit, unam aurem ad terram premit, alteram cauda obturat et operit; atque ita voces illas magicas non audiens, non exit ad incantantem.

A 13. [h] *Dipsas*, genus aspidis, quæ Latine *situla* dicitur, quia, quem momorderit, siti perit.

14. [i] *Hypnalis*, genis aspidis dicta; quod somno necat : hanc sibi Cleopatra apposuit, et ita morte quasi somno soluta est.

15. [j] *Hæmorrhois*, ASPIS nuncupatur, quod sanguinem sudet, qui ab eo morsus fuerit, ita ut, dissolutis venis, quidquid vitæ est per sanguinem evocet. Græce enim *sanguis* αἷμα dicitur.

16. *Præster*, aspis semper ore patenti et vaporante currit. Cujus poeta sic meminit :

Oraque distendens avidus fumantia præstet.

Hic quem percusserit distenditur, enormique corpulentia necatur; [k] extuberatum enim putredo sequitur.

17. [l] *Seps*, tabificus aspis, qui dum momorderit
B hominem, statim eum consumit, ita ut liquefiat totus in ore serpentis.

18. [m] *Cerastes* serpens dictus, eo quod in capite cornua habeat **67** similia arietum, κέρατα enim Græci *cornua* vocant : sunt autem illi quadrigemina cornicula, quorum ostentatione, veluti esca illice, sollicitata animalia perimit. Totum enim corpus arenis tegit, nec ullum indicium sui præbet, nisi ex ea parte, qua invitatas aves vel animalia capit. Est autem flexuosus, plus quam alii serpentes, ita ut spinam non habere videatur.

19. [n] *Scytale* serpens vocatus, eo quod tanta præfulget tergi varietate, ut notarum gratia aspicientes retardet, et quia reptando pigrior est, quos assequi non valet, miraculo sui stupentes capit. Tanti autem
C fervoris est, ut etiam hiemis tempore exuvias corporis ferventis exponat. De quo Lucanus :

Et scytale sparsis etiam nunc sola pruinis
Exuvias positura suas.

20. *Amphisbæna* dicta, eo quod duo capita habeat, unum in loco suo, alterum in cauda, currens ex utroque capite, tractu corporis circulato. Hæc sola serpentium frigori se committit, prima omnium procedens. De qua idem Lucanus [d] :

[o] Et gravis in geminum vergens caput Amphisbæna.
Cujus oculi lucent veluti lucernæ.

[a] *Basiliscus*. Ex Hieron., in Is. XIV, et epist. 83, ad Ocean. Quædam tamen ex Plin., VIII, et Solin.

[b] *Reguli... hydrophobos faciunt*. Verba sunt Hieron., epist., cit. ad Ocean.

[c] *Sibilus idem qui et regul.* Idem esse animal sibilum, regulum et basiliscum suspicor. De regulo
D aperte in Glossario, Βασιλικὸς ὁ ὄφις, *regulus*..., et postea : Βασίλισκος, *regulus*. De sibilo basilisci, Plinius, Solinus et Lucanus.

[d] *Vipera*. E Serv... *aut mala tactum vipera delituit*. Georg., III. Idem Greg., XV Moral., cap. IX. Sed quam commode citetur a Servio Lucani carmen, Isidorus non examinavit. Dicta est tamen *vipera*, quasi *vivipara*, quod non ova, sed animal vivum pariat. Vid. Arist., lib. I de Hist. animal.

[e] *Ingemuerit*. Ita habent Gothici, non *intumuerit*.

[f] *Fertur autem quod masculus*. Herodot., Nicand., Plin.

[g] *Fertur autem aspis*. Ex Aug., in ps. LVII.

[h] *Dipsas quæ Latine situla*. — *Siticula* malim Glossar. : *Siticula*, δίψας. De dipsade Solin., cap. 30; et Ælian., lib. VI, c. 50.

[i] *Hypnalis*. Vide Solin.

[j] Hæmorrhois. Lucan., lib. IX :

Dentibus impressit Hæmorrhois aspera Tullo
Magnanimo juveni, miratorique Catonis.
Utque solet pariter totis se effundere signis
Corycii pressura croci, sic omnia membra
Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

Vide Solin., et Dioscor.

[k] *Extuberatum*. E Solin., 30. Ex quo loco (quoniam neque ipse est integer) nihil hic mutamus.

[l] *Seps tabificus*. Respexit ad Lucani carmen, l. IX :

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

Vid. Nicand., Schol., et Dioscorid., lib. II, cap. 70.

[m] *Cerastes*. E Solin., 30. E quo *sollicitata animalia* AVES intelligas oportet.

[n] *Scytale*. Ex eod. c. Videtur autem Isidorus ἀπὸ τοῦ στάζειν ducere, cum alii ἀπὸ τῆς σκυτάλης, hoc est, *tereti virga*. Nota fuit scytale Laconica, qua Spartæ utebatur resp., ne interceptæ litteræ intelligerentur. Dioscorid., lib. VII, *Amphisbænam scytalem* vocat, interpres *Cæciliam*.

[o] *Et gravis in geminum vergens*. Etiam legitur

21. [a] *Enhydris*, coluber in aqua vivens. Græci enim ὕδωρ *aquam* vocant. A

22. [b] *Hydros*, aquatilis serpens, a quo icti obturgescunt, cujus quidam morbum *Boam* dicunt, [c] eo quod fimo *bovis* remedietur.

23. *Hydra*, draco multorum capitum, qualis fuit in [d] Lerna palude provinciæ Arcadiæ; hæc Latine *excetra* dicitur, quod, uno cæso, **68** tria capita excrescebant, sed hoc fabulosum est. Nam constat *hydram* locum fuisse evomentem aquas vastantes vicinam civitatem, in quo, uno meatu clauso, multi erumpebant. Quod Hercules videns, loca ipsa exussit, et sic aquæ clausit meatus. Nam *hydra* ab *aqua* dicta est.

24. [e] *Chelydros* serpens, qui et *chersydros* dicitur, quia et in aquis et in terris moratur. Nam χέρσον dicunt Græci *terram*, ὕδωρ *aquam*. Hic per quam labitur terram fumare facit, quem sic Macer describit: B

Seu terga expirant spumantia virus;
Seu terræ fumant, qua teter labitur anguis.

Et Lucanus:

Tractique via fumante chelydri.

25. [f] *Natrix*, serpens aquam veneno inficiens. In quocunque enim fonte fuerit, eum veneno immiscet, de quo Lucanus: *Et Natrix violator aquæ.*

26. [g] *Cenchris*, serpens inflexuosus, qui semper iter rectum efficit. De quo Lucanus:

Et semper recto lapsurus limite cenchris.

Semper enim directus ambulat. Nam si se torserit dum currit, statim crepat.

27. [h] *Parias*, serpens, qui semper in cauda ambulat, et sulcum facere videtur. De quo idem Lucanus: C

Et contentus iter cauda sulcare parias.

28. [i] *Boas*, anguis Italiæ immensa mole: persequitur greges armentorum, et bubulos; et plurimo lacte irriguis uberibus se innectit, et sugens interimit, atque inde a *boum* depopulatione *boas* nomen accepit.

29. [j] *Jaculus* serpens volans, de quo Lucanus: *Jaculique volucres.* Exsiliunt enim in arboribus, et dum aliquod animal obvium fuerit, **69** *jactant* se super illud, et perimunt; unde et *jaculi* dicti sunt. In Arabia autem serpentes sunt cum alis, quæ [k] *sirenæ* vocantur, quæ plus currunt ab equis, sed etiam et volare dicuntur, quorum tantum virus est, ut morsum ante mors insequatur quam dolor.

30. [l] *Ammodytes* dicta, quod colorem arenæ habeat. De qua poeta:

Quam parvis pictus maculis Thebanus Ophites
Concolor exustis, atque indiscretus arenis
Ammodytes.

31. [m] *Seps*, exigua serpens, quæ non solum corpus, sed, et ossa veneno consumit. Cujus poeta sic meminit:

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

32. *Dipsas*, serpens tantæ exiguitatis fertur, ut cum calcatur non videatur. Cujus venenum ante exstinguit, quam sentiatur, ut facies præventa morte, nec tristitiam induat morituri. De quo poeta:

Signiferum juvenem Tyrrheni sanguinis Aulum
Torta caput retro Dipsas calcata momordit.
Vix dolor, aut sensus dentis fuit.

33. [n] *Solpunga*, serpens est quæ non videtur.

[o] *Cæcula*, dicta, eo quod parva sit, et non habeat oculos.

Centupeda, a multitudine pedum dicta.

34. *Lacertus*, reptilis genus est, vocatus ita, quod brachia habeat. **70** Genera lacertorum plura, ut botrax, salamandra, saura, stellio.

35. *Botrax* dicta, quod ranæ habeat faciem; nam Græci *ranam* βότραχον vocant.

36. [p] *Salamandra* vocata, quod contra incendia valeat; cujus inter omnia venena vis maxima est. Cætera enim singulos feriunt: hæc plurimos pariter interimit; nam si arbori irrepserit, omnia poma inficit veneno, et eos qui ederint occidit, quin etiam

surgens apud Lucan., quomodo legisse videtur Solinus, qui *consurgere in geminum caput* dixit. Vid. Nicand., in *Theriac.*

[a] *Enhydris.* Ex Plin., XXXI, cap. 7.

[b] *Hydros aquatil.* Verba Festi, ex *Boa.*

[c] *Eo quod fimo bovis.* Plin., lib. XXVIII, cap. 18. Boas sanat fimum bubulum, unde et nomen traxere.

[d] *In Lerna palude.* E Servio, ad vers. *Bellua Lernæ.* Æn. VI.

D [e] *Chelydros.* Verba sunt Servii, ad vers. *Galbaneoque agitare.* Georg. 3. Quæ autem in omnibus libris sequebantur post hæc Lucani verba: *Semper namque directus*, etc., cenchri ut aptaremus, auctor nobis fuit A. Aug. Id, quin rectum sit, dubitaturum credo neminem.

[f] *Natrix.* Male in omnibus libris *rinatrix*, etaim in Lucani versn. Hunc, quod anguillæ simillimus sit, edentibus exitio sæpe fuisse ferunt.

[g] *Cenchris.* Ita dictus, quod ejus maculæ milio, quod Græci κέγχρον dicunt, similes sint.

[h] *Parias.* Παρὰ τὸ πεφυσιωμένας ἔχειν τὰς παρειὰς (ait Græcus etymologist.), hoc est, ab inflatis maxillis. Hunc Æsculapii anguem vult esse Ælian., lib. III, c. 11.

[i] *Boas.* E Solin., cap. 8.

[j] *Jaculus.* Ex eod., cap. 30.

[k] *Sirenæ.* Plin., lib. X, cap. 49.

[l] *Ammodytes.* Ita procul dubio legendum, dictusque *ammodytes* ἀπὸ τοῦ δύειν τὸν ἄμμον. Ut autem hic *ophites* pro *ammodyte* subiret, carmen Lucani fecit, in quo vox utraque corrupta erat, sed *ammodytes* magis, nam in *admotus* mutatus, serpentis speciem prorsus exuerat. Gloss.: *Harenarius, ammodytes.*

[m] *Seps exigua.* Hæc cur repetenda fuerint, non video.

[n] *Solpunga.* Mira varietas in hac voce tum in Codicibus Isidori, tum apud alios etiam auctores. Nam est *salpiga, salpuga, solipuga, salpinga, scalpiga, scalpia*, apud Solin. *solifuga*, in Gloss. *solipaga*, ἡλιοκεντρὶς μυίας εἶδος. Plin., lib. XXIX: *Est et genus formicarum venenatum, non fere in Italia; solipugas Cicero appellat, salpugas Bætica.* Ut non mirum sit *salpygæ* nomen retinuisse plerosq. libros Gothicos. Festus: *Solipunga genus bestiolæ maleficæ, quod acrius, concitatiusque fit fervore solis, unde etiam nemen traxit.* Lacanus vero:

Quis calcare tuas metuat, salpuga, tenebras?

Al., *solpuga latebras.*

[o] *Cæcula.* Glossarium, *Cæca.* Columella, lib. VI, cap. 17, *Cæcilia.*

[p] *Salamandra vocata, quod contra incendia.* — *Id* (Plinius) inquit *si verum esset, jam esset experta Roma.* Sed nunquam ego credam de etymologia cogitasse Isidorum in his verbis.

si vel in puteum cadat, vis veneni ejus potantes interficit. Ista contra incendia repugnans, ignes sola animalium exstinguit. Vivit enim in mediis flammis sine dolore et consumptione, et non solum, quia non uritur, sed exstinguit incendium.

37. *Saura*, lacertus, qui quando senescit, cæcantur oculi ejus, et intrat in foramen parietis aspicientis contra Orientem, et orto sole intendit, et illuminatur.

38. *Stellio*, de colore inditum nomen habet. Est enim tergore pictus lucentibus guttis in modum *stellarum*. De quo Ovidius :

..... aptumque colori
Nomen habet, variis stellatus corpora guttis.

[a] Hic autem scorpionibus adeo contrarius traditur, ut viso eo pavorem iis afferat, et torporem.

39.[b] Sunt, et alia serpentium genera, ut *ammodytæ, et phantiæ, chamædracontes*. Postremo quantus nominum, tantus mortium numerus. Omnes autem serpentes natura sua frigidæ sunt, nec percutiunt, nisi quando calescunt; nam quando sunt frigidæ, nullum tangunt.

71 40. Unde et venena eorum plus die quam nocte nocent. Torpent enim noctis algore, et merito, quia frigidi sunt nocturno rore. In se enim adducunt vaporem gelidæ pestes et natura frigidæ. Unde et hieme in nodos torpent, æstate solvuntur.

41. Inde est quod dum quicumque serpentium veneno percutitur, primum obstupescit; et postea ubi in illo calefactum ipsum virus exarserit, statim et hominem exstinguit. [c] Venenum autem dictum, eo quod per venas vadit. Infusa enim pestis ejus per venas vegetatione corporis aucta discurrit, et [d] animam exigit.

42. Unde non potest venenum nocere, nisi hominis tetigerit sanguinem. Lucanus :

Noxia serpentum est admisto sanguine pestis.

Omne autem venenum frigidum est, et ideo anima, quæ ignea est, fugit venenum frigidum. In naturalibus bonis, quæ nobis et irrationabilibus animantibus videmus esse communia, vivacitate quadam sensus serpens excellit.

43. Unde et legitur in Genesi : *Serpens autem erat sapientior omnibus pecoribus terræ*.[e] Dicit autem Plinius (si creditur) quod serpentis caput, etiam si cum duobus evaserit digitis, nihilominus vivit. [f] Unde et totum corpus objicit pro capite ferientibus.

44. [g] Anguibus universis hebes visus est. Raro in adversum contuentur, nec frustra, cum oculos non in fronte habeant, sed in temporibus, adeo ut citius audiant quam aspiciant. [h] Nullum autem animal in

A tanta celeritate linguam movet ut serpens, adeo ut triplicem linguam habere videatur, cum una sit.

45. [i] Serpentium uda sunt corpora, adeo, ut quacunque eunt, viam humore designent. Vestigia serpentium talia sunt, ut cum pedibus carere videantur, costis tamen, et squammarum nisibus repant, quas a summo gutture usque ad imam alvum parili modo dispositas habent. Squammis enim, quasi unguibus, costis, quasi cruribus innituntur.

72 46. Unde si in qualibet corporis parte, ab alvo usque ad caput, ictu caput aliquo collidatur, debilis reddita cursum habere non possit, quia ubicunque ictus ille inciderit, spinam solvit, per quam costarum pedes et motus corporis agebantur. Serpentes autem diu vivere dicuntur, adeo ut, depo-

B sita vetere tunica, senectutem deponere atque in juventam redire perhibeantur.

47. Tunicæ serpentum *exuviæ* nuncupantur, eo quod iis quando senescunt, sese exuunt, quibus exuti in juventam redeunt. Dicuntur autem *exuviæ* et *induviæ*, quia *exuuntur* et *induuntur*.

48. [j] Pythagoras dicit de medulla hominis mortui, quæ in spina est, serpentem creari, quod etiam Ovidius in Metamorphosis libris commemorat, dicens :

Sunt qui cum clauso putrefacta est spina sepulcro,
Mutari credant humanas angue medullas.

Quod si creditur, merito evenit ut sicut per serpentem mors hominis, ita per hominis mortem serpens. [k] Fertur autem quod serpens hominem nudum non sit ausus contingere.

C

CAPUT V.

De vermibus.

1. *Vermis* [l] est animal, quod plerumque de carne, vil de ligno, vel de quacunque re terrena sine ullo concubitu gignitur, licet, nonnunquam et de ovis nascantur, ut scorpio. Sunt autem vermes, aut terræ, aut aquæ, aut aeris, aut carnium, aut frondium, aut lignorum, aut vestimentorum.

2. *Aranea*, vermis aeris, ab aeris nutrimento cognominata, **73** quæ exiguo corpore longa fila deducit, et telæ semper intenta nunquam desinit laborare, perpetuum sustinens [m] in sua arte suspendium.

3. *Sanguisuga*, vermis aquatilis, dicta, quia sanguinem sugit. Potantibus enim insidiatur, cumque illabitur faucibus, vel ibi uspiam adhæretscit, sangui-

D nem haurit; et cum nimio cruore maduerit, id evomit qnod hausit, ut recentiorem denuo sugat.

4. [n] *Scorpio*, vermis terrenus, qui potius vermibus ascribitur, non serpentibus : animal armatum acu-

[a] *Hic autem scorpionib.* E Plin. XXIX, cap. 4.

[b] *Sunt et alia genera.* Ex Solino. Sed ammodytes prætermitti potuit, nam de eo jam dixerat. At hæc in adversariis ferri possunt.

[c] *Venenum autem.* E S. Æn. I, ad v. *Fallasq. veneno.*

[d] *Animam exigit.* Cod. 4 Tarracon. et Raban.

[e] *Dicit autem Plin.* Ex eod., ad vers. *Tumidum caput abdidit alte.* Georg. III.

[f] *Unde et totum corpus.* Ex Aug., in ps. LVII.

[g] *Anguib. universis.* E Solin., 30.

[h] *Nullum autem anim.* E Serv., ad vers. *Linguis vibrantib.* Æn. II.

[i] *Serpentum uda.* E Serv., ad vers. *Udo sublapso veneno.* Æn. VII.

[j] *Pythagoras dicit.* Ex eod., Æ. V, ad vers. *Geniumne loci, famulumne p.* Æn. V. Vid. Plin., X, cap. 66; Plutarch., in Clement.; et Ælian., lib. I, cap. 53; et Ovid., XV Metam.

[k] *Fertur autem quod serpens homin. nud.* Ex epist. ad Præsidium, de Cereo paschali, apud Hieron., t. IX.

CAP. V. — [l] *Vermis est anim.* Aug., in ps. XXI : *Vermis de carne sine concubitu nascitur.*

[m] *In sua arte.* Ita Gothici, Al., *in suo labore.*

[n] *Scorpio. vermib. non serpentib.* E. Solin..., 30.

teo, et ex eo Græce vocatum, quod cauda figat, et [a] arcuato vulnere venena diffundat. [b] Proprium autem est scorpioni, quod manus palmam non feriat.

5. *Cantharis*, vermis terrenus, qui humano corpori statim ut fuerit applicatus, sui adustione vesicas efficit plenas humore.

6. [c] *Multipes*, vermis terrenus, ex multitudine pedum vocatus, qui contactus, in globulum complicatur Nascitur sub petris ex humore et terra.

7. *Limax*, vermis limi dictus, quod in limo, vel de limo nascatur, unde et sordidus semper et immundus habetur.

8. *Bombyx*, frondium vermis, ex cujus textura bombycinum conficitur. Appellatur autem hoc nomine, ab eo quod evacuetur, dum fila generat, et aer solus in eo remaneat.

9. *Eruca* frondium vermis, in oleribus, vel pampino involuta, ab *erodendo* dicta, de qua meminit [d] Plautus: *Imitatus nequam bestiam et maleficam involutam in pampino*. Implicat se eadem, [e] nec advolat, ut locusta, ut huc illucque discurrens, semipasta dimittat ; sed permanet perituris frugibus, et tardo lapsu pigrisque morsibus universa consumit.

74 10. *Teredonas* Græci vocant lignorum vermes, quod *terendo* edant. [f] Hos nos *termites* dicimus. Ita enim apud Latinos ligni vermes vocantur, quos tempore importuno cæsæ arbores gignunt.

11. *Tinea*, vestimentorum vermis, dicta, quod *teneat*, et eousque insideat, quoad erodat. Inde pertinax eo quod in eamdem rem identidem urgeat.

12. *Vermes carnium*, hemicranius, lumbricus, ascaridæ, costi, pediculi, pulices, lendes, tarmus, ricinus, usia, cimex.

13. [g] *Hemicranius*, vermis capitis vocatur.

Lumbricus, vermis intestinorum, dictus, quasi *lubricus*, quia labitur, vel quod in lumbis sit.

[h] *Ascaridæ....*

[i] *Costi....*

14. *Pediculi*, vermes cutis, a *pedibus* dicti. Unde et *pediculos* dicuntur, quibus pediculi in corpore effervescunt.

A 15. *Pulices* vero vocati sunt, quod ex *pulvere* magis nutriantur.

Lendes...

[j] *Tarmus*, vermis est lardi.

[k] *Ricinus*, vermis canis, vocatus eo quod hæret in auribus canum, κύων enim Græce *canis* est.

16. [l] *Usia*, vermis est porci, appellata quia *urit*. Nam ubi momorderit, adeo locus ardet, ut statim ibi vesicæ fiant.

17. [m] *Cimex*, de similitudine cujusdam herbæ vocatus, cujus fetorem habet.

18. Proprie autem vermis in carne putri nascitur, tinea in vestimentis, **75** eruca in olere, teredo, in ligno, tarmus in lardo.

19. *Vermis*, non, ut serpens, apertis passibus, vel
B squammarum nisibus repit, quia non est illi spinæ rigor, ut colubro, sed in directum corpusculi sui partes gradatim porrigendo contractas, contrahendo porrectas motum explicat, sicque agitatus perlabitur.

CAPUT VI.
De piscibus.

1. *Pisces* dicti, unde et pecus a *pascendo*, scilicet.

2. [n] *Reptilia* ideo dicuntur hæc quæ natant, eo quod reptandi habeant speciem et naturam ; quamvis se in profundum immergant, tamen in natando repunt. Unde et ait David : *Hoc mare magnum et* [o] *spatiosum ; illic reptilia, quorum non est numerus.*

3. *Amphibia* sunt quædam genera piscium, dicta eo quod ambulandi in terris usum et natandi in aquis
C officium habeant. Ἀμφὶ etiam Græce *utrumque* dicitur, id est, quia in aquis, et in terris vivunt, ut phocæ, crocodili, hippopotami, hoc est, equi fluviales.

4. Pecoribus autem et bestiis, et volatilibus ante homines nomina imposuerunt, quam piscibus quia prius visa sunt et cognita. [p] Piscium vero postea paulatim, cognitis generibus, nomina instituta sunt, aut ex similitudine terrestrium animalium, aut ex specie propria, sive moribus, seu colore, vel figura, aut sexu.

5. Ex similitudine terrestrium, ut ranæ, leones,

[a] *Arcuato vulnere*, Hieron., advers. Vigilant.: *Scripsit Tertullianus scorpiacum rectissimo nomine, quia arcuato vulnere in Ecclesiæ corpus venena diffudit.* Itemque in prolog. Josue.

[b] *Proprium autem*. Plin., XXIX. cap. 4.

[c] *Multipes*. Ὀνίσκος vocatur a Græcis. Vid. Galen. lib. XI de Simp. medicam. facult.

[d] *Plautus*. In Cistellar.: *Imitatur nequam bestiam et damnificam. Phi. Quamnam, amabo? La... Involvolum quæ in pampini folio intorta implicat se.*

[e] *Nec advolat ut locusta*. E Hieron., ad Am. IV.

[f] *Hos nos termites dicimus*. Serv. ad illud.: *Aut tempestivam silvis : — Nam tempore importuno cæsæ arbores* termites *faciunt, ita enim ligni vermes vocantur.*

[g] *Hemicranius*.. Chacon.: *Cum Marcellus* (inquit), *lib.* II *de Medicam., ita scribat: « Hemicranium statim curant vermes terreni, pari numero sinistra lecti, » vereor ne Isidorus hemicranium vermem inde eduxerit, quamvis eod. nomine morbum et medicinam vocari nihil prohibet.*

[h] *Ascaridæ*. — *Tipulas* reddit pro *ascaridis* Gaza. Hesychius: Ἀσκαρίδες εἶδος σκωλήκων. De his medicor. libri consulendi.

[i] *Costi*. Vid. Fest. et Plin., de Cossis.

[j] *Tarmus*. Fest.: *Tarmes genus vermiculi carnem exedens*. Sed pro *termine* quoque accipi ostendunt
D exempla quæ ad hunc Festi locum affert Scalig.

[k] *Ricinus*. Glossar.: *Riginus*, κρότων, et postea Κρότων φθείρ, *ricinus*. Utitur hac voce Columella in Morbis canum, lib. VII, cap. 13.

[l] *Usia*. Quoniam *s* ab *r* vix distinguitur in Gothicis characterib., *uriam* quam *usiam* magis probabat A. Aug.

[m] *Cimex de similitudine cujusdam herbæ*. An hyperici, quando nomen κόρις commune utrique?

CAP. VI.—[n] *Reptilia*. Ex Ambros., Hexam. V, cap. 1.

[o] *Et spatiosum*. Vox *manib.*, quæ est in editis, abest a Gothicis, ut etiam a LXX, quos Isidorus sequitur, ut dubium non sit quin ex Hieronymo manarit in editionem Vulgatam. Nos vocem Hebræam exprimimus, eum *brazos de mar* dicimus. LXX satis habuerunt εὐρύχωρον dicere.

[p] *Piscium vero postea*. Ambros., V Hexam., cap. 2.

et vituli, et [a] nigri merulæ, et pavi diverso colore, **A** collo et dorso picti, et [b] turdi **77** albovarii, et cætera quæ sibi juxta species terrestrium animalium nomina vindicarunt. Ex moribus terrestrium, ut canes in mari a terrenis canibus nuncupati, quod mordeant. Et lupi, quod improba voracitate alios persequantur.

6. [c] A colore, ut umbræ, quia colore umbræ sunt; et [d] auratæ, quia in capite auri colorem habent; et varii a varietate, quos vulgo tructas vocat. [e] A figura, ut orbis, quia rotundus est, totusque in capite constat, ut solea, quod sit instar calciamentorum soliis. A sexu, ut [f] musculus, quod sit balenæ masculus, ejus enim coitu concipere hæc bellua perhibetur. [g] Hinc, et musculi cochlearum, quorum lacte concipiunt ostreæ.

7. *Balenæ* autem sunt immensæ magnitudinis bes- **B** tiæ, ab emittendo, et fundendo aquas vocatæ. Cæteris enim bestiis maris altius jaciunt undas: βάλλειν enim Græce *emittere* dicitur.

8. [h] *Cete* dicta, τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη, hoc est, ob immanitatem. **77** Sunt enim ingentia genera belluarum, et æqualia montium corpora, qualis cetus excepit Jonam, cujus alvus tantæ magnitudinis fuit, ut instar obtineret inferni, dicente propheta: *Exaudivit me de ventre inferni.*

9. *Equi marini*, quod prima parte equi sunt, postrema solvuntur in piscem.

[i] *Phocas*, dicunt esse boves marinos, quasi *boacas*.

10. *Cærulei* a colere appellati; nam cæruleum est viride cum nigro, ut est mare.

11. [j] *Delphines* certum habent vocabulum, quod **C** voces hominum sequantur, vel quod ad symphoniam gregatim conveniant: nihil in mari velocius istis, nam plerumque salientes naves transvolant. Quando autem præludunt in fluctibus, et undarum se molibus saltu præcipiti feriunt, tempestates significare videntur: hi proprie *Simones* nominantur. [k] Est et Delphinum genus in Nilo dorso serrato, qui crocodilos, tenera ventrium secantes, interimunt.

12. [l] *Porci marini*, qui vulgo vocantur *suilli*, qui dum escam quærunt, more suis terram sub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium, et nisi rostrum arenis immergant, pastum non colligunt.

13. *Corvi* a *cordis voce* dicti, quia grunniunt pectore, suaque voce proditi capiuntur.

78 14. [m] *Thynni* nomen Græcum habent. Hi ingrediuntur veris tempore: intrant dextro latere, lævo exeunt. Hoc inde creduntur facere, quod [n] dextris oculis acutius videant, quam sinistris.

15. [o] *Gladius* dicitur, eo quod rostro mucronato sit et ob hoc naves perfossas mergit.

16. *Serra* nuncupata, quia serratam cristam habet, et subternatans navem secat.

17. *Scorpio* dictus, quia lædit, dum manu tollitur. [p] Tradunt decem cancris cum ocimi manipulo alligatis, omnes qui ibi sunt scorpiones ad eum locum congregari.

18. [q] *Aranea*, genus piscis, dictus quod aure feriat, habet enim stimulos, quibus percutit.

19. [r] *Crocodilus*, a *creoceo* colore dictus, gignitur in Nilo, [s] animal quadrupes in terra, et in aquis valens, [t] longitudine plerumque viginti cubitorum, dentium, et unguium immanitate armatum, tantaque cutis duritia [u] ut quamvis fortium ictus lapidum tergo repercussus non sentiat.

[a] *Nigri meruli.* Negat Varro *merulum* dici, sed ter legitur in Glossar.

[b] *Et turdi albovarii. Alvovari* quoque legitur in aliquib. Isidori et Ambrosii libris. De turdorum colorib. Aristoteles, Athenæus, et Massarius in iis quæ de Piscib. ad Plin.

[c] *A colore, ut umbræ.* Hujus piscis Varro meminit lib. IV, et Græci σκίαιναν vocant. Plin., XXXII, cap. 11, et Ovid. in Halieutico. Glossar., σκιὸς ἰχθὺς.

[d] *Et auratæ. — Chrysophrys,* Ovidio.

[e] *A figura, ut orbis. — Orchis*, apud Plin., XXXII, cap. 2, cujus hæc sunt: utrum verius, alii judicent.

[f] *Musculus, quod sit balenæ masculus.* Rei potius quam vocis etymon, *magnum namque amicitiæ exemplum balena, et musculus.* Ait Plin., lib. IX, cap. ult. **D**

[g] *Hinc, et musculi cochlearum.* Plin., IX, cap. 35.

[h] *Cete dicta.* Τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη. E Serv., Æn. V, sed usum Isidorum Servii commentariis sine Virgilii verbis hic quoque locus indicat Nam quod sequitur, *hoc est, ob immanitatem*, e Serv. se putavit describere, quasi ille CETE *immania* interpretatus esset, cum *immania cete* verba sint Virgilii. Neque in hac *ceti* etymologia defendenda laborandum censeo, quamvis alias quoque res, ut naves, propter magnitudinem *cete* dici non ignoro. Reliqua sunt ex Amb., V Hexam, cap. 9.

[i] *Phocas.* Quod *bocas* Manuscripti quidam habent, e digammo fluxit.

[j] *Delphines.* Non *delphin*, sed *simon*, vel (ut in aliis libris) *sinomon*, ex Solin., cap. 18.

[k] *Est et Delphin. gen. in Nilo.* Solin., cap. 35, de Ægypto: *Hi Delphines crocodilos studio alliciunt ad natandum, demersisque astu fraudulento tenera ventrium subternatantes secant, et interimunt.*

[l] *Porci marini qui vulgo vocantur suilli.* Et nos *sollos* vulgo dicimus. Lubenterque assentimur iis qui *siluros* eosdem esse existimant.

[m] *Thynni... hi ingrediuntur.* Pontum intellige, e Solin., cap. 18, apud quem *ingrediuntur* legitur in Manusc., non *illabuntur*. Vid. Arist., VIII de Hist. anim., cap. 13, et Plin., IX, cap. 15.

[n] *Quod dextris oculis acutius.* Ita Aristot., Plinius et Solinus. Contra Plutarch., in libro Utra prudentiora animal. terrest. an aquatil., acutius thynnos oculo sinistro cernere existimat.

[o] *Gladius.* E Plin. XXXII, cap. 2.

[p] *Tradunt decem cancris.* Ex eod. cap. 5.

[q] *Aranea.* Plin., lib. IX. cap. 48: *Pestiferum* (innuit) *in aquis animal araneus, spinæ in dorso aculeo noxius*; etymologia e re utcunque voci aptata, nam de feriendo (quod ad vocem attinet) ne cogitasse quidem Isidorum credimus.

[r] *Crocodilus a croceo colore.* Recte, si verum est, quod P. Martyr, in lib. III de Legatione ad Sultanum narrat, comperisse se e nautis flavos esse crocodilos. Sed Eustach. et etymologic. Græcum. quod *crocum* fugiat; unde in apiariis crocum spargitur; sed hoc de terrestri: de marino, quod τὰς κρόκας, hoc est *littora* timeat.

[s] *Animal quadrupes*, E Solin., cap. 35.

[t] *Longitudine plerumque* XX *cubitor.* XVIII, Plin. et Herodot.

[u] *Ut quamvis fortium ictus lap.* Solin.: *Ut ictus quovis tormento adactos tergore repercutiat.* Vid. Arist., Herod., Plin.

20. Nocte in aquis, die humi quiescit; ova in terra ovet; masculus et femina vices servant. Hunc, pisces quidam serratam **79** habentes, cristam tenera ventrium desecantes, interimunt. Solus ex animalibus superiorem maxillam movere dicitur.

21. [a] *Hippopotamus* vocatus, quod sit equo similis dorso, juba et hinnitu, rostro resupinato, aprinis dentibus, cauda tortuosa (ungulis bifidis). Die in aquis commoratur; nocte segetes depascitur, et hunc Nilus gignit.

22.[b] *Pagrum*, quem Græci φαγρον, ideo nuncupant, quod duros dentes habeat, ita ut ostreis in mari alatur.

23. [c] *Dentix*, pro multitudine, et granditate dentium dictus.

[d] *Lepus*, a similitudine capitis nuncupatus.

24. *Lupum*, ut dictum est, aviditas appellavit, piscem in captura ingeniosum; [e] denique reti circumdatus fertur arenas arare cauda, atque ita conditus transire rete.

25. [f] *Mullus* vocatus, quod *mollis* sit, atque tenerrimus, cujus cibo tradunt [g] libidinem inhiberi, [h] oculorum autem aciem hebetari; homines vero, a quibus sæpe pastus est, [i] piscem olent. [j] *Mullus* in vino **80** necatus iis qui inde biberint tædium vini affert.

26. *Mugilis* nomen habet, quod sit *multum agilis*; nam ubi dispositas senserit piscatorum insidias, confestim retrorsum rediens ita transilit rete, ut volare piscem videas.

27. *Melanurus*, eo quod nigram caudam habeat, et nigras pennas, et in corpore lineas nigras; μελαν enim Græci *nigrum* vocant.

28. *Glaucus* a colore dictus, eo quod albus sit [k] Græci enim *album* λευκόν dicunt. Hic æstate raro apparet, nisi tantum in nubilo.

29. [l] *Thymallus* ex flore nomen accepit. Thymus quippe flos appellatur, nam dum sit specie gratus, et sapore jucundus, tamen sicut flos fragrat, et corpore odores aspirat.

30. [m] *Scarus* dictus, eo quod solus escam ruminare perhibetur, denique alii pisces non ruminant. Tradunt autem hunc ingeniosum esse. Namque inclusum nassis, non fronte erumpere, nec infestis viminibus caput inserere, [n] sed aversum caudæ ictibus crebris laxare fores, atque ita retrorsum redire; quem luctatum ejus si forte alius scarus extrinsecus videat, apprehensa mordicus cauda, adjuvare nisus erumpentis.

31. *Sparus* a lancea missili traxit nomen, quod ejusdem figuræ sit. Terrestria enim prius inventa sunt quam marina; [o] nam *sparus* est telum rusticanum missile, a *spargendo* dictum.

32. [p] *Australis piscis*, sive quia aquarum undam suo ore suscipit, sive quia tunc hic piscis oritur, quo tempore tendere in occasum pleiades cœperint.

81 33. [q] *Hamio*, saxatilis, dextra sinistraque lateribus virgis puniceis perpetuis, aliisque discoloribus, designatur : dictus *hamio*, quia non capitur nisi *hamo*.

34. [r] *Echeneis*, parvus et semipedalis pisciculus nomen sumpsit, quod navem adhærendo retineat. Ruant licet venti, et sæviant procellæ, navis tamen, quasi radicata in mari stare videtur, nec moveri, non retinendo, sed tantummodo adhærendo. Hunc Latini *remorum* appellaverunt, eo quod cogat stare navigia.

35. [s] *Uranoscopus* vocatur ab oculo quem in capite habet, a quo semper supra intendit.

36. [t] *Milvago* nominatus, quia evolat super

[a] *Hippopotam.* E Solin., ibid.

[b] *Pagrum.* Strabo, lib. XVII : Φαγρὸριος ὃν καὶ φάγρον καλουσι. Gloss. : Φάγρος, ἰχθὺς *dentatus.*

[c] *Dentix.* Sive *dentex. Dentices pisces.*, Colum., VIII, cap. 18.

[d] *Lepus a similitudine cap.* Ælian., lib. XVI, cap. 19, Magni maris leporem omni parte ad terreni similitudinem accedere præter pilos, ait. At Plin., IX, cap. 48: *Lepus in nostro mari offa informis, colore tantum lepori similit.* Quare *a similitudine coloris* legebat Chacon.

[e] *Deniq. reti circumdatus.* Ex Plin.

[f] *Mullus quod mollis.* An quod Plin. ait mullum, si lepore vescatur, tenerescere, et ingratiorem vilioremque fieri? Non defendo, si quidem hæc Isidori sunt; de etymolog. vide Plin., IX, cap. 17, et inf., XIX, cap. ultim.

[g] *Libidinem inhibeat.* Quod echineidi tribuit Plin., lib. XXXII, cap. 10.

[h] *Oculor. autem aciem hebetari.* Sic Plin., eod. lib.. cap. 7.

[i] *Piscem olent*, Compl. Goth., *horrent;* hoc si attentius inspicias, lepori, non mullo, tribuit Plinius, lib. XXXII, cap. 1, sed aliter : *Homines* (inquit) *quib. impactus est, piscem olent.*

[j] *Mullus in vino... affert.* Ex eod. lib. cap. 10.

[k] *Græci enim album* λευκὸν. Secuti sumus Vulcan. et Ant. Aug., quamvis γλευκὸν pro γλαυκὸν, quod in Gothicis est, non rejiciamus. Virg. :

... populus, et glauca canentia fronde salicta.

[l] *Thymallus.* Amb., V Hex., cap. 2, elegantissimus locus.

[m] *Scarus.* Ex eodem : neque necesse est *escarum* scripsisse Isidorum, ut etymon conveniat; illud multo durius quod ait Plinius, adeo littoribus Italiæ ignotum, ut nec nomen Latinum habeat; raros certe satis indicat Horatii versus :

Non me Lucrina juverint conchylia,
Magisve rhombus, aut scari,
Si quos eois infonata fluctibus
Hiems ad hoc vertat mare.

[n] *Sed aversum caudæ ictib.* Plin. XXXII, cap. 2.

[o] *Nam sparus telum.* E Serv. ad vers. *Agrestis armat sparus.* Æn. XI.

[p] *Australis piscis.* Sæpe monuimus non contulisse Isidorum Servii commentaria cum Virgilii verbis, ideoque declinasse interdum a Servii mente. Hoc igitur loco, cum pisces marinos captaret, cœlestes inscius in eodem rete conclusit. Ergo deleri hæc jubebat Chacon. Locus Servii ad carmen *Aut eadem sidus fugiens*, Georg. IV.

[q] *Hamia.* Ita scribendum ex Plutarch., lib. Utra prudentior. animal., qui ab ἅμα dici vult, id est, *simul*, quod gregatim hi pisces incedant.

[r] *Echeneis.* Plin., XXXII, cap. 1.

[s] *Uranoscopus.* Qui anthias, callyonymusque a quibusdam putatur. Plin., XXXII, cap. 7.

[t] *Milvago... tempestates mutari.* Plin., ibid., *tempestates mutari*, cap. 7. Trebius Niger auctor est. Est autem in libris veterib. *milago*, non *milvago*.

quam; quoties autem cernitur extra aquam volitans, tempestates mutari (designat).

37. [a] *Squatus* dictus, quod sit *squammis* acutis; unde et ejus cute lignum politur.

38. [b] Civitas Syriæ, quæ nunc Tyrus dicitur, olim *Sarra* vocabatur a pisce quodam, qui illic abundat, quem lingua sua *sar* appellant; ex quo derivatum est hujus similitudinis pisciculos [c] *sardas sardinas*que vocari.

39. *Halec,* pisciculus ad liquorem salsamentorum idoneus, unde et nuncupatus.

40. [d] *Aphorus,* pisciculus, qui propter exiguitatem hamo capi non potest.

82 41. *Anguillæ* similitudo anguis dedit nomen, origo ejus ex limo. Unde et quando capitur adeo lenis est, ut quanto fortius presseris, tanto citius elabatur. [e] Ferunt autem Orientis fluvium Gangem anguillas tricenis pedibus gignere. [f] Anguilla vino necata, qui ex eo biberint, tædium vini habent.

42. [g] *Draco marinus* aculeos in branchiis habet ad caudam spectantes, qui dum percusserit, quaqua ferit venenum fundit, unde et vocatus.

43. [h] *Murænam* Græci μύραιναν vocant, eo quod complicet se in circulos. [i] Hanc feminini tantum sexus esse tradunt, et concipere a serpente, ob id a piscatoribus tanquam a serpente sibilo evocatur et capitur. Ictu autem fustis difficulter interimitur, ferula protinus; animam in cauda habere certum est. Nam capite percusso vix eam interimi, cauda statim exanimari.

44. *Congrus*...

Polypus, id est, multipes; plurimos enim nexus habet. Iste ingeniosus hamum appetens brachiis complectitur, non morsu; nec prius dimittit quam escam circumroserit.

45. *Torpedo* vocata, eo quod corpus *torpescere* faciat, si eam quisquam viventem tangat. [j] Narrat Plinius Secundus, « ex Indico mari torpedo etiam procul, et e longinquo, vel si hasta virgaque attingatur, quamvis prævalidos lacertos torpescere, quamlibet ad cursum veloces pedes alligari. » Tanta enim vis ejus est, ut etiam aura corporis sui afficiat membra.

83 46. *Sepia* dicitur, quia [k] sepibus interclusa facilius capitur. In coeundo obscenum genus, ore enim concipit, sicut vipera. Cujus atramenti tanta vis est, ut lucernæ addito [l] Æthiopes videri, ablato priori lumine, quidam tradant.

47. [m] *Lulligo,* tradunt in Oceano Mauritaniæ non procul a Lixo flumine tantam multitudinem lulliginum evolare ex aqua, ut etiam naves demergere possint.

48. [n] *conchæ,* et *cochleæ* hac ex causa vocatæ, quia deficiente luna cavantur, id est, evacuantur. [o] Omnium enim clausorum maris animalium atque concharum incremento lunæ membra turgescunt, defectu evacuantur. Luna enim cum in augmento fuerit, auget humorem; cum vero in defectum venerit, humores minuuntur; hoc enim physici dicunt. *Conchæ* autem primæ positionis nomen, *cochleæ* vero per diminutionem, quasi *conchulæ.*

49. *Concharum* multa genera sunt, [p] inter quas, et *margaritiferæ,* [q] quæ *Celoe* dicuntur, [r] in quarum carne pretiosus calculus solidatur. De quibus tradunt ii qui de animantium scripsere naturis, quod nocturno tempore littora appetunt, et ex cœlesti rore **84** margaritum concipiunt, unde et *Celoe* nominantur.

50. [s] *Murex,* cochlea est maris, dicta ab acumine et asperitate, quæ alio nomine [t] *conchylium* nominatur, propter quod circumcisa ferro lachrymas coloris purpurei emittat, ex quibus purpura

[a] *Squatus.* Plin., XXXII, cap. 11; et cap. ultim. : *Rhina, quem* squatum *vocamus*, licet lib. IX eumd. *squatinam* vocet. Glossar., *squatus*, ῥίνα εἶδος ἰχθύος. Angli quoque hodie *scate* appellant.

[b] *Civitas Syriæ, quæ nunc Tyr.* E Serv., ad vers. *Sarrano dormiat ostro.* Georg. II. Fest.: *Sarra Tyros insula, quæ nunc Epiros*, id est, *continens.*

[c] *Sardas, sardinas.* Veteres Cod. *sarras*, fortasse non male; solet namque ex duplici *r* alterum in *d* non raro mutari; sed *sardæ* hodie nomen etiam in vulgari lingua retinent.

[d] *Aphorus.* Ita scripsisse Isidorum etymologia indicat, sed *aphros* rectum erat, ex Arist., lib. IV de Hist., cap. 15. Athenæus quoque, lib. VII : τὸν θαλάττιον γόνον, ὃν ἡμεῖς μὲν ἀφύην, ἄλλοι 'δὲ ἀφρύην ὀνομάζουσιν οἱ δὲ ἄφρον.

[e] *Ferunt autem.* E Plin., IX, cap. 3.

[f] *Anguilla vin.* Ex eod., lib. XXXII, cap. 10.

[g] *Draco marinus.* Eumdem hunc videtur cum scorpione facere. Vid. Plin., lib. II, cap. ultim.

[h] *Muræna eo quod complicat se in circulos.* Num ad muræulas aureas, quæ sunt in Salomonis canticis respexit, quas priores pisce *muræna* esse voluit, eadem ratione, qua *sparum* telum pisce quoque *sparo* priorem antea dixerat? Porro μύραινα, sive σύραινα (nam utroq. modo effertur) a verbo μύρω, id est, *fluo*, dicta est, ut Eustachius putat.

[i] *Hanc feminino genere.* Ex Plin., XXXII, cap. 2.

[j] *Narrat Plin., ex Indico mari.* Lib. XXXII, cap. 1, sed *Antico,* sive *Antiaco* pro *Indico* legendum credo; nam de eo loquitur illic Plinius. Nisi deleri hæc mavis, de Ant. August. sententia.

[k] *Sepibus interclusa... concipit.* Verba Plin., lib. IX, cap. 51.

[l] *Æthiopes videri.* Ex Plin., XXXIII, cap. 10.

[m] *Lulligo... evolare ex aqua.* Varro : *Loligo, quod subvolat, littera, commutata, primo, voligo.*

[n] *Conchæ et concleæ.* Al., *cochlæ.*

[o] *Omnium enim clausorum maris animal.* Verba Palladii, lib. ult., cap. 6.

[p] *Inter quas margaritiferæ.* Plin., XXXII, cap. ultim.

[q] *Quæ celoe*... et inf. *unde, et celoe.* Etiam *eceloe, oeceloe, ocoele, et cocleæ* legitur. *Ocelli*, vel *ocellati* placebat A. Aug. (sed etymon *cœli* non convenit). Varro in Marcipor. apud Nonium : *Altera exorat patrem libram ocellatorum, altera virum semodium margaritarum.* Suet. in Aug. : *Ocellatis nucibusque ludit.* Etymon autem ocellatorum ex oculorum similitudine. Nam et Athenæus, lib. LXXXIII, cap. 8, margaritas bis oculis piscium magnis comparat.

[r] *In quar. carne pretiosus calculus solidatur.* Ambros., V Hex., cap. 11 : *Unde etiam ostreis pretiosissimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit.*

[s] *Murex.* E. Serv., ad vers. *Concussæ cautes,* Æn. V.

[t] *Conchyl.* E Vitruv., lib. VII, cap. 13. Ead. repetuntur lib. XIX, cap. 28.

tingitur, et inde *ostrum* appellatum, quod hæc tinctura ex testæ humore elicitur.

51. *Cancri* vocantur, quia conchæ sunt crura habentes, [a] inimica ostreis animalia; eorum enim carnibus vivunt miro ingenio. Nam quia valida testa ejus aperiri non potest, explorat quando ostrea claustra testarum aperiat; tunc cancer latenter lapillum injicit, atque impedita conclusione ostreæ carnes erodit. Tradunt quidam decem cancris cum ocimi manipulo alligatis, omnes qui ibi sunt scorpiones ad eum locum coituros. Duo autem sunt genera cancrorum, fluviatiles et marini.

52. *Ostrea*, dicta est a *testa*, quibus mollities interior carnis munitur. Græci enim *testam* ὄστρακα vocant. [b] Ostrea autem neutro, carnes ejus feminino dicuntur genere.

53. *Musculi* sunt, ut prædiximus, cochleæ, a [c] quorum lacte concipiunt ostreæ, et dicti *musculi*, quasi *masculi*.

54. *Pelorides*, a *Peloro* promontorio Siciliæ, ubi abundant, cognominatæ sunt. (Unde Virgilius dicit:)

Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori.

55. [d] *Ungues*, a similitudine humanorum unguium dicti.

56. [e] *Testudo* dictus, eo quod tegmine testæ sit adopertus in cameræ modum. **85** Sunt autem quatuor genera, terrestres, maritimæ, lutariæ, id est, in cœno et paludibus viventes. Quartum genus fluviatiles, quæ in duci aqua vivunt. Tradunt quidam, quod incredibile est, tardius ire navigia testudinis pedem dextrum vehentia.

57. [f] *Echinus*, a terrestri echino nomen traxit, quem vulgus *hericium* vocat. Hujus testula duplex, spinis aculeata in modum castanearum, quando adhuc opertæ de arboribus cadunt. Caro ejus mollis, et minio similis. Et is tribus modis dicitur, ut *testudo*, ac *peloris* et *conclea*; nam et quod edimus, et ubi caro inest, utrumque dicitur peloris.

58. *Ranæ*, a garrulitate vocatæ, eo quod [g] circa genitales strepunt paludes, [h] et sonos vocis importunis clamoribus reddunt. Ex iis quædam aquaticæ dicuntur, quædam palustres, [i] quædam rubetæ, ob id, quia in vepribus vivunt grandiores cunctarum. [j] Aliæ calamitæ vocantur, quoniam inter arundines, fruticesque vivunt, minimæ omnium, et viridissimæ, [k] mutæ, et sine voce sunt.

59. [l] *Agredulæ*, ranæ parvæ in sicco vel agris morantes, unde et nuncupatæ. Negant quidam canes latrare, quibus in offa rana viva fuerit data.

60. [m] *Sfungia*, a *fingere*, id est, nitidare et extergere dicta, Afranius: **86** *Accedo ad te, ut tibi cervicem fingam linteo*, id est, extergam. Cicero: *Effingebatur fungiis sanguis*, id est, extergebatur. [n] Animal autem esse docetur cruore inhærente petris. Unde, et dum abscinditur, sanguinem remittit.

61 Nam alia sunt viventia in aquis, et discurrunt, ut pisces, [o] alia stant fixa, ut ostreæ, echini, sfungiæ. Ex his alias mares dici, eo quod tenui sunt fistula, spissioresque; alias feminas, quæ majoribus fistulis sunt, ac perpetuis: alias duriores, quas Græci appellant τράγους, et nos hircosas dicere possumus ob asperitatem sui.

62. [p]. Mollissimum genus earum *pennicilli* vocantur, eo quod aptæ sint ad oculorum tumores, et ad extergendas lippitudines utiles. Candidæ sfungiæ cura fiunt; per æstatem enim ad solem sternuntur, et, sicut cera Punica, candorem bibunt.

63. [q] Animalium omnium in aquis viventium nomina CXLIV, Plinius ait, divisa in generibus belluarum, serpentium communium terræ, et aquæ, cancrorum, concharum, locustarum, peloridum, polypo-

[a] *Inimica ostreis*. Plutarch., dicto jam lib., et Ambros., v Hex., cap. 8. De polypo hæc eadem Plin., IX, cap. 30.

[b] *Ostrea autem neutro*. Vide Serv., ad vers. *Ostriferi fauces tentantur Abydi*, Georg. I, et Non. Sed ex iis locis, quos citant contra potius existimare liceat promiscue utroque genere usurpasse Latinos.

[c] *Quorum lacte concipiunt ostreæ*. Ita Goth. omnes *Ostrea* tamen, si sibi constare, aut Servium sequi vellet, dixisse debuit. Plin., IX, cap. 51: *Nuper compertum est in ostreariis humorem in iis fetificum modo lactis effluere.*

[d] *Ungues*. E Plin.

[e] *Testudo..... Sunt autem quatuor gen.* Item e Plin.

[f] *Echinus*. Ambros., VI Hex., cap. 4: *Echinus iste terrenus, quem vulgo* hericium *vocant*. Gloss., *Ercius*, ἐχῖνος, *erinacius*.

[g] *Circa genitales*. Ex Ambros., v Hex., cap. 10.

[h] *Et sonos vocis importun*. Ex Origen., hom. 4 in Exod.

[i] *Quædam Rubetæ*. Plin., XXXII, cap. 5.

[j] *Aliæ calamitæ*. Idem, cap. 10.

[k] *Mutæ, et sine voce*. Plin, XXXII, cap. 6.

[l] *Agredulæ*. Ex Goth. alii *agridulæ*.

[m] *Sfungia, a fingere.—Sphingiam* pro *spongia* scripsisse aliquos indicat Charisius. *Spongia* (inquit) *sine h dicenda est. Nam Græce* ψιλῶς *dicitur* σπόγγος. Quin etiam Græci; vel ἀπὸ τοῦ σπᾶν τὰ ὑγρὰ, vel ἀπὸ τοῦ σφίγγειν κατὰ τὰς ἐκθλίψεις, hoc est, vel ab attrahendo vel exprimendo humore deducunt. Notum illud Suet. in Vespas., procuratoribus illum suis pro spongiis uti, quod quasi siccos madefaceret et exprimeret humentes. Ut autem ab *effingendo* traheret Isidorus Servius fecit qui FINGERE *tergere* interpretatur. Æn. VIII, adducto ad id Ciceronis loco e Sextian. Quæ de generib. spongiarum referuntur, ex Arist. sumpta videntur, lib. v de Hist., cap. 16, et Plin. IX, cap. 45.

[n] *Animal autem esse docetur*. Plin., XXXI, cap. ultim.

[o] *Alia, quæ stant fixa*. Arist., lib. IV de Histor., cap. 6.

[p] *Mollissimum genus earum pennicilli*. Verba sunt Plinii. Sed in Codice vetustissimo Plinii Eccles. Toletanæ non *pennicelli*, sed *pennicillis* legitur hoc modo: *Mollissimum genus earum pennicillis oculorum tumores levat*. Ita fortasse nullum spongiarum genus *pennicellus* a Plinio dictum fuerit; scio tamen Festum ita scribere: *Penniculi spongiæ longæ, propter similitudinem caudarum appellatæ.*

[q] *Animalium omnium in aq. viv. nom.* CXLIV. Idem numerus in Codice Plin. Eccl. Tolet.; in vulgatis CLXXVI. Hieronymus, in Ezech. XLVII, ex Oppiano et aliis, qui ἁλιευτικὰ scripsere, refert CLIII esse piscium genera, eaque omnia capta fuisse vult ab apostolis Joann. XXI.

rum, solearum, lacertorum, et loliginum, et his-similia, ex quibus multa, quodam naturæ intellectu, temporum suorum ordinem agnoscunt, **87** quædam vero in suis locis sine mutatione vagantur.

64. In piscibus autem feminis, aliæ commistione masculi concipiunt, et pariunt catulos; aliæ ponunt ova sine [a] masculi commistione suscepta, [b] quæ idem insequens sui seminis jactu perfundit; et quæ hoc munere fuerint afflata, fiunt generabilia; quæ vero perfusa non fuerint, sterilia perseverant, aut putrescunt.

CAPUT VII.

De avibus.

1. Unum [c] nomen avium, sed genus diversum. Nam sicut specie sibi differunt, ita et naturæ diversitate; nam aliæ simplices sunt, ut columbæ; aliæ astutæ, ut perdix; aliæ ad manum se subjiciunt, ut accipiter; aliæ reformidant, [d] ut garamantes; aliæ hominum conversatione delectantur, ut hirundo; aliæ in desertis secretam vitam diligunt, ut turtur: aliæ solo semine reperto pascuntur, ut anser; aliæ carnes edunt, et rapinis intendunt, ut milvus; [e] aliæ enchoriæ, quæ manent in locis semper, ut struthio; aliæ adventitiæ, quæ propriis temporibus revertuntur, ut ciconiæ, et hirundines; aliæ congregæ, id est gregatim volantes, ut sturni, et coturnices; aliæ solivagæ, id est, solitariæ propter insidias deprædandi, ut aquila, accipiter, et quæcunque ita sunt; aliæ vocibus strepunt, ut hirundo; aliæ cantus edunt dulcissimos, ut cygnus, et merula, aliæ verba et voces hominum imitantur, ut psittacus et pica.

88 2. Sed et alia, sicut genere, ita et moribus innumerabilia. Nam volucrum quot genera sint, invenire quisquam non potest. [f] Neque enim omnis Indiæ, et Æthiopiæ, aut Scythiæ, deserta quis penetrare potuit, qui earum genus vel differentias nosset.

3. *Aves* dictæ, eo quod vias certas non habeant, sed per *avia* quæque discurrant.

Alites, quod alis alta intendant, et ad sublimia remigio alarum conscendant.

4. *Volucres* a *volando;* [g] nam unde volare, inde et ambulare dicimus. *Vola* enim dicitur media pars pedis, sive manus, et in avibus *vola* pars media alarum, quarum motu pennæ agitantur, inde et volucres.

5. *Pulli,* dicuntur omnium avium nati, sed, et animalium quadrupedum nati *pulli* dicuntur, et [h] homo parvus *pullus*. Recentes igitur nati *pulli* dicuntur, eo A quod *polluti* sunt; unde, et vestis nigra *pulla* dicta est.

6. *Alæ* sunt, in quibus pennæ per ordinem fixæ volandi exhibent usum. Vocatæ autem alæ, quod iis aves complexos *alant* et foveant pullos.

7. *Penna* a *pendendo*, id est, a volando, dicta, unde et *pendere;* volucres enim pennarum auxilio moventur, quando se aeri mandant.

8. *Pluma*, quasi *piluma;* nam sicut pili in quadrupedum corpore, ita pluma in avibus.

9. Avium nomina multa a sono vocis constat esse composita, ut grus, corvus, cygnus, pavo, milvus, ulula, cuculus, graculus, etc.; varietas enim vocis eorum docuit homines quid nominarentur.

10. *Aquila*, ab acumine oculorum vocata. [i] Tanti enim contuitus esse dicitur, ut cum super maria immobili penna feratur, nec humanis pateat obtutibus, B de tanta sublimitate pisciculos natare videat, **89** ac tormenti instar descendens raptam prædam pennis ad littus pertrahat.

11. [j] Nam et contra radium solis fertur obtutum non flectere, unde et pullos suos ungue suspensos radiis solis objicit, et quos viderit immobilem tenere aciem, ut dignos genere conservat, si quos vero inflectere obtutum, quasi degeneres abjicit.

12. *Vultur*, a volatu tardo nominata putatur. Magnitudine quippe corporis præpetes volatus non habet: [k] harum quasdam dicunt concubitu non misceri, et sine copula concipere, et generare, natosque earum pene usque ad centum annos procedere. [l] Vultures autem, sicut et aquilæ, etiam ultra maria C cadavera sentiunt; altius quippe volantes multa quæ montium obscuritate celantur ex alto illæ conspiciunt.

13. [m] *Bradypus* apud Græcos vocatur, *avis* apud nos *tarda*, eo quod gravi volatu detenta, nequaquam, ut cæteræ volucres, attollitur velocitate pennarum.

14. *Grues* vero nomen de propria voce sumpserunt, tali enim sono susurrant. Hæ autem dum properant, unam sequuntur [n] ordine litterato. De quibus Lucanus:

Et turbata perit dispersis littera pennis.

Excelsa autem petunt, quo facilius videant quas petant terras.

15. Castigat autem voce quæ cogit agmen. At ubi raucescit, succedit alia; nocte autem excubias dividunt, et ordinem vigiliarum per vices faciunt, D tenentes lapillos suspensis digitis, quibus somnos ar-

[a] *Masculi commistione suscepta,* Al., *susceptione concepta.*

[b] *Quæ idem insquens.* Arist. VI de Hist. anim,, cap. 13, de Ovis piscium, Gaza interprete: *Nec vero hæc omnia fecunda sunt, sed ea quibus editis mas semen asperserit genitale. Sub partu enim mas insequens semen ovis aspergit, et quæ eo afflantur, iis pisciculi enascuntur.*

CAP. VII. — [c] *Unum nomen avium... psittacus.* Omnia ex Ambros., V. Hex., cap. 14. Præter exempla quæ ab Isidoro quoque omissa putabat Chacon.

[d] *Ut Garamantes.* De quibus Nicephorus lib. IX.

[e] *Aliæ enchoriæ.* Ex voce *encuriæ*, aut *encoriæ*, *incolæ* librarii, non omnino absurde fecerant. Basilius, a quo Ambrosius ἐγχώρια.

[f] *Neque enim omnis Indiæ.* E. Plin, XXXIII, cap. 11.

[g] *Nam unde volare, inde et ambulare.* E Serv., ad vers. *Pascentes illæ tantum.* Æn. VI.

[h] *Et homo parvus, pullus.* Ut supra ex Festo ostendimus,

[i] *Tanti enim contuitus.* Ex Hier., in Abd. I.

[j] *Nam et contra radios.* Ex Ambros., V Hex., cap. 18, et in ps. CXVIII.

[k] *Harum quasd. dicunt.* Ambros., cap. 20.

[l] *Vultures autem.* Idem, in oratione de Obit. Theodos.

[m] *Bradypus apud Græcos.* Facilis fuit lapsus ex hac voce in *gradipes*, quæ in plerisque Cod. legitur. Plin. X, cap. 22: *Proximæ sunt quas Hispania aves tardas apellat, Græcia otidas.*

[n] *Ordine litterato.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Cæli cinxere polum.* Reliqua e Solin. Cod., de Thracia.

guant, quod cavendum erit clamor indicat Ætatem in illis color prodit, nam senectute nigrescunt.

16. *Ciconiæ* vocatæ a sono quo crepitant, quasi *cicaniæ*, [a]quem sonum oris potius esse (constat) quam vocis, quia eum quatiente **90** rostro faciunt. Hæ veris nuntiæ, [b] societatis comites, serpentium hostes, maria transvolant, in Asiam collecto agmine pergunt. Cornices duces eas præcedunt, et ipsæ, quasi exercitus, prosequuntur.

17. Eximia illis circa filios pietas; nam adeo nidos impensius fovent, ut assiduo incubitu plumas exuant. Quantum autem tempus impenderint in fetibus educandis, tantum et ipsæ invicem a pullis suis aluntur.

18. *Olor*, avis est quam Græci κύκνον appellant. [c] Olor autem dictus, quod sit totus plumis albus; nullus enim meminit cygnum nigrum; ὅλον enim Græce *totum* dicitur.

[d] *Cygnus* autem a canendo est appellatus, eo quod carminis dulcedinem modulatis vocibus fundit. Ideo autem suaviter eum canere (dicunt), quia collum longum et inflexum habet, et necesse est eluctantem vocem per longum et flexuosum iter varias reddere modulationes.

19. Ferunt in Hyperboreis partibus, præcinentibus cytharœdis, olores plurimos advolare, apteque admodum concinere. [e] Olores autem Latinum nomen est; nam Græce *cygni* dicuntur. [f] Nautæ vero sibi hunc bonam prognosin facere dicunt, sicut ait [g] Æmilius:

Cygnus in auspiciis semper lætissimus ales.
Hunc optant nautæ, quia se non mergit in undas.

91 20. [h] *Struthio* Græco nomine dicitur, quod animal in similitudine avis pennas habere videtur, tamen de terra altius non elevatur. Ova sua fovere negligit, sed projecta tantummodo, fotu pulveris animantur.

21. *Ardea* vocata, quasi *ardua*, id est, propter altos volatus. Lucanus: [i] *Quodque causa volare Ardea.* [j] Formidat enim imbres, et super nubes evolat, ut procellas nubium sentire non possit; cum autem altius volaverit, significat tempestatem. Hanc multi [k] *tantalum* nominant.

22. [l] *Phœnix*, Arabiæ avis, dicta, quod colorem Phœniceum habeat, vel quod sit toto orbe singularis, et unica. Nam Arabes singularem, et unicam *Phœnicem* vocant. Hæc quingentis et ultra annis vivens, dum se viderit senuisse, collectis aromatum virgulis, rogum sibi instruit, et conversa ad radium solis alarum plausu voluntarium sibi incendium nutrit, sicque iterum de cineribus suis resurgit.

23. [m] *Cinnamolgus*, et ipsa Arabiæ avis, proinde ita vocata, quod in excelsis nemoribus texit nidos ex fruticibus cinnami, et quoniam non possunt ibi homines conscendere propter ramorum altitudinem et fragilitatem, eosdem nidos plumbatis appetunt jaculis, ac sic cinnama illa deponunt, et pretiis amplioribus vendunt, eo quod cinnamum illud magis quam alia mercatores probent.

92 24. [n] Psittacus, in Indiæ littoribus gignitur, colore viridi, torque puniceo, grandi lingua, et cæteris avibus latiore. Unde, et articulata verba exprimit ita ut si eam non videris, hominem loqui putes. Ex natura autem salutat dicens, *ave* vel, Χαῖρε, cætera nomina institutione discit. Hinc est illud:

Psittacus a vobis aliorum nomina discam;
Hoc didici per me dicere: Cæsar ave.

25. [o] *Halcyon*, pelagi volucris dicta, quasi *alecyanea*, eo quod hieme in stagnis Oceani nidos facit, pullosque educit. Qua excubante fertur extento æquore pelagus silentibus ventis continua septem dierum tranquillitate mitescere, et ejus fetibus educandis obsequium ipsam rerum naturam præbere.

26. [p] *Pellicanus*, avis Ægyptia, habitans in solitudine Nili fluminis, unde et nomen sumpsit: [q] nam *Canopus* Ægyptus dicitur. Fertur, si verum est, eam occidere natos suos, eosque per triduum lugere, deinde seipsam vulnerare, et aspersione sui sanguinis vivificare filios.

27. [r] *Stymphalidæ*, aves a *Stymphadibus* insulis appellatæ, ubi plurimum abundant, **93** adversus quas Hercules sagittis est usus; sunt enim pelagi volucres in insulis habitantes.

[a] *Quem sonum oris potius.* E. Solin., 35, et Ambros., v Hex., cap. 16.

[b] *Societatis comites.* Sic paulo post columbam *castitatis comitem* dicet.

[c] *Olor autem dictus.* Olorem Latinam vocem statim faciet, sed e Græca duci, nihil vetat, nisi aliena hæc esse cum Chacone mavis.

[d] *Cygnus.* Aliquanto durior notatio.

[e] *Olores autem Latine.* E Serv., ad vers. *Strymoniamque gruem.* Æn. XI.

[f] *Nautæ bonam prognosin.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Aspicebis senos læt.*

[g] *Sicut Æmilius ait.* Æmilius Macer, in Ornithogonia; et ita legendum censebat Chacon, apud Nonium. in *Prosecta*, non *Licinius.* Nam quamvis utriusque Plinius meminerit, tamen cum de avibus agit, Æmilium citat, qui citatur etiam a Non. in *Luculentus.* Ita Serv., Æn. I, ad vers. *Ignavum fucos pecus.*

[h] *Struthio.* Ex Gregor., XXXI Moral., ad Job. XXXIX.

[i] *Quodque ausa volare ardea.* E. Lucan. V. Locus vero e Serv., Georg. I, et Æn. VII.

[j] *Formidat.* Ex Ambros., Hexam. V, cap. 13.

[k] *Tantalum vocant.* Videndum num potius *Taurum;* nam ardeam stellarem ita appellat Aristoteles: quod bovis mugitum voce imitetur, cujus meminit etiam Plin., lib. X, cap. 42.

[l] *Phœnix avis dicta.* Plin., lib. XIII, cap. 4, *a phœnice*, id est, *palma.*

[m] *Cinnamulgus.* Plin., X, cap. 33, et Sol., cap. 46. Idem est cum cinnamomo. Sed *cinnamomum* unico *n* scribunt Græci, atque ita scribi præcipit apud Latinos Nestor antiquus gramm.

[n] *Psittacus.* E Solin., cap. 55.

[o] *Halcyon... quasi avis Oceanea.* Gothici, *Cyanea.*

[p] *Pellicanus... fluminis.* Verba Aug. in ps. CI.

[q] *Nam canopus Ægyptus dicitur.* — *Nam Pellæus Canopus* mallem, ut magis etymon responderet. Virgil. Georg. IV:

Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi.

Et tamen, lib. XIX, cap. 5: *Nam Canopæa Ægyptus est.*

[r] *Stymphalides aves a Stymphadibus insulis.* Cod. Goth.: *Stromphalidæ aves ab Strophadibus insulis.* Vitiosum utrumque. Nam neque *Stymphades* insulæ ullæ (ut opinor) dicuntur; neque stromphalidæ aves. Est autem *Stymphalus* Arcadiæ palus, itemque in Epiro

28. [a] *Diomedeas* aves a sociis *Diomedis* appellatas, quos ferunt fabulæ in easdem volucres fuisse conversos, forma fulicæ similes, magnitudine cygnorum, colore candido, duris et grandibus rostris. Sunt autem circa Apuliam in insula Diomedea inter scopulos littorum, et saxa volitantes, judicant inter suos et advenas.

29. Nam si Græcus est proprius accedunt, et blandiuntur, si alienigena, morsu impugnant, et vulnerant, lacrymosis quasi vocibus dolentes, vel suam mutationem, vel regis interitum. Nam Diomedes ab Illyris interemptus est. Hæ aves *diomedeæ* vocantur, Græci eas ἡρωδίους dicunt.

30. [b] *Memnonides*, aves Ægyptiæ, appellatæ a loco, ubi *Memnon* periit. Nam catervatim advolare dicuntur ex Ægypto ad Ilium juxta *Memnonias* sepulcrum, et proinde eas Ilienses Memnonias vocant. Quinto autem anno ad Ilium veniunt, et cum biduo circumvolaverint, tertia die meuntes pugnam vicissim se unguibus, rostrisque dilacerant.

31. [c] *Hercyniæ* aves dictæ ab *Hercynio* saltu Germaniæ ubi nascuntur, quarum pennæ adeo per obscurum emicant, ut [d] quamvis nox obtenta densis tenebris sit, ad præsidium itineris dirigendi præjactæ interluceant, cursusque viæ pateat indicio plumarum fulgentium.

94 32. [e] *Onocrotalon* Græci vocant rostro longo. Quorum duo genera sunt : aliud aquatile, aliud solitudinis.

33. [f] *Ibis*, avis Nili fluminis, quæ semetipsam purgat, rostro in anum aqua fundens. [g] Hæc serpentium ovis vescitur, ex eis escam gratissimam nidis suis deportans.

34. [h] *Meropes*, eosdem, et *Gaulos*, qui parentes suos recondere atque alere dicuntur.

Coredulus, genus volatile, quasi *cor edens*.

35. *Monedula*, quasi *monetula*, quæ cum aurum invenit, aufert et occultat. Cic., pro Valer Flac. : *Non plus aurum tibi*, [i] *quam monedulæ committendum*.

36. [j] *Vespertilio*, pro tempore nomen accepit; eo quod, lucem fugiens, crepusculo vespertino circumvolat, præcipiti motu acta, et tenuissimis brachiotum membranis suspensa : [k] animal murium simile, non tam voce resonans, quam stridore; specie quoque volatilis, simul et quadrupes, quod in aliis avibus reperiri non solet.

37. [l] *Luscinia* avis inde nomen sumpsit, quod cantu suo significare solet diei surgentis exortum, quasi *lucinia*. Eadem et *acredula*, de qua Cicer., in Prognosticis :

[m] Et matutinos exercet acredula cantus.

95 38. [n] *Ulula* avis, ἀπὸ τοῦ ὀλολύζειν, id est, a *planctu* et *luctu* nominata; [o] cum enim clamat, aut fletu mimitatur, aut gemitum; unde et apud augures, si lamentatur, tristitiam; tacens, ostendere fertur prosperitatem.

39. *Bubo*, a sono vocis compositum nomen habet, avis feralis, onusta quidem plumis, sed gravi semper detenta pigritie; in sepulcris die noctuque versatur, et semper commorans in cavernis; de qua Ovidius :

Fœdaque fit volucris venturi nuntia luctus,
Ignavus bubo dirum mortalibus omen.

Denique apud augures malum portendere fertur; nam cum in urbe visa fuerit, solitudinem significari dicunt.

40. *Noctua* dicitur, pro eo quod nocte circumvolat, et per diem non possit videre, [p] Nam exorto splendore solis visus illius hebetatur. Hanc autem [q] insula Cretensis non habet, et si veniat aliunde statim moritur. [r] Noctua autem non est bubo, nam bubo major est.

41. [s] *Nycticorax*, ipsa est noctua, [t] quia noctem

Strophades insulæ, et utrobique aves, quarum illas confixisse sagittis Hercules, has abegisse Zethus et Calais Boreæ filii memorantur; de illis Lucret., v :

. . . . . uncisque timendæ,
Unguibus Arcadiæ volucres Stymphala colentes.

De his Virg., III. Æn. :

...Strophades Graio stant nomine dictæ
Insulæ Ionio in magno, quas dira Celeno,
Harpyæque.....

[a] *Diomedeas aves*. Locus pluribus ex auctoribus concinnatus, e Serv., ad vers. *Nunc etiam horribili visu*, Æn. XI; Aug., XVIII de Civit., cap. 16; Solin., cap. 9, Plin. et Ovidio.

[b] *Memnonides*. Plin., x, cap. 26 ; Solin., cap. 43; Albert. Mag., XXIII de Animal. Ovid., XIII Metam. :

Terque rogum lustrant, et consonus exit in auras
Ter plangor.

[c] *Hercyniæ aves*. E Solin., XXXII.

[d] *Quamvis nox obtenta densis tenebris*. Virg., George. I :

Semper, et obtenta densantur nocte tenebræ.

[e] *Onocrotalon... quorum duo genera*. Ex Hieron., in Soph. II. Est avis hæc voracissima, propterea Martial. :

Turpe Ravennatis guttur Onocrotali.

Vid. Nebriss., in lib. de L. Locis.

[f] *Ibis avis Nili*. Plin., VIII, cap. 27 ; Ælian., II, cap. 35.

[g] *Hæc serpentium ovis*. E Solin., cap. 45.

[h] *Meropis... eos et gaulos*. Sic vocant Itali, nos *ave jarucos*.

[i] *Quam monedulæ committend.* — *Committebant* legitur apud Cicer. Vid. Plin., lib. x, cap. 29.

[j] *Vespertilio*. Ex Ambros., Hexam. v, cap. 24.

[k] *Animal murium simile*. Verba Hieronym., in Is. II.

[l] *Luscinia*. Ex Ambros., Hexam. v, cap. 11. Diversa tamen origo placuit Varroni. *Lusciola aut luscinia* (inquit), *quod luctuose canere existimatur, atque esse ex Attica Progne in luctu facta avis*.

[m] *Et mat. e. a. c.*

Et matutinis Acredula vocibus instat.
Vocibus instat, et assiduas jacit ore querelas.

De Divinatione, ex iisd. Prognost. Quinctus frater.

[n] *Ulula avis*. E Serv., Eclog. 8.

[o] *Cum enim clamat*. Servius hæc de bubone, non de ulula. Æn. IV.

[p] *Nam exorto splendore*. Ambros., v Hex., cap. 24.

[q] *Hanc autem insula Cretens*. E Solin., cap. 16.

[r] *Noctua autem non est bub*. E Serv., Æn. XII.

[s] *Nycticorax ipsa est noctua*. Hieronym., epist. 135, ad Sunniam.

[t] *Quia noctem amat*. Aug., in ps. CI.

amat; [a] est enim avis lucifuga, [b] et solem videre non patitur.

42. [c] *Strix* nocturna avis habens nomen de sono vocis: quando enim clamat, stridet; de quo Lucanus:

Quod trepidus bubo, quod Strix nocturna queruntur.

96 Hæc avis vulgo *amma* dicitur, ab *amando* parvulos, unde, et lac præbere fertur nascentibus.

43. [d] *Corvus* sive *corax* nomen a sono gutturis habet quod voce coracinet. Fertur hæc avis, quod editis pullis escam plene non præbeat, priusquam in eis per pennarum nigredinem similitudinem proprii coloris agnoscat. Postquam vero eos tetros plumis aspexerit, in toto agnitos abundantius pascit. Hic prior in cadaveribus [e] oculum petit.

44. Cornix, annosa avis, apud Latinos Græco nomine appellatur, quam aiunt augures hominum curas [f] significationibus augere, insidiarum vias monstrare, futura prædicere. Magnum nefas hæc credere, ut Deus consilia sua cornicibus mandet. Huic inter multa auspicia tribuunt etiam pluvias portendere vocibus, unde est illud:

Tunc cornix plena pluviam vocat improba voce.

45. *Graculus*, a garrulitate nuncupatus, non, ut quidam voluit, pro eo quod gregatim volent, cum sit manifestum ex voce eum nuncupari. Est enim loquacissimum genus et vocibus importunum.

46. [g] *Picæ*, quasi *poetricæ* quod verba in discrimine vocis exprimant ut homo. **97** Per ramos enim arborum pendulæ importuna garrulitate sonantes, etsi linguas in sermone nequeunt explicare, sonum tamen humanæ vocis imitantur, de qua congrue quidam ait:

[h] Pica loquax certa dominum te voce saluto.
Si me non videas, esse negabis avem.

47. *Picus*, a *Pico* Saturni filio nomen sumpsit, eo quod ea in auspiciis utebatur. Nam ferunt hanc avem quidam habere divinum, illo indicio, quod in [i] quacumque arbore nidificaverit, clavus, vel quidquid aliud fixum fuerit, diu hærere non possit, quin sta-

A tim excidat ubi ea insederit. [j] Iste est *picus Martius* nam alia est pica.

48. [k] *Pavo*, nomen de sono vocis habet, cujus caro tam dura est, ut putredinem vix sentiat, nec facile coquatur; [l] de quo quidam sic ait:

Miraris quoties gemmantes explicat alas,
Et potest hunc sævo tradere, dure, coco.

49. *Phasianus*, a [m] Phaside insula Græciæ, unde primum asportatus est, appellatur. Testatur id vetus distichon illud:

Argiva primo sum transportata carina.
Ante mihi notum, nil nisi Phasis erat.

50. *Gallus* a castratione vocatus. Inter cæteras enim aves huic soli testiculi adimuntur. Veteres enim *abscisos* gallos vocabant; sicut autem a leone leæna,
B et a dracone dracæna, ita a gallo gallina. Cujus membra, ferunt quidam, si auro liquescenti misceantur, [n] consumi.

51. *Anas*, ab assiduitate natandi aptum nomen accepit. Ex quo genere quœdam *germanæ* dicuntur, quod plus cæteris nutriant.

98 52. *Anseri* nomen anas dedit per derivationem, vel a similitudine, vel quod et ipse natandi frequentiam habeat. [o] Iste vigilias noctis assiduitate clangoris testatur. [p] Nullum autem animal ita odorem hominis sentit, ut anser, unde et clangore ejus Gallorum ascensus in Capitolio deprehensus est.

53. [q] *Fulica* dicta, quod caro ejus leporinam sapiat. *Lagos* enim *lepus* dicitur, unde et apud Græcos *lagois* dicitur. [r] Est enim avis stagnensis, habens nidum in
C medio aquæ, vel in petris, quas aquæ circumdant, [s] maritimoque semper delectatur profundo. Quæ dum tempestatem persenserit, fugiens in vado ludit.

54. [t] *Mergis* ab assiduitate mergendi nomen hoc hæsit. Sæpe autem demisso in profundum capite aurarum signa sub fluctibus colligunt, et prævidentes æquoris tempestatem cum clamore ad littora tendunt. Nam in pelago jam gravissimam esse tempestatem (constat), cum ad littora mergi confugerint.

55, *Accipiter*, avis animo plus armata, quam unguilis, virtutem majorem in minore corpore gestans. Hic

[a] *Est enim avis lucifuga.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Nequidquam seros exercet noct.*

[b] *Et solem videre non pat.* De vespertilione dixit Hieronym., Is. II.

[c] *Strix.* Vid. Fest. Sed quod vulgo *ammas* dici refert hinc quidam nutrices *amas* a nostris vocari putant. Alii vero non Latinam vocem, sed e Germania a Gothis advectam existimant. Sed, qui Hebræam dixerit, minus, credo, fallet.

[d] *Corvus... fertur hæc avis* E. Greg. XXX Moral., cap. 9, al. 15.

[e] *Oculum petit.* Catull., de Cominio:
Non equidem dubito, quin primum inimica bonorum
Lingua execta avido sit data vulturio,
Effossos oculos voret atro gutture corvus,
Intestina canes, cætera membra lupi.

[f] *Significationibus augere.* Ita solus Vulcan.; reliqui *agere.*

[g] *Picæ, q. Poetricæ.* Vel ad Persium respexit... *Corvos poetas et poetridas picas*... aut ad fabulam de Pieridibus in picas mutatis.

[h] *Pica loquar.* Carmen Martialis.

[i] *In quacunque arbore nidificaver.* Ex Plin. X, cap. 18.

[j] *Iste est picus Martius.* E Serv., ad vers. *Aurea percus. virga.* Æn. VII.

[k] *Pavo... ut putridem vix sentiat.* Ex. Aug., XXI de Civit., cap. 4.

D [l] *De quo quidam*, Martialis.

[m] *A Phaside insula Græciæ.* Fluvio potius, aut urbe.

[n] *Consumi.* Aurum scilicet. Plin., XXIX, cap. 4: *Si auro liquescenti gallinar. membra misceantur, consumunt id in se, ita hoc venenum auri est.*

[o] *Iste vigilias noctis.* Ex Ambros., Hexam. V, cap. 13.

[p] *Nullum animal.* E. Serv., Æn. VIII.

[q] *Fulica dicta, eo quod caro ejus leporem sapiat. Fuliginem*, credo, aut *uliginem* sapit; sed quorsum illud: *lagos enim lepus dicitur?* mirum, ni glossema est.

[r] *Est enim avis stagnens.* Ex August., in ps. CIII.

[s] *Maritimoq. s. d. p.* Ex Ambros., cap. 13.

[t] *Mergis ab assid.* Ita est in Goth. et apud Ambros. Reliqua ex Virg., Georg. I.

ab *accipiendo*, id est, a *capiendo* nomen sumpsit. Est enim avis rapiendis aliis avibus avida, ideoque vocatur *accipiter*, hoc est, raptor; unde et Paulus Apostolus : *Sustinetis enim si quis* [a] *vos accipit*, ut enim diceret *si quis rapit*, dixit *si quis accipit*.

99 56. [b] Fertur autem accipitres circa pullos suos impios esse. Nam dum viderint eos posse tentare volatus, nullas eis præbent escas, sed verberant pennis, et a nido præcipitant, atque a tenero compellunt ad prædam, ne forte adulti pigrescant,

57. [c] *Capys* Itala lingua dicitur a *capiendo*. Hunc nostri *falconem* vocant, eo quod incurvis digitis sit.

58. *Milvus*, mollis viribus et volatu, quasi *mollis avis*, unde et nuncupatur, [d] rapacissimus tamen, et semper domesticis avibus insidiatur.

59. *Ossifragus* vulgo appellatur avis quæ ossa ab alto dimittit, et frangit. Unde et a *frangendo ossa* nomen accepit.

60. [e] *Turtur* de voce vocatur, avis pudica et semper in montium jugis, et in desertis solitudinibus commorans. Tecta enim hominum, et conversationem fugit, et commoratur in silvis. Quæ etiam hieme deplumata in truncis arborum concavis habitare perhibetur. Cujus e contrario columba hospitia humana diligit semper domorum blanda habitatrix.

61. *Columbæ* dictæ, quod earum colla ad singulas conversiones colores mutent, aves mansuetæ, et in hominum multitudine conversantes, ac [f] sine felle quas antiqui *venerias* nuncupabant, eo quod nidos frequentent, et osculo amorem concipiant.

62. *Palumbes*, eo quod sint fartæ a pabulo, [g] quas vulgus *titos* vocant, **100** avis casta ex moribus appellatur, quod comes sit castitatis. Nam dicitur quod amisso corporali consortio solitaria incedat, nec carnalem copulam ultra requirat.

63. [h] *Perdix*, de voce nomen habet, avis dolosa atque immunda. Nam masculus in masculum insurgit, et obliviscitur sexum libido præceps. [i] Adeo autem fraudulenta, ut alteri ova diripiens foveat, sed fraus fructum non habet; denique dum pulli propriæ vocem genitricis audierint, naturali quodam instinctu hanc quæ fovit relinquunt, et ad eamdem quæ genuit revertuntur.

A 64. *Coturnices*, a sono vocis dictæ, quas Græci ὄρτυγας vocant, eo quod primum visæ fuerint in Ortygia insula. Hæ adveniendi habent tempora. Nam æstate depulsa, maria transmeant.

65. [j] *Ortygometra* dicitur, quæ gregem ducit, eam terræ propinquantem accipiter videns rapit, ac propterea cura est universis ducem sollicitare externi generis, per quam caveant prima discrimina. Cibos gratissimos habent semina venenorum, quam ob causam iis veteres vesci interdixerunt. Solum enim hoc animal, sicut, et homo, caducum patitur morbum.

66. [k] *Upupam* Græci appellant, eo quod stercora humana consideret, et fetenti pascatur fimo, avis spurcissima, cristis exstantibus galeata, semper in sepulcris et humano stercore commorans. Cujus san-**B**guine quisquis se inunxerit, dormitum pergens dæmones suffocantes se videbit.

67. [l] *Tucos*, quos, Hispani *cuculos* vocant, a propria voce constat nominatos. Hi veniendi tempus habent, milvorum scapulis suscepti, **101** propter breves et parvos volatus, ne per longa aeris spatia fatigati deficiant. Horum salivæ cicadas gignunt, ova passeris nido reperta comedit et sua objicit quæ ille suscepta et fovet et nutrit.

68. *Passeres* vero sunt minuta volatilia, a parvitate vocata, unde, et pusilli el parvi.

69. [m] *Merula* antiquitus *medula* vocabatur, eo quod moduletur. Alii merulam vocata aiunt, quia sola volat, quasi *mera volans*. [n] Hæc cum in omnibus locis nigra sit, in Achaia candida est.

C 70. *Hirundo* dicta, quod cibos non sumat residens, sed in aere capiat escas, et edat, garrula avis, et per tortuosos orbes et flexuosos circuitus per volans, et in nidis construendis educandisque fetibus solertissima, habens etiam quiddam præscium, quod lapsura deserat nec appetat culmina, [o] a diris quoque avibus non impetitur, nec unquam præda est maria transvolat, ibique hieme commoratur.

71. *Turdi* a tarditate dicti, [p] hiemis enim confinio se referunt.

Turdela, quasi major turdus, cujus stercore viscum generari putatur. Unde, et proverbium apud antiquos erat : *Malum sibi avem cacare*.

[a] *Si quis vos accipit*. Ex Greh., XXXIII Moral., cap. 11. al. 16.

[b] *Fertur autem accipiter*. Ex Ambros., cap. 8.

[c] *Capys*. Serv., a i carmen. *Et capys hinc nomen. Constat* (inquit) *Capuam a Tuscis conditam, viso falconis angurio, qui Tusca lingua* capys *dicitur*. Et Fest., in *Capuam*.

[d] *Rapacissimus*, etc. Verba Hieronymi. ad Zachar. cap. v.

[e] *Turtur avis pudica*. Hieron., I contra Jovinian. : *Turtur avis pudicissima*, et Orig., hom. 2 in Cant., Hier. interprete : *Turtur semper in montium jugis et arborum verticibus commoratur*.

[f] *Ac sine felle*. Quod minimum fellis habeat, ut diximus supra. Vid. Arist., II de Hist. anim., cap. 15.

[g] *Quas vulgo Titos*. Serv., Eclog. 1 : *Columbæ, quas vulgus* tetas *vocat*.

[h] *Perdix de voce nomen habet*. Est enim πέρδεσθαι flagitium (ut ait Plautus) crepando facere honeste. Statius :

Quique refert jungens iterata vocabula perdix.

D Hieron tamen (oratorie credo, at causæ serviret) a *perdendo* perdicem nominatam dixit. Epist. 48.

[i] *Adeo autem fraudulenta*. Ex Ambros., VI, cap. 3, et Hieronym,, ad Jerem. XVII, et epis. 48.

[j] *Ortygometra*. E Solin.

[k] *Upupa*. Ex Hier., in Zach. XXV, usque ad *commorans*.

[l] *Tucos, quos Hispani cuculos*. Inverso ordine in libris omnibus legrim cum Chacone : *Cuculos quos Hispani cucos*.

[m] *Merula... q. mera volans*. Sic Varro et Festus, sed improbat Quintilian., lib. I, cap. 5.

[n] *Hæc cum in omnibus locis nig*. E Solin.

[o] *A diris quoque avibus*. Ita est in Gothicis recte. Solin. : *Minime certe a diris avibus impetuntur, neque unquam prædæ sunt, ut sacræ*.

[p] *Hiemis enim confin*. Ambros., V Hex., cap. 14.

72. [a] *Furfurio* vocatus, quod prius farre in farinam redacto pasceretur.

102 73. *Ficedulæ* dictæ, quod ficos magis edant. Quod panditur versiculo veteri illo :

Cum me ficus alat, cum pascar dulcibus uvis :
Cur potius nomen non dedit uva mihi?

74. [b] *Carduelis*, quod spinis, et carduis pascitur, unde etiam apud Græcos ἀκανθίς dicta est ab ἀκάνθαις, id est, spinis quibus alitur.

75. *Augures* autem dicunt, et in gestu, et in motu, et in volatu, et in voce avium signa esse constituta.

76. [c] *Oscines*, aves vocant, quæ ore cantuque auspicium faciunt, ut corvus, cornix, picus.

77. *Alites*, quæ volatu ostendere futura videntur : [d] quæ si adversæ sunt, *inebræ* dicuntur, quod inhibeant, id est, vetent; si prosperæ, [e] *præpetes*; et ideo *præpetes*, quia omnes aves priora petunt volantes.

78. Tertiam faciunt speciem auguriorum in avibus, quam *communem* vocant, ex utroque permistam, id est, cum aves ex ore et volatu [f] auguriantur, [g] sed fidem non habet.

79. [h] Omnium autem genera volucrum bis nascuntur. Primum enim ova gignuntur, inde calore materni corporis formantur et animantur.

80. *Ova* autem dicta, ab eo, quod sint *uvida*.[i] Unde et *uva* eo quod intrinsecus humore sit plena. Nam humidum est quod exterius humorem habet, uvidum quod interius. Quidam autem putant **103** ovum Græcam habere originem nominis. Isti autem dicunt ὦα, *v* littera ablata.

81. Ova autem quædam inani vento concipiuntur, sed non sunt generabilia, nisi quæ fuerint concubitu masculino concepta, et seminali spiritu penetrata. [j] Ovorum vim tantam dicunt, ut lignum perfusum ovo non ardeat, ac ne vestis quidem contacta aduratur. Admista quoque calce glutinare fertur vitri fragmenta.

CAPUT VIII.

De minutis volatilibus.

1. *Apes* [k] dictæ, vel quod se pedibus invicem alligent, vel pro eo quod sine pedibus nascantur.[l] Nam postea, et pedes, et pennas accipiunt. Hæ solertes in [m] generandi mellis officio, assignatas incolunt sedes, domicilia inenarrabili arte componunt, ex variis floribus favum condunt, textisque ceris innumera prole castra replent, exercitum, et reges habent, prælia movent, fumum fugiunt, tumultu exasperantur.

2. Has plerique experti sunt nasci de boum cadaveribus. [n] Nam pro his creandis, vitulorum occisorum carnes verberantur, ut ex putrefacto cruore vermes creentur, qui postea efficiuntur apes. [o] Proprie autem apes vocantur ortæ de bobus, sicut crabrones de equis, fuci de mulis, vespæ de asinis.

3. [p] *Costros* Græci appellant, qui in extremis partibus favorum majores creantur, quos aliqui reges putant (dicti quod *castra* ducant). **104**

[q] *Fucus* est major ape, crabrone minor. Dictus autem fucus, quod alienos labores edat, quasi fagus. Depascitur enim quod non laboravit; de quo Virgilius :

Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.

4. *Vespæ*...

Crabrones vocati a *cabo*, id est, *caballo*, quod ex his creentur, sicut autem crabrones nascuntur de equorum carnibus putridis, ita ex eis iterum sæpe nascuntur scarabæi, unde et cognominati sunt.

5. [r] *Tauri* vocantur scarabæi terrestres ricino similes.

[s] *Buprestis*, animal est in Italia parvum, simillimum scarabæo, longipedi. Fallit inter herbas bovem maxime, unde et nomen habet, devoratumque tacto felle ita inflammat, ut rumpat.

6. *Cicendela*, scarabæorum genus est, eo quod gradiens, vel volans, lucet.

7. *Blattæ*, a colore nuncupatæ, siquidem et comprehensæ manum tingunt, unde et *blatteum* colorem dicunt. Hoc autem animal lucem videre non patitur, contrarium muscæ; nam musca lucipeta, et blatta lucifuga est, per noctem enim tantum ambulat.

[a] *Furfurio*. Sive *farfario*, utramque enim lectionem admittunt et Gothici characteres et ipsa notatio Varr. III de Re rust. : *Diebus* XX *antequem quis tollere vult turdos, largius dat cibum, quod plus ponit, et farre subtiliore incipit alere.*

[b] *Carduelis*. E Serv., Georg. III, ad vers. *Littoraque Halcyonem resonant.*

[c] *Oscines*. Ex Festo.

[d] *Quæ si adversæ sunt inebræ*. Fest. : *Inebræ aves quæ in auguriis aliquid fieri prohibent, et prorsus omnia* inebra *appellantur quæ tardant vel morantur agentem.* Gloss., *enibra* ἐναντία; *inebra*, ὄρνεον μαντευτικόν ; *ember picus*, ὄρνις πονηρὰ ; *enibrum*, πράγματος ἐπιβλαβές.

[e] *Præpetes*. Vid. Serv., ad vers. *Præpetis omina pennæ*. Æn. III. Agell., lib. VI, cap. 6, et Fest.

[f] *Auguriantur*. Ita Varr., cap. 1, auguria faciunt.

Sed fidem non habet. Hoc est, ea auguria certa et rata non sunt; mendose omnes libri, *sed fides hoc*, vel *hæc non habet*; Rabanus, *sed fides Christi hoc non habet*, quasi minus superiora fides Christi damnet.

[h] *Omnium autem genera volucr*. Ex Lact., de Opif., cap. 3.

[i] *Unde et uva*. E Serv., Eclog. 10.

[j] *Ovorum vim*. Ex Plin., XXIX, cap. 3

Cap. VIII.— [k] *Apes dictæ*. E Serv., Georg. IV, ad caremn *Aut illæ pedibus connexæ*.

[l] *Nam postea et ped*. Ex cod., ad vers. *Trunca pedum primo.*

[m] *Generandi mellis officium*. Ex Lact., l. III, c. 10.

[n] *Nam pro his creandis*. Serv., ad vers. *Cæsisque juvencis.*

[o] *Proprie tamen apes*. Ex eodem, ad vers. *Ignavum fucos*. Æn. I.

[p] *Costros Græci appellant*. *Castros* impressi libri; Chacon *æstros* legebat, cum *costros* in libris omnibus sit, alienasque [putabat] esse illas voces *dicti, quod castra ducant*. Cur enim Græcæ voci Latinum etymon aptaret, quod perversissimum esse Servius et Charisius dicunt. Sumpta enim esse hæc e Palladio, lib. VI, cap. 10 : *Hoc mense incipiunt augeri examina. et in extremis favorum partibus majores creantur apiculæ, quas aliqui reges putant, sed Græci* οἴστρους *appellant, et necari jubent*. Eadem propre Columella, lib. VI, cap. 10. Sed cum rursus paulo post de œstris sermo sit, *costros* hoc loco movere religio fuit.

[q] *Fucus ape maj., crabr. min*. Verba Æmilii Macri apud Serv., loco cit.

[r] *Tauri vocantur scarab*. Ex Plin., XXX, cap. 5.

[s] *Buprestis*. Ex eod. lib., cap. 4.

ab *accipiendo*, id est, a *capiendo* nomen sumpsit. Est enim avis rapiendis aliis avibus avida, ideoque vocatur *accipiter*, hoc est, raptor; unde et Paulus Apostolus : *Sustinetis enim si quis* [a] *vos accipit*, ut enim diceret *si quis rapit*, dixit *si quis accipit*.

99 56. [b] Fertur autem accipitres circa pullos suos impios esse. Nam dum viderint eos posse tentare volatus, nullas eis præbent escas, sed verberant pennis, et a nido præcipitant, atque a tenero compellunt ad prædam, ne forte adulti pigrescant,

57. [c] *Capys* Itala lingua dicitur a *capiendo*. Hunc nostri *falconem* vocant, eo quod incurvis digitis sit.

58. *Milvus*, mollis viribus et volatu, quasi *mollis avis*, unde et nuncupatur, [d] rapacissimus tamen, et semper domesticis avibus insidiatur.

59. *Ossifragus* vulgo appellatur avis quæ ossa ab alto dimittit, et frangit. Unde et a *frangendo ossa* nomen accepit.

60. [e] *Turtur* de voce vocatur, avis pudica et semper in montium jugis, et in desertis solitudinibus commorans. Tecta enim hominum, et conversationem fugit, et commoratur in silvis. Quæ etiam hieme deplumata in truncis arborum concavis habitare perhibetur. Cujus e contrario columba hospitia humana diligit semper domorum blanda habitatrix.

61. *Columbæ* dictæ, quod earum colla ad singulas conversiones colores mutent, aves mansuetæ, et in hominum multitudine conversantes, ac [f] sine felle quas antiqui *venerias* nuncupabant, eo quod nidos frequentent, et osculo amorem concipiant.

62. *Palumbes*, eo quod sint fartæ a pabulo, [g] quas vulgus *titos* vocant, **100** avis casta ex moribus appellatur, quod comes sit castitatis. Nam dicitur quod amisso corporali consortio solitaria incedat, nec carnalem copulam ultra requirat.

63. [h] *Perdix*, de voce nomen habet, avis dolosa atque immunda. Nam masculus in masculum insurgit, et obliviscitur sexum libido præceps. [i] Adeo autem fraudulenta, ut alteri ova diripiens foveat, sed fraus fructum non habet; denique dum pulli propriæ vocem genitricis audierint, naturali quodam instinctu hanc quæ fovit relinquunt, et ad eamdem quæ genuit revertuntur.

A 64. *Coturnices*, a sono vocis dictæ, quas Græci ὄρτυγας vocant, eo quod primum visæ fuerint in Ortygia insula. Hæ adveniendi habent tempora. Nam æstate depulsa, maria transmeant.

65. [j] *Ortygometra* dicitur, quæ gregem ducit, eam terræ propinquantem accipiter videns rapit, ac propterea cura est universis ducem sollicitare externi generis, per quam caveant prima discrimina. Cibos gratissimos habent semina venenorum, quam ob causam iis veteres vesci interdixerunt. Solum enim hoc animal, sicut, et homo, caducum patitur morbum.

66. [k] *Upupam* Græci appellant, eo quod stercora humana consideret, et fetenti pascatur fimo, avis spurcissima, cristis exstantibus galeata, semper in sepulcris et humano stercore commorans. Cujus sanguine quisquis se inunxerit, dormitum pergens dæmones suffocantes se videbit.

B 67. [l] *Tucos*, quos, Hispani *cuculos* vocant, a propria voce constat nominatos. Hi veniendi tempus habent, milvorum scapulis suscepti, **101** propter breves et parvos volatus, ne per longa aeris spatia fatigati deficiant. Horum salivæ cicadas gignunt, ova passeris nido reperta comedit et sua objicit quæ ille suscepta et fovet et nutrit.

68. *Passeres* vero sunt minuta volatilia, a parvitate vocata, unde, et pusilli et parvi.

69. [m] *Merula* antiquitus *medula* vocabatur, eo quod moduletur. Alii merulam vocata aiunt, quia sola volat, quasi *mera volans*. [n] Hæc cum in omnibus locis nigra sit, in Achaia candida est.

C 70. *Hirundo* dicta, quod cibos non sumat residens, sed in aere capiat escas, et edat, garrula avis, et per tortuosos orbes et flexuosos circuitus per volans, et in nidis construendis educandisque fetibus solertissima, habens etiam quiddam præscium, quod lapsura deserat nec appetat culmina, [o] a diris quoque avibus non impetitur, nec unquam præda est maria transvolat, ibique hieme commoratur.

71. *Turdi* a tarditate dicti, [p] hiemis enim confinio se referunt.

Turdela, quasi major turdus, cujus stercore viscum generari putatur. Unde, et proverbium apud antiquos erat : *Malum sibi avem cacare.*

[a] *Si quis vos accipit*. Ex Greh., XXXIII Moral., cap. 11. al. 16.

[b] *Fertur autem accipiter*. Ex Ambros., cap. 8.

[c] *Capys*. Serv., a I carmen. *Et capys hinc nomen. Constat* (inquit) *Capuam a Tuscis conditam, viso falconis augurio, qui Tusca lingua* capys *dicitur*. Et Fest., in *Capuam*.

[d] *Rapacissimus*, etc. Verba Hieronymi. ad Zachar. cap. V.

[e] *Turtur avis pudica*. Hieron., I contra Jovinian. : *Turtur avis pudicissima*, et Orig., hom. 2 in Cant., Hier. interprete : *Turtur semper in montium jugis et arborum verticibus commoratur*.

[f] *Ac sine felle*. Quod minimum fellis habeat, ut diximus supra. Vid. Arist., II de Hist. anim., cap. 15.

[g] *Quas vulgo Titos*. Serv., Eclog. 1 : *Columbæ, quas vulgus* tetas *vocat*.

[h] *Perdix de voce nomen habet*. Est enim πέρδεσθαι flagitium (ut ait Plautus) crepando facere honeste. Statius :

Quique refert jungens iterata vocabula perdix.

D Hieron tamen (oratorie credo, at causæ serviret) a *perdendo* perdicem nominatam dixit. Epist. 48.

[i] *Adeo autem fraudulenta*. Ex Ambros., VI, cap. 3, et Hieronym,, ad Jerem. XVII, et epis. 48.

[j] *Ortygometra*. E Solin.

[k] *Upupa*. Ex Hier., in Zach. XXV, usque ad *commorans*.

[l] *Tucos, quos Hispani cuculos*. Inverso ordine in libris omnibus legrim cum Chacone : *Cuculos quos Hispani cucos*.

[m] *Merula... q. mera volans*. Sic Varro et Festus, sed improbat Quintilian., lib. I, cap. 5.

[n] *Hæc cum in omnibus locis nig.* E Solin.

[o] *A diris quoque avibus*. Ita est in Gothicis recte. Solin. : *Minime certe a diris avibus impetuntur, neque unquam prædæ sunt, ut sacræ*.

[p] *Hiemis enim confin*. Ambros., V Hex., cap. 14.

72. [a] *Furfurio* vocatus, quod prius farre in farinam redacto pasceretur.

102 73. *Ficedulæ* dictæ, quod ficos magis edant. Quod panditur versiculo veteri illo :

Cum me ficus alat, cum pascar dulcibus uvis :
Cur potius nomen non dedit uva mihi?

74. [b] *Carduelis*, quod spinis, et carduis pascitur, unde etiam apud Græcos ἀκανθὶς dicta est ab ἀκανθαις, id est, spinis quibus alitur.

75. *Augures* autem dicunt, et in gestu, et in motu, et in volatu, et in voce avium signa esse constituta.

76. [c] *Oscines*, aves vocant, quæ ore cantuque auspicium faciunt, ut corvus, cornix, picus.

77. *Alites*, quæ volatu ostendere futura videntur : [d] quæ si adversæ sunt, *inebræ* dicuntur, quod inhibeant, id est, vetent; si prosperæ, [e] *præpetes*; et ideo *præpetes*, quia omnes aves priora petunt volantes.

78. Tertiam faciunt speciem auguriorum in avibus, quam *communem* vocant, ex utroque permistam, id est, cum aves ex ore et volatu [f] augurianiur, [g] sed fidem non habet.

79. [h] Omnium autem genera volucrum bis nascuntur. Primum enim ova gignuntur, inde calore materni corporis formantur et animantur.

80. *Ova* autem dicta, ab eo, quod sint *uvida*.[i] Unde et *uva* eo quod intrinsecus humore sit plena. Nam humidum est quod exterius humorem habet, uvidum quod interius. Quidam autem putant **103** ovum Græcam habere originem nominis. Isti autem dicunt ὠα, *v* littera ablata.

81. Ova autem quædam inani vento concipiuntur, sed non sunt generabilia, nisi quæ fuerint concubitu masculino concepta, et seminali spiritu penetrata. [j] Ovorum vim tantam dicunt, ut lignum perfusum ovo non ardeat, ac ne vestis quidem contacta aduratur. Admista quoque calce glutinare fertur vitri fragmenta.

CAPUT VIII.

De minutis volatilibus.

1. *Apes* [k] dictæ, vel quod se pedibus invicem alli- A gent, vel pro eo quod sine pedibus nascantur.[l] Nam postea, et pedes, et pennas accipiunt. Hæ solertes in [m] generandi mellis officio, assignatas incolunt sedes, domicilia inenarrabili arte componunt, ex variis floribus favum condunt, textisque ceris innumera prole castra replent, exercitum, et reges habent, prælia movent, fumum fugiunt, tumultu exasperantur.

2. Has plerique experti sunt nasci de boum cadaveribus. [n] Nam pro his creandis, vitulorum occisorum carnes verberantur, ut ex putrefacto cruore vermes creentur, qui postea efficiuntur apes. [o] Proprie autem apes vocantur ortæ de bobus, sicut crabrones de equis, fuci de mulis, vespæ de asinis.

3. [p] *Costros* Græci appellant, qui in extremis partibus favorum majores creantur, quos aliqui reges B putant (dicti quod *castra* ducant). **104**

[q] *Fucus* est major ape, crabrone minor. Dictus autem fucus, quod alienos labores edat, quasi fagus. Depascitur enim quod non laboravit; de quo Virgilius :

Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.

4. *Vespæ*...

Crabrones vocati a *cabo*, id est, *caballo*, quod ex his creentur, sicut autem crabrones nascuntur de equorum carnibus putridis, ita ex eis iterum sæpe nascuntur scarabæi, unde et cognominati sunt.

5. [r] *Tauri* vocantur scarabæi terrestres ricino similes.

[s] *Buprestis*, animal est in Italia parvum, simillimum scarabæo, longipedi. Fallit inter herbas bo- C vem maxime, unde et nomen habet, devoratumque tacto felle ita inflammat, ut rumpat.

6. *Cicendela*, scarabæorum genus est, eo quod gradiens, vel volans, lucet.

7. *Blattæ*, a colore nuncupatæ, siquidem et comprehensæ manum tingunt, unde et *blatteum* colorem dicunt. Hoc autem animal lucem videre non patitur, contrarium muscæ; nam musca lucipeta, et blatta lucifuga est, per noctem enim tantum ambulat.

[a] *Furfurio.* Sive *farfario*, utramque enim lectionem admittunt et Gothici characteres et ipsa notatio Varr. III de Re rust. : *Diebus* XX *antequem quis tollere vult turdos, largius dat cibum, quod plus ponit, et farre subtiliore incipit alere.*

[b] *Carduelis.* E Serv., Georg. III, ad vers. *Littoraque Halcyonem resonant.*

[c] *Oscines.* Ex Festo.

D [d] *Quæ si adversæ sunt inebræ.* Fest. : *Inebræ aves quæ in auguriis aliquid fieri prohibent, et prorsus omnia* inebra *appellantur quæ tardant vel morantur agentem.* Gloss., *enibra* ἐναντία; *inebra*, ὄρνεον μαντευτικὸν ; *ember picus*, ὄρνις πονηρὰ ; *enibrum*, πράγματος ἐπιϐλαϐὲς.

[e] *Præpetes.* Vid. Serv., ad vers. *Præpetis omina pennæ.* Æn. III. Agell., lib. VI, cap. 6, et Fest.

[f] *Augurientur.* Ita Varr., cap. 1, auguria faciunt.

Sed fidem non habet. Hoc est, ea auguria certa et rata non sunt; mendose omnes libri, *sed fides hoc*, vel *hæc non habet*; Rabanus, *sed fides Christi hoc non habet*, quasi minus superiora fides Christi damnet.

[h] *Omnium autem genera volucr.* Ex Lact., de Opif., cap. 3.

[i] *Unde et uva.* E Serv., Eclog. 10.

[j] *Ovorum vim.* Ex Plin., XXIX, cap. 3

CAP. VIII.— [k] *Apes dictæ.* E Serv., Georg. IV, ad carmen *Aut illæ pedibus connexæ.*

[l] *Nam postea et ped.* Ex eod., ad vers. *Trunca pedum primo.*

[m] *Generandi mellis officium.* Ex Lact., l. III, c. 10.

[n] *Nam pro his creandis.* Serv., ad vers. *Cæsisque juvencis.*

[o] *Proprie tamen apes.* Ex eodem, ad vers. *Ignavum fucos.* Æn. I.

[p] *Costros Græci appellant. Castros* impressi libri; Chacon *æstros* legebat, cum *costros* in libris omnibus sit, alienasque [putabat] esse illas voces *dicti, quod castra ducant.* Cur enim Græcæ voci Latinum etymon aptaret, quod perversissimum esse Servius et Charisius dicunt. Sumpta enim esse hæc e Palladio, lib. VI, cap. 10 : *Hoc mense incipiunt augeri examina. et in extremis favorum partibus majores creantur apiculæ, quas aliqui reges putant, sed Græci* οἴστρους *appellant, et necari jubent.* Eadem propre Columella, lib. VI, cap. 10. Sed cum rursus paulo post de œstris sermo sit, *costros* hoc loco movere religio fuit.

[q] *Fucus ape maj., crabr. min.* Verba Æmilii Macri apud Serv., loco cit.

[r] *Tauri vocantur scarab.* Ex Plin., XXX, cap. 5.

[s] *Buprestis.* Ex eod. lib., cap. 4.

8. *Papillones*, aviculæ sunt, quæ maxime abundant florentibus malvis, quique vermiculos stercore suo faciunt nasci.

9. *Locusta*, quod pedibus sit longis, veluti hasta, unde et eam Græci, **105** tam maritimam, quam terrestrem, *astacon* appellant.

10. *Cicadæ*, ex cuculorum nascuntur sputo, [a] hæ in Italia apud Rheginos multæ sunt, nec usquam alibi.

11. *Musca* ex Græco venit et mus : hæ, sicut et apes, necatæ in aqua, aliquoties post unius horæ spatium reviviscunt.

12. *Cynomyia* Græce vocatur, id est, *musca canina*. Nam κύων Græce *canis* vocatur.

13. [b] *Culex* ab aculeo dictus, quod sanguinem su- A gat ; habet enim in ore fistulam in modum stimuli, qua carnem terebrat, ut sanguinem bibat.

14. [c] *Cyniphes*, muscæ minutissimæ sunt, sed aculeis permolestæ; qua tertia plaga superbus populus Ægyptiorum cæsus est.

15. [d] *Œstrus*, animal armentis aculeis permolestum. Œstrum autem Græcum est, quod Latine *asillus*, vulgo, *tabanus* vocatur.

16. [e] *Bibiones* sunt qui in vino nascuntur, quos vulgo *mustiones* a *musto* appellant, unde et Afranius : *Ad me cum spectas, fabularique incipis, ex ore in oculos tuos bibiones involant.*

17. [f] *Gurgulio* dicitur, quia pene nihil aliud est, nisi *guttur*.

B

[a] *Hæ in Italia apud Rhegin.* E Solin., cap. 8.

[b] *Culex ab aculeo.* Non dubito quin ex Aug., in ps. CXLVIII : *Quis dedit aculeum culici, ut sanguinem sugat ? Quam tenuis fistula est, qua sorbet!*

[c] *Cyniphes.* Aug. III de Trinit., cap. 7 : *Cyniphes musculæ sunt brevissimæ, quia tertia plaga superbus populus Ægyptiorum cædebatur.* A Græcis σκνίφες, κνίπες, et κνίφες ab Aetio dicuntur.

[d] *Œstrum autem Græcum.* Verba Servii, Georg. III, ad vers. *Œstrum Graii vertere vocantes.*

[e] *Bibiones.* Al., *bibones.* Afranii senariis nihil elegantius.

[f] *Gurgul.* E Serv. Georg. I.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

DE MUNDO ET PARTIBUS

106 Præfatio.

In hoc libello, quasi in quadam brevi tabella, quasdam cœli causas, situsque terrarum, et maris spatia annotavimus, ut in modico lector ea percurrat, et compendiosa brevitate etymologias eorum causasque cognoscat.

CAPUT PRIMUM.

De mundo.

1. *Mundus* [a] est cœlum, terra, mare, et quæ in eis opera Dei, de quo dicitur : *Et mundus per eum factus est. Mundus* Latine a philosophis dicitur, [b] quod in sempiterno *motu* sit, ut cœlum, sol, luna, aer, maria. Nulla enim requies ejus elementis concessa est, ideoque semper in motu est.

2. Unde et animalia Varroni, videntur elementa, quoniam per semetipsa, inquit, moventur. Græci vero nomen mundo de ornamento accomodaverunt propter diversitatem elementorum, et pulchritudinem siderum. Appellatur enim apud eos κόσμος, quod significat *ornamentum*.[c] Nihil enim mundo pulchrius oculis carnis aspicimus.

107 3. [d] Quatuor autem esse (constat) climata mundi, id est, plagas : Orientem, Occidentem, Septentrionem et Meridiem.

C 4. *Oriens*, ab exortu solis est nuncupatus. *Occidens*, quod diem faciat occidere, atque interire. Abscondit enim lumen mundo, et tenebras superinducit.

5. *Septentrio* autem a septem stellis axis vocatur, quæ in ipso revolutæ rotantur. Hic proprie et *vertex* dicitur, eo quod *vertitur*, sicut poeta ait : *Vertitur interea cœlum.*

6. [e] *Meridies*, vel quia ibi sol faciat medium diem, quasi *medidies*, vel quia tunc purius micat æther. *Merum* enim *purum* dicitur.

7. *Januæ cœli* duæ sunt, Oriens et Occasus; nam una porta sol procedit, alia se recipit.

8. [f] *Cardines* autem mundi duo, Septentrio et Meridies, in ipsis enim volvitur cœlum.

CAPUT II.

De atomis.

D 1. *Atomos* [g] philosophi vocant quasdam in mundo corporum partes tam minutissimas, ut nec visui pa-

CAP. I. — [a] *Mundus est cœlum et terra.* Ex Aug., tract. II in Joann.

[b] *Quod in sempiterno motu.* Idem etymon secutus videtur Festus cum dixit : MUNDUS *appellatur cœlum, et terra, mare, et aer. Mundus etiam dicitur ornatus muliebris, quia non est alius quam quod moveri potest.* Varro vero et Plinius ab absoluta perfectaque elegantia mundum ex Græcor. imitatione dictum volunt, et Cicer., de Univ. : *Ut hunc varietate distinctum bene Græci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus.*

[c] *Nihil enim mundo pulchrius o. c. a.* Verba Hier., in Jon. I.

[d] *Quatuor autem esse constat clim.* Eod. modo loquitur Hieronymus, in Nom. Heb., ex Exod., et in Quæst. in Genes., cap. 13 : *Quatuor* (inquit) *climata mundi posuit, Orientem, et Occidentem. Septentrionem, et Meridiem.* Vid. Serv., Georg. I, ad vers. *Mundus, ut ad Scythiam.*

[e] *Meridies.* Eodem modo supra, lib. III, cap. 41. et lib. V, cap. 31.

[f] *Cardines mundi.* Supra, lib. III, cap. 37.

CAP. II. — [g] *Atomos philosophi*, Vid. Plutarch., de Placit. philos., cap. 3, et Stob., Eclog. 1, Phys. cap. 17, et Serv., in Sileno.

reant, nec τομὴν, id est, *sectionem* recipiant, unde et ἄτομοι dicti sunt. Hi per inane totius mundi irrequietis motibus volitare, et huc atque illuc ferri dicuntur, sicut tenuissimi pulveres, qui infusis per fenestras radiis solis videntur, ex iis arbores, et herbas, et fruges omnes oriri, et ex iis ignem, et aquam, et universa gigni, atque constare quidam philosophi gentium putaverunt.

A

2. Sunt autem atomi, aut in corpore, aut in tempore, aut in numero (aut in littera). In corpore, ut lapis. Dividis eum in partes, et partes, ipsas dividis in grana, veluti sunt arenæ, rursumque ipsa arenæ **108** grana divide in minutissimum pulverem, donec, si possis, pervenias ad aliquam minutiam, quæ jam non sit, quæ dividi vel secari possit. Hæc est atomus in corporibus.

3. In tempore vero, sic intelligitur atomus : annum, verbi gratia, dividis in menses, menses in dies, dies in horas; adhuc partes horarum admittunt divisionem, quousque venias ad tantum temporis punctum, et quamdam momenti stillam, ut per nullam morulam produci possit, et ideo jam dividi non potest. Hæc est atomus temporis.

B

4. In numeris, ut puta octo dividuntur in quatuor, rursum quatuor in duo, deinde duo in unum. Unus autem atomus est, quia insecabilis est. [a] Sic et in littera; nam orationem dividis in verba, verba autem in syllabas, syllabam autem in litteras. Littera pars minima atomus est, nec dividi potest. Atomus ergo est, quod dividi non potest, ut punctus in Geometria. Nam τομὴ Græce *sectio* dicitur ἄτομος *indivisio*.

C

CAPUT III.
De elementis.

1. *Hylen* [b] Græci rerum quamdam primam materiam dicunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem, ex qua visibilia hæc elementa formata sunt; unde, et [c] ex ejus derivatione vocabulum acceperunt. [d] Hanc hylen Latini *materiam* appellaverunt, ideo quia omne informe, unde aliquid faciendum est, semper materia nuncupatur. Proinde et eam poetæ *silvam* nominaverunt. Nec incongrue, quia materiæ silvarum sunt.

109 2. Græci autem *elementa* στοιχεῖα nuncupant (eo quod sibi societatis concordia et communione quadam conveniant, nam sic ea inter se naturali quadam ratione juncta dicuntur), modo originem ab igne repetentes usque ad terram, modo a terra usque ad ignem, ut ignis quidem in aera desinat, aer in aquam densetur, aqua in terram crassescat, rursusque terra diluatur in aquam, aqua rarescat in aerem, aer in ignem extenuetur.

D

3. Quapropter omnia elementa omnibus inesse, sed unumquodque eorum ex eo quod amplius habet accepisse vocabulum. Sunt autem divina Providentia propriis animantibus distributa, nam cœlum angelis; aerem volucribus, mare piscibus, terram hominibus, cæterisque animantibus Creator ipse implevit.

CAPUT IV.
De cœlo.

1. *Cœlum* [f] vocatum, eo quod tanquam cælatum vas impressa lumina habeat stellarum veluti signa. Nam cælatum dicitur vas quod signis eminentioribus refulget. Distinxit enim cœlum Deus claris luminibus, et implevit, solis scilicet, et lunæ orbe fulgenti, et astrorum micantium splendentibus signis adornavit. [g] Alias autem a superiora *celando*.

2. [h] Hoc autem Græce οὐρανὸς ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est, *a videndo*, eo quod aer perspicuus sit, et ad speculandum purior. Cœlum autem in Scripturis sanctis ideo *firmamentum* vocatur, quod sit cursu siderum, et ratis legibus, fixisque *firmatum*.

110. 3 Interdum et cœlum pro aere accipitur, ubi venti et nubes, procellæ et turbines fiunt. [i] Lucretius : *Cœlo, qui dicitur aer*. Et psalmus *volucres cœli* appellat, cum manifestum sit aves in aere volare; [j] et nos in consuetudine hunc aerem *cœlum* appellamus; nam cum de sereno vel nubilo quærimus, aliquando dicimus : *Qualis est aer?* Aliquando : *Quale est cœlum?*

CAPUT V.
De partibus cœli.

1. *Æther* [k] locus est in quo sidera sunt, et significat eum ignem qui a toto mundo in altum separatus est. [l] Sane æther est ipsum elementum; æthra vero splendor ætheris, et est sermo Græcus.

2. *Sphæra* cœli dicta, eo quod species ejus in rotundum formata est, sed et quidquid tale est, a volubilitate sphæra a Græcis dicitur, sicut et pilæ, quibus ludunt infantes. Nam philosophi dicunt cœlum in *sphæra* figuram undique esse convexum, omnibus partibus æquale, concludens terram in media mundi mole libratam. Hoc moveri dicunt, et cum mora ejus sidera in eo fixa ab Oriente usque ad Occidentem circuire, Septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus.

[a] *Sic et in littera*. E Serg., in Art. Donati.

Cap. III. [b] *Hylen*. Ex Aug., XG contra Faust., c. 14.

[c] *Ex ejus derivatione vocabulum accep*. Nempe. ut elementa sint quasi *hylementa*.

[d] *Hanc hylen Græci*. Serv., Æn. VIII, *ad vers, Arvor. pecorisque Deo*.

[e] *Græci autem elem*. στοιχεῖα Ambros., Hex. III, cap. 4; *Unde, et Græce* στοιχεῖα *dicuntur, quod sibi conveniant et concinant*.

Cap. IV. — [f] *Cœlum vocatum*. Ex Ambros., II Hex., cap. 4. aliis *cœlum*, quasi κοῖλον, id est, *cavum*.

[g] *Alias autem a superiora celando*. Absunt hæc a Cod. Rom.

[h] *Hoc autem Græce* οὐρανὸς. Ex Ambros., v Hex., cap. 22. Auctor vero libri de Mundo ad Alexand., quod super τὰ οὔρεα, id est, *montes* sit.

[i] *Lucretius*. Lib. IV : *Sunt etiam, quæ sponte sua gignuntur, et ipsa constituuntur in hoc cœlo, qui dicitur aer*.

[j] *Et nos in consuetudinem*. Ex Aug., de Agone Christ., cap. 3.

Cap. V. — [k] *Æther*. Repetitur hoc caput ex lib. III, cap. 32, 36, 38 et 45.

[l] *Sane æther est*. Verba Servii ad vers. : *Lucidus æthra*. Æn. II.

3. *Axis* est Septentrionis linea recta, quæ per mediam pilam sphæræ tendit, et dictus axis, quod in ea sphæra, ut rota volvitur, vel quia ibi plaustrum est. A

4. *Cardines*, extremæ partes sunt axis, et dicti cardines, eo quod per eos vertitur cœlum.

111 5. *Poli* sunt circuli qui currunt per axem. [a] Horum alter est septentrionalis, qui nunquam occidit, appellaturque *Boreus;* alter australis, qui nunquam videtur, et *Austronotius* dicitur. Et dicti *poli*, quod sint axium cycli ex usu plaustrorum, a *poliendo*, scilicet nominati, sed polus Boreus semper videtur, Austronotius nunquam, qnia dextra cœli altiora sunt, pressa Austri.

6. *Convexa*, extrema cœli sunt, a *curvitate* dicta; nam convexum *curvum* est, et inclinatum, et in modum circuli flexum.

7. *Lacteus circulus*, via est quæ in sphæra videtur, a candore dicta, quia alba est, quam aliqui dicunt viam esse qua circuit sol, et ex splendoris ipsius transitu ita lucere.

CAPUT VI.

de circulis cœli.

1. Habitatio ista cœli circulorum distincta zonis, quasdam partes temperie sua incolere permisit, quasdam negavit, enormitate frigoris, aut caloris. Zonæ autem ipsæ quinque sunt: quæ ideo *zonæ*, vel *circuli* appellantur, quod in circumductione sphæræ existunt.

2. Quorum primus circulus ideo *Arcticus* appellatur, [b] eo quod intra eum *Arctorum* signa inclusa perspiciuntur, quæ a nostris, in ursarum speciem ficta, Septentriones appellantur.

3. Secundus circulus ex eo τροπικὸς θερινὸς dicitur, quia in eo circulo sol Aquilonis finibus æstatem faciens, ultra eum circulum non transit, sed statim revertitur, et inde *Tropicus* appellatur.

4. Tertius circulus ἰσημερινός, qui a Latinis ideo *Æquinoctialis* appellatur, eo quod sol cum ad eum orbem pervenerit, *æquinoctium* facit, **112** ἰσημερινὸς enim Latine *dies* dicitur *æquinox*, quo circulo dimidia sphæræ pars constituta perspicitur.

5. Quartus circulus *Antarcticus* vocatur, eo quod contrarius sit circulo quem *Arcticum* nominamus.

6. Quintus circulus χειμερινὸς τροπικὸς, qui a Latinis *Hiemalis,* sive *Brumalis* appellatur, ideo quia sol, cum ad eum circulum pervenit, hiemem iis qui ad Aquilonem sunt facit, æstatem autem iis qui in Austri partibus commorantur.

7. [c] *Zodiacus* autem circulus est (qui duodecim continet signa, ἀπὸ τῶν ζώων, id est, *animalibus,* ita dictus.

CAPUT VII.

De aere et nube.

1. *Aer* est inanitas plurimum habens admistum raritatis, [d] quam cætera elementa. De quo Virgilius: [e] *Longum per inane secutus. Aer* dictus ἀπὸ τοῦ αἴρειν, ab eo quod ferat terram, vel ab eo quod feratur. Hic autem partim ad cœlestem, partim ad terrenam B materiam pertinet; nam ille subtilis, ubi ventosi ac procellosi motus non possunt existere, ad cœlestem pertinet partem; iste vero turbulentior, qui exhalationibus humidis corporescit, terræ deputatur, quique ex se multas species reddit: [f] nam commotus ventos facit; vehementius concitatus, ignes et tonitrua; contractus, nubila; conspissatus, pluviam; congelantibus nubilis, nivem; turbulentius congelantibus densioribus nubilis, grandinem; distentus serenum efficit; **113** nam aerem densum nubem esse constat, nubem rarefactam et solutam aerem.

2. [g] *Nubes* dictæ, ab *obnubendo*, id est, operiendo cœlum, unde, et *nuptæ*, quod vultus suos velent, [h] unde, et *Neptunus*, quod nubat, id est, mare terram tegat. [i] Nubes autem aeris densitas facit. Venti C enim aerem conglobant, nubemque faciunt, unde est illud: Atque in nubem cogitur aer.

CAPUT VIII.

De tonitruo.

1. *Tonitruum* dictum, quod *sonus* ejus *terreat*, [j] nam TONUS, *sonus*. Qui ideo interdum tam graviter concutit omnia, ita [k] ut cœlum discidisse videatur, quia cum procella vehementissimi venti nubibus se repente immiserit, turbine invalescente, exitumque quærente, nubem quam excavavit impetu magno perscindit, ac sic cum horrendo fragore defertur ad aures.

[a] *Horum alter est septentriona.* Ex commentariis Arati in fine.

CAP. VI.— [b] *Eo quod intra ipsum Arctorum signa.* Hæc quoque ex lib. III, cap. 43. *Arcturi,* quod est in Editis non displicet (quamvis *Arctorum* sit in Gothicis); sunt namque verba Hygini, lib. I Astronom., ut illic notavimus.

[c] *Zodiacus circulus est.* Lacuna est in Gothicis quibusdam post hæc verba, est hic, et in lib. III, quam impleri nolim, cum utrobique dissideant inter se Codices qui eam explent.

CAP. VII. — [d] *Quam cætera elementa.* Assentior Chaconi, cui adulterinæ videntur hæ voces.

[e] *Longum per inane secutus.* Non sunt hæc apud Maronem. Ergo legas licebit, vel ex Sileno: *Magnum per inane coacta*, vel ex XII Æn.: *Vacuum per inane volutus.*

[f] *Nam commotus ventos*, etc. Verba sunt Aug., III, de Genes. ad lit., cap. 10.

[g] *Nubes dictæ.* Et Serv., ad vers. *Arsurasque comas obnubit amictu.*

[h] *Unde et neptunus.* Arnob. III advers. Gent. *Quod aqua nubat terram.* Putabat Chacon Isidorum scripsisse: *Unde et Neptunus, quod nubat terram;* et D *mare* Neptunus *legat;* τοῦ *nubat* glossas fuisse alienas.

[i] *Nubes autem aeris densitas.* Ex cod., Æn. V: *Atque in nubem cogitur aer.*

CAP. VIII. — [j] *Nam tonus, sonus.* Tonitruum a Cæcina *tonum* dictum refert Seneca, lib. II Natural. Quæst.; et a priscis quidem *tonitruum*, ætate sua non nisi *tonitrua* pluraliter efferri.

[k] *Ita, ut cœlum discidisse.—Discessisse* quoque et *decidisse* legitur, quarum, ego scripturarum ut nullam prorsus rejicio, ita *discidisse* libentius amplector, ut *se discidisse* intelligas, ut sæpe alias; nam et *discindi* legit Romanus Codex, et *discisse* alii mendose, et *præscindit* vel *perscindit* potius, quod sequitur, ter usurpavit eadem in re Lucretius, quem imitatur hoc loco Isidorus, et exemplum de vesicula displosa magis *discidisse* videtur postulare. Quod vero ad *discessisse* attinet, non semel in libris de Divinatione *discessus cœli* legitur.

2. [a] Quod mirari quis non debet, cum vesicula, quamvis parva, magnum tamen sonitum displosa emittat. Cum tonitruo autem simul et fulgura exprimit, sed illud celerius videtur, quia clarum est, hoc autem ad aures tardius pervenit. Lux autem quæ apparet ante tonitruum, [b] *fulgetra* vocatur. Quæ, ut diximus, ideo ante videtur, **114** quia clarum est lumen, tonitruum autem ad aures tardius pervenit.

CAPUT IX.

De fulminibus.

1. *Fulgur*, et *fulmen*, ictus cœlestis jaculi, a *feriendo* dicti; [c] *fulgere* enim *ferire* est, ac percutere. [d] Fulmina autem collisa nubila faciunt; [e] nam omnium rerum collisio ignem creat, ut in lapidibus cernimus, vel attritu rotarum, vel in silvis arborum. Simili modo in nubibus ignis; unde et prius nubila sunt, deinde ignes.

2. Ex vento autem et igne fulmina (certum est) in nubibus fieri, et impulsu ventorum emitti; ideo autem fulminis ignem vim habere majorem ad penetrandum, [f] quia subtilioribus elementis factus est, quam noster, id est, qui nobis in usu est. Tria sunt autem ejus nomina, *fulgur*, *fulgor*, et *fulmen*. Fulgur, quia tangit; fulgor, quia incendit et urit; fulmen, quia findit; ideo et cum ternis radiis finguntur.

CAPUT X.

De arcu et nubium effectibus.

1. *Arcus cœlestis* dictus a similitudine curvati arcus. *Iris* huic proprium nomen est. Et dicitur *Iris*, [g] quasi *aeris*, id est, quod per aerem ad terras descendit. **115** Hic autum a sole resplendet, dum cavæ nubes [h] ex adverso radium solis accipiunt, et arcus speciem fingunt, cui varios colores illa dat res, quia aqua tenuis, aer lucidus, et nubes caligans irradiata, ista varios creant colores.

2. *Pluviæ* dictæ, quod fluant, quasi *fluviæ*. [i] Nascuntur enim de terræ et maris anhelitu, quæ cum altius elevatæ fuerint, aut solis calore resolutæ, aut vi ventorum compressæ stillantur in terris.

A 3. *Nimbus* est densitas nubis intempesta et obscura, et inde *nimbus* a *nube*. [j] Sunt autem nimbi repentinæ et præcipites pluviæ; nam pluvias vocamus lentas, et juges, quasi fluvias, vel quasi fluentes.

4. *Imbres* autem, et ad nubes, et ad pluvias pertinent, [k] dicti a Græco vocabulo, quod terram *inebrient* ad germinandum. Ex his enim cuncta creantur, [l] unde, et Lucretius :

Ex igni terra, atque anima nascuntur et imbri.

Est autem nomen Græcum.

5. *Grando* appellata, quod forma ejus granorum similitudinem habeat. Hæc autem ventorum rigore durantur in nube, ac solidantur in nivem, ruptoque aere solvuntur.

6. *Nix*, a *nube* unde venit.

B *Glacies*, a *gelu*, et *equa*, quasi *gelaquies*, id est *gelata aqua*.

7. *Gelu* autem quod eo stringatur tellus, γῆ quippe *terra* dicitur. Tunc autem majori gelu stringitur terra, cum fuerit nox serena.

8. *Pruina*, est matutini temporis frigus; quod inde pruinæ nomen accepit, **116** quia sicut ignis urit; πῦρ enim *ignis*, [m] urere vero et ad solem et ad frigus pertinet. Nam uno sermone duo diversa significantur, pro eo quod unum effectum habent. Similis enim vis est caloris et frigoris, unde et utraque saxa rumpunt. Nam calor urit, ut est : *Uritur infelix Dido*. Item frigus urit, ut est : *aut Boreæ penetrabile frigus adurat.*

9. *Ros*, Græcum est, quod illi δρόσος, dicunt. Alii
C ros putant dictum, quia rarus est, non spissus, ut pluvia.

10. *Nebula* inde dicta unde et *nubila*, ab *obnubendo* scilicet, hoc est, operiendo terram, sive quod nubes volans faciat. Exhalant enim valles humidæ nebulas, et fiunt nubes, inde *nubilum*, *nives*. Nebulæ autem ima petuant cum serenitas est, summa cum nubilum.

11. *Caligo*, umbra est de spissitudine aeris effecta. Et dicta *caligo*, quod maxime aeris calore gignatur.

[a] *Quod mirari quis non debet, cum vesicula.* Lucret., lib. VI :

Nec mirum, cum plena animæ vesicula parva,
Sæpe, ita dat pariter sonitum displosa repente.

[b] *Fulgetra vocatur.* Al., *fulgetrum.* Sed *fulgetra* omnino legendum ex Serv., Æn. VIII, ad *fulgores nunc terrificos.* Vulcanius, *fulgor* edidit.

Cap. IX. — [c] *Fulgere enim ferire.* Fest. : *Fulgere prisci pro* ferire *dicebant, unde fulgur dictum est.*

[d] *Fulmina autem.* E. Serv., ad vers. *Jaculata e nubibus ignem.* Æn. I.

[e] *Nam omnium rerum col... arborum.* Verba Servii, Æn. I, ad illud : *Unde imber et ignes.*

[f] *Quia subtilioribus elementis.* Respexit ad Lucretii carmina, lib. II :

Quare fulmineus multo penetralior ignis
Quam noster fluat e tædis terrestribus ortus.
Dicere enim possis cœlestis fulminis ignem
Subtilem magis e parvis constare figuris.

Cap. X. — [g] *Dictus Iris q. aeris.* Græci ab εἴρειν id est, *dicere*, quod sit deor. nuntia. Servius irin, quasi ἔριν interpretatur, quod ut Mercurius ad concordiam, ita Iris ad discordiam plerumque mittatur.

[h] *Ex adverso radium solis accip.* E Serv., ad vers. *Mille trah, v. a. s. c.* Æn. IV.

[i] *Nascuntur enim de terræ et maris anhel.* Verba sunt Servii, Æn. I, ad vers. *Unde imber et ignes.*
D Lucretii vero locus, qui a Servio citatur, ex lib. VI : *Consimili ratione ex omnibus amnibus humor*, etc.

[j] *Sunt autem nimbi.* E Serv., ad vers. *Nimbor in patriam.* Æn. I.

[k] *Dicti a Græco vocabulo*, ὄμβρος.

[l] *Unde et Lucretius.* Eod. modo legitur Lucretii versus apud Servium, e quo sunt hæc, paulo aliter in Lucretianis libris :

Et qui quatuor ex rebus posse omnia rentur,
Ex igni terra, atque anima procrescere, et imbri.

[m] *Urere vero et ad frigus.* Vid. Serv., ad *penetrabile frigus adurat.* Georg. I. Recte advertit Chacon, Servium ab Isidoro sine Virgilii carminibus lectum hoc loco, ut sæpe alias, illi fraudi fuisse. Nam uno sermone duo (inquit Servius) diversa conclusit, quia verbum *adurat* et ad potentiam solis, et ad frigus Maro retulit.

12. *Tenebræ* dicuntur, quod teneant umbras. [a] Nihil autem sunt tenebræ, sed ipsa lucis absentia *tenebræ* dicuntur; sicut silentium non aliqua res est, sed ubi sonus non est silentium dicitur; sic tenebræ non aliquid sunt, sed ubi lux non est *tenebræ* dicuntur.

13. *Umbra* est aer carens sole, dicta autem, quod fiat cum solis objicimur radiis. Est autem mobilis, et incerta, et ex solis circuitu, et [b] ex motu ventorum. Namque quoties movetur in sole, nobiscum moveri videtur, quia [c] ubi quoquo loco a radiis solis obstitimus, perinde illi lumen auferimus; sicque ingredi nobiscum umbra, et gestus nostros videtur imitari.

14. *Lux*, ipsa substantia; *lumen*, quod a luce manat, id est, candor lucis. Sed hoc confundunt auctores.

117 CAPUT XI.

De ventis.

1. *Ventus* [d] est aer commotus et agitatus, et pro diversis partibus cœli nomina diversa sortitur; dicitur autem ventus quod sit vehemens, et violentus. Vis enim ejus tanta est, ut non solum saxa et arbores evallat, sed etiam cœlum terramque conturbet, maria commoveat.

2. Ventorum quatuor principales spiritus sunt. Quorum primus ab Oriente *Subsolanus*, a Meridie *Auster*, ab Occidente *Favonius*, a Septentrione ejusdem nominis ventus aspirat, habentes geminos hinc inde ventorum spiritus.

3. Subsolanus a latere dextro *Vulturnum* habet, a lævo *Eurum ;* Auster a dextris *Euroaustrum*, a sinistris *Austroafricum ;* Favonius a parte dextra *Africum*, a læva *Corum*. Porro Septentrio a dextris *Circium*, a sinistris *Aquilonem*. Hi duodecim venti mundi globum flatibus circumagunt.

4. Quorum nomina propriis ex causis signata sunt. Nam *Subsolanus* vocatus, eo quod *sub ortu solis* nascatur. *Eurus*, eo quod ab *Eoo* flat, id est, ab Oriente. Est enim conjunctus Subsolano.

5 *Vulturnus*, quod alte tonat ; de quo Lucretius :

Altitonans Vulturnus, et Auster fulmine pollens.

6. *Auster*, ab *hauriendo* aquas vocatus, unde et crassum aerem facit **118** et nubila nutrit. Hic Græce νότος appellatur, propter quod [e] interdum corrumpat aerem. Nam pestilentiam quæ ex corrupto aere nascitur, Auster flans in reliquas regiones transmittit; sed sicut Auster pestilentiam gignit, sic Aquilo repellit. Euroauster dictus, quod ex una parte habeat Eurum ex altera Austrum.

7. *Austroafricus*, quod junctus sit hinc inde Austro et Africo. Ipse, et [f] Libonotus, quod sit ei Libs hinc, et inde Notus.

8. *Zephyrus*, Græco nomine appellatus, eo quod flores, et germina ejus flatu vivificentur. Hic Latine *Favonius* dicitur, propter quod *foveat* quæ nascuntur. Austro autem flores solvuntur, Zephyro fiunt.

9. *Africus*, a propria regione vocatus. In Africa enim initium flandi sumit.

10. *Corus* est, qui ab Occidente æstivo flat, et vocatus *Corus*, quod ipse ventorum circulum claudat, et quasi chorum faciat. Hic antea [g] *Caurus* dictus, quem plerique *Argesten* dicunt, non ut imprudens vulgus *Agrestem*.

11. *Septentrio* dictus, eo quod a circulo *septem* stellarum consurgit, quæ vertente se mundo resupinato capite ferri videntur.

12. [h] *Circius* dictus, eo quod *Coro* sit junctus. Hunc Hispani *Gallecum* vocant, propter quod eis a parte *Galleciæ* flat.

119 13. *Aquilo* dictus, eo quod *aquas* stringat et nubes dissipet. Est enim gelidus ventus, et siccus. Idem et *Boreas*, quia ab Hyperboreis montibus flat. Inde enim origo ejusdem venti est, unde et frigidus est. Natura namque omnium septentrionalium ventorum frigida et sicca est, australium humida et calida.

14. Ex omnibus autem ventis duo cardinales sunt : *Septentrio*, et *Auster*.

15. [i] *Etesiæ* autem, flabra Aquilonis sunt, quibus nomen inditum est, quod certo anni tempore flatus agere incipiunt, [j] ἐνιαυτὸς enim Græce, *annus* Latine dicitur. Hæ autem cursum rectum a Borea in Ægyptum ferunt, quibus Auster contrarius est.

16. Duo sunt autem extra hos ubique spiritus magis quam venti, Aura et Altanus.

17. *Aura* ab *aere* dicta, quasi *aerea*, quod lenis sit motus aeris. Agitatus enim aer auram facit, unde et [k] Lucretius : *Aereas auras*.

18. [l] *Altanus*, qui in pelago est per derivationem ab

---

[a] *Nihil autem sunt tenebræ... dicuntur*. Verba August., in I de Genes. cont. Manich., cap. 4.

[b] *Et ex motu ventorum*. Serv., Eclog. v, ad vers. *nive sub incertas*.

[c] *Ubi quoquo loco*. Ita Salm. vetustissimus ; *ubique quo loco*, Complut.

CAP. XI. — [d] *Ventus*. De Ventorum nominibus. Agell., lib. II, cap. 22.

[e] *Notus quod interdum corrumpat*. Est enim νοθέυειν corrumpere, unde Horatius, de illegitimis filiis :

Fecunda culpæ sæcula nuptias
Primum inquinavere, et genus, et domos.

[f] *Ipse est Libonotus*. Seneca : *A Meridiano axe Euronotus est, deinde Notus, Latine Auster, deinde Libonotus, qui apud nos sine nomine est*.

[g] *Caurus, quem plerique Argesten*. Idem, III Natur. Quæst. : *A solstitiali Occidente Corus venit, qui apud quosdam* Argestes *dicitur. Mihi non videtur, quia Cori violenta vis, et in unam partem rapax. Argestes vero mollis est, et tam euntibus communis, quam redeuntibus.*

[h] *Circius... hunc Hispani Gallecum*. Al., *Gallicum*, et a parte Galliæ, sed mendose, nam *Galleci* nomen nos hodie retinemus.

[i] *Etesiæ autem flabra Aquilonis*. Lucret., lib. VI : *Etesia flabra Aquilonum... Nubila conjiciunt*.

[j] Ἐνιαυτὸς. Propius aberat ἔτος, et ἐτήσιος, sed Hyginum secutus est, in cujus veteribus libris ἐνιαυτὸς legebatur, ut apparet ex Joan. Baptista Pio ad Lucretii verba, lib. V : *Inde loci sequitur calor aridus*, nunc melius ἔτος.

[k] *Unde et Lucret. : aerias auras*. Lib. I : *Et aerias auras, roremque liquorum*, et lib. IV :

Aeriis quoniam vicinum tangitur auris.

[l] *Altanus*. Servius, ad *Cum venti posuere. Flatus omnis* (inquit) *et qui ripæ est, et qui pelagi, qui Altanus vocatur*. Et Plin., lib. II, cap. 43 : *Namque e fluminibus, ac nivibus, et e mari videmus, et quidem tran-*

alto, id est mari, vocatus. Nam alter est flatus in ripis, quem diximus *Auram*. Nam Aura terræ est.

19. *Turbo* est volubilitas ventorum, et turbo dictus a terra quoties ventus consurgit, et terram in circuitum mittit.

20. *Tempestas* autem pro *tempore* dicitur, sicut ubique historiographi solent, dum dicunt *ea tempestate;* aut ab statu cœli, [a] quia magnitudine sua multis diebus oritur. [b] Verno autem, et autumnali tempore, **120** quam maximæ fiunt tempestates, quando nec plena est æstas, nec plena hiems, unde medium et confine utriusque temporis ex conjunctione aerum contrariorum efficiunt tempestates.

21. [c] *Fragor*, a *fractarum* rerum nominatus est sonitu, quem sicca quæque et arida cum franguntur faciunt.

22. [d] *Procella*, ab eo quod *percellat*, id est, percutiat, et evellat. Est enim vis ventorum cum pluvia. [e] Procellæ enim aut de fulminibus, aut de ventis fiunt. Nihil autem velocius ventis, unde et propter celeritatem, tam ventos quam fulmina alata fingunt poetæ, [f] ut : *alitis Austri.*

CAPUT XII

De aquis.

1. *Aqua* dicta, quod superficies ejus *æqualis* sit. Hinc, et *æquor* appellatum, quia *æqualiter* sursum est.

2. Duo autem (sunt) validissima vitæ humanæ elementa, ignis et aqua, unde graviter damnantur, quibus ignis et aqua interdicitur.

3. [g] Aquarum elementum cæteris omnibus imperat. Aquæ enim cœlum temperant, terram fecundant, ærem exhalationibus suis incorporant, scandunt in sublime, et cœlum sibi vendicant; quid enim mirabilius aquis in cœlo stantibus?

4. Parum sit in tantam pervenisse altitudinem, rapiunt eo secum piscium examina; effusæ, omnium in terra nascentium causa fiunt. Fruges gignunt, arbo-
A res frutices, herbasque producunt, sordes detergunt, [h] peccata abluunt, potum cunctis animantibus tribuunt.

122 CAPUT XIII.

De diversitate aquarum.

1. Aquarum naturæ multa est diversitas; aliæ enim salis, aliæ nitri, aliæ aluminis, aliæ sulphuris, aliæ bituminis, aliæ curam morborum adhibentes; nam juxta Romam [i] *Albulæ* aquæ vulneribus medentur.

2. [j] In Italia fons *Ciceronis* oculorum vulnera curat. In Æthiopia lacus est quo perfusa corpora [k] velut oleo nitescunt [l] *Zamæ* fons in Africa canoras voces facit. Ex *Clitorio* lacu Italiæ, qui biberint, vini tædium habent.

3. [m] In Chio insula fontem esse, (dicunt) quo hebetes fiunt. In Bœotia duo fontes : alter memo-
B riam, alter oblivionem affert. *Cyzici* fons amorem Veneris tollit.

4. Bœotiæ lacus furialis est, de quo qui biberit, ardore libidinis exardescit. In Campania sunt aquæ, quæ sterilitatem feminarum, et virorum insaniam abolere dicuntur. In Æthiopiæ fonte rubro, qui biberit, lymphaticus fit.

5. [n] *Linus*, fons Arcadiæ abortus fieri non patitur. [o] In Sicilia fontes sunt duo, quorum unus sterilem fecundat, alter fecundam sterilem facit. [p] In Thessalia duo sunt flumina : ex uno bibentes oves **122** nigras fieri ferunt; ex altero albas, ex utroque varias.

6. [d] *Clitumnus*, lacus in Umbria, maximos boves gignit. [r] *Reatinis* paludibus jumentorum ungulas indu-
C rari dicunt. [s] In *Asphaltide* lacu Judææ nihil mergi potest, quidquid animam habet.

7. [t] In Indiis *Siden* vocatur stagnum, in quo nihil innatat, sed omnia merguntur. At contra in Africæ lacu [u] *Apuscidamo* omnia fluitant, nihil mergitur. *Marsidæ* fons in Phrygia saxa egerit. In Achaia aqua profluit saxis, *Styx* appellata, quod illico potata interficit.

quillo, et alios quos vocant Altanos *e terra consurgere, qui quidem cum e mari redeunt Tropæi vocantur, si pergunt, Apogæi.*

[a] *Quia magnitudine sua multis oritur diebus.* Quomodo hæc verba, quæ sunt e Serv., ad vers. *Nimbosus Orion,* Æn. I, huic loco aptentur, amplius quærendum.

[b] *Verno autem et autumno.* Ex eod., ad I Georg. : *Quid tempestates autumni.*

[c] *Fragor a fractar.* Ex eod., ad *Aridus fragor.*

[d] *Procella.* Ex eod., Æn. I, ad illud : *Creberque*
D *procellis.*

[e] *Procellæ, aut de fluminibus.* Ex eod., Æn, V, ad verba *Tres Erici vitul.*

[f] *Alitis Austri.* Virg., Æneid. VIII : *Rutuli tres ignes, et alitis Austri.*

Cap. XII. — [g] *Aquarum elementum.* Ex Plin., XXXI, cap. 1. Ex quo legendum videtur. *Et ceu parum sit i. t. p. a. rapiunt eos.*

[h] *Peccata abluunt.* Ambros., III Hexam., cap, 5. Reliqua e Plin., lib. XIV, cap, 22.

Cap. XIII. — [i] *Albulæ aquæ.* Plin., XXXI, cap. 2.

[j] *In Italia fons Cicer.* Ibid.

[k] *Velut oleo nitescunt.* E Solin., cap. 43.

[l] *Zamæ.* Vid. Vitruv., lib. VIII, cap. 3. Item de Clitorio, ex quo *Arcadiæ* pro *Italiæ* fortasse legendum.

[m] *In Chio.* Ex Plin., ibid.

[n] *Linus fons Arcad.* — *Linus* scripsimus ex Plin. Nam Codices non uno modo, sed *lechnus, lecinus, lethinus, lethnus.* Etiam Plinii vetustus liber Ecclesiæ Tolet. *Levius* habet.

[o] *In Sicilia fontes duæ.* E Solin., cap. 11.

[p] *In Thessalia.— In Bœotia.* Solin., cap. 12. Ex Varrone. Plin., *in Hestiæotide*, quæ pars est Thessaliæ.

[d] *Clitumnus...qui maximos boves,* Virg., Georg. II :

Hinc albi Clitumne greges, et maxima taurus
Victima.....

Silius, lib. VIII :

Et lavat ingentem perfundens flumine sacro
Clitumnus taurum.

Ergo, et albos, et maximos Clitumnus tauros generat.

[r] *Reatinis paludibus.* Verba Plinii, lib. XXXI, cap. 2.

[s] *In Asphaltide.* Jesephus, V de Bello Judaic., cap. 5; Hegesipp., lib. 4. cap. 18; Plin., V, cap. 16; Solin., cap. 48, *Nihil in eo mergi posse*, quod, et Plin. dixerat lib. II, cap. 103.

[t] *In Indiis Siden.* — *Siderin* Codex Tolet. De Silia id prodidit. Strab., lib. XV : Ἐν δὲ τῇ ὀρεινῇ σιλίαν ποταμὸν εἶναι, ἐν ᾧ μηδὲν ἐπιπλεῖ. Nunnensius Σόλαν legit ex Antigoni Historia, et Epitome Strabonis, nos *Siden* ex Gothicis libris, et Plin. XXXI, cap. 2.

[u] *Apuscedamo... Marsyæ fons in Achaia.* Ex eodem. Plin.

8. [a] *Gelonium* stagnum Siciliæ tetro odore abigit A proximantes. [b] Fons est in Africa circa templum Ammonis, qui humoris nexibus humum stringit. Favillas etiam in cespitem solidat. Fons *Job* in Idumæa, quater in anno colorem mutare dicitur, id est pulverulentum, sanguineum, viridem, et limpidum, ternis mensibus in anno tenens ex his unum colorem.

9. [c] In Troglodytis lacus est, ter in die fit amarus, et deinde toties dulcis. Fons *Siloa* ad radicem montis Sion, non jugibus aquis sed in certis horis, diebusque ebullit. In Judæa quondam rivus Sabbatis omnibus siccabatur.

10. In Sardinia fontes calidi [d] oculis medentur, fures arguunt, nam cæcitate detegitur eorum facinus, [e] In Epiro esse (ferunt) fontem, in quo faces exstinguuntur accensæ, et accenduntur exstinctæ. **123** B [f] Apud Garamantas fontem esse, (aiunt) ita algentem die, ut non bibatur; ita ardentem nocte, ut non tangatur.

11. Jam vero in multis locis aquæ manant perpetim ferventes, tanta vi, ut balnea calefaciant. Quædam enim terræ sunt, quæ multum sulphuris et aluminis habent; itaque [g] cum per venas calentes aqua frigida venit, vicino sulphuris calore contacta excandescit; nec talis ab origine effluit, sed permutatur dum venit. Sulphur enim, alumenque secum ferunt aquæ, utramque materiam igne plenam, minimisque motibus incalescentem.

CAPUT XIV.

De mari.

1. *Mare* est aquarum generalis collectio. [h] Omnis C enim congregatio aquarum, sive salsæ sint, sive dulces, abusive *maria* nuncupantur, juxta illud : *Et congregationes aquarum vocavit maria.* Proprie autem *mare* appellatum, eo quod aquæ ejus *amaræ* sint.

2. *Æquor* autem vocatum, quia *æqualiter* sursum est, et quamvis aquæ fluctuantes velut montes erigantur, sedatis rursus tempestatibus adæquantur. Altitudo enim maris diversa est, indiscreta tamen dorsi ejus *æqualitas.*

3. [i] Ideo autem mare incrementum non capere, cum omnia flumina, et omnes fontes recipiat, hæc causa est : partim, quod influentes undas ipsa magnitudo ejus non sentiat; deinde, quod amara aqua dulce fluentum consumat, vel quod ipsæ nubes multum aquarum ad se attrahant, sive quod illam partim venti D auferant, partim sol exsiccet, postremum, quod per occulta quædam terræ foramina percolatur, et ad caput amnium, fontesque revolutum recurrat.

4. [j] Maris autem certum non esse colorem, sed pro qualitate ventorum mutari; **124** nam modo flavum est, modo luculentum, modo atrum.

CAPUT XV.

De oceano.

1. *Oceanum*, et Græci, et Latini ideo nominant, quod in circuli modo ambiat orbem : [k] sive a celeritate, eo quod *ocius* currat; item quia, ut cœlum, purpureo colore nitet. *Oceanus* quasi κυάνεος : iste est qui oras terrarum amplectitur, alternisque æstibus accedit, atque recedit. Respirantibus enim in profundum ventis, aut removet maria, aut resorbet.

2. Quique a proximis regionibus diversa vocabula sumpsit; ut *Gallicus*, *Germanicus*, *Scythicus*, *Caspius*, *Hyrcanus*, *Atlanticus*, *Gaditanus*. Nam *Gaditanum* fretum a *Gadibus* dictum, ubi primo ab Oceano maris Magni limen aperitur. Unde, et Hercules cum *Gadibus* pervenisset, columnas ibi posuit, sperans illic esse orbis terrarum finem.

CAPUT XVI.

De Mediterraneo mari.

1. Mare [l] Magnum est, quod ab Occasu ex Oceano fluit, et in Meridiem vergit, deinde ad Septentrionem tendit. Quod inde *Magnum* appellatur, quia cætera maria in comparatione ejus minora sunt. Istud est, et *Mediterraneum*, quia per *mediam terram* usque ad Orientem perfunditur, Europam, et Africam, Asiamque disterminans.

125 2. Cujus primæ partis sinus, [m] qui in Hispaniis perfunditur, *Ibericus*, et *Balearicus* appellatur. Deinde *Gallicus*, qui Narbonensem provinciam alluit. Mox *Ligusticus*, qui juxta Genuam urbem est proximus. Post hæc *Tyrrhenus*, qui Italiam attingit, quem Græci *Ionium*, Itali *Inferum* vocant. Inde *Siculus*, qui a *Sicilia* usque ad Cretam vadit. Deinde *Creticus*, qui in Pamphyliam et Ægyptum pertendit.

3. Inde *Hellespontus*, qui in Septentrionem retorquens, anfractibus magnis juxta Græcias, et Illyricum in angustias septem stadiorum stringitur, quo Xerxes, ponte navibus facto, in Græciam commeavit, ibi est Abydos. Inde diffusus æquore patente, rursus stringitur, et facit *Propontidem*, qui mox in quingentos passus coarctatur, fitque *Bosphorus Thracius*, quo Darius copias transportavit.

4. Inde *Ponticus* sinus amplissimus a tergo Mæotidis paludis, [a] quod mare ex multitudine fluminum dulcius quam cætera, [b] nebulosumque, et brevius, est,

[a] *Gelonium Stagnum.* E Sol., cap. 11.
[b] *Fons est in Africa.* E Solin., 40.
[c] *In Troglod.* Ex Plin.
[d] *Oculis medentur.* Ex Sol., 10.
[e] *In Epiro.* Plin., II, cap. 103, et Solin., cap. 12.
[f] *Apud Garamant.* Plin., ibid., et Solin., cap. 42.
[g] *Cum per venas calentes.* Vid. Vitruv., lib. VIII, cap. 3.

CAP. XIV. — [h] *Omnis enim congregatio.* Ex Aug. I, de Genes. contra Manich., cap. 12.

[i] *Ideo autem mare incrementum non capere.* Totus locus expressus e Lucret. VI :

Nunc ratio reddenda, augmen cur nesciat æquor.

[j] *Maris autem certum non esse colorem.* E Servio ad vers. *Fluctusque atros Aquilone secabat.* Æn. V. *Luculentum* vero ex Servio, et uno Rom. codice, quam *luculentum* e nostris Gothicis maluimus, ut *luculentum* a luce sit. Vid. Agell., lib. II, cap. ultim.

CAP. XV. — [k] *Sive a celeritate.* E Solin., cap. 26, de Hispan.

CAP. XVI. — [l] *Mare Magnum.* Non Oceanus, sed mare Mediterraneum, ut sæpe in sacris Libris, ut in Num., a cap. XXVI, et in lib. Josue.

[m] *Qui in Hispaniis perfunditur.* — *Hispanias perfundit.* Solinus.

[c] unde et *Ponticum* vocatur, quod sit brevius, atque præter phocas, et thynnos, atque delphinos, [d] alias belluas majores non patitur.

5. [e] Sicut autem terra, dum una sit, pro diversis locis variis appellatur vocabulis, ita et pro regionibus hoc mare magnum diversis nominibus nuncupatur : [f] nam *Ibericum* et *Asiaticum* a provinciis dictum : ab insulis, *Balearicum, Siculum, Creticum, Cyprium, Ægeum, Carpathium :* **126** [g] nam inter Tenedum, et Chium, saxum est in mari potius quam insula, quod visentibus procul capræ simile creditur, quam αἶγα nuncupant, unde, et *Ægeum* mare est dictum, [h] sic et *Carpathium* mare inter Ægyptum, et Rhodum ab insula *Carpatho* illic posita.

6. A gentibus, *Gallicum, Ausonium, Dalmaticum, Ligusticum*. Ab oppidis, *Argolicum, Corinthium, Tyrium, Adriaticum*. Nam Adria quædam civitas Illyrico mari proxima fuit, quæ Adriatico mari nomen dedit.

7. A positione cœli, ut *Superum*, et *Inferum*, quod sit Oriens superior, Occidens inferior, est autem *Thuscum*, et *Adriaticum*. A memoria regis, ut *Ionium*. [i] Ion quippe rex fuit Græciæ, unde Iones Athenienses. Hoc mare, et *Tyrrhenum* dictum ; sive quod Thusciam alluit, id est *Tyrrheniam*, sive a *Tyrrhenis* nautis, qui se in hoc mare præcipitaverunt. [j] Et sciendum *Ionium* sinum esse immensum, ab *Ionia* usque ad Siciliam, et hujus partes esse *Adriaticum, Achaicum* et *Epiroticum*. [k] A moribus accolarum *Euxinus*, AXENOS antea appellatus.

8. A casibus hominum qui ceciderunt in mare, ut *Hellesponticum, Icarium, Myrtoum :* [l] nam *Myrtoum* mare dictum a *Myrtili* lapsu, quod illic ab Œnomao præcipitatus sit. *Icarus* vero Cretensis, ut fabulæ ferunt, altiora petens, pennis solis calore solutis, mari, in quo cecidit, nomen imposuit. *Phrixus* quoque cum *Helle* sorore sua fugiens insidias novercales, conscendit navem signum arietis habentem, qua liberatus est. *Helles* autem soror ejus perpessa naufragium decidit in mari, et mortua *Hellesponto* mari dedit nomen.

9. Ab ordine fluenti, *Propontis :* nam dicta *Propon-* A *tis*, quia pontum prævenit. Item et a transitu, vel angustis meatibus boum, *Bosphorus*. [m] *Ægyptium* autem pelagus Asiæ datur, *Gallicum* Europæ, **127** *Africum* Libyæ; his, ut quæque proxima sunt, [n] venerunt in partes partium.

10. *Pelagus* autem est latitudo, mare sine littore, et portu. Græco nomine ἀπὸ τοῦ πλαγίου, hoc est a *latitudine* dictum, [o] unde et *plagia*, eo quod sint importuosa.

CAPUT XVII.

De sinibus maris.

1. *Sinus* dicuntur majores recessus maris, ut in mari Magno *Junius*, in Oceano, *Caspius, Indicus, Persicus, Arabicus*, qui et mare Rubrum, [p] qui Oceano ascribitur.

B 2. [q] *Rubrum* autem mare vocatum, eo quod sit roseis undis infectum, non tamen talem naturam habet, qualem videtur ostendere, sed vicinis littoribus vitiatur gurges, atque inficitur, quia omnis terra quæ [r] circumstat pelago, rubra est, et sanguineo colori proxima; ideoque inde [s] minium acutissimum excernitur, et alii colores, quibus pictura variatur.

3. Ergo cum terra hanc habeat naturam, fluctibus subinde diluitur, et quidquid [t] adesum est, in colorem cadit; ob hoc etiam in iis littoribus gemmæ rubræ inveniuntur. Lapillus enim hujusmodi humo involutus, cum inter arenas attritus est, et terræ colorem habet et maris.

128 4. Hoc mare in duos scinditur sinus : ex iis, qui ab Oriente est, *Persicus* appellatur, quia oram C illius *Persæ* inhabitant. Alter vero *Arabicus* dicitur, quod sit circa *Arabiam*.

CAPUT XVIII.

De æstibus, et fretis.

1. *Æstus* ad Oceanum pertinet, *Fretum* ad utrumque mare ; nam *Æstus* est maris accessus, vel recessus, id est, inquietudo, unde et *æstuaria*, per quæ mare vicissim tam accedit quam recedit.

2. *Fretum* autem appellatum, quod ibi semper mare ferveat; nam fretum est augustum, et quasi fervens mare, ab undarum fervore nominatum, ut *Gaditanum, Carpathium, Libycumque* Serv. *Æn.* v.

[a] *Quod mare ex multitudine flumin.* Refert hoc a Sallustio, Serv., Æn. XI. Atque ita esse facile credet, qui apud Plinium leget Danubium 70 amnibus, quorum dimidia pars sit navigabilis, receptis Illyricum alluere, deinde in Pontum influere, adjunctis sex aliis vastis fluminibus, quamvis idem Plin., lib. VI, cap. 17, Caspio mari id tribuat.

[b] *Nebulosumque, et brevius.* E. Mela, lib. I. cap. 19.

[c] *Unde et Ponticum.* Vel a Pontone brevi navigio, vel ἀπὸ τοῦ πόντου, id est, *angusto æstu.*

[d] *Alias belluas majores non patitur.* E Solino.

[e] *Sicut autem terra, dum una sit.* Ex Ambros. III Hex., cap. 3.

[f] *Nam Ibericum, et Asiaticum.* Solinus : *Causas nominum non uniformis dedit ratio, nam Ibericum, et Aiasticum*, etc.

[g] *Nam inter Tenedum et Chium.* Ex Solin., c. 4, 17, vel legendum ex Plinii emendatioribus libris *Tenem*, et *Cium*, lib. IV, cap. 11, nam hæ in Cycladibus numerantur ab ipso et Strabone.

[h] *Sic et Carpathium... posita.* E Serv., ad vers.

[i] *Ion quippe dux fuit* Euseb. in Chron. : *Ion vir fortis ex suo nomine Athenienses Iones vocavit.*

[j] *Et sciendum Ionicum sinum.* E Serv., ad... *Insulæ Ionio in magno.* Æn. III.

D [k] *A moribus accolarum.* E Solin.

[l] *Nam Myrt. mare.* E Serv., Georg. III, in princip.

[m] *Ægyptium autem pelagus Asiæ datur.* Ita Solinus et Mella; at Ptolomæus de Asia : Ea (inquit) *Ægypti pars, quæ ultra Nilum est, ad Asiam pertinere omnes affirmant.*

[n] *Venerunt in part.* Sol., *venerunt in partes partium.*

[o] *Unde et plagia quod sit importuosa.* Servius ad *Statio male...* Statio (inquit) *est quam plagiam dicunt*, et nos *playa* vocamus.

CAP. XVII. — [p] *Qui Oceano.* — *Qui* ad sinum refertur, non ad mare.

[q] *Rubrum autem mare vocatur.* Vid. Solin.

[r] *Circumstat pelago.* Sic omnes libri.

[s] *Minium acutissimum.* Forte, *acceptissimum.*

[t] *Adesum est.* Ita Goth.; al., *adhesum est.*

vel *Siculum;* nam *freta* dicta Varro ait, quasi *fervida,* id est, ferventia, et motum fervoris habentia.

3. [a] Fretum Siciliæ, quod *Rhegium* dicitur, Sallustius ex tali causa vocari scribit, dicens Italiæ olim Siciliam conjunctam fuisse, et dum esset una tellus, medium spatium, aut per humilitatem abruptum est aquis, aut per angustiam scissum. Et inde ῥήγιον nominatum, quia Græce *abruptum* hoc nomine nuncupatur. Est autem arctissimum, trium millium spatio Siciliam ab Italia dividens, fabulosis infame monstris, quibus hinc inde Scylla et Charybdis ostenditur.

4. [b] *Scyllam,* accolæ saxum mari imminens appellant simile celebratæ formæ procul visentibus. Unde et monstrosam speciem fabulæ illi dederunt, quasi formam hominis capitibus succinctam caninis, quia collisi ibi fluctus latratus videntur exprimere.

5. *Charybdis* dicta quod gurgitibus occultis naves absorbeat. Est enim mare verticosum, [c] et inde ibi laniata naufragia profundo emergunt. **129** Ter autem in die [d] erigit fluctus,, et ter absorbet; nam accipit aquas, ut vomat; vomit, ut rursus accipiat.

6. [e] *Syrtes* autem sunt arenosa in mari loca. Syrtes autem [f] Sallustius a *tractu* vocari dicit, quod omnia ad se trahant, [g] et appropinquanti vadoso mari hæreant. Hæ autem ad mare Ægyptium vicinæ sunt, et pariter admiscentur. [h] *Vada* vero sunt, per quæ in mari, vel in fluminibus homines, vel animalia pedibus *vadunt;* quæ Virgilius *brevia* appellat, Græci βραχεῖα.

CAPUT XIX.

De lacis et stagnis.

1. Sunt et quædam maria, quæ non miscentur Oceani fluctibus, aut mari Magno, et dicuntur lacus et stagna.

2. *Lacus* est receptaculum in quo aqua retinetur, nec miscetur fluctibus, ut lacus Asphalti, lacus Benacus, et Larius, et cæteri quos Græci λιμένας, id est, *stagna* vocant. Nam fontes labuntur in fluviis,
A flumina in freta discurrunt. Lacus stat in loco, nec profluit; et dictus *lacus,* quasi *aquæ locus.*

3. [i] Lacus *Asphalti* idem et *mare Mortuum* vocatum, propter quod nihil gignit vivum, nihil recipit ex genere viventium. Nam neque pisces habet, neque assuetas aquis et lætas mergendi usu patitur aves; sed et quæcunque viventia mergenda tentaveris, quacumque **130** arte demersa statim resiliunt, et quamvis vehementer illisa confestim excutiuntur; sed neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quia omnia vita carentia in profundum merguntur, nec materiam ullam sustinet, [j] nisi quæ bitumine illustratur.

4. [k] Lucernam accensam ferunt supernatare, ex-
B stincto lumine demergi. [l] Hoc et *mare Salinarum* dicitur, sive *lacus Asphalti,* id est, *bituminis;* et est in Judæa inter Jericho et Zoaran. [m] Longitudo ejus, usque ad Zoaras Arabiæ, dirigitur stadiis quingentis octoginta; latitudo stadiis centum quinquaginta, usque ad vicina Sodomorum...

5. Lacus *Tiberiadis* ab oppido *Tiberiade* vocatus, quod quondam Herodes in honorem Tiberii Cæsaris condidit. Est autem in Judæa omnibus lacis salubrior, et ad sanitatem corporum quodammodo efficacior. Circuit stadia...

6. [n] *Genesar,* lacus amplissimus in Judæa longitudine centum quadraginta extenditur stadiis; latitudine quadraginta diffunditur, crispantibus aquis, [o] auram non ventis, sed de seipso sibi excreans. Unde
C et *Genesar* dicitur Græco vocabulo, quasi *generans* sibi auram; denique per diffusiora spatia lacus frequentibus auris spirantibus agitatur; **131** unde et purior haustus ejus, et ad potandum dulcis et habilis.

7. [p] *Benacus,* lacus Italiæ in Venetia, de quo fluvius nascitur Mincius, qui lacus magnitudine sua tempestates imitatur marinas.

8. *Lucrinus,* et *Avernus* lacus Campaniæ sunt. Lucrinus autem dictus, quia olim propter copiam pis-

CAP. XVIII. — [a] *Fretum Siciliæ.* E Serv., Æn. III: *Hæc loca vi quondam vast.,* etc.

[b] *Scyllam accolæ.* Citat hæc e Sallustio Servius ad vers. : *Dextrum Scylla latus.* Æn. III.

[c] *Ubi laniata naufragia, p. e.* Affert hæc eadem verba Frontio antiquus grammaticus probans *emergere se* dixisse Sallustium.

D [d] *Erigit fluctus.* Respexit ad Virgilii verba, Æn. III: *Sorbet in abruptum fluctus.*

[e] *Syrtes autem sunt arenosa.* E Serv., ad vers. *Sævisque vadis immittite Syrtis.* Æn. X.

[f] *Syrtes autem Sallust.* in Jugurth.

[g] *Et appropinquanti vadoso mari hæreant.* — *Omnia,* scilicet. Gothicos secuti sumus, nam Editi *appropinquantes* habent, *appropinquantia,* fortasse rectum erat.

[h] *Vada vero.* E Serv., Æn. I, in *brevia Syrtes.*

CAP. XIX — [i] *Lacus Asphalti.* Hegesipp., lib. IV, cap. 18, et Joseph., IV de Bell. Jud.

[j] *Nisi quæ bitumine illustratur.* Justin., lib. XXXVI : *Neque materia ullam sustinet, nisi quæ alumine illinitur.* Euseb., in Chron., *bitumine illita...* sed cum *illustratur* sit in Gothicis omnibus, suspicor Isidorum *incrustatur* scripsises.

[k] *Lucernam accensam.* Verba Hieronymi in epist. ad Dardan.

[l] *Hoc et mare salinarum.* Vere, lib. de Locis Heb.

[m] *Longitudo... stadiis quingentis octoginta.* Hegesippum potius e quo sunt hæc, et Josephum secuti sumus, unde hausit Hegesippus, quam Isidorianos libros, in quibus *septingentis octoginta* constanter legitur.

[n] *Genesar.* Ex Hegesipp., lib. III, cap. 26. Sed uti tres lacus in Judæa constitueret, Solinus fecit. Nam reliqui eumdem Genasar, vel Genesareth, cum Tiberiade faciunt. Hieron. ad Dardan. : *Lacum Genesareth quæ, nunc Tiberias appellatur.* Beda, ad lac., cap. 5 : *Stagnum Genesareth idem dicunt esse quod mare Galileæ, vel mare Tiberiadis.* Neque Josephus nisi lacuum duorum meminit.

[o] *Auram non vent. s. d. s. s. excreans.* Non putavi τὸ *excreans* rejiciendum, quamvis *excitans* apud Hegesippum et Bed. legatur.

[p] *Benacus... tempestates imitatur marinas.* Virg. Georg. II :

. . . . . teque
Fluctibus, et fremitu assurgens Benace marino.

Quo loco vid. Serv.

cium vectigalia magna præstabat. [a] *Avernus* autem lacus vocatus, quia aves ibi supervolare non possent. Nam antea silvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalantis inde per angustias aquæ sulphureæ fetor gravissimus, supervolantes aves halitu suo necaret. Quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis silvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.

9. Lacus autem, idem et stagnum, ubi immensa aqua convenit; nam dictum est *stagnum* ab eo quod illic aqua *stet,* nec decurrat.

CAPUT XX.

De abysso.

1. *Abyssus,* [b] profunditas aquarum impenetrabilis: sive speluncæ aquarum latentium, e quibus fontes et flumina procedunt; vel quæ occulte subter eunt, unde et *Abyssus* dictus. [c] Nam omnes aquæ, sive torrentes per occultas venas ad matricem abyssum revertuntur.

2. *Fluctus* dicti, quod flatibus fiant. Ventorum enim impulsu agitatæ **132** aquæ fluctuant.

Aqua est stativa, et sine motu æqualis.

3. *Unda* vero, eminens liquor, qui semper in motu est. Lucretius: [d] *Aerias undas,* id est, motus, et corpus illud quod refluctuat. Nam nec unda per se aqua est, sed aqua in motu quodam et agitatione, quasi ab eundo, et redeundo *unda* vocata.

4. [e] *Latex,* proprie liquor fontis est. Et dictus *latex,* quod in venis terræ lateat.

5. [f] *Gutta* est quæ stat, *stilla,* quæ cadit. [g] Hinc et *stillicidium,* quasi *stilla cadens; Stiria* enim Græcum est, id est, *gutta;* inde fit diminutivum, ut dicamus *stilla;* dum autem stat, aut pendet de tectis, vel arboribus, quasi glutinosa, *gutta* est; dum ceciderit, *stilla* est.

6. *Spuma* dicta, eo quod *spuatur,* sordes enim sunt undarum; unde et mustum et ea quæ coquuntur spuma purgantur. Hinc et *sputum.*

CAPUT XXI.

De fluminibus.

1. *Fluvius* est perennis aquarum decursus, a *fluen-* A *do* perpetim dictus. Proprie autem *flumen* ipsa aqua, *fluvius* cursus aquæ. Prius autem flumen quam fluvius, id est, prior aqua quam decursus. Duo sunt fluminum genera: unum torrens, alterum vivum, de quo Virgilius: *Donec me flumine vivo, abluero.*

2. [h] *Torrens* est aqua veniens cum impetu. Dictus autem *torrens,* **133** quia pluvia crescit, siccitate *torrescit,* id est, arescit. [i] De quo Pacuvius: *Flammeo vapore torrens terræ fetum exusserit.* Cui Græci ab hieme nomen dederunt, nos ab æstate; illi a tempore quo successit, nos a tempore quo siccatur.

3. *Amnis,* fluvius est nemore ac frondibus redimitus, et ex ipsa *amœnitate* AMNIS vocatur.

4. *Decursus,* proprie *finis cursus,* sive aquarum sit seu quarumlibet rerum.

B *Rivi* dicti, quod *deriventur* ad irrigandum, id est inducendum aquas in agros. Nam irrigare inducere est.

Gurges, proprie locus altus in flumine.

5. *Puteus* est locus defossus, ex quo hauritur a aqua a *potatione* dictus.

Fons, caput aquæ est nascentis, quasi *fundens* aquas.

6. Quidam autem fluviorum propriis ex causis nomina acceperunt, ex quibus nonnulli notandi sunt, qui in historiis celebres memorantur.

7. *Geon,* fluvius de paradiso exiens, atque universam Æthiopiam cingens, vocatus hoc nomine, quod incremento suæ inundationis terram Ægypti irriget: γῆ enim Græce, Latine *terram* significat. **134** Hic apud Ægyptios Nilus vocatur propter limum quem C trahit, qui efficit fecunditatem. [j] Unde et *Nilus* dictus est, quasi νέαν ὕλην trahens. [k] Nam antea Nilus Latine *Melo* dicebatur. Apparet autem in *Nilide* lacu, [l] de quo in Meridiem versus excipitur Ægypto, ubi Aquilonis flatibus repercussus aquis retroluctantibus intumescit, et inundationem Ægypti facit.

8. *Ganges* fluvius, quem [m] *Phison* Scriptura sacra cognominat, exiens de paradiso pergit ad Indiæ regiones. Dictus autem *Phison* id est, *caterva,* [n] quia

[a] *Avernus autem lacus.* E Serv., ad... *Divinosque lacus.* Æn. III.

CAP. XX.—[b] *Abyssus, profund.* Ex Aug., in ps. XII.

[c] *Nam omnes aquæ... ad matricem abyssum.* Ex Hieronym., in Eccles. I. Hanc matricem abyssum *Tartarum* vocat Plato in Phædone.

[d] *Aerias undas, id est, motus.* Ne minimum quidem dubitandum de hac lectione; elegantissime D undæ rationem explicat Isidorus. Virg.: *Qua plurimus undam fumus agit.* Æn. VIII. Et alio loco:

Et juvat undantem buxo exspectare Cythorum.

[e] *Latex, proprie liquor.* E Serv., ad vers. *Laticemque Lyæum.* Æn. I. Sed vox *fontis* apud illum non est.

[f] *Gutta est quæ stat.* Hieron., in Chron., ann. Domini 50; *Palæmon* (inquit) *insignis grammaticus quondam interrogatus quid inter guttam et stillam interesset: Gutta* (inquit) *stat, stilla cadit.*

[g] *Hinc et stillicidium.* E Serv., ad... *Stiriaque impexis ind. horr. b.* Sed *Stiriam* Græcam esse vocem Servius non dicit. Quare τὸ *Græcum est* expungi jubebat Chacon. Glossarium: *Stiria,* ὁ τοῦ ὕδατος κρεμώμενος κρύσταλλος.

CAP. XXI. — [h] *Torrens.* E Serv. ad... *Montano flumine torrens.* Æn. II.

[i] *De quo Pacuvius.* Recte Chacon delet voces *de quo;* non enim de torrente Pacuvius, sed de sole; cujus versus ideo adducitur, ut ostendatur *torrere* esse idem, quod *arescere.* Integer Pacuvii versus legitur apud Festum in voce *Torrens: flammeo vapore torrens terræ fetum exusserit,* quod de sole dictum esse constat ex Varrone, I de Re rust. Sed sive Varro Pacuvii verba referre voluit, sive sensum tantum, placet nobis Chacon, cui adjectæ videntur in Varrone voces illæ, *aut nox, aut frigore.*

[j] *Unde et Nilus dictus.* E Serv., ad vers. *Pingui flumine Nilus.* Æn. IX.

[k] *Nam antea Nilus Melo.* Ex eod. Æn. IV, ad vers. *Nubila, jamque volans apicem.*

[l] *De quo in Meridiem versus.* E Soln., cap. de Ægypto; ex quo pro *Ægypto,* ÆGYPTIO MARI, et pro *retro luctantibus,* IN ARCTO LUCTANTIBUS, videri possit in Isidoro reponendum.

[m] *Phison, id est, caterva.* Ex Hieron., de Locis Heb.

[n] *Quia quindecim fluminibus.* Totidem numerantur ab Arian., lib. V, de Alexand., undeviginti vero a Plinio, lib. VI, cap. 18. Libri omnes, *quia decem,* sed plane repetitæ syllabæ similitudo librarios decepit.

quindecim fluminibus magnis sibi adjunctis impletur, et efficitur unus. *Ganges* autem vocatus a *Gange* [a] rege Indiæ. Fertur autem Nili modo [b] exaltari, et super Orientis terras erumpere.

9. *Tigris* fluvius Mesopotamiæ, de paradiso exsurgens, et pergens contra Assyrios, et post multos circuitus in mare Mortuum influens. **135** Vocatur autem hoc nomine propter velocitatem, instar bestiæ nimia pernicitate currentis.

10. *Euphrates* fluvius Mesopotamiæ, de paradiso exoriens, copiosissimus gemmis, qui per mediam Babyloniam influit; hic a *frugibus*, vel ab ubertate nomen accepit. [c] Nam Hebraice EPHRATA *fertilitas* interpretatur; Mesopotamiam enim in quibusdam locis ita irrigat, sicut Nilus Alexandriam. [d] Sallustius autem auctor certissimus asserit Tigrim et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividuntur, spatio medio relicto multorum millium, quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. Ex quo Hieronymus animadvertit aliter de paradisi fluminibus intelligendum.

11. *Indus*, fluvius Orientis, qui Rubro mari accipitur.

12. *Hydaspes* fuit Medorum rex antiquissimus, ex quo amnis Orientis nomen accepit, qui nunc *Hydaspes* dicitur, de quo Lunanus:

Vastis Indus aquis mistum non sentit Hydaspen.

Et,

qua Medus Hydaspes
136 Accedit Pelago, Phœbi surgentis ab igne.

[e] Qui dum sit fluvius Persarum, dicitur tamen contra Orientem decurrere.

13. [f] *Araris* fluvius Germaniæ. De quo Virgilius:

Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim.

14. *Bactrus* fluvius Orientis, a rege [g] *Bactro* vocatus fertur, a quo et *Bactriani*, et urbs eorum.

15. *Choaspis* Persarum fluvius, vocatus eorum lingua, quod miram aquæ dulcedinem habeat, [h] adeo
A ut Persici reges, quandiu inter ripas Persidis fluit, sibi ex eo pocula vendicarint. Ex hoc amne quidam *Cydnum* Ciliciæ fluvium derivari existimant.

16. *Araxis* amnis Armeniæ, qui ab uno monte cum Euphrate diversa specie oritur, dictus quod rapacitate cuncta prosternat. [i] Unde et cum Alexander eum transgredi vellet, ponte fabricato, tanta vi inundavit, ut pontem dirueret. Hic brevibus intervallis ab Euphratis ortu caput tollit, ac deinde Caspium fertur in mare.

17. Fluvius Syriæ, [k] qui vocatur *Orontes*, juxta Antiochiæ muros decurrens, qui a solis ortu oriens non longe ab urbe mari conditur, quem de originis suæ tractu *Orontem* veteres Latine appellaverunt, cujus fluentis ex ipso impetu frigidioribus, et Zephyris
B assidue **137** ibi spirantibus, tota civitas momentis prope omnibus refrigeratur.

18. [l] *Jordanis* Judæ fluvius, a duobus fontibus nominatus, quorum alter vocatur *Jor*, alter *Dan*. His igitur procul a se distantibus in unum alveum fœderatis, *Jordanis* deinceps appellatur. Nascitur autem sub Libano monte, et dividit Judæam et Arabiam, qui per multos circuitus juxta Jericho in mare Mortuum influit.

19. [m] *Phasis* Caucaseis montibus fusus, cum pluribus aliis in Euxinum se præcipitat mare. [n] Unde et nuncupatur.

20. [o] *Cydnus* amnis Ciliciæ, a Tauro monte progrediens, miram aquarum habens suavitatem, et quidquid candidum est *cydnum* gentili lingua Syri
C dicunt. Unde amni huic nomen datum, quia tumet æstate quando nives solvuntur; reliquis anni temporibus tenuis est, et quietus.

21. [p] *Hylas* fluvius Asiæ.

Pactolus fluvius Asiæ, arenas aureas trahens. De quo Virgilius: *Pactolusque irrigat auro*: quem pro aurato fluore alii *Chrysorhoam* vocant.

22. [q] *Hermus* fluvius Asiæ, qui Smyrneos secat

[a] *A rege Gange*. Gangem quoque regem appellant Suidas et Plutarch., in lib. de Fluminibus. Male libri omnes, *Rege Gangaro*.

[b] *Exaltari*. Etiam in Manuscripto Solino *exaltari*, non *exundare*, ut in Excuso legitur.

[c] *Nam Hebraice Ephrata, fertilitas*. Ita scribo ex Hier., non *Euphrata* quæ vox apud Hebræos nulla est sed פרת *perath*, id est, Euphrates. פרי *peri*, hoc est, fructu.

D [d] *Sallustius autem... certissimus*. Hieronym., in lib. de Locis heb.: *Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris quam Euphratis, in Armenia fontes demonstrari*. Ergo aliter legit Isidorus eum Hieronymi locum. Vid. Vibii Sequest. librum de Flum., et quidem diversos utriusque fontes prodidit Strabo.

[e] *Qui dum sit fluvius Persarum, dicitur tamen contra Or*. Hoc de Gange, non de Hydaspe cecinit Lucanus, lib. III:

Movet et Eoos bellorum fama recessus,
Qua colitur Ganges, qui toto solus in orbe.
Ostia nascenti contraria solvere Phœbo,
Audet, et ad versum fluctus impellit in Eurum.

Quæ leguntur in impressis libris Lucani carmina, in Gothicis nulla sunt.

[f] *Araris fluvius German*. E Serv., Eclog. 1. Quod autem in Editis, et quibusd. Manusc. est: *Currit namque per Parthiam, et Assyriam*, expungi maluimus (deerant enim in plerisque Manuscriptis), quam Tigri aptare, quod fecit Vulcanius.

[g] *A Rege Bactro*. Josephus non Bactrum, sed Cetrum, filium Aram, Bactrianorum primum auctorem facit.

[h] *Adeo ut reges*. E Solin., cap. de Cilicia.

[i] *Unde et cum Alexander*. Meminit pontis Curtius, lib. V, inundationis non meminit. Idem tentatum a Xerxe refert Servius, ad: *Pontem indignatus Araxis*. Æn. VIII.

[j] *Hic brevibus intervallis..... mare*. E Solin., cap. 25.

[k] *Qui vocatur Orontes*. Sic est in Gothicis Hegesipp., lib. III, cap. 5.

[l] *Jordanis Judeæ fluv*. Hier., in lib. de Locis Heb.

[m] *Phasis*. Verba sunt Ambrosii, II, Hexam., cap. 3. Erat autem in omnibus libris *Eusis*, ni restituisset Chacon, indicato Ambrosii loco.

[n] *Unde et nuncupatur*. Delemus hæc cum Chacone.

[o] *Cydnus*. E Solin.

[p] *Hylas fluvius Asiæ*. Vid. Solin., cap. de Bithynia, et Plin., lib. V, cap. 32.

[q] *Hermus*. Plin., lib. V, cap. 29: *A Smyrna Hermus amnis campos facit, et nomini suo adoptat*. Sed hæc e Solino potius.

campos, et ipse fluctibus aureis et arenis plenus, [a] a quo Smyrna vocata est.

23. *Mæander* amnis Asiæ flexuosus, qui, recurrentibus ripis **138** inter Cariam et Ioniam, præcipitatur in sinum qui Miletum dividit et Prienen. *Mæander* autem vocatus, quod sit flexuosus et nunquam currat rectus. De quo Ovidius:

Quique recurvatus ludit Mæander in undis.

24. *Tanus* fuit rex Scytharum primus, a quo *Tanais* fertur fluvius nuncupatus, qui ex Riphæis silvis veniens, dirimit Europam ab Asia, inter duas mundi partes medius currens, atque in Pontum fluens.

25. [b] *Inachus* Achaïæ amnis, Argolicus irrigans campos, quem rex *Inachus* a se nominavit, qui exordium Argivæ genti primus dedit. Ibi est et *Erimanthus* ab *Erimantho* monte demissus.

26. *Padus* Italiæ fluvius, a jugis Alpium fusus, ex tribus fontibus oritur, ex quibus uni vocabulum est *Padus*, qui diffusus in modum stagni, [c] amnem sinu dirigit, a quo et *Padus* est nuncupatus. Hic a Græcis *Eridanus* cognominatur, ab *Eridano* Solis filio, quem Phaetontem dicunt, qui fulmine percussus, in eodem fluvio dejectus est, et exstinctus. [d] Augetur autem exortu Canis, liquescentibus nivibus, et cum accessione triginta fluminum circa Ravennam in Adriaticum mare defertur.

27. *Tiberis* Italiæ fluvius, a *Tiberino* rege Albanorum dicitur appellatus, qui in hunc fluvium cecidit, et de exitu suo nomen dedit. Nam antea *Albula* antiquum nomen a colore habuit, [e] quod nivibus *albus* sit. [f] Ipse est autem *Tibris*, qui et *Tiberis*, sed *Tiberis* in quotidiano sermone, *Tibris* in versu dicitur.

28. [g] *Danubius* Germaniæ fluvius, vocari fertur a nivium copia, **139** quibus magis augetur. Iste est, qui in Europa plus omnibus habet famam. Idem et *Ister*, quia dum per innumeras vadit gentes, mutat et nomen, et majores sibi ambiendo colligit vires. Oritur a Germanicis jugis, et [h] occidentalibus partibus Barbarorum, pergens contra Orientem, sexaginta in se fluvios recipit, septem ostiis in Pontum influit.

29. *Rhodanus* Galliæ fluvius ab oppido *Rhodo* cognominatus, quem coloni Rhodiorum locaverunt,

A [i] qui rapido concitus cursu, Thyrrheni æquoris freta scindens, non modicum sæpe navigantium facit periculum, dum inter se maris fluctus et amnis fluenta decertant.

30. *Rhenus* a *Rhodani* societate fertur vocatus, quoniam cum eodem ex una provincia oritur. Est autem Germaniæ fluvius, inter tres Europæ maximos fluvios computatus, [j] qui a jugo Alpium usque in Oceani profunda cursus suos dirigit.

31. *Iberus* amnis, quis quondam toti Hispaniæ nomen dedit.

32. *Minius* fluvius Galliciæ nomen a colore pigmenti sumpsit, qui in eo plurimus invenitur.

33. [k] *Durius* a Græcis, quasi *Doricus*.

[l] *Tagum* fluvium Carthago Hispaniæ nuncupavit, B ex qua ortus procedit, fluvius arenis auriferis copiosus, et ob hoc cæteris fluviis Hispaniarum prælatus.

34. *Bætis* fluvius, qui et *Bæticæ* provinciæ nomen dedit, de quo Martialis: **140**

Bætis olivifera crinem redimite corona
Aurea, quid nitidis vellera tingis aquis

[m] eo quod ibi lanæ pulchro colore tinguntur. *Bætis* autem dictus, eo quod *humili* solo decurrat. βαθὺ [n] enim Græci *humile*, vel mersum vocant.

35. Quædam autem flumina in diluvio soluta, mole terrarum præclusa sunt; quædam vero, quæ non erant, abyssi tunc ruptis meatibus eruperunt.

CAPUT XXII.

De diluviis.

C 1. *Diluvium* dictum, quod aquarum clade omnia quæ inundaverit deleat.

2. Primum diluvium exstitit sub Noe, quando hominum sceleribus offensus Omnipotens, [o] toto orbe contecto, deletis cunctis, unum spatium cœli fuit, ac pelagi; cujus hactenus indicium videmus in lapidibus, quos, in remotis montibus, conchis et ostreis [p] concretos, sæpe etiam cavatos aquis, visere solemus.

3. [q] Secundum diluvium fuit in Achaia, Jacob patriarchæ et Ogygi temporibus, qui Eleusinæ conditor et rex fuit, nomenque loco et tempori dedit.

4. [r] Tertium diluvium in Thessalia, Moysi, vel Amphictyonis temporibus, qui tertius [s] post Cecropem

[a] *A quo Smyrna vocata est.* An quia Plinius: *Et nomini* (inquit) *suo adoptat?* At idem Plinius, ex Herodoto a *Smyrna* Amazone Smyrnam urbem appellatam dicit.

[b] *Inachus... dedit.* Verba sunt Solinii, cap. de Græcia.

[c] *Amnem sinu dirigit. Digerit.* vet. Cod. Unus Rom. *Arinem sinum.*

[d] *Augetur autem..... defertur.* E Solin. Cod. de Italia.

[e] *Quod nivibus albus sit.* Aliena videntur Chaconi.

[f] *Ipse autem est Tibris.* E Serv., ad vers. *Tuque o Tibri.* Æn. VIII.

[g] *Danubius anubium copia.* De Danubii etymo vid. Steph. qui prius ματόαν, hoc est, αἴσιον, felicem, deinde δάνουβιν aut δάνουσιν ab adversa fortuna appellatum a Scythis refert.

[h] *Et occidentalibus partibus Barbar.* Paulo aliter Ambros., II Hexam., cap. 3: *Danubius de occidentalibus partibus Barbarorum, atque Romanos intersecans populos, donec Ponto ipse condatur.*

D [i] *Qui rapido concit. curs.* Ex Ambros., nisi quod apud illum *non mediocre fertur navigantium periculum.*

[j] *Qui a jugo Alpium.* Ex eod.

[k] *Durius.* — *Dorius*, quidam libri.

[l] *Tagum... Carthago Hisp. nuncup.* Quod a *Tago* rege ex ficto Beroso dictus fertur, nihilo certius duco.

[m] *Eo quod ibi lanæ.* Plin., lib. VIII, cap. 48.

[n] *Græci enim βαθὺ.* Vel βυθὸν Gothic. *bytin.*

CAP. XXII. — [o] *Toto orbe contecto.* Pleraque hujus capitis ex Orosii lib. I. Hæc ex cap. 3,

[p] *Concretos sæpe, et cav.* Oros.: *Scabros sæpe, et cavatos.*

[q] *Secundum diluv.* Oros., cap. 7.

[r] *Tertium.* Idem, cap. 9, qui ex Justin., lib. II. desumpsit.

[s] *Qui...post Cecropem regnavit. Athenis* addit Oros.

regnavit. Cujus temporibus aquarum ingluvies majorem partem populorum Thessaliæ absumpsit, paucis per refugia montium liberatis, maxime in monte Parnaso, in cujus circuitu Deucalion tunc regno potiebatur; qui tunc **141** ad se ratibus confugientes susceptos per gemina Parnasi juga fovit et aluit. A quo propterea genus humanum Græcorum fabulæ ex lapidibus repara- A tum ferunt, propter hominum insitam cordis duritiam.

5. Sed et flumina cum insolitis aucta imbribus ultra consuetudinem, vel diuturnitatem, vel magnitudinem redundant, multaque prosternunt, et ipsa diluvium dicuntur. Sciendum autem flumina, cum supramodum crescunt, non tantum ad præsens inferre damna, sed etiam et aliqua significare futura.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

DE TERRA ET PARTIBUS

CAPUT PRIMUM

De terra.

1. Terra [a] est in media mundi regione posita, omnibus partibus cœli in modum centri æquali intervallo consistens; [b] quæ singulari numero totum orbem significat; plurali vero singulas partes; cujus nomina diversa dat ratio: nam *terra* dicta a superiori parte, qua *teritur; humus* ab inferiore, velut *humida*, ut sub mari; *tellus* autem, quia fructus ejus *tollimus*: hæc, et *ops* dicta, eo quod *opem* fert frugibus. [c] Eadem et *arva*, ab *arando*, et colendo vocata.

2. [d] Proprie autem terra, ad distinctionem aquæ, *arida* nuncupatur, sicut **142** Scriptura ait quod vocaverit Deus terram *aridam*. Naturalis enim proprietas siccitas est terræ; nam ut humida sit, hoc aquarum affinitate sortitur. [e] Cujus motum alii dicunt ventum esse in concavis ejus, qui motus eam movet. Sallustius: *Venti per cava terræ præcipitati rupti* C *aliquot montes tumulique sedere.*

3. Alii aquam dicunt genitalem in terris moveri, et [f] eas simul concutere, sicut vas, ut dicit Lucretius. Alii σφογγοειδῆ terram volunt, cujus plerumque latentes ruinæ superposita cuncta concutiunt. [g] Terræ quoque hiatus, aut motu aquæ inferioris fit, aut crebris tonitruis, aut de concavis terræ erumpentibus ventis.

CAPUT II.

De orbe.

1. *Orbis* a *rotunditate* circuli dictus, qui sicut rota est; unde brevis etiam rotella *orbiculus* appellatur. Undique enim Oceanus circumfluens ejus in circulo ambit fines. Divisus est autem trifarie: ex quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur.

2. Quas tres partes orbis veteres non æqualiter D diviserunt; nam Asia a Meridie per Orientem usque ad Septentrionem pervenit. Europa vero a Septen- B trione usque ad Occidentem, atque inde Africa ab Occidente usque ad Meridiem.

3. Unde evidenter orbem dimidium duæ tenent Europa et Africa, **143** alium vero dimidium sola Asia. Sed ideo istæ duæ partes factæ sunt, [h] quia inter utramque ab Oceano mare Magnum ingreditur, quod eas intersecat. Quapropter, si in duas partes Orientis et Occidentis orbem dividas, Asia erit in una, in altera vero Europa et Africa.

CAPUT III.

De Asia.

1. *Asia* ex nomine cujusdam mulieris est appellata, quæ apud antiquos imperium tenuit Orientis. Hæc in tertia orbis parte disposita, ab Oriente ortu solis, a Meridie Oceano, ab occiduo nostro mari finitur, a Septentrione Mæotide lacu et Tanai fluvio terminatur. Habet autem provincias multas et regiones, quarum breviter nomina, et situs expediam, sumpto initio a Paradiso.

2. *Paradisus* est locus in Orientis partibus constitutus, cujus vocabulum ex Græco in Latinum vertitur *hortus*; porro Hebraice *Eden* dicitur, quod in nostra lingua *deliciæ* interpretatur. Quod utrumque junctum facit *hortum deliciarum*; est enim omni genere ligni et pomiferarum arborum consitus, habens etiam lignum vitæ: non ibi frigus, non æstus, sed perpetua veris temperies.

3. E cujus medio fons prorumpens totum nemus irrigat, dividiturque in quatuor nascentia flumina, cujus loci post peccatum homini aditus interclusus est. Septus est enim undique romphæa flamma, id est, muro igneo accinctus, ita ut ejus cum cœlo [i] pene jungatur incendium.

144 4. Cherubin quoque, id est, angelorum præsidium arcendis spiritibus malis super romphææ flagrantiam ordinatum est, ut homines flammæ, angelos

CAP. I. — [a] *Terra est in medio.* Hyginus, lib. I de Astron., cap. ultim.: *Terra media mundi regione collocata, omnibus partibus æquali dissidens intervallo, centrum obtinet sphæræ.*

[b] *Quæ singulari numero totum orb.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Medioque ex hoste recepi.* Itemque ad vers. *Tot maria intravi.*

[c] *Eadem et arua* Varr. lib. 4: *Aruum et arationes ab arando.*

[d] *Proprie autem terra.* Ex Ambros., lib. III Hexam., cap. 4, apud quem vox *aquæ* non legitur.

[e] *Cujus motum alii dicunt*, etc., usque ad *concutiunt.* E. Serv., Georg. II, ad vers. *Qua vi maria alta tumescant.* Sed quod Sallustius hic a Servio etiam citatur, mihi non fit verisimile hemistichium cum integro hexametro a Sallustio scriptum. Itaque Auctor alius quærendus eorum verborum. Pro *genitalem* vero *generalem* habebant Isidoriani omnes libri.

[f] *Et eas concutere sicut vas, ut dicit Lucretius* lib. VI:

Ut vas in terra non quit constare, nisi humor,
Destitit in dubio fluctu jactarier intus.

[g] *Terræ quoque hiatus*, usque ad fin. E Serv. Æn. VIII, ad vers. *Non secus, ac si qua penitus vi terra.*

CAP. II. — [h] *Quia inter utramque ab Oceano Mare magnum ingreditur.* Aperte hic *Mare magnum* Mediterraneum dicitur.

CAP. III. — [i] *Pene jungatur.* — *Jungat*, Gothici.

vero malos angeli (boni) submoveant, ne cui carni, **A** vel spiritui transgressionis aditus Paradisi pateat.

5. *India* vocata ab *Indo* flumine, quo ex parte occidentali clauditur : [a] hæc a Meridiano mari porrecta usque ad ortum solis, et a Septentrione usque ad montem Caucasum pervenit, habens gentes multas, et oppida, insulam quoque *Taprobanam* elephantis refertam, *Chrysen* et *Argyram* auro, argentoque fecundas, [b] *Tylen* quoque arborum foliis nunquam carentem.

6. [c] Habet et fluvios *Gangen*, et *Indum*, et *Hypasin* illustrantes Indos. Terra Indiæ Favonii spiritu saluberrima, in anno bis metit fruges; vice hiemis [d] Etesiis potitur. Gignit autem tincti coloris homines, elephantes ingentes, monoceron bestiam, psittacum avem, ebenum quoque lignum, et cinnamum, et piper, et calamum aromaticum. **B**

7. Mittit et ebur, lapides quoque pretiosos, berrillos, chrysoprasos, et adamantem, carbunculos, lychnites, margaritas, et uniones, quibus nobilium feminarum ardet ambitio. Ibi sunt et montes aurei, quos adire propter dracones, et gryphas, et immensorum hominum monstra impossibile est.

8. *Parthia* ab Indiæ finibus usque ad Mesopotamiam generaliter nominatur. **145** Propter invictam enim virtutem Parthorum et Assyria et reliquæ proximæ regiones in ejus nomen transierunt. [e] Sunt enim in ea *Arachosia*, *Parthia*, *Assyria*, *Media* et *Persia* : quæ regiones invicem sibi conjunctæ initium ab Indo flumine sumunt, Tigri clauduntur, locis montuosis et asperioribus sitæ, habentes fluvios *Hydaspen*, et *Arbem*; sunt enim inter se finibus suis **C** discretæ, nomina a propriis auctoribus ita trahentes.

9. *Arachosia* ab oppido suo nuncupata.

Parthiam Parthi a Scythia venientes occupaverunt, eamque ex suo nomine vocaverunt. [f] Hujus a Meridie Rubrum mare est, a Septentrione Hyrcanum salum, ab occidua solis plaga Media. Regna in ea octodecim sunt, porrecta a Caspio littore usque ad terras Scytharum.

10. *Assyria* vocata ab *Assur* filio Sem, qui eam regionem post diluvium primus incoluit : hæc ab Ortu Indiam, a Meridie Mediam tangit, ab Occiduo Tigrim, a Septentrione montem Caucasum, ubi portæ Caspiæ sunt. In hac regione primus inventus est usus purpuræ, inde primum crinium, et corporum unguenta venerunt, ac odores quibus Romanorum **D** atque Græcorum effluxit luxuria.

11. *Media*, et *Persis*, a regibus *Medo* et *Perso* cognominatæ, qui easdem provincias bellando aggressi sunt. [g] Ex quibus Media ab Occasu transversa Parthia regna amplectitur; a septentrione Armenia circumdatur, ab Ortu Caspios videt, a Meridie Persiam. Hujus terra medicam arborem gignit, quam alia regio minime parturit. Sunt autem Mediæ duæ major et minor.

146 12. *Persis* tendens ab Ortu usque ad Indos; ab Occasu Rubrum mare habet, ab Aquilone vero Mediam tangit, ab Austro Carmaniam, quæ Persidi annectitur, quibus est Susa oppidum nobilissimum. In Persia primum orta est ars magica, ad quam Nemroth Gigas post confusionem linguarum abiit, ibique Persas ignem colere docuit; nam omnes in illis partibus *Solem* colunt, [h] qui ipsorum lingua *El* dicitur.

13. *Mesopotamia* Græcam etymologiam possidet, quod duobus fluviis ambiatur. Nam ab Oriente Tigrim habet, ab Occiduo Euphratem; [i] incipit autem a Septentrione inter montem Taurum et Caucasum, cujus a Meridie sequitur Babylonia, deinde Chaldea, novissime Arabia εὐδαίμων.

14. *Babyloniæ* regionis caput *Babylon* urbs est, a qua nuncupata, tam nobilis, ut Chaldæa, et Assyria, et Mesopotamia in ejus nomen aliquando transierint.

15. *Arabia* appellata, id est, *sacra*. [j] Hoc enim significare interpretatur, eo quod sit regio thurifera, odores creans. Hinc eam Græci εὐδαίμονα,, nostri *beatam* nominaverunt, in cujus saltibus et myrrha et cynnamum provenit; ibi nascitur avis phœnix; sardonix gemma, iris, malochites, et pæderotes ibi inveniuntur. [k] Ipsa est, et *Saba* appellata, a filio Chus, qui nuncupatus est Saba. [l] Hæc autem angusto terræ tractu ad Orientem versus Persicum sinum extenditur, cujus Septentrionalia Chaldæa claudit, Occasum sinus Arabicus.

147 16. *Syriam* Syrus quidam perhibetur indigena a suo vocabulo nuncupasse. [m] Hæc ab Oriente, fluvio Euphrate; ab Occasu, mari nostro et Ægypto terminatur : tangens a septentrione Armeniam et Cappadociam, a Meridie sinum Arabicum. Situs ejus porrectus in immensam longitudinem, in lato angustior.

17. Habet autem in se provincias *Commagenam*, *Phœniciam*, et *Palæstinam*, cujus pars est Judæa absque Sarracenis, et Nabathæis. *Commagena* prima provincia Syriæ [n] a vocabulo *Commagenæ* urbis nuncupata, quæ quondam ibi metropolis habebatur.

[a] *Hæc a Meridiano mari porrecta*. Ex Solin., cap. 55.

[b] *Tylen quoque*. De qua inf., cap. 6. Vid. Theophrast., Plin., Solin.

[c] *Habet et fluvios*. Ex cod. Sol., e quo *Indum* pro *Nidum*, et *Hypasyn* pro *Hypanim* posuimus.

[d] *Etesiis potitur*. Solini verba.

[e] *Sunt in ea Arachos... Arbem*. Ex Orosii lib. I, c. 2.

[f] *A Septentrione Hircan. salum*. Ex Solin., cap. 59, de Parthia. Ita namque legit Camertes; et ita est in Manuscriptis Eccl. Toletan., nisi *Hircanii saltus* mavis, cujus non semel meminit Solinus. Hircaniæ sylvæ meminit Isid., sup., lib. IX, cap. 2.

[g] *Ex quibus Media*. Ex Solin., ibid.

[h] *Qui ipsorum lingua El dic*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Per tot ducta viros*, etc.

[i] *Incipit a Septent*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[j] *Hoc e significare interp*. Ex Solin., cap. 36.

[k] *Ipsa est. et Sabb*. Joseph., lib. I, Antiq.

[l] *Hæc autem angusto... Arabicus*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[m] *Hæc ab Orient. Nabathæis*. Ex eod. cap.

[n] *A vocabulo Commagenæ urbis*. Vetus Cod. Roman., *a vocabulo, quo urbs nuncupata, quæ quondam*, etc. Ergo *Commagena* ea urbs, non *Commage* vocabatur. In Ethici quoque cosmographia inter famosa (sic namque appellat ipse) Orientalis Oceani oppida *Commagena* numeratur.

Hujus est a [a] Septentrione Armenia, ab ortu Mesopotamia, a Meridie Syria, ab Occasu mare Magnum.

18. [b] Phœnix Cadmi frater de Thebis Ægyptiorum in Syriam profectus, apud Sidonem regnavit, eamque provinciam ex nomine suo Phœniciam appellavit. Ipsa est ubi Tyrus est, ad quam Isaias loquitur. Habet autem ad Orientem Arabiam, a Meridie mare Rubrum.

19. *Palæstina* provincia Philistin urbem metropolim habuit, quæ nunc dicitur Ascalon, ex qua civitate omnis circa eam regio *Palæstina* est nuncupata. Hujus ab Oriente mare Rubrum occurrit, a Meridiano latere Judæa excipitur, a septentrionali plaga Tyriorum finibus clauditur, ab Occasu Ægypto limite terminatur.

20. *Judæa* regio Palæstinæ ex nomine Judæ appellata, ex cujus tribu reges habuit. Hæc prius *Chanaan* dicta, a filio Cham, sive a decem Chananæorum gentibus, quibus expulsis, eamdem terram Judæi possederunt. [c] Initium longitudinis ejus a vico Arfa usque ad vicum Juliadem porrigitur, in quo Judæorum pariter, et Tyriorum communis habitatio est. Latitudo autem ejus a monte Libani **148** usque ad Tiberiadis lacum extenditur.

21. In medio autem Judææ civitas Hierosolyma est, quasi umbilicus regionis totius. Terra variarum opum dives, frugibus fertilis, aquis illustris, opima balsamis. [d] Unde secundum elementorum gratiam existimaverunt Judæi eam promissam patribus, terram fluentem lacte et melle, cum hinc illis Deus resurrectionis prærogativam polliceretur.

22. [e] *Samaria* regio Palæstinæ ab oppido quodam nomen accepit, quod vocabatur *Samaria*, civitas quondam regalis in Israel, quæ nunc ab Augusti nomine *Sebastia* nuncupatur. Hæc regio inter Judæam, et Galilæam media jacet, incipiens [f] a vico, cui nomen est *Eleas*, deficiens in terra *Agrabat*. Situs ejus natura consimili, nec ullo differens a Judæa.

23. [g] *Galilæa* regio Palæstinæ vocata, quod gignat candidiores homines quam Palæstina. [h] Hæc autem duplex est, superior et inferior, sibi tamen connexæ, Syriæ et Phœniciæ adhærentes. Terra earum opima, et ferax, et fructibus satis fecunda.

24. *Pentapolis* regio in confinio Arabiæ et Palæstinæ sita. Dicta a quinque civitatibus impiorum, quæ cælesti igne consumptæ sunt : terra amplius

A olim a Hierosolymis [i] uberrima, nunc autem deserta atque exusta. **149** Nam pro scelere incolarum de cœlo descendit ignis, qui regionem illam in cineres æternos dissolvit.

25. Cujus umbra quædam, et species in favillis, et arboribus ipsis etiam adhuc videtur. Nascuntur enim ibi poma virentia sub tanta specie maturitatis, ut edendi desiderium gignant. Si carpas, fatiscunt, ac resolvuntur in cinerem, fumumque exhalant, quasi adhuc ardeant.

26. [j] *Nabathæa* regio, a Nabath filio Ismael nuncupata. Jacet autem inter Judæam et Arabiam, et surgens ab Euphrate in mare Rubrum porrigitur, et est pars Arabiæ.

27. [k] *Ægyptus*, quæ prius Æria dicebatur, ab
B Ægypto Danai fratre, postea ibi regnante, nomen accepit. [l] Hæc ab Oriente Syriæ, ac Rubro mari conjuncta, ab Occasu Libyam habet, a Septentrione mare Magnum, [m] a Meridie vero introrsus recedit, pertendens usque ad Æthiopes; regio cœli imbribus insueta, et pluviarum ignara.

28. Nilus solus eam circumfluens irrigat, et inundatione sua fecundat, [n] unde et ferax frugibus, multam partem terrarum frumento alit, cæterorum quoque negotiorum adeo copiosa, ut impleat necessariis mercibus etiam orbem terrarum. Finis Ægypti *Canopæa* a *Canope* Menelai gubernatore sepulto in ea insula, quæ Libyæ principium et ostium Nili facit.

150 29. *Seres* oppidum Orientis, a quo, et genus
C Sericum, et regio nuncupata est. [o] Hæc a Scythico Oceano, et mari Caspio ad Oceanum Orientalem inflectitur; nobilibus fertilis frondibus, a quibus vellera decerpuntur, quæ cæterarum gentium commercia abnuentes Seres, ad usum vestium vendunt.

30. *Bactriæ* regioni proprius amnis Bactrus vocabulum dedit. [p] Partes ejus quæ pone sunt, Paropamisi jugis ambiuntur; quæ adversæ sunt, Indi fluvii fontibus terminantur. Reliqua includit Ochus fluvius. Mittit Bactria fortissimos Camelos nunquam atterentes pedes.

31. *Scythia* sicut et *Gothia* a Magog filio Japhet fertur cognominata; cujus terra olim ingens fuit, nam ab Oriente India, a Septentrione per paludes Mœotides inter Danubium, et Oceanum, usque ad
D Germaniæ fines porrigebatur. Postea vero minor

[a] *A Septentrione Armenia.* Sic veteres lib., non *Cappadocia*, idque et Ptolomæus, tabul. 6, Asiæ confirmat, et Juvenal. satyr. 6, Armenios et Commagenos aruspices conjungens.

[b] *Phœnix Cadmi frater.* Sup., lib. IX, cap. 2, ex Euseb. Chron.

[c] *Initium longitudinis... Regiones totius.* Ex Hegesipp., lib. III, cap. 6. *Aquis illustris.* Ex Solin., cap. 33.

[d] *Unde secundum elem... polliceretur.* Hæc Hegesipp. dicto cap. 6, de Samaria.

[e] *Samaria.* Ex Hieron. in Os. cap. XIV.

[f] *A vico cui nomen est Eleas.* Hegesipp., ibid.

[g] *Galilæa... quod gignunt candidiores.* Etymon Græcum, cum vox sit Hebræa.

[h] *Hæc autem dup... fecunda.* Ibid., Hegesipp.

[i] *Uberrima nunc autem des.* Ex Hegesipp., lib. IV, cap. 18; Solin., cap. 35, et August., lib. XXI de Civit., cap. 5.

[j] *Nabathæa.* Sup., lib. IX, cap. 2, et Hieron. in Quæst. Heb. ad Genes., cap. 25.

[k] *Ægyptus... accepit.* Sup., lib. IX., cap. 2, et Euseb. In Chron.

[l] *Hæc ab Oriente.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[m] *A meridie.* Solin., cap. 33.

[n] Unde et ferax... terrarum. Ex Heg., lib. IV, c. 27.

[o] *Hæc a Scythico Oc.* Totus locus ex Solin., cap. 33, e quo voces duas *commercia abnuentes* supplevimus, cum *cæterarum gentium* legatur in vet. Cod. non *cæteris gentibus*, ut quidam edidere.

[p] *Partes ejus, quæ pone.* Al., *pronæ.* Al., *planæ.* Vid. Solin. et Plin., lib VI, cap. 16.

effecta, [a] a dextra Orientis parte, qua oceanus Sericus tenditur usque ad mare Caspium, quod est ad Occasum; dehinc a Meridie usque ad Caucasi jugum deducta est; cui subjacet Hyrcania, ab Occasu habens pariter gentes multas propter terrarum infecunditatem late vagantes.

32. Ex quibus quædam agros incolunt, quædam portentosæ ac truces carnibus humanis et eorum sanguine vivunt. [b] Scythiæ plures terræ sunt locupletes; inhabitabiles tamen plures, nam dum in plerisque locis auro et gemmis affluant, gryphorum immanitate accessus **151** hominum rarus est. Smaragdis autem optimis hæc patria est. Cyaneus quoque lapis et crystallus purissimus Scythiæ est. Habet et flumina magna *Moschorum*, [c] *Phasiden*, atque *Araxen*.

33. [d] *Hyrcania* dicta a silva *Hircana*, quæ Scythiæ subjacet, habens ab Oriente mare Caspium, a Meridie Armeniam, a Septentrione Albaniam, ab Occasu Iberiam. [e] Est autem silvis aspera, copiosa immanibus feris, tigribus, pantherisque, ac pardis; de qua Virgil. : *Hyrcanæque admorunt ubera tigres.*

34. [f] *Albania* a colore populi nuncupata, eo quod *albo* crine nascantur : [g] hæc ab Oriente sub mare Caspium surgens, per oram oceani Septentrionalis [h] usque ad Mæotides paludes per deserta et inculta extenditur. Huic terræ canes ingentes sunt, tantæque feritatis, [i] ut tauros premant, leones perimant.

35. [j] *Armenia* nuncupata ab *Armeno*, Jasonis Thessali comite, qui amisso rege Jasone, collecta multitudine ejus, quæ passim vagabatur, Armeniam condidit, et ex suo nomine nuncupavit. Sita est inter Taurum et Caucasum, a Cappadocia usque ad Caspium mare protensa, habens a Septentrione Ceraunios montes, ex cujus collibus **952** *Tigris* fluvius nascitur; et in cujus montibus arca post diluvium sedisse perhibetur. Duplex est autem Armenia, superior et inferior, sicut duæ Pannoniæ.

36. *Hiberia* regio Asiæ est, prope Pontum Armeniæ juncta; in hac herbæ tincturæ utiles nascuntur.

A 37. *Cappadociam* urbs propria nominavit. [k] Hæc in capite Syriæ sita : ab Oriente Armeniam tangit, ab Occasu Asiam minorem, ab Aquilone mare Cimmericum, et Themiscirios campos, quos habuere Amazones, a Meridie vero Taurum montem, cui subjacet Cilicia et Isauria usque ad Cilicum sinum, qui spectat contra insulam Cyprum. [l] Terra ejus ante alias nutrix equorum. *Halys* amnis per eam fluit, qui quondam Lydiæ regna disjunxit a Persis.

38. [m] *Asia minor* ab Oriente Cappadocia attingitur, ab aliis partibus, undique mari circumdatur. Nam a Septentrione Pontum Euxinum habet, ab Occasu Propontidem, a Meridie Ægyptium mare. Habet provincias *Bithyniam, Phrygiam, Galatiam, Lydiam, Cariam, Pamphiliam, Isauriam, Lyciam*, atque
B *Ciliciam.*

39. Prima Asiæ minoris *Bithynia* in Ponti exordio ad solis orientis partem, adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata. [n] Nam prius *Bebrycia* dicta, deinde *Mygdonia*, mox a *Bithyno* rege *Bithynia* nuncupata, ipsa est et *major Phrygia*. [o] *Nicomedia* urbs in ea est, **153** ubi [p] Annibal fugiens veneni haustu animam expiravit.

40. [q] *Galatia* dicta a priscis *Gallorum* gentibus, a quibus exstitit occupata. [r] Nam Galli in auxilium a rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo, pacta victoria, diviserunt; sicque deinde Græcis admisti, primum *Gallo-græci*, nunc ex antiquo *Gallorum* nomine *Galatæ* dicuntur, et eorum regio *Galatia* nuncupatur.

41. [s] *Phrygia* dicta a *Phrygia* Æsopi filia. [t] Hæc
C *Dardania* a *Dardano* Jovis filio dicta. De [u] quo Homerus ait :

Quem primum genuit cœlesti Jupiter arce.

[v] Hic enim profectus de Corito civitate primus venit in Phrygiam. Est autem regio [x] Troadi superjecta ab Aquilonis parte Galatiæ, a Meridiana vicina est Lycaoniæ, ab Oriente Lydiæ adhæret, ab Occidente Hellesponto mari terminatur. [y] Hujus regio *Troja* est, quam ex suo nomine appellavit *Tros*, Trojanorum rex, Ganymedis pater. Duæ sunt autem

[a] *A dextra Orient... vagantes.* Ex Oros. l. I, c. 2.

[b] *Scythiæ plures... rarus est.* Ex Solin., cap. 20.

[c] *Moschorum, Phasiden Arax...* Solin : *Heniochorum montes Araxen, Moschorum, Phasiden, fundunt.* Isid. lib. omnes Oscorum.

[d] *Hircania dicta a silv. Hyr.* Idem, sup., lib. IX, cap. 2, ex Serv., Æn. VII.

[e] *Est autem sylv. asp.* Solin., cap. 21.

[f] *Albania a colore populi.* Forte *capilli.*

[g] *Hæc ab Orient.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[h] *Usque ad Mæotides paludes.* Oros., *Usque ad Tanaim fluvium et Mæotides.*

[i] *Ut Tauros premant, leones per.* Solin., cap. 25 : *Apud Albanos nati canes feris omnibus anteponuntur; frangunt tauros, leones perimunt;* ex quo *frangant* malebat Chacon.

[j] *Armenia nuncupata.* Supra, lib. IX, cap. 2; et Justinus, lib. XLII.

[k] *Hæc in c. Syr... Cyprum.* Ex Oros., lib. I, cap. 2. Orosius ex Sallustio, quem citat Serv., Æn. XI, ad vers. *Quales Threiciæ.*

[l] *Terra ejus a. a. n. equor.* Ex Solin., cap. 57.

[m] *Asia minor... mare.* Ex Oros., lib. I, cap. 2, apud quem *Cappadocia attingitur* non *cingitur* ut in Isidorianis lib.

[n] *Nam prius Bebrycia.* Solin., cap. 44.

[o] *Ipsa est et major Phrygia.* Ex Serv., Æn. V, ad vers. *Bebrycia ven.*, apud quem Sallust. : *Igitur*
D *introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata, ipsa est, et major Phrygia.*

[p] *Annibal... animam expiravit.* — *Expulit*, Sol., cap. 44; *exhalavit*, Margarinis Virgil., lib. XI.

[p] *Galatia.* E Solin., cap. 43, aut ex Hieron., in loc. Heb., ex Actib.

[r] *Nam Galli.* Ex Justin., lib. XXV, et lib. de Locis Heb., ex Act. apost., inter Hieron. Opera.

[s] *Phrygia... Esopi f.* Sic veteres lib. et Messalla Corvin., in lib. de Progenie Augnst.

[t] *Hæc et Dardaniæ.* E Serv., Æn. II.

[u] *De quo Homerus ait*, etc. Verba Eusebii, in Chronic.

[v] *Hic enim profectus de Corito.* E Serv., Æn. III, ad versum 170 : *Coritum terrasque req.* Et Virg., Æn. VII, de Dardano : *Hinc illum Coriti.*

[x] *Troadi superjecta.* E. Solin., c. 43, de Asia Minore.

[y] *Hujus regio Troja.* E Serv., Georg. III, ad *Trosque parens.*

Phrygiæ, major et minor. Major Phrygia *Smyrnam* habet; [a] Minor vero *Ilium.*

42. *Lycaonia...*

[b] *Cariam* Hermus fluvius discernit a Phrygia.

43. *Lydia* sedes antiqua regum, quam Pactoli unda extulit in divitias, torrentibus aureis : hæc antea *Mæonia* dicebatur, quæ dum pro brevitate duos fratres reges Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, **151** ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus, loca [c] Italiæ occupavit, et *Thyrreniam* nuncupavit. *Lydia* autem a *Lydo* [d] regis fratre, qui in provincia remanserat, cognominata est. Conjungitur ab Occidente minori Phrygiæ, ab Ortu Smyrnam urbem habet, quam [e] Meles fluvius cingit, cujus campos *Pactolus* et *Hermus* circumfluunt, arenis aureis ditissimi.

44. *Pamphylia.*

Isauria ex situ loci perhibetur cognominata, quod undique *aurarum* aperta flatibus pateat. Metropolim urbem *Seleuciam* habet.

45. [f] *Cilicia* a *Cilice* quodam nomen traxit, quem ortum Phœnice dicunt, et antiquiorem Jove fuisse asserunt. Plurima jacet campis, recipiens ab Occiduo Lyciam, a Meridie mare Issicum, a tergo montis Tauri juga. Hanc *Cydnus* amnis intersecat, [g] matrem urbium habet *Tarsum.* In ea et *Corycus* oppidum est, unde crocum plurimum et optimum venit, spiramine fragrantius, et colore plus aureo.

46. *Lycia* nuncupata, quod ab Oriente adjuncta *Ciliciæ* sit. Nam habet ab Ortu Ciliciam, ab Occasu et Meridie mare, a Septentrione Cariam. [h] Ibi est mons *Chimæra*, qui nocturnis æstibus ignem exhalat, sicut in Sicilia Ætna, et Vesuvius in Campania.

CAPUT IV.

155 *De Europa.*

1. Post Asiam ad *Europam* stylum vertimus. *Europa* quippe Agenoris regis Libyæ filia fuit [i] quam Jovis ab Africa raptam Cretam advexit, et tertiam **A** partem orbis ex ejus nomine appellavit. [j] Iste autem est Agenor Libyæ filius, ex qua, et Libya, id est Africa fertur cognominata. Unde apparet prius Libyam accepisse vocabulum, postea Europam.

2. Europa autem in tertiam partem orbis divisa, incipit a flumine Tanai, descendens ad Occasum per Septentrionalem oceanum usque ad fines Hispaniæ, cujus pars Orientalis et Meridiana a Ponto consurgens, tota [k] mari Magno conjungitur, et in insula Gadibus finitur.

3. [l] Prima Europæ regio *Scythia* inferior, quæ a Mæotidis paludibus incipiens, inter Danubium et oceanum Septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur; quæ terra generaliter propter barbaras gentes, quibus inhabitatur, *Barbaria* dicitur. Hujus pars **B** prima *Alania* est, quæ ad Mæotidas paludes pertingit. Post hanc *Dacia*, ubi et *Gothia;* deinde *Germania,* ubi plurimam partem Suevi incoluerunt.

4. *Germania,* post Scythiam inferiorem a Danubio inter Rhenum fluvium, Oceanumque conclusa, cingitur a Septentrione et Occasu Oceano, ab Ortu vero Danubio, a Meridie Rheno flumine dirimitur; [m] terra dives virorum ac populis numerosis, [n] et immanibus frequens. **156** Unde et propter fecunditatem gignendorum populorum *Germania* dicta est; [o] gignit aves Hercynia sylva quarum pennæ noctu perlucent. [p] Bisontes quoque feras, et uros atque alces parturit. Mittit et gemmas, crystallum et succinum. [q] Callaicum quoque viridem, et ceraunium candidum. Duæ sunt autem Germaniæ, Superior juxta septentrionalem oceanum, **C** inferior circa Rhenum.

5. [r] Provinciarum autem, quas Danubius a Barbarico ad Mediterraneum mare seclusit, [s] prima est *Mœsia*, a *messium* proventu vocata. Unde eam veteres Cereris horreum nuncupabant. [t] Hæc autem ab Oriente ostiis Danubii jungitur; ab Euro vero Thraciæ, a Meridie Macedoniæ, ab Occasu Histriæ copulatur. Post Mœsiam autem *Pannonia* est. Inde

[a] *Minor vero Ilium.* Ex dicto lib. de Locis Heb., Act.

[b] *Cariam.* E Solin., cap, 43.

[c] *Loca Italiæ occup.* E Serv., et impres. veteres lib. omnes, *Galliæ.*

[d] *A Lydo regis Fratre.* Vocem *regis* delebat Chacon. Videntur autem hæc e Servio sumpta, Æn. VIII, ad *Urbis Ægyllinæ sedes.*

[e] *Meles fluv.* Sic vet. lib., de quo, superiori lib., vid. Plin., lib. V, cap. 29.

[f] *Ciliciam a Cilic.* E solin., cap. de Cilic.

[g] *Matrem urb. h. Tarson, hanc Cydn.*, etc. Ex Solino. Nam inverso ordine hæc leguntur in Codicib. Isid., et in dictis lib. de Locis Heb., ex Act. apost.

[h] *Ibi est mons Chimæra.* Ex Solin., cap. 42, de Lycia. Ex quo *Vesuvius* hic legendum fuit, non *Vesulus*, ut est in manuscriptis. Vid. Serv. Æn. XI, ad *Multos Vesulus quem*, et Georg. II, ad vers. :

Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo.

CAP. IV. — [i] *Jovis.* Ita omnes Goth. ut ante quoque annotavimus.

[j] *Iste autem est Agenor Libyæ fil.* Apollodorus de Agenore : Λιβύης δὲ καὶ ποσειδῶνος γίγνονται παῖδες δίδυμοι Ἄγενωρ, καὶ Βῆλος.

[k] *Mari Magno conjungitur. — Contingitur* Chac.

[l] *Prima Europæ Reg.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[m] *Terra dives viror.* Al., *Virium virorum.* Solin., cap. 23.

[n] *Et immanibus frequens. — Frequens* ex Solin. reposuimus.

[o] *Gignit aves.* Ex Solin., ibid.

[p] *Bizontas quoque feras, et uros, atque Alces.* Solin., ibid., Plin., lib. VIII, cap. 15; Cæsar, lib. VI, de Bell. Gall.; Serv. Georg. II.

[q] *Callaicum quoque. — Callaim* Plin., l. XXXVII, c. 8.

D [r] *Provinciarum autem.* Ex Oros., ibid.

[s] *Prima est Mœsia.— Mœsia*, an *Mysia* verior scriptura sit, nondum satis constitui. Nam Isidori et Solini, cujus hæc sunt, Codices variant; apud Orosium *Mœsia* perpetuo. Serv. Georg. I, ad *Nullo tantum se Mœsia cultu* : *Mœsia*, inquit, *Civitas Phrygiæ. Mysia Provincia est.* Verum rem ipsam si species, *Mysiam* minore periculo scripseris. Constat enim Mysiam a geographis, et in Asia, et in Europa collocari. Quin etiam apud Virgilium (si Pierio credimus), ut *Mœsia* legatur, invitis manuscriptis libris, Servii auctoritas fecit. Sed origo a *messibus* tracta Mœsiam, sive Mesiam potius ab Isidoro dictam arguit, quod Chaconi quoque magis placebat. Nam quod μῦσος, aut μύσην apud Lydos, auctoribus Eustachio ad Dionys. Afrum, et Hesychio, significat, nihil ad Isidorum.

[t] *Hæc autem ab Oriente ostiis Danub.* Ex Oros. lib. I, cap. 2.

Noricus ager frigidus, et parcius fructuosus. Post quæ *Rheticus* ferax frugibus, qui excipit *Galliam Belgicam*.

6. *Thraciæ* Thiras Japhet filius veniens nomen dedisse perhibetur. Alii a sævitia incolarum Thraciam appellatam dixerunt. [a] Huic ab Oriente Propontis, et urbs Constantinopolis opposita est, a Septentrione vero Ister obtenditur, a Meridie vero Ægæo mari adhæret, ab Occasu Macedonia illi subjacet. Cujus regionem olim *Bessorum* populus, **157** *Massagetæ Sarmatæ, Scythæ*, et aliæ plurimæ nationes incoluerunt. Ampla est enim, ideoque plurimas continuit gentes, Hebrum fluvium Thracia fundit, qui etiam gentes barbarorum plurimas tangit.

7. *Græcia* a Græco rege vocata, qui cunctam eam regionem regno incoluit. Sunt autem provinciæ Græciæ septem : quarum prima ab Occidente *Dalmatia* inde *Epirus*, inde *Hellas*, inde *Thessalia*, inde *Macedonia*, inde *Achaia*, et duæ in mari, *Creta* et *Cyclades*. *Illyricum* autem generaliter omnis Græcia est.

8. *Dalmatiam* a *Delmi* maxima ejusdem provinciæ civitate, traxisse nomen existimatur. Adhæret [b] ab Oriente Macedoniæ, a Septentrione Mœsiæ, ab Occasu Istria terminatur, a Meridie vero Adriatico sinu clauditur.

9. [c] *Epirus* a *Pyrrho* Achillis filio cognominata, cujus pars *Chaonia*, quæ ante *Molossia* dicta est, a *Molosso* filio Pyrrhi, quem de Andromacha habuit. Sed postquam occisus est Pyrrhus Orestis insidiis, Andromacham Helenus suscepit, tenuitque regnum privigni, **158** qui successerat patri, a quo *Molossia* dicta pars Epiri, quam Helenus postea a fratre *Chaone*, quem in venatu per ignorantiam dicitur occidisse, *Chaoniam* nominavit, quasi ad solatium fratris exstincti.

10. [d] *Hellas* dicta a rege *Hellene*, Deucalionis et Pyrrhæ filio, a quo et prius Græci *Hellenes* nuncupati sunt. Ipsa est, et *Attica* terra, *Acte*, prius dicta. [e] Nam Cranaus quidam Græciæ indigena fuit, ex cujus filia *Attis* nomine *Attica* terra vocata est. Hæc inter Macedoniam, et Achaiam media jacet, Arcadiæ à Septentrionali parte conjuncta. [f] Ipsa est et vera Græcia, ubi fuit *Athenæ* civitas [g] mater liberalium litterarum, et philosophorum nutrix, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius. In ea est et *Marathonius* campus opinione quondam prælii cruentissimus.

11. Helladis autem duæ sunt provinciæ, *Bœotia et Peloponnesus*.

Bœotia autem dicta hac ex causa. Dum Cadmus Agenoris filius **159** Europam sororem a Jove raptam ex præcepto genitoris quæreret, nec reperiret, patris iram formidans, confirmato animo, elegit exsilium. Nam bovis forte conspectæ secutus vestigia, amplexus est sedem ubi illa recubuerat, sicque locum de nomine *bovis* BOEOTIAM nominavit : ubi et *Thebas* urbem construxit, in quam olim civilia bella detonuerunt, et [h] ubi nati sunt Apollo et Hercules major ille Thebanus. Eadem est [i] *Aonia* vocata, a fonte quodam
B Apollini et Musis consecrato, qui in eadem Bœotia est.

Peloponnesus secunda pars Helladis, a *Pelope* regnata atque vocata.

12. *Thessalia* a *Thessalo* rege cognominata, quæ a meridiana plaga Macedoniæ conjuncta est, [j] cujus a tergo Pieria est. Multa in Thessalia flumina, et oppida, inter quæ præcipue *Thessalonica*, et *Thebæ*. Ibi est mons *Parnassus* quondam Apollini consecratus **160** Thessalia patria Achillis, et origo Lapitharum fuit, de quibus [k] fertur quod hi primo equos frenis domuerint; unde et *Centauri* dicti sunt. In Thessalia primum solidi aurei facti sunt, domandorum quoque equorum usus primum repertus est.

13. *Macedoniæ* in exordio ab *Emathio* rege *Ema-*
C *thiæ* nomen erat, sed [l] *Macedo* Deucalionis maternus nepos, postquam ibi accepit principatum, mutavit vocabulum, *Macedoniamque* a suo nomine dixit. [m] Est autem confinis ab Oriente Ægæo mari, a Meridie Achaiæ, ab Occasu Dalmatiæ, a Septentrione Mœsiæ. Patria Alexandri Magni, et [n] regio aureis venis argenteisque opima. Lapidem quem pæantidem vocant ista gignit. Mons *Olympus* in eo est, [o] qui excellenti vertice tantus attollitur, ut in cacumine ejus, nec nubes, nec venti sentiantur.

14. [p] *Achaia* ab *Achæo* rege, et urbs et provincia appellata. Hæc pene insula est. Nam absque Septentrionali parte, qua Macedoniæ jungitur, undique septa est mari. Ab Oriente enim habet Myrteum

[a] *Huic ab Oriente Propontis*. Ex Oros., ibid.

[b] *Adhæret autem ab Oriente...clauditur*. Ex eod. Post hæc verba leguntur in quibusdam Gothicis ista : *Illyrica regio juxta Adriaticum mare, in qua Dardani sedes habent, ipsa est et Dardania a Dardano rege cognominata, homines ex Trojana prosapia in mores barbaros efferati;* quæ fortasse rejicienda non sunt. Vide Plinium, lib. IV, cap. 8.

[c] *Epirus a Pyrrho... exstincti*. E Serv. pleraque Æn. III, ad vers. *Patrio Andromachen ;* apud quem in lib. impressis a Rob. Step. : *Positam a fratre Chaone*, legitur. De qua lectione alii judicabunt.

[d] *Hellas dicta a Rege*. Ex Eusebii Chron., et Serv , Eclog. II, ad *Acteo Aracyntho*.

[e] *Nam Cranaus indigena*, etc. Verba sunt Eusebii.

[f] *Ipsa est et vera Græcia*. Hæc omnia carptim sumpta e Solin., cap. de Græcia.

[g] *Mater liberal... nobilius*. Ex Aug. XVIII, de Civit., cap. 9.

D [h] *Ubi nati sunt Apol. et Herc*. At Solin., cap. 13, de Thebis : *Urbs ista numinibus apud se ortis gloriatur, ut perhibent qui sacris carminibus Herculem et Liberum celebrant;* e quo pro *Appoline Liberum* substituebat Chacon invitis omnibus lib.

[i] *Eadem est et Aonia*. E Serv., Eclog. 10, ad vers. *Aonia Aganippe*.

[j] *Cujus a tergo Pieria est*. Ita. Solin., cap. de Thessalia, sed paulo aliter Plinius, lib. IV, cap. 8.

[k] *De quibus fertur quod hi prim*. Virg., Geog. II : *Frena Peletronii Lapythæ*. E Serv.

[l] *Macedo deucal*. E Sol., cap. de Macedonia.

[m] *Est autem confin. Mysiæ*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[n] *Et regio*. E Solin.

[o] *Qui excellenti vertice tantus*. Ex eod., cap. de Thessalia.

[p] *Achia ab Ach*. Ex Chron. Eusebii.

mare, ab Euro Creticum, a Meridie Ionium : ab Africa et Occasu [a] Cephaloniam, et Cassiopam insulas, a sola Septentrionali parte Macedoniæ, vel Atticæ terræ adjungitur, hujus caput est urbs *Corinthus* Græciæ decus. *Inachus* est Achaiæ fluvius.

161 15. [b] *Arcadia* sinus Achaiæ est, ut platani folium, inter Ionium et Ægæum mare exposita, [c] quam *Arcas* Jovis et Calistæ filius, Pelasgis in ditionem redactis, ex suo nomine *Arcadiam* nuncupavit. Ipsa est et *Cicyonia* a *Sicyone* rege, a quo et regnum *Sicyoniorum* est dictum. Habet autem Arcadia fluvium magnum *Erimanthum;* asbeston quoque lapidem, qui semel accensus nunquam exstinguitur. Candidissimæ etiam merulæ ibi nascuntur.

16. *Lacedemonia*.

[d] *Pannonia* ab Alpibus *Pœninis* est nuncupata, quibus ab Italia secernitur : regio [e] viro fortis, et solo læta, duobus satis acribus fluviis *Drabo*, *Saboque* vallata. Conjungitur autem cum Norico et Rhetia, habens ab Oriente Mœsiam, [f] ab Euro Istriam, ab Africo vero Alpes Appenninas, ab Occasu Galliam Belgicam, a Septentrione Danubii fontem, vel limitem, qui Germaniam, Galliamque secernit.

17. *Istriam* Ister amnis vocavit, qui ejus terram influit, ipse est *Danubius*. Habet autem Istria a Septentrione Pannoniam.

18. *Italia* olim a Græcis populis occupata, [g] *magna Græcia* appellata est; deinde a regis nomine *Saturnia*, mox et *Latium* dicta, eo quod, idem Saturnus, a Jove sedibus suis pulsus, ibi *latuerit;* postremo ab *Italo*, **162** Siculorum rege, ibi regnante, *Italia* nuncupata est. [h] Cujus situs longitudine amplius quam latitudine [i] a Circio in Eurum extenditur, a Meridie Tyrrheno mari, ab Aquilone Adriatico clauditur, ab Occiduo Alpium jugis finitur : terra in rebus omnibus pulcherrima, Soli fertilitate, pabuli ubertate gratissima.

19. Habet lacus *Benacum*, *Avernum*, atque *Lucrinum;* fluvios *Eridanum*, et *Tiberim*, et tenentes fontibus *Baias*. Gignit gemmas syrtitem, lyncurium, et corallium ; boam quoque serpentem, lyncem feram, et Diomedeas aves. *Italia* autem et *Hispania* idcirco *Hesperiæ* dictæ, quod Græci *Hespero* stella navigent, et in Italia et in Hispania, [j] quæ hac ratione discernuntur; aut enim *Hesperiam* solam dicis A et significas *Italiam :* aut addis *ultimam*, et significas *Hispaniam*, quia in Occidentis est fine.

20. *Tuscia* pars Italiæ, [k] *Umbria* vero pars Tusciæ *Tuscia* autem a frequentia sacrorum et *thuris* vocata ἀπὸ τοῦ θύειν

21. *Umbriam* vero historiæ narrant, eo quod tempore aquosæ cladis imbribus superfuerit, ob hoc *Umbriam* Græce cognominatam. Est enim in jugis Appennini montis sita, in parte Italiæ juxta Meridiem.

22. [l] *Etruria* pars Italiæ dicta, quod ejus fines tendebantur usque ad ripam Tiberis, quasi ἕτερος ὅρος. Nam ἕτερος *alter*, ὅρος *finis* vocatur. **163** Romæ enim fines antea unam tantum Tiberis ripam tenebant. Alii Etruriam ab Etrusco principe putant. B Item et *Tyrrhenia* a *Tyrrheno* Lydii fratre, qui ex sorte cum populi parte de Mæonia venit ad Italiam. Hæc est et Tuscia, sed *Tusciam* dicere non debemus, quia nusquam legimus. *Tuscia* autem, a frequentia sacrificii et thuris, dicta est ἀπὸ τοῦ θύειν : illic et aruspicinam dicunt esse repertam.

23. [m] *Apulia*, ubi *Brundisium* situm est, quam Ætoli secuti Diomedem ducem condiderunt.

24. *Campania* habet terras hyeme atque æstate vernantes. Sol ibi mitis, grata temperies, aer purus et blandus.

25. *Gallia* a candore populi nuncupata est, γάλα enim Græce lac dicitur. Montes enim et rigor cœli ab ea parte solis ardorem excludunt, quo fit ut candor corporum non coloretur. Hanc ab Oriente *Alpium* C juga tuentur, ab Occasu Oceanus includit, a Meridie prærupta *Pyrenæi*, a Septentrione Rheni fluenta, atque Germania, cujus initium Belgica, finis Aquitania est; regio gleba uberi, ac pabulosa ad usum animantium apta, fluminibus quoque, et fontibus irrigua, perfusa duobus magnis Rheno, et Rhodano fluviis.

26. [n] *Belgis* autem civitas est Galliæ, a qua *Belgica* provincia dicta est.

Cisalpina, quia citra Alpes.

Transalpina, id est trans Alpes, contra Septentrionem.

Rhetia vero, quod sint juxta Rhenum.

27. [o] *Aquitania* autem ab obliquis aquis *Ligeri*

[a] *Cassiopam Cephaloniam et insulas*. Oros., ib., cap. 2 : *Ab Africo et Occasu Cephaloniam et Cassiopam Insulas, a Septentrione sinum Corinthium, ab Aquilone angustum terræ dorsum, quo Macedoniæ conjungitur, vel potius Atticæ, qui locus Isthmos vocatur, ubi est Corinthus.*

[b] *Arcadia sinus...ut platani folium.* Confusa sunt hæc Arcadia in sinu est Peloponnesi, id est, in medio ipsius. Peloponnesus vero, ut platani folium extenditur.

[c] *Quam Arcas Jov.*, etc. Ex Chron. Euseb.

[d] *Pannonia*. Ex Oros., ibid.

[e] *Viro fortis*. Ita veter. lib. et Solin., cap. de Gallia.

[f] *Ab Euro Istriam.* — *A Meridie* mallemus.

[g] *Italia... magna Græcia*. Serv., Æn. I, ad vers. *Seu vos Hesperiam magnam*, etc. Μεγάλη Ἕλλας *ap-* D *pellata est, quia a Tarento usque ad Cumas omnes civitates Græci condiderunt.* Vid. Justin., lib, XX.

[h] *Cujus situs longitudine ampl.* E Solin., cap. de Italia : *Proceritate amplior, quam latitudine.*

[i] *A circio in Eurum...finitur*. Ex Oros.

[j] *Quæ hac ratione discernuntur*, etc. E Serv., Æn. I, ad vers. *Est locus Hesperiam*. Et lib, III : *Ab Hespero* (inquit) *Hispaniæ rege vel a stella, quam intuentur petentes Italiam.*

[k] *Umbria vero pars Tusciæ*. Ex eod., Æn XII. *Umbria vero dicitur, ut hist.* E Solin., cap. 8.

[l] *Etruria pars Italiæ*. E Serv. Æn. XI. *Etruscique duces ;* et II : *Ad terram Hesp. venies.*

[m] *Apulia ubi Brundus..... quam Æoli*. Verba sunt Justin., lib. XII.

[n] *Belgis*. Belgium dicitur a Cæsare.

[o] *Aquitania*. Ex Oros.

fluminis appellata, quia ex plurima parte terminus ejus est, eamque pene in orbem cingit.

28. [a] *Hispania* prius ab *Ibero* amne *Iberia* nuncupata. Postea ab *Hispalo* HISPANIA cognominata est. [b] Ipsa est, et vere *Hesperia*, ab *Hespero* **164** stella Occidentali dicta. Sita est autem inter Africam, et Galliam, a Septentrione Pyrenæis montibus clausa, a reliquis partibus undique mari conclusa salubritate cœli æqualis, omnium frugum generibus fecunda, gemmarum metallorumque copiis ditissima.

29. Interfluunt eam flumina magna *Bætis*, *Minius*, *Iberus* et *Tagus* aurum trahens, ut *Pactolus*. Habet provincias sex : *Tarraconensem*, *Carthaginensem*, *Lusitaniam*, *Galleciam*, *Bæticam*, et transfreta in regione Africæ *Tingitaniam*.

30. [e] Duæ sunt autem Hispaniæ, *Citerior*, quæ in Septentrionis plaga a Pyrenæo usque ad Carthaginem porrigitur : *Ulterior*, quæ in Meridiem a Celtiberis usque ad Gaditanum fretum extenditur. *Citerior* autem et *ulterior* dicta, quasi *citra* et *ultra;* sed *citra*, quasi *circa* terras, et *ultra*, vel quod *ultima*, vel quod non sit post hanc ulla, hoc est, alia terra.

CAPUT V.

De Lybia.

1. *Libya* dicta, [d] quod inde *Libs* flat, hoc est, Africus. [e] Alii aiunt Epaphum Jovis filium, qui Memphim in Ægypto condidit, ex Cassiopa uxore procreasse filiam *Lybiam*, quæ postea in Africa regnum possedit, cujus ex nomine terra *Lybia* est appellata.

2. *Africam* autem nominatam quidam inde existimant quasi *apricam*, quod sit aperta cœlo, vel soli, et sine horrore frigoris. **165** [f] Alii dicunt *Africam* appellari ab uno ex posteris Abrahæ de Cethura, qui vocatus est *Afer*, [g] de quo supra meminimus.

3. Incipit autem a finibus Ægypti, pergens juxta Meridiem per Æthiopiam usque ad *Atlantem* montem. A Septentrionali vero parte, Mediterraneo mari conjuncta clauditur, et in Gaditano freto finitur, habens provincias *Libyam Cyrenensem*, *Pentapolim*, *Tripolim*, [h] *Bizacium*, *Carthaginem*, *Numidiam*, [i] *Mauritaniam* A *Sitifensem*, *Mauritaniam*, *Tingitanam*, et circa solis ardorem *Æthiopiam*.

4. [j] *Lybia Cirenensis* in parte Africæ prima est, a *Cyrene* urbe metropoli, quæ est in ejus finibus, nuncupata. Huic ab Oriente Ægyptus est, ab Occasu Syrtes majores, et Troglodytæ, a Septentrione mare Libycum : a Meridie Æthiopia, et barbarorum variæ nationes, et solitudines inaccessibiles, quæ etiam basiliscos serpentes creant.

5 *Pentapolis* Græca lingua a quinque urbibus nuncupata, id est, *Cyrene*, *Berenice*, [k] *Theuchira*, *Apollonia*, *Ptolemaide*. Ex quibus *Ptolemais* et *Berenice* a regibus nominatæ sunt. Est autem Pentapolis Libyæ Cirenensi adjuncta, et in ejus finibus deputata.

6. *Tripolitanam* quoque provinciam Græci lingua B sua signant de numero trium magnarum urbium : [l] *Oea* : *Sabratæ*, *Leptis magnæ* ; hæc habet ab Oriente Syrtes majores, et Troglodytas, a Septentrione **166** mare Adriaticum, ab Occasu Bizantium, a Meridie Getulos et Garamantes usque ad Oceanum Æthiopicum pertendentes.

7. Byzacena regio ex duobus nobilissimis oppidis nomen sortita est, ex quibus unum *Adrumetus* vocatur (alterum *Byzacium*). Hæc sub Tripoli est, [m] patens passuum ducenta, vel amplius millia, fecunda oleis, et glebis ita præpinguis, ut jacta ibi semina, incremento pene centesimo frugis renascantur.

8. [n] *Zeugis*, ubi *Carthago* magna, ipsa est et vera Africa inter Byzacium, et Numidiam sita, a Septentrione mari Siculo juncta, et a Meridie usque ad Ge- C tulorum regionem porrecta, cujus proxima quæque frugifera sunt, ulteriora autem bestiis et serpentibus plena, atque onagris magnis in deserto vagantibus. *Getulia* autem Africæ pars mediterranea est.

9. [o] Numidia ab incolis passim vagantibus sic vocata, quod nullam certam haberent sedem. Nam lingua eorum incertæ sedes et vagæ *Numidia* dicuntur. Incipit autem a flumine *Ampsaga*, in Zeugitanum limitem desinit, [a] habens ab Ortu Syrtes minores, a Septentrione mare quod intendit Sardiniam, ab Oc-

[a] *Hispania*. Ex Justin. lib. XLIV.

[b] *Ipsa est, et vera Hesperia.* E Serv., Æn. I. ad vers. *Est locus Hesp*.

[c] *Duæ sunt Hispan.* Ex Oros.

CAP. V. — [d] *Libya, quod inde Libs flat.* E Serv., Æn. I, ad *Venturum excid. Libyæ.*

[e] *Alii aiunt Epaphum.* Hyginus in Fabulis, cap. 149, et Placidus ad Thebaid. IV.

[f] *Alii dicunt Africam*, Hieronym., in Quæst. in Genes., ad cap. 25.

[g] *De quo supra.* Lib. IX, cap. 2.

[h] *Byzacium.*— *Byzancium* legitur in antiquissimis libris, et marmoribus, et apud Stephanum. Veram tamen scripturam *Byzatium* existimabat Chacon ex vetustis Varronis Codicibus, lib. I, de Re rust., cap. 44, et Plin., lib, V, cap. 4 et lib. XVII. cap. 5, et lib. XVIII, cap. 10, et Aug. in Ps. XXXVI, concione 2. Quam etiam vulgati Isidori libri, et plerique ex Gothicis retinent.

[i] *Mauritaniam Sitifensem Mauritan. Ting.* Quod *Cæsariensem* addunt quidam libri, tresque Mauritanias videntur ex Orosio facere, nihil est quod moremur, quando ex eodem et Isidoro paulopost Cæsariensem et Sitifensem, vel etiam Sitifensem et Tingitanam ex Concil. Carthag. VII. constat esse conjunctas, ut Cæsariensis alterutrius, quasi appendix sit ; ita tamen ut pro Tingitana in Conciliis sæpe ponatur.

D [j] *Lybia Cyren... pertendentes.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[k] *Theuchira.* Mendose olim legebatur Ceutria. Vid. Ptolemæi tabul. 4.

[l] *Oea, Sabratæ, Leptis mag.* Solin., cap. 30. *Achæi Tripolim lingua sua signant de trium Urbium numero Taphræ, Abratani, Leptis magnæ.* Nostri Codices partim *Oetabrate*, partim *Oea Tabrace*, partim *Oea Sabrete*. Sil., lib. III :

Sabrata, tum Tyrium vulgus, Sarranique Leptis
Æaque Trinacrios Afris permista colonos.

Ubi *Oeaque* ex Isidoro libentius legerim.

[m] *Patens passuum duc.* E Solin., cap. 30.

[n] *Zeugis ubi Carthago magna.* Verba sunt Oros.

[o] *Numidia ab incolis passim vag.* Sallust. in Jugurth. : *Et quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi* Numidas *appellavere*. Idem Plin., lib. V, cap. 3 ; paulo tamen aliter Festus.

casu Mauritaniam Sitifensem, a Meridie Æthiopum gentes, regio campis præpinguis. Ubi autem sylvestris est, feras educat; ubi jugis ardua, equos et onagros procreat; **167** eximio etiam marmore prædicatur, quod *Numidicum* dicitur. Habet autem urbes præcipuas [b] *Hipponem, Rhegium, et Rusicadam.*

10. *Mauritania* vocata a colore populorum. Græci enim nigrum μαῦρον vocant. Sicut enim Gallia a candore populi, ita Mauritania a nigredine nomen sortita est. Cujus prima provincia *Mauritania Sitifensis* est, quæ *Sitifi* habet oppidum, a quo et vocabulum traxisse regio perhibetur.

11. *Mauritania* vero *Cæsariensis Colonia, Cæsaria* civitas fuit, et nomen provinciæ ex ea datum, [c] Utræque igitur sibi conjunctæ ab Oriente Numidiam habent, a septentrione mare Magnum, ab Occasu flumen Malvam, a Meridie montem *Astrixim*, [d] qui discernit inter fecundam terram, et arenas jacentes usque ad Oceanum.

12. *Mauritania Tingitana* a *Tingi* metropolitana hujus provinciæ civitate vocata. [e] Hæc ultima Africæ exsurgit a montibus septem, habens ab Oriente flumen Malvam: [f] a Septentrione fretum Gaditanum, ab Occiduo oceanum Atlanticum, a [g] Meridie Gaulalum gentes usque ad oceanum Hesperium pererrantes. Regio gignens feras, simias, dracones, et struthiones, olim etiam, et elephantis plena fuit, quos sola nunc India parturit.

168 13. [h] *Garamantis* regionis caput *Garamma* oppidum fuit. Est autem inter Cyrenensem et Æthiopiam, ubi est fons [i] qui riget calore diei, et calet frigore noctis.

14. *Æthiopia* dicta a colore populorum, quos solis vicinitas torret. [j] Denique vim sideris prodit hominum color, est enim ibi jugis æstus. [k] Nam quidquid ejus est, sub Meridiano cardine est. Circa Occiduum autem montuosa est, arenosa in medio, ad Orientalem vero plagam deserta; cujus situs ab Occiduo *Atlantis* montis ad Orientem usque in Ægyptii fines porrigitur; a Meridie Oceano, a Septentrione *Nilo* flumine clauditur, plurimas habens gentes, diverso vultu, et monstrosa specie horribiles.

15. Ferarum quoque, et serpentium referta est multitudine. Illic quippe Rhinoceros bestia, et camelopardalis, basiliscus, dracones ingentes, ex quorum cerebro gemmæ extrahuntur, hiacynthus quoque, et crysoprasus ibi reperiuntur. Cinnamonum ibi colligitur.

16. Duæ sunt autem *Æthiopiæ*, una circa solis Ortum, altera circa Occasum in Mauritania.

17. Extra tres autem partes orbis, quarta pars trans Oceanum interior est in Meridie, quæ solis ardore nobis incognita est, in cujus finibus [l] Antipodes fabulose inhabitare produntur. Proxima autem Hispaniæ *Mauritania* est, deinde *Numidia*, inde regio *Carthaginensis*, post quæ *Getuliam* accepimus, postea *Æthiopiam*, inde loca exusta solis ardoribus.

18. Sciendum sane, quod quædam provinciæ primum de nomine auctoris appellatæ sunt, postea a provincia gentis nomen est factum; nam ab *Italo* ITALIA, et rursus ab *Italia* ITALUS, et sic utimur ipso nomine gentis, quomodo fuit ipsum nomen auctoris, unde derivatum est nomen provinciæ. Ex quo accidit ex uno homine **169** nominari, et civitatem, et regionem, et gentem.

19. Provinciæ autem ex causa vocabulum acceperunt. Principatus namque gentium, qui ad reges alios pertinebant, cum in jus suum Romani vincendo redigerent, procul positas regiones *provincias* appellaverunt. *Patria* autem vocata, quod communis sit omnium qui in ea nati sunt.

20. [m] *Terram* autem significare prædiximus elementum; *terras* vero singulas partes, ut *Africa, Italia;* eadem et *loca*. Nam loca et terræ spatia in orbe terrarum, multas in se continent provincias, sicut in corpore locus est, pars una multa in se continens membra, sicut et domus multa in se habens cubicula; sic *terræ* et *loca* dicuntur terrarum spatia, quorum partes sunt provinciæ; sicut in Asia, *Phrgyia*, in Gallia, *Rhetia*, in Hispana, *Bœtica*.

21. Nam Asia locus est, provincia Asiæ *Phrygia*, *Troja* regio *Phrygiæ*, *Ilium* civitas *Trojæ*. Item regiones partes sunt provinciarum quas vulgus *conventus* vocat; sicut in *Phrygia Troja*, sicut in *Gallicia Cantabria, Asturia*. A rectoribus autem *regio* nuncupata est, cujus partes territoria sunt.

22. [n] *Territorium* autem vocatum, quasi *tauritorium*, tritum bobus, et aratro. Antiqui enim sulco ducto, et possessionum, et territorium limites designabant.

170 CAPUT VI.

De insulis.

1. *Insulæ* dictæ, quod in *salo* sint, id est, in mari. Ex iis quoque notissimæ et maximæ, quas plurimi veterum solerti studio indagaverunt, notandæ sunt.

[a] *Habens ab Ortu Syrt. min.* Oros., ibid.

[b] *Hipponem, Rheg. et Rusicem.* Idem, Oros.

[c] *Utræque igitur.* Oros.

[d] *Qui discernit inter fecund. terram.* Oros.: *Qui dividit inter vivam terram, et jacentes arenas usque ad Oceanum.*

[e] *Hæc ultima Africæ... pererrantes.* Ex Orosio, illa tamen: *Exsurgit a montibus septem.* Solini sunt cap. de Mauritania.

[f] *A Septentrione fretum Gaditanum.* Orosius: *A septentrione mare nostrum, et fretum Gaditanum.*

[g] *A Meridie Gaulalum gentes.* Orosius: *A Meridie Autololum gentes, quas nunc* Gaulales *vocant.*

[h] *Garam. Reg.* E. Solin.

[i] *Qui riget cal.* Ita Gothici, *friget* Solinus.

[j] *Denique vim sideris prodit hominum color.* Verba sunt Solini, cap. de India.

[k] *Nam quidquid ejus est sub Merid. card.* E Solin., cap. de *Æthiop.*

[l] *Antipodes fab.* Sequitur Lactantium et Augustinum.

[m] *Terram autem significare prædixim.* Sup., cap. I, ex Serv., Æn. VI.

[n] *Territorium vocatum.* Serv., Æn. V. ad *Urbem designat aratro. Unde et territorium dictum, quasi* terribovium, *tritum bobus, et aratro.* Sed *tauritorium* retinuimus ex Goth. lib., nisi *territerium*, mavis ex Vulcani editione, aut *territaurium.*

2. [a] *Britannia*, Oceani insula, interfuso mari toto orbe divisa, a vocabulo suæ gentis cognominata. [b] Hæc in aversa Galliarum parte ad prospectum Hispaniæ sita est; [c] circuitus ejus quadragies octies septuaginta quinqne millia; multa et magna flumina in ea, fontes calidi, metallorum larga et varia copia. Gagates lapis ibi plurimus, et margaritæ.

3. [d] *Thanatos*, insula Oceani, freto Gallico [e] a Britannia æstuario tenui separata, frumentariis campis, et gleba uberi. Dicta autem *Thanatos* a morte serpentum, quos dum ipsa nesciat, asportata inde terra qnoquo gentium vecta sit, angues illico perimit.

4. [f] *Thyle* ultima insula Oceani inter septentrionalem, et occidentalem plagam ultra Britanniam, a sole nomen habens, quia in ea æstivum **171** solstitium sol facit, et nullus ultra eam dies est; unde et pigrum, et concretum est ejus mare.

5. *Orchades*, insulæ Oceani, ultra Britanniam positæ numero triginta tres, [g] quarum viginti desertæ sunt, tredecim coluntur.

6. [h] *Scotia*, eadem et *Hibernia* proxima Britanniæ insula, spatio terrarum angustior, sed situ fecundior; hæc ab Africo in Boream porrigitur, cujus partes priores Iberiam, et Cantabricum oceanum intendunt. Unde et *Hibernia* dicta. *Scotia* autem, quod a *Scotorum* gentibus colitur, appellata. [i] Illic nullus anguis, avis rara, apis nulla; adeo ut advectos inde pulveres, seu lapillos, si quis alibi sparserit inter alvearia, examina favos deserant.

7. *Gades*, insula in fine Bæticæ provinciæ sita, quæ dirimit Europam ab Africa, [j] in qua Herculis columnæ visuntur, et unde Tyrrheni maris faucibus Oceani æstus immittitur. Est autem [k] a continenti terra centum viginti passibus divisa. Quam Tyrii a rubro profecti mare occupantes, [l] lingua sua *Gadir*, id est, *sepem*, nominaverunt, **172** pro eo quod circumsepta sit mari. Nascitur in ea arbor similis palmæ, cujus gummi infectum vitrum Ceraunium gemmam reddit.

8. [m] *Fortunatæ* insulæ vocabulo suo significant omnia ferre bona, quasi felices, et beatæ fructuum ubertate. Suapte enim natura pretiosarum poma silvarum parturiunt. Fortuitis vitibus juga collium vestiuntur, ad herbarum vicem messis et olus vulgo est; unde gentilium error, et sæcularium carmina poetarum, propter soli fæcunditatem, easdem esse Paradisum putaverunt. [n] Sitæ sunt autem in Oceano contra lævam Mauritaniæ, Occiduo proximæ, et inter se interjecto mari discretæ.

9. [o] *Gorgades*, insulæ Oceani, obversæ promontorio quod vocatur *Hesperuceras*, quas incoluerunt *Gorgones* feminæ aliti pernicitate, hirsuto et aspero corpore; ex iis insulæ cognominatæ; distant autem a continenti terra bidui navigatione.

10. *Hesperidum* insulæ vocatæ a civitate *Hesperide*, quæ fuit in fine Mauritaniæ; sunt enim ultra Gorgadas sitæ sub Atlanteum littus in intimis maris sinibus, in quarum hortis fingunt fabulæ draconem pervigilem aurea mala servantem. Fertur ibi esse maris æstuarium **173** adeo sinuosis lateribus tortuosum, ut visentibus procul lapsus angueos imitetur.

11. [p] *Chryse* et *Argyre* insulæ in Indico Oceano sitæ, adeo fecundæ copia metallorum, ut plerique eas auream superficiem et argenteam habere prodiderint, unde et vocabula sortitæ sunt.

12. *Taprobana* insula Indiæ subjacens ad Eurum, ex qua oceanus Indicus incipit, patens in longitudine octingentis septuaginta quinque millibus passuum, in latitudine [q] sexcentis viginti quinque millibus. Scinditur amne interfluo, tota margaritis repleta et gemmis. Pars ejus bestiis et Elephantis repleta est, partem vero homines tenent. In hac insula dicunt in uno anno duas esse æstates, et duas hiemes, et bis locum vernare floribus.

CAP. VI. — [a] *Britannia Oceani insula*, etc. Hegesipp., lib. v, cap. 15: *Quid attexam Britannias interfuso mari, toto orbe divisas?* Et Oros., lib. I, cap. 2: *Britannia Oceani insula.*

[b] *Hæc in aversa Gall.* Oros., ibid.: *Et quoniam Oceanus habet insulas, quas Britanniam, et Hiberniam vocant, quæ in adversa Galliarum parte ad prospectum Hispaniæ sitæ sunt.*

[c] *Circuitus ejus...plurimus.* Ex Sol., c. de Britannia.

[d] *Thanatos.* Solin., *Athanatis.*

[e] *A Britannia æstuario tenui sep.* E Sol., ib., e quo restitutus est hic locus, mendosus in omnibus libris.

[f] *Thyle ultima insula Oceani.* Locus e Serv., Georg. I, ad vers. *Tibi serviat ult. Thule*, et e Solin., cap. de Britannia, sumptus. Horum verba apponemus, ex his, qui volet, medicinam faciet. *Thule* (ait Serv.) *insula est Oceani inter septentrionalem et occidentalem plagam ultra Britanniam et Hiberniam et Orchadas. Est autem insula in Oceano ultima, in qua, cum sol in Cancro est, perpetui dies sine noctibus esse dicuntur.* Solinus: *Multæ, et aliæ circum Britanniam insulæ, e quibus Thule ultima, in qua æstivo solstitio, sole de Cancri sidere faciente transitum, nox pene nulla; brumali solstitio, perinde nullus dies, ut ortus junctus sit Occasui. Ultra Thulem accepimus pigrum esse, et concretum mare.* Chacon ita legebat: *Inter sep. et occ. plagam, in qua cum brumale solstitium sol facit, nullus dies est, unde pigrum et concretum est ultra mare.* Sed a sole Thulen nomen habere dicit, non ut *Thule* (opinor), sed ut *ultima*, propter causam a Servio et Solino relatam, dicatur.

[g] *Quarum vig. des.* Ex Oros., ibid.

[h] *Scotia eadem, et Hibern.* Ex eod., quamvis non prorsus eadem.

[i] *Illic nullus anguis.* Ex Solin V. Bed., in Angl. Hist.

[j] *In qua Herculis columnae... immittitur.* Ex Oros.

[k] *A Continenti terra* CXX *passus.* CXL emendarat Chacon, ex Solini manuscriptis libris, ubi *septingentis pedibus* legitur, non *passibus*, ut in Vulgatis. Sed vetant Codices, resque ipsa Isidoro Gadibus ipsis vicino, ut par fuit, satis explorata.

[l] *In lingua sua Gadit.* Est quoque גדר *ghadar* Hebræis *sepire*, ex Solin., cap. de Hispania.

[m] *Fortunatæ... easd. esse Paradisum.* Serv., Æn. v, ad *Elysiumque colo. Secundum philosophos Elysium est insulæ Fortunatæ.*

[n] *Sitæ sunt autem.* E Solin., cap. ult.

[o] *Gorgades.* Ita vet. libri, et Plinii et Solini Manuscripti.

[p] *Chryse et Argyr.* Solin., Plin. et Mela.

[q] *Sexcentis viginti quinque millibus.* Vocem *stadiorum* ex Solino, Plinio et Chacone auctoribus expunximus.

13. [a] *Tylos* insula est Indiæ, ferens omni tempore A folia; hucusque insulæ Oceani.

14. Item insulæ, quæ ab Hellesponto usque ad Gades in mari magno sunt constitutæ.

Cyprus insula a civitate *Cypro*, quæ in ea est, nomen accepit. Ipsa [b] est et *Paphos* Veneri consecrata in Carpathio mari, vicina Austro, famosa quondam divitiis, et maxime æris; [c] ibi enim prima hujus metalli inventio et utilitas fuit.

15. *Creta* Græciæ pars est ingens contra Peloponnesum : [d] hæc primum a temperie cœli *Macaronesum* appellata est, deinde *Creta* dicta a *Crete* quodam indigena, quem aiunt unum Curetum fuisse, a **147** quibus Jupiter ibi absconditus est, et enutritus. Est autem insula Græciæ inter Ortum, et Occasum longissimo tractu porrecta, a Septentrione Græciæ æstibus, ab B Austro Ægyptiis undis perfusa. Fuit autem quondam centum urbibus nobilis, unde et *Hecatompolis* dicta est.

16. [e] Prima etiam remis et sagittis claruit, prima litteris [f] jura fixit, equestres turmas prima docuit. Studium musicum ab Idæis dactylis in ea cœptum; capris copiosa, [g] cervis eget, lupos et vulpes, aliaque ferarum noxia, nusquam gignit, serpens ibi nullus, noctua nulla, et si invehatur, statim moritur. Larga est autem vitibus et arboribus. Dictamnus herba in Creta nascitur, et alimus, quæ admorsa diurnam famem prohibet; [h] Phalangos autem venenatos gignit, et lapidem, qui *Idæus dactylus* dicitur.

17. [i] *Abydos* insula in Europa super Hellespontum posita, angusto et periculoso mari separata, et ἄβυδος Græce dicta, quod sit introitus Hellesponti C maris, in quo Xerxes pontem ex navibus fecit, et in Græciam transiit.

18. [j] *Coos* insula adjacens provinciæ Atticæ, in qua *Hippocrates* medicus natus est, quæ, ut Varro testis est, arte lanificii prima in ornamentum feminarum inclaruit.

175 19. [k] *Cyclades* insulæ antiquitus Græciæ fuerunt, quas inde *Cycladas* autumant dictas, quod licet spatiis longioribus a *Delo* projectæ, in orbem tamen circa *Delum* sitæ sint. Nam orbem κύκλον Graii loquuntur. [l] Quidam vero non quod in orbem digestæ, sed propter scopulos qui circa eamdem sunt, dictas putant *Cyclades*.

20. Hæ in Hellesponto inter Ægæum, et Maleum mare constitutæ circumdantur etiam pelago Myrtoo, [m] Sunt autem omnes numero quinquaginta tres, [n] tenentes a Septentrione in Meridiem millia quingenta : ab Oriente in Occasum millia ducenta : metropolis earum *Rhodus*.

21. *Delos* insula, in medio *Cycladum* sita. Et dicta *Delos* fertur, quod post diluvium quod Ogygii temporibus notatur, cum orbem multis mensibus continua nox inumbrasset, ante omnes terras radiis solis illuminata est, sortitaque ex eo nomen, quod prima manifestata fuisset visibus. [o] Nam δῆλον Græci manifestum dicunt. [p] Ipsa est et *Ortygia*, eo quod primum ibi visæ sunt *coturnices* aves, quas **176** Græci ὄρτυγας vocant. [q] In hac insula *Latona* enixa est *Apollinem*, et *Dianam*. *Delos* autem, et civitas dicitur, et insula.

22. [r] *Rhodos Cycladum* prima ab Oriente, in qua [s] rosæ capitulum dicitur esse inventum, dum ibi civitas conderetur, ex quo et urbs, et insula *Rhodos* est appellata. In hac urbe solis colossus fuit aereus septuaginta cubitorum altitudine. Fuerunt et alii centum numero in eadem insula colossi minores.

23. [t] Tenedos una ex *Cycladibus* ad Septentrionem sita, in qua olim civitas a *Tene* quodam condita est. Unde nomen urbis illius, vel potius insulæ fuit. [u] Nam *Tenes* iste infamatus, quod cum noverca sua concubuisset, fugiens hanc insulam vacuam cultoribus obtinuit; unde et *Tenedos* insula dicta est;

[a] *Tylos... ferens omni tempore fol.* Al., *virans o. t. f.*

[b] *Ipsa est et Paphos.* Hoc non referri ad Cyprum insulam, sed ad urbem in eo, quæ olim *Cypros* dicebatur, et *Paphos* aiebat Chacon.

[c] *Ibi enim prima hujus metall. inv.* Plin., lib. VIII, cap. 56, et lib. XXXIV, cap. 2.

[d] *Hæc primum a temperie cœli.* E Solin., cap. 17.

[e] *Prima etiam rem.* Ex eod.

[f] *Jura fixit.* Solinus, *jura junxit.* Vid. Platon. in Minoe.

[g] *Cervis eget.* Ex Solin.. Plin., lib. VIII, cap. LVIII : D *Mirabilius in ead. insula (Creta) cervos, præterquam in Cydoniatarum Regione, non esse.*

[h] *Phalangos autem.* Sic vero legit Solinus : *Phalangium aranei genus est, si nisum quæras, nulla vis est, si potestatem, ictum hominem veneno interficit.*

[i] *Abydos insula.* Abydos neque insula, neque in Europa est, sed ut ait Solinus, de Hellesponto loquens : *Abydos Asiæ est, et Sestos Europæ.* Serv. ad vers. *Fauces tentantur Abydi.* Georg. I. *Sestos et Abydos civitates sunt Hellesponti, quæ angusto et periculoso mari segregantur.* Nos hæc aliis concinnanda relinquimus.

Coos. Solinus : *Multæ quidem insulæ objacent Atticæ continenti, sed suburbanæ ferme sunt Salamis, Sunium, Cos, Ceos,* etc., *quæ ut Varro testis est, subtilioris vestis amicula arte lanificæ scientiæ prima in ornatum feminarum dedit.* In Solin. Ms. Ecclesiæ Tolet. libro, *Ceos, Cos* legitur, et quidem jampridem questus est Hermolæus Barb. harum vocum affinitate sæpe peccatum a librariis in bonis auctoribus. Ita ut jam prope usucapta sint a Coo, quæ Ceos erant fortasse propria; sed lanificium fuerit, Plinio auctore, utrique commune. Hippocrates tamen communis esse non potuit, quem fuisse constat Coum. Sed Coos Hippocratis patria non objacet Atticæ in mari Ægeo, sed Rhodo in Icario pelago.

[k] *Cyclades... quas inde Cycl. aut.* E Solin.

[l] *Quidam vero non quod in orb.* Vid. Serv., Æn. III ad *Cycladas, et creb...*

[m] *Sunt autem omnes num.* Ex Oros.

[n] *Tenentes.* Ita Goth. omnes *Tendentes* non displicet. ex Vulc.

[o] *Nam δῆλον Græci.* Verba sunt Serv., Æn. III.

[p] *Ipsa est et Ortygia.* E Solin., cap. 17.

[q] *In hac insula Latona.* Verba Serv., Æn, III, ad vers. *Sacra mari colitur.*

[r] *Rodos Cycladum prim.* Ex Oros.

[s] *Rosæ capitulum.* Al. capitolium, al. capulum, al. capulum, forte cohivum, vel coivum. Gloss. *coivum* κάλυξ ῥοδοῦ μεμυκότος.

[t] *Tenedos* Ex Oros.

[u] *Nam Tenes iste... dicta est.* E Serv., Æn, II., ad vers. *Tenedos notissima fama.*

[a] sic Cicero: *Tenen ipsum, cujus ex nomine Tenedos nominatur.*

24. [b] *Carpathos* una ex *Cycladibus* a Meridie posita [c] contra Ægyptum, a **177** qua *Carpathium* mare appellatum est, vocata propter celerem fructuum maturitatem. [d] Est enim inter Ægyptum et Rhodum. Ex hac insula dicuntur et *Carpasiæ* naves magnæ et spatiosæ.

25. [e] *Cythera* insula una ex *Cycladibus* a parte Occidua sita, cujus *Porphyris* antea nomen fuit. *Cythera* autem vocata, quod ibi *Venus* sit orta.

26. [f] *Icaria* insula una de Cycladibus, quæ *Icario* mari nomen dedit. Hæc inter Samun, et Myconum procurrentibus saxis inhospitalis est, et nullis sinibus portuosa. Dicitur autem *Icarum* Cretensem ibi naufragio interiisse, et de exitu hominis impositum nomen loco.

27. [g] *Naxos* insula ante *Dionysias* dicta, quasi *Dionaxos*, quod fertilitate vitium vincat cæteras; est autem a Delo XVIII millia passuum separata, ex qua olim Jovis fertur adversus Titanas fuisse profectus.

28. [h] *Melos* ex numero *Cycladum*, una omnium insularum rotundissima, unde et nuncupata.

178 29. Historia dicit ex Jasone natum fuisse Philomelum et Plutum; ex Philomelo *Pareantum* genitum, qui de suo nomine *Paron* insulam et oppidum appellavit, prius autem *Minoia*, deinde *Paros* dicta. [i] De qua Virgilius: *Niveamque Paron.* Gignit enim marmor candidissimum, quod *Parium* dicunt. Mittit et sardan lapidem, marmoribus quidem præstantiorem, sed inter gemmas vilissimum.

30. *Chios* insula Syra lingua appellatur, eo quod ibi mastix gignitur. [j] Syri enim *Masticem* Chio vocant.

31. *Samos* insula est mari Ægæo, ubi nata est Juno; ex qua fuit sibylla Samia, et Pythagoras Samius, a quo philosophiæ nomen inventum est. In hac insula reperta prius fictilia vasa traduntur. Unde et vasa *Samia* appellata sunt.

32. *Sicilia* a *Sicano* rege *Sicania* cognominata est, deinde a *Siculo* Itali fratre *Sicilia*. Prius autem *Trinacria* dicta propter tria ἄκρα, id est, promontoria, *Pelorum, Pachynum*, et *Lilybæum*. [k] Trinacria enim Græcum est, quod Latine *triquetra* dicitur, quasi in tres quadras divisa. [l] Hæc ab Italia exiguo freto discreta, Africum mare prospectans, terris frugifera, auro abundans, cavernis tamen, et fistulis penetrabilis, ventisque, et sulphure plena. Unde et ibi Ætnæ montis exstant incendia: in cujus freto *Scylla* est, et *Charybdis*, quibus navigia aut absorbentur, aut colliduntur.

179 33. Fuit autem [m] quondam patria *Cyclopum*, et postea nutrix tyrannorum, frugum fertilis, ac primum terris omnibus commissis seminibus aratro proscissa. Principem urbium *Syracusas* habet: fontem *Arethusam*, et *Alphæum* fluvium magnorum generatorem equorum. In ea insula [n] primum est inventa comœdia.

34. Achaten lapidem ipsa primum ex Achate flumine dedit. Parturit et mare ejus coralium; [o] gignit et sales Agrigentinos in igne solubiles, crepitantes in aquis. Omnis ambitus ejus clauditur stadiorum tribus millibus. Sallustius autem dicit Italiæ conjunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium impetu maris divisum, et [p] per angustiam scissum.

35. *Tapsus* insula stadiis decem a Sicilia remota jacens, et planior, unde et nuncupata. De qua Virgilius: [q] *Tapsumque jacentem.*

36. *Æoliæ* insulæ Siciliæ appellatæ ab [r] *Æolo* Hippotæ filio, quem poetæ finxerunt regem fuisse ventorum, sed, ut Varro dicit, rector fuit istarum insularum, et quia ex earum nebulis et fumo futuros prædicebat flatus ventorum, ab imperitis visus est ventos sua potestate retinuisse. Eædem insulæ et *Vulcaniæ* vocantur, quod et ipsæ, sicut Ætna ardeant.

37. Sunt autem novem habentes propria nomina, quarum primam *Lyparus* quidam *Lyparen* vocavit, qui eam ante Æolum rexit. Altera [s] *Hiera* vocatur, quod sit collibus eminentissimis; reliquæ vero, id est, *Strongyle, Didyme, Ericusa,* [t] *Hephæstias, Phœnicusa, Evonimos, Ericodes, Phœnicodes*; quæ quo-

[a] *Sic Cicero.* Varr. III.

[b] *Carpathos.* Ex Oros.

[c] *Contra Ægyptum, a qua carpathium mare.* Acro in Hor.

[d] *Est enim inter Ægyptum, et Rhod.* E. Serv., Æn. III.

[e] *Cythera.* Ex Oros. et Solin., licebit etiam *Cythеream* appellare. Stephanus, λέγεται καὶ ἡ νῆσος, καὶ ἡ γονὴ Κυθεραία. Serv., Æn. I, ad illud.: *At Cytherea novas artes. Cytherea ab insula*, inquit, *quæ plurali tantum numero dictur, ut sunt alta Cythera.* Æn. X.

[f] *Icaria una de Cycladibus.* Sol.: *De Sporadibus est Icaros.* Sed Cycladas quoque Sporadas fecisse videtur Virgilius, cum dixit: *Sparsasque per æquor Cycladas.*

[g] *Naxos insula ante Dionysias dicta.* Solinus. *Naxos Dionysias prius, quam Naxos dicta; vel quod hospita libero Patri, vel quod fertilitate vitium vincat cæteras.* Quare autem *Naxos* dicta sit, Diod. Sicul. lib. IV Illud vero, *quasi Dionaxon*, adulterinum duco.

[h] *Melos.* E Solin.

De qua Virg. Niveamque Paron, Æn. III.

[j] *Syri enim Mastichen.* Ead. leguntur in libell. de Locis Heb. ex Act. apost., inter Hieronymi Opera.

[k] *Trinacria... quod Latine Triquetra.* Plinius et Solin., *triquetra*; sed *triquadram* scripsisse Isidorum verisimile est ex etymologia, et ex Quintiliano qui lib. I, cap. 5. *Etymologia* inquit *nonnunquam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum Triquetram dici Siciliam, an Triquadram oporteat*, etc.

[l] *Hæc ab Italiæ exig. fret.* Ex Justin, lib. IV, in princip.

[m] *Fuit autem quondam Patria.* Ex Oros., l. II, c. 4.

[n] *Primum est inventa Comœdia.* Ex Solin.

[o] *Gignit et sales Agreg.* Ex eod. Idem, inf., lib. XVI, cap. 2.

[p] *Et per angustiam scissum.* Id., sup., l. XIII, c. 18.

[q] *Virg.: Tapsumque jacentem.* Ubi Serv.: *Insula non longe a Syracusis fluctibus pene par.*

[r] *Æolo Hippotæ fil.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Æoliam venit.*

[s] *Hiera quod sit collibus emin.* Sive quod ἱερὸν, hoc est, *sacrum* pro *magno* usurpant, ita uti nos Græci, sive, ut ait Solinus, quod sit Vulcano præcipue sacra.

[t] *Hephæstias.* Hæc in Editione Margarini non est, et quidem sine ea numerus constat. Solinus et Plinius septem tantum esse dicunt.

niam nocte ardent *Æoliæ*, **180** sive *Vulcaniæ* dicuntur, ex iis quædam ab initio non fuerunt, postea mari editæ usque nunc permanent.

38. *Stœchades* insulæ Massiliensium sexaginta millium spatio a Continenti in fronte [a] Narbonensis provinciæ, qua Rhodanus fluvius in mare exit. Dictæ autem Græce *Stœchades*, quasi opere in ordinem sint positæ.

39. *Sardus*, Hercule procreatus, cum magna multitudine a Libya profectus *Sardiniam* occupavit, et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit. Hæc in Africo mari facie vestigii humani, [b] in Orientem quam in Occidentem latior prominet, ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem et Septentrionem vertunt, ex quo ante commercium a navigantibus Græcorum ἴχνος appellata est.

40. Terra patet in longitudine millia CXL, latitudine XL. In ea neque serpens gignitur, neque lupus, sed [c] solifuga tantum animal exiguum hominibus perniciosum. Venenum quoque ibi non nascitur, [d] nisi herba per scriptores plurimos, et poetas memorata, apiastro similis, quæ hominibus rictus contrahit, et quasi ridentes interimit. [e] Fontes habet Sardinia calidos, infirmis medelam præbentes, furibus cæcitatem, si sacramento dato oculos aquis tetigerint.

41. *Corsicæ* insulæ exordium incolæ Ligures dederunt, appellantes **181** eam ex nomine ducis. Nam quædam *Corsa* nomine [f] Ligur mulier, cum Taurum ex grege, quem prope littora regebat transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a cæteris digredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus ibi profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris, et ducis appellaverunt.

42. Hæc autem insula Græce κύρνη dicitur, a Cyrno Herculis filio habitata. De qua Virgilius: *Cyrnæas taxos*. [g] Dividitur autem a Sardinia XX millium freto, cincta Ligustici æquoris sinu ad prospectum Italiæ. Est autem multis promontoriis angulosa, gignens lætissima pabula, et lapidem quem *cathochiten* Græci vocant.

43. [h] *Ebosus* insula Hispaniæ dicta, quod a Zanio non procul sit, quasi *ebozos*. Nam LXX stadiis ab ea distat, cujus terram serpentes fugiunt. Huic contraria est Colubraria, quæ referta est anguibus.

44. [i] *Baleares* insulæ Hispaniæ, duæ sunt, Aphrosiade et Gymnasie, et major et minor. Unde et eas vulgus *majoricam* et *minoricam* nuncupat. **182** In iis primum insulis inventa est funda, qua lapides emittuntur, unde et *Baleares*: dictæ: [j] βάλλειν enim Græce mittere dicitur; [k] unde et *ballista*, quasi *missa* et *fundibalum*. Virgilius: *Balearis verbere fundæ*.

CAPUT VII.

De promontoriis.

1. Commune est insulis, ut *promineant;* inde et loca earum *promontoria* dicuntur. Sic [l] Sallustius de Sardinia: *In Orientem latior prominet quam in Occidentem*.

2. [m] *Sigæum* promontorium Asiæ, ubi Hellespontus apertius dilatatur. Dictum autem Sigæum propter Herculis taciturnitatem, quia prohibitus hospitio a Laomedonte Trojanorum rege, simulavit abscessum, et inde contra Trojam cum silentio venit, quod dicitur σιγή.

3. *Maleum* promontorium Græciæ, quod intrat mare, et per millia quinquaginta protenditur, ubi unda ita sæva est, [n] ut persequi navigantes videatur. Hoc autem promontorium a *Maleo* rege Argivorum nomen accepit.

183 4. [o] *Pelorum* promontorium Siciliæ respiciens ad Aquilonem, secundum Sallustium dictum a gubernatore Annibalis illic sepulto.

5. [p] *Pachynum* promontorium Siciliæ, Austrum spectans, ab aeris crassitudine dictum. Nam παχὺς est pinguis, et crassus, Austro enim perflatur.

[a] *In fronte Narbon. Prov.* Oros., lib. I, cap. 2.

[b] *In Orientem, quam in Occidentem latior.* Locus est ex lib. II Histor. Sallustii citatus ab Agell., lib. XII, cap. 28. Cui ex Isidoro addi hæc possunt: *Ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem, et Septentrionem vertunt.* Corrigendus idem apud Non. in *Facies*. Voces autem *ante commercium* Chaconi suspectæ erant.

[c] *Sed solifug.* Sup., lib. XII, cap. 3.

[d] *Nisi herba.* Ex Isidoro emendandus Servii locus, Eclog. 8 Unde sunt hæc.

[e] *Fontes habet.* Ex Solin.

[f] *Ligur mulier.* Citat hæc Priscian., lib. VI, ex Sallustii lib. II Histor.: *Sed ipsi ferunt, Taurum ex grege quem prope littora regebat Corsa nomine Ligur mulier*, ex quo intelligitur totum hunc locum esse Sallustii.

[g] *Dividitur autem a Sardin.* Oros., ibid.

[h] *Ebosus* Oros., ibid*i* Cæterum de Etymol. *Quod non procul a Zanio*, amplius quærendum, Sive *Zanio*, sive *Dianio* legas.

[i] *Baleares Insulæ duæ. Aprosiades, et Gymnasides.* Forte, *Aphrodisiadæ*, sic dictæ quod (ut ait Arist. lib. περὶ θαυμασ. ἀκουσμάτων) apud hos majori in pretio feminæ sint quam viri. De Gymnasiis, Plin., lib. III. cap. 5: *Baleares funda bellicosas Græci Gymnasias dixere.* Diodor. Siculus, lib. VI, cap. 1, Gymnasias dictas ait, quod æstate nudi, quasi palestritæ incedant.

[j] βάλλειν *enim Græc.* Eod. mod., inf., lib. XVIII, cap. 10.

[k] *Unde ballista, quasi miss. et fundibalum.* Ita veteres lib., hic et lib. XVIII, cap. 10, et apud Aug., in ps. LIV. Et Veget., lib. I, cap. 16: *Teretes lapides de funda, vel de fustibalo;* et lib. II, cap. 15: *Funditores. qui ad fundas, vel fustibalos;* et lib. III, cap. 4: *Fustibalus fustis est longus.* Quare *fundibalum* omnino legendum, non *fundibulum*.

CAP. VII. — [l] *Sic Sallustius de Sardin.* Qui citatur (ut superiori capite diximus) ab Agellio, et Non., ex lib. II Hist.

[m] *Sigæum prom...* σιγή. E Serv., Æ. II, ad illud: *Sigæa igni freta lata reluc.* Ubi codex Servi Vaticanus: *q. d*, σιγή.

[n] *Ut persequi navig.* Servius, Æn. 5, ad illud: *Maleæque sequacibus undis: sequaces* inquit, *id est, persecutrices.*

[o] *Pelorum prom.* Ex eod., Æn. III, ad illud: *Rarescent claustra Pelori.* Illud tamen, *respiciens Aquilonem*, Oros. est. lib. I, cap. 2.

[p] *Pachynum.* Item et Serv., Æn. III, ad vers. *Projectaque saxa Pachini*, et voces *pinguis* et alienæ videbantur Chaconi, neque immerito.

6. [a] *Lilybæum* promontorium Siciliæ, solis Occasum intendens, vocatum ab ejusdem nominis civitate, quæ ibi est sita.

7. [b] *Borion* promontorium Numidiæ vocatum, eo quod Aquilonem intendat. Hoc *Hipponem Rhegium* postea dictum, pro eo quod sit æquore interruptum.

8. *Calpe* Hispaniæ promontorium.

184 CAPUT VIII.

De montibus, cæterisque terræ vocabulis.

1. Montes sunt tumores terrarum altissimi dicti, quod sint eminentes. Quidam autem propriis ex causis vocati sunt, ex quibus notandi sunt, qui opinione maximi celebrantur.

2. Mons *Caucasus* ab India usque ad Taurum porrectus, pro gentium ac linguarum varietate, quoquoversum vadit, diversis nominibus nuncupatur. Ubi autem ad Orientem in excelsiorem consurgit sublimitatem, propter nivium candorem *Caucasus* nuncupatur. Nam Orientali lingua *Caucasum* significat *candidum*, id est, nivibus densissimis *candicantem*. Unde et eum Scythæ, qui eidem monti junguntur [c] *Croacasin* vocaverunt. *Casim* enim apud eos *candor*, sive *nix* dicitur.

3. Mons *Taurus* a plerisque idem vocatur qui et *Caucasus*.

4. [d] *Libanus* mons Phœnicum altissimus, cujus meminerunt prophetæ : dictus a *thure*, quia ibi colligitur; cujus ea pars, quæ est super eum ad Orientalem plagam respiciens, *Antilibanus* appellatur, id est, *contra Libanum*.

5. [e] *Ararath* mons Armeniæ, in quo arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Unde et usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia.

185 6. [f] *Acroceraunii* montes propter altitudinem, et fulminum jactus vocati sunt. Græce enim fulmen κέραυνος dicitur. Sunt autem inter Armeniam et Iberiam, incipientes a portis Caspiis usque ad fontem Tigridis fluvii.

7. *Hyperborei* montes Scythiæ dicti, quod *supra*, id est, *ultra* eos flat *Boreas*.

8. [g] *Riphæi* montes in capite Germaniæ sunt a perpetuo ventorum flatu nominati. Nam ῥιφὴ Græce impetus et ὁρμὴ dicitur, ἀπὸ τοῦ ῥίπτειν.

9. *Olympus* mons Macedoniæ nimium præcelsus, ita ut sub illo nubes esse dicantur ([h] De quo Virgilius :
A *Nubes excessit Olympus*). Dictus autem [i] *Olympus*, quasi *Ololampus* (id est, [j] quasi *cœlum*). Hic mons Macedoniam dividit a Thracia.

10. [k] *Athos* mons Macedoniæ, et ipse altior nubibus, tantoque sublimis, ut in Lemnum umbra ejus pertendat, quæ ab eo LXXVI millibus separatur.

11. [l] *Parnassus* mons est Thessaliæ juxta Bœotiam, qui gemino vertice est erectus in cœlum. Hic in duo finditur juga, *Cyrrham* **186** et *Nissam*, unde et nuncupatus, eo quod in singulis jugis colebantur Apollo, et Liber. Hæc juga a duobus fratribus *Citheron*, et *Helicon* appellantur. Nam *Helicon* dictus ab *Helicone* fratre *Citheronis*.

12. Item *Ceraunii* sunt montes Epiri, a crebris dicti fulminibus. Græce enim fulmen κέραυνος dicitur.

B 13. *Apenninus* mons appellatus, quasi *Alpes Pœninæ*, quia Hannibal veniens ad Italiam easdem Alpes aperuit, unde et Virgilius : *Alpes immittet apertas*. Has enim Hannibal [m] post bella Hispaniæ aceto rupit. Juvenalis: *Et montem rupit aceto*. Et inde loca ipsa quæ rupit *Pœninæ Alpes* vocantur.

14. Mons *Ætna* ex igne, et sulphure dictus; [n] unde et *Gehenna*. Constat autem hunc ab ea parte qua Eurus, et Africus flat, habere speluncas plenas sulphuris, et usque ad mare deductas; quæ speluncæ recipientes in se fluctus ventum creant, qui agitatus ignem gignit ex sulphure, unde fit quod videtur incendium.

15. *Pyrenæus* et ipse a crebris fulminum ignibus nuncupatus, Græce enim ignis πῦρ vocatur. Iste est,
C qui inter Galliam atque Hispaniam, quasi de industria, munimentum interjacet.

16. [o] *Solorius* a singularitate dicitur, quod omnibus Hispaniæ montibus solus altior videatur, sive quod, oriente sole, ante radius ejus in eo quam ipse cernatur.

17. *Calpe* mons in ultimis finibus Oceani, qui dirimit Europam ab Africa, quem Atlantis finem esse dicunt. [p] De quo Lucanus ;

Hesperiam Calpen, summumque implevit Atlantem.

Atlas Promethei **187** frater fuit, et rex Africæ, a quo astrologiæ artem prius dicunt excogitatam, ideoque dictus est sustinuisse cœlum. Ob eruditionem igitur ejus disciplinæ et scientiam cœli, nomen ejus in montem Africæ derivatum est, qui nunc *Atlas* cognominatur.

[a] *Lilybæum*. Ex Oros., ibid.

[b] *Borion prom*. Solin., cap. 30 : *Borion promontorium, quod Aquilone cæditur, Græci advenæ sic vocaverunt*. Quæ vero sequuntur de Hippone, Rhegio postea dicto, sunt quidem ex eod. Solino, sed non erant hujus loci, tantum abest, ut superioribus fuerint annectenda.

[c] CAP. VIII. *Croacasin*. Al., *Graucasum*. Vid. Plin., lib., VI, cap. 18, et Solin., cap. 52.

[d] *Libanus... dictus a thure*. Est enim Hebræis לבונה lebona, thus.

[e] *Ararath*. Ex Hieron., de Locis Hebraic, Gen., cap. 8.

[f] *Acroceraunii*. E Serv., Æn. II, ad vers. : *Vicina Ceraunia juxta*; et Georg. I, ad vers. : *Alta Ceraunia telo dejicit*.

[g] *Riphæi montes*. E Serv. Georg. III, ad illud : *Gens*
D *effrena virum Riphæo*.

[h] *De quo Virgilius* : *Nubes excessit Olympus*. Apud Maronem hæc nusquam sunt.

[i] *Olympus, quasi ololamp*. Ex eod., Æn. IV, ad illud : *Ipse Deum tibi*.

[j] *Quasi cœlum*. Hoc Isidori profecto non est.

[k] *Athos... qui ab eo* LXXVI. *mill*. Ita Solin., cap. 21.

[l] *Parnassus*. Serv., Æn. X. *Parnassus mons est Thessaliæ juxta Bœotiam, qui in duo finditur juga, Citheronem Liberi, et Heliconem Apollinis, et Musarum*. Itemque lib. VII; *Cyrra autem, et Nysa urbes sunt sub eisdem jugis sitæ*.

[m] *Post bella Hispaniæ*. E Serv., Æn. X, ad vers. *Exitium magn*.

[n] *Unde et gehenna*. Hoc quam vim habeat nescio.

[o] *Solorius*. Vid. Plin., lib. III, cap. I.

[p] *De quo Lucanus*. Lib. I.

natur, qui propter altitudinem suam, quasi cœli machinam atque astra sustentare videtur.

18. *Alpes* autem proprie montes Galliæ sunt, de quibus Virgilius : *Aerias Alpes*. Et dicendo *aerias;* verbum expressit a verbo. Nam [a] Gallorum lingua Alpes *montes alti* vocantur. Hæ sunt enim quæ Italiæ murorum exhibent vicem.

19. *Colles* sunt præminentiora juga montium, quasi *colla*.

20. *Juga* autem montium ex eo appellata sunt quod propinquitate sui *jungantur*.

21. *Tumulus* est mons brevis, quasi *tumens tellus*. Item [b] tumulus, terra congesta, ubi nulla memoria est.

22. *Valles* sunt humilia loca quasi *vulsa*. Hinc et *convalles*, depressa loca terrarum inter montes.

188 23. *Campus* est terrarum planities. Dictus autem *campus*, quod brevis sit pedibus, nec erectus ut montes, sed patens, et spatio suo porrectus, et jacens; unde et Græce πεδίον dicitur. Sumpsit autem nomen ex Græca etymologia; [c] χαμαὶ enim Græci *breve* dicunt.

24. [d] *Solum* est omne, quod sustinet, a soliditate dictum scilicet, unde et de mari Virgilius ait : *Subtrahiturque solum*.

25. *Saltus* sunt vasta et silvestria loca, ubi arbores exsiliunt in altum.

26. [e] *Fauces* sunt angustorum locorum aditus inter duos montes, loca angusta, et pervia, dicta a *faucium* similitudine, quasi foces.

27. [f] *Confrages*, loca in quæ undique venti currunt, ac sese frangunt, ut Nævius ait : *In montes ubi venti frangebant locum*.

28. [g] *Scabra* sunt loca situ aspera, unde et *scabies* dicitur, a corporis asperitate.

29. [h] *Lustra* obscura latibula ferarum et luporum cubilia sunt, unde et lupanaria *lustra* dicuntur, per contrarium videlicet, quia parum illustrantur.

30. [i] *Lucus* est locus densis arboribus septus, solo lucem detrahens. Potest et a *collucendo* crebris luminibus dici, quæ ibi propter religionem gentilium cultumque fiebant.

189 31. *Deserta* vocata, quia non seruntur, et ideo quasi deseruntur, ut sunt loca silvarum et montium, contraria uberrimarum terrarum, quæ sunt uberrimæ glebæ.

32. *Devia* sunt loca secreta et abdita, quasi extra viam; ipsa sunt et *invia*. Inde et [j] *Aviaria* secreta loca et a via remota, aut tantum adibilia avibus; unde est illud : *Inculta rubent aviaria baccis*.

33. [k] *Amœna* loca Verrius Flaccus dicta ait, eo quod solum amorem præstent, et ad se amanda alliciant. Varro, quod sine munere sunt, nec quidquam in his officii, quasi amunia, hoc est, sine fructu, unde et nullus fructus exsolvitur. Inde etiam nihil præstantes *immunes* vocantur.

34. [l] *Aprica* loca, quæ sole gaudent, quasi ἄνευ φρίκης, id est, *sine frigore*, sive quod sint aperto cœlo.

35. *Opaca* vero *loca*, quasi operta cœlo, aprico contraria.

36. [m] *Lubricum* dici (constat) locum, ab eo quod ibi quis labitur; et lubricum dicitur, non quod labitur, sed in quo labitur.

37. [n] *Æstiva* sunt loca umbrosa, in quibus per æstatem vitant pecora solis ardorem. Statius :

Et umbrosi patuere æstiva Lycæi.

38. [o] *Navalia* sunt loca ubi naves fabricantur. Hoc et [p] *textrinum* vocatur.

190 39. [q] *Statio* est ubi ad tempus stant naves.

---

[a] *Nam Gallorum lingua Alpes m. a.* E Serv., Æn. v, ad illud : *Alpini Boreæ*. At Festus..... *Album quod nos dicimus, a Græco, quod est ἀλφὸν, est appellatum... Sabini tamen* Alpum *dixerunt. Unde credi potest nomen Alpium a candore nivium vocitatum.*

[b] *Item tumulus terra congesta*. Deesse videtur aliquid. Serv. Æn. III, ad vers. : *Forte fuit juxta tumulus*, etc. *Hoc sermone*, (inquit) *et collem, et sepulcrum fuisse significat.*

[c] χαμαὶ *enim*. Vid. sup., lib. XII, in voce *Camel.*, inf. lib. XX, cap. 11, in *Cama*.

[d] *Solum est... quod sustinet*. E Serv., Æn. VII, ad vers. *Cereale solum*. Locus vero ab Isidoro citatus, Æn. v.

[e] *Fauces sunt*. E Serv. *Ut bivias armato obsidam*. Æn. XI.

[f] *Confrages*. Festus : *Conflages loca dicuntur in quæ undique confluunt venti*. Nonius : *Confluges loca, in quæ diversi conflunnt rivi.*

[g] *Scabra sunt loca s. a.* E Serv. ad vers. *Scabra rubigine*, Georg. I. Sed vox *loca* apud eum non legitur.

[h] *Lustra*. Idem, Æn. I, ad vers. *Lustrabunt convexa*. — *Lustra, et ferarum cubilia, et lupanaria per contrarium dicimus, quia parum illustrantur.*

[i] *Lucus*. Idem, ad vers. *Lucus in Urbe fuit summ.* Æn. I : *Lucus autem dicitur, quod non luceat, non quod sint ibi lumina causa religionis.*

[j] *Aviaria*. Idem, Georg. II : *Aviaria secreta nemora, quæ aves frequentant.*

[k] *Amœna loca Varro*. Hic Verrius et Varro alterius sedem occupaverat, ut constat ex Festo, et Serv., Æn. IV, ad vers. *Amœna vireta*, et Æn. v ad *Tartara habent*.

[l] *Aprica loca*. E S. Æn. VI : *Trans pontum fugat*.

[m] *Et lubricum dicitur non quod labitur*. Quod quidem ad locum attinet; alioqui *lubricum* dicitur et quod labitur, et in quo labimur. Serv., Æn. II : *Lubricum dicitur quod labitur, dum tenetur, ut piscis, et in quo labimur, ut :*

... Sese opposuit Salio per lubrica surgens.

Et Isidorus ipse, lib. X : *Lubricus, ab eo quod labitur*. Quare nihil hic opus ulla correctione, consentientibus præsertim libris omnibus, tantum qua de re sit sermo attendisse oportuit.

[n] *Æstiva*. E Serv. Georg. 3.

[o] *Navalia*. Ex eodem, Æn. XI.

[p] *Hoc et textrinum*. Serv., Æn. II, ad vers. *Ædificant, sectaque intex.* — *Translatio* (inquit) *a navibus, ut Cicero : Navem tibi ædificatam esse Messanæ. Item intexunt, ut :*

Bisdenas Italo texamus robore naves.

Ad hanc videtur textrini notionem respexisse Cicero, lib. IV, act. 2, in Verrem dicens : *Insula, judices, Melita est satis lato a Sicilia mari periculoso que disjuncta, in qua est eodem nomine oppidum, quo iste nunquam accessit, quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit*. Ludens, scilicet, in voce ambigua.

[q] *Statio est*. E Serv., Æn. II.

Portus ubi hiemant; [a] *importunum* autem ubi nullum refugium, quasi nullus portus.

40. [b] *Portus* autem locus est ab accessu ventorum remotus, ubi hiberna opponere solent. Et *portus* dictus a *deportandis* commerciis; hunc veteres a [c] *bajulandis* mercibus *baias* vocabant, illa declinatione a *baia baias,* ut a *familia familias.*

41. [d] *Littus* est terra aquæ et mari vicina. Et dictum *littus,* [e] quia fluctu *eliditur,* [f] vel quod aqua *alluitur.* [g] Cicero in Top.: *Littus est qua fluctus eludit.*

42. *Circumluvium,* locus quem aqua circumluit, *Alluvium* consumptio riparum ex aquis.

Margo est pars cujus libet loci, ut puta maris, unde et nomen accepit.

Maritima, quasi *maris intima.*

43. *Ostia* ab ingressu et exitu fluminis dicta in mari.

Continens, perpetua terra, nec ullo mari discreta, quam Græci ἤπειρον vocant.

191 CAPUT IX.

De inferioribus terræ.

1. *Specus* est fossa sub terra, [h] quæ perspici potest; [i] σπήλαιον Græce, *spelunca* Latine.

2. *Spiracula* appellata omnia loca pestiferi spiritus, quæ Græci χαρωνεῖα appellant, vel *Acherontea.* Etiam Varro *spiraculum* dicit hujuscemodi locum, et spiracula ex eo dicuntur loca qua terra spiritum edit.

3. *Hiatus* præruptio terræ profunda, quasi itus; proprie autem hiatus est omnis oris apertio, translata a feris, quarum aviditas oris adapertione monstratur.

4. [k] *Profundum* proprie, quasi cujus porro sit fundus; abusive autem profundum, vel sursum vel deorsum dicitur, ut :

[l] ... Maria ac terras, Cœlumque profundum.

A 5. [m] *Barathrum* nimiæ altitudinis nomen est, et dictum *barathrum,* quasi vorago atra, scilicet, a profunditate.

6. [n] *Erebus,* inferorum profunditas atque recessus. [o] *Styx* ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ, id est, a tristitia dicta, eo quod tristes faciat, vel quod tristitiam gignat.

7. [p] *Cocytus,* locus inferi. Cocytus autem nomen accepit, Græca interpretatione, a luctu et gemitu.

8. [q] *Tartarus,* vel quia omnia illic turbata sunt, ἀπὸ τῆς ταραχῆς, vel, quod est verius, ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, id est, a tremore frigoris, **192** quod est algere, et rigere, scilicet, quia luce, soleque caret. Nam neque illic vapores sunt, qui ex solis luce gignuntur, neque flatus, qui ejusdem motibus incitantur, sed perpetuus stupor : ταρταρίζειν enim horrere, et tremere apud Græcos legitur. *Hic* enim *fletus et stri-* B *dor dentium.*

9. [r] *Gehenna* est locus ignis, et sulphuris, quem appellari putant a valle idolis consecrata, quæ est juxta murum Hierusalem, repleta olim cadaveribus mortuorum. Ibi enim Hebræi filios suos immolabant dæmonibus, et appellabatur locus ipse *Gehennon.* Futuri ergo supplicii locus ubi peccatores cruciandi sunt, hujus loci vocabulo designatur. Duplicem autem esse gehennam, et ignis, et frigoris (in Job legimus).

10. [s] *Inferus* appellatur, eo quod *infra* sit. Sicut autem, secundum corpus, si ponderis sui ordinem teneant, inferiora sunt omnia graviora, ita, secundum spiritum, inferiora sunt omnia tristiora. [t] Unde et in C Græca lingua origo nominis, quo appellatur *inferus,* ex eo quod nihil suave habeat, resonare perhibetur.

11. [u] Sicut autem cor animalis in medio est, [v] ita et *infernus* in medio terræ esse perhibetur. Unde et in Evangelio legimus : *In corde terræ.* Philosophi autem dicunt quod *inferi* pro eo dicantur, quod animæ hinc ibi *ferantur.*

[a] *Importunum est.* Serv., Æn XI : *Importunum autem est, quod caret portu, id est, quiete, ubi nullus est portus.*

[b] *Portus autem locus ab acc. v. r.* Hæc ex margine assumpta credo. Sunt autem Virgilii verb., Æn. III :

Portus ab accessu ventorum immotus...

Nec minus illa quæ sequuntur, quæ sunt ex III Georg. :

Et stabula a ventis hiberno opponere soli.

[c] *A bajulandis mercibus Baias.* — *Baiarum* vero quæ prope Cumas alia est ratio, dicta namque a Baio Ulyssis socio illic sepulto, ut ait Serv., Æn. III, ad vers. *Huc ubi delatus Cumæam.* Silius :

..... docet ille tepentes
Unde ferant nomen Baiæ, comitemque dedisse
Dulichiæ puppis stagno sua nomina monstrat.

[d] *Littus est terr. a. c. m. v.* Et quidem Servius modo littus definit terram aquæ vicinam, modo terram mari vicinam, quod utrumque inclusit Isidorus.

[e] *Quia fluctu eliditur.* Al., *eluditur.*

[f] *Vel quod aqua alluitur.* Al., *alliditur.*

[g] *Cic... qua fluctus eludit.* Al., *elidit,* de quo l. II, c. 30. Non est autem Ciceronis definitio, sed Aquilii.

CAP. IX. — [h] *Specus... quæ perspici p.* Nempe ab *aspiciendo* dicitur. De genere et declinatione hujus nominis, vide Serv. ad verba Virg. Æn. VI : *Hic specus horrendum,* et Priscian., lib. VI.

[i] Σπήλαιον *Græc. spelunc. lat.* E Serv., Eclog. 10.

[j] *Qua Græci* χαρωνεῖα Galenus : Πολλάκις δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος μονον κατὰ τὴν εἰσπνοὴν ἡ βλαβὴ γίνεται, καθάπερ ἐν τοῖς χαρωνείοις ὠνομασμένοις χωρίοις.

[k] *Profundum proprie.* E Serv., Æn. II.

[l] *Maria ac terras, cælumque profund.* Verba Virg., D Æn. I.

[m] *Barathrum nim. a. n.* E Serv., Æn. III : *Obsidet, atque imo Barathri,* etc.

[n] *Erebus.* Ex eod., Æn. IV.

[o] *Styx.* ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ. Ex Serv., Æn. VI.

[p] *Cocytus.* Serv., Æn. VI. *Cocytus fluvius inferorum dictus* ἀπὸ τοῦ κωκύειν, *id est, lugere.*

Tartarus. Ex eodem Æn. VI ad illud : *Tum Tartarus ipse Bis patet,* etc.

[r] *Gehenna.* Ex Hieron. in Matth., cap. 10.

[s] *Infernus... perhibetur.* Ex Aug., lib XII, de Genes. ad litt., cap. 34.

[t] *Unde et in Græca ling... orig... quod nihil suave.* Nempe ἅδης, quasi ἀηδής.

[u] *Sicut autem cor animal.* Ex Hieron. in Jon., cap. 2. Qui locus restituendus ex hoc loco.

[v] *Ita infernus in medio terræ.* Serv. ad vers... *Telluris petras subire.* Æn. VI.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

DE ÆDIFICIIS ET AGRIS.

193 CAPUT PRIMUM.

De civitatibus.

1. De [a] auctoribus conditarum urbium plerumque dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit : *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Trojani, et cum iis Aborigines.* Alii dicunt ab Evandro, secundum quod Virgilius :

Tunc rex Evandrus Romanæ conditor arcis.

Alii a Romulo, ut :

En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma.

2. Si igitur tantæ civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores varia dicentes imperitiæ condemnare debemus, quia antiquitas ipsa creavit errorem. Sane quasdam, de quibus aut sanctæ Scripturæ, aut historiæ gentium certam originem referunt, paucis admodum verbis retexere oportet.

3. Primus ante diluvium Cain civitatem *Enoch* ex nomine filii sui in [b] Naid condidit ; quam urbem sola multitudine suæ posteritatis implevit.

4. [c] Primus post diluvium Nemrod gigas *Babylonem* urbem Mesopotamiæ **194** fundavit. Hanc Semiramis regina Assyriorum ampliavit, murumque urbis bitumine, et cocto latere fecit. Vocabulum autem sumpsit a confusione, eo quod ibi confusæ sint atque permistæ linguæ ædificantium turrim.

5. [d] Judæi asserunt Sem filium Noe, quem dicunt Melchisedech, primum, post diluvium, in Syria condidisse urbem *Salem*, in qua regnum fuit ejusdem Melchisedech. Hanc postea tenuerunt *Jebusæi*, ex quibus, et sortita est vocabulum *Jebus*, sicque duobus nominibus copulatis, *Jebus* et *Salem* vocatus est *Hierusalem*, [e] quæ postea a Salomone *Hierosolyma*, quasi *Hierosolomonia* dicta est. Hæc et corrupte a poetis *Solyma* nuncupata est, et postmodum ab Ælio Adriano *Ælia*, vocitata est. Ipsa est *Sion*, [f] quæ Hebraice *speculatio* interpretatur, eo quod in sublimi constructa sit, et de longe venientia contempletur. *Hierusalem* autem pacifica in nostro sermone transfertur.

Oppida nobilia qui, vel quæ constituerunt.

6. [g] Dionysius qui et Liber pater, cum Indiam victor perambulasset, *Nysam* urbem ex suo nomine juxta Indum fluvium condidit, et quinquaginta millibus hominum adimplevit.

7. [h] *Medus* autem Ægæi filius *Mediam* construxit, unde et regio ejus *Mediæ* nomen sortita est.

8. *Persepolim* urbem caput Persici regni [i] *Perseus* Danaes **195** filius condidit famosissimam, confertissimamque opibus, [j] a quo et *Persida* dicta est.

9. [k] *Ctesiphontem* quoque *Parthi* apud *Parthiam* condiderunt, iu æmulationem Babyloniæ urbis.

10. [l] *Susis* oppidum Persidæ aiunt Memnonis patrem constituisse. Dictum autem *Susis*, quod immineat *Susæ* fluvio. Ibi est regia Cyri lapide candido et vario cum columnis aureis, et lacunaribus gemmisque distincta, continens etiam simulacrum cœli, stellis micantibus præsignatum, et cætera humanis mentibus incredibilia.

11. *Bactrum* oppidum *Bactriani* condiderunt, ex proprio amne eum cognominantes, qui *Bactrus* vocatur.

12. [m] *Carra* civitas Mesopotamiæ trans Edessam condita a Parthis, ubi quondam Romanus est cæsus exercitus, et Crassus dux captus.

13. *Edessam* urbem Mesopotamiæ condidit Nembroth, filius Chus, **196** postquam de Babylone migravit, in pua, et regnavit, quæ ante *Arach* cognominata est. [n] Ipse construxit, et *Chalannen*, quæ postea verso nomine a *Seleuco* rege dicta est *Seleucia*. [o] *Philadelphiam* urbem Arabiæ condidit Raphaim, gens antiquissima, quam interfecerunt filii Loth.

14. Seleucus unus ex pueris Alexandri, post mortem ejusdem Alexandri, occupato regno Orientis, urbem in Syria condidit, eamque ex *Antiochi* patris sui nomine *Antiochiam* nuncupavit, et Syriæ caput instituit. [p] Ipse

---

[a] CAP. I. *De auctoribus... errorem.* E Serv., Æn. VII, ad illud :

Nec prænestinæ fundator defuit urbis.

[b] *In Naid condidit.* In omnibus libris, permutatis litteris, ex *Naid* INDIA evaserat. LXX : Ἐξῆλθε καὶ Κάϊν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναΐδ κατέναντι τοῦ ἐδεμ. Et Joseph. lib. I Antiq. cap. 4 : Πολλὴν καὶ ἐπελθὼν γῆν ἱδρύεται μετὰ τῆς γυναικὸς Κάϊν Ναΐδα τόπον οὕτω καλούμενον. Quod autem eo loco Hieronymus, non aliter interpretetur, nihil ad Isidorum, qui LXX, ut solet, secutus est. Adde quod idem Hieronymus in lib. de Locis Heb. : *Naid, terra* (inquit) *in qua habitavit Cain.* Nisi *Edem* pro *India* cum Chachone mavis.

[c] *Primus post dil.* Ex Oros., lib. II, cap. 6.

[d] *Judæi Asser.* Ex Hieron., lib. de Locis Heb.

[e] *Quæ postea a Salomone Hierosolym.* Idem dixit Euseb., lib. IX, de Præp. Evang.

[f] *Quæ Heb. speculatio.* Sic omnes libri. *Speculam*, Hieronymus.

[g] *Dionys..... condidit.* Ex Eusebii Chron.

[h] *Medus autem Egæi filius.* — *Et Medeæ*, ut ait Diodor., lib. V.

[i] *Perseus Danaes.* Cum libri *Athei*, *Athe*, *Audiæ*, *et Andiæ*, haberent, cur ipse sibi Isidorus non auxiliaretur, qui paulopost Tarsum Ciliciæ a Perseo Danaes prole ædificatam dicit ? Vid. Hygin., Fabul. 275.

[j] *A quo et Persida.* Ruffinus in translatione Josephi *Susan* Persidæ metropolim vocat.

[k] *Ctesiphontem.* Plin., lib. VI, cap. 26.

[l] *Susis Oppidum.* Hæc urbs, et Susis, et Susa, et Susæ a Hieronymo dicitur, Daniel, cap. VIII et IX, de qua Plin. lib. VI, cap. 27. — *Menonis Patrem* habent Gothici quos vidimus, non *fratrem*, ut impressi.

[m] *Carra.* Ex Hier. de Locis Heb.

[n] *Ipse construxit et Chalannen.* Quam eamdem esse, cum *Ctesiphonte* ait Hieronym. in Quæst. in Genes., et in Am., cap. 6. Vidend. idem in Locis Hebraicis.

[o] *Philadelph.* Ex eod. lib.

[p] *Ipse quoque Laodiciam.* Euseb. in Chron. : *Seleucus Antiochiam, Seleuciam, Laodiciam, Apamiam, Edissam, Berceam, et Pellam urbes condidit.*

quoque *Laodiciam*, et *Seleuciam*, ipse *Apamiam*, et *Edessam* urbes construxit.

15. [a] *Damascus* Syriæ, condita et nuncupata a *Damasco* dispensatoris Abrahæ filio. Hæc antea in omni Syria tenuit principatum. Necdum enim florebant ibi Antiochia, Laodicia, et Apamia, quas urbes post Alexandrum constructas esse cognoscimus. Hic est *Damascus*, quem Abraham futurum sibi hæredem dixerat, antequam esset illi promissus Isaac.

16. [b] *Gazam* oppidum Palæstinæ condiderunt Hevæi, in qua habitaverunt Cappadoces pristinis cultoribus interfectis. Vocata autem *Gaza*, eo quod ibi Cambyses rex Persarum thesauros suos posuit, cum bellum Ægyptiis intulisset. Persarum enim lingua thesaurus *Gaza* nominatur.

197 17. *Philistim* urbem condiderunt Allophyli; ipsa est *Ascalon*, de qua superius memoravimus, nuncupata ex nomine Cesloim, qui fuit nepos Cham, et filius Mesraim.

18. [c] *Dor* urbs fuit quondam potentissima, et, versa vice, *Stratonis turris*, postea ab Herode rege Judææ in honorem *Cæsaris* Augusti *Cæsarea* nuncupata. In qua Cornelii domum Christi vidit Ecclesia, et Philippi ædiculas, et cubiculum quatuor virginum prophetarum.

19. *Joppe* oppidum Palestinæ maritimum, iidem Palæstini ædificaverunt, [d] ubi saxum ostenditur, quod vinculorum Andromedæ adhuc vestigia retinet, cujus belluæ forma eminentior elephantis fuit.

20. [e] *Jericho* a Jebusæis condita traditur, a quibus et nomen traxisse perhibetur; hanc subvertit Jesus. Pro qua exstruxit aliam Ozam de Bethel ex tribu Ephraim. Sed et hæc eo tempore, quo Hierusalem oppugnabatur a Romanis, propter perfidiam civium capta atque destructa est, pro qua tertia ædificata est urbs, quæ hodie usque permanet.

21. *Sichem* Samariæ urbem, quæ Latine et Græce *Sichima* vocatur, ædificavit Emor, appellavitque eam nomine *Sichem* filii sui. [f] **198** Ipsa est nunc Neapolis, civitas Samaritanorum.

22. *Bethel* urbem Samariæ condiderunt Jebusæi, quæ prius vocabatur *Luza;* sed postquam dormiens ibi Jacob vidit scalam innitentem cœlo, et dixit : *Vere hic domus Dei est*, *et porta cœli;* hac ex causa nomen locus accepit [g] *Bethel*, id est, domus Dei. Quando autem ibi ad Jeroboam vituli aurei fabricati **A** sunt vocata est *Bethaven*, id est, domus idoli, quæ antea vocabatur domus Dei.

23. [h] *Bethlehem* Juda, civitas David, quæ mundi genuit Salvatorem, a Jebusæis condita fertur, et vocata primum *Ephrata*. Quando autem Jacob ibi pecora sua pavit, eidem loco *Bethlehem* nomen, quodam vaticinio futuri, imposuit, quod *domus panis* interpretatur, propter eum panem qui ibi de cœlo descendit.

24. [i] *Chebron* civitas Judææ, quæ quondam vocabatur *Arbe*, condita est a gigantibus ante septem annos quam ab eis *Tanis* urbs Ægypti conderetur. Ipsa est *Arbe* a numero ita vocata, quod ibi tres patriarchæ sepulti sunt, et quartus Adam. Ipsa est [j] et Mambre vocata ex uno amico Abrahæ.

25. [k] *Samariam*, a qua omnis regio quæ circa eam **B** fuit nomen accepit, Sennacherib rex Assyriorum construxit, vocavitque **199** *Samariam*, id est, custodiam, quia quando Israel transtulit, Medos ibi custodes constituit. Hanc obsidione captam Antiochus solo coæquavit. Quam postea Herodes a fundamentis instaurans, in honorem Augusti, *Augustam*, id est, *Sebastiam* Græco sermone vocavit. Ibi siti sunt Elisæus et Abdias prophetæ, et quo major inter natos mulierum non fuit, Baptista Joannes.

26. *Tiberiadem* vero Herodes alius in Judæa, in nomine *Tiberii* Cæsaris condidit.

27. [l] *Tyrus* urbs Phœnicum condita a Phœnicibus fuit. Hæc est civitas ex qua aurum regi Salomoni deferebatur, in qua optima purpura tingitur. Unde et Tyria dicitur *nobilis purpura*.

C 28. [m] Phœnices a Rubro profecti mari, *Sidonem* urbem opulentissimam condiderunt; [n] quam, a piscium copia, *Sidon* appellaverunt. Nam piscem Phœnices *sidon* vocant. Ipsi etiam *Tyrum* in Syria; ipsi *Uticam* in Africa, *Hipponem*, *Leptim;* aliasque urbes in ora maritima condiderunt.

29. Ipsi *Thebas* in Bœotia, duce Cadmo; ipsi postremo in ultima orbis tendentes, urbem in Oceano construxerunt, eamque lingua sua *Gades* nominaverunt. Nam mos erat antiquus Phœnicum gentis, multos simul, mercandi causa, a domo proficisci, et cum incolarum animos commercio rerum iis ante incognitarum, sibi conciliassent, loca, quæ condendis urbibus idonea videbantur, capere.

30. Ex iis profecta et Dido in littus Africæ urbem **D** condidit, et [o] *Carthadam* nominavit, quod Phœnicia

[a] *Damascus*. Ex Hieron., in Quæst. in Genes.

[b] *Gazam*. Ex eodem in Locis Heb., et in Ezech., cap. 40.

[c] *Dor*. Ex Hieronym. in Epitaph. Paulæ. Sed locum Hieronymi in Palimpsesto relictum ab Isid. Braulio non expolivit.

[d] *Ubi saxum ostenditur*. Ex Solin., cap. 47. Ex quo restitutus est hic locus.

[e] *Jericho*. Ex Hier. de Locis Heb.

[f] *Sichem*, *ipsa est nunc Neap*. Hier., ibid., et in Epitah. Paulæ.

[g] *Beth*. Ex lib. de Locis Heb.

[h] *Bethlehem*, etc. Hier. in Prol. in Am. : *Sex millibus abest a sancta Bethlehem*, *quæ mundi genuit Salvatorem*. Et in Epitaph. Paulæ : *Salve*, *Bethlehem*, *domus panis*, *in qua natus est ille panis*, *qui de cœlo descendit*.

[i] *Chebron*. Quo modo etiam scribit Hieronym. Al., *Hebron*.

[j] *Ipsa est et Mambre*. Ex Quæst. in Gen., cap. 35.

[k] *Samariam*, etc. Vid. Hieronym. in Isai., cap. 36.

[l] *Tyrus*. Idem, in cap. 33.

[m] *Phœnices*. Ex Justin., lib. XVIII.

[n] *Quam a piscium copia*. Vidi ego nummos Gadibus, quæ Phœnicum colonia fuit, repertos, quorum una in parte Herculis Sidoniorum deus, in altera duo pisces inerant.

[o] *Carthadam nominavit*. E Solin., cap. 40. Et Carthaginem a *Cartha* dictam ait etiam Serv., Æn. IV, ad illud : *Carthago*, *aut antiqua Tyros*.

lingua exprimit *civitatem novam;* **200** mox sermone verso *Carthago* est dicta : hanc Scipio delevit. Quæ autem nunc est, postea a Romanis condita est. [a] Carthago autem antea *Byrsa*, post *Tyrus* dicta est, deinde *Carthago.*

31. [b] *Memphim* civitatem Ægypti ædificavit Epaphus Jovis filius, cum in secunda Ægypto regnaret. Hæc est urbs ubi charta nascitur, ubi etiam optimi mathematici fuerunt. [c] Nam hanc urbem magicis artibus deditam pristini usque ad præsens tempus vestigia erroris ostendunt.

32. [d] *Tanis* metropolis Ægypti, ubi Pharao fuit, et Moyses cuncta signa fecit quæ in Exodo scribuntur. Hanc construxisse perhibentur *Titanes*, id est, Gigantes, et ex suo nomine nuncupaverunt

33. [e] *Heliopolis* urbs Ægypti, quæ Latine interpretatur *solis civitas,* [f] sicut LXX interpretes arbitrantur. Ædificata est autem a filiis Israel; in qua [g] Petephres sacerdos fuit, cujus meminit Ezechiel.

34. [h] Urbem *Alexandriam* condidit Alexander Magnus, cujus et nomen detinet. Hanc enim idem in terminis Africæ et Ægypti constituit, et caput esse regionis Ægypti jussit. Interjacet autem **201** inter Ægyptum et mare, quasi claustrum, importuosa.[i] Hæc est urbs Ægypti *Noo*, postea versa in *Alexandriam.*

35. *Thebas* Ægyptias condidit Cadmus, [j] quæ inter Ægyptias urbes numero portarum nobiliores habentur, ad quas commercia Arabes undique subvehunt. Hinc regio Ægypti *Thebais* dicta est. Thebæ autem et Bœotiæ sunt et Ægyptiæ, uno tamen auctore conditæ.

36. *Ptolemais,* et *Berenice* a regibus Ægyptiis nominatæ, a quibus et ædificatæ fuerunt.

37. [k] *Cæsaream* Cappadociæ...

Tarsum Ciliciæ Danaes proles Perseus ædificavit. De qua civitate fuit Paulus apostolus : *Natus,* inquit, *Tharso Ciliciæ.* [l] Quidam etiam locus Indiæ *Tharsis* vocatur.

38. *Seleuciam* Isauriæ condidit *Seleucus,* qui et *Antiochiam.*

Ilus autem Apollinis filius in Phrygia *Ilium* condidit.

[m] Amazones *Ephesum* in Asia construxerunt.

39. Theseus vero *Smyrnam* construxit, quæ Homero poetæ patria exstitit, et [n] *Smyrna* vocata, quod ejus campos Hermus fluvius secat.

40. *Dioscoriam* Colchorum urbem [o] Amphytus et Tilchius aurigæ Castoris et Pollucis fabricaverunt, ex eorum nomine eam cognominantes. Nam Castor et Pollux Græce διόσκουροι appellantur.

41. [p] *Nicomedia,* a *Nicomede* rege Bithyniæ ædificata est.

202 [q] *Bithynia* condita a Phœnice, quæ primum *Mariandyna* vocabatur.

42 [r] *Constantinopolim* urbem Thraciæ *Constantinus* ex nomine suo instituit, solam Romæ meritis et potentia adæquatam. Hæc [s] condita primum a Pausania rege Spartanorum, et vocata *Bizantium,* [t] vel quod tantum pateat inter Adriaticum mare et Propontidem, vel [u] quod sit receptaculum terræ marisque copiis. Unde et eam Contantinus aptissimam condere judicavit, ut receptaculum sibi terra marique fieret. Unde et nunc Romani imperii sedes, et totius caput est Orientis, sicut Roma Occidentis.

43. *Epirus* Thraciæ condita est a *Pyrrho* et cognominata.

44. *Athenas* in Hellade *Cecrops* condidit, et ex suo nomine *Cecropiam* nominavit. [v] Hanc Amphyction, qui in Græcia tertius post Cecropem regnavit, Minervæ sacravit, et nomen civitati *Athenas* dedit. Nam *Minerva* Græce Ἀθήνη dicitur; unde et Minervam Græci inventricem multarum artium asserunt, [x] quia et litteræ, et artes diversorum studiorum, et ipsa philosophia veluti templum Athenas habuerunt.

45. *Corinthum* in Achaia [y] condidit *Corinthus*

[a] *Carthago autem antea Byrsa.* E Serv., ibid Virgilius, Æn. I. *Mercatique solum.*

[b] *Memphim.... regnaret.* Verba sunt Eusebii, in Chronico,

[c] *Nam hanc urbem.* Ex Hieron , in Isai. XIX.

[d] *Tanis.* Ex eod., in Is. III.

Heliopolis. Ex eod. in lib. de Locis Heb. in On.

Sicut LXX *Interpretes.* Sic namque illi Exod. I : Καὶ ᾠκοδόμησαν (filii Israel) πόλεις ὀχυρὰς τῷ Φαραῷ, τήντε Πειθῶ, καὶ Ῥαμεσσῆ, καὶ Ὢν, ἥ ἐστιν Ἡλιούπολις. Sed verba hæc καί Ὢν, ἥ ἐστιν Ἡλιούπολις neque in Hebræis, neque in Latinis libris leguntur.

[g] *Petephres.* Sic etiam Hieronymus. Vulgat., *Putiphares.* Quam varietatem Hebraica scriptura vocabulis destituta sæpe creat.

[h] *Urbem Alexan.* Ex Hegesipp., lib. IV. cap. 27. Vid. Strab., lib. XVII.

[i] *Hæc est urbs Ægypti,* etc. Hieronym., in Epitaph, Paulæ: *Et urbem Noo, quæ postea versa est in Alexandriam.*

[j] *Quæ inter Ægyptias urbes num port.* Ex Solin., cap. de Ægypt., 45.

[k] *Cæsaream Cappadociæ.* Post hæc verba lacuna est in melioribus lib. ineptissime a recentioribus expleta.

[l] *Quidam locus Indiæ Tharsis vocatur.* Ita procul dubio legendum, non *Tarsus.* Hieron., Is. LXVI : *Tharsis lingua Hebræa mare appellatur, et ut aiunt, Indiæ regio est, licet Josephus littera commutata Tarsum putet nuncupari pro Tharsis, urbem Ciliciæ, ad quam Jonas de Joppe fugiens ire cupiebat.* Rursusque epist. 133, reprehendit Josephum, quod Tarsum et Tharsin eamd. esse putet.

[m] *Amazones Ephesum,* E Solin.

[n] *Smyrna vocata.* Idem sup., lib. XIII, cap. 21.

[o] *Amphytus et Tilchius.* Plin., lib. VI, cap. 5. Ammian., lib. XXII; et Solin. *Circius* vero qui in plerisque libris est, ex *Tilcius,* quod etiam in Codice Plinii Ecclesiæ Toletanæ legitur, fluxit.

[d] *Nicomedia a Nicomede.* Euseb., in Chron. : *Nicomedes rex Bithyniæ Asracum urbem amplians* Nicomediam *nuncupavit.*

[q] *Bithynia cond.* Idem Euseb : *Bithynia condita a Phœnice, quæ prius Mariandyna vocabatur.*

[r] *Constantinopolim.* Ex Oros., lib. VII, cap. 28. totidem fere verbis.

[s] *Condita primum a Pausania.* Ex Justin., lib. IX.

[t] *Vel quod tantum pateat.* Vid. Plin., lib. IV, cap. 11; Solin. et Cappel. Neque tamen adhuc de etymologia liquebit.

[u] *Vel quod sit receptaculum,* etc. Ex Justin., l. IX.

[v] *Hanc Amphyction..... dedit.* Ex eod., lib. II.

[x] *Quia et litteræ..... habuerunt.* Ex eod.

[y] *Condidit Corinthus Orestis filius.* Strabo conditam est a Sysipho, et *Corcyram* primo vocatam, deinde

Orestis filius. Hanc Græci *Corintheam* vocant, hoc est, administrationem reipublicæ.

46. *Thebas* Bœotiæ Cadmus veniens a Phœnicibus condidit, Thebis Ægyptiis prius ab eo constructis.

203 47. *Mycenas*...

Lacedæmonia condita a *Lacedæmone* Semeles filio.

Sparta a Sparto filio Phoronei vocata, qui fuit filius Inachi. [a] Ipsam autem esse Spartam quam et *Lacedæmoniam* civitatem, atque inde Læcedæmonios *Spartanos* dici.

48. [b] *Achaia* ab *Achæo* constructa.

[c] *Pelops*, qui apud Argos regnavit, *Peloponnensem* urbem condidit.

[d] Cecrops in insula *Rhodo* RHODUM ædificavit.

[e] *Carpathus Coum.*

Æos Typhonis filius *Paphum.*

Angæus Lycurgi filius *Samum.*

[f] *Dardanus* autem condidit *Dardaniam.*

[g] *Thessalonicam Thessalus*, Græci filius, ædificavit, in qua etiam regnavit.

49. [h] *Brundisium* construxerunt Græci. *Brundisium* autem dictum est Græce, quod *brunda* caput cervi dicatur : sic est enim, ut et cornua videantur, et caput, et lingua in positione ipsius civitatis.

50. [i] In Italia autem a *Jano Janiculum*, a *Saturno Saturnia*, atque *Latium* conditum, et quod ibi fugiens latuisset, cognominatum.

204 51. [j] Ab Hercule in Campania *Pompeia*, qui victor ex Hispania *pompam* boum duxerat.

52. Æneas autem post excidium Trojæ in eamdem Italiam veniens, ab uxoris nomine *Lavinium* condidit.

53. Ascanius vero relicto Laviniæ novercæ suæ regno, *Albam Longam* ædificavit. *Alba* autem vocata propter colorem suis: *Longa*, quia longum oppidum est juxta prolixitatem collis in quo sita est. Ex hæc etiam urbe reges *Albanorum* appellari cœperunt.

54. [k] *Capuam* Capus Sylvius rex Albanorum construxit, appellatam nomine conditoris, licet et sint qui dicant a *Capacitate* eam *Capuam* dictam, quod ejus terra omnem vitæ fructum capiat; alii a locis campestribus in quibus sita est. Est autem caput urbium Campaniæ, inter tres maximas Romam, Carthaginemque numerata, ex qua et provincia Italiæ *Campania* dicta est.

55. Romulus cum interfecto apud Albam Amulio, avum Numitorem in regnum restituisset, in eum locum, ubi nunc *Roma* est, devenit, ibique sedes posuit, mœnia construxit, urbemque ex nomine suo *Romam* vocavit. Hanc autem ante Evander dicitur condidisse, unde est illud :

Tunc Pater Evandrus Romanæ conditor arcis.

56. Ancus Martius ex filia Numæ Pompilii natus hic urbem in exitu Tiberis condidit, quæ et peregrinas merces exciperet, et hostem moraretur, quam ab ipso situ *Ostiam* appellavit.

57. [l] Galli quidam intestina discordia, et assiduis dissensionibus **205** suorum permoti, sedes novas quærentes Italiam profecti sunt, sedibusque propriis Tuscis expulsis, *Mediolanum*, atque alias urbes condiderunt. [m] Vocatum autem *Mediolanum*, ab eo quod ibi sus *medio lanea* perhibetur inventa.

58. Historiis placet a *Messappo* Græco *Messappiæ* datam originem versa postmodum in nomen Calabriæ, quam in exordio Oenotri frater *Peucetius Peucetiam* nominaverat.

59. [n] *Manto* Tiresiæ filia post interitum Thebanorum dicitur delata in Italiam *Mantuam* condidisse. Est autem in Venetia, quæ *Gallia Cisalpina* dicitur. [o] Et *Mantua* dicta, quod inanes tuetur.

60. *Parthenopia* a *Parthenope* virgine quadam illic sepulta, *Parthenopea* appellata, quod oppidum postea Augustus *Neapolim* esse maluit.

61. Ad promontorium Leucaten, in quo *Actii* Apollinis templum fuit, bellum Augustus contra An-

---

Ephyren, ab *Ephyre* Oceani filia, postremo eversam et instauratam a Corintho Orestis filio.

[a] *Ipsam autem esse Spartam*, etc. Ex Oros., lib. I. cap. ultim.

[b] *Achaia* ab *Achæo*. Ex Euseb. Chronic.

[c] *Pelops qui a. A. r. Peloponnensem.* Euseb. : *Pelops apud Argos regnavit annos* LIII, *a quo Peloponnesus vocata.*

[d] *Cecrops.* Sic omnes libri. Sed *Cercapus* malim, cujus filii Lindum, Talyson et Camiron condidere. Λίνδος autem (ait Stephan.) πολις ἐν ῥόδῳ κερκάφου τοῦ ἡλίου, καὶ κυδίππης τῆς ὀργίμου θυγατρὸς. Vid. Strab., lib. XIV, et Diodor., lib. XI.

[e] *Carpathus Coum.* Hæc integra non sunt, suppleri autem ex Diodoro et Stephano possent ita *Carpathum Joclus, Merops Coum.*

[f] *Dardanus... Dardaniam.* Ex Euseb. Chron.

[g] *Thessalonicam Thessalus.* Thessaliam velim, nam Thessalonicam a Cassandro conditam ait Stephanus.

[h] *Brundisium.* βρένδον, ἔλαφον, hoc est, cervum, significare auctor Hesychius. Et βρέηδιον, ut ait Stephanus, sive βρεντέσιον, ut est apud Strabonem, *caput cervi* a Messapiis dicebatur.

[i] *In Italia autem a Jano Janicul.* E Solin., cap. de Italia.

[j] *Ab Hercule in Campania Pompeia.* — *Pompeii* apud Solin., ibid. *Pompeia* apud Strabon., lib. V.

[k] *Capuam Capys.* Servius, Æn. X, ad illud.

Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur Urbi.

Iste quidem dicit a Capy dictam esse Campaniam, sed Livius vult à locis campestribus dictam, in quibus sita est.

[l] *Galli quidam intestina discordia*, Ex Livii lib. V.

[m] *Vocatum autem Mediol... ab eo quod ibi sus.* Claudianus de Nuptiis Honorii :

Jam Ligurum terris spumanti pectore triton
Appulerat, lassosque fretis extenderat orbes,
Continuo sublime volans ad mœnia Gallis
Condita, lanigeræ suis ostentantia pellem
Pervenit :

Visitur etiam nunc sus marmorea in Mediolanensi curia. Al., *media lanea.*

[n] *Manta Tiresiæ filia.* E Serv., Æn. X, ad illud : *Fatidicæ Mantus.*

[o] *Et Mantua dicta, quod inanes* tuetur. Sic veteres lib. et recte fortasse. Nam lib. IV, Maniam morbum ab inanitate dictam dixit, *quam Græci* μανίαν vocant, et *mane*, quasi μανόν, id est, rarum, et vacuum. Id autem pulchre convenit cum historia de Mantone fatidica eo confugiente. *Manes* si quis malit, molesti non erimus.

tonium gessit. Quo victo, urbem in *Actiaco* sinu condidit, quam a victoria *Nicopolim* appellavit.

62. [a] Phalantus *Partheniorum* dux *Parthenios* constituit.

Taras Neptuni filius fuit, a quo *Tarentum* civitas, et condita et appellata est.

206 63. [b] Cum Cyrus maritimas urbes Græciæ occuparet, et Phocenses ab eo expugnati omnibus angustiis premerentur, juraverunt, ut profugerent quam longissime ab imperio Persarum, ubi ne nomen quidem eorum audirent, [c] atque ita in ultimos Galliæ sinus navibus profecti, armisque se adversus Gallicam feritatem tuentes. *Massiliam* condiderunt, et ex nomine ducis nuncupaverunt. Hos [d] Varro trilingues esse ait, quod et Græce loquantur, et Latine, et Gallice.

64. *Narbonam*, et Arelatum, et Pictavium coloni proprii condiderunt.

Burdegalim appellatam ferunt, quod *Burgos* Gallos primum colonos habuerit, quibus antea cultoribus adimpleta est.

65. *Tarraconam* in Hispania Scipiones construxerunt, ideo caput est *Tarraconensis* provinciæ.

66. [e] *Cæsaraugusta Tarraconensis* Hispaniæ oppidum a Cæsare Augusto et situm et nominatum, loci amœnitate, et deliciis præstantius civitatibus Hispaniæ cunctis, atque illustrius, florens sanctorum martyrum sepulturis.

67. Afri sub Hannibale maritima Hispaniæ occupantes, *Carthaginem* **207** *Spartariam* construxerunt, quæ mox a Romanis capta et colonia facta, nomen etiam provinciæ dedit. Nunc autem a Gothis subversa, atque in desolationem redacta est.

68. [f] *Saguntum* Græci ex insula Zacyntho profecti in Hispaniam condiderunt, quam Afri postea bello impetitam deleverunt.

69. [g] *Emeritam* Cæsar Augustus ædificavit, postquam Lusitaniam, et quasdam Oceani insulas cepit, dans ei nomen ab eo quod ibi milites veteranos constituisset. Nam *emeriti* dicunt veterani, solutique militia.

70. *Olyssipona*, ab *Ulysse* est condita et nuncupata : [h] quo loco, sicut historiographi dicunt, cœlum a terra, et maria distinguuntnr a terris.

71. *Hispalim* Cæsar Julius condidit, quam ex suo nomine, et Romæ urbis vocabulo *Juliam Romulam* nuncupavit. [i] *Hispalis* autem a situ cognominata est, eo quod in solo palustri suffixis in profundo *palis* locata sit, ne lubrico atque instabili fundamento cederet.

72. *Gades* oppidum a Pœnis conditum, qui etiam Carthaginem Spartariam condiderunt.

73. [j] *Septa* oppidum a montibus *septem*, qui, a similitudine, *Fratres* vocati, Gaditano imminent freto.

208 74. *Tingis* civitatis [k] et *Lixis* Antheus auctor est, quem Hercules fertur luctæ certamine superatum interfecisse. *Lix* autem a *Lixo* flumine Mauritaniæ nuncupata, ubi Anthæi regia fuit, et *Sala* quod immineat *Salæ* flumini.

75. *Cæsaream* Mauritaniæ oppidum Juba rex Maurorum in honorem *Cæsaris* Augusti condidit, quam ex ejus nomine *Cæsaream* appellavit, sicut Herodes aliam Cæsaream in Palæstina, quæ nunc urbs est clarissima.

76. [l] *Icosium* Cæsariensis Mauritaniæ oppidum, Hercule illic transeunte, viginti a comitatu ejus discedentes construxerunt, ac ne quis imposito a se nomine privatim gloriaretur, de condentium numero urbi *Icosio* nomen est datum.

77. [m] *Cyrene* regina fuit Libyæ, quæ ex suo nomine civitatem *Cyrenem* condidit, a qua et *Libyam Cyrenensem* vocavit.

CAPUT II.

De ædificiis publicis.

1. *Civitas* [n] est hominum multitudo societatis vinculo adunata, dicta a *civibus*, id est, ab ipsis incolis urbis, pro eo quod plurimorum consciscat, et contineat vitas. Nam *urbs* ipsa mœnia sunt, *civitas* autem non saxa, sed habitatores vocantur.

2. Tres autem sunt societates : familiarum, urbium, gentium.

3. *Urbs* vocata ab orbe, quod antiquitus civitates in orbem fiebant, [o] vel ab *urbo* parte aratri, quo muri designabantur unde **209** est illud [p] :

Optavitque locum regno, et concludere sulco.

Locus enim futuræ civitatis sulco designabatur, id est aratro. [q] Cato : *Qui urbem, inquit, novam condet, tauro et vacca aret, ubi araverit, murum fa-*

[a] *Phalantus... Taras.* Vid. Serv., Æn. III.
Hic genus Herculei si vera est fama Tarenti.

[b] *Cum Cyrus.* Eamdem Ammian. Marcell. lib. XV.

[c] *Atque in ultimos condid...* Ex Justin. lib. XLIII.

[d] *Hos Varro triling. e. a.* Ex Hier. Prolog. lib. II. in Epist. ad Galat.

[e] *Cæsaraugusta... sepulturis.* Abest totum hoc a libro Card. Sirleti, et uno ex Toletanis.

[f] *Saguntum* Ex Hieronym. lib. II in Ep. ad Galat.

[g] *Emeritam Cæsar August.* Dion., lib. LIII.

[h] *Quo loco sicut historiog.* Plin., lib. IV, cap. 21 : *Excurrit deinde in altum vasto cornu promontorium, quod alii Artabrum appellavere, alii Magnum, multi Olyssiponense, ab oppido terras, maria, cœlum disterminans.* Eadem prope Solinus, et Capella qua nimis arctavit Isidorus.

[i] *Hispalis... eo quod in solo palust.* Nihilo certiora proferunt alii.

[j] *Septa Oppid...* Septem montium Fratrum meminere Plin., lib.. V. cap. 2, et Capella... Ptolemæus quoque ἑπταδέλφους eos vocat.

[k] *Et Lixis.* Hæc a Solino quoque *Lix*, a Plinio *Lixos*, ab aliis *Lixa* dicitur.

[l] *Icosium.* E Solin., cap. de Mauritania.

[m] *Cyrene regina f. Lib.* Serv., Æn. IV : *Cyrene et Barce reginæ fuerunt, quæ singulis dederunt civitatibus nomina.*

[n] CAP. II. *Civitas est.* Aug. XV de Civit., cap. 8 : *Civitas nihil aliud est, quam hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata.*

[o] *Vel ab urbo.* Varr., lib. IV.

[p] *Optavitque locum.* Virg., Æn. I : *Pars optare locum lecto.* Idem, lib, III : *Optavitque locum regno.* Hæc conjunxit Isid.

[q] *Cato, qui urbem.* Hunc locum innuere videtur Servius, lib. V Æn. Ad illud : *Urbem designat aratro.* Vidend. Varr., lib. IV de Ling. Lat.

ciat, ubi portam vult esse, aratrum sustollat, et portet, et portam vocet.

4. Ideo autem urbs aratro circumdabatur dispari sexu juvencorum propter commistionem familiarum, et imaginem serentis, fructumque reddentis. [a] Urbs autem aratro conditur, aratro evertitur. Unde Horatius :

Imprimeretque maris hostile aratrum.

5. *Oppidum* quidam ab *oppositione* murorum dixerunt : alii ab *opibus* recondendis, eo quod sit munitum, alii quod sibi in eo conventus habitantium *opem* det mutuam contra hostem. Nam primum homines tanquam nudi et inermes, nec contra belluas præsidia habebant, nec receptacula frigoris et caloris, nec ipsi inter se homines ab hominibus satis erant tuti.

6. Tandem naturali solertia speluncis, silvestribusque tegumentis tuguria sibi et casas virgultis arundinibusque contexuerunt, quo esset vita tutior, ne iis qui nocere possent, aditus esset. Hæc est origo oppidorum, quæ quod *opem* darent, idcirco oppida nominata dixerunt. Oppidum autem magnitudine ut mœnibus discrepat a vico, et castello, et pago.

7. Civitates autem, aut coloniæ, aut municipia, aut vici, aut castella, aut pagi appellantur.

8. *Civitas* proprie dicitur quam non advenæ, sed eodem innati solo condiderunt. Ideoque urbes a propriis civibus conditæ *civitates*, non coloniæ, nuncupantur.

9. *Colonia* vero est quæ defectu indigenarum novis cultoribus adimpletur. Unde et *colonia* a *cultu* agri est dicta.

210 10. *Municipium* est quod, manente statu civitatis, jus aliquod minoris aut majoris officii a principe impetrat. Dictum autem *municipium* a *muniis*, id est, *officiis*, quod tantum *munia*, id est, *tributa debita*, vel *munera* reddant. Nam liberales et famosissimæ causæ, et quæ ex principe proficiscuntur, ibi non aguntur. Hæc enim ad dignitatem civitatum pertinent.

11. *Vici*, et *castella*, et *pagi*, ii sunt quæ nulla dignitate civitatis ornantur , sed vulgari hominum conventu incoluntur, et propter parvitatem sui majoribus civitatibus attribuuntur.

12. [b] *Vicus* autem dictus a *vicinis* tantum habitatoribus, vel quod vias habeat tantum sine muris. Est autem sine munitione murorum; licet et vici dicantur ipsæ habitationes urbis. Dictus autem *vicus*, eo quod sit *vice* civitatis, vel quod *vias* habeat tantum sine muris.

13. *Castrum* antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi *casam altam*, cujus pluralis numerus *castra*, diminutivum *castellum* est, sive quod

A castrabatur licentia inibi habitantium, ne passim vaga hosti pateret.

14. *Pagi* sunt apta ædificiis loca, inter agros habitantibus. Hæc et *conciliabula* dicta a conventu et societate multorum in unum.

15. *Compita* sunt ubi usus est conventus fieri rusticorum, et dicta *compita*, quia multa loca in agris eodem *competunt*, et quo convenitur a rusticis.

16. *Suburbana* sunt circumjecta civitatis ædificia, quasi sub urbe.

17. *Mœnia* sunt muri civitatis, dicta ab eo quod *muniant* civitatem, quasi *munimenta* civitatis, id est, *tutamenta*.

18. *Munium* autem dictum, quasi *manu factum*; sic et *muri* a *munitione* dicti, quasi *muniti*, quod *muniant*

B et tueantur interiora urbis. Mœnia autem duplicem habent significationem. Nam **211** interdum *mœnia* abusive dici (solent) omnia ædificia publica civitatis, ut :

Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.

Proprie autem mœnia sunt tantum muri.

19. *Murus* autem turribus, propugnaculisque ornatur.

Turres vocatæ, quod *teretes* sint, et longæ.

Teres enim est aliquid [c] rotundum cum proceritate, ut columna. [d] Nam quamvis quadratæ, aut latæ construantur, procul tamen videntibus rotundæ existimantur; ideo quia omne cujusque anguli simulacrum per longum aeris spatium evanescit, atque consumitur, et rotundum videtur.

20. *Propugnacula* pinnæ murorum sunt, dicta quia

C ex his *propugnatur*.

21. *Promurale* vero, eo quod sit pro munitione muri. Est enim muro proximum, id est, ante murum.

22. [e] *Porta* dicitur, qua potest vel importari vel exportari aliquid. Proprie autem *porta*, aut urbis, aut castrorum vocatur, sicut superius dictum est. Vicus, ut prædictum est, ipsæ habitationes urbis sunt, unde et *vicini* dicti. Viæ, ipsa spatia angusta, quæ inter vicos sunt.

23. [f] *Plateæ*, perpetuæ ac latiores civitatum viæ sunt, juxta proprietatem linguæ Græcæ a latitudine nuncupatæ; πλάτος enim Græci latum dicunt.

24. *Quintana* pars plateæ quinta est, qua carpentum progredi potest.

25. *Cloacæ* dictæ, quod iis percolantur aquæ. Has primum Romæ fecisse dicunt Tarquinium Priscum,

D ut quotiens pluviarum inundatio existeret, per eas aquæ extra civitatem omitterentur, ne maximis, perpetuisque tempestatibus planitiem, vel fundamenta urbium strages aquarum subverteret.

212 26. [g] *Imboli*, vel quia subvolamina sunt, vel

[a] *Urbs autem aratro cond. aratro evert.* Acron ad locum Hor. : *Condendis, atque evertendis civitatibus hæc consuetudo fuit, ut aratro fierent.* Et Caius, tit. de Usufruct.: *Carthagini eversæ aratrum impressum ait.*

[b] *Vicus a vicinis t. h.* Ita Imp. *Ab ipsis tantum habitationibus.* Goth. Placuit editorum scriptura, quia paulo post, ipsas habitationes *vicos* dici affirmat.

[c] *Teres est aliquid rotund.* Serv.. Æn. VI. *Teres est rotundum aliquid cum proceritate.* Et Eclog. VIII. *Teres est oblongum, et rotundum, ut columna.*

[d] *Nam quamvis quadratæ.* Locus ex Lucret., lib. IV:

Quadratasque procul turres cum cernimus Urbis,
Propterea fit uti videntur sæpe rotundæ
Angulus obtusus, etc

[e] *Porta dicitur, qua potest,* etc. Serv., Æn. I. *Omnis exitus porta dicitur, quasi qua potest, vel importari vel exportari aliquid.*

[f] *Plateæ.* Aug. in Ps. CCXVIII, serm. 10.

[g] *Imboli.* Sic Vet. libri; puto legendum *emboli*, et *subvolamina*... significarique illa, quæ Asconius in divinat., *provolantia tabulata* dixit. Notum qui ἔμϐολον sit apud Græcos.

quia sub iis ambulant : sunt enim porticus hinc inde platearum.

27. [a] *Forus* est exercendarum litium locus, a *fando* dictus, sive a *Phoroneo* rege, qui primus Græcis leges dedit. Hæc loca, et [b] *prorostris* vocantur, ideo quod ex bello Punico, captis navibus Carthaginensium, rostra ablata sunt, et in foro Romano præfixa, ut esset hujus insigne victoriæ.

28. *Curia* dicitur, eo quod ibi *cura* per senatum de cunctis administretur.

29. *Prætorium*, eo quod ibi *prætor* [c] sedeat ad discutiendum.

30. *Gymnasium* generalis est exercitiorum locus; tamen apud Athenas locus erat ubi discebatur philosophia, et sapientiæ exercebatur studium. Nam γυμνάσιον Græce vocatur, quod Latine exercitium dicitur, **213** hoc est meditatio. Sed et balnea, et loca cursorum, et athletarum gymnasia sunt, eo quod illic omnes in suæ artis studio exercitentur.

31. *Capitolium* Romæ vocatum, eo quod fuerit Romanæ urbis, et religionis caput summum. Alii aiunt : cum Tarquinius Priscus Capitolii fundamenta Romæ aperiret, in loco fundamenti caput hominis litteris Tuscis notatum invenit, et proinde *Capitolium* appellavit.

32. *Arces* sunt partes urbis excelsæ, atque munitæ : [d] nam quæcunque tutissima urbium sunt, ab arcendo hostem *arces* vocantur; unde et arcus, et arca.

33. [e] *Circum* Romani dictum putant a *circuitu* equorum, eo quod ibi circum metas equi currant.

34. [f] *Theatrum* autem a spectaculo nominatum, ἀπὸ τῆς θεωρίας, quod in eo populus stans desuper, atque spectans, ludos scenicos contemplaretur.

35. *Amphitheatrum* vero vocatum, quod ex duobus sit theatris compositum; nam *amphitheatrum* rotundum est, theatrum vero ex medio amphitheatri est, semicirculi figuram habens.

36. [g] *Labyrinthus* est perplexis parietibus ædificium, qualis est apud Cretam a Dædalo factus, ubi fuit minotaurus inclusus, in quo si quis introierit sine glomere lini, exitum invenire non valet; cujus ædificii talis est situs, ut aperientibus fores tonitruum intus terribile audiatur. Descenditur centenis ultra gradibus, intus simulacra et monstrificæ effigies, in partes

A diversas transitus innumeri per tenebras, et cætera ad errorem ingredientium facta, ita ut de tenebris ejus ad lucem venire impossibile videatur. Quatuor sunt autem labyrinthi : Primus Ægyptius, secundus Creticus, tertius in Lemno, quartus in Italia, omnes ita constructi, ut dissolvere eos nec sæcula quidem possint.

37. [h] *Pharus* turris est maxima, quam Græci, et Latini in commune **214** ex ipsius rei usu *pharum* appellaverunt, eo quod flammarum indicio longe videatur a navigantibus, qualem Ptolemæus juxta Alexandriam construxisse octingentis talentis traditur. Usus ejus est nocturno navium cursui ignes ostendere, ad prænuntianda vada, portusque introitus, ne decepti tenebris navigantes in scopulos incidant; [i] nam
B Alexandria fallacibus vadis insidiosos accessus habet. Hinc igitur in portibus machinas ad prælucendi ministerium fabricatas, *pharos* dicunt; nam φῶς lux est, ὅρασις visio dicitur; unde et Lucifer Græce φωσφόρος appellatur.

38. *Cochleæ* sunt altæ, et rotundæ turres, et dictæ *cochleæ*, quasi *cycleæ*, quod in eis tanquam per circulum orbemque conscendatur, qualis est [j] Romæ CLXXV ped.

39. *Thermæ* appellatæ, quod caleant, Græci enim θερμὸν calorem vocant.

40. [k] *Balneis* vero nomen inditum a levatione mœroris : nam Græci βαλανεῖον dixerunt, quod anxietatem animi tollat. Hæc et *gymnasia* dicuntur, quia ibi Athletæ uncto corpore, et perfricato manibus
C exercitantur; nam γυμνάσιον Græce, Latine *exercitium* dicitur, γυμνὸς enim *nudus*.

41. *Apodyterium*, ubi lavantium vestimenta ponuntur, ab exuendo dictum; ἀποδύειν enim Græce *exuere* dicitur.

515 42. *Popina* Græcus sermo est, qui apud nos corrupte *propina* dicitur. Est autem locus juxta balnea publica, ubi post lavacrum a fame, et siti reficiuntur, unde et *propina*, et propinare dicitur; πεῖνα enim Græce famem significat, eo quod hic locus famen tollat.

43. *Tabernæ* olim vocabantur, ædiculæ plebeiorum parvæ, et simplices in vicis, [l] asseribus et tabulis

[a] *Forus est exercendarum litium locus.* Qui Isidorum de genere hujus nominis audacter accusarunt, ipsi se deridendos præbuerunt. Charisius lib. I : *Forum neutro genere dicimus locum rebus agendis destinatum, aut cum commercium significamus: Lucil.*, cum illa fora itant. *Masculine autem tabulata navium, et semper pluraliter, quamvis Gellius* fora navium *neutraliter dixerit, et Lucilius* negotiorum ferum *masculine extulerit*; lib. III. Forus olim ornatus lucernis. Et Victorin., in lib. de Orthog. *Forus status, tam in foro, quam in navi, et torculari.* Quod vero ad etymol. attinet, quoniam semel toto hoc de genere diximus, tantum monebo, ne has quidem contemnendas videri; nam cur non *forum* a *fando*, sive ἀπὸ τοῦ φῶ, cum ἀγορὰ ἀπὸ τοῦ ἀγορεύειν? In *Phoronei* vero mentione diligens quædam negligentia est communis Isidoro cum aliis gravissimis auctoribus.

[b] *Rostra vocantur.* Ita etiam lib. XVIII, cap. 15.

[c] *Sedeat ad discutiendum.* Al., *Ad disputandum.* forte *ad disceptandum.* Ut lib. IX. cap. 4, et lib. XVIII, cap. 15; *Judex dictus, quod jure disceptet.*

D [d] *Nam quæcunque tutissima.* Varro lib. IV. *Arx ab arcendo, quod is locus munitissimus urbis, a quo facillime posset hostis prohiberi.*

[e] *Circum Roman.* Repetuntur hæc lib. XVIII. cap. 28.

[f] *Theatrum*, ἀπὸ τῆς θεωρίας. E Serv. Æn. V. Ad illud : *Mediaque in valle theatri.*

[g] *Labyrinthus.* E Serv., Æn. V. Ad illud : *Ut quondam Creta fertur labyrinthus in alta.* Vid. Plin., lib. XXXVI, cap. 13.

[h] *Pharus.* Ex Hegesipp. lib. IV, cap. 27, et Plin. XXXVI, cap. 12, et Solin, cap. 45.

[i] *Nam Alexandria fall.* etc. E Solin. cap. 35, al. 35.

[j] *Romæ* CLXXV. Apparet hanc esse columnam Antonini, quam CLXXVI pedes altam affirmant Philunder ad Vitruv., lib. IX. cap. 2.

[k] *Balneis tollat.* Ex August. lib. IX. Confess., c. 12.

[l] *Asseribus, et tab.* Al., *Axibus.*

clausæ, unde et *tabernariæ*, quod ibi solebant considere : dictæ autem tabernæ quod ex tabulis lignisque erant constructæ ; quæ nunc, etsi non speciem, nomen tamen pristinum retinent.

44. *Macellum* dictum, quod ibi mactentur pecora, quæ mercantibus venundantur.

45. *Mercatum* autem a commercio nominatum ; ibi enim res vendere, vel emere solitum est, sicut et *Telonium* dicitur, [a] ubi merces navium, et nautarum emolumenta redduntur. Ibi enim vectigalis exactor sedet, pretium rebus impositurus, et voce a mercatoribus flagitans.

46. [b] *Carcer* est a quo prohibemur exire, et dictus *carcer* a *coercendo*. Hinc Fronto : *Ut pergræcari potius amœnis locis, quam coerceri carcere viderentur.*

216 CAPUT III.

De habitaculis.

1. *Habitatio* [c] ab *habendo* vocata, ut habitare casas. *Domus* ex Græca appellatione vocata, [d] nam δώματα Græci *tecta* dicunt. Est autem domus unius familiæ habitatio, sicut urbs unius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani.

2. Omne ædificium antiqui *ædem* appellaverunt. Alii *ædem* ab *edendo* quidem sumpsisse nomen existimant, dantes exemplum de Plauto :

Si vocassem vos in ædem ad prandium.

Hinc et *ædificium*, eo quod fuerit prius ad edendum factum.

3. [e] *Aula* domus est regia, sive spatiosum habitaculum porticibus quatuor conclusum.

4. [f] *Atrium* magna ædes est, sive amplior et spatiosa domus. Et dictum est *atrium*, [g] eo quod addantur ei *tres* porticus extrinsecus. [h] Alii atrium quasi ab igne et lychno *atrum* dixerunt, atrum enim fit ex fumo.

217 5. *Palatium* a *Pallante* principe Arcadum dictum, in cujus honore Arcades *Pallanteum* oppidum construxerunt, et regiam in ipsius nomine conditam *Palatium* vocaverunt.

6. *Thalamum* hac ex causa vocatum ferunt. [i] Cum enim raptæ fuissent a Romanis Sabinæ, ex quibus cum una ante alias specie nobilis cum magna omnium admiratione raperetur, *Talassioni* duci eam oraculo responsum est dari, et quoniam hæ nuptiæ feliciter cesserant, institutum est ut in omnibus nuptiis *thalassii* nomen iteretur. Ægyptii quoque lingua sua loca in quibus nubentes succedunt et incubant *thalamum* nominant.

7. *Cœnaculum* dictum a communione vescendi, unde et *cœnobium* congregatio. Antiqui enim publice et in commune vescebantur, nec ullius convivium singulare erat, ne in occulto deliciæ luxuriam gignerent.

8. [j] *Triclinium* est cœnaculum a *tribus lectulis* discumbentium dictum ; apud veteres enim in loco ubi convivii apparatus exponebatur, **218** tres lectuli strati erant, in quibus discumbentes epulabantur; κλίνη enim Græce *lectus*, vel *accubitus* dicitur, ex quo confectum est ut *triclinium* diceretur.

9. [k] *Cella* dicta, quod nos occultet et *celet*.

Cubiculum vero, quod eo *cubemus*, ibique dormientes requiescamus.

Cubile autem cubandi locus est.

Secessus, quod sit locus secretus, id est, sine accessu.

10. *Diversorium* dictum, eo quod ex diversis viis ibi conveniatur.

[l] *Hospitium* sermo Græcus est ubi quis ad tempus hospitali jure inhabitat, et iterum inde trans-

[a] *Ubi merces navium.* Respexisse ad Ambrosii verba in Luc. V ; ostendunt illa verba *nautarum emolumenta.*

[b] *Carcer a quo prohibemur exire.* Servius, Æn. I: *Carcer est undecunque prohibemur exire, dictus quasi arcer ab arcendo.* Sed libro III Georg., ad illud: *Ruuntque effusi carcere currus,* ubi in Vulgatis legitur, *qui ab arcendo dicti sunt*, vaticanus Codex habet, *qui a coercendo d. s.* Ut emendandus videatur Serv. ex Isid. Varro quoque, lib. IV : *Carcer a coercendo, quod exire prohibentur.*

CAP. III—[c] *Habitatio ab hab.* E Serv., Eclog. 2, nisi quod more suo aliquid mutavit.

[d] *Nam* δώματα *Græci tecta d.* Verba sunt Hieronymi in cap. VI Daniel. Vid. et epist. ad Sun. et Fret.

[e] *Aula domus regia.* Aug., in Quæst. sup. Exod., prope fin.: *Quam Græci vocant* αὐλὴν, *nostri aulam vocaverunt. Sed jam non atrium isto nomine, sed domus regia significatur in lingua Latina :* et in Græca, ut ait Athenæus, lib. V, Menandrum, et Diphilum citans.

[f] *Atrium magna æd. sive amplior., et spatiosa dom.* Aug., in ps. CXXXIII : *Atria, ampliora spatia domus intelliguntur.*

[g] *Atrium... eo quod addantur ei tres porticus.* Aug., in Quæst. in Exod. : *Ibi erat illa tanquam triporticus, quæ concludebat spatium atrii.* Et in ps. CXXXIII : *Habebat atrium decem columnas, non tamen recto ordine dispositas, sed sicut ostendimus, tanquam triporticum.*

[h] *Alii atrum quasi ab igne*, etc. E Serv., Æn. I, ad illud : *Vocemque per ampla volutant atria.* LICHNO autem scripsimus ex Cod. Rom. Al., *ligno*, al., *lignis.*

[i] *Cum enim raptæ fuissent a Rom. Sab.* Vid. Liv., lib. I, et Fest., in *Talassio,* sed cum *Talamoni* in nostris libris legeretur, *Talassioni* e Servio reposuimus, nam et *Talassium* et *Talassionem* illum vocat.

[j] *Triclinium est cœnaculum.* Recte Isidorus. Non recte, Æn. I, ad illud: *Aurea composuit sponda,* Servius, qui errare eos dicat qui *triclinium* vocant ipsum basilicam aut cœnationem. Cicero, II de Orat. Serv. : *Galba, cum judici L. Scribonio Liboni tribuno pleb. ferret familiares suos, et dixisset Libo : Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis ? cum tu* (inquit) *de cubiculo alieno.* Et ad Att. lib. XIII, epist. 50: *Cum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa militibus est, ut vix triclinium, ubi cœnaturus ipse Cæsar esset, vacaret.* Et Vitruvius, lib. VI, cap. 5. *Tricliniorum quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet.* Et Sueton., in Tiberio : *Ac Miseni cinis e favilla, et carbonibus ad calefaciendum triclinium illatus.*

[k] *Cella dicta q. n. o.* Serv. Æ. I, ad illud : *Distendunt nectare cellas : Vel a celando* (inquit) *unde* cellas *appellaverunt.*

[l] *Hospitium sermo Græcus est.* An quia σπίθι pro domo usurpant ? Unde illud : Καλὴ ἡμέρα εἰς καλοῦ κομπάρου σπίθι. (*Sic.*)

iens migrat ; [a] inde et *metatum*, quia *mutatur*. Unde et legitur, *et castra metati sunt*, pro *mutaverunt*. Non enim illic permanet exercitus, sed pertransit.

11. [b] Mænius collega Crassi in foro projecit materies, ut essent loca in quibus spectantes insisterent, quæ ex nomine ejus *Mæniana* appellata. Hæc et *solaria* quia patent *soli :* post hæc alii lapide, alii materia ædificavere portibus Mæniana, et foribus et domibus adjecerunt.

219 12. *Tabulata* olim ligneæ domus fiebant, inde nomen permanet *Tabulatorum*.

Hypogæum est constructum sub terris ædificium, quod nos *antrum* vel *speluncam* dicimus.

Solarium, quod *soli*, et *auris* pateat, qualis fuit locus in quo David Bethsabee lavantem aspexit, et adamavit.

[c] 13. Cum Hierosolymam Antiochus obsideret, Hyrcanus princeps Judæorum, reserato David sepulcro, tria millia auri talenta inde abstraxit, ex quibus ccc Antiocho dedit, ut obsidionem relinqueret, atque ut facti invidiam demeret, fertur ex reliqua pecunia instituisse primus xenodochia, quibus adventum susciperet pauperum peregrinorum, unde et vocabulum sumpsit. Nam ex Græco in Latinum ξενοδοχεῖον peregrinorum susceptio nuncupatur. [d] Ubi autem ægrotantes de plateis colliguntur, νοσοκομεῖον Græce dicitur, in quo consumpta languoribus, atque inedia miserorum membra foventur.

CAPUT IV.
De ædificiis sacris.

1. *Sacra* sunt loca divinis cultibus instituta, utpote ea in quibus altaria litantibus de more pontificibus consecrantur.

Sancta juxta veteres exteriora templi sunt.

2. *Sancta* autem *sanctorum*, locus templi secretior, ad quem nulli erat accessus, nisi tantum sacerdoti. Dicta autem Sancta sanctorum, quia exteriori oraculo sanctiora sunt, vel [e] quia sanctorum comparatione sanctiora sunt, sicut Cantica canticorum, quia cantica universa præcellunt. Sanctum autem a

A sanguine hostiæ nuncupatum ; nihil enim sanctum apud veteres dicebatur, **220** nisi quod hostiæ sanguine esset consecratum, aut conspersum. Item sanctum, quod exstat esse sancitum. Sancire autem est confirmare, et irrogatione pœnæ ab injuria defendere, [f] sic et leges sanctæ, et muri sancti esse dicuntur.

3. *Propitiatorium*, quasi *propitiationis oratorium ;* propitiatio enim placatio est.

Oracula dicta, eo quod inde responsa redduntur, et *oraculo* ab *ore*.

4. [g] *Penetralia* secreta sunt oraculorum, et *penetralia* dicta, ab eo quod est *penitus*, hoc est, *pene intus*.

[h] *Oratorium* orationi tantum est consecratum, in quo nemo aliquid agere debet, nisi ad quod est factum, unde nomen accepit.

B 5. Monasterium, unius monachi habitatio. *Monos* namque apud Græcos solus, *sterium*, statio, id est solitarii habitatio.

6. *Cœnobium* ex Græco, et Latino videtur esse compositum. Est enim habitaculum plurimorum in commune viventium ; κοινὸν enim Græce commune dicitur.

7. *Templi* nomen generale, pro locis enim quibuscumque magnis antiqui templa dicebant. Et *templa* dicta, quasi *tecta ampla*. [i] Sed et locus designatus ad Orientem a contemplatione *templum* dicebatur. Cujus partes quatuor erant, antica ad Ortum, postica ad Occasum, sinistra ad Septentrionem, dextra ad Meridiem spectans. [j] Unde et quando

C templum construebant, Orientem spectabant Æquinoctialem, **221** ita ut lineæ ab Ortu ad Occidentem missæ, fierent partes cœli dextra, atque sinistra æquales, ut qui consuleret, ac deprecaretur, rectum aspiceret Orientem.

8. *Fana* dicta a *Faunis*, quibus templa error gentilium construebat, unde consulentes dæmonum responsa audirent.

9. [k] *Delubra* veteres dicebant templa fontes habentia, quibus ante ingressum diluebantur, et appellantur *delubra* a *diluendo*. Ipsa nunc sunt ædes cum

[a] *Inde et metatum*. Vegetius, lib. II. cap. 7, Metatores ait dictos qui diversoriorum et hospitiorum designant loca.

[b] *Mænius colleg. Crassi*. Festus : *Mænianæ ædificia a Mæno sunt appellata. Is enim primus ultra columnas extendit ligna, quo ampliarentur superiora.* D Et Asconius in Divinat. de Columna Menia : *Menius cum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ, super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis*. Ergo vocem *tabulata* hoc loco superioribus annectendam censebat Chacon.

[c] *Cum Hierosolymam..... peregrinorum*. ex Hegesipp., lib. I, cap. 6. Vid. Joseph., I de Bell. Jud., cap. 2, et lib. XIII Antiq., cap. 15.

[d] *Ubi autem ægrotantes*, etc. Hieron. in ep. ad Oceanum, de Fabiola. *Prima* (inquit) *omnium* νοσοκομεῖον *instituit, in quo ægrotantes colligeret de plateis, et consumpta languoribus et media misericord. membra foveret.*

[e] CAP. IV. *Quia sanctor. compar... præcellunt.* Ex Hier., in Ep. ad Galat., cap. 1.

[f] *Sic. leges sanctæ et muri*. Sic Gothici libri, recte; cap. 1. D. de Rer. divisione : *Sanctæ quoque res veluti muri, et portæ*, et in c. *Sanctum* eodem tit. *In municipiis quoque muros esse sanctos, Sabinum recte respondisse Cassius refert*. Et Zonar. tom. II, σάγκτα γὰρ παρὰ Ῥωμαίοις τὰ τείχη.

[g] *Penetralia*. Serv., Æn. VI : *Penetralia secreta templorum*.

[h] *Oratorium*... accepit. Ex Aug., ep. 109, ad Monach.

[i] *Sed et locus designatus ad Orientem*. Sic omnes libri. *Designatus augurio*, vel *ad augurium* legebat Chacon. Festus: *Tesca loca augurio designata*. Varro, lib. VI: *In terris dictum templum locus augurii, aut auspicii causa quibusdam verbis finitus*, etc. Vid. Serv., Eclog. VIII, et Liv. I de Numæ Inauguratione.

[j] *Unde et quando Templum construeb*. Ex Vitruv. lib. IV. cap. 5.

[k] *Delubra veteres dic*. Serv., Æn. II : *Alii dicunt delubrum esse locum ante Templum, ubi aqua currit, a diluendo* et lib IV: *Delubrum dictum, propter lacum, in quo manus abluuntur.*

sacris fontibus, in quibus fideles regenerati purificantur, et bene quodam præsagio delubra sunt appellata; sunt enim in ablutionem peccatorum.

10. [a] *Fons* autem in delubris locus regeneratorum est in quo septem gradus in Spiritus sancti mysterio formantur, tres in descensu, et tres in ascensu. Septimus vero is est, qui et [b] quartus, similis Filio hominis : exstinguens fornacem ignis, stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo omnis plenitudo Divinitatis habitat corporaliter.

222 11. *Basilicæ* prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent; nam βασιλεύς rex, et *basilicæ* regiæ habitationes. Nunc autem ideo divini templa *basilicæ* nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, et sacrificia offeruntur.

12. *Martyrium* locus martyrum Græca derivatione, eo quod in memoriam martyris sit constructum, vel quod sepulcra sanctorum ibi sint martyrum.

13. *Aram* quidem vocatam dixerunt, quod ibi incensæ victimæ ardeant. [c] Alii *aras* dicunt a precationibus, id est, quas Græci ἀρὰς vocant, unde contra imprecatio κατάρα dicitur. Alii volunt ab altitudine *aras*, sed male.

14. *Altare* autem ab *altitudine* constat esse nominatum, quasi *alta ara*.

15. *Pulpitum*, quod in eo lector, vel psalmista positus in publico conspici a populo possit, quo liberius audiatur.

16. *Tribunal*, eo quod inde a sacerdote tribuantur præcepta vivendi. Est enim locus in sublimi constitutus, unde universi exaudire possint. Alias *tribunal* a *tribubus* denominatum, quod ad illum *tribus* convocentur.

223 17. [d] *Analogium* dictum, quod sermo inde prædicetur; nam λόγος Græce sermo dicitur, quod et ipsum altius situm est.

CAPUT V.

De repositoriis.

1. *Sacrarium* [e] proprie est locus templi, in quo *sacra* reponuntur, sicut donarium est in quo collocantur oblata, sicut *lectisternia* dicuntur, ubi homines sedere consueverunt; ab inferendis igitur et deportandis *sacris*, *sacrarium* nuncupatur.

2. [f] *Donaria* vero, eo quod ibi dona reponantur, quæ in templis offerri consueverunt.

3. *Ærarium* vocatum, quia prius æs signatum ibi recondebatur. Hoc enim olim in usu erat auro argentoque nondum signato, ex quorum metallis, quamvis postea facta fuisset pecunia, nomen tamen *ærarii* permansit ab eo metallo unde pecunia initium sumpsit.

4. *Armarium* locus est ubi quarumcunque artium instrumenta ponuntur. *Armamentarium* vero ubi tantum tela armorum. Unde Juvenalis :

Quidquid habent telorum armamentaria cœli.

Dicta autem utraque ab armis, id est, brachiis quibus exercentur.

224 5. *Bibliotheca* est locus ubi reponuntur libri, βίβλος enim Græce *liber*, θήκη *repositorium* dicitur.

6. *Promptuarium* dictum, eo quod inde necessaria victui *promuntur*, id est proferuntur.

7. *Cellarium*, quod in eo colligantur ministeria mensarum, vel quæ necessaria victui supersunt.

[g] Inter promptuarium autem et cellarium hoc interest, quod cellarium est paucorum dierum, promptuarium vero temporis longi.

8. *Apotheca* autem, vel *horrea*, a Græco, verbum ex verbo, repositoria vel reconditoria dici possunt, eo quod in iis homines elaboratas fruges reponunt. [h] Unde et *enthecam* Græco sermone repositam rei copiosam substantiam appellamus.

CAPUT VI.

De operariis.

1. *Ergasterium* [i] locus est, ubi opus aliquod fit. Græco enim sermone *erga* opera *sterion* statio, id est, *operaria statio*.

2. *Ergastula* quoque et ipsa Græco vocabulo nuncupantur, ubi deputantur noxii ad aliquod opus faciendum, ut solent gladiatores **225** et exsules, qui marmora secant, et tamen vinculorum custodiis alligati sunt.

3. *Gynæceum* Græce dictum, eo quod ibi conventus feminarum ad opus lanificii exercendum conveniat. *Mulier* enim Græce γυνὴ nuncupatur.

4. *Pistrinum*, quasi *pilistrinum*, quia *pilo* antea tundebant granum. [j] Unde et apud veteres non *molitores*, sed *pistores* dicti sunt, quasi *pinsores*, [k] a *pinsendis* granis frumenti, molæ enim nondum usus erat, sed granum *pilo pinsebant*. Unde Virgilius :

Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.

[a] *Fons autem in delub... corporaliter*. Omnia repetuntur lib. Offic. II, cap. 24.

[b] *Quartus similis Filio hominis*. Tertull., lib. IV contra Marcionem : *Hic erit visus Babylonio Regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam Filius hominis*. Et rursus : *Prospice igitur, et tu cum Rege Babylonio fornacem ejus ardentem, et invenies illic tanquam Filium hominis* : Ut suspicari liceat, totum locum e Tertull. libro aliquo, qui non exstet, desumptum.

[c] *Alii aras dicunt a precat*. Servius, Æn. II, ad illud : *Nequidquam altaria circum*.

[d] *Analogium*. In regula sancti Benedicti, cap. 9 : *Super* analogium *legantur tres lectiones*.

[e] CAP. V. — *Sacrarium... consueverunt*. Verba Servii, Æn. XII ad illud : *Et diri sacraria ditis*.

[f] *Donaria*. Ex eod., Georg. III, ad illud :... *Alta ad donaria currus*.

[g] *Inter promptuar... longe*. Ex eodem, Æn. I, ad... *cura penum struere*.

[h] *Unde enthecam*. Utuntur hac voce sæpe Scriptores ecclesiastici. Cassian., lib. de Instit. monach., cap. 4: *Cumque totam enthecam cœnobii suam esse credat substantiam*. Gelas., XII quæst., 2 cap. : *Vobis enim si quis forte sub annua remanebit expensa, electo idoneo ab utraque parte custode credatur enthecis*.

[i] CAP. VI. *Ergastula... ubi deputantur noxii*. Vid. Lips., Elect. cap. 15.

[j] *Unde et apud veteres... saxo*. E Serv., Æn. I, ad illud... *Et torrere*.

[k] *A pinsendis granis*. *A findendis granis*. Gotth. omnes. Et mox *findebant* pro *pinsebant*, sed Servium et Editionem veterem sumus secuti.

A 5. *Clivanus* a *clivo* dictus, ab eo quod in erectione sit collectus. [a] *Clivum* enim ascensum dicimus, sive *flexuosum*.

6. [b] *Furnus* per derivationem a *farre* dictus, quoniam panis ex eo factus ibi coquitur.

7. *Torcular* dictum, eo quod ibi uvæ calcentur, atque extortæ exprimantur.

8. [c] *Forus* est locus, ubi uva calcatur, dictus quod ibi *feratur* uva, vel propter quod ibi pedibus feriatur. Unde et *calcatorium* dicitur, sed hoc nomen multa significat. Prima species fori locus est in civitate ad exercendas nundinas relictus ; secunda, ubi magistratus judicare solet ; tertia, quam supra diximus, quam *calcatorium* **226** nominamus ; quarta, spatia plana in navibus. De quibus Virgilius : *Laxatque foros. Lacus* dictus, quia ibi decurrit frugum liquor.

CAPUT VII.

De aditibus.

1. *Aditus* [d] ab *adeundo* dictus, per quem ingredimur et admittimur.

2. [e] *Vestibulum* est, vel aditus domus privatæ, vel spatium adjacens ædibus publicis. Et *vestibulum* dictum, eo quod *vestiuntur* fores, aut quod aditum tecto *vestiat*, aut a *stando*.

3. *Porticus*, quod transitus sit magis quam ubi standum sit, quasi *porta*, et *porticus*, eo quod sit aperta.

4. [f] *Janua* a *Jano* quodam appellatur, cui gentiles omnem introitum, vel exitum sacraverunt. Unde [g] Lucanus :

Ferrea belligeri compescat limina Jani.

C Est autem primus domus ingressus, [h] cætera intra januam *ostia* vocantur generaliter. [i] *Ostium* est, per quod ab aliquo arcemur ingressu, ab *obstando* dictum, sive *ostium*, quia *ostendit* aliquid intus. Alii aiunt *ostium* appellari quia *hostem* moratur. Ibi enim nos adversariis objicimus, hinc et *Ostia Tiberina*, **227** quia hostibus sunt opposita. *Fores* et *Valvæ* claustra sunt ; [j] sed *fores* dicuntur quæ *foras*, valvæ quæ intus *revolvuntur*, et duplices complicabilesque sunt. Sed generaliter usus vocabula ista corrupit.

5. *Claustra*, ab eo quod *claudantur* dicta.

6. [k] *Fenestræ* sunt quibus pars exterior angusta, et interior diffusa est, quales in horreis videmus, dictæ, eo quod lucem *fenerent*. *Lux* enim Græce φῶς dicitur, vel quia per eas intus positus homo foras videt. Alii fenestram putant dictam eo quod domui lucem ministrat, compositum nomen ex Græco Latinoque sermone, φῶς enim Græce *lux* est.

7. [l] *Cardo* est locus in quo ostium vertitur et semper movetur, dictus ἀπὸ τῆς καρδίας, quod quasi cor B hominem totum, ita ille cuneus januam regat, ac moveat. Unde et proverbiale est : *In cardine rem esse*.

8. *Limina* ostiorum dicta, eo quod transversa sint, ut *limes ;* et per ea sicut in agro, aut introeatur, aut foras eatur.

9. [m] *Postes*, et *Antæ*, quasi *post*, et *ante*. Et *Antæ*, quia *ante* stant, vel quia *antea* ad eas accedimus, priusquam domum ingrediamur. *Postes*, eo quod *post* ostium *stent*.

228 CAPUT VIII.

De partibus ædificiorum.

1. *Fundamentum* dictum, quod *fundus* sit domui. Idem et [n] *cæmentum* a *cædendo* dictum, quod crasso lapide surgat.

2. *Paries* nuncupatus, quia semper duo sunt pares, vel a fronte, vel a latere. Sive enim tetragonum, sive hexagonum sit, qui se conspiciunt, ex pari erunt. Aliter enim structura facta deformis est.

3. *Parietinas* dicimus, quasi *parietum ruinas*. Sunt enim *parietes* stantes sine tecto, sine habitantibus.

---

[a] *Clivum enim ascensum dicim*, Festus : *Clivia auspicia dicebant, quæ aliquid fieri prohibebant, omnia namque difficilia* clivia *vocabant, unde et* clivi *loca ardua*.

[b] *Furnus a farre*. A *furvo*, Porphyr.

[c] *Forus est locus, ubi uva*. Victorinus in fine lib. de Orthograph. : *Forus autem status, tam in foro, quam in navi, et torculari*. Columell., lib. XII, cap. 18: *Tum lacus vinarii, et torcularia, et fora, omniaque vasa, si vicinum est mare, aqua marina, sin minus, dulci eluenda sunt*. De reliquis *fori* significationibus. Vid. Fest.

D [d] CAP. VII. *Aditus ab adeund*. Serv., Æn. VI, ad illud : *Quod lati dicunt aditus*. — *Cum ab aliquo arcemur ingressu, id* ostium *dicitur* ab *obstando ; cum ingredimur, aditus* ab *adeundo*.

[e] *Vestibulum*. Serv., Æn. VI, ad :... *Vestibulum ante ipsum. Vestibulum* (inquit), *ut Varro dicit, etymologiæ non habet proprietatem, sed fit pro captu ingenii. Nam vestibulum, ut supra diximus, dictum ab eo, quod januam* vestiat. *Alii dicunt a* Vesta *dictum per imminutionem. Nam Vestæ limen est consecratum. Alii dicunt ab eo quod nullus illic stet. In limine enim solus est transitus, quomodo vesanus dicitur non sanus, sic vestibulum, quasi non stabulum*.

[f] *A Jano cui Gentiles omnem introit*. Ipse, apud Ovid., lib. I Fast. :

Præsideo foribus cœli cum mitibus horis.
Et redit officio Juppiter ipse meo.

[g] *Unde Lucanus*. Lib. I.

[h] *Cætera intra januam*. Serv., Æn. I, ad illud : *Foribus cardo stridebat ahenis : Janua* (inquit) *est primus domus ingressus, dicta, quia Jano consecratum est omne principium. Cætera intra januam ostia vocantur generaliter, sive valvæ sint, sive fores, quamvis usus ista corruperit*.

[i] *Ostium.... ab obstando*. E Serv.. Æn. VI, ad illud, *Quo lati ducunt adit*.

[j] *Sed fores dicuntur*. Serv., Æn. I loco citato. *Fores* (inquit) *proprie dicuntur, quæ foras aperiuntur, sicut apud veteres fuit. Valvæ autem sunt, ut dicit Varro quæ revolvuntur, et se velant*.

[k] *Fenestræ*. E Serv., Georg. IV, ad illud :

Quatuor a ventis obliqua luce fenestras.

Sed Servius non *fenestras* tantum, *sed obliqua luce fenestras*, interpretatus est, quod non advertit Isidorus, qui commentaria Servii sine Virgilii versibus, ut sæpe diximus, legebat.

[l] *Cardo* Serv., Æn. I, loco cit. : *Cardo dictus, quasi cor januæ, quo movetur*... Et eodem lib., ad illud :... *Haud tanto cessabit cardine. Ut sit*, inquit, *de proverbio tractum : Res in cardine est*.

[m] *Postes, et Antæ*. Festus : *Antes sunt extremi ordinis vinearum, unde etiam nomen trahunt antæ, quæ sunt latera ostiorum*. Vid. Serv., Georg. II, ad illud:

Jam canit extremos effœtus vinitor antes.

[n] CAP. VIII. *Cæmentum... quod crasso lap*. Sic omnes libri *Quod cæso lap*. Malim.

4. *Angulus,* quod duos parietes in unum conjungat.

[a] *Culmina* dicta sunt quia apud antiquos tecta *culmo* tegebantur, ut nunc rustica. Hinc tecti summitas *culmen* dicitur.

5. *Cameræ* sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ a curvo, κάμπυλον enim Græce curvum est.

6. [b] *Laquearia* sunt, quæ cameram subtegunt, et ornant, quæ et *lacuniara* dicuntur. [c] Principaliter autem *lacus* dicitur, ut Lucilius : *resultant ædesque, lacusque.* Cujus diminutio *lacunar* facit, ut Horatius :

..... Neque aureum
Mea renidet in domo lacunar.

Inde fit alia diminutio *lacunarium,* et per ἀντίστιχον *laquearium.*

7. *Absida* Græco sermone, Latine interpretatur *lucida,* eo quod **229** *lumine* accepto per arcum resplendeat. Sed utrum *absidam* an *absidem* dicere debeamus, hoc verbi genus ambiguum quidam doctorum existimant.

8. [d] *Testudo* est camera templi obliqua. Nam in modum *testudinis* veteres templorum tecta faciebant, quæ ideo sic fiebant, ut cœli imaginem redderet, quod constat esse convexum. Alii *testudinem* volunt esse locum in partem atrii adversum venientibus.

9. *Arcus* dicti, quod sint *arcta* conclusione curvati, [e] ipsi et fornices.

10 [f] *Pavimenta* originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ (lithostrota parvulis crustis, ac tessellis tinctis in varios **230** colores). [g] Vocata autem *pavimenta* eo quod *paviantur,* id est, cædantur. Unde et pavor, quia *cædit cor.*

11. *Ostracus* est pavimentum testaceum, eo quod fractis testis calce admista feriatur. *Testam* enim Græci ὄστρακον dicunt.

12. *Compluvium* dictum, quia aquæ partes, quæ circa sunt ea conveniant.

Tessellæ sunt, e quibus domicilia sternuntur, a *Tesseris* nominata, id est, quadratis lapillis per diminutionem.

13. *Bases* fulturæ sunt columnarum, quæ a fundamento consurgunt, et superpositæ fabricæ sustinent pondus. [h] *Bases* autem nomen petræ est fortissimæ Syro sermone.

14. [i] *Columnæ* pro longitudine, et rotunditate vocatæ, in quibus totius fabricæ pondus erigitur. Antiqua ratio columnarum erat altitudinis, [j] tertia pars latitudinis (delubri). Genera rotundarum quatuor : Doricæ, Ionicæ, Tuscanicæ, Corintheæ, mensura crassitudinis, et altitudinis inter se distantes. Quintum genus est earum, quæ vocantur Atticæ, quaternis angulis [k] aut amplius, paribus laterum intervallis.

15. [l] *Capitella* dicta, quod sint columnarum *capita,* sicut super *collum caput.*

B *Epistylia* sunt, quæ super capitella columnarum ponuntur, et est Græcum, id est, *super missa.*

Tegulæ, quod *tegant* ædes, et imbrices, quod accipiant *imbres.*

16. *Lateres,* et *laterculi,* quod lati formentur, circumactis undique quator tabulis.

Canalis, ab eo quod cava sit in modum *cannæ.* **231** [m] Sane canalem melius genere feminino, quam masculino, proferimus.

17. *Fistulæ* aquarum sunt dictæ, quod aquas fundant, et mittant. Nam στέλλειν Græce mittere est. Formæ earum pro magnitudine aquæ et capacitatis, modo fiunt.

CAPUT IX.

De munitionibus.

C 1. *Munitum, vel munimentum* dictum, quia *manu* est factum.

Cors vocata, vel quod coarctet cuncta, quæ interius sunt, id est, concludat : vel quod coerceat objectu suo extraneos, et adire prohibeat.

2. *Vallum* est, quod mole terræ erigitur, ut custodia prætendatur : dictum autem *vallum* a *vallis.* [n] Nam *valli* fustes sunt, quibus *vallum* munitur. Et *valli* dicti, quod figantur et vellantur. Intervalla spatia sunt inter capita vallorum, id est, stipitum, quibus,

[a] *Culmina.* E Serv., Eclog. I.

[b] *Laquearia sunt.* Repetitur totus hic locus ; auctior etiam aliquanto quam hic, in optimis libris legitur, intra lib. XIX cap. 12.

[c] *Principaliter autem..... laquearium.* Verba sunt Servii ad vers. *Pendent lychni laquearibus aureis.* Æn. I.

[d] *Testudo est camera... couvexum.* Serv., Æn. I. ad vers. *Mediaque testudine Templi*

[e] *Ipsi et fornices.* Idem, Æn. VI, ad illud, *Atque adverso fornice portas. Fornice* (inquit) *arcu.* Cicero : *Vidit ad ipsum fornicem Fabianum.*

[f] *Pavimenta originem... colores.* Plin., lib. XXXVI, c. 25. *Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam. Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus, qui Pergami stravit, quam vocant Asarotonæcon, quoniam purgamenta cœnæ in pavimento, quæque everri solent, veluti relicta fecerat parvis e testulis tinctis in varios colores.*

[g] *Vocata autem pavim... quod paviantur, id est, cæd.* Videtur respicere ad Virgilii verba, *corda pavor pulsans,* Æn. V, Vid. sup., lib. X, in voce *Patiens.* Repetitur totus hic locus inf. lib. XIX. 10.

[h] *Bases autem nomen petræ est f.* Forte *Basaltes,* aut *Basanites.* Nam Plin., lib. XXXVI, cap. 7. *Invenit eadem Ægyptus in Æthiopia, quem vocant Basaltem*
D *ferrei coloris, atque duritiæ..* Quem locum sumens Isidorus, lib. XIV, cap. 5, *Basanitem* scribit, non *Basaltem.* Plinius quoque eodem lib., cap 22. Medici (inquit) *ad mortaria prætulere Basanitem, hic enim lapis nihil ex sese remittit.*

[i] *Columnæ.* Ead. inf., lib. XIX, cap. 10.

[j] *Tertia pars altitudinis.* Adde *templi,* vel *delubri* ex Vitruv., lib. IV. cap 7, et Plin., lib. XXXVI, cap. 23.

[k] *Aut amplius.* Haud quidem Plinio auctore. Propterea deleri has voces volebat Chacon.

[l] *Capitella.* Utitur hac voce divus August., et alii.

[m] *Sane canalem melius genere femin.* Verba sunt Servii, Georg. III, quæ etiam repetuntur inf., lib. XIX. cap. 10. Vid. Non. Marcell.

[n] CAP IX. *Nam valli f. s. q. v. m.* Verba Servii sunt ad vers. *Ferro quis scindere vallum.* Æn. IX.

vallum fit, unde et cætera quoque *spatia* dicuntur, a *stipitibus scilicet*.

3. [a] *Agger* est cujuslibet rei acervatio, unde fossæ, aut valles possunt repleri ab *aggregando*. [b] *Agger* proprie dicitur terra *aggesta*, quæ vallo facto propius ponitur. Sed abusive et muros, et munimenta omnia *aggerem* dicimus.

4. *Maceriæ* sunt parietes longi, [c] quibus vineæ aliaque clauduntur. *Longum* enim Græci μακρὸν dicunt.

232 5. [d] *Formatum*, sive *formatium* in Africa, vel Hispania parietes de terra appellant, quoniam in *forma* circumdatis duabus utrinque tabulis inferciuntur verius quam struuntur. Ævis durant incorrupti, ventis, ignibus, omni cæmento fortiores.

6. *Sæpes* munimenta satarum sunt, unde et appellatæ.

[e] *Caulæ* munimenta ovium, vel sepimenta ovilium. Est autem Græcum nomen, [c] detracta. Nam Græci αὖλας vocant animalium receptacula.

CAPUT X.

De tentoriis.

1. *Tabernacula* tentoria sunt militum, quibus in itinere solis ardores tempestatesque imbrium, frigorisque injurias vitant. Dicta autem *tabernacula*, quod cortinæ distentæ funibus, tabulis interstantibus appenderentur, quæ tentoria sustinerent.

2. *Tentorium* vocatum quod *tendatur* funibus atque palis. Unde et hodie *prætendere* dicitur.

3. *Papiliones* vocantur a similitudine parvuli animalis volantis, quod maxime abundat florentibus malvis. Hæ sunt aviculæ quæ lumine accenso conveniunt, et circa volitantes ab igne proximo interire coguntur.

233 CAPUT XI.

De sepulcris.

1. *Sepulcrum* a *sepulto* dictum. [f] Prius autem quisque in domo sua sepeliebatur. [g] Postea vetitum est legibus, ne fetore ipso corpora viventium contacta inficerentur, [h] *Monumentum* ideo nuncupatur, eo quod *mentem moneat* ad defuncti memoriam. Cum

A enim non videris monumentum, illud est quod scriptum est : *Excidit tanquam mortuus a corde*. Cum autem videris, monet mentem, et ad memoriam te reducit, ut mortuum recorderis. Monumenta itaque et memoriæ pro mentis admonitione dictæ.

2. *Tumulus* dictus, quasi *tumens tellus*.

Sarcophagus Græcum nomen est, eo quod ibi corpora absumantur, σὰρξ enim Græce *caro*, φάγειν *comedere* dicitur.

3. *Mausolæa* sunt sepulcra, seu monumenta regum, a *Mausolæo* rege Cariæ dicta. Nam eo defuncto [i] uxor ejus miræ magnitudinis et pulchritudinis sepulcrum exstruxit in tantum, ut usque hodie omnia monumenta pretiosa ex nomine ejus *Mausolæa* nuncupentur.

B **234** 4. [j] *Pyramis* genus sepulcrorum quadratum, et fastigiatum ultra omnem excelsitatem quæ fieri manu possit, unde et mensuram umbrarum egressæ nullam habere umbram dicuntur. [k] Tali autem ædificio surgunt, ut a lato incipiant, et in angustum finiantur, sicut ignis. Πῦρ enim dicitur *ignis*. Has Ægyptus habet. [l] Apud majores enim potentes, aut sub montibus, aut in domibus sepeliebantur. Inde tractum est, ut super cadavera, aut pyramides fierent, aut ingentes columnæ collocarentur.

CAPUT XII.

De ædificiis rusticis.

1. *Casa* est agresta habitaculum palis atque virgultis arundinibusque contextum, [m] quibus possint homines tueri a vi frigoris, vel caloris, injuria.

C 2. *Tugurium* casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum ad tegimen sui, quasi *tegurium*, sive propter ardorem solis et radios declinandos, sive ut inde, vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari, solent natis frugibus, abigant. [n] Hanc rustici *capannam* vocant, quod unum tantum *capiat*.

235 3. [o] *Tesqua* quidam putant esse tuguria, [p] quidam loca prærupta et aspera.

4. [q] *Magalia* ædificia Numidarum agrestium oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ

[a] *Agger est*. Ejusdem ad vers. *Fossas aggere complent*. Æn. IX.

[b] Agger prop... dicimus. Ejusdem, Æn. X. ad. vers. *Aggeribus murorum*.

[c] *Quibus vineæ aliquæ clauduntur*. Idem, Georg. II, ad vers. *Jamcanit extremos effetus vinitor. Antes* (inquit) *alii extremos vinearum ordines accipiunt, alii macerias, quibus vineta clauduntur*.

D [d] *Formatum, sive formatium*. E lib. XXXV, cap. 14. Plinii, qui emendandus est ex hoc loco Isidori. Retinemus nos hodie nomen, nam formatium Hispani *Hormigon* dicimus.

[e] *Caulæ*, etc. E Servio, Æn. IX, ad illud vers. *Cum fremit ad caulas*.

[f] CAP. XI. *Prius quisque in dom. s. s.* Verba sunt Serv., ad vers. *Sedibus hunc refert ante suis*. Æn. VI.

[g] *Postea vetitum est legibus*. Idem, Æn. XI, ad illud : *Urbique remittunt. Ante*, inquit, *homines in civitate sepeliebantur, quod postea, Duillio consule, senatus prohibuit, et lege cavit ne quis in Urbe sepeliretur*.

[h] *Monumentum*. Ex eodem in extremo lib. XII.

[i] *Uxor ejus*, etc. Locus expressus ex Hieronym., lib. I, advers. Jovin.

[j] *Pyramis*. E. Solin., cap 35. al., 45. Non ergo Isidoro obesse debent qua de umbris dicuntur.

[k] *Tali autem ædif.* Vid. Amm. Marcell., lib. XXII.

[l] *Apud majores enim potent.* Servius, Æn. XI, ad illud : *Fuit ingens monte sub alto ; Apud majores* (inquit) *nobiles, aut sub montibus, aut in domibus sepeliebatur. Unde natum est ut super cadavera, aut Pyramides fierent aut ingentes locarentur columnæ*.

[m] CAP XII. *Quibus possint homines tueri*. — *Tueri*, dixit passive, ut Vitruvius et alii.

[n] *Hanc rustici capannam*. Ita, hodie Itali, et nostri *cabana*.

[o] *Tesqua quidam putant esse tuguria*. Sic omnes libri Sabinum verbum ait esse Acron.

[p] *Quidam loca prærupta*, etc. Glossar., *tesqua, sive tesca*, κατάκρημνοι καὶ ῥαχίαι καὶ ἔρημοι τόποι.

[q] *Magalia ædif. Num.*, etc. Verba sunt Sallustii in Jugurth. de mapalib, quæ idem sunt, quod magalia, ut ait Servius.

sint, sive rotunda in modum furnorum. Et [a] *Magalia* dicta, quasi *magaria*, quia *Magar* Punici *novam villam* dicunt, una littera commutata *l* pro *r*, magaria, tuguria.

A

CAPUT XIII.

De agris.

1. [b] *Ager* Latine appellari dicitur, eo quod in eo *agatur* aliquid. Alii *agrum* ex Græco nominari manifestius credunt. Unde et villa Græce *choragros* dicitur.

2. *Villa* a *vallo*, id est, aggere terræ nuncupata, quod pro limite constitui solet.

3. [c] *Possessiones* sunt agri late patentes publici, privatique, quos initio non mancipatione, sed quisque, ut potuit, occupavit, atque possedit, unde et *nuncupati.*

236 4. [d] *Fundus* dictus, quod eo *fundatur*, vel stabiliatur patrimonium. Fundus autem et urbanum ædificium et rusticum intelligendum est.

B

5. *Prædium*, quod ex omnibus patrifamilias maxime prævidetur, id est, apparet, quasi *prævidium*, vel quod antiqui agros, quos bello ceperant, ut prædæ nomine habebant.

6. [e] Omnis autem ager, ut Varro docet, quadrifariam dividitur. Aut enim *arvus* est ager, id est, sationalis; aut *consitus*, id est, aptus arboribus ; aut *pascuus*, qui herbis tantum et animalibus vacat, aut *floreus*, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. Quod etiam Virgilius in IV lib. Georg. secutus est.

7. *Rura* veteres incultos agros dicebant, id est, sylvas et pascua, agrum vero qui colebatur. Nam *rus* est, quo mel, quo lac, quo pecus haberi potest. Unde et rusticus nominatur : hæc agrestium prima et otiosa felicitas.

C

8. [f] *Seges* ager est in quo *seritur*, unde et Virgilius :

> Illa seges demum votis respondet avari
> Agricolæ.

9. *Compascuus ager* dictus, qui a divisoribus agrorum relictus est ad pascendum communiter vicinis.

10. *Alluvius ager* est, quem paulatim fluvius in agrum reddit.

11. [g] *Arcifinius ager* dictus est, quia certis linearum mensuris non continetur, sed arcentur fines ejus objectu fluminum, montium, arborum, unde et in iis agris nihil subsecivorum intervenit.

12. [h] *Novalis ager* est, primum proscissus, sive qui alternis annis **237** vacat, *novandarum* sibi virium causa. *Novalia* enim semel cum fructu erant et semel vacua.

13. *Squalidus ager*, quasi *excolidus*, eo quod jam a cultura exierit, sicut exconsul, quod a consulatu discesserit.

14. [i] *Uliginosus ager* est semper *uvidus*. Nam humidus dicitur, qui aliquando siccatur. *Uligo* enim humor terræ naturalis est, ab ea nunquam recedens.

15. *Subseciva* sunt proprie, quæ de materia præcidens sutor, quasi supervacua abjicit. [j] Inde et *subsecivi* agri, quos in pertica divisos recusant, quasi steriles, vel palustres. Item *subseciva* quæ in divisura agri non efficiunt centuriam, id est, jugera CC.

16. *Area* dicitur tabularum æqualitas. Dicta autem *area* a planitie, **238** atque æqualitate, unde et *ara*. Alibi *aream* vocatam dicunt, quod pro triturandis frugibus *eradatur*, vel quod non triturentur in ea, nisi *arida*.

17. [k] *Pratum* est cujus fœni copia armenta tuentur, cui veteres Romani nomen indiderunt ab eo quod protinus sit paratum, nec magnum laborem culturæ desideret. *Prata* autem sunt, quæ secari possunt.

18. [l] *Paludes* dictæ a *Pale* pastorali dea, quod *paleam*, id est, pabula nutriat jumentorum.

CAPUT XIV.

De finibus agrorum.

1. *Fines* [m] dicti, eo quod agri funiculis sunt divisi. Mensurarum enim lineæ in terrarum partitione tenduntur, ut dimensionis æquitas teneatur.

[a] *Et magalia dicta, q. magaria*, etc. E Serv., Æn. I. ad illud : *Miratur... magalia quondam. Novam* addidit Isidorus, fortasse linguæ Punicæ magis sciens.

[b] CAP. XIII. *Ager Latine*, etc. Ita Varro, lib. VI. Sed reprehenditur a Quintiliano.

[c] *Possessiones*, etc. Omnia e Fest. in *Possessiones*.

[d] *Fundus dictus*. Serv., Georg. II : *Fundus dictus ab eo quod sit rerum omnium fundamentum.*

[e] *Omnis ager*. Serv., in princip. Georg., ex Varron.

[f] *Seges est*. Servius ibidem.

D

[g] *Arcifinius ager*, etc. Frontinus de agrorum qualitate. *Ager est arcifinius, qui nulla mensura continetur : finitur secundum antiquam observationem fluminibus, fossis, montibus, viis, arboribus, antemissis aquarum divortiis*, etc. Ergo pro voce *unde*, *viarum* fortasse legendum hoc loco.

[h] *Novalis ager*. Verba sunt Servii, Georg. I.

[i] *Uliginosus*. Ejusdem ad illud : *Dulcique uligine læta*. Georg. I.

[j] *Inde et subsecivi... et item subseciva*. Vidend. Siculus Flacc. et Frontinus cap. de Qualitate agrorum; quod vero attinet ad *centuriæ* nomen, melius omnino Varro, qui a *centum jugeribus* dictam ait, quam Flaccus, qui a *centum hominibus;* utriusque verba apponemus, sed Varronis ita uti emendata sunt a Chacone: *Sylvis igitur cum Romani* (inquit) *agrum ex hoste captum victori populo per bina jugera partiti sunt, centenis hominibus ducenta jugera dederunt, et ex hoc facto centuria juste appellata*. Varr. I de Re Rust., c. 10: *Jugeri pars minima dicitur scrupulum, id est, decem pedes in longitudinem, et latitudinem quadratum. Ab hoc principio mensores nonnunquam dicunt, in subsecivum esse unciam agri, aut sextantem, aut quid aliud, cum ad jugerum pervenerunt, id habet scrupula* CCLXXVIII *quantum as antiquus noster ante bellum Punicum pendebat. Bina jugera, quæ a Romulo primum divisa dicebantur viritim quod hæredem sequerentur, hæredium appellarunt, hæc postea a* CENTUM *centuria dicta*. Ac ne quid in ratione vocis requiras. Idem, lib. V, de Ling. Latin.: *Centuria primo a* CENTUM JUGERIBUS *dicta, post duplicata retinuit nomen, ut tribus multiplicatæ idem tenent nomen*. Festus quoque : *Centuria in agris ducena jugera significat*. Vid. Not. ad Varr. a Fulv. Ursin. editas.

[k] *Pratum... ab eo quod sit protinus parat.* Ita Varro : *Prata dicta ab eo quod sine opere parata.*

[l] *Paludes dictæ a Pale*. Varr.: *Palus paululum aquæ in altitudinem, et palam latius diffusæ.*

[m] CAP. XIV. *Fines dicti eo q. a. funiculis*. Diximus sæpe de hoc genere notationum.

2. [a] *Limites* appellati antiquo verbo transversi. Nam transversa omnia antiqui *lima* dicebant, a quo et *limina* ostiorum per quæ foras, et intro itur : et *limites*, quod per eos foras in agros eatur. **239** Hinc et *limus* vocabulum accepit, cingulum, quo servi publici cingebantur obliqua purpura.

3. *Termini* dicti, quod terræ mensuras distinguunt, atque declarant. His enim testimonia finium intelliguntur, et [b] agrorum intentio, et certamen aufertur.

4. *Limites* maximi in agris sunt duo : cardo, et decumanus. Cardo [c] quia Septentrio directus a cardine cœli est, nam sine dubio cœlum vertitur in Septentrionali orbe. Decumanus est, qui ab Oriente in Occidentem per transversum dirigitur, qui pro eo quod formam X faciat, decumanus est appellatus. Ager enim bis divisus figuram denarii numeri efficit.

5. [d] *Arca* ab arcendo vocata. Fines enim agri custodit, eosque adire prohibet.

Trifinium dictum, eo quod trium possessionum fines astringit. Hinc et *Quadrifinium*, quod quatuor. Reliqui limites angustiores, et inter se distant imparibus intervallis, et nominibus designatis.

CAPUT XV.

De mensuris agrorum.

1. *Mensura* [e] est quidquid pondere, capacitate, longitudine, altitudine, animoque finitur. Majores itaque [f] orbem in partes, partes in provincias, provincias in regiones, regiones in loca, loca in territoria, territoria in agros, agros in centurias, centurias in jugera, jugera in **240** climata, deinde climata in actus, perticas, passus, gradus, cubitos, pedes, palmos, uncias et digitos diviserunt : tanta enim fuit eorum solertia.

2. [g] *Digitus* est pars minima agrestium mensurarum. Inde [h] uncia habens digitum, et trientem. [i] Palmus autem quatuor habet digitos, pes sedecim, passus pedes quinque, pertica passus duos, id est, decem pedes.

3. *Pertica* autem a portando dicta, quasi portica. Omnes enim præcedentes mensuræ in corpore sunt, ut palmus, pes, passus, et reliqua, sola pertica portatur. Est enim decem pedum, ad instar calami in Ezechiele templum mensurantis.

4. *Actus* minimus est, latitudine pedum quatuor, longitudine centum viginti.

Climata quoque undique versum habent pedes sexaginta.

Actus quadratus undique finitur pedibus centum viginti. [k] Hunc Bætici *Arapennem* dicunt, ab *arando* scilicet.

241 5. Actus duplicatus *jugerum* facit, ab eo quod est *junctum*, *jugeri* nomen accepit.

Jugerum autem constat longitudine pedum ducentorum quadraginta, latitudine centum viginti.

Actum provinciæ Bæticæ rustici [l] *Agnam* vocant.

6. *Porcam* iidem Bætici triginta pedum latitudine, centum octoginta longitudine definiunt. Sed porca est, quod in arando exstat. Quod defossum est lira. Galli *candetum* appellant in areis urbanis spatium centum pedum, quasi *centetum*. [m] In agrestibus autem pedum CL quadratorum candetum vocant. Porro stadialis ager habet passus CXXV, id est, pedes DCXXV, cujus mensura octies computata *milliarium* facit, quod constat quinque millibus pedum.

7. *Centuria* autem ager est ducentorum jugerum qui apud antiquos a centum jugeribus vocabatur ; sed postea duplicata est, nomenque pristinum retinuit. In numero enim centuriæ multiplicatæ sunt, nomen mutare non potuerunt.

CAPUT XVI.

De itineribus.

1. Mensuras viarum [n] nos *milliaria* dicimus. Græci

[a] *Limites appellati a. v. transversi.* Hyginus de Limitibus constituend. *Limites appellati a limo, id est, antiquo verbo transversi. Nam et limum dictum, eo quod purpuram transversam habet.* Item limina ostiorum, Serv., Æn. XII, ad illud : *Velati limo* (sic etiam legit eo loco Servius) *et verbena tempora vincti : Limus vestis est qua ab umbilico usque ad pedes teguntur pudenda poparum. Hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam. Unde et nomen accepit. Nam limum, obliquum dicimus.*

[b] *Et agr. intentio.* Sic vers. cc. *Intentio*, productio.

[c] *Quia Septentrio.* Ita Salmant. vetustissimus.

[d] *Arca... Trifinium.* Vid. Hygin. de Limitibus agror. Et Sicul. Flacc. de Condit. agr. Glossar. *Arcæ*, ἄκρα κτημάτων.

[e] CAP. XV. *Mensura... finitur.* Verba sunt Boethii in Geometricis cap. 1.

[f] *Orbem in partes.* Goth. cc. *In partibus*, ut apud Boethium.

[g] *Digitus est pars min. agr. mens.* Ex Frontino.

[h] *Inde uncia habens digitum, et trientem.* Ita emendavit Chacon optime, cum in omnibus libris esset, *uncia habens digitos tres.* Frontinus lib. I, de Aquæductibus. *Est*, inquit, *digitus, ut convenit, sexta decima pars pedis, uncia duodecima*, et paulo post : *unciæ ergo modulus habet diametri digitum unum, et trientem digiti.*

[i] *Palmus autem quatuor dig.* Non videtur hic locus integer, nam proposuit omnes, quæ in hominis corpore reperiuntur, mensuras : palmos, pedes, cubitos gradus, passus, neque tamen omnes explicat. Expleri hæc ita possent. *Palmus autem quatuor digitos habet, pes sexdecim, cubitus sesquipedem, gradus duos pedes, et semipedem, passus pedes quinque.*

[j] *Actus minimus*, etc. Quæ restant omnia, usque ad finem capitis, e Columellæ sunt lib. V, cap. 1.

[k] *Hunc Bœtici Arapennem.* Sic fortasse legit Isidorus, qui ab arando nomen deducit ; sed apud Columellam, etiam in manuscriptis libris, *Arepennem* ; in legibus Gothicis, lib. VIII, cap. 4, l. 25, et lib. III, l. : *Si inter Aripennem* Glossarium vero, *Arpendia*, πλέθρα. *Arvipendium*, σχοῖνος γεωμετρικός.

[l] *Agnam-vocant. Acnuam* se reperisse in veteribus Columellæ et Varronis libris testatur Victorius ad Varr., lib. I de Re rust., cap. 10, et Colum, lib. V. cap. 1. *Acnam* utrobique etiam in vet. Cod. legit Chacon. *g.* in *c* ἀρχαϊκῶς mutato, quare *agnam* ex Cod. Goth. retinere visum est.

[m] *In agrestibus a. p.* CL *quadratorum candetum vocant.* Columella : *In agrestibus autem pedum* CL. *quod aratores cadetum nominant.* Sed *candetum* habent Isidoriani omnes Codices.

[n] CAP. XVI. *Nos milliaria, Galli leucas*, etc. Hieron., in Joel. III : *Nec mirum, si unaquæque gens certa viarum spatia suis appellet nominibus, cum et*

stadia. Galli *leucas*, **242** Ægyptii *schœnos*. Persæ *varasangas*. Sunt autem proprio quæque spatio. A

2. *Milliarium* mille passibus terminatur, et dictum *milliarium*, quasi *mille adium*, habens pedum quinque millia.

3. *Leuca* finitur passibus mille quingentis.

Stadium octava pars milliarii est constans passibus CXXV. Hoc primum Herculem statuisse dicunt, eumque eo spatio determinasse, quod ipse sub uno spiritu confecisset, ac proinde *stadium* appellasse quod in fine respirasset, simulque *stetisset*.

4. *Via* est qua potest ire vehiculum, et *via* dicta a [a] vehiculorum incursu. [b] Nam duos actus capit propter euntium et venientium vehiculorum occursum. B

5. [c] Omnis autem via, aut publica est, aut privata. Publica est quæ in solo publico est, qua iter actus populo patet. Hæc aut ad mare, aut ad oppida pertinet. Privata est, quæ vicino municipio data est.

6. *Strata* dicta, quasi vulgi pedibus trita. Lucretius:

Strataque jam vulgi pedibus detrita viarum.

Ipsa est et delapidata, id est, lapidibus strata. Primi autem Pœni dicuntur lapidibus vias stravisse, **243** postea Romani eas per omnem pene orbem disposuerunt propter rectitudinem itinerum, et ne plebs esset otiosa.

7. [d] *Agger* est media stratæ eminentia coaggeratis lapidibus strata, ab aggere, id est, coacervatione dicta, [e] quam historici viam militarem dicunt, ut: C

Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens.

8. [f] *Iter* vel *itus* est via qua iri ab homine quaqua versum potest.

Iter autem et *itiner* diversam significationem habent. *Iter* enim locus est transitu facilis, unde appellamus et *itum*. *Itiner* autem est itus longæ viæ, et ipse labor ambulandi, ut quo velis pervenias.

9. [g] *Semita* itineris dimidium est, a *semi itu* dicta. Semita autem hominum est, callis ferarum et pecudum.

10. [h] *Callis* est iter pecudum inter montes angustum et tritum, a *callo* pedum vocatum, sive callo pecudum præduratum.

Tramites sunt transversa in agris itinera, sive recta via, dicti quod *transmittant*.

11. *Divortia* sunt flexus viarum, hoc est, viæ in diversa tendentes. [i] Eadem *diverticula* sunt, hoc est, diversæ ac divisæ viæ, **244** sive semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ.

12. *Bivium*, quia duplex est via.

[j] *Compita*, quia plures in ea competunt viæ quasi triviæ, quatriviæ.

[k] *Ambitus* inter vicinorum ædificia locus, duorum pedum et semipedis, ad circumeundi facultatem relictus, et ab *ambulando* dictus.

13. *Orbita* vestigium carri, ab *orbe* rotæ dicta.

Porro *actus* quo pecus *agi* solet.

Clivosum, iter flexuosum.

[l] *Vestigia* sunt pedum signa primis plantis expressa, vocata quod iis viæ præcurrentium *investigentur*, id est, cognoscantur.

Latini mille passus vocent, et Galli leucas, et Persæ parasangas, et restes universa Germania, atque in singulis nominibus diversa mensura sit. Et paulo post *Ægyptii* σχοίνους.

[a] *A vehiculor incursu. Impulsu* Complut. Goth.

[b] *Nam duos actus capit. Duo*, ad vehicula referendum. Servius, Æn. IV, ad illud: *Convectant calle angusto: Via est, actus dimidium qua potest ire vehiculum. Nam actus duo carpenta capit propter euntium et venientium vehiculorum occursum.*

[c] *Omnis autem via, aut pub.* Ex Ulp., c. *Prætor.* § *via*, d. *Nequid in loco publico.*

[d] *Agger est media.*, E Serv., Æn. V, ad illud: *Qualis sæp. viæ.*

[e] *Quam historici viam militarem dicunt.* Ex eod., Æn. XII, ad illud: *Vidit ab adverso venientes.* D

[f] *Iter est via.* Vid c. 1. d. de Servit rustic. præd.

[g] *Semita itineris dimid.* Servius, Æn. IV, ad illud: *Convectant calle angusto: Semita est semis via, unde et semita dicta;* et Varro, lib. IV: *Qua ibant, ab itu iter appellarunt; qua anguste semita, ut semi iter dictum.*

[h] *Callis.* Serv., ibid.: *Callis semita, est tenuior callo pecudum prædurata.*

[i] *Eadem diverticula... latere viæ.* Serv., Æn., IX, ad illud: *Objiciunt alii sese ad divortia: Diverticula sunt semitæ transversæ, quæ sunt al atere viæ militaris.* Male ergo libri omnes, *alteræ viæ.*

[j] *Compita.* Idem, Georg. II, ad: *Pagos et compita circum: Id est, per quadrivia, quæ compita appellantur ab eo quod multæ viæ in unam confluant.*

[k] *Ambitus i. v. æ. l.* Festi sunt verba. Varro, lib. IV: *Ambitus circumitus ab eoque* XII *tabularum interpretes ambitum parietes circumitum esse describunt.* Puto autem legem his verbis fuisse conceptam. Ambitus parietis sestertius pes esto. Volusius Metianus, lib. de Ponderibus: *Lex etiam* (inquit) XII *tabul. argumento est, in qua duo pedes, et semis sestertius pes vocatur.*

[l] *Vestigia:* Serv., Æn. XI, ad illud: *Vestigia plantis institerat: Signa pedum primis plantis expresserat; nam hæc sunt vestigia imagines pedum.* Illud autem *primis* non advertit Isidorus Virgilii esse, non Servii. Delevisset plane, nihil enim ad verbi interpretationem.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

DE LAPIDIBUS ET METALLIS.

245 CAPUT PRIMUM.

De pulveribus, et glebis terræ.

1. *Pulvis* [a] dictus, quod vi venti pellatur. Tollitur enim ejus flatu, nec resistit, nec stare novit, sicut ait Propheta: *Tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ.*

2. [b] *Limus* vocatus, quod lenis sit.

Cœnum est vorago luti.

Cinis ex incendio dicitur; ab eo enim fit.

Favilla, quod per ignem effecta sit. Nam φῶς ignis est.

3. *Gleba*, quod *glovus* sit. Pulveris enim collectione compingitur, et in uno glomere adunatur. Terra autem ligata, *gleba* est soluta, pulvis.

4. *Labina*, eo quod ambulantibus lapsum inferat, dicta per derivationem a *labe*.

Lutum vocatum quidam per antiphrasin putant, quod non sit mundum, nam omne *lotum* mundum est.

5. *Volutabra* appellata, quod ibi apri *volutentur*.

[c] *Uligo* sordes **246** limi, vel aquæ sunt.

Sabulum levissimum terræ genus.

6. [d] *Argilla* ab *Argis* vocata, apud quos primum ex ea vasa confecta sunt.

Creta ab insula *Creta* ubi melior est.

[e] *Creta cimolia* candida est, a *Cimœa* Italiæ insula dicta, quarum altera vestimentorum pretiosos colores emollit, et constristatos sulphure quodam nitore exhilarat, altera gemmis nitorem præstat.

Creta argentaria, et ipsa candida appellata, eo quod nitorem argento reddat.

7. [f] *Terra Samia* a *Samo* insula dicta, candida, et levis, et linguæ glutinosa, medicamentis et vasculis necessaria.

8. [g] *Pulvis Puteolanus* in *Puteolanis* Italiæ colligitur collibus, opponiturque ad sustinenda maria, fluctusque frangendos. Nam mersus aquis protinus lapis fit, undisque quotidie fortior effectus in saxum mutatur, [h] sicut argilla igne in lapidem vertitur.

A 9. *Sulphur* vocatum, quia igne accenditur: *Ur* enim ignis est. Nam vis ejus in aquis ferventibus sentitur, nec alia res facilius accenditur. Nascitur in insulis Æoliis inter Siciliam et Italiam, quas ardere dicunt. Invenitur et in aliis locis effossum. [j] Hujus **247** genera quatuor. Vivum quod foditur, translucetque et viret, quo solo ex omnibus generibus medici utuntur. Alterum quod appellant glebam, usibus tantum fullonum familiare. Tertium liquor est, usus ejus ad lanas suffiendas, quia candorem, mollitiemque præstat. Quartum ad elychnia conficienda maxime aptum. Sulphuris tanta vis est, ut morbos comitiales deprehendat nidore suo impositus ignibus. Anaxilaus calicem vini, prunaque subdita circumferens exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defun- B ctorum convivis offudit.

CAPUT II.

De glebis ex aqua.

1. *Bitumen* [k] in Judææ lacu Asphaltite emergit, cujus glebas supernatantes nautæ scaphis appropinquantes colligunt. [l] In Syria autem limus est passim a terra exæstuans. Spissantur autem utraque, et densitate coeunt, et utraque [m] Græci πισάσφαλτον appellant. [n] Natura ejus ardens, et igni cognata, et [o] nequaquam ferro rumpitur, nisi solis muliebribus inquinamentis, utilis ad compages navium,

2. *Alumen* vocatum a *lumine*, quod lumen coloribus C præstat tinguendis. Est autem [p] salsugo terræ, efficiturque hyeme ex aqua, **248** et limo, et æstivis solibus maturatur. Hujus species duæ sunt, liquidum et spissum.

3. *Sal* quidem dictum putant, quod in igne exsiliat. [q] Fugit enim ignem, dum sit igneus, sed naturam sequitur, quia ignis et aqua semper inter se inimica sunt. Alii *sal* a *salo*, et *sole* vocatum existimant [r] nam ex aquis maris sponte gignitur, spuma in extremis littoribus, vel scopulis derelicta, et sole decocta. Sunt et lacus, et flumina, et putei, e quibus hauri-

[a] Cap. I. *Pulvis... quod v. v. pellatur.* Al. *pulsetur.* Sed videndum, quid voluerit Plinius, cum lib. xxxv, cap. 13, dixit: *Quis namque satis meretur pessimam (terræ) partem, ideoque pulverem appellatum.* D

[b] *Limus vocatus, quod levis sit.* Mirum fugisse Isidorum verba Tertulliani in lib. de Anima: *Quid aliud limus, quam liquor opimus?* Illud vero magis mirum, cum tam multa hujusmodi apud gravissimos auctores legantur, quosdam, qui sibi videntur cati, in solum Isidorum sævire.

[c] *Uligo.* Vid. præced. lib., cap. 13.

[d] *Argilla ab Argis.* Hesych. et Suid., ἄργιλλον, γῆν λευκὴν, καὶ καθαρὰν interpretantur.

[e] *Creta cimolia.* Ex Plin., lib. xxxv, cap 17. Vid. Strab. lib. x.

[f] *Terra Samia.* Ex eodem lib., cap. 16, et cap. 22.

[g] *Pulvis Puteolan.* Ex eod. cap. 13.

[h] *Sicut argilla igne in lap. vert.* Respexit ad Historiam de Dibutade Sicyonio apud Plin.

[i] *Ur enim ignis est.* Ita Hier. in Quæst in Gen. c. 11. *Ur Chasdem, id est, in igne Chaldæorum.*

[j] *Hujus genera quatuor.* E Plin., lib. xxxv, cap. 15. Ex quo quædam sunt a nobis restituta.

[k] Cap. II. *Bitumen in Judæa.* Locus ex Hegesipp. lib. iv, cap. 18.

[l] *In Syria autem limus est.* Plinius: *Et bituminis vicina natura est, alibi limus, alibi terra; limus e Judææ lacu, ut diximus emergens, terra in Syria circa Sidonem oppidum maritimum. Spissantur utraque, et in densitatem coeunt.*

[m] *Græci Pissasphalton*, vel *Asphaltopissam*; ut quidem legitur apud LXX. Exod. ii, in manusc. Vatic.: Καὶ κατέχρισεν αὐτὸν ἀσφαλτοπίσσῃ.

[n] *Natura ejus ardens, e. i. c.* Hæc non de bitumine, sed de naphtha Plinius, et fortasse aliena sunt.

[o] *Et nequaquam ferro rump.* Hegesipp. *Hærere sibi fertur bitumen, ut ferro haudquaquam, vel aliqua præacuta metalli specie recidatur*, etc.

[p] *Est autem salsugo terræ.* Plin., xxxv, cap. 15.

[q] *Fugit en. ignem.* Ex eod., lib. xxxi, cap. 9.

[r] *Nam ex aq. mar.* Ex cap. 7.

A tur. Dehinc in salinis ingestus sole siccatur, sed et flumina, densantur in salem, amne reliquo sub gelu fluente. Alibi quoque detractis arenis colligitur, crescens cum luna noctibus : nam in Cyrenæa ammoniacus sub arenis invenitur. [a] Sunt et montes nativi salis, in quibus ferro cæditur, ut lapis renascens, tantæ alicubi duritiæ, ut muros domosque massis salis faciant, sicut in Arabia.

4. In natura quoque salis differentiæ sunt. Nam alibi suavis, alibi salsissimus ; commune sal in igne crepitat. Tragasæum nec crepitat igne nec exsilit. Agrigentinum Siciliæ flammæ patiens in aqua exsilit, in igne fluit contra naturam.

5. Sunt et colorum differentiæ. Memphiticus rufus est, in parte quadam Siciliæ [b] purpureus, ubi Ætna mons est. Item in eadem Sicilia in Pachyno adeo B splendidus et lucidus, ut imagines reddat. In Cappadocia crocinus effoditur.

6. Salis natura necessaria est ad omnem escam. Pulmentis enim saporem dat, excitat aviditatem, et appetitum in omnibus cibis facit. Ex eo quippe omnis victus delectatio et summa hilaritas. Hinc et *salus* nomen accepisse putatur. [c] Nihil enim utilius sale et sole. Denique cornea videmus corpora nauticorum. Quin etiam pecudes, armenta et jumenta sale maxime provocantur ad pastum, [d] multo largiores lacte, multoque gratiores casei dote. Corpora etiam **249** sal astringit, siccat et alligat. Defuncta etiam a putrescendi labe vindicat, ut durent.

7. [e] *Nitrum* a loco sumpsit vocabulum. Nascitur enim in oppido, vel regione Ægypti *Nitria*, ex quo C et medicinæ fiunt, et sordes corporum vestiumque lavantur. Hujus natura non multum a sale distat. Habet enim virtutem salis, et similiter oritur canescentibus siccitate littoribus.

8. *Aphronitrum* Græce, Latine spuma nitri est, [f] de quo quidam ait :

Rusticus es, nescis quid Græco nomine dicar.
Spuma vocor nitri Græcus es aphronitrum.

Colligitur autem in Asia, in speluncis distillans, dehinc siccatur sole. Optimum putatur, si minime fuerit ponderosum, et maxime friabile, colore pene purpureo.

9. *Chalcantum* dictum, quia *Chalcitidis* est thymum, id est, flos, unde et apud Latinos *æris flos* appellatur. Fit autem nunc multis in regionibus ; [g] olim in Hispaniæ puteis, vel stagnis id genus aquæ habentibus, quam decoquebant, et in piscinas ligneas fundebant, appendentes super eas restes, lapillis extentas, quibus limus in similitudinem [h] vitrei acini adhærebat, sicque ejectum siccabatur diebus xxx.

250 10. Fit autem nunc alibi in speluncis, quod liquide collectum, dehinc diffusum in quosdam botros solidatur : fit et in scrobibus cavatis, quarum de lateribus decidentes guttæ coalescunt ; fit et salis modo ex flagrantissimo sole. Adeo autem constrictæ virtutis est, ut in leonum et ursorum ora sparsum [i] tantam vim habeat ad stringendum, ut non valeant mordere.

CAPUT III.

De lapidibus vulgaribus.

1. *Lapis* a terra tanquam densior, etiam vulgo discernitur. *Lapis* autem dictus, quod *lædat pedem.* [j] Lapis mobilis est, et sparsus.

Saxa hærent et a montibus exciduntur.

Petra Græcum est.

Silex est durus lapis, eo quod exsiliat ignis, ab eo dictus.

2. [k] *Scopulus* a saxo eminenti, quasi a *speculando* dictus, sive a tegumento navium ἀπὸ τοῦ σκέπειν.

Spelæa Græce, [l] *spelunca* Latine. Est autem rupis cavata.

3. [m] *Crepido* extremitas saxi abrupti, unde et *crepido* vocata, quod sit abrupti saxi altitudo.

Cautes aspera saxa in mari, dictæ a *cavendo*, quasi *cautæ*.

Murices petræ in littore, [n] similes muricibus vivis acutissimæ, et navibus perniciosæ.

251 4. [o] *Echo* saxum est quod, humanæ vocis sonum captans, etiam verba loquentium imitatur. Echo [p] autem Græce, Latine *imago* vocatur, eo quod

[a] *Sunt et montes nativi.* Ex eodem cap. Sustulimus hinc vocem *majus,* quæ sola ex integra Plinii sententia de vectigalibus, vel remanserat, vel irrepserat.

[b] *Purpureus.* Solin., cap. de Sicil. : *Purpureum salem Ætna mittit.*

[c] *Nihil e. utilius,* etc. Ex cap. 9.

[d] *Multo larg. l. multoque grat.* Ex cap. 7, Virgil., Georg. III :

Hinc et amant fluvios, magis et magis ubera tendunt:
Et salis occultum referunt in lacte saporem.

[e] *Nitrum.* E cap. 10 Sozomen., lib. VI Eccles. Hist. cap. 30, de Scythi regione Ægypti : *Istum locum appellant Nitriam, propterea quod est pagus finitimus, in quo nitrum colligunt.* Meminit quoque Nitriæ Cassian., collat. 6, cap. 1, et Hieron., Prov. XXV.

[f] *De quo quidam.* Martial., apud quem : *Dicor et aphr.*

[g] *Olim in Hispania e put.* Ex Plin., lib. XXXIV, cap. 12.

[h] *In similitudinem vitrei acini.* Ex eod.

[i] *Tantam autem vim.* Verba sunt Plinii, ibid.

[j] CAP. III. *Lapis mobilis est.* Ita procul dubio legendum, repugnantibus omnibus libris, non *mollis ;* sequitur enim *Saxa hærent.*

[p] *Scopulus a saxo enim,* etc. Verba sunt Servii, Æn. I, ad illud : *Scopuloque infixit acuto.*

[l] *Spelunca Latine, est autem rupis cav.* Idem, ad D illud : *Sub rupe cavata : Periphrasis est* (inquit) *speluncæ.*

[m] *Crepido... quod sit abrupti saxi altitudo.* Verba sunt Servii, Æn. X, ad illud : *Forte ratis celsi conjuncta crepidine.* Quæ præterea sequuntur in Editis, non Isidori sunt, sed ejus qui plura quam oporteret, e Servio descripsit.

[n] *Similis muricibus vivis.* Serv., Æn. V, ad vers. : *Acuto murice remi : Murex saxi acumen eminens per tranquillitatem.* Et Nonius.

[o] *Echo saxum est.* Fit quidem in saxis sæpius echo, sed saxum ipsam dictam nollem.

[p] *Echo autem Græce, Latine imago.* Non quod ἠχὼ Græca vox, Latine sit imago, si verbum verbo reddas, sed quia Latini imaginem vocis appellant, quam Græci vocant ἠχὼ. Virg., Georg. III :

Aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

ad vocem respondens alieni efficitur imago sermonis, licet hoc quidem, et locorum natura eveniat, ac plerumque convallium.

5. [a] *Calculus* est lapillus terræ admistus, rotundus, atque durissimus, et [b] omni puritate lenissimus. Dictus autem *calculus*, quod sine molestia brevitate sui *calcetur;* [c] cui contrarius est *scrupus*, lapillus minutus, et asper, qui si inciderit in calciamentum, nocet, et molestia est animo; unde ei animi molestiam dicimus *scrupulum*, hinc et *scrupea saxa*, id est, aspera.

6. [d] *Cos* nomen accepit, quod ferrum ad incidendum acuat; *cotis* enim Græco sermone *incisio* nominatur. Ex [e] his aliæ aquariæ sunt, aliæ oleo indigent in acuendo, sed oleum lenem, aquæ aciem acerrimam reddunt.

7. [f] *Pumex* vocatur, eo quod spumæ densitate concretus fiat, et est aridus, candore parvus, tantamque naturam refrigerandi habens, ut in vase missus, musta fervere desinant.

8. [g] *Rudos* artifices appellant, lapides contusos, et calci admistos, **252** quos in pavimentis faciendis superfundunt, unde et *rudera* dicuntur.

9. *Gypsum* cognatum calci est, et est Græcum nomen; plura ejus genera. [h] Omnium autem optimum lapis specularis. Est enim signis ædificiorum, et coronis gratissimus.

10. [i] *Calx* viva dicta, quia dum sit tactu frigida, intus occultum continet ignem. Unde et perfusa aqua statim latens ignis erumpit. Natura ejus mirum aliquid facit. Postquam enim arserit, aquis incenditur, quibus solet ignis exstingui; oleo exstinguitur, quo

A solet ignis accendi. Usus ejus structuris fabricæ necessarius. [j] Nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce conjunctus. [k] Calx e lapide albo, et duro melior structuræ, ex molli, utilis tectoriis.

11. [l] *Arena* ab *ariditate* dicta, non ab *adhærendo* in fabricis, ut volunt quidam. [m] Hujus probatio, si manu impressa stridat, aut si in vestem candidam sparsa, nihil sordis relinquat.

253 CAPUT IV.

De lapidibus insignioribus.

1. *Magnes* [n] lapis Indicus ab inventore vocatus. Fuit autem in India ita primum repertus: clavis crepidarum, baculique cuspidi hærens, cum armenta B idem *Magnes* pasceret, postea et passim inventus. Est autem colore ferrugineus, sed probatur cum ferro adjunctus ejus fecerit raptum. [o] Nam adeo apprehendit ferrum, ut catenam faciat annulorum. Unde et eum vulgus ferrum, vivum appellat.—2. Liquorem quoque vitri, ut ferrum, trahere creditur, cujus tanta vis est ([p] ut refert beatissimus Augustinus) quod quidam eumdem *magnetem* lapidem tenuerit sub vase argenteo, ferrumque super argentum posuerit, deinde subtermovente manu cum lapide ferrum cursim desuper movebatur. [q] Unde factum est, ut in quodam **254** templo simulacrum ex ferro pendere in aere videretur. [r] Est quippe alius in Æthiopia magnes, qui ferrum omne abigit, respuitque.

[s] Omnis autem *magnes* tanto melior est, quanto C magis cæruleus.

3. [t] *Gagates* lapis primum inventus est in Cilicia,

Horatius:
Redderet laudes tibi Vaticani montis imago.
Et alibi:
.....Cujus recinit jocosa nomen imago.
Ergo non recte quidam εἰκὼν edidere.

[a] *Calculus est.* Serv., ad vers.: *Dumosis calculus arvis*, Georg. II: — *Calculus est lapis brevis terræ admistus. Dictus calculus, quod sine molestia sui brevitate calcetur.*

[b] *Et omni puritate lenissimus.* F. *Et omni parte lævissimus.* Idem, inf., lib. XVIII, cap. 62: *Calculi vocati, quod leves sint, et rotundi.*

[c] *Cui contrarius scrupul.* Vid. Serv., ad: *Scrupea tuta lacu*, Æn. VI.

[d] *Cos.* Vid. sup.

[e] *Ex his aliæ aq.*, etc. Ex Plin., lib. XXXVI, cap. 2.

[f] *Pumex.* Ex eod., cap. 21.

[g] *Rudos.* Ead., lib. XIX, cap. 10. Vid. Vitruv., lib. VII, cap. 1, et Pallad., lib. I, cap. 6.

[h] *Omnium autem opt. lap. specul.* E Plin., lib. XXXIX, cap. 24.

[i] *Calx viva.* Hæc et quæ restant omnia repetuntur lib. IX, cap. 10.

[j] *Nam lapis lapidi non potest adhærere conjunctus.* Ex Aug., lib. V, de Civit., cap. 27.

[k] *Calx e lapide albo.* Plin., lib. XXXVI, cap. 23; Pallad., lib. I, cap. 10; Vitruv., lib. II, cap. 5.

[l] *Arena ab arid.* Serv., Æn. I, ad vers.: *Potiuntur Troes arena:* — *Quæritur*, inquit, *habeatne hoc nomen aspirationem, et Varro sic definit: Si ab ariditate dicitur, non habet; si ab hærendo, ut in fabricis videmus, habet; melior tamen est superior etymologia.* Contra Charisius: *Harena dicitur, quod hæreat; et arena, quod areat, gratius tamen cum aspiratione sonat.*

[m] *Hujus probatio, si manu comp.* E Pall., l. I, c. 10.

[n] CAP. IV. *Magnes lapis Indicus.* Plin., lib. XXXVI, cap. 16: *Magnes appellatus est ab inventore, ut auctor est Nicander, in Ida repertus*, etc. Quæ lectio si vera est, et vox *Indicus* expungenda erit, et *Ida*, non *India*, deinde scribere oportebit. Sed quoniam illa de magnete Nicandri carmina non exstant, et varietas etiam in Plinii Codicibus est, ut Hermolaus advertit, nihil mutandum duximus: non quin *Ida* magis probemus (nam et fabulæ pastorali aptior est *Ida*), sed quia *India* legisse Isidorum apud Plinium credimus. Quod vera Serapion Arabs, et Marbodæus poeta Gallus Indicum lapidem magnetem vocent, haud D magni refert. Lucretio etiam, quam Nicandro de Etymologia magis assentior ita scribenti:
Magneta vocant patrio de nomine Graii;
Magnetum; quia sit patriis in finibus ortus.

[o] *Nam adeo apprehendit ferrum, ut catenam.* Ex Aug. XXI, de Civit., cap. 4, et Plin., lib. XXXIV, cap. 14.

[p] *Ut refert beatiss. Aug.* Ibid.

[q] *Unde factum est, ut in templo q.* Idem, cap. 6, et Ruffin., Eccles. Hist. lib. XI, et Plin. ibid., et Suid, in Μάγνης.

[r] *Est quippe alius in Æthiop.* Ex Plin. XXXVI, c. 16.

[s] *Omnis autem magnes.* Ex Dioscor., l. V, c. 148.

[t] *Gagates... in Cilicia.* Diosc., lib. V, cap. 146: Γεννᾶται δέ ἐν Κιλικίᾳ κατά τινα ποταμοῦ εἴσρυσιν εἰς θάλασσαν ἐκχεομένου. Ἐστὶ δὲ πλησίον τῆς λεγομένης πλαγίου πόλεος. Καλεῖται δὲ ὁ τόπος, ἢ ὁ ποταμὸς Γάγας. Plinius tamen lib. XXXVI, cap. 19. *Gagates lapis nomen habet loci, et amnis Gagis Lyciæ.*

Gagatis fluminis fluore rejectus. Unde et nominatus, licet in Britannia sit plurimus. Est autem [a] niger, planus, lenis, et ardens igni admotus. [b] Fictilia ex eo scripta non delentur, incensus serpentes fugat, dæmoniacos prodit, virginitatem deprehendit : mirum quia accenditur aqua, oleo restinguitur.

4. [c] *Asbestos* Arcadiæ lapis, ferrei coloris, ab igne nomen sortitus, eo quod accensus semel nunquam exstinguitur. De quo lapide mechanicum aliquid ars humana molita est, quod gentiles capti sacrilegio mirarentur. Denique in templo quodam fuisse Veneris fanum (dicunt), ibique candelabrum, et in eo lucernam sub dio sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber exstingueret.

5. [d] *Pyrites* Persicus lapis, fulvus, aeris simulans qualitatem, cujus plurimus ignis : siquidem facile scintillas emittit; hic tenentis manum, **255** si vehementius prematur, adurit, propter quod ab igne nomen accepit. [e] Est alius *pyrites* vulgaris, quem vivum lapidem appellant, qui ferro, vel lapide percussus scintillas emittit, quæ excipiuntur sulphure, vel aridis fungis, vel foliis, et dicto celerius præbet ignem. Hunc vulgus *focarem petram* vocat.

6. [f] *Selenites* Latine lunaris interpretatur, eo quod interiorem ejus candorem cum luna crescere, atque deficere aiunt. Gignitur in Perside.

7. [g] *Dionysias* lapis fuscus, et rubentibus notis sparsus. Vocatur autem ita, quia si aquæ mistus conteratur, vinum flagrat, et quod in illo ardore mirum est, ebrietati resistit.

8. [h] *Thracius* niger, et sonorus, nascitur in flumine, cujus nomen est Pontus in Equitia.

9. [i] *Phrygius* lapis, ex loco traxit vocabulum. Nascitur enim in Phrygia, colore pallidus, mediocriter gravis. Est autem gleba pumicosa. Uritur antea, vino perfusus, flatusque follibus donec rubescat, ac

A rursus dulci vino exstinguitur, trinis vicibus, tingendis tantum vestibus utilis.

10. [j] *Syrius* lapis a *Syria*, ubi reperitur, appellatur; hic integer fluctuari traditur, comminutus mergi.

256 11. [k] *Arabicus* similis est ebori sine ulla macula. Hic defricatus ad cotem, succum dimittit croco similem.

12. [l] *Judaicus* lapis albus est, atque in schemate glandis scripturis sub invicem modulatus, quas Græci γραμμὰς appellant.

13. [m] *Samius* a *Samo* insula, ubi reperitur, vocatus et est gravis, et candidus, poliendo utilis.

14. [n] *Memphitis* vocatus a loco Ægypti, et est gemmantis naturæ. Hic tritus, atque in iis, quæ urenda, et secanda sunt ex aceto illitus, ita obstu-**B** pescere facit corpus, ut non sentiat cruciatum.

15. [o] *Sarcophagus* lapis dictus, eo quod corpora defunctorum condita in eo infra quadraginta dies absumuntur, σὰρξ enim Græce *caro* dicitur, φάγειν *comedere*. [p] Nascitur autem in Troade, fissilique vena scinditur. Sunt et ejusdem generis in Oriente saxa, quæ etiam viventibus alligata erodunt corpora.

257 16. *Hæmatites* appellatus, eo quod cote resolutus, in colorem veniat sanguinis. Est autem admodum lividus. Est et ferrugineus. Nascitur in ultima Ægypto, Babylonia et Hispania.

17. [r] *Androdamas* colore niger, pondere, et duritia insignis, unde et nomen traxit, præcipuus reperitur in Africa. Trahere autem in se argentum, vel æs dicitur, quique attritus, ut Hæmathites in colorem re-**C** digitur sanguinis.

18. [s] *Schistos* invenitur in ultima Hispania, croco similis, cum levi fulgore, facile friabilis.

19. [t] *Amiantos* appellatus a veteribus, eo quod [u] si ex ipso vestis fuerit contexta contra ignem resistat, et igni imposita non ardeat, sed splendore accepto

[a] *Niger planus.* Πλακώδης videtur legisse Plinius apud Dioscoridem, nunc πλατώδης (*sic*) legitur, id est, crustaceus.

[b] *Fictilia*, etc. Ex Plin., ibid.

[c] *Asbestos.* Ex Aug. lib. XXI, cap. 5 et 6.

[d] *Pyriles.* Ex eod., cap. 5.

[e] *Est et alius pyrites vulgar.* Ex Pl. XXXVI, c. 16.

[f] *Selenites.* Ex August., ibid.

[g] Dionysios. Ead. inf. cap. 11; ex Solin. cap. 50; et Plin. XXXVII, cap. 9.

[h] *Thracius... in Equitia.* Sic omnes libri sed *Scythia* credo legendum : ita namque de eo Dioscorides, lib. V : Γεννᾶται μὲν ἐν Σκυθίᾳ ἐν ποταμῷ λεγομένῳ Πόντῳ. Nam quod Equitia ἱππόβοτος sit, de qua Strab., lib. XI, non satis placet.

[i] *Phrygius lapis.* Ex Plin., XXXVI, cap. 19.

[j] *Syrius lapis.* E Plin. XXXVI, c. 17. Sed quod apud eum *e Scyro insula* vulgo legitur, advertendum, *Syro* quoque in manuscript. Plinianis Codicibus reperiri.

[k] *Arabicus similis est ebori sin. ull. mac.* E Dioscorid., lib. V, 149. Sed verba sumpta sunt e Plin., qui lib. XXXVI, cap. 21 : *Arabus* (inquit) *lapis ebori similis.* Et cap. 20, de Hæmatite : *Tertium genus Arabici facit, simili duritie vix reddentis succum ad cotem aquariam aliquando croco similem.* Et posterior hæc pars addita ex margine videbatur Chaconi, tam hoc loco, quam sequenti capite.

[l] *Judaicus lapis.* Dioscorides, lib. V, cap. 155 : Ὁ δὲ ἰουδαϊκὸς λίθος γεννᾶται μὲν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τῷ σχήματι βαλανοειδής, λευκὸς, εὔρυθμος ἱκανῶς, ἔσχων καὶ γραμμὰς παραλλήλους ὡς ἀπὸ τόρνου. Verba autem Isidori e veteri illius interprete sunt, apud quem pro *scripturis*, *scriptulis* legebat Chacon, sic enim γράμμας interpretabantur antiqui, quod vero *modulatis* idem vertit ὡς ἀπὸ τόνου legisse videtur.

[m] *Samius.* Ex Plin. XXXVI, c. 21, et Dioscorid. c. 173.

D [n] *Memphitis*, Ex Plin., lib. XXXVI, cap. 7. et Diosc. cap. 158.

[o] *Sarcophagus.* Plin., XXXVI, cap. 17.

[p] *Nascitur autem in Troad.* Ex Plin., ibid. Quæ autem post vocem *corpora* in plerisque omnibus libris sequuntur, *mitiores autem servandis corporibus, nec absumendis*, recte expunxit Vulcanius, sunt namque Plinii verba non jam de sarcophago, sed de chernite loquentis.

[q] *Hæmatites.* Ex eodem cap. 20, et Dioscorid. Vidend. etiam Georg. Agricol., lib. V, de Natura fossilium.

[r] *Androdamas.* Ex Plin., XXXVI, cap. 20.

[s] *Schistos.* E Dioscorid., lib. V, cap. 145.

[t] *Amiantos*, Ex eod., cap. 156.

[u] *Si vestis ex eo fuerit contexta.* Al *contacta* : sed *contexta* legendum ex Dioscorid., lib. V, cap. 93.

nitescat, et est scissi aluminis similis, veneficiis resistens omnibus, specialiter magorum.

20. [a] *Ostracites* similis est testæ laminosus scissibilis.

[b] *Gallactites* colore cinereus, gustu suavis, sed ideo sic vocatus, quod quidam de se lacteum attritus dimittat.

21. [c] *Obsidius* lapis niger, translucidus, et vitri habens similitudinem. Ponitur in speculis parietum propter imaginum umbras **258** reddendas. Gemmas multi ex eo faciunt, nascitur in India, et in Samnio Italiæ.

[d] *Mitridax* lapis Euphratis, sole repercussus coloribus micat variis.

22. [e] *Æthitæ* lapides reperiuntur in nidis aquilarum; aiunt binos inveniri, marem et fœminam, nec sine iis parere aquilas. Horum masculus, durus, similis gallæ, subrutilus: femineus vero pusillus, ac mollis. [f] Alligati partus celeritatem faciunt, etiam aliquid vulvæ excidunt, nisi cito parturientibus auferantur.

23. [g] *Phengites* Cappadociæ lapis, duritia marmoris candidus, atque translucens, ex quo quodam templum constructum est a quodam rege foribus aureis quibus clausis claritas intus diurna erat.

24. [h] *Chernites* eboris similis, in quo Darium conditum erunt, Parioque similis candor, et duritia, minus tamen ponderosus, qui *porus* vocatur.

25. [i] *Ostracites* vocatus, quod similitudinem testæ habeat usus ejus est pro pumice.

26. [j] *Melitites* lapis dictus, eo quod *melleum*, et dulcem succum emittat.

27. [k] *Smyris* lapis asper, et indomitus, et omnia atterens, ex quo gemmæ teruntur.

259 28. [l] *Chrysites* colore similis ochræ invenitur in Ægypto.

29. [m] *Hammites* similis nitro, sed durior, gignitur in Ægypto et Arabia.

A 30. [n] *Thyites* nascitur in Æthiopia velut viridis, sed lacteus, cum resolvitur remordens vehementer.

31. [o] *Coranus* albus est, duriorque Pario.

32. [p] *Molotius* veluti viridis, et grandis invenitur in Ægypto.

33. [q] *Tusculanus* a loco Italiæ dictus, dissilire igne traditur.

34. [r] *Sabinus* fuscus, addito oleo, etiam lucere fertur. [s] Est et quidam viridis lapsis vehementer igni resistens.

35. *Siphinius* mollis, et candidus, excalefactus oleo nigrescit, atque durescit.

36. [t] Lapides, quoque medicinalium mortariorum et pigmentorum **260** usibus apti. *Ephesius* præcipuus, et inde *Chalazius*.

B *Thebaicus* quoque, et basanites lapides nihil ex sese remittentes.

37. *Specularis* lapis vocatus est, quod vitri more transluceat, repertus primum in Hispania citeriore, et circa Segobricam urbem. Invenitur enim sub terra, et effossus exciditur, atque finditur in quamlibet tenues crustas.

CAPUT V.

De marmoribus.

1. Post lapidum [u] genera veniamus ad marmora. Nam inter lapides et marmora differentia est. Nam marmora dicuntur eximii lapides, qui maculis et coloribus commendantur. Marmor sermo Græcus est a viriditate vocatus, et quamvis postea, et alii colores inveniantur nomen tamen pristinum a viriditate re-
C tinuerunt.

2. [v] Marmorum colores, et genera innumerabilia sunt. Non tamen omnia e rupibus exciduntur, sed multa sub terra sparsa sunt, et pretiosissimi generis: sicut Lacedæmonium viride, cunctis hilarius, repertum prius apud Lacedæmones, unde et vocabulum traxit.

[a] *Ostracites s, e. t. l. s.* Verba sunt Dioscorides, lib. v, cap. 156 : Ὀστρακίτης ὅμοιός ἐστιν ὀστράκῳ, πλακώδης, καὶ εὔσχιστος. Quod autem paulo post de ostracite agit ex Plinio, mirum ni mendoso Dioscorides Codice usus *Batrachites* hoc loco legit; qui autem *Bostrychitem* hic legi volunt, nugas agunt.

[b] *Gallactites.* E. Dioscorid., cap. 50.

[c] *Obsidius.* E. Plin. XXXVI, cap. 26.

[d] *Mitridax.* E Solin., cap 50. Idem a Plinio *mitrax* dicitur lib. XXXVII, cap. 10. Collocatur autem ab Isidoro inf. cap. 10, inter gemmas.

[e] *Ætliites.* Ex Plin., XXXVI, cap. 21.

[f] *Alligati partus celeritatem.* Plinii verba referemus, si quis hæc forte ex illo sarciat; ea sunt: *Æthitæ gravidis adalligati mulieribus vel quedrupedibus in pelliculis sacrificatorum animalium, continent partus; non nisi parturiant, removendi, alioqui vulvæ excidunt. Sed nisi parturientibus auferantur, omnino non pariunt.* Nos Goth. Codicum scripturam repræsentavimus.

[g] *Phengites.* Ex eod., cap 22.

[h] *Chernites.* Ex eod., cap. 17. Vid. Theoph., lib. de Lapidibus.

[i] *Ostracites.* Ex eod., cap. 19.

[j] *Melitites.* Ex eod., cap. 19, et Diosc., cap. 151.

[k] *Smyris.... gemmæ teruntur. Tunduntur* Goth.

[l] *Chrysites colore similis ochræ.* Ita legendum etiam apud Plin., XXXVII, cap. 10. Porro ochræ Atticæ meminit Dioscorides, lib. v, cap. 62.

[m] *Hammites.* Ex eod. Plin., lib. XXVII, cap. 10.

[n] *Thyites gignitur in Æthiop.* Præclare hunc locum restituit Chacon ex Diosc. lib. v. cap. 154; cujus verba apposuisse sufficiet : Λίθος ὁ καλούμενος θυίτης γεννᾶται μὲν ἐν τῇ Αἰθιοπίᾳ· ἔστι δὲ ἀπόχλωρος, ἰασπίζων, ἐν δὲ τῷ ἀνίεσθαι γαλακτώδης φαινόμενος, ἀναδάκνων σφοδρῶς. Gothicorum autem librorum scriptura hæc est : *Vi gignitur in Æth.*

[o] *Coranus albus est, duriorque Pario.* Pl., lib. XXXVI,
D cap. 18 : *E diverso albos Coranos, durioresque Pario.* Ita namque legendum Plinii locum, et meliores Codices ostendunt, et hæc Isidori verba satis confirmant.

[p] *Molotius.* Ita vet. Cod. Sed *Morochthius* puto scribendum ex Diosc.

[q] *Tusculanus.* E Plin. XXXVI, cap. 18.

[r] *Sabinus.* Ex Plin., ibid. Neque est cur corrector quisquam Gabinum hic pro Sabino e Tacito substituat propter sequentia verba, quæ sumpta quoque sunt e Plinio, neque de Gabino, aut etiam Sabino lapide dicta.

[s] *Est et quidam virid. lap.* Ex eod. cap. 22.

[t] *Lapides quoque medicinal, mortarior. Ephes. Chalazius.....* Thebaicus... Basanites... Specularis. Omnia ex eod. cap. carptim sumpta.

[g] Cap. V. *Post lapidum col.* Ex Plinii lib. XXXVI, a cap. 5 usque ad 8.

[v] *Marmorum colores, et gen.* Ex cap. 7.

3. *Ophites* serpentium maculis simile est, nude et vocabulum sumpsit; duo ejus genera, molle candidum, nigrum durum.

4. *Augustæum*, et *Tiberium* in Ægypto *Augusti*, et *Tiberii* primum principatu reperta sunt. Differentia eorum est ab ophite, cum illud, ut prædiximus, serpentium maculis sit simile. Hæc maculas diverso modo colligunt; nam *Augustæum* undatim est crispum in vertices, *Tiberium* sparsa, non convoluta canitie.

261 5. *Porphyrites* ex Ægypto est, rubens candidis intervenientibus punctis. Nominis ejus causa, quod rubeat, ut purpura.

6. [a] *Basaltes* ferrei coloris, sive duritiæ. Unde et nomen ei datum est, inventus in Ægypto et Æthiopia.

7. [b] *Alabastrites* lapis candidus, interstinctus variis coloribus, ex quo evangelici illius unguenti vasculum fuit. Cavant enim hunc ad vasa unguentaria, quoniam optime servare incorrupta dicitur. Nascitur circa Thebas Ægyptias et Damascum Syriæ cæteris candidior, probatissimus vero in India.

8. [c] *Parius* candoris eximii, *Lychnites* cognomento: hic apud Paron insulam nascitur, unde et *Parius* nuncupatus. [d] *Lygdinus* magnitudine quæ lances craterasque non excedat, unguentis et ipse aptus.

9. [e] *Coraliticus* in Asia repertus, mensura non ultra cubitos binos, candore proximo ebori quadam similitudine. E diverso niger *Alabandicus* terræ suæ nomine nuncupatus, purpuræ aspectu similis. Iste in Oriente igni liquatur, atque ad usum vitri funditur.

10. [f] *Thebaicus* interstinctus aureis guttis invenitur in parte Africæ **262** Ægypto ascripta, coticulis ad terenda collyria quadam utilitate naturali conveniens.

11. *Syenites* circa *Syenem*, vel Thebas nascitur; trabes ex eo fecere reges.

12. Marmora autem, quæ in officinis sunt, rupibus gignuntur, [g] ex quibus *Thasius* diversis coloris maculis distinctus est, cujus primum usum insulæ Cyclades dederunt.

13. [h] *Lesbius* lividior est paulo hoc, sed et ipse diversi coloris maculas habens.

14. *Corinthæus*, Ammoniacæ guttæ similis cum varietate diversorum colorum, Corintho primum repertus: ex eo columnæ ingentes, liminaque fiunt, ac trabes.

15. *Carystium* viride, optimum nomen ab aspectu habens, eo quod gratum sit iis qui gemmas sculpunt; ejus enim viriditas reficit oculos.

16. [i] *Numidicum* marmor Numidia mittit, ad cotem succum dimittit, **263** croco similem, unde et nomen accepit, [j] non crustis, sed in massam et liminum usum aptum.

17. [k] *Lucullæum* marmor nascitur in Chio insula, cui Lucullus consul nomen dedit, qui delectatus illo primum Romam invexit, solumque pene hoc marmor ab amatore nomen accepit.

18. [l] Est et *Lunensis*...

Tephria appellatur a colore cineris, cujus lapidis alligatio contra serpentes laudatur.

19. [m] *Ebur* a *barro*, id est, elephante dictum. Horatius:

Quid tibi vis, mulier, nigris dignissima barris?

CAPUT VI.

De gemmis.

1. Post marmorum genera gemmæ sequuntur, quæ multum auro decorem tribuunt venustate colorum. [n] Primordia earum a rupe Caucasi. Fabula ferunt Prometheum primum fragmentum saxi ejus inclusisse ferro, ac digito circumdedisse iisque cœpisse annulum atque gemmas.

2. Genera gemmarum innumerabilia esse traduntur, e quibus **264** nos ea tantum quæ principalia sunt, sive notissima, annotabimus.

3. *Gemmæ* vocatæ, quod instar *gumi* transluceant.

4. Pretiosi lapides ideo dicti sunt, quia care valent, sive ut a vilibus discerni possint, seu quod rari sint. [o] Omne enim quod rarum est, magnum et pretiosum vocatur, sicut et in Samuelis volumine legitur: *Et sermo Domini pretiosus erat in Israel, hoc est, rarus.*

CAPUT VII.

De viridioribus gemmis.

1. Omnium [p] gemmarum virentium *Smaragdus* principatum habet, [q] cui veteres tertiam post margaritas et uniones tribuunt dignitatem. Smaragdus a

[a] *Basaltes. Basantes* libri omnes; sed *Basaltes* apud Plin., cujus sunt hæc verba. De basanite superiori capite egit.

[b] *Alabastrites.* E cap. 8.

[c] *Parius c. e. Lychnites cognom.* E cap. 5.

[d] *Lygdinus.* E cap. 8. Nec male hunc locum a nobis restitutum putamus. Similitudo vocum *lychnit* et *lygdin* suspectam utramque reddiderat. Ita alterutra tantum in Isidorianis libris remanserat, cum ambæ sint necessariæ.

[e] *Coraliticus.* Ex eod. cap.

[f] *Thebaic.* Ex eod. Vocem *Africæ* addimus prorsus necessariam.

[g] *Ex quibus Thasius.* Hanc lectionem veteres quoque libri confirmant, nam in plerisque *Itasius*, in aliis aperte legitur *Thasius*. Vid. Plin., cap. 6, qui locus medicina quoque eget.

[h] *Lesbius livid. paul.* Philostratus, in lib. de Vitis Sophist., de Lesbio lapide: Κατηφὴς (inquit) ὁ λίθος, καὶ μέλας.

[i] *Numidicum... adcotem succ. dimitt. croc.* Expungebat hæc Chacon, item ut capite superiori.

[j] *Non crustis (tantum), sed in massam, et lim. usum apt.* Vox *tantum*, quæ desiderabatur ex Plinio, ineptam sententiam reddebat, *aptatum* etiam quam *aptum* malim.

[k] *Lucul... nascitur in Chio insula. In Nili insula*, Plinius.

[l] *Est et Lunensis...* Lacuna est in melioribus lib. deinde *Thephria* diversum genus marmoris.

[m] *Ebur a barro.* E Serv. Æn. I, vers. *Quale manus addunt ebori decus.*

[n] Cap. VI. *Primord. ear. a rup. Caucas.* Ex præfatione Plinii, in lib. XXXVII.

[o] *Omne enim quod rar.*, etc. Ex Hieronym. in Is. XIII.

[p] Cap. VII. *Omnium gemmar.* Pleraque ex Plin., XXXVII.

[q] *Cui veteres tertiam tribuunt dignitatem.* Quin verba illa, quæ in omnib. libris leguntur *post margaritas et uniones* aliena sint, nemo dubitabit, qui quartum et quintum caput Plinii inspexerit, unde hæc sunt; quid autem illum quisquis fuit, in errorem impulerit, haud obscurum est. Legerat videlicet cap. 35 lib. IX, apud Plinium, hæc verba: *Principium*

nimia viriditate vocatur. Omne enim [a] satis viride amarum dicitur. [b] Nullis enim gemmis, vel herbis major quam huic austeritas est. Nam herbas virentes frondesque exsuperat, inficiens circa se viriditate repercussum aerem. Scalpentibus quoque gemmas nulla gratior oculorum refectio est. Cujus corpus si extentum **265** fuerit, sicut speculum, ita imagines reddit. Quippe Nero Cæsar gladiatorum pugnas in smaragdo spectabat. Genera ejus duodecim, sed nobiliores *Scythici*, qui in Scythica gente reperiuntur. Secundum locum tenent *Bactriani*. [c] Colliguntur enim in commissuris saxorum flante Aquilone, tunc enim tellure deoperta intermicant, quia iis ventis arenæ maxime moventur. Tertium *Ægyptii* habent. Reliqui in metallis æerariis inveniuntur, sed vitiosi. Nam aut ære, aut plumbo, aut capillamentis, vel salis similes notas habent.

2. Smaragdi autem mero et viridi proficiunt oleo, [d] quamvis natura imbuantur.

3. *Chalchosmaragdus* dicta, quod viridis sit, et turbida æris venis. Hæc in Ægypto, vel Cypro insula nascitur.

4. *Prasius* pro viridanti colore dictus, sed vilis. Cujus alterum genus [e] sanguineis punctis obhorret. Tertium distinctum virgulis tribus candidis.

5. *Berillus* in India gignitur, gentis suæ lingua nomen habens, viriditate similis smaragdo, sed cum pallore. Politur autem ab Indis in sexangulas formas, ut hebetudo coloris repercussu angulorum excitetur. Aliter politus non habet fulgorem. Genera ejus novem.

6. *Chrysoberyllus* dictus, eo quod pallida ejus viriditas in aureum colorem resplendeat, et hunc India mittit.

7. [f] *Chrysoprasius* Indicus est, colore porri succum referens, aureis **266** intervenientibus guttis, unde et nomen accepit, [g] quem quidam beryllorum generi dicaverunt.

8. *Iaspis* de Græco in Latinum viridis gemma in- A terpretatur. [h] *Ias* quippe viride, *pina* gemma dicitur. Est autem smaragdo subsimilis, sed crassi coloris. Species ejus XVII.

[i] Volunt autem quidam Iaspidem gemmam, et gratiæ, et tutelæ esse gestantibus, quod credere non fidei, sed superstitionis est.

9. *Topazion* ex virenti genere est, omnique colore resplendens, inventa primum in Arabiæ insula, in qua Troglodytæ prædones fame, et tempestate fessi, cum herbarum radices effoderent, eruerunt. Quæ insula post ea quæsita, nebulis cooperta, tandem a navigantibus inventa est. Sed ob hoc locus, et gemma nomen ex causa accepit. Nam τοπάζειν Troglodytarum lingua significationem habet quærendi. Est autem amplissima gemmarum, eadem sola nobi- B lium limam sentit. Genera ejus duo.

10 [j] *Callaïca* colore viridis, sed pallens, et nimis crassa, [k] nihil jucundius **267** aurum decet, [l] unde et appellata. Nascitur in India, vel [m] Germania, in rupibus gelidis, oculi modo extuberans.

11. [n] *Malochites* spissius virens, et crassius quam smaragdus, a colore malvæ nomen accepit, in reddendis laudata signis. Nascitur in Arabia.

12. [o] *Heliotropium* viridi colore et nubilo, stellis puniceis supersparsa cum sanguineis venis. Causa nominis de effectu lapidis est. Nam dejecta in labris æneis radios solis mutat sanguineo repercussu. Extra aquam autem speculi modo solem accipit, deprehenditque defectus ejus, subeuntem lunam ostendens. Magorum impudentiæ manifestissimum in hoc C quoque exemplum est, quod admista herba Heliotropio quibusdam additis precationibus, gerentem conspici negent. Gignitur in Cypro et Africa, sed melior in Æthiopia.

13. [p] *Sagda* gemma prasini coloris apud Chaldæos. Cujus tanta vis est, ut permeantes naves e profundo petat, et carinis ita tenaciter adhæreat, ut nisi abrasa parte ligni, vix separetur.

14. [q] *Myrrhites* dicta est, quod in eo myrrhæ co-

culmenque omnium rerum pretii margaritæ tenent. In quibus uniones numerantur, locum unde hæc Isidorus hausit, ille non consideraral; ita enim Plinius, cap. 4 : *Maximum in reb. humanis*, *non solum inter gemmas*, *pretium habet Adamas;* et in fine : *Proximum apud nos Indicis Arabicisque margaritis pretium est*, et initio, cap. 5 : *Tertia auctoritas Smaragdis perhibetur*.

[a] *Satis viride amarum*. Ita Gothici libri; al., *Smaragdum*.

[b] *Nullis enim gemmis*, *vel herbis major quam huic austeritas*. *Gemmis*, *vel herbis*, abest ab omnibus Romanis libris. Porro sumi a coloribus et saporibus mutuo nomina satis constat, et Plin., lib. XXXIII, cap. 6, in floridos et austeros colores dividit, nos quoque nostrum *amarillo* ab *amaro*, non alia ratione, duximus.

[c] *Colliguntur enim in commissuris saxorum*. *In commissuras* legas oportet, si Plinium defensum vis, qui ex Theophrasti lib. de Lapidibus hæc vertit, Διό καὶ εἰς τὰ λιθοκόλλητα χρῶνται. Quid autem λιθοκόλλητα sint, non est obscurum. Sed *commissuris* legit plane Solinus, qui : *Alii* (inquit) *minus nobiles in commissuris saxorum*, *vel in metallis æerariis apparent*.

[d] *Quamvis natura imbuantur*. Verba sunt Solin., cap. 25. Eadem apertius Plin. : *Qui non omnino virides nascuntur*, *vino et oleo meliores fiunt*. Est itaque imbui *infici* Apud Hor. :

Quo semel est imbuta recens servabit odorem.
Testa diu.

D Et Virgilius :

Illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

[e] *Sanguineis punctis obhorret*. Ex Plin., cap. 8.

[f] *Chrysoprasius*. Ex eod. cap.

[g] *Quemquidam beryllor. g. d.* Ex cap. 5.

[h] *Ias quippe viride*, *pina gemma dicitur*. Hæc Vulcanius non habuit; nobis retinuisse satis est. Scio πίναν Græcis esse gemmam. De *Ias* quærendum.

[i] *Volunt autem quidam*. Vid. Plin., cap. 9.

[j] *Callaica*. *Callais*. Plin. et Solin.

[k] *Nihil jucundius aurum decet*. E Solin. 33.

[l] *Unde et appellata*. Quia καλὸν pulchrum.

[m] *Germania*. Ita Solin. *Carmania*, Plinius.

[n] *Malochites*. Ex Plin., cap. 8, et Solin., cap. 35.

[o] *Heliotrop*. Ex cap. 10.

[p] *Sagda*. Ex eod. cap., et Solin. 50.

[q] *Myrrhites*. Ex Solin. cap. 40 et Plin., ibid.

lor est. Compressus autem usque ad calorem, nardi spirat suavitatem. [a] Aromatites reperitur in Arabia, vel Ægypto myrrhæ coloris, et odoris, unde et nomen habet.

268 15. [b] *Melichloros,* bicolor ex una parte viridis, ex altera melli similis.

16. [c] *Choaspites* a flumine Persarum dicta est ex viridi fulgoris aurei.

CAPUT VIII.

De rubris gemmis.

1. *Corallium* [d] gignitur in mari, forma ramosum, colore viride, et maxime rubens ; [e] venæ ejus candidæ sub aqua et molles, detractæ confestim durantur et rubescunt, tactuque protinus lapidescunt. Itaque occupari, evellique retibus solet, aut acri ferramento præcidi, qua de causa corallium vocitatur. Quantum autem apud nos margaritum Indicum pretiosum est, tantum apud Indos corallium. [f] Hunc magi fulminibus resistere affirmant, si creditur.

2. [g] *Sardius* dicta, eo quod primum reperta sit a Sardibus ; hæc rubrum habet colorem marmoribus præstans, sed inter gemmas vilissima. Genera ejus quinque.

3. [h] *Onyx* appellata, quod habet in se permistum candorem in similitudinem unguis humani. Græci enim unguem ὄνυχα dicunt. Hanc India, vel Arabia gignit ; distant autem invicem : nam indica igniculos habet albis cingentibus zonis ; Arabica autem nigra est cum candidis zonis ; genera ejus quinque.

269 4. *Sardonyx* ex duorum nominum societate vocata est. Est enim ex *onychis* candore *Sardo*. Constat autem tribus coloribus, subterius nigro, medio candida, superius mineo. Hæc sola in signando nihil ceræ evellit. Reperitur autem apud Indos et Arabes, detecta torrentibus. Genera ejus quinque.

5. [i] *Hæmatites* rubore sanguineus, ac propterea *hæmatites* vocatur, αἷμα quippe sanguis est. Gignitur in Æthiopia quidem principalis, sed et in Arabia, et in Africa invenitur. De qua promittunt magi quiddam ad coarguendas barbarorum insidias.

6. [j] *Succinus,* quem appellant Græci *electrum,* fulvi cereique coloris, fertur arboris succus esse, et ob id *succinum* appellari. *Electrum* autem vocari fabulosa argumentatio dedit. Namque Phaetonte fulminis ictu interempto, sorores ejus luctu mutatas in arbores populos, lacrymis *electrum* omnibus annis

A fundere juxta Eridanum amnem, et *electrum* appellatum, [k] quoniam sol vocitatus sit *elector,* ut plurimi poetæ dixerunt. Constat autem eum non esse succum populi, sed pinæ arboris. Nam accensus tedæ nidore fragrat. — 7. Nascitur autem in insulis Oceani Septentrionalis, sicut gummi, densaturque ut crystallum [l] rigore, vel tepore. Ex ea fiunt decoris gratia agrestium feminarum monilia, vocari autem a quibusdam *harpaga,* eo quod attritu digitorum, accepta caloris anima, folia, paleasque, et vestium fimbrias rapiat, sicut magnes ferrum. [m] Quocunque autem modo libeat, tinguitur. Nam anchusæ radice conchylioque inficitur.

270 8. [n] *Lincurius* vocatus, quod fiat ex urina *lyncis* bestiæ tempore indurata. Est autem, sicut et B succinum, fulva, attrahens spiritu folia propinquantia.

CAPUT IX.

De purpureis.

1. Inter purpureas gemmas principatum *Amethystus* Indicus tenet. [o] Amethystus purpureus et permisto violaceo colore, et quasi rosæ nitore, leniter quasdam flammulas fundens. Alterum ejus genus descendit ad Hyacinthos. Causam nominis ejus afferunt, quia sit quidam in purpura illius non ex toto igneum, sed vini colorem habens. Est autem scalpturis facilis, genera ejus quinque.

2. *Saphirus* cæruleus est cum purpura, habens pulveres aureos sparsos, apud Medos optimus, nusquam tamen perlucidus.

3. [p] *Hyacinthus* ex nominis sui flore vocatur. Hic C in Æthiopia invenitur, cæruleum colorem habens. Optimus qui nec rarus est, nec densitate obtusus, sed ex utroque temperamento luce purpuraque refulgens. Hic autem non rutilat æqualiter, sereno enim perspicuus est atque gratus, nubilo coram oculis evanescit atque marcescit, in os missus frigidus est, in scalpturis durissimus, nec tamen invitus nam adamante scribitur, et signatur.

4. *Hyacinthizon* Indicus est Hyacinthum prope referens. [q] Quidam autem eorum crystallis similes, capillamentis intercurrentibus obscurantur, ex quo etiam vitio nomen illorum est.

271 5. *Amethystizon* appellatur, quia ejus extremus igniculus, in Amethysti violam exit.

6. [r] *Chelidonia* ex hirundinum colore vocata, et D duorum est generum, quarum una ex altera parte pur-

[a] *Aromatites rep.* Ex eod. Plin. cap.

[b] *Melichoros.* Ex cap. 11.

[c] *Choaspites.* Ex cap. 10.

[d] Cap. VIII. *Corallium... vocitatur. Curalium* perpetuo apud Plinium, ut etiam apud Theop. Sunt autem hæc ex lib. XXXII, cap. 2.

[e] *Venæ ejus candidæ.* Sic veteres libri, al. *Baccæ,* ut Plin.

[f] *Hunc magi fulminibus.* Repetuntur hæc cap. 14 ; Plin., XXXVIII, cap. 10. *Gorgonia nihil aliud est, quam curalium, nominis causa, quod in duritiam lapidis mutatur, emollit maria fulminibus, et Typhoni resistere affirmant.*

[g] *Sardias dict.* Ex XXXVII, cap. 7.

[h] *Onyx.* Ex cap. 16.

[i] *Hæmatites.* Ex cap. 10.

[j] *Succinus.* Ex cap. 2.

[k] *Quoniam sol vocitatus sit Elector.* Homerus Ιλ. Z.
Ὡς υἱὸς Πριάμοιο Πάρις κατὰ Περγάμου ἄκρης
Τεύχεσι παμφαίνων, ὥστ' ἠλέκτωρ, ἐβεβήκει.

[l] *Rigore, vel tepore.* Plinius, *tepore autumnali.* Eodem modo legendum apud Solinum, non *tempore autumnali* contendit Hermolaus Barbarus.

[m] *Quocunque autem modo libeat tingitur,* etc. Ex cap. 3.

[n] *Lyncurius.* Ex cap. 2, et Solin., cap 8.

[o] Cap. IX. *Amethystus.* Ex Plin., XXXVII, cap. 4.

[p] *Hyacinthus* Solin., cap. 53.

[q] *Quidam autem eorum.* Ex cap. 53.

[r] *Chelidonia.* Ex Plin., cap. 10.

purea pura, et altera purpurea nigris intervenientibus maculis.

7 [a] *Cyanea* Scythiæ gemma, cæruleo coruscans nitore, pura interdum, et punctulis intermicantibus auratis pulvisculis varians.

8. *Rhodites* rosea est, et ex eo nomen accepit.

CAPUT X.

De candidis.

1. *Margarita*, [b] prima candidarum gemmarum, quam inde margaritam aiunt vocatam, quod in conchulis maris hoc genus lapidum inveniatur. Inest enim in carne cochleæ calculus natus, sicut in cerebro piscis lapillus. Gignitur autem de cœlesti rore, quem certo anni tempore cochleæ hauriunt. Ex quibus margaritis quædam uniones vocantur: aptum nomen habentes, quod tantum unus, nunquam duo, vel plures simul reperiantur. Meliores autem candidæ margaritæ quam quæ flavescunt. Illas enim aut juventus aut matutini roris conceptio reddit candidas, has senectus vel vespertinus aer gignit obscuras.

2. *Pæderos*, secunda post margaritam candidarum gemmarum, de qua quæritur in quo colore numerari debeat, toties jactati per alienas pulchritudines nominis, adeo ut decoris prærogativa vocabulo facta sit.

3. *Asterites* candida est, inclusam lucem continens, veluti stellam **272** intus ambulantem, redditque solis candicantis radios, unde et nomen invenit.

4. *Galactites* lactea est, quæ attrita reddit succum album ad lactis saporem, feminis nutrientibus illigata fecundat ubera. Infantium quoque collo suspensa salivam facere fertur, in ore autem liquescere, et memoriam adimere. Mittunt eam Nilus, et Achelous amnes. Sunt qui smaragdum albis venis circumligatum galactiten vocant.

5. *Chalazias* grandinis et candorem præfert et figuram, duritie quoque invicta, ut adamas; etiam in igne positæ manet suum frigus.

6. *Solis* gemma candida est, traxitque nomen, quod ad speciem solis in orbem fulgentes spargit radios.

7. *Selenites* translucet candido melleoque fulgore, continens lunæ imaginem, quam juxta cursum astri ipsius perhibent in dies singulos minui, atque augeri. [c] Nascitur in Perside.

8. *Cynædia* invenitur in cerebro piscis ejusdem nominis, candida et oblonga. Præsagire iis ferunt magi signa tranquillitatis vel tempestatis.

9. *Beliocúlus* albicans pupillam cingit nigram medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter speciem Assyriorum regi *Belo* dicata, unde et appellata.

273 10. *Epimelas* dicitur, cum in candida gemma superne nigricat color, unde et nomen habet.

11. *Exhebenus* speciosa et candida, qua aurifices aurum poliunt.

CAPUT XI.

De nigris.

1. *Achates* [d] reperta primum in Silicia juxta flumen ejusdem nominis, postea [e] plurimis in terris. Est autem nigra, habens in medio circulos nigros, et albos junctos, et variatos, similis hæmatiti. Magi suffitu earum, si creditur, tempestates avertunt, flumina sistunt.

2. *Apsyctos* nigra, et ponderosa, distincta venis rubentibus. Hæc excalefacta igni septem diebus calorem tenet.

3. [f] *Ægyptilla* nigra est radice, cærulea facie, ex Ægypto ubi invenitur vocata.

274 4. *Medea* nigra est, a *Medea* illa fabulosa inventa. [g] Habet venas aerii coloris, sudorem reddit croci, saporem vini.

5. *Veientana* Italica gemma est a *Veiis* reperta, nigra facie, albis intermicantibus notis.

Barontis nigra est cum sanguineis et albis notis.

6. *Mesomelas* nigra, vena quemlibet colorem secante per medium.

Veneris crinis, nigerrimi nitoris, continens in se speciem rufi crinis.

7. *Trichrus* ex Africa nigra est, sed tres succos reddit, a radice nigrum, medio sanguineum, [h] e summo ochræ.

8. [i] *Dionysias* nigra mistis rubentibus notis, ex aqua trita vinum flagrat, et odore suo ebrietati resistere putatur.

Pyrites nigra quidem, sed attritu digitos adurit.

CAPUT XII.

De variis.

1. *Panchrus* varius ex omnibus pene coloribus constans, unde et nominatur.

[j] *Orca* barbari nominis ex fulvo et nigro, viridique et candido est.

[a] *Cyanea*. Ex Solin., cap. 20, et Plin., cap. 9.

[b] Cap. X. *Margarita*. Ex Plinio, lib. IX, cap. 35, et lib. XXXVII, cap. 9, 10, 11, et Solin., cap. 50.

[c] *Nascitur in Perside*. Plin. vero cap. 10. Nascique putatur in Arabia.

[d] Cap. XI. *Achates*. Ex Plin., XXXVII, cap 10, 11, et Solin., cap. 50.

[e] *Plurimis in locis*. Quam multa Isidoro accesserint ex posteris vel præposteris potius auctoribus hic locus satis ostendit. Cum enim ea quæ in omnibus libris post hæc verba sequuntur: *Est autem nigra, habens in medio circulos nigros et albos, junctos et variatos similis hæmatiti*, neque apud Plinium, neque apud Solinum reperiremus, neque achati plane convenirent, incidit tandem Chacon in veteres quasdam glossas non admodum sane bellas, in quibus ita erat: *Achates, dicit Isidorus etymolog.* XVI, *gemma est reperta primum in Sicilia juxta flumen ejusdem nominis, postea plurimis in terris. Et Pappias addit, quod habet in medio circulos nigros et albos junctos, et variatos. Et Hugutio dicit quod reddit homines gratiosos.*

[f] *Ægyptilla nig. rad. cœrul. fac.* Plin.: *Ægyptillam Iachus intelligit per albam sarda nigraque vena transeunte, vulgus autem in nigra radice cœruleam facit.* Considerandum uter ex altero restituendus.

[g] *Habet venas aerii color. Ærei* Goth. omnes; *aurei* legitur apud Plin.

[h] *E summo ochræ*. Al., *summo cereum*. Al., *summo croccum*.

[i] *Dionysias*. Ex Solin., 50.

[j] Cap. XII. *Orca*. *Orca*, vel *Olca* Gothici libri.

2. *Mitrydax*, sole percussa, coloribus micat variis. Gignitur in Perside.

275 *Droselytus* varius, nominis causa, quia si ad ignem applicetur, velut sudorem mittit.

3. *Opalus* distinctus diversarum colore gemmarum. Est enim in eo carbunculi tenuior ignis, amethysti fulgens purpura, smaragdi nitens viriditas, et cuncta pariter sub quadam varietate lucentia. [a] Nomen habet ex patria. Solam enim eum parturit India.

4. *Ponticæ* a *Ponto* dicuntur, genere diverso [b] nunc auratis guttis micantes, aliæ habentes stellas, aliæ longis colorum ductibus lineatæ,

5. *Hexecontalithus* in parva magnitudine multicolor, unde et hoc nomen sibi adoptavit. Tam diversis enim notis sparsus est, ut sexaginta gemmarum colores in parvo ejus orbiculo deprehendantur. Nascitur autem in Libya apud Troglodytas.

6. *Murrina* apud Parthos gignitur, sed præcipua in [c] Germania, humorem sub terra putant calore densatum [d] unde et nomen sumpsit. Varietas ejus in purpuram candoremque et ignem cum quodam colorum repercussu, qualis in cœlesti arcu spectantur. Cujus contraria causa crystallum facit gelu vehementiore concreto.

276 CAPUT XIII.

De crystallis.

1. *Crystallus* resplendens, et aquosus colore traditur, [e] quod nix sit glacie durata per annos. Unde et nomen ei Græci dederunt. Gignitur autem in Asia et Cypro, maxime in septentrionum Alpibus, ubi nec æstate sol ferventissimus invenitur. Ideo ipsa nudatur, et annosa duritia reddit hanc speciem quæ crystallus dicitur. Hic oppositus radiis solis adeo rapit flammam, ut aridis fungis, vel foliis ignem præbeat. Usus ejus etiam ad pocula destinatur. Nihil autem aliud quam frigidum pati potest.

2. *Adamas* Indicus lapis parvus, et indecorus, ferrugineum habens colorem, et splendorem crystalli. Nunquam autem ultra magnitudinem nuclei avellani repertus. Hinc nulli cedit materiæ, ne ferro quidem, nec igni, nec unquam incalescit, unde et nomen interpretatione Græca indomita vis accepit. Sed dum sit invictus ferri, ignisque contemptor, hircino rumpitur sanguine recenti et calido maceratus, sicque multis ictibus ferri perfringitur. Cujus fragmentis scalptores pro gemmis insigniendis perforandisque utuntur.

3. [f] Hic autem dissidet cum magnete lapide in tantum, ut juxta positus ferrum non patiatur abstrahi, magneti autem si admotus, magnes **277** comprehenderit, rapiat atque auferat. Fertur quoque in electri similitudine venena deprehendere, metus vanos expellere, maleficis resistere artibus. Genera ejus sex.

4. *Chalazias* grandinum, et candorem, et figuram adamantinæ duritiæ. Etiam in igne positæ manet suum frigus.

5. *Ceranniorum* duo genera sunt: [g] Unum quod Germania mittit crystalli similem, splendet tamen cæruleo; et si sub divo positus fuerit, fulgorem rapit siderum. [h] *Ceraunium* alterum Hispania in Lusitanis littoribus gignit, cui color e pyropo rubenti, et qualitas ut ignis. Hæc adversus vim fulgurum opitulari fertur, si credimus. Dicta autem Ceraunia, quoniam alibi non inveniuntur quam in loco fulminis ictui proximo. Græce enim *fulmen* κέραυνος dicitur.

6. [i] *Iris* apud Arabiam in mari Rubro nascitur coloris crystallini, sexangulata, dicta ex argumento *Iris*. Nam sub tecto percussa sole species et colores arcus cœlestis [j] in proximos parietes emittit.

7. *Astrios* ex India est, crystallo propinqua, in cujus centro stella lucet fulgore lunæ plenæ, sumpsit autem nomen quod, *astris* opposita, fulgorem rapit ac regerit.

8. [k] *Alectria*, quasi *alectoria*. In ventriculis enim gallinaceis invenitur, crystallina specie, magnitudine fabæ. Hac in certaminibus invictos fieri magi volunt, si credimus.

9. **278** *Enhydros* ab aqua vocata. Exsudat enim aquam, ita ut clausam in ea putes fontaneam scaturiginem.

CAPUT XIV.

De ignitis.

1. Omnium [l] ardentium gemmarum principatum *carbunculus* habet. *Carbunculus* autem dictus, quod sit ignitus, ut *carbo*, cujus fulgor nec nocte vincitur. Lucet enim in tenebris, adeo ut flammas ad oculos vibret. Genera ejus XII; sed præstantiores, qui videntur fulgere, et velut ignem effundere. Carbunculus autem Græce ἄνθραξ dicitur. Gignitur in Libya apud Troglodytas.

2. *Anthracites* vocatus, quod sit et ipse coloris ignei, ut carbunculus; sed candida vena præcinctus, cujus proprium est, quod, jactatus in ignem, velut

[a] *Nomen habet ex patria.* Adjecta hæc putamus.

[b] *Nunc auratis. Atris*, Plin.

[c] *In Germania. Carmania*, Plin.

[d] *Unde et nomen sumpsit.* Hæc quoque aliena putabat Chacon.

[e] CAP. XIII. *Quod sit nix glacie durata.* Ita Plin., cap. 2, et August., in ps. CXLVII. Solinus vero, cap. 25: *Putant* (inquit) *glaciem coire, et in crystallum corporari, sed frustra; nam si ita foret, neque Alabanda Asiæ, neque Cyprus insula hanc materiam procrearet, quibus regionibus incitatissimus calor est.* Sed nostrum non est has lites componere.

[f] *Hic autem dissidet cum magn.* E Solin., cap. de India.

[g] *Unum quod Germania mittit.* Al., *Carmania*. Vid. Plin., lib. XXXVI, c. 9, et Sol., cap. 33, de Scandinavia. Utrum horum secutus sit Isidorus, non liquet.

[h] *Ceraunium alterum Hisp.* Solin., cap. de Hisp.: *Lusitanum littus pollet gemma ceraunio plurimum, quod etiam Indicis præferunt; hujus color est e pyropo, qualitas igni probatur, quem si sine detrimento sui perferat, adversus vim fulgurum creditur opitulari.* Ex quo loco quidam legebat *qualitas videtur igni, ut videri* sit quod Solinus dixit, *probari.*

[i] *Iris.* Hæc partim e Solino, partim e Plin. *Quod in Arabia et sexangulato*, e Solino; reliqua ex Plinio.

[j] *In proximos parietes immittit.* Mendose libri omnes *immittatur*. Plinius, *ejaculatur*.

[k] *Alectria.* Ex Plin., XXXVII, cap. 10.

[l] CAP. XIV. *Omnium.* Ex Plin., XXXVII, et Solin.

intermortuus exstinguitur, at contra aquis perfusus A exardescit.

3. *Sandasirus* nascitur in India loco ejusdem nominis. Species ejus, quod veluti in translucido igne intus fulgent aureæ guttæ. Constat autem inter omnes [a] quantum numero stillarum accedit, tantum et pretio accedere.

4. [b] *Lychnites* ex eodem genere ardentium est, appellata a lucernarum flagrantia. Gignitur in multis locis, sed probatissima apud Indos. Quidam eam remissiorem carbunculum esse dixerunt. Hujus duplex facies : una quæ purpura radiat; altera quæ cocci rubore. **279** A sole excalefacta, aut digitorum attritu paleas et chartarum fila ad se rapere dicitur. Scalpturis resistit, ac si quando scalpta fuerit, dum signa imprimit, quasi quodam animali morsu partem ceræ B retentat. Genera ejus quatuor.

5. *Carchedonia* hoc quod et Lychnites facere dicitur, quanquam multo vilior prædictis. Nascitur apud Nasamonas imbre, ut ferunt, divino. Invenitur ad repercussum lunæ plenæ. Omnia autem genera scalpturæ resistunt.

6. *Alabandina* dicta ab *Alabanda* Asiæ regione, cujus color ad carchedoniam vadit, sed rarus.

7. *Dracontites* ex cerebro draconis eruitur, quæ nisi viventi abscissa fuerit, non [c] ingemmescit; unde et eam magi dormientibus draconibus amputant. Audaces enim viri explorant draconum specus, et spargunt ibi gramina medicata ad incitandum draconum soporem, atque ita somno sopitis capita desecant, et gemmas detrahunt. Sunt autem candore C translucido. Usu earum Orientis reges præcipue gloriantur.

8. [d] *Chrysoprasus* Æthiopicus est, quem lapidem lux celat, prodit obscuritas. Nocte enim igneus est, die aureus.

9. [e] *Phlogites* ex Persida est, ostentans intra se quasi flammas æstuantas, quæ non exeant.

280 10. [f] *Syrtites* vocata, quoniam in littore *Syrtium* inventa primum est in parte Lucaniæ. Color ejus croceus, intus stellas continens elanguidas, sub nubilo renitentes.

11. *Hormesion* inter gratissimas aspicitur, et igneo colore radians auro portante secum in extremitatibus candidam lucem.

CAPUT XV.

De aureis.

1. Sunt quædam gemmarum genera ex specie metallorum, vel lapidum cognominata.

2. [g] *Chrysopis* aurum tantum videtur esse.

[h] *Chrysotythus* auro similis est cum marini coloris similitudine, hunc Æthiopia gignit.

3. *Chryselectrus* similis auro, sed in colorem electri vergens, matutino tantum aspectu jucundus, rapacissimus ignium, et si juxta fuerit celerrime ardescens.

4. [i] *Chrysolampis* ex auro et igne vocata. Aurea est enim die, et noctu ignea : hanc Æthiopia gignit.

5. [j] *Ammochrysus* arenis auro intermistis, nunc bractearum, nunc pulveris habet quadrulas. Gignitur in Perside.

6. *Leucochrysus* colore aureo, interveniente candida vena.

281 [k] *Melichrysus* dicta, quod veluti per aurum sincerum mel, sic hæc gemma transluceat.

7. *Chrysocolla* gignitur in India, ubi formicæ eruunt aurum. Est autem auro similis, et habet naturam magnetis, [l] nisi quod augere aurum traditur, unde et nuncupatur.

[m] *Argyrites* similis argento, habens stigmata aurea.

8. *Androdamas* argenti nitorem habet, et pene adamas, [n] quadrata semper tesseris. Magi putant nomen impositum ab eo quod animorum impetus vel iracundias domare et refrenare dicatur, si credimus. Gignitur in mari Rubro.

9. *Calcites* ærei coloris est.

Chalcophonos nigra est, sed lapidi illisa æris tinnitum reddit.

10. *Balanitæ* duo sunt genera : subvirides et Corinthii æris similitudine, mediam secante flammea vena.

11. [o] *Sideritis* a contemplatione ferri nihil dissonat; verum maleficus, quoquo inferatur, discordias excitat.

12. *Idæus dactylus*, ex insula Creta, est ferrei coloris; causa nominis ejus, quia pollicem humanum exprimit.

13. *Æthiopicus* ferrei coloris est, qui dum teritur, nigrum succum emittit.

D

[a] *Quantum numero stillarum. Stellarum* apud Plin.

[b] *Lychnites.* E Solin., cap. 65.

[c] *Non ingemmescit.* Sic vet. Cod. Plinius, *gemmescit.*

[d] *Chrysoprasus.* In Solini manuscript. exemplar., cap. de Æthiop., sic legitur : *Ubi hyacinthus, ibi et chrysoprasus apparet, quem lapidem lux celat, produnt tenebræ; hæc enim in eo diversitas, ut nocte igneus sit, die pallidus.* Quæ omnia chrysolampi tribuunt Plin. et Isidorus, cap. seq., et Solini edita exemplaria. Ergo deleri hæc tuto poterant.

[e] *Phlogites.* Ita dicitur a Solino, a Plinio *phlegontis.*

[f] *Syrtites.* Ex Plin., c. 10, aut potius ex Sol., c. 8.

[g] Cap. XV. *Chrysopis.* Sic etiam dicitur ab aliis. *Chrysophis* a Plinio.

[h] *Chrysolithus cum marini coloris similitudine.* Non dubito quin ad Hieronym. Isidorus respexerit; ille enim, Daniel. X : *Pro chrysolitho* (inquit), *qui unus est ex* XII *lapidibus qui ponuntur in logiopontificis, LXX Interpretes mare appellaverunt.*

[i] *Chrysolampis.* Al., *Chrysolampsis.*

[j] *Ammochrysus.* Ex Solin.

[k] *Melichrysis.* Plin. cap. 9 : *Sunt et melichrysi, veluti per aurum sincero melle translucente.*

[l] *Nisi quod augere aurum traditur.* *Agere aurum* legebat A. Covarruvias, ut *agere* sit quod Plinius dixit *trahere*, vel *jungere.*

[m] *Argyrites habens stigmata.* Stemmata Gothici.

[n] *Quadrata semper tesseris.* Plin., *quadrata semper tesselis similis.*

[o] *Sideritis.* E Solin. Plinius quoque, cap. 10 : *Sideritis ferro similis, litigio illata discordias facit.*

14. [a] *Zmilaces* in Euphratis alveo legitur Proconesio marmori similis, medio **282** colore glauco, veluti oculi pupilla internitens.

A

Arabica ex patria dicta, aspectu eburnea est.

15. *Hephæstistes* speculi naturam habet, in reddendis imaginibus, quanquam rutilet; experimentum ejus si ferventi aquæ addita statim refrigeret, aut si soli opposita aridam materiam accendat. Nascitur in Coryco.

16. *Ostracites* lapidosus, colore testaceo, durior. Altera achati similis, nisi quod achates politura pinguescit, Duriori tanta inest vis, ut aliæ gemmæ scalpantur fragmentis ejus.

17. [b] *Clossopetra* similis est linguæ humanæ, unde et nomen sumpsit. Fertur autem, deficiente luna, e cœlo cadere, cui non modicam magi tribuunt potestatem. Nam ex eo lunares motus excitari putant.

B

18. Sunt et quædam gemmarum genera cognominata ab animalibus.

Echites vipereas maculas exprimit.

Carcinias marini cancri coloris est.

19. *Scorpitis* scorpionem et colore et effigie refert.

Myrmicites formicæ reptantis effigiem imitatur.

Taos pavoni est similis.

Hieracites accipitris coloris.

[c] *Ætites* aquilæ.

Ægopthalmos caprino oculo similis.

20. [d] *Lycopthalmus* quatuor colorum, ex rutilo sanguinea, in medio nigrum candido cingit, ut luporum oculus.

C

Meconites papaver exprimit.

21. Sunt et quædam gemmæ quibus gentiles in superstitionibus quibusdam utuntur.

22. *Liparia* suffita omnes bestias evocari tradunt.

283 [e] *Ananchitide* in hydromantia dæmonum imagines evocari dicunt.

Synocitide umbras inferorum evocatas teneri aiunt.

23. [f] *Chenolites* oculus est Indicæ testudinis, varius, et purpureus. Per hunc magi impositum linguæ futura prænuntiari fingunt.

24. [g] *Brontia* a capite testudinum cum tonitruis cadere putatur, et restinguere fulminis ictus.

25. *Hyænia* lapis in oculis Hyænæ bestiæ invenitur, qui si sub lingua hominis subditus fuerit, futura eum præcinere dicunt.

D

Sed et *corallium* tempestati et grandini resistere fertur.

26. [h] *Pontica* est gemma quædam livore perlucida, habens stellas rubeas, interdum et aureas. [i] Dicunt per eam interrogari dæmones, et fugari.

27. [j] In quibusdam gemmarum generibus veras a falsis discernere magna difficultas est, quippe cum inventum sit ex vero genere alterius in alia falsa transducere, ut sardonices, [k] quæ ternis glutinantur gemmis, ita ut deprehendi non possint. Fingunt enim eas ex diverso genere, nigro, candido minioque colore. Nam et pro lapide pretiosissimo smaragdo quidam vitrum arte inficiunt, et fallit oculos subdole quædam falsa viriditas, quoadusque non est qui probet simulatum et arguat; sic et alia alio atque alio **284** modo. Neque est sine fraude ulla vita mortalium.

28. Omnes autem non translucidas gemmas *cæcas* appellant, eo quod densitate sua obscurentur.

CAPUT XVI.

De vitro.

1. Vitrum [l] dictum, quod visui perspicuitate transluceat. In aliis enim metallis quidquid intrinsecus continetur absconditur; in vitro vero quilibet liquor, vel species, qualis est interius, talis exterius declaratur, et quodammodo clausus patet. Cujus origo hæc fuit. In parte Syriæ, quæ Phœnice vocatur, finitima Judææ, circa radicem montis Carmeli, palus est ex qua nascitur Belus amnis, quinque millium passuum spatio in mare fluens juxta Ptolemaidem, [m] cujus arenæ de torrente fluctu sordibus eluuntur.

2. Hic fama est, appulsa nave mercatorum nitri, cum sparsim per littus epulas pararent, nec essent pro attollendis vasis lapides, glebas nitri ex nave subdidisse, quibus accensis, permista arena littoris, translucentes [n] novi liquoris fluxisse rivos, et hanc fuisse originem vitri.

3. Mox, ut est ingeniosa solertia, non fuit contenta solo nitro, [o] sed et aliis misturis hanc artem studuit. Levibus enim aridisque lignis coquitur, adjecto cyprio ac nitro, continuisque fornacibus, ut æs liquatur, massæque fiunt. Postea ex massis rursus funditur in officinis, et aliud flatu figuratur, aliud torno teritur, aliud argenti modo cælatur. Tinguitur etiam multis modis, ita ut hyacinthos, sapphirosque, et virides imitetur et onyches, vel aliarum gemmarum colores; neque est alia

[a] *Zmilaces.* Ex Plinio et Solin.

[b] *Clossopet.* Diversa ab his tradit Plinius. Verum hæc e Solino sunt.

[c] *Ætites aquilæ.* Plinius : *Ætites a colore aquilæ candicante cauda.*

[d] *Licophtalmus.* Ex Plin., cap. 11.

[e] *Ananchitide.* Plin. : *Ananchitide hydromantia dicunt evocari imagines deorum.*

[f] *Chenolites.* De Chelonia hæc prodit Plinius.

[g] *Brontia.* Plinius, cap. 10 : *Brontia capitibus testudinum similis, et cum tonituris cadens, ut putant fulmine icta restinguit.* Idem voluit Isidorus.

[h] *Pontica...stillas aureas. Stellas aureas,* Solinus; *Stellas atras,* Plin.

[i] *Dicunt per eas interrogari d. c. et fug.* Hæc unde sint, non constat.

[j] *In quibusdam gemmarum gener. veras a falsis disc.* Ex Plin., cap. 12.

[k] *Quæ ternis glutinantur gemmis.* Ex Plin., ibid.

[l] Cap. XVI. *Vitrum.* Vid. Plin., l. XXXVI, c. 26.

[m] *Cujus arenæ de torrente fluctu sordibus eluuntur.* Aperta sententia. Hoc est cujus arenas torrens fluctus sordibus eluit. Nec est cur in ea ingeniosi videamur, quamvis paulo aliter eadem enuntiaverit Plinius.

[n] *Novi liquoris.* Al., *Nobilis liquoris.*

[o] *Sed et aliis misturis hanc art. stud.* Assentior Chaconi, qui adulterina ista censebat.

a speculis aptior materia, vel picturæ accommodatior.

4. Maximus tamen honor in candido vitro, proximoque **285** in crystalli similitudine. Unde et ad potandum argenti metalla et auri pepulit vitrum. Olim fiebat et in Italia; et per Gallias et Hispaniam arena alba mollissima pila molaque terebatur. Dehinc miscebatur tribus partibus nitri pondere, vel mensura, ac liquata in alias fornaces transfundebatur, quæ massa vocabatur *ammonitrum*, atque hæc recocta fiebat vitrum purum et candidum.

5. In genere vitri et *obsidianus* lapis annumeratur. Est autem urens interdum, et niger aliquando, et translucidus crassiore visu, et speculis parietum pro imagine umbras reddente: gemmas ex eo multi faciunt. Hunc lapidem et India et in Italia, et ad Oceanum in Hispania nasci tradunt.

6. [b] Ferunt autem sub Tiberio Cæsare quemdam artificem excogitasse vitri temperamentum, ut flexibile esset, et ductile, qui dum admissus fuisset ad Cæsarem, porrexit phialam Cæsari, quam ille indignatus in pavimentum projecit. Artifex autem sustulit phialam de pavimento, quæ complicaverat se tanquam vas æneum; [c] deinde marculum de sinu protulit, et phialam correxit. Hoc facto, Cæsar dixit artifici: Nunquid alius scit hanc condituram vitrorum? Postquam ille jurans negavit alterum hoc scire, jussit illum Cæsar decollari, ne dum hoc cognitum fieret, aurum pro luto haberetur, et omnium metallorum pretia abstraherentur. Et re vera, quia si vasa vitrea non frangerentur, meliora essent, quam aurum et argentum.

CAPUT XVII.

De metallis.

1. ***Metallum*** dictum Græce ἀπὸ τοῦ μεταλλᾶν quod natura ejus ea sit, ut ubi una vena apparuerit, ibi spes sit alterius inquirendi. Septem autem sunt genera metallorum: aurum, argentum, æs, electrum, stagnum, plumbum, et quod domat omnia, ferrum.

286 CAPUT XVIII.

De auro.

1. *Aurum* [d] ab *aura* dictum, id est, a splendore, quod repercusso aere plus fulgeat. Unde et Virgilius:

Discolor inde auri per ramos aura refulsit,

hoc est, splendor auri. Naturale enim est ut metallorum splendor plus fulgeat luce alia repercussus. [e] Hinc et *aurarii* dicti, quorum fulgor splendidos reddit.

2. [f] *Obryzum* aurum dictum, quod *obradiet* splendore; est enim coloris optimi, quod Hebræi *ophax*, [g] Græci κιῤῥὸν vocant.

3. [h]*Bractea* dicitur tenuissima lamina, ἀπὸ τοῦ βρὰχειν, quod est ἠχεῖν, id est, a *crepitando*.

4. *Pecunia* prius de *pecudibus* et proprietatem habebat et nomen. [i] De corio enim pecudum nummi incidebantur et signabantur. Postea a Saturno **287** æreus nummus inventus; ipse enim signari nummos et inscribi constituit; propterea et ærarium Saturno a gentilibus consecratum est. Alii, ut superius *pecuniam* a *pecudibus* appellaverunt, sicut a *juvando jumenta* dicta sunt. [j] Omne enim patrimonium apud antiquos *peculium* dicebatur a *pecudibus*, in quibus eorum constabat universa substantia, unde et *pecuarius* vocabatur, qui erat dives, [k] modo vero *pecuniosus*.

5. Antiquissimi, nondum auro argentoque invento, ære utebantur. Nam prius ærea pecunia in usu fuit, post argentea, deinde aurea subsecuta, sed ab ea qua cœpit nomen retinuit. Unde et *ærarium* dictum, quia prius *æs* tantum in usu fuit, et ipsum solum recondebatur, auro argentoque nondum signato, ex quorum metallis, quamvis postea fuisset facta pecunia, nomen tamen *ærarii* permansit ab eo matello unde initium sumpsit.

6. *Thesaurus* juxta Græcam proprietatem ἀπὸ τῆς θέσεως *a positione*, hoc est, *a reposito*, nominatur. Nam θέσις *positio* dicitur, et est nomen ex Græco Latinoque sermone compositum. Nam θὲς Græci *repositum* dicunt, Latini *aurum*, quod junctum sonat *repositum aurum*.

Auraria nomen habet ab auro.

7. [l] *Tributa* vero, eo quod antea per tribus singulas exigebantur, sicut nunc per singula territoria. [d] Sic autem in tres partes divisum fuisse Romanum populum constat, ut qui præerant in singulis

[a] *Speculis aptior*. Plinius, *sequacior*.

[b] *Ferunt autem sub Tib*. Vid. Plin. et Dio., lib. LVII.

[c] *Deinde marculum*. Al. martulum.

[d] CAP. XVIII. *Aurum ab aura*. E Serv., Æn. VI ad illud: *Discolor und auri*. *Inde* tamen habent constanter Goth. in versu Maronis.

[e] *Hinc et aurarii dicti, q. f. sp. r*. Verba sunt Servii ibidem, nisi quod apud illum *aurati et favor* legitur, sed idem Servius, eodem lib., ad illud: *Gaudens popularibus auris, Auris* (inquit) *favoribus, unde et aurarii dicuntur fautores*.

[f] *Obryzum aurum dictum quod obrad*. De hoc notationum genere semel monuisse fuit satis. Sed occasionem fortasse sumpsit ex verbis Hieron. ad Jer. X: *Septem* (inquit) *nominibus apud Hebræos appellatur aurum. Quorum unum ophaz dicitur, quod nos dicere possumus obryzum*, ut splendeat in superficie idolorum. Et in epist. ad Principiam: *Ophir genus auri a loco Indiæ, vel a colore, nomine indito*.

[g] *Græci* κιῤῥόν. Ut de hac scriptura minus dubitari possit. *Ciaron* Latinis litteris scriptum est in Goth. Ovet. colleg. et in Silien. Est autem κιῤῥον, *fulvum*.

[h] *Bractea*... ἀπὸ τοῦ βρέμεσθαι, *quæ est*, ὀνοματοποιΐα *crepitandi*; ἢ ἀπὸ τοῦ βράσσειν *quod est* ἠχεῖν. Ne de hac quidem lectione, quantumvis in Codicibus deformata dubitare licet.

[i] *De coria enim pecud. n. i*. Cassiod., lib. VII Variar. *Pecunia enim a pecudis tergo nominata. Gallis auctoribus, sine aliquo adhuc signo, ad metalla translata est*. Vid. Suid., in Ἀσσάρια.

[j] *Omne e patrimon. ap. antiq*. E Serv., eclog. 1, ad illud. *Nec cura peculi*.

[k] *Modo vero pecuniosos*. Hieron., Ecclesiast.: *Porro Tullius pecuniosos primitus dictos refert, qui plura habuisse peculia, id est, pecora designantur, ita namque antiquitas appellabant: paulatim autem per abusionem nomen ad aliud devolutum est*.

[l] *Tributa*. Ita Varro, lib. IV.

[m] *Sic autem nominarunt*. Verba Servii, Æn. V, ad illud: *Tres equitum numero turmæ*, etc.

partibus *tribuni* dicerentur. Unde etiam sumptus quos dabant populi *tributa* nominaverunt.

8. *Vectigalia* sunt tributa, a *vehendo* dicta.

Stipendium a *stipe pendenda* nominatum. Antiqui enim appendere pecuniam soliti erant magis quam annumerare.

Moneta appellata est quia *monet*, ne qua fraus in metallo vel pondere fiat.

288 9. *Nomisma* est solidus aureus, vel argenteus, sive æreus, qui ideo nomisma dicitur [a] quia *nominibus* principum effigiisque signabatur. Primus nummus ἄργυρος nuncupabatur, quia quam plurimum ex argento percutiebatur.

10. [b] *Nummi* autem a *Numa* Romanorum rege vocati sunt, qui eos primum apud Latinos imaginibus notavit, et titulo nominis sui præscripsit.

11. *Folles* dicuntur a sacculo quo conduntur, a continente id quod continetur appellatum.

12. In nomismate tria quæruntur: metallum, figura et pondus. Si ex iis aliquid defuerit, nomisma non erit.

13. Tria autem sunt genera argenti, et auri, et æris: signatum, factum, infectum. Signatum est quod in nummis est; factum est, quod in vasis et signis; infectum, quod in massis, [c] quod et grave dicitur, id est, massa. In notitiam autem formarum metalla ita venerunt. [d] Dum enim quacunque ex causa ardentes silvæ excoquerent terram, excalefactis venis fudit rivos [e] cujuscunque stricturæ. **289** 14. Sive igitur æs illud fuerat, sive aurum, cum in loca terræ depressiora decurreret, sumpsit figuram, in quam illud, vel profluens rivus, vel excipiens lacuna formaverat. Quarum rerum splendore capti homines, cum ligatas attollerent massas, viderunt in eis terræ vestigia figurata, hincque excogitaverunt liquefactas ad omnem formam posse deduci.

CAPUT XIX.

De argento.

1. *Argentum* non longe a Græca appellatione distat. Hoc enim illi ἄργυρον vocant. [f] Cui mirum in modum illud inest, ut, dum candidum sit, impressum corpori lineas nigras reddat.

2. *Argentum vivum* dictum, quod excidat materias in quibus injicitur: hoc et liquidum, quia percurrit.

A Invenitur specialiter in metallis, sive in argentariis fornacibus guttarum concretione tectis inhærens; sæpe etiam et in stercore vetustissimo cloacarum, vel puteorum limo. Fit etiam et ex minio imposito conchulæ ferreæ, patinea testea superposita; tum circumlito vasculo circumdantur carbones, sicque argentum vivum ex minio distillat: [g] sine hoc neque argentum, neque æs inaurari potest.

3. Tantæ autem virtutis est, ut si super sextarium argenti vivi centenarium saxum superponas, oneri statim resistat. Sin vero auri scrupulum, levitatem ejus raptim sinu recipit, ex quo intelligitur, non pondus, sed naturam esse cui cedit. Servatur autem melius in vitreis vasculis, nam cæteras materias perforat. [h] Potui autem datum, interficit ponderis causa.

B 4. Argenti purgamenta λιθάργυρος, quam nos spumam argenti appellamus. Fit enim ex argento et plumbo.

290 CAPUT XX.

De ære.

1. *Æs* a splendore *aeris* vocatum, sicut aurum et argentum. [i] Apud antiquos autem prius æris quam ferri cognitus usus. Ære quippe prius proscindebant terram, ære certamina belli gerebant, eratque in pretio magis æs; aurum vero et argentum propter inutilitatem rejiciebantur. Nunc versa vice jacet æs, aurum in summum cessit honorem; sic volvenda ætas commutat tempora rerum. Et quod fuit in pretio, fit nullo denique honore. [j] Usus æris postea transiit in simulacris, in vasis, in ædificiorum structuris, maxime et ad perpetuitatem monimentorum etiam publicæ in eis constitutiones scriptæ sunt.

C 2. [k] *Cyprium æs* in Cypro insula prius repertum, unde et vocatum: factum ex lapide eroso, quam *Cadmiam* vocant, et est ductile; huic si addatur plumbum, colore purpureo fit.

3. [l] *Aurichalcum* dictum, quod et splendorem auri et duritiam æris possideat. Est autem nomen compositum ex lingua Latina et Græca. *Æs* enim sermone Græcorum χάλκος vocatur. [m] Fit autem ex ære et igne multo, ac medicaminibus perducitur ad aureum colorem.

4. *Corinthium* est commistio omnium metallorum, quod casus primum miscuit *Corintho*, cum caperetur incensa. [n] Nam dum hanc civitatem Annibal cepis-

[a] *Quia nominibus princip.* Repetuntur hæc inf., cap. 24.

[b] *Nummi autem a Numa.* Ex Epiphan., lib. de Ponderibus, idem refert Suid. in voce 'Ασσάρια, ex Tranquillo.

[c] *Quod et grave dicitur id est massa.* Æn. VI, ad illud: *Egregium forma juvenem*, etc.

[d] *Dum enim quacunque ex causa ardent silvæ*, etc., usque ad finem cap. Totus locus adumbratus ex Lucretii lib. V: *Quidquid, id est, quacumque ex causa flammeus ardor horribili son.*, etc.,

[e] *Cujuscunque stricturæ.* Sic Virg., Æn. VII, *Stricturas chalybum* dixit. Est autem strictura, ut ait eo loco Servius, *terra ferri in massam coacta.*

[f] CAP. XIX. *Cui mirum in modum illud inest*, hujus rei meminere Plinius et Augustinus, lib. XXI de Civit., cap. 7.

[g] *Sine hoc neque argentum, neque.* Vitruvius, lib.

D VII, cap. 8.

[h] *Potui autem datum interf. p. c.* E Dioscorid.

[i] CAP. XX. *Apud antiquos autem prior æris.* Lucretius, lib. V:

Et prior æris erat quam ferri cognitus usus.

Ex quo sunt omnia usque ad: *Nullo denique honore.* Reliqua hujus capitis e Plinii lib. III.

[j] *Usus æris.* E Plin., cap. 3 et seqq., usque ad 9, e quo extremo sunt pleraque hujus loci verba.

[k] *Cyprium æs.* Ex cap. 2, 4, 10.

[l] *Aurichalcum, quod et splendorem aur. et dur. ær. poss.* Verba sunt Servii, Æn. XII, ad illud: *Ipse dehinc auro.* De etymolog. vid. Fest.

[m] *Fit autem ex ære*, etc. Quærendus hujus medicaminis auctor, neque enim hæc ex Plin.

[n] *Nam dum hanc civitatem Annibal*, Μνημονικὸν ἁμάρτημα. Non enim Corinthum Annibal, sed C. Mummius consul cepit, ann. ab Urb. cond. 608.

set, omnes statuas æreas, **291** et aureas, et argenteas in unum rogum congessit, et eas incendit. Ita ex hac commistione fabri sustulerunt, et fecerunt paropsides. Sic Corinthia nata sunt ex omnibus in unum, nec hoc, nec illud. Unde et usque in hodiernum diem, sive ex ipso, sive ex imitatione ejus, *æs Corinthium,* vel *Corinthia vasa* dicuntur. Hujus tria genera : unum candidum, ad argenti nitorem accedens; alterum, in quod ipsius auri fulva natura est; tertium, in quo æqualis cunctorum temperies.

5. [a] *Coronarium* ex ductili ære tenuatur in laminas, taurorumque felle tinctum speciem auri in *coronis* histrionum præbet, unde et appellatum.

6. *Pyropum* igneus color vocavit. Namque in singulas uncias æris, additis auri scrupulis senis, prætenui bractea ignescit, flammasque imitatur, unde et pyropum dicitur.

7. *Regulare æs* dicitur, quod ab aliis *ductile* appellatur, quale omne *Cyprium* est.

8. *Ductile* autem dicitur, eo quod malleo *producatur*, sicut contra *fusile,* quod tantum funditur. Hoc et *caldarium*, quod tantum funditur. Nam malleis fragile est. Siquidem omne æs, diligentius purgatis igne vitiis excoctisque, regulare efficitur.

9. *Campanum* quoque inter genera æris vocatur a *Campania* provincia, quæ est in Italiæ partibus, utensilibus et vasis omnibus probatissimum.

10. [b] Æs omne frigore magno melius funditur. [c] Æs rubiginem celerius trahit, nisi oleo perungatur; servari autem id optime in liquida pice tradunt.

292 11. Inter omnia metalla æs vocalissimum est, et maximæ potestatis; ideo et *ænea limina*, unde et Virgilius : *Foribus cardo stridebat ahenis*. Purgamenta æris *cadmia*, et *chalcitis*. Cadmia ærugo æris, chalcitis æris flos.

12. *Cadmia* gignitur in metallorum æris atque argenti fornacibus, insidente nidore. Namque ut ipse lapis ex quo fit æs cadmia vocatur, sic rursus in fornacibus existit, et nominis sui originem recipit.

13. *Æris flos* fit, seu gignitur, conflationibus, resoluto atque reliquato ære, superfusa frigida. Repentina enim densatione, tanquam de sputo, reparatur flos.

14. [d] *Æruginem* æs quoque creat. Nam laminæ æreæ super vas aceti asperrimi sarmentis superpositæ, [e] atque ita distillantibus, quod ex eo cecidit in ipsum acetum, teritur et cribratur.

A

CAPUT XXI.

De ferro.

1. *Ferrum* dictum, quod *farra,* id est, semina frugum, terræ condat. Idem et *chalybs* a *Chalybe* flumine, ubi ferrum optima acie temperatur. [f] Unde et abusive dicitur chalybs ipsa materies, ut : *Vulnificusque chalybs.*

2. [g] Ferri usus post alia metalla repertus est. Cujus postea versa in opprobrium species. Nam unde prius tellus tractabatur, inde **293** modo cruor effunditur. Nullum autem corpus tam densis inter se cohærentibus et implicitis elementis quam ferrum; unde inest illi duritia cum frigore. [h] Ferri autem metallum pene ubique reperitur, sed ex omnibus generibus palma Serico ferro datur. Seres enim hoc cum
B vestibus suis pellibusque mittunt. Secunda Parthico, neque alia genera ferri ex mera acie temperantur. [i] Cæteris enim admiscetur mollior complexus.

3. Differentia ferri plurima juxta terræ genus. Nam aliud molle, plumboque vicinum, rotarum et clavorum usibus aptum; aliud fragile, et ærosum, [j] culturæ terræ conveniens; aliud brevitate sola placet, clavisque caligariis; aliud rubiginem celerius sentit. *Stricturæ* vocantur hæ omnes, quod non in aliis metallis, a [k] *stringendo* apte vocabulo imposito. Aquarum verro summa differentia est quibus ferrum candens immergitur, quo utilius fiat, [l] sicut Bilbili in Hispania et Tirasone, Comi in Italia.

4. In acuendo ferro [m] oleo delectatior fit acies, unde et tenuiora ferramenta oleo restingui mos est,
C ne aqua in fragilitatem durentur. [n] A ferro sanguis humanus sese ulciscitur. Contactum namque celerius rubiginem trahit. Cum ferro magnes lapis concordiam habet. Sola enim hæc materia vim ab hoc lapide accipit, retinetque longo tempore. Ex eodem lapide architectus quidam Alexandriæ templum concameravit, ut in eo simulacrum ferro in aere pendere videretur. [o] Ferrum accensum igni, nisi duretur ictibus, corrumpitur. Rubens non est habile ad tundendum, neque antequam albescere incipiat. Aceto, vel alumine illitum ferrum fit æris simile.

5. **294** Purgamenta ferri rubigo et scoria.

Rubigo est vitium rodens ferrum ipsum, vel segetes, quasi *rodigo* mutata una littera : hæc et ærugo ab *erodendo.* Nam ærugo vitium est ferri, ab *erodendo*
D dicta, non ab æramento.

[a] *Coronarium Regulare.... Pyropum.... Campanum.* E cap. 8.

[b] *Æs omne frigore mel.* E cap. 9.

[c] *Æs rubiginem celerius trahit.* Plinius : *Æra extersa rubiginem celerius trahunt quam neglecta, nisi oleo perungantur*, etc. Ergo deesse hic videtur aliquid.

[d] *Æruginem quoque creat. Nam laminæ æreæ.* Hoc de cerussa Plin., cap. 18.

[e] *Atque ita distillantibus.* Al., *distillantes.*

[f] Cap. XXI. *Unde et abusive,* etc. E Serv., Georg., I, ad illud : *At chalybes nudi ferrum.*

[g] *Ferri usus post alia metall. rep.* Lucretius :
Inde minutatim processit ferreus ensis,
Versaque in opprobrium species est falcis ahenæ.

[h] *Ferri autem metall. ubique rep.* E Plin. XXXIV, cap. 14, a quo sunt fere quæ restant.

[i] *Cæteris enim admiscetur mollior complexus.* Sic etiam interpungendus locus Plinii.

[j] *Culturæ terræ conveniens.* Hæc utrum Plinio Isidorus, an Isidoro alius adjecerit, non dixerim.

[k] *Astringendo apte vocabulo imposito.* Sic omnes libri. *Ab stringenda acie v. imp.*, Plinius. Uter ex altero restituendus, alii viderint. Mihi Isidorianorum Cod. lectio non displicet. Serv., Æn. VIII : *Strictura est terra ferri in massam coacta.* Nihil de acie.

[l] *Sicut Bilb.* Aliquid deesse videtur. Vid. Plin.

[m] *Oleo delectatior.* Sic omnes l. *Delicatior* apud Plin.

[n] *A ferro sanguis hum. s. u.* Verba sunt Plinii.

[o] *Ferrum accensum.* Ex cap. 15.

6. [a] *Scoria* vero purgamenta et sordes sunt, quæ igne excoquuntur. Et dicta scoria, quia de ferro excutitur.

7. [b] Rubigine autem caret ferrum, si cerussa et gypso et liquida pice perungitur. Item rubigo ferramenta non vitiat, si eadem medulla cervina vel cerussa mista rosaceo ungatur.

CAPUT XXII.

De plumbo.

1. *Plumbum* dictum, quod ex eo primum pilis factis maris altitudo tentata est. [c] Hujus vero genera duo sunt, *nigrum* et *candidum;* sed melius candidum, quod prius in insulis Atlantici maris inventum est. Siquidem et in Lusitania, et in Gallecia gignitur summa terra arenosa, et coloris nigri, et ponderis gravis : interveniunt et minuti calculi, maxime torrentibus siccatis, lavant eas arenas, et quod subsidit, coquunt in fornacibus. Inveniuntur et in aurariis metallis aqua missa calculi nigri et graves, et dum aurum colligitur cum eo remanent, postea separati conflantur, et in *plumbum album* resolvuntur. Inde et eadem gravitas plumbi quæ auri.

2. *Nigrum plumbum* circa Cantabriam abundat, cujus origo duplex est. Aut enim solum ex sua vena prodit, aut cum **295** argento nascitur, mistisque venis conflatur. Hujus primus in fornacibus liquor stannum est; secundus, argentum; quod remanet superaddita vena, rursusque conflata, fit nigrum plumbum.

3. [d] India neque plumbum neque æs habet, gemmis tantum et margaritis hæc permutat. Nigro plumbo ad fistulas laminasque utimur. Laboriosius in Hispania et Gallia eruitur plumbum. Nam in Britannia summo terræ corio.

CAPUT XXIII.

De stanno.

1. *Stanni* [e] etymologia ἀποχωρίζων, id est, *separans, et secernens*. Mista enim et adulterata inter se per ignem metalla dissociat, et ab auro et argento æs plumbumque secernit; alia quoque metalla ab igne defendit, et cum sit natura æris ferrique durissima, si absque stanno fuerit, uritur et crematur.

2. [f] Stannum illitum æreis vasis saporem facit gratiorem, et compescit virus æruginis. Specula etiam ex eo temperantur. Cerussa quoque ex eo, sicut et ex plumbo, conficitur.

CAPUT XXIV.

De electro.

1. *Electrum* vocatum, quod ad radium solis clarius auro argentoque **296** reluceat. [g] *Sol* enim a poetis *elector* vocatur. [h] Defæcatius est enim hoc metallum omnibus metallis. 2. [i] Hujus tria genera. Unum, quod ex pini arboribus fluit, quod *succinum* dicitur; alterum metallum, quod naturaliter invenitur, et in pretio habetur; tertium, quod fit de tribus partibus auri et argenti una. Quas partes, etiam si naturale solvas, invenies. Unde nihil interest natum sit, an factum; utrumque enim ejusdem naturæ est. 3. [j] Electrum, quod est naturale, ejusmodi naturæ est, ut in convivio, et ad lumina clarius cunctis metallis fulgeat, et venenum prodat. Nam si eo infundas venenum, stridorem edit, et colores varios in modum arcus cœlestis emittit.

CAPUT XXV.

De ponderibus.

1. Ponderum [k] ac mensurarum juvat cognoscere modum. Nam omnia corporalia, [l] sicut scriptum est, a summis usque ad ima, in mensura, et numero, et pondere disposita sunt, atque formata. [m] Cunctis enim corporeis rebus pondus natura dedit. Suum quoque regit omnia pondus.

297 2. Primus Moyses, qui omnes antecedit gentilium philosophos tempore, nobis et mensuras, et numeros, et pondus, diversis in Scripturæ suæ locis narravit. [n] Primus Phidon Argivus ponderum rationem in Græcia constituit, et licet alii antiquiores exstiterint, sed iste hac arte experientior fuit.

3. *Pondus* dictum, eo quod in statera libratum *pendeat*, hinc et *pensum*. Abusive autem pondus libra una est. Unde etiam *dipondium* dictum, quasi *duo pondera*, quod nomen adhuc in usu retinetur.

4. *Trutina* est gemina ponderum lances æquali examine pendens, facta propter talenta [o] et centenaria appendenda, sicut *momentana* pro parva modicaque pecunia. Hæc et *moneta* vocata. Eadem et *statera* nomen ex numero habens, quod duabus lancibus et uno in medio stylo librata æqualiter *stet*.

[a] *Scoria*. Ex Hieronym., in Ezech. XXII,

[b] *Rubigine autem car. f.* Ex Plin., ibid.

[c] CAP. XXII. *Hujus genera sunt nig.* E Plin. 34, cap. 16.

[d] *India neque plumbum*. E cap. 17.

[e] CAP. XXIII. *Stanni etymologia... crematur.* Totus locus concinnatus ex verbis Hieronymi in Zachar. IV, ex quibus, quæ ad etymologiam attinet retulisse sufficiet. *Lapis* (inquit), *id est, massa, qui apud Hebræos* הבדיל *scribitur, id est, stanneus,* ἐτυμολογεῖται ἀποχωρίζων, *id est, separans et secernens, ut quomodo stannum mista et adulterata*, etc.

[f] *Stannum illitum... conficitur.* Ex Plin., XXXIV, cap. 17.

[g] CAP. XXIV. *Sol enim a poetis elector.* E Plinio, XXXVII, c. 2.

[h] *Defæcatius est enim hoc metall.* E Serv., Georg. III, ad illud : *Purior electro.*

[i] *Hujus tria genera.* Ex eod., Æn. VII, ad carmen : *Quod fieri.* Et Servii verba examinanda aliis relinquimus.

[j] *Electrum, quod est naturale*, etc. Ex Plin., XXXIII, cap. 4.

[k] CAP. XXV. *Ponderum ac mensurarum juvat.* Rhemm. Palemon :

Pondera Pæoniis veterum memorata libellis.
Nosse juvat.

[l] *Sicut scriptum est.* Sapient. XI.

[m] *Cunctis corporeis rebus pond.* Palemon :

Pondus rebus natura locavit
Corporeis, elementa suum regit omnia pondus.

[n] *Primus Phidon.* Ex Euseb., Chron. Strabo quoque a Phidone signari cœptum argentum ex Ephoro refert.

[o] *Et centenaria pondera.* Utuntur hac voce Vitruv., lib. VII, cap. 8 : *Si super id lapidis centenarii pondus imponatur;* et Plin., lib. VII, cap. 20 : *Fusius Salvius duo centenaria pondera pedibus, totidem manibus*

5. [a] *Examen* est filum medium, quo trutinæ sta- A tera regitur, et lances æquantur. Unde et in lanceis amentum dicitur.

6. [b] *Campana* a regione Italiæ nomen accepit, ubi primum ejus usus repertus est. Hæc duas lances non habet; sed virga est signata libris et unciis, et vago pondere mensurata.

298 7. Unicuique autem ponderi certus est modus, nominibus propriis designatus.

8. [c] *Chalcus* minima pars ponderis, quarta pars oboli est, constans lentis geminis granis. Appellatur autem *chalcus*, quod sit parvulus, sicut et lapis calcus, qui adeo minimus est ut sine molestia sui calcetur.

9. *Siliqua* vigesima quarta pars solidi est, ab arboris semine vocabulum tenens.

10. *Ceratum* oboli pars media est siliquam habens B unam, et semis. Hunc latinitas *semiobolum* vocat. *Ceratum* autem Græce, Latine *cornuum*, interpretatur.

11. *Obolas* siliquis tribus appenditur, habens ceratia duo, chalcos quatuor. Fiebat enim olim ex ære ad instar sagittæ. Unde et nomen a Græcis accepit, hoc est, *sagitta*.

12. [d] *Scripulus* sex siliquarum pondere constat. Hic apud Græcos *gramma* vocatur. *Scripulus* autem dictus per diminutionem a lapillo brevi, qui *scrupus* vocatur.

13. [e] *Drachma* octava pars unciæ est, et denarii, pondus argenti **299** tribus constans scripulis, id est, XVIII siliquis. *Denarius* autem a *dando* dictus, quia pro decem nummis imputatur.

14. *Solidus* nuncupatur, quia nihil illi deesse vi- C detur. *Solidum* enim veteres *integrum* dicebant et *totum*. Ipse quoque *nomisma* vocatur, pro eo quod *nominibus* principum effigiisque signetur. [f] Ab initio vero unum nomisma unus argenteus erat. Hoc enim ab Assyriis cœpit. Dicunt enim Judæi quod Abraham in terram Chanaan primus hanc advexit formam. Solidus apud Latinos alio nomine [g] *Sextula* dicitur, quod iis *sex* uncia compleatur. Hunc, ut diximus, [h] vulgus *aureum solidum* vocat, cujus tertiam partem ideo dixerunt *tremissem*, eo quod solidum faciat *ter missus*.

15. [i] *Sextula* bis assumpta *duellam* facit, ter posita *staterem* reddit.

16. *Stater* autem medietas unciæ est, appendens aureos tres, unde et vocatur *stater*, quod *tribus* solidis *stet*. Hic et *semiuncia*, quia *semis* habet de *uncia*. Hic est *semissis*, quia ponderis semis est, quasi *semis assis*.

17. *Quadrantem* Hebræi j similiter *codrantem* vocant, et [k] vocatur *quadrans*, quod unciæ *quartam* partem appendat.

18. [l] *Sicel*, qui Latino sermone *siclus* corrupte appellatur, Hebræum **300** nomen est, habens apud eos unciæ pondus. [m] Apud Latinos autem et Græcos quarta pars unciæ est, et stateris medietas, drachmas appendens duas. Unde cum in litteris divinis legitur *siclus*, uncia est; cum vero in gentilium, quarta pars unciæ est.

19. *Uncia* dicta quod universitatem minorum ponderum sua unitate vinciat, id est, complectatur. [n] Constat autem drachmis VIII, id est, scripulis XXIV. Quod proinde legitimum pondus habetur, quia numerus scripulorum ejus horas diei noctisque metitur, vel quia libram efficit duodecies computatus.

20. *Libra* XII unciis perficitur, et inde habetur perfecti ponderis genus, quia tot constat unciis quot mensibus annus. Dicta autem *libra*, quod sit *li-*

et ducenaria duo humeris contra scalas ferebat. Extant Romæ centenarii hujusmodi lapides multi e durissima silice, nonnulli etiam antiquissimis litteris inscripti. Id centumpondium vocat de Re rust., cap. 13, his verbis: *Centumpondium incertum unum, et pondera certa*, nisi *incretum et creta* cum Chacone mavis legere, ut *incretum* sit ex Festo *indivisum*.

[a] *Examen est filum.* E Serv., Æn. XII : *Jupiter ipse duas æquato examine.*

[b] *Campana.* Eadem apud nos Romana dicitur.

[c] *Chalcus minima pars ponderis.* Octava pars oboli Polluci, lib. IX, et Cleopatra in fragmento quod exstat; decima, Plinio, lib. XXI, cap. ultim. Diodoro apud Suidam sexta; Dioscoridi tertia; ut fuisse ap- D pareat diversi ponderis chalcos.

[d] *Scripulus.* Sic meliores libri; *scripulum, scriptulum*, et *scribulum* legitur in aliorum auctorum vetustissimis cod., ut a scribendo ducta vox videatur ad similitudinem Græci nominis γράμμα.

[e] *Drachma... tribus constans scripulis.* Fannius :

In scripulis tribus drachmam, quo pondere doctis
Argenti facilis signatur nummus Athenis.

[f] *Ab initio vero formam.* Ex Epiphan., lib. de Pond. et Mens.

[g] *Sextula... quod his sex u. c.* Fannius :

Sextula quæ fertur, nam sex his uncia constat.

[h] *Vulgus aureum solidum.* Non solum vulgus, sed Apuleius etiam, lib. X : *Centumque solidos aureos offerens pretium.*

[i] *Sextula bis assumpta duellam.* Fannius :

Sextula cum dupla est, veteres dixere duellam.

j *Quadrantem similiter Hebræi codrantem.* Ita quidem velle videtur Hieronymus in nominibus Hebraic., ex Matth.; sed Hieronymus sæpe, quod scit nescit in eo libro, ut etiam Isidorus in hoc. Nam Græcas et Latinas voces quasi Hebrææ essent interpretatus est.

[k] *Et vocata quadrans, quod unciæ quart. p.* Epiph., lib. de Pond. et Mens. : *Siclus, qui et quadrans dicitur, quarta pars est unciæ, dimidium stateris habens drachmas duas.* Sed deceptus est in Latina voce Græcus homo, Isidorumque ibidem labi fecit. Non enim quadrans unciæ, sed assis est quarta pars. Neque eo confugere potest Isidorus ut dicat asses unciales factos. Nam Plinio teste semunciales facti, deinceps in eo statu manserunt, ut etiam in iis qui nunc infinito numero exstant videmus.

[l] *Sicel... unciæ pondus.* Verba quidem sunt Hieronymi in Quæst. in Genes., cap. 23. Verum præter Josephum (qui lib. III Antiq., cap. 9, tradit siclum pendere quatuor drachmas Atticas, hoc est, semunciam) ipse Hieronymus, sui oblitus, in Ezechiel. IV : *Siclus* (inquit), *id est, stater, quatuor drachmas habet, drachmæ autem octo Latinam unciam faciunt.* Hoc Isidorum non vidisse mirum est.

[m] *Apud Latinos autem et Græcos.* Ex Epiphanio.

[n] *Constat autem drachmis* VIII... mensibus annus. Fannius :

Uncia fit drachmis bis quatuor, unde putandum
Grammata dicta, quod hæc viginti quattuor in se
Uncia habet, tot enim formis vox nostra notatur,
Horis quot mundus peragit noctemque diemque
Unciaque in libra pars est, quæ mensis in anno.

bera, et cuncta intra se pondera prædicta concludat.

21. *Mna* in ponderibus centum drachmis appenditur, et est nomen Græcum, [a] quæ sunt siliquæ **S** DCCC, tremisses CCXXV, solidi LXXV, stateres XXV.

22. [b] *Talentum* autem summum esse pondus perhibetur in Græcis **301** nam nihil est chalco minus, nihil talento majus.[c] Cujus varium apud diversas gentes pondus habetur. Apud Romanos enim talentum est LXXII librarum, sicut Plautus ostendit, qui ait duo talenta esse CXLIV libras. Est autem triplex, id est, minus, medium, summum. Minus L, [d] medium LXXII libris, [e] summum CXX constat.

23. *Centenarium* numeri nomen est, eo quod centum librarum ponderis sit. Quod pondus propter perfectionem centenarii numeri Romani instituerunt.

302 CAPUT XXVI.

De mensuris.

1. *Mensura* est res aliqua modo suo, vel tempore circumscripta. Hæc aut corporis est, aut temporis. Corporis est, ut hominum, lignorum, et columnarum longitudo, et brevitas. Sed et solem istum propriam sui orbis habere mensuram, quod geometrici perscrutari audent. Temporis, ut horarum, dierum et annorum.[f] Unde et metiri pedes horarum dicimus, hoc est, mensurare.

2. Proprie autem mensura vocata, quod ea fruges metiuntur, atque frumentum, id est, humida et sicca, ut modius, artabo, urna et amphora.

3. Mensurarum pars minima *cochlear*, quod est dimidia pars drachmæ, appendens siliquas novem, quod triplicatum chonculam facit.

Choncula drachma una, et dimidia adimpletur.

4. *Cyathi* pondus decem drachmis appenditur, [g] qui etiam a quibusdam *cuatus* dicitur.

A *Oxybaphus* fit, si V drachmæ adduntur ad X.

5. [h] *Acetabulum* quarta pars heminæ est, XII drachmas appendens.

303 [i] *Cotula* hemina est habens cyathos sex; quæ idiciro *cotula* vocatur, quia Græco sermone *cote incisio* dicitur, et [j] hemina sextarii in duo æqua inciditur, et cotulam facit.

Hemina autem appendit libram unam, quæ geminata sextarium facit.

6. *Sextarius* duarum librarum est, qui bis assumptus nominatur *bilibris:* assumptus quater, fit Græco nomine *chœnix;* [k] quinquies complicatus *quinarem*, sive *gomor* facit. Adjice sextum, *congium* reddit. **304** [l] Nam congius sex metitur sextariis, a [m] quo, et *sextario* nomen dederunt.

B 7. *Congius* autem a *congiendo*, id est per augmentum crescendo vocatur. Unde postea pecunia beneficii gratia dari cœpta *congiarium* appellatum est. Unusquisque enim sui temporis imperator favorem populi captans adjiciebat, ut largior videretur in donis.

8. [n] *Congiarium* autem specialiter mensura est liquidorum, cujus et rem simul et nomen a Romanis impositum invenimus.

9. *Metreta* est mensura liquidorum. Hæc a *mensura* accepit nomen, μέτρον enim *mensuram* dicunt Græci, et inde appellata *metreta :* licet et urna, et amphora, et reliqua hujusmodi nomina mensurarum sint, tamen ista hoc nomen a denarii numeri perfectione accepit.

Metrum ad omnem mensuram pertinet, μέτρον

C enim Græce, Latine *mensura* dicitur. Nam et cyathus mensura est, et amphora mensura est, et quidquid plus minusve capit, mensura est. Sed ideo hoc

---

[a] *Quod sint siliquæ*, etc. Ita plerique Goth., ut tamen a quibusdam absit hæc summa.

[b] *Talentum summum esse pond. perh.* Idem in Talento.

Quod summum doctis perhibetur pondus Athenis ;
Nam nihil his obolove minus, majusve talento.

[c] *Cujus varium apud diversas gentes.* Servius, Æn. V. ad illud : *Argenti, aurique talenta. Talentum* (inquit) *secundum varias gentes, varium pondus est, sed apud Romanos talentum est* LXX *libræ, sicut Plautus ostendit in Mostellaria, qui ait duo talenta esse* CXL *libras.* Sed recte meo judicio Chacon : « Si talentum, ait, sex millia drachmarum continet, ut Fannius affirmat, libra vero drachmas XCVI, efficitur profecto ut talentum libras Romanas LXII tantum appendat, non LXX, ut apud Servium legitur, neque Plauti locus aliud suadet. « Quare cum Isidori Codices LXII *libræ* et CXLIV *libras* constanter habeant, dubito quin LXII et CXXIV de doctissimi viri sententia hoc loco legendum sit, atque ita Servium scripsisse, cum eodem existimamus ut pro LX et XX, librariorum vitio, LXX et XL irrepserint.

[d] *Medium* LXXII. Scribo LXII.

[e] *Summum* CXX. De quo Vitruvius loquitur, lib. X, c. 21, cum ait : *Habentem pondus talentum quatuor millium quod fit quadringenta octoginta millia pondo.*

[f] CAP XXVI. *Unde et metiri pedes horar.* Vide Pallad. in fine singulor., mensium.

[g] *Qui etiam quibusdam cuatus.* Al., *casatus ;* al., *caulacus ;* al., *causatus.* Cuatum quidem Arabes hanc mensuram vocant. Sed non placet Chacon, qui cuatum probat, sed ex margine hæc ascita existimat ; Rabanum nihil moror.

[h] *Acetabulum.*, XV *drachmas append.* Ita Plinius Isidoriani libri : XII *drach. app.* Error ex similitudine notarum ϛ et η. Rhemn., de cyato :

Bis quinque hunc faciunt drachmæ, si appendere tentes,
Oxybaphus fiet, si quinque addantur ad illas.

[i] *Cotyla... habens cyathos sex.* Rhemn. ;

At cotyle cyathos bis ternos una receptat.

[j] *Et hemina sextarii.* Idem.

At cotylas, quas si placet, dixisse licebit
Heminas, recipit geminas sextarius unus :
Qui quater assumptus fit Graio nomine chœnix.

D Et Epiphan. *Cotyla dimidium sextarii est, appellata est Cotyla ab eo quod sextarius in duas partes secetur.*

[k] *Quinquies complicatus quinarem, sive gomor facit.* Cum paulo post Gomor dicatur esse modiorum XV, modius vero sextarios XVI, aut secundum Isidorum, hoc capite, XXII contineat, quomodo sibi Isidorus constet non video. Sed abfuisse his libris summam manum scimus, et aliena illis infinita prope accessisse, tertio quoque verbo cernimus.

[l] *Nam congius sex metitur sextariis.* Sic infr. : *eo quod quinque modiis metiatur*, passive dixit et Jurisconsult., cap. 35, § penult., *d.* de Contrah. empt., et cap. 36 *d. locati.*

[m] *A quo et sextarii nomen ded.* Rhemn. :

A quo sextarii nomen fecisse priores
Crediderim.

[n] *Congiarium autem spec.* Ex Epiph., apud quem mendose legitur *apud Hebræos.*

nomen specialiter sibi assumpsit, quod sit mensura perfecti numeri, id est, denarii.

10. [a] *Modius* dictus ab eo quod sit suo modo perfectus. Est autem mensura librarum XLIV, id est, sextariorum XXII. Cujus numeri causa inde tracta est, eo quodi n principio Deus XXII opera fecerit. Nam prima die septem opera fecit, id est, materiam informem, angelos, lucem, cœlos superiores, terram, aquam atque aerem. **305** Secunda die firmamentum solum. Tertia die quatuor : maria, semina, sationes, atque plantaria. Quarta die tria : solem, et lunam, et stellas : quinta die tria : pisces, et reptilia aquarum, et volatilia. Sexta die quatuor : bestias, pecudes, reptilia terræ, et hominem. Et facta sunt omnia XXII genera in diebus sex. Et XXII generationes sunt ab Adam usque ad Jacob, ex cujus semine nascitur omnis gens Israel. Et XXII libri Veteris Testamenti usque ad Esther. Et XXII litterarum sunt elementa, quibus constat divinæ legis doctrina. His igitur exemplis modius XXII sextariorum a Moyse, secundum sacræ legis mensuram effectus est. Et quamvis diversæ gentes huic mensuræ pondus, vel adjiciant ignoranter, vel detrahant, apud Hebræos constitutione divina tali ratione servatur. *Modius* enim a *modo* dictus. Hinc et modica, id est, moderata. *Modicis* enim *modius* nomen imposuit. Nam *modica* pro parvis abusive, non proprie, dicimus.

11. [b] *Satum* genus est mensuræ juxta morem provinciæ Palestinæ unum et dimidium modium capiens. [c] Cujus nomen ex Hebræo sermone tractum est. *Satum* enim apud eos nominatur *sumptio*, sive *levatio*, eo quod qui metitur eamdem mensuram sumat ac levet. Est et aliud satum mensura sextariorum XXII capax, quasi modius.

12. *Bathus* vocatur Hebraica lingua ab olaria mola, quæ *bath* apud eos, vel *batha* nominatur, capiens quinquaginta sextarios, quæ mensura una molæ vice proteritur.

13. *Amphora* vocata, quod hinc et inde levetur. Hæc Græce **306** a figura sui dicta dicitur, quod ejus ansæ geminatæ videantur aures imitari. Recipit autem vini, vel aquæ pedem quadratum, frumenti vero modios italicos tres.

Cadus Græca amphora est continens urnas tres.

14. *Urna* mensura est, quam quidam *quartarium* dicunt. Proprie autem urna vas est quod pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet, de quo poeta :

Cœlo tegitur, qui non habet urnam.

15. *Medimna* est mensura quinque modiorum. Medimna autem Latina lingua vocatur, id est, *dimidia*, eo quod quinque modiis metiatur, qui est dimidius numerus a perfecto denario.

16. *Artaba* mensura est apud Ægyptios sextariorum LXXII : compositus numerus, propter LXXII gentes, vel linguas, quæ orbem impleverunt.

17. *Gomor* XV modiorum onus appendit.

Corus XXX modiis impletur. Hic ex Hebraico sermone descendit, qui vocatur *cora* a similitudine *collis*. *Cora* enim Hebraice *colles* appellantur. Coacervati enim modii XXX instar collis videntur, et onus cameli efficiunt.

307 CAPUT XXVII.
De signis.

1. Ponderis [d] signa plerisque ignota sunt, et inde errorem legentibus faciunt. Quapropter formas eorum et characteres, ut a veteribus signata sunt, subjiciamus.

2. Z littera significat *dimidium obolum*.

— Virgula æqualiter jacens, et porrecta simpliciter, significat *obolum*.

= Geminata virgula, *duo oboli* sunt.

T. Latinum significat *obolos tres*.

F Latinum significat *obolos quatuor*.

E Latinum demonstrat *obolos quinque*.

3. Oboli vero sex propterea characterem non habent, quod in una drachma sex veniant, quod est pondus denarii argentei.

H littera significat *siliquas* VIII, id est, *tremissem*.

N Latinum significat *nomisma* Græcum, id est, *solidum*.

IB. Iota adjuncta beta significat *dimidium solidum*.

4. < Virgulæ duæ ex uno angulo a læva in dextram se dividentes significant *drachmam*, quam etiam *holcen* appellant.

N Γ. *N* Latinum adjunctum gamma Græco sisignificat *semiunciam*.

Γo Ꮁ [e] Gamma autem Græcæ litteræ *o* Latinum in fine adjunctum significat *unciam*.

Ʌ Lambda græcum per medium sui, *i* Latino adjecto, significat *libram*.

5. Kυ Kappa Græcum circa finem cornuum adjuncto υ Græco significet *cyathum*.

308 K°. Si *o* Latinum habuerit adjunctum *heminam* demonstrat, quam Græci *cotylen* vocant.

ƷE. X[1] Græcum si acceperit junctum *e* Latinum significat *sextarium*.

6. [f] Ʒ ° Sio Latinum adjunctum indicat *acetabulum*, quod Græci *oxybaphon* vocant.

M̄ Græcum, superposito *n* Latino , significat *mnam*.

[a] *Modius.... servatur*. Omnia ex Epiphan.

[b] *Satum genus est mens... capiens*. Ex Hieronym. in Matth. XIII.

[c] *Cujus nomen ex Heb.*, etc. Hæc et quæ restant usque ad finem cap. ex Epiphanio sunt, in quibus si quid vitii est, id nos non præstamus, sed Isidorum satis tectum tanto auctore ducimus.

[d] CAP. XXVII. *Ponderis signa... ut a veterib.* Fannius :

Hæc de mensuris, quarum si signa requiris,
Ex ipsis veterum poteris cognoscere chartis.

Vid. Galen. Dioscorid., Paul.

[e] *Gammæ autem*. Non displicet nota Neapolitani Codicis.

[f] *Si o Latinum*. Paulus, non *o*, sed υ adjungit.

[a] TT Latinum in fine habens lambda Græcum significat *talentum*.

[b] X° Græcum in dextro brachio superiori *o* littera conjuncta, *chœnix* est.

[a] *T Latinum in fine lambd. hab.* Hujus notæ figura et definitio facit ut unciæ notam quæ est in Neapol. Cod. magis probemus.

[b] X° *Græc.* Seu potius Xv Græcum. Sic enim chœnix notari solet.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

DE REBUS RUSTICIS.

CAPUT PRIMUM.

De auctoribus rerum rusticarum.

1. Rerum [a] rusticarum scribendi solertiam apud Græcos primus *Hesiodus Bœotius* humanis studiis contulit; deinde *Democritus*, [b] *Mago* quoque Carthaginensis in XXVIII voluminibus studium agricolationis conscripsit. Apud Romanos autem de agricultura primus *Cato* instituit, quam deinde *Marcus Terentius* expolivit, mox *Virgilius* laude carminum extulit. [c] Nec minus studium habuerunt postmodum *Cornelius Celsus*, et [d] *Julius Atticus*, [e] *Æmilianus*, [f] sive **309** *Columella* insignis orator, qui totum corpus ejusdem disciplinæ complexus est.

2. [g] Primum ad aratrum boves junxisse ferunt quemdam privatum hominem et fulminatum, nomine *Homogirum*. [h] Quidam autem *Osirim* dicunt esse artis hujus inventorem. Quidam *Triptolemum*. [i] Et hic quæstio est quomodo prima *Ceres* ferro in Græcia vertere terram instituit; sed ferro qualicunque, non specialiter vomere, aut aratro.

3. Stercorandi agri rationem primus induxit [j] quidam nomine *Sterculius*, in Italia. [k] Cujus ara a Pico dedicata est. Hic plura instrumenta agriculturæ reperit, primusque agros fimavit. Eumdem quidam *Saturnum* putaverunt, ut majorem illi nobilitatem facerent hoc nomine, quo splendide sonaret, et dignitatem tituli compararet.

310 CAPUT II.

De cultura agrorum.

1. *Cultura* est qua frumenta vel vina magno labore quæruntur, ab *incolendo* vocata. Divitiæ enim antiquorum in iis duobus erant, bene pascere et bene arare. [l] Cultura agri, cinis, aratio, intermissio, incensio stipularum, stercoratio, occatio, runcatio.

2. *Cinis* est incendium, [m] per quod ager inutilem humorem exsudat.

Aratio dicta, quia de *ære* prius terræ culturam exercebant, antequam ferri fuisset usus repertus. [n] Duplex est autem aratio : vernalis et autumnalis.

Intermissio est qua alternis annis vacuus ager vires recipit.

3. *Stercoratio* est lætaminis aspersio. *Stercus* autem vocatum vel quia *sternitur* in agris, vel quia extergi oporteat quidquid sordium in civitate redundat, sive, quod verius est, a *Sterce*, qui et *Stercutus* dictus. Idem et *fimus* est, qui per agros jacitur. [o] Et dictus *fimus* quod *fiat mus*, id est, *stercus*, quod vulgo *lætamen* vocatur, eo quod suo nutrimento *læta* faciat germina, reddatque pinguia arva et fecunda.

4. *Occatio* est cum rustici, satione facta, bubus dimissis, **311** [p] grandes glebas cædunt, ac ligonibus frangunt; et dicta *occatio*, quasi *obcæcatio*, quod operiat. *Occare* igitur est *operire* terra semina, vites, vel arbores.

5. *Runcatio* est a terra herbas evellere. Nam *rus terra* est.

Sulcus a *sole* vocatus, quod proscissus *solem capiat*.

Veruactum dicitur, quasi *vere actum*, id est, *verno aratum*.

Proscissio est aratio prima, cum adhuc durus est ager.

[a] CAP. I. *Rerum rusticarum... complexus est.* Hæc fere ex Columell., lib. I, cap. I.

[b] *Mago quoque Carthaginens. in* XXVIII. Ita Varr., lib. I de Re rust., cap. 1.

[c] *Nec minus studium habuer.* Columell. : *Nec minorem laudem meruerunt.*

[d] *Julius Atticus.* Qui de vitibus tantum scripsit. De quo Plin., in India, lib. XV et XVII.

[e] *Æmilianus.* Palladius Rutilius Taurus Æmilianus, vir illustris.

[f] *Sive Columella.* Disjunctionem pro conjunctione more suo posuit.

[g] *Primum ad aratr. b. junxisse fer.* Ex August., XVIII de Civit., cap. 6.

[h] *Quidam autem Osirim. q. Tript.* E Serv., Georg. I: *Uncique puer monstrator aratri.*

[i] *Et hic quæstio est.* Ex eodem ad illud : *Prima Ceres ferr.*

[j] *Quidam nomine Stercutius.* Ex Lact, lib. I, cap. 20. Idem *Sterces*, et *Stercutus* vocatur apud Aug., XVIII de Civit. cap, 15. Sterculics apud Macrob. lib. I Saturn.

[k] *Cujus ara a Pico.* Macrobius, *a Jano*, *Pici patre.*

[l] CAP. II. *Cultura agri, cin., ar., interm.* Serv., ad Georg. initium : *Pingues autem efficit terras cinis, intermissio arandi, incensio stipularum, stercoratio, unde etiam lætas ait. Nam fimus qui per agros jacitur vulgo lætamen vocatur.*

[m] *Per quod ager inutilem hum. exsud.* Virg. : *Atque exsudat inutilis humor.*

[n] *Duplex autem est aratio.* E Serv., ad vers. *Vere novo*, Georg. I.

[o] *Et dictus fimus, quod f. mus, id est, stercus.* Mus terram interpretatus est supra, lib. II, cap. 3. Sed hæc aliena putabat Chacon, et recte; nam et verba Servii, quæ retulimus, ab Isidoro fideliter descripta credo, et fimi etymologiæ Rabanus non meminit, dicitur etiam hodie ab Italis stercus *lætame.*

[p] *Grandes glebas.* Festus : *Occare et occatorem Verrius putat dictum ab occædendo, quod cædat grandes globos terræ, cum Cicero venustissime dicat ab occæcando fruges satas.* Ubi *glebas*, non *globos*, est hoc loco legendum, sed priori etymologia usus est Varro, lib. I de Re rust., cap. 31 : *Vineas novellas fodere, aut arare, et postea occare, id est, comminuere, ne sit gleba.* Gloss., *occat*, βωλοκοπεῖ.

6. *Satio* dicta, quasi *seminis actio*, vel quasi *satorum actio*. *Serere* autem vocatum, quia hoc cœlo *sereno* faciendum est, non per imbres. Hinc est et illud *Virgilianum : Nudus ara, sere nudus*. *Messis a metendo*, id est, *recidendo*, dicta.

7. *Seges* autem de *semine* dicta, quod jacimus, sive a *sectione*.

CAPUT III.

De frumentis.

1. Prima [a] Ceres cœpit uti frugibus in Græcia, et habere segetes, translatis aliunde seminibus. Hujus meminit Ovidius dicens :

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro;
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris.

2. [b] *Frumenta* sunt proprie quæ aristas habent; [c] *Fruges* autem reliqua. Frumenta autem, vel *fruges*, a *frumendo*, hoc est, **312** a *vescendo*, dictæ. [p] Nam [d] *frumen* dicitur summa pars gulæ.

3. *Primitiæ* proprie sunt quæ de frugibus præcerpuntur.

4. *Triticum*, vel a *tritura* dictum, quod purissimum horreo condatur, vel quia granum ejus commolitur et teritur.

5. *Far* dicitur, eo quod initio *frangeretur*.

[e] Apud antiquos enim molarum usus nondum erat, sed frumentum in pila missum frangebant, et hoc erat genus molendi.

6. [f] *Adoreum* tritici genus, [g] quod idem vulgo *semen* dicitur. *Ador* quondam appellatum ab *edendo*, quia primo eo usi sunt homines, sive quia in sacrificio ipsius generis panis ad aras offerebatur. Unde *adorea* sacrificia dicuntur.

7. *Siligo* genus tritici a *selecto* dictum. Nam in pane species ejus præcipua est.

8. *Trimestre* triticum ideo nuncupatum, quia satum post *tres menses* colligitur; [h] nam ubi propter aquam, aliamve causam, matura satio omissa est, præsidium ab hoc petitur.

A 9. [i] *Alica*, Græcum nomen est.

[j] *Alicastrum* simile est alicæ, pondere et bonitate præcipuum.

10. **313** *Hordeum* dictum, quod præ cæteris generibus frumenti aridum ante fiat, vel quod spica ejus ordines habeat [k] Horum tria genera. Primum *hexaticum* vocatur, eo quod spica ejus *sex* ordines habeat, quod quidam *cantherinum* appellant, quoniam animalia melius quam triticum pascit, et homines salubrius quam malum triticum. Alterum *distichon*, eo quod duos ordines habet hoc plerique *galaticum* vocant. Tertium *trimestre*, quia dum cogit necessitas, verno seminatur, et celeriter colligitur.

11. [l] *Scandula*, a divisione vocata. Duplex enim est, *scanditurque*, id est, *dividitur*.

B 12. [m] *Centenum* appellatum, eo quod in plerisque locis jactus seminis ejus in incrementum frugis *centesimum* renascatur.

Hinc et *millium* a multitudine fructus vocatum.

13. *Panicium* dictum, quod multis in regionibus ex eo panis vice homines sustententur, quasi *panificium* *Pistum* a *pasto*.

Sesamum, Græcum nomen est.

14. *Farrago* dicta a *farre*. Est enim herba hordeacea adhuc viridis, necdum granis ad maturitatem turgentibus.

15. [n] *Spicam* de maturis frugibus abusive dicimus. Nam proprie spica est cum per culmi folliculum, id est, extremum tumorem aristæ, adhuc tenues in modum *spiculi* eminent.

C 16. [o] *Arista* appellata, quod prius ips a *arescat*.

[p] *Culmus* est ipse *colamus* spicæ, qui a radicibus nascitur. Et dictus *culmus*, quasi *calamus*.

17. *Folliculus* est theca frumenti, in qua granum servatur interius. **314** [q] Hæc super spicam vallo instructa, munimea, prætendit, ne avium minorum, morsibus spica suis fructibus exuatur, aut vestigiis proteratur.

[a] Cap. III. *Prima Ceres cœpit uti frugibus in Græcia.*, Aug., XVIII de Civit., cap. 6 : *Regnante autem Argo, suis uti cœpit frugibus Græcia, et habere segetes in agricultura delatis aliunde seminibus.*

[b] *Frumenta sunt prop. q. arist. hab.* E. Serv., Georg. I, ad vers. *Siliqua quass. legumen.*

[c] *Fruges autem reliqua.* At Serv., Æn. I, ad vers. *Frugesque recept.* — *Errant* (inquit) *qui discernunt frumenta a frugibus.*

[d] *Nam frumen dicitur summa pars gulæ.* Servius utrobique.

[e] *Apud antiq... molendi.* E Serv., Æn. II, ad illud : *Et torrere.*

[f] *Adoreum tritici genus.* Festus : *Ador farris genus, edor quondam appellatum, ab edendo; vel quod aduratur, ut fiat tostum, unde in sacrificio mola salsa efficitur.*

[g] *Quod idem vulgo semen dicitur.* Plinius, de Zea, lib. XVIII, cap. 8 : *Est et hæc Italiæ in Campania maximeque semen appellatur.*

[h] *Nam ubi propter aquæ, aliamve caus.* E. Columell, lib. II, cap. 6.

[i] *Alica Græcum nomen est.* Latinum putat Festus : *Alica* (inquit) *dicitur, quod alit corpus.* Charisius vero, lib. I : *Alicam sine aspiratione dictam Verrius tradit, et sic multi dixerunt; Lucilius*, XV : *Nemo est halicarius posterior te, cum aspiratione dixit.* Ergo sub judice lis est.

[j] *Alicastrum simile est alicæ.* Columell., ibid. : *Semen trimestre, quod dicitur alicastrum, idque pondere et bonitate est præcipuum.*

D [k] *Horum tria gener.* Ex eod., cap. 9, nisi quod ad duo genera species omnes hordei retulit.

[l] *Scandula.* Al., *scandalia.* F., *scandia.* Sic enim apud nos appellatur.

[m] *Centenum.* Quod a Plinio *secale* dicitur l. XVIII, c. 16.

[n] *Spicam de mat... eminent.* E Serv.. Georg. II, ad illud : *Spicea jam campis.* etc.

[o] *Arista appel.* Ex eod., Æn. VII, ad illud : *Cursu læsisset aristas.*

[p] *Culmus.* Idem, Georg. I, ad vers, *Culmumque lev. stipulasque: Culmus dicitur ipse calamus, stipulæ vero folia quæ ambiunt culmum.*

[q] *Hæc super spicam*, etc. Ambros., lib. Hexam. III, cap. 8 : *Tum super ipsam spicam vallum struitur, ut quasi quadam in arce prætendat, ne avium minorum morsibus spica suis exuatur fructibus, aut vestigiis proteratur.* Expressit autem Ambros. locum Cicer. ex lib. de Senect.

18. [a] *Stipulæ* sunt folia, seu vaginæ, quibus culmus ambitur, atque fulcitur, ne pondere frugis curvetur, quæ ambiunt culmum. Et dicta *stipula*, quasi *usta*, et quasi *ustipula*. *Stipula* dicta ab *usto;* collecta enim messe uritur propter culturam agri. Item *stipula,* vel quia pars ejus uritur, pars interdum pro palea præciditur.

19. *Palea* a quibusdam vocari dicitur, quod *pala* ventiletur, ut frumenta purgentur. Gentiles autem *paleam* a quadam *Pale* frugum inventrice nominaverunt, quam *Cererem* esse volunt. De qua Virgilius. Te quoque, magna Pales, et te memorande, canemus. Item alii a *pabulo* nuncupatam dicunt *paleam*, quod ea primum sola in pascendis animalibus præbebatur. [b] Cujus natura ex contrario tantum est frigida, ut obrutas nives fluere non sinat; adeo calida, ut maturescere poma compellat.

CAPUT IV.

De leguminibus.

1. *Legumina* [c] a *legendo* dicta, quasi electa. Veteres enim meliora quæque legebant, [d] sive quod manu legantur, neque sectionem requirant.

2. Leguminnm plurima genera, ex quibus faba, lenticula, pisum, faselus, cicer, lupinus gratiora in usum hominum videntur.

3. *Faba* Græca etymologia a vescendo vocabulum sumpsit, **315** quasi *faga*, φάγειν enim Græce comedere dicitur. [e] Primum enim homines hoc legumine usi sunt. Hujus species duæ, quarum altera communis, altera Ægyptia.

4. Faba *fresa* dicta, eo quod eam homines *frendant,* id est, *frangant,* et molendo comminuant.

5. *Lens* vocata, quod humida et *lenta* est, [f] vel quod adhæret humi.

A 6. [g] *Faselus* autem, et *cicer* Græca nomina sunt, [h] sed faselus vile genus leguminis, quia omne quod abundat vile est, hoc autem semen abundanter invenitur.

7. [i] *Lupinus* Græcum et ipsum nomen est. De quo Virgilius : *Tristisque lupini*, quia vultum gustantis amaritudine contristat ; unde eos præ amaritudine, nec vermis, nec ullum animal comedit.

8. *Medica*, *vicia*, *ervum*, pabulorum optima sunt.

9. *Medica* dicta, quia Medis translata est in Græciam, tempore [j] quo eam Xerxes rex Persarum invasit.

[k] Hæc semel seritur , et decem annis permanet, ita ut quater vel sexies possit per annum recidi.

10. [l] *Vicia* dicta, quod *vix* ad triplicem perveniat B fructum, **316** cum alia legumina proventum habeant fertilem. Unde et Virgilius : *Aut tenues fetus viciæ.*

11. *Pisa*, quod ea pensabatur aliquid auri minutum. [m] Nam *pis aurum* dicitur.

12. Ervum a Græco trahit vocabulum. Hoc enim illi ὄροβον dicunt, quod dum sit quibusdam pecoribus infestum, [n] tauros tamen pingues efficit.

CAPUT V.

De vitibus.

1. Vitis plantationem *Noe* primus instituit rudi adhuc sæculo. Apud Græcos autem inventorem vitis *Liberum* appellant. Unde et eum gentiles post mortem deum esse voluerunt.

2. [o] *Vitis* dicta, quod vim habeat citius radicandi. Alii putant *vites* dictas, quod invicem se *vittis* in-C nectant, vicinisque arboribus reptando religentur. [p] Est enim earum natura flexilis, quia, quasi brachiis quibusdam, quidquid comprehenderint stringunt.

3. [q] *Labrusca* est vitis agrestis , quæ in terræ

[a] *Stipulæ sunt folia*. E Serv. et Ambros., ibid.

[b] *Cujus natura ex contrar. tantum est frigid.*, etc. Aug., lib. XXI de Civit., cap. 7 : *De palea sic frigente, ut fluescere nivem non sinat; sic calente, ut maturescere poma compellat.*

[c] CAP. IV. *Legumina a legendo... veteres enim meliora quæq. leg.* Serv., Georg. I, ad illud : *Maxima quæque manu legeret : Hinc,* inquit, *quidam volunt dictum legumen.*

[d] *Sive quod m. leg. n. s.r.* Ex eod., ad vers. *Siliqua quassante legumen*. Varro. lib. I, de Re rust., cap. 23, de cicero : *Hoc enim quoque legumen, ut cætera quæ velluntur e terra, non subsecantur, quæ quod ita leguntur, legumina dicta.*

D [e] *Primum e. homin. hoc leg. usi sunt*. Plin., lib. VIII, cap. 12 : *Sequitur natura leguminum, inter quæ maximus honor fabæ, quippe ex qua tentatus sit etiam panis.*

[f] *Vel quod adhæret humi*. Al., *Humida*... Alii lentem, quasi lenem dictam volunt, ex verbis Pliniii : *Invenio apud auctores æquanimitatem fieri vescentibus ea.*

[g] *Sed faselus et cicer Græc.* Cur cicer Græcum nomen dixerit, quærendum.

[h] *Sed faselus vile genus. Vilemque faselum* dixit Virg. Reliqua Serv., ibidem,

[i] *Lupinus, Græcum et ipsum.* Ἀπὸ τῆς λύπης dictus lupinus, eoque etiam videtur respexisse Virgilius.

[j] *Quo eam Xerxes rex Pers.* Serv., Georg. I, ad illud: *Tunc te quoque, medica, putres accipiunt sulci: Hæc autem herba a Medis translata est in Græciam, quo tempore eam invaserunt.* Plin., lib. XVIII, cap. 16: *A Medis advecta per bella Persarum, quæ Darius intulit.* Sed cur Xerxem pro Dario substituerit Isidorus, id anxie pervestigandum non putavimus.

[k] *Hæc semel seritur... recidi.* Ex Colum., l. II, c. 11.

[l] *Vicia dicta*. Servius, ad verba Virgilii ab Isidoro citata: *Mire* TENUES *ait. Nam vicia vix ad triplicem pervenit fructum, cum alii leg. p. h. felicissimum et fertilem.* Ex his verbis Isidorus notationem qualemcunque confecit. Sed placet Varronis nobis etymologia, lib. I, cap. 31 : *Vicia dicta a vinciendo, quod item capreolos habet, ut vitis, quibuscum sursum vorsum serpit ad scapum lupini, aliumve quem, ut hæreat, id solet vincire.*

[m] *Nam pis aurum dicitur.* F.: *Nam inde Pisaurum dicitur.* Serv., Æn. VI, ad illud. *Aspice Torq. et referentem : — Nam Pisaurum* (inquit) *dicitur quod illic aurum pensatum est.* Sed rejiciebat hæc Chacon, ut adulterina.

[n] *Tauros tamen pingues eff.* Virg., eclog. 3 :
Eheu ! quam pingui macer est mihi taurus in ervo !

[o] CAP. V. *Vitis d. q. vim habeat citius radicandi.* A vita scilicet, vel VI.

[p] *Est enim earum natura flex... string.* Ambros., Hexam. cap. 12, de Vite : *Deinde quia natura flexibilis* (sive, ut est in veteri libro, *fluxilis*) *et caduca est, quasi brachiis quibusdam, ita claviculis quidquid comprehenderit, stringit.*

[q] *Labrusca... terræ.* E Serv., eclog. 5.

marginibus nascitur. Unde et *labrusca* dicta a *labris* et extremitatibus terræ.

4. [a] *Codex* dictus, quasi *caudeæ*. Sic enim et veteres *clodum* pro *claudo* dicebant.

5. **317** *Sarmentum* a *serendo*, quasi *serimentum*.

[b] *Malleolus* est novellus palmes innatus prioris anni flagello, cognominatusque ob similitudinem rei: quod in ea parte quæ deciditur ex veteri sarmento prominens, utrinque mallei speciem præbet.

6. [c] *Spadones* sunt surculi fruge carentes, ex ipsa appellatione, quod sint inhabiles fructui, et sterilitate affecti.

7. [d] *Sagittam* rustici vocant novissimam partem surculi, sive quia longius recessit a matre, et quasi prosilit, seu quia acuminis tenuitate teli speciem præfert.

8. [e] Summitates vitium et fruticum *flagella* nuncupantur, eo quod *flatu agitentur*.

9. [f] *Palmes* vitis materia mollis, qui per novella brachia emissus fructum affert. Nam ideo rustici partem vitis palmitem dicunt. *Palmes* enim derivativum nomen est, quod nomen paragogum dicitur, quod a *palma* derivetur. Palma enim habet nomen [g] prototypum, quod dicitur principale, ab eo quod ex se derivatum faciat.

10. [h] *Pampinus* est folium, cujus subsidio vitis a frigore, vel ardore defenditur, atque adversus omnem injuriam munitur. Qui ideo alicubi intercisus est, ut et solem ad maturitatem fructus admittat, et umbram faciat. Et dictus *pampinus*, quod de *palmite pendeat*.

11. [i] *Capreoli* dicti, quod capiant arbores, sunt enim cincinni, **318** sive uncinoli, quibus se innectere vites et suspendere solent arboribus, quo adminiculo freti palmites [j] ventos ac turbines contemnere queant A et [k] sine lapsu periculorum fructus suos sustineant ac sese vaga proceritate diffundant.

12. [l] *Corymbi* sunt annuli qui proxima quæque ligant, et comprehendunt, ne longius laxati palmites ventorum flatibus dissipentur.

13. *Uvæ* dictæ, quod intrinsecus humore sunt plenæ, [m] succique et pinguedinis. [n] Nam humidum est quod exterius humorem habet, uvidum quod interius.

14 *Acina*...

Botrus...

[o] *Racemus* est botrionis pars, et botrio Græcum est.

15. [p] *Suburbanæ* uvæ quædam dicuntur, quia fructus earum ad escam velut pomum in urbibus venditur. Commendat enim eas et species et saporis jucunditas, ex quibus sunt præcoquæ, duracinæ, pur-

B pureæ, dactyli, Rhodiæ, Lybicæ, cerauniæ, stephanitæ, tripedaniæ, unciariæ, cidonitæ. Durabiles autem per totam hiemem Venuculæ et Numisianæ.

16. [q] *Præcoquæ* vocatæ, quod cito maturescant, et ante omnes sole coquantur. Has [r] *lageos* dicunt, quod currant ad maturitatem velociter, ut lepus.

319 17. Purpureæ, a colore dicuntur.

[s] Dactyli, a longitudine.

Rhodiæ, et Lybicæ, a regionibus nuncupatæ sunt.

Cerauniæ vero, quod rubeant, velut ignis.

[t] Stephanitæ, a rotunditate.

Unciariæ, a magnitudine.

18. Genera autem uvarum quæ vino deserviunt plurima. Ex quibus [u] *aminea* dicta, quasi sine minio id est, sine rubore. Album enim vinum reddit,

C quæ cum sit unius nominis, non unam speciem reddit. Amineæ duæ geminæ, ab eo dictæ quod duplices uvas mittant.

[a] *Codex d. q. caudex*. Serv., Georg. 2: *Quin et caudicibus sectis* : CAUDICIBUS *posuit pro* CODICIBUS, *sicut* CAULEM *pro* COLEM, SAURICEM *pro* SORICE *dicimus*.

[b] *Malleolus... præbeat*. E Columell., lib. III, cap. 6.

[c] *Spadones*. Ex eodem lib., cap. 10.

[d] *Sagittam... præfert*. E cap. 17.

[e] *Summitates vitium*. Ita Serv., Georg. II, ad *Neve flagella summa pete*. Et Varro, lib. I, cap. 31.

[f] *Palmes*, etc. *Quod nomen* παράγωγον *dicitur*. Charisius, lib. III: *Sunt quædam verba, quæ* παράγωγα *appellantur, quæ a primitivi verbi declinatione et mutationem et adjectionem capiunt*.

[g] *Prototypum, quod dicitur principale*. Idem, lib. I, cap. de Analogia: *Nomina quædam sunt principalia, quæ Plinius secundus, eodem libro*, FACIENDI *appellat, ut* AQUA; *ex quibus possessiva nascuntur, quæ* PATIENDI *vocat, ut* AQUALIS.

[h] *Pampinus est folium*, etc. Ex Ambros., lib. III Hexam., cap. 12.

[i] *Capreoli quod capiant arbores*. Varr. lib. I, cap. 51: *Ex altera parte caprea dicta, quod parit capreolum. Is est coliculus viteus, intortus, ut cincinus; is enim vites ut teneat, serpit ad locum capiendum. Ex quo a capiendo capreolus dictus*. Verius tamen capreolum a nobis propter teneritudinem dictum, ita uti a Græcis μόσχοι, id est, vituli, dicuntur rami novelli.

[j] *Ventos ac turbines contemnere*. Ita omnino legendum ex veteribus libb. Respexitque ad Virgilii verba, Georg. II, ejusmodi de re:

Viribus eniti quarum, et contemnere ventos
Assuescant.

[k] *Et sine lapsu periculor.* — *Lapsu periculorum* libb. omnes; *pediculorum* quidam reponunt, quod pediculi et fructum et foliorum dicantur. Quibus Plinius repugnat lib. XV, cap. 28: *Dependent* (inquit) *alia pediculis ut pira, alia racemis ut uvæ, et palma, alia et pediculis, et racemis ut ederæ, sambuci*. Quid si *lapsu periculorum*, dixit Isidorus (ut Catullus *casus alios periculor.*)? *sine lapsus periculo* volebat Chacon.

[l] *Corymbi sunt annuli*. Item inf., cap. 9. *Corymbis, quos annulos vocamus*, nisi forte *corynni* legendum. Hesych.: Κορύμνα κόσμος τὶς γυναικεῖος περιτραχήλιος. Nam quod masculino genere enuntiavit Isido-

D rus, haud magni referre arbitror.

[m] *Succique et pinguedinis*. Al., *succique pinguedine*.

[n] *Nam humidum est, quod extrins*. E. S., ecl. 10.

[o] *Racemus est botrionis pars*. Ex eod., Georg. II, ad illud: *Et turpes avibus prædam fert uva racemos*.

[p] *Suburbanæ uvæ*. E. Columell., lib. III, cap. 2. Vid. etiam Plin., lib. XIV, cap. 3.

[q] *Præcoquæ*. Serv.: *Præciæ, quasi præcoquæ, quod ante alias sole coquantur*.

[r] *Lageos*. Serv., ad *Tenuisque lageos* : *Lageos est quæ Latine leporaria dicitur*.

[s] *Dactyli. Dactylides*.

[t] *Stephanitæ*. Idem: *Et coronatio naturæ lusu stephanites acinos foliis intercursantibus*.

[u] *Aminea q. sine minio*. E. Serv., ad illud: *Sunt et Amineæ vit.*, Georg. II, ubi multa Pierius de voce et de vini genere.

[a] *Aminea lanata*, quia plus omnibus *lanescit* lanugine. A

Rubeliana dicta, quia ejus materia *rubet*.

19. *Fæcinia* minuti acini et duræ cutis uvas habet, [b] nobilitate amineam sequitur, fecunditate præcedit. Quam proinde *fæciniam* vocat, quod plus quam cæteræ *fæcis* afferat.

20. [c] *Apianæ* vinum dulce faciunt, quasi nisi cito legas, pluviis, et ventis, et maxime *apibus* infestantur, quarum deprædatione *Apianæ* cognominatæ sunt.

320 21. *Balanitæ* a magnitudine nomen sumpserunt, βάλανον enim Græci *glandem* vocant.

22. *Biturica* a regione nomen sortita est, turbines et pluvias, et calores fortissime sustinens, nec in macra terra deficiens, hujus meriti et *basilisca* est.

23. [d] *Argitis* Græcula vitis, generis albi, fertilis. B *Visula* materiam et brevem, et latum folium mittens, cujus fructum nisi primo tempore colligas, aut ad terram decidet, aut humore putrescet.

24. [e] *Inerticula* nigra est, quam Græci *amethyston* vocant, boni vini, et lenis, a quo etiam nomen traxit, quod *iners* in tentandis nervis habeatur, quamvis gustui non sit hebes.

25. [f] *Mareoticæ* a regione *Ægypti* *Mareotis* dictæ, unde prius venerunt; sunt enim et albæ et nigræ.

26. [g] *Helvolæ*, quas quidam varias appellant, neque purpureæ, **321** neque nigræ; ab *helvo* colore ita dictæ, subalbi tamen musti. *Helvum* enim est nigrum candidumque colore. Nam helvum, nec album, nec nigrum est.

27. [h] Tertius locus vitium quæ sola fecunditate C commendantur, abundantia copiosa, multumque vini fluens.

28. [i] *Vitiscionia* uvas grandes magis quam multas habet; nomen autem inde hoc sumens, quod multum vini fluat.

[j] *Syriaca*, vel quia de *Syria* allata, vel quia nigra est.

29. Multa autem genera vitium sunt, quæ tamen mutatione loci et qualitatem et nomen amittunt.

30. Vitibus inter cætera magis ista conveniunt, oblaqueatio, putatio, propaginatio, fossio.

31. [k] *Oblaqueare* est circa codicem terram aperire, et velut lacus efficere. Hoc aliqui *excodicare* appellant.

32. *Putare* est virgam ex vite supervacuam resecare, cujus flagellis luxuriat. *Putare* enim dicitur *purgare*, id est, *amputare*.

33. Traducere, *transducere*. Propaginare vero flagellum vitis terræ submersum sternere, et quasi *porro pangere*. Hic [l] *propagines* **322** a *propagare*, id est, *protendere*, dicuntur.

Fodere vero est foveam facere, quasi *fovere*

CAPUT VI.

De arboribus.

1. *Arborum* nomen, sive herbarum, ab *arvis* inflexum creditur, eo quod terris, fixis radicibus, adhærent. Utraque autem ideo sibi pene similia sunt, quia ex uno alterum gignitur. Nam dum sementem in terram jeceris, herba prius oritur, dehinc confota surgit in arborem, et infra parvum tempus, quam herbam videras, arbustum suspicis.

2. *Arbustum* arbor novella, et tenera, in qua insertio fieri potest, et dicta *arbusta*, quasi *arboris hasta*. Alii [m] arbustum locum, in quo arbores sunt, volunt accipere, sicut salictum. Sic et virectum, ubi virgulæ, et virentes.

3. *Arbor* autem et fructifera, et sterilis; *arbos* autem non nisi fructifera. Genere autem feminino *arbores* dicimus, *poma* vero neutro.

4. *Frutex* brevis est appellatus, quod terram fronde tegat, cujus plurale nomen *fruteta;* arbor alta est.

5. *Silva* vero spissum nemus, et breve. [n] *Silva* dicta, quasi *xilva*, quod ibi ligna cædantur. Nam Græci ξύλον *lignum* dicunt. Multa enim Latina nomina Græcam plerumque etymologiam recipiunt.

6. *Nemus* a *numinibus* nuncupatum, quia pagani ibi idola constituebant. **323** Sunt enim nemora arbores majores, umbrosæ frondibus.

[a] *Aminea lanata*. Ita dicitur a Columella et Plinio.

[b] *Nobilitate amineam sequitur*. Hæc de momentanis Columella, quas tamen cum rubellianis et fœcenis ipse et Plin. conjungunt.

[c] *Apianæ*, etc. E Columell.

[d] *Argitis... Visula materiam brevem*. E Columella, e quo *visulam* suum in locum restituimus, quæ hic D nulla erat. Nisi si quis vulgatam lectionem secutus *vastam* pro *visula* malit legere, ut hæc omnia de argite dicantur; sed accidisse hic credo quod in inerticula, quæ statim sequitur, quod cum sive in Isidoro, sive apud Columellam, vox *materiis* in argite præcederet, in visula *materiam brevem* sequeretur, librarii sequentia verba describerent, quæ de argite interponenda fuerant, cum nomine ipso visulæ omitterent Itaque sic fortasse locus integer legendus : *Argitis Græcula vitis generis albi*, *fertilis vastis materiis et uvis exuberat*. *Visulæ brevem materiam et latum folium*, etc.

[e] *Inerticula... hebes*. Ex Columell., ibid., e quo *amethyston* reposuimus invitis omnibus libris. Nam vocem *amaracion*, quæ hic vulgo legitur, ex helvinaceis uvis, de quibus agit statim Columella, huc compulsam, aiebat Chacon.

[f] *Mareoticæ*. E Serv., ad vers. *Sunt et Mareotides albæ*, Georg. II.

[g] *Helvolæ*. — *Helvenacas* vocat Plinius, nos vulgo *hebenes*.

[h] *Tertius locus... fluens*. Huic tertio loco locus hic nullus est. Itaque expungendum censeo.

[i] *Vitiscionia*, etc. Vitiscioniæ nomen ignotum. De spionia Columella : *At spionia dapsilis musto et amplitudine magis uvarum quam numero fertilis*.

[j] *Syriaca*. Plin. : *Est et nigra aminæa, cui Syriacæ nomen imponunt*.

[k] *Oblaqueare... appellant*. Ex Pallad., lib. II, cap. 1. Video *ablaqueare* apud Auctores de Re rust. passim scribi. Sed cur Goth. libror. scriptura displiceat, in quibus omnibus *oblaqueare*, si *oblaqueare* est *lacus circum facere?*

[l] *Propagines a propagare, id est protend*. Serv., Æn. IV, ad illud : *Genus alto a sanguine Teucri :* — *Proderet*, *modo* (inquit) *protenderet*, *id est propagaret*.

[m] Cap. VI. *Arbustum locum... salictum*. Verba sunt Servii, eclog. 3.

[n] *Silva dicta*, *p. xilva*. *F.*, *xyla*, dicta autem silva ἀπὸ τῆς ὕλης. *s.* pro aspiratione succedente.

7. *Lucus* est densitas arborum solo lucem detrahens, tropo antiphrasi, eo quod non luceat, sive a *luce*, quod in eo lucebant funalia, vel cerei, propter nemorum tenebras.

8. *Saltus* est densitas arborum alta, vocata hoc nomine, eo quod exiliat in altum, et in sublime consurgat.

9. [a] *Aviaria* secreta nemora dicta, quod ea *aves* frequentant.

10. [b] *Recidiva* arborum sunt quæ, aliis sectis, repullulant. Alii recidiva a cadendo dicunt, quia post casum nascuntur. Alii a *recidendo*, et repullulando dixerunt; ergo recidivum, ubi mors, aut casus.

11. [c] *Insitio* dicitur, cum fisso trunco surculus fecundæ arboris sterili inseritur; aut *oculorum impositio*, cum, inciso cortice, libro alienæ arboris germen immittitur.

12. [d] *Plantæ* sunt de arboribus; *Plantaria* vero quæ ex seminibus nata sunt cum radicibus, et a terra propria transferuntur.

13. *Cespites* frutices sunt, quasi *cuspites*, vel quasi *circa pedes*.

Frondes, quod ferant virgulta, vel umbras, sunt autem causa umbrarum.

Oculi nodi sunt, ex quibus frondes exeunt.

14. *Radix* appellatur, quod quasi *radiis* quibusdam fixa terris, in profunda dimergitur.

[e] Nam physici dicunt parem esse altitudinem radicum et arborum. Alii *radicem* a similitudine *radiorum* dictam putant, vel quia si eradatur, non repullulat.

15. *Truncus* est statura arboris insistens radici.

[f] *Corticem* veteres *corucem* vocabant. Dictus autem *cortex*, quod *corio* lignum tegat.

324 16. [g] *Liber* est corticis pars interior, dictus a *liberato* cortice, id est, ablato. Est enim medium quoddam inter lignum et corticem.

17. *Rami* sunt qui de trunco manant, sicut a ramusculis cætera.

Surculi a præcisione *serræ* nuncupati.

18. [h] *Virgultum* est quod de radice pullulat; *ramus* qui de ipso robore arboris; *virga*, quæ de ramis. Proprie autem *virgultum* appellatur, quod ad radicem arboris nascitur, et quasi inutile ab agricolis amputatur. Et hinc dictum *virgultum*, quia ex *virga* tollitur. *Virga*, vel a *virtute* dicitur, quod vim in se multam habeat, vel a *viriditate*, vel quia pacis indicium est, quod *vim* regat. Unde hac utuntur magi ad placandos inter se serpentes, [i] et idcirco in ea hos sustinent illigatos. Hac etiam philosophi, et [j] reges, ac magistri, et nuntii, et legati utuntur.

19. [k] *Flagella* dicuntur, ut prædiximus, summæ arborum partes, ab eo quod crebros ventorum sustinent *flatus*.

20. [l] *Cymas* vocatas (dicunt) quasi *comas*.

Folia Græce φύλλα dicuntur, inde est ad nos hoc nomen per derivationem translatum.

21. *Flores* nominati quod cito defluant de arboribus, quasi *fluores*, quod cito solvantur. In his duplex gratia: coloris et odoris. Austro enim flores solvuntur, Zephiro fiunt.

22. *Germen* dicimus surculum prægnantem, a *gerendo*; unde et *germinatio*.

23. *Fructus* nomen accepit [m] a *frumine*, id est eminente gutturis parte, qua vescimur. Inde et *fruges*. Fructus autem proprie dicuntur agrorum, et arborum, quibus utique utimur. In animalibus vero abusive et translative vocamus fructum.

24. *Poma* dicta ab *opimo*, id est, a copiæ ubertate. *Matura* **325** dicuntur, quia apta sunt ad *mandendum*; sic et *immatura*, quia priusquam matura fiant, dura sunt ad mandendum.

25. *Ligna* dicta, quia incensa convertuntur in *lumen*. [n] Unde et *lychnum* dicitur, quod lumen det.

26. *Hastula* a *tollendo* nuncupata, quasi *abstula*. [o] *Fomes* est hastula quæ ab arboribus excutitur recisione, aut hastulæ ambustæ, aut ligna cavata, a fungis nomine accepto, quod ita capiat ignem De quo Virgilius: *Rapuitque in fomite flammam.*

27. [p] *Torris* lignum adustum, quem vulgus *titionem* appellat, extractum ex foco, semiustum et exstinctum.

28. [q] *Quisquiliæ*, stipulæ immistæ surculis et foliis aridis. Sunt autem purgamenta terrarum.

Caries putredo lignorum; dicta hoc nomine, quod eveniat lignis virtute carentibus.

[a] *Aviaria*. E. Serv., Georg. 2, ad illud: *Rubent aviaria baccis.*

[b] *Recidiva*. E duob. Servii locis, Æn. IV, ad... *Recidiva manu*; et Æn. X, ad illud: *Dum Latium Teucri.*

[c] *Insitio d. cum fisso trunco... immittitur*. Ex eod., Georg. II, ad illud: *Arbutus horrida*. Ubi *fisso*, non *in fixo*, ex hoc loco et Manuscript. Servii lib., legendum est.

[d] *Plantæ... Plantaria... transfer.* Ex eod., ibid.

[e] *Nam physici dicunt*, etc. Ex eod., Æn. IV.

[f] *Corticem veteres corucem*. — *Corium* lubenter, legerim ex vestigiis, quantumvis lubricis, Tarraconens. Codicis: *Truncus est statura arboris insistens radice, veteres quorum voce vocabatur.*

[g] *Liber*. E Serv., eclog. 10.

[h] *Virgultum, quia ex virga*. Al., *quia hæc virga*.

[i] *Et idcirco in ea hos sustinent illigatos*. Ut in Mercurii caduceo videmus.

[j] *Reges ac magistri*. Magistri vel puerorum, vel magistratus; sic namque alibi Isidorus usurpat.

[k] *Flagella dicuntur*. E Serv., ubi sup., cap. 5.

[l] *Cymas... q. comas*. Item inf., cap. 19, *cyma, quasi coma.*

[m] *A frumine, i. eminent. g. p.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Frugesque receptas.*

[n] *Unde et lucinium*. F., *lychnus*, vel *ellychnium.*

[o] *Fomes est hastula*. Dicitur a nobis hodie vulgo astilla. Sed Festus: *Fomites sunt hastulæ ex arboribus dum cæduntur excussæ. Opilius adustas jam vites vocari existimat fomites.*

[p] *Torris lignum adustum*. Hieronym., in Zachar. III: *Cur quasi torrem quem vulgo titionem vocant, Jesum conaris obruere, qui de Babylonica captivitate quasi semiustus evasit?*

[q] *Quisquiliæ*. Festus: *Quisquiliæ, putant dici, quidquid ex arboribus minutis surculorum cadit, velut quidquid cadit.*

326 CAPUT VII.

De propriis nominibus arborum.

A 1. *Palma* [a] dicta, quia manus victricis ornatus est, vel quod oppansis est ramis, in modum palmæ hominis. Est enim arbor insigne victoriæ, proceroque ac decoro virgulto, diuturnisque frondibus vestita, et folia sua sine ulla successione conservans. Hanc Græci *Phœnicem* dicunt, quod diu duret, [b] ex nomine avis illius Arabiæ, quæ multis annis vivere perhibetur. Quæ dum in multis locis nascatur, non in omnibus fructus perficit maturitatem. Frequenter autem in Ægypto et Syria. Fructus autem ejus *dactyli*, a digitorum similitudine nuncupati sunt, quorum etiam et nomina variantur. Nam alii appellantur *palmulæ* similes myrobelani. Alii *Thebaici*, [c] qui et *Nicolai*. Alii [d] *nucales*, quos Græci *caryotas* vocant.

2. *Laurus* a verbo *laudis* dicta. Hac enim cum laudibus victorum capita coronabantur. Apud antiquos autem *laudea* nominabatur, postea *d* littera sublata, et subrogata *r*, dicta est *laurus*, ut in *auriculis*, quæ initio *audiculæ* dictæ sunt, et *medidies*, qui nunc *meridies* dicitur. [e] Hanc arborem Græci δάφνην vocant, **327** quod nunquam deponat viriditatem, inde illa potius victores coronantur. [f] Sola quoque arbor hæc vulgo fulminari minime creditur.

3. [g] *Malum* a Græcis dictum, quod sit fructus ejus pomorum omnium rotundissimus. Unde et hæc sunt vera mala quæ vehementer rotunda sunt. [h] *Malum Matianum* a loco vocatum unde prius advectum est. Nam multæ arbores nomina ex provinciis et civitatibus de quibus allatæ sunt acceperunt. Virgilius amantibus quid ex malo quæri soleat ostendit.

4. *Mala Cydonia* nomen sumpserunt ex oppido, quod est in insula Creta, de qua dicere solent Græci urbium Cretensium matrem Cydoniam, ex cujus pomo [i] cydonitum conficitur. [j] Fit quoque ex ea et vinum, quo languentium desideria falluntur. Nam specie, et gustu, et odore cujuslibet vini veteris imaginem repræsentat.

5. [k] *Melimelum* a dulcedine appellatum, quod fructus ejus *mellis* saporem habeat, vel quod in melle servetur, [l] unde et quidam :

Si tibi Cecropio saturata Cydonia melle
Ponentur dicas: hæc melimela placent.

6. *Malum Punicum* dicitur, eo quod ex Punica regione sit genus ejus **328** translatum. [m] Idem et *malogranatum* eo [n] quod inter corticis rotunditatem granorum contineat multitudinem. Arbor autem malogranata est generis feminini, pomum vero generis neutri. [o] Flores malorum a Græcis appellati sunt κύτινοι; [p] Latini *caducum* vocant. [q] Agrestium autem B malorum flores Græci βαλαύστια appellaverunt, quorum alii albi, alii purpurei, alii rosei reperiuntur, similes floribus mali Punici. [r] Negant medici mali Punici cibo corpora nostra nutriri ; sed eo sic opinantur utendum, ut medicari potius, non alere, videatur.

7. *Malum Persicum* cui brevis admodum vita concessa est, [s] trium generum esse fertur : Duracinum, Armenicum, et Persicum. *Duracinum* nuncupatur, eo quod pomum ejus in gustu *acorem* referat. *Armeniacum* dicitur, quod primum genus ab *Armenia* sit advectum. *Persicum* vocatnm, [t] quod eam arborem primus in Ægypto severit *Perseus*, a quo se oriundos Ptolemæi ferebant. Hæc in Perside fructum generat C interfectorium , apud nos autem jucundum , ac suavem. [u] Horum aliud præcox, aliud vocatur æstivum.

8. [v] *Medica* arbor cujus nomen etiam in carminibis Mantuanis inclaruit, asportata primum a *Medis*, unde et vocabulum sumpsit. [x] Hanc Græci κεδρόμηλον,

[a] CAP. VII. *Palma dicta, quia man. vict.* Ambros., III Hexam., cap. 13: *Laurus et palma ad insigne victoriæ ; lauro victorum capita coronantur, palma manus victricis ornatus est.*

[b] *Ex nomine avis illius.* Contra Plinius, lib. XIII, cap. 3. Ex arbore nomen avi inditum putari ait.

[c] *Qui et Nicolai.* A Nicolao Peripatetico, cujus consuetudine delectabatur Augustus, sed causam non uno modo referunt Plinius, Plutarchus, Athenæus et Suidas.

[d] *Alii nucales, quos Græci caryotas.* Sic Plin. D Καριώτιδας vocat Diosc., lib. I, cap. 149.

[e] *Hanc arborem* δάφνην *G. v. q.n. d. viriditatem.* Respexisse quidam putabat ad Hegesippum, qui lib. III, cap. 5, prope Antiochiam lucum esse ait, qui, quod semper vireat, Daphne sit appellatus.

[f] *Sola quoque hæc arbor fulm.* Plin., lib. XIV, cap. ultim. : *Fulmine sola non icitur.*

[g] *Malum a Græcis dictum.* Sic sup., lib. XII, cap, 1 : *Melo, quod sit rotundissimo membro.*

[h] *Malum Matianum a loco.* Aliter Plin., lib. XV, cap. 14. Sed idem Plinius Matii quoque oppidi meminit lib. VI, cap. 4.

[i] *Cydonitum conficitur.* Vid. Pallad., in Octob.

[j] *Fit quoque ex ea vinum.* De quo Diosc., l. V, c. 28.

[k] *Melimelum.* Plin., lib. XV. cap. 14 : *Mustea a celeritate mitescendi, quæ nunc melimela dicuntur a sapore melleo.*

[l] *Unde et quidam.* Martial., lib. XIII, epig 24.

[m] *Idem et malogranatum.* Plin. XIII, cap. 19: *Aliqui granatum appellant.*

[n] *Quod intra corticis rotunditatem granorum contineat mult.* Ex Hieronym. Agg., ult.

[o] *Flores malorum a Græc. app.* κύτινοι. E Dioscorid., lib. I, cap. 153.

[p] *Latini caducum.* Aurelian., lib. V. Tard., cap. 2: *Mali Punici caduco, quod Latini ampullacium vocant.* Sic namque legendum existimo apud Aurelianum a forma ampullæ. Nam idem, lib. IV, cap. 3, ampullagium vocari scribit. Ego utrobique ampullacium cum Chacone malo. Mallem quoque dixisset Isidorus mali Punici caducum ampullacium a Latinis vocari.

[q] *Agrestium autem malorum flores Græci balaustium,* etc. E Dioscorid., cap. 155, περὶ βαλαυστίων. Balaustii meminit Plin. XXVI, cap. 3, et Arnob., lib. VI. Advers. gent.

[r] *Negant Medici.* Id uno verbo complexus est Dioscorides ἄτροφον dicens.

[s] *Trium generum.* Pallad., lib. ult., c. 6 : *Genera eorum hæc: Duracina, præcoqua, Persica, Armenica.*

[t] *Quod eam arborem primus in Ægypto,* etc. Vid. Plin., lib. XV, cap, 13.

[u] *Horum aliud præcox.* Quod a nobis *albercoque*, voce non prorsus immutata, dicitur,

[v] *Medica,* etc. Verba sunt Solin., cap. de Media.

[x] *Hanc Græci* κεδρόμηλον. Ita dicitur a Diosc.,

Latini *citriam* vocant, quod pomum ejus ac folia *cedri* odorem referant. Malum ejus inimicum venenis, et **329** hoc est, quod idem poeta intelligi voluit cum tradat ex illa foveri animam. [a] Hæc arbor omni pene tempore plena est pomis, quæ in ea partim acerba, partim matura, partim adhuc in flore sunt posita, quod in cæteris arboribus rarum est.

9. *Mella,* quam Græci *loton* appellant, [b] quæ vulgo propter formam et colorem *faba Syriaca* dicitur. Arbor est enim magna, fructum ferens comestibilem, [c] majorem pipere, gustu suavem, unde et mella vocata est.

10 *Coccimela,* quam Latini ob colorem prunum vocant, alii [d] a multitudine *enixi* fructus *nixam* appellant. Cujus generis *Damascena* melior, a *Damasco* oppido, unde prius asportata est, dicta ; cujus solum pomum stomacho mederi probatur, nam cætera noxia perhibentur. [e] Hæc sola arbor gummi glutinosum, et compactivum distillat, [f] quo et medici et scriptores utuntur.

11. [g] *Elæomeli* nascitur in Palmyra Syriæ civitate, ex eo ita appellata, **330** quod ex trunco oleum defluat in crassitudine melis, saporis suavis.

12. [h] *Epimelis* sorbo similis, mediocris arbor, et flore candidulo, dicta, quod dulcedine sit ejus fructus, et acuto sapore commistus. Hæc arbor ætate durat exigua.

13. [i] *Melopos* arbor in Africa Punica lingua vocata, ex qua profluit lentus succus, quia a loco Ammoniacus nominatur,

14. [j] *Mespilus* arbor spinosa, fructu similis malorum, sed paulo breviore, unde et appellata, quod pilulæ formam habeant ejus poma.

15. [k] *Pyrus* vocata videtur, quod in ignis speciem deformata est, nam hoc genus pomi ab amplo inci-

A pit, et in angustum finit, sicut ignis. Pyrus autem arbor, fructus ejus *pyrum* est : cujus multæ species, ex quibus [l] *Crustumia* sunt pyra ex parte rubentia, ab oppido *Crustumio* nominata. [m] Poma pyri jumentis imposita, vel si pauca, vehementer onerosa dicuntur esse.

16. [n] *Cerasus* a *Ceraso* urbe Ponti vocata. Nam Lucullus, cum Cerasum civitatem Ponti delesset, hoc genus pomi inde avexit, et a civitate *Cerasum* appellavit. Arbor autem Cerasus, pomum *cerasum* dicitur. Hoc etiam et ante Lucullum erat in Italia, sed durum, unde et *Cornum* appellatum est. Est autem arbor apta hastilibus, unde et Virgilius : *Bona bello cornus.*

331 17. *Ficus* Latine a *fecunditate* vocatur. Fera-

B cior enim est arboribus cæteris. Nam ter quaterque per singulos annos generat fructum, atque altero maturescente, alter oboritur. [o] Hinc et *caricæ* a copia nominatæ. Ficus Ægyptia fecundior fertur, cujus lignum in aqua missum illico mergitur, et cum in limo aliquandiu jacuerit, deinde in superficiem sustollitur, versa vice naturæ, quando madefactum debuit humoris pondere residere. Antea athletæ ficis alebantur, [p] priusquam eos Pythagoras exercitator ad carnis usum, qui fortior cibus est, translulisset. A senibus in cibo sæpius sumptæ ficus, rugas eorum feruntur distendere. Tauros quoque ferocissimos ad fici arborem colligatos repente mansuescere dicunt.

18. *Caprificus* appellata, eo quod parietes quibus innascitur *carpit*. Rumpit enim, et prodit ex lateri-

C bus quibus concepta est. Alii putant caprificum dictam quod ficus arbor ejus remedio fecundetur.

19. *Morus* a Græcis vocata, quam Latini *rubum* appellant, eo quod [r] fructus ejus velut virgulti *ru-*

lib. I, cap. 167. Quamvis scio suspectam quibusdam hanc vocem, qui κετριόμηλον malunt. Illud vero sciendum a Nicandri interprete νεράντζιον dici, quod a nobis *naranja.*

[a] *Hæc arbor omni fer... posita.* E Serv., Georg. II.

[b] *Quæ vulgo... faba Syriaca.* E Serv. Sed lotos a Plinio faba Græca, ab Athenæo faba Ægyptiaca vocatur. De Mella nihil comperui.

[c] *Majorem pipere.* Ita Dioscorides.

[d] *Alii a multitudine enixi fruct. nixam.* In margine Codic. Rom. sancti Petri hæc addita reperisse se, sed eadem manu aiebat Chacon : *Hanc arborem Romani vocant prunum, Hispani nixum, Vandali, et*

D *Gothi, et Suevi, et Celtiberi ceruleam.* Retinent hodie vestigia hujus vocis Lusitani et Galleci, qui pruna omnia, amexas, sive ameixas, dicunt ; et apud Aurelian., lib. IV Tard., cap. 8 : *Pro decoctione nixarum, aut glycirrhizæ.* Nixarum ego legerim ; quod autem myxa pro nixa legendum quidam contendunt, ex Paulo Ægin., lib. VII : Μύξα δένδρου καρπός ἐστι μικρότερος μὲν τῶν κοκκυμήλων, δυνάμει δὲ παραπλήσιος. Confirmat, quod de Galecis diximus. Nam *m* in locum *n* aut etiam contra in multis vocibus successisse, passim videmus.

[e] *Hæc arbor sola gummi.* Ex Diosc., lib. I, cap. 175.

[f] *Quo et medici, et scriptores.* Plin., lib. XIII, cap. 11 : *Utilissimum pictoribus et medicis*, sed nihil muto.

[g] *Elæomeli suavis.* Verba sunt Diosc., lib. I cap. 57. Sed. de oleo, non de arbore. Plinius, lib. XVI, cap. 7 : *Sponte nascitur in Syriæ maritimis, quod elæomeli vocant, manat ex arboribus pingue, crassius melle, resina tenuius, sapore dulce.* Et lib. XXIII, cap. 4 : *Elæomeli, quod in Syria ex ipsis oleis manare diximus;* et arbor fortasse eodem nomine appellata est.

[h] *Epimelis.* Genus mespili, ut ait Diosc., lib. I, cap. 171. Vid. Macrob., lib. III, cap. 19.

[i] *Melosos.* Solin., cap. 40 : *Et arbor est melops* (Al., *melopos*) *ex qua profluit lentus humor, quem ammoniacum nominamus.* A Plinio metopium dicitur ; a Diosc., lib. V, cap. 98, agasyllis.

[j] *Mespila... quod pilulæ.* Al., *pirulæ.*

[k] *Pyrus q. in ign. sp. deformata.* Sic Goth. Cod.; alii. *formata.*

[l] *Crustumia sunt pyr... nominata.* E Serv., Georg. II.

[m] *Poma pyri jument.* Ex Plin., lib. XXIII, cap. 7.

[n] *Cerasus... appellatum est.* E Serv., Georg. II.

[o] *Hinc et caricæ a copia nomen.* Est Caria ficuum fertilissima, auctore Strabone; sed hæc adjecta credo ab aliquo cui *carica* sarcinam significaret, quod Hispani ex ea voce *carga*, Itali *carico* fecissent.

[p] *Priusquam eos Pythagoras exercit.* Ex Plin., lib. XXIII. cap. 7. Sed hoc Dromio cuidam tribuit Pausanias in Heliac. posterioribus, cui Pythagoras Rheginus fictor statuam fecit, et quidem id a Laertio omissum, qui Pythagoræ pugilis meminit, valde miror, ut Plin. deceptus videri possit.

[q] *Tauros quoque ferocissimos.* Ita Plutharch., lib. XI, συμποσίακ. Id non nisi de caprifico refert Plinius.

[r] *Fructus ejus velut virgulti.* Ex Cod. Rom., sed arbusti, quam virgulti mallemus.

bent. [a] Est enim morus silvestris fructus afferens, quibus in deserto pastorum fames ac penuria confovetur. [b] Hujus folia superjacta serpenti feruntur interimere eum.

332 20. *Sycomorus*, sicut et morus Græca nomina sunt. Dicta autem sycomorus, quod sit foliis similis moro. Hanc Latini *celsam* appellant ab altitudine, quia non est brevis, ut morus.

21. *Nux* appellata, quod umbra vel stillicidium foliorum ejus proximis arboribus *noceat*. Hanc alio nomine Latini [c] *Juglandem* vocant, quasi *Jovis glandem*. Fuit enim hæc arbor consecrata Jovi, cujus pomum tantam vim habet, ut missa inter suspectos herbarum vel fungorum cibos, quidquid in eis virulentum est, exsudet, rapiat atque exstinguat.

22. [d] *Nuces* autem generaliter dicuntur omnia tecta corio duriori, ut pineæ, avellanæ, juglandes, castaneæ, amigdalæ. Hinc et *nuclei* dicti, quod sint duro corio tecti. At contra poma, omnia mollia, *mala* dicta, sed cum adjectione terrarum in quibus antea nata sunt, ut Persica, Punica, Matiana, Cydonia, etc.

23. *Amygdala* nomen Græcum est, [e] quæ Latine *nux longa* vocatur. [f] Hanc alii *nuciclam* vocant, quasi minorem nucem. De qua Virgilius : *Cum se nux plurima silvis induet in florem.* Cunctis enim arboribus prior se flore vestit, et ad ferenda poma arbusta sequentia prævenit.

24. [g] *Avellanæ* ab Avellano Campaniæ oppido, ubi abundant, cognominatæ sunt. [h] Hæ a Græcis *Ponticæ* appellantur, eo quod circa *Ponticum* mare abundent.

25. *Castaneam* Latini a Græco appellant vocabulo. Hanc enim Græci κάστανον vocant, propter [i] quod fructus ejus gemini in modum testiculorum intra folliculum reconditi sunt, qui dum ejiciuntur, **333** quasi *castrantur*. Hæc arbor, [j] simul ut excisa fuerit, tanquam silvam ex sese expullulare consuevit.

26. *Ilex* ab *electo* vocata. Hujus enim arboris fructum homines primum ad victum sibi elegerunt, unde poeta :

Mortales primi ructabant gutture glandem.

Prius enim quam frumenti usus esset, antiqui homines glande vixerunt.

27. [k] *Suberies* arbor, ex qua validissimus cortex natatorius extrahitur. Et ideo appellata *suberies*, eo quod fructus ejus *sues edunt ;* porcorum enim sunt alimenta, non hominum, et dicta *suberies,* [l] quasi *subedies.*

28. *Fagus* et *æsculus* arbores glandiferæ ideo vocatæ creduntur, quod harum fructibus olim homines vixerint, cibumque sumpserint, escamque habuerint. Nam [m] *æsculus* ab *esca* dicta, [n] *fagus* vero a Græco vocabulum traxit ; φάγειν enim Græce *comedere* dicitur.

29. [o] *Xyliglycon*, quam Latini corrupte *siliquam* vocant, ideo a Græcis tale nomen accepit, eo quod ligni ejus fructus dulcis, ξύλον quippe dicunt *lignum* γλυκὺ *dulce*. [p] Hujus arboris pomo succus expressus *acatia* a Græcis dicitur.

30. [q] *Pistacia*, quod cortex pomi ejus nardi *pistici* odorem referat.

334 31. *Pinus* arbor picea ab acumine foliorum vocata. [r] *Pinum* enim antiqui *acutum* nominabant. Pinum autem aliam *pitin*, aliam [s] Græci πεύκην vocant, quam nos *piceam* dicimus, eo quod desudet picem. Nam et specie sibi differunt. In Germaniæ autem insulis hujus arboris lacryma electrum gignit. Gutta enim defluens rigore vel tepore in soliditatem durescit, e gemmam facit de qualitate sua nomen accipiens, id est, *succinum*, eo quo *succus* sit arboris. [t] Pinus creditur prodesse cunctis quæ sub ea seruntur, sicut nux nocere omnibus.

32. *Abies* dicta, quod præ cæteris arboribus longe eat, et in excelsum promineat. [u] Cujus natura expers est terreni humoris, ac proinde habilis atque levis

[a] *Est enim morus silvestris fructus afferens.* Hieronym., Am. VII, ad illud : *Vellicans sycomoros,* etc. *Nobis autem, quia solitudo in qua morabatur Amos nullam hujuscemodi gignit arborem, magis videtur rubos dicere, qui afferunt mera, ac pastorum famem et penuriam consolantur.*

[b] *Hujus folia superjacta scrip.* Verba sunt Ambros., lib. V Hexam., cap. 8.

[c] *Juglandem vocant, q. Jovis gland.* E Serv., eclog. 8

[d] *Nuces autem generaliter dicunt.* E Serv., eclog. 2.

[e] *Quæ Latine nux long.* Serv., ad illud : *Cum se nux plurima : Plurima* (inquit), *id est, longa.*

[f] *Hanc alii nuciclam.* Al., *nucellam, nucedam, nuculam.*

[g] *Avellanæ, ab Avellano, Camp. opp... cognom.* E Serv., Georg. II, ad illud : Plantis et duræ coryli, etc.

[h] *Hæ a Græcis Pontic.* Sic Macrob., lib III, cap. 18. Sed Athenæus, lib. II : *Castaneam nucem Ponticam vocat.*

[i] *Quod fructus ejus gemin.*, etc. Cum Græcam vocem dixisset, tutum putavit in etymologia ludere. Nisi hæc aliena esse mavis. Nam Castoris, id est, fibri meminisse (quod quidam credidit) ego minime puto.

Simul ut excisa fuer. t. s. e. s. exp. c. Verba sunt Ambrosii, Hexam. lib. III, cap. 13.

[k] *Suberies.* Legitur hæc vox apud Fest. in *Stura.*

[l] *Quasi subedies.* F., *suedies.*

[m] *Æsculus ab esca.* Serv., ad... *Æsculus imprimis,* Georg. II : *Æsculus arbor est glandifera, quæ licet ab esu dicta sit, tamen per æ scribitur. Sicut cælatum, licet a* cœlo cœlas *habeat derivationem.*

[n] *Fagus.* Ex. eod., eclog. 1.

[o] *Xyliglycon.* Eamdem alii vel ξυλόκερας, vel κεράτιον vocant.

[p] *Hujus arboris pomo succ. exp. acatia.* De acatia Diosc., lib. I, cap. 124. Sed apud illum arbor est, sive spina potius instar arboris, e cujus siliquis succus exprimitur. Et apud Plinium nihil commune siliquis cum acatia. Ergo deesse hic credo aliquid.

[q] *Pistacia.* Vid. Dioscorid., lib. I, cap. 178, et Plin., XXV, cap. 22.

[r] *Pinum enim antiqui acutum nom.* Idem., sup., lib. X, cap. 1. et lib. XIX, cap. 19.

[s] *Græci* πεύκην. Ex Ambros., Hexam. III, cap. 3.

[t] *Pinus creditur prodesse cunct.*, etc. Ex Pallad. in Novemb. Vid. Theoph., lib. III, de Caus. Plaut., cap. 15, cum Plinius contra existimasse videatur lib. XVII, cap. 12.

[u] *Cujus natura expers est terreni humoris.* Vitruv., lib. II. cap. 9 : *Abies plurimum habens aeris, et ignis, minimumque humoris, et terrenis levioribus naturæ partibus comparata, non est ponderosa.*

habetur. De qua Virgilius : *Et casus abies visura marinos*, quia ex ea naves fiunt. Hanc quidam *Gallicam* vocant propter candorem. Est autem sine nodo.

33. *Cedrus*, quam Græci κέδρον vocant : quasi [a] καιομένης δρυὸς ὑγρὸν, id est, *arboris humor ardentis*, cujus folia ad cypressi similitudinem respondent. Lignum vero jucundi odoris est, et diu durans, nec a tinea unquam exterminatur. De qua Persius : *Et cedro digna locutus*. Scilicet propter durabilem perpetuitatem. [b] Unde et in Templis propter diuturnitatem ex hoc ligno lacunaria fiunt. [c] Hujus ligni resina *cedrea* dicitur, quæ in conservandis libris adeo est utilis, **335** ut perliti ex ea, nec tineas patiantur, nec tempore consenescant. Nascitur in Creta, Africa, atque Syria.

34. [d] *Cyparissus* Græce dicitur, quod caput ejus a rotunditate in acumen erigitur, unde et κωνοειδὴς vocatur, id est, *alta rotunditas*. Hinc et fructus ejus *conus*, quia rotunditas ejus talis est, ut *conum* imitetur. Unde et coniferæ cyparissi dicuntur. Hujus lignum cedro pene proximam habet virtutem. Templorum quoque trabibus aptum, impenetrabili soliditate nunquam oneri cedit, sed ea qua in principio fuerit firmitate perseverat. [e] Antiqui cypressi ramos prope rogum constituere solebant, ut odorem cadaverum, dum urerentur, opprimerent jucunditate odoris sui.

35. [f] *Juniperus* Græce dicta, sive quod ab amplo in angustam finiat, ut ignis sive quod conceptum diu teneat ignem ; [g] adeo ut si prunæ ex ejus cinere fuerint opertæ, usque ad annum perveniant ; πῦρ enim apud Græcos *ignis* dicitur. [h] Jupinerus autem alia parva, alia magna est.

36. [i] *Ebenus* in India et Æthiopia nascitur, quæ cæsa durescit in lapidem. Cujus lignum nigrum est, et cortex levis, ut lauri, sed [j] Indicum maculosum est in parvulis distinctionibus albis ac fulvis. Æthiopicum vero, quod præstantius accipitur, in nullo est **336** maculatum, sed est nigrum, leve et corneum. [k] Est autem Mareotica palus in India, unde *ebenus* venit. [l] Lucanus : *Ebenus Mareotica*, inquit. Ebenus autem crepundiis illigatur, ut infantem visu nigra non terreant.

37. *Platanus*, a latitudine foliorum dicta, vel quod ipsa arbor patula sit, et ampla. Nam πλάτος Græci *latum* vocant. Expressit hujus arboris Scriptura et nomen, et formam, dicens : *Quasi platanus dilatata sum juxta aquam in plateis*. Est autem tenerrimis foliis, ac mollibus, et vitium similis.

38. *Quercus*, sive *quernus* dicta, quod ea soliti erant dii gentium quærentibus præcinere; arbor multum annosa, [m] sicut legitur de quercu Mambre, sub qua habitavit Abraham, quæ fertur usque ad Constantis regis imperium per multa sæcula perdurasse. [n] Hujus fructus *galla* appellatur. E quibus una agrestis ὀμφακίτης dicta, parva forma, sed firmo corpore, atque nodoso, quæ medicaminibus et in caustis adhibetur. Altera βάλανος levis, ac lenis, ac nimium perforata, [o] lucernarum tantum usibus necessaria.

39. *Fraxinus* vocari fertur, quod magis in asperis locis montanisque *fragis* nascatur. Hinc per derivationem *fraxinus*, sicut a *monte montanas*. De quo Ovidius : *Et fraxinus utilis hastis*.

40. [p] *Taxus* venenata arbor unde et toxica venena exprimuntur. Ex hac arcus Parthi et aliæ gentes faciunt. Unde et poeta : *Ityreos taxi torquentur in arcus*, [q] Ityreos autem dicit Parthicos.

337 41. *Acer*, coloribus impar.

[r] *Robur* autem generaliter dicitur ex omni materia quidquid est firmissimum.

42. *Alnus* vocatur, quod *alatur amne*. Proxima enim aquæ nascitur, nec facile extra undas vivit. Hinc et tenera, et mollis, quia in humecto loco nutritur.

43. *Ulmus* nomen accepit, quod uliginosis locis et humidis melius proficit. Nam in montanis et asperis minus læta est.

44. [s] *Larix*, cui hoc nomen a Castello *Laricino* inditum est, [t] ex qua tabulæ tegulis affixæ flammam repellunt, neque ex se carbonem ambustæ efficiunt.

45. *Populus* dicta, quod ex ejus calce multitudo nascatur. Cujus genus duplex est. Nam altera est

---

[a] *Quasi* καιομένης δρυὸς ὑγρὸν, etc : E Serv., ad vers. *Procumbunt piceæ*, Æn. VI, ex quo hæc cedriæ melius aptarentur, de qua statim.

[b] *Unde in templis propter diut.* Ex Ambros., III. Hexam., cap. 13, et in fin. ps. CXVIII.

[c] *Hujus ligni resina cedrea.* Vid. Vitruv., lib. II, cap. 9.

[d] *Cyparissus Græc. dicitur, quod cap. ejus.* Serv., Æn. III, ad vers. *Aeriæ quercus : — Conus dicitur fructus cupressi, et ipsa* κωνοειδής *est. Nam a rotunditate in acumen levatur.*

[e] *Antiqui cypressi ramos.* Ex eod., Æn. VI, ad vers. *Ferales ante cupressos.*

[f] *Juniperus Græce. — Juniperus* Latina est vox. Nam Græce ἄρκευθος dicitur.

[g] *Adeo ut si prunæ ejus*, etc. Ex Hier., epist. ad Fabiolam 126, mansione 16.

[h] *Juniperus autem alia parv.*, etc. Ita Diosc., lib. I, cap. 104.

[i] *Ebenus in Ind. et Æthiop.* E Serv., ad vers. *Sola India nigrum fert ebenum*, Georg. II.

[j] *Sed Indicum maculos... fulvis* E Dioscorid., lib. I, cap. 130.

[k] *Est autem Mareotica palus in India.* Serv., ad vers. *Mareotid. alb.*, Georg. II : *Ægyptiæ* (inquit) *Mareotis enim Ægypti pars est*; et ad *Sola India nigrum fert ebenum : Atqui in Ægypto nascitur, sed Indiam, omnem plagam Æthiopiæ accepimus.*

[l] *Lucanus.* Lib. X.

[m] *Sicut legitur de querc. Mamb.* etc. Hieron., in Loc. Hebraic. *Quercus Abraham, quæ est Mambre, usque ad Constantii* (Al., *Constantis*) *regis imperium monstrabatur, et mausoleum ejus in præsentiarum cernitur.*

[n] *Hujus fructus galla.* E Dioscorid., lib. I, cap. 127.

[o] *Lucernarum tantum usibus necessaria.* Ex Plin., lib. XVI, cap. 7.

[p] *Taxus venenata arb.* E Serv., eclog. 9.

[q] *Ityreos autem dicit Parthicos.* Verba sunt Servii eo loco.

[r] *Robur autem general.* Servius, Æn XII, ad vers. *In medioque focos : — Robur, omne lignum, cum sit, et species.*

[s] *Larix cui hoc cognom.* Ex Vitruv., lib. II, cap. 9.

[t] *Ex qua tabulæ tegulis affix.* Ex Pallad., in Novemb., tit. 15.

alba, altera nigra. Alba autem populus dicta, quia folia ejus una parte sunt alba, altera viridia. Hæc igitur bicolor habens quasi noctis et diei notas, quæ tempora ortu solis occasuque constant. [a] Generat etiam resinam circa Eridanum fluvium, vel, ut alii memorant, in finibus Syriæ.

46. *Tiliam* dicunt vocatam, eo quod utilis sit ad usum *telorum* nitore et levitate jaculandi. Est enim genus materiæ levissimæ.

47. [b] *Salix* dicta, quod celeriter *saliat*, hoc est, velociter crescat, [c] arbor lenta, vitibus habilis vinciendis. Cujus seminis hanc dicunt esse naturam, [d] ut si quis illud in poculo hauserit, liberis careat, [e] sed et feminas infecundas efficit.

[f] *Populus* autem, et salix, et tilia, mollis materiæ sunt, et ad sculpturam aptæ.

48. [g] *Vimen* vocatur, eo quod *vim* habeat *multam* viroris. [h] Natura enim **338** ejus talis est, ut etiam si arefacta alluatur, virescat; deinde excisa, atque in humo fixa, radicibus sese ipsa demergat.

49. *Myricæ*, quam Latini *tamoricem* vocant, ex amaritudine nominata. Gustus enim ejus nimis amarus est. [i] Hæc arbor in solitudine et saxosa humo nascitur, ex qua etiam arbore maleficis artibus μισήθρα id est, *odia* concitari dicuntur.

50. *Myrtus* a mari dicta, eo quod magis littorea arbor sit. Unde et Virgilius : *Littora myrtetis lætissima;* et : *Amantes littora myrtos*. Hinc est, quod a Græcis μυρσίνη dicitur. [j] Medicorum autem libri hanc arborem aptam scribunt mulierum necessitatibus plurimis.

51. *Lentiscus*, quod cuspis ipsius lenta sit, et mollis. Nam lentum dicimus quidquid flexibile est, unde et lentum vimen, et vites, Virgilius : *Et lentæ vites*, pro *flexibiles*. [k] Hujus fructus oleum desudat, cortex resinam, quæ *mastix* appellatur, cujus plurima et melior in Chio insula gignitur.

52. [l] *Terebinthus* arbor Græcum nomen, generans resinam omnium resinarum præstantiorem.

53. *Buxus* Græcum est nomen a Latinis ex parte corruptum, πύξος enim appellatur apud eos, arbor semper virens, [m] et lævitate materiæ elementorum

A apicibus apta. Unde et Scriptura : *Scribe in buxo*.

54. [n] *Rhododendron*, quod corrupta vulgo *Lorandrum* vocatur, quod sit folii *lauri* similibus, flore ut *rosa*. Arbor venenata **339** interficit enim animalia, et medetur serpentium vexationes.

55. *Herbitum* vocaverunt pastores, eo quod vice herbæ præbeatur pecoribus, ubi desunt pascua.

56. [o] *Turbiscus* quod de uno cespite ejus multa virgulta surgant, quasi *turba*.

Stipa vocata propter quod ex eo *stipentur* tecta. Hinc et stipula per diminutionem.

57. *Arundo* dicta, quod cito *arescat*. Hanc veteres *cannam* vocaverunt, *arundinem* vero postea Varro dixit. Sane sciendum, quod Latinum *canna* de lingua Hebræa sumptum est. Apud eos enim calamus *can-*
B *na* dicitur.

[p] *Cicuta* autem est, quod est inter cannarum nodos, [q] dicta, quod lateat.

58. In indicis stagnis nasci arundines calamique dicuntur, ex quorum radicibus expressum suavissimum succum bibunt, unde et Varro ait :

Indica non magnum in arbore crescit arundo.
Illius et lentis primitur radicibus humor.
Dulcia cui nequeant succo concidere mella.

59. [r] Sambucus mollis et pervia arbor.

Rhamnus genus est rubi **340** quam vulgo *senticem ursinam* appellant asperum nimis, et spinosum.

60. [s] *Sentix* dicta a *situ*, quod est terra inculta, in quæ sentices spinæque nascuntur. Majores autem nostri omnem arborem spinosam *veprem* dicebant quod *vi prendat*.

61. *Oleaster* dictus, quod sit foliis olivæ similibus, sed latioribus : arbor inculta, atque silvestris amara atque infructuosa, cui insertus olivæ ramus vim mutat radicis, et vertit eam in propriam qualitatem. [t] Lacryma oleastri arboris, duplex est. Alia enim gummi simulat sine ullus qualitatis morsu, alia ammonici guttam ex stiliatione collectam ac remordentem.

62. *Oliva* Græce ἔλαιος dicitur ex quo in Latinum tractum est ut *oliva* dicatur. [u] *Olea* autem ipsa arbor est fructus *oliva*, succus *oleum*. Est autem arbor pacis insigne, cujus fructus diversis nominibus appellatur.

[a] *Generat etiam resinam*. — *Electrum* vocat Dioscorid., lib. I, cap. 114.

[b] *Salix dicta*. E Serv., eclog. 1.

[c] *Arbor lent. vit. hab. v.* Ex Ambros., lib. Hexam. III, cap. 13.

[d] *Ut si quis illud in poculo hauserit, lib. careat*. Ex Hieron., Isai. v. Vid. Plin., XVI, cap. 26.

[e] *Sed et femin. infec. facit*. Ex Diosc., lib. I, cap. 137. At Plinius sterilitatis medicamen feminis esse ait.

[f] *Populus autem, salix et til*. Ex Vitruv., lib. II, cap. 9, et Pallad., in Novembri, tit. 15.

[g] *Vimen... quod vim habeat*. Imo quasi *vincimen*.

[h] *Natura enim ejas talis est... demergat*. Ex Hilario in ps. CXXXVI.

[i] *Hæc arbor... odia concitari*. Ex Hieronym., Is. XVII. Dicuntur autem hæc de silvestri myrica, non de sativa; nam duo sunt genera. Vid. Plin., Theoph., Ambros.

[j] *Medicorum autem libri*, etc. E Serv., Georg. II, ad vers. *Solido. Paph. de robore myrtus*.

[k] *Hujus fructus... gignitur*. Ex Dioscorid., lib. I, cap. 90 et 91.

[l] *Terebinthus*. Ex eod. cap. sequenti.

D [m] *Et lævitate materiæ Scribe in buxo*. Ex Ambros. I. Hexam. III, c. 3. Locus autem Scripturæ Isai., c. XXX.

[n] *Rhododendron*. Diosc., lib. IV, cap, 8 : *Nerium aliqui rododaphnem; alii rhododendron vocant*. Vid. Plin., lib. XVI, cap. 2. A nobis *Adelfa* dicitur.

[o] *Turbiscus*. Græci *Thymelea*.

[p] *Cicuta autem est...nodos*. E. Serv., eclog. 2.

[q] *Dicto quod lateat*. Inf., cap. 9 : *Cicuta propter quod in Thyrso geniculato nodos habeat occultos, ut canna, sicut dicitur fossa cæca quæ occulta est*.

[r] *Sambucus* Goth. libri, *sabucus*.

[s] *Sentix dicta a situ*. Lusit verbis Virgilii : *Per loca senta situ*. Æn. VI.

[t] *Lacryma oleastri*. Ex Dioscorid.

[u] *Olea autem ipsa arb. fruct. oliv.*, etc. E. Serv. : *Sed truncis oleæ melius*. Georg. II.

63. [a] *Orchades,* olivæ Græca etymologia a similitudine testiculorum vocatæ, quos Græci ὄρχεις vocant.

[g] 64. *Radiolæ*, pro eo quod oblongæ sunt in modum *radiorum.*

Paphiæ a *Papho* insula dictæ, unde prius allatæ sunt.

65. [c] *Luciniæ*, eo quod optimum dent lumen. Nam λύχνος *lumen* est. Unde et *lychnum* nomen accepit. quia aptum est flammis et luminibus.

66. *Pausia* quam corrupte rustici *pusiam* vocant viridi oleo est suavi apta. [d] Et dicta *pausia,* quod *paviatur*, id est, *tundatur*, unde et *pavimentum.*

341 67. *Syria* dicta pro eo quod de *Syria* est allata, sive quia nigra est.

[e] *Crustumia* eadem et *volemis* dicta, eo quod *volam* complet magnitudine, hoc est, mediam manum, unde et *involare* dicimus. Quidam autem volemum Gallica lingua *bonum* et *magnum* intelligunt.

[f] *Colymbades* appellatæ...

68. *Oleum* autem ab *olea* nominatur. Nam, ut diximus [g] olea est arbor, unde derivatum fit *oleum.* [h] Sed quod ex albis fuerit olivis expressum vocatur *Hispanum*, a Græcis ὀμφάκιον appellatum. Quod autem ex fulvis et nondum mitibus fuerit expressum, *viride* appellatur. Quod vero ex nimium maturis, *commune* dicitur. Ex iis ad usum vitæ primum est Hispanum secundum viride, tertium commune.

69. [i] *Amurca* olei pars aquosa, ab *emergendo* dicta, id est, quod ab oleo se emergat, et fæx ejus sit. Hanc Græci *amorgen* vocant ex Latina lingua trahentes vocabulum.

342 70. *Gumen* Græcum nomen est, hoc enim κόμμι dicunt.

71. *Resinam* Græci ῥητίνην vocant, ῥέον enim Græce dicitur quidquid manat. Est enim lacryma sudore exhalata cignorum, ut cerasi, lentisci, balsami, vel reliquarum arborum, sive virgultorum, quæ sudare produntur, sicut et odorata Orientis ligna, sicut gutta balsami, ac ferularum, vel succinorum, cujus lacry-
A ma durescit in gemmam. [j] Prima est resina *terebinthina* omnium præstantior. Affertur autem ex Arabia Petræa, atque Judæa, et Syria, Cypro, et Africa, ex insulis quoque Cycladibus. Secunda est *lentiscina*, quæ *mastix* vocatur : hæc ex Chio insula deportatur. Tertia *pinalis*. Quarum alia πιτυΐνη, alia πευκίνη, alia liquida, alia arida, et afferuntur ex Tyrrhena Colophonia. Unde etiam nomen *Colophonia* resina sumpsit.

72. *Pix* Græcum nomen est, quam illi πίσσαν vocant. Alii volunt ex pino *picem* vocari; [k] hæc a Græcis appellatur *clonia* : nos *ramalem* dicere possumus, cujus [l] probabilis splendens, lævis et munda.

73. [m] Creandarum arborum naturaliter tria sunt genera; aut enim sua sponte nascuntur, aut ex seminibus fortuitu jacentibus surgunt, aut ex radicibus
B pullulant. Nam cætera usus invenit, favente natura.

74. [n] Omnia poma Latine neutri generis esse dicuntur; arbores autem feminini sunt generis, exceptis paucis, ut *hic oleaster*, *hoc siler*, ut Virgilius : *Molle siler*. Item *hoc buxum*, licet et *hæc buxus* dicatur. Nam superfluam quidam volunt facere discretionem, ut *hæc buxus* de arbore dicamus, *buxum* vero de ligno composito.

343 CAPUT VIII.

De arboribus aromaticis.

1. [o] *Aromata* sunt quæque fragrantis odoris, quæ India, vel Arabia mittit, sive aliæ regiones. Nomen autem *aromata* traxisse videntur, sive quod aris imposita divinis invocationibus apta videantur, seu quod sese aeri inserere ac miscere probantur. Nam qui
C est odor, nisi aer contactus?

2. *Thus* arbor Arabiæ, immensa atque ramosa, lenissimi corticis, [p] ramis ad aceris qualitatem; amigdalæ modo succum aromaticum fundens album, et masticatione velut in pulverem resolutum, et [q] cum frangitur, intus pingue est, et igni appositum facile ardescens. [r] Et appellatur apud nos *masculum*, eo quod sit natura rotundum in modum testiculorum. Reliquum planum, et pene scabrosum, minus optimum. [s]

[a] *Orchades.* Orchades etiam legi in vetustis Virgilii libris, non ut vulgo, *orchites*, admonuit Pierius.

[b] *Radiolæ.* Virg. :

Orchites et radii, et amara pausia bacca.

Radiolum vocat Colum., lib. XII, cap. 47, ut distingat (credo) a radio majore. De quo Cato, cap. 6. *In agro crasso et caldo oleam conditivam, radium majorem salentinam, orchitem.*

Liciniæ Liciniæ meminit Plin., lib. XV, cap. 2.

[d] *Et dicta pausia.* E Serv.

[c] *Crustumia item, et volema.* Pyrorum genera hæc sunt propterea inter oleas posita, quod Isidorus (ut diximus) Servii commentariis sine Virgilii carminibus est usus, id illi fraudi sæpe fuit. Qui Servii locum inspexerit, id ita esse facile comperiet.

[f] *Colymbades appellatæ.* E. Plin., Columell., Athen., lacunam facte expleas.

Olea est arbor unde derivatio est oleum. Verba sunt Servli.

[h] *Sed quod est alb. f. o. e. v. Hispanum a Græcis* ὀ μφάκιον etc. Plin., lib., XII cap. 7 : *Omphacion ex olea adhuc alba expressa, deterius ex drupa, ita vocatur priusquam cibo matura sit, jum tum colorem mutans; differentia, quod hoc viride est illud candidum.* Porro de Hispano Galenus. lib, VI de Simpl. Medicam. : *Si oleum* (inquit) *gustatum stricti quidpiam præferat, frigidum censetur, quale est quod ab Iberia advehitur, quod Spanum, hoc est, Hispanicum, nominant.* Meminit quoque Hispani olei Aurelianus sæpe, ut lib. III Tard., cap. 2.

[i] *Amurca... ab emergendo.* Serv. : *Amurca per c cribitur, et per g pronuntiatur.*

[j] *Prima est resina terebinth.*, etc. E Dioscorid.,
D lib. I, cap. 91, 92, et 95.

[k] *Hæc a Græcis appellatur clonia.* Mendose ergo apud Dioscoridem, cap. 95 : Πίσσα ἡ μὲν ὑγρὰ, ἣν ἔνιοι κῶνον καλοῦσι, cum legendum sit κλῶνον.

[l] *Probabilis splendens, lenis et munda.* Dioscorid.: Ἔστι δὲ καλὴ ἡ στίλβουσα, καὶ λεῖα, καὶ καθαρά.

[m] *Creandarum arborum... natura.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Princip. arboribus.*

[n] *Omnia poma... ligno composito.* Ex eodem, Æn. II, ad vers. *Foliis oleaster amaris.* In eo quædam emendanda ex Isid.

[o] CAP. VIII. *Aromata sunt quæque f. od. q. India.* — *Quæque*, id est, *quæcunque.*

[p] *Ramis ad aceris qualitatem*, etc. E Solin, cap. 46.

[q] *Cum frangitur intus pingue.* E. Diosc., lib. I, cap. 82.

[r] *Et appellatur apud nos mascul.* Ex Plin., l. XII, c. 14.

[s] *Adulteratur autem admist.* E Dioscorid., ibid.

Adulteratur autem admista resina, sive gummi, sed dignoscitur sua proprietate. Nam thus igni impositum ardescit, resina fumescit, gummi vero liquescit calefactum.

3. [a] *Thus* autem a *tundendo* dicitur, quia dum gummi guttæ ex arbore cadunt in glebis miscentur; dum vero glebæ in pulverem rediguntur, thus carpitur, et virgulis tunditur, et sic inde manibus tollitur. Hoc et *Libanum* vocatum a monte Arabiæ, ubi Sabæi sunt. Nam mons eorum *Libanus* dicitur, ubi thura colliguntur,

4. [b] *Myrrha* Arabiæ arbor altitudinis quinque cubitorum, [c] similis **344** spinæ quam ἄκαντον dicunt, cujus gutta viridis atque amara, [d] unde et nomen accepit myrrha. [e] Gutta ejus sponte manans pretiosior est, elicita corticis vulnere vilior judicatur. Sarmenta ejus Arabes ignibus fovent, quorum fumo satis noxio, nisi ad odorem storacis occurrant, plerumque insanabiles morbos contrahunt. [f] Myrrha autem Trogloditica ab insula Arabiæ dicta, ubi melior colligitur, et purior.

5. [g] *Storax* arbor Arabiæ, [h] similis malo Cydonio, cujus virgulæ inter Caniculæ ortum cavernatim lacrymam fluunt. Distillatio ejus in terram cadens munda non est, sed cum proprii corticis scrobe servatur. Illa autem quæ virgis et calamis inhæserit, munda est, et albida; dehinc fulva fit solis causa, et ipsa storax calamites pinguis, resinosa, odoris jucundi, humecta, et veluti mellosum liquorem emittens. *Storax* autem dicta, quod sit gutta arboris profluens, et congelata. Nam Græci *stiriam* guttam dicunt, Græce autem στύραξ Latine *storax* dicitur.

6. [i] *Bdellium* Indiæ et Arabiæ arbor, cujus lacryma melior Arabica. Est enim lucida, subalbida, levis, pinguis, [j] æqualiter cerea, **345** et quæ facile molliatur, neque ligno, vel terræ commista, amara, odoris boni. Nam ex India sordida est, et nigra, et majori gleba. Adulteratur autem admisto gummi, qui non ita amarificat gustum.

7. [k] *Mastix* arboris lentisci gutta est. Hæc *granomastix* dicta est, quia in modum *granorum* est. Melior autem in Chio insula gignitur, odoris boni, [l] candoris ceræ Punicæ. Unde et splendorem cutis pulchrificat. Adulteratur autem interdum resina, vel thure.

8. [m] *Piperis* arbor nascitur in India, et in latere montis Caucasi, quod soli obversum est, foliis ad juniperi similitudinem. Cujus silvas serpentes custodiunt, sed incolæ regionis illius, cum maturæ fuerint, incendunt. Et serpentes igne fugantur, et inde ex flamma nigrum piper efficitur. Nam natura piperis alba est, [n] cujus quidem diversus est fructus. Nam quod immaturum est, *piper longum* vocatur; quod incorruptum ab igne, *piper album;* quod vero cute rugosa et horrida fuerit, ex calore ignis trahit et colorem et nomen. Piper si leve est, vetustum; si grave, novellum : vitanda est autem mercatorum fraus. Solent enim vetustissimo piperi humecto argenti spumam aspergere, aut plumbum, ut ponderosum fiat.

9. *Aloa* in India atque Arabia gignitur, arbor odoris suavissimi, ac summi. Denique lignum ipsius, vice thymiamatum altaribus adoletur, [o] unde et nomen traxisse creditur.

10. *Cinnamomum* dictum, quod cortex ejus in modum cannæ sit rotundus, et gracilis. Gignitur autem in Indiæ et Æthiopiæ regionibus, frutice brevi duorum tantum cubitorum, colore subnigro, vel cinereo, tenuissimarum virgarum. Nam [p] quod in crassitudinem **346** extenditur, despectui est; quod vero gracilius provenerit, eximium. Quod cum frangitur, visibile spiramentum emittit ad imaginem nebulæ, seu pulveris.

11. *Amomum* vocatum, quod veluti odorem cinnamomi referat. Nascitur in Syria et Armenia : [q] frutex ejus botrosum semen reddens sibi connexum, flore albo veluti violæ, foliis similibus brioniæ, odore etiam bono, somnos suavificat.

12. [r] *Casia* nascitur in Arabia, virga robusti corticis, et purpureis foliis, ut piperis, Est autem virtutis cinnamomi similis, sed potentia inferior; unde pro cinnamomi vice duplex ejus pondus in medicamentis admiscetur.

13. [s] *Calamus aromaticus* a similitudine calami usualis vocatur. Gignitur in India multis nodis geniculatus fulvus, fragrans spiritus suavitate. Qui cum frangitur, in multas fit partes scissilis, simulans gustu casiam cum levi acrimonia remordente.

14. [t] *Balsami* arbor in Judæa intra terminos tantum XX jugerum erat. Posteaquam camdem regionem

[a] *Thus autem sine asp*. E Serv., ad vers. *Molles sua thura Sab.* Georg. II.

[b] *Myrrha Arab. arb. alt. q. c*. E Solin.

[c] *Similis spinæ quam ἄκανθον vocant.* Serv., Georg. II : *Acanthus arbor est in Ægypto semper frondens.* Ἄκανεος *dicta, quia spinis plena est.*

[d] *Unde et nomen accepit* Nam myrrha e voce Hebræa fluxit, ut item cinnamomum, nardus, crocus, agallochus, sive aloe, auctore Hieronymo.

[e] *Gutta ejus sponte man.* E Solin.

[f] *Myrrha autem Trogloditica*. E Dioscorid. lib., cap. 180; sed *sinu* fortasse legendum pro *insula*.

[g] *Storax arbor Arab.* Donatus, in Adelph., sc. 1 : *Storax* (inquit) *ab odore.* Eadem vox legitur apud Solinum. *Styrax* apud Plin. et alios.

[h] *Similis malo Cydonio.* E Dioscorid., cap. 80; Plinius 12, cap. 25 : *cotoneo malo similem.*

[i] *Bdellium.* Vid. Diosc., cap. 81.

[j] *Æqualiter cerea.* Id est, undique cerea, Plinius : *Esse autem debet translucidum simile ceræ.*

[k] *Mastix.* E Dioscorid., cap. 91.

[l] *Candoris ceræ Punicæ.— Tyrrhenæ ceræ,* Diosc. Sed hoc fortasse e Plinio, qui ceram Punicam candidissimam fieri dicit.

[m] *Piperis... similitudinem.* E. Solin., cap. de India.

[n] *Cujus quidem diversus est fructus.* Ex eod.

[o] *Unde et nomen traxisse creditur*. An quia, cum Græcis ἅλως sit *area*, *ara* pro *area* in glossis legit sive Isidorus, sive, quod magis credo, qui hæc illi adjecit.

[p] *Nam quod in crass... eximium*. E Solin., cap. 43. Vid. Theophr., lib. IX de Hist. Plant., cap. 5.

[q] *Frutex ejus botrosum sem.* E Diosc., lib. I, cap. 14.

[r] *Casia.* Ex eod., cap. 12.

[s] *Calamus aromatic.* E cap. 17.

[t] *Balsami arbor.* E Solin., cap. 48.

Romani potiti sunt etiam latissimis collibus propagata est, stirpe similis viti, **347** [a] foliis similis rutæ, sed albidioribus, semperque manentibus. [b] Arbor autem *balsamum*, lignum ejus *xylobalsamum* dicitur; fructus, sive semen, *carpobalsamum;* succus [c] *opobalsamum*. Quod ideo cum adjectione significatur, [d] eo quod percussus ferreis ungulis cortex ligni per cavernas eximii odoris guttam distillat; *caverna* enim Græco sermone ὀπὴ dicitur. Cujus guttam adulterant admisto Cyprino oleo, vel melle. Sed sincera probatur a melle, si cum lacte coagulaverit; ab oleo, si instillata aqua, aut admista, facile fuerit resoluta, præterea si laneæ vestes ex ipsa pollutæ non maculantur. Adulteratum quidem, neque lacte coagulat, et ut oleum in aqua supernatat, et vestem maculat. [e] Balsama autem si pura fuerint, tantam vim habent ut, si sol excanduerit, sustineri manu non possint.

CAPUT IX.

De herbis aromaticis, sive communibus.

1. Exstant et quarumdam herbarum nomina, quæ ex aliqua sui causa resonant, habentes nominum explanationem. Non tamen omnium herbarum etymologiam invenies : nam pro locis mutantur etiam nomina.

2. [f] *Folium* dictum, quod sine ulla radice innatans in Indiæ littoribus colligitur. Quod lino perforatum, siccant Indi, atque reponunt. Fertur autem Paradisi esse herba gustu nardum referens.

348 3. [g] *Nardus* herba est spicosa, unde et a Græcis ναρδοστάχυς appellata, quarum alia Indica, alia Syriaca vocatur, non quod in Syria nascatur, sed quod mons in quo invenitur alio latere Indiam spectat, alio Syriam. Est autem Indica multiformis, sed melior Syriaca, levis, fulva, comosa, spica parva, odoratissima, cyperum simulans. Quod si multum in ore tardaverit, linguam siccat. *Nardus Celtica* a regione Galliæ nomen traxit. Nascitur enim sæpius in Liguriæ Alpibus, [h] et in Syria, frutice parvo, radicibus in manipulo collectis ligamentis. Flos ejus tantum propter odorem bonus. Thyrsi ejus atque radiculæ utiles probantur usibus nostris.

4. [i] *Costum* radix herbæ est nascentis in India, Arabia, et Syria, sed melius Arabicum; est enim album, et leve, suave, jucundi odoris; Indicum colore atro, et leve, ut ferula; Syriacum vero pondere grave, colore buxeo, odore acri, summum tamen album, leve, aridum, gustum incendens.

5. [j] *Crocum* dictum ab oppido Ciliciæ quod vocatur *Coricium*, quanquam et alibi nascatur, sed non tantum, vel tale, quale in Cilicia. Unde et a potiore parte nomen accepit. Nam multæ res nomina sumpserunt a locis ubi plus provenit et melius aliquid. [k] Optimum est autem, quod fuerit recens, odoris boni, albedine parva, porrectæ longitudinis, integrum, et neque in fragmenta comminutum, inspiratione bona, [l] et cum carpitur, manus inficiens, et leviter acre. Quod si ejusmodi non fuerit, aut vetustum, [m] aut infusum agnoscitur. Adulteratur autem admisto crocomagmate. Augendi quoque ponderis causa spuma argenti contrita adjicitur, et proditur, si pulverulentum reperitur, [n] atque decoctum ab odore proprio fuerit lapsum.

349 6. [o] *Crocomagma*, expressis aromatibus crocini unguenti, atque informato sedimine in pannusculos fit, et ideo sic appellatur.

7. [p] *Asarum* nascitur in umbrosis montibus, [q] foliis casiæ similibus, inter quæ flos juxta radicem purpureus, in quo semen continetur uvarum simile, radicibus pluribus, atque tenuissimis, et bene redolentibus, et est virtute similis nardo.

[r] *Phu* nascitur in Ponto, foliis oleastro similibus.

8. *Cyperus* a Græcis vocatur, quod habeat virtutem ferventem. [s] Radix ejus est junci trianguli, foliis porri similibus, radicibus nigris, sive contiguis, in similitudinem olivarum odoratissimis, atque acerrimis. Nascitur in paludibus, [t] atque vacuis locis. Traditur etiam alia species cyperi quæ in India nascitur, et appellatur lingua eorum *gingiber*.

9. [u] *Iris* Illyrica a similitudine *Iris* cœlestis nomen accepit. Unde et Latinis *arcumen* dicitur, quod flos ejus coloris varietate eumdem arcum cœlestem imitetur. Illyrica autem dicitur, quia in Illyrico pluri-

[a] *Foliis similis rutæ s. a. s. q. m.* E Dioscor., c. 18.

[b] *Arbor autem balsamum.* E Serv., Georg. II.

[c] *Opobalsamum. Quod ideo cum adjectione signif.*, etc. Ex Hegesipp., lib. 4, cap. 17.

[d] *Eo quod percussus ferreis ung.* Ita quidem Diosc. et Theophrastus. Melius Plinius : *Ferro lædi vitalia odit*. Et Tacit. v Hist.: *Si vim ferri adhibeas, pavent venæ*. Hegesipp., lib. I : *Virgultisque innascitur, quæ acutis lapidibus incidunt pueri agricolar.*

[e] *Balsama autem, si pura fuerint.* E Serv., Georg. .., .. illud : *Quid tibi odorato referam?*

[f] CAP. IX. *Folium dictum*, etc. E Dioscorid., lib. I, cap. 11.

[g] *Nardus.* Ex eod., cap. 6.

[h] *Et in Syria.—Istria* legerim, ex Dioscorid., cap. 7.

[i] *Costum.* Ex cap. 15.

[j] *Crocum dictum ab oppid.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Croceos ut Tmolus odores.*

[k] *Optimum autem*, etc. E Dioscorid.

[l] *Et cum carpitur manus inficiens.* Dioscorid.,: Βάπτων ἐν πιέσει τὰς χεῖρας, hoc est, *tingens humectatione manus.*

[m] *Aut infusum.* Dioscorid., βεβρεγμένος, id est, *dilutum.*

[n] *Atque decoctum.* Id est, *defrutum*. Dioscorid. : Καὶ τὸ τὴν ὀσμὴν ἐψηματώδη τυγχάνειν. Qui *decoctum* hic substituunt, quid decoquere sit non satis vident.

[o] *Crocomagma.* Dioscorid., cap. 26, et Plin., lib. XXI, cap. 20.

[p] *Asarum.* E Dioscorid., cap. 9.

[q] *Foliis casiæ similibus.* Imo hederæ similibus Dioscor. Φύλλα ἔχων κισσῷ ὅμοια. Et Plinius. lib. XII, cap. 13, *hederæ foliis*. Ergo κασσίᾳ pro κισσῷ legisse videtur vetus Dioscoridis interpres, quo est usus Isidorus.

[r] *Phu.* E Dioscor., cap. 10. Plinius lib. XII, cap. 11.

[s] *Radix est junci trianguli.* Hoc cauli tribuit Diosc. : Καυλὸν γωνιώδη.

[t] *Atque vacuis locis.* Contra Dioscor. : Ἐν τόποις ἐργασίμοις, id est, *cultis;* error ergo interpretis, qui ἀργοῖς fortasse legit, aut ἀργοσίμοις.

[u] *Iris Illyrica.* E Dioscor., cap. 1.

ma, et violentissima est : species ejus foliis gladioli similibus, radice aromatica, odoris boni.

10. [a] *Acorum* foliis Iridis similibus, radicibus saporis [b] acerrimi, sed odoris jucundi, propter quod et aromatica est.

[c] *Meu...*

[d] *Cardamomum...*

350 11. [e] *Squinum*, melius quod in Euphrate nascitur quam quod in Arabia, fulvum, multiflorum, purpureum, tenue odoris rosei, cum manu fricatur, gustu multum incendit linguam, atque mordet. Hujus [f] flos σχίνανθος dicitur. Ἄνθος enim Græce *flos* nuncupatur.

12. *Thymum* appellatum, quod flos ejus odorem refert. De quo Virgilius : *Redolentque thymo fragrantia mella.*

13. [g] *Epithymum* Græcum nomen, quod Latine dicitur *flos thymi*. Nam flos Græce *thymum* vocatur. Est autem flos tymbræ similis.

14. [h] *Sampsuchus* est, quem Latini *amaracum* vocant. Cujus nominis usum Virgilius etiam ad Venerem referens ait :

Ubi mollis amaracus illum
Floribus, et dulci aspirans complectitur umbra.

Apta est autem hæc herba unguentis. [i] Unde et nomen traxit amaracus a puero cujusdam regis, qui casu lapsus dum ferret unguenta, novum et gratissimum ex confusione odorem creavit.

15. [j] *Hyacinthus* herba est habens florem purpureum. Traxit autem nomen a puero quodam nobili qui in saltibus inter purpureos flores repertus est interfectus, deditque nomen herbæ **351** puerilis funeris casus. [k] Est autem radice et flore bulbi similis, pueros a pubertate retinens.

16. [l] *Narcissus* herba fabulose impositum nomen habet, a quodam puero cujus membra in hunc florem transierunt, qui et nomen Narcissi in appellatione custodit, et decus pulchritudinis [m] in candore retinet foliorum.

17. *Rosa* a specie floris nuncupata, quod rutilante colore *rubeat*.

18. *Lilia* lactei, floris herba, unde et nuncupata, [n] quasi *liclia*, [o] cujus, dum candor sit in foliis, auri tamen species intus effulget.

19. [p] *Viola* propter vim odoris nomen accepit. [q] Hujus genera sunt tria, *purpureum, album, melinum.*

20. [r] *Acanthus* herba Ægyptia semper frondens, spinis plena, flexili virgulto.

21. In cujus imitatione arte vestis ornatur, quæ *acanthina* dicitur, et *acanthis* dicta.

22. [s] *Hedera* dicta, quod arboribus reptando *adhæreat*. De qua Virgilius :

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Alii hederam **352** aiunt vocatam, [t] quod *hædis* supra lactis abundantiam in escam a veteribus præbebatur.

23. [u] Hederæ frigidæ terræ indices sunt secundum physicos. Nam antipharmacum ebrietatis est, si quis potus hedera coronetur.

24. *Elleborum* memorant in Græcia circa *Elleborum* quemdam fluvium plurimum gigni, atque inde a Græcis appellari. Hoc Romani alio nomine *veratrum* dicunt, pro eo quod sumptum, motam mentem in sanitatem reducit. Duo sunt autem genera, [v] album et nigrum.

25. [x] *Acone* portus est Bithyniæ, qui proventu malorum graminum usque adeo celebris est, ut noxias herbas *aconita* illinc nominemus. [y] Nam *toxica*

[a] *Acorum*. Ex cap. 2.

[b] *Acerrimi saporis, sed odoris jucundi*. Vox *saporis* deerat in omnibus libris, quam e Dioscor. reposuimus; ille enim : Δρυμίας τῇ γεύσει, καὶ τῇ ὀσμῇ οὐκ ἀηδύς. Plinius quoque, *Gustu acres, odore non ingratas.*

[c] *Meu*... Vid. Dioscorid., cap. 3.

[d] *Cardamomum*... Idem, cap. 5, et lib. II, cap. 185.

[e] *Schænus melior*. Vid. Dioscorid., cap. 6. Qui primam laudem Nabathæo Schœno, secundam Arabico tribuit, Libycum inutilem esse ait. Cætera conveniunt.

[f] *Flos schænantos*. — *Squinantos*, apud Pallad., in Octob., tit. 14. Apud Aurelianum non semel, mendose, sed ita fortasse tunc et proferebant et scribebant.

[g] *Epithymum*. Dioscorid., lib. IV, cap. 179, ἐπίθυμον θύμον ἔστιν ἄνθος. Vid. Plin., lib. XXVI, cap. 8.

[h] *Sampsuchus*. Ita quoque ab Aureliano et Hesychio; ab aliis *sampsuchum* effertur.

[i] *Unde et nomen amaracus*. E Serv., Æn. I, *Ubi mollis amaracus illum.*

[j] *Hyacinth*. Serv., eclog. 3, et Ovid. lib, X.

[k] *Est autem radice, et flore bulbi*. Vid. Dioscorid., lib. IV, cap. 63.

[l] *Narciss*. Ovid., lib. III.

[m] *In candore retinet folior*. — *Florum* potius, nisi *folia florum* intelligas, ut mox de liliis, ex Ambros., *cujus dum candor sit in foliis*. Diosc., ἄνθος λευκόν.

[n] *Quasi liclia*. Al., *quasi liglia.*

[o] *Cujus dum candor sit in fol... effulget*. Verba sunt Ambros., Hexam. III. cap. 8.

[p] *Viola propter vim odoris*. — *Doloris* libri omnes, præter Rom., mendose, ut apparet, Ambros. : *In quibus nescias, speciesne amplius florum, an vis odora delectet.*

[q] *Hugus genera sunt tria*. Quatuor retulit Dioscorid. : λευκὸν, μήλινον, κυανοῦν, πορφυροῦν. Tria Plinius : *Purpureæ, luteæ, albæ.*

[r] *Acanthus*. Locus conflatus ex tribus Servii locis, Georg., II, Æn. I, et eclog. 4.

[s] *Hedera*, Festus : *Hedera dicta, quod hæreat, sive quod edita petat, vel quia id cui adhæserit edat.*

[t] *Quod hædis supra lactis abund.*, etc. Columell., lib. VII, cap. 6, de Hædis : *Qui ubi editi sunt eodem modo, quo agni, educantur, nisi quod magis hædor, lascivia compescenda, et arctius cohibenda est; tum super lactis abundantiam samera, vel cythisus, aut hedera præbenda.*

[u] *Hederæ frigidæ terræ indices*. E Servio, Georg. II : *Hederæ paudunt vestigia nigræ.*

[v] *Album et nigrum*. Quæ post hæc leguntur in quibusdam Editis absunt ab omnibus Manusc. Sunt vero Ambrosii verba, lib. III Hexam., cap. 9. Quæ propterea hic ascribemus : « Hanc autem periti loquuntur escam esse et alimoniam coturnicum, eo quod naturali quodam temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitant..., » etc., usque ad *salutem.*

[x] *Acone portus est Bithyniæ, qui proventu malor. gr.* E Solin., cap. 55.

[y] *Nam toxica venena ex eo dict*. Plin., lib. XVI, cap. 10 : *Sunt et qui taxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus.*

venena ex eo dicta, quod ex arboribus *taxeis* exprimantur, maxime apud Cantabriam.

26. [a] *Euphorbium* dictum, quod ejus succus oculorum acuat visum. Cujus vis tanta est, ut duris carnibus superadjecta citius coqui compellat. Nascitur in multis locis, sed plurima in Mauritania.

27. [b] *Laser* herba nascitur in monte Oscobagi, ubi et Ganges fluvius oritur, [c] cujus succus dictus primum *lacsir*, quoniam manat in modum lactis, deinde usu derivante, *laser* nominatum est. Hoc **353** est, a quibusdam *opium Cyrenaicum* appellatum quoniam et apud Cyrenas nascitur.

28. [d] *Aloe* herba amarissimi succi.

[e] *Panace* herba fragrantis odoris, thyrso ferulæ similis, ex qua profluit succus, qui *opopanace* dicitur, crocens et pinguis, odore gravis, et amarissimus.

Galbanum succus est ferulæ.

29. *Dycta* est mons Cretæ, ex quo *dyctamnum* herba nomen accepit, propter quam apud Virgilium cerva vulnerata saltus peragrat Dyctæos. Tantæ enim potentiæ est, ut ferrum a corpore expellat, sagittas excutiat; unde et ejus pabulo feræ percussæ sagittas a corpore inhærentes ejiciunt. [f] Hanc quidam Latinorum *poleium Martis* dicunt propter belli tela excutienda.

30. [g] *Mandragora* dicta, quod habeat mala suave olentia in magnitudinem mali Matiani. [h] Unde et eam Latini *malum terræ* vocant. [i] Hanc poetæ ἀνθρωπόμορφον appellant, quod habeat radicem formam hominis simulantem. [j] Cujus cortex vino mistus **354** ad bibendum datur iis quorum corpus propter curam secandum est, ut soporati dolorem non sentiant. Hujus species duæ : femina, foliis lactucæ similibus, [k] mala generans in similitudinem prunorum. Masculus vero, foliis betæ similibus.

31. [l] *Papaver* herba somnifera. De qua Virgilius *Lethæo perfusa papavera somno*. Soporem enim languentibus facit. Ejus alia est usualis, alia agrestis, ex qua fluit [m] succus, quem *opium* appellant.

32. *Colocynthis* cucurbita agrestis, et vehementer amara, quæ similiter, ut cucurbita flagella, per terram tendit. [n] Dicta autem colocynthis, quod sit fructu rotundo, atque foliis, ut cucumis usualis.

33. [o] *Centauream* Græci vocant, quoniam a Chirone *Centauro* fertur reperta. Eadem et λιμνήσιος, quia locis humectis nascitur. Eadem et *fel terræ* propter amaritudinem.

34. *Glycyrrhiza* Græce ex eo dicta, quod dulcem radicem habeat, γλυκὺ enim *dulce* Græci dicunt. Eadem ἄδιψος, quia sitientibus sitim sedat.

35. [p] *Dracontea* vocata, quod hasta ejus varia sit in modum colubri, similitudinemque draconis imitetur, vel quod eam herbam vipera timeat.

36. [q] *Chelidonia* ideo dicitur, vel quod adventu hirundinum **355** videtur erumpere, vel quod pullis hirundinum si oculi auferantur, matres eorum illis ex hac herba mederi dicuntur.

37. [r] *Heliotropium* nomen accepit primo, quod æstivo solstitio floreat, vel quod solis motibus folia circumacta convertat. Unde et a Latinis *solisequia* nuncupatur. Nam et sole oriente flores suos aperit; idem se recludit, cum sol occubuerit. Ipsa est quam Latini *intubum silvaticum* vocant. [s] Hæc et *verrucaria*, quod extinguat *verrucas* ex aqua pota, vel in cataplasmate posita abstergat.

38. [t] *Pentaphyllon* a numero foliorum dicta, unde eam Latini *quinque folium* vocant : herba adeo munda, ut purificationi et templis adhiberi a gentilibus solita esset.

39. [u] *Hyssopus* herba purgandis pulmonibus apta. Unde et in Veteri Testamento per hyssopi fasciculos aspergebatur agni sanguine, qui mundari volebat. Nascitur in petris hærens saxo radicibus.

40. [s] *Reubarbarum*, sive *reuponticum* : illud, quod trans Danubium in solo barbarico; istud, quod circa Pontum colligitur, nominatum est. *Reu* autem *radix* dicitur. *Reubarbarum* ergo, quasi *radix barbara*. *Reuponticum*, quasi *radix pontica*.

---

[a] *Euphorbium dict.* Etymologiæ, opinor, meminisse Isidorus noluit, et hic, ut sæpe alias, aliquid a Braulione, vel potius a posteris additum. Plinius ab Euphorbo, Jubæ regis medico, nomen duxisse putat.

[b] *Laser herb. n. in monte Oscobagi.* Al., *Osabagi.* Quis vero hic mons, nos ad conjecturam evadere nunquam quivimus.

[c] *Cujus succus dictus primum lacsir.* Solin., cap. 46 : *Dictum primum lac sirpicum, quoniam manat in modum lacteum; deinde, usu derivante, laser nominatum.* Columella vero, lib. 6 : *Radix, quam silphion Græci vocant, vulgus nostra consuetudine laserpitium appellant.* Et diversum fuisse laserpitium, a sirpe videtur. Plautus in Rudente :

Teque oro, et quæso, si speras
Tibi hoc anno multum futurum sirpe, et laserpitium.

Vid. Plin., lib. XIX, cap. 3.

[d] *Aloe herb. a. s.* Dioscor., lib. III. cap. 25.

[e] *Panaces.* E Dioscor., lib. III, cap. 55.

[f] *Hanc quidam latinorum pulegium.* Plin., lib. XX, cap. 14.

[g] *Mandragora dicta, quod.* Ne hic quidem de veriloquio cogitavit.

[h] *Unde et eam Latini malum terræ.* Dioscorid. : Ῥωμαῖος Μάλα κανίνα, οἱ δὲ Μάλα τεῤῥέστρια.

[i] *Hanc poetæ anthropomorphon.* Quos imitatus est Columella :

Quamvis semihominis vesano gramine feta
Mandragoræ pariat flores, mœstamque cicutam.

[j] *Cujus cortex vino mist.* E Dioscor., l. IV, cap. 76.

[k] *Mala generans in similitudinem prunorum.* Dioscor. : Μῆλα οὔοις ἐμφερῆ, id est, *sorborum.*

[l] *Papaver.* Dioscor., lib. IV, cap. 65.

[m] *Suceus quem opium vocant.* Sic Plinius, lib. XX, cap. 18. Dioscor., τὸν ὀπόν.

[n] *Dicta autem collocynthis quod s. f. r.* Neque hic est, quod in etymologia moreris. Dioscor. : Καρπὸς περιφερὴς, ὅμοιος σφαιρᾳ μέσῃ, πικρὸς ἰσχυρῶς.

[o] *Centauream.* E. Diosc., III. c. 9, et Plin. 25, c. 6.

[p] *Dracontea.* Ex eod., lib. II, cap. 196.

[q] *Chelidonia.* Ex eod., lib. II. cap. 211.

[r] *Heliotrop.* Vid. Dioscor., lib. IV, cap. 193, et Plin., lib. XXII, cap. 21.

[s] *Hæc et verrucaria.* Vid. Plin.

[t] *Pentaphyllon.* E Dioscor, lib. IV, cap. 42.

[u] *Hyssopus herba purgand. pulm.*, etc. Ex August., in ps. L.

[v] *Reubarbarum.* Vid. Dioscor., lib. III, cap. 2.

41. *Hyoscyamos* a Græcis, a Latinis herba calicularis, quod calculi ejus in figuram cantharorum nascantur, ut est mali Punici,[a] quorum ora serata sunt, habentia intrinsecus semina papaveris **356** similia. Hæc herba et insana vocatur, quia ejus usus periculosus est. Denique si bibatur, vel edatur, insaniam facit, vel somni imaginem torpidam. Hanc vulgus *milimindrum* dicit, propter quod alienationem mentis inducis.

42. *Saxifraga* vocata, quod semen ejus petras in vesica frangat, atque comminuat.

Gentiana nomen sumpsit, ut medici memorant, ab inventore, radicibus aristolochiæ similibus. Nascitur sub Alpibus, atque Galatia Asiæ.

Satureia calida, et prope ignita. Unde illi et nomen inditum credunt, quod pronos facit in Venerem.

43. *Satyrion* dicta a Satyris, propter incendium libidinis, [b] quam vulgus *stingum* vocat, Venerem enim suscitat. Eadem et *orchis*, quod radix ejus in modum testiculorum sit, quos Græci ὄρχεις vocant, Item et *leporina*, propter quod caulem mollem emittat.

44. *Urtica* vocatu, quod tactus ejus corpus adurat. Est enim igneæ omnino naturæ, et tactu perurit unde et pruriginem facit.

45. [c] *Artemisia* herba Dianæ a gentilibus consecrata est, unde et nuncupata, Græce enim *Diana* ἄρτεμις dicitur.

46. [d] *Chamæmelos* Græce dicta, quod mali Matiani odorem habeat, sitque brevis, terræque vicina.

47. *Chamædrys* a Græcis appellatur, quod sit brevis, et per terram stata, et minuta foliis parvissimis.

48. [e] Pæon quidam medicus fuit, a quo *Pæonia* herba perhibetur inventa, ut Homerus dicit. Hanc quidam *glychysiden* vocant, quod dulcis saporis sit, vel *pentorobon* a numero granorum, vel, ut alii *dactylosam* a digitorum similitudine. Nascitur in silvis.

49. *Buglossos* a Græcis dicta, eo quod folia asperrima ad modum **357** *linguæ bovis* habeat. [f] Quæ mirum in modum ob sapientiam nutriendam vino infundenda a veteribus memoratur. Convivii quoque hilaritatem præbere fertur. Pro olere etiam sumitur.

50. [g] *Arnoglossos*, id est, *agni lingua*, quæ a Romanis *plantago* dicitur, quod planta ejus cito
D

A adhæreat terræ. Hac multi pro olere vescuntur.

51. [h] *Herpyllus*, quæ apud nos *serpillus* vocatur, pro eo quod radices ejus longe *serpant*. Eadem et *matrisanimula*, propter quod menstrua moveat.

52. [i] *Aristolochia* dicitur, quod mulieribus fetis optima sit. Nam supersessa post partum, matricem beneficio vaporis expurgat. Hujus herbæ genera sunt duo : quarum una *aristolochia rotunda* dicitur, propter quod rotundam radicem habeat; altera *aristolochia longa*, quia longam radicem habet, cum ramis et foliis longioribus, quam etiam et *dactylitem* vocant, quod sit radice robore digitali, et longa.

53. [j] *Erigeron* nomen a Græcis dicitur, quod vere primo senescat. Unde et eam Latini *senecionem* vo-
B cant. Nascitur per macerias.

54. [k] *Psyllios* dicta, quod semen pulicis simile habeat. Unde eam Latini *herbam pulicarem* vocant.

55. [l] *Hierabotane*, ideo a Græcis hoc nomen accepit, quod [m] remediis ac ligamentis hominum, et purificationibus sacerdotum, **358** [a] gentilibus probaretur apta. Unde et eam pontifices *sagmen* appellabant, quasi *sancimen*, hæc *verbena*, quia pura.

56 [n] *Paliurus* herba asperrima, et spinosa.

[o] *Struthios*, quam quidam herbam lanariam vocant, eo quod plerique lanam ex ea lavent. Nascitur in locis cultis.

Splenos dicta, quod *splenem* auferat.

57 *Cimicia* propter similitudinem cimicis. Unde et eam Græci κορίον vocaverunt. Nascitur in locis
C asperis atque cultis.

58. *Marrubium*, quod Græci *prasium* dicunt, vocatum propter amaritudinem. Nascitur in campis.

59. [p] *Pulegium* apud Indos pipere pretiosius est. [q] Habet autem vim thermanticam, calefacit, et deducit, extenuat, et purgat, et digerit.

60 [r] *Absinthium* Græcum nomen, cujus probabilius est quod in Ponti regione nascitur, unde et *absinthium Ponticum* nominatur.

61. [s] *Symphyton* Græce dictum, eo quod tantam in radice virtutem habeat, ut frusta carnis aspersa in cacabo coagulet.

62. [t] *Polypodium*, herba cujus radix hirta, atque crinita, ut est *polypus*, ex quo derivatum, ut *polypodion* diceretur. [u] Nascitur in teneris petrarum terris, sive quercubus vicinis.

[a] *Quorum ora serata.* Dioscor. Vid. alii.
[b] *Quam vulgus stingum.* F., *scind cum.* Vid. Dioscor., lib. III, cap. 135, et Plin., lib. XXVIII, cap. 28.
[c] *Artemisia.* Plin., lib, XXV. cap. 7.
[d] *Chamæmelos.* Dioscor, III, cap, 154.
[e] *Pæon.* Idem, cap. 157, et Plin., XXV, cap. 4.
[f] *Quæ mirum in modum ob sap.*, etc. *Ob lætitiam;* ita enim reddidit Plinius (εὐφροσύνην) quæ est apud Dioscor.
[g] *Arnoglossos.* Dioscor., II, cap. 153.
[h] *Herpyllus.* Vid. Serv., eclog. 2.
[i] *Aristoloch.* Plin., XXV, cap. 8, et Dioscor, III. cap. 4 et 5.
[j] *Erigeron.* E Diosc., IV, cap. 97.
[k] *Psyllios.* Ex Diosc. et Plin.
[l] *Hierabotane* Vid. Plin., XXV, cap. 9, et XXII, cap. 2, et Diosc.
[m] *Remediis ac legationibus.—Ligamentis* libri omnes male. Plin., lib. XXII, cap. 2 : *Quoniam non aliunde sagmina in remediis publicis fuere, et in sacris legationibus verbenæ.*
[n] *Paliurus.* E Serv., eclog. 5.
[o] *Struthios.* E Dioscorid. et Plin.
[p] *Pulegium apud Ind. p. pretiosius.* Verna sunt Hieronym., epist. 83, ad Evagrium.
[q] *Habet autem virtutem therm.*, etc. Ex Dioscor., lib. III, cap. 36. Sed absunt hæc a veteribus lib.
[r] *Absinthium.* E Dioscorid.
[s] *Symphyton.* Ex eod.
[t] *Polypodium.* Ex eod.
[u] *Nascitur in teneris petrarum terris.* Id est, in muscosis petris. Si ita licet interpretari verba Diosc.

63. [a] *Poliona* Græcis, a Latinis *omnimorbia*, quod multis morbis subveniat. Nascitur in montibus et duris locis.

359 64. [b] *Scammonia,* quam latini *acridium* vocant, herba succi plena, quæ colligitur sub cavata radice. Denique terram rotunda cavitate fodiunt; tum suppositis, aut cochleis, aut nucis foliis excipitur succus, atque siccatus aufertur. Venit autem sæpius probabilior ex Mysia Asiæ. Huic contrarius, atque falsus ex Syria, atque Judæa.

65. [c] *Daucus* foliis feniculi similis, thyrso bipalmis. *Citocatia* dicta, quod ventrem cito depurget, quam vulgus corrupte *citocatiam* vocat.

66. [d] *Lappa* dicta, quod habeat caulem ingentem per terram disposita. Hæc herba a Græcis φιλάνθρωπος vocatur, quod vestibus hominum inhæreat ob asperitatem sui. Nascitur juxta muros.

67. *Capillus Veneris* vocatus, sive quod delapsos post alopeciam capillos recreat, vel quod capillorum fluores coercet, vel quod sit virgulis nigris lenibus cum splendore, quasi capilli. Nascitur in aquosis locis.

68. [e] *Rubia* dicta, quod radix ejus sit *rubra,* unde et colorare lanas perhibetur.

360 69. [f] *Anchusa*, cujus radix contrita digitos inficit. Est enim colore sanguineo, unde etiam pictoribus ad purpuram effingendam usui est.

70. *Chamæleon*, quæ Latine *Viscarago* vocatur, eo quod *viscum* gignat, in quo hærent aves, quæ propria voluntate descendunt ad escam.

71. *Cicuta* propter quod in thyrso geniculato nodos habeat occultos, ut canna; sic dicitur *fossa cœca,* quæ occulta est. Hæc potui data interficit. Hanc in carcere Socrates bibit, et expiravit. Persius :

Dicere, sorbitio tollit quem dira cicutæ.

A Hæc dum hominibus venenum sit, capellas efficit pingues.

72. [g] *Trifolium* est, quod Græci τρίφυλλον vocant, quod sit *foliis trinis* per singulas adnationes.

73. *Phlomos*, quam Latini *herbam lacernarem* vocant, ab eo quod ad lychnia proficiat. Eadem et *lucubros*, quod lucem præbeat umbris.

74. *Pyretron*, Græce dicta, quod habeat radicem incendiosam, atque coacervantem.

75. [h] *Althea*, malva agrestis, sive malvæ viscus, sed *althea*, quod in *altum* surgit, et viscus, quia glutinosa est.

76, [i] *Oryganum*, quod Latine *colena* interpretatur, propter quod infusum coloret vinum,

461 77. [j] *Tithymallum* vocabulum sumpsit quod B foliorum comam ad radium solis circumacta convertat. Nam Græci *solem* τιτᾶνα vocant, μαλλὸν *comam*, ex quo cenfectum est, ut *Tithymallum* diceretur. Hujus species septem diversis locis nascentes.

78. [k] *Strychnos*, quæ Latine *herba salutaris* vocatur, propter quod dolorem capitis et stomachi incendium mitigat. Eadem et *uva lupina* propter semen ejus uvæ simile.

79. [l] *Polygonus*, quam Latini *herbam sanguinariam* vocant, quod missa in naribus sanguinem moveat.

80. *Ambrosia*, quam Latini *Apium sylvaticum* vocant. De qua Virgilius :

Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere....

Apiago, quod flores ejus apes maxime appetunt
C *Portulaca....*

81. [m] *Ros marinus*, quam Latini ab effectu *herbam salutarem* vocant, cujus folia feniculi sunt similia, atque aspera, et rotatim terræ prostrata.

Φύεται ἐν πέτραις βρύα ἐχούσαις. Sed malim ego cum Chacone legere : *Nascitur in teneris petrar., sive in terris quercub. vicinis.*

[a] *Polion.* E Dioscor. Multa hic in Editis, quæ absunt a Manuscr. Gothicis.

[b] *Scammonia.* Ex eod.

[c] *Daucus f. f. s. thyrso bibalmis.* Dioscor., lib. III, cap. 76, τὸ δὲ μῆκος σπιθαμῆς. Quod autem σπιθαμαῖον *bipalmen* verterit vetus ejus interpres, mirari desinet, qui idem fecisse Plinium animadverterit, lib. XXVII, cap. 4. Nam quod Dioscorides de agerato dixit : Θάμνος ἐστὶ φρυγανώδης, σπιθαμώδης, ipse reddidit : *Ageraton ferulacea est duorum palmorum altitudine.* Scio eamdem Plinium σπιθαμὴν varie interpretari, aliquando *palmum,* ut lib. XII, cap. 19, et lib. XXII, cap. 21, et lib. XXVI, cap. 7 et 8, ex Dioscorid. et Theophrasto ; nonnunquam etiam *semipedem,* ut lib. XXXIV, cap. 4, ex Theophrasto, lib. de Hist. Plant. II, cap. 8, et lib. XX, cap. 8, et lib. XXVII, cap. ultim. Interdum vero *cubitum,* ut lib. XXII, cap. 8, et lib. XXVI, cap. 8, de hyperico oleraceo frutice, tenui, cubitali. Aliis autem locis recte vertit *dodrantem,* ut lib. VII, cap. 2. Aut *duodecim digitos,* ut. lib. VIII, cap. 21. Nisi forte hi omnes loci corrupti apud Plinium, notis haud multum distantibus, et pro *bipalmem* TRIPALMEM, pro IV *digitos* XII DIGITOS, pro *tenui cubitali* SEMICUBITALI, et pro *semipede* SEMICUBITUM, apud illum legas.

[d] *Lappa dicta quod habeat caulem ingentem.* An ἀπὸ τοῦ λαπίζειν, quod est, insolenter se gerere? Vid. Plin., lib. XXVII, cap. 5,

[e] *Rubia.* ἐρυθρόδανον. Diosc., lib. III, cap. 160.

[f] *Anchusa.* Idem. lib. IV, cap. 25.

Trifolium per singulas adnationes.—Adnata vocat Plinius. lib. XXVIII, cap. 11. Quas Dioscorid. παραφυάδας Al., *adnotationes.*

[h] *Althea.* Diocorid., lib. III, cap. 163 : Ἀλθαῖα, ἔνιοι δὲ ἰβίσκον καλοῦσι, μαλάχης ἐστὶν ἀγίας εἶδος. Pallad., in Octob., tit, 14 : *Althæ, hoc est, hibisci folia.* Dicitur hodie a nostris *malvavisco.*

Origanum quod Latine colina. Al. *colerina ;* al., C *colena,* fortasse *conyla* (quæ, auctore Dioscoride, origani sylvestris est species) scribendum fuit ; sed neque vox est Latina, neque etymologia colorandi convenit, sed mendis et additamentis scatent omnia.

[j] *Tithymalum.* Hoc quartum genus tithymali apud Plin., lib. XXVI, cap. 8. Quod *helioscopon* appellari ait. Etymologiam aptavit helioscopi significationi suo more Isidorus.

[k] *Strychnos quæ Latine herba salutaris.* Plin., lib. XXII, cap. 13 : *Et nihil esse corporis malorum, cui non salutare sit strychnos, Zenocrates prædicat.* Vid. Diosc., lib. IV, cap. 69.

[l] *Polygonos.* Diosc., lib IV, cap. 4. Plin., XXVI, cap. ult. : *Polygonus pota menses ciet.* Alii vero sanguinem sistere tradidere.

[m] *Ros marinus.* E Dioscorid., lib. III, cap. 87. Sed quod aspera dixit folia τραχύτερα legisse videtur interpres, non παχύτερα, ut vulgo legitur.

Colocasia..... A

82. *Mentha agrestis,* [a] quam Græci καλαμίνθην, nostri vulgo *nepetam,* vocaverunt, majoris virtutis, et vehemens in calore.

362 83. [b] *Genicularis* herba substernitur ob scorpionum vim repellendam.

Gladiolus, quod sit foliis gladii similibus, thyrso cubitali, floribus purpureis.

84. *Verbascum.....*

[c] *Agaricum* radix vitis albæ.

Calomites.....

Lappa.....

Lapago.....

Lapella.....

Beneola.....

Orcibeta.....

Mirobalanum...

85. [d] *Asphodelus,* quam Latini a colore *Albutium* vocant.

[e] *Scylla,* quod nocens sit, [f] de qua superstitio gentilium dicit, quod si integra ad limen suspendatur, omnia mala fugat.

86. *Chamæpitys* a Græcis dicta, quod terræ adhæreat, et odorem pini habeat. Hanc Latini *cucurbitularem* vocant, quod ex parte odorem *cucurbitæ* referat.

87. [g] *Staphysagria* nascitur in locis amœnis.

[h] *Asplenos* dicta, quod *splenem* auferat, sive *scolopendrios,* eo quod folia ipsius *scolopendro* animali sunt similia. [i] Nascitur in humidis petris.

88. [j] *Volvus* appellatus, quod radix ejus volubilis sit, et rotunda.

363 [k] *Stœchas* in insulis *Stœchadibus* nascitur, unde et nuncupatur.

89. *Cyclaminus* Græce dicta a quodam, qui Κύκλος vocatus est, qui primus virtutem hujus herbæ invenit, sive quod habeat radicem rotundam. Græci enim κύκλον *rotundum* vocant. [l] Cujus radix, aut succus, si vino fuerit admistus, ebrios facit. Nascitur in silvosis locis, et agris.

90. [m] *Ampelos* leuce, sive *byronia,* quam Latini *vitem albam* vocant, vel a qualitate coloris, vel quod ejus radix contrita, et corpori infricata teneriorem et candidiorem cutem reddat. Nam et succus baccarum ejus lac uberibus siccis reddit.

91. [n] *Ampelos melæna,* id est, *vitis nigra,* eademque *labrusca,* habens folia hederæ similia, in omnibus major quam vitis alba, baccas similiter habens, quæ in maturitate nigrescunt, unde et vocabulum sumpsit.

92. *Viticella* herba a Latinis appellata, quod sicut *vitis* quidquid proximum habuerit, apprehendat corymbis, quos annulos appellamus.

93. [o] *Buphthalmos* florem habet croceum oculo similem. Unde a Græcis nomen accepit. Est autem
B caule molle, [p] foliis coriandri similibus. Nascitur juxta muros civitatum.

94. [q] *Phlomos,* quam Latini *verbascum* vocant, quarum altera est masculus, albidioribus foliis, atque angustioribus : altera femina foliis latioribus, atque nigris.

95. [r] *Ferula* vocata a medulla. Nam illam Varro tradit esse ferulæ medullam, quam ἀπόδερον Græci vocant. Nonnulli a *feriendo* **364** ferulam dicunt. Hac enim pueri et puellæ vapulare solent : [s] hujus succus galbanum est.

96. [t] *Papyrus* dictus, quod igni et cereis est aptum, πῦρ enim Græci *ignem* dicunt.

Juncus dicitur, eo quod *junctis* radicibus hæreat. C

97. [u] *Scirpus,* a quo tegetes texuntur sine nodo, de quo Ennius :

Quærunt in scirpo soliti quod dicere nodum.

Et in proverbio : *Qui inimicus est, etiam in scirpo nodum quærit.*

98. [v] *Fucus* genus herbæ est, de qua tingitur vestis : [x] dicta quia mentitur alienum colorem ; unde et Virgilius : *Discet mentiri lana colores.*

[a] *Quam Græci calamintham.* Vid. Dioscorid., lib. III, cap. 42 et 43.

[b] *Genicularis h. s. ob scorpion.* Id mentastro tribuit Plin., lib. XX, cap. 14, iisdem verbis, neque de polygonato (quod sciam) quisquam id prodidit. Ac neque Isidorus quidem, nisi valde fallor.

[c] *Agaricum radix.* Ita quidem Galenus atque alii existimavere, sed compertum est truncis adnasci fungi instar. Hic vasta lacuna in Gothicis. D

[d] *Asphodelos albucum.* Al., *albutium.* Gloss., *albucinum.* Dioscorid. : Λευκόν ἀσφόδελον τέμνεσθαι κατὰ τὴν ἰσημερίαν ἐν ἔαρι χρή.

[e] *Scylla quod nocens sit.* Est namque σκύλλειν *vexare,* quo respexit fortasse Virgilius, cum de Scylla dixit eclog. 6 : *Dulichias vexasse rates.*

[f] *De qua superstitio gentilium.* Ex Dioscor., lib. II, et Plin., XXI, cap. 17.

[g] *Staphysagria... in locis amœnis.* Hæc tantum verba leguntur in Gothicis Cod. Quæ præterea leguntur, in Editis addita sunt ab aliquo Æsculapii filio, ex Dioscorid., Avicenna, et Averroe.

[h] *Asplenos.* Vid. Dioscorid., III, cap. 151, et Plin., XXVII, cap. 5.

[i] *Nascitur in humidis petris.* Quæ post hæc leguntur in Editis non sunt in Manusc. ; addita tamen sunt e Diosc. et Plin.

[j] *Volvus.* Apta scripturæ etymologia. Plinius et alii *bulvum,* Græci βόλβον dicunt.

[k] *Stœchas.* Ex Dioscorid., III, cap. 31.

[l] *Cujus radix, aut succus si vino,* etc. E Dioscorid., II, cap. 194 ; Plin., XXV, cap. 9 : *Narrant ebrietatem repræsentari addita in vinum.*

[m] *Ampelos leuce, sive bryonia.* Ex eod., lib. IV, cap. 154.

[n] *Ampelos melæna.* Ex. eod., cap. 185.

[o] *Buphthalmos.* Ex eod., lib. III, cap. 156.

[p] *Foliis coriandri. Feniculi,* Plinius et Dioscorides.

[q] *Phlomos.* De qua paulo ante. Vid. Diosc., IV, c. 104.

[r] *Ferula vocata a medulla.* Nempe quasi *ferens hilum.*

[s] *Hujus succus galvanum est.* Non cujuslibet, sed νάρθηκος ἐν Συρίᾳ γενομένου, ut ait Dioscorides, id est, *ferulæ cujusdam, quæ in Syria nascitur.*

[t] *Papyrus.* Vid. Plin. et Dioscor.

[u] *Scirpus a quo tegetes texuntur.* Plin., XXI, cap. 18, et Festus in *Scirpus.*

[v] *Fucus.* E Serv., Georg. IV.

[x] *Dicta, quia mentitur alienum colorem.* More fuci illius qui apem simulat.

99. *Alga* nascitur in aquis stantibus. Ita denique nomen sumpsit ab algore aquæ, vel quod alliget pedes, quia crassa est foliis aquam ex parte superantibus.

100. *Ulva*, et *typus* herbæ quæ circa fontes et paludes stagnaque nascuntur. Ex quibus *ulva*, id est, *alga mollis*, et quodammodo *fungus*, dicta ab *uligine*.

101. *Typhe* vero quæ se ab aqua inflat. Unde etiam ambitiosorum et sibi placentium hominum tumor *typhus* dicitur.

102. [a] *Carex* acuta herba et durissima, sparto similis, de qua Virgilius : *Et carice pastus acuta.*

103. [b] *Spartus*, frutex virgosus, sine foliis, ab asperitate vocatus. Volumina enim funium quæ ex eo fiunt aspera sunt.

104. *Gramen* a situ potius dictum, quod plurimorum agrorum sit. **365** [c] Unde illud Græci ἄγρωστιν vocaverunt ; [d] licet omnis herba *gramen* vocetur, ab eo quod *germinetur ;* sicut robur omne lignum, licet sit species, ab eo quod firmissima.

105. [e] *Filix*, a singularitate folii dicta. Denique ex una virgula altitudine cubitali una scissa folia gignitur replicata, velut pinna.

Avena...

Lolium...

106. *Zizania*, quod poetæ semper *infelix lolium* dicunt, quod sit inutile, et infecundum.

Fenum dictum, quod eo flamma nutritur, φῶς enim *flamma* est.

Manipulum dicimus fascem feni. Et dictus manipulus quod manum impleat.

CAPUT X.

De oleribus.

1. [f] *Hortus* nominatur, quod semper ibi aliquid *oriatur*. [g] Nam cum alia terra semel in anno aliquid creet, hortus nunquam sine fructu est.

2. *Olus* ab *alendo* dictum, eo quod primum homines ab oleribus alerentur, antequam fruges et carnes ederent. Tantum enim pomis arborum et oleribus alebantur, sicut animalia herbis.

3. *Caulis* est generaliter herbarum vel olerum medius frutex, qui vulgo *thyrsus* dicitur, quod a terra sursum conscendat *;* ex quo derivatum est, ut specialiter [h] quoddam genus olerum *caulis* diceretur, quia thyrsus ipsius amplius cæteris oleribus coalescit, **366** id est, crescit. Est autem generale nomen. Omnis enim frutex *caulis*.

4. [i] *Cyma* dicitur, quasi *coma*. Est enim summitas olerum, vel arborum, in qua vigens virtus naturalis est.

5. [j] *Malva* ex parte Græco vocabulo appellatur ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, eo quod molliendi alvum solvendique naturam habeat. [k] Cujus succo si quis se oleo misto perunxerit, ab apibus negatur feriri. Folia ejus ex oleo trita et imposita scorpionibus, [l] creduntur afferre torporem.

6. *Pastinaca* vocata, quod radix ejus præcipuus *pastus* sit hominis. Est enim odoratu jucunda, cibo delectabilis.

7. [m] *Rapa* dicta a *rapiendo*, id est, comprehendendo. Est autem radice amplior napo, sapore dulcior, et folio tenui.

8. *Napus* a similitudine rapæ vocatus, nisi quod foliis latior, et radicis gustu subacrior est. Nominis autem affinitas in utrisque inde pene communis, quia utrumque semen in alterum vicissim mutatur. [n] Nam rapa in alio solo, ut Æmilianus ait, per biennium mutatur in napum, alio vero napus transit in rapam.

9. *Napocaulis* ex duobus oleribus compositum nomen habet, quia dum sit sapore napo similis, non in radice, sed in thyrsum conscendit, ut caulis.

Sinapis appellatur, quod folii sit similis napis.

10. *Raphanum* Græci, nos *radicem* vocamus, [o] eo quod **367** deorsum totus nititur, dum reliqua olera in summa magis prosiliant; [p] cujus semine macerato quisquis suas manus infecerit, serpentes impune tractabit. [q] Siquidem ex ipsius radice etiam ebur albescit. In cibo quoque venenis obsistit. [r] Nam contra venena hujus radices, nuces, lupini, citrium, apium prosunt, sed contra futurum, non contra acceptum venenum. Unde et apud veteres ante alias epulas hæc solebant mensis apponi.

[a] *Carex.* E Serv., eclog. 3.

[b] *Spartum... ab asperitate.* Etymologiam nihil moror.

[c] *Unde illud Græci* ἄγρωστιν. Ita interpretatur ἀγρώστιν Hieronym. epist. 19.

[d] *Licet omnis herba gramen... cum sit, et species.* Verba Servii, Æn. XII.

[e] *Filix... una scissa folia gignitur.* Diosc., lib. IV, cap. 188, et Plin., XXVII, cap. 9. Notandus vero Gothicismus, nam *folia* singulari numero non semel utitur. Sed hæc librariorum vitio magis putamus accidisse quam Isidori.

[f] Cap. X. *Hortus nom. q. s. i. a. o.* Festus *Hortus apud antiquos omnis villa dicebatur, quod ibi qui arma capere possent, orirentur.* Vel Longus : *Hortus quoque non desiderabat aspirationem, quod ibi herbæ oriantur, id est, nascantur, sed tamen a consuetudine accepit.*

[g] *Nam cum alia terra*, etc. E Servio, Georg. IV, adverb. Hellespontiaci.

[h] *Quoddam genus olerum caulis. — Brassica* Pallad., in Febr., tit. 24.

[i] *Gyma d. quasi coma.* Imo quasi κύημα, hoc est, *fetus*, auctoribus Theophr., lib. VII de Hist. Plant., et Galeno, II de Facult. Elem., cap. 58. Utuntur hac voce Celsus, Columell. et Plin.

[j] *Malva.....eo quod molliendi.* Plin., lib. XX, cap. 21.

[k] *Cujus succo.* Ex cod., et Diosc., lib. II.

[l] *Scorpionibus creduntur afferre t.* E Plin., lib. XX, cap. 4.

[m] *Rapa d. a rapiendo.* Imo a Græca voce ῥάφυς, sive ῥάπυς, *rapum* neutro genere enuntiat Columella.

[n] *Nam rapa in alio solo.* Ut Palladius inquit lib. VIII, cap. 2 ; et Columell. lib. II, cap. 10.

[o] *Eo quod deorsum totus nititur.* Ex eodem Palladio, in Januario, tit. 14.

[p] *Cujus semine macer.*, etc. Ex Plin., XX, cap. 4.

[q] *Siquidem ex ipsius radice etiam ebur albescit.* Hæc si tollas, melius cohærebunt cætera, sed aliquid deesse credo. Plinius, IX, cap. 5, de Raphanis: *Utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur, iidemque dentibus semper inimici, quoniam atterant, ebora certa poliunt.*

[r] *Nam contra venena radices... apponi.* E Servio,

11. [a] *Lactuca* dicta est, quod abundantia *lactis* exuberet, [b] seu quia lacte nutrientes feminas implet. [c] Hæc et in viris Veneris usum, coercet. A

Lactuca agrestis est [d] quam *sarraliam* nominamus, eo quod dorsum ejus in modum serræ est.

12. [e] *Intubus* Græcum nomen est. Et *intubus*, quod *intus* sit *tophus*.

Cepa vocatur, quia non aliud est, nisi tantum *caput*.

13. [f] *Ascalonix* nuncupata ex una urbium Palæstinæ, quæ *Ascalon* dicitur, unde prius advecta est.

14. [g] *Allium* dictum quod *oleat*.

[h] *Ulpicum* appellatum, quod allii odorem habeat.

[i] *Phaselus* vocari aiunt, a *Phaselo* insula Græciæ, ubi non procul mons Olympus est.

15. *Porrum*, cujus duo genera sunt, capitatum et sectile. Capitatum majus, sectile parvulum.

368 *Beta* apud nos oleris genus, apud Græcos littera est.

Blitum genus oleris, saporis evanidi, quasi vilis beta.

16. *Cucumeres*, quod sint interdum amari, [j] qui dulces nasci perhibentur, si lacte mellito eorum semen infundatur.

17. *Cucurbita*.....

Apopores.....

Pepo.....

Melipepo.....

Ocymum.....

Olus molle.....

Atriplex.....

Brassica.....

Olisatrum.....

[k] *Nasturtium* sapor appellavit, quod acrimonia sui nasum torqueat.

18. *Fungi*, quod aridi ignem acceptum concipiant, φῶς enim *ignis* est, [l] unde et esca vulgo dicitur, quod sit fomes ignis et nutrimentum. Alii dicunt fungos vocatos, quod sint ex eorum genere quidam interemptorii, unde et *defuncti*.

19. *Tubera* tumor terræ prodit, eaque causa nomen illi dedit.

Bulbi appellati, quod sint volubiles, et rotundi.

Asparagus, quod sit spinosus, et asper frutex ejus, ex quo gignitur.

20. *Capparis* a Græcis nomen sumpsisse videtur, quod habeat rotunda in summitatibus seminum *capitella*.

[m] *Armoracia*, hoc est, *lapsana*.

Lapistus.....

Lapathum. Hæc in cibo sumpta stomachum confortat, Venerem reprimit.

[n] *Carduus*.....

21. *Eruca*, quasi *uruca*, quod ignitæ sit virtutis, et in cibo **369** sæpe sumpta Veneris incendium moveat. Hujus species duæ : quarum altera usualis,
B altera agrestis acrioris virtutis, utraque tamen Veneris commovens usum.

CAPUT XI.

De odoratis oleribus.

1. *Apium* dictum, quod ex eo *apex*, id est, *caput* antiquorum triumphantium coronabatur. Hercules autem hanc herbam primus capiti circumtulit. Nam nunc populum capite præferebat, nunc oleastrum, nunc apium. [o] Cujus radices efficaciter pugnant contra insidias venenorum. Ejus generis sunt *petroselinon*, *hipposelinon*, et *oleoselinon*.

2. *Petroselinon* vocatum, quod sit simile apio, et nascatur in petris montibusque præruptis, quod nos *petrapium* dicere possumus, Σέλινον enim Græce *apium* dicitur, sed est summum, ac probabile Mace-
C donicum, gustu suave, et odore aromatico.

3. *Hipposelinon*, quod sit durum et austerum.

[p] *Oleoselinon*, quod mollius folio, et caule tenerum.

4. [q] *Feniculum* Latini vocant, quod ejus thyrsi seu radicis succus acuat visum, [r] cujus virtus traditur, ut serpentes annuam senectutem ejus gustu deponant. Hoc olus Græci μάραθρον vocant.

5. [s] *Ligusticum* a regione nomen accepit. Nascitur enim plurimum in *Liguria*, odore aromatico, et gustu acre.

Georg. II, ad illud : *Auxilium venit, ac membris*...

[a] *Lactuca... exuberet.* Verba sunt Pallad., in Jan., tit. 14.

[b] *Seu quia lacte nutrient. fem.* Vid. Diosc., lib. II.

[c] *Hæc in viris Ven. us.* Ita quoddam lactucæ genus ennuchium dictum refert Plinius. lib. XIX, cap. 8.

[d] *Quam sarraliam.* Nos *cerraja* dicimus.

[e] *Intubus Græcum nomen est.* Romanum esse testantur Dioscorides et Galenus.

[f] *Ascalonia nuncup. ex una urb. Pal.* Ita Plin., XIX, cap. 6.

[g] *Allium dictum quod oleat.* Vel quod halet, ut alii volunt.

[h] *Ulpicum.* Vid. Colum., lib. XI, et Plin., XIX, cap. 6. De etymologia non liquet.

[i] *Phaselus.* Cicero, in Verr. : *Phaselis illa, quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs antea Cilicum, atque prædonum. Lycii illam Græci homines incolebant.*

[j] *Qui dulces nasci perhibentur si lacte mellito.* — *Si lacte et mulso*, Pallad., lib. IV, cap. 9.

[k] *Nasturtium sapor. app.*, etc. Plin. XIX, cap. 8 : *Nasturtium nomen accepit a narium tormento.*

[l] *Unde et esca vulgo dicitur.* A nobis *yesca*.

[m] *Armoraca.* Pallad., lib. XI, cap. 11 : *Armoracam seremus, nam hæc agrestis est raphanus.* Non est
D vero armoracia eadem cum lapsana; de illa Dioscorid., lib. II, cap. 138; de hac, cap. 142; foliis tamen similes esse ait.

[n] *Carduus, succus ejus alopecias curat.* Plin., XXI, cap. 23 : *Antequam floreat contusus, atque expressus illito succo alopecias replet.*

[o] CAP. XI. *Cujus radices.* E Dioscorid., lib. III.

[p] *Oleoselinon.* — *Oreoselinon* malim ex Plinio, aut etiam *helioselinon*, quod palustre est, aut certe *elæoselinon*.

[q] *Feniculum quod acuat vis.* Quasi *phenoculum* e Græca et Latina voce.

[r] *Cujus virtus trad.* E Plin., XX, cap. 23.

[s] *Ligusticum.* Ex eodem, lib. XIX, cap. 8, et Dioscor., lib. III.

A 6. *Aneson*, ut Græci dicunt, sive, ut Latini, *anesum*, herba **370** omnibus cognita, acerrime fervens mictualis.

Anethum.....

Cuminum.....

7. *Coriandrum* ex Græco nomine sumptum, quod illi κόριν vocant, [a] cujus semen in dulci vino datum proniores reddit in Venerem; si supra modum dederis, amentiam nutrit.

[b] Canos etiam ex coriandro infici traditum est.

Abrotanum.....

Cerœfolium.....

8. [c] *Ruta* dicta, quod sit ferventissima. Cujus altera agrestis, atque virtute acrior, sed utraque ferventissima comprobatur. [d] Hanc venenis repugnare mustelæ docent, quæ dum cum serpente dimicaverint, cibo ejus armantur.

9. *Salvia*...

[e] *Invula*, quam rustici *alam* vocant, radice aromatica, odoris summi cum levi acrimonia.

Menta. Hujus genera sex.

[a] *Cujus semen... nutrit.* E Dioscor., lib. III, cap. 71.

[b] *Canos etiam ex coriandro infici.* Id non nisi de hyperico prodidit Plinius, lib. XXVI, cap. 15. Quod etiam *corion* (ut ipse ait) vocatur, sed Dioscorides id hyperici genus κόριν nominat.

[c] *Ruta dicta quod sit ferv.* An a ruendo, an potius a sono, quem fervens humor reddere solet? Non B opinor, neque de etymologia cogitavit, sed ad Plinium et Dioscoridem respexit, quorum uterque ferventem rutæ naturam tribuit.

[d] *Hanc venenis repugnare mustellæ.* E Plin., XX, cap. 13.

[e] *Inula, quam rustici alam.* Quod nomen Hispani retinemus; de inula vid. Plin., lib. XIX, cap. 5.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

DE BELLO ET LUDIS.

371 CAPUT PRIMUM.

De bellis.

1. [a] Primus *bella* intulit Ninus Assyriorum rex. Ipse enim finibus suis nequaquam contentus, humanæ societatis fœdus irrumpens, exercitus ducere, aliena vastare, liberos populos aut trucidare, aut subjicere cœpit, universamque Asiam usque ad Libyæ fines nova servitute perdomuit. Hinc jam studuit orbis in mutuo sanguine alterna grassari cæde.

2. Quatuor autem sunt genera bellorum, id est, justum, injustum, civile, et plusquam civile. Justum bellum est, quod ex prædicto geritur de rebus repetitis, aut propulsandorum hostium causa. Injustum C bellum est, quod de furore, non de legitima ratione initur. De quo in Republica dicit Cicero : *Illa injusta bella sunt, quæ sunt sine causa suscepta.*

3. Nam extra ulciscendi, aut propulsandorum hostium causam, bellum justum geri nullum potest. Et hoc idem Tullius paucis interjectis subdidit : *Nullum bellum justum habetur, nisi denuntiatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus.* Civile bellum est inter cives orta seditio, et concitatio tumultus, sicut inter Syllam et Marium, qui bellum civile invicem in una gente gesserunt.

4. Plusquam civile bellum est, ubi non solum cives certant, sed et cognati : quale actum est inter Cæsarem et Pompeium, quando gener et socer invicem dimicaverunt. Siquidem in hac pugna frater cum fratre dimicavit, et pater adversus filium arma portavit. D **372** Lucanus : *In fratrem ceciderunt præmia fratris.* Item : *Cui cervix cæsa parentis cederet.*

5. Bella itaque dicuntur interna, externa, servilia, socialia, piratica. Nam piratica bella sunt sparsa latronum manus per maria myoparonibus levibus, et fugacibus, [b] non solum navium commeatus intercipientibus, sed etiam insulas provinciasque vastantibus, quos primum Cnæus Pompeius post multam vastationem, quam terra marique egerant, mira celeritate compressit, ac superavit.

6. Sicut autem bellum vocatur, quod contra hostes agitur, ita *tumultus* qui civili seditione concitatur. [c] Nam *seditio* est dissensio civium, dicta quod *seorsum* alii ad alios *eant*. Alii æstimant dissensionem animorum *seditionem* vocari, quam Græci διάστασιν vocant.

7. Quo autem differat utrumque, [d] Cicero docet : *Potest enim*, inquit, *esse bellum, ut tumultus non sit.* [e] *Tumultus autem esse sine bello non potest.* Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? Unde etiam dictus *tumultus*, quasi *timor multus*. Gravior autem est tumultus quam bellum. Nam in bello vocationes valent, in tumultus non valent.

8. Differt autem bellum, pugna et prælium. Nam bellum universum dicitur, ut Punicum. Hujus partes sunt pugnæ, [f] ut Cannensis, Trebiensis. Rursum in una pugna sunt multa prælia. Aliud enim in cornibus, aliud in media, aliud in extrema acie geritur. Bellum igitur est totum, pugna unius diei, prælium pars pugnæ est.

9. Bellum antea *duellum* vocatum, eo quod *duæ* sint partes dimicantium, vel quod alterum faciat victorem, alterum victum. Postea, mutata et detracta littera, dictum est bellum. Alii [g] per antiphrasin pu-

[a] CAP. I. *Primus bella intulit Ninus.* Ex Justino, aut fortasse etiam e Trogo, aliquanto enim hæc ampliora, quam apud Justinum, neque ejusmodi, ut ab Isidoro aucta videantur.

[b] *Non solum navium commeatus... vastantibus.* Verba sunt Orosii, lib. VI, cap. 4.

[c] *Nam seditio.* Eadem, sup., lib. X, in S.

[d] *Cicero docet.* Philippica 8.

[e] *Tumultus, quasi timor multus.* E Serv., Æn. II, ad vers. *Gemitu miseroque tumultu.*

[f] *Ut Cannensis, Trebiensis, Termensis*, Cod. omnes mendose.

[g] *Alii per antiphrasin.* E Serv., ibid.

tant dictum, **373** quod si horridum, unde illud, *horrida bella*, cum bellum contra sit pessimum.

10. *Prælia* dicuntur a *premendo*, hostis hostem. Unde et *prela* ligna quibus uva premitur.

Pugna vocata, eo quod initio usus fuisset in bello *pugnis* contendere, vel quia primo bellum pugnis incipiebant. Unde etiam pugna duorum est aliquando sine ferro.

11. Quatuor autem in bello geruntur : pugna, fuga, victoria, pax. *Pacis* vocabulum videtur a *pacto* sumptum. Posterius autem pax accipitur, fœdus primum initur. *Fœdus* est pax, quæ fit inter dimicantes, vel a *fide*, vel a *fæcialibus*, id est, sacerdotibus dictum. Per ipsos enim fiebant fœdera, sicut per sæculares bella. [b] Alii fœdera dicta putant a porca fæde et crudeliter occisa, cujus mors optabatur ei qui a pace resilisset. Virgilius : *Et cæsa jungebant fœdera porca.* Fœderis partes induciæ. Et dictæ *induciæ*, quasi in *dies ocia*,

CAPUT II.

De triumphis.

1. Omne regnum sæculi hujus bellis quæritur, victoriis propagatur. *Victoria* dicta, quod *vi*, id est, virtute, adipiscatur. Hoc est enim jus gentium, vim vi repellere. Nam turpis est dolo quæsita victoria. Certa autem victoria est, vel occisio hostis, vel exspoliatio, vel utrumque. [c] Non est autem jucunda victoria, **374** quæ per immensa detrimenta contingit Est hoc est, quod laudat Sallustius duces victoriam in cruento exercitu reportasse.

2. *Pompa* dicta est Græca significatione, ἀπὸ τοῦ πομπεύειν, hoc est, *publice ostentari*. [d] Præcedit autem victoria pompam, ideo quod ituris ad hoc certamen primum est victoriæ votum.

3. [e] *Trophæum* dictum ἀπὸ τῆς τροπῆς, id est, *conversione* hostium et fuga. Nam ab eo quod hostem quis fugasset, merebatur trophæum ; qui occidisset triumphum : qui dictus est ἀπὸ τῆς τριάμβης, id est, ab *exultatione*. Plenæ enim victoriæ triumphus debetur ; semiplenæ trophæum, quia nondum plenam est victoriam consecutus. Non enim obtinuit, sed fugavit exercitum. Hæc tamen nomina Scriptores confundunt. Tranquillus autem *triumphum* Latine dicit potius appellatum, quod is qui triumphans urbem ingrederetur *tripertito* judicio honoraretur. Nam primum de triumpho duci concedendo exercitum judicare solitum erat ; secundo senatum, tertio populum.

4. Erat autem apud Romanos mos ut triumphantes quadrigis veherentur, ex illo quod soliti sint priores duces hoc habitu bella inire. Quicunque autem in conflictu vicisset, palma aurea coronabatur, quia palma stimulos habet. Qui vero sine conflictu fugientem prostrasset, laurea, eo quod hæc arbor sine spinis est.

5. [f] Namque et purpuream et palmatam togam triumphantes induebantur, et scipionem cum sceptro in manu gerebant ad imitationem victoriæ Scipionis, licet et *scipio* baculus sit, quo homines innituntur. Unde et ille primus Cornelius *Scipio* appellatus est, quia in foro pater ejus cæcus innixus eo ambulabat. **375** Super scipionem autem aquila sedebat, ob indicium quod per victoriam quasi ad supernam magnitudinem accederent.

6. [g] Inde et colore rufo perliniebantur, quasi imitarentur divini ignis effigiem. [h] Quod vero a carnifice contingebantur, id erat indicio, ut ad tantum fastigium evecti mediocritatis humanæ commonerentur.

7. Duobus autem generibus deletur exercitus, aut internecione, ~~aut~~ dispersione. Sallustius : *Hostes*, inquit, *aut oppressi aut dilapsi forent.* Sic et utrumque Virgilius : internecione, ut : *Submersasque obrue puppes;* dispersione, ut :

Aut age diversos, et disjice corpora ponto.

8. Spolia hostium : præda, manubiæ, exuviæ, partes. *Præda* a *prædando* vocata. *Manubiæ*, eo quod *manibus* detrahuntur. Hæ et *exuviæ* ab *exuendo* dictæ, quia exuuntur. Hæ et *partes* a *pari* divisione ([i] pro personarum qualitate, et laborum justa divisione). [j] *Spolia* autem a palliis, quasi *ex pallia*, victis enim detrahuntur.

376 CAPUT III.

De signis.

1. *Signa* bellorum dicuntur, quod ex iis exercitus, et pugnandi, et victoriæ, et receptus accipit symbolum. Nam aut per vocem tubæ, aut per symbolon admonetur exercitus. Legionum principalia signa aquilæ, dracones, et pilæ.

2. *Aquilæ* ideo, quod eadem avis Jovis in armis

[a] *Unde et prela....premitur.* Ex eodem, Georg. II.

[b] *Alii fœdera....porca.* Ex eod., Æn. IX.

[c] CAP. II. *Non est autem jucunda victoria.... reportasse.* E Serv., Æn. XI, ad illud : *Sin et Trojanis cum multo gloria*, nisi quod apud illum *judicanda victoria* legitur.

[d] *Præcedit autem victoria.* Id est, Victoriæ statua curru invecta.

[e] *Trophæum... ab exultatione* E Serv., Æn. X : *Ipsum te, Lause trophæum.*

[f] *Namque et purpuream, et palmatam togam.* Diversa purpurea a palmata. Festus : *Picta, quæ nunc toga dicitur, purpurea antea vocitata est, eratque sine pictura :* et ibidem : *Tunica autem palmata a latitudine clavorum dicebantur, quæ nunc a genere picturæ appellatur.* Livius, lib. XXX : *Masinissa toga picta, et palmata tunica donatus;* et lib. XXXI : *Massinissæ dona missa, vasa aurea toga purpurea.*

[g] *Inde et colore rufo perlin.* Serv., eclog. 10 : *Pan facie rubea pingitur propter ætheris similitudinem. Æther autem est Jupiter, unde etiam triumphantes habent omnia Jovis insignia, sceptrum, palmatam togam, faciem quoque de rubrica illinunt instar coloris ætherei.*

[h] *Quod vero a carnifice contingebantur.* Non temere carnificem dixit, quem alii servum publicum. Nam eodem respexisse Plinium puto, lib. XXVIII, cap. 4 : *Similis medicina linguæ, ut sit exorata a tergo fortuna, gloriæ carnifex.* Ab eo servo suggerebatur triumphanti (ut ait Tertullianus in Apologetico, cap. 33) *: Respice post te, hominem esse te memento.*

[i] *Pro peronarum qualit.*, etc. Sup., lib. V, cap. 7. Sed hoc loco ab antiquioribus Gothicis absunt hæc.

[j] *Spolia autem a palliis.* In quibusdam Gothicis perpetuo legitur *exspolia*, ita melius procedit notatio, in vetustioribus tamen *spolia*.

auspicio fuerit. [a] Nam dum idem Jovis adversus Titanas proficisceretur, aquilam ei in auspicio apparuisse ferunt, quam ille pro indicio victoriæ acceptam tutelæ suæ auspicatus eam legioni signum dedit, quo factum est ut deinceps militum signa comitaretur. Cujus meminit Lucanus dicens : A

Signa pares aquilas, et pila minantia pilis

3. *Draconum* signa ab Apolline morte Pythonis serpentis inchoata sunt. Dehinc a Græcis et Romanis in bello gestari cœperunt.

4. *Pilam* in signo constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in cuncto orbe subjectas, ut melius figuram orbis ostenderet.

5. [b] *Vexillum*, et ipsum signum bellicum tractum nomen habens a **377** veli diminutione, quasi *velillum*. [c] Sub Romulo autem fasciculos feni, pro vexillis, B milites habuerunt. Hinc et *manipuli* appellantur. *Manipulos* enim dicimus fasces feni, quod *manum* impleant. Cætera signa diversis prælata imaginibus secundum militarem consuetudinem existunt, per quæ se exercitus in permistione præliorum agnoscit.

CAPUT IV.

De buccinis.

1. *Buccina* est qua signum datur in hostem, dicta a *voce*, quasi *vocina*. Nam pagani agrestesque ad omnem usum buccina ad compita convocabantur. Proprie ergo huc agrestibus signum fuit. De qua Propertius :

Buccina jam priscos cogebat ad arma Quirites.

[d] Hujus clangor *buccinum* dicitur.

2. [e] *Tubam* Tyrrheni primum invenerunt, unde Virgilius : C

Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Hanc enim a Tyrrhenis prædonibus excogitatam (dicunt), cum dispersi circa maritimas oras non facile ad quamque prædæ occasionem voce aut buccina convocarentur, vento plerumque obstrepente.

3. Hinc postea bellicis certaminibus adhibita est ad denuntianda signa bellorum, ut ubi exaudiri præco præ tumultu non poterat, sonitus tubæ clangentis attingeret. [f] *Tuba* autem dicta, quasi *tofa*, id est, *cava*. Item *tuba*, quasi *tibia*.

4. Inter tubam autem et buccinam veteres discernebant. [g] **378** Nam buccina insonans sollicitudinem ad bella denuntiabat. Virgilius: *Qua buccina signum Dira dedit*. Tuba autem prælium indicabat, ut :

At tuba terribilem sonitum dedit ære canoro.

Cujus [h] sonitus varius est. Nam interdum canit, ut bella committantur; interdum ut insequantur eos qui fugiunt, interdum receptui. [i] Nam receptus dicitur, quo se exercitus recepit, unde et signa receptui canere dicuntur.

5. [j] *Classica* sunt cornua, quæ convocandi causa erant facta, et a *calando* classica dicebantur. De quibus Virgilius . *Classica jamque sonant*. [k] Apud Amazonas autem non tuba sicut a regibus, sed a regina sistro vocabatur feminarum exercitus.

CAPUT V.

De armis.

1. [l] Arma generaliter omnium rerum instrumenta sunt, unde et ubi reponuntur *armaria* dicta sunt. Item arma et tela omnium generum, sed arma sunt quibus ipsi tuemur tela quæ emittimus. Nam arma duplicia sunt, id est, vel quibus percutimus, vel quibus tegimur.

2. *Arma* autem proprie dicta sunt eo quod *armos* tegunt. Nam *arma*, vel ab *armis* dicuntur, id est, *humeris*, ut : *Latos huic hasta per armos acta tremit;* vel ἀπὸ τοῦ ἄρεος, id est, a *Marte*.

379 CAPUT VI.

De gladiis.

1. *Gladius* generaliter dicitur ensis in prælio, sed ensis ferrum tantum, gladius vero totus. Proprie autem appellatus *gladius*, quod *gulam* dividit, id est, cervicem secat. Ad hoc enim primum est factus; nam cætera membra securibus magis cæduntur, collum gladio tantum.

2. *Acies* autem gladii ab *acumine* dicta. *Capulus* vocatur, vel quia *caput* est gladii, vel quia ibi *capitur* ut teneatur. Nam alias acies ferri non sinit. [n] *Mucro* non tantum gladii est, sed et cujuslibet veli acumen; dictus a *longitudine*. Nam μακρον Græci *longum* dicunt, hinc et *machæra*.

[o] *Machæra* autem est gladius longus, ab una parte acutus.

3. *Framea* vero gladius ex utraque porte acutus,

[a] Cap. III. *Nam dum idem Jovis... comitaretur*. E. Serv. Æn. IX, ad illud : *Pedibus Jovis armiger uncis*.

[b] *Vexillum... diminutione*. Ex eod., initio lib. VIII.

[c] *Sub Romulo autem*. Idem, Æn, XI, ad v. *Disjectique,...manipli: Manipli autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus hastis feni manipulos alligabant et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit.* D

[d] Cap. IV. *Hujus clangor buccinum dicitur*. Est fortasse hoc aliquid (*sic*). Plinius, de Apil., lib. XI, cap, 10 : *Noctu quies in matutinum, donec una excit, et gemino, aut triplici bombo, ut buccino aliquo*. Hieronymus quoque *buccino oris sui*, eodem sensu dixisse videri possit. Quamvis *buccinum* pro *buccina* etiam usurpetur.

[e] *Tubam Tyrrheni p. inven.* E Serv., lib. VIII, ad locum ab. Isid. citatum.

[f] *Tuba autem dicta q. tofa*. Al., *tova*. Inde nos genus quoddam lapidis *tovas*, et quod fungosum est *fofo* dicimus. Digamma namque frequens in Gothicis pro *b* et *v*.

[g] *Nam buccina insonans sonitum* E Serv., Æn. XI : *Bello dat sig... buccina*.

[h] *Cujus sonitus varius...receptui*. Ex eod. Æn. IX, ad vers. *Signa sequentum*.

[i] *Nam receptus... dicuntur*. Ex eod., Æn. XI, ad vers. *Planities...tutique receptus*.

[j] *Classica sunt cornua*. Idem, Æn. VII : *Classicum dicimus, et tubam ipsam, et sonum*, et eod. libro, ad *Hortinæ classes : Hortini equites, qui et classes dicuntur, unde et eorum tubas classica dicimus*, etc.

[k] *Apud Amazonas*, etc. E Serv., Æn. VIII, ad... *Regina in sistro*.

[l] Cap. V. *Arma generalit.*, etc. E Serv., Æn. I, ad, vers. *Arma virum, tabulæque : Arma dicuntur cunctarum artium instrumenta.*

[m] *Arma autem proprie dicta s. eo quod arm.* Ex eod., Æn. IV : *Erigi et arma viri*, etc.

[n] Cap. VI. *Mucro non tantum gladii est*. E Serv., Æn. XI, ad vers. *Alto stat velnere mucro*.

[p] *Machæra...framea...spatha*. Aug., in ps. CXLIX.

quam vulgo *spathan* vocant. Ipsa est et *romphæa*. A *Framea* autem dicta quia *ferrea* est. Nam sicut *ferramentum* sic *framea* dicitur, ac proinde omnis gladius *framea*.

4. *Spatha* a *passione* dicitur verbo Græco, quoniam παθεῖν Græce **380** dicitur *pati*, unde et *patior*, et *patitur* dicimus. Alii *spatham* Latine autumant dictam eo quod *spatiosa* sit, id est, lata et ampla. Unde et *spatula* in pectoribus.

5. *Semispathium* gladius est a *media* longitudine spathæ appellatus, non ut imprudens vulgus dicit, *sine spatio*, dum sagitta velocior sit.

6. *Pugio* a *pungendo* et transfigendo vocatur. Est enim gladius parvus, bis acutus, lateri adhærens. [a] Item et *clunabulum* dictum, quod religetur ad *clunem*.

B 7. *Chelidoniacus* gladius ferrum est latum, cujus duplex mucro, ac bifurcus in modum caudæ hirundineæ formatur, unde et *chelidoniacus* dicitur.

8. *Sica* a *secando* dicta est. Est enim gladius brevis, quo maxime utuntur qui apud Italos latrocinia exercent, a quo et *sicarii* dicti sunt. Tranquillus autem dicit : *Dum cujusdam gladiatoris in ludum emissi gladius curvatus fuisset ex acie recta, procucurrit unus ad eum corrigendum, tumque a pugnante responsum est : Sic hac pugnabo.* Inde *sicæ* nomen ductum.

9. *Secures* signa sunt quæ ante consules ferebantur, ne aut usum perderent belli, aut vacantes otio aspectum amitterent gladiorum. **381** Quas et Hispani ab usu Francorum per derivationem *Franciscas* vocant.

CAPUT VII.

De hastis.

1. *Hasta* est contus cum ferro, cujus diminutivum facit *hastile*. Nomen autem *hasta* ab *astu* sumpsit, unde et *astutia*.

2. *Contus* ferrum non habet, sed tantum cuspide acuta est. Virgilius :

Ferratasque [b] trudes, et acuta cuspide contos.

Contus autem, quasi *conitus*. Est enim conus acuta rotunditas.

3. *Trudes* hastæ sunt cum lunato ferro, quæ Græcis *aplustria* dicuntur. *Trudes* autem dicuntur ab eo quod *trudunt*, et *detrudunt*. Virgilius: *Ferratasque trudes*.

4. [c] *Venabula* dicta, quasi *venatui habilia;* vel quia *venientem* excipiunt, quasi *excipiabilia*. Excipiunt enim apros, exspectantque leones, intrant ursos, sit tantum firma manus.

5. [d] *Lancea* est hasta amentum habens in medio ; dicta autem **382** *lancea*, quia æqua *lance*, id est, æquali amento ponderata vibratur.

6. [e] *Amentum* vinculum est jaculorum hastilium, quod mediis hastis aptatur. Et inde *amentum*, quo media hasta religatur et jacitur.

7. [f] *Clava* est, qualis fuit Herculis dicta, quod sit *clavis* ferreis invicem religata, [g] et est cubito semis facta in longitudine. [h] Hæc et *cateja*, quam Lucilius *calam* dicit. Est enim genus Gallici teli ex materia quam maxime lenta, quæ jacta quidem non longe propter gravitatem evolat; sed quo pervenit, vi nimia pertringit : quod si ab artifice mittatur, rursum redit ad eum qui misit. Hujus meminit Virgilius, dicens :

Teutonico ritu soliti torquere catejas

Unde et eos [i] Hispani et Galli *Teutonos* vocant.

8. [j] *Phalarica* est telum ingens torno factum, habens ferrum **383** cubitale, et rotunditatem de plumbo in modum sphæræ in ipsa summitate. Dicitur etiam et ignem habere affixum. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Juvenalis :

Consulit ante phalas, delphinorumque columnas.

C A *phalis* igitur dicta est *phalarica*, sicut a *muro muralis*. Sane phalaricam Lucanus dicit nervis mitti tortilibus, et quadam machina, ut :

Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis.

Virgilius vero ait Turnum manu phalaricam jaculari potuisse.

9. [k] *Pila* sunt arma jaculorum atque telorum, a torquendo, vel emittendo vocata. De quibus Lucanus :

Signa pares aquilas, et pila minantia pilis.

Cujus singulare pilum dicitur.

Framea appellatur, quam vulgo spatham dicunt. Sunt enim gladii ex una parte acuti, ipsi sunt macheræ, ipsæ frameæ etiam spathæ appellantur. Sed legendum fortasse apud Augustinum *ex utraque parte*, non *ex una*.

[a] *Item et clunabulum*. Festus : *Clunaclum cultrum sanguinarium dictum, vel quia clunes hostiarum dividat, vel quia ad clunes dependeat.*

[b] Cap. VII. *Virgil. ferratasque trudes*. Sic omnes libri. *Trudes* etiam legi in antiquis quibusdam Cod. apud Virgilium admonuit Pierius.

[c] *Venabula dicta quasi... excipiabilia*. Serv., Æn. IV : *Retia... venabula :* Forsan *venabula ob hoc dicta, quod sint apta venatui, quasi expiabula*. Puto tamen Servium ita scripsisse : *Venabula ob hoc dicta quod sint apta venatui, vel quia venientem excipiunt, unde et excipia* (vel *excipula*) *quasi excipiabilia, aut excipiabula, aut excipere habilia*. Gloss., *excipulum*, ἐκδοχεῖον. Item ἐκδοχεῖον *exceptorium*. *Excipulum*, κρεάγρα. Κρεάγρα, *exemplum* (leg., *excipulum*), *arpago*.

[d] *Lancea*. Hispaniensis vox, auctore Varrone, apud Agell., lib. XV. cap. 30.

[e] *Amentum*. E Serv., Æn. IX, ad vere. *Amentaque torquent*.

[f] *Clava est qualis fuit Herculis*. Festus : *Clava teli genus, quo Hercules utebatur*.

D [g] *Et est cubito semis facta in longitudine*. Servius, Æn. VII, ad vers. *Teretes sunt aclides illis tela : — Aclides sunt tela quædam antiqua adeo ut neque usquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod sint clavæ cubito semis factæ, eminentibus hinc, et hinc acuminibus*, etc.

[h] *Hæc et cateja, quam Lucilius calam*. Pro *Lucilio* Horatius erat in omnibus libris, mendose. Servius, initio VI Æneid. : *Vallum autem dicebant calas. — Sic Lucilius : Scinde calam, ut caleas, id est : O puer, frange fustes, et fac focum.*

[i] *Hispani et Galli Teutonos*. Ii fortasse quos vulgo *chuzones* dicimus.

[j] *Phalarica telum ingens... jaculari potuisse*. E Serv., Æn. IX, ad vers. *Contorta phalarica*.

[k] *Pila*. Servius, Æn. VII, ad vers. *Pila manuscript... Pilum proprie est hasta Romana, ut gessa Gallorum sarissæ Macedonum.*

10. [a] *Telum* vocatur secundum Græcam etymologiam, ἀπὸ τοῦ τηλόθεν, quidquid longe jaci potest, [b] quanquam abusive dicatur et gladius, ut est illud :

At non hoc telum mea quod vi dextera versat.

Proprie autem telum a longitudine dicitur. Unde et mustela dicitur, quod longior sit quam mus.

11. *Cuspis* hastile amentatum, a *cespite* dicta, quod est virgultum. Virgilius :

Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

[c] Proprie autem cuspis, posterior pars hastæ est.

384 CAPUT VIII.

De sagittis.

1. *Sagitta* a sagaci jactu, id est, veloci ictu vocata. Pennis enim fertur, quasi avis, ut celeriter mors percurrat ad hominem. His primum Cretenses usi sunt, quibus pennæ ideo, ut diximus, agglutinantur, ut leves sint et pervolent.

2. *Scaptos*...

3. *Spicula* sunt sagittæ, vel lanceæ breves, a *spicarum* specie nuncupatæ.

4. [d] *Scorpio* est sagitta venenata arcu, vel tormentis excussa. Quæ dum ad hominem venerit,[e] virus, qua figit, infundit; unde et *scorpio* nomen accepit.

CAPUT IX.

De pharetris.

1. [f] *Pharetra* sagittarum thecæ, a *ferendo* jacula dicta, sicut et *feretrum*, **385** ubi funus defertur, quæ ideo etymologiam communem habent, quia pharetra mortem, feretrum mortuum portat.

2. *Coriti* proprie sunt arcuum thecæ sicut sagittarum pharetræ.

Vagina appellatur, eo quod in ea mucro, vel gladius bajuletur.

3. *Theca,* ab eo quod aliquid receptum tegat, littera pro *g* posita. Alii Græco nomine thecam vocari asserunt, quod ibi reponatur aliquid. Inde et *bibliotheca* librorum *repositio* dicitur.

4. [g] *Dolones* sunt vaginæ ligneæ, intra quas latet pugio sub baculi specie. *Dolones* autem a *dolo* dicti
A sunt, quod fallant, et decipiant ferro, cum speciem præferant ligni. Hos vulgus Græco nomine *oxos* vocat, id est, *acutos*. Unde et apud medicos [h] acutus morbus ὀξεῖα vocatur.

5. *Arcus* vocatur, eo quod *arceat* adversarium. Inde et arces dicuntur, a quibus arcentur hostes. Item arcus ob speciem, quod sint curvati arctius.

CAPUT X.

De fundis.

1. *Funda* dicta, eo quod ex ea *fundantur* lapides, id est, [i] emittantur.

2. *Ballista* genus tormenti, ab *emittendo* jacula dicta. βάλλειν enim Græce *mittere* dicitur. Torquetur enim verbere nervorum, **386** et magna vi jacit, aut hastas, aut saxa. [j] Inde et *fundibalus*, quasi *fundens*,
B et emittens. [k] Contra ballistam testudo valet. Series enim fit armorum umbonibus inter se colligatis.

CAPUT XI.

De ariete.

1. [l] *Arieti* nomen species dedit, eo quod cum impetu impingit murum in modum *arietum* pugnantium. Validæ enim ac nodosæ arboris caput ferro vestitur, eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur; deinde retrorsum ducta majore impetu destinatur, sicque crebris ictibus concussum muri latus cedit. cavatumque irrupturis fenestram facit.

2, Contra impulsum arietis remedium est saccus paleis plenus, et in eum locum demissus quem aries percutit. Laxo enim saccorum sinu ictus arietis illisus mollitur. Duriora enim mollioribus facilius cedunt.

C 3. *Plutei* sunt crates corio crudo intectæ, quæ in opere faciendo hosti objiciuntur.

4. [m] *Musculus* cuniculo similis fit, quo *murus* perfoditur, ex quo et appellatur, quasi *murusculus.*

CAPUT XII.

De clypeis.

1. *Clypeus* [n] est scutum majus dictus ab eo quod *clepet*, id **387** est, celet corpus, periculisque subducat [o] ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. Oppositus enim sua defensione ab

[a] *Telum... potest.* E Serv., Æn. VIII, ad vers. *Desuper Alcides telis premit.*

[b] *Quanquam abusive dicatur et gladius.* Serv., Æn. IX : *At non hoc telum : — Hoc loco telum gladium dixit a longitudine, unde et mustella dicitur, quasi mus longus.* Vid. I. *Si caluitur*, de Verb. Signif.

[c] *Proprie autem cuspis, posterior pars hastæ.* Servius, Æn. X, ad vers. *Vibranti cuspis medium : Sane cuspidem abusive pro hastæ mucrone posuit.*

[d] Cap. VIII. *Scorpio* Vegetius, lib. IV, cap. 22 : *Scorpiones dicebantur, quas nunc manuballistas vocant, ideo sic nuncupati quod parvis subtilibusque spiculis inferant mortem.*

[e] *Virus, qua, figit infundit.* Tertull., advers. Gnostic.: *Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem de scorpio nominant. Id spiculum et fistula est, patula tenuitate in vulnus, et virus qua figit effundit.*

[f] Cap. IX. *Pharetra sagittar. thec et Coriti prop.* Serv., Æn. X, ad vers. *Coritique leves : Coriti proprie sunt arcuum thecæ, dicuntur etiam sagittarum, quas et pharetras vocamus.*

[g] *Doiones... præferant ligni.* Ex eod., Æn. VII, ad vers. *Sævosque... dolones.*

[h] *Acutus morbus* ὀξεῖα. Sic supra, lib. IV, cap. 6.

[i] Cap. X. *Emittantur.* Quæ post hæc verba in Editis quibusdam leguntur, usque ad *ballistam*, in Manuscriptis nulla sunt; sunt tamen sup., lib. XIV, cap. 6. E. Serv., Georg, I.

[j] *Inde et fundibalus.* Vid. cap. 6 lib. IV.

[k] *Contra ballistam testudo valet, series e. fit arm.*
D Serv., lib. IX, ad vers. *Accelerant acta... testudine : — Testudo est scutorum connexio curvata in testudinis modum.*

[l] Cap. XI. *Arieti... facile cedunt.* Ex Hegesipp., lib. III, cap. 11.

[m] *Musculus...quasi murusculus.* Musculos a marinis belluis, quæ balenis auxilio sunt, dictos putat Vegetius, lib. IV, cap. 15.

[n] Cap. XII. *Clypeus est scutum majus.* Serv., non semel.

[*] Ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. Ex eod., Æn. VII, ad vers. *Nec clypei currusve sonant.* Sed verius ἀπὸ τοῦ γλύφειν, id est, a *sculpendo* dictum. Causam reddit Plin., XXXV, cap. 3 : *Scutis enim qualibus ad Trojam pugnatum est, continebantur imagines. Unde et nomen habuere clypeorum, non ut perversa grammaticorum subtilitas voluit a* cluendo. *Origo plena virtutis, faciem reddi in scuto, cujusque qui fuerit usus illo*, etc.

A hastis et jaculis corpus munit. [a] Clypeus autem peditum est, scutum equitum.

2. *Scutum* appellatum, eo quod a se *excutiat* telorum ictum. Ut enim telis resistatur, clypeus antefertur.

Umbo scuti pars media est, quasi *umbilicus*.

3. [b] *Ancile vocatur* scutum breve et rotundum. De quo Virgilius : *Lævaque ancile gerebat.* Et *Ancile* dictum ab *ancisione*, quod sit ab omni parte veluti ancisum et rotundum. Ovidius :

Idque ancile vocant, quod ab omni parte recisum.
Quaque notes oculis, angulus omnis abest.

4. [c] *Pelta* scutum brevissimum in modum lunæ mediæ. Cujus meminit liber Regum : *Fecit rex Salomon ducenta scuta de auro puro, et trecentas peltas ex auro probato.*

5. [d] *Cetra* scutum loreum sine ligno, quo utuntur Afri, et Mauri, de quo poeta : *Lævas cetra tegit.*

6. [e] *Parma*, levia arma, quasi *parva*, non clypeus. Dicitur autem et *testudo* scutum. Nam in modum testudinis fit clypeus. **388** [f] Est et testudo scutorum connexio curvata in testudinis modum. Namque in armorum generibus, milites etiam ab animalibus nomina sumunt, ut aries. Et Sallustius : *In modum*, inquit, *hericii militaris.*

CAPUT XIII.

De loricis.

1. *Lorica* [g] vocatur, eo quod *loris* careat, solis enim circulis ferreis contexta est.

2. [h] *Squama* est lorica ferrea ex laminis ferreis, aut æreis concatenata in modum squamæ piscis, et ex ipso splendore squamarum, et similitudine nuncupata est. [i] De ciliciis autem et poliuntur, et teguntur loricæ.

CAPUT XIV.

De galeis.

1. *Cassis* de lamina est, *galea* de corio. Nam *galerus corium* dicitur. Cassidem autem a Thuscis nominatam (dicunt). Illi enim galeam *cassim* nominant, credo a *capite*.

389 2. [j] *Apex* est, quod in summa galea eminet, quo figitur crista, quam Græci κῶνον vocant. Nam conus est curvatura quæ in galea prominet et supra quam cristæ sunt.

CAPUT XV.

De foro.

1. *Forus* [k] exercendarum litium locus, a *fando* dictus. Qui locus et *prorostra* vocatur, ideo quod ex bello Punico captis navibus Carthaginensium rostra ablata sunt, et in foro Romano præfixa, ut essent hujus insigne victoriæ. Constat autem Forus causa, lege, et judice.

2. *Causa* vocatur a *casu*, quo evenit. Est enim materia et origo negotii, necdum discussionis examine patefacta, quæ dum præponitur *causa* est, dum discutitur *judicium* est, dum finitur *justitia :* vocatum autem *judicium*, quasi *jurisdictio*, et *justitia*, quasi *juris status*. Judicium autem prius *inquisitio* vocabaB tur. Unde et *actores* judiciorum, et *præpositos, quæstores*, vel *quæsitores* vocamus.

3. *Negotium* multa significat, modo actum rei alicujus, cui contrarium est *otium;* modo actionem causæ, quod est jurgium litis. Et dictum *negotium*, quasi *nec otium*, id est, sine otio. *Negotium* autem in causis, *negotiatio* in commerciis dicitur; ubi aliquid datur, ut majora lucrentur.

4. *Jurgium* dictum, quasi *juris garrium*, eo quod ii qui causam dicunt **390** jure disceptent.

Lis a contentione limitis prius nomen sumpsit. De quo Virgilius :

Limes erat positus, litem ut [l] discerneret agri.

5. Causa aut argumento, aut probatione constat.

Argumentum nunquam testibus, nunquam tabuC lis dat probationem, sed sola investigatione invenit veritatem, unde et dictum *argumentum*, id est, *argutum inventum.*

Probatio autem testibus et fide tabularum constat.

6. In omni autem judicio sex personæ quæruntur judex, accusator, reus, et tres testes.

[m] *Judex* dictus, quasi *jus dicens* populo, sive quod *jure disceptet*. Jure autem disceptare est juste judicare. Non est autem judex, si non est in eo justitia.

7. *Accusator* vocatus, quasi *adcausator*, quia ad causam vocat eum quem appellat.

Reus a *re* quam petitur nuncupatus, quia quamvis

[a] *Clypeus autem peditum.* E Serv., ad vers. *Tercentum scutati omnes.* Æn. IX.

[b] *Ancile... ab omni parte recisum.* Ita etiam Varro : *Aut quasi* ἀμφιχειλον (addit Serv., Æn. VIII), *id est, undique labrum habens.* Vid. Plutarch., in Num.

[c] *Pelta.* E Serv., Æn. I, ad *Lunatis agmina peltis.*

[d] *Cetra... Hispani.* Ex. eod., Æn. VII.

[e] *Parma, levia arma.* Servius, Æn. X, ad illud : *Transiit et parmam mucro : Parmam, id est, levia arma, non clypeum.*

[f] *Est et testudo scutorum connex.* Vid. sup., c. 10.

[g] CAP. XIII. *Lorica... quod loris careat, solis enim circulis ferreis.* Non dubito quin Isidorus apud Servium legerit, Æn. lib. X, *loricam esse proprie tegmen de loro factum, quo majores in bello uti consueverant.* Sed loricis posterioribus notationem aptavit quæ conserta sunt hamis, ut ait Virgilius. Varro lib IV : *Lorica a loris, quod de corio crudo pectoralia fa*D*ciebant : postea succuderunt Galli e ferro sub id vocabulum ex annulis ferream tunicam.*

[h] *Squama est lorica ferrea*, etc. Serv., Æn. IX : *Nec duplici squama lorica : Squama sunt loricarum catenæ, in modum squamæ compositæ. Sane et squama splendorem significat, si a piscibus veniat, et sordes si a squalore.*

[i] *De ciliciis autem poliuntur loricæ.* E Serv., Georg. III, ad illud :

Usum in castrorum et miseris velamina nautis.

[j] CAP. XIV. *Apex est q. in sum. gal.*, etc. Servius, Æn. XII, ad vers. *Apicem tamen : Galeæ eminentiam, quam Græci conum vocant, in qua eminent cristæ;* et lib. X : *Apex, coni altitudo.*

[k] CAP. XV. *Forus.* Poterat duci cœna sine istis, sed Braulioni aliter visum. Vid., sup., lib. XV, cap. 2.

[l] *Discerneret agri. Arvis* vulgo apud Virgil.

[m] *Judex dictus.* Ead. sup. lib., IX, cap. 4.

sceleris conscius non sit, reus tamen dicitur, quandiu in judicio pro re aliqua petitur.

8. [a] *Testes* antiquitus *superstites* dicebantur, eo quod super statum causæ proferebantur. Nunc, parte ablata nominis, *testes* vocantur.

9. Testis autem consideratur: conditione, natura et vita. Conditione, si liber, non servus. Nam sæpe servus metu dominantis testimonium supprimit veritatis. Natura, si vir, non femina. Nam varium et mutabile semper femina. Vita, si innocens, et integer actu. Nam si vita bona defuerit, fide carebit. Non enim potest justitia cum scelerato habere societatem.

391 10. Duo sunt autem genera testium: aut dicendo id quod viderunt, aut proferendo id quod audierunt. Duobus autem modis testes delinquunt, cum aut falsa promunt, aut vera silentio obtegunt.

CAPUT XVI.

De spectaculis.

1. *Spectacula,* ut opinor, generaliter nominantur voluptates, [b] quæ non per semetipsa inquinant, sed per ea quæ illic geruntur. Dicta autem *spectacula,* eo quod hominibus publica ibi præbeatur *inspectio.* Hæc et *ludicra* nuncupata, quod in ludis gerantur, aut in scenis.

2. Ludorum origo sic traditur: [c] Lydii ex Asia transvenæ in Etruria consederunt, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Etruria inter cæteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituerunt. Inde Romani accersitos artifices mutuati sunt, et inde *ludi* a *Lydis* vocati sunt. Varro autem dicit *ludos* a *lusu* vocatos, quod juvenes per dies festos solebant ludi exsultatione delectare populum. Unde et eum lusum juvenum, et diebus festis, et templis, et religionibus reputat.

3. Nihil jam de causa vocabuli, dum rei causa idololatria sit. Unde et promiscue ludi *Liberalia* vocabantur, ob honorem *Liberi* Patris. Ob hoc respicienda est [d] originis macula, ne bonum æstimes **392** quod initium a malo accepit. Ludus autem gymnicus est, aut circensis, aut gladiatorius, aut scenicus.

CAPUT XVII.

De ludo gymnico.

1. *Gymnicus* ludus est velocitatis ac virium gloria. Cujus locus *gymnasium* dicitur, ubi exercentur athletæ, et cursorum velocitas comprobatur. Hinc accidit ut omnium prope artium exercitia *gymnasia* dicantur.

2. Antea enim in jocis certantes cincti erant, ne nudarentur: post, relaxato cingulo, repente prostratus et exanimatus est quidam cursor. Quare [e] ex consilii decreto tunc archon Hippomenes ut nudi deinceps omnes exercitarentur permisit. Ex illo *gymnasium* dictum, quod juvenes nudi exercentur in campo, ubi sola tantum verenda operiuntur.

CAPUT XVIII.

De generibus gymnicorum.

1. Genera gymnicorum quinque: saltus, cursus, jactus, virtus, atque luctatio. Unde ferunt quemdam regem tot filios adolescentes habentem, totidem generibus de regno jussisse contendere.

CAPUT XIX.

De saltu.

1. *Saltus* dictus, quasi exsilire in altum. Est enim saltus altius exsilire, vel longius.

393 CAPUT XX.

De cursu.

1. *Cursus* a velocitate crurum vocatur. Est enim cursus celeritas pedum.

CAPUT XXI.

De jactu.

1. *Jactus* dictus a *jaciendo.* Unde et piscatorium rete *jaculum* dicitur. Huic arti usus est, [f] arrepto lapide procul ferire, hastas pondere librato jacere, sagittas arcu emittere.

CAPUT XXII.

De virtute.

1. *Virtus* est immensitas virium in labore et pondere corporis.

CAPUT XXIII.

De luctatione.

1. *Luctatio* a laterum complexu vocatur, quibus [g] cominus certantes innitent, qui Græca appellatione *athletæ* vocantur. Locus autem luctationis *palæstra* dicitur.

394 CAPUT XXIV.

De palæstra.

1. *Palæstram* [h] autem, vel ἀπὸ τῆς πάλης, id est, a luctatione, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est, a motu ruinæ

---

[a] *Testes antiquitus superstites dicebantur.* Melius omnino Isidorus quam Servius, qui, Æn. III, ad illud: *Superatne, et vescitur aura?* — *Superstes* (inquit) *præsentem significat.* Festus: *Superstites testes præsentes significat, cujus rei testimonium est, quod superstitibus præsentibus ii inter quos controversia est vindicias sumere jubentur. Plautus in Artemone:*

Nunc mihi licet quidvis loqui, nemo hic adest superstes.

Quem locum ita legebat Chacon: *Superstites præsentes testes præsentes significat.* Quam lectionem, et Plauti verba, et hic Isidori locus satis confirmant; Ciceronis vero verba, in Muren. ita emendabat: *Carmen compositum est, cum cæteris rebus absurdum, tum vero nullo usu utrisque superstitibus præsentibus* (*sumite vindicias*) *ite viam.* Et *utrisque* ACTORE ET REO interpretabatur; *sumite vindicias* e Festo supplebat.

[b] CAP. XVI. *Quæ non per semetipsa inquinant.* Tertullianus, lib. de Spectaculis, cap. ult.: *Retulimus supra de locorum conditione, quod non per semetipsa nos inquinent, sed per ea quæ illic geruntur.*

[c] *Lydii ex Asia transvenæ... Liberi patris.* E Tertull., ibid. cap. 2.

[d] *Originis macula... accepit.* Ex eod. loco.

[e] CAP. XVII. *Ex consilii decreto tunc archon Hippomenes.* Auctor quærendus.

[f] CAP. XXI. *Arrepto lapide procul ferire.* Al., *arreptos lapides procul ferre.*

[g] CAP. XXIII. *Cominus certantes innitent.* Ita Vet. Cod. Goth. Unus Rom. *Innituntur.*

[h] CAP. XXIV. *Palæstram autem... sortis.* Serv., ad vers. *Corporaque... prædura palæstra,* Georg. II: — *Palæstra autem dicta est, vel ἀπὸ τῆς πάλης, id est, a luctatione, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, hoc est, a motu urnæ, nam ducti sorte luctabantur.* Hic locus pessime affectus erat in omnibus Isidorianis libris.

fortis nominatam dicunt, scilicet quod in luctando cum medios arripiant, fere quatiunt, idque apud Græcos πάλλειν vocatur. Quidam opinantur artem luctandi ursorum contentione monstratam. Namque inter cæteras feras eos solos, et erigi congressos, et subsidere celeriter, ac reverti, et modo manibus tentare invicem, modo complexua bigere sese more luctantium.

CAPUT XXV.

De agone.

1. Quæ Latini *certamina*, Græci ἀγῶνας vocant, a frequentia qua celebrabantur. Siquidem et omnem cœtum atque conventum *agona* dici; alii quod in circulis, et *quasi agonis*, id est, *sine angulo* locis, ederentur, nuncupatos *agonas* putant.

CAPUT XXVI.

De generibus agonum.

1. A*gonum* genera fuere, immensitas virium, cursus celeritas, sagittandi peritia, standi patientia; ad citharam quoque, vel tibias incedendi gestus; de moribus quoque, de forma, de cantandi modulatione, terrestris quoque belli, et navalis prælii, perpetiendorumque suppliciorum certamina.

395 CAPUT XXVII.

De ludis circensibus.

1. Ludi *circenses* sacrorum causa, ac deorum gentilium celebrationibus instituti sunt. Unde et qui eos spectant dæmonum cultibus inservire videntur. [a] Nam res equestris antea simplex agebatur, et utique communis usus reatus non erat, sed cum ad ludos coactus est naturalis usus, ad dæmoniorum cultum translatus est.

2. Itaque et Castori et Polluci deputantur hæ species, quibus equos a Mercurio distributos Stesichorus docet; sed et Neptunus equestris est, quem Græci Hippion appellant; sed et Marti et Jovi in ludis equi sunt consecrati, et ipsi quadrigis præsunt.

3. [b] *Circenses* autem ludi ideo dicti, vel a *circumeundo*, vel quod ubi nunc metæ sunt, olim gladii ponebantur quos quadrigæ *circuibant*, et inde dicti *circenses*, ab ensibus circa quos currebant. Siquidem in littore circa ripas fluminum currus agitantes, gladios in ordine in ripæ littore ponebant, et erat artis equum

A circa pericula torquere. Inde et *circenses* dicti putantur, quasi *circum enses*.

CAPUT XXVIII.

De circo.

1. *Circus* [c] Soli principaliter consecratus est a paganis, cujus ædes medio spatio et effigies de fastigio ædis emicat, quod non putaverint sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Est autem circus omne illud spatium quod circuire equo solent.

396 2. [d] Hunc Romani dictum putant a *circuitu* equorum, eo quod ibi circum metas equi currant. Græci [e] vero a *Circe* Solis filia, quæ Patri suo hoc genus certaminis instituit, asserunt nuncupatum, et ab ea *circi* appellationem argumentantur. Fuit autem maga, et venefica, et sacerdos dæmonum, in cujus
B loci habitu et opere magicæ artes, et cultus idololatriæ recognoscitur.

CAPUT XXIX.

De ornamentis.

1. *Ornamenta* circi: ova, meta, obeliscus, carceres. [f] Ova, honori Castoris et Pollucis ascribunt, qui illos ovo editos credendo de cygno Jove non erubescunt.

2. Fingunt autem circensia Romani [g] ad causas mundi referri, ut sub hac specie superstitiones vanitatum suarum excusent.

397 CAPUT XXX.

De metis.

1. *Metarum* quippe appellatione proprie terminum ac finem mundi designari volunt, ab eo quod alicui emensus finis est, sive ad testimonium orientis oc-
C cidentisque Solis.

CAPUT XXXI.

De obelisco.

1. *Obeliscum* [h] Mespres rex Ægypti primus fecisse fertur tali ex causa. Cum quodam tempore Nilus violenta inundatione Ægypto nocuisset, indignatus rex tanquam pœnas a flumine exigeret, sagittam in undas misit. Non multo post gravi valetudine correptus, lumen amisit, qui post cæcitatem visu recepto duos obeliscos Soli sacravit. Obeliscus enim sagitta dicitur, qui ideo in medio circo ponitur, quia per medium mundum sol currit.

2. Medio autem spatio ab utraque meta constitu-

[a] CAP. XXVII. *Nam res equestris... Hippion vocant.* E Tertull., cap. 6. de Circo.

[b] *Circenses autem ludi*, etc. E Serv., initio III Georg., et Æn. VIII, ad vers. *Magnis circensibus actis.*

[c] CAP. XXVIII. *Circus Soli... in aperto habent.* E Tertull., cap. V, de Loco.

[d] *Hunc Romani dictum put.* Sup., lib. XV, cap. 2.

[e] *Græci vero*, etc. E Tertull., ibidem.

[f] CAP. XXIX. *Ova honori Castoris... erubescunt.* Tertull., ibidem.

[g] *Ad causas mundi referri.* Servius, ad vers. *Centum quadrijugos... currus : — Id est, unius* (inquit) *diei exhibebo circenses. Quia, ut Varro dicit in libris de Gent. pop. Romani, olim* XXV *missus fiebant, quorum quatuor et viginti pro numero horarum erant, sed vigesimus quintus ærarius dicebatur, eo quod de collatione populi exhibebatur.* Adde duodecim hostias, quæ XII cœli signa, et septem metas, quæ planetas VII referebant. Fiebant autem circenses hoc
ordine : Quadrigæ, bigæ, aut trigæ, quatuor sorte
D ductæ e quatuor factionibus, prasina, rosea, alba et veneta, in carceribus constituebantur. Deinde mappa, a magistratu qui ludis præsidebat, missa, hoc est, signo dato, quadrigæ carceribus emissæ septem spatia, sive curricula circa metas conficiebant, victoreque coronato, missus unus peractus erat. Idem in reliquis viginti quatuor missibus fiebat; cum autem in singulis quadrigæ quatuor currerent, recte Virgilius :

Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.

Vid. Sueton., in Domit., Senec., lib. epist. IV, epist. XXX; Ovid., in Halieutic.; Arnob., VII contra gentes. Agell., lib. III, cap. 3.

[h] CAP. XXXI. *Obeliscum Mespres. Messeres* et *Mefferes* habent Manuscript. Plinii Manusc. libri, *Mestres*, et *Mestires*. Excusi, *Mespheem*. Euseb., in Chronico, *Mephres*. Josephus, *Mephes*. De Pherone Sesostridis filio narrat hæc Herodotus, lib. II.

tus obeliscus, fastigium summitatemque cœli significat, cum sol ab utroque spatio medio horarum discrimine transcendit. Summo obelisco superpositum est quoddam auratum in modum flammæ formatum, quoniam sol plurimum in se caloris atque ignis habet.

CAPUT XXXII.

De carceribus.

1. In [a] circo unde emittuntur equi *carceres* dixerunt ab ea re **398** qua et ille carcer qui est in civitate, quod ut ibi homines damnati, atque inclusi, ita hic equi coercentur, ne exeant, antequam signum mittatur.

CAPUT XXXIII.

De aurigis.

1. Ars circi auriga et currus, equites, sive pedites. *Auriga* proprie dictus, quod currum agat, et regat, sive quod feriat junctos equos. [b] Nam *haurit*, FERIT, ut : *Latus haurit apertum.*

2. Ipse est, et [c] *agitator*, id est, *verberator* ab *agendo* dictus. Aurigæ autem duobus coloribus sunt, quibus speciem idololatriæ vestiunt. [d] Nam prasinus terræ, venetus cœlo et mari a paganis dicatus est.

CAPUT XXXIV.

De quadrigis.

1. [e] Ericthonius autem, qui regnavit Athenis, primus quatuor equos junxisse fertur, sicut Virgilius auctor est dicens.

Primus Ericthonius currus, et quatuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.

2. Fuit autem Minervæ et Vulcani filius de caduca in terram libidine, ut fabulæ ferunt, procreatus, portentum dæmonicum, imo diabolus, qui primo Junoni currum dedicavit. Tali auctore *quadrigæ* productæ sunt.

399 CAPUT XXXV.

De curru.

1. *Currus* a *cursu* dictus, vel quia rotas videtur habere, unde et [f] *carrum*, quasi *curvum*. Quadrigarum vero currus duplici temone olim erant, perpetuoque, et qui omnibus equis injiceretur jugo.

2. [g] Primus Clysthenes Sicyonius tantum medios jugavit, eosque singulos ex utraque parte simplici vinculo applicuit, quos Græci σειραφόρους, [h] Latini *funarios* vocant, a genere vinculi quo prius alligabantur.

CAPUT XXXVI.

De equis quibus currunt.

1. Quadrigæ et bigæ, trigæ et sejugæ ab equorum numero **400** et jugo dictæ. Ex quibus quadrigas soli, bigas lunæ, et trigas inferis, sejugas Jovi, desultores Lucifero, [i] et Hespero sacraverunt. Quadrigas ideo soli jungunt, quia per quatuor tempora annus vertitur, ver et æstatem, autumnum et hyemem.

2. Bigas lunæ, quoniam gemino cursu cum sole contendit, sive quia et nocte videtur, et die. Jungunt enim unum equum nigrum, alterum candidum. Trigas diis inferis, quia hi per tres ætates homines ad se rapiunt, id est, per infantiam, juventutem, atque senectam. Sejuga maximus currus currit Jovi, propter quod maximum deorum suorum esse eum credunt.

3. Ideo autem rotis quadrigas currere dicunt, sive quia mundus iste circuli sui celeritate transcurrit, sive propter solem, quia volubili ambitu rotat, sicut ait Ennius :

Inde patefecit radiis rota candida cœlum.

CAPUT XXXVII.

De septem spatiis.

1. *Septem spatia* quadrigæ currunt, referentes hoc ad cursum septem stellarum, quibus mundum regi dicunt, sive ad cursum septem dierum præsentium, quibus peractis vitæ terminus consummatur, [k] quorum finis est creta, id est, judicium.

401 CAPUT XXXVIII.

De equitibus.

1. Porro *equites* singulares ideo currere dicunt, quia singulariter unusquisque cursum vitæ hujus peragit, atque transit, alius alio tempore sequens alium, per unam tamen viam mortalitatis usque ad propriam metam mortis.

CAPUT XXXIX.

De desultoribus.

1. *Desultores* [l] nominati, quod olim prout quisque ad finem cursus venerat, *desiliebat*, sive quod de equo in equum transiliebat.

CAPUT XL.

De peditibus.

1. *Pedites* autem aiunt propterea pede currere, quia pedibus curritur mortalitati. Ob hoc a superiore parte currunt ad inferiora, id est, ab Oriente ad Occidentem, quia mortales oriuntur, et occidunt,

[a] CAP. XXXII. *In circo.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Vinclis et carcere frenat.*

[b] CAP. XXXIII. *Nam haurit, ferit, ut Lat. h. a.* Verba sunt Serv., Georg. III, ad vers. *Exsultantiaque haurit corda pavor pulsans.*

[c] *Agitator. i. v. a. agendo.* Ex eod., ad vers. *Tardi costas agitator asell.*, Georg. I.

[d] *Nam prasinus terræ*, etc. E Tertull., cap. 6 de Arte circi.

[e] CAP. XXXIV. Ex eod. Tertull. loco.

[f] CAP. XXXV. *Carrum, quasi curvum;* al., *q. cursum*, al., *q. currum.*

[g] *Primus Clysthenes. Sicyon.* Pausan., in Phocaicis.

[h] *Latini funar.* Funales vocat Suetonius in Tiberio.

[i] CAP. XXXVI. *Et Hespero.* Absunt hæ duæ voces ab antiquioribus Goth.

[j] *Inde patefecit r. r. c.-c.* Citatur hic versus a quibusdam ex Sidonio.

[k] CAP. XXXVII. *Quorum finis est creta.* Sic est in optimis libris Neap. et Gothicis quibusdam. Rectissime Seneca, lib. 19, epist. 109 : *Deinde transit ad ea quæ consuetudo sæculi mutavit, tanquam, quod ait Cicero, quoniam sumus ab ipsa calce ejus interpellatione revocati; hanc, quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant.* Gloss. *Creta*, λευκή. *Candida calcis* dixit Lucretius :

Tu mihi currenti præscripta ad candida calcis.

[l] CAP. XXXIX. *Desultores.* Hygin., fabul. 80 : *Unde et Romani servant institutum, cum desultorem mittunt, unus duos equos habet, pileum in capite * equo in equum transilit, quod ille sua et fratris vice fungatur.* Cassiod., lib. III Var. : *Equi desultatorii, per quos circensium ministri missus denuntiant exituros, luciferi præcursoris velocitates imitantur.*

Nudi currunt, quia et homini in sæculo nullæ reliquiæ sunt. Recto spatio currunt, quia inter vitam et mortem nihil distat. Sed hæc propterea fingunt, ut vanitates suas et sacrilegia excusare conentur.

CAPUT XLI.

De coloribus equorum.

1. Circa [a] causas quoque elementorum iidem gentiles etiam colores equorum **402** junxerunt, roseos soli, id est, igni; albos aeri, prasinos terræ; venetos mari assimilantes. Item roseos æstati currere voluerunt, quod ignei coloris sint, et cuncta tunc flavescant. Albos hiemi, quod sit glacialis, et frigoribus universa canescant; veri prasinos viridi colore, quia tunc pampinus densatur.

2. Item roseos Marti sacraverunt, a quo Romani exoriuntur, et quia vexilla Romanorum cocco decorantur, sive quod Mars gaudet sanguine. Albos zephyris et serenis tempestatibus, prasinos flori et terræ, venetos aquis, vel aeri, quia ceruleo sunt colore; luteos, id est, croceos, igni et soli; purpureos Iri sacraverunt, quem arcum dicimus, quod Iris plurimos colores habeat.

3. Sicque dum hac spectatione deorum cultibus atque elementis mundialibus profanantur, eosdem deos atque eadem elementa procul dubio colere noscuntur. Unde animadvertere debes, Christiane, quot circum nomina immunda possideant. Quapropter alienus erit tibi locus, quem plurimi Satanæ spiritus occupaverunt. [b] Totum enim illum diabolus et angeli ejus repleverunt.

CAPUT XLII.

De theatro.

1. *Theatrum* [c] est quo scena includitur, semicirculi figuram habens, in quo stantes omnes inspiciunt. Cujus forma primum rotunda erat, sicut et amphitheatri, postea ex medio amphitheatro theatrum factum est. *Theatrum* autem a *spectaculo* nominatum **403** [d] ἀπὸ τῆς θεωρίας, quod in eo populus stans desuper atque spectans ludos contemplaretur.

2. Idem vero *theatrum*, [e] idem et *prostibulum*, eo quod post ludos exactos meretrices ibi prostarent. [f] Idem et *lupanar* vocatum, ab eisdem meretricibus quæ [g] propter vulgati corporis vilitatem *lupæ* nuncupabantur. Nam lupæ meretrices sunt a rapacitate vocatæ, quod ad se rapiant miseros, et apprehendant. Lupanaria enim a paganis constituta sunt ut A pudor mulierum infelicium ibi publicaretur, et ludibrio haberentur tam ii qui facerent quam quæ paterentur.

CAPUT XLIII.

De scena.

1. *Scena* autem erat locus infra theatrum in modum domus instructa cum pulpito, [h] quod pulpitum *orchestra* vocabatur, ubi cantabant comici, tragici, atque saltabant histriones et mimi. [i] Dicta autem *scena* Græca appellatione, eo quod in speciem domus erat instructa. Unde et apud Hebræos tabernaculorum dedicatio a similitudine domiciliorum *Scenopegia* appellabatur.

406 CAPUT XLIV.

De orchestra

B 1. *Orchestra* autem pulpitum erat scenæ, ubi saltator agere posset, aut duo inter se disputare. Ibi enim poetæ comœdi et tragœdi ad certamen conscendebant, iisque canentibus, alii gestus edebant. Officia scenica : tragœdi, comœdi, thmelici, histriones, mimi, et saltatores.

CAPUT XLV.

De tragœdis.

1. *Tragœdi* sunt qui antiqua gesta atque facinora sceleratorum regum luctuoso carmine, spectante populo, concinebant.

CAPUT XLVI.

De comœdis.

1. *Comœdi* sunt qui privatorum hominum acta dictis atque gestu cantabant, atque stupra virginum et C amores meretricum in suis fabulis exprimebant.

CAPUT XLVII.

De thymelicis.

1. *Thymelici* autem erant musici scenici, qui in organis, et lyris, et citharis, præcinebant. Et dicti *thymelici*, quod olim in orchestra stantes cantabant super pulpitum quod *thymele* vocabatur.

305 CAPUT XLVIII.

De histrionibus.

1. *Histriones* sunt qui muliebri indumento gestus impudicarum feminarum exprimebant : ii autem saltando etiam historias et res gestas demonstrabant. Dicti autem *histriones*, sive quod ab *Istria* id genus sit adductum, sive quod perplexas historiis fabulas D exprimerent, quasi *historiones*.

---

[a] Cap. XLI. *Circa caus.* Vid. Tertull., cap. 6 de Arte circi.

[b] *Totum enim ill. diab. et angeli ejus repleverunt.* Tertull., cap. de Loco : *Totum sæculum Satanas et angeli ejus repleverunt.*

[c] Cap. XLII. *Theatrum.* De Theatro, sup., lib. xv, cap. 2.

[d] Ἀπὸ τῆς θεωρίας. E Serv., Æn. I, ad vers. *Mediaque in valle theatri.*

[e] *Idem et prostibulum.* Vid. Tertull., cap. de Theatro.

[f] *Idem et lupanar.* Ex Aug., XVIII de Civit., cap. 21, et Lact.

[g] *Propter vulgati corporis vilitatem.* Lact., lib. I, cap. 20 : *Fuit enim Faustuli uxor, et propter vulgati corporis vilitatem lupa inter pastores, id est, meretrix nuncupata est, unde etiam lupanar dicitur.*

[h] Cap. XLIII. *Quod pulpitum orchestra vocabatur.* Improprie. Nam aperte distinguit orchestram a pulpito Vitruvius, lib. v, cap. 6, et scena pulpito, pulpitum altius erat orchestra; et apud Romanos senatoribus et honoratioribus viris loca erant in orchestra designata, in pulpito non item. Sed orchestræ nomine pulpitum quoque continetur, non contra. Græci autem pulpitum θυμέλην dicebant, de qua mox Isidorus.

[i] *Dicta autem scena.* Servius ad vers. *Sylvis scena coruscis : Scena, inumbratio; dicta scena* ἀπὸ τῆς σκιᾶς, *id est, umbra. Nam apud antiquos theatralis scena parietem non habuit, sed de frondibus umbracula quærebant; postea tabulata componere cœperunt in modum parietis.*

CAPUT XLIX.
De mimis.

1. *Mimi* sunt dicti Græca appellatione, quod rerum humanarum sint imitatores. [a] Nam habebant suum auctorem, qui antequam mimum agerent, fabulam pronuntiaret. Nam fabulæ ita componebantur a poetis, ut aptissimæ essent motui corporis.

CAPUT L.
De saltatoribus.

1. *Saltatores* [b] autem nominatos Varro dicit ab Arcade Salio, quem Æneas in Italiam secum adduxit, quique primo docuit Romanos adolescentes nobiles saltare.

406 CAPUT LI.
Quid quo patrono agatur.

1. Est [c] plane in artibus scenicis Liberi et Veneris B patrocinium, quæ privata et propria sunt scenæ de gestu et corporis flexu. Nam mollitiem Libero et Veneri immolabant, illi per sexum, illi per flexum, dissolutis.

2. Quæ vero ibi vocibus, et modis, et organis, et lyris transiguntur, Apollines et Musas, et Minervas, et Mercurios patronos habent. Quod spectaculum odisse debes, Christiane, quorum odisti auctores.

CAPUT LII.
De amphitheatro.

1. *Amphitheatrum* locus est spectaculi ubi pugnant gladiatores. Et inde ludus gladiatorius dictus, quod in eo juvenes usum armorum diverso motu condiscant, et modo inter se aut gladiis aut pugnis certantes, modo contra bestias incedentes, ubi non C odio, sed præmio illecti subeunt ferale certamen.
2. *Amphitheatrum* dictum, quod ex duobus theatris sit factum. Nam amphitheatrum rotundum est, theatrum vero ex medio amphitheatro est, semicirculi figuram habens.

407 CAPUT LIII.
De ludo equestri.

1. Genera gladiatorum plura, quorum primum ludus *equestrium*. Duo enim equites, præcedentibus prius signis militaribus, unus a porta Orientis, alter ab Occidentis, procedebant in equis albis cum aureis galeis, minoribus et habilioribus armis, sicque atroci perseverantia pro virtute sua inibant pugnam, dimicantes, quousque alter in alterius mortem prosiliret, ut haberet qui caderet casum, gloriam qui perimeret. D Quæ armatura pugnabat Marti duelli causa.

CAPUT LIV.
De retiariis.

1. *Retiarius* ab armaturæ genere, in gladiatorio A ludo contra alterum pugnantem occulte [d] ferebat rete (quod jaculum appellatur), ut adversarium [e] cuspide insequente operiret, implicitumque viribus superaret. Quæ armatura pugnabat Neptuno tridentis causa.

CAPUT LV.
De secutoribus.

1. *Secutor* ab *insequendo* retiarium dictus. Gestabat enim **408** cuspidem, et massam plumbeam, quæ adversarii jaculum impediret, ut antequam ille feriret reti, iste exsuperaret. Hæc armatura sacrata erat Vulcano. Ignis enim semper aquam insequitur, ideoque cum retiario componebatur, quia ignis et aqua semper inter se inimica sunt.

CAPUT LVI.
De laqueariis.

1. *Laqueariorum* pugna erat fugientes in ludo homines injecto laqueo impeditos, consecutosque prosternere amictos umbone pelliceo.

CAPUT LVII.
De velitibus.

1. *Velitum* pugna erat, ut ultro citroque tela objectarent. Erat autem eorum varia pugna, et spectantibus gratior quam reliqua. [f] *Velites* autem nuncupati, sive a *volitatione*, [g] sive a civitate Etruscorum, quæ *Veles* vocabatur.

CAPUT LVIII.
De ferali certamine.

1. *Ferarum* pugna erat emissas bestias juvenes excipere, et pugnare adversus eas, ultroneo funere certare, non crimine, sed furore.

409 CAPUT LIX.
De horum exsecratione.

1. Hæc quippe spectacula crudelitatis, et inspectio vanitatum non solum hominum vitiis, sed de dæmonum jussis instituta sunt. Proinde nihil esse debet Christiano cum circensi insania, cum impudicitia theatri, cum amphiteatri crudelitate, cum atrocitate arenæ, cum luxuria ludi. Deum enim negat, qui talia præsumit, fidei Christianæ prævaricator effectus, qui id denuo appetit quod in lavacro jam pridem renuntiavit, id est, diabolo, pompis et operibus ejus.

CAPUT LX.
De alea.

1. *Alea*, id est, ludus tabulæ, inventa a Græcis in otio Trojani belli, a [h] quodam milite nomine *Alea*, a quo et ars nomen accepit. Tabula luditur pyrgo, calculis, tesserisque.

[a] CAP. XLIX. *Nam habebant suum auctorem.* F., *actorem.*

[b] CAP. L. *Saltatores.* E Festo in *Salios*, nisi quod ille non Varronem, sed Polemonem citat auctorem.

[c] CAP. LI. *Est plane.* Omnia e Tertull., cap. de Artibus scenicis; sed *lyris* retinuimus ex nostris Codicibus, ubi apud Tertull. *litteris* legitur.

[d] CAP. LIV. *Ferebat rete, quod jaculum appellabatur.* Et uno verbo *retejaculum;* sed de retiario, secutore et aliis gladiatorum generibus scripsit nuper eruditissimus vir. Vid. Fest., in *Retiario.*

[e] *Cuspide insequente.* Ita Manusc. omnes, *insequentem* volebat Chacon, *insistentem* alii.

[f] CAP. LVII. *Velites autem... sive a volitatione.* Fest., in *Advolitatio : Velites dicuntur expediti milites, quasi volites, id est, volantes.*

[g] *Sive a civitate Etruscor. quæ Veles.* Sic. Goth. Cod., alii *Veletes.*

[h] CAP. LX. *A quodam milite nomine Alea.* Auctor quærendus.

CAPUT LXI.

De pyrgis.

1. *Pyrgus* [a] dictus, quod per eum tesseræ *pergant*, sive quod turris speciem habeat. Nam Græci *turrim* πύργον vocant.

410 CAPUT LXII.

De calculis.

1. *Calculi* vocati, quod leves sint et rotundi. Unde et *calculus* dicitur lapis brevis [b] qui sine molestia sui brevitate calcatur. Item calculi, quod per vias ordinales, quasi per calculas eant.

CAPUT LXIII.

De tesseris.

1. *Tesseræ* vocatæ, quia quadræ sunt ex partibus omnibus. Has alii *lepusculos* vocant, eo quod exsiliendo discurrunt. Olim autem tesseræ *jacula* appellabantur a *jaciendo.*

411 CAPUT LXIV.

De figuris aleæ.

1. Quidam [c] autem aleatores sibi videntur physiologice per allegoriam hanc artem exercere, et sub quadam rerum similitudine fingere. Nam tribus tesseris ludere perhibent propter tria sæculi tempora, præterita, præsentia et futura, quia non stant, sed decurrunt. Sed et ipsas vias senariis locis distinctas propter ætates hominum ternariis lineis propter tempora argumentantur. Inde et tabulam ternis descriptam dicunt lineis.

CAPUT LXV.

De vocabulis tesserarum.

1. Jactus quisque apud lusores veteres a numero vocabatur, ut *unio*, *binio*, *trio*, *quatrio*, *quinio*, *senio.* Postea appellatio singulorum **412** mutata est, et *unionem* CANEM, [d] *trionem* SUPPUM, [e] *quatrionem* PLANUM vocabant.

A CAPUT LXVI.

De jactu tesserarum.

1. Jactus tesserarum ita a peritis aleatoribus componitur, ut afferat quod voluerit, [f] ut puta senionem, qui eis jactu bonum affert. Vitant autem canem, quia damnosus est, unum enim significat.

CAPUT LXVII.

De calculorum motu.

1. *Calculi* partim ordine moventur, partim vage. Ideo alios *ordinarios*, alios *vagos* appellant. At vero qui moveri omnino non possunt **413** *incitos* dicunt.

B [g] Unde et egentes homines *inciti* vocantur, quibus spes ultra procedendi nulla restat.

CAPUT LXVIII.

De interdictione aleæ.

1. Ab hac arte fraus, et mendacium, atque perjurium, nunquam abest, postremo et odium, et damna rerum, unde et aliquando, propter hæc scelera, interdicta legibus fuit.

CAPUT LXIX.

De pila.

1. *Pila* proprie dicitur quod sit *pilis* plena. Hæc et *sphæra* a *ferendo*, vel *feriendo* dicta, de quarum genere et pondere Dorcatius sic tradit :

C Neu tu parce pilos vivacis condere cervi,
Uncia donec erit geminæ superaddita libræ.

2. Inter species pilarum sunt trigonaria et arenata. [h] *Trigonaria* est, qua inter tres luditur. *Arenata*, qua in grege dum ex circulo astantium spectantiumque emissa, ultra justum spatium pilam excipere lusumque inire consueverunt. *Cubitalem* lusum appellant cum duo cominus ex proximo, ac pene conjunctis cubitis, pilam feriunt. [i] *Suram* dicitur dare, qui pilam, crure prolato, feriendam collusoribus præbet.

[a] CAP. LXI. *Pyrgus.* Vasculum in turriculæ figuram conformatum, ex quo tali in alveum conjiciebantur, ne quis dolus in jaciendis manu subesse posset. *Turriculam* vocat Martialis.

[b] CAP. LXII. *Quia sine molestia sui brevitat calcetur.* Sup., lib. XVI. cap. 6, e Serv., Georg. II.

[c] CAP. LXIV. *Quidam autem... physiologice per allegor.* Vid. Eustach., Iliad. a, ad illud : Πεσσοῖσι προπάροιθε θυράων θυμὸν ἔτερπον.

[d] CAP. LXV. *Trionem suppum.* Græce ὕπτιον. Vid. Fest.

[e] *Quatrionem planum.* Imo *pronum* opinor, qui et Aristoteli πρηνής. Supino enim pronus opponitur, non planus.

[f] CAP. LXVI. *Ut puta senionem.* Qui et *Venus*, et *Cous*, dicebatur, quoties ita quatuor tale cadebant, ut nullus cum alio congrueret. Arist., lib. II, de Cœl. : Ἔστι δὲ κατορθοῦν χαλεπὸν ἢ τὸ πολλὰ, ἢ τὸ πολλάκις,
D οἷον πολλοὺς ἀστραγάλους κώους βάλλειν ἀμήχανον, ἀλλὰ ἕνα, ἢ δύω, ῥᾶον.

[g] CAP. LXVII. *Unde et egentes homines inciti dicuntur.* Nonius : *Incitas egestas dicitur.*

[h] CAP. LXIX. *Trigonaria.* Martialis, lib. XIV, epig. 46 : *Pila trigonalis* :

Si me nobilibus sci expulsare sinistris,
Sum tua ; si nescis, rustice redde pilam.

[i] *Suram dicitur dare.* Plutarch., in Cicerone, de Cornel. Lentulo, Catilinæ socio, cognomento Sura : Προελθὼν ὀλιγώρως πάνυ, καὶ καταφρονητικῶς, λόγον, μὲν οὐκ ἔφη διδόναι, παρέχειν δὲ τὴν κνήμην, ὥσπερ πάνυ εἰώθεισαν οἱ παῖδες, ὅταν ἐν τῷ σφαιρίζειν ἁμάρτωσιν.

LIBER DECIMUS NONUS

DE NAVIBUS, ÆDIFICIIS ET VESTIBUS.

414 CAPUT PRIMUM.

De navibus.

1. Artium quarumdam vocabula, quibus aliquid fabricatur, vel instrumenta artificum, vel quæ ministerium exhibent, atque aliquid hujuscemodi, deinceps ex parte notanda studui.

2. *Artifex* generaliter vocatus, quod *artem* faciat, sicut *aurifex*, qui *aurum*. *Faxo* enim antiqui pro *facio* dicebant.

3. [b] *Nauclerus*, dominus navis est appellatus, ita quod navis in sorte ejus sit, κλῆρος enim Græce *sors* dicitur. Cæteri autem in navi in [c] contributione sunt.

4. [d] *Gubernio*, qui et *gubernator*, quasi *cohibernator*, quod *cohibeat* 415 prudentia sua *hiberna*, id est, tempestates maris.

5. *Nauta* a *nave* dictus per derivationem. [e] *Navita* autem pro *nauta* poetice dicitur, sicut *Mavors* pro *Mars*. Nam rectum est *nauta*.

6. *Remex* vocatur, quod *remum* gerit, sic autem *remex*, [f] quomodo *tubex* dicitur nominativo casu.

7. [g] *Epibata* Græco sermone appellatur qui Latine dicitur *superveniens*. Hic nihil habet negotii, sed naulo dato, in alias terras transire disponit.

8. *Navim* quidam perhibent dictam, eo [h] quod *gnavum* rectorem quærat, id est, peritum, sapientem, strenuum, qui continere et gubernare novit propter maritima pericula, et casus, unde est illud Salomonis : *Intelligens gubernacula possidebit.* [i] Lydii autem primum navim fabricaverunt, pelagique incerta petentes pervium mare usibus humanis fecerunt.

9. [j] *Rates* primum et antiquissimum genus navigii, e rudibus tignis asseribusque consertum. Ad cujus similitudinem 416 fabricatæ naves [k] *ratariæ* dictæ. Nunc jam [l] *rates* abusive *naves*. Nam proprie rates sunt connexæ invicem trabes.

10. *Trieris* navis magna, quam Græci [m] *durconem* vocant, de qua in Isaia dicitur : *Non transivit per eam trieris magna.*

11. *Carpasia* navis a *Carpatho* insula nominata, sicut a *Rhodo Rhodia*, sicut ab *Alexandria Alexandrina*.

12. [n] *Liburnæ* dictæ a *Libyis*; naves enim sunt negotiatorum. De quibus Horatius :

Ibis liburnis inter alta navium.

13. *Rostratæ* naves dictæ ab eo quod in fronte *rostra* ærea habeant [o] propter scopulos, ne feriantur et collidantur.

14. *Longæ* naves sunt quas *dromonès* vocamus; dictæ eo quod longiores sint cæteris, quibus contrarius *museulus*, curtum navigium. *Dromo* autem a *decurrendo* dicitur. *Cursum* enim Græci δρόμον vocant.

15. [p] *Classis* dicta est a Græco vocabulo ἀπὸ τῶν καλων, id est, *lignis*, 417 unde et *calones*, qui ligna militibus portant.

16. *Ancyromagus* dictus, pro eo quod celeritate sui anchoris et instrumentis reliquis navium vehendis sit aptus.

17. *Phaselus* est navigium quod nos corrupte *baselum* dicimus. De quo Virgilius : *Putisque phaselis.*

18. [q] *Scapha*, quæ κατάσκοπος, navigium quod Latine *speculatorium* dicitur, σκοπεῖν enim Latine *intendere* dicitur.

19. *Barca* est, quæ cuncta navis commercia ad littus portat. Hanc navis in pelago propter nimias undas suo suscipit gremio. Ubi autem appropinquaverit portui, reddit vicem barca navi quam accepit in pelago.

20. [r] *Paro* navigium *piratarum* aptum, et ex iis ita vocatum, Cicero :

Tunc se fluctigero tradit, mandatque paroni.

Et alibi : *Paruncùlis ad littus ludit celeribus.*

[a] CAP. I. *Artifex gener. nom.* Ut Græcis τέκτων.

[b] *Nauclerus.* Qui et navicularius et magister navis a jureconsultis dicitur, qui navem habet propriam, vel conductam, cujus obventiones et redditus omnes accipit. At Isidoro, inf., cap. 19, navicularius navium est fabricator, sicut carpentarius carpenti.

[c] *In contributione sunt.* Contributionis vox apud jureconsultos frequens, ut tit. de Leg. Rhod. de Jact.

[d] *Gubernio, qui et gubernat*, Gloss., *Guber.* (mutila credo voce), κυβερνήτης. Gubernium pro gubernatore dixisse Laberium in Ana Peranna ait Agellius, lib. XXI, cap. 7. Legitur quoque archigubernius, sive etiam archigubernus, lib. XXXVI. Dig., tit. 1, cap. 46. Item guberna pro gubernaculis dixit Lucretius :

Disjectare solet magnum mare, transtra, guberna ;

et Lucilius, apud Non. :

Proras despoliate, et detundite guberna.

[e] *Navita pro naut.* E Serv., Georg. I, et Æn. VI. Sic Græci ναύτην et ναυάτην.

[f] *Quomodo tubex.* F., *quomodo et obex*, de cujus genere vid. Serv.

[g] *Epibata.* Inde ἐπιβατηγοί, naves vectoriæ. Dicuntur etiam epibatæ, qui tutelæ causa assumuntur. Vid. Poll.

[h] *Eo quod gnavum rect.* Ita libri Goth., recte. Assignat autem navo suam etiam etymologiam (ut navus sit qui novit) quam probam, nihil moror. Interpretantur quidem Glossaria eodem modo navum : *Navus* εἰδήμων; *navus*, ἔμπρακτος, εὐστραφής, εὐκίνητος.

[i] *Lydii primum navem.* Sumptum videtur ex Histro Græco scriptore, quem Latinum ab Hieronymo factum quidam existimant.

[j] *Rates prim.* Plin., lib. VII, cap. 56 : *Navi primus in Græciam ex Ægypto Danaus advenit, ante ratibus navigabatur inventis in mari Rubro.*

[k] *Rotariæ.* De quibus Agell. meminit, lib. X, cap. 25. Sed Ratiarias appellari quidam malunt.

[l] *Rates abusiv... invicem trab.* E Serv., Æn. I, ad illud : *Disjecitque rat.*

[m] *Quam Græci durcon.* Al., *durchonem.* Recte fortasse hæc absunt a Segunt. libro. Sed amplius quærendum. Est namque is Codex sæpe alias mutilus.

[n] *Liburnæ.* Videntur hæc quoque ex Histro. Sed ut apud illum *Liburnia* pro *Libya*, ita hic *Liburniis* pro *Libyis* substituerim. Vid. Appian., in Bell. Illyr., Lucian., ἐν τοῖς ἔρωσι, et Veget., lib. IV.

[o] *Propter scopulos ne feriantur.* Hister.: *Nam ipsæ rostratæ in altum erectæ, quasi cacumen syrteum eminentiorem a puppi, in fronte rostra habent propter scopulos, ne forte, cum tantam vim discurrentium et properantium habeant, aut feriantur, aut collidantur.*

[p] *Classis dicta... portant.* E. Serv., Æn. I. *Palasne exurere class.*

[q] *Scapha, quæ et catascop.* Vid. Veget., lib. IV, cap. 37, et Agell., lib. X, cap. 25, apud quem catascopium forma diminutionis. Catascopus apud Hirtium, lib. de Bell. Afric.

[r] *Paro navigium piratar. aptum.* Id est, instructum, et quasi paratum, captat enim hujusmodi notationes. Nisi mavis *aptum* Gothico compendio pro *apertum* scriptum fuisse. Id enim, et *fluctigeri* ἐπίθελον in Ciceronis versu comprobat : et aperta, quæ a Græcis ἄφρακτα dicuntur, navigia tectis opponuntur. Livius, lib. XXXVI : *C. Livius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta navibus tectis profectus a Roma Nea-*

418 21. *Myoparo*, quasi *minimus Paro*. Est enim A scapha ex vimine facta, quæ contexta crudo corio genus navigii præbet, qualibus utuntur Germanorum piratæ in Oceani littoribus, vel paludibus, ob agilitatem. De quibus Historia : *Gens*, inquit, *Saxonum myoparonibus, non viribus nituntur, fugæ potius, quam bello parati.*

22. *Celoces*, [a] quas Græci κέλητας vocant, id est, veloces biremes, vel triremes agiles, et ad ministerium classis aptæ. Ennius :

Labitur uncta carina per æquora cana celocis.

23. *Biremes* autem naves sunt habentes remorum ordinem geminum.

Triremes, et *quatriremes*, trium et quator ordinum; sic et *penteres* et *hexeres*, quinos vel senos ordines habentes.

24. [b] *Actuariæ* naves sunt, quæ velis simul et remis aguntur.

[c] *Hippagogus*, in quo equos transvehere solitum est.

[d] *Pontonium*, navigium fluminale, tardum et grave, quod non nisi remigio progredi potest.

[e] Hinc et *trajectus*, id est, extentus. Est enim latus, unde et *transenna* dicitur extentus funis.

25. *Lembus* navicula brevis, quæ alia appellatione dicitur et *cymba* **419** et [f] *Caupilus*, sicut et *linter*, id est, *carabus*, quo in Pado, paludibusque utuntur.

26. *Carabus*, parva scapha ex vimine facta, quæ contecta crudo corio genus navigii præbet.

[g] *Portemia*, navicula Syriaci generis, lata, et sine carina, a *portando* vocata. Utuntur iis in Pannonia.

27. [h] *Trabariæ*, amnicæ naves, quæ ex singulis trabibus cavantur, quæ alio nomine *littorariæ* dicuntur. [i] Hæ et *caudicæ* ex uno ligno cavato factæ, et inde *caudicæ*, quia a quatuor usque ad decem homines capiant.

CAPUT II.

De partibus navium, et armamentis.

1. *Puppis* posterior pars navis est, quasi *post*. *Prora* anterior, quasi *priora*.

[j] *Cumba* locus imus navis, quod aquis incumbat. *Carina* a *currendo* dicta, quasi *currina*.

420 2. [k] *Fori* navium latera concava a *ferendo* onere dicta, sive tabulata navium, quæ sternuntur. Dicta, ab eo quod incessus *ferant*, vel *foris* emineant. De quibus Virgilius : *Laxatque foros.*

3. [l] *Columbaria*, in summis lateribus navium loca concava, per quæ eminent remi, dicta, credo, quod sint similia latibulis columbarum, in quibus nidificant.

4. [m] *Agea*, viæ sunt, vel loca, in navi, per quæ ad B remiges hortator accedit. De qua Ennius :

Multa foro ponet, et Agea longa repletur.

5. *Transtra* sunt tabulæ ubi sedent remiges, quod in transverso sint, dicta, [n] quæ Virgilius *juga* appellat.

6. [o] *Tonsæ* remi a removendis et decutiendis fluctibus dicti, sicut *tonsores* a *tondendis* et decutiendis capillis.

7. [p] *Palmula* est extrema latitudo remi, a *palma* dicta, qua mare impellitur.

[q] *Antennæ* autem dictæ, quod *ante amnem* sint positæ. **421** Præterfluit enim eas amnis. [r] *Cornua* extremæ partes antennarum sunt, dicta per tropum.

8. [s] *Malus* est arbor navis, qua vela sustinentur. *Malus* autem dictus, quia habet instar *mali* in summitate, vel quia, quasi quibusdam *malleolis* ligneis C cingitur, quorum volubilitate vela facilius elevantur.

9. *Modius* est cui arbor insistit, ob similitudinem mensuralis vasis dictus.

Carchesia sunt in acumine arboris. [t] Cinna :

Lucida confulgent alti carchesia mali.

10. [u] *Trochleæ*, quasi φ littera, per quas funes

polim, quo a sociis ejus oræ convenire jusserat, apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, etc.

[a] *Quas Græci celetes*. Suid. : Κέλης, ὁ μόνος ἵππος καὶ ὁ ἐπὶ τούτου φερόμενος : et paulo post, Κέλης εἶδος πλοιαρίου μικροῦ : et Thucydidis interpres, Μικρὸν πλοιάριον ὑφ' ἑνὸς ἐρεττόμενον, ἀπὸ μεταφορᾶς τοῦ κέλητος ἵππου, ᾧ εἷς ἀνὴρ ἐπικάθηται.

[b] *Actuariæ dictæ, quod cito agi possint*, ait Nonius.

[c] *Hippagogus*. Hippaginem Latine appellari tradit Festus.

[d] *Pontonium*. Vox diminutionis. Nam pontones D principaliter dicuntur.

[e] *Hinc et trajectus*. Serv., Æn. v. *Trajecto in fune columbam : Trajecto* (inquit) *extento*, *unde transenna dicitur extentus funis*. Quæ, quomodo huic loco aptari possint, non queo satis dispicere.

[f] *Et caupilus*. Al., *caupolus*. Agellio, lib. x, cap. 25, *capulica.*

[g] *Portemia*. Sic omnes libri et ita Isidorum scripsisse arguit etymologia. Est tamen vox Græca, eademque Diodoro Siculo nunc πορθμεῖα, nunc πορεῖα dicuntur.

[h] *Trabariæ*, Festus : *Trabica navis, quod si trabibus confixa.*

[i] *Hæ et caudicæ*. Et *caudicariæ*, vel *codicariæ*. Non. Fest., Agell. Nam ut trabs proprie duo ligna compacta, teste Festo, ita caudex plurium tabularum contextus, ut ait Senec., lib. de Brevitat. vit.

[j] CAP. II. *Cumba*. Vulgo *gomba*.

[k] *Fori*. Hæc utcunque contexta e Serv. nonnihil etiam aucta. At Charis. Fori sunt in navibus, quibus nautæ sedentes remigant, ἑδώλια.

[l] *Columbaria*. Vid. Philand., in Vitruv., l. IV, c. 2.

[m] *Agea viæ sunt*. Fest. : *Agea via in navi est, dicta quod in ea maxima quæque res agi soleat.*

[n] *Quæ Virgilius juga app*. Æn. VI :

Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant.

Ubi Serv. : *Juga Græce dixit*, ζύγα *enim dicunt quæ transtra nominamus.*

[o] *Tonsæ remi*. E Serv., Æn. VII :

.....In lento luctantur marmore tonsæ.

[p] *Palmula*. Vid. Fest. et Serv., Æn. v. Eadem ratione Græci ταρσὸν, et palman manus, et remorum latitudinem dixere, ut ait Ælius Dionysius, apud Eustach., 'Οδυσσ. I, ad illud : Ταρσοὶ μὲν τυρῶν, etc.

[q] *Antennæ autem dictæ*, etc. E. Serv., Æn. VII. Idem prope Festus in voce *Amnenses*. Sed illi non de navium parte, sed de urbibus prope amnem sitis loquuntur.

[r] *Cornua*. Ex eod., Æn. III, ad illud : *Cornua velatarum obv. antenn.*

[s] *Malus arb*. Ex eod., Æn. v, nisi quod *malis* apud illum, non *malleolis* legitur.

[t] *Cinna : Lucida*. Quod Catullo hic versus tribuitur ex Nonio potuit esse communis.

[u] *Trochleæ, quasi* Φ *littera*.— *Quasi* Θ *littera* le-

trahuntur. Trochleæ autem vocatæ, quod rotulas habeant, τροχὸς enim Græce *rota* dicitur. A

11. *Parastatæ* stipites sunt pares stantes, quibus arbor sustinetur. Cato : *Malum deligatum, parastatæ vinctæ.*

12. [a] *Clavus* est quo regitur gubernaculum. De quo Ennius :

Ut clavum rectum teneam, navimque gubernem.

13. [b] *Porticulus* malleus in manu portatus, quo modus signumque datur remigantibus. De quo Plautus .

Ad loquendum, atque ad tacendum tute habeas [porticulum.

A *portando* igitur *porticulus.*

422 14. *Tonsilla* uncinus ferreus, vel ligneus, ad quem in littore defixum funes navium illigantur. B De quo Ennius :

Tonsillas rapiunt, configunt littus aduncas.

15. *Anchora*, dens ferreus, ex Græca etymologia nomen ducit, quod quasi hominis manus comprehendat, vel scopulos, vel arenas. Nam *manus* Græce χεὶρ dicitur. [c] Apud Græcos autem aspirationem non habet. Nam ἄγκυρα dicitur, unde et apud majores sine aspiratione proferebatur.

16. *Pulvini* sunt machinæ quibus naves deducuntur et subducuntur in portum.

[d] *Pons* scala navium.

CAPUT III.

De velis.

1. *Vela* [e] Græci ἄρμενα dicunt, proinde quod aere moventur. Apud Latinos autem *vela* a *volatu* dicta. C Unde est illud : *Velorum pandimus alas.*

2. [f] Genera velorum Acation, Epidromos, Dolon, Artemon, Siparum, Mendicum. Ex quibus *Acation* velum maximum, et in media navi constitutum.

3. *Epidromos* secundæ amplitudinis, sed ad puppim.

Dolon minimum velum, et ad proram defixum.

[g] *Artemon* dirigendæ potius navis causa commentatum, quam celeritatis.

423 4. *Siparum* genus veli, unum pedem habens, quo juvari navigia solent in navigatione, quoties vis venti languescit. De quo Lucanus :

Summaque tendens
Sipara, velorum perituras colligit auras,

quod ex separatione existimant nominatum. [h] *Pes* extremus angulus veli, quem sic nautæ loquuntur.

CAPUT IV.

De funibus.

1. *Funes* [i] dicti, quod antea in usum luminis fuerint circumdati cera, unde et *funalia.*

Restes, sive quod *rates* contineant, seu quod in iis *retes* tendantur.

j *Rudentes* sunt funes navium ex nimio stridore ita dicti.

2. *Spiræ* funes, quibus in tempestatibus utuntur, quas nautici suo more [k] *cucurbas* vocant. [l] *Spiræ* autem a *sparto* vocatæ.

424 3. *Propes* funis quo pes veli alligatur, quasi *prope pedes.* De quo Turpilius : *Quasi cum ventus fert navim in mare secundus, si quis propedem misit, si veli* [m] *sinistrum.*

4. *Tormentum* funis in navibus longus, quo prora ad puppim extenditur, quo magis constringantur; tormenta autem a *tortu* dicta, restes, funesque.

5. *Saphon*, funis in prora positus. De quo Cæcilius :

Venerio cursu veni prolato pede usque ad saphonem.

6. *Opisphora*, funes, qui cornibus antennæ dextra sinistraque tenduntur, et retroverso.

Prymnesium, funis quo navis in littore religatur ad palum.

Mitra funis quo navis media vincitur.

7. *Anquina*, quod ad malum antenna constringitur. De qua Cinna :

Atque anquina regat stabilem fortissima cursum.

8. [n] *Remulcum*, funis quo deligata navis trahitur vice remi. De quo Valgius :

---

git Philander apud Vitruv. Trochleas etiam Athenæus in navium armamentis numeravit in Hieronis nave. Gloss., *trochleæ*, ἐπιδρόμιδες.

[a] *Clavus.* Clavum, fustem gubernaculi interpretatur Servius, Æn. v.

[b] *Porticulus.* Sic etiam Fest. et Non., nisi quod apud hos *portisculus* dicitur. Isidoro favent Gloss. in quibus : *Porticulus*, κελευστής. D

[c] *Apud Græcos aspirationem non habet.* E Serv., Æn. I, ad illud.

.....Unco non alligat anchora morsu.

[d] *Pons scal.* Ex eod., Æn. x : *Pontibus exponit.*

[e] Cap. III. *Vela Græci* ἄρμενα. Homerum (ut ait Eustachius) secuti, nam vox ipsa multo est latior, ita ut instrumenta omnia, neque nautica solum, sed quævis alia complectatur dicta (ut ait Etymologistes) παρὰ τὸ ἄρω, τὸ ἁρμόζω, ἀραρήμενον, καὶ κατὰ συγκοπὴν, ἄρμενον.

[f] *Genera velor.* V. d., Poll., Hesych. Suid., qui tamen artemonis non meminere.

[g] *Artemon dirig. pot. navis.* Recte. Vid. Chrysostom., Act. XXVII.

[h] *Pes extremus angulus veli.* At Servius., Æn. v, ad illud : *Una omnes fecere pedem : — Podiam* (inquit) *id est, funem, quo tenditur velum.* Interpretes quoque Apollonii, lib. II, funes, quibus vela, aut vertuntur, aut laxantur πόδας vocat. Unde apud Lucan., lib. v : *Obliquat lævo pede carbasa*, id est, sinistro fune. Porro de mendico Festus : *Mendicum dici putant velum, quod in prora ponitur.*

[i] Cap. IV. *Funes dicti q. a. in usum lum.* Ergo ἀπὸ τοῦ φαίνειν ductum funem vult? Non opinor, sed locum Servii, unde hæc sunt, non satis animadversum.

j *Rudentes.* Serv., Æn. I : *stridorque rudentum.— Proprie* (inquit), *nam stridor in funibus est.*

[k] *Cucurbas.* Sic plerique Goth.; al., *curcubas.* Vid. Fest., in *Spira.*

[l] *Spiræ autem a sparto.* Mirum ni notationi causam præbuit Pacuvii versus :

Quid cessatis socii ejicere spiras sparteas,

cum potius spira ab σπειράομαι, hoc est in orbem convolvo, ducatur.

[m] *Si veli sinistrum.— In veli sinistrum* legit Lilius Girald.

[n] *Remulcum* Vid. Fest. in *Remulco*, et *Promulco.*

Hic mea me longo succedens prora remulco,
Lætantem gratis sistit in hospitiis.

9. [a] *Struppi*, vincula loro vel lino facta, quibus remi ad scalmos alligantur. De quibus Livius: *Tuncque remos jussit deligare struppis.*

10. [b] *Catapirates* linea cum massa plumbea, qua maris altitudo tentatur. **125** Lucilius :

Hunc catapiratem puer eodem deferat unctum
Plumbi pauxillum rodus, linique mataxam.

CAPUT V.

De retibus.

1. *Retes* [c] vocatæ, sive a *retinendis* piscibus, sive a *restibus* quibus tenduntur.

Minus autem rete *simplagium* dicitur a *plagis*. [d] Nam plagas proprie dicimus funes illos quibus retia tenduntur circa imam et summam partem.

2. *Funda* genus est piscatoriæ retis, dicta ab eo quod in *fundum* mittatur. [e] Eadem etiam a jactando *jaculum* dicitur. Plautus :

Probus quidem antea jaculator eras.

3. [f] *Tragum* genus retis ab eo quod trahatur, nuncupatum, ipsum est et *Verriculum*. *Verrere* enim trahere est.

Nassa.....

Cassis genus venatoriæ retis, quod *capiat*. [g] Hinc est quod et *incassum* dicimus, id est, sine causa, quasi *sine cassibus*, sine quibus venatio inanis est.

4. *Conopeum*, retes qua culices excluduntur in modum tentorii, quo magis Alexandrini utuntur, quia ibi ex Nilo culices copiosi **126** nascuntur; unde et *conopeum* dicitur; nam *Canopea* Ægyptus est.

CAPUT VI.

De fabrorum fornacibus.

1. *Faber* [h] a *faciendo* ferro impositum nomen habet. Hinc derivatum est nomen ad alias artium materias *fabros* vel *fabricas* dicere, sed cum adjectione, ut *faber lignarius*, et reliqua [i] propter operis, scilicet, firmitatem.

A 2. [j] In fabrorum autem fornace gentiles Vulcanum auctorem dicunt figuraliter, per Vulcanum ignem significantes, sine quo nullum metalli genus fundi, extendique potest. Nihil est enim pene, quod igne non efficiatur. Alibi enim vitrum, alibi argentum, alibi plumbum, alibi minium, alibi pigmenta, alibi medicamenta efficit. Igne lapides in æra solvuntur, igne ferrum gignitur, ac domatur, igne aurum perficitur, igne cremato lapide cæmenta et parietes ligantur.

3. [k] Lapides nigros ignis coquendo candificat, ligna candida urendo offuscat, carbones ex pruna fulgida nigros facit ; de lignis duris fragiles, de putrilibus imputribiles reddit, stricta solvit, soluta restringit, dura mollit, mollia dura reddit. Habet et medicami-
B nis usum. [l] Nam sæpe uri prodest. Pestilentiæ quoque, quæ **127** obscuratione solis contrahitur, auxiliari certum est. In opere quoque aliud gignitur primis ignibus, aliud secundis, aliud tertiis.

4. [m] Habet quoque et aliam in se diversitatem ignis. Nam alius est ignis qui usui humano, alius qui judicio paret divino, sive qui de Cœlo fulmen astringit, sive qui de terra per vertices montium eructat.

5. *Ignis* autem dictus, quod nihil gigni potest ex eo. Est enim inviolabile elementum, absumens cuncta quæ rapit.

Fabrica duabus rebus constat : ventis, et flamma.

6. *Flamma* vero proprie fornacis est dicta, quod flatu folium excitetur.

C *Fornax* vero ab igne vocata : φῶς enim *ignis* est.

[n] *Caminus* est fornax, et est Græcum derivatum a *cauma*.

Favilla est deserta igne scintilla.

7. [o] *Pruna* est quandiu ardet; cum autem exstincta fuerit, carbo nominatur. *Pruna* autem a *per-*

[a] *Struppi vincula...quibus remi ad scalmos alligantur.* Vitruv., lib. X : *Etiam remi circa scalmos strophis religati*, ubi *struppis* legunt eruditiores; sed multo perversius *stuppis* pro *struppis* apud Agell., lib. X, 3, legitur. Vocabantur etiam *struppi*, teste Festo, *in pulvinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur.*

[b] *Catapirates.* Sic lego ex Codicibus vetustissimis Rom., Compl., Salm. et On. Ita etiam postulante tentandi interpretatione. Alios, qui *cataproraten* volunt, magis audiendos, quam auscultandos censeo. Vid. Fest. in *Rodus.*

[c] Cap. V. *Retes vocatæ.* Sic omn. manus. Charisius quoque retes vocat, et Gloss. *retes augurales.*

[d] *Nam proprie plagas... partem...* E Serv., Æn. IV, ad illud : *Retia rara plagæ.*

[e] *Eadem et jaculum, rete jaculum.* Serv. Et ita hoc loco legit Turnebus, Adversar. lib. XVIII, cap. 26. Sed nihil muto. Nam Isidorus, sup., lib. XVIII, cap. 54 : *Retiarius* (inquit) *ab armaturæ genere in gladiatorio ludo contra alterum pugnantem occulte ferebat rete, quod jaculum dicitur.*

[f] *Tragum.* Sic omnes libri. *Trahum* malim, ut etymologia postulat, et *traha* plaustri genus est apud Virgil.

[g] *Hinc est, quod in cassum.* E Serv., Georg. III.

[h] Cap. VI. *Faber a faciendo ferrum.* Hoc idem secutus in regula monachorum, fabrum ferrarium dixit fuisse Joseph, ad sensus fortasse Leandro fratri, in lib. de Institut. Virgin., cap. 33. Nec mirum cum Hilarius et Beda idem existimarint. Ambrosius vero, et ferrarium, et lignarium fabrum illum fe-
D cisse videtur ; sic enim scribit lib. III in Luc. : *Pater Christi igne operatur, et spiritu, et tanquam bonus animæ faber vitia nostra circumdolat, cito securim admovens arboribus infecundis*, etc. *Rigida mentium spiritus igne mollire.*

[i] *Propter operis scilicet firmitatem.* Ferrarius fabri sibi generale nomen proprium fecit.

[j] *In fabrorum autem forn.* Eadem supra, lib. VIII, cap. 11.

[k] *Lapides nig... candif.* Ex Aug., l. de Civ., c. 7.

[l] *Sæpe uri prodest.* Ex Plin., lib. XXXVI, cap. ult.

[m] *Habet quoque et aliam in se diversitatem ignis eructat.* Tertull., Apolog., cap. 48 : *Noverunt et Philosophi diversitatem arcani, et publici ignis ; ita longe alius est qui usui humano, alius qui judicio Dei apparet, sive de cœlo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans.*

[n] *Caminus est fornax.* E. Serv., Æn. III.

[o] *Pruna.* Ex eod., Æn. XI.

urendo dicta est, carbo vero, quod flammaceret. [a] Qui dum interiisse creditur, majoris fit virtutis. Nam iterum incensus fortiore luce calescit. Cujus tanta vis est etiam, et sine igne firmitas, ut nullo humore corrumpatur, nulla vetustate vincatur. Exstinctus enim tantum incorruptibiliter durat, **428** ut ii qui limites figunt, eos infossos terra substernant, et lapides desuper figant, ad convincendum litigatorem, ut post quantalibet sæcula fixumque lapidem limitem esse cognoscant.

CAPUT VII.

De instrumentis fabrorum.

1. *Incus* est, in quo ferrum tunditur, a [b] *cudendo* dictus, eo quod illic aliquid cudamus, id est, feriendo producamus. *Cudere* enim *cædere* et *ferire* est. Veteres autem non *incudem* vocabant, sed *intudem*, eo quod in ea metallum *tundatur*, hoc est, *tendatur*, [c] unde et *tudes* malleus, a *tundendo*, id est, *tendendo* dictus.

2. *Malleus* vocatur, quia dum quid calet et molle est, cædit et producit.

Marcus malleus major, et dictus *marcus*, quod major sit ad cædendum, et fortior. [d] *Martellus*, mediocris *Marculus*, malleus pusillus. Lucilius : *Et velut in fabricam fervens cum marculus ferrum multorum magnis ictibus tundit.*

3. *Forcipes*, quasi *ferricipes*, eo quod ferrum candens capiant, teneantque, sive quod ab iis aliquid *forvum* capimus, et tenemus, quasi *forvicapes*. [e] Nam *forvum* est *calidum*, unde et *fervidum*, unde et *formosos* dicimus quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat.

4. *Lima* dicta, eo quod lene faciat. Nam *limum lene* est.

429 [f] *Cælum* est unde operantur argentarii, a quo et *cælata* vasa dicuntur.

CAPUT VIII.

De fabricis parietum.

1. In fabricis parietum atque tectorum Græci in- A ventorem Dædalum asserunt. Iste enim primus didicisse fabricam a Minerva dicitur. *Fabros* autem sive *artifices* Græci τέκτονας vocant, id est, *structores Architecti* autem cæmentarii sunt qui disponunt in fundamentis. Unde et Apostolus de semetipso : *Quasi sapiens*, inquit, *architectus fundamentum posui.*

2. [g] *Machiones* dicti a *machinis*, in quibus insistunt propter altitudinem parietum.

430 CAPUT IX.

De dispositione.

1. Ædificiorum partes sunt tres : dispositio, constructio, venustas.

Dispositio est areæ, vel soli et fundamentorum descriptio.

CAPUT X.

B *De constructione.*

1. *Constructio* est laterum et altitudinis ædificatio. *Constructio* autem, vel *structio* vocata, eo quod instringat et cohærere faciat, ut lapides luto, et ligna et lapides invicem sibi. [h] Nam et intinctio ferri in aqua strictura est. Nisi enim candens tingatur, stringi et cohærere non potest ferrum. Item constructio a multitudine lapidum et lignorum dicta, unde et *strues*. Aliud est enim ædificatio, aliud instauratio. Nam *ædificatio* nova constructio est. *Instauratio* [i] vera quod reparatur ad instar prioris. Nam *instar* Veteres pro similitudine ponebant. Inde et *instaurare* dicebant.

2. Constat autem constructio fundamento, lapidibus, calce, arena, et lignis.

Fundamentum dictum, quod fundus sit ædificii. C Idem et *cæmentum*, a *cedendo* dictum, quod cæca crasso lapide surgat.

3. [j] *Lapides* in structuris apti : albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis, sfungia, rubrus, et reliqui.

4. *Albus* lapis, alius durus, alius mollis. Mollis dentata serra secatur. **431** Tractabilis in opere est, ita ut in eo, quasi in ligno, litteræ scribantur.

5. *Tiburtinus*, a loco Italiæ dictus, qui dum sit ad fabricam fortis, [k] vapore tamen dissilit.

---

[a] *Qui dum interiisse cred.* E. Plin., lib. XXXVI, cap. ult., et lib. XXXIII, cap. 5.

[b] CAP. VII. *A cudendo dict.* Sic. Serv., Æn. VI, et Non. in *Stricturis.*

[c] *Unde et tudes... dictus.* Non sunt hæc in Rom. C.

[d] *Martellus.* Recentiores libri *Marcellus.* Vid. Capr. Grammat.

[e] *Nam forvum... creta.* E Serv., Æn. VIII, ad illud, *Versantque tenaci forcipe massam.* Vid., supr., lib. X. in *formosus.*

[f] *Cælum.* Serv., Æn. I. *Cælataque in auro...* — *Cælata* (inquit) *insculpta. Nam Cælum dicitur ferrum ipsum, unde operantur argentarii.* Et Isidorus, inf., lib. XX, cap. 4 : *Cælata vasa a cœlo vocata, quod est genus ferramenti, quod vulgo cilionem appellant.* Ergo *cilum* ex *cilione* vulgari voce in nostros Codices irrepsit. Idem ferramentum celte dicitur Job XIX. Et in pervetusta et facetissima Sertii parasiti, apud Salonem Dalmatiæ urbem inscriptione, quam non pigebit ascribere : *Juvat vobiscum loqui, ac ore meo pendulos detinere. Saxum hoc vos vocat... Quid inquam? Vivus assuevi prudens, imprudens, mortuus item vos fallo. Nam non vos vocat, quod vacat ore ; verum is cujus cinis hic latet. Olim quum potuit, nunc huc vos vocari voluit, valuitque hoc. Hæc olim sua voluntas volentes vos legere hoc scriptum, Vah! Quid loquor? imo sculptum. Quam ægre veritas adhuc se mecum conciliat! Nam neque hic atramentum, vel papyrus, aut membrana ulla adhuc, sed malleolo et celte litteratus silex.*

[g] CAP. VIII. *Machiones a machinis.* Machinæ di- D cuntur hoc loco tabulata quibus insistunt qui opus faciunt. Plin., lib. XXXV, cap. X de Amulio Pictore : *Paucis horis pingebat, idque cum gravitate, quod semper togatus, quanquam in machinis.*

[h] CAP. X. *Nam intinctio ferri in aqua strictura est.* Mendose vet. Cod., *instructura.* Mos enim frequens librarior. Gothicorum in iis quæ ab *s*, incipiunt, vel addere, vel detrahere etiam *i*, ut *instoria*, pro *historia*, *Spania* pro *Hispania.* Hæc vero eo pertinent omnia, ut constructio sit quasi *constrictio*, et *instructio*, quasi *instrictio*, seu potius *structura*, quasi *strictura*, de qua supra, lib. XVI, cap. 21.

[i] *Instauratio vero quod rep.* E Serv., Æn. II ad vers. *Instar mont. eq.*

[j] *Lapides in structuris apti.* E Pallad., lib. I, cap. X. Quo de genere lapidum Plin., lib. XXXVI, cap. 22. Sed videndum an Isidoro cum illo satis conveniat.

[k] *Vapore tamen dissilit.* Ex Plin. Plinius ex eod.

6. [a] *Tophus* ædificiis inutilis est (fundamentis aptus) mortalitate, et mollitie. Ex æstu enim et halitu maris [b] feritur, et verberatur imbribus.

A

7. *Arenatius*, lapis concretus maris arenis, hic et *bibulus* dicitur. Servat enim humorem acceptum. Idem et in Bætica *Gaditanus*, ab insula Oceani ubi plurimus exciditur.

8. [c] *Piperinus*, subalbidus cum punctis nigris, durus, atque fortissimus.

Conchleatius, cochleis, lapillisque et arena concretus, asperrimus, et interdum fistulosus.

9. *Columbinus* a colore avis nuncupatus, natura vicinus gypso, et mollitie simillimus.

10. [d] *Molaris*, in parietibus utilis, quia est quædam natura ejus pinguior, duraque et aspera, ex quo etiam et molæ fiunt, unde et nomen traxit. Hujus quatuor genera: albus, niger, permistus, ac fistulosus.

B

11. [e] *Sphungia* [f] lapis creatus ex aqua, levis, ac fistulosus, et cameris aptus.

132 12. *Silex*, durus lapis, ex cujus genere nigri silices optimi, quibusdam in locis et rubentes.

[g] *Albi* silices contra vetustatem incorrupti. Iidem et in monumentis scalpti, et incorrupti permanent, quibus nec ignis quidem nocet. Nam [h] ex iis etiam formæ fiunt, in quibus [i] æra funduntur.

Viridis silex, vehementer et ipse igni resistens, sed nusquam copiosus, et ubi invenitur, lapis, non saxum est.

Pallidus in cæmento raro utilis.

13. [j] *Globus* contra injurias fortis, et in structura infidus, nisi fuerit multa suffrenatione devinctus.

C

14. *Fluviatilis* silex semper veluti madens est. [k] Hunc æstate exhiberi oportet, nec ante biennium inserere in structuris domorum. [l] Fictilium operum ad parietes, et fundamenta coctilibus laterculis ad tecta imbricibus tegulisque aptantur.

15. *Tegulæ* vocatæ, quod *tegant* ædes, et *imbrices*, quod accipiant *imbres*. Tegulæ autem primæ positionis nomen, cujus diminutivum *tigillum*.

16. *Laterculi* vero vocati, quod *lati* formentur circumactis undique quatuor tabulis.

Lateres autem crudi sunt, qui et ipsi inde nominati, quod *lati* ligneis formis efficiuntur.

17. Quorum *crates* dicuntur, in quibus lutum pro eisdem lateribus crudis portare solent. Sunt enim connexiones cannarum, dicti ἀπὸ τοῦ κρατεῖν, id est, quod se invicem teneant.

18. *Lutum* autem vocatum quidam per antiphrasin putant, quod non sit mundum. Nam omne *lotum* mundum est.

133 19. [m] *Calx viva* dicta, quia dum sit tactu frigida, intus occultum continet ignem; unde perfusa aqua statim latens ignis erumpit. Natura ejus mirum aliquid facit. Postquam enim arserit, aquis incenditur, quibus solet ignis exstingui; oleo exstinguitur, quo solet ignis accendi. Usus ejus in structuris fabricæ necessarius. Nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce conjunctus.

20. [n] *Gypsum* cognatum calci est, et est Græcum nomen. Plura ejus genera. Omnium autem optimum e lapide speculari. [o] Est enim in signis ædificiorum et coronis gratissimus.

21. [p] *Arena* ab ariditate dicta, non ab adhærendo in fabricis, ut quidam volunt. [q] Hujus probatio si manu impressa stridet, aut si in vestem candidam sparsa, nihil sordis relinquat.

22. *Columnæ* pro longitudine et rotunditate vocatæ, in quibus totius fabricæ pondus erigitur. [r] Antiqua ratio erat columnarum altitudinis tertia pars latitudinum. Genera rotundarum quatuor: *Doricæ*, *Ionicæ*, *Tuscanicæ*, *Corinthiæ*, mensura crassitudinis et altitudinis inter se distantes. Quintum genus est earum quæ vocantur *Atticæ*, quaternis angulis, aut amplius, paribus laterum intervallis.

23. [s] *Bases*, fulturæ sunt columnarum, quæ a fundamento consurgunt, et superpositæ fabricæ sustinent pondus. *Bases* autem nomen petræ est fortissimæ Syro sermone.

24. [t] *Capitella*, dicta quod sint columnarum *capita*, quasi super collum caput.

Epistylia sunt, quæ super capitella columnarum ponuntur, et est Græcum.

Vitruvio, qui, lib. II, cap. 7: *Tiburtina* (inquit) *omnia sufferunt, sed ab igne non possunt esse tuta, simulque sunt ab eo tacta dissiliunt.*

[a] *Tophus ædificiis inutilis.* Hæc quoque descripsit Plinius ex eod. Vitruvii loco. Sed is locus in vulgatis Plinii libris valde depravatus est; in Ecclesiæ Tolet. Codice sic legitur: *In reliqua multitudine lapidum tophus ædificiis inutilis est.* Quod vero sequitur in eo, *mortalitate, mollitie,* malo, ex Isid., *mortalitate et mollitie.* Postremo pro *exerceetur* halitu maris, *exestur* mavult A. Covarr. Sed *ex æstu* ferri potest ex Isidoro.

[b] *Feritur.* Plin., *fricatur vento et verberatur imbri.* Salom., On., Compl. vetutiss. *feritur.* Valentinus, *friatur* consentitque cum Vitruvio.

[c] *Piperinus... durus, atque fortissimus.* Haud ita durus Romæ. Sed durissimus, atque fortissimus Toleti, ubi multæ ex eo columnæ, atque arcus in arce et aliis ædificiis visuntur.

[d] *Molaris parietibus utilis.* Plin., lib. XXXVI, cap. 23, de Calce: *Utilior molari, quia est quædam pinguior natura ejus.*

[e] *Sphungia.* De hac voce vid. sup., lib. 12, cap. 6.

[f] *Lapis creatus.* Al., *concretus.* Concrescit nunc Tiburi ex Anienis aqua.

[g] *Albi contra vetust.* E Plin.

D

[h] *Ex iis formæ fiunt in quibus æ. f.* Ex Plin. et Vitruv.

[i] *Æra funduntur.* Ex Vitruv., lib. II, cap. 7. Mendose Goth., *arena funduntur.*

[j] *Globus.* Globosus legerim ex Plin.

[k] *Hunc æstate exhiberi.* Sic libri nostri constanter legunt, *eximi* ex Plinio et Vitruvio malim.

[l] *Fictilium oper. pariet.* etc. Hæc adumbrata ex Plin., lib. XXXV, cap. 12. Sed quomodo in hunc locum venerint alius conjecerit.

[m] *Calx viv.* Ead. sup., lib. XVI, cap. 3.

[n] *Gypsum cognatum calci.* E Plin., XXXVI, cap. 3.

[o] *Est enim insignis... gratissimus.* Ex eod. cap. 24.

[p] *Arena.* Vid. sup., lib. XVI, cap. 3.

[q] *Hujus probatio.* E Pallad., lib. I, cap. 10.

[r] *Antiqua ratio erat col.* Totus locus e Plin. et Vitr.

[s] *Bases.* Vid. sup. lib. XV, cap. 8.

[t] *Capitella.* — *Capitula*, Vitruvius. Utramque vocem usurpat Plinius.

25. *Pavimenta* originem operis a Græcis habent: vocata autem *pavimenta*, eo quod *paviantur*, id est, cædantur, unde et *pavor*, quia cædit cor.

26. [a] *Ostracus* est pavimentum testaceum, eo quod fractis testis calce admista feriatur. Testam enim Græci ὄστρακα dicunt.

434 27. [b] *Rudos* artifices appellant lapides contusos, et calce admistos, quos in pavimentis faciendis superfundunt, unde et *rudera* dicuntur.

28. *Canalis*, ab eo quod cava sit in modum *cannæ*. [c] Sane canalem melius genere feminino quam masculino proferimus.

29. *Fistulæ* aquarum sunt dictæ, quod aquas fundant et mittant. Nam Græce στέλλειν *mittere* est. Formæ earum pro magnitudine aquæ et capacitate fiunt, per quas aquæ per certos modulos dividuntur. [d] E quibus est uncia, et quinaria, digitus quadratus, digitus rotundus, et [e] cæteri modi quique.

CAPUT XI.

De venustate.

1. Hucusque partes constructionis, sequitur de venustate ædificiorum. Venustas est quidquid illud ornamenti, et decoris causa ædificiis additur, ut tectorum auro distincta laquearia, et pretiosi marmoris crustæ, et colorum picturæ.

CAPUT XII.

De laqueariis.

1. *Laquearia* [f] sunt quæ cameram subtegunt et ornant, quæ et *lacunaria* dicuntur, quod *lacus* quosdam quadratos, vel rotundos, ligno, vel gypso, vel coloribus, habeant pictos, cum signis intermicantibus. Principaliter autem lacus dicitur, ut Lucilius: *Resultant ædesque, lacusque*. Cujus diminutio *lacunar* facit, ut Horatius:

Neque aureum
Mea renidet in domo lacunar.

Inde fit alia diminutio *lacunarium*, et per antistichon *laquearium*:

435 CAPUT XIII.

De crustis.

1. *Crustæ* sunt tabulæ marmoris. Unde et marmorati parietes *crustati* dicuntur. Quis [g] autem marmora secandi in crustas rationem excogitaverit, non constat. Fiunt autem arena, et ferro, serraque in prætenui linea premente arenas, tractuque ipso secante, sed crassior arena plus erodet marmoris. Nam tenuis fabricis et polituris accommodata est.

CAPUT XIV.

De lithostrotis.

1. *Lithostrota* sunt [h] elaborata arte picturæ parvu- A lis crustis, ac tessellis tinctis in varios colores. *Tesselli* autem a tesseris nominati, id est, quadratis lapillis per diminutionem.

CAPUT XV.

De plastis.

1. *Plastice* est parietum ex gypso effigies signaque exprimere, pingereque coloribus; πλάττειν autem dictum Græce, quod Latine est pingere terra, vel gypso, similitudines. Nam impressa argilla formam aliquam facere plastæ est. Unde et *protoplastus* est dictus homo, qui ex limo primus est conditus.

436 CAPUT XVI.

De pictura.

1. *Pictura* autem est imago exprimens speciem alicujus rei, quæ dum visa fuerit, ad recordationem B mentem reducit. *Pictura* autem dicta, quasi *fictura*. Est enim imago ficta, non veritas. Hinc et *fucata*, id est, ficto quodam colore illita, nihil fidei et veritatis habentia. Unde et sunt quædam picturæ quæ corpora veritatis studio coloris excedunt, et fidem dum augere contendunt, ad mendacium provehunt, sicut qui Chimæram tricipitem pingunt, vel Scyllam hominem sursum, caninis autem capitibus cinctam deorsum.

2. [i] Picturam autem Ægyptii excogitaverunt primum umbra hominis lineis circumducta. Itaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis; sicque paulatim sese ars ipsa distinxit, et invenit lumen, atque umbras, differentiasque colorum, unde et nunc pictores prius umbras quasdam et lineas fu- C turæ imaginis ducunt, deinde coloribus complent, tenentes ordinem inventæ artis.

CAPUT XVII.

De coloribus.

1. *Colores* [j] autem dicti sunt, quod *calore* ignis, vel sole perficiuntur, sive quod in initio *colabantur*, ut summæ subtilitatis existerent.

2. Colores autem, aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur, ut sinopis, rubrica, paretonium, melinum, eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, aut arte, aut permistione.

3. *Sinopis* inventa primum in Ponto est. Inde nomen *a Sinope* urbe accepit. Species ejus tres: rubra, et minus rubens, et inter has media.

D 4. *Rubrica* vocata, quod sit *rubra*, et sanguineo proxima. Hæc plurimis locis gignitur, sed optima Ponto, unde et *Pontica* dicitur.

437 5. *Syricum* rubri coloris pigmentum, ex quo et librorum capita scribuntur. Ipsum est et *Phœni-*

[a] *Ostracus*. Ostraceum malim ex Plin., cap. 25, et Vitruv., lib. VI, cap. 4.

[b] *Rudos*. Sup., lib. XVI, cap. 3.

[c] *Sane canalem*. Sup., lib. XV, cap. 8.

[d] *Quibus est uncia, et quinaria*. Vid. Plin., XXXI, c. 6, et Vitr. 8, c. 6, et Frontin., de Aquæ ductibus.

[e] *Et cæteri modi quique*. Al., *cujusque*. Al., *et cæteri modi cuique causæ*. Chacon, *et cæteri quique moduli*, vel *et cæteri modi usque ad centum*. Persequitur enim Frontinus modulos a quinaria, usque ad centenariam.

[f] CAP. XII. *Laquearia*. Legitur integrum cap., sup., lib. LI, cap. 8.

[g] CAP. XIII. *Quis autem marmora secand*. E Plin., lib. XXXVI. At nunc serra non e ferro, sed ex ære fit. Laudaturque in primis ad id opus Toletana arena.

[h] CAP. XIV. *Elaborata arte pict*. Ead. sup., lib. XV, cap. 8.

[i] CAP. XVI. *Picturam autem Ægypt*. E Plin., XXXV, cap. 6.

[j] CAP. XVII. *Colores aut nasc*. Ex cod.

ceum, appellatum ita, eo quod in Syria colligatur in littoribus Rubri maris, ubi Phœnices inhabitant.

A

6. Aliud est autem Sericum, aliud Syricum. Nam *Sericum* lana est, quam Seres mittunt; *Syricum* vero pigmentum, quod Syri Phœnices in Rubri maris littoribus colligunt. Est autem et inter factitios. Nam sæpe fit, aut [a] sinopide, aut sandyce mistus.

7. [b] *Minium* primi Græci in Ephesiorum solo invenisse traduntur. [c] Cujus pigmenti Hispania cæteris regionibus plus abundat, unde etiam nomen proprio flumini dedit. [d] Hujus distillatio argentum liquidum gignit. Minium autem hoc quidam dicunt esse *cinnabarim*.

8. [e] Cinnabaris a dracone et barro, id est, elephanto cognominatum. Aiunt enim draconum esse sanguinem, dum implicant elephantos. Ruunt enim belluæ, et dracones obruuntur, quorum fusus cruor terram inficit, fitque pigmentum quidquid solo tinxerit. Est autem pulvis coloris rubri.

B

9. *Prasina*, id est, creta viridis, etsi in aliquibus terris promiscue generetur, [f] optima tamen in Libya Cyrenensi.

438 10. [g] *Chrysocolla* colore prasino est, dicta, quod vena ejus aurum habere traditur. Hæc et in Armenia nascitur, sed ex Macedonia probabilis venit. Foditur autem ex metallis æris, cujus inventio argentum atque Indicum prodit. Nam venæ ejus cum iis habent naturæ societatem.

Cypria ab insula *Cypro*, ubi plurima reperitur.

11. [h] *Sandaracha* in insula Rubri maris Topazo nascitur, colore cinnabari, odore sulphureo. Invenitur autem in aurariis et argentariis metallis, melior quo magis rufa, quoque magis virus redolet: Quanquam et cerussa, si torreatur in fornace, sandaracham facit, unde et color est flammeus. Quod si torreatur, æqua parte rubrica admista, sandycem reddit.

C

12. [i] *Arsenicum*, quod Latini ob colorem *auripigmentum* vocant, colligitur in Ponto ex auraria materia, ubi etiam sandaracha. Optimum est quod in auri colorem transit, purum, et fissile, gracili venarum discursu. Quod vero pallidius, aut sandarachæ simile est, deterius judicatur. Est et tertium genus squamosum, quo miscetur aureus color. Vis eorum, ut sandarachæ, sed acrior.

13. [j] *Ochra* et ipsa in insula maris Rubri Topazo gignitur, ubi et sandaracha. [k] Fit quoque et ochra, exusta rubrica, in ollis novis luto circumlitis, quæ quanto magis in camino arserit, tanto melior fit. *Venetum*...

14. [l] *Cæruleum* temperare primum Alexandria reperit. [m] In Italia ex arenæ pulvere et nitri flore idem faciunt. Sed si Cyprium in fornace adustum huic permistioni addes, [n] Vestoriani similitudo erit.

439 15. [o] *Purpurissum* ex creta argentaria cum purpuris pariter tingitur, bibitque eum colorem celerius lanis. Præcipuum est tamen quod [p] adhuc vase rudibus medicamentis inebriatur. Proximum est, egesto eo, addita creta in jus idem, et quoties id factum est, elevatur bonitas pretiosissimæ purpuræ. Causa est quod hysgino maxime inficitur rubeaque.

16. [q] *Indicum* in indicis invenitur calamis, spuma adhærente limo. Est autem coloris cyanei, misturam purpuræ, cærulique mirabilem reddens. Est alterum genus in purpurariis officinis, spuma in æreis cortinis innatans, quam infectores detrahentes siccant.

17. *Atramentum* dictum, quod sit *atrum*, cujus species et picturæ, et quotidiano usui necessaria est, istud inter factitios est. Fit enim, et fuligine plurimis modis super ardentes tædas resina adjecta, [r] lacusculo ædificata, quæ fumum retineat. [s] Huic pictores cum aqua admiscent gluten, ut illustrius resplendeat.

18. Ad festinationem autem operis etiam sarmentorum veterum carbones cum glutino triti in-

[a] *Sinopide, aut sandyce.* Disjunctio pro conjunctione. Vid. Plin.

[b] *Minium primi.* Plin., XXXIII, c. 7, et Vitr., VII, c. 8.

[c] *Cujus pigmenti Hispan.* Just., lib. XLIII: *Galleciæ portio Amphilochi dicuntur, regio cum æris et plumbi uberrima, tum minio, quod etiam vicino flumini nomen dedit.*

[d] *Hujus distillatio argent. liq. gign.* E Plin., XXXIII, cap. 8.

[e] *Cinnabaris a drac. et barr.* Sup., lib. VIII, cap. 11; Plin., XXXIII, cap. 7. Solin., cap. 38.

[f] *Optima autem in Lib. Cirenen.* At Vitruv., VII, cap. 7: *Creta viridis pluribus in locis nascitur, sed optima Smyrnæ.* Ergo quærendum, unde hæc sint.

[g] *Chrysocolla.* E Plin., lib. XXXIII, cap. 5; et Dioscorid., lib. V, cap. 4.

[h] *Sandaracha.* E Plin., XXXV, cap. 5.

[i] *Arsenicum.* Ex eod., XXXIII, cap. 4 et 8; et Dioscorid., lib. V, cap. 55.

[j] *Ochra et ipsa.* Omnia e Plin., XXXV, cap. 6.

[k] *Fit quoque ex Ochra exusta rub.* Sic legitur Plinii locus in Tolet. Cod.: *Nascitur autem in ferrariis metallis Ochra; ex ea fit exusta rubrica.* Quam lectionem confirmat hic Isidori locus, et Dioscorid., de Fabrili Rubrica: Τίνεται τῆς ὄχρας, καιομένης. Et Theophr., lib. de Lapidibus: Γίνεται ἐκ τῆς ὄχρας ἀλλὰ χείρων, apud quem mendose paulo post λενὰς pro Καινας, et πολὺν pro πῆλον legitur.

D

[l] *Cæruleum temperare.* In Cod. Seg. continenter legitur: *Venetum cæruleo temperare*, quod ferri poterat ex Vitruv., lib. VII, cap. 11. Sed meliores libri *Venetum* habent sine interpretatione.

[m] *In Italia ex arena.* Puteolis, ut Vitruv. et Plin. tradidere.

[n] *Vestoriani.* Sic Vitruv., lib. VII, cap. 11. Male vulgo apud Plin. *Nestoriani.* Nam et in Codice Plin. Toletano *Vestoriani* diserte scriptum est.

[o] *Purpurissum.* Ex Plin., lib. XXXV, cap. 6, e quo, si quid deesse videatur, supplendum est.

[p] *Adhuc in vase. Aheno* in vase legebat A Covarruv., ex Plin.

[o] *Indicum.* Ex eod., lib. III, cap. 6.

[r] *Lacusculo ædificata.* Plin.: *Propter quod officinas etiam ædificavere.* Vitruv., lib. VI, cap. 10: *Ædificatur locus, uti Laconicum, et ejus præfurnium magna diligentia comprimitur, ne flamma extra dissipetur.* Porro lacusculi voce etiam Columella est usus, lib. XII, cap. 50.

[s] *Huic pictores.* Ita Plinius. Tectores Vitruvius, lib. VII, cap. 10.

ducendis parietibus atramenti speciem reddunt. [a] Sunt et qui vini fæcem siccatam excoquant, affirmentque, si ex bono vino fæx fuerit, indici speciem id atramentum præbere. Sed [b] et sarmentum uvæ nigræ, vino optimo tinctum, posteaquam siccitate aruerit, si exuras, et conteras, adjecto glutino, nitorem indici reddet.

19. [c] *Usta*, quæ plurimum necessaria est, nullo negotio provenit. [d] Nam si glebam silis boni igne excoquas, et aceto acerrimo **446** superfusam exstinguas, madefacta sfungia colorem purpureum reddit. Eam ubi contriveris, usta erit. Omne autem atramentum sole perficitur.

20. Omnes colores calcis admistione corrumpuntur.

21 [e] *Melinum* dictum, quod ejus metalli ferax sit una ex Cycladibus insula *Melos* nomine. Est enim candidum, nec utuntur eo pictores propter nimiam pinguedinem.

22. [f] *Annulare*, quod vocant candidum, est quo muliebres picturæ illuminantur. Fit et ipsum ex creta admistis vitreis gemmis.

23. [g] *Cerussa* fit hoc modo : In vase enim aceto acerrimo impleto sarmenta aminea in eodem vasculo collocabis, ac super sarmenta tabulas plumbi tenuissimas pones, deinde vas diligentissime claudes, illinesque, ne aliquid inde spiraminis exeat. Post dies autem xxx vas aperitur, et ex distillatione tabularum innata cerussa invenitur, Quod ablatum et arefactum teritur, atque iterum aceto admisto in pastilis dividitur, et in sole siccatur. [i] Hac observantia, si laminas æreas sarmentis superponas, æruginem creant.

[j] *Chalcantum*...

441 CAPUT XVIII.

De instrumentis ædificiorum.

1. Instructuram autem parietum ad normam fieri, et ad perpendiculum respondere oportet.

[k] *Norma* dicta Græco vocabulo, extra quam nihil rectum fieri potest. Componitur [l] autem ex tribus regulis, ita ut duæ sint binum pedum, tertia habeat pedes duos, uncias decem, quas æquali crassitudine politas extremis [m] acuminibus sibi jungit, ut schema trigoni faciant. Id erit norma.

2. *Regula* dicta, quod sit recta, quasi *rectula*, e impedimentum non habeat.

[n] *Perpendiculum* est, quod semper appenditur.

[o] Denique in fabrica nisi omnia ad perpendiculum, et certam regulam fiant, necesse est, ut cuncta mendosa instruantur, ut aliqua prava sint, aliqua cubantia, prona nonnulla, alia supina, et propter hoc universa ruunt constructa.

3. *Linea* genere suo appellata, quia ex lino fit.

Trullæ nomen factum, eo quod *trudit*, id est, includit calce vel luto lapides.

[p] *Martellus*.....

Machina....

4. *Scalæ* a *scandendo* vocatæ, [q] hærent enim parietibus. Scalæ autem dicuntur, quæ aut unæ sunt, aut plures, [r] quia numeri tantum pluralis est nomen, ut litteræ, quæ epistolam significant.

CAPUT XIX.

De lignariis.

1 *Lignarius* generaliter ligni opifex appellatur.

2. *Carpentarius* speciale nomen est. Carpentum enim solum facit, sicut *navicularius* quia tantum navium est fabricator et artifex.

3. [s] *Sarcitector* dictus, quod ex multis hinc inde conjunctis tabulis unum tecti sarciat corpus.

4. Idem et *tignarius*, quia tectoria lignis inducit.

---

[a] *Sunt qui vini fæcem*. E Plin., xxxv. cap, 3.

[b] *Sed et sarmentum*. E Vitruv.

[c] *Usta*. E Plin., xxxv. cap. 6.

[d] *Nam et si glebam silis boni*. E Plin., mendose namque in libris omnibus *silicis boni* hoc loco legitur

[e] *Melinum dictum*. E Vitr., vii, c. 8, et Pl. xxxv, c. 6.

[f] *Annulare... Vitreis gemmis. Ex vulgi* (addit Plinius) *annulis, unde et annulare dictum*. Quæ verba nunquam profecto Isidorus omisisset, etymologias tractans, nisi huic operi summa ab fuisset manus.

[g] *Cerussa*. Ex eod., xxxvi, c. ult., et Vitr., vii, c. 12.

[h] *Post dies autem* xxx.—*Per dies*. x, Plinius.

[i] *Hæc observantia*. E Vitruv., vii, cap. 12. Vid. Plin., xxxiv, cap. 11, et Dioscorid., v, cap. 47.

[j] *Chalcanthum*. Nulla est interpretatio in optimæ notæ libris. In uno tantum Ovet. Colleg. Gothico leguntur eadem fere verba quæ in Editis, quæ (si cui tanti fuerint) *chalcus* pro *calcis*, sive, ut est in Gothico, *chalcitis*, et *anthos* pro *thymum* legat; quamvis thymum florem etiam interpretetur Isid. sup. lib. xvii, cap. 9. Sed quid chalcantho cum thymo? Sed neque cum ærugine, nisi sola apud Græcos (ut ait Plin.) cognatio nominis.

[k] Cap. XVIII. *Norma a Græco vocab*. γνώμων.

[l] *Componitur autem...id erit.norma*. Sumpta videntur e Vitruv., lib. ix, cap. 2. At exemplum hic non perinde exactum, quamvis non longe distet. Nam si pedes duos, hoc est, latus unum in uncias redigas easque quadres, efficient uncias dlxxvi. Rursusque altero simili addito, conficient ambo uncias quadratas mclii. Quadratum vero tertii lateris, quod est duorum pedum, et dextantis, hoc est, unciarum xxxiv, continebit uncias quadratas mclvi. Superabit ergo duo quadrata reliquorum laterum unciis quatuor.

[m] *Cacuminibus*. Ita Onien. Valent. cum Vitruvio. Reliqui *acuminibus*.

[n] *Perpendiculum. Perpendiculum* (ait Asc.) *linea laterum æqualitatem a summo ad imum latitudine probans*.

[o] *Denique in fab... ruunt const*. Totus locus expressus ex elegantissimis Lucretii versibus, lib. iv :

Denique ut in fabrica si prava est regula prima
Normaque.....

[p] *Martellus*. Sic Goth. omnes. Gloss : *Martellus*, σφύρα; al., *marcellus*. Item Gloss., *marculum*, σφύριον σιδήρου ; et *marculus*, *malleolus*, *et malleus*, Σφύρα σιδηρα καὶ κοπανον.

[q] *Hærent namque parietibus scalæ*. Verba sunt Virgilii, astruendæ etymologiæ non satis apta, sed immigrasse puto e margine.

[r] *Quia numeri tant. plur*. E serv., Æn. ii. At jurisconsultus singulari est usus, cap. *Sit prius*, d. de Furt. et Hieron. in Quæst. in Genes.

[s] Cap. XIX. *Sarcitector*. Sic plerique omnes libri, et congruere videtur etymologia, neque eam vocem non probat vir gravissimus Jacobus Cujacius. Unus tantum Codex Salmantic., inprimis vetustus, *arcitector* habet, sed de *architecto* dixerat cap. 8.

3. [a] *Lignum* vocatur Græca etymologia, quia incensum in lumen convertitur, et in flammam. Unde et *lychnium* dicitur, quod lumen det.

4. *Materia* inde dicitur omne lignum, quod ex ea aliquid efficiatur; vel si ad januam referas, vel ad statuam, materia erit. Ad aliquid enim seper materia accipienda est, sicut elementa materiam rerum esse dicimus, quia inde ea quæ sunt facta videmus, et *materia*, quasi *mater*, dicta.

5. *Trabes* vocatæ, quod in transverso positæ utrosque parietes contineant.

Aliud autem sunt tigna, aliud trabes. [b] Tigna enim
443 juncta trabem faciunt. [c] Trabes autem sunt, cum sunt dolatæ.

6. [d] *Tholus* proprie est veluti scutum breve, quod in medio tecto est, in quo trabes coeunt.

[e] *Cuplæ* vocatæ, quod copulent in se luctantes.

Luctantes dicuntur, quod erecti invicem se teneant more luctantium.

[f] *Agrantes*...

7. [g] *Asseres*, ab *asse* dicti, quia soli ponuntur, neque conjuncti.

[h] *Scindulæ*, eo quod scindantur, id est, dividantur.

[i] *Epigri* clavi sunt, quibus lignum ligno adhæret.

Clavi autem dicti, quasi *chalybi*, quia ex chalybe fiunt, id est, ferro. *Chalybs* enim *ferrum* est.

8. *Tabulæ* a veteribus *tagulæ* vocabantur, a *tegendo*, scilicet, unde et *tegulæ*.

Commissura dicitur tabularum conjunctio.

444 *Sectio* autem dicta a *sequendo* ea quæ
A cœperit. [j] Nam *secare*, *sectari* et *sequi* est.

9. *Serræ* autem nomen de sono factum est, id est, a stridore.

Serræ, *circinique* usum [k] Perdices quidam adolescens invenit, quem puerum Dædalus frater matris suæ, studiis perdocendum acceperat. Cujus pueri tantum ingenium fertur, ut dum materiæ dividendæ compendium quæreret, spinam piscis imitatus de ferro laminam exasperans dentium mordacitate armaverit, quam *serram* artifices nuncupant. Pro cujus artis inventione Dædalus magister ejus, invidiæ livore permotus, præcipitem puerum ex arce dejecit. Dehinc [l] exsulatus Cretam abiit, ibique aliquandiu fuit, ut fabulæ ferunt. Ex Creta pennis volavit, et in Ciliciam venit.

B 10. [m] *Circinus* dictus, quod vergendo efficiat *circulum*. Hujus modus duplicata linea fit, quæ simplex per latitudinem extensa fuerat. Punctus autem in medio circini, centrum a Græcis dicitur, in cujus medium cuncta convergunt.

11. *Securis* vocatur, eo quod ea arbores succidantur, quasi *succuris*. [n] Item securis, quasi *semicuris*. Ex una enim parte acuta est, ex altera fossoria. Hæc et apud veteres *penna* vocabatur, utramque autem habens aciem, [o] *bipennis*. Nam *bipennis* dicitur, quod ex utraque parte habeat acutam aciem, quasi *duas pennas*. *Pennum* autem antiqui *acutum* dicebant. [p] Unde et avium pennæ, quia acutæ. [q] Et ecce nomen quod reservavit antiquitatem, quia veteres dicebant **445** *pennas*, non *pinnas*. Hæc et *dolabra*,
C quod habeat *duo labra* : nam securis simplex est.

[a] *Lignum Græca etymolog.* At Varro : *Ab* LEGENDO (inquit) ligna, *quod ea caduca legebantur in agro, quibus in focum uterentur.*

[b] *Tigna namque juncta.* Festus : *Trabs proprie dicitur, duo ligna compacta.*

[c] *Trabes autem sunt cum sunt dolatæ.* E Serv., Æn. IX, ad vers. : *Has ego Dard.* : — *Sane notandum trabes, nisi jam cæsæ sint et compositæ, non dici.*

[d] *Tholus.* Ex eod., Æn. item IX, *suspendive tholo.* Gloss., *tholus*, τριπτὴρ.

[e] *Cuplæ.* Al., *coplæ*. Cupolam vocant hodie Itali dimidiam testudinis partem, Vitruvius hemisphærium.

[f] *Agrantes*... Al., *agentes*, Al., *conantes*, sed ita, ut hæ voces superiori sententiæ annectantur, *luctantium more agentes*, vel *conantes*. *Atlantes* esse legendum, deinde lacunam relinquendam, existimabat Chacon. Vitruvius enim, lib. VI, cap. 10 : *Si qua* (inquit) *virili figura signa mutulos, aut coronas sustinent, nostri telamones appellant, cujus rationis, quid ita aut quare, ex historiis non inveniuntur, Græci vero eos Atlantes vocant. Atlas namque historice formatur sustinens mundum.* Hæc ille, ejus vero rei rationem ita reddit Servius, Æn. I : *Ennius dicit Nilum Melonem vocari, Atlantem vero Telamonem.* Priscos enim illos Romanos, qui Græca verba emendate enuntiare non possent, pro *Atlas mons* proferre solitos *Telamon.* Nam in glossar. sic legitur, ἄγλαστὸ ὄρος, ubi forte scribendum ἄτλα; τὸ ὄρος.

[g] *Asseres ab asse dict.* — *Ab asso* legerim, est *namque* Nonio *assa* vox sola vox humana, nullo præterea admisto sono. Festus aliter : *Asseres quod assideant parieti, trabibusque.* Alii *asseres* quasi *axeres* dictos putant antiqua declinatione *axer axeris*, ut *pulver pulveris.*

[h] *Scindulæ.* Ita quoque apud Rabanum. Easdem apud alios auctores scandulas videmus nominari. Manserit fortasse incorrupta apud Isidorum vox.

[i] *Epigri clavi sunt. Epiri* dicuntur apud August., lib. XV de Civit., cap. 27. Unde hæc sumpta puto. *Nisi forte* (inquit), etc., *lignum vero ligno per subscudines, epiros, clavos, et gluten bituminis non potest adhærere, ut fabricaretur arca*; et fortasse vox *clavos* glossa est τοῦ *epiros*, sive *epigros* malis legere.

[j] *Nam secare sectari et sequi.* Serv., Æn. X : *Quam quisque secat spem* : — *Secat* (inquit), *sequitur.*

[k] *Perdices quidam.* E Serv., Georg. I. Vid. Ovid., Metam. VIII.

[l] *Exsulatus abiit.* Eodem modo Victor., lib. II de Persec. Vandal. : *Fratrem vero Theodoricum nudum, atque destitutum similiter exsulavit.*

[m] *Circinus dictus.* Elegantissime descripsit Ovi-
D dius circinum :

Primus et ex uno duo ferrea brachia nodo,
Junxit, ut æquali spatio distantibus illis,
Altera pars staret, pars altera duceret orbem.

[n] *Item securis q. semicuris.* E Serv., Æn. 1, ad illud, *Remo cum f. Quir.*

[o] *Bipennis dicitur, quod ex utraque part.* Ita Non., in *Bipenni.*

[p] *Unde et avium pennæ, quia acut.* Quintil., lib. I, cap. 6 : *Ne miretur cur ex scamno fiat scabellum, aut a penna, quod est acutum securis, securis utrinque habens aciem bipennis; illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis* (Al., *pinnis*) *duabus hoc esse nomen existimant, pinnas* (Al., *pennas*) *avium dici volunt.*

[q] *Et ecce nomen quod servavit antiq.* Serv., Æn. II, *Correpta dura bipenni : Hoc* (inquit) *nomen servavi antiquitatem, quia veteres* PENNAS *dicebant, non* PINNAS.

[a] *Dextralis*, dexteræ habilis.

12. *Ascia* ab *hastulis* dicta, quas a ligno eximit, cujus diminutivum nomen est *asciola*. Est autem manubrio brevi [b] ex aversa parte referens, vel simplicem malleum, aut cavatum, vel bicorne rastrum.

13. *Scalprus* dictum, quod *scalpturis* et foraminibus sit aptus, quasi *scalforus*. Cujus diminutivum *scalpellus*.

14. *Terebra* vocata a verme [c] ligni qui nuncupatur *terebra*, quem Græci τερηδόνα vocant. Hinc *terebra* dicta, quod ut vermis *terendo* forat, quasi *terefora*, vel quasi *transforans*.

15. [d] *Taratrum*, quasi *teratrum; scofina* dicta, quod hærendo *scophen* faciat.

[e] *Cantherium*....

[f] *Galla*....

[g] *Guvia*....

446 CAPUT XX.

De inventione lanificii.

1. Minervam [h] quamdam gentiles multis ingeniis prædicant. [i] Hanc enim primam lanificii usum monstrasse, hanc etiam telam ordisse et colorasse lanas perhibent.

2. [j] Olivæ quoque hanc dicunt inventricem, et fabricæ, multarumque artium repertricem. Ideoque illi vulgo opifices supplicant. Sed et hoc poetice fingitur. [k] Non enim Minerva istarum artium princeps est, sed quia sapientia in capite esse dicitur hominis, et Minerva de capite Jovis nata fingitur, hoc est, ingenium, ideoque sensus sapientis, qui invenit omnia, in capite est. Ideo et dea artium Minerva dicitur, quia nihil excellentius est ingenio, quo reguntur universa.

CAPUT XXI.

De veste sacerdotali in lege.

1. Octo [l] sunt in lege genera sacerdotalium vestimentorum.

[m] *Poderis* est sacerdotalis linea, corpori astricta usque ad pedes descendens, unde et nuncupatur. Hæc vulgo *camisia* vocatur.

2. *Abaneth* cingulum sacerdotale rotundum polymita arte ex cocco, purpura, hyacinthoque contextum, ita ut flores, atque gemmæ in eo viderentur esse distinctæ.

A **447** 3. [n] *Pileum* est ex bysso rotundum, quasi sphæra media, caput tegens sacerdotale, et in occipitio vitta constrictum. Hoc Græci, et nostri *tiaram*, vel [o] *galeriam* vocant.

4. *Mahil*, quod est tunica talaris, tota hyacinthina, habens ad pedes LXXII tintinnabula, totidemque intermista ac dependentia punica mala.

5. *Ephod*, quod Latine interpretatur [p] *superindumentum*. Erat enim pallium superhumerale, ex quatuor coloribus, et auro contextum, habens in utroque humero lapides duos smaragdinos, auro conclusos, in quibus sculpta erant nomina patriarcharum.

6. [q] *Logion*, quod Latine dicitur *rationale*, pannus duplex, auro, et quatuor textus coloribus, habens magnitudinem palmi per quadrum, cui intexti erant

B XII pretiosissimi lapides. Hic pannus superhumerali contra pectus pontificis annectebatur.

7. [r] *Petalum*, aurea lamina in fronte pontificis, quæ nomen Dei Tetragrammaton Hebraicis litteris habebat scriptum.

8. [s] *Badim*, sive *feminalia*, id est, bracæ lineæ usque ad genua pertingentes, quibus verecunda sacerdotis velabantur.

CAPUT XXII.

De nominibus vestium cæterarum.

1. Diversitas vestimentorum, tegmen, tegumen, indumentum, vestimentum, et reliqua.

Tegmen dictum, eo quod tegat membra, sicut tegumen, tecta, quæ tegunt corpora.

Indumentum, quod intus ad corpus induitur, quasi

C *intumentum*.

448 2. *Vestimentum* vero est, quod usque ad vestigium protenditur, quasi *vestigimentum*, ut est tunica talaris. Sed et hæc consuetudo sermonis auctorum confundit.

Amictus.....

3. Discernitur autem vestitus a cultu; quoniam lautior intelligitur cultus. Item cultus ab habitu. Nam habitus ad naturam pertinet, cultus ad homines.

4. Pleræque autem vestium, aut a tempore quo maxime in usu sunt appellantur, aut a locis ubi vel primum confectæ, vel maxime venditantur, aut a genere coloris, aut a nomine repertorum.

5, Vestis antiquissima hominum fuit [t] *Perizoma*,

[a] *Dextralis*. Utitur hac voce Victor., lib. I de Persec. Vandal.: *Ubi forte venerabilis aulæ clausas repererant portas, certatim ictibus dextralium aditum reserabant.*

[b] *Ex aversa part*. Ex Pallad., lib. I, cap. ultim

[c] *A verme ligni, qui vocatur terebra*. Termitem vocavit supra lib. XII, cap. 5.

[d] *Taratrum*. Vulgo *taladro*.

[e] *Cantherium*. Gloss. *cantherius*, καβάλλης μηχανικός.

[f] *Galla*... A plerisque libris abest. Fuerit fortasse terebra Gallica, quæ *bibrequi* dicitur.

[g] *Guvia*.... Retinet idem nomen hodie apud nos.

[h] CAP. XX. *Minervam quand*. Al., *quidam*.

[i] *Hanc primam lanif*. Serv., Æn. VII: *Bellatrix non Minervæ*: — *Et armorum* (inquit) *dea est, et lanificii*.

[j] *Olivæ quoque*. Virg., Georg: I. *Oleæque Minerva inventrix*.

D [k] *Non enim Minerva istar..... universa*. E Serv., eclog. 2.

[l] CAP. XXI. *Octo*. Totum hoc caput sumptum ex Hieronymi epist. ad Fabiolam 128, de Veste sacerdotali. Octo quidem vestimenta sacerdotalia numerantur bis in Exodo; at in Lev. septem (omittuntur namque femoralia), cujus rei causam reddit Hieron.

[m] *Poderis*. Hebraice כתנת *Chethoneth*.

[n] *Pileum*. Heb. מצנפת *Miznepheth*.

[o] *Galeriam voc*. Hieron., *galerum*.

[p] *Ephod... superindumentum, erat enim*. Absunt hæc ab Ovet. colleg. Gothico.

[q] *Logion*. Heb. חשן *chosen*.

[r] *Petalum*. Heb. ציץ זהב *Ziz zaab*.

[s] *Badim*. בדים et magis proprio nomine, מכנסי *michnesi*.

[t] CAP. XXII. *Perizoma, id est, succinctorium*. Id quale fuerit vid. apud August., lib. V contra Julian.

id est, succinctorium, quo tantum genitalia conteguntur. Hoc primum primi mortales e foliis arborum sibi fecerunt, quando post prævaricationem erubescentes pudenda velarunt. Cujus usum quædam barbaræ gentes, dum sint nudæ usque hodie tenent. [a] Hæc et campestria nuncupantur, pro eo quod eisdem juvenes qui nudi exercentur in campo, pudenda operiunt.

6. *Tunica* vestis antiquissima appellata, quia in motu incedentis *sonum* facit. *Tonus* enim *sonus* est. Primum autem fuere pelliceæ tunicæ, quibus post offensam et ejectionem de paradiso Adam et Eva induti sunt.

7. [b] *Talaris* tunica dicta, eo quod ad *talos* usque descendat, et ad pedes defluat, [c] sicut *pectoralis* quia apud antiquos brevis erat, ut tantum pectus operiret, licet nunc profusior sit.

8. [d] *Manicleata* tunica, id est, *manicata*, eo quod habeat manicas, [e] quam χειριδωτὸν Græci vocant.

449 9. *Dalmatica* vestis primum in Dalmatia provincia Græciæ texta est, tunica [f] sacerdotalis candida cum clavis ex purpura.

10. [g] *Russata*, quam Græci *phœniceam* vocant, nos *coccineam*, [h] reperta a Lacedæmoniis ad celandum coloris similitudine sanguinem, quoties quis in acie vulneraretur, ne contemplanti adversario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani usi sunt milites, unde etiam russati vocabantur. [i] Solebant etiam pridie quam dimicandum esset ante principia proponi, quasi admonitio et indicium futuræ pugnæ.

11. *Laculata* est quæ lacus quadratos quosdam cum pictura habet intextos, aut additos acu.

[j] *Hyacinthina* vestis est, aerio colore resplendens.

12. [k] *Molochinia*, quæ malvarum stamine conficitur, quam alii *molocinam*, alii *malvellam* vocant.

13. *Bombycina* est a *bombice* vermiculo, qui longissima ex se fila generat, quorum textura *bombycinum* dicitur, conficiturque in insula Coo.

Apocalama...

450 14. *Serica* a *serico* dicta, vel quod eam *Seres* primi miserunt.

Holoserica, tota serica, ὅλον enim *totum*.

Tramoserica stamine lineo, trama ex serico.

[l] *Holoporphyra* tota ex purpura.

15. [m] *Byssina* candida confecta ex quodam genere lini grossioris. Sunt et qui genus quoddam lini byssum esse existiment.

16. *Fibrina* tramam de fibri lana habens.

Aprina...

Masticina...

[n] *Mena*...

Linea, quæ ex solo lino fit.

17. *Linostema* vestis est ex lana linoque contexta. Et dicta *linostema*, quia in stamine *linum*, in trama *lanam* habet.

18. [o] *Recta* dicitur vestis, quam sursum versum stantesque texunt.

[p] *Segmentata* zonis quibusdam et quasi præcisamentis ornata. Nam et particulas cuicunque materiæ abscissas *præsegmina* vocant.

19. [q] *Levidensis*, quod raro filo sit, leviterque densata.

Pavitensis contraria levidensi dicta, quod graviter pressa atque calcata sit.

451 20. [r] *Citrosa*, quasi concrispa ad similitudinem *citri*. [s] Nævius :

... Pulchramque ex auro, vestemque citrosam.

21. [t] *Velensis* tunica est quæ affertur ex insulis.

[u] *Exotica* vestis est peregrina de foris veniens, ut in Hispaniam a Græcis.

[v] *Polymina*, multi coloris. Polymitus enim textus multorum colorum est.

---

[a] *Hæc et campest... operiunt.* Verba sunt August., XIV de Civit., cap. 17. Horatius :

Penula solstitio, campestre nivalibus auris

[b] *Talaris tunic.* E Hieron., ad Ezech. IX.

[c] *Sicut pectoralis.* Græce ἐξωμὶς, quod (ut ait Agell., lib. XII) substricta et brevis esset, ac citra humerum desineret.

[d] *Manicleata.* Sic omnes libri. Rabanus, *manucleata*. Ego *manuleata* lego, sic enim dicitur, apud Plaut. in Pseud. et Sueton., in Caligul. *Manicatis tunicis* dixit Cicer. in II Catilin. Gloss., *manulea*, χειρίς.

[e] *Quam Chirodoton.* Ita Agell., lib. VII, cap. 12. Quod χειρῖδας, hoc est, manicas longas habeat. Easdem macrochereas vestes a Lampridio in Alexandro appellari puto.

[f] *Dalmatica tunica.* Eam Romanis in usu fuisse constat ex Lamprid. in Heliogabalo, quem ait dalmaticatum in publico post cœnam sæpe visum; ut autem diaconorum inter sacrificandum vestis esset, instituit Sylvester.

[g] *Russata.* Russus si Thylesio credimus, Latina quidem vox, sed aratorum magis quam oratorum.

[h] *Repertam a Laced.* Ita Philostrat., in epistolis.

[i] *Solebant enim prid.* Plutarch., in Fabio, Bruto et Pompeio.

[j] *Hyacinthina vest. aer. col.* Hier., ad Fab. : *Hyacintus aeri tribuitur propter coloris similitudinem.*

[k] *Molochinia, quæ malv. stamin.* Melius, credo, Nonius : *Molochinum a Græco, color est flori similis malvæ.*

[l] *Holoporphyr.* Primum trabeæ genus ex tribus, de quibus Serv., Æn. VII : *Ipsi Quirinali trab.*

[m] *Byssina ex quodam genere lini.* Al., *ligni*. Male, quamvis non desit qui eam lectionem, veram esse contendat, ex verbis Philostrati, lib. II de Vit. Apol. *Byssum autem ex arbore nasci ferunt, quæ altitudine populos æquet, foliis autem salici similis est;* nam idcirco verum est e ligno grossiori vestes confici? Rursus de bysso infra, cap. 27.

[n] *Mena... Masticina...* Vid. inf., cap. 28.

[o] *Recta.* Ex Festo, in *Recta*, et *Regillis*.

[p] *Segmentata.* Vid. Serv., Æn. I, ad vers. : *Colloq. monile.*

[q] *Levidensis.* Nihil moror varias aliorum apud Cicer. epist., 12, lib. IX, sive scripturas, sive conjecturas.

[r] *Citrosa.* Festus: *Citrosa vestis a similitudine citri.*

[s] *Nævius pulchramque ex a. v. q. c.* Vid. Macrob., Saturn. III, cap. 19.

[t] *Velensis.* Al., *Velenensis*. Quid si *Melensis* a melo una ex Cycladibus? aut *Melitensis* cujus meminit Cicer. lib. II in Verr. : *Dico te maximum pondus auri, argenti, eboris, purpuræ plurimam vestem, Melitensem plurimam, stragulam*, etc.

[u] *Exotica.* Nonius: *Exoticum adventitium* Pl. Most.:

Non omnes possunt olere unguenta exotica.

[v] *Polymita multicol.* Plin. : *Plurimis vero liciis texere quæ polymina appellant Alexandria instituit.*

22. *Acupicta* vestis, acu textilis, vel acu ornata. [a] Eadem et *Phrygia*. Hujus enim artis periti Phrygii omnes dicuntur; sive quia in *Phrygia* inventa est. Unde et artifices, qui id faciunt, *Phrygiones* dicuntur. Virgilius : *Phrygiam Ascanio chlamydem.*

23. [b] *Trilicis* a *tribus liciis*, quia est simplex, [c] et bilex.

[d] *Ralla*, quæ vulgo *rasilis* dicitur.

[e] *Interpola* vestis illa vocatur quæ dum sit vetus ad novam speciem recuratur.

22. [f] *Pannutia* nuncupata, quod sit diversis pannis obsita.

[g] *Colobium* dictum, quia longum est, et sine manicis. Antiqui enim magis hoc utebantur.

452 [h] *Lebitonarium* est colobium sine manicis, quali monachi Ægyptii utuntur.

25. [i] *Lumbare* vocatur, quod *lumbis* religetur, vel quod lumbis hæreat. Hoc in Ægypto et in Syria non tantum feminæ, sed et viri utuntur. Unde et Jeremias trans Euphratem tulit lumbare suum, ibique illud in foramine petræ abscondit, et postea, scissum reperit. Hoc a quibusdam et *renale* dicitur, quia *renibus* alligatur.

25. [j] *Limus* est vestis quæ ab umbilico usque ad pedes producitur. Hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam. Unde et nomen accepit. Nam *limum obliquum* dicimus.

27. *Licinum* vocatum, quod textura ejus ligata sit in totum, quasi diceret *liginum*, *c* pro *g* littera commutata.

28. [k] *Armetausa* vulgo vocata, quod ante et retro divisa atque aperta est, in armos tantum clausa, C quasi *armiclausa*, *c* littera ablata.

29. *Camisas* vocamus, quod in his dorminus in *camis*, id est, in *stratis* nostris.

Femoralia appellata, eo quod *femora* tegant. Ipsa A et *brachæ*, quod sint breves, et verecunda corporis iis velentur.

30. [l] *Tubrucos* vocatos (dicunt) quod tibias brachasque tegant.

[m] *Tubraci*, quod a brachis ad tibias usque perveniant.

453 CAPUT XXIII.

De proprio quarumdam gentium habitu.

1. Quibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est, [n] ut Parthis sarabara, [o] Gallis lenæ, [p] Germanis rhenones, Hispanis stringes, Sardis mastrucæ.

2. *Sarabara* sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur in Daniele : *Et sarabara eorum non sunt immutata.* Et Publius : *Ut quid ergo in ventre tuo Parthi sarabara suspenderunt?* Apud quosdam B autem sarabara quædam capitum tegmina nuncupantur, qualia videmus in capite magorum picta.

s. *Lenæ*, saga quadra et mollia sunt. De quibus Plautus :

Lena cooperta est textrina Gallia.

4. *Rhenones* sunt velamina humerorum et pectoris usque **454** ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant, quos vulgo *reptos* vocant, eo quod longitudo villorum, quasi *reptat*. De quibus Sallustius : *Germani intectum rhenonibus corpus tegunt.* Dicti autem [q] *rhenones* a Rheno Germaniæ flumine, ubi iis frequenter utuntur.

5. [r] *Mastruca*, vestis Sarda ex pelliculis ferarum, de qua Cicero pro Scauro : *Quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mastruca mutavit.* Mastruca autem dicta, quasi monstruosa, eo quod qui ea induuntur; quasi in ferarum habitum transformentur.

6. [s] Dignoscuntur et gentes ita habitu sicut et lingua discordes. Persæ [t] brachia et crura linamentis, caput tiara tegunt. Eminent apicibus fastigiatis

[a] *Eadem et Phryg.* E Serv., Æn. III, vel Plin., lib. VIII, cap. 48.

[b] *Trilicis.* Sic omnes libri. *Trilex*, aut *Trilix* malim. Sed frequens in hoc opere hujusmodi obliquus pro recto, ut *calcis* pro *calx*.

[c] *Et bilex.* Virgil., Æn. XII : *Rumpitque infixa bilicem loricam.* Gloss., *bilex*, δίπτυκτον δίμιτον (sic).

[d] *Ralla, quæ vulgo rasil.* At Nonius : *Ralla vestis, dicta a raritate.* Plaut., Epid. : *Tunicam rallam, tunicam spissam.*

[e] *Interpola.* Martianus, cap. 45. d. de Contrah. empt. : *Labeo, libro Posteriorum scribit : si vestimenta interpola quis pro novis emerit, Trebatio* D *placere, ita emptori præstandum quod interest, si ignorans interpola emerit.*

[f] *Pannutia.* Sic anum Baucidem Persius *pannutiam* dixit.

[g] *Colobium... utebantur.* E Serv., Æn. IX : *Et tunicæ manic.* Vid. Annot. in Cassian.

[h] *Lebitonarium.* Hieron., in præfat. ad Regul. sancti Pachomii : *Nihil habent monachi in cellulis, præter psiathium, et duo lebitonaria, quod Ægyptiis monachis genus est vestimenti sine manicis.* Suid., λεβήτογάρ χιτὼν μοναχικός.

[i] *Lumbare.* Vid. Hieron., ad Jerem. XIII, et in Procem., comm. in Ose.

[j] *Limus est vestis.* E Serv., Æn. XII : *Velati lino* (al., *limo*) *et verb. t. c.*

[k] *Armelausa.* Utitur hac voce Paulinus.

[l] *Tubrucos*, Al., *tubricos*; al., *tubraicos*.

[m] *Tubraci... perveniant.* Absunt hæc a Valent. et omitti sine fraude poterant.

[n] Cap. XXIII. *Ut Parthis sarabara.* Sic communis Editio Græcorum (quam sequi solet Isid.), Dan. III : Καὶ τὰ σαραβάρα αὐτῶν οὐκ ἠλλοιώθη. Aquila vero, Theodos. et Hieron.. *saraballa*, melius. Syriace enim סרבל *sarbal*.

[o] *Gallis lenæ.* Ita Strab., lib. IV, de Helvetior. et Arvenor. vestitu.

[p] *Germanis rhenones.* Cæsar., lib. IV de Bell. Gall.

[q] *Rhenones a Rheno G. f.* Alii ἀπὸ τῶν ῥηνῶν, id est, ovibus. Serv., Georg. III : *Ut Sallustius dicit in historiis, vestes de pellibus Rhenones vocantur.*

[r] *Mastruca, vestis Sarda.* Ita Tarrac., Simanc., Hispal., Mejorad. Plures tamen e Gothicis : *Mastruga vestis Germanica;* quæ lectio (nisi obstaret locus e Cicerone citatus) ferri poterat. Prudentius :

Tentavit Geticus nuper delere tyrannus
Italiam patrio veniens juratus ab Istro,
Has arces æquare solo, tecta aurea flammis
Solvere, mastrucis proceres vestire togatos.

[s] *Dignoscuntur gentes ita habit. et ling.* Respexisse videtur ad Virgilii verba :

... Incedunt victæ longo ordine gentes.
Quam variæ linguis, habitu tam vestis, et armis,

[t] *Brach. et crur. linament.* Al., *liniamentis*. Usurpat eam vocem Plinius.

Alani; [a] horrent et male tecti cum latratoribus linguis Scoti; sagati sunt Alemanni; linteati Indi; gemmati Persæ; sericati Seres; pharetrati Armenii.

7. Nonnullæ etiam gentes non solum in vestibus, sed et in corpore [b] aliqua sibi propria quasi insignia vindicant, ut videmus **455** cirros Germanorum, granos et cinnabar Gothorum, stigmata Britonum. Circumcidunt Judæi præputia; pertundunt Arabes aures; flavent capitibus intectis Getæ, nitent Albani albentibus crinibus. Mauros habet tetra nox corporum, Gallos candida cutis, sine equis inertes exstant Alani, nec abest genti Pictorum nomen a corpore, quod minutis opifex acus punctis, et expressus nativi graminis succus illudit, ut has ad sui specimen cicatrices ferat, pictis artubus maculosa nobilitas.

8. Habet et sexus institutam speciem habitus, ut [c] in viris tonsi capilli, in mulieribus redundantia crinium: quod maxime virginibus insigne est, quarum et ornatus ipse proprie sic est, ut concumulatus in verticem ipsam capitis sui arcem ambitus crinium contegat.

CAPUT XXIV.

De palliis virorum.

1. *Pallium* est quo ministrantium scapulæ conteguntur, ut dum ministrant expediti discurrant. Plautus:

Si quid facturus es, appende in humeris pallium.
Et pergat, quantum valet, tuorum pedum pernicitas.

Dictum autem *pallium* a *pellibus*, quia prius super indumenta *pellicia* veteres utebantur, quasi *pellea*, sive a *palla* per derivationem.

456 2. *Chlamys* est quæ ex una parte induitur, neque consuitur, sed fibula infrenatur. Hinc et Græce nomen accepit.

3. *Toga* dicta, quod velamento sui corpus tegat, atque operiat. [d] Est autem pallium purum forma rotunda effusiore, et quasi inundante sinu, et sub dextro veniens supra humerum sinistrum ponitur, cujus similitudinem in operimentis simulacrorum, vel

A picturarum aspicimus, easque statuas togatas vocamus.

4. Toga autem Romani in pace utebantur, belli autem tempore paludamentis. [e] Mensura togæ justa, si sex ulnas habeat.

5. [f] *Toga palmata* dicebatur quam merebantur ii qui reportabant de hostibus palmas. [g] Ipsa vocabatur et *toga picta*, eo quod victorias cum palmis intextas haberet.

6. *Toga candida*, eademque *cretata*, in qua candidati, id est, magistratum petentes ambiebant, addita creta, quo candidior, insigniorque esset. Cicero orationem, quam habuit contra competitores *in toga candida* inscripsit.

7. [h] *Cinctus Gabinus* est, cum ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ postsecus rejicitur, attrahitur

B ad pectus, ita ut ex utroque latere ex humeris picturæ pendeant, ut sacerdotes gentilium faciebant, [i] aut cingebantur prætores.

8. [j] *Trabea* erat togæ species ex purpura et cocco, qua operti **457** Romanorum reges initio procedebant. [k] Hanc primum Romulus adinvenisse perhibetur, ad discretionem regii habitus. Trabea autem dicta, quod in majori gloria hominem [l] transbearet, hoc est, ultra et in posterum ampliori dignitate honoris beatum faceret.

9. *Paludamentum* erat insigne pallium imperatorum cocco, purpuraque et auro distinctum. De quo Sallustius: *Togam*, inquit, *paludamento mutavit*. Erat enim pallium bellicum, dictum, ut quibusdam videtur, quod eo indutus palam faceret imperator bellum

C futurum.

10. *Circumtextum* est quod Græce κύκλας dicitur, de quo Virgilius.

[m] Et circumtextum croceo velamen acantho.

Circumtextum autem dictum, quia est rotundum pallium.

11. [n] *Diplois*, Græcum nomen, ab eo quod sit duplex amictus. Horatius:

[a] *Horrent et male tecti.* — *Heteromalis tecti* legit quidam, lib. 1. Rer. German., id est, vestimentis altera parte villosis; recte, opinor.

[b] *Aliqua sibi propria q. insig. vend.* Tertull., libro de Veland. Virg.: *Debebant et ipsi aliqua sibi insignia defendere; aut pennas Garamantum, aut strobulos barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorum, aut stigmata Britonum.*

D [c] *In viris tonsi capilli.* — *Vir si comam nutriat ignominia est illi.* I Cor.

[d] Cap. XXIV. *Est autem pallium purum.* Toga pura dicebatur, quæ sine purpura erat, *purum pallium* qui dixerit non video. Itaque τὸ *purum* delebat Chacon. Nam pura vestimenta alio sensu dicuntur a Festo, et a Serv. in Fragmentis.

[e] *Mensura tog. just. si sex uln.* Horat. in Epod.

Videsne sacram metiente te viam
Cum bis ter ulnarum toga,
Ut ora vertat huc et huc.....

[f] *Toga autem palm.* Serv., eclog. 10: *Sanguineis ebuli bacc.: Palmata toga, qua utebantur illi qui palmam merebantur.*

[g] *Ipsa vocatur et toga pict.* Vid. Fest., in *Picta.*

[h] *Cinctus Gabin.* Vid. Serv., Æn. VII:

Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino;

Quod autem *postsecus* dixit, sic in Gloss. *Postsecus*, ὄπισθεν, et ἔμπροσθεν *antisecus*.

[i] *Aut cingebantur prætores.* Consules voluit dicere.

[j] *Trabea erat tog. sp.*, etc. Serv., Æn. VII: *Trabea toga est augurum de cocco et purpura.*

[k] *Hanc primum Romul.* Plinius, lib. IX, cap. 39: *Purpuræ usum Romæ semper fuisse video, sed Romulo in trabea.*

[l] *Transbearet.* Ita Goth. Cod.; alii, *transveheret.*

[m] *Et circumtextum.* Servius: *Velamen* (circumtextum intellige) *cycladem significat.* Non ut velamen appositio sit τοῦ *circumtextum* (quod putavit quidam), sed ut velamen sit circumtextum croceo acantho. Nam *circumtextum* participium est nihilo minus quam *pictum*, cum idem versus paulo post apud Maronem nonnihil mutatus repetitur:

Pallamque et pictum croceo velamen acantho.

Quamvis etiam *circumtextum* substantive, vel vestis genus sit, vel potius vestimenti pars. Varro, lib. IV: *Amictus est dictum amjectum, id est, circumjectum, a quo etiam quod vestes se involvunt, circumjectum appellant, et quod amictui habent purpuram circum, vocant circumtextum.*

[n] *Diplois.* Serv., Æn. V: *Hæc fatus duplicem...: Id est, abollam, quæ duplex est, sicut chlamys. Hor.:*

Contra quem duplici panno sapientia velat.

Contra quem duplici panno patientia velat.

12. [a] Est autem vestis militaris, cujus usus Gallicis primum expeditionibus cœpit e præda hostili. De quo vox illa senatus : [b] *Togis depositis, Quirites,* (ite) *ad saga.*

458 13. *Sagum* autem Gallicum nomen est; dictum autem sagum quadrum, eo quod apud eos primum quadratus, vel quadruplex esset.

14. [c] *Pænula* est pallium cum fimbriis longis.

[d] *Lacerna* pallium fimbriatum, quo olim soli milites utebantur. Unde et in distinguenda castrensi urbanaque turba hos togatos, illos lacernatos vocabant. [e] Inde autem lacernæ, quasi amputatis capitibus fimbriarum, neque ita laxis, ut sunt pænularum.

15. [f] *Mantum* Hispani vocant, quod manus tegat tantum. Est enim breve amictum.

16. [g] *Prætexta* puerile pallium est, quo usque ad sedecim annos pueri nobiles sub disciplinæ cultu utebantur. Unde et prætextati pueri appellati sunt. Dicta autem *prætexta*, quia *prætexebatur* ei latior purpura.

17. *Casula* est vestis cucullata, dicta per diminutionem a *casa,* quod totum hominem tegat, quasi *minor casa.* Unde et *cuculla*, quasi *minor cella ;* sic et Græci [h] Planetas dictos volunt, quia oris **459** errantibus evagantur. Unde et stellæ *planetæ*, id est, vagæ, eo quod vago sui errore motuque discurrunt.

18. *Birrus* a Græco vocabulum trahit ; illi enim birrum *bibrum*, dicunt.

19. *Melotes*, quæ etiam *pera* vocatur, pellis est caprina, a collo pendens, præcincta usque ad lumbos. Est autem habitus proprie necessarius ad operis exercitium. Fiebat autem prius, ut quidam æstimant, de [i] pelliculis *melonum.* Unde et *melotæ* vocatæ sunt.

A 20. *Fimbriæ* vocatæ.....

Oræ vestimentorum, hoc est, *fines,* ex Græco vocabulum trahentes. Græci enim *terminum* ὅρον vocant.

CAPUT XXV.

De palliis feminarum.

1. *Regillum* [j] est prælautum *reginarum* amiculum, unde et appellatum. **460** [k] *Peplum* matronale pallium ex purpura signatum, cujus fimbriæ aurei staminis summitate resplendent.

2. [l] *Palla* est quadrum pallium muliebris vestis deductum usque ad vestigia, affixis in ordinem gemmis. [m] Et *palla* dicta, ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est a mobilitate quæ est circa finem hujusmodi indumenti, sive quod rugis vibrantibus sinuata crispetur.

B 3. *Stola,* matronale operimentum, quod cooperto capite et scapula a dextro latere in lævum humerum mittitur. Stola autem Græce vocatur, quod supermittatur.

4. [n] Eadem et *ricinium* Latino nomine appellatum, eo quod dimidia ejus pars retro ejicitur, quod vulgo *mavortem* dicunt. Vocatum autem dicunt *mavortem*, quasi *Martem.* Signum enim maritalis dignitatis et potestatis in eo est. Caput enim mulieris vir est, inde et super caput mulieris est.

5. *Amiculum* est meretricum pallium lineum. Hoc apud veteres **461** matronæ in adulterio deprehensæ induebantur, ut in tali amiculo potius quam in stola polluerent pudicitiam. Erat enim [o] hoc apud veteres signum meretriciæ vestis, nunc in Hispania honestatis.

C 6. [p] *Theristrum*, palliolum muliebre, dictum, quod ἐν θέρει, id est, in æstu et caumate corpora mulierum protegat, quo usque hodie Arabiæ et Mesopotamiæ

[a] *Est autem vestis militaris.* Perverse hæc diploidi in omnibus libris tribui, quis non videat ?

[b] *Togis depositis, Quirites, ad saga.* Additur in quibusdam *iverunt;* in aliis, vel *fuerunt,* vel *fugerunt,* vel *conversi fuerunt.* Nempe adulterina omnia. Ergo solemnia verba illa fuere in tumultu : *Togis depositis, Quirites, ad saga.* Vel etiam *Togis depositis, Quirites, ite ad saga,* quod potius reor. Nam illud *ite* quod post *Quirites* sequebatur a librariis, eamdem syllabam (ut fit) non repetentibus, omissum. Frequens apud Ciceronem *ire* et *redire ad saga.* Itemque *saga sumere,* et *togas deponere.* Vid. Philipp. 5, 6, 8, 14.

[c] *Pænula est pallium cum fimb. long.* Satis id confirmant Ciceron. verba in Miloniana : *Quid minus promptum ad pugnam, cum pænula irretitus, rheda impeditus, uxore pene constrictus esset?* Quin et pænula quoque ipsa stricta, et angusta fuit, et grammaticorum et rhetorum. Tacit., de Causis corrupt. eloq.: *Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse pænulas istas, quibus astricti et velut inclusi cum judicibus fabulamur?*

[d] *Lacerna... quo olim soli milit.* Propert. :

Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.

[e] *Inde autem lacernæ, quasi amput. cap.* Fest., in *Lacerare : Lacerna quod minor capitio sit.*

[f] *Mantum Hispan.* Pollux : Μαντύη, ἱμάτιόν τι τῷ καλουμένῳ φαινόλῃ ὅμοιον. Ergo fusiorem agnovit hanc vestem Pollux, quam Isidorus, si notationem recipimus.

[g] *Prætexta puerile pall.* Recte, sed fuit etiam prætexta magistratuum. Vid. Fest. et Bayf.

[h] *Planeta... birrus.., Melotes.* Vid. Annot. in Cassian. Quod autem in omnibus libris legitur, *birrum bibrum dicunt,* mendum puto. Nam βιῤῥὸν apud Suidam dicitur, et in Gloss. βιῤῥός, *birrus.*

[i] *De pelliculis melonum.* Imo μήλων, id est, *ovium,* quamvis melonis animalis supra meminerit, lib. XII, cap. 1.

[j] CAP. XXV. *Regillum.* Vid. Fest. et Non.

[k] *Peplum.* Serv., Æn. I : *Peplum proprie est palla picta feminea Minervæ consecrata. Hodie tamen abutuntur hoc nomine.*

[l] *Palla est quadrum pall.* Fortasse e Tertulliano, qui quadrangulum describit pallium. Nisi aliena hæc esse dicamus. Nam Servius e quo sunt reliqua, Æn.

D XI : *Palla* (inquit) *proprie est muliebris vestis deducta usque ad vestigia.* Tibull. :

Fusa sed ad teneros lutea palla pedes.

[m] *Et palla dicta ἀπὸ τοῦ πάλλειν.* Idem, Æn. I : *Ferre jubet pallam... Significat tunicæ pallium, quod secundum Varronem palla dicta est ab irrugatione, et mobilitate, quæ est circa finem hujusmodi vestium.* At idem Varro in libris de Ling. Latin. : *Palla* (inquit) *quod palam sit; quemadmodum intusium quod intus.*

[n] *Eadem et ricinium.* Serv., Æn. I, ad illud : *Gentemque tog.: Ricinius dicitur ab eo quod post tergum rejicitur, quod vulgo Mavorte dicitur.* De Mavorte vid. Non. in *Ricinio.* Isidor., II Offic., et Annot. in Cassian.

[o] *Hoc apud Veter.* Apud Romanos toga meretricum et deprehensarum vestis fuit. Vid. Horat. interp., I sermon., satyr. 2. De Amiculo amplius quærendum.

[p] *Theristrum.* Totus locus ex Hieronym., Is. III. Qui mutilus est in Gothicis.

mulieres velantur, quibus in æstu tutissimo teguntur umbraculo. De quo in Isaia. A

7. [a] *Anaboladium* amictorium lineum feminarum, quo humeri operiuntur, quod Græci et Latini *sindonem* vocant.

CAPUT XXVI.

De stratu et reliquis quæ in usu habentur.

1. *Stragulum* [b] vestis est discolor, quod manu artificis diversa varietate distinguitur. Dictum autem, quod in stratu et in amictu aptum sit. De quo Salomon : *Stragulatam vestem fecit sibi.*

2. [c] *Ludices* a *ludis*, id est, theatris, vocatas quidam existimant. **462** Cum enim egrediebantur de ludi prostibulo juvenes horum velamento tegebant caput et faciem, quia solet erubescere qui lupanar intraverit.

[d] *Galnapes*...

3. [e] *Fulcra* sunt ornamenta lectorum, dicta quod in iis fulcimur, id est, sustinemur, vel quod toros fulciat, sive caput, quæ *reclinatoria* vulgus appellat.

4. *Cervicalia* autem, eo quod ponantur sub *cervice*, vel cubito.

Pulvillus dictus a pulvinari, qui est divitum lectus.

[f] *Culcitræ* vocatæ, quod calcentur, id est, farciantur pluma, sive tomento, quo molliores calidioresque sint.

5. *Tapeta* dicta, quod pedibus primum sternerentur, quasi *tapedia*.

[g] *Sipla*, tapeta ex una parte villosa quasi *simpla*.

Amphitapa, ex utraque parte villosa tapeta. Lucilius :

Siplæ, atque amphitapæ villis ingentibus molles.

463 6. [h] *Mantelia* nunc pro operiendis mensis sunt, quæ, ut nomen ipsum indicat, olim tergendis manibus præbebantur.

[i] *Mappæ* convivii et epularum appositarum sunt, quasi *manupæ*, atque ob id nominatæ, cujus diminutivum mapella est.

Toralia longæ perpetuæque mappæ, a *toro* dictæ.

7. [j] *Sabanum* Græcum est.

Facitergium, et *manitergium* a *tergendo faciem*, vel *manus* vocatur.

Vela dicta, quod objectu suo interiora domorum *velent*.

8. [k] *Aulæa*, vela picta, et grandia, quæ [l] ideo *aulæa* dicta sunt, quod primum in *aula* Attali regis
B Asiæ, cui successit populus Romanus, inventa sunt.

9. [m] *Cortinæ* sunt aulæa, id est, vela de pellibus, qualia **464** in Exodo leguntur, a quibus tabernaculum extrinsecus tegebatur. Dictæ autem *cortinæ* a *coriis*, eo quod prius ex pellibus fuissent factæ. Unde et in eodem tabernaculo legis jubetur cortinas fieri ex pellibus arietum rubris, et ex pellibus hyacinthinis.

10. [n] *Cilicia* Arabes nuncupant, velamenta pilis caprarum contexta, ex quibus sibi tentoria faciunt.

CAPUT XXVII.

De lanis.

1. *Lana* a *laniendo*, id est, *vellendo* dicta. Hinc et *vellus* dictum, quod prius lanæ *vellerentur*, non tonderentur.

Linum ex terra oritur, deflexumque nomen ejus
C a Græco. Nam *linum* [o] Græci λινάριον dicunt, sive quod sit molle, et lene.

[a] *Anaboladium.* Ex eodem; Ambros, quoque libro de Bened. patriarch., cap. 4. Id quod, Gen. XLIX, apud LXX, est περιβολὴ, *anaboladium* legit : *Et sanguinem uvæ anaboladium suum.*

[b] Cap. XXVI. *Stragulam vest.* Sic Gothici omnes, non *stragulatam.*

[c] *Ludices. Lodices* apud Martial., in Apophoret. Vid. sup., lib. XVIII, cap. 42, de Prostibulis theatri.

[d] *Galnapis...* Isidorus in Regul., cap. de Stratu monach. : *Monachi stratus erit storia, et storagulum, pelles delanatæ, galnapis quoque, et facistergium, geminusque ad caput pulvillus.* Videndum etiam, num Varronis *gaunacuma*, sive (ut alii volunt) *gaunace*, huc pertineat. Nam γαυνάκην in γαλνάπην abiisse, non admodum mirer. Sunt autem γαυνάκαι (ut
D ait Hesychius) στρώματα, ἢ περιβολαῖα ἑτερομαλλα.

[e] *Fulcra sunt : Fulcra, spondæ lectorum, quibus fulcimur*, ait Serv., Æn. VI.

[f] *Culcitæ... quod calcentur.* Ita Varr., lib. IV.

[g] *Sipla tapeta.* Sic omnes libri; atque ut ita legamus, suadet notatio, *quasi simpla :* Sed *psila* malim, et quia amphitapis psila opponuntur, et qui apud Non. Lucilii versus ita legitur :

Psilæ, atque amphitapæ villis ingentibus molles.

Nisi si quis sibi persuadeat Lucilium quoque permutasse litteras, dum Romanis auribus tantisper servit quod nihil necesse est.

[h] *Mantelia... olim terg. man.* Serv., Georg. IV : Mantelia quibus manus terguntur. Varro : *Mantelium, quasi manuterium.* Festus : *Mantelia, quod manu tractentur.*

[i] *Mappæ quasi manuppæ.* Sic Gothici libri. Unus ex aliis, *manupiæ.* Rabanus, *manubiæ.* Quam scripturam doctissimi quidam viri ita amplectebantur, ut quovis pignore veram esse contenderent. Respexisse enim in notatione Isidorum ad Sanctræ manubias (sic enim ab eo appellari volunt), sordidas illas a conviviis prædas, quas ridet faceto carmine Martialis :

Dulci placenta sordidam lingit mappam.
Illic et uvæ collocantur ollares...

Mihi quidem ob multa non fit verisimile. Atqui ipsis commentum placebat.

[j] *Sabanum.* Utitur hac voce sæpius Theodorus Priscianus medicus, et Victor., lib. III : *Ea sabana bajulabat quibus eum dudum suscipiens de fonte texerat.*

[k] *Aulæa vela pict.* Serv., Æn, I : *Cum venit aulæis... — Aulæis* (inquit), *velis pictis.*

[l] *Ideo... aulæa... inventa sunt.* Ex eod., Georg. III : *Purpurea... aulæa...*

[m] *Cortinæ sunt aulæa de pellibus.* Mirum discessisse a Servio, qui Æn. III : *Cortina* (inquit) *locus unde oraculum exit, vel quia Apollinis tripus corio Pythonis textus est, vel quia ibi sunt certa responsa, quasi certina ; vel quod est verius quia ibi cor vatis tenetur.* Additque lib. VI : *Aut certe secundum Græcam etymologiam* ὅτι τὴν κόρην τείνει, etc. Sed illa ex alio genere.

[n] *Cilicia.* Solin., cap. 46 : *Ipsa autem tentoria cilicia sunt : ita nuncupant velamenta de caprarum pilis texta.*

[o] Cap. XXVII. *Græci* λινάριον. Imo λινον potius λινάρια, retia in Pamphilia, Eustach., ὀδ., 6.

2. *Stuppa* vero cannabi est sive lini. [a] Hæc secundum antiquam orthographiam *stippa* dicitur, quod ex ea rimæ navium *stippentur*.

[b] Unde et *stippatores* dicuntur, [c] qui in navibus eam componunt.

3. [d] *Tomentum* appellatum quod aut in filo, aut in tela *tumeat*, nec subtilitatem habeat.

Cannabum a similitudine cannæ vocatum, sive a Græca etymologia. Nam illi cannabum κάναβιν vocant.

4. [e] *Byssum*, genus est quoddam lini nimium candidi et mollissimi, [f] quod Græci *papatem* vocant.

[g] *Fibrinum* lana est animalium, quæ fibros vocant, ipsos et castores existimant, quos dum venatores **465** sequuntur, ipsi sibi testiculos adimunt.

[h] *Aranea* vocata, eo quod aeris infusione in frondibus nutriatur.

5. [i] *Sericum* dictum, quia id *Seres* primi miserunt. Vermiculi enim ibi nasci perhibentur, a quibus hæc circum arbores fila ducuntur. Vermes autem ipsi Græce βόμβυκες nominantur.

[j] *Placium* est stupa, et quasi [k] crassedo serici, et est Græcum nomen.

CAPUT XXVIII.

De coloribus vestium.

1. *Tinctura* vocata, quia *tingitur*, et in aliam fucatam speciem nitoris gratia coloratur. [l] Κόκκον Græci, nos *rubrum*, seu *vermiculum* dicimus. Est enim vermiculus ex silvestribus frondibus.

2. [m] *Conchylium* dictum eo quod ex *conchulis* marinis color ejus colligitur. Idem et *ostrum* vocatur.

3. *Ostrum*, quod pro colore purpuræ temperatur, plurimis quidem in locis, sed optimum in insula Cypro gignitur, sive in iis quos propius solis cursus illuminat.

4. *Conchylia* autem sunt maris, quæ circumcisa ferro lacrymas purpurei coloris emittunt. His collectis color purpureus temperatur; **466** et ostrum exinde appellatum dicunt, quod ex testæ humore elicitur.

5. [n] *Purpura* apud Latinos a puritate lucis vocata. Apud Græcos autem πορφύρα dicitur cum aspiratione; apud nos *purpura* sine aspiratione.

6. [o] *Ferrugo* est color purpuræ subnigræ, quæ fit in Hispania, ut : *Ferrugine clarus Ibera*. Dicta autem *ferrugo*, quod omnis purpura prima tinctura hujusmodi coloris existat.

7. [p] *Glaucus* color est ferrugineus, subniger.

[q] *Elbidum* ab *elbo* colore vocatum. Elbum enim est medius color inter album et nigrum, et *elbum ab albo* derivatum.

8. [r] *Luteus* color rubicundus, quod est croceus; nam crocus lutei coloris est, ut : *Croceo mutabit vellera luto*.

[s] *Menum*, quod sit colore nigro. Græci enim μελάν *nigrum* dicunt.

Masticinum, quod colorem masticis habeat.

Blatteum... *Blavum*... *Mesticium*...

9. *Osticium*, quia ex usto est. Fit enim ex dependenti fuligine tectorum egesta assiduis ignibus, unde et color ejusdem tincturæ flammeus est.

467 CAPUT XXIX.

De instrumentis vestium.

1. *Tela* [t] pro longitudine staminum dicta, cujus derivativum est *telaria*.

[u] *Insubuli*, quia infra supra sunt, vel quia *insubulantur*.

Radii dicti, quia *radendo* fiunt.

Pectines, quod *pexa* fila reddant, et imprimant.

2. *Colus*, quod sit in longitudine, et rotunditate, quasi *columna*.

Fusus, quod per ipsum fundatur quod netum est.

[v] *Alibrum*, quod in eo *librantur* fila, id est, volvuntur.

3. *Calathus*, leve gestamen ex ligno, vel canna, aut ex junco factum, in quo vel pensa ponuntur, vel

[a] *Hæc secundum antiq. orthog.* E Serv., Æn. v.

[b] *Unde stippatores... componunt.* Ex eod., Æn. III: *Stippantque carinis.*

[c] *Qui in navibus.* Al., *vallibus;* F., *navalibus.*

[d] *Tomentum.* Al., *tumentum.*

[e] *Byssum... papatem vocant.* Absunt hæc a Gothico Toletan.

[f] *Quod Græci papatem.* Est namque πάππος ἀκάνθης λευκὸν ἐξάνθημα, ut ait Eustach. Festus quoque : *Pappi, carduorum flores.*

[g] *Fibrinum.* Sup., cap. 22.

[h] *Aranea.* Sup., lib. XII, cap. 5.

[i] *Sericum.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Velleraque ut foliis... Seres.*

[j] *Placium.* Vel *plathium* potius, ut sit ἀπὸ τοῦ πλήθω, quod est *impleo*, et *stippo.*

[k] *Et quasi crassedo.* Vulgo, *seda cadarca.*

[l] Cap. XXVIII. *Coccum Græci.* Frequentius apud LXX κόκκινον quam κόκκος, ubi Hieronymus nunc *vermiculum* reddit, nunc *coccum*, vel *coccinum* relinquit; φοινικοῦν vero *rubrum* interpretari solet.

[m] *Conchylium... elicitur.* Ex Vitruv., lib. VII, cap. 13.

[n] *Purpura... a puritate luc.* Respexit fortasse ad Virgilii verba, Æn. I: *Lumenque juventæ Purpureum.* Nam purpura πορφύρα quin sit, ne ipse quidem videtur ambigere.

[o] *Ferrugo est color... in Hispan.* Serv., Georg. I: *Cum caput... Ferrugine : — Ferrugo est purpura nigrior Hispana; alibi,* « *Et ferrugine clarus Ibera;* » ubi *Hispana* gloss. fuit vocis *Ibera*. Ipse namque Servius in loco a se ex Æn. IX citato Hiberam ferruginem, non Hispanam, sed Ponticam intelligi vult. Fuerunt ergo Isidori ætate quædam (ut nunc sunt omnia) Sevii exemplaria corrupta.

[p] *Glaucus est color ferrug.* Sup., in equor. coloribus, lib. XII, cap. 1.

[q] *Elbum.* Sup. lib. XII, cap. 5.

[r] *Luteus.* E. Serv., eclog. 4.

[s] *Menum.* Al., *melum* Al., *melium;* forte *melinum*, de quo alibi.

[t] Cap. XXIX. *Tela pro longitudine*, ἀπὸ τοῦ τηλόθεν scilicet.

[u] *Insula.* Gloss., *insubula* ἀντίον, καὶ ἀντία, et alibi ἀντίον ἔνθα ὑφαίνουσιν αἱ γυναῖκες. Lucretius, lib. V :

Insilia, ac fusi, radii, scapique sonantes,

ubi *insubula* quidam legunt, nec syllabæ productionem curant. Hieronymus *litiatorium* vocat, Paral. I.

[v] *Alibrum q. i. e. librantur.* Gothici *liberantur*, id est, *solvuntur.*

leguntur flores, [a] κᾶλον enim Græce *lignum* est, a quo derivatus est *calathus*. [b] Nam Latine *quasillum* dicitur. Cicero in Philippicis : *At vero hujus domi inter quasilla pendebatur aurum.*

4. *Pensum* mulierum, a *pendendo* dictum, unde *pensa* et *impensa*.

Netum....

5. *Fila* dicta, vel quia ex pilis animalium sunt, vel quia lanificium filis tenuibus constat in modum pilorum, id est, quasi filorum.

6. [c] *Mataxa*, quasi *metaxa*, a circuitu, scilicet, filorum. Nam **468** meta circuitus dicitur , vel quod transferatur.

[d] *Gubellum*, corrupte a *globo* dictum per diminutionem, quasi *globellum*.

7. [e] *Panuliæ* (vel panuclæ), quod ex eis *panni* texantur. Ipsæ enim discurrunt per telam.

Stamen dictum, quia rectum stat.

Trama, quod via recta transmittatur per telam. Est enim filum intra stamen currens.

Licia sunt quibus stamina ligantur, quasi *ligia*.

Ordiri....

Texere.....

CAPUT XXX.

De ornamentis.

1. Hactenus de veste, dehinc ad cæterum cultum veniamus.

Ornamenta dicta, quod eorum cultu ora vultusque decorentur. Primum ornamentum *corona* insigne victoriæ, sive regii honoris signum, quæ in capite regum ponitur, ad significandum circumfusos in orbe populos, quibus accinctus, quasi caput suum coronatur. Hæc a Lucilio *corolla*, ab Homero στεφάνη dicta est. [f] Hujus principium a Libero quodam Gentiles existimant, quod is in potando mota vino capita vincire fasciolis instituerit , idcirco olim linei, et lanei generis corona fuit : [g] sicut erat in sacerdotibus gentilium.

2. [h] Nomen coronæ hac ex causa vocatum, quod initio circum aras curreretur, atque ad imaginem circuitus vel chori est formata, et nominata corona.

469 3. [i] Imperatores Romani et reges quidam gentium aureis coronis utuntur. Persæ tiaras gerunt, [j] sed reges rectas, satrapæ incurvas. Reperta autem tiara a Semiramide Assyriorum regina. Quod genus ornamenti exinde usque hodie gens ipsa retinet. [k] Athenienses autem cicadas aureas gerebant, partim in verticem, nonnulli in fronte. Non enim eadem sunt insignia omnium regnorum. Gentilium vates infula, apice, pileo, sive galero utebantur.

4. [l] *Infula* est fasciola sacerdotalis capitis, alba, in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent, quæ infulam vinciunt. Unde et vittæ sunt, quod vinciant, infula autem plerumque tortilis de albo et cocco.

5. [m] *Apex* est pileum sutile, quo sacerdotes gentiles utebantur, appellatus ab *apiendo*, id est, a ligando. [n] Nam virgula quæ in pileo erat, connectebatur filo, quod fiebat ex lana hostiæ. [o] *Gălerum*, pileum ex pelle cæsæ hostiæ factum. *Pileum* autem dictum a *pelle* hostiæ, unde fiebant.

6. [p] *Cydaris* et ipsa sacerdotum erat, quæ a plerisque *mitra* vocatur.

470 CAPUT XXXI.

De ornamentis căpitis feminărum.

1. Ornamenta capitis feminarum diadema, nimbus, capitulum et mitra.

[q] *Diadema* est ornamantum capitis matronarum ex auro et gemmis contextum, quod in se circumactis extremitatibus retro astringitur, et exinde dictum Græce, quod præligetur.

2. *Nimbus* est fasciola transversa ex auro assuta

[a] *Calon enim Græci lign.* Ita Serv., non semel. Vid. Æn., VI initium. Et Festus : *Calones calcei ex ligno facti.*

[b] *Nam Latine quasill.... aurum.* Verba sunt Serv., eclog. 4.

[c] *Mataxa.* Vulgo. *madexa.* Gloss., *mataxa*, σειρὰ, et *mataxa* ἤνια. Utitur ea voce Vitruvius, lib. VII, cap. 3, et Martianus, lib. XXXIX, dd. de Pign. et Hypothec. Unde *mataxarii* apud Justin., lib. VIII C., cod. tit.

[d] *Gubellum.* Al., *lubellum.* Al., *jubellum.* Al., *globiellum.* Hispane *ovillo*, atque etiam apud quosdam *Jovillo.*

[e] *Panuliæ, vel panuclæ.* Absunt a Gothicis duo posteriora verba. Vid. Eruditorum virorum notas ad Varronis verba lib. IV: *Pannus Græcum, panuclum dictum a panno, et volvendo filo.*

[f] CAP. XXX. *Hujus principium a Libero.* Vid. Athen., lib. XV, cap. 5.

[g] *Sicut erat in sacerd. gentilibus.* Ut in flaminibus. Nam *flamines* dicti quasi *filamines*, ut ait Festus. Et in legatis. Livius, lib. I : *Legatus, ubi ad fines eorum venit unde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est) : Audi, Jupiter*, etc. Quod autem lineas etiam coronas ait fuisse ex Virgilii versu, Æn XII :

Vetati lino et verbena tempora vincti,

invitis id Servio, Capro et Hyginio facit, qui *limo* legi eo loco malunt.

[h] *Nomen coronæ.* Fest. : *Corona, cum videatur a choro dici, caret tamen aspiratione.*

[i] *Imperatores Romani, et reg.* Vid. Plin., Agell., et Tertull. de Coron. Milit.

[j] *Sed reges rectas.* Xenoph., lib. VIII Παιδ. : Ὁ Κύρος ἐφ' ἅρματος ὄρθην ἔχων τὴν τιάραν. Et Hesych. : Τιάρα ἡ λέγομένη κυρβασία, ταύτῃ δὲ οἱ Πέρσαι βασιλεῖς μόνῃ ἐχρῶντο ὄρθῃ, οἱ δὲ στρατηγοὶ ὑποκεκλιμένῃ.

[k] *Athenienses cicadas.* Dicti propterea τεττιγοφόροι.

[l] *Infula.* E Serv., Æn. X. Vid. Fest.

[m] *Apex.* Ex Fest.

[n] *Nam. virgul* Serv., Æ. II : *Fundere lumen apex.*

[o] *Galerum.* Idem, Æn. VII : *Galerus genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit :* HOC GALERUM. Al., *galerium.* Al., *galearium.* Fest. : *Galearia a galearum similitudine dicta.*

[p] *Cydaris.* Ex Hieron., ad Zachar. III, et Ezech. XII.

[q] CAP. XXXI. *Diadema.* Citantur a Festo ex Catone hæc verba in Rusco : *Mulieres opertas auro, purpuraque ars * inhæret diadema, coronas aureas*, etc. Sed quia Hieronymus, ad Ezech. XII, et alii, diadema non matronarum, sed regii capitis insigne esse dicunt, *anadema* hic legebat vir doctissimus, ex Lucretio, lib. V : *Fiunt anademata, mitræ ;* cujus poetæ perstudiosum fuisse Isidorum constat ex pluribus hujus operis locis.

in linteo, quod est in fronte feminarum. Plautus :

Quo magis eam aspicio, tam magis nimbata est.

[a] Nam et lumen quod circa angelorum capita pingitur nimbus vocatur, licet et nimbus sit densitas nubis.

3. [b] *Capitulum* est quod vulgo *capitulare* dicunt. Idem et *cappa*, vel quod duos apices, ut cappa littera habeat, vel quia capitis ornamentum est.

471 4. [c] *Mitra* est pileum Phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum. [d] Sed pileum virorum est, mitræ autem feminarum.

5. *Redimicula* autem sunt quibus mitra alligatur. Pileum autem, ut prædiximus, a pelle erat. Nam mitra ex lana est.

[e] *Ricula* est mitra virginalis capitis.

6. *Vittæ* sunt quæ crinibus innectuntur, quibus fluentes religantur capilli, et *vittæ* dictæ, quod *vinciant*.

[f] *Tænia* autem est vittarum extremitas dependens diversorum colorum.

Item vitta est qua corona vincitur; tænia vero extrema pars vittæ, quæ dependet coronæ.

7. [g] *Retiolum* est quod colligit comas, dictum ab eo quod retinet crines, ne effundantur.

472 8. [h] *Discriminalia* capitis mulierum sunt vocata, ex eo quod caput auro discernant. [i] *Nam discriminare dividere* dicitur.

[j] *Antiæ* sunt cincinni dependentes prope auriculas, Græco vocabulo ab auribus.

9. [k] *Acus* sunt quibus in feminis ornandorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et sparsi dissipentur capilli.

10. *Inaures*, ab aurium foraminibus nuncupatæ, [l] quibus pretiosa grana lapidum dependent. [m] Harum usus in Græcia, puellæ utraque aure [n] pueri tantum dextra gerebant.

11. *Torques* sunt circuli aurei a collo ad pectus usque pendentes. Torques autem et bullæ a viris geruntur, a feminis vero monilia et catellæ. Dictæ autem torques, quod sint tortæ ; et bullæ, quod sint similes rotunditate bullis, quæ in aqua vento inflantur.

473 12. [o] *Monile* ornamentum ex gemmis est, quod solet ex feminarum pendere collo, dictum a *munere*. [p] Hoc etiam et *serpentum* dicitur, quia constat ex amphorulis quibusdam aureis, gemmisque variis in modum facturæ serpentis. [q] Nonnulli hoc et *segmentum* dicunt, ut Juvenalis : *Segmenta, et longos habitus ;* licet et segmentatas vestes dicamus, ut ipse :

Et segmentatis dormisset parvula cunis.

13. [r] Plerumque autem et per monile omnia ornamenta matronarum significantur, quidquid illis munere datur.

14. [s] *Muræna* vulgo vocatur, quod scilicet auri metallo in virgulas lentescente quædam ordinis flexuosi catena contexitur, in similitudinem murænæ serpentis, quæ ad collum ornandum aptatur. [t] Hæc interdum auri atque argenti texitur virgulis. Unde et dicitur in Canticis canticorum . *Murænulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.*

15. *Catellæ* sunt catenulæ colli invicem se comprehendentes in modum catenæ , unde et appellatæ.

16. [u]*Dextras* communes esse virorum ac feminarum, **474** quia utriusque sexus dextra sunt.

[v] *Armillæ* autem proprie virorum sunt, collatæ victoriæ causa militibus ob armorum virtutem.

Unde et quondam vulgo [x] *viriolæ* dicebantur. Ab

[a] *Nam et lumen quod circa angelorum capita.* Servius, Æn. x : *Hæc ubi dicta... Misit agens hiemem nimbo succincta...:—Nimbo succincta; nubibus* (inquit), *quia præmisit agens hiemem, quod nisi esset, splendorem acciperemus qui est circa corpus deorum.*

[b] *Capitulum.—Capital* lego. Varro, libro VI : *Item texta fasciola, qua capillum in capite colligarent; dictum* capital *a* capite, *quod sacerdotulæ etiam nunc in capite solent habere.* Et Festus : *Capital, linteum quoddam, quo in sacrificiis utebantur.*

[c] *Mitra est pileum.* Serv., Æn. VI : *Mitra incurvum pileum, de quo pendebat et baccarum tegmen.*

[d] *Sed pileum vir... fem.* E Serv., Æn. IX.

[e] *Ricula est mitra Virg. cap.* Vid. Varr., Fest., Non.

[f] *Tænia vittarum extrem.* E Serv., Æn. VII : *Fit longæ tænia vittæ.*

[g] *Retiolum... retineat crines.* Reticulum dicit Varro, lib. IV.

[h] *Discriminalia.* Discriminale dicit Hieronym., Isai. III, quod Varroni et Nonio est *discerniculum*, id est, acus quæ capillos a media fronte (ut ait (Nonius) disseparat. Quod in glossariis *discrimen* dici existimo, est enim inter ornamenta : *discrimen*, διάκριμα.

[i] *Nam discriminare dividere est.* Virgil., Æn. XI : *Et late discriminat agros.*

[j] *Antiæ sunt cincinni.* Festus : *Antiæ muliebres capilli demissi in frontem appellati ex Græco videntur, quod enim nos* CONTRA, illi ἀντὶ dicunt. Cur ab aurib. ducat Isidorus, non video. Utitur hac voce Tertull. in lib. de Pall.

[k] *Acus dissipentur capilli.* Verba Hieronymi, Isai. III.

[l] *Quibus pretiosa grana lapidum dependent.* Sic Tertull., lib. de Cultu feminar. : *ut ex illis ad ferrum nati corporis grana nescio quæ penderent.*

[m] *Inaurium usus in Græcia.* Al., *Harum usus.* Utrumque (ut puto) e margine.

[n] *Pueri tantum dextra.* Tertull., in Pallio, de Achile : *Aurem quoque foratu effeminatus.*

[o] *Monile ornatum ex gemmis.* Ex Hieronymo, Ezech. XVI.

[p] *Hoc etiam serpentum.* Sic Goth. et Pollux, lib. VI, ὄφεις inter ornamenta feminarum numerat. Al., *serpetum* ; et Græci quoque ἑρπετόν ; et Festus, *Serpula serpserit* (ait idem), *Messalla serpens irrepserit.*

[q] *Nonnulli hoc et segment.* E. Serv., Æn. I: *Colloque monile baccatum.*

[r] *Plerumque autem et per monile omn. ornam.* Ex Hieron., Isai. III.

[s] *Muræna... contexitur.* Ex eod., epist. 15, ad Marcell., de Laud. Asellæ.

[t] *Hæc interd... virgulis.* Ex eod., Isai. III.

[u] *Dextræ communes.* Lego *dextralia communia.* Quod enim LXX περιδέξια, Hieronymus *dextralia* vertit, quæ Ambrosius itemque Jul. Capitolin. in Maximino, *dextrocheria* vocant.

[v] *Armillæ autem prop. viror.* Vid.

[x] *Viriolæ diceb.* Leguntnr in Pandectis sæpe viriolæ ; et in Gloss. *Viriolæ*, ψέλλια. Est autem *viriola* diminutivum a *viria*, qua voce utitur Ambrosius, lib. de Abrah. patriarch., cap. 9 : *Has* (inquit) *in aures habebat, quæ non gravarent aures ; has virias quæ manum non materiali auro ornarent, sed spiritali*

intellectu autem circuli armilla non discrepat, quia ipsa quoque hoc ubi ponitur ambiendo constringit. Sed armilla latius extenditur, circulus rotundus fit.

17. [a] *Fibulæ* sunt quibus pectus feminarum ornatur, vel pallium tenetur a viris in humeris, seu cingulum in lumbis.

[b] *Lunulæ* sunt ornamenta mulierum in similitudinem lunæ bullulæ aureæ dependentes.

18 [c] *Specula* dicuntur, in quibus feminæ vultus suos intuentur. Dictum autem speculum, vel quod ex splendore reddatur, vel quod ibi feminæ intuentes considerent speciem sui vultus, et quidquid ornamenti deesse viderint adjiciant.

19. *Periscelides* apud feminas, crurum ornamenta, quibus gressus earum ornantur.

Olfactoriola vascula sunt muliebria, quibus odoramenta gestantur.

475 CAPUT XXXII.

De annulis.

1. Primus [d] Prometheus fertur circulum ferreum, incluso lapide, digito [e] circumdedisse.

[f] Qua consuetudine homines usi, annulos habere cœperunt. [g] *Annuli* autem per diminutionem dicti a circulis et *anis* qui sunt circa brachia, et circum crura. Unde et *signa* eorum per diminutionem *sigilla*. Nam signa majora sunt, sigilla vero quasi minora signa.

2. Annulos primum homines gestare cœperunt quarto a pollice digito, quod eo vena quædam usque ad cor pertingat, quam notandam, ornandamque aliquo insigni veteres putaverunt.

3. [h] Apud Romanos annuli de publico dabantur, et non sine **476** discrimine. [i] Nam dignitate præcipuis viris gemmati dabantur, cæteris solidi. Annulum aureum neque servus, neque libertinus gestabat in publico, sed [j] annulo aureo liberi utebantur, liber-A tini argenteo, servi ferreo, licet et multi honestissimi annulo ferreo utebantur.

4. Apud veteres ultra unum annulum uti infame habitum viro. Gracchus in Mænium : *Considerate, Quirites, sinistram ejus, cujus auctoritatem sequimini, qui propter mulierum cupiditatem, ut mulier est ornatus.* Crassus, qui apud Parthos periit, in senectute duos habuit annulos, causam præferens, quod pecunia ei immensa crevisset. Multi etiam Romanorum pro gravitate annulum gestare in digito abstinuerunt. Feminæ non usæ annulis, nisi quos virgini sponsus miserat, neque amplius quam binos annulos aureos in digitis habere solebant. [k] At nunc præ auro nullum feminis læve est atque immune membrum.

5. Inter genera annulorum sunt : ungulus, samo-B thracius, thynnius.

[l] *Ungulus* est gemmatus, vocatusque hoc nomine, quia sicut ungula carni, ita gemma annuli auro accingitur.

[m] *Samothracius* aureus est quidem, sed capitulo ferreo, a loco ita vocatus.

6. *Thynnius* purus est, primum in Bithynia fabricatus, [n] quam **477** olim *Thynnam* vocabant. [o] Flaccus : *Lugente mea vita, nec smaragdos, berillosque mihi, Flacce, nec nitentes percandida margarita quæro. Nec quos Thynnica lima perpolivit annulos, neque jaspios lapillos.*

CAPUT XXX III.

De cingulis.

1. *Cinctus* [p] est lata zona, et minus lata semicin-C ctium, et utrisque **478** minima *cingulum*. Nam a *cinctu* per diminutionem *cingulum* nominatur. Cinctu [q] autem juvenes in exercitatione campestri verecunda velabant, unde et campestre dicebatur.

2. [r] *Balteus* cingulum militare est, dictus, propter quod ex eo signa dependent, ad demonstrandam le-

---

actu levarent. Et Tertull., de Pall. : *Utique sicut vectigia cæstuum viria occupavit.*

[a] *Fibulæ.* De his inf., cap. 32.

[b] *Lunulæ.* Ex Hieronym., Isai. III. Vox etiam Plauto nota.

[c] *Specula... Periscelides.* Ex eod.

[d] CAP. XXXII. *Primus Prometh.* Plin., in proœmio lib. XXXVII. Sed idem, lib. XXXIII, cap. 1, fabulosa hæc indicaverat.

[e] *Circumdedisse.* Vet. Cod., *circumdasse.*

[f] *Qua consuetudine homines.* Ex Hygin., lib. II, c. de Sagitt.

[g] *Annuli autem per dim.* Varr., lib. V : *Tempus a bruma ad brumam dum sol redit, vocatur annus, quod ut parvuli circuli annuli, sic magni circites dicebantur anni. Sunt autem circites* (ut ait Festus) *circuli ex ære facti.*

[h] *Apud Romanos annuli de publ.* Iis tantum qui legati ad exteras gentes ituri essent, ait Plin., lib. XXXIII, cap. 1.

[i] *Nam dignitate præcip.* Hæc unde sint, quærendum.

[j] *Annulo aureo lib. uteb. arg. libert. servi ferreo.* Aureo tamen non (opinor) liberi omnes, nisi senatores, aut equites neque ferreo servi soli, sed etiam milites.

[k] *At nunc præ auro... læve est membrum.* Verba sunt Tertull., in Apologetico.

[l] *Ungulus est gemmat.* Plin. : *Quanquam et de nomine ipso ambigi video, Græci a digitis appel lavere. Apud nos prisci ungulum vocabant.*

[m] *Samothracius aut. sed. c. ferr.* Plinius : *Nec non et servitia jam ferrum auro cingunt, alia per sese mero auro decorant, cujus licentiæ origo nomine ipso in Samothrace id institutum declarat.*

[n] *Quam olim Thynnam vocabant.* Ita Acr., od. 3, l. III.

[o] *Flaccus lugente.* Versus Flacci, ut erant in Goth. libris, inemendatos reliquimus, quos licebit, vel ex Alciato ita legere : *Lucentes mea vita, nec smaragdos*
D *berillos mihi nec... nitentes, nec prœcand.*, etc. Vel integros potius minimo periculo, commodissimo sensu. Ant. Covarr. auctore, ita : *Lugenti, mea vita, nec smaragdos, berillos mihi mitte nec nitentes. Non mi candida*, etc. Nam post vocem *mihi*, omisisse librarios *mitte*, propter similitudinem, quæ aliquanto etiam est major in Gothicis characteribus, mihi sane fit valde verisimile. Et τὸ *Flacce* alienum esse quis non videat? Vetat autem sibi pretiosos lapides lugenti mitti, quod eorum (ut alter Flaccus ait) usus dolentem non queat delinire.

[p] CAP. XXXIII. *Cinctus est lata zona.* Varro : *Cinctus et cingulum a cingendo, alterum viris, alterum mulieribus attributum.*

[q] *Cincto autem juvenes*, etc. Ead. sup., de Perizomate, cap. 22.

[r] *Balteus.* Varro : *Balteum, quod cingulum e corio habebant bullatum balteum dictum.*

A gionis militaris summam, id est, sex millium sexcentorum, ex quo numero et ipsi consistunt. [a] Unde et balteus dicitur non tantum quod cingitur, sed etiam a quo arma dependent.

3. *Zona* Græcum est, quam illi ζωνάριον, nos *cingulum* nuncupamus.

Strophium est cingulum aureum cum gemmis, de [b] quo ait Cinna : *Strophio* [c] *lactentes cincta papillas*. [d] Et Prudentius : *Nomen hoc gemmæ strophio illigatum est.*

4. [e] *Limus* est cinctus quem publici habebant servi. Et dictus limus, quia transversas habet purpuras, id est, limas.

[f] *Caltulum*, cinguli **479** genus a coacto loro dictum.

[g] *Fibula* Græcum est, quam illi φιβλὴν dicunt, quod ligat.

[h] *Suffibulum*, subligaculum.

5. [i] *Redimiculum* est quod *succinctorium*, sive *brachile* nuncupamus, quod descendens per cervicem, et a lateribus colli divisum, utrarumque alarum sinus ambit, atque hinc inde succingit, ut constringens latitudinem, vestes ad corpus contrahat, atque conjungendo componat. Hoc vulgo *brachile*, quasi *brachiale* dicunt, [j] quamvis nunc non brachiorum, sed renum sit cingulum. *Succinctorium* autem vocatum, quod, ut dictum est, sub brachiis ductum alarum sinum ambit, atque hinc inde *succingit*.

6. [k] *Fascia* est qua tegitur pectus et papillæ comprimuntur, **480** atque crispante cingulo angustius pectus arctatur. Et dicta *fascia*, quod in modum *fasciculi* corpus alligat. Hinc et *fasciolæ*, quibus vulnera colligantur.

7. *Vitta* dicta quod ea pectus *vincitur* instar *vitis* ligantis.

[l] *Limbus* est quem nos *ornaturam* dicimus.

8. *Fasciola* est quæ ambit extremitatem vestium, aut ex filis, aut ex auro contexta, assutaque extrinsecus in extrema parte vestimenti, vel chlamydis. De qua Virgilius :

Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.

CAPUT XXXIV.

De calceamentis.

1. *Sutores* nuncupati sunt, quod insertis filo porcorum setis suant, id est, consuant, quasi *setores*.

2. *Caligarius* vero, non a callo pedum, sed a *calo*, id est, ligno, vocatus, sine quo consui calceamenta non possunt, [m] quas Græci καλόποδας dicunt. Fiebant autem prius ex salice tantum; hinc et *calceamenta* dicta, quod in *calo*, id est, in ligno fiant, vel quod *calcentur*. B

3. [n] *Crepidas* Græci ante repartas usi sunt. Est autem genus singulari forma, et idem utrique aptum pedi, vel dextro, vel sinistro. *Crepidæ* autem dictæ, quod cum sono stringantur, sive a pedum *crepitu* in ambulando.

4. [o] *Calceis* reges utebantur, et cæsares.

Forma eorum.

481 *Patritios* calceos Romulus reperit quatuor corrigiarum, assutaque luna. Iis soli patritii utebantur. Luna autem in eis non sideris formam, sed notam centenarii numeri significabat, quod initio patritii senatores centum fuerint.

C 5. [p] *Ocreæ*, tibialia calceamenta sunt, dicta quod crura tegant.

[q] *Cothurni* sunt, quibus calciabantur tragœdi, qui

[a] *Unde et balteus... dependent.* E Serv., Æn. v.

[b] *De quo ait Cinna.* Sic omnes libri. Id hemistichium apud Catullum legimus in Nuptiis Pelei, sed fuisse illi commune cum Cinna, ut sunt nonnulla Maroni cum Catullo et Lucretio, quid vetat?

[c] *Lactentes.* Al., *luctantes.*

[d] *Et Prudentius : Nomen hoc gemm.* Περὶ στεφάνων hymm. 4. Et Tertull. strophium pro capitis ornamento posuit in extremo lib. de Coron. milit. : *Quid caput strophiolo aut dracontario damnas diademati destinatum.*

[e] *Limus.* Sup. cap. 22.

[f] *Caltulum.* Ita omnes Gothici, præter unum Salmanticens, in quo *catulum*. Neutrum rejicimus. Plautus in Epidic. :

Indusiatam, patagiatam caltulam, aut crocotulam.

Quæ verba eadem citantur a Varr., l. IV. At de catulo Fest.: *Catulus genus quoddam vinculi, qui interdum canis appellatur.* Et Plaut.; *Catulo ut accubes ferreo.*

[g] *Fibula Græcum.* Pro θλίβειν Æoles φλίβειν dicebant,

[h] *Suffibulum. Subligabulum.* Hæc separatim sine interpretatione legi malim, ut in quibusdam libris ponuntur, quam ut alterum alterius sit glossa, quod fieri potuisse audent quidam suspicari ex verbis Varronis, lib. v : *Eo præter virgines vestales, et sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cum eat, suffibulum haud habeat. Scriptum id dicitur, ut a suffiendo, subligaculum.* Vid. Fest.

[i] *Redimiculum.* Totus locus expressus est ex Joann. Cassian., lib. de Instit. monach., cap. 6.

[j] *Quamvis nunc non brach. sed ren.* Gestant hodie has duplices resticulas laneas monachi, qui sancti Bernardi instituta sectantur.

[k] *Fascia est... arctatur.* Ex Hieron., epist. 47, de Vitand. susp. contub.

[l] *Limbus.* E Serv., Æn. IV.

[m] CAP. XXXIV. *Quas Græci* καλοπόδια. Al., *quos Græci calopodion.* Utrumque recte. Latini *formas.* Horat. *Si scalpra, et formas non sutor.* Ubi Acron etiam *formas* Græco vocabulo καλυπόδια interpretatur.

[n] *Crepidas Græci.* Et vox ipsa Græca. Agell., lib. XIII, cap. 21 : *Omnia ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infime teguntur, cætera prope nuda, et teretibus habenis juncta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca* crepidulas.

D [o] *Calceis reges utebantur.* Deest fortasse auratis, vel gemmatis. Nam hujusmodi calceis et Gothorum reges, et imperatorum quosdam usos scimus. Plinius, lib. XXXVII, cap. 2, de Caligula : *Super omnia muliebria soccos induebat e margaritis.* Et Lamprid., de Heliogab. : *Habuit in calceamentis gemmas, et quidem scalptas, quod risum omnibus movit, quasi possent scalpturæ nobilium artificum videri in gemmis quæ pedibus adhærebant.*

[p] *Ocreæ quod crur.* Varro : *Ocrea quod opponebatur ob crus.* Longe aliter Festus ex Ateio Philologo. Ocrim montem confragosum a veteribus dictum, inde ocreas dictas, quod sint inæqualiter tuberatæ.

[q] *Cothurnus.* Est etiam cothurnus (ut ait Serv., Æn. I) calcei species venatorii, quo etiam sura vincitur, et aptus utrique pedi, propterea singulari numero dixisse Maronem :

Purpureoque alte suras vincire cothurno.

in theatro dicturi erant, et alta, intonantique voce carmina cantaturi. Est enim calceamentum in modum crepidarum, quo Heroes utebantur, sed tale est, ut dextro et lævo conveniat pedi.

6. [a] *Baxeæ* calceamentum comœdorum erat, sicut tragœdorum cothurni. Quos quidam etiam *calones* appellant, eo quod ex salice fierent. Nam Græci, ut diximus, *lignum* κᾶλον vocabant.

7. *Talares* calcei socci sunt, qui inde nominati videntur, quod ea figura sint, ut contingant *talum*, sicut [b] *subtolares*, quod *sub talo* sunt, quasi *subtalares*.

8. [c] *Obstrigilli* sunt qui per plantas consuti sunt, et ex superiore parte **482** corrigia trahitur, ut constringantur, unde et nominantur.

9. *Ossas* puto ab *osse* primum factas, et quamvis nunc ex alio genere, tamen nomen pristinum retinent.

10. [d] *Mullei* similes sunt cothurnorum solo alto; superiore autem parte cum osseis, vel æneis malleolis, ad quos lora deligabantur. [e] Dicti autem sunt a rubro, qualis est *mulli* piscis.

11. [f] *Soleæ* sunt, quibus tantum pedum plantæ teguntur, dictæ a *solo* pedum. Item [g] *soleæ materiales* ex *materia* corio intecta.

12. *Socci*, cujus diminutivum socelli, appellati inde, quod *saccum* habeant, in quo pars plantæ injicitur.

Caliculæ...

[h] *Caligæ*, vel a *callo* pedum dictæ, vel quia *ligantur*. Nam socci non ligantur, sed tantum intromittuntur.

13. [i] *Cernui* socci sunt sine solo.

Lingulati j quos nos *foliatos* vocamus.

Clavati, quasi *chalybati*, eo quod minutis clavis, id est, aculis [k] sola caligis vinciantur.

[l] *Perones*, et [m] *sculponeæ* rustica calceamenta sunt.

Baxeæ, calceamenta mulierum sunt.

Corrigiæ a *coriis* vocantur, vel a *colligatione*, quasi *colligiæ*.

[a] *Baxeæ calciamenta comœd.* Tertull. : *Si philosophus in purpura, cur non et in baxea* (Al., *baxa*) *Tyria calciare, nisi aurum minime Græcatos decet.* Et Apuleius, lib. II de Asin. : *Palmeis baxeis indutum.*

[b] *Sicut subtolares q. s. t. s.* Sic Onien., Ovet., Salm., Silien. Gothici. Al., *subtulares.*

[c] *Obstrigilli. Obstragula* vocat Plinius calceorum vincula, lib. IX, cap. 35, de Margaritis : *Quin et pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed et totis socculis addunt.*

[d] *Mullei.* Vid. Fest.

[e] *Dicti autem a colore rubro, qualis est mulli piscis.* Nisi potius pisces de calceis nominati. Plin., lib. IX, cap. 17: *Nomen his Fenestella a colore mulleorum calceamentorum datum putat.*

[f] *Soleæ.* Vid. Agellii verba dudum ad *Crepidas* citata.

[g] *Soleæ materiales.* — *Materiarias* dixisset Plinius, ut lib. VII, cap. 56.

[h] *Caligulæ*... Al., *Galigulæ.*

[i] *Cernui.* Festus : *Cernuus calciamenti genus.* Et fortasse huc referri posset versus Lucilii a Nonio citatus :

Cernuus extemplo plantas convestit honestas

Quanquam et pro inclinato intelligi possit, ut vult Nonius.

[j] *Quos nos folleatos.* Hieronym. in epist. ad Eustach. : *Apud hos affectata sunt omnia. Laxæ manicæ, caligæ follicantes, vestis crassior.* Et paulo ante : *Omnis his cura de vestibus, si bene oleant, si pes laxa pelle non folleat.*

[k] *Sola caligis.* Sic Manusc. o. Meminit clavorum caligarium. Plin., lib. IX, cap. 17.

[l] *Perones.* Serv., Æn. VIII : *Perones rusticum calceamentum.* Vid. Fest., *Mulleos.*

[m] *Sculponeæ.* Cato de Re Rust. : *Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.* Vid. etiam Non.

LIBER VIGESIMUS.

DE PENU ET INSTRUMENTIS DOMESTICIS ET RUSTICIS.

483 CAPUT PRIMUM.

De mensis.

1. Primus Dædalus mensam et sellam fecit. [a] Coquinæ apparatum Apicius quidam primus composuit, qui in eo absumptis bonis morte voluntaria periit, et merito, quia is qui gulæ atque edacitati servit, et animam et corpus interficit. Ab esu et comesu mensæ factum vocabulum. Nullum enim alium habet usum.

2. [b] *Torus* dicitur a *tortis* herbis, quæ accumbentium humeris supponuntur.

484 [c] *Stibadium* a *stipitibus* dictum, quasi *stipadium;* sic enim prius cœptum est. *Accubitum* a *cibo* vocatum, [d] quasi *ad cibatum* epularum.

3. [e] *Convivium* apud Græcos a *compotatione* συμπόσιον. Apud nos vero a convictu rectius appellatur, quia vitæ collocutionem habet. Item convivium a multitudine *convescentium;* nam privata mensa victus est, convivium non est. Convivii triplex est modus : discumbendi, edendi, et bibendi. Discumbendi, ut : *Toris jussi discumbere pictis.* Edendi et bibendi, ut :

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.

CAPUT II.

De escis.

1. *Cibus* dictus, quia *capitur ore;* sicuti *esca*, quia eam *os capit.*

Victus proprie vocatur, quia *vitam retinet*, unde et ad cibum vocare, *invitare* dicitur.

2. *Alimonia* dicitur, eo quod ejus sumptu corpus

[a] Cap. I. *Coquinæ apparatum Apicius.* De quo Senec. ad Albinam matrem, cap. 10.

[b] *Torus a tortis herb.* E Serv., Æn. II.

[c] *Stibadium a stipitibus dictum.* Quibus vel adclinati edebant. *Stipibus* tamen habent libri de meliore nota.

[d] *Quasi ad cibitum.* Al., *ad cubitum.* Chacon, *ad cibatum.*

[e] *Convivium apud Græcos.* E Hieronym., in Isai, I.

alatur. Hanc juvenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseverantiam. Neque enim subsistere poterit caro, nisi confortetur alimentis. *Alimentum* enim est quo alimur, [a] *alimonium* alendi cura.

3. *Affluentia* nuncupata, quasi rei nimium exuberantis effusio, ultra quam satis est, modusque non est.

4. *Opulentia* ab *ope* dicta est, quam si discutias, invenies eam tenere modum. Nam quomodo opitulatur quod nimium est, cum incommodius sit sæpe quam parum?

5. *Epulæ* ab *opulentia* rerum dictæ. Epulæ autem simplices in duo necessaria dividuntur, panem et vinum, et in duo superflua, quæ terra et mari vescendi causa exquiruntur.

485 6. [b] *Dapes* autem regum sunt, *epulæ* privatorum.

Deliciæ nuncupatæ, quod iis *delectentur* homines, easque suaviter appetant.

7. *Pulmentum* vocatur a *pulte*, sive enim sola pultis, sive quid aliud ejus permistione sumatur, pulmentum proprie dicitur.

8. *Satietas* autem et [c] *saturitas* sibi differunt. Nam *satietas* ex uno cibo dici potest, pro eo quod *satis* sit; *saturitas* autem a *satura* nomen accepit, quod est vario alimentorum apparatu compositum.

9. *Crapula* est immoderata voracitas, quasi *cruda epula*, cujus cruditate gravatur cor, et stomachus indigestus efficitur. Immoderata enim voracitas vitium est, sed tantum id salutis est, quantum sustentationi naturæque sufficiat.

10. [d] *Jantaculum* est primus cibus quo *jejunium* solvitur, unde et nuncupatum. Nigidius: *Nos ipsi jejunia jantaculis levibus polluimus.*

11. *Prandium* ab apparatu edendi dictum; proprie autem veteres prandium vocabant omnium militum cibum ante pugnam, [e] unde est illud ducis alloquium: *Prandeamus, tanquam ad inferos cœnaturi.*

12. [f] *Merenda* est cibus qui declinante die sumi-

A tur, quasi *post meridiem* **486** *edenda*, etproxima cœnæ. Unde et *antecœnia* a quibusdam vocantur. [g] Item *merendare*, quasi *meridie edere*.

13. [h] *Annona*, tractum est a tempore quo Romani veteres ad cibos advocabantur, sic Martialis:

Imperat excelsos frangere nona toros,

quod et usque hodie Persæ faciunt.

14. *Cœna* vocatur a communione vescentium, κοινὸν quippe Græci *commune* dicunt. Unde et *communicantes*, quod *communiter*, id est, pariter *conveniant*. [i] Apud veteres enim solitum erat in propatulo vesci, et communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Est autem cœna vespertinus cibus, quam [j] *vespernam* antiqui dicebant. [k] In usu enim non erant prandia.

B 15. *Panis* dictus, quod cum cibo apponatur, vel quod *omne* animal eum appetat; πᾶν enim Græce *omne* dicitur. *Cibarius* est qui ad cibum servis datur, nec delicatus. [l] *Fermentatius* fermentis confectus. *Azymus* non fermentatus. Nam ἄζυμος est *sine fermento*, sincerus. *Acrozymus*, leviter fermentatus, quasi *acroazymus*. — *Siligineus* panis a frumenti genere nuncupatur. *Siligo* enim genus est tritici; [m] *Rubidus*, recoctus, et rubefactus. *Subcineritius*, cinere coctus, **487** et reversatus. [n] Ipse est et *focatius*. *Clibanitius* in testa coctus.

16. [o] *Spongia*, panis aqua diu malaxatus, similam modicam accipit, et fermentum modicum, et habet humectationis plusquam omnis panis. Unde et *spongiæ* nomen accepit.

C 17. *Placentæ* sunt quæ fiunt de farre, quas alii *liba* dicunt, eo quod *libeant*, et placeant.

Laganum est latus et tenuis panis, qui primum in aqua, postea in oleo frigitur.

18. [p] *Dulcia* sunt genera pistorii operis, a sapore dicta. Melle enim asperso sumuntur.

[q] *Crusta* est superficies panis, Ipsa et *fragmenta*, quia dividitur, ut fracta.

[a] CAP. II. *Alimonium alendi cura*. Varro, I de Re Rust., cap. 8: *Ubi natura humida ibi altius vitis attollenda quod in partu et alimonio vinum non ut in calice quærit aquam, sed solem.*

[b] *Dapes regum sunt*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Qui dapibus.*

[c] *Saturitas a satura*. Vid. Fest. in *Satura*.

[d] *Jantaculum*. Ita meliores libri, et apud Festum in *Silatum*. Itemque in Abbreviatoris Pauli manuscripto libro, non ut in vulgatis *jentaculum*.

D [e] *Unde est illud ducis*. Leonidæ Spartanorum ducis, apud Justin. et Cicer., Tuscul. I.

[f] *Merenda cib. q. d. sum*. Non.: *Merenda cibus qui post meridiem datur*. Gloss., *merenda*, ἄριστον δειλινόν. Calpurnius: *Seræ cum venerit hora merendæ.*

[g] *Item merendare, quasi meridie edere*. Ne hoc quidem auctore caret. Fest.: *Merendam antiqui dicebant pro prandio, quod, scilicet, medio die caperetur.* Tamen adhuc eadem de re aliter cap. sequent. Isidorus.

[h] *Annona tractum*, etc. Nihilo melius Suid. in voce Νόνναι: Δοκοῦσι καὶ παρ' αὐτὰς γενέσθαι αἱ ἀννόναι, ὡς οἷον ἀνὰ τὰς νόννας διδομεναι.

[i] *Apud Veteres enim solitum erat in propatulo.* Valer., lib. II, cap. 1, et Macrob., lib. III, cap. 17.

[j] *Quam vespernam antiqui dicebant.* Fest.: *Cœna apud antiquos dicebatur, quod nunc est prandium; Vesperna, quam nunc cœnam appellamus.* Item in *Vesperna: Vesperna apud Plautum cœna intelligitur.*

[k] *In usu enim non erant prandia.* E Serv., Æn. IV, ad vers.

Nunc eadem labente die convivia quærit.

[l] *Fermentatius*. Ita plerique Goth., ut *clibanitius*, et *focatius*.

[m] *Rubidus, recoctus, et rubefactus.* Festus: *Rubidus apud Plautum panis vocatur parum coctus*, sed locus e Casina ab eo citatus Isidoro potius favet.

[n] *Ipse est et focatius.* Vulgo, *hogaza*.

[o] *Spongia panis aqua diutius malaxatus.* Ita meliores libri, et malaxandi vox citatur a Zanch. ex Varrone.

[p] *Dulcia* Al., *dulciamina*, haud male. Hieronymus, in Vita sancti Pachomii: *Qui ante fores convivii egredientibus fratribus erogat dulciamina, in tribuendo meditetur aliquid de Scripturis.* Hinc *dulciarii*. Glossar. γλυκεροπράκτης, *dulciarius*. Et πλακουντάριος *placentarius*, *dulciarius*.

[q] *Crusta est superf. p.* De crusto et crusta, vid. Serv., Georg. III, Æn. VII, et Varro, lib. IV. Hoc autem loco tantum retinuimus quæ in vetustioribus libris invenimus.

Simila...

19. *Amolum* flos farinæ tenuissimum præ levitate de *mola* egestum, unde et appellatum, quasi *a mola*.

Farina et *furfures* a *farre* dictæ, cujus sunt purgamenta.

Pollis...

Fermentum a *fervore* nuncupatum, quod plus una hora non potest contineri. Crescendo enim excedit.

20. *Carnes* dictæ, quia *charæ* sunt, sive a *creando*, unde et **488** a Græcis κρέας vocatur.

[a] *Crudum*, quod sit *cruentum*, est enim cum sanguine.

21. *Coctum*, quasi *coactum*, id est ab igne et aqua violenti modo actum, usuique comestionis aptum. [b] Sed et multi temporis aliquid *coctum* vocatur.

22. [c] *Assum*, quod *ardeat*, quasi *arsum*.

[d] *Elixum*, eo quod in aqua sola decoquitur. *Lixa* enim *aqua* dicitur, ab eo quod sit soluta, unde et solutio libidinis *luxus*, et membra loco mota *luxa* dicuntur.

23. *Frixum* a sono dictum, quando in oleo ardet.

Salsum, quasi *sale* asper*sum*, demptis e medio syllabis tribus.

Rancidum, ex vitio nuncupatum, quod *raucos* efficiat.

24. *Succidia*, carnes in usum repositæ, a *succidendo* dictæ.

[e] *Lardum*, eo quod in *domo* repositum conservatur. Nam antiqui domos *lares* dicebant.

[f] *Taxea* lardum est gallice dictum. Unde Afranius in Rosa:

Gallum sagatum, pingui pastum taxea.

25. *Axungia*, ab *unctione* vocata.

Sebum, a *sue* dictum, quasi *suebum*, quod plus pinguedinis hoc animal habeat.

26. [g] *Offa* est proprie frustum dentium, cujus diminutivum *ofellam* facit. Unde et *offarii coci*, quia particulatim, id est, offatim excoquunt. [h] Nunc *offa latrantium*, quia si in os canis jacitur, satiatus illico compescitur, et silescit.

489 27. *Frustum* vocatum, quod capiatur a *frumine*. Est enim *frumen* summa pars gulæ.

[i] *Pulpa* dicta, quod cum *pulte* olim mista vescebatur, unde et *pulmentum*, et *pulmentarium* dicitur. [j] Pulpa autem est caro sine pinguedine, dicta, quia *palpitet*, resilit enim sæpe. Hanc plerique *viscum* vocant, eo quod glutinosa sit.

28. *Lucanicæ* dictæ, quod prius in *Lucania* factæ sunt.

Farcimen, caro concisa, et minuta, quod eo intestinum farciatur, hoc est, impleatur, cum aliarum rerum commistione.

29. [k] *Minutal* vocatum, quod fiat de piscibus, et isiciis, oleribusque minutatim concisis.

[l] *Afratum*, quod Latine *spumeum* vocatur, ἄφρος enim Græce *spuma* dicitur.

[m] *Martisia* in *mortario* ex pisce fiunt, unde et nominata.

30. [n] *Isocen* piscem quemdam vocant, ex quo primum *isicia* facta sunt, et quamvis ex alio genere piscium fiant, initium tamen piscis vocabulum dedit.

31. *Galaticæ* a colore *lacteo* nominatæ. Græci enim γάλα *lac* dicunt.

490 *Sphæra* a rotunditate Græco vocabulo appellatur. Quidquid enim in rotundum formatur σφαῖρα a Græcis dicitur.

32. *Jus* coquinæ magistri a *jure* nuncupaverunt, quia ea lex condimenti ejus. Hoc Græci ζωμὸν vocant.

33. *Caseus* vocatur, quod *careat sero*, quasi *careum*. Nam serum ei omne deducitur, [o] ut ponderibus arguatur.

[p] *Colostrum*, lac novum, quod neutri generis est.

34. *Lac* a Græco sermone derivatum est pro *candore*. Græci enim *album* λευκὸν dicunt, lac vero et sanguis quod nutrit et quod nutritur. Nam lacte: [q] nutrimur, vivimus sanguine.

[a] *Crudum quod sit cruent.* Serv., Æn. x: *Crudum per costas exigat ensem: — Crudelem, cruentum.*

[b] *Sed et multi temporis coctum.* E Serv., Æn. xi, ad vers. *Solitum nodis, et robore cocto.*

[c] *Assum, q. arsum.* Recte, quamvis Varroni, *Assum, quod ab igni assudescat*, dictum placeat.

[d] *Elixum... lixa enim aqua.* Nonius: *Elixum quidquid ex aqua mollitur, nam lixam aquam veteres dixerunt.*

[e] *Lardum, eo quod in dom. rep.* At Macrob., lib. vii, cap. 8. *Lardum, quasi longe aridum, opinor, vocamus.*

[f] *Taxea.* Hinc fortasse apud nos *tocino*, atque etiam *tassaio*.

[g] *Offa... cujus diminutiv. ofella.* Serv., Æn. vi:

Melle soporatam, et medicatis frugibus offam.

Hinc est diminutio ofella, *sed* f *non geminat. in diminutione enim multa mutatur.*

[h] *Nunc offa est latrantium.* In Placidi glossis, *Offa latrantium est; diminutivum* offellam *facit, quæ si in os cani jaciatur, satiatus illico compescitur, et silescit.*

[i] *Pulpa dicta quia cum pulte. Nam pulte* (ait Plinius, lib. xvii, cap. 8), *non pane vixisse longo tempore, Romanos manifestum est, quoniam inde pulmentaria hodieque dicuntur.*

[j] *Pulpa est caro sine pinguedine... glutinosa.* Eadem, sup., lib. xi, cap. 1.

[k] *Minutal.* Juven., satyr. 14:

Hesternum solitus medio servare minutal
Septembri.

[l] *Afratum.* Al., *Afrotum. Africia* etiam apud Arnob., lib. vii. Genus libi esse videtur, aut certe pultis.

[m] *Martisia.* Ex hoc loco, opinor, *Martifrium* retulit in lexicon suum Alphonsus quidam Palentinus (cui quantum tribuendum sit, alii viderint). Illud constat, multa cum ex Isidoro descripsisse. Is ergo: *Martifrium genus* (inquit) *condimenti ex piscibus.* Ut videri alicui posset *Martyphrium* Græca vox, est enim ἀφρύη *pisciculus*, de quo Athenæus, lib. vii.

[n] *Isocen... Isicia.* Arnob., lib. vii: *Quid sibi hæc volunt, apexabo, Isicia, silicernium, longano? Quæ sunt nomina, et farciminum genera, hirquino alia de sanguine, commistis alia inculcata pulmonibus.*

[o] *Ut ponderibus arguatur.* Seri nihil remanere.

[p] *Colostrum lac novum.* Serv., eclog. 2: *Hoc vero laudabile est, quod quis habeat lac novum, id est, colostrum, quod neutri generis est.*

[q] *Lacte nutrimur, vivimus sang.* Idem, Æn. iii: *Animamque sepulcro condimus: Lacte corpus nutritur post animæ conjunctionem, et anima sine sanguine nunquam est.*

35. *Quactum,* quasi *coactum,* et quas *coagulatum.* Accepta enim secum alia specie coagulat.

36. *Mel* Græcæ appellationis est, quod ab *apibus* nomen habere probatur. Nam *apis* Græce μέλισσα dicitur. [a] Antea autem mella de rore erant, inveniebanturque in arundinum foliis, unde Virgilius :

Protinus aerii mellis cœlestia dona.

[b] Siquidem hucusque **191** in India et Arabia colligatum reperitur, ramis inhærens in similitudinem salis. Omne autem mel dulce dicitur. [c] Sardum, amarum est absinthii causa, cujus copia ejus regionis apes nutriuntur.

37. *Favus* vocatur, quia comeditur magis quam bibitur : φαγεῖν enim Græci *comedere* appellant. [d] Aiunt autem medici, et qui de humanorum corporum scripsere naturis, præcipueque Galenus, in libris quorum titulus est περὶ ὑγίας, puerorum et juvenum, ac perfectæ ætatis virorum mulierumque corpora insito calore fervere, et noxios esse iis ætatibus cibos qui colorem augeant, sanitatique conducere frigida quæque in esum sumere, sicut contrario senibus, qui pituita laborant et frigore, calidos cibos et vina vetera prodesse.

CAPUT III.

De potu.

1. *Potio* a Græca derivatione vocatur. Hanc enim illi πότον dicunt.

[e] *Aqua* generaliter vocata, quod superficies ejus *æqualis* sit, hinc et *æquora;* quam inde recentem dicimus, quia non est utilis vetusta, ut vinum, sed statim sublata de flumine, fonte, vel puteo : fetescit enim vetusta.

2. *Vinum* inde dictum, quod ejus potus *venas* sanguine cito repleat. Hoc alii, quod nos cura solvat, *Lyæum* appellant. Veteres vinum *venenum* vocabant. Sed postquam inventum est virus lethiferi succi, hoc *vinum* vocatum, illud *venenum.* Unde et Hieronymus in libro quem de Virginitate conservanda scripsit, adolescentulas dixit ita vinum debere fugere, ut venenum, ne pro ætatis calore ferventi **192** bibant, et pereant. Inde est, quod [f] apud veteres Romanos feminæ non utebantur vino, nisi sacrorum causa certis diebus.

3. *Merum* dicimus, cum vinum *purum* significamus. Nam *merum* dicimus quidquid *purum* atque A *sincerum* est, sicut et aquam meram, nulli utique rei mistam. Hinc et *merenda,* quod antiquitus id temporis pueris operariis cibus panis merus dabatur, aut quod meridient eodem tempore, id est, soli, ac separatim, non ut in prandio, aut in cœna ad unam mensam. Inde credimus etiam illud tempus, quod post medium diem est, [g] *meridiem* appellari, quod *purum* sit.

4. *Mustum* est vinum e lacu statim sublatum. Dictum autem creditur *mustum,* quod in se limum et terram habeat mistam. [h] Nam *mus* terra, unde et *humus.* Cujus tanta vis fervoris est, ut vasa, quamvis grandia, ex eo plena, absque spiramine relicta, illico disrumpat.

5. [i] *Roseum* vinum, id est, cum rubore. Rosa B enim rubet.

[j] *Amineum* vero, quasi sine minio, id est, sine rubore, nam album est.

Succinatium succinæ gemmæ simile est, id est, fulvi coloris,

6. *Limpidum* vinum, id est, perspicuum, ab *aquæ* specie dictum, quasi *lymphidum. Lympha* enim *aqua* est.

Turbidum, quasi *terbidum,* id est, terra commistum, quod est fæce.

Falernum vinum vocatum a *Falerna* regione Campaniæ, ubi optima vina nascuntur.

193 7. [k] *Colatum,* vas proprium nuncupant in quo deportatur.

[l] *Gazetum* vero a regione, unde defertur. *Gaza* C enim oppidum est Palæstinæ.

[m] *Infertum* vinum dicitur, quod altario libatur, atque *offertur.*

[n] *Spurcum,* quod offerri non licet, aut cui aqua admista est, quasi *spurium,* hoc est, immundum.

8 [o] *Honorarium* vinum, quod regibus et potentibus honoris gratia offertur. Cato, de innocentia sua: *Cum essem in provincia legatus, complures ad prætores et consules vinum honorarium dabant, nunquam accepi, ne privatus quidem.*

9. [p] *Crucium* vinum est insuave, quod servi potant.

Acetum, vel quia *acutum,* vel quia *aquatum.* Vinum enim aqua mistum cito in hunc saporem redigitur. Unde et [q] *acidum,* quasi *aquidum.*

Conditum vocatum, quod non sit simplex, sed

[a] *Antea mella de rore erant.* Ex cod., initio Georg. IV.

[b] *Siquidem hucusque in Ind.* E Dioscor., lib. II.

[c] *Sardum autem amar.* Ex cod.

[d] *Aiunt Medici... prodesse.* Ex Hieron., epist. X. Ad Furiam, de Viduitate servanda.

[e] CAP. III. *Aqua... quod superficies ejus æqualis.* Ita Varro : *Aqua, quod æqua summa.*

[f] *Apud Veteres Rom... diebus.* E Serv., Æn. I, ad vers.

Primaque, libato, summo tenus attigit ore.

[g] *Meridiem appellari... quod purum.* Idem, sup., lib. III, cap. 41, et V, cap. 30, et XIII, cap. 1.

[h] *Nam mus terra est.* Ita etiam lib. XII, cap. 3.

[i] *Roseum.* — *Rosete* vocant nostri.

[j] *Amineum...album est.* E Serv., Georg. II, ad vers.: D *Sunt et Amineæ vites.*

[k] *Colatum vas prop.* Serv., Georg. II, ad vers.: *Tu spisso vimine qualos, Colaq. prelor. : — Quales per quos vinum defluit, qui et ipsi a colando dicti sunt.*

[l] *Gazetum.* Sidon. Apollinar. : *Vina mihi non sunt Gazetica, Chia, Falerna.*

[m] *Infertum.* Sic omnes libri. Sed *inferium* legebat vir doctissimus, cujus meminere Festus, et Arnob., lib. VII, et Cato, cap. 34. De *fereto,* vel *ferto,* vid. sup., lib. VI, cap. 19.

[n] *Spurcum quod offerri non licet.* E Fest.

[o] *Honorarium.* Frumenti quoque honorarii meminit Cicero in Pisoniana.

[p] *Crucium vinum.* Festus : *Crucium, quod cruciat, unde Lucilius vinum insuave crucium dixit.*

[q] *Et acidum, q. aquidum.* Quæ post hæc legun-

tur in commistione pigmentorum compositum.

10. [a] *Lactatum*, est potio e *lacte*.

Mulsum ex melle mistum, Est enim potio ex aqua et melle, quod Græci μελίκρατον vocant.

11. [b] *Œnomelum*, mustum melle admistum, vehementerque agitatum atque commotum.

Hydromelum, quod fiat ex aqua et malis **494** Matianis.

[c] *Saccatum*, liquor est aquæ fæci vini admistus, et sacco expressus.

[d] *Lorea*.....

12. *Oxymeli* appellatum, quod aceti et mellis permista conficitur materia, unde et dulcedinem retinet et acorem.

Rhodomeli dicitur, eo quod in succo rosæ mel admisceatur.

Melicratum, vinum melle mistum.

13. *Medus*, quasi *melus*, quia ex melle fit, sicut *calamitas* pro *cadamitas*.

[e] *Fæcula*, uva pinguis, decocta usque ad crassitudinem mellis, ac refrigerata utilis stomacho.

14. [f] *Passum*, quidquid ex uva passa compressum effluxerit. Dicitur autem *passum* a *patiendo*. Nam percutitur uva siccior, et decoquitur, et inde fit passum.

[g] *Defrutum* dictum est, quod defraudetur, et quasi fraudem patiatur.

15. *Carenum*, eo quod fervendo parte careat. Tertia enim **495** parte musti amissa, quod remanserit carenum est, cui contraria *sapa* est, quæ fervendo ad tertiam redacta descenderit.

16. [h] *Sicera* est omnis potio quæ extra vinum inebriare potest. Cujus licet nomen Hebræum sit, tamen Latinum sonat pro eo quod ex succo frumenti vel pomorum conficiatur, aut palmarum fructus in liquorem exprimantur, coctisque frugibus [i] aqua pinguior, quasi succus colatur, et ipsa potio sicera nuncupatur.

17. [j] *Cervisia* a *Cerere*, id est, fruge vocata. Est enim potio ex seminibus frumenti vario modo confecta.

18. *Cælia*, a *calefaciendo* appellata. Est enim potio A ex succo tritici per artem confecta. Suscitatur enim ignea illa vis germinis madefactæ frugis, ac deinde siccatur, et post in farinam redacta molli succo admiscetur, quo fermentato, sapor austeritatis et calor ebrietatis adjicitur. Quæ fit in iis partibus Hispaniæ, cujus ferax vini locus non est.

Fæx dicta, quod sese vasis emergendo affigat.

19. *Garum* est liquor piscium salsus, qui olim conficiebatur ex pisce quem Græci γαρον vocabant, et quamvis nunc ex infinito **496** genere piscium fiat, nomen tamen pristinum retinet, a quo initium sumpsit.

20. *Liquamen* dictum, eo quod soluti in salsamento pisciculi eumdem humorem liquant, cujus liquor appellatur *salsugo*, vel *muria*.

B Proprie autem *muria* dicitur aqua sale commista, effectaque gustu in modum maris.

21. *Succi* dicti, quod *sacco* exprimuntur, ut ptisanæ.

Ptisanæ, zema, opozema, Græca vocabula sunt.

CAPUT IV.

De vasis escariis.

1. *Vas* dictum a *vescendo*, quod in eo escæ apponantur. Cujus diminutivum *vasculum*, quasi *vesculum*.

2. *Fictilia* dicta, quod *fiant*, et *fingantur* ex terra. *Fingere* enim est *facere*, et *formare*, et *plasmare*; unde et *figuli* dicuntur. Et *vas fictile* dicitur, non fictum illud quod mendacium est, sed quod formatur ut sit, et habeat aliquam formam, unde et Aposto- C lus dicit : *Nunquid dicit figmentum ei qui se fingit: Quare me sic fecisti?*

3. [k] Fictilia vasa in *Samo* insula prius inventa traduntur, facta ex creta, et indurata igne, unde et *Samia* vasa. [l] Postea inventum est rubricam addere, et ex rubra creta fingere. [m] Antiquiorem autem fuisse (dicunt) usum fictilium vasorum, quam fundendi æris, **497** aut argenti. [n] Apud Veteres enim, nec aurea, nec argentea, sed fictilia vasa habebantur, sicut ad vina doliis excogitatis, ad [o] aquas amphoris, hydriis ad

Editis, interpretationem loreæ, quæ paulo post nuda relicta est, putabat Chacon, cui assensi sumus.

[a] *Lactatum est potio e lacte.* Plin., lib. XXXIII, cap. 2, Murænas *lactatu* pinguescere dixit.

[b] *Œnomelum.* Vid. Pallad. in Octob.

[c] *Saccatum liq. est aq. f. v. a, sacco expressus.* Non deest qui duo vini genera hoc loco confusa putet, itaque legat : *Saccatum sacco expressum. Fæcatum liquor est aquæ, fæci vini admistus.* Nam saccato negant aquam admisceri, et fæcati meminere Cato et Plinius.

[d] *Lorea.* Est vilis potus servis aptus, quia aqua lavantur uvæ in torculari post expressum vinum. His enim verbis aliunde evocatis expleri hanc lacunam placebat Chaconi.

[e] *Fæcula ...utilis stomacho.* Horat., lib. II, satir. 8 :

Qualia lassum
Pervellunt stomachum, siser, halec, fæcula Coa...

[f] *Passum.* Ex Pallad., in Octob., cap. 19.

[g] *Defrutum, carerum, sapa.* Ex eodem, cap. 18. Apud quem a *defraudando*, non a *defervendo* legisse videtur Isidorus.

[h] *Sicera est omnis pot.* Ex Hieron., epist. 2, ad Nepotian. Itaque non inscite apud Tertullanum pro שכר ebriamen legitur.

[i] *Aqua pinguior, quasi succus colatur.* Hieronym.: *Aqua pinguior coloratur.*

D [j] *Cervisia... Cælia.* Hispaniensis vox. Plinius, lib. XXII, cap. ult. : *Ex iisdem fiunt et potus zethum in Ægypto, cælia, et ceria in Hispania, cervisia, et plura genera in Gallia.*

[k] Cap. IV. *Fictilia vasa in Samo insula.* Ex Plin., lib. XXXV, cap. 12.

[l] *Postea inventum et rubricam addere.* Plinius : *Dibutadis inventum est rubricam addere, aut ex rubrica cretam fingere.*

[m] *Antiquiorem autem fuisse.* Ex eod.

[n] *Apud Veteres... sicut ad vina.* Plin. : *Etiam fictilibus vasis ad vina excogitatis, et ad aquas.*

[o] *Ad aquas amphoris.* Ita Pollux, lib. X, cap. 5, et Hesych.; unde etiam interpres vulgat. Edit., κεράμιον, amphoram aquæ reddidit. Amphoris vina quoque servari, nihil notius. Horat :

Parcis deripere horreo
Cessantem Bibuli consulis amphoram.

balnea, ac reliquis, quæ in usibus hominum aut rota fiunt aut manu aptantur.

4. Argilla autem excocta *textæ* vocabulum suscipit, quia dum mollis esset, efficitur testa, nec communicat cum vocabulo pristini generis, quia quod fuit non est.

5. [a] *Aretina* vasa, ex *Aretio* municipio Italiæ dicuntur, ubi fiunt; sunt enim rubra. De quibus Sedulius :

Rubra quod appositum testa ministrat olus.

6. *Samia* vasa quidam putant ab oppido Samo Græciæ habere nomen. Alii dicunt cretam esse Italiæ, quæ non longe a Roma nascitur, [b] quæ *samia* appellatur.

7. *Cælata* vasa argentea, vel aurea sunt, signis eminentioribus intus, extrave expressa : a *cælo* vocata, quod est genus ferramenti, quem vulgo [c] *cilionem* vocant.

B

8. [d] *Chrysendeta* vasa deaurata, Græcum est.

[e] *Anaglypha*, quod superius sint sculpta, Græci enim ἄνω *sursum*, γλυφὴν *sculpturam* dicunt, id est, *sursum sculpta*.

9. *Discus*, antea *iscus* vocabatur a specie *scuti*; [f] unde et *scutella*. Postea *discus* vocatus, quod det escas, id est, apponat. A quo et *discumbentes* dicti, sive ἀπὸ τοῦ δίκειν, id est, quod jaciant.

10. [g] *Messorium* vocatum a *mensa* per derivationem quasi *mensorium*.

498 *Parapsis*, quadrangulum, et quadrilaterum vas, id est, paribus absidis.

Patina, quod dispansis patentibusque oris sit lancis.

C

11. [h] *Gabata*, quasi *cavata*, *g* pro *c* littera posita. Hinc et *concha*, sed illa cavata, ista concava; sic et Græci hæc nuncupant.

Scutella, a *scuto* per diminutionem : est enim ejusdem similis.

12. [i] *Apophoreta* a Græcis a ferendo poma, vel aliquid, nominata, est enim plana.

Salinum, vas aptum talibus. [j] Idem et *sulzica*, quasi *salzica*.

Acetabulum, quasi *acetaferum*, quod *acetum* ferat.

13. *Colchlear*, ab usu prius *cochlearum* dictum. Et :

Amphoræ fumum bibere institutæ,
Consule Tullo.

[a] *Aretina vasa*. De quibus Martial., l. XIV, ep. 98.

[b] *Quæ samia appellatur*. Quoniam de Samiis paulo ante dixerat, *Samnia* hic quidam reponebat. Samnites enim non longe a Roma.

[c] *Quem vulgo cilionem*. Al., *cilicionem*. — *Sinzel* a nobis dicitur.

[d] *Chrysendeta*. Vasa argentea aureis crustis illigata, ait Bayfius.

[e] *Anaglypha*. Serv., Æn. V : *Atque aspera signis:* — *id est, sculpta* (inquit) *anaglypha*.

[f] *Unde et scutella*. Et *scutula* Martialis :

Et leves scutulas, cavasque lances.

[g] *Messorium*. *Missorium*. Cod. Ovet. colleg.

[h] *Gabata*. Martial.

Transcurrunt gabatæ, volantque lances.

[i] *Apophoreta*. Ut videantur non tantum munera, aut reliquiæ, quæ e conviviis tollerentur, sed vasa quoque apophoreta nominata.

A Hinc est illud [k] veterum distichon :

Sum cochleis habilis, et nec minus utilis ovis.
Nunquid scis, potius cur cochlare vocor?

14. [l] *Trisceles* Græce Latine *tripedes*. Qui autem quatuor pedibus insistunt, abusive dicuntur.

15. In vasculis autem tria quæruntur quæ placeant, manus artificis, pondus argenti, splendor metalli.

499 CAPUT V.

De vasis potoriis.

1. *Poculum* a *potando* nominatum. Est enim omne vas in quo bibendi est consuetudo.

Phyalæ dictæ, quod ex vitro fiant. Vitrum enim Græce ὕαλον dicitur.

2. *Pateræ*, phyalæ sunt dictæ, vel quod in ipsis potare solemus, vel quod patentes sunt dispansisque labris.

3. *Cratera*, calix est duas habens ansas, et est Græcum nomen : declinatur autem apud eos, *hic crater*, [m] Nam Latine *hæc cratera* dicitur. Unde Persius : *Si tibi crateras argenti...* Virgilius :

Crateras magnos statuunt, et vina coronant.

[n] Fiebant autem primum a connexionibus virgultorum, unde et dictæ crateræ ἀπὸ τοῦ κρατεῖν, id est, quod invicem se teneant.

4. *Cyathi* quoque, et *scyphi*, [o] *cymbia* et ipsa poculorum sunt genera. Ex quibus *cymbia* pocula dicta sunt ex similitudine *cymbæ* navis.

[p] *Amystis* species poculi, qua ductim, id est, uno spiritu, bibitur.

[q] *Baccea* primum a *Baccho*, quod est vinum, nominata, postea in usibus aquariis transiit.

5. [r] *Calices*, et *calathi*, et [s] *scalæ* poculorum genera antea ex ligno facta, inde et vocata. Græci enim omne lignnm κᾶλον dicebant.

500 *Ampulla*, quasia *ampla bulla*; similis est enim rotunditate bullis, quæ ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento.

CAPUT VI.

De vasis vinariis et aquariis.

1. *Œnophorus*, vas ferens vinum; οἶνος enim *vinum* est, de quo illud est :

[t] Vertitur œnophoris fundus, sententia nobis,

Idem et sulzica. Cujus vocis vestigium alibi nullum vidimus.

[k] *Veterum distichon*. Mart., lib. III, epig. 121.

[l] *Trisceles* Τρισκελεῖς.

[m] CAP. V. *Nam Latine hæc cratera... argenti*. E

D Serv., Æn. I.

[n] *Fiebant autem a primum connexionibus virgultor*. Quæ fortasse crateræ dicebantur, de quibus Nonnius.

[o] *Cymbia... navis*. E Serv. Æn. V.

[p] *Amystis*. Inde ἀμυστὶ πίνειν dicunt Græci uno haustu labris non clausis bibere. Horat.

Neu multi Damalis meri
Bassum Threicia vincat amystide.

[q] *Baccea*. Al., *Bacchia*. Vulgo *bazia*.

[r] *Calathi*. Virgil., eclog. V :

Vina novum fundam calatius Arvisia nectar.

[s] *Scalæ*. Quibus (credo) quasi per gradus aqua crepitans desiliret, qualia multa hodie fictilia, et vitrea vasa fiunt.

[t] CAP. VI. *Vertitur œnophor. fund*. Diximus, lib.

2. [a] *Phlascæ* a Græco vocabulo dictæ. Hæ provehendis, ac recondendis phialis primum factæ sunt, unde et nuncupatæ sunt. Postea in usum vini transierunt, manente Græco vocabulo, unde et sumpserunt initium.

3. *Lagena* et [b] *sicula*, Græca nomina sunt, inflexa ex parte, ut fierent Latina. Illi enim λάγηνος nos *lagenam*, illi *sicile*, nos *siculam* dicimus.

Cantharus.....

4. *Hydria* vasis genus aquatilis per derivationem vocata, ὕδωρ enim Græci *aquam* dicunt.

[c] *Situla*, quod *sitientibus* apta sit ad bibendum quod vas [d] Græci *cadum* vocant.

5. [e] *Catinum* vas fictile, quod melius neutro genere dicitur **501** quam masculino, sicut et *salinum* dicitur vas aptum *salibus*.

[f] *Orca* est amphoræ species, cujus minore vocabulo *urceus*, diminutivo urceolus est.

[g] *Scyphus* in quo manus lavamus.

6. *Seriola* est orcarum ordo directus, vel vas fictile vini, apud Syriam primum excogitatum, sicut [h] *cilicises* a *Cilicia* nuncupatæ, unde primum advectæ sunt.

Dolium.....

7. *Cupos*, et *cupas*, a *capiendo*, id est, *accipiendo* aquas, vel vinum, vocatas volunt, unde et *caupones*. *Utres* ab *utero*.

[i] *Mulgarium*, vas, in quod mulgentur pecora. Idem et *mulctrum*, quod in eo *mulgeatur* lac.

8. *Labrum* vocatum, eo quod in eo lavationem solitum est fieri infantum, cujus diminutivum *labellum* Idem et *alveum*, quod in eo ablutionem fieri solitum sit.

[j] *Pelves* vocatæ, quod *pedes* ibi laventur.

9 *Siphon* vas appellatum, quod aquas sufflando fundat, utuntur **502** enim hoc Orientales. Nam ubi senserint domum ardere, currunt cum siphonibus plenis aquis, et exstinguunt incendia, sed [k] et camaras expressis ad superiora aquis emundant.

CAPUT VII.

De vasis oleariis.

1. [l] *Hemicadium*, vas olearium.

[m] *Scortea*, vas olearium, eo quod sit ex *corio*, dictum.

2. *Alabastrum*, vas unguentarium a lapide sui generis cognominatum, quem *alabastritem* vocant, qui incorrupta unguenta conservat.

3. *Pyxides*, vascula unguentaria ex buxo facta. Nam quod nos *buxum*, Græci πύξον vocant.

4. [n] *Lenticula* vasculum olearium ex ære aut argento factum a liniendo dictum. His enim reges et sacerdotes liniebantur.

CAPUT VIII.

De vasis coquinariis.

1. Omnia vasa coquendi causa parata [o] *cocula* dicuntur. Plautus :

Æneis oculis mihi excocta est omnis misericordia.

2. *Olla* dicta, pro eo quod ebulliat in ea aqua, igne subjecto, **503** ut altius vapor emittatur. Unde et bulla dicitur, quæ in aqua venti intus spiritu sustentatur.

Patella, quasi *patula*. Est enim olla oris patentioribus.

3. *Cacabus*, et *Cucuma* a sono ferveris cognominantur. Hæc in Græcis et Latinis communia nomina habent, sed utrum Latini a Græcis, an Græci a Latinis hæc vocabula mutuarint, incertum est.

4. [p] *Lebetes* ænei sunt Græco sermone vocati, sunt enim ollæ minores in usum coquendi paratæ.

5. *Sartago* a strepitu soni vocata, quando in ea ardent oleum.

Tripedes appellatæ, quod tribus pedibus constent, has Græci *tripodas* vocant.

6. [q] *Mola* a rotunditate sui vocata, ut *mala* pomorum, sic et Græci.

I, citari hunc versum a Nonio in *Sententia*, ex Lucil. lib. III *Satir*.

[a] *Phlascæ a Græco vocab.* An quasi φιάλων ἄσκοι, hoc est, *phialarum culei*. Nos vulgo *frascos* dicimus.

[b] *Sicula*. Mira hic in libris varietas, *sicula*, *scicula*, *singula*, *sigula*. Item paulo post, illi *sicile*, illi *scicile*. *Sicula* tamen et *sicile* in plerisque libris.

[c] *Situla*. Festus : *Nanum Græci vas aquarium dicunt humile, et concavum, quod vulgo vocant situlum barbatum. Unde nani pumiliones appellantur*, etc.

[d] *Græci cadum*. Non enim cadus unius generis vas.

[e] *Catinum vas fictile*. Vid. Varr., lib. IV et lib. I de Re Rust., cap. 43.

[f] *Orca est amphor*. Vocem esse Hispaniensem innuit Varro, I, de Re Rust., cap. 13 : *Orcæ in Hispania fervore musti ruptæ, necnon et dolia in Italia*.

[g] *Scyphus in quo manus lavamus*. Plutarch., in Anton. Παιδαρίῳ δὲ εἰς ἀργυροῦν σκύφον ὕδωρ ἐμβάλλοντι κομίσαι, etc. Potorium quoque fuisse vas, nemo ignorat.

[h] *Sicut cilicises*. Al. *silicisses*, *silicenses*, *cilises*, *cilicienses*.

[i] *Mulgarium vas*. Quod *mulctra*, et *mulctrale*, vel *mulctrare*. Sed Georg. III :

More patrum nivea implebunt mulgaria vaccæ,

in Codicibus antiquissimis legi admonuit Pierius, et eadem voce usum ante Valgium :

Sed nos ante casam tepidi mulgaria lactis.

[j] *Pelvis*. Varr. lib. IV : *Pelvis a pedum lavatione, ut pedelvis*.

[k] *Et camaras expressis ad superiora aquis emundant*. Erant enim cameræ, signis albario opere aliquantum eminentibus ornatæ, aut lacunaribus distinctæ, eæ cum sordidatæ erant, siphonibus emundabantur, quia propter altitudinem adiri alio pacto non poterant.

[l] CAP. VII. *Hemicadium*. Pollux, lib. X, cap. 20.

[m] *Scortea*. Festus, sive Paulus in voce *Scorta*. *Omnia namque ex pellibus facta scorta appellantur*.

[n] *Lenticula*. Hieron., Habacuc. III : *Lenticula vas fictile sic vocatur, id est*, φακὸς; et lenticulam a lentis forma dictam indicat Apuleius, lib. II, Florid. : *Ampullam oleariam, quam gestabat lenticulari forma, tereti ambitu, pressula rotunditate*. Aquarium quoque vas utrumque fuisse videtur. Nam Reg. I, cap. 26, ubi David e Saulis tabernaculo hastam, et φακὸν ὕδατος antiqua translatio (quam citat Lucifer Caralitanus, lib. I Pro Athanasio) *lentem aquæ* reddit.

[o] CAP. VIII. *Cocula*. Fest. : *Cocula vasa ænea coctionibus apta. Alii dicunt ligna minuta, quibus facile decoquantur obsonia*.

[p] *Lebetes ærei sunt*. Serv., Æn. III, ad. vers. *Dodonæosque lebetes : Ollas æreas dixit*.

[q] *Mola ut mala pomor*. Nempe μῆλον et μύλον confundit.

Cribrum, quod ibi currat frumentum, quasi *currifrum*.

[a] *Rotabulum* dictum a proruendo stercora, sive ignem, panis coquendi gratia.

CAPUT IX.

De vasis repositoriis.

1. *Gazophylacium* [b] arca est ubi colliguntur in templo ea quæ ad indigentiam pauperum mittuntur. Compositum est autem nomen ex lingua Persica et Græca.

[c] Gaza enim lingua Persarum *thesaurus*, φυλακή Græce *custodia* interpretatur.

2. [d] *Arca* dicta, quod *arceat* visum, atque prohibeat. [e] Hinc et **504** *arcivum*; hinc et *arcanum*, id est, *secretum* unde et cæteri *arcentur*.

3. *Cibutum*, Græcum nomen est, quod nos arcam dicimus.

Loculus ad aliquid ponendum in terra factus locus, seu ad vestes, vel pecuniam custodiendam, unde et per diminutionem dicitur.

4. *Mozicia*, quasi *modicia*; unde et *modecum*, *z* pro *d*, sicut solent Itali dicere *ozie* pro *hodie*.

Scrinia...

5. *Saccus* a *saggo* dictus, quod eo consuto efficiatur quasi *sagus*.

Marsupium, sacculus nummorum, quem Græci μάρσυπον appellant. Quædam enim Græca nomina in Latinum paulo inflectuntur propter Romanum eloquium.

6. [f] *Sitarciæ* nautarum sunt, ab eo quod *sutæ* sunt.

Involucrum dictum, quod aliquid in se teneat involutum.

7. [g] *Fiscus*, sacculus est publicus, unde *fiscellæ*, et *fiscinæ* dicuntur : hunc habent exactores, et in eo **A** mittunt debitum publicum, quod redditur regibus. *Fiscus* autem primæ positionis est, derivativum *fiscina*, diminutivum *fiscella*.

8. [h] *Canistrum* fiscis canis contexitur, unde et nuncupatur, alii Græcum asserunt.

Cistella, a *costis* ex canna, vel ligno, quibus contexitur, nominata.

9. [i] *Cophinus*, vas ex virgulis aptum mundare stercora, et terram portare. **505** De quo dicit Psalmista pro Israel : *Manus ejus in cophino servierunt.* [j] Dictus autem cophinus, quasi *covus*, quasi *cavus*.

10. [k] *Corbes* dictæ, quia curvatis virgis contexuntur.

[l] *Sporta*, vel quod ex *sparto* fieri solet, vel quod *exportet* aliquid. (*Sporta* a *sparto* dicta, non ab *exportando* sicut quidam volunt. Prius enim de **B** *sparto* fiebant.)

CAPUT X.

De vasis luminariorum.

1. [m] Ab igne colendo culinam antiqui appellaverunt focum. *Focus*, quia φῶς Græce, Latine *ignis* est, unde juxta philosophos quosdam cuncta procreantur. Et revera sine calore nihil nascitur, adeo, ut de Septentrione poeta dicat [n] sterili non quidquam frigore gigni. **506** Varro [o] autem *focos* ait dictos, quod *foveant* ignes, nam ignis ipsa flamma est; quidquid autem ignem fovet, focus vocatur, seu ara sit, sive quid aliud, in quo ignis fovetur.

2. [p] *Lucerna* a *lychno* dicta est, unde et brevis est *lu*, ut Juvenalis :

Dispositæ pinguem nebulam vomuere lucernæ.

C Si enim a *luce* diceretur, non staret versus. *Lychnus* autem, quasi *lucinius*. Est enim cicendela lucernæ.

---

[a] *Rotabulum*, sic omnes libri. Festus : *Rutabulum est, quo rustici in proruendo igne panis coquendi gratia utuntur*. Sed quod ad etymologiam attinet, nihil refert *rotabulum*, an *rutabulum* scribas, cum inf., cap. 12, rotam a ruendo trahat. Gloss., *Rotabulum*, ἐνοκάλης (*sic.*)

[b] Cap. IX. *Gazophilacium... mittuntur*. Verba Augus., in ps. LXIII.

[c] *Gaza enim lingua Pers*. E Serv., Æn. I et V.

[d] *Arca ab arcend.* Varro : *Arca quod arceantur fures ab ea clausa.*

[e] *Hinc et arcivum.* Ἀρχεῖον vocant Græci, Vid. Suid.

[f] *Sitarciæ nautar. sunt.* Apuleius, lib. II de Asin. : *Hac enim sitarcia navigium Veneris indiget sola.* Sed extenditur ad alios, ut Reg. I, cap. 9 : *Panes defecerunt de sitarciis nostris.*

[g] *Fiscus sacculus dicuntur.* Ex Augustin. in psalm. CXLVI.

[h] *Canistrum... alii Græcum asserunt* Non male. Nam κάναστρον, aut etiam κάνιστρον auctore Polluce, dicitur.

[i] *Cophinus vas ex virgulis.* Al., virgultis.

[j] *Dictum autem cophinus, q. covus.* Notatio nata ex scriptura *Covinus* per digammon.

[k] *Corbes... quia curvatis virg.* Nisi ἀπὸ τοῦ κόρμοῦ mavis, de quo Pollux lib. X, cap. 24.

[l] *Sporta, vel quod ex sparto.* Secunda interpretatio, quæ priorem reformat, abest a quibusdam veteribus libris. Alia vero, quæ in Editis leguntur de fructice sparto, allata huc sunt, e lib. XVII, cap. 9.

[m] Cap. X. *Ab igni colendo culinam. antiq. appel. focum.* Mendose Codices omnes : *Ab igni colendo, et ligna.* Varro, apud Nonium, lib. I de Vita pop. Rom. : *Qua fine sit antica, et postica : in postica parte erat culina, dicta ab eo quod ibi colebant ignem.* Neque dubium quin Nonii verba hæc sint : *Colinam veteres coquinam dixerunt, non ut nunc vulgus putat, culinam*, scilicet. Nihil enim aliud propositum illi quam ut testimoniis evincat *colinam* dixisse veteres, non *culinam*. Erat item *culigna* (ut ait Festus) *vas potorium*. Sed cur per *gn* culigna vas potorium potius quam culina focus scribitur, si Varronis etymologiæ credimus? Ego ita existimo *culinam* verum priscumque nomen exstitisse, dictamque culinam eamdem domus partem (quia, ut ait Varro, postica **D** esset) a posteriore parte animalis, sed mutasse priorem vocalem veteres honestati servientes; idque Varronem ipsum vidisse, serioque dissimulasse, texisse etiam eleganti notatione eam fœditatem, quæ verecundiores aures posset offendere, alioque mentes abduxisse, functum ea in re magis philosophi quam grammatici officio. Quod Isidorus quoque persæpe facit. Ita verum quoque reperietur, quod voluit Nonius, *colinam* dixisse veteres. Illud magis reconditum quod culinam vocari (ait Festus) locum, in quo epulæ in funere comburuntur.

[n] *Sterili non quidquam frigore gigni.* E Lucan., IV.

[o] *Varro autem... quod foveant.* Et Festus et Ovidius, Fast. VI :

At Focus a flammis, et quod *fovet* omnia, dictus.

[p] *Lucerna a lychno... non staret versus.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Dependent lichni laq. aur.*

3. *Candelabrum* a *candelis* dictum, quasi *candelaferum*, quod *candelam ferat*.

Cereus per derivationem a *cera* nomen habet ex qua formatur, [a] de quo quidam :

Hic tibi nocturnos præstabo cereus ignes.
Subducta luce altera lux tibi sum.

4. [b] *Candela* a *candendo* dicitur, eo quod candendo *deleatur*.

Lacunaria pendentia sunt lumina, quasi *lucanaria*, id est, in aere lucentia.

5. [c] *Funalia* sunt, quæ intra ceram sunt, dicta a *funibus*, quos **507** ante usum papyri cera circumdatos habuere majores, unde et *funera* dicuntur. Funalia autem Græci *scolaces* dicunt, [d] quod sint *scoliæ*, hoc est, intorti. Hos Romani *funes* et *funalia* nominabant. [e] Funalia candelabra apud veteres, quibus funiculi cera vel hujusmodi alimento luminis obliti figebantur. Idem itaque et stimuli præacuti funalia dicebantur.

6. [f] *Lampas* flamma est in vertice lucens, dicta, quod *lambentis* motum ostendere videatur.

Fax dicta, quod *foccos* faciat, cujus diminutivum *facula*.

7. *Laterna* inde vocata, quod lucem interius habeat clausam. Fit enim ex vitro, intus recluso lumine, ut venti flatus adire non possit, et ad præbendum lumen facile ubique circumferatur.

8. *Lucubrum* vocatum, quod luceat in umbra. Est enim modicus ignis, qui solet ex tenui stupa ceraque formari.

9. [g] *Pyra* est quæ in modum aræ ex lignis construi solet, ut ardeat, πῦρ enim *ignis* dicitur. [h] Sed *pyra* est ipsa lignorum congeries, cum nondum ardet; *rogus* est cum ardere cœperit; *bustum* vero jam exustum vocatur.

10. [i] *Pharus* est turris maxima, quam Græci et Latini in commune ex ipsius rei usu *pharum* appellaverunt, eo quod flammarum indicio longe videatur a navigantibus, sicut supra diximus, qualem Ptolomæus juxta Alexandriam construxisse octingentis talentis traditur. Usus ejus est, nocturno navium cursui ignes ostendere ad pronuntianda vada, portusque introitus, ne decepti tenebris navigantes in scopulos incident; nam Alexandria fallacibus vadis insidiosos accessus habet. Hinc igitur in portibus machinas ad prælucendi **508** ministerium fabricatas *pharos* dicunt. Nam φῶς *lux* est [j] ὅρος *visio* dicitur, unde et *lucifer* Græce φωσφόρος appellatur.

CAPUT XI.

De lectis et sellis.

1. [k] *Lecticæ* a *lectis* herbis vocatæ.

Stratus a *sternendo* dictus, quasi *storiatus*. In iis solis antiqui ad dormiendum accubabant, nondum laneis stramentis repertis.

Storia quod sit terra *strata*.

2. *Cama* est brevis, et circa terram. [l] Græci enim χαμαὶ *breve* dicunt.

Cubile est cubandi locus.

[m] *Grabatum* Græcum est.

Bajonola est lectus, qui in itinere bajulatur a *bajulando* id est, deportando.

3. *Pulvinar* lectus divitum est, inde et *pulvillus*,

[n] *Spingæ* sunt, in quibus sunt *spingatæ* effigies, quos nos *gryphos* dicimus.

[o] *Punicani* lecti, parvi et humiles, primum a Carthagine advecti, et inde nomina.

509 4. *Lecticæ*, sive *plutei*, lecti, de quibus Rutilius [p] Rufus, de Vita Scipionis : *Primum*, inquit, *contra consuetudinem imperatorum ipse pro lectis lecticis utebantur.*

5. [q] *Sponda* autem exterior pars lecti, *pluteus* interior.

[r] *Geniales* lecti proprie sunt, qui sternuntur puellis nubentibus, dicti a generandis liberis.

6. [s] *Cunabula* sunt lectuli, in quibus infantes jacere consueverunt, dicta quod partui adhibeantur, quasi *cynabula :* nam κύειν est Græce *eniti*.

7 [t] *Pheretrum* dicitur, quod in eo mortui defe-

[a] *De quo quidam.* Martial., XIV. epig. 42 :
Hic tibi nocturnos præstabit cereus ignes :
Subducta est puero namque lucerna tuo.
Neque tamen Isidorianorum Codicum consensio mutare nos quidquam sinit, cum hæc quoque ferri possint.

[b] *Candela... lacunaria.* Leguntur hæc in aliquibus Gothicis, sed absunt a melioribus.

[c] *Funalia... funera dicuntur.* E. Serv., ibid.

[d] *Quod sint* σκολιαὶ, *hoc est, intorti.* Unde vulgo, *antorchas.*

[e] *Funalia c. a, v. Funus* (ait Don. in And.) *a funalibus dictum est, et cunis, vel cuneis candelabrorum quibus delibuti funes, aut cerei fomites infiguntur.*

[f] *Lampas... quod lambentis motum.* Respexit (credo) ad Virgili verba *lambere flamma comas*, cum alioqui vocem esse Græcam constaret.

[g] *Pyra... solet.* E Serv., Æn. VI : *Aramque sepulcri.*

[h] *Sed pyra est ipsa lignorum cong... exustum vocant.* Ex eod., Æn. XI, ad vers. *Constituere pyras.*

[i] *Pharus est turris*, etc. Ead., sup., lib. XV, cap. 2, ex Hegesipp., Plin. et Solin.

[j] *Ὅρος visio.* Ὅρασις potius.

[k] CAP. XI. *Lecticæ a lectis herb. Lectica quod legebant, unde eam facerent stramenta, atque herbas*, ait Varro, Festus : *Lectus dictus, vel a collectis foliis. Ad cubitandum*, etc.

[l] *Græci enim* χαμαὶ *breve dicunt*. Idem, lib. XII, c. 1. *Camelis causa nomen dedit, seu quod quando onerantur, ut breviores, et humiliores fiant, accubant, quia Græci* χαμαὶ *humile et breve dicunt.*

[m] *Grabatum Græcum.* Κράββατον.

[n] *Spingæ in quibus sunt spingatæ.—Spingæ. spingatæ* legebat Chacon. Videndum an a sphingis, de quibus lib. XII cap. 2 : *Sphingæ villosæ sunt comis.*

[o] *Punicani lecti.* De quibus Cic., pro Muræn. et Valer., lib. IX, cap. 3, et Senec., epist. 96.

[p] *Rutilius Rufus de Vita Scip.* Cujus Appianus meminit in lib. de Bell. Hisp. : Ὁ δὲ Ῥουτίλιον Ῥοῦφον συγγραφέα τῶνδε τῶν ἔργων τότε χιλιαρχοῦντα. Cic., in Bruto : *Memoria teneo Smyrnæ ex P. Rutilio Rufo audivisse, cum diceret adolecentulo se accidisse, ut ex s. c. P. Scipio et D. Brutus (ut opinor) cos. de re atroci magnaque quærerent*, etc.

[q] *Sponda autem exterior pars lecti.* Recte Nam quod Cæsar a Dolabella (ut ait Sueton. in Julio) interior sponda regiæ lecticæ dictus sit, maledictum vehementius facit.

[r] *Geniales lecti.* Ead. sup., lib. VIII. cap. ultim.

[s] *Cunabula... eniti.* E Serv., eclog. 4.

[t] *Pheretrum... vicinus capulo.* Ex eod., Æn. XI.

rantur, et est Græcum nomen. Nam φέρετρον dicitur, ἀπὸ τοῦ φέρειν, id est, a *ferendo*; nam Latine *capulus* dicitur, quod super *capita* hominum feratur, sic Plautus: *Capularis senex*, id est, vicinus capulo.

8. [a] *Scamna* sunt quæ altoribus lectis apponuntur, dicta a *scandendo*. **510** Hinc et *scabelli*, qui lectis parvis vel sellis ob ascensum apponuntur, *scabellum* autem et *suppedaneum* dicitur. Nam quod Græci dicunt ὑποπόδιον, dixerunt Latini *scabellum*, et alii dixerunt *suppedaneum*, quod *sub pedibus* sit.

[b] *Scansilia* gradus, sunt, ubi honorati in sedibus hærent.

9. *Sedes* dictæ, quod apud veteres Romanos non erat usus accubendi, unde et considere dicebantur. Postea, ut Varro ait de Vita populi Romani: [c] *Viri discumbere cœperunt, mulieres sedere, quia turpis visus est in muliere accubitus.* Sedes singulari numero proprie regni est, qui Græce θρόνος dicitur. *Subsellia* vero cæterorum, [d] *cathedræ* doctorum.

10. [e] *Solium*, in quo rex sedet propter tutelam corporis sui, secundum quosdam a soliditate dictum, quasi *solidum*; secundum alios per antistichon, quasi *sodium*, a *sedendo*. Unde et *sella*, quasi *seda* dicta est, et *subsellia*, quasi *subsedia*.

11. *Sellæ curules* erant in quibus magistratus sedentes jura reddebant. Dictæ autem *curules*, quia apud veteres prætores et consules propter itineris longinquitatem curru ad forum provehebantur; sellæ autem quæ post eos vehebantur, quibus sedentes dicere jura solebant, a *curru curules* sellæ sunt nominatæ.

12 [f] *Tripodes*, scamnelli sunt, habentes tres pedes, sed et candelabra tripoda sunt, quia similiter habent tres pedes.

511 CAPUT XII.

De vehiculis.

1. *Carum* a *cardine* rotarum dictum, unde et *currus* dicti, quod rotas habere videntur.

Rota autem dicta, quod *ruat*, et *rotundum* a *rota* vocatum.

2. *Rheda*, genus vehiculi quatuor rotarum. Has antiqui retas dicebant propterea quod haberent rotas.

3. [g] *Carpentum*, pompaticum vehiculi genus, quas [i] *carrum pompaticum*.

[h] *Plaustrum*, vehiculum duarum rotarum, quibus onera deferuntur. Et dictum plaustrum, quia volvitur, quasi diceres *pilastrum*.

512 [i] *Caracutium*, vehiculum altissimarum rotarum, quasi *carrum acutum*.

[j] *Capsus*, carruca undique contecta, quasi *capsa*.

4. [k] *Pilentum*, vel *petoritum*, contexta quatuor rotarum vehicula, quibus matronæ olim utebantur. Virgilius: *Pilentis matres in mollibus*. Horatius: *Plures calones atque caballi Pascendi, ducenda petorrita.* Erant autem antea pilentia veneti coloris, non ut nunc sunt russati, quibus nisi castæ matronæ uti non poterant, sicut nec vittis.

5. [l] Basterna, vehiculum itineris, quasi *viæ sternax*, mollibus stramentis composita, a duobus animalibus deportata.

CAPUT XIII.

De reliquis quæ in usu habentur.

1. *Baculus*, a *Baccho* repertore vitis fertur inventus, quo homines moti vino inniterentur. Sicut autem a *Baccho baculus*, ita a *bacilo, bacilus* per diminutionem.

2. [m] *Fustes*, quod præfixi in terram *stent*, quos rustici *palos* vocant, quibus juvenes pro criminibus feriuntur.

[n] *Vectes* dicti, quod manibus *vectentur*, unde ostia saxaque velluntur.

3. [o] *Forfices*, secundum etymologiam si a filo dicuntur *f* ponitur, ut **513** *forfices*, quæ sunt sartorum; si a pilo per *p*, ut *forpiceps*, quæ sunt tonsorum; si ab accipiendo, per *c*, ut *forcipes*, eo quod formum capiant, quæ sunt fabrorum. *Formum* enim dixerunt antiqui *calidum*; unde et *formosus*.

4. *Novacula*, eo quod *innovat* faciem.

Pecten dictus, eo quod *pexos* capillos faciat, atque compositos.

Quare illud *quod super capita hominum feratur*, aliena ducebat Chacon, neque id mihi dubium, cum præsertim addat Servius: *Et dictus capulus, quod corpus capiat.* Fest. quoque: *Capulum a capiendo.*

[a] *Scamna... scabell.* Varro, lib. IV: *Quo simplici scansione scandebant in lectum non altum, scabellum; in altiorem, scamnum.*

[b] *Scansilia... in sedibus hærent.* Al., *in ædibus hærent.*

[c] *Viri discumbere cœper... mulieres sedere.* Valer. Max., lib. II, cap. 1: *Feminæ cum viris cubantibus sedentes cœnitabant.*

[d] *Cathedræ doctorum.* Cassiod., in ps. I: *Cathedra proprie doctoribus datur.*

[e] *Solium... dicta est.* E duob. Servii locis. Æn. I et VII.

[f] *Tripodes scamnelli*. Sic apud Vitruv., lib. III, cap. 3, et lib. V, cap. 9. In vulgatis tamen exemplaribus *scamilli*, qui in aliis *scabelli*, et *scamnuli*.

[g] Cap. XII. *Carpentum... q. carrum pompatic.* Ovid.:

> Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant.
> Hæc quoque ab Evandri dicta parente reor.

Ut sit *carpentum*, quasi *carmentum*, a *Carmenta* Evandri matre.

[h] *Plaustrum, q. pilastrum.* Varro: *Plaustrum quod ex omni parte palam est vel potius a palando, hoc est, extendendo.*

[i] *Caracutium.* Goth. Ov. colleg., *carrucium*, idem a nostris *carricoche* dicitur.

[j] *Capsum.* Utitur hac voce Festus in Ploxemo. Gloss., *capsum*, πλίνθιον.

[k] *Pilentum.* E Serv., Æn. VIII.

[l] *Basterna.* Meminit hujus etiam Hieronym., Is. LXVI.

[m] Cap. XIII. *Fustes dicti. q. stent.* Sup., lib. V, cap. 27: *Fustes quod præfixi in fossis stent.*

[n] *Vestes.* Eadem lib. V, cap. 27.

[o] *Forfices secundum etymolog.* Vel. Longus, in libro de Orthograph.: *Sed quæstio est in loquendo, ut forcipes, et forpices; et arcesso, et accerso. His enim minimum erit dignoscere quomodo dicantur. Proinde ac dixero, scribes mihi, quibus tamen adnotavimus veteres per transmutationem syllabæ forcipes dixisse. Nam et Virgilius: Versantque tenaci forcipe massam. Forcipes dicimus ab eo quod formum capiant, id est calidum.*

[a] *Calamistrum* est acus quæ calefacta et adhibita calefacit, et intorquet capillos. Unde et *calamistrati* appellantur qui comam torquent.

5. *Clavis* dicta quod *claudat*, et aperiat. [b] *Catenatum*, quod capiendo teneat.

Horologium, quod ibi *horas legamus*, id est, colligamus. Est enim in solariis positum, ubi a clavo per lineas currit umbra, ut quamcunque diei horam ostendat.

CAPUT XIV.

De instrumentis rusticis.

1. [c] *Vomer* dictus, quod vi humum eruat, seu ab evomendo terram. De quo Lucretius :

Uncus aratri
Ferreus, occulto decrescit vomer in arvis.
[d] Sumitque per detrimenta fulgorem.

2. *Aratrum* ab *arando* terram vocatum, quasi *araterrium*.

514 [e] *Buris* est curvamentum aratri, dictum quasi βοὸς οὐρὰ, quod fit in similitudinem caudæ bovis.

[f] *Dentale* est aratri pars prima, in quo vomer inducitur, quasi *dens*.

3 *Cultelli*, a *cultura* dicti, eo quod ex ipsis putatione veteres in arbore utebantur, et vite, priusquam falces essent repertæ.

4. [g] *Falx* est qua arbores putantur et vites. Dictæ autem sunt *falces* [h] quod his primum milites herbam *filicem* solebant abscindere. [i] Unde est illud :

Pax me certa ducis placidos curvavit in usus.
Agricolæ nunc sum, militis ante fui.

5. *Falcastrum*, a similitudine *falcis* vocatum. Est autem ferramentum curvum cum manubrio longo, ad densitatem veprium succidendam. [j] Hi et *runcones* dicti, quibus vepres secantur, a *runcando* dicti.

6. *Serrula* est prætenuis lamina ferri, dentium mordacitate resecans arbores, seu ramos.

[k] *Rastra* quoque aut a *radendo* terram, aut a *raritate* dentium dicta.

Ligones, quod terram levent, quasi *levones*

7. [l] *Scudicia* dicta, eo quod circa caudicem terram aperiat, et quamvis ejus usus in reliquis operibus habeatur, nomen tamen ex candice retinet. Hanc alii generaliter *fossorium* vocant, quod foveam faciat, quasi *fovessorium*.

515 8. [m] *Sarculi* sunt, vel simplices vel bicornes.

[n] *Pastinum* vocant agricolæ ferramentum bifurcum, quo semina panguntur. Unde etiam *repastinari* dictæ sunt vineæ veteres, quæ refodiuntur.

9. [o] *Cylindrus*, lapis est teres in modum columnæ, qui a volubilitate nomen accepit, de quo Virgilius :

Area cum primis ingenti æquanda cylindro,
Et vertenda manu.

10. [p] *Tribula*, genus vehiculi, unde teruntur frumenta, et ob hoc ita vocatur.

[q] *Pala*, quæ ventilabrum vulgo dicitur, a ventilandis *paleis* nominata.

11. [r] *Furcillæ* dictæ, eo quod iis frumenta cilluntur id est, moventur. Unde et *oscilla* dicta ab eo quod *cillantur*, hoc est, moveantur *ora*. Nam *cillere* est *movere*.

12. [s] *Tesseræ* sunt quibus frumentorum numerus designatur.

[t] *Trapetum*, mola olivaria.

[u] *Prelum*, trabes quo uva calcata premitur, a *premendo* vocatum, quasi *pressorium*.

Prelum, quo premitur oleum.

Lacus, quo liquatum profluit, et quo ab uvis vel olivis torquendo oleum vinumque exigitur.

13. *Verennes* a *vehere*, id est, exportare nominatæ.

516 [v] *Qualus*, per quem mustum fluit, a *colando* dictus.

[x] *Fisclum* quasi *fisculum*, a *colando* oleum dictum, vel quasi *fiscella* olei.

CAPUT XV.

De instrumentis hortorum.

1. *Rota* [y] dicta, quod quasi *ruat*. Est enim machina de qua a flumine aqua extrahitur. Lucretius :

Ut fluvios versare rotas, atque haustra videmus.

[z] *Haustra* autem, id est, *rota*, ab *hauriendo* aquas dicta.

---

[a] *Calamistrum*. E Serv., Æn. XII, ad vers. *Crines vibratos calido ferro*.

[b] *Catenatum*. Quod nos *candado*.

[c] CAP. XIV. *Vomer... seu ab evomendo terr.* Varro : *Aratrum, quod aravit terram, ejus ferrum vomer, quod vomit eo plus terram.*

[d] *Sumitque per detrimenta fulgorem*. Forte nitorem. Respexit fortasse ad Virgilii verba : *Et sulco attritus splendescere vomer.*

[e] *Buris... cauda bovis*. E Serv., Georg. I.

[f] *Dentale*. Ex eod., nisi quod illic *inducitur*, non *includitur*.

[g] *Falx est*. Pallad., lib. I, cap. ult. : *Falces putatorias quibus in arbore utuntur et vite.*

[h] *Quod hac primum milites*. Vocem *milites* rejiciebat Chacon tanquam e Martialis versu acceptam, cum Palladius, cujus hæc sunt, militum non meminerit. ille namque: *Item* (inquit) *falciculas brevissimas, quibus filicem solemus abscindere*. Falcis vero vocem e Syriaca Palca fluxisse eruditissimus vir existimat.

[i] *Unde est illud : Pax me certa*. Mart., in apophor.

[j] *Hi et runcones*. Pallad., ibid. : *Runcones quibus vepreta persequimur.*

[k] *Rastra*. E Serv., Georg. I.

[l] *Scudicia*. Quam nos fortasse *escoda* vocamus.

[m] *Sarculi vel simpl. vel bicorn*. Ex Pallad., ibid.

[n] *Pastinum... refodiuntur*. E Colum., l, III, c. 18.

[o] *Cylindrus lap*. E Serv.

[p] *Tribula*. Ex eodem.

[q] *Pala*. Utuntur hac voce Tertull., Cypr., Hieron. et August.

[r] *Furcillæ*. E Serv., Georg. II.

[s] *Tesseræ sunt quibus frum. num. design*. Serv., Georg. I : *Aut numeros impressit acervis, id est, aut characteres facit, quibus pecora signantur, aut tesseras quibus frumentorum numerus designatur. Nam numeros pro litteris posuit, quibus numeri continentur.*

[t] *Trapetum, mola olear*. Ex eod., Georg. II.

[u] *Prelum*. Ex eod.

[v] *Qualus*. Ex eod.

[x] *Fisclum*. Aut hic *fiscellum*, aut apud Columell., lib. XII, cap. 38, *fisclum*, legas.

[y] CAP. XV. *Rota*. Vid. Vitruv., lib. X, cap. 11.

[z] *Haustra*. Non. : *Haustra proprie rotarum dicuntur, sicuti Græce* ἀντλήματα.

A 2. *Girgillus,* quod in *gyrum* vertatur. Est enim lignum in [a] transversa pertica mobile, ex quo funis cum situla vel utre in puteum demittitur hauriendæ aquæ causa.

3. [b] *Telonem* hortulani vocant lignum longum, quo hauriunt aquas. Et dictus *telon* a *longitudine*, τέλον enim Græce dicitur quidquid *longum* est. [c] Unde et *mustela* vocata, quasi *mus longus.* Hoc instrumentum Hispani *ciconiam* dicunt, quod imitetur ejusdem **517** nominis avem, levantem ac deponentem rostrum, dum clangit.

[d] Hama...

4. *Lupus* qui est *canicula*, ferreus harpax, quia si quid in puteum decidit, rapit et extrahit, unde et nomen accepit. *Harpax* enim dictus quia *arripit*, ἁρπάζειν enim Græce *rapere* est.

CAPUT XVI.

De instrumentis equorum.

1. *Phaleræ,* [e] ornamenta equorum sunt, et est sermo Græcus.

Frena dicta, quod equos *fremere* cogant, vel quod hæc equi *frendant,* id est, imprimant dentibus, et obmordeant. Unde et *nefrendes* dicti, adhuc lactentes porculi, quod nondum aliquid frendant, id est, comminuant dentibus. [f] Hinc et faba *fresa* quæ molita est.

2. [g] *Lupata* sunt freni asperrimi. Dicti autem *lupata* a *lupinis* dentibus, qui inæquales sunt; unde etiam eorum morsus vehementer obest.

Chamus...

3. *Habenæ,* ab *habendo* dictæ, quod iis equos habeamus, hoc est, teneamus, unde et equi *habiles* dicti.

[h] Hæc et *retinacula* a *retinendo.*

Lora.....

4. *Capistrum,* a *capite* jumentorum dictum.

Sella a sedendo, **518** quasi *sedda.*

[i] *Antella,* quasi *ante sellam*, sicut et *postella*, quasi *post sellam.*

[j] *Cingulum* hominum generis neutri est, nam animalium genere feminino dicimus *has cingulas.*

5. *Sagma*, quæ corrupte vulgo dicitur *salma,* a
B stratu sagorum vocatur. Unde et [k] caballus *sagmarius*, multa *sagmaria.*

Capulum, funis, a *capiendo,* quod eo indomita jumenta comprehendantur.

6. *Calcaria* dicta, quia in *calce* hominis ligantur, id est, in pedis posteriore parte, ad stimulandos equos, quibus aut pugnandum est, aut currendum, propter pigritiam animalium, aut timorem. Nam ex timore *stimuli* nuncupati, licet sint et libidinis stimuli.

7. *Strigiles* nuncupati a *tergendo*, quod iis equi
C tergantur.

Character est ferrum caloratum, quo notæ pecudibus inuruntur. χαρακτὴρ autem Græce, Latine *forma* dicitur.

8. *Cauterium* dictum, quasi *cauturium*, quod urat, et provida sit in eum severaque cautio, ut dum videtur cujus sit, avaritia refrenetur. Quod interdum pro signo, interdum pro cura adhibetur, ut vis morbi ignis ardore siccetur.

[a] *In transversa pertica.* Al., *parte.*

[b] *Telonem hortulani vocant.* Ita scripsisse Isidorum arguit etymologia, sed *Tollenonem* dixisse debuit. Festus : *Tolleno genus machinæ, qua trahitur aqua, alteram partem prægravante pondere, dictus a tollendo.* Utuntur hac voce Livius, Plin. Vegetius.

[c] *Unde et mustella, q. mus longa.* Verba sunt Serv.

[d] *Hama...* Ferramentum aduncum ad coercenda incendia. Plin., epist. 250 : *Et alioqui nullus usquam in publico sipo, nulla hama, nullum denique instrumentum ad incendia compescenda.* Et Paul., cap. 3, d. de Off. præf. vig. : *Sciendum est autem præfectum vigilum per totam noctem vigilare debere, et coerrare calciatum cum hamis et dolabris.* Et Ulp., de Fund. inst.

[e] Cap. XVI. *Phaler. Græcus serm.* E Serv., Æn. IX.

[f] *Hinc et faba fressa.* Fest. : *Frendere est frangere, unde est faba fressa, unde et dentibus dicimus*
D *frendere.* Gloss, *Faba frensa.*

[g] *Lupata.* E Serv., Georg. III.

[h] *Hæc et retinacula.* Respexit ad Maronis verba : *Et frustra retinacula tendens*, Georg. I.

[i] *Antella... Postella.* Lege *antillena,* et *postillena,* invitis libris omnibus. Nam vitium procul dubio natum ex notationibus. Gloss., *antillena,* εἰστέτηρ (Sic). *Postillena* vero etiam legitur in Casina Plauti.

[j] *Cingulum hom..... cingulis.* E Serv., Æn. IX.

[k] *Caballus sagmarius..... mula sagmaria.* Eod. modo legendum apud Serv., Æn. I, ad illud : *Sertisque recentibus halant,* non *saginarius.* Vid. Suid., in Σάγμα.

AD S. ISIDORI ETYMOLOGIARUM LIBROS APPENDICES.

Pars prima,

AD DECEM LIBROS PRIMOS IN AREVALI VOLUMINE TERTIO CONTENTOS.

500 APPENDIX PRIMA.

Ad Etymologiarum prologum.

VERSUS PRÆMISSI ETYMOLOGIIS,

In Codice Regibvaticano 1953.

Sancta Dei genitrix, post partum virgo perennis,
Stella maris, nati imperio mundi dominatrix,
Num totus si rite loquax sermonibus orbis
Ederet innumeris sub conditionibus aptas
Natura potiore * nitens humano more loquelas,
Te, summis quam non penetrant in sedibus astra,
Igneus et rapidis sudans sol ipse quadrigis
Quam spectare nequit, submittens ora decora,
Vel minimos digne poterit tibi ponere cultus,
Aut aliquo fari perceptas ordine palmas,
Quas tulit omnipotens factor, mox Filius ipse,
Dignam te matrem sublimans jure perenni,
Teque vehens hodie cœlestes Patris ad arces.
Angelicas inter decrevit scandere turmas :
Assurgit lætata polis, comitantur et astra,
Reginamque sui divina laude tuentur,
O quæ porta manes, nostræ quoque causa salutis,
Virgineum decus, et matrum castissima virtus,
Plena omnis, quæ semper adest tibi gratia nati,
Jam nimium protende reis pia dona solutis,
Et miserum benedicta dolentem compede vinctum.
Ac fetens cura miserans de pectore vulnus,
Liventes totum plagæ ne serpere corpus
Commaculante queant tetro putredinis haustu.
Te dominam, dominam fateor; miseraris alumno :
Quam magna es, fer opem potius, tandemque [remotis
501 Roscida, te gradiente, sequi per gramina [vinclis
Præcipe, longa nimis quanquam vestigia ducam.
Splendida nempe velut surgens aurora tenebras
Effugat, immensum tua dat sic semita lumen.
Hinc proprium nihil esse ferunt sol, luna nitorem;
Mille per effusos vincis quos luminis orbes.

A

APPENDIX II.

Ad lib. 1 *Etymologiarum, cap.* 17.

INVENTICULA DE PEDIBUS.

1. Compositio est pedum, de quibus aliquam jam mentionem fecimus. Sunt igitur alii pedes disyllabi, alii trisyllabi, alli tetrasyllabi, quorum unde et nomina deducta sunt, docebimus, et quot habent schemata. Ex disyllabis geminatis pedes tetrasyllabi sunt, quorum et nomina et schemata subjungemus. Sunt ex disyllabis et trium syllabarum pedibus copulati pedes syllabarum quinque; suntque ex duplicatis trisyllabis pedes senarum syllabarum, de quibus nunc arbitror esse necessarium diligenter laborare.

2. Disyllabi ergo pedes sunt quatuor, trisyllabi B octo, duplices sedecim, quoniam una syllaba duo schemata habet, aut longa est, aut brevis. Duæ syllabæ quatuor schemata habent: nam aut ambæ breves sunt, aut ambæ longæ, excepta una syllaba brevi, et una longa, aut una longa, et una brevi. Pedibus accidunt arsis, et thesis, id est, elevatio, et positio gravi sono syllabarum, ut *asserimus*, duæ longæ, duæ breves ponuntur. Tempus, quo producuntur et corripiuntur. Resolutio a pede in syllabam, a syllaba in litteram. Littera enim atomos est, id est, indivisibilis, vel insectio. Secundum pedum cunctorum mensuram docebimus.

3. Pyrrhichium dictum esse alii dicunt a Pyrrho, Achillis filio, quem primum aiunt in tumulo patris sui armatum honoris gratia saltavisse. **502** Aristo- C teles autem Achillem ait hujus ludi inventorem fuisse. Quibusdam placet ab ardore, id est, ab ipsa velocitate sui soni nomen accepisse hunc pedem, ἀπὸ τοῦ πυρός, id est, ab hac flammæ velocitate. Cognatio enim ardoris et velocitatis est; unde *Instant ardentes Tyrii*, id est, *festinantes*. Pyrrhichius a Pyrrhiche ludi genere, nomen accepit, quia hoc sono milites usi sub armis præludunt. Ipsa tamen a pyrrhiacha dicta, id est, lusione, vel Pyrrhichia filia, vel a Pyrrhicho, qui primus Cretenses sub armis saltare in hujus pedis sonum constituit. Spondeus tamen nomen ac-

Vers. 1. Codicem Regiovaticanum, in quo hi versiculi Etymologiis præponuntur, qui signatus est num. 1953, descripsi in Isidorianis, cap. 32, n. 101. Conjectura nonnulla est, hujusmodi carmen sancti Ildefonsi esse.

5. Corruptus est hic versus, ut multi alii, et uno pede longior est.

9. Reposui *poterit* pro *poteris*, quod erat in Ms.

11. In Codice erat *que* pro *quas*, et *dignatæ matri* pro *dignam te matrem*.

15. Erat *polus;* fortasse legendum :*Assurgunt lætata polis, comitantur et astra.*

17. In Ms : *O vitæ quæ porta manes, nostræ quoque causa salutis.* Sunt septem pedes.

18. Fortasse, *Castissima virgo.*

19. Fortasse, *Plena omni.*

27. Erat *Rosea* pro *Roscida.*

App. ii, n. 1. Isidoro hoc opusculum tribuitur in Codice Regiovaticano 112, quem in Isidorianis, cap. 99, n. 9, recensui. Initium indicat fragmentum esse ex uberiori aliquo opere excerptum.

D 2. In *asserimus* prima est longa, duæ sequentes breves, ultima longa, si vox sequens e consonanti incipiat, et brevis, si a vocali.

3. Erat in Ms. *Exstuant ardentes ;* rescripsi *Instant ardentes*, ex Virgilio, lib. i Æn., v. 427. Et in Ms. quidem pro *Tyrii* potius videbatur *Troes* positum. De *pyrrhichio*, et *pyrrhicha*, ejusque origine, vide Quintilianum, lib. ix, cap. 4 ; Diomedem, lib. iii, p. 471. Putschii ; Plinium, lib. vii, cap. 57 ; Solinum, cap. 11, al. 16, De Creta. In Codice erat *primus telensium* pro *primus Cretensium*, aut, ut edidi, *primus Cretenses.* Spondeus in libationibus adhibebatur; inde *spondeus* dictus a Græco σπονδή, *libatio.* Confer Diomedem, lib. iii, pag. 472, Putschii.

cepit a sacrificio, quia *spondeon* Græce sacrificium nuncupatur, quo sono hymnos, id est, laudes diis immortalibus decantabant; unde et Homerus ait : *Sponde tua Crete.*

4. Iambus a Iamba, Celei filia, nuncupatus est, quæ cavillationes jocosas hujus pedis sono dicens, amorem sibi gratissimum commovebat, unde dicitur etiam (quod) hujus pedis metrum comœdis, hoc est, rei lætissimæ commodaverit.

5. Trochæus dictus est a velocitate rotæ, quam suo sono imitatur. Alii *chorium* appellant, quia chorus aptam modulationis continet rationem; unde etiam pes, qui ex hoc trochæo et iambo constat, choriambus nominatur.

6. Tribrachys suarum syllabarum qualitate nuncupatur, quia tribus brevibus constat, quæ Græce *brachyæ* nuncupantur; nam in eo servavit disciplinam, et in tribus syllabis cœpit.

7. Molossus dictus, quia a Molossis oræ Cretensium repertus est; hunc quidam et *Creticum* dixerunt, inter quos et Aristophanes fuit. Anapæstus dictus est dactylo contrarius; ideo nomen accepit, quod ei rejiciatur, id est, repercutiatur, quod Græci *anapæstin* dicunt.

8. Dactylus dictus est a digito, cujus articulis figuratur, incipiens a longa, desinens in duas breves; *digitus* enim Græce *dactylus* nuncupatur. Amphibrachys dicitur, quia ex utraque parte brevitatem accipiat, quam Græci *brachyn* dicunt.

9. Amphimacrus dicitur, sicut antipastus, nomen accepit, quia ex utraque parte longam, quam Græci *macron* dicunt, accipiat. Dictus tamen est his pes *Creticus*, quia in Cretica insula Corybantes, ut vagitum Jovis Saturno celarent, sic sonuerunt graviter, breviter, graviterque.

10. Bacchius dictus est, quia a Baccho, id est, Libero Patre accepta modulatio hujus pedis pro sono componebatur. Antibacchius, vel palimbacchius dicitur, quia bacchio contrarius est. Proceleumaticus est, quia **503** Corybantes choros concitantes, ut celerius saltationem celebrarent, inter se hortabantur, quia Græce hortatio *proceleosis* nuncupatur.

11. Dispondeus dictus est, quia ex duobus spondeis constat. Diiambus dictus est, quia ex duobus iambis componitur. Ditrochæus, quia ex duobus trochæis figuratur. Antipastus dictus est, eo quod ex utraque parte relevetur, quod Græce *antesponi* dicitur, id est, *relevatio*.

12. Choriambus dicitur, quia ex chorio et iambo constat. Ionici dicti sunt duo, id est, major et minor, ab Ionio inventore, qui his pedibus metra lyrica ionica fecit.

13. Pæones a Pæone poeta nomen insitum posse- A derunt. Epitriti quatuor hoc nomine nuncupati sunt, quia ex tribus longis et una brevi paribus vocibus continentur.

APPENDIX III.

Ad lib. I *Etymologiarum, cap.* 27.

INCIPIT SECUNDA ORTHOGRAPHIA.

Ex Codice Albanio.

1. *Ara* per *a* solam scribitur, harena per *h*, et *a*. *Aurit* per *a* et *u*, id est, aquam levat; *haurire* autem, quod est videre, per *h* scribitur. *Æscas* (forte *æstas*) per *a* et *e* scribitur. *Ærat, æquitas, ædes. Æneas, Æsculapius* per diphthongum. *Alite* per *a* solam. *Halitus* per *h*. *At*, quod verum significat, per *a*, et *t*; *ad* præpositio per *a* et *d*, ut *ad amicum vado.*

2. *Assiduus, assecutus* per duo *ss*. *Accumulatus* per duo *cc*. *Aggeruus* (forte *aggeratus*) per duo *gg*. *Apparet* per duo *pp*; *adponit* vero per *d* scribitur; *ad* præpositio verbo conjuncta est. *Ammonitus* per duo *mm*. *Annuit, annuntiat* per duo *nn*. *Ademptus* per B *m* et *p*.

504 3. *Apud* per *p* et *d*. *Austus* (forte *auctus*) per diphthongum, *austio* (*auctio*) vero, quod est venditio (forte deest aliquid). *Birtus, boluntas, bita*, vel his similia, quæ Afri scribendo vitiant, omnino rejicienda sunt, et non per *b*, sed per *v* scribenda.

4. *Cedo* per *c* scribitur, quod valet (obscure) *consentio*; *cædes* vero per *a* et *e*, *cæsaries, cælum* (forte *cesaries, celum*), *centenarius, ceterum, cere,* quod *ave* dicimus, *celeritas* per *e*. *Commentarius* per duo *mm*. *Competit* (forte deest aliquid). *Clangor* per *c*, non per *g*. *Cælebs* per *b* scribitur; inde *cælibem* dicimus. *Coire* sine *h* scribitur. *Cymbalum* per *y* scribitur. *Corax* per *c*, non per *g*.

5. *Commentatio* per *c*. *Cætus*, id est, multitudo per diphthongum *a* (forte *æ*). *Cete* vero, quod est marina bellua, per *c*. *Commercium*, quod est negotium, per duo *mm*. *Clanculum* per duo *cc*. *Cum* præpositio per *c*, si autem adverbium fuerit, per *q*; dicimus C enim *quum lego.*

6. *Deus* per *e* solam. *Dæmon* per diphthongum. *Dilabitur, disterminat*, per *i*. *Dogma* per *g*, non per *c*. *Delubra* per *e*, non per *i*. *Dictatus* per *i*, non per *c*. *Erus*, quod est dominus, per *e* solam. *Externa*, quod est *extranea*, per *e* et *x*; si de die loquatur, per *h*. *Effecta*, et *effigi* (forte *effingi*), *effudit, efficit, effluit* per duo *ff*. *Erebus* per *e*.

7. *Fabor* per *b*. *Flagra* duo (forte *quod*) sunt verbera, per *f* et *l*; nam *fragra*, quod est odor, per *f* et *r*. *Fero*, quod est *tolero*, per *e* solam. *Gerosus* (forte *generosus*) per *e*. *Gæometres* per *a* et *e*. *Gnarus*, quod est sciens, per *g* et *n*. *gnatus* similiter, *Grassator*, quod est servus (forte *sævus*) per *g*. *Glaber*, quod est lenis facie, per *b*.

4. Iambe, quæ *iambum* reperit, ab aliis dicitur Celei famula, ac diverso modo res ipsa narratur. Pro *jocosas* erat in Codice *licosas.*

6. Obscurum est *in eo.*

7. Quod Græci *anapæstin*, rescribi poterit ἀναπαίειν. Isodorus in Etymologiis diversas fere sequitur de pedibus explicationes, cum his conferendas.

10. De pede proceleumatico, seu proceleusmatico diversa originatio exponitur in Etymologiis et notis. *Procelosis,* et hujusmodi verba Græca, quæ proferri solent, omnino corrupta sunt. Quæ magis necessaria videri possunt, jam lib. 1 Etymologiarum explicata sunt.

App. III, n. 1. De Codice bibliothecæ excellentissimæ Familiæ Albani dixi in Isidorianis. cap. 107, ubi, num. 27, de hoc additamento ad Etymologias verba feci. De insolitis quibusdam scribendi rationibus, quæ exponuntur, non valde laborandum est : eas autem præ oculis habere oportet, ut quænam fuerit medio ævo hoc in genere licentia, intelligatur, et ad veram scripturam in membranis antiquis dignoscendam facilius deveniri possit.

D 2. Nulla ratio est, ut *apparet* per duo *pp* scribatur, *adponit* vero per *d* et *p*. Utrumque utrolibet modo scribi potest. An autem parum sibi constent, qui modo *adparet* scribunt, modo *apparet*, in dubium revocari potest. Minime ego damnare ausim eos qui hanc libertatem sibi permittunt, ut verba, quæ a probatis auctoribus varie proferuntur, ut *seculum, sæculum, litera, littera*, aliquando per unam, aliquando per aliam scribendi rationem usurpant, non aliter ac quia utrolibet modo dici potest *amarunt*, et *amaverunt*, non peccat, si quis modo *amarunt* dicat, modo *amaverunt*.

3 Vitium scribendi *b* per *v*, uti etiam contra *v* per *b*, medio ævo apud multas nationes invaluit, et etiam num nonnullis Hispanis commune est, ut promiscuo *b* et *v* usurpent et proferant, quamvis in arte Hispanalatina Antonii Nebrissensis discrimen adhibendum opportune præscribatur.

8. *Hæc* pronomen per *h* et diphthongum *a*, et omnia pronomina per *h*, exceptis possessivis, subjunctivis, et relativis ; nam quoties conjunctivam syllabam ponimus *ac*, per *a* scribimus, ut conjunctio a præpositione differre possit. *Hic* vero pronomen, ut adverbium loci, scribitur : sed ea re ab invicem distant, quod adverbium loci, producta (scribitur *productum*) syllaba pronuntiamus, pronomen correpta. *Hiat, honor* per *h, onus* per *o*. *Haud*, quod est *non*, per *h* et *d*, *aut* conjunctio per *t* mutam. *Hausit*, quod est *bibit*, per *h*. *Hisco*, quod est oris apertio, per *h*. *Heremus, hispidus, hercos* (forte *heros*) per *h* scribuntur, et si qua similia sunt, quæ aspiratione indigent.

9. *Impedit, impius, immanitas, immemor, imperator* per duo *mm* (forte aliquid deest) ; idem *inmaculatus, inmortalis* per *i* et *n*, quia *in* præpositione addita, aut complet, aut vacuat. *Irritum* per duo *rr*. *Inquit t* in fine ponenda est, nam si *d* habuerit, interrogatio est, tanquam si dicas : *In quid mittit? Id* pronomen per *d* scribitur.

505 10. *Karitas, Kalendæ*, et si qua nomina similia *a* et *c* (sic) sequuntur, per *k* scribenda sunt. *Lætus* per *æ* diphthongum; *læthalis* vero, quod mortalis dicitur, per *æ*. *Levare*, quod est adjuvare, per *e*. *Lixa*, quod est vilis, vel luxuriosus, per *i* et *x* scribitur. *Mecum*, id est, ego et tu, per *e* solam, *mœchum* virum, quod est adulterum, et *mœnia*, per *o* et *e*. *Mussitas* per duo *ss*. *Mos* et *mors* similiter scribenda sunt. *Mysterium* per *y* Græcum scribitur.

11. *Nexæ*, id est, *collatæ* (lege *colligatæ*) per *x* scribitur, quando vero dicimus *nec fecerit*, per *c* scribitur. *Nanctus* per *n* et *c* in medio scribitur. *Nænia* per *a* et *e*. *Nomenculator*, quod est nominis vocator, per *c* et *u*. *Notus* per *t* solam, *nothus*, quod est auster, per *h* scribitur.

12. Ostium, quod aperitur et clauditur, per *o*, *hostia* vero per *h*. *Occipitium*, quod est capitis pars posterior, per duo *cc*. *Occulum* (forte *occulunt*) quod est *occultum*, per *cc*. *Obpilat* per *b* et *p*. *Offendit, offulsit, officiat, officium* per duo *ff*. *Occursa* per *cc*. *Oppulit, opperior* per duo *pp*. *Osores*, id est, odium exercentes, per *o*. *Olympum* per *y* Græcum.

13. *Pœnis* per *æ* diphthongum, *pœna*, et *pœnitudo* per *o* et *e*. *Peculatus*, quod est furtum peculii, per *e* solum. *Penum*, quod est cellaria, per *e*. *Precator, presum*, quod est comes, *pretestant* per *e*. *Præcipuus. prævius* per *a* et *e*. *Quum* per *q*. quia non præpositio casus ablativi, sed adverbium. *Quæ* præpositiva, vel pronomen generis feminei per diphthongum scribitur ; *que* vero conjunctiva, ut est, *fecitque*, per *e* solam. *Quærit* per *æ* diphthongum ; *quæque* vero ex priori diphthongo, et novissima per *e* solam. *Quod* pronomen neutrum per *d* scribitur, nam si ad numerum, per *t*; dicimus enim, *quot panes*, vel *quot pisces*. *Quassat* per *ss*. *Revehit* per *h*.

14. *Reus* per *e* solam, *ræda* vero per *a* et *e* scribitur, *seminat*, vero per *e* solam. Similia *y* carent. *Studet* per *i* et *s* scribitur. *Suppetit* per *pp*, sicuti *succedit* per *cc*. *Sosyma* (*sophysma*) per *y* Græcum. *Scapham* per *p* et *h*. *Scropulam* per *p*, non per *b*. *Suggerit* per duo *gg*. *Succumbit* per *cc*. *Syrtes* per *y*. *Suggestus* per duo *gg*. sicut *successus* per *cc*. *Severitas* per *e* solam. *Tædet* per *a* et *e* scribitur. *Thema*, quod est materia, per *t* et *h* scribitur. *Væ* monosyllabum per diphthongum scribitur, ut est *væ misero mihi*. Subjunctiva per *e* solam scribitur. *Volumptas* per *m* et *p* scribitur.

15. *Xerras, Xenophontes, Xenium* per *x* scribenda sunt. *Ylion, Ydros, Yterius*, etc., per *y* scribuntur (vel *scribenda*). *Z* littera propter peregrina nomina admissa est, per quam scribendum est *Zelans, Zabulon, Zoticus, Zenon*, et reliqua.

506 GLOSSEMATA DE DISTANTIA VERBORUM.

Ex Codice Vaticano 6018.

16. *Acrocius* per *c* et *o*, non per *y*, ut quidam putant. *Ad illum vado, ad me venit*, per *d* scribendum est. *Assiduus, assecutus* per duas *s* scripsit (forte *scribitur*), ne præpositione nomini conjungatur (forte *ne præpositio nomini conjungatur*). *Accommodus* per duas *c*. *Aggestus* per duas *g* scripsit. Sic et similia. *Ammonitus* per duas *m Annuit* per duas *n*. *Atque* per *t*, non per *d*. *Ademtus* sine *p*, qui *m* litteram putant posse sufficere. Sic et reliqua. *Æquus*, si de æquitate, per *a*, *equus*, si de animalibus, sine *a* scripsit.

17. *Apostolus* si necesse est syllabam dividi, non *d* et *s*, sed *s* et *t* conjunctum esse debet. Sic et *constans*, et reliqua, quando ante *t* litteram venit (forte *littera s venit*). *Apud* per *d* scripsit. *Aras* per *a* scripsit. *Harena, hauri* de aqua levandum (forte *levanda halitus*, hæc omnia per *h*. *Aures* de auditu sine *h*. *Aræm* (forte *æra*), *æscas* (forte *æstas*), *æquor, ætas, æsus* (forte *æstus*), *ædis, Æneas*, hæc omnia per *a* et *e* scripsit.

507 18. *At*, quod *vero* significat, per *a* et *t* scripsit. *Ad* præpositio casus accusativi, *ad amicum vado*. *Aliter* (forte *alitus*, vel *alitur*) per *a* solam. *Accumulatus* per duas *c*. *Apparet* per duas *p*. *Adpomo* vero (forte *adpono vero*) per *d*, quia *ad* præpositio verbo conjuncta est. *Ammonuit, ammonitus* per duas *m* scripsit. *Annuit, annustra* (sic) per duas *n* scripsit. *Ademptus* per *m* et *p* scripsit. *Auctio*

9. Non desunt qui adhuc probent hanc scribendi rationem, *immaculatus, immortalis*, etc.

11. Etiam *notus*, quod est auster, sine *h* scribitur; *nothus* vero id est, spurius per *h*.

13. Nescio, quid lateat in verbis *presum, prestant*. Confer. num. 27.

14. Pro *studei* legendum *istud*. Vide num. 30. Alia passim occurrunt, quæ correctione indigent.

16. In Isidorianis, cap. 56, num. 21. de hoc opere disserui, ubi docui videri legendum *Agræcius per* O, *et* E, *non per* Y, *ut quidam putant*. Illa etiam mea conjectura erat num. 25, sermonem esse de *Agroico* comœdia Plauti : ex quo vocabulo fortasse natum, quod *Agræcius* sive *Agrætius* aliquis confictus fuerit auctor hujus operis.

17. *Non* d *et* s, *sed*, etc. Fortasse legendum *non* o *et* s, *sed*, etc. Codex est Vaticanus 6018, non Regiovaticanus, ut in not , ad num. 29, cap. 27. Etymol., editum fuerat. Pertinet ad sæculum x, circiter. Initio est glossarium. quod aliquis credidit Isidorianum ; sed Lucas Holstenius notat esse plane diversum ab Isidoriano. incipit : *Abstrusa, abscondita*, etc. Sequitur aliud opus de re grammatica : *Audivimus multos*, etc. A *littera*, etc. Tum *De littera ex libro Domni Donati : Littera est elementorum vocis*, etc. Post alia glossaria et epactam cum figuris succedit opus quod nunc edo. In prima pagina pingitur crux magna, apposita hæc inscriptione ex utroque latere : *In nomine Dei summi incipit liber glossemate* (sic pro *glossemata*) *sancti Hisidori episcopi De distantia verborum. Hoc vexillum crucis in cœlo fulgit* (sic); *nunc autem nos salvat per stipitem erectum*. Incipit : *Acrocius per* c. etc. Sequitur aliud opusculnm inscriptum : *Incipit distantia verborum synonyma Ciceronis : Tenebo, possidebo, obtinebo*, etc. Desinit : *Emissarius, prædo. Explicit synonyma Ciceronis, amen feliciter*. Et illico : *Incipit liber Chronicorum sancti Hisidori episcopi : Brevem temporum*, etc. Ut ego puto, hæc quoque distantia verborum, quasi ex Ciceronis operibus collecta, a scriba Isidoro nostro tribuebatur. In eodem Codice sunt alia fragmenta, et opuscula sanctorum Damasi, Hieronymi et Augustini.

vero, quod est veditio, *e* adhibendum est. *Aggestus* per duas *g*, quod est (forte deest aliquid) *avidus*.

19. *Cedo*, quod est concessio, *cementarius, ceterum, cere, celeritas, celebs* per *b* (forte per *e* scribuntur). *Cæsaries, cœlum, cœtus,* id est, multitudo, ista per *a* et *e* scribuntur. *Cete* vero, quod est marina bellua, hæc omnia per *a* et *e* scribit. *Cepit* similiter de capiendo per *e, cœpit* de incipiendo per *o* (forte per *o* et *e*) scribitur. *Commentarium* per duas *m*. *Commestio* (forte *commercium*), quod negotium, per duas *m* scribendum. *Clangor* per *c*. *Competens,* per *m*. *Coire* sine *h Cymbalum, cymbala,* per *y* scribitur Græcum. *Commercium* et *caput* per *c* scripsit. *Clanculus* per duas *c*. *Cum* præpositio ablativi casus per *c* scripsit (vel *scripserunt*); si autem adverbium fuerit, per *q*; dicimus enim *Quum lego*, quod est negotium.

20. *Deus* per *e* solam scribitur, *dæmon* per *a* et *e* scribitur. *Dogma* per *g*, non per *c* scribitur. *Dilabitur, disterminat* per *i* scribitur. *Delubra* per *e* non per *i* scribitur. *Dixistis* per tres *i*. *Erus*, qui est dominus, per *e* solam scribitur. *Externa*, quod est, quæ est extranea, per *e* et *x*; si de die loquamur, *hesterna* per *h* (forte per *h* et *s*) scribitur. *Effectus* per duos *f*. *Exemptus* per *m* et *p* scribitur. *Essentia* per duas *s*. *Effosa, effecit, effodit, effugi, effuit,* per duas *f*.

21. *Fedus,* quod est deforme, per *e* solam, *fœdus* vero, quod est pacis judicium, per *o* et *e* scripsit. *Fabor* per *f* scripsit; unde et *faber* Deus. *Fabis* (sic) per *v*, id est, poma, *Flagra,* quæ sunt verbera, per *f*, et *l*, *fragra*, quæ sunt odora, per *f* et *r* scripsit. *Fero*, quod est *tolero*, per *f* solam.

22. *Gerolus* per *e* solam scripsit, *Gnarus*, quod est sciens, per *g* et *n* scripsit. *Gnatus*, quod est filius, per *g* et *n* scripsit. *Grassator*, quod est latro, per *g* scripsit, *Glaber*, quod est lenis facie, per *b*. *Gryphes*, non *gryphi*. *Hæc* prænomen per *h*, *a* et *e* scribitur, nam ad omnia prænomina *h* scribitur, exceptis possessivis, subjunctivis, et relativis. Nam quoties conjunctivam syllabam ponimus, quod est *ac*, per *a* solam scribitur, ut conjunctio a præpositione (forte a prænomine) differre possit. *Hic* vero prænomen, ut adverbium loci scribitur; sed ea re ab invicem distant, quia adverbium loci, producta syllaba, pronuntiamus, prænomen correpta. *Hiat*, *honos* per *h*, *onus*, per *o Haud*, quod est non, per *h* et *d*, muta novissime posita. *Hausit*, quod est *bibit*, per *h* scribitur. *Hisco*, quod est *os aperio*, per *h* scribitur. *Heremus* per *h*. *Hispidus* **508** per *h*. *Heroes* per *h* scribitur. Et si qua similia sunt, quæ aspiratione indigent. *Hactenus* per *h* et *e* scribitur.

23. *Impedit, impius, immemor, imperator, impendit, implet, immanitas,* hæc omnia per *m* scripsit. *Inmaculatus, inmortalis, innocens,* hæc per *n* scripsit. *Inquit t* in fine ponenda est; nam si *d* habuerit, interrogatio est, tanquam si dicas, *In quid mittit? Id* prænomen est, per *d* scripsit. *It* verbum est, per *t* scripsit. *Ideo* (deest aliquid), *Irritum* per duas *r*. *Karitas, Kaput, Kalendæ*, et si qua nomina *a* et *c* (forte *a* post *c*) sequuntur (forte *sequitur*), per *k* scribuntur.

24. *Lætus, læsus, lætitia, læva,* quod est sinistra, hæc omnia per *a* et *e* scribuntur. *Lethalis* vero, quod et mortalis dicitur, per *e* solam scribitur. *Levare*, quod est adjuvare, per *e* solam; quod est vilis (deest nomen aliquod, nempe *lixa*), vel luxuriosus, per *i* et *x* scribitur. Mecum per *e* et *c* scribitur. *Mœchum*, quod est adulterium, (forte adulter) per *o* et *e* scribitur. *Mos* et *mors* simpliciter scribenda sunt. *Mysterium* per *y* Græcam.

25. *Nexæ*, id est, colligatæ per *x* scribitur. *Nanctus* per *n* et *c*. *Nænia* per *a* et *e* scribitur. *Nomenculator*, quod (deest aliquid). *Nubo, nubit,* per *b*. *Nupsit* per *p*. Nominis *vocativus* per *c* et *v*. *Notus*, quod est cognitus per, *t* scribitur, *nothus* quod est auster, per *t* et *h*.

26. *Ostium* vero, quod aperitur et clauditur, per *o* solam scribitur; *hostium* de adversantibus per *h* et *o* scribitur, *hostia* vero de sacrificio, per *h* et *o* scribitur. *Occipitium*, quod capitis pars posterior, per duas *c*. *Olympus* per *y* Græcam. *Obpilat* per *b* et *p*. *Offendit, officium, offulsit, officit* per duas *f* scribitur. *Occultum* per duas *c*. *Opplet* per duas *p*. *Occurrat* per duas *c*. *Opperior* per duas *p*. *Osores*, id est, odium exercentes, per *o* puram scripsit.

27. *Pænes, pænitudo* per *a* et *e* scribitur. *Pœna*, per *o* et *e*. *Peculatus*, quod est furtum peculii, per *e*. *Penum*, quod est cellarium, per *e* puram. *Præcipuus, præcisus præmium,* hæc omnia per *a* et *e* scribuntur. *Precatur, presum,* quod est comesum, *prestat, presbyter,* et ista omnia sine *a* scribuntur.

28. *Qur* per *q* scripsit. *Quum* per *q* scripsit, quia non est præpositio casus ablativi, sed adverbium. *Quæ* præpositiva, vel prænomen generis feminini per diphthongum scribitur. *Quæque* vero per *a* et *e*, novissima sola *e* scribitur. *Quod* prænomen generis neutrius per *d* scripsit, nam si ad numerum, neutrius generis (forte *referatur*), per *t* hæc syllaba per *e* solam (forte abundant hæc verba *hæc syllaba per e solam*). Dicimus enim *Quod scrinium quod nomen,* per *d* scripsit *Quot petens,* **509** ut *quot pisces*. Ista enim ad numerum, illa ad genus pertinent neutrum, illa per *d*, ista per *t*, *Quassat* per duas *s*.

29. *Religio* dicitur eo quod *religit* (forte *religat*) animas ad cultum divinum. *Reus* per *e* solam scribitur. *Reda* (forte *rhæda*) vero per *a* et *e* scripsit.

30 *Sævit, sæpe, særies*, ista per *a* et *e* scribuntur. *Semel, semina severitas*, hæc per *e* solam scribuntur. *Spissa, scena, stimulus,* et cætera similia *y* carent. *Istud* vero per *i* et *s* scribitur, et in fine *d*. *Suppetit* per duas *p*. *Succedit, succubuit, successus* per duas *c* scribitur. *Sophysma, Sophysta* per *y* Græcum scribitur. *Suggerit* per duas *g Scapha* per *p* et *h*. *Stupulum* per *p*, non per *b*. *Syrtes* per *y* scripsit. *Suffectus* per duas *f*. *Successus* per duas *c Severitas* (forte *serenitas*) per *e* solam. *Særites* per *a* et *e*.

31. *Tædet* per *a* et *e*, *Thema* quod est materia, per *t* et *h*. *Væ* de dolore, ut *Væ misero mihi*, *a* et *e* Subjunctivum per *e* solam, *Casusve, deusve. Vafrum* scribe, non *fabrum* (forte *bafrum Vultus* per duas *u*. *Volunt* per *v*, non per *u Voluptas* per *m* et *p*.

32. *Xerxes, Xenophontes, Xenium* per *x* scribitur. Z propter obscura peregrina nomina (scribitur *peregrinis nominibus*) admissa est, per quam scribendum est *zona*, *zelus*, et similia; est enim *z* Græca littera duplex.

19. Videtur alieno loco esse *quod est negotium* post *quum lego;* neque satis tamen clarum est an legendum sit *quod est negotium*.

25. In hoc opusculo et in præcedenti multa sunt communia, etiam ipsi errores, ut quod de *noto* et *notho* dicitur, de quo supre num. 11.

26. Scriptum erat in membranis *de adversantium... de sacrificium*.

27. Legi posset *pressum* pro *presum :* sed explicatio *quod est comesum* innuit *presum*, esse pro *percsum*, veluti per syncopen. Pro *prestut* juverit legere *prensat*, vel *prester*, *pressat*.

30. Pro *scena* fortasse auctor hujus opusculi scripsit *scina;* nam *e* in *i* olim facile convertebatur. Non video tamen cur *istud* hoc loco referatur, cum initium vocis sit *i* non *s;* nisi fortasse aliqui tunc scribebant *stud* pro *istud*. A *sophismate* et *sophista* rejiciendum *y* Græcum, quod in hoc opusculo, uti in præcedenti præscribitur. Pro *stupulum* in præcedenti opusculo est *scropulam,* ac fortasse legendum *scrupulus*.

Ex Codice Albano fragmentum.

33. *Somnio* dicendum, non *somnior*, et *somniavi* non *somniatus sum*. *Illud scamnum* dicendum, nec *ipsud*, sed *ipsum*. *Pauper vir*, et *mulier pauper*, non *paupera; baculum hoc*, non *hunc*. *Balnea*, et *Balneas*, non *balneum*. *Clunes hæ*, non *hi*.

34. *Ficidulæ*, non *ficedulæ*, id est (forte *inde*) quod ficus edant : sic et *querquedulæ* a *quercu* (forte a *querquerus*). *Cotturnices*, non *coturnices*. *Arbor* omne lignum, dicitur, *arbos* non nisi fructifera.

35. *Hora* dierum est, *ora* finium. *Pignera* rerum sunt, *pignora* filiorum. *Columbæ*, quæ mansuetæ fieri possunt, et domibus assuescere; *palumbes* feræ, et saxis silvisque inhabitantes. *Rubor* coloris est, *robur* virtutis, **510** *Veniunt*, quasi vendunt, *veneunt*, quasi *venduntur* (obscure utrumque *quasi*, et pro *veneunt* exaratum est *veniunt*). *Dilectum* a *diligendo*, *electum* ab *eligendo*, *delictum* a peccando (fortasse a *delinquendo*, hoc est, peccando).

36. *Pinnas* murorum, *pennas* avium dicimus. Omne animal *pecus*, excepto homine (Sequuntur sex verba corrupta) modo dixerunt. *Hic culleus*, *hic pluteus*, *latens* (forte *lacus*,) *cuneus*, *laqueus*, *postis*, *margo*, *veper*, vel *vepris* masculina sunt.

37. *Hic carbo*, *hic axis*, *modius*, *sextarius*, *hic congius hic orbis*, *hic gladius*) *sanguis*, *venter*, *aqualiculus*, *hic restis*, *hic flos*, *pons* (Sequuntur quædam verba corrupta), *hic radius*, non *hoc radium*.

APPENDIX IV.

Ad lib. III, *cap.* 9, *Etymologiarum*, *ex Codice Ottoboniano* 6.

ITEM DE NUMERO ISIDORI.

1. Cardinales sunt numeri, ut *unus*, *duo*, *tres*, *quatuor*, *quinque*, *sex*, *septem*, et cæteri in ordine. 2. Ordinales vero, ut *primus*, *secundus*, *tertius*, *quartus*. 3. Adverbiales, ut *semel*, *bis*, *ter*, *quater*, *quinquies*, *sexies*. 4. Dispartivi (obscure) ut *singuli*, *bini*, *terni*, *quaterni*, *quini*, *seni*, *septeni*. 5. Ponderales, ut *simplum*, *duplum*, *triplum*, *quadruplum*. 6. Denuntiativi, ut *solus*, *alter*, vel *alius*. 7. Item sunt numeri multiplicativi, ut *simplex*, *duplex*, *triplex*, etc.; sed hæc nomina trium generum esse noscuntur. 8. Sunt item adverbalia ex his nascentia, ut *simpliciter*, *dupliciter*, *tripliciter*.

APPENDIX V.

Ad lib. IV *Etymolog.*, *cap.* 4.

SPECIMEN INTERPOLATIONIS

Ex Codice Chisiano.

1. *Logici rationem prædicti et causas particulares adjungunt. Epistola de Asclepio. Asclepius, seu Æsculapius puer factus Apollinis filius ex Coronia, filia Flaviæ, Ceroni Centauro traditus est ad medicinalem scientiam* **511** *comprehendendam*, etc. Sequitur *epistola de Hippocrate. Hippocratis genus ex Asclepio, ex patre autem natus Heraclide*, etc.

2. Sequitur caput inscriptum : *Quod non omnis* A *hominis natura ad percipiendam doctrinam sit apta.* Item *qualem oportebat esse discipulum medicinæ.* Item *de ingressu medici ad infirmum.* Item *qualiter medicus infirmum visitet.* Item *de nominibus philosophorum qui libros medicinales scripserunt.*

3. Sequitur de libris medicinalibus, seu, caput 10 ex Editis. Sequitur : *Quare medicina non contineatur inter artes liberales*, seu caput 13.

4. Sequitur epistola Galieni de natura humani corporis. Epistola 2 Galieni de effectibus pigmentorum, et de esinamidiis eorumdem. Sequitur : *Quod omnis qualitas et potentia elementorum quatuor modis probatur.* Sequitur de odoribus et unguentis, seu caput 12, tum de ferramentis medicorum, seu caput 11. Sequitur : *Unde dictus sit Criticus. Dicitur Criticus dies*, etc. Sequitur caput 9.

5. Sequitur caput 5, sed plane immutatum, tum de quatuor temporibus anni, de quadrifaria divisione humani corporis, de ætatibus, de quatuor angulis B capitis, et de opibus corporis humani, de componentibus oculum, de infirmitatibus oculorum, de cataractis, de sanitate et morbo, et ex quibus fluant, nempe caput 5 ab illis verbis, *sanitas*, usque *phlegmate*, quibus hæc adduntur, *et ex his reguntur sani, et ex ipsis redduntur infirmi; reguntur sani, si secundum cursum naturæ permanserint; dum amplius extra cursum naturæ evenerit, ægritudines faciunt.*

6. Sequitur de quatuor humoribus et causis denominationum ipsorum, seu idem caput 5, ab illis verbis, *sive autem quatuor*, usque ad capitis finem. Sequitur c. 6, tum c. 7 et 8, sub uno titulo : *De chronicis morbis.* Sequitur epistola Vindiciani Pentadio nepoti suo de natura uniuscujusque corporis. Item epistola de ratione ventris et viscerum, liber Galieni de pulsibus; ejusdem liber de urinis Liber signorum Hippocratis, et epistola Galieni de Phlebotomia.

APPENDIX VI.

Ad lib. V, *cap.* 36, *Etymologiarum.*

C DE INDICTIONE.

Ex Codice Albanio.

1. Indictio dicta est, quasi *valdedictio*. Octavianus enim Augustus, postquam **512** totum orbem terrarum subjugavit, divisit in partes tres, id est, Europam, Asiam et Africam. Tunc præcepit ut omnis homo per totum orbem terræ, et per tres plagas mundi redderent censum ad supplementum reipublicæ.

2. Hæc dictio prima facta est, ut omne caput exsolveret tributum Cæsari; ab infante VII annorum usque ad senem canum omne caput nummum Cæsari in honorem reipublicæ exsolvebat, quæ dictio prima in Europa quinque annis præcepta est, et quinque annis tributum ducebatur in Roma (*forte* Romam), et urbs Roma illustrabatur lampadibus.

3. Et ille annus *lustrum* dicebatur, de quo Isidorus dicit : *Lustrum quinque annorum tempus dicitur apud Romanos, quia censum per quinquennium rei-*

33. Hoc quoque fragmentum, quod in laudato Codice Albanio reperitur, ad idem argumentum orthographicum referri potest, quamvis magna ex parte grammaticas alias controversias comprehendat, in quibus tamen auctoris sententiam non temere sequi debemus.

34. Fortasse legendum *ficedulæ*, *non ficidulæ*, et mox *coturnices*, *non cotturnices*. Et prima quidem in *coturnix* sæpius corripitur. Querquedula gelido et hiberno tempore maxime apparet; idcirco a *querquero*, hoc est, frigido, dictam nonnulli opinantur.

37. Quædam alia adduntur de discrimine inter *hoc sol*, *has*, *sales*, *hos sales*, sed ita corrupta, ut ea omnino omittenda esse censuerim.

App. IV, n. 1. Codicem Ottobonian. 6, ex quo pauca hæc de numeris Isidoro tribuuntur, descripsi in Isidorianis, cap. 105, num. 2 et 3. Nihil præ- D terea occurrit quod magnopere notandum videatur.

App. V, II. 1. In specimen interpolationis Codicis Chisiani hæc quæ de medicina peculiari modo exponuntur indicare volui. In eo Codice post ultima verba capitis 4 lib. VI Etymologiarum sequitur : *Logici rationem*, etc.

4. *De esinamidiis*. Mendosus locus hic videtur. Pro *creticus* reposui *criticus*.

6. Epistola Vindiciani ad Pentadium in aliis quoque veteribus Codicibus mss. occurrit.

App. VI, II. 1. Quamvis in Codice Albanio hoc fragmentum de indictione post cap. 34 lib. I inseratur, locus tamen proprius est ad lib. V, cap. 36. Hæc exarata sunt charactere ejusdem manus ac libri Etymologiarum, aut etiam paulo antiquiori. De indictione alii diverso modo sentiunt, qui tantam antiquitatem illi non tribuunt. Confer Ducangium, verb. *Indictio*.

publicæ reddebat (forte *reddebatur*). *Unde post peractum censum urbs Roma illustrabatur.* Sexto vero exigebatur census de Africa, per spatium scilicet quinque annorum, et iterum quinto anno tributum in Roma reddebatur, et *lustrum* nominabatur ille annus.

4. Undecimo anno ibat edictio in Asiam, et per quinque annorum spatia exigebatur census Cæsari, et completis quinque annis, iterum quindecimo anno effundebatur census in arca custodiæ Capitolii, et dicebatur ille annus indictio, quia per ter quinque annos ex tribus partibus mundi census exigebatur. Ob hanc causam super quindecim annis indictio non graditur, et completis quindecim annis, alia indictio incipit, de quo Macrobius dicit : *Indictio dicta est reipublicæ exactio*; id est, census totius orbis terrarum in urbe Roma complebatur, et tunc septenis diebus, completis quindecim annis, urbs Roma illustrabatur.

APPENDIX VII.

Ad librum V *Etymologiarum, cap.* 39.

CONTINUATIO CHRONICI ISIDORIANI,

ex Codice Chisiano.

1. Theodosius, ann. IV. Theotonia gratiam baptismi suscepit. Leo, ann. XVI. **513** Istius tempore corona Græciæ cadit in Italia. Langobardi eam tenebant. Carolus Martellus Gallos expugnavit. Filius ejus Pipinus sedebat cum patre; qui ad petitionem papæ Stephani venit in Italiam, et liberando Ecclesiam, et Romanos a jugo Aistulphi regis Langobardorum, factus est patricius Romanorum.

2. Carolus Magnus, ann. XLVI. Hic ad petitionem papæ Adriani venit in Italiam, et expugnavit Langobardos, et cepit Desiderium regem eorum, et recepit coronam imperii super altare sancti Petri. Deinde cum exercitu copioso properavit in Græciam, ut jus obtineret coronæ; tunc Constantinopolitanus imperator timens eum, pactum cum eo movit, et fecit ut uterque A vocaretur frater, et communiter haberent imperium.

3. Ludovicus I, ann. XXXVII. Hic multum honoravit Ecclesiam. Lotarius, ann. XV. Tunc Heroldus Danorum rex baptisma suscepit. Gallia sibi regem constituit. Ludovicus II, ann. XVII. Hic terram tenuit usque **514** Tharum, Carolus II, ann. II. Carolus III, ann. IV. Carolus IV, ann. II. Isti tres nihil memoriæ dignum gesserunt.

4. Aniubous, ann. II, Arnulphus regnavit ann. VII. Deinde Cendebubous, filius Arnulphi, non legitimus, regnavit ann. I; sed imperii coronam non tulit. Hic legitur percussisse præsulem Agrippinum, seu Coloniensem, fuste. Ludovicus puer. ann. III, frater de patre ipsius Cendebuboi, et iste fuit ultimus de germine Carolorum.

5. Conradus I regnavit ann. XVI. Hic mare Illyricum et Italicos subjugavit. Henricus I, ann. XVII. Hic voluit ferre coronam imperii. Otho I, ann. XLVI. Hic cum in die sanctæ Paschæ judicasset quemdam mi- B litem debere interfici sine prævia ratione, miles condemnatus insiluit super eum, et prosternendo ad terram, suffocasset ipsum, nisi milites regem recollegissent, qui postea militi illi indulsit, et confessus est, quod quia justitiam ei negaverat, juste a Domino hujusmodi contemptionem suscepit.

6. Otho II, ann. XXVI. Hic, dum Italici pacem, quam eis imposuerat, frangerent, et ad invicem bella moverent, reversus est in Italiam cum furore, et convocatis apud Romam magnatibus et comitibus Italiæ, capita eorum inter fercula sibi jussit exponi. Otho III, imperator, ann. XIX. Henricus, II, ann. XVII. Hic dicitur virgo mansisse, et quod mille construxit ecclesias.

7. Conradus II, ann. VIII. Henricus III, ann. XVII, Henricus IV. ann. L. Natus in loco qui dicitur *Guebeligner*, et est cognomen omnium Henricorum. Hic, dum Italicos et Germanos nimia feritate urgerent, et

---

3. *Isidorus dicit.* Scilicet, cap. 6 libri De natura rerum, sed non iisdem verbis. « Lustrum, ait Isidorus, quinquennii tempus est apud Romanos. Dictum autem lustrum, quia census per quinquennium in republicâ agebatur. Deinde post peractum censum, sacrificio facto, *urbs Roma lustrabatur.* »

4. In Ms. erat *per tot quinque annis*; reposui *per ter quinque annos.* Nec semel in hoc fragmento usus ablativi pro accusativo observatur. Quo loco Macrobius de indictione verba quæ illi tribuuntur protulerit, mihi non occurrit. Antiquiores Latini, ut videtur, *indictionem* vocabant, cum quidpiam extra ordinem ac de novo solvendum publice indicebatur.

APP. VII. n. 1. Chronicon Isidori, lib. VI Etymologiarum insertum, nonnunquam in mss. Codicibus reperitur continuatum post illius tempora, ut in specimine apparet quod ex Codice Christiano profero. In Codice Ottoboniano interpolatum est Chronicon versus finem. *Eraclius* XIV *imperii sui anno subegit Judæam. Hispani Christiani efficiuntur,* etc. Plura adduntur de restitutione crucis tempore Eraclii, Continuatur et desinit: *Anastasius, qui et Arthemius, ann.* II. *Theodosius anno uno. Residuum sextæ ætatis tempus soli Deo cognitum est. Explicit septimus* (liber). *Incipit octavus de Veteri et Novo Testamento.* Scilicet alius ordo librorum servatur, ab Editis diversus. In Codice Ottob. 477 interpolatum quoque est Chronicon, ut: *Diocletianus anno* XX. *Iste... facit; et primus gemmas vestibus misit. Hujus tempore legio Thebæa interempta est... Christianos in toto orbe persequitur; omnia templa ecclesiarum ad solum destrui præcipit.* Postea, *Benedictus doctor monachorum claruit... Eraclius ann.* XVII *agit. Hujus* (quinto) *et quarto religiosissimi principis Sisebuti Judæi in Hispania Christiani efficiuntur, et Persæ a Romanis vincuntur.* V. DCCCLXVI. *Item Eraclius cum matre sua,* Continuatur usque ad : *Leubrandus rex Lango*-C *bardorum ossa sancti Augustini in Sardinia transtulit in Ticino, et cum magno honore condidit* V. DCCCCXLIX. *Residuum sextæ ætatis tempus Deo soli cognitum est.* Chronicon Regiovatic. 112 desinit : D. DCCCIV. *Focas, ann.* 7. *Romani cæduntur a Persis.* V. DCCCXXXI. *Eraclius, ann.* XXVII... *Hujus quinto, et quarto religiosissimi principis Sisebuti Judæi in Hispania Christiani efficiuntur. Residuum sextæ ætatis tempus,* etc., *ad præsentem gloriosi Reccesuinthi principis annum* X, *qui est æra* DCLXVI, (anni) V. DCCCLVII. Codex Regiovat. 1953, in quo litteris Romanis majusculis exaratum est Chronicon, ita habet : *Focas,* VII. V. DCCCVII. *Romani cæduntur a Persis. Eraclius,* VII, *Decimum agit annum* V. DCCCXXIIII. *Judæi in Hispania,* etc. *Reccesuinthi annus* X, *qui est æra* DCLXVI, *anni* V. DCCCLVII. Cod. Vat. 624 : V. DCCCV. *Focas, ann.* VIII. *Romani cæduntur a Persis... Eraclius, ann.* XXVI. *Hujus quinto,* etc., *in præsentem decimum annum gloriosi Reccesuinthi* D *principis qui est æra* DCXCVI, *anni* V DCCCXXXII. Palatinus 281 : *Focas, ann.* VIII *Romani cæduntur a Persis* V. DCCCVI... *Eraclius ann.* XXXII. *Hujus quinto,* etc. Nihil aliud habet peculiare. Palat. 282 : *Eraclius, ann.* XXVII, etc., *usque in annum decimum gloriosi Reccesuinthi, qui est æra* DCXCVI, *anni* V. DCCCLI. Palat. 283. ut Reg. 112, sed *æra* DCLXVI, *anni simul* V. DCCCCVIII. Urbinas 100 : *Focas, ann.* VII. *Romani cæduntur a Persis* DCCCI (sic). *Gregorius Romanæ urbis pontifex, cujus famæ fulgor totum terrarum orbem penetravit,* etc. Multa interseruntur de Britannorum conversione, Desinit : *A paganæ pravitatis consortio* DCCCXXII (sic). *Eralius, ann.* XXVII... VDCCCXXII. Urbinas 474 : *Focas anni* VIII... V. DCCCVIII. *Eraclius, ann.* XXVII *agit. Judæi,* etc., V. DCCCXXXIII... *in præsentem annum, qui est æra* DCXCVI, *anni* V. DCCCLVII. Ita lego. In codice. *Qui est æra annis* 5857696.

ecclesias spoliarent, et venderent, a Gregorio papa VII anathematizatus est, contra quem expugnandum Rodulphus Saxonicus constitutus est imperator, corona imperii sibi transmissa, in qua hic versus fuit inscriptus:

Petra dedit Petro, Petrus diadema Rodulpho,

qui in guerra quam movit occisus est, et sic victor dictus Henricus excommunicatus remansit.

8. Henricus V, filius sup. dicti, ann. XVIII. Hic, dum gestaret in Urbe coronam, Rubertus Viscardus, qui tempore turbationis factæ imperio contra Henricum patrem istius cum suis fratribus regnum Siciliæ occupaverat, ausus est incendere portam Laterani. Iste Henricus cepit Paschalem papam, qui postea refecit ecclesiam sanctorum quatuor a Ruberto Viscardo destructam.

9. Lotarius de gente Saxonum, qui non fuit de progenie Carolorum, imperat ann. XII. Tunc uit schisma in Ecclesia et imperio; facti sunt duo papæ, Innocentius et Anacletus, et Conradus de semine imperatoris pugnabat contra Lotarium. Rex Rogerius tunc fuit coronatus. Conradus III, de semine Carolorum, patruus Federici imperatoris, ann. XII.

10. Federicus I, imperator, ann. XXXVI, qui destruxit Mediolanum, **515** et discordiam habuit cum Alexandro papa, et mortuus est ultra mare. Henricus VI, ann. XI. Hic recuperavit regnum Siciliæ. Otho IV. ann. VII. Hic depositus fuit per Innocentium, et assumptus est Fredericus II, qui nunc imperat.

APPENDIX VIII.

Ad lib. VI, *cap.* 17. *Etymol.*

SYNODUS CÆSARIENSIS DE PASCHATE.

1. Post Resurrectionem vel Ascensionem Domini Salvatoris apostoli, quomodo Pascha debeat observari, nihil ordinare potuerunt, quia dispersi per universum mundum fuerant occupati. Cum omnes apostoli ex hoc mundo transissent, per universum orbem diversa erant jejunia, et omnis Gallia unum diem anni, id est, VIII Kal. Aprilis Pascha tenebant, dicentes: *Quid nobis est ad lunæ computum cum Judæis facere Pascha?*

2. Sed sicut Domini Natale quocunque die venerit, VIII Kal. Januarii, ita et VIII Kal. Aprilis, quando resurrectio traditur Christi, debemus Pascha tenere. Orientales vero, sicut historia Eusebii Cæsariensis narrat, quocunque die mensis Martii XIV luna venisset, Pascha celebrabant.

3. In Italia autem alii plenos XL dies jejunabant, alii XX (diversa scriptura marginis XXX), alii dicebant VIII diebus, in quibus mundus conditus dicitur, sibi sufficere jejunare. Alii, quia Dominus XL dies jejunasset, illi XL horas abstinere deberent.

4. Cum hæ tales observationes per singulas provincias tenerentur, id (obscure) Romæ mœror erat sacerdotibus, ut ubi erat una fides, **516** dissonarent jejunia. Tunc papa Victor Romanæ urbis episcopus direxit, ut daret auctoritatem, ad Theophilum Cæsareæ Palæstinæ episcopum, quia tunc in Jerosolyma Cæsarea metropolis dicebatur, ut inde paschalis ordinatio proveniret, ubi Christus in corpore fuisset versatus.

5. Accepta itaque auctoritate Theophilus tantum sibi opus fuisse injunctum, quod in mundi observatione transmitteretur, non solum suæ patriæ, sed et de vicinis provinciis omnes episcopos et sapientes viros ad concilium evocavit. Cumque grandis illa multitudo sacerdotum vel sapientum virorum in omnibus Scripturis erudita, in unum fuisset collecta, tunc protulit Theophilus episcopus auctoritatem ad se directam papæ Victoris, et quid sibi operis esset injunctum patefecit.

6. Tunc pariter omnes dixerunt episcopi: *Primum nobis inquirendum est quomodo in principio mundus fuerit conditus, et cum hoc diligentius fuerit investigatum, tunc poterit ex eo paschalis ordinatio salubriter provenire.* Dixerunt ergo Episcopi: *Quem diem primum credimus creatum in mundo?* Edicunt: *Dominicum.*

7. Theophilus episcopus dixit: *Quomodo potestis probare quod prius Dominicus dies fuerit factus?* responderunt episcopi: *Secundum auctoritatem divinæ Scripturæ:* ET FACTUM EST VESPERE, ET MANE DIES PRIMUS. *Deinde secundus, deinde tertius, deinde quartus, quintus, sextus, septimus, in quo requievit Deus ab omnibus operibus suis, quem diem Sabbatum appellavit. Cum ergo novissimus sit Sabbatum, quis potest esse prior, nisi Dominicus?* Dicunt: *Sic est, et aliter non est.*

8. Theophilus episcopus dixit: *Ecce de die Dominico, quod primus sit, probastis. De tempore quid vobis videtur? Quatuor autem mundi tempora in anno accipiuntur, Ver, æstas, autumnus, et hiems. Quod ergo tempus credimus primum factum?* Episcopi responderunt: *Vernum.*

9. Theophilus episcopus dixit. *Probate quod dicitis,* Et illi responderunt: *Dicente Scriptura:* GERMINET TERRA HERBAM FENI SECUNDUM GENUS SUUM, ET LIGNUM FRUCTIFERUM, FACIENS IN SE FRUCTUM. *Hæc enim verno tempore videmus fieri.* Dixerunt: *Verum est.*

10. Theophilus episcopus dixit: *Cum tribus mensibus vernum tempus accipitur* (forte *accipiatur*), *quo loco mundi caput esse creditur? in principio, an in medio loco, an in fine?* Episcopi responderunt: *In æquinoctio, id est, octavo Kal. Aprilis,* Theophilus dixit: *Probate quod dicitis.* Et illi responderunt: *Dicente Scriptura:* EFFECIT DEUS LUCEM, ET LUCEM

10. Fredericus II electus fuit imperator anno 1212. Vide apud Petavium in Rational. tempor. variam fortunam successionis imperii occidentalis.

App. VIII, n. 1. Ann. Christi 198, aut circiter, concilium Palæstinum, seu Cæsariense habitum fuit, quod auctoritate Victoris Romani pontificis Theophilus Cæsariensis metropolitanus coegit. Ejus fragmentum *vere aureum*, ut ait Labbeus, exstat apud Bedam de æquinoctio vernali, et inde apud Barouium, et laudatum Labbeum. tom. I Concilior., col. 596. Acta ejusdem concilii non parum diversa ab iis quæ Beda exhibet, conservata sunt in multis antiquissimis exemplaribus Etymologiarum, fortasse ab ipso Isidoro inserta, scilicet in Codice Albanio, in Malatestio recentiori, in Codice 1 archivii Vaticani, et in Ottoboniano 122. Muratorius quoque, tom. III Anecdotor. opus de computo edidit, in quo eadem acta reperiuntur. In Codice 1 archivii Vaticani omittitur prologus. Codex recentior Malatestius, cum Alb. incipit: *Post resurrectionem*, etc. Codex Ottobonianas incipit a verbis: *Cum omnes apostoli.* In Alb. erat *quod bene esset.* In Malat., *quod bene est.*

2. In Alb., *sicut* omisso *sed.* Ottob. omittit *venisset* post XIV *luna.*

3. In Alb. erat *celebrabant* pro *jejunabant.* In Ott. *concluditur* pro *conditus dicitur*, quanquam hoc ipsum obscurum est in Alb. Cum Ottob. fere facit Malat.

4. Ott.: *Cum ergo talis et tam diversa esset observatio, mæror erat sacerdotum, ut ubi,* etc. [illegible] *jejunia. Hoc elegit tunc Victor Romanæ urbis episcopus, ut.*

5. Ott. addit *spiritualibus* post *Scripturis.*

6. Ottob., *responderunt*, pro *edicunt.*

7. Pro *Theophilus episcopus dixit* Ottob.: *At illi dixerunt.*

8. Ottob.: *De temporibus quid dicitur?* Et postea: *Quod tempus creditis primum factum.*

9. Ottob.: *at illi responderunt: Scriptum est.* Verba Scripturæ sic refert idem Ottob.: *Germinet terra herbam pabuli secundum genus suum, et lignum fructiferum secundum genus ferens fructum.*

10. Ottob.: *Scriptum est*, pro: *Dicente Scriptura.* Ita fere alibi.

VOCAVIT DIEM. ET FECIT DEUS TENEBRAS, **517** ET TENEBRAS VOCAVIT NOCTEM. ET DIVISIT DEUS INTER LUCEM, ET TENEBRAS ÆQUAS PARTES. Dicunt : *sic est verum.*

11. Theophilus episcopus dixit : *Ecce de die, vel tempore probastis. De luna quid vobis videtur? Quando dicimus fuisse creatam? Crescentem a principio, an plenam, an minuentem?* Episcopi responderunt : *Plenam.*

12. At ille dixit: *Probate quod dicitis.* Episcopi responderunt: *scriptura divina dicente* ET FECIT DEUS DUO LUMINARIA MAGNA, ET POSUIT EA IN FIRMAMENTO COELI UT LUCEANT SUPER TERRAM. *Ergo ab inchoatione noctis quæ tota nocte lucet super terram, non potuit fuisse aliter, nisi plena dicatur. Sic est verum.*

13. *Ergo modo quomodo mundum creatum fuisse invenimus* ? Responderunt : *Die Dominico verni temporis æquinoctium, quod est octavo Kal. aprilis, et plenam lunam.* Dixerunt: *Sicut in principio mundus creatus est, et elementa surgunt, ita per resurrectionem dominicam redemptus est a peccato. Surrexit itaque Dominus noster Jesus Christus die Dominico verno tempore in æquinoctio, luna plena per ipsum tantummodo tempus elementa consurgunt.*

14. Dixerunt : *Ecce investigavimus quomodo factus est mundus, vel a peccato redemptus est. Nunc et de observatione Paschæ agendum est. De die Dominico quid vobis videtur?* Episcopi dicunt : *Nunquid potest dies Dominicus præteriri, ut in eo Pascha minime celebretur, qui tot et talibus benedictionibus sit sanctificatus.*

15. Theophilus episcopus dixit : *Quibus aut quantis benedictionibus, apertius dicite, sanctificationibus ejus, asseritis, ut scire possimus.* Episcopi dixerunt : *Prima illi benedictio est quod in ipso tenebræ remotæ sunt, et lux apparuit.*

16. *Secunda illi est benedictio, quod populus Israel ex Ægypto tenebrarum velut per baptismum fontis per mare Rubrum de duro servitio liberatus est. Tertia benedictio est illi, quia in eodem die e cœlesti cibo manna hominibus datum est.*

518 17. *Quarta benedictio est, quia mandat Moyses ad populum, et dicit:* OBSERVATUS VOBIS SIT PRIMUS ET NOVISSIMUS DIES, *hoc est, Dominicus, et sabbatum.*

18. *Quinta illi benedictio est quia* CXVII *psalmus de resurrectione cantatur, et de passione. Dicit enim :* CIRCUMDANTES CIRCUMDEDERUNT ME ET IN NOMINE

A DOMINI VINDICABOR IN EIS. CIRCUMDEDERUNT ME, SICUT APES, ET EXARSERUNT, SICUT IGNIS IN SPINIS. *Et interjectis versibus :* LAPIDEM QUEM REPROBAVERUNT ÆDIFICANTES, HIC FACTUS EST IN CAPUT ANGULI. *Hæc de passione, de resurrectione vero dicit :* HÆC EST DIES QUAM FECIT DOMINUS, EXSULTEMUS, ET JUCUNDEMUR IN EA. *Et interjectis versibus:* CONSTITUITE DIEM FESTUM IN CONFREQUENTATIONE USQUE AD CORNU ALTARIS.

19. *Sexta illi benedictio est, quod in ipsa Dominus resurrexit. Vides ergo, quia dies resurrectionis Dominicus singulariter in Pascha teneri præcipitur.*

20. Theophilus dixit : *Potest dies et tempus intelligi?* Responderunt episcopi dicentes : *Poterat de tempore intelligi, si non alibi de tempore divina Scriptura præfinisset, dicente Moyse:* HIC MENSIS VOBIS ERIT INITIUM MENSIUM, PASCHA FACITE IN EO. *Non dixit* IN PRIMA DIE MENSIS, AUT DECIMA, AUT ALIA, *sed totos* XXX *dies in pascha sanctificavit.*

21. Theophilus dicit : *Qui sunt hi* XXX *dies?*
B Episcopi responderunt: *Jam ante diximus, principium mundi esse æquinoctium* VIII *Kal. Aprilis. Ergo a* VIII *Kal. Aprilis usque ad* VIII *Kal. Maii hi sunt* XXX *dies in Pascha sanctificati.*

22. Theophilus episcopus dixit : *Et impium non est ut illi tres dies passionis dominicæ foras terminum excludantur? undecimo enim Kal. Aprilis, feria* 5, *quod Cœnam Domini vocamus, dum cum discipulis suis discubuisset, quando et Judæ prædixit quod ab ipso esset traditurus* (pro *tradendus*), *quod etiam constat fuisse impletum. Quomodo ergo hi tres dies foras terminum excluduntur?*

23. Episcopi dixerunt : *Nulla ratione fieri debet ut tantum sacramentum foras limitem passionis mittatur, sed introducautur hi tres dies in ordine* **519** *paschali, et de novissimo reducantur.* Et ita statutum est in illo concilio, ut nec ante XI Kal. Aprilis, nec post VII Kal. Maii fieri debeat Pascha. De die, vel tempore statutum est.

C 24. *De luna quid vobis videtur?* Responderunt similiter: *Et de luna præceptum divinum servetur, dicente Moyse:* SIT VOBIS OBSERVATUM XXI *a* XIV *usque ad* XXI *Has ergo septem lunas in Pascha fuisse consecratas.*

25. *Quando ergo intra illum terminum statutum dies Dominicus ex una luna, et his septem convenerit, Pascha nobis visum est celebrare ab* XI *Kal. Aprilis, usque ad* VII *Kal. Maii. In istos dies* 34 *sic debet sanctum*

11. Ott.: *Utrum crescens, an plena, aut* (forte *an*) *imminuta fuisset creata?* Episcopi dixerunt, *Plena.*

12. Verba Scripturæ in Ottob. hæc sunt : *Fecit Deus luminare majus in illuminatione diei, luminare minus in inchoatione noctis.* In Malat. : *Et fecit Deus duo luminaria magna, et posuit ea in firmamento cœli, ut luceant super terram, luminare majus in inchoatione diei, et luminare minus in inchoatione noctis, ut luceant super terram.*

13. *Ergo modo,* etc. Pro his Ottob. : *Nunc ergo investigabimus quomodo in principio factus fuerit mundus, id est, die Dominico, verno tempore in æquinoctio, quod est octavo Kal. aprilis, plena luna. Ergo nunc constat quomodo factum fuisse in principio mundum, sic per resurrectionem Domini a peccato redemptum.*

14. *Dixerunt,* etc. Ott.: brevius: *Theophilus dixit: Nunc agendum est de ordinatione, quomodo debeamus Pascha tenere. Episcopi dixerunt : Nunquid.* etc.

15. Ott. : *Dixit : Dicite ergo quibus et qualibus benedictionibus eum fuisse sanctificatum, ut scire possimus.* Et mox *Prima illa,* et ita deinceps pro *illi.*

16. Ottob. : *Quod de terra Ægypti velut de tenebris peccatorum per fontem baptismatis per mare Rubrum fuerit populus liberatus. Tertia,* etc.

17. Ott. : *Moyses mandavit ad populum : sit vobis observatus dies primus, et novissimus.*

18. Ottob. : *Psalmus totus de passione dicit : Circumdederunt me... sicut apes favum,* etc. Alia etiam e sacris litteris addit Ottob.

20. *Sed totos* XXX Ottob. : *Omnes argo* XXX *dies a Domino in Pascha tenenda constat fuisse consecrati* (*consecratos*). *Responderunt episcopi : Jam superius dedimus responsum principium mundi,* etc.

21. *Ergo ab* VIII. Ottob. : *Inde usque* VIII *Kal. Maii omnes dies Paschæ legimus consecratos.*

22. Ottob. : *Ut passio dominica et tanti mysterium*
D *sacramenti foras limitem excludatur? Passus enim est Dominus noster ab* XI *Kal. Aprilis, qua nocte a Juda est traditus, et* VIII *resurrexit. Quomodo ergo,* etc.

23. Ottob. : *Omnes episcopi... passionis excludatur; sed hi tres dies inducantur intra terminum, et desuper, et de subtus retrahantur.* Constitutum ergo est in illa synodo, ut ab XI Kal. Aprilis usqus in VII Kal. Maii Pascha deberet observari, et nec ante, nec postea cuicunque limitem transgrediendi sit facultas.

24. *Fuisse consecratas.* Supplendum *constat*, aut simile aliquid, ut in aliis antiqus monumentis passim accidit. In Malat. expressum est *constat.*

25. Ott. : *Intra illum limitem ab* XI *Kal. Aprilis usque* VII *Kal. Maii dies Dominicus, et una luna ex his* VIII *sanctificatis convenerit, Pascha nobis jussum est observare in Christo Jesu Domino nostro, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum.* AMEN. Hactenus Codex Ottoboniensis exhibet.

Pascha requirere, et invenire a quarto Nonas Martii, in quarto Nonas Aprilis.

26. *In istos dies* XXVIII *luna nasci, in qua lunatione sanctum Pascha celebretur a* XII *luna usque* XXI. *De ista lunatione debet invenire* (obscure), *quod in sancto Pascha primo die computetur.*

APPENDIX IX.

Ad lib. VI, cap. 19.

DE VARIIS VOCABULIS.

1. *Alleluia* in Latinum sonat *laudate Dominum; Ia* enim unum est de decem nominibus Dei, quæ apud Hebræos habentur. *Amen, vere,* sive *fideliter. Diapsalma, semper,* id est, quod illa quibus adnectitur sempiterna comprimet, adeo non commutationem metri significat, ut quidam existimant, vel spiritus prophetici refectionem. Sunt etiam qui diapsalma ideo inseri putant, ut ex hoc sive personarum, sive sensuum intelligatur esse conversio. *Osanna, salvifica,* sive *salvum fac. Osia* enim *salvifica* interpretatur, *anna* interjectio est deprecantis; ergo integre dicitur *osianna,* sed dum corripitur, corruptum sonat. *Osanna* est sensus *salvum fac,* ut subaudiatur, vel populum Israel, vel totum mundum.

2. *Rama, excelsa.* In Evangelio : *Vox in Rama audita est,* id est, *in* **520** *excelsis;* est tamen et civitas quæ Rama appellatur. *Racha vanus,* aut *inanis. Rabbi, magister meus,* quod est, *Abba Pater,* et hoc Syrum est. *Man, quid ; manna, quid est hoc? Anathema, proditio. Maranatha, Dominus noster venit;* Syrum est. *Anathema maranatha,* sicut quidam dicunt, *proditio in adventum Domini. Mammona, divitiæ.*

3. *Theraphim, figuræ,* vel *imagines,* melius quam *incendia. Seraphim,* vel *Ceruphim, ardentes,* vel *incendentes,* juxta illud : *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem.* Ergo seraphim virtutes in cœlis esse confirmant, quæ Dominum laudant, et in ministeria diversa mittuntur. *Cherubim, scientiæ multitudo;* cæterum, cherubim ipsum in sancta sanctorum duo tantum significantur animalia. Aliis vero locis, ubi hoc nomen legitur, aut picturam aliquam indicat, aut varietatem.

APPENDIX X.

Ad lib. VIII. cap. 5.

In hac Appendice continebatur Indiculus hæresum, cui sequentem fidei professionem subjunxit Arevalus. Huic Indiculo locum opportuniorem inter *Isidoriana,* cap. 86, num. 29 assignavimus, siquidem ibi Muccioli atque Hugonis Menardi præmonitionibus attexitur. *Vide Patrologiæ tom. LXXXI,* col. 636.

* PROFESSIO FIDEI.

Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, et in unum Dominum **535** *nostrum Jesum Christum, Filium Dei, et in Spiritum sanctum Deum. Non tres deos, sed Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unum Deum colimus, et confitemur; non sic unum Deum, quasi solitarium, nec eumdem qui ipse sibi Pater sit, ipse et Filius. Sed Patrem esse qui genuit, Filium esse qui genitus est, Spiritum vero sanctum non genitum, neque ingenitum, non creatum, neque factum, sed de Patre et Filio procedentem, Patri, et Filio coæternum, et coæqualem, et cooperatorem. Quia scriptum est:* ET SPIRITU ORIS EJUS OMNIS VIRTUS EORUM. *Et alibi:* EMITTE SPIRITUM TUUM, ET CREABUNTUR, ET RENOVABIS FACIEM TERRÆ. *Ideoque in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti unum confitemur Deum. Quia nomen est potestatis Deus, non proprietatis. Proprium nomen est Patri Pater, et proprium nomen est Filio Filius, et proprium nomen est Spiritui Spiritus sanctus. Et in hac Trinitate unum Deum credimus. Qui ex uno Patre, eo quod est unius cum Patre naturæ, est uniusque substantiæ, et unius potestatis. Pater genuit Filium, non voluntate, nec necessitate, sed natura. Filius ultimo tempore ad nos salvandos, et implendas Scripturas descendit a Patre. Et conceptus est de Spiritu sancto, et natus ex Maria virgine carne, anima, et sensu; hoc est, perfectum suscepit hominem. Non amisit quod erat, sed cœpit esse quod non erat. Non Deum mutabilem, sed Deum permanentem, ita tamen ut perfectus in suis sit, et verus in hominis. Nam quod Deus erat, homo natus operatur ut Deus, ut homo moritur, ut Deus resurgit. Qui, devicto imperio diaboli, cum ea carne qua natus est, et passus, et mortuus fuerat, et resurrexit, ascendit ad Patrem, sedetque ad dexteram ejus in gloriam. Qui semper habuit quod habet. In cujus morte et sanguine credimus emundatos nos ab eo, resuscitandosque die novissima in hac carne qua nunc vivimus et habemus; consecuturos ab ipso aut vitam æternam, præmium boni meriti, aut pœnam pro peccatis æterni supplicii recepturos. Hæc lege, hæc retine, huic fidei animam subjuga, Christo Domino; et vitam consequeris, et præmium.*

APPENDIX XI.

Ad lib. IX, *cap.* 5.

FRAGMENTUM EX VETERI EDITIONE.

1. Hoc loco necessarium est exponere quemadmodum gradus cognationis numerentur. Qua in re in primis admonendi sumus quæ cognationum aliæ supra numerantur, aliæ infra, aliæ ex transverso, quæ etiam a latere dicuntur. Superior cognationes parentum, inferior liberorum. Ex transverso fratrum, sororumve, eorumque qui ex his progenerantur, **536** et consequenter patrui, amitæ, avunculi, materteræ, et superior quidem, et inferior cognatio a primo gradu incipit, at ea quæ ex transverso numerantur, a secundo; primo gradu est supra pater; infra, filius, filia.

2. Secundo supra avus, avia; infra nepos, neptis; ex transverso frater et soror. Tertio supra proavus, proavia; intra, pronepos, proneptis; ex transverso fratris sororisque filius, filia; et consequenter patruus, amita, avunculus, matertera. Patruus est patris frater, quod Græce Πάτρως vocatur. Avunculus est matris frater, quod apud Græcos proprie μήτρως appellatur, et promiscue θεῖος dicitur. Amita est patris soror, matertera vero est matris soror; utraque θεία, vel apud quosdam τηθίς appellatur.

3. Quarto gradu supra abavus, abavia; infra, abnepos, abneptis; ex transverso fratris sororisque nepos, neptis; et consequenter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater et soror; item avunculus magnus, et matertera magna, id est, aviæ frater et soror. Consobrinus, consobrina, id est, qui,

26. Post verba *primo die computetur* sequitur in Codicibus Etymologiarum : *Pascha autem vocabulum,* etc., ut in Excusis.

APP. IX, n. 1. Hoc fragmentum Bignæus initio suæ Editionis Isidorianæ ex Codice ms. bibliothecæ sancti Dionysii Francorum protulit, quod, ut ait, ad libros Etymologiarum Isidori videtur pertinere. Opportunior autem locus illi assignari non potest, quam caput 19 libri VI. De acclamatione *Hosanna* exstat dissertatio Gallica in Trivultianorum Ephemeridibus, anno 1706, mense Februario.

A. X.—* In professione fidei, quam catalogo hæresum adjungo, nonnulla fortasse correctione indigent, ut, *eo quod est unius cum Patre naturæ, est uniusque substantiæ;* et infra : *Ut perfectus in suis sit, et verus in hominis.* Pro *secuturos,* quod Ms. exhibebat, reposui *consecuturos.* Post verba ultima et *præmium* in Ms. additur: *Explicit lib.* VIII. *Incipiunt capitula lib.* IX.

APP. XI, n. 1. In veteri Editione, sine loco et anno, post verba, *atavi, tritavique vocabulum,* additur fragmentum. *Hoc loco,* etc., quod in plerisque aliis deest. Exstat etiam in Codice Ottobon. 336, ubi animadvertitur sumptum id esse ex libro Institutionum Justiniani.

2. Nomina Græca corrupta erant, quæ propterea ad

quæve ex fratribus aut sororibus progenerantur, sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi *consororinos*. Eos vero qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie *patrueles* vocari. Si autem ex duobus fratribus sorores nascantur, *sorores patrueles* vocantur. At eos qui ex fratre et sorore progenerantur, *amitinos* proprie dici. Amitæ tuæ filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

4. Quinto gradu supra atavus, atavia; infra, atnepos, atneptis; ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis; et consequenter propatruus, proamita, id est, proavi frater et soror; proavunculus, promatertera, id est, proaviæ frater et soror; item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrinæ, amitini et amitinæ filius, filia; propior sobrinus, sobrina. Hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, filia.

5. Sexto gradu sunt supra tritavus, tritavia; infra, trinepos, trineptis; ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis; et consequenter abpatruus, abamita, id est, abavi frater et soror; abavunculus, abmatertera, id est, abaviæ frater et soror. Item sobrini sobrinæque, id est, qui, quæve, ex fratribus, vel sororibus, patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur.

6. Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerantur; namque ex his palam est intelligere quemadmodum ulterius quosque gradus numerare debemus. Quippe semper narrata quæque persona gradum adjiciat, vel longe facilius sit respondere quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemque denotare. Agnationis gradus eodem modo numerantur; sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigatur, ideo necessarium duximus A post narrationem graduum et eos in præsenti libro inscribi, quatenus possint **537** et ex auribus, et ex oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

APPENDIX XII.

Ad lib. IX *Etymologiarum, cap.* 5.

VERSUS DE AFFINITATE XXI.

Ex Codice Palatino 282.

Sunt fratres primo, sunt cognatique secundo.
538 Tertius agnati gradus est, si jure colati.
Natorum nati sunt in quarto reputati.
Mater cognatos, pater agnatos tibi monstrat.
A patre sit proavus, sit avunculus a genitrice.
Amita sit patris, soror est matertera matris.
Hi consobrini sunt, quos genuere sorores.
Hi sunt cognati, quos fratres progenuere.
Ille sororius est, cuicunque soror mea nubit.
Ille tibi gener est, cui filia nupsit, at ille,
Cujus habet natam, socer est; fraterque mariti
B Levir; nam levir se notat esse virum.
Sponsa, tuus genitor meus est socer, et tua mater
Socrus, sum gener his, tuque mihi nurus es.
Sum socer, ille gener, cujus mea filia conjux.
Cujus habes filiam, tibi scito socrum esse vocatum.
Cui sociatus erit frater tuus, hæc tua glos est
Mater ait nato: Nurus est mihi nunc tua conjux.
Sponsa viro dixit: Frater tuus est mihi levir.
Est avus, est proavus, abavus, atavus, tritavusque.
Et sic meus nepos PRO, AB, AT, TRI suscipit
hæc vox.

ALII VERSUS.

Ex Codice Palatino 283, *et Ottoboniano* 427

Qui frater patris est dictus, patruus tuus hic est.
Qui matris frater, dicendus avunculus hic est.
Quæ patris soror est, amitæ nomen liquet hæc est.
Hic socer est, natam duxisti cujus habendam.

veram lectionem redegi. Ex θεῖος nonnulli Latine efferunt *Thios*; inde Hispani dicunt *Thio*.

6. In Edito erat *denotari*, et *numerentur*, et *infigitur*.

App. xii, n. 1. De Cod. Pal. 282, ex quo hi versiculi producti sunt, confer Isidoriana, c. 102, n. 43 et 44. Variant exemplaria mss. Etym. in c. 6 lib. ix referendo, et figuris, sive stemmatibus consanguinitatis collocandis. Codex Regiovatic. 112, c. 6, omittit verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. Mox profert: *Stemma dicuntur ramusculi*, etc. Et post locum figuris destinatum (nam figuræ prætermissæ sunt), inserit verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. Illico rubrica: *De conjugiis*. Cod. Regiovat. 1953, post finem cap. 6, 30 in hoc Cod. scilicet post verba *germani, germanæ*, est pagina vacua, his solum versiculis ascriptis:

Esse duum voces rerum sibi contrahit omnes,
Ex quibus est primum substantia nomine scitum,
Cujus morte suum mox occidit esse secundum.
Quod si forte cadit, subjecti formula stabit.

Sequitur rubrica: *Item de prædictis affinitatibus: Auctor mei generis*, etc., cum figuris quadratis. Sequitur: *Stemmata dicuntur ramusculi*, etc., subjecta figura, cui succedunt verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. *De conjugiis*, etc.

In Cod. Vat. 624, post verba, *germani, germanæ*, continuatur: *Auctor mei generis... filius*, aut *filia*. *Stemmata dicuntur*, etc., *ille agnatus*, etc. Sequitur arbor consanguinitatis per circulos distincta, et aliud stemma magno circulo comprehensum. Deinde: *Hoc loco necessarium est exponere*, etc., ut in append. xi. Inde caput vii: *Vir sexum significat*, etc. In Cod. Pal. 281, post verba *germani, germanæ*, titulus: *Item de prædictis: Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. Sed indicatur id delendum. Sequitur: *Auctor mei generis*, etc., *filius, aut filia. Stemmata dicuntur... agnatus*, et cætera. Subjungitur stemma in C formam crucis cum titulo: *Quorum figura hæc*. Figuræ subjiciuntur verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*.

In Cod. Palat. 282: *Germani, germanæ*, rubrica: *De prædictis affinitatibus. Auctor mei generis... aut filia*. Sequuntur 21 versiculi, quos in hac appendice profero, et subinde stemma in formam crucis, subjectis verbis: *Stemmata dicuntur... ille agnatus et cæteri, quorum figuræ hæ sunt*. Succedit aliud stemma alia forma, et verba: *Hæc consanguinitas*, etc. Cod. Palat. 283: *Germani, germanæ*, etc. Quædam diverso ordine collocat, et desinit: *Ego illi sororis trinepos, aut trineptis*. Illico stemma, et pag. seq. verba: *Stemmata dicuntur... agnatus, et cæteri, quorum figuræ hæ sunt*. Adduntur in contextu versus iidem, atque in Ottob. 427, in hac appendice producti; quibus succedunt verba: *Hæc consanguinitas*, etc.

In Urb. 100: *Germani, germanæ. Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur. Auctor mei generis... D aut filia. Stemmata dicuntur... Ille avus, ille atavus, et cætera, quorum figuræ hæ esse debent*. Desunt figuræ. In Urb. 479: *Germani, germanæ. De prædictis affinitatibus: Auctor mei generis... aut filia*. Arbor consanguinitatis. Aliud stemma, subjectis verbis: *Hæc consanguinitas*, etc. Sed notatur hæc verba pertinere ad tertium stemma, quod additur in formam circuli.

2. Mendum fortasse est *colati*.

9. Deerat *est*.

13. Addidi *et*, quod desiderabatur post *socer*.

21. Ut ex *avus* fit *abavus, proavus*, etc., sic ex *nepos* fit *pronepos, abnepos*, etc. Sed quo pacto versus sit reformandus, non video.

Alii versus. 1. De Codice Palatino 283, dixi in Isidorianis, c. 102, n. 45, et de Ottoboniano, c. 105, n. 30.

2. In utroque Codice erat *est* pro *frater*, quod expuli, ut metro consulerem.

4. In Mss. erat. *Hic sacrum*.

Cujus habes natam, socrum tibi scito vocatam.
Hic gener huic, natam cui sponsam tradit habendam.
Mater ait nato : Nurus est mea, quæ tua conjux.
Hic tuus est levir, tua cui dicit soror : Heus vir.
Cui sociatus adest frater tuus, hæc tua glos est.
Est tibi fratruelis, peperit quem femina fratris.
Quem vero genuit patruus tuus, est patruelis.

539 APPENDIX XIII.

Ad lib. IX, *Etymolog.*, *cap.* 6.

ISIDORUS DE VII GRADIBUS CONSANGUINITATIS.

Ex Cod. Ottoboniano 1968.

1. Primo gradu superiori linea continentur pater, mater; inferiori filius, filia, quibus nullæ aliæ personæ junguntur.

2. Secundo gradu continentur superiori linea avus, avia; inferiori nepos, neptis; in transversa frater, soror; quæ personæ duplicantur. Avus enim, et avia tam ex patre quam ex matre accipiuntur; quæ personæ sequentibus quoque gradibus similiter pro substantia earum quæ in secundo gradu subsistunt ipso ordine duplicantur.

3. Istæ personæ in secundo gradu ideo duplices appellantur, quia duo avi et paterni, et materni sunt. Item duo genera nepotum sunt, sive ex filio, sive ex filia procreati. Frater, soror ex transverso veniunt, id est, aut frater patris, aut frater matris, qui aut avunculus, aut patruus nominatur. Qui et ipsi hoc ordine duplicantur.

4. Tertio gradu veniunt supra proavus, proavia : infra, pronepos, proneptis. Ex obliquo fratris sororisque filius, vel filia, patruus, amita, id est, patris frater et soror. Avunculus, matertera, id est, matris frater et soror.

5. Quarto gradu veniunt supra abavus, abavia; infra, abnepos, abneptis; ex obliquo fratris et sororis nepos, neptis, frater patruelis, soror patruelis, id est, patrui filius, vel filia.

6. Consobrinus et consobrina, id est, avunculi et materteræ filius, aut filia. Amitinus, amitina, id est, amitæ filius, vel filia. Avunculus magnus, matertera magna, id est, aviæ tam paternæ, quam maternæ frater et soror. Itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur, quibus accrescunt patruus magnus, amita magna, id est, aviæ tam paternæ quam maternæ.

7. Quinto gradu veniunt supra quidem atavus, atavia, infra adnepos, adneptis; ex obliquo fratris et sororis pronepos, proneptis, fratres patrueles, sorores patrueles, amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ filius **540** vel filia, proconsobrinus, proconsobrina, id est, patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, vel filia, quibus accrescunt propatruus, proamita, proamitini (obscure) materni que frater et soror, proavunculus, promatertera : hi sunt proaviæ paternæ maternæque frater et soror. Hæc species nec aliis gradibus quam scripta est, nec aliis vocabulis declarari potest.

A 8. Sexto gradu veniunt supra tritavus, tritavia; infra, trinepos, trineptis; ex obliquo fratris et sororis, abnepos, abneptis, fratris patruelis, et sororis matruelis (sic), amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ, patrui magni, amitæ magnæ; avunculi magni, materteræ magnæ nepos, neptis, propioris consobrini filius, vel filia, qui consobrini filius, vel filia appellantur.

9. Quibus ex latere accrescunt propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius, vel filia; adpatruus, adamita : hi sunt avi paterni frater et soror. Abavunculus, abmatertera : hi sunt abaviæ paternæ maternæque frater et soror, abavique materni. Hi quoque explanari amplius non possunt quam ipse auctor disseruit.

10. Septimo gradu qui sunt cognati recta linea, supra infraque, propriis nominibus non appellantur; sed ex transversa linea continentur fratris sororis adnepos, adneptis, consobrini filii filiæque. Successionis idcirco gradus VII constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri, nec vita suc-B cedentibus prorogari potest. In his VII gradibus omnia propinquitatum nomina continentur, ultra quos affinitas inveniri non potest, nec successio amplius propagari.

APPENDIX XIV.

Fragmenta ex Codicibus Toletanis, et aliis.

PRIMUM FRAGMENTUM.

Ex Gothicis Toletanis Codicibus, et veteribus Editionibus, lib. II *Etymologiarum, cap.* 29 *a nostra editione diversum.*

1. Decima species ipsius definitionis est quam Græci κατ' ἐλλειπὲς πλήρους ὁμοίου γένους, Latini *per indigentiam pleni ex eodem genere* dicunt, ut si quæratur : **541** *Quid sit thesis?* respondeatur : *Cui vis deest ut sit arsis.* Undecima species definitionis est, quam Græci κατ' ἀναλογίαν Latini *juxta rationem* [Al., *proportionem*] dicunt, ut si quæratur : *Quid sit animal?* respondeatur : *ut homo.* Rem enim quæsitam prædictum declaravit exemplum. Hoc est autem proprium definitionis, quid sit illud quod quæritur declarare.

C 2. Duodecima species definitionis est quam Græci κατ' ἔπαινον vocant, id est, *per laudem*, ut Tullius pro Cluentio : *Lex est mens, et consilium, et animus, et sententia civitatis.* Et alter : *Pax est tranquilla libertas.* Fit et per vituperationem, quam græci ψόγον vocant, ut *servitus est postremum omnium malorum, non modo bello, sed morte quoque repellenda.* Tertia decima species definitionis est, quam Græci κατὰ τὸ πρός τι, Latini *ad aliquid* vocant, ut est illud : *Pater est cui est filius. Dominus est cui est servus.* Quarta decima species definitionis est κατὰ τὸν ὅρον, Latine *generalis.* Cicero in Rhetoricis : *Genus est quod plures amplectitur partes. Item pars est quæ subest generi.*

3. Quinta decima species definitionis est quam Græci κατ' αἰτιολογίαν, Latini *secundum rei rationem* vocant : *Dies est sol supra terras, nox est sol sub terris.* Scire autem debemus prædictas species definitionum topicis merito esse sociatas, quoniam inter

7. Verba hujus versus male collocata erant.

App. XIII, n. 1. Apud Gratianum, caus. 35, quæst. 5, can. 6, hæc relata sunt ex Isidoro. In notis observatur desumpta esse ex lib. IX, cap. 5, Etymolog., ex sententiis Julii Pauli, lib. IV, tit. 11, de gradib.; ex Hugone de sancto Victore, p. 11, lib. II, cap. 14; ex Burchardo, lib. VII, c, 28; ex Ivone, p. 9, cap. 64; Panorm., lib. VII, cap. 89; et ex Aniano interprete Pauli. Pleraque certe sunt apud Isidorum, loc. cit.

3. Apud Gratianum : *Quia duo avi sunt, paternus, et maternus. Item*, etc.

6. *Avunculus magnus, matertera*, etc. Transposita hæc sunt apud Gratianum.

7. In Decreto Gratiani *propior consobrinus, propior consobrina*, pro *proconsobrinus, proconsobrina.* Et mox : *propatruus, proamita. Hi sunt proavi paterni, frater et soror*, etc.

D 9 Ibid. : *Hæc quoque explanari amplius non potest, quam ut auctor (Anianus) ipse disseruit.*

10. Gratianus addidit : *De gradibus consanguinitatis, vel affinitatis, quot sint, quomodo computandi, quibus etiam appellentur nominibus, auctoritate Isidori atque Gregorii, et Alexandri, sufficienter monstratum est.*

App. XIV, n. 1. Hæc decima quarta Appendix ex additionibus potissimum constat, quæ in Toletanis antiquis exemplaribus immistæ, sive interpolatæ sunt; nisi credere malis ejusmodi quædam fragmenta ex Isidori manu esse, qui plurimos Etymologiarum titulos seorsum edidit, ac fortasse nonnihil diversos ab eis qui in plerisque Etymologiarum exemplaribus reperiuntur. Primum fragmentum exhibetur ut diversus ordo definitionum ab eo quem Grialius prætulit præ oculis haberi possit.

quædam argumenta sunt positæ, et nonnullis locis commemorantur in topicis. Nunc autem ad Topica veniamus, quæ sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, et origines dictionum.

SECUNDUM FRAGMENTUM.

Ex vetustissimo Codice Toletano, cap. 6 *libri* III *Etymologiarum.*

4. Omnis numerus *primus*, aut *o*, secundum se consideratur. *Secundus* aut ad aliquid I. Iste dividitur sic. I. Alii sunt æquales, alii inæquales IIl. Sed dividitur sic. A quatuor quater, a quinque quinquies, et ab aliis... Et alium unum, qui quarta pars esse dicitur quaternarii numeri, et cæteri tales. Subsuperparticularis numerus est minor, qui continetur in fortiori numero cum alia una parte sua, aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta, ut, verbi gratia, II ad III, IIl ad IIII; ad IIII, et cæteri. Superpartiens numerus.

5. Et alias partes ejus quatuor. Superpartiens numerus est, qui... Multiplex superparticularis... ut, verbi gratia, quinque ad tres, dum comparati fuerint, continent in se bis bini quatuor, et unam partem ejus... bis quaterni octo, et unam partem ejus. Submultiplex subsuperparticularis numerus est, qui dum ad fortiorem sibi numerum comparatus fuerit, continet eum **542** multipliciter cum alia una parte sua, ut, verbi gratia, duo ad quinque dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sui. Multiplex superpartionalis numerus est... duabus partibus ejus, XIIII ad XVI, dum comparati fuerint... sedecim ad quatuor, dum comparati fuerint, continent eum bis cum aliis duabus partibus ejus. XXII ad VII, dum comparati fuerint, intra se bis octo cum aliis tribus partibus.

6. Tribus partibus ejus submultiplex subsuperpartionalis numerus est, qui dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis; ut, verbi gratia, tres ad octo continentur bis cum duabus partibus suis, quatuor ad XI continentur bis cum tribus partibus suis.

TERTIUM FRAGMENTUM.

Ex secundo Codice Gothico Toletano, cap. 7 *lib.* III *Etymologiarum.*

7. Superficialis numerus est qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur, ut trigonus, quadratus, quinqueangularis, vel circulatus numeri, et cæteri, qui semper in plano pede, id est, superficie continentur. Trigonius numerus ita. Quadratus numerus ita. Quinqueangularis ita. Circularis numerus est ita, qui dum simili multiplicatus fuerit a se inchoans, ad se convertitur, ut, verbi gratia, *quinquies, quini, sexies, quinquies,* et ita; et ita.

8. Solidus numerus est qui longitudine et altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum flammæ consurgunt, ita. Cubus, ut sunt tesseræ, ita

A Sphæræ, quibus est æqualis undique rotunditas, ita Sphæricus autem numerus est, qui, a circulato numero multiplicatus, a se inchoat, et in se convertitur. *Quinquies quini, bisquinquies.* Hic circulus, dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit sphæram, id est, quinquies XXV, CXXV.

9. Inter arithmeticam autem et geometricam, et musicam, hoc interest. Ut medium invenias in arithmeticam, primo sic quæris: conjungis extrema, et dividis, et facis medium, ut puta, fac extrema esse VI et XII; simul jungis, et faciunt X et VIII; partiris media, et facis IX, quod est analogicum arithmeticæ, ut medium quot monadibus superat primum, his superetur ab extremo. Superant enim novem sex tribus monadibus, his superatur a duodecim. Secundum geometriam vero ita quæris, extrema multiplicata tantum faciunt quantum et media duplicata, ut puta sex et duodecim multiplicata faciunt septuagies dipondios, media VIII et IX multiplicata tantumdem faciunt.

B 10. Secundum musicam ita: quot partes superat medium primum, eadem parte **543** superatur medium ab extremo, ut puta, VI et VIII duabus partibus superant, quæ duæ partes tertia media octus (sic) superatur ab ultima nona figuras solidas. Planæ figuræ sunt, quæ longitudine et latitudine continentur. Quæ sunt juxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo est quæ numeris arithmeticæ dividi potest. Magnitudines rationales sunt quorum mensuræ quantitas cognita non habetur.

De figuris.

11. Figuræ solidæ sunt quæ longitudine, latitudine et altitudine continentur, ut est cubus. Hujus species quinque in plano, quarum prima *circulus* est figura plana, quæ vocatur circumducta, cujus in medio punctus est, quo cuncta convergunt, quod centrum geometriæ vocatur. Latini circuli punctum nuncupant.

12. *Quadrilatera figura* est in plano, quadrata fi-
C gura est in plano quadrata, quæ subter quatuor rectis lineis jacet plano pede. *Danatheton grammon* figura plana plano pede. *Orthogonium,* id est, rectianguli figura plana, est enim triangulum rectum.

13. *Isopleros* figura plana recta, et subter constituta plano pede. *Sphæra* est figura in rotundum formata, partibus cunctis æqualis in solidum. *Cubus* est figura solida quæ longitudine et latitudine continetur in solidum.

14. *Cylindrus* est figura quadrata habens superius semicirculum. *Conon* figura quæ ab amplo in angustum finit, sicut orthogonium. *Pyramis* est figura quæ in modum ignis ab amplo in acumen surgit. Ignis enim apud Græcos *pyr* appellatur.

15. Sicut autem infra decem omnis est numerus, ita et intra hunc circulum omnium figurarum concluditur ambitus.

4. Magna est varietas in divisione numeri repræsentanda, cum alia exemplaria alio modo referant. Specimen hujus discrepantiæ ex primo Codice Toletano, qui antiquissimus est, sisto; eidem ferme concinit alter Codex. Toletanus Gothicus etiam, quamvis non ita antiquus. Uterque Codex eodem modo habet, *aut o secundum se*, etc., quod non facile est assequi. Ubi autem Codices cum Editione Grialiana ac nostra consentiunt, series sermonis non continuatur. Neque in mendis, aut locis obscuris corrigendis immorari vacat.

7. Figuræ numerorum paulo aliter in Codice secundo Toletano explicatæ sunt, ac in nostra Editione. Figuræ ipsæ ex Codice in ære incisæ exhibentur ad pag. 130. *Trigonius* numerus est fig. 1. *Quadratus* fig. 2. *Quinqueangularis* fig. 3; sed non videtur recte in Ms. expressus. *Circularis* numeri figura prætermissa est in Ms.; sed in explicatione additur alia figura diversa notata num. 5. *Solidus* numerus fig. 5. *Cubus*, qui in Ms. dicitur *cibus*, fig. 6. *Sphæra* fig. 7.

9. Hæc pertinent ad caput 8 ejusdem libri III Ety-
D mologiarum.

11. Hæc respondent capiti 12 libri III, quod est de figuris geometriæ. *Circulus*, ut in Codice pingitur, in tabula est num. 8, in cujus medio Codex notat, *id est circulus*, quod simili quoque modo tabula repræsentat, ut in sequentibus figuris.

12. *Quadrilatera figura* num. 9. *Danatheton grammon*, sive ut alii scribunt, *Dianatheton* n. 10. *Orthogonium* n. 11. In Ms. erat *rectianguli figura plena.*

13. *Isopleros*, sive, ut alii habent, *Isopleuros* num. 12. *Sphæra* num. 13. *Cubus* num. 14 In. Codice legitur, *continetur in solibum in solidum;* sed fortasse *in solidum* correctio est præcedentis *in solibum.* In Excusis *in solidum* tribuitur cylindro; de cujus definitione dubitabat Grialius. Confer notam.

14. *Cylindrum* n. 15. *Conon.* n. 16. *Pyramis* n. 17.

15. *Hunc circulum*, sc. qui n. 18 exprim.; sed verba, *ambitus omnium figurarum,* in fig. Cod. non sunt.

16. Prima autem figura hujus artis *punctus* est, cujus pars nulla est. Secunda *linea* præter latitudinem longitudo. *Recta linea* est quæ per ex æquo in suis punctis jacet. *Superficies* vero quod longitudines et latitudines solas habet. Superficies vero fines lineæ sunt. Quorum formæ ideo in superioribus decem figuris positæ non sunt, quia inter eas inveniantur.

544 17. Numeros autem secundum geometriam ita quæris. Extrema quippe ejus multiplicata tantum faciunt quantum et media duplicata, ut puta VI et XII multiplicata septuagies faciunt dipondios; media octo et novem multiplicata tantumdem faciunt.

Expositio figurarum. Ex duobus Codicibus Toletanis.

18. Alia ratio in motu stellarum similiter octo figuris colligitur; aut quod diametra sint, aut quadrata, aut trigona, aut hexagona, aut asyndeta, aut simul, aut circumferens, id est, sufferens, aut circumfertur.

19. *Diametra* sunt quando quinque signa intersunt. *Tetragona*, quando duo. *Hexagona*, quando unum. *Asyndeton*, quando nullum; *simul*, quando in eadem particula sunt. *Superferens*, quando supervenit, aut actum facit. *Superfertur*, quando antecedit. *Trigona*, quando tria media. Item secundum rationem aliam sunt octo differentiæ, id est, *signum*, *partes*, *fines*, *conventu*, *retrogradus*, an *recto itinere*, *latitudo et longitudo*.

Ratio interioris formæ.

20. Posset hujus loci talis quæstio nasci, cum in ordine numeri prius VIII sint, hinc prius novem posuit, cum in ratione arithmeticæ, vel geometriæ, plus sunt VIII quam IX; VIII enim vicibus est, vel solidum, id est, corpus, quod (al. *quo*) plus invenire non potest, IX vero superficies sunt, id est, res quæ plena non est, sed indigeat perfectione. Hic duo cubi, id est, duæ soliditates, hoc modo inveniuntur.

21. Senarius primus perfectus est, dividitur enim paribus numeris sic. **545** Sexta per has in tertia per dipondios ter bini sex. In dimidium, id est, bis tertiis sex. Aliud quod ita dividas per pares numeros, non invenies, quod proposito conveniens sit inter primum ordinem, id est, X. Quapropter primum perfectum numerum cum primo versu multiplicans sexies IX, LIV, IX, novies seni LIV. Facitque materia, tot partes habuisse cognoscitur, non immerito duobus, quibus habet unum in tali ordine : I, II, III, IV, IX, IX, VIII, alius simul XXII.

QUARTUM FRAGMENTUM.

Ex Codice vetustiore Cæsenate ad lib. V. *Etymologiarum, cap.* 6.

22. Lib. XV. Constitutionum, tit. 2, cap. 12. Imperatores Valens et Martianus Augusti Palladio P. P. privilegia, quæ gentilibus constitutionibus universis sacro sanctis ecclesiis orthodoxæ religionis, quæ Petro principes profitentur, firma et illibata in perpetuum decernimus custodiri. Dato pridie Idus novembris.

23. Lib. II ejusdem constitutionis 43, cap. 12. Imperatores Honorius, et Theodosius Augusti, etc. Colonos nunquam fiscalium nomine debitorum ullius exactoris pulset intentio; quos ita glebis inhærere percipimus, ut ne puncto quidem temporis debeant amoveri.

Ad caput 14 *ejusdem libri.*

24. Omnes tam masculi, quam feminæ decedentes, si unum habeant filium; tertiam partem ei relinquant falcidiæ nomine. Eodem jure tenente, si duos, vel tres, vel quatuor habeant.

Ad caput 24 *ejusdem libri.*

25. Præjudicium possessioni invito vel inscio domino imponi non posse, et jure, et legum auctoritatibus decantatur. Si coloni, quos bona fide quisque possederit, ad alios fugæ vitio transeuntes, necessitatem conditionis propriam declinare tentaverint, bonæ fidei possessori primum oportet celeri reformatione succurri, et tunc causa originis et proprietatis agitari; originarios colonos nullis privilegiis, nulla dignitate, nulla **546** census auctoritate excusari præcipimus, sed amputatis omnibus quæ aliquoties per gratiam sunt elicita, domino, vel fundo, esse reddendos.

QUINTUM FRAGMENTUM.

Ex Codice 1 *Toletano. Additio ad cap.* 18 *lib.* VI. *Etymologiarum. De Festis diebus.*

In veteri lege isti sunt.

26. Beatissimus Hieronymus in commentariis Zachariæ ita sic dicit : *Festi autem dies in veteri lege isti sunt : Dies Azymorum phase quarta : decima die mensis primi est, quando luna plenissima ab ejecto fermento agnus immolatur.*

27. *Dies Pentecosten est, in quo verticem montis Sina lex data est Moysi, et in qua de frugibus primis panes offerebant propositionis.*

28. *Dies Sabbatorum est, in quo otium celebratur in*

16. Confer caput. 13, cit. lib. III. In Editis est *in superioribus figuris*, omisso *decem*. Superiores decem figuræ sunt circulus, et sequentes. Ambitus omnium figurarum comprehendit has decem, sed extra earum numerum est.

17. Pro *septuagies dipondios* in Editis est LXXII.

18. Hæc omnino absunt ab Editis. Inscriptio in Mss. est : *Expositio figurarum infrascriptarum*, vel mendose *infrascripturarum*. Fortasse legendum, *id est, aut super ferens, aut circumfertur.*

19. Pro *particula* alia lectio est *partiuncula*. In Codice ita collocatæ sunt figuræ, ut primo loco sit *tetragona*, secundo *hexagona*, tertio *asyndeton*, quarto *trigona*, quinto *diametra*. In tabula ærea hæ figuræ suis nominibus distinctæ sunt, ut in Cod. ms., scilicet n. 19, 20, 21, 22, 23. Sequuntur aliæ septem figuræ sine certis nominibus, quæ expressæ sunt in fabula num. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. Post figuram n. 27 hæc est nota : *Secundum Porphyrium et Platonem ita hæc formula exponitur;* et subjicitur figura, in nostra tabula num. 30 distincta. Post hanc figuram 30 alia subjungitur nota : *In plano pede sic medium, et extrema jungantur ad numerum* XXVII. Sed in figura expressus est numerus XXVI, ut in nostra tabula; sed verior videtur num. XXVII.

20. Post quinque figuras modo dictas, scilicet, 24, 25, 26, 27, 30 (nam hoc ordine sunt in Cod.), sequitur titulus : *Ratio interioris formæ. Posset*, etc. Pro *hinc prius*, al. *hic* prius. Pro *vicibus*, al. *cubus* forte *bicubus*.

21. In Ms., *bis ternis sexis;* forte, *sexies*. Ibid., *non invenies;* al. omitt. *non* Ibid., *quod a proposito;* prætermisi *a*. Pro *facitque* conjectura Burrielii, seu Bayeri, est *fac itaque*. Ibid., *duobus*, etc. Al., *duos, quibus unum ordine primum*. Post verba, *alius simul* XXVII, sunt duæ figuræ, quas tabula nostra exhibet n. 28 et 29. Sequitur in Codice Toletano antiquiori *I. C.* figura, quæ paginam implet, et ad caput sequens 15 de musica pertinet. Initio paginæ leguntur hæc verba : *Secundum aliquos, qui hanc rationem per labdo idem exponunt*. Exhibuimus hanc figuram pag. 135. In Codice recentiori Toletano, qui cæteras figuras simili fere modo refert, prætermissa fuit hæc magna figura de re musica, sed locus vacuus pro ea relictus fuit; et nota hæc apponitur, ad idem argumentum spectans : *Per rationem musicam ita fit, ut aut septem mensuum nati, aut novem vivere possint,* VIII *nunquam, quoniam in* VII, *vel* IX, *omnes inveniuntur symphoniæ, quibus integris firmæ stabilitatis res sunt. Quinquies cum senario multiplicatus et septimanum facit, et novem mensuum. Ita quinquies seni* XXX. *Hoc septies ducens facis septimanum, et novies facis novem mensium.*

Num. 23. Hæc adjuncta sunt vetustissimo Codici Cæsenati ad cit. loc. Etymologiarum. Sed multa aut legi in Codice non poterant, aut ab amanuensi intellecta non sunt.

lege, et in quo manna in deserto non licebat colligere. A

29. *Dies Neomeniarum celebratione novæ lunæ. Semper enim Judæi in mensium principio, hoc est, prima luna, diem festum agebant, sed idcirco in principio mensis hoc faciebant, quia, deficiente luna, tempus finitur, et iterum nascente incipitur.*

30. *Dies Tubarum, septimi mensis principium est, quando Judæi solemnitatem agentes, ad quam tuba canebant, et plurima offerebant sacrificia, quam per singulos menses.*

31. *Dies Scenopegiæ est mense septimo quintodecima die mensis, in quo tabernaculorum solemnitatem veteres celebrabant. Scenopegia enim tabernacula interpretantur.*

32. *Dies Jejuniorum quarto mense Julio est, septimo decimo ejusdem mensis die, quando Moyses, descendens de monte, tabulas legis confregit, et in eo etiam die et Nabuchodonosor urbis Jerusalem muros primus destruxit.* B

33. *Dies Jejuniorum quinto in mense Augusto est, quando propter* (sic) *speculatoribus ad terram sanc tam missis seditio in castris Hebræorum exorta est. Factum est ut per desertum quadraginta annis laboriose discurrerent, et in eremo omnes perirent. Siquidem et in eo mense a Nabuchodonosor, et multo post tempore a Cæsare Tito templum eversum est, atque succensum, et in opprobrium gentis perditæ exaratum.*

34. *Dies Jejuniorum septimi in mense octavo est, qui appellatur October, in quo occisus est Godolias, et reliqui, qui erant in Jerusalem interfecti sunt, juxta quod loquitur Jeremias. Dies Jejuniorum decimi est mense decimo, qui apud nos Januarius vocatur, quando cognoverunt cuncti in Babylone capti, in quinto mense templum fuisse eversum, et fecerunt planctum, atque jejunium.* Hæc beatus Hieronymus in commentariis Zachariæ.

Num. 26. Antiquissimus Codex toletanus hæc addit libro VI, quæ a nobis omnino omitti non debuerunt.

Num. 32. In Ms. *quarti mense.*

Num. 33. In Ms. *jejunium quinti.*

Pars secunda.

AD ETYMOLOGIARUM DECEM POSTERIORES LIBROS IN AREVALI VOLUMINE QUARTO CONTENTOS.

520 APPENDIX XV.

Ad lib. Etymologiarum, cap. 1 Ex Codice Regiovaticano 1850.

CAPUT II.

De situ et habitu corporis humani.

1. *Stare*, homines in fide consistere significat, ut in Apostolo : *State in fide* (*I Cor.* XVI, 13). *Ambulare*, ad Dominum tendere, ut in Psalmis : *Et ambulabam in latitudine* (*Psalm.* CXVIII, 45). *Sedere*, in Deo humiliter requiescere, ut in Evangelio : *Vos autem sedete in civitate* (*Luc.* XXIV, 49), et in (libris) Regum de Davide : *Seditque coram Domino* (*II Reg.* VII, 18). *Jacere* autem, vitiis ac tentationibus succumbere; unde legitur in Evangelio : *Et invenit eam jacentem in lecto* (*Marc.* VII, 30). *Currere*, in operibus bonis præparari; in Apostolo : *Sic currite, ut comprehendatis* (*I Cor.* IX, 24). Et in malam partem : *Pedes eorum ad malum currunt* (*Proverb.* I, 16).

2. *Ascensus*, profectus in Dominum; in Psalmis : *Ascensus in corde suo disposuit* (*Psalm.* LXXXIII, 6). Et in Exodo : *Ad mare ascenderunt filii Israel de Ægypto* (*Exod.* XIII, 18). Item in malam partem, *ascensus*, superbiæ præsumptio; in Evangelio : *Qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est, et latro* (*Joan.* X, 1). *Descensus*, defectus a Deo : in Evangelio : *Homo quidam descendebat a Jerusalem in Jericho* (*Luc.* X, 30). Et in Isaia : *Væ qui ascendistis equos, ut descendatis in Ægyptum* (*Isai.* XXX, 2).

CAPUT III.

Quomodo humana membra ascribuntur diabolo.

3. Sciendum vero est quod membra hominis et humani actus diabolo ascribuntur, non secundum historiam, sed secundum allegoriam accipienda sunt, quia in multis locis sacræ Scripturæ hujusmodi species inveniuntur. Nam caput omnium malorum diabolus est; unde legitur in Habacuc : *Percussisti caput de domo impii* (*Habac.* III, 13). *Cor vero diaboli* reprobi homines; unde de Behemoth legitur in libro beati Job : *Cor ejus sicut scuta fusilia* (*Job.* XLI, 6). Dentes ejus vel dementes hæretici, sicut pravi omnes doctores, **521** ut in prædicto libro scriptum est : *Oculi ejus, sicut palpebræ diluculi. Per gyrum dentium ejus formido* (*Ibid.*, 5, 9).

4. Nares diaboli, inspirationes illius pravæ : *Et de* C *naribus ejus fumus procedit* (*Ibid.*, 11). Os diaboli sermones ejus, quibus corda hominum occultis cogitationibus alloquitur, ut est id Job : *De ore ejus flamma procedit* (*Ibid.*, 10). Lingua diaboli sapientia hujus sæculi, vel hæreticorum dogma, ut est id Job : *Et fune ligabis linguam ejus* (*Job.* XL, 20).

5. Ossa diaboli potentes quique et fortes in malitia, sicut hæretici, ut est id Job : *Ossa ejus fistula ejus* (*Ibid.*, 13). Cartilago ejus minus potentes quam hi qui ossa nominantur, ut est id in Job : *Cartilago ejus sicut lamina ferrea* (*Ibid.*) Halitus diaboli inspiratio ejus occulta per corda hominum, vel peccatorum amore carnali eamdem faciat.

6. Facies diaboli Antichristi adventus, vel aperta ejus malitia, ut est id in Job : *Faciem ejus præcedit egestas* (*Job.* XLI, 13). Carnes diaboli infirmi quique in corde ejus, et minus valentes peccatis, ut est id in Job : *Membra carnium ejus cohærentia sunt* (*Ibid.*, 14). Testiculi diaboli vel hæretici, vel pravæ cogitationes subtiliter vinculis peccatorum obligantes, ut D est id in Job : *Nervi testiculorum perplexi* (*Job* XL, 12). Cauda diaboli Antichristus est, vel consuetudo peccandi, ut est id : *Stringit caudam suam, quasi cedrum* (*Ibid.*). Dormire diaboli est in corde reproborum requiescere, ut est id in Job : *Sub umbra dormit in secreto calami* (*Ibid.*, 16). Pascere diaboli est in peccatis impiorum delectari, ut est id in Job : *Huic montes herbas ferunt* (*Ibid.*, 15).

APP. XV, n. 1. De Codice Regiovaticano 1850, conferri possunt quæ dixi in Isidorianis, cap. 101, num. 29. In specimen allegoricarum expositionum quæ sub titulo Etymologiarum sancti Isidori in eo codice continentur, hæc duo capita exhibeo, quæ post caput 1 libri XI, in eo Codice libri VI, collocantur. In Vulgata : *Invenit puellam jacentem supra lectum.*

2. In Vulgata : *Filii Israel de terra Ægypti.* Et in Isaia : *Væ... qui ambulatis, ut descendatis in Ægyptum.*

3. Verba Vulgatæ sunt : *Corpus illius quasi scuta fusilia, compactum squamis se prementibus.* Et mox : *De ore ejus lampades procedunt.*

5. Vulgata : *Ossa ejus velut fistulæ æris, cartilago illius, sicut laminæ ferreæ.* Obscurum est in Ms., et fortasse mendosum *eamdem faciat.*

6. [*Linea* 5.] In Vulgata : *cohærentia sibi.*

APPENDIX XVI.

Additio Codicis vetustissimi Toletani ad cap. 2 *lib.* XII *Etymologiarum*, *num.* 3 *et seqq.*

1. Leo enim Græce, Latine vero rex dicitur. Tres naturas habet, id est, cum ambulat, et iter facit per arenam odor venantium, et cauda sua operit vestigia, ut non possint eum venatores sequi.

2. Ita et Salvator noster de tribu Juda, missus a Patre operit vestigia sua, id est, deitatem, ut appareret omnibus dum... cum Patre descendens in uterum Virginis, ut salvaret, quod perierat, et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et hoc ignorantes homines, dum descenderet de cœlo, et ascenderet, dicebant : *Quis est iste rex gloriæ?*

522 3. Secunda natura; dum dormierit, oculi ejus vigilant, aperti enim sunt. In Cantica Canticorum de eo dicitur : *Ego dormio, et cor meum vigilat* (*Cantic.* v, 2). Non enim dormit, neque obdormitat, qui custodit Israel.

4. Tertia; cum genuerit catulum suum, mortuum eum generat, et leæna filium custodit, donec veniat pater ejus tertia die, et insufflat in faciem ejus cum ingenti rugitu, et suscitat eum.

5. Sic omnipotens Pater suscitavit tertia die Unigenitum suum; unde per Jacob dicitur Catulus Leonis Juda.

Additio ejusdem Codicis Toletani ad caput 7 *libri* XII *Etymologiarum.*

6. Charadrius natura sua totus albus nascitur, nullam habens nigredinem ; et in Deuteronomio de eo scriptum est, et interiora ejus infirma curant, quorum oculi caligant.

7. In atriis regum invenitur, et si quis infirmus est, ab eo cognoscitur si vivat aut moriatur. Si est ad mortem, avertit faciem suam, si ad vitam, aspicit ad infirmum, et infirmus ad illum.

8. Et cum volat sursum contra radios solis, et comburit infirmitatem, et spargit, et infirmus salvabitur : personam Christi gerens, qui totus est niveus, et mundus, nullam habens nigredinem, desursum a Patre veniens, et sui eum non receperunt.

9. Et a Judæis avertit faciem suam, gentes autem sua deitate aspexit, tollens infirmitatem peccatorum, et languores nostros ipse portavit, ut exaltaretur super lignum : ascendens in altum, captivam duxit captivitatem.

10. Sed dicis : Charadrius immundus est ad escam. Quomodo potest portare figuram Christi ? Et serpens immundus est. Audi Joannem evangelistam : *Sicut exaltavit Moyses serpentem in deserto, ita oportet exaltari Filium hominis* (*Joan.* III, 14). Nam et filii Israel, quando aspiciebant æneum serpentem, sani efficiebantur.

523 APPENDIX XVII.

Ad lib. XII *Etymologiarum, c.* 7, *ex Cod. Pal.* 281.

DE SONITU AVIUM.

Aquilas clangere. Accipitres plipiare. Vultures A pulpare. Corvos crocitare. Milvos lupire, vel lugere. Olores densare. Grues gruuere. Ciconias protollare. Auseres gliccire, vel sclingire. Pavones paupolare. Gallos cucurrire, vel cantare. Anates tegunnitare. Turtures gemere. Palumbes paucitare. Leones fremere. Tigres rancare. Pardos felire. Pantheras chaurire. Ursos uncare, vel sevire. Apros frendere. Lynces urcare. Lupos ululare. Serpentes sibilare. Elephantes barrire. Onagros mugilare. Cervos rugire. Tauros mugire. Equos hinnire. Perdices caccabare. Graculos frinculire. Noctuas cubire. Merulas frendere, vel zinziare. Turdos trucilare. Sturdos pardare. Hirundines minurrire. Passeres tiziare. Apes bovire, vel bombilare. Cicadas fritinnire.

APPENDIX XVIII.

Ad lib. XVI, *cap.* 2, *num.* 7.

Fragmentum de nitro.

Ex Cod. ms. apud Vulcanium.

Nam sicut salem littore maris fervor conficit B solis, durando in petram aquas marinas, quas major vis ventorum, vel ipsius maris fervor in littora ulteriora projecerit ; ita in Nitria, ubi æstate pluviæ prolixiores tellurem infundunt, adurit sideris ardor tantus, qui ipsas pluviales per latitudinem arenarum concoquat in petram, sali quidem vel glaciei aspectu simillimam, sed nihil rigidi rigoris, nil salsi saporis habentem, quæ tamen juxta naturam salis in caumate durare, atque nubiloso aere fluere ac liquefieri solet. Hanc indigenæ sumentes servant, et ubi opus fuerit, pre lumento utuntur. Unde Judææ peccanti dicit propheta : *Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua, dicit Dominus* (*Jerem.* II, 22). Crepitat autem in aqua, quomodo calx viva, et ipsa quidem disperit, sed aquam lavationi aptam reddit.

524 APPENDIX XIX.

Ad lib. XVI *Etymologiarum cap.* 20, *num.* 9 *ex* C *Codice Vaticano* 1343.

DE CAMPANIS ET NOLIS.

De vasis fusilibus, vel etiam perductilibus, quæ simpliciter *signa* vocantur, quia eorum sonoritate quibusdam pulsibus excitata significantur horæ, quibus in domo Dei statuta celebrantur officia, de his, inquam, hoc dicendum videtur, quod eorum usus non adeo apud antiquos habitus producitur, quia nec tam multiplex apud eos conventuum assiduitas, ut modo est, habebatur. Apud alios etiam devotio sola cogebat ad statutas horas concurrere : alii pronuntiationibus publicis invitabantur, et in una solemnitate proxime futuras discebant. Apud quosdam tabulis, apud nonnullos cornibus horæ prodebantur. Vasorum autem de quibus sermo est usum primum apud Italos affirmant inventum. Unde et a Campania, quæ est Italiæ provincia, eadem vasa majora quidem *campanæ* dicuntur, minora vero, quæ a sono *tintinnabula* vocantur, *nolas* appellant ab ejusdem Campaniæ civitate, ubi eadem vasa primo sunt commutata. D

App. XVI, n. 1. Hæc additio, sive nota charactere quidem Gothico exarata est, sed non a prima manu. Verba *per arenam* obscura sunt in Ms., ac fortasse mendosa, quæ illico sequuntur, *odor venantium*.

2. Obscurum est in Ms. *noster*, ac fortasse præstiterit legere : *Ita et Salvator leo de tribu Juda*.

3. Melius esset *in Canticis Canticorum*; sed fortasse auctor additionis scripsit ut est in ms.; nam medio ævo procedente eo fere modo tituli librorum allegabantur.

6. Non indicatur in Codice, quem ad locum hæc additio in margine in transversum exarata pertineat, sed ab hoc capite, cui adjacet, non est semovenda. In Deuteronomio de charadrio mentio fit cap. 14, v. 18. Quæ hic de ea ave narrantur, aliquatenus comprobari possunt ex Ornithologia Aldrourandi, lib. XX, c. 27, ubi Albertus, et Ælianus auctores laudantur. In Ms. Toletano scriptum est *Curadrius*, vel, ut ego magis puto, *Caradrius*. Fortasse legendum, *infirmos curant*, *quorum*, etc.

App. XVII. De Codice Palatino 281, ex quo hæc excerpsi, vide Isidoriana, cap. 102, num. 40 et seq. Post librum vigesimum et ultimum hæc de sonitu *avium*, imo *animalium*, addita fuerant : quæ potius ad caput 7 libri XII pertinent. Conferenda hæc sunt cum iis quæ de vario sonitu animalium Isidorus explicat in lib. I Different., lit. V, num. 607, et cum Becmano, verb. *Murmur*, præter notum carmen de Philomela. De tigribus alii dicunt *rancare*, aut *raucare*.

App. XVIII. In Vulcanii Editione ad finem capitis II lib. XVI notatur quod *in Codice* quodam ms., *ante vocabulum* APHRONITRUM *habentur hæc : Nam sicut salem*, etc. Quæ a nobis prætermittenda non fuerunt.

APPENDIX XX.

Ad lib. XVI *Etymologiarum cap.* 25, *n.* 11.

FRAGMENTUM SANCTI ISIDORI DE PONDERIBUS.

Ex. ms. Codice apud Bignæum.

Talentum est pondo LXIII, quod faciunt LXXX libræ Atticæ. Mina est libra una, et semiuncia. Talentum minas habet LX. Mina Græce, Latine *mna* dicitur. Drachma habet scrupula III, didrachma drachmæ duæ; unde *mina,* quomodo in libro Hebraicarum quæstionum semuncia scribitur. Stater enim, ut quidam affirmant, unciam unam, id est, aureos sex, ut alii putant, tres. In Evangelio nomen duorum didrachmæ stater datur. Secel, cum Latina lingua corrupte siclus dicitur, ut in Quæstionibus supradictis indicatur, unciæ pondus habet, ut alibi scriptum reperi, scrupula sex, quod et ipse arbitror: nam siclus ipse de secle de propinquitate ponderis, quasi sicilicus sonat. Obolus enim scrupulum dimidium, quod facit siliquas tres. In Ezechiele siclus xx obolos habet.

525 APPENDIX XXI.

Ad libr. XVI *Etymologiarum, cap.* 26, *num.* 17.

FRAGMENTUM DE MENSURIS.

Ex ms. Codice apud Bignæum.

Corus modii xxx. Batus amphora una, id est, modii tres. Cadus Græca amphora est. Ephi id mensuræ habet in aridis, quod in liquidis batus; metreta una, ut quidam dicunt, habet sextarios centum. Mensura Græce *metron* dicitur, unde et *metreta* appellatur. Notandum vero, quod mensura Hebræum nomen est. In Isaia Ægyptiorum mensuræ, quæ tres faciunt modios, x sata idem sunt quod ephi, id est, modii tres. Gomor mensura est Attica, habens, ut quidam opinantur, concios tres, id est, sextarios XII, XIII. Gomor dicunt paulo minus a sextariis v, quod etiam ipse sequor, eo quod sit decima pars ephi. Gomor quidam putant modios III in sextarios est liquide inspici. Cotyla mina est in Ezechiele: *Decem,* inquit, *cotylæ sunt gomor.*

APP. XIX. Hæc, quæ de campanis in Codice Vaticano 1343 reperi, adjicienda hic censui, ut de ratione convocandi olim fideles ad ecclesiam nonnulla hinc notitia eruatur; quo in argumento explicando recentiores multi versati sunt.

APP. XX. Hoc fragmentum Bignæus protulit initio Editionis suæ ex ms. Codice monasterii sancti Dionysii, uti etiam fragmentum appendicis sequentis quæ tamen Isidori esse, ut titulus indicat, non credo.

APP. XXI. Corrupta sunt hæc duo fragmenta, et omnino reformanda ex Isidori doctrina cit. lib. XVI, ut de mensuris et ponderibus vera sententia possit colligi. Bignæus ita ea produxit ut a nobis edita sunt.

AD ETYMOLOGIAS VARIÆ LECTIONES

Ex multis veteribus exemplaribus mss. et editis selectæ, intermistis brevioribus nonnullis fragmentis nondum editis.

Ingentem variantium lectionum silvam cum ex antiquissimis Codicibus mss. prope innumeris et veteribus primis editionibus collectam jam in promptu haberem, satis visum fuit; ne opus in immensum cresceret, eas tantum seligere quæ majori in pretio haberi possint, cæteris prætermissis, quæ aliquando fortasse utiles sint futuræ iis qui, earum exemplar nacti, Etymologias sancti Isidori seorsum a reliquis ejus operibus plenius illustrare voluerint. In iis vero variis lectionibus indicandis eum ordinem tenebo, ut textum meæ Editionis, quæ cum Grialiana fere consentit, præmittam; tunc discrepantiam ex aliis, tacito plerumque nomine, annotabo. Inter exemplaria autem quæ collata sunt peculiarem locum obtinent Editio princeps Etymologiarum sine loco, et anno, Editio Veneta anni 1483, Editio Vulcanii, cui Editiones Bignæi, Breulii et Gothofredi concinunt, duo Codices mss. archivii Vaticani, Codex Excellentissimæ familiæ Albaniæ, duo Codices Cæsenates Malatestii, Codex Lucanus, Codex Florentinus sancti Marci, Codex Mutinensis a libro tertio, duo Codices Gothici Toletani, plures alii Vaticani, ut Vat. 624, Palat. 281, 282, 283, Ottob. 336, 343, 345, 352, 404, 427, 477, Urb. 100, 479 Regiovat. 102, 1953, etc.

LIBER I.

CAP. I. Num. 1, qui discit. al., *quod discit;* al., *qui didicit.* N. 2, consistat. Al., *constat.* N. 3, voluerunt. Al., *dixerunt.* Ibid., disciplinam vero esse. Al., *disciplina vero est.*

CAP. II. Num. 2, *causas et divisiones.* Al., *casus et divisiones.* Ibid., mensuras dimensionesque. Al., *mensuras terræ dimensionesque.* Atque ita legitur ex correctione veteri in Cod. Palat. 281.

CAP. III. N. 1, *sequuntur; quorum.* Al., secuti *sunt; quarum.* Ibid., verba... introducunt. Alii omittunt hæc. Num. 2, contineri. Al., *retineri.* N. 3, quod in legendo. Al. om., *in.* N. 4, inde apud. Al., *idem apud.* N. 5, sacerdotes dicunt. Alii omittunt *dicunt.* N. 6, hinc est. Alii præmittunt, *Phœnices dicti a rubro mari quod profluit in Syriam, qui Sidonem urbem ibi condiderunt. Hinc est.* Ibid., capita scribuntur. Al., *c. describuntur.* N. 8, mortem significat. Al. om., *mortem.* Ibid., quidam sic ait. Al. om., *sic ait.* N. 9, angelo. Al., *per angelum.* Ibid., per mediam. Al. per medium. Ibid., in frontes. Al., *in fronte,* al. *in frontibus.* N. 10, apud eos. Al., *apud Græcos.* Ibid., scribunt. Al., *scribitur.* Ibid., vocantur. Al., *vocatur.*

CAP. IV. N. 1, proprie. Al., *proprio cognomine.* N, 2, multi eis utuntur, etc. Al., *multi eas in communi utuntur, ut est scribere, et legere.* Ibid., rationem noverunt. Al., *r. sciunt.* Ita Cod. Taurin. in Catalogo Codd. mss., t. II, pag. 12. N. 3, varie. Al., *vocis* N. 4, sonum. Mutæ Al., *sonum, ut* f, l, m, *et cæteræ Mutæ.* Ibid., sonabit. Vocales. Al., *sonabit, ut* b. c, d, *et cæteræ.* Et mutæ, etc. Al., *et mutas a veteribus sonas, et semisonas, et insonas dictas.* Ita sæpe occurrit in Mss. Isidori infinitivus sine verbo a quo regatur. N. 5, autem apud. Al., *autem* i, *et* v, *apud.* N. 6, modo vocales. Al., *vocales sunt, modo.* Ibid., Juno, vanus. Al., *Juno, vates;* al., *Janus vates.* N. 7, quotiescunque inter. Al., *quotiescunque in metro inter.* N. 8, alicubi nec consonans est. Al., *alicubi nec vocalis, nec consonans est.* Ibid., digamma, Al., *digammon.* Ibid., duplex gamma. Al., *duplicem gammam.* N. 9, dicuntur quia. Al., *d. propterea quia.* N. 10, ut sunt semivocales. Al., *ut sunt consonantes.* Ibid., ut sunt mutæ. Al., *ut sunt consonantes.* Alii addunt, *ut sunt mutæ. Et sunt* a b c d e f g h i l m n o p r s t, *et* v. N. 11, elatus cui Al., *elevatus, cujus.* N. 13, resonant. Al., *sonant.* Ibid., supervacua. Al., *superflua.* Num. 14, tempus. Al., *tempora.* Ibid., vocatur. Al., *est vocata.* N. 15, *v* scribebant. Al., i *scribebant.* Al., h, *et* a *scribebant.* N. 16, nomen quomodo. Al., *n. quo.* Ibid., habeatur. A quibusdam. Al., *habeatur. Potestatem autem natura dedit voluntas ordinem. A quibusdam.* Ibid., ordo adjicitur. Al., *ordo dicitur.* Ibid., prima est litterarum. Al., *prior est littera.* N. 17, quarum uni. Al., *q. unius.* Ibid., tenuis virgula. Al., *tenuis figura.* Ibid., ordinem dedit. Al., *dedit or-*

dinem, et apicem. N. 18, pro eo quod. Al., *propter quod.* Ibid., figura... scribitur. Alii hæc omittunt.

Cap. v. Num. 1, loquendi. Al., *loquendi scribendique*, Ibid., litterarum. Al., *artium.* Ibid., inventa est. Al., *inventa primum est.* Ibid., didicerunt. Al., *didicerant.* N. 4, triginta dinumerantur. Al., *t. partes d.;* al., XXVIII; al., *viginti septem;* al., XXIX *partes d.* Ibid., notæ. Al., om. Ibid., vitia. Al., *cætera vitia.*

Cap. vi. Num. 1, nomen. Al., *id est, nomen.* Ibid., revertuntur. Al., *referuntur.* N. 2, in complexum. Gothici et alii, *in complexu.*

Cap. vii. N. 1, dictum quasi. Al., *dictum est quasi.* Atque ista sæpe verbum substantivum in nonnullis exemplaribus omittitur, in aliis exprimitur. Ibid., quod. Al., *eo quod.* Hæc quoque varietas similiter passim occurrit. N. 2, quasi accidens. Al., *quasi accedens.* Ibid., superadjiciatur. Al., *superadditur.* N. 4, quia. Al., *quæ*, et sic in seqq. N. 6, species... homo. Al., omittunt hæc. N. 9, minuunt sensum. Al., *minuuntur sensu.* Ibid., scholasticulus Al., addunt *a scholastica.* N. 11, Callisto, Al., *Calypso.* N. 13, Menandros. Al., om. Ibid., apud nos; al., *apud latinos.* N. 14, plurinomina. Al., *plurinomia.* N. 15, uninomina. Al., *uninomia.* Ibid., sit.. significatio. Alii omittunt hæc; al., *sint significationes plurimæ.* N. 17, aliqualiter. Al., *qualiter;* al., *aliter;* al., *æqualiter.* N. 20, Æneades. Al., *Æneius.* N. 21, a possessione. Al., *a possessione dicuntur.* N. 22, adjicis. Al., *adjice.* N. 23, ab actu descendunt. Al., om. Ibid., dux, rex. Al. om. Ibid., gentis. Al., *gentilia.* N. 24, patria. Al., *patriæ.* Ibid., suburbanus. Cod. Albanius add. : *Temporis, quæ tempus ostendunt, ut dies, mensis, annus, diurnus, nocturnus.* N. 25, participalia. Al., *participialia.* Ibid., prudens. Al. om. N. 26, verbis similia. Al., *verbi similia.* Ibid., quia casum. Al., *quia comparationem*; al., *quia declinationem.* N. 27, alterum præfert. Al., *alterum alteri præfert.* Ibid., plus enim novit. Al., *p. e. n. hic;* Al.. *plus enim doctior novit.* Et ita varia lectio, seu correctio in Palat. 281. Ibid., plus enim scit. Al., *plus enim novit.* N. 28, cætera non sunt. Al., *cætera nomina non sunt.* Ibid., communicat. Al., *significat.* N. 29, *cui.* Al., *cujus.* Ibid., incerti sexus. Al., *incerti generis;* al., *incertus sexus.* Ibid., sensus tantum. Al., *sensus tamen*, Ibid., et omni. Al., om. N. 30. singularia, vel pluralia. Al., *singula*, vel *plura*, N. 31, quia per eum genus. Al., *quia per genus eum.* Ibid., vel quod rem. Al., *vel quam rem.* N. 32, dare demonstramus. Al., *d. alicui d.* N. 33, quia per. Al., *eo quod per.* Ib., diptota. Al., *biptota.*

Cap. viii. Num. 1, sic varietas. Al., *sicque veritas;* al., *sicque varietas.* Ibid., ornatum. Al., *ornatum sermonem.* Ibid., inducit. Al., *producit.* N. 2, aut infinita. Al. add. *aut minus, quam finita.* N. 3, demonstrantis. Al., *demonstrationis.* N. 4, arctantur. Al. *coarctantur.* Ibid., jungitur. Al., *conjungitur.* N. 5, primigenia. Al., *primogenia.*

Cap. ix. N. 1, nam scribo, etc. Al., *nam scribo personæ factum est. Item scribo personæ factum indicat sed ejus a quo patitur.* N. 2, præteritum, præsens. Al., *præteritum instans.* Ibid., et genera. Al., *et tempora.* N. 3, agamus. Alii addunt : *Perfecta forma dicitur a perficiendo, ut lego; tunc enim dicendum est, quando in præsenti tempore legimus.* Ibid. volo. Al., *cogito.* Ibid., inchoantis indicio. Al., *i. judicio.* N. 4, significationem indicantis. Al., *s. indicandi.* Ibid., imperantis. Al., *imperandi.* N. 5, in Gothicis, *indigeo*, et *egeo* cum accusativo *eget personam*, etc. N. 7, parit activum. Al., *paritur activum.* Ibid., non sonant Latine. Al., *n. s. Latina.* In nonnullis adjiciuntur quidam tituli. *De generibus. Genera verborum*, etc. *De communibus. Communia*, etc. *De deponentibus. Deponentia*, etc.

Cap. xi. N. 1, *capiat partes.* Al., *c. partem.* Ibid., ab utroque. Al., *ab utrisque.*

Cap. xii. N. 1, copulatione sermonum. Al., *copulatione verborum.* N. 2, que homini. Alii addunt *que Deo.* N. 3, saltem illud. Antiquissimus gothicus Toletanus, *vel illud ;* quod fortasse verum est. Ibid., ponuntur. Al., *præponuntur.* Ibid., et subjunguntur. Alii omittunt. N. 4, causa est. Alii omittunt. Ibid., an ferro? Al., *aut ferro; itaque veneno occidam.*

Cap. xiv. N. 1, ab exsultante. Al., *ab exsultatione.* Ibid., vah. Al., *eya;* al., *va.* Ibid., hem. Al., *he.* Post hoc cap. in Gothicis est aliud. *De litteris apud grammaticos. Quod sint articulatæ vocis. Et dicta littera... iteretur.* Ut supra, cap. 3, n. 3, nisi quod ibi sermo est in plurali de litteris, et dicitur *præstent* pro *præbeant*, aut *præbeat.*

Cap. xvi. N. 1, complexio. Al., *comprehensio.* Ibid., dicimus. Al., *dici.* N. 2, quia nunquam. Al., *quia semper producuntur, et nunquam.* Ibid., binæ vocales. Al., *binæ voces.* N. 3, esse scimus. In Gothicis deest verbum *scimus*, ut sæpe alias. Ibid., aptissimas. Al., *apertissimas.*

Cap. xvii. N. 1, insistunt. Al. *consistunt.* Ibid., reliquæ. Al., *reliqui.* N. 2, frequentabatur. Alii addunt : *Sive ab igne appellatur, qui Græce* πῦρ *dicitur, quia veluti ignis celeriter labitur.* Ibid., tibiis canebant. Al., *tubis.* Gothici, *tibias canebant.* N. 4, invectiones. Al., *inventiones ;* al., *intentiones.* Ibid., aut livoris. Al., *aliquo modo languoris.* N. 7, pes dicatus. Al., *pes magis dicatus.* Alii pro verbis *anapæstus... dicatus est*, sic referunt : *Anapæstus Græce dicitur repercussus. Græci enim* anapæstin *repercussionem dicunt; qui ideo dicitur repercussus, eo quod repercutiatur a dactylo. Est enim illi contrarius.* Al., *anapæstus dictus a repercussione, a contrarietate appellatus, quia remissionibus*, etc. N. 10, habent. Al., *habeant.* N. 11, Bacchica. Al., *Bacchia*, quod fortasse melius est, atque ita Julianus Toletanus excripsit. Ibid., celebrabantur. Al., *celebrabant.* N. 12, quia contrarius, vel iteratus. Al., om., *contrarius vel;* al. om., *vel iteratus ;* al., *tractus* pro *iteratus.* N. 14, diiambus dictus. Multi, *d. dicti.* N. 17, correptas. Al., *breves.* N. 18, ab inventore. Al., *a Pæne poeta suo.* Ibid., constant... constituta. Alii hæc omittunt. N. 19, alii addunt : *Quatuor ex divisione sua nomina acceperunt, et ideo epitriti.* N. 20, pedes. Et dictæ. Al., *pedes ; dicti.* Ibid., quædam declinationes. Al., *quædam conjugationes.* N. 21, positio. Al., *depositio.* Ibid., ponantur. Al., *deponantur.* Ibid., colliguntur. Alii addunt : *Ut duo a duo.* Ibid., cæduntur. Alii addunt : *Ut quatuor a quatuor.* N. 22, ex his unus. Al., *ex his unum.* Ibid., superat. Al. add. : *Dimidietate numeri, ut tria ad duo.* Ibid., unum minus. Al., *unus minus.* Ibid., sescum. Al., *sescuplum.* Ibid., dimidium dicitur. Al., *dupli dicitur.* Ibid., et ejus. Al. om., *et.* Ibid., vel epitritum. Al., *vel per epitritum ;* al. add. : *Vel epitritum longa est syllaba temporum non minus decem. Brevis non minus uno longa tota sic est brevis.* N. 23, in æqua. Al., *in æquales.* Ibid., æstas. Nonnulli addunt *æqua ;* et sic post *fuga*, et deinceps ; et infra post *meta dupla*, etc. In aliis pro exemplis sunt figuræ brevium, et longarum ; figura longæ est aut *i* jacens, aut *i* rectum. N. 25, unus... adest. Lucanus Codex id omittit. N. 27, triplus unus. Alii addunt: *Unus vero tantum est, quia tripla partitione dividitur.* Ibid., epitriti quatuor. Gothici add. *quatuor. Unus vero tantum est, qui tripla partitione dividitur, quæ est maxima, atque ideo minimis* (forte *minime*) *metris adest.* Cæsenas Codex antiquissimus : *Epitriti* IIII. *Fiunt* XXVIII. N. 28, protenditur... procedit. Al., *protenduntur... procedunt.* Ibid., breves ut. Al., *b. ponuntur, ut.* Ibid., synaloepham. Al., *episynaloepham.* N. 29, geminum jacens. Al., *geminatum j.* ; al., *geminam jacentem.*

Cap. xviii. N. 1. ex Græco nomen accepit. Al., omittunt hæc. N. 4, ut ars. In Pal. 281 varia lectio, *ut res.* Ibid., ut Romanus. Al., *ut Metellus.* Ibid., et ultimam brevem. Al., *et obliquam brevem.* N. 5, trisyllaborum retinentur. Al., trisyllabarum retinetur. Ib., est, ut armipotens, omnipotens. Al., *est, ut malesanus;* al., *est, ut malesanus, ut armipotens.* N. 6, producta me. Al., *producta.* Ibid., conjunctio est. Al., *conjunctionem significat* : Al., *in conjunctionem transit.*

Cap. xix. N. 2, a summo sinistræ in dexteram. Al., *a summo dexteræ in sinistram.* N. 6, connectit. Al., *conjungit.* Ib., versui. Al., *verui;* al., *verbi.* N. 7, versui. Al., *verui.* N. 8, ultima vocalis. Al., *ultimas vocales.* N. 11, si conjungas has, facis. Al., *si jungas has, fecisti.*

Cap. xx. N. 2, prima positura. Al., *prima posituris.* N. 3, enim in initio. Al., *enim initio.* Ibid., pars sensus est., Al., *pars sensui est.* Ibid., respirare oportet. Al., *respiramus.* Ibid., ad imam. Al., *ad unam.* N. 4, puncto notamus. Al., *punctum n.;* al., *punctum.* Ibid., fit colon. Al., *fit cola.* N. 5, separavit. Al., *separat.* N. 6, quia... facta est. Al., om.

Cap. xxi. N. 1, scripturarum notæ. Al., *sententiarum notæ.* Ibid., ad demonstrandum. Al., *ad demonstrandam.* N. 2, omissa sunt. Al., *amissa sunt.* Ibid. asteriscus est. Al., *asteriscus (stellula) est.* N. 4, appunctus. Al., *punctus;* al., *punctatus*; al., *appunctatus.* Ibid. necne. Al., *necne apponi.* Toletanus antiquissimus: *Necne apponi falsitate notatum est.* N. 5, sed diversis. Al., *et diversis.* N. 7, hac proprie. Gothici *hanc*, vel *hunc*, ut alibi *utor* cum accusativo. N. 9, sicut ille. Al., *sicut illa.* N. 10, quæstio dura. Al., *quæstio dubia.* Ibid. solvi non potest. Al., *solvi non potuit*; al., *solvi non poterit;* al., *solvi potuit.* N. 11, sic et in. Al., *sicut et in.* N. 14, apposuit. Al., *posuit.* N. 15, aut permutaverat. Al. om. N. 17, aversa quoties. Al., *versa obelismene quoties.* N. 18, aversa cum obelo. Al., *adversa cum obelo.* N. 20, quoque esse. Al. om. N. 23, Phi et Rho, id est, Φοοντις. Al., *Phietro, id est fortis*, vel *frontes.* N. 24, omnino est. Al., *omnino non est.* N. 26, nota. Al. om. N. 27, nota ad. Al., *Nota, quæ ad.* N. 28, fiunt et aliæ librorum notulæ. Al., *fuerunt et a. l. notæ.*

Cap xxii. N. 1, pro concione. Al., *pro contentione.* Al., *per contentionem.* Al. om., *pro concione.* Ibid., in judiciis. Al., *apud judices.* N. 2, Vipsanius. Al., *Vipsannius*; al., *Tertius Persanius.* Ibid., Philargius. Al., *Philargyrus.* Ibid. Mæcenatis, alius alias. Al., *Mæcenatis alias*, omisso *alius.*

Cap. xxiii. N. 1, celeris, breviorque. Al., *celeris brevisque*; al., *celebris brevior.* Ibid., per *b* et *f.* Al., *per* b. *et per* f, et ita infra. Ibid., per supinam iii litteram. Plerique *per supinam litteram.* Alter e duobus Gothicis Toletanis, *per supinam a litteram.* Ottob. 427, *me litteram,* sed supra, eadem manu, iii *litteram,* satis clare. Ibid., verso capite. Al., *averso capite.* N. 2, plurimæ... inveniuntur. Al., *plurimas..... invenimus.* Per has. Al., *per hæc.* Ibid., in legibus litteras. Al., *in apicibus litterarum.* Ibid., demonstrent. Al., *demonstrarunt.*

Cap. xxiv. N. 1, bello cecidissent. Al., *in bello occisi sunt*, aut *essent.* Ibid. *t* nota. Al., *tau nota.* Ibid., in capite versiculi. Al., *incipiente versiculo.* Ibid., posita. Al. om. Ibid., Θ vero. Al., *theta vero.* N. 2, impuritiam. Al., *in pueritia;* al., *impueritiam;* al., *pueritiam;* al., *peritias;* al., *imperitiam.* Ibid., lambda littera. Al. om., *littera.*

Cap. xxv. N. 1, Scriptura. Al., *in scripturis.* Ibid., mutuo. Al., *mutue.* Ibid., ususiis litteris. Al., *in his litteris*, omisso *usus.* N. 2, incidunt. Al., *accidunt.* Ibid., scribi ad alterutrum oportet. Al., *scribi alterutrum oporteat.* Ibid., ergo. Al., om. Ibid., scribebant. Al., *scribunt.*

Cap. xxvi. N. 1, consentiat. Multi optimi, *consentit.* N. 2, quasi in choro, etc. Fere omnes Codd. in his versibus referendis dissentiunt. Adverbium datatim in multis reperitur, in nonnullis ex correctione Ibid., quasi. Al. *quæ.* Ibid., alii adnutat. Al. *alii nutat.* Al., *alium admittit;* al., *alii innuit;* al. *alii annuit; alii* al. *adnotat;* al., *alii adnictat.* Ibid., alibi manus. Al., *alibi manibus*, seu *manu.* Ibid., annulum spectandum. Al., *annulum exspectandum*; al., *aspectandum.* Ibid., et a labris. Al. om. *et.* Ib., Salomon. Al. *Salomon ait.*

Cap. xxvii. N. 1, est conjunctio. Al., *est conjunctiva.* N. 2, aspiratur in capite. Al., *aspirationem habet in capite.* N. 3, sicut, ad. Al., om. ibid., apud pro ad. Al., *ad pro apud.* N. 4, pro Pirrho dicimus Birrhum. Ita legitur in nonnullis exemplaribus Grialii; in aliis : *Pro Birro dicimus Pirrum.* Scribendum videtur : *Pro Pyrrho dicimus Birrhum*, vel, ut edidi, *pro pirrho dicimus birrhum.* Vide Facciolatum, v. *Birrus, Byrrhus* et *Burrus*, quod est a Græco πυῤῥός. Alii corrigunt : *Pro burro dicimus pyrrum.* Ibid. porro inter *c*, et *q.* Al. om., *inter.* N. 5, per *e.* Al., *per* e *solam* Ibid. est scribendus. Al. om. N. 6, quia non..... est factum. Al., *quia ab aqua est nomen factum.* Quod mendosum videtur. N. 9, quia a forma vocatur. Ita Grialius in nonnullis exemplaribus cum Vulcanio. In aliis, *quia a formo, id est, calido; calor enim sanguinis efficit pulchritudinem.* Mss. variant : Al., *quod a forma vocatur:* al., *quia forma vocatur*, *sive etiam a formo, id est calido; color enim*, etc. Ibid. facit generatus. Al., *facit agnatus.* Num. 10, nota. Al. *littera.* Ibid., humus. Al., add. *humus, humilitas.* N. 11, Troiia, Maiia. In nonnullis Mss. scribitur unum tantum *I* majus ut *Trola, Mala.* Ibid pro dupla. Al., *pro duplici.* N. 13, omnia..... sunt scribenda. Al. om. N. 14, cui contraria. Goth., *cujus e contrario.* Ibid nomen assumpsit. Al., *sumit nomen.* N. 15, tradidit, Cæsarem. Cod. Lucanus, *tradidit ad Cæsarem;* quod notandum. N. 16, per unum. Al., *per unam* l. Per duo *ll.* Al., *per duas* ll. N. 17, aut ossum. Al., *aut ossa.* N. 19, per *e.* Al., *per* e *solam.* N. 20, præponitur. Al., *ponitur.* Ibid., sequitur. Al., *subsequitur.* N. 21, cum *a* Al., *per* æ. Ibidem, sine *a.* Al., *per* e. N. 23, communionem. Al., *communem.* N. 24, sedum. Al., *sed sedum.* N. 25, tamtus. In medio *m.* Al., *tantus..... in medio* n. Sed repugnat subjuncta ratio. N. 26, cum *a.* Al., *per* æ. Ibid., sine *a* Al., *per* e. N. 28, sicut militia. Al., *sic militia.* N. 29. supra sicilicos. Al., *supra sicilicum.*

Cap. xxviii. N. 1, ut incerta. Gothici, quibus Lucanus, ut alibi sæpe concinit, *et incerta.* N. 2, si quidem. Lucanus Cod., *si quid*, quod verum videtur Ibid., casu. Al., *casus.* N. 4, id esse. Al., *idem esse.* Pistrilla. Al., *pistrella.* Apud Grialium mendum erat *pristinum* pro *pistrinum.* Ibid., ex positione... colligere. Al., *Expositione, id est, primitiva declinatione, et ex diminutione genus colligere;* al. : *id est, primitivo declinationem, et*, etc.

Cap. xxix. N. 1, exemplo proposito. Grialius ita in quibusdam exemplaribus edidit, in aliis omisit *exemplo proposito.* Al., habent *posito* pro *proposito.* Ibid., quia fluendo crevit. Al., *quod fluit, crevit*, N. 3, reges a recte agendo. Hic quoque variant exemplaria Grialii; nam alia ita habent, alia addunt : *Reges a regendo, id est, a recte agendo.* Mss. nonnulli : *Reges a regendo, et recte agendo*; alii : *Reges recte agendo.* Ib., a lavando lutum. Al., *a lavando lotus.* N. 4, graculus. Al., *garrulus.* Ib., in Latinum. Al., *in Latino.* Ib., Græce. Al., om. N. 5, ex diversarum. Al., *de d.* Ib., nomina incognita. Al. *n. et incognita.*

Cap. xxx. N. 1, ad verbum. Al., *adverbium.* Ibid., de qua requiritur. Al., *de cujus requiritur*; al., *de cujus re quæritur*; al., *de cujus qualitate requiritur.* N. 2, item : Latus. Al., *item Virgilius Latus.*

CAP. XXXI. N. 1. Inter regem sit. Al., *inter regem intersit.* Ibid., sit utrumque. Al., *sit inter utrumque.* Ibid., sic et cætera. Al. om.

CAP. XXXII. N. 1, vel sono. Al., *vel numero.* Ibid., facta Romanorum cum suis opibus. Al., *facta Romanis subdita cum opibus suis.* Nonnulli, *cum suis operibus.* N. 2, item quando. Al., *iterum q.* N. 3, aspirationibus. Al., *adnuntiationibus.* N. 4, in aliam syllabam. Al., *in alia syllaba.* N. 5, metacismos. Al., *motacismos;* al., *miotacismos.* N. 6, sed et hoc. Al., *sed hoc.* N. 7, duplicatur sonus, ut Troiia, Maiia. Al., *duplicatur, ut Troia, Maia.* N. 8, si... pronuntientur. Al., *quoties... pronuntiantur.* Ibid., quod contra est. Al., *quod contrarium est.* N. 9, mater terra. Al., *mater terra est;* al. *matertera.*

CAP. XXXIII. N. 1, dare veniam. Al., *date veniam.* N. 2, a cilicibus. Al., *a civibus cilicibus.* Ibid., apud alios. Al., *apud Italos.* Ibid., inconsequenter. Al., *inconvenienterque.* N. 4, aut per partes. In Grialio mendum, *aut per per partes.* Ibid., per accidentia. Al. add. *p. a, partium orationis.* Ibid., orationis fit. Al. om., *fit.* Ibid., accidunt. Gothici, *acciduntur.* Ibid., partibus ut. Al., *p. orationis, ut,* Ibid., figuras. Al., *figuram.* N. 5, Lucilius. Al., *Lucius.* Ibid., debet... studet. Al., *debent... student.*

CAP. XXXIV. N. 1, cacephaton. Al., *cacephaton, pleonasmos...* N. 2, ut si... in ignoscere. Al om. hæc. N. 3, ut si... inter homines. Al., om. hæc. N. 5, Dorica castra. Al., *Dorica castra videre. Virgil.* Ibid., fit. Al., *fuit.* Ibid., finierat. Al. add. : *f. Sed et si alio modo quolibet incomposita dictio proferatur, cacephaton dicitur.* N. 6, ut Hactenus. Al., *ut in Virgilio : Hactenus.* N. 7, dum non sit. Al., *cum non sit.* Sic alibi *dum* et *quum* in Mss. variant. Ibid., non mori. Alii addunt : « n. m. Et in Isaia, *Aure audistis,* Et apud Joannem : *Quod vidimus oculis nostris.* Dum non aliter videmus, nisi oculis. Et *Locutus sum lingua mea.* » Num. 9, idem loquium. Al., *idem eloquium iteratum.* N. 10, erat. Lucanus addit : *erat. His adjiciuntur hypallage, onesis, anacolaton, id est, incomparabilis, pathos, id est, passio, ecphonesis prima exclamatio ; energia, id est, exclamatio erat.* Cod. Florent. sancti Marci om. *pathos, id est, passio,* et add. *exclamatio* SECUNDA *erat.* N. 11, humilitas, etc. Al., *humilitas, rei magnæ enuntiatio vilis, ut.* Ibid., vasto. Al. add. *Virgilius.* Ita etiam in aliis exemplis. N. 13, amphibolia. Al., *amphibologia.* Ibid., fit aut per casum. Al. om. *ant.* Ibid., in ipso. Al., *in illo.* N. 14, fit et per. Al., *fit et amphibologia per.* Ibid., distinctionem. Al., *definitionem.* N. 15, verbum. Deprecatur. Al., *verbum, ut Deprecatur;* al., *verbum, ut si quis dicat, Criminatur.* Ibid., calumniatur Cicero. Al., *vadatur Cicero.* Ibid., nec ostenditur... calumniati. Al. : « Nec addat quem, vel a quo. Cato enim philosophus aliorum crimina reprehendebat. Cicero defensor causarum erat ; vades enim dicuntur, qui legaliter causas agunt. Sed in hac ambiguitate non ostendit quem criminetur Cato, pro quo agat Cicero. Vadat enim, id est, causam agit, et non dicit cujus. » Alii nobiscum faciunt, sed paulo aliter : *Utrum ipsi alios, an ipsi ab aliis deprecati sint,* etc. N. 16, per homonymia, quando. Al., *per homonyma, quo.*

CAP. XXXV. N. 1, Latine. Al., *Latina.* Ibid., qui fit. Al., *quæ fit.* N. 2, verbi. Al. add, *v. dictionis, litteræ, aut syllabæ.* Ibid., et tetulit pro tulit. Al. om. Ibid., ut reliquias... imperator. Al. om. ; al. add. : *Et maneant in religione nepotes, pro religione.* N. 3, ut magis pro mage. Al., *ut admittier pro admitti.* N. 4, productio. al., præjunctio. Ibid., ut... debeat, al. add. *facto profugus. Virgilius. Et : Exercet Diana choros.* Ibid., aquosus Orion. Al., *ut cum dicimus Orion;* al. om. *aquosus Orion;* al. add. *urbemque Fidenam.* Ibid., producte dici. Al., *produci.* Ibid., discissio unius. Al. om. *unius.* Ibid., Albai, longai. Alii exempla afferunt in *pictai, aulai.* N. 5, ut Phaeton, etc. In aliis exempl. sunt *janva pro janua, genva pro genua, parjete pro pariete.* Ibid., adjunctarum. Al. *adjuncta ;* al., *juncta.* N. 6, apud Grialium mendum erat *collisio vacalium.* Ibid. et terris. Alii add. *jactatus et alto.* Ibid., contrapositio. Al., *prima positio.* Ibid., pro alia littera. Al. om. Sic etiam alii omittunt exempla *Olli, Evandre,* etc. N. 7, lexin. Al., *figuras.* Ibid., metaplasmus est. Al., *metaplasmum esse;* al. *metaplasmum esse dicunt.* Ibid., ratione fit. Al. *oratione fit.* Ibid., phrasin. Al., *schema.* Ibid., ratione vitiosa. Al., *oratione v.*

CAP. XXXVI. N. 1, ornatum. Al., *ornamentum.* Ibid., dum multa sint. Al., *cum m. sint;* al., *dum m. sunt.* Alii : *Sententiis per utriusque dictionis formas et fastidium auferunt, et eloquium ornant. Sunt autem apud grammaticos istæ species.* N. 2, sequi debent. Al., *sequi dicunt.* Ibid., ornamento. Al., *ornamento carminis.* Ibid., et postea. Al., *et post.* Ib., inde. Al., *et deinde.* N. 3, œnophoris. Al., *œnophori.* N. 5, expleta. Al., *expletur;* al., *finita.* Ibid., Castaneæ molles. Al., om. Ibid., supra... lactis. Al., om. N. 6, partibus. Al., *partibus orationis.* N. 13, quodam ambitu. Al., om. Ibid., nubila. Al., *nebula.* N. 14. Sed hoc bene. Multi Mss.. *sed bene hoc ;* al., *sed bene hæc.* Ib., nunc in medio...dumis. Multi hæc omittunt. N. 15, tollentemve manu. Al., *tollentemque manus.* Sic alii apud Virgilium legunt. N. 17, ad nihilum. Al., *in nihilum.* N. 18, illud. Al., *illud :Desuper.*

CAP. XXXVII. N. 1, Latine modi. Al., *Latine vel mores, vel modi.* Ibid., tradenda. Al., *tradendo;* al., *tradendos.* N. 2, sicut cum. Al. om. *cum.* Ibid., posita. Al. om. N. 3, petiverit. Al., *petivit.* N. 6, hæc eo a. Al., *hæc et a.* Ibid., largitur. Al., *largitur aliud* Ibid., et : Nunc. Al., *et : Centaurus. Nunc.* Ibid. tantum. Gothici, *tantumdem.* N. 7, a præcedente indicans, quod sequitur. Inque. Al., *a præcedente quod sequitur, ut : Inque.* N. 8, proximitatem. Al., *proximitate.* N. 9, commistam, etc. Prima editio : *Mistam Vulcanus committit ad astra favillam.* N. 12, nomen, præponitur. Al., *nomen positum : proponitur.* Ibid., vel ostendimus. Al., *vel offendimus ;* al. om. N. 13, sed species pars est, genus autem totum. Al., sed species est genus suum totum; al., om. N. 15, per membra soporem. Gothici omittunt. Ibid., evitat. Al., *devitat.* N. 16, ordine. Al. om. Ibid., synchesis. Ita Grialius et plerique. Al., *synthesis ;* al., *synchrisis.* Sed melius est *synchisis,* ut n. 20 reposui. N. 17, Hysteron proteron. Al., *proteron, vel hysterologia.* N. 18, sententiam. Al., *sententiam nostram.* Ibid., est enim... Achatem. Al., om. N. 20, dii, quibus imperium hoc steterat. Unde. Al.. *dii. Unde,* omissis aliis. N. 21, quibus indicatur. Al., *quæ indicantur.* N. 22, Punici, vel tria bella Punica significantur. Al., *Punici significantur, vel tria bella Punica.* N. 23, enuntiatur. Al., *dicendum.* N. 24, per nimiam. Al., *propter nimiam.* Ibid., et Manes, etc. Al., *et Manes, id est, mites, cum sint immites; et modesti, cum sint terribiles et immanes.* N. 25, significat. Al., *vocat.* N. 26, allegoriæ vis gemina est. Al., *allegoria bis geminata est.* Ibid., sub re alia. Al., *sub res alias.* Ibid., sensus obscurus... adumbratus. Al., *sensu obscurum... adumbrat.* Alii post *adumbratus* addunt : *Ut : Quædam filia mater matris, et mater filiarum filiæ suæ.* N. 27, uti cum interrogantibus respondetur. Al., *vetuti c. i. nobis r.* Ibid., fortuna. Al. om. N. 28, prior lupus. Al., *lupus prius.* Ib., istud. Al., *illud.* N. 30, ut illud. Al., *ut id.* N. 31, rei per similitudinem ejus. Al., *rei similitudo ejus.* Ib., panditur. Al., *ponitur.* N. 33, subsedit. Gothici cum antiquis Editionibus *consedit,* uti etiam legitur in Arte sancti Juliani Toletani. Ib., ex alieno genere similitudinem. Al., *ex alio genere comparationem.* N. 34, conveniens ei. Gothici, *conveniens ejus.*

CAP. XXXVIII. N. 1, significare. Al., *significari*. Ib., proruat. Al., *prodeat*. N. 2, præterea tam. Al., *propterea sciendum tam*. Ib., Syrius. Al., *Syrus*. Ib., soluta oratione scripsit. Al., *solutam orationem scripsit*. Ib., exhinc et cæteri prosæ eloquentia contenderunt. Al., *exhinc prosam orationem condiderunt*.

CAP. XXXIX. N. 1, quia. Al., *quæ*. Ibid., constitutam. Al., *constituta*. N. 2, dispositis. Al., *dispositi*. Ibid., qui... nominantur. Al., *quos nominant*. Ibid., posset. Al.. *possit*. Ibid., reverterentur. Al., *revertere-tur*. Ibid., ipso, etc. Al., *ipsum versum vocatum, quod revertitur*, omisso *dicunt*. N. 3, sed tamen. Al., *sed tantum*. N. 4, existimant, seu quod. Al., *existimant, quod*. Ibid., pronuntiaretur. Al., *pronuntiatur*. Ibid., discerpunt. Al., *discernunt*. N. 6, a numero vero. Al., *a numero ut*. Ibid., quia geminos feriunt. Al., *qui geminos ferunt*; al., *q. g. faciunt*. Ibid., autem Latinos primum. Al., *autem apud Latinos primus*. N. 7, appellata. Al., *vocata*. Ibid., Anacreon. Al., Anacreon Teius. Ibid., Archilochia... Colophonia. Al., *Archilochium... Colophonium*. N. 8, vocata sunt, quod eis. Al., *vocata, quod ea*, scilicet *utor* cum accusativo, ut alibi. Ibid. Idem frequentissime et. Al., om. N. 9, narrentur. Al., *narrantur*. N. 10, heroum res. Al., *eorum res*; al., *heroum res, hoc est, fortium*. Ibid., temperantius fit. Al., *temperatissima sit*; al., *temperatissime sit*; al., temperantissime fuit; al., *temperatissimus fit*. N. 11, prius est. Al., *prior est*. Ibid., Deuteronomii. Al., *Deuteronomium*. N. 12, Hecatæus. Al., *Achatesius*; al., *Anacatesius*; al., *Acates*; al., *Achates*. Ibid., Milesius. Al., *Mileus*. Ibid., Syrius. Al. *Syrus*. Num. 13, volunt. Al., *voluit*; al. om. Ibid., eo quod. Al., *vel quod*. Ibid., sint edita. Al. *e. sunt*. Ibid., monte. Al. om. Ibid., in vindictam. Al., *in victoriam*. Ibid., sunt, ut ait. Al., *sunt dicentes, ut ait*. N. 14, elegiacum autem dictum. Al., *elegiacus a. dictus*. N. 15, hoc... inventum... eo. Al., *hic.., inventus... eum*. Ibid., lis grammaticorum pendet. Al., *grammaticorum lites pendent*. Ibid., relicta. Al., *relegata*; al., *religata*. Num. 16, in Græciam, Al., *in Thraciam*. Ibid., de more. Al., *pro more*. Ibid.. exercerent. Al., *exercere possent*. Ibid., auderent, Al., om. Ibid., chorumque. Al., *quorumcunque*. Ibid.. præteriret. Al., *periret*. Ibid., eumdem. Al., *idem*. Ibid., a bubus. Al. om. N. 17, prophetam. Plerique Mss., *propheta*. Ibid., Mnemia Timothoe. Al., *Emmia Timolo*, vel *Timothe*. N. 18, quæ decantantur. Al., *quæ cantantur*. Ibid., assumptum est. Al., *a. hæsit*. Ibid., vocatur. Al., *vocatum*. Ibid., decantetur. Al., *cantetur*. N. 19, versu. Al. om. Ibid., et populus Israel captivus. Al., *et populum, quando captivus*. Al., *et populus Israel subversus; et captivus*. Ibid., adhibebantur. Al., *adhibebant*. Num. 20, supra. Al., *super*. Ib., scribuntur. Al., *scribitur*. Ib., et mores. Al., *et mors*. Ib., eorum. Al. om. N. 22, in Latinum. Al., *Latina lingua*. Ib., dicitur. Al., nominatur. N. 23, *accinatur*. Al., *assimilatur*. Al., *assimilat*; al., *adunatur*; al., *adjiciatur*. Ib., ita. At. om. N. 25, sarciunt. Al., *sarciuntur*. Ib., materiæ. Al., *magisterii*. N. 26, sic quoque. Al., *sic quasi*. Ib., ex eodem poeta. Al., *ex eo demum poemate*. Ib., et de Æneide. Al., *Æneidos*.

CAP. XL. Num. 1, loquendo. Al., *fando*. Ibid., ut ficto. Al., *ut fictorum*. Ibid., apud Phrygas. Al., *apud Phrygiam*. Ibid., polluit. Al., *pollebat*. N. 3, ad naturam. Al., *ad naturas*; al., *ex natura*. Ibid., fictæ. Al, om.; al., *fictas*. Ibid., ut eæ. Al., *ut eas*. Ibid., quas vulgo. Al., *quales vulgo*. N. 4. fabulas fingunt. Al., *fabulæ finguntur*; Ibid., tum fit., Al., *tum sit*. N. 6. ad oleam. Al., *ad olivam*. Ibid., ficta quidem narratione. Al., *ficta quadam ratione*; al., *f. quidem ratione*. N. 7, et discederet. Al., *ut discederet*; quod plausibile est. Ibid., si canes. Al., *ut canes*; al., *ut si canes*. Ibid., formidine. Al., *fortitudine*. Ib., quoque. Al. *hoc quoque*. Ib., posset. Al., *possit*.

CAP. XLI. N. 1. In præterito. Al., *in præteritum*. Ibid., conscribenda essent. Al., *scribenda erant*. N. 2, historiæ autem. Al., *historia autem*. Ibid., tribuunt. Al., *tribuant*.

CAP. XLII. N. 2, historicus. Al., *historiographus*. Ibid., scripsit. Al., *conscripsit*.

CAP. XLIII. N. 1, legentes. Al., *legentibus*. Ibid., historiis. Al., *in historiis*. Ibid., indiderunt. Al., *tradiderunt*.

CAP. XLIV. N. 1, Latini diarium. Multi, *Latini diurnum*. N. 4, inter. Al., *item inter*. Ibid., interest. Al., *interesse*, sine alio verbo. Ibid., novit. Al., *vidit*. Ibid., historia constant. Al., *historiam condunt*. N. 5, interest. Al., *interesse*. Ibid., nec facta sunt. Al., *nec factæ sunt*.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I. N. 1, eloquentiæ copia. Al. omit.; al., *eloquentia copia*. Ib., et bona. Al. add. *in rerum personarumque negotio, et causa, atque*. N. 2, proferamus. Al., *proferemus*. Ita etiam Palat. 281. ad marg.

CAP. II. N. 1, et translata, etc. Al., *quin translata in Latinum a Tullio, videlicet, et Ticiano, et Quintiliano*. Ibid., ita varie, ut eam. Al., *ita varie vel pro scientia, vel pro loquacitate verborum, ut eam*. N. 2, adhærescit. Al., *accrescit*.

CAP. III. N. 1, moribus, artibus. Al., *m., vita, a*. N. 2, spectantur. Al., *exspectantur*. Ibid., efficiat. Al., *efficiant*.

CAP. IV. N. 1, genera causarum tria. Al., *modi c. tres*. N. 2, reus. Al., om., al., *reus sit*. Ibid., liberarique supplicio. Al., *liberarive supplicio debeat*. Al., *deliberarique supplicio*. N. 3, de expetendo, Al., *de exspectando*. Ibid., et fugiendo, de faciendo. Al., *et fugiendo, id est, de faciendo*. Al., *de fugiendo, et non faciendo*. N. 4, altera persona. Gothici, *alteram personam*. N. 7, post hominem. Al. add. : *Locus communis locus rhetoricus nullus est alius, nisi argumenti sedes. Hæc vero communitas ad inquisitionem pertinet, ut : Nunquam manducavi commune, etiam immundum. Locus communis ad demonstrativum*, etc. Ibid., in certam. Al., *ad certam*; al., *ad incertam*. N. 8, crimine. Al., *crimen*. Ibid., tam... quam. Al., *tantum... quantum...* Ibid., in plurimis. Al., *in pluribus*, et ita Pal. 281, ad marg.

CAP. V. Num. 2. causarum. Al. om. Ibid., juridicialis. Al., *judicialis*; et ita mox. Ibid., comparatio. Al., *compensatio*. N. 3, cum id... contenditur. Al., *cum id objicitur non hoc esse quod dicitur*. Ibid., et quia de. Al., *et quæ de*. N. 4, quod aut non. Al., *quod non aut*. Ibid., constitutio dicitur. Al., *c. est*. N. 5, foris a. a. d. assumit. Al. om. N. 6, reus non. Al., *reus omnis non*. Ibid., probavimus. Al., *probamus*. N. 7, quod alius. Al., *quod aliquis*. Ibid., lacessierit. Al., *lacessitus sit*, vel *lacessitus est*. N. 8, peccasse se. Al. om. *se*. Ibid., consulto. Al., *consulta*. N. 9, noscuntur. Al., *videntur*. N. 10, vis verbi. Al. om. *verbi*. Ibid., in quo. Al., *in qua*. N. 11, rhetoricos. Al., *rhetoricos libros*. Ibid., applicavit. Al., *applicuit*.

CAP. VI. Num. 1, conjuncta. Et, si conjuncta. Al., *juncta. Et, si juncta*. Ibid., indicamus. Al., *indicimus*. N. 2, conjuncta. Al., *juncta*. Ibid., ex comparatione, in qua per contentionem. Al. om. *in qua*; al. om *in qua per contentionem*. Ibid, quam maxime. Al. om. *quam*. Ib., copiæ sint. Al., *positæ copiæ sint*.

CAP. VII. N. 1, sunt : Exordium. Al., *sunt, id est : E*. N. 2, benevolum. Al., *benivolum*. Ib., precando. Al. *prædicando*. Ib., ita ut. Al., *ita quod*. Ib. argumentandum ita. Al., *a. est ita*. Ib., animum Al., *animos*.

CAP. VIII. N. 1, quinque, honestum. Al., *q., id est, h*. Ibid., a quo. Al., *quo sine a*. Ibid., est alienatus, Al., *q. attentus fit*. Ibid., ab auditore. Al., *ab auditoribus*. Al. add. : *Et non magnopere attendendum videtur*. N. 2, ut et benevolentiam pariat, et offensionem. Al., *ut benevolentia pariat offensionem*.

Pro *offensionem* alii habent *offensam*. Ibid., in quo aut. Al., *aut in quo*. Ibid., difficilioribus ad cognoscendum negotiis. Al., *d. ad c. negotium;* al,, *d. quæstionibus ad c. negotium.*

Cap. ix. N. 1, argutæ mentis oratio. Al., *argumenti ratio*. N. 2, consentit. Al., *consensit*. Ibid., assumit. Al., *assumpsit*. N. 3, syllogismis, gothici, *syllogismos*. N. 4, principalia. Al., *principaliter*. Ibid., propositio. Al., *positio*. N. 5, cui. Al., *cum quo*. Ibid., plurium. Al., *plurimorum;* al., *unam inducit, aut plurimas*. N. 6, conficiatur. Al., *conficitur*. N. 7, quem. Al., *quam*. Ibid., quando eo quod. Al., *quando id quo;* al., *quando in id quo;* Al., *quoniam idem quod*. Ibid., ad fidem. Al., *ad finem*. N. 8, in rhetoricis latior. Al., *in rhetoricus et Latinus*. N. 10, convincit. Al., *convincitur*. Ibid., putaretis... nolletis. Al *putetis... nolitis*. N. 11, addicit. Al., *adjicit*.

Num. 13, argumentata ita sunt. Al., *quæ argumentati sunt;* al., *quæ argumenta ita sunt*. Et ita Grialius habet in textu; sed in nota videtur præferre *argumentata;* dubium autem reliquit an voluerit *argumentata ita*, an solum *argumentata*. Hoc melius censeo, Ibid., periculo. Al., *piaculo*. N. 14, præterea, Al., *propterea*. Ibid., et n. 15, sunt autem... et assumptione. Al. om. N. 16, rhetoricus syllogismus. Al. *rhetoricis syllogismis*. Ibid., tripertitus. Al., *tripartitus;* et sic infra. N. 17, quarta. Al. om. N. 18 tertia. Al. add. *tertia ei*. Ibid., alii. Al., *aliis*. Ibid., pars non. Al.. *pars esse non*. Ibid., et cætera. Al., *vel cætera*. Ibid., claudantur. Al. *clauduntur*.

Cap. x. N. 1, quod... edicit. Al., *quid... edicunt*. Ibid., quia scripta. Al., *quæ scripta*. N. 2, tracta tantumdem. Al., *tractans tantum;* al., *tractans unde*. Ibid., quando et. Al., *quoniam et*. N. 3, lex constat. Al., *lex consistat*. N. 4, ut vir. Al., *ut est illud vir*. N. 6, manifesta quoque. Al., *manifestaque*.

Cap. xi. N. 1, huic. Al., *hinc*. Ibid., fuerit, Al., *fuerat*. Ibid., adjecta. Al. add. *adjecta, id est, judicium, chria erit*. Et pro *chria*, al., *crisis*.

Cap. xii. N. 1, catasceve... propositæ... anasceve. Al., *catasceva... positæ... anasceva*. N. 2, inter has. Al., *inter hæc*. Ibid., partem, tamen. Al., *partem scilicet negandi, et confirmandi, tamen*. Ibid., coarctatio. Al., *cohortatio*. Ibid., proponuntur. Al., *ponuntur*. N. 3, juventutem ad nequitiam et luxuriam cohortatum. Al., *jubentem illum ad n. et l. coarctatum;* al., *juventutem illam et n. et l. coarctatum;* al., *juventute illa ad n. et l. cohortatum*. Al. add. *esse cohortatum*. N. 4, adolescentem de Siculo littore, etc. Al., *ad. qui de... ingredientes Africam classes videret,* aut *viderit*. N. 5, in contrarium reformata. Al. add. : *In contrarium, ut Clodius insidias fecit Miloni, et occidit, confirmatio est reformata*. Ibid., proderit. Duo Gothici Toletani addunt : *Ut gradus omnes*, etc., ut apud Grialium in nota. Ibid. ordinare. Al., *ordinari*. N. 6, ad id postremum. Al. om. *id*. Ibid., recurramus. Al., *requiramus*. Ibid., ut si. Al. om. *si*. Ibid., rapacem. Al., *severam*.

Cap. xiii. N. 1, inanimalium. Al., *animalium rerum;* al., *inanimalium rerum*. Ibid., fingitur. Cicero. Al., *f. sicut Cicero*. N. 2, et in tragœdiis. Al., *et tragœdiis;* al., *et tragœdis*.

Cap. xiv. N. 1, adolescentis. Al., *a. improvida*. Ibid., et senis. Al., *et senis debilis*. Ibid., et militis. Al., *et m. fortis*. Ibid., et imperatoris. Al., *et i. gravis*. Ibid. et parasiti. Al., *et parasiti suasibilis*. Ita *et rustici inculta*, et *philosophi perornata*. Ibid., diversa ratio ducenda est. Al., *diversa oratio dicenda est;* al., *diversa est ratio dicendi*.

Cap. xv. N. 2, certam, nec inest ei aliqua. Al., *tertiam, nec inest in aliqua*. Ibid., unde quasi pars Al., *undique si pars*.

Cap. xvi. N. 1, illa uti. Al., *illud uti ;* al., *illo uti*. Ibid., religiosis. Al., *religioni*, N. 2, huic non sit. Al., *hinc*, etc. Ibid., quid dicat. Al., *quod dicat*. Ibid., tantum, nisi. Al., *tantum dicere, nisi*. Ibid., quod dicat. Al., *quod dicit*. Ibid., et facete dicat. Al., *et facere* sine *dicat*; al., *et facere* ; al., *et fecerit*.

Cap. xvii. N. 1, parva. Al., add. *parva dicimus*. N, 3, dicere debet. Al., *docere debet*. Ibid., laudat, Al., *vel laudat*. Ibid., ad conversionem. Al., *ad conversationem*. Ibid., aversos animos provocat. Al., *adversos a. p.;* al., *animas p.*, omisso *aversas*.

Cap. xviii. N. 1, instruitur. Al., *istruitur*. Ibid., oratio commate. Al., *o. verbis, commate*. N. 2, esse non debet, Al. om. *non*.

Cap. xix. N. 2, quæ structura. Al., *quæ instructura*; al., *quæ istructura*. Ibid., applicantur. Al., *applicentur*. Ibid., triumque. Al., *trium quoque*. Ibid., quæ in se. Al., *quæ se*, omisso *in*. Ibid., ut verum enim. Al. add. : *Præterea carere debet oratio omnibus vitiis quæ inter prima grammaticorum studia cognoscuntur*. Vide cap. seq., n. 3.

Cap. xx. N. 1, ut non. Al., *et non*. Ibid., ut aliquando, etc. *ut non aliquando p, h. sordidis, aut spurcis vocabulis*. Ibid., cognata. Al., *cognita*. N. 2. jactatione. Al., *jactantia*. Ibid., vocibus. Al., *verbis*. N. 3. vitium. Al., *criminis vitium*. Ibid., furari. Al., *furare*. Ibid., quæ inter.... cognoscuntur. Al. om., al., *verbis ita et in sententiis vitia, quæ inter.... cognoscuntur*. C. 1 Vat. Arch., *vitanda* pro *vitia*. N. 4, tum emphasis. Al., *cum emphasi*. Ib., plus quidam. Al., *plus quidem*. Ib., dixerit. Al., *dixerat*. Ib., altitudinem. Plerique addunt, *altitudinem imaginis*. Cod. 1 Vat. Arch. *dicit lapsi per funem imaginis suggerit*.

Cap. xxi. N. 1, augetur. Al. add. : *Sunt autem* et *quædam figuræ verborum in præceptis eloquentiæ quibus augetur*, *et ornatur*, etc. N. 2, libere. Al., *libere fiunt ;* al., *libera fiant*. N. 3, ab eo verbo. Al. om. *verbo*. N. 4, propterea quod. Al., *propter quod*. Ibid., in contextione. Al., *in contextu ;* al., *in contexione*. N. 5, ingratiis. Al., *gratis*. N. 6. sententiæ pulchritudinem faciunt. Al. om. N. 7., hujusmodi locutionis. Al., *hujusmodi certamine, ac prælio hujusmodi locutionis*. Al., *in hujusmodi certamine*, etc.; al *in hoc certamine, ac publico hujusmodi locutionis*.

Num. 8, synonymia. Al., *synonyma*. N. 12, cur mortem. Al., *cum mortem*. N. 15, est. Al., *sit*. N. 18. ut si vinco. Al., *ut est, si vinco*. Similis varietas in exemplis passim occurrit. N. 20, quæ cum impulsione. Al., *quæ impulsione*. Ibid., quæ vetant. Al., *quæ vetent*. N. 21, derogativæ. Al., *negativo*. Ibid., aliæ, quæ. Al., om. *quæ*. N. 26, mirativæ. Gothici, *miserativæ*. N. 28, amphidoxæ. Al., *amphidoxœ*. N. 30, convenit... fuissetis. Al., *convenerit... fueritis*. N. 32, aliqua ipsis. Al., *aliquid ipsis*. N. 33, rationem Gothici, *factionem*. N. 35, statum, qui futurus esset, si. Gothici, *statum, futurus est etiam si*. N. 36, intercipimus. Al. add. *i. ita*. N. 44, immoramur. Al., *remoramur*. N. 46, inanimalium et persona. Al. om. *et*. N. 49, ut. Al. om. Ibid., nos permittant. Al. *nos non p*. Ibid., dicere. Al. add. *dicere inter figuras sententiarum;* quod nihil ad rem. Cod. Taurinensis addit ; *Sic quoque...pervenire non possunt*, ut, c. 201. ii contra Judæos, quod inde hoc translatum auctores Catal. Cod. mss. Taurin.. non observarunt.

Cap. xxii. N. 1, ad discernendas. Al., *ad disserendas ;* al., *ad discernendum*. Ibid., disserendi. Al. *discernendi*. N. 2, primi. Al., *primum*. Ib., habuerunt. Al., *habuerint*. Ib., hujus. Al. om. Ib., perduxit. Al., *produxit*. Ib., quod in ea. Al., *quod eadem*. Ib., nam... dicitur. Al. om. Ibid., utrique Al., *utraque*.

Cap. xxiii. N. 1, in ix disciplinarum lib. Al., *in novem disciplinarum libris*. Ibid., illa verba... distendens. Al. om. N. 2, siquidem. Al., *quidem*. Ibid., acutior. Al., *argutior*, Ibid., docenda. Al., *docendo* N. 3, philosophi. Al., *philosophici*.

Cap. xxiv. N. 1, bene vivendi. Al., om. N. 2, fir-

ma. Al., *firmata*. Ibid., quave. Al., *qua*. Ibid. constat. Al., *constet*. N. 3, nomen Latine. Al., *n, philosophiæ L.* Ibid., sapientiæ. Al., *scientiæ*. Ibid., amorem. Al., *amicum*. Ibid., in rerum causis. Al., *in naturalibus causis*. N. 4, illis. Al, om. Ibid., rerum. Al. om. Ibid., contemplata ratione. Al., *contemplatione*. Ibid. id est. Al., *scilicet*. N. 5, animæ Al. Om. N. 6, rerum. Al. om. Ibid., cuique distribuuntur. Al., *quisque distribuit* . N. 7, morumque. Al., *morumque omnium*. N. 8, theoricam. Al., *theologicam* ; al., *theologiam*. N. 9, Nonnulli hoclococaput aliud distinguunt sub titulo : *Quid sit philosophia*. N. 10, Alii definierunt. In aliis præmittitur : *Philosophia dividitur in duas partes, prima inspectiva, secunda actualis. Alii definierunt.* Al *partes, in inspectivam, et actualem*; al., *partes : prima in inspectivam, secunda in actualem*. Ibid., quarum prior. Al., *quarum prima*. Ib., secunda. Al., *altera*. Ib., inspectiva, Al., *inspectativa*; et sic alibi. Ib., dividitur in, etc. Al., *Dividitur in tribus modis, id est, prima in naturalem, secunda in doctrinalem, tertia in divinalem* (al., *in divinam*). *Doctrinalis dividitur in quatuor, id est prima in*, etc. Ita *secunda, tertia, quarta.*

Num. 11, in moralem. Al., *in tres partes*; al., *in tribus, prima in moralem*, etc.; *secunda. tertia*, ut supra, ibid. Ibid., visibilia. Al., *vilia*. N 12, contra naturam. Al., om. ; al., *sine causa*. Ibid., generatur. Al., *agitur*. Ibid., in vita. Al., add. *in vita confusum* Ibid., aliquod miraculum. Al., *aliquid miraculorum*. Ibid., monstratur. Al., *monstretur*. N. 14, vel alia hujuscemodi. Al., *vel ab hujuscemodi*. Ibid., quatuor. Al., add. *scilicet*. N. 15, immobilis et formarum. Al., *immobilisque et formarum*; al., *immobiliumque formarum*. Ibid., siderumque. Al., *siderum, atque*, N. 16, explicat. Al., *explicare contenditur* ; forte, *contendit*. Ibid., utilitas. Al., *cura utiliter*.

CAP. XXV. Num. 2, posito. Al., *præposito*. Ibid., communionibus. Al., *communibus*. Ibid., ejus. Al., om. Ibid. risus. Al., *risusque*. N. 3, genus animal cum dictum est. Al., om. *cum*; al., *genus quod dictum animal*; al *genus cum dictum est animal*. Ibid., humidum. Al., add. *est*, al., *suspicabatur*. Ibid., egent. Al., *egeant*. Ibid., angelus non est. Al., om. *est*; al. *non angelus est*. N. 4, discretis. Al., add. *omnibus* Ibid., seclusis. Al., *disclusis*; al., *exclusis*. Ibid., communionibus. Al., om. Ibid., postrema. Al., add. *risus capax*. Ibid., omni. Al., *omnis*. Ibid., existimarunt. Al., *existimaverunt*. N. 6, est enim, etc. Al. *est enim animal commune, et generale omnium*. N. 7, mutis. Al., *et mutis*. Ibid., cum mortale. Al., *cum dicitur mortale*. N. 8, accidunt. Al., *accedunt*. Ibid., plena sententiæ. Al., *plena sententia*. Ibid., et differentias. Al., *et doctrinas*. Ib., quæ hoc id. Al., *quæ communia*. N. 9. commentumque. Al., *commentaque*.

CAP. XXVI. N. 2, id est. Al., *scilicet*. N. 3, plurium Al., *plurimarum*. Ibid., dat. Al., *dant*. N. 4, denominativa. Al., add. *id est, derivativa* ; Al., *et derivativa*. N. 5, id est. Al., *scilicet*. N. 6, principaliter. Al., add. *substare*. Ibid., speciebus. Al. om. N. 7, aut., aut. Al., *an.. an*. Ibid., nec servus. Al., add. *prior*. Ibid., alterum. Al., *alter*. N. 8, porro.... jaceat. Hæc om. Ib., in foro. Al., *ut in foro*. Ib., duo habent. Al., add. : *Duo habent, situm, et tempus. Situm, ut longe, et prope. Tempus, ut hodie, et heri. Porro situs*, etc., *jaceat*, ut initio numeri hujus. Al., *porro situs a positione dictus, ut quid agit iste ? Aut sedet, aut jacet.*

Num. 9, aliquid. Al., *aliunde*. N. 10, quoniam... quoniam. Al., *cum... cum*. N. 11, orator. Al, *prædicator*. Ibid., disputando. Al., *prædicando*. Ibid., usiæ... cæteris. Al., *usia autem substantia est, id est proprium, quod cæteris* ; al., *id est, substantiæ proprium, q. c.* N. 13, tria. Al. om. Ibid., sunt, quantitas. Al., *sunt, scilicet, q.* N. 14, ex subjectis, Al., *ex substantiis*. Ibid., homini. Al., *nomini*. N. 15, intente

A legendum est, quoniam. Al., *intelligendum est, quando*, vel *sic quando*. Ibid., decem. Al., *decem ista*. Ibid., applicantur. Al., *apponuntur*.

CAP. XXVII. N. 1, iterationesque cautissimus. Al., *rationesque acutissimus*. Ibid., scriptitabat. Al., *scriptitavit*. Ibid., tingebat. Al., *tenebat*. Ibid., præfatio perihermeniarum. Al. om. N. 2, uno significatur. Al., *uno significat*. Ibid., interpretantur totum. Al *interpretantur, his enim utitur, totum*. Ibid., mentis interpres. Al., *mente interpretata*. N. 3, et faciendis sermonibus. Al., om. Ibid., hermeniam... appellamus. Al., *facundissimo sermone monstravit*. Al., *perihermeniam* pro *hermeniam*. Ibid., prolatis. Al., *probatis*. Ibid., cataphasin, et apophasin. Al., *cataphrasin, et apophrasin*. N. 5, eorum, quæ... cogitat. Al., *eorum aliquid, quæ de altero dicuntur notata, ut cogitat*. Al., *dicuntur, ut notat, cogitat*. Ibid., significativa. Al., add. *ad placitum*. N. 7 : Hæc omnia... explanatio reperitur. Al. om. Ibid. utilitas

B perihermeniarum hæc est. Al., *perihermeniarum ratio hæc est*; al., *intentio* pro *ratio*.

CAP. XXVIII. N. 1, ejus artis. Al., *dialecticæ artis*. Ibid., plurimum. Al., *primum*. Ibid., absit ille. Al., *absit illi*. N. 2. id est. Al. om. Ita alibi alii addunt, alii omittunt *id est*. N. 3. directim. Al., *directum*, et ita infra. N. 4, dedicativis. Al., *dedicativo, et abdicativo*. Ibid., nullum igitur. Al., *ergo nullum*; similis infra varietas. N. 6, dedicativa, et universali abdicativa abdicativum. Al., *dedicativo, et universali abdicativo dedicativum*. Infra etiam *dedicativa* pro *dedicativo*, aut contra. N. 9, dedicativis. Al., *dedicativo*. Et similiter alibi. N. 12, formulæ secundæ modi. Al., *f. secundi m.* N. 15, abdicativum. Al., *dedicativum*. N. 16, formulæ tertiæ. Al., *formulæ tertii*. N. 19, ex universalibus. Al., *ex universali*. N. 22, plene posse. Al., *plane nosse*. Ibid., et quæ subtilius sunt tractata. Cognoscet. Al., *subtiliusque tractata cognos-*

C *cet*. N. 26, ut possint, etc. Al. *Ut possint indiciorum aperte manifestationes et quædam indicia dictionum ostendere*; al., *judiciorum* pro *indiciorum*.

CAP. XXIX. N. 1, non qualis. Al. om. *non*. Ibid., rei naturam. Al. om. *rei*. ibid., in partes quindecim. Al., *in partes* XIV. N. 2, risus. Al. *sensus*. N. 3, conceptione, et. Al. om. *et* Ibid., non hic dixit. Al., *non enim dixit*. Ibid., dicendo. Al. om. Ibid., devocat. Al., *devotato*. Ibid., in isto enim, et in reliquis. Al., *ista enim, et reliquis*. Ibid., quia. Al., *et quia*; al., *sed quia*. Ibid., substantialis. Al. add. *est*. N. 4, qualitativa. Al., *qualitas*. Ibid., quod quale sit. Al., *quid quale sit*. Ibid., id quod sit. Al., *id quod quæritur*. Ibid. debeat. Al., *debet*. N. 5, nuncupatur. Al. *nominatur*. Ibid., quid quæque res sit. Al., *rem quæ sit*. Ibid., universa. Al., *universi*. Ibid., et onerosi. Al., *et honoris*. Ibid., in libidinem pronus. Al., *in libidine promptus*. Ibid., hæc, et alia. Al. *hæc, et talia*; al., *hæc talia*. Ibid., latitudines. Al. *latitudinem*. Ibid.,

D simili modo. Al., *similitudo*. N. 6, ad verbum. Al., *adverbium*. Ibid., de cujus re. Al. om. *re*; al., *de qua*; al., *de cujus ratione*. Ibid., quæritur. Al., *requiritur*. Ibid., alio declarat. Al., *aliud declarat*. N. 8, est qua fluctus eludit. Al., *est quia f. elidit*. Ibid., ut moneat. Al., *ut moveat*. Ibid., ac vituperet. Al., *aut v.* Ibid., virtus. Al., *virtutibus*; al., *virtutis*. Ibid., majorum. Al., *modorum*. Ibid., caput est. Al., *apex est*. N. 11, Græci ὡς' τύπος, Latini exemplum, etc. Al., Græci κατ'ἐλλειπὲς, etc., ut num. seq.; nam ea, quæ nobis undecima species, aliis est decima. N. 12, Latini per. Al., *Latini juxta rationem dicunt, id est, per indigentiam*, etc. Ibid., cui bes deest. Cod. Alb., *cui dodrans deest*. N. 14, juxta rationem dicunt. Al., *ad aliquid vocant*. Ibid., sed hoc contingit, etc. Hic alii collocant sequentem speciem *ad aliquid*, etc. Sic hæc omnia inter se confusa sunt. N. 16; sub terris. Al., *subtus terris*.

Cap. xxx. N. 1, dicuntur affecta, quæ. Al., *d. effecta quæ.* Al., om. *quæ.* N. 4, elicitur. Al., *eligitur;* al *dicitur.* Ibid., inquit. Al., *inquam.* N. 5, affecta. Al., *effecta.* Ibid., in aliam vocis declinationem. Al., *in alia vocis declinatione.* N. 7, suggere; Al., *ut suggerere.* N. 8, ducitur. Al., *dicitur.* N. 9, aperire. Al., *vel aperire.* N. 11, a conjunctis. Al., *a conjugatis.* Ibid., cum probabiliter. Al., *cum contra p.* N. 13, imputatione. Al., *impugnatione.* N. 14, Græci. Al., *Græce.* Ibid. testimonium omne... quinque modis. Al., *testimonium vero constat re, et dividitur quinque modis.* N. 15, ex tormentis. Persona. Al., add. : « ex tormentis. Tertius *ergo superior modus, qui est ex temporibus, in octo* species derivatur : i, ingenio; ii, opibus; iii, ætate; iv, fortuna; v, arte; vi, usu; vii, necessitate; viii, concursione (al. *concussione*) fortuitorum. Testimonium omne est quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. *Persona,* etc. » Ita gothici, et veteres editiones. N. 16, maxime in virtute. Al., *maxima virtute.* Ibid., temporibus. Al., testimonia; al., *testimonia ex temporibus.* Ibid., afferunt. Al., *afferant.* N. 17, in tempore. Al., *cum t.* Ibid. pertinet. Al., *pertinent.* Ibid. attinere. Al., *pertinere.* N. 18, mobilitas. Al., *nobilitas.* Ib., conclusum. Al., conclusit. Ib., cadat. Al., *ut cadat.*

Cap. xxxi. N. 1, propterea quod. Al., *propter quod.* Ibid., quæ sibi. Al. om. *sibi.* Ibid., omnia contraria. Al., *omnia a contrario.* Ibid., adversum. Al., *diversum;* al., *diversim.* Ibid., tantum contrarie. Al., *tantum contraria.* N. 2, quædam ex eis. Al., *quædam ejus;* al., *quædam ejusmodi;* al. om. *quædam;* al. om. *ex eis,* aut *ejus,* aut *ejusmodi.* Ibid., utrumque. Al. add. *utrumque contrariorum.* Ibid. creet. Al., *credit;* al., *credat;* al., *tradat;* al., *careat.* Ibid., candidus, et niger. Al., *candidum, et nigrum.* Ibid., habent. Al., *habet.* N. 3, habent non felix. Secundum. Al., *habent, videlicet, neque a toto felix, neque in toto infelix. Secundum.* N. 4. hoc solum. Al., *horum solum.* Ibid., est majus. Al., *inest majus.* Ibid., referatur. Al., *refertur.* Ibid., ad duplum. Al. add. *aut ejus, cui opponitur.* Ibid., relativo. Al., *ipsi relativo;* al., *vel relativo.* Ibid., quod opponitur . Al., *quod opponitur, quocunque modo opponatur.* Ibid., aut ejus sit, cui opponitur. Al., om. N. 5, ut eorum non sint... Siquidem. Al., *ut eorum non sint, quæ opponuntur. Siquidem;* al. : *Iterum non sint, quibus opponuntur. Siquidem.* N. 6, quia ostendit. Al., *qua ostendit.* Ibid. visio. In loco. Al., *visio in oculis. In loco.* N. 7, ideo differunt. Gothici, *id differt;* pro quo malim *id differunt*, nam *id* pro *in eo* cum *differre* proprium est Isidoriani ævi. Ibid., singulatim. Al., *sigillatim.* N. 8, tertium ejus. Al. om. *ejus.*

LIBER TERTIUS.

Præfatio. Separantes. Al., *separamus.* Ibid., geometria, musica. Gothici, et veteres Editiones, *musica, et geometria;* et mox prius musicam explicant, quam geometriam. Ib., numerabilis. Al., *numeralis.* Ib., magnitudinis formarum. Al., *magnitudinis, et formarum.* Ib., indicabimus. Al., *indicamus.* Ib., causæ... possint. Al., *causa... possit.* Ib., ostendi. Al., *agnosci.*

Cap. i. Num. 1, quoniam ipsa, ut sit. Al., *quia ipsa, ut sic;* Al., *quo ipsa ut sit.*

Cap. ii. N. 1, numeri. Al., *numeros, vel numeri.* Autumant. Al., *nuncupant;* al., *aucupant.* Ibid., dispositam. Al., *compositam.*

Cap. ii. N. 1, non numerum. Al. add. *volunt. Unde numeri dicti? Numero numus,* etc. N. 3, in multis. Al., *multis,* omisso *in.* N. 5, inde et milia quæ. Al., *inde et milia, quasi milatia.* Ibid., quæ Græci. Al., om. *quæ.* Ibid., littera μυρία. Al., *littera, scilicet* r *pro* l *myriades vocant.* Nota ms. in veteri Editione Bignæna hæc est : *Verius fuerit* χιλίαν; *nam* μυρίαδα, *dena milia significare certum est.*

Cap. iv. N. 1, sanctarum. Al., *sacrarum.* N. 3, noti hujus artis scienter. Al., hujus artis scientia,

A omisso *noti;* al., *scientiæ* pro *scienter;* al., *gnari* pro *noti.* Ibid., possunt. Al., *possumus.* Ibid., ex magna. Al., *ex aliqua.* Ib., mensium curricula supputamus. Al., *de mensium curriculo disputamus.* N. 4, rebus. Al., *in rebus.* Ib., adime. Al., *adimis.* Ib., seculo. Al., *computo;* al., computum; al., *calculi computum.* Ibid., qui calculi nescit. Al., *quæ calculi nesciunt.*

Cap. v. N. 1, par numerus... tertium mediocrem. Al., *par,* etc., *pariter impar, et impariter par. Impar numerus dividitur in his primum simplum, secundum compositum, tertium,* etc.; al., *mediocre* pro *mediocrem,* Ibid., incompositus. Al., *compositus.* N. 2, et reliqui. Al., *et sic de aliis.* N. 3, medietatem. Al., *medium* N. 4, indissecabiles. Al., *insecabiles.* Ibid., vi, x, xviii. Al. om. x; al. om. vi, x; alii alio modo. N. 5, in medietatem. Al., *in medietate.* N. 7, unitate metiuntur. Al., *unitatem mentiuntur;* al., *unitatem sentiunt.* Ibid., alieno numero; al., *ab alio numero.* Ibid., et xxi, etc. Al., *et viginti et uno.*
B *Dicimus enim ter terni, et septies terni; ter quini, et quinquies quini. Mediocres,* etc. N. 8, modo secundi et. Al. om. *secundi et.* N. 9, alii diminuti. Al., *diminutivi.* Ibid., quod duo. Al., *quod est duo.* Et similiter infra. N. 10, simul ductæ. Al., *simul junctæ;* al., *simul ducta.* Ibid., in partes redacti infra consistunt. Al., *minore in summa consistunt.* N. 11, tertiam, et dimidiam. Al., *tertiam dimidiam.* Ibid., tria simul. Al., *et tres simul.* Ibid. intra denarium. Al., *inter denarium.* Et sic infra *inter* pro *intra.*

Cap. vi. N. 1. et seqq., magna varietas scripturæ in hoc, et seqq. capp. occurrit, quæ observari poterit in fragmentis Codicum Gothicorum inter appendices. Sed in hoc primo numero id notandum, quod alii legunt, *aut ad aliquid refertur. Iste, qui est secundum se, dividitur sic... Iste, qui refertur ad aliquid, dividitur sic; alii sunt majores,* etc.

Cap. viii. N. 1, superficialis iii. Al., *superficiosi,*
C *ut tres. Solidi.* Ibid. solidus. Discretus. Al. intersecunt *solidus. Ternarius enim primus latitudinem pandit : solidi, ut octo. Is enim est primus cubus. Discretus.* N. 2, si in. Al. om. *in.* Ibid., intelligatur, linea, aut spatio, aut solido. Al., *intelligitur, id est, linea* (aut *in linea*), *aut spatium, aut solidum.* Ibid., similiter. Al., *similiter ut.* N. 3, usque ad. Al. om. *usque.* Ibid., pro designatione. Al., *pro signatione.* Ibid., apud Græcos. Al. add. *apud Græcos; ista est figura linealis.* AAA N. 4, sed et. Al. om. *et.* Ibid., continentur. Al. ad. *Trigonus numerus est ita,* etc., fere, ut in Codice Toletano T A, cujus fragmentum inter appendices relatum fuit. N. 5, dum sibimet. Al., *dum similiter.* Ibid., quinque. Solidus. Al., *quinquies. Ita. Solidus.* Ita indicatur addendam esse figuram.

Cap. viii. N. 1, analogicum. Al., *analogium.* N. 2, et media multiplicata. Al. *et media duplicata.* Ibid., faciant lxxii. Al., *faciant septuagies dipondius.* N. 3,
D ita. Al. add, : *Partes superat medius. Primum eadem parte superatur medius ab extremo, ut puta, sex et* viii, *duabus partibus superant; quæ duæ pars sunt tertia.* Ibid., ut puta, etc. Al., *ut puta sex, octo,* xii. *Primus enim, id est, sex tertia sui parte, id est, ubi superatur a medio, id est*, viii, *quem medius* xii *extremi tertia sui parte, id est, quaternario vincunt,* Ibid., ab ultima. Al. add. *decima secunda : Arithmetica medietas* vi, ix, xii, *Musica medietas* v, viii, xi. *Geometrica medietas* vi, viii, ix, xii.

Cap. ix. N. 1, idem ipse non dico. Al., *id est, posse non dico.* Al., *id est, ipse non dico.* Ibid. qnamlibet sit magnus. Al. om. Ibid., numerorum. Al., *numerus.*

Cap. x. N. 1. Geometriæ disciplina. Al., *geometria d.* Ibid., quia inundante. Al., *quod undante.* Ibid., et omnium possessionibus limo. Al., *et omnibus possessionibus ejus limo.* Ibid., sapientum provecta. Al., *sapientium profecta;* al., *s. producta;* al., *s. perfecta.* N. 2, studiosi. Al., *Stadio sic.* Ibid.. distenderet.

Al., *distenderit.* N. 3, nuncupata est. Al., *nuncupatur.*

CAP. XI. N. 1, in figuras planas. Al., *in planum.* Ibid., numerabilem. Al., *numeralem.* Ibid., in magnitudinem rationalem. Al., om., al., *in m. rationabilem.* N. 2, sunt quæ. Al., *sicut geometræ* (al., *geometrici*) *vocant, quæ.* Ibid., continentur. Al., add. : *Quæ sunt juxta Platonem numero quinque. Trigonus, tetragonus, pentagonus, hexagonus, heptagonus. Jam octonarius in cubum, id est, in solidam pergit figuram. Numerabilis.* N. 4, figuræ... quinque. Al. om.

CAP. XII. N. 1. In plano, etc. Al., *figuræ solidæ sunt,* etc., ut in Codice Toletano, cui in hoc capite Albanius, et multi alii consentiunt, expressis etiam figuris.

CAP. XIII. N. 1, principia hujus artis. Al., *prima autem figura hujus artis.* Ibid., linea. Al., *secunda est linea.* Ibid., jacet. Al., *jacet...* N. 2, formæ. Al., *formulæ.* Ibid., figuris. Al., *decem figuris.*

CAP. XIV. N. 1, media multiplicata. Al., *m. duplicata.* Ibid. LXXII. Al., *septuagies dipondius.*

CAP. XV. N. 2, est. Al., *est, et.* Ibid., in præteritum tempus. Al., *præterito tempore.* Ibid., Memoriæ. Al., *Minervæ;* al., *Junonis.*

CAP. XVI. N. 1, Jubal. Al., *Tubal.* Ibid., extensione percussa. Al., *extensarum percussura.*

CAP. XVII. N. 1, revolvitur. Al., *revolvi* sine alio verbo, ut alibi. N. 2, solatur. Al., *solidat.* N. 3, excitos. Al., *excitatos.* Ibid., delphinas... musica provocat. Al., *delphinos... musica provocavit.* Ibid., commovemur. Al., *commovemus.*

CAP. XVIII, partes. Al. om. Ib., discern. Al., *decernit.*

CAP. XIX. N. 1, sonum. Al., *musicæ sonum.* Ibid., pulsu. Al., *impulsu.* N. 2, per tubam, Al., *per tubula.* Ib., pulsu. Al., *impulsu.* Ib., canorum. Al., *sonorum.*

CAP. XX. N. 1, harmonica. Al., *harmonia.* N. 2, spiritu. Al., *per spiritum.* Ibid., proprie, etc. Al., *proprie autem voces hominum sunt rationabilium, vel animalium.* Ibid., sonitus vox vocatur. Al., *sonum vocem vocari,* sine alio verbo. Ibid., harmonia. Al., *harmonica.* Hoc loco Codices mss. alios titulos addunt, ut *De secunda divisione musicæ, quæ harmonica dicitur;* aut, *Vocis species multæ.* N. 3, sensum auditus. Al., *sensum auditoris.* N. 6, vergendi de uno in alterum sonum. Al., *vergentes de uno in altero sono.* N. 7, ex quibus. Al., *ex quibus primus.* N. 8, sonus cantum. Al., *s. canticum.* N. 9, positio. Al., *depositio.* N. 10, continuum. Al., *continuo.* N. 12, quando. Al., *cum.* Ibid., emittit sonos. Al., *e. sonum.* Ibid., percutitur. Al., *percutit.* N. 13, aspera vox est rauca. Gothici, *a. v. e. pauca.* Ibid., vinnola. Al., *vinnolata.* Ibid., vox est mollis. Al., *vox est, vox levis, vox mollis.* N. 14, impleat. Al., *adimpleat.* Ibid., animis... blanditur. Al., *animos... blandiat.*

CAP. XXI. N. 1, reflante. Al., *flante.* Ibid., pandura. Al., *pandoria.* N. 2, est consuetudo. Al., *est græcorum consuetudo.* N. 3, laudes. Al., *laudis.* Ibid., insigni. Al., *insignis.* Ibid., initio. Al., *in initio.* N. 4, deinde per. Al., *unde per.* Ibid., cantor. Al., *cantus est.* N. 5, a calendo. Gothici, *a canendo.* Ibid., vocatus. Al., *vocatum.* N. 6, ab. Idi. Al., *ab Ide.* Cod. Pal. 281, ad marg., *ab uno.* Ibid., phos vox. Al., *phos, Latine vox.* N. 8, Pandura, etc. Al., *Pandorius... vocatus de quo.* Ibid., primus. Al., *primum.*

CAP. XXII. N. 1, et pulsum. Al., *et pulsus.* Ibid., percussa. Al., *repercussa.* Ibid., hujusmodi. Al., *hujuscemodi.* N. 2, Jubal. Al., *Tubal.* Ibid., traditur. Al., *creditur.* Cod. Mutinensis addit : « Creditur. Sed et gentilium Plato, Aristoteles, atque alii rerum veritate commoti concordi sententia damnaverunt, dicentes, confusionem rerum potius de tali persuasione generari. Nam sicut genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premeretur, cum aut laudem mereantur boni aut mali legum percipiant ultionem, et quamvis læsi non fuerint cælesti sapientiæ dediti, veritatis tamen testimonio errores eorum merito perculerunt. » Quæ ab hoc loco aliena sunt. N. 3, barbiti. Al., *barbitæ;* al., *barbita;* Ibid., pectides. Al., *pectines.* N. 4, vel fidem. Al., *vel fidicem.* Ibid., conveniunt. Al., *convenit.* N. 5, sonum reddat. Al., *vocem reddat.* Ibid., vel quia. Al., *quia;* al., *et quia.* N. 6, nervos in sonum strinxit. Al., *in nervos* (vel *in nervis*) *sonum instituit.* N. 7, concavitatem. Al., *e contra concavitatem.* Ibid. Psalterio, etc. Al., *Psalterium... decachordon usi sunt.* Ibid., decalogum. Al., *decalogi.* N. 8, intra corium. Al., *inter corium.* N. 9, æstimatur. Al., *existimatur.* Ibid., allicuisse. Al., *applicuisse.* N. 10, extentum. Al., *extensum.* N. 11, ita enim. Gothici, *cum enim;* nescio quid sibi velint. N. 12, mulier. Al., *mulier exstitit.* N. 14, extenta. Al., *extensa.*

CAP. XXIII. N. 1, quæris. Al., *quæres.* Ibid., et XII. Al., *et decies dipondius.* Al., *et decas dipondius.* Ibid, ducis. Al., *ductis.* Ibid., conjungis. Al., *conjunges.* Ibid. XXXVI. Al., *tricies sexies.* Ibid., efficitur. Al., *efficit.* Ibid., scilicet VI. Al., *id est, sexies.* Ita alibi sexies pro *sex,* et similia adverbia pro nominibus numeralibus. N. 2, non consistat. Al., *non constet.* Ibid., consistunt. Al., *constant.*

CAP. XXV. 1, auctor. Al. om. Ibid., asseverat. Al., *edisserit.* N. 2, animæ. Al., *animi.* Ibid., ratos. Al., *rotatus.* Ibid., quæ definiendo. Al., *et definiendo.*

CAP. XXVI. N. 1, Ptolemæus. Al., add. *rex Alexandriæ.* Ibid., inveniantur. Al., *inveniatur.*

CAP XXVII. N. 2, stellarum, certasque temporum. Al., *stellarum certas temporumque.* Ibid., signa. Al., *cœli signa.* Ibid., prædicere. Al., *prædicare.*

CAP. XXVIII. N. 1, axis cœli. Al., *axes cœli.*

CAP. XXIX. N. 1, est is qui. Al., *est qui.* Ibid., et terra, et mari. Al., *terra, mari;* al., *ex terra, ex mari.* Ibid., idcirco. Al., *ideo.*

CAP. XXX. N. 1, formatio. Al., *forma.* Ibid., demonstratur. Al. *monstratur.*

CAP. XXXI. N. 1, volubile, atque ardens. Gothici *volubilem, atque ardentem;* et sic num. seq. *eum* pro *id.* Ibid., impressa habet signa. Al., *impressas habeat figuras.* N. 2, id. Al., *ipsum;* al., *eum.* Ibid., solis. Al., *sole.* Ibid., hic autem. Al *hoc autem.*

CAP. XXXII. N. 1, comprehenditur. Al., *comprehendatur.* N. 2, quorum orbibus. Al., *q. ordinibus.* Ibid., certis motibus. Al., *cæteris motibus suis.*

CAP. XXXIII. N. 1, boreus Al., *boreas; borealis.* Ibid., austronotius. Al., *austronotus.*

CAP. XXXIV. N. 1, in occidentem. Al., *in occidente.* Ibid., cursum suum. Al., om. *suum.* Ibid., sub terra. Al., *sub terras.*

CAP. XXXV. N. 1, currere.. Al., *volui.* Ibid., quæ eam. Al., *quæ eum.* Ibid., remorarentur. Al., *remorarent.* Ibid., facerent. Al., *faceret.*

CAP. XXXVI. N. 1, dictus axis, quod in eo. Al., *dicta axis, quod in ea.*

CAP. XXXVII, N. 2, *axium cycli.* Al., *a cœli.*

CAP. XXXVIII. N. 1, sicut cor. Al., *sicut cardo.*

CAP. XXXIX. N. 1, unde est. Al., *ut est.* Ibid., curvum est, seu inclinatum. Al., *curvum est, quasi convexum, seu i.* Ibid., circuli flexum. Al.. *circumflexum.*

CAP. XLII. N. 2, vocatur. Al. *vocatus.* N. 3, vel quod. Al., *vel quia.* N. 4, Meroe, etc. De his, vide notas.

CAP. XLIII. N. 1, hemisphærium., Al., *hemisphærion.* Ibid., sub terra. Al., *subtus terra.*

CAP. XLIV. N. 2, arctorum signa. Al., *arcturi signa.* Ibid., prespiciuntur. Al., *prospiciuntur.* Ibid., ex eo. Al., *qui et.* Ibid., in eo circulo. Al., *in eo circuiens.* N. 3, æquinox. Al., *atque nox.* Ibid., perspicitur. Al., *prospicitur.* Ibid., vocatur. Al., *vocatus.* N. 4, qui a Latinis. Al., *qui Latinis.*

CAP. XLVI. Qua circuit. Al. *quam circuit.*

CAP. XLVII. N. 1, fortior est terra. Al., *fortior est terræ.* Ibid., nobis, Al., *a nobis.*

CAP. XLVIII. N. 1, sol terra, etc. Al., *sol terræ, ita terra fortior lunæ.*

CAP. XLIX. N. 1, aqua nutriri. Al., *aquam nutrire* Ibid., videmus. Al., *dicimus.*

CAP. I. N. 1, verti dicunt. Gothici om. *dicunt*. Ib., sed quoniam. Al., *sed cum*. Ib., videmus Al., *quidem* Ib., mutationes. Al. add. : *Oriens diem facit, occidens noctem inducit*. N. 2, nam vadens longius. Al., *nam vadendo longe*. Ib., mitescant. Al., *maturescant;* quæ videtur glossa.

CAP. LI. N. 1, sub terris. Al., *sub terra;* al., *sub terras*. N. 2, quando vero. Al., *cum vero*. Ib. : Cui ideo Deus.... hiberni frigoris derelinquit. Gothici om. Ib., *eisdem*. Al., *in iisdem*. Ib., universa consumerentur. Al., *terra consumeretur;* al., *consumeret omnia*. Ib., sicut. Al., *sed ut*. Ib., accipit. Al., *accepit*, Ib., quibus aeris. Al., *cujus aeris*. Ib., dispensatur. Al., *dispensetur;* al., *dispensator*. Ib., permutationumqne servatur. Al. *p. servetur;* al. *mutationum motus accipit;* al., *accepit*. Ib., summum cœli. Al. om. *cœli*. Ib., descendens. Al., *decedens*. Ib., autumno. Al. om. Ib., redit; mendose in Grialii Editione, *reddit*. In libro de Natura rer., c. 17, est *redierit*. Ib., hiberni frigoris. Al., *hiemis, et frigoris*.

CAP. LII. N. 1, tinxerit. Al., *intinxerit;* al., *junxerint*.

CAP. LIII. N. 2, se interponat. Al., *interveniat*. Sol enim longe ipsa superior est. Hinc evenit ut quando sub illo est, parte superiore luceat, inferiore vero, quam habet ad terras, parte obscura sit.

CAP. LIV. N. 1, sectilis. Al., *sextilis*. Et ita rursus. N. 2, in suo orbe. Al., *in suo ordine*. Ib., prop. rationales. Al., *portionales*.

CAP. LV. N. 1, tricesima dies. Al., *trigesimus dies*. Ib., qua luna. Al., *quo l*. Ib., ideo tunc. Al. om. *tunc*.

CAP. LVI. N. 1, menstrua. Al. add. *m. in centro s*. Ib., quæ ideo obliquo, etc. Al., *quæ ideo obliquo incedit cursu, et non recto, ut se licet sol ne*. N. 2, spectat. Al., *respectat*.

CAP. LVII. N. 1, in diebus CCCLXV. Gothici., *in diebus trecentis sexaginta*.

CAP. LVIII. N. 1, solem obsc. Al. om. *solem*.

CAP. LIX. N. 1, sed a sole illuminari. Al. om. N. 2, eousque, quandiu. Al., *et quandiu*. Ib., umbram. Al., *umbra*.

CAP. LXII. N. 1, sed solis. Al., *sed a solis*.

CAP. LXIII. N. 1, et cum cœlo. Al. om. *cum*.

CAP. LXIV. N. 1, stellæ pro eo, Al., *stellæ dicuntur pro eo*. Ib., orbes. Al., *ordines*. Ib., serius. Al., *tardius*.

CAP. LXVI. N. 1, cognosci dicitur. Al., *cognoscitur*. Ib., per latitudinem Al. add. : *latitudo cognoscitur per signiferum, longitudo per proprium excursum*.

CAP. LXVII. N. 1, retrogradæ dicuntur. Gothici, *retrogradantur*.

CAP. LXVIII. N. 1, præcedit. Al., *procedit*.

CAP. LXIX. N. 1, quando. Al., *in quo*. Ib., dum. Al. om. Ib., agit. Al., *agat*. Ib., videtur. Al. add. : *Ista omnia in absidis colliguntur*.

CAP. LXX. N. 1, quia. Al. om. Ib., movetur. Al. *moveri videtur*.

CAP. LXXI. N. 3, de cœlo. Al., *e cœlo*. Ib., ut prædictum. Al., *ut supradictum*. N. 4, dirigunt, etc. Al., *iter dirigunt ad cursus consilium*. Ib., alio. Al., *alibi*. Ib., fulgoremque earum. Al., *fulgoremque eorum*. N. 5, ad prævidendas. Al., *ad prævidendum*. N. 6, quæ quia. Al., *quæ quod*. N. 7, quasi terriones. Al., *q. teriones*. Ib., in eo sunt. Al., *in eo fixæ sunt*. N. 8, eumdem. Al., *unde*. Ib., dixerunt. Al., *dixerant*. N. 9, Arcturus est. Al. om. Ib., collocata. Al., *socia collocata*. N. 10, Orion. Al., *Urion*. Ib., astrum. Al., *ad austrum*. N. 11, ut gladio. Al., *ut gladius*. Ib., si effulgent. Al., *si hæc fulgeant*. Ib., his acies. Al., *hujus acies*. N. 12, nam pluvia... dicitur. Al., *nam pluviæ... dicuntur*. Ib., quia quando. Al., *quia cum*. Ib., Hyadas. Sunt. Al., *Hyadas, geminosque triones. Sunt*. N. 13, quia... appellant. Al. om. Ib., quod est ver, quando. Al., *quod vere;* al., *quod est ver, cum*. N. 14, caniculares dicuntur. Al. om. *caniculares*. N. 15, afficiat : Sirius. Al., *afficiat, sive;* al., *a. aut*. N. 16, quando. Lucensis, sive Lucanus Codex fere semper *quum* pro *quando;* et in Mss. nexus litterarum pro *quum* et *quando* ambiguus esse solet. N. 17. cometæ. Al., *cometes*. Ib., latine... quia. Al., *Latini crinitos appellant, quod*. Hæc etiam varietas satis communis *quod* pro *quia*, aut contra. N. 18, ferat : est. Al., *ferat. Lucifer enim est*. Ib., unus ex. Al., *una ex*. Ib., hic proprie. Al., *hoc proprie*. Ib., jubas lucis. Al., *jubar lucis*. Ib., effundat. Al., *ex se fundat*. Ib., in modum jubæ. Gothici, *in modum jubar;* al., *in modum jubarum*. Ib., extendantur. Al., *extenduntur*. N. 19, Hesperus... Hespero. Al., *Vesperus... Vespero*. Ib., deperditur unus. Al., *dependitur humor*. N. 20. Quarum... Stilbon. Al. om.; alii, *quorum* pro *quarum*. Ipsa Græca nomina depravata in plerisque exemplaribus inveniuntur. N. 21, hos romani. Al., *has R*. Ib., Jovis, etc. Al., *Saturni, Lunæ, Jovis, Martis et Mercurii*. Ib., adulationem, qui sibi aliquid. Al., *adulatione, qui in aliquid*. Ib., sæculi. Al. om. N. 22. conformantes. Al., *confirmantes*. N. 23, Jovem ideo. Al., *id est, Jovem;* al., *Jovis ideo*. Ib., in cujus capite. Al., *quia in ejus capite*. Ib., figunt. Al., *fingunt*. N. 24, cursum agere. Al., *cursum suum peragere*. N. 27, flatus etesias facit. Al., *Flatus et æstus facit majores quam in toto reliquo anno*. N. 28, intra astra. Al., *inter astra*. Hæc quoque discrepantia passim occurrit *intra* pro *inter*. N. 31, ideo formaverunt. Al., *i. finxerunt*. Ib., ejusdem temporis. Al., *ejusdem mensis*. N. 32, et pisces. Al., *et piscem*. Ib., in cœlum. Al. om. N. 34, inter cœli astra. Al., *in cœli astra;* al., *in astra*. Ib., quadrigas. Al., *quadrigam*. N. 35, regis. Al. om. Ib., versa. Al., *conversa*. Ib., arctophylaca. Al., *arctophylax*. N. 36, in cœlum. Al., *in cœlo*. Ib., nutrierit. Al., *nutrierat*. N. 37, superstitionis hæc. Al., *superstitiones hæ*, quod plausibile est. N. 38, et fidei. Al., *quæ fidei*. N. 39, in lapsus. Al., *in lapsu*. Ib., præscire posse : Al. om. *posse*. Ib., rerum, veritate. Al. om. *rerum*. Ibid., persuasione. Al., *suasione*. N. 40, ut dicunt. Al. om. Ibid., premitur. Al. *permeretur*., N. 41, abduceret. Al., *adduceret*. In Cod. Alb. et aliis sequitur liber *De legibus*.

LIBER QUARTUS.

CAP. I. N. 2. potus et tegumen. Al., *potus, tegimen et tegumen;* al., *potus, tegmen et tegumen;* al., *potus regimen et tegmen;* al., *potus tegmen et regimen*. Ib., qua corpus. Al., *qua sanum corpus*. Ib., ictus. Al., *ductus*.

CAP. II. N. 1. temperamento. Al., *temperamentis*. Ib., æstimatur, Al., *existimatur*. Ib., mediocri. Al., *mediocriter*. Ib., omnis. Al. om.

CAP. III. N. 1, hanc. Al., *ac*. Ib., vel opere. Al., *et opere*. N. 2, pene. Al. om.; al., *fere*. Ib., ad tempus. Al., *ad tempora;* al., *ad annos*. Ibid., in lucem, Al., *ad lucem*.

CAP. IV. N. 1, Hi. Al., om. Ib., rationalis. Al., *rationabilis*. N. 2, perscrutatus est. Empirici. Al., *perscrutatus est; infirmitatum per quam causas ratione adhibita perscrutetur, curam rationabiliter perscrutatus est. Empirici*. Ib., Empirici enim. Al., *E. ergo* Ib., nec causas. Al. om.

CAP. V. N. 2, ex eo. Al., *ex ea*. Ib., demonstrarent. Al., *demonstrent*. Ib., perducit. Al., *producit*. N. 3, sicut autem quatuor elementa, sic et. Al., *s. a. q. sunt o., sic quatuor*. Alii præmittunt : *phlegmate. Ex ipsis enim reguntur sani, ex ipsis læduntur infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturæ creverint, ægritudines faciunt. Sicut autem quatuor sunt elementa*, etc. N. 4, quod vegetet et sustentet. Al., *quod vegetetur et sustentetur;* al., *quod ex eo corpus vegetetur et sustentetur*. N. 6, vocatus. Al., *vocatur*, N. 7, sit frigidum. Al., *sit frigida*. Ib., rigorem. Al., *frigus;* al. om., *Græci... appellant*. Ib. : Ex his quatuor... infirmi. Al. om. Ib., ex his læduntur. Al., *ex ipsis l*. Ib., extra cursum. Al., *excursum*.

CAP. VI. N. I, ut pleuritis. Al., *ut pleurisis*; al., *ut pleuresis*. Ib., remoratur. Al., *memoratur*. Ib., dicitur. Gothici et Lucensis interserunt : « Phlegmon est inquietum cum rubore, et dolore, et tensione, et duritia, et vastitate. Nam cum cœperit fieri phlegmone et inquietudo febris consequitur. Unde et dicta est phlegmone ἀπὸ τοῦ φλέγειν, id est, inflammare. Sic enim sentitur, et inde nomen accepit. Febris a fervore, etc. » Hi Codices omittunt *Quædam autem.... acceperunt*. De phlegmone Editi infra, num. 7. Luc. pro *est inquietum* exhibet, *est morbus inquietus*. N. 3, infrendant. Al., *frendant*; al., *frendent*. Ib., perturbatio. Al. add. *perturbatio mentis*. N. 4, cardiace. Al., *cardia*. Grialius, in textu, *cardiace*; in not., *cardiaca*; quod quia mendum videtur, in *cardiace* mutavi. Ib., afficitur. Al., *efficitur*. N. 5, lethargia. Al., *lethargus*. N. 7. phlegmone. Al., *phlegmon*. Ib., et dolore. Nam cum cœperit. Al., add.: *Et dolore : sive phlegmon est inquietudo cum rubore, et dolore, et extensione, et duritia, et vastitate; quæ cum cœperit*. Al. : *Atque dolore; qui cum cœperit fieri, febris consequitur*. N. 8, febre, etc. Alb. Cod., *cum febre, et tusse, et sputo sanguinolento, et sanioso. De his vero signis si unum defuerit, pleuritica dici non potest*. N. 9, unde et. Al., *inde et*. N. 11, vehementi. Al., *nimio*. N. 12, majorum. Al., *major*. N. 14, ab intestinorum tormento. Al., *ob intestinorum tormenta*. N. 15, unde et... vocant. Al. om. Ib., ex ejus. Al., *ex aeris*. N. 17, hæc etsi. Al., *hoc etsi*, N. 18, quemque. Al., *quem*; al., *quæcunque*. N. 19, inguinaria. Al., *inguinia*, Ib., quæ tanto. Al., *quæ tantopere*.

CAP. VII. N. 1, chronia. Al., *chronica*. Ib., remoratur. Al., *renovatur*. Ib., phthisis. Al., *tussis*, hic, et infra, pro *phthisis*. N. 2, ex causa. Al., *ex capite*. Ib., Græci enim. Al., *et Græci*, N. 3, ab accidenti. Al., *ab accidendo*. Ibid., ingerat. Al., *ingerit*. Ib., in circuitum mittit. Al., *in circuitu movet*. N. 5, apprehendens. Al , *appendens*. Ib., appellant. Al., *vocant*. Ib., exuberaverit. Al., *abundaverit*. Ib., conversus. Al., *adversus*. Ib., spasmos. Al., *spasmum*; Al., *spumas*, quasi pro correctione. N. 6, pro lunæ cursu. Al., *per hunc cursum*. Ib., comitetur eos insania. Al., *comitentur eos insidiæ dæmonum*; al., *comitetur eos insania dæmonum. Idem et larvatio*. Ib., idem major, et divinus. Al., *id est, major, et diutinus*. Ib., cujus. Al., *cui*. N. 7, III Kal. Jan. Al., *in Kalendis Januariis*; Al., *in Kalendas Januarias*. N. 8, ab inanitate. Al., *ab iniquitate*; al., *ab antiquitate*. Ib., vocaverunt. Al., *vocant*; al. om., *sive ab inanitate... vocaverunt*. N. 10, febres. Al. add., *quæ abusive*, etc.; quæ a Grialio in nota allata sunt, et rejecta, tanquam nullo consilio huc adducta. Sed non ita facile ego asseram ab Isidoro ipso adducta non fuisse. In Codicibus certe antiquissimis ea ipsa verba exstant. Ib., vel recessionum. Al. om. N. 11, quæ dum. Al., *qui dum*. N. 12, influxio. Al., *infusio*. Ib., provocationem. Al., *præfocationem*; al., *perfocationem*. N. 13, a frigido. Al., *cum frigido*. Ib., circa quod. Al., *circa quem*. Ibid., branchias. Al., *branchia*; al., *brancias*. N. 14, ab arteriarum injuria. Al. om.; al., *ab a. injuriis*. Ib., præfocationem. Al., *suffocationem*. N. 15, a pulmonibus. Al., *a pulmone*. N. 16, sumpsit. Al., *accepit*. N. 17, qui juvenibus., Al., *qui in j*. Ibid., evenire. Al., *venire*. Ibid., consumptio. Al., *consummatio*. N. 18, uva distillat. Al., *uva titillat*. Retinendum est *distillat*. Martialis, lib. x epigr. 56 :

Non secat et tollit stillantem Fannius uvam;

hoc est, unculam in fine palati, circa fauces pendentem, quæ, dum homo hiat, conspicitur. N. 19, apostemata. Al., *apostemas*. N. 20, sputis, et purulentis. Al., *spumis, et purulentis*. N. 22. vocant. Al. *dicunt*. N. 23, hydrops. Al., *hydropis*. Ib., cum inflatione. Al., *cum inflammatione*. N. 23, nephritis. Al., *nefresis*. Ib., a renum. Al., *a renium*. N. 24, paralysis, etc. Cod. Alb., *Paralysis dicta est a corporis morbi abundantia, facta*, etc. N. 26, malo habitu. Al., *injuria*; al., *malo habitu, vel injuria*; al., *injuria, vel a lambitu*. Ib., ex. Al. om. Ib., mala medicantis. Al., *mala. medicaminis*; al., *mali medicaminis*; al. om. *mala*. Ib., resumptione. Al., *resumptio*. N. 28, sarcia. Al., *sarcian*; al., *sarcina*; al., *sarcoma*. Ib., quo. Al., *quod*. N. 29 inschias. Al., *ischiasis*; al., *sciasis*. Ib., vertebrorum. Al., *vertibulorum*. Ib., quorum. Al., *qua*. Ib., iliorum. Al., *illorum*. Ib., fit autem de phlegmate. Al. om. *de phlegmate*; al., *fit inde phlegma*. Ib., descenderit. Al., *descendit*. N. 31, arthriticus. Al., *arthirtis*. N. 32, petra est. Al., *lapis est*. N. 33, stringat. Al., *distringat*. Ib., difficultate. Al., *difficultatem*. N. 34, à Satyris. Gothici addunt : « Alexander historiographus ait : Vulscos (Al., *Vulsos*) quidam appellatos aiunt a Vulsco Antiphatele Strigonis filio. Fabius quoque Sicolicis (Al., *sic colicis*) profectos corrupto nomine Vulscos ait dictos. *Diarrhoæ*, etc. » Sermo videtur esse de vulsis, aut volsis, qui sunt convulsi ex morbo, de quibus Plin. l. XXI, c. 19, et l. XXIII, c. 1. N. 36, Δύς enim divisio est. Al., *Δύς enim difficultatem significat*. Ib., quem. Al., *quam* N. 37, per lævia intestina. Al., *per lenia intestini*; al., *per lineam intestini*. Ibid., faciat. Al., *facit*. N. 39, ragades., Al., *ragadiæ*, aut *rhagadinæ*; al., *ragadia*. Ib., fissuræ. Al., *scissuræ*. Ib., hæ et hæmorrhoides. Al., *hæc et hæmorrhoidæ*.

CAP. VIII. N. 1. circumscriptis pilis. Al., *circumseptis pilis fulvi*. N. 2, parotides. Al., *parotidæ*. Ib., duritiæ. Al., *durities*. Ib., vel aliquo. Al., *aut ex aliquo*. Ib., vicinitate. Al. , *vicinitates*. Ib., Græce auriculæ dicuntur. Al., *Græci auriculam dicunt*; al. *Græce auricula dicitur*. N. 4, rubore flammeo cutis rubescit. Al., *rubor flammeus, cutes rubescunt*. Ib., moto rubore. Al., *multo rubore*, al., *mutuo rubore*. N. 7, ardendo. Al., *pruriendo* pro correctione, vel glossa. N. 8, redhibetur. Al., *redditur*. N. 9, satyriasis. Al., *phthiriasis*. Ib., singulatim. Al., *singillatim*. Ib., una fortior. Al., *alia fortior*. Ib., plures inveniuntur. Al., *pruritus ex squammatione*. N. 10, scabies, et lepra, etc. Al., *sed scabies, et lepra tenuis asperitas, et squammatio est*. Ib., quæ ita. Al., *quod velociter*. N. 11, lepidi similis. Al., *alepidæ herbæ similis*; al., *alapidi herbæ similis*; al., *lepidæ herbæ similis*; Ib., in nigredinem. Al., *in nigritudinem*. Ib., in alborem, nunc in ruborem. Al., *in albore, nunc in rubore*. Ib., adulterini. Al., *adulteri*. N. 12, elephantis. Al... *elephanti*. N. 13, fellis. Al., *fellei*; al., *fellei, id est, nigri*. Ib., Latini. Al., *Latine*. Ib., appellant. Al., *dicunt*. Ib., ad similitudinem. Al., *a similitudine*. Ib., facilius. Al., *citius*. N. 14, sicut medici. Al., *sic medici*. Ib., aut. Al., om. Ib., aliquanto. Al., *aliquantulum*; al., *aliquantum*. Ib., diutius. Al. om. N. 15, furnuculus, etc. Alii præmittunt *Hordeolus*, etc., ut n. seq. Ib., ignitus. Al., *ignes*. N. 16, in capillis. Al., *in pilis*. Ib., palpebrarum. Al., *palpebribus*. Pal. 281, pro var. lect. *palpebrium*. Ib. , granum similans. Al., *grano similis*. N. 17, qua. Al., *in qua*. N. 19, vi. Et ulcus. Al., *vi, ulcus. Et ulcus*, Ib., quod olet, quasi olcus. Al., *quod dolet, quasi ulcus*. Ib , quasi olcus. Al., add. *unde et ulcera*. N. 20, turgida. Al., *turgens*. N. 21, quasi pupula. Al., *quasi pupilla*. Ib., strimpio. Al. om. N. 23, obcæcet. Al., *obcæcat*.

CAP. IX. N. 2, generibus. Al. om. Ib., quam Latini. Al., *quæ Latini*, Ib., medicamina. Al., *medicamen*. Ib., nuncupant. Al., *vocant*. Ib., legis. Al., *mortis* pro correctione. N. 3, omnium curationum. Al., *omnis curationis*; al., *omni curationi*. Ib., exciduntur... medicinam. Al., *exciditur, quod non senserit medicinam*. N. 4, antiquior. Al., *antiquiorum*; al., *antiquiorum*. N, 6, apponitur. Al., *opponitur*. N. 7, antidotum Græce, Latine. Al., *antidotum Latine*; al., *antidotum, quod Latine*. Ib., quod. Al., *quæ*. Ib., morb. Al. om. N. 8, hiera... divina. Al., *genera enim di-*

cta, quasi diurna. Ib., serpentinum. Al., *serpentium*. Ib., purgatoria dicuntur. Al., *purgatoriam dicunt*. N. 10, electarium. Al., *electuarium*. Ib., colyria, plerique scribunt *collyria*. Al., *coluria*; al., *colliria*. N. 11, pessaria. Al., *pressaria*. N. 12, chirurgus fuit. Al., *chirurgicus fuit appellatus*. Al., *chirurgus fuisse dicitur; unde appellatus*; al., *chirurgus fuit, et idem sic appellatur*, vel *appellatus*. N. 13, impositum est. Al., *impositum esse*.

Cap. x. N. 3, potestas. Al., *potentia*. Ib., id est, vis. Al., *et vis*. N. 4, notentur. Al., *notæ sint*.

Cap. xi. N. 3, incisio Græce. Al., *incisio Latine, Græce*. N. 3, simile. Al., *similaria*; al., *similiaria*. N. 4, guva. Al., *guvia*; al., *guna*. Ib., evocat. Al., *vocat*. Ib., clyster... Cod. Alb., ad marg.: *Clyster est instrumentum, per quod enema injicitur*. N. 5, Pila, etc. Al., *Pisa a pinsedis seminibus, et terendis*; al., *hærendis* pro *terendis*. Ib., pilagmenta. Al., *piligmenta*. Ib., fieri. Al., *feriri*; al. om. *Hinc et pigmenta* usque ad *concidi solent*. N. 6, Pilumnum. Al., *Pilumnium*. Ib., pinsendis præfuit arvis. Luc. Cod., pro correctione, *pinsendi præbuit artem*, quod exhibet etiam Florent. Cod. sancti Marci, cum Lucano sæpe consentiens. Ib., pinsitur. Al., *pinsetur*. Ib., appellata. Al., *appellatur*. Ib., in pilam. Al., *in pila*. N. 8, coticula. Al., *citicula*.

Cap. xii. N. 1, vocatus. Al., *vocatur*. N. 5, quod est manare. Al., *quod est optimum manare*, Al., *a græcis* ΠΑΡΑ ΤΟ ΣΤΑΖΕΙΝ ΣΤΑΚΑΝ (Al., ΣΤΑΚΤΗ), *id est, oltritum, Myrobalanum*. Ita Codices Gothici... N. 6, oleum... admistum. Al., om. N. 7, telino. Al., *telinio*, ex quo male Vulcanius conjiciebat *delinio*. Ib., unguimus. Al., *ungimur*. Ib., Telo. Al., *Delo*. Ib., est una. Al., om. *una*. N. 9, alia. Al. om. Ib., cypri; unde et proprie. Al., *Cypri, quæ proinde, et proprie*; al., *Cypri; unde et proprie*. N. 10, unde et... adoratum. Al. om. Ib., ducunt. Al., *inducunt*. N. 11, chalasticum, *calcasticum*; al., *calesticum*. Ib., martiatum. Al., *marciacum*; al., *marciatum*.

Cap. xiii. N. 1, liberales disciplinas. Al., *artes liberales*. Ib., contineatur. Al., *teneatur*. N. 2, propter numerum horarum. Al., *numerorum*, omissis *propter... horarum*. N. 3. propter qualitates. Al., *propter numerum qualitates*; al., *propter qualitatem*. Ib., quid quis. Al., *quid quisque*; al., *quid quemque observare oporteat*. Ib., in ægris. Al., *in Græcis*. Ib., de David legitur. Al., *habetur de David*. Ib., quia a. al.., *qui a*. N. 4, mutationem. Al. *mutationes*. Ib., nam sicut... ipsorum. Al., om.

LIBER QUINTUS.

Cap. 1. N. 1, genti Hebraicæ. Al., *gentis Hebrææ*. Ib., sacris litteris. Al., *sacras litteras*; al., *scriptis litteris*. N. 2, jura. Al., *jura legum*. N. 3, in regnum. Al., *in regno*. Ib., creavit. Al., *decrevit*. Ib., Solonis. In Gothicis mendum est *Salomonis*. Ib., exposuerunt. Al., *ediderunt*. N, 4. Appius, etc. Al. om. prænomina, et sexto loco referunt *Sextium*, qui nobis est in tertio loco. N. 5, instituere. Al., *statuere*. N. 7, novæ. Al., *leges novæ*. Ib., erantque. Al., *erant quippe*.

Cap. ii. N. 1, hæ. Al., *hæc*. N. 2, per alienum. Al., *per agrum alienum*; al., *per aliena*.

Cap. iii. N. 3, tracta tantumdem. Al., *tantummodo tracta*; al., *tracta tantum*. Isidorianum puto *tantumdem* pro *tantum*; similiter *tantumdem* usurpant alii ejus æquales. Ib., quando et legem. Al., *quando vel etiam lege*. N. 4, omne jam, quod, al., *o. id, q.*

Cap. iv. N. 1, habeatur. Al., *habetur*. Ib., susceptio. Al., *successio*.

Cap. v. N. 1, vel civitas. Al., *vel quæque civitas*.

Cap. vi. N. 1, servitutes. Al. om. Ib., fœdera. Al., om. Ib., violandorum. Al., *violentorum*.

Cap. vii. N. 1, signo dato. Al. om. Ib., egressio. Al., *congressio*. Ib., pugnæ. Al. om. N. 2, decisio. Al., *divisio*. Ib., et laboribus. Al., *et laboris*. Ib., item. Al., *ac*.

A Cap. viii. N. 1, et sacerdotibus Al., *et in s*.

Cap. ix. N. 1, Quiritium. Al., *Quiritum*. Ib., quo nulli tenentur. Al., *quod nulli tenent*. Ib., tanquam de. Al., *quod de*; al., *in quo agitur de*. Ib., de usucapionibus. Al., *de usucapione*. Ib., in eosdem solos. Al., *eisdem solis*. N. 2, senatusconsultis. Al., om.

Cap. xi. N. 1, scita. Al., *plebiscita* constituunt; al., *constituere*. Ib., vocata scita. Al., *vocata sunt ita*. Ib., sciscit. Al., *sciscitatur*; al., *sciscitat*; al., *excisitat*. Ib., uti rogata fuit. Al., *et rogat, ut fiat*. Al., *et rogat, ut fiant*; al., *et rogat, ut faciat*.

Cap. xii. Populis consulendo decernunt, Al., *populi consulendo dedicarunt*.

Cap. xiii. N. 1. edicit. Al., *edit*.

Cap. xiv. N. 2, æquitatis. Al., *veritatis*. Civilis. Al., *civiles*. Ib., contentionesque. Al., om. Ib., sopirent. Al., *sopirentur*.

Cap. xv. Quædam etiam leges. Al., *quædam esse leges*. Ib., tulerunt. Al., *contulerunt*. Ib., patrum.
B Al., *primum*. N. 2, plus testamento legaret. Al., *plus in extraneis testamento legaret*; al., *plus extraneis in testamento legaret*. Ib., nuncupata est. Al., *nuncupatur*. Ib., nuncupatur. Al., *vocatur*. Ib., Aquillius... nuncupatur. Al. om.

Cap. xvi. N. 1, eloquitur. Al., *loquitur*. Ib., a saturitate. Al., *a satietate*. Ib., et satyram scribere. Al., *et saturam s*. Ib., Persii. Gothici et Cæsenas vetustior addunt *Lex novella*.

Cap. xix. Ejus enim. Editiones veteres *aut enim*, quod clariorem sensum reddit., al; *ejus enim præmio et pœna*.

Cap. xx. Coerceatur. Al. *coerceretur*.

Cap. xxi. N. 1, secundum patriæ consuetudinem. Al., *per consuetudinem patriæ*. Ib., in captionem. Al., *in captione*. Ib., contineat. Al. *obtineat*.

Cap. xxii. N. 1, pragmata. Al., *pragmatica*. Ib., et actor. Al., *et auctor*.

C Cap. xxiii. N. 1, Testes. Al., *Hos*; al., *Testes sunt, a quibus veritas quæritur in judicio; quos quisque*. Ib., aut dissimulare. Al., *aut insimulare*. N. 2. quod testamenta. Al., *qui testamenta*; al., *quia testamentum*.

Cap. xxiv. N. 2, nec confirmari. Al., *nec firmari*. Ib., quod in eo. Al., *quid in eo*. N. 3, vocabant. Al., *vocatur*. Ib., fecerunt. Al., *disposuerunt*. Ib., legitur. Al. om. Ib., adversum. Al. *adversus*. N. 4. ideo. Al., *inde*. Ib., testamentum, Al., *testamenta*. Ib., alloquia. Al., *eloquia*. Ib., tabellarii. Al., *tabularii*. Ib., vocantur. Al. *vocabantur*. n. 5, subscriptione. Al., *signis subscriptione*; al., *signis signatum, subscriptione firmatum*. N. 6, signatum. Al., *firmatum*. Ib., quod scriptum est. Al. *quia præscriptum est*. N. 7, atque subscriptum. Al. om. Al., *atque scriptum*. N. 10. neque exhæredato. Al., *neque exhæreditato*. Al., *neque ex hæreditate*. N. 11, fraudem. Al., *fraude*. N. 12, cum, Al., *quam*. Ib.,
D ita do, ita lego. Al., *ita videtur, ita dico, ita lego*. Ib., præbitote. Al., *perhibete*. Ib., palam. Al., *in palam*. N. 13, loco. Al., *pro loco*. N. 14, instituit. Al., *constituit*. Ib., ut qui titulum scribit. Al., *ita et t. scribet*. Ib., Scripturæ. Al. om. N. 15, adit. Al., *accipit*. Ib., excluditur. Al., *secluditur*. Ib., capiendæ hæreditatis. Al., *capiendi hæreditates*. N. 16, mihi. Al. om. Ib., intra dies. Al., *infra dies*. Ib., esset. Al., *est*. Ib., addita. Al., *adjecta*. N. 17, non directis. Al., *non in directis*. N. 18, pago. Al., *pango*; al., *paco*. Ib., pepigit. Al. add. *pepigit fœdus*. N. 19, quod placet. Al., *quod placeat*. Ib., pactum esse. Al., *factum esse*. Ib., quisque facit. Al., *quis facit*. Ib., ad placitum. Al., om. ad. Ib., etiam nolens. Al., *quo quisquam nolens*, omisso *etiam*. N. 21, ratum esse. al., *ratum me esse*. Ib., non recte. Al., *non certe*. N. 22, chirographum... cautio... Al., add. *chirographum, cautio, vel scriptio duarum instar chartarum. Græce enim manuscriptum Latine dicitur cautio*. Pro *scriptio*; al., *prescriptio*, aut *conscriptio*. N. 24,

venundinatio. Al., *venundatio*. N. 26, sequitur. Al., *sequetur*. N. 27, usufructuaria. Al., *usufructifera;* al., *usus fructuaria*. Ib., donatum. Al., *donatæ*, N. 29, proprio. Al. om. Ib., conveniat. Al., *convenit*. N. 30, promissio. Al., *quasi promissio*. Ib., sponsiones suas. Al., *sponsionem suam*. Ib., sive quod... appellaverunt. Al. om.

Cap. xxv. N. 1, nec legata testamento, nec possessione retenta. Al., *vel legato, testamento, vel possessione retenta;* al., *redempta* pro *retenta*. N. 3, quod juste; hoc juste, quod bene. Al., *quod recte; hoc recte, quod bene*. Al., *quod recte, vel juste; hoc juste, vel recte, quod bene*. Ib., irretitur. Al., *irritatur;* al., *retinetur*. N. 4, ut non. Al., *quia non*. N. 5, pro suo. Al., *pro suo jure*. N. 6, certoque titulo. Al., *certoque tempore, et titulo*. N. 7, adita. Al., *edita*. N. 8, dicuntur. Al., *dicitur*. Ib., hæredes ceciderunt. Al., *hæreditas ceciderit*. N. 9, familia herciscunda. Al., *familiæ hærciscundæ*. N. 10, communi dividundo. Al., *communis divisio;* al., *communi dividendo*. Ib., dividatur. Al., *dividantur*. N. 11, regundorum. Al., *regendorum*. Ib., utrique. Al., *utriusque*. N. 14, obligationem. Al., *obligatione*. Ib., ex tempore. Al., *ex omni tempore*. Ib., quo. Al., *quo res*. Ib., eam. Al., *eas*. Ib., deberi. Al., *defferri;* al., *differre*. N. 16, ad alterum. Al., *ad alios*. Ib., cum modo. Al., *commodo*. N. 17, ex eo. Al., *ex ea*. Ib., commutata. Al., *commodata*. N. 20, est, quæ primum. Al., *est primum, quod*. Ib., contractu. Al., *contracta*. N. 23, ceditur. Al., *creditur*. N. 24, res. Al., *res aliqua*. Ib., pignoris. Al., *pecuniæ, vel pignoris*. Ib., pactione. Al., *pacto*. N. 25, ut quam cito. Al., *ut tam cito*. Ib., salvo negotio. Al., *solo negotio*. N. 26, ut culter. Al. om. N. 28, eo. Al., *ex eo*. N. 29, vocatus. Al., *vocatur*. N. 30, adeptio. Al., *ademptio*. N. 31, qui mancipio. Al., *qui mancipium*. Ib., quod ei. Al., *quod de*. N. 32, nam aliena. Al., *nam si aliena*. Ib., alteri. Al., *alicui*. N. 33, est, quod. Al., *est, quia*. Ib., sed pro reformando. Pal. 281 pro var. lect., aut corr., *sed proprie formando*. N. 34, vocatum. Al., om. N. 35, cœtus. Al., *coitus;* al., *quo itus*. Ib., vel emere, Al., *et emere*.

Cap. xxvi. N. 1, nominatur. Al., *nomen habet;* al., *nomen accepit*. N. 6, aut torserit. Al. om. N. 7, existimat. Al., *æstimat*. N. 10, hinc est apud comicos injurius, qui. Al., *Hinc est illud Virgilii : cum Turni injuria matrem-Admonuit. Injuria est, quæ*. N. 11, eunt. Al., *sæviunt*. N. 12, in idolorum cultu. Al., *idolorum cultui*. N. 13, illusio. Al., *abusio : forte, invasio*. Ib., alter. Al. om. N. 14, stuprum Al., *stuprum... lenocinium... raptus ;* Al., stuprum raptus proprie; al., *stuprum, id est, raptus proprie*. N. 15. Unde Virgilius, etc. Al., *unde et qui rapto politur, stupro fruitur*. N. 17, parentis N. cædes. Al., *parentis cædium;* al., *parentis cidium*. 18, internecivi. Al., *interneciei;* al., *internetium*. Ib., testamentum. Al., *testimonium*. Ib., bonorum. Al., *bonorum operum*. Ib., enecatio. Al., *necatio;* al., *innecatio*. Ib., ponebant. Al., *proponebant*. N. 19, contrectatio. Al., *contractio*. N. 20, pervasio. Al., *persuasio*. Ib., earum. Al., *earumdem*. Ib., immobiles. Al., *immobilia*. N. 22, qui largitione honorum. Al., *qui largiorem honorem*. N. 23, peculatus est dictus. Al., *peculatum dictum est judicium*. Al., *peculatum est dictum*. N. 25, vel propinquas. Al., *sive in propinquas*. N. 26, majestatem læserunt. Al., *potestatem deseruerunt*. Ib., prodiderunt. Al., *perdiderunt*. N. 27, quod. Al., *pro eo quod*.

Cap. xxvii. N. 1, appellatur. Al., *appellatum est*. Ib., impendet. Al. *impendit*. Al., *impetit, et impendet*. N. 2, necessarium nostri Codd. *nomen*. Ib., pœna mortis. Al., *pœnam mortis*. N. 3, dicitur. Al., *dictum*. Ib., quo quis. Al., om. *Quis*. Ib., sed cum, Al., om. *cum*. Al., *sed qui*. Ib., in publico. Al., *in publicum*. Ib., Deo. Al., *Domino*. Al., *de eo*. N. 4, scribit. Al., *scripsit*. Ib.,

A 10, sint. Al., *sunt*. N. 11, nervus... boia. Al. add. N. 9, accipiendo teneant. Al., *capiendo tenent*. N. ignominium. Al., *ignominiam*. N. 7, dictæ. Al., *dicti. nervus est ferreum vinculum, quo pedes, vel etiam cervices impediuntur*. N. 12, jugum in bove. Al., *jugum boum*. N. 13, quod eo. Al., *quo in eo*. Ib., quasi arcer. Al., *quasi arcens*. N. 14, per diminutionem. Al., *per derivationem*. N. 16, præfixi. Al., *infixi*. Ib., stent. Al., *stant*. N. 17, vectentur. Al., *vectantur*. Ib., velluntur. Al., *evellantur*. N. 18, virides sunt. Al., *v. sint*. Ib., si certe nodosa. Al., *si hæc nodosa*. Ib., nomine, quia. Al., *nomine vocatur, quia*. N. 21, extendat. Al., *extendatur*. N. 23, latomia. Al., *lautumnum;* al., *lautumum*. N. 25, dictum. Al. om. N. 26, quia fando, id est, loquendo. Al., *quæ fando, et loquendo*. Ib., quo non aliud. Al., *qua non aliud*. N. 27, certi. Al., *certum*. Ib., probatur. Al., *probat*. Ib., probaveris. Al. *probabilis*. Ib., esse cessat. Al., *esse fama cessat*. N. 28, unde post liminium. Pleri-

B que nostri, etiam Gothici, *unde postliminio*. Ib., ejecti injuria extra. Al., *ejecti in injuria, id est, extra*. N. 30, quasi porro scriptio. Gothici om. N. 31, ad eruendam venam. Al., *ad eruenda mœnia*. N. 32, servi vocabantur. Al. om. N. 34, ex eo exanimat. Al., *hæc exanimat*. N. 35, torquente. Al., *torquentes*. Al., *torquentis*. Ib., canibus et bestiis opponi. Al. om. Ib., gladius. Al. hic add. *canibus et bestiis opponi*. Ib., majori. Al., *graviori*. N. 36, culleus est. Al., *culleum est*. Ib., cum simia. Al., *cum simio*. N. 37, advertere. Al., *vertere*. N. 38, aqua, et igni. Al., *aquam, et ignem*.

Cap. xxviii. In nonnullis Codicibus hoc loco habetur liber de Medicina, quem consequitur liber vii. De temporibus, qui nobis est pars libri v.

Cap. xxix. N. 1, tempus, a motu. Al., *tempus quod a motu*. N. 2, cum aliquid. Al. *cum sol aliquid :* et ita Pal. 281 ad marg.

Cap. xxx. N. 4, id est, gallorum cantus. Al. om. Ib., ostendit. Al., *ostenditur*., Ib., mesonyctius af-

C flatussit. Al., *mesonyctius, id est, medinoticus afflatus fit*. N. 5, dierum. Al. om. N. 6, Pyrois. Al., *vesper*. Ibid., quem quidam. Al., *quam quidam*. Ib., S ilbonta dicunt. Al., *candidum circulum dicunt :* sic etiam Gothici, et cod. 1, Vatic. Archivii. N. 7, quam Phaetontem. Al., *quam quidam Phaetontem*. Ib., quæ inter. Al., *quia inter*. Ib., septimo cœlo. Al., *sexto cœlo*. N. 8, dederunt. Al., *ediderunt*. Ib., per easdem. Al., *per eosdem*. Ib., existimarent. Ad., *æstimarent*. Ib., tinxerunt. Al., *finxerant*. N. 9, quæ, apud. Al., *qui apud*. Ib., dicaverunt. Al., *dedicaverunt*. Ib., a paganis. Al., *apud paganos*. N. 10, feria est. Al., *feria dicitur*. Ib., qui apud. Al., *quæ apud*. Ib., dicaverunt. Al., *dedicaverunt*. Ib., et Saturni nominaverunt. Al. omn.; al. *et Saturnum nominaverunt*. N. 11, mortalia. Al., *mortalium*. Ib., eminuerunt. Al., *evanuerunt*. Al., *invenerunt*. Ib., sed prius. Al., *sed primum*. Ib., appellati. Al., *nun-*

D *cupati*. N. 12, festi dies, etc. Al., *festos dies hominum causa institutos, feriatos divinorum sacrorum :* ita Gothici, et Cod. Cæsenas i. N. 13, diei. Al., *dierum*. N. 14, mane a mano. Al., *mane a manu*. Ib., dicebant. Al., *dixerunt*. Ib., a manibus. Al., *a diis Manibus*. Al., *a Manibus, id est, a diis*. Ib., rarus est. Al., *clarus est*. N. 15, dictus. Al., *dicta*. Ib., e medio. Al., *in medio*. Ib., orbem. Al., *terram*. N. 22, per ante diem. Al., *pro ante diem*. Al., *per ante die*. Ib., antecessum. Al., *antecessu*. Ib., id est prius. Al., *et prius*. Cap. xxxi, N. 1, ne indecora esset. Al., *ne inde contra esset*. Ib., consolaretur. Al., *consolarentur;* al., *solarentur :* scilicet passive, quod ex Isidori manu esse facile crediderim. Ib., omnes. Al. *homines*. N. 2, temperaret. Al., *temperet*. N. 3, fieri. Al., *fieri dicunt*. Al., *fieri dicimus*. Ib., pervenit. Al., *pervenerit*. Ib., labefactos. Al., *tabefactos;* al., *tabefactus*. Ib., cogitur. Al., *cogit*. Ib., super terras pertulit. Al., *sub terras protulit*. N. 4, diluculum. Hic alii interserunt, *Cre-*

pusculum... et tenebras, ut paulo post. N. 5, vesper... vocatur. Al., *vesperum... vocatum*. Ita codex Toletanus vetustior, cum his notis charactere Gothico cursivo. « *Vesper* dictus, dum sol, aut luna ferruginibus quacunque diei, aut noctis hora tegitur, et hoc nomen facit *vesperis*. *Vespera* vero ab hora nona sole descensum inchoante; sed hoc nomen declinationem non habet. *Vesperus* est, dum sole occidente, dies deficit, et sic declinabitur, *vesperus*, *vesperi*, *vespero*, et reliqua. *Vespera* (in ms. *vespere*) est, cum lucis oriente aurora nox finitur, et sic declinabitur *vespera*, *vesperæ*, *vesperæ*. » N. 6, tenebræ autem dictæ. Al., *tenebras autem dictas*. N. 8, omnia. Al., *omnes*. N. 12, hoc tempore inchoante. Al., *hoc tempus inchoante*. Al., *hoc tempus inchoantes*. N. 13, hæc et aurora. Al., *hæc est aurora*. N. 14, quasi eororam. Al., *quasi euroram;* Al., *quasi eorora, id est, parva lux*. Ib., et Eoasque. Al., *et iterum, Eoasque*. C. XXXII. N. 1, dicunt. Al., *dicuntur*. Ib., idem primus. Al., *id est, primus*. Al., om. *idem* aut *id est*. Ib., reditur. Al., *redditur*. C. XXXIII. N. 1, de lunæ nomine tractum. Al. om. Ib., qui est. Al., *quod est*. N. 2, facilius. Al., *facilis*. N. 3, limen. Al., *limes*. N. 4, a Februo. Al. *a Februa*. Ib., nominatus. Al., *nominatur*. N. 5, agantur. Al., *aguntur*. N. 6, viridantibus. Al., *virescentibus;* al., *viridescentibus*. N. 10, de honoribus. Al. *de nominibus:* ita etiam Pal. 281. ad marg. n. 11. præced. n. Al. om. *præcedentes*. Alii exhibent, *præcedentem numerum*. N. 12, conveniebatur. Al., *conjungebantur*. N. 13, dictas. Al., *dictum*. N. 14, nonæ a nundinis vocatæ. Al., *nonas autem a nundinis vocatas*.

CAP. XXXIV. N. 1, solis statio. Al., *solis statium*. Ib., æquali, Al., *æquales*. N. 2, octavo Kalendarum Juliarum. Al., *octavo Kalendas Julias:* et sic infra. C. XXXV. N. 1, a communionis. Al., *a communi*. N. 3, sic et autumnus novus, adultus, et præceps. Al. om. Ib., est illud. Al. add. *est illud Virgilii*. Ib., quod viret. Al., *quod vireat*. Ib., rumpuntur. Al., *prorumpunt;* al., *prorumpuntur*. N. 4, calore. Al., *a calore*. Ib., id est, exusta. Al. om. N. 5, vocatur. Al., *vocatus*. N. 6, volvitur. Al., *solvitur*. Ib., brevis, vel. Al., *brevis dies, vel*. Ib., imbrumari. Al., *imbrumati*. N. 8, pars ejus. Al., *pars ejus æstatis*. Ib., torpeat. Al., *torpet*. Ib., habet. Al., *habeat*. Ib., tunc folia. Al., *tunc omnia folia*. Al., *tunc omnis folia*, et mox *defluit* pro *defluunt*, ut sit *folia, foliæ*. Ib., inter se contrariorum aerum. Al., *inter se contraria elementa;* al., *inter se elementorum genera*. Al., post *aerum* add. *hiems septentrioni torpeat:* quod jam in aliis præcessit. C. XXXVI. N. 3, genera. Al., *tempora*. N. 4, censum exegit, ac Romanum, Al., *censu excogitato Romanum*. C. XXXVII. N. 1, vacantibus. Al., *vocantibus*. N. 2, nondum erant. Al., *nondum erat*. Ib., vocatur. Al., *vocatum*. N. 3, clangebatur tubis. Gothici, et Cæs. 1, *clangebantur tubæ:* ita etiam Cod. 1 Arch. Vatic. C. XXXVIII. N. 1, quod sequantur. Al., *quod se sequantur*. Al., *quod semper sequantur*. N. 2, amans. Al., *amat*. Ib., aure pertusa. Al., *aure perforata*. Ib., subjugatur. Al., *subjugatus*. N. 4, extremum. Al., *extremitas*. Al., *finis extremus*. Ib., noscitur. Al., *nascitur*. N. 5, Judæ. Al., *Juda*. Ib., Babyloniam. Al., *Babylonem*. Ib., usque ad. Al., om. *usque*. Ib., in carne. Al., *a carne*. Al., *in carnem*. N. 6, et regna. Al., *et regna ita inspicitur:* et om. *Primus ex nostris... sæculi cognoscatur*. Ib., Julius. Al., *Julianus*. Ib., canonum. Al., *canonem*. N. 8, præteriti. Al. *præterita*. Ib., cognoscatur. Al. add., *Quarum decursus per generationes, et regna ita inspicitur*. C. XXXIX. N. I. in lucis. Al. om. *in*. N. 2, Adam anno. Al. om. *anno*. Al., *annis:* et ita deinde. Ib., Seth... 205. Al. 202. Ib., qui cœpit. Al., *qui primus cœpit*. Ib., Domini 435. Al., *Domini* 432... Ib., Malaleel .. 715. Al. *Malalael*... 815; al., 795. Isidorus fere sequitur LXX interpretes. Vulgata minorem nume-

A rum exhibet. N. 3, Iared... 172. Al. 162, al. 166. N. 5. Sem... secundo anno. Al., *anno* 102. Ibid., Arphaxad... 125. Al., 235. Ibid., a quo Samaritæ, et Indi fuerunt. Al., *a qua antiqui Samaritæ, et Indi*, omisso *fuerunt*. N. 6, regnum inchoat Scytharum. Al., om. Ib., turris. Al., *tunc turris*. Cod. Mutin. « Hoc tempore divisæ sunt linguæ, et per orbem terrarum facta est dispersio in ædificatione turris. » Num. 7, Seruch... 79. Al., 89. Ibid., magicam. Al., *magicam artem*. Ib. 3184. Al., 3183. N. 3, Isaac. Nam prius et Ismahel. Al., *Isaac, et Ismael, a quo*. Al., *Isaac ex Sara libera. Nam prius et Ismael*. Ib., Jacob... 91. Al., 40. Ibid., Phoroneus... 3435. Al., 2434. N. 9, Joseph... 110. Al., 105. Ib., Hebræorum servitus in Ægypto. Al. om. *in Ægypto*. Ib., invenit 3689. Al. 3758; al., *hoc tempore inventa est astrologia*. Ib., rexit populum in eremo. Al. om. Ib., cœperunt 3729. Al., 3728, et sic deinceps. N. 10, in Græcia. Al., *in Troja*. Ib., primus.
B Al. om. Ib., medicinæ artem invenit. Al. om. Ib., reperit. 3916. Al. 3923. N. 11, lyram condidit. Al., *lyram reperit, et Orpheo tradidit*. Et pro 3956, al. 3906, al, 3933, al. 3955, et hoc fere ordine discrepantia est in annis. N. 12, capta est. Al., add. et *Æneas in Italiam venit:* pro anno 4025. Al. 4024. Ib., condidit. Al., *condidit civitatem, a qua Albani*. Ib. Heli sacerdos, Al. om. *sacerdos*. Ib., Samuel. Al., *Samuel, et Saul*. Ibid., putatur. Al., *reputatur:* et pro anno 4125, al. 4128. N. 13. Gad... prophetaverunt. Al., om. N. 14, Asa... Achias, Amos, Jehu, Johel, et Azarias prophetaverunt. Al. *Asa... Esaias, Amos, Naum, Johel prophetaverunt*. Ib., Elias, Abdias. Al., *Elias, et Heliseus, Abdias*. N. 15, Athalia, Al., *Gotholias*. Ib., Jonadab sacerdos. Al., *Jonadab filius Rechab sacerdos*, Ib., claruit. Al., *claruit, et Joiada pontifex*. Num. 16. Eliseus, Al., præmittunt: *Zacharias propheta oc-*
C *ciditur inter templum, et altare. Eliseus*. Ib., Carthago condita. Al., *Carthaginem quidam hoc tempore asserunt conditam, alii non, supra*. Ib., instituitur. Al. add., *Assyriorumque regnum in Medos transfertur*. Ib., Romulus nascitur. Al., *Remus et Romulus nascuntur*. N. 17, Roma conditur. Al., *Senatus Romæ fit*. Ib. census primum agitur IVMDLVI. Pro hoc anno alii habent 4555, al., 4552. N. 18, Sapho... claruit. Al. om. Num. 19, scribitur. Al., *conscribitur*. Ib., solvitur. Al., *resolvitur*. Ib. celebrantur. Al., *celebrantur insignes*. N. 20, renovat. Al., *revocat*. Ib., qui et Nothus. Al. om. Ib., Platonem, et Gorgiam primum rhetorem. Al. omitt., *et Gorgiam primum rhetorem;* alii exhibent, *et Platonem primum rhetorem;* al., *Platonem, et Gorgiam*, omisso *primum rhetorem*. Ib. expletur. Al., *scribitur*. N. 22, Alexander Macedo. Al. om. *Macedo;* et pro anno 4874, al. 4873, al. 4884. In Cod. 1 Toletano nota additur: *Dehinc Alexandriæ reges in-*
D *cipiunt*. Ib., agnoscuntur. Al., *habentur*. N. 23. Machabæorum secundi libri historia componitur (Al., *scribitur*). Al. om. hæc verba, et eorum loco referunt, *ab isto Judæi, prælio victi*, XL *millia corruerunt armatorum*. Deinde verba illa, *Machabæorum... componitur*, referuntur ante *Romani Græcos*, etc. Ib., vicit : Al., *vincit*. Num. 24, subegit. Al., *subjecit*. N. 25, capit. Al., *cepit*. Ib. Cæsar... Al. om. Ib., primus. Al., *prior;* et pro anno 5155, al. 5154, al. 5064, al. 5160. N. 26, nascitur VMCCXI. Alii annum exhibent 5210, al. 5220, al. 5215. Similis exinde varietas. N. 28, in Trajano pro annis XIX, al. XIV, al. XVIII. Ib., requiescit. Al., *requievit*. N. 29, Antoninus Pius ann. Al., *Antoninus Verus Pius*. Ib., Antoninus. Al., *Antoninus Pius*. N. 30, Theodotion interpres. Al., *Th. tertius i*. Ib., Symmachus interpres. Al., *S. i quartus*. N. 31, Caracalla. Al. om. Ib., gestorum habet. Al., *g. habetur*. Al., *habet historiæ*. Ib., Aurelius Antoninus. Al. om. *Antoninus*. Ib., Sabellii hæresis. Al., *Sabellius*. N. 32, Orige-

nes. Al., *Origenes Alexandriæ.* N. 33, Gallus. Al., Galerius. Ib., condit. Al., *condidit.* N. 34, hujus brevitas vitæ prænotatione caret. Al., *h. b. v. nihil habet historiæ;* al., *nihil memorabile egit;* al. om. N. 35, orta est. Al., *exorta est.* Ib., hujus... contulit. Al. om.; al., *nihil dignum historiæ contulit,* omissis aliis. N. 37, Valentinianus ann. VIII. Al., *ann.* IX; al., *ann.* XIX. N. 38, hæresiarcha. Al., *hæresiarches.* N. 39, orta est. Al. add. *Corpus Barnabæ apostoli, et Evangelium Matthæi repertum est.* N. 40, exstinguuntur. Al., *a Belisario exstinguuntur.* N. 41, effecti sunt. Al., *efficiuntur.* Ib., a Persis. Codex Lucanus addit: « Gregorius Romanæ urbis pontifex, cujus famæ fulgor totum terrarum orbem penetravit, Anglorum gentem, id est, Saxonum, per duodenis (sic) a se misso ad Britanniam auris (sic) quam nunc ipsi Saxones Sectis (sic) de illa insula imo et verius dicam, de minore ad majorem orbem divisio Brittonibus pene cunctis sub sua potestate redactum redeunt ad Christi fidem a paganæ divortio. « Cod. Ottob. 345. Mauricius ann. XXI. Gregorius PP. exstitit. Angli convertuntur ad fidem. Gothi catholici efficiuntur. Focas, etc. » N. 42, Eraclius XXVII; al., *decimum.* Ibid., nunc agit, etc. Al., *hujus quinto et quarto religiosissimi principis Sisebuti, in Hispania Judæi baptizantur, Christiani efficiuntur.* Ib., residuum sextæ ætatis, etc. Al., residuum sextæ ætatis tempus Deo soli est cognitum. Vulcanius addit: Colligitur omne tempus ab exordio mundi usque in præsentem annum decimum gloriosissimi principis, qui est Eraclius, VMDCCCLVII. Sed, ut ex hoc annorum numero constat, sermo esse non potest de Eraclio; sed id intelligendum de Reccesuinto rege Hispaniæ, qui in multis antiquis Codicibus hoc loco nominatur. Additum id certe post Isidori obitum ab Ildefonso, ut puto, qui decimo anno Reccesuinti sedem Toletanam obtinebat. In Cod. Ottob. 352, post *cognitum est* additur. Colligitur omne tempus ab exordio mundi in præsentem Reccesuinti principis ann. X, qui est æra 666 vDCCCLVI. Ita Cod. Ottobon. 404, sed addit *usque in præsentem generationem,* et mox *anni simul* vDCCCLVII. Cod. Ott. 336, *æra* 665 anni vDCCCLVII. Cod. Ottob. 343, æra 646, anni vDCCCLIII.

LIBER SEXTUS.

CAP. I. N. 1, omnia. Al. om. N. 3, Veteris Testamenti... viginti duos, Al., *Vetus Testamentum in viginti duos,* aut *in viginti duobus,* aut *viginti duobus,* omisso *in.* N. 4, quod est Numeri. Al., *quod est Numerus,* N. 5, lex appellatur. Al., *legem appellant.* N. 6, secundus est. Al., *secundus ordo est.* Ibid., quia sibi. Al., *quasi.* Al., *quia,* omisso *sibi.* Ib., pro brevitate. Al., *pro brevitatibus.* Num. 7, Psalterium. Al. add. *quod quinque incisionibus dividitur..* Ib., Paralipomenon. Octavus. Al., Paralipomenon, quod est cristonicon, qui in duos libros dividitur apud Græcos et Latinos. Octavus. Id alii addunt post *Octavus Esdras.* Pro *quod est cristonicon* alii habent *qui et chronicon.* Ib., fiunt XXII. Al., faciunt XXII. N. 8, conspectum Domini. Al., *conspectum Dei.* Num. 9, Hebraico. Al., *Hebræorum.* Ib., quos licet. Al., *quos scilicet.* Ibid., Judæi. Al., *Hebræi.* Ib., separent. Al., *separant;* Al., *reputant.* N. 11, vel hominibus. Al., *vel ab hominibus;* Al., *quia ab hominibus.* Ib. prænuntiatum. Al., *nuntiatum.*

CAP. II. N. 1, traditionem. Al., *traditiones.* N. 2. Pentateuchum. Al., *Pentateuchus.* N. 3, contineatur. Al., *continetur.* N. 6, de Ægypto. Al., *ex Æggpto.* Ib., duarum mansionum, etc. Al., *duas mansiones in eo descriptas continet.* N. 7, repetitio. Al., *reparatio.* Ib., quæ priora. Al., *quæ propria.* N. 8, asseverant. Al., *asserunt.* Ibid., populo. Al., *victori populo.* N. 9, hunc librum... Samuel. Al., om. Al., *hunc librum edidisse creditur Samuel,* omisso *et Ruth.* N. 10, ad Samuel, Al. om. Ib., in regnum. Al., *in regem.* Ib., David in regem. Al. om. *in regem.* N. 11, Me-

A lachim. Al., *Melachim liber.* Ib., digerat. Al., *digerit.* Ib. Latine regum. Al., *Latine regnum.* Ib., per singulorum. Al., *per singulas.* N. 13, spiritualis pugnæ. Grial, *specialis pugnæ;* sed Cod. 1 Gothic. Tol., et Lucan., clare, *spiritualis;* alii Mss. et editi in compendio litterarum indicant etiam *spiritualis.* N. 14, prosa oratione contexta. Al. *prosaica o. texta;* Al., *contexit* pro *contexa sunt.* Ib., in quo. Al. om. N. 15, nebel. Al., *nablum;* Al., *nabla;* et ad marg. Codicis 1 Tolet., *Safartallim* (verius, *Sepher tehillim*), *id est, liber laudum.* Al. om. *Hebraice nabel.* Ib., vocatus Al., *vocatur.* Ib., Psalmorum. Al., *liber psalmorum.* Ib., canente ad. Al. om. *ad.* Ib., responderet. Al., *responderit.* Ib., Hebraicus. Al., *Hebraicis.* N. 16, sunt. Al. om. Ib., ponuntur. Al., *proponuntur.* Ib., in titulis. Al., *in titulo.* Ib., Ezraithæ. Al. om. Ib., reliquorum. Al., *reliqui.* N. 17, omnes autem psalmos, etc. Gothici, et alii, *omnes autem psalmi constat esse compositi.* Ib., in

B morem. Al., *in more.* Ib., alcaico. Al., *elegiaco.* Ib., personant. Al., *personant metro.* N. 18, rex Israel. Al., *regis Israelis.* Ib., comparativa. Al., *comparative.* N. 19, reservavit. Al., *reseravit.* Ib., dirigatur. Al., *dirigitur.* Ib., cernimus. Al., *sunt.* N. 20, in Latinam linguam. Al., *in Latina lingua.* Ib., canticum. Al., *cantica.* Ib., canticorum, eo. Al., *cantici, eo.* N. 22, omnis textus eloquentia. Al. om. textum eloquentiæ; al., *omnem textum vel eloquentiæ.* N. 23, cum threnis ejus. Al., *cum threnis suis.* Ib., quadruplex. Al., *quadruplicem.* Ib., concludit. Al., *concludunt.* N. 24, scriptum. Al., *conscriptum.* Ib., iisdem. Al., *id est.* Ib., simile primo. Al., *simili modo.* N. 25, et fines. Al., *et finis.* Ib., orbis. Al., *mundi;* Al. *orbesque.* N. 27, invicem. Al., *pariter.* Ib., quorum nomina sunt. Al. om. N. 28, apocryphos. Al., *apocrypha.* N. 29, Aman. Al., *hoste Aman.* Ib., iniquitas. Al., *nequitia.*

C N. 30, stilus. Al., *titulus.* N. 31, de quo. Al. *cujus.* N. 32, hic et apud. Al., *hic liber apud.* N. 36, Domino, ut. Al., *Domini et reliqua, ut.* N. 37, initians. Al., *initians Evangelium.* Ib., Judææ. Al., *Jude.* Ib., quidam. Al. om. Ib., Christum. Al., *Christum Jesum.* N. 41, propter animam. Al., *p. animum.* Ib., prædicatur. Al., *per eos prædicatur.* Ib., pervident, quæ dicta. Al., *prævidentur ea evangelia, quæ dicta.* Ib., promissa erant impleri. Al., *promiserant in priori tempore;* Al., *præmiserant in p. t.;* Al., *præmiserit in priori,* omisso *tempore.* N. 42, revelata. Al., *velata.* N. 43, eu bene. Al., *eu bonum.* Ib., interpretatur. Al., *dicitur.* N. 45, suas. Al. om.; Al., *suas reliquas epistolas;* Al., *reliquas,* omisso *suas epistolas.* Ib., septem Al. om. N. 44, scriptam. Al., *conscriptam.* Ib., suspicantur. Al., *testantur.* N. 46, catholicæ. Al., *canonicæ;* Al. om. *epistolas, quæ... scriptæ sunt* (quod additur mox post *scripserunt epistolas* n. seq.). N. 48, constat. Al. om.;

D al. *novimus;* al., *constabat;* al., *affirmant.* Ib., retinetur. Al., *continetur.* N. 49, scripsit. Al., *conscripsit.* Ib., traditur. Al., *creditur.* Ib., Apocalypsis. Al., *Apocalypsin.*

CAP. III. N. 1, a Græco. Al., *a Græco sermone.* Ib., librorum. Al., *librum.* Ib., repositio. Al., *repositionem.* N. 2, Hierusalem. Al., *Hierosolymam.* Ib., fuerant. Al., *fuerunt.* N. 3, deinceps. Al., addunt *deinceps Demosthenes,* quod non cohæret. Ib., avexit. Al., *evexit.* N. 5, gentium. Al. om. Ib., septuaginta millia. Al., *septuaginta duo millia.*

CAP. IV. N. 1, hic etiam. Al., *hinc etiam.* Ib., Hebraica. Al., *Hebræa.* Ib., transferre. Al., *referre;* al., *ferre.* Ib., curavit. Al., *procuravit.* Ib., in Alexandrina. Al. *in Alexandria.* N. 2, singuli, Al. om. Ib., separati. Al., *separatim.* Ib., in cæteris. Al., *in veteris.* Ib., discreparet. Cod. 1 Tolet. notat, vel addit: « Sanctissimus Hieronymus de LXX interpretibus dicit (forte *disserit*), et eos fuisse negat divisos, et multa addidisse, vel ademisse refert.»

N. 3, in Græcam. Al., *in Græcum*. N. 4, reperit. Al., *in unum reperit*. Ib., editionibus. Al., om. N. 5, peritus. Al., *peritissimus*. Ib., a Christiano interprete. Al., *Christiana interpretatio;* al., *a Christiano interpretatio;* al. om. *atque utpote... verior*.

Cap. v. N. 1, Romam. Al., *Romæ;* ita Gothici. Ib., Lucullus, Al., *Lucillus*. Ib., negotium quam maxime. Al., *n. causa maxime;* al., *n, cum causa maxime*, al., *negotium etiam cum maxime*. N. 2, Græcas simul. Al., *hinc Græcas*. Ib., de manubiis. Al., add. *id est, de donis*.

Cap. vi. N. 2, persecuti sunt. Al., *prosecuti sunt*.

Cap. vii. N. 2, Chalcenterus. Al., *Casssiterus*. Ib., ediderit. Al., *edidit*. Ib., nostrum, etc. Al., *nostrum aliena, et scribere*. Pro *aliena*, al., *nullatenus*. N. 2, Denique. Al., *deinde*. Ib., se Al. om. *se;* alii omittunt *Denique... fatetur*. N. 3, occurrat. Al., *possit*.

Cap. viii. N. 1, verba. Al., *verbum*. Ib., quam Latini. Al., *quem L*. N. 3, sententiam contrectando secum. Al., *sentiendi contractando secum;* al., *sentiendo c. s*. N. 5, commenta Evangelii. Al., add. *Nam quidquid breviter componitur, commentarium dicitur; quod vero eleganter expositio nominatur*. N. 6, accusantibus. Al., *causantibus*. N. 7, laciniosum. Gothici, Cæs. 1 et vet. Ed., *lasciviosum*, quod non displiceret. N. 8, scribuntur. Al., *scribantur* Ib., et ob id libri. Al., *et Ovidii libri*, quod non ita abhorret. N. 9, ad instruendas. Al., *ad instruendum*. N. 10, Deum. Al., *Dominum ;* al., *Deum Dominum*. N. 12, vates primus. Al., om. *primus*. N. 13, altius se. Al., *acutius se*. Ib., per se. Al., *præ se*. Ib., rerum. Al., *per rerum*. Ib., comparautur. Al., *comparant*. N. 15, quæsitio. Al. om. N. 16, quasi argutum, vel quasi inventum. Al., *quasi argutum inventum*. N. 17, missa. Gothici et alii add. *stola enim, sive stoli, missa, vel missi :* N. 18, dedolatis. Al., *dolatis*. Ib., alloquia. Al., *eloquia;* al., *colloquia*.

Cap. ix. N. 2, ut ceram ossibus. Al., *ut in cera ossibus*. Ib., scriptura est. Al., *s. dicitur*.

Cap. x. N. 1, Memphiticam. Al., *Memphiacam*. Ib., dixit. Al., *dixerunt*. N. 2, Octavii. Al., *Octaviani*. N. 4, Saitica... Sai. Al., *Saltica... Salo*. N. 5, scripturis. Al., *scriptori*.

Cap. xi. N. 1, charta indigerent. Al., *chartulis i*. Ib., membrana primi. Al., *membranas primi*. Ib., pergamenarum. Al., *pergamenorum*. Ib., sibi. Al. om. N. 2, hebetet. Al., *hebetat*. N. 3, ut laborem... recreent. Al. om. N. 4, crocatur. Al., *croceatur*. Ib., N. 5 litteras. Al., *in litteris*.

Cap. xii. N. 1, genera. Al., *nomina*. Ib., in omentis elephantinis; Editi veteres, *in momentis el ephantis;* sed Vulcanius jam conjecerat, *in omentis*, cum in omnibus exemplaribus reperisset *momentis*. N. 2, Arateis. Al., *Areteis*. Ib., queis ignes. Al., *quæ ignes;* al., *quæ signis*. Ib., Prusiaca. Al., *Persica;* Al., *Pruxaica*. N. 3, increbuit. Al., *increpuit;* al., *increbuit*.

Cap. xiii. N. 1, a caudicibus. Al., *a corticibus*. N. 2, volumen legis. Al., *volumina l*. N. 3, cohæret. Al., add. *in qua antiqui scribebant*. Ib., membranorum. Al., *membranarum*.

Cap. xiv. Librarios. Al., *scriptores librorum*. Ib., constat. Al. om. N. 3, scribæ. Al., *sunt scribendi*. Ib., in duo; Codd. veteres *indiade*. Ib., signaretur. Al., *significaretur*. N. 4, ponat. Al., *deponat*. Ib., ponere. Al., *deponere*. N. 6, compingautur. Al., *compaginantur*. N. 6, convertantur ad inferiora. Al., *c. ab inferiore;* al., *c. ad inferiorem*. Ib., versus vocant. Al., *vorsus v*.

Cap. xv. N. 1, episcopus primus. Al., *primum*. omisso *episcopus*. Ib., possimus. Al., *possemus*. N. 4, era. Al., *area;* al., *aera*. N. 6, quot, et qui dixerint. Al., *qui, et quid dixerunt*.

Cap. xvi. N. 1, qui corrigat. Al. om. *quid*. N. 5, scimus. Al. om. Ib., quatuor evangelia. Al., *quatuor animalia*. N. 6, prima Nicæna. Al., *prior N*. Ib., damnata. Al., *condemnata*. Ib., Deum Filium. Al., *Dei Filium*. Ib., eadem. Al., *esse* N. 7, Constantinopoli. Cod. Alb., et 1 Vat. Arch., *Constantinopolin ;* qui accusativus in nominibus urbium simili modo alibi occurrit. N. 8, episcoporum. Al., add. *eodem conveniendo*. Ib., Domini. Al., *Domini nostri*. N. 9, quemdam. Al., *quondam*. Ib., Christum Dominum. Al., *Christum Deum*. N. 10, principales. Al., *principalem*. Ib., plenissime. Al., *doctissime*. Cod. Regiovat. 1824 omittit *Quatuor... continentur*. Sed in hoc Cod. multa alia desunt. Ib., in hoc corpore. Al., *in hoc opere*. N. 11. Synodus, etc. Al., *Synodum autem ex Græco interpretari comitatum vel cœtum ;* ita antiquissima exemplaria, subintellecto *constat*, aut simili quopiam verbo. N. 12, agebantur. Al., *gerebantur*. Ib., quasi communicilium. Al., om.; al. *quasi concilium*; al., *quasi consilium*. Ib., considium consilium. Al., *considum, id est, consilium*. N. 13, sicut conventus. Al., *sicut a conventu*. Ib., vel concilium. Al., *ita et concilium*.

Cap. xvii. N. 1. Victorius. Al., *Victorinus*. N. 2, calculans. Al., *calculatis*. N. 3, in orbem. Al., *in orbe*. Ib., complectatur. Al., *complectitur*. Ib., sine varietate. Al., *in veritate*. N. 4, hinc et laterculum dictum. Al., *hinc et Latine cyclum dictum ;* al., *hinc et Latine circulum dictum ;* al., *hinc et late cyclum dictum*. Ib., ordinem. Al., *ordine*. Ib., habeat. Al., *habeant*. N. 5 seqq., in primo cyclo decemnovenali hæc est varietas inter nostram Editionem, et vetustissimum Codicem Toletanum. Editio. B. com. ann., ii Idus April., xx (lunæ). Cod., *Com*. iii *Id Apr*., *L*. xx. Ita inscritur *L* pro luna. Ed., *C*., vi *Kal. April*., xvi. Cod., *B. com*., vi *Kal. Ap*., xvi. Ed., *BC*., ix *Kal Ap*., xv. Cod., *B. com*., x *Kal. Ap*., xvi. Ed., *BC*., v *Id Ap*., xv. Cod., *B com*, vii *Id*., etc. Ed., *BC*., v *Kal. Ap*., xvii. Cod., *B. com*., vi. Ed., *E*., xvi *Kal. Maii*, xviii. Cod. *E*., xiv *Kal. Maii*, xiii. Ed., *C*., ix, *Kal. Ap*., xvii. Cod., *E*., ix *Kal. Ap*., xviii. Ed. *BE*., xi *Id. Apr*., xvii. Cod., *B. com*., ii. *Id. Apr*., xii. Ed., *C*., *Non. Apr*., xx. Cod., *com*, ii *Non. Apr*., xx. Ed., *E*., viii *Kal. Maii*, xxi. Cod., *E*., viii *Kal. Apr*., xxi. *Secundus cyclus lunæ*. Omnia consentiunt, excepto quod in Editione est, *E* iv *Id. Apr*. xv, et in Codice *C*., iv, etc. *Tertius cyclus lunæ*. Editio, *C*. iv, *Non. Apr*., xx. Cod. *C*., iii *Non*., etc. Reliqua consentiunt.

Quartus cyclus lunæ. Edito *C*., iii *Id. Apr*. xix. Cod. C., iv *Id. Apr*., etc. Nulla alia varietas neque in hoc, neque in sequenti cyclo. Similes alias discrepantias inter Editionem nostram, et alia exemplaria mss. aut edita annotare nihil juverit. Sed notandum, quod in Ottob. 345, primus cyclus incipit : *Communis annus* ii *Id. Apr*., *luna* xxi quem annum xxi præferendum aliqui putant ; et consentiunt alii Codices. Palat. 283, Regiovat. 112, Urb. 479. Num. 10. Post cujus. Alii, præmittunt: *A conditione mundi usque ad hunc novissimum cycli annum computantur anni* vmdcccxx. Al., *a constitutione mundi ;* et *cyclum* pro *cycli annum*. Ib., antiquitus Ecclesia. Al., *antiquitas Ecclesiæ*. Ib., celebrabat. Al., *celebrabatur*. N. 11, Hebræum. Al., *Hebraicum*. Ib., quia venit hora. Al., *quod venit hora ejus*. N, 12, pervigil dicitur. Al., *pervigilia dicitur*. Ib., ac Dei. Al., *ac Domini*. Ib., ejus. Al., om. Ib., resurrexit. Al., *resurrexerit*. N. 14, expurgantes. Al., *expurgemus*. Ib., vitæ. Al. om. Ib., primus mensis. Al. add. *primus mensis novorum*. N. 15. A quarta decima in. Al., *a quinta decima usque in*. Ib., nunc tertium. Al., *nunc in tertium*. Ib., aperuit. Al., *apparuit*. N. 16, manifestatum. Al., *manifestum*. Ib., tria sæculi tempora. Al., *tertio sæculi tempore*. N. 17, hoc fit. Al. om. Ib., qui. Al., *quæ*. Ib. ad septem scribit Ecclesias. Al., *septem scribit Ecclesiis ;* al., *scripsit* pro *scribit*. N. 19, in tertium Nonas. Al., *in tertio Nonas*. Ib., quarta decima. Al., *quinta decima*. Ib., provenerit. Al., *incurrerit*. Ib., protrahunt. Al., *pertra-*

hunt. N. 20, quinta decima. Al., *decima quarta*. N. 21, lunas. Al., *lunationes*. Ib., tantum. Al. om. Ib., ita. Al. om. Ib., semper. Al. om. N. 22, lunares. Al., om. Ib., CCCLXXXIV. Al., CCCLXIV. Et ita infra. Ib., habitabant. Al., *habitant*. N. 24, sequentis. Al., *sequentem*. Ib., embolismalis. Al., *embolismus*. N. 25, post annos. Al., *per annos*. Ib., pars assis. Al. add. *id est, duodecim horæ*. Ib., quarto anno. Al., *quadrienno*. Ib., bissextum unum, Al., *bissextilem annum*. N. 26, sexiaes. Al., om. al., *sex dies*. Ib., in anno. Al., *in annum*. Ib., Kal. Mart. Al., *Nonas Martias*, et ita infra. Ib., computaveris. Al., *computabis*. Ib., iteraveris. Al., *iterabis;* al. om. N. 27, Kal. Mart. Al., *Nonas Martius*. Ib., pridie. Al., om. Ib., in lunæ cursu. Al., *lunæ cursui*. Ib., apponitur. Al., *apponetur*. N. 29, revolvuntur. Al., *resolvuntur*. Ib., ut lunaris. Al., *quod lunaris*. Ib., æquetur. Al., *æquatur*. N. 30, lunarem. Al., *lunares*. N. 32, pervenerit. Al., *pervenient*. Ib., circulus decemnovenalis. Al., *cyclus decimus nonus*. Ib., viginti novem. Al., *viginti quatuor*. Ib., ut decem. Al., *ut viginti novem*.

Cap. XVIII. N. 1, a sollo. Al., *a solido;* al., *a soluto;* al., *absoluto;* al., *ab absoluto*. Ib., nominata. Al., add. *vel ex eo quod soleat fieri in anno*. Ita Gothici. N. 2, nominatur. Al., *vocatur*. N. 4, erat. Al., *est*. Ib., celebratur. Al., *colebatur*. N. 5, quæ nunc. Al., *qui nunc*. Ib., per figuram. Al., *per futuram;* al., *profuturam* obscure. Ib. præfigurat. Al., *præfiguratur*. N. 6, sive manifestatio. Al., om. N. 8, natus Christus pastoribus. Al., *natus est Christus, et pastoribus*. Ib., populis. Al., *populo*. Ib., magis adoraturis. Al., *magos adoraturos;* al., *magis adoraturus;* quod a sequiori tempore non abhorret, ut futurum in *rus* pro passivo in *dus* adhibeatur. N. 9, celebrabatur. Al., *celebratur*, et ita paulo post. Ib., Græce. Al., add. *Græce, Latine*. N. 11, in psalmo. Al., *in Psalterio*. Ib., canite. Al., *cantate*. Ib., initio. Al., *in initio*. Ib., insigni. Al., *insignis*. N. 12, dedicatio. Al., *ædificatio;* ita Gothici. Ib., colebant. Al., *celebrabant*. N. 13, Hierusalem. Al., *Hierosolymam*. Ib., asellum. Al., *asello*. N. 14, vocant. Al., *vocat*. Ib., quia tunc moris est. Al., *quia in eo tunc mos est;* al., *quia in eo mos est*. Ib., observatione. Al., *ob observationem*. Num. 15, competentibus. Al., *confitentibus*. Ib., confiteantur. Al., *confitentur*. N. 16, quod et hodie. Al., *quod hodieque;* al., *quod et usque hodie*. Ib., atque initium... declaratur. Al. om. N. 17, Sabbatum. Al., *sanctumque Sabbatum*. N. 18, futuri. Al., *futuri temporis*. N. 19, nostri. Al., *nostri Jesu Christi*. Ib., in resurrectionem. Al., *in resurrectione*. N. 20, quia erat. Al., *qui erat*. Ib., nullius. Al., *illius*. Ib., non. Al., *jam non*. N. 21, speraret in fine. Al., *speraret finem*.

Cap. XIX. N. 2, oriente. Al., *occurrente*. N. 5, collecta. Al., *collectis;* al., *collectus*. Ib., circum aras. Al., *circa aras*, N. 6, sincinium. Al., *sicinium;* al., *succinium*. Ib., classium., Al., *plausuum*. N. 8, responsorios. Al., *responsoria*. Ib., quod inde. Al., *quos inde;* al., *quod carmen*. N. 10, in lætitiam. Al., *in lætitia*. N. 12, est, cum id. Al. om. *cum*. Ib., quod organum. Al., *quod cum organum*. Ib., cum quod. Al. om. *cum*. Ib., a psalterio. Al. om. *a*. Ib., nec mos. Al. om. *nec*. N. 13, primus. Al., *infimus*. Conjecturam Chaconis, de qua in not., confirmat. Cod. Mutin., ubi legitur, *primus incentoris, secundus succentoris*. N. 14, confirment. Al., *confirmet*. N. 15, vocum. Al., *vocis*. Ib., cantando. Al., om. Ib., earum. Al., *eorum*. Ib., disjunctæ continuationis. Al., *distincta continuationis;* al., *distincta continuatione;* al., *distinctæ continuationis*. N. 16, conjungendas. Al., *contingendas*. Ib., interpositum. Al., *interposita*. N. 17, laus. Al. om. Ib., sunt cantus. Al., om. *cantus*. Ib., si ergo et in laudem, et Dei, et cantatur, tunc. Al., *si ergo et in laudem Dei dicitur, et cantatur*. N. 19, duorum. Al., *duum*. Ib., et Hebræum. Al., *et verbum Hebræum*. N. 20, enuntiare. Al., *annuntiare*. N. 21, sacra. Al., *sacrata*. N. 23, vocabuli littera. Gothici et alii, *vocali littera*, quod præferendum censerem. N. 24, altari. Al., *in altari;* al., *altario;* al., *altari*. Ib., nominatur. Al., *nominatum*. N. 26, divina. Al., *Dei*. Ib., n. 27, munerum. Al., *muneris*. N. 30, dedicationem. Al. om. Ib., significare. Al., *significari;* al., *consecrationem dedicatione significari*. N. 31, pani et calici. Al., *panis et calicis;* ita Gothici. N. 32, nunc pateras. Al., *nunc, inquit, pateras*. N. 34, immolabantur. Al., *immolabant*. N. 36, carerent. Al., *his carerent*. Lectio communis sustinetur, quia *careo* in Mss. reperitur cum accusativo. N. 37, abstinuerit. Al., *abstinuerunt*. N. 38, dum sit. Al., *dum fit*. Ib., sanctificatur. Al., *sacrificatur*. Ib., operante. In Pal. 281, supra, est *cognominative*. N. 39, baptismus, et chrisma. Al., *baptisma, chrisma;* al., *baptismum, chrisma*. Cod. Vat. 623 interpolatus : *communio, baptismus, chrisma, corpus, et cætera, quæ ob id sacramenta dicuntur*, etc. Ib., sanguis. Quæ. Al., *sanguis Christi. Quæ*. N. 40, sub tegumento. Al., *sub tegumentum*. N. 41, eumdem. Al., *eorumdem*. N. 42, dispensentur. Al., *dispensetur*. Ib., qui quondam. Al., *quæ quondam*. Ib., visibilibus. Al., *visibiliter*. Ib., dispositionem. Al., *dispensationem*. N. 43, in melius. Al. om. Ib., longe aliud. Al., *longe aliter*. N. 44, tinctione. Al., *intinctione*. N. 45, cognominatione. Al., *cognatione*. N. 47, baptismus datur. Al., *baptismum datur*. Ib., per congruens... contrectabile, et visibile...super quod. Al., *per congruentem... contrectabilem, visibilem... super quem;* al., *contrectabilem rem visibile*. N. 48, sanctum. Al. om. Ib., et animus. Al., *anima*, omisso *et*. N. 49, eas. Al., *eos*. Ib., ut caro. Al., *et caro*. N. 51, in baptismo. Al., *in baptismum*. Ib., per unctionem sanctificatio spiritus. Al., *per tinctionem, sanctificatio spiritualis*. Ib., de pristina disciplina. Al., *ad pristinam disciplinam*. N. 52, spiritualiter. Al., *spiritaliter*. Ib., in ipsa baptismi. Al., *in baptismo*. Ib., actus est. Al. om. Ib., mergimur. Al., *merguntur*. N. 53, scribuntur. Al., *describitur*. N. 54, super. Al., *per*. Ib., recognoscens. Al., *se cognoscens*. Ib., quiescit. Al., *requievit*. N. 55, mihi. Al., *mihi Dominus*. N. 56, exorcismus. Al., *in exorcismum*. Ib., cum peccato. Al., *sub p.;* al., *in p*. N. 57, Collatio. Al., *cognitio*. N. 58, Trinitatis, et unitatem Ecclesiæ. Al., *Trinitatis, et unitatis, et unitatem Ecclesiæ*. N. 59, in publico. Al., *in publicum*. Ib., reputatur. Al., *computatur*. Ib., qui in carcere. Al., *quia in c.;* al., *cum in c*. N. 60, sed hoc singularibus. Al., *sed in hoc s.;* al., *sed hoc in s*. N. 62, id. etiam. Al., *ita etiam*. Ib., paralyticum. Al., *claudum*. Ib., sanitati. Al., *sanitate*. N. 63, et utique ex Israelis disciplina. *Ut utique Israelis disciplinam*. Ib., ter die. Al., *ter in die*. Ib., personarum, Al. om. Ib., oratione. Al., add. *oratione debemus*. N. 65, parcimonia. Al., *parcimoniæ*. Ib., jejunum. Al., *jejunium*. Ib., existunt. Al., *existant*. N. 66, sive tristitia. Al., om. Ib., rescindat. Al., *rescindit*. N. 67, statutorum. Al., *istorum*. Forte *statorum*. N. 69, decimi. Al., *decimi mensis*. N. 71, punitentia. Al., *punientia*. Ib., puniat. Al., *punit*. Ib., evadit. Al., *evadet*. N. 72, in similitudinem. Al., *in similitudine*. Ib., purgatio. Al., om. N. 74, nam sicut... regredimur. Al., om. N. 75, interpretatur. Al., om. N. 77, sibi. Al. om. N. 79, humilificandi. Al., *humiliandi*. Ib., incubare. Al., *incurbare*. Ib., mœroribus. Al., *erroribus*. N. 80, exomologeses... peccatorum aguntur. Al., *exomologesis p... agitur*. Ib., indicuntur. Al., *dicuntur;* Al., *inde dicuntur;* al., *quæ indicuntur*. Ib., Dominum. Al., *Deum*. N. 81, nunc jam utrumque. Al., *nunc jam distat vulgo utrumque*. Al., ita omisso *jam*. Ib., designatione. Al., *significatione*. Ib., dicantur. Al., *indicantur*. Ib., nunc. Al., om. N. 82, fiebant. Anti-

quissimus Codex Toletanus alia addit, quæ inter fragmenta in appendice exhibita sunt.

LIBER SEPTIMUS

Cap. i. N. 2, velint. Al., *vellent*. N. 3, opprimitur. Al., *premitur*. N. 5, in Latinum. Al., om. Ib., quasi δέος timor. Al., *quasi φόβος timor*. Ib., sit timori. Al., *sit timor*. N. 7, in psalmo. Al., *in psalmis*. N. 8, ordinatione. Al., *ordine*. N. 9, quintum. Al., *quintum nomen*. Ibid., supra cœlos. Al., *supra omnes cœlos*. N. 10, qui est Deus. Al., *qui est Deus. Deus*, Ib., est, hoc est. Al., *est, et ob hoc est*. Ib., essentiæ nomen. Al., *essentiale nomen*. N. 11, mutabilia. Al., *commutabilia*, Al., *incommutabilia*. N. 13, in communi eloquio. Al. *in conloquio*, aut *in colloquio*. Ib., essentia. Al., *essentiæ*. N. 15, ponitur, etc. Al., *ponitur Iod He, id est, duabus la, quæ duplicata pro qualitate ineffabile*, etc. Ib., ideo. Al. om. N. 18, item omnipotens... imperium. Al. om. N. 19, incommutabilis, æternus. Al., *inconsummabilis, æternus*. N. 19, mortalitas. Al., *mortalis*. N. 23. manifestationem. Al., *majestatem*. Ib. Joannes in Epistola sua dicit. Al., *Dominus in Evangelio dixit*. Al., *Dominus in Evangelio, et Joannes in Epistola sua dicit*. N. 24, timor, mœror. Al., *dolor, mœror*, Al., *timor, memoria*. N. 25, zelare. Al., *zelari*. Ib. nostro usu. Al., *de nostro usu*. N. 27, esse potest. Al., *e. quis potest*. Ib., sed quod habet. Al., *sed quæ habet*. Ib., omnia unus est. Al., *omnia unum esse*. N. 28, quidem bonum. Al., *quidam b.*, forte *quiddam*. Ib., summum. Al., *summum bonum*. N. 33, Deo. Al., *ab eo*. N. 35, pro efficientiis. Al., *pro efficiendis*. Ib., causarum. Al., *causis*. Ib., spectat. Al., *exspectat*. N. 36, et obliviscens. Al., *est obliviscens*. N. 38, reperietur. Al., *reperitur*. Ib., in futurum. Al., *in futuro*. N. 39. Deum. Al., *in Deo*. Ib., translate. Al., *translative*; al., *tranlata*. Ib., amictus ejus. Al. om. *ejus*. Ibid., ad locum. Al. add. *ad locum manet*.

Cap. ii. N. 3, spiritualis. Al., *spiritalis*; et sic alibi. Ib., sicut dicitur in Actibus apostolorum collecti. Al., *sicut in Actibus collecti*; al. *sicut in Actibus apostolorum ascribitur collecti*. N. 4, dum Jesus. Al., *dum dicitur Jesus*. N. 8, vocabis nomen ejus Jesum. Al., *vocabis n. e. Salvator*; al., *vocabitur n. e. Jesus, id est, Salvator*. Ib., populum suum. Al. add., *a peccatis eorum*. N. 10, Deus Dominus. Al., *Dominus, et Deus*. N. 11, unicam. Al., *unitam*. N. 13, vocatur. Al., *vocatus*. Ib., adoptionem gratiæ. Al., *per adoptionis gratiam*. N. 14, omousios. Al., *omousion*. Ib., appellatur. Al., *appellatus*. N. 15, inveniatur. Al., *invenitur*. Ib., in assertione. Al., *in sermone*. N. 16, et imago ejus. Al., *et imago*, sine *ejus*. N. 18, habemus. Al., *habebimus*. N. 19, verbum ejus. Al., *verbum Dei*. N. 20, Pater. Al. om. N. 21. promisit. Al., *promittit*. Ib., imago dicitur. Al., *imago Dei*, omisso *dicitur*. N. 22, similitudine. Al., *similitudinem*. N. 25, revelet. Al., *revelat*. Ib., Pater, et Spiritus. Al., *Pater et Filius, et Spiritus*. Ib., et lumen. Al. om. N. 26, splendor autem. Al., *splendor Deus*. Ib., reserat. Al., *referat*. Ib., illuminator. Oriens. Al., *illuminat omnes. Oriens*. N. 27, fons. Al., *ortum fert*. Ib., nos. Al. om. N. 28, rerum. Al., *rerum omnium*. Ib., sitientes. Al., *sitientem*. Ib., suscipiet. Al., *suscepit*. N. 30, sicut et de eo. Al., *sicut ipse quoque de eo*. N. 32, idem. Al., *ideo*. N. 34. legitur. Al., *dicitur*. Ib., magni consilii. Al. om. N. 36, obtulit. Al., *tulit*. N. 37, intelligatur. Al., *intelligat*. N. 38, ad Deum. Al., *ad Dominum*, Ib., ingredimur. Al., *ingredimus*. N. 39, id est. Al. om. N. 42, ovis, Al., *et ovis*. Ita infra *et aries*, etc. N. 43, idem et. Al. om. N 44, propter quod. Al., *quod*, omisso *propter*. Ib., resurrectionem. Al., *resurrectionem suam*. Ib., nec mirum. Al., *nimirum*. Ib., descendisse. Al., *descendere*. N. 45, cum sit. Al., *dum sit*. Ib., hominis Filius. Al., *Filius Dei, hominis Filius*. N. 46, Scripturis Al., *Scripturis, sanctis*. Ib., Deis. Al. om. Ib., de

A seipso. Al. *de ipso*. Ib., dixit, Al., *dicit*. N. 48, Dei Filio Al., om. *Dei*. N. 49, hinc est, quod scribitur. Al., *hinc Scriptura*. Ib., nostræ. Al., *nostra*.

Cap. iii. N. 1, eorum. Al., *ejus*. N. 2, Spiritus. Al., *Spiritus sanctus*. Ib., id, Al., om. Ib., refertur, et spirans utique. Al., *refertur, spirans utique*; al., *refertur spirans, et spirans utique*; al., *refertur spiratus, et spirans utique*. Ib., spiritus est. Al., om. Ib., proprio. Al., *proprie*. Ib., dicitur. Al. om. N. 3, non semper secundum id, quod. Al., *non secundum quod*. Ib., refertur ad aliquid, sed secundum id, quod aliquam. Al., *refertur aliquid secundum id quod aliquam*; al., *refertur ad aliquid, sed secundum id, quod ad aliquam*. Ib., significat. Al. add. *significat, intelligitur*. N. 7, Trinitatis. Al., *Divinitatis*. Ib., indesinenter. Al., *indeficienter*. N. 9, quos. Al., *quod*. N. 10, Græce. Al. om. In Codice vetustissimo Toletano nota est ad hunc locum: *Non naturaliter apparuerunt, sed per subjectam*
B *creaturam figurate*. N. 10, Græce. Al. om. N. 13, unita. Al. *unitatis*. Ib., quique. Al., *recipientes quique*. N. 14, ideo. Al., *in Deo*. Ib., intelligunt. Al., *ita agunt*. N. 16, sempiterne. Al., *sempiternæ salutis*. N. 17, impertit. Al., *impartit*. N. 20, sapientia. Al., *sapientiæ*. N. 21, Evangelii. Al., *Evangeliorum*. Ib. hoc idem ita. Al., *hoc identidem*. Ib., Jesu Christi. Al., om. N. 22, declaretur, etc. Al., *declararetur. Unde et Dominus: Estote, inquit, prudentes sicut serpentes, et simplices*, etc. N. 25, ignibus mos est. Al., *ignis mos est*. N. 28, Spiritus. Al., *Spiritus sancti*. N. 30, ab eo. Al., *a Deo*. Ib., et necesse non habetis. Al., *et non necesse habetis*.

Cap. iv, N. 1, appellata. Al., *appellatur*. N. 4, appellatur Ingenitus, etc. Al., *appellatur. Unigenitus Filius solus de Patre est natus Spiritus sanctus de Patre*.

Cap. v. N. 1, dicuntur. Al., om.; al., *dicitur*. Ib., Melachim. Al., *Malaoth*. Ib., nuntient. Al., *nun-*
C *tiant*. N. 3, significent. Al., *significet*. Ib., sacra. Al., om. N. 4, interpretando exsequemur. Al., *interpretatione exsequimur*. N. 6, Latina. Al. om. Ib., qui vero. Al. add., *qui vero annuntiant*. Ib., princeps. Al., *principatus*. Ib., interpretatur. Al., *nuncupatur*. N. 7, testatur. Al., *testatus est*. Ib., et ecce. Al., om., *et*; al., om., *ecce*. Ib., curre, et. Al., om., *et* Ib., habitabitur. Al., *habitatur*. N. 8, homini diceret. Al., *homini dicerent*. N. 9. privatis Al., *sub privatis*. N. 10, Gabriel, etc. Alii primum exhibent, *Michael interpretatur*, etc. Ib., manifestatur. Al., *manifestabitur*. N. 11, venit ad Mariam. Al., *mittitur ad Mariam*. N. 12, interpretatur. Al., *vertitur*. Ib., valet facere, quod. Al., *valet quod*, Ib., prævalet. Al., *potest*. N. 14, visum restituit. Al., visum *ei r.*; Al., *v. ejus r.* N. 16, ordines. Al., *ordinationes*. N. 19, angelica. Al., *angelicæ*. Ib., per quæ. Al., *per quos*. N. 18, maligni. Al., *magni*. Ib., mundo. Al., *modo*. N. 19, et decies millies. Al.,
D om., *millies*. N. 21, disponit. Al., *decernit, vel disponit*. N. 22, et ipsi, Al., *et ipsæ*. Ib., sublimiora. Al., *sublimiorum*. Ib., hoc est. Al., om. N. 24, nulli. Al., *nulli alii*. Ib., coram eo. Al., *coram Deo*. N. 25, quoniam Seraphim. Al., *q. Cherubim*. N. 26, ordine. Al., *ordines*. N. 28, quæ promeruisse eos. Al., *quia meruisse eos*. N. 29, præsint. Al., *præsunt*. N. 30, in perseverantia. Al., om. *in*. Ib., et post cœli creationem. Al. om. N. 31, ostendens. Al., *ostendentes*. Ib., in Dei amore. Al., *mundi amore*; forte, *mundo amore*. N. 32, quod vero faciem. Al., *faciem vero*, omisso *quod*. Ib., pedes Dei. Al., om. *Dei*. Ib., testimonio. Al., *testimonia*. N. 33, de fabrica. Al., *fabricam*. Ib., facta sunt. Al., *facta est*. Ib., clamant. Al., *clamat*. Ib., Trinitatis in una divinitate demonstrant. Al., *Trinitas unum divinitatis monstrat*.

Cap. vi. N. 2, spirituali. Al., *speciali*. Ib., persequemur. Al., *persequimur*. Ib., attigimus. Al., *attingimus*. Ib., posuimus. Al., *ponimus*. N. 3, commutentur. Al., *computentur*. N. 6, Eva in vitam, et

A calamitatem appellatam. Al., *Eva vita, et calamitas appellata*, al. om. *vitam, et*. N, 9, ex mortuis, Al., *a mortuis*. Ib., suscitaret. Al., *resuscitaret*. N. 10, invocandi. Al., *vocandi*. Ib., et similitudine. Al., *et in similitudinem*. N. 12, derivatum. Al., *derivativum*. N. 12, enim eum. Al., *enim cum*. Ib., prætериisse. Al., *pertransisse*. N. 16, quod. Al., *eo quod*. Ib., et prophetæ. Al. om. Ib., et populus. Al., *et populi*. Ib., Christus. Al., add. *Christus secundum carnem*. Ib., nomen. Al., *nomen ejus*. N. 17, calidus. Al., *callidus*. Ib., et ipse. Al., *quia ipse*. N. 18, ex eo. Al., *ex ea*. N. 21, progeniti. Al., *propagati*. N. 25, ipse. Al. om. N. 28, nominis. Al., *nomen*. N. 29, immutata. Al., *immutati*. Ib., Abraham. Al., *ad Abraham*. Ib., ex ea. Al., *ex eo*. N. 30, Ægyptia. Al. om. Ib., complexui... ad Saram. Al. om. N. 31, thymiama. Al., *thymiama interpretatur*. N. 33, *rufæ*. Al., *scilicet rufæ*. Ib., quando enim. Al., *quoniam enim*. N, 34, atque ideo. Al.,
B *atque idem*. N. 35, accepit. Al., *accepit*. N. 38, os hians. Al., *oriens*. N. 39, et commutans. Al., *commota*. N. 40, secundinarum, divisionis. Al., *secundarum, diversoris*; al., *secundarum, divisores, inde Phares*; al., *membranula secundarum, divisionis, id est, Phares*. N. 42, recte. Al., *recte dolens*. N. 43; nomen est. Al., *nomen est dignitatis, non hominis*. Ib., sic enim. Al., *sicut enim*. Ib., denudans. Al., *denegans*. N. 44, signum. Al., *signum ejus. Cessit enim, et defecit*. N. 45, pelliceum. Al., *pelliciorum*. Ib., in capite. Al., *in capite denique*. N. 46, adoptavit. Al., *adoptavit filium*. N. 50, præfiguratum. Al., *vocatum*. N. 51, in figura. Al., *figuram*. N. 52, Othoniel. Al., *Gothoniel*. N. 54, quali præsagio. Al., *quasi præsagio*. Ib., nominis. Al. om. N. 56, hostibus. Al., *hostibus earum*; al., *h. eorum*. N. 57, in consolationem suam. Al., *in consolatione sua*. N. 59, esset. Al., *essent*. Ib., postremo, etc. Al., *postea gratia*
C *Dei fœcunda*, omisso *est*. N. 60, sacerdotii. Al., *sacerdotis*. N. 61, populo. Al., *testamento*. N. 62, multum. Al., *mutuum*. Ib., insulæ. Al., *in sole*. N. 63, accepit. Al., *accepit nomen*. N. 64, fortis manu utique quia. Al., *fortissimum utique quia*; al., *forti manu utique quia*; al., *manu fortis interpretatur utique quia*; al., om. *utique*. Ib., de qua prædixerat. Al., de *quo dixerat*. N. 65, trinomius. Al., *tribus nominibus*. N. 67, placatus. Al., *placatum*. N. 73, Dei. Al., *Deum*; al., *Domini*. N. 74, onustus. Al., *honestus*. N. 76, judicatio. Al., *judicatio Domini*, N. 77, meum. Al., *mecum, vel hymnum*; al., *novum* pro *meum*. N. 78, sanguinem. Al., *sanguine*. Ib., præcipitata. Al., *præcipitatas*. N. 79, ipse vel est. Al., *ipse vero est*. Ib., consolans. Al., *consulens*. N. 80, lagunculæ angustæ, sive. Al., *nabunculæ angustæ, sive sanctæ, sive*. Ib., per somnium. Al., *pro somnio*. Ib., sessio. Al., *cessio*. Ib., agnitione. Al., *cognitione*. N. 81, ro, magister. Al., *robur magister*.

D Cap. vii. N. 1, quid. Al., *quomodo*. Ib., ex causis propriis. Al., *ex causa propria*. Ib., princeps. Al., *principatus*. N. 2, propter Israel. Al., *propter Israelitas*. N. 3, riserat. Al., *risit*. Ib., admirans. Al., *admiratus*. N. 4, et Josias. Al., *et Ozias*. N. 5, deceperit. Al., *decepit*. N. 6, Dominum. Al., *Dominum facie ad faciem*. N. 7, Filius. Al., *Filius sive videns Filium*. N. 8, auditio. Al., *auditio Dei*. N. 9, dixit enim. Al., *sic enim dixit*. Ib., ambigens. Al., *ambiens*. Ib., vir meus. Al., *maritus meus*. N. 10, Judas. Al., *Juda*. N. 11, *Ie* quippe...merces. Al., om. Ib., mandragoris. Al., *mandragoras*. N. 12, habitavit. Al., *habitabit*. N. 13, de conversione. Al., *de conversatione*. N. 14, dum eum. Al., *cum eum*. Ib., se. Al. om. N. 16, ex etymologia. Al. om. *ex*. N. 17, alium, Al., *alium filium*. Ib., Phaaneca. Al. om. Ib., absconditorum repertorem. Al., *absconditor repertorum*; al., *absconditum repertorum*. N. 18, debet. Al., *deberet*. Ib., Phaaneca. Al., om. Ib., liberarit. Al., *liberaret*; al., *ipse liberaret*. N. 19, dextræ. Al., *dexteræ*, et sic inf. Ib., appellatur. Al., *interpretatur*.

Cap. viii. N. 1, gentilitas vates appellat. Al., *gentiles vates appellant*. Ib., præspiciebant. Al., *prospiciebant*; al., *præsciebant*. Ib., mysterio. Al., *ministerio*. N. 2, super solium. Al., *super thronum*. N. 3, in futurum. Al., *in futuris*. N. 5, fortis Domini. Al., *fortis Dominus*. N. 6, accepit. Al., *suscepit*. N. 7, Salvatorem enim. Al., *Salvator est enim*. Ib., prædicat. Al., *prædicavit*; al., *prædicant*. N. 8, constitui. Al., *ecce constitui*. N. 9, visiones. Al., *Dei visiones*. Ib., signa quædam. Al., *singula et quædam*. Al., *singula quædam*. Vera lectio videtur *sigla*, quæ erant notæ singulariæ et compendiariæ, dictæ primum singula, inde *singla*, postremo *sigla*. Ib., panem. Al., *panes*. N. 10, salvans, dum. Al., *salvans interpretatur, dum*. N. 11, resonat. Al., *resonatur*. N. 13, gemens. Al., *germen*. Ib., evangelizantis, etc. Al., *evangelizantis pacem, et annuntiantis bona*. N. 14, Domini. Al., *Domino*. Ib. πολιτεία. Al. om. N. 15, quo de Al., *de quo*. Ib., quis est... sententias? Al. om. N. 16, specula. Al., *speculum*. Ib., ad prophetam. Al., *ad prophetas*; al., *ad profectum*. Ib., domui Israel. Al., om. N. 17, famulus. Al., *servus*. Ib., videt. Al., *videtur*. Ib., ministerio. Al., *mysterio*. N. 19, ipse est et Amathi. Al., *ipsum puerum Amathi*; al., *ipsum Amathi*. Ib., verbum Dei. Al., *verbum Domini*. Ib., verum est. Al., *veritas est*; al., *veritatis est*. Ib., ipsum puerum Amathi vocitatum. Al., *ipsum Amathi vocatum*. N. 20, memoria. Al., *memor*. Ib., populi sui. Al., *populum suum*; al., *populo suo*. N. 21, regressionis. Al., *regionis*. N. 23, futurorum. Al., *futuri*. Ib., illi populo redeunti. Al., *illius populo redeunti*. Al., *illius populi redeuntis*. Ib., ad patriam. Al., *ad patriam suam*. N. 24, gratia Dei. Al. add. *interpretatur*. N. 26, quæ palus Domini. Al., *qui populus Domini*. N. 27, frater ejus. Al., *frater meus*. Ib., Ethan... ascensus. Al. om.; al., *accensus* pro *ascensus*. N. 29, eorum. Al., add. *Emam robustus*; al., *Ethan robustus*. Ib., confitens. Al., *confidens*; al., *confitens Domino*. N. 30, memorari. Al., *memoriale*; al., *memorare*; al. omitt., *ob hoc... sui sancti*. N. 31, Baptista. Al. om. Ib., per quod gratia ministratur. Al. om. N. 34, in cœlo. Al., *in cœlum*. N. 35, in puerum. Al., *supra puerum*. Ib., Saulum. Al., *apud Saulum*. N. 38, Dominum. Al., *Deum*. N. 39, Deum. Al., *Dominum*. N. 40, neque illa. Al., *neque ulla*. Ib., Daniel hoc præditus. Al., *Daniel prædictus*. N. 41, invenimus. Al., *legimus*. Ib., Spiritu. Al., *sancto Spiritu*. Ib., prophetare cœpit. Codex antiquissimus Toletanus addit: « Invenitur siquidem spiritus prophetiæ in Anna sacerdote pro Christo dixisse: *Expedit unum mori, quam ut tota gens pereat*. Et in uxore Pilati: *Multa passa sum hac nocte pro viro*. Licet in alia compareτur parte, id est, in diaboli astutiis, ut Christum subtraheret a mortis patibulo. »

Cap. ix. N. 2, petram, etc. Al. add. *petram ædificabo Ecclesiam meam*. N. 4, Syra. Al., *in Syra*. Ib., Jona. Al., *Jona Hebraice*. Ib., dicitur. Al., *dicitur Barjona*. N. 5, filius Joannis. Al., *filio Joannis*. N. 6, constat. Al. om. Ib., Simonem. Al., *Simon*. Ib., obediens. Al., *audiens*. N. 7, Hebraico. Al., *Hebræo*. Ib., istud. Al., *illud*. N. 9, et Saulum. Al., *et Paulum*. N. 10, Sanctorum. Al. add. *data est gratia*. Ib., ipso. Al., *isti*. N. 11, gratiæ. Al., *gratia*. Ib., Hebræam. Al., *Hebraicam*. N. 13, ascensionem. Al., *passionem*. N. 15, exprimitur. Al., *exponitur*. N. 16, lampadarum. Al., *lampadorum*. N. 17, ex publicanis. Al., *ex eis*. N. 18, Evangelista. Al., *Evangelio*. N. 19, appellatur. Al., *vocatur*. Ib., Evangelista. Al., *Evangelio*. N. 20, in condemnationem. Al., *in condemnatione*. Ib., pretium quo... ab eis. Al. om.; al., *pretium quod*. N. 23, prædicationem Evangelii. Al., *per prædicationem Evangelium*; al. om., *eo quod... post alios*. N. 24, vel filius consolationis. Al., *vel consolationis*.

Cap. x. N. 2, Dei mei. Al., *Domini mei*; al., *Dei*

Domini mei. N. 4, quia dolus... non fuit. Al. om. N. 5, donatus. Al., *dominatus.* N. 6, eo quod sit a A morte resuscitatus. Al. om. Ib., pelliceus gloriosus. Al., *pelliceus, vel gloriosus.* Ib, clara etymologia. Al. om. N. 7, investigator. Al., *investigatus.* Ibid., annuntiasset. Al., *annuntiaret.* N. 8, consilium. Al., *concilium.* Ib., justi. Al., add., *vos videritis.* N. 9, quia dum... ferit. Al. om. Ib., malleatoris. Al., *malleatorio.* Ib., utraque. Al., *utrique.*

Cap. xi. N. 2, quod vero. Al., *quia vero.* Ib., non testes. Al., *nos non testes.* Ib., possemus. Al., *possumus dicere.* Ib., quæ pro. Al., *quibus pro.* N. 4, tempore existerent. Al., *tempus existeret.* Ib., potuerunt. Al., *potuissent.*

Cap. xii. N. 1, Cleros, et clericos hinc apellatos credimus. Al. om. *credimus;* alii exhibent, *Cleros* (pro *clerus*) *et clericus hinc apellatur.* Ib., dicitur. Al., *Latine dicitur.* N. 2. Dominum partem. Al., *Domini patrem.* N. 4, metropolitis. Al., *metropolitanis.* N. 5, Græca lingua. Al., *Latina lingua.* Ib., summus patrum. Al., *summus pater.* N. 6, Græco vocabulo, quod sit summus. Al., *Græce dicitur summus.* Ib., vocati. Al., *vocantur;* Al., om., *metropolitani a mensura civitatum vocati.* Cod. Alb. *Metropolitanus...vocatur.* N. 7, et doctrinæ. Al., *et doctrinæ, et potestati.* Ib., totius provinciæ. Al., *in tota provincia.* Ib., ipsis. Al., *ipsis episcopis.* N. 8, potestatis. Al., *potestatum.* N. 9, patrum princeps. Al., *princeps patrum.* N. 10, a mensura civitatum. Al., om. N. 11, ductum. Al., *dictum.* Ib. Græce. Al. om. N. 14, sacerdos et pontifex. Al., *sacerdos, vel pontifex.* N. 15, vates... appellatus. Al., *vates... appellatos.* N. 17, a sanctificando. Al., *a sacrificando.* N. 18, per æstum. Al., *pro æstu.* N. 20, non modo pro ætate. Al., *non autem pro ætate.* Ib., presbyteri. Al., *presbyteres.* Ibid., nominantur. Al., *vocantur.* Ib., dignitatis est, hoc ætatis. Al., *dignitatis est, non ætatis.* Alii id afferunt n. seq. post *demonstrat.* N. 21, quod solis. Al., *quod solum.* N. 22, ministeria. Al., *mysteria.* Ib., diaconi. Al., *diacones;* al., *hypodiacones.* Ib., mysterii. Al., *ministerii.* N. 23, hypodiaconi. Al., *hypodiacones.* Ib., levitarum. Al. add. *qui in Esdra Nathinæi* (Al., *Nathanæi,* aut *Natanei*) *appellantur, id est, in humilitate Domino servientes. Oblationes.* N. 25, annutient. Al., *annuntiant.* Ibid., erit. Al., *erat.* N. 28, nec concentor. Al., *nec cantor, nec concentor;* al., *nec cantor nec succentor.* N. 30, omnem... mundum. Al., om. N. 31, Exorcistæ ex Græco. Cæsenas 1, *Exorcistæ, qui in Esdra auctores templi dicuntur servorum Salomonis filii, ex Græco.* Ib., adjurantes. Al., *adjuratores.* Ib., energumenos. Al., *catechumenos.* N. 32, janitores. Al., add. *qui in Esdra custodes templi dicuntur servorum Salomonis filii.* Sed notat Vulcanius hæc in ms. Codice non reperiri. N. 33, habentes. Al., *tenentes.*

Cap. xiii. N. 5, itidem. Al., *idem.*

Cap. xiv. N. 1, deducitur. Al., *dicitur.* N. 2, opprobrio. Al., *ob opprobrium.* N. 4, universale catholicon vocant. Al., *universalem catholicon vocavit.* N. 5, vivens. Al., *recte vivens.* N. 7, percepit. Al., *recepit.* Ib., dicitur. Al., *interpretatur.* N. 8, qui post. Al., *quia post.* Ib., competentes vocati. Al., *competens vocatur.*

LIBER OCTAVUS.

Cap. i. N. 1, vocet. Al., *convocet.* N. 2, mundo. Al. add.: *Sive quod unitate cunctos conjungit credentes.* N. 3, catholica. Al., *in catholicam.* N. 5, longitudine. Al., *longitudine posita.* N. 7, congregatio. Al., *latine congregatio.* Ib., et Ecclesia. Al., *et de Ecclesia.*

Cap. ii. N. 1, a putando. Al., *a disputando.* N. 2, videatur. Al., *videbatur.* Ib., religo, sicut eligo. Al., *religio, sicut eligio.* N. 4, valemus. Al., *valeamus.* Ib., fiat, quod. Al., *fiat id quod.* Ib., inde est dictum. Al., *inde est ductum.* N. 5, e contrario. Al., *contrarium.* Ib., futuram gloriam. Al., *futura gaudia.* Ib., non sperat. Al., *non superat.* N. 6, duos. Al., *duo;* al., *nos.* Ib., illiget. Al., *liget;* al., *ligant.*

Cap. iii. N. 1, melius sibi. Al., *melius illi.* N. 2, sive ad suscipienda. Al. om. Ib., aliquis. Al., *aliqui.* Ib., induxerit. Al., *induxerint.* N. 3, etiamsi. Al., *si etiam.* N. 4, a sequendo. Al., *a sectando.* Ib., quod tenendo. Al., *quem tenendo.* N. 5, animorum vocatum. Al., *animorum vocata;* al., *animorum nomen accepit.* Ib., dissidio. Al., *discidio.* N. 6, superinstituta. Al., *superstatuta;* al., *insuper instituta.* Ib., asciscant. Al., *asciscunt.* N. 7, superstantium. Al., *superstantiam.* Ib., oportuit. Al., *oportet.*

Cap. iv. N. 1 et 2, Judæi confessores... errores relinquant. Alii hæc omittunt. N. 3, observationum. Al. add. *suarum.* num. 4, libros legis. Al., *libros Moysi.* Hoc loco in multis Codicibus inseritur: *Indiculus Hieronymi de hæresibus Judæorum. Prima: Efnei dicunt,* etc., *et supellectilem lavant. Explicit indiculus Hieronymi. Item unde supra Isidori.* Num. 5, Esseni. Al., *Efnei.* Ita passim ejusmodi nomina alio, atque alio modo efferuntur, quod semel notasse sufficiat. N. 8, gloriantur. Al., *glorientur.* Ib., conjugiis. Al., *conjugibus.* N. 8, separant. Al., *separent.* Ib., pars. Al., *separatio.* N. 9, custodiunt. Al., *custodiant.*

Cap. v. N. 2, voluisset, Lucanus Codex addit: « Hic in tempore Neronis fuit, et in anno 23 post crucem Christi mortuus est. » Hi dicunt. Ib., sed a virtute. Al., *sed sola virtute;* al.: *Hi creaturam non a Deo, sed ab angelis factam asserunt.* Ita Codex Episcopii Pistoriensis, in quo exstat collectio canonum, et in fine catalogus hæreticorum ex Isidoro, a v. c. Zaccario collatus. N. 3, mago. Al. om., al., *magno.* Ib., esse. Al. om. Ib., asseruit. Al., *asserunt.* N. 4, appellati. Al., *vocati.* Ib., abnegavit. Al., *abnegant.* N. 5, cum Stephano. Al., *cum sancto Stephano.* Ib., a Petro. Al., *a Petro diaconus.* Ib., uxorem. Al. add. *dixerat.* Ib., commutarentur. Al., *mutarentur.* Ib., habes. Al., *habes bonum.* Ib., quia odisti. Al., *quod odisti.* N. 6, appellare. Al., *appellari.* Ib., voluerunt. Al., *voluerunt: qui.* Ib., Deum. Al., *Deum creasse.* N. 8, observant. Al., *observantes.* In voluptate carnis. Al., *carnis in voluptate.* Ib., Millenarii. Al., *Miliasti;* al., *Miliastæ.* N. 11, Platonicæ. Al., *Platonis;* al., *Platonico.* Ib., asseruit. Al., *asserunt.* Et sic alibi in plurali. N. 12, Apellitæ, quorum Apelles. Al., *Appellitæ, auctor Apelles.* Ib., legis, et Israelis. Al. *legis Israel.* Ib., affirmans dixit. Al., *affirmans auctor Apelles, qui dixit.* Ib., sed hominem. Al., om. N. 13, qui. Al. *quia.* N. 14, quod Adæ imitentur. Al., *quia Adæ imitantur.* Ib. orant. Al., *erant.* N. 15, quoniam Cain. Al., *quia Cain.* N. 20, asseruit, Al., *asserunt.* N. 21, creationis. Al., *Creatoris.* N. 23, appellati. Al., *vocati.* N. 27, Maximilla. Al., add. *Maximilla fuerunt.* Ib., adventum Spiritus. Al., *adventum Dei, et Spiritus.* N. 30, eam comparavit. Al., *deam comparavit.* Ib., et deam. Pal. 281, pro var. lect., *Ideam.* N. 31, Hic duas. Al., *hic Manes duas.* Ib., manare. Al., *emanare.* Ib., respuunt. Al., *respuit.* Ib., recipiunt. Al., *recepit;* al. *recipit;* al., add. *Anomiani, id est Latine sine lege dicuntur.* N. 33, Hierachitæ ab Hieracha auctore. Al., *Heraclietæ Heraclio auctore;* al., *Heraclitæ Heraclio auctore.* N. 34, a Novatiano. Al., *a Novato.* Ib., sacerdotalem. Al., *pontificalem.* Ib., suscipere. Al., *recipere.* N. 36, profectum. Al., *provectum;* Al., *prophetam.* Ib., virum. Al., *verum.* Ib., compellati. Al., *appellati.* Ib., invehitur. Al., *invenitur.* N. 39, Spiritum sanctum. Al. om. *sanctum.* N. 40, ab Origene. Al., *Origene,* omisso *ab.* Ib., ad terras diversa. Al., *ad terras divisa;* al., *ad terras lapsas divisa.* N. 41, Noetiani. Al., *Noetani.* Ib, Noeto, al. *Noetio.* Ib., dicebat. Al., *dicebant.* Ib., dicunt. Al., *aiunt.* N. 43, Dominus. Al., *Dominus dicens.* N. 46, contradicunt. Al., *contradicti sunt.* Ib., fuisse. Al. om. N. 47, Græce. Al. om. Ib., sic. Al. om. N. 49, mala. Al., *malum;* al., *male.* N. 51, nuncupati. Al., *appellati.* N. 53 sunt. Al., *sint.* N. 55, Sardiniæ. Al., *Syrmiæ;* al., *Syrmio;*

al., *Syrmis*. Ib., orti. Al., *exorti*. Ib., Constantii persecutione. Al., *Constantio persequente*. Ib., correcti. Al., *correpti*. Ib., delegerunt. Al., *elegerunt*. Ib., recepit. Al., *recipit*. Ib., post fletum negationis. Al., *flentem post negationem*. Ib., ad Ecclesiæ communione. Al. om. *Ecclesiæ*. N. 56. Jovinianistæ a Joviniano. Al., *Jovianistæ a Joviano*. Ib., epulantes esse. Al. om. *esse*. N. 57, filios. Al. om. N. 58, exorti. Al., *exorti, qui*. Ib., opinantur. Al., *arbitrantur*. N. 59, atque in novissimo. Al., *atque in novissimum*. Al., *atque in novissimo die*. N. 61, dicti quod. Al. om., *dicti;* al. om., *quod*. Ib., observandum. Al., *celebrandum*. N. 64, sejunctim. Al., *sejunctum*. N. 65, negavit. Al., *negabat*. Ib., existere. Al., *assistere*. N. 66, sine capite. Al. add. *sine capite, quem sequuntur hæretici*. Ib., reperitur. Al., *invenitur*. N. 67, naturam asserunt. Al., *dicunt naturam;* N. 68, loquentis. Al., *loquentem*. Ib., astruunt. Al., *asserunt*. N. 69, ex quibus aliæ. Al., *ex quibus alii;* et sic infra *alii* pro *aliæ*. Ib., Christi de Patre nativitati initium. Al., *Christi divinitati de Patre initium*. Ib., liberationem omnium. Al., *l. hominum*. Ib., descensione. Al., *descensionem*. Ib., credunt. Al., *non credunt*. Ib., aliæ animam imaginem Dei negant. Al. om. N. 70, conscripta. Al., *scripta*.

CAP. VI. N. 5, mos enim. Gothici, *mores enim*. N. 8, et Pœcilen Stoam. Al. om. Ib., ex qua. Al., *quo*, omisso *ex*. N. 9, furatus fuerit. Gothici et alii *furaverit*. N. 10, amant quoque. Al., *animam quoque*. Al., *animum quoque*. Ib., affectant. Al., *esse affectant;* al., *esse negant, affectant*. N. 11, academia. Al., *et academia*. Ib., sic tamen. Al., *sic tam*. Ib., et sensibus capi, et ratione comprehendi. Gothici Toletani, *et sensibus pie traditione comprehendi;* al., *et sensus penetratione comprehendi*. N. 13, esse... Mortalem. Al. om. *esse*. N. 14, cum uxore. Al., *cum uxoribus*. Ib., agendum. Al., *agendum esse*. N. 15, quia se. Al., *quasi*. Ib., volutas. Al., *volutantem*. Ib., asseruit. Al., *asserens*. N. 16, asseruit. Al., *asserunt*. N. 17, gymnasium enim. Al., *gymno enim*. N. 18, in scriptis. Al., *in Scripturis*. Ib., ut Dionysius Stoicus. Al. om. N. 19, commeantem. Al., *commanentem*. Ib., ut Maro. Al., *ut Varro*. N. 20, judicem asserunt. Al., *i. dixerunt*. Ib., ex atomis. Al. om. *ex*. N. 21, gubernet. Al., *gubernat*. Ib., qui cum est. Al., *quicunque est*. Ib., cum exit, emorimur. Al., *cum exiit, et moritur*. N. 22, trinitas hominis. Al., *trinitas nominis, id est, paradisus, et terra, et infernus; et apud Valentinum*, etc. Vide notas ad hunc locum. N. 23, restitutio. Al., *resurrectio*. Ib., de una. Al., *de vana*. Ib., idem retractatus implicantur. Al., *idem retractatus implicatur*. Alii mendosi hoc loco sunt.

CAP. VII. N. 1, unde sint dicti, sic ait. Al., *inde sunt dicti, sicut ait*. Ib., commenti sibi utriusque. Al., *commentis sibi utrisque*. N. 3, connecterent. Al., *connecterentur*. Ib., ponebant. Al., *ponentibus*. N. 5, tragici. Al., *tragœdi*. N. 6, comici. Al., *comœdi*. Ib., historias. Al., *historiam*. N. 7, vetabatur. Al., *vitabatur*. Ib., nec cujuslibet. Al., *nec cuilibet*. N. 8, referta. Al. om.; al., *plena* pro *referta*. Ib., nomen tractum. Al., *nomen dictum*. Ib., per vinolentiam. Al., *præ vinolentia;* al., *præ violentia*. Ib., dicuntur. Al., *distribuere dicuntur*. N. 10, transducat. Al., *transducant*. N. 11, sunt dicendi, unus, etc. Al., *esse dicendi, unum... alium dramaticum... tertium mistum*.

C. VIII. N. 1, Deus. Al., *Deum*. N. 3, cujus. Al., *ejusque*. N. 5, conscripta. Al., *scripta*. Ib., a civitate Cumis. Al., *a civitate Cumas;* vide not. N. 7, omnium Al., *omnia*. Ib., comprobantur. Al., *comprobatur*.

CAP. IX. N. 1, Zoroastes. Al., *Zoroastres*. Al., *exstitit Zoroastes*. Ib., Bactrianorum. Al., *Bactrianorum exstitit*. N. 3, evocationes. Al., *et invocationes*. N. 6, scripsit. Al., *scribit*. N. 7, de inferni abditis. Al., *de inferni adytis*. Ib., præsentaret. Al., *præstaret*. Ib., phantasmaticam illusionem Satanæ fallacia factam. Al., *phantasmatica illusione Satanæ fallaciam factam*. N. 9, violentia. Al., *virulentia*. N. 11, necromantii. Al., *necromantici*. Ib., præcantationibus. Al., *percantationibus*. Ibid., suscitandos. Al., *sciscitandos*. Ibid., amare dæmones sanguinem. Al., *animare dæmones sanguineum*. Ib., dicunt. Al., *dicitur*. Ib., aqua miscetur. Al., *aquæ miscetur*. N. 12, ibique ab eis aliqua audire, Al. om. N. 13, a Persis. Al., *a Persis dicitur*. Gothici, *a Persis fertur*. Vide not. ad hunc locum. Ib., pyromantiam. Al., add. *dictam constat*. N. 14, assimulant. Al., *simulant*. N. 15, artem verbis. Al., *rem verbis*. Num. 17, horarum. Al., *orarum;* al., *ararum*. Ib., inspectores. Al., *inspectatores*. Ib., prædicunt. Al., *prædicant*. N. 18, hominibus. Al., *homines*. Ib., et auspices. Al., *et aruspices*. N. 19, et linguæ. Al., *et linguas*. N. 21, dicti. Al., *dictæ*. N. 23, hominum. Al. om. Ib., et eventus. Al., *et eventa*. Ib., prædicere. Al., *prædicare*. N. 24, se habeant. Al., *se habeat*. N. 25, qui Evangelio. Al., *qui in Evangelio*. N. 26. Christo edito. Gothici, *Christo edita*, fortasse *artis scientia*. N. 27, diverso fato. Al., *diverso facto;* al., *diverso fatu*. Al., *diverso factum*. N. 29, prædicunt. Al., *prædicant*. N. 30, condemnat, sive. Al., *condemnat, et refutat, sive*. Ib., ligandis. Al., *alligandis*. N. 31, repudianda. Al., *respuenda*. N. 32, primi. Al., *primum*. N. 33, præstringat. Al., *perstringat*. N. 34, Tages. Al., *Sages*, aut alio modo, sed mendose. Ib., ex oris. Al., *ex horis;* al., *exortus;* al., *ex aris;* al., *exoris*. N. 35, Hetrusca. Al., *Tusca*.

CAP. XI. N. 3, nuncupantur. Al., *nuncupabantur*. N. 4, non debent. Al., *non debere*. Ib., hi. Al., *eos*. N. 5, contaminationes. Al., *contaminationem*.

CAP. XII. N. 2, apud Paphos. Al., *apud Paphum*. Ibid., *apud Delphos*. Gothici et alii, *apud Delos*. N. 3, quarumdam adinventiones artium cultum. Al., *quorumdam et inventiones artium cultu*. N. 4, persuadentibus dæmonibus. Al., *persuadentes hominibus;* al., *persuadentibus hominibus*. Ib., constat. Al. om. N. 5, receptis. Al., *receptos;* al., *receptæ*. Ib., colendos. Al., *colendi;* al., *colendis*, quod pro futuro in *rus, culturis*, ab Isidoro alienum non arbitror. Cod. 1 Tolet., *colendis* exhibet. N. 6, honorem. Al., *honore*. N. 7, sermo sit in Hebræis. Al., *sermo sit et non Hebræus;* al., *est* pro *sit*. Ib., Selem. Al., *Semel;* al., *Ismael*. N. 9, in arce. Gothici, *in are;* forte, in *area*. N. 12, oblatam. Al., *oblatum*. N. 13, æque apud nos. Al., *quod apud nos;* al., *ea quæ apud nos*. N. 14, circa idolum. Al., *circa omne idolum;* al., *omnem* pro *omne*. Ib., Latini. Al., *Latine*. N. 15, dæmonas. Al., *dæmones*. Ib., scios. Al., *præscios*. N. 17, permissi sunt. Al., *perpessi sunt;* al., *persistunt*. Ib., hi sunt... diabolus est. Al. om. N. 18, vel quod. Al., *quod vel*. Ib., crimina, in quæ. Al. om. *in;* al. omittunt a verbis *quia quietus* usque ad *die ac nocte*. N. 19, in Latinum. Al., *Latine*. Ib. contraire nititur. Al., *contrarie nititur*. Num. 21, dimicabit. Gothici, *dimicabitur*. N. 22, Deum Christum. Al., *Dominum Christum*. N. 23, primus rex. Al. om. *primus*. N. 24, fuit Moab cognomento Baal. Al., *fuit dictum a cognomento Baal*, omisso *Moab*. N. 25, in numen. Al., *in nomine*. N. 26, musca vocatur. Al. *m. interpretatur*. Ib., Belial. Al. add. *Belial sine jugo, Belial Hebraice Bel dicitur, idolum Ninivitarum*. Lucanus codex, qui plura in hoc cap. omittit, alia addit, sic supplet: *Belia interpretatur cæca angustia, sive cæcum lumen, vel filius prævaricationis*. Ita etiam Cod. Alb. N. 28, adjicit. Al., *adducit*. N. 29, dedecoris. Grial, *decoris;* sed alii Editi *dedecoris*, et ita reperitur in Gothicis.

N. 30, a satu. Al., *a statu*. Ib., satio. Al., *statio*. N. 31, revolvit, vel eo quod. Al., *revolvit, vel quod eo*. N. 32, dicunt. Al., *gentiles dicunt*. N. 33, in aliquibus. Al., *in aliquot*. Ib., gentiles. Gothici, *apud gentiles*. N. 34, a juvando dictus. Al., *a juvando; in Creta fuit insula*, omisso *dictus*. Ib., Jupiter quasi.

Al., *Jupiter dictus quasi.* Ib., incestus. Al., *incestor.* N. 35, aquilæ propter quod puerum. Al., *aquilæ, Ganymedem quod puerum.* Ib., quia... quia... Al., *quod... quod...* N. 36, sed plane. Al., *sed plana...* N. 37, vel cœli, vel mensium. Al., *vel cœli mensium.* N. 38, aquas mundi prædicant. Al., *aquarum mundi prædicant Deum.* N. 40, Homerus. Al., *poeta Homerus.* N. 41, sed quasi... extendique potest. Lucanus Codex, his omissis, tantum habet : *ei apud Lemnos fuisse deus testatur.* N. 42. Pluton. Al., *Pluto.* Ib., vel Ditis pater. Al., *vel Dis pater.* Ib. receptorem mortium. Al., *receptorem orceum.* N. 43, pingitur. Dicunt. Al., *pingitur, et apud Nexso* (sic) *fuisse testatur. Dicunt.* Num. 44, viteam. Al., *vitteam.* Ib., dat. Al., *dans.* Ib. λύειν, quod. Al. add. : *id est, ab hac dissolutione.* N. 45, Mercurium sermonem interpretantur. Al., *Mercurius sermo interpretatur.* Cod. 1 Vat. Arch., *Mercurium sermonem interpretaverunt.* Ib., quasi medius. Al., *quasi medicus.* N. 47, hunc furti. Al. om. *hunc.* N. 48, indicebantur. Al., *inducebantur.* N. 49, Trismegistus, id est, ter maximus. Al., *Trimegistus, ter maximus;* al., *Trismegistus t. m.* N. 50, ut sit Mars maris ars. Al., *ut sit Mars, quasi mas;* al., *ut sit Mars mas.* Ib., sint. Al., *sunt.* N. 51, hunc et adulterum. Al., *unde et adulterum.* N. 52, apud Thracas. Al., *apud Græcos;* sed male, et Vulcanius supervacua hæc verba putabat. N. 53, non fecit. Al.. *bellum non fecit.* N. 54, oriatur. Al., *oritur.* N. 54, nascatur. Pythium. Al., *nascitur. Apollo autem apud Delos esse dicitur. Pythium.* N. 55, ob insigne. Al., *ob hoc insigne.* N. 56, germanam. Al., *sororem.* Ib., virginem volunt. Al., *virginem eam volunt.* Ib., ambo sagittas habere finguntur. Al., *ambos sagittas habere fingunt.* Ib., quod ipsa. Al. om. *ipsa.* Ib., emittant. Al., *emittunt.* Ib., Dianam autem vocatam quasi Duanam. Al., *Diana autem vocata quasi Duana.* N. 57, asseverant. Al., *asserunt.* Ib., Triviam quod tribus fingatur figuris. Al., *Triviam eo quod tribus fungatur figuris.* N. 58, Latoniæ fuerit. Al., *Latonis fuerit;* al., *Latonæ fuerit.* N. 60, Proserpinam. Al., *Dicunt et Proserpinam.* N. 61, et Gallis. Al., *et Gallo.* N. 62, vere aperitur. Al., *verno aperitur.* Ib., significari. Al., *significare.* N. 63, vehi dicitur. Al., *vehitur dicitur.* Ib., in aere. Al., *in aera.* Ib., volubilis. Al., *mobilis.* Ib., esse terræ. Al., om. *terræ.* N. 64, ostendit. Al., *ostendunt;* al., *ostenditur.* Ib., quas insignitas. Al., *quasi insignitas.* Ib., constat. Al., *constare.* N. 65, in eo. Al., *in ea.* Ib., reperiri. Al., *reperire.* N. 66, præcipitur. Al., *præcipitantur.* Ib., in colendis agris. Al., *in colendo agros.* N. 67, absumat. Al., *assumat.* N. 68, nulla vides. Al., *nuda vides.* N. 69, et quod. Al., *eo quod.* Ib., portas matrum natis, et naturas pandat nubentium maritis. Al., *portas matrum natorum pandat n. m.;* al., *p. matrum naturas p. n. m.;* al., *portas matronarum pandat, et naturas nubentium maritis;* al., *portas matrum natorum pandat, id est, nubentium maritis.* Isidorus fortasse scripsit : *Portas naturarum natis pandat, et nubentium maritis.* N. 70, quod commista concordat; unde. Gothici, *cordat* pro *concordat;* al., *quod mista concordat. Unde;* al., *quod commista corda tundit. Unde.* Ib., descendit. Al. add., *quæ apud Janum fuit.* N. 71, Minervam vocatam, quasi deam. Al., *Minerva vocata, quasi dea.* N. 73, comprobat. Al., *improbat.* N. 76, sine vi. Al., *sine viro.* N. 77, fingunt Saturnum. Al., *fingunt Jovem Saturno.* Ib., Cœlo. Al., *Cœlio.* Ib., in mare. Al., *in mari.* Ib., et quod. Al., *atque;* al., *atque eo.* Ib., ex spuma. Al., *ea spuma.* Ib., maris. Al., om. Ib., quia coitus. Al., *quod coitus.* N. 79, nam quod. Al. om. *quod.* Ib., creatur. Lucanus Cod. add., *hæc apud pavos* (sic) *fuisse dicitur.* N. 80, vocatum. Al., *vocatam.* N. 81, ex universali. Al., *ex universa.* N. 83, et agitata. Al., *et agitur;* uterque Codex Tolet. ita : *est agit ventibus.* N. 85, et littera. Al., *una littera.* N. 86, Ægyptus. Al., *Ægyptius;* al.,

A *Ægyptii.* Ib., instar. Al., *ad instar.* Ib., colebat. Al., *colebant.* Ib., in Memphi. Al., *in Memphis.* Ib., hujus capitis. Al., *hujus Apidis.* Ib., Judæi. Al., *videri.* N. 87, velut. Al., *vel.* Ib., quod voce. Al., *quod a voce.* Ib., dabant. Lucanus Codd. add. : *Hi apud Latinos fuisse dicuntur. Apud Mauros Juba deus fuit, apud Romanos Quirinus adorabatur.* N. 88, geniales lecti. Al., *genitales lecti.* N. 89, gentilium. Al., *gentium.* Ib., sic habent. Al., *sic habentur.* Ib., adorentur. Al., *adorent.* N. 90, nolumus. Al., *volumus.* Ib., possemus. Al., *possumus.* N. 91, locutus est. Al., *locutus est Deus.* Ib., hoc est... omnia. Al., om. N. 92, neentis trajicitur. Al., *neentis trahitur.* N. 93, dicunt. Al. om. N. 94, in quoslibet incurrens. Ita Gothici, et veteres Editi. Grialius ediderat, *in quolibet incurrens.* Ib., separant. Al., *separatur.* N. 95, affectus. Al., *effectus.* N. 96, numina. Al., *nomina.* Ib., quas et Nymphas. Al., *quasi et Nymphas.* N. 97, camporum Hamadryades, fontium Naia-

B des, maris Nereides. Al., *fontium Hamadriades, camporum Naiades,* etc. Gothici, *camporum Maides, maris Naides.* N. 98, quod aer Junoni deputetur. Al., *quod aerium deputetur.* Ib., quasi ἀηρῶας; al., *quos heroas.* Ib., aerios. Al., *aereos.* N. 99, dicebant. Al., *dixerunt.* Ib., in penetralibus. Al., *in penetrabilibus.* Ib., qui vocabantur. Al., *quomodo vocabantur.* N. 100, appellantur. Al., *appellatos.* N. 103, sive Invi. Al., *sive Inivi.* Ib., ab incumbendo. Al., *ab incubando.* Ib., quos dæmones. Al., *quas dæmones.* N. 104, incedas. Nonnulli addunt : *Hunc alii satyrum vocant.* In Cæsenate 2 : *Explicit liber* X. *Incipit liber* XI.

LIBER NONUS.

Cap. I. N. 1, exorta. Al., *orta.* Ib., quæ Hebræa. Al. *quæ Hebraica.* Ib., vocatur. Al., *vocabatur.* N. 2, quæ per linguam. Al., *quod per linguam.* N. 3, Hebræa. Al., *hebraica.* Ib., si quam. Al., *dum*

C *si quam.* N. 5, Attica, videlicet Atheniensis, qua usi sunt. Al., *Attica, qua videlicet Athenienses usi sunt.* Ib., et Siculi. Al., *et Syri;* al., *et Siri;* al., *et Persæ.* Ib., qua sunt Æoles locuti. Al., *qua se Æolisti locutos dixerunt;* al., *qua se Æolos* (vel *Æolistas*) *locutos dixerunt.* N. 6, vetustissimi. Al., *vetusti.* Ib., et regibus Tusciæ cæteri in Latio Al., *et regibus Tusci, et cæteri in Latino.* N. 7, cœpta est. Al., *gesta est.* Ib., et Cato. Al., om. Ib., cæteri sua scripta effuderunt. Al., *cæteri effuderunt;* al., *cæteri effulserunt.* N. 8, in palato. Al., *in palatum.* N. 9, Hebræam. Al. om. Ib., non noverant. Grialius cum nonnullis Mss. om. *non;* vide notam. N. 10, legendo ex præceptore. Al., *legendo aut ex præceptore.* Ib., animalibus brutis deterior. Al., *animalium brutorum deterior,* quod cum. Mss. Gothicis et antiquis Editionibus tuto quis amplecti potest. N. 11, sonuit. Al., *insonuit.* Ib., una. Al. om. Ib., qua ipsi homines utuntur. Al. om. N. 12, loquar. Al., *loquerer.*

D Ib., aliquæ sint. Al., *aliquæ sunt.*

Cap. II. N. 1, propter generationes. Al., *propter generationem.* N. 2, terra, LXXIII, quindecim de. Al., *terra, quindecim sunt de.* Ib., quindecim de Japhet, triginta, etc. Al., *quindecim sunt : de Japhet triginta et una, de Cham viginti et septem* (Al., *viginti sex*), *de Sem quinque, quæ fiunt per septuaginta tres... totidemque linguæ, quæ per terras... quæque crescendo.* N. 3, quinque. Al., om. Ib., procrearunt. Al., *procreaverunt.* Ib., pullulavit. Al., *appellavit.* N. 4, *in terra Hus nomine Job.* Al., *In terra Us et reliqua;* al., *in terra Us,* omissis aliis. N. 5, Heber nepos. Al., *Heber filius.* N. 6, nomine. Al., *sermone.* N. 7, in mare Rubrum habitant. Al., *in mari Rubro inhabitant.* N. 8, a quibus. Gothici, *a quo.* N. 9, descendunt. Al., *descenderunt.* N. 13, filii Chus nepotes Cham sex. Filii Chus Saba Hevila... Regma Sabathaca. Al., *filii Chus Saba, et Evila... Regma Saba, Cussi.* N. 14, Sabæis Hevila. Al., *Sabæis. Hi sunt et arabes Hevila.* N. 15, eremo. Al. om. N. 16, Assab.ri nomi-

nantur. Al. *Castabali nuncupantur*. N. 17. Sabathaca. Al., *Saba et Cuza*. Ib., pro veteribus. Al., *a veteribus*. N. 19, a quo Libyes. Al., *a quibus Libyi*. N. 20, vocamus. Al., *appellamus*. N. 21, *cæteræ*. Al., *de Allophylis cæteræ*. Ib., quia bello. Al., *quæ bello*. N. 22, undecim. Al., *decem*. N. 23, Gabaonitæ. Grialius, *Gaboanitæ*, fortasse errore typographico. N. 25, a quo Edessa Syriæ... quæ vocatur Cœles. Al., *a quo Syriæ... quæ vocatur Cœlis*, omisso *Edessa*. N. 26, filii Japhet, Gothici et alii præmittunt : *Item tribus filiorum Japhet. Filii igitur Japhet*, etc. N. 27, quidam. Al. om. N. 29, Iberi, qui et Hispani. Al., *Iberi et Hispani*. Ib., Italos. Al., *Italicos*. N. 30, sunt. Al. om. Ib., Mazaca, Al., *Maleca*. N. 34, Græciæ. Al., *Græce*. N. 35, metropolis civitas eorum Tharsus. Al., *metropolis eorum civitas Tarsis*. N. 36, Citium. Al., *Cithium*; al., *Scithia*. N. 38, hodieque. Al., *hodie*. Ib., nec omnium. Al., *non omnium*. Ib., sed aliquarum. Al., *sed nec aliquarum*. N. 39, nam quod ex filio. Al., *nam et ex filio*. Ib., vocabatur. Al., *vocatur*. Ib., sunt exorti. Al., *sint exorti*. Ib., plura tamen. Al., *plurima tamen*. Ib., diversa, diversa dedit ratio. Al., *diversa, dedit ratio*, omisso secundo *diversa*. N. 40, sed non et vellere. Ita Grialius edidit; Gothici et veteres Excusi, *sed noti vellere*. N. 41, nuncupati sunt. Al., *dicuntur*. N. 42, Hyrcana. Al., *Hyrcania*. N. 43, Zoroastes; Al., Zoroaster; al. *Zoroastres*. N. 44, ut Bactriani. Al., *ac Bactriani*. Ib., solitudines. Al., *solitudinem*. N. 47, in Asiam. Al. om. *in*. Ib., perdomuit. Al., *domuit*. N. 48, fratris Abrahæ. Al. om. N. 52, constat. Al. om. Ib., nomen. Al., *nomina*. Ib., sive Israelitæ. Al., *sive Israel*. N. 53, habebant. Al., *habuerunt*. N. 57, vel sicut... solitudinem. Al. om. Ib., ut liber... Ismaele. Al. om. Ib., a filio Ismaelis. Al., *a Cedar, filio Ismaelis*. Ib., gloriantur. Al. hic add. : *Gentiles aiunt quod ex origine Syrorum sint, quasi Syrigenæ*. N. 58, Hebræus. Al., *Hebraicus*. Ib., utuntur. Al., *utitur*. N. 60, suo. Al. om. Ib., a fflixerint. Al., *afflixerunt*. N. 62, Scytha cognominatus. Al., *Scythia cognominata*. Ib., a quo limite. Al., *a quodam limite*. Ib., a quibusdam. Al., *a quo*. N. 64, constat. Al. om. Ib., earum partim. Al., *earum gentes partim*. N. 65, Asiaticæ. Al. om. Ib., posteros. Al., *posteras*. Ib., inest. Al. om. N. 66, vocatos. Al., *vocamus*. Ib., dicunt. Al. om. Ib., ubi. Al. om. Ib., *cohibent*. Al., *cohibentes*; al., *cohibentia*; al., *cohibente*; fortasse, *claustro cohibente*, omisso *ubi*. Ib., captivum. Al. om. N. 67, a Dardano. Al., *a Dardano rege*. Ib., fratres. Al., *frater ejus*. N. 68, parta. Al., *peracta*; al., *pacta*. N. 69, sunt. Al., *dicti sunt*. N. 71, Ægialæa. Al., *Ægialæa civitas*. Alii scribunt *Agialea*, et regem vocant *Agialium*, aut *Ægialum*. Ib., Peloponnesus. Al., *Peloponnensis*. N. 72, appellati sunt. Al., *vocati sunt*. N. 74, passis. Al., *pansis*; al., *sparsis*; al., *pelagi*. Ib., Italiam appulisse. Al., *Italia expulsos esse*. Ib., a Pelasgo Jovis. Al., *a Jovis*, omisso *Pelasgo*. N. 78, a Macedone... materno nepote. Al. om. N. 81, Semelæ filio. Al., *Semelæ, ac Jovis filio*. Ib., amitterent. Al., *perderent*. Ib., et maritorum. Al. om. Ib., Parthenii. Multi Mss. *Spartani*. Ib., contractus. Al., *contractos*. Ib., conflictus. Al., *conflictos*; al. om. *Spartanos vero... ita vocatos*. N. 82, et cognominati. Al., *et cognominati sunt Thraces*, omissis seqq., *ut superius... sint truces*. Ib., potare. Uterque Cod. Tolet., et alii, *portare*, sed recipiendum id non est. Ib., et avarorum. Al., *et barbarorum*. N. 83, a Colchis. Al., *a locis*. Ib., ut a Ponto. Al., *ut ad Pontum*. Ib., quo a mari concesserant. Al., *qua mari concesserant*; al., *quo amari recesserant*; al., *quo a mari secesserant*. N. 84, hi ante. Al., *qui ante*. N. 85, *qui et Siculi*. Al., om. Al., *cognominati sunt; qui et Siculi, id est, Sicilienses*. N. 87, gens est. Al., *genus est*. Ib., qui Apenninum. Al., *qua Apenninum*. Ib., perhibent quod. Al., *perhibent eo quod*. N. 89, a Magog. Al., *gens a Magog*. N. 80, Getarum soboles. Al., *Gothorum soboles*. N. 95, Langobardus vulgo ferunt nominatos. Al., *Langobardos*, vel *Languebardos vulgo fertur nominasse*. Ib., a prolixa. Al., *prolixa*, omisso *a*. N. 96, Vindilicus amnis. Al., *Vandelicus*, vel *Vandalicus amnis*. Ib. habitasse. Al., *inhabitasse*. N. 97, Germaniæ gentes. Al., *Germanicæ gentes*. Ib. duratæ. Al., *durare*. Ib. ferocis animi. Al., *feroces animi*. Ib., horrorem. Al., *errorem*. N. 98, prodiderunt. Al., *tradiderunt*. N. 99, coaluerunt. Al., *convaluerunt*; al., *creverunt*; al., *coluerunt*. Ibid. burgos. Al., *purgos*. N. 100, Oceani. Al., *oceani maris*. Ib., inviis sita. Al., *inusitata*. Ib. virtute. Al., *a virtute*. Ib., cæteris piraticis. In margine Lucani Codicis charactere satis antiquo additur : « Qui prius Sicambri dicti a civitate Sicambria, quam condiderunt juxta Mæotides paludes; fuerunt enim de Troja exsules post excidium ejus. » N. 102. Britones. Al., *Britannos*. Ib. inter Oceanum. Al., *intra Oceanum*. N. 104, Virgilius. Al., *Sibylla*. N. 106. Senones. Al., *Zonones*. Ib., *x* in *s* litteram. Al., z *in* s *littera*. N. 107, solitudinem. Ad marginem Codicis. 1 Toletani notatur : *Vaccæos invictos, a nulla gente victos*. Ib., litteram. Al., *littera*. N. 108, Quos Cneus Pompeius. Al., *Quod genus Pompeius*. Ib., redire. Al., *venire*. N. 109, ab Hispalo. Al., *ab Hispano*. Cod. 1 Vat. Arch., *ab Spania*, et ex correct. rec. *ab Hispali*. N. 110, Gallæci. Al., *Galleci*; al., *Gallici*. N. 111, ferunt. Al., *traditur*; al. om. Ibid. ad Gallæciam. Al. *ad. Galliciam*; al. om. *ad*. Ib., profectum, et positis. Al., *profectus expositis*. Num., 112, gens. Al., *gentes*. Ib., septi montibus. Al., *septem montibus*. N. 114, consederant. Al., *consederunt*. N. 117, Tyri... nominati. Al., *Tyrios... nominatos*, vel *cognominatos*, vel *nuncupatos*. N. 118, venerant. Al., *veniunt*. Ib., vocare. Al., *vocari*. N. 119, et Numidæ. Al., *et Numides*. N. 120, quærebant. Al., *quærebat*; al. *quæreret*. Ib., proxima maris. Al., *proxima mari*. N. 121, prohiberet. Al., *perhiberet*. Ib, semetipsos propria lingua Numidas appellaverunt. Al., *vocabulum dedisset, et ipsos lingua Medos appellaverunt*. N. 122, se miscuerunt. Al., *se miscuerant*. Ib., proxime Hispaniam inhabitabant. Al., *proxima Hispaniæ habitabant*. Ib., quorum. Al., *loca quorum*. Ib., corruperunt. Al., *corrupere*. Ib., pro Medis. Al., *propter Medos*. Ib., vocentur. Al., *vocarentur*; al., *nominentur*. N. 123, vocati sunt. Al., *exorti sunt*. N. 124, Masilæ gentis. Al., *Massiliæ gentis*. Ib., usque. Al., *usque ad*. Ib., Gauloe. Al. *Gaulonem*; al., *Gaulotem*; al., *Gauloen*; al., *Gauleon*; Vulcanius rectius putat *Gaulo*. N. 125, condidit. Al., *dedit*. Ib., proximi gentibus. Al., *proximæ gentes*. N. 126, Hesperia. Al. add. *dicitur*; al., *Hesperia, et inde* (al., *Indi*) *Hesperi occidentis Garamantes*. N. 127, Hebraica lingua. Al., *Hebraice*. N. 128, insederunt. Al., *consederunt*. Ib. et Indi... Garamantes. Al., om. N. 129, gens. Al., *gentes*. N. 131, tantum. Al. om. N. 132, Serum. Al. *Syrtium*; al., *Siricum*. Ib., aliis causis. Al., *talibus causis*. N. 133, antipodes. Al., *antipodæ*. N. 135, di cti. Al., *a Græco dicti*. Ib., exstiterint. Al., *existerent*. Ib., interierunt. Al., *interiere*.

CAP. III. N. 2, Græci, quorum. Al., *Græci, vel Romani, quorum*. Ib., cæteris gloriosiora. Al., *cæteris gloriosa*; ita uterque Cod. Tolet. Ib., distincta. Al., *distincta sunt*. N. 3, denique... fuit. Al. om. N. 4, a regendo vocati. Al. om. *vocati*. Ib., facies. Al., *facia*; al., *facis*. N. 5, severa. Al., *severitas*. N. 6, sicut leges. Al., *sicut lex*. N. 7, instituerunt. Al., *elegerunt*. Ib., et moderatio. Al., *et moderatio*. Ib., annis CCCCLXIV. Al., *annis quadragentis sexaginta septem*. N. 8, subjecti. Al., *suffecti*. Ib., vicem. Al., *vice*. N. 10, nono anno. Al., *quinto anno*. N. 11. honore. Al., *in honore*. Ib., tenebant. Al., *habebant*. Ib., et dicta. Al., *et edicta*. N. 12, matris.

Al., *matris suæ*. Ib. exsecto. Al., *execto*. N. 14, imperatorum. Al., *imperator*. Ib., exercitui. Al., *exercitibus*. N. 15, etiam reliqui. Al., *etiam Cæsaris reliqui*. Ib., apud Persas Arsacidæ. Al., *apud Persas Artaxerxes*. N. 16, primo. Al., *primitus*. N. 17, indecoras. Al., *inde decoras;* in 1 Cod. Tolet., ad marg., nota est : *fictas blanditiones*. Ib., ut omen. Al., *ut homo*. Ib., edicto. Al., *dicto*. Ib., fuit autem. Ita Gothici et alii. Grialius edidit *fuit enim*. N. 18, tanquam bases; nota in 1 Codice Tolet. est : *bases fulturæ sunt columnarum*. Ib., populum. Al., *populorum*. Ib., coronas habent. Al., *coronabant*, N. 19, de quibus Dominus loquitur. Per me. Al., *de qualibus Dominus loquitur dicens : Per me*. N. 20, luxuriosæ, etc. Al., *luxuriosos dominationem cupiditate crudelissima exercentes*. N. 21, princeps et dignitatis. Al., *princeps et dignitas*. Ib., dictus autem. Al., *aut dictus*. Ib., quo primum. Al., *quod prius*. N. 22, nominari. Al., *nominari convenit*. Ib., in prælio. Al., *in prælium*. Ib., sese. Al., *esse*. N. 28, quia alicujus. Al., *quasi alicujus*. N. 30, præsunt. Al., *præsunt militibus*. Ib., nuncupamus. Al., *appellamus*. N. 35, dicti. Al., *dicuntur*. Ib., sedeant. Al., *insideant*. Ib., militat ille. Al., *militant illi*. N. 36 deligantur. Al., *delegantur;* al., *deligantur*. Ib., dicti qui. Al., *dicti quique*. Ib., rogati sint. Al., *probati sint*, vel *sunt*, vel *fuerint*. N. 39, contraxerint. Al., *construxerint*. N. 44, miles steterit. Al., *milites steterint*. N. 45, a milibus. Al., *a militibus*. Ib., a moletia. Al., *a moleatia*. N. 46, a delectu. Al., *ab electo*. Ib., Macedonum. Al., *lingua Macedonum*. N. 49, strioti. Al., *structi*. Ib., sub se. Al., *sub secunda*. N. 31, triginta equites. Al., *ter centum equites*. Ib., et fiebat. Al., *et fiebant*. N. 55, fit tumultu. Al., *fit in tumultu*. Ib., et tumultuosa in ira. Al., *et tumultuosa militia*. N. 56, mutuantur. Al., *imitantur*. N. 58, vocata. Al., *vocatur*. Hic multi Mss. vet. inser.: *Cuneus est collecta*, etc., ut n. 61, inf. N. 59, et classis. Al., *et classica*. N. 64, in longitudine. Al., *in longitudinem*.

Cap. iv. N. 2, vivant. Al., *vivunt*. N. 3, genus familia. Al., *genus familiæ*, quod edidit Vulcanius, sed in not. ad marg. advertit, magis sibi probari *genus, familia;* nam *domus* et pro genere, et pro familia accipitur. Ib., viri, et uxoris. Al., *viri et mulieris*. Ib., nam δώματα Græci tecta vocant. Al., om.; al., *dicunt* pro *vocant*. N. 4, genus autem. Al., *genus aut*. Ib., a definitione. Al., *a divinatione*. Ib., certorum. Al., *cæterorum*. Ib., ut nationes. Al., *aut nationes*. N. 5, cœtus. Al., om. Ib., civitatis. Al., om. N. 6, populus vero, etc. Vulcanius ex conjectura : *populus vero a Græco dicitur* πολίτον ἀθροισμὸς, *id est civium cœtus*. N. 7, dispertiti. Al., *dispartiti*. N. 10, habebant. Al., *alebant*. N. 13, nomen censoris dignitas judicialis. Al., *censor nomen dignitatis judicialis*. N. 14, disceptare. Al., *disputare*. N. 17, principes civitatis. Al., *principes civium, vel civitatis*. Ib., præcedant. Al., *procedant*. Ib., parietes proceres. Al., *parietes proces*. Ib., a cætera multitudine præminent. Al., *a cætera multitudine prominent;* al., *ad cæteram multitudinem præminent*. N. 18, quod plebi jura. Al., *quod vel plebi jura;* al., *quod plebi vel jura*. Ib., tribuunt. Al., *tribuant*. Ib., tunc ipsa sibi tribunos. Al., *tunc ipsi tribunos*. N. 22, et in locum. Al., *et in loca*. N. 25, ordinis sunt. Al., *ordines sunt*. Ib., quod primi sint. Al., *quod præsint*. N. 26, magistratus. Al., *magistrati*. Ib., Duumvirales... Al., add. *Duumvirales autem, qui super duos viros habent potestatem*. N. 27, portitor. Al., *portator*. Ib., quia ea. Al., *qui ea*. N. 28, genti nomen. Al., *gentis nomen*. N. 31, id est, infirmus. Al., *et infirmus*. N. 32, qui... qui. Al., *quia... quia*. N. 33, gubernationem. Al., *gubernatorem*. Ib., dispensationem. Al., *dispensatorem*. Ib., villarum dispensatorem. Al., *v. dispensator;* al., *v. dispensatorum*. N. 35, vicem. Al., *vice*. N. 36, colentes. Al., *tenentes*. Ib., debentes. Al., *defendentes*. Ib., auxiliares. Al., *auxiliatores*. N. 38, emigrant. Al., *migrant*. N. 40, indicat. Al., *indicant*. N. 42, vocabantur. Al., *vocantur*. Ib., sola urbs Roma. Al., *sola Roma urbs*. Ib., cætera oppida. Al., *cæteræ oppida*. N. 43, possent. Al., *possint*. N. 45, mancipium esse putantur. Al., *mancipia esse dicuntur*, N. 46, qui in genere. Al., *qui a genere*. N. 47, libertorum. Al., *liberorum*. N. 48, quoties manumittebant. Al., *quando m. manu emitterentur*. Al., *de manu mitterentur*, N. 49, dicitur. Al., *est*. N. 52, quia testamento. Al., *quia per testamentum*. Ib., aditus erat. Al., *additus erat*. Ib., commorari. Al., *commorati*.

Cap. v. N. 7, reputent. Al., *putent*. N. 8, materfamilias inde vocatur. Al., *matrem familias inde vocari*. N. 10, supra avum. Al., *supra abavum*. N. 11, dicti. Al., *dicti sunt*. N. 12, femore enim. Al., *femur enim*. Ib., genus et stirps. Al., *genus esse stirpis*. N. 13, dictus. Al., *dicitur*. Ib., quia generatus. Al., *quasi generatus*. N. 14, quadripertitus. Al., *quadripartitus*. Ib., unigenitus, post quem nullus. Al., om.; al., *quod sit unicus, nec ante, nec post ullus*. N. 15, cum dicuntur. Al om. *cum*. Ib., non nati. Al., *non nominati vel non nati*. N. 16, humana consuetudine. Al., *humanam consuetudinem*. N. 17, inde etiam fit. Al., *inter etiam filios*. N. 18, nam filii. Al., *nam libertini*. Ib., servilis conditionis sunt. Al., *serviles conditione sunt*. N. 20, cujus. Al., *in cujus*. Ib., per emancipationem. Al., *per mancipationem;* al., *per mancipationes*. Ib., utriusque. Al., *quia utriusque*. Ib., Fabius. Al., *Flavius*. Ib., Paulus. Plerique Mss. antiqui, *Paulinus*. N. 21, uno aborto. Al., *uno abortivo*. N. 22, accipit. Al., *accepit*. Ib., de defuncto. Al., *post defunctum*. Ib., appelletur. Al., *appellatur;* al., *appellaretur*. N. 23, sicut ex concubina. Al., *sive ex concubina*. N. 24, patre incerto. Al., *et de patre incesto*. N. 25, hausto. Olim erat *austro*, aut *haustro;* Vulcanius reposuit *hausto*. Ib., existimantur. Al., *existimabantur*. Ib., Latine autem. Al., *Latini autem*. N. 26, ut neptis dicamus. Al., *ut nepotis dicamus*. Ib., admissum. Al., *admissam*. N. 17, ex nepote. Al., *ex nepte*. N. 28, atavique progenitores. Al., *atavi qui et progenitores*.

Cap. vi. N. 1, patruus. Cognati. Al., *patruus propinquitate cognationis. Cognati*. N. 4, ad instar. Al., *atque instar*. N. 5, sunt. Al., *sint*. N. 6, manantes. Al., *nascendo manantes*. N. 7, et uno utero. Al., *ex uno utero*. N. 8, fratrem. Al., *fratrem tuum*. N. 9, quas Latini. Al., *quas Latine*. Ib., inter pastores tuos, et pastores meos. Al., *inter pastores meos, et pastores tuos*. Ib., quia omnes fratres nos sumus. Al., *quia fratres sumus*, omisso *omnes nos*. N. 10, spiritale. Al., *speciale*, quod *communi* bis opponitur. Ib., vocantur. Al., *vocamur*. Ib., commune, cum omnes. Al., *in commune, quod et omnes;* al., *in commune, cum et omnes;* al., *item commune*, etc. Ib., germanitate. Al., *congermanitate*. N. 13, fratres patrueles dicti. Al., *fratrum filii patrueles dicti*. N. 14, ex sorore et fratre. Al., *ex sorore aut fratre*. N. 15, thius Græcum. Vulcanius scribit *tius* et ad marg. annot.: Θεῖος *enim patruum significat*. N. 16, et decedente patre. Al., *et discedente patre;* al., *et moriente patre*. N. 20, novitricus. Al., *novitricius*. In 1 Cod. Tolet. hæc est nota : *Vitricus est filius propriæ uxoris, non alius*. N. 21, privigenus, vel quasi. Al., *privigenus quia*. Post hæc verba, aut paulo post in eod. Tolet. Cod. est hæc annotatio, sive additio : *Oppieteres, id est, hi qui, avo vivente, patre mortuo, nascuntur*. N. 22, germani, germanæ. In nonnullis exemplaribus adjicitur : *Hæc consanguinitas... tot gradibus terminaretur*, ut infra, n. 20 et 30. N. 23, patris mei atavus... aut trineptis. Al. om. N. 29, hæc consanguinitas, etc.; alii hæc verba afferunt post num. 22, hoc fere modo : *hæc est consanguinitas; dum se*, etc., *dirimens, ad ultimum*, etc., Grialius, qui duas tantum tabulas produxit, primam, quæ inscribitur *Arbor juris*, alteram *De gradibus generis humani*, in

hac secunda ad inferiorem crucis partem annexuit verba : *Hæc consanguinitas*, etc. In Cod. Ottob.336, inseritur : *Item de libro Institutionum Justiniani Tertii capitulo sexto : De gradibus cognationis. Hoc loco necessarium est... graduum doctrinam adipisci:* quod ex veteri Editione inter appendices relatum fuit.

Cap. vii. N. 5, datur, quia conjugium. Al., *datur et conjugium*. N. 7, a precando, id est, petendo. Al., *a precando et prætendendo;* al., *a precando et petendo;* al. *a procando et petendo.* N. 8, quod ad nomen nubentis alludit. Al., *quod et ad nomen nubentis alluditur.* N. 12, quasi unxores. Al., *quasi uxiores;* al., *quasi junxiores.* Ib., ungerent. Al., *ungerentur.* N. 13, quia jam. Al. om. *jam.* Ib., transierunt. Al., *transierunt. Jus unum dicitur.* N. 14, uni duo Mss. Tolet., *unius.* N. 15, bigamus. Al., *digamus.* Ib., duabus, vel tribus. Al., *duarum, vel trium;* al., *a duabus, vel tribus mulieribus*, omisso *maritus.* N. 16, cum viro duo fuerint. Al., *cum viro duo non fuerint;* al., *cum viro uno fuerit;* al., *cum viro secundo non fuerit.* Cod. Alb., *cum viro dudum fuerit.* Ib., consortium viri. Al., *consortium alterius viri.* N. 20, quo in nuptiis. Al., *quo nuptiis.* N. 22, qui primus. Al., *qui prius;* al., *quia primus.* Ib., quod membranæ. Al., *quæ membrana.* N. 25, quoties. Al., *quotiescunque.* Ib., hoc est viæ. Al., *hoc est vias;* al., *hoc est via.* N. 26, trivolum. Al., *fribolum.* Ib., effluxæ. Al., *fluxæ.* N. 27, benedixit eis. Al., *benedixit eos.* Ib., simile. Al., *simile sibi;* al. *simile sui.* N. 28, affectum. Al., *effectum.* N. 29, melius tamen est, etc. Al., *melius tamen, si in ea mores quam pulchritudo quæratur.* N. 30, ideo autem... in tutela consistere. Nonnulli id omittunt.

LIBER DECIMUS.

A. N. 1. Titulus in nonnullis exemplaribus est : *Incipit de quibusdam nominibus per alphabetum distinctis.* Multi Codices veteres præmittunt : « Origo quorumdam nominum, id est, unde veniant, non pene (*Forte* bene) omnibus patet; proinde quædam noscendi gratia huic operi interjecimus. De quibusdam vocabulis nominum (*Al.*, hominum). Licet origo, etc. « Ib., unde veniat. Al., *unde veniant;* al., *unde veniunt.* Ib., ut homo. Al., *ut per denominationem homo.* Ib., proprie homo. Al., om. *homo.* N. 2, non posse existimant. Al., om. *existimant;* al., *non potest*, pro *non posse existimant.* Ib., in feminino. Al., *in feminino genere.* Ib., actor ab agendo. Al., om. N. 3, vocatus. Al., *vocatur.* Ib., tamen qui nutrit. Al., *tamen qui nutritur.* N. 4, animi. Al., *amicitiæ;* al., *animæ.* Ib., proprie amicus ab hamo, etc. Cod. 1, Tolet. ita digerit : *proprie amator turpitudinis, quia amore torquetur libidinis. Amicus ab hamo, id est, a catena,* etc. N. 5, amasius... ad amorem. Al., om. Ita in hoc libro quædam nominum originationes a nonnullis Mss. absunt, aliæ alio loco interseruntur. N. 6, quod est. Al., *qui est.* Ib., hominis. Al., *nominis.* N. 8, æqualitate. Al., *æquitate.* Ib., fastidiosus. Al., *multum fastidiosus.* Ib., animosus quod. Al., *animosus, eo quod.* N. 8, elatus. Nonnulli scribunt *œlatus*, ut ratione diphthongi hoc loco esse possit ; Vulcanius ad marg. advertit potius referendum esse *elatus* ad litteram E. Ib., seipsum super. Al., *ipse se supra.* Ib., mensaram suam. Al., omittit *suam.* N. 9, dictus. Al., *vocatus.* Ib., nam quid est avarum esse? Al., *nam quidam avarum esse dixerunt.* Ib., avaritia neque copia. Al., *neque avaritia copia;* al., *neque avaritiæ copia.* Ib., minuitur. Al., *minuatur.* N. 10, polluat. Al., *polluit.* N. 11, huc illucque. Al., *huc et illuc.* Ib., in quam partem. Al., *in qua parte.* N. 14, enormis. Al., *œnormis*, ut supra *œlatus.* N. 15, atratus et albatus. Al., *atramus et albatus.* Duo Tolet. Mss., *atramiste albatus.* Ib., item alienigena... ubi est. Al., om.; al., *item alienigena quod alieni generis sit, et non ejus ubi est; al., i. a, eo quod alienæ regionis sit, et non ejus, ubi est.* N. 16, aliquem. Al., *aliqua.* N. 17, erat. Al., A *præerat*, al., *aderat.* Ib., scribendus est. Al., *scribendum est.* N. 18, teneat. Al., *teneatur.* N. 19, stupefactus. Al., *obstupefactus.* Ib., fulgori, aut tactu. Al., *fulgore, et a tactu.* Fortasse, *fulgori, et tactui.* N. 20, est palam optatus. Al., *est palam adoptatus;* al., *est exortatus;* al., *est ortatus*, sine *palam;* sed mendum utrobique in *exortatus*, et *ortatus.* N. 21, demutata. Al., *immutata.* Ib., de duobus. Al., *e duobus vocatur;* al., *a duobus vocatur.* Ib., appellatus. Al., *appellatur.* Ib., utitur. Al., *utatur.*

B. N. 22, nihil vult male. Al., *n. v. mali.* N. 28, quem frater. Al., *in quem frater.* Ib., Junius. Cod. 1 Tol. add. *Burrus ruber, et niger.*

C. N. 34, numina. Al., *nomina.* Ib., conjugiis. Al., *conjugibus.* Ib., dicitur. Al., *dictus est.* N. 35, et continens, quod. Al., *et continens dicitur, quod.* Ib., malis abstineat. Al., *male obstineat.* N. 36, quod cluat. Al., *quod eluat.* N. 37, concors a conjunctione. Al., *consors a conjugatione.* Ib., qui B corde jungitur. Al., *quia corde jungitur;* al., *qui cor jungit.* N. 38, applicat. Al., *applicet.* N. 40, dictus. Al., *dicitur.* Ib., declinari. Al., *declinaret.* Ib., habes. Al., *adhibens.* N. 44, permiscuisset. Al., *permiscuit.* Ib., et cum compilator. Al., *et compilator.* N. 46, tumet in verbis. Al., *tumet verbis.* Ib., aliquid. Al., *aliqua.* N. 47, vel quia. Al., *vel qui.* N. 49, efficiat. Al., *afficiat.* N. 50, qui uno. Al., *quia uno.* N. 51, sortis. Al., *sorte.* N. 52, confinalis. Al., *confinialis.* N. 53, curator... cognitor, etc. In nonnullis Mss. hæc, et quædam alia transposita sunt. N. 54, ab eo excidit. Al., om. *ab eo.* Ib., a juris peritis. Al., *a viris peritis.* N. 57, sint. Al., *sunt.* N. 58, a sagina corporis. Al., *a signato corpore.* N. 59, candidus, etc. Al., *candidus, bonus, candens. Canus dictus a candido, et candidus, quasi candor.* N. 60, clodus... Al., *clodus, id est, clopus. Curvus, id est gibberosus.* Ib., crispus... Al., *scrispus, acalamistratus capillos tortos habens.* Ib., ap- C pellatus. Al., *appellatur.* N. 61, a confusione. Al., *a confessione;* quod ad rem videtur esse. N. 62, convulsa navis. Al., *convulsæ naves.* Ib., cujus eminentia. Al., *cui eminentia.* Ib., adimuntur. Al., *adimitur.* Ib., unde et Virgilius. Al., *ut Virgilius.* N. 63, corpus. Al., om. Ib., lenam. Al., *lænonem.* N. 64, collegiatus. Al., *colligatus;* al., conjungunt : *Collegiatus, carpentarius.*

D. N. 65, præsit. Al., add., *præsit, et cunctæ familiæ dominetur.* N. 66, doctus a docendo, inde et doctor. Al., *doctus a docendo dictus*, omisso *inde et doctor;* al., *doctor a dicendo, inde et dictor.* Ib., a discendo vocata. Al., *a discendo vocatur.* N. 67, dispensator quia prius qui. Al., *dispensator pecuniarum prius qui.* N. 68, ab aere. Al., *ab habere.* Ib., vocatus. Al., add., *vocatus vel diu vescens.* Ib., a decem. Al., *a decem dicitur.* Ib., dictus. Al., *dicitur.* In Cod. 1 Tol. hæc est in inferiori margine additio : *Dapsilis vel munificus, nec non et egregius,* D *aut generosus.* N. 70, ceromate. Al., *certamine.* Ib., perfusum. Al., *superfusum.* N. 73, degener, aut ignobilis. Al., *degener autem, quod sit ignobilis.* N. 74, quod morti. Al., *quod mortis.* Ib., vertat. Al., *crepat.* N. 75, in id. Al., *inductus in id.* N. 76, de hiscens, valde hiscens. Duo Tolet. Mss., *desciens, valde sciens.* Ib., deamare, desidere. Al., *deamare, desiderare.* N. 77, detegat. Al., *deteget.* Ib., reses. Al., *resides;* al., *residens.* N. 78, in quos omnis seges decurrit. Al., *in quos omni sulco seges decurrit;* al., *in quo sulco omnis s. d.* N. 79, quam solebat. Al., *quam quod solebat.*

E. N. 81, 82. Elatus... Enormis. Al., om., quia dictum jam in littera A, scilicet in *œlatus, œnormis.* N. 85, quasi trans solum. Al., *quia trans solum.* N. 86, expulsus, et cum terrore. Al., *expulsus sit, et terrore.* Ib., ex terra sua pulsus. Al., *ex terra sua expulsus;* al., *extra terram suam pulsus.* N. 88, a terminis. Al., *extra terminos.* N. 89, indigens. Al., *indigens, et egenus.* N. 90, quasi percomesus. Al., *quia percomesus.* N. 95, reddidit. Al., *reddit.*

F. Num. 96, a modestia et temperantia. Al., *a modestiæ temperantia.* N. 97, post *Fenerator,* etc.; in Cod. 1 Goth. Tolet. est hæc additio ad imam paginam : *Femellarius feminis deditus, quem antiqui mulierarium appellabant.* N. 98, qui felicitatem. Al., *quæ felicitatem.* N. 99, facilis. Al., *facibilis.* N. 100, a formo. Al., *a forma.* N. 101, frangi possit. Al., *frangi potest.* N. 102, resedit. Al., *recessit.* N. 103, ad præcordia. Al., *vel a præcordio.* Al., *vel a præcordia,* fortasse, *a cute, vel a præcordiis.* N. 105, lenit. Al., *Knit.* N. 106, fremens. Al., *fremens, perstrepens, irascens;* al., *fremens, id est, cum furore vociferans.* N. 107, fur a furvo. Al. *fur a furendo, vel furvo.* Ib., noctis. Al., nocturno. Ib., factiosus. Al., *factiosum,* Ib., cum seditiosum. Al., *cum seditioso.* Ibid., gratiosum, ac potentem, quasi. Al., *gratiosum, potentem, et quasi.* N. 109, a dominis, ignominiæ. Al., *adnominis ignominiam.* N. 111, fornicarius... fornicatrix. Al., *fornicarius, et fornicatrix.* Ibid., hæ sub arcuatis prostabant. Al., *hæc sub arcuatis prostrabantur;* al., *prosternebantur.* N. 112, quasi fetu abundans. Gothici et alii, *quasi fetunda.* Et in 1 Tolet. Cod. hæc est nota ad marg. : *Feta aliquoties plena aliquoties liberatrix.* Ib., feta... flens. Al., *feta, prægnans; flens.* Ibid., lacrymis. Al., *lacrymas.* Ib., vel a schola. Al., *aut a scholis.* Ib., discesserit. Al., *discessit.* G. N. 113, sed fixa. Al., *sed fida.* N. 114, gracilis... Al., om. Cod. 1 Tolet., *gracilis, fragilis, tenuis;* Al., omnino omittunt verba, *grandis, gracilis.* Ibid., quod sit. Al., *quasi sit.* Ibid., qui plus, Al., *quod plus.* N. 115, appellatus. Al., *appellatur.* Ibid., nec valens, nec volens. Al., *nec valentes, nec volentes.* Ibid., et tanquam. Al., *et quanquam.*

H. N. 116, heros... fortis. Al., om. Ib., acclinis. Al., *acclivis.* Ib., honori. Al., *honore.* N. 117, humanitas, qua. Al., *humanitas dicta, quæ.* N. 118, honorosus plus est quam honoratus. Gothici et alii *honerosus plus est quam honeratus,* scilicet pro *onerosus* et *oneratus,* addito *h,* ut ille ævo fieri solebat. N. 119, e Græco. Al., *Græco* sine *e.* N. 120, simulacra. Al., *simulacrum.* Ibid., oris. Al., *foris.* Ibid., et colla. Al., *et collum.* N. 121, argumenti. Al., *ab argumentis.*

I. N. 123, ingeniosus. Al., *ingeniosus dictus.* N. 124, vocatur. Al. addunt *quia inter eam, quam transfert, judicat.* N. 125, indoles. Al., *indolis.* N. 126, cui nocitum. Al., *cui nocivum.* N. 127, vocant. Al., *dicunt.* Ib., illustris, Al., *illuster.* Ibid., contrarius. Al., *contrarium.* Ib., idoneus. Al., add. *idoneus, quasi duplum habens donum.* N. 128, sine marcore. Al., *sine maceratione.* N. 129, sine formo, id est, sine calore. Al., *sine forma, id est, sine colore.* N. 130, et ira. Al., *et in ira.* N. 134, fraus mali. Al., *fraudis malum;* al., *fraudis mali.* N. 135, ab intuendo. Al., *ab invidendo.* N. 136, sit. Al., *quærit.* N. 138, nefrendes. Al., *frendes.* N. 139, inglorius. Al., *ingloriosus.* N. 140, inveterator. Al., *inveteratus.* N. 142, ne operi quidem ulli aptus. Al., *ne operis quidem ullius,* omisso *aptus.* Ibid., pro viribus. Al., *pro viribus accipiuntur.* N. 143, vel sine naribus. Al., *hoc est, sine naribus.* N. 144, perdidit. Al., *perdit.* N. 146, cui nec inanis absenti surrexit tumulus. Al., *cui nec animam mane habenti surrexit tumulus;* al., *cui nec absenti surrexit tumulus.* Vulcanius arbitratur legendum, *cui nec animam debenti suppetit tumulus.* N. 148, subito sit. Al., *subito fit.* Ib., indigena vocatus. Al. *indigens vocatus.* N. 149, a pædore. Al., *a pudice;* al., *a putore;* al., *a podice.* Ib., pædorem. Al., *fetorem;* al., *putorem;* al., *pudorem.* Ib., dicunt. Al., *dicit.* N. 150, internecida. Al., *internicida.* Ib., mendacio innititur. Al., *mendacium innititur.* Ib., impostor... Al., *impostor, mendax, commentator.* N. 152, insideat. Al., *insidiatur,* Ib., insidere. Al., *insidire.* Ib., non permittit. Al. om. *non,* sed male. N. 153, dignitatis. Al., *virginitatis.*

A K. N. 154, inde et karistia, karismata gratiæ. Al., *unde et Eucharistia, sacrificium, id est, bona gratia.*

L. N. 156, lætus. Al., *locus.* Ib., multaque ditione. Al., *multaque editione;* al., *multa quæ editione.* N. 157, largus... Al., *largus, munificus, humanus;* al., *largus, abundans, affluens.* Ibid., et longi temporis. Al. om. *longi.* N. 158, magnanimus. Al., *magnanimis.* N. 160. Ælius autem, latro est, inquit, latero. Al., *melius autem, latro est quasi latero;* al., *alii autem,* etc. Ib., insidiator. Al., *insidiatur.* Ib., laniando. Al., *laniendo.* N. 151, conciliator. Al., *consiliator.* Ib., blandiat. Al., *blandiatur.* Ibid., facit. Al., *faciat.* Ibid., puellari. Al., *puellarum.* Ibid., luxuriosos quasi. Al. om. *quasi.* Ib.. lascivus, quod. Al., *lascisvus dictus, quod.* Ib. laxus. Al., *luxus.* N. 162, currere. Al., *cursus.* Ib., a fluore. Al., *aut a furore.* N. 163, habeat. Al., *habeant.* Ib., debet. Al., *dicitur.* N. 164, luscitiosus. Al., *lusciosus;* al., *luscilosus;* al., *lusciliosus.* Ib., qui unum. Al., *quod unum.*

B M. N. 165, hinc appellata misericordia. Al., *hinc appellatam misericordiam.* N. 167, dictus. Al., *dicitur.* N. 168, magnanimus. Al., *magnanimis.* N. 169, dictus. Al. om. Ib., et ad sustinendam. Al., *sed ad s.* N. 170, qui memoriam tenet. Al., *qui memoria tenet;* al., *quia memoria tenet.* N. 171, Græce statio. Al., *Græce Latine statio.* N. 172, magis eximius. Al., *majus eximius;* al., *magis, et maximus.* N. 176, manu dicere. Al., *manum dare.* N. 177, conversationem. Al., *ad conversationem.* Ib., a bono deterior. Al., *a bono melior.* N. 178, quia mollior. Al., *quasi mollior.* Ib., est monitor. Al., *et monitor.* Ib., bona. Al., *pœnam.* Num. 179, mulcator. Al., *mulctator.* N. 180, Lucanus. Al., *ut Lucanus.* Ib., *veniat.* Al., *veniam.* Ib., enervato corpore dedecoret. Al., *enervati corporis dedecore.* N. 181, a mœchia. Al., *a macia.* Ib., sive a maceratione. Al. om. Ib., manu ancus. Al., *manu ancus, vel manu*
C *cassus.* N. 182, vitabundus, vitanti similis. Al., *vitavundus, viventi similis.* Ib., verisimilis morientis. Al., *vere similis morienti.* N. 184, morio. Al., *morior;* al., *morrio;* al., *murrio.* Ib., præsit. Al., *præsidet.*

N. N. 185, quasi ne ullus. Al., *quasi sine ullus.* N. 186, nihili. Al., *nihil.* Ib., ex ne, et hilo. Al., *ex nil, et hilo.* N. 187, nugam. Al., *nugas;* al., *nugacem.* Ib., id est, nugas non perniciosus. Al. *id est, nugax, perniciosus;* al., *id est, fugax, perniciosus;* al., *id est, fugax, non perniciosus.* N. 188, nequaquam. Al., *nequitiam;* al., *nequidquam;* al., *nequam.* Ib., quasi dicat. Al., *quasi diceret.* N. 189, alias nefarius... Al., *alias nefarius, nec dicendus.* Ib., ne nominandus quidem. Al., add. *ne dicendus,* N. 190, qui nuntiat. Al., *et qui nuntiat.* Ib., quod nuntiatur. Al., *quod nuntiat.* N. 191, accipiebat. Al., *conspiciebat.* N. 192, recesserunt. Al., *recesserant.* N. 193, sit turpis. Al., *sit garrulus turpis.* Ibid., nec legens. Gothici, *nec eligens,* deleto *nec le-*
D *gens.* In 1 Cod. Tolet., n. 194, consumit. Al., *consumunt.* Ib., excepto eo, Gothici, *excepto eum.* N. 195, opertus. Al., *coopertus.*

O. Num. 196, rectæ gloriæ. Al., *Rectæ gloriæ Græcum est.* N. 197, ostio pedem. Al., *ostiis pedes.* Ib., apertus. Al., *aptus.* N. 198, habilis. Al., *habitus.* N. 199, dictus. Al., *victus.* Ibid., obtunsus. Al., *obtusus.* Ib., obclusior. Al., *obtusior;* al., *obscurior.* Ib., conabundus. Al., *conabundus dicitur.* Ib., obnoxius. Al., *obnixus.* N. 200, oblectator. Al., *oblactator.* N. 201, quod liberos. Al., *qui liberos.* Ibid., habeat. Al., *habet.* Ib., ovium pastor ovilio. Al., *ovium pastor, quasi ovilio;* al., *custos ovium, quasi ovilio.*

P. N. 202, incertorum. Al., *incertos.* Ib., a paviendo; pavire enim. Al., *a pavendo; pavere enim.* N. 207, qui parvulis assignatur. Al., *cui parvuli assignantur.* Ib., ductet. Al., *doceat.* N. 208, primus... postremus. Al., *primus... posterior... postremus.* N. 210, nomen in aliud. Al., *in nomen aliud;* al., *nomen ad aliud;* al., *nomen aliud,* omisso *in,*

et *divulgatum est* pro *devolutum est*. N. 213, perseverans.... Al. add. *perseverans, ardens, strenuus, laboriosus*. N. 215, nam procare. Al., *nam procari*. N. 217, et procul jactatus. Al., *et procul jactus;* al., *ac projactatus;* al., *et projectatus*. Num. 218, scribuntur. Al., *describuntur, bonisoue fisci agglomerantur*. N. 219, præcinctus linteo lavit. Al., *præcinctus est linteo, et lavit*. N. 220, et prædo. Al., *et prædio*. N. 221, id est. Al., *hoc est*. Ib., capiebant. Al., *cupiebant*. N. 223, quasi perdens. Al., *quia perdens*. Ibid., et dejero. Al. om. N. 224, advocatus. Al., *advocator*. Ib., mercedis. Al., *mercede*. Ibid., scilicet. Al., *licet*. Ib., valde. Al., *valide*. N. 225, fallat. Al., *fallax*. Ib., gerit. Al., *tegit*. N. 226, parricida... parricidium. Al., *parracida... parracidium;* al., *parrecidum, et homicidum*. Ibid., dixerint, quoniam. Al., *dixerint, qui hominem occiderat, quoniam*. N. 227, persecutus, perfecte secutus. Al., *persecutor, perfecte secutor;* al. om. *persecutor non semper... perfecte secutus*. N. 228, hoc vocabulum. Al., *hoc nomen*. Ib., omnium iniquorum. Al., *hominum iniquorum*. Ib., *post iniquorum* alii addunt: *Peccator item a pectoris caterva* (An *caverna?*) *cognominatus pro eo quod inibi occulta delictorum conduntur*. N. 229, a prosedendo. Al., *a prosiiendo*. Ib., concuba. Al., *concuba, vel concubina*. N. 230, nam pavire. Al., *nam pavere*. N. 231, petræ. Al., *petra*. Ibid., pusillo. Al., *a pusillo*. Ib., a pusione. Al. add. *a pusione dictus. Pelicanus, vir sanctus solitudini deditus*.

R. N. 234, religiosus... appellatur. Al., *religiosos... appellatos*. Et mox *retractant... relegunt*. Al., *religiosus... appellatus*. Ib., ex religendo. Al., *ex relegendo*. N. 235, rationator. Al., *ratiocinator*. N. 236, recipit. Al., *recipiat*. Ibid., resipit. Al., *resapit;* al., *recipit*. Ibid., desierat. Al., *desiderat*. Ib., animum suum. Al., *cor suum*. N. 237, repens autem. Al., *repente autem*. Ib., roboreæ, Al., *roboris*. N. 238, et reatus a reo nuncupatus. Al., *et reatum a reo nuncupatum*.

S. Num. 240, quod unumquodque. Al., *quo unumquodque*. Ib., sensu veritatem. Al., *sensu veritatis;* al., *sensus veritatis*. N. 241, quasi studiis. Al., *quasi in studiis*. Ibid., sanctus veteri. Al., *sanctus a veteri*. Ibid., purificari. Al., *purificare*. Ib., tangebantur. Al., *tingebantur*. Ib., sancti nomen. Al., *sanctionem*. N. 242, supreme pater. Al., *supremas partes;* al., *supremæ partes*. N. 243, sicut formosus. Al., *sic formosus*. Ibid., Terentius... dabo. Al. om. N. 244, superstitiosus, etc. Al., *superstitiosus... appellatus... precabatur, et immolabat*. Ib., superstites essent. Al., *superstitissent*. Ib., quia solers. Al., *quasi solers*. N. 245, sua edentes. Al., *suadentes*. Ib., alias sedales, quod simul sedeant. Socii. Al., *alias sodales. Socii;* al., *alias quasi sedales, ipsi et socii;* al. om. *alias... sedeant*. Ib., periculi. Al., *periculum*. Ib., in unam caligam. Al., *in una caliga*. N. 246, me esse. Al., *meipsum esse*. Ibid., nec ullo ignominiæ commovetur dolore. Al., *nec ulla ignominia commovetur ad dolorem*. N. 247, frigidus. Al., *frigus*. Ib., per quod. Al., *per quos*. N. 248, super vult videri. Al., *vult superviderі;* al., *super vult videre*. N. 249, detrahendo. Gothici, *detrahendum*. N. 250; quasi sævus. Al., *quasi satis*. N. 251, quod non. Al., *quæ non*. Ib., suasor... trahens. Al., *suasor a suadendo, quem vult decipere;* al., *suasor decipiens, id est, in suam sortem trahens. Suasor a suadendo, quem vult decipere;* forte, *qui vult*. N. 252, scrupus enim. Al., *scrupo enim*. N. 253, σκαιοῦ. Al. add. *id est, a perversitate*. Ib., scorta quæ. Al., *scorta quod*. Post *scorta*, etc., Cod. 1 Tolet. inseruit: *Scurra, qui sectari*, etc.; quod alii afferunt in *I* scilicet *iscurra*, alii infra post *sator*. N. 255, scurra appellatus. Al., *scurras appellatos;* al., *scurras constat appellatos*. N. 258, jurisperitorum. Al. om. sequentia: *qui etiam. s. f. appellaverunt*. N. 259, sospes... Al., *sospes, salutis, hospes*. N. 260, a sequendo. Al., *obsequendo;* al., *ab obsequendo*. N. 261, accidat. Al., *accedat*. N. 262, exsuccatus. Al., *exsiccatus*. Ib., quod sit. Al. om. *sit*, et post *pulsu* add. *est*. N. 263, saio. Al., *sagio*. Ib., a suendis. Al., *ab esuendis;* al., *ab struendis*.

T. N. 264, tuetur. Al., *tueatur*. Ib., mones. Al., *montes*. N. 266, diuturnus. Al., *diurnus*. N. 267, lanx. Al., *lances;* al., *lancis*. N. 268, truculentus... Cod. 1 Tolet., *truculentus, crudelis, immanis, sævus*. N. 269, torto vultu. Al., *torvo vultu*. N. 270, timorem habet. Al., *terrorem habet*. N. 272, diu, id est. Al. om. *id est*. Ib., qui coactus. Al., *quia coactus*.

V. N. 274, uti possit. Gothici, *utere possit*. Ib., quod doceri. Al., *qui doceri*. N. 276, viridis... vi rudis. Al. om. N. 279, quia sine via. Al., *quasi sine via*. Ib., sine memoria evanescat. Al., *sine mora evanescat;* al., *memoria evanescat*, omisso *sine*. N. 280, vesanus non probe sanus. Al., *vesanus porro sanus*. N. 282, a venabulo. Al., *a venatione*. In Cod. Tolet. 2, post *pressores* subjungitur: *Explicit liber* X *partis primæ feliciter. Liber* XI *Etymologiarum partis secundæ*. Simili modo Cod. 1 Tolet.: *Item pars secunda liber* XI. Scilicet veteres, ut jam in Isidorianis, c. 48 n. 16, adverti, Etymologias in duas partes distribuebant, quarum *prima* priores decem libros, *altera* posteriores decem complectebatur. Secundam igitur Etymologiarum partem ad sequens volumen reservamus.

LIBER UNDECIMUS.

Cap. I. N. 1, dicta ab eo. Al., *dicta est ab eo*. Ib., hanc quidam. Al., *hanc quidem*. N. 2, derivatum. Al., *derivativum*. N. 4, de humo terræ. Al., *de limo terræ*. N. 7, gentilibus. Al., *a ventis*. N. 8, quod quidam, etc. Al., *quod putaverunt incorpoream*, etc., al., *potuerant* pro *potuerunt*. N. 10, nisi animam. Gothici et alii, *nisi quod animam*. Ib., propter quod. Al., *pro eo quod*. Ib., inspiret. Al., *spiret*. Num. 11, vocari ut. Al., *vocari volunt ut*. N. 12, amentes. Al., *amentes dicuntur*. Ib., non anima. Al., *non omnia*. N. 13, dum vult, etc. Al., *dum scit, mens est, dum vult, animus est;* al., *dum sit, mens est*, etc. Ib., unde et sententia. Al., *unde essentia*. N. 16, quatuor elementis compacta est. Al., *quatuor, id est, terra, aere, humore, igne; nam terra*, etc. Ib., quibus quid debetur. Al., *quibus cujus debetur;* al., *cujus quid debetur*. N. 17, caro est, quæ vivit. Al., *caro est semper, qui vivit*. Ib., idem non caro. Al., *id est, non caro*. Ib., corpus dicitur. Al., *corpus dici* sine alio verbo. N. 18, sunt, visus. Al., *sunt, ut visus*. N. 20, aut externa ætherea luce. Al., *ut externa ætheria luce;* al., *aut externa, et ætherea luce*. Ib., per tenues vias. Al., *per tenues venas*. N. 21, quod vivacior. Al., *quod viator*. Ib., præstantior, sive velocior. Al., *præstantior, velocior*. Ib., sensus, videre dicamus. Al., *sensui dedicamus;* al., *sensus unde dicamus*. N. 22, odore. Gothici, *odoris*. Ib., attactus. Al., *attractus*. N. 23, et per omnia... aspergat. Al. omitt. Ib., genera sunt. Al., *genera esse*, sine verbo. Ib., oritur. Al. add. *oritur quod sentiatur*.

Num. 24, propria natura data est. Al., *propriam naturam datam esse*. Ib., audiendum. Al., *audiendum est*. N. 25, vigendi causa. Al., *vivendi causa*. N. 26, vertex est ea pars. Al., *vertix est pars*. N. 27, occipitium. Al., *occipitium*. Ib., capiti retrorsum. Al., *capitis retrorsum*. N. 28, pili autem dicti. Al., *pilos autem dictos*. Ib., a pelle, e qua. Al., *a pelle, qua;* al., *a pelle, de qua*. Ib., pilum dicitur a pila. Al., *pilo dicitur et pila;* al., *pilo dicitur a pila*. N. 29, tonsum decet. Al., *tonsum esse decet*. N. 30, tondere. Al., *tonderi;* al., *tundere*. N. 31, quibus, Al., *a quibus*. N. 33, tota. Al., *facta tota*. N. 34, qualitates significat. Al., *qualitatem significat*. Num. 35, mentis motum. Al., *mentisque motum*. N. 36, occulunt. Al., *occultant*. Ibid., mentis indicium. Al., *mentis judicium*. Ib., initio. Al., *ex initio*. Ib., acceptam. Al., *accepta*. Ib., proponendo. Al., *præponendo*. N.

37, nobis. Al., *a nobis*. Ib., plerique pupulam. Al., *plerique pupillam*. Al., *propterea papulam*. N. 38, ornent. Al., *ornet*. Ib., volvos...bolborum. Al. om.; al., *valvarum* pro *bolborum*. N. 39, ut...reficiant.Al., *aut...reficiunt*. Ib., conniventibus. Al., *cohibentibus*. N. 40, utræque clausæ. Al., *utraque clausa*. Ib., adnati. Al., *admoti*. Ib., pili. Al., *capilli*. Ib., ne irruentes. Al., *ne irruente sorde*. Ib., facile. Al., *facie*. Ib., cujuscunque. Al., *cujusquam*. Ib., contactum. Al., *tactum*. Ib., quo tenuem. Al., *quod tenuem*. N. 42, tuta. Al. om. N. 44, promineant. Al., *prominent*. Ib., in rotunditatem. Al. *in rotunditate*. Ib., quæ Græci, Al., *quam Græci*. N. 46, aurium. Al.. *auribus*. Ib., inditum nomen. Al., *inde nomen*. Ib., pinnula. Al., *pennula*; et sic mox *pennum*, et *penna* pro *pinnum*, et *pinna*. N. 47, nare. Al., *manare*. Ib., ut norimus. Al., ut *noverimus*; al., *ut odoremus*. Ib., ac non totis. Al., *ac non notis*. Ib., cœperet. Al., *cœperit*. N. 49, et sputum. Al., *et spiritum*. Ib., *foras*. Al., foris. Ib., projicimus. Al., *mittimus*. Ib., quia inde. Al., *quia ibi*. Ib., cibi inde. Al., *cibi et inde*; al., *cibi unde*. N. 51, a ligando. Al., *a lingendo*. N. 52, inde Latinum. Al., *inde in Latinum*. Ib., colomellos vocant. Al., *colomellos vocat*. Ib., qui concisa. Al., *quia concissa*. Ib., atque confracta. Al., *jam fracta*. N. 54, a gignendis dentibus. Al., *a cingendis dentibus*. N. 55, cœlum est. Al., *cœlum sursum est*. N. 56, nisi linguæ motus, etc. Al., *nisi linguæ distantias vocis efficerent*. N. 59, quæ cibum. Al., *quæ cibos*. Ib., quæ foramen. Al., *quod foramen*. Ib., operitve. Al., *operitque*. N. 60, et teres. Al.. *et rotundum*. N. 61, primus. Al., *prius*. Ib., tu accuses frange cervicem. Al., *tu accusas frangere cervices*. N. 62, quadrupedum. Al., *quadrupredi*. Ib., ola. Al., *ala*. N. 63, nominata. Al., *nominata sunt*. Ib., hi sunt. Al., *in his sunt*. Ib., quod illic. Al., *quod illi*. N. 64, cubitus dictus. Al., *cubitum dictum*. N. 65, sunt appellatæ. Al., *sunt sic appellatæ*. Ib., ascillas. Al., *ascellas*. Ib., et oscilla dicta. Al., *et ascilla dicta*; al., *et scilla dicta*. Ib., cillantur. Al., *cillentur*; al., *cilluntur*; al., *celluntur*; al., *scillantur*; al., *cilleantur*; al., *ascillantur*. Ib., moveantur. Al., *moveatur*; al., *moventur*. Ib., has quidam. Al., *hos quidam*. Ib., hircorum. Al., *hircosum*. N. 66, manupretium. Al., *manus pretium*; al., *et minus pretium damus*. N. 67, Apostolus: Dextras, Al., *Apostolus dicit; Jacobus et Joannes dextras*; al. om. *dicit*. N. 68, quod rem fieri. Al., *quod fieri*, omisso *rem*. N. 70, existunt. Al., *existant*. Ib., secundus salutaris. Al., *secundus index, et salutaris*; al., *secundus salutatorius*. Ib., atque ostendimus. Al., *vel aliquid demonstramus*. N. 71, probri. Al., *probra*. N. 72, ad inguina, de quo. Al., *ad inguinem, de qua*. Ib., sustinetur. Al., *sustentatur*. N. 73, a collo usque ad. Al., *a collo ad*. Ib., mamillæ inter. Al., *mamillæ dicuntur inter*. N. 74, dicimus. Al., *dici*. N. 75, quas sugentes. Al., *quas infantes sugentes*. Ib., breve illud. Al., *præbet illud*. N. 77, meatu. Al., *motu*. N. 79, appellavit. Al., *appellatur*. N. 81, sit. Al., *fit*. N. 83, quod artuum. Al., *quod per artuum*. Ib., id est ab inhærendo. Al., om. N. 84, ut digitos. Al., *ut digiti*. N. 85, compago. Al., *compagia*. N. 87, medullæ appellatæ. Al., *medulla appellata*. Ib., vertibula. Al., *vertibulæ*. Ib., conglobatæ, dicta. Al., *conglobata, dictæ*. N. 88, attritu. Al., *tactu*. Ib., flectuntur. Al., *plectuntur*. Ib., salvetur. Al., *servetur*. N. 89, ut tota. Al., *et tota*. N. 90, dextro autem lateri. Al., *dextra autem lateris*. Ib., lævo. Al., *læva*. N. 93, scapula...Al. add. *scapula a scandendo dicitur*. N. 96, sacra spina. Al., *spina sancta*. N. 98, feminis. Al., *mulieribus*. N. 99, sit umbo. Al., *sit ibi umbo*; al., *sit umbus*. N. 101, prementis. Al., *prementi*, N. 102, partes. Al., *partes sunt*. Ib., gignendæ sobolis. Al., *a gignenda sobole*. Ib., quod his. Al., *quod in his*. N. 108, et crurum. Al., *et crurium*. N. 109, dicunt. Al. om. Ib., Ennius. Al., *Ennius ait*. Ib., voluit. Al., *cogit*. Ib., venirent. Al., *pervenirent*. N. 110, quia iis. Al., *quia in his*. N. 111, rotundi. Al., *rotundum*. N. 113, stabile. Al., *subtilius*. N. 116, sub corio est. Al. om. Ib., circumfusa. Al., circumflua. Ib., contineatur. Al., *continetur*. N. 117, eadem lacerti. Al., *item lacerti*; al., *idem lacerti*. Ib., ut sit. Al. om. *sit*. N. 118, plus sanguinem. Al., *plus sanguinis*. Ib., plus spiritum. Al., *plus spiritus*. N. 119, cordi vicina. Al., *cordis vicina*. N. 120, motus. Simplex. Al., *motus aut simplex, aut compositus. Simplex*. Ib., saltu. Al., *motu*. Ib., leniores. Al., *leviores*. A. 122, aiunt. Al. om. N. 123, unde et. Al., *inde et*. N. 124, agitando. Al., *exagitando*. Ib., admittit et rejicit. Al., *emittit, et recipit*. Ib., aperiendo. Al., *adaperiendo*. N. 125, in cerebro subvolat. Al., *cerebrum subvolat*. Ib., ex cibo tractum. Cl., *et cibos tractos*. Ib., consistit. Al., *persistit*. N. 126, dictæ autem fibræ. Al., *dictas autem fibras*. Ibid., acciperent. Al., *acceperunt*. N. 127, dictus a supplemento. Al., *dictus supplementum*; al., *dictus duplementum*. N. 128, folliculus. Al., *folliculum*. Ib., et cibum. Al., *et ipse cibum*. N. 129, egerant. Al., *digerant*. N. 130, membranum. Al., *membrana, quæ membranum*. Ibid., a pulmonibus et. Al., *a pulmone vel*. N. 131, jejunium. Al., *jejuna*. N. 132, ad inguina. Al., *usque ad inguinem*. N. 133, ex ipsa. Al., *ex ipso*. N. 134, calyculi. Al., *cauliculi*. Ib., utriuslibet. Al., *utriusque*. N. 135, ab utraque. Al., *ab utroque*. Ib., dividat. Al., *dividit*. Ib., replexæ. Al., *reflexæ*. Ibid., cornuum. Al., *cornu*. Ib., intrinsecus. Al., *extrinsecus*. N. 136, generetur. Al., *generatur*. N. 137, valva, etc. Al., *valva ventris, id est, janua, vel*. Ib., dicta quia. Al., *dicta quasi vas aquæ quia*. N. 138, egeritur. Al., *egreditur*. Ib., futura. Al. om. Ib., dicitur. Al., *vocatur*. N. 139, jactum. Al., *jactu*. Ib., irrigatione. Al., *infusione*. Ib., in corpus. Al., *in corpore*. N. 140, a circuitu. Al., *propter circuitum*. Ib., venire. Al., *evenire*. N. 141, fetus. Al., *fructus*. Ib., corripit. Al., *corrumpit*. Ib., aera. Al., *aeramenta*. Ib. efferantur. Al. *efferuntur*. Ib., nec aquis., Al., *nec aliquo*. N. 142, non est. Al., *non esse*. Ib., non adhæret. Al., *non hæreret*; al., *non potest adhærere*. Ib., miscere se. Al., misceri. Ib., hinc et Al., *hinc est et*. N. 143, totum opus. Al., *totum corpus*. N. 144, folliculus... nascitur. Al., *folliculi... nascuntur*. Ib., continetque. Al., *continentque*. Ib., dictus ita quia. Al., *dictus autem folliculus quia*. Ib., quia cum cum. Al., *quia et cum*. Ib., editur. Al., *egreditur*. N. 145, sic et in nobis. Al., *sic et in hominibus*. Ib., invaluit. Al., *invaluerit*. N. 147, promissa. Al., *prolixa*. Ib., subjungam. Al., *subjungamus*.

Cap. ii. N. 2, annis. Al., *annos*. N. 4, adulta. Al., *apta*. Ib., ad vigesimum octavum annum. Al., *ad viginti octo annos*. N. 6, declinatio. Al., *inclinatio*. Ib., senioris. Al., *senilis*. N. 8, ætatum. Al., *ætatis*. N. 10, leves. Al., *lenes*. N. 11, gerebat. Al., *regebat*. N. 12, quasi pulla. Al., *quasi pupilla*. Ib., sine oculis. Gothici *in oculis*. Ib., patres. Al., *parentes*. Ib., quam ab... acciperent. Al. om. Ib., nomen. Al. om. N. 13, ostendat. Al. *ostendit*. N. 14, pariunt. Al., *pariant*. N. 16, incipiat. Al., *incipit*. Ib., præparatus. Al., *paratus*. Ib., *tricesimus*. Gothici et alii ita pro *triginta* apud Grialium. Ib., pecudibus. Al., *pecoribus*. N. 17, vis. Al., *virtus*. Ib., in femina. Al., *in feminis*. N. 19, corporum. Al., *animorum, vel corporum*. Ib., aliud. Al., *aliquid*. Ib., aut in alium. Al., *aut animalium*. N. 20, corruptionem. Al., *correptionem*. Ib., sacræ. Al., *sanctæ*. N. 22, virum agit. Al., *ut vir agit*. Ib., fungatur. Al., *fungitur*. Ib., virilia opera facit. Al., *virilia faciat*. Ib., ut Amazon. Al., *ut Amazones*. N. 24, sexus species. Al. om. *species*. Ib., feminæ sunt. Al., *feminas esse*. N. 26, minus senex. Al., *minus est sene*. Ib., sicut junior intra juvenem. Al., *sicut juvenior inter juvenem et senem*. Ib., intra pauperem. Al., *inter ditem*

et pauperem. N. 27, præ vetustate. Al., *per vetustatem.* Ib., calet minus. Al., *calet in minus.* N. 28, feminini. Al., *feminei.* Ibid., cur diceret. Al., *cur non diceret.* Ibid., senem mulierem. Al., *anum mulierem.* N. 30, impotentissimis. Al., *potentissimis.* Ib., liberat. Al., *liberet.* Num. 31, mortium. Al., add. : « Sive mors a morsu primi hominis, qui vetitæ arboris pomum mordens mortem incurrit, quo ille esu pomi mortem meruit. » Duo Goth. Tol. om. *quo ille... meruit.* N. 33, Cæsar. al. add. : « Non potest mortuus aliquid facere post mortem suam, ita homo non potest scire ejus originem, id est, mortuus ab eo, quod, etc. » N. 35, nominatum. Al., *nominatur.* N. 36, vocatus. Al., *vocatur.* Ib., defunctos. Al., *functos;* al., *defuncto.* Ib., unde et honoribus functos. Al., *unde est et honoribus functus.* Ib., diem functus. Al., *die functus.*

Cap. III. N. 1, gentiles Deum modo naturam. Al., *gentiles qui dicuntur, modo naturam.* N. 2, prædicere. Al., *prædicare.* N. 3, perhibentur. Al., *perhibent.* Ib., quidquam. Al., *quidquid.* Ib., prædicant. Al., *prædicent.* Ib., demonstrent. Al., *demonstrant.* N. 4, creationes. Al., *creatione.* Ib., constitutæ. Al., *constituta.* Ib., probatum est. Xerxi quippe. Al., *probatum est,ut in temporibus Xerxis regis. Tunc quippe.* N. 5, lepus ex equa. Al., *vulpes ex equa.* Ib., dissolvi. Al., *solvi.* Ib., hominis, sed mortuas. Al., *hominis emortuas.* N. 6, portentosum. Al., *portentuosum.* Ib., sumunt. Al., *consumunt.* N. 7, cynodontes. Vulcanius, ex conjectura, σχιζοδόντες. Ib., procedunt. Al., *ordine procedunt.* N. 8, deficit. Al., *defecit.* Ib., generata. Al. om. Ib., steresios. Vulcanius, ex conjectura, στερητικῶς. N. 9, splenem. Al., *splen.* N. 10, reperiuntur. Al., *reperiantur.* N. 11, Mercurius. Al., *masculus.* Ib., Venus. Al., *femina.* N. 13, dicti. Al., *dictos.* Ibid., parens. Al., *pariens.* Ib. vocet. Al., *vocat.* N. 14, falso. Al., *falsa.* Ib., sanctis. Al., *sacris.* N. 15, ipse. Al. om. N. 16, et dicti. Al., *et dictos.* Ib., edunt. Al., *comedunt.* N. 18, monstrosæ. Al.,*monstruosæ.* Ib., subteriori. Al., *subteriore.* Ib., avenarum pastus. Al., *venarum potum.* Ib. in vicem sermonis. Al., *invicem pro sermone.* N. 19, Panotios... ferunt. Al., *Panotiosi... feruntur.* N. 20, ævi. Al., *enim.* N. 21, Dei servo. Al., *a Dei servo.* Ibid., satyros. Al.,*satyrosque incubos.* N. 22, Faunos. Al.,*Fatuos.* N. 23, fertur. Al. om. N. 26, octo pedum. Al., *duodecim pedum.* Ib., statura. Al., *staturæ.* Ibid., indiæ. Al.,*in die.* N. 29, ferunt. Al., *fertur;* al. om. Ib., aspicientes. Al., *aspicientes se.* Ib., quo invicem utebantur. Luc. Cod., *quem*, et ita semper in verbo *utor* accusativum pro ablativo adhibet. Ib., spectatores. Al., *inspectores.* Ib., stupescere faciebant. Al., *stupefaciebant.* N. 30, tibiis. Al., *tibia,* ib., suo cantu. Al., *sub cantu.* N. 31, naufragia. Al., *naufragium.* N. 32, vorticibus. Al., *verticibus.* Ib., existimant. Al., *existiment.* N. 33. Irrationalium. Al., *Irrationabilium.* N. 34, serpentem. Al., *esse serpentem.* Ib., cum novem. Al., *cum octo,* Cæsen. Cod. I, *cum quinquaginta.* Ib., evomentem. Al. *vomentem.* N. 35, in similitudinem hæresium. Al., *in similitudine hæresum.* Ib. pullulat igni debita. Al.,*pullulavit igni debito.* N. 36, leonem... draconem... capream, Al., *leo... draco... caprea.* Ib., physiologi. Al. *philosophi.* N. 37, dedit. Al., *indidit.* Ib., sed quod. Al., *sed pro eo quod.* N. 39, onocentaurus autem vocatur. Al., *onocentaurum autem vocari.*

Cap. IV. N. 2, fabuloso mendacio, sed historica. Al.,*non in fabuloso mendacio,sed in historica.* Ibid., figuræ sceleratorum. Al., *figuræ falsa sceleratorum.* N. 3, Cæs. 1, post *unca* addit : *Expliciunt capitula libri undecimi.*

LIBER DUODECIMUS.

Cap. I. N. 1, primum. Al., *primus.* Ibid., conditionem. Al., *constitutionem.* Cæs. 1, om. *juxta conditionem.* Ib., serviret. Al., *inserviret.* N. 4, gradiuntur. Al., *gradiantur.* N. 5, aut in usu. Al., *aut usui.* N. 6, significatione. Al., *significationem.* Ib., animalium. Al., *animantium.* Ib., vocatur. Al., *vocatum.* N. 7, nomina. Al., *nomen.* Ib., nostrum laborem. Al.,*nos in labore.* Ib., subvectando. Al., *subjectando.* Ib., vomere. Al., *suo vomere.* Ib., temperant. Al., *portant.* N. 8, vel quod.... armata. Al. om. N. 9, eo quod. Al., *eas quæ.* Ib., habent. Al., *vocant.* Ib., in sacrificium. Al., *sacrificio.* N. 10, vir. Al., *virilis.* Ib., habeant. Al., *habeat.* N. 11, a Marte. Al., *a mare.* Ib., aries quod. Al., *aut aries* quod. Ib., imponeretur. Al., *poneretur.* N. 12, vocent. Al., *vocant.* Ib., animantibus. Al., *animalibus.* N. 14, ob libidinem. Al.,*ad libidinem.* N. 15, crepas. Al., *creas ;* Al., *capreas.* Ib., dorcadas. Al., *dorcas.* N. 16, eædem autem. Al., *idem autem.* Ib., quod ad instar. Al., *quod instar.* Ib., in sublimi inhabitent. Al., *in sublimibus inhabitent.* N. 17, fluentis. Al., *fluenta.* Ib., et si. Al., *ut si.* Ib., illæsa suscipiunt. Al., *illæsa, suscipiant ;* quod eodem modo retineri potest, ac *præcipitantes.* N. 18, in infirmitate. Al., *in firmitate ;* al., *infirmitate,* omissa præpositione *in.* Ib., persenserint. Al., *perspexerint.* Ib., nam ea. Al., *nam eo.* N. 19, erectis. Al., *rectis.* N. 20, promissis. Al., *portentis.* N. 22, imbelle. Al., *imbecille.* N. 52, quasi spurcus. Al., *quasi sporcus.* Ib., hinc etiam, etc. Al., *hinc etiam spurcitiam, vel spurios nuncupatos.* N. 28, in excolenda terra. Al., *in colendo terram.* N. 30, trionum. Al., *trionem.* N. 32, vocata. Al., *vocati.* Ib., vitula ergo parva est nondum enixa. Nam. Al., *vitulam ergo parvam esse, et nondum enixam. Nam.* N. 33, quod sint. Al., *quod sunt.* N. 34, gerulæ. Al., *regulæ.* N. 35, humiles. Aliter *humiliores.* Ib., accubant. Al., *accumbant.* Ib., verbum græcum. Al., *verbo græco.* N. 36, velocioris. Al., *velocioris cursus.* Ib., cursus velocitas. Al., *cursus et velocitas.* Ib., millia. Al., *milliaria.* N. 37, a ruma. Al., *a rumine.* Ib., eminente. Al., *eminentiæ.* N. 38, dictus. Al., *dicitur.* Ib., hoc sumpsit. Al., *hoc ab antiquis animal sumpsit.* Ib., cœperunt. Al., *cœperant.* N. 39, magnos, et indomitos. Al., *magnos, id est, indomitos.* Ib., zelant. Al., *celant.* Ib., morsu. Al., *morsibus.* Ib., quod tamen... occultant. Al. om. N. 40, asini, etc. Al., *asinos Arcadicos dictos, quod.* Ib., agro. Al., *onagro.* N. 41, quando. Al., *cum.* N. 43, sono Al., *sonitu.* Ib., vel morientibus. Al., *vel mortuis.* Ib., effundunt. Al., *fundunt.* Ib., solius enim equi est propter. Al.,*solum enim equum propter.* Quæ loquendi ratio sæpe in Mss. Isidori, nonnunquam etiam et in Impressis occurrit. N. 45, spectantur. Al., *exspectantur.* Ib., robori, Al., *robore.* Ib., solidatus. Al., *consolidatus.* N. 46, et argutæ. Al., *et acutæ.* Ib., soliditate. Al., *soliditatis.* N. 47, ex citata. Al., *excitata.* Ib., in auribus. Al., *in naribus.* N. 48, spectandus. Al., *exspectandus.* Ib., cinereus. Al., *cinericius.* N. 51, purpuras. Al., *purpureos ;* al., *puras.* N. 52, petili. Al., *petuli ;* al., *petelli.* Ib., callidi. Al., *calidi ;* al., *candidi.* N. 55, vulgo. Al., *vulgus.* Ib., puricum. Al.,*brunicium.* Cæs. 1, om. *Mannus...vocant.* N. 57, habet. Quod. Al., *habet eo scilicet quod.* Al., *habet, Græce est enim hoc velut quod;* al., *habet, Græcum est enim hoc vel quod.* N. 58, in coitum. Al., *in coitu.* N. 59, gregibus. Al., *grege.* N. 60, et simios. Al., *et simias.* Ib., talem et sobolem. Al., *talem sobolem.* Ib., etenim anima. Al., *etenim animal.* Ib., extrinsecus. Al., *extrinsecas.* N. 61, ex apris. Al., *ex capris.*

Cap. II. N. 1, dicti. Al., *dictæ.* Ib., a vi qua. Al., *a vi quia.* N. 2, et pro desiderio. Al. om. *pro.* Ib., voluntates. Al., *voluptates.* N. 4, acres. Al., *acriores.* Ib., sed ignes. Al., *sed ignis.* N. 6, benigna. Al. om. N. 7, volucrem. Al., *velocem ;* al., *celerem et velocem.* N. 8, accipit. Al., *accepit.* Ib., Græce. Al. om. N. 9, resilit. Al., *insilit.* N. 10, secundus. Al., *secundum.* N. 11, ut mulus et. Al., *ut mulus ex equa et asino, et.* N. 12, elephante. Al., *elephantis.* N. 13, proponitur. Al., *præponitur.* N. 14, barrus.

Al., *barro*. Ib., quo ille. Al., *quoniam illo*. Ib., eburno. Al., *eburneo*. N. 15. Lucas. Al., *Lucanos*. Ib., dictos ab antiquis Romanis. Al., *vocabant antiqui Romani*. N. 16, salutant. Al., *homines salutant*. Ib., vel insulis. Al., *vel in insulis*. N. 17, aquilis. Al., *aquilæ*. Ib., visos. Al., *vivos*. N. 18, chamæleonis. Al., *chamæleontis*. N. 20, lynx. Al., *lyncis*. Ib., in duritiam. Al., *in duritiem*. Ib., Plinius secundus extra unum non admittere. Al., *Plinius extra fetum unum non admittere*; al., *Plinius secundus extra unum non admittere fetum*. N. 21, præsenserint. Al., *persenserint*. N. 22, informes procreet. Ursorum. Al., *informis procreetur ursorum*. Al., *informes procreet partus ursorum*. N. 23, derivatione. Al., *determinatione*. Ib., a morsibus. Al., *a moribus*. Ib., invenerit. Al., *inveniret*. N. 24, lupus est. Al. om. *est*. Ib., se prævisum. Al., *se prius visum*. Ib., dies duodecim. Al., *diebus duodecim*. Ib., longa jejunia. Al., *longa illa jejunia*. Ib., tantum varios. Al., *tanto varios*. N. 25, æstiment. Al., *existiment*. Ib., sensus. Gothici, *sensui*. N. 26, pro dominis suis. Al., *pro domino suo*. Ib., spectanda. Al., *exspectanda*. N. 27, dicti. Al., *distincti*. N. 29, aves. Al., *volucres*. N. 31, harum. Al., *horum*. N. 35, ut canes vulneret. Al., *et canes vulnerat*. N. 36, carpens. Al., *carpit*. Ib., interanea. Al., *interiora*. Ib., exit... mortuo. Al., om. N. 37, incipit observare. Al., *observat*. Ib., corripitur. Al., *corrumpitur*. N. 38, catum. Al., *captum*, al., *cattum*. Ib., vocant. Al., *vocat*. Ib., catat. Al., *captat*. Ib., a Græco. Al., *a Græcis*.

Cap. iii. N. 1, trahitur. Al., *trahit*. Ib., nascuntur. Al., *nascantur*. Ib., minuente. Al., *decrescente*. N. 2, rodat. Al., *rodant*. Ib., præcidat. Al., *præcidant*. N. 4, mus araneus... Al., *musaraneum, cujus morsu aranea moritur*. Ib., aranea... Al., *araneæ forma, quæ*; al., *araneæ forma, cujus morsu præciduntur tecta, quæ*. Ib., araneæ forma. Al., *aranei forma*. Ib., occulto. Al., *occulta*. N. 5, dicta. Al., *eo dicta*. Ib., radices subter frugibus. Al., *radices frugum subter*. N. 7, protectus. Al., *prætectus*. N. 8, afflato. Al., *afflata*. Ib., traditur. Al., *trahit*. N. 9, super. Al., *super ejus*. Ib., totum ejicit. Al., *totum foris ad siccandum ejiciunt*. N. 10, portantes. Al., *gestantes*.

Cap. iv. N. 1, gentiles. Al., *antiquos*. N. 2, coluber ab eo dictus. Al., *colubrum ab eo dictum*. Ib., labatur. Al., *labitur*. N. 3, lacerti. Al., *lacertæ*. N. 4, in Latinum. Al., *in Latino*. Ib., exerit. Al., *exerat*. Ib., vim. Al., *morsum*. Ib., et verbere potius, quam rictu nocet. Al., *et verberat, et flatu, tractuque nocet*. N. 5, solito. Al., *soliti*. N. 6, aspiciat. Al., *aspexerit*. Ib., ad ejus. Al., *et ejus*. N. 7, delitescit. Al., *delitescunt*. N. 8, venerint. Al. add. *venerint, ibique aliquem momorderint*. N. 10, ingemuerit. Al., *intumuerit*. Ib., corpori nodi. Al., *corpore nati*. N. 11, præcidat. Al., *præcidit*. N. 12, vocata. Al., *vocatur*. Ib., venena. Al., *venenum*. Ib., spargat. Al., *aspergat*. Ib., fertur autem aspis. Al., *fertur autem genus aspidis*. Ib., educat. Al., *producat*. Ib., ad terram. Al., *in terram*. Ib., ad incantantem. Al., *incantatorem*. N. 13, genus aspidis. Al., *genus aspidum*. Ib., quæ Latine. Al., *qui latine*. N. 15, nuncupatur. Al., *nuncupatus*. Ib., sudet. Al., *sudat*. N. 16, patenti. Al., *patens*. Ib., extuberatum. Al., *exvulneratum*. N. 18, esca illice. Al., *escam illiciens*; al., *esca illiciens*. Ib., sollicitata. Al., *sollicita*. Ib., totum enim corpus. Al., *totumque ejus corpus*. Ib., non habere videatur. Al., *habere non videatur*. N. 19, vocatus. Al., *vocata*. Ib., pigrior est. Al., *tardior est*. Ibid., capit. Al., *excæcat*. Ib., exponat. Al., *deponat*. N. 23, locum fuisse. Al., *lacum fuisse*. Ib., vastantes. Al., *vastantem*. N. 24, in terris. Al., *in terra*. N. 26, inflexuosus qui. Al., *inflexuosa quæ*. Ib., de quo. Al., *de qua*. N. 27, qui semper. Al., *quæ semper*. N. 28, irriguis. Al., *riguis*. Ib., depopulatione. Al., *populatione*. N. 29, quæ plus. Al., *quæ non solum plus*. N. 32, induat. Al., *inducat*. N. 33, eo quod. Al., *propter quod*. Ib., pedum dicta. Al., add. *Bruchus est, cujus pene totum corpus in ventre colligitur*. N. 34, reptilis genus. Al., *reptile genus*. N. 36, qui ederint. Al., *qui eos ederint*. Ib., consumptione. Al., *consummatione*. N. 39, frigidæ. Al., *frigidi*. Et sic infra. N. 40, frigidi sunt. Al., *frigidæ sunt*; al., *frigidescunt*. Ib., vaporem. Al., *vaporem corporis*. Ib., natura frigidæ. Al., *naturæ frigidæ*. Ib., torpent. Al., *torquentur*. N. 41, quicunque. Al., *quisquam*. Ib., corporis. Al. om. Ib., exigit. Al., *eximit*; al., *exstinguit*. N. 42, non potest. Al., *non posse*. Ib., serpentum. Al., *serpentium*. N. 45, uda. Al., *humida*; al., *uvida*. Ib., quacunque. Al., *quaque*. N. 46, ad caput ictu aliquo collidatur. In Editione Grialiana et aliis, *ad caput ictu caput aliquo collidatur*. Delevi secundum *caput*. Ib., juventam. Al., *juventutem*. N. 47, juventam. Al., *juventutem*. N. 48, per hominis mortem. Al., *in hominis morte*.

Cap. v. N. 2, in sua arte. Al., *in suo labore*. N. 3, vel ibi uspiam adhærescit. Al., *vel ubi uspiam adhæserit*, quod fortasse melius est. N. 4, cauda figat. Al., *caudam figat*. Ib. scorpioni. Al., *scorpionis*. N. 5, qui humano corpori statim ut fuerit. Al., *qui dum humano corpori tactu fuerit*. N. 6, qui contactus. Al., *qui contra ictum contractus*. Ib., in globulum, Al., *in globum*. N. 9, in oleribus. Al., *in olus*. Ib., vel pampino. Al., *vel pampinis*. Ib., de qua. Al., *cujus*. N. 10, importuno, Al., *in opportuno*. N. 11, pertinax. Al., *pertinax dicitur*. N. 13, costi. Al., *costæ*. N. 18, putri. Al., *putrefacta*. N. 19, ut colubro. Al., *ut colubri*.

Cap. vi. N. 2, spatiosum. Al., *spatiosum manibus*. N. 3, etiam. Al., *enim*, quod melius videtur. N. 4, prius visa sunt et cognita. Al., *prius et cognita sunt visa*. Ib., paulatim. Al. om. N. 5, merulæ. Al., *meruli*. Ib., albovarii. Al., *albo varii*. N. 6, ut umbræ. Al., *ut umbri*. Ib., colore. Al., *coloratæ*. Ib., ut musculus. Al., *ut masculus*. Ib., et musculi. Al., *et masculi*. N. 7, dicitur. Al. om. N. 8, ob immanitatem. Al., *ab immanitate*. N. 9, esse. Al., *etiam*. N. 11, salientes. Al., *saliendo*. Ib., transvolant. Al., *transiliunt*. Ib., molibus. Al., *motibus*. Ib., feriunt. Al., *feruntur*; al., *ferunt*. Ib., serrato. Al., *serratum*. N. 15, mucronato sit. Al., *majori nata sit*. N. 18, quibus. Al., *de quibus*. N. 19, ictus lapidum. Al. add. *repercutiat tergore*. Ib., repercussus. Al., *repercussus sit*. N. 20, humi. Al., *in humo*. Ib., masculus. Al., *mascula*. N. 21, bifidis. Al., *binis*. N. 23, dictus. Al., *dicitur*. Ib., nuncupatus. Al., *nuncupatur*. N. 20, reti. Al., *rete*. N. 25, inhiberi. Al., *minui*. Ib., a quibus sæpe pastus est. Al., *qui his sæpe pasti sunt*; al., *a quibus sæpe pasti sunt*. Ib., affert. Al., *habent*. N. 29, thymus. Al., *thymum*. N. 30, ingeniosum esse. Al., *ingeniosum etiam*. Ib., nassis. Al., *vasis*. Ib., viminibus. Al., *luminibus*. Ib., aversum. Al., *adversum*. N. 31, traxit. Al., *accepit*. N. 32, suo. Al. om. N. 33, virgis. Al., *virgulis*. N. 34, echeneis. Al., *echinus*. Ib., venti et. Al., *venti licet*. Ib., remotam. Al., *moram*. N. 36, nominatus. Al., *nominatur*. N. 37, squatus dictus. Al., *squamatus dictus*. N. 38, sardinasque. Al., *sardia que*. N. 41, elabatur. Al., *elabitur*. Ib., anguilla vino necata, qui. Al., *anguillæ vino necatæ qui*. Scilicet nominativus pro ablativo absoluto. N. 44, congrus. Al. add. : « Congrus anguillæ similis, sed grandis, moratur in cavernis petrarum sub aqua. » Ib., brachiis. Al., *branchiis*. N. 45, alligari. Al., *alligare*. N. 46, atramenti. Al., *atramento*. Ib. addito. Al., *additum*. Ib. Æthiopias. Al., *Æthiopum*. Ib., tradant. Al., *tradunt*. N. 47, tradunt. Al., *tradunt quidam*. Ib., evolare Al., *evolari*. Ib., demergere. Al., *dimergere*. N. 50, appellatum. Al., *appellatur*. Ib., ex testæ. Al., *ex testeo*. N. 51, cancri vocantur. Al., *cancros vocari*. Ib., fluviatiles. Al., *flu-*

viales. N. 53, a quorum. Al., *a quarum*. Ib., concipiunt. Al., *concipiuntur*. N. 55, humanorum. Al., *humanarum*. N. 56, dictus... adopertus. Al., *dicta... adoperta*. Ib., fluviatiles. Al., *fluviales*. N. 57, testula. Al., *testa*. Ib., ac peloris. Al., *ac pelorus*. Ita mox *pelorus*. Ib., cochlea. Al., *conchilia*. N. 58, reddunt. Al., *reddant*. Ib., dicuntur. Al., *vocantur*. N. 60, cruore. Al., *crure*. Ib., remittit. Al., *emittit*. N. 61, tenui sunt fistula. Al., *tenues sunt fistulæ*: N. 62, aptæ. Al., *apertæ*. N. 63, agnoscunt. Al., *cognoscunt*; al., *agnoscant*. Ib., sine. Al. om. N. 64, aliæ commistione. Al., *aliæ commistionem*. Ib., masculi commistione suscepta. Al., *masculi susceptione concepta*. Ib., idem insequens. Al., *item in consequens*; al., *idem in sequenti*. Ibid., perfundit. Al., *perfundunt*; al., *perfunduntur*.

Cap. vii. N. 1, reformidant. Al., *formidant*. Ib., enchoriæ. Al., *incolæ*; al., *incuriæ*. Ib., et merula. Al., *et merura*. N. 2, sicut genere. In Editione Grialii est *sicut genera*, quod fortasse mendum est. Ib., quisquam non potest. Al., *quemquam non posse*. Ib., potuit. Al., *potuisset*. Ib., vel differentias. Al., *vel doctrinas*. N. 3, alta intendant. Al., *ad alta tendant*. N. 4, pars media alarum. Al., *pars mediæ alarum*; quod in Grialii Editione erat, sed non placet. N. 5, et homo. Al., *ut homo*. Ib., dicuntur eo quod. Al. om. *dicuntur*. N. 9, constat. Al., *constant*. Ib., quid. Al., *quomodo*. N. 11, inflectere. Al., *flectere*. N. 12, corporis. Al. om. Ibid., ex alto illæ. Al., *ex alto illi*. N. 15, cogit agmen. Al., *cogit ad agmen*. Ib., arguant. Al., *arceant*, quod fortasse magis probandum. N. 16, constat. Al. om. N. 19, sibi hunc. Al., *sibi hos*; al., *sibi hanc*; al. om. *nautæ vero... facere dicunt*. N. 21, Tantalum. Al., *Tentalum*. N. 22, sit toto. Al., *sit in toto*. Ib., virgulis. Al., *virgultis*. Ib., voluntarium. Al., *voluntarie*. N. 23, ex fructicibus. Al., *ex fructibus*. Ib., cinnami. Al., *cinnamomi*. N. 25, ipsam rerum naturam. Al., *ipsa rerum natura*. N. 26, est. Al., *sit*. Ib., filios. Al., *filios suos*. N. 27, Stymphadibus. Al., *strophadibus*. N. 18. Diomedeas. Al., *Diomedias*. Et sic infra. N. 29, vocantur. Al., *dicuntur*. N. 30, advolare. Al., *convolare*. N. 31, Hercyniæ. Al., *Hercynæ*. Ib., per obscurum, Al., *per obscura*. Ib., præjactæ. Al., *jactæ*; al., *projectæ*. Ib., interluceant. Al., *late interluceant*. N. 33, ovis. Al., *ova*. N. 34, Meropes, eosdem et Gaulos. Forte *Meropes iidem et Gauli*. Vel supplendum *dicunt*. Ib., genus volatile. Al., *genus volatilis est*. N. 35, Monedula. Al., *Monedula avis*. Ib., invenit. Al., *invenerit*. N. 36, membranis. Al., *membris*. N. 37, avis. Al., om. N. 38, lamentatur. Al., *lamentetur*. N. 39, gravi. Al., *gravis*. Pigritie. Al., *pigritia*. Ib., versatur et semper commorans. Al., *versatur et semper commoratur*; al., *commoratur et semper versans*. Ib., significari. Al., *significare*. N. 40, videre. Al., *videri*. N. 42, fertur. Al., *dicitur*. N. 43, oculum petit. Al., *oculorum petit loca*. N. 44, augere. Al., *agere*. Ib., vas. Al., *vices*. Ib., huic inter. Al., *hujus inter*. N. 45, Graculus a garrulitate nuncupatus. Al., *Graculos a garrulitate nuncupatos*. Ib., voluit. Al., *volunt*. Ib., volent. Al., *volet*. Ib., eum. Al., *eos*. N. 46, quasi poetricæ. Al., *quasi poeticæ*. N. 47, indicio. Al., *judicio*. Ib., clavus. Al., *clavum*. Ib., fuerit. Al. om. Ib., hærere. Al., *habere*. Ib., possit. Al., *potest*, N. 50, ferunt. Al., *ut ferunt*. Ib., consumi. Al., *consumit*. N. 52, anseri. Al., *anseris*. Ib., ipse. Al., *ipsa*. N. 53, dicitur. Al., *vacatur*. Ib., nidum. Al., *nidos*. Ibid., persenserit; fort., præsenserit. N. 54, Mergis... nomen hoc hæsit. Al., *Mergus... nomen habet..* Al., *Mergis... nomen hoc est*. Ib., constat. Al. om. N. 55, hic. Al., *hæc*; al., *hinc*. Ib., rapiendis. Al., *in rapiendis*. Ib., Apostolus. Al., add., *dicit*; al., *ait*. N. 56, posse. Al., *post se posse*. N. 57, Capys. Al., *Capus*. N. 59, ossifragus. Al., *ossifrangus*. N. 60, blanda habitatrix. Al., *semper blanda inhabitatrix*. N. 61, venerias. Al., *venereas*. N. 63, insurgit. Al., *consurgit*; al., *surgit*. Ib., quæ fovit. Al., *quæ eos fovit*. Num. 64, dictæ. Al., *dictas*. N. 65, dicitur. Al., *dicitur avis*. Ib., semina venenorum. Al., *semina venenata*. Ib., iis veteres. Al., *eas veteres*. N. 66, upupam. Al., *opopam*. Ib., consideret. Al., *considet*. Ib., quisquis se. Al., *si se quisquam*. N. 67, constat. Al. om. N. 69, merula. Al., *merura*. Ib., moduletur. Al., *modulet*. N. 70, a diris. Al., *aliis*. N. 71, turdi a tarditate dicti. Al., *turdos a tarditate dictos*. Ib., quasi major. Al., *quasi minor*. N. 77, inebræ. Al., *inhibæ*. N. 78, communem. Al., *communionem*. Ib., permistam. Al., *commistam*. Ib., auguriantur. Al., *auguria faciunt*. Ib., sed fidem. Al., *sed fides*. Goth. Mss. Tolet., *auguriat, sed fides inhabitat*. N. 81, ovo. Al., *ex eo*; al. *eo*. Ib., contacta. Al., *contra*.

Cap. viii. N. 1, nascantur. Al., *nascuntur*. Ib., et pennas accipiunt. Al., *et pennæ nascuntur*. Ib., solertes. Al., *solerter*. N. 2, verberantur. Al., *verberant*. Ib., creentur. Al., *nascantur*; al., *nascerentur*. N. 3, costros. Al., *castros*; al., *costras*. N. 5, longipedi. Al., *longipedum*. N. 10, multæ sunt. Al., *mutæ sunt*. N. 13, quod sanguinem sugat. Al., *quo sanguinem sugit*. N. 14, qua. Al., *quibus*. N. 15, œstrum autem. Al., *œstrus autem*. Ib., vocatur. Al., *vocatus*. N. 16, bibiones. Al., *bibones*, Ib., mustiones. Al., *musciones*. Ib., ad me cum spectas, fabularique incipis. Al., *cum ad me spectas*, etc.; al., *cum me exspectares fabulare incipis*. Ib., in oculos tuos. Al., *in oculis tuis*. Ib., bibiones involant. Al., *bibones volant*.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Præfat., in hoc libello. Al., *in hoc vero brevi libello*. Ib., tabella. Al., *tabula*.

Cap. i. N. 1, dicitur. Al., *dictus*. N. 2, ornamentum. Al., *ornamenta*. N. 3, constat. Al. om. N. 5, dicitur. Al. om. N. 7, porta. Al., *parte*; al. om. *Nam una... se recipit*.

Cap. ii. N. 1, nec visui. Al., *nec usui*. Ib., irrequietis. Al., *inquietis*. N. 2, dividis. Al., *divides*. Sic infra. N. 3, menses in dies. Al., *menses in hebdomadas, hebdomadas in dies*. Ib., venias. Al., *pervenias*. Ib., hæc est atomus. Al., *hoc est atomus*. N. 4, atomus indivisio. Al., *atomus quod secari nequit*. I id. Græce sectio. Al., *Græce divisio*.

Cap. iii. N. 1, formata. Al. om. N. 2, in aquam. Al., *in aqua*. Ib., in terram. Al., *in terra*. Ib., in aerem. Al., *in aera*. N. 3, inesse. Al., *constat inesse*.

Cap. iv. N. 1, cœlum Deus. Al., *eum Deus*. Ib., solis. Al., *sole*. Ib., a superiora. Al., *a superiori*. Cæs. 1 om. *alias... celando*. N. 2, Hoc autem Græce οὐρανὸς. Al., *hic autem Græce οὐρανὸς dicitur*.

Cap. v. N. 1, æther locus. Al., *æthera locus*. Ib., æthra. Al., *æthera*. N. 2, est. Al., sit. Ib., æquale concludens. Al., *æqualem concludentem*. Ib., hoc moveri. Al., *eum moveri*. Ib., et cum motu. Al., *et motu*. N. 5, austronotius. Al., *austronotus*. Ib., axium cycli. Al., *axium circuli*. N. 6, circuli flexum. Al., *circumflexum*. N. 7, ex splendoris ipsius transitu. Al., *ex splendore illius transitu*.

Cap. vi. N. 2, intra eum. Al., *inter eum*. Ib., arctorum. Al., *arcturi*. Ib., perspiciuntur. Al., *conspiciuntur*. Ib., a nostris. Al., *a nobis*. Ib., speciem. Al., *specie*. N. 4, Latine dies. Al., *Græce, Latine dies*. Ib., perspicitur. Al., *prospicitur*. N. 5, articum. Al., *articon*.

Cap vii. N. 1, ad cœlestem pertinent partem. In Editione Grialiana sic erat, sed legendum *ad cœlestem pertinet partem*. Ib., nubilis. Al. *nubibus*.

Cap. viii. N. 1, discidisse. Al., *discessisse*. Ib., excavavit. Al., *concavavit*. Ib., perscindit. Al., *præscindit*; al., *proscindit*.

Cap. ix. N. 1, fulmina autem. Al., *fulmen autem*. Ib., deinde ignes. Al., *deinde ignis*. N. 2, certum est. Al. om. Ib., fulgor, etc. Al., *fulgus, ful-*

gur, et fulmen. Fulgus, quia tangit, fulgur, quia incendit, etc. Ib., ternis. Al., *trinis*. Ib., finguntur. Al., *pinguntur*.

Cap. x. N. 1, et dicitur Iris. Al., *et dictus Iris*. Ibid., per aerem. Al., *per aera*. Ib., descendit. Al., *descendat*. Ib., ex adverso. Al., *ex diverso*. Ib., nubes caligans. Al. *nubes caligantes*; al., *caliginantes*. N. 2, anhelitu. Al., *halitu*. N. 3, intempesta. Al., *in tempestate*. N. 4, a Græco. Al. om. N. 5, appellata quod. Al., *appellata, est autem nomen Græcum, quod*. N. 6, gelaquies. Al., *gelacies*. N. 8, quod inde. Al., *et inde*. N. 10, scilicet. Al. om. N. 13, dicta autem. Al., *dictum autem*. Ib., et incerta. Al., *et certa*. Ib., ventorum. Al., *locorum*. Ib., ubi quoquo. Al., *ubicumque*. Ib., obstitimus. Al., *obsistimus*. N. 14, sed hoc. Al., *sed hæc*.

Cap. xi. N. 1, dicitur. Al., *dictus*. N. 2, habentes. Al., *habens*. N. 5, quod alte. Al., *quod ab alto*. N. 7, quod junctus. Al., *quod conjunctus*. N. 8, nascuntur. Al. add. *nascuntur unde est illud :*

..... et zephyro putris se gleba resolvit.

N. 12, Gallæcum. Al., *Gallicum*. Ib. Gallæciæ. Al., *Gallitiæ*. Al., *Galliæ*. N. 13, quia ab. Al., *qui ab*. N. 18, alter est. Al., *altus est*. Ib., aura terræ est. Al., *auræ terra est*. N. 20, efficiunt. Al., *efficiuntur*. N. 21, quem... faciunt. Al., *quia sicca quæque, et arida facile frangit*. N. 22, vis ventorum. Al., *vis venti*.

Cap. xiii. N. 5, Linus. Al., *Lechnus*; al., *Lethnus*. Ib., abortus. Al. *aborsus*. Ib., ferunt. Al. om. N. 6, Reatinis paludibus. Al., *Reatinæ paludis aquis*. Ib., dicunt. Al. om. N. 7, in Indiis Al., *in India*; al., *in Sidia*. Ib., vocatur. Al., *vocari*. Ib., egerit. Al., *generat*; al., *gerit*; al., *tenet*. Ib., quod illico. Al., *quæ illico*. N. 8, circa templum. Al., *juxta templum*. Ib., qui humoris nexibus humum. Al., *qui humores noxios in humum*. Ib., stringit. Al., *stringit, et jungit*. Ib., ternis. Al., *trinis*. N. 10, oculis. Al., *oculos*. Ib. aiunt., Al. om. N. 11, excandescit. Al., *candescit*. Ib., sed permutatur, dum venit. Al., *dum permutatur, venit*, omisso *sed*. Ib., minimisque. Al., *mirisque*.

Cap. xiv. N. 1, nuncupantur. Al., *nuncupatur*. Ib., vocavit. Al., *appellavit*. N. 3, percolatur. Al., *percolatus*. Ib., ad caput amnium. Al., *ad caput omnium*. N. 4, certum non esse. Al., *certum esse*. Ib., luculentum. Al., *lutulentum*.

Cap. xv. N. 1, purpureo. Al., *purpureum*. N. 2, primo. Al., *primum*.

Cap. xvi. N. 2, alluit. Al., *abluit*. Ib., Genuam. Al., *Januam*. Ib., inde Al., *deinde*. N. 3, septem stadiorum. Al., *septem stadiis*. Ib., diffusus æquore. Al., *diffusus ab æquore*. N. 4, vocatur. Al., *vocatum*. N. 5, dum una. Al., *cum una*. Ib., visentibus. Al., *videntibus*. Ib., quam αἶγα. Al., *quam Græci* αἶγα. N. 6, Dalmaticum. Al., *Dalmatium*. Ib., Ligusticum. Al., *Lybisticum*. N. 7, regis. Al., *ducis*. Ib., Ion. Al., *Iones*. Ib., dictum. Al., *dicitur*. Ib., rex. Al., *dux*. Ib., in hoc mare. Al., *in hoc mari*. Ibid., accolarum Euxinus. Al., *accolarum alibi Euxinus*. N. 8, ceciderunt. Al., *deciderunt*. Ib., in mare. Al., *in mari*. N. 9, fluenti Propontis. Al., *fluenta Propontidis*. Ibid., dicta Propontis. Al., *dictum Propontidem*; al., *dictum Propontum*. Ib., item et. Al., *idem et*. Ib., vel angustis. Al., *perangustis*. Ibid., Ægyptium... Gallicum... Africum. Al., *Ægyptius... Gallicus... Africus*. Ib., ut quæque. Al., *utique quæ*. Ib., partium. Al. om. N. 10, latitudo, mare. Al., *latitudo maris*. Ib. dictum... Al., *dictus*.

Cap. xvii. N. 2, excernitur. Al., *excerpitur*. N. 4, hoc mare in. Al., *hoc in*, omisso *mare*. Ib., oram. Al., *ora*.

Cap. xviii. N. 2, Varro. Al., *ut Varro*. N. 3, scribit. Al., *scripsit*. Ib., humilitatem. Al., *humiditatem*. Ib., abruptum. Al., *obruptum*; al., *obrutum*. Ib., quibus hinc. Al., *cujus hinc*. N. 4, monstrosam. Al., *monstruosam*. N. 5, ubi laniata. Al., *ibi laniata*. Ib., absorbet. Al., *obsorbet*. Ibid., ut rursus.

A Al., *rursus ut*. N. 6, trahant et appropinquanti. Al., *trahant appropinquantes*.

Cap. xix. N. 2, stagna vocant. Al., *stagnos vocant*. N. 3, lacus Asphalti. Al., *lacus asphaltites*. Ib., demersa. Al., *dimersa*. N. 4, quingentis octoginta. Al., *septingentis octoginta*. Ib., ad vicina. Al., *ad vicinia*. N. 7, magnitudine sui. Al., *magnitudinis vi*. N. 8, supervolare non possent. Al., *supervolitare non possint*. Ib., fetor. Al., *odor*. Ib., amœna reddidit loca. Al., *amœnum reddidit locum*.

Cap. xx. N. 3, aerias. Al., *aereas*. N. 5, ut dicamus. Al., *ut dicimus*.

Cap. xxi. N. 2, succrescit. Al., *arescit*. N. 4, in agros. Al., *in agris*. Ib., locus altus. Al., *lacus altus*. N. 6, notandi. Al., *nominandi*. N. 7, inundationis. Al., *exundationis*. N. 8, Scriptura sacra. Al., *sancta Scriptura*. Ib., cognominat. Al., *nominat*. Ib., quia quindecim. Al., *quia decem*. Ib., a Gange rege. Al., *a Gangaro rege*. N. 9, exsurgens. Al., *exoriens*. Ib., in mare Rubrum. Al., *in mare Mortuum*. Ib., hoc
B nomine. Al., *Tigris*. Ib., bestiæ. Al., *bestiæ tigridis*. N. 10, exoriens. Al., *exsurgens*. Ib., relicto. Al., *derelicto*. Ib., millium. Al., *milliarum*. N. 12, ab igne. Qui. Al., *ab igne jam propior cum Persis eram. Qui*. N. 13, Germaniæ. Al., *Orientis*. Ib., Tigrim. Al., *Tigrim. Currit enim per Parthiam et Assyriam*. N. 15, fluit. Al., *fuerunt*; al., *fuerint*. N. 17, Orontem. Al., *Orientem*. Ib., appellaverunt. Al., *appellavere*. N. 18, nominatus. Al., *nominabatur*. Ib., vocatur. Al., *vocabatur*. N. 19, Phasis. Al., *Eusis*. N. 20, et quidquid. Al., *et quia*. Ib., quia tumet, etc. Al., *quia autumno, et æstate, quando nives solvuntur, tumescit*. N. 21, alii. Al., *aliter*. N. 23, inter Cariam et Ioniam. Al., *inter Asiam et Ionium*. N. 25, Argivæ genti. Al., *argivis gentibus*; Al., *Argivæ gentis*. Ib., demissus. Al., *dimissus*. N. 26, dirigit. Al., *digerit*. Ib., fluvio. Al., *flumine*. N. 27, albus sit. Al., *albus fit*. N. 28, ambiendo. Al., *ambigendo*. Ib., Pontum influit. Al., *in Pontum fluit*.
C N. 29, locaverunt. Al., *vocaverunt*. N. 31, toti. Al., *totius*. N. 33, quasi Doricus. Al., *quasi Doricus cognominatus*. Ib., fluvius. Al., *fulvis*. Ib., auriferis. Al., *aureis*. N. 35, ruptis. Al., *præruptis*.

Cap. xxii. N. 2, visere. Al., *videre*. N. 4, humanum. Al., *hominum*. Ib., ferunt. Al., *ferunt ab eo*. Et sic duo Mss. Goth. Tolet.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Cap. i. N. 1, cujus nomina. Al., *cui nomina*. Ib., velut humida ut. Al., *vel humida terra ut*. N. 2, nuncupatur. Al., *nuncupata*. Ib., vocaverit. Al., *vocavit*. Ib., siccitas. Al., *siccitatis*. Ib., est terræ. Al., *est terris*. Ib., venti per cava terræ. Al., *venti per concava terræ*; al., *ventis per cava terræ citatis*. Ib., tumulique. Al., *tumidique*. N. 3, genitalem. Al., *generalem*. Ib., volunt. Al., *vocant*. Ib., plerumque. Al., *plerœque*. Ib., erumpentibus ventis. Al., *erumpentibus venis*.

Cap. ii. N. 1, Africa nuncupatur. Al., *Africa, quæ*
D *et Libya nuncupatur*. N. 2, non æqualiter. Al., *nostri æqualiter*. N. 3, istæ duæ. Al., *sic duæ*.

Cap. iii. Num. 2, non æstus. Al., *non æstas*. Ib., veris. Al., *aeris*. N. 3, homini. Al., *hominis*. Ib., flamma. Al., *flammea*. N. 4, flagrantiam. Al., *flagrantia*. Ibid., homines flammæ. Al., *homines flamma*. N. 5, elephantis. Al., *gemmis et elephantis*. Ib., foliis. Al., *folia*, femin. gen., ut alibi. N. 6, bis metit. Al., *bis mittit*. Ibid., vice hiemis Etesiis potitur. Al., *vice hiemis et æstatis Etesius patitur*. N. 7, et adamantem. Al., *et adamantes*. Ib., ibi sunt. Al., *ubi sunt*; al., *ibique sunt*. N. 8, et Assyria. Al., *et Asia*. Ib., id ejus nomen transierunt. Al., *ejus nomen traxerunt*. Ib., sunt enim ea. Al., *sunt enim in ea*. N. 9, Hyrcanum salum. Al., *Hyrcanum saltum*. N. 11, et Persis. Al., *et Persida*, et sic alibi *Persida* pro *Persis*. Ib., easdem provincias. Al., *eas provincias*; al., *scilicet easdem*. Ib., Persiam. Al., *Persidam*. N. 12,

tendens. Al. *est tendens.* Ib., Mediam tangit. Al., *Meridiem tangit.* Ibid., Carmaniam. Al., *Armeniam.* N. 13, quod duobus. Al., *et duobus.* Ib., ambiatur. Al., *ambitur.* Ibid., cujus. Al., *cui.* N. 14, a qua. Al., *a quo.* Ib., transierint. Al., *transierunt,* N. 15, hinc eam. Al., *hanc enim.* Ib., et cinnamum. Al., *et cinnamomum.* Ib., inveniuntur. Al., *invenitur.* Ib., terræ. Al., om. N. 16, tangens. Al., *habens.* N. 17, absque Sarracenis et Nabathæis. Al., *atque Saracenos et Nabathæos.* Ib. Armenia. Al., *Cappadocia.* N. 19, Philistin urbem. Al., *Philistinam urbem.* Ib., quæ nunc dicitur. Al. om. *nunc.* Ib., hujus. Al., *huic.* N. 20, gentibus. Al., *regibus.* N. 21, lacte et melle. Al., *lac et mel.* Ib., cum hinc. Al., *cum hic.* N. 23, Phœniciæ. Al., *Phœnici.* Ib., opima. Al., *optima.* N. 25, fatiscunt. Al., *fatescunt.* N. 27, aeria. Al., *aerea.* Ib., ad Æthiopes. Al., *ad Æthiopiam.* N. 28, alit. Al., *alit necessariis muneribus.* Ib., necessariis mercibus etiam orbem. Al., *necessariis muneribus omnem etiam orbem.* N. 29, et genus. Al., *et gens.* Ib., cæterarum gentium abnuentes commercia. Al., *cæteris gentibus, abnuentes commercia.* N. 30, quæ pone sunt, Paropanisi jugis ambiuntur. Al., *quæ plenæ sunt propaginis jugis ambiuntur;* al., *quæ plenæ sunt,propansis ignis ambiuntur.* N. 31, Sericus. Al., *Syricus;* al., *Sirius.* Ibid., habens. Al., *habet.* N. 32, portentosæ. Al., *portentuosæ.* Ib., sanguine vivunt. Al., *sanguinem bibunt.* Ib., Moschorum. Al., *Oschorum.* N. 33, silva Hyrcana. Al., *silva Hyrcania.* Ibid., silvis. Al., *silva.* N. 34, nascantur. Al., *nascuntur.* Ibid., sub mare Caspium. Al., *sub mari Caspio.* Ib., huic terræ. Al., *hujus terræ.* Ib., feritatis. Al., *ferocitas.* N. 35. Armeno. Al., *Armeo.* Ib., condidit. Al., *cœpit.* Ib., Tigris fluvius. Al. om. *fluvius.* Ib., sedisse. Al., *resedisse.* N. 36, in hac herbæ. Al., *in hac Hiberia.* N. 37, Armeniam tangit. Al., *Armenia tangitur.* Ib., Asiam minorem. Al., *Asia minore.* Ib., Cilicium. Al., *Cilicianum.* N. 38, attingitur. Al., *cingitur.* Ib., Lydiam. Al., *Lycaoniam.* N. 39, antea. Al., *ante.* Ib., Bebrycia. Al., *Beritia;* al., *Libricia.* Ib., expiravit. Al., *exhalavit.* N. 40, pacta. Al., *parata;* al, *parta.* N. 41, Æsopi. Al., *Cecropis;* al., *Europis.* Ib., primum genuit. Al., *primus genuit.* Ib., de Corito. Al., *de Corintho.* Ib., Troadi. Al., *Troiadis.* Ib., superjecta. Al., *subjecta.* Ib., a meridiana. Al., *a meridiano.* N. 42, Lycaonia... Cariam. Al., *Lycaoniam, Cariam.* N. 43, antiqua regum. Al., *antiqua regnorum.* Ib., posset, ex. Al., *posset hinc ex.* Ib., ex sorte. Al., *exortæ discordiæ.* Ib., loca Italiæ. Al., *loca Galliæ;* al., *loca Galliciæ.* Ib., nuncupavit. Al., *nominavit.* Ib., Meles. Al., *Melas;* al., *Helles.* N. 45, asserunt. Al., *dicunt.* Mare Issicum. Al., *mare Persicum.* Ib., Cydnus. Al., *Cygnus.* Ib., Corycus. Al., *Coriscos.* Ib., fragrantius. Al., *flagrantior.* Ib., plus. Al., *pulchrius;* al., *pulchrior.* N. 46, sit. Al., *est.* Ib., Vesuvius Al., *Vesevus;* al., *Vesulus.*

Cap. iv. N. 1, stylum vertimus. Al., *stylus vertendus est.* Ib., raptam Creta advexit. Al., *raptam Cretam advexit;* al., *rapuit, Creta advexit.* N. 2, flumine Tanai. Al., *flumine Tanais.* Ib., ad occasum. Al., *ab occasu.* Ib., insula Gadibus. Al., *insulis Gadibus;* al., *insula Gades.* (Vide n. 10.) N. 3, Barbaria. Al., *Barbarica.* Ib., Mæotidis. Al., *Mæotibus.* N. 4, dives virorum. Al., *dives virium.* Ib., et uros. Al., *et ursos.* Ib., atque alces. Al., *atque alices.* Ib., callaicum. Al., *callainum;* al., *callacium.* Ib., ceraunium. Al., *ceraunum.* Ib., circa Rhenum. Al., *juxta Rhenum.* N. 5, Provinciarum autem. Al., *Provincias autem.* Ib., seclusit. Al., *secludit.* Ib., Mœsia. Al., *Mysia.* Ib., post quæ. Al., *post quem;* al., *post quam.* Num. 6, obtenditur. Al., *obtendit.* Ib., plurimas. Al., *plures.* N. 7, Illyricum. Al., *Illyricus.* N. 8, Dalmatiam. Al., *Dalmatia.* Ib., existimatur. Al., *existimat;* al., *perhibetur.* N. 10, Hellene. Al., *Helline;* al., *Hellenæ.* Ib., Cranaus. Al., *Granus;* al. *Graius.* Ib., septentrionali. Al., *Septentrionis.* Ib., Athenæ civitas. Al., *Atheniensis civitas;* al., *Athenas civitas.* Ut *Athenas* sit indeclinabili modo positum. N. 11, ubi illa recubuerat. Al., *ubi recubaverat,* omisso *illa.* Ib., Aonia. Al., *Ionia.* N. 12, domuerint. Al., *domuerunt.* N. 13. Macedoniæ. Al., *Macedonia.* Ib., nomen erat. Al., *nominata est.* Ib., et regio. Al., *et regia.* Ib., argenteisque. Al., *argentique;* al., *argentoque.* Ib., tantus. Al., *tantum.* N. 14, Myrteum. Al. *Myrtoum.* Ib., Creticum. Al., *Græcum.* N. 16, et solo læta. Al., *et solida.* Ib., Alpes Apenninas. Al., *Alpes Apenninos.* N. 18, dicta. Al., *dictam.* N. 19, Lyncurium. Al., *Ligurium.* Ib., Diomedeas. Al., *Diomedias.* N. 21, Umbriam vero historiæ. Al., *Umbria vero dicitur, ut historiæ.* Ib., Umbriam Græce cognominatam. Al., *Umbria Græce cognominata.* Num. 22, ἕτερος, Alter. Al., *ἕτερος significat alter.* Ib., fines antea. Al., *finis antea.* Ib., tenebant. Al., *tenebat.* Ib., Etruriam. Al., *Etruriam dictam.* Ib., item et. Al., *eadem et.* Ib., illic et. Al., *scilicet et.* Ib., haruspicinam dicunt esse repertam. Al., *haruspicia dicuntur esse reperta.* N. 23, Brundisium. Al., *Brundusium.* Nonnulli Mss. omittunt. N. 23 et 24, indicatis solum nominibus, *Apulia, Campania.* N. 24, hieme. Al., *hieme anni.* N. 25, ad usum. Al., *et ad usum.* N. 26, quia citra. Al., *quæ citra.* N. 27, in orbem. Al., *in orbe.* N. 28, Hispalo. Al., *Hispano;* al., *Hispanio.* Ib., ab Hespero. Al., *ab Hesperia.* Ib., clausa a reliquis. Al., *clausa reliquis.* Ib., conclusa. Al., *clausa.* Ib., fecunda. Al., *opulenta, et fecunda.* N. 29, Gallæciam. Al., *Galleciam;* al., *Galliciam;* al., *Galletiam.* N. 30, in Septentrionis. Al., *in septentrionali.* Ib., circa terras. Al., *circa terram.* Ib., quod ultima. Al., *quod sit ultima.*

Cap. v. N. 2, aperta. Al., *aperto.* Ib., vel soli. Al., *vel sole.* Ib., frigoris. Luc. Cod. addit: *Alii ab Afro uno de nepotibus Cham; alii dicunt,* etc. N. 3, a septentrionali. Al., *a Septentrionis.* Ib., Sitifensem. Al., *Cæsariensem.* N. 4, in parte. Al., *in partibus.* Ib., huic. Al., *hinc.* N. 6, signant. Al., *designant.* N. 7, ex duobus nobilissimis oppidis. Al., *ex duabus nobilissimis urbibus.* Ib., oleis. Al., *oleribus.* Ib., jacta ibi semina. Al., *jacto ibi semine.* Ib., centesimo. Al., *centesimæ.* Isidorus fortasse scripsit, *ut jacta ibi semina, i. p. centesimo fruges renascantur;* scilicet ut nominativus absolutus sit pro ablativo. N. 9, Numidia dicuntur. Al., *Numidiæ dicuntur.* Ib., desinit. Al., *deficit.* N. 10, habet oppidum. Al., *habuit oppidum.* N. 11, Cæsaria civitas. Al., *Cæsariæ civitas;* al., *Cæsareæ civitatis.* Ib., utræque igitur. Al., *utræque igitur provinciæ.* Et sic Goth. Tolet. Mss. N. 12, ab occiduo. Al. *occasum.* Ib., usque ad. Al., *ad.* N. 13, qui riget. Al., *qui friget.* N. 14, monstrosa. Al., *monstruosa.* N. 15, illic quippe. Al., *ibi quippe.* Ib., extrahuntur. Al., *trahuntur.* N. 17, extra tres autem partes orbis. Al., *ex tribus autem partibus orbis.* Ib., antipodes. Al., *antipodas.* Ib., post quæ. Al., *post quam.* Ib., accepimus. Al., *accipimus.* N. 18, nomen est. Al., *nomen sit.* Ib., homine. Al., *nomine.* N. 20, significare prædiximus. Al., *significari, ut prædiximus.* Ib., habens. Al., *continens.* N. 22, tauritorium. Al., *quasi tauriterium.*

Cap. vi. N. 1, ex iis quoque. Al., *ex iis quæque;* quæ fortasse genuina est lectio. N. 2, hæc in aversa. Al., *hæc adversa.* Ib., quinque millia. Al., *quinque milliarium.* N. 4, occidentalem. Al., *occidentem.* Ib., nomen habens, quia. Al., *nomen habens Salonichil, quia.* N. 5, ultra Britanniam. Al., *intra Britanniam.* Ib., triginta tres. Al., *octoginta tres.* Ib., quarum viginti. Al., *quarum duodecim.* N. 6, gentibus. Al., *gente.* Ib., avis rara. Al., *avis raro.* N. 7, continenti terra centum viginti. Al., *a continentibus terram gentibus centum viginti.* Ib., lingua sua Gadir. Al., *lingua sua Gades.* Ib., sepem. Al., *septam.* N. 8, Fortunatæ. Al., *Fortunatarum.* Ib., ferre. Al., *fere.*

Ib., suapte enim. Al., *sua enim apte*. Ib., sæcularium. Al., *sæcularia*. N. 9, aliti. Al., *alite*. N. 10. in fine Al.,*in finibus*. Ib., in intimis maris sinibus. Al.. *intimos maris sinus*. Ib.,lapsus angueos. Al., *lapsos angues*. N. 12, ex qua. Al., *ex quo*. Ib., sexcentis viginti quinque millibus scinditur. Al.,*sexcenta viginti quinque millia stadiorum scinditur ;* al., DC. *millia stadiorum*. N. 13, ferens. Al., *bina ferens*. N. 15, Creta. Al., *Creta insula*. Ib., Macaronesum. Al.,*Macaronesum, sive Peloponnesum*. Ib., Curetum fuisse. Al.,*Cretarum*. N. 16, etiam remis. Al., *etiam hæc insula remis*. Ib., fixit. Al., *finxit*. Ib., prima. Al. om. Ib., invehatur. Al., *inveniatur*. Ib., moritur. Al., *emoritur*. Ib., et Alimus. Al., *et Alimos*. N. 17, angusto. Al., *angustior*. N. 18, in ornamentum. Al., *in ornamento*. N. 19, sitæ sint. Al., *sitæ sunt*. N. 20, Myrtoo. Al.,*Myrteo*. Ib., tenentes. Al., *tendentes*. Ib., *millia... millia*. Al., *milliaria... milliaria*. Ib., millia quingenta. Al., *millia quinquaginta*. Ib., earum. Al., *de eadem*. N. 21, fuisset visibus. Al., *sit visibus humanis*. N. 22, capitulum. Al., *capitolium*. N. 23, hanc.Al., *in hanc*. N. 25, Cythera. Al., *Cytherea*. N. 26, sinibus. Al., *finibus*. N. 27, ante Dionysias dicta. Al., *a Dionysio dicta*. Ib., XVIII millia passuum. Al., *novemdecim millia passuum*. N. 29, et Sardam. Al., *et Sardium*. N. 30, insula Syra. Al., *insula quæ Syra*. Ib., Chio vocant. Al., *Chion vocant*. N. 31, est mari. Al.,*est in mari*. N. 32, triquetra. Al., *triquadra*. N. 34, dedit. Al., *edidit*. Ib., tribus millibus. Al.,*trium millium*. N. 37, Lyparus. Al., *Lyparis*. Ib., quæ quoniam. Al., *quæ quod*. Ib., fuerunt postea. Al., *fuerunt quædam postea*. N. 38, millium spatio. Al., *milliarium spatio*.N. 39,Sardus Hercule. Al., *Sardis Hercule*. Ib., in Orientem, quam in Occidentem.Al., *in Oriente,quam in Occidente ;* al., *Oriente, quam Occidente*, omisso *in*.N.40, millia CXL. Al., *milliaria centum*. Ib., aquis. Al., *aquis ejus*. N. 41, Ligur mulier. Al., *Ligus mulier*. Ib., per intervalla. Al., *per intervallum*. N. 42, millium. Al., *milliarium*. N. 44, mittere. Al., *emittere*. Ib., fundibalum. Al., *fundibulum*. Ib., *verbera*. Vulgati, *verbere*.

CAP. VII. N. 1,in Orientem... In Occidentem. Al., *in Oriente... in Occidente*. Al., om. duo. *in*. N. 3. millia. Al, *milliaria*.Et sic alibi. N. 4, respiciens ad aquilonem. Al. om. *ad*. N. 7, eo quod. Al., *ita quod*. Ib., Hipponem Rhegium. Al., *Hipponeregium*. N. 8, Calpe. Al., *Calpis*.

CAP. VIII. N. 1, maximi. Al., *maxima*. N. 2, nivium. Al., *nimium*. Ib.,propter nivium candorem. Al., *pro nivium candore*. Ib., candicantem.Al., *candidantem*. N. 5, historiæ. Al., *historici*. Ib., resedisse. Al., *sedisse*. N. 6, propter altitudinem. Al., *propter latitudinem*. N. 10, pertendat. Al., *pertendatur*. Ib., LXXVI millibus. Al., LXXXVI *milliaribus*. N. 13, pæninæ. Al., *Pænicæ*. N. 14, unde fit. Al., *unde est*. N. 16, in eo. Al., *in eo sit*. N. 17, Calpe. Al., *Calpes*. Ib., prius. Al., *primum*. N. 18, aerias. Al., *aereas*. N. 23, erectus. Al., *rectus*. Ib., Græci breve dicunt. Al., *Græce breve dicitur ;* Al., *Græci humi dicunt*. N. 26, duos. Al., *arduos*. Ib., et pervia. Al., *et brevia*. N. 27, ac sese frangunt. Al., *ac saxa frangunt*. N. 30, solo. Al., *soli*. N. 31, non seruntur. Al., *non serventur*. N. 33, Verrius Flaccus dicta. Al., *Varro dicta*. Ib., Varro, quod. Al., *Verrius Flaccus, quod*. Ib., sunt. Al., *sint*. N. 36, constat. Al. om. N. 41,est qua. Al.,*est quod ;* al., *est aqua qua* Ib., eludit. Al., *elidit ;* al., *allidit*.

CAP. IX. N. 1, terra quæ. Grialius in nota ediderat *qua*, nescio an de industria. Ib., perspici. Al., *prospici*. N. 3, itus. Al., *jactus*. Ib., omnis oris. Al., *hominis oris*. N. 6, recessus. Al.,*processus*. N. 7, locus inferi. Al.add., *De quo Job ita loquitur : Dulcis fuit glareis Cocyti*.N.8,tremore.Al.,*timore*. Ib., illic enim fletus.Al.,*illic erit fletus*. N.9, quem appellari putant a valle. Al., *quem putant ita nominatum a*

A *valle*. Ib., et frigoris. Al., *et sulphuris*. N. 10, inferus. Al., *infernus*. Ib., teneant. Al., *teneat*. Ib., appellatur. Al., *appellabatur*. Ib., suave habeat. Al., *suave ab eo*. N. 11, in medio est. Al., *in medio ejus est*. Ib., hinc ibi ferantur. Al., *hinc ibi inferantur ;* al., *hic ibi inferantur*.

LEBER DECIMUS QUINTUS.

CAP. I. N. 1, habuere. Al., *habitavere*. Ib., initio. Al., *in initio*. N. 2, creavit. Al., *creat*. N. 3, Cain. Al., *Cham*. Ib., in Naid. Al., *in India*. N. 4, ædificantium turrim. Al. add. : « Hujus turris altitudo quinque millium centum septuaginta quatuor passuum fuit. » N. 5, Solyma. Al., *modo Solyma*. Ib.,et postmodum. Al., *et postea*. Ib., ipsa est. Al., *in ipsa est*. N. 6. quinquaginta millibus. Al.,*quingenta millia*. Ib., adimplevit. Al., *implevit*. N. 8, Danaes. Al., *Andiæ ;* al., *Adiæ*. Ib., Persida. Al., *Persidia*. N. 10, patrem. Al., *fratrem*. N. 12, Edessam. Al., *Edissam*. N. 13, ante Arach. Al., *antea lare*. Ib., Chalannem.
B Al., *Calamic ;* al., *Calamos*. N. 14, nuncupavit. Al., *nominavit*. N. 15, Syriæ. Al., *urbs Syriæ*. Ib., dixerat. Al., *prædixerat*. N. 18, Judææ. Al., *Judæorum*. Ib., domum Christi vidit Ecclesia. Al., *domus Christi est Ecclesia*. Ib., ædiculas. Al., *ædiculæ*. N. 20, pro qua exstruxit. Al., *postquam instruxit*. Ib., Hierusalem. Al., *Hierosolyma*. Ib., pro qua tertia. Al., *postquam tertia ;* al., *propter tertiam*. N. 22, vere hic. Al., *vere hæc*. Ib., a Jeroboam. Al., *a rege Jeroboam*. N. 23. Bethlehem Juda. Al., *Bethlehem Judæ*. Ib., vocata. Al., *vocabatur*. N. 24, sepulti sunt. Al., *sepulti sint*. N. 25, siti sunt. Al., *sepulti sunt*. N. 28, mari. Al., *mare*. N. 29, mos erat antiquus. Al., *mos erat antiquæ ;* al., *moris erat antiquos*. Ib., multos simul. Al., *cum multis simul*. Ib., capere. Al., *cepere*. N. 30, in littus. Al., *in littore*. Ib., Phœnicia. Al., *Phœnicea ;* al., *Phœnica*. N. 31, ubi charta. Al., *in qua charta*. Ib., ubi etiam. Al., *ibi*
C *etiam*. N. 34, Alexandriam. Al., *Alexandrinam*. Ib., detinet ; fort., *retinet*. Ib., Africæ. Al., *regionis Africæ*. Ib., quasi claustrum. Al., *quasi claustra*. N. 35, Thebais. Al., *Thebaica ;* al., *Thebaida*. N. 37, Cappadociæ. Al. add. : *Philippus in honorem Cæsaris ædificavit Tarsum*. Ib., Tharsis. Al., *Tarsus*. N. 42, Hæc condita primum. Al.,*hanc conditam primum*. Ib., et vocata. Al., *et vocatam*. N. 43. Thraciæ. Al., *civitas Thraciæ*. N. 44, dedit. Al., *dixit*. N. 45, Corintheam. Al., *Corinthiam*. N. 47, Mycenas... Cod. 1. Goth. Tolet., *Mycenas civitates Græciæ*. Ib., Sparta. Luc. Cod., *Sparta avis*. Nescio quid id esse possit. N. 49, Brundisium. Al., *Brundusium*. Ib., cornua videantur. Al.,*cerva videatur*. N. 50, et quod ibi. Al., *eo quod ibi*. N. 51, qui victor. Al., *quia victor*. N. 52, Lavinium. Al., *Laviniam*. N. 53, in quo sita est. Al., *in quo positum est*. N. 54, appellatam. Al., *appelata*. N. 55, restituisset. Al., *constituisset*. N. 57, permoti. Al., *promoti*. Ib., Italiam.
D Al., *in Italiam*. Ib., medio. Al., *in medio ;* al., *media*. N. 59, tuetur. Al., *tueatur*. N. 60, Parthenopea, Al., *Parthenope ;* al., *Parthenopia*. N. 63, nuncupaverunt. Al.,*nuncuparunt*. Ib., trilingues esse ait. Al., *trilingues dicit*. N. 64, adimpleta. Al., *impleta*. N. 66, Cæsaraugusta, etc. Cæs. 1 om. totum n. 66, ut nonnulli alii Codices. N. 68, in Hispaniam. Al., *in Hispania*. N. 70, distinguuntur. Al., *disjunguntur*. N. 71, cederet. Al., *caderet*. N. 73, septa oppidum Al., *septem oppida*. N. 74, et Lixis. Al., *et Lixis civitatis*. N. 76, illic. Al., *illuc*. Ib., Icosio nomen. Al., *Icosium nomen*. N. 77, a qua. Al., *ex qua*.

CAP. II. N. 1, incolis urbis... contineat vitas. Cæs. 1 om. N. 3, in orbem. Al., *in orbe*. Ib., condet. Al., *condit*. N. 4, evertitur. Al., *vertitur*. N. 5, quod sibi in eo conventus habitantium opem. Al., *quod sit conventus in eo habitantium, et opem*. Ib., belluas præsidia. Al., *bella hæc præsidia*. N. 6, discrepat. Al.,*discrepare*. N. 8, eodem innati. Al., *in eodem nati*. N. 10, quod manente statu. Al., *quo manente statuum*.

Ib., impetrat. Al., *impetrant*. N. 11, quæ nulla. Al., *qui nulla*. N. 12, a vicinis. Al., *ab ipsis vicinis*. Ib., habitatoribus. Al., *habitationibus*. N. 13, vaga hosti pateret. Al., *vagantes hosti paterent*. Cæs. 1 om. *sive quod... pateret*. N. 15, compita. Al., *competa*. Ib., competunt. Al., *competant*. N. 17, civitatis. Al., *urbis*. N. 19, murus... ornatur. Al., *muri... ornantur*. Ib., aliquid. Al., *aliud*. Ib., omne. Al., *omnis ;* al., *unius*. N. 20, propugnatur. Al., *propugnantur*. N. 21, muro proximum, id est, ante taurum. Al., *muro proximus ante murum*. N. 22, vocatur. Al., *vocitatur*. N. 24, quintana. Al., *quintanæ*. N. 25, dicunt. Al., om. Ib., subverteret. Al., *subverterent*. N. 26, imboli. Al., *imbulia*. Ib., subvolamina. Al., *subvolumina ;* al., *subvelamina*. Ib., sunt enim porticus. Al., *sunt enim portici*. N. 27, sive... dedit. Al. om. Ib., pro rostris. Al., *prorostra*. Ib., præfixa. Al., *affixa*. N. 29, sedeat. Al., *resideat*. N. 30, illic omnes. Al., *homines illic*. Ib., studio. Al., *studia*. N. 33, circum metas. Al., *circa metas*. N. 36, ubi fuit. Al., *ubi fuerit*. Ibi inclusus in quo. Al., *inclusus quo*. Ib., si quis introierit. Al., *si qui introiret*. Ib., monstrificæ. Al., *monstriferæ*. Ib., ad errorem. Al., *ad terrorem*. Ib., videatur. Al., *esse videatur*. Ib., nec sæcula quidem. Al., *ne ulla sæcula quidem*. N. 37, in commune. Al., *communiter*. Ib., ex ipsius. Al., *ab ipsius*. Ib., appellaverunt. Al., *appellaverint*. Ib., construxisse. Al., *construxit*. Ib., navium cursui. Al., *navigantium cursui*. Ib., prænuntianda. Al., *pronuntianda*. Ib., in portibus. Al., *in portubus ;* al., *in porticibus*. Ib., visio dicitur. Al., *videre*, omisso *dicitur*. N. 39, Thermæ appellatæ. Al., *thermas appellatas*. N. 40, a levatione. Al., *a lavatione*. N. 43, asseribus. Al., *axibus*. Ib., quod ibi solebant considere. Al., *quod soleant considere*. Ib., tabernæ. Al., *tabernariæ*. N. 45, telonium. Al., *teloneum*. N. 46, viderentur. Al., *videretur*. Cæs. 1 om. *Hinc Fronto... viderentur*.

Cap. iii. N. 1, ab habendo. Al., *ab habitando*. N. 4, et lychno. Al., *et ligno*. N. 6, Talassioni. Al., *Thalamoni*. Ib., Talassii nomen. Al., *Thalami nomen;* al., *Thalasio nomen*. Ib., et incubant. Al., *et incumbunt*. N. 8, Græce lectus. Al., *Græce lectulus*. N. 9, occultet et celet. Al., *occultat et celat*. Ib., quod eo cubemus. Al., *quod in eo cubamus*. Ib., requiescamus. Al., *requiescimus*. N. 11, Mænius. Al. præmittunt: *Mæniana dicta, quod maneamus. Mænius*, etc. Ib., projecit. Al., *projicit*. Ib., materies. Al., *macertos*. N. 13, pauperum peregrinorum. Al., *pauperum et peregrinorum*. Ib., atque inedia. Al., *atque inediis*.

Cap. iv. N. 1, institua. Al., *instructa*. N. 2, sacerdoti. Al., *sacerdotibus*. Ib., vel quia... sanctiora sunt. Cæs. 1 om. Ib., sanctum, quod exstat. Al., *sanctum, quia exstat*. Ib., muri sancti. Al., *mores sancti*. N. 3, propitiatorium quasi. Al., *propitiatorium oraculum inter duo cherubim, et dictum propitiatorium quasi*. Ib., propitiationis oratorium. Al., *propitiationis stratorium*. N. 4, penetralia. Al., *dicta penetralia*. Ib., dicta ab eo. Al., *dicta sunt ab eo*. Ib., aliquid agere. Al., *aliud agere*. N. 6, et Latino. Al. om. N. 9, appellantur. Al., *appellari*. N. 10, mysterio. Al., *ministerio*. N. 12, martyrum. Al., *martyris*. N. 13, id est. Al. om. N. 15, conspici. Al., *ut conspici*. N. 16, universi exaudire. Al., *universa exaudiri*. Ib., convocentur. Al., *convocetur*. N. 17, situm est. Al. add. : *Situm est, ut in eo psalmista positus conspici a populo possit, quo liberius audiatur*.

Cap. v. N. 2, consueverunt. Al., *consueverant*. N. 4, quarumcunque. Al., *quarumque*. N. 7, cellarium quod. Al., *cellarium dictum quod*. Ib., colligantur. Al., *colliguntur*. N. 8, a Græco verbum. Al., *Græcum verbum ;* al., *a Græco per verbum*.

Cap. vi. N. 1, operaria. Al., *operarii*. N. 2, Græco. Al., *a Græco*. N. 4, quasi pinsores. Al., *quasi pensores ;* al., *quasi finsores*. Ib., pinsendis. Al., *findendis*. Ib., pinsebant. Al., *tundebant ;* al, *findebant*. N. 5, Clibanus a clivo. Al., *clibanus fornax a clivo*.

A N. 8, feratur... feriatur. Al., *feriatur... tundatur*.

Cap. vii. N. 1, ab adeundo. Al., *ab eundo*. N. 2, eo quod vestiuntur. Al., *eo quod eo vestiuntur*. Ib., a stando. Al., *ab stando*. N. 3, porticus quod. Al., *porticus dicta quod*. Ib., quam ubi. Al., *quam ibi*. Ib., standum sit. Al., *standum sita sit*. N. 4, est autem primus. Al., *est autem janua primus*. Ib., intra januam. Al., *inter januam*. Ib., corrupit. Al., *corrumpit*. N. 5, tenerent. Al., *fenerentur*. Ib., ministrat. Al., *ministret*. N. 7, foras. Al., *foris*. N. 8, postes, et antæ. Al., *postes, et antes*. Ib., post et ante. Al., *post, et ante stantes*.

Cap. viii. N. 1, sit domui. Al., *sit domus*. Ib., crasso. Al., *grosso*. N. 6, dicuntur. Al. add. : « Quod lacus quosdam quadratos, vel rotundos ligno, vel gypso, vel coloribus habeant depictos cum signis intermicantibus. » Ib., laquearium. Al., *laquearium facit*. N. 8, in parte. Al., *in partem*. N. 9, arcus dicti. Al., *arcus, ædificiorum dicti*. N. 10, tessellis. Al., *testellis*. N. 11, admista. Al., *admisto*. N. 12, conve-
B niant. Al., *conveniunt*. N. 13, superpositæ. Al., *suppositæ*. N. 14, latitudinis. Al., *latitudinum*. Ib., Corinthiæ. Al., *Corintheæ*. Ib., crassitudinis. Al., *grossitudinis*; al., *magnitudinis*. N. 15, capitella. Al., *capitolia*. N. 16, canalis ab eo. Al., *canalis dicta ab eo*. N. 17, mittant. Al., *emittant*.

Cap. ix. N. 1, cors. Al., *cohors*. Ib., coarctet. Al., *coerceat*. N. 2, vellantur. Al., *evellantur*. N. 3, *proprius*. Grialius, *proprius*, mendose, ut puto. N. 4, Græci. Al., *Græce*. Ib., dicunt. Al., *dicitur*. N. 5, inferciuntur verius quam struuntur. Al., *inferuntur magis quam instruuntur*. Ib., ævis. Al., *ejusmodi*.

Cap. x. N. 1, interstantibus. Al., *in terra stantibus;* al., *in terris stantibus*. N. 3, ab igne proximo. Al., *ab igne proxime*.

Cap. xi. N. 1, monumentum illud est. Al., *monumentum, oblivisceris mortuum, hoc est*. N. 3, Cariæ dicta. Al., *Ægyptiorum dicta*. N. 4, pyramis genus.
C Al., *pyramides est genus;* al., *pyra est genus*. Ibid., excelsitatem. Al., *celsitudinem*. Ib., tali autem ædificio. Al., *talia autem ædificia*. Ibid., in angustum. Al., *in angusto*. Ib., in domibus. Al., *in montibus*.

Cap. xiii. N. 3, nuncupati. Al., *nuncupatio*. N. 5, prædium quod. Al., *prædium dictum quod*. Ib., prævidetur. Al., *providetur*. N. 6, floreus in quo sunt. Al., *flores quod sunt*. N. 10, reddit. Al., *reddidit*. N. 11, fluminum. Al., *fluminis*. N. 12, erant. Al., *erunt*. N. 14, humidus. Al., *uvidus*. N. 15, abjicit. Al., *abjecit*. N. 18, quod paleam. Al., *quod paleas*. Ibid., id est, pabula. Al., *in pabula*.

Cap. xiv. N. 1, sunt divisi. Al., *sint divisi*. Ib., æquitas. Al., *æqualitas*. N. 3, intentio. Al., *contentio*. N. 4, cardo quia. Al., *cardo qui*. Ib., Septentrio. Al., *a Septentrione*. Ib., appellatus. Al., *vocatus*. Ibid., efficit. Al., *efficiat*.

Cap. xv. N. 1, longitudine, altitudine, animoque. Al., *longitudine, altitudine, latitudine, animo-*
D *que*. Ib., in partes. Al., *in partibus*. Ib., in provincias. Al., *in provinciis*. Et ita quæ sequuntur. Ibid., passus gradus. Al., *passus gressus*. N. 2, digitum et trientem. Al., *digitos tres*. N. 3, pedum ad instar. Al., *pedum instar*. Ib., mensurantis. Al., *mensurantis ita*. Et additur figura, ac simili modo in sequentibus. N. 4, longitudine centum viginti. Al., *longitudine centum quadraginta*. Al., *longitudine centum sexaginta*. N. 6, centum octoginta. Al., *et octoginta*, omisso *centum*. Ib., candetum vocant. Al., *justum candetum vocant*. Ib., milliarium. Al., *milliare*. Ib., quinque millibus pedum. Al., *quinque millia pedum*. N. 7, duplicata est, nomenque pristinum. Al., *duplicata est mensura, nomenque primum*. Ib., nomen mutare non potuerunt. Al., *nomen tamen non perdiderunt*.

Cap. xvi. N. 1, proprio quæque spatio. Al., *propria quæque spatia*. N. 5, patet. Al., *patent*. N. 6, delapidata. Al., *dilapidata*. Ib., primi. Al., *primum*. N. 7, coaggeratis. Al., *coacervatis*. Ib., coacerva-

tione. Al., *coaggeratione*. N. 8, locus est transitu. Al., *locus transitus*. Ib., appellamus et itum. Al., *et appellamus aditum*. N. 10, pedum. Al., *pecudum*. Ib., præduratum. Al., *perduratum*. N. 11, eadem diverticula. Al., *idem diverticula*. Ib., a latere viæ. Al., *alteræ viæ*. N. 12, triviæ, quatriviæ. Al., *triviæ quadrivia*. N. 13, carri. Al., *currus*, Ib., investigentur. Al., *instigentur*. Ib., cognoscantur. Al., *agnoscantur*.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Cap. i. N. 1, vi venti pellatur. Al., *vi pulsetur venti*. N. 6, contristatos. Al., *confricato*; al., *contrito*. N. 7, candida et levis et linguæ glutinosa. Al., *glutinosa, candida, et linguæ lenis*. N. 9, ferventibus. Al., *fluentibus*. N. 10, suffiendas. Al., *sufficiendas*; al., *suffundendas*. Cæs. 1 et Goth. 1 Tolet., *sulphurandas*. Ib., nidore. Al., *nitore*. Ib., impositus. Al., *impositis*. Ib., exardescentis repercussu. Al., *exardescentibus repercusso*. Ib., convivis. Al. om.

Cap. ii. N. 1, spissantur. Al., *spissatura*. Ib., et igni. Al., *et ignium*. Ib., cognata. Al., *cognita*. Ib., et nequaquam ferro. Al., *et neque aqua, neque ferro*. N. 3, in salem. Al., *in sale*. Ib., cum luna noctibus. Al., *cum lunæ noctibus*. Ib., renascens, tantæ. Al., *renascens majus tantæ*. N. 4, differentiæ sunt. Al., *differentia est*. Ib., crepitat igne. Al., *crepitat in igne*. Ib., flammæ patiens. Al., *flammis patiens*. N. 7, virtutem salis. Al., *virtutes salis*. N. 8, friabile. Al., *fricabile*. N. 9, in Hispania e puteis. Al., *in Hispania de puteis*. In textu Grialii erat *in Hispaniæ puteis*; sed in nota *in Hispania e puteis*, quod ex Plinii textu præferendum. Ib., vitrei acini. Al., *viteis acinis*. Ib., ejectum. Al., *electum*; al., *ejectus*.

Cap. iii. N. 1, mobilis. Al., *mollis*. N. 3, abrupti. Al., *abrupta*. Ib., altitudo. Al. add. : *Sicut hæret pede pes densus, densusque, unde et vocatur*. Ita Goth. Tol., sed omisso *densusque*. Ib., a cavendo. Al., *a cavando*. Ib., quasi cautæ. Al., *quasi cavatæ*. Ib., muricibus. Al., *muricis*. N. 6, cotis enim. Al., *cos enim*. Ib., lenem aquæ. Al., *lenem aquariæ*. N. 7, in vase. Al., *in vas*. Ib., fervere. Al., *defervere*. N. 9, e lapide speculari. Al., *lapis specularis*. N. 10, calx viva. Al., *calcis viva*. Ib., continet. Al., *gerat*. Ib., calx e lapide. Al., *calcis e lapide*. Ib., structuræ. Al., *stricturæ*. N. 11, ab adhærendo. Al., *ab hærendo*. Ib., stridat. Al., *stridet*.

Cap. iv. N. 2, super argentum. Al., *super argento*. Ib., ferrum omne abigit, respuitque. Al., *ferrum non ambit, sed respuit*; al., *qui ferrum non ambigit, respuitque*. N. 3, in Cilicia. Al., *in Sicilia*. Ib., rejectus. Al., *relictus*. Ib., lenis. Al., *levis*. Ib., scripta. Al., *sculpta*. Ib., prodit. Al., *perdit*. Ib., mirum quia accenditur. Al., *mirum cum accenditur*; al., *verum cum accenditur*. N. 4, sub divo. Al., *sub dio*. N. 5, simulans qualitatem, cujus plurimus ignis. Al., *similans qualitatem, ita est dictus, quoniam plurimus illi sit ignis*. Ib., vel aridis. Al., *vel aliis*. N. 6, Latine. Al., *qui latine*. N. 7, dionysias lapis. Al., *dionysius lapis*. Ib., flagrat. Al., *fragrat*. Ib., ardore. Al. om. N. 9, exstinguitur. Al., *intinguitur*. Ib., trinis. Al., *ternis*. N. 10, appellatur. Al., *appellatus*. Ib., traditur. Al., *creditur*. N. 11, ad cotem. Al., *ad cutem*. N. 13, poliendo utilis. Al., *poliendo aurum utilis*. N. 14, illitus. Al., *illinitus*. N. 15, erodunt corpora. Al. add. : *Mitiores autem servandis corporibus, nec absumendis*. N. 18, friabilis. Al., *fricabilis*. N. 19, contexta. Al., *contracta*. N. 20, similis. Al., *lapis similis*. Ib., laminosus. Al., *laminosæ*; al., *luminosæ*. Ib., scissibilis. Al., *sed scissibilis*. Ib., lacteum. Al., *lacte*. N. 22, horum masculus. Al., *harum masculus*. Ib., etiam aliquid. Al., *etiam aliquibus*; al., *etiam a quibus*. N. 23, diurna. Al., *diuturna*. N. 24, eboris similis. Al., *lapis eboris similis*. Ib., ferunt. Al., *fertur*. Ib., porus vocatur. Al., *purus vocatur*. N. 27, ex quo gemmæ. Al., *ex quo lapide gemmæ*; al., *ex quo lapides gemmæ*. N. 34, fuscus. Al., *lapis fuscus*. N. 35, candidus excalefactus. Al., *candidus sed calefactus*. N. 36, remittentes. Al., *renitentes*. N. 37, in quamlibet. Al., *in quaslibet*.

Cap. v. N. 1, veniamus. Al., *veniemus*. N. 2, repertum prius. Al., *repertum primum*. Ibid., apud Lacedæmones. Al., *apud Lacedæmonios*. N. 4, in vertices. Al., *in vertice*. N. 5, porphyrites. Al., *purpurites*. N. 6, balsates. Al., *basanites*. N. 7, interstinctus. Al., *intertinctus*; al., *interdistinctus*; al., *interexstinctus*. N. 8, et parius nuncupatus. Lygdinus magnitudine quæ. Al., *et parius nuncupatus. Magnitudo ejus quæ*. N. 9, cubitos binos. Al., *cubita bina*. Ibid., ebori quadam similitudine. Al., *eboris ad quamdam similitudinem*. Ib., aspectu similis. Al., *aspectui similis*. N. 10, interstinctus. Al., *intertinctus*. Ib., in parte Africæ Ægypto ascripta coticulis. Al., *in parte Ægyptia scripta coticulis*; al., *in parte Ægypti scriptus concolis*. N. 11, fecere. Al., *fecisse*. Ib., reges. Al., *reges perhibentur*. N. 12, marmora, etc. Al., *marmora autem in officinis sunt, rupibusque gignuntur*. N. 15, Carystium. Al., *charisteum*. N. 16, ad cotem. Al., *ad cutem*; al., om. *ad cotem... similem*. N. 17, *in Chio*. Al., *in Choo*. N. 18, lunensis. Al., *limensis*; al., *luniensis*. Ib., appellatur. Al., *appellatus*. N. 19, elephante. Al., *elephanto*.

Cap. vi. N. 1, auro decorem. Al., *aureo decore*. Ibid., fragmentum. Al., *fragmenta*. Ib., saxi ejus. Al., *saxi ejusdem*. Ib., circumdedisse. Al., *circumdasse*. Ib., atque gemmas. Al., *atque gemmam*.

Cap. vii. Num. 1, vocatur. Al., *dicitur*. Ib., major quam huic. Al., *major hoc*. Ib., scalpentibus. Al., *sculpentibus*. Ib., extentum. Al., *extensum*, Ib., speculum. Al., *specula*. N. 2, capillamentis. Al., *lapillamentis*. Post *capillamentis* videtur aliquid deesse. N. 3, æris venis. Al., *æreis venis*; al., *hærens venis*. N. 4, dictus. Al., *dicitur*. Ib., obhorret. Al., *abhorret*. N. 5, repercussu. Al., *repercussione*. N. 7, accepit. Al., *habet*. Ib., generi dicaverunt. Al., *generis judicaverunt*. N. 8, pina. Al., *pinnasin*. Ib., sed crassi. Al., *et crassi*. N. 9, quærendi. Al., *quærentis*. N. 10, callaica. Al., *callarica*. Ibid., sed pallens. Al., *et pallens*. Ibid., decet. Al., *decens*. Ib. Germania. Al., *Carmania*. N. 11, et crassius. Al., *et crassior*. N. 12, heliotropium. Al., *heliotropia*. Ibid., accipit. Al., *excipit*. Ibid., precationibus. Al., *præcantationibus*. Ib., negent. Al., *negant*. N. 14, ad calorem. Al., *ad odorem*. Ib., habet. Al., *accepit*. N. 16, ex viridi. Al., *ex viriditate*.

Cap. viii. N. 1, corallium. Al., *corallius*. Ibid., in mari forma. Al., *in mari Rubro forma*. Ib., ramosum colore viride. Al., *ramosus colore viridis*. Ibid., venæ ejus candidæ. Al., *baccæ ejus, vel viæ candidæ*; al., *baccæ ejus, vel uvæ candidæ*. N. 2, sardius dicta. Al., *sardus dictus*. Ib., a Sardibus, Al., *a Sardis*. N. 3, candorem. Al., *colorem*. Ibid., unguis humani. Al., *unguis humanæ*. Ib., invicem. Al., *ad invicem*. N. 4, ex duorum. Al., *ex duum*. Ib., medio candida. Al., *media candido*. Ibid., mineo. Al., *minio*. Ib., evellit. Al., *avellit*. N. 5, principalis sed et in Arabia. Al., *sed principalis in Arabia*. N. 6, Græci electrum. Al., *Græci electron*. Ib., cereique. Al., *certique*. Ib., mutatas. Al., *commutatas*. Ib., dixerunt. Al., *dixere*. N. 8, tempore. Al., *tepore*. Ib., spiritu. Al., *attritu*.

Cap. ix. N. 1, nitore leniter. Al., *nitor et leniter*. Ib. ad hyacinthos. Al., *ab hyacinthis*. Cæs. 1, *ad lacum intus*. Ib., afferunt. Al., *asserunt*; al., *causa nominis ejus affertur*. Ib., quia sit. Al., *quasi sit*. Ib., scalpturis. Al., *sculpturis*. N. 3, obtusus. Al., *obtunsus*. Ib., luce. Al., *lucens*. Ib., æqualiter, sereno. Al., *æqualiter, sed cum facie cœli mutatur, sereno*. Ibid., scalpturis. Al., *sculpturis*. N. 6, et duorum. Al., *et duum*. Ib., quarum una. Al., *quarum unum*. Ib., altera purpurea. Al., *alia purpurea*. N. 7, pura. Al., *purpura*.

Cap. x. Num. 1, maris. Al., *marinis*. Ibid., natus sicut. Al. add. : *Natus sicut in carne ostreæ pretio-*

sissima margarita reperiri dicatur, vel sicut in cerebro, etc. Ib., cochleæ. Al., *conchulæ*. Ib., nunquam. Al., *nusquam*. N. 2, post margaritam. Al., *post margaritum*. Ib., vocabulo. Al., *in vocabulo*. N. 3. candida. Al., *gemma candida*. Ib. candicantis. Al., *candicantes*. Ibid., invenit. Al., *accepit*, N. 4, ad lactis. Al., *ad lacteum*. N. 5, duritie. Al., *duritia*. Ib., positæ. Al., *possita*. N. 6, Perside. Al., *Persida*. N. 9, medio. Al., *e medio*. N. 10, superne nigricat. Al., *supernigricat*.

Cap. xi. N. 4, aerei. Al., *aerii*. N. 5, Italica. Al., *Italiæ*. Ib., Veiis. Al., *a Veientibus*. N. 6, secante. Al., *secans*. N. 7, ochreæ. Al., *croceum*. N. 8, nigra. Al., *nigris*; al., *nigro*. Ib., flagrat. Al., *fragrat*. Ib., sed attritu. Al., *sed attrita*.

Cap. xii. Num. 1, Panchrus. Al., *Pangrus*; al., *Sangrus*. Ib., orca. Al., *olca*; al., *olea*. N. 2, mitrydax. Al., *mitrax*. Ibid., Perside. Al., *Persida*, ut alibi etiam *Persida* pro *Perside*. N. 6, in Germania. Al., *in Carmania*. Ib., cum quodam colorum repercussu. Al., *cum quibusdam colorum repercussionibus*. Ib., vehementiore concreto. Al., *vehementiori concretum*.

Cap. xiii. N. 2, avellani. Al., *avellanæ*. Ibid., scalptores. Al., *sculptores*. N. 3, abstrahi, magneti. Al., *abstrahere magnetem*. Ib., autem si. Al., *aut si*. N. 4, positæ. Al., *positus*; al., *positi*. Ib., manet suum frigus. Al., *manere suum frigus*; al., *manere frigus perhibetur*. N. 5, quod Germania. Al., *quem Carmania*. Ib., crystalli. Al., *crystallo*; al., *crystallini*. Ib., simile. Al., *similem*. Atque ita Grialius habet, sed rectius est *simile*, si præcedat *quod*. Ib., sub divo. Al., *sub dio*. Ib., siderum. Al., *sidereum*. Ib., cui color e pyropo rubenti. Grialius edidit, *cui colore pyropo rubenti*. Fortasse scribere voluit *cui color e pyropo rubenti*. N. 6, coloris. Al., *similis coloris*. Ib., emittit. Al., *imitatur*; al., *ejaculat*. N. 7, astrios. Al., *astrion*. Ibid., regerit. Al., *egerit*; al., *regit*. N. 8, alectria, quasi alectoria. Al., *electria, quasi electriora*. N. 9, exudat. Al., *exundat*. Ib., fontaneam scaturiginem. Al., *fontaneam scaturire*.

Cap. xiv. N. 2, vocatus. Al., *vocatur*. Ib., intermortuus. Al., *inter mortuos*. N. 3, in India. Al., *in Indiis*. Ib., in translucido igne. Al., *intra lucidum ignem*. Ib., quanto numero stellarum. Al., *quantus numerus stillarum*. Ib., tantum et pretio accedere. Al., *tanto et pretium accedere*. N. 4, scalpturis. Al., *sculpturis*; al., *scalpturæ*. Ib., quando scalpta. Al., *quando sculpta*. Ib., retentat. Al., *tentat*. N. 5, genera scalpturæ. Al., *genera sua sculpturæ*. N. 6, Alabandina. Al., *Alabandica*. N. 7, dracontites. Al., *dracontides*; al; *draconites*. Ibid., ingemmescit. Al., *ignescit*. N. 9, non exeant. Al., *non eant*. N. 11, gratissimas. Al., *gratissimas gemmas*. Ibid., et igneo colore. Al., *et ex igneo colore*. Ib., portante. Al., *portans*.

Cap. xv. N. 3, jucundus. Al., *jucundior*. Ibid., et si juxta fuerit. Al., *et si juxta se aliquid habuerit*. N. 4, et noctu. Al. *et nocte*. N. 5, quadrulas. Al., *quatrulas*. N. 6, mel. Al., om. *mel*; al. om. *sincerum mel*. N. 9, aerei. Al. *aerii*. N. 11, verum maleficus. Al., *in maleficiis*. Ib., quoquo inferatur. Al., *quoquo modo si inferatur*. Ib., excitat. Al., *generat*. N. 13, nigrum. Al. om. N. 15, rutilet. Al., *rutila*. Ib., si ferventi aquæ. Al., *si ferventem aquam*. N. 16, scalpantur. Al., *sculpantur*. N. 18, carcinias. Al., *carciniæ*; al., *carcinæ*. N. 20, sanguinea. Al., *sanguineum*; al., *sanguineo*. Ib., candido. Al., *candidus*. Ibid., cingit. Al., *cingitur*. N. 22, evocari. Al., *evocare*. Ib., in hydromantia. Al., *in necromantia*. Ibid., evocari dicunt. Al., *evocare, dicuntur*. Ibid., aiunt. Al., *pagani aiunt*. N. 23, per hunc... prænuntiari. Al., *hunc prænuntiare*. N. 24, cum tonitruis. Al., *e tonitruis*. Ibid., cadere. Al., *cadi*. N. 26, stellas. Al., *stillas*. Ib., interrogari. Al., *interrogare*. Ibid., fugari. Al., *effugare*. N. 27, sit ex vero, etc. Al., *sit ex veris gemmis in alterius generis falsas traducere*. Ib., transducere. Al., *translucere*. Ib., ternis. Al., *trinis*; al., *e tritis*. Ib., subdole. Al., *sub dolo*. N. 28, appellant. Al., *appellari*.

Cap. xvi. N. 1, palus est. Al., *partem*. Ib., de torrente fluctu. Al., *decurrente fluctu*; al., *decurrentis fluctu*; al., *decurrentes fluctus*. Ib., eluuntur. Al., *effluuntur*. N. 2, appulsa. Al., *pulsa*. Ib., subdidisse. Al., *subdiderunt*. N. 3, hanc artem studuit. Vulcanii conjectura est deesse *perficere*, aut aliquid hujusmodi; quod minime est necesse. Ib., coquitur. Al., *percoquitur*; al *conquiritur*. Ib., Cyprio. Al., *Cupro*. Ib., alia speculis. Al., *alia sequacior speculis*. N. 4, proximoque. Al., *proximo*; al., *quam proxima*. Ib., pepulit. Al., *repulit*. Ib., alba mollissima. Al., *alba, et mollissima*. Ib., vel mensura. Al., *et mensura*. N. 5, obsidianus. Al., *obsianus*. Ib., et speculis. Al., *et in speculis*. N. 6, ferunt. Al., *fertur*. Ib., marculum. Al. *malleum*. Ib., meliora. Al., *melius*.

Cap. xvii. N. 1, apud Grialium erat *stagnum* pro *stannum*.

Cap. xviii. N. 3, a crepitando pecunia. Al., *a crepitando lamina pecunia*. N. 4, vocabatur. Al., *dicebatur*. N. 5, in usu fuit. Al., *in usu hominum fuit*. Ib., post. Al., *postea*. Ib., in usu fuit. Al., *usum fuit*. N. 7, nominaverunt. Al., *nominarunt*. N. 8, nominatum. Al., *nominatur*. Ib., vel pondere. Al., *vel in pondere*. N. 9, nomisma. Al., *numisma*. Ib., effigiisque. Al., *effigiebus*. Ib., primus. Al., *prius*, N. 11, folles. Al., *solidi*. N. 13, quacunque ex causa. Al., *quocunque casu*. Ib., ardentes. Al., *ardentis*. Ib., excalefactis. Al., *quæ excalefactis*. Ib., stricturæ. Al., *structuræ*. N. 14, decurreret. Al., *decurrerit*.

Cap. xix. N. 1, cui mirum. Al., *cum mirum*. Ib., illud inest ut dum. Al. om. Ib., reddat. Al., *reddit*. N. 2, excidat. Al., *excindat*. Vulcanius conjicit *excedat*, quia Plinius ait *exest, et perrumpit vasa*. Ib., patina. Al., *patena*. Ib., tum. Al., *cum*. Ib., distillat. Al., *stillat*; Grialius, *destillat*, sed alibi *distillat*, quod perinde est. N. 3, scrupulum. Al., *scripulum*, Ib., vâsculis. Al., *vasis*. N. 4, et plumbo. Al. *et plumbo mista*; Luc., *et plumbo ita*.

Cap. xx. N. 1, prius. Al., *primi*. Ib., proscindebant. Al., *scindebant*. Ib., rejiciebantur. Al., *rejiciebatur*. Ib., in summum cessit honorem. Al., *summo cessit honore*; al., *summo cessit honori*. Ib., monimentorum. Al., *monumentorum*. N. 2, quam. Al., *quem*. N. 4, Corinthium. Al., *Corintheum*. Et sic infra. N. 6, scrupulis. Al., *scripulis*. N. 8, hoc et caldarium. Al., *nam et caldareum*. Ib., nam malleis. Al., *quam malleis*. N. IX, inter genera. Al., *inter omnia genera*. Ib., Campania provincia. Al., *Campania scilicet provincia*. N. 10, optime in liquida. Al., *optime etiam in liquida*. N. 11, vocalissimum. Al., *vilissimum*. N. 12, insidente. Al., *desinente*. Ib., nidore, Al., *nitore*. N. 13, reliquato. Al., *liquato*. Ib., frigida. Al., *frigida aqua*. Ib., densatione. Al., *densitate*. Ib., de sputo. Al., *de succo*. N. 14, asperrimi. Al., *acerrimi*.

Cap. xxi. N. 2, prius tellus. Al., *per idem tellus*. Ib., suis. Al. om. N. 3, omnes quod. Al., *omnes a stringenda acie quod*. Ib., vocabulo imposito. Al., *vocabulum impositum*. N. 4, delectatior. Al., *delicatior*. Ib., restingui. Al., *restringi*. Ib., concameravit. Al., *concameraverat*. N. 7, perungitur. Al., *perungatur*. Ib., ferramenta. Al., *ferramentum*. Ib., ungatur. Al., *ungitur*.

Cap. xxii. N. 1, Gallæcia. Al. *Gallecia*; al., *Gallicia*. Ib., summa terra. Al., *sumpta terra*. Ib., nigri et ponderis gravis. Al., *nigra, et pondere gravis*. Ib., torrentibus. Al., *de torrentibus*. Ib., subsidit. Al. *subsedit*. Ib., separati. Al., *separatim*. N. 2, mistisque venis. Al., *mistæque venæ*. N. 3, ad fistulas laminasque. Al., *fistulis laminisque*.

Cap. xxiii. N. 1, separans et Al., *separans dicitur et*. N. 2, vasis. Al., *vasibus*.

CAP. XXIV. N. 2, argenti una. Al., *argenti et ærum.* Ib., naturale. Al., *naturam;* al., *natura.* Ib., solvas. Al., *resolvas.* N. 3, si eo. Al., *si ei.* Ib., edit. Al., *reddit.*

CAP. XXV. N. 2, primus Moyses... narravit. Al., *primus Moyses in eremo filiis Israel pondera et mensuras dedit.* Ib., primus Phidon. Al., *secundus Phidon.* N. 3, pendeat. Al., *pendet.* Ib., et pensum. Al., *et appensum.* N. 5, unde... dicitur. Al. om. N. 8, chalcus. Al., *calculus.* Ib., parvulus. Al., *parvus.* N. 9, ab arboris semine. Al., *ab arbore, cujus semen est;* al., *a semine arboris, cujus semen est.* N. 10, cornuum. Al., *corvum;* forte, *curvum.* N. 11, ceratia duo. Al., *cerates duos.* N. 12, scrupulus. Al., *scripulus.* N. 13, constans. Al., *constat.* Ib., a dando. Al. om. N. 14, solidus nuncupatur. Al., *solidum autem nuncupatum.* Ib., nomisma. Al., *numisma.* Ibid., effigiisque. Al., *effigiebusque.* Ibid., advexit. Al., *advexerit.* Ib., quod iis. Al., *quod de his.* N. 17, quadrans. Al., *quadra.* Ib., appendat. Al., *appendant.* N. 19, scrupulis. Al., *scripulis,* et sic alibi. N. 20, intra se. Al., *inter se.* N. 22, esse CXLIV. Al., *esse centum quadraginta.* Ib., minus, medium, summum. Al., *minor, medius, summus.* Ib., minus quinquaginta. Al., *minus quadraginta.*

CAP. XXVI. Num. 1, et brevitas. Al., *vel brevitas.* Ib., ut horarum. Al., *ut mensura horarum.* N. 2, ut modius, artabo, urna, et amphora. Al., *ut modios, artabones, urnas et amphoras.* N. 3, quod triplicatum. Al., *qui triplicatus.* Ib., adimpletur. Al., *facit.* N. 4, cuatus. Al., *causatus;* al., *caulacus.* Ib., dicitur. Al., *nominatur.* N. 5, acetabulum. Al., *acitabulus.* Ib., sextarium facit. Al., *sextarium reddit.* N. 6, sextario nomen. Al., *sextarii nomen.* N. 7, congius autem. Al., *congium autem.* Ib., a congiendo. Al. *a cogendo.* N. 9, metreta est. Al., *metrum est.* Ib., appellata. Al., *appellatur.* Ibid., hujusmodi. Al., *hujuscemodi.* Ib., et cyathus. Al., *et cyathum.* Ib., plus minusve. Al., *minus plusve.* N. 10, dictus. Al., *dicitur.* Ib., septem opera. Al., *sex opera.* Ib., id est, moderata. Al., *sunt moderata.* N. 11, satum. Al., *statum.* Et sic infra. Ib., levatio. Al., *elevatio.* N. 12, quinquaginta sextarios. Al., *quinquaginta sextaria.* N. 13, Italicos. Al., *Italos.* N. 16. Artaba. Al., *artabo.* Ib., compositus numerus. Al., *composita ex numero.* N. 17, XXX modiis impletur. Al., XXX *modiorum mensura completur.* Ib., ex Hebraico. Al., *ab Hebraico.*

CAP. XXVII. N. 1, ut. Al., *ita ut.* N. 2, demonstrat. Al., *significat.* N. 3, nomisma. Al., *numisma.* Et sic alibi. N. 4, Latino adjecto. Al., *Latinum adjunctum.* N. 5, adjuncto *v* Græco. Al., *fit Latinum y.* N. 6, si o Latinum habuerit. Al., *si vero o Latinum habuerit adjunctum.* Ib., chi Græcum. Al., *alpha Græcum.* Ib., chœnix est. Al., *chœnix figura est.*

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

CAP. I. N. 1, in XXVIII. Al., *in* XXIII, al., *in* XVII. Ib., agricolationis. Al., *agricolationi.* Ib., orator. Al., *arator.* N. 2, prima. Al., *primo.* N. 3, Stercutius. Al., *Stercutus.* Ib., dedicata est. Al., *dedicata est Romæ.*

CAP. II. N. 1, cultura. Al., *Agricultura.* N. 3, vel quod extergi. Al., *vel extergi;* al., *vel quia extergi.* N. 3, fiat mus. Al., *fiat imus.* N. 4, bubus. Al., *bobus;* al., *bovibus.* Ib., operiat. Al., *operiat semina,* Ib., vel arbores. Al., *et arbores.* N. 5, evellere. Al., *vellere.* N. 6, seminis actio. Al., *seminatio.*

CAP. III. N. 8, trimestre. Al., *trimense.* N. 9, præcipuum. Al., *præcipua.* N. 10, trimestre. Al., *trimense.* N. 11, scandula. Al., *scindula;* al., *scandela.* N. 12, jactus, etc. Al., *jacti seminibus ejus incrementum frugibus centesimum renascatur.* N. 13, quasi panificium. Al., *quasi panivicium,* quod verum videtur. N. 15, per culmi. Al., *pro culmo.* N. 17, vestigiis. Al., *bestiis.* N. 18, curvetur. Al., *curventur.* N. 19, nominaverunt. Al., *vocaverunt.* Ib., volunt. Al., *aiunt.* Ib., præbebatur. Al., *pastus præbebatur.*

CAP. IV. N. 2, lenticula. Al., *lens.* Ib., lupinus.

A Al. *lupinum.* Ib., in usum. Al., *in usu.* N. 3, hoc legumine. Al., *his leguminibus.* N. 4, et molendo. Al., *id est molendo.* N. 5, lens. Al., *lentis.* Ib., adhæret. Al., *adhæreat.* N. 6, faselus. Al., *faselum.* Et sic alibi. Ib., omne quod abundat. Al., *omne abundans.* Ib., abundanter invenitur. Al., *abundans invenitur.* N. 7, contristat. Al., *contristant.* Ib., unde eos. Al., *unde et illud.* N. 8, hæc semel. Al., *hæc simul.* Ib., seritur. Al., *inseritur?* N. 10, pisa quod ea. Al., *pisum quod eo.*

CAP. V. N. 1, Liberum. Al., *Liberum patrem.* Ib., appellant. Al., *appellari.* Ib., esse. Al. om. N. 2, quia quasi. Al., *quæ quasi.* Ib., stringunt. Al., *stringant.* N. 5, serimentum. Al., *seramentum.* Ib., utrinque. Al., *utrumque.* Ib., præbet. Al., *præbeat.* N. 6, fructui. Al., *fructu.* N. 7, et quasi. Al., *ex quo.* Ib., prosilit. Al., *prosiliit;* al., *prosilivit.* N. 9, dicunt. Al., *vocant.* Ib., derivativum. Al., *derivatum;* al., *diminutivum.* Ib., derivetur. Al., B *delibetur.* Ib., prototypum. Al., *proprium.* Ib., derivatum. Al., *derivativum.* N. 11, capreoli. Al., *caprioli;* al., *caprivoli.* Ib., contemnere. Al., *continere.* Ib., periculorum. Al., *pediculorum.* Ib., sustineant. Al., *teneant.* N. 15, duracinæ. Al., *duraciæ.* Ib., tripedaneæ... cydonitæ. Sic Columella. Grialius, *tripedaniæ... cidonitæ.* N. 16, has lageos. Al., *has Græci lageos.* Ib., ut lepus. Al. add. hoc loco : *Durabiles,* etc., ut num. præc. N. 17, hic etiam variant Cedd. in ordine generum uvarum. N. 19, fæcis afferat. Al., *fæces afferat.* N. 20, legas. Al., *colligas.* N. 21, Græci glandem vocant. Al., *Græce glandem significat;* al., *Græce glande* (forte, *glandis* pro *glans*) *vocatur.* N. 22, basilica. Al., *basilisca.* N. 23, visula materiam brevem. Al., *vastam materiam et brevem.* Ib., decidet. Al., *decidit.* Ib., putrescet. Al., *putrescit.* N. 24, amethyston. Al., *amaracion.* Ib., et lenis. Al., *et levis.* Ib., gustui. Al., *gustu;* al., C *gustus.* N. 26, subalbi. Al., *subalbidi.* Ib., candidumque colore. Al., *candidumque colorem.* N. 28, grandes. Al., *magnas.* N. 29, mutatione. Al., *in mutatione.* N. 32, supervacuam. Al., *superfluam.* Ib., luxuriat. Al., *luxuriant.* N. 33, traducere, transducere. Al., *traducare, transducere;* al., *reducere, transducere.* Ib., hinc propagines a propagare. Al., *hic propagines ac propagare.* Fortasse, *hinc propagines, ac propagare.*

CAP. VI. N. 1, arbustum. Al., *arbustam.* Et sic infra. N. 2, et dicta arbusta. Al., *et dictam arbustam.* Ib., virectum. Al., *virecta.* Ib., virgulæ. Al., *virgulæ novellæ.* Ib., et virentes. Al., *et virentes sunt.* N. 7, antiphrasi. Al., *antiphrasin;* al., *per antiphrasin.* N. 9, quod ea. Al., *quod ibi.* N. 10, a cadendo. Al., *a cædendo.* N. 12, sunt de. Al., *sunt raptæ de.* N. 18, virga vel a virtute. Al., *virga autem vel a vi, vel a virtute.* N. 23, vocamus fructum. Al., *vocari fructum.* N. 24, ad mandendum. Al., *ad* D *manducandum.* Et sic postea. N. 25, unde ellychnium. Al., *unde licinium;* al., *unde lucinium.* N. 26, aut hastulæ. Al., *aut abstulæ;* al., *ut hastulæ.* Ib., aut ligna. Al., *aut ligno.* N. 27, extractum ex foco. Al., *extractum foco.* N. 28, immistæ. Al., *immissæ.*

CAP. VII. N. 1, appellantur palmulæ. Al., *appellant palmulas.* Ib., nucales. Al., *mucales.* N. 2, qui nunc. Al., *quæ nunc.* N. 3, malum matianum. Al., *mala matiana.* Ib., advectnm est. Al., *advecta sunt.* N. 4, sumpserunt. Al., *sumpsit.* Ib., ex oppido. Al., *ab oppido.* N. 5, ponentur. Al., *ponuntur.* N. 6, ut medicari. Al., *et medicare.* N. 7, cui brevis. Al., *cujus brevis.* Ib., duracinum. Al., *duracenum.* Ib., Armeniacum. Al., *Armenicum.* Ib., eo quod. Al., *pro eo quod.* Ib., genus ab Armenia. Al., *genus ejus ab Armenia.* N. 8, in carminibus. Al., *carminibus,* omisso *in.* Ib., referant. Al., *referat.* Quasi *folia* sit in singulari, ut alibi in mss. Ib., ex illa. Al., *ex illo.* N. 10, stomacho mederi. Al., *stomachum mederi.* N. 11, saporis suavis. Al., *sapore suavi.* N. 12, can-

didulo. Al., *candido*. Ib., quod dulcedine. Al., *quod dulcedo*, al., *quod dulcis*. N. 14, mespilus. Al., *mespila*. Ib., similis. Al., *similitudine*. Ib. formam. Al., *formulam*. N. 15, deformata est, nam. Al., *formata, nam*. Ib., pyrum est. Al., *pyra est*. N. 17, in cibo. Al., *in alimentum*. N. 18, carpit. Al., *carpitur*. Ib., dictam. Al., *dictum*. N. 19, quod fructus, etc. Al., *quod fructus, vel virgulta ejus rubent*. Ib., superjacta. Al., *superjactata;* al., *superposita*. N. 21, exudet. Al., *excludat*. N. 22, omnia tecta. Al., *omnia poma tecta*. Ib., ut pineæ. Al., *ut pineæ nuces*. Ib., juglandes. Al., *glandes*. N. 23, quæ Latine. Al., *quod Latine*. Ib., nuciclam. Al., *nuclicam*. Ib., induet. Al., *induit*. Ib., vestit. Al., *convestit*. Ib., ad ferenda. Al., *in ferenda*. N. 24, avellanæ. Al., *avellana*. Ib., hæ. Al., *hæc*. N. 25, sunt. Al., *sint*. Ib., simul ut. Al., *semel ut*. Ib., consuevit. Al., *convenit;* al., *convestit*. N. 28, vixerint. Al., *vixerunt*. Ib., sumpserint. Al., *sumpserunt*. Ib., habuerint. Al., *habuerunt*. N. 31, Germaniæ. Al., *Carmaniæ*. Ib., seruntur. Al., *servantur*. Ib., sicut nux. Al., *sicut ficus*. N. 32, Gallicam. Al., *gallicum*. N. 33, perliti. Al., *perliniti*. Ib., patiantur. Al., *patiebantur*. N. 34, opprimerent. Al., *comprimerent*. N. 36, in parvulis. Al., *in parvis*. Ib., distinctionibus. Al., *districtionibus*. Ib., leve. Al., *lene*. N. 37, juxta aquam. Al., om. Ib., tenerrimis. Al., *tenerrimus*. N. 38, præcinere. Al., *responsa dare;* Al., *præcanere;* Al., *responsa præcinere*. Ib., Constantis. Al., *Constantini*. Ib., galla. Al., *glandula*. N. 42, proxima. Al., *proxime*. N. 44, ambustæ. Al., *combustæ*. N. 46, tiliam dicunt vocatam. Al., *tilium dicunt vocatum*. Ib., levitate. Al., *lenitate*. N. 47, et tilia. Al., *et tilium*. N. 48, vocatur. Al., *vocari*. Ib., alluatur. Al., *abluatur*. N. 51, lenta. Al., *lentus*. N. 53, scribe in buxo. Al., *scribe buxo*. N. 54, lorandrum, Al., *lorandeum*. N. 56, surgant. Al., *surgunt*. Ib., ex eo. Al., *ex ea*. N. 57, sumptum. Al., *sumpsit*. N. 58, e lentis. Al., *et lentis*. N. 59, arbor. Al., *arbos*. N. 61, simulat. Al., *simulatur;* al., *similat*. N. 62, appellatur. Al., *appellantur*. N. 65, lychnum. Al., *lignum*. N. 66, pusiam. Al., *pausiam*. N. 67, eadem et. Al., *idem et*. N. 68, fit oleum. Al., *sit oleum*. Ib., mitibus. Al., *maturis*. N. 69, amorgen. Al., *amurcen*. N. 71, ex Arabia Petræa. Al., *ex Arabiæ partibus*. N. 72, clonia. Al., *donia*. Vulc., ad marg., *colonia*, et ex conjectura, *cladonia*, aut *clodonia*. Ib., cui probabilis. Al., *cujus natura probabilis*. Al., *cujus probatio*. Ib., levis. Al., *lenis*. N. 74, feminini sunt. Al., *feminini fere sunt*.

Cap. viii. N. 2, aceris. Al., *aeris*. Ib., in pulverem. Al., *in pulvere*. Ib., masculum. Al., *masculus*. N. 3, tus autem a tundendo. Al., *tus autem sine aspiratione a tundendo*. Ib., dicitur. Al., *dictum*, omissis seqq., *quia dum...tollitur*. N. 4, occurrant. Al., *accurrant*. N. 5, inter. Al., *intra*. N. 6, bdellium. Al., *bdellia*. N. 8, foliis ad juniperi. Al., *folia ejus ad juniperi*. N. 9, creditur. Al., *videtur*. N. 10, cinnamomum. Al., *cinnamum*. Ib., virgarum. Al., *virgularum*. Ib., in crassitudinem. Al., *in crassitudine*. N. 11, botrosum. Al., *botruosum*. N. 12, purpureis. Al., *purpurei*. N. 13, simulans. Al., *similans*. N. 14, eamdem regionem. Al., *eadem regione*. Ib., viti. Al., *vitis*. Ib., sincera, etc. Al., *sincerus... instillatus...admistus... resolutus*. Ib., instillata aqua. Al., *instillata aquæ*. Ib., manu. Al. om.; al., *in manu*.

Cap. ix. N. 1, ex aliqua sui causa. Al., *ex aliqua causa;* al., *ex aliis causis*. Ib., nomina. Al., *nominibus*. N. 2, colligitur. Al., *colligatur*. Ib., lino. Al., *ligno;* al., *linum*. Ib., esse herba. Al., *esse herbam*. N. 3, odoratissima. Al., *odorissima*. Ib., simulans. Al., *similans*. Ib., odorem bonus. Al., *odorem bonum*. Ib., nostris. Al., *non suis*. N. 4, atro. Al., *nigro*, Ib., acri. Al., *charo*. Ib., incendens. Al. add. : *incendens, et est virtutis igneæ emictualis*. Num. 5, crocum dictum. Al., *crocus dictus*. Ibid., vocatur corycus. Al., *vocant corcyrium*. Ib., sumpserunt. Al., *sumunt*. Ib., provenit. Al., *proveniunt*. N. 6, sedimine. Al., *serimine;* al., *redimine*. Ibid., appellatur. Al., *applicatur*. N. 7, foliis casiæ. Al., *floribus casiæ*. N. 8, odoratissimis. Al., *odorissimis*. Ib., vacuis locis. Al., *variis locis*. Ib., gingiber. Al., *zingiber;* al., *zinziber;* al., *cingiber*. N. 9, et Latinis arcumen. Al., *et a Latinis argumen*. Ib., quod flos. Al., *iris quod flos*. Ib., in Illyrico. Al., *in Illyria*. Ibid., gladioli. Al., *gladiolæ*. N. 10, iridis. Al., *viridibus*. Ib., saporis. Al., om.; al., *radicibus acerrimi odoris, sed jucundi*. Ib., meu. Al., add. : *Meu foliis pastinacæ similibus*. Ib., cardamomum. Al. add. : *Cardamomum herba, quam vulgus nasturgum vocat*. N. 11, fricatur. Al., *confricatur*. N. 15, bulbi. Al., *volvi;* al., *violæ*. N. 19, odoris. Al., *doloris*. N. 20, flexili. Al., *flexibili*. N. 22, lactis. Al., *lactantis*. N. 24, in Græcia. Al., *Græci*. Ib., a Græcis. Al., *a Græcis nomen*. Ib., hoc Romani. Al., *hunc Romani*. Ibid., sumptum motam mentem. Al., *sumptum totam mentem;* al., *sumpto potu mentem*. Ib., et nigrum. Al. add. : « Hanc autem periti loquuntur escam esse, et alimoniam coturnicum, eo quod naturali quodam temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitant; etenim si..... medicinæ plerumque ad salubritatem humani quoque corporis temperatur, cui videlicet est proprium, quanto magis proprietate naturæ ad cibum proficit, quod medicinali manu convertitur ad salutem? » N. 25, ut noxias herbas. Al., *ut noxiam herbam*. Ibid., exprimuntur. Al., *exprimitur*. N. 26, sed plurima. Al., *sed maxime*. N. 28, galbanum succus est ferulæ. Al. add. : « Galbanus est genus pigmenti albi crescens in monte Amomo Syriæ; alias succus est ferulæ. » N. 29, a corpore. Al., *corpori*. N. 30, simulantem. Al., *similantem;* al., add. : *Simulantem; anthropos enim Græce Latine dicitur homo*. Ib., foliis betæ similibus. Al., *folia betæ similia habet*. N. 31, facit. Al., *præstat*. Ib., appellant. Al., *vocant*. N. 33, propter amaritudinem. Al., *propter amaritudinem dicimus*. N. 36, adventu. Al., *ad adventum*. N. 37, nuncupatur. Al., *nuncupantur*. Ib., idem se recludit. Al., *item sero claudit*. Ib., pota. Al., *potata*. N. 38, gentilibus. Al., *gentibus*. N. 39, aspergebatur. Al., *aspergebantur*. Ib., volebat. Al., *volebant*. N. 40, Pontum. Al., *Ponticum*. Ib., rheu autem radix dicitur, reubarbarum. Al., *reum autem dictum, quod sit radix, reubarbarum*. Ib., barbara. Al., *barbarica*. N. 41, calycularis quod. Al., *calycularis dicitur quod*. Ib., in figuram. Al., *in figura*. Ib., papaveris. Al., *papaveri*. N. 42, saxifraga. Al., *saxifragia*. Ib., sub Alpibus, atque Galatia Asiæ. Al., *sub Alpibus Galatiæ atque Asiæ*. Quod fortasse verum est; nam *alpes* pro quibusvis montibus arduis sumi solet. N. 43, stingum. Al., *stincum*. N. 44, facit. Al., add.: *Facit, et utilis valde ad sanguinem stagnandum*. N. 45, dicitur. Al. add. : *Dicitur, est autem apta medicis, et potu sumpta aufert dolorem cordis*, N. 47, appellatur. Al., *appellata*. N. 50, quæ a Romanis. Al., *quæ Romanis*. N. 53, senecionem. Al., *herbam senectionem*. N. 54, pulicarem. Al., *pulicariam*. N. 55, ac legationibus. Al., *ac ligamentis*, Ib., purificationibus. Al., *thurificationibus*. Ib., gentilibus. Al., *gentibus*. Ib., pura. Al. add. : *Proficit fribolicis si bibatur*. N. 56, et spinosa. Al. add. : « Pungens, et retinens, vulnerans appropinquantem sibi, et adunco dente comprehendens. » N. 57, cimicis. Al., *cimicis dicta*. Ib., atque cultis. Al., *atque incultis*. N. 59, habet autem... digerit. Al. om. *digerit;* al., *digeritur*. N. 60, nominatur. Al. add. : « Est autem amarum gustu, suave odore, temperamentum corpori præstans, cujus contusa folia auferendis doloribus, vel contusioni corporum utilissima comprobantur. » N. 61, symphyton Græce dictum. Al. *symphitos Græce dictus;* al., *symphytum* more Latino, ut in aliis eadem varietas occurrit. N. 62, hirta. Al.,

hispida. Num. 63, polion. Al., *polios herba*. Ibid., locis. Al. add. : « De una radice multas et tenues fibras mittit seminis plenas, in summitate habens quosdam corymbos candescentes odore gravi, et subdulci. Succus ejus in aqua cocta a serpentibus percussos sanat ; sparsa in domo, vel incensa, omnes serpentes fugat. » N. 64, rotunda. Al., *rotundam*. Ib., atque Judæa. Al., *vel Judæa*. Num. 65, daucus. Al., *dacus herba*. Ib., bipalmi. Al., *bipalmis*. Ib., citocatia dicta. Al., *citocatiam dictam* ; al., *citocatia vocata*. Ib., vocant. Al., *vocat*. N. 67, capillus Veneris vocatus. Al., *capillum Veneris vocatum*. Ibid., delapsos. Al., *elapsos*. Ibid., coercet. Al., *coerceat*. N. 68, rubra. Al., *rubea*. Ibid., perhibetur. Al. add.: « Est et utilis pulvis ex ejus radice factus, sive in cibum sumptus, sive potui datus ad eos qui rabiem patiuntur. » N. 69, effingendam. Al., *efficiendam*. N. 70, descenderunt. Al., *descenderunt*. Num. 71, geniculato. Al., *geniculatos*. Ib., sic dicitur. Al., *sicut dicitur*. Ib., hominibus. Al., *in omnibus*. N. 72, adnationes. Al., *adnotationes*, al., *adnodationes*. N. 73, lucernalem. Al., *lucernarem*. Ib., ad lychnia. Al., *ad lucinium*. Ibid., proficiat. Al., *faciat*. N. 75, surgit. Al., *surgat*. N. 76, colena. Al., *colora*. Ib., infusum. Al., *infusa*. Ibid., vinum. Al. add. : « Hæc autem herba calida est, deducit etiam phlegma, et mingitur. » N. 77, diversis locis. Al., *diversis in locis*. N. 78, eadem et. Al., *idem et*. N. 79, vocant quod. Al., *vocant propter quod*. Num. 80, spiravere. Al., *aspiravere*. Ib., apiacon quod. Al., *apiago dicta quod;* al., *apiacum quod*. N. 81, colocasia... Al., *colocasia nomen herbæ*. N. 82, nostri. Al. om. Ibid., majoris virtutis. Al., *major urticis*. N. 83, gladii similibus. Al., *gladio similibus*. Ibid., thyrso cubitali. Al., *cubitalis*, omisso *thyrso*. N. 84, lappa... Al., *lappa genus herbæ*. N. 87, staphysagria. Al. add. : « Staphysagria, hoc est, herba quinque digitorum : hujus semen commasticatum humorem nimium capitis deducit gustu amarum; nascitur, etc. » Ibid., in locis. Al., *locis*, omisso *in*. Ib., sunt similia. Al., *sint similia*. Ib., petris. Al. add. : « Nec caulem, nec florem, nec semen habet : folia ipsius in superficie viridia sunt, subter rufa, et damnosa, splenem curat. »

N. 89, quod habeat. Al., *quod talis herba habeat*. Ib., ebrios. Al., *ebriosos*. Ib., agris. Al., *agrestibus*. N. 91, quam vitis. Al., *quam ipsa vitis*. Ib., quæ. Al., *quæ baccæ*. N. 95, tradit. Al., *tradidit*. Ib., galbanum est. Al., *galbanum vocant*. N. 96, papyrus dictus. Al., *papyrum dictum*. N. 97, textuntur. Al., *teguntur*. N. 99, stantibus. Al., *segetis similis*. Ib., crassa est. Al., *grossa est*. N. 100, stagnaque. Al., *stagnisque*. N. 101, ab aqua. Al., *ab aquis*. N. 104, robur omne lignum, licet sit et species. Al., *robur omnis ligni, cutis, et species*. N. 103, una scissa folia. Al., *unum scissum folium*. Ib., replicata. Al., *res implicata*. Ib., prima. Al., *penna*. Ib., avena. Al. add. : « Avena per *v* litteram herba est, per *b* verum lorum, quo equi retinentur. Avena herba seminalis segeti similis. Virgilius :

Urit enim lini campum seges, urit avenæ.

Ponitur et pro calamo aliquoties. » Ib., lolium... Al., *lolium herba amarissimi seminis*. N. 106, flamma est. Al. add.: « Fenum, quod est palea, per *e* solam scribendum ; fœnum, quod est lucrum, per *o* et *e* scribitur. »

Cap. x. N. 2, ab oleribus. Al., *oleribus*, omisso *ab*. N. 3, vel olerum. Al., *et olerum*. Ib., frutex caulis. Al. add. : « Frutex caulis dicitur. Caulium autem sunt genera quinque, id est, Cumanum, Pompeianum, Arcinum, Sabellicum, Brutium. » N. 5, malva ex parte. Al., *malva genus herbæ hortulanæ, quæ ex parte*. Ib., afferre. Al., *auferre*. N. 7, tenui. Al., *tenuior*. N. 8, alio vero. Al., *in alio vero*. N. 9, in thyrsum. Al., *in thyrso*. Ib., napis. Al. add. : « Hæc ut auctores aiunt, calidam virtutem habet, et egeritur, sed stringit urinam : crudum in cibo sumptum stomacho contrarium, semen autem ejus tritum cum aceto serpentium vulnera curat. » Num. 10, venenis. Al., *veneno*. Ib. citrium. Al., *citria;* al., *citrum*. Ib., apium prosunt. Al., *apium ruta prosunt*. Ib., hæc solebant. Al., *hoc solebant*. Ibid., apponi. Al., *apponere*. N. 14, phaselum. Al., *phaselos*. N. 15, majus. Al., *melius*. Ib., parvulum. Al., *parvum*. N. 17, ocymum. Al. add. : *Græca nomina sunt, origo eorum incerta*. Ib., brassica... Al. add. : *Brassica, id est, acanthi, id est, vitis alba. Olisatrum genus herbulæ Latinæ*. N. 18, *et esca*. Al., *et cesca*. Ib., vulgo dicitur. Al., *nominatur*, omisso *vulgo*. N. 19, spinosus, et asper. Al., *spinosa et aspera*. N. 20, capitella. Al., *capitula*. Ib., carduus. Al. add. : « Cardus genus herbæ spinosæ. Hujus natura mordax, et subaustera, frigidus, et indigestus succus ejus. » N. 21, uruca. Al., *urica*. Ib., sumpta. Al., *sumpto*.

Cap. xi. N. 1, quod ex eo. Al., *quod eo*. N. 3, hipposelinon quod. Al., *hipposelinon dictum quod*. N. 4, senectutem. Al., *senectam*. N. 5, acre. Al., *acri*. N. 6, Latini anisum. Al., *Latini anesum*. Ib., anethum... Al., *anethum herba hortulana odorifera*. N. 8, sed utraque ferventissima comprobatur. Al., *sed utræque ferventissimæ comprobantur*. N. 9, levi. Al., *leni*. Ib., menta, hujus. Al., *menta genus herbæ odoriferæ, hujus*.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

Cap. i. N. 1. Bella intulit. Al., *bellum intulit*. Ib., hinc jam. Al., *hinc etiam*. Ib., orbis. Al., *urbes*. N. 2, ex prædicto. Al., *ex edicto ;* al., *ex publico edicto*. Ib., non de legitima. Al., *non legitima*. N. 3, paucis. Al., *parvis*. Ib., habetur. Al., *haberi videtur*. Ib., indictum. Al., *dictum*. Ib., concitatio. Al., *concitati*. N. 4, certant. Al., *concertant*. Ib., portavit. Al., *postulavit*. N. 5, navium. Al., *navibus*. Ib., egerant. Al., *diu egerant*. N. 6, æstimant. Al., *existimant*. N. 7, quid est enim tumultus. Al., *quid est enim aliud tumultus*. Ib., gravior autem est tumultus. Al., *gravius autem esse tumultum*. Ib., vacationes. Al., *vocationes*. N. 9, bellum antea. Al., *bellum autem*. Ib., sint. Al., *sunt*. Ib., postea et. Al., *postea detracta littera* d, *et mutata* v *in* b *dictum est bellum*. N. 11, geruntur. Al., *aguntur*. Ib., fœde. Al., *fœda*. Ib., jungebant. Al., *fingebant*.

Cap. ii. N. 1, adipiscatur. Al., *adipiscitur*. Ibid., repellere. Al., *expellere*. Ib., reportasse. Al., *deportasse*. N. 2, ostentari. Al., *ostentare*. N. 3, conversione. Al., *a conversione*. Ib., obtinuit, sed fugavit exercitum. Al., *obtinuit exercitum, sed fugavit* Ib., tripartito judicio honoraretur. Al., *tripartito judicio oneraretur*. Ib., nam primum. Al., *nam primo*. N. 4, apud Romanos mos. Al., *Romanorum mos*. Ib., vicisset... coronabatur. Al., *vicissent... coronabantur*. N. 5, purpuream, et palmatam togam. Al., *purpurea, et palmata toga*. Ib., sedebat. Al., *supersedebat;* al., *supersederat*. N. 6. rufo. Al., *rubeo*. N. 8, et laborum justa divisione. Al., *et labore justa decisione*.

Cap. iii. N. 1, et receptus. Al., *et receptui*. N. 2, aquilam ei apparuisse ferunt. Al., *aquila ei apparuisse fertur*. Ib., signa comitarentur. Al., *signis committeretur*. N. 3, inchoata. Al., *invocata*. N. 4, in cuncto. Al., *cuncto*, omisso *in*. Ib., ut melius. Al., *ut magis ;* al., *ut majus*. N. 5, imaginibus. Al., *agminibus*. Ib., per quæ. Al., *per quas*. Ib., agnoscit. Al., *agnoscere*.

Cap. iv. N. 1, in hostem. Al., *in hoste*. Ib., convocabantur. Al., *vocabantur*. Ib., de qua. Al., *de quo*. Ib., Propertius. Al., *Persius*. N. 2, quamque, Al., *quamcunque*. N. 3, præ tumultu. Al., *præ copiarum tumultu ;* al., *pro tumultu ;* al., *per tumultum*. Ib., non poterat. Al., *non poterant*. Ib., tuba autem dicta, etc. Al., *tubam... dictam... tofam... cavam*. N. 4, prælium. Al., *prælia*. Ib., cujus sonitus. Al., *cujus sonus*. Ib., canit. Al., *canitur*.

Cap. v. N. 1, arma, et tela. Al., *arma sunt tela*. Ib., percutimus. Al., *percutimur*.

Cap. vi. N. 1, secat. Al., *desecat*. N. 2, alias. Al., *alibi*. Ib., dicunt. Al., *vocant*. Ib., ab una. Al.,

ex una. N. 4, dictam. Al., *dictum*. Ib., pectoribus. Al., *pecoribus*. N. 6, vocatur. Al., *vocatus*. N. 8, Tranquillus. Al., *Tranquillinus*. Ib., procucurrit. Al., *præcurrit*. Ib., ductum. Al., *datum est*. N. 9, ne aut... gladiorum. Al. om. Ib., vocant; al. add. : *Vocant, et ea signa portari, ne aut usum perderet belli, aut vacans aspectum amitteret gladiorum;* al., *emitteret* pro *amitteret*.

Cap. vii. N. 1, hastile. Al., *hastilia*. Ib., sumpsit. Al., *subsumpsit*. N. 2, acuta. Al., *acuto*. Ib., est enim conus. Al., *est enim conitus;* al., *est enim contus*. N. 3, hastæ sunt. Al., *amites sunt*. Ib., lunato. Al., *limato*. Ib., Græcis aplustria dicuntur. Al., *Græci alpestria dicunt*. Vulcanius conjicit ἀπολήστρια. N. 6, quo media hasta religatur. Al., *quo in medio hastæ religatur*. Ib., et jacitur. Al., *jaculetur;* al., *ut scilicet jaculetur;* al., *et jaculatur*. N. 7, in longitudine. Al., *in longitudinem*. Ib., quæ jacta quidem non longe. Al., *quæ jactu non quidem longe*. N. 8, jaculari potuisse. Al., *jaculasse*, omisso *potuisse*. N. 10, mustela. Al., *mustelum*. N. 11, hastile amentatum. Al., *hastilis amentata*.

Cap. viii. N. 1 et 2, pervolent. Scaptos. Al., *prævolent hastas*. N. 3, qua figit. Al., *quo figi;* al., *quod figit*. Ib., infundit. Al., *effundit*.

Cap. ix. N. 1, thecæ. Al., *theca*. N. 4, intra quas. Al., *inter quas*. Ib., vocat. Al., *vocant*.

Cap. x. N. 1, emittantur. Al. add. : « Harum usus primum in insulis quæ Baleares dicuntur inventus est. Virgilius : Balearis verbera fundæ. » N. 2, colligatis. Al., *collectis*.

Cap. xi. N. 1, manu. Al., *manibus*. Ib., irrupturis fenestram. Al., *irrumpit ac fenestram*. N. 2. demissus. Al., *dimissus*. Ib., ictus. Al., *jactus*. N. 4, similis fit. Al., *similis sit*.

Cap. xii. N. 4, cujus. Al., *de quibus*. N. 6, quasi parva non clypeus. Al., *quasi parvus clypeus;* al., *quasi parva, hinc non clypeus*. Ib., in testudinis modum. Al., *in testudinis modo*.

Cap. xiii. N. 1, vocatur. Al., *vocata*. N. 2, squamæ piscis. Al., *squamarum piscis*.

Cap. xiv. N. 1, dicunt. Al. om. N. 2, curvatura. Al,. *curvata*.

Cap. xv. N. 1, forus. Al., *forum*. Ib., dictus. Al. add. : *Vel a Phoroneo rege, qui primus Græcis leges dedit*. Ib., et prorostra. Al., *et rostra*. N. 2, vocatur. Al., *vocata*. Ib., præponitur. Al., *proponitur*. N. 4, de quo. Al., *de qua*. N. 6, quæruntur. Al., *requiruntur*. N. 7, qua petitur. Al., *quam petitur;* al., *qua petitur*. N. 8, vocantur. Al., *vocari*. N. 10, obtegunt. Al., *opprimunt*.

Cap. xvi. N. 2, Lydii. Al., *Lydi;* al., *Lydios... transvenas... consedisse*. Ib., transvenæ. Al., *transeuntes*. Ib., cesserat regni. Al., *cesserat regnum;* al., *successerat in regno*. Ib., a Lydis. Al., *a Lydiis*. Ib., reputat. Al., *reputant;* al., *deputant;* al., *deputabant*. N. 3, respicienda. Al., *despicienda*.

Cap. xvii. N. 2, in jocis. Al., *in locis*. Ib., verenda. Al., *pudenda;* al., *verecunda*.

Cap. xviii. N. 1, quinque; saltus. Al., *quinque, id est, saltus*.

Cap. xxi. N. 1, jaculum. Al., *jaculatum*.

Cap. xxiii. N. 1, vocatur. Al., *vocata*. Ib., innituntur. Al., *innitent;* al., *invitent*.

Cap. xxiv. N. 1, abigere. Al., *ambigere*. Ib., luctantium. Al., add. *dicunt*.

Cap. xxv. N. 1, celebrabantur. Al., *celebrantur*.

Cap. xxvii. N. 1, gentilium. Al., *gentium*. Ib., usus reatus. Al., *usus hujus reatus*. N. 2, deputantur. Al., *deputabantur*. Ib., Stesichorus docet. Al., *historiæ docent*. Ib., sed et Neptunus. Al., *sed et Neptuno*. Ib., equestris est. Al., *equestris ludus est;* al., *equestris ludi est*. N. 3, circuibant. Al., *circumibant*. Ib., currus agitantes. Al., *cursus agitantes*.

Cap. xxviii. N. 1, quod non putaverint. Al., *quod non putaverint*; al., *quod nonnulli putaverint*. Ib., equo solent. Al., *equi solent*. N. 2, circum metas. Al., *circa metas*. Ib., currant. Al., *currebant*. Ib., opere magicæ artis. Al., *opera magicæ artis*. Ibid., recognoscitur. Al., *recognoscuntur*.

Cap. xxix. N. 1, carceres. Al., *carcer*. Ib., ascribunt. Al., *ascribuntur*.

Cap. xxx. N. 1, designari. Al., *designare*. Ibid., quod aliqui. Al., *quod aliquis*.

Cap. xxxi. Num. 1, violenta. Al., *violenti*. Ib., Ægypto nocuisset. Al., *Ægyptum nocuisset*. Ib., sacravit. Al., *consecravit*. N. 2, superpositum. Al., *supereminens*. Ib., atque ignis. Al., *atque ignem*.

Cap. xxxii. N. 1, coercentur. Al., *coercerentur*. Ib., mittatur. Al., *emittant*.

Cap. xxxiii. N. 1, dictus. Al., *dicitur*. Ib., agat, et regat. Al., *agat, sive regat*. Ib., ferit ut. Al., *ferit decimus ut*. N. 2, dicatus est. Al., *dictus est*.

Cap. xxxiv. N. 2, dæmonicum. Al., *dæmoniacum*. Ibid., primo Junoni. Al., *primum Junoni*.

Cap. xxxv. N. 1, habere. Al., *habere multas*. N. 2, applicuit. Al., *applicavit*.

Cap. xxxvi. N. 1, sacraverunt. Al., *consecraverunt*. N. 2, senectam. Al., *senectutem*.

Cap. xxxvii. N. 1, præsentium. Al., *potentium*. Ib., est creta. Al., *est arctus;* al., *est actus;* al., *est certa meta*.

Cap. xxxviii. N. 1, dicunt. Al., *dicuntur*. Ib., usque ad. Al., *videlicet ad*.

Cap. xxxix. N. 1, desiliebat sive. Al., *desiliebat, et currebat sive*. Ib., transiliebat. Al., *iterum transiliebat*.

Cap. xl. N. 1, curritur. Al., *curritur iter*. Ibid., parte currunt. Al., *parte curritur*. Ibid., et homini. Al., *et hominis*.

Cap. xli. N. 2, roseos Marti. Al., *roseos currere Marti*. Ibid., gaudet. Al., *gaudeat*. Ibid., Iri sacraverunt. Al., *Iri sacrificaverunt*. N. 3, spectatione. Al., *exspectatione*. Ib., nomina immunda. Al., *numina immunda*.

Cap. xlii. N. 2, prostarent. Al., *prosternerent;* al., *prosternerentur;* al., *prostrarentur*. Ib., vilitatem. Al., *levitatem*. Ib., rapiant. Al., *recipiant*.

Cap. xliii. N. 1, quod pulpitum. Al., *qui pulpitus*.

Cap. xliv. N. 1, comœdi et tragœdi. Al., *comici et tragici*.

Cap. xlvi. N. 1, atque gestu. Al., *aut gestu;* al., *aut gestis*. Ib., cantabant. Al., *canebant*.

Cap. xlix. N. 1, pronuntiaret. Al., *pronuntiabat*.

Cap. l. N. 1, quique primo. Al., *quinque primos*.

Cap. li. N. 1, corporis fluxu. Al., *fluxu corporis;* al., *luxu corporis*. Ib., immolabant. Al., *immolaverunt*. Ib. illi per flexum. Al., *isti per luxum*. Ib., dissolutis. Al., *dissoluti*. N. 2, et modis. Al., *et modulis*. Ib., odisse. Al., *odire*. Ib., quorum. Al., *cujus*.

Cap. lii. N. 1, condiscant. Al., *addiscant*.

Cap. liii. N. 1, ab Occidentis. Al., *de Occidentis*. Ib., habilioribus. Al., *levioribus*. Ib., inibant pugnam. Al., *inibant pugnas*. Ib., alterius mortem. Al., *alterius morte*. Ib., perimeret. Al., *perderet*.

Cap. liv. N. 1, insequente. Al., *insistente*.

Cap. lv. N. 1, feriret reti. Al., *feriret rete*. Ib., exsuperaret. Al., *superaret*.

Cap. lvi. N. 1, laqueariorum. Al., *laqueatorum*. Ib., prosternere. Al., *prostrare*.

Cap. lvii. N. 1, quam reliqua. Al., *quam reliquæ*. Ib., nuncupati. Al., *vocati sunt*.

Cap. lviii. N. 1, emissas. Al., *missas*.

Cap. lix. N. 1, sed de dæmonum. Al., *sed et dæmonum*. Quod elegantius est. Ib., esse debet. Al., *esse habet*.

Cap. lx. N. 1, in otio. Al., *initio*.

Cap. lxii. N. 1, calcatur. Al., *calcetur*. Ib., per calculas. Al., *per calles*.

Cap. lxiv. N. 1, ternariis. Al., *trinariis*.

Cap. lxv. N. 1, trio. Al., *trinio*. Ib., vocabant. Al., *vocant*.

Cap. lxvi. N. 1, eis jactu. Al., *eis in actu;* al., *eis*

jactum; al., *cis in jactu.* Ib., bonum. Al., *boni.*

Cap. LXVII. N. 1, moventur. Al., *movebuntur.*

Cap. LXVIII. N. 1, legibus. Al., *a legibus.*

Cap. LXIX. N. 1, tradit. Al., *tradidit.* Ib., vivacis. Al., *vivaces.* Ib., geminæ superaddita libræ. Al., *geminam superaddita libram.* N. 2, arenata. Al., *arenaria.* Ib., in grege. Al., *in Græcia.* Ib., lusumque inire. Al., *luxu inire.* Ib., pilam feriunt. Al., *palam feriunt.* Ib., qui pila. Al., *qui pilam.*

LIBER DECIMUS NONUS.

Cap. I. N. 1, hujuscemodi. Al., *hujusmodi.* N. 2, generaliter vocatus. Al., *generale nomen vocatur.* N. 6, vocatur. Al., *vocatus.* Ib., tubex. Al., *vibex.* N. 7, Græco sermone. Al., *Græco nomine.* N. 8, navim. Al. *navem.* Ib., gnavum. Al., *gnarum.* N. 10, durconem. Al., *duconem;* al., *dulconem.* Ib., dicitur. Al. om. Ib., transibit. Al., *transivit.* N. 12, Horatius. Al., *Horatius ait.* N. 13, dictæ ab eo. Al., *vocatæ ab eo.* Ib., collidantur. Al., *elidantur.* N. 14, dromo. Al., *dromon;* al., *droma.* Ib., decurrendo dicitur. Al., *decurrendo dictus.* Ib., vocant. Luc., *vocant, sive a drometis.* N. 15, calones qui. Al., *calones naviculæ quæ.* N. 20, ex iis. Al., *ab his.* N. 21, contecta. Al., *contexta.* Ib., de quibus. Al., *de qualibus.* Ib., gens, inquit. Al., *genus, inquit.* N. 22, celoces. Al., *celones.* N. 23, et penteres, et hexeres. Al., *et pentiremes, et hexiremes;* al., *et penteremes, et hexiremes.* N. 24, est enim latus. Al., *est enim funis latus.* N. 25, caupilus, Al., *caupillus;* al., *caupolus;* al. *caupulus.* Ib., linter. Al., *lintris.* Ib., quo in Pado. Al., *qua in Pado.* N. 26, contecta. Al., *contexta.* N. 27, cavato. Al., *cavatæ.* Ib., capiant. Al., *capiunt.*

Cap. II. N. 1, cumba. Al., *cymba.* Ib., quod aquis. Al., *quo aquis.* N. 4, de qua. Al., *de quibus.* N. 5, remiges quod. Al., *remiges, dicta quod,* omisso *dicta* post *sint.* N. 6, et decutiendis. Al., *et discutiendis.* N. 7, per tropum. Al., *per tropum ab animali ad animal.* N. 9, arbor. Al., *arbor navis.* N. 9, Cinna... mali. Alii hæc verba referunt N. seq. post *trahuntur.* Ib., habeant. Al., *habent.* N. 11, arbor. Al., *arbor navis.* Ib., deligatum. Al., *disligatum.* Ib., vinctæ. Al., *junctæ;* al., *junctum est.* N. 13, in manu. Al., *in nave.* Ib., habeas. Al., *habes.* N. 14, aduncas. Al., *ad uncas.* N. 15, apud Græcos. Al., *apud Hebræos.* N. 16, subducuntur. Al., *reducuntur;* al., *seducuntur.*

Cap. III. N. 3, commentatum. Al., *commendatum.* N. 4, supparum. Al., *siparum.*

Cap. IV. N. 1, retes tendantur. Al., *retia tendantur.* N. 3, si veli. Al., *si velis.* N. 4, a tortu. Al., *a tortura.* N. 6, qui cornibus. Al., *quo cornibus;* al., *quæ cornibus.* Ib., et retroverso. Al., *retro et verso.* N. 7, anquina quo. Al., *anquina funis navis est quo.* N. 8, quo deligata. Al., *qua deligata.* Ib., de quo Valgius. Al., *de quo Virgilius.* N. 9, deligare. Al., *religare.* N. 10, catapirates. Al., *cataporates;* al., *cataporate.* Ib., linea. Vulcanius censet legendum *lina.* Ib., tentatur. Al., *probatur.* Ib., hunc catapiratem. Al., *hunc cataporatem.* Ib., deferat. Al., *defert.* Ib., rodus. Al., *rudis.*

Cap. V. N. 1, retes vocatæ. Al., *retia vocata.* Ib., dicimus funes. Al., *dici funes.* N. 2, piscatoriæ retis. Al., *piscatorii retis.* N. 3, nassa cassis. Al., *nassa ex viminibus tanquam rete contextum cassis.* N. 4, conopeum retes, qua culices excluduntur in modum tentorii quo. Al., *conopeum est rete in similitudinem tentorii contextum propter muscas, et culices excludendos, quo.* Ib., copiosi. Al., *copiose.* Ib., conopeum dicitur. Al., *conopea dicitur.* Ib., nam Canopea. Al., *nam Conopea.*

Cap. VI. N. 1, faciendo ferro. Al., *faciendo ferrum.* N. 2, auctorem. Al., *ductorem.* Ib., cremato. Al., *crematur.* N. 4, judicio paret. Al., *in judicio apparet.* N. 5, et flamma. Al., *et flammis.* N. 6, Græcum. Al., *Græcum nomen.* Ib., a cauma. Al., *a caumate, id est, a calore.* N. 7, ad convincendum litigatorem, ut post quantalibet sæcula fixumque lapidem A limitem esse cognoscant. Al., *ad convincendum litigatorem, ut fixum lapidem post quantalibet sæcula limitem esse agnoscant;* al., *ad convincendum litigatorem post quantalibet sæcula, ut fixum lapidem limitem esse agnoscant.*

Cap. VII. N. 1, a cudendo. Al., *a cædendo.* Ib., tendatur. Al., *tundatur.* N. 2. marcus malleus. Al., *marculus malleus.* Ib. martellus mediocris. Al., *marcellus mediocris.* N. 3, forvum. Al., *formum.* N. 4, cœlum. Al., *cilium.*

Cap. VIII. N. 1, quasi sapiens. Al., *ut sapiens.* N. 2, machiones. Al., *mationes.*

Cap. IX. N. 1, descriptio. Al. *discretio.*

Cap. X. N. 1, vel structio. Al., *vel instructio.* Ib., et cohærere. Al., *vel cohærere.* Ib., et intinctio. Al., *et instinctio.* Ib., in aqua., Al., *in aquam.* Ib., strictura. Al., *instructura;* al., *instructa.* N. 3, fluviatilis. Al., *fluvialis.* N. 4, in ligno. Al., *in tigno.* N. 6, mortalitate. Al., *mordacitate.* Ib., et mollitie. Al., B *et mollitia.* Ib., feritur. Al., *fricatur.* N. 8, conchleatius. Al., *cochleatius.* N. 9, a colore avis. Al., *a colore avium.* N. 12, incorrupti. Al., *incorrupti permanent.* Ib., scalpti. Al., *sculpti.* N. 13, globus. Al., *gilbus.* Ib., structura. Al., *structuris.* N. 14, hunc æstate. Al., *hic æstate.* Ib., domorum, fictilium. Al., *domorum potest, fictilium.* Ib., coctilibus. Al., *coctis.* Ib., imbricibus. Al., *imbriculis.* N. 19, calx viva. Al., *calcis viva.* N. 20, cognatum. Al., *agnatum.* Ib., e lapide speculari. Al., *lapis est specularis.* N. 21, adhærendo in fabricis. Al., *adhærendo fabricis.* Ib., relinquat. Al., *relinquatur.* N. 22, ratio. Al., *structio.* Ib., genera rotundarum. Al., *genera columnarum.* Ib., Corinthiæ. Al., *Corinthicæ.* Ib., crassitudinis. Al., *grossitudinis.* N. 23, fulturæ sunt columnarum. Al., *fulturæ suarum columnarum.* Ib., quæ a fundamento consurgunt. Al., *quibus a fundamentis surgunt.* N. 24, est Græcum. Al., *est Græcum, id est, supermissa.* C N. 26, calce admista. Al., *calce admisto.* N. 27, quos in pavimentis. Al., *quos pavimentis.* N. 29, mittere est. Al., *mittere dicunt.* Ib., modi quique. Al., *modi cuique causæ. Hucusque partes constructionis sunt.*

Cap. XI. N. 1, huc usque... venustate ædificiorum. Al. om. Ib., illud. Al. om. Ib., tectorum auro. Al., *tectorum causa auro.* Ib., et colorum picturæ. Al., *et colorum pictura.*

Cap. XII. N. 1, ut Lucilius. Al., *ut Lucius.* Ib., laquearium. Al., *laquearium facit.*

Cap. XIII. N. 1, quis autem... excogitaverit. Al., *qui autem... excogitaverunt.* Ib., erodet. Al., *erodit.*

Cap. XIV. N. 1, tesselli autem a tesseris nominati. Al., *tessella autem a tesseris nominata.*

Cap. XV. N. 1, Latine est pingere. Al., *Latine effingere.* Ib., plastæ est. Al., *plastis est.*

Cap. XVI. N. 1, habentia. Al., *per se habentia.* N. 2, umbra hominis lineis circumducta. Al., *umbram hominis lineis circumductam.* Ib., complent. Al., *implent.*

D Cap. XVII. N. 1, colores autem dicti sunt, quod. Al., *colores autem dictos, quod.* Ib., quod in initio. Al., *quod initio.* N. 7, primi Græci. Al., *primum Græci,* Ib., traduntur. Al., *creduntur.* Ib., proprio. Al., *proprium.* N. 8, elephantos. Al., *elephantes.* Ib., obruuntur. Al., *obruunt.* N. 11, in aurariis. Al., *in aureis.* N. 12, in auri colorem. Al., *in aureum colorem.* N. 15, in jus id. Al., *in vas idem.* N. 16, cærulique. Al., *cæruleique.* Ib., mirabilem. Al., *mirabile.* Ib., spuma. Al., *spumæ.* N. 17, plurimis. Al., *pluribus.* Ib., ædificata. Al., *ædificato.* Ib., quæ fumum. Al., *quod fumum.* Ib., admisc. Al., *miscent.* N. 19, nam si. Al., *nam si et.* Ib., silis boni. Al., *silis bonæ;* al., *silicis bonæ;* al., *silicis bene.* N. 22, illuminantur. Al., *luminantur.* N. 23, inde spiraminis. Al., *inspiraminis.* Ib., aceto admisto. Al., *aceto admistum.*

Cap. XVIII. N. 1, instructuram. Al., *in structura.* Ib., binum pedum. Al., *binorum pedum.* Ib., acuminibus. Al., *cacuminibus.* N. 2, ruunt. Al., *sunt.* N. 3, genere. Al., *a genere.* Ib., trudit, id est, includit.

Al., *trudit, et detrudit, id est, includit.* Ibid., martellus... machina... Al.: « Martellus mediocris malleus dictus per diminutionem. Machines dicti a machinis, in quibus insistunt propter altitudinem parietum » N. 4, a scandendo. Al., *a scandendo, id est, ascendendo vocatæ.* Ib. eignificat. Al., *significant.*

CAP. XIX. N. 4, sicut elementa. Al., *sicut elementum.* N. 6, coeunt. Al., *conjunguntur, vel coeunt.* N. 8, commissura dicitur. Al., *commissuræ dicuntur.* N. 9, Perdix quidam. Al., *Perdices quidam.* Ib., de ferro. Al., *e ferro.* Ib., armaverit. Al., *armavit.* Ib., exsulatus. Al., *exsulatum.* Ib., et in Ciliciam venit. Al., *et inde Ciliciam venit.* N. 10, hujus modus. Al., *hujusmodi.* Ib., circini. Al., *circuli.* Ib., in cujus medium. Al., *in cujus medio.* Num. 11, quasi succurris. Al., *quasi sucuris.* Ib., pennum. Al., *pinnum.* N. 12, dicebant pennas, non pinnas. Al., *pinnas dicebant, non pennas.* N. 12, nomen. Al., om. Ib., ex aversa. Al., *ex adversa.* N. 13, scalprus. Al., *scalprum;* al., *scalptrus.* Ib., sit aptus. Al., *sit aptum.* Ib., diminutivum. Al., *diminutivus.* N. 15, scobina. Al., *scofina.* Ib., terendo. Al., *hærendo.* Ib., faciat. Al., *facit.* Ib., galla. Al., *Gallia ;* al., om. Ib., guvia. Al., *gulvia;* al., *gulbia.*

CAP. XX. N. 1, ordisse. Al., *ordinasse.* N. 2, invenit omnia. Al., *invenit hæc omnia.*

CAP. XXI. Num. 1, est sacerdotalis linea. Al., *est tunica sacerdotalis linea.* Ib., nuncupatur. Al., add. : *Podas enim Græci pedes dicunt : hæc vulgo,* etc. ; al., *et nuncupata, quam vulgo.* Ib., camisia vocatur. Al., *camisiam vocant.* N. 2, viderentur. Al., *videantur.* N. 3, est ex bisso. Al., *est, quod Græci tiaram, Latini galeam vocant, ex bisso.* Ib., sphæra media caput. Al., *sphæra medium caput.* Ib., galeriam. Al., *galeam.* N. 7, Dei tetragrammaton. Al., *Dei illud ineffabile tetragrammaton.* N. 8. feminalia. Al., *femoralia.* Ib., velabantur. Al. add. : *velabantur; badin enim Hebraice linum dicitur.*

CAP. XXII. N. 1, sicut tegumen. Al., *quasi tegumenta.* Ib., quasi intumentum. Al., *quasi intumentum amictus.* N. 2, sed et hæc. Al., *sed et hoc.* Ib., sermonis. Al., *sermones.* N. 3, lautior. Al., *lautius.* N. 4, venditantur. Al., *vendicantur.* N. 5, perizoma. Al., *perizomatum.* Ib., e foliis. Al., *de foliis.* Ib., velarunt. Al., *velabant;* al., *velaverunt.* N. 6, ejectionem. Al., *dejectionem.* N. 7, profusior sit. Al., *profusior est.* N. 8, manuleata. Al., *manicleata.* N. 9, clavis ex purpura. Al., *clavis et purpura.* N. 10, animus augesceret. Al., *animos augeret.* Ib., proponi. A., *poni.* N. 11, laculata est. Al., *lacuna est.* Ib., aerio. Al., *aereo.* N. 12, quæ malvarum. Al., *quæ e malvarum.* Ib., malvellam. Al., *maloelam.* N. 14, ex purpura. Al., *ex purpura ; holo enim totum dicitur,* omissis supra similibus verbis. N. 15, byssum esse. Al., *byssinum esse.* Ib., existiment. Al., *existimant.* N. 16, aprina. Al., *caprina.* Ib., masticina... mena... Al., *mena, quod sit colore nigro; Græci enim melum nigrum vocant. Masticina, quod colorem masticis habeat.* Al., *masticina... Mela e colore nigro; Græci enim* μέλαν *nigrum vocant.* N. 18, segmentata. Al., *segmenta.* Ib., abscissas. Al., *abscissæ.* Ib., præsegmina. Al., *præsegminas.* N. 21, velensis. Al., *velenensis.* Ib., ut in Hispaniam. Al., *ut in Hispania.* N. 23, et bilex. Al., *et biplex.* N. 24, sine manicis. Al., *lineum sine manicis.* Ib., utuntur. Al., *utebantur.* N. 25, renibus. Al., *in renibus.* N. 26, producitur. Al., *ducitur.* Ib., flexuosam. Al., *fluxuosam.* N. 29, camisas. Al., *camisias.* Ib., vocamus. Al., *vocari.* N. 30, tubrucos vocatos dicunt, quod. Al., *tubralicos vocatos quod,* omisso *dicunt.* Ib., tubraci quod. Al., *tubruci quod.*

CAP. XXIII. Num. 1, sarabara. Al., *sarabaræ.* Ib., lenæ. Al., *linnæ.* Ib., stringes. Al., *striges.* Ib., mastrucæ. Al., *mastrugæ.* N. 2, sarabara... immutata. Al., *sarabaræ... immutatæ.* Ib., sarabara suspenderunt. Al., *sarabarum suspenderunt.* Ib., nuncu-

A pantur. Al., *nuncupabantur.* Ib., in capite. Al., *in capitibus.* N. 3, saga quadra. Al., *sagæ quadræ.* N. 5, vestis. Sarda. Al., *vestis germanica.* Ib., induuntur. Al., *induantur.* Ib., transformentur. Al., *transformantur.* N. 6, linamentis. Al., *liniamentis.* Ib., et male tecti cum latratoribus. Al., *et mali tecti cum latrantibus;* al., *et male tecti cum latratricibus.* Ib., sagati. Al., *sacrati.* Ib., linteati. Al., *lineati.* N. 7, expressus. Al., *expressos.* Ib., succus. Al., *succos.* Ib., illudit. Al., *includit.* Ib., specimen. Al., *speciem.* Ib., ferat. Al., *ferant.* N. 8, ut concumulatus. Al., *ut cumulatus.* Ib., ambitus. Al., *ambitu.*

CAP. XXIV. N. 1, est quo. Al., *est, in quo.* Ib., ministrantium. Al., *administrantium.* Ib., expediti. Al., *expeditius.* Ib., pellicia. Al., *pellicea.* Ib., utebantur. Al., *induebantur.* N. 3, effusiore. Al., *et fusiore.* N. 5, intextas. Al., *intextis.* N. 6, orationem. Al., *in oratione.* Ib., inscripsit. Al., *scripsit.* N. 7, imponitur toga. Al., *imponitur togæ.* N. 8, transbea-
B ret. Al., *transveheret.* N. 10, dicitur de quo. Al., *videtur de quo.* N. 12, vox illa senatus. Al., *vox illa senatui.* Ib., Quirites, ite ad saga. Al., *Quirites ad saga conversi fuerunt;* al., *Quirites ad saga conversi fuerant;* al., *Quirites ad saga fugerunt.* N. 14, capitibus. Al., *capitiis.* N. 17, Græci. Al., *Græce.* Ib., planetas dictos. Al., *planetas dictas.* Ib., vago sui errore. Al., *vagæ suo errore.* N. 19, æstimant. Al., *existimant;* al., *æstimat.* Ib., et melotæ. Al., *et melotes.* N. 20, oræ. Al., *ora.* Ib., vocabulum trahentes. Al., *vocabulum trahunt;* al., *vocabulo trahunt.*

CAP. XXV. N. 1, prælautum. Al., *prælatum.* N. 2, mobilitate. Al., *nobilitate.* N. 3, cooperto. Al., *operto.* Ib., vocatur. Al., *vocata.* Ib., supermittatur. Al., *superemittatur.* N. 4, ejicitur. Al., *rejicitur.* Ib., vulgo. Al., *vulgus.* N. 6, palliolum. Al., *pallium.* Ib., in Isaia. Al., *in Isaia legitur.*

CAP. XXVI. N. 1, stragulatam. Al., *stragulam.* Ib., vestem fecit. Al., *vestem sibi fecit.* N. 2, quia solet.
C Al., *quia solebant.* Ib., intraverit. Al., *introissent;* al., *introierit.* N. 3, fulciant. In Editione Grialii videbatur esse *fulciat.* N. 4, culcitæ. Al., *culcitræ.* N. 5, tapeta dicta... psila tapeta. Al., *tapeta autem aut psila sunt, aut amphitapa. Psila tapeta,* etc. N. 6, mantelia. Al., *mantilia.* Ib., ipsum. Al., *istud.* Ib., præbebantur. Mappæ. Al., *præbebantur, sive mandelia a mandendo. Mappæ.* Ib., quasi manupæ. Al., *quasi manupiæ.* N. 7, Græcum est. Al., *Græcum nomen est.* Ib., manitergium. Al., *manutergium.* Ib., vocatur. Al., *vocata;* al., *dictum est.* N. 9, leguntur. Al., *dicuntur.*

CAP. XXVII. N. 1, vellendo. Al., *a vellendo;* al., *a vellendo.* Ib., ex terra oritur. Al. *ex terra spem nitenti oritur.* Ib., a Græco. Al., *ex Græco.* N. 2, dicitur. Al., *dicta.* Ib., stipatores. Al., *stupatores.* Ib., qui in navibus. Al., *qui in vallibus.* N. 3, in tela. Al., *in telis.* N. 4, quæ fibros. Al., *quos fibros.*
D Ib., aranea vocata. Al., *araneæ vocantur.* Ib., nutriatur. Al., *nutriantur.* N. 5, nominantur. Al., *vocantur.* Ib., crassedo. Al., *crassitudo.*

CAP. XXVIII. N. 3, propius. Al., *propior.* Al., *proprie.* N. 4, emittunt. Al., *immittunt;* al., *mittunt.* Ib., testæ. Al., *testeo.* N. 5, vocata. Al., *vocatur.* N. 6, hujusmodi coloris. Al., *ejusmodi coloris.* N. 8, est, ut. Al., *est, poeta inquit, et.*

CAP. XXIX. N. 1, staminum. Al., *staminis.* Ib., derivativum. Al., *derivatum.* Ib., insubuli quia. Al., *insubuli dicti quia.* N. 2, colus quod. Al., *colum quod.* Ib., fusus quod. Al., *fusum quod.* Ib., per ipsum. Al., *per eum.* N. 3, calathus. Al., *calathum.* Et sic iterum.

CAP. XXX. N. 1, dicta quod. Al., *dicta eo quod.* Ib., quæ in capite. Al., *quæ ideo in capite.* Ib., ad significandum. Al., *ad significandos.* Ib., corona fuit. Al., *coronas fuisse.* N. 2, vocatum quod. Al., *vocatum eo quod.* Ib., est formata, et nominata corona. Al., *et formatam, et nominatam coronam.* N. 3, *cicadas,* plerique male *cycladas.* Ib., infula, api-

ce, etc. Al., *infulas, apices, pileos, sive galeria*. N. 4, vittæ sunt. Al., *vittæ dictæ sunt*. Ib., plerumque tortilis. Al., *plerumque lata erat, plerumque tortilis*. Ib., de albo. Al., *ex albo*. N. 5, sutile. Al., *subtile*. Ib., appellatus; al., *appellatur*. Ib., a ligando. Al., *alligando*. Ib., connectebatur. Al., *contexebatur*. Ib., galerum. Al., *galerium*. Ib., fiebant. Al., *fiebat*. N. 6, cidaris et ipsa sacerdotum. Al., *cidaris insigne sacerdotum*; al., *cidarim et ipsum sacerdotum*. Ib., quæ a plerisque. Al., *quod a plerisque*.

Cap. xxxi. N. 1, nimbus. Al., *nimbum*. N. 5, mitra alligatur. Al., *mitræ alligantur*. Ib., ricula. Al., *rigula*. N. 6, quæ dependet. Al., *qua dependet*. N. 7, retiolum. Al., *reticulum*. N. 8, ab auribus. Al., *ab auribus dictæ*. N. 9, et sparsi dissipentur capilli. Al., *et sparsos dissipent capillos*. N. 10, grana. Al., *genera*. Ib., dependent. Al., *dependuntur*; al., *derivantur*. N. 11, usque pendentes. Al., *usque dependentes*. Ib., a viris geruntur. Al., *ab universis viris geruntur*. Ib., catellæ. Al., *catella*; al., *circellæ*. N. 12, serpentum. Al., *serpentium*. N. 14, in virgulas. Al., *in virgulis*. Ib., faciemus. Al., *fecimus*. N. 16, dextras communes esse. Al., *dextræ communes sunt*. Ib., ac feminarum. Al., *ac mulierum*. Ib., ob armorum virtutem. Al., *ab armorum virtute*. Ibid., viriolæ. Al., *viriliæ*. Ib., armilla non discrepat. Al., *armillæ nomen discrepat*. N. 17, tenetur a viris. Al., *tenetur viris*. Ib., in similitudinem. Al., *in similitudine*. N. 18, dicuntur. Al., *sunt*. Ib., intuentur. Al., *conspiciunt*. Ib., ex splendore. Al., *ex se*. Ib., deesse viderint, adjiciant. Al., *rei esse viderint, abjiciant*. N. 19, apud feminas crurum ornamenta quibus. Al., *sunt ornamenta crurum mulierum, sive armillæ pedum, a quibus*. Ib., quibus odoramenta. Al., *in quibus ornamenta*.

Cap. xxxii. N. 1, circa brachia. Al., *circum brachia*. N. 4, in Mænium. Al., in *in Mævium*. Ib., gestare. Al., *portare*. Ib., miserat. Al., *mittebat*; al., *mittere præferebat*. N. 5, annuli auro. Al., *annulo aureo*. N. 6, Lucentes, etc. Ita mendose in Mss. et Editis hi versiculi descripti sunt, ut longissimum foret neque utile varias omnes lectiones apponere.

Cap. xxxiii. N. 1, nam a cinctu. Al., *nam a cincto*. Ib., nominatur. Al., *nominatum*, Ib., cinctu autem. Al., *cincto autem*. Ib., et campestre. Al., *et campestris*. N. 3, lactantes. Al., *lactentes*. Ib., et Prudentius. Al., *sed Prudentius*. Ib., illigatum. Al., *illigatæ*. N. 4, limus. Al., *lunus*. Ib., publici habebant. Al., *publice habent*. Ibid., id est, limas. Al., *id est, lunas*. Ib., caltulum. Al., *calculum*. Ib., quam illi. Al., *quia illi*. N. 5, nuncupamus. Al., *nuncupatur*. Ib., descendens. Al., *dividens*. Ib., alarum sinus. Al., *alarum sinum*. Ib., vestes ad corpus contrahat. Al., *vestiat corpus, contrahat*. Al., *vestium corpus contrahat*. Ib., dicunt. Al., *vocant*. N. 6, alligat. Al., *alliget*. N. 7, vincitur. Al., *vinciatur*. N. 8, Virgilius. Al., *Virgilius dicit*.

Cap. xxxiv. N. 1, nuncupati sunt. Al., *nuncupantur*; al., *nuncupatos*. Ib., insertis filo. Al., *incertis filis*, N. 2, caligarius vero non a callo. Al., *caligarios viros non a calce*. Ib., vocatus. Al., *vocatos*. Ib., quas Græci. Al., *quod Græci*. Ib., calceamenta. Al., *calciamenta*; et sic edidit Grialius. N. 3, crepidæ autem dictæ. Al., *crepidas autem dictas*. Ib., in ambulando. Al., *in ambulandum*. N. 4, iis soli. Al., *quos soli*. Ib., centum fuerint. Al., *centum fuerunt*. N. 5, cantaturi. Al., *canturi*. Ib., ut dextro. Al., *ut in dextro*. Ib., pedi. Al., *in pede*. N. 6, baxeæ. Al., *baxea*. Ib., fierent. Al., *fuerunt*. N. 7, sicut subtolares. Al., *sicut subtalares*. Ibid., quasi subtalares. Al., *quasi subcalares*. N. 8. consuti, Al., *contusi*. N. 9, ossas puto ab osse. Al., *osas puto ab oso*. N. 10, vel æneis. Al., *vel æreis*. N. 12, quod saccum habeant. Al., *quod soccum habeant*. Ib., injicitur. Al., *injiciatur*. Ib., ligantur. Al., *ligentur*. N. 13, lingulati. Al., *linguati*. Ib., folleatos. Al., *foliatos*; al., *foleatos*. Ib., chalybati. Al., *calviati*; al., *callivati*; al., *calivati*. Ib., sola caligis vinciantur. Al., *solea caligis vinciatur*; al., *solea caligis vinciantur*; al., *sola calcis vinciantur*. Ib., sculponeæ. Al., *culponei*; al., *culponiæ*. Ib., braxeæ. Al., *braxea*.

LIBER VIGESIMUS.

Cap. i. N. 1, mensam et sellam fecit. Al., *mensas et sellas fecit*. Ib., factum vocabulum. Al., *factum dicitur vocabulum*. N. 2, quasi ad cibatum. Al., *quasi ad cubatum*. N. 3, convivium a multitudine. Al., *convivium dicitur a multitudine*. Ib., nam privata mensa victus est, convivium non est. Al., *nam privatæ mensæ victus convivium non est*.

Cap. ii. N. 1, vocatur. Al., *vocatus*. N. 2, subsistere. Al., *substinere*. Ib., alimentis. Al. om. N. 4, parum. Al., *parvum*. N. 8, a satura. Al., *a satyra*; al., *a saturo*. N. 9, efficitur. Al., *afficitur*. N. 10. polluimus. Al., *solvimus*. N. 12, proxima. Al., *proximo*. Ib., antecœnia. Al., *antecœna*. Ib., vocantur. Al., *vocabatur*; al., *vocabantur*. N. 13, sic Martialis. Al., *sicut Martialis*. Ib., quod et usque. Al., *quod ad usque*. N. 14, cœna vocatur. Al., *cœnam vocari*. Ib., vespernam. Al., *vespertinam*. Num. 15, cum cibo. Al., *cum omni cibo*. Ib. fermentatius. Al., *fermentarius*. N. 16, spongia. Al., *sfungia*. Ib., diu malaxatus; al., *diutissime laxatus*. Al., *diutius malaxatus*; al., *diu laxatur*. Ib., humectationis. Al., *humectationes*. N. 17, de farre. Al., *ex farre*. N. 18, asperso. Al., *aspersa*. Ib., sumuntur. Al., add.: « Crustula diminutivum est a crusta, panis oleo conspersus, in medio concavus, et tortus. » Ib., quia dividitur. Al., *quia dividuntur*. Ib., simila... Al., *simila subtilissima est farina*; al., ad.: *Est farina, a farre dictum, cujus sunt purgamenta*. N. 19, tenuissimum. Al., *tenuissimus*. Ib., egestum. Al., *ejectum*. Ib., poliis... Al., *pollen genus est farinæ candidissimæ*. Ib., una hora. Al., *prima hora*; al., *plurima hora*. N. 20, vocatur. Al., *vocantur*. N. 21, violenti. Al., *violento*. N. 23, quando ardet in oleo. Al., *cum ardeat in oleo*. N. 24, lardum eo quod. Al., *lardus dicitur eo quod*. Ib., repositum. Al. *repositus*. Ib., unde Afranius. Al., *unde dicit Afranius*. Ib., in Rosa. Al., *in prosa*. Ib., sagatum. Al., *saginatum*. N. 27, mista. Al., *commista*. Ib., pulpa autem... glutinosa sit. Al. om. N. 28, lucanicæ. Al., *lucaniæ*. N. 29, quod fiat. Al., *quod fit*. Ib., isiciis. Al., *insiccatis*. Ib., concisis. Al., *conscissis*. Ib., afratum. Al., *afrotum*. Ib., spumeum. Al., *spumetum*. Ib., dicitur. Al., *vocatur*. N. 30, vocant. Al., *dicunt*. N. 31, sphæra... appellatur. Al., *sphæras... appellatas*. N. 32, quia ea lex. Al., *quæ est lex*. Ib., hæc Græci. Al., *hanc Græci*. N. 35, alia specie. Al., *alias species*. Ib., coagulat. Al., *coagulatum*. N. 36, colligatum. Al., *collectum*. Ib., in similitudinem. Al., *in similitudine*. Ib., dicitur. Al. om. N. 37, favus vocatur. Al. *favum vocari*. Ib., fervere. Al., *fervescere*. Ib., sanitatique. Al., *sanitatemque*. Ib., sicut e contrario. Al., *sicut contrario*.

Cap. iii. N. 1, vocata. Al., *vocatur*. Ib., quam inde recentem dicimus, etc. Al., *hanc quidem recentem vocant, quia rejicitur nova a fonte, vel a flumine. Nam vetus putrescit, quia non est utilis vetusta, ut vinum*, etc. N. 2, adolescentulas dixit. Al., *adolescentulos, inquit*. N. 3, pueris operariis. Al., *pueris et operariis*. Ib., non ut in prandio. Al., *non utique ut in prandio*. N. 4, relicta. Al., *repleta*. N. 5, succinatium. Al., *succinatium vinum*. N. 7, nuncupant. Al., *nuncupavit*. N. 8, complures. Al., *quamplures*. N. 9, crucium vinum. Al., *crudum vinum*. Ib., acetum. Al., *acidum*. Ib., aquatum. Al., *aqua mistum*. Ib., et acidum. Al., *et acetum*. Ib., quasi aquidum. Al., add.: « Quia aqua lavantur uvæ in torculari post expressum vinum. Est vilis potus servis aptus. » N. 10, ex melle mistum. Al., *ex melle dictum*. N. 11, lorea. Al., *luria*. N. 12, conficitur. Al., *conficiatur*. N. 14, defraudetur. Al., *defrudetur*. N. 15, des-

cenderit. Al., *descendit*. N. 18, ignea. Al., *igne*. N. 20, liquant. Al., *linquant*. Ib., in modum maris. Al., *in modum aquæ maris*. N. 21, succi dicti. Al., *succus dictus*. Ib., exprimuntur. Al., *exprimantur*.

Cap. iv. N. 1, vas dictum. Al., *vasa dicta*. Ib., apponantur. Al., *ponantur*; al., *esca apponatur*. Ib., vasculum quasi vesculum. Al., *vascula quasi vescula*. N. 2, Apostolus dicit. Al., *Apostolus ait*. Ib., fingit. Al., *finxit*. N. 4, excocta. Al., *ex terra excocta*. Ib., suscipit. Al., *suscepit*. Ib., efficitur testa. Al., *efficitur tosta*. N. 7, quem vulgo cilionem. Al., *quod vulgo celionem*. N. 9, vocabatur. Al., *vocatur*. Ib., et scutella. Postea. Al., *et scutella per diminutionem, est enim ejusdem similis. Postea*. N. 10, messorium. Al., *missorium*. N. 11, gavata. Al., *gravata*. Ib., scutella . . . similis. Al. om.

Cap. v. N. 2, labris. Al., *labiis*. N. 3, virgultorum. Al., *virgularum*. N. 4, in usibus aquariis. Al., *in usus aquarum*. N. 5, scalæ. Al., *ficale*.

Cap. vi. N. 3, et sicula. Al., *et situla*. Ib., nos siculam. Al., *nos situlum*; al., *nos situlam*. Ib., cantharus... Goth. 1 Tol. add. : *Cantharus vas qua... Virgilius* :

Et gravis appendebat cantharus ansa.

N. 4, per diminutionem. Al., *per derivationem*. Ib., vocant. Al., *dicunt*. N. 6, cilicises. Al., *cilices*; al., *cilicienses*. N. 7, volunt. Al. om. Ib., in quod. Al., *in quo*. N. 8, diminutivum. Al., *diminutum*. Ib., ablutionem. Al., *lavationem*; al., *albationem*. Ib., solitum sit. Al., *solitum est*. N. 9, quod aquas. Al., *quod aquis*. Ib., Orientales. Al., *in Oriente*. Ib., sed et camaras. Al., *sed et cum eis aras*.

Cap. vii. N. 1, olearium eo. Al., *olerium dictum eo*. N. 4, lenticula vasculum... a liniendo dictum. Al. « Lenticula modicum vas æneum, vel argenteum quadrangulum in latere apertum, quod et lichitum. Est enim vas olei, quo reges, et sacerdotes ungebantur, a liniendo dictum. »

Cap. viii. N. 2, vapor emittatur. Al., *vaporem emittat*. Ib., patentioribus. Al., *patentibus*. N. 3, mutuarint. Al., *mutuassent*; al., *sumpserint*. N. 4, ænei. Al., *æneæ*. Ib., vocati. Al., *vocatæ*. N. 6, cibrum quod. Al., *cibrum dictum quod*. Ib., currifrum. Al. *currifrugum*.

Cap. ix. N. 4, scrinia... Al. add. : « Scrinia sunt vasa, in quibus servabantur libri, vel Thesauri. Unde apud Romanos illi qui libros sacros servant scrinarii nuncupantur. » N. 5, paulo. Al., *paululum*. N. 6, sitarciæ. Al., *sitharthiæ*; al., *sitarchiæ*. Ib., sutæ. Al., *consutæ*. N. 7, sacculus. Al., *saccus*. N. 8, fissis cannis contexitur. Al., *fiscus qui contexitur*. In Editione Grialii erat *fissis canis* pro *fissis cannis*. N. 9. virgulis. Al., *virgultis*. Ib., pro Israel. Al., *populo Israel*. Ib. quasi covus, quasi cavus. Al., *quasi covus, vel cavus*. N. 10, dictæ. Al., *dicti*. Ib., sporta vel quod... fiebant. Al. : « Sportula diminutivum a sporta : sporta autem dicta, quia exportet aliquid, vel quia ex sparto fit. Spartus vero est frutex virgosus sine foliis ab asperitate vocatus, similis carici herbæ, et funes de eo conficiuntur. »

Cap. x. N. 1, ab igni colendo. Al., *a colendo ignem*. Ib., de Septentrione poeta dicat. Al., *de Septentrione dicatur*. N. 2, cicindela. Al., *cicendela*; al., *candela*. N. 3, a cera nomen habet, ex qua. Al., *a certo nomen habet, ex quo*. Ib., præstabo. Al., *præstabat*. N. 5. funalia sunt. Al., *funalia dicuntur*. Ib., scoliæ. Al., *scoliciæ*; al., *scolici*. Ib., hoc est, intorti. Al., *hoc est, mortis*. Ib., aut uncos. Al., *abuncos*; al., *aduncos*. Ib., hujusmodi. Al., *hujuscemodi*; al., *cujuscemodi*. N. 6, lambentis. Al., *labentis*. Ib., motum ostendere. Al., *medium ostendere*. N. 7, laterna inde vocata. Al., *laterna dicta*; al., *lanterna inde vocata*. Ib., possit. Al., *possint*. N. 9, ignis dicitur. Al., *ignis est*. Ib., cœperit. Al., *cœpit*. Ib., vocatur. Al., *vocant*. N. 10, Pharus. Al., *Pharum*. Ib., supra diximus. Al., *prædiximus*. Ib., insidiosos. Al., *graves*. Ib., in portibus. Al., *in porticibus*. Ib., Pharos dicunt. Al., *pharos dictas*; al., *pharos dicitur habuisse*.

Cap. xi N. 1, dictus. Al., *dicitur*. N. 2, breve dicunt. Vulcanius legendum ait *humi dicunt*. Ib., bajonola. Al., *bajonula*; al., *batanula*. N. 3, spingæ sunt, in quibus. Al., *spingæ sunt lecticæ, in quibus*. N. 4, Rutilius. Al., *Satilius*; al., *Satirius*; al., *Stratillius*; al., *Sallustius*. Ib., de vita Scipionis. Al., *de vita sua*. N. 6, consueverunt. Al., *solebant*. N. 7, a ferendo. Al., *a deferendo*. Ib., Plautus. Al., *Plautus ait*. N. 8, a scandendo. Al., *a scandendo, id est, ascendendo*. Ib., vel sellis. Al., *vel scalis*. Ib., ob ascensum. Al., *ad ascensum*. Ib., scansilia. Al., *scamnilia*. Ib., in sedibus. Al., *in ædibus*. Ib., hærent. Al., *sedent*. N. 9, considere. Al., *hærere*; al., *sedere*. Ib., qui Græce. Al., *quod Græce*. Ib., dicitur. Al., *dicitur. Item thronum Græce dicitur, nos autem solium*. N. 10, rex sedet. Al., *reges sedent*.

Cap. xii. N. 3, deferuntur. Al., *ferantur*. Ib., diceres. Al., *diceret*; al., *dicat*. Ib., contecta. Al., *contexta*; al., *composita*. N. 4, contexta..... vehicula. Al., *contextum... vehiculum*. Ib., russati. Al., *rosati*. N. 5, viæ sternax. Al., *viæ sterna*. Ib., composita. Al., *est posita*. Ib., deportata. Al., *deportatur*.

Cap. xiii. N. 1, quo. Al., *in quo*. N. 2, fustes quod. Al., *fustes dicti quod*. Ib., in terram. Al., *in terra*. Ib., quos rustici palos vocant. Al., *quos palos rusticios vocant*. Ib., velluntur. Al., *evelluntur*; al., *evolvuntur*. N. 3, dicuntur. Al., *dicantur*. Ib., ab accipiendo. Al., *a capiendo*. Ib., formum. Al., *formam*. Ib., et formosus. Al., *et formosum*. N. 4, novacula eo quod innovat faciem. Al. : « Novacula est in quadam subtilitate tensum latius ferrum, radendis pilis acutissimum præparatum, quod licet barbæ segetem metat impressum corpori, tamen substantiam relinquit illæsam. » Al. : « Novacula ferrum subtile, satisque acutum ; dicta autem novacula eo quod innovet faciem. » Ib., pecten dictus. Al., *pectinem dici*; alii, *pectines dicti*. N. 5, catenatum. Al., *catena*. Ib., horologium. Al., *horologia*. Ib., per lineas. Al., *per lineam*. Ib., quamcunque diei horam. Al., *quascunque diei horas*.

Cap. xiv. N. 1, sumitque. Al., *sumpsitque*. Ib., fulgorem. Al., *nitorem*. N. 2, vocatum. Al., *vocatum dicimus*. Ib., in similitudinem. Al., *in similitudine*. N. 4, falx. Al., *falsis*, scilicet in nominandi casu. Ib., putantur. Al., *amputantur*. Ib., dictæ autem sunt falces. Al., *dicta autem falx*. Ib., quod his. Al., *quod hac*. Ib., abscindere. Al., *abscidere*. N. 6, resecans. Al., *secans*. Ib., rastra quoque. Al., *rastrum quoque*. N. 7, codicem. Al., *caudicem*. Ib., in reliquis operibus habeatur. Al., *in reliquis operiatur*. Ib., fossorium. Al., *fossoriam*. N. 8, sarculi sunt vel simplices, vel bicornes. Al., *sarculum ferrum fossorium est habens duos dentes a sarriendo, id est, fodiendo dictum*. Ib., pastinum. Al., *pastinatum*. Ib., panguntur. Al., *sparguntur*; al., *punguntur*; al., *purgantur*. N. 11, cilluntur. Al., *cillentur*; al., *celluntur*. Ib., moveantur. Al., *moventur*. N. 12, profluit. Al., *profluat*. N. 13, exportare. Al., *portare*. Ib., qualus per quem. Al., *qualus corbes, colaque prælorum, per quem*; al., *quales, per quos*; al., *qualos, corbesque prælorum, per quos*; al., *qualus, corbiculæ quoque prælorum, per quos*.

Cap. xv. N. 1. a flumine. Al., *ex flumine*. N. 2, gyrgillus, quod. Al., *gyrgillus dictus, quod*. Ib., in gyr. Al., *in gyro*. Ib., pertica. Al., *parte*. N. 5. telonem. Al., *tolonem*. Ib., Græce. Al., *juxta Græcos*. Ib., dicunt. Al., *vocant*. Ib., quod imitetur. Al., *propter quod imitetur*. Ib., levantem, ac deponentem. Al., *levantis ac deponentis*.

Cap. xvi. N. 1, vel quod hæc equi. Al., *vel quo equi*. Ib., lactentes. Al., *lactantes*. N. 2, lupata sunt. Al., *lupati sunt*. Pro *freni asperrimi* melius esset *frena asperrima*. Ib., chamus... Al. add. : « Cha-

mus genus asperi freni est, quo caballi superbi coerceri solent, dictus a curvitate; chamos enim Græci curvum dicunt. » N. 3, habenæ ab habendo dictæ. Al., *habenas ab habendo dictas*. Ib., a retinendo lora. Al., *a retinendo ora*. N. 4, capistrum. Al., *capistria*. Ib., dictum. Al., *dictam*. Ib., quasi ante A sellam. Al., *quasi antesella*. Ib., quasi post sellam. Al., *quasi postella*. Ib., cingulum. Al., *cingula*. N. 7, caloratum. Al., *coloratum*. N. 8, ardore siccetur. Cod. Luc. add.: *Explicit liber Etymologiarum domni Isidori episcopi. Deo gratias. Amen.*

SEMLERI NOTÆ AD ETYMOLOGIAS.

De quibus, vide Isidoriana, cap. 52.

Index capitum omnium librorum, quem Gothofredus præmisit, non est in A et B; ejus loco ibi habentur VI epistolæ Isidori et Braulii, quæ ad historiam horum librorum pertinent. Capita *numerantur*, sed non omnino ut in Gothofredi Editione, nam quod in hoc est c. 4, pertinet adhuc in A et B ad caput tertium, quod tamen non probem; nam c. 2 inscribitur *de litteris communibus;* ergo etiam adfuit inscriptio *de litteris Latinis;* et inde c. 4 numerandum.

CAP. I. N. 2, *artis præceptis*, id est, *arctatis*, ubi alia aliis arctantur. Vide Festum in *Artus*. Servius in interpretatione in secundam Donati Editionem (quæ est in Editione 12 grammaticorum Ascensii, Parisiis 1516, in-f. f. 47 b), unde Isidorus hæc sumpsit, exponit, *brevibus, angustis;* similia habet Diomedes initio lib. II. Inde istis temporibus grammatici *artistæ, artigraphi* dicti sunt. *Artes Herodiani* appellat Priscianus, ep. ad Sulianum, sic *ars Phemnii, Donati*, pro grammatica ἐξόχως.

CAP. II. N. 1, *loquendi peritia*. A *recte loq*. Ita fere etiam definit Asper in Arte.

CAP. III. N. 1, *Varro litterationem*. Asper: *Terentius Varro primum, ut adhuc rudem appellatam esse dicit, litteraturam;* sic et Diomedes, *grammatica, litteratura;* atque hoc præplacet. N. 3, *legiteræ*. Diomedes, lib. II, *quasi legitera, quia legitur, vel quod legentibus iter ostendit, vel a litura, quam patitur, vel quod legendo iteratur*. Adde et Priscianum. Varro de Latina lingua l. I, c. 7, *legere, quod legantur ab oculis litteræ*. N. 4, *idem apud Latinos*. B, *inde* ita melius. Ib., *viginti duobus*. Ita omnes sancti Patres numerant; unde certum est locum Irenæi, l. II, depravatum esse, ubi decem Hebrææ litteræ dicuntur quo decipi se passus est Schukfordius. Vide Acta societatis Latinæ Ienensis, tom. I, p. 70. Ib. XXIII *elementa habent*. XXIII numerat A, atque ita grammaticis aliis convenit, licet *z* et *y* Græcas quidam omittant, et XXI numerent; vide Diomedem, l. II, p. 415, Edit. Putschii, Prisc., l. I, alios. In Editione Gothofredi male excusum XXII. N. 5, *a lege cæpisse*. Hæc verba sunt ex Augustini l. IV de Civ. Dei, c. 39, sed nescio qui factum sit ut hic alius sensus esse videatur, quasi inventæ tum sint litteræ, cum Augustinus hanc sententiam oppugnet, et tantum his verbis recitet eam, ac statim refellat. Putem hic signum allegationis fuisse, *etc.*, aut simile quid, quod ad omnem istam Augustini orationem se referat; apparet enim ex sequentibus, Isidorum litteras ante Moysen inventas credidisse cum multis aliis. Ib., *Isis... tradidit*. Augustinus, Civ. Dei l. XVIII, c. 37: *Antequam Ægyptiis Isis... litteras traderet*. Isis vero Inachi filia fuisse proditur; hinc hæc sunt. De litteris Ægyptiorum variis videndus Diodorus Siculus, l. III; Porphyrius, de Vita Pythagoræ; adde Historiam universalem, a doctissimis in Anglia viris scriptam, versionis Germaniæ Halensis. Ib., *sacerdotales*. Ita Ruffinus in Historia ecclesiastica: *Jam vero Canopi quis enumerat superstitiosa flagitia? ubi prætextu sacerdotalium litterarum magicæ artis pene publica schola*. Ib., *Phœnices invenerunt*. Plin, Hist natur. l. V, c. 12: *Ipsa gens Phœnicum in gloria magna litterarum inventionis*. Athenæus, l. I, etc. N. 6, *capita describuntur*, A et B, *scribuntur*, atque id melius. *Describere* est multa scribere, sed capitum titulos paucarum litterarum aut vocum. Ib., *Cadmus a Phœnice*. Ita et narrat Victorinus, Edit. Putschii, p. 1944. Adde Clementem Alexandrinum, Stromat. I, initio; Chisull., ad inscriptionem Sigeam. De enumeratione inventarum trifariam litterarum non conveniunt antiqui scriptores. Eusebius, Chronicon paschale, XVI (non, ut hic, XVII) primum litteras usurpatas esse tradunt: ita et Irenæus, l. I, c. 12. Aristoteles antiquas X et VIII numerat; inde necesse est, ut et varient in numero additarum a Palamede B et Simonide. Isidorus certe in tanta varietate non potuit cum omnibus consentire. Ibid., *Palamedes*. Quatuor numerat Victorinus, υ, ψ, φ, χ. Dominus Du Breul mavult Servio accedere, qui, in l. II Æn., tradit θ, φ, χ, Palamedis esse; sed Aristoteles in eo cum Isidoro convenit θ non Palamedis esse, sed Epicarmi; et ipse Servius innuit, certius esse litteram χ a Palamede esse, de aliis dubitari. Irenæus similiter Isidorum adjuvat. Ergo Isidorus has tres litteras, non sine præcipua auctoritate, illi tribuit. Ibid., *Simonides miles, similiter tres*. in B deest *miles;* legendum *melius similiter*. Poetam sæpe excitant veteres grammatici, si de metris et eorum ratione sermo est. *Adjecit;* A, *addidit*. N. 7, *Pythagoras*. Sunt ex Servio, in VI Æn., nonnullis additis et mutatis. *Formavit* hic non ad *primus* pertinet, ut sit, *invenit*, sed ad exemplum vitæ humanæ; nam ea littera antiquior certe Servio ea sententia non est. Exstant hæc eadem in Petri Diaconi libro de actis ad C Conradum imperatorem. N. 8, *supplicio*. A, *morte et supplicio*. N. 9, *figuram crucis*. Ita multi Patrum constanti traditione et pietate perhibent. Vide Montfauconii Palæographiam, et alios. Exstat in Henrici Bentzelii Syntagmate dissertationum, t. I, p. 110. Edit. cel. Kappii, schediasma philologicum de *thau*, sive notula piorum frontali, Ezech. IX, 4. Nititur vero hæc antiquorum sententia in eo, quod verba *signa thau* intellexerunt de littera, cum tamen possit nude esse *signa signum*, ut occurrunt multa nomina in sacro Cod., quæ litterarum simul sunt in alphabeto, et rerum. Ib., *et finis*. Ms., *ipse et finis*. Statim *alpha*, non *a* nude. Ib. *Concurrentibus in se*. A, *inter se*. Intelligenda hæc sunt de ratione scribendi, cum α et ω initio scribendi libri vel folii ponitur, et in medio extenduntur lineæ varia arte. N. 11, *exceptis, quæ*. Unum Ms., *exceptis aliquibus, quæ numeros figura demonstrant ut* i *pro uno*, c *pro centum... et* x *pro decem littera, quæ* D *et in figura crucem*, etc. Abit ergo lectio paulum ab ea quæ est in notis ad Isidorum per Joannem Grialium collectis, ubi doctissimus Editor nodum in scirpo quærit; nam ipse Isidorus negat Latinos ad litteras computare, exceptis quibusdam, quæ non computantur, sed *significant*, commonstrant. *Ad litteras computare* non est simplices litteras numerare, sed connumerare. Ergo speciem similitudinis Isidorus esse observat, non rationem eamdem litteris computandi, sed computaturi; id Græcis litteris faciebant; nec impedit quod de *x*, et de cruce repetit, nam unum alterum non tollere videbatur. *Chi* vero Græcum cum figura crucis convenisse, antiquissimi quidam statuerunt; unde et docti quidam viri in ratione ungendi reges Judæis usitata *chi* formatum esse, auctoribus Rabbinis quibusdam, credunt, et imaginem crucis Christi in eo quærunt. Alii multi grammatici, ut Breviloquus, Catholicon, Salomon Constantiensis cum Isidoro conveniunt, et dicunt χ in figura crucis Christi scribi; atqui aliunde non habent, et fuerit adeo in vetustioribus Codicibus, qui variæ brevitatis causa truncati esse videntur. Exemplum ejus rei

exstat in Salomone Constantiensi, voce *Litteræ*, ubi Isidorum exscribit, nonnullis mutatis, quorsum lectorem ablego.

CAP. IV. N. 1, *Carmentis*. Servius habere videtur ex Hygino, qui scribit : *Evandrus profugus ex Arcadia, in Italiam transtulit* (litteras), *quas mater ejus Carmenta in Latinas commutavit*. De Evandro, et Carmenta etiam Livius, l. I, c. 7. N. 2, *aut communes, aut liberales*. In notis Joannis Grialii hæc exponuntur. Constantiensis me fere in errorem duxerat, qui legit *litteræ librales*. Similiter loquitur Augustinus de Civit. Dei, l. XVIII, c. 52 : *An ipse non est Ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales litteras docere ac discere vetuit ?* Adde Catholicon, et n. 41. Cætera, quæ sequuntur conveniunt pleraque cum vetustis grammaticis, et exscribuntur a Salomone etiam. N. 12, *Sallustius*. Salomon Constantiensis, et A, *B. Salvius ;* in Petri Diaconi libro de notis litterarum ad Conradum imperatorem, in corpore Gothofredi, p. 1498, exstat. *Sauliusmagister*. Pro *in sono* male Constantiensis legit *in se*. *Saulium*, vel *Salustium* putem ignobilem fere grammaticum sæculi V vel VI fuisse, qui inter litteras hanc connumerarit, tanquam Latinam et utilem. Ib., *Karta, Kalendis*. Prior vox abest in A et B. In Salomone exstat *Karthago*, sed abest etiam in Petri libello. De usu litteræ *k* varia et incerta tradunt veteres grammatici, quos excitare nihil attinet. N. 13, *quia per* c *cuncta veteres scripserunt*. Absunt ex A. Videtur et hic varie interpolatum fuisse. N. 14, *usque ad Augusti tempus*, etc. In Salomone interpolatur post hæc : *Et digne hoc tempore Christi nomen innotuit*, etc. Quæ supra attuli, luculento exemplo, varie et hos libros mutatos fuisse, et ineptiora a peregrinis esse manibus. In Salomone etiam ordo c. 3 et 4 turbatus est. N. 15, *a græcis*. Addit A *autem*. Ib., *hilarissat*. A addit *pro* HILARIZAT *scribebant*. N. 16, *tria accidunt*. Adde Diomedem, l. II. Ib., *potestas quæ*. A, *qua...qua ;* et id melius. Ib., *nascentibus*. Male Constantiensis *nescientibus*. N. 17, *postquam eas*. Lego *eos*, ut ad *oris sonis* se referat; *eas* sane ignoro quorsum pertineat, tamen nemo animadvertit. N. 18, *et apicem*. A, *apicum*, scilicet, figuram, quod malim. *Apicis* melius veriverbium dat Isidorus l. XIX, c. 30, ab *apiendo ;* tamen istud ludunt innumeri lexicographi. Scaurus : *Apices ibi poni debent, ubi eisdem litteris alia atque alia res designatur ;* ita debebat, sed opifices sine certa ratione in marmoribus cumulare solent. *Opponitur* legunt B et Gothofredus, et pro *in* Salomon habet *a*, et *apponatur* legit A. Adde Breviloquum : *Apices, litteræ, quæ in frontispiciis murorum vel ecclesiarum scribuntur, et in principiis librorum et titulis legum ;* alio sensu. Ib., *est enim linea jacens*. Ex Salomone subolet interpolatum hic esse... *ducta figura autem, qua tota littera scribitur*. Similiter A legit; ergo discrimen inter litteram, seu figuram, et apicem hic indicatur. Et supra pro *dixerunt* malim *distinxerunt ;* atque aliter vix fluit oratio.

CAP. V. N. 1, *Fundamentum liberalium artium*. A, *litterarum*. Salomon Constantiensis, *grammaticus... doctor liberalium litterarum*. Ib., *hæc autem*. In A et B abest *autem*. Ib., *loquendi*, A addit *dictandique*. N. 4, *divisiones grammaticæ*. Fateor, non inveni, numerum omnino XXX a quoquam grammaticorum vetustiorum prodi; tamen si supputentur ista quæ sequuntur, inde ille coit. *Vox articulata*. Priscianus, seu auctor de accentibus, in editione Ascensii, fol. 122 : *Elementum pars minima, partium vocis articulatæ*. Ib. *Vitia*. Intellige *decem vitia* quæ enumerat Donatus, Edit. Ascensii, f. 46, Ib., *metra*. Priscianus auctor de duodecim carminibus, f. 111 : *Metra generalia novem sunt*. Ib., *fabulæ*. Priscianus de præexercit. Rhetor., ex Hermogene translatis.

CAP. VI. N. 1, *principalia referuntur*. B, *revertuntur*. N. 2. *Conjunctio vero et*. Absunt *vero et* in A.

CAP. VII. N. 1, *nomen dictum*, desumpta sunt ex Servii in secundam Donati Editionem interpretatione, sed abest ibi *quasi notamen*, quæ tamen in Cledonii Arte apud Putschium, p. 1851, ex Donato excitantur cum cæteris. In Edit. Gothofredi male deest *res*. N. 2, *Cognomentum autem vulgo*. A et B addunt *dictum*. Ib., *superadditur*, uterque, *superadjiciatur*. N. 3, *appellativa nomina*. Vide Priscianum, lib. II, p. 579, Putschii, et Asprum, p. 1728. N. 3, *et in multorum*. Addunt *et in similiter corporalia dicta sunt*. N. 6, *specialia*. Addunt *sunt*, id est, *dicta*. N. 9, *minuuntur*. A, *minuunt sensum*. N. 11, *Calisto*. Addit B *Calypso*, et hoc verius videtur, illud varians lectio fuerit; utitur eodem exemplo Diomedes lib. I. N. 13, *apud latinos vero*. A legit *nos pro Latinos*. N. 14, *plurinomia*, A, B *plurinomia*, falso. N. 17, *ad aliquid aliter*. A, *qualiter ;* ita et Diomedes, l. I, p. 309, Putschii; legerim ergo : *Talia autem*, scilicet, *sunt*, non *illa*. N. 20, *patronymica*. Vide Diomedem, p. 310 : *A majoribus, ut Bellides ; matribus, ut Latous Apollo, et plura*. N. 21, *vhetica possessiva*. Emendanda est lectio, quam miror toties impressam esse pro *ætica* (jam emendata fuerat a Grialio). Illud A ; B vero, male, *eretica*. N. 22, *supposita*. Melius A, B, *superposita ;* ita et Salomon Constantiensis; ita et Donatus, de Tropis, p. 1776, Putschii. Ib., *adjice*. A, B, *adjicis ;* Constantiensis autem, *adjectis eisdem*, atque hoc fere præplacet. N. 27, *comparatio dicta*. Semel tantum *comparatio*, A, B, atque id rectius. N. 28, *cætera nomina non sunt genera*. A, B melius, *cætera non sunt* et *sed hæc* pro *hoc*. Ib., *commune... nomen unum communicat*. A, B, legunt *nominum ;* tamen illud servat Constantiensis. N. 29, *sensus tamen peritia*. A, B, *tantum ;* ita et Constantiensis legit, unde hoc præferrem. Ib., *et communi*. A, B, *communi, et omni*. N. 32, *hujus magistri*. A addit *Iona*. Ista de casu sunt ex Diomede. N. 33, *diptota, ut Jupiter*. Ex Diomede, l. 1, p. 288.

CAP. VIII. N. 1, *sic*. A, B, *sicque*, pro *varietas*, male in Gothofredi excusum *varietates*. N. 2, *finita*. A, B, *aut finita*. Ib., *de absentibus dicitur*. A, B, *dicuntur*, melius. N. 4, *coarctantur*. A, *artentur*, B, *artantur*, simplex certe præplacet.

CAP. IX. N. 1, *verbum dictum*. Melius deducere a Græco ἐρέω, *dico*, addito duplici digamma æolico. N. 2, *instans, præteritum*. A, B, invertunt, *præteritum instantes.... fecit, facit*. N. 3, *meditativa dicta*. B addit *sunt*, A *est*. Ib., *legere meditor*. A, *legere volo ;* ita et Cledonii Ars. Ib., *inchoantis indicio*. Ita A, B. *Indicio* in quibusdam Excusis, quod non placet. Diomedes, *vim incipiendi*. Ib., *formæ*. Aliis grammaticis dicuntur *species, qualitates*. N. 4, *modi, quemadmodum*. A *quod ad modum ;* nemo vetustorum ista explicat, et videntur non recte se habere; an *quod agendi modus sit in suis significationibus?* compendio scribendi facile errari potuit. Ib., *imperandi*, A. *imperantis*. N. 5, *legebo*. Olim tamen non infrequenter ex tertia in secundam conjugationem translata esse verba constat. Vide Nonium, c. 10 : *dicebo, vivebo*, vel *fidebo* ut excuditur. N. 7, *communia*. Vide Nonium, c. 7, de contrariis generibus verborum.

CAP. X. N. 1, *accidat*. A, B, *accedat*, recte. Ib., *inde dictum*. — *Dictum* abest ex A, B. Addit Salomon : *Quod verbo quasi marito suo adhæret*.

CAP. XI. N. 1, *quasi participium*. A, B, *particapium*, et ita legendum; aliter quasi sine sensu est. Adde Diomedem, edit. Ascensii, f. 41, et Servium, p. 1794, Putschii.

CAP. XII. N. 2, *forum ipsum*. Ita male conjungitur in Gothofredo et aliis, sed B disjungit *ad forum, ipsum et sensum ;* sic Servius, p. 1796. *Ego, et hi eamus :* in hac elocutione et verba conjuncta sunt, et sensus. Ib., *non dicimus..... regi*. Desunt in A et B, aut absunt potius. N. 3, *ubivis præponuntur, et subjung*. A tantum *ubivis ponuntur*. N. 4, *causa est*. Absunt ex A, B.

CAP. XIV. N. 1, *est vocata*. In A *est* exsulat. Ib.,

exsultante eia. A legit *vah.* Certe *eia* ab Alcuino et Probo hortandi dicitur esse. Diomedes *vah* voluptatis dicit; arbitror *evax* legendum esse, non *eia.*

CAP. XVI. N. 2, *quia varias vocum moras.* A et B *per varias.* *Simpla* legendum, non *simplicia*, ut in Gothofredo. N. 3, *ei vero apud majores.* Ut, *utei, sibei*, et similia. Vide XII tabularum leges et antiqua marmora. Ib., *singulas formas.* — *Singulares*, A.

CAP. XVII. N. 1, *temporibus consistunt.*—*Insistunt*, A, B. N. 2, *pyrrichius.* Vide Scaligeri libros de Re poetica; de saltatione hac, seu certamine antiquitatum interpretes, de ludo puerili videtur ex Servio in v. Æn.: *Trojaque nunc pueri*, etc., Ib. *sive ab igne.* Ita fere Scaliger putat; hæc vero absunt ex B. Ib., *spondæus.* Ita male scribere nondum desinunt pro *spondeus*, Græce σπονδεῖος, inde et Salomon *spondius* scribit. Ib., *sacrificantium.* Tangit veram ori- A ginem vocis σπενδεῖν. Ib., *spondiales.* Usus est Turnebus hac auctoritate ad illustrandum Ciceronem, II de Oratore, c. 46, ubi pro *spondalia* ille legi vult *spondialia.* Sed mihi non fit verisimile *spondiales* unquam Latinis auditos esse. Marius Victorinus, pag. 1284, Putschii, habet: *Unde et spondulæ appellantur, qui hujusmodi tibias* (longas) *inflare assueverunt.* Non erit qui dubitet, addita littera una, legendum esse *spondaules*, ut *Onoraules.* Similiter in Diomede, p. 472, Putschii, legimus inter corrupta et hiulca quædam: *Et æquisudi sono tibicem spondalium canere juberet, ut duabus longis melodiis, quasi duplicibus et jugibus votis prospera deorum voluntas firmaretur;* malim *spondaulam.*. Hinc hic malim *spondaules.* In Diomede possis etiam legere *spondaulium...juberetur.* Ita in Cicerone *spondaulia.*

FR. ANT. ZACCARIÆ ANNOTATIONES.

Ad cap. IV, V et VI libri VIII Etymologiarum.

CAP. IV. N. 4, *libros Moysi.* Cod. Luc., quam lectionem videtur Honorius Augustodunensis suis in Codicibus invenisse. N. 5, Vetus Editio Rhabani; item Veneta Isidori Editio an. 1483, et Parisiensis Bignæi, quibus accedit Luc. Cod., *Efnei dicunt.* N. 6, *Masbothæi.* Perperam *Marbonei* in Ven. et Paris. nuper citatis Editionibus, nec rectius *Marbonei* in vet. Edit. Rhab. et Luc. Cod. N. 7, *Genistæ.* Ita vet. Edit. Rhab., et Mss. Cod. Antonii Vionis Herovallii, aliaque Mss. regiæ Parisiensis bibliothecæ exempla apud Cotelerium, tom. I Monum. Eccl. Gr., col. 761. *Genistæi* Parisiensis Editio Isidori, cui etiam Matritensis consentit. N. 8, *Meristæ.* Cod. Rom. a Grialio indicatus, Luc. et Coteleriani, ad quos accedit vet. Edit. Rhab., ubi *Meristæi* habent Bignæana et Matritensis Isidori Editiones. Ibid. Totum hoc comma a Rhabano omittitur, μέρος *enim*, etc. Ib., *separatio.* Cod. Luc., pro *pars.* N. 9, *Custodiant.* Edit. Ven. an. 1483.

CAP. V. N. 1, *suorum auctorum.* Luc. et Pistor. Codd. N. 2, *voluisset.* Addit Luc. Cod. *Hic in tempore Neronis fuit, et in anno* 23 *post crucem Christi mortuus est;* forte scribendum fuerat 33. Certe Simon an. 65 interiit. N. 3, *mago.* — *Magno* perperam in Bignæi Editione. Omittitur id nominis in Cod. Pastor. N. 4, *vocati.* Cod. Pist., pro *appellati.* Ib., *sunt qui.* Cod. Luc. Ib., *abnegat.* Cod. Luc. et Pistor. N. 5, *sancto Stephano.* Cod. Malatestius. Ib., *a Petro Diaconus.* Cod. Luc. Ib., *habes bonum.* Cod. Pistor. Ib., *quod odisti.* Codices Luc. et Pistor. N. 6, *qui animam.* Cod. Luc. Ib., *et bonum.* Cod Pistor. Ib., *Deum creasse.* Cod. Malatestius, qui aliam propterea omnino sententiam Basilidianorum dogmati tribuit. Ib., *fingunt dogmatibus.* Cod. Luc. N. 8. Ex Gratiano, *Milleranii* Editio Matrit. At *Milliastæ*, ut in Bignæana, scripisse Isidorum cum Cotelerio tom. I Mon. Eccl. Gr., col. 765, nullus dubito. Nam et *Milliastæ* habet Rhabanus, lib. II de Instit. cleric., et Codices plures errorem exhibent, qui nonnisi *Milliastæ* exscripto nomine emendari possit. Sic *Milliasti*, Cod. Herovallianus ab eodem Cotelerio indicatus; *Militiasti*, Pistor.; *Milciastæ*, Luc., Malatest. et Ven. Editio an. 1483. N. 10, *virtutem cognitionis.* Pistor. Cod. N. 12. Ego assentiri viris doctissimis (Chaconi et Grialio) haud possum. Nam non solum quos ego consului, Codices Malatest., Luc., Pistor., aliique, sed ii etiam quos sub oculos habuere Rhabanus et Honorius Augustodunensis, non aliter hunc locum exhibent. Itaque de loci integritate non est cur dubitemus. Apellis potius mentem haud recte assecutum Isidorum dicamus. N. 13, *archonton* legebat Chacon. Nil immutandum, repugnantibus Codicibus Rhabani, Honorii et nostris.

N. 14, *qui.* Pist. Cod., alii *quod.* Ibid., *imitantur.* Cod. Pistor., et Luc. N. 15, *Cajani* dicuntur in Luc. B Cod. Num. 21, *creationis.* Recte, ubi Ven. et Bign. Edit. et Codd. Luc., Pist., et Malatestius, *creatoris:* hujus tamen margini antiqua manu genuina lectio, quam ex Matritensi Editione reddidimus, ascripta est. N. 25, Una Bignæi Editio: *abominantur carnes.* N. 27, *provincia Phrygia.* Ita præter Matritensem Editionem Codex Luc., Pistor., Herovallianus, et Regii tres a Cotelerio indicati, t. I Mon. Eccl. Gr. p. 773, ubi *provinciæ Cataphrygiæ*, Ven. et Bign. Editio; Malatestius autem Cod., *provinciæ a Frigia.* unde et hoc facile ad germanam lectionem traduci possit. Ib., *Priscilla*, Cod. Luc.; alii, *Prisca.* Ib., *Dei, et Spiritus sancti*, Cod. Pistor.; *sancti Spiritus* Ven. Editio. N. 31, *recipiunt.* Addit hic Bignæana Editio: *Anomiani id est Latine sine lege dicuntur*, quod Honorius quoque Augustodunensis suis in Codicibus legit. N. 33, *Heraclitæs*, Ven. C et Bign. Edit., Codd. Luc., Pistor., et Malatestius, qui etiam, pro *hierarcha*, *Heraclio* exhibent. N. 34, Una Bignæi Editio, *cathedram pontificalem*, quemadmodum paulo post, *apostatas recipere.* N. 36, *Christum enim.* Hæc usque *compellati sunt* omittuntur in Cod. Pistoriensi. In Malatestio autem desunt ea, *pro paupertate intelligentiæ compellati sunt.* N. 40, *e cœlis*, Cod. Pistor. Ib., *mundum.* Ita Ven, et Matrit. Editio cum Cod. Luc. et Pistor.; Bignæus, *mundum factum fuisse.* N. 53, *Contopitas*, in Corbeiensi Codice Maurini legerunt, ut monent ad Augustini epistolam 53. *Campitas*, non *Cotopitas*, Fabricius, in Philastr., aliique malunt. Vide etiam quæ ad Hieronymi indiculum diximus. N. 61, *celebrandum.* Cod. Malatest.; alii, *observandum.* N. 64, *a Nestorio.* In locum sancti Sisinni suffecto an. 428, quemadmodum D statuit Cuperus, in Historia Chronologica Patriarch. Politanorum, quem vide. Auctores cum antiquos, tum recentiores, quid de Nestorio ejusque hæresi disseruerunt, recenset Fabricius, Biblioth. Gr. t. IX, p. 236 seqq. Adde Doncini nostri Gallicam historiam Nestorianismi 1698; Joannis Sartorii dissertationes duas de Nestorio hæresiarcha; Pauli Ernesti Jablonski exercitationem historicotheologicam de Nestorianismo, et illa inprimis Nestorianorum phrasi, qua humanam Christi naturam templum Divinitatis vocare solebant; et Josephi Sim. Assemani dissertationem de Syris Nestorianis, t. III Biblioth. Orient., p. 2. Num. 65, *ab Eutyche.* De quo confer. Liberati Diaconi Breviarium, auctoresque alios, a Fabricio indicatos t. VIII Bibl. Gr., p. 350. Num. 66. Cur huc capitula Chalcedocensia appellet, cum sint in quinta synodo tractata, cur item eorumdem capitulorum divum Isidorum aut debeat, aut non debeat defensor videri, vide annot. Segobricen. antistitis ad c. 4 l. de Viris Illustribus. N. 67, *ordinati epis-*

copi. Vide Sollerium in patriarch. Alexandr. Hist., n. 340 seqq. Ib., *Dicunt naturam*, Cod. Pistor. Ib., *Contendunt*. Hæc tamen hæresis pridem sub Timotheo III Alexandriæ episcopo eruperat, Severo monacho, cui Timotheus ipse favebat, corruptibile, incorruptibile Christi corpus docente Juliano Halicarnasseo. Vide Liberati Breviarium c. 19; Sollerium, l. c., n. 337; et Petavium, de Incarnat., l. I, c. 16, n. 30 seq. N. 68, De Agnoitis adi Petavium.

Cap. vi. N. 8, *Pisianactian*. Ita veteres libri *Pisianaction* impressi; et quidem utroque modo constat eam porticum appellatam. Vide Laertium in Zenone, et Plutarchum in Cimone. Num. 10, *continentiæ, quam esse negant*. Hæc addidi in indiculo Hieronymi, et Cotelerio, t. I Mon. Eccl. Gr., col. 719, nam et ipsa orationis series ea postulat; nam quemadmodum id in Stoicis omnino ridiculum, quod affectarent gloriam æternam, cum se faterentur non esse æternos, ita in illis hoc erat summopere absurdum, quod amare se virtutem continentiæ præ se ferrent, cum eam esse negarent. N. 15, Non desunt qui Epicurum omnino tam infami criminatione absolvant, Guaseus vir doctus aliique. N. 17, *Gymnasium*. Id. infr., l. XVIII, c. 17. N. 19, *ut Pythagoras*. Cicero. l. de Natura deorum. Ib., *ut Maro*. Ita Matrit. Editio, et Bignæana, quibus consentiunt Cod. duo Malatestii et Luc.; Veneta tamen Editio an. 1483 aliique libri *Varro* habent. N. 23. Hæc fuse diligenterque tractata habes a Massuetio, diss. 1 in Irenæi libros. Vide etiam abbatis Longuerue de origine hæresum disputationem.

AREVALI NOTÆ
AD S. ISIDORI HISPALENSIS ETYMOLOGIAS.

Præf. Nonnulli Mss. et Editi præmittunt epistolas Isidori ad Braulionem, et Braulionis ad isidorum, quibus Etymologiarum mentio fit. Eas non simul cum aliis Isidori epistolis edemus. De Etymologiis, earum Editionibus, et mss. exemplaribus, fuse actum fuit in Isidorianis, c. 49, et seq. Præfatio ad Braulionem, in quibusdam Codicibus *ad Sisebutum* directa dicitur, in nonnullis vel ad Braulionem, vel ad Sisebutum, aut ad utrumque. Inter additamenta, sive appendices ad Etymologias, primum locum dabimus quibusdam versibus hexametris in laudem Deiparæ, qui in Codice Regio vaticano 1953 inter eas epistolas et indicem capitum libri primi inseruntur. Semleri annotationes in prima capita libri primi post Etymologiarum appendices proferentur, qui multa emendat quæ jam Grialius occupaverat, quia etsi hujus notas laudat, tamen eas, ut ego puto, apud Breulium legerat, non in Editione regia Matritensi.

LIBER PRIMUS.

Cap. I. N. 1 *Disciplina a disc*. Alii putant *disciplinam* syncopen esse *discipulinæ*, a *discipulo;* et exstat quidem vox *discipulina* in antiquis nummis.

N. 2. *Quod artis præcept*. Etymon *artis* pluribus explicat Becmanus, de Origin. lat. ling., p. 886, verbo *Pulcher*. Isidorus hæc ipsa repetit c. 4, num. 2, et ante ipsum Cassiodorus in præfat. de grammatica : *Ars vero dicta, quod novis* (forte *nos*) *regulis arctet atque constringat. Alii dicunt a græcis hoc tractum esse vocabulum* ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, *id est, a virtute doctrinæ*, *quam diserti* uniuscujusque bonæ rei scientiam *vocant*.

Cap. III. N. 1. *Calculatores*. Adde Pignorium, de Servis, pag. 164, qui ex Augustino, l. I Confess., c. 13, profert hæc verba : *Illas primas, ubi legere, et scribere, et numerare discitur*. Semlerus mallet, *litteraturam* pro *litterationem;* sed *litterationem* habet non solum Augustinus, sed etiam Martianus Capella, l. III, paulo post initium : *Hincque mihi Romulus litteraturæ nomen ascripsit, quamvis infantem me litterationem voluerit nuncupare*. Vide etiam notas ad Glossarium Isidorianum, verb. *Magister ludi, calculo*. Grialius edidit *introducunt*, melius quam alii Excusi *introducuntur;* sermo enim est de litteris, quæ verba per oculos introducunt.

N. 4. *Apud illos alph*. Grialius, *idem apud Latinos* A. Reposui cum aliis *inde*. Legi etiam posset *id est;* nam *idem* et *id est* in Mss. sæpe confusa sunt.

N. 5. *Hebræorum lit*. Versus de inventoribus litterarum, quos Crinitus refert, exstant inter carmina sancti Eugenii Toletani, part. I, carm. 21, et in tractatu 1 de grammatica sancti Juliani Toletani. Vide etiam Anthologiam latinam Burmanni et t. IV, Pisaucens. Edit. Poetar. Latin., ubi diverso ordine versus collocantur, sed ita ut cætera consentiant. De inventoribus litterarum multi agunt, quorum nonnullos recenset Fabricius in Bibliogr. Antiq., c. 21, N. 11, ubi versus, quos dixi, Eugenii Toletani Ennodio Ticinensi attribuit; sed eos ego inter Ennodii carmina non reperio.

N. 6. *Phæniceo colore*. Rubro. Ovidius, l. I Trist., eleg. 1, v. 7 :

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Vide Bochartum, Geogr. Sacr. Chan., I, 20.

N. 7. Reposui *diduxit* pro *deduxit* apud Grialium et alios. Nonnulli dicunt υ non a Pythagora, sed a Palamede inventum. Plura de his videri possunt in not. Munckeri ad Hyginum, f. 277.

N. 8. Similes locutiones per infinitivum passim occurrunt apud Isidorum, præsertim in Mss. : *Quinque autem esse*, etc., quia, ut ego puto, per litterarum compendia auctoris nomen, qui id tradidit, ascripsit, quod a librariis postmodum neglectum, vel non intellectum fuit.

N. 9. T *figuram demonstrans dominicæ crucis*. Verba Ezechielis in Vulgata sunt : *Et dixit Dominus ad eum : Transi per mediam civitatem in medio Jerusalem; et signa tau super frontes virorum gementium et dolentium*. De significatione litteræ *tau* plura congessi in Prudentianis, c. 20. Addere poteris alia ex Editione PP. Apostolic. Cotelerii, cum not., t. I, p. 29, Antuerpiæ, 1698. Scribendum est *tau*, non *thau*, ut in Editione Grialii, et in nonnullis bibliis.

N. 11. *Sed sola verba componunt*. Apud Grialium desinit caput, *verba componunt;* sed non puto omnino omittenda esse ea quæ in vetustissimis Mss. etiam nostris reperiuntur. Confer. not. Semleri. De littera *x*, notandus Ausonii versus, idyll. 12, de litteris :

In Latio numerus denarius Argolicum x.

Cap. IV. N. 8. *Eadem et digamm*. Non est omittenda Vulcanii annotatio ad hunc locum : *Cur* v *digamma vocetur, ex pronuntiatione Germanica constat, qui* (Forte, *quæ*) *v ut f, pronuntiat, quod duplici gamma constat*. Atque hinc etiam intelligitur, cur in multis Mss. præsertim Gothicis sæpe *v* pro *f* reperiatur, ut *veritas* pro *feritas*, etc.

N. 14. X *littera*. De antiquitate litteræ *x* conferendus quoque Matthæus Ægyptius in explicatione senatusconsulti de Bacchanalibus ad verbum *Exdeicendum*. Verba *Et digne*, etc., de quibus Grialius, exstant etiam in duobus mss. Codicibus Toletanis optimæ notæ, quorum variæ lectiones ad me transmissæ sunt, ut in Isidorianis, c. 107, n. 32 et seqq., monui.

N. 15. Tobias Gutberlethus, de Saliis, c. 26, ex Velio Longo, refert *z* inveniri in carmine Saliari. Id si verum est, addit, falsus est Isidorus. Sed advertendum, Isidorum loqui de communi usu scribendi, cui contraria paucorum exempla non refragantur.

Cap. VII. N. 27. *Secunda pars nom*. In nonnullis

Mss. titulus est, *Secunda pars nominis comparatio.*

N. 33. *Diptota, ut Juppiter.* Grialius inficiatur *Juppiter* varietates duas habere. At Isidorus auctoritate Prisciani se tuetur, qui lib. 6, p. 695, Edit. Putsch., ait *Juppiter* habere genitivum proprium *Jupitteris*, vel *Juppitris ;* nam *Jovis* est ab antiquo nominativo *Jovis.* Hodie hic tantum genitivus *Jovis* in usu est.

Cap. ix. N. 1. Quædam de perfecta forma leguntur in Impressis, ut ait Grialius (*Vid. Grial.* ibi, *not.*) ; sed inf. n. 3, post verba *quid agamus,* ut ex variis lectionibus animadvertes.

Cap. x. N. 1. *Accedat.* Grialius cum aliis impressis edidit *accidat ;* et in Mss. quidem sæpe *i* pro *e*, ut contra *e* pro *i* reperitur. Hoc loco malo cum Semlero *accedat;* nam verbo adverbium verius accedit quam accidit.

Cap. xiii. N. 1. *Loquelares.* Loquelares etiam has præpositiones vocat Julianus Toletanus in opere quod nunc editur de Grammatica, ubi multa ex Isidoro sumit, sed et illustrat.

Cap. xiv. N. 1. *Ab exsultante vah.* De interjectione *vah* confer Semleri notas. Conjici potest Isidorum scripsisse *ab insultante, vah,* ex Hieronymo, epist. 20, ad Damas. : *In lingua Latina habemus interjectiones quasdam, ut in insultando dicamus* VAH, *et in admirando* PAPÆ, *et in dolendo* HEI. Sed lectioni Vulgatæ favet locus Augustini a Grialio prolatus, et exempla quædam, quæ afferri solent ex Terentio. Adde Augustinum, tract. 51 in Joannem, quem locum fortasse Grialius innuere voluit ; nam verba eadem videntur.

Cap. xvii. N. 2. *Pyrrichius.* Meursius, de Saltat. veter., advertit Servium ludum *pyrrhicham* cum ludo *troja* confudisse, quod ex Capella et ex hoc Isidori loco colligit. Multi putant pyrricham dictam a Pyrrhicho Cretense, qui primus docuit Cretenses saltare sub armis ad pyrrichii pedis sonum.

N. 13. *Ad celeuma canentium.* Communior scribendi ratio est *proceleusmaticus,* ut *celeusma ;* sed et *celeuma* in optimis veteribus libris reperitur, et Julianus Toletanus in opere de grammatica *proceleumaticus* quoque dixit.

N. 26. *Insulæ... Achates.* Correxi Editionem Grialii depravatam commutatis litteris, *insulæes, Achat pro insulæ, Achates.*

N. 30. *Metra pedib. accidunt.* In Cod. veteri Regiovat. 212 est opusculum Isidoro tributum hac inscriptione : *Incipiunt inventicula de pedibus nobis necessaria,* quod app. 2 ad Etymologias proferam. Fortasse enim editum hoc opusculum ab Isidoro fuit, antequam Etymologias conficeret, ex quo postea c. 17 libri hujus i Etymologiarum digessit.

Cap. xviii. N. 6. *Accentus autem reperti sunt.* De accentu fuse agit Ricciolius, in Prosodiæ parte octava, quæ est *De accentu in pronuntiando et scribendo*, ubi plures alios allegat.

Ibid. Grialius edidit *et non producta meta;* et ita fere Mss. ; quibusdam placet Vulcanii lectio, *et non producta* ME, hoc est, prima syllaba in *meta.* Nonnulli *producte* pro *producta.*

Cap. xix. N. 6. *Versui.* In antiquissimo Tolet. Cod. est *verui* pro *versui* hic, et n. seq. Utrobique figura alio modo exprimitur, ut simul cum notis Sententiarum ad c. 21, in tabula, repræsentabitur.

Cap. xx. N. 1. Vetus fuit interpungendi consuetudo, sed non communis, neque ab omnibus observata. Cassiodorus, l. i Inst. div. lect. : *Sed ut his omnibus addere videaris ornatum, posituras, quas Græci* θέσεις *vocant, id est, puncta brevissima pariter et rotunda, et planissima singulis quibusque pone capitibus, præter translationem sancti Hieronymi, quæ colis et commatibus ornata consistit.* Vide etiam Diomedem, l. ii, p. 432, Putsch., et quæ annotavi ex Sergio, in Prol. ad Sedulium, n. 171. Sequiori ævo plures distinguendi, et interpungendi notas recensebat Peregrinus quidam librarius a me relatus in Isidorianis, c. 108, n. 26.

N. 2. *Prima positura.* Cassiodorus, loc. cit., alio modo explicat : *Prima est media; secunda subdistinctio; tertia plena.* Sed Isidorus Diomedi consentit; quod videtur approbare Lipsius in epistola ad Hubertum Audeiantium, de distinctione et interpunctione, centur. 3, misc. ep. 39, ubi observat nos variasse isto ævo. Erudite de hoc argumento disseritur in Actis Academiæ Barcinon., t. I, c. 2, p. 436 et seq. In Chronici Gottwicensis t. I, prodr. l. i, c. 1, p. 20 et seqq., plura congeruntur de antiquissimo interpunctionum usu, ubi explicatio Isidori cæteris aliorum facile præfertur, præsertim allegato Cassiodori testimonio.

Cap. xxi. N. 1. In Chronici Gottwicensis cit., t. I, p. 24 et seqq., proferuntur hoc et seqq. capita de notis ex Codice Gottwicensi sæculi xii ; sed non exprimitur an sit Codex Etymologiarum. Pauca vero discrepant.

N. 2. *Asteriscus.* Augustinus, ep. 10, ad Hieronym. : *Asteriscis notasti quæ in Hebræo sunt, et in Græco desunt; obeliscis autem quæ in Græco inveniuntur, et in Hebræo non sunt.* Ex quo patet scriptores veteres sententiarum notis pro libitu aliquando usos, non ad certam constantemque regulam. De forma notarum minime solliciti esse debemus, sive earum quæ in cit. Gottwicensi Chronico excuduntur, sive aliarum quæ ab aliis ex antiquis membranis ostentantur, siquidem in Mss. et Editis magna est discrepantia. Hoc curandum, ut definitioni ab Isidoro traditæ forma consentiat : aliæ varietates, quæ, servata illa definitione, aut descriptione, intercedere solent, librariis ascribendæ, ut apud nos easdem litteras Latinas, aut Græcas alius alio modo form. Conf. tabulam æream a nobis additam. (*Hanc tabulam habes ad calcem hujus tomi.* Edit.)

N. 22. Χρήσιμον Ven. Thomasius, in præf. ad Psalterium, t. II, Ed. Vezzosii, p. 23, describit quinque notas quibus in Psalterio usus est, et inter eas *chrismon,* ut vocat, $\frac{\text{P}}{\text{X}}$, quæ ex voluntate scriptoris ad aliquid ponitur. Notum est, per hanc notam Christi nomen exprimi, quod idcirco *monogrammon* dicitur. Grialius aliud etymon sequitur. Videndus etiam Fortunius Licetus, de Lucern., l. vi, c. 47. Apud Ciampinum, t. II veter. monument., p. 172, tab. 19, quædam antiqua monumenta notam exhibent, quæ aliis *chresimon,* aliis ceraunium videtur.

N. 23. *Phi et rho.* Grialius edidit Φ et ρ ; sed melius est expressum nomen harum litterarum *phi et rho,* ut conjecit Vulcanius, hæc subjecta annotatione : *Emendo* PHI *et* RHO. *Nota enim ex his duabus litteris composita videtur. Cumque Isidorus ipse hanc notam dicat solere poni ob sollicitudinem, equidem crediderim per hanc notam significari* φροντητέον, *hoc est, obscurum esse locum, ideoque diligentius de eo cogitandum esse.* Librarii conjunxerunt *phietrho,* ex quo processit in Mss., et Editis *phietro.* In Psalterio Gothico, quod Toleti adhuc asservatur, hæc ipsa nota apparet, sed aliquantulum diversa forma, ut observatur in perquam erudita præfatione ad novam Edit. Breviarii Isidoriani, sive Mozarabici, p. 20.

Cap. xxii. N. 1. *Vulgares notas Ennius primus.* De notis vulgaribus multi multa scripserunt : quædam ego proferam, quæ ad Isidorum illustrandum, defendendumve maxime pertinent. Lipsius, in epistola ad Leonardum Lessium, de notis, et notariis veterum, l. i, epist. 27, advertit primum has notas ab Isidoro *vulgares* dici, ut a juridicis et militaribus distinguantur. Deinde putat Isidorum non scripsisse *Ennius primus*, sed *Persannius primus;* nam de Ennio nihil hujusmodi legitur. Sed fortasse de posteriori Ennio non cogitavit, de quo Grialius. Nomen autem *Persannii* Lipsius ex veteribus Editionibus sumpsit : sic enim legit : *Commentus est notas, sed tantum præpositionum. Post eum Tertius Persan-*

nius, Philargyrus et Aquila, etc., et corrigit : *Post eum Persannius*, etc., abest enim a Mss. vox *Tertius*. Pro *astantes* idem Lipsius suspicatur legendum *audientes;* nam in quodam Ms. invenerat *addentes;* non tamen damnat *astantes*. Imo hoc solum ego verum puto; videtur enim proprium fuisse notariorum, ut colligi potest ex hymno Prudentii in honorem sancti Cassiani, quem pueri, qui stylis fodiebant, ita alloquebantur, Perist. hymn. 9, v. 71 :

Reddimus ecce tibi tam millia multa notarum,
Quam stando, flendo, te docente, excepimus.

Nisi dicamus pueros, quia sub magistri disciplina erant, stantes excipere solitos notas. Samuel Petitus observat. l. II, c. 1, ita distinguendum censet : *Commentatus est notas. Sed præpositionum tantum post eum tertius Persannius, Philargyrus, et Aquila*, etc. Scilicet Tiro notas characterum invenit distinctas a vulgaribus Ennii per litteras. Tironem exceperunt Philargyrus et Aquila. Persannius tertius post Tironem notas præpositionum tantum adjecit. Notas, quas Tironi Grutherus ascripsit, supposititias esse censebat Peveratus, qui veras Tironis notas penes se esse asserebat, ut dixi in comment. ad Prudent. hym. 9 Perist. v. 23. Fortasse Isidorus ita intellexit, ut Ennius primus (Junior, scilicet) 1,100 notas diversarum vocum invenerit; primus quoque Tiro notas præpositionum tantum, de quibus Ennius tacuerat, commentus fuerit. Post Tironem Vipsanius, seu Persannius, ut alii Editi, aut Samnius, vel Saninius, ut nonnulli Mss., Philargius, sive Philargyrus, et Aquila, alius alias addiderunt. Neque male esset *alii alias addiderunt*. Grialius unum, eumdemque hominem facere videtur Vipsanium Philargium; sed melius distinguemus : Vipsanius, Philargius. Cæterum cum veteres ipsi multum inter se varient de inventoribus notarum, opinor Isidorum ex alicujus sententia primum Ennium auctorem fecisse, deinde ex alterius opinione Tironem. Facile autem fuit ut librarii nomina scriptorum ad marginem indicata prætermitterent, ut jam in Isidorianis animadverti. Alia de notis videri possunt in Actis Academiæ Barcinon., t. I, p. 427, t. I, prodr. l. I, ad Chronic. Gottwic., et apud Fabricium, in Bibl., c. 16, n. 15, et in Bibl. vet. Lat., c. 9 l. II, n. 8, et l. IV, c. 6, qui diversas veterum notarum Editiones, explicationesque, necnon auctores, qui de eis agunt, recenset. Bibliotheca Vaticana Ottoboniana, n. 2971, servat opus ms. præstantissimum, et quantivis pretii, scilicet Joannis Baptistæ Guazzeroni interpretationem in veteres notas Romanorum, etc. Notarum loca sunt 6,400, explicationes 10,720. In veteribus membranis Vaticanis nonnulla occurrunt etiam Isidori nostri opuscula notis antiquis Romanorum exarata.

N. 2. *Deinde Seneca*. Lipsius, in epist. cit. ad Lessium, putat Senecam Patrem ab Isidoro intelligi, qui opus notarum effecerit in quinque millia. Verisimilem hanc suspicionem vocat Fabricius, in not. ad c. 9 l. II, n. 8, Bibl. vet. Lat., quamvis Bernardus a Mallinkrot, c. 24, de natura et usu litterarum, philosophum Senecam innui malit. Pignorius, de Servis, p. 110, neutrum admittere velle videtur; nam ex verbis Senecæ de notis ep. 40 : *Vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt*, colligit falsa Isidorum narrare. Sed cur non potuerit Seneca commentum, quod fuit vilissimorum mancipiorum, dignum existimare, quod ipse, vel quivis alius ingenuus homo amplificaret? In textu Editionis Grialii et in notis legitur : *Contractu omnium ;* Varro qui idem *contractu* pro *contractione*, *contractura* usurpavit l. I R. R., cap. penult. Sed melius cum aliis videtur *contracto*, scilicet collecto, digesto, et aucto numero, etc., ut in exemplo a Grialio producto ex Suetonio, et apud eumdem Suetonium, in Augusto, c. 31 : *Duo millia librorum contracta undique cremavit.*

A Cap. XXIV. N. 1. *In breviculis*. In not. ad Pollucem, t. II, l. VIII, c. 9, conjicitur hoc loco reponendum *in matriculis* pro *in breviculis*. Scaliger *ferale sonans* V ab Ausonio, idyll. 12, vocari ait, quia ab eo incipit verbum *ululare ;* sic ille interpretatur. Exploratum quidem est in veteribus quæ exstant monumentis V poni pro *vivit*. Exempla præter alios congessit v. c. Marinius in Actis Arvalium, p. 610 et seqq. Quid ergo? eritne reponendum in Isidoro *V* pro *T?* Repugnant mss. exemplaria. Et Rutgersius quidem, Var. lect. l. V, c. 17, defendit T pro superstite a Græco verbo τηρέω. Rutgersio adhæret Barthius, l. XLIV Advers., c. 6, qui neque in lingua Latina rationes deesse ait, ut pro littera hac crucis benedictæ indice pugnemus, ut quod littera illa, quam *ducem recti* Ennodius, epigr. 17, vocat, hominem erectum, et brachiis bene utentem, adeoque sanum et vigentem denotat. Rutgersii ejusdem conjectura Nic. Antonio, in Biblioth. vet. Hisp., l. V,
B n. 97, non placuit; qui contra Lipsium, de recta Pronuntiatione linguæ Lat., c. 14, *V* pro *T* substituere volentem, amplectitur potius Thomæ Reinesii observationem, qui lib. I Var. lect., c. 7, Υ pro *T* in Isidoro legendum contendit ; nam Υ littera initialis est vocis ὑγείας, *sanitatis, incolumitatis*, quod Galerii insigni testimonio confirmat. Addi potest ex eodem Isidoro sup. c. 3, n. 7, Υ ad exemplum vitæ humanæ fuisse formatum, et num. 8 : *Quinque autem esse apud Græcos mysticas litteras : prima* Υ, *quæ humanam vitam significat, de qua nunc diximus. Secunda* Θ, *quæ mortem significat.* Ac facile quidem fuit Υ, demissis corniculis, inter exscriptorum manus in *T* transire. Vellem tamen in antiquis breviculis militum aliquod hujusmodi exemplum appareret. Fortasse hic usus cœpit, postquam imperium Romanum ad Græcos imperatores devenit. Grialius et alii Editi ita interpungunt : *Habet per*
C *medium telum. Id est, mortis signum.* Malo, *telum, id est, mortis signum*, ut apud eumdem Grialium supra cap. 3, n. 8. Alioquin *theta* quoque mortis signum dicitur, ut a Martiali, l. VII, epigr. 36 :

Nosti mortiferum quæstoris, Castrice, signum.
Est operæ pretium discere theta novum.

In versu Persii erat *est*, pro quo restitui *es*. Montfauconius, l. 4, c. 2, Palæogr. Græc. advertit antiquos scripsisse Θ cum lineola in medio, recentemque esse morem aliter scribendi, scilicet ϑ. Videndus Bottarius in inscriptione sepulcrali, quam illustrat tom. I Romæ subterr., p. 74, in qua Θ exaratum conspicitur.

N. 2. *Cum autem impuritiam*. Vide suo loco varias lectiones de *imperitia*, *impuritia*, aut *peritia*.

Cap. XXV. N. 1. *Notas etiam litterarum*. Artis occulte scribendi, sive steganographiæ, artisque occultas scripturas solvendi et legendi præter Trithemium plures præcepta tradiderunt, recensiti a Fabri-
D cio in Bibliogr. Antiq., c. 21, n. 11. Ciceronem quoque notis litterarum usum fuisse, colligit Emman. Frider. Gregorius, in dissertat. de scribendi genere per signa, præcipue apud veteres Latinos, quæ legitur vol. II Actor. societ. Latin. Ienensis.

N. 2. *Pro z autem l red. ad dupl.* aa. Verba Cæsaris fortasse incipiunt a *cum*, atque ita legendum erit, *incidant*, non *incidunt*, ut Grialius habet. Verba *Pro z autem*, etc., Grialius censet ita legenda : *Pro x autem*, etc. At Suetonius, in Augusto, eodem modo loquitur cap. 88. *Pro z autem duplex* aa. Neque Isidorus tradit, c. 3 et 4, Augusti tempore extremam litteram fuisse *x*, sed *y* et *z* usque ad Augusti tempus apud Romanos scriptas non fuisse, quod ipsum de littera *x* docuit. Diverso modo Cæsarem litteras commutasse, cum ad alios scribebat, ex Suetonio, in Julio Cæsare, c. 56, ostenditur ; quartam enim elementorum litteram, id est, *d* pro *a*, et perinde reliquas commutabat. A. Gellius, l. XVII, c. 9, Noct. Attic., laudat Probi grammatici commentarium satis curiose factum de

occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum.

Cap. xxvi. N. 1. *Gladiorum motu*. De notis digitorum, et computo, sive loquela per gestum digitorum, sermonem institui in Isidorianis, c. 86, n. 15. Grialius in textu edidit *gladiorum motu;* sed in notis videtur voluisse *gladiorum nutu*, quod recens Editor Matritensis amplexus est. Imo etiam ipse Grialius inter Editionem procurandam; etsi enim in meo exemplari textus exhibet *motu*, in alio tamen exemplari quantumvis ejusdem Editionis, reperi *nutu*. Ita quandoque inter se ejusdem Editionis exemplaria variant. Non video causam cur contra plerosque veteres Codices mutem *motu* in *nutu*.

N. 2. *Ennius de quad. impud*. Cum ex Festo constet Nævii hos esse versus, tuto reposui *Nævius* pro *Ennius*, quamvis Grialius, aliique Editi et Mss. constanter legant *Ennius*. Facile enim fuit ut primi librarii pro *Nævii* nomine, fortasse per litterarum compendium indicato, *Ennium* subrogarent. Ita etiam *dotatim*, quod in Grialii aliorumque Editione erat, mutavi in *datatim;* nam favet princeps mihi editio sine anni nota, et nonnulli Mss. Plautus similiter, Curcul. ii, 3, 18 : *Qui pila ludunt datatim*, hoc est, invicem dando. Qui pila datatim ludebant, vocabantur *pilicrepi*, de quibus Seneca, ep. 56, et Lipsius, in not. De lusu pilæ pulchri sunt Manilii versus, l. 5, v. 165 seqq. Versus in Mss. Codicibus mendose plerumque descripti sunt, ut ex var. lection. constabit. Vestigium etiam superest verbi quod Festus conservavit *adnictat*, neque debuit certe ab Isidoro omitti. In Vulgata apud Salomonem legitur. *Annuit oculis*, non *oculo*.

Cap. xxvii. N. 5. *Exsultat*. Isidorus, ut in Isidorianis et in his notis jam monui, ac sæpe monebo, nomina auctorum ex quibus verba aut sententias sumebat margini per compendia litterarum mihi videtur appinxisse; quæ a librariis per negligentiam aut ignorantiam prætermissa deinde sunt (*Vid. Grial.*, ibi, *not.*). Hinc mirum videri non debet, si interdum duæ contrariæ sententiæ, ut hoc loco, proferuntur.

N. 26. *Væ interjectio*. Neque verba, neque sententia, quam Grialius A. Gellio imputat (*Vid. Grial.*, ibi, *not.*) apud eum reperiuntur. L. v, et c. 12 cit., ne nominavit quidem vocem *vetus*, in qua certe *ve* brevis est, non tamen in *vecors*. Sententia ergo Gellii, loc. cit., et c. 5 l. xvi, est *ve* particulam duplicem significatum, eumdemque diversum habere; nam et augendæ rei valet, et minuendæ; augendæ, ut in *vehemens*, et in *vetus*, quod ab *ætatis* magnitudine dictum putat; minuendæ, ut in *væcors*.

N. 27. *Ita et Xrisma*. Christi nomen in Mss. scribi solet Χρῖς ex Græco idiomate, ex quo monogramma $\overset{P}{X}$. Alii etiam scribebant Xps, quia *p* Latinum simile est *r* Græco. Cum autem litteræ omnes exarabantur, retento *x*, ita efferebatur : *Xristus;* quæ scribendi ratio ad extrema usque tempora permanavit; ut in multis etiam libris editis observare licet, in quibus ea quæ ad Christum Christianosve spectant, indices ipsi ad litteram *x* rejiciunt. In alphabeticis carminibus Christianorum pro *x* passim *Xristi* nomen inseritur, ut adverti ad Sedulium in hymno abecedario, v. 81, ubi restitui *Xristo myron post Sabbatum*, pro *Xeromyrrham post Sabbatum*, uti antea contra metri rationem legebatur.

N. 29. *Sicilicum superponeb*. Sicilicus apponebatur certe supra vocalem quæ ab antiquis geminabatur, ut ex veteribus inscriptionibus Marinius, in Actis Arvalium, p. 39, ostendit; scilicet, in RVFA, SVRA, MVSA, etc. Suspicatur autem Marinius Victorinum sicilicum confudisse cum lineola quæ in inscriptionibus adhuc conspicitur, tanquam signum duplicandi consonantes, ut COMISSVM, etc. At Victorinus libros appellat, non inscriptiones : *Sicut apparet*, inquit, *in multis adhuc veteribus ita scriptis libris*. Adeoque deceptum eum non ita facile suspicari debemus. Et in ipsis quidem inscriptionibus quas Marinius, pag. 37, indicat, lineola ad duplicandam sequentem consonantem imposita sicilico non valde dissimilis est, ut in VÉTIO pro *Vettio*. Potius credam sicilicum duplici modo formatum fuisse vel per modum apostrophes, ut in MvSA, etc., vel per modum accentus gravis, ut in VÉTIO. Sed cum Victorinus dicat : *Supra litteram, quam geminari oportebat, sicilicum imponebant*, et Isidorus : *Sicilicum superponebant. .non duplicabant litteras, sed supra sicilicos apponebant*, non recte edidit Grialius *sel'a, ser'a, as'eres :* sed scribendum SEL'A, SEr'A, As'ERES, atque ita intelligitur quod ait Festus : *Sicilicum dictum, quod semunciam secet*. Secat enim litteram, quam duplicandam indicat. In lapidibus antiquis sæpe deest una e duabus consonantibus duplicandis. In app. 3 ad Etymologias tria alia opuscula de orthographia exhibebo, quorum primum Etymologiis in Codice Albanio insertum est, alterum Isidori nomine inscriptum in veteri Codice Regio-vaticano 6018 invenitur, tertium ex Cod. Etymolog. Vat. Arch. 1 proferam.

Cap. xxviii. N. 1. Reprehenditur a Grialio Isidorus (*Vid. Grial.*, ibi, *not.*) vel certe hoc ejus c. Eccur autem? Apud Quintilianum, inquit, similium comparatio est analogiæ pars, apud Isidorum ipsum genus. At nihil prohibet, partem aliquam analogiæ peculiari nomine vocari comparationem, ut revera una ex octo analogiæ partibus ab Isidoro vocatur, scilicet comparatio positivorum, et nihilominus analogiam in genere dici similium comparationem, sive proportionem. Melius, ait Grialius, Sergius *similium rationem* dixit. Sed quid Ciceroni opponet, quem secutus noster Isidorus est? *Id*, inquit, de Univers., c. 4, extr., *optime assequitur, quæ Græce* ἀναλογία, *Latine* (*audendum est enim, quoniam hæc primum a nobis novantur*), *comparatio, proportiove dici potest*. Vox *comparationis* videtur nova fuisse Ciceronis tempore, saltem in sensu analogiæ; idcirco ait, *audendum est*, etc., neque usitatum *rationis* vocabulum adhibere voluit.

N. 2. *Dissentiunt casu*. Hoc loco Isidorum a Grialio reprehendi non puto (*Vide Grial. not.*) : certe reprehendi non debet. Ut enim desit similitudo, satis est, quod *lepus*, et *lupus* dissentiant casu.

N. 4. *Pistrinum, pistrilla*. Observandum *pistrilla* esse potius a *pistrina*, *pistrinæ*, quam a *pistrinum*.

Cap. xxix. N. 4. *Ut Silva*. Si etymologiam Græcam sequi velimus, potius *sylva* quam *silva* scribere debebimus; et nonnulli quidem *sylva* scribunt, sed repugnant plerique auctores orthographiæ.

Cap. xxx. N. 1. *Hanc philosophi ad verbum*. Scribendum per duo verba *ad verbum*, ut apud Græcos. Grialius voluisse videtur *adverbum*, vel *ad-verbum*. Descriptio glossæ ab Isidoro adhibita sensu magis proprio accipienda est, quamvis alioquin latiori sensu amplior quædam interpretatio *glossa* dici possit. Eodem modo Isidorus explicat c. 29 l. ii, n. 6, ex Mario Victorino, quintam speciem definitionis, quam Latine *ad verbum* dicimus. Ad hanc glossæ definitionem exactum videtur Glossarium Isidorianum, in quo fere semper unius verbi res uno verbo manifestatur.

Cap. xxxi. N. 1. *Differentia est*. Huc pertinent duo libri Isidori, quorum alter *Differentiæ verborum* inscribitur, alter *Differentiæ rerum*, post Etymologias a nobis adducendi.

Cap. xxxii. N. 8. *Labdacismus*. Simili modo, atque eisdem ferme verbis labdacismum definit S. Julianus Toletanus in opere de Grammatica, l. i, n. 115, qui multa ex hoc libro S. Isidori sumpsit.

N. 9. *Ut mater terra*. Non dubitavi reponere *mater terra* pro *mater tera*, quod Grialius aliique vulgo editi habent. Collisionis descriptio duo verba exigit, et *mater terra* legitur in Editione mea veteri sine loci annive nota, et in alia Veneta anno 1483, faventque nonnulli Cod. mss.

CAP. XXXIII. N. 2. *Cilicibus*. Grialius in not., *e cilicibus;* in textu, *a cilicibus*, quod plerique alii exhibent.

CAP. XXXIV. N. 5. *Cacephaton dictio obscena*. Vossius, l. IV Inst. Orat., c. 6, § 10, negat a re obscena videri ductum : *His animum arrecti dictis*, præsertim cum Maro a virginali pudore *Parthenias* fuerit dictus. Hæc vocabula grammatici passim explicant.

CAP. XXXVI. N. 13. *Nubila, nix, grando*. Deesse conjunctionem puto *Nubila, nix et grando*, ut versus hexameter recto stet talo.

N. 15. *Tollentemve manu*. Ex Virgilio reposui Tollentemve manu, quod librarii commutarant in *Tollentemve manus*, ut exstat etiam in Editis.

CAP. XXXVII. N. 8. *Metonymia*. Ex Charisio.

N. 9. *Vulcanus mittit*. Grialius parenthensi clausit verbum *mittit*, quod tamen exstat in plerisque Mss. et Editis, etiam apud Julianum Toletanum, n. 183. Poeta fortasse scripsit :

Commistam mittit Vulcanus ad astra favillam.

In Editione veteri legitur :

Mistam Vulcanus committit ad astra favilla.

Putabam :

Mistam Vulcanus cum mittit ad astra favillam.

N. 13. *Synecdoche*. Grialius non semel edidit *synedoche*. Reposui *synecdoche*. Id enim postulat usus, et etymologiæ ratio ex verbis Græcis petita. Apud Julianum synecdoche est significatio pleni intellectus capax, etc.

N. 20. *Synchysis*. Nonnulli Mss. et Editi habent *synthesis;* Grialius cum aliis *synchesis*, uti legitur etiam apud Servium, in Editione Petri Danielis. Restitui *synchysis*. Videsis Alciatum, l. X Parerg. jur., c. 11, et Ger. Joan. Vossium, l. IV Instit. Orat., c. 1, § 14.

N. 28. *Parœmia*. Parœmia *contra stimulum calces* significat *rei contrariæ resistere*, ut ait Charisius, adeoque apud Isidorum fortasse legendum *adversis resisti*.

CAP. XXXIX. N. 6. *Eosque longos*. Gellius, l. XVIII, c. 15 : *In longis versibus, qui hexametri vocantur*. Turnebus, in Cicer.. II de legibus, versus finem, observat ex Cicerone Isidorum, *non omnino malum*, ut ait, *auctorem*, sumpsisse quod Ennius *longos* vocaverit hexametros. Giraldus, de Poet., Livium Andronicum Ennio antiquiorem statuit ; sed addit controversiam esse inter scriptores de ejus tempore, et annorum numero. Inter fragmenta Livii nonnulli versus hexametri occurrunt, ac proinde hic ante Ennium versus hexametros fecisse dicendus est. Confer A. Gellium, l. XVII, c. 21.

N. 9. *Nam heroes a. v. q. aerei*. Videtur Isidori ævo scribi vulgo consuevisse *æros* pro *heros;* nam vocabularium nominum per alphabetum incipit : *Æros vir fortis et sapiens*, quo spectant verba hujus n. : *heroes appellantur viri, quasi ærei*, etc., et similia l. VIII, c. 11, n. 96. Scriptura sane probari non potest, sed etymon non ita absurdum est. Sunt enim qui existiment *heroas* dictos ab ἀὴρ, *aer*, quia tesrestria non sapiunt, sed supereminent instar aeris. Vide Becmanum, de Orig. Lat. ling., p. 525.

N. 16. *Chorumque agrestem Dianæ*. Grialius videtur ex conjectura voluisse *Agrestis Dianæ*, vel in dativo *Agresti Dianæ*.

N. 17. *David prophetam... Mnemia*. In Editis et Mss. invenio *propheta;* sed legendum *prophetam*, ut l. I de Eccles. offic., c. 6 : *Hymnos primum eumdem prophetam condidisse ac cecinisse manifestum est, deinde et alios prophetas*. De nympha Mnemia Timotho discrepant inter se mss. Cod. neque certa lectio erui potest. In Isidorianis c. 97, n. 19, ex Cod. Vat. 4498, cujusdam Idvomeæ nymphæ Maricæ memini, quæ fuit mater Rhythmonis, a quo rhythmus creditur dictus. Suspicabar, hanc esse Cy-

A mothoem, sive Timothoem, de qua Isidorus : Conjectura etiam nonnulla esse potest de Phemonoe, de qua Fortunatianus in sua arte, c. de dactylico, sic refert : *Hunc* (dactylicum) *Ennius longum vocat, Græci deliacum, quia hoc genere Phemonoe Apollinis vates vaticinata est*. Gottfridus Olearius dissertationem edidit Lips. 1708, de poetriis Græcis, quam nondum vidi.

N. 19. *Similiter et nunc*. Prohibitum tamen fuerat a concilio Toletano III, anno 589, can. 22 : *Religiosorum omnium corpora, qui divina vocatione ab hac vita recedunt, cum psalmis tantummodo psallentium vocibus debere ad sepulcra deferri. Nam funebre carmen, quod vulgo defunctis cantari solet, vel pectoribus se proximos, aut familias cædere omnino prohibemus...Si enim potest hoc episcopus Christianorum omnium* (*Al., Christianos omnes*) *prohibere, agere non moretur. A religiosis tamen omnino aliter fieri non debere censemus*. Fortasse episcopi obtinere non potuerunt ut ejusmodi funebria carmina B in funere omnium Christianorum cessarent. Qui autem interpretantur *Religiosorum omnium corpora*, hoc est, *fidelium omnium*, deceptos constat ex sequentibus verbis, quibus distinctio inter religiosos et Christianos adhibetur. Sententia ergo esse videtur, ut si episcopus in funere cujuslibet fidelis carmen funebre prohibere possit, id agere non moretur, sed omnino in religiosorum funeribus carmen funebre prohibendum esse statuitur.

N. 25. *Centones*. Locus Tertulliani est c. 39. Grialius ediderat *facilitatis; hodie ex Virgilio fabula in totum*. Verba restitui, ut nunc in Editionibus correctis leguntur. Alii etiam exhibent *plenissime exsuxit*, et mox *Homerocentones etiam vocari solent, qui*, etc.

N. 26. *Proba uxor Adelphi*. De Probæ centone sermonem habui in append. 5, ad Sedulium, n. 52, Decreti Gelasii, ubi inter libros apocryphos recensetur cento de Christo Virgilianis compaginatus versi-C bus. Leges centonis explicui ib., app. 1, not. 88.

CAP. XLI. N. 1. *Historia* ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν. Gellius, l. V, c. 18 : *Historiam ab annalibus quidam differre eo putant, quod cum utrumque sit rerum gestarum narratio, earum tamen proprie rerum sit historia, quibus rebus gerendis interfuerit is qui narret; eamque esse opinionem quorumdam Verrius Flaccus refert in libro de Significatu verborum quarto; ac se quidem dubitare super ea re dicit; posse autem videri putat nonnihil rationis in ea opinione, quod historia Græce significet rerum cognitionem præsentium*.

N. 2. *Series... a sertis florum*. *Seriem* a *sero* alii deducunt, ut *congeries* a *congero*. Et ita *series*, ut observat Becmanus, p. 965 de Origin. ling. Lat., proprie competit hortulanis et agricolis, qui serunt ; et inde ad alia transfertur quæ certo ordine fiunt.

CAP. LXIV. N. 3. *In commentariis acta sunt*. Nes-D cio an Grialius Isidori mentem assecutus fuerit. Isidorus non ait, ex actis commentarios compositos, sed docet *annales* ab anniversariis gestis nominata quæcumque acta digna memoriæ *per annos* in commentariis essent perscripta. Neque novum est dicere *commentarios actorum*, aut *acta in commentariis*.

N. 4. *Inter historiam autem et annal*. Gellius, loc. cit., ex multorum opinione, refert omnes annales esse historiam, non omnem historiam annales, nam historia est rerum gestarum vel expositio, vel demonstratio ; annales sunt historia servato cujusque anni ordine. Peculiaria vero sunt, quæ in hoc genere ex Sempronio Asellione refert Gellius : *Verum inter eos qui annales relinquere voluerunt, et eos, qui res gestas a Romanis præscribere conati essent, omnium rerum hoc interfuit. Annales libri tantummodo quod factum quoque anno gestum sit, id demonstrabant, id est, eorum quasi qui diarium scribunt, quam Græci* ἐφημερίδα *vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset, id pronuntiare, sed etiam quo*

consilio, quaque ratione gesta essent demonstrare. Vide etiam Cicer. in Or., c. 20.

N. 5. *Inter historiam, argum. et fab.* Servius ad Æn. I, v. 239, *revocato a sanguine Teucri*, in edit. Lugdunobatav. 1680, ita habet: *Et sciendum inter fabulam et argumentum, hoc est, historiam, hoc interesse, quod fabula est dicta res contra naturam, sive facta, sive non facta, ut de Pasiphae. Historia est argumentum quidquid secundum naturam dicitur, sive factum, sive non factum, ut de Phædra.* Fortasse legendum: *Historia et argumentum quidquid*, etc. In Codicibus mss. hic quoque est finis libri I, cum epigraphe *Explicit*, aut: *Finit liber primus*; sed ita ut in nonnullis ultima quatuor capita veluti separato titulo proferantur cum inscriptione *De Historia*. In Toletanis vetustissimis sub hoc titulo hi quatuor paragraphi indicantur: 1. *De vocabulo Historiæ*. II. *De primis auctoribus Historiarum*. III. *De utilitate Historiæ*. IV. *De generibus Historiæ*. Sed non interseruntur inscriptiones capitum, ut in Editis.

LIBER SECUNDUS.

CAP. II. N. 2. *Nam membranis retentis q. adh.* Hunc Isidori locum imitatus videtur Ildefonsus, dum ejusdem Isidori eloquentiam laudat, ut dixi in Isidorianis, c. 5. n. 9.

CAP. VII. N. 2. *Benivolum.* Recepta consuetudo scribendi *benevolus*, ut *beneficium*, *benedico*, etc., retineri potest, ut Cellarius aliique probant. Confer not. ad l. x, verbo *Benevolus*.

CAP. IX. N. 3. *Licet Apostolus.* Isidori ipsius puto esse *licet Apostolus*; hoc enim vult dicere, Apostolum quoque arte dialectica atque rhetorica usum aliquando fuisse, quod Hieronymi verbis astruit. In multis Mss. est *syllogismos... utuntur.*

N. 14. *Ex sola assumptione.* In plerisque Codicibus tantum legitur: *Ex sola assumptione, ut est illud: si inimicus est*, etc.

N. 15. *Ex sola conclusione.* Vossius, Instit. Orat., l, III, c. 5, § 5, observat, id ex Victorino sumptum, et addit hoc pacto argumentari oratores, cum antecessit conclusio.

N. 16. *Sequitur epicherem... Latior et exsecutior rhetoricus syllogismus.* Vossius, ib., § 4, vult scribi *epichirima*. Productionem sermonis explicat, quia orator adjungit majoris et minoris probationem. In multis Gothicis Codicibus legitur, *latior, et exsecutior rhetoricis syllogismis.*

CAP. X. N. 2. *Ratio commendat.* Locus hic laudatur ab Attone, ep. 1, t. II, p. 298: *Cum beatus dicat Isidorus: Consuetudo est jus*, etc. ubi corrigendum *quod per legem*, et legendum, *quod pro lege.*

CAP. XVI. N. 2. *Nisi id quod dicat et facete dicat.* Cod. 1. Vat. Arch., *nisi id quod dicat et facere*, quod fortasse præferendum. Præmisit enim Isidorus, c. 3, n. 1: *Orator est igitur vir bonus, dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, artibus.* Cum Cod. 1 Vat. Arch. consentit Cod. 2 Tol. Poterit etiam legi: *nisi id, quod deceat, facere*, ut eadem sit sententia.

CAP. XVIII. N. 2. *Sicque.... fit periodus.* Huc pertinent ea quæ de positura, sive interpungendi ratione dixi l. c. 20. Periodum intelligit Barthius, l. II. Adv., c. 17. esse versus illos quibus distingui olim opera solebant, ut etiamnum sacra biblia.

CAP. XX. N. 4. *Altitudinem suggerit.* Nostri mss. exhibent: *altitudinem imaginis*, et V, A, I, omissis aliis: *Demissum lapsi per funem, imaginis suggerit.* Fortasse legendum: *altitudinis imaginem suggerit.*

CAP. XXI. N. 3. *Ut est illud Africani.* Africanus fortasse est ille *Africanus homo disertus, causarum defensor assiduus, a Valente occisus*, cujus his verbis Ammianus Marcellinus meminit lib. XXIX, c. 3. Alius fuit Africanus jurisconsultus.

N. 4. *Adolescentia senectuti dedecoramentum.* Verbum *dedecoramentum* in Lexico Latino Forcellini prætermissum est, ubi tamen reponitur *inhonestamentum*, laudato hoc Gracchi loco. Pro *inhonestamentum* frequentius est *dehonestamentum*, de quo vide Rosweydi Onomasticon post Vitas Patrum.

N. 5. *Vi atque ingratiis coactus.* Non assentior Grialio qui *coactus* interpretationem esse asserit. Recte enim Latine dicitur *vi coactus necessitate coactus*, et Nepos, in Themistocl., c. 4, ait: *Ut ingratiis ad depugnandum omnes cogerentur.* Cur ergo rejicietur *vi atque ingratiis coactus?*

N. 6. *Hinc denique... Cum iniquitate, luxuria, ignavia.* In Editis Ciceronis deest *hinc* ante *denique*; et mox additur *cum*, scilicet *cum luxuria, cum ignavia.*

N. 7. *Bina et bina.* Vulgata nostra: *Contra malum bonum est, et contra mortem vita: sic et contra virum justum peccator. Et sic intuere in omnia opera Altissimi. Duo, et duo, unum contra unum.*

N. 27. *Flentis.... Admonentis.* Desunt exempla in *Flentis*, *Admonentis*, etc.; sed in nonnullis Mss. additur *ut*, scilicet *Flentis ut, admonentis, ut*, etc.

CAP. XXII. N. 1. *Quæ logica dicitur.* Ger. Joan. Vossius, de Natura artium, l. III, c. 4, ait veteres mathesin etiam ante logicam didicisse: ab hoc ordine postea recessum a nonnullis, ut ex his Isidori libris patet. Id secuti sunt barbari scriptores in trivio et quadrivio. Non probat Vossius. Rationes pro utraque parte plausibiles afferri possunt; et Isidoro Cassiodorus præivit.

CAP. XXIV. N. 2. *Et immobile.* Alii minus bene apud Lactantium *et mobile*, aut *et immortale* pro *et immobile;* qua de re videndi Copernicus, Cardinalis de Cusa, etc., indicati in not. ad Lactantium, cura Joan. Baptistæ Le Brun, et Nicolai Lenglet.

N. 4. *Contemplata ratione. Contemplatus* passive pro *inspectus*, *consideratus*, usus quoque est Ammianus Marcellinus non semel; adeoque lectio Codicum *contemplata ratione* sollicitari non debet.

N. 8. *Pro qua nostri theoricam.* Eodem modo trium generum disciplinas Isidorus explicat in prooemiis tit. de libris Salomonis. Confer not. ad eum locum. Pro *theoricam* nonnulli Mss. habent *theologiam.*

N. 15. *Astronomia est disciplina*, etc. Repetitur hæc descriptio c. 24 l. III, desumpta ex Cassiodoro, l. de Astronomia, ex quo legi posset *cursus cœlestium siderum, et figuras contemplatur.*

CAP. XXV. N. 9. *Boetius edidit. Boetius* et *Boethius* vulgo scribi solet. V. C. Marinius, in Act. Arval,, p. 395, ostendit veram scribendi rationem esse *Boethus*, ut legitur in antiquissimis inscriptionibus. Sed, ut ipse fatetur, jam sæculo V et VI *Boetius*, et *Boethius* scribebatur.

CAP. XXVI. N. 3. Annotationes in Cassianum, quas Grialius laudat (*Vid. Grial.*, ibi, *not.*), sunt Petri Chacon, ex quo plurimas notas ad suam Isidori Editionem Grialius acceperat.

CAP XXVIII. N. 3. *Qui conducit.* In Mss. *cl* et *cd* sæpe confunduntur, ut *Eradius* pro *Eraclius*. Hinc suspicabar legendum hoc loco, et seqq. *concludit*, quod verbum proprium est syllogisticæ et a Cassiodoro, et aliis, ex quibus Isidorum profecit, adhibitum.

CAP. XXIX. N. 6. *Quam Græci* κατ' ἀντίλεξιν. Ita explicatur *glossæ* vocabulum l. I, c. 30, n, 1.

N. 12. *Ut sit assis. Assis* in recto casu pro *as* usurpatur etiam a veteri Persii scholiaste, ad sat.2, v. 59, et Donato ad Terentii Phormion. I, 1, 9.

CAP. XXXI. N. 1. *Quod juxta Ciceronem adversum vocatur.* Notum est sancti Juliani Toletani opus, quod Antikeimena inscripsit, quia agit de sacræ Scripturæ locis, quæ in speciem opposita videntur et ab eodem explicatione opportune adhibita in concordiam revocantur.

N. 6. *Infantem non dicere sine dentibus.* Ait Isidorus infantem, cui ætas tenera dentes nondum concessit, non esse dicendum *edentulum*, vel *sine den-*

tibus, tanquam dentibus privatum, cum eos nunquam habuerit.

LIBER TERTIUS.

Cap. i. N. 1. *Græci enim*. In Edit. Grialii est nota litteræ *a* ante verba, *græci enim;* sed nihil subnotatur; fortasse annotatio excidit inter excudendum. Existimo autem eo pertinuisse notam, ut admoneremur id sumptum ex Boetio, aut aliquo alio. Arithmeticam cæteris disciplinis mathematicis priorem esse, late probat Boetius, de Arithmet., l. i, c. 3.

Cap. ii. N. 1. *Numeri discipl.* Vossius, de natura artium, c. 10, observat errasse Cassiodorum, de math. disc. c. de arithm. quem Isidorus hoc loco exscribit, ubi ait, primum latinorum de arithm. scripsisse L. Appuleium sive Apuleium Madaurensem; nam præcessit Terentius Varro.

Cap. iii. N. 1. *Non numerum*. Plerique *numerum* dictum existimant non a *numo*, sed a νομή, quod est distributio.

N. 2. *Quatuor a figura quadrata*. Alii volunt *quatuor* esse a κάτερα pro καὶ ἕτερα, quia Æoli dicebant *tria*, et pro quarto *et alterum*.

N. 3. *Octo vero per translationem. Octo* per translationem, quia iisdem litteris Græce est ὀκτώ.

N. 4. *Porro viginti... quod sint decem bis geniti*. Ex Isidoro Papias : *Viginti quasi decem bis geniti*. Quod Becmanus, p. 1139, non improbat; sed *ginti*, aut *ginta* redolere græcum κόντα addit, quod in compositione numerum denarium denotat, ut in *triginta*, etc., τριάκοντα, etc.

N. 5. *Centum vero a cantho*. Alii *centum* dictum putant a græco ἑκατόν. Etymon verbi *mille* nonnulli ita explicant, *mille* dictum a græco χίλιοι, χιλιάς, vel ab Hebræo מלא, quod est plenitudo, multitudo. A *mille* factum *miles*. De his iterum Isidorus, l. ix, c. 3. Scribendi ratio plerisque placet *mille* cum duplici *ll*, *milia* cum uno.

Cap. iv. N. 1. *Ratio numeri*. Hæc ratione permotus Isidorus scripsit librum de Numeris, sive eorum mysteriis; de quo dixi cap. 63 Isidorianor.

N. 3. *Noti hujus artis*. Simili significatu Isidorus *cognitum* usurpavit in epist. ad Braulionem : *Quia non valeo*, etc. *Postulavi te, ut mihi decadem sextam sancti Augustini transmitteres: posco ut quoquomodo me cognitum ei facias*. Forte *cognitum ejus*, scilicet, *decadis*. De his rursus in not. ad eam epistolam.

Cap. v. N. 8. *Novem mensurat ter terni*. Fortasse legendum, *novem mensurant ter terni*. Sensus hic est : numerus ternarius ter ductus est mensura numeri noni, et numerus ternarius quinquies ductus est mensura numeri decimi quinti.

Cap. vi. N. 1. *Alii inæquales. Iste*. Apud Grialium erat *inæquales. Iste dividitur sic*. Alii vulgati multum discrepant. Melius videretur *inæquales. Ille dividitur*, etc.

N. 14. Varie atque inter se multum discrepantes lectiones hujus capitis seorsum in variis lectionibus legi possunt.

Cap. vii. N. 2. In Mss. et veteribus Editionibus descriptæ sunt figuræ numerorum, quas præterire non licet, etiamsi eas Grialius omiserit. Vide c. 13. n. 2, et tabulam æream cum figuris numericis et geometricis apponendam ad c. 12.

Cap. viii. N. 2. *Secund. geometr.* Fortasse Isidorus innuit duo media geometriæ esse ita invenienda, ut unum ex arithmetica sumatur, alterum ex musica, quod clarius explicat c. 23. Probatur vero esse media, si multiplicata tantumdem faciunt atque ipsa extrema multiplicata.

Cap. ix. N. 2. In Cod. Ottobon. 6 invenio fragmentum hoc titulo : *Item de numero Isidori*, quod aliquo modo ad hunc locum referri potest, et in app. 4. collocabitur; proprie autem magis ad grammaticam quam ad arithmeticam pertinet.

Cap. x. N. 1. Cassiodorus, quem alioquin Isidorus, sequi solet, primum de musica, tum de geometria disseruit.

Cap. xii. N. 2. In Editione principe, sine loco et anno, et in vetustissimis membranis, expressæ sunt figuræ geometriæ, quas ex Isidori mente reponi debere ex c. seq. n. 2 arguitur.

N. 4. *Cylindrus*. Cylindri figuram simul cum aliis numericis, geometricis et musicis æri incisas ex veterrimis mss. Codicibus exhibeo. Uberiores figurarum explicationes inter appendices proferentur.

Cap. xiii. *In superioribus figuris*. Grialius, qui figuras c. præced. omisit, non videtur animum ad hæc verba advertisse.

Cap. xv. N. 1. ἀπὸ τοῦ μῶσθαι. Gerbertus, in sylloge scriptorum veterum de musica, hæc Isidori capita protulit, ut in Isidorianis, c. 55, n. 35, adverti. Ante Grialium Vulcanius jam ediderat μῶσθαι. Gerbertus e suo Codice *apo tu muson ;* sed in Cassiodoro, lib. de Artibus, c. 5, legit ἀπὸ τοῦ μασενεῖν, quod inusitatum est a μάω. Res eodem recidit.

Cap. xiv. Num. 3. *Et lamenta ad tibias canebantur*. Juvencus, ad loc. cit. Matth., non *tibias*, sed *tubas* memorat, et simili modo in veteri versione Vercellensi non *tibicines*, sed *tubicines*. Sedulius Vulgatæ nostræ lectionem retinuit. Vide not, ad. l. ii, v. 400, Juvenci, et ad. l. iii, v. 134, Sedulii. Pro *conviviale* melius esset *convivale*, ut habet Gerbertus ; sed cum *convivialis* apud Macrobium etiam legatur, dubia quamvis scriptura, retineri poterit *conviviale*. Quintilianus, sive Quinctilianus, qui de musica scripsit, a Grialio laudatus, est Quintilianus Aristides, cujus opus exstat inter alia ejusdem argumenti, a Meibomio edita.

Cap. xvii. N. 3. *Quidquid loquimur*, etc., ex Cassiodoro, loc. cit., n. 2. Gerbertus in suo Ms. videtur invenisse *venarum impulsu* pro *venarum impulsibus*.

Cap. xviii. N. 2. Auctores qui de musica ejusque partibus scripserunt, necnon de multis musicis instrumentis singillatim dissertationes ediderunt, plena manu more suo recenset Fabricius in Bibliogr., c. 4, n. 15 et seqq., quod hic observatum volui, ut etiam in seqq., capitibus præ oculis habeatur, præsertim cum de instrumentis musicis agetur. Addere licet e recentioribus Martinium, Eximenum, etc.

Cap. xx. N. 2. *Vox tubæ infremuit*. Fortasse: *Vox tubæ ut infremuit*. Sequentia verba sunt Virgilii, l. iii Æn., v. 556, et afferuntur pro alio exemplo *vocis abusivæ*.

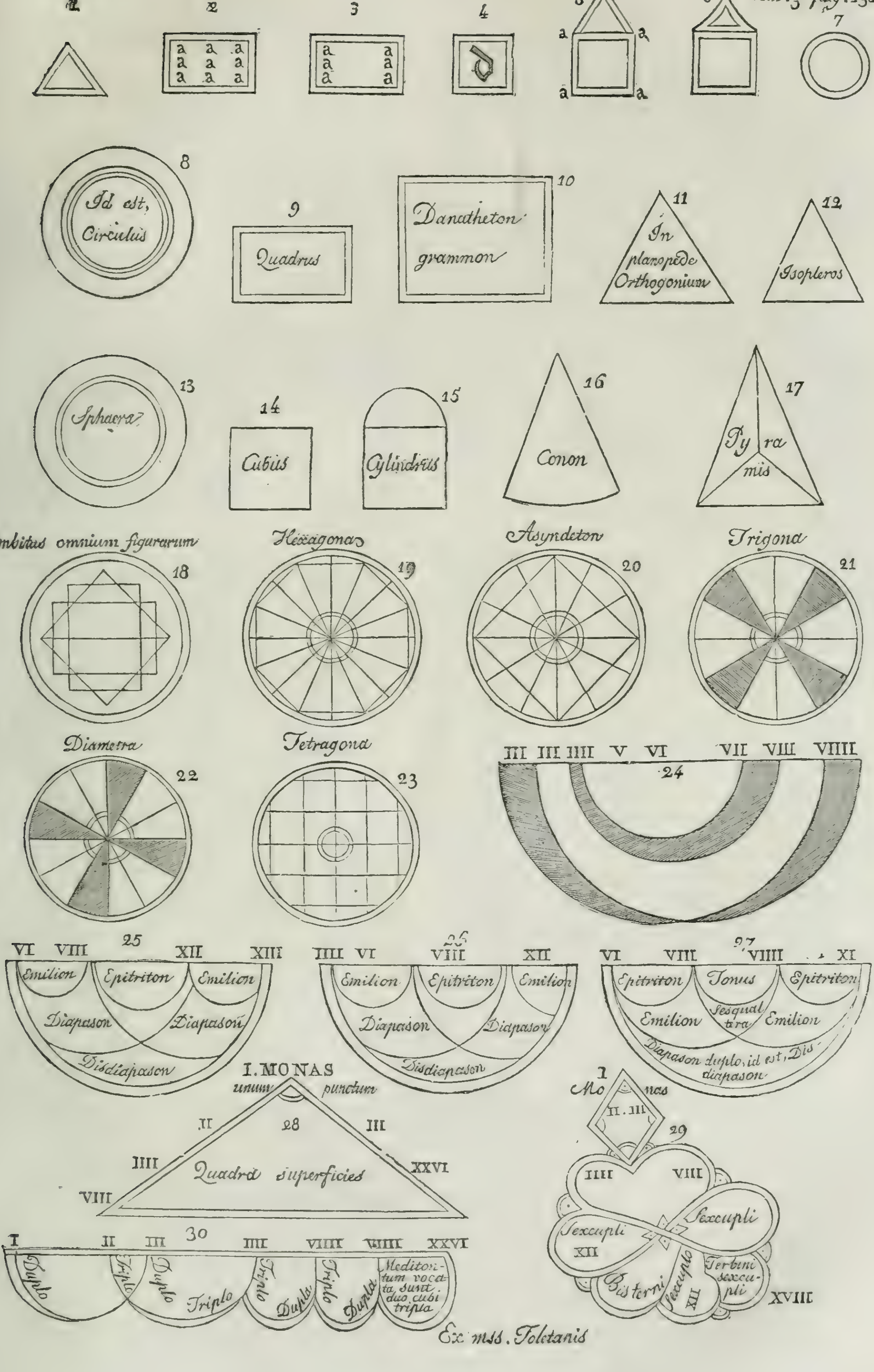
N. 3. *Symphonia est modulationis temperamentum*, etc. Ita fere Cassiodorus, l. de Musica. Figuram musicam ex vet. Cod. Tol. repræsento.

N. 13. *Vinnola*. Etymon vocis *vinnulæ* ex Isidoro multis placet. A *villo*, qui est quidam pilorum floccus, est *vinnus*, vel, ut alii putant, a *vinno* est *villus*. Neque desunt qui originem *vinnuli* repetunt non a *vinno*, sed a *vino*. Scribitur *vinnolus*, *vinnulus*, *vinulus*.

Cap. xxi. N. 1. Multi sunt qui de musicis instrumentis in genere, et in specie opera conscripserunt, a Fabricio, ut dixi, recensiti. In his est Bonannius, cujus recentior Editio hunc præfert titulum : *Descrizione degl'istromenti armonici d'ogni genere, seconda Edizione riveduta, corretta, ed accresciuta dall' Abbate Giacinto Ceruti, ornata con* cxl *rami, incisi da Arnoldo Wanwesterout. Roma*, 1776, *in-4o*.

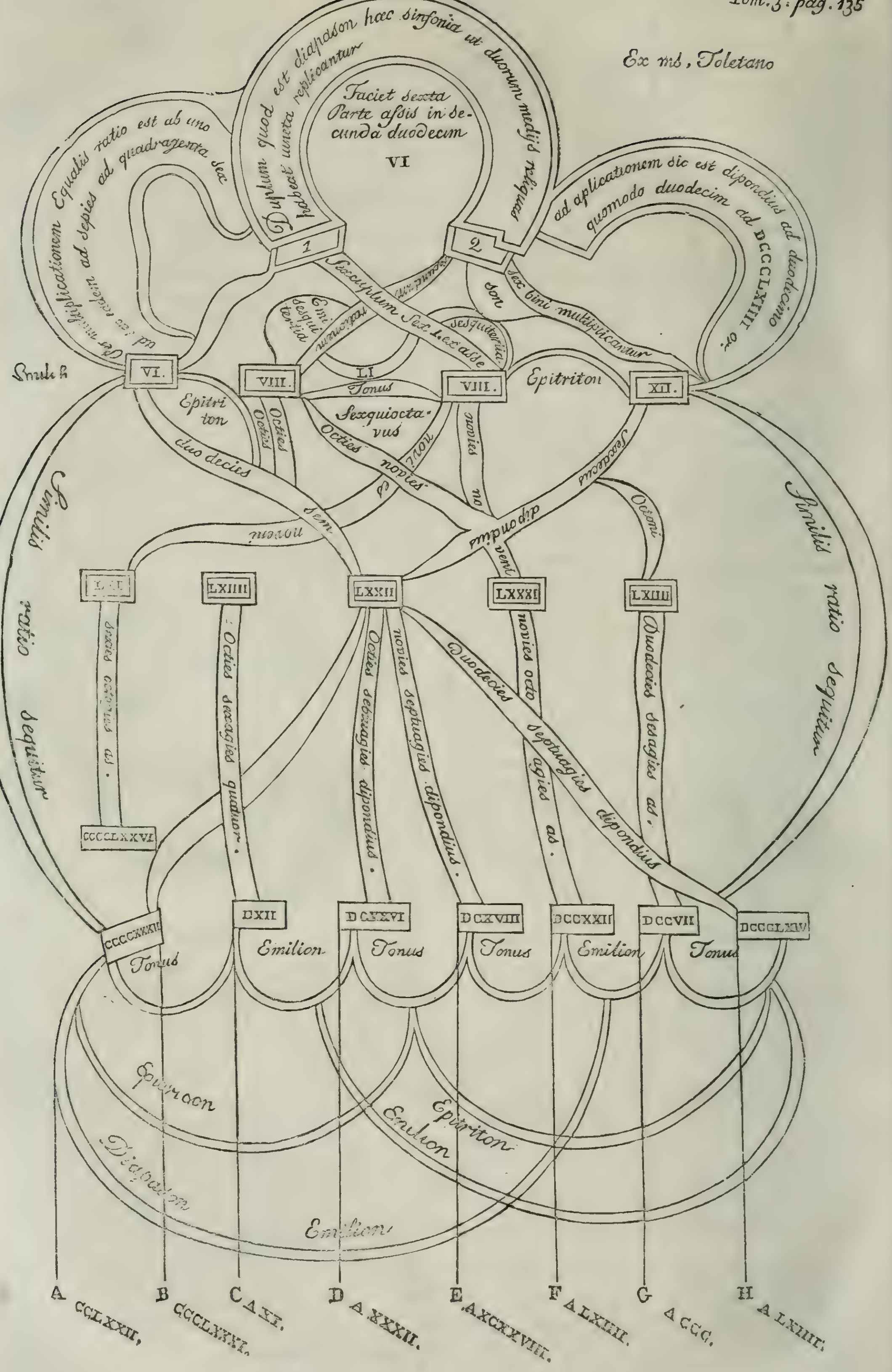
N. 2. *Organum vocab. est general*. De *organo* observari quædam ad Prudent. Apoth. v. 148.

N. 4. *Hinc et tibicen*. Erant tibicines sacrorum, de quibus mentio fit in lapidibus antiquis apud Reinesium, Gudium, etc. Joannes Zach. Hilligerus dissertationem edidit de tibicinibus in funere adhibitis. Vitt., 1717. Quædam etiam ego annotavi ad Juvencum, lib. ii, vers. 400, et ad Sedulium, lib. iii,

Ex mss. Toletanis

Ex ms, Toletano

vers. 134. Confer præterea Vulpium ad carm. 62 Catulli, ubi de tibiarum materia agit.

N. 5. *Calamus n. est prop. arb.* Isidorus, sive quivis alius etymologiæ auctor, fortasse *calamum* dictum voluit a *clamando*. Sed *calamus* Græce quoque ita dicitur κάλαμος.

N. 6. *Fistula autem dicta.* Alii *fistulæ* nomen vel factitium a sono putant, vel tractum a Græco φυσάω, *inflo*.

N. 7. *Sambuca.* Sambucam organi genus Festus aliique esse dicunt. Illud ipsum instrumentum videtur fuisse quod nos *harpa* dicimus. Propterea Pignorius, de Servis, p. 81, miratur cur Isidorus mentionem hic de tibiis ingerat. Existimo Isidorum ab instrumento musico sambuca ad arborem *sambucam* sermonem convertisse, quasi dicat: *Est autem sambucus genus ligni fragilis*, etc. Cæterum *sambucam* Syriacum nomen, et inventum esse, multi arbitrantur.

N. 8. *Pandura.* Lampridius, in Heliogab., c. 32: *Ipse ad tibias dixit, tuba cecinit, pandurizavit, organo modulatus est.* Causabonus, ad Lampridium, p. 112, v. 34: *Pandura*, inquit, *quasi* πανδουρὶς, *quid et Isidorus innuit.* Nonnulli tradunt instrumentum trichordum fuisse, alii multas tibias cera junctas, quod ad Isidorum accedit. *Pandero* Hispanis species tympani est, quod nomen fortasse ex uno ad aliud instrumentum musicum transit. Nam hoc loco Isidoro sermo est de instrumentis organicis, non de rhythmicis. Hoc ipsum puta de *bandurria*, quod Hispanis instrumentum rhythmicum est, et a nonnullis a *pandura* derivatur: quod solum intelligi potest, si vocabulum tractu temporis ex instrumento organico ad rhythmicum commigrarit. Bottarius, tom. II Romæ subterr., p. 44, contra Isidorum et alios *panduram* lyram trichordem fuisse contendit, atque ita vox ea ad *bandurriam* facilius trahi potest.

CAP. XXII. N. 3. *Ut psalter. barb.* Pollux, l. IV, c. 9: *Testudo, psalterium, trigon, sambycæ, pyctides* (Al., πηκτίδες), *phorminges, phœnix, spadix*, etc. Hæc et alia a Polluce numerantur instrumenta quæ pulsantur. Stephanus, in Lexico, habet πηκτὶς, ubi plura de hoc instrumento. Pro *indicæ* Delrius volebat *scindapsi*, Jungermannus, in not. ad Pollucem, *jambycæ*, Salmasius retinendum putat cum vetustissimis mss. *indicæ*, quod ab Indis fortean venissent, vel quod Indi plurimum illis uterentur. A Polluce quidem, loc. cit., recensentur *jambyce, scindapsus*, etc.

N. 6. *Chordas autem dictas à corde.* Vera originatio *chordæ* est a χορδὴ, quod est intestinum.

N. 7. *Superius habet*, etc. Hoc ipsum tradunt Eusebius procemio in Ps., Basilius in ps. I, Ambrosius præfat. in ps. I, et Augustinus enarrat in ps. LVI.

N. 8. *Lyra dicta*, ἀπὸ τοῦ λυρεῖν. Becmanus *lyram* dictam putat ab asperiuscula illa soni exilitate *lir, lir*, et annuere Isidorum hoc loco ait. Certe λυρεῖν nihil aliud significat nisi si forte exprimit sonum *lyr, lyr*; ac conjici potest ita Isidorum scripsisse *a lir*, aut *a lyr*. Iterum de lyra l. VIII, c. 7, n. 4. Varia lyrarum genera recensent Blanchinus, de Musica veterum, et Bottarius tom. II Rom. subt., p. 42 et seq.

N. 11. *Cymbala et acitabula.* Grialius in textu exhibuit: *Cymbala acitabula quædam sunt;* sed in nota retinet cum Editis aliis: *Cymbala et acitabula quædam sunt.* Præfero lectionem textus, et pro *acitabula* substituo *acetabula* mutato *i* in *e*, ut in mss. sæpe accidit. *Acetabulum* proprie est vas aceti, et per catachresin de quocunque vase usurpatur. Ejus figura rotunda est, nulla marginis latitudine paulatim se undique contrahens calicis instar usque ad imum. Sonus tympanorum proprius *mugitus* dicebatur, ut contra cymbalorum *tinnitus* et *crepitus*; quod discrimen notavit Seneca, l. II Natur. quæst., c. 27. De ballematiis vide Ducangium verbo *balare*, quo usus quoque

A fuit sanctus Augustinus pro *saltare*. Salmasius in not. ad Fl. Vopiscum, p. 211, v. 6, Isidorum more suo falli ait, quia *ballematia* sunt saltationes, et *ballematica cymbala*, non quia percutiantur sic dicta, sed quia ad eorum sonitum saltetur. Verum sæpe critici Isidorum decipi pronuntiant, quia ejus verba in alienum sensum detorquent. Isidorus *cymbala* dicta asserit, non quia percutiuntur, sed quia percutiuntur *cum ballematia*, hoc est, inter ballandum, aut saltandum. Neque ignorare Isidorus poterat quid sit *ballematia*, aut *ballematium*, cum titulus canonis 23 concilii III Toletani sit: *Quod ballematiæ et turpes cantici prohibendi sunt a sanctorum solemniis.* Alii scribunt *balemanthiæ*, aut *ballimanthiæ*. An autem etymon cymbali sit a *ballematia*, alia est quæstio, quam parum interest decidere.

N. 12. *Sistrum ab inventrice vocatum.* Alii *sistrum* dictum putant a σείειν, hoc est, a concutiendo: sed multi Isidori etymon retinent. Hieronymus Bos-

B sius, de Sistro, refellendum Isidorum ait, quod dixerit mulieres sistrum percutere: *quasi vero*, addit, *feminæ, non homines, sistrum pulsarent.* At non negat Isidorus sistrum a viris pulsari, sed innuit tantum hoc magis quam aliud feminarum instrumentum esse. Et, præter Amazonas, de Cleopatra Virgilius VIII, 696: *Patrio vocat agmina sistro*: et Lucanus, X, 63:

Terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro.

N. 14. *Symphonia. Symphonia*, ut *diaphoniæ* opponitur, ab Isidoro, c. 20, n. 13, descripta fuit. Ut est peculiare instrumentum, tympanum plenum ab eo asseritur; nam paulo ante, n. 10, dixit tympanum esse partem mediam symphoniæ in similitudinem cribri. Concinit Papias. Sanctus Hieronymus, loc. cit. a Grialio, non solum negat *symphoniam* esse genus

C organi, sed etiam affirmare videtur *symphoniam* nihil aliud esse nisi consonantiam, quæ est significatio verbi Græci. Eruditissimus Mazochius, in Spicil. Bibl., t. I, part. II, dissertat. de musicor. org. origine, ostendit *symphoniam* apud Danielem non pro consonantia accipi, sed pro quodam genere instrumenti musici. Non assentitur iis qui dicunt *symphoniam* esse lyram. Exponit sententiam Isidori, et concedit *symphoniam* Isidorianam, quæ vulgo ejus ævo ita diceretur, dici posse genus quoddam tympani. Sed multis exemplis veterum astruere conatur *symphoniam* pro tuba, et frequentius pro tibia, aut vero pro fistula poni. Addit *symphoniæ* vocabulum, ut est peculiare instrumentum musicum, esse chaldaicum origine, scilicet *siphonia*, quod more Græco ab interpretibus redditum fuit per *symphoniam*. Concludit *symphoniæ* vocem apud Latinos interdum non peculiare instrumentum significare, sed quævis præcentoria organa quibus præeuntibus rhythmus præ-

D cipiebatur, et forsitan aliquando tympanum, aut tubam, aut citharam; at plerumque tibiam curvam, aut fistulam.

CAP. XXIII. N. 2. App. 5, post Etymologias, exhibebo excerptum de rhythmimachia, quod his Isidori capitibus de musica subjunctum reperitur in ms. Cod. Vindobonensi, a Gerberto editum, ut dixi in Isidorianis, c. 55, n. 35.

CAP. XXIV. N. 1. Confer not. ad cit. l. II, c. 24, n. 15.

CAP. XXV. N. 1. *Astronomia.* Vossius, Ricciolius, aliique de astronomia scriptores a Morhofio, in Polyhistore, t. II, l. IV, c. 1, n. 8, recensentur; sed de Ricciolio hæc notanda Morhofius advertit: *Quod vero doctrinam attinet, præ cæteris omnibus laudandus Joan. Baptista Ricciolius, in Almagesto novo, quo quasi Pandectis quibusdam omnem doctrinam astronomicam ad sua usque tempora complexus, unus bibliothecæ instar esse potest. Omnia enim tam vetera quam nova recenset, et expendit. De variis*

mundi systematibus illic omnia videas, secundum auctorum variorum sententias collecta. Hæc ille. Ac nunc recentioribus quævis alia recentiora placent.

Cap. XXVII. N. 1. *Astrologia vero.* Astrologia superstitiosa, quæ genethliaca et judiciaria dicitur, merito damnata est, quamvis ineptissimi quidam homines non solum eam sequi, sed et defendere audeant.

Cap. XXVIII et seqq. Plinius, l. II, c. 4 : *Quem* κοσμὸν *Græci nomine ornamenti appellaverunt, eum nos a perfecta absolutaque elegantia mundum.* Becmanus originationem Isidori novam dicit : *Imo vetus,* addit, *ex Varrone... Unde et animalia Varroni videntur elementa, quoniam per semetipsa moventur.* In eamdem etymologiam Festus quoque conspirat. Priorem illam a munditia admittit quoque Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 29, de mundo muliebri verba faciens, qui, ut ait, a munditia dicitur.

Cap. XXX. N. 1. *In septentrionalem plagam.* Lucanus partem septentrionalem *imam* dixit, ut c. 41 constabit, ac rursus, de Nat. rer., c. 9, ubi Isidorus *imam* exponit *ultimam, et extremam*, non *depressam,* cum potius mundus in septentrionalem plagam dicatur erigi. Et sæpe quidem *imus* pro extremo et ultimo accipitur ab Horatio, Ovidio, Martiali, et aliis, quorum loca, quia in Lexicis patent, prætermitto.

Cap. XXXI. N. 1. *Cœlum,* etc. Adisis Phurnutum, c. 1 commentarii de Natura deorum.

Cap. XXXII. N. 1. (*Dicunt*). Quod *dicunt*, vel simile aliquod verbum, sæpe in Mss. desideratur, arguit Isidorum per litterarum compendia interdum nomen auctorum indicasse quorum sententias referebat. Facile fuit, quod jam olim monui, ut ea sigla librariis non intellecta exciderint, ex quo accidit ut infinitivum frequenter sine verbo a quo regatur inveniamus. Editi supplent *dicunt, constat*, etc.

Cap. XXXVII. N. 2. *A poliendo.* Verum etymon est a πολέω, *verto;* hinc Græce πόλος, et Latine *polus.*

Cap. XXXVIII. N. 1. *Et dicti cardines.* Becmanus, verbo *Cor*, ex Servio, Isidoro et aliis, refert a Græco καρδία (*cor*) Latine dici *cardo*, scilicet a forma cordis, vel quod sit quasi cor januæ, quo movetur, ut ait Servius.

Cap. XXXIX. N. 1. *Convexum.* Proprie exterior pars circuli *convexa* dicitur, interior *concava. Convexa cœli* substantive poetæ usurpant, simpliciter etiam *convexa* pro cœlo Claudianus non semel.

Cap. XLII. N. 3. *Meridies... quod... medium diem.* Etymon *meridiei* a *medio die* Varronis, Ciceronis, et aliorum sententia comprobatur. Sed aliis non displicet, quod *meridies* a *mero*, hoc est, pleno, et sincero die, quod illo tempore nulla accessio ad lucem amplius fiat. Vide Joachimum Camerarium, Probl. etym. decur. 1, et inf., l. v. c. 28, n. 15.

N. 4. *Tertius Catachoras.* Cassiodorus, cujus sunt fere omnia hujus numeri verba, ita habet : *Primus est Merobis* (in Mss., Meroe), *secundus Syene, tertius Catachoras, id est, Africa, quartus Rhodus,* etc. In optimis Cassiodori Editionibus ita hic locus exhibetur sine ulla scripturæ discrepantia. In mss. Codicibus Toletanis Gothicis est *Merohis* pro *Meroe*, aut *Merobis*, ut in Cassiodoro legitur, *Soinis*, aut *Soynis* pro *Syene*, vel *Siene*, ut Grialius edidit, et *Brastenus* pro *Boristhenes*. Alii quoque Codices pro *Boristhenes* exhibent *Brastenus*, aut *Brustenus*, ac simili modo variant, vel aberrant in his nominibus exprimendis, quorum tamen varietas ad veram lectionem indagandam fortasse juverit.

Cap. XLIII. N. 1. *Hemispherium*, etc. Ex Cassiodoro.

Cap. XLIV. N. 4. *Quintus circulus.* De quinque his circulis eadem fere occurrunt l. XIII, c. 6, et in l. de Nat. rer., c. 10.

Cap. XLVI. N. 1. *Lacteus circulus.* De lacteo circulo, qui a Cicerone *orbis lacteus* vocatur, videri potest Macrobius, l. I comm. in Somn. Scipion., c. 15, qui etiam de zodiaco, in quo tres lineas agnoscit, et de aliis circulis cœlestibus disserit.

Cap. XLVII. N. 1. *Fortior est terra.* Cassiodorus simili modo ait : *Sol fortior est terra, terra fortior est luna per aliquam quantitatem.* Quod sol eodem momento quo oritur, et Orienti simul et Occidenti æqualiter appareat, explicatione indiget. Astronomi colligunt terram sole minorem esse, quia umbra terræ in mucronem desinit ; nam, excepta luna, cæteri planetæ à terræ umbra non obscurantur. Isidorus ex Ambrosio hæc ipsa fusius refert in l. de Natur. rer., c. 16.

Cap. XLIX. N. 1. *Cujus ignem dicunt aqua nutriri.* De hac veterum opinione, quod ignis in cœlo est qui aqua nutriatur, dixi ad Dracontium, l. I, v. 24 et 25.

Cap. L. N. 1. *Solem per seipsum.* Hyginus, l. IV, Poetic. Astr., c. 13, aliis fere verbis utitur, ut: *Cum videamus esse dies inæquales, et solem alio loco hodie occasurum, et alio heri occidisse.* Isidorus eumdem locum excripsit in l. de Nat. rerum, c. 17, ex Arato et Hygino.

Cap. LI. N. 2, not. *Reliqua... absunt à Mss.* Verba *Cui ideo,* etc., usque ad finem capitis *de relinquit*, a Mss. abesse ait Grialius. Sed revera exstant in multis veteribus membranis, et in Codice Albanio, in 1 Cod. Vat. Arch., et aliis. Etsi autem eadem leguntur in l. de Nat. rer., tamen id non arguit ab alio potius quam ab Isidoro huc allata esse. Nam multa quæ in hoc libro de astronomia dicuntur, eadem in lib. XIII, et in libro de Nat. rer. replicantur. Et hic erat Isidoro mos, ut tam ex suis quam ex aliorum operibus plura congereret, ac repeteret.

Cap. LIV. N. 1. *Septima bicornis.* In antiquissimis Mss., et in nonnullis Editionibus legitur *bicornis est, ita ;* et appingitur figura lunæ bicornis, et ita in sequentibus.

Cap. LIX. N. 2. *Umbram obstantis terræ.* Sanctus Martinus Legionensis, tom. 3, p. 98, serm. in Ascens. Domini, profert c. 55 et seqq., usque ad hoc. c. 59, ubi quædam ex Isidoro corrigi possunt : sed non est contemnenda varia hæc Martini lectio : *Umbram obsistentis terræ exeat, videatque solem, et videatur à sole.*

Cap. LX. N. 1 *Stellæ et sidera.* Macrobius, l. I comm. in Somn. Scip., c. 14, inter stellas et sidera distinguit, ut Isidorus ; sed addit : *Sic et apud Græcos* ἀστὴρ *et* ἄστρον *diversa significant. Etenim* ASTER *stella una est, et* ASTRON *signum stellis coactum, quod nos* SIDUS *vocamus.*

Cap LXI. N. 1. *Stellæ non habere proprium lumen.* Stellas quæ fixæ dicuntur proprio fulgere lumine plerique astruunt. Aliud est de planetis, ut luna. Isidorus in eamdem sententia perstat, c. 24 de Nat. rer. Confer not .

Cap LXVI. N. 2. *Pyrois.* Corrigendum Isidorum, l. V, c. 30, ait Grialius ; sed cum locus non respondeat, crediderim ipsum loqui de libro de Nat. rer., c. 23, ubi etiam Mss. habent *vesper* pro *Pyrois.*

Cap. LXVII. N. 1. *Quædam stellæ ideo planetæ dicuntur.* De his etiam c. 23 libri de Nat. rer. : sed ibi *planetæ* dicuntur errantes, non quod ipsi errent, sed quod nos errare faciant. Confer not. ad eum loc. Apud veteres Latinos vix invenietur qui verbum *planetæ* usurpaverit præter Julium Firmicum, l. 2, c. 2, et veter. inscript. apud Fabrettum c. 10, n. 307, ut observat Forcellinus ; sed addere potuit Martianum Capellam, qui, l. VIII, sæpe eo utitur.

Cap. LXVIII. N. 1. *Antegradatio.* Vocabulo *antegradationis* etiam utitur Cassiodorus, quod facultatis hujus proprium est , neque debuit in optimis Latinitatis lexicis prætermitti. Ita *retrogradationem* Apuleii auctoritate Forcellinus admisit.

Cap. LXXI. N. 1. *Sol appellatus.* Etymon solis ex Varrone et Cicerone desumptum est.

N. 3. *Stellæ dictæ a stando.* Cappella, cap. de quinque parallelis, l. VIII, *stellas a stando sidera a consi-*

dendo, astra ab Astreo, dicta fuisse commemorat.

N. 4. *Sidera dicta.* De etymologia *sideris* vide not. præc. Alii *sidus* deducunt ab εἶδος, quod sit figura in cœlo conspicua aut a σὺν, et εἶδος, quod simul plures stellæ conspiciuntur.

N. 7. *Quod terram terant*, etc. ex Varrone, l. VI de Ling. Lat., ex quo reposui, *quasi terriones;* nam Grialius habet *quasi teriones.*

N. 9. *Quasi* ἄρκτου οὐρὰ, hoc est, quasi *ursæ cauda;* id enim proprie verba Græca significant.

N. 10. *Et dictus Orion ab urina.* Græce *urina* dicitur οὖρον. Alii alia cogitant.

N. 11. *Hunc Latini jugulam vocant.* Correctæ Editiones Varronis, l. VI de Ling. Lat., c. 3, a med., habent *inter quas*, pro quo Grialius ediderat *inter quæ.* Non desunt qui cum Festo a *juglans* derivent *jugulam*, stellam Orionis, quod amplior sit cæteris quam nux juglandis. Hyginus, l. II Poet. Astron., c. 24, fabulam de Orione narrat, quem primum *Urionem* ab *urina* vocatum ait, deinde inter sidera receptum.

N. 12. *Hyadas dict.* Gellius, l. XIII, c. 9, hyades *suculas* dictas ait non a *suibus*, ut Tullius Tiro in commentariis scripsit, sed quia veteres Latini primo *syades*, deinde *suculas* appellarunt, ut quod Græci ὑπὲρ, nos *super* dicimus. Negat præterea stellas istas in capite Tauri esse, ut Tiro quoque docuit. Sed ex eis solis caput Tauri constare ostendit.

N. 23. *Propter Ammonem Jovem.* Ita distinxi; nam in Excusis invenio *propter Ammonem, Jovem ideo vocaverunt.* Ait Isidorus primum signum propter Jovem Ammonem, in cujus capite cornua artifices simulacrorum figunt (*Al.* tingunt) arietem vocatum. Nota est fabula Jovis Ammonis cornigeri.

N. 25. *Castorem.* Varro, l. II de Re rust., c. 1, docet Geminos in Zodiaco non esse Castorem et Pollucem, sed Apollinem, et Herculem, ut observat Vulpius in erudita nota ad Catullum, p. 25.

N. 27. *Annuos flatus Etesias*, hoc est, *Etesias* qui venti sunt annui, sive anniversarii.

N. 35. *Jovis cum filio. Jovis* in recto casu exstat etiam apud Apuleium, in Cæcilii et Accii fragmentis, in nummis veteribus, et apud Hyginum, fab. 54, et alias etiam apud Isidorum.

N. 38. *Cætera superstitiosa*, etc., ex Cassiodoro, in cujus nonnullis Editionibus legitur: *Ad cognitionem siderum conjungunt, id est, notitiam factorum.*

N. 39. *Quæ mathesis dicitur.* De astrologis judiciariis Tacitus, l. I Hist., c. 7: *Genus hominum potentibus* (nonnulli reponunt *petentibus*) *infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper, et retinebitur.* Hi *mathematici* vulgo vocabantur, ut supputationes ipsæ noxiæ, quas Isidorus nominat *mathesis.*

N. 41. *Septem sæcularium disciplinarum:* has adhuc Isidorus explicuit. Sequiori ævo grammatica, rhetorica, et dialectica vocabatur *trivium;* arithmetica, musica, geometria, et astronomia *quadrivium.* Exempla hujus significationis abunde Ducangius profert in *Trivio*, et *Quadrivio*, aut *Quatrivio*, a Boetii quoque tempore repetita. Ordo non idem ab omnibus observabatur. Capella ita septem illas disciplinas disposuit, grammaticam, dialecticam, rhetoricam, geometricam, arithmeticam, astronomiam, musicam. Isidorus ordinem Cassiodori tenuit, nisi quod hic primum de musica egit, tum de geometria disseruit.

LIBER QUARTUS.

CAP. II. N. 1. *A modo.* Hoc ipsum veriloquium, ut *medicina* sit a *medius*, et *medius* a *modo*, viri docti approbant, ut videri potest apud Becmanum, verbo *Medium.* Id multo magis placere debet quam quod alii dicunt, *medeor* esse a Græco μέδω, seu μεδέω, *impero*, quia medicorum est imperare.

CAP. III. N. *Medicinæ autem artis.* Historia artis medicæ exponitur a Conringio in introductione in Artem medicam, et a Lindenio cum Mercklini additamentis. Sigebertus Havercampus, comment. in Apologet. Tert., c. 23, observat pro *Æsculapius* in Ms. Fuldensi Tertulliani esse *Æscopium*, et sic apud Isidorum, aliosque in Mss. semper inveniri, ut testatur Schoppius. In nonnullis veteribus membranis Isidori cum hoc loco, tum l. VIII, c. 1, reperio *Scolapius.* Hippocratem quartum decimum ab Æsculapio alii tradunt. Vide not. Harduini ad Plinii l. XXIX, c. 1 Apud Grialium, ad n. seq., erat *l.* IX, quod correxi.

CAP. IV. N. 1. *Itaque tres viri.* Tres sectas medicorum hoc versu complexus fuit Marcellus in carm. de Medicina, vers. 6:

> Quod logos, aut methodos, simplexque empirica pangit
> Hoc liber iste tenet.

Hoc carmen ab aliis Vindiciano, ab aliis Sereno Samonico tribuitur. Quod secta methodica sectetur carmina, vel ob Appollinem dictum, vel ob incantationes, quas nonnulli veteres medici præscribebant, ut ait Serenus, tit. de Hemitritæo depellendo:

> Inscribis chartæ, quod dicitur Abracadabra
> Sæpius, et subter repetis.....

Noti sunt in Hispania homines illi, qui *Ensalmadores* dicuntur. Sed et Homerus curationis per carmina meminit, ac propterea de curatione Homerica integrum libellum Galenus scripsit. Confer Morhofium in Polyhist., t. II, l. III, c. 1, n. 17; Plinius, l. XXIX, c. 1, medicinæ historiam persequitur; et num. 4, ait: *Alia factio* (*ab experimentis cognominant empiricem*) *cœpit in Sicilia*, etc. Ubinam medicinam *experimentosam* dixerit, non invenio, neque id vocabulum in copiosissima Harduini indice conspicitur.

N. 2. Specimen interpolationis in Codice Chisiano app. 5, post Etymologias, exhibebo, in quo multa huic libro Isidori de medicina adduntur.

CAP. V. N. 1. *Sanitas.* Proprie est a *sanus;* et *sanus*, uti etiam *salus*, a Græco σάος, seu σόος.

N. 2. *Morbum... mortis vim.* Alii morbum dicunt esse *mortis viam*, alii deducunt a μόρος βίου. Vide J. C. Scaligerum, in Theoph., de Plant. Ac fortasse apud Isidorum reponendum erit *mortis viam.*

N. 4. *Sanguis ex Græc. etym. Sanguinis* etymon Græcum potest etiam esse a σαίειν γυῖα, quod servet, ac vegetet membra corporis. Minus recte alii putant Latinum esse, a *sancio*, quasi *sancuis.* Rursus, num. 6, alia etymologia *sanguinis.* De cholera Cœlius Aurelianus, l. III, c. 19. ex Asclepiade, refert quod sit humoris fluor celer ac parvi temporis. Quo fortasse Isidori verba alludunt, *quod unius diei spatio terminetur.*

N. 8. *Quas Græci* χρονίας *dicunt.* Morbi chronici *causæ* Latine dicuntur, ut ostendi ad Prudent., hymn. 1. Perist. v. 20:

> Supplicum causas petitis quæ medelis irrigant.

Hispani dicimus *achaques.*

CAP. VI. N. 1. *Pleuresis phrenesis.* Edidi *pleuritis;* ita enim medici scribunt ex vocabulo Græco. Grialius in textu *pleurisis*, in not. indicat *pleuresis.* Aliud est de *phrenesi;* nam apud veteres reperitur *phrenesis*, φρένησις; et *phrenitis*, φρενῖτις.

N. 3. *Est autem perturbatio cum exag.* Retine veriloquium ex Græco nomine.

N. 4. *Cardiace.* Cœlius, l. II, c. 31, refert cardiacam passionem, ex Artemidoro et Asclepiadis sectatoribus, esse *tumorem secundum cor.* Hinc fortasse præstiterit legere apud Isidorum *ex aliquo tumore*, quanquam Isidorus videtur voluisse *timore;* repetit enim *cum formidabili metu*, quod fortasse ex Cœlio ipso sumpsit, qui inter multas ac varias causas cardiacæ passionis *mæstitudinem*, vel *timorem* refert.

N. 5. *Lethargia.* Lethargia ab oblivione potius quam a somno dicitur. Advertit Cœlius jugem illum somnum quem in lethargicis plerique statuunt vere somnum non esse, sed oppressionem.

N. 6. *Synanche*. Grialius cum aliis Excusis edidit συνάγχειν; sed Cœlius in Edition. Lugdun. 1566 habet : *Græci enim* συνέχειν *continere appellant*, quod verum est.

N. 7. *Phlegmone*. Medici recentiores *phlegmonem* statuunt esse speciem inflammationis externæ profundioris.

N. 8. *Sputo sanguinolento*, quod tamen non semper adest.

N. 13. *Telum*. Rutilius quoque ad morbum *telum* videtur respexisse, cum dixit l. I, v. 451 : *Tela dolorum*. In Editione qua utor Samonici, ad marg. notatur *telum* esse pleuritidem, sed subjungitur : *Alii punctionem intelligunt*.

N. 17. *Pestilentia*. Pestilentiam plerumque per aereas potestates, non tamen sine arbitrio Dei fieri, allatis multis Patrum veterum testimoniis rationibusque, suadetur a Theophilio Raynaudo, philolog., p. 224 seqq., in opere inscripto: *Vitæ et mortis terminalia*, puncto 6.

N. 18. *Dicta autem pestilentia*. *Pestilentia* est a *peste* et *pestilens*. Neque de *pestis* etymologia satis constat.

N. 19. *Ipsa et inguinaria*. Inguinaria lues olim satis frequens erat, præsertim medio ævo; quo morbo plures absumptos etiam ex sepulcrorum titulis constat.

CAP. VII. N. 4. *Unde et vertigo*. Vertigo est a *verto*, quia homini eo morbo affecto omnia verti videntur. Al. *verto* etiam est *vertex*, quia eo loco capilli in gyrum vertuntur.

N. 6. *Pro lunæ cursu*, etc. Hanc lectionem non solum genuinam, sed etiam ab Isidoro ex Juvenco desumptam puto, ut adverti ad hujus l. I, v. 482.

> Et lunæ cursum comitata insania mentis.

Accedit Samonicus de morbo comitiali :

> Ipse Deus memorat, dubiæ per tempora lunæ
> Conceptum, talis quem sæpe ruina profudit.

Cœlius ait epilepsiam vocari *sacram passionem, sive quod divinitus putetur immissa*, etc. Fortasse hinc Isidorus *morbum divinum* dixit, quem alii *sacrum* appellant.

N. 7. *Erat autem apud Rom. comitior*. Samonicus aperte *comitia* nominat, in quibus suffragia fiebant :

> Est subiti species morbi, cui nomen ab illo est
> Quod fieri nobis suffragia justa recusant.
> Sæpe etenim membris atro languore caducis,
> Consilium populi labes horrenda diremit.

N. 10. *Typi sunt frigidæ febres*. Chaconis opinionem confirmat typus Constantis, scilicet edictum famigeratum, quo silentium indictum unius vel duarum voluntatum in Christo. In opere posthumo Vazquii, nescio cujus culpa *typus* tanquam hæreticus aliquis homo inter Monothelitas nominabatur. Quæ hallucinatio a Theophilo Raynaudo primum observata occasionem deinde aliis dedit Vazquii, nihil fortasse tale merentis, acerrime reprehendendi. Cæterum apud Isidorum retinendum est *status*, et ut arbitror, legendum : *typi sunt frigidæ febres*; nam apud medicos *typus* est forma, status, nota, ac character febrium recurrentium. Cœlius, l. I Acutar., c. 14, ex Asclepiade, refert typum febris quotidianum majorum corpusculorum statione fieri, tertianum minorum, quartanum minutissimorum. Apuleius, de herb., c. 102 : *Ad frigora, et omnes febrium typos*.

N. 11. *Ex naribus*. Fortasse delendum est *ex naribus*. Certe Cœlius l. II Tardar., c. 7, ita habet : *Fit influxio, nunc ad nares, quæ appellatur coryza; nunc ad fauces, quæ appellatur branchos; nunc ad thoracem, vel pulmonem, quæ appellatur ptysis*. Pro πτύσις nonnulli habent Φθόσις.

N. 12. *Coryza... quoties influxio*. Coryza Græce est gravedo, humor ex capite fluens, a κάρα et ζέω, quia veluti ebullit e capite.

N. 13. *Branchos*. Legam libenter βρόγχος; ita A enim appellant Græci guttur; ex quo fit *bronchos*, raucedo.

N. 24. *Neph*. Nephritis est inflammatio renum cum febri continua.

N. 25. *Paralysis dicta a corp. imp*. Fortasse Isidorus scripsit *a corporis impediti solutione*. *Paralysis* ad verbum solutio est. In nonnullis Mss. est *a corporis impensione*.

N. 26. *Cachexia*. Cachexia Græce est malus habitus.

N. 30. *Podagram*. Podagra quasi ποδὸς ἄγρα, hoc est, *pedis captura*. Isidorus duplicem etymologiam ex Cœlio retulit. Podagra a retentione pedum *nodosa* dicitur. Ovidius, l. I de Ponto, ep. 1, v. 255 :

> Tollere nodosam nescit medicina podagram.

N. 36. *Quem Græci*. Apud Grialium, et alios Excusos erat *quam Græci*; restitui *quem* ex Cœlio, quem Isidorus transcribit.

B N. 39. *Ragades*. Celsus, l. VI, c. 17, distinguit *rhagadia* (sic enim vocat) ab hemorrhoidibus : *Rhagadia sunt, cum in ano sæpe et quidem pluribus locis cutis exciditur* (Al., *scinditur*); *Hemorrhoides sunt ora venarum tanquam ex capitulis quibusdam surgentia, quæ sæpe sanguinem fundunt*. Rhagadia sive rahagades Celsus vocat *scissuras recentes*, atque adeo fortasse legendum erit *scissuræ* pro *fissuræ*. Græcum ῥαγὰς est *ruptura*.

CAP. VIII. N. 1. *Aeris qualitatem habentibus*. Putarem legendum *areæ qualitatem habens*. Alopecia est areæ species. Celsus, l. VI, c. 4 : *Arearum quoque duo genera sunt. Commune utrique est*, etc. *Sed ea, quæ* ἀλωπεκία *nominatur, sub qualibet figura dilatatur : fit et in capillo et in barba*. Alopeciam dictam non a similitudine vulpeculæ, sed quia vulpes eo morbo frequenter laborant, verior est sententia. De alio areæ genere pergit ibidem Celsus : *Id vero*, C *quod a serpentis similitudine* ὀφίασις *appellatur, incipit ab occipitio*, etc. Fortasse hinc aliquis, et ex eo Isidorus existimavit alopeciam quoque a vulpis similitudine nuncupatam.

N. 4. *Erysipelas*. Varia est apud alios erysipelatis etymologia, vel ab ἐρείδω *traho*, et πέλας *prope*, quia partes propinquas attrahit, vel ab ἐρυθρὸς *ruber*, et πελὸς *niger, lividus*, etc.

N. 6. *Sarnam appellat*. Ita etiamnum Hispani appellant, et videtur hoc proprium esse, et fuisse Hispanorum vocabulum. Papias ex Isidoro sumpsit : *Sarna, impetigo*. Semlerus, in not. ad Glossarium Isidorianum, verbo *Scaturrio*, monstrum putabat hoc loco *sarna*, et cum non intelligeret quid esset, conjiciebat *scarram*, quæ vox Germanica est. In auctario Ducangii, ex Papia Mss. Bituricensi, profertur : *Impetigo sicca scabies, prominens cum asperitate, et rotunditate formæ : hæc vulgo sarreuma dicitur*. Subjungitur suspicio, *sarna*, ut habetur in Edito, per-D peram ex *sarreuma* contracte scripto factum fuisse. At ex Isidoro et idiomate Hispano retinendum *sarna*.

N. 7. *Prurigo*. Proxime est a *prurio*, quod duci poterit a *prouro*.

N. 12. *Elephantiacus morbus*. Convenientiam morbi elephantiaci cum elephante exponit Aretæus, l. II, c. 13.

N. 13. *Arquatum*. Nonius, c. 5, n. 14. *Arquati dicuntur quibus color et oculi virent, quasi in arqui similitudinem*. Præmiserat quod *arcus* suspensus fornix appellatur, *arquus* non nisi qui in cœlo appareat, quem *Irim* poetæ dixerunt. Nihilominus multi scribunt *arcuatos*, et *arcuatum* morbum, et ita in textu Grialii legebatur. Id. Grialius in textu exhibet *icteris*, in not. *icteron*.

N. 14. *Cancer*. Celsus *ulcus*, non *vulnus*, nominat, cum de cancro agit. Aliquando tamen *ulcus* et *vulnus* confunduntur. A verbis *Aut ergo*, etc., sensus imperfectus videtur, aut certe obscurus est.

N. 19. *Ulcus*. Est a Græco ἕλκος, ex quo nonnulli cum aspiratione scribunt *hulcus*.

N. 21. *Quasi pupula.* Festus : *Papillæ capitula mammarum dictæ, quod papularum sunt similes.* Si legatur *quasi papilla*, potius dicendum erit *papulas* ita vocatas quod *papillarum* sint similes. Atque id magis placet; nam *papillæ* ita sunt dictæ quia eas infantes quasi *papant*, ut ait Isidorus, l. XI, c. 1.

Cap. IX. N. 2. *Diæta observatio legis et vitæ.* De varia significatione vocis *diætæ* consuli possunt Janus Dousa in Præc., c. 10; Joannes Wouweren, ad Petronium; et Vossius, in Etymologico.

N. 6. *Quæ duo etiam*, etc. Refert se Isidorus ad ea quæ dixit, omnem curationem aut *ex contrariis* aut *ex similibus* adhiberi, quæ duo ipsis remediorum nominibus significari solent.

N. 11. *Pessaria*. *Pessum* vocat Apuleius, de Herbis, c. 121, et *pessus* masculino genere Plinius Valerianus, l. I, c. 1, ad fin. *Pessarium* dixit Theodorus Priscianus, l. III, c. 5.

Cap. XI. N. 4. *Guva. Guva* a Theod. Prisciano, l. II, part. II, c. 16, dicitur *cucurbita ventosa.* Sed Isidorus innuit simpliciter *ventosam* appellari ; et hoc nunc est proprium Hispanorum vocabulum *ventosas*.

N. 6. *Pinsendis præfuit arvis.* Non arridet quod *pinsendis arvis* idem sit ac *pinsendo frumento.* Si retineatur *arvis*, malim intelligi Pilumnum præfuisse terendis arvis; qui idem pilum et pilam invenerit, quibus far pinsitur. Suspicio mihi erat legendum esse *pinsendis præfuit granis.*

N. 7. *Mortarium.* Etymologici alii dictum volunt quasi *moretarium*, quod in eo fieret *moretum.*

N. 8. *Coticula.* Adde Plinium, l. XXXVII, c. 10. : *Ex achate medici coticulas faciunt.* Quod sequitur apud Isidorum, *erit enim lenis*, fortasse mutandum in *lævis*, vel, ut alii scribunt, *levis*, quanquam vocis *lenis* eadem significatio esse potest.

Cap. XII. N. 1. *Odor.* A Græco ὄζειν, quod est *olere*, originem trahit.

N. 3. *Incensum.* Pro thure antiquius verbum est, quam nonnulli arbitrantur. Vide Prudentiana, not. *a* ad n. 151.

N. 4. *Tetraidos.* Fortasse *tetraides*, vel *tetrades.* Desidero id vocabulum in Lexicis tam primæ quam mediæ Latinitatis.

N. 7. *Unguenta... a locis, ut telinum.* Quia nonnulla unguenta a locis dicuntur, Augustinus, Theophilactus et alii existimant unguentum *pisticum*, cujus mentio fit in Evangelio Joannis, c. XII, 3, a *Bista*, seu *Pista*, capite Caramaniæ, vel provinciæ Cabul apud Indos, vel ab alio. quovis loco appellatum Vide not. Petri Lazeri ad Brunonem Astensem in comment ad Matth. *Telinum* vero non a loco vocatum, sed a feno Græco, quod Græce τῆλις dicitur, alii existimant; nam fenum Græcum præcipuum eorum est, ex quibus *telinum* componitur. Quidam legunt *Corpus suavi* sine conjunctione *que ;* et etiam sic stare potest senarius cum trisyllabo *suavi.*

LIBER QUINTUS.

Cap. I N. 1. *Phoroneus... leges judiciaque constituit.* Hæc, et multa alia ex hoc libro inter Gratianæi decreti canones relata sunt, quæ videre poteris collecta a Berardo in nostris Isidorianis, c. 32. Sed cum Berardus Editione regia Matritensi usus non fuerit, nonnunquam decreti scripturam ex corruptis exemplaribus reformare voluit.

N. 2. *Lacedæmoniis jura ex Apollinis.* Berardus, loc. cit., legendum ait, juxta vulgatos Isidori Codices. *Lacedæmonis jura legum ex Apollinis,* non *Lacedæmoniis jura ex Apollinis*, ut apud Gratianum. Verum in Editione Grialii hæc ipsa Gratiani lectio expressa est, nisi quod mendum in textu Grialii erat *Appollinis.*

N. 4. *Hi decemvir.* Paulo aliter nomina decemvirum apud Gratianum referuntur.

N. 5. 6. *In libris exoleverunt.* Correctores Romani decreti pro varia lectione ascribunt *in libros.* Gratianus *obsoleverunt* pro *exoleverunt.*

Cap. II. N. 1. *Divinæ natura.* Id explicat Berardus, loc. cit., ut ex mente Isidori discrimen possit agnosci inter leges naturales et divinas. Suarius, l. I, de Legib., c. 3, n, 9, ostendit legem naturalem posse quoque dici divinam, ex sancto Thoma, et sancto Augustino, l. II de serm. Domini in mont., c. 9. *Quis enim scribit in cordibus hominum naturalem legem, nisi Deus? Expressiusque hanc legem divinam appellat Isidorus, l. v. Etym., c.* 2.

N. 2. *Fas lex divina.* Distinctionem inter *fas* et *jus* Suarius explic. ib., l. I, c. 2, n. II, productis in medium Isidori verbis, quem passim laudat.

Cap. III. N. 1. *Jus autem dictum quia justum.* Hieronymus Magius, Miscell. l. IV, c. 1, *jus* a *jubendo* dictum affirmat, non a *justitia*, ut vult Ulpianus, neque a *justo*, ut vult Isidorus, quem auctores juris Pontificii sequuntur. Reprehendit etiam quod Isidorus *justitiam* dictam asseruerit, quod in ea *jus stet.* Neque Isidorum neque alios viros doctos facile reprehendendos esse ob simile etymologiarum genus, sæpe monui. Credo equidem a *jus* esse *justum*, a *justo justitiam*. Quod autem *jus* sit a *jubeo*, multi negant, qui potius *jubeo* a *jus* deducunt. Alii igitur *juris* originem a *juvando* repetunt, alii a *Jove*, quasi *Jous*, aut *Jovis os*, alii ab ejulatione ἰοὺ, ex qua *ejulare* natum. Vide Becmanum et alios etymologicos. Neque desunt qui *jus* pro æquo a jure coquinæ appellatum asserunt, quia scilicet jusculum æquis partibus distribui solebat. *Justitiæ* originatio, quam Magius damnat, fortasse ea est quæ reperitur l. XVIII, c. 15. *Justitia quasi juris status.*

N. 2. *Lex a legendo.* Andreas Cirinus, de urbe Roma, c. 39, recipiendum esse negat hoc etymon quod *lex* dicta sit a *legendo :* quod si verum esset, *inquit*, non scripta lex non esset. Verum potuit optime origo nominis hujus inde peti, quod initio *lex* esset scripta, et publice *legeretur*, ut multi aiunt, quamvis postea idem nomen legi non scriptæ fuerit attributum. Ut autem hæc etymologia omni legi possit convenire, a theologis nonnullis explicatur de *interiori lectione, et scriptione*, ut lex naturalis a sancto Paulo, Rom. II, dicitur *scripta in cordibus nostris.* Alii *legem* dictam putant a *legendo,* id est, *eligendo*, quia, ut ait Cicero, l. I de Legibus, *nos delectus vim in lege ponimus.* Alii cum sancto Thoma a *ligando* etymon *legis* deducunt.

Ib. Mos autem, etc. Proferuntur hæc etiam ab Ivone epist. 79. Isidorus *tantumdem* pro *tantum* sæpe adhibet. Arev.

Cap IV. N. 1. *Liberor. susceptio.* Berardus utramque lectionem *susceptio* et *successio* optimam putat, dummodo *successionis* nomine non hæreditaria intelligatur, sed personalis, qua scilicet filius patri natura succedit vi generationis.

N. 2. *Vel commodatæ restitutio.* In Mss. Gothicis legitur *vel commendatæ pecuniæ restitutio.* Sed tuto potest omitti *pecuniæ*, cum jam præcedat *rei*. Præferendum quoque est cum Grialio *commodatæ.*

Cap. IX. N. 1. *Jus Quiritium.* Utroque modo dicitur *Quiritium* et *Quiritum.* Hoc in nota retinet Grialius, et sic etiam exhibent Editiones veteres. Quod autem in his scribitur *decretionibus*, mendum apertum est, et omnino distingui debet *de cretionibus* quæ cretiones postea clarius explicantur.

Cap. XI. N. 1. *vel quod sciscit*, etc. Lectionem a Grialio in textum admissam, *quod ea plebs sciat*, vel *quod sciscit, ita uti rogata fuit*, priscis plebiscitorum formulis magis congruere Berardus assentitur. Scriptura in aliis Editis, *vel quod sciscitatur et rogat, ut fiat*, corrigenda esset *et rogatur*, ut vero sensu procederet. Non desunt qui *plebiscitum* dictum putant, quia *plebs ciebatur*, seu *citabatur*, cum scilicet post rogationem legis in suffragium vocabatur. Sed verior videtur etymologia quæ a *scisco* repetitur.

Cap. XV. N. 1. *Papia Poppæa.* In antiquis Excusis perperam legebatur. *Pompeia* pro *Poppæa;* qui error

in nonnullis etiam Suetonii Editionibus; et apud alios reperitur, ut notavit Isæus in not. ad Lactantium, l. I, c. 16.

CAP. XVI. N. 1. *Unde et Satyram scribere*. Andr. Schottus, l. I Observ. hum., c. 2, confirmat nullam fuisse legem saturam; Festum. Diomedem, et Isidorum ex corrupto aliquo Sallustii exemplari deceptos ut legem saturam admitterent. Quæ adduntur, *Satyram scribere*, etc., non video cur aliena censeri debeant. Nam *satura*, *satira*, sive *satyra*, carmen multis ac variis rebus refertum dicebatur, ut sunt satyræ Horatii, etc. Casaubonus, l. 2 de Satyr.: *Simillime igitur et poematia quibus breviter multi perstringebantur saturæ, vel, ut posterius cœptum pronuntiari, satiræ dictæ sunt*. Scaliger tamen, l. I Poet., c. 12, *satyram* a *Satyris*, non a *satyra*, lege vel lance dictam contendit; quin has a *Satyris* etiam vocatas putat. Cum lancibus enim prodibant, et canistellis omni genere pomorum plenis, quibus nymphas allicerent. At Casaubono favent non solum hæc Isidori verba, sed similia alia Porphyrionis in Horatium. Vide inf. l. VIII, c. 7, n. 8.

CAP. XXI. N. 1. *Erit autem lex honesta*, etc. Egregie hæc exponit Suarius, cit. l. I de Leg., ubi c. 9 inscr: *Utrum sit de ratione legis ut sit justa et juste lata, ubi de aliis conditionibus legis ab Isidoro positis*. Quippe singulas conditiones legis ab Isidoro traditas, ex veterum Patrum sententia rationibusque theologicis confirmat.

CAP. XXII. N. 1. *Pragma*. *Pragmatici* in foro apud Græcos, et postea etiam apud Romanos, dicebantur qui mercede actores causarum, ignaros juris et fori consuetudinis, monebant, dicenda suggerebant, et agendi rationem docebant, ab advocatis longe diversi.

CAP. XXIII. N. 1. *Dissimulare*. Gothici Mss., *insimulare* cum glossa *accusare*.

N. 2. *Testes... quod testamento*. Verior origo testamenti est a *testatum*, et *testamen*, quod a *testis* deducitur Etymologici volunt *testis* esse ab antiqua lingua Græca θέστορ.

CAP. XXIV. N. 1. *Voluntate*. Forte, *voluntarie*, aut *voluptate*. Res eodem pertinet, dispositionem legalium instrumentorum *voluntatem* appellari, quia voluntate fit.

N. 2. *Testamentum vocatum*. Etymologiam *testamenti* nuper attuli. Jurisconsulti plurimi dicunt *testamentum* esse quasi *testationem mentis*. Hæc etymologia, et ea quæ ab Isidoro adhibetur, explicant aliquid quod proprium est testamenti, sed veram vocis originem non pandunt. Nam *mentum* neque a *mente* est, neque a *monumento*; sed est productio vocis, seu paragoge, ut in *cognomentum*, etc. Veram originationem *testamenti* a *testibus*, vel *testor*. Isidorus ipse, lib. I de Offic. eccles., c. 11, satis aperte indic. Conferendus quoque est Gellius, l. VI, c. 12, ubi Servium Sulpicium jureconsultum, virum ætatis suæ doctissimum, reprehendit quod *testamentum* verbum duplex esse scripserit, compositum a *mentis testatione*. *Quid igitur*, ait Gellius, *calceamentum, quid paludamentum, quid pavimentum, quid vestimentum, quid alia mille per hujuscemodi formam producta?*

N. 6. *Testamentum juris prætorii*, etc. Inter præsentiam testium, subscriptionem, signacula, et numerum ita distinguit Justinianus, tit. 10 Inst., § 3: *Ita ut hoc jus tripertitum, esse videatur, et testes quidem, et eorum præsentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a jure civili descendant; subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur: signacula autem, et testium numerus ex edicto prætoris*.

N. 14. *Codicillum ut veteres*, etc. Omitti poterit *ut*, vel supplendum *constat;* nam *codicillus* mascul. gen. mox occurrit, atque ita a cæteris usurpatur. Quid est autem quod ait Isidorus: *Sicut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum?* Lipsius, c. 2 de Inst. ep., probat *epistolam* esse scriptum animi nuntium ad absentes, aut quasi absentes; sed proprie *codicillos* appellari, cum præsentes scripto conveniuntur. Ea mens Senecæ videtur esse ep. 56: *Video te, mi Lucili, cum maxime, audio, adeo tecum sum, ut dubitem an incipiam non epistolas, sed codicillos tibi scribere*. Fortasse ergo vult Isidorus, cum ad absentes scribendum est, vice codicillorum epistolam adhiberi. Vel intelligit ante chartæ et membranarum usum, in codicillis colloquia epistolarum scribi consuevisse, ut ait l. VI. c. 8, n. ult. Cæterum codicillos aliquando pro epistola universim, poni, nonnulli observant. De codicillis fuse disserit Brissonius, l. VII de Formulis.

N. 16. *Cretio appellata est*. Nic. Antonius, Bibl. vet. Hisp. l. V, n. 95, inter alias etymologias quæ in Isidoro reprehenduntur, hanc ponit, quod *cretio* dicatur a *decretione*, sive *decernendo*. Sed cum Alciato observat, a juris ipsis auctoribus duo hæc nomina *cernere*, et *decernere*, promiscue sumi, ut in leg. *Is qui hæres*, § penult., et leg. *Pupillus*, de adquirend. hæredit.

N. 17. *Fideicommiss*. A Græco πίστις *fidem* dictam, multi volunt. Isidorus Ciceronis sententiam tenet l. I Offic., c. 7: *Ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt unde verba sint ducta; credamusque, quod fiat, quod dictum est, appellatam fidem*. Huc facit sanctus Augustinus, ep. 109 et Isidorus iterum, l. VIII, c. 2, n. 4.

N. 18. A *pago* est *pepigi*, ut docet Quinctilianus l. I, c. 6, al. 10.

N. 19. *Placitum*. Latinis est sententia, opinio. Ut autem verbum forense est, ad sequiorem ætatem pertinet. Et aliquando quidem *placitum* sumebatur pro conventione, aut pacto: cujus significationis exempla sunt apud Ducangium; aliquando vero pro termino legitimo, communi partium consensu, vel judicis sententia constituto, ex quo Hispani vocant *plazo*. Hæc est secunda significatio, quem Isidorus innuit. *Alii dicunt*, etc.

N. 20. *Manum dabat*. Fortasse *manu dabat*, vel *in manum dabat*. Ita enim etymologia verbi *mando* exponi consuevit.

N. 24. *Venditio quasi venundinatio*. A *venum* est *vendo*, a *vendo* est *venditio*.

N. 25. *Donatio*. Etymologiæ *donationis* et *dotis* ab Isidoro adhibitæ rei nonnullam proprietatem explicant, ut sæpe alibi, sed veram vocum originem non aperiunt. A Græco δῶ est *do*, a quo *dos*, *dono*, *donatio*.

N. 26. *Nam antiquus nuptiar*. Albertus Dietericus Trekell, in not. ad l. Brissonii de ritu nuptiarum, p. 289, conjicit originem tabularum matrimonialium ex conventione in manus per coemptionem esse accessendam, et p. 298, contra asserentes mutuam emptionem viri et uxoris, contendit solum maritum emisse mulierem, et hujus bona, quamvis utrique coemptionem fecerint. Isidorus hoc loc. his accedit qui mutuam coemptionem astruunt. L. IX, c. 5, tabulas matrimoniales *instrumenta emptionis* vocat; quod Dietericus explicat de conventione in manus per coemptionem sine mutua emptione.

N. 29. *Condiciones*. Communem scribendi rationem secutus sum *conditiones*, quamvis Grialius etiam in textu *condiciones* prætulerit. In veteribus monumentis utroque modo reperitur.

N. 30. *Stipulatio a stipula*. Alii censent *stipulationem* dictam a *stipula*, quam in contractibus agrariis manu tenebant, ut agrum integrum repræsentaret. Varro sub fin. l. IV de Ling. Lat., et Festus, in *Stipem* a *stipe stipulationem* deducunt. Nonnemo a *stipulis*, in nodi morem contortis, quibus segetum manipuli astringebantur, et obligabantur. Qui *stipulum* apud veteres pro *firmo* acceptum aiunt, id a *stipite* descendere suspicantur. Videndus Brissonius, l. 1 de Formulis. Quod autem Chacon spuria censebat. *Veteres... agnoscebant*, nescio qua id ratione sibi

persuadere potuerit, cum antiquissima exemplaria consentiant. Imo quod in Hispania a pueris ita celebrari videmus, ut stipulam frangant, iterumque jungant, et in auras dispergant, quod vocant *pajitas a volar*, cur non ex veterum more derivasse credemus? Dicunt etiam Hispani *hechar pajas* de ludo quo sortem stipulis quærunt.

N. 31. *Sacramentum est pignus sponsionis.* Petrus Pithœus, l. I. Adv. c. 18, Isidorum ait ex quopiam meliori auctore docuisse sponsionis pignus legitimum esse sacramentum. Certe Isidorus, ex antiquioribus, et, si vis, melioribus auctoribus, fere ea omnia quæ profert, illa etiam quæ criticis intemperantioribus absurda videntur, collegit. Et apud veteres quidem *sacramentum* fuit pecunia, quam litigantes, sive de re aliqua contendentes, in loco sacro, vel apud pontificem deponebant: pecunia victoris ab eumdem redibat, victi in rebus sacris consumebatur. Vide Varronem, l. IV de Ling. Lat., et Festum, verbo *Sacramentum.* Isidorus autem post primam significationem ab alteram devenit, qua sacramentum accipitur pro jurejurando, quod maxime sacrum habebatur.

Cap. XXV. N. 1. *Inde hæres.* Fortasse *inde herus*; nam ab *herus* hæredem dictum multi volunt; alii ab *hæreo.* Vide l. IX, c. 5, n. 1. Sive autem *heres*, sive *hæres* scribatur, ad originationem perinde est.

N. 3. *Sua male utitur.* Pro *suis utitur*; nam *utor* cum accusativo sæpe occurrit in antiquis Isidori exemplaribus, quod interdum in Excusis aliter habetur. Vulcanius, ut alii Editi, hoc num. ablativum posuit *suis male utitur*; sed n. seq. accusativum retinuit, *ea homines ad res bonas utantur.*

N, 5. *Pro suo tractare.* Hoc est, pro suo administrare. De hujus modi peculio multa jureconsulti, Dig. l. XV. tit. 1, qui *de peculio* inscribitur.

N. 8. *Quia ejus hæredes.* Suspicor legendum *quia ab eis hæredes.* Ulpianus, in l. regul., t. 17, de Caducis: *Quod quis sibi testamento relictum ita ut jure civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, quia veluti cecidit ab eo.* Apud Fabrettum, c. 10, n. 319, inscriptio vetus habet: *D. Laberius secundus procur. Caducorum.*

N. 9. *Familia herciscunda.* Clarius *familia herciscunda* est hæreditas dividunda. Vide tit. 2 l. X, Dig.

N. 10. *Communi dividundo.* Tit. 3 l. X, Dig., *De communi dividundo.*

N. 11. *Finium regundorum.* Dig. tit. 1 lib. X, *Finium regundorum.*

N. 19. *Depositum.* Apertum est quod *depositum* est a *de* et *positum.* Sed Isidorus, vel aliquis alius, ex quo ille sumpsit, exprimere voluit *depositum* esse pignus commendatum *ad tempus*, quod adverbio *diu* notavit.

N. 21. *Arra* sive *arrha* (utroque enim modo scribitur) Hebraicam originem habet. Itali dicunt *caparra*, et *arra.* Vide l. IX, c. 9, n. 6.

N. 32. *Contra veritatem.* An legendum *contra voluntatem alteri consentit?*

N. 33. *Interdictum.* Justinianus, l. IV Institut., tit. 15, § 1, *interdicta* appellari ait, quia *inter duos dicuntur.* Magis arridet etymologia Isidoriana, quæ rei substantiam attingit.

N. 34. *Pretium.* A *peritus* nonnulli inepte deducunt, alii a *proco, posco*, alii aliunde. Videndus Vossius in Etymol., ut alios omittam.

Cap. XXVI. N. 1, *Crimen a carendo. Crimen* melius derivatur a κρίνω *judico*, vel κρίμα *judicium.*

N. 3. *Flagitium. Flagitii* origo ab aliis dicitur esse a *flagrum*, vel a *flagrare*, ut *flagitare* sit ardenter postulare. Ac fortasse Isidorus scripsit *Flagitium a flagrando corruptela libidinis*, etc. Sententia petita est ex Augustino, l. III de Doctr. Christ., c. 10. *Quod agit indomita cupiditas ad corrumpendum animum, et corpus suum, flagitium vocatur; quod autem agit ut alteri noceat, facinus dicitur.* Etymologiam flagitii innuere videtur Plautus Rud. III, 4, 28:

... Etiam vim opprobras, flagitii flagrantia?

N. 7. *Dolus.* Græcum est δόλος. Aliæ etymologiæ adductæ in rei natura, sive proprietatibus explicandis versantur. Quisnam autem Petronius iste sit, cujus verba nobis Isidorus conservavit, incertum.

N. 9. *Falsitas.* Proprie est a *falsus*, et *fallo*, quod ex Græco idiomate oritur σφάλλειν, φάλλειν.

N. 10. *Apud comicos.* Malim *apud Comicum*, hoc est, Terentium, cujus id est Hecyr. I, 1, 15:

Injurium autem est ulcisci adversarios.

N. 14. *Stuprum.* Nonnulli veteres Mss. ita conjungunt: *Stuprum raptus proprie est illiciti coitus a corrumpendo dictum. Unde et qui rapto potitur, stupro fruitur*; alii., *raptu potitur.* Gratianus duobus in locis hanc sententiam retulit, can. 48, caus. 27, q. 2: *Raptus est illicitus coitus a corrumpendo dictus. Unde qui rapta, potitur, stupro fruitur.* Et can. 1, caus. 36, q. 1: *Raptus quoque illicitus coitus a corrumpendo est dictus. Unde qui raptu potitur, stupro fruitur.* Correctores Romani observant, in Cod. Isidori impressio sic legi: *Stuprum raptus proprie est illicitus coitus, a corrumpendo dictus. Unde Virgilius: Rapto potitur, id est, stupro fruitur.* Et videtur quidem Isidorus stuprum cum raptu conjungere voluisse ex illa Servii interpretatione ad l. IV Virgilii, v. 217: Rapto potitur, *stupro fruitur.*

N. 18. *Internecivi.* Nonnulli scribunt *internicivum*, alii *internecinum*; communior et verior scribendi ratio est *internecivum.* Becmanus bellum *internecivum* exponit, quod utrumque bellatorem necat: alii melius, quod ad internecionem alterius partis suscipitur. *Inter* in compositione aliquando vim auget; et hoc verum est in *interbibo, interneco*, etc.

N. 19 *Ante pœnam quadrupli.* Ex Gellio, loc. cit., lege decemvirali permissum fuit, occidi furem, si aut cum faceret furtum nox esset, aut interdiu telo se, cum prehenderetur, defendit. Postea a lege hac discessum fuit, et actio in quadruplum data, si quis super manifesto furto jure et ordine experiri vellet. Aliis deinde furtis, quæ nec manifesta appellantur, pœnam imposuerunt dupli.

N. 24. *Cepit.* Correxi *cepit* pro *cœpit*, ut est non solum apud Grialium, sed et apud alios Excusos.

N. 27. *Commissa*, etc. Fortasse respexit ad Virgilium, l. VI, v. 568:

Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit ad seram commissa piacula mortem.

Servius: Piacula commissa, *propter quæ expiatio debetur.*

Cap. XXVII. N. 4. *Octo genera pœnar.* Talionis meminit Augustinus ex Cicerone, adeoque inter fragmenta Ciceronis non immerito id reponitur. De pœnis autem et suppliciis ac variis tormentorum generibus, quinam scripserint, Fabricius, c. 15 Bibl., exponit.

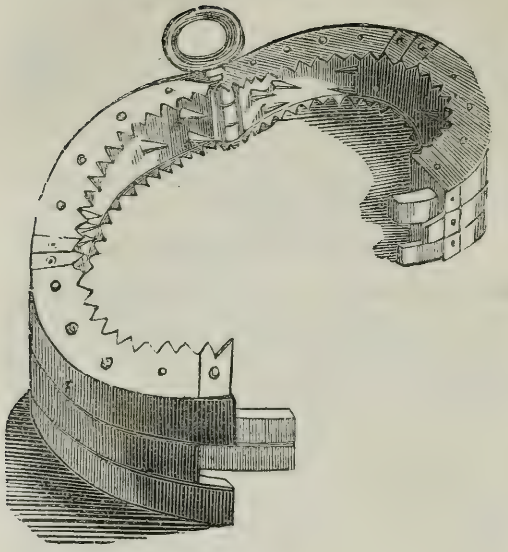
N. 9. *Catenæ.* Ad secundam etymologiam fortasse pertinet quod nonnulli aiunt, *catenam* esse a Græco καθ' ἕνα, quod varios annulos nectat, atque uniat, Alii derivant a κάθεμα, *monile.*

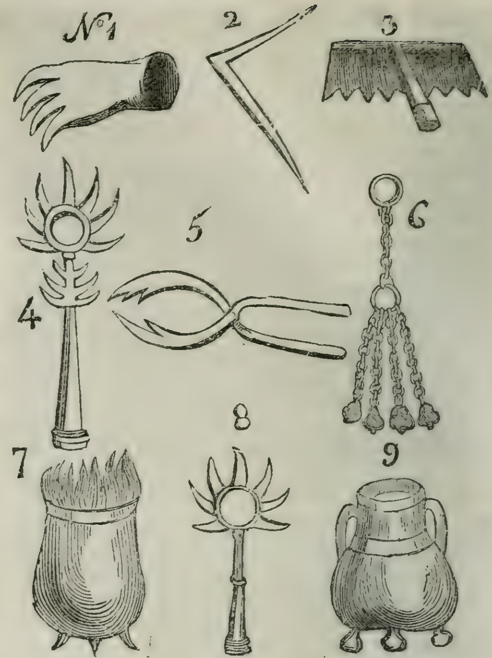
N. 11. *Nervus.* In Excusis ita legitur: *Nervus est vinculum ferreum, quo pedes, vel cervices impediuntur.* Vid. var. lect.

N. 12. *Boia.* De boiis disserui in comm. ad Prud. hymn. 1 Perist., v. 46:

Carcer illigata duris colla boiis impedit,

ubi specimen boiæ veteris ex Museo Borgiano ær incisum exhibui, quod hoc quoque non alieno loco repetere placet.

N. 13. *Numero tantum plurali.* Ex Varrone, l. IV de Ling. Lat., c. 32 : *Arx ab arcendo.. carcer a coercendo, quod exire prohibentur.* Atque id magis placet quam quod alii dicunt, *carcer* esse a *cancer*, *canceris*, qui nunc *cancelli* dicuntur. Præter Virgilium nonnulli alii numero singulari dicunt *carcerem*, unde emittuntur quadrigæ. Frequentius tamen est plurali numero *carceres* hoc sensu dicere. Vide l. XV, c. 2. n. 46.

N. 14. *Plaga.* Græcum est, uti *plecto*, a quo derivatur, πλήττω, πληγή, et Dorice πλαγά. *Flagrum* a *flagro*, quia flagris cæsus flagrat, sive uritur.

N. 15. *Anguilla.* Huc faciunt Hesychii verba: Σκυτάλαι ὄφεών εἰσι φλαγέλλια, λῶροι.

N. 16. *Palos.* Pro sudibus optimi quique auctores dicunt, pro fustibus etiamnum Hispani.

N. 17. *Vectis.* Est baculus, quo aliquid suspensum vehitur : adeoque conjectura Ant. Augustini valde probabilis est.

N. 18. *Virgæ.* De virgis et scorpionibus dixi in comm. ad Prudentium, hymn. 1, v. 44 :

> Illa virgas, et secures, et bisulcas ungulas

Ibi etiam et aliis in locis de fidiculis, de quibus mox Isidorus,

N. 20. *Ungulæ.* Tabulam ex veris instrumentis quibus martyres cruciati sunt, expressam, picturis Gallonii de hoc eodem argumento adjunxi post comment. et indic. ad Prudentium. Explicationem adhibui in comm. ad hymn. 11. Perist. v. 57. Eamdem tabulam hic rursus exhibere non pigebit, brevi expositione addita. N. 1 exprimitur chirotheca ferrea, quæ ungularum species est, in cœmeterio Callepodii reperta. N. 2, uncus ferreus capiti cujusdam martyris infixus e cœmeterio sanctæ Agnetis. N. 3, pecten ferreus, qui exstat inter sacras reliquias monasterii sanctimonialium ordinis Dominicani sanctæ Mariæ Magdalenæ in monte Quirinali. N. 4 et 8, ex museo sacro vaticano duo instrumenta deprompsi, quæ inter ungulas videntur referenda. N. 5, exhibentur ungulæ bisulcæ, quæ asservantur in basilica sancti Petri. N. 6, plumbatæ ex museo sacro vaticano. N. 7 et 9, duo lebetes, insculpti in sepulcris sanctorum Victorinæ et Exuperantii. De quibus omnibus plura loc. cit. dixi.

N. 21. *Equuleus.* Sagittarius, de Cruciat. sanctorum Mart., c. 17, corrigebat hunc locum : *Eculeus autem dictus, quod ei tanquam equo reus impositus extendatur.* Vide meum comment. ad hymn. 5 Per., v. 109.

N. 22. *Tormenta.* A *torqueo* et *tortum*, et fortasse a *tormen*, seu *tormina*, est *tormentum* per productionem vocis, ut c. 24, n. 2, in verbo *Testamentum* observatum est.

N. 23. *Latumia.* Grialius, in textu edidit *latomia*,
C et *latomias ;* in not. *latumia*, et *latumias.* Festus scribebat *latumiæ*, ut ordo litterarum exigit in ejus opere. Varro, l. IV de Ling. Lat., *latomiæ*, et ait de Latonia translatum, quod hic quoque lapidicinæ fuerunt. Græcum est λατομίαι, quod lingua sicula significat locum ubi cæduntur lapides. Latinos autem *latomias* in *lautumias* mutasse, ex loco Senecæ, a Grialio allegato, satis manifestum est; qui tamen ita legitur in Editionibus correctioribus: *Cum reus rogaret ut in lautumias transferretur : Non est,* inquit (Sabinus), *quod quemquam vestrum decipiat nomen lautitiæ ; illa animo meo lauta res est.* Atque hanc scribendi rationem multi sequuntur. Antiqui fortasse alii alio modo.

N. 24. Versus Juvenci, lib. I, vers. 584 seq. :

> Pervulgata diu legis præcepta tenetis,
> Lædentem semper similis vindicta sequatur.

Unde Isidorus sumpserit *talionem* in bonam etiam
D partem sumi, non liquet. Apud Ducangium ex donatione abbatiæ sancti Ægidii, anni 1038, hoc invenitur exemplum : *Pro talione nobis impendentur cœlestia.* Plura congerit Ducangius, ut ostendat talionem accipi pro reciproca pœna ; at pro hac significatione minime opus erat ad scriptores medii ævi devenire.

N. 25. *Ignominium.* Huc recidit quod ait Nonius c. 1, n. 93 : *Ignominia est nominis nota.* Clarius Onomasticum : *Ignomines* ἀνώνυμοι, *anonymi. sine nomine. Ignominium* neutro genere dixit Commodianus inst. 19 : *Non ignominium est virum seduci prudentem.*

N. 26. *Infamium.* Vel *infamia.* Pejus quidam est, quam *ignominia ;* nam, ut ait Cornelius Fronto: *Ignominia imponitur ab eo qui potest animadversione notare, infamia ex multorum sermone nascitur.* Promiscue tamen hæc duo poni solent. In versu Virgilii excusi referunt *malum quo*, quod præferendum videtur,

quamvis Grialius aliter sentiat. Apud Tertullianum etiam, quem Isidorus præ oculis habuit, est *quo*.

N. 27. *Fama autem certi.* Ex Tertulliano fortasse hæc reformari debebunt, qui cit. c. 8, al., 7, Apologetici, sic habet : *Tandiu vivit quandiu non probat. Siquidem ubi probavit, cessat esse.... exinde res tenetur, res nominatur..... Fama, nomen incerti, locum non habet, ubi certum est.*

N. 28. *Unde postliminium.* Tit. 15 l. XLIX Dig. est *De captivis, et de postliminio*, etc. Quo fortasse allusit Isidorus ; cujus tamen verba non satis integra sunt.

N. 31. *Metallum... deputantur.* Sigebertus Havercampus, in comm. ad c. 9 Apologetici Tertulliani pro *deputantur* conjiciebat legendum *deportantur ;* quæ scriptura est Cod. Neap.

N. 34. *Quasi ferens caput.* Verba hæc conveniunt *furcæ*, non *patibulo*. A *patior*, sive *pateo*, origo hujus vocabuli petitur. Adisis Lipsium, de cruce.

N. 35. *In ipso quoque genere necis.* Havercampus, comment. ad cap. 9 Apolog. Tertulliani, observat Isidorum hæc ex Tertulliano sumpsisse, *sed more suo*, addit, *auctoris, unde profecerit, nomine abscondito, et verbis paululum inversis.* Plura de hac ipsa sententia, diversum necis genus explicans, adjungit. Barthius, l. XXXII Adv., c. 8, capitis abscissi supplicium hodie fere honestius haberi cæteris ostendit, quod imitatione profundæ antiquitatis fieri ait, allegata Xenophontis et hac Isidori auctoritate. In comment. ad Prudentium hymn. 1 Perist., v. 93, et hymn. 14, v. 63, quæstionem agitavi cur martyres, superatis interdum aliis tormentis, gladio aut ferro semper, vel fere semper, cesserint. Pœnam gladii Hebræos turpissimam existimasse observat Fabricius, c. 15, n. 14, Bibliogr., ubi scriptores de suppliciorum capitalium generibus apud Hebræos usitatis recenset.

N. 36. *Culleus.* De culleo dixi in comm. ad Prudentium, hymn. 5 Perist., v. 458.

Cap. XXIX. Num. 2. Post hoc caput Grialius iterum sequens inscribit c. XXVIII, et sic deinceps. Hinc ad c. 66 l. III, n. 2, putavi non respondere cap. 30 citatum a Grialio.

Cap. XXX. Num. 3. *Unde et in usu et*, etc. Mazochius, t. I Spicilegii biblici, ad c. VII, 4, Genesis, plura exempla profert quibus scriptores, proprietatem nominum secuti, dies simul noctesque exprimerent, ut certum tempus designarent, scilicet *quadraginta diebus et quadraginta noctibus, dies ipsos quinque, totidemque noctes, diebus, et noctibus quinque, per triduum et trinoctium*, etc. De his rursus Isidorus in libro de Nat. rer. cap. 1.

N. 4. *Secundum Athenienses a sexta hora diei.* Fortasse Servius Atheniensibus affinxit quod Gellius ex Varrone de Umbris, sive quibusdam in Umbria refert ; eos scilicet hora sexta diem inchoare. Extat hymnus Prudentii ad Gallicinium Cathemer., hymn. 1, ubi quædam annotavi. *Mesonyctium* pro mediæ noctis tempore legitur in Taurobolio Lugdunensi apud Muratorium, pag. 333. In Act. Inscript. Franc., tom. II. pag. 503 seq., ex eadem inscriptione explicatur vox *mesonyctium*, aut *mesonyctius*, quæ adjective a nonnullis Græcis adhibetur. In Isidori verbis aliquid fortasse deesse observatur.

N. 8. *Ridiculosa figmenta.* Sedulius, l. I, v. 17 :

Cum sua gentiles studeant figmenta poetæ...

N. 12. *A fando feriæ.* Alii *ferias* derivant a *festo*, alii a *feriendis* victimis, alii a *ferendis* epulis, quia in feriis epulationes fiebant.

N. 15. *Meridies*, etc. Hæc eadem iisdem fere verbis c. 42 l. III, n. 3.

N. 22. *Perendie.* Non satis clare ab Isidoro exprimitur significatio vocis *perendie*, quæ significat diem proximum crastino, diem tertium, quasi *peremplo die* vel *per unum diem transeundo.*

Cap. XXXI. Num. 1. *Nox dicta*, etc. Conferenda hæc sunt cum libro de Nat. rer., c. 2.

A N. 3. *Longo itinere lassatur sol.* De cursu solis vide c. 17 l. de Nat. rerum cum not.

N. 4. *Noctis partes.* In l. de Nat. rerum, c. 2, nonnihil diverso modo referuntur.

N. 6. *Tenebræ. Tenebrarum* etymon id l. XIII, c. 10. Alii *tenebras* dici putant, quod homines iis *teneantur*, ne videant, aut libere agant.

N. 12. *Matutinum.* Exstat *hymnus matutinus* Prudentii Cathem. 2, qui fortasse idem erat atque hymnus ad pullorum cantum in officio gothico. Vide quæ ad eum loc. animadverti.

N. 14. *Est autem aurora. Auroram* nonnulli ab *aurea hora* derivant.

Cap. XXXII. N. 1. *Nam mane.* De significatione vocis *mane* supra, c. 30. n. 14.

Cap. XXXIII. N. 1. *Mensis nomen.* De mensibus, et de concordia mensium, sunt c. 4 et 5 libri de Natura rerum, ubi quædam alio modo exponuntur atque in hoc capite.

B N. 12. *Kalendas.* A καλεῖν, quod Latine quoque dicitur *calare*, hoc est, *vocare*, appellatas, plerique existimant ; nam Kalendis vocabatur populus, ut dies nonarum cujusque mensis indicerentur, qui etiam *calari* dicebantur. Vide Varronem, l. 5 de Ling. Lat., c. 4, et Macrobium, l. I, c. 15. *Idus* vocatæ potius sunt ab *iduare, dividere*, quam ab *edendo ;* nam Idus fere dividunt mensem. Vide Macrobium, eod. l. I Saturn., c. 15. *Nonas* Macrobius, ib., ait dictas quasi *novæ* initium observationis, vel quod ab eo die semper ab Idus *novem* dies putentur. Addat c. 16, ex Rutilio. Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus rustici in agris opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent. Nundinæ ergo sunt quasi *novendinæ, novem dies*, quod idem fere est etymon *nonarum*. Cæterum originationes ab Isidoro indicatæ ex antiquiori auctore petitæ videntur, quamvis quisnam ille sit non liquet.

C Cap. XXXIV. N. 2. *Duo autem sunt solstitia.* Scriptores veteres *solstitii* nomine æstivum plerumque intelligebant, hiemale *brumam* appellabant. Dies autem solstitii, et brumæ, uti etiam æquinoctiorum nobis ex Kalendario Gregoriano diversi sunt ab antiquis, ut explicatur in not. ad l. de Nat. rer., cap. 8, quod etiam agit de solstitio et æquinoctio.

Cap. XXXV. N. 1. *Tempora a... temperamento. Temperamentum* a *tempore* potius ducendum quam contra *tempus* a *temperamento.*

N. 3 *Quod viret.* Ex Varrone, l. V, c. 2, qui aliam etymologiam ex Græco innuit. *Nisi quod*, ait, *Iones dicunt* βῆρ.

N. 7. *Quasi hiemevernus.* In not. Grialii erat : *Al., hibernus :* Reposui : *Al., hievernus ;* nam *hibernus* non est diversa lectio, nisi intelligamus Grialium pro diversa scriptura hæc omnia verba apposuisse : *Al., hibernus. Ut sit præceps hiems. Hibernus* pro parte D quæ est inter hiemem et vernum tempus vix alibi reperietur. Neutro genere *hibernum*, et fortasse etiam masculino *hibernus*, a sancto Ambrosio et aliis posterioris ævi pro hieme simpliciter usurpatur ; unde apud Hispanos *invierno*, apud Italos *inverno.*

Cap. XXXVI. N. 1. *Annus est.* Hæc reformanda, vel explicanda ex Varr., l. V de Ling. Lat., c. 2 : *Tempus a bruma ad brumam dum sol redit, vocatur annus ; quod ut parvuli circuli annuli, sic magni dicebantur circites anni ; unde annus.* Ita *annus* potius est ab *annulo*, quam *annulus* ab *anno.*

N. 4. *Æra singulorum annorum.* Etsi *era* fortasse originem habet *ab æs*, ut ait Isidorus, tamen apud Hispanos, qui ea voce frequentissime utebantur, in veteribus monumentis sine diphthongo passim scribitur. Hunc morem sequor, aliorum tamen scripturam *æra* non improbo. Hæc de era, et alia, quæ hoc c. exposita sunt, l. de Nat. rer., c. 6, repetuntur. De origine vocis *era* multum inter se critici discrepant. Opinio Sepulvedæ, in libro quem

de anni emendatione edidit, hæc fuit, olim scribi consuevisse, *A. Er. A.*, hoc est, *annus erat Augusti*, sive ab Augusto; ex quo vitiose postea factum *æra*. Hanc opinionem refellit Josephus Scaliger, l. v de Emendatione temporis, ubi observat, in monumentis antiquis Hispaniæ nunquam *æra*, sed *era* exaratum esse. Ipse Scaliger *eram* ab *æs* deducit, et numerum significare ait; nam ita usurpat Faustus Reginensis, seu Reiensis in libro De spiritu sancto (auctor nunc creditur Paschasius) : *Trecenti in era, sive supputatione crucis.* Ita etiam Isidorus, l. 6, c. 15, non semel *eram* pro numero posuit. Becmanus ex veteri Breviario Codicis Theodosiani profert : *Imperator Theodosius, era* 22, hoc est, tit. 22, et ex Hilderico Gallo *eras dierum* pro numeris dierum. Antiquiores *æra* in plurali numero pro numeris ponebant, quo pertinent exempla ex Nonio et Cicerone allegata a Grialio. Salmasius in Exercit. Plinian., p. 686, probat a sequioris ævi scriptoribus *eram* acceptam fuisse pro *numero dato*, ut aiunt, in aliquo computo. In conciliis Hispaniæ pro numero, canone, seu capite, vox *era* adhibetur, ut apud Pueyum, p. 688 : *Reseratum est etiam concilium Ilerdense, in quo jubetur*, etc. *Era quippe septima ita : Qui sacramento se obligaverit*, etc. Et p. 690 : *Ex Chalcedonensi concilio era octava decima.* Significatio vero *eræ* pro certo et illustri termino (epocham vocant), ex quo anni numerentur, notior est apud Hispanos, et hoc sensu ab Isidoro exponitur. De era Hispana exstat præclarum opus Marchionis Mondejarensis, recusum Matriti anno 1795. *Era Española, origen de su nombre*, etc. In Codice Vatic. 20, post tabulam qua Romani pontifices recensentur, hi sunt versiculi :

> Ut sapias eram, Domini præsentibus annis.
> Appones annos tricenos, bisque quaternos.
> Et quot hi fuerint, totam fore noveris eram.

Erat id Cod. *fuerunt* pro *fuerint*, et *usque* pro *bisque;* hæc enim est ratio ut anni XXXVIII annis eræ vulgaris addantur, ut annus eræ Hispanæ colligi possit. In eodem Cod. *era* explicatur de mensura terræ, quam Romani provinciis imperabant, de quo apud alios nihil invenio. Quo anno eræ vulgaris Christus natus fuerit, an etiam ante illam, mirus est chronologorum dissensus, quem, catalogo diversarum sententiarum per annos disposito, Fabricius, c. 7 Bibli., exposuit. Quo in argumento egregie versatus est v. c. Henricus Sanclementius, abbas Camaldulensis, erudito opere paucis ante annis Romæ excuso in-fol. In Codice Albanio, post medium c. 34 l. I Etymologiarum quædam inserta sunt de censu, quem Augustus Cæsar a toto orbe terrarum jussit reddi; quæ, quanquam Isidori non sunt, tamen inter appendices, n. 6, locum habebunt.

CAP. XXXVII. N. 2. *Adhuc enim consules*, etc. Ex his colligit Grialius Isidorum videri Maronis verba non considerasse. Rationem desidero. Isidorus enim potuit, verbis Servii adhibitis, notasse Romanos ante consules et eram lustris et olympiadibus computasse. *Propter olympiadas* fortasse mutandum erit in *per olympiadas.* Observandum *lustrum* sæpe accipi pro quinquennio jam peracto, ut notant Savaro ad Sidonium, carm. 13, et Christianus Gottlieb Schuarz, ad Mamertinum, in secundo panegyrico, ad Maximinum, c. 1.

CAP. XXXVIII. N. 4. *Et dicta ætas quasi ævitas.* Ex Arnobio, l. II, *ævitas* contracte est *ætas.*

N. 5. *Ætas.... mundi.* Sex mundi ætates ita distributas ex Augustino. l. et c. ult. de Civitate Dei Isidorus sumpsit.

N. 6. *Quarum decursus.* Vulcanius et alii Editi ita hoc caput concludunt : *Quarum decursus per generationes, et regna ita inspicitur.* In fine vero Chronici, c. seq., additur : *Quarum decursus per generationes, et regna primus ex nostris Julianus*, etc... *Summa præterita sæculi cognoscatur*, cum nota Vulcanii : *Sequentia habentur in quodam Codice excuso ante titulum, De discretione temporum, in Mss. vero exemplaribus non leguntur.*

N. 8. *Ad Augusti Heraclii.* In exordio Chronici uberioris legitur *usque ad Augusti Heraclii, et Sisebuti Gothorum regis principatum;* quod arguit prius editum Chronicon quam extrema manus Etymologiis fuerit adhibita. Nam Sisebuto Recaredus II successit; Recaredo, qui tres tantum menses regnavit, Suinthila. Correxi *præteriti sæculi* pro *præterita sæculi*, ut apud Grialium et alios excusos hoc loco legebatur, cum in exordio, quod dixi, Chronici melius legatur *præteriti.* Codex Cæsenas vetustior hoc loco inserit Chronicon ipsum uberius Isidori, cujus compendium est hoc, quod in plerisque Mss. Etymologiarum reperitur.

CAP. XXXIX. N. 1. *Prima ætas*, etc. Grialius sine ulla notatione hoc caput præteriit, fortasse quod eruditæ Loaisæ notæ exstant in Chronicon uberius, et multi sunt qui argumentum hoc egregie illustrarunt, ut Scaliger, Petavius, etc. Quædam nihilominus peculiari observatione digna sunt. *Primo die in lucis nomine conditos fuisse angelos*, fortasse innuit eos simul cum mundo creatos fuisse, quæ est Augustini ac communis theologorum sententia. At non pauci Patres tenent angelos ante mundum conditos, nonnulli post mundum. Vide Pererium, Comment. in Genes. De principio et fine mundi plures opiniones videri possunt apud Cotelerium, t. I patr. Apost., pag. 44.

N. 6. *Heber*, etc. IIM.DCXLIII. Ita enim legendum, non IIM.DCXLVII, ut Grialius in Chronico uberiori edidit, ubi locum emendabo.

N. 13. *Carthago.* Rursus, n. 16, sub Amasia : *Carthago condita.* Scilicet ex diversis scriptorum sententiis, quod clarius in Chronico expressit sub Amasia : *Carthaginem hoc tempore quidam asserunt conditam ; alii vero, superius.* Nam sub Davide præmiserat : *Carthago a Didone ædificatur.* Vide var. lect., ad n. 16.

N. 22. *Evergetes, ann.* XXVI. Ita etiam legendum in Chronico, in cujus textu mendose legitur apud Grialium *ann.* XXXVI, ut ex nota ipsa colligitur, ubi indicatur annus 26.

N. 24. *Evergetes, ann.* XXIX. Loaisa, in not. ad Chronicum, advertit in Editione Bignæana Etymologiarum perperam legi *ann.* XXIV. Idem error in Editione Vulcanii præcesserat.

N. 37. *Valentinianus, ann.* VIII. Loaisa, in not. ad Chronicon uberius, observat, in Mss. Etymologiarum nunc 6, nunc 7, aliquoties etiam 8 et 9 annos indicari. Ipse in textu edidit *annis* VIII, quod ex supputatione consulum præferendum existimat. Hoc secutus sum, quamvis Grialius ediderit *ann.* VII.

N. 42. *Soli Deo est cognitum.* Vulcanius et alii Excusi ita pergunt : *Deo soli est cognitum. Colligitur omne tempus ab exordio mundi usque in præsentem annum decimum gloriosissimi principis, qui est Heraclius*, VM.DCCCLVII. Vulcanius addit hanc notam : *In aliis exemplaribus addita invenio post*, Eraclius anno XXVII, *hæc verba :* Hujus quarto, et quinto religiosissimi principis Sisebuti in Hispania Judæi baptizantur. *Aliud vero exemplar pro* SISEBUTI *habet* SEPULTI. Alia hoc loco addit, ut dixi ad n. 6, c. 38. In Codice Chisiano Etymologiarum continuatio est hujus Chronici, quæ inter appendices, n. 7, referetur. Inter varias lectiones quædam alia indicabuntur de diversa ratione, qua Chronicon in multis Mss. concluditur, addita etiam mentione Recesuinti regis, qui multis post Isidorum annis vixit.

CAP. I. N. 1. *Vetus Testamentum*, etc. Quæ hoc capite explicantur, magna ex parte libro Prœmiorum concinunt.

N. 7. *Hoc est Paralip.* Confer de his notas ad Patres Apostolicos Cotelerii, p. 7, col. 2. Verba, quæ in Excusis addi ait Grialius, hæc sunt : *Paralipome-*

non, qui et Chronicon : qui in duos libros dividitur, apud Græcos et Latinos. Esdras octavus, etc.

N. 11. *Summa utriusque Testamenti trifarie dist.* Triplex hic sensus sacræ Scripturæ fusius ab Isidoro declaratur l. I Sentent., c. 18 : *Lex divina triplici sentienda est modo. Primo, ut historice; secundo, ut tropologice; tertio, ut mystice intelligatur*, etc.

Cap. II. N. 1. *Vet. Testam.*, etc. Hoc etiam caput traditis ab Isidoro in libro Prooemiorum, et in l. I Officiorum, c. 12, respondet.

N. 23. *Quos non lamenta.* Non recte arguit Grialius lamentationes Jeremiæ olim in officiis defunctorum cani consuevisse; nam Isidorus loquitur de genere ipso carminis quod funeribus adhibebatur, et *threnus*, sive *lamentum* vocabatur, non de ipsis Jeremiæ Threnis. Vide l. I, c. 39 : *Threnus*, etc. *Adhibebantur autem funeribus, atque lamentis; similiter et nunc.* Et c. 19 hujus libri VI : *Cui* (hymno) *contrarius est threnus, quod est lamenti carmen et funeris.* De metris vero Judæorum plures exstant eruditæ dissertationes, ut Xaverii Matthæi, et aliorum, quos recensui in dissertatione de hymnis eccles., n. 17.

N. 26. *Hi sunt quatuor prophetæ*, etc. In prologo libri Prooemiorum Isidorus opinionem Græcorum et Latinorum sequi videtur, qui libros omnes prophetarum ab eisdem prophetis quorum præferuntur nomina compositos esse affirmant. Vide notam Marianæ ad verba prologi. *Ex quibus quatuor sunt*, etc.

N. 28. *Quia secundus, tertius et quartus*, etc. Mariana, in not. ad prologum libri Prooemiorum, manifeste corrupta esse censet hæc verba *quia secundus, tertius, et quartus*, etc. Nam si Esdræ et Nehemiæ sermones uno libro dicantur comprehendi, quod forte Isidorus hoc loco sequitur, tunc non supersunt *tres libri*, qui inter apocryphos numerentur; sed solum duo, qui vocari solent tertius et quartus Esdræ ab iis scilicet qui sermones Esdræ et Nehemiæ in duos libros distinguunt. Natalis Alexander, t. II Histor. Eccl. Vet. Testam., in sexta ætate, dissert. 7, art. 3, ait Isidorum tertium et quartum librum Esdræ nomine pariter conjungentem, duos duntaxat Esdræ libros distinxisse, unum canonicum, alterum apocryphum. Verum Isidorus, ut verba hujus numeri præferunt, clare distinguit quatuor libros Esdræ. Solum ergo assertio Isidori, ut nunc apparet, vera esse poterit, si primum et secundum Esdræ libros, quos nunc dicimus, libri primi nomine comprehenderit, eos vero quos nos tertium et quartum vocamus in tres diviserit, ac secundum, tertium et quartum appellaverit.

N. 30. *Philonis esse affirmant.* Hoc magis tenendum quam quod idem Isidorus in prologo libri Prooemiorum docuerat, Sapientiæ librum esse, vel dici a Jesu filio Sirach editum. Vide notam Marianæ. Intelligit autem Mariana, Philonem, cui Hieronymus quoque Sapientiæ librum ascribit, non Philonem Alexandrinum esse, sed Biblicum, de quo frequens in Eusebio mentio. Alii temere utrumque Philonem, Alexandrinum et Biblicum confundunt.

N. 45. *Ad Heb.* De Epistola ad Hebr. vide quæ notavi ad App. 5 Sedulii, p. 405. Isidori verba fortasse ita sunt reformanda : *incerta esse dicitur*.

N. 46. *Petrus scripsit*, etc. Vide not. ad Patres Apostolicos, p. 6, 7 et 12.

N. 49. *Apocalypsim.* Auctoritatem Apocalypsis, quam Abarizitius Genevensis Calvinista labefactare conatus fuit, tuetur Vincentius Fassinius ord. Prædicat.; cujus controversiæ quædam capita Bruno Brunus, in præfat. ad t. II Operum sancti Brunonis Astensis explicuit. Confer etiam meam notam ad decretum Gelasii, app. 5 Sedulii, p. 405, n. *pp*. De varia apocryphorum notione disserui in not. ad decretum Gelasii, loc. cit., p. 419. Vide etiam notam Marianæ ad prologum libri Prooemiorum, n. 1, et Coteler., t. I Patrum Apost., p. 6, col. 2.

A N. 53. *Auctoritate canonica*, etc. Innuit, ut puto, Isidorus decretum Gelasii de libris recipiendis et non recipiendis.

Cap. III. N. 2. *Bibliothecam.* De *bibliothecæ* vocabulo pro sacris bibliis dixi in Isidorianis, c. 81, n. 8 et seqq. Bibliothecæ Alexandrinæ descriptionem omnigena eruditione exornat illustriss. præsul Simon de Magistris, dissert. 5, post Danielis Editionem secundum Septuaginta ex Tetraplis Origenis. De numero librorum Gellius, loc. cit. a Grialio, ait : *Ingens postea numerus librorum in Ægypto a Ptolemæis regibus vel conquisitus, vel confectus est ad millia ferme volumina septingenta.* Ea omnia bello priore Alexandrino incensa fuisse narrat. Livius et Seneca referunt *quadraginta millia librorum* arsisse; ex quo laudatus præsul de Magistris colligit, dissert. 1, n. 6, ignem evasisse volumina trecenta mille, in quibus sacra biblia. Lipsius, in syntagm. de bibl., c. 2, ex verbis Gellii, arguit apud Isidorum scribendum *septingenta* pro *septuaginta*.

B Cap. IV. N. 2. *Siquidem sing.* Inter recentiores qui de historia versionis Septuaginta interpretum agunt, consulendus in primis is quem nuper commemoravi, illustrissimus de Magistris.

N. 5. *Vulgaris illa interpretatio.* Hæc est versio *Itala* quam vocant, ac fortasse legendum *vulgaris Itala interpretatio*, nisi contra hinc colligat aliquis apud Sanctum Augustinum, l. II de Doctr. Christ., c. 15, legendum *ita illa*, non *Itala*, ut nulla olim versio *Itala* vocata fuisse dicatur, quod nonnemo contendit. Nota est hæc controversia, in qua explicanda alii passim versantur.

Cap. V. N. 1. *Deinde Lucull.* De Lucullo Plutarchus Isidoro consentit; et bibliotheca quidem Luculli quodammodo publica erat, et doctis omnibus patebat; sed ipse tamen jus mancipiumque sibi retinebat, ut notat Lipsius in syntagm. de bibl., c. 5.

C N 2. *Primum autem Rom.* Apud Plinium legendum *prima in Urbe*, non *in orbe*, ut habet Grialius. Concinit Isidorus : *Primum autem Romæ*, vel, ut Lipsius, loc. cit., exhibet : *Primus.* De imaginibus in bibliothecis ejusdem Lipsii c. 10 est : *Imagines in iis doctorum laudabili more, cui origo ab Asinio.* Adisis nostra Isidoriana, c. 81, n. 5. Excusi male distinguunt *additis auctorum imaginibus in atrio*, perinde quasi imagines non in bibliotheca, sed in atrio aliquo distincto collocatæ fuerint. Asinius urgo bibliothecas publicavit in Atrio, scilicet libertatis, ut Suetonius in Augusto affirmat, quod de manubiis Dalmatarum a se victis instruxit. Quod verbum magis Lipsio, c. 5, arridet, quam *exstruxit*, quo Suetonius usus est. Nam Atrium Libertatis longe ante Augusti, et Pollionis ætatem exstructum fuerat. De hoc Atrio Ovidius, III Trist., eleg. 1 :

> Nec me, quæ doctis patuerunt prima libellis,
> Atria Libertas tangere passa sua est.

D Cap. VI. N. 2. *Hieronymus atque Gennadius.* Innuit Isidorus Hieronymum et Gennadium de iis scriptoribus in suis catalogis verba fecisse, quos in suis haberent bibliothecis, quod quidem magna ex parte verum puto. Barthius, l. XXII Adv., c. 18, observat studia ab Optatiano Porphyrio pro libris seu scriptis accipi, ut hoc loco ab Isidoro : *Procseuti sunt, eorumque studia*, etc. Sic enim cum nonnullis Excusis legit, non *persecuti*, quod Grialius prætulit.

Cap. VII. N. 1 *Tantos... quantos.* Pro *tot quot :* quæ phrasis sequiori ævo in usum invecta, ad vulgares linguas transit.

N. 3. *Augustinus.... tanta scripsit*, etc. In versibus bibliothecæ Isidori de sancto Augustino eadem expressa est sententia :

> Mentitur, qui te totum legisse fatetur;
> Aut quis cuncta tua lector habere potest?

ubi fortasse reponendum *An quis*.

Cap. viii. N. 2. *Homilia*. Proprie est colloquium, conversatio.

N. 3. *Serebant*. Nonnulli apud Virgilium minus bene legunt *ferebant* pro *serebant;* nam alluditur ad etymon vocis *sermo* a *sero*, vel, ut ait Varro, l. 5 de Ling. Lat., c. 7, a *serie*, quod ipsum est a *sero*. *Sermo enim*, ait Varro, *non potest in uno homine esse solo, sed ubi oratio cum altero conjuncta.*

N. 4. *Tractatus*. Apud ecclesiasticos scriptores tractatus idem sonat atque homiliæ. Augustinus, ep. 4, ad Quodvultd., præfixa libro de Hæresibus : *Tractatus populares, quos Græce* homilias *vocant*. Hinc *tractatores, tractare*, etc., eodem sensu.

N. 8. *Fastorum libri. Fasti* proxime sunt a *fastis diebus;* origo autem *fastorum dierum* est a *fando*.

N. 12. *Martius vates*. De Martio, seu Marcio vate, agunt Ammianus Marcellinus, l. 14, c. I. *Amphiaraus et Martius, vates inclyti;* et Macrobius, l. i Saturn., c. 17 : *Ex vaticinio Martii vatis*, etc. *Fertur autem in carminibus Martii vatis, cujus duo volumina illata sunt in senatum, inventum esse ita scriptum*, etc.

N. 17. *Epistolam... Latin. missa*. Epistolam alii *missoriam* interpretantur.

N. 18. *Alloquia*. Apud Hieronymum : *Mutua epistolarum colloquia missitabant. Unde et portatores earum*, etc. Ita fere Lipsius verba Isidori recitat, c. 1 Inst. epi. : *Codicillis epistolarum colloquia scribebantur. Unde et portatores*, etc. Vox *portitor* Latinior est.

Cap. ix. N. 1. *Ipse dant ingen.*, etc. Distichon Dracontii exstat in ejus elegia, quam integram edidi post ejus carmen de Deo ex veteribus membranis Vaticanis, ex quibus reposui *prosit littera* pro *præstet*. Vide Prolegomena ad Dracontium. N. 8. Eleganter restitui possit locus, si liceat, ex conjectura Rivini ad Dracontium : *Ceræ litterarum matrices, parvulorum nutrices*. Hoc fortasse innuit Hilarius Arelatensis, in Vita sancti Honorati Arelatensis : *Beatus Eucherius, cum ab eremo in tabulis, ut assolet, cera illitis...litteras ejus suscepisset: Mel, inquit, suum ceris reddidisti*. De tota scribendi ratione consulendus Hermannus Hugo, præcipue secunda ejus Editio cum notis Trotzii, præter alios indicatos a Fabricio in Bibl., c. 21, n. 10.

N. 2. *Sicut indicat Atta*. Quinti Attæ solum hoc fragmentum inter veterum poetarum fragmenta refertur, et aliud ex Servio ad Virgilii eclog. 7, v. 33 : *Nempe ad mensam, ubi sermo de sinu solet suboriri.*

Cap. x. N. 1. *Chartarum usum*. Scriptores qui de charta et papyro veterum egerunt, curiose indagavit et indicavit Fabricius in Bibliog. c. 21, n. 10. Versus Lucani ita habet in editionibus correctis : *Conseritur bibula Memphitis cymba papyro*. Quandiu tabulæ ceratæ in usu fuerint incertum est : quædam tamen de hoc argumento annotavi in Isidorianis, c. xi, n. 10.

N. 2. *Charta autem dicta. Charta*, ut *character*, originem Græcam habet. Vulcanii notatio hæc est : *Plinius, l.* xiii, *c.* 12, *primum genus chartæ tribuit Augustææ, secundum Liviæ a conjuge Augusti, tertium amphitheatricæ, quartum Saiticæ, quintum Tænioticæ*. Ex hoc Plinii loco non difficilis fuit conjectura de charta Liviana, ut nunc dicam. De charta regia, quæ Græcis μακρόκωλα dicitur, videndus Cicero, l. xiii, ad. Attic., ep. 25, et l. xvi, ep. 3.

N. 3. *Liviana ob honorem Liviæ*. In multis Excusis, et in multis Mss. antiquis, ut in Codice 2 Vatic. Arch., legebatur *Libiana in honorem Libyæ provinciæ*, aut aliis verbis in eamdem sententiam. Grialius, nulla notata discrepantia scripturæ, edidit : *Secunda Liviana ob honorem Liviæ*. Joseph Scaliger, Animadv. in Guilandinum, ad membrum 19, existimat quoque nomen *provincia* delendum, et Liviam Augustam ab Isidoro intelligi. *Quanquam*, addit, *non plane mutare ausim, quia hujusmodi nugis plurimis scatet Isidorus*. Sed cum nugas plerumque librarii de penu sua ingesserint, æquitas postulat ut cum contextus patitur, errores qui irrepserunt ad

A veritatem et mentem eorum scriptorum, ex quibus Isidorus profecit, revocemus.

Cap. xi. N. 1. *Pergameni reges*, etc. Plin., l. xiii, c. 11, ex Varrone, et sanctus Hieronymus, epist. 43, ad Chromat. Nomen adjective efferri solet *pergamena charta*, etc. Hispani inde retinent vocem *pergamino*. Neque membranum neutro genere apud antiquiores facile invenietur. Apuleius, l. vi Metam., dixit *tenue membranulum*. Cæterum membranarum usum ad scribendum longe ante Eumenis et Ptolemæi tempora fuisse, arguit Lampius ad psal. xlv, p. 86. Isaacus Vossius, ad Catullum, p. 50 seq. Codicum membraneorum, sive librorum quadratorum, usum ab Attalo cœpisse contendit.

N. 2. *Coloris lutei*. De membrana lutea Tibullus, l. iii, eleg. 1, v. 9 :

Lutea sed niveum involvat membrana libellum.

Præclare marchio Maffeius, t. III Veronæ illustratæ, c. 4. laudata hac Isidori sententia, adversus re-
B centiores quosdam bibliothecarum ornatus, qui oculis nocent, invehitur. De Carysteo, seu Carystio marmore (utroque enim modo dicitur) rursus Isid., l. xvi, c. 5, ubi ait gratum esse iis qui gemmas sculpunt; *ejus enim viriditas reficit oculos*.

N. 4. *Crocatur*. Verbum *crocatur* insolens est : Plinius tamen dixit, l. xvi, c. 34, *crocatum*. In Editionibus Persii legitur, *et bicolor positis*.

N. 4. *Purpurea vero*. Nonnulli addunt membranas rubeas; sed has Isidorus inter purpureas numerare voluisse videtur.

Cap. xii. N. 1. *In omentis eleph*. Lipsius, in epist. De distinctione et interpunctione ex hoc Isidori loco conjicit certis modulis libros fuisse compositos, ut facilius in unoquoque opere numerus versuum sive linearum cognosceretur. Antiqui enim opera per versus numerabant, et ad quot millia versuum liber aliquis procederet, annotare solebant. Vide inf. c.
C 14, n. 7. Sed, ut observat, potest etiam aliquis versus explicare membra minuta, et sectiones sic institutas, fere ut in nostris bibliis. Librum ex ebore, vel ebore ornatum atque distinctum multi intelligunt esse illum de quo Vopiscus in Tacito, c. 8 : *Habet bibliotheca Ulpia in armario sexto librum elephantinum, in quo hoc senatusconsultum perscriptum est*. Alii ex Isidoro elephantinos libros dictos censent, quia ex omentis elephantorum erant confecti. Alii ex magnitudine et mole id nomen libris ingentibus datum arbitrantur. Ratio scribendi in foliis malvarum tribuitur Hebræis, in foliis palmarum Ægyptiis. Confer Hermannum Hugonem cum notis Trotzii, et Acta Academiæ Barcinocensis, p. 309.

N. 2. *Novimus aerios*. Sermo est de carminibus Arati latine, ut puto, redditis. *Levis*, seu *lævis*, malva est plana, non aspera. Sic apud Catonem, de Re rustica, c. 157, *levis* brassica est folia habens extenta, cui opponitur *crispa*. Navicula *Prusiaca* videtur esse e
D Bithinia, cujus rex fuit Prusias. Silius, l. xiii, sub. fin. : *Donec Prusiacas delatus segniter oras*. In vetustissimo Cod. Vat. 5764, de quo c. 98 Prolegom., n. 13, legitur *quas ignes novimus aerios*, ut alludi videatur ad lucernas. Sed aliud sensus exigit. Vulcanius edidit *quæ ignes novimus aeres*, et *Persica vexi;* sed subjecit hanc annotationem : « Vet. Codices habent : *Queis ignes novimus aeros;* et paulo post pro *Persica* vet. Cod. habet *Prusiaca;* alii, *Pruxaica* »

N. 3. *Cui dono*, etc. Recentiores nunc legunt versus Catulli : *Quoi dono... Arida modo pumice*, etc., quod venustius putant. Vide notas Vulpii.

Cap. xiii. N. 1, 2. *Codex, liber, volumen*. Sæpe inter se confusa sunt. Distinctio hæc adhiberi potest, si placet. *Codex* est id quod unum, vel plura opera, vel etiam partem aliquam operis magni complectitur. *Volumen* proprie erat scriptum, quod in membranis involvebatur, sed promiscue usurpatum reperitur aut pro Codice, aut pro parte aliqua operis,

quod in plures libros divisum est, ut cum nunc dicimus *in Etymologiis libro* XX, olim diceretur *volumine* XX. *Liber* interdum sonabat, ut nunc sonat, partem aliquam et multis in quas opus divisum est, interdum opus ipsum integrum. Ut si dicamus *in opere Etymologiarum libro decimo*, aut *in libro Etymologiarum volumine decimo*. Exempla e veteribus inutile esset proferre, cum in lexicis pateant. Vide Forcellinum, verbo *Volumen*.

N. 3. *De libris arborum volumina*. Montfauconius, Antiquit. explic., l. v, c. 5, t. III, part. II, sibi non probari ait quod Isidorus hoc loco asserit, libros arborum membranis antiquiores esse; *nam membranarum antiquitas*, inquit, *tanta est, ut earum origo investigari nequeat*. Sed observare potuit ante Isidorum hoc ipsum traditum ab Hieronymo, Plinio et Varrone. Vide not. 1 ad c. 11 hujus libri.

CAP. XIV. N. 1. *Idem et antiquarii*. In Excusis et Mss. occurrit *idem* pro *iidem*, quod in aliorum quoque operibus animadverti. Et poetæ quidem contracte proferre solent *idem* pro *iidem*. Sed prosæ orationi congruentius arbitror *iidem*. De antiquaria arte consuli potest Hieronymus, epist. 6, ad Florent. In Cod. Theodos., l. 4, tit. 8, leg. 2 : Imperatores Valentinianus, Valens et Gratianus ita præscribunt : *Antiquarios ad bibliothecæ Codices componendos, vel pro vetustate reparandos, quatuor Græcos et tres Latinos scribendi peritos legi jubemus*. Aliquando tamen *antiquarius* sumitur pro quocunque librario, seu amanuense, ut ab Augustino, Sidonio, et aliis.

N. 3. *Calamus et penna*. In Auctario Ducangii *penna* pro calamo scriptorio, ex sententia Mabillonii in Supplem. Diplom., p. 51, ad principatum Ludovici Pii (sæculo IX) revocatur, quasi eo tempore ejus usus in scribendo cœpisse videatur. Quod valde mirandum est, cum tam perspicua sint Isidori verba. Latinos quidem Isidoro antiquiores vocabulum pennæ eo sensu accepisse non constat ; nam in quibusdam locis, quæ proferuntur, *penna* non pro instrumento scriptorio sed pro alis adhibetur ; et picturæ, quibus penna in manibus veterum auctorum collocatur, solum arguit pictorem e sui temporis more imaginem confinxisse. Clarius pro antiquitate pennæ scriptoriæ facit locus ex Clemente Alexandrino, Stromat. l. VI. *Deinde autem sacrorum scriba procedit, habens pennas super capite, librum in manibus, vasculum, in quo atramentum scriptorium, et juncum, quo scribere solent*. Pennæ in capite fortasse sunt ex more qui etiamnum viget, et exprimitur a Joanne in Vita sancti Odonis, l. I, n. 20 : *Vidit velut more scriptoris super auriculam ejus hærentem pennam, et quasi doctoris magisterio productim acuminatam*, etc. Adhuc tamen hæreo an Clemens aliud intellexerit ; nam præter pennas in capite commemorat *juncum, quo scribere solent*. Adisis laudatum Hermannum Hugonem cum notis Trotzii, et Acta Academiæ Barcinonensis, p. 372.

N. 4. *Calamus*. Vox Græca est. *Calare* Latinis antiquioribus erat *vocare, nominare, invocare ;* scriptoribus sequioris ævi *ponere, demittere, laxare, descendere*. Italica lingua *calare* pro *descendere*, et *demittere* adhibet.

N. 5. *Penna autem a pendendo*. *Pennas* alii deducunt ex voce Græca πτερὸν, aut πετεινὸς.

N. 6. *Folia librorum* apud antiquiores non ita facile reperies, nisi quod Harduinus, ex Mss., l. XXXVII, c. 7, Plinii restituit *chartarum folia ad se rapere*, ubi antea legebatur *fila* pro *folia*. Apud Isidorum *folium* duas saltem sibi invicem compactas partes, quas paginas vocat, comprehendebat, atque huc fere aliorum de paginis testimonia revocari possunt.

N. 7. *Versus*. Hoc loco accipitur pro linea scripturæ. Alia est significatio *versus* pro membris minutis orationis, ut in sacris bibliis ; de quibus versibus dixi c. 12, n. 1. Exstat Petri Holmii dissertatio de scriptura, et variis rationibus sive ad dextram, sive ad sinistram, sive desuper, sive quocunque alio modo scribendi, edita Lund. Scand. 1670, in-8°, et recusa in Analectis Philologicis, Thomæ Crenii cura editis, in Belgio, 1699, in-8°. Consule etiam Bochartum, l. I Ch., c. 20.

N. 8. Quæ hactenus ab Isidoro de scriptura et libris disputata sunt argumentum aliis de re tota latius disserendi, et non exigua opera conficiendi, præbuerunt. Ejusmodi scriptores accurate indicat Fabricius, in Bibliogr., c. 21, n. 8, eos scilicet qui agunt de scriptura veterum, de scribis veterum Romanorum, et notariorum, de chartulariis, de capsariis, de librariis, de antiquariis, de bibliopolis, de ratione voluminum, de libris veterum, de varia supellectile rei librariæ, de ornamentis antiquorum Codicum, de diptychis, de bibliothecis, etc.

CAP. XV. N. 1. *Canones*. Ven. card. Thomasius, t. I operum Editionis Vezzosianæ, p. 315 et seqq., edidit canones Eusebii, interprete sancto Hieronymo, ex mss. Codicibus Romanis, subjectis variis lectionibus, et notis.

CAP. XVI. N. 1, not. *A Braulione, qui hoc opus interpolavit*. Minime assentior Grialio, qui Braulionem hoc opus interpellasse existimat, ut dixi in Isidorianis, c. 51, n. 12. Isidorus ergo ipse hoc caput concinnavit ex præfatione ad genuinam collectionem conciliorum Hispaniæ, sive ipse auctor hujus collectionis, aut saltem præfationis fuerit, sive secus. Quod autem n. 10 dicitur, conciliorum gesta *hoc opere condita* contineri, alluditur quidem ad ipsam canonum collectionem ; sed vel ab Isidori amanuense, totum locum exscribente, inconsiderate immissa sunt, vel Isidorus quoque ea non tolli e reliquo contextu voluit, quia, ut ego arbitror, indicavit locum unde verba depromebat ; atque ita facile quivis intelligere poterat acta conciliorum non in Etymologiis, sed in collectione canonum contineri. Eam autem indicationem librariorum negligentia omissam censeo. Videsis Isidoriana, c. 51, n. 16, Quæ ex hoc capite Gratianus sumpsit, can. 1 et 2, dist. 3, et can. 1, dist. 15, Berardus jam contulit, relatus in Isidorianis, c. 32, n. 30. In decreto Gratiani pro *pravumque quid corrigat* subjicitur diversa lectio *pravum quidquid corrigat*.

N. 5. *Quatuor Evang*. Quatuor Evangelia Isidorus ipse quatuor paradisi fluminibus comparavit in Prooemiis tit. de quatuor Evangeliis.

Ib. Ostendens, manere, etc. Ita correctores Romani in decreto Gratiani, cum in nonnullis Mss. exemplaribus legeretur *manere in Christo duas naturas, et unam Domini nostri Jesu Christi personam*.

N. 10. *Quorum gesta*, etc. Cur hæc verba ab hoc loco aliena censuerit Grialius, dixi ad n. 1. In hac scriptura plerique Cod. consentiunt. Paulo aliter Cod. Vaticanus 5764, de quo in Isidorianis, c. 98, n. 13. *Quorum gesta in hoc cœpta corpore condita continentur*.

N. 12. *Tractabant. Unde et concilium*. Inter *tractabant* et *unde* Grialius asteriscum posuit, nescio qua permotus ratione. Correctores Romani decreti Gratiani, ad dist. 15, can. 1, notant locum hunc in Etymologiis mendose legi. Tunc producunt verba præfationis ad Editionem Parisiensem conciliorum, quæ est præfatio interpolata Isidori Mercatoris. Denique advertunt in Gratiani Codicibus multas esse varietates e quibus ea lectio retenta fuit, quæ visa est melior, quamvis adhuc fortasse aliquid desideretur. Huc respexit Grialius in nota. Canon Gratiani ad textum nostrum collatus sic habet : *Concilii vero nomen... tractabant. Unde* CONCILIUM *a communi intentione dictum, quasi* CONSILIUM ; CONCILIUM *quasi* CONSIDIUM, d *in l litteram transeunte, vel* CONCILIUM *dictum est a communi intentione, eo quod in unum dirigant omnes mentis obtutum. Cilia enim oculorum sunt ; unde qui sibimet dissentiunt, non agunt concilium, quia non*

consentiunt in unum. Hinc etiam conventus est nuncupatus, eo quod ibi homines conveniant in unum, sicut a conventu cœtus dicitur, sic et concilium a societate multorum in unum. In præfatione ad genuinam canonum Hispaniæ collectionem in Cod. Vatic. 1341, hæc brevius proferuntur : *Concilii vero nomen tractum ex communi intentione eo quod in unum dirigant omnes mentis obtutum. Cilia enim oculorum sunt. Unde et qui sibimet dissentiunt, non agunt concilium, quia non sentiunt unum. Cœtus vero*, etc., ut in textu nostro usque ad *nuncupatus, quod ibi omnes conveniunt, sicut conventus cœtus, vel concilium a societate multorum in unum. Explicit præfatio.* In Cod. Vatic. 5764, hæc est varia lectio : *Unde et* CONCILIUM CONSILIUM, c *in* s *littera* (pro *litteram*) *transeunte;* pro quo plerique : *Unde et* CONSIDIUM CONSILIUM, *d in l litteram transeunte.*

CAP. XVII. N. 1. *Paschalem cyclum.* Doctrinæ de cyclo paschali Ecclesia Alexandrina quodammodo mater habita fuit, *quoniam apud Ægyptios hujus supputationis antiquitus tradita esse videbatur peritia*, ut ait sanctus Leo Magnus, in epist. 64, ad Martianum imperatorem, et multis confirmat amicus noster Raimundus Diosdado in eximio suo opere adhuc ms. *Marcologia critica*, in dissertat. de schola catechetica Alexandrina. Isidori aliorumque diligentiam in paschali cyclo ordinando commendat Braulio, ep. 22, t. XXX Hisp. sacr., ubi agit de festo paschali: *Sic enim antiqui majores nostri præscripserunt, id est, ad Theodosium imperatorem Theophilus, sic successor ejus Cyrillus, sic Dyonisius, sic ad papam Leonem Proterius, necnon et Paschasinus* (forte *Paschasius*), *et reliqui, quorum longum est facere mentionem. Sed et nostri temporis vir insignis Hispalensis Isidorus; nec credo eos in negotio tam magno ac necessario, prætermissa diligentia ac labore, potuisse delinquere.* De Hippolyto episcopo ejusque cyclo multi multa scripserunt. Sed consulendus in primis illustriss. præsul Simon de Magistris in opere: *Acta martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico ex ms. Codice regiæ bibliothecæ Taurinensis, Romæ* 1795. Quibus quindecim dissertationes præcedunt de sancto Hippolyto ejusque operibus. Dissertatio vero septima tota est de Hippolyti cyclo paschali. In dissert. 13, c. 5, episcopatus Portuensis ejusdem sancti Hippolyti astruitur. Vide etiam dissertationes duas Francisci Blanchini Veronensis de kalendario et cyclo Cæsaris, ac de paschali canone sancti Hippolyti martyris.

N. 3. *Cyclus.* Joannes Vander Haagen, t. II, p. 239, cyclum paschalem Isidori describit, et exponit ex Editione Vulcanii ; observat hunc cyclum incipere anno 627, et desinere anno 721. Advertit notas anni bissexti, quæ sunt litteræ *B*, uno anno anticipari. Notat errorem esse anno primo cycli primi, *luna* 20 pro *luna* 21, et anno primo cycli quarti III *Idus April.*, pro IV *Id. April.* Et in Codice quidem vetustissimo Toletano hæc est varietas, scilicet IV *Id. April.*, pro III *Id. April.*, ut in Editis, etiam apud Grialium legitur. In nonnullis Mss. reperi anno primo cycli primi *luna* 21, pro *luna* 20. Nihilominus tabulam cycli, qualis a Grialio exhibetur, retineo, ut, collatis variis lectionibus mox afferendis, peritiores judicent.

N. 4. *Facta cyclica.* Bentleius quoque in versu Horatii legi vult *scriptor cyclius*, non *cyclicus;* quod scriptura Rabani, qui Isidorum transcribebat, comprobatur. Non desunt tamen qui apud Horatium *Cyclicus* nomen proprium poetæ fuisse existiment. Acron vetus scholiastes his verbis suam interpretationem exponit : *Cyclicus, qui ordinem variare nescit, vel qui carmina sua circumfert, quasi circumforaneus, circulator.* Aliorum expositio est *cyclicum* vocari qui integrum aliquod corpus, seu orbem fabularum, vel historiæ composuerit. Vide Casaubonum, in Athenæum, l. VII, c. 3. Isidori verba, *simplici formitate facta*, eo spectant ut *cyclicus* poeta fuerit qui

A ordinem variare nescit, ut ait Acron. Salmasius, p. 850 Exercit. Plin., contendit probare *cyclum epicum* vocatum fuisse syntagma mythologicum ex variis poematiis, et poetis heroicis collectum, qui simplici forma et historico more mythologiam exposuerant ; et inde *cyclicum* poetam vocari qui simile aliquod poemation conscripserit. Andr. Schottus, l. II Observ. human., c. 1, ostendit carmina *cyclica* dicta in quibus initium a quolibet versu ducere licet, fuisse autem *cyclum* certum quoddam poema sic vocatum, de quo Horatius :

Nec circa vilem patulumque moraberis orbem.

De *laterculis* festivitatis paschalis videri potest c. 5. concilii IV Toletani. *Laterculum* hac significatione neutrum esse, vix aliunde colligi poterit, quam ex Isidori verbis, quæ Græcis Cedreni, ubi λατέρκουλον scribitur, respondent.

N. 5. *Com... Em.* Explicatio *communis anni* et *embolismi anni* (hoc enim litteris *C* et *E*, aut *Com.* B et *Em.* indicatur) n. 21, et 22 profertur.

N. 10, not. *Computantur anni* VMDCCCCXX. In nota Grialii scriptum erat *computantur anni* DXCII, pro quo correxi *anni* VMDCCCCXX *;* ita enim legitur in impressis. Post verba ultima hujus numeri *dies Dominicus non omitteretur*, in Codice Albanio exstant Acta concilii Cæsariensis de æquinoctio, quæ Baronius et Labbeus ex Beda ediderunt, in re ipsa et sententiis cum jam Editis consentientia, sed longe alia ratione explicata ; quæ proinde appendice 8 exhibebimus, collata ad Codicem Ottobonianum 122, ad Cæsenatem recentiorem et ad exemplar quod Muratorius in opere anonymo de cyclo paschali inter Anecdota vulgavit.

N. 11. *Paschæ autem vocab.* Becmanus, verbo *Pascha: Origo est*, inquit, *non Græca a* πάσχω, *ut monachi cecinerunt, aut etiam alii ex allusione quadam commenti sunt, sed ab Hebræo*, etc. Nihil est certe cur monachi originem Græcam paschatis commenti C fuisse dicantur. Verba Evangelii in Vulgata : *Sciens Jesus quia venit hora ejus, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem.*

N. 12. *Ideo pervigil ducitur.* In nota Grialii erat *dicitur* , quod mutavi in *ducitur*. De celeberrimo apud veteres pervigilio paschæ egi, c. 12 Prudentianorum, ubi titulum hymni 5 Cathem., de novo lumine Sabbati paschalis explicui; sed in not. *a* ad n. 147 asserui locum Lactantii in notis ad hunc Etymologiarum locum non indicari, quod certe nunc falsum comperio. Fortasse, non describi volui significare. Verba Lactantii sunt : *Et hæc est nox quæ a nobis propter adventum regis ac Dei nostri pervigilio celebratur. Cujus noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, cum passus est, et postea orbis terræ regnum recepturus est.*

N. 14. *Expurgantes vetus fermentum.* Verba Apostoli sunt : *Expurgate vetus fermentum , ut sitis* D *nova conspersio, sicut estis azymi. Etenim pascha nostrum immolatus est Christus.*

N. 22. *Embolismus.* Dictus videtur ab ἐμβάλλω *intersero, interjicio*, quia anno embolismo, seu embolismali, dies nonnulli interjiciuntur, seu intercalantur.

Ibid. Joan. Vander Haagaen, loc. cit., ita Isidorum explicat, ut anni embolismei suppleant numerum dierum qui annis communibus desunt, in relatione ad annum solarem.

N. 28. *Calare.* De verbo *calare* pro *ponere* dictum c. 14, n. 4.

CAP. XVIII. N. 1. *A sollo, id est, firmo.* Alii *solemne* ab ὅλος *totus* et σεμνὸς *augustus;* alii a *solus*, et *annus*, In vetustis lapidibus, et apud optimos quosque auctores , scribitur *sollemnis* , *solemnis* et *solennis*. Vide Norisium, Cenotaph. Pisam. dissert., et c. ult. Festos dies Christianorum quinam illustraverint, Fabricius, in Bibl. c. 10, refert.

N. 2. *Celebris* a *cœlesti*. Incertum etymon; sed fortasse non magis verum quod Scaliger aliique critici

dicunt, *celebris* esse quasi *calabris* a *calare*, quod est *vocare, congregare*, etc.

N. 6, 7. *Epiphania*. Hæc tria in eodem Epiphaniæ die celebrat Ecclesia, ut in officio perspicitur, scilicet Christum a magis adoratum, Dominici baptismatis sacramentum, et permutatæ in vinum aquæ miraculum. De his iisdem solemnibus festis fusius agit Isidorus, l. I de Officiis, a c. 10, *De Natali Domini*, etc., ubi observare licet (quod sæpe monui) Isidorum non solum ex aliorum, sed ex suis etiam operibus passim sententias et verba desumere.

N. 9. *Scenopegia*. Idem etymon *scenopegiæ* reperitur l. XVIII, c. 43.

N. 10. *Neomen*. In Vulgata ita habet psalmus: *Buccinate in neomenia tuba in insigni die solemnitatis vestræ*.

N. 12. *Encæn*. Iisdem fere verbis l. I Officior., c. 36, *encænia* explicantur.

N. 14. *Capitilavium*. Brissonius, qui ad legem *Dominico de spectaculis* passim Isidori auctoritate utitur, p. 269, ex sancto Ambrosio observat caput abaptiztorum ungi consuevisse; ex quo explicat morem, qui in Hispania invaluerat, lavandi capita infantium qui ungendi erant. Ad idem lavacrum fortasse pertinent versus incerti auctoris de Bebiani baptismo, t. VI Collect. poetar. Pisaur., p. 250:

Credidit oranti, et sitientem flumina vitæ
Præcinctus puro perfudit episcopus amne.

Ex verbis sancti Augustini, in not. ad c. 28 l. I de Offic. referendis, constat eumdem morem in Africa invaluisse, sed diverso die. In Ordine Romano Dominica palmarum, ut in Hispania, dicitur *capitilavium*. Confer etiam Alcuinum, de divin. Offic., Papiam, etc.

N. 15. *Hoc autem die symbol. compet*. In Ordine Romano, Dominica Palmarum vocatur etiam *Pascha petitum, Dominica Competentium*.

N. 19. *Dominicus dies*. De Dominico die multa erudite congerit Brissonius, ad legem *Dominico de spectaculis* in Codice Theodosiano, ex Isidoro aliisque Patribus.

CAP. XIX. N. 4. *Si quis catechumenus*, etc. Diaconorum has fuisse partes, ut ita populum alloquerentur, colligit Cotelerius, t. I Patr. Apost., p. 259, ex auctore Vitæ sancti Martialis; et sancto Gregorio Magno, l. II Dial., c. 23, *missa* videtur proprie dicta illa actio qua catechumeni foras *mittebantur*; atque ita accipio canonem 1 concilii Valentini anni 546: *Cum de ecclesiastica regula tractaremus, antiquos canones relegentes, inter cætera hæc* (Al., *hoc esse*) *censuimus observandum, ut sacrosancta Evangelia ante munerum illationem, vel* MISSAM *catechumenorum, in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermonem sacerdotis non solum fideles, sed etiam catechumeni, ac pœnitentes, et omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant. Sic enim pontificum prædicatione audita, nonnullos ad fidem attractos evidenter scimus*. Florezius, t. III Hisp. sacr., p. 226, legendum ait cum vetustioribus Editionibus *ante munerum illationem* IN MISSA *catechumenorum*, vel delendum *catechumenorum*, si cum Loaisa legatur *ante munerum illationem, vel missam*, quia existimat Isidorum hoc loco *missam* intelligere de sacramentis altaris, quibus catechumeni interesse non possunt. Sed ex contextu liquet *missionem* catechumenorum *missam* dictam; ex quo postea *missæ* nomen reliquis subsecutis partibus inhæsit, ac peculiariter primæ orationi, quæ est admonitio erga populum, ut excitetur ad rogandum Deum. Vide Lesleum in not. ad Missale Isidorianum, p. 509.

N. 5. *Alii chorum a concord*. Non absurdum fortasse est etymon *chori* a *corona*; nam veteribus στέφανος χορωνός vocabatur. Quanquam hoc magis probat *coronam* esse a *choro*, quam *chorum* a *corona*. Confer. c. 3 l. I de eccles. Offic., et not.

N. 6. *Latine sincinium*. Scribitur *sincinium sicinium*, et *sicinnium*. Etymon vocis ducitur a *sine* et *cano*, quia erat cantus sine tibiis accinentibus. Alii deducunt a *se*, et *cano*. In glossario Arabicolatino *sicinium* est *quasi singularis cantilenæ vox, id est, cum unus canit, quod græcis monodia dicitur*. In glossario Saxon. Ælfrici: *Monodia, latersicinium quasi solicinium*. Ex quo colligi possit, *sicinium* esse quasi *solicinium*.

N. 13. *Primus succentoris*. L. VII, c. 12, hoc ordine collocantur *præcentor*, *succentor*, *concentor*, qui est *accentor*. *Præcentor* autem idem videtur esse atque *incentor*. Certe conjectura ex illo c. 12, vehementer comprobatur.

N. 14. *Diapsalma quidam Hebræum esse volunt*. *Diapsalma* verbum quidem Græcum est: sed Isidorus fortasse, vel alius ante ipsum, hoc voluit, ut Græci ex verbo Hebræo *sela* quod est *semper*, *diapsalma* corrupte fecerint. De varia significatione vocis *sela*, vel *sælah*, plura Becmanus p. 932. Vide etiam Nicolaum du Mortier in Etym. sacr. Græco-Latin. verbo *Diapsalma*.

N. 17. *Canticum laudantium*. De hymnis ecclesiasticis dissertationem præmisi Hymnodiæ Hispanicæ.

N. 18. *Threnus*. De threnis l. 1, c. 39, n. 19.

N. 19. *Alleluia... laus Dei*. Initio editionis Bignæanæ sunt quædam fragmenta S. Isidori, quæ ad ejus Etymologias videntur pertinere: quorum ultimum incipit. *Alleluia in Latinum sonat*, etc. Explicantur quædam voces Hebraicæ, ut *alleluia, amen, diapsalma hosanna*, vel *osanna*, etc. Eadem fragmenta repetuntur a Breulio post Etymologias. Fragmentum *Alleluia*, etc., quod ad hoc caput spectat, n. 9, inter appendices reponetur.

N. 22. *Osianna*. In Vulgata scribitur *Hosanna*. Diatriben *de Hebræa voce hosanna* Thomas Malvenda confecisse dicitur in biblioth. Hisp. Nic. Antonii. De varia ejusdem vocis significatione agit Petrus Lazerus in not. ad comment. S. Brunonis Astensis in Matth. n. 85.

N. 26. *Dona proprie divina*. Hoc discrimen inter *donum* et *munus* obvium non est: certe promiscue utrumque adhibetur. Paulus Dig. l. ult. tit. penult. leg. 194, et Martianus ib leg. 214, inter *donum* et *munus* ita distinguunt, ut inter genus et speciem: *munus* dicunt esse donum cum causa; *donum*, quod nulla necessitate, jure, vel officio, sed sponte præstatur. Cæterum *donaria*, de quibus num. seq., speciatim sumi solent pro donis quæ offeruntur in templis; et Isidorus sententiam Donati grammatici exprimere videtur, quia ad illud Terentii in Eunucho, *quodvis donum, et præmium a me optato*, sic habet: *Donum præmium est, et munus præmium: sed donum præmium diis datur, minus præmium hominibus*.

N. 30. *Quod dedicatur*. Ex Nonio Marcello, c. 4, n. 121, *Dedicare est dicere*. Ex Cornelio Frontone col. 1329. Auctor. latin., *Dedicatur Deo: consecratur, quasi sanctum constituitur. Hoc est, dedicatur Deo, quod illi debetur; consecratur, quod profanum est*. Alia discrimina exponit Forcellinus in Lexico verbo *Dedico*.

Ib. Placet conjectura A. Augustini, nam a *mola* etymon Festus ducit: *Immolare est mola, id est, farre molito, et sale hostiam perspersam sacrare*. Sed præstiterit ita reformare *eo quod in mola altari posita*, etc.

N. 33. *Hostiæ apud vet*. Huc refert Barthius quod Jonas Scotus *hostias* pro hostilibus copiis sive opibus mire dixerit: *Lautamque supellectilem ex cæsorum hostiis reportaret*. Vide Adversaria l. LVII, c. 12, col. 2704. Etymon quod Isidorus adhibet petitum est ex Servio ad I Æn. v. 338, ut Grialius indicavit. Sed ipse etiam Servius ad II Æn. v. 155, ab *hostire* hostiam deducit, quia *hostire* significat *placare*. Alii cum Festo ab *hostire*, quod est *ferire*. Porro Ovidius, l. I Fastor. v. 335, ita distinguit;

Victima, quæ dextra cecidit victrice, vocatur.
Hostibus amotis [*Al.*, a domitis] hostia nomen habet.

Ib. T. I. Patrum Apost. p. 56, in epistola canonica S. Barnabæ ex Isaiæ c. 1, v. XI. *Plenas sum holocaustomatibus arietum, et pinguaminibus agnorum.* Confer notam, auctarium Ducangii verb. *holocaustoma* : et Du Mortierum verb. *holocautoma:* sic enim scribit.

N. 36. *Cerimoniæ.* Alii scribunt *cerimonias*, alii *ceremonias*, alii *cæremonias*. In nonnullis lapidibus exaratum est *cærimonia*. Prudentius sine dipthongo scripsit præfat. l. I, contra Symmach., v. 5. *Immansueta suas ceremonias-Gens pagana Deo sperneret agnito.* Quod autem Forcellinus ait, Prudentium, *malum fere prosodiæ servatorem*, duas priores syllabas in *ceremonias* corripuisse, id ita accipiendum est, ut Prudentius consuetudini sui temporis, quæ in multis a veteri more discrepabat, inservierit. Et primam quidem in *ceremonia* corripi posse suadet etymon a *carendo*, quod comprobant Massurius Sabinus apud Gellium l. IV, c. 9, Servius Sulpicius apud Macrobium l. III, Saturnal. c. 3, et Augustinus l. II Retractat. c. 37. In eamdem sententiam faciunt, qui a *Cerere* originem trahere *ceremonias* dicunt : nam et in *carendo* et in *Cerere* prima brevis est. Originationes ab aliis excogitatas persequi non vacat.

N. 38. *Sacrificium dictum quasi sacrum factum.* Hæretici finxerunt hunc Isidori locum corruptum esse, quasi omissa a catholicis fuerint quædam verba doctrinæ de eucharistia contraria. Eam calumniam dispuli in Isidorianis c. 30. Dogma catholicum de eucharistia documento nuper in lucem vulgato confirmatur in Fragmento Thebaico de præsentia reali corporis et sanguinis domini nostri Jesu Christi in eucharistico sacrificio ex insigni codice musei Borgiani de Vitis Patrum, quod exstat in opere de Miraculis sancti Coluthi, etc., studio v. c. P. Augustini Antonii Georgii, Romæ 1793, p. 57.

N. 39. *Sacramentum est in aliqua celebrat.* Etiam his verbis hæretici abutuntur, et duo tantum esse sacramenta concludant. Quibus respondi cit. c. 30 Prolegom.

N. 40. *Quæ ob id sacramenta dicuntur.* Varro l. V. de Ling. Lat. cap. 16. *Sacramentum a sacro.* Vide l. v, c. 24, n. ult., et not. Havercampii in Apolog. Tertulliani, c. 2. Aliud etymon *a secretis virtutibus* indicavit Isidorus in titulo Expositionis veteris Testamenti, de qua Ildefonsus in elogio Isidori : *Collegit etiam de diversis auctoribus, quod ipse cognominat* SECRETORUM *expositiones* SACRAMENTORUM.

N. 42. *Unde seu per bonos, seu per malos ministros.* Theologi ita distinguunt, ut validum sit sacramentum etiam a ministro indigno collatum, illicite vero minister illud conferat peccato mortali maculatus. Vide sanctum Thomam p. III. q. 64, art, 5, 6, et 9, et ibi Suarium sect. 4, ubi quærit *utrum sanctitas, bonitas, vel fides ministri in sacramento efficiendo sint de necessitate sacramenti.*

N. 50. *Chrisma.* Vides aperte, sacramentum baptismi a sacramento confirmationis distingui, contra quam sentiunt hæretici, qui Isidori verba in suam hæresim perverse trahunt. Neque tamen hoc loco omnia sacramenta distincte explicat. Etsi enim *chrismatis*, sive *unctionis* meminit, tamen *extremam unctionem* diserte non comprehendit. Atque id jam notarunt theologi, Patres eorum sacramentorum interdum explicationem omisisse, de quibus nulla tunc erat controversia. Deesse in monumentis quæ nobis restant Ecclesiæ Gothicæ, perspicuam *extremæ unctionis* mentionem, non nemo mirabatur. Sed mirum sane non est, quod, nulla excitata quæstione, nihil peculiare suis canonibus de hoc sacramento præscripserint, præsertim cum in collectione genuina canonum Ecclesiæ Gothicæ epistola Innocentii I ad Decentium Eugubinum inserta esset, qua doctrina catholica de sacramento extremæ unctionis evidentur traditur : cujus etiam espistolæ nonnulla verba Isidorus refert lib. II. de Offic. eccles. c. 27.

N. 53. *Et ea quæ non dicitur fuisse peccatrix.* Rabanus, ut ego puto, legit hæc Isidori verba, *quæ non dicitur fuisse peccatrix*, etc. ; sed quoniam multi in ea sunt opinione, eadem fuisse Mariam Magdalenam ac Mariam peccatricem, in qua fortasse ipse quoque Rabanus erat, ea verba omissa voluit. Nonnulli tres distinguunt Marias, quæ ab aliis pro una eadem femina habentur, scilicet Mariam sororem Marthæ, Mariam Magdalenam, et Mariam quæ in Evangelio peccatrix dicitur.

N. 55. *Conjuratio*, etc., et num. seq. *conjurare.* Alicubi fortasse legitur *adjurare* eodem sensu : nam Barthius Adv. l. XXXII, c. 6, monet, Petrum Pithæum l. II Adv., c. 8, ex Isidoro notasse, sequiorem ætatem verbum *adjurare* exposuisse *exorcisare*, quod ex profundo antiquitatis usu ductum docet Barthius ex Gratii Cynegetico, ubi scribit : *Et magicis adjurant cantibus herbas.* Addit Barthius, hoc loco apud Isidorum in vulgatis libris legi *conjurare*, non *adjurare*, et consentiente quidem ms. libro suo una cum duabus antiquissimis editionibus, quas instar membranarum fideles in armariis suis possidebat. Pithæus fortasse indicare voluit l. VII, c. 12, n. 31. *Exorcistæ ex græco in Latinum* ADJURANTES, *sive increpantes vocantur.* In verbis Zachariæ Vulgata addit *Dominus : Et ostendit mihi Dominus Jesum*, etc.

N. 59. *Orare est petere.* Quo sensu a Christo prohibeamur orare in publico, exponit Suarius de Religion. t. II, l. III, c. 7, ubi agit de circumstantiis servandis in oratione vocali, ut de loco, tempore, etc.

N. 62. *Primum enim*, etc. De tribus horis quibus est orandum, tertia, sexta et nona, dixi in comment. ad Prudentium, hymn. 3 Cathemer., v. 86. *Te, Pater optime, mane novo*, etc., ubi ex v. c. Giovenazzii sententia monui hunc Isidori locum corrigendum videri, scilicet *communitatis omnis* pro *communicationis.* Isidorus enim describit Tertullianum, lib. de Oratione, quem inter sua anecdota t. III Muratorius edidit, c. 25. Verba Tertulliani sunt : *De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam : istarum, dico, communium, quæ diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas solemniores in Scripturis invenire est. Primus* (corrigo ex Isidoro *Primum*) *Spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus qua die visionem communitatis omnis* (Isidori exemplaria minus bene, *communicationis*) *in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Id. cum Joanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suæ.* Fortasse Isidorus in Tertulliani exemplar incidit, in quo esset *communicationis* pro *communitatis omnis.* Sed hoc certe melius est.

N. 63. *Ter, die adoremus.* Constit. apost. 24. *Ter in die orate :* quod in honorem SS. Trinitatis factum, colligitur ex Theodoreto, ep. 145. *Sed et cibum*, etc. Vide commentar. ad Prudentium hymn. 3 Cath. *Ante cibum.*

N. 65. *Jejunium... jejunum.* Celsus l. IV, c. 1, de jejuno intestino sic ait : *Cui tale vocabulum est, quia nunquam quod accipit continet, sed protinus in inferiores partes transmittit.* Hinc *jejunium* non ab intestino *jejuno* dictum est, sed intestinum *jejunum* vocatur, quia vacuum quodammodo et inane est.

N. 66. *Jejunium autem et statio.* Ambrosius serm. 25 : *Castra nobis sunt nostra jejunia, quæ nos a diabolica infestatione defendunt : denique stationes vocantur, quod stantes et commorantes in eis inimicos insidiantes repellamus.*

N. 67. *Discernunt quidam inter jejunium et stationem.* Interdum promiscue usurpantur *jejunium* et *statio.* Discernit autem Tertullianus l. II ad uxorem : *Ut si statio facienda est, maritus de die condicat ad balneas ; si jejunia observanda sunt, maritus eadem die*

convivia exerceat. Contra Psychicos idem Tertullianus c. 14. *Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus, et jejuniis parasceven.* Auxilii presbyteri quæstiones theologicæ in bibliotheca Casinensi exstare dicuntur, in quibus quærit quid intersit inter stationem et jejunium. Stationes dicebantur etiam *semijejunia.* Jejunium quartæ feriæ et sextæ ex veteri lege præceptum fuisse, nescio unde Isidorus sumpserit. Pharisæi quidem bis in sabbato, sive singulis hebdomadibus jejunabant, ut colligitur ex Luca : sed neque de certis diebus constat, neque lege illud jejunium præceptum erat. Vide Sigonium l. IV de Republ. Hebræorum, c. 18. Ratio cur veteres Christiani quartam et sextam feriam stationibus observarent, tradit Petrus Alexandrinus c. 15 : *Quartam quidem propter initum a Judæis consilium de proditione Domini: sextam autem, quod ipse pro nobis passus sit.* Cohæret sanctus Augustinus ep. 86 ad Casulanum. Vide Selvaggium Inst. ant. Christ., l. II, part. II, c. 8, § 3.

N. 69. *Circa confinium dominicæ passionis :* ita alii præsertim Græci. Ab aliis in Quadragesima involvitur hebdomas Passionis. Vide Cotelerium, ad Patr. apost., p. 316.

N. 71. *Pœnitentia.* De pœnitentia fusius l. II Sentent. c. 13.

N. 75. *Exomologesis.* Tom. I Patrum apostolic., p. 98. Exomologesis a Cotelerio in not. ad l. II Pastoris Hermæ, mandato 10, dividitur in confessionem peccatorum, et laudationis: et de hac secunda exponit verba Hermæ: *Et non ante facit exomologesim.*

N. 80. *Litaniæ autem,* etc. Hæc verba proferuntur a concilio Maguntino anni 813, can. 32, usque ad verba, *designatione habetur.* In canone legitur *agantur* et *indicantur.* Sanctus Martinus Legionensis, tom. III p. 3, hæc eadem exscribit usque ad finem capitis, nonnullis mutatis, ut, *Litaniæ vero propter rogandum Deum, et impetrandam in aliquo misericordiam ejus, agi præcipiuntur.* De institutione litaniarum, sive rogationum, agit idem Martinus ib., p. 37 et 40, ubi ait : *In quibusdam ecclesiis per illud triduum litaniarum draconis figura modo ante crucem, modo post crucem portatur,* etc. Qui fere mos in supplicationibus, quæ in festo die sanctissimi corporis Christi peraguntur, in Hispaniæ quibusdam Ecclesiis adhuc retinetur.

N. 82. *Nam feriæ aut legitimæ.* Id ita intelligas, ut *supplicationes,* sive, quod idem sonat, *supplicia* a *supplex* dicantur : sed quia, cum civis necaretur, bona ejus fiebant sacra, et rex sacrorum in forum prodibat supplicandi causa ; *supplicium* inde cœptum vocari pœna capitalis, et quæcunque gravior animadversio, aut cruciatus.

LIBER SEPTIMUS

Cap. I. Num. 1. *Hebræorum nominum interpr.* Hebræorum nominum interpretationes Hieronymianas, quas Isidorus decerpsit, Martianæus et Vallarsius erudite illustrant. Eas aliquando, ut in etymologiis latinarum dictionum accidere solet, violentas esse fateri oportet, sed non ita ut aut Hieronymus, aut Isidorus, peculiari jure culpari possint, cum morem aliorum doctorum hominum secuti fuerint. De nominibus Dei consulendi ex antiquis Irenæus, Origenes, Epiphanius, Evagrius, Théodoretus, et Photius; ex recentioribus Petavius, Ludovicus Legionensis, et allii a Fabricio indicati c. 8 Bibliographiæ, n. 8.

N. 9. *Quintum Elium... excelsus. Ex* in compositione aliquando augmentum et perfectionem significat, ut in *exclamo, exaudio,* sed non semper.

N. 10. *Hoc nomen... mors non habet.* Isidorus vere locum hunc sumpsit ex Hieronymo epist. 136. Dubitat Petavius t. I, l. I Theol., c. 6, n. 8, an satis solida sit ista proprii nominis ratio ex Exodo deducta. Nam Ambrosius non nomen Dei, sed rem nominis expressam putat.

N. 11. *Quærenti enim quod esset nomen ejus.* Verba

A Exodi : *Dixit Deus ad Moysem : Ego sum, qui sum. Ait : sic dices,* etc.

N. 18. *Immortalis, incorruptibilis, incommutabilis, æternus.* De his Dei attributis, ut Theologi vocant, conferenda sunt prima capita libri primi Sententiarum cum notis.

N. 23. *Deum nemo vidit unquam.* Eadem verba exstant etiam in Joannis Evangelio, c. 1, v. 18.

N. 35. *Sunt et quædam vocabula.* Hæc ipsa doctrina traditur l. I Sentent., c. 1, cui uberiores Loaisæ notationes subjiciuntur.

N. 39. Ps. CIII : *Abyssus, sicut vestimentum, amictus ejus :* ita Vulgata. Et in ps. CXXXVIII, *Si ascendero in cœlum, tu illic es.*

Cap. II. N. 1 et 2. *Multis etiam modis Christus appellari.* Versus veteres de cognomentis Salvatoris partim indicavi, partim descripsi in not. ad elegiam Sedulii, v. 104. Versus Silvii, quos tum dixi exstare in Manuali biblico Goldasti, reperiuntur
B ejusdem Silvii nomine inscripti in cod. Vatic. 553. Isidorus in libro Differentiarum rerum, sept. different. quædam etiam nomina explicat quæ Filio Dei attribuuntur. In breviario Isidoriano pag. CX secundæ editionis exstat hymnus *In ordinatione regis,* ubi chrismatis mentio :

Christe vero chrismate.
Provehe regnum fidelis
Principis ad gloriam
Unguine sacro nitescat...

N. 2. *Collecti sunt enim.* In Vulgata : *Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tuum, quem unxisti.*

N. 8. *Vocabis.... quia ipse.* In Vulgata *ipse enim* pro *quia ipse.*

N. 9. *Quod verbum Latina lingua non habet.* Hæc eadem ex Isidoro S. Martinus Legionensis t. II, pag. 3. De Salvatoris nomine videndus quoque Baro-
C nius in Martyrol. Rom., v Kal. Decembr., qui reprehendit eos qui pro *Salvatoris* vocabulo *Servatorem* dicere malunt. S. Aug. l. XIII de Trinit., c. 10, Isidoro præluxit : *Qui Hebraice Jesus, Græce* Σωτὴρ, *nostra autem locutione* Salvator. *Quod verbum Latina lingua antea non habeat : sed habere poterat, sicut potuit, quando voluit.* Ante Augustinum *Salvatoris* nomen adhibuerunt Tertullianus, Lactantius, Juvencus, et alii. Exstat eadem vox in inscriptione apud Gruterum p. 19, n. 5. *Jovi Custodi Quirino Salvatori pro salute Cæsaris Nervæ Trajani,* etc.

N. 14. *Homousios.* Græcum adverbium ὁμῶς, sive ὁμοῦ, significat *simul, una :* et *homousius,* sive *homusios, coessentialis, consubstantialis.* Catholici tres personas in Trinitate *homousias* defendebant contra Arianos, qui Filium *heterousion,* sive diversæ substantiæ a Patre asserebant, et Macedonianos qui *homousion* respuebant, et *homœousion,* hoc est similis substantiæ sensu hæretico admittebant ; ac præsertim
D Spiritum sanctum creaturam esse affirmabant.

N. 29. *Mediator.* Etiam hoc vocabulum Christianorum maxime proprium est. Usus tamen eo fuit Apuleius l. IX Metam.

N. 34. *Magni consilii angelus,* ex Isaia, ut puto, c. IX, v. 6, ubi in Vulgata habemus : *Et vocabitur nomen ejus Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis,* etc. In Missali vero Romano ad tertiam missam Nativitatis Domini ex Isaiæ c. IX profertur : *Et vocabitur nomen ejus magni consilii Angelus.*

N. 35. *Et veni in hunc mundum.* In Vulgata deest *hunc* ante *mundum : Ego exivi a Deo. Exivi a Patre, et veni in mundum.*

N. 40. *Quia veniens humilis.* Hujusmodi nominativi absoluti pro ablativis absolutis non infrequentes sunt apud scriptores medii ævi, etiam apud Isidorum, præsertim in membranis veteribus : nam in excusis plerumque contra fidem Codicum mss. correctio adhibita est.

N. 44. *Aquila.* Prætermissa sunt ab Isidoro quæ

dam Christi nomina, quæ ab aliis commemorantur. Vide quæ notavi ad v. 104 Elegiæ Sedulii.

N. 46. *Quoniam Pater.* In Vulgata : *Quia Pater major me est.*

N. 48. *Sic autem Dei Filio.* In synodica concilii Francofordiensis anni 794, apud Labbeum, t. VII, col. 1039 : *Isidorus quoque in libro Etymologiarum: Sic autem, inquit, Dei Filio juncta est humana natura,* etc. In nostris exemplaribus est *conjuncta.*

N. 49. Hæc est *communicatio idiomatum*, quam vocant, et fuse explicant theologi.

Cap. iii. Num. 1. *Spiritus sanctus,* etc. Totum hoc caput a sancto Ildefonso insertum fuit in suum librum de Cognitione baptismi, et in plura divisum capita, a capite 57 ad caput 71. Ildefonsus quidem Isidorum nominatim non appellat, vel quia hic erat tunc excerpendi mos, vel quia, ut conjicere possumus, margini Isidori nomen appinxit, quod librariorum incuria prætermissum fuit. Multa etiam ex hoc Isidori capite sumunt Theodulfus Aurelianensis in libro de Spiritu sancto, tom. II operum Sirmondi, col. 1011, et sanctus Martinus Legionensis, t. III, p. 311 seq., qui tamen Isidori nomen non tacent. Ildefonsus addit *Ipse est Pater, id est, Deus.* Vide etiam c. 15 l. i Sentent., qui est *De sancto Spiritu*, ubi plurima sunt, in hoc tertio capite repetita.

N. 2. *Ad aliquid refertur.* Martinus ita habet : *Ad aliquid refertur spirans, et utique,* etc. Ildefonsus: *Quod aliquid refertur spirans ; et spirans utique spiritu spirans est,* etc.

N. 3. *Quod Spiritus.* Fortasse abundat *quod.*

N. 4. *Incorporea natura.* Anima *incorporea* hoc loco diserte traditur ; de quo nonnulla quæstio excitatur lib. ii de Offic. eccles., cap. 24, et lib. ii Different., cap. 26.

N. 6. *Ne duo Patres,* etc. Hanc ipsam rationem exhibent Augustinus, et alii, quos Petavius, t. II, lib. vii, Theol., c. 14, n. 11, excitat. Alioquin si erroris periculum abesset, *ingeniti* vocabulum sive pro *increato*, sive pro *non genito*, in Spiritum sanctum posset convenire.

N. 7. *Multa adhuc habeo quæ.* Theodulfus legit : *Multa adhuc habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo.* Martinus Legionensis cum Vulgata : *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem ;* quod ad processionem Spiritus sancti comprobandam minus idoneum est.

N. 8. *Qui autem.* Vulgata : *Si quis autem*, etc. Clarissimum hoc testimonium Isidori pro processione Spiritus sancti ex Patre et Filio prætermissum non fuit in concilio Florentino, ut dixi in Isidorianis, c. 31, n. 14.

N. 11. *Tunc lugebunt filii*, etc. Vulgata : *Nunquid possunt filii sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus ? Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus, et tunc jejunabunt.*

N. 13. *Septiformis.* Hæc sunt septem dona Spiritus sancti, quæ Isaias, XI, 2 et 3, commemorat : *Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ, et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis. Et replebit eum spiritus timoris Domini.* De quibus theologi cum sancto Thoma, 1—2, q. 68.

N. 14. *Deus spiritus est.* In Vulgata Verba Joannis : *Spiritus est Deus.* In psalmo l : *Miserere mei, Deus*, etc. V. 12 : *Et spiritum rectum innova in visceribus meis.* V. 13 : *Spiritum sanctum tuum ne auferas a me.* V. 14 : *Spiritu principali confirma me.* Hæc omnia de tertia Trinitatis persona multi intelligunt ; ut idem dicatur Spriritus *rectus, sanctus,* et *principalis.* Patres, qui Trinitatem in Spiritu principali, in Spiritu, recto, in Spiritu sancto intelligunt, recenset Lorinus, comment. in Psalmos, scilicet Cassiodorum. Haimonem, utrumque Brunonem, ac Bernardum, qui fortasse id didicerant ex Hieronymo in cap. iv Epistolæ ad Galatas.

N. 17. *Donantur.* Pro *condonantur* a probatis scriptoribus usitatum. Hinc in quasdam vulgares linguas *perdono.* Sanctificatio justi in sacris litteris et a sanctis Patribus Spiritui sancto tribuitur. An autem habitatio in justis per charitatem, et præsentia propria sit personæ Spiritus sancti, an tribus personis conveniat, quærit Petavius, t. II theolog. dogmat., l. viii, c. 6, n. 5, qui concludit proprie et singulari modo Spiritum sanctum cum iis quos sanctos facit conjungi, et inesse ipsis.

Ib. In Vulgata : *In Spiritu Dei ejicio dæmones.*

N. 22. *Felle caret.* De hac vulgi opinione dixi ad l. ii Carminis Paschalis Sedulii, v. 171. *Per volucrem, quæ felle caret.*

N. 24. *Fidelium eruditioni.* Apud Grialium et alios excusos erat *eruditione ;* reposui *eruditioni*, quod sensus postulat : nam *e* et *i* in mss. sæpe commutantur.

N. 26. *Quanti... tantis* pro *quot, tot.* Mentio crinis cur hoc loco injecta sit, Grialius, dubitabat ; quia non attendit ad veterum Latinorum usum, præsertim poetarum, qui crines et comas igni etiam tribuebant. Val. Flaccus l. i, v. 205 :

Protulit ut crinem lentis luctatus in extis
Ignis, etc.

Aliorum exempla indicavi ad lib. iii Carminis Dracontii de Deo, v. 171.

Crinibus ignitis jejuna alimenta ministrat.

N. 27. *Spiritus S. nomine aquæ.* Vulgata : *Si quis sitit... Si quis credit in me, sicut Scriptura dicit, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de Spiritu sancto,* etc.

N. 30. *Et necesse non habetis.* Vulgata : *et non necesse habetis... docet vos de omnibus.*

Cap. iv. N. 2. *Idem, et tria.* Vide comment. ad 1 versum Apotheoseos Prudentii :

Est tria summa Deus, trinum specimen, vigor unus.

N. 3. *Alius, non aliud.* Ita Orientius carm. de Trinitate, *Non idem, sed prorsus idem.* Confer not. ad Dracontium l. ii, v. 105, et ad Sedulium l. i, v. 319.

N. 11. *Tres hypostases.* De vocabulo *hypostasis* magna olim fuit controversia an tres hypostases in Deo essent admittendæ, cum Latini nomine *hypostasis* nihil aliud nisi substantiam intelligerent ; Græci vero *hypostasin* pro supposito etiam accipi scientes, tres hypostases sine ulla difficultate admittebant. Certe si *hypostasis* sumatur pro eo quod substat accidentibus, nullo modo *hypostasis* de Deo dici potest, uti neque *substantia* eodem sensu accepta. Atque adeo Augustinus lib. vii de Trinit., c. 5, docuit, *Deum abusive dici substantiam.* Qui c. 9 addit : *Quia nostra loquendi consuetudo jam obtinuit, ut hoc intelligatur, cum dicimus* ESSENTIAM, *quod intelligitur cum dicimus* SUBSTANTIAM, *non audemus dicere* UNAM ESSENTIAM, TRES SUBSTANTIAS, *sed unam* ESSENTIAM, *vel* SUBSTANTIAM, TRES *autem* PERSONAS. Procedente tempore constitit, *hypostasis* vocabulum a Græcis catholicis non accipi pro *essentia*, aut *substantia*, sed pro *persona, subsistentia*, aut *supposito.* Adisis Petavium l. 4 de Trinitate c. 5, n. 10 et seqq.

Cap. v. Num. 1. *Angeli Græce vocantur.* Multa hic repetita de angelis ex c. 10 l. 1 Sententiarum. Huc etiam faciunt Loaisæ notationes in caput illud 10.

N. 3. *Quibus ideo pictorum licentia.* De ventorum pennis Vulpius ad Catullum carm. 65, et obvii cuique sunt poetarum versus, quibus pennæ ventis ascribuntur. In Vulgata nostra est, *Qui ambulas.*

N. 4. *Novem autem ordines.* Ordo hierarchiæ angelicæ non eodem modo ab omnibus exponitur, ut videri potest apud Petavium t. III Theol., l. ii, cap. 3.

N. 7. *Curre et loquere.* In Vulgata, *Curre, loquere.*

N. 15. Totum hoc, *Uriel... præceptum est*, omittitur in Codice Vaticano 5764, ut dixi in Isidorianis,

c. 98, n. 16. Sed cum in plerisque Codicibus, etiam antiquissimis, legatur, præstat credere, data opera prætermissum alicubi fuisse ab aliquo antiquario, qui *Urielis* nomen ex angelorum cœtu excludendum putaret. De Uriele inter angelos recipiendo antiquissima fuit opinio, quam tamen nonnulli veteres evertere conabantur. Hanc controversiam, quantum satis est, explicui in not. ad n. 53 Appendicis 5 ad Sedulium. Plura videri possunt in opere eruditissimo V. C. Cancellierii de Secretariis veterum Christ., p. 1009 et seqq.

N. 21. *Throni sunt agmina.* Ita multi veteres laudati a Petavio loc. cit. n. 5.

N. 30. *Fiat firmamentum, et vocatum est.* Vulgata v. 6, *Fiat firmamentum* : et v. 8, *Vocavitque Deus firmamentum cœlum.*

Cap. vi. N. 1. Quædam huc faciunt ex iis, quæ in libris de Ortu, et obitu Patrum, et Allegoriarum exponuntur.

N. 5. *A cadendo enim nomen sumpsit calamitas. Calamitas* proprie est calamorum segetis comminutio, et clades a grandine seu alia causa. *A calamis* ergo dicta *calamitas.*

N. 6. *Alii autem dicunt.* Sedulius in elegia, v. 7 et 8, comparationem inter Evam et Deiparam ita instituit, ut originem mortis ab Eva, vitæ a Deipara repetat :

> Sola fuit mulier, patuit qua janua letho,
> Et qua vita redit, sola fuit mulier.

N. 7. *Pater ejus ait;* imo *mater ejus.* Genesis verba sunt : *Adam vero cognovit uxorem suam Evam, quæ concepit, et peperit Cain, dicens : Possedi hominem per Deum.*

N. 10. *Tunc initium fuit invocandi nomen Domini.* Vulgata : *Iste cœpit invocare nomen Domini.* Judæi, de quibus Isidorus, ita verba Genesis interpretantur : *Tunc cœptum est profanari nomen Domini.* His adhæret Seldenus de Diis Syris proleg. 3. Aliorum explicationes vide in Dictionario Calmeti, et in notis ad versionem Gallicam bibliorum e diversis auctoribus Anglis.

N. 13. *Mathusalem interpretatur.* Braulio ep. 44, t. 30 Hisp. sacr., hunc locum exscribit, præmisso Isidori elogio : *Nostris vero temporibus incomparabilis scientiæ vir Isidorus Hispalensis episcopus, dum hujus nominis vult originem absolvere, ita fassus est : Mathusalem,* etc. Ita enim ibi scribitur. Et observandum, Grialium in textu, et alios excusos omittere *eum* post *enim,* quod ego reposui ex Braulione, et quia Grialius ipse in notis ita refert hæc verba. *Quidam enim eum cum patre.*

N. 15. *Iste requiescere.* In Vulgata : *Iste consolabitur nos ab operibus et laboribus manuum nostrarum.*

N. 22. *Impietatis ædificare turrem.* Ita etiam Martinus Legionensis ex Isidoro. S. Augustinus l. xvi de Civit. Dei, c. 4. de eodem Nembrod : *Erigebat cum suis populis turrim contra Dominum.* Hæc pariter est aliorum opinio. Confer dissertationem Calmeti de turre Babelica.

N. 29. *Sarai.* Vulgata : *Sarai uxorem tuam non vocabis* Sarai, sed Saram. *Et benedicam ei, et ex illa dabo tibi filium, cui benedicturus sum, eritque in nationes, et reges populorum orientur ex ea.*

N. 32. *Ismael.* Vulgata v. 11, *Vocabisque nomen ejus* Ismael, *eo quod audierit Dominus afflictionem tuam.* Et v. 15. *Peperitque Agar Abræ filium; qui vocavit nomen ejus* Ismael. Nonnulli scribunt *Ismahel.*

N. 36. *Plurimos enim dolores.* Forte *plures* pro *plurimos.*

N. 45. *Mambres.* Calmetus in versione litterali nominum Hebræorum post Dictionar. biblic. *Mambres* interpretatur *mare cum paupertate,* ac vocem Ægyptiam, non Hebræam, esse asserit. Vallarsius mallet *mare pellucidum* apud Hieronymum : sed advertit Græcum etiam nomenclatorem vertere *mare pelliceum.*

A N. 60. *Ophni discalceatus.* Vulgata : *Et calceati pedes in præparatione Evangelii pacis.*

N. 61. *Quam speciosi pedes.* Verba Isaiæ in Vulgata sunt : *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, annuntiantis bonum!* etc. Eadem sententia c. 1 Nahum. v. 15, *Ecce super montes pedes evangelizantis, et annuntiantis pacem.* Ex his Apostolus ad Romanos x, 15. *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!*

N. 65. *Trinomius.* Ita Grialius in textu : sed in notis ex aliis excusis sumpsit *tribus nominibus.*

N. 69. *Ochozias.* Alii, et Grial. in textu, *Achazias.*

N. 70. *Joas spirans.* Vallarsius tuetur *Joas sperans.*

Cap. vii. N. 2. *Abram.* Vulgata : *Nec ultra vocabitur nomen tuum* Abram, *sed appellaberis* Abraham; *quia patrem multarum gentium constitui te.*

N. 5. *Ecce secundo.* Vulgata, *en altera vice* pro *ecce secundo.*

B N. 6. *Vidi dominum.* In Vulgata : *Vidi Deum facie ad faciem et salva,* etc.

N. 7. *Quia vidit Deus.* Vulgata : *Dicens : Vidit Dominus humilitatem meam.*

N. 8. *Quia exaudivit.* Vulgata : *Quoniam audivit me Dominus.*

N. 9. *Nunc mecum erit vir meus.* Vulgata : *Nunc quoque copulabitur mihi maritus meus, eo quod pepererim ei tres filios.*

N. 10. *Nunc super hoc.* Vulgata : *Modo confitebor Domino.*

N. 11. *Dedit Deus mercedem meam.* Vulgata : *Dedit Deus mercedem mihi.*

N. 12. *Habitavit mecum.* Vulgata in futuro : *Etiam hac vice mecum erit maritus meus.*

N. 13. *Habitare me fecit.* Vulgata : *Comparavit me Deus cum sorore mea, et invalui. Vocavitque eum* Nephtali.

C N. 14. *Judicavit me.* Vulgata : *Judicavit mihi Dominus, et exaudivit vocem meam, dans mihi filium.*

N. 15. *In fortuna.* In Vulgata, *feliciter* pro *in fortuna.* Etiam *feliciter* explicari potest de *eventu* et *procinctu.*

N. 16. *Beata ego.* Vulgata : *Hoc pro beatitudine mea. Beatam quippe me dicent mulieres : propterea appellavit eum* Aser.

Cap. viii. N. 2. *Eamus ad videntem.* Post verba, *eamus ad videntem,* additur : *Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns.*

N. 8. *Constitui te super,* Vulgata : *Constitui te hodie super gentes, et super regna.*

N. 9. *Signa quædam.* Ex variis lectionibus arguitur legi posse per *sigla quædam.*

N. 13. *Nahum gemens.* Verba Isaiæ paulo aliter referuntur c. 6, n. 61, et in Vulgata, ut tunc dixi. T. I Patrum Apostolic., p. 9, col. 2, p. 12, col. 2, et p. 40, col. 2, agitur de nomine *Naum,* seu *Nahum,*
D quod *consolatorem* significat, non *germen.* Hieronymus, in fine libri de nominibus Hebraicis, ad Barnabæ epistolam catholicam respiciens, *Nahum* exposuit *germen;* sed mendosus videtur locus, et legendum *Nave,* cujus Barnabas meminit, non *Nahum.* Vide etiam notam in Editione Vallarsiana Hieronymi.

N. 14. *Cur in rebus humanis.* Hæc est questio quam Claudianus vehementi oratione persecutus fuit initio l. i in Rufinum :

> Sæpe mihi dubiam trahit sententia mentem,
> Curarent superi terras.....

N. 16. *Ad prophetam.* Melius videretur *ad prophetas;* sequitur enim *ipsi sciunt.* Et in nonnullis quidem Excusis exstat *prophetas.* Sed repugnant mss. Codices. In Vulgata est *dedi te* pro *te posui.* Et apud Amos : *Quia non facit Dominus Deus verbum, nisi revelaverit secretum suum ad servos suos prophetas.*

N. 19. *Nunc cognovi.* Vulgata : *Nunc in isto cognovi,* etc., *et verbum Domini,* etc.

N. 22. *Assumptio verbi.* Vulgata : *Onus verbi Do-*

mini ad Israel in manu Malachiæ.

N. 27. *Sive ascensus.* Grialius in textu exhibet *accensus*; sed in nota præferre videture *ascensus.*

N. 32. *Posui te.* Vulgata: *dedi te* pro *posui te.*

N. 35. *Ne injicias.* Vulgata: *Non extendas manum tuam super puerum.*

N. 37. *Tria genera visionum.* De prophetia ejusque generibus multa congerit Benedictus XIV, l. III, c. 45, et seqq., de Beatific., post multos alios ibi indicatos.

N. 41. *Habere autem prophetiam... malus.* Hæc est theologorum sententia cum sancto Thoma 2-2, quæst. 172, art. 4, et ex sancto Augustino traditur in jure canonico, in cap. *Multæ autem,* et can. *Prophetavit* 1, quæst. 1, allegato eodem exemplo: *Prophetavit et Saul malus rex.*

Cap. IX. N. 2. *Tu es Petrus,* etc. Nota est illorum temeritas qui contra primam Petri cathedram garriunt, in hoc Matthæi textu interpretando. Communem sanctorum Patrum expositionem rejiciunt, unius et alterius interpretationem, quam hic quoque Isidorus indicat, unice tenent, in eaque mordicus hærent. Quodnam hac de re meum sit judicium, aperui in comment. ad Prudentium, hymn. 1 Cathem., v. 63. Nimirum cum idem Scripturæ textus duos sensus litterales habere possit, ut multi tradunt, nihil obest quominus probabilis censeatur paucorum veterum expositio, quod verba *super hanc petram* Christum indicent, dummodo tamen pro certa habeatur aliorum interpretatio, quam Ecclesia quodammodo auctoritate sua confirmavit in hymno sancti Ambrosii, quem canunt fideles omnes ad laudes Dominicæ:

> Hoc ipsa petra Ecclesiæ
> Canente culpam diluit.

Cui concinit hymnus officii Gothici ad Cathedram sancti Petri:

> O Petre, petra Ecclesiæ.

N. 3. *Cephas... quod in capite.* Perspicue hoc loco tradit Isidorus Petrum a Christo constitutum fuisse caput apostolorum.

N. 6. *Obediens.* Grialius, in nota edidit *Simon... audiens:* sed cum in textu appareat *obediens,* in nota quoque hoc ipsum reposui.

N. 9. *Ad quod elegi.* Vulgata: *Ad quod assumpsi eos.*

N. 10. *Novissimus apostolorum.* Vel, ex loc. cit., pro *minimus apostolorum,* vel ex I Cor. IV, 9: *Nos apostolos novissimos ostendit.* Alter locus ex Epistola ad Ephesios in Vulgata est: *Mihi omnium sanctorum minimo.*

N. 20. *Et acceperunt mercedem.* Vulgata: *Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiaverunt a filiis Israel.* Verba Zachariæ, quæ huic loco quodammodo respondent, sunt ex cap. XI, 13: *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.* Jeremias a Matthæo nominatur; sed apud Jeremiam verba non reperiuntur ita perspicua atque apud Zachariam. De qua controversia dixi ad Juvencum, l. IV, v. 638.

Cap. X. N. 6. *Pelliceus gloriosus.* Distinguunt Editi *pelliceus, gloriosus;* sed etymologia ex Græco est *gloria pellis.*

Cap. XI. Num. 2. *Testes.* Aliquando etiam Latinum nomen *testium* pro martyribus adhibetur, ut a Prudentio, hymn. 1 Perist. v. 21 et 22:

> Nil suis bonus negavit Christus unquam testibus,
> Testibus, quos nec catenæ, dura nec mors terruit.

N. 4. *Duo sunt autem martyrii gen.* Martyrium quod non in aperta passione positum est, sed in occulta animi virtute, ut ait Isidorus, non est proprie martyrium, etiam si quis inter ministrandum peste contactis vitam amittat; nam ex communi Ecclesiæ sensu *martyres* illi soli dicuntur qui in pugna et certamine cum tyranno vitam non resistentes ponunt. Notum est Theophili Raynaudi opus *De martyrio per pestem;* notæ controversiæ inde exortæ, de quibus videri potest Benedictus XIV, l. III de Beatif., c. 11. Quoniam vero heroica sanctorum virtus martyrio comparatur, hinc duo martyrii genera distinguuntur, et quamvis initio soli veri martyres honore publico exciperentur, deinde viris aliis sanctis, quorum eximia probitas esset demonstrata, veneratio in Ecclesia impendi cœpit, ex quo etiam Martyrologio tam confessores quam martyres inscribuntur. Confer commentarium meum ad Prudentium, Proœm., v. 42.

Cap. XII. N. 3. *Psalmist. lect.* Psalmistæ nunc ex usu Ecclesiarum Hispaniæ dicuntur concentores sive accentores, de quibus infra, n. 28. Nam *præcentor* Hispanice vocatur *chantre,* et aliquando *capiscol,* hoc est, caput scholæ cantorum, *succentor sochantre,* et illi qui concinunt, sive accinunt, *psalmistæ.*

N. 4. *Ordo episc. quadrip.* Non dissimilis divisio, atque hæc ipsa nomina *patriarcharum, metropolitanorum* et *archiepiscoporum* leguntur in epistola 3 Anacleti, quæ cum duabus præcedentibus passim jam apocrypha censetur.

N. 13. *Pontifex. Summum sacerdotem* et *pontificem maximum* ex veterum more appellat Isidorus quemlibet episcopum. Eodem sensu olim episcopatus *summum sacerdotium* vocabatur, presbyteratus *secundum,* diaconatus *tertium.* Antiquorum, qui ita loquebantur, verba legere poteris apud Theophilum Raynaudum in Onomastico pontificio, verb. *Pontifex maximus,* et *Sacerdos summus;* qui utrobique concludit jampridem appellationem *summi sacerdotis,* æque ac *summi pontificis,* restrictam esse ad omnium episcoporum supremum, sive Romanum.

N. 14. *Unde et Romani imp.* Romani imperatores etiam Christiani *ethnicismi pontifices maximi* esse voluerunt, ne quis abutens summa illa potestate turbas in imperio excitaret. Insignis enim erat apud Romanos pontificis maximi auctoritas, etiam supra consules, ut videre licet apud Gutherium de Jure pontificio Romanorum.

N. 15. *Vates avi ment.* In Varronis verbis, *vates* esse dictos a versibus *viendis,* Scaliger suspicatur legendum *vagendis.* Alii *vates* dictos putant a *fari,* ut Φάτης sit *vates.* In significatione sacerdotis *vates* usurpatur in versibus bibliothecæ Isidori: *Leander vates.* Rursus etymon *vatis* Isidorus exponit l. VIII, c. 7, n. 3.

N. 20. *Iidem episcopi et presbyteri.* Episcopos jure divino superiores esse presbyteris sententia catholica est, contra quam nonnulli hæretici auctoritate Hieronymi abutuntur. Theologi non omnes uno modo Hieronymi verba explicant, ut in veram sententiam revocent, ut videri potest apud Valentiam in libro de Discrimine sacerdotalis et episcopalis ordinis c. 3. De Isidori quidem mente dubitare non licet, cum conceptis verbis discrimen inter episcopos et presbyteros n. seq. astruat. Confer l. II de Officiis eccles., c. 7, cum not., et c. 27.

N. 21. *Ideo autem,* etc. Hæc uberius expromuntur cit. c. 27, l. II, de Officiis eccles.

N. 26. *Duo genera... respondet.* Confer l. VI, c. 19, n. 13, cum not.

N. 30. *Tunc accenduntur luminar.* De luminum usu et copia in ecclesiis apud veteres multa dixi in Prudentianis, c. 11.

N. 31. *Adjurantes.* Ita sanctus Augustinus, l. de beat. Vit., c. 12: *Exorcizāre dicuntur, hoc est, per divina eum adjurando expellere.* Vide notata ad l. VI, c. 19, n. 55.

N. 32. *Ostiarii.* Apud Esdram, II, XII, 25, in templo erant *custodes portarum et vestibulorum ante portas.* Hinc quædam addita in nonnullis exemplaribus Isidori.

N. 33. De hujusmodi ordinibus ecclesiasticis egerat jam Isidorus l. II de Offic. eccles., unde multa huc transtulit.

Cap. XIII. N. 1. *Monachus.* De monachis eorumque diversis generibus plura cit. l. II de Offic. eccles.

N. 4. *Eremum.* Vulcanius annotavit ἔρημον *desertum* dici. Hoc voluit Isidorus dicere, dum *eremum* vocat

quasi remotum, hoc est ab hominum conspectu.

CAP. XIV. N. 2. *A Judæis*, etc. Etiam a gentilibus contumeliose Christiani *Nazaræi* et *Nazareni* vocabantur. Vide comment. ad vers. 25 hymn. 5 Peristeph. Prudentii, et ad v. 45 hymn. 10. *Ni disciplinam Nazarenam respuat.*

N. 5. Δόξα. Vox Græca δόξα utrumque significat et *opinionem* et *gloriam;* et hoc innuere videtur Isidorus, *orthodoxum* esse dicendum, qui et *recte sentit*, et *gloriose vivit*, hoc est, ut credit, et ut virum rectæ gloriæ decet.

N. 7. *Catechumenus*. Proprie est qui in elementis alicujus scientiæ instruitur ; et hoc sensu dicitur *auditor*, sive *discipulus*. Verum hæc omnia enucleatius exponuntur lib. II de Offic. ecclesiastic.

LIBER OCTAVUS.

CAP. I. N. 1. *Ecclesia*. Agit de Ecclesia Isidorus l. I Sentent., cap. 16, ubi Loaisa multa notis illustrat, quæ huc quoque pertinent. Vide etiam cap. 1 lib. I de Offic. ecclesiast, Rabanus Maurus, de Institut. cleric., c. 1 l. I, quædam ex hoc cap. 1 l. VIII Etymol. sumit, ut pleraque alia ex libris de Offic. ecclesiast. ejusdem Isidori, tacito hujus nomine.

2. Vulgata addit : *Deo meo per Jesum Christum pro omnibus*, etc. In Evangelio Lucæ eadem Vulgata : *Qui non colligit mecum, dispergit.* Et apud Matthæum XII, 30 : *Qui non congregat mecum, spargit.*

N. 3. *Et excidit*. In Vulgata omittitur conjunctio *et* ante *excidit* in verbis Proverbiorum.

CAP II. Num. 2. *Religio*. De etymo *religionis* alia videri possunt apud Gellium, l. IV, c. 9. Ejus vocabuli vim latius patere et pro quavis pietatis specie erga patriam, parentes, amicos, et alios adhiberi, ostendit Carolus Fridericus Walchius, in commentatione de religione M. Aurelii imperatoris, in nummis tom. I Actor. Soc. Lat. Ienensis, p. 213.

N. 4. *Fit illud*. Apud Grialium et alios Editos erat *sit illud ;* reposui *fit illud*. De etymo *fidei* vide not. ad l. V, c. 24, n. 17. Variæ originationes *federis* explicantur l. XVIII, c. 1.

N. 5. *Spes... quod sit pes.* Varro, l. V de Ling. Lat., c. 7, *spem a sponte* declinari posse putat.

N. 6. *Plenitudo legis*. Verba Pauli sunt : *Plenitudo ergo legis est dilectio.*

CAP. III. N. 2. *Inde ergo hæresis.... vocab.... inducere.* Sententia, ex Tertulliano, cit. l. de Præscript., c. 6, desumpta, sed non iisdem omnino verbis. In Editionibus correctis Tertulliani nunc jam legitur *inducere*, quod pro *indulgere* subrogandum Grialius adverterat.

N. 6. *Superstitio*. Sententiam Ciceronis, l. II de Nat. deor., *superstitiosos* dictos, qui totos dies precabantur, et immolabant, ut liberi sui sibi *superstites* essent, acriter refellit Lactantius, l. IV de vera Sapientia, c. 28, qui concludit *superstitiosos* vocatos qui parentibus suis *superstites* imagines eorum celebrabant domi, tanquam deos penates. Quod ait Isidorus, *quæ veterum ignari asciscant*, alludit ad versum Virgilii :

Vana superstitio, veterumque ignara deorum;

nam qui deos veteres colebant superstitiosi non censebantur.

CAP. IV. N. 1. *Judæi*. Sanctus Martinus Legionensis, t. I, p. 432 seqq., hoc Isidori caput adversus Judæos profert et amplificat. Notationes quas Zaccaria in hoc et duo seqq. capita paraverat, ut ea in collectionem eorum qui catalogos hæreseon conscripserunt insereret, seorsum exhibebimus post Etymol.

N. 2. *Transitores*. Martinus Legionensis pro *transitores* habet *transeuntes.*

N. 3 et 4, not. *Isaiæ* XIX. In nota Grialii erat *Isid.* XIX, pro quo reposui *Isaiæ* XIX.

N. 5. *Esseni*. Nomina hujusmodi hæreticorum apud Martinum Legionensem plerumque corrupta sunt.

N. 7. *Genistæ*. Grialius edidit *Genistæi*, et n. seq. *Meristæi.*

CAP. V. N. 1. *Quidam*. Hic index hæreticorum reperitur etiam seorsum ab Etymologiis in nonnullis Codicibus, ut in Vatic. 3791, nomine epistolæ Isidori, ut dixi c. 75 prolegom. Codicem contuli cum Editione Breuliana. Varias lectiones ex decreto Gratiani collectas a Berardo habes ib., c. 32. Indiculum, qui Hieronymi dicitur, de hæresibus Judæorum, et Christianorum, cujus memini in Isidorianis, c. 86, n. 21 et seqq., simul cum quadam fidei professione, quæ illi subjungitur in Codice 2 archivii Vaticani, ut dixi in Isidorianis, c. 107, n. 9, inter appendices loco decimo sistam. Zaccaria, cujus notationes, ut dixi, post Etymologias producam, usus est Codice episcopii Pistoriensis, in quo exstat collectio canonum. Diversam scripturam hujus Pistoriensis Codicis ad marginem Editionis Grialianæ, anno 1753, annotavit.

N. 4. *Basilidiani*. De Basilidianis, tom. I Patrum Apostolic., p. 60, erudita est Hugonis Menardi annotatio ad epistolam Barnabæ. *Et ad hoc*, ait Barnabas, *Dominus sustinuit pati pro anima nostra*, etc.

N. 8. *Millenarii*. Zaccaria edere voluerat *Milliastæ* pro *Millenarii.*

N. 11, not. *Tertull.* Locus Tertulliani exstat lib. de Præscript., c. XXX : *Ubi tunc* (sic) *Marcion, Ponticus Nauclerus, Stoicæ studiosus*, etc.

N. 22. *Artotyritæ*. In concilio Bracarensi III, al., IV, anni 675, notatur error quorumdam qui *in sacrificiis Domini relati sunt lac pro vino, pro vino botrum offerre ; Eucharistiam quoque vino madidam pro complemento communionis credunt populis porrigendam.*

N. 35. *Montani*. T. I Patrum Apostolic., p. 99. Montanistæ, a Montano sic dicti, a Cotelerio describuntur, qui verba indiculi de hæresibus Hieronymo tributi de Montanistis valde corrupta esse ait, ac nullo negotio sanabilia.

N. 36. *Ebionitæ*. Seu Ebionæi, Judaicas superstitiones secuti, Hierosolymam adorabant, quasi domum Dei, ut Judæi plus satis templo Hierosolymitano confidebant. Vide epistolam Barnabæ cum nota Cotelerii, t. I cit., p. 48.

N. 37. *Photiniani*. Photinus e parva Galatia, seu Gallogræcia ortus, Sirmii ecclesiæ præfuit. Legendum ergo videtur *Sirmii.*

N. 38. *Hi offerre sacrif. spern.* Adeo constans semper fuit in Ecclesia sententia sacrificium pro defunctis esse offerendum.

N. 49. *Ego Dominus*. Verba Isaiæ hæc sunt: *Formans lucem, et creans tenebras : faciens pacem, et creans malum : Ego Dominus faciens omnia hæc.*

N. 50. *Fecit Deus*. Locus Genesis ita habet : *Viditque Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona.* Hæc duo quo pacto inter se cohæreant, docet sanctus Julianus Toletanus, lib. I Antikeimenωn, ad interrogat. 7, al., 16.

N. 52. *Bonosiaci*. Non placet conjectura Grialii, ab aliquo fortasse huc inductos *Bonosiacos*. Exstant in omnibus antiquissimis membranis, et hujus hæresis in Hispania non ignotæ meminit quoque Isidorus, de Vir. illustr. c. 33, ubi librum responsionum *Justiniani, de Hispania Ecclesiæ Valentinæ episcopi*, describens ait : *Secunda* (responsio) *est contra Bonosianos, qui Christum adoptivum Filium, et non proprium dicunt.* An autem Bonosiacis, aut Bonosianis, præmittendi sint Circumcelliones non liquet ; fortasse enim Bonosiani etiam erant de grege Donatistarum, uti Circumcelliones. Auctor vero hæresis Bonosus fuit episcopus Sardicensis : de quo vide Baronium ad ann. 389, n. 72, cum nota Pagii.

N. 53. *Quos Cotopitas*. In not. Grialii erat : *Sed cum cotopitæ.*

N. 55. *Lucifer ini*. Contra Luciferianos disserit sanctus Martinus Legionensis, t. I, p. 576, eos Isidori verbis describens, ubi pro *Syrmiæ episcopo* recte ad marginem correctum est *Sardiniæ episcopo*.

Sed ex Martino ipso Isidorus corrigi poterit ; ita enim habet Martinus, *in catholicam ecclesiam rediredelegerunt*. In Isidori impressis, et mss. omnino omissum fuerat *ecclesiam* Luciferi Calaritani opera omnia prodierunt Venetiis 1778, curantibus Coletis.

N. 56. *Nuptiarum*. Malim *nuptarum;* instituitur enim comparatio inter *nuptas* et *virgines*, sicut inter *abstinentes* et *epulantes*.

N. 62. *Jura divina, qui*. Phrasis a bonis auctoribus nonnunquam adhibita pro *jura Dei, qui*. Iisdem fere verbis Isidorus *Nyctages* describit l. I Offic., c. 22, in fine.

N. 64. *Nestoriani*. Alvarus Cordubensis, in epist. ad Joannem Hispalensem, t. XI Hisp. sacr., p. 127, hæc verba excitat : *Nestoriani, ut ait noster* (sic) *lumen Isidorus, a Nestorio*, etc. Legit *hominis asseruit*, et *Christum Verbo*, et *alterum Dei*, omissis *tantummodo*, et *in*, et *filium*.

N. 68. *Dies judicii*. Verba Vulgatæ : *Dies enim ultionis in corde meo*.

CAP. VI. N. 1. *Philosophi*. De philosophorum sectis videndus cum primis Jacobus Bruckerus in Historia critica philosophiæ a mundi incunabulis ad nostram usque ætatem deducta, Lipsiæ 1742.

N. 22. *Hi philosophorum errores*. Religio mihi sit non scripturam Tertulliani cum Chacone restituere : adeo clara sunt Tertulliani verba c. 7 libri de Præscription. *Inde æones, et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum : Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis observatur*, etc. Arii nomen ab aliquo imperito intrusum fuit apud Isidorum, quod *trinitas hominis* quid esset ignoraret. In Isidori exemplaribus excusis et mss. ita legitur: *Inde αἰῶνες, et formæ nescio quæ: inde apud Arium trinitas nominis, et apud Valentinum, Platonicus furor*. Quod mutare noluit Grialius, quantumvis a Chacone admonitus. De *trinitate*, quam Valentinus fingebat, *hominis materialis, animalis, et spiritualis* consuli potest Irenæus l. I adv. hæres. c. 1.

N. 23. *Epicurus observatur*. Melius hic quoque esset ex Tertulliano *ab Epicureis observatur :* et mox *et ubi aliquid de igneo Deo allegatur :* tum *cædem materiæ... volutantur*. Verum tolerari utcunque possunt ea quæ in exemplaribus Isidori exstant. *Restitutio carnis*, a Tertulliano pro resurrectione carnis adhibetur.

CAP. VII. N. 2. *Igitur ut templa*. Quod poesis idololatriam auxerit, evincit etiam Prudentius l. II contra Symmach., v. 45 seqq.

> Sic unum sectantur iter, et inania rerum
> Somnia concipiunt et Homerus, et acer Apelles,
> Et Numa, cognatumque malum, pigmenta, camœnæ,
> Idola, convaluit fallendi trina potestas.

Confer comment. in Prudentium, et not. in Sedulium l. I Carm. paschal., v. 280, et inf. c. 11 hujus l. n. 2 et n. 29.

N. 3. *Vates*. De *vatis* originatione vide not. ad l. VII, c. 12, n. 15. Apud Grialium erat *antiquis* nullo sensu pro *antiqui*. In aliis Excusis *antiquis pro vincire ponentibus*. De *divinis*, Hispanice *adivinos*, iterum, c. 9.

N. 4. *Lyra*. Unde dicta, expositum l. III, c. 22, n. 8. Ob lyricam poesin Prudentius in versibus bibliothecæ Isidori dicitur :

> Carminibus variis nobilis ille satis,

et in epigrammate ex Codice Vatic. Alexandr. 321, c. 28, prolegom. ad Prudentium, n. 243, ejus liber Peristephanων sic describitur :

> Finalis vario musa canore boat.

Ita nunc quidem videtur, quamvis in nota *a* asseruerim tunc dittochæum *finali musa*, et *vario canore* indicari.

N. 6. *Comici... a comessatione*. Festus commessationem quoque, sive commissationem a vicis, quos Græci κώμας dicunt, derivat.

N. 7. *Duo sunt autem genera comic*. Joan. Ger. Vos-
A sius, l. III, c. 9 Institut. poetic. fatetur satyræ in maledicendo præivisse comœdiam veterem ; sed non probat quod Isidorus duo genera comicorum, unum vetus, alterum satyricorum diviserit, et quod dixerit, Plautum, Attium sive Accium, et Terentium, veterem comœdiam scripsisse. Certe apud alios hæc distinctio non reperitur, neque satyrici inter comicos referuntur. Vetus comœdia fuit, quæ mordacibus dictis abundabat magna cum libertate : successit nova comœdia, quæ plus artis et elegantiæ habebat ; quo in genere Plautus et Terentius floruerunt ; atque hoc sensu veterem comœdiam scripsisse non sunt dicendi. Accius tragœdiarum scriptor fuit.

N. 8. *Satyrici autem dict*. De satyra, ejusque etymo et significatu, dixi ad l. V. c. 16. Legendum videtur *quæ per vinolentiam dicunt*.

CAP. VIII. N. 1. *Sibyllæ*, etc. Adisis not. ad Patres Apostolic., t. I, p. 78.

N. 4. *Quarta Cimmeria*. Joseph Isæus, in not. ad
B Lactantium, l. I, cap. 6, observat Isidorum omnia hæc mutuatum videri ex Lactantio, sed apud Lactantium in duodecim vaticanis, et in aliis omnibus Mss., et Editis legi *Quartam Cumæam in Italia*, quæ ab Isidoro dicitur *Cimmeria*. Lactantius, post Sibyllam Cumæam in Italia nominat aliam Cumanam, a Cuma Ioniæ, ut Isæus opinatur. Cimmerii populi Italiæ inter Baias et Cumas collocantur. Potuit ergo hæc quoque Sibylla a Lactantio *Cumæa* dici, et diversa esse ab alia *Cumana*, a Cumis ita nominata. Isidorus quidem Sibyllam *Cimmeriam*, et *Cumanam*, unam ab altera longe in Italia statuit.

N. 5. *A civitate Cumis*. In nonnullis exemplaribus invenio *in civitate Cumas ;* nec displicet hæc lectio ; nam nomina urbium aliquando indeclinabilia enuntiabantur per quartum, aut sextum casum. Vide not. ad Prudentiana, c. 24, n. 212, et Bochartum Chan. l. I, c. 25.

C CAP. IX. N. 5. *Lycæo*. Lycæus mons est in Arcadia, Jovi, et Pani, seu Fauno sacer. Inde *Lycæus deus* dictus et Jupiter, et Pan. Apud Val. Flaccum, l. VI, vers 533. *Lycæus deus* est Pan, vel Faunus.

N. 11. *Ad quos suscitand*. Grialius in textu *sciscitandos*, in not. *suscitandos*, quod, ut puto, vel præferre, vel unice scribere voluit, quanquam num. seq. occurrit *adhibito sanguine inferos sciscitari*.

N. 13. *A Persis allatum Varro dicit divinationis*, etc. Grialius, ut ex nota liquet, edere voluit *a Persis allatum Varro dicit. Divinationis quatuor esse genera, terram*, etc., ut subaudiatur *constat*. Sed re vera locum in textu reliquit, ut in aliis Excusis : *A Persis dicitur allatum. Varro dicit divinationis quatuor esse genera*, etc. Ita certe lego in duobus exemplaribus Editionis regiæ matritensis, neque error correctus est in recenti Editione matritensi. In nota Grialii est *fertur* pro *dicitur*, ut in textu et aliis editis legitur. Verba Augustini sunt : *Quod genus divinatio-*
D *nis Varro a Persis dixit illatum ;* ex quo fortasse præstiterit apud Isidorum quoque reponere *illatum* pro *allatum*. Post *genera* addidi *constat* parenthesi inclusum, ut sensus legenti obvius sit ; ita enim Grialius facere solet, cum Isidorus per infinita verba loquitur, in mss. saltem exemplaribus quæ ad nos pervenerunt.

N. 14. *Divini*. Cicero, de Fato, c. 8 : *Falli sperat Chaldæos, cæterosque divinos*.

N. 16. *Arioli*. Multi scribunt *hariolus* cum aspiratione, et ab antiquo *fariolus*, quod a *fari* est, deducunt. Isidorus fortasse respexit ad Tertullianum, c. 23 Apologet. : *Producatur aliquis ex iis qui de Deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt*. Desiderius Heraldus, comment. in Tertullian., Isidorum cum Tertulliano componit.

N. 17. *Aruspices*. *Aruspex* dictus est, ut nonnulli volunt, ab *ara*, ut alii, ab *haruga*, quæ est hostia in *hara* servata. Hæc originatio opinioni illorum favet qui cum aspiratione scribunt, *haruspex :* eodem

spectat sive Isidorus, sive alius, qui ab *horis* derivat.

24. *Constellatio* proprie dicitur compositio siderum, et affectio quædam cœli inde ad res varias collecta.

N. 26. *Interpretaretur.* Tertullianus l. cit. in not. Grialii c. 9, habet *interpretetur ;* sed fortasse Isidorus mutavit in *interpretaretur.*

N. 28. *Sortilegi* nomen quodlibet sortium genus complectitur; sed Isidorus eos præcipue videtur notare voluisse qui inter Christianos superstitionibus sortium operam dabant. *Sortes sanctorum* crediderim esse librum inscriptum, *Sortes apostolorum,* qui apocryphus declaratur in Gelasiano decreto de libris recipiendis et non recipiendis, de quo Fabricius in Cod. Pseudepigraph.

N. 29. *Salisatores.* Marcellus Empiricus, c. 21 : *Cordis pulsus, sive salisatio.* Tobias Gutberlethus, Saliis, c. 2, ex hoc Isidori loco corrigendum ait apud Augustinum, de Natura dæmonum, *Salitores vocati sunt,* etc., ac reponendum *Salisatores.* Becmanus, p. 214, non improbat, ut videtur, *salitores* a *salitum, salio ;* a quo etiam est *saliso,* aut *salisso,* et *salisator,* seu *salissator.* In auctario Ducangii mentio fit *salisatorum* ex Isidoro, ex Augustino, l. II de Doctr. Christ., et ex Joanne Sarisberiensi, lib. II Policrat., c. 12.

N. 30. *Sive in characteribus.* Ad characteres refero phylacteria, de quibus dixi in append. 5 ad Sedulium, ad verba decreti Gelasiani, n. 55 : *Phylacteria omnia,* etc.

N. 34. *Ex oris.* Pro *ex oris* legendum puto *exoriens.* Ea quæ sequuntur conjecturam confirmant, De hac Tagetis fabula videndi Ovidius, lib. XV Metam., v. 553 seqq.; Lucanus, l. I, v. 637; præter Ciceronem, de Divinat., l. II, c. 23, et Columellam, l. X, v. 345. Martianus Capella, l. II post med. : *Tages sulcis emicuit, et ritum statim gentis, sypnumque monstravit.* Confer notam Munckeri ad Fulgentium, Expos. sermon. antiq., verbo *Manales lapides,* ubi actum agit, dum locum Isidori a Grialio jam emendatum restituere laborat, *artem* pro *autem,* et *Tages* pro *Stages.*

CAP. X. N. 1. *Pagani dicti.* Notanda est Isonis glossa ad Prudentium, hymn. 10 Perist., v. 296.

Non erubescis, stulte, pago dedite?

ait Iso : PAGO, *vico, vel paganismo. Pagi, ut Isidorus dicit* (l. XV. Etym., c. 2), *sunt apta ædificiis loca inter agros habitantibus. Unde* PAGO DEDITE, *sine urbium disciplina. Villa* (forte *vel*) PAGE *græce* VILLA ; *inde* VILLANOS PAGANOS, *quasi a civitate Dei remotos, dicimus.* Consule commentarium meum ad eum locum, et Glossarium Isidori cum not., ad verb. *Pagæ, memoriæ sine idolis.* Joan. Franciscus Masdeu, eruditissimus historicus, in Defensione Actorum sancti Emigdii Ascoli, 1794, Isidoro nostro imputat quod etymon *paganorum* ita explicet, ut *paganos* dictos asserat, quia post pacem Ecclesiæ a Constantino redditam major in pagis quam in urbibus fuerit idololatrum numerus. Ita quidem multi sentiunt ; sed Isidorus ex *pagis* Atheniensibus vocem *paganorum* deducit ; quæ originatio non ita apud alios obvia est. Eam a Sedulio adoptatam fuisse ostendi l. I Carm. paschalis, v. 280. Confer etiam not. ad v. 42 : *Athenæi pædorem linquite pagi,* ubi similes versus Iscani allegavi. Grialius etymologiam Festi præfert, quia non attendit Isidoro sermonem esse de paganis quatenus hæc vox pro idololatris sumitur.

N. 2. *Gentiles. Gentes* et *gentiles* a Judæis dicebantur, qui eorum religionem non tenebant. Hunc morem secuti Christiani, *gentes* et *gentiles* eos vocarunt qui neque Judæi erant, neque fidem Christianam susceperant. Unde Arnobii et aliorum libri *adversus gentes.*

3. Lazerus, in not. ad comment. Brunonis Astensis in Matth. v. 27, advertit longe accersitam et falsam originem nominis *ethnicorum* a Brunone afferri : *Ethnici,* ait Bruno, *sive dicantur ab* ETHNA, *sive, quod magis videtur, dicantur a valle* ENNON, *a qua dicitur* GEHENNA, *hypocritas et peccatores significant.*

N. 2. *Accesserunt poetæ.* Poetas ad idolorum cultum amplificandum plurimum contulisse observavi ac c. 7, n. 2, hujus libri. De idololatriæ origine plurimos scripsisse constat, Ger. Joannem Vossium, Banjerium, Pluchium, Poupartum, Eliam Amatum, Calmetum, etc. Adisis Fabricii Bibliographiam, c. 8.

N. 5. *In cœlum receptis.* Havercampus, comment. in Apologet. Tertulliani, c. 25, in Editionibus antiquis Isidori legebat *in cœlum receptæ,* et *se terris;* restituebat vero *receptorum,* et *se in terris.* Hoc postremum in plerisque Editionibus nunc exstat. Pro *receptorum* bene est *receptis* ut Grialius edidit. Munckerus, in not. ad l. I, c. 1, Mytholog. Fulgentii, legebat *se dæmones colendi,* et emendabat *colendos,* quod Grialius quoque occupaverat. Plura ibi Munckerus de origine idolorum ex Minutio, Lactantio et aliis.

N. 9. *Cecrops.* Atto Vercellensis, comment. in Ep. I ad Cor., t. I operum, p. 180 : *Apud Græcos Cecrops dicitur imaginem primum* (forte *primus*) *fecisse, aras ædificasse, victimamque obtulisse, atque multa alia peregisse quæ nunquam visa, nunquam audita erant in Græcia.* Sedulius, l. I carm. paschal., v. 40 :

Attica Cecropii serpit doctrina veneni.

Lactantius vero, l. I, c. 22, asserit Melissum, qui rex fuit antiquissimus Cretensium, pater Melissæ et Amaltheæ, primum diis sacrificasse, ac ritus sacrorumque pompas invexisse. In not. ad Attonem Melissa rex Cretensium dicitur.

N. 11. *Idololatria.* Apud Grialium et alios Excusos reperio *idolatria;* quæ scribendi ratio communis est in membranis veteribus, etiam antiquis. Restituo *idololatria;* ita enim scripsisse Isidorum censeo.

N. 13. *Formulam facit.* Hoc est, *imagunculam.* Et, ut ego quidem puto, initio simulacra deorum vere *idola* erant, sive *imagunculæ* et *formulæ.* Etiam nunc pars maxima eorum quæ restant in minori forma expressa sunt. Becmanus autem contra hæc Isidori, seu Tertulliani potius, verba contendit, p. 1136, *idolum* non esse vocem diminutivam, sed recta fluere ab εἴδομαι.

N. 17. *Princeps diabolus est.* Plerique promiscue dæmonem pro diabolo accipiunt; sed *diabolus* proprium cognomen est principis dæmonum. Vide interpretes sacræ Scripturæ, Maldonatum, et alios.

N. 18. *Diabol. Hebraic.* Ridicula est etymologia a quibusdam inventa, quod *diabolus* dictus sit, quasi a *duobus bolis.* In Vulgata legitur *ante conspectum Dei.*

N. 19. *Satanas,* etc. De his confer not. ad Patres Apost., t. I, p. 56, col. 1.

N. 20. *Antichristus.* De Antichristo curiosa quædam legere licet apud sanctum Martinum Legionensem, t. IV, p. 378 et seq., ex libro de Vita Antichristi, qui Adsonis monasterii Derbensis abbatis creditur, sed Augustini, Alcuini et Rabani nomine circumfertur.

N. 21. Antichristus Christum se mentietur, quia nomen Christi usurpabit. Lactantius, l. VII, c. 19 : *Hic est autem qui appellatur Antichristus; sed se ipse Christum mentietur, et contra verum dimicabit.* Vide Prudentium, hymn. 6 Cathem. v. 110, cum comment.

N. 22. *Nam et templum,* etc. Hæc fuit Alambertii dementia (sic enim ipse eam in epistola 180 et 183 t. XIV operum posthum. regis Borussorum Federici II appellabat), ut templum hierosolymitanum Judæorum reparari maximopere cuperet, et per Federicum Borussiæ regem tentaret; ita vaticinium inter Christianos celeberrimum falsitatis convincere conabatur.

A N. 23. *Bel.* De etymologia et significatione idoli hujus *Bel*, aut *Beli*, multâ Becmanus p. 284.

N. 24. *Idolum fuit Moab.* Grialius in nota edidit *idolum fuit Moabitarum;* reposui *Moab;* ita enim ille et alii in textu referunt. Historia Priapi aliter narratur a Prudentio, l. I contra Symmach., vers. 102 seqq. Consulendus Calmetus, in dissertatione libro Numerorum præfixa, et in Diction. bibl., Seldenus, de Diis Syris, interpretes in libr. Numerorum, etc.

N. 26. *Beelzebub.* Joannes Drusius, l. I, Præteritor., *Beelzebul* a Judæis scribi ait in opprobrium et ignominiam idoli, quasi *dominus stercoreus* sit. Becmanus, p. 708, verb. *Musca*, retinet *Beelzebul*, quod est *dominus*, aut *princeps muscarum*. Addit, ex Nazianzeno, Satanam in figura muscæ apparuisse. *Sicut hodieque* pergit, *eadem specie videri dicitur in vitris, aut crystallis. Sed et colebatur olim in gentilitate in hunc finem, ut muscas pelleret infestas.* B *Cujus rei dedit specimen, quod in templo suo muscam nullam superesse fecerit. Sicut hodieque in Venetiano palatio nulla esse dicitur, et in Toletano unica. Quod si certa est ea fama, omnino statuimus idolum aliquod sub palatii limine fuisse conditum.* Eam famam incertam omninoque falsam puto. Plura de Beelzebub Sanctius, comment. in IV Reg., I, 5, et Calmetus in Diction. bibl.

N. 28. *Leviath.* Necessaria puto interrogationis puncta, quæ in Excusis deerant. *Leviathan* significare Hebraice *societatem eorum* ostendit Corderius, comment. in Job. II, 8. *Qui parati sunt suscitare Leviathan;* pro quo Theodotion vertit, *draconem*, alii *magnum cetum*. Secundum litteram pro diabolo eo loco *Leviathan* accipi existimat Corderius, qui de sensu tropologico ex Gregorio Magno aliisque Patribus plura addit.

N. 29. *Sed hoc a poetis.* De poetis, cultus deorum amplificatoribus, dictum supra. c. 7 hujus libri, n. 2. C

N. 30. *Hunc latini a satu.* Macrobius, l. I Saturnal., c. 10 : *Saturnumque a satu dictum*, etc. Cicero, l. III de Natur. deor., c. 24 : *Saturnus est appellatus, quod saturetur annis.* Utraque notatio nominis quantitati primæ vocalis, quæ in *Saturnus* longa est, repugnat. Alii ad Hebræa, aut ad Græca confugiunt, ut originem vocis quærant.

N. 32. *Falcem tenet.* De falce Saturni Macrobius, l. I Saturnal., c. 8.

N. 33. *In aliquibus civit.*, etc. Hercules in morem invexit ut pro humana hostia sacra de frugibus Saturno fierent, et triginta statuæ ad hominum similitudinem effictæ projicerentur in Tiberim. Vide Ovidium, l. V Fastor., v. 621.

N. 34. *Jovis.* In nominativo, ut n. 1 et alibi apud Isidorum et alios. *Præstare* pro *juvare* ab Isidori æqualibus sæpe usurpatur.

N. 37. *Ad quatuor mundi partes.* Quatuor mundi D partes olim solum intelligebantur, *oriens, occidens, meridies, septentrio,*

N. 38. *Neptunum.* Cicero, l. II, c. 26 et l. III, c. 25, de Natura deorum, *Neptunum* a *nando* deducit; alii alio modo. Et apud Ciceronem quidem nonnulli legunt *a nubendo* pro *a nando*, ut consentiat Varroni, qui l. IV, de Ling. Lat., *Neptunum* vocatum ait quod *terras obnubat, a nuptu, id est, opertione.* Ex quo fortasse in Isidoro legendum *quasi nube tegens.*

N. 39. *Vulcanum.* Scribitur etiam *Volcanus ;* quem Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 10, ita dictum ait *ob ignis majore vi, ac violentia.* Vossius et alii derivant a *Tubalcain*, qui fuit malleator, etc. Ex Genes. IV, 22.

N. 41. *Claudus*, etc. Hinc Catullus *tardipedem deum* vocat Vulcanum, serm. 36.

N. 42. *Pluton Latine Diespiter.* Isæus, in not. ad Lactantium, l. I, c. 13, conjicit legendum apud Lactantium *Pluto Latine est Dis pater*, non *Diespiter :* ac suam conjecturam ex hoc Isidori loco astruit. Oporteret igitur apud Isidorum restituere *Latine Dis pater, vel Ditis pater.* Certe *Diespiter* proprium Jovis nomen est. *Pluton* magis usitatum est quam *Pluto.*

N. 44. *A monte Indiæ.* Montem Indiæ in quo nutritus Liber dicitur alii vocant *Merum*. Proxima erat Nysa civitas. De his conferendi Mela, Plinius, Justinus, Curtius et alii.

N. 45. *Nam ideo Mercurius.* Apud Arnobium, l. III, p. 118, *Mercurius* dictus est quasi *medicurrius*, ob eam rationem quam Isidorus innuit, quia sermo inter homines *medius currit*, et reciprocatur. Alii *Mecurium* a *mercibus* appellatum malunt.

N. 47. *Venena.* Putabam legendum *bella*, non *venena*, ex ratione quæ subjungitur, et ex ipsa fabula quam Hyginus, l. II Astron. c. 9, sic refert : *Cum proficisceretur in Arcadiam, et vidisset duos dracones inter se conjuncto corpore alium appetere, ut qui dimicare inter se viderentur, virgulam inter utrumque subjecit, itaque discesserunt. Quo facto eam virgulam pacis causa dixit esse constitutam.* Vide Passerium, t. II. Thes. gemmar. astrif., p. 35, seq. Exstat in museo Borgiano Velitris caduceum ex ære in agro Tarentino, anno 1795, repertum, nuper æri incisum, in quo duo serpentes inter se impliciti capita arietina præferunt.

N. 48. *Pax per caduceatores fiebat.* Inde factum ut in nummis etiam numina omnia quæ pacem affere putantur caduceum manu præferant, ut *felicitas, felicitas sæculi, Sæculum frugiferum, Mars pacifer*, et alia, quæ Walchius, in commentatione de Religione M. Aurelii imperatoris, in nummis t. I. Actor. Soc, Lat. Ienens., recenset.

N. 49. *Trismeg.* Plures Mercurii olim distinguebantur, quorum unus ex Nilo dicitur natus, qui potentissimus rex est habitus, sapientissimus philosophus et summus sacerdos ; unde et Trismegistus est nuncupatus. Omnia autem gesta Mercuriorum fere uni Mercurio filio Maiæ tribui solent. Ægyptii suum Mercurium, sive Trismegistum Anubin vocarunt, et capite canino inxerunt. *Anubis* enim sermone Ægyptiaco *canem* significat. Unde *latrator Anubis* apud Virgilium, et alios poetas. Cur autem Ægyptii canem coluerint non una ratio ab omnibus traditur. Videri possunt Walchius, loc. cit., et Octavius Rossius, Memor . Bresc. p. 235, seq.

N. 50. *Ut sit Mars maris ars.* Alii *mas* a *Marte* factum putant, *Mars* vero Græco Ἄρης.

N. 52. *Apud Thracas.* Vulcanius edidit *apud Græcos* pro *apud Thracas*, et ad marginem notavit ea verba, *apud Græcos*, supervacua videri.

N. 53. *Ipsum Titan.* Melius esset *ipsum Titanum* aut *Titana*, vel *Titanem.* Utroque modo dicitur *Titan*, et *Titanus.* Ex Titanibus unum solem abstinuisse ab injuria deorum, et ob id cœlum meruisse, docet Servius, ad VI Æn., v. 580. *Facere adversus aliquem* Hispanismus quidem est, ut notat Grialius, sed a sermone Latino descendens, ut apud Ciceronem pro Quint., c. 1, apud Nepotem, in Eumen., c. 8. Contrarium est *facere ab aliquo*, seu *cum aliquo*, pro *favere, stare pro aliquo.*

N. 54. *Phœbum quasi ephebum.* Vulcanius, in not. ad margin., *Phœbum* dictum potius putat a φοιβᾷν id est. *purgare.* Huc facit quod alii dicunt *Phœbum* esse a φοῖβος, *purus, splendidus ;* ac proprie *phœbus* est adjectivum, et epitheton solis ; unde apud Homerum et Virgilium *Phœbus Apollo.* Alia de nominibus solis vide apud Macrobium, l. I Saturnal., c. 17. Notum est Apollinem fingi intonsum, et imberbem. Gisbertus Cuperus, de Apoth. Homeri, c. de Harpocratis imagine, solem ut puerum pingi confirmat, ex Albrico philosopho.

N. 56. *Dianam quoq.* Diana olim dicebatur *Jana ;* hinc *dea Jana*, et *diva Jana;* tum *Dejana*, et *Diviana ;* factum demum *Diana.* Varro, l. IV de Ling. Lat. c. 10, *Divianam* dictam putat, quia *divia*, hoc est, duplici via procedit.

N. 57. *Eamdem et Triviam.* Cur Diana *Trivia* dicatur, præter Varronem et alios, videndus Raderus, pag. 23, ad Martialem. Totum hunc Isidori locum pulchre illustrat Munckerus, ad Albricum, c. 7, ex Augustino, scholiaste Germani, et aliis.

N. 58. *Latoniæ fuerit filia.* Grial. Vulcanius, *Latonis.* Munckerus, loc. cit. correxit, *Latonæ.* Isidorus fortasse scripsit *Latonas* in genitivo, sicut *familias;* et apud Priscianum, l. VI, p. 679, *filius Latonas.*

N. 59. *Cererem.* Munckerus, loc. cit., conjecit *a gerendis frugibus*, cum Ceres dicatur quasi *geres*, ut et apud Ciceronem. Sed in Probo deinde reperit *Cererem a creando dictam.*

N. 61. *Vestam quod herb.* Ovidius, l. VI Fastor., vers. 299 *:*

Stat vi terra sua : vi stando VESTA vocatur.

Aliter Cicero, lib. II de Natur. deor., c. 27 VESTÆ *nomen a Græcis. Ea est, quæ ab illis* ἑστία *dicitur.* Fortasse melius interpungetur : *Matrem magnam : fingunt turritam*, etc.

N. 64. *Non moveri.* Subauditur *constat*, aut simile aliquid.

N. 65. *Significant.* Fortasse *significant* pro *significat.*

N. 66. *Quod se apud eam jactant.* Id *jactare caput* dicunt Lampridius et Ulpianus, lib. I de ædilitio edicto, Varro *jactare comam.* Vide Casaubonum, in Lampridium, p. 103, v. 23. Ære prius quam ferrum esset inventum, antiquos terram coluisse innuit Isidorus. Consule Bochartum, l. I Chan. c. 19.

N. 68. *Nec tu aliud Vestam.* De Vesta, et Terra, matre deum, summa parente, matre deum salutari, etc., plura vide apud Macrobium, lib. I Saturn., c. 21, Reinesium, Spanhemium, etc.

N. 69. *Portas matrum natis.* Havercampus, comment. in Apologet. Tertulliani, c. 24, ex veteribus Editionibus ita profert hunc locum: *Portas matrum natorum pandat, id est, nubentium maritis.* Corrigit autem : *naturæ pandat*, vel *natis pandat et nubentium maritis.* Nihil, opinor, tentasset, si Editionem Grialii vidisset, *Natura*, ut a Græcis φύσις, pro genitalibus a Cicerone, et aliis usurpatur. *Junonem* a *juvando* alii deducunt; alii a *Jove.* Cicero, l. II de Nat. deor., per *Junonem* aerem intelligit, per *Jovem* æthera.

N. 71. *Minerva.* Videtur Isidorus originationem Minervæ astruere in *munere variarum artium*, quod non satis aptum etymon est. Sed non aptiora quæ alii proferunt, sive quod *minuit*, aut *minatur*, cum Cicerone, sive a *meminerva*, quasi *memoria*, cum Arnobio. *Ingenium* pro re ingeniose excogitata adhibetur a Plinio juniore, Tacito et aliis.

N. 73. *In cujus pect.* Forte *in medio pectore loricam.* Servius, ad lib. VIII Æneid., v. 435 : *Quod munimentum si in pectore numinis fuerit*, ÆGIS *vocatur ; si in pectore hominis, sicut in antiquis imperatorum statuis videmus*, LORICA *dicitur.* Adisis Munckerum, ad Albricum, c. 8.

N. 74. *Triton.* Fluvius est in Africa, qui excipitur a palude Tritonia, de qua Plinius, l. V. cap. 4 : Festus, vel potius Paulus ex Festo : *Tritonia Minerva a ripa Tritonis fluminis, quod ibi primitus sit visa.* Alii ibi genitam esse dicunt, ut Mela, l. I, c. 7, et Silius, l. I, v. 322, etc.

N. 75. *Pallas.* Ut est apud Paulum ex Festo, *Minerva dicta est, quod Pallantem gigantem interfecerit, vel, sicut putabant, quod in Pallante palude nata est.* Adeo incertæ sunt origines fabularum.

N. 76. *Venerem exinde dic.* Non magis probandum *Veneris* etymon, quod Cicero, l. III de Nat. deor., c. 24 : *Venus, quia ad omnia venit.*

N. 90. *A fando igitur fat. Fati* vox an a Christianis adhiberi possit multi quærunt. Affirmant Picus Mirandulanus, Lipsius, Becmanus, alii.

N. 95. *Furiæ.* Dicuntur a *furo*, vel utrumque a Græco φονία, vel φόνος, *cædes, homicidium.*

N. 97. *Nympha.* Græcum nomen est, et nuptam significat. Virgilius musas nymphas appellavit, ecl. 7, v. 21 :

Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite.

N. 98. *Heroas... defunctor.* Etymon *herois* explicatum fuit l. I, c, 39. n. 9.

N. 99. *Penates dicti.* Dicebantur etiam *dii penetreles*, ut ex Seneca in tragœd. Thebaïd., v. 340, observat Vulpius, ad carm. 67 Catulli, v. 102.

N. 100. *Apuleius autem ait.* Ita etiam tradit Apuleius, part. I Apologiæ : *At tibi, Æmiliane*, etc.

N. 101. *Larvas*, etc. Sanctus Augustinus, l. IX de Civit. Dei, c. 11, paulo aliter de Manibus ex Platone : *Dicit* (Plato) *animas hominum dæmones esse, et ex hominibus fieri Lares, si meriti boni sint; Lemures, sive Larvas, si mali ; Manes autem cum incertum est bonorum eos seu malorum esse meritorum.* Apuleius, de Deo Socratis docet animum humanum exutum corpore *Lemurem* dictitatum. Inter Lemures distinguit *Lares, Larvas*, et *Manes*, eo fere modo quo Plato. Isidorus innuit *Manes* esse deos mortuorum, ut alii dii sunt vivorum, qui *genii* vocantur. Conferendus Andreas Cirinus de urbe Roma, c. 37.

N. 102. *Lamiæ.* Græcum nomen est λάμιαι a λαιμός, *ingluvies*, vel a λήμη quæ est sordes oculorum.

N. 103. *Pilosi, qui Græce Panitæ. Paniscos* vocavit Cicero non semel, quasi *minutulos Panes*, deos silvestres, ut a *satyrus* est *satyriscus.* Joan. Bodinus, l. II Dæmon., c. 7, neque *Inui*, neque *Inivi* legendum ait, sed *Innui*, quod tamen plerisque aliis displicet. Idem Bodinus pro *Dusios* reponi vult *Drusios*, quos silvestres diabolos interpretatur. Sed *Dusius* legitur etiam apud sanctum Augustinum, in vocabulario Papiæ, et in Glossario Isidori : *Dusius, dæmon.* Confer notas. Ita etiam Hincmarus de divortio Lotarii, p. 654: *Quædam etiam feminæ a Dusiis in specie virorum, quorum amore ardebant, concubitum pertulisse inventæ sunt.* A *Dusiis Duendes* Hispanice dictos crediderim. Verba Augustini, quæ aliquatenus ab Isidorianis differunt, hæc sunt. *Quosdam dæmones, quos Dusios Galli nuncupant, hanc assidue immunditiam et tentare, et efficere, plures, talesque asseverant*, etc.

N. 104. *Hunc Romani Faunum.* Faunos, quos alii *incubos* , Servius, ad Æn. VI, v. 776, *Incubones* appellavit. De Faunis Ficariis eruditus commentariolus est Mazochii, t. II Spicil. bibl., p. 275, ad c. L Jeremiæ, 39 : *Habitabunt dracones cum Faunis Ficariis.* Corrigit in nonnullis Editionibus Isidori mendum *Sicarios*, quod etiam in quasdam recentes bibliorum Editiones irrepsit. In Histor. Misc. l. XII scribitur *Phicarios.* In glossis Isidori, *Ficarius, Faunus*, quasi duo synonyma sint, non quasi Fauni cognomento dicantur Ficarii. Cur Fauni *Ficarii* vocentur, aliorum conjecturis rejectis , Mazochius censet , id cognomen inditum ob Faunorum salaciam , quod Isidori auctoritate confirmat. Quod autem Grialius indicat, Faunum Ficarium a Servio *Fatuum Fatuelem*, vocari alii ita legunt apud Servium, ad VI Æn., v. 776, et ad Æn. VII, v. 47, ut idem deus sit *Fatuellus*, qui *Fatuus*, et *Inuus.* Laudari video Godofr. Schutzii dissertationem *de sacrificiis Germanorum gentilium averruncandi incubi causa litatis.*

LIBER NONUS

CAP. I. Num. 1. *Ex una lingua multæ gentes.* Sumitur hic *gens* non pro latiori significatione, qua accipitur pro populis universis alicujus regionis, ut *gens Germanorum, gens Indorum*, etc. ; sed in magis propria significatione pro multitudine hominum, quæ ex pluribus familiis constat, aut pro universo populo alicujus urbis, aut alicujus provinciæ.

N. 3. *Tres autem linguæ*, etc. De utilitate linguæ Græcæ et Hebraicæ multa exposita fuerunt ab iis præsertim qui sacras litteras ex fontibus ipsis aut explicandas, aut illustrandas esse contendunt. Neque ma-

gnopere dissentire debent qui Vulgatæ versioni plus quam satis est tribuunt. In Clementina de magistris publicis scholis, præcipitur *non professores modo linguæ Hebraicæ constitui, sed Chaldaicæ*, scilicet propter paraphrasim Chaldaicam, seu Thargum.

N. 4. *Græca autem lingua clarior.* De linguæ Græcæ præstantia præter plures alias aliorum commentationes Erasmi, Mich. Neandri, etc., exstat oratio Matthæi Bresseri, l. III, p. 25, et dissertatio Cresollii in Mystagogo. Julianus Toletanus in opere nuper edito de grammat., l. I, n. 16, hæc Isidori verba transcribit: *Græca lingua inter cæteras gentium clarior habetur*, etc. usque ad n. 8, sed cum nonnulla varietate, ut *in quinque partes discernitur... Ægyptii, et Syri... quam Evius... et Cicero effuderunt, vel alii cæteri.* Nonnulli linguam mistam, seu communem dialectis aliis antiquis Græcis annumerant, quos Salmasius, part. II comment. de Hellenistica redarguit. Contendit enim non esse proprie dialectum; nam apud Græcos aliquando demum lingua communis invaluit.

N. 6. *Latina quam*, etc. Cum varia ratione scriptores linguæ Latinæ originem, incrementa et diminutionem explicuerint, cur non licuerit Isidoro nostro ita varios linguæ Latinæ status exponere? Nescio quid vitii Grialius videtur suspicari. At Chr. Falsterus, in Quæst. Roman., l. I, c. 1, dividendi rationem quam Isidorus tenuit commendat, atque erudite illustrat. Becmanus quoque, in Manuduct. ad ling. Lat., c. 6, divisione Isidoriana in suam rem usus est. Alias divisiones linguæ Latinæ, et auctores, qui de eis uberius scripserunt, refert Joan. Georgius Walchius in Historia Critica Lat. ling., c. 1, quod est *De origine et fatis Latinæ linguæ.* De duodecim generibus Latinitatis, quæ non ita vulgo erant cognita, ex antiquissimis membranis a me, ut puto, primum editis, sermonem habui in app. 5 ad Sedulium, p. 426. De carminibus Saliorum ex Isidoro et aliis disserit Tobias Gutberlethus, de Saliis, c. 19. Vide etiam v. c. Marinium in opere de Actis Fratrum Arvalium, p. 596 et seq., qui suspicatur *Saliorum* nomen *Arvalibus* fuisse promiscue attributum.

N. 8. *Omnes autem Orientis*, etc. De idiomatum origine et diversitate, aut congruentia, post alios, sed ita ut longe alios superet, scripsit v. c. Laurentius Hervas, t. XVIII et seqq. Ideæ universi, quæ italice prodiit et nunc auctior Matritensibus typis recuditur. Id. nunc collectioni innumerabilium alphabetorum etiam exoticarum gentium ordinandæ et illustrandæ strenue allaborat.

N. 11. *Cujus modi autem lingua*, etc. Lingua, quæ communis erat hominibus ante linguarum diversitatem et confusionem, censetur fuisse lingua quæ nunc Hebræa dicitur, atque id nomen sortita est ex *Heber*. Lingua ergo illa, postea communis et deinceps Hebræa dicta, multi censent facta fuisse verba quæcunque vel a Deo, vel ab Adamo, vel ab Eva, vel a serpente dicta esse legimus tribus primis capitibus libri Genesis. Vide Perezium, ad c. II Genes., 20.

N. 12. *Non quod angelorum*, etc. Hæc est solutio quæstionis. Et multi quidem hyperbole usum fuisse Apostolum asserunt; ex quo Theodorus Beza in commentar. ad eum Apostoli locum *plane ineptos* dicit *eos qui hoc loco disputant de angelorum linguis.* Sed re vera Patres et alii interpretes arguendi non sunt, qui, etsi linguam proprie dictam in angelis non agnoscunt, tamen ex Apostoli verbis colligunt esse quamdam inter angelos collocutionem, quam Apostolus linguam appellat. Ita Chrysostomus ad cit. Apostoli locum: *Linguam angelorum hic appellat, non corpus angelis attribuens, sed ejusmodi est, quod ait: Quamvis ita loquar, ut angeli inter se colloquuntur.* De modo autem locutionis angelicæ quid Patres et theologi senserint, vide Petavium, l. I de Angelis, c. 12.

N. 13. *Nusquam reperitur.* Respondet quæstioni, et addit ex Apostolo linguas cessaturas. Non desunt tamen qui beatos post resurrectionem in cœlo lingua Hebræa usuros putant.

N. 14. Gentes ex linguis exortas ait Isidorus, quia divisio gentium, quæ quidem jam existebant, ex divisione linguarum originem habuit.

CAP. II. N. 2. *Gentes autem...* LXXIII. Cur Isidorus et Augustinus aiunt potius LXXII fuisse linguas, cum summa in LXXIII linguas recidat? Scilicet *quia*, ut ait sanctus Augustinus, *Heber et Phaleg, qui in hoc numero distincte ponuntur, nec duas diversas gentes fecerunt, nec duas diversas linguas habuerunt, propterea numerus illarum gentium et linguarum recte dicitur fuisse septuaginta duo.* Sed observanda est sententia Pererii in Genesin, l. XVI disp. 10 qui ait duo esse distinguenda, alterum, quod Patres ex historia Mosis elicientes, ut certum, dixerunt: *Quot erant tunc gentes, et familiæ hominum, tot fuisse eis tributas linguas;* alterum, quod, ut celebratum ab Hebræis, et vulgo etiam jactatum inter Christianos, non tanquam certum, sed tanquam pervulgatum prodiderunt, *fuisse septuaginta duas gentes, totidemque respondentes eis linguas.* Id valde dubium esse et incertum contendit. Ne actum agamus, lectorem ad Fabricium ultro remittimus, qui singulari illa sua eruditione in Bibliograph. antiq. auctores indicat, qui singularum gentium origines illustrarunt.

N. 3. *Ludi, a quo Lydii.* Lydia est regio Asiæ Minoris, *Mæonia* ante appellata. Sed cum Tusci a Lydiis oriundi fuerint, *Tuscia* quoque, sive *Etruria*, Lydia dicta est. A Lydiis *Ludii*, et *Ludiones* appellati. Adisis Bochartum, Phal. l. II, c. 12, præter alios recentiores geographos.

N. 11. *Dicitur Phut.* A *Phut*, vel *Phuth* regionem esse *Phtemphu*, *Phtemphuti*, sive *Phtembuti*, cujus metropolis Thara in Ægypto inferiori Lybiam versus, Calmetus in Diction. bibl. opinatur: qui addit *Phuth* saltem fuisse patrem incolarum *Phtenotes*, cujus metropolis *Buthus*. Laudatus Bochartus de his consulendus, Phal. l. IV, c. 33.

N. 19. *Phuthæi.* De *Phuthæis* confer. num. 11.

N. 20. *Philistiim.* De *Philistæis*, n. 58, et l. XV, c. 1, n. 17.

N. 25. *A quo Edessa.* Non Edessa, sed Syria ipsa vocatur *Cæles*, seu, ut alii scribunt, *Cœle*. Hinc *Cœlesyria* pars ejusdem Syriæ. Vide Plinium, l. V, c. 12 et 20; Livium, l. XLII, c. 29, et l. XLV, c. 11; Bochartum, Phaleg. IV, 36, et alios. Legi posset: *Syriæ Cœles nobilis civitas*, omisso *quæ vocatur;* vel intelligendum, *quæ* referri ad *Syriæ*, non ad civitatem. In Mss. desideratur vox *Edessa*, pro qua nonnulli reponi volunt *Emessa*.

N. 26. Galatia eadem est, ac *Gallogræcia*, provincia Asiæ Minoris. Multi ita vocatam existimant a Gallis, qui in ea loca commigrarunt. Galli a Græcis Γαλαταὶ, *Galatæ* a lacteo gentis colore appellantur. Alii aliam notationem nominis quærunt. Rursus de *Galatis*, n. 68, et l. XIV, c. 3, n. 39.

N. 27. *Magog.* Isidorus, infra, n. 89, et in prologo Historiæ Gothorum hanc ipsam quorumdam opinionem exprimit, quod Gothorum originem de *Magog* suspicantur educi. Nonnulli a *Gut*, seu *Gott*, quem deum olim Gothi venerabantur, ita eos vocatos existimant.

N. 31. *Thiras.* Quod *Thiras Thracum* pater fuerit, interpretes consentiunt. Vide Bochartum, Phal., l. III, c. 2.

N. 32. *Nepotes.* Joannes Schefferus, de Militia navali, l. VII, c. 2, in nonnullis Excusis legebat *nepotis*, pro quo corrigebat *nepotes*, uti re vera apud Grialium legitur.

N. 33. *Phryges.* Alia origo *Phrygum* exponitur, l. XIV, c. 3, n. 39.

N. 36. Schefferus, loc. cit., legendum putat *urbs Cypri Citium*, ut apud Hieronymum, sive alium auctorem Quæstion. in Genes.

N. 39. *Plura tamen gentium mutata... nomina.* Eadem sententia de nominum mutatione occurrit l. xiv, c. 1, initio. In textu Grialii error erat *et includit.*

N. 40. *Ignoti facie.* Non occurrit nunc quisnam sit auctor versus, *Ignoti facie*, etc.

N. 42. *Hyrcani... a silva Hyrcana.* De *Hyrcana* silva dicam ad l. xiv, c. 2, n. 33.

N. 43. *Zoroastes.* Apud Grialium et alios Editos hanc loco erat *Zoroaster.*

N. 46. *Peliaci.* Munckerus, ad Hyginum, fab. 191. legendum putat *Jolciaci*, vel *Peliæ Jolci* pro *Peliaci* : advertit autem, *Peliam* non fratrem, sed patruum fuisse *Jasonis.* Vox *invenimus* in exemplaribus nonnullis ita per litterarum compendium scribitur, ut etiam *Hieronymus* legi possit. Tunc supplendum esset *ait*, aut quid simile. Sed cum Isidorus se referat ad n. 28 hujus capitis, *Madai, a quo Medos existere putant*, hoc loco verba *invenimus in Genesi* ita intelligenda sunt, ut in Genesi ea opinio indicetur, non ut clare exprimatur. Simili modo de *Saracenis* loquitur Isidorus, inf. n. 57. De origine *Medorum*, uti plurium etiam populorum, quos Isidorus recenset, videri potest Calmetus in Diction.

N. 49. *Sabæi.* De *Sabæis* Raderus pag. 32 cum Isidoro conferendus.

N. 57. *Vel quia.* Fortasse, *vel quod*, ut infra; aut *prædicant* pro *prædicent.* Aliquando tamen *quia* cum subjunctivo reperitur pro *quod. Saracenorum* nomen expressum non est in sacris litteris. *Arabes, Agareni, Ismaelitæ* in unam cum *Saracenis* gentem coaluerunt. Vide supra n. 46, ubi de *Medis* Isidorus loquitur.

N. 71. *Et Calistonis :* alii Excusi *et Calystæ.* Munckerus, in not. ad Lactantium Placidum, fab. 10, l. ii, corrigit *et Callistus.* Scribitur *Callisto*, et *Calisto* ; in casu gignendi *Calistonis*, vel *Calistus.* Grialius ediderat cum *y Calystonis.*

N. 74. *Pelasgi.* More ciconiarum vagabantur. Vide Strabonem, l. 9. *Pelasgum* Jovis, et Larissæ filium fuisse docet Servius, ad l. iº Æn. vers. 628 ; sed ad l. ii, v. 83, filium terræ dicit. Alii filium Jovis ex Niobe, filia Phoronei, tradunt fuisse.

N. 80. *Dori.* Cicero, et alii *Dores* vocant, non *Doros.* Sed est et *dorus* adjectivum. Hellenis et Opticæ nymphæ filium Vitruvius, l. iv, c. 1, *Dorum* dicit. Grialius in textu *Ellepis* edidit, in nota *Ellopes ;* alii *Ellopis.*

N. 81. *Ex nota materni pudoris Parthenii.* Justinus, l. iii, c. 4. Ex his nati ob notam materni pudoris *parthenii* sunt vocati. Ubi *pudor* videtur poni pro dedecore ex illicito concubitu. Tarentini Lacedæmone profecti seipsos, ut multi putant, *Parthenias* vocaverunt, quasi de virginibus natos ut infamiam natalium celarent. Apud Isidorum olim legebatur *Spartani vocati sunt.* Isæus in not. ad l. i Lactantii, c. 20, Isidorum errore captum putavit. Sed error hic librariorum est, quem Grialius in sua Editione jam pridem correxit, et substituit : *Parthenii vocati sunt.*

N. 83. *Histror... qui missi.* De Istris, sive, ut alii scribunt, *Histris* Livius, l. xli, c. 11, et Plinius, l. iii, c. 19. Sunt populi extremi Italiæ, Liburnis finitimi.

N. 85. *A Sicano Sicani.* Alii dicunt *Sicanos* fuisse Hispaniæ populos, a *Sicano* rege sic appellatos, qui ante Trojanum bellum, Sicano duce, in Siciliam commigrarunt, et insulæ Sicaniæ nomen dederunt. *Vide* Servium, ad v. 203 l. v Æn :

Undique conveniunt Teucri, mistique Sicani,

et aliis locis ; Silium, l. xiv, v. 34, et Bochartum, Phal. l. i, c. 30.

N. 86. *Tusci.* Græca notatio nominis *Thusci* scribendum arguit, ut Grialius scripsit : sed usus contrarius communior est.

N. 87. *Umbri.* Similia de *Umbris* habet Servius ad lib. xii Æn. v. 753.

N. 88. *Dicta a comite Liberi Marsya.* Versus Silii apud Grialium sic corruptus erat :

Cum fugeret phrygios terras, æquor Marsya Crenos.

Alii apud Plinium, loc. cit. a Grialio, non *Marsam*, Circes filiam, legunt, sed *Marsum*, ejusdem filium, uti etiam apud Solinum, c. 2, al. 8.

N. 89. *Gothi.* De *Gothis* supra, n. 27. Originem Gothorum ex *Magog* clarius Isidorus affirmat in Recapitulatione in Gothorum laudem, quam Labbeus edidit.

N. 91, not. *Carmen vero sancti Paulini.* Versus Paulini, poem. 17, sunt :

Et Getæ currunt, et uterque Dacus,
Qui colit terræ medio, vel ille
Divitis multo bove pileatus
Accola ripæ.

Bessorum antea meminerat Paulinus :

Et sua Bessi nive duriores.

Dacos *pileatos* vocavit Aurelianus Victor, c. 13, de Cæsaribus. Parthos *pileatos* Martialis, l. x, epigr. 72: *Ad Parthos procul ire pileatos.*

N. 93. Martialis, de Spectac., epig. 3 :

Venit et epoto Sarmata pastus equo.

Raderus, p. 30, Martialis locum nota sua illustrat. Crediderim legendum *inquietabant*, ex Floro, l. iv, c. 12, Editionis Gryphii : *Sarmatæ patentibus campis inquietant, et hos per eumdem Lentulum prohibere Danubio satis fuit.*

N. 94. *Alemani.* Plerique etymologiam *Alemanorum* ex *Lemanno*, a Servio assertam, rejiciunt ; de cujus vocis originatione plura Germani ipsi, sive Alemani, ut videri potest apud Becmanum, p. 250, verbo *Ascenas.*

N. 95. *Langobardos.* Paulus Diaconus, de Gestis Langobardorum, l. i, n. 9 : *Certum tamen est Langobardos ab intactæ ferro barbæ longitudine, cum primitus* WINILI *dicti fuerint, ita postmodum appellatos. Nam juxta illorum linguam* LANG LONGAM, BART BARBAM, *significat.*

N. 97. *Germaniæ gentes.* De Germanorum origine et etymologia fuse disserit Becmanus, in Manuduct. ad ling. Lat., c. 5, et in cit. opere de Origin. ling. Lat., verbo *Ascenas.*

N. 98. *Suevi... Fundat.* Ex Lucani textu substitui *Fundat* pro *Fundit.* Cæsar, l. iv de Bello gallico, c. 1, de Suevis : *Ii centum pagos habere dicuntur*, etc. Vide etiam Tacitum, de Germ., c. 38, et Cellarium, l. ii Geogr., c. 5. Bollandiani ad diem 18 Julii, post Vitam sancti Arnulphi, auctore, ut putant, Umnone, afferunt duo fragmenta ex Codice ms. veteri Langabardico cancellariæ Vicensis, in quo ea Vita præcedit. Ibi id legitur : *Videtur historiarum non ignaris* SUEVOS *esse cognatos a* SABÆIS, *et hoc nituntur astruere vicinitate* (forte deest *nominis*), *quod testatur Isidorus in libris Etymologiarum.* Annotant Bollandiani id in libris Etymologiarum a se minime repertum fuisse. Hic quidem locus maxime proprius esset, ut ea etymologia exprimeretur, vel n. 14, ubi de *Sabæis* sermo est. Sed cum neque his in locis, neque alibi sententia illa Isidoro afficta reperiatur, oportet credere auctorem fragmenti in aliquod exemplar Etymologiarum interpolatum incidisse.

N. 99. *Burgundiones*, etc. Ex Orosio, l. vii, c. 32, *Burgus* vox cadentis Latinitatis est, incertæ originis. Ad Hispanos quoque transiit ; et inde fortasse *briga* pro oppido in *Flaviobriga, Juliobriga.* In auctario tamen Ducangii *briga* Celtica vox dicitur, et pontem, vel montem, significare. Confer idem dictionarium verbo *Burgus*, et infra, c. 4, n. 28.

N. 101. *Franci.* Barthius, l. xlvi Adv., c. 1, *feritatem* Francorum ab Isidoro notari hoc loco ait. Nescio autem an per errorem, an data opera ediderit *a veritate morum nuncupatos.* In antiquis

Mss. sæpe *v* pro *f* occurrit ob affinitatem; et hac ratione Juretus, ut dixi in not. ad Sedulii prosam, l. I, post v. 195, in oratione Eumenii pro scholis, c. 19, substituit *feritate Francorum* pro *veritate Francorum.* Verba Isidori *a feritate morum* præter fidem exemplarium, quæ in hanc scripturam consentiunt, contextus ipse satis tuetur. Gallicæ etiam feritatis Isidorus meminit l. XV, c. 1 : *Armisque se adversus Gallicam feritatem tuentes, Massiliam condiderunt.* Vide etiam infra n. 106.

N. 102. *Britones.* Britannos dici etiam *Britones* aperte Isidorus tradit, et comprobatur ex Ausonii epigrammate 110 :

Silvius hic bonus est. Quis Silvius? iste Britannus.
Aut Brito hic non est Silvius, aut malus est.

Ausonium nonnulli explicant de *Britonibus Galliæ;* ita enim plerumque vocantur populi ad Oceanum Britannicum siti, quorum regio *Britannia minor* dicitur. Sed nulla nos ratio cogit, ut hanc explicationem accipiamus.

N. 103. *Scoti.* Scotia fortasse a σκοτία dicitur : quæ Græca vox *umbram* aut *tenebras* significat.

N. 105. *Gallos natura feroces.* E varia climatum natura diversitatem quamdam in hominum corporibus, moribus et animis, oriri exploratum videtur, atque fere omnes ita sentiunt. In Palæographia Hispana Stephani de Terreros, sive potius Andreæ Burrielii, exstat quoddam fragmentum Didaci de Campos, cancellarii Castellæ, e prologo operis, quod *Planetam* inscripsit, et archiepiscopo Toletano D. Roderico dicavit, ubi sic Rodericum celebrat : *Emendat, vel commendat Gallæcosin loquela, Legionenses in eloquentia, Campesinos in mensa, Castellanos in pugna, Sarranos in duritia, Aragonenses in constantia, Cathalanos in lætitia, Navarros in teloa, Narbonenses in invitatura. Emendat, vel commendat Brictones in instrumentis, Provinciales in rhythmis, Turonenses in metris, Francos in strenuitate, Anglicos in calliditate*, etc. Auctor scribebat anno 1218. Fatendum tamen ex variis causis interdum accidere ut hominum et diversarum provinciarum ingenia ex aliis in alios mores transeant.

N. 107. *Vacca.* Nomen fluvii fuit in Lusitania, de quo Plinius, l. IV. c. 21, et oppidi in Africa, de quo Sallustius in Jug., c. 51, et Hirtius, de bello Africano, c. 74, cujus cives *Vaccenses* vocat Sallustius. ib., c. 70 et 72. De his aliquo pacto intelligi posset Virgilianus versus, ut ab Isidoro et Hieronymo profertur : *Lateque vagantes Vaccæi.* Exemplaria Virgilii exhibent : *Lateque furentes Barcæi.* Florus, l. IV, c. 12, *Vacceos* Cantabris proximos memorat. Sed Virgilius de *Afris* loquitur.

N. 110. *Gallæci.* Scribitur *Gallæcia*, *Gallætia*, *Gallecia*, *Callæcia*, et quod ad posteriora tempora magis spectare videtur, *Gallicia.* Eodem modo variat vox *Gallæci.* Græca origo a γάλα magis exigit ut cum *g* quam ut cum *c* aut *k* scribatur. Florezius, t. XV. Hisp. sacr., originem græcam a *lacte* rejicit, tum quia *Gallæcos* reliquis Hispaniæ populis candidiores esse negat, tum quia Græci, cum *Gallæcos* nominant, *Kallaicos* cum *k* scribunt, non *Gallaicos.*

N. 111. *Concessisse (ferunt).* Grialius omisit *ferunt* post *concessisse,* quod in antiquis exemplaribus deest. Sed cum hoc, vel simile aliquod verbum ad sensum explendum necessarium sit, illud sumpsi ex Editis atque uncinis inclusi.

N. 112. *Astures.* Florus, l. IV, c. 12 : *Astures*, etc., *apud Asturam flumen*, etc.

N. 113. *Cantabri.* Florezius, tom. XXIV, p. 126, observat antiquiores non meminisse urbis *Cantæ*, quam Isidorus indicat, *a vocabulo urbis et Iberi*, etc. Braulio, c. 26 Vitæ sancti Æmiliani *Cantabriam* urbem nominavit. Nonnulli putant, *Cantabriam* dictam quasi κατὰ *Iberum;* alii alia conjiciunt. Cantabria urbs exstitisse creditur prope Lucronium, quo loco tunc hæret nomen, *Cerro de Cantabria.*

A N. 114. *Celtiberi.* Lucanus, l. IV, v. 9 :

Profugique a gente vetusta
Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis.

N. 115. *Afri.* De Africa, vide l. XIV, c. 5, n. 1, et seqq.

N. 118. *Gætuli.* Scribitur etiam sine diphthongo *Getuli*, sed ita ut prima semper producatur, cum in *Geta* corripiatur. Hæc tamen mutatio quantitatis non obstat quo minus *Gætulus* a *Geta* possit derivari.

N. 123. *Massylia.* Apud Grialium et alios Editos scribitur cum *i Massilia*; sed cum sermo est de Africæ populis, orthographia exigit *y*, *Massyli*, etc.

N. 124. *Gauloe.* Insula ita a Solino vocatur, a Plinio *Gaulos.* Incertus auctor de geographia : *Gaulea insula in australi Oceano occidentalis Œthiopiæ.* Quid velit, nescio, ait Salmasius, p. 384. Exer. Plin.

N. 125. *Garamantes.* De *Garamantibus* Plin. l. V, c. 5. et Solinus, c. 42, apud quem in mea Editione urbs Garamanticæ regionis caput dicitur *Garamana.* B Garamantes *extremos* apud Virgilium alii interpretantur *remotissimos a nobis.* Scilicet *extremi* erant, quia Romani ultra sua arma nondum protulerant.

N. 130. *Gignentia.* Id est, quæ *gignuntur;* quæ eadem est ratio in *vertentibus annis*, et similibus.

CAP. III. N. 4. *Tale erat proverbium.* Proverbium quod Isidorus ait e puerorum ludo petitum, colligitur ex Horatio, cujus hæc verba sunt l. I, ep. 1 :

At pueri ludentes, Rex eris, aiunt,
Si recte facies.

Deinde vocat puerorum *næniam*, *quæ regnum recte facientibus offert.*

N. 6. *Benevolentia.* Scribo *benevolentia*, non *benivolentia*, ut Grialius ; etsi enim aliquando Isidorus cum *i* scribendum dixerit, scilicet l. X, verbo *Benivolus,* tamen contraria scribendi ratio per *e* communior est, et Isidorus sæpe non tam ex sua quam ex aliorum opinione loquitur, et sententiam mutat.

N. 8. *Vicem fungerentur.* Ita cum accusativo Isi- C dorus, et ejus æquales usurpare amant *utor*, *fungor*, etc.

N. 11. *Magistri populi.* Putant aliqui dictatorem sic appellatum ab officio in scholis *dictantis litteras* discipulis ; ex quo Julius Cæsar apud Suetonium, c. 77, dicebat per jocum *Syllam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit.* Quo fortasse spectat Juvenalis, sat. 2, v. 28 :

In tabulam Syllæ si dicant discipuli tres.

In aliis Editis non male est *Unde et edicta.* Malim tamen *Unde et dictata;* nam ita dicuntur ea quæ magistri in scholis addiscenda pueris dictant. Vide Varronis verba in nota Grialii.

N. 12. *Cæsar autem dictus.* Intelligo de primo qui Cæsar dictus fuit, non de Julio Cæsare.

N. 19. *Per me reges*, etc. Indicavi ad marginem locum Proverbiorum ; quo, ut puto, Isidorus respexit. Verba Vulgatæ hæc sunt : *Per me reges regnant, et* D *legum conditores justa decernunt. Per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam.* De varia significatione vocis *tyranni* dixi in Isidorianis c. 79, n. 25. De etymo *tironis*, sive, ut alii scribunt, *tyronis*, inf. n. 36.

N. 27. *Prætores a præeundo* dictos astruit Cicero, de Leg., l. 3, c. 3.

N. 29. *Tribuni.* Jacobus Gutherius, de Offic. dom. August., l. III c. 9, non a *tribuendo jura,* sed a *tribubus tribunos* dictos ex Dionysio et Varrone affirmat. Tribuni apud Romanos primo tribubus præerant, tum alia tribunorum genera addita. Pomponius, Dig. l. I, tit. 2, leg. 2, ante med. : *Dicti tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, et ex singulis singuli creabantur; vel quia tribuum suffragio creabantur.*

N. 32. *Liber vero primus militiæ.* Militiæ notatio a *mille* et a *multitudine* exposita fuit l. III. c. 3. n. ult., et redit iterum hoc c. num. 45. Quod *Liber* primus militiæ ordinem docuerit, fortasse ideo traditur,

quia Bacchus pro Bœotiæ libertate pugnavit, Indos perdomuit ac de eis triumphum egit; vel quia idem deus, ac Mars, a nonnullis creditur, ut ostendit Macrobius, l. I. Saturn., c. 19.

N. 36. *Tirones dicuntur fortes*, etc. Innuit notationem nominis, quam num. 19 expresserat, *nam tiro fortis*, ubi fortasse scribendi rationem, quam nonnulli tenent, et Grialius eo in numero adoptavit, secutus est, *tyro*, ut inde *tyrannum duceret*. Sed communis scriptura est *tiro*: quam vocem quidam etymologici deducunt a τείρω, ut *tiro* sit rudis, tener, etc. Claudius Taurinensis in fine Quæstion. super libros Regum etymologiam *tironis*, et quædam alia verba ex hoc loco Isidori exscripsit; cui hæc nota subjecta est: *Etymologiam hanc expendat, obsecro, lector.*

N. 42. *In porticibus*. Malim *in portis*, nam excubiæ ante ipsas portas, vel in portis fieri solebant. *Vigiliæ* erant tantum nocturnæ, *excubiæ* et *stationes* nocturnæ et diurnæ. *Stationes* ex integris turmis aut cohortibus constabant, *excubiæ* et *vigiliæ* e quatuor viris. Vide Lipsium, l. V de Milit. Roman.

N. 43. *Ab his ergo Velitibus elephanti quondam... necab. De velitum* pugna Isidorus, l. XVIII, c. 57, ubi rursus de originatione vocis.

N. 45. *Militia*. De etymo *militiæ* sup. n. 32.

N. 49. *Succenturiati*. Festus: *Succenturiare* (Al., *succenturire*) *est explendæ centuriæ gratia supplere, subjicere.* Quod addit Isidorus, *Unde et ad insidiandum*, petitum videtur ex metaphora Terentii, Phorm., act. I, sc. 4. in fin.:

> Nunc prior adito tu; ego in insidiis hic ero
> Succenturiatus, si quid deficies.

N. 53. *In quo*. Havercampus, comment. in Apologet. Tertulliani, c. 2, legi jubet *in quod*, non *in quo*. Nihil tamen ausim mutare.

N. 59. *Classes*. Paulus ex Festo: *Procincta classis dicebatur, cum exercitus cinctus erat gabino cinctu, confestim pugnaturus. Vetustius enim fuit multitudinem hominum quam navium* CLASSEM *appellari.*

N. 60. *Nodus*. Vix apud alios quam apud Servium et Isidorum significatio *nodi* pro densa peditum multitudine legitur. Vide commentarium meum in Prudentium. Hamartig. v. 210: *Pugnæ nodumque, moramque.*

N. 64. *Agmen*. Becmanus, p. 204, verb. *Ago*, contendit *agmen* vocem latam esse, et inepte a Servio restringi: *Cui*, inquit, *nemo facile credet, nisi servus forte alienæ opinionis.* Sed multa sunt quibus suaderi posset proprietatem vocis bene a Servio expressam, etsi de quavis multitudine, sive incedente, sive secus, usurpari solet. Livius, l. XXXIII, c. 9, eamdem proprietatem innuit. *Phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque itineri quam pugnæ, vixdum in jugum evaserat.*

N. 12. *Primi ordinis*, etc. Hæc distinctio posterioris ætatis est; nam apud Plinium Juniorem et alios æquales senatores quivis, et consules honoris causa *clarissimi* dicebantur. Unde apud Vopiscum, in Aureliano, c. 18, *clarissimus ordo* est ordo senatorius. Fuit etiam *clarissimus* vocabulum dignitatis. Vide Bottarium, t. I Rom. subterr., p. 35 et seq., ubi inscriptionem veterem illustrat, qua Junius Bassus *v. c.* dicitur, et Prudentiana mea, p. 33 et seq.

N. 16. *Prætores*. De *prætoribus urbanis* hic sermo est. Originatio vero vocis in not. ad n. 27, c. 3, exhibita fuit.

N. 18. *Tribuni*. De etymo vocis *tribuni* vide not. ad. c. 3, n. 29. Verba Isidori: *At contra nunc quidam eversores*, etc., fortasse ab eo dicta sunt, quia, etsi tunc tribuni non erant, notare tamen voluit calamitatem temporum, quibus pro defensoribus plebis eversores subrogati erant.

N. 19. *Numerarii*. De numerariis est titulus 50, lib. XII Cod. Justin. Vide etiam tit. 1, lib. VIII Cod. Theodos. Forcellinus, in Lexico, verb. *Numerarius*, apud Isidorum legendum ait *qui publicum numerum ærariis inferunt*: quod mihi non arridet.

N. 23. *Decuriones*. Ex aliorum sententia dicuntur a *decem*, vel a *decuria*, quod ipsum est a *decem*. Ex hoc numero prima origo *decuriarum* et *decurionum*.

N. 25. *Primi sint magist.* Plerique Editi *præsint magistratibus*. Grialius *primi sint magistratibus*. Malim *primi sint magistratus*.

N. 27. *Tabellio*. Proprietas verborum ita distinguenda est: *tabellarius* est portitor tabellarum; *tabellio*, qui publica instrumenta, seu tabulas publicas conscribit; *exceptor* scriba, qui dictata excipit, et *notarius* dicebatur, quia ea *notis* plerumque exarabat; *scriba*, qui nomine principis, aut magistratuum leges, acta, rationes, vel quidvis aliud perscribit. Privatorum hominum librarii *scribarum* nomine non gaudebant.

N. 28. *Burgarii a burgis*. De *Burgis*, et *Burgundionibus* supra, c. 2, n. 99. Tit. 14 Cod. Theodos., lib. VII, est *de Burgariis*, qui videntur illi fuisse qui in burgis, seu castellis provinciæ custodiendæ causa collocabantur.

N. 29. *Collegiati*. Difficilis sane locus. *Collegiati* enim, ut ex nonnullis inscriptionibus patet, dicebantur illi qui in aliquo collegio erant. Sed Isidorus aliud intelligit, scilicet homines incerto patre genitos, et ex eorum collegio deputatos, qui facinus aliquod commiserant. Ducangius observat, in edicto, Theodorici regis, c. 69, *collegiatos* inter servos et eos qui curiæ addicti erant poni: *Quisquis curialem, aut collegiatum, aut servum, per* L *annos possederit*, etc. Addit non alios videri *collegiatos* in Cod. Theodos., tit. *de Collegiatis*, ubi ita appellantur qui publico manuariam aliquam artem, operam et ministerium præbebant: quorum conditionem filii sequebantur, proindeque non modo servilis conditionis, sed etiam ut plurimum servi nativitate erant; de quibus videndus Jacobus Gothofredus ad hunc titulum. Nondum tamen ex his plena lux Isidoro nostro accedit, neque ex eo quod apud Papiam *collegiatus* quoque dicitur carpentarius. Quærendum enim est genus hominum sordidissimum. Eos ergo puto *collegiatos* ab Isidoro vocari, qui lib. XI Cod. Justin., tit. 17, leg. unic. *decani*, vel *collegiati* dicuntur; et tit. 8 l. II, leg. 4, numerus *decanorum* ecclesiæ constantinopolitanæ statuitur. Hi autem *decani*, et *collegiati* erant vespiliones, quibus scilicet cura incumbebat sepeliendi corpora defunctorum, *copiatæ* quoque appellati. Et etiamnum quidem hoc genus hominum sordidissimum est, fuisse autem olim et alicubi ad hoc triste ministerium deputatos ex custodiis eorum qui facinus aliquod commiserant, et ignoti generis erant, ex Isidoro discimus. *Collegiati* vero fortasse dicti sunt, quia ipsi etiam *collegium vespillonum*, seu *decanorum* constituebant.

31. Lilius Gyraldus, l. II, dialogismo 12, vocem *barones* explicat his verbis Isidori, *pontificis*, inquit, *sanctitate ac doctrina præclari*, quæ confert cum aliis locis Ciceronis et Cæsaris, sive Hirtii potius, apud quem alii legunt *berones*, seu *verones*. Etiam apud Ciceronem variant exemplaria. Olim vox contumelia erat pro stipite, fatuo, etc. Cornutus ad Persii sat. 5, v. 139, ait Gallorum lingua *barones*, seu *varones* dici *servos militum, qui utique stultissimi sunt, servi videlicet stultorum.* Inde *barones* nomen iis quoque hæsit, qui obsequio, et servitio principum addicti erant, quæ prima videtur origo dignitatis baronum. De vocis etymo videndus Vossius in Etym., et Ducangius cum auctario.

N. 33. *Quod est*, etc., *dispensatorem*. Non recte procedit sensus, vel supplendum *esse*. Nonnulli Editi *dispensator* pro *dispensatorem*: malim *id est* pro *quod est*; ita enim bene cohæret oratio: *significat, id est, universarum possessionum, et villarum dispensatorem.*

N. 35. *Procuratores.* Discrimen, quod inter *procuratorem* et *cognitorem* causæ intercedit, egregie explicatur, lib. I Different., num. 123. Etsi in nonnullis Editis bene est *vice fungantur*, tamen Isidorianum videtur *vicem*, ut aliis in locis notatum.

N. 38 *Diff. inter inquilin. et adven.* Differentia inter *inquilinum*, *incolam*, etc., exponitur etiam l. I Differ., n. 323.

N. 41. *Peregrini.* Ab *agro* videtur factum *peregre*, *peregrinus*, etc. Et huc spectant verba extrema *de longinqua regione.*

N. 42. *Nam sola urbs Roma.* Roma per excellentiam *urbs* dicitur, ut a Græcis Athenæ ἄστυ. Quintilianus, l. VI, c. 3 : *Urbis apellationem, etsi nomen proprium non adjiceretur, Romam tamen accipi est receptum.* Hoc vult Isidorus, hoc alii, qui simili modo loquuntur. Forcellinus, in Lexico : *Falsum est*, inquit, *solam Romam Latine* URBEM *dici, cæteras oppida; hoc enim quidam ex Quintiliano, cujus verba nondum vidimus, affirmarunt.* Certum quidem est, etiam alia oppida *urbes* dici ; certum pariter Romam quoque *oppidum* vocari. Sed hoc non tollit quominus per excellentiam, ut dixi, Roma *Urbs* appelletur, et ex communi usu Romani alias urbes *oppida* nuncuparent, præsertim ut ab Urbe, seu Roma distinguerent. Hæc autem distinctio maxime locum habet inter *urbanos*, et *oppidanos;* nam *urbani* erant Romani, *oppidani* alii non Romani.

N. 44. *Ancillæ.* Alii *ancillas* dici volunt ab antiquo *anculare*, hoc est, *ministrare ;* quod ipsum fortasse aliquis ab *ancone* deducat. Dubium autem mihi est, an Isidorus de urbe *Ancone*, seu *Ancona* intelligendus sit, cum ait : *Unde et Anconem dicimus ;* an de *ancone*, sive *anconibus ;* quæ vox est Vitruvio et aliis architectis familiaris pro partibus normæ, quæ simul junctæ angulum rectum faciunt, aut alia significatione. Magis puto Isidorum de urbe *Ancone* loqui, quæ etiam a flectentis se oræ cubito dicta est. Nam cubiti speciem locus, in quo exstat, refert.

N. 47. *Nunc autem libertinus*, etc. Discrimen inter *libertum* et *libertinum* aliquanto post Appii Cæci tempora hoc erat, ut *libertus* et *libertinus* idem quidem significarent, sed *libertus* referretur ad patronum, *libertinus* designaret statum sine respectu ad eum cujus servus fuerat ; sic recte dicitur Tiro *libertinus homo*, et idem *libertus Ciceronis.*

N. 48. *Circumagebant*, etc. Ita etiam Seneca, l. I, ep. 8, ad Lucilium : *Philosophiæ servias oportet, ut tibi contingat vera libertas. Non differtur in diem qui se illi subjecit et tradidit. Statim circumagitur.* Ad alapæ ictum allusit Sedulius, cum de colaphis quibus Salvator percussus fuit, dixit l. V, vers. 103 :

His alapis nobis libertas maxima plausit.

Isidorus rem descripsit ex Cornuto, scholiaste Persii, ad sat. 5, vers. 75. Fabricius, cap. 15 Bibliogr., n. 17, hæc annotat : *Manumissionis servorum non unus ritus fuit : manumittebantur enim vel ad plenam libertatem, atque ita ut cives Romani fierent, vindicta, sive virga prætoris, alapæque inflictione, et actione in circulum, vel censu, aut testamento... vel ita ut impetrarent libertatem non justam, fierentque Latini juris, non quiritium, per epistolam; vel inter amicos, et convivii adhibitione.* Plura manumissionis genera præcipue inter Christianos recenset Ducangius, verb. *Manumissio.*

N. 49. *Dedititii.* Omnes dicebantur qui victori in bello se dedebant. Alio deditionis genere *dedititii* dicebantur libertini, qui post admissa crimina publice cæsi ita fuerant, ut in facie, vel corpore indicia impressa remanerent. Hi ita manumissi *dedititii* appellabantur; de quibus videri potest Gaius in epist. Instit., tit. 1. In Cod. Justin., l. VII, tit. 5 est *De dedititia libertate tollenda*, ubi *libertas dedititia* vanum nomen dicitur ; qua de re juris interpretes multa disputant.

N. 51. *Latini ante Rom. cond. apud lat. fiebant.* Intelligitur *liberti*, vel legendum : *Latini liberti ante*, etc., ut Grialius in not. exprimit ; nam in textu omisit *liberti*, ut alii Excusi et Codices etiam mss. Etsi Latini liberti, de quibus ex lege Norbana, etc., nobis constat, differunt a Latinis libertis, quales Isidorus describit, tamen potuit Isidorus primam originem Latinorum libertorum repetere ex aliquo veteri auctore, qui nunc non exstet. In Cod. Justin., l. VII, tit. 6, asserit Justinianus *Latinos libertos ad similitudinem antiquæ Latinitatis, quæ in coloniis missa est, videri esse introductos. Satis absurdum est*, addit, *ipsa origine rei sublata, ejus imaginem derelinqui. Cum igitur multis modis, et pene innumerabilibus Latinorum introducta est conditio, et leges diversæ, et senatus consulta introducta sunt*, etc. Recte igitur omnia congruent, si distinguantur tempora.

N. 52. *His primum aditus erat*, etc. Loquitur Isidorus de primis temporibus. At nemo unquam hoc dixit, ait Ant. Augustinus. Unde id Ant. Augustinus rescivit ? neque enim ad nos pervenerunt scriptores illi omnes, qui de Romanis antiquitatibus scripserunt. De posterioribus autem temporibus ad priora minime argumentum ducere licet.

CAP. V. N. 1. *Hæredis nomen.* De *hæredis* etym. lib., V, c. 25, n. 1.

N. 2. *Est enim.* Sæpe ita occurrit *enim* apud Isidorum sensu non satis commodo, fortasse a librariis intrusum pro *item*, aut *etiam* ex aliquo litterarum nexu.

N. 3. *Et bene parta patrant.* Apud Lucretium plerique legunt :

Et bene parta patrum fiunt anademata mitræ.

Ex Isidori sententia *patrant* præfert etiam Andr. Schottus, l. V. Observ. human., cap. 9 : Hinc *patrantes oculi, patrans voluptas*, etc.

N. 5. *Crementum.* Fortasse *crementum* est a *creo*, quasi *creamentum.* Alioquin *crementum* est incrementum : exempla profert Barthius, Adversar.

N. 6. *Mater enim quasi materia. Materia* a *matre* dicta creditur, non *mater* a *materia.*

N. 8. *Instrumenta emptionis.* Vide notata ad l. V, c, 24, n. 26. Non omittenda sunt hac de re verba Gellii, l. XVIII, c. 6, qui ex Melisso grammatico hæc profert : *Matrona est quæ semel peperit; quæ sæpius, materfamilias, sicuti sus, quæ semel peperit; porcetra, quæ sæpius.* Pergit Gellius : *Utrum autem hoc de matrona ac de matrefamilias Melissus excogitaverit ipse, et conjectaverit, an scriptum ab aliquo legerit, hariolis profecto est opus; nam de porcetra habet sane auctorem Pomponium... Illud impendio probabilius est, quod idonei vocum antiquarum enarratores tradiderunt, matronam dictam esse proprie, quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi liberi nondum nati forent ; dictamque esse ita a* MATRIS *nomine non adepto jam, sed cum spe et omine mox adipiscendi; unde ipsum quoque matrimonium dicitur. Matrem autem familias esse eam solam quæ in mariti manu, mancipioque, aut in ejus in cujus maritus manu mancipioque esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, et in sui hæredis locum venisset.* Quod Isidorus ait, *matronam* esse quasi *matrem nati*, alii melius explicant, *ona* in *matrona* esse productionem, ut a *patre* fit *patronus.* De varia significatione vocis *Materfamilias* accurate agit Manutius in not. ad l. V. Ciceronis Fam., ep. 10. Vide etiam inf., c. 7, n. 13.

N. 9. *Avus.* Alii *avum* ab *abba* deducunt, quæ vox ex Syro sermone originem trahit.

N. 13. *Soboles.* Scribo *soboles*, ut plerique solent. Nam sive sit a *suboleo*, sive a *substitutione*, permutatio litterarum satis frequens est, præsertim euphoniæ gratia.

N. 14. *Idem et minimus a monade. Minimus* est a *minor :* et hoc fortasse a *minuo.*

N. 19. *Iidem et pueri a pube.* Hæc fortasse ad

alium locum pertinent : sive *puer* sit a *pube*, sive a *purus*, sive a παῖς, et dorice ποίρ.

N. 21. *Vopiscus*, etc. Ex Plinio, l. VII, c. 10, et Solino, c. 1, al., 4.

N. 23. *Nothus*. Discrimen inter *nothos* et *spurios*, ut ab Isidoro exponitur, apud antiquiores non invenitur. Festus : NOTHUM *Græci natum ex uxore non legitima vocant, qui apud nos spurio patre natus dicitur*. Spurii dicebantur incerto patre geniti ; atque adeo antiqui eisdem litteris *sp* scribebant *spurium*, et *sine* patre.

N. 26. *Nepos autem utriusque rex*. Invenitur quidem alicubi *nepos* pro *nepte* femineo genere ; sed Cicero, et alii passim, *neptis* usurpant.

N. 27. *Progenies*. Hæc de progenie unde hauserit Isidorus, non liquet. Cæterum communi usu loquendi *progenies* etiam de filiis dicitur. Cicero, I Tuscul., c. 35 : *Priamum tanta progenie orbatum hostilis manus interemit*. Vox quidem *progenitor* eum indicat qui ante patrem seu genitorem est.

N. 31. Ea quæ ex Isidoro a Gratiano proferuntur Berardus illustrat, ut videri potest in Isidorianis, c. 32, n. 35 et 50. Editio vetus post verba, *tritavique vocabulum*, titulum de gradibus cognat. addit ad explicationem stemmatis consanguinitatis, quod illico subjicit, opportunum. Eum in appendice 11 producam. Editio eadem vetus unum tantum exhibet stemma, quod in nostra Editione inscribitur : *De gradibus generis humani*.

CAP. VI. N. 5. *Fratres dicti*. Ut intelligatur duos esse fratres ex eodem patre eademque matre, exprimendum est *frater germanus;* quod Hispani et Itali vulgo significant per *fratrem carnalem*.

N. 8. *Si autem emeris*. Vulgata : *Cum tibi venditus fuerit frater tuus Hebræus*, etc. In Apostoli verbis : *Optabam enim ego ipse anathema*, etc.

N. 9. *Non sit rixa*. Vulgata : *Ne quæso, sit jurgium inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos ; fratres enim sumus*.

N. 10. *Affectu fratres dicti*. De veteri more, quo se omnes Christiani *fratres* appellabant, dixi ad v. 73 hymni 2 Per. sancti Laurentii : *Tum summa cura est fratribus*. Isidorus a genere masculino ad neutrum transit, et a singulari in pluralem : *Affectu fratres dicti, qui in duo scinduntur, spiritale, et commune. Spiritale*, etc. Sed fortasse hæc librariorum culpa est : *Affectu fratres dicti, qui in duo scinditur, spiritalem et communem. Spiritalis*, etc. In accusativo plurali *duo* pro *duos* nonnunquam occurrit; et hæc potuit esse errandi causa amanuensibus; post *duo* putarunt necessario sequi *spiritale* et *commune*. Verba Scripturæ non invenio, nisi forte Isidorus respexit ad Isaiæ c. LXVI, 5. *Dixerunt fratres vestri, odientes vos*, etc.

N. 14. *Consubrini*. Grialius secutus fuit scripturam *consubrini*, *subrini*. Usus retinet *o*, *consobrini*, *sobrini*. Neque obstare debent mss. veteres, in quibus sæpissime *o* in *u* mutatur.

N. 15. *Thius*. Hispanis patruus et avunculus *tio* dicitur, Italis *zio*. Glossæ Arabicolatinæ : *Thius, avunculus*. Sic etiam *thia* pro amita in concilio Bracarensi II anni 563, c. 15. Ad hæc Cerda non advertit animum, cum scripsit in glossario Isidoriano *tius* pro *avunculo* ab aliquo inscio additamentum esse. Vide Isidoriana, c. 57, n. 5.

N. 20. *Vitricus*. Alii dicunt *vitricum* esse ex *patrico*. Glossæ Isidori : *Vitricus, patricus*.

N. 21. *Quasi privigenus*, Fortasse *privigenitus*, hoc est, *prive*, separatim, et seorsum genitus, antequam mater nupta esset vitrico.

N. 27. Post hunc n. 27 in Editione Grialii sunt duo tantum stemmata, scilicet primum et secundum. In aliis Editis et Mss. sunt tria, fere qualia a nobis in tribus sequentibus figuris exhibentur. Quamvis autem Grialius tertium stemma omiserit, quia in antiquissimis libris, ut ait, duo sunt tantum, tamen auctoritate aliorum exemplarium permotus reponendum censui. Notæ vero, quæ respondent numeris 28 et 29, in stemmate primo et ultimo expressæ, hoc loco præmittuntur.

N. 29. *Hæc consanguinitatis... fugientem*. Concilium Duziacense II, anno 874, in epistola synodica ad episcopos Aquitaniæ, tom. IX Labbei, col. 261, hæc Isidori verba sic allegat : *Isidorus itaque de consanguinitate* sic loquitur : *Cujus series septem gradibus dirimitur hoc modo : filius, et filia ; nepos, et neptis ; pronepos, et proneptis ; abnepos, et abneptis ; adnepos, et adneptis ; trinepos, et trineptis ; trinepotis filius, et trinepotis filia. Hæc consanguinitatis* (sic) *dum se paulatim... gradum sese subtraxerit*, etc., usque ad *fugientem*.

Ibid. *Ideo autem usque ad sext*. De consanguinitate usque ad sextum gradum Regino, p. 288, et alii disserunt. Bernardus, in Isidorianis, c. 32, n. 35, displicere ait viris eruditis hanc restrictionem usque ad sextum gradum. Versus nonnulli de consanguinitatis gradibus, qui in quibusdam veteribus membranis Etymologiarum reperiuntur, et fragmentum quoddam De VII gradibus consanguinitatis Isidori nomine in Codice Ottoboniano 1968 insertum, pro appendice 12 et 13 exhibebuntur.

CAP. VII. Num. 5. De *arra* lib. V, c. 25, n. 21. Ex *arrabo*, græce ἀῤῥαϐὼν, factum est *arra* per apocopen. Isidorus ex *arra* deducit *arrabo*, ut sententiæ serviat.

N. 8. Venantius Fortunatus l. VIII, carm. 5, v. 303 :

Angelus inde tuos repetens paranymphus honores.

Paranymphorum meminit etiam concilium Carthaginense IV, c. 13, apud Reginonem lib. II, c. 153. Vide Ducangium.

N. 9. *Conjuges*. etc. *De conjugatis* fusius Isidorus, l. II de Ecclesiast. offic., c. 20. Brissonius, De ritu nupt., p. 313, admittere non audet quod Servius, ad Æn., l. IV, v. 16, et post eum Isidorus hoc loco de jugo matrimonii tradunt. Albertus Dietericus, qui notas adjecit, advertit a Grialio laudari Augustinum, De nupt., c. 11, apud quem nihil reperit. Ipse producit in eamdem sententiam Festum, Ulpianum, Statium, quorum tamen verba, ut ait, aliam admittunt interpretationem. Non tamen censet improbabilem eum ritum quem nonnulli de velo instar jugi intelligunt. Ipse suspicatur huc trahi posse quos Servius, lib. IV Æn., v. 374, tradit, nimirum de duabus sellis jugatis, quæ fortasse jugum repræsentabant, vel in jugi modum junctæ erant. De tota hac Isidori sententia plura disserit Ivo Carnotensis, ep. 173. Explicatio de matrimonii jugo, quod attinet quidem ad Christianos ex ipso Isidoro, loc. cit., desumenda est : *Quod autem nubentes post benedictionem a levita uno vinculo copulantur, videlicet ne compagem conjugalis unitatis disrumpant. At vero quod eadem vitta candido purpureoque colore permiscetur, candor* quippe *ad munditiam vitæ, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur*, etc.

N. 10. *Vultus suos velent*. Velamen hoc tenue erat, et lutei coloris : flammeum vocat Catullus, carm. 60, quem ad locum Vulpius, ex Genes. XX, 16, colligit, morem flammei adhibendi ab Hebræis usque derivatum videri.

N. 12. *Oleo ungerent*. Plinius, l. XXVIII, c. 9, *adipe unctionem* fieri consuevisse tradit. Arnobius, l. III adversus gentes, *adipali unguine*, ubi deam *unxiam* irridet his unctionibus præpositam. Alias causas, cur novæ nuptæ limen calcare vetarentur, exponit Brissonius, de Rit. nupt., p. 327 et seq.

N. 16. *Vidua*. De viduis, lib. II Officior., c. 19, ubi clarius explicatur vere viduitatis nomine illam carere, quæ pluribus nexa fuit maritis. Apud Grialium scriptum erat *iduere* pro *iduare :* hoc posui ex Macrobio et aliis. Macrobius, l, I Saturnal., cap. 15, viduam dictam ait ; quasi *valde divisam*, aut *a viro divisam*.

N. 17. *Fratris uxor fratrissa*. Legi etiam poterit

apud Isidorum, ut apud alios, *fratria*, non *fratrissa*. Forcellinus ait *janitrices* duorum fratrum uxores dictas, non quod eamdem *januam* pulsarent, sed quod pariter adversum lectum *januæ* sibi sternerent, in eoque tanquam custodiæ causa cubare solerent. Nam apud Romanos ea consuetudo fuit, ut quæ uxor primum in manum viri convenisset, ea sibi in atrio domus ante ipsam januam lectum sterneret. Quo respicit Propertius, lib. IV, eleg. ult., vers. 81 :

> Seu tamen adversum mutarit janua lectum :
> Sederit et nostro cauta noverca toro.

Nonnulli putant, *janitrices* corrupte ita dici e græco εἰνάτερες, *inateres*, quod est, *fratriæ*.

N. 20. *Conjugium*. De jugo conjugum supra, n. 9.

N. 21. *Connubium*. Ulpianus, Regular. tit. 6 : *Connubium habent cives Romani cum civibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit; cum servis nullum est connubium.*

N. 22. *Hymenæus*. *Hymen*, vel *Hymenæus* deus erat nuptiarum, de quo multa fabulatores.

N. 23. *Contubernium* quoque dicebatur maritalis conjunctio servorum, inter quos olim verum matrimonium non erat.

N. 24. *Repudium*. Discrimen inter *repudium* et *divortium* explicatur a Modestino, Dig. l. L, tit. penult., leg. 101 : *Divortium inter virum et uxorem fieri dicitur; repudium vero sponsæ remitti videtur, quod et in uxoris personam non absurde cadit.* Usurpatur passim *repudium* pro *divortio*.

N. 26. *Frivolum est*. Grialius et alii Editi habent *Fribolum est*, etc., sed paulo post Grialius : *Nam frivolum est*. In Pandectis quidem legitur *fribusculum*, sed hoc inde oritur, quod sæpe *b* pro *v* adhibebatur ; ac *frivusculum* etiam apud Ulpianum legendum multi putant. Quod enim alii reponere tentant *frigusculum*, non placet. Isidorus certe vel *frivolum*, vel *frivusculum* videtur legisse.

N. 27. *Et benedixit*. Vulgata : *Benedixitque illis Deus et ait : Crescite*, etc.

N. 29. *Item in eligenda uxore quatuor*. In Cod. Vat. palat. 282 hæc est nota ad hunc locum : *Chrysostomus supra Matth.* I : *Qui divitias eligunt, et non mores, pulchritudinem, et non fidem, quod in meretricibus solet quæri, hoc in conjugibus optant. Propterea non generant filios subditos vel sibi, vel Deo, ut filii eorum non sint fructus justæ conjunctionis, sed pœna condigna irreligiositatis.*

Vocum certarum Alpabetum. In veteribus membranis diversi tituli hujus libri apparent, ut : *Liber* X, *per alphabetum conscriptus. Capitulum libri* X, *id est, de quibusdam nominibus per alphabetum distinctis. De quibusdam vocabulis nominum per denominationem. De reliquis nominibus juxta ordinem elementorum. Liber* X, *per denominationem*, etc. Codex urbinas 100, in quo Etymologiæ in XXII libros distribuuntur, hujusmodi titulos hac rubrica complectitur : *Liber duodecimus Isidori de quibusdam nominibus per alphabetum distinctis, de reliquis nominibus juxta ordinem elementorum, vel litterarum, de quibusdam vocabulis hominum* (Al., *nominum*) *per denominationem incipit.*

LIBER DECIMUS.

N. 2. *Æros*. Infra, in *H*, suo loco est *Heros*. Cur autem in *A æros collocetur*, et scribatur, ratio inde peti potest, quod ex Græco *heros* dicitur, quasi *aerius cœlestis*. Vide inf. n. 116, et l. VIII, c. ult., n. 96. Barthius, l. XXVI Adversar., c. 5 : *Heros*, inquit, *quomodo litteræ A, cujus debet esse vocis principium, conveniat, nemo conjectaverit. Nec tam bardus Isidorus, ut H Græcum cum A confudisse putandus sit.* In suo veteri libro pro *æros* invenit *aros*, et conjicit *Amos*, quod significat *virum fortem et sapientem*, ex Sancto Pagnino. Sic Papias : *Amos interpretatur potens, fortis, verecundus*. Suspicionem Barthii confirmare possum scriptura Codicis Vaticani 623, ut indicavi in Isidorianis, c. 93, n. 29 Nam in eo Codice clare legitur *Amos* pro *æros*. Non tamen ausim scripturam vulgatam et communem mutare, quæ, ut dixi, aliqua ratione defendi potest. Et Isidorus quidem verbum *Amos* interpretatur l. VII, c. 8, n. 12 : *Populus avulsus*, quod a *viro forti et sapiente* longe dissidet. De hac voce *heros*, ut *sanctis* aliquando apponitur, dixi in commentar. ad Prudentium hymn. 6 Cathem., v. 114, ubi observavi Avitum, l. V, nove dixisse de Pharaone : *heros impius*. Bembus contra reprehenditur a Scaligero, l. VI Poetic., c. 4 : *Bembus, cum Dominum Jesum* HEROA *vocat, valde me commovit; sane vox impia, et utroque indigna, ne argutetur quispiam heroem e semisse Deum, ex altero semisse hominem.* Quod hoc eod. n. additur : *Auctorem autem... non posse existimant*, Barthius, loc. cit., advertit deesse in suo libro mss. *autem*, vel, ut alii habent, *etiam*, et *existimant*. Negat Grialius hunc locum integrum esse, quia in *cursor* diversa ratio est atque in *auctor*. Sed, ut puto, Isidori mens est *auctorem*, cum ad auctoritatem refertur, pro communi accipiendum, quamvis in femineum genus flecti possit *auctrix* in alia significatione. Ac simul advertit esse quædam nomina quæ nullo modo in femineum genus flectuntur, ut *cursor*.

N. 4. *Amicus* EST ab *amore ; amor* autem commode ab ἅμα *simul, una*, deducitur.

N. 7. *Æmuli* originatio fortasse est ab αἱμύλιος, αἱμύλος *lepidus, blandus*.

N. 8. *Elatus*, etc. Hæc ipsa verba occurrunt infra in *E*, n. 81, neque hoc loco inseri debent, nisi scribatur *ælatus*, quod orthographiæ repugnat.

N. 12. *Ærumnosus a rumine*. Fortasse huc pertinet quod ait Arnobius, l. VII: *Ærumnæ sunt prima in gurgulionibus capita, qua dejicere cibos et referre natura est ruminatoribus sæculis.* Plautus, apud Festum, *ærumnulas* vocat furcillas, quibus religatas sarcinas viatores gerebant. *Ruma, rumis,* aut *rumen* olim erat mamma ; *rumen* etiam est pars colli, aut quasi ventriculus ejusdem, quo referri possunt verba Isidori *per inopiam*, etc. Alii alias notationes nominis proferunt.

N. 13. *Astrosus*. In Glossario Isidori dicitur etiam *lunaticus*. Significatio in vulgari lingua Hispana est *desafortunado*, hoc est, *infelix*.

N. 14. *Enormis*. Ad hunclocum non pertinet, nisi per *æ* scribitur, quod contra regulam est. Posset substitui *abnormis* ; sed hoc accipitur pro *sine norma; aut lege*. Vide infra, not. ad n. 81, ubi in *E* recte collocatur *enormis*. De *abactoribus* Paulus, l. V Sentent., c. 18. De *abigeis* Ulpianus, l. XLVII, Dig., tit. 14, leg. 1.

N. 17. *Ærarii expensam*. Grialius in textu edidit *ærarium expensum*, quod in nota damnat.

N. 22. *Beatus*. Clarum est *beatum* esse a *beo*, quod a βιῶ, *vivo*, nonnulli deducunt.

N. 26. *Benivolus*. Recepta consuetudo scribendi *benevolus*, et *benevolentia*, similibus aliis exemplis comprobatur, ut *beneficus*, *benedico*, etc. Lipsius, Vossius, Dausquius, præter antiquiores Eutychem, Bedam, etc., probant *benivolus*.

N. 28. *Brutus*. Ab aliis dicitur *brutum* quasi βρωτὸν, quod comedi potest, edule.

N. 30. *Bucco*. Barthius, l. VI. Adv. c. 14 : *Quod vero Isidorus Origin. l.* X, *et Magister alius glossarum ex variis concinnator*, BUCCONES *ideo fatuos dicit, quod multa soleant magnaque fari, sane etiam ex veterum disciplina est.* Profert illud Dionysii Catonis, l. II, c. 21 : *Exigua iis tribuenda fides qui multa loquuntur*, et alibi : *Multi multa loquuntur, ubi multi* sunt stolidi, cum contra sapientes *pauci* sint.

N. 31. *Biothanatus*. Ex Græco *biothanatus* est *vi*, seu *violente mortuus*, ut sunt illi qui sibi manus inferunt. In nonnullis Excusis legebatur *bis mortuus*

quod aliqui ita exponebant, animas *biothanatorum* non recipi in originem suam, *nisi vagantes legitimum fati tempus impleverint*, ut ait Servius, quod poetæ referunt ad sepulturam. Sed Grialii lectio retinenda est *vi mortuus*. Ab ethnicis martyres nostri *biothanati* vocabantur, quia sponte pro Christi nomine mortem oppetebant. Exempla Ducangius profert.

N. 32. *Libidinis abstinentiam*. Notandum verbum *abstinentia libidinis* pro temperantia.

N. 36. *Clientem*. Non satis intelligitur etymon *clientis;* nam *cluere* proprie est *audire*, metaleptice *nominari*, atque inde *esse*, *existere*. Accipitur etiam pro *purgare*. Donato *clemens* est, qui *colit mentem;* aliis quasi *clinimens*, a *clino* et *mente*.

N. 44. *Mantuanus vates*, etc. Fortasse ex Hieronymo, in Præfat. Hebraic. Quæstion. in Genesin.

N. 47. *Contemptibilis*. In *contemptibilis*, ut in *laudabilis*, *visibilis*, etc., productio verbi est *bilis*, quin opus sit recurrere pro etymo ad *habilis*, aut *vilis*.

N. 52. *Confinalis* etiam est ad *confine pertinens*, ut *lineæ confinales* apud Var. Auctor., de Limitib., p. 310.

N. 55. *Colomis*. Scribo *columis* cum aliis Editis, quamvis Grialius præferat *colomis*. *Columis* accipitur etiam pro *incolumi*.

N. 57. *Calamistratus a calamistro*. Pignorius, de Servis, p. 195, ex Ovidio, Festo et Juvenale, confirmat quod ait Isidorus, *calamistrum* acum ferream esse. A Nonio, c. 15, n. 27, *fistula* appellatur, quia intus cava est instar calami arundinis. Librariorum fortasse error est apud Isidorum *acu ferreo* pro *acu ferrea*, etc. Nam veteres *acum* feminine dicunt.

N. 58. *A creando carnes*. Scilicet ex Græco κρέας, *caro;* ac fortasse pro *creando* verbum Græcum Isidorus adhibuit.

N. 62. *Convulsæ undis*, etc. Alii interpretantur *concussæ, et disjectæ*.

N. 64. *Circumforaneus... Collegiatus*. Latini *circumforaneus* dicunt. *Collegiati* fortasse hoc loco sunt vespillones de quibus dictum l. IX, c. 4, n. 29.

N. 65. *A disserendo*. Ex Festo et Varrone, quamvis *i* breve in *disertus* aliud innuere videatur.

N. 66. *Discipulus a disciplina*. *Disciplina est* a *discipulus*, ut in not, ad lib. I, c. 1, n. 1, dictum.

N. 67. *Appendebant*. Hinc *pendere* pro *solvere*. Vide Varronem in fine libri IV de Ling. Lat.

N. 71. *Debilis quod per bilem*. *Debilis* deducitur a *de* et *habilis*.

N. 72. *Desperatus*. De voce *Desperatus* Georgius, in dissert. de monagramm., c. 10, p. 64, cum Isidoro conferendus.

N. 74. *Decrepitus*. Festus : DECREPITUS *est desperatus* CREPERA *jam vita; sive quia propter senectutem nec movere se, nec ullum facere potest* CREPITUM. Thomas Gatakerus, Adver. miscell., l. II, cap. 14, ambigi posse ait quem *crepitum* Festus voluerit : notat interpretationem Isidori, *quod crepare, id est, loqui desierint;* esse ex Donato ad Terentium. Becmanus *decrepitum* exponit ab incessu tardiori, qui *crepitum*, sive sonitum *crepantem* excitat. Joseph Scaliger a lucerna, vel candela, quæ, ultimum expirans, *crepitum* edere solet.

N. 75. *Depretiatus*. Inde Hispani *despreciado ;* ac simili fere modo Itali. Etymon *diri* explicat Festus : *Dirus, Dei ira natus*. Pro *magnus* accipit Servius *dirus* ad Virgilii, l. I Georg., v. 37, *Dira cupido*. Sic *dira religio*, etc.

N. 77. *Delator*. *Delator* est a *deferendo*. Raderus, pag. 34, ad Martialem de voce et officio delatoris agit.

N. 78. *Lira*. Festus et Nonius *liras* sulcos dicunt : Isidorus etiam lib. XV, cap. 15, *liram* a *porca* distinguit, quod *lira* sit sulcus, sive quod in aratione defossum est, *porca* id quod in aratione exstat ; ex quo aqua in *liram* seu sulcum decurrit. Utrumque facile confunditur, quia inter arandum simul utrumque fit.

A Confer notam ad l. alphabeticum Differentiarum verborum, n. 140.

N. 85. *Exsul*. Lib. I, c. 27, Isidorus præfert scripturam *exsul* pro *exul*. Grialii Editio variat. Vide not. ad eum loc.

N. 96. *Facetus*. Ex aliorum sententia est a *fundo*.

N. 97. *Fœnerator*, sive *fenerator*, est a *fœnerare fœneratum*. Proprie autem est qui pecuniam dat fœnori. Sed cum *fœnero* et *fœneror* sit etiam *pecuniam sub fœnore reddere et accipere*, *fœnerator* quoque poterit sumi pro eo qui mutuo pecuniam accipit.

N. 99. *Fidelis... Firmus... Formosus*. *Fidei* etymon. simili modo exponitur l. V, c. 24, n. 17, et l. VIII, c. 2, n. 3. *Formosus* melius num. seq. a *formo* deducitur; vel legendum : *Firmus a formo, unde et formosus*. Alii *firmum* derivant ab ἔρμα, *fulcrum, firmamentum*.

N. 100. Græci *formam* dicunt μορφή, ex quo per metastesin fit *forma*.

B N. 102. *Fessus...Fatigatus*. Sunt qui credant *fessus* esse participium a *fatiscor*. *Fatigatus* certe est a *fatigo ;* hoc autem fortasse a *fatim ago ;* nam *fatim* est affatim, plurimum, valde.

N. 103. Quædam nomina tum active tum passive significantia Gellius, l. IX, c. 12, enumerat.

N. 104. *Fatuus*. Apud Justinum, loc. a Grialio citato, l. XLIII, c. 1, plerique legunt *fatuari dicuntur*. Olim vates *fatui* vocabantur, et ipsum nomen *vates* est a φάτης. Quidam existimant *fatuos* dictos qui multa et inutilia loquuntur, ut in Isidori glossario *effatui* sunt vaniloqui sine effectu.

N. 105. *Fictores*. Erant inter famulorum officia. Legitur etiam *fictoris* nomen inter officia divina, ut observat Petrus Scriverius, in not. ad inscription. Volaterrani, de Sacerdotiis Romanor., ubi locum Isidori legit *linit, et pertrectat*, et conjicit legendum *leniter pertrectat*. Fictores pontificum, quorum in ve-

C teribus inscriptionibus fit mentio, videntur fuisse ill qui pontificibus inserviebant deorum signis ornandis, aut faciendis. Dicebantur etiam *fictores*, qui liba in sacris faciebant.

N. 111. *Hæ sub arcuatis*. Brissonius, de Jure connub., p. 354, ita refert hunc locum : *Hæc in arcuatis prostituebantur*.

N. 115. *Glutto*. Hinc Hispani dicunt *gloton*.

N. 116. *Heros*. De voce heros supra, n. 2. Pro *acclinis* alii habent *acclivis*. Sed bene est *acclinis*, ut *reclinis* non semel apud Prudentium. In *honorabilis* productio verbi est *bilis*, ut in similibus aliis jam dixi.

N. 118. *Honorosus*. Vix certum exemplum invenies vocis *Honorosus;* sed restat nihilominus in idiomate Hispano *honroso*. Dubitari potest an legi debeat *Honerosus plus est quam honeratus*, ex vitio veteri scribendi *honus* pro *onus*. De phrasi *pilis horridus* e similitudine pilorum in feris multa Barthius, lib. XXI

D Adv., c. 11.

N. 124. *Interpres* et *interpretator* alii ducunt a *pretium*, alii a *paro*, alii a *prator* exoleto, alii cum Isidoro a *pars*, alii aliunde.

N. 126. *Innox*. Pro *innoxius* in veteribus Christianis inscriptionibus apud Reinesium reperitur. Barthius, apud Cyprianum, de Discipl. virgin., cap. 16, corrigebat, *quarum innox lavatio est* pro *quarum in vos pudica lavatio est;* putat enim *pudica* glossam esse vocis *innox*, pro qua successit mendum *in vos*. In Editione Oxoniensi e theatro Scheldoniano legitur *quarum pudica lavatio est*, omisso *in vos*.

N. 129. *Infirmus*. Repetit etymon *ex formo*, quod num. 99 in *firmus* secutus fuit.

N. 133. *Impius... pro infideli*, etc. Hinc Sancti Patres inter *pios* et *impios* statuebant medios alios scilicet Christianos peccatores.

N. 136. *Improbus*. Est *non probus :* apud Festum autem *probi sunt prohibi*, qui se a delinquendo prohibent. Inde *labor improbus* est, qui non inhibetur.

N. 137. Festus : *Importunum, in quo nullum est auxilium, velut esse solet portus navigantibus.*

N. 140. *Inveterator.* Plerique Excusi *inveteratus.* Sed ut *veterator* dicitur, ita etiam *inveterator* poterit retineri.

Ib. Immunis pro *non munifico*, nescio an boni auctoris exemplo confirmari possit. Proverbium, *Immunem çives*, etc., optime quadrat in eum qui non facit munia, etc.

N. 143. *Ignarus.* Alii *gnarus* derivant ab γνορίζω. *Ignarum* passive quoque, et pro *ignoto* accipi, notavit Gellius, l. IX, c. 12. Exempla veterum non pauca sunt. *Olfecisse, scisse*, etc. Ita fere Hispani *olfecisse* usurpant pro *investigare.* Vide l. XI, c. 2. n. 47.

N. 149. *Impudicus.* Est *non pudicus;* hoc autem ipsum *pudicus* deduci poterit a *pædore*, ut ex aliorum sententia deducitur a *putore*, quia sensus a *putidis* avertitur. In nonnullis Editis *Impudicus* a *pudice :* fortasse a *podice;* nam *o et v* in Mss. sæpe confunduntur, ut multi jam notarunt.

N. 150. *Internicida.* Scribo *internecida* et *internecivum.* In Editione Grialii *internicida*, et *internicivum.* Sæpe in Mss. *i* pro *e* occurrit.

N. 152. *Incincta.* Vocem *incincta* de femina prægnante usurpant etiam Itali, qui dicunt *incincta*, ut Hispani *encinta*, quod alii dividunt *en cinta.*

N. 153. *Iscurra* positum hic est pro *scurra*, quod suo loco infra *s* recurrit, et clarius explicatur.

N. 154. *Katholicus*, etc. Hæc nomina nunc per *c*, non per *k* scribuntur.

N. 155. Apud Virgilium nonnulli Editi sic habent *concita ;* sed alii melius *consita;* sermo enim est de crebris insulis, seu cycladibus, quæ mari quodammodo disseminatæ sunt.

Ib. Apud Grialium erat *multæque dictione ;* reposui ex Nonio, cujus verba Isidorus transcribit, *multaque ditione.* Iso, in gloss. ad Prudent., hymn., 3 Cathem., v. 171 : Locuples, locorum plene.

N. 157. *Liberalis* est a *libero*, quod a *libet* duci nonnullis placet, quia *liberi* homines faciunt quidquid ipsis *libet.* Solum obstare posset quantitas primæ syllabæ, quæ in *libet* est *brevis*, in *liber* longa; sed hæc ratio non semper tenet.

Ib. Longus multi dictum putant a Græco λόγχος, lancea, hasta, vel ὄγκοι amplitudo. Fortasse præstiterit legere *Longus a lancea ductus.*

N. 162. *Lymphaticus. Lymphæ* dictæ sunt a *nymphis*, ut ait Festus, qui addit memoriæ traditum eos qui nymphæ effigiem in fonte vidissent, finem furendi non fecisse; unde *lymphati* dicti.

N. 163. *Luridus. Lura* est uter coriaceus, vel, ut ait Festus, os culei, vel etiam utris. Hinc *luridus* et *lora.* Alii *luridum* derivant non a colore *luræ*, vel *lori*, sed a percussione *lori*, quasi *lividum.*

N. 164. *Luscitiosus. Lusciosus* et *luscitiosus* idem significant. Pro Isidori interpretatione faciunt Varro et Nonius, quibus adhæret Ulpianus, in Dig., l. XXI, tit. 1, leg. 10, ex Torrentini Editione, et, ut videtur, Plinius, lib. XXVIII, cap. 14. Festo præter Fulgentium Placciadem favet Seneca, lib. III de Benef., cap. 1, ubi tamen pro *lusciliosi* alii legunt *vitiosi.*

N. 165. *Mactus.* Ludovicus Carrion, l. II Emendat., c. 3, existimat ex Isidoro corrigendum Servium ad versum *Macte nova virtute*, scilicet MACTE *est* MAGIS AUCTE *affectata gloria* pro *affectatæ gloriæ*, nam ex Servio Isidorus sumpsit : *Mactus, magis auctus gloria.* Neque facile alibi exemplum reperietur, ubi *auctus* cum casu gignendi conjungatur.

N. 167. *Munifex.* Est a *munere* et *facio.* In glossario Isidori legitur, *Munifer, qui munera fert.*

N. 170. *Memoriam tenet.* Fortasse *memoria tenet* pro *memoriam tenet.*

N. 173. *Cæterum rationabilis.* Videlicet quia *modicus* proprie est, qui *modum* servat, moderatus, temperatus. Ac fortasse conjungendum, *cæterum rationabilis, moderatus, a modo*, etc., ut intelligatur *modicum* esse a *modo.*

N. 176. *Mendax.* Apud Cotelerium, t. I Patrum Apostolic., p. 257, col. 2, hujus vocis explicatio videnda.

N. 178. *Ab acie oculorum.* Grialius, et alii Editi exhibent *a facie oculorum.* Reposui *ab acie oculorum* ex Cod. veteri Palat. 281, qui in textu quidem cum aliis facit, sed in marg. præfert *ab acie*, quod verius, vel unice verum puto.

N. 179. *Mulcator. Mulcare* apud veteres est percutere, cædere, verberare. Pro *mulcere* usurpavit Althelmus, de septem vitiis capitalib.

Denique si potuit cœli mulcare catervas.

Inde *mulcator* significatione ab Isidoro exposita, nomen sequioris ævi.

N. 180. *Hesperios audax.* Lucani versus ita nunc habet in Editis :

Audax Hesperios veniam metator in agros

N. 184. *Morio.* Græcæ originis est a μωρὸς, *stultus.*

N. 187. *Nugas.* Veteres grammatici docent *nugas* indeclinabiliter usurpari posse, ut *nequam, fas, frugi.* Ac fortasse legendum *alium nugas existimantes*, ut paulo post *id est, nugas.* Vide infra, n. 192.

N. 189. *Alias nefarius*, etc. In aliis Excusis deest *alias nefarius.* Grialius, etsi puncta inter *nefarius* et *nefandus* non collocat, tamen hoc voluisse videtur ex distinctione adhibita non ut dicatur *alias nefarius nefandus.* A *nutrio* et *nutritum* est *nutritor.* Illud *quasi nutu eruditor* est veluti rei descriptio ex lusu quodam verborum, ut sæpe alias, non etymon.

N. 190. *Nuntius. Nuntium* neutro genere contra Laurentium Vallam, Jos. Scaligerum et alios, Vulpius cum Isaaco Vossio defendit, ad carm. 62 Catulli : *Nova nuntia referens*, additque Lucretium, et Varronem.

N. 192. *Nugas autem.* Heb. *Ex Hieron., Sophon.* III. Est autem vox Hebræa כרגי.

N. 196. *Rectæ gloriæ.* Nota Vulcanii ad marginem est : *Imo rectæ sententiæ.* Utrumque *doxa* significat, *gloriam* et *sententiam*, seu *opinionem.*

N. 201. *Orbus. Orbum* simpliciter pro cæco dixit Sedulius. lib. III, v. 195. Vocem et significationem hanc Italicus sermo retinet.

N. 203. *Perfectus, cui nihil adjici potest.* Nihilominus in usu est *perfectior.* Cicero, VI in Verrem, c. 56 : *Valvas perfectiores*, etc.

N. 204. *Te multo plus.* Ciceronis verba sunt : *Quod eum multo magis figura et lineamenta hospitæ delectabant.*

N. 205. *Pellax.* Iterum *pellax*, n. 225, et *pellex*, n. 229.

N. 207. *Quod pueros agat.* Vulcanius legit pueros *agat, id est, doceat*, et notat ad marginem, *immo* ἀπὸ τῆς ἀγωγῆς, *id est, institutione.*

N. 211. *Antiqui enim viciam.* A *vicia* dicta *Vicepota* Victoria apud Senecam in Ludo de morte Claudii, *Diespiter, Vicepotæ filius*, ut Lipsius notat l. II Epistolic. Quæst., epist. 11. Jos. Scaliger, apud Senecam, legi voluerat *Nicephoræ filius.* Herba *vicia* est leguminis genus jumentorum pabulo utile.

N. 214. *Petulantes.* A *petendo* dici, ex Festo etiam et Nonio constat. Sed Isidorus, alio usus auctore nobis ignoto, alia addit.

N. 219. *Præcinctus.* In Vulgata : *Cæpit lavare pedes discipulorum suorum, et extergere linteo, quo erat præcinctus.*

N. 221. *Piratæ. Pirata* est a Græco πειράω, *conor, tento.*

N. 222. *Pugillator* et *pugillones* vix alibi quam in glossariis reperientur. Antiquiores his verbis usos non constat.

N. 224. *Varum. Varus* pro valde obliquo usurpatur etiam ab Apuleio. Plinii locus a Grialio citatur l. VIII, ab aliis 18.

N. 225. *Pellax.* Est a *pellicio*, et *pellex.* Vide n. 205 et 229.

N. 226. *Parracida.* Grialius edidit etiam in textu *parracida*, quod non placet, neque facile apud alios invenietur. Usus communis habet *parricida*, aliquando *paricida* et *patricida.* A *parenticida* videtur deductum per syncopem *parricida.*

N. 227. *Persecutor.* Significat etiam eum qui *jus suum persequitur*, aut qui alium comitatur, nisi forte corrigendum sit *prosecutor* pro *persecutor.*

N. 228. *Peccator.* Alii *peccare* derivant a *pecus*, quasi *pecuare*, hoc est, more *pecudum* operari. Alii inepte a *pedem capere.*

N. 229. *Prosedendo.* Laudatur a Barthio, lib. LX Adv., c. 7, scriptura quam in suo Codice invenit, *Prosiduæ meretrices a prosidendo.* Plautus vocat *prosedas* Poen. 1, 2, 53.

... An te ibi vis inter isteas versarier?
Prosedas pistorum amicas.

Grialius divisit *sub dolositate,* nisi id typographo ascribendum.

N. 231. *Pisinnus.* Apud Grialium erat *pisinus.* Alii plerique scribunt *pisinnus*, quod verbum Labeonis est, et fortasse etiam Martialis.

N. 232. *Quæstuosus.* A *quæstu* usitatum est; non ita *questuosus*, et *querimoniosus* a *queror*, et *querimonia.*

N. 234. *Religiosus.* Notatio nominis *religiosi* et *religionis* exhibita etiam est lib. VIII, c. 2. num. 2.

N. 244. *Superstitiosos ait.* De *superstitionis* etymo. l. VIII, c. 3, n. 6 et 7. De *sedulo*, Nonius c. 1, num. 171 : SEDULO *significat sine dolo.* Profert exempla Lucilii et Ciceronis. Sunt etiam Plauti, Terentii et aliorum; et eamdem etymologiam tradit Donatus. Nihilo tamen minus Perottus, Forcellinus et alii repugnant.

N. 245. *Socii.* Quidam *socium* dictum putant a *sequor, secta;* alii a *seco*, hoc est, *divido.*

N. 246. *Ego me esse*, etc. Afranii hæc verba esse nonnulli putant.

N. 247. *Sine cura id est.* Fortasse reponendum *sine cura. Idem est frigidus;* nam in Mss. passim *idem* et *id est* confunduntur. Ita sine parenthesi scriptura procedere poterit.

N. 248. *Superbus.* Alii *superbire* derivant a *super ire*, aut *superbus* a solo *super.*

N. 249. *Susurro.* Fortasse ex hoc Isidori loco Atto Vercellensis, comment. in Epist. ad Roman., cap. I, pag. 15, tom. I : *Susurro est qui non in facie, sed in aure detrahit; unde et a sono aurium nomen accepit, eo quod sub aure sonet.*

N. 251. *Simulator... a simulacro.* Potius *simulacrum* et *simulator* sunt a *simulo*, quod deducitur a *similis.*

N. 257. *Secundus.* Ex aliorum opinione est a *secando*, quia in *secundo* incipit *sectio*, et divisio.

N. 258. *Stipulator.* De etymo *stipulationis*, l. 5, cap. 24, num. 30.

N. 259. *Sanus* et *salus.* Græcam originem habent a σάος vel σόος.

N. 262. *Sepultus.* Isidorus cum Servio descriptionem *sepulti* per litterarum allusionem exponit; nam notatio nominis certa est a *sepelio*, cujus vocis vera origo ignoratur.

N. 263. *Saio.* In Auctario Glossarii Cangiani, rejecta etymologia *saionis*, vel *sagionis* ab *exigendo*, et alia, quam excogitavit Hickesius, p. 153 Dissert., ab Scanogothico verbo *sakan* probabilius dicitur a *sago*, veste eorum propria, *Saiones*, seu *Sagiones* nuncupatos.

N. 276. *Venustus.* Proprie est a *Venere.* Cicero, Macrobius et alii, *Venerem* dictam volunt, quia ad omnia *venit*, vel inde omnia *veniunt.*

N. 279. *Vanus a Venere.* Non arridet etymologia *vani* a *Venere;* sed non fortasse melior quam alii proferunt, a *ve inanis.*

In nonnullis mss. Etymologiæ in duas partes dividuntur, et hoc loco post librum decimum desinit prima pars, ut in variis lectionibus uberius patebit. Sed ante varias lectiones præmittendæ sunt nonnullæ appendices ad Etymologiarum libros, quos hactenus recensuimus, spectantes, depromptæ scilicet ex antiquis Etymologiarum exemplaribus, præsertim ex mss. Vaticanis, et Toletanis, quæ vulgatis auctiora sunt.

LIBER UNDECIMUS.

Liber undecimus. Etsi Etymologiæ, ut in fine libri præcedentis annotavi, in duas partes in nonnullis mss. dividuntur, tamen libri eodem numerorum ordine procedunt, ut nempe liber hic, qui primus est secundæ partis, liber undecimus dicatur.

CAP. I. N. 3. *Vita.* Vocis *vitæ* origo rectius ducitur a Græco βίος.

N. 4. *Et creavit*, etc. Vulgata, Genes. 2, 7 : *Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ.* Isidorus in eamdem sententiam disserit l. I Sentent., c. 12, quem ad locum pulchra est Loaisæ annotatio.

N. 13. *Nam et memoria*, etc. Quædam ex his repetit Isidorus in libro Differentiarum rerum, dum explicat quænam sit differentia inter animam et animum, inter animam et spiritum.

N. 14. *Corpus... quod corruptum.* Non melior fortasse opinio est illorum qui *corpus* dictum putant quasi *carnis opus*, aut a *corde* deducunt. *Caro* al aliis dicitur, quod *careat* vita: malim a Græco κρέας.

N. 17. *Caro autem et corp.* Qui *carnem* inde vocant, quod *careat vita*, existimant carnem proprie dici de mortuo. Caro certe est quæ vivit, aut vixit.

N. 19. *Unde et præsentia.* A *præs* et *sum* antiqui dixerunt *præsesse*, ex quo remanet *præsentia.* Verum alioquin est quod *præsentia* nuncupantur ea quæ sunt præ sensibus.

N. 21. *Visus.... quod vivacior.* Similis est hæc etymologia, quæ tantum proprietatem rei explicat, neque enim proprie visus dictus, quod *vivacior* sit cæteris sensibus. Vera origo nominis est ab ἰδεῖν, ut notat Gatakerus, in dissert. de stylo Novi instrumenti, c. 38, ubi de re ipsa recte pronuntiasse Isidorum censet, quamvis nominis notationem ab eo allatam rejiciat. Plura ibi Gatakerus de *visu* pro intellectu, et quovis sensu.

N. 27. *Capitium.* Est tegumentum pectoris muliebre : Nonius minus bene interpretatur *tegumentum capitis.*

Comæ... Unde et cirri. Adrianus Junius in comment. de coma, cap. 1, ait *cirros* capitis pilos attonsos a Græco κείρεσθαι manifesto errore interpretari Isidorum et Merulam. Ipse *cirrum* exponit quasi *in circum tortum.* Editi habent a Græco κυρεῖν. Pro μαλλὸν Vulcanius edidit *mallonem*, et suspicabatur μαλλοὺς.

N. 31. *Discriminalia.* Verbum Vulgatæ Isaiæ c. III, 20. Confer Ducangium et not. ad l. XIX, c. 31, n. 8 et 9.

N. 42. *Cilia.* Originatio *ciliorum*, quod *celent*, Barthio, l. XLIX, c. 9, non arridet; sed nihil melius profert. *Intercilium* apud veteres Latinos non reperitur; inde Hispani dicunt *entrecejo.*

N. 44. *Malæ.* Græci *mala* appellant μῆλα; hinc etiam ob similem rotunditatem *malas* seu genas μῆλα dicunt. Vide inf., n. 74.

N. 45. *Barbam. Barbæ* alias etymologias alii proferunt, sed quarum nulla idonea sit.

N. 47. *Nares... nare non desinit.* Isæus quoque, in not. ad Lactantium, de Opific. Dei, c. 11, observavit male apud Isidorum legi *manare* pro *nare;* eadem enim sunt verba apud Lactantium. Etymon *ignari* a *naribus* expositum fuit l. x, n. 143. In Terentii quibusdam editis lego *At non*, et *cæperit.* At Priscianus, l. x, p. 879, Putsch., cum Isidoro habet *cæperet* ab antiquo *cæpio.* Communior scriptura est cum *œ.*

N. 50. *Labia... labra.* Alii contra dicunt quod su-

perius est, *labrum* dici; quod inferius *labium*. In prosa oratione frequentius *labrum* quam *labium* usurpatur. In vetustissimo Codice Toletano margini nota hæc est adjecta : *Granon capillum super labia*.

N. 51. *A ligando cibo*. Isæus, in not. ad Lactantium, l. X de Opif. Dei, Isidoro tribuit quod ex Varrone referat *a lingendo cibo*, quia scilicet Editionem Grialii non viderat, sed alias, in quibus est *a lingendo cibum*. Lingua plectro comparatur ab Avito l. I, v. 88. Vide not. ad Dracontium, l. III, v. 633.

N. 52. *Colomellos*. Hispani nunc vocant *colmillos*. Ugutio, Papias et alii ex Isidoro explicationem et nomen sumpserunt; sed alii scribunt *columellos* alii *columnellos*.

N. 53. *Dentium autem*. Hunc locum fuse illustrat Salmasius, in Exercitat. Plinian., p. 33.

N. 55. *Palatum... sicut cœlum*. Iso, in gloss. ad Prudent. hymn. 10 Per., v. 932. *Sub testudine ideo dicit, quia* URANON *Græce Latine* PALATUM *dicitur, eo quod curvum est in similitudine cœli, qui et* URANON *dicitur*. Hispani *palatum* vocant *el cielo de la boca*.

N. 57. *Toles*. In textu Grialii erat *tolles*, in nota *toles*, quæ communior est scriptura etiam apud alios. Nonnulli præferunt *tolæ*, *tolarum*,

N. 59. *Rumen*. De *rumine* et *ruminatione* rursus l. XII, c. 1.

N. 61. *Cervix*. Ante Hortensium Pacuvius et Ennius *cervicem* singulari numero dixerant. Discrimen, quod ex Servio ad l. II Æn., v. 507, affert Isidorus, *cervicem* in singulari numero significare *collum*, seu membrum ipsum, in plurali vero *superbiam*, aliis non placet. Ciceronem *cervicem* in singulari numero unquam dixisse multi negant.

N. 65. *Subhircos*. Guibertus l. III de Vita sua, c. 22 : *Et ascellarum, quæ subhircos nominant*.

N. 66. *Unde manupretium*. Brissonius, l. IV, c. 23, Selectar. Antiq., apud Isidorum et alios legendum ait *manupretium*, non *manuspretium*. Annotator Trekellius utrumque probat ex mss. exemplaribus.

N. 74. *Quasi malæ*. Fortasse *quasi mala*. Quia *mala* rotunda sunt, nomen inde ob rotunditatem *malæ*, et *mamillæ* trahunt. De *malarum* origine, supra, n. 44.

N. 78. *Incisio*. Vulcanii nota ad verbum *incisio* hæc est : *Alludit fortasse ad etymologiam* δέρματος. *Nam* δέρμα *dicitur* ἀπὸ τοῦ δέρω, *quod significat* SCINDO, *vel* CÆDO. Legit Vulcanius : *Cutis enim Græce incisio dicitur*. Grialius substituit κοπτὴ *enim*, etc. Gothici duo Toletani postponunt n. 78 et 79, et præmittunt n. 80.

N. 79. *Corium*. Jul. Cæs. Scaliger exercitatione 127, de Subtilitate contra Cardanum, disputat eos qui, ut ait, *Latina puritate* delectantur, nunquam *corium pro tergo* ponere. Scaligerum Vulpius, ad Catullum, carm. 62, merito refellit, non solum quia *corium* pro *tergo* Catullus, Ovidius, aliique idonei auctores adhibuerunt, sed etiam quia ipse Scaliger a verbo *puritatis* non abstinuit, quod nemo bonorum Latinitatis auctorum usurpavit.

N. 82. *Ab arctando*. Retineri posset, quod edidit Grialius, ab *artando*; sed communem scripturam placet exprimere.

N. 87. *Quod madefaciant*, etc. Sic Dracontius, l. II, v. 613 :

Humor ut absumptas intraverit ante medullas.

Vide notam.

N. 90. *Lævus*. Melius ducitur a Græco λαιὸς.

N. 94. *Palæ*. Vox hæc pro duobus ossibus latis scapularum exstat apud Cœl. Aurelianum, l. III Acutor., c. 3, et alibi apud eumdem.

N. 99. *Umbo*. Est quidquid in plano prominet in coni figuram, ex Græco ἄμϐων.

N, 101. *Longao*. Apud Varronem nonnulli habent *longabo*.

N. 103. *Virus*. Dicitur quidem de semine animalis, et de viri semine dici potest, sed proprie est *succus* vitalis cujusque rei; et interdum pro *noxio* accipitur.

N. 106. *Femora* et *femina*. Sunt a *femur*, quod in genitivo facit *femoris*, et frequentius *feminis*. Neque verum ullum discrimen inter *femora* et *femina* reperitur.

N. 107. *Suffragines*. *Genu* est flexura, seu curvatura supra facta, cui contraria est *suffrago*, subtus fracta, ut accidit etiam in brachiis.

N. 108. *Genu* a Græco γόνυ recte ducitur.

N. 111. *Talus... tholus*. Scribo *tholus*, quamvis apud Grialium et alios sit *tolus*. In Gothicis Mss. est *talus dictus a talo*.

N. 114. *Calcis prima*. Isidorus, ut puto, scripsit *calces ;* ex quo librarii fecerunt *calcis*, mutato *e* in *i*, ut in Mss. sæpe accidit.

N. 115. *Solum dicitur*. De *soli* significatione vide commentar. ad Prudentiam multis in locis ex indice.

N. 116. *Viscera*. Notat Barthius, lib. XLIV Adversar., cap. 12, in homiliis quæ vulgo Eusebio Emisseno tribuebantur, linguam quoque inter viscera reponi.

N. 131. *Jejunum...intestinum, unde et jejunium*, Hoc idem *jejunii* etymon Isidorus protulit l. VI, c. 19, n. 65.

N. 135. *Hinc et uter*. Scilicet *uter, utris*, ut l. XX, c. 6. ubi etiam *utrem*, ab *utero* Isidorus derivat.

N. 138. *Lotium*. A *loto* aut *lotu* dici, etsi dispar est quantitas, consentiunt alii; sed nonnulli causam inde repetunt, quod interiores partes corporis per quas *lotium* meat, hoc humore abluuntur. Usus quidem vel abusus *lotii* in vestimentis lavandis et mundandis certus est. Catullus quoque, carm. 36, ad Egnat., et Apuleius, in Apolog., indicant consuevisse olim Hispanos lotio dentes fricare, quo candidiores essent.

N. 147. In Codice Regiovaticano 1850 sunt Etymologiæ cum allegorica expositione. Exempli loco, proferam inter appendices, n. 15, c. 2 hujus libri, qui in Ms. est liber VI inscriptum : *De situ et habitu corporis humani ;* et c. 3 : *Quomodo humana membra ascribuntur diabolo*.

CAP. II. N. 4. *Ad gignendum adulta*. Iterum, n. 15. *Adolescens...ad gignendum*. Sex hominis ætates Eugenius Toletanus recenset, sed cum aliquo discrimine, in recapitulatione ad Hexæmeron Dracontii. Vide mea prolegomena in Dracontium, p. 18 et 21.

N. 11. *Puer natus est nobis*. In Vulgata : *Parvulus enim natus est nobis*. Et apud Jeremiam, loc. cit. *Noli dicere : Puer sum... Ne timeas*, etc. Ad hunc enim locum respicere videtur Isidorus.

N. 12. *Pupilli autem dicti, quasi*. Fortasse legendum : *Pupilli autem dicti orbi, quasi sine oculis*. Reposui *decesserunt*, ex Mss. Gothicis *pro decesserunt*.

N. 14. *Laudantur simili prole puerperæ*. In antiquis Editionibus, *Laudatur primo prole puerpera nato ;* quod ab Isidoro per lapsum scriptum Munckerus existimabat, ad Fulgent., Mythol., c. 26, l. I. p. 61. Grialius verba ipsa Horatii restituit.

N. 20. *Et formavit*. Vulgata : *Et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem*.

N. 23. *Vira*. Festus, verbo *Querquetulanæ viræ* : *Feminas antiqui, quas nunc dicimus, viras appellabant ;* unde adhuc permanent *virgines* et *viragines*. Mariana, in Genes II, 23, ex Hebræo idiomate illustrat lusum illum verborum : *Hæc vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est*.

N. 25. *Quo jure*. Cum verba Terentii sint ex prologo Hecyræ, ubi Donatus significationem *adolescentioris*, de qua n. seq. explicat, videntur collocanda infra post verba, *ut senior*, *minus senex. Terentius : Quo jure sum usus adolescentior ; ubi comparativus gradus*, etc.

N. 28. *Quasi annosa. Nam si commune* Sanctus Martinus Legionensis, l. II, pag. 484, serm. in Dominica secunda post Pascha, totum hunc Isidori

locum profert, scilicet n. 27, 28, 29. Legit autem Sanctus Martinus *quasi annosa. Hinc et vetula*, etc. omissis omnino verbis illis : *Nam si commune... senem mulierem?* quo Chaconis conjectura comprobatur. *Anilitatis* vocabulo venuste usus est Catullus, carm. 60 :

Usque dum tremulum movens
Cana tempus anilitas
Omnia omnibus annuit.

N. 30. *Senectus autem.* Horatius, in Arte poetica: *Multa senem circumveniunt incommoda.*

N. 31. *Mors dicta.* Sanctus Julianus Toletanus, l. I Prognost., c. 4, ita legit hunc locum : *Mors dicta est* (in Ms. meo veteri deest *est*) *quod sit amara, vel a morsu primi hominis appellata. Nam cum primus humani generis parens lignum vetitum per inobedientiam contigit, per morsum mortem incurrit. Unde et a* MORSU MORS *ipsa utique appellatur. Tria sunt genera mortis*, etc. Sequor Codicem meum vetustum; nam Editiones variant. Sed non omittenda nota doctissimi Editoris operum Patrum Toletanorum, t. II, p. 11 : *Ex hoc loco confirmatur lectio aliquorum Codicum mss. Sancti Isidori, in quibus totidem verbis continetur hæc altera* MORTIS *etymologia a* MORSU *ducta. Quam lectionem cum indicasset Editio Parisiensis Sancti Isidori* (Bignæana ex Vulcanio) *regia nostra Editione antiquior, quare in hac non solum, rejecta est a textu, sed et omnino in margine prætermissa, non videmus.* Sæpe ita de Grialio quæri possemus, qui adeo laudem brevitatis affectavit, ut varias lectiones non contemnendas, quas in Editione Bignæana præ manibus habebat, omnino præteritas voluit, et hac in re Editioni Bignæanæ magna ex parte concinunt duo vetustissimi Codices Gothici Toletani, ut in Var. lection. dicam. Non ausim tamen scripturam Editionis Grialianæ, quæ in vetustissimis membranis exstat, rejicere. Sed advertam Julianum Toletanum, qui Isidori fere æqualis fuit, diversum aliquod exemplum Etymologiarum vidisse ; nam, ut sæpe monui, antequam Isidorus ad Braulionem totum opus misit, plures ejus partes seorsum editæ circumferebantur. Etymologiam *mortis* a *Marte* Isidorus, l. VIII, c. 11, n. 51, expressit. Cæterum *mortem* a Græco μόρος, *fatum exitiale*, appellari, alii magis probant. Vide Vossium, Martinium, et Guil. Junium in dissertatione Lipsiæ edita 1743 *De cultura morti Deæ olim exhibita.* Cæsellius Vindex unam e tribus Parcis *Mortam* nominatam fuisse tradidit, quod Gellius , l. III, c. 16, non videtur approbare.

32. Infantium *acerbam* mortem, et funus *acerbum*, ex Apuleio et Virgilio commemorat Barthius, l. XIX Adv., c. 5.

N. 35. *Cadaver.* Tertullianus, l. De resurrect. carn. c. 18 : *Atque adeo caro est, quæ morte subruitur, ut exinde a* CADENDO CADAVER *renuntietur.* Hoc est, quod innuit Isidorus, *quia jam stare non potest* ; neque video cur Barthius, l. LIV Adv. , c. 26, ineptum id dicat ; magis enim ineptum puto , quod ipse tradit, *cadaver* dictum *quia omnis illius forma, omnis species corruerit.*

CAP. III. N. 3. *Monstra vero a monitu* , etc. t. I Patrum Apostolic., p. 60, Edition. Cotel., plura exponuntur de signis et monstris.

N. 7. *Alii magnitudine partium*, etc. De his Salmasius in Exercit. Plin., p. 32.

N. 14. *Prævaricatores angelos*, etc. Vide not. adv. 235 Carminis in Genesin post Juvencum append. 1 .

N. 21. *Satyri.* De Hieronymi loco, quem Isidorus exprimit, videndus Rosweydus in Onomastico post Vitas Patrum, verb. *Faunus*, *satyrus*, *Incubus*, etc.

N. 24. *Octonos.* Grial. edidit *octenos.*

N. 31. *Quia fluctus Venerem creav.* Poetæ Venerem mari ortam finxerunt , ex quo dicta *Aphrodite*, *Pontia*, *Marina*, *Pelagia*, etc.

N. 32. *Vorticibus*, Scribitur etiam *verticibus.*

N. 34. *Dicunt et hydram.* Eadem et iisdem fere verbis de *hydra*, c. 4, l. XII.

N. 37. *Centauris autem.* Duo Gothici Codices Toletani ita id exhibent : *Centauris autem species vocabulum indidit, id est, hominem equo mistum, quos quidem*, etc.

N. 38. *Semibovemque*, etc. De eo Ovidii versu, quem ejus amici tolli volebant, curiosa est narratio Senecæ in Controvers. l. II, contr. 10, versus fin.

LIBER DUODECIMUS.

CAP. IV. N. 2. *Herbarum veneficio.* Grialii Editio *herbarum beneficio.*

N. 3. *Concava littorei*, etc. Ovidii versus ita habent

Concava littoreo si demas brachia cancro,
Cætera supponas terræ, de parte sepulta
Scorpius exiliet, caudaque minabitur unca.

N. 6. *Animalia, quæ eduntur.* Ignota aliis hæc proprietas nominis. Sic etiam multi *pecus* a Græco πόκος, quod est *vellus*, deducunt, non a *pascendo.*

N. 9, not. *Mactant lectas.* Apud Grialium erat in nota *mactant lætis*, quod correxi, ex l. IV Æn., v. 57; mendum enim puto.

N. 10. *Vervex.* Iso, in gloss. ad Prudent. hymn. 10 Perist., v. 187 : VERVEX *vocatur a* VERME, *quem habet in fronte, qui commovens incitat eum ad prœlium.* Ex Glossario Isidoriano discimus hunc vermem *simultum* vocari. Confer notas ad hoc verbum.

N. 13. *Erit ergo hædus.* Grialius ediderat *hœdus*, et ita quidem nonnulli scribunt; sed etymon poscit *hædus*, quod probat Varro, l. IV Ling. Lat., c. 19 : *Hircus, quod Sabini* FIRCUS; *et quod illic* FEDUS, in *Latio rure* HEDUS, *quod in urbe ut in multis*, a *addito*, FÆDUS. Idem Grialius, ut ex nota liquet, in textu edi voluit *ederæ*, vel *hederæ ;* sed remansit *edere*, quod ad Grialii mentem in *hederæ* converti. Vide præfationem Grialii in nostris Isidorianis, c. 51, n. 9. Isidorus ut *hederam* ab *edo*, ita *hedum* vel *hædum* ab ipso *edo* duci posse existimavit.

N. 14. *In transversum*, etc. Inde Virgilius, ecl. 3, v. 8. *Transversa tuentibus hircis.* Grialius in textu, *ciniphii.*

N. 17. *Spiritu narium*, etc. Vide not. ad v. 639, 640, l. I Carminis Dracontii de Deo :

Frontibus arboreis amittunt cornua cervi,
Anguibus assumptis sed mox palmata resurgunt.

N. 21. *Hinnulus.* Sive *innulus*, filius cervi, ex aliorum sententia ducitur ab ἴννος, *filius.*

N. 22. *Damula... damæ.* Alii a δεῖμα, *timor*, faciunt *dama.*

N. 23. *Lepus.* Gellius, l. I, c. 18, verba alia M. Varronis profert, ex l. XIV Humanarum, ubi ait L. Ælium aliquoties errasse : *Nam aliquot verborum antiquorum Græcorum, perinde atque essent propria nostra, reddidit causas falsas... In quo non modo Ælii ingenium non reprehendo, sed industriam laudo; successum enim fortuna, experientiam laus sequitur.* Ostendit Gellius simili modo Varronem de *fure* errasse videri; sed addit : *In hac re de viro tam excellentis doctrinæ non meum judicium est.* Ita viri docti, etiam cum in hujusmodi nominum originationibus ab aliis dissentiunt, non insolenter tamen se gerunt. T. I Patrum Apostolic. Cotelerii, p. 31 et seqq., multa annotantur de lepore aliisque animalibus, quorum hic fit mentio.

N. 24. *Cuniculi.* Alii dicunt Hispaniam nuncupatam a *cuniculis*, quia hi punice *Spania* vocantur : quam etymologiam rejicit amœnissimus scriptor Jos. Franciscus de Isla, in not. ad I part. Compendii Historiæ Hispaniæ a Duchesnio Gallice editi, et a se in sermonem Hispanum conversi.

N. 25. *Sus... quod pascua subig.* Varro, l. II de Re rust., c. 4 : *Sus Græce dicitur* ὗς, *olim* THYSUS *dictus, ab illo verbo quod dicunt* θύειν, *quod est immolare. A suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum videtur.* Ovidius, l. XV Met., v. 111 :

...Prima putatur
Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
Eruerit rostro,

Confer dissertationem Joan. Philippi Caselii de sue in sacrificiis gentilium.

N. 30, not. *Syri fratris*. Lege apud Grialium *Satyri fratris*.

N. 34. *Ex eis gerulæ*. Solinus adjective dixit *gerula*, scilicet *cornua potuum gerula*. Substantive *gerulæ* ex Hofmanno sunt vasa vini, aut cujuslibet humoris capacia. *Gerlas* hodie Burgundi vocant vasa ampla lactis aut aquæ gerula ex ligno facta. Vide Dictionarium Ducangii auctum, et Salmasium, p. 230 Exerc. Plin.

N. 35. *Camur*. Vulcanius edidit *camor* pro *camur*, et conjicit legendum καπρύλον. De voce *camuro* pro curvo vide comment. ad Prudentium hymn. 12 Peristeph, v. 53 :

Tum camuros hyalo insigni varie cucurrit arcus.

N. 36. *Dromeda*. Glossarium Camberonense ms., apud Rosweydum, in Onomastico, post Vitas Patrum : *Dromedus, et dromas, et dromedarius idem animal est, minus camelo, sed velocius atque currentius; unde et* DROMONES *vocantur longæ quædam naves veloces*. Vide alia ibi de *dromadibus*. Latini antiquiores dicebant *dromas, dromadis;* sanctus Hieronymus vocavit *dromedarios*. De navibus *dromonibus*, l. XIX, c. 1.

N. 37. *Ruminatio*. De *rumine*, supra, l. XI, c. 1, n. 59.

N. 48. *Badius*. Vulcanii hæc est annotatio : ἀπό των βαΐων, *hoc est, ramis palmarum, qui colorem spadiceum referunt, et hodie Hispani hunc colorem* BAYO *vocant. Et* UN BAYO *equum spadicei coloris vocant*.

N. 50. *Nam veteres glaucum alb... Melinus*. Quod *glaucum* veteres dixerint album, rursus c. 6 innuitur ex Græca etymologia. *Melinus* est species coloris nativi candidi. Dicitur etiam *melinus* color luteus, vel flavus.

N. 53. *Myrteus est pressus in purpura*. Forcellinus, verb. *Myrteus*, verba Isidori interpretatur, *qui est pressus in purpura*, hoc est, subniger, aut fuscus sine splendore, Italice *baio scuro*. Verba Servii ad l. III Georg., v. 82 : *Quos phœniciatos vocant, pressos, myrteos : ipsi sunt badii*.

N. 54. *Dosinus... equiferos*. Salmasius, p. 250 Exerc. Plinian. *dosino* equo applicat Virgilii verba : *color deterrimus albis, Et gilvo*, l. III Georg., v. 82. Grialius in textu edidit *dosinus*, in not. *dossinus*. Isidorus videtur voluisse *dosinus*, quia deducit ex *de asino*. Aliud etymon a *dorso*, quod veteres dicebant *dossum*, exigeret *dossinus*, ut *dossuarius*. Mentio *equiferorum*, qui sunt equi feri, occurrit apud Plin, l. XXVIII, c. 10 et 13.

N. 57. *Judæi asserunt quod Ana abnep*. In vetustissimo Gothico Ms. Toletano legitur : *Judæi asserunt quod Hanaan nepos Esau*, et in var. lection. Bayerius, sive Burrielius annotavit: *Hanaan pro Chanaan, quod Gothis perpetuum, ut amihi pro amici, maicus pro magicus, loicus pro logicus*.

N. 60. *Hanc enim feminarum dicunt*. Apposui *dicunt*, quod abest a textu Grialii ; sed adest in not. et in aliis Excusis. Sensus exigeret *earumque satiata*, et *species earum*, nisi intelligas *eorum vultuum*.

N. 61. *Dux gregis*. Nonnulli antiquissimi Codices, ut Vat. 623, et Ottob. 477, addunt *dux gregis. Lycisca ex lupo, et catula*. Cap. seq., n. 28 : *Lycisci autem dicuntur, ut ait Plinius, ex lupis et canibus*. Huc faciunt versus Eugenii Toletani, l. I, carm. 22 :

Hæc sunt ambigena, quæ nuptu dispare constant.
Burdonem sonipes generat commistus asellæ.
Mulus ab arcadicis et equina matre creatur.
Tityrus ex ovibus oritur, hircoque parente.
Musmonem capra verveno semine gignit.
Apris, atque sue setosus nascitur hybris.
At lupus et catula formant coeundo Lyciscam.

A Fortasse legendum *vervecis semine* pro *verveno;* proprie autem *vervex* pro *ariete* usurpari nequit.

CAP. II. N, 6. *Scymnique leonum*. *Scymnus* proprie est catulus leonis ; ac fortasse Isidorus totum locum Lucretii expressit :

... Scymnique leonum.
Unguibus, ac pedibus jam tum morsuque repugnant.
Vix etiam cum sunt dentes unguesque creati.

Vide Append. 16.

N, 12. *Rhinoceros... monoceros*. Montfauconius, tom. III Supplem. Antiq., l. I, c. 9, ita verba Isidori accipit, ut *rhinocerotem* et *monocerotem* duo animalia diversa esse explicet ; scilicet, *idem et monoceros*, hoc significat, quod sicut *rhinoceros* sic appellatur, quia in nare cornu habet ; ita *monoceros* sic vocatur, quia in media fronte cornu unum præfert. Ac fortasse legere præstiterit *item et monoceros ;* nam in Mss. *item et idem* passim confunduntur. Alia tamen est explicatio Roberti de Sorbona in glossis B ad librum Numeror., t. II Commentar. Menochii edition. Venet. 1743, p. 473 : *Rhinoceron Græce, Latine interpretatur in* NARE CORNU. *Eadem bestia Græce* MONOCERON, *Latine* UNICORNIS *vocatur, eo quod unum cornu habeat in media fronte, pedum quatuor*. Raderus, in comment. ad Martial., p. 37 seq., et 51 seq., agit de rhinocerote, quem a monocerote distinguit. Breulius, ad marginem, indicat Pintum, ad c. LI Isaiæ, et Pipinum, serm. 10, de secretis secretorum.

N. 13. *Virgo puella proponitur*. Montfauconius, loc. cit., exhibet imaginem ex gemma puellæ aperto sinu unicornem amplectentis.

N. 14. *Græcis enim mons* λόφος. Gisbertus Cuperus, exer. I, c. 1, de elephantis eorumque barritu agit ; et ex Bocharto reponendum ait apud Isidorum *mons* ὁ λόφος pro *mons Clifio*, ut mendose olim legebatur. Ex Thoma Hyde advertit vulgatissimum elephanti C nomen apud Indos esse *bari*, seu *bri*. Scriptores qui vocem *barrus* commemorant recenset Bochartus, part. I Hieroz., l. II. c. 23. *Ebur* quod sit *e barro* dictum, ut rursus asserit Isidorus, l. XVI, c. 5 , consentiunt plerique. Arabes elephantum appellant *fil*, dentem ejus *cenafil ;* ex quo, ut puto, Hispani ebur dixerunt *marfil*. Vide Becmann., de origin. Ling. Lat., verb. *Ebur*, et Vossium. in Ety., qui minus recte etymon Isidorianum cinnabaris a dracone et barro rejicit, quia barrus vox Latina est, et cinnabaris vox jam a Græcis usurpata fuerat. *Barri* vocem orientalem esse Isidorus ipse innuit, ac multi alii confirmant. Rostrum *proboscis*, an *promuscis*, ut Grialius edidit, dicatur, parum interest : Mss. codices variant apud Isidorum, et alios ; sed communior scriptura est *proboscis* , quam sequi placet. Etymon elephanti, quod *montis* formam præferat, comprobari inde potest , quod a multis aliis monti comparatur , ut a Dracontio l. I Carm. de Deo, v. 286 :

D Instar montis habens incedit bestia mole ;

ubi fortasse legendum *molem* pro *mole*.

N. 15. *Boves lucas*. Varro, l. VI Ling. Lat . elephantos *boves lucas* dictos putat non tam a *Lucania*, vel a *Libya*, ut alii opinantur, quam a *luce*, *quod longe relucebant propter inauratos* regios clypeos quibus eorum ornatæ erant turres.

N. 16. *Nunc sola India*. Non satis liquet cur Isidorus neget, vel unde hauserit, quod *nunc*, hoc est, suo tempore, sola India elephantos genuerit, ut iterum asserit l. XIV, c. 3, n. 12. Nam Africa etiamnum eos gignit. De elephantis , uti de aliis quoque bestiis , quarum hoc c. Isidorus meminit , accurata descriptio exstat in Gallico dictionario Animalium, Parisiis ann. 1759.

N. 17. *Gryps vocatur*. Grialius in textu *Gryphes vocantur, quod sit*, in not., *Gryphs vocatur*. Alii Excusi *Gryphes vocatur*. Fortasse Isidorus scripsit *Gryphis*, ut infra in Mss. est *lyncis* pro *lynx*, vel *gryphus*. ut alii efferunt. Interea retinemus *Gryps*,

quæ communior est scriptura. Animal creditur fabulosum.

N. 18. *Chamæleon*. Est a χαμαὶ, *humi*, et λέων, *leo*, quasi *parvus leo*. Grialius, et alii Excusi scribunt *cameleon*, cui scripturæ favet etymologia ex *camelo et leone*, alioquin falsa, et quæ ne Isidori quidem fortasse est. Nam ea verba, *eo quod cameli*, etc., desunt in Ms. Albanio, in ms. 1 archivii Vat., et in aliis; et sensus videtur esse : *dictus autem ita, hujus chamæleontis. Corpusculum*, etc. ut indicetur genitivus *chamæleontis*.

N. 19. *Camelopardus*. Sive *camelopardalis*, ut ab Isidoro vocatur, l. XIV, c. 5, n. 15, a Capitolino et Vopisco dicitur *camelopardalus*.

N. 20. *Numeratur*. Ex Solino, c. 2. *In hoc animalium genere numerantur et lynces*. Salmasius tamen. p. 88 Exercit. Plinianar., prætulit cum libris mss. *nominantur et lynces*. Refellit etiam Solini sententiam, quia lynx hoc tantum simile habet lupo cervario, quod masculis similiter distinctus est.

N. 21. *Cicero in Scauriana*. Oratio Ciceronis Scauriana, sive pro M. Æmilio Scauro., deperdita est. Exstant quædam ejus fragmenta ab Asconio Pediano in commentariis servata. Confer fragmenta Ciceronis cum not. Andreæ Patricii. Versus Juvenalis ita se habent :

.... Imitatus castora, qui se
Eunuchum ipse facit, cupiens evadere damno
Testiculorum : adeo medicatum intelligit inguem.

Versus Virgilii, I Georg., v. 58, a Grialio laudatus, ita legendus :

At chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea,

Scilicet *mittit*. Hinc castores *canes pontici* dicti.

N. 22. *Sic format*. Versus *Sic format*, etc., non invenitur in carmine Dracontii, quod ex ms. Codice Vaticano typis commisi, maxima ex parte non ante editum.

N. 28. *Lycisci*. De *lycisco*, seu *lycisca ;* vide not. ad n. ult., cap. præc. Alii omittunt *indæ*, aut *Indiæ*. Pro verbis *insiliri et nasci* supplendum *aiunt*, aut aliquid simile.

N. 29. *Quasi volupes*. Aut *volipes*. Displicet hoc etymon nonnullis recentioribus, quamvis ab antiquissimis doctis hominibus adoptatum, aliudque in Græco nomine quærunt.

N. 37. *Ichneumon*. Isidorus in corruptum aliquem Dracontii Codicem incidit; nam Dracontius non de *ichneumone*, seu *suillo* loquitur, sed de *Psyllis* Africæ populis, l. I carm. de Deo, v. 515. Vide not. et prolegom. n. 7. Salmasius, p. 446 Exercitat. Plinian., versum in Dracontii carmine non invenerat, et male in Isidoro legi *suillus* pro *sullus* asseruit. At, p. 1315, tradit *silurum* ab Hispanis vocari *Suillo* (fortasse *sollo* voluit dicere) et ex Isidoro observat porculum marinum hujus ætate vulgo vocatum *suillum*. Sed præterquam quod Isidorus, ut dixi, depravatum Codicem Dracontii legerat, in quo erat *suillus* pro *Psyllus*, minime *suillum* vel *sullum* de *porculo marino* accepit, sed de *ichneumone*, qui vulgo *mus Indicus* dicitur; de quo Plinius, lib. VIII, c. 24 et 25. An autem Isidorus ex priore Editione Solini, quod ait Salmasius, p. 446, enhydron *ichneumonem* vocaverit, dubitari potest; nam quod refert Plinius de *ichneumone*, quod luto convolutus, cum os crocodili aperiunt, in eorum ventres insilit, etc., id de *enhydro* Isidorus commemorat. Verum ita etiam *enhydros* ab *ichneumone* distingui potest. Solinus, c. 45 de Ægypto : *Trochilos*, ait, *avis parvula est : ea dum reduvias escarum affectat, os belluæ hujusce* (crocodili) *paulatim scalpit, et sensim scalpurigine blandiente aditum sibi in usque fauces facit. Quod enhydrus conspicatus, alterum ichneumonum genus, penetrat belluam, populatisque vitalibus, erosa exit alvo*. De *enhydro*, sive *enhydride*, Plinius, l. XXX, c. 3, et l. XXXII, c. 7 : *Enhydris vocatur a Græcis coluber in aquis vivens*, etc.

A N. 38. *Catum... catat*. In textu Grialii erat *cattum*, et *cattat*, cui scripturæ favet vox *captura*, et interpretatio Salmasii, p. 1009 Exercitat. Plinian., qui illud *cattat* ex *captat* factum putat. Frequentius *catus* scribitur : huc faciunt verba Varronis, et prima in *catus* brevis.

N. 40. *Melo*. Seu *melis* aliis, est ex genere felium silvestrium. Salmasius, loc. cit., rejicit interpretationem ex Capro desumptam, quod ita dicatur, quod *mella* captet, vel *rotundissimo sit membro*.

CAP. III. N. 1. *Minuente luna*. De hac phrasi ac de re ipsa vide not. ad l. I Dracontii, v. 735 et 736 :

Et minuantur aquæ, luna minuente, liquores.

Vide etiam inf., c. 6, n. 48, hujus libri.

N. 3. *Mustela*. Scribitur etiam *mustella*, ut Grialius edidit; sed communior scriptura est *mustela*, cui favet etymon. Cotelerius, ad Patres Apost., t. I, p. 35, auctores indicat qui tradunt mustelam per os concipere, per aurem parere, et addit
B frustra laborare viros doctos, quando vulgatam Isidori lectionem sollicitant. Alii contra asserunt mustelam concipere aure, parere ore.

N. 4. *Aranea*. De aranea quod hic deest, suppleri potest ex c. 5 hujus libri, et c. 27 libri IX. Alii Excusi ita exhibent: *Musaraneum, cujus morsu aranea moritur. Est in Sardinia animal*, etc. Alioquin mus araneus apud Latinos est animal muris magnitudine, mustelina specie, quod in Britannia reperitur. Quæ de *solifuga* ait Isidorus, petita sunt ex Solino, c. 4, al., 10, ubi legitur *occultim reptat*, etc. Sed viri docti notant Solinum in vitiosos Codices incidisse, aut perperam ipsum bestiolam descripsisse. et nominasse : quæ ab aliis *solipunga*, *solipuga*, *salpuga*, et *solpuga* solet nuncupari. Vide Festum et Plinium, l. XXIX, c. 4, etc., et c. seq. hujus libri cum nota Grialii, n. 33.

N. 6, not. *Tota mihi*, etc. Martialis sunt versus
C *Tota mihi*, etc. Potuisset etiam Grialius ex antiquissimo Codice Gothico Toletano alium versum proferre; sic enim habet : *Reviviscunt. Unde quidam : Dormiunt glires hiemem perennem*.

CAP. IV. N. 1. *Pro Geniis locorum*. Mendose legitur in plerisque Excusis *pro Geniis lucorum*, et *sacer est lucus*. Pro *habiti semper* fortasse melius esset *habiti sæpe*. De Geniis veterum, qui singulis quibusque locis ascribebantur, vide Prudentium, l. II contra Symmac., v. 444 et seq., cum commentario. De serpentibus videndi Begerus de Nummis serpentiferis, et Spanhemius de Præstant. et usu numismat., p. 216 et 219.

N. 4. *Omnium animantium*. Conjici potest *omnium reptantium super terram*.

N. 5. *Esse necessaria*. Supple *traditur*, vel quid simile. Pugnam inter dracones et elephantes describit Solinus, c. 38. Vossius, de Theolog. gent., l. IV, c. 52, duos Julii Cæsaris nummos profert :
D alterum, in quo pugna elephanti et draconis exprimitur, alterum in quo draco obtritus ab elephanto. Puto ex Solino sumptum, quod ait Isidorus : *Gignitur autem in Æthiopia et India in ipso incendio jugis æstus;* ac fortasse legendum *et inter ipsa incendia jugis æstus*. Solinus ait : *Æthiopia*, etc. *A meridiana parte mons editus mari imminet, ingenuo igne per æternum fervidus, et in quiete jugis flagrantibus: inter quæ incendia jugis æstus draconum magna copia est. Porro veris draconibus*, etc. Isidorus intellexit, *inter incendia jugis æstus* magnam draconum copiam esse: sed Solinus, absoluta montis perpetuo igne fervidi descriptione, subjungit, in Æthiopia magnam copiam draconum esse, non ita ut inter ipsa incendia jugis æstus gignantur. Æthiopiæ autem nomine antiqui sæpe Mauros et omnes Africæ incolas includebant.

N. 10. *Vipera... Num cum venter ejus*, etc. Hanc veterum opinionem de viperæ partu et conceptione fuse exponit Prudentius in Hamartigenia, v. 582 : *Sic vipera, ut aiunt*, etc.

N. 11. *Pastilli.* De pastillis Plinius, l. XXIX, c. 4 : *Fiunt ex vipera pastilli, qui theriaci vocantur a Græcis, exemptis interaneis*, etc. Adde Sarisberiensem, l. 7, c. 10.

N. 12. *Fertur autem aspis.* Sensus planius ita procederet. *Fertur autem, quod aspis*, etc. Sanctus Martinus Legionensis, t. IV Oper., p. 205, in expositione Epistolæ sancti Jacobi, totum hunc locum exscribit, sed eodem modo legit atque in Editis. Editor notat exstare Calmeti dissertationem *de excantatis serpentibus*, quæ erudita sane est.

N. 13. *Latine situla.* Ita etiam Martinus, loc. cit. Rursus de dipsade n. 32.

N. 15. *Per sanguinem evocet.* Hoc verbo utitur Solinus, c. 40, al., 27 : *evocat per cruorem*, scilicet *hæmorrhois evocat.*

N. 16. *Prester.* Scribo *prester;* non, ut Grialius, et alii, *præster.* Locus Isidori et Solini mutatione non videntur indigere. Solinus ait c. 40 : *Prester quem percusserit, distenditur, enormique corpulentia necatur extuberatus.*

N. 17. *Seps,* etc. Hæc fere eadem iterum n. 31 : *Seps exigua serpens.*

N. 18. not. *E Solin.* 40. Verba Solini ex c. 40 proferenda sunt. Grialius, caput 30, excitat, atque ita sæpe ordinem capitum in Solino mutat, quem interdum ad notiores editiones redegi. Solinus ergo ait : *Cerastæ præferunt quadrigemina cornicula, quorum ostentatione, veluti esca illice, sollicitatas aves perimunt. Nam reliqua corporis de industria arenis regunt, nec ullum indicium sui præbent, nisi ea parte, qua invitatis dolo pastibus, necem præpetum aucupentur.* Nonnulli legunt *passibus* pro *pastibus.* Salmasius, p. 339 Ex. Plin., conjicit Isidorum apud Solinum legisse *invitatis dolo passeribus;* ipse autem corrigit, *nisi ex ea parte quæ invitantis dolo pastus* (in genitivo *pastus*) *necem præpetum aucupetur.*

N. 19. *Scytale.* Tergi varietatem quam in *Scytale* cum Solino Isidorus agnoscit, negat Salmasius in Exercit. Plinian. p. 339.

N. 20. *Amphisbæna.* Amphisbænam non a duobus capitibus dictam, sed quia ex utraque parte graditur, ante et retro, multi putant, qui etiam negant duo illi inesse capita, quamvis caudam a capite non ita facile sit discernere.

N. 23. *Hydra.* De *hydra* dictum l. XI, c. 3, n. 34.

N. 27. *Parias.* Scribitur etiam *pareas.*

N. 30. *Ammodytes.* Apud Lucanum ex Grotii emendatione lego : *Quam parvis tinctus maculis*, etc., et mox *ammodyes.* Plerique scribunt *ammodytes*, nonnulli *hammodytes*, alii *ammodites.*

N. 32. *Dipsas.* Confer supra, n. 13, de dipsade.

N. 33. *Solpunga.* Cap. præc., n. 4, dictum de *solifuga*, al., *solpunga.* De *cæcula* observandum ex nota Grialii, n. 19, *scytalem* ab interprete Dioscoridis *cæciliam* nominari. De *cæcilia* agit etiam Plinius l. IX, c. 51.

N. 35. Βάτραχον. In Excusis erat βότραχον pro βάτραχον, quæ verior est scribendi ratio. Ac fortasse legendum etiam erit *batrax* pro *botrax. Batrachus* est genus piscis marini aculeati, de quo Plinius l. XXII, c. 11. De *botrace* nihil apud alios reperio, ne apud eos quidem qui de serpentibus agunt, aut apud lexicographos Græcos.

N. 38. *Stellio.* Festus ex Verrio tradit *stellionem* potius dictum quod virus *stillet* cibo, quam a *stellarum* similitudine. Non placet.

N. 39. *Frigidæ sunt.* In Cod. 1 arch. Vat. pro *frigidæ sunt*, et *sunt frigidæ*, bis occurrit verbum *frigidescunt*, quod genuinum mihi videtur. De similibus verbis in *escere* non ita obviis vide Comment. ad Prudent., l. II contra Symmach., v. 913.

N. 43. *Serpens autem*, etc. Verba Vulgatæ sunt : *Sed et serpens erat callidior cunctis animalibus terræ.*

CAP. V. N. 2. *Aranea.* De aranea rursus lib. XIX,

A c. 27. In Gothico Ms. Toletano vetustissimo post *suspendium* hæc adduntur : *Hæc enim cum tela pariter immutantur. Unde quidam :*

> Agrestes tineæ (res observata colonis)
> Ferali mutant cum papilione figuram,

Fortasse legendum *immutatur.*

N. 8. *Bombycinum. Bombycina* in plurali absolute vocantur vestes bombycinæ. Hoc fere sensu Isidorus *bombycinum* accipit pro tela bombycina.

N. 11. *Tinea.* Alii putant *tineam* dictam a φθίνω, *corrumpo.*

N. 13. *Hemicranius... Costi.* Utroque modo scribitur *hemicranium*, et *hemicraneum*, et melius *Cossi*, quam *Costi.*

CAP. VI. N. 2. In Vulgata est *et spatiosum manibus ; illic*, etc. De piscibus Romanis exstat libellus Paulii Jovii.

N. 5. *Nigri merulæ.* Ex nota Grialii apparet eum B in textu edere voluisse *meruli;* sed revera legitur *merulæ.* Atque ita dici debere ostendunt non solum grammatici, sed etiam exempla ex Plinio, Ovidio, et aliis. *Merula* etiam est avis genus, sive mas, sive femina. Nihilonimus auctor carminis de philomela, v. 13, ait :

> Et merulus modulans tam pulchris concinit odis.

Ib. Albouarii et *alvouarii* fortasse rem eamdem significant ; nam in Mss. *b* sæpe cum *v* confunditur. *Albouarius* est coloris *albi, et varii*, ut *albogiluus*, etc., sed ita ut *albus* color emineat ; *Alvouarius* poterit accipi pro vario colore in alvo. Sed illud prius magis rei congruit ; et fortasse turdus marinus albovarius ille est, qui a Rayo inter alios turdos marinos nominatur *turdus major varius.* Inter pisces, qui a similitudine nomen habent, turdum recenset Quintilianus, l. VIII, c. 2, et Varro, l. IV de Ling. Latin., c. 12, et alii allegati in Dictionario Gallico Anima-C lium, verb. *Tourd.*

N. 6. *Orbis... Calceamentorum soleis.* Apud Plinium, loc. cit. a Grialio, in correctis Editionibus, legitur *orbis*, non *orchis.* Scripsi ex communiori usu *calceamentorum soleis ;* pro quo Grialius habet *calciamentorum soliis.* Mallem etiam *instar calceamentorum soleæ* : nam *instar* poscit genitivum.

N. 8. *Exaudivit me*, etc. Verba Jonæ in Vulgata sunt. *Et exaudivit me ; de ventre inferi clamavi.*

N. 11. *Delphines certum habent vocabulum.* Verba Solini sunt cap. 12, al., 22, apud Grialium cap. 18 : *Certum habent vocabulum, quo accepto vocantes sequuntur ; nam proprie simones vocantur.* Solinus hæc accepit ex Plinio, l. IX, c. 8 : *Vocantur autem delphines* SIMONES, *quia simum rostrum habent.* Quod de crocodilis hic narratur, iterum n. 19, reperitur.

Ib. Salmasius, Exercitat. Plinian. p. 336, verba hujus numeri exscribit, et addit : *Non poterat melius rescribi.* Corrigit autem Salmasius *sulli* pro *suilli*, D permotus versu Dracontii, ubi olim legebatur : *Præcidit suillus ;* et ipse, ut metri ratio constet, emendat : *Præcidit sullus.* Verum jam cap. 2 hujus libri, n. 37. ostendit legendum apud Dracontium :

> Prædicit Psyllus vim cujuscumque veneni.

N. 17. *Tradunt*, etc. Hæc eadem inf., n. 51.

N. 18. *Aure feriat.* Non satis assequor, quid sibi velit Isidorus. In not. Grialii erat *de ferendo ;* reposui *de feriendo ;* nam videtur Isidori verba *aure feriat* respicere.

N. 20. *Pisces quidam.* Hos delphinas esse dixit n. 11. Sed fortasse sunt etiam alii. Hic dicuntur hi pisces *cristam* habere *serratam ;* ibi delphines Nili *dorsum serratum.*

N. 23. *A similitudine capitis.* Rondeletus, l. XV, c. 9 et seq. describit quamdam speciem leporis marini, qui lepori terrestri in rostro similis est. Sed hic lepus marinus videtur diversus ab eo de quo Plinius aliique veteres agunt.

N. 24. *Denique reti.* Alii habent *rete* in ablativo

quod ex usu quorumdam veterum retineri potest. Vide not. ad Sedulium, l. II, v. 62 :

Mansit, et angusto deus in præsepe quievit.

N. 25. *Mullus in vino... affert.* Multa exemplaria vetera ita exhibent : *Mullus in vino necatus, hi qui inde biberint, tædium vini habent.* Quod crediderim ex ævi Isidoriani consuetudine procedere; nam sæpe nominativus pro ablativo absoluto adhibebatur.

N. 28. *Glaucus.* Cap. 1 hujus libri, n. 50 : *Glaucum veteres dicebant album.*

N. 30. *Scarus.* Hispani litteræ *s* præponere solent *e;* qui usus jam Isidori tempore videtur viguisse; nam ab *esca* deducit *scarum*, quasi scribatur *escarus.*

N. 33. *Hamia.* Grialius edidit *hamio*, sed in not. ait scribendum *hamia*, quod propterea substitui.

N. 36. *Ostendit.* Apud Grialium erat *designat* parenthesi inclusum, quod indicat deesse id, aut simile verbum in Mss. In Gothico primo Toletano est *ostendit*, quod restituo.

N. 41. *Anguilla vino.* Hic rursus in vetustis exemplaribus occurrit nominativus absolutus pro ablativo : *Anguillæ vino necatæ, qui ex eo biberint, tædium vini habent.*

N. 43. *Murænam.* De *muræna*, t. I Patrum Apostolic., p. 31, in notis, disseritur, quam coire cum vipera nonnulli negant, alii asserunt, alii dubitant.

N. 44. *Polypus.* T. I Patrum. Apost., p. 32, de *polypo*, ex Athenæo et aliis multa annotantur.

N. 45. *Torpedo.* De torpedine exstat pulchrum Claudiani carmen.

N. 46. *Sepia.* Non *sæpia*, ut Grialius edidit, Græce dicitur σηπία. Tom. I Patrum Apostolic., p. 32, notatur, sepiam, persequente piscatore, atramentum ex alvo emittere, ut eum eludat.

N. 48. *Incremento lunæ.* Confer c. 3 hujus libri, n. 1, de corporum quorumdam mutatione in defectu et incremento lunæ.

N. 49. *Celæ.* Salmasius, pag. 1127 Exercitat. Plinian., legendum hoc loco ait *cælæ*, non *celæ;* sed neque eam vocem *cælæ* recte a *cælo* vel *cœlo* deduci, ut Isidorus innuit. Nam *cælæ* Græce est κοῖλαι, scilicet *cavæ.*

N. 51. *Tradunt quidam*, etc. Repetuntur hæc ex n. 17.

N. 52. *Ostrea dicta est a testa.* Licebit reponere : *Ostrea dicta a testa* sine *est*, vel *dicta sunt a testa*, vel potius *a testa, qua.* Nam relativum *quibus* non est cui possit congruere.

N. 54. *Angusta ab sede.* Editiones Virgilii *angusta a sede ;* sed Isidorus fortasse invenit *ab sede.*

N. 56, not. *Item e Plin.* Plinium ex hoc Isidori loco emendari observat Salmasius p. 1122 Exercit. Plinian.

N. 58. *Grandiores cunctarum.* Phrasis sequiori ævo usitata pro *grandiores cunctis.*

N. 59. *Agredulæ.* Salmasius, pag. 1318 Exercitat. Plinian., legit *acredulæ*, et observat Isidorum *acredulas* hic exponere ranas parvulas, alibi (c. seq., n. 37) lusciniam, sed nusquam verum tetigisse ; nam *acredula* est ulula, dicta ab *acri* et acuta voce. Verum de ave *acredula* plures sunt opiniones ; nam alii putant ululam esse, alii lusciniam, alii alaudam, alii ravarinum. Neque tamen apud omnes exploratum est non esse genus quoddam ranæ *acredulæ*, sive *agredulæ* nuncupatæ; non enim desunt qui Ciceronis versum Latinum ex Græco Arati, l. I de Div., c. 8 :

Et matutinis acredula vocibus instat,

de rana accipiant, siquidem vox Græca Arati ὀλολυγών *ranam* etiam significat. Hæc quidem interpretatio inepta multis videtur ; sed antiquam eam esse ex Isidoro colligitur.

N. 60. *Spongia.* Grialius *sfungia*, et mox *fungiis.* Restitui communem ubique scripturam *spongia*, quæ Græca vox est. Neque obstat etymon a *fingere,* quod potius usum rei indicat quam originationem vocis. Verba Ciceronis, loc. cit., sunt : *E foro spongiis effingi sanguinem*, ut multi legunt cum Servio ad l. VIII Æn., v. 634. Vulgo legitur *effundi* pro *effingi.*

Ib. Grialius scripserat *pennicilli.*

N. 63. *Loliginum.* Grialius hic edidit *luliginum*, supra, n. 47, *lulligo.* Scriptura communior est *loligo*, aut *lolligo.*

CAP. VII N. 1. *Aliæ enchoriæ. Encorius* pro indigena et regionali usurpatur etiam a Philargyrio, ad IV Georg., v. 298. Salmasius, p. 170. Exercit. Plinian., legit *aliæ enchoræ ;* et ex Frontino citat *enchores lapides*, et ex Vitis Patrum, *unus enchoris.* Sanctus Hieronymus, ep. 104, dixit *enchoria avium genera.* Nonnulli scribunt *incores*, aut *encores* pro *enchores*, et melius *enchorii.* Vide Ducangium.

N. 5. *Pulli* originatio ex Græco πῶλοι. Alia, quæ Isidorus passim affert, ad proprietatem rei aliquam ex alliteratione explicandam, non ad verum etymon pertinent.

N. 13. *Avis.... tarda*, hunc Hispanis *avutarda*, sive *abutarda.* Nonnulli dicunt hanc esse avem quam Itali vocant *gallo di montagna*, gallum montanum ; alii *starda* Italice vocant, Gallice *outarde* sive *otarde.* Vide Dictionarium Gallicum jam laudatum de Animalibus.

N. 18. *Cygnus.* Cum num. seq. dicat Isidorus *cygnum* esse nomen Græcum, quod nunc ait esse *a canendo*, tantum vult ex allusione litterarum proprietatem avis in memoriam revocari, non veram originationem agnosci : quod identidem repetendum, ne etymologiæ tanquam ineptæ irrideantur.

N. 19. *Cygnus in auspiciis.* Sanctus Martinus Legionensis, t. I, serm. 2, de Natali Domini, p. 444, totum hunc locum de cygno exscribit, et legit, *quia se commergit in undas.* Servius, ad l. I Æn., v. 397, ita hos duos versus refert :

Cygnus in anguriis nautis gratissimus ales.
Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis.

Scriptura quæ ex sancto Martino exposita est minus vera videtur; nam cygni ideo nautis prospera portendunt, quia, cum multum natent, nunquam tamen merguntur, ut hos ex Isidoro versus exponit Aldrovandus. Ornithol. t. III, p. 26.

N. 20. *Struthio.* Inde Hispanice *avestruz.*

N. 23. *Cinnamolgus.* In nota Grialii legendum vel intelligendum : *Cinnamum idem est cum cinnamomo;* nam *cinnamolgus* est avis, ut Isidorus explicat; de qua vide not. ad Dracontii l. I carm. de Deo, v. 326, ubi adverti similes nidos iis quos Isidorus refert, nunc magno pretio coemi, ex insulis Philippinis exportatos ut delicatorum hominum mensis apponantur.

N. 24. *Psittacus.* Psittacorum præsertim post repertam Indiam occidentalem multa enumerantur genera. De psittaco antiquorum præter Solinum videndi Aristoteles, Plinius, Apuleius et alii. Quid autem sit quod olim psittaci sine magistro scierint proferre vocem *ave*, vel χαῖρε, explicant interpretes Martialis a l loc. cit., et Persii ad hujus prologum, v. 8 : *Quis expedivit psittaco suum* χαῖρε ?

N. 25. *Cyaneus.* Est cæruleum colorem referens ; ac proinde rectius videretur *ales oceanea*, nam verba quæ sequuntur ad Oceanum, non ad colorem cæruleum referuntur. Et Grialius quidem in not. indicat a se scriptum *oceanea*, sed in textu apparet *ales cyanea.* Plinius quidem, lib. X, c. 32, scribit halcyones esse colore cyaneo ex parte majore. Sed alii tradunt, pro diversa ad lucem aut ad solem conversione halcyones colorem variare.

Ib. De Pelicano videndi etiam Eusebius, et pseudo-Hieronymus in psalmum 101. Grialius scribeba *pellicanus;* sed recta scriptura est *pelicanus*, aut, quod alii malunt, *pelecanus*, a πελεκὰν, quia rostrum latum habet. Multi putant pelicanum esse onocrotalum, de quo Plinius, l. X, c. 47, atque ita sanctus Hieronymus Lev. XI, vertit *onocrotalum* ex Græco *pelicano.* Alii alias aves pelicani voce intelligi volunt, ut explicat Calmetus in Diction. biblic., ubi advertit veteris philosophiæ tantum præjudicio credi, quæ de

filiis pelicani cruore illius in vitam revocatis commemorantur. De onocrotalo, n. 32.

N. 27. *Stymphalidæ. Stymphalus* est lacus, et mons eodem nomine altissimus Peloponnesi in Arcadia. De avibus stymphalidibus Hyginus, fab. 20 et 30, et Servius, ex Æn. lib. VIII, v. 300. Munckerus, ad Hyginum, fab. 30, defendit scripturam *Stymphalidæ* pro *Stymphalides*, ut *heroidæ* pro *heroides*, etc. Quod autem ait Breulium temere correxisse *Stymphalides*, falsum est; nam in prima Breulii editione legitur *Stymphalidæ aves a Stymphadibus insulis*.

N. 32. *Onocrotalon*. Vide not. ad n. 26. De *onocrotalo* agit etiam Plinius, l. x, c. 47.

N. 34. *Coredulus*. Cum *coreduli* nomen apud alios non inveniam, dubitabam num aliquis ex carduele, de quo num. 74, *coredulum* fecisset. Nonnulli putant Isidorum pro *corydalo*, quæ est alauda, *coredulum* scripisse.

N. 36. *Brachiorum membris* legebatur in Excusis antiquis; sed Grialius recte reposuit *membranis*, quamvis non desint, qui *membris* pro *membranis* retineri posse putent; et in Gothicis Toletanis *membranis* legitur, in quorum antiquissimo hæc est ad marginem additio : *Nam sicut et mures, iste pullos ex proprio fetu generat*.

N. 37. *Acredula*. De *acredula* conferenda sunt quæ dixi ad c. præc. n. 59.

N. 39. *Bubo*. De malo augurio bubonis Plinius, l. x. c. 12 et 13.

N. 41. *Nycticorax*. Ab aliis creditur esse bubo : vox proprie significat corvum nocturnum. Bochartus, de Animal. sacr. Script., part. II, l. II, c. 20, existimat vocem Hebraicam *cos*, quam Vulgata et septuaginta Interpretes *nycticoracem* interpretantur, esse onocrotalum.

N. 43. *Stridet*. Ita etiam Ovidius, l. VI Fastor., v. 128 :

Est illis strigibus nomen ; sed nominis hujus
Causa, quod horrendum stridere nocte solent.

Alii legunt *horrenda*, alii *horrenda stridere voce*. Plinius, l. XI, c. 39, in fin. : *Fabulosum arbitror de strigibus ubera eas infantium labris immulgere*. Serenus Sammonicus, c. 59. v. 1044 :

Præterea si forte premit strix atra puellos,
Virosa immulgens exsertis ubera labris.

Ovidius, loc. cit., v. 125 :

Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes,
Et vitiant cunis corpora rapta suis.
Carpere dicuntur lactentia viscera rostris :
Et plenum poto sanguine guttur habent.

Ait Isidorus : *Lac præbere fertur infantibus*, quia, ut ferebat vulgi opinio, ita eos alliciebat, ut eorum sanguinem exsugeret. Virgilius, l. XII, v. 862, strigem describere videtur :

Alitis in parvæ subito collecta figuram.....

Alii intelligunt noctuam.

N. 44. *Cornix*. Græce κορώνη. Horatius, l. III, od. 17, v. 16 :

Augur aquæ annosa cornix.

N. 45. *Quidam voluit*. Hic fuit Varro, cujus nomini pepercit Isidorus, non Quintilianus, cujus verba exprimit ex lib. I, cap. 6, al., 10: *Cui non post Varronem sit venia? qui agrum, quod in eo agatur aliquid, et graculos, quia gregatim volent, dictos, Ciceroni persuadere voluit? cum alterum ex Græco sit manifestum duci, alterum ex vocibus avium*. Plinius, l. XI, c. 37, sect. 79, et c. 47, docet *graculos* dici a sono vocis *gra, gra*. Festus vel a sono oris, vel a *gerendo* semina seu baccas, quasi *geraculos* nuncupatos *graculos* censet.

N, 46. *Picæ... poetricæ*. Apud Persium, in prologo, plerique legunt *poetrias picas*.

N. 47. *Diu hærere*. Plinius, l. x c. 18, ita id explicat : *Sunt et parvæ aves uncorum unguium, ut pici Martio cognomine insignes, et in auspicatu magni*, etc. *Pullos in cavis* (arborum) *educant soli. Adactos cavernis eorum a pastore cuneos, admota quadam ab his herba, elabi creditur vulgo*.

F. 49. *Argiva primo*. In Martialis versu nonnulli habent *Argiva primum*.

N. 50. *Abscisi*, seu *castrati* erant sacerdotes Cybeles ; sed Galli dicebantur a Gallo fluvio, non quia *castrati* erant.

N. 51. *Anas*. Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 13 : *Anas a nando*.

N. 52. Plinius, lib. x, c. 22 : *Et anseri vigil cura, Capitolio testata defenso, per id tempus canum silentio proditis rebus*. Adisis Livium, lib. v, c. 47. In Editione Breulii nota hujus in textum Isidori a typographo per errorem immissa est : ita enim legitur: *Deprehensus est. Ut refert. Livius lib*. v, *Plutarchus in Camillo, Florus l*. I, *c*. 13. Quæ desunt in Editione Bignæana, quam Breulius sequebatur.

N. 53. *Leporinam sapiat*. Grialius in textu edidit cum Editionibus antiquis *leporinam sapit*, hoc est, *carnem leporinam ;* in nota *leporem sapit*.

N. 54. *Ab assiduitate mergendi*. Vide Varronem, l. IV de Lingua Lat., c. 13.

N. 55. *Accipiter*. De accipitre, tom. I Patrum Apostolic., p. 30, Cotelerius ad verba Barnabæ quædam curiosa notavit. In verbis Apostoli Mss. Gothici Tolet. habent*: Si quis accipit*. Verba Apostoli : *Sustinetis enim, si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur*, etc. In glossario Isidori accipiter dicitur etiam *acceptor;* videlicet, *pipiunculus, accipiter, acceptor*. Lucilius usus fuit voce *acceptor* pro *accipiter* apud Charisium, l. I, pag. 76, Putschii.

N. 59. *Ossifragum*. Hispani eadem significatione vocant *Quebrantahuesos*.

N. 62. *Titos vocant*. Varro, l. IV de Lingua Lat., cap. 15 : *Sodales Titii dicti ab* TITIIS *avibus, quas in auguriis certis observare solent*. Palumbem avem non castam, sed salacem alii dicunt. Quod ait *amisso corporali consortio*, aliorum morem sequitur, qui *consortium* pro *consorte*, *conjugium* pro *conjuge*, usurpant. Vide not. ad Juvencum, l. IV, v. 16.

N. 63. *Perdix*. Ita quoque Græce dicitur. De ejus natura conferendus cum Isidoro Plinius, l. x, c. 33.

N. 66. *Cujus sanguine*, etc. Hæc fabulosa sunt.

N. 67. *Cuculos*. Pro *cuculos* duo Mss. Toletani sæpius laudati exhibent *ciculos*, ac fortasse ita olim vocabant.

N. 69. *Merula. In Achaia candida est*. Plinius sic ait, l. x, c. 30 : *Merulæ circa Cyllenem Arcadiæ, nec usquam alibi, candidæ nascuntur*. Et Solinus, cap. 12, de Arcadia loquens : *Cum aliis locis merula fulva sit, circa Cyllenem candidissima est*. Arcadia est pars Achaiæ, in meditullio Peloponnesi.

N. 70. *In aere capiat escas*. Non satis apparet etymi ratio, *quod in aere capiat escas, et edat*; sed neque alia idonea nominis notatio occurrit. Quod enim *hirundinem* ex Græco χελιδὼν nonnulli derivare tentant, non placet. De *hirundine* multa Plinius, l. 10, c. 24 et 33.

N. 71. *Turdela*. Quod *turdela* sit major turdus apud alios non invenio. *Turdelix* et *turdillus* pro parvo turdo a nonnullis indicantur.

N. 72. *Furfurio*. Hoc etiam nomen, uti alia plura Isidori, in lexicis desideratur.

N. 74. In Editis erat ἀκανθοις. In Virgilii versu melius alii legunt *et acanthida*.

N. 78. *Auguriantur*. Pro *auguriantur* reponi posset *augurantur*, quod magis Latinum est. In verbis *fidem non habet* intelligendum erit, *tertia species fidem non habet*, hoc est, apud veteres ipsos, qui priora illa duo auguria certa et rata credebant.

N. 81. *Ovorum vim*. Salmasius, ad Ælium Spartianum, pag. 243, lin 26, ex Juvenalis interprete, observat sulfure quoque solere vitrum solidari. De vitro ductili et flexibili confer l. XVI, c. 16, n. 6.

CAP. VIII. N. 1. *Quod sine pedibus*. Hæc etymo-

logia satis apud veteres probata fuit; repugnat nihilominus Jul. Cæs. Scaliger.

N. 3. *Costros.* Sermonem hic esse de œstris, cum Chacone credo; sed nihil propterea muto. Nam ejusmodi errores inde exortos censeo, quod Isidorus, sive antiquior alius, in Codices corruptos inciderit, ex quibus deceptus fuerit, et interdum unam eamdemque rem in duas ob diversa duo nomina diviserit. Plinius, de œstris, l. XI, c. 16: *Nascuntur in extremis favis apes grandiores, quæ cæteras fugant: œstrus vocatur hoc malum.*

N. 4. *Crabro*, ut alii putant, dicitur ab ingrato ejus stridore, vel a *craceo*, quod est gracilem esse. *Scarabæus* Græcum nomen est, quin necessarium sit a *crabrone* derivari.

N. 6. *Cicindela.* Festus: *Cicinaela genus muscarum, quod noctu lucet, videlicet a candore.* Grialius scripsit *cicendela;* Vulcanius et alii *cicendula.*

N. 9. *Pedibus sit longis, velut hasta.* Hoc etymon a Becmano, et aliis irridetur. Recte, si quis veram vocis originem tantum quærat; at veteres non sine aliqua utilitate proprietatem rei ex nomine ipso exprimere tentabant, ut ex *locustæ* vocabulo, quod pedibus *longis*, ut *hasta*, *locusta* sit prædita. Neque alia ratione defendi potest originatio, quam Becmanus exhibet verbo *uro:* quod *locustæ* dicuntur, quia *loca* omnia, quæ insident, veluti *ustulant*, et omnia frugum genera depascunt.

N. 10. *Cicadæ.* De *cicadis* plura Plinius, l. XI, c. 26 et 27. Intellige, *nec usquam alibi tot.*

N. 13. *Culex.* Isidorianum etymon Becmanus probat: *Culex*, inquit, quasi *aculex*. Observat culici tubam et lanceam Tertullianum tribuere.

N. 15. *Œstrus.* Utroque modo dicitur masculino et neutro genere, *œstrus*, et *œstrum;* sed frequentius *œstrus*. Confer. num. 3. *Tabanus* etiam a Varrone pro asilo usurpatur l. II de Re rustica, c. 5. Plinius, l. XI, c. 28: *Reliquorum quibusdam aculeus in ore*, ut asilo, *sive* TABANUM *dici placet, item culicibus et quibusdam muscis.*

N. 16. *Bibiones.* Salmasius, in not. ad Spartianum, in Adriano, c. 16, legit *bibones*, et interpretatur *culices*. Sed *culex* genus est, cujus species est *bibio* ex vino natus. Neque est cur *bibonem* potius dicamus. Ex vulgari veteri vocabulo *mustiones* ad Hispanos transiit nomen *mosquitos.*

N. 17. *Gurgulio.* Proprium vermiculi nomen est *curculio*, qui ita dicitur, ut ex Varrone vult Servius ad I Georg., v., 185, ex *gurgulione*, hoc est, gutture. Cæterum ob litterarum similitudinem apud antiquos vermiculus etiam vocatur *gurgulio*. In Codice veteri Vaticanopalatino 281 Etymologiarum invenio fragmentum quoddam de sonitu avium aliorumque animalium, quod in eruditorum gratiam, et ad hujus libri illustationem, inter appendices Etymologiarum, loc. 17, reponam.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

CAP. I. N. 1. *Et mundus per eum.* In Vulgata: *Et mundus per ipsum factus est.*

CAP. II. N. 2. *Ad aliquam minutiam.* Lactantius, de ira Dei, c. 10: *Pulveris minutias videmus in sole. cum per fenestram radios immiserit.* Utitur autem Isidorus voce *atomus* in mascul. et femin. genere, quia utroque modo usurpari potest; sed frequentius adhibetur in femin. genere; quod proinde recentiores plerique retinent.

CAP. III. N. 1. *Hyle, materia, silva* etiam ad apparatum litterarium transferuntur. Atteius philologus apud Suetonium, de Grammaticis, c. 10: *Hylen nostram aliis memento commendare: quam omnis generis coegimus, uti scis, octingentos in libros.*

N. 3. *Omnibus inesse.* Supple *Græci dicunt*, aut quid simile.

CAP. IV. Num. 2. *Hoc autem Græce.* Grialius in nota cum aliis Excusis edidit *Hoc autem Græce;* in textu vero *Hic autem Græce;* nescio an de industria

A ita variaverit. Sanctus Martinus Legionensis, qui t. II, serm. 2, in Septuag., p. 17 et 18, totum hoc caput descripsit, exhibet: *Hoc autem Græce*, etc. in aliis verbis nonnihil discrepat, ut, n. 1, *luminaria* et *luminaribus* pro *lumina* et *luminibus.*

N. 3. *Volucres cœli.* Sanctus Martinus, loc. cit., refert: *Dominus etiam in Evangelio volucres cœli appellat.* Ubi eruditus Editor hanc notam apposuit: *Isidorus legit: Et psalmus volucres cœli appellat. Sed tam in Psalmis quam in Evangelio volucres cœli sæpe memorantur, ut videre est in Psalmis* VIII *et* CIII *et in c.* VIII *et* XIII *Matth.*, IV *Marci*, VIII, IX *et* XIII *Lucæ.*

CAP. V. Num. 1. *Æther.* Sanctus Martinus Legionensis, loc. cit., p. 30 et seq., hoc c. 5 et 6 describit: *Unde Isidorus doctor eximius ait: Æthera locus est*, etc. Recte monuit editor legendum *Æther locus est.*

N. 2. *Et cum motu ejus.* Apud Grialium erat *et cum mora ejus*, quod ex Mss. et aliis Editis mutavi

B in *e cum motu ejus.*

N. 5. *Poli*, etc. Hæc fere repetuntur in l. de Nat. rer., c. 12, uti plura alia hujus libri in eodem opere enarrantur, ubi uberiores notas qui velit invenire poterat. *Polus* autem ex vero etymo non a *poliendo* derivari debet, sed a Græco πολέω, ex quo est πόλος, cardo, *polus.*

CAP. VI. Num. 2. *Arctorum.* Sanctus Martinus Legionensis, loc. cit., refert etiam *arctorum*, sive, ut ibi editum fuit, *artorum;* quæ proinde lectio vetus est.

N. 7. *Zodiacus*, etc. Hæc omnino prætermissa sunt a sancto Martino Legionensi, qui substitit in verbis *austri partibus commorantur;* ac videtur nihil aliud in suo Codice sancti Isidori legisse, subdit enim illico: *His de sphæra cœli ac de quinque zonis a beato Isidoro breviter dictis*, etc.

CAP. VII. N. 1. *De quo Virgilius.* Virg., loc. cit.:

Ante levi jaculo longum per inane secutus.

C quod Grialium fugit. Nihil ergo mutes.

CAP. VIII. N. 2. *Simul et fulgura exprimit.* Malim *simul et fulgur emicat;* hoc certe clarius est. *Fulgetram* pro *fulgetro* usurpavit etiam Plinius Senior.

CAP. IX. N. 2. *Ex vento*, etc. Ex antiquis fulminis effectus præter alios recensent Seneca, l. II Quæst. natur., c. 31, et Plinius, l. II, c. 51.

CAP. X. N. 4. *Et ad nubes.* Crediderim legendum *et ad nimbos, ad pluvias pertinent.* Vide Servium, ad I Æn., v. 747: *Unde imber et ignes*, et ad Æn., l. III, v. 194, et l. V, v. 10:

... Cæruleus supra caput astitit imber.

N. 13. *Aer carens sole.* Ita passim alii umbram describunt; sed Becmanus, verbo *Umbra*, advertit *umbram* aerem non esse; nam proprie *umbra* est in aere ἀπουσία φωτὸς, absentia luminis. Et hoc est quod Isidorus mox innuit, *illi lumen auferimus.*

CAP. XI. N. 3. *Vulturnum.* Salmasius, p. 1245

D Exercitat. Plinian., negat *Vulturnum* esse a latere dextro Subsolani; nam plerisque idem est *Vulturnus* atque *Eurus*, qui a latere sinistro Subsolani collocatur. Alii vero medium Eurum statuunt in cardine Orientis æquinoctiali, ut Favorinus apud Gellium. Verum, ut Gellius ipse ait, apud veteres vulgo neque de appellationibus ventorum, neque de finibus, neque de numero conveniebat. Contra Favorinum facit Plinius, qui l. III c. 47, ait: *Ab Oriente æquinoctiali Subsolanus, ab Oriente brumali Vulturnus.* Ita etiam Seneca, l. V natur. Quæstion., c. 16. Isidorus quidem, nescio quem secutus, Vulturnum diversum ventum ad Euro, et Euronoto statuit, eumdemque esse putat qui *Cæcias* vocatur, ut liquet ex libro de Natura rerum, c. 37: *Vulturnus ipse, qui et Cæcias vocatur, dexterior Subsolani.* Et respondent versus de ventis post cit. caput in nonnullis Mss. et Editis descripti.

N. 6. *Corrumpat aerem.* Aliter Gellius, l. II, c. 22: *Is latine Auster, græce* Νότος *nominatur, quo-*

niam est nebulosus atque humectus: νοτὶς *enim Græce humor nominatur*. Ita Gellius ex Favorini sententia.

8. In primo Ms. Toletano miræ antiquitatis hæc adduntur: *Favonius nuncupatus eo quod foveat fruges et flores. Hinc Græce Zephyrus, quia plerumque vere flat, unde est illud*:

.... Et zephyro putris se gleba resolvit.

Zephyrus Græco nomine... Zephyro fiunt.

N. 10. *Corus.* Scribitur *Caurus*, et *Corus*, et inserta aspiratione *Chaurus* et *Chorus;* sed non propterea vera nominis ratio est, quod *quasi Chorum faciat.* Id enim more suo Isidorus adjicit, ut ex litterarum allusione intelligamus *Corum* in ventorum enumeratione extremum esse, ac veluti *Chorum* claudere; nam in libro de Natura rerum a Septentrione incipit, et desinit in *Cauro*, seu *Coro*.

N. 12. *Circius.* Fortasse est is ventus qui Hispanice dicitur *Cierzo*; qui scilicet ex Septentrionis parte fiat. Gellius, loc. cit. advertit ventum Circium, qui ex parte Galliæ flaret., a Varrone, cum de Hispanis scriberet, appellari *Cercium.* Plinius, Seneca, Favorinus, et alii *Circium* ventum peculiarem Galliæ Narbonensis esse existimare videntur; quod confirmare potest scripturam *Gallicum*, et *ex parte Galliæ.* Confer tamen Salmasium, p. 1258 Exercit. Plinian., et Vossium, ad Pomponium Melam, l. II, c. 6, inter se contrarios.

Cap. XII. N. 2. *Aqua.* Hæc veterum fuit communior opinio, aquas in cœlo stare: quæ perspicuis sacræ Scripturæ testimoniis comprobatur. Vide not. ad Dracontium, l. I, v. 25 et 137. Isidorus fortasse scripsit *quibus igni, et aqua interdicitur.*

N. 4. *Rapiunt eo secum.* Non male esset quod habent Mss. Goth. Tolèt., *rapiunt et secum.*

Cap. XIII. N. 2. *Ex Clitorio lacu.* De *Clitorio* lacu, seu fonte, qui abstemios facit, consentiunt Plinius, l. 4, c. 6, Livius, l, XXXIV, c. 35, et Ovidius, XIII Metam., vers 322. *Clitor*, seu *Clitorium*, est urbs Arcadiæ, juxta quam lacus *Clitorius* collocatur; ac certum videtur sermonem Isidoro esse de *Arcadiæ* lacu, non *Italiæ.* Totum hoc caput illustrari poterit dissertatione Joan. Henrici Schmidii Lipsiæ edita, 1738, de Fontibus ex arte medica claris.

N. 3. *In Chio insula.* Vulcanius notat aliter apud Plinium legi *In Cea insula. Cea*, quæ etiam *Ceos* et *Cia* dicitur, est una Cycladum prope insulam Helenam, aquarum copia celebris, de qua Plinius, l. IV, c. 12, et l. IX, c. 22. ad quem locum videndus Harduinus in notis et emendationibus.

N. 7. *Marsyæ.* Grialius, in textu, cum aliis Editis *Marsidæ*, in not. *Marsyæ.* Vulcanius observat aliter apud Plinium legi, *in Arcadia;* ac revera Styx exstat in Arcadia, quæ pars est Achaiæ.

Cap. XIV. N. 1. *Et congregationes.* Vulgata: *Congregationesque aquarum appellavit maria.*

N. 4. *Non esse colorem.* Supple *constat*, ut alibi, aut *Servius ait*, aut quid simile.

Cap. XV. N. 1. *Removit.* In Impressis et Mss. plerisque legitur *removet* pro *revomit*, quod restituo ex antiquissimo Ms. Toletano, ubi est *revomet*, quia sæpe in Mss. *i* mutatur in *e*.

N. 2. *Maris magni.* Hoc est, Mediterranei, ut Grialius, cap. seq., n. 1, exponit. Latini Oceanum vocabant mare exterius, Mediterraneum mare magnum, ut ab aliis maribus, excepto Oceano, et sinibus intra Mediterraneum, distinctionem adhiberent. Quod lexicographi observare neglexerunt.

N. 3. *Juxta Græcias et Illyricum.* Pro his verbis, conjectura cujusdam erat *juxta Xestum et Abydum.*

N. 5. *Ægeum.* Etymon *Ægei* maris non uno modo explicatur ab antiquis scriptoribus, Strabone, Varrone, Paulo, ex Festo, Suida, Ptolemæo, etc. Solinus et Isidorus ad Plinium respiciunt, et ex eo reformandi sunt. Plinius. l. IV, c. 11, vocatum ait *a scopulo inter Tenum et Chium, quem nautæ* αἶγα *appellant, quoniam procul visentibus capræ similis creditur.*

N. 10. *Plagia. Plagiam* eodem sensu quo Servius usurparunt Gregorius Magnus, Isidorus Pacensis, et alii, quorum verba legere poteris in Ducangi dictionario. Itali quoque inde *spiaggia* vocant.

Cap. XVII. N. 1. *Persicus, Arabicus.* Mare Erythræum, seu Rubrum, in duos dividitur sinus, Persicum et Arabicum. Arabicus Oceano ascribitur. Vide Plinium, lib. VI, cap. 23, et Melam, lib. III, cap. 16 et seqq.

N. 2. *Rubrum autem mare vocatur.* Curtius, lib. VIII, cap. 9: *Ab Erythra rege inditum est nomen, propter quod ignari rubere aquas credunt.* Illum regem *Erythram* Esau, qui rufo pilo erat, nonnulli volunt fuisse.

Cap. XVIII. *Num.* 3. *Rhegium.* Eamdem *Rhegian* freti originem pandunt Justinus, Plinius, Festus et alii.

N. 4. *Quasi formam*, etc. Melius videretur quod exhibet primus Cod. Tolet.: *Quasi formam hominis habeat capitibus succincta caninis.*

N. 5. *Et inde ubi.* Grialius in textu edidit *inde ibi*, ut habent alii Excusi. In not. indicat, *ubi* pro *ibi*, et sensus quidem exigit *ubi*: scilicet *inde emergunt*, vel *se emergunt naves*, *naufragium passæ*, *ubi*, vel *postquam laniatæ sunt.*

Cap. XIX. N. 1. *Mari magno.* Hoc est, mediterraneo, ut jam dixi.

N. 2. *Labuntur in fluviis.* Forte, *labuntur in fluvios.*

N. 3. *Illustratur.* Sanctus Martinus Legionensis, qui locum hunc exscribit tom. II, serm. in capite jejunii, pag. 100, legit etiam *illustratur.* Grialius conjicit ex *incrustatur;* sed Justino et Eusebio, quos allegat, rectius conjicere potuisset *illinatur.*

N. 4. *Quingentis octoginta.* Sanctus Martinus, loc. cit., etiam exhibet *septingentis octoginta;* sed emendatio Grialii videtur retinenda; nam facile numerorum mutatio in Mss. incidit. In nota Grialii erat *Salinarum. Vere lib.* Reposui *Hieron.* pro *Vere;* nisi malis *Beda.*

N. 5. *Salubrior*, etc. Fortasse hac de causa in nummis Tiberiadis urbis, imperante Trajano cusis, conspicitur dea Sanitas anguis spiris cincta, ac monti assidens ex quo dives aquarum vena decurrit. Quo emblemate balnea etiam salubria intelligi possunt. Lacus Tiberiadis, qui, ut ex nota Grialii, num. seqq., colligitur, plura nomina habuit, et *Genereth*, vel *Kinnereth*, *Genesareth*, vel *Genesar* dicitur, centum stadia in longitudine, quadraginta vero in latitudine occupabat, ut auctor est Josephus, de Bello Jud., l. III, c. 18.

N. 6. *Centum quadraginta.* Corrigi potest *centum*, ut modo dicebam, omisso *quadraginta.* Confer Calmetum in Dict. bibl.

N. 7. *Benacus.* Nunc *lago di Garda* Italis dicitur. Vide Plinium, l. II, c. 103.

N. 9. *Stagnum.* Alii cum Varrone et Festo *stagnum* dictum putant a Græco στεγνὸς, quia aquam continet, ne qua manare possit.

Cap. XX. N. 1. *Unde et abyssus dictus.* Forcellinus ex hoc Isidori loco colligit dictam *abyssum* a Græco intensivo *a*, et βυσσὸς Ionice pro βυθὸς *profunditas.* Sed cum βυθὸς sit etiam *fundum*, melius in *abysso a* accipietur pro *sine*, hoc est, *sine fundo.* Et hoc innuit Isidorus, *profunditas aquarum impenetrabilis.* Isidorus *abyssum* masculini generis facit, plerique feminei.

N. 3. *Unda. Undam* ab *udus* et a Græco ὕδωρ vocari multi putant.

Cap. XXI. N. 2. *De quo.* Retineri id potest, sed ita ut intelligatur, *de quo vocabulo torrens*, etc.

N. 3. *Amnis.* Ab aliis deducitur ex Græcis verbis ἀμφὶ et νεῖν, quia circumfluit.

N. 7. *Geon fluvius de paradiso*, etc. De quatuor paradisi fluminibus conferendi sunt commentatores

in Genesin, et Calmetus in Dictionario biblico. Nos pauca delibabimus, quæ Isidori verbis explicandis magis sint necessaria. Recentiores *Gehon* paradisi fluvium diversum a Nilo esse statuunt; nam cum Tigris et Euphrates duo sint certi fluvii e quatuor paradisi, Nilus, cujus fons a fontibus Tigris et Euphratis longissime distat, non potest inter paradisi flumina computari. Veterum opinioni favere posset, quod Nilus ab incolis regni Gojan nostra adhuc ætate *Gihon* appellatur. A Græcis Nilus *Melas* dicitur, hoc est, *niger, turbidus*; quo spectat Virgilius, l. IV Georg. v. 491:

> Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena.

Et Servius ad hunc locum, *Nam antea Nilus Melo dicebatur*. Quanquam *Melo* Hebraice plenum significat, quod Nilo propter inundationes congruere potest. De *Nilide* lacu Solinus, c. 45: *Igitur protinus lacum efficit, quem Nilidem dicunt*. Non assentior Grialio, qui ex Solino reponere vellet *de quo in meridiem versus excipitur Ægyptio mari*; nam Solinus hæc dixit de Nilo, dum mare ingreditur. Isidorus alios præter Solinum legerat. Siquidem ex probatis historicis Nilus in amplissimum lacum *Zaire* egeritur, quem *Nilidem*, ut puto, Solinus et Isidorus vocant; et inde egrediens longo circuitu ad meridiem fertur, et plures regiones alluens in Ægyptum effunditur. An autem melior sit Isidori scriptura, *aquis retro luctantibus*, quam Solini *aquis in arcto luctantibus*, dubitari potest. Mihi certe Isidoriana lectio minime displicet. Raderus, in not. ad Martialem, pag. 28 et seq., multa affert de Nilo, et sanctos Patres indicat, apud quos Geon fluvius paradisi idem est ac Nilus, dissentiente tamen Pererio.

N. 8. *Phison*. Paradisi fluvius. A multis creditur esse Phasis Cholcidis amnis celeberrimus, non Ganges, qui longe distat ab Euphrate, et Tigri, quos e paradisi loco fluere testimonio Moysis constat.

N. 9. *Tigris*. Genesis, cap. II, 14: *Nomen vero fluminis tertii Tigris; ipse vadit contra Assyrios. Fluvius autem quartus ipse est Euphrates*. In Hebræo apud Moysen est *Chidkel* pro Tigris; quæ vox Tigris Medorum lingua *sagittam* significat, ut velocitas fluminis denotetur. Legebatur apud Grialium et alios *in mare Mortuum influens*; correxi nihil hæsitans *in mare Rubrum*. Isidorus Hieronymum describit ex Onomastico locor. sacror. Hieronymi verba sunt: *Tigris fluvius de paradiso exiens juxta Scripturæ fidem, pergensque contra Assyrios, et post multos circuitus, ut vult Josephus, in mare Rubrum influens. Vocatur autem hoc nomine propter velocitatem instar bestiæ nimia pernicitate currentis*. Re vera Tigris Euphrati mistus in sinum Persicum influit; et quamvis ex more sacræ Scripturæ sinus Persicus non dicatur *mare Rubrum*, idque nomen soluto sinui Arabico tribuatur, tamen historici alii et geographi tam sinum Arabicum quam Persicum *mare Rubrum* appellant, ut Bonfrerius in not. ad Onomasticum Hieronymi confirmat.

N. 10. *Tigrim et Euphratem uno fonte*, etc. Communes Euphrati et Tigri fontes assignarunt veteres, Lucanus, Boetius, et alii; sed eos falli compertum modo esse asserit Calmetus in Dictionario biblico, et fusius probat Pererius, ad Genes. II, 10. Clericus in not. ad Onomasticum Hieronymi, ex his Isidori verbis arguit locum Hieronymi esse nunc decurtatum. Fortasse ita est; sed potuit etiam Isidorus simul ex Hieronymo et Sallustio, aut alio qui Sallustium expressisset, sententiam suam excerpere.

N. 12. *Vastis Indus*, etc. Lucani versus, lib. VIII, v. 227, sunt:

> Qua rapidus Ganges, et qua Nysæus Hydaspes
> Accedunt pelago, Phœbi surgentis ab igne
> Jam propior, quam Persis, eram.

Hinc corrigi poterit apud Isidorum *Nysæus* pro *Medus*, Hydaspes dicitur *Nysæus* a *Nysa* urbe, quam alluit. Sed cum Isidorus præmiserit *Hydaspen* fuisse regem Medorum, fortasse ipse apud Lucanum, vel alium ex Lucano legit *Medus Hydaspes*. Virgilius certe, l. IV Georg., v. 210, dixit:

> Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes.

Putant nonnulli diversum esse fluvium *Hydaspen Nysæum*, de quo Lucanus, in regno Pori, ab *Hydaspe Medo*; de quo Virgilius, et fortasse hac de causa *fabulosum* Hydaspen ab Horatio dictum, l. I, od. 22, v. 27, quia nihil certi de eo apud veteres geographos constaret. Alii existimant antiquos similitudine nominis deceptos, *Hydaspen* nominasse pro *Choaspe*, de quo infra, n. 15.

N. 14. *Bactriani*. Plinius, l. VI, c. 16: *Bactri, quorum oppidum Zariaspe, quod postea Bactrum a flumine appellatum est*. Vide Curtium, l. VII, c. 4. *Bactri* dicuntur etiam Bactriani, et urbs *Bactra, bactrorum*.

N. 15. *Choaspis*. Tibullus, l. IV, carm. 1, v. 140:

> Nec qua vel Nilus, vel, regia lympha, Choaspes
> Profluit.

Plinius, l. XXXI, c. 3, refert Parthorum reges ex Choaspis et Eulaei fluvii aquis tantum bibere solitos, quæ quamvis in longinqua illos comitabantur.

N. 17. *Qui vocatur Orontes*. Baluzius, c. 5 libri Lactantii de Mort. persecut., edidit *in Orientem præcipitata est*; quem excusandum ait in nota Joannes Columbus ex Cupero: nam Orontem dictum etiam *Orientem* clare docent Hegesippus, l. III, c. 5, Excidii, et Isidorus hoc loco. In Editionibus antiquis Isidori legitur, *qui vocatur Orontes... Orientem veteres Latine appellaverunt*. Grialius utrobique *Orentem* legit, quasi ab *Oriente* dictus fuerit *Orontes*. Neque Isidori consuetudo ab hujusmodi etymologiis aliena est.

N. 19. *Unde et nuncupatur*. Hæc apposita fuerunt ab aliquo, qui pro *Phasis* scriptum reperit *Eusis*, aut *Euxis*, unde *Euxinum* mare dictum existimavit. Sed quid, si Isidorus ipse apud sanctum Ambrosium, aut alium, pro *Phasis* legit *Euxis*? Compertum mihi est eum in corruptos Codices sæpe incidisse, neque mirandum si ad excerpendum tantum, non ad judicandum intentus, errorem veteris Codicis adoptaverit. De *Phaside* Plinius, l. VI, c. 4. Eum unum esse e quatuor paradisi fluminibus, quod *Phison* dicitur, nonnulli arbitrantur, ut n. 8 indicavi.

N. 22. *Hermus*. Virgilius, II Georg., 137:

> Nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus.

N. 23. *De quo Ovid*. In Excusis Ovidii legitur:

> Quique recurvatis ludit Mæandros in undis.

De Mæandri ambagibus passim mentionem injiciunt poetæ.

N. 24. *Tanais*. Proprie in paludem Mæotin fluit, quæ Ponto Euxino unitur. Vide Plinium et Melam.

N. 25. *Exordium Argivæ*. Solinus ait, *exordium argivæ nobilitati primus dedit*.

N. 26. *Circa Ravennam*. Apud Solinum desunt hæc verba. Accuratius Padus describitur a Plinio, l. III, c. 16.

N. 27. *Tiberis*. Retinui communem scripturam, quæ in vetustis quoque lapidibus apparet, *Tiberis* cum *i* primo Latino. Grialius ediderat *Tyberis*; alii vellent *Thyberis*. Etymon *Albulæ* ab *albo* colore ab Isidori genio non abhorret; idque etiamnum alii tenent.

N. 32. *Quod in eo plurimus*. Fortasse *quod in eo plurimum*; nisi intelligatur *qui color*. Florezius, t. XV Hisp. sacr., p. 37 et seqq., diligenter de flumine Minio agit, et multis probat Minium non esse fluvium, qui nunc *Mino* dicitur, sed alium, qui *Sil* nuncupatur, quique a Minio nunc sic appellato recipitur. Quod autem ait, *minium* vocem esse Latinam, alii, contra, sentiunt esse Hispanam; quo fortasse alludit Vitruvius, l. VII, c. 9: *Minium et Indicum nominibus ipsis indicant, quibus in locis procreantur. Minium* amnem, a *minio* pigmento dictum, tradit rursus Isidorus, l. XIX, c. 17, et Justinus, l. XLIV, c. 3.

N. 33. *Durius.* Florezius, t. XIII, p. 49 et seq., censet *Durium* potius ita appellatum a *Doriensibus Phœniciis,* sive incolis urbis *Dor,* aut *Dori,* quam a *Doriensibus Græcis.* De Durio aliisque Hispaniæ fluminibus conferendus Cellarius, Geograph. ant. l. II, c. 1. s. 1.

N. 34. *Lanæ pulchro colore tinguntur.* Intelligendum id de colore nativo, non de tinctura quæ arte fieret. Vide Plinium, et alios veteres, qui de lanis bæticis agunt.

Cap. XXII. N. 2. *In remotis montibus conchis et ostreis,* etc. Argumentum sane validum ad diluvii veritatem confirmandam, cujus vim nonnulli recentiores critici infirmare conantur.

N. 4. *Tertium.* Tria etiam diluvia enumerat Nonnus, l. III Dionys. Confer Lactantium, l. II Instit., c. 11.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Cap. I. N. 2. *Sallustius.* Verba Sallustii diverso modo in veteribus Exemplaribus leguntur : mihi placeret : *Ventis per cava terræ præcipitatis, rupti aliquot montes tumulique sedere.* Eadem repetit Isidorus, l. de Natura rerum, c. 45. Quod autem ait Grialius, hemistichum in his verbis cum integro hexametro contineri, id admitti nequit, nisi *sedere* sit infinitum. Cæterum nihil mirandum esset si Sallustio nec opinanti hemistichium cum intrego hexametro excidisset. Similia exempla Larthius, Bagomarsinus aliique curiose collegerunt.

Cap. II. N. 1. *Rotella.* Magis ex usu Latinorum est *rotula* quam *rotella.* Nunc invento novo orbe, quatuor terræ partes constituuntur, addita America prioribus tribus.

N. 3. *Mare magnum.* Sæpe Isidorus simpliciter *mare magnum* pro Mediterraneo usurpat : quod diserte explicavit l. XIII, c. 18, n. 1. In Isidorianis, c. 82, sermonem habui de Itinerario sub Antonini nomine falso vulgato, sive potius veteri notitia provinciarum, quæ perperam Antonino tribuitur, quo longe posterior est. Eadem Isidoro nostro a nonnullis ascribitur, quia sumpta est ex collectione canonum Pseudo Isidori, adeoque confundenda non est cum iis quæ Isidorus hoc libro de orbe ejusque partibus ac regionibus edisserit. Vide Pithæum, l. II Adv., subsec. c. 1. Inter hoc caput secundum et caput tertium subsequens duo Codices Gothici Toletani exhibent sphæram mundi, quæ in Codice vetustiori intus verbis Arabicis exarata est.

Cap. III. N. 1. *Asiam.* Alii dictam volunt ab *Asia* nympha, alii ab *Asio,* Manei Lydi filio.

N. 3. *Romphœa flamma.* Grialius edidit cum aliis Excusis *romphœa flamma.* Restituo *romphœa flammea.* Genes., c. 3, v. 24 : *Et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium, atque versatilem, ad custodiendam viam ligni vitæ.* Flammeus gladius atque versatilis ab Isidoro dicitur *romphœa,* seu *rhomphœa flammea ;* qui paulo post *romphœa flagrantiam* commemorat. Ejus vero interpretatio de muro igneo, quo undique septus fuerit paradisus, non omnibus placet. Verum valde inter se discrepant interpretum opiniones de gladio illo flammeo atque versatili. Vide Pererium ad eum Genesis locum.

N. 4. *Cherubim, id est, angelorum præsidium,* etc. Laudatus Pererius ostendit, hoc loco vocabulo *cherubim* significari multos angelos; etsi enim id nomen octavo angelorum ordini proprie tribuitur, tamen ad omnes angelorum ordines extenditur.

N. 5. *India... Tylon.* De India conferendus quoque Mela. Grialius in textu edidit *Tylen,* in not. *Tylon.* Solinus : *Tylos Indiæ insula est... quæcunque in ea arbos nascitur, nunquam caret folio.* Cæterum qui ea quæ Isidorus his capitibus edisserit plenius cognoscere voluerit, adeat necesse est scriptores qui veterem geographiam ac chorographiam illustrarunt. Eos longo ordine recenset Fabricius, cap. 5 Bibliograph. antiquar.

N. 6. *Monoceron bestiam.* Forte, *monocerotem bestiam.* Latini dicunt *monoceros, monocerotis.*

N. 9. *Arachosia.* Erat oppidum et flumen ejusdem nominis. Confer Plinium, l. VI, c. 23. Nunc regio est magni Mogolis. Parthia, de qua num. præc., in sensu latiori sumpta comprehendit Parthiam propriam, quæ nunc describitur.

N. 10. *Ab Assur filio Sem.* Ita docet sanctus Augustinus. l. XVI de Civ. Dei, c. 3. Reliqua de *Assyria* vide apud Plinium, Melam et Solinum. De *unguentis* Solinus : *Unde primum Romana luxuria fecit ingressum ad odores peregrinos.*

N. 11. *Media,* De *Media,* Plinius, l. VI, c. 26. De *Medica arbore* integrum est Solini caput 59. Virgilius II. Georg. v. 126.

> Media fert tristes succos, tardumque saporem
> Felicis mali.

Grialius, et alii Editi habebant *Perso* pro *Perseo,* quod reposui, quia is a quo Persæ originem habuerunt, *Perseus* aut *Perses* dicitur.

N. 12. *Persis* et *Persia* dicitur ; sed usitatius est *Persis, Persidis.* Quod *Nemrod,* seu, ut alii habent, *Nemroth* aut *Nemrod* Persas ignem colere docuerit, fortasse petitum est ex Eutychio, patriarcha alexandrino. Adisis Dictionar. biblic. Calmeti.

N. 13. Εὐδαίμων. In. n. 15 exponitur Græca vox εὐδαίμων, scilicet *Arabia Beata,* seu *Felix.*

N. 15. *Interpretatur.* Passiva significatione. Malim tamen ex Solino reponere : *Arabia appellata est, id est, sacra; hoc enim significari interpretantur.* Quod Arabia Felix *Saba* appellata fuerit, sanctus Hieronymus, Bochartus aliique censent. Josephus, quem pro hac sententia Grialius allegat, si conferantur cap. 7 l. I et c. 5 l. II, potius tenet *Sabam,* quam filius Chus *Saba* frequentavit, fuisse insulam, Meroes nomine celebrem. Hinc etiam controversia agitur an Regina Sabæ in Æthiopia regnaverit, an in Arabia Felice.

N. 17. *Commagena.* Grialius in textu semper *Commagena* cum duplici *m ;* in not. semper *Comagena* cum unico *m.* Dausquio magis arridet *Commagene,* aut *Commagena.*

N. 19. *Ascalon* urbs fuit in regione Philisthæorum inter Azotum et Gazam ; sed quod *Philistin* vocata fuerit, mihi non constat. Philisthæi dicebantur etiam *Philistiim,* et *Philistini.* A *Philisthæis* Palæstinam nuncupatam communis est opinio. Grialius scribit *Palestina.*

N. 21. De his in primis consulendus Bochartus in erudito opere cui titulum fecit *Chanaan. Jerusalem* plura sunt nomina, quæ hoc disticho comprehenduntur :

> Solyma, Luca, Bethel, Hierosolyma, Iebus, Helia,
> Urbs sacra, Hierusalem dicitur atque Salem.

Exstat in Ephemer. Georgii Gemnicensis, apud Pezium, t. II, col. 575. Fortasse *Helia* ponitur pro *Ælia.* De *Jerusalem* ejusque nominibus rursus Isirus, l. XV, c. 1, num. 4. De fertilitate terræ promissionis quidam recentiores non eas laudes agnoscunt quas veteres etiam ethnici protulerunt. Certum quidem est adhuc manere plura veteris fertilitatis vestigia, quamvis arva quædam nunc sterilitate horreant, quia incolarum negligentia non excoluntur.

N. 22. *Sebastia.* Seu, quod magis in usu est, *Sebaste, Augustan* significat. Herodes id nomen imposuit. Vide Josephum, l. 15 Ant., c. 11.

N. 23. *Galilæa Galilææ* originatio est a *Galgala* urbe, quod Hebraicum nomen *rotæ revolutionem* significat. Isidorus etymon Græcum accommodat a *lacte* ut in *Galatis, Gallis,* etc.

N. 26. *Nabaioth.* In Excusis etiam apud Grialium erat *Nabath.* Restitui *Nabaioth*; ita enim vocabatur filius primogenitus Ismaelis. Nabath fuit pater Jeroboami, primi regis Israel : alius eodem nomine consobrinus Tobiæ senioris.

N. 27. *Ægyptus.* Verba Solini sunt: *Ægyptus a meridie introrsus recedit quod prætendant Æthiopes.* Grialius allegaverat c. 33 Solini ; correxit in fin. c. 53. In mea Editione est c. 45. Alibi est c. 32.

N. 28. *Canopæa.* Fortasse legendum *Canopus*, vel *Canopæa regio.* Solinus, c. 44 : *Quod ab Atlante ad usque Canopitanum ostium panditur, ubi Libyæ finis est, et Ægyptium limen, dictum a Canopo Menelai gubernatore ibi sepulto. In ea insula, quæ ostium Nili facit,* etc. Huc facit Ammianus, l. XXII, c. 41. Clarius Tacitus, l. II Annal., ad ann. Urbis 772, c. 6, *Canopum* vocat rectorem navis qua Menelaus vehebatur. Urbs Canopus a Menelao condita creditur. Plinius l. V, c. 31, hæc tantum habet : *Insularum ante Asiam prima est in Canopico ostio Nili, a Canopo Menelai gubernatore, ut ferunt, dicta.*

N. 29. *Genus sericum.* Fortasse superfluum est *genus;* nam *sericum* simpliciter dicitur de serico vellere, aut serica veste. Solinus, c. 63, de seribus : *Hoc illud est sericum in usum publicum damno severitatis admissum, etc.*

N. 30. *Bactriæ regioni.* De Bactris sup. c. 21, l. XIII. Verba Solini, c. 62, sunt: *Bactris præterea est proprius amnis Bactros, unde et oppidum, quod incolunt, Bactrum. Gentes hujusce, quæ pone sunt, Paropamisi jugis ambiuntur; quæ adversa, Indi fontibus terminantur, reliqua includit Oxus flumen.* Curtius, l. VII. c. 4, montem vocat *Paramisum.* Grialius, *Paropanisum.*

N. 31. *Magog.* Filium Japhet, Scytharum sive Tartarorum patrem fuisse, Josephus, Hieronymus, Theodoretus, Eustathius, et multi alii opinantur. Et sane inter Getas, Gothos, Massagetas, etc., multa sunt nomina quæ originem ex Gog et Magog indicant. *Scytharum* autem vocabulum aliunde petendum est. A *Scytha*, Herculis filio, nonnulli *Scythas* appellatos existimant.

N. 32. *Moschorum Phasiden.* Verba Solini ita refert Grialius, ut interpunctionem apponat inter *Moschorum* et *Phasidem,* atque hoc sensu videtur Isidorus ea accepisse. In mea Solini Editione ita lego : *Henichorum montes Araxem, Moschorum Phasidem fundunt,* ut duo sint fluvii, quorum Araxes ex *Henichorum*, vel potius *Heniochorum* montibus, Phasis ex *Moschorum* funditur. Ac re vera Phasis in Moschis oritur. Vide Plinium, l. VI, c. 4.

N. 33. *Hyrcania dicta a silva.* Rationi magis consentaneum est credere *Hyrcanam* silvam dictam ita esse ab *Hyrcania,* quam contra. Hyrcaniæ silvæ celebres sunt. Lucanus, l. III, v. 268 : *Vastisque Hyrcania silvis.* Valerius Flaccus, l. VI, v. 114 : *Hyrcani luci.* Servius citatum Virgilii versum, *Hircanæque admorunt ubera tigres*, perperam interpretatur de Arabia, ubi Hyrcaniam, silvam nempe sic vocatam, existere asserit.

N. 34. *A colore populi.* Ut cap. seq. : Galli *a candore populi,* et cap. 5 : Mauri *a colore populorum.* Non ergo placet *capilli* pro *populi.*

N. 32. *Armenia.* Strabo scribit Armeniam ab Armeo, seu Armenio Thessalo, Jasonis comite, nuncupatam ; Stephanus, ex Antipatri sententia, ab Armeno Rhodio. Armenia ab aliis dividitur in majorem et minorem : major ultra Euphratem, nunc *Turcomania* et *Curdistan*, minor inter Cappadociam et Euphratem, nunc *Anaduole.* Vide Plinium, l. VI, c. 9.

N. 36. *Hiberia.* Nunc *Georgia*, aut Italice *Giorgia* dicitur. Scribitur et *Iberia;* quod ita scriptum nomen Hispanæ etiam proprium est; hinc nonnunquam in veteribus scriptoribus explicandis quædam ambiguitas suborta est.

N. 37. *Cappadociam.* Cappadociæ nomen desumptum fuit ex parvo fluvio *Cappadoce*, de quod Plinius l. VI, c. 3. Alii a *Cappadoce*, Nini filio, originem nominis deducunt. Duplex a Forcellino distinguitur amnis *Halys* apud veteres, hoc nomine dictus , alter ingens, qui Paphlagoniam a Cappadocia dirimit, de quo Plinius, l. VI, c. 2 et 3 ; alter in Lydia, de quo Lucanus, l. III, v. 272 : *Qua Crœso fatalis Halys.* Sed re vera unus idemque amnis est *Halys* Paphlagoniæ amnis Lydiam terminans. Vide Cellarium, l. III c. 8, n. 57.

N. 40. Galatæ. De Galatarum origine hæc eadem l. IX, c. 2, n. 68.

N. 41. Phrygia. De Phrygibus confer dicta l. IX, c. 2, n. 33. *Phrygiæ* nomen ex aliorum sententia deducitur ex *Phryge* fluvio, vel ex *Phrygio* oppido Macedoniæ, unde colonia ducta creditur in Phrygiam, vel ex Phrygia, filia Cecropis. Ex *Dardaniæ* vero, seu *Dardanii* oppidi vocabulo appellatio nunc manet *Dardanellorum*, ut vulgo vocant.

N. 43. *A Lydo regis fratre.* Fortasse a *Lydo rege fratre;* nam præcessit, *duos fratres reges*, etc.

N. 45. *A Cilice quodam.* Agenoris filio, ut nonnulli putant. Vide Servium, ad III. Æn. v. 88. Raderus, p. 30, ad Martialis versum :

> Et cilices nimbis hic maduere suis,

Auctores indicat qui referunt. Ciliciam dictam a Cilice, Agenoris Phœnicis filio. Isidorus Solinum exscribit.

N. 46. *Lycia.* Nuncupata creditur vel a *Lyco* rege, Pandionis filio, vel a *Lyce* nympha. Isidorus ex nomine ipso *Lyciæ* in memoriam revocari vult quod *Ciliciæ* ab Oriente adjuncta sit.

Cap. IV. N. 2. *Tertiam partem*, etc. Ovidius, Fastor. l. V :

> Taurus init cœlum, te, Sidoni, Jupiter implet,
> Parsque tuum terræ tertia nomen habet.

Eleganter hunc raptum descripsit Theocritus, idyll. 20. De Europa fuse Plinius, Strabo, etc.

Ib. Prima Europæ regio, etc. Ita etiam Mela l. I. Est alia Scythia Asiæ.

N. 4. *Propter fecunditatem*, etc. Discrepantes alias origines vocis *Germania* investigat Becmanus, l. de Orig. Lat. Ling., verb. *Ascenas*, p. 249, seq. *Callaicum* gemmam Solinus vocat *callaicam*, Plinius *callaidem*, sive *callain.* Vide Salmasium, Exercit. Plinian., p. 236 seq.

N. 5. *Mœsia a messium proventu*, etc. Hoc nihil aliud sonat, nisi quod ex vocabulo *Mœsia* in memoriam revocare possumus *messium* proventum, etc. De Mœsia Plinius, l. III, c. ult. Nunc *Bulgaria* et *Servia* ibi sunt. De Mysia duplici, majori et minori idem Plinius, l. V, c. 32. Mœsia Pannoniæ adjacens dicebatur etiam *Mysia*, sed Latini sæpius *Mœsiam* efferebant, ut a *Mysia* Asiæ distinguerent.

N. 6. *A sævitia incolarum.* Græce τραχὺς, *immitis, asper.* Alii a *Thrace*, Martis filio, cognominatam *Thraciam* volunt.

N. 7. *A Græco rege*, scilicet Thessaliæ. Vide Plinium, l. IV, c. 7 : *Et duæ in mari*, etc., scilicet duæ provinciæ : sed ita sunt octo. Corrigi posset *inde Hellas, id est, Thessalia.* Confer Plinium, loc. cit. Obstat quod paulo post *Hellas* a *Thessalia* clare discernitur. *Illyricum*, seu *Illyria*, nunc *Esclavonia* Hispanis, *Schiavonia* Italis, Liburniam et Dalmatiam complectitur. Alii ampliores terminos Illyrico assignant. Plinius, l. III, c. 20 et 21, in tres conventus juridicos Illyricum divisit, Augustus in duas provincias, superiorem et inferiorem.

N. 8. *A Delmi.* Tuto legere possumus a *Delminio.* Nam Isidorus id desumpsit a Velio Longo, vel a Cassiodoro potius, qui in libello de Orthographia, ex Velio Longo, sic refert : *Placet etiam* Delmatiam, *non* Dalmatiam *scribamus, quoniam a* Delminio *maxima ejusdem provinciæ civitate tractum nomen existimatur.* Quæ scribendi ratio ex veteribus inscriptionibus et nummis comprobatur. Sed usus obtinuit ut *Dalmatia* nunc ubique retineatur. In altero ex Mss. Goth. Tolet. post *clauditur* hæc adduntur: *Illyria regio juxta Adriaticum mare, in qua Dardani*

sedes habent. Ipsa est et Dardania, etc., ut indicat Grialius in not. ad hunc n. Pro *efferati* in Mss. est *efferata*.

N. 9. *Epirus* a *Pyrrho*. Alii putant *Epirum* a Corcyræis dictam proximam terram continentem, quia Græce ἤπειρος terram continentem significat. Inde nomen hoc ipsum alii usurparunt.

N. 10. *Ab Hellene*, etc., scilicet rege Thessaliæ, quo a *Thessalia* proprie *Hellas* cognominata fuit; sed tribuitur etiam id *Helladis* nomen Græciæ toti, et præcipue illi parti quæ spatiosior est, et a mari recedit, Peloponneso exclusa. Vide Plinium, l. IV, c. 7; Melam, l. 2, et Solinum, Exercit. Plinian., p. 142, qui advertit recentiores Peloponnesum quoque *Helladis* nomine comprehendisse, ut ex Isidoro constat. Cellarius de Hellade agit l. II, c. 13, ad cujus sectionem 5 Schwartzius in not. advertit originem opinionis de Hellenibus tanquam communi stirpe et cognatis repetendam esse ex Apollodori l. I, c. 7. ubi docetur Hellen filio Xutho Peloponnesum, Doro terras ultra Peloponnesum, Æolo finitimas Thessaliæ, et fortasse Achæo Achaiam divisisse. De etymo *Atticæ* regionis, alii putant ab ἀκτῇ, *littore*, *Atticam* dictam, quia maxima pars littoralis est, et *Acte* etiam appellatur. Vide Plinium, l. IV, c. 7. In Cod. 1. Vat. arch., et aliis veteribus exemplaribus, pro *ubi fuit Athenæ civitas*, invenio *ubi fuit Athenas civitas*; quæ scriptura non est contemnenda, ut *Athenas* sit velut indeclinabile. Sic alia nomina similia, ut *Centumcellas oppidum* in nominativo, *Veios colonia*, etc. Celebrem pugnam Marathoniam inter Athenas et oram littoream præter alios describit Nepos in Miltiade, c. 4 et 5.

N. 11. *Et Peloponnesus*. Ex quorumdam scilicet opinione; nam, ut dixi, alii Peloponnesum ab Hellade excludebant. Fabulam de Thebis Bœotiis a Cadmo conditis narrat Ovidius initio l. III Metam. Alii *Bœotiam* dictam putant ex *Bœoto*, filio Neptuni, ut tradit Hyginus fab. 186. Thebas patriam Liberi et Herculis fuisse ante Solinum docuit Plinius, l. IV, c. 7. Et Apollinem quidem in insula Delo natum communis fert opinio. Sed fortasse Isidorus ex Aristotelis aliorumque sententia locutus est, qui tradunt Apollinem et Liberum unum eumdemque esse deum, ut multis probat Macrobius, l. I, c. 18, et Servius, ad eclog. 5, v. 66, et ad Æn. VI, v. 78. Verba Isidori, *in qua olim civilia bella detonuerunt*, non pertinent ad Thebas, aut Bœotiam, sed ad Pharsalicos campos in Thessalia, de quibus Solinus, c. 13: *Thessaliæ sunt Pharsalici campi, in quibus civilium bellorum detonuerunt procellæ*. Grialius in not. habet: *Eadem est et Aonia*, sed in textu omittit *et*, ut alii etiam omittunt. Gellius, l. XIV, c. 6, inter doctrinas quæ neque delectant, neque utiles sunt, reponit cognitionem de vocabulis urbium regionumque immutatis, *quod Bœotia ante appellata fuerit Aonia, quod Ægyptus Æria*, etc. Sed prodest certe aliquando id novisse; neque utiliora sunt multa alia quæ ipse in Noctes suas congessit. Verum Isidorus ita explicandus est, ut, ab *Aonibus* montibus Aganippe fons *Aonius* dictus sit, a fonte *Aonio*, vel potius ab ipsis montibus Bœotia *Aonia* vocata fuerit. *Peloponnesus* est veluti Pelopis νῆσος, hoc est, insula: est autem peninsula, et latiori sensu insula; nunc *la Morea* dicitur. Pelops, ejus rex, fuit filius Tantali Phrygum regis. Conradus Samuel Schurzfleschius in Disputat. hist. civ., disp. 48, n. 2, in nota asserit, Isidorum *trecentis sexaginta tribus mil. passibus* ambitum hujus peninsulæ definire, cum *quingentorum quinquaginta millia passuum* circuitu pateat. Non invenio ubinam Isidorus illam opinionem expresserit. Verba illa hujus n. *In quam olim... ille Thebanus* in Mss. Goth. Tolet. rejiciuntur ad n. seq. post verba *Thessalonica, et Thebæ*.

N. 12. *Thessalia*. A Solino urbes in Thessalia memorantur *Thessalia* et *Thebæ;* atque ita fortasse relegendum est apud Isidorum, non *Thessalonica*, quæ urbs est Macedoniæ, ita appellata, quasi *victoria de Thessalis*, Θεσσαλῶν νίκη, quia Philippus rex Macedoniæ in eo agro Thessalos bello prostravit. Sed nec de *Thessalia* urbe celebri in Thessalia provincia aliunde mihi constat. Quod autem *Thebas* Solinus et Isidorus in Thessalia collocant, intelligendum de *Thebis Phthiis;* nam Thebæ aliæ celebriores in Bœotia ab Isidoro num. præc. rectæ collocatæ fuerunt. Parnassum quoque non in Thessalia, ut Isidorus rursus, c. 8, n. 11, ex Servio affirmat, fortasse cum Pindo Parnassum confundens, sed in Phocide, regione Achaiæ, existere geographi consentiunt.

N. 13. *Ab Emathio rege*. Solinus *Emathium* regem ignotum hominem, ac veluti terræ filium, statuit. Alii hunc vocant *Emathionem*, filium Auroræ, fratrem Memnonis. *Emathias* propriæ pars erat Macedoniæ; sed accipi solet præsertim a poetis pro tota Macedonia, imo et pro Pharsalia et Thessalia. Unde Lucanus:

> Bella per Emathios plusquam civilia campos, etc.

N. 14. *Achaia*. *Achæos* ab *Achæo*, Jovis et Pithiæ filio, cognominatos, tradit Servius, ad. I Æn., v. 442. Alia ab *Achæo*, Zuthi filio, qui homicidii reus in Laconiam profugit. *Achaia* sumi solet pro tota Græcia, sed proprie est regio Peloponnesi, cujus caput est Corinthus.

N. 15. *Et Calistæ*. Isidorus fortasse scripsit *Calistus*, vel *Calistonis*, ut Servius, ad I Georg., v. 67, quod librarii non intelligentes in *Calistæ* commutarunt. Peloponnesus, in cujus meditullo est Arcadia, a Mela, l. II, dicitur *Platani folio simillima*. Quod Arcadia dicta fuerit *Sicyonia*, et regnum *Sicyoniorum* a *Sicyone* rege, mihi non liquet; nam apud veteres, geographos solum invenio *Sicyonem* urbem fuisse Peloponnesi in Achaia, cujus incolæ *Sycionii* appellabantur.

N. 16. *Pannonia*. De Pannonia Plinius, l. III, c. 25. Cum Isidorus dicat *Pannoniam* esse nuncupatam *ab Alpibus Pœninis*, vix dubium superest quin infra legendum sit *ab africo vero Alpes Pœninas*, non *Alpes Apenninas*, aut, ut Grialius edidit, *Appenninas*. Alpes *Pœninæ*, sive, ut alii scribunt, *Penninæ*, sunt in confinio Galliæ Narbonensis et Italiæ qua Annibalem transiisse creditur, cum bellum Romanis intulit. *Alpes* vero de multis montibus dici solet, ut *Alpes Rhæticæ*, *Noricæ*, *Bastarnicæ*, *Gragæ*, etc. Livius, l. XXI, c. 38, Alpes *Penninas* vocat, non *Pœninas*, quia a *Pennino* deo nomen habuerunt, non a transitu Pœnorum. Confer Cellarium, l. II, c. 9.

N. 20. *Tuscia*. Plinius, l. III, c. 5: *Lidy a quorum rege Tyrenni, mox, a sacrifico ritu lingua Græcorum Tusci sunt cognominati.* Adde Servium ad II Æn., v. 781. Hæc originatio argueret scribendum *Thuscia*, ut Grialius cum aliis scribebat. Sed communior scriptura est sine aspiratione, ut in *tus*. Servius, ad VI Æn., v. 4: Thus *et* Orchus *veteres dicebant*, *quibus sequens ætas detraxit aspirationem*. Innumera sunt alia hujusmodi. N. 22, redit iterum sermo de Tuscia.

N. 21. *Græce cognominatam*. Solinus omittit *Græce;* sic enim habet: *Marcus Antonius asseverat hos eosdem quod tempore aquosæ cladis imbribus superfuerint* umbros *esse nominatos*. Isidorus *Græce* addidit, quia *imber* est ex Græco ὄμβρος.

N. 22. *Lydi fratre*. *Lydium* hoc loco Grialius vocabat, quem c. 3, n. 43, non semel *Lydum* dixit. Negat Isidorus dici debere *Tasciam*, fortasse quia apud antiquos non facile invenitur *Tuscia*, sed *Tuscorum regio*, aut aliquid aliud simile.

N. 23. *Apulia*. Scribitur *Apulia* et *Appulia*; necnon *Brundusium* et *Brundisium*, sed in veteribus monumentis frequentius *Brundi sium*.

N. 25. *A candore populi*. Confer. c. 3, n. 34, cum nota. Alias etymologias Gallorum expendit Becmanus, p. 492.

N. 26. *Belgis autem civitas est*. Quænam fuerit ci-

vitas Belgis dicta, ex aliis non liquet; neque Cæsar *Belgium* civitatem dicit, sed provinciam, seu regionem, quæ pars erat Belgicæ, et proprie natale solum Belgarum.

N. 30. *Duæ sunt... Hispan.* Isidorus non explicat quid sit Hispania citerior et ulterior, sed vocum *citra* et *ultra* etymon tentat investigare, aut aliquam rationem reddere. Vera autem originatio est a *cis* et *uls*: quæ in usu erant apud veteres pro *citra* et *ultra*, ut tradit Gellius, l. XII, c. 13.

CAP. V. Num. 1. *Libya.* Hyginus, fab. 160, Lybyam non Epaphi, sed Palamedis filiam dicit, nisi apud Hyginum rescribendum sit *Epaphi* pro *Palamedis*, quod Munckerus suspicabatur. Alii putant *Libyam* ita nominatam a *Libye*, filio Herculis. Vide Martianum Capellam, l. VI.

N. 2. *Africam.* Afer, vel Apherus a Josepho, lib. I Antiq., c. 12 et 23, dicitur nepos Abrahæ ex Madian filio, a Solino, c. 37, Libys Herculis filius. Nonnulli existimant cognominatam Africam ex Græca privativa α et φρίκη, quasi sine horrore frigoris. Bochartus, Chan. I, 25, videndus de Africa, præter Cellarium, l. IV, in præfat., ubi diversa Africæ nomina explicat.

N. 4. *Syrtes majores.* In primo Ms. Goth. Tol., supra *Syrtes majores* est glossa vetus, *montes, vel rupes.*

N. 5. *Teuchira.* Grialius in textu edidit *Teuchira*, in not. *Theuchira.* Vera scriptura est *Teuchira*, aut *Tauchira*, quæ a reginæ nomine Arsinoe quoque vocata fuit.

N. 6. *Bizacium* Grialius hoc loco edidit *Bizantium*, paulo post *Bizatium.* Sed n. 3, quamvis in textu posuerit *Bizacium*, in not. rectè prætulit cum Chacone *Bizacium.* Bochartus, Chan., l. I, c. 24, legit, *urbium Œeæ, Sabratæ.* Vet. Edit. valde in his vocabulis errant.

N. 7. *Byzacena regio.* De Byzacena regione Bochartus, Ch. I, 24 et 25, et Cellarius l. IV, c. 4. Metropolis Byzacenæ provinciæ *Adrumetum* erat, sive *Hadrumetum.*

N. 8. *Zeugis, ubi Carthago,* etc. Consonat Isidoro Victor Vitensis; conjicitque Salmasius, p. 318 Exerc. Plin., non aliter exponendum Plinium, quem fortasse male accepit Solinus, qui Zeugitanam provinciam inter Numidiam et Africam collocat. Harduinus, et cum eo Cellarius, ex Isidoro et aliis, verba Plinii sic accipiunt: *Zeugitana regio, et quæ proprie vocatur Africa*, hoc est, *Zeugitana regio, eademque proprie Africa vocitata.*

N. 9. *Hipponem regium et Rusicadam.* Cavendum a scriptura vulgata, etiam Grialii, *Hipponem, Rhegium*, etc., quasi duæ sint urbes, *Hippo*, et *Rhegium* vel *Regium*; nam Grialius in textu habet *Rhegium*, in not. *Regium*, sed cum interpunctione inter *Hipponem* et *Regium*. *Hippo regius*, Sancti Augustini episcopatu celeberrimus, ita vocabatur, ut ab aliis cognominibus urbibus discerneretur. De eo Silius, l. III, vers. 259:

> Tum Vaga et antiquis dilectus regibus Hippo.

Græci Numidas vocant *Nomades* a νομή, *pabulum*, quia sæpe permutant pabulum, vel quia pecoribus negotiantur, vel quia herbis, ut pecora, aluntur. Vulcanius notat *Ampsagam* flumen a Plinio in Tingitania statui, sed locum non indicat; et Plinius, l. V, c. 2, Ampsagam in Cæsariensi Mauritania censet ultimum, et c. 3 ait: *Ab Ampsaga Numidia est, Masinissæ clara nomine.*

N. 10. *Gallia a candore populi.* Ita c. 3, num. 34. *Albania a candore populi.* Vide inf. n. 14.

N. 12. *Quos sola nunc India parturit.* Elephantos etiamnum non in sola India gigni, sed alicubi in Africa quoque, dixi ad l. XII, c. 2. n. 16.

N. 13. *Garamantis regionis.* Solinus, in mea Editione veteri: *Garamanicæ regionis caput est Garamana.* Sed nomen urbis ab aliis dicitur *Garama.* Isidorus fortasse scripsit *Garamantidis regionis*, quanquam etiam in usu est *Garamas, garamantis.*

N. 14. *A colore populorum.* Ut n. 10.

N. 15. *Camelopardalis.* L. XII, c. 2, n. 19. *Camelopardus* dicitur, qui hoc loco *Camelopardalis* nominatur. Confer notam.

N. 21. *Gallæcia.* Olim, ut provincia, Cantabros et Astures comprehendebat. Orosius, l. VI, c. 21: *Cantabri et Astures Gallæciæ provinciæ partes sunt.* Id. colligitur ex Itinerario Antonini, et ex Plinio, l. XIX, c. 1. Vide Florezium, t. XV Hisp. sacr. p. 12.

N. 22. *Territorium.* Alii putant *territorium* dictum a *terrendo* inde hostes. Plura de his Vossius in Etym. Servius, in mea Edit. ad l. V. Æn., v. 755, habet: *Unde et* TERRITORIUM *dictum est quasi* TRITORIUM, *tritum bubus et aratro.* Crellius, in dissert. de cæremonia qua urbes condebantur, sententiam Isidori probat, quod antiqui non solum urbium, sed etiam territoriorum limites finesque civitatis aratro designarent.

CAP. VI. N. 1. *Quod in salo sint.* Videtur id ex Festo petitum, verb. *Insulæ*: *Suntque in salo positæ.*

N. 3. *Thanatos*, non *Athanatis* legitur in correctis Editionibus Solini, etiam Grialio antiquioribus. Corruptum Isidori locum, *a Britania est varia, tenuis separata*, Salmasius, p. 247 Exerc. Plin. ex Solino correxit, sed eum jam Grialius prævenerat.

N. 4. *Thule.* Verba Solini in mea Editione hæc sunt: *Multæ*, etc., *brumali solstitio dies adeo conductus, ut ortus junctus sint et occasus.* Grialius scribebat *Thyle;* retineo *Thule*, quæ communior est scriptura. De eadem insula consulendi Plinius, Mela et alii. Recentiores geographi inter se non consentiunt, de qua insula veteres scriptores loquuntur. Cellarius, l. II Geogr. ant., c. 4, n. 87, putat *Thulem* esse eam quæ nunc dicitur *Schetlandia, Schetland*, sive *Hitland*, aut insulam *Fero.* Plerique Thulem *Islandam* esse affirmant.

N. 5. *Orchades.* Pomponius Mela, l. III, ait, *Orchades* numero esse triginta, Ptolemæus circiter triginta, Plinius quadraginta. Multi scribunt *Orcades.*

N. 6. *Scotia.* Scotia nunc est pars septentrionalis Britanniæ majoris. Olim Scotiæ nomen Hiberniæ tribuebatur. Dixi de hac veterum consuetudine in prolegom. ad Sedulium, c. 1, n. 11.

N. 7. *A Rubro profecti mare.* Solinus: *A Rubro profecti mari;* et facile quidem est ut librarii ex *mari* fecerint *mare*, cum passim in Mss. *e* et *i* confundantur. Sed poterit etiam retineri *mare* in ablativo, ut *præsepe*, etc. De Gadibus Bochartus, Ch. l. 1, c. 34, ubi legit, *lingua sua Gadir*, corrigens *Gades*, prout jam Grialius correxerat.

N. 8. *Fortunatæ.* Nunc *Canariæ* dicuntur, quia una earum a canibus ingentis magnitudinis ibi repertis *Canaria* vocabatur; de qua Plinius, l. VI, c. 22, et Solinus prope finem sui operis, qui concludit *non penitus ad nuncupationem suam* (Fortunatarum) *congruere insularum qualitatem.* Conferendus Harduinus ad Plinium.

N. 9. *Gorgades.* Alii Editi apud Melam, Solinum, Plinium, etc., habent *Gorgones insulas*, non *Gorgadas*, ut Grialius edidit. Pro *Hersperuceras* meus Solinus refert, *quod vocamus Hesperionceras.* Ac fortasse apud Isidorum legere etiam præstabit *quod vocamus*, non *quod vocatur.* Vulcanius notavit pro *Hespuceras* aliter apud Plinium legi *Hesperion ceras.* Plinius utroque modo dixit *Hesperion ceras*, et *Hesperu ceras;* ita enim Latinis litteris scripsit Græcum Ἑσπέρου κέρας, *Hesperi cornu.* Promontorium quod nunc *Viride* vocatur creditur esse *Hesperu ceras.*

N. 10. *Hesperidum insulæ.* De Hesperidum insulis Plinius, l. VI, c. 31. De explicatione fabulæ Draconis id. Plin. l. V, c. 1, et Solinus, c. 24, al. 36. Insulæ et horti Hesperidum a tribus filiabus Hesperi, fratris Atlantis, nomen habuerunt. Isidorus etymon deducit ab Hesperide urbe, quæ Hesperide primum dicta fuit, et postea Berenice, sita in Cyrenaica provincia.

N. 12. *Taprobana.* Alii efferunt *Taprobane.* Ea

nunc a nonnullis *Sumatra*, a plerisque rectius *Zeilan* esse creditur; de qua multa geographi tum veteres, tum recentes.

N. 13. *Tylos... ferens omni tempore fol.* Fortasse vera est lectio veterum Codicum, *virens omni tempore folia;* quam etiam exhibent duo Goth. Tolet. sæpius laudati; nam sequior ætas dicebat *folia, foliæ*, ex quo in vulgares linguas Italicam et Hispanam permanavit *foglia, hoja.* Nisi mavis *folio* cum Solino, c. 65. *Tylos indiæ insula est... quæcunque in ea arbos nascitur, nunquam caret folio.*

N. 14. *In Mari magno.* Hoc est, in Mediterraneo, ut sæpe adverti. *Paphos* civitas erat; an autem eadem vocata fuerit *Cyprus*, non liquet aliunde. De aere cyprio rursus Isidorus, l. XVI, c. 20. Videndus Meursius, in lib. de Cypro, Amstelodami ed. 1675.

N. 15. *Macaronesum... Creta a Crete Macaronesum*, melius *Macaronesos*, hoc est, *insula beata.* Solinus, c. 16: *Dosiades eam a Crete nympha, Hesperides filia, Anaximander a Crete rege Curetum* CRETAM, AERIAM *prius dictam, mox* CURETIM; *nonnulli etiam a temperie cœli* μακαρόνησον *appellatam prodiderunt.*

N. 16. *Jura fixit.* Fortasse Isidorus verbum sumpsit ex Virgilio, VI Æn., v. 622: *Fixit leges pretio, atque refixit.* Apud Plinium et Celsum occurrit *Phalangium* in recto casu, apud Vegetium vero, de Re veter., l. III, c. 81, *Sphalangios;* ita enim scribit. Apud Isidorum legi poterit *phalangios.*

N. 17. *Abydos* et *Sestos* nunc *Dardanelli* vocantur. Isidorus insulam *Abydon* perperam facit. Alia fuit urbs Abydos in Ægypto, et in ea Memnonis regia mirifice structa, et celebre Osiris templum.

N. 18. *Coos.* In mea Solini Editione legitur *Coos, Ceos;* sed Isidorus videtur legisse *Ceos, Coos*, ut advertit Salmasius, Exer. Plin., p. 143, qui apud Solinum cum invenisset *Ceos, Coos*, correxit *Coos, Ceos;* et observavit errorem Isidoro cum Solino communem esse, quod *Coos* dicatur objacere Atticæ. *Coos* scribitur etiam *Cos*, et *Ceos, Cea.* De confusione harum vocum et insularum consulendus Harduinus, in not. et emend. ad l. XI Plin., c. 22, n. 42, et Cellarius, l. III, c. 2, n. 26.

N. 19. *Circa eamdem.* Scilicet Delum. Malim tamen *circa easdem.* Sententia certe hæc est, dictas *Cycladas*, quia eas circuire longo ordine navigando necesse est, ex Servio, loc. cit. a Grialio, Plinius, l. IV, c. 12: *A promontorio Geresto circa Delum in orbem sitæ (unde et nomen traxere) Cyclades.*

N. 20 *Quinquaginta tres.* Hyginus novem tantum numerat fab. 276. Strabo, l. X: *Initio duodecim numerabantur* (Cyclades); *accesserunt autem plures.* Vide etiam Velleium, l. I, c. 4, et Munckerum, in not. ad Hyginum.

N. 21. *Quod post diluvium*, etc., ex Solino, c. 17.

N. 22. *Rosæ capitulum.* Gisbertus Cuperus, in Apotheos. Homeri, & *Serapidem*, pro *rosæ capitulum*, aut *capitolium*, ut alicubi legitur, corrigit *rosæ caput olim dicitur*, etc. Isidorus calicem rosæ videtur *caput* vocare: proprie autem *caput rosæ* est globulus inferior lanugine refertus. De colosso a Rhodiis soli dicato Turnebus, l. VIII Adv., c. 24. De aliis colossis Paulus Voetius ad Herodianum, p. 186 seq., et Raderus, ad Martialem, p. 23. De Rhodo Bochartus, Ph. III, 6, Diodorus, l. V Grammat., a Rhodo puella nomen Rhodi deducit, alii a rosis potius, quæ magna copia succrevisse dicuntur.

N. 23. *Tenedos* legitur apud Isidorum, et *Tenedos* inter Cycladas recensetur etiam ab Ampelio, c. 6. Dissentit Munckerus, ad Hyginum, fab. 276, apud quem corrigit *Tenos* pro *Tenedos.* Et *Tenon* etiam vocant Artemidorus, Strabo, Ovidius, Stephanus et Plinius. Alia est *Tenedos* urbs et insula Trojano agro opposita, de qua Virgilius, l. II Æn., v. 21. Isidorus Teno tribuit quod de Tenedo a plerisque narratur, et utramque insulam confundit. De *Tene*, Cycni filio, *Tenedi* conditore, alii alia narrant, eum scili-

A cet statuisse ut qui in adulterio deprehenderetur, à deprehendente statim occidi posset. Tenedia securis in proverbium abiit, de quo Erasmus in Adag. Tenes apud tenedios sanctissimus deus habebatur, ut ait Cicero, III in Verrem, c. 19, et l. III de Nat. deor.: *Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi, Tenedii Tenedum*, etc.

N. 24. *Carpathos.* Propter celerem fructuum maturitatem: quia καρπὸς Græce est fructus. Bochartus Chan. 1. 7, id tam futile esse dicit, quam quod sequitur, ex hac insula dici Carpasias naves magnas et spatiosas. Ipse *Carpathum* dictam putat a *carpath*, quia est ad oram Cariæ.

N. 25. *Cythera*, *Cytheræ* pro insula occurrit apud Tacitum, III Ann., c. 69. *Ut Cytheram potius concederet.* Sed alii hanc lectionem sollicitant. Esse autem Cytheram insulam oppido Boiæ, et promontorio Maleæ oppositam cum oppido ejusdem nominis, et portu idoneis testimoniis Cellarius confirmat l. II, c. 14, et
B l. III, cap. 7.

N. 26. *Icaria insula. Icaros* dicitur a Solino et Plinio, l. IV, c. 12, qui eam etiam inter Sporades enumerat. *Icaria* vocatur a Mela, l. II, qui pariter eam inter Sporades recenset. *Icariam* quoque dicunt Strabo et Ptolemæus.

N. 27. *Naxos.* De Naxo Plinius, l. IV, c. 12, et Bochartus, Chan. I, 30. In meo Solino scribitur *Dyonisia*, non *Dyonisias.* A Plinio *Dyonisias* vocatur. Exstant numi inscripti ΝΑΞΙΩΝ, qui ad hanc insulam videntur pertinere.

N. 28. *Melos.* Inter Sporadas a Mela collocatur l. II. Incolæ *Melii* dicuntur; inde Diagoras Melius, de quo Minutius Felix, c. 8.

N. 29. *Sardam lapidem* ex Solino, c. 20.

N. 30. *Chios.* Traditur solam Chium inter insulas mastichem gignere. Vide Plinium, l. V, c. 31. Etym. ex Græco ab aliis petitur ob nivis copiam, vel a Chione
C nympha, aut filia Dædalionis. Bochartus. Ch. I. 9. *Chii* nomen Syrum esse docet, sed deducit a *Chivia*, serpente, quia historiæ Chiorum referunt sub monte ejus insulæ Pelinæo quondam latuisse draconem portentosæ magnitudinis, qui sibilis suis insulares aliquandiu territaverit. Negat vero quod Syri mastichem *chion* vocaverint.

N. 31 *Insula est mari.* Forte, *est in mari.*

N. 32. *Trinacria... Latine Triquetra.* In Editionibus correctis Quintiliani, l. I, c. 6, al. 10, non *Triquadra* legitur, sed *Triquedra;* desumit enim etymon hujus vocis a *tribus sedibus*, seu locis; nam ἕδρα *sedes* est. Ac fortasse apud Isidorum legendum, *Latine triquedra dicitur, quasi in tres hedras divisa.* Bochartus, Chan. I, 30, de primis seu priscis Siciliæ incolis late disserit, et veterum fabulas apud Thucydidem, et alios rejicit: *Siciliæ* nomen ex Hebræa origine repetit.

N. 37. *Hephæstias.* Solinus, c. 11. *In freto*, inquit, *siculo* ἡφαιστίαι *insulæ*, etc. Fortasse hinc *Hephestias*
D apud Isidorum immissum est, ac legi posset, *Ericusa Hephæstica*, ut una tantum sit insula. A Græcis hæ insulæ dicuntur *Hephæstiades.* Hephætia, vel Hephætias est etiam urbs metropolis insulæ Lemni. Vide Plinium, l. III, c. 8 et 9, ubi docet *Liparam* dictam a *Liparo*, Ausonis filio, qui successit Æolo. Alii dicunt Æolum Liparo successisse. Adisis Cellarium l. II, c. 12.

N. 38. *Stœchades insulæ.* Nunc *de Hyeres* nuncupatæ, tres numero sunt, de quibus vide Plinium, l. III, c. 5. Sed tribus nobilioribus aliæ parvæ, minusve notæ accensentur.

N. 39. *Sardus ab Hercule procreatus.* Ita Solinus, cap. 10, Strabo, Silius, et alii. A Græcis antea vocabatur Ἰχνοῦσα, ab effigie soleæ, sive imæ pedis humani partis. Bochartus, Chan. I, 31, quod de Sardo, Herculis Maceridis filio, ab Isidoro et aliis antiquioribus dicitur, tam suspectum esse arbitratur quam quod a Cyrno, Herculis itidem filio, Corsicæ Græcum nomen *Cyrnon* ab Isidoro etiam, et Servio deducitur. Ipse Hebræam originem nominis *Sardiniæ* excogitat.

N. 40. *Sed solifug... nisi herba.* De solifuga et herba Sardonia, aut Sardoa, quæ homines quasi ridentes interimit, Solinus loc. cit.

N. 41. *Corsicæ insulæ.* De Corsica agit Bochartus, Ch. I, 31, 32, qui asserit *Corsicæ* nomen esse Punicum, quo *silvosus locus* indicatur, quia ex omnibus insulis nulla est alia silvosior. Isidoro favent Eustathius ad Dionysii vers. 458, et Byzantius chorographus in Κορσὶς. Verius Seneca censet de hujus insulæ diversis habitatoribus, c. 8, ad Helviam.

N. 42. *Græce* Κύρνη. Melius Κύρνος. *Cyrnos* etiam scribitur a Plinio, l. III, c. 6, et in epigrammatis, quæ Senecæ tribuuntur, contra Corsicam. Servius autem, ad loc. cit. Virgilii, *Cyrnem* vocat. Vide not. ad n. 39.

N. 43. *Ebosus.* Vel *Ebusus*, vel *Ebosia*, vel *Ebusia*, nunc *Iviza*. Bochartus, Ch. I, 35, ex Hebraica lingua originationem accersit a *Jebuso*, *exsiccatæ*, id est, ficus siccatæ, quibus Ebusus celebrabatur.

N. 44. *Baleares.* Isidorus ita Baleares describit, ut Majorica *Aphrosiade* videatur dicta, Minorica *Gymnasie*. Grialius in not. ambas nuncupari indicat *Aphrosiades*, aut *Aprosiades*, et ex conjectura *Aphrodisiadas*, ambas etiam *Gymnasides*. Plin., l. III, c. 5, testatur has insulas a Græcis vocari *Gymnasias*, quia incolæ nudi æstate sese fundæ jactu exercebant. Bochartus, Ch. I, 35, non a lingua Græca, sed a Punica, aut Phœnicia etymon *Balearium*, hoc est, *peritorum jaculandi*, deducit. Eustathius, ad Dionysium, v. 457 : *Ideo* BALEARES *dicuntur, hoc est,* FUNDITORES, *secundum ipsorum vernaculam linguam.*

CAP. VII. N. 1. *Et loca earum.* Fortasse *et colla earum*. Cap. seq., n. 19 : *Colles sunt præeminentiora juga montium, quasi colla.*

N. 2. *Sigeum.* Grialius scribebat cum diphthongo *Sigæum;* quod probari nequit. Græce, Σίγειος *Sigeius* aut *Sigeus*.

N. 3. *Maleum. Malea* est nomen promontorii : *maleum* est adjectivum. Maleam describit Statius Theb., l. II, v. 32 et seqq., ut alios omittam.

N. 4. *Pelorum.* Apud Orosium, l. I, c. 2, etiam legitur *Pelorum* neutrum, scilicet promontorium. Plerumque dicitur *Pelorus*, nempe mons, aliquando muliebri forma *Peloris*, et *Pelorias*. *Pelorum* dictum a *Peloro*, qui Hannibalis classem gubernavit, confirmant Mela, l. II, et Val. Maximus, l. IX, c. 8, ubi historiam Pelori interfecti, et in hoc promontorio sepulti narrat.

N. 5. *Pachynum.* Hoc promontorium et *Pachynum*, et *Pachynus*, aut *Pachynos* dicitur.

N. 6. *Lilybæum.* Civitas nunc *Marsala* est; de ea Cicero, Div. in Verr., c. 17.

N. 7. *Borion.* Grialius in textu cum aliis Excusis edidit *Borio;* in not. *Borion*. Verba Solini sunt : *Externos in ea* (Africa) *plurimos conventasse, argumento de locis et urbibus dabimus. Borion promontorium, quod Aquilone cæditur, Græci advenæ sic vocaverunt. Hipponem* REGIUM *postea dictum, item Hipponem alterum, de interfluente freto* DIARRYTHON *nuncupatum, nobilissima oppida, equites Græci condiderunt.* Scilicet ut Græci a *Borea*, seu Aquilone, promontorium *Borium* aut *Borion* appellarunt, ita ab equis duos *Hippones*, quorum alter verbo Latino addito *Hippo. Regius* postea dictus fuit. Isidorus, sive alius, ex quo ipse sumpsit, ex perversa interpunctione Solini, quæ in nonnullis Editis adhuc exstat, intellexit *Borion* postea appellatum fuisse *Hipponem Rhegium*, et interpretationem adjecit verbi Græci *Rhegium*, ut de Rhegio in Calabria dicitur, quod inde olim Sicilia vi fluctuum terræ fractione avulsa fuerit. De Hippone Regio vide c. 5, n. 9, hujus libri.

CAP. VIII. N. 2. *Caucasus.* De Caucaso confer Salmasium in Exercit. Plinian. Raderus, in comment. ad Martial., p. 36 et 584, auctores etiam indicat qui de Caucaso monte bicipiti scripserunt.

N. 3. *Taurus.* Caucasus ipse est pars Tauri montis.

N. 4. *Libanus.* Calmetus, in Dict. bibl., existimat Libanum dictum ex Hebræo *leban*, sive *laban*, quod *album* significat. Perpetuis enim nivibus candescit, de quibus Jeremias, Tacitus, etc.

N. 5. *Ararath.* Joannes Struis in suis itineribus narrat se verticem montis Ararath conscendisse, ac de reliquis arcæ Noemi, quæ adhuc permanent, certum redditum. Tournefortius, qui locum invisit, nihil simile ibi reperiri testatus fuit, consentiuntque viri alii docti verticem montis ejus perpetuis nivibus obsideri. Adisis Calmet., in Diction. biblic., et Boch., Phal. l. I, c. 3, qui observat Arabes et Hebræos scriptores affirmare arcæ reliquias asservatas fuisse in Gordiæorum montibus Ararath.

N. 6. *Acroceraunii.* Est nomen adjectivum ; nomen substantivum *Acroceraunia*, vel *Ceraunia*. Pro *fulminum jactus* malim *fulminum ictus*. Servius etiam habet *jactus* in mea Editione, ad III Æneid., vers. 506. *Ceraunia montes Epiri a crebris fulminibus propter altitudinem nominati. Unde Horatius expressius dixit* ACROCERAUNIA, *propter altitudinem et fulminum jactus.*

N. 7. *Hyperborei* populi a Plinio locantur, l. IV, c. 12, pone Riphæos montes, ultraque boream, sive aquilonem. An autem aliqui sint montes proprie *Hyperborei* nuncupati mihi incertum est, nisi quod Ptolemæus montes Hyperboreos a Riphæis distinguit, cui contra alios Cellarius favet, l. II Geog. ant., c. 6, n. 27.

N. 8. *Impetus et* ὁρμή. Ῥιφὴ et ὁρμὴ impetum significant.

N. 10. *Athos... Lemnum.* Solinus, c. 21, in mea Editione : *Cum Athos a Lemno sex et octoginta millibus passuum separetur.* Plinius, l. II, c. 7 : *Ab ea* (*Imbro*) *Lemnos* XXII M., *quæ ab Atho* LXXXVII M. *p. Circuitu patet* CXX M. *p.*

N. 11. *Parnassus.* Parnassum non esse montem Thessaliæ dixi ad c. 4, n. 12. Non longe a Delphis in Phocide est Parnassus, de cujus duplici vertice plura Cellarius, l. II, c. 13, s. 9.

N. 12. *Ceraunii... montes.* Sunt ipsa *Acroceraunia*, sive *Ceraunia*, de quibus n. 6.

N. 13. *Apenninus.* Nonnulli volunt scribi *Apœninus*, ut originatio a *Pœno* Hannibale indicitur. Repugnat communis usus. De Alpibus *Pœninis* dictum jam ad c. 4, n. 16.

N. 14. *Gehenna.* Vocem Hebraicam esse non ignorabat Isidorus, qui c. 9, n. 9, rem ipsam ex sancto Hier. explicat. Voluit tamen ex allitteratione *Ætnæ*, et *gehennæ* in memoriam hominum revocari ignem inferorum.

N. 16. *Solorius.* In Hispania mons altissimus a Plin. l. III, c. 1, commemoratur, sed hoc quidem nomine a Mariana inter celebriores Hispaniæ montes non exprimitur.

N. 17. *Implevit Atlantem.* Lucanus, in mea Edit., *implevit Atlanta*. Calpe Hispanice nunc est *Gibraltar*.

N. 18. *Aerias Alpes.* Ovidius, II Met., 226 : *Aeriæque Alpes.* Pro quovis monte excelso *Alpes* et *Alpen* in singulari multi usurpant, Silius, Prudentius, Sidonius, Ausonius, Fortunatus, et alii, plena manu congesti a Ducangio in suo Dictionario. Bochartus, Ch. l. I, c. 42, n. 7, advertit plerisque visum *Alpes* dici ab albedine nivium, non tamen de nihilo alios Alpen montem excelsum explicare, cum et *Al* celsum Gallice sonuerit, et *pen* collem, aut verticem montis.

N. 19. *Colles.* Alii censent a *colendo* nuncupari. Etymologiam Isidori confirmat Statius, qui per similitudinem, IX Th. v. 643, vocavit *frondea colla Parnassi* juga vertici subjecta. Vide not. ad c. præc. n. 1. Pro *præeminentiora*, aut *præminentiora* (utroque enim modo scribitur), malim *prominentiora ;* et ita scribitur l. I, n. 376, Differentiar.

N. 20. *Juga.* Montium præcipue dicuntur de continuato montis cacumine. Cæsar, l. I Bell. civil.,

c. 70 : *Ut mutate itinere, jugis Octogesam perveniret.*

N. 21. *Tumulus.* Quia sæpe pro sepulcro ponitur, Isidorus advertit *tumulum* etiam esse terram congestam, ubi nulla memoria est. Vide l. xv, c. 11, n. 2, et notam Vulpii ad Tibulum l. iv, carm. 1, v. 204.

Quin etiam mea cum tumulus contexerit ossa.

N. 22. *Quasi vulsa.* Quia vallis reducitur, et quasi dissecatur a monte; hinc *vallis reducta* apud Virgilium, Horatium et alios.

N. 23. *Campus.* Alias etymologias *campi* Becmanus fuse explicat.

N. 25. *Arbores exsiliunt in altum.* Alii, ex Varrone, l. iv de Ling. Lat., c. 4, colligunt *saltum* dici, quod in eo pecora *saliant.* Alii nomen derivant ex Græco ἄλσος.

N. 27. *Ubi venti frangebant.* Fortasse, *ubi venti frangebantur.* Apud Festum nonnulli legunt *conflant* pro *confluunt.* Aliud sunt *confluges*, de quibus Nonius, c. 1, n. 311, et Livius apud eumdem : *Confluges, ubi conventum campum totum inhumigant.* Al., *ubi conventu.*

N. 30. *Lucus.* Videri potest Joannis Rhodii *Descriptio luci antiquissimi sacrificiis destinati.*

N. 33. *Quod sine munere*, quia olim *mœnia* et *mœnera* pro *munia* et *munera* scribebatur.

N. 35. Non mala est originatio aliorum, quod *opacum* sit ab *Ops, Opis*, quæ terra est, filia Cœli et Vestæ, ut in fabulis narratur.

N. 36. *Et lubricum dicitur, non quod.* Isidorus fortasse scripsit *lubricum dicitur non solum quod labitur, sed*, etc. Grialius tamen vulgatam lectionem tuetur.

N. 38. *Navalia. Navale* metaphorice dicitur *textrinum*, quia ibi veluti texuntur naves. Serv. ad Æn. xi, v. 326, citat versum Ennii in hanc sententiam.

N. 39. *Statio.* Qualiacunque loca etiam inculta, navibus ad quiescendum apta, *stationes* vocabantur. Vide Schefferum, de Milit. naval., p. 210.

N. 40. *Baia, baias.* Non invenio apud lexicographos *baia, baias.* Atqui Isidorus id ex antiquiore aliquo sumpsit. In auctario Ducangii est *baia, sinus*, ex instrumento sæculi xiii.

N. 42. *Margo est pars.* Fortasse deest *extrema*, scilicet *Margo est pars extrema cujuslibet rei*, etc.

Cap. ix. N. 5. *Barathrum.* Græca vox est, a Latinis deinde adoptata.

N. 11. *Hinc ibi.* Nonnulli Editi *hinc illic.* Genuinum videtur *hinc ibi*, quamvis minus Latinum sit *ibi* pro *illuc*, aut *illic*, aut *eo.* Antiquus Cod. Vat. 623, *pro eo dicuntur, quod animæ hinc ibi feruntur.* Isidori sententiam de inferorum sede in medio terræ probat Petavius, t. III Theol., l. iii, c. 5, n. 6.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

Cap. 1. N. 1. (*Sallustius.*) Loc. cit., ait : *Urbem Romam... Trojani, qui, Ænea duce, profugi sedibus incertis vagabantur, cumque his Aborigenes.*

N. 2. *Nec historicos*, etc. Eadem sententia, l. ix, c. 1, n. 38, Isidorus ex Servio non solum hanc sententiam, sed etiam ea quæ n. 1 præc. sumpsit.

N. 4. *Babylonem.* Scriptores profani aliam originem Babyloni tribuunt, ut videri potest apud Calmetum, in Dict. bibl. Raderus, in comm. ad Martialem, p. 19, varias auctorum sententias colligit, ac confert, de conditore, seu conditoribus Babylonis.

N. 5. *Salem.* De nominibus *Jerusalem* vide not. ad c. 3, l. 14, n. 21. De vera ejus etymologia multa viri eruditi, quæ persequi non vacat. Vide Exercitationem Georgii Gasparis Kirchmajeri Vittebergæ editam anno 1676, l. v, cujus priora capita aliquot sunt de rebus moribusque Judæorum.

N. 6. *Dionysius, qui et Liber.* Justinus, l. xii, c. 7, Bacchum Nysæ conditorem vocat. Alii Bacchum in ea urbe genitum, atque inde etiam *Dionysium* vocatum asserunt.

N. 7. *Mediam. Media* est regio, de qua l. xiv, c. 3, n. 11, De *Media* urbe Bocchartus, Phal. l. iii, c. 14, videndus, qui observat fuisse urbem provinciæ cognominis, dictam etiam *Medenam*, et *Hammedena*, hodie *Hamadan.*

N. 8. *Persepolis* urbs, sive *Persæpolis*, Persidis propriæ caput fuit. *Persidæ* vocabulum apud antiquiores geographos non invenio.

N. 10. *Susis.* Latine dici solet *Susa, Susorum*, cujus urbis novum conditorem fuisse Darium Hystaspis filium tradit Plin., l. vi, c. 27. Quod ait Isidorus *Susis oppidum*, accipi potest eo sensu, quo nomina urbium sequiori ævo velut indeclinabilia interdum enuntiabantur per sextum casum, aut per quartum, ut *oppidum Centumcellis.* Vide Prudentiana mea, p. 185, num. 212, in not. Grialius in not. ediderat ex Mss. Gothicis *Menonis patrem*; sed *Menonis* fortasse error typographicus est; ideo restitui *Memnonis.* Nunc Susorum nomen est *Tousther*, vel *Schousther*, metropolis *Kusistan.*

N. 11. *Bactrum.* De Bactro, l. xiv, c. 3, n. 30.

N. 12. *Carra.* Nomen magis usitatum in plurali est *Carræ, Carrarum.* De Carris, urbe Mesopotamiæ, Lucanus, l, i, v. 107. Carras urbem Arabiæ dixit Plin., l. v, c. 24 : *Arabia, supra dicta, habet oppida Edessam... Carras cæde Crassi nobiles.* Intelligit partem Mesopotamiæ, quam Arabes incolebant, cui asserit *jungi præfecturam Mesopotamiæ*, hoc est, Mesopotamiam proprie dictam. In sacra Scriptura scribitur *Charan, Charran*, et in Vulgata *Haran.* Sed multi tamen negant *Haran* esse Carras Mesopotamiæ. Varias hinc inde sententias ad examen revocat Cellarius, l. iii, c. 15.

N. 12. *Edessam... Philadelphiam.* Edessam a Seleuco Magno, Syriæ rege, conditam Hieronymus in Chronologico testatur. *Arach* urbs a Nembroth condita ex Genes. x, 10, a nonnullis creditur esse *Aracca* in Susiana ad Tigrim. *Chalannem* nonnulli eruditi fuisse putant *Callinicum. Philadelphia* aliquando Arabiæ, aliquando Cœle-Syriæ tribuitur : metropolis fuit Ammonitarum. *Raphaim* seu *Rephaim* erant gigantes, in quos Abrahami ætate Chodorlahomor exercitum movit, ex Gen. xiv. Cur autem dicat Isidorus gentem hanc *Raphaim* a filiis Loth interfectam, non video.

N. 15. *Damascus.* De conditore Damasci incerta est fama. Justinus, l. xxxvi, hanc urbem a *Damasco* conditam narrat. cui in regni administratione Abrahamus secundus successit. Alii conditorem Abrahamum dicunt, qui nomen fecerit ex *Damasco* filio sui dispensatoris, sive œconomi; de quo Gen. xv, v, 2. *Dixitque Abram... Filius procuratoris domus meæ iste Damascus Eliezer.* Alii alia conjiciunt, ut videre poteris in Exercitatione supra laudata Kirchmajeri. Scribitur etiam *Laodicea, Apamea.*

N. 16. *Gaza.* Nomen est Hebræum *Aza*, seu *Haza*, ex quo factum *Gaza.*

N. 17. *De qua superius.* Ubinam? Fortasse Isidorus hæc verba sumpsit ex aliquo, cujus nomen intercidit, ut sæpe ab ipso factum suspicor. *Philistim*, aut *Philisthiim*, non urbis nomen est, sed ita vocantur *Philistæi*, a septuaginta interpretibus *allophili* nuncupati. *Ascalon* urbs fuit in regione Philistæorum. Apud Grialium erat *Cesloim :* reposui *Chasluim*, secutus Vulgatam, Gen. x, 14 : *Et Phetrusim, et Chasluim, de quibus egressi sunt Philisthiim et Caphtorim.* Vide l. ix, c. 2, n. 20 et 58.

N. 18. *Dor.* Urbs ab Hieronymo in epitaph. Paulæ commemoratur : *Mirata ruinas Dor, urbis quondam potentissimæ.*

N. 19. *Joppe.* Nonnuli conditam putant à Cephæo, qui nomen ex uxore sua *Jope* imposuit. Hieronymus, in c. i Jonæ, et in Epitaph. Paulæ testatur etiam de vestigiis vinculorum Andromedæ, quod Josephus,

Mela, Plinius et alii simili modo confirmant, sed ita ut rem fabulosam esse agnoscant.

N. 20. *Ozam de Bethel.* Bonfrerius in not. ad Hieronym. advertit non recte *Ozam de Bethel* appellari, qui fuit *Hiel de Bethel*, ex III Reg., XVI, 34.

N. 21. *Sichima.* In Evangelio corrupta voce *Sichar* dicitur. *Emor* alibi scribitur *Emmor*, et in Vulgata *Hemor*, Gen. XXXIV, 2. Hier., in Onom., indicat Neapolim a veteri Sichem aliquantulum loco disjunctam fuisse, cui recentiores nonnulli consentiunt.

N. 22. *Vere hic domus.* Vulgata : *Non est hic aliud, nisi domus Dei et porta cœli.* Bonfrerius in not. ad lib. Hier., de Loc. Hebr., sive Onom., censet fuisse duo loca vicina : *Bethel*, quæ prius *Luza* dicebatur, fortasse in tribu Ephraim, et *Bethel* in tribu Benjamin, ubi Jacob visionem scalæ habuit.

N. 23. *Bethlehem nomen*, etc. Bonfrerius, in not. ad Onom. Hier. conjicit nomem hoc inditum fuisse a *Bethlehem*, filio viri Ephratæ, cujus fit mentio I Par. II et IV.

N. 24. *Ipsa est et Mambre.* Non ipsa civitas *Chebron*, sive *Hebron*, sed vallis subjecta *Mambre* dicebatur, ut Bonfrerius aliique censent. Vide interpretes ad c. XXXV, 27, Gen : *Venit etiam ad Isaac patrem suum in Mambre, civitatem Arbee; hæc est Hebron.* Civitas *Arbee* appellabatur *Chariatharbe*, quod idem sonat, scilicet *civitas Arbee*, aut *civitas trium*.

N. 25. *Sennacherib rex*, etc. Hæc reformanda sunt; nam *Samariam* urbem condidit Amni rex Israel, empto monte a *Semer*, montis domino, a quo et nomen urbi imposuit, ut constat ex III Reg., XVI, 24, et Josepho, l. VIII Ant. Jud., c. 18. Pro *Sebastiam* reponi poterit *Sebastem;* nam *Sebaste* nomen est Græcum pro Augusta impositum. Vide Calmetum, in Dict. bibl., et Bonfrerium, in not. ad Onom. Hier.

N. 26. *Tiberiadem.* Ab Herode Antipa condita fuit. Vide Josephum Ant. Jud. l. XVIII, c. 3.

N. 27. *Tyrus.* Condita fuit post Sidonem, de qua n. seq., ab ipsis Sidoniis Phœnicibus.

N. 29. *Sidon.* Plin. l. V, c. 19 : *Sidon, artifex vitri, Thebarumque Bœotiarum parens.*

N. 30. *Carthadam.* Servii verba ad IV Æn., v. 670, sunt : *Corthayo ante* BYRSA, *post* TYROS *dicta est, post* CARTHAGO *a Cartha oppido.* Solinus aliud innuit, scilicet ab Elissa *Carthadam*, seu *civitatem novam* vocatam, cum primum condita fuit. *Mox*, ait, *sermone verso in verbum Punicum, et hæc* ELISSA, *et illa* CARTHAGO *dicta est.*

N. 31. *Vestigia erroris.* Fortasse intelligit pyramides Memphis. Raderus, ad Martialem, p. 18 et seq., ex Bellonio et aliis, plurima de pyramidum forma et causis affert.

N. 32. *Tanis.* De prodigiis Moysis *in campo Taneos* psalm. LXXVII, 12 et 43. Bonfrerius, in not. ad Onomast. Hier., asserit *Tanin* eamdem esse urbem ac *Taphnin*, de qua Jer. XLIII, 9. Calmetus in Dict. bibl., duas diversas urbes statuit.

N. 33. *Solis civitas.* Quia templum Solis habebat, ut ait Strabo l. XVII. De ea Ptolemæus, Stephanus de urbibus, Plinius, et alii præter scriptores sacros.

N. 35. not. *Ex Solin. c...* 35. Grialius Solini locum allegavit ex c. 45, in erratis corrigendis notavit legendum 35, uti in ejus nota edo. Sed in mea Editione est caput ipsum 45, quod Grialius mutari jussit. De Cadmo, Thebarum conditore, sup. n. 29, et inf. n. 46.

N. 39. *Homero poetæ patria.* Ita plerique poetæ sentiunt, Lucanus, Silius, Claudianus, Sidonius et alii. Et Smyrnei quidem delubrum Homeri in oppido suo dedicarunt. Sed multi alii Græciæ populi Homerum civem suum sibi vindicant, et adhuc sub judice lis est. Exstat Leonis Allatii liber de patria Homeri.

N. 42. *Ut receptaculum sibi*, etc. Hæc verba Orosius, l. III, c. 13, de Philippo, rege Macedonum, refert : *Utili emolumento necessariam maritimam urbem ratus Byzantium, nobilem civitatem, aptissimam judicavit ut receptaculum sibi terra marique fieret, eamque obsistentem illico obsidione cinxit.* Orosius, loc. cit. a Grialio, pauca alia habet de Constantinopoli. De *Byzantii* nomine vide Eustathium in Dionysium. v. 804. Byzas dux Megarensium Byzantii conditor creditur ; et in nonnullis veteribus Byzantiorum nummis apparet nomen BYZAC cum senili capite galeato.

N. 47. *Sparta.* Nomen urbis est etiam *Lacedæmon;* inde *civitas Lacedæmonia.* Apud Orosium præcedunt hæc verba : *Sciendum tamen est maxime ipsam esse Spartam*, etc.

N. 48. *Pelops.* A *Pelope* quidem *Peloponnesus* est dicta ; an autem aliqua urbs ab eo condicta fuerit *Peleponnensis* vocata, non liquet, neque apud veteres geographos vocabulum urbis Peloponnensis mihi reperire contigit. Rhodum urbem circa Peleponnesiacum bellum ab eodem architecto a quo conditus fuit Piræus, Strabo, lib. XIV, conditam refert, in quam cives Ialysi, Camiri, et Lindi fere omnes coiverunt. De Thessalonica, l. XIV, c. 4, n. 12. *Thessalia* urbs a Thessalo condita nulla mihi occurrit; ac solum notandum discrimen, quod *Thessalia* aliquando universam regionem significat, aliquando partem ejus, quæ proprie *Thessalia* et *Thessaliotis* dicitur.

N. 49. *Brundisium.* De *Brundusio*, seu *Brundisio*, l. XIV. c. 4, n. 23.

N. 51. *Qui victor.* Præstiterit legere cum Solino, cap. 8, *quia victor*, etc. Nam Solinus *Pompeios* oppidum dictum ait ex *pompa boum ;* quod, imperatore Nerone, terræ motu desedit, imperatore Tito, Vesuvii cineribus prorsus obrutum fuit.

N. 55. *Tunc pater Evand.* Virgilius ait : *tum rex Evandrus ;* atque ita etiam Isidorus n. 1 hujus c.

N. 56. *Hostem moraretur.* Fortasse quia a nonnullis scribitur *Hostia.* Sed verior scriptura est *Ostia ;* et initio quidem, ut videtur, *Ostia, Ostiorum* tantum dicebatur : deinde etiam feminino genere *Ostia, Ostiæ.*

N. 58. *Versa postmodum.* Fortasse *versæ postmodum*, etc. Servius, ad 8 Æn., v. 9, tradit Apuliæ partem, quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam. Plinius, l. III, c. 11, innuit Calabriam vocatam *Peucetiam* a *Peucetio* Œnotri fratre.

N. 59. *Manto... Mantuam.* Alii dicunt Ocnum, filium Mantus, Mantuam condidisse. Vide Virgilium, l. X. v. 199, et Servium, ib. Ocnus *Bianor* quoque dictus fuit. Virgilius, eccl. 9, v. 59.

.... Namque sepulcrum incipit apparere Bianoris...

In mss. Codicibus facile *m* et *in* inter se commutantur, et confunduntur : hinc *manes* pro *inanes*, et contra. Hoc tamen loco *Mantus*, vel *Mantuæ* etym., exigit *manes* potius quam *inanes*, quod exstat in Editis.

N. 60. Urbis usitatum nomen erat *Parthenope*, quæ ab una Sirenum Parthenope ita vocata fuit. *Neapolis* vocabulum urbi accessit novis colonis auctæ, cui respondet *Palæpolis*, pars, ut videtur, vetustæ Parthenopes, de qua Livius, l. VIII, c. 22.

N. 62. *Phalantus.* Ex Servio, ad l. VIII Æn., v. 551, hæc ita reformanda, aut explicanda sunt : *Phalantus, octavus ab Hercule, Parthenios, seu Parthenias duxit in oppidum, quod Taras Neptuni filius fabricaverat, Tarentum inde appellatum.* De *Partheniis* vide l. IX, c. 2, n. 81.

N. 63. *Phocæenses.* In libris editis erat *Phocenses ;* restitui *Phocæenses.* Etsi enim Lucanus non semel *Phocæentes* seu *Phoæcos* confundit cum *Phocensibus*, et Massiliæ originem *Phocensibus* tribuit, tamen plerique veteres clare *Phocæensibus*, hoc est, civibus *Phocææ* urbis Asiæ in Ionia hanc laudem ascribunt. Vide Valesium, ad Ammianum, l. XV. c. 9, Cellarium, etc. De Massiliensibus trilinguibus commentatio Christiani Guil. Franc. Walchii edita fuit t. III Actor. Soc. Lat. Ienensis. Ab Isidoro hoc loco Gallica seu Gallorum *feritas* notatur. L. IX, c. 2, n. 101,

Francorum feritas; et n. 105, Galli *natura feroces* dicuntur.

N. 65. *Tarraconem*, etc., ex Solino, c. 36.

N. 66. *Cæsaraugusta*. In nonnullis etiam ex nostris Mss. deest hoc Cesaraugustæ elogium : ac probabile mihi est a Braulione ad sui exemplaris marginem adjectum ; quod alii deinde in textum conjecerint. Codices quidem duo Toletani cum Editione Grialii consentiunt, uti etiam Palatinus 281, antiquissimus, Palat. 282 et 283, Urbinas 100, et alii. Desideratur elogium Cesaraugustæ in Regiov. 212 et 1953, in Urb. 479, in Ott. 343 et 404. Quod dicitur Cæsaraugusta *florens sanctorum martyrum sepulturis*, petitum id videtur ex Prudentio, Perist. hymn. 4, ubi XVIII martyres Cæsaraugustani concelebrantur.

N. 67. *Sub Hannibale*. Florezius corrigebat *sub Hasdrubale*, ut dixi in Isidorianis, cap. 17, num. 23, ubi totum hunc locum explicui. Mss. constanter *sub Hannibale*.

N. 69. *Dicuntur*. Correxi *dicuntur*, pro *dicunt*, quod per errorem, ut puto, Grialius edidit.

N. 70. *Olyssipona ab Ulysse*. In veteribus inscriptionibus apud Gruterum scribitur *Olisipo*. Alii præferunt *Ulyssipo*, quia ab *Ulysse* cum Solino tenent conditam. *Olyssipona*, aut *Ulyssipona*, ad sequiora tempora pertinet.

N. 71. *Hispalis*. Ex *palis* videtur Isidorus nomen *Hispalis* deducere. Florezius, t. 9 Hisp. sacr., p. 8, cum Aria Montano, et Bocharto præfert etymologiam *Hispalis* ex voce Phœnicia *sephela*, vel *spelu*, planitie. Olim scribebatur *Spalis* pro *Hispalis*, uti *Spania* pro *Hispania*.

N. 72. *Gades*. Bochartus, l. III Phal., c. 7, advertit *Gadira* septum, vel sepem, explicare Plinium, Solinum, Avienum, et Hesychium.

N. 74. *Sala*. Solinus, c. 37 : *Sala oppidum imminet Salæ flumini*.

N. 77. *Cyrene*. Cyrenes conditor creditur fuisse Battus, ex Strabone, Pausania, Justino, Silio Italico, etc. Vide Cellarium. Dicitur etiam *Cyrenæ, Cyrenarum*.

CAP. II. N. 3. *Ab orbe*, etc. Ex Servio, ad I Æn., v. 16.

N. 4. *Ideo autem*, etc. Exstat Crellii dissertatio super publica cæremonia qua urbes condebantur, edita Lipsiæ 1745, qui Isidorum, argumentumque hoc illustrat.

N. 5. *Ab oppositione murorum*. Ex Servio, ad IX Æn., v. 608.

N. 6. *Oppidum autem magnitudine*, etc., ex Servio loc. cit. Idem docent Varro, Tullius et alii. Quod autem *oppidum* sit ab *ope*. Varro quoque et Pomponius jureconsultus comprobant.

N. 10. *Municipium*. In municipio definiendo non satis inter se consentiunt veteres, Festus, Gellius et alii.

N. 12. Vicus. Recentiores vici originem Hebraicam aut Græcam investigant : Varro a *via* derivat.

N. 13. *Casam altam*. Non magis placet, quod alii dicunt, *castrum* esse a *casum*, ut domicilium non stabile notet.

N. 16. *Suburbana*. Malim *Suburbia*, et *civitati*.

N. 18. *Mœnia*. Servius, ad XI Æn. v. 567 : *Sciendum autem mœnia abusive dici omnia*, etc.

N. 19. *Turres*. Græcum quoque est.

N. 22. *Porta dicitur*, etc. Confer Catonis verba, n. 3.

N. 26. *Subvolamina*. Grialius in textu quoque edidit *subvolamina*, quod ex conjectura in not. restituendum putat. Excusi veteres habent *subvolumina*, al., *subvelamina*. Papias : *Vel quia sub volumine sunt*. Ducangius *imbolum* vel *embolum* ait esse urbis angiportum : qua voce Byzantini porticus, quæ in urbe sparsim erant, appellabant ut plurimum; mox vox ipsa regionibus, in quibus eæ porticus erant attributa fuit.

N. 27. *Forus... a Phoroneo lege... Pro rostris*. Bignæus hanc fori definitionem tuetur, ut ex ejus verbis patet, productis in Isidorianis, cap. 35, n. 8. Hæc fere ipsa repetita sunt lib. XVIII, c. 15, ubi mentio *Phoronei* regis omittitur, et scribitur *Prorostra*. Grialius, in not., exhibet *Rostra vocantur*, cum in textu ediderit *Prorostris*. Nomen est *Rostra* : sed aliquando additur præpositio *pro*, quæ seorsum scribenda est, ut *sedens pro Rostris*, etc. Sic *in Rostra*, *e Rostris*, *de Rostris*, etc. Schwartzius in dissertatione de rostris fori Romani ex hoc Isidori loco aliisque aliorum disputat contra eos qui putant non idem esse *dicere pro rostris*, ac *dicere in rostris*, seu *super rostra*, qui etiam rostrorum, sive loci qui *rostra* dicebatur, formam ex veteri nummo illustrat.

N. 34. *Theatrum*. De theatro, l. cit. 18, c. 42.

N. 37. *Pharus*, etc. Hæc eadem repetuntur l. XX, c. 10. Montfauconius, tom. III Supplem. Antiquit. explic., l. IV, c. 3, contra etymologias *Phari* ab Isidoro, Liceto et Isaaco Vossio productas, contendit turrim *Pharon* ita vocatam ab insula *Pharo*, sic nomine Ægyptio appellata antequam turris vel ignis accensus in illa conspiceretur. Homerus meminit Phari insulæ. Nic. Antonius, l. V Bibl. vet. Hisp., n. 95, Isidorianum *Phari* etymon, quod Joannes Schefferus, lib. III de Re navali in Addendis, p. 337, reprehendit, non spernendum esse, ex Martinii opinione, in Lexico ostendit.

N. 38. *Cochleæ... qualis est Romæ*. Romæ celebrior est columna Trajani, de qua Eutropius, ubi de Trajano loquitur : *Ossa collata in urnam auream in foro, quod ædificavit, sub columna sua sunt, cujus altitudo* CXL *pedes habet*. Isidorus loqui videtur de columna Antonini, cui plerique scriptores antiqui, et recentes, ipsos CLXXV pedes assignant, ut notat Eschinardus in descriptione Romæ, part. II, c. 1. *Cochleæ* vero dicuntur, quia Græcæ κοχλίας est limax.

N. 40. *Balneis*. Joachimus Kuhnius, in dissertat. de lotionibus et balneis Græcorum, rejicit etymologiam *balnei* ab Augustino et Isidoro prolatam ; nam, ut existimat, Græci dicere debuissent βαλάνιον, non βαλανεῖον. Confer Suidam.

N. 42. *Popina*. Alii *popinam* dictam censent a *Popa*, qui erat sacrificulus, victimarum venditor. Certe *propino* est Græcum προπίνω, *præbibo, prægusto leviter vinum, alterique offero*. De veterum popinis exstat commentatio t. III. Act. Soc. Lat. Ienens., p. 268.

N. 45. *Telonium*. Apud Tertullianum, de Idol., c. 12, et de Bapt., c. 12, occurrit etiam vox *telonium*; sed nonnulli legunt *teloneum*, uti apud Nonium, c. 1, n. 65, *telonearius*, pro quo alii habent *telonarius*.

N. 46. *Carcer*. Servius suam *carceris* etymologiam ab *arcendo* repetit, ad lib. V, vers. 145 : *Carceres... ostia, quibus equi arcentur, unde et carceres, quasi* ARCERES, *secundum Varronem*. Utramque notationem Isidorus conjunxit l. V, c. 27, n. 13.

CAP. III. N. 2. *Ædem*. Becmanus : *Ædes*, ait, *Servio ab* EDENDO, *Varroni, lib.* IV *ab* ADITU, *Festo ab* EDITO, *aliis, quod inibi* ÆVUM *agatur*. Hæc, aliaque rejicit, neque meliora ipse expromit ex Hebræa et Græca lingua.

N. 4. *Atrium*. Florezius, t. XIII Hisp. sacr., tract. 41, c. 9, n. 9 et seqq., observat atrium episcopi a Paulo Diacono sæpe adhiberi pro ædibus episcopalibus; et hanc significationem a Ducangio prætermissam ex hoc Isidori loco comprobat. Per synecdochen ab Ovidio quoque atrium de totis ædibus accipitur, ep. 16 Heroid., v. 184 :

Nec capient Phrygias atria nostra nurus.

Atrium quidem proprie erat locus intra spaciosas aut nobiles ædes porticibus cinctus, et aream habens sub dio patentem. Servius docet, ad I Æn., v. 730, in atriis fuisse culinam : *Ibi et culina erat, unde et* ATRIUM *dictum est, quod* ATRUM *erat ex fumo*. Isidorus addidit *et lychno*, fortasse quia Servius paulo

post explicat hanc vocem; interpretatur enim versum illum :

Atria dependent lychni laquearibus altis.

Ego præterea existimo *atria* fuisse atra ex igne, quem hiemis tempore servi accendebant, ut se calefacerent; quod colligitur ex Evangelio Marci XIV, 54 : *Petrus autem a longe secutus est eum usque intro in atrium summi sacerdotis, et sedebat cum ministris ad ignem, et calefaciebat se.* Raderus, ad Mart., p. 25, docet, ex quorumdam sententia, atrium dictum quod atrum esset ex fumo propter focum et culinam, quæ apud Romanos in atrio erant.

N. 5. *Palatium.* Proprie erat mons Palatinus, de cujus originatione plura Varro, Servius, Scaliger et alii. Ædes in eo sumptuosiores similibus domibus nomen *palatii* dederunt.

N. 6. *Thalamus.* Vox Græca est. De *Talasso*, seu *Talassione*, mira est dissensio inter veteres. Nuptiarum deum præsidem fuisse nonnulli opinantur. Cum aspiratione quidam scribunt *Thalassum.*

N. 8, not. *Ipsam basilicam.* In verbis Servii reposui *ipsam basilicam* ex mea Editione. Grialius edidit *ipsum.*

N. 9. *Cella dicta.* Apud Grialium erat *cellas appellaverunt ;* in mea Servii Editione *cellam. Cubile* aliquando dicitur de cubiculo, in quo cubamus et dormimus; *cubiculum* vero interdum sumitur etiam pro conclavi, in quo per diem manemus.

N. 10. *Hospitium.* In altero ex duobus meis exemplaribus Editionis Grialianæ est *hospitum,* uti etiam in exemplari quocum collati sunt Mss. Gothici Toletani. Verum in altero meo exemplari recte est *hospitium ;* ex quo comprobatur diversitas exemplarium Editionis Grialianæ in nonnullis quam antea indicavi. Etymologia verbi *metor, metaris*, rectius petitur a *metior;* nam *metator* agmen prægressus, locum ponendis castris *metitur.*

N. 11. *Mæniana.* Hæc fere sunt quæ nunc Romani vocant *mignani.* Isidorus *materies*, seu *materias*, et mox *materia* accipit de lignis, ut clarum est; nam distinguit a lapide. Hispani vocant *madera.* Hanc *materiæ* significationem apud Plinium, Columellam et alios reperire licet.

N. 12. *Lavantem,* hoc est, *se lavantem.* Nam *lavo* activa voce pro passiva sæpe usurpatur, quod exemplis veterum constat.

N. 13. *Languoribus atque inedia.* Apud Grialium Hieronymi verba ita exhibebantur : *Languoribus et media misericor. membra foveret.*

CAP. IV. N. 5. *Monasterium.* Discrimen inter *monasterium* et *cænobium* ab Isidoro ex Cassiano traditur l. II, c. 16. Consentiunt sanctus Hieronymus, sanctus Anastasius, sanctus Nilus, a Ducangio indicati.

N. 7. *Templi* etymologiam Græcam alii quærunt ; alii a *tuendo* deducunt. Nam *contemplatio* potius a *templo* originem trahit. Destructa idololatria, *templi* nomen ecclesiis Christianorum accommodatum fuit. Forma templi Christianorum eadem esse solebat atque illa quæ a Vitruvio describitur. Cardinalis Bona, Rer. liturg. l. I, c. 20 : *Usus frequentior et rationi vicinior habebat in Orientem orantes converti.* Huc pertinet c. 57, l. II constit. Apostolic. Qui antiquitates Christianas exponunt, exemplis adductis probant non omnes veterum Christianorum ecclesias in eam formam constructas fuisse.

N. 8. A *Faunis.* Fortasse hac de causa Christiani *fani* vocabulum suis ecclesiis imponere noluerunt. Quanquam Varro et Festus *fanum* a *fando* deducunt, quod pontifex in dedicatione templi certa verba *præfari* soleret.

N. 9. *Delubra.* In *delubri* etymo explicando Varro, Festus, Cornelius Fronto, Asconius, et alii, in varias abeunt sententias. Christiani certe a *delubri* nomine in suis appellandis ecclesiis fere semper abstinuerunt. Schurzfleischius, Disp. hist. civ. 53, n. 1, apud Isidorum, uti apud Asconium Pedianum et Servium, legendum ait *a deluendo,* non *a diluendo*, ut alii codices habent. Præpositiones *de* et *di* in compositis passim confunduntur ; neque sæpe unam potius quam alteram asserere licet. Usus autem statuendi fontes ante ingressum templorum mansit etiam apud Christianos, ut Deum adoraturi manus ante abluerent. His fontibus successit aqua lustralis , seu benedicta.

N. 10. *In delubris.* Occasione *delubri* agit de fonte baptismatis, seu baptisterio, quod a nonnullis *delubrum* vocabatur, ut ex Ducangii dictionario apparet. Loc. cit, apud Grialium, l. II Offic., c. 25 (male erat apud Grialium c. 24), deest verbum *in delubris.* Reliqua sententia, ut ex not. ad eum locum liquet, desumpta est ex epist. ad Rusticum Narbonen. de septem gradibus Ecclesiæ sancti Hieronymi, t. IX, ut necesse non sit ad Tertullianum provocare. De baptisteriis Christianorum quædam indicavi in comm. ad hymn. 8 Perist., ut aliis in locis ad Prudentium. Isidorus, ex Hieronymo, astruit tres gradus in descensu ad baptisterium fuisse.

N. 11. *Basilicæ.* Nonnulli putant *basilicæ* nomen ecclesiis adhæsisse, quia Constantinus multas basilicas in ecclesiarum usum concessit.

N. 12. *Martyrium* Græce. *Memoria* Latine erat ecclesia super alicujus vel aliquorum martyrum sepulcrum constructa. Sed proprie locus ipse sub altari principe, in quo corpora sanctorum martyrum requiescunt, *martyrium*, seu *confessio*, appellatur. Hinc *confessio* sanctorum apostolorum in templo Vaticano, *confessio* sancti Laurentii, etc. Vide comm. ad hymn. 2 Perist. Prudentii, v. 527, 528.

N. 13. *Aram... Imprecatio* κατάρα. Legebatur olim *imprecatio Satura dicitur.* Locum Grialius restituit uti apud Servium exstat; neque erat cur nostro demum tempore Arntzenius, c. 6 Miscellan., cum Josepho Wase, ad Sallustii fragm. hist., p. 224, in veteribus Isidori Editionibus emendandis laboraret. Sed plerique, Editionis Grialianæ ignari, inanem operam interdum sumunt, ut actum agant. *Aram* autem pro altitudine et eminentia loci aliquando accipi, Becmanus, ex Tertulliano, probat cum Josepho Scaligero , ad Auson., l. II, c. 22. Confer c. 13 , n. 16, hujus libri.

N. 16. A *Tribuno* sedes ejus dicta fuit *tribunal.* Inde *tribunal* sacerdotis, sive episcopi in ecclesiis, de quo hic Isidorus, et Prudentius hymn. 11 Perist. v. 225 :

Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, antistes prædicat unde Deum.

Vide meum comment. ad hunc loc.

CAP. V. N. 1. *Lectisternia.* Servius, ad l. XII Æn., v. 199 : *Ubi homines in templo sedere*, etc. Proprie autem *lectisternium* erat sacrificium quo diis pulvinaria seu lecti sternebantur, epulumque apponebatur. Neque Servii opinionem graviori aliquo teste comprobatam video. Confer Ezechielem Spanhemium de usu numismatum, p. 193, t. II, et Philippum a Turre, veter. Antii p. 318.

N. 2. *Donaria.* Dicebantur etiam dona, præsertim templis oblata.

N. 4. *Armarium.* Hinc vox Hispanica et Italica *armario* eadem fere significatione. *Armamentarium* præcipue de loco dicitur ubi arma navalia, seu instrumenta navalia reponuntur. In verbis, *quibus exercentur*, supplendum, aut intelligendum, *arma.* Servius, ad Æn. IV, v. 495 : *Proprie enim arma sunt, quæ armos tegunt.*

N. 6. *Promptuarium.* Scribitur etiam *promptarium ;* sed neutro modo apud antiquiores bonæ Lati-

nitatis auctores reperitur, nisi adjective. Apuleius, Ausonius et alii æquales, substantive usurpant.

N. 7. *Ministeria mensarum.* Ita vasa escaria et potoria, quibus in mensa ministratur, vocat Lampridius, c. 34, in Alex. Sev., et Paulus, Sent. l. III, c. 7. Servius, ad l. I Æn, v. 708, non inter *promptuarium* et *cellarium*, sed inter *penum* et *cellarium* discrimen assignat.

N. 8. *Entheca.* Non solum pro reposita rei substantia sumitur, sed etiam pro ipso loco ubi reponitur. Sanctus Augustinus, serm. 42 de divers. : *Enthecam nobis habere non licet. Non enim est episcopi servare aurum.* Ubi *entheca* videtur accipi pro pecuniæ repositorio.

Cap. VI. N. 1. *Ergasterium.* In Cod. Theodos. est officina artificum operantium.

N. 2. *Ergastula.* Non omittenda sunt Lipsii verba, loc. cit. a Grialio, quibus Isidori sententia corrigitur et explicatur : *Primum non solum noxii, sed etiam empti servi innoxii ad ergastulum deputati. Deinde gladiatores nunquam. Sed nec de exsulibus assentior. Denique præcipuus ergastuli finis agricultio ; sed et lapidum, et pristini, et fortasse aquæ hauriendæ labor.* Eorum quidem qui ergastulo detinebantur proprium erat ut essent vincti. Apuleius in Apolog. : *Quindecim liberi homines populus est; totidem servi familia; totidem vincti ergastulum.*

N. 3. *Gynæceum.* Erat pars secretior domus, in qua mulieres a viris secretæ degebant. Isidorus peculiarem aliam significationem indicat.

N. 4. *Clibanus.* Verbum Græcum est. Species quædam furni mobilis ex aere, ferro, aut testa, *clibanus* dicebatur. Isidorus ex figura notationem nominis ostendit; erat enim *clibanus* in parte inferiori latior, in superiori angustior; adeoque *in erectione colligebatur, clivique* formam referebat.

N. 6. Ex aliorum sententia *furnus* est a *formo;* nam antiqui *formum* calidum dicebant.

N. 8. *Lacus.* Est a λάκκος *fossa.* Translate accipitur pro vase amplo, in quo mustum expressum, aut in olei confectione amurca recipitur.

Cap. VII. N. 2. *Vestibulum.* De *vestibuli* significatione et etymologia fuse Gellius, l. XVI, c. 5. Ad rem nostram ait : *Vestibula appellata sunt spatia, sicut diximus, grandia ante fores ædium relicta, in quibus starent, qui venissent, priusquam in domum intromitterentur.* Præmiserat Gellius, quod *ve* particula tum intentionem, ut *vetus, vehemens*, significat, tum minutionem. Servius contrario modo *vestibulum* explicuit per minutionem.

N. 5. *Fenestræ.* Servius, ad hæc Virgilii verba IV Georg., v. 298 : *Obliqua luce fenestras* tantum habet : *Quæ ex obliquo lumen infundunt, ut in horreis cernimus.* Isidorus fortasse putavit fenestras proprie esse illas quæ lumen ex obliquo infundunt; nam post descriptionem addit, *eo quod lucem fenerent.*

N. 7. *Limen* verbum Græcum est, a quo *limitem* nonnulli deducunt. Confer inf., c. 14, n. 2.

N. 8. *Postes et antæ.* Grialius in textu edidit *Postes et antæ*, in not. *Postes et antes.* Sed distingui debent *antæ* ab *antibus. Antæ* sunt pilæ lapideæ, aut columnæ structiles quadratæ ad latera ostiorum in frontibus ædium.

Cap. VIII. N. 1. *Idem et cæmentum.* Ita usurpant Hispani *cimiento* pro fundamento. At *cæmentum* Latinis proprie non erat fundamentum, sed lapis cæsus in lapidicinis, aut fragmenta, ex majoribus saxis excisa, ad muros exstruendos aut farciendos. Nonius, c. 2, n. 179 : *Cæmenta lapides non magni modi, quibus ædificia consurgunt.*

N. 2. *Paries.* Ex quorumdam sententia est a *paro,* ex aliorum a *pareo.* Nonnulli ex Græco originem repetunt.

N. 5. *Cameræ.* Seu *Camaræ.* Græcum verbum est, et utroque modo Latine scribitur.

N. 7. *Latine interpretatur* LUCIDA. Negat id Salmasius, Exerc. Plin., p. 1219, quamvis fateatur verum esse quod *absis* ecclesiarum, hoc est, *sacrarium,* lumen per arcum acceperit. Certè Græce ἀψὶς significat connexionem, et inde curvaturam rotæ, seu circulum illum ligneum quo radii infiguntur. Sed Isidorus fortasse deduxit ab ἅπτω, quod est *accendo.* Interpretationem Isidori ac fere verba exprimunt Walafridus Strabo de reb. ecclesiast. c. 6, et Glossarium Camberonense ms. apud Rosweydum, in Onomastico, post Vitas Patrum, qui fuse de hoc verbo. *Absis* disserit, et quatuor ejus significationes exponit, *curvaturam* rotæ, *arcum*, cui aliqua fit inscriptio, *locum editiorem,* ubi sedet episcopus, et *cameram,* in qua reliquiæ sanctorum conduntur. *Absis*, an *absida* dicatur, dubitabat Paulinus, ep. 12, ad Severum, quem fortasse Isidorus respexit : *In qua æque absidem factam indicavit. Sed de hoc* ABSIDAM, *aut* ABSIDEM *magis dicere debuerim, tu videris. Ego nescire me fateor quia hoc verbi genus nec legisse reminiscor.* Utrumque fuit in usu apud scriptores ecclesiasticos; sed præferendum videtur *absis.*

N. 8. *Alii testudinem*, etc. Etiam id ex Servio sumptum, qui Ciceronis in Bruto verba refert. et addit : *Quidam* TESTUDINEM *locum in parte atrii volunt adversum venientibus.* Editi apud Isidorum, etiam Grialius, habent *in partem pro in parte.* Servius in mea Edit. locum Ciceronis imperfectum reliquit. Cicero in Bruto : *Commentatum in** ; et additur : *Quidam*, etc., perinde quasi hæc etiam sint Ciceronis. Cicero in Bruto, c. 22 : *Omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse.* Arntzenius, ad l. IV Sedulii, v. 233 :

Dumque sui media residens testudine templi.

Isidorum reprehendit, quasi suo nomine venditet, quæ Servio debet. Non igitur Arntzenius legerat Isidori præfationem, sive epistolam dedicatoriam Etymologiarum. Notandum vero quod Sedulius in prosa mediam testudinem templi exponit *mœnia templi.*

N. 9. *Arcus.* Ut alii malunt, ab *arceo,* quia propellit.

N. 11. *Ostraci.* Pro pavimento testaceo exemplum non invenio. Apud Ducangium *Ostracarii* sunt qui testas ex figulina terra conficiunt, tegendis tectis idoneas.

N. 13. *Bases.* Etymologia e Græco sermone peti solet.

N. 15. *Epistylia.* Non sunt *super missa*, sed *super columnas*, ab ἐπὶ *super*, στύλη *columna.* Est autem *epistylium* trabs quæ super columnarum capitula transversa imponitur, et alias tecti trabes sustinet, et in lapideis architecturis lapis qui eam trabem refert.

Ibid. Capitella. Varro, l. VII de Ling. Lat., sub fin., negat hanc vocem *capitellum* in consuetudine Latina esse. Usi ea deinde fuerunt Apuleius et Plinius senior, apud quem tamen pro *capitella* nonnulli legunt *capitula.*

Cap. IX. N. 1. *Munitum.* A *munio*, olim *manio*, quod est a *manibus*, nisi hoc sit a *manio. Cors* vel *cohors* deduci etiam potest a *coercendo.* Alii ex Græco sermone derivant.

N. 2. *Vallum... a vallis.* Hoc melius et clarius quem quod Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 31, ait : *Vallum a volatu, quod, cum id jactant, volant inde levia.*

N. 4. *Maceriæ.* Ab aliis deducitur ex μάκελλα, septa e maceriis.

N. 5. *Parietes de terra.* Si de sola terra fiant, Hispani vocant *tapia ;* si ex minutis lapidibus calce commistis *hormigon*, quasi *formigon* ex Latino *formatio.* In quodam exemplari Etymologiarum notatum ad marginem reperio, in agro Senensi rusticos hujusmodi parietibus de terra uti.

N. 6. *Sæpes.* Et *sepes.* Scribitur, uti *sæpio*, et *sepio.* Utraque scriptura suos patronos habet.

Ibid. C detracta. Servius, ad Æn. l. IX, v. 6, in mea editione habet, *c detracto.*

CAP. X. N. 2. *Tentorium*. Lipsius plenissime agit de tentoriis l. v de Milit. Rom., dial. 5.

N. 3. *Papiliones*. Tentoria militaria vocant Vegetius, Plinius, Lampridius, Trebellius Pollio, Tertullianus et nonnulli alii. Eadem vox nonnihil corrupta in linguas vulgares transiit.

CAP. XI. N. 1. *Quod mentem moneat*. Servius, ad III Æn., v. 486 : *Monumenta autem a mentis admonitione sunt dicta*. De consuetudine sepeliendi intra aut extra Urbem, vide commentar. ad Prudent., l. I contra Symm., v. 190. Plebs, quæ agris, fundisque carebat, in loco communi, sepulturæ destinato, sepeliebatur, et hoc dicebatur sepulcrum commune. Alio sensu *loci, communes* dicebantur sepulcra quæ omni familiæ posterisque fieri solebant; nam sepulcra quæ privatis hominibus aut conjugibus destinabantur, potius *requietoria*, aut simpliciter *loci*, vocari consueverunt. Vide Taubmannum, ad Plautum, Cas., p. 365 seq., Kirchmannum, etc.

N. 2. *Tumulus*. De *tumulo* l. XIV, c. 8, n. 21. Barthius, l. IV Adv., c. 3, etymologiam comprobat, ex Fulgentio, ad Chalcidium : *Qua locus tumesceret, unde tumulus*. Ita ex suo Codice correxit, cum antea corrupte legeretur *unde Rutilius*. *Sarcophagus* nomen est lapidis e quo sepulcra fieri consueverunt. Vide l. XVI, c. 4.

N. 3. *Mausolea.... a Mausoleo*. Forte, *a Mausolo;* nam *Mausolus* rex iste vocari solet, uxor ejus Artemisia. De mausoleo Plinius, l. XXXV, c. 5; Gellius, l. X, c. 18; Raderus, ad Martialem, p. 22 et 371, ubi de mausoleo quoque Augusti edisserit.

N. 4. *Pyramis*. Pyramidum et columnarum in sepulcris ratio erat attolli super cæteros mortales, ut docet plinius, l. XXXIV, c. 6, Raderus, ad Martialem, p. 16 et seq. Plinii errorem duplicem in dimensione pyramidis deprehendit. De pyramidum forma et magnitudine, tum de eo quod umbram, licet altissimæ, non præberent, Fabricius, c. 23 Bibliograph., allegat Joan. Gravium, Nordenium, Kircherum, Petrum Bellonium, et alios. Munckerus cum Scheffero, ad Hyginum, fab. 223 : *Pyramides in Ægypto, quarum umbra non videtur*, id accidisse interpretatur solstitii tempore, et die medio.

CAP. XII. N. 1. *Tueri*. Passive ex Varrone etiam et jureconsultis veteribus.

N. 2. *Capannam vocant*. Ita fere ex Isidoro Papias, et Joannes de Janua. Antiquiorum exempla non invenio, recentiorum profert Ducangius, qui ex Græco καπάνη *capannam* dictam cum nonnullis suspicatur.

N. 3. *Tesqua*. Varro, l. VI de Ling. Lat., c. 2, *tesca* dicit esse loca agrestia, quæ alicujus dei sunt, a *tuendo*. Festus tesca docet esse loca augurio designata. Alii *tesca*, vel *tesqua* intelligunt loca aspera, umbrosa, difficilia aditu.

N. 4. *Magalia*. *Magaria* apud Plautum, in prol. Pœn., v. 86, est nomen proprium loci in urbe Carthagine. Bochartus, Ch., l. I, c. 24, docet *magalia*, corrupte dici pro *magaria*, et esse, portu et arce Carthaginis demptis, reliquum urbis civium habitationi destinatum. Originem vocis deducit ex Hebræo *magur, habitatio*. Codex Alb., et nonnulli alii pro *villam dicunt* exhibent *cellam dicunt*.

CAP. XIII. N. 1. *Ager*. Verbum Græcum est. Etiam sic ab *ago* deduci potest; sed Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 4, alio modo ait : *Ager dictus est, in quam terram quid agebant, et unde quid agebant fructus causa, id Græci dicunt* ἀγρὸν.

N. 3. *Possessiones*. Festus ait : *Quia non mancipatione, sed usu tenebantur, et ut quisque occupaverat, collibebat*. Confer Brissonium, l. IV Sel. Ant., c. 1.

N. 5. *Prædium*. Melius deducitur a *præs, prædis*, quod a *præstando* Varro vult dictum.

N. 7. *Rura veteres*, etc. Ex Servio ad II Georg., vers. 412, qui Catonem auctorem laudat.

N. 9. *Compascuus ager*, etc. Ex Festo.

N. 10. *Alluvius ager*, etc. Ex Var. auctor. de Limit. agror. p. 293, Gœs.

N. 11. *Arcifinius*. De *arcifinio*, seu *arcifinali* agro, videndi Siculus Flaccus, de Condition. agr., p. 3, et Aggeus Urbicus, p. 45, Gœs. Edition. De *subsecivis* paulo post redit sermo.

N. 12. *Novalis ager*. Non est idem ager *primum proscissus*, et qui *alternis annis vacat*. Ager *primum proscissus* est cui primum immissum est aratrum, cum antea esset silva, aut terra inculta : et hæc est propria significatio *novalis*, quam explicat Servius, l. I Georg., v. 71 : *Proprie novales sunt primum arva proscissa, et primum segetem ferentia*. Sed accipitur etiam *novale*, et *novalis* pro agro qui alternis cessat, et renovatur, ut tradit Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 4. Post verba *semel vacua* in primo Ms. Gothico est hæc nota ad marginem, vel additio : *Unde Virgilius :*

> Impius hæc tam culta novalia miles habebit?

N. 13. *Squalidus*. *Squaloris* et *squalidi* notatio a Festo et aliis desumitur ex similitudine *squamæ*.

N. 14. *Uvidus*. Servius, ad II Georg., v. 184, in mea Editione : *Semper uvidus : Uvidus est qui aliquando siccatur*. Alii legunt : *semper humidus : uvidus est qui aliquando siccatur*. Inter *uvidum* et *humidum* discrimen nullum observari solet.

N. 15. *Subseciva*, etc. Hæc verba referuntur a Forcellino, tanquam ex vetere auctore de Limitib. agror., apud Rigalt., p. 299, sed fortasse alius diversus auctor non est ab Isidoro nostro. De *subcisivis*, seu *subcesivis*, in re agraria passim veteres scriptores, qui de hoc argumento agunt in Gœs. collection.

N. 16. *Area*. Varro, l. IV de Ling. Lat. : *Ubi frumenta secta terantur, et arescant, area. Propter horum* (forte, *harum*) *similitudinem loca in urbe pura* AREÆ, *a quo potest etiam* ARA *deum esse, quod pura. Nisi potius ab* ARDORE, *ad quem ut sit, fit* ARA, *a quo ipsa* AREA *non abest; quod qui arefacit, ardor est solis*. De *areæ* etym. sup., c. 5, n. 13.

N. 18. *Paludes*. Becmanus, in Hebræam et græcam *paludis* originationem inquirit, quod nihil ad nos.

CAP. XIV. N. 1. *Fines*. Non desunt qui *finem* a *fune* deducunt. Vide Becmanum. Alii a *fio*.

N. 2. *Limites*. Hæc breviter dicta c. 7, n. 7, hujus libri. De *limitis* significatione adde Festum. De *limo*, cingulo servorum, infra, l. XIX, c. 22 et 33. Servius apud me aliquantulum discrepat a Grialii scriptura : *Ab umbilico usque ad pedes prope tegebantur. Hæc autem vestis*, etc. Vide Petrum Pithœum, l. I Subs., c. 2, et Pignorium, de Servis, pag. 29, qui ex græca inscriptione servos aliquos *limocinctos* vocatos arguit.

N. 3. *Termini*. Erant lapides, aut stipites, de quibus Ovidius, II Fastor., v. 641, et Tibullus, l. I, eleg. 1, v. 17, ubi videnda Vulpii nota.

N. 4. *Nam sine dubio*, etc. Fortasse perstringit Servium, qui contrario modo utrumque limitem explicuerat, ad l. I Georg., v. 126. Argumentum hoc late persequitur Salmasius, Exerc. Plin. p. 676.

N. 5. *Arca*. Apud scriptores veteres rei agrariæ est limes quadratus, in *arcæ* forma constructus. *Arcam* autem ab *arcendo* dictam, Varro aliique plures consentiunt.

CAP. XV. N. 3. *Pertica*. *Perticam* a *pertingendo* quasi *pertigam* nonnulli vocari putant. Hispani *pertiga* dicimus. *Calamus* Ezechielis, seu *Kanna* erat pedum decem, et trium pollicum, ut Calmetus, in Dict. bibl., computat. Isidorus caute ait *ad instar calami;* ne, quę est cur Georgius Agricola, de Mensuris, p. 227, Isidorum hoc loco errare dicat. Confer Marianam de Ponder. et Mensur. Burrielius, in opere : *Informe de Toledo sobre igualacion de pesos,*

num. 89, p. 227, advertit *perticam* esse *estadal Toledano antiguo;* qua mensura pro agris dimetiendis veteres usos innuit Isidorus, c. 13 hujus libri : *Subcisivi agri, quos in pertica divisos*, etc.

N. 4. *Arapennem*. Isidorus sententiam eorum quæ sequuntur ex Columella sumpsit, non verba ipsa expressit, quædam etiam mutavit. Columella *arepenem* vocem Gallicam, non bæticam innuit esse, et utrolibet modo minus commode origo ejus Latina ab *arando* deducitur, quamvis fortasse exteri ex verbo Latino novum nomen sibi formaverint. Apud scriptores sequioris ævi reperitur scriptum *arpennum, arpentum, agripennus*. Vide Vossium, in Etymol. De jugeribus Raderus, ad Martialem, p. 17 seq., erudite disserit, et ducentos pedes jugero assignandos ostendit.

N. 6. *Porca... lira. Quod defossum est, lira*. Isidorus Festum et Nonium, l. I, c. 62, sequitur; sed præferendus videtur Columella, qui, l. II, c. 4, ait : *Liras rustici vocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distantes sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis præbeat*. Ita non semel explicat Columella. Quod igitur in arando exstat, *porca* et *lira* dicitur; quod defossum est, *sulcus*.

Num. 7. *Centuria*. De centuria vide Grialii not. ad c. 13, n. 15, hujus libri.

Cap. XVI. N. 1. *Galli leucas*. Inde Hispani *legua* vocant.

N. 3 *Mille quingentis*. Mendum est in nonnullis Editis *quingentis*. Vide Bochartum, Ch. l. I, c. 16, qui hunc errorem a Grialio jam correctum emendabat, et Vossium, de Vit. serm., l. III, c. 19, qui originem vocis *leuca* ab Anglis repetit. Nunc *leuca* longior est mille quingentis passibus, et variæ mensuræ pro variis regionibus. De Hercule quod hic narrat Isidorus, Gellius, l. I, c. 1, ita refert : *Nam cum fere constaret curriculum stadii quod est Pisæ ad Jovis Olympii Herculem pedibus suis metatum, idque fecisse longum pedes sexcentos*, etc.

N. 4. *Via*. Alii derivant ab *eo*, alii a *veho*. Isidorus utrumque complexus fuit, *ire vehiculum*. Grialius in textu edidit *nam duos actus;* sed ex nota arguitur eum præferre *duo*. Alii Editi habent *duos*, quod probo, scilicet *via duos actus capit*. Vide inf., n. 13.

N. 6. *Strata*. A *sterno*, ut perspicuum est. Antiqui Latinitatis auctores dicebant *via strata*, aut *strata, stratorum*, et poetice *strata viarum*. Sequiori ævo ab Eutropio et aliis usurpari cœptum *strata, stratæ*. Inde Itali *strada*. Vide notas meas ad Juvencum, l. I, v. 325. Verbum *delapidata* ex Festo petitum est : *Delapidata, lapide strata*.

N. 7. *Agger*. Servius ait : *Agger est media viæ eminentia, coaggeratis lapidibus strata*.

N. 8. *Iter*. Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 3 : *Qua ibant, ab itu iter appellarunt*. Discrimen inter *iter* et *itiner* nullum ab antiquioribus dignoscitur; sed *itiner* est integer casus, *iter* per syncopen dicitur; et utrumque significat tum actum eundi, tum viam, et proprie angustiorem, qua quis pedes tantum ire potest. Plinius, in præf. Histor. natur : *Præterea iter est non trita auctoribus via*. Pro *appellamus et itum* fortasse legendum *appellamus exitum*.

N. 9. *Semita*. Phædrus, præfat. l. III, v. 38 :

> Ego porro illius semitam feci viam;

quia Æsopus paucas fabulas fecerat, Phædrus plures excogitavit. Ita passim alii distinguunt inter *semitam* et *viam*. Cicero, Verr. II, c. 23 : *Jam intelligetis hanc pecuniam, qua via modo visa est exire ab isto, eadem semita revertisse*. Malim legere, *quæ via modo visa est exire ab isto, eodem semita revertisse;* hoc est, *quæ palam est ablata, occulte est reddita*. Hoc sane vult Cicero, etiamsi vulgata lectio retineatur.

N. 13. *Actus, quo pecus agi solet*. Sup., n. 4, ex Servio, Grialius dixit quod *actus duo vehicula capit*. Sed Isidorus, graviores auctores secutus, viam astruit esse quæ duo vehicula capit, actum dimidium viæ qui scilicet unum tantum vehiculum capit, sive duo jumenta. Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 4 : *Ut quo agebant*, ACTUS, *sic quo vehebant*, VIÆ *dictæ*. Aperta est Pomponii sententia, l. VIII Dig., t. 1, leg. 13 : *Si tam angusti loci demonstratione facta, via concessa fuerit, ut neque vehiculum, neque jumentum ea inire possit*, ITER *magis quam* VIA, *aut* ACTUS *acquisitus videbitur. Sec si jumentum ea duci poterit, non etiam vehiculum*, ACTUS *videbitur acquisitus*. Alios jureconsultos, qui diverso modo locuti sunt, non verbi nativam vim, sed popularem consuetudinem spectasse probat Forcellinus, verb. *Via*. Grialius distinxerat *clivosum, iter flexuosum*, quasi *clivosum* sit substantivum, quod non placet. In primo Ms. Tolet. Gothico hæc est nota, vel additio post verbum *cognoscantur* collocata : *Boscionium, borcionium locus inter duos parietes*. Mendose scriptum est *inter duabus parietibus*.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Cap. I. N. 1. *Pulvis*. Plin, l. XXXV, c. 13, pessimam terræ partem pulverem esse ait, ideoque pulverem appellari, ubi etiam de Puteano pulvere agit.

N. 2. *Limus*. Alii *limi* originem Græcam astruunt, et contra *favillam* dictam putant, quod *foveat ignem*. Verum quid alii dixerint, in re præsertim adeo incerta, nostri instituti non est latius persequi.

N. 3. *Gleba quod globus sit. Non inscite*, ait Becmanus.

N. 4. *A labe*. Melius *a labi*, hoc est, *a labor, laberis*. Utitur hac voce sanctus Hieronymus; utuntur alii, quos Ducangius excitat, verb. *Lavina;* nam ita nonnulli scribunt, ut deducatur a *lavo, lavas*. *Lutum* ex aliorum sententia sic vocatur, quia terra *lota* est, aut aquis soluta, a Græco λύειν.

N. 5. *Volutabra*. In *volutabrum* vocis productio est *abrum*, quia necesse sit ad *apros* referre. Sed Isidorus Servium expressit, ad Georg. 3, v. 411 : *Volutraba loca sunt in quibus se apri volvunt*. At *volvunt* se etiam sues.

Ibid. Sabulum, etc. Hæc ipsa verba profert Rosweydus, in Onomast., ex Ms. Glossario Camberonensi, qui alia scriptorum loca allegat. Itali *sabulum* vocant *sabbia*. Vide Varronem, de Re rust., l. I, c. 9, ubi *sabulonem* usurpat pro *sabulo*.

N. 6. *Argilla*. Græca est ἄργιλλος, quod vel ab sterilitate, vel a colore albo, originem trahere potest. Ab insula Creta dictam fuisse *cretam* confirmari potest Horatii versu l. I, od. 36 :

> Cressa ne careat pulchra dies nota ;

ubi plura Bentleius. *Creta Cimolia* dicitur ex *Cimolo*, insula maris Cretici. Ovidius, l. VII Metam., v. 463 : *Cretosaque rura Cimoli*. Plinius, l. IV, c. 12, de eadem Creta agit. Verba ejusdem, ex l. XXXV, c. 17, Vulcanius in not. expresserat, quæ ita se habent : *Veros autem, et pretiosos colores emollit Cimolia, et quodam nitore exhilarat contristatos sulphure*. Antea enim dixerat Plinius suffiri sulphure, et desquamari cimolia.

N. 7. *Terra samia*. De terra *Samia* iterum Plinius, l. XXVIII, c. 12 et 19, et l. XXXI, c. 10.

N. 8. *Pulvis Puteolanus*. Italice *Pozzolana*. Similiter laudatur a Vitruvio, Seneca et Sidonio. E Romano agro etiamnum in longinquas regiones devehitur.

N. 9. *Vivum quod foditur*. Legebatur olim in Excusis *unum, quod foditur*. Vulcanius, ex Plinio, advertit, *sulphur vivum* vocari, quod foditur, etc.

N. 10. *Quartum ad ellychnia*. Etiam ad correc-

tionem hujus loci Vulcanius, in not., Plinii verba protulit, l. XXXV, c. 15, scilicet : *Quarto autem ad ellychnia maxime conficienda. Cætero tanta vis est, ut morbos comitiales deprehendat nidore, impositum igni. Lusit et Anaxilaus eo, candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum velut defunctorum offundente convivis.*

CAP. II. N. 1. *Bitumen... utilis ad compages navium.* Bochartus, Phal. l. I, c. 11, observat Isidorum ex Josepho sumpsisse quod natura bituminis utilis sit ad compages navium, ac plura alia de bitumine congerit.

N. 2. *Alumen.* Melius ex Græco ἅλς, *sal.*

N. 3. *Sal.* A Græco, quod dixi, ἅλς, per metathesin. Inde *salum*, non contra *salum* a *sal.*

N. 7. *Nitrum.* De nitro multa Plinius, l. XXXI, c. 10, qui tradit colligi apud Medos, *canescentibus siccitate convallibus.* De Nitria agitur etiam l. II Vitarum Patrum, c. 21, apud Rosweydum, ex Palladio, ubi *Nitriæ* vocabulum ex *nitro* deducitur, non contra : *Venimus autem et ad Nitriæ famosissimum in omnibus Ægypti monasteriis locum, qui quadraginta fere millibus abest ab Alexandria, ex nomine vici adjacentis, in quo* NITRUM *colligitur,* NITRIÆ *vocabulum trahens, prospiciente hoc, credo, tunc jam divina Providentia, quod in illis locis peccata hominum, tanquam sordes, abluenda essent et abolenda.* Vulcanius, ex Codice quodam ms. protulit quoddam fragmentum de nitro, quod in aliis exemplaribus deest, et ad appendices, n. 18, a nobis rejicitur.

N. 8. *Aphronitrum.* Isidorus veram Martialis scripturam expressit, quam retinuit etiam Josephus Juvencyus, Soc. Jesu, in sua Martialis Editione, l. cit. XIV, sed epigr. 54 apud eum. Alii Editi habent, ut Grialius notat, *dicor et Aphronitrum.* Omisit etiam Grialius interrogationis notam post *Rusticus es*, et post *Græcus es*, quæ ad sententiæ explicationem necessaria est.

N. 9. *Aeris flos.* Ex Dioscoride id sumptum notat Salmasius, Exer. Plin. p. 1078.

N. 10 *Fit in lateribus cavatis*, etc. Salmasius, loc. cit., p. 1159, observat multo melius id ab Isidoro explicari quam a Plinio.

CAP. III. N. 1. *Lapsis... saxa.* Cornelius Fronto, inter *saxum* et *lapidem* sic distinguit : SAXUM *naturale.* LAPIS, *qui e saxo cæsus est.*

N. 2. *Sive a tegumento.* Animadvertit JC. Scaliger, in lib. de Plant., primam significationem verbi σκέπειν esse *tegere.* Grialius ediderat *rupis.* Sed communior scriptura est *rupes*, quamvis in Mss. *e* in *i* sæpe commutetur. In hoc differt *spelunca* a *caverna*, quod *spelunca* est rupes excavata, *caverna* cavum terræ vacuum, et obscurum.

N. 5. *Scrupus.* Grialius in textu edidit *cui contrarius est scrupus ;* in not. *scrupulus ;* sed retinendum *scrupus*, ex Servio.

N. 6. *Cotis græco sermone.* Vulcanius conjicit κόμμα. Alii deducunt ab ἀκή, *acies ferri.* Grialius, in not., *superiorem locum* nescio quem indicat. De oleo in acuendo ferro vide inf., c. 20.

N. 7. *Ut in vase missus.* Hoc etiam in loco, ut in aliis, nominativus pro ablativo absoluto ponitur, scilicet *missus* pro *misso pumice.*

N. 8. *Rudos.* Malim *rudus* quam *rudos ;* nam in Mss. facile *u* in *o* commutatur, et *rudi* aut *rudos* apud alios non invenitur. Neque obstare debet quod inde *rudera* dici Isidorus asserat ; nam fortasse plurale a singulari tantum distinguit. Barthius, l. XXIV Ad., c. 25, observat melius ab Isidoro explicari quid sit *rudus* quam a Nonio, qui, cap. 1, n. 65, ait : *Rudus, stercus quod jacitur.*

N. 9. *E lapide speculari.* Apud Grialium et alios *optimum lapis specularis.* Restitui *e lapide speculari*, quod Grialius in not. indicat. Plinius, loc. cit. a Grialio : *Cognata calci res gypsum est. Plura ejus genera ; nam e lapide coquitur*, etc. *Usus gypsi in albariis sigillis ædificiorum et coronis gratissimus.* Fortasse apud Isidorum reponendum *sigillis* pro *signis.*

CAP. IV. N. 1. *Lapsis Indicus.* Salmasius, Exerc. Plinit., p. 1103, legi jubet *lapis Idicus*, et *in Ida ita primum*, aut *Lydicus*, et *in Lydia*, cum certum sit, ait, a Magnesia patria nomen lapidi inditum, non ab inventore. Sed Isidorus, præter Plinium, ad Augustinum quoque respexit, qui, lib. XXI de Civit. Dei, c. 4, postquam de adamante et magnete egerat, ait : *India mittit hos lapides.* Plinius, l. XXXVI, c. 16, in optimis exemplaribus repertum in Ida lapidem asserit, et ab inventore vocatum. Lucretius, l. VI, v. 909, 1044 et 1062, a Magnesia urbe Lydiæ nomen magnetis repetit.

N. 2. *Liquorem quoque vitri*, etc. De his magnetis prodigiis ex antiquis videri possunt Prosper part. III, c. 38, de promiss. et prædestin. Dei, et Beda, de Natura rer. Gisbertus Cuperus de Harpocr. Imagine in hanc rem commemorat Mahometis arcam in templo Mecchæ suspensam ; quod tamen, addit, fabulis accensent Tevenotius et Tabernerius, uti etiam priora Athanasius Kircherius. Vide cap. 21 hujus libri, n. 4.

N. 3. *Fictilia.* Apud Plinium, l. XXXVI, c. 19 : *Fictilia ex eo inscripta non delentur.* Fabulosa sunt multa quæ de gagate narrantur.

N. 4. *Asbestos.* Ex *asbesto* lapide fit linum *asbestinum*, quod *vivum* vocant. Id accensum exstingui quidem potest, sed non consumitur dum ardet. Charta ex hoc lino nostra ætate excogitata est, et jam nonnulli libri ex ea typis excusi sunt, quibus nimirum ignis nocere nequit. Vide Acta Acad. Barcinon., pag. 361, et Biblioth. German. 14, p. 190. De amianto simili lapide vide inf., n. 19. Lucernæ in fano Veneris perpetuo ardentis meminit Ampelius, c. 8 : *Argyro est fanum Veneris super mare : ibi est lucerna super candelabrum posita, lucens ad mare, sub divo cælo, quam neque ventus aspergit, nec pluvia exstinguit.* Ubi Munkerus, ad Lactantium Placidum, l. XIV, fab. 4. cancellandum putat *cælo* post *divo*, et legendum *dispergit* pro *aspergit.*

N. 5. *Pyrites.* Salmasius, Exer. Plin., p. 718, confundere ait Isidorum *lapidem* cum *gemma*, de qua Plinius et Solinus ; patriam Persiam nominat. Corrigit ex nonnullis Mss. in Solino *furvus* pro *fulvus.* Et Plinius quoque ait *Pyritis nigra quidem.* Isidorus Augustinum expressit aliqua ex parte, loc. cit. a Grialio : *Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit.* Solinus etiam de pyrite aliisque insignioribus lapidibus dicturus, c. 50, præmittit : *In Perside lapidum tanta copia est, tantaque diversitas, ut longum pene sit ipsis vocabulis immorari.* Isidorus inf. n. 14, *memphitidem* inter lapides relatum ait esse *gemmantis naturæ.* Hac de causa nonnullos lapides insigniores inter *gemmas* quoque collocat. Est quidem *pyrites* lapis molaris, de quo Plinius, lib. XXXVI, c. 19. Alius lapis *pyrites* similitudine æris, de quo ibidem Plinius. Alius *pyrites*, de quo ibidem Plinius, *focaris petra* vulgo, Italice *pietra focaia* dictus. *Gemmæ* autem *pyritis* proprium videtur esse ut tenentis manum, si vehementius prematur, adurat.

N. 6. *Selenites.* De *selinitide* Plin, l. XXXVII, c. 10.

N. 7. *Et quod in illo ardore.* Solinus, mihi c. cit. 50 : *et quod in illo ordine mirificum est*, etc., quod non videtur absurdum. Vide rursus inter gemmas, c. 11.

N. 10. *Syrius lapis a Syria.* Plinius, l. XXXVI, c. 17 : *E Scyro insula*, et correctius *e Syro insula*, quæ scilicet una est ex Cycladibus prope Delum. Melius etiam legetur apud Isidorum *Syrius lapis a Syro.* Hoc sensu Pherecides *Syrius* dicitur, et prima in *Syrius* producitur. Vide Ovidium, Metam. l. XIII, v. 175.

N. 15. *Sarcophagus.* De sarcophago supra, l. XV, c. 11, n. 2. Multi Cod. addunt post *corpora :* « Mitiores autem servandis corporibus, neque assumendis. » In Cod. Alb. videtur fuisse *absumendis*

Fortasse Isidorus scripsit : *Mitior est autem Chernites servandis corporibus, neque absumendis.*

N. 17. *Unde et nomen traxit.* Quia duritia sua *domat viros*, ab ἄνδρας δαμάζειν. Diversus hic lapis est ab *androdomante* gemma, de qua c. 15, n. 11.

N. 18. *Schistos. Schistum* Psellus in libello de lapidum virtutibus inter eos numerat quorum sola tenemus nomina. In nonnullis Editis legitur *ischistos*, aut *iscistos* ex vitiosa pronuntiatione. Vide Munckerum, in not. ad Fulgentium, Exposit. sermon. antiq., verb. *Sculponeas.*

N. 19. *Amiantos.* De amianto Bochartus, Phal, l. I, c. 6, consulendus.

N. 21. *Obsidius. Obsidianus lapis* vocatur a Plinio, quod ab *Osidio* quodam in Æthiopia inventus fuerit. Nascitur etiam ad Oceanum in Hispania et in Ægypto, ut videri potest in opere quod Velitris edidit, anno 1794, Gregorius Wad : *Fossilia Ægyptia Musei Borgiani*, ubi plures lapides quos Isidorus commemorat erudite describuntur et illustrantur. Apud Isidorum legere possumus *Obsidianus lapis, niger*, etc. Vide c. 16 hujus libri, n. 5.

N. 21. *Mitridax.* Corruptum videtur *mitridax*, aut *mithridax* pro *mithrax:* ita enim legendum apud Plinium. *Mithras*, seu *Mithra*, est nomen solis apud Persas.

N. 22. *Ætitæ.* Solinus, c. 50, de ætite : *Subnexus spem uteri defendit a fluxibus abortivis.* Isidori sententia Solino et Plinio contraria videtur. Plinius, l. XXX, c. 14, ait : *Lapis ætites, in aquilæ repertus nido, custodit partus contra omnes abortuum insidias.* Et hæc est causa cur gravidis alligaretur. Sed non poterat auferri, nisi cum jam parturirent, alioquin vulvæ excidebant, ut veterum quidem erat opinio, nam modo hæc et similia vulgo irridentur.

N. 24. *Chernites.* Salmasius, Exer. Plin., p. 1205, tradit Codices Plinianos *chermiten* hunc lapidem vocare, non *cherniten.* Verum optimi libri veteres recentesque præferunt *cherniten.*

N. 27. *Smyris.* De *smyri* lapide Dioscorides et Hesychius

N. 28. *Chrysites.* Est lapis aurei coloris, de quo Plinius, l. XXXVI, c. 22, et gemma ochræ Atticæ similis, de qua idem Plinius, l. XXXVII, c. 10. Hæc *phloginos* etiam appellatur, et invenitur in Ægypto.

N. 29. *Hemmites.* Apud Plinium, l. XXXVII, c. 10, est gemma minuta, piscium ovis similis, et a Græco ἄμμος *sabulum* dicta.

N. 32. *Molotius.* Vide num sermo sit de *molochite* gemma, de qua Plinius, l. XXXVII, c. 8, et Isidorus, c. 7, n. 12, hujus libri. Plinius molochitem spissius et crassius virentem dicit, et nasci in Arabia.

N. 35. *Siphnius.* Ex Plinio, l. XXXVI, c. 22, apud quem legitur *siphnius*, non *siphinius*, ut Grialius edidit. Alii Excusi *sifnius.*

N. 36. *Thebaicus.* Gregorius Wad, in descriptione fossilium Ægyptiacorum musei Borgiani, p. 27, ad *talcum ollare proprium obscure-virescenti-nigrum* pertinere putat *lapidem Thebaicum* veterum, qui integras partes montium constituebat, et adhibebatur ad mortaria conficienda, utpote naturali quadam bonitate conveniens ad ferenda collyria; de quo Plin., l. XXXVI, c. 8. Cum *Thebaicus lapis* ex eodem Plinio, l. XXXVI, c. 22, mollis sit, aliorum lectio fortasse præferenda erit, *ex sese remittentes.* Vid. c. seq., n. 10.

CAP. V. N. 1. *Marmora Lapis* est genus, *marmor* species. Græce *marmor* est μάρμαρος a verbo μαρμαίρω, quod resplendere significat.

N. 3. *Ophites.* Lucanus, l. IX, v. 714 :

> Quam parvis tinctus maculis Thebanus ophites.

Intelligit Thebas Ægyptias.

N. 4. *Augusteum.* De marmore augusteo et tiberio Plinius, l. XXXVII, c. 7. Marmor *augustum* vocat, non *augusteum*, aut, ut minus bene scribit Grialius, *augustæum.*

N. 6. *Basaltes. Basal* Æthiopice ferrum significat. De *basaltis* origine exstat epistola Commendatoris Dolomieu ad Baronem de Salis-Masklin, in Diario physico Gallico, mense Septembri anni 1790.

N. 7. *Alabastrites. Onyx*, sive *onychites*, marmor est, ex quo *alabastra*, hoc est, vasa unguentaria fieri solebant ; ac propterea vocatur etiam *alabastrites.* Est etiam gemma *alabastrites* dicta, quia circa *Alabastron*, Ægypti urbem, nascitur, quæ candorem habet interstinctum variis coloribus, ut refert Plinius, l. XXXVII, c. 10.

N. 8. *Parius... lychnites... lygdinus.* Lapis parius *lychnites* dicebatur qui ad lucernas in cuniculis cædebatur, ut Plinius ex Varrone docet, l. XXXVI, c. 4. De lapide *lygdino* Plinius, ib., c. 8, apud quem plerique legunt *in Tauro* pro *in Paro*, ut ex Isidoro legendum arguitur. Martialis, l. VI, epigr. 13 et 43, marmor candidum *lygdon* commemorat, quod a lapide lygdino non est distinguendum. Candor eximius parii marmoris in poetarum carminibus celeberrimus est.

N. 9. *Coraliticus... alabandicus.* Plinius, l. XXXVI, c. 8, agit de coralitico lapide, quod genus candidi marmoris est a Coralio fluvio Phrygiæ ita dictum. Alabanda urbs Cariæ est. Inde lapis *alabandicus*, et gemma *alabandina*, de qua c. 14 hujus libri.

N. 10. *Thebaicus.* De lapide *Thebaico* c. sup., n. 36.

N. 11. *Syenites.* De *Syenite* Plinius, l. XXXVI, cap. 8.

N. 12. *Thasius.* Seneca, epist. 86, ante med. : *Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit.* Thasos insula est Thraciæ in mari Ægeo.

N. 13. *Lesbius.* Marmor inter maculosa hoc recenset etiam Plinius, l. XXXVI, c. 6.

N. 14. *Corinthæus.* Magis ex usu est *Corinthius* quam *Corinthæus*, et *Corinthi* quam *Corintho repertus.* Columnæ Corinthiæ sunt quæ ratione Corinthia, sive ordine, ut dicunt, Corinthio fiunt. An autem marmor Corinthium celebre fuerit, incertum : non ita certe vulgo laudatur, ac *Corinthium aes*, et *Corinthia vasa*, quæ absolute *Corinthia* dicebantur.

N. 15. *Carystium.* De *Carystio* marmore Plinius, l. XXXVI, c. 7. Quia color viridis reficit oculos, periti architecti olim neque aurea lacunaria ponebant in bibliothecis, neque alia pavimenta, quam e *Carysteo*, seu *Carystio* marmore, ut nos docuit Isidorus, l. VI, c. 11. Legesis not. ad c. 7, num. 1, hujus libri. Salmasius, in Jul. Capitolin., p. 164, observat olim nonnullos scripsisse *charisteum* pro *Caristeum*, aut *Carysteum ;* adeoque Isidorum, vitiosa scriptura deceptum, existimasse marmor *charisteum* dici, *quod gratum sit iis*, etc. Isidorus quidem similibus allitterationibus solet alludere ; sed minime puto eum ignorasse marmor *Carysteum* vocari ex *Carysto* oppido Eubœæ insulæ.

N. 16. *Unde et nomen accepit.* Fortasse hæc collocanda sunt post *Numidia mittit.* De marmore Numidico Plinius, l. V, c. 3, et lib. XXXVI, c. 6. Grialius in textu omisit *tantum ;* quam tamen vocem inserendam jubet in nota. Seneca quoque, ep. 86, laudat *Numidicas crustas.*

N. 17. *Luculleum. Lucullæum* edidit Grialius ; alii *Luculleum.* Plinius, l. XXXVI, c. 2 et 6, hujus marmoris meminit in Nili insula reperti.

N. 18. *Lunensis... tephria. Lunense* marmor in agro *Lunæ* urbis effossum laudatur a Plinio, lib. XXXVI, c. 6 et 18. *Tephrias*, vel *tephria* est a τέφρα, *cinis.* Vide Plinium, l. XXXVI, c. 7.

N. 19. *Ebur.* Inter marmora locum habere non debet, quod dens est elephanti, de quo l. XII, c. 2.

CAP. VI. N. 2. *Genera gemmarum.* Asserunt nonnulli *gemmas* proprie dici de oculis in arboribus, et vite, quod turgeant, a Græco γέμω, *plenus sum.* Alii, ex Quintiliani et Ciceronis sententia, existimant

propriam significationem vocis *gemmæ* esse de lapidibus pretiosis, præsertim pellucidis, atque ita etymologia ab Isidoro allata non erit contemnenda. De gemmis peculiariter agunt Theophrastus, Joannes de Laet, Ans. Boet de Boot, Gimma, Calmetus, in Dict. bibl., et alii.

CAP. VII. N. 1. *Smaragdus*. Color amarus sive austerus est color obscurus, nigricans, nimis staturus, tristis. Vide Salmasium, Exerc. Plin., p. 201. *Smaragdinum* dicitur a colore smaragdi. Apicius, lib. III, c. 1 : *Omne olus smaragdinum fiet, si cum nitro coquatur*. Vide Barthium, l. XL. Adv. c. 2, qui observat colorem *smaragdinum* judicatum fuisse occulis valde salubrem, ex Marcello Raphsodo, c. 8 : *Scarabeus smaragdini coloris tantum beneficii præstare oculis dicitur, ut visionem ei acutissimam reddat, qui eum contemplatus fuerit assidue*. Confer c. 5. n. 15 hujus libri.

N. 3. *Chalcosmaragdus. De chalcosmaragdo* Plinius, l. XXXVII, c. 5, ex quo legi poterit *æreis venis*, præsertim cum apud Isidorum varient Mss.

N. 4. *Prasius*. Ita dicitur a porraceo colore.

N. 5. *Beryllus*. De *beryllo* ejusque generibus Plinius, lib. XXXVII, c. 5.

N. 6. *Chrysoberyllus*. De *Chrysoberyllo* rectius Isidorus Plinii mentem cepit quam Solinus, ut monuit Salmasius, Exercit. Plinian., p. 1103. Verba Plinii sunt : *Et sunt paulo viridiores, sed in aureum colorem exeunte fulgore*. Solinus vero ait : *Languidius micantes nube aurea circumfunduntur*.

N. 7. *Chrysoprasus*. Grialius in textu edidit *chysoprasus*, in nota *chrysoprasius*. Salmasius, p. 406 Exerc. Plinian., advertit ab Isidoro *chrysoprasium*, vel *chrysoprasum*, sumi pro *chrysopasto* Solini, et *chrysolampide* Plinii, cum *chrysoprasus* alia gemma sit. Addit Solinum putavisse eumdem esse lapidem *chrysopastum*, et *chrisolampia*. *Chrysolampis* ad chrysolithorum genera refertur, ejusque meminit Isidorus, c. 15, n. 4, uti etiam rursus *chrysoprasi* c. 14, inter gemmas ignitas, n. 8, quem fortasse locum Salmasius respexit.

N. 8 *Jaspis...pina*. Ex Hebræo *jaspis gemmam viridem* Becmanus, p. 543, interpretatur. *Pina*, seu *pinna* est concha marina, Salmasius, p. 1125 Exercit. Plin., observat ab Isidoro *pinnam* vocari, in qua margaritum per Arabiam et Indiam invenitur ; sed Plinium diversas agnoscere conchas, in quibus margaritum gignitur ; in Acarnania *pinnam* vocari, non cæteris in locis.

N. 9. *Topazion*. Forte *topazios;* nam *topazion* neutri generis est. Inventa fuit topazios in Topazio insula maris Rubri. Adisis Plinium, l. XXXVII, c. 8.

N. 10. *Callaica...Germania* Duplex *callais* a Plinio distinguitur, altera l. XXXVII, c. 8, topazio similis, e veridi pallens ; altera, ib. c. 10, colore sapphiri, sed candidiore. Id. eod. c. 10, docet, *callainas* gemmas dici quæ colorem turbidum callaidis habent. Solinus, c. 30, al., 33, *callaicam* vocat callaidem topazio similem. De colore *callaino* aliter sentit Vossius, in Etym. Salmasius, Exercit. Plin. p. 237, contendit gemmam non *callaicam*, ut legit Isidorus, sed *callainam* a colore *callaino* esse dicendam ; reprehendit Isidorum, quod *callaicam* ab auro deducat. Sed jam Grialius observarat non ab auro, sed a Græco καλὸν *callaicam* ab Isidoro derivari. Mendum vero *in Germania* pro *in Carmania* simile esse apud Solinum ait Salmasius ex codicibus mendosis Plinii. Sed fortasse errarunt amanuenses, qui Solinum, aut Isidorum excripserunt, quippe facile est ab ignaris *Carmaniam* in *Germaniam* commutari.

N. 12. *Radios solis mutat*. Vulcanius, in not., ex vet. Cod., refert : *radios solis imitatur sanguineo repercussu;* et ex Plinio : *Dejecta in vas aquæ, fulgorem solis accedentem percussu sanguineo mutat*. Ex Plinio, l. XXXVIII, c. 10, colligitur quod hæc gemma aquæ immissa auget solis fulgorem sanguineo repercussu, extra aquam vero radios, sive fulgorem avertit, ac velut in speculo solem exhibet, proindeque deprehendit defectum ; subeuntem lunam ostendens. Ad hanc explicationem verba Isidori exigenda.

N. 14. *Myrrhites*. Vel myrritis. Apud Solinum est masculini generis. In Editione quatuor, c. 50, legitur : *Si penitus explores et incites ad colorem, spirat nardi suavitatem*. Melius *ad calorem* cum Isidoro, qui primum ait *dicta est*, intelligens *myrrhites gemma*, deinde *compressus* masc. gen.

CAP. VIII. N. 1. *Corallium*. Scribitur *corallium, coralium ; corallum*, et *curalium*, et similis est varietas apud Græcos, *Corallium* vero vocitatur ἀπὸ τῆς κουρᾶς ἐν ἁλὶ, quod in mari præcidatur, seu tondeatur, Alii aliam originem ex Græco afferunt.

N. 2. *A Sardibus*. Videtur legendum *a Sardianis*, aut *a Sardis*, hoc est, incolis Sardium. Marbodæus, in dactyliotheca : *Sardius a Sardis est, a quibus ante reperta*. Plinius, l. XXXVII, c. 7, *Sardam* gemmam recenset primum Sardibus (urbe metropoli Lydiæ) repertam quæ diversa non videtur à Sardio lapide, de quo Tertullianus, l. II adv. Marcionem, c. 10. Apud Isidorum præstiterit legere *primum reperta sit Sardibus*, non *a Sardibus*, aut *a Sardis*, ut alii habent cum Marbodæo.

N. 3. *India, vel Arabia*. Scilicet, *vel* pro *et*.

N. 4. *Et sardo*. Melius *et Sardio*, vel *Sarda*.

N. 6. *Succinus quem*. Rectius esset *succinum quod*. Poterit intelligi *succinus lapis* adjective. Scribitur etiam *sucinus*, sed minus bene. De *electro* agitur c. 24 hujus libri, ubi repetitur solem a poetis *electorem* dici. Confer etiam l. XVII, c. 7, n. 31, de pinu. Græce ἠλέκτωρ est sol. *Succinus* est succus arborum pinei generis, ut ait Plinius. Nonnulli existimant succum terræ aut saxorum esse. Vide Libanium, qui librum de succino edidit, et Hyginum, fab. 152. Apud. Grialium lege ιλ. ζ... Πιράμοιο... ἄκρης.

N. 7. *Rigore, vel tepore*. Plinius, l. XXXVII, c. 7 : *In Syria feminas verticillos inde facere, et vocare* HARPAGA, *quia folia et paleas vestiumque fimbrias rapiat*. Verticillus est instrumentum quod fuso adhibetur, ut facilius vertatur.

N. 8. *Lyncurius*. Prodiit, anno 1795, *Memoria sul lincurio del cavaliere Carlo Antonio Napione. Presso Antonio Fulgoni*, Romæ in-4º. Refellit Napionius eos qui *lyncurium* ad gemmam hyacinthum revocant. Censet speciem quamdam esse electri, quod *ligurium* a *Liguria* dicebatur, inde corrupte *lyncurius*, et ex hac corrupta voce fabulosa etymologia de *lyncis urina*, quam Plinius aliquando admittit, aliquando rejicit.

CAP. IX. Num. 2. *Sapphirus*, etc. Salmasius ex hoc loco correxit Plinium, l. XXXVII, c. 9, qui in veteribus Editionitus depravatus erat, Isidorus masculino genere *sapphirum* effert, alii feminino. Grialius edidit *saphirus*.

N. 3. *Hyacinthus*. De *hyacintho* Plinius etiam l. XXXVII, c. 9.

N. 4. *Hyacinthizon*. De *hyacinthizonte* Plinius, l. XXXVII, c. 6.

N. 5. *Amethystizon*, etc. Vide Plin. l. XXXVII, c. 7.

N. 8. *Rhodites*, etc. Ex Plinio, l, XXXVII, c. 11. Scribitur etiam *Rhoditis*.

CAP. X. N. 1. *Pæderos*, etc. Vide Plin., l. XXXVII, c. 9.

N. 3. *Asterites*. A Martiano Capella, l. I, vocatur *astrites*, a Plinio, l. XXXVII, c. 9, *asteria*. Salmasius, Exercit. Plinian., pag. 756. errasse Plin. putat, quod nomen *asteriæ* a sole deduxerit, cum *aster* nunquam de sole dicatur. Asteria ab ἀστὴρ, *stella*, vel *scintillans radius* appellatur, quia contraria soli regerit candicantes radios. Id quoque innuit Plin.

N. 4. *Album ad lactis saporem*. Ex Plin., l. XXXVII, c. 10, reponi poterit *album, ac lactis saporem*. Sed Isidorus Solinum excripsit, cujus scripturam ait Salmasius, Exerc. Plin., p. 137, contumax aliquis de-

fendere possit. Salmasius emendat *album, ac lactis sapore.*

N. 5. *Chalazias.* Ex Solino, c. 50, et Plinio, l. XXXVII, c. 11. Vide inf., c. 13.

N. 6. *Speciem solis.* Melius Isidorus quam solinus, qui *sideris* pro *sole* habet. Vide Salmasium, p. 756 Exercit. Plinian.

N. 7. *In dies singulos.* Ex Solino, c. 50, apud quem legitur *diebus singulis vel minui, vel augeri.*

N. 8. *Cinædia.* De *cinædia* Plinius, l. XXXVII, c. 10. Cinædus est piscis coloris lutei, in cujus cerebro reperitur *cinædias*, vel *cinædia*. Non scribendum *cynædia* cum Grialio et aliis.

N. 9. *Beli oculus.* Grialius conjungit *Belioculus.* Vulgo *felis oculus* dicitur, et ex Plinio, l. XXXVII, c. 10, est gemma albicanti colore pupillam cingens nigram, et e medio aureo fulgore lucentem. Ex quo apud Isidorum correxi *pupillam cingit nigram, medio aureo fulgore lucentem,* cum apud alios legeretur *pupillam cingit, nigra medio aureo fulgore lucentem.* Grialii exemplaria variant; alia mendose cum Editis, alia, ut correxi.

N. 10. *Epinielas.* Plinius, l. XXXVII, c. 10, de vocabulo *epimelas* agit, quod tribui potest quod cuivis gemmæ candidæ, cui superne nigricat color.

N. 11. *Exhebenus.* De *exhebeno,* aut *exebeno,* Plinius, l. XXXVII, c. 10.

CAP. XI. N. 1. *Est autem nigra,* etc. Hæc Isidoro accessisse Grialius censet. Sed ratione ab eo a lata parum moveor. Nam auctor ille glossarum, qui post Hugutionem demum scripsit, hoc est, non ante sæculum XIII, non potuit certe distinguere quid Isidorus primum docuerit, quid Papias et Hugutio adjecerint. Nam exstant exemplaria Isidori et Hugutione, et Papia, qui sæculo XI floruit, antiquiora, in quibus hæc eadem verba reperiuntur, ut in Cod. Alban., Cod. 1 Vat. Arch., et aliis. Etsi autem neque apud Solinum neque apud Plinium, ea quæ Isidorus tradit de *achate* inveniantur, potuit aliunde ea petere Isidorus. Bochartus, Ch. l. I, c, 29, de achate quædam huc pertinentia disserit.

N. 2. *Excalefacta.* Ex Plinio, l. XXXVII, c. 10, ubi legitur *excalfacta,* quo verbo non semel hac forma utitur Plinius; neque apud alios *excalefactus* aut *excalefacio* invenio, neque fortasse ita usus est Isidorus, qui plinium sequitur.

N. 3. *Ægyptilla.* Plinius., ib., *ægyptillam* frequentem in Ægypto reperiri ait.

N. 5. *Veiis.* Apud Plinium, ib., *Veiis reperta* non a *Veiis,* nam *Veii* oppidum est Etruriæ, cujus cives *Veientes* dicebantur. Apud Isidorum Grialius legit a *Veiis,* alii a *Vegenis;* sed legendum *Veiis,* ut apud Plinium, aut *a Veientibus,* ut in margine Editionis Breulianæ *Baroptis* alio nomine dicitur *Baroptenus,* alio *barippe.* Vide Plinium, ib., apud quem *baroptenus* et *baroptis* legitur.

N. 6. *Mesomelas.* Grialius distinguit. *Mesomelas nigra, vena quemlibet,* etc. Melius cum Editione Plinii, ib. *Mesomelas, nigra vena quemlibet,* etc., ubi etiam legitur, *per mediam,* non *per medium.*

N. 7. *A radice nigrum.* Harduinus e Mss. Ita apud Plinium, ib., legit: *A radice nitrum, medio sanguinem, summo ochram. Ochra* est terra lutei coloris.

N. 8. *Dionysias.* Grialius in textu edidit *Dionysia* in not. *Dionysias,* ut c. 4, n. 7. Ib., n. 5, de *pyrite* actum.

CAP. XII. N. 1. *Orca.* Ex Plinio, l. XXXVII, c. 10. Harduinus, e Mss., legit *olca* alii *orca.*

N. 2. *Mitridax,* etc. Vide c. 4, n. 21. Grialius hoc loco ediderat *mitrydax.* Breulius ad marginem notat *mitrax,* ex Plinio.

N. 3. *Opalus.* De opalis Plinius plura, l. XXXVII, c. 6. *India,* inquit, *sola et horum est mater.*

N. 4. *Auratis guttis.* Salmasius, pag. 187. Exerc. Plin., corrigit in Plinio *aureis guttis;* nam Solinus etiam *aureas stellas,* seu *stillas* vocat. Ex Isidoro
A autem Solinum corrigit, *non guttis aspersæ sunt, sed longis colorum ductibus liniantur,* hoc est, *lineantur.* Prius erat *liniuntur.* Apud Isidorum legebat *aliæ habentes stillas* pro *stellas.* Rursus de pontica gemma, c. 15: *Habens stellas rubeas,* al. *stillas.*

N. 5. Hexecontalithus. De *hexecontalitho* Plinius, l. XXXVII, c., 10, et Solinus c. 31, al. 34. Nonnulli scribunt *hexacontalithus:* sed Græcum ἑξήκοντα *sexaginta* magis exigi *hexecontalithus.*

N. 6. *Murrhina. Murrha* est *lapis,* de quo hic agitur. *Murrhina* dicebantur vasa, aut alia ex *murrha* facta. Verba, *varietas ejus,* etc.; obscure ex Plinio contracta sunt, qui, l. XXXVII, c. 2, sic habet; *sed in pretio varietas colorum, subinde circumcingentibus se maculis in purpuram, candoremque, et tertium ex utraque ignoscentem, veluti per transitam coloris in purpura, aut rubescente lacteo. Sunt qui maxime in his laudent extremitates, et quosdam colorum repercussus, quales in cœlesti arcu spectantur.* De *mur-*
B *rha,* et *murrhinis* plura Harduinus ad procem. l. XXXIII.

CAP. XIII. N. 1. *Traditur quod nix.* Sanctus Martinus Legionensis, qui hunc locum exscribit, legit: *Dicitur quod nix sit glacie durata per annos plurimos.* Vide ejus sermonem in Ascensione Domini, t. III, p. 147. Marbodus, in lib. Evacis de gemmis Isidorum expressit c. 41:

Crystallus glacies multos durata per annos.

Isidorus autem fortasse hemistichium ex Dracontio sumpsit, ut conjiciebam ad l. I. Carminis de Deo, v. 712 et 713, ubi plura de *crystalli* origine.

N. 2. *Adamas,* etc. Salmasius, p. 205 Exercit. Plin., observat non omnem adamanta ad amussim similem esse crystallo, sed præcipue Iudicum et Arabicum. Quod autem veteres putabant, adamanta ne ferro quidem cedere, id falsum esse recentiores ostendunt. Vide Vossium in Et.

N. 3. *Magneti autem,* etc. Hæc ex Solini verbis,
C c. 65, intelligentur: *Vel si admotus magnes ferrum traxerit, quasi prædam quamdam, quidquid magneti hæserit, adamas rapiat, atque auferat.*

N. 4. *Chalazias,* De *chalazia* sup., c. 10, n. 5: In antiquis exemplaribus scriptum est: *Etiam in igne positus, manet suum frigus,* ut sæpe apud Isidorum et æquales nominativus absolutus adhibetur pro ablativo absoluto. Et *chalazias* quidem mascul. gen. est, quamvis c. cit. 10 genere femineo efferatur, quia intelligitur *gemma,* nisi forte etiam eo loco correctione simili scriptura reformetur.

N. 5. *Quod Germania mittit.* Isidorus præ oculis habuit Solinum, ut conferenti patebit; sed cum apud Solinum Salmasius, p. 240 Exerc. Plin., legendum contendat *Carmanica,* non *Germanica,* ut Vulgati præferunt apud Isidorum quoque reponi poterit *quod Carmania mittit.*

N. 7. *In cujus centro stella.* Plin., XXXVII, c. 9: *Intus a centro ceu stella.* Atque ita apud Isidorum
D restituere possumus.

N. 9. *Exudat enim aquam.* Veteres Ed: *Exundat enim,* quod in *exudat* aut *exsudat* mutandum ex Solino Salmasius, p. 770 Exerc. Plin., docebat. Sed jam Grialius noster locum correxerat. At, ut puto, id ex Plinii sententia non est, qui l. XXXVII, c. 11 ait: *Enhydros gemma rotunditatis absolutæ in candore lævis, sed ad motum fluctuat intus in ea, velut in ovis, liquor.*

CAP. XIV. N. 1. *Omnium,* etc. Perperam in nonnullis editis hoc caput cum præcedenti continuatur.

N. 2. *Anthracites.* De *anthracite* Plinius, l. XXXVI, c. 21, et l. XXXVII, c. 7 et 11; sed diversos fortasse lapides Plinius hic locis commemorat. *Anthracias* vocatur a Solino gemma quæ a Plinio *anthracitis.*

N. 3. *Sandasirus.* Plinii exemplaria variant, sed verior lectio est *Sandaresus,* quod nomen est loci in quo hæc gemma nascitur. Breulius in Plinio legit

Sandactros et *in translucido stellantes*, pro quo Isidorus *in translucido igne*. Grialius, in textu *stellarum*.

N. 4. *Partem ceræ retentat*. Vulcanius, ex vet. Cod., annotat *partem carpere tentat*, ex Plinio, *partemque ceræ in signo tenent*. Ipse edidit *partem ceræ temptat*.

N. 5. *Carchedonia*, intellige gemma; nam *carchedonius* Græce est Carthaginiensis. Hoc carbunculorum genere abundabat Carthago. Vide Plinium, l. XXXVII, c. 7.

N. 6. Plinius, loc. cit., vocat carbunculos *alabandicos eos* qui in Orthosia caute nati, Alabandæ perficiebantur. De iisdem loquitur Isidorus.

N. 8. *Chrysoprasus*. Apud Grialium, in textu, *Chrysophrasius*, in not. *Chrysoprasus*, recte. De *chrysopraso*, vel *chrysoprasio* confer. c. 7, n. 7, hujus libri.

N. 9. *Phlogites*. Plinius, l. XXXVII, c. 11, nominat in nonnullis exemplaribus etiam *philogitidem*. Inter hæc et similia nomina hoc est discrimen, quod *phlogites phlogitæ* est mascul. gen., nisi ubi subauditur *gemma*, *phlogitis phlogitidis* est femin. gener. Verba Solini, cap. 37. al., 50 : *Phlogites ostentat inter se quasi flammas æstuantes*. Pro *ex Persida* oportebit legere *ex Perside*, vel *ex Persia*.

N. 10. *Primum est in parte*. Isidorus verba Solini et Plinii miscuit, ut sæpe alias. Legi posset *primum est, deinde et in Lucania*.

N. 11. *Hormesion*. Plinius, l. XXXVII, c. 10, similibus verbis hormesion describit.

CAP. XV. N. 2. *Chrysopis* etiam legit Harduinus apud Plinium, ex Mss. *Chrysolithus* a Plinio gen. fem. effertur, fortasse quia intelligit *gemma*.

N. 3. *Chryselectrum* neutr. gen. a Plinio dicitur, l. XXXVII, cap. 3.

N. 4. *Chrysolampis*. De *chrysolampide* confer dicta c. 7, n. 7.

N. 6. *Leucochrysus*, etc. Ex Plinio, l. XXXVII, c. 9. Alius est *leucochrysus* in morem crystalli, de quo idem Plinius, ib., c. 10. *Quod sincerum mel per aurum transluceat*, innuit morem veterum apponendi in conviviis mel in vasis aureis, de quo dixi ad Sedulium, l. I, v. 14, in præfatione :

Collucentque suis aurea vasa favis.

N. 7. *Nisi quod augere*. Sententia clarior erit, si legatur : *Nisi quod agglutinare aurum traditur*. Græce κόλλα est *gluten*. De *argyritide* Plin., l. XXXIII, cap. 6.

N. 8. *Pene adamas*. Plinius, l. XXXVII, c. 10, *ut adamas*. Suspicatur Salmasius, p. 565 Exerc. Plin., apud Plinium legendum *vi adamas*, non *ut adamas*. Alioquin putat errasse Plinium, et cum eo Solinum et Isidorum; nam *androdamas* nihil habet *adamanti* simile. De marmore *androdamante* supra, c. 4, n. 17.

N. 9. *Chalcites*, *chalcitæ* et *chalcitis*, *chalcitidis* est etiam lapis, ex quo cocto æs fit. De *chalcitide* gemma Plin., l. XXXVII, c. 11. Id. c. 10, de *chalcophona*.

N. 10. *Mediam secante*. Ex Plinio, l. XXXVII, c. 10, ubi legitur *medias secante flammea vena*.

N. 13. *Æthiopicus*. De *carbunculis* Æthiopicis Plinius, l. XXXVII, c. 7.

N. 14. *Zmilampis*. Sic legit Harduinus, apud Plinium, e Mss. suis omnibus. Salmasius, Exercit. Plin., p. 703, reponendum censet *zenilanthis*, e Mss. Isidori, Apud Solinum, in nonnullis Editionibus *zmilanthis*, in aliis *zmilaces*, ut Grialius edidit.

N. 16. *Ostracites*. *Ostracias*, sive *ostracites*, gemma, de qua hic Isidorus, describitur a Plinio, lib. XXXVII, c. 10, ubi legitur *scalpantur*, non *sculpantur*, ut nonnulli apud Isidorum legunt, quod etiam

A sustineri potest. *Ostracites* lapis commemoratur ab eodem Plinio, l. XXXVI, c. 19.

N. 18. *Echites... Carcinias*. De *echite* Plinius, l. XXXVII, c. 2. De *carcinia*, ib., c. 11.

N. 19. *Scorpitis... Myrmicites... Taos... Hieracites... Ætites... Ægopthalmos*. Plin., l. XXXVII, c. 11, de *scorpite*, de *myrmicite*, de *tao*, de *hieracite*, de *ætite* et *ægophthalmo*.

N. 20. *Ex rutilo sanguinea... Meconites*. Ex Plinio, l. XXXVII, c. 11, legendum videtur *ex rutilo, et sanguineo, in medio nigrum candido cingente*. Idem, l. XXXVII, c. 10, meconitem simili modo exponit.

N. 22. *Lipara suffita*, etc. Ita Plinius, l. XXXVII, c. 10. Grialius et alii, apud Isidorum, legunt *liparia*. Pro *hydromantia* nonnulli Editi exhibent *necromantia;* sed Grialius restituit *hydromantia*, quod Harduinus quoque ex Mss., in Editione Plinii tuetur. Ex Plinio etiam lego *synochitide*, non *synocitide*, ut

B Grialius. Omitti etiam potest *aiunt* post *teneri*, quod apud Plinium regitur a *dicunt*, quod præcedit.

N. 23. *Chelonites*. Plinius, l. XXXVII, c. 10, distinguit *chelonitides*, quæ sunt gemmæ testudinum similes, a *chelonia*, quæ est oculus Indicæ testudinis.

N. 24. *Brontia*. Plinius, l. XXXVII, c. 10, distinguit *brontiam* et *brontem* : hæc e capitibus testudinum tonitribus cadit, illa imbribus et fulminibus cadere dicitur.

N. 25. *Hyænia*. De *hyænia* t. I Patrum Apostolic., p. 33 seq., Edit. Cotelerii, agitur; de qua etiam Plinius, l. XXVII, c. 10.

N. 26. *Stellas*. Grialius in textu edidit *stellas;* in not. sumit *stillas*, fortasse ex aliis Editionibus.

CAP. XVI. N. 3. *Adjecto Cyprio;* alii *Cupro*. Plinius, *ære Cyprio*. Idem, *vitrum, ut æs, liquatur*.

N. 5. *Obsidianus*. De lapide *obsidiano*, seu *obsidio* dictum c. 4 hujus libri, n. 21.

C N. 6. Vitrum sulfure solidari, nonnemo dixit. Vide not. ad l. XII, c. 7, n. 81.

CAP. XVII. N. 1. *Inquirendi*. Scilicet, metalli. *Et quod domat omnia ferrum*, fortasse ex aliquo poeta sumptum. De re metallica exstant opera G. Agricolæ, I Got. Vallerii, Bomarii, Cellertii et aliorum.

CAP. XVIII. N. 1. *Hinc et aurarii*. Vide comm. ad hymn. 1 Carhem. Prudentii, v. 22, et ibi glossam veterem : *Aurora dicitur a splendore; hinc* AURARII *dicuntur favitores*.

N. 2. *Obryzum aurum*. Isidori æquales et eo etiam antiquiores usurpare solebant *d* pro *z*, ut *trapedia* pro *trapezia*. Huc spectat etymon *obryzi*, quod *obradiet*. Vide Salmasium in Capitolinum, p. 20, v. 32. Alii originationem vocis *obryzum* ex Græco petunt, alii ex *Ophir* insula.

N. 3. *A crepitando*. Virgilius, l. VI, v. 209 :

D ..... Sic leni crepitabat bractea vento.

N. 4. *A Saturno*, etc. Cassiodorius, l. VII, epist. 32, de moneta ait : *Quam Servius rex in ære primum impressisse perhibetur*.

N. 6. *Thesaurus*. Vox tota Græca est a *reponendo in crastinum*. Inde *aurum* a Latinis dictum volunt *Auraria* absolute l. XII Cod. Theodos., t. 6, leg. 29, ponitur pro aurario canone, sive auraria pensitatione. Sed Isidorus *aurariam* accipere videtur pro aurifodina, ut accipit etiam Tacitus, l. VI Ann., cap. 19.

N. 7. *Ut qui præerant*. Apud Servium, V Æn., v. 560, legitur : *Ut etiam qui præerant singulis partibus*, etc., *nominarunt*.

N. 9. *Nomisma*. De *nomismatis* etymo vide comm. ad Prudentium, hymn. 2 Perist., v. 50. Isidorus idem repetit inf., c. 25, n. 14. Scribitur etiam *numisma*. Lucretius dixit *effigiæ* in plur.

N. 10. *Nummi autem a Numa*. Gisbertus Cuperus, in epistola ad Ottonem Sperlingium, quæ incipit *In-*

ter febres, negat æs a Numa fuisse signatum; putat Suetonium et Isidorum, qui id tradunt, deceptos falsa etymologia nummi. Contra Harduinum contendit Plinium, l. LIV, c. 1, id non docuisse. Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 33, innuit *nummum* esse vocem Siculam. Festus, a Græco νόμισμα originem repetit. Plura Vossius in Etymol.

N. 11. *Folles*. Pro marsupio, quod ex corio vel pelle fieri solet. Vegetius, l. II de Re milit., c. 20, Juvenalis, sat. 14, v. 281, et alii, *follem* pro sacculo pecuniæ accipiunt.

N. 12. *In nomismate tria*. Lib. III Sent., c. 36 : *Sicut in numismate metallum, figura et pondus inquiritur, ita in omni doctore*, etc. Confer notam.

N. 13. *Formarum*. Verbum artis flatuariorum est *forma;* nam *forma* nummi est signum in eo impressum. Lampridius, in Alexandr. Sever., c. 39 : *Formas binarias*, hoc est, nummos binis aureis valentes. Vide Casaubonum et Salmasium, ad hunc loc.

Cap. XIX. N. 3. *Centenarium saxum*. De pondere centenario inf., c. 25, n. ult. Hic et alibi Grialius scribere solet *scripulum* pro *scrupulum*.

Cap. XX. N. 3. *Aurichalcum*. De etymologia *aurichalci*, sive *orichalci*, Vossius, in Etym. Commentarium de orichalco veterum Gallice edidit Annayus, Bruxellis, 1780.

N. 4. *Sic Corinthia nata sunt*. De rebus ex ære Corinthio factis absolute *Corinthia* dicebant. Cicero, l. III Tuscul., c. 14 : *Si quid de Corinthiis tuis amiseris*. De origine *æris Corinthii* Isidorus Plinio et Floro concinit; conferendus tamen est Muretus, l. III Variar. lect., c. 5.

N. 6. *Flammasque imitatur*. Ovidius, II Metam., v. 2 : *Flammasque imitante pyropo*. Fortasse Isidorus scripsit *Pyropus dicitur*, aut intelligit *æs pyropum*.

9. N. *Campanum*, etc. Hinc nomen *campanarum*, de quo nonnulla Becmanus, plura Ducangius. In veteri Codice Vaticano 1343, in quo quædam sunt fragmenta ex opere sancti Isidori, de Offic. eccles., caput iuvenio de campanis fortasse nondum editum, ac propterea non indignum quod inter appendices, loc. 19, collocetur.

N. 11. *Æris flos*. Ex Dioscoride. Vide Salmasium, Exerc. Plin., p. 1078.

N. 14. *Atque ita distillantibus*. Genuinum videtur, *atque ita distillantes;* nam præcedit *superpositæ*, et nominativus pro ablativo absoluto apud Isidorum ejusque æquales in mss. membranis sæpe occurrit.

Cap. XXI. N. 1. *A Chalybe flumine*. Nunc *Cabe* in Galæcia, cujus Justinus et Silius Italicus meminerunt. Sed advertit Florezius, t. XV Hisp. sacr., p. 51, *chalybem* a populis Asiæ, qui *chalybes* dicuntur, sic appellari, ac fortasse a *chalybe* flumen Gallæciæ *Chalybem* vocatum fuisse.

N. 3. *A stringendo apte vocabulo imposito*. Salmasius hanc lectionem probat p. 1083 Exercit. Plinian. Nihilominus alii retinent apud Plinium *a stringenda acie vocabulo*, etc. De *strictura ferri* vide inf., l. XIX, c. 10, n. 1.

N. 4. *Delectatior... contactum namque*. Existimo, *delectatior* irrepsisse pro *delicatior*, quod fortasse scriptum erat *delecatior*, nam *i* et *e* in Mss. sæpe confunduntur. *Contactum namque*, scilicet sanguine. De simulacro, quod vi magnetis in ære pendere videbatur, dictum jam c. 4 hujus libri, n. 2.

N. 5. *Rubigo*. Alii *rubiginem* a *rubeo* deducunt, neque probant quod a *rodendo* deducatur. Isidori sententia videtur esse quod *rubigo* dicatur etiam *ærugo;* sed revera *ærugo* vitium est æris, quasi *æris rubigo*.

N. 6. *Scoria*. A Græco σκωρία.

Cap. XXII. N. 1. *Plumbum*. Nonnulli putant dictum *plumbum* quasi *pelumbum* a πηλὸν, *lutum*, quod luteæ ac terreæ sit naturæ. Pro aurifodinis Plinius quoque usurpat *auraria metalla*, ut Isidorus *in aurariis metallis*.

N. 3. *Terræ corio*. Hoc est, e summa crusta et superficie terræ eruitur.

Cap. XXIII. Num. 1. *Stanni*. Semlerus, in not. ad Glossarium Isidorianum, verbo *Stagnare*, seu *Stannare*, hunc locum allegat, et legendum contendit ἀποχωρίζον, hoc est, quasi stagnum facit. Retinendum ἀπὸ χωρίζων, *id est*, *separans*, sed divisis dictionibus, non, ut id Editis, conjunctis, ἀποχωρίζων.

Cap. XXIV. Num. 1. *Electrum*. De *electro gemma* actum c. 8, n. 6 ; nunc de *electro metallo*. Electrum gemma *succinum* quoque vocatur, ut num. seq. patet. Vid. not. Munckeri ad fab. 152 Hygini.

N. 2. *Hujus tria genera*. Servius, ad v. 402 l. VIII Æn., tria electri genera ex Plinio distinguit. Servius, in Editione qua utor, ait : *quas partes, etiam si naturam resolvas*, etc. Plinius, l. XXXVII, c. 2, ad fin., et c. 3 et l. IX, c. 40. c. 2, de his tribus electri generibus fuse disputat : electri metalli naturam esse ait ad lucernarum lumina, clarius argento splendere, et quod est nativum, venena etiam deprehendere.

Cap. XXV. N. 1. *Ponderum ac mensurarum*. Erudita veterum recentiorumque de ponderibus et mensuris opera Grævius in suo Thesauro Antiq. Rom. collegit.

N. 3. *Quod... pendeat*. Ita multi ; sed alii contra *pendere* deducunt a *ponbere*.

N. 4. *Lances*. Rectum esset *lanx;* sed Isidorus similes nominativos solet usurpare. De vocibus *momentana* et *moneta* in trutinæ significatione altum apud lexicographos Latinitatis silentium. *Statera* sumitur quidem interdum pro trutina duarum bilancium; sed proprie est campana, de qua paulo post. *Trutina* vero genus est varias species sub se continens, ut *stateram*, *libram*, etc.

N. 5. *Unde et in lanceis*, etc. Hæc apud Servium non sunt, et in multis Mss. Isidori desunt.

N. 6. *Campanæ* vocabulum apud veteres hoc significatu non invenio. Eo utitur Anastasius Bibliothecarius. Vide Ducangium. Papias hunc Isidori numerum cum seq. commiscet. De campana statera plura erudite congerit Rosweydus, in Onomastico, post Vit. Patrum.

N. 8. *Chalcus*. Græcum verbum est, et apud Græcos etiam nomen ponderis. Confer Harduinum, ad Plin., l. XXI, c. ult.

N. 9. *Ab arboris semine*. Scilicet a semine siliquæ Græcæ.

N. 10. *Ceratum*. Num. seq. in plurali *ceratia*. Alii *cerates* hic et infra. Ego malim *ceratium* et *ceratia* Ac notandum quod *siliqua Græca* Græce dicitur κεράτιον, *ceratium*, quia inflexum corniculum refert. Fortasse huc respexit, Jos. Scaliger, qui, p. 55 de Re nummar., affirmat *siliquas* ab Isidoro *cornus* vocari, ab Arabibus *Al charub*, unde Hispani dicunt *algarrobas*. Recentiores Græci corrupte dicunt χαροῦδαν, Itali *caruba*, et *caroba*.

N. 11. *Obolus*. De *obolo* et aliis ponderibus fragmentum quoddam est initio Editionis Bignæanæ, quod appendicem 20 constituet.

N. 12. *Gramma*. Marsilius Cognatus, lib. IV Observat., c. 6, recte emendavit *gramma* pro *drachma* quod in nonnullis exemplaribus repererat. Isidorus *scrupulum* a *scrupo* cum multis deducit, non ab *scribendo*.

N. 13. *Drachma*. Grialius ediderat, et interpunxerat : *Drachma, octava pars unciæ est, et denarii, pondus argenti tribus constans scripulis*. Plinius, l. XXI, c. ult. : *Drachma Attica denarii argentei habet pondus; eademque sex obolos efficit*. Ex quo Isidori locum restitui. Pro *a dando dictus* melius esset *a decem*, aut *a deno*, vel *denis*.

N. 14. *Solidus...nomisma*. Hæc, quæ de *nomismate* dicuntur, repetita sunt ex c. 18 hujus libri, n. 9, ubi eodem modo legitur *effigiisque;* etsi enim frequenter usurpatur *effigies*, *effigiei*, Plautus tamen dixit *effibia*, *effigiæ*, c. Lucretius in plurali *effigiæ*. De *solidis*

agit Barthius, lib. XI Adv. c. 20. qui *soldatorum* nomen inde deducit.

N. 18. *Unciæ pondus.* Nonnulli apud Hieronymum mallent legere *semunciæ pondus*. An autem *siclus sanctuarii* duplo pluris quam *communis* valuerit, inter sacræ Scripturæ interpretes non constat. Nonnulli enim putant *siclum sanctuarii* eumdem fuisse ac *communem*; vocatum vero *sanctuarii*, ut pondus justum et exactum indicaretur.

N. 19. *Uncia.* Sicula vox est οὐγκία.

N. 20. *Libra.* Ducitur etiam a voce Sicula λίτρα. De perfectione libræ vide notam ad l. IV Sedulii v. 154. *Aurea libra fuit.*

N. 21. *Mna.* Plinius, l. XXI, c. 34. *Mna, quam nostri* MINAM *vocant, pendet drachmas atticas centum.*

N. 22. *Talentum.* Servius idem pondus LXX librarum talento tribuit l. IX Æn., ad v. 265: *Auri duo magna talenta.* Marsilius Cognatus. l. IV Obser. c. 6, reprehendit in Isidoro quod dixerit *apud Romanos*, cum Romani vocabulo *talenti* uti non consueverint, et Plautus sermonem habeat de Græcis. Isidorus verba Servii sumpsit. Addit Cognatus errorem librarii videri LXX pro LX, et CLX pro CXX, sed auctoris errorem non dubium esse quod in talento posuerit *minas duas supra sexaginta*; nam in Plauto *quatuor minæ* supra 120 debebantur ratione feneris. Jos. Scaliger, de Re nummar., p. 30, grammaticorum commentum esse pronuntiat *magnum talentum, parvum talentum*, et apud Isidorum *minus, medium, summum*, quæ sunt, ut ait, ineptissima. Ad Plauti vero verba, in Rudente, respondet se hærere. Sed negare nequit Scaliger rem non satis exploratam apud antiquos reperiri, neque parum laborare recentiores qui *talenti* valorem explicare conantur, ut Salmasius, de pecun. veter., Vossius, in Etymol., et alii. Ad Isidorum quod attinet, advertendum nonnullos apud Servium, a quo Isidorus sua mutuatur, pro *libris* reponere velle *minas*; nam Fannius ait :

Cecropium superest post hæc docuisse talentum,
Sexaginta minas, seu vis, sex millia drachmas.

Libra continet drachmas 96, adeoque sexaginta libræ solum efficerent drachmas 5952. Libræ sexaginta duæ, quod apud Servium et Isidorum retineri Chacon volebat, efficerent drachmas 6072. Et de *minis* quidem Plautus loquitur. Diversa talentorum genera Festus enumerat: *Talentorum non unum genus. Atticum est sex millium denarium. Rhodium et Cistophorum quatuor millium quingentorum denarium. Alexandrinum duodecim millium denarium. Neapolitanum sex denarium. Syracusanum trium denariumi. Rheginum victoriati.* Erat etiam talentum atticum majus, quod 83 minas et 4 uncias continebat. de quo Livius, l. XXXVIII, c. 38.

N. 23. *Numeri nomen*, recte, inquit Scaliger. loc. cit., pag. 64, ut distinguatur a ponderali, quod Arabes corrupto nomine *Kintar*, Hispani et Aquitani *quintal* dicunt. Medio ævo nomina *quintale*, et *quintallus* in usu erant, de quibus plura Ducangius. Hispani *quintal* vocant pondus centum librarum; de quo confer Marianam de Ponder. et mens., c. 9. ubi ex Isidori verbis colligit Latinos posteriori tempore cœpisse *centenarii* nomine talentum significare, eo pondere aliqua ex parte mutato.

CAP. XXVI. Num. 3. *Cochlear.* Vehementer dissident inter se scriptores in mensuris, itidem ut in ponderibus explicandis. Nam veteres plerumque obscure locuti sunt; et aliquando Græcas mensuras eodem nomine intelligunt, aliquando Latinas. Forcellinus cum aliis, ait *cochlear* esse quartam partem cyathi; sed ex Isidoro colligitur, esse partem vigesimam cyathi, ex Fannio autem esse partem vigesimam quartam cyathi. Nam *cheme* est pars duodecima, *cochlear* est dimidia pars chemes. Verba Fannii sunt :

At mystrum cyathi quarta est, ac tertia mystri,
Quam vocitant chemen, capit hæc cochlearia bina.

A Mariana, de mensuris Græcorum loquens ait: *Concha semicyathus. Mystrum cyathi quadrans. Cheme cyathi quinta. Cochlear parvum cyathi pars decima.* Cum vero de mensuris Romanorum agit, ita disserit : *Cochlear, sive ligula cyathi quadrans, sextarii pars 28, cum in Græcis mensuris cochlear sit pars cyathi decima. Ligulæ in aqua aut vino pondus est drachmarum trium, scripuli unius.*

N. 5. *Cotyla.* Grialius in textu edidit *cotula*, in not. *cotyla*. Utroque modo scribitur, *cotula* more Latino, *cotyla* Græco. De hoc Isidori loco audiendus Guillelmus Budæus, l. V de Asse, quamvis minus æquum Isidori judicem se ostendat: *Post hæc antiquitatis monumenta cum mensurarum modos deprehendere magnopere cuperem, ad pondus examinare rem institi; quo facto cum nec ex carminibus illis, nec ex Plinio responderent, nihil potius tandem inveni, quam quod apud Isidorum, non optimum ipsum auctorem, ne harum quidem rerum, legitur: Hemina*
B *appendit*, etc. Celebris est controversia de *hemina vini* in regula sancti Benedicti, in qua explicanda Menardus in Concordia regularum, Martenius in Comm. ad regulam sancti Benedicti, Joannes Pelletier, in Diss. Gall. de libra panis, et de vini hemina in regula sancti Benedicti, Dominus Lancelot, in Diss. de vini hemina, aliique versati sunt. Varia fortasse fuit pro variis temporibus et locis mensura. V. Ducangium cum auctario.

N. 6. *Quinarem.* Videtur verbum Hispanorum proprium; nam Ducangius asserit *quinalis* mensuram liquidorum esse Hispanis, exemplaque profert ex monumentis Hispanicis. Ac fortasse apud Isidorum legendum *quinalem, sive gomor facit.* Difficultas a Grialio proposita contra hunc Isidori locum facile dissolvitur, si duplex mensura distinguatur, altera *gomor*, sive *ghomer*, de qua hic Isidorus, altera *chomer*, seu *chorus*, aut *corus*, de qua infra, n. 17. *Gomor*, sive *ghomer* decima pars est ephi, ex Ex. c. XVI, 36. Mariana, de
C Pond. et mens., colligit *gomor* efficere sex Toletanos sextarios præcise, Romanos vero quatuor, et quatuor quintas ejusdem sextarii; et adducit verba Isidori, quibus probatur ex quinque sextariis Romanis *quinarem*, seu *gomor* constare. An autem inter *chomer* et *corum* distinctio alia adhibenda sit, postmodum videbimus.

N. 7. *Congius.* Minus bene in nonnullis Editionibus *congium* neutr. pro *congius*, quod idem vitium in vet. glossar. occurrit. Figuram congii expressit Fabrettus, c. 7, p. 526. Verbum *congiendo* apud alios non reperio. Medio ævo dicebatur *congiare*, seu *congeare*, licentiam abeundi concedere, quod Itali dicunt *congedare*.

N. 9. *Denarii numeri.* Confirmatur hinc, legendum, apud Dioscoridem, l. V, c. 82, *metretam* esse mensuram *decem congiorum;* alii legunt *octo*, alii *duodecim. Metrata*, cujus fit mentio in sacris litteris, *batho* Hebræorum respondere dicitur.

N. 10. *Sextariorum.* Fortasse Epiphanius et Isidorus de sextariis Hebraicis loquuntur, qui Romanis
D tertia parte sunt minores; sed, ut advertit Mariana, dici tunc deberet modium continere sextarios viginti quatuor. Sed præ oculis semper habendum mensuras et pondera pro locorum varietate mutari; et fortasse Epiphanius mensuras Samaritanorum, unde ipse genus ducebat, plerumque intelligit. Isidorus autem Epiphanii auctoritate se tuetur.

N. 11. *Satum.* In glossis in Vetus Testamentum, quas ex Codice 1 archivii Vaticani edere inter appendices, ubi locus opportunior videbitur, cogito, ad c. XVI Genesis *satum* dicitur habere modium, et semis.

N. 12. *Bathus.* Grialius edidit *Batus;* communis scriptura est *bathus;* sed vocatur etiam *badus*. De mensura hæc fere Mariana loc. cit., bathus capit sextarios Romanos XLVIII, Hebr. LXXII. Vel certe bathus duplex erat, minor æqualis ephi, major proportione sexquialtera cum minore comparatus.

N. 13. *Hinc et inde levetur.* Quia per syncopen di

citur *amphora* ab ἀμφιφορεύς. Amphora Romana *quadrantal* dicebatur, quia ex pede Romano in quadrum facto constabat. Volusius Metianus, de Asse : *Quadrantal, quod nunc plerique* AMPHORAM *vocant, habet urnas duas, modios tres*, etc. Amphora græca, seu Attica tres urnas continebat. Fannius :

Attica præterea dicenda est amphora nobis,
Seu cadus ; hanc facies, nostræ si adjeceris urnam.

N. 15. *Medimna, medimnus*, sive *medimnum* mensura est sex modiorum, ut ex Cornelio Nepote, Fannio et aliis, apud Rosweydum, in Onomastico, colligitur. Ausonius in grypho ternarii dixit *Sicana medimna*, sed in plurali. Quod autem Isidorus ait, *medimnam* quinque modiis constare, redit eadem responsio, incerta fere omnia esse quæ de veterum mensuris proferuntur; varias fuisse etiam sub eodem nomine mensuras pro varietate locorum, et temporum.

N. 16. *Artaba*. Rosweydus l. c., post plura veterum testimonia de *artaba*, non satis sibi consentientia, concludit : *Sed omnino varia mensura fuit artaba*. Mariana cum præmisisset *artabæ* ex quorumdam sententia respondere LXXX sextarios, ex Epiphanii LXXII, et Fannii LIII, cum triente, addidit has varias opiniones conciliari non posse, nisi forte ex varietate sextarii, ut Fannius locutus sit de Romanis, Epiphanius de Atticis, alii de Hebraicis.

N. 17. *Chomer*. Cum supra, n. 6, dictum fuerit *gomor* sextariis quinque constare, nunc saltem distinctionis gratia scribendum est *chomer*, non *gomor*, ut Grialius aliique ediderunt. Profecto hoc loco de mensura magna sermo esse debet; et solum dubitatio inde oriri potest, quod *chomer*, sive *homer*, et *corus*, sive *chorus* pro eadem mensura poni solent. Neque occurrit, quid possit responderi, nisi fortasse, quod dimidium *cori* alicubi nomen *chomer* obtinuerit. Mensuræ certe Hebræorum ex communi sententia hunc servant ordinem. *Corus*, seu *chomer*, maxima omnium est, continens X, ephi, totidem bathos, XXX sata, C gomor, CLXXX cados. Quædam appendicula de mensuris Hebraicis n. 21, a nobis proferetur ex fragmentis, initio Editionis Bignæanæ productis.

CAP. XXVII. N. 1. *Ponderis signa*. Fortasse ex hujusmodi signis ponderum, et mensurarum, quæ in lib. m. olim apparebant, orta est illa confusio, quæ in ponderibus et mensuris veterum explicandis observatur.

N. 4. *Gamma*. Grialius in nota ediderat *gammæ*; reposui *gamma*, quod in textu exhibetur, ut sit indeclinabile.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

CAPUT PRIM. N. 1. *Rerumur sticarum*, Scriptorum rei rusticæ optima Editio est cura Gesneri Lipsiæ 1735. Videri etiam possunt Geoponici veteres, recensente Joan. Nic. Niclas. Lips. 1781. Recentium scriptorum ingens est num. Inter Hispanos celebris est Herrera quem Italice redditum Venetiis jam ab anno 1608 video.

N. 2. *Sed ferro qualicunque*, etc. Vix hæc intelligi possunt, nisi verba Servii legantur ad l. I Georg., v. 147: *Prima Ceres omne agriculturæ genus hominibus indicavit; superfluam enim quæstionem movent commentarii, dicentes Osirim, vel Triptolemum aratrum invenisse. Nam aliud est unam rem invenire, et aliud omnem agriculturam docere, quod fecit Ceres*. Nam *ferrum* dicendo, cuncta generaliter rusticorum arma complectitur. Pro *fulminatum* conjectura in collationibus Gothicor. Codicum Tolet. erat *Fulmi natum*.

N. 3. *Stercutius*. Grialius in textu edidit *Stercutius*, in not. indicat *Sterculius*. Apud Plinium l. XVII, c. 9, nonnulli legunt *Stercutium*. Harduinus ex Mss. *Stercutum*. Prudentius, hymn. 2 Perist., v. 449 :

Janum bifrontem, et Sterculum
Colit senatus;

et eodem modo *Sterculum* quidam legunt apud Tertullianum in Apologet., c. 25. Infra, c. seq., num. 3, rursus de Sterculio, sive Sterculo.

CAP. II. N. 1. *De ære*. Hoc est instrumentis ex ære. Hanc enim vim particula *de* habet. Cæterum *aro* verbum Græcum est, non ex *ære* deductum.

N. 3. *A sterce, qui et Stercutus*. Ex Augustino, ut Grialius supra observavit. Sed apud Augustinum nonnulli ita legunt : *Hunc Stercen alii Stercutium appellarunt*.

N. 5. *Runcatio*. Vere est a Græco ῥύγχος rostrum. Hinc runco, runconis, et runco, runcare, ex quo Hispani dicunt *arrancar*. Ita etiam *sulcus* a Græco ὁλκὸς est deducendum. A *veruactum* vero Hispani dicunt *varuecho*.

N. 6. *Satio*. Est a satum, ut *actio* ab *actum*, etc. Verbi *sero* originem Hebraicam Becmanus, p. 966, astruit. Isidorus fortasse Servium respexit, qui ad Virgilium, l. cit, ait, *id est, adeo sereno cælo, ut vestimentis non egeas*.

CAP. III. N. 2. *Fruges autem reliqua*. Non negat Isidorus frumenta etiam esse fruges, sed asserit, fruges non solum de frumentis, sed etiam de aliis dici; adeoque contrarius non est Servio, qui ex Cicerone concludit *etiam frumenta fruges vocari*. Discernuntur ergo frumenta a frugibus, tanquam species a genere, non tanquam species a specie. Verbo *frumendo*, aut *frumere* pro vesci an apud alios reperiatur, prorsus ignoro. Vide l. XX. c. 2. n. 27.

N. 3. *Primitiæ*. Sunt primæ res in quocunque genere ; sed ex communi scriptorum usu colligi posse videtur proprie de frugibus dici, quæ numini offeruntur, translate de aliis rebus.

N. 4. *Triticum*. Varro. de Ling. Lat., c. 22 : *Triticum, quod tritum est spiceis*.

N. 6. *Ador*. De *adore*, sive *adoreo* quædam est glossa vetus inter eas quas edidi ad Prudentium, hymn. 10. Cath. v. ult., in qua etymologia hujus vocis indicatur ex *adoro*, cui favet Priscianus, l. IV, p. 628, Putsch. Quod *adorea* sacrificia dicerentur, apud alios expressum non reperio. Adorea autem fem. gen. pro gloria et laude accipi solet.

N. 7. *Siligo*. Græce simili modo dicitur σίλιγνις.

N. 8. *Trimestre triticum* De tritico quadrimestri nonnulli exponunt quod Salvator discipulis dixit: *Nonne vos dicitis quod adhuc quatuor menses sunt, et messis venit?* Videsis notas meas ad Juvencum, l. II, v. 313.

N. 12. *Centenum*. Manet apud Hispanos vocabulum *centeno:* quod apud alios antiquos hoc significatu non invenio. De milio Festus: *Milium quidam putant cepisse nomen maxime a nummorum summa, quæ est mille*.

N. 13. *Panicium*. Panicum vocant Plinius et Cæsar. Sed Isidorus videtur scripsisse *panicium*. De *pisto* frumento nihil certi habeo, nisi sit adjectivum frumentum *pistum* a *pinsendo*. Vide Festum. De sesamo frumento æstivo Plinius l. XVIII, c. 7 et 10.

N. 14. *Farrago*. De farragine Varro, Columella, Plinius et alii.

CAP. IV. N. 4. *Faba fresa*. *Fressus* et *fresus* est participium verbi frendeo, seu frendo, quod pro frangere etiam accipitur. Fabam fressam nominat Celsus l. V, c. 18, n. 21.

N. 6. *Faselus... cicer*. Ciceris etymologiam ex lingua Hebraica nonnulli repetunt. De faselo Virgilius Georg. v. 227 :

...Viciamque seres, vilemque faselum.

N. 7. *Tristisque lupini*. *Triste* pro *amaro* sumi solet. Vide meum comment. ad v. 50 Dittochæi Prudentii.

CAP. V. N. 1. *Rudi adhuc sæculo*. Recenti post diluvium mundo. *Rudis* pro novo usitatum est. Prudentius l. II adversus Symmach. v. 277 :

Si quidquid rudibus mundi nascentis in annis.
Mos habuit, etc.

Confer indicem Prudentii.

N. 3. *Extremitatibus terræ*. Servius ad v. 7 Ecl. 5 : *extremitatibus agrorum*.

N. 5. *Sarmentum a serendo*. Festus *sarmentum a sarpere* deducit ; nam antiqui *sarpere* pro *purgare* dicebant.

N. 9. *A palmæ derivetur.* Paulus ex Festo: *Palmites vitium sarmenta appellantur, quod in modum palmarum humanarum ungulas, quasi digitos, edunt.*

N. 11. *Capreolos* a *capiendo* etiam deducit Festus. Alii ex eo quod *capreolorum* cornua referant.

N. 13. *Humidum est,* etc. Servius ad v. 20. Ecl. 10 : *Humidum est quod extrinsecus habet humoris aliquid, uvidum vero quod intrinsecus : unde uvæ dicuntur.* Grialius in textu edidit, *humidum est quod exterius;* in not. indicat, *extrinsecus.*

N. 16. *Præcoque vocatæ... Has lageos dicunt.* Plinius l. XIV, cap. 3, asserit *lageam* vitem (sic enim appellat) peregrinam esse. Non ergo constat quod omnes uvas *præcoquas*, sive, ut alii scribunt, *præcoques*, aut *præcoces*, veteres dixerint LAGEOS. Et Virgilius clare distinguit l. II Georg., v. 93 :

Et passo psythia utilior, tenuisque lageos,
Tentatura pedes olim, vincaturaque linguam
Purpureæ preciæque...

Ubi Servius in mea editione : PRECIÆQUE; *hæ cito maturescunt; unde et* PRECIÆ *dictæ sunt* PRÆCOQUÆ, *quod ante alias coquantur :* omisso *sole.* In Cod. 2 archivii Vaticani hæc alio ordine referuntur : *Has Græci lageos dicunt...ut lepus. Purpureæ a colore dicuntur, unciariæ a magnitudine, dactyli a longitudine, stephanitæ a rotunditate, Rhodiæ, et Libycæ a regionibus nuncupatæ sunt : ceraunicæ vero, quod rubeant, velut ignis Genera autem uvarum,* etc.

N. 18. *Amminea.* Servius, II Georg., vers. 96, scribit, *sunt etiam amminææ vites ;* quam scripturam critici plerique præferunt. Grialius ediderat in textu *aminea,* ut scribit in not. Nominis originatio melius petitur cum Macrobio l. II Saturn., c. 11 et aliis ex *Amminea* regione, ubi Falernum, vel, ut alii legunt, Salernum, aut Salentum.

N. 19. *Fæcinia.* Apud Grialium erat *fæciniam vocat,* per errorem, ut puto : nam alia exemplaria exhibent *vocant.*

N. 22. *Basilica.* Apud Grialium, et alios editos erat *basilisca:* restitui *basilica,* ut apud Plinium et Columellam legitur.

N. 23. *Visula materiem.* Apud Grialium erat *Visula, materiam, et brevem, et latum folium :* quod fortasse contra ejus mentem irrepsit. Apud alios editos, *materiam, et breve, et latum folium.* Qui de re tota velit judicare, præ oculis habere debet Columellæ verba : *Visulæ deinde ab his, et minor argitis, terræ mediocritate lætantur ; nam in pingui nimiis viribus luxuriant, in macra tenues, et vacuæ fructu veniunt : amiciores jugo quam arboribus, sed argitis etiam in sublimibus fertilis vastis materiis et uvis exuberat, humillimis tabulatis aptior. Visula brevem materiam et latum, folium exigit, cujus amplitudine fructus suos optime adversus grandinem tuetur ; qui tamen nisi primo quoque tempore maturi legantur ad terram decidunt : humoribus etiam prius quam defluant putrescunt.*

N. 25. *Mareoticæ.* Verba Servii ad vers. 91, lib. II Georg. sunt : MAREOTIDES ALBÆ. *Ægyptiæ : Mareotis enim pars est Ægypti. Et dicendo* ALBÆ, *ostendit etiam esse purpureas, vel alterius coloris.* At Columella l. III, c. 2, inter græculas vites recenset Mareoticam; quod nonnulli accipiunt de parte Epiri quæ Mareotis dicitur, et in qua optimum vinum nascitur.

N. 26. *Helvolæ,* etc. Ex Columella l. c., ubi ait, *ab helvo, nisi fallor, colore vocitatæ.* A Plinio quoque vocantur *helvolæ,* et *varianæ* l. XIV, c. 2. Nam *helvenacæ,* quas ex Plinio Grialius commemorat, scilicet ex eod. l. c. 12, ad aliam speciem pertinent. *Helvenacias* has Columella appellat, tresque earum species distinguit.

N. 27. *Tertius locus,* etc. Hoc etiam ex Columella ; quod non est cur rejiciatur ut superfluum. *Tertium gradum,* ait Columella, *facit earum Celsus, quæ fecunditate sola commendantur : ut tres helvenaciæ,* etc. *At spiona,* etc.

A N. 28. *Vitis Spionia. Vitiscionia* erat apud Grialium et alios. Ex Columella reposui tuto *Vitis Spionia.*

N. 31. *Oblaqueare.* Etiam apud scriptores de re rustica, Catonem et Columellam, in veteribus editionibus et mss. reperitur *oblaqueare,* non *ablaqueare.* Utrumque verbum in hac significatione est a *lacu,* non a *laqueo.*

N. 33. *Hinc propagines.* Apud Grialium erat : *Hic propagines.*

Cap. VI. N. 2. *Quasi arboris hasta.* Id ex Servio non est, neque ad verum etymon pertinet.

N. 3. *Arbor autem,* etc. Ex Agrætio est. *Arbor omne lignum dicitur, arbos non nisi fructifera.* Sed non aliud discrimen agnosci solet, nisi quod *arbos* poeticum est.

N. 4. *Frutex brevis est appellatus.* Neque etymon *fruticis,* neque quod *fruteta* sit plurale ejus, neque quod *fruteta* sit arbor alta, idonea auctoritate confirmari potest. A *frutice* est *fruticetum, frutectum,*
B et *frutetum*, locus fructibus abundans.

N. 5. *Silva.* Grialius cum nonnullis scripsit *sylva,* quia id etymon græcum postulat. Aliud præferunt lapides, et libri veteres ; ac sæpe Latini *i* pro *y* adhibuerunt in vocabulis quæ ex Græco traxerunt.

N. 6. *Nemus* verbum Græcum est. Quod nemora sint arbores majores, etc., solum per synecdochen intelligi potest. De consuetudine constituendi idola in nemoribus apud paganos res certa est. Ipsas etiam arbores cultu gentiles prosequebantur.

N. 7. *Lucus.* In luco lucebant etiam funalia, quia sacra ibi nocturno tempore celebrari mos erat. Alii *tropo per antiphrasin.*

N. 9. *Aviaria* etiam erant ea in quibus aves altiles custodiebantur et alebantur. Legendum forte, *frequentent.*

N. 10. *Recidiva.* De *recidivis* vide not. ad l. Dracontii, v. 558.

C N. 14. *Demergitur.* Grialius, *dimergitur.*

N. 19. *Ut prædiximus.* Scilicet cap. super., n. 8.

N. 20. *Cymas.* Verbum Græcum, quod in vulgares quoque linguas defluxit. Nonnulli scribunt etiam Latine *cimas,* et *cumas.*

N. 23. *A frumine.* Vide supra c. 3, n. 2.

N. 25. *Unde ellychnium.* Grialius in textu edidit. *lychnum ;* sed in not. exhibet *lychnus,* vel *ellychnium,* quamvis solum ex conjectura id proferat pro *lucinium,* quod in aliis Editis exstat. Nescio an huc pertineat quod infra c. 7, n. 65, commemorantur olivæ *lyciniæ,* sive *liciniæ,* quæ optimum dant lumen. Vide notam, et l. XIX, c. 19, n. 3, ex quo præferendum videtur *ellychnium.*

N. 26. *Fomes est astula.* Inter opera variorum de Dedicatione sub ascia cum notis Mazochii illustratur hic Isidori locus, sed ita ut menda editionum veterum corrigantur, jam a Grialio emendata. Servius ad loc. cit. Virgilii: *Sane fomites sunt assulæ quæ*
D *ab arboribus cadunt, quando inciduntur, quod foveant ignem. Clodius scribit...* Item alio loco : *Assulæ ambustæ, ligna excavata, a fungis nomine accepto.* Videlicet ex *fungis* optimus fit *fomes.* Utroque modo dicitur, *assula,* et *hastula :* et hinc Hispanice *astilla,* seu *hastilla.* Nota hæc est Vulcanii: *Ita hodie Hispani* HASTILLAS *vocant, quæ Græci* κάρη. In mss. Plinii apud Harduinum legitur etiam *hastula,* ubi alii habent *assula.*

N. 27. *Titionem.* Verbo *titionis* Varro, Celsus, Apuleius, et alii utuntur : e vulgi tamen consuetudine id sumptum arguit etiam Lactantius l. IV, c. 14 : *Titionem vulgus appellat extractum foco torrem semiustum.* Vulgares linguæ idem nomen retinent.

Cap. VII. N. 1. *Palmula* ab aliis de quovis fructu *palmæ* dicitur. *Caryota* est species palmulæ, ut apud Cælsum Aurelianum lib. II Acut., c. 37 : *Palmulæ nucales, quas* CARYOTAS *vocant.* Myrobalanum pro-

prie est glans Ægyptiæ cujusdam arboris, ex qua fit unguentum *myrobalanum* pariter appellatum.

N. 2. *A verbo laudis:* ex Servio ad Eclog. 8, v. 13: *Cur tamen triumphantes lauro coronentur, hæc ratio est, quoniam apud veteres a* LAUDE *habuit nomen; nam* LAUDUM *dicebant.* Græce *laurum daphnen* dictam volunt, quia resonat dum uritur: ac fortasse apud Isidorum juverit ita interpungere, *vocant: quod nunquam deponat viriditatem, inde illa potius victores coronantur.* Laurus veteribus plena erat boni genii, ac plurimis de causis, quas referunt Bodæus ad Theophr. p. 185 seqq., et Meursius t. IV Arboreti sacri, p. 9. Confer. Georg. Augustum Langguth. in libello quem Lipsiæ edidit 1738 et inscripsit, *Antiquitates plantarum feralium apud Græcos, et Romanos,* p. 17.

N. 3. *Virgilius amantibus,* etc. Fortasse respicit v. 64, Eclog. 3:

> Malo me Galatea petit lasciva puella:

de quo plura interpretes.

N. 5. *Mellis saporem*, etc. Scribitur nihilominus cum uno *l melimelum*, quia ex vocabulo græco μέλι deducitur. In Martialis epigrammate alii legunt, *dicas hæc melimela, licet.*

N. 6. *Malogranatum.* Dubitant nonnulli an *malogranatum* recte dici possit. Veteres quidem *malum granatum* tantum dixisse videntur. Mala punica a Plinio absolute *granata* dicuntur: et hoc nomen Hispani adoptarunt *granadas.*

N. 7. *Duracinum.* Hinc Hispani *durazno* dicunt, quod ex Latino *durus* oritur. Brisonius l. II de Regno Persarum, n. 236, cum Plinio l. XV, c. 13, refellit errorem Columellæ, v. 403 seqq., et Isidori hoc loc., qui *Persica mala* in Perside venenata fuisse crediderunt. Alia est arbor *Persea*, quæ in Perside venenata dicitur a multis, in Ægypto vero innoxia. De hac Plinius l. XIII, c. 9, et l. XV, c. 13. Grialius primo loco scribit *Armenicum*, deinde *Armeniacum.*

N. 8. *Inclaruit.* Quia huic uni tantum arbori incubuit Virgilius, ut Servius notat. Pro *ex illa foveri animam*, Cod. 1 Vat. arch. habet *ex illa tueri animam*, ut *tueri* passive accipiatur, quod fortasse Isidorianum est.

N. 9. *Faba Syriaca.* Isidorus cum Servio, ad v. 84. l. II. Georg.: *Vulgare loti vocabulum in faba Syriaca exprimunt.* De loto, Ægyptiaca herba, fabæ simili, Plinius, l. XIII, c. 17. De loto arbore plura Salmasius, p. 1039 Exercitat. Plinian.

N. 10. *Nixam.* Salmasius, p. 1324 Exercit. Plinian., observat *myxa* pruna Sebestena esse apud aliquos, et ab Isidoro cum Damascenis confundi. Ipse existimat *myxa* veterum Græcorum esse *musa*, ficis proxima, quæ Hispani vocant *higuera banana*, hoc est, ficum *bananas* ferentem. Rosweydus, in Onomastico, verb. *Nixæ siccæ*, plura veterum producit loca de *nixis*, aut *myxis*, quæ etiam *myxaria* dicebantur.

N. 11. *Elæomeli.* Est neutrum indeclinabile, ut a Plinio usurpatur. Isidorus, ut arborem faciat, fortasse scripsit *Elæomelis.*

N. 13. *Melopos.* Grialius, in not., indicat *melosus*, sed in textu edidit *melopos.* Salmasius, p. 351 Exercit. Plinian., *metopon* a Plinio recte vocari ait. Apud Plinium, l. XII, c. 23, plerique legunt *metopium.*

N. 14. *Mespilus.* Grialius, in not., scribit *mespila*, in textu *mespilus*, quod rectum est. *Mespilum* est fructus arboris mespili.

N. 16. *Apta hastilibus.* Ex Servio, loc. cit. Virgilii.

N. 17. *Hinc et Caricæ.* Incertum me Grialius relinquit, an spuria censeat hæc omnia verba, *Hinc et Caricæ a copia nominatæ.* Ego omnia pro genuinis accipio. Isidorus ait ficus *Caricas* nominatas a copia scilicet, qua Caria abundabat. Cicero, l. I de Divinat., c. 40: *Quidam in portu Caricas Cauno advectas vendens,* CAUNEAS *clamitabat.* Alii scriptores *Caricas* pro quocunque ficorum genere ponebant. Ovidius, l. VIII Metam., v. 674: *Hic nux, hic mista est rugosis carica palmis.* Ita etiam Plinius.

N. 18. *Caprificus.* Martialis, veluti per lusum, etymologiam *caprifici* deducit ex *capro*, et *ficu*, lib. IV, epigr. 52. Videri possunt Becmanus, Vossius et alii etymologi. De remedio vero, seu caprificatione, qua arbor ficus fecundatur, Plinius, Columella, Palladius.

N. 20. *Sit foliis, similis.* In nonnullis veteribus exemplaribus legitur *sit folia similis,* ut sit femin. *folia.* Medio ævo ita videtur dictum, ex quo vulgare nomen defluxit. Isidorus fortasse innuit (mori suo inhærens) quod *sycomorus* dicta sit, quasi *sicut morus.* Sed revera componitur ex συκῆ *ficus*, et *morus.* Fructus enim *sycomori* forma et magnitudine ad ficum accedit.

N. 25. *Castaneam.* Alii *castaneam* dictam putant a *Castana*, seu *Castanea*, Thessaliæ urbe, ubi *castaneæ* abundant.

N. 26. *Ilex ab electo.* Scilicet, quasi *elex* ab *eligendo*, quod aliis quoque etymologis placet.

N. 28. *Æsculus.* Grialius in textu edidit *esculus*, in nota *æsculus.*

N. 29. *Siliquam.* Salmasius, p. 461 Exercit. Plin. animadvertit contra Isidorum, *siliquam* dici, quod in *siliqua* esset; non fructum, sed ligneum corticem esse dulcem; *acaciam* exprimi ex semine, vel fructu spinæ Ægyptiæ, qui fructus etiam in siliquis exstat: spinum Ægypti, ex qua gummi, *acaciam* quoque vocari. Hæc fere Salmasius. *Acacia* quidem ex frutice spinoso, acacia pariter nuncupato, exprimitur; de qua vide Plinium, l. XXIV, c. 12, et Celsum, l. VI, c. 6.

N. 30. *Nardi pistici.* Ex *nardo pistico*, cujus meminit evangelista Joannes, etymologiam *pistaciæ* Isidorus deducit. Sunt tamen qui putant amanuenses pro nardo *spicato*, ut Marcus, XIV, 3, vocat, transcripsisse *pistici.*

N. 31. *Pitin.* Alii putant *piceam* non esse πεύκην, sed *pytin.* Vide Matthiolium, ad Dioscoridem et Langguthium, loc. cit., p. 28 et 39. De electro, seu succino, fusius l. XVI, c. 8, n. 6.

N. 32. *Longe eat.* Hoc est, longe in altum abeat, quam etymologiam aliis quoque recentioribus placere video. Quod abies *gallica* vocetur propter candorem, ex eo intelligitur, quod *Gallia* a candore dicitur, ut expositum jam fuit l. XIV, c. 4, n. 25. In abiete autem est pars inferior, quæ enodis est, superior, quæ nodosa.

N. 33. *Cedria.* De *cedria*, qua perliti libri conservantur, Plinius, l. XXIX, c. 3.

N. 34. *Cyparissus.* Aliam causam cur *cypressus*, aut *cupressus*, aut *cyparissus*, ad domos et circa pyram pro funebri signo poni solita fuerit, assignat Festus: quia scilicet excisa non renascitur. Quem ad locum videndus Scaliger.

N. 36. *Distinctionibus albis, ac fulvis.* Salmasius, p. 1033 Exercit. Plinian., advertit verbum Dioscoridis διαφύσεις exponendum esse, non per *maculas*, ut Isidorus interpretari videtur, sed per *lineas venarum in longum discurrentes.* Idem Salmasius, ib., p. 1030 Isidorum reprehendit, quod paludem Mareotida in India collocet; sed Isidorus Servii expositioni adhæret, cujus verba Grialius protulit. Placet vero correctio Salmasii, qui in Lucani versu emendat *ebenus Mereotica* a *Meroe* urbe principali Æthiopiæ. Nam idem Lucanus, l. X, v. 303, ait:

> Ambitur nigris Meroe fecunda colonis
> Læta comis ebeni...

In primo Cod. Goth. Tolet. nota hæc est: *Ebenus arbor, quam non comburit ardor.*

N. 37. *Quasi platanus dilatata.* In Vulgata: *Quasi platanus exaltata sum.* Forte πλατὺς *Græci.*

N. 38. *Incaustis.* De incaustis ex veterum more

rite restituendis Petrus Garzia de la Huerta post Requenum, Hispanum itidem, doctissimum commentarium typis regiis Matritensibus edidit.

N. 40. *Torquentur.* Apud Virgilium legitur *curvantur* pro *torquentur.* Plinius, l. v. c. 23, docet *Ituræam*, sive *Ityræam* provinciam Cœles Syriæ esse. De *toxicis*, quæ ex Plinii aliorumque sententia *taxica* prius dicerentur, vide Joannis Gorrei medici commentaria in Alexipharmaca Nicandri.

N. 47. *Quod celeriter saliat ;* ita etiam Cincius, Ridiculum tamen id Festo et recentioribus videtur.

N. 48. *Vimen.* Ita dictum alii putant, quia facile *vietur*, hoc est, flectitur, *Viere* est *vi* flectere.

N. 50. *Myrtus.* E. vocabulo Græco trahit originem, μύρτος, μυρσίνη, quod nonnulli derivant a *myrrha* ob odoris similitudinem. Grialius, cum aliis Editis, scribit μυρίνη, sed vox usitata est μυρσίνη, aut Attice μυῤῥίνη.

N. 52. *Præstantiorem.* Pro *præstantissimam ;* quæ phrasis æqualibus Isidori et antiquioribus etiam familiaris est.

N. 53. *Scribe in buxo.* Vulgata : *Scribe ei super buxum.*

N. 54. *Medeor* cum accusativo reperitur apud quosdam veteres, sed sub varia, et dubia lectione.

N. 56. *Stipa.* De *stipa* vide Festum, verbo *Stipatores.*

N. 57. *Canna.* Proprie est arundo minor, et gracilior. Columella, l. VII, c. 9 : *Degener arundo, quam vulgus* CANNAM *vocat.* Scriptores plerumque utrumque confundunt, Agrœtius: *Arundo canna est ab ariditate dicta. Cicutæ* etymologiam Isidorus deducit, quasi dicatur *cæcuta*, ut ex loco ejus a Grialio citato colligitur. De re ipsa Servius, Ecl. 2, v. 36. *Cicuta est spatium, quod est inter cannarum nodos.*

N. 58. *Indica non magna.* Apud Grialium et alios Editos erat.

Indica non magnum in arbore crescit arundo.
Illius et lentis.....

In not. ad Dracontium, l. I. v. 199, observavi veram hanc esse lectionem, quam ascripsi, et multi critici adoptant. Salmasius, p. 1018 Exercit. Plinian., dubitabat num reponere oporteret : *Indica nam magna nimis arbore*, etc., siquidem Strabo affirmat magnas illas esse arundines. Sed nihil mutandum censuit. Certe arundines possunt esse in suo genere magnæ, quin propterea *magna arbor* dici debeant. Animadvertit idem Salmasius cannas illas indicas, quarum radices expressæ humorem melleum reddebant, easdem plane esse, atque illas cannas quæ nostrum saccharum generant ; nam antiquorum aliud saccharum fuit. Iterum, page 1021, de sacchoro nativo veteri, et factitio novo disserit, et nostrum saccharum e cannis indicis inventioni Arabum tribui posse conjicit. Videndum, num in tertio versu legere præstiterit, ut in nonnullis editis, *succo concedere mellis.*

N. 59. *Rhamnus.* De rhamno, tom. I Patrum Apostolic., p. 23, col. 2, cum notis Cotelerii agitur. Plura Langguthius, Antiq. plantar. feral. p. 13.

N. 63. *Orchades. Orchites* rectius esse existimat Becmanus, p. 902. Isidorus hæc ex Servio sumit, ad II Georg. v. 86.

N. 65. *Lyciniæ.* Grialius in textu *lyciniæ*, in not. *liciniæ.* Alii editi *lychniæ.* Neque displicet lectio multorum *Unde et lignum nomen accepit*, quamvis Isidorus, c. 6, n. 25, contrarium docuerit, quod a *ligno* est *lychnus.*

N. 66. *Pusiam.* C. 49. prolegom., n. 13. observavi Burrielium, ex *pusia* deducere voluisse Hispanum nomen *bujia*, quasi de *lampade* loquatur Isidorus, cum sermo sit de *oliva.*

N. 67. *Crustumia... volemis.* Ex ipsis Servii commentariis satis colligitur sermonem ipsi esse de pyris. Virgilii versus 88, l. II Georg. est :

Crustumiis, Syriisque pyris, gravibusque volemis.

Verba Servii : *Crustumia pura sunt ex parte ruben-*
A *tia, ab oppido Crustumio nominata.* GRAVIBUSQUE VOLEMIS, *id est, magnis. Nam et* VOLEMA *ab eo quod volam impleat, dicta sunt. Unde et* INVOLARE *dicimus.* Fortasse Isidorus alium secutus fuit, qui olivas eorumdem nominum explicaret. Forcellinus, qui accuratus alioquin est, et magno mihi usui esse solet, asserit Servium ad hunc locum addere *volema pyra lingua Gallica bona et grandia dici. Quod si est*, subjungit Forcellinus, *non e Latio vox est arcessenda, sed e Gallicá lingua, quæ eadem olim ac Germanica.* In mea Editione non invenio hæc Servii verba ; neque Ducangius in *volemum* alium auctorem pro etymo Gallico citat, nisi Papiam ex nostro Isidoro. Quod *involare* dicatur a *vola*, tradit etiam Iso, in gloss. ad Prudentium, vers. 860 Apoth. : VOLA *medietas palmæ; inde involare dicimus, quia quidquid involamus, in palma recondimus.*

N. 69. *Amurca.* Hoc vocabulum Latini potius e Græco traxerunt, quam contra.

B N. 70. *Gumen.* Dicitur *gummi* indeclinabile, et *gummis, gummis.* Palladius usurpavit *gumen*, ut hoc loco Isidorus.

N. 71. *Resinam.* De resina Bochartus, Ch. lib. I, cap. 8, quædam affert huc spectantia. Plura etiam Plinius, l. XVI, c. 11, et l. XXIV, c. 6, qui varios resinæ in medicina usus recenset.

N. 72. *Levis.* Grialius in textu edidit *lævis*, in not. *lenis.* Verbum Græcum Dioscoridis utroque modo verti potest, aut *lenis*, aut *lævis*, et eodem significatu *levis.* Alii, *cui probatio.*

N. 74. *Et hæc buxus.* Apud Servium legitur, *ut* HÆC BUXUS *de arbore dicamus,* BUXUM *vero de ligno aliquid compositum;* quod fortasse Grialio displicuit, sed non est certe contemnendum. Nam *aliquid, e buxo compositum*, ut tibia, etc., *buxum*, et *buxus* dici potest.

CAP. VIII. Num. 1. *Quisque*, pro *quicunque, quisqui* occurrit apud Plautum, Ausonium, Prudentium, et
C alios, ut sæpe in Commentar. ad Prudentium adverti. *Aroma* verbum Græcum est, quin opus sit ad Latinam originationem recurrere, aut ad *aras*, aut ad *aerem.*

N. 2. *Tus.* Grialius in textu scribit cum aspiratione *thus;* in not. ad n. 3, sine aspiratione *tus;* quæ communior est scribendi ratio, quamvis *tus* derivetur a Græco θύειν, ut multi putant. Alii in textu n. seq. *tus sine aspiratione a tundendo.*

N. 3. *Tus a tundendo.* Deducit etiam Charisius. Tus *Libanum* adjective dicitur, ut apud Sedulium, l. IV, v. 55, *libana cedrus.* Confer Bochartum, Phal. II, 18.

N. 4. *Myrrha.* Salmasius, pag. 1268 Exerc. Plinian., corrigit : *Myrrha autem Troglitis ad insula Arabiæ*, etc. Sed dubium non est quin Isidoro sermo sit de myrrha troglodytica, quæ ita vocatura Plinio, l. XII, c. 16. Ab eodem Plinio, l. VI, c. 29, et Scribonio Largo, compos. 90, dicitur *troglodytis myrrha.* Videndus de myrrha Langguthius, Antiq. plantar.
D feral. p. 22, qui de virtute agit qua myrrha cadavera a putredine prohibet.

N. 5. *Storax.* Salmasius, p. 1026 Exercit. Plinian., observat *lyparum styracem*, et *calamitem styracem*, sive *storacem* ab Actio et aliis distingui, ab Isidoro vero notas utriusque confundi. Adjectivum *mellosum* pro *melleo* usurpatur a Cæls. Aureliano. Hispani dicunt *meloso.* Isidorus feminei generis videtur facere *storax, Storax autem dicta*, nisi intelligit arborem. Re vera masculini generis est. *Stiria* pro gutta non Græce, sed Latine dicitur, quamvis *stiria* Græcæ originis sit.

N. 7. Grialius in textu edidit, *mastix*, in not. *mastyx.* Usitatum apud bonos auctores nomen est *mastiche*, aut *mastice.*

N. 9. *Aloe.* Scripsi *aloe*, ut veteres scriptores hoc nomen exhibent, quamvis Grialius cum aliis Editis habeat *aloa.* Confer c. seq., n. 28.

N. 11. *Amomum.* Est ab α privativa, et μῶμος,

quasi purum, et sine macula. Langguthius, loc. cit. p. 23, ambigi ait non tantum quid sit *amomum*, sed etiam an omnino nunc sit? Salmasius, p. 400 Exercit. Plinian., Plinium et Isidorum reprehendit, quod *amomum* uvam esse crediderint ex Dioscoride male intellecto, qui non *semen botrosum* dicit, sed *fruticem botrosum*, sive instar uvæ in se invicem convolutum et invicem implexum. Grialius Dioscoridem quoque de botroso semine interpretari videtur. Plinius de fructu uvæ simili, seu botroso loquitur, quem vide l. XII, c. 13, et l. XVI, c. 22.

N. 12. *Casia*. Langguthius, loc. cit., p. 23, *casiam* vel cinnamomo, de quo supra, maxime affinem dicit, vel eamdem prorsus plane.

N. 13. *Calamus aromatic*. Κιῤῥὸν esse vult Dioscorides calamum aromaticum, ut observat Salmasius, p. 1053 Exercit. Plinian. Isidorus reddidit *fulvus*. Plinius : *Reliqua probatio, ut ne niger sit.*

N. 14. *Eamdem regionem Romani potiti sunt.* Solinus ablativo usus fuit : *At cum Judæa potiti sumus* etc. Sed cum accusativo multi etiam boni auctores, interdum *potior* usurpant. *Opobalsamum* vi originis lacrymam, sive succum arboris denotat; sed Langguthius, loc. cit., p. 24, observat scriptores non nunquam *balsamum* pro larcyma, *opobalsamum* pro arbore posuisse.

CAP. IX. N. 2. *Folium*. De folio odorifero vide Commentar. ad Prudentium hym. 5 Cathem., v. 119 :

Spirant et folium, fonte quod abdito
Prælambens fluvius portat in exitum.

Quo loco glossam etiam veterem apposui : *Folium est herba pretiosissima, quæ dicitur venire de paradiso*. Salmasius, p. 1054, malabathrum, sive folium herbam paradisi vocari ait, ut ejus præstantia denotetur. Sic *aloe* arbor paradisi dicitur ab excellenti odore; *aves paradisi*, quæ ex longinquis locis veniunt, et hodie *poma paradisi*, etc. Iterum, p. 1071, observat *malabathrum* non facile in remotis a mari locis nasci; adsitis arboribus sese applicare, ac circumvolvere. Inde fabula, quod aquis innatat sine ulla radice. De malabathro, seu malobathro agit etiam Plin. l. XII, c. 26, ubi docet in paludibus Indiæ nasci.

N. 3. *Nardus*. De nardo *spicoso*, seu *spicato*, vide supra, not. ad c. 7, n. 30. In duobus Mss. Goth. Tolet. legitur : *Est autem Indicum multiforme, sed melius Syriacum, leve, fulvum, comosum, spica parvum, odorissimum... nardum Celticum.* Nonnulli Editi etiam habent, hic et inf., n. 8, *Odorissima*, et *odorissimis*.

N. 5. *Quod vocatur Corycus*. Ita legendum, non, ut in plerisque Editis, *Coricium*, aut *Corycium*. *Corycius* adjectivum est a *Coryco*; unde *corycium crocum* sæpe occurrit apud poetas. Salmasius, p. 773, ex Dioscoride correcto vertit ; *Qui manus tingit, dum atteritur, dum premitur*, pro quibus verbis Isidorus habet *et cum carpitur, manus inficiens*.

N. 8. *Junci trianguli*. Celsus, l. III, c. 21, et l. IV, c. 20, cyperum *juncum quadratum* appellat.

N. 11. *Squinum melius*. Grialius in textu *squinum melius, et flos* σχινάνθος; in not. *Schænos melior, et flos schænanthos*. Verba Græca sunt σχοίνου ἄνθος, *junci flos*, et, si recte scribatur, *schænuanthos*. Apud Vegetium, l. I de Re veter., c. 59, hoc verbum corruptum pariter est *scinoanthos*.

N. 13. *Epithymum*. Salmasius, p. 1296 Exercit. Plinian., distinguit diversa *epithyma*, quæ, ut ait, auctores confundunt. Scilicet aliud est *epithymum* Dioscoridis, quod est flos thymi spicati, aliud Oribasii, quod est flos thymi capitati, aliud *epithymum cuscuta*, quod thymo spicato innascitur, et circum volvitur.

N. 14. *Sampsuchus*. Grialius in textu edidit *samsucus*, in not. *sampsuchus*, quæ recta est scribendi ratio ex verbo Græco.

N. 15. *Bulbi similis*. Ita recte Grialius in textu,

A quamvis in not. scripserit *volui*, quod in nonnullis exemplaribus exstat, sed reprobari debet.

N. 20. *Acanthus... Ægyptia*. Salmasius, p. 537 Exercit. Plinian., advertit Isidorum post Servium *herbam topiariam* confundere cum *acantho Ægyptia* quæ herba est; et vestem achantinam putare dictam ab illa Ægyptia acantho, cum vocata sit ab acantho spinæ, sive cardui genere. Addit, non unum *spinæ* genus fuisse in Ægypto. Distingui etiam debet *acanthium* ab *acantho* ; ex araneosa lanugine, qua folia *acanthii* obducebantur, fiebant vestes, de quibus Plinius, lib. XXIV, c. 12. Acanthion est frutex spinæ albæ similis. Acanthos herba, cujus alterum genus est silvestre carduo simile, alterum sativum, cujus forma in columnarum capitulis ordinis Corinthii, in cælatis vasis, et in vestibus elaboratis exprimi solebat. *Acanthus* etiam dicebatur arbor quædam spinosa Ægypti, quæ a nonnullis *spina Ægyptia* esse creditur, cujus succus *acacia* vocatur.

B N. 24. *Album et nigrum*. Grialius, qui verba, in nonnullis Editionibus addita exscribere aggressus fuit, ea imperfecta reliquit, quæ, in variis lectionibus ex veteri prima Editione Etymologiarum proferantur.

N. 26. *Euphorbium*. Dicitur *euphorbium, euphorbii*, et *euphorbia, euphorbiæ*. Isidorus utroque genere utitur, *dictum*, et *plurima*, ubi intelligi potest *herba hæc*. Cæterum de etymologia Isidoriana nihil est cur laboremus.

N. 27. *Laser*. Proprie est succus sirpis, sed aliquando sumitur pro ipso *sirpi*. Apud Isidorum fortasse legendum *lac sirpis* pro *lacsir*, ut in textu Grialius edidit; qui tamen in not. indicat *lac sirpicum*. Profecto Isidorus Solinum exscribit. Sed observandum Solinum confundere *lac sirpicum*, seu *laserpitium* cum *ladano*, seu pingui roscido ladæ, quæ herba in Cypro est ex cisti generibus. De *ladano* Plinius, lib. XXVI, cap. 8. Inter *sirpe* et *laserpitium* est hoc

C discrimen, quod *sirpe* est ipsa herba, *laserpitium* succus ex ea expressus, quamvis etiam pro eadem herba sumatur. *Laserpitium* summo in honore erat apud antiquos et a medicis valde commendabatur, ut observat Valpius in not. ad carm. 7 Catuli : *Laserpitiferis jacet Cyrenis.*

N. 28. *Aloe*. Hoc loco Grialius recte scribit *aloe*, pro quo, cap. 8. num. 9. edidit *aloa*; ubi *aloe* inter arbores aromaticas recensetur ; sed ea referuntur quæ herbæ *aloæ* conveniunt. Vide Plinium, l. XXVII, cap. 4. Editi, etiam Grialius in textu, *panace* pro *panaces*, ut Grialius in nota indicat. Dici potest *panacea panaceæ, panax panacis*, et *panaces panacis*. Pro *galbanum* minus usitatum est *galbanus*, quod in nostra Vulgata legitur.

N. 29. *Dicta... Dictamnum... Pulegium Martis*. Pro *Dicta* melius esset *Dictis*, aut *Dicte*. Grialius male per *y* scribit *Dicta, dyctamnum dyctæos*. Pro *dictamnum* dici etiam potest masc. gen. *dictamnus*.

D *Dictamnum* herba est pulegio similis : ex quo eam nonnulli *pulegium Martis* dicunt, ut Grialius in not. indic. quamvis in textu cum aliis ediderit *poleium*.

N. 30. *Mandragora*. Plinius et alii veteres masculino genere efferunt *mandragoras, mandragoræ*. Isidorus fortasse intelligit *herba mandragora*, etc. De mandragoris fit mentio c. XXX Genesis, ubi plura interpretes afferunt. In glossis mss. in Vet. Test. inter appendices edendis quædam peculiaria de *mandragoris* animadvertuntur.

N. 31. *Succus quem opium appellant*. Ita edidit Grialius, quamvis in not. referat *quem opion vocant*. Et Plinius quidem descriptionem succi papaveris absolvit, *opion vocant*; sed Isidorus interdum verba mutat.

N. 33. *Centauream*. Sæpe Grialius alio modo in textu, alio in not. scribit, ut hoc. loc. in textu *centauriam*, in not. *centaurium*. Apud bonos auctores reperitur

centaureum, centaurei, centaurion, centaurii, et *centaurea, centaureæ*.

N. 34. *Glycyrrhiza*. De *glycyrrhiza* Plin., l. XXII, c. 9.

N. 38. *Purificationi et templis*. Fortasse respicit morem qui etiam inter gentiles viguit, spargendi flores, et frondes in templis. Vide mea Prudentiana, c. 14, n. 158, p. 135.

N. 40. *Rheu*. Grialius edidit *reu;* sed scribendum est *rheu*, aut *rheo*, aut *rha*. Nomen *rha* desumptum est ex flumine Sarmatiæ ita vocato, in cujus ripis nascitur radix quæ *rha ponticum* dicitur, et a Celso, l. V, c. 23, *radix pontica;* et olim simpliciter *rha* interdum appellabatur. Deinde cognita fuit alia diversa radix *rheo*, quæ, ut a *rha pontico* distingueretur, vocata fuit *rheo barbaricum*, quæ est nostrum *rheubarbarum*. Isidorus, et alii auctores, ut Salmasius, pag. 797 Exercitat. Plinian., observat, non satis hæc distinxerunt.

N. 41. *Ora serrata*. In Editione Grialii erat *ora serata;* alii Editi habent *ora serrata*. Apuleius, c. 4. de herbis, agit de *herba calyculari;* ita enim potius scribendum, quam *caliculari* cum Grialio et aliis. *Calyx*, et *calyculus* florum et herbarum est globulus in medio foliorum semen continens.

N. 42. *Ab inventore*. Hoc est, a rege Illyriorum Gentio. Vide Plinium, l. XXV, c. 7. Quod *satureia* pronos faciat ad venerem, non certa res est; nam Plinius, et Columella hanc vim illi non tribuunt, et Ovidius et Martialis fortasse non de *satureia*, sed de *satyrio*, aut *satyreo* loquuntur.

N. 43. *Stingum*. Fortasse *stigum*. Apud Joannem de Janua *stiga* est *aculeus stimulus*, etc. Inde *instigare*.

N. 46. *Chamæmelos*. Melius *chamæmelon*, quasi parva malus.

N. 47. *Chamædrys*. Quasi parva quercus ; Latine *trixago* dicitur. De his Plinius, et alii.

51. *Serpillus*. Neutro genere *serpillum* a Latinis dicitur. A *serpo* Varro, Plinius et alii deducunt, ut *herpillum* a Græco ἕρπω, *serpo*.

N. 54. *Psyllion*. Grialius in textu *psyllios*, in not. *psyllion*, quod rectius est. Intelligitur *psyllion herba dicta*, etc. Hæc dicitur etiam *cynomyia*, de qua Plinius, l. XXV, c. 11.

N. 55. *Legationibus*. Grialius in textu edidit *ligamentis*, quod in not. reprobat. Remedia publica quæ ait Plinius, erant lustrationes et expiationes. De usu verbenæ in *legationibus* consentiunt alii, Martianus in Digestis, Livius, Festus. Hujus verba sunt : *Sagmina vocantur verbenæ, id est, herbæ puræ, quia ex loco sancto arcebantur* (forte *arcessebantur*) *a consule, prætoreve, legatis proficiscentibus ad fœdus faciendum, bellumque indicendum ; vel a sanciendo, id est, confirmando*.

N. 56. *Struthius*. Rectius esset *struthion*. Hanc herbam Plinius vocat etiam *radiculam*, quod Salmasio, p. 1162 Exercit. Plinian., minus placet. Verum non solum Plinius, sed etiam Columella et Celsus *radiculam* et *radicem* appellant quasdam herbas edules, quarum vis, et usus in radice et bulbo præcipue est. Pro *splenos* Plinius usurpat *splenion*, l. XXV, c. 5 : *Medetur lienibus, constatque sic inventam Cum exta super eam projecta essent, adhæsisse lieni, eumque exinanisse. Ob id a quibusdam* SPLENION *vocatur*. Eadem creditur herba atque *asplenum*, de qua Plinius, l. XXVII, c. 4.

N. 58. *Marrubium*. De *marrubio* Plinius et Columella.

N. 63. *Polion*. *Polios* erat in textu Grialii, qui in not. exhibet *polion*, ut Plinius loquitur. Sed notandum *polion* dici, quia folia ejus sunt canis hominum similia; nam πολιὸς *canum* significat. Isidorus aliud innuit, dum reddit *omnimorbiam*, quod Hispani dicunt *sanalo todo*. Alia, quæ in Editis hic adduntur ad varias lectiones relegamus.

N. 64. *Scammonia*. Grialius in textu *scammonia*, in not. *scammonea*. Utroque modo dicitur.

N. 65. *Thyrso bipalmi*. Hoc, opinor, Grialius voluit, ut ex nota liquet, quamvis in textu cum aliis Excusis ediderit *thyrso bipalmis*.

N. 68. *Rubia*. De *rubia* vide etiam Plinium et Vitruvium.

N. 69. *Anchusa*. De *anchusa*, vel *ancusa*, Plinius quoque.

N. 70. *Chamæleon*. *Ixia* etiam vocatur. Vide Plinium l. XXII, c. 18.

N. 71. *Sic dicitur*, etc. Ratio quæ adhibetur : *Sic dicitur fossa cæca, quæ occulta est*, innuit ab Isidoro scriptum *cecuta*, aut *cæcuta*. Certe Isidorus ex *cæco cicutam* deducit, ut explicet in ea esse nodos occultos.

N. 72. *Trifolium*. Fortasse est herba quæ nunc *trinitatis* dicitur.

N. 73. *Phlomos*. Latine vocatur verbascum, ex Plinio, l. XXV, c. 10.

N. 74. *Pyrethron*. Plinius *pyretrum*, seu *pyrethron* describit, l. XXVIII, c. 9.

N. 75. *Althæa*. Græcum verbum est ab ἀλθαίνειν, *curare, mederi*, quia multos habet in medicina usus; et idcirco Plinius, l. XX, c. 21, *althæam* dictam ait ab excellentia effectus. Scribitur autem *althæa* cum diphthongo, quamvis Grialius cum aliis Excusis habeat *althea* sine diphthongo.

N. 76. *Origanum, quod Latine colina*. Plinius, l. XX, c. 17, *Origanum, quod in sapore culinam æmulatur*. Vulcanii nota hæc est : *Plinius cunctam herbam origano similem facit*. Pro *colena*, quod Grialius in textu exhibet, Vulcanius ad marg. indicat pro varia lectione *colora*.

N. 77. *Tithymallum*. Scribi solet *tithymalus*, aut *tithymallus*.

N. 79. *Polygonus*, seu *polygonos*, seu *polygonium* describitur a Plinio l. XXVII, c. 12, et memoratur ab Scribonio Largo compos. 103.

N. 80. *Ambrosia*. Ambrosiæ nomen commune est multis herbis. Pro *apiago*, quod Grialius edidit, legendum *apiacon*. Cato de Re rustica, c. 157, *Altera brassica est crispa :* APIACON *vocatur*. A Plinio vocatur *apiaca brassica*, scilicet ab *apio*, quod ipsum ab *apibus* dictum. Vulcanius exhibet *apiacum*.

N. 81. *Rosmarinus*. Ex Apuleio, de Herbis, c. 79, *Folia habens fœniculi similia, sed aspera, et terræ prostrata*.

N. 82. *Nepetam* inter herbas mali succi recenset Celsus l. II, c. 21, *Calamintha* est utilis mentha. Scribitur etiam *menta* sine aspiratione. Verbum Græcum apud Grialium, et alios Editos scriptum erat καλαμίθην, quod emendari debuit.

N. 84. *Verbascum*. De quibusdam herbis hoc loco indicatis alibi Isidorus agit. *Verbascum* est *phlomos*, de quo n. 73 et 94. Pro *calamites* legendum puto *calaminthes*, de qua n. 82. De *lappa* n. 66.

N. 85. *Albucum*. Ita videtur voluisse Grialius, in cujus textu nihilominus apparet *albutium*. Apuleius de Herbis c. 32 : *A Græcis dicitur* ASPHODELUS., *Latinis* HASTULA REGIA, *aliquibus* ALBUCUS. Plinius tamen l. XXI, c. 17, *albucum* ab *asphodelo* quodammodo distinguit. *Scilla*, nomen herbæ, scribitur cum *i* Latino. Grialius tam in not. quam in textu protulit *scylla*, fortasse ut etymologiam ab Isidoro indicatam exponeret. De superstitione Gentilium suspendendi herbas ad limina fortasse intelligendum c. 73 Collectionis canonum S. Martini Bracarensis : *Non liceat iniquas observationes agere Kalendarum... neque lauro, aut viriditate arborum cingere domos. Omnis hæc observatio paganismi est*.

N. 86. *Chamæpitys*. Quasi *pinus pumila*. Plinius, l. XXIV, c. 6.

N. 87. De *asplenio* dictum n. 56.

N. 88. *Bulbus*. Grialius *volvus* edidit, ut etymologiæ adhæreret. Vid. n. 19, c. seq.

N. 95. *Ferula.* Inter arbores ab aliis reponitur Glossas veteres de *ferula* vide in mea Prudentii Editione ad proœmium v. 8.

N. 96. *Papyrus dictus.* Rectum esset *Papyrus dicta...apta*, vel *Papyrum dictum... aptum.* Præclarum opus est, nec facile obvium, Guilandini *Papyrus*, sive Commentarium in tria Plinii capita de papyro, Venetiis 1572.

N. 97. Reposui ex Festo *quod dicere* pro *quid dicere* apud Grialium, vel *prædicere* apud alios.

N. 101. *Typhus* ab Arnobio, Augustino, et aliis sæpe pro superbia et mentis elatione sumitur, quia scilicet *typhus* Græce fumum sigificat. Alia ratio ab Isidoro indicatur, quia superbi tument et inflantur, ut *typhe* herba. Familiare autem est ecclesiasticis scriptoribus superbiam explicare per *tumorem.*

N. 103. *Spartus.* De sparto Bochartus l. v Chan., c. 35. Neutro genere *spartum* dici solet. Harduinus ad Plinium l. xix, c. 2, advertit, *spartum* esse a σπείρω, *consero, innecto*, quia nectendis funibus maxime inservit.

N. 104. Grialio in not. fortasse excidit *cum sit* pro *licet sit*, ut in textu cum aliis edidit.

N. 105. *Folia.* In antiquis Isidori exemplaribus non semel reperi *folia* fem. gen. pro *folium :* ac fortasse jam Isidori tempore hæc corruptela cœperat.

N. 106. *Zizania... infelix.* Juvencus, l. iii, v. 7, *At lolium infelix.*

Cap. x. N. 3. *Thyrsus.* Ex *thyrso.* Nomen Hispanicum est *troncho*, et Italicum *torso.*

N. 4. De *cyma* supra c. 6, n. 20.

N. 7. *Rapa* fem. gen. utitur Scribonius Largus, et aliquando Columella. Usitatius est *rapum.*

N. 9. *Non in radice, sed in thyrsum.* Forte, *non in radicem, sed in*, etc. Alii habent, *non in radice, sed in thyrso.* Recenset Plinius l. x, c. 8, genus *sinapis*, foliis rapi simile. Sed vocabulum Græcum est σίνηπι.

N. 11. *Lactuca.* Plinius l. xix, c. 8, docet *lactucæ* nomen tractum fuisse ex genere quodam lactucæ, olim in Italia solum noto, quod copia lactis soporiferi, instar papaveris, abundabat, et *meconis* vocabatur. Græce μήκων *papaver* significat.

N. 12. *Intubus.* Est *intubus* mascul. gen., et *intubum* neutr. Scribitur etiam per *y :* nam Græci dicunt ἔντυβον. *Cæpa* frequentius reperitur cum diphthongo, quam sine diphthongo. Est autem duplex genus, aliud *condimentarium* fere sine capite, aliud *capitatum*, quod scilicet in caput extuberat. De etymologia confer Becmanum, Vossium et alios.

N. 15. A *beta*, quia mollem caulem habet. Augustus verbo *betisso*, aut *betizo* pro *languere* usurpare solitus erat, ut narrat Suetonius in ejus Vita, c. 87. *Blitum* ita quoque Græci vocant. Quod autem *genus* pro *specie* hic et alibi sumit Isidorus, ex usu communi est. Distinctius alii explicant *classes, genera, species, familias* herbarum, etc.

N. 18. *Esca.* Notat Vulcanius : *Hodie etiam Hispani fomitem igni accendendo aptum* YESCA *vocant.* Itali ipsum nomen *esca* retinent. Opportunior *fungi* originatio ab aliis indicatur, quod sit a Græco σφόγγος, seu σπόγγος, *spongia.*

N. 19. *Bulbi.* Ita hoc loco Grialius, qui tamen c. præc., n. 88, ratione etymologiæ prætulit *volvus.* Etsi autem *v* et *b* facile olim commutabantur, potuit tamen Isidorus scribere *bulbus*, et nihilominus originem vocis repetere ex *volubili.*

N. 20. *Armoracia.* Ita vocatur a Plinio, pro quo Columella habet *armoracium.* Apud Palladium alii legunt *armoraceam*, non *armoracam.* De Carduo nihil exstat in textu Grialii, qui tamen explicationem adhibet in nota quorumdam verborum quæ in aliis editionibus reperiuntur. Confer varias lectiones.

N. 1. *Eruca* est ab *uro*, vel ab *erodo :* nam linguam rodit acrimonia sua. Nonnulli scribunt *æruca.* Columella l. x, v. 110 :

> Excitet ut veneri tardos eruca maritos

Similia habent Martialis et Ovidius, quos Langguthius excitat in Antiquit. plantar. feral., p. 4.

Cap. xi. N. 1. *Apium.* Ab *apibus* dictum, quibus est gratissimum. Vide n. 80 c. 9 hujus lib. Etymon ab Isidoro hic indicatum auctorem habet Marcellum Empiricum, qui c. de Apio docet hujusmodi herbam

> Apium dictam, quod apex hanc ferre solebat
> Victoris veterum fieret dum more triumphus.

Ib. refert, prim. Herculem hujusmodi corona donatum.

N. 6. *Ut Latini, anisum.* Ita lego. In Grialio erat *ut Latini, anesum.* Alii editi, *Annison, ut Græci dicunt, sive, ut Latini, anneson.*

N. 7. *Coriandrum.* Græci etiam vocant κορίανδρον fortasse a κόρις *cimex*, quia cimicem olet. *Corion* eadem herba est, ac *chamæpitys*, sive *hypericon.* Isidorus utramque confundit. Pro *abrotanum* plerique scribunt *abrotonum.* Pro *cerefolium*, sive, ut in Grialii textu erat, *ceræfolium*, communior scriptura est *cærefolium*, corrupta voce ex Græco χαιρέφυλλον, *chærephyllum.* Herbarum nomina quæ in rusticorum ore versabantur, facile corruptioni subjacebant.

N. 9. De *mentha* seu *menta*, dictum c. præc., n. 82.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

Cap. i. N. 2. *Ex prædicto.* Quia bellum denuntiari et indici debet. Alii volunt *ex edicto.* Vide var. lect.

N. 4. *Plusquam civile.* Vide quæ notavi ad l. ii, Carminis Dracontii de Deo v. 294 :

> Nec solum civile sat est.

Belli plusquam civilis ratio petenda est ex ducibus contrariis, qui alioquin sibi affines cognatique sint.

N. 7. *Ut major timor oriatur.* In Ciceronis verbis nonnulli legunt *major tumor oriatur.* Addit Cicero: *Unde etiam nomen ductum est tumultus... Gravius autem esse tumultum quam bellum, hinc intelligi licet quod bello vacationes valent, tumultu non valent.*

N. 9. *Bellum.* In veteri editione sic legimus : *Postea detracta littera* D *et mutata* V *in* B, *dictum est bellum ;* quod pro primo etym. dictum.

N. 10. *Prælia.* Notatio nominis prælii varia ab aliis traditur ; neque de ratione scribendi satis constat. Plerique scribunt *prælium*, alii *prœlium*, nonnulli *prelium*, quod tamen minus probatur iis qui orthographiam tradunt.

N. 11. *Fœdus est pax*, etc. Festus : *Fœdus appellatum ab eo quod in paciscendo fœdere hostia necaretur. Virgilius :*

> ...Et cæsa jungebant fœdora porca.

Vel quia in fœdere interponatur fides. Servius ad I Æn., v. 66 : *Fœdus autem dictum vel a fœcialibus, qui olim fœdales dicebantur, id est, sacerdotes, per quos fiunt fœdera, vel a porca fœde, hoc est, lapidibus cæsa.* De etym. *induciarum*, aut, ut alii scribunt, *indutiarum*, non consentiunt etymologi. Alii deducunt ab *in*, vel *indu*, et *otium*, alii ab *induco*, vel *inductæ*, quod inter arma quies indicatur, alii aliunde. Vide Gellium l. i, c. 25. Mihi Isidoriana etymologia præ cæteris placet. Pro *resilisset* fortasse legendum *resiliisset*, aut *resiluisset.*

Cap. ii. N. 1. *Victoria.* Etymon *victoriæ*, a *vi* multis non placet. Grialius in textu edidit *reportasse*, in not. *deportasse.* Verba Servii ad v. 421, l. xi, sunt: *Et hoc est unde laudat Sallustius duces, quia victoriam incruento exercitu reportaverunt.*

N. 3. *Tranquillus...triumphum. Triumphi* etymologiam a Græca voce cum multis aliis tuetur Joannes Nicolaus in opere, *Romanorum triumphus*, etc., c. 1.

N. 5. Pro *accederent* melius fortasse erit *ascenderent.*

N. 6. *Rufo.* Grialius scribit *ruffo*, quod viris criticis displicet. Havercampus comment. in Apologet. Tertulliani, c. 33, servum publicum ab Isidoro *nimis comice* carnificem appellari ait. Fabricius, cap.

17 Bibliograph., n. 10, ex loco Plinii male intellecto Isidorum *carnificem* pro servo publico posuisse observat. Vide Ferrarium, l. I Elector., c. 11, et Casaubonum ad Suetonium, p. 281.

N. 7. *Internecione*. Ita scribo, quamvis Grialius cum nonnullis ediderit *internicione*. In editionibus Virgilii legitur, *Aut age diversas*, scilicet *puppes*. Sed Isidorus suo Servio adhæret : *Aut age diversos : hoc est*, inquit Servius, *disperge illos per diversa, ne ad Italiam veniant : duobus enim generibus deletur exercitus, aut internecione, aut dispersione*.

N. 8. *Spolia hostium*. De spoliis militaribus videndus Lipsius l. v de Milit. Rom., c. 17; quo in opere plura affert quibus hic Isidori liber illustrari possit, ut innumeros alios prætercam.

CAP. III. N. 2. *Jovis* in nominativo sæpe ab Isidoro adhibetur.

N. 3. *Draconum signa*. Ut aquilæ legionum signa erant, ita dracones cohortium. Vide meum comment. ad Prudent. hymn. v Cathem., v. 55, seq. :

... Signaque bellica
Prætendunt, tumidis clara draconibus.

et Michaelis Angeli Caussei, sive *de la Chausse*, opus de Signis militaribus.

N. 4. *Pila* est globus quo luditur, sed sumitur pro quovis globo, aut sphæra, quæ, quia rotunda est, orbem aliquando indicat. Nummos veteres, quibus pila in signis constituta conspicitur, exhibet Zeilichius in Observation. ex nummis Vitembergæ 1745, p. 10 seqq. Confer etiam nummos Probi et Maximiani apud Andr. Morell. Spec. rei numar., t. 22, n. 10.

N. 5. *Vexillum*. Gisbertus Cuperus epist. 44 ad Sperlingium advertit, auctores, cum *vexillum* a signis distinguunt, intelligere velum, de quo Isidorus hoc loc., et l. x, c. 22. Erat autem vexillum hujusmodi tunica punicea, dum respublica fuit libera. *Vexillum* diminutivum *veli* dicunt etiam Festus et Priscianus. Contra Cicero in Orat. c. 45 a *vexillum* factum esse velum docet.

CAP. IV. N. 1. *Bucina*. Scribitur etiam *buccina*, ab iis præsertim qui a *bucca* deducunt. Etymon ab Isidoro allatum præferri solet.

N. 3. *Tubam* nonnulli derivant a *tubus*, et inde etiam *tibiam*. Vide Lipsium lib. IV de Milit. Rom., dial. 10. *Tofus*, sive *tophus* est lapis cavernosus.

N. 4. *At tuba*, etc. Virgilii versus ex IX Æn. ita habet :

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit...

N. 5. *Classica*. Cur *classicum* signum pugnæ ineundæ esset, luculenter explicat Cæsar lib. III de Bello civili, c. 92. *Est quædam animi incitatio*, etc. Vide Vulpii not. ad Tibullum l. I, eleg. 1, v. 4 :

Martia cui somnos classica pulsa fugent.

De *sistris* vide a me notata in comment. ad l. II contra Symmach., v. 527.

CAP. V. N. 1. *Tuemur* passive, ut alibi etiam Isidorus utitur.

N. 2. *Ab armis*. Ita etiam Festus.

CAP. VI. N. 1. *Gladius... ensis*. Alii inter *ensem* et *gladium* ita distinguunt, ut *ensis* fere de militari dicatur, *gladius* de urbano. Verum hæc discrimina aut nulla sunt, aut non observantur. Forcellinus *ensem* dicit esse gladium militarem : sed postmodum verb. *gladius* asserit nihil dicere eos qui hoc discrimen afferunt. Illud certius, *ensis* vocem esse poeticam. *Gladium* a clade Varro deducit lib. IV de Ling. Lat., c. 24. Arma veterum insigniora multi observationibus suis illustrarunt; nec paucos Fabricius sæpe laudatus in Bibliographia, cap. 18, commemorat.

N. 2. *Machæra* melius fortasse deducetur a μάχομαι, *pugno*.

N. 3. *Framea*. Augustini tempore apud Afros *framea* pro gladio usurpabatur, ut colligitur ex epist. 120, c. 16. Antiquiores Latini hastam voce germanica *frameam* dixerunt. Tacitus, c. 6 de German. *Hastas, vel ipsorum vocabulo frameas gerunt, angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus, vel eminus pugnent*. Confer Becmanum, qui de *romphæa* etiam agit p. 920.

N. 4. *Spatha*. Græce σπάθη, proprie est instrumentum latum et oblongum, quo pharmaca et alia miscentur : a cujus similitudine gladius latior *spatha* vocatur : defluxitque nomen in vulgares linguas. *Spatula* in pectoribns, et rectius *spathula* est costa latior, ut apud Apicium l. IV, c. 3, *spathula porcina*. Hinc Hispanicum *espalda*. Adisis Bochartum Chan. l. I, c. 42.

N. 5. *Semispathium*. Vegetius utitur verbo *semispatha*. Isidorus *semispathium* missile telum innuit esse.

N. 6. *Idem et clunabulum*, Grialius cum aliis editis *item*; sed in not. *idem*, quod retinendum. In veteribus exemplaribus hæc duo *item* et *idem* passim confunduntur. Pro *clunabulum* malim *clunaculum* : nam Gellius lib. x, c. 25, inter gladiorum nomina recenset *machæras, spathas, pugiones, lingulas, clunaculas*. Alii exhibent *clunacula* neutro genere. In Glossario Isidoriano est, *Sica, cluniculus, machæra*. Confer notas.

N. 8. *Sica a secando*. Ita etiam l. x, verb. *sicarius*; differunt quidem quantitate *sica* et *seco*, sed non propterea etymologia falsa censenda est. In Tranquilli verbis, *Sic hac pugnabo*, mendum veteres editiones admiserant, *Sica pugnabo*, quod ex mss. Codicibus emendavit Brissonius Select. Antiq. l. II, cap. 11. Sicæ figuram inquirit Barthius Ad. p. 2634, et Lipsius l. III, c. 3, de Militia Romana, ubi etiam de *pugione* agit.

N. 9. *Secures*. De *securi* rursus Isidorus lib XIX, c. 19. In virgarum fascibus, qui magistratibus præferebantur, erant quoque secures ad sumendum de reis supplicium, cum opus esset. Nomen *franciscarum* securibus ab Hispanis datum, ab ipsis Francis videtur etiam adoptatum, ut ex auctoribus a Ducangio allegatis colligitur : ubi ex Papia refertur ab Hispanis vocatos *franciscos*, non *franciscas*, ut in exemplaribus Isidori legitur.

CAP. VII. N. 1. *Hasta* olim scribebatur *asta*. Varro aliam exhibet etymologiam l. IV de Ling. Lat., c. 24, *Hasta, quod stans* (al. *astans*) *ferre solet*.

N. 2. *Conus acuta rotunditas*. Varro loc. cit. *Conum, quod cogitur in cacumen versus*. Fortasse legendum *Conus*.

N. 3. *Trudes*. Scripturam Isidori *trudes* apud Virgilium confirmat Tacitus III Annal., c. 46 : *Quidam trudibus, aut furcis inertem molem prosternere*. Potest autem, ut in multis aliis, *trudis* prima brevi a *trudo*, cujus *u* longum est, derivari. Sic *lucerna* a *luceo*, etc. Quod trudes *aplustria* dictæ fuerint, non satis liquet : nam *aplustre* proprie erat navis ornamentum in summa puppis parte ex tabulis confectum, cujus figura in columna Trajana conspicitur, et a Scheffero producitur l. II de Mil. naval. c. 6.

N. 4. *Excipiunt enim apros*, etc. Ex Martiali lib, XIV, epigr. 30. tit. *Venabula* :

Excipient apros, exspectabuntque leones,
Intrabunt ursos, sit modo firma manus.

Servius in meo exemplari habet, *apta venatui, quasi excipiabula*.

N. 5. *Lancea*. Sisenna apud Nonium, c. 18, n. 26, ita refert : *Gallia materibus, Suevi lanceis configunt*. Festus : *Lancea a Græco dicta, quam illi λόγχην vocant*. Isidorus notationem latinam invenire voluit.

N. 7. *Horatius claiam dicit*. Grialius ex conjectura edidit *Lucilius calam dicit* : quod etsi auctoritate Servii comprobatur, tamen omnium exemplarium scriptura retinenda videtur *Horatius caiam*. Non enim constat Isidorum locum Servii, quo is de Luci

lio et cala loquitur, respexisse. Quidquid autem sit de auctore vocis *caia*, eam retinendam censet Salmasius p. 207, v. 22, in Trebell. Pollion. Contra *virum doctissimum* (Grialium, ut puto) qui correxit *calam*: nam a *caia*, *baculus*, *clava*, factum est *caio*, *caias*, et *caiatio*. Fulgentius in Contin. Virgil. *Apud antiquos* CAIATIO *dicebatur puerilis cædes. Unde et Plautus in Cistellaria* (fortasse *Clitellaria*) *comœdia ait:*

Quid tu amicam times, ne te manuleo caiet?

Papias, GATEIA *lingua Persarum hasta, vel telum. Cateia, quam Horatius* CAIAM *dicit. Est enim genus Gallici teli; quod si ab artifice mittatur, rursus ad eum redit qui misit.* Id ita explicat Servius ad vers. cit. Virgilii, *Teutonico ritu*, etc. *Quam in hostem jaculantes, lineis, quibus eam adnexuerant,* RECIPROCAM *faciebant.* Hic est, ut puto, *arcus dolosus*, de quo c. VII Osee v. 16. Vide notam Marianæ ad l. I Isidori contra Judæos c. 19, ubi ex veteri editione profertur *sagitta reciproca*, quam nonnulli male explicant de sagitta quæ repercutit ipsum qui arcum tetendit.

N. 8. *Phalarica est telum ingens.* Scribitur *phalarica* et *falarica*. Erat phalarica major, quæ catapulta jaciebatur, et minor, quæ manu.

N. 9. *Pila sunt arma jaculorum.* Varro de ling. Lat. lib. IV, c. 24, *Similiter ab omine pilum, quod hostis feriret, ut perilum.* Alii deducunt ex Græco πῖλος. Vide Lipsium lib. III de Mil. Rom., dial. 4.

N. 11. *Proprie cuspis posterior pars hastæ est.* Quod cuspis proprie non sit acies hastæ, sed pars posterior, non facile antiquiorum auctoritate poterit comprobari, quamvis per synecdochen pro hasta vel baculo nonnunquam adhibeatur. Proprie autem *mucro* est gladii, *cuspis* hastæ, vel conti, etc. Quod autem Becmanus ait, *cuspidem* originem trahere ab *aspide*, ineptum videtur.

CAP. VIII. Num. 1. *Sagitta* et *spiculum* aliquando confunduntur: sed discrimen ab Isidoro adhibitum probandum est, quod sagitta arcu mittitur, spiculum vero lancea brevis est, *pilum* quoque dictum.

N. 3. *Scorpio.* Machina bellica *scorpio* dicta duplex erat, major et minor, ut ex Livio l. XXVI, c. 47 et 49. Etiam pro temporum varietate varia fuit ejus forma. Scorpiones sui temporis fuse describit Ammianus l. XXII, c. 4, al. 8. Rigaltius in not. ad Scorpiacon Tertulliani in princ. Isidorum coarguit, quod scorpionem *sagittam* dixerit, cum potius sit machina sagittas projiciens. Isidorum defendit Nicol. Antonius lib. V. Biblioth. veter., n. 95, auctoritate Stewechii in comment. ad Vegetium de Re mil. l. IV, c. 22, qui Isidoro favet. Pro sagitta quæ scorpione jacitur, usurpatur etiam scorpio ab Hirtio de Bello Afric., c. 29, *Scorpione accuratius misso, atque eorum decurione occiso.*

CAP. IX. N. 1, *Feretrum, ubi funus defertur.* Eadem *feretri* etymologia repetitur l. XX, c. 11. *Pharetra* Græca vox est: sed etiam sic a φέρω, *fero*, ex nonnullorum sententia derivatur.

N. 2. *Vagina appellatur eo quod in ea... gladius bajuletur.* Alii *vaginam* dictam putant a *vaco*, quasi *vacinam*, quod vacua sit, et apta ad recipiendum gladium, vel telum.

N. 4. *Oxos.* Ducangius nescio quid de *oxis* notare voluerat: nam verb. *Oxa* ait, *Vide Dolo.* Desideratur autem hæc vox *Dolo*: ubi fortasse Isidori nostri verba de dolonibus ascribere constituerat.

N. 5. *Arcus* proprie dicitur de instrumento quo sagittæ jaciuntur, quia *arcet*, id est, propellit. Inde *arcus* in architectura nomen invenit.

CAP. X. N. 1. *Fundibalus.* l. XIV, c. 6, n. ult., dicitur *fundibalum* neutr. Aliud instrumentum est *fustibalus*, de quo Vegetius, ut ex nota Grialii ad eum locum constat.

CAP. XI. N. 4. *Musculus.* Musculi majoris descriptionem habes apud Cæsarem de Bell. civil. l. II, c. 10.

A CAP. XII. N. 1. *Clypeus est scutum.* Discrimen inter *clypeum*, et *scutum* hoc assignari solet, quod *clypeus* æreus erat et rotundus, *scutum* ligneum, et figura quadrata oblonga. *Parma* vero, de qua num. 6, ferme e corio, seu loro erat, sed rotunda. Facile tamen hæc ab scriptoribus confunduntur, et promiscue usurpantur.

N. 2. *Scutum* alii deducunt a *cutis*, mutata syllabæ quantitate, quod corio sæpe contegeretur. Facilius a Græco σκῦτος, *pellis*, *corium*. Similiter *umbo* est a Græca voce ἄμβω: inde *umbilicus*.

N. 3. *Ancile* ab *am*, *circum*, et *cæsus*, quasi *amcisum*. Vide Bochartum Chan. l. II, c. 11. Nonnulli cum Nonio c. 18, n. 11, scribunt *ancyle*. Figura ancilis conservatur in quibusdam veteribus nummis.

N. 4. Vulgata: *scuta de auro purissimo.*

N. 5. *Afri et Mauri.* Ita vetera exemplaria; ita etiam Grialius in textu, sed in not. indicat *Hispani* pro *Mauri*. Profecto Servius ait, Afri, et Hispani. Tacitus in Vita Agric., c. 26, tradit etiam Britannis breves cetras in usu fuisse. Bochartus Chan. l. I, c. 42, ad illustrandum hunc Isidori locum consuli poterit.

B

N. 6. *Parma*, ut Varro de Ling. Lat., c. 24, putat, dicitur, *quod e medio in omnes partes par.* Bochartus videndus loc. cit., c. eod. 42.

CAP. XIV. N. 1. *Galea de corio.* Veram hanc originem esse Becmanus p. 489 et seqq. confirmat, scilicet a γαλέη, *felis*, *mustela*: nam veteres tegmina aut galeas fere e corrio, seu pellibus animalium conficiebant: quod Becmanus pluribus demonstrat. *Cassis* et *galea* a Tacito aperte distinguuntur: passim tamen promiscue ab aliis usurpantur.

CAP. XV. N. 1. *Forus.* De *fori* etymo vide l. XV, c. 2, n. 27, ubi legitur, *Hæc loca et* PRO ROSTRIS *vocantur*, quod melius est quam *prorostra*. Sed fortasse medio ævo nomen hoc obtinuit *prorostra*. Minime vero Grialio assentior, qui hæc Braulioni ascribit. Cur enim Isidorus, qui passim sua repetit, non potuit occasione data bis de foro sermonem ingerere?

C

N. 2. *Justitia* est a *justo*, ut *lætitia* a *læto*, etc. De Jure et legibus lib. V agit Isidorus.

N. 4. *Jurgium* est a *jurgo*, quod Varro l. V de Ling. Lat., c. 6, a *jure* et *ago* deducit.

N. 7. *Reus a re qua petitur nuncupatus.* Grialius edidit, *a re quam petitur*, fortasse quia variant exemplaria, et *peto* cum duobus accusativis aliquando reperitur. Sed præterquam quod dubiæ lectionis sunt loca similia quæ afferri solent, Isidorus eodem sensu paulo post ait *pro re aliqua petitur.* Ad Grialii sensum posset corrigi *a re, quæ petitur*, scilicet ab eo.

N. 10. In Cod. Vatic. 623, quem c. 93 Prolegom., num. 19 et seqq. descripsi, post hoc caput quod desinit *silentio tegunt*, indicatur aliquos hinc librum XX inchoare, ut latius ibid. num. 32 exposui.

CAP. XVI. N. 1. *Voluptates.* Spectacula gentilium peculiari significatione *voluptatem* fuisse dicta ostendi in comment. ad Prudentium lib. II in Symmach., vers. 1125, et hymn. VI Peristeph., vers. 66. Plurima opera de spectaculis diversisque ludorum veterum generibus legi possunt in Thesauro Gronoviano Antiquit. Græcar. t. VII et VIII, et in Thesauro Græviano Antiquit. Romanar. tom. IX.

D

N. 2. *Inde Romani accersitos*, etc. Vide Livium l. VII, c. 2. Inde *ludii* et *ludiones* dicti, quasi *lydii* et *lydiones*, qui ludos faciebant.

N. 3. *Idololatria.* Ita rescribo, nam *idolatria*, quæ vox passim in mss. antiquis reperitur, et a Grialio retinetur, amanuensibus tribui potest.

CAP. XVIII. N. 1. *Virtus.* Observandum, *virtutem*, hoc loco pro pugilatu poni.

CAP. XIX. N. 1. *Saltus.* A *salio* est *saltum*, et inde *saltus*. Alia ad explicationem *saltus* spectant.

CAP. XX. *Cursus.* Est a *curro.* Verbi *curro* Hebraicam etymologiam nonnulli investigant.

CAP. XXIII. N. 1. *Innituntur*. In Grialii textu *innitent*, quod nihil est. Fortasse Isidorus scripsit *innitunt* active, vel legendum *imminent*.

CAP. XXV. N. 1. *Agona dici.* Supplendum *constat* aut simile aliquid. Originem *agonalis* sacri Ovidius inquirit l. I. Fastor., v. 317, et seqq. Proprietas vocis Græcæ indicat circum, sive locum sine angulis.

CAP. XXVII. N. 1. *Dæmonum cultibus inservire videntur*. Egregie totum hoc argumentum Mariana illustrat in tract. de spectaculis, c. 12, prolatis testimoniis Tertulliani, Cypriani, Salviani, Joannis Chrysostomi, et nostri Isidori.

N. 3. *Circenses*. A *circo* dictos nemo negaverit. Alia, quæ ex Servio Isidorus et alii afferunt, ad eruditionem pertinent, non ad veram nominis notationem. Confer Vossium in Etymol.

CAP. XXIX. N. 1. *Ova honori Castoris*. Codex, 1 Goth. Tolet. nonnulla hic addit, sed non satis ordinata : *Ova honori Pollucis et Castoris : dicitur, quod Ledam matrem Castoris et Pollucis Jovis* (pro *Jupiter*) *in cygni similitudinem stuprasset, ideo ovo editos putant, ad avis similitudinem ascribunt, qui illos ovo editos*, etc.

CAP. XXXI. N. 1. *Obeliscum*. In veteribus exemplaribus est varia lectio non contemnenda *violenti inundatione Ægyptum nocuisset* ; quamvis magis Latinum sit *Ægypto*. Narrationem de obelisci soli consecrati translatione ex Hieropolitana civitate in circum maximum Romæ contexuit Ammianus Marcellinus, l. XVII. Alium solis obeliscum nostro tempore erectum ante curiam Innocentianam dixi in comment. ad Prudentium, l, I contra Symmach., v. 309.

CAP. XXXIII. N. 1. *Haurit apertum*. Servius, ad hæc verba ; HAURIT *modo* FERIT *significat*. Aspiratio olim facile negligebatur , et *aurit* pro *haurit* scribebatur. Cæterum *aurigæ* etymon melius ex Festo exponitur AUREAX, *auriga :* AUREAS *enim dicebatur* (forte *dicebant*) *frenum, quod ad aures equorum religabatur*, ORIAS, *quo ora coercebantur*.

N. 2. *Aurigæ... coloribus*. Salmasius ex hoc loco corrigit verba Tertulliani, *aurigis coloribus idololatriam vestierunt*, pro quibus reponit , *aurigas coloribus, id est, idololatriam vestierunt*.

CAP. XXXIV. N. 1. *Erichthonius*. Fabulam de Erichthonio commemorant Servius, ad loc. cit. Virgilii, et Hyginus, fab. 166.

CAP. XXXV. N. 1. *Currus*. Nonnulli Editi, *vel quia rotas videtur habere multas*. At currus, inquit Schefferus de re vehiculari, l. II, c. 15, duas tantum rotas habebant, ut necesse sit lapsum esse Isidorum. Non ergo Schefferus editionem Grialianam viderat, in qua omittitur *multas*. Vide l. XX, c. 12, num 1. Salmasius pag. 897 Exercitat. Plinian., legendum censet *et quod omnibus injiceretur, jugo. Primus*, etc. Contra Schefferus pugnat, l, II de re vehiculari, c. 10, et ipse legit *et qui omnibus injiceretur. Jugo primus*, etc. Rem ita explicat : temo olim erat duplex, perpetuusque, hoc est, alter alteri unitus. Clysthenes secundum temonem sustulit, et equis jugatis duos alios equos simplici vinculo alligatos adjunxit, qui omnes quatuor æqua fronte procederent. Prius in trigis erat equus funalis, seu funarius, sed non æqua fronte cum duobus jugatis procedebat, sed præcedebat. Hæc omnia optime cohærent cum Grialii scriptura, quam retineo, temo enim ille duplex, perpetuusque quatuor equis injiciebatur jugo. Non enim placet quod ait Schefferus , injiceretur . *Jugo Primus... jugavit*. Verba illa *et qui*, etc., recte procedunt, et cum in omnibus Mss. reperiatur, ut Schefferus confirmat, non sunt mutanda in *et quod*, etc., ut Salmasius volebat.

N. 2. *Eosque singulos*. Salmasius, loc. cit., corrigebat *eisque singulos* quod satis est probabile. Pro equo funario, seu funali, Ausonius in epicedio Phosphori poetice usurpavit *funem*, ut poetæ solent *habenas* pro *equis*.

A CAP. XXXVI. N. 1. *Desultores*. Mysterium bigarum, trigarum, etc., apud gentiles ex Isidoro, aliisque monumentis antiquis exponit Nicolaus Calliachius, in dissert. de circens. lud. Pro *desultores* malim *desultorios*, scilicet equos. Nam *desultor* est, qui de equo in equum desilit, ut infra, c. 39, explicatur. A Cassiodoro, lib. III Var., epist. 51, vocantur equi *desultatorii;* pro quo nonnulli legunt *desultorii*.

N. 3. *Volubili ambitu*. Prudentius, in prooemio carminum : *Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili. In pateficit* secunda producitur, quod factum etiam a Lucretio, l. I, v. 345, sed nescio an ab alio poeta antiquo.

CAP. XXXVII. N. 1. *Creta... judicium*. Salmasius, pag. 1073 Exercit. Plinian., Isidorum reprehendit, quod inepte *cretam judicium* exposuerit, quia Græce κριτὴς est *judex*. Verum hæc consuetudo fuit non Isidori tantum, sed aliorum etiam doctissimorum hominum, ut similes allegorias quavis levi occasione componerent. Meta in circo creta signabatur, ut facile conspicerentur, inde ipsa meta *creta* vocata est. De ea Plinius, l. VIII, c. 42 : *Peracto legitimo cursu ad cretam sterere*.

B

CAP. XXXVIII. N. 1. *Equites singulares*. De equitibus singularibus et desultoribus plura laudatus Calliachius in Dissert. de circens. Lud.

CAP. XXXIX. N. 1. *Desultores*. Hyginus loc. cit. a Grialio : *Unde etiam Romani... in capite, equo in equum*, etc., omisso *de* per eclipsin. Vide notas Munckeri ad eum locum.

CAP. XLI. N. 1. *Roseos soli... roseos æstati*. Legendum puto *rosseos*, aut *russeos*, ut nonnulli legunt apud Cassiodorum l. III Var., ep. 51, ubi eadem mysteria colorum explicat. Vide Salmasium pag. 98 in Lampridium, et meum commentarium ad Prudent. hymn. XI Peristeph., vers. 130,

Luserat e minio russeolam saniem.

C Adde Tertullian. de Spectac. cap. 9., et Sirmond. in not. ad Sidon. carm. 23. Post *densatur* aliquid deest, ut videtur, de *venetis* et *autumno*.

N. 2. *Cocco decorantur*. Reipublicæ tempore vexillum erat tunica purpurea, seu punicea, ut dixi ad c. 3 hujus lib. n. 5, ALBOS ZEPHYRIS. Horatius l. III, od. 7 favonios vocat *candidos*. Virgilius l. III Æn., v. 120 :

Pecudum zephyris felicibus albam.

CAP. XLII. Num. 2. *Ibi prostarent*. In veteribus exemplaribus legitur *ibi prosternerentur*. Sic Vulgata Jerem. II, 20 : *Tu prosternebaris meretrix*. Atque ita quoque legit Lipsius l. I Elect., c. 11, qui affirmat, eleganter Isidorum egere de ritu in scenam producendi scorta. Plura ipse in eamdem rem addit ex Plauto, Livio, Statio et Tertulliano. Facile alia congeri possent, si vacaret. Observandum, apud probatos auctores *prostibulum* non accipi pro lupanari, sed pro meretrice, quæ ante stabulum quæstus diurni et

D nocturni causa sedebat, seu prostabat*;* inde *prostibulum* et *prostibula* vocata.

CAP. XLIII. N. 1. *Quod pulpitum orchestra vocabatur*. Jul. Cæs. Bulengerus, qui eruditum opus de theatro scripsit, discrimen inter *orchestram, pulpitum* et *scenam* ex Polluce confirmat l. X, c. 13.

CAP. XLVII. N. 1. *Musici scenici*. Quia scenicis ethymele seu pulpito inserviebant. Nam proprie *thymelici* ab *scenicis* differebant : *scenici* in scena fabulam agebant, *thymelici* in orchestra seu pulpito musicis instrumentis præcinebant.

CAP. XLVIII. N. 1. *Histriones*. Festus : *Histriones dicti, quod primum ex Histria venerint*. Livius, Valerius Maximus et alii rectius putant, et nomen, et artem *histrionum* a Tuscis originem repetere, apud quos vox *hister* significabat saltatorem.

CAP. L. N. 1. *Adolescentes nobiles*. Rectius Festus *juvenes italos :* nam tempore Æneæ Romani ado-

lescentes nulli erant, ut communis fert opinio. Varro *Salios* a *saltando* dictos docet l. IV de Ling. Lat., c. 15.

CAP. LI. N. 2. *Quorum odisti auctores.* In veteribus exemplaribus *odire debes,* quod retineri posset. Notanda etiam est phrasis *quorum,* neque facile mutaverim in *cujus,* quamvis id in nonnullis Codicibus reperiatur. Apud Tertullianum c. 10 l. de Spectaculis ex editione Pamelii legitur, *corporis fluxu... per fluxum... et lyris... Mercurios mancipes habent. Oderis, Christiane quorum auctores non potes non odisse.* Ex Isidoro quædam in hoc libro Tertulliani correcta esse præmonemur. Posset ex Tertulliano apud Isidorum legi *fluxu* et *fluxum* quod mollitiem significat.

CAP. LII. N. 1. *Amphitheatrum.* Raderus in prolemmatis ad Martialem, c. 5, de amphitheatro quædam affert quæ ad hunc Isidori locum explanandum faciunt.

N. 2. Nonnulli hic inchoabant librum XXIII, ante caput de ludo equestri. Vide c. 93 Prolegonem., n. 32, ubi aliæ similes librorum seu titulorum divisiones indicantur.

CAP. LIV. N. 1. *Retiarius.* Nomen eruditissimi viri qui de retiario, etc., scripsit, cur Grialius tacuerit, causam non video. Non paucos qui de ludo gladiatorio scripserunt, recenset Fabricius in Bibliograph., c. 18, n. 12, Petrum Fabrum, Hieronymum Mercurialem, Octavium Ferrarium, Nicolaum Calliachium, Lipsium, Maffeium, etc. Nonnulla etiam a me notata sunt in comment. ad l. II Prudentii contra Symmach. Vix dubium mihi est, quin Chaconis conjectura vera sit, *adversarium cuspide insequentem,* ut ex c. seq. magis liquet.

CAP. LV. N. 1. *Feriret reti.* Vetera exemplaria exhibent *rete,* quod retineri posset, ut in *mare, præsepe,* etc., de quo jam alibi dixi.

CAP. LVI. Num. 1. *Consecutos,* passive, exemplo Varronis apud Priscianum l. VIII.

CAP. LVII. N. 1. *Velites.* De *velitibus* plura supra l. IX, c. 3, n. 43.

CAP. LVIII. N. 1. *Ferarum pugna.* Raderus in prolemm. ad Martial., cap. 7 et pag. 37, agit de ferarum pugna, totumque ferale certamen ex Martiali aliisque scriptoribus explicat.

CAP. LIX. Num. 1. *Hæc quippe Spectacula.* Hæc, ut multa alia hujus argumenti, desumpta sunt ex Tertulliano de Spectacul., et in Apolog. c. 38., ubi ait: *Nihil est nobis dictu, visu, auditu cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xisti vanitate.* Prudentius Ham., v. 361 : *Vesania fervida circi.*

CAP. LX. N. 1. *Alea, id est ludus tabulæ. Tabula* et *alea* pro eodem accipiuntur. Concil. Eliberit., c. 79, *Si quis fidelis alea, id est tabula, luserit,* etc. Vide Savaronem in not. ad Sidonium p. 17. Becmanus, p. 523, *aleæ* originem Græcam quærebat, cui adhærent Vossius in Etymol., et Senftlebius de Alea veter. c. 2, qui c. 3 affirmat Isidori opinionem de Alea milite omnes sequioris sæculi scriptores secutos. Id. c. 11, n. 1, Isidorum coarguit, quod dixerit, *tabula luditur pyrgo :* nam *pyrgo* non ludebatur, sed *per pyrgum :* quam litem grammaticis decidendam relinquimus, cum de re constet. Nam quod *per pyrgum* tesseræ pergerent, c. seq. refert Isidorus.

CAP. LXII. N. 1. *Per calculas.* Videtur derivativum a *calces.* Reperitur etiam *calces* pro calculo apud Priscianum l. VI. Isidorus *ordinales vias* videtur intelligere de calculis ordinariis, aut qui ordine moventur, de quibus rursus infra c. 67. Itaque non satis assequor, quid sit *quasi per calculas.* Illud interim occurrit, legendum *quasi per caulas.* Varias cellulas tabulæ lusoriæ *mandras* vocat Martialis l. VII, ep. 71,

Mandris et vitreo latrone clausus ;

et auctor Panegyrici ad Pisonem Lucano affícti, qui fuse ludum calculorum describit, ait v. 191 :

Ut citus, et fracta perrumpat in agmina mandra.

Idem autem significant *mandra* et *caula.*

CAP. LXIII. N. 1. *Tesseræ.* Andreas Senftlebius de Alea veterum, c. 5. n. 1, affirmat Isidorum memoria lapsum, sæpe ea quæ scribit confundere, ut *tesseras* cum *talis,* et hos cum illis. Differebant, quidem *tali* et *tesseræ,* nam *tesseræ* erant quadratæ ex omni latere : *tali,* etsi habebant sex latera, quatuor tantum lateribus insistere poterant, quia duo reliqua incurva erant. Sed cum jactus similis esset e pyrgo in alveolum in utroque ludo, scriptores interdum unum pro altero ponunt. Neque vero perspicuum est, *tesseras* ab Isidoro cum *talis* confundi : de *tesseris* enim semper loquitur, nunquam *talos* memorat. Differentia, *talorum* et *tesserarum* explicatur a J. A. Ernesto in Clavi Ciceroniana, verbo *Talus.* Diversus etiam erat numerus *talorum* et *tesserarum;* nam *talis quatuor* ludebatur, *tesseris* plerumque *duabus* ad summum *tribus.*

CAP. LXIV. N. 1. *Aleatores,* Senftlebius. loc. cit., c. 5, describit integrum hoc caput , et addit : *Ride, quidquid est ineptiarum Hispalensium. Quis aleatorum de hoc potius quam de lucro captando sollicitus fuit?* Ridendus vero ipse Senftlebius. Quis enim eum docuit eos omnes qui alea ludebant de lucro captando cogitasse? aut eos etiam qui de lucro captando cogitabant, allegoriam quamdam in ipso ludo non admisisse? Confer quæ Isidorus ex Cassiodoro et aliis c. 36. et seqq. de equis, equitibus, peditibus et equorum coloribus explicuit, a gentilibus inventa, ut vanitates suas excusarent. Salmasius, p. 245, v. 36, in Flavium Vopiscum observat, figuras aleæ ab Isidoro vocari *vias,* quod Græci ὁδὸν appellant, et vetus epigramma *scriptorum tramitem* , scilicet lineas per quas calculi currebant.

CAP. LXV. N. 1. *De vocabulis tesserarum.* Senftlebius, loc. cit., c. 5, Isidorum reprehendit , quod *quinionem* in talis contra Julium Pollucem collocet, Sed nulla hic *talorum* expressa mentio, et capitis titulus *tesseras* aperte nominat. Nomina vero jactuum, quæ Isidorus explicat, *tesseris* et *talis* accommodari possunt : imo, ut ipse observat, appellatio pro varietate temporum varia fuit. Senftlebius. loc. cit., c. 4, n. 10, advertit quod latera talorum, quæ ab aliis *supina* et *plana* vocantur, ab Isidoro *suppi* et *plani* dicuntur. Festus, *suppum,* ait, *antiqui dicebant, quem nunc supinum dicimus.* Ad quæ verba Scaliger notat, partem tali lusorii, ὕπτιον dictam, hoc est *supinam,* cum talus ita caderet, ut esset illa superior *suppum* vocatum fuisse. Quod Isidorus *trionem* et *quatrionem* dicit, alii *ternionem* et *quaternionem* vocant. Octavius Ferrarius l. I Elect., c. 16 , docet, *venerem* dictum fuisse jactum, qua quatuor tali diversa facie singuli cadebant, *senionem,* quo omnes tali in latus concavum cadebant, vel duo in convexum, duo in concavum, *caniculam,* quo omnes quatuor tali in recto gradu stabant.

CAP. LXVI. N. 1. *Componitur,* etc. Mart. l. XIV, ep. 16.

Quærit compositos manus improba mittere talos.

Pro *voluerit,* fortasse *voluerint.*

CAP. LXVII. N. 1. *Calculi partim,* etc. Senftlebius, qui Isidorum objurgare quodammodò sibi proposuerat, loc. cit., c. 11, n. 11, *Recte tandem* ait, *aliquando Isidorus* , et doctrinam hoc c. contentam explicat. Salmasius, p. 246, v. 19, in Fl. Vopiscum tradit, ea omnia quæ de *ordinariis calculis* , et *vagis,* et *incitis* scribit Isidorus, ad *latrunculos* esse referenda ; quæ viri doctissimi male referunt ad duodecim scriptorum ludum, quem Hispani *Damas* dicunt. *Calculi inciti* sunt *scacco matto.* Isidorus in glosis : *Mattum humectum.* etc. Cicero, epist. 12, l. XVI, ad Atticum, *Et via matta.* Sic constanter Mss., ut Salmasius testatur. Editi, *via inepta.* E calculis *incitis,*

natum est proverbium *ad incitas redigi,* hoc est, ad lineas, quibus calculi omnino moveri non possent, Etsi autem Charisius lib. 1 docet, unius tantum casum *incitas* esse, ut *inficias, suppetias*, etc., tamen reperitur etiam *ad incita* redigi, hoc est loca : et termini, qui amplius promoveri non poterant, *inciti* dicebantur. *Incitus* igitur, ut similia alia, duas contrarias significationes habet : sumitur enim pro *concitato;* et ab *in* privativa pro *immobili*. Confer Glossarium Isidorianum verb. *Incitæ* cum notis.

Cap. LXVIII. N. 1. *Interdicta legibus.* Non solum canonicis, sed etiam civilibus. Vide præter alios Ferdinandum Mendozam ad concil. Eliberitan. apud Labbeum tom. I. pag. 1361 et seq.

Cap. LXIX. N. 1. *Pila.* De lusu pilæ videndi Hieronymus Mercurialis, Petrus Faber, Octavius Ferrarius, Vossius, et alii recensiti a Fabricio, c. 22 Bibliograph., n. 6. *Sphæra* vox Græca est, in cujus origine Hebraica indaganda Becmanus versatur. Isidorus, uti multa alia, ita etiam et nomen et duos versiculos Dorcatii nobis conservavit : quem sibi aliunde ignotum Fabricius in Biblioth. med. ævi fatetur, ubi versus describit mendose ex aliqua veteri editione.

N. 2. Plinius, l. VII, c. 56, quatuor pilarum genera distinguit, *trigonalem, paganicam, follem, harpastum.* Pila arenata fortasse ea est quæ *harpastum* dicitur. Martialis l. IV, epigr. 19,

Seu lentum ceroma teris, tepidumque trigona.
Sive harpasta manu pulverulenta rapis.

In harpasti ludo victoria ejus partis erat quæ harpastum extra limites adversariæ partis ejiciebat. Pro *quipila* alii habent *qui pilam :* malim, *quiillam.* Scilicet qui in pilæ ludo peccabant, suram feriendam præbebant.

LIBER DECIMUS NONUS.

Caput primum. N. 1. *De navibus.* Scriptores de re navali veterum in thesauris Gronoviano, et Græviano videri possunt.

N. 2. *Faxo* pro *fecero, fecerim,* uti *faxim* pro *faciam,* reperitur in multis probatis scriptoribus.

N. 3. *Nauclerus.* Etymologia *naucleri* fortasse proprietatem rei indicat, non veram vocis originem : *nauclerus* enim esse potest a *navicularius,* ut *nauta* a *navita.* Non desunt tamen qui Isidorianam etymologiam genuinam esse tradant. Vide Becmanum, p. 726, et Savaronem in Sidon. l. VI, ep. 8. Atque id persuadet, quod Græce eodem modo dicitur ναύκληρος.

N. 4. *Quasi cohibernator.* Hoc certe etymon a criticis nostris nequaquam admittetur, nisi quatenus explicat partem aliquam muneris gubernatoris navis. Apud Laberium *gubernium* non pro gubernatore, sed pro gubernatione accipiendum multi putant. In Digestis, pro *archigubernius* alii præferunt *archigubernus.* Verbum ab Isidoro prolatum *gubernio* repetitur a Papia, et in Glossariis antiquis, non aliunde, ut puto desumptum, nisi ex ipso Isidoro.

N. 5. *Navita.* Servio et Isidoro contrarius est Festus, ex cujus sententia, a Fulvio Ursino suppleta, colligitur : Navitas *secundum incorruptum consuetudinem dictos, quos nunc* nautas *dicimus.*

N. 8. *Gnavum.* Grialius in textu reliquit *gnavum,* quamvis in nota præferre videatur *navum.* Multi quidem *navum* pro *gnavum* scribunt ; sed retineri nihilominus poterit *gnavus,* admissa etiam etymologia Isidoriana, sive cum Festo dicamus, *navum* dicti a *navium* celeritate. Apud Isidorum malim *noverit* pro *novit.*

N. 9. *Rates primum,* etc. Quintilianus, l. I, c. 2 : *Si nemo plus effecisset eo quem sequebatur, adhuc ratibus navigaremus.* Serv., I Æn., v. 47 : Rates : *abusive naves...Hinc naviculæ cum remis ratiariæ. dicuntur.*

N. 10. *Non transibit.* Vulgatæ verba sunt : *Neque trierismagna transgredietur eum.* Vox *trieris* Græca est, pro qua Latini dicunt *triremis.* Reperitur *trieris* in multis veteribus inscriptionibus, sed non in probatis Latinitatis scriptoribus, nisi uno vel altero loco, in quo varia est lectio *trieris,* seu *triremis.*

N. 12. *Liburnæ.* Isaacus Vossius dissertationem de triremium et Liburnicarum constructione edidit.

N. 13. *Rostratæ.* Rostratarum navium mentio passim occurrit apud veteres scriptores. Rostra plerumque erant trifida, ex quo *æra tridentia* a poetis vocari solent. Imaginem rostri tridentis exhibet Fabrettus, c. 4 de columna Trajani, p. 115. Plura de hoc argumento Schwarzius in dissertatione de rostris fori Romani.

N. 14. De *dromonibus* quædam est vetus glossa, allata in not. ad l. XII, c. 1, n. 36, ubi minus bene etymon *dromonis* repetitur a *dromedariis.* Nomen *musculi* pro navi in Lexicis desideratur. E glossariis antiquis Ducangius hanc vocem deprompsit, qui advertit, in notis Tironis inter alia navigiorum vocabula occurrere.

N. 15. *Unde et calones.* Apud Vulcanium, et alia vetera exemplaria legitur : *Unde et calones naviculæ, quæ ligna militibus portant.* Pignorius, p. 120 et seq., de Servis, ubi de *calonibus* et *caculis* agit, ita Isidorum deformem *vitio,* ut ait, *non suo* emendabat. *Unde et calones et caculæ, qui ligna,* etc. Quæ satis prudens conjectura est. Advertit ea ligna fuisse fustes et clavas. Juvencus, l. IV, v. 514 :

Pars strictis gladiis, pars fidens pondere clavæ.

Confer c. 34 hujus lib. n. 2 et 6.

N. 16. *Ancyromagi.* Vox ex Isidoro, ut puto, reperitur in antiquis glossariis, sed non uno modo scripta, aut corrupta ; scilicet *anchiromagus, anquiromagus, anguiromagus, angromagus.* Confer Ducangium.

N. 17. *Corrupte baselum.* Inde Hispani vocant *baxel.* Fortasse Isidorus scripsit *pictis phaselis;* nam Virgilii versus est :

Et circum pictis vehitur sua rura phaselis.

Achilles Statius contendit scribendum *phasellus* cum duplici *ll*, cui alii repugnant, ut docet Vulpius ad Catullum, p. 18.

N. 18. *Scapha,* quæ κατάσκοπος. Joan. Schefferus, l. II de Militia navali, c. 2, ex glossis V. T., quarum meminit Heinsius, Exercit. Sacrar., hæc refert : *Scapha, sive catascopus est navicula levis ex vimine facta, crudoque corio contecta.*

N. 19. *Barca.* Sanctus Paulinus Dolan., carm. 21, al. 13, ad Cyther., v. 95 :

Ut mox salubri barca præsidio foret
Puppi superstes obrutæ.

Alios antiquiores, qui de *barca* loquantur, non facile reperies. Nomen ipsum *barcæ* in vulgares linguas transiit.

N. 20. *Paro.* Conservavit nobis Isidorus hos versiculos Ciceronis, non alibi exstantes. *Parones* ab insula *Paro* dictos nonnulli existimant.

N. 21. *Myoparo. Myoparones* a *Phaselis* diversos forma non fuisse, quorumdam sententia est. Historia quam hoc loco Isidorus allegat quænam fuerit non invenio. Repono *contecta crudo,* etc., pro *contexta.* V. II. 26.

N. 22. *Celoces.* In versu Ennii nonnulli male legunt *celonis,* pro *celocis.* Schefferus, de Milit. naval., l. II, c. 2, *biremes,* vel *triremes,* exponit, non *de duobus aut tribus remorum ordinibus,* sed *de duobus aut tribus remis.* Alii dicunt *celocem* navem illam fuisse quæ aut uno remo regeretur, vel a pluribus quidem, sed ita ut singuli homines singulos remos tractarent.

N. 24. *Hippagogus.* In Grialii textu erat *hippopagus;* in not. recte *hippagogus.* Hujus modi naves dicebantur aut *hippagogi,* aut *hippagi,* aut *hippagines.* De pontonio Schefferus, l. IV, de Milit. naval., c. 1, existimat legendum: *Non nisi remulco progredi potest.*

Firmabatur enim navis in fune, cujus capita in utramque ripam pertinentia, alligabantur palis, ut attracto fune sequeretur navis, uti et hodie fieri videmus. Proinde de hac ratione accipienda sunt verba subjecta Isidori : *Hinc et trajectus*, etc., quamvis Servius, a quo ea Isidorus accepit, in aliam rem ea protulerit.

N. 25. *Lembus... caupilus.* In nonnullis exemplaribus Isidori scribitur *limbus*, vel quia est a Græco λῖαν, ut ait Schefferus, loc. cit., l. II, c. 2, vel potius quia in Mss. passim *e* et *i* confunduntur. Idem Schefferus censet legendum *capulus* ex glossis Arabico-latinis Vulcanii, *Lembus*, etc. Apud Gellium alii legunt *caupuli*, alii *capuli*, alii *capulici*. Et hoc ultimum fortasse Grialius in not. voluit scribere.

N. 26. *Carabus... portemia.* Verba Isidori de *carabo* cum Forcellinus retulisset addidit : *Sed nullum in hanc rem affert Latini idonei scriptoris exemplum.* Sed quot perierunt veterum opera, quibus Isidorus usus est, etiam ubi auctorem nullum nominat? De *carabo* vide supra. n. 18. Onomasticum Rosweydi, et Ducangium. Ante Isidorum usus eadem voce fuit sanctus Gregorius Magnus. Nonnulli Editi exhibent apud Isidorum *contexta crudo corio*, uti etiam n. 21, de myoparone. Grialius hoc loc. *contecta*, n. 21, *contexta*, sed utrobique legendum *contecta*. Pro *portemia* Martinius scribendum censebat *porthmium* ex Hesychio. Papias retinuit *portemia* cum Isidoro. In Ducangii auctario legitur eadem notione *portenna*, ex Nicolao Speciale. Semlerus conjiciebat *Scythici*, aut *Sarmatici generis*, quia in Editis inveniebat *Syriatici generis*. Vide ejus notas ad Glossarium Isidorianum.

N. 27. *Caudicæ.* Fortasse rectius erit *caudiceæ*, ut nonnulli legunt apud Gellium, l. x, c. 25.

Cap. II. N. 1. *Cumba.* Rosweydus, in Onomastico, verbo *Cuba*, ex Glossario Camberonensi ms., profert : *Cuba extrema pars navis dicta, eo quod incubet aquis. Cumba vero dicitur lectica a cubando.* Latini frequentius scribunt *cymba* a Græco κύμος, *cavus recessus.*

N. 3. *Columbaria.* Festus verbo *Navalis scriba. Sive quod columbaria in nave appellantur ea, quibus remigent*, etc.

N. 4. *Agea.* Schefferus, de Milit. naval, l. I, c. 6, emendari jubet Isidorum hoc modo : *Agearia sunt loca in navi, per quæ ad remiges hortator accedit*, ex glossario Latinogermanico ms. : *Agiaria loca quædam in navibus, quæ per remos hortator accedit*, quod ex Isidoro, ut alia plura, desumptum videtur. At Festus scripturæ nostræ favet. Versum Ennii vel ex Mss. Isidori, vel ex conjecturis alii alio modo legunt:

Multa foro ponens, ageaque longa repletur;

aut :

Multa foro ponit, et agea longa repletur.

Scaliger ad Festum :

Multa forom, pontes et, ageaque longa repletur.

Cerda in Adv. sacr., c. 173, n. 6, ex veteri glossario, ad hanc rem profert : *Egeator hortator navis.*

N. 6. *Tonsæ.* Verba Servii ad VII, Æn. v. 28, hæc sunt: Tonsæ: *Remi dicti a decutiendis fluctibus, sicut tonsores a tondendis et decutiendis capillis.* Schefferus, loc. cit, l. II. c. 5, ita Isidori verba emendabat, vel supplebat : Remi *a removendis, et* Tonsæ, *a tondendis et ducutiendis fluctibus, sicut tonsores*, etc.

N. 7. *Palmula.* Quid proprie sit *palmula*, explicat Pollux, in Onomast., l. I, c. 9. Frequentius scribitur *antenna*, quam *antemna*, quidquid sit de etym.

N. 8. *Maleolis.* Grialius cum aliis edidit *malleolis*; sed scribendum videtur cum Scheffero, loc. cit., lib. II, c. 5, *maleolis*, ex *malorum* seu pomorum similitudine. Nam *malus* quo facilius cum velis antenna elevaretur, ligna quædam orbicularia instar pomorum circumdata habebat. Huc facit Servius, cujus verba Isidorus descripsit, nisi quod, ut advertit Grialius, *maleolis* pro *malis* posuit.

N. 9. *Cinna : Lucida.* Nonius, c. 15, n. 28, sic refert versum Catulli Veronensis, ut ait : *Lucida qua splendet summi carchesia mali.*

N. 10. *Trochleæ.* Pollux, in Onomast.. t. II, p. 1117, de trurocheis veterum agit. Earum exemplum in puteis nonnullis Italiæ cernitur ad sublevandam aquam. Trochleam *rechamum* dictam docet Vitruvius, lib. x, cap. 2.

N. 13. *Portisculus.* Becmanus, p. 866, cum Perotto et aliis *portisculus* aut *porticulus* deducit a *portu*. Communis scribendi ratio est *portisculus*, et hanc teneo, quamvis Grialius exhibeat *porticulus*.

N. 14. *Tonsilla.* In versu Ennii crediderim legendum *configunt littore aduncas.* Festus : *Tonsilla palus delatus in acumen, et cuspide præferratus, qui navis religandæ causa in littore, figitur.* Exempla profert Actii et Pacuvii. Pro *delatus* legendum videtur *dolatus*.

N. 15. *Ancora.* Ætate Servii et Isidori fortasse consuetudo obtinuit ut scriberetur *anchora* cum aspiratione; nunc certe *ancora* scribi solet, quod rectius est, et retinendum.

Cap. III. N. 3. *Artemon.* Bayfius, de Re navali, p. 121. existimat, *artemonem* esse velum navis majus. Schefferus contra cum Isidoro contendit esse velum parvum, quod recte Labeonis testimonio, Di. l. L. t. 16, leg. 242, confirmat. In recto casu *artemon* dicitur a Labeone, et ab Isidoro etiam num. super., sed hoc loco exemplaria habebant *artemo*, quod mutatum volui in *artemon*, ut Græce etiam dicitur.

N. 4. In plerisque exemplaribus est *siparum*; atque quidem ita nonnulli scribunt a græco σίφαρος : sed communis scriptura est *supparum*, aut *supparus*. Nonnulli cum Festo *supparum* confundunt cum dolone, de quo num. 3. Non desunt qui cum Isidoro existimant *pedem veli* esse extremum angulum veli ; ac fortasse id nomen primum angulo extremo veli tributum fuit, deinde funi, quo tenditur velum, et extremo angulo alligatur. Funis, quo veli pes alligatur, cap. seq., num. 3, ab Isidoro *propes* vocatur.

Cap. 4. N. 1. Servii verba, ad I, Æn., v. 731, sunt : Funalia, *quæ sunt intra ceram ; dicta a funibus, quos ante usum papyri cera circumdatos habuere majores. Unde et funera dicuntur.*

N. 2. *Cucurbas.* Papias, Ugutio, et Joannes de Janua *curculias* vocant. In glossario Arabico-latino est *corcuba, lorum.* Eadem videtur esse vox apud Vegetium l. II, rei veterin. c. 33, et imperat. Leonem, l. et t. XI, Cod. Justin., ubi legi solet *curcuma*, aut *curcumia* pro freno et capistro.

N. 3. *Si veli.* In Turpilii versu alii habent *si velis, sinistrum.*

N. 5. *Saphon.* Fabricius, in historia suæ bibliothecæ part. 3, tradit ex Crenio, apud Isidorum, hoc loco esse *Saphonem* pro *Safonem*, seu *Savonem*, qui Campaniæ fluvius est inter Sinuessam urbem, et Vulturnum flumen, et nunc *Saone* dicitur. At Isidorus certe *saphonem* pro fune accepit, neque in Cæcilii versu quidquam est quod persuadeat, sermonem esse de fluvio.

N. 6. *Prymnesium.* Pro *prymnesium* perperam in antiquis exemplaribus legebatur *prosnestium*, ut jam olim advertit Paulus Leopardus l. I, Emend., c. 18.

N. 7 *Anquina.* Nonius, c. 13, n. 16, ex Lucilio :

Funis enim præcisus cito, atque anquina soluta.

Quidam putant legendum *anguina*, aut *angina*. Apud Ponium in Nonnullis Editionibus est *ancora soluta.*

N. 8. *Valgius.* Poeta celeberrimus sæculi Augustei, de quo præter alios multa Vulpius, in not. ad l. IV Tibulli, carm. 1, v. 180.

Valgius, æterno propior non alter Homero.

N. 10. *Catapiratem.* Vulcanius ita annotat : *In veteri Codice ita est :*

Hanc cataparatem puero ded. deforet unctum
Plumbi pancillam ludis, linique mataxam.

In alio vet. Cod. :

Hanc catafloratem puer eodem defore...
Eum plumbi paxillum rudis, linique mataxam.

In alio exemplari :

Hanc cataporatem puer eodem defert : unctum
Plumbi paxillum...

Alii legunt :

Hanc catapiratem puer eodem deferat, uncum
Plumbi pauxillum rodus, linique metaxam.

Rodus idem est, ac *raudus*, vel *rudus*, Festus in *rodus : Vulgus quidem in usu habuit* (vocem *rodus*) *non modo pro œre imperfecto, ut Lucilius, cum ait :*

Plumbi paxillum rodus, linique metaxam.

Pro *metaxam* nonnulli scribunt *mataxam*, atque ita edidit Grialius, et Itali vocant *matassa* filum glomeratum, et convolutum, de quo infra Isidorus. c. 29. In Lucilii versu aliqui *mataxam* accipiunt pro funiculo, aut filo.

N. 4. *Retes... Conopeum*. Melius esset *retis* in nominativo casu, qui a Prisciano agnoscitur. *Conopeum* dicitur, quia Græci culices vocant κωνωπας non a *Canopo* urbe Ægypti, quod Isidorus innuit.

CAP. VI. N. 1. *Propter operis scilicet firmitatem :* id Grialius interpretatur de fabro ferrario. Sed revera id pertinere videtur ad explicationem vocis *fabri;* nam *faber* dicitur omnis artifex, qui facit aliquid e quavis duriore et firmiore materia, ut *faber aurarius, tignarius*, etc. Neque apud antiquiores *fabri* nomen magis proprium erat ferrarii, quam aliorum. Illi vero, qui ex cera, gypso aut simili materia aliquid faciebant, *plastes* vocabantur.

N. 3. *Habet et medicaminis usum*. Hemistichium casu fortasse formatum.

N. 5. *Fabrica*. Proprie est fabri cujusvis officina. Isidorus pro officina fabri ferrarii usurpat, ut supra *fabrum* pro fabro ferrario.

N. 6. *Favilla*. Barthius, lib. XLII Adv., cap. 17, observat Prudentium, hymn. 10. Cath. *favillam* usurpasse pro quovis minuto pulvere, ac nequaquam, tantum poetam alligari grammaticorum decisionibus, qui *favillas* desertas igne scintillas definiunt, ut Servius, præcipue ad l. III Æneid. De nostro Isidoro hæc addit : *Servii quidem ipsa illa verba transcripsit Isidorus, l.* XIX, *c.* 6, *Origin., nisi tamen ex hujus commentario Virgilianis glossis quispiam illevit, ut Isidorum solent posterioris œvi scholiastœ ad verbum exscribere; qua in re a doctissimis etiam viris ipsi injuria manifesta fit plagii accusantibus eum, qui ipse concipilatur mirificis modis*. Scilicet ut multi putant, ex antiquioribus Isidorum auctum, ita Barthius suspicatur, ex Isidori commentariis plurima in antiquiorum libros irrepsisse. Hoc certum, Isidorum plagii non esse accusandum, etiam cum constat eum ex antiquiorum commentariis profecisse. Id enim in præfatione ipse testatur.

N. 7. *Carbo vero, quod flamma caret*. Hoc jam non est Servii ad cit. l. XI, v. 788. Alii volunt *carbonem* esse a Græco καρφος. Observandum ligni frustum, igne perustum, etiam *carbonem* vocari.

CAP. VII. N. 1. *Tudes*. Grialius in textu *tudis*, in not. *tudes*, quod præferendum; nam *tudes tuditis* dicitur. Festus : *Tudites mallei a tundendo dicti*.

N. 2. *Multorum magnis*. Barthius l. XXVII Adv., c. 2, existimat versum secundum Lucilii posse esse anapæstum, qui hexametrum sequitur; nam Lucilii satyræ non solo hexametro scriptæ erant; et in quodam veteri libro ita invenit exaratum :

Multu magnis ictibus tundit.

Nonnulli referunt

Magnis multorum ictibus tundit.

Alii tentant supplere hexametrum aliquo addimento.

N. 4. *Limum lene est. Limus* adjective est *obliquus, transversus, limus* substantive est cœnum illud mollius quod ab aquis deferri solet. De hoc fortasse Isidorus loquitur. Inscriptionem sepulcralem *Sergii*, aut *Servii Polensis*, sive, ut Grialius scribit, *Sertii*, apocrypham esse, et sæculo demum XV confictam, ostendi in comment. ad Prud. hymn. 9 Perist, v. 51.

CAP. VIII. N. 1. *Structores*. Inter opera var., de Dedicatione sub ascia, p. 270, et not. 328, corrigendum dicitur apud Isidorum *structores* pro *instructores;* sed multo ante Grialius jam ediderat *structores*.

N. 2. *Machiones*. Barthius, l. XI Adv. c. 27, asserit se in veteribus Codicibus Isidori invenisse *mationes* pro *machiones*, ut vulgati exhibent. Ipse autem censet legendum *machinones*, et interpretatur de iis qui *machinas* scandebant quaslibet. Becmanus, p. 637, ait Isidorum intelligere Gallorum *massones*, sive fabros cæmentarios, qui olim a *machina machinones*, postea *machiones* pronuntiatu illo Hispanico et Gallico, quo *ch* pingue *s* valet.

CAP. X. N. 1. *Instaurare*. Ab *instar* derivant etiam Varro et Festus.

N. 3. *Albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis, spongia, rubrus*. Grialius ita distinguit, *albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis* : ita alii Editi, nisi quod *fluvialis* habent pro *fluvitialis*. Melius videretur *albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis* aut *fluvialis* ex Palladio, l. I, t. 10 : *Calcem quoque ex albo saxo duro, vel tiburtino, aut columbino fluviali coquemus, aut rubro, aut spongia*, etc. Verum Isidorus, ut ex sequentibus patet, non solum *tiburtinum* a *columbino*, sed utrumque a *fluviatili* distinguit.

N. 5. *Vapore*. Id est, igni ; ita enim Prudentius aliique multi *vaporem* pro igne usurpant.

N. 6. *Mortalitate et mollitie*. Plinius, l. XXXVI, c. 22, in recentioribus correctis Editionibus exhibet *mortalitate materiœ*. Sed Isidorus aliud videtur legisse.

N. 7. *Arenatius*. Fortasse *arenaceus ;* hoc enim adjectivo Plinius utitur.

N. 8. *Piperinus conchleatius*. Ab aliis, quod sciam non recensentur. Pro *conchleatius* fortasse legendum *cochleatus ;* sed alibi etiam in Mss. Isidori pro *cochlea* reperitur *conchlea*.

N. 11. *Spongia*. Grialius in textu scripsit *sfungia*, in not. *sphungia*. Rescripsi *spongia*. ut l. XII, c. 6, n. 60.

N. 14. *Domorum, fictilium operum*. Hæc ita in nonnullis exemplaribus repræsentantur : *Domorum, fictilium operum, ad parietes, et fundamenta, quœ coctis laterculis ad tecta imbriculis tegulisque aptantur*. In alis ita distinguitur, *Domorum. Fictilium operum ad parietes et ad fundamenta, coctis laterculis ad tecta imbriculis tegulisque aptantur*.

N. 20. *Gratissimus*. Id est, *lapis*. Vel lege *gratissimum*.

CAP. XIV. N. 1. *Lithostrota sunt elaborata arte picturœ*. Salmasius, Exercit. Plinian., p. 1215, affirmat Isidorum confundere cameras veterum, in quibus erant coronæ ex gypso, cum cameris recentiorum, seu veris laquearibus, in quibus nullum gypsum. Sed non explicat cur in *veris laquearibus* gypso lacus formari non potuerint. De veterum pictura, sculptura, plastice, cælatura, etc. , curiosæ dissertationes collectæ sunt in Thesauro Gronoviano Antiquit. Græcar. et in Græviano Antiquit. Romanar. , ut scriptores quos Fabricius in Bibliograph. commemorat, prætercam.

C. XVII. N. 3. *Sinopis*, etc. Ex Plinio, l. XXXV, c. 6.

N. 4. *Pontica*. Ipsa sinopis rubrica pontica dicebatur.

N. 5. *Syricum*. Salmasius, p. 1157 Exercitat. Plinian., Isidorum perperam hariolari ait, quod *Syricum* ita appellatum sit a *Syris Phœnicibus ;* ipse autem censet dictum *Syricum* a *Syro* insula, ut ab eadem Pherecides *Syrius* nuncupatur. Plinius, lib. XXXIII, c. 7, a med. , et lib XXXV, c. 6, a med., de Syrico colore agit. Harduinus eos reprehendit qui contra Mss. apud Plinium legunt *Scyricum*. Notandum est quod Isidorus ait *Syrico* librorum capita scribit. De qua veteri consuetudine conferendi sunt, qui de re diplomatica, et arte cognoscendi Codices scripserunt.

N. 6. *Sæpe fit aut sinopide.* Clarius esset *sæpe fit sinopide, et sandyce mistis.*

N. 7. *Minium.* De Minio flumine vide l. xiii, c. 21, n. 32.

N. 8. *A dracone.* Fortasse quia Ægyptii draconem vocarunt *Kneh.* Alii originem Hebræam investigant. *Cinnabaris* plures sunt species : alia est fossilis, alia factitia ex sulphure et argento vivo. Vide Matthiolium ad Dioscorid. l. v, c. 59. Alia *cinnabaris* species ex arboribus in India instar gummi, inciso prius cortice, emanat. Species *cinnabaris* ex dracone et barro fabulosa a multis creditur. De origine vocis *cinnabaris* exstat erudita dissertatio Joan. Philippi Caselli, qui hunc Isidori locum mirifice illustrat.

N. 13. *Exusta rubrica.* Fortasse legendum, *Fit quoque et ochra ex usta rubrica.* Grialius contrarium vult.

N. 14. *Vestoriani.* Harduinus quoque apud Plinium *vestorianum* legendum contendit.

N. 15. *Rubeaque.* Apud Grialium et alios Editos et Mss. legitur *rubeaque :* reposui *rubiaque ;* ita enim scribitur, quamvis interdum in Mss. *i* in *e* commutetur.

N. 19. *Usta.* De usta idem fere Vitruvius, l. vii, c. 21.

N. 21. *Est enim.* Sæpe Isidorus usurpat *enim* pro *autem*, quod apud alios etiam reperitur.

N. 22. *Annulare.* Grialius sic distinxerat : *Annulare, quod vocant candidum, est, quo.*

N. 23. *Chalcanthum.* In veteri Editione sine anno ita legitur : *Chalcanthum dictum, quod calcis est thymum, id est, flos, unde et apud Latinos aeris flos appellatur.* Quæ varia lectio notata etiam fuit a Vulcanio. In C. Vat. 623, de quo in Prolegomen., c. 93, n. 34, eadem explicatio pro voce *chalcanthum* adhibetur.

Cap. xviii. N. 2. *Prava. Pravus* proprie est *distortus, non rectus* ; hinc pro vitioso et improbo sumitur.

N. 3. *Martellus machina.* De *martello* vide c. 7, n. 2. de *machina*, c. 8, n. 2, hujus lib. In mea veteri Edit. ita hæc concinnantur : *Martellus mediocris malleus dictus per diminutionem. Machines dicti a machinis, quibus insistunt propter altitudinem parietum.*

Cap. xix. N. 2. Apud Papiam, ugutionem, Joannem de Janua, et vetera glossaria, quæ pleraque ex Isidoro sumunt, pro *sarcitector* legitur etiam *sartitector*, aut *sartatector,* quasi a *sarta tecta*, aut, ut sequiori ævo dicebatur, *sartatectum.*

N. 3. *Ellychnium.* L. xvii, c. 6, n. 25, hoc ipsum refertur, ubi edidi etiam *ellychnium* pro *lychnum*, ut habent alii, aut *lycnium*, ut hoc loco habet Grialius.

N. 4. *Materia.* Ex *materia* Hispani retinent vocabulum *madera* de ligno, ut alibi, opinor dixi.

N. 6. *Tholus... cuplæ... luctantes.* Dicebatur etiam ædificium rotundum ; de quo vide Rosweydum, in Onomastico. De *cuplis* idem fere repetunt Papias et Joannes de Janua. *Luctantes* Latine vocari solent *cantherii* aut *capreoli.*

N. 7. *Scindulæ... epigri.* Qui *scandulas* scribunt, ab *scandendo* deducunt. Stewechio, ad Vegetium de Re milit., l. II, c. 23, placet scriptura *scindula*, et etymon ab Isidoro prolatum. Apud Augustinum, Palladium et Senecam Philosophum alii legunt *epiuros*, alii *epigros*, alii aliter. In Augustini verbis a Grialio citatis *epigri* a *clavis* distinguuntur, ut clavi lignei a clavis ferreis. Gatakerus, l. ii Adv. Miscellan., c. 19, existimat utramque vocem *epigri*, et *epiuri,* probæ notæ esse. Bochartus, Char. l. i, c. 38, hujusce rei explicationem adhibendus. Vide etiam Glossarium Isidori cum notis.

N. 9. *A stridore.* Lucretius, lib. ii, vers 410. *Serræ stridentis acerbus Horror.* Hyginus quoque, et alii sequioris ævi, utuntur verbo *exsulo* active.

N. 11. *Securis...dolabra... dextralis.* In operibus Variorum de dedicatione sub ascia, cum. not. Mazochii, p. 185 et seq., plura leguntur de etym. *securis*, et hoc loco Isidori, quæ huc refero. Quod Isidorus ait, securim ex altera parte *acutam* esse, ex A altera *fossoriam*, fortasse describit securim sui ævi; vel potius excludenda sunt verba *ex altera fossoria.* Ita etiam Isidorus de suo ævo videtur loqui, cum *dolabram* et *securim* unum facit cum Hesychio et glossariis. Ita autem hæc concinnari possent : *Quasi semicuris; ex una enim parte acuta est. Hæc et apud,* etc. *Hæc et dolabra, quod habeat duo labra : ex una enim parte acuta est, ex altera fossoria. Nam securis simplex est dextralis,* (quia) *dexteræ habilis.* Dolabram vero non a labris, sed a *dolo* dici credendum est. Hæc fere ex loc. cit. Opportuna quidem conjectura est, quod librarii *securi* ascripserint verba *ex altera fossoria,* quod proprium est *dolabræ.* At quod continuandum sit *nam securis simplex est dextralis,* mihi non probatur. Barthius, l. i. Adv., c. 4. *Dextrales sunt secures una manu habiles moveri, ut exponuntur ab Isidoro, et hodieque manet hæc vox apud Hispanos, quorum idioma retinentissimum est Latinitatis.* Grialius in textu edidit *reservavit*
B cum aliis, in not. *servavit.*

N. 12. *Ab hastulis.* Nonnulli corrigunt *ab assulis*, sed bene *ab astulis*, aut *ab hastulis.* Vide l. xvii, c. 6, n. 26.

N. 15. *Scobina d. q. terendo scoben f. Cantherium... Galla... Guvia...* In Editis, mendose. *Scophina dicta, quod hærendo scophem faciat.* Locum correxit Salmasius, p. 1077 Exercit. Plinian., et correctionem indicavit Mariettus, ut dixi ad Prud. l. i contra Sym., v. 439, *Lima terens.* In Cod. Vat. 623, de quo in prolegom., c. 93, post *faciat. Canterium, Gubia.* Et illico : *Incipit l.* xxvii, *secundum aliquos.*

Cap. xx. N. 1. *Ordisse.* Fortasse Isidorus scripsit *ordiri,* hoc est, *monstrasse ordiri, et colorare.*

Cap. xxi. N. 1. *Camisia vocatur.* Migravit idem nomen in linguas vulgares. Vide Ferrarium, de Re vest., l. iii, c. 5, Ducangium, et c. seq., n. 29.

N. 3. *Pileum.* Et *pileus* dicitur. Pro *galeriam*,
C fortasse legendum *galerium*, vel *galeram;* nam *galera* pro *galerus* antiquitus usurpabatur. Vide c. 30 hujus libri, n. 5.

Cap. xxii. N. 1. *Tegmen.* Per syncopen dicitur a *tegumen*, vel *tegimen;* quæ scriptura magis criticis placet; tegumen antiquitatem redolet. *Indumentum* ab *induitur* quidem est; sed quod Isidorus adjungit *intus*, peculiarem vocis proprietatem designat, non etymon. De re vestiaria veterum consulendi Lazarus Bayfius, Octavius Ferrarius, Albertus Rubenius, et alii, qui etiam de peculiaribus vestium generibus scripserunt, ut Donius, Manutius, Theophilus Raynaudus, etc.

N. 2. *Vestimentum.* Quod de *indumento* modo dixi de *vestimento* pariter intelligendum est; nam *vestimentum* est a *vestitus,* non a *vestigium.*

N. 7. *Pectoralis.* Ammianus, l. xiv, c. 9, al., 30. *Tunicula pectoralis.*

N. 8. *Manuleata.* Grialius in textu edidit *manicleata*, sed in not. præfert *manuleata,* uti etiam
D emendat Brissonius, l. i de regno Persarum, n. 64. Apud alios quoque veteres nonnulla varietas in hac voce occurrit, sed communior scriptura est *manuleata, manulea.* Confer Ducangium.

N. 9. *Clavis. Clavos*, quos vocat Isidorus, Alcuinus appellat *virgulas*, Amalarius *lineas*, Joannes Diaconus *zonas*, Rabanus *tramites*, ut observat Montfauconius, t. III Antiq., part. i, l. i, c. 6, ubi agit de *lato clavo*, et, ex mss. glossis, in quibus auctor laudatur Placidus (*fortasse* Placidus Lutatius), producit, *Clavus, purpurata vestis.* Quod Isidorus ait dalmaticam esse tunicam sacerdotalem, innuit eam fuisse vestem propriam maxime episcoporum. Glossæ Arabico-latinæ : *Dalmata vestis sacerdotalis candida cum clavis purpureis.* Plura de dalmatica congerit Ducangius in glossario.

N. 15. *Bombycinum dicitur.* Vid. not. ad lib. xi c. 5. n. 8.

N. 14. *Holoporphyra.* Salmasius, in Trebellium Pollionem, p. 208, corrigit *olovera* pro *oloporphyra*, aut *holoporphyra*. Isidorus, inquit, non malus multis locis auctor, *olovera*, *tota ex purpura* interpretatur; vulgo editum *oloporphyra ;* Mss. quos vidimus *olophara*, *olofera*, *oloferia*. Non dubium quin *olofera* sint *olovera ;* sic *fasculum* pro *vasculum* in glossis Isidori. De hac corruptela in scribendo, qua *f* pro *v* in Mss. sæpe occurrit, dixi in not. ad Sedulium, l. I, vers. 1967, ad prosam. *Olovera* autem exponit Salmasius dici a *vero colore*, ex Græco et Latino, ut *epitogium*, etc. Advertit male alios scribere *oloberum* a *beris*.

N. 15. *Byssum.* Sirmondus, t. 1 operum, p. 977, de bysso agit. Plinius, lib. XIX, c. 1 : *Lino, quod ignibus non absumatur, principatus in toto orbe. Proximus byssino mulierum maxime deliciis circa Elim in Achaia genito.*

N. 18. *Segmentata.* Salmasius, in Flavium Vopiscum, p. 224, v. 40, ita explic : *Sursum versum texere ; trama, vel fila infra erant, atque adeo in superioribus texebatur vestimentum, et sic trama semper pectine ad superiorem partem ducebatur, et trudebatur, atque id sursum versus texere et in altitudinem vocabant.* Mariana, in not. ad l. I, contra Judæos, c. 38, censet *tunicam rectam* fuisse Christi *tunicam inconsutilem*, de qua in Evangelio Joannis, *desuper contexta per totum.* Fortasse *tunica recta* vel a superiori parte, id est, *desuper* inchoabatur, vel ab inferiori, hoc est, *sursum versus. Segmentata vestis* est tessallata, emblematis distincta. Symmachus, l. IV, ep. 42 : *Segmentata vestis.*

N. 20. *Citrosa.* Apud Nævium *citrosam vestem* alii exponunt *odore mali citrei fragrantem.* Vide Macrobium, l. III Saturn., c. 19. Pro *concrispa* apud Isidorum melius esset *concrispata.*

N. 22. *Acu textilis.* Gibertus Cuperus, Observat. lib. II, cap. 12, emendat *acu textili*, hoc est, textorum, nam acus absolute, ut ait, ponitur pro acu, qua Phrygiones vestes ornabant. Non assentior. *Textilis* hoc loco idem sonat ac *texta*, ut apud alios auctores ; et idem est *acu texta* atque *acu ornata.* Vestes non solum consuuntur acu , sed et acu texuntur, aut ornantur, et hæc erat Phrygionum ars vestes acu texere, ornare, pingere.

N. 24. *Pannucia* scribitur, non, ut apud Grialium, *pannutia*, aut *panutia.* Nonnulli interpretantur Baucidem *pannuciam*, hoc est, *rugosam*, *vietam.* Sed Petronius in Satyric., c. 14, de *veste pannucia* clare loquitur, hoc est, *pannis consuta.* Pro *colobium* in Cod. Theod. occurrit *colobus. Lebitonarium* dicitur etiam *lebiton*, *lebeton*, *levitico.* Vid. exempla in Onomastico Rosweydi.

N. 25. *Lumbare.* De *lumbari* et *renali* multa Cangius in Glossario.

N. 27. *Licinum.* Apud Vegetium, lib. II, c. 22 et 28, de Re veterin., *licinium* est licium medicamine illitum plagis sanandis. De *licino* alia significatione nihil invenio.

N. 28. *Armilausa.* De *armilausis* referam verba Conradi Samuelis Schurzfleischii, disputat. philolog. philosoph. 85, n. 14 et 15 : « A *Rhenonibus* diversæ erant circumcellionum vestes, quæ forma et similitudine referebant Hispanorum tunicas, quas *armilausas* dixerunt, de quibus scholiastes Juvenalis, Paulinus Nolanus, Isidorus, etc. In exemplaribus Isidori legi solet *armelausa*, sed cum plerique alii scribant *armilausa*, et in Mss. facile *i* in *e* mutetur, restitui *armilausa*, quo spectat ipse Isidorus, *quasi armiclausa.* Fortasse ex hac *armilausæ* voce originem ducit nomen Hispanum *almilla.* Plura de *armilausa* Ducangius.

N. 29. *Camisas.* De *camisa*, seu *camisia*, c. præc., n. 1. De *cama* , lib. XX, c. 11. Hispani adhuc *cama* pro lecto dicimus.

N. 30. *Tubraci, quod a bracis.* Salmasius, in Lam-

A pridium, p. 128, v. 15, legit : *Tubruci, quod a bracis usque ad tibiam perveniant ;* et interpretatur *bracas* ab Isidoro pro *pedulibus* poni, ut ab interprete quoque Juvenalis, nimirum pro crurum vel pedum tegumentis.

CAP. XXIII. N. 1. *Gallis lenæ.* In Cod. Vatic. 623, de quo proleg., c. 93, n. 34, varietas quædam est, *Galli linea,... Hispanis stringens.* Nonnulli legunt *lumæ* pro *lenæ.* Vide Glossarium Isidorianum cum not., verb. *Luma.*

N. 2. *Et sarabara.* In Vulgata : *Et sarabala eorum non fuissent immutata.* Alii scribunt *saraballa* pro *sarabara.* Tertullianus usus est femin. gener. De hac voce vide Indicem onomasticum Zaccariæ, et Pollucem, t. II, p. 1335. Quædam etiam ego observavi in comment. ad Prud. Apoth., v. 143, ex doctissimo præsule Simone de Magistris. Bottarius, t. III Rom. subterr., p. 58, existimat Danielis verbum *sarabara* intelligendum esse de capitum tegminibus, qualia ait
B Isidorus videri in capite magorum picta, et qualia vetus pictura, quam illustrat, in capite trium illorum puerorum exhibet.

N. 3. *Lenæ saga.* In Glossario Isidori est *Luma sagum quadrum.* Hinc Salmasius in Treb. Pollion., p. 199, v. 15, ait apud Isidorum hoc loco non legendum *lenæ*, aut, ut alii habent, *linnæ*, sed *lumæ.* Atque ita legit Salmasius apud Pollionem, et *lumum lumi*, aut *luma lumæ* deducit ex Græco λῶμα. Adisis Bochartum, l. I Ch., c. 42, et Dict. Ducangii.

N. 4. *Rhenones.* Alii *rhenones* derivant a ῥινὸς, *pellis.* De verbo *reptos* conferenda est epistola 40 inter Bonifacianas : *Reverentiæ vestræ direxit devotio mea caucum argenteum intus deauratum, et duo repta.* Et ep. 77 : *Misimus vobis parva xenia, id est, reptem ruptilem unam.*

N. 5. *Vestis Sarda.* Quod in Vulcanio, et aliis legitur *vestis Germanica*, error apertus est ; nam supra ait *Sardis mastrucæ.* Prudentius Getis quoque
C mastrucas tribuit. Frequentior scriptura est *mastruca ;* sed *mastruga* apud alios etiam occurrit.

N. 6. *Linamentis.* Brissonius, l. I de Regno Persarum, n. 64, pro *lineamentis* aut *linamentis* corrigit *velamentis*, ex Justino, l. I, cap. 2, § 3. Annotator Brissonii conjicit *velamentis.* Aliud est *linamentum* a *lino*, aliud *lineamentum* aut *liniamentum* a *lineis.*

N. 7. *Cirros.* Salmasius, Exercit. Plinian. p. 762, asserit *cirros* non esse crispos capillos, ut quidam annotant, sed *cirrum* in Græcis esse nodo collectum crinem in vertice, in Germanis crines in nodum tortos. Latine, ut ait idem Salmasius, *cirrus* est crinium nodus. Plerique alii *cirros* dicunt esse capillos natura crispos, seu contortos. *Grani* erant capilli effusi et sparsi : quæ vox Gothica creditur. Concilium Bracarense I, anno 561, c. 11 : *Item placuit ut lectores in ecclesia in habitu sæculari ornati non psallant, neque granos gentili ritu demittant.* Alii pu-
D tant *granos* esse eam barbæ partem quæ infra nares est, seu *mystacem.* Confer Ducangium, verb. *Grani. Cinnabar* fortasse indicat colorem rubrum vestium Gothicarum, vel quod Gothi faciem rubrica notarent. Vide Sirmondum, t. I, p. 880. *Pictorum* gens quænam sit quæri potest. Virgilius *Pictos* vocavit *Gelonos*, l. II Georg., v. 115, quod interpretatur Servius *stigmata habentes*, ut *pictique Agathyrsi* apud eumdem Virgilium, l. IV Æn., v. 146. Isidorus septemtrionales Britannos forte intelligit, de quibus Claudianus, de III consul., Honor., v. 54 :

Ille leves Mauros, nec falso nomine Pictos.

N. 8. *In viris tonsi capilli, in mulieribus redundantia crin.* Mulieres a redundantia crinium pœtæ maxime laudare solent, ut contra turpes sine crinibus feminas esse dicunt. Salmasius opus edidit de cæsarie virorum, et mulierum coma.

CAP. XXIV. N. 3. *Cujus similitudinem*, etc. Hoc arguit Isidori ætate, saltem in Hispania, nullum fuisse

togæ usum. Statuas togatas plurimas etiamnum Romæ et alibi videre licet. *Toga* non valde dissimilis erat *stolæ*, ut hæc ab Isidoro, cap. seq., describitur. *Instita*, seu fascia satis longa *togæ subsuta stolam* videtur effecisse, aut ita produxisse, ut ad talos demitteretur. Antiquissimis temporibus *toga* communis erat utrique sexui. Postea vestis virorum propria facta est, sed ita ut meretrices ea uti cogerentur.

N. 6. *Toga candida*. Isidorus innuit colorem togæ album fuisse, qui, addita creta, candidior fiebat. Hoc ipsum confirmat Manutius Pauli filius, de Quæsitis per ep., l. III. c. 1.

N. 8. *Trabea*. Gutberlethus, de Saliis, c. 10, ex Isidoro et Servio, refellit Lipsium, qui, ad l. III Annal. Taciti, docet *trabeam* fuisse propriam vestem equitum, non regum, ducum et augurum. Servius, ad VII Æn., v. 612, ex Suetonio, tria trabeæ genera fuisse tradit : *Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum, habet tamen albi aliquid. Tertium augurale, de purpura et cocco.*

N. 9. *Sallustius : Togam*. Sallustii verba alibi non exstant : innuunt per metonymiam imperatorem pacem bello mutasse.

N. 13. *Sagum*. Bochartus, l. I C., c. 42, observat *sagum* esse a *sacco*, non contra *saccum* a *sago;* adeoque negare videtur *sagum* verbum Gallicum esse.

N. 15. *Mantum*. Vox *manto* adhuc apud Hispanos viget, sed pro fusiori veste accipitur. In Glossariis scribitur etiam *mandum* pro *mantum*. De *manto*, ejusque etymologia, fuse agit Ducangius, et qui ejus Glossarium auxerunt.

N. 17. *Casula*. Non solum pro veste cucullata sumebatur, sed etiam pro ipsa *cuculla*. Theodemarus abbas : *Cucullam nos esse dicimus quam alio nomine* CASULAM *vocamus*. Accipitur etiam pro *planeta*, seu veste sacerdotali. Rabanus, l. de Ordine Antiphonarii, c. 21, et ex eo Ugutio et Joannes de Janua : *Casula dicitur vulgo planeta presbyteri, quia instar parvæ casæ totum tegit, et signat charitatem.* Plura alia Ducangius laudatus. Bonarrotius, in Vitra, p. 170, *planetam* ex penula derivatam ostendit, neque ejus ut vestis sacræ, mentionem ante concilium IV Toletanum anno 634, reperiri astruit ; in quo tamen concilio alii *patenam*, non *planetam*, legunt. Nonnulli usum planetæ a diaconis adhibitæ jam tempore sancti Gregorii Magni invaluisse colligunt ex Joanne diacono, qui, l. IV, c. 83, Vitæ sancti Gregorii, imaginem Gordiani diaconi jussu ejusdem sancti Gregorii effictam describit, cujus habitus castanei coloris planeta erat sub dalmatica. Vide Bottarium, tom. I Romæ subterr., p. 206. Isidorus fortasse scripsit *Græci planetas dictas.*

N. 18. Fortasse legendum *illi enim birrum* PIRRUM *dixerunt*. Glossæ veteres : Βυῤῥὸν, ξανθὸν, καὶ πυῤῥόν. Glossæ Isidori : *Birrus, rufus*. *Birrus* pro quavis veste sumebatur, sed aliquando pro sumptuosa, ut in regula sancti Isidori, c. 13 : *Linteo non opportet monachum indui, orarium, birros, planetas non est fas uti.* Nonnulli etiam *birrum* proprium fuisse episcoporum indumentum censent, quod *rochetum* vulgo vocant. De *birro* Rosweydus in Onomastico copiose agit, præter alios quos Ducangius excitat.

N. 19. *Pelliculis melonum*. Certum videtur ab Isidoro scriptum *de pelliculis melonum*. Nam præter Papiam et Ugutionem, qui Isidorum fere exscribunt, in eadem sunt sententia Joannes Hierosolymitanus, c. 38, de Instit. monachor., et Theodemarus abbas in Epist. ad Carolum Magnum. *Quod tegumentum ideo sic appellatum est, quia solebant antiquitus de illius animantis pelle fieri, quod* MELOS *propter rotunditatem sui corporis appellatur.* Hoc tamen etymon parum viris criticis placet.

CAP. XXV. N. 1. *Regillum est prælautum*. In Codice Vaticano 623, de quo in Isidorianis, c. 93, n. 34, legitur cum Grialio : *Regillum est prælautum ;* alii *prælatum*. In *pepli* explicatione Isidorus consentit Græcis. Vide Joan. Nicolaum, c. 12, de Triumpho Romanorum.

N. 3. *Stola*. Exemplar *stolæ* matronalis, ut hoc loco ab Isidoro describitur, cernere licet in nummo veteri Pietatis sic velatæ apud Matthæum Broverium de Niedec, in opere de Adorationibus, c. 13. Ferrarius tamen, l. III de Re vestiaria, c. 17, deceptum hoc loco Isidorum contendit ; nam *stola* est potius tunica ad talos demissa. Huc certe faciunt plurimi veteres scriptores, qui de *stola* loquuntur. Sed potuit *stola* esse demissa ad talos, quamvis caput quoque cooperiret. Vid. c. præc., n. 3.

Ib. Nonnulli scribunt *recinium*. Varro, l. IV de Ling. Lat., c, 30 : *Antiquissimi amictus ricinium id, quod eo utebantur duplici ab eo quod dimidiam partem retrorsum jaciebant, a* REJICIENDO RECINIUM *dictum*. Pro *mavors* multi exhibent *mafors*, aut *maphors*. Confer Rosweydum in Onomastico, ut Ducangium prætereram. Bottarius, t. II Rom. subterr., p. 165, suspicatur *tegmen capitis*, quo quædam mulier tab. 165 operitur, esse *mavortem*.

N. 5. *Hoc apud vet.*, etc. Ad hæc Isidori verba, Brissonius, Select. Ant. l. I, c. 4, ita censet : *Quod ut ego aliis defectus testimoniis pro certo affirmare non ausim, ita exploratum habeo, adulterii damnatas vestem mutasse, depositaque stola, togam sumpsisse.* Nescio an Isidori sententiam confirmet quod ait Cicero, l. II de Div., c. 69 : *Amicæ amictus amiculo.* De Thamar legimus, c. XXXVIII Genes , quod *depositis viduitatis vestibus, assumpsit theristrum, et, mutato habitu, sedit in bivio itineris*, etc.

N. 6. *Theristrum*. Exponitur a Polluce l. VII, c. 13. Tertullianus, de Pallio, c. 4 : *Qualis ille Hercules in theristro Omphales.* In glossis mss., quas inter appendices editurus sum, ad c. XXXVIII Genesis, *theristrum* dicitur *ligatura capitis*, vel *sindones*. Alia affert Ducangius in Glossario. In primo Toletano Codice exprimuntur verba Isaiæ : *De quo in Isaia : Sindones, et vittas, et theristra.*

N. 7. *Anaboladium*. De *anaboladio*, sive *anabolagio*, sive *anabolario*, idem Ducangius. In veteribus inscriptionibus *anabolium* aliquando occurrit pro pallio.

CAP. XXVI. N. 1. *Stragulum*. Censent nonnulli critici *stragulum, vestem stragulam*, sive, ut ait Vulgata, *stragulatam* non pro amictu apud veteres scriptores, sed tantum pro lecti operimento sumi. Contrarius est Isidorus, et quædam veterum loca satis clare illi favent.

N. 2. *Lodices*. In Editis *ludices*, ut respondeat etymon a *ludis*. Et apud veteres quidem *o* et *v* facile inter se commutabantur. Sed cum vera scriptura sit *lodices*, hæc retinenda est, quamvis etymon genuinum esse credamus *a ludis*. Vox *galnapis*, seu *galnapes*, vario modo legitur apud scriptores medii ævi, et in glossariis *galnabis, galbanis, galnape, ganape*, etc. Originem nonnulli repetunt a *galbano*, alii probabilius a *gausape*, vel *gaunape*, quod est stragulum.

N. 3. *Fulcra*. Proprie sunt fulcimenta, et dici solent de fulcimentis lectorum, quæ fortasse ornamenta ab Isidoro appellantur, quia plerumque ornata erant. Nisi mavis alia ornamenta lectorum, quibus etiam fulcimur, ab Isidoro *fulcra* vocari, uti etiam *reclinatoria capitis*. Papias : *Reclinatorium fulcrum capitis.* Servius *fulcra* dicit *spondas lectorum*. *Sponda* proprie est exterior lecti tabula, cui annectuntur restes, quibus culcita substinetur ; sed accipitur etiam pro alterutro lecti latere, ac præcipue pro exteriori, quo ascenditur. Vide Vossium in Etymol.

N. 4. *Pulvillus*. Est diminutivum *Pulvini*. Inter *pulvinum* autem et *pulvinar* hoc discrimen assignari solet, quod *pulvinus* privatorum est, *pulvinar* deorum, aut imperatorum, qui pro diis haberi volebant. Itaque suspicabar legendum *a pulvinari, qui est divorum lectus.* Sed l. XX, c. 11, n. 3, reperitur

Pulvinar lectus divitum est. Melius scribitur *culcita* quam *culcitra*, ut in Grialii textu erat.

N. 5. *Psila tapeta.* Pro *sipla* et *siplæ*, ut in Editis legitur, reposui *psila* et *psilæ*; non enim notatio nominis nos cogit ut Isidorum *sipla* scripsisse credamus.

N. 6. *Mantelia. Manteliis* olim manus in mensa tergebantur, ut ex Varrone colligitur : deinde adhibita fuit *mappa* ad tergendas in mensa manus, et tunc *mantelia* pro operiendis mensis tantum adhibebantur. Manet apud Hispanos vocabulum *manteles*. Grialius in textu edidit *quasi manupæ*, in not. quasi *manuppæ*. Exemplaria vetera variant. Pro *mapella* alii habent *mappella*, alii habent *mappulla*. Malim *mappulla*; quo verbo usus est sanctus Hieronymus. *Toralia* circa torum apponebantur ornatus gratia, sed et *toralia* dicebantur stragula toro superposita. *Toralia* etiam erant pretiosiores mappæ ; nam *tori* proprie vocabantur lecti pretiose strati principum hominum, sicut *pulvinaria* lecti diis strati. Vide Heumannum. ad Cicer., pro Milon., c. 17.

N. 7. *Sabanum Græcum est.* Hispanum vetus vocabulum nonnulli credunt; eo certe nunc Hispani utuntur ad lintea lecti significanda. *Sabanum* pro linteo usurpant multi, Palladius, Apicius, Vegetius, Marcellus Empiricus, Gregorius Magnus, et alii videndi apud Ducangium. Inter poemata sancti Eugenii Toletani, l. II, carm. 41, titulus est : *Ad sabana.*

Omnibus effectis, quæ poscit cura lavacri,
Prætende membris lintea clara tuis.

N. 8. *In aula*, etc. Id etiam indicat Varro apud Nonium, cap. 14. n. 4, Alii vocem *aulæa*, αὐλαία, antiquiorem Attalo rege esse astruunt.

Cap. XXVII. N. 1. *Lana a laniando.* In Editis erat *a laniendo*, quod nihil est. Festus : *Dilaniare est discindere, et quasi lanam trahere, unde lacinia ; et* LANIUS *dicitur, qui pecus discindit.*

N. 2. *Stupa.* Grialius *stuppa* et *stippa*, et *stippatores* cum duplici *pp* scribit ; et in *stuppa* quidem multis hæc scriptura placet, dissentientibus aliis; sed *stipo* semper cum *p* simplici effertur.

N. 4. *Aranea vocata.* Apud Grialium erat *vocati* in nonnullis exemplaribus.

N. 5. *Et quasi crassedo.* Papias, ex Isidoro : *Placium est stupa, quasi grossitudo serici.* Serici usum a seribus ad Persas, inde ad Græcos et Romanos pervenisse, et Justiniani tempore ovis bombycum Constantinopolim delatis, per Europam vulgatum fuisse, multi tradunt. Vide Vossii Etymologicum, verb. *Sericum*, et Joan. Francisci Giorgetti commentationem de origine serici post ejus poema de Bombyce, Italice.

Cap. XXVIII. N. 1. *Est enim vermiculus.* Coccum vermiculum esse vetus fuit scriptorum opinio : nonnulli rem in dubium revocarunt; recentiores, experimentis adhibitis, vermiculos in cocco repererunt.

N. 4. *Ostrum.* Succum conchylii ostrum proprie dici, neque unius coloris esse, sed pro variis cœli plagis atrum, lividum, violaceum, rubrum, tradit Vitruvius, l. VII, Architect., c. 13. De ostri colore purpureo videndus Pollux, l. I Onom., c. 4, et Seneca, l. I, nat. Quæst., c. 3.

N. 6. *Ferrugo.* An Virgilius de ferrugine Hispana, an de Pontica intelligendus sit, non plane liquet. Servius vel varius fuit, vel solum de ferrugine pontica Virgilium accepit. Alii *Iberam* ferruginem interpretantur Hispanam, aut Bæticam. Et Virgilius quidem, et alii plerique veteres poetæ, cum de Iberis loquuntur, Hispanos sane intelligunt.

N. 8. *Menum. De melino*, c. 17 hujus libri, n. 21.

N. 9. *Quia ex usto.* Legendum videtur *quæ ex usta est.* De *usta*, c. 17 hujus libri, n. 19.

Cap. XXIX. Num. 1. *Insubuli.* Grialius in textu edidit *insubuli* cum aliis Excusis ; quod igitur in nota indicat *insula*, mendum crediderim. Apud Lucretium nonnulli legunt *ensilia*. Apud Joannem de Juana et in nonnullis glossariis occurrit *insibulus, insubulare, insublum.* Guibertus, l. I de Pignorib. sanct., c. 3, § 1, vocem *insubulus* adhibuit.

N. 2. *Alibrum.* In quibusdam lexicis legitur *alabrum* pro *alibrum;* sed cum ex Isidoro notitia hujus vocabuli ad auctores glossariorum devenerit, ut pronum est credere, retinendum est *alibrum.*

N. 5. *Ex pilis.* Probat hoc etymon Becmanus, p. 562, ac rejicit alia aliorum.

N. 6. *Mataxa.* Scribitur et *mataxa*, et *metaxa.* Papias *globellum* instrumentum esse credidit.

N. 7. *Panuliæ.* Apud Varronem, l. IV de Ling. Lat., c. 23, vario modo legitur *panuelium, panucellium, pannuelium, pannelium*, etc. Apud Isidorum legi posset *panuelia*, vel *panuela. Panucellium* dicitur esse glomus lanæ carptæ, et ad nendum paratæ, vel fusus filis involutus, vel radius, quo stantes procurrunt telas.

Cap. XXX. N. 3. *Tiara.* Tiaræ formam curiose describit Brissonius, de Regno Persarum, l. III, p. 24.

N. 4. *Tortilis*, hoc est, *torta.* Prudentius, l. II contra Symmachum, v. 1085 :

Interea dum torta vagos ligat infula crines.

Vide commentarium ad eum locum, ubi de infula et vittis disserui. Argumentum de coronis innumeri scriptores explicuerunt, laudati a Fabricio, c. 14 Bibliographiæ. In nummis et marmoribus antiquis cernere licet hostias infulatas cum vittis pendulis. Vide c. seq., n. 6.

N. 5. *Ab apiendo.* Fortasse *ab apendo;* nam *apere* pro *aptus esse* veteres dicebant. De *galero* vide c. 21, n. 3.

N. 6. *Cidaris.* Tiara potius erat quam mitra. Apud Raynaudum, de Pileo, p. 191, Cyrus cum diademate circa tiaram, seu cidarim, conspicuus cernitur.

Cap. XXXI. N. 1. *Diadema.* In quibusdam antiquis Editionibus hoc c. 31 continuatur cum præcedenti 30, et ex duobus unum fit. Diademate usas etiam fuisse reginas, ex nummo Cleopatræ colligit Rupertus, in Oratore historico, p. 793. In pontifice idem erat *infula* quod in rege *diadema.*

N. 2. *Nimbus.* Observanda est consuetudo, jam Isidori tempore vigens, depingendi angelos nimbo ornatos. De nimbo sanctorum agit Antonius Franciscus Gorius in commentario de Jesu Christi mitrato capite, præter Bened. XIV, et heterodoxos Joannem Behm et Joann. Beiskium. Bonarrotius in Vita veterum Christianorum, p. 66, putat nimbi usum in angelorum imaginibus cœpisse sæculo sexto, in aliorum sanctorum picturis sæculo septimo. Sed vetustior est sæculo sexto tabula 44, quam Bottarius illustrat tom. I Rom. subterr. p. 199, in qua Christo, sancto Joanni Baptistæ et angelo nimbus apponitur. Modo apud Plautum legitur : *Quam magis aspecto.*

N. 3. *Id. et cappa.* Salmasius, in Flavium Vopiscum, p. 224, v. 28, ad hæc verba sic annotat : *Hinc* CAPPAS *dicimus palliola quibus mulieres caput tegunt, et* CAPPELLAS *el* CAPPULAS *nostros pileos.* Itali certe galerum vocant *cappello*, et cucullum Fratrum *cappucio.*

N. 4. *Mitra, infula* et *vitta* non raro confunduntur discrepant tamen. Vide Theoph. Raynaudum, de Pileo. Mitra proprie est pileum : infula fascia ; vittæ ex infula dependebant. Alii nihilominus contra Isidorum et Servium putant infulas dependisse a vittis. non vittas ab infulis. Vide Gesnerum, in Thes., verb. *Infula.* Dubitari potest quo pacto devotæ, seu feminæ Deo sacræ pro capitis ornamento mitram sumpserint, cum mitra ornamentum meretricum esse consueverit : quod et Servius testatur ad l. IV Æn., v. 216. MITRA, *hoc est, incurvo pileo, de quo pendebat etiam baccarum tegimen. Sane quibus effeminatio crimini dabatur, etiam* MITRA *eis ascribebatur ; multa enim lectio* MITRAS *proprie meretricum esse docet.* Errasse Servium nonnulli putant. Vide Nico-

laum Mercerum ad Dies geniales Alexandri ab Alexandro, l. v, et Turnebum, l. IV Adv., c. 14, et l. XXIX, c. 25. Crediderim devotas sibi *mitram* accommodasse, quia *mitra* propria etiam erat vetularum, ut observat Scaliger in Copam Virgilii. Ovidius, Fastor. l. IV, v. 517:

... Simularat anum, mitraque capillos
Presserat.

Color modestus, ut arbitror, mitras devotarum a mitris meretricum distinguebat; nam mitræ meretricum versicolores et pictæ erant. Juvenalis, sat. 3, v. 66:

Ite, quibus grata est picta lupa barbara mitra.

Plinius, l. XXXV, c. 9. *Polygnotus primus mulieres lucida veste pinxit, capita earum mitris versicoloribus operuit.*

N. 5. *Ricula.* Diminutivum est a *rica*, quod erat tegumentum capitis flaminicarum, dum sacris operabantur. Quod *rigula* in nonnullis exemplaribus Editis et Mss. reperitur, librariorum vitium est, qui sæpe *g* pro *c* adhibebant.

N. 6. *Vittæ.* De *vittis*, c. præc., n. 4.

N. 8. *Discriminalia... cincinni.* Alia erat acus comptoria, alia aurea discriminalis, de qua hoc loco Isidorus. Pro *ab auribus* fortasse Isidorus scripsit *ab anti*, nisi respexit ad Græcum ὦτα, *aures.* De *discerniculo*, sive acu crinali agunt Joannes Voweranus in not. ad Petronium, Salmasius ad Solinum, Bonannus, Montfauconus, et alii. Grialius in textu scripserat *cincini.*

N. 9. *Acus.* Has quoque acus inter discriminalia recenset Isidorus, l. XI, c. 1, n. 31. Instrumenta mundi muliebris, e veteribus monumentis delineata, exhibet Pignorius, de Servis, p. 200, aureas acus crinales, nonnulla gemmatas, viriolam e minutis smaragdis, inaurem auream, stalagmium, etc. Confer etiam Guasci opus *Delle ornatrici.*

N. 10. *Quibus pretiosa.* Hieronymus, epist. 10: *Pretiosa ex illis* (auribus) *novarum segetum grana dependeant.* Plura de hoc ritu. Salmasius, Exercit. Plinianar. p. 402. Plinius, l. XII, sub initium, *aurium vulnera* pro inauribus commemorat. Gaspar Bartholinus singularem librum de veterum inauribus edidit, cui mantissam adjecit Thomas Bartholinus.

N. 11. *Feminis vero monilia.* Quintilianus, l. XI, c. 1: *Monilibus, et margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta feminarum, deformantur viri.*

N. 12. *Monile.* A *moneo* dici alii volunt, quasi *monumentum* et pignus. De monili in modum serpentis intelligitur inscriptio apud Gruterum, p. 70, num. 8, et Donium, cl. 1. n. 41: *Deo Æsculapio... torquem aureum ex dracunculis duobus.* Adisis Joannem Schefferum, de antiquor. Torq., § 4, p. 51 seq., et Bottarium, t. I Romæ subt., tab. 17 et 19.

N. 14. *Murœna vulgo vocatur.* Hieronymus, loco a Grialio citato, utitur diminutivo *murœnula: Aurum colli sui, quod quidem* MURÆNULAM *vulgus vocat,* etc. Ac fortasse Isidorus quoque scripsit *murœnula.*

N. 16. *Dextras communes... viriolæ.* Grialius in textu cum aliis edidit *Dextras communes esse,* etc. In not. aliud indicat. Casaubonus in Capitolinum, p. 140, v. 20, Vulcanii scripturam adoptat: *Dextras communes esse... dextræ sunt, ampla, et ante manicam portantur, et possunt ibi jungi clavo uno.* Et exponit de *dextrocheriis*, quæ ante manicam, hoc est, manus cum brachio commissuram, portarentur, et clavo uno jungerentur. Salmasius, ad eumdem Julii Capitolini locum, censet Isidorum corrigendum in hunc modum: *Dextrale est commune virorum et mulierum, quia utriusque sexus dextræ sunt.* Irridet rationem Isidori, et addit ea quæ apud Vulcanium sequuntur, *ampla*, etc., non esse Isidori, sed inepti et insulsi, ut ait, cujusdam monachi; nam veteres omnes libri illa verba non agnoscunt, quamvis plures consuluerit, cum quibus libros Etymologiarum contulit. Verum Isidorus fortasse scripsit *Dextrales communes esse*, etc., subintellecto *constat*, quod addidi; aut etiam *Dextras communes esse*, etc. Etsi enim in Glossario Isidori legitur *dextralia, brachialia*, tamen Grævius reponendum censet *Dextræ;* ut hoc loco in Vulgatis. Pro *viriolæ* nonnulli legunt *viriliæ;* sed probum est *viriolæ.* Tertullianus, cap. 4 de Pallio, utitur voce *viria*, vel, ut alii legunt, *viriola*, quo diminutivo utitur etiam Plinius.

N. 17. *Lunulæ.* Tertullianus, de Cultu feminarum, cap. 10: *Nullas lunulas reprobet.* Apud Plautum alii *lunulam*, alii *lunellam* legunt.

N. 19. *Periscelides.* Horatius, l. I, epist. 17, v. 56:

Nota refert meretricis acumina, sæpe catellam,
Sæpe periscelidem raptam sibi flentis.

CAP. XXXII. N. 1. *Annuli.* Olim *anus* pro *annus* scribebatur; hinc varia est scriptura, *anulus*, et *annulus;* neutra rejicienda.

N. 2. *Quod eo vena quædam*, etc. Vide Macrobium l. VII Saturnal., c. 13, et Gellium, l. X, c. 10. De annulari digito et levibus circa eum persuasionibus scripserunt Joannes d'Espagne, et Christianus Falsterus, quos cum multis aliis, qui de annulis aut opuscula ediderunt, aut aliqua annotarunt, Fabricius recenset, Bibl. cap. 17, n. 8.

N. 3. *Annulo aureo lib.* Verba Isidori in discrimine fallere putat Lipsius, l. II Elect., c. 8: *Liberis enim*, ait, *aureum annulum tribuunt, libertinis argenteum; falso: inter liberos equiti et senatui soli jus aurei annuli. Equites etiam cum militabant, post secundum bellum Punicum ferreo annulo utebantur, præter tribunos.* Dietericus, in not. ad Brissonium, leg. Jul. de Adulterio, p. 198, fatetur plerosque Isidori fidem in dubium revocare: se tamen nihil definire ait, cum jura pro diversis temporibus variare potuerint. Certe Justinianus jus aurei annuli omnibus libertinis dedit, cum antea omnibus ingenuis jus ejusdem aurei annuli jam esset. De jure aureorum annulorum prodiit dissertatio Petri Burmanni, anno 1734 recusa 1740. Quod autem Isidorus distinguit inter annulos *gemmatos* et *solidos*, id idcirco astruit, quia annuli solidi erant ex solida materia sine gemma qua ornati erant unguli, sive annuli gemmati. Proprie autem annuli solidi ita dicebantur, ut discernerentur a perviis, et cassis qui concavi erant intus, ut aliquid continere possent.

N. 4. *Leve.* Grialius scribit *læve est, atque immune membrum.* Non omittam verba ipsa Tertulliani, Apologet. c. 6: *Cum aurum nulla* (femina) *norat præter uno digito, quem sponsus oppignorasset pronubo annulo... At nunc in feminis præ auro nullum leve est membrum, præ vino nullum liberum est osculum*, etc.

N. 5. *Ungulus.* Aut *ungulum.* Pro annulo Orcorum lingua creditur dictum. Verba Plinii de annulis Samothraciis Lipsius emendare conatus est. Sed refellitur a Salmasio, qui ad Ælium Spartianum. p. 5, v. 35, relatis Isidori verbis, ait: *Nemo melius poterat aut brevius locum Plinii exponere.* Verba Plinii, l. XXXIII, c. 1, a med.: *Nec non et servitia jam ferrum auro cingunt; alia per sese mero auro decorant; cujus licentiæ origo nomine ipso in Samothrace id institutum declarat.* Hi annuli a Lucretio dicuntur l. VI, v. 1042. *Samothracia ferrea.*

N. 6. *Thynnam vocabant.* Dicendum potius *Thyniam* fuisse partem Bithyniæ. De versibus fere omnia mss. exemplaria inter se variant, et diversæ exstant criticorum conjecturæ. Ludovicus Dorleans, in novis cogitat. ad Annal. Taciti, p. 534, pro certo ponit hos esse Mæcenatis versus in morte Horatii. Jocus certe Augusti fuit, quod Mæcenas in lapidibus pretiosis versu luderet. Legendum putat:

Lugens te, mea vita, nec smaragdos
Berillosque, mi Flacce, nec nitente

Spiro, candida margarita quæro,
Nec quos...

Hi duo ultimi versus facile ad veram lectionem revocantur, quamvis Grialius ultimum corrupte ediderit :

Annulos, neque jaspios lapillos.

Tres primos ita Grialius in textu expressit :

Lugente mea vita, nec smaragdos
Berillosque mihi, Flacce, nec nitentes,
Percandida margarita quæros.

Janus Guillelmus, l. I Veris., c. 5. in eam quoque sententiam propendet versus esse Mæcenatis in Horatium, quos ita emaculatos exhibet :

Lugens te, mea vita, nec smaragdos,
Berillos neque, Flacce, nec nitentes
Semper candida quæro margaritas.

Explicat tangi morem Romanorum ponendi in luctu annulos venustissimos : et advertit *candida* esse pro *candide*, ut *crebra* pro *crebro*. Si astruamus versus esse Mæcenatis, titulus esse deberet, *Mæcenas ad Flaccum*, vel *in obitu Flacci*. Andreas Schottus, lib. II Observ. hum., c. 6, Mæcenati quoque hos versiculos tribuit, et quatuor varias eorum lectiones exhibet : prima est Andreæ Alciati, ut ætate, sic et industriæ laude prioris :

Lucentes, mea vita, nec smaragdos,
Berillos mihi, Flacce, nec nitentes,
Nec præcandida margarita quæro.

Altera parum discrepans est Antonii Covarrùvias, qui initio legit *Lugenti*, et in altero versiculo *mihi mitte*, omisso *Flacce*. Tertia Turnebi :

Lugent te, mea vita, te smaragdos,
Berillus quoque, Flacce, nec nitentes
Nunc per candida margarita quæro.

Postrema est Duzæ :

Lugens te, mea vita, nec smaragdos,
Berillos mihi, Flacce, nec nitentes
Inter candida margarita quæro.

Berillos enim inter candida margarita nitentes Plinius quoque prædicat. Omissa quæstione de auctore versuum, et an in obitu Flacci fuerint compositi, eos ita edidi, ut, collatis inter se mss. exemplaribus, restituendos esse censui. Vide etiam Scaligerum, l. 1 Catalect., et Salmasium, ad Aurelianum Vopisci.

Cap. XXXIII. N. 1. *Cinctu... campestre.* Grialius edidit in textu *a cinctu*, et *unde et campestre*, per errorem, ut arbitror. In nonnullis Editis est *campestris.* Verum nomen est *campestre*, et in plurali *campestria*, ut c. 22, n. 5. Arntzenius, in Miscellan., c. 17, ubi multa Aratoris loca illustrat, ad vers. 630, l. II. pro *et utrisque minima* censet, reponendum *et utriusque* ex Editione Parisiensi anni 1509. Melius fortasse esset *et utrisque minor;* sed in Isidoro tolerari potest *et utrisque minima.* Advertit vero Arntzenius, ex Taubman, ad Plautum, Aulul. III, 6, 92, *semicinctia* esse vestem, quæ partem hominis anterioris a cingulo et lumbis ad pedes usque præcingit.

N. 2. *Balteus.* Utroque modo dicitur *balteus*, et *balteum.*

N. 3. *Lactantes.* Catulli versum illustrat Vulpius in not. ad carm. 63, ubi præfert lectionem *luctantes* vulgatæ *lactentes*, aut *lactantes.* Prudentii versum ita edidi cum Isidoro contra Heinsium, qui legerat :

Nomen hoc gemmæ strophio illigatæ est.

Confer commentarium meum ad eum locum.

N. 4. *Limus est cinctus.* Sperlingius nescio quid de Deo *luno* commentus fuerat ex depravata lectione, *lunus est cinctus.* Eum refellit Gisb. Cuperus, epist. 94, ad eumdem Sperlingium, advertens multos jam olim correxisse *limus est cinctus.* Confer l. XV, c. 14, n. 2.

N. 5. *Succinctorium.* Papias *succinctoria* interpretatur, quibus tantum genitalia teguntur. Alii eadem esse *succinctoria* ac *perizomata*, seu *campestria*, existimant. Mazochius, t. III Spicil., dissertationem edidit de *semicinctio*, et observat, in not. 3, p. 298, *succinctorium* simile fuisse puerorum braccis quæ in summo humero loris vinciuntur. Reprehendit vero Isidorum, quod cum dicat *brachile*, seu *brachiale*, nunc non brachiorum, sed renum esse cingulum, etymologiam deducat a *brachiis*, cum deducere debuisset a *braccis*. Ita etiam colligit *succinctorium* vocatum, quia renes *succingebat*, non quod sub brachiis ductum, alarum sinum ambiret, atque hinc inde succingeret. At vero si olim *redimiculum*, sive *succinctorium*, sive *brachile* alarum sinus ambiebat, atque *succingebat*, ut Isidorus narrat, minime improbari debet Isidori etymon, quamvis, procedente tempore, *succinctorium* tantum fuerit renum cingulum. Sane Cassianus, l. I de Institut. monachor., c. 6, eodem modo *redimiculum*, *succinctorium*, vel proprie, ut ipse ait, *rebrachiatorium* exponit, ut a *brachiis* et alarum sinibus hinc inde succinctis vocabula *rebrachiatorii* et *succinctorii* derivet. Ita etiam in Vita sancti Eligii, cap. 34 : *Ulnis exertis et rebrachiatis.* Et in Actis sancti Ottonis, p. 599, tom. I Junii : *Rebrachiatis manicis, succinctaque veste falcem dextra corripuit.* Quidnam autem sit *bracile*, sive *brachile*, in regula sancti Benedicti, c. 55, non consentiunt Benedictini. Zonam esse nonnulli putant ; alii cingulum renum. Videndus his de vocibus Ducangius, apud quem, voce *bracile*, pro *divisum* in verbis Isidori indicatur *demissum*, tanquam correctio ; sed Cassianus quoque eodem modo *divisa* dixit. Formam redimiculi de quo Isidorus cernere licet apud Bonarrotium in puero nudo appicto in vitro, tab. 28. Confer etiam imaginem boni Pastoris apud Bottarium, tom. II Romæ subterr., tab. 101.

N. 7. *Vitta* apud veteres erat ligamentum capitis. In hac significatione, *quod ea pectus vinciatur*, verbum sequioris ætatis esse videtur, unde, opinor, Italica vox *vita* defluxit, cum scilicet pro statura corporis accipitur.

Cap. XXXIV. N. 1. *A calo*, etc. Vide not. ad c. 1 hujus libri, n. 15, et infra, n. 6, hujus capitis.

N. 3. *Repertas usi sunt. Utor* cum accusativo apud Isidorum et alios non semel occurrit. De crepidis exstat dissertatio Otthonis Sperlingii.

N. 4. *Calceis reges utebantur.* Vulcanius ita hæc conjungit *et Cæsares forma eorum.* Grialius *et Cæsares. Forma eorum.* Quæ duo verba, tanquam titulus aliquis, a cæteris distinguuntur. Fortasse post *eorum* aliquid deest. De forma calceorum Romanorum Benedictus Balduinus Ambianus in opere de Calceo antiquo, c. 8, hæc pecularia notat : *Ut igitur hac quoque in parte antiqui calcei forma fiat notior, memini, me jamdudum, cum junior in patris sutrina conficiendis calceis operam darem* (*et hinc mihi nata de calceis scribendi occasio*), *vidisse singularem e decocto corio calceum, qui certe non calceando pedi, sed capiendo propinandoque vino scyphi ad instar serviebat. Illius forma talis erat, ut in arcuatum acumen desineret, similis linguæ exertæ, versusque nares reflexæ. Ejusmodi fuisse veterum Romanorum calceum ausim asserere.*

N. 8. *Obstrigilli.* In Plinii verbis a Grialio citatis nonnulli legunt *obstrigillis*, repugnante Harduino.

N. 10. *Mullei.* Salmasius in Flavium Vopiscum, p. 246, v. 33, hanc Isidori de *mulleis* explicationem videtur approbare, et addit omnia cum Tuscis calceamentis convenire, de quibus Servius. At in not. ad dedicat. statuæ Regillæ Herodis tradit *lunulas* calceorum fuisse eboreas, vel osseas, vel æneas ; Isidoro imposuisse vocem σφύριον, quæ *malleolum* significat, adeoque ἐπισφύρια (*lunulas*) vertisse *malleolos.* Concludit, calceos *mulleos*, hoc est rubros, solum colore diversos fuisse a senatoriis, qui nigri

erant. Mulleis patricii utebantur, qui curulem magistratum cepissent. Multa alia addit Cerda ad c. 4 Tertulliani de Pallio: *Impuro cruri purum, aut mulleolum inducit calceum.*

N. 11. *Solo. Solum* pro *solea* quoque accipi, ex Plauto et Lucretio probat Vulpius, in not. ad Catullum. Martialis, l. IX, epigr. 75 :

Et mordere luto putre, vetusque solum.

Adde Prudentium in Apotheosi, vers. 666, cum meo commentario. *Ex materia :* hoc est, ex ligno.

N. 12. *Diminutivum socelli.* Forte, *diminutivum socculi.* De caligis videndus Negronius, qui eruditum opus de hoc argumento scripsit.

N. 13. *Sine solo.* Gatakerus, Miscel., l. II, c. 19, censet frustra esse Festum, qui *cernuum* calceamenti genus, et Isidorum, qui *soccum sine solo* esse ex Lucilii versu existimarunt. Ita etiam judicat Vossius in Etym. De folleatis variæ sunt sententiæ. Grialius in textu ediderat *foliatos;* in not. indicat *folleatos.* Hofmannus, in Lexico, ad verbum *Follati calcei* laxiores interpretatur calceos, qui cum pes premitur, et terræ insistit, inflantur, et tumescunt; cum levatur, detumescunt, quod proprie *follare,* et *follicare* dicebatur. Salmasius in Trebellium Pollionem, p. 182, v. 17, observat veteres dixisse etiam *caligem* pro *caligam,* quod verbis Isidori confirmat, *sola caligis,* hoc est, *caligæ.* In glossario Isidori, *Caliges, Gallicæ militum;* al., *Calces Gallicæ militum.* Grialius in textu edidit *sculponiæ,* in not. *sculponeæ,* quod alii quoque exhibent.

Ibid. Sub Tiberio Apicius iste vixisse dicitur, de quo vide Plinium, l. X, c. 48. Alii duo Apicii studio gulæ dediti commemorantur, alter circa tempora Cæsaris, alter sub Trajano.

LIBER VIGESIMUS.

CAP. I. Num. 2. *Stibadium* est a Græco στιβὰς, quod est stratum. Ita vocabant Romani lectum semicircularem pro tribus lectis mensis rotundis accommodatum. Ea, quæ ad veterum convivia, cœnas, escas, potiones spectant, multorum operibus et dissertationibus explicata sunt in Thesauro Gronoviano Anti. Græcar., tom. IX, et in Thesauro Græviano. Ant. Romanar., tom. XII.

Ibid. Ad cibatum. Ita in textu edidit Grialius, quamvis in not. exprimat primo loco *ad cibitum.*

CAP. II. Num. 2. *Alimonia, alimoniam* et *alimentum.* Promiscue pro eodem usurpari solent.

N. 5. *In duo necessaria... panem et vinum.* Hæc est opportuna ratio cur Jesus Christus ad Eucharistiæ sacramentum panem et vinum adhiberi voluerit.

N. 7. *Sola pultis.* Rectius esset *sola puls;* sed Isidorus sæpe hujusmodi nomina ita format, ut nominativum simile genitivo faciat.

N. 8. *Satura.* Grialius in textu *satyra,* in not. *satura.* Vide l. v, c. 16. Discrimen inter *satietatem* et *saturitatem* ab Isidoro expositum observari non solet.

N. 10. *Jentaculum.* Teneo scripturam ab omnibus receptam. Cur enim ab ea recessisse Isidorum credam? Hispani quidem dicunt *jantar,* sed mutato *e* in *a.*

N. 11. *Prandium.* Trebellius Pollio, in Salon. Gallien., c. 2 : *Plerique dicunt dictum esse prandium ab eo quod ab bellum milites paret.* Olim cibus qui mane sumebatur *prandium* vocabatur; cibus qui meridie, *cœna;* qui vespere, *vesperna.* Deinde, cum cœna ad vesperam differri cœpit, cibus circa meridiem *prandium* dicebatur, ante meridiem *jentaculum,* post meridiem *merenda.*

N. 13. *Annona.* Ab *anno* alii derivant *annonam.* Apud Martialem Editi exhibent *exstructos* pro *excelsos.* Vide Rosweydum, in Onomast., verb. *Nona hora,* et Prudentium, hymn. 8 Cathemer., v. 9, cum meo commentario, uti etiam hymn. 6 Per., v. 55, ubi agitur de hora solvendi jejunia et semijejunia.

N. 14. *Communicantes.* Papias: *Communio dicitur spiritualis esca, quia in commune ad vivificandas animas a cunctis percipitur dignis.* Confer. Ducangium, verb. *Communio.*

N. 15. *Panis.* T. I Inscript. Acad. Franc., num. 331, multa de pane. Varias etymologias Vossius recenset. De Origine Seneca, ep. 9 : *Tunc farinam aqua sparsit, et assidua tractatione perdomuit, finxitque panem, quem primo cinis calidus, et fervens testa percoxit; deinde furni paulatim reperti.* Apud Festum. loc. cit. a Grialio, pro *parum coctus* nonnulli legunt *iterum coctus,* quod ex Plauto et Isidoro comprobatur. Dicebatur etiam hic panis *dipyrus, biscoctus, siccus, paximas, paximatium,* de quo Rosweydus in Onomast., verb. *Paximates.* In glossario Isidori : *Paximatium panis subcinericius.* Grial. præfert *subcineritius.*

N. 16. *Spongia.* Grialius in textu edidit : *Spongia panis aqua diu malaxatus,* in not. aliud innuit.

N. 17. *Laganum.* Exstat erudita Mazochii dissertatio tom. II Spicil. bibl., ad cap. XXIX Exodi, 22, 23, de torta panis, crustulis, laganis. Verba Exodi sunt: *Tolles adipem de ariete... Tortamque panis unius, crustulam conspersam oleo, laganum de canistro azymorum, quod positum est in conspectu Domini.* Hæc Mazochius præmittit: *Nemo, quod sciam, pistorii Scripturæ vocabula curatius illustranda suscepit, nisi quod Isidorus ea raro in suis Originibus præterivit.* Verba hæc de *lagano ; qui primum in aqua, postea in oleo frigitur,* alienæ manus suspicione laborare Mazochio videntur, quia, Vossio teste, in Etym. a pluribus Mss. absunt, tametsi *laganum* prius in aqua coqui, postea in oleo frigi debere in profanis pluribus *lagani* descriptoribus annotatur. Non desunt qui alio modo *laganum* describunt.

N. 18. *Dulcia.* Hoc fere sensu Prudentius usurpat, Psych. v. 429:

Sint hæc tibi fercula tandem
Tristia præteriti nimiis pro dulcibus ævi.

Post *asperso sumuntur* veteres editiones addunt : *Crustula diminutivum est a crusta : panis oleo conspersus, in medio concavus et tortus. Hæc torta panis.* Atque ita quoque Mazochius legebat, qui de torta fuse disserit loc. cit.

N. 19. *De mola egestum.* In nonnullis glossariis et Editionibus Papiæ *de mola gestum,* quod non probandum.

N. 21. *Coctum vocatur.* ex Servio, XI Æneid., vers. 553 : ET ROBORE COCTO. *Aut antiquam hastam significat; nam multi temporis aliquid* COCTUM *vocatur,* etc.

N. 25. *Axungia* ab *ungendis axibus,* ex Plinio, l. XXVIII. *Enjundia* vocant Hispani.

N. 27. *Frumen,* etc. Id., l. XVII, c. 3, n. 2. De etymo *pulpæ* consulendus Vossius in Etym. Notationem ab Isidoro indicatam probat Becmanus cum Casaubono.

N. 28. *In Lucania.* Ex Varrone, lib. IV, de Ling. Lat., c. 24. Vestigium nominis retinent Hispani, qui lucanicam *longaniza* appellant.

N. 29. *Minutalis.* Varia specimina exponit Apicius, l. IV, c. 3. In Glossario Saxonico Ælfrici *martisia,* vel *baptitusa* exponitur de carne percussa, aut tusa.

N. 30. *Isicia.* Apud Apicium scribitur *hysitium, esitium, isicium.* Jacobus a Partibus, in glossis ad Alexandrum Iatrosophistam, l. II, c. 73 : *Isicia sic fiunt : coquuntur pisces, et postea ponuntur in aceto, vel vino, et superaspergitur pulvis aromaticarum specierum.* De nominis notatione sic Varro sentit l. IV, Ling. Lat., cap. 22 : *Insicia ab eo quod insecta caro,* etc. Hinc nonnulli scribunt *insicium.* Sed usus obtinuit ut *n* amittatur. Macrobius, l. VII, cap. 8. *Ab*

insectione insicium dictum, amissione litteræ postea quod nunc habet nomen obtinuit.

N. 31. *Galaticæ*. Fortasse non differunt a *galatina*, de qua Villielmus Brito, lib. x, Philipp.: *Dum servat eis galatina vigorem*. Barthius, ad hunc locum intelligit jus crassum, quod infusum pro conditura piscibus, saporem et vigorem carnibus eorum diutius servat. De *sphæra* nihil nunc occurrit, nisi forte sit *spira*, pistorii operis genus, de quo Festus et Cato, c. 77, de Re rust.

N. 32. *Coquinæ magistri a jure*, etc. Hinc etiam artem coquinæ *codicem* vocabant. Vide notas meas ad Sedulium in proœm. :

Ne quæras opus hic Codicis artificis.

Nonnulli putant a *jure coquinæ* usurpari cœptum vocabulum *juris* pro *æquo* quia portiones ciborum æquales convivis distribuebantur. Vide Suidam, verb. δαιτή, et δαιτρός. Salmasius in Treb. Pollionem, p. 207, v. 17. legit : *Hoc Græci zemam vocant*, eosque refellit qui adversus librorum auctoritatem, ut ait, male restituunt ζωμόν; et ex gloss. mss. producit : *Zemæ, ollæ*. Sed non video quo sensu jus esculentum *olla* dici possit. Aliud est si *zæme* nomine intelligatur etiam *jus coquinæ*, sive pistorum, quod nonnullis testimoniis Ducangius ostendit. Vulcanius quidem in quodam veteri Codice reperit *zemam;* sed alia exemplaria variant fere, ut in omnibus vocabulis Græcis quæ in etymologiis occurrunt, neque satis a librariis intelligebantur, et ipse Vulcanius ζωμόν restituendum censuit.

N. 34. *Lac*, etc. T. I Patrum Apost., p. 19, quædam huc attinentia notantur.

N. 35. *Quactum*. Apud alios vix reperies; *quajo* dicunt Hispani.

N. 36. *Mella de rore erant*. Salmasius, p. 1018, Exercit. Plin., de his verbis ait : *Isidorus, non malus sæpe auctor, dum vetustiores sequitur,* SACCHARUM *pro* MANNA *nobis exhibet*. Addit Salmasius, *aerium mel* esse mannam nostram. In versu Virgilii Grialius aliique Editi et Mss. exhibent *hactenus*, pro quo reposui *protinus* ex Codice Lucensi, et ex textu Virgiliano.

N. 37. Περὶ ὑγίας. In aliis exemplaribus Grialii est περὶ ὑγεινῶν. Et mox *sicut contrario*.

CAP. III. N. 2. *Vinum*. Gatakerus, c. 5, Advers. Miscell. Posthum., c. 5, advertit *vinum* Græcum nomen esse, et eodem fere modo apud alias gentes vocari. Irridet proinde non solum Isidorum, qui vinum *venenum* a veteribus vocatum ait, et etymon deducit, *quod venas repleat*, etc., sed etiam Varronem, qui *vinum* a *vi* derivat. De lege, qua feminæ apud Romanos vinum bibere prohibebantur, Plin., l. XIV, c. 13, Gellius. Noct. Attic. l. x, c, 23, et alii. In sacris Bonæ deæ, seu Faunæ Fatuæ, mulieres romanas vino usas fuisse constat. Macrobius, l. II Saturn., c. 11 ancillarum facinus insigne memorat, quæ *viros plurimo vino provocaverunt, diem festum apud se esse simulantes*, etc. Adhuc in multis regionibus turpe est feminas vinum bibere.

N. 3. *Merenda*. De *merenda* sup. c. 2. Apud Grialium erat *purum fit*, per errorem, ut arbitror.

N. 5. *Roseum... Amineum*. Itali vinum rubrum *rosso* vocant. *Amineum* vinum a regione potius dictum fuit quam a colore, ut etiam *amineæ* vites, de quibus dictum l. XVII, c. 5, n. 18. Curiosius est, sed admodum rarus liber Andreæ Bacci de naturali vinorum Historia, de vinis Italiæ, et de conviviis antiquorum, de vinis factitiis et cervisiis, Romæ apud Mutium, 1596.

N. 8. *Honorarium* vinum etiam nostro tempore Flandriæ populi imperatori ad ipsos accedenti veteri de more obtulerunt.

N. 9. *Unde et acidum*. Nonnulli legebant *unde et acinum*. Vide inf., n. 11.

N. 10. *Lactatum... mulsum*. Harduinus, in loco Plinii a Grialio citato, ex Mss. legit *jactatu* pro *lactatu*. Potio ex aqua et melle est *hydromeli*, seu mulsa aqua. *Mulsum* absolute est vinum melle admistum, μελίκρατον, *œnomeli*.

N. 11. *Ænomeli... hydromeli*. Grialius cum aliis Editis in textu expressit *œnomelum, hydromelum;* in not. indicavit *œnomeli;* quæ melior est terminatio. *Hydromeli*, ut nuper dixi, est potio ex aqua, et melle; et inde ita vocatur. De *lorea* conferendus Rosweydus, in Onomast. verbo *Posca*, ubi ex Ms. glossario Camberonensi hæc legimus : *Acini dicuntur projectæ uvarum reliquiæ*, etc. *Acinum vero neutraliter dicitur, qua* (sic) *lavantur uvæ post expressum vinum : acinum dictum, quasi aquidum, vocaturque vinum secundum, et est potus servorum*. In eodem glossario *posca*, seu *pusca*, est vinum secundum : sed verius *posca* est potio ex aquæ acetique mistura temperata : quæ simpliciter dicebatur etiam *acetum*, de quo fortasse intelligendus est Isidorus, n. 9, nisi quod *vinum aqua mistum* aperte exprimit.

N. 12, 13. *Melicratum... fæcula*. De *melicrato* dictum jam n. 10. *Fæcula* idem erat atque *halec;* sed ab Horatio *fæcula Coa* distinguitur ab *halece*. Non enim interpungendum est cum Grialio, *fecula, Coa*. Horatius *fæculam Coam* vocat, ut a communi discernat., quæ *halec* etiam dicebatur. Nomen vero *fæculæ Coæ* vel ex eo petitum est quod in insula *Co* optima fiebat, vel ex eo quod ex *fæce vini Coi* constabat.

N. 14. *Passum... defrutum*. Ulpianus, Digest. l. XXXIII, tit. 6, leg. 9 : *Si quis vinum legaverit, œnomeli plene continebitur, et passum, defrutum non continebitur*. Etymologiam *defruti* a *defervendo* Nonius confirmat. Isidorus Servium secutus fuit, ad l. II. Georg., v. 93 : *Passum autem dicitur a patiendo. Nam decoquitur mustum, et inde fit passum. Hinc defrutum dictum est quod defraudatur, et quasi fraudem patitur*. Alii putant *passum* verius esse a *pando* quam a *patior*, nam *patior* verbum deponens est. Confer Vossium, in Etym., et de *defruto* Plin, l. XIV, c. 9.

N. 15. *Sapa*. Quid est explicant Varro, Nonius et Plinius, l. eod. XIV, c. 9.

N. 16. *Sicera*. Methodius, apud Pothium, cod. 227, *siceræ* vocabulo intelligit omnem potionem quæ inebriare potest; sed Meibomius, l. de *Cerevisia*, c., 3, vinum ex uvis expressum exceptum vult; et Andreas Schottus, Isidorum, Hesychium, Zonaramque secutus, verba methodii vertit : *Sicera est quidquid extra vinum e vite expressum inebriat*. Vide Fabricium, Bibliograph. c. 19, n. 5.

N. 17. *Cervisia*, Hadrianus Junius, Animadvers. l. II, c. 12 : *Constat autem hac ætate cervisiam fieri ex hordeo, quod prius madescit, deinde torretur, resiccaturque, addita tritici farina, adjectis et lupi salictarii floribus cum fæce cervisiæ, quæ fermenti vicem obtinet. Quem conficiendi modum videtur et Isidorus propemodum agnovisse*. Alia addit Junius de discrimine *cythi*, vel *zythi* veteris (Hispanis *celia, cœlia, ceria)* a recenti *cervisia*. De veteri Scytharum *celia, ælia* et *zytho* dissertationem edidit G. G. Kirchmeierus; tractatum vero de *cervisiis et vino* Joan. Henericus Meibomius.

N. 18. *Celia*. Grialius scribit *cœlia*, usitatius est *celia*. Isidorus verba hæc de *celia* sumpsit ex Orosio, l. v, c. 7 : *Ultimo omnes* (Numantini) *duabus subito portis eruperunt, larga prius potione usi, non vini, cujus ferax is locus non est, sed succo tritici per artem confecto, quem succum a calefaciendo* CELIAM *vocant. Suscitatur enim illa ignea vis... adjicitur*. Sed apud Orosium *quo fermento*, quod melius videtur, quam *quo fermentato*.

N. 19. *Garum*. Laudatissimum fiebat ex scombro in Carthaginis Spartariæ cetariis. Vide Plinium, l. XXXI, c. 7 et 8.

N. 20. *Muria*. Martialis, l. XIII, epigr. 103, de

muria quæ *garo* longe inferior erat :

> Antipolitani, fateor, sum filia thynni;
> Essem si scombri, non tibi missa forem.

N. 21. Rosweydus, in Onamast., *ptisanam* interpretatur de *posca*, de qua supra, n. 11; *zema* hoc loco erit jusculum, et *opozema* succus expressus. *Zemam* pro olla vulgare esse, non Latinum, dixit Servius ad l. IV *Æneid*. Confer Ducangium.

Cap. IV. Num. 2. *Quare me sic*. In Vulgata, *quid me fecisti sic?*

N. 3. *Fictilia vasa in Samo*. Huc respexit Plautus, Sticho, act. V, sc. 4, v. 12.

> At nos nostro Samiolo poterio tamen bibimus.

N. 6. *Cretam... quæ Samia appell*. Fortasse *creta Samia* appellabatur etiam ea quæ non longe a Roma nascebatur, quamvis nomen e *Samo* insula ortum duxerit. Nam vasa quoque *Samia* dicebantur alia quæ e creta insulæ Sami facta non fuerant.

N. 9. *Discus... quod det escas*. Montfauconius, Antiquit. Expl. l. III, c. 4, t. II, part. I, ubi agit de *discis*, etymologiam *quod det escas*, rejicit, et advertit, hujusmodi etymologiis testimonium veterum Isidori, Varronis, etc., parum auctoritatis indere. *Discus* certe Græcum est; neque aliunde constat quod antea *iscus* diceretur.

N. 10. *Parapsis*. Sirmondus, t. I oper., col. 1889, in hoc vocabulo explicando versatur, de quo multi alii etiam egerunt. Scribitur *paropsis* a παρὰ, et ὄψον, *obsonium*, et *parapsis* a παρὰ et ἀψὶς, *curvatura;* unde et *absis* vas escarium est. De *patina* conferendum c. 8, n. 2.

N. 11. *Gavata... scutella*. Grialius ita distinguit : *patentibusque oris sit lancis. Gabata*, etc., quod minus placet. Sirmondus, t. I oper., l. II Ennodii, carm. 22, cujus est titulus : *De compostile habente septem gavatas*, advertit *gavatam* ex Martiali et Fortunato esse lancis genus, allegatque Isidorum : *Lancis gavata, quasi cavata*, et glossas : *Paropsis gavata, vel catinus;* sic enim, ut ait, utrobique legendum. *Scutella* diminutivum est a *scutra*, quod vasis genus est, et fortasse ab *scuto* nomen habet. Sic a *capra* fit *capella*, a *mitra mitella*. Hispani *scutellam escudilla* vocant, Itali *scodella*.

N. 12. *Apophoreta*. Vas escarium apophoretis ferendis aptum Isidorus *apophoretam* vocat; quo auctore, nescio. Grialius ediderat *Salinum vas aptum talibus*.

N. 13. *Illud veterum*. Malim *illud Martialis;* nam in Alb. Cod. est *illud metrum distichon*, et fortasse ex *Martialis* compendio factum fuit *metrum*.

14. *Trisceles*. Qui scribunt *trisciles*, auctoritate quorumdam Mss. permoventur ; sed in antiquis membranis sæpissime *e* et *i* inter se permutantur.

Cap. V. N. 3. *Cratera*. In versu Virgilii *crateras* est a *crater*, in versu Persii a *cratera, crateræ*, nisi dicamus ultimam productam ratione cæsuræ, quod non est necesse.

N. 4. *Amystis species poculi*. Ita Pollux, l. III, c. 16. Utitur hoc vocabulo Sidonius in prosa post carm. 22, ad Pontium Leontium. Apud Horatium nonnulli *amystidem* accipiunt, non pro poculo, sed pro ipsa potione more Thracum. Pro *baccea* in scriptoribus medii ævi, et glossariis occurrit etiam *bacca, baccharium, bacchonica, bachoaicha, bachia, bachoica*.

Cap. VI. N. 1. Multi scribunt *flascæ*. Invenitur etiam *phlascula*, et *phlaco* in scriptoribus, et monumentis ævi medii.

N. 3. *Sicula* apud veteres Latinos est parva sica. Nonnulli scriptores sequioris ætatis *siculam* adhibuerunt pro *sicla, siclo, sigla*, quæ erat mensura liquidorum.

N. 4. *Situla*. In textu Grialii erat *sicula;* in not., recte, *situla*.

N. 5. *Orca*. Hispaniensem esse vocem, ex Varrone, allegato a Grialio, non colligo. Nam erant *orcæ* et in aliis provinciis. Horatius, l. II, sat. 4, v. 65 :

> At pingui miscere mero muriaque decebit
> Non alia, quam qua Byzantia putruit orca.

Plinius, l. XV, cap. 19 : *Ubi ficorum copia abundat, implentur orcæ in Asia, cadi autem in Ruspina Africæ urbe*. Ex *orca* est Hispanum *orza*.

N. 6. *Seriola*. Est diminutivum a *seria*, quod Persius et Palladius usurparunt, scilicet vas fictile oblongum et ventriosum. De orcarum ordine directo, quod ait Isidorus, aliorum testimonio non comprobatur. Etymon a *Syria* Joannes de Janua et alii auctoritate Isidori asseruerunt.

N. 7. *Cupas*, etc. Hinc etiam *copa*, mulier, quæ vinum vendit, et Hispanum verbum *copa* vas, quo aqua, aut vinum bibitur. *Mulctrum* dicitur etiam *mulctrale*, et fem. gen. *mulctra*, quamvis nonnulli aliquid discriminis inter *mulctram* et *mulctrale* fuisse affirment. *Mulctrale* sæpe Christiani veteres effingebant in vitris, ut cernere licet apud Bonarrotium, et in sarcophagis, ut apud Bottarium, t. I Rom. subterr.

N. 8. *Labrum*. De quovis vase amplo dicitur, quod diductas in exteriorem partem habeat oras instar labrorum repandas. Erat labrum balnearium, vinarium, aquarium, etc. Significat etiam apud sanctum Ambrosium et alios vas sepulcrale, condendo cadaveri aptum. Isidorus hoc loco accipit pro fonte, quo infantes lavabantur; quo fortasse spectat quod Anastasius Bibliothecarius in sancto Silvestro *labrum* usurpat ad indicandam fontis baptismalis concham.

N. 9. *Siphon*. Mazochius, t. I Spicil. bibl., ad c. 13, v. 10, Genes. *siphonis* etymologiam mere Hebraicam ostendit : *Nec mirum*, inquit, *cum eo usi fuerint Orientales, ut ait Isidorus*. Alia addit de *siphonum* usu in hortorum et satorum cultura.

Cap. VII. N. 2. *Alabastritem*. De *alabastrite* dictum ad l. XVI, c. 5, n. 7. Ex *onyche* similiter fiebant vasa unguentaria, quibus maxime unguentum nardum asservari solitum erat, ut ex Catullo, Horatio, et Propertio constat.

N. 4. *Lenticula*, etc. Hæc est lectio veterum Codicum, ut agnovit etiam Vulcanius, qui nihilominus aliam longe diversam expressit.

Cap. VIII. N. 2. *Patella*. De *patella* confer c. 4, n. 10, hujus libri.

N. 6. *Mola... rutabulum*. Græce μύλη est *mola*, μύλων *pistrinum*. Grialius prætulit *rotabulum;* sed apud alios scriptores scribitur *rutabulum*, neque alio modo scripsisse Isidorum constat. In Mss. *o* et *u* passim inter se confundi notum est.

Cap. IX. N. 2. *Hinc et arcivum*. Fortasse Isidorus non intelligit *archium*, seu *archivum*, quod a Græco ἀρχὴ est, sed *arcivum*, de quo in veteri glossario : *Arcivus, arcens, vetans*, ut apud Festum Scaliger pro *arcula avis* legit *arciva avis*, quæ scilicet in auspiciis vetat aliquid fieri.

N. 3. *Cibutum... arcam*. Græce κιβωτὸς est *arca, capsa*. In glossariis veteribus post Isidorum repetitur *cibutum*.

N. 4. *Mozicia... modicum*. Papias, *Mozica quasi modica*, unde *mozus z* pro *d*, etc. Ex Isidoro Joannes de Janua : *Mozina a modus genus repositorii, quasi modina*. Glossarium Ælfrici : *Mozyta, vel arcula*. Observandum apud antiquos facile mutari consuevisse *di* in *z*, ut *zabulus* pro *diabolus*, *Zanium* pro *Dianium*. Huc pertinet *hozie* pro *hodie*.

N. 6. *Sitarciæ*. *Sitarciam*, vel *sitarchiam*, Græcam originem habere probant Becmanus et alii. Proprie *sitarcia* est annona quæ iter agendi gratia paratur, sed per metonymiam dicitur de pera qua ea annona continetur. Quod ait Isidorus, *sitarcias nautarum esse*, non solum Apuleii, sed aliorum quoque auctoritate comprobari posse videtur. Hieronymus, in præfat. commentar. in Matth., ad Eusebium : *Miror, cum Romam subito navigaturus, hanc tibi a me quas*

sitarciam dari volueris, ut Matthæum breviter exponam. Vetus scholiastes Juvenalis, ad sat. 12, v. 61 : *Inter sitarciam et securim necessariam putato ad navem vehendam.* Sed ad alia quoque extenditur.

N. 8. *Canistrum.* Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 25 : *Tryblia, et canistra, quæ putant esse Latina, sunt Græca.*

N. 10. *Sporta .. ex sparto.* Nonius, c. 2, n. 833 : *Sportas aut ab sparto, quasi sparteas, aut ab asportando.* Alia addit Vulcanius, quæ, tametsi a Mss. absunt, tamen bona esse censet.

CAP. X. N. 1. *Ab igni.* Ita rescribo ex nota Grialii, nam in textu erat *Ab igne*, quod perinde est. De hoc verbo *culina* vide quæ erudite annotavit. v. cl. Clemens Biagius in Monum. Græc. Latin., p. 195.

N. 2. *Lucerna... ut Persius... cicindela.* Reposui *ut Persius.* Grialius, ex Servio, sumpsit *ut Juvenalis;* sed versus est Persii, et Persium indicant Vulcanius aliique Editi antiquiores. Ratio Servii ab Isidoro adoptata, quod si *lucerna* esset a *luce*, non staret versus, quia longa esset *lu*, nihil evincit; nam multa sunt derivata quæ quantitatem mutant, ut *arena, arista acerbus*, etc. De re ipsa Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 25 : *Lucerna post inventa, quæ dicta a luce, vel quod id vocant Græci λύχνον.* Pro *cicendela*, ut erat in Grialii textu, et aliis Excusis, scripsi *cicindela*, ita enim vocatur genus quoddam muscarum noctu lucentium.

N. 3. *Hic tibi*, etc. Fortasse versus *Hic tibi*, etc., non sunt Martialis, sed alterius antiquioris, ex quo Martialis profecerit.

N. 4. *Lacunaria.* De *lacunaribus*, quæ pendentia sint lumina, alibi mentio non occurrit.

N. 5. *Funalia*, etc. Vide l. XI, c. 2, n. 34, Plinium, l. XVI, c. 38, et Kirchmannum, de Fun. Roman., c. 3, l. II. Non omittam monere hoc loco, quod multis aliis potuissem, quam negligens fuerit recens editor Matritensis, qui id ita commisit typis : *Funalia candelabra apud veteres, quibus funiculi cera, vel hujusmodi alimento luminis, obliti figebantur.* Omittuntur verba *exstantes stimulos habuerunt, aut uncos.* Ita passim similia errata occurrunt; neque ulla omnino apparet erratorum correctio. Semlerus, in not. ad Glossarium Isidorianum, verbo *Scolaces*, veteres corruptas Editiones hoc loco corrigit, Grialianæ immemor, aut inscius. Velle autem videtur *scoliæ*, non *scoliæ*, scilicet a masculino σκόλιοι.

N. 8. *Lucubrum*, etc. Ita fere ex Isidoro Papias, et alii lexicographi, et glossographi. Forcellinus *lucubrum* inter barbara rejectum dicit esse *quidquid ex arida materia est ad concipiendum ignem.*

N. 10. *Ad prænuntianda;* Grialius, aliique Editi, ad *pronuntianda.* Sed verum est *prænuntianda*, quod etiam legitur l. XV, c. 2., n. 37, ubi eadem verba occurrunt.

CAP. XI. N. 1. *Lecticæ.* Plura de *lecticis* vide apud Lipsium, l. I, Elect. c. 19. Lecticas Bithynorum inventum fuisse existimabant veteres, ut animadvertit Vulpius, in not. ad Catullum, p. 39. Communior scriptura apud Cæsarem, Plinium et alios est *storea* a στορέω, *sterno.* Grialius edidit *storiatus, storia.*

N. 2. *Cama... Grabatum... Bajonola.* De *cama* vid. l. XIX, c. 22, n. 29. *Grabatum* neutro genere apud antiquiores vix reperietur; Græce est κράβατος, vel κράββατος. Ciceroni, Martiali et aliis, masc. gen. *grabatus* pro lecto humili, in quo mendici cubabant, et meretrices diobolares. Fortasse apud Isidorum legendum *grabatus*. Pro *bajonola* Ducangius legendum censuit *bajulona*, ut apud Ugutionem : *Bajulona lectus qui in itinere bajulatur.* In aliis glossariis varia est hujus vocis scriptura, ut in Mss. quoque Isidori.

N. 3. *Pulvinar lectus divitum... Spingæ... Punicani.* Id. l. XIX, c. 26. n. 4. Confer notam. *Spingas* et *spingatas effigies* Ducangius sphingas esse intelligit, et advertit ejusmodi sphingas in sellis conspicere licere in achate sanctæ Capellæ Parisiensis, qui

A habetur, apud Santamantium. De *Punicanis* lectis agit etiam Plinius, l. XXXIII. c. 11. Erant simili de causa *fenestræ Punicanæ* appellatæ, *Punicana coagmenta*, etc. Nonnulli legunt *primum Carthagine advecti*, quod, omisso *a*, magis Latinum est.

N. 4. *Primum, inquit*, etc. In Cod. Vat. 93, ut in aliis veteribus exemplaribus, sic legitur : *De quo Satyrius de Vita sua : Primo, inquit, contra consuetudinem imperatorum pro lectis lecticis utebantur.*

N. 5. *Spondæ... Pluteus.* Duæ erant *spondæ* lecti, altera exterior, quæ simpliciter *sponda lecti* dicebatur, altera interior, parieti admota, pluteo munita, ad quam uxores cubabant, quæ *pluteus* vocabatur. Vocabulum *sponda* ad Italos transiit. In triclinaribus lectis contrario modo *sponda* dicebatur pars interior mensæ admota, *pluteus* pars exterior. Vide Gesnerum in Thes., verb. *Pluteus.*

N. 7. *Feretrum... Capulus.* De *feretro*, supra, l. XVIII, c. 9, n. 1. Etymon *capuli*, quod super *ca-*

B *pita*, etc., rejiciebat etiam Kirchmannus, de Funer. Romanor., l. II, c. 3. *Capularis senex* est Cæcilii, apud Fulgentium, de prisco sermone, n. 23. Plautus, Mil. glor., act. III, sc. 1, v. 33 :

Itane tibi videor tam Acheronticus? tam capularis?

N. 8. *Hinc et scabelli.* Rectum esset *Hinc et scabella, quæ*, etc. Lactantius, l. IV, c. 12, ex psalmo CIX, 2, dixit *suppedaneum pedum tuorum;* Vulgata *scabellum pedum tuorum.* Quintilianus, l. I, c. 4, al. 6 : *Discat puer quid in litteris proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio; nec miretur cur ex* SCAMNO *fiat* SCABELLUM. Apud Plinium reperitur *scansilis* adjectivum; sed *scansile* pro gradibus, etc., ad medium ævum rejicitur, de quo Ducangius, verb. *scandile, scansile*, ex Papia et aliis.

N. 9. *Cathedræ doctorum.* Joannes Andreas Schmidius disquisitionem edidit de cathedris doctorum veterum, Ienæ, anno 1683. Etiam postquam consue-

C tudo invaluit discumbendi in conviviis, aliquando viri quoque sedentes epulabantur; præsertim in conviviis funebribus, ut observatur in veteri pictura cœmeterii sanctorum Petri et Marcellini, apud Bottarium, t. II. Rom. subterr., tab., 127. Confer. etiam t. III. tab. 141. Aldus Manutius, Pauli filius, de Quæsitis per ep., l. I, c. 4, accurate agit de accumbendi et comedendi ratione, et advertit turpem quidem visum fuisse in mulieribus accubitum, sed postea contagione morum depravatas accumbere cœpisse.

N. 10. *Sella.* Olim *sellas* fuisse communes utrique sexui, *cathedras* vero ad mulieres pertinuisse, sed ita ut viri molliores cathedris uti non abnuerent, post Lipsium docet Schefferus, de Re vehic., l. II, c. 4.

CAP. XII. N. 1. *Carrum.* Schefferus, de Re vehiculari l. II, c. 27, existimat *carrum* vocabulum esse a barbaris desumptum, forte a Gallis. De Isidoriana etymologia ita censet : *Quid est* CARDO ROTARUM? *An id circa quod vertuntur? At hoc non est cardo in vehi-*

D *culis. Sed nec quod rotas habere videntur, carros declarat.* Ipse, l. II, c. 15, astruit *currum* dictum a *currendo*, ubi exponit Isidorum hoc voluisse *currum* esse dictum, quod *currat*, tanquam qui rotas habeat multas. Confer. n. ab l. XVIII, c. 35, n. 1. Cæterum *cardo rotarum*, de quo Isidorus, videtur esse axis, sive tignum illud teres, circa quod rota vertitur. Alii putant *carrum* dictum a *quatuor rotis*, quasi *quadrum*, aut *quarrum*, ut est apud Stephanum Tornacensem, ep. 229.

N. 2. *Rheda.* Vocem esse Gallicam tradit Quintilianus, l. I, c. 5, al. 9. Scribitur etiam reda; sed quod *retas* antiqui dixerint pro *rhedis*, aliunde non constat. *Retæ* erant arbores, quæ ex ripis fluminum eminent, de quibus Gellius, l. XI, c. 17.

N. 3. *Carpentum...Caracutium.* Schefferus, de Re vehic., ubi agit de *carpento*, quod a *Carmenta* dictum putat, existimat Isidorum describere voluisse simpliciter *pompaticum carpentum*, atque adeo observat, in Editione anni 1595, *pompaticum* referri ad *carpen-*

tum non ad sequens *vehiculi genus*. Sed mihi dubium non est quin Isidorus solum verbum *carpentum* deducat ex *carro pompatico*, sive *pompæ*, ut interpretatur etiam Vossius in Etym. Becmanus, cum Scheffero facit, et credit *carpentum pompaticum* ab Isidoro dici vehiculi genus; sed suspicatur pro *quasi carrum pompaticum* legendum *quasi carrum pendentem*. *Caracutium*, sive *carracutium*, apud antiquiores non reperitur; ex Isidoro sumpserunt Papias, glossarium Arabico-Latinum et Saxonicum. *Capsus* apud Vitruvium, l. x, c. 14, est pars illa rhedæ in qua sedent qui vectantur.

N. 4. *Pilentum*. Vulcanius et veteres Editiones exhibent: *Pilentum, vel petoritum contextum quatuor rotarum vehiculum;* quod Schefferus, de Re vehic., l. II, c. 25, ita interpungendum putat: *Pilentum, vel petoritum contextum, quatuor rotarum vehiculum*. Petoritum quidem erat quatuor rotarum; sed *pilentum* duabus tantum rotis constitisse, plerique tradunt. Isidorus, ut ex Grialiana Editione colligitur, pilento et petorito quatuor rotas assignat. Adisis commentarium meum ad Prudentium, l. II, contra Symmach., v. 1088, et Pithœum, Adv. subs. l. I, c. 5.

N. 5. *Basterna*. Vehiculum erat matronarum, de quo multa Rosweydus, in Onomast., verb. *Basterna*. Confer etiam epigramma vetus in collectione Pithæi:

Aurea matronas claudit basterna pudicas.

CAP. XIII. N. 1. *Baculus*. *Baculi* originem Hebraicam Becmanus exponit.

N. 3. *Forfices... forpiceps... forcipes*. Dubitat Vossius, in Etym., de Latinitate vocis *forpiceps*, quæ tamen reperitur in Orthographia Cassiodorii, c. 4, ex Vel. Longo, et apud Sidonium, in Polemii epithal., carm. 15, v. 185, ex optimis exemplaribus. Alios scriptores medii ævi, qui distinctionem hanc Isidorianam inter *forpex, forfex* et *forceps* amplexi sunt, et explicuerunt, recenset, et exscribit Ducangius, quem satis sit indicasse.

N. 5. *Catenatum*. Fortasse *catenatum*, seu *catenatium*, est pessulus quod Itali dicunt *catenaccio*, Hispani *cerrojo*. Vox Hispana *candado*, Italica *lucchetto*, significat quoddam instrumentum quod sine clavi clauditur, et clavi aperitur. In Vita sancti Fructuosi, c. 19, al., n. 18: *Habitaculi ostia catenatis, et seris, diversisque duris obserantes claustris*. In argumento non ita obvio explicando versatis fuit Laur. Joan. Molin., qui dissertationem De clavibus veterum edidit.

CAP. XIV. N. 1. *Occulto*. In editionibus Lucretii est *occulte* pro *occulto*. Apud Servium, ad I Georg., v. 46: *Et sulco attritus*, etc., sic legitur: *Occulto decrescit vomer in arvo*.

N. 2. *Buris*. Dicitur *bura*, *buræ*. Grialius in textu edidit *in quo vomer inducitur*, in not. innuit apud Isidorum legi *includitur*. Apud Servium utrumque verbum reperitur ad l. I Georg., v. 172: *Dentale est lignum, ad quod vomer includitur... Nam fere hujusmodi sunt omnes vomeres in Italia. Dentale vero est lignum in quo vomer inducitur*.

N. 5. *Falcastrum*. E Gregorio Magno, l. II Dialog., c. 6: *Et dare ferramentum jussit, quod ad falcis similitudinem* FALCASTRUM *vocatur, ut de loco quodam vepres abscinderet*. Occurrit apud alios posterioris ævi scriptores.

N. 6. *Rastrum*. Diversum est a *rutro;* nam hoc fodiendæ terræ inserviebat, illud radendæ et poliendæ. Vide Salmasium, p. 365 Exercit. Plinian.

N. 7. *Quod circa codicem*. Papias: *Quod circa caudicem*, etc. Glossarium Anglosaxonicum Ælfrici: *Scudicia, vel fossorium spad*. Scribitur etiam *scuditia*.

N. 10. *Tribula*. Hispanice *trillo* dicitur. Hujus instrumenti figuram, uti et *plostelli*, quod non multum a tribula differt, expressit Schœtggenius, in Antiq. trituræ p. 34 et 36. Voce *Pala* utitur etiam Juvencus, l. I, v. 378. Vide, quæ notavi ad eum locum.

N. 11. *Frumenta cilluntur*. Servius, ad l. II Georg., v. 389: *Quibus frumenta cillentur* a *cilleo*. Isidorus utitur verbo *cillo, cillis*, quod perinde est.

N. 12. *Tesseræ frumentariæ* illæ erant quibus exhibitis unusquisque a præfecto annonæ certam frumenti summam accipiebat, quales Romæ olim pauperioribus dabantur levandæ inopiæ causa. Vide Suetonium, in Augusto, c. 40 et 41, et Nerone, c. 11, Juvenalem, Martialem et alios.

N. 13. *Verennes*, etc. Papias addit esse instrumenta rusticorum. Qualia fuerint, alii non explicant. Columella, loc. cit. a Grialio, ait: *Baccas myrti fiscello ligneo inclusas exprimito*. Ex quo *fiscellus* a plerisque deducitur, non *fiscellum*, ut Grialius innuit. Usitatum nomen est *fiscella*. In Glossario Saxonico Ælfrici: *Fisclum Eleseocche*, ad verbum *oleum infirmorum*.

CAP. XV. N. 1. *Haustra*. Nonius, c. 1, n. 43, censet, *haustra* esse cados quibus aqua hauritur, machinæ rotæ additos; cui favet Vitruvius, l. x, c. 9. Verba Nonii hæc sunt: *Haustra proprie dicuntur rotarum cadi ab hauriendo, sicuti Græce ἄντλια*.

N. 2. *Gyrgillus*. Itali dicunt *girella*, Hispani *polea*. Joannes de Janua aliam præterea significationem huic nomini tribuit: *Gyrgillus a gyrus instrumentum femininum, quod alio nomine dicitur volutorium, quia vertendo in gyrum inde fila devolvuntur*. Alii scribunt *girgillus*.

N. 3. *Telonem*. Pithœus, l. II Adv., c. 16, corrigebat vel *tellenonem*, vel *tollonem*. Et nonnulli quidem *tollonem* apud Plautum et Columellam legunt: sed plerique alii repugnant. *Tollenonis* meminit etiam Seneca philosophus. In quibusdam excusis unum verbum e duobus fit *Hamalupus*. Salmasius, in Trebell. Pollion., p. 207, v. 30, docet, *amam*, sive *hamam* e Græcis esse instrumentum quo foditur hortus, non instrumentum ad restinguendum ignem, ut alii volunt. Sed loca a Grialio adducta aliud suadent. Adde Juvenalem, sat. XIV, v. 305:

Dispositis prædives hamis vigilare cohortes
Servorum noctu Licinus jubet.

N. 4. *Lupus... Canicula... Harpax*. *Lupi*, hac significatione Livius meminit; *caniculæ*, nescio an alii præter Isidorum. Pro *harpax* melius esset *harpago*.

CAP. XVI. N. 1. *Fressa*. Scribitur *fressus* et *fresus*.

N. 2. *Lupata*. Montfauconius, Antiq. Explic. l. III, c. 1, tit. 4, part. I, agit de *lupatis frenis*, quæ ut ex Isidoro colligitur, lupinis dentibus instructa erant. Alii putant lupatorum extremas oras extra os equi capitibus luporum terminatas fuisse. Neutram interpretationem difficultate carere ait Montfauconius. Ovidius lupata *lupos* vocavit. Confer c. præc., 4, et Var. Lect.

N. 4. *Antella... Cingulum*. Grialius in textu conservavit *antella*, neque mutandum censeo. Potuit enim utroque modo dici. In 1 Cod. Goth. Tolet., ad vocem *Antella*, est glossa *pectoralia*. Ebrardus Bethuniensis, in Græcismo, c. 10: *Est antella, quod est in pectore quadrupedantis... Dicatur postella, quod est a posteriori*. Scriptum quoque reperies *antela, antilena, postelina, postela*, etc. Pro *cingula*, fem. gen., Hispani dicunt *cincha*, Itali *cigna, cinghia*. Utitur ea voce Ovidius.

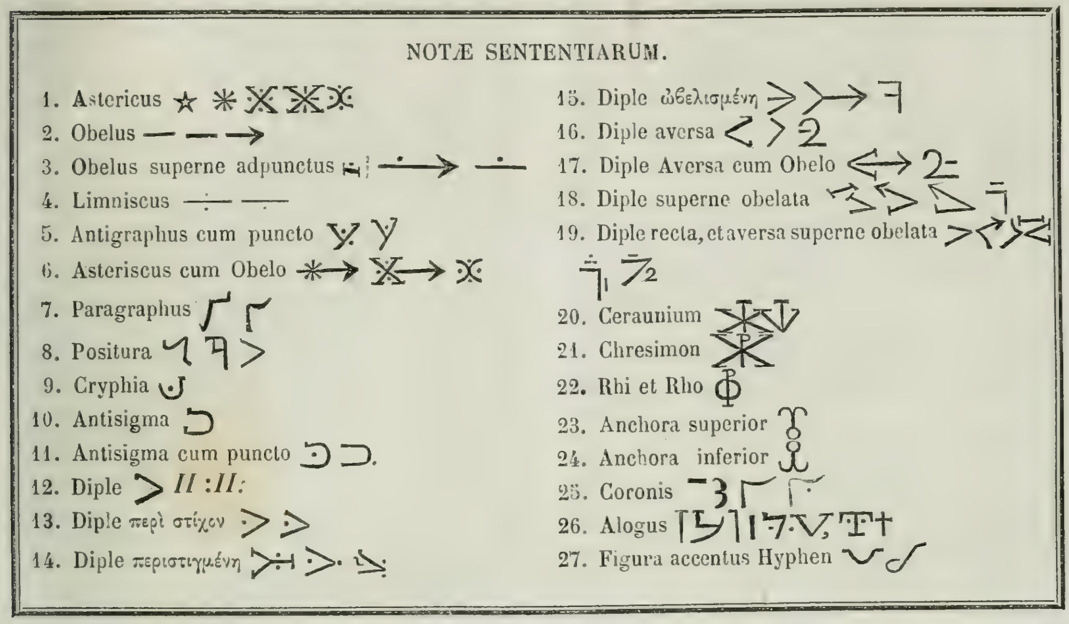
N. 5. *Sagma... salma*. *Saga* coopertoria equorum sæpe nominantur, neque audiendi qui hanc vocem corrigunt, quamvis *sagma* Græcum sit, non a *sagis* deductum. Vide Casaubonum, in Capitolin., p. 37, v. 22. Vox *salma* in quasdam vulgares linguas transiit. Inde Hispani vocant *ensalma, enjalma*. Fortasse ex *sagma* oritur vocabulum *soma* apud Italos. Schefferus, de Re vehicul., l. II, c. 2, existimat *sagmas* fuisse clitellas quibus onera imponebantur: *sellas*, *strata*, aut *saga* pertinuisse ad homines, qui illis sedebant; *sagmas* aut *clitellas* ad onera recipienda. Pro *capulum funis*, aut *funus*, ut alicubi legitur, Gisbertus Cuperus, Observat. l. II, c. 9, corrigebat

capulus funis, ut *capulus* sit adjectivum. Sed nullam idoneam rationem affert. Retineamus ergo *capulum*, aut cum Isidori glossario et Papia *caplum*. In quibusdam vulgaribus linguis *cable* est funis nauticus.

N. 6 *Stimuli*. Stimulus a Græco στίζω derivatur, quod est *pungo*.

N. 7. *Strigiles... Character*. Figuram *strigilis* expressit Mercurialis, l. I, c. 8, de Art. gymnast. *Character* proprie est nota instrumento ferreo, aut alio modo insculpta, inusta, aut inscripta. De ferro candente, quo signabantur armenta et greges, disseruit Georgius Longus, de Annul. signat., cap. 11, qui recte præferebat *ferrum coloratum* scripturæ quarumdam Editionum *ferrum coloratum*. Modum has notas et signa animalibus imprimendi describit Calpurnius, ecl. 5, v. 84 seqq. Exstat dissertatio philologica Sigismundi Friderici Dresigii, de Usu stigmatum apud veteres, ut omittam notum opus Theophili Raynaudii, de Stigmatismo sacro et profano.

N. 8. *Cautertum*, a καίω, *uro*, Notæ sæpe cauterio pro signo inurebatur, ne avari res alienas, præsertim armenta et greges usurparent.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

FINIS TOMI OCTOGESIMI SECUNDI.

Clichy. — Ex typis Pauli DUPONT, viâ dictâ Bac-d'Asnières, 12.